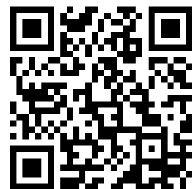
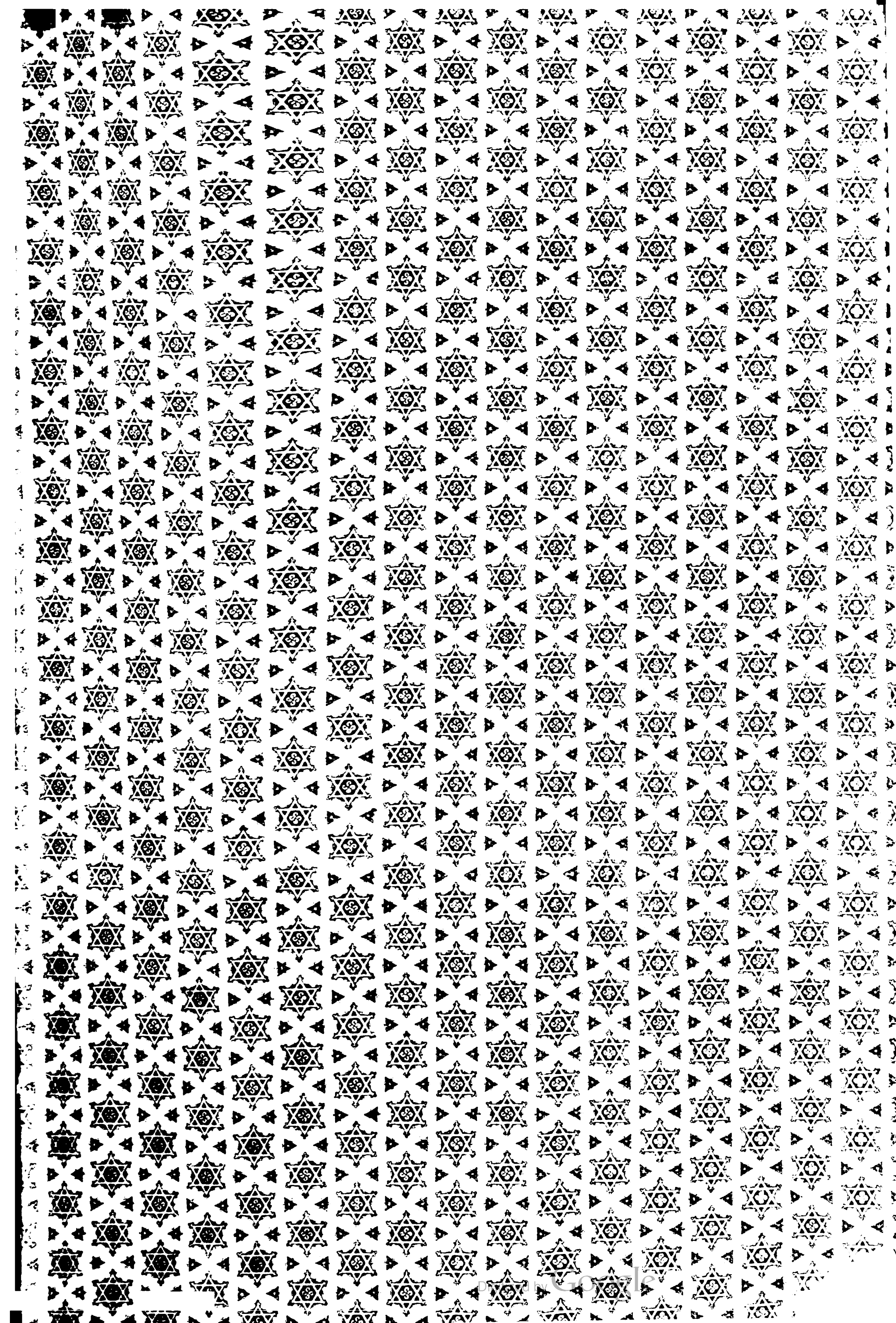

ILLUSTRERET NORGES HISTORIE

AF O. A. ØVERLAND

O. A. Øverland

Illustreret Norges Historie

V

1ste Afdeling

S. 1—1072

Illustreret

Norges Historie

af

O. A. Overland.

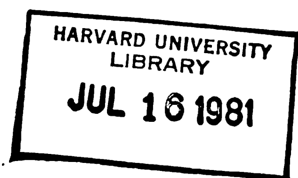
Femte Bind.

Fra Enevoldsmagtens Indførelse (1660) til Norges Forening med Sverige (Novbr. 1814).

Første Afdeling: Side 1—1072.

Med 362 Billeder i Træsnit og Zinkotypi, 48 xylograferede og zinkotyperede Plancher samt 27 Faksimiler og Lithografier i Farvetryk.

Kristiania.
"Folkebladets" Aktieselskabs Forlag.
1891—1895.

Kristiania — Centraltrykkeriet.

Indholdsfortegnelse.

Gjennemførelse 2822. Orlow og Martens i Kjøbenhavn 2823. Kommissarierne drager til Norge 2826. Karl Johans militære Forberedelser; Bennigsens Armekorps stilles til hans Disposition 2829. Karl Johans Proklamation af 21de Mai 2830. Kommissarierne kommer til Norge 2832. Forhandlinger med Kristian Fredrik 2833. Kommissariernes første Note 2840. Forhandlinger i det norske Statsraad 2843. Gjennemgaaelse af Grundloven og Forslag til Ændringer 2843. Kong Kristian Fredriks tre Svarnoter 2851. Udkast til Vaabenstilstand og Grundlinier og Vilkaar for en Forening af Kongeriget Norge med Sverige 2856. Kommissariernes Svarnote 2858. Kristian Fredriks Skrivelse til Kong Fredrik VI 2860. Kristian Fredriks Skrivelse til Karl XIII af Sverige 2861. Den svenske Regjerings Opfatning af Kommissariernes Optræden i Norge 2862. Forhandlinger i det svenske Statsraad om Stillingens Krav 2863. Karl XIII's Proklamation til det norske Folk 2863. Kronprinsens Proklamation til Nordmændene 2863. Opraab til den svenske Hær 2867. Kommissariernes Mægling afvises 2868. Kommissarierne vender tilbage til Norge og forelægger Kristian Fredrik det svenske Ultimatum 2869. Kristian Fredriks Svar herpaa 2869. Kommissarierne drager bort 2870. Kristian Fredrik offentliggjør Notevexlingen med et Opraab til det norske Folk 2871. Proklamationen til Armeen 2871. Den af General Sejersted udkastede Forsvarsplan 2872. Den norske Hærs Opstilling langs Grænsen 2873. Den svenske Hær 2875. Den svenske Flaades Opseiling mod Hvaløerne 2875. Den norske Roflotilles Retræt 2876. Grev Essens Armekorps rykker ind i Enningdalen 2877. Kaptein J. H. Spørck trækker sig tilbage til Hveden 2877. Blokade af Fredriksten 2878. Spørck tager Stilling ved Kjølen 2878. Divisionen Posse af 1ste svenske Armekorps passerer Svinesund 2878. Butenschöns Tilbagetog til Ingedals Kirke og Sækkeland 2878. Fredriksstad kapitulerer 2879. Kristian Fredriks Plan at levere et Slag i Rakkestad 2882. Foreløbige Forhandlinger i Statsraadet 2882. Kongens Betænkeligheder ved at vove et Hovedslag 2883. Retræten bag Glommen 2884. Parlamenteren om Fredrikstens Overgivelse 2885. Fredrikshalds Borgerskab sværger den svenske Konge Troskabsed 2886. Stillingen i Solør 2886. Gahn overskrider Grænsen 2886. Træfning ved Lier 2887. Træfning ved Matrand 2889. Karl Harthausens Harejagt paa Mangenfjeld 2891. Karl Johan kommer over Grænsen 2892. Statsraad Tank og Provst Hount forhandler i Kronprinsens Hovedkvarter om Øieblikkets Krav 2893. Tank og Hount overbringer fra Karl Johan til Kristian Fredrik Forslag til Overenskomst 2893. Forhandlinger i det norske Statsraad om Kronprinsens Tilbud 2893. Kristian Fredriks to Breve til den svenske Kronprins 2895. Karl Johans Svar paa Kristian Fredriks Brev 2897. General Magnus Bjørnstjerna aabner Forhandlinger med Kristian Fredrik 2897. Træfninger ved Kjølberg Bro, Ise Bro og Onstad Sund (Langenes) 2899. Stabell tiltræder Tilbagetog fra Thrykstad Kirke 2900. Affæren ved Kjølberg Bro 2901. Forhandlinger paa Moss fortsættes 2901. Statsraadsmøderne den 13de August 2902. Vaabenstilstanden, Konventionen, Additionel-Artikelen, den separate og hemmelige Artikel samt Kristian Fredriks Forpligtelse 2905. Karl Johan ratificerer Vaabenstilstanden 2908. Fredrikstens Overleverelse 2909. Kristian Fredrik nedlægger Kommandoen over Hæren og sin Regjering 2910. Reskript om Valg til det overordent-

Fortegnelse over Billederne.

Billederne er for dette Binds Vedkommende for den største Del tegnede og ordnede af Henr. Mathiesen.

Plancherne.

„ 618—19. Standart fra Trondhjem fra Fredrik IV's Tid. Akershus Arsenal.
„ 678—79. Anna Kolbjørnsdatter (Arneberg). Portræt med Underskrift.
„ 686—87. „Kjeld Stubs Fane". I Akershus Arsenal.
„ 694—35. Daabsdragt, i hvilken Tordenskjold ifølge Sagnet er døbt.
„ 616—17. Pokal af Glas fra Fredrikshald. Billederne forestiller det svenske Angreb paa Fredriksften 1716. I Universitetets Oldsagsamling.
„ 616—17. Samme Pokal. Udfoldet.
„ 820—21. Kristiania Mestermands Efterladenskaber. Ethnografiske Museum, Kristiania.
„ 880—81. Bergen. Efter Pontoppidans Norges naturlige Historie.
„ 900— 1. Regaliesalen i Throndhjems Erkebiskopsgaard.
„ 930—31. Drammen. Efter Pontoppidans Norges naturlige Historie.
„ 982—83. Riddersalen paa Rosenborg Slot, Kjøbenhavn.
„ 1022—23. Hr. Hans Egede, Grønlands Apostel.
„ 1114—15. Ludvig Holberg. Portræt med Underskrift.
„ 1168—69. Holbergs Statue i Bergen, afsløret 3die Decbr. 1884.
„ 1224—25. Kobberdøre til Generalmajor Mühlenphorts Gravsted i Throndhjems Domkirke.
„ 1260—61. Kristiania i Fredrik V's Tid.
„ 1278—79. Kavalleristandart fra Fredrik V's Tid. Opbevares paa Akershus Arsenal.
„ 1316—17. Gerhard Schøning.
„ 1318—19. Peter Fredrik Suhm.
„ 1322—23. Biskop Dr. J. E. Gunnerus.
„ 1332—33. Stavanger Borgerfane 1764. Akershus Arsenal.
„ 1422—23. Bøddelredskaber, fra Videnskabernes Selskabs Samling i Trondhjem.
„ 1580—81. Kompagnifændel fra sidste Halvdel af forrige Aarhundrede. (Første Bergenhusiske Regiment til Fods).
„ 1588—89. Officer af 3die Søndenfjeldske Dragonregiment 1774.
„ 1600— 1. Grenaderunderofficer af Bergenhusiske Regiment 1789. Infanteri-Officers Uniform, approberet 29de Mai 1789.
„ 1688—89. Slaget paa Kjøbenhavns Red. Gjengivelse af Wm. Ramages samtidige Tegning.
„ 1774—75. Dragter fra Romsdalen fra omtrent 1800. Fra Dr. Yngvar Nielsens Samling i ethnografisk Museum.
„ 1844—45. Pige fra Nordfjord.
„ 1852—53. Dragter fra Hardanger.
„ 1874—75. Dragter fra Hiterdal og Vestfjorddalen i Thelemarken. I Brug endnu for 70 Aar siden.

„ 1960—61.	Dragter fra Selbu og Surendalen. Fra Slutningen af det 18de Aarhundrede
„ 1984—85	Røros Kirke, bygget omkr. 1780 af Bonden Sven Aspaas paa Verkets Participantskabs Bekostning.
„ 1998—99.	Dragter fra Aal i Hallingdal. Brugtes endnu for 70 Aar siden.
„ 2006— 7.	Konferentsraad Bernt Anker.
„ 2050—51.	Biskop Johan Nordahl Bruun.
„ 2056—57.	Stiftamtmand i Galauniform 1801.
„ 2060—61.	Dragt fra Sunelven paa Søndmøre omkr. 1760. Fra Dr. Yngvar Nielsens Samling i ethnografisk Museum.
„ 2116—17.	Grev J. C. H. Wedel-Jarlsberg
„ 2124—25.	Officer ved Lærdalske lette Kompagni 1801.
„ 2134—35.	Bivuaken ved Thrygstad Kirke i April 1808.
„ 2142—43.	Norsk Skiløber for 100 Aar siden.
„ 2180—81.	General Georg Fredrik v. Krogh.
„ 2246—47.	Brudedragt fra Fane. Endnu i Brug i Begyndelsen af indeværende Aarhundrede.
„ 2290—91.	Dragter fra indre og ydre Sogn. Brugtes endnu for 70 Aar siden.
„ 2442—43.	Statsminister Peder Anker med Familie.
„ 2528—29.	Eidsvolds Verks Hovedbygning.
„ 2540—41.	Rigsforsamlingen paa Eidsvold. Efter Oscar Wergelands Maleri i Storthingssalen.
„ 2542—43	Sorenskriver Kr. Magnus Falsen.
„ 2582—83.	Faksimile af en Side af det Adler-Falsenske Grundlovsudkast i dets oprindelige Skikkelse med de efter Prinsregentens Forslag foretagne Forandringer.
„ 2632 33.	Storthingssalen med Wergelands Maleri af Rigsforsamlingen paa Eidsvold.
„ 2752—53.	Kong Kristian Fredrik.
„ 2930—31.	Brudedragt og Hverdagsdragter fra Setesdalen, nyere Tid. Væsentlig efter Prof. Dr. Yngvar Nielsens Samlinger i ethnografisk Museum, Kristiania.
„ 2958—59.	Storthingspræsident Vilhelm Fr. K. Christie.

Tilstanden i Danmark efter Krigen. Rigsdagen i 1660. Enevoldsmagtens Indførelse.

Det saa rent sørgeligt ud i Danmark, da Freden i Kjøbenhavn blev sluttet. Hele den østenfor Sundet liggende Del, der hørte til Landets bedste Provinser, var afstaaet til Sverige. Baade Øerne og Jylland var saa skrækkeligt udpinte af Fiendens Hære, af de forbundnes Hjælpetropper og af de fremmede Leiesoldater, Regjeringen havde truffet ind i Landet, at der i mangen Landsby knap fandtes en Ko, ja i enkelte neppe engang en Høne tilbage. En frygtelig Hungersnød opstod i hvert eneste Sogn, som Soldaterne havde gjæstet, og Befolkningen maatte livnære sig med Brød, bagt af Avner og Mask, eller med Græsrødder og Knolder, som opgravedes af Jorden. Folk svalt ihjel i Hundrede- og Tusindtal, og Ligene blev liggende og raadnede paa Marken. En herjende Farsot satte endelig Kronen paa Ulykken, idet den ved en brat Død bortrykkede en stor Del af Befolkningen, der allerede under de to foregaaende Krige maa have lidt overvættes meget. Store Strækninger, som hidtil havde været regnede blandt Rigets frugtbareste Trakter, saa nu fuldstændig ud som afsvedne Ørkener. Markerne maatte i flere Aar bagefter blive liggende brak af Mangel paa Saakorn. Man regnede, at omtrent en Trediepart af Landet og Befolkningen var ødelagt. Exempelvis kan saaledes anføres, at Sjæland skal have mistet 30000 af sine Indbyggere, og at henved 1500 Gaarde og Huse paa denne Ø stod øde.

Tilstanden var i det hele saa fortvivlet, som den bedst kunde blive, og den Paastand, at Staten truedes med Anarki og Undergang, er ingenlunde greben ud af Luften. Man maa snarere undres over, at det hele Statsmaskineri endnu kunde hænge saavidt ihop, som det gjorde, da Rigets Finantser var aldeles ødelagte. Alt, som overhovedet kunde være Gjenstand for Pantsættelse, var bortsat til Fordringshavere; mere end den halve Del af Krongodset var pantsat, og der var givet Anvisninger paa Statsindtægterne. Selv Kronen og Scepteret havde en Gang for at afhjælpe en øieblikkelig Nød maattet gaa den samme Vei. De utaalmodigste Kreditorer var Soldaterne, som ikke havde faaet Lønning og heller ingen kunde faa. Disse holdt sig da

skadesløse paa den Vis, at de klædte sig ud som Julebukke og stjal og røvede, hvor de kunde komme til; selv i Hovedstaden drog de omkring i mandsterke Flokke og plyndrede Torvene og Udsalgsstederne. Gjælden, der nu talte flere Millioner, maatte med Datidens Indtægtskilder for Øie nærmest kaldes bundløs.

Hvor skulde man tage Penge fra for at klare denne Byrde, som Dag for Dag blev mere trykkende? Bønderne eiede jo, som vi har set, bogstavelig intet og maatte nøies med at bjerge Livet. Borgerne havde i de sidste Aar saagodtsom alene maattet trække de tyngste Læs, og det er vel tvivlsomt, om de nu magtede stort mere, da deres Handel maa have lidt overvættes meget. Tilbage staar alene Adelen; men selv dens Velstand var nu for en større Del en Saga blot. Den almindelige Klage over Adelens brutale Egoisme og Mangel paa Offervillighed, som tidligere havde været saa vel begrundet, høres ogsaa efter den sidste Krig; den er dog vistnok nærmest en Gjenlyd fra tidligere Tider og rammer i ethvert Fald ikke paa langt nær den hele Stand i samme Udstrækning som før. Thi netop under den sidste Krig mod Karl Gustav, da Adelens Rigdom og Magt var i sterkeste Nedgang, ser vi, hvorledes ikke faa Adelsmænd lægger en virkelig ædel Holdning for Dagen, idet de hverken unddrog sig fra en tapper og retskaffen Soldats Pligter eller fra de Opofrelser, som kræves af fædrelandssindede Borgere.

Der havde imidlertid ude blandt Folket oparbeidet sig en ugunstig Stemning mod denne Stand i sin Almindelighed. Det var saa langt fra, at de virkelig rosværdige Handlinger fra dens Side frembragte noget Omslag i det gjængse Omdømme, at man meget mere gav den hele Stand Skylden for den mindre heldige Optræden, som enkelte af dens Medlemmer maatte have lagt for Dagen.

Men medens Folket skar hele Adelen over en Kam og unddrog den sin Agtelse, vendte det med Haab og Fortrøstning sine Øine mod Thronen. I dets Omdømme var det ikke Kongen, som var Skyld i, at Landet var kastet op i Krigen med Karl Gustav, men den forhadte Adel, og fra den var det, alle Ulykker og Gjenvordigheder skrev sig. Den kjække Optræden, som Kong Frédrik og hans Gemalinde havde udvist under Kjøbenhavns Beleiring, havde hævet Kongehuset i den offentlige Mening, og det menige Folk var, da Freden kom istand, allerede fortroligt med den Tanke, at Kongen med kraftig Haand vilde gribe ind i Rigsstyret. At en Forandring i Regjeringen stod for Døren, synes nogen hver at have en sikker Fornemmelse af. Men hvorledes denne skulde gjennemføres, havde neppe en eneste endnu nogenlunde Rede paa.

Langsomt og forsigtigt, men derhos med Ro og Kraft havde Kong Fredrik i de Aar, som var hengaaede siden Udbrudet af Krigen med Sverige arbeidet for sit store Maal: at samle Regjeringens Tøiler i sin egen Haand. Omstændighederne kom ham herunder til Hjælp paa forskjellig Vis. Statens

Kong Fredrik den tredie.

Dronning Sofie Amalie.

Styre var fra dette Øieblik af mere og mere bleven overladt Kongen, der stadig afgjorde Sager uden først at høre Rigsraadets Mening og herigjennem efterhaanden havde hævdet en uafhængig Stilling. I Tiden nærmest efter Fredsslutningen i Roskilde synes Tanken om en Statsomvæltning ikke at have været ham aldeles fremmed. I de Samtaler, han da havde med den svenske Konge paa Fredriksborg, havde han dvælet ved Adelens Misbrug af dens Friheder og ved Nødvendigheden af at optræde derimod. Den svenske Konge havde spidset Øren ved denne Udtalelse, og i hans Raad blev det strax efter Gjenstand for Drøftelse, hvad Betydning en saadan Revolution i Danmark kunde have for Sverige. Her følte man sig overbevist om, at en Forøgelse af den danske Kongemagt vilde være farlig for Sverige, og det blev besluttet, at man skulde holde skarpt Øie med det danske Hof for i fornødent Fald at opretholde den daværende Tingenes Tilstand i Danmark. Hvorvidt en Omvæltning da stod for Døren eller ikke, kan ikke afgjøres; men i ethvert Fald blev den forhalet ved Karl Gustavs uventede Landgang paa Sjæland i August 1658.

Ved denne Tid befordredes Kongemagtens Udvidelse ved forskjellige andre Omstændigheder, der tildels stod i Forbindelse med Krigen. Efter Roskildefreden var det lykkedes Kongen at faa den kongelige Del af Hertugdømmet Slesvig afstaaet til sig selv og mandlige Efterkommere med fuld Suverænitet, paa samme Tid som Hertugen af Gottorp opnaaede at faa sin Del af Hertugdømmet løst fra Lensforholdet til Danmark. Kongen var saaledes med Hensyn til Slesvig bleven fuldstændig frit stillet overfor Rigsraadet. Længere ude paa Aaret, da Bornholmerne havde afkastet det svenske Herredømme, overdrog de Øen med dens Renter og Indkomster til Kongen og hans Arvinger til "evindelig Arv og Eiendom at følge."

Tidligere er bleven antydet den sterke Indflydelse, som fra forskjellige Sider havde paavirket Kong Fredriks hele Holdning og i Aarenes Løb havde fjernet ham fra Landets Rigsraad og Adel. En særlig fremtrædende Rolle spiller herunder hans Dronning, den kjække, magtlystne, men derhos lidenskabelige og rænkefulde Sofia Amalie. Denne var udgaaet af den brunsvigske Fyrsteslægt, der fremfor noget andet Dynasti i Tyskland i hin Tid var paavirket af den franske Absolutisme. Den ene af hendes fire Brødre, Johan Fredrik af Hannover, kaldte sig Keiser i sit Land, og i Stadfæstelsen af sit Lands Privilegier indskjød han den temmelig indskrænkende Sætning: "saafremt de ikke er til Skade for min høie Fyrsteret, min Landshøihed og Territorialmagt." En anden Broder, Hertug Georg Vilhelm af Brunsvig Lyneborg, omgav sig ligesom Fredrik III med unge Raadgivere, tildels af fremmed Herkomst, paalagde frisk væk nye Skatter uden at indhente Landdagens Samtykke, lod fyrstelige Resolutioner træde i Stedet for Landdagsbeslutninger og optraadte i det hele snarere som en Enevoldsherskker end som en indskrænket Regent. En tredie Broder, Ernst August, Hannovers første Kurfyrste, førte en lignende Politik. Saa-

godtsom i enhver Henseende viser Fredrik III's og Sofia Amalies Hof sig at være en Aflægger af det brunsvigske, der er det vigtigste Gjennemgangsled for Absolutismens Indførelse i Danmark og Norge, ja der fandtes ved Kjøbenhavnerhoffet Personer, som ialfald en Tid havde opholdt sig som tjenstgjørende ved de brunsvigske Hoffer, og omvendt. Allerede tidlig taltes der Mand og Mand imellem om den herskesyge Dronnings Indflydelse paa Statens Anliggender, og for hvert Aar gaar den gjensidige Antipathi mellem hende og den danske Adel over til et sandt Had, der tildels skaffer sig Udtryk paa uværdigste Vis. Endnu mindre velset end Dronningen var "det unge Raad", som omgav Kongen og som for en større Del bestod af

1. Kristofer Gabel.

Tyskere, som havde fulgt ham fra Bremen. I Aarenes Løb og især under Krigen voxer dette tyske Element baade i Styrke og Indflydelse.

Blandt "det unge Raads" Medlemmer paa denne Tid har man nævnt Kjøbenhavns Kommandant, General Hans Schack, der indkom under den første Krig, Schlesieren Paul Tscherning, der kom til Danmark 1655 og gjorde Tjeneste som Generalauditør, og Hofmarskalken Johan Kristofer v. Kørbitz, som tidligere havde tilhørt den udvalgte Prins Kristian V's Hofstat; aldeles sikkert er det dog ikke, at disse har været med. Dette var derimod Tilfældet med Juristen Theodor Lente fra Osnabrück, der allerede i 1637 var bleven Kammersekretær hos Kong Fredrik, og Kristofer Gabel. Hvad Rolle den første af disse har spillet i de følgende Begivenheder, kan

ikke med Bestemthed siges; men det er dog udtalt, at han har deltaget i dem. Mere fremtrædende var i ethvert Fald Kristofer Gabel, der i det hele maa anses for at have været Kongeparrets høire Haand.

Gabel var født i Glückstadt 1617 og var Søn af Proviantforvalter Valdemar Gabel, sandsynligvis af nordslesvigsk Herkomst. I sin Ungdom havde han studeret og traadte i 1639 som Kammerskriver i Tjeneste hos Kong Fredrik, som dengang var Erkebiskop i Bremen, og beholdt den samme Stilling, efterat denne havde besteget Danmarks Throne.*) Under den anden Krig med Karl Gustav havde han vist Danmark den Tjeneste at paaskynde Affendelsen af den hollandske Flaade til Sundet, og en grundig Kjender af Datidens Historie har endog vovet at sige saa stort et Ord, at det var ham, som i 1658 reddede Danmark.

Under den sidste Krig var det unge Raads Indflydelse voxet paa alle Hold, og det forstod at drage sig til Nytte hvert eneste Misgreb og den mindste Forsømmelse, det gamle Rigsraad begik. Dette, som for faa Aar siden havde været saa overmægtigt, at Kongen ved Siden af det ifølge sin Haandfæstning maatte være for et rent Nul at regne, var efter Fredsslutningen i Kjøbenhavn sunket ned til en nærmest alene i Navnet bestaaende Institution. Ikke mindre end 7 af Rigsraadets Pladse og to af de høieste Rigsembeder var tiltrods for Raadets gjentagne Paamindelser forblevne ubesatte. De tilbageværende Medlemmer synes at have været indskrænkede og fremfusende eller temmelig uselvstændige Personer, mellem hvilke der oven i Kjøbet herskede kun ringe Enighed indbyrdes. Flere af dets Medlemmer maa dog have været fuldkommen opmerksomme paa den Fare, som truede det fra det unge Raad, men forstod ikke ret, hvorledes den skulde afvendes. Et meget talende Vidnesbyrd herom har vi i de Skrivelser, som to af Raadets Medlemmer Kristen Skeel og Gunde Rosenkrands tilstillede sine Kolleger i Raadet og Kongen selv. Den 24de November 1658 skrev saaledes den første fra sit Dødsleie til Raadets Medlemmer en indtrængende Forestilling. I Indledningen til denne fremholder han, at "ikke aleneste Rigens Raad, men den hele danske Nation ikke agtes, som den burde, og i forrige

*) Fra hans tidligste Ungdom har den lærde Professor Hans Gram i en Skrivelse til Konferentsraad Rostgaard fortalt en Anekdote, som her anføres med hans egne Ord: "Historien er altfor bekjendt, at der i hans (ɔ: Gabels) største Faveur og Høyheds Tiid ankom her til Byen en fattig Orgelmester-Enke fra Holsten, for at solicitere et slags Naade, og bad ham udvirke sig samme hos K. Frid. III, og at Gabel kiendte hende strax og svarede, at han befandt sig saameget mere forbunden til at hielpe hende, som at hun hafde været et instrument eller Aarsag til hans Lykke, ved den refus, som hun gaf ham i hans Ungdom, da hendes Fader, der hafde været Organist, og vilde afstaa Tjenesten til den Friere, som hun vilde udvælge, formaaede Kirke-Forstanderen der paa Stæden til at gifve Christopher Gabel exclusion, hvorefter Gabel motte søge anden employ, og blef derpaa recommenderet til K. Frid. III den tid Erkebiskop i Bremen, for Skrifver".

Tider pleiede at ske, men gaaes forbi og forglemmes; andre, som det aldeles intet vedkommer, og haver intet dermed at tabe eller tilsætte, de søge en Part sig at indtrænge og give allehaande nyt og skadeligt fore, som siden sættes i Exekution, Hs. Kongl. Majestæt med det Kongl. Hus og det hele Land til Fordærvelse og Ødelæggelse." Han klager over, at der under de vanskelige Forhold, hvori Staten befinder sig, "holdes ingen tilbørlig Concilium, . . . hvoraf meget af Mangel af Exekution og Drivenhed bliver staaendes, eftersom de ikke er betroet sig dermed at befatte, som Regjeringen med Hs. Majestæt vedkommer." "Rigens Raads Autoritet forringes", vedbliver han, "og os gives faa Kommissioner, uden de, der ere odieuse; ei heller gives os synderlig Part tilkjende af, hvis som Riget og dets Konservation vedkommer, . . . men meget dølges, og forhverves Kongebreve paa et og andet, os uafvidende, som Regjeringen og Riget egentlig vedkommer." Han vilde derfor af Hjertet ønske, at Gud maatte "føie" Kongens Hjerte "til at tro og følge dennem, som vil hannem vel og af Gud ere beskikkede med Hs. Kongl. Majestæt at raade og regjere . . . og at Hs. Majestæt vilde vogte sig for dennem, som heller vil have end give, og som egen privat Gunst eller Nytte give allehaande for, Hs. Kongl. Majestæt selv i Længden til største Skade, endog det dennem aldeles intet vedkommer. De kjender hverken Landets eller Undersaatternes Tilstand og er i vores Lands Lov ganske uforfaren; derfor gaar det og, som det gaar, og enhver gjør, som han vil og er til." Naar Raadet skulde holde Møde, "da er det tit skeet, at andre uden Raadet er komne derind, endog Fremmede, som hviske til Rigets Hofmester alene og undertiden slammer sig ikke ved at fordre hannem slet ud fra Bordet og tage hannem ved Ærmet aparte." Som Følge af alt dette ser han Fædrelandet stedt i den største Fare, af hvilken det alene kan reddes ved, at Rigsraadet gjenindsættes i sin tidligere Agt og Ære. Han foreslaar derfor, at Rigsraadet skal bemyndige Hovmesteren og en anden af sin Midte til "at overbringe Hs. Kongl. Majestæt saadan vores retmæssige Klage paa Nationens og vores egne Vegne eller og, at vi samtlig og endrægtelig et underdanig Indlæg derom til Hs. Majestæt under alle vores Hænder indgive; thi det er høi Tid og Periculum in mora. Dersom det ikke sker, da fordrer min Ed og Pligt, at jeg det alene gjør, og som en lydig og trofast Tjener varer Hs. Kongl. Majestæt ad sin Skade; thi jeg kan hverken for min Samvittigheds Skyld se mit Fædreland saaledes af Mangel paa gode Raad og Exekution at undergaa, da Gud vil hjælpe os, om vi selv vil; ei heller kan jeg paa min Person taale at gaa her længer med Spot og Fortræd, være en Rigets Raad til Navn og foragtet og mistroet i Gjerningen; thi det haver jeg ikke forskyldt." Om Rigsraadet har fulgt det frimodige Raad, den retskafne Adelsmand gav det, vides ikke; men det er neppe troligt. Den 27de Februar 1659, da Kristen Skeel saa sin Opløsning nærme sig, dikterede han sin otteaarige Søn Mogens en Skrivelse til

Kongen selv. I denne advarer han Kongen mod onde Raadgivere og foreholder ham det utilbørlige i, at han foragter og forbigaar Rigsraadet og de danske og i Stedet betror sig fremmede, "som ved intet af vores Lands Lov". Heraf spaar han Kongens Ruin og Landets Ødelæggelse. "Jeg kan", skriver han, "ikke længer bringe det over mit Sind at gaa her som et Nul, thi jeg haver gjort min høie og dyre Ed for Eders Kongl. Majestæt paa mine Knæ, at jeg skulde forfremme Eders Majestæts og mit Fædrelands Gavn og Eders og dets Skade af yderste Formue afvende, hvilket nu i min Dødsstund haver været min største Trøst, at jeg derudi haver gjort, hvis (ɔ: hvad) jeg burde og mit Embede udkrævede, (og) kunde derfor dø med en rolig Samvittighed; men, naadigste Herre! jeg tror Eders Majestæt, at I holder mig for en ærlig Mand, og at jeg al min Tid med min egen store Skade og Forsømmelse haver søgt Eders Majestæts og mit Fædrelands Gavn, og vil have Eders Majestæt, som en tro og lydig Underdan, som for Guds Aasyn, endnu formanet og ombedet, at I holder Eder til Eders egne Danske, som er Eder tro og vil Eder vel, og med Eders Majestæt villig opsætte alt, hvis de haver; de andre Fremmede kan være gode nok for den Charge, de tjener for, men at indlægge sig i Statssager og, Rigets Raad uafvidendes, bringe Eders Majestæt paa adskilligt usædvanligt og skadeligt, det hverken kan eller bør tillades".

I den samme Retning udtaler ogsaa den ansete og lærde Gunde Rosenkrands sig i sine forskjellige Betænkninger, som han under den sidste Krig indgav til Kongen over Stathusholdningen og Ændringer i Forfatningen. Hos denne er Harmen over de fremmedes Indtrængen vistnok lige saa sterk som hos Kristen Skeel, og man faar af hans Forestillinger det Indtryk, at han har frygtet for en forestaaende Omvæltning i Regjeringen. Han taler nemlig om de alvorlige Farer, som nye Forandringer medfører, og stempler som et Landsforræderi enhver Stræben, der gaar ud paa at kuldkaste de gamle Grundlove, "som Kongen har besvoret og Stænderne i saa mange Aar har overholdt". Men paa den anden Side er han ogsaa en Reformernes Mand og angiver med megen Bestemthed den Retning, hvori Udviklingen efter hans Anskuelse burde søges lagt. Han foreslaar nemlig det gamle Regjeringsmaskineri afløst af en kollegial Administration.

Tanken om Indførelsen af en saadan havde arbeidet sig frem under de sidste Krige og maa ganske vist have været omfattet med megen Sympathi hos ialfald den større Del af Rigsraadets Medlemmer, saa meget mere, som der herved aabnedes dem en Mulighed for at faa modarbeidet de vilkaarlige Indgreb i Administrationen, som Kongens forhadte private Raadgivere tillod sig. Under 8de Januar 1658 havde Kongen givet Feltmarskalkerne Eberstein og Schack Ordre til at opsætte deres Mening om et velordnet Krigsraad, og disse indgav den 13de s. M. sin Betænkning om Oprettelsen af et bestandigt Krigskollegium. Den 18de April 1658 opfordrede Fredrik III

Rigsraadet til at udtale sig om Fædrelandets Forsvar, om Fæstningerne og Flaaden, og i sin Svarskrivelse herpaa af 22de April benyttede Rigsraadet Leiligheden til at anbefale Kongen, "at visse Collegia maatte forordnes, efterdi andre Regjeringer, endog de, som mest absoluta udi Europa ere, sig derved vel befunden, iblandt hvilke alle Rigens forefaldende Erende deles og af dennem forrettes og expederes kunde." Ja, det tilraader endog at lade hver Stand i hver Provins have en Deputeret hos Raadet for at kunne varetage dens Tarv. De samme Anskuelser udvikles Aaret efter endnu udførligere i den af Gunde Rosenkrands afgivne "Betænkning om Rigets forvirrede Tilstand tilligemed Forslag om, hvorledes det bedst igjen kan bringes paa Fode". Han foreslaar nemlig i Overensstemmelse med den svenske Statsform af 29de Juli 1634 at oprette fem Kollegier, nemlig 1) Rentekammeret, 2) Kancelliet, 3) Militien (Generalitetet), 4) Admiralitetet og 5) Justitien (Høiesteret), hvert med en Præsident, svarende til de tidligere Rigsembedsmænd, Rigshovmesteren, Kongens Kantsler, Rigsmarsken, Rigsadmiralen og Rigskantsleren, og forresten sammensat af Rigsraader, Assessorer og andre Medlemmer.

Det var imidlertid ikke "det unge Raads" Indblanding i Statens Anliggender alene, som gjorde Indførelsen af en kollegial Ordning ønskelig; men der var ogsaa kommen andre Momenter til, som efterhaanden maatte gjøre en helt ny Administration absolut nødvendig, hvis Rigsraadet og Adelen overhovedet vilde redde i det mindste Rester af sin tidligere Magt. Det saa nemlig nu ud til noget af hvert, idet der i den sidste Tid var bleven skabt en ny Rigsstand, der stod som en Trusel mod Adelens Vælde og indskrænkede det paa alle Omraader, ja fik hele den ældre Ordning til at løsne i alle Fuger og Sammenføininger. Det var Kjøbenhavns Borgerskab. Mellem dette og Kongehuset var der allerede under den første Krig mod Karl Gustav, i de samme Dage, denne foretog sit Tog over Belterne, bleven knyttet et stiltiende, men fast Forbund. Paa Rigsdagen, som aabnedes paa Slottet den 2den Februar 1658, gav Kongen nemlig Kjøbenhavns Borgere Tilsagn om udstrakte Privilegier, og dette gjentoges Ugesdagen efter i en kongelig Skrivelse, hvori det heder: "saa I skal have Aarsag Os at takke, og I selv deraf kan have Ære og andre Exempel." Dette Løfte glemte Kjøbenhavnerne ikke, og i Mai Maaned mindede de Kongen derom og fremkom med Forslag til Privilegier. Men hvor gunstig Kongen end personlig stillede sig ligeoverfor deres Forlangende, var Regjeringen dog mest tilbøielig til at faa det givne Tilsagn begravet paa en eller anden Vis, og først i August Maaned kom deres Andragende frem i Rigsraadet. Da gav Karl Gustavs Landgang paa Sjælland i August 1658 Sagen et kraftigt Stød fremover; Rigsraadet vovede ikke længere at opsætte, og ved en Erklæring af 10de August blev Løfterne fra Februar opfyldte paa en endnu fuldkomnere Maade, end Borgerskabet i Mai Maaned havde gjort Paastand om. Kjøbenhavn skulde være en Stapelstad, en fri Rigs-

stad og en Rigsstand, som skulde have Stemme i alt, hvad der kunde raadslaaes til Rigets Bedste. Stadens Indvaanere skulde have Adgang til alle de Embeder og Værdigheder, som hidtil havde været Adelen forbeholdte; de fik Ret til at kjøbe og besidde adeligt Gods og erholdt Fritagelse for at betale alle Skatter, som de ikke selv havde samtykket. Under 24de Marts 1659 fik disse Privilegier officiel Stadfæstelse. "De var", siger en dansk Historiker, "et fuldstændigt Adelsbrev for alle kjøbenhavnske Kjøbmænd og Haandværkere, en brat Omstyrtning af de bestaaende Samfundsforhold." Vi ser i den følgende Tid Deputerede fra Kjøbenhavns forskjellige Stænder sammenkaldte til Møder, hvor der blev forhandlet om Troppernes Indkvartering, Fæstningsverkernes Udbedring og Tilveiebringelsen af de fornødne Midler til Forsvar mod Fienden m. m. Disse Stændermøder fulgte saa tæt paa hinanden, at de kunde betragtes som en eneste stor Rigsdag. Men det var ikke nok hermed. I Oktober og November Maaned 1658 gjorde Kjøbenhavns Borgerskab Paastand om, at Rigsraadet skulde indrømme det, Adelen i Kjøbenhavn, de kongelige Betjente og Universitetet Ret til hver at udnævne en Deputeret, som skulde have Adgang til Kongen og Rigsraadet, og hvis Mening skulde høres i vigtigere Anliggender. Det var jo intet andet for de kjøbenhavnske Stænders Vedkommende end en Gjennemførelse af den samme Ordning, som Rigsraadet under 22de April 1658 havde anbefalet, og som det derfor neppe har kunnet komme aldeles bort fra. Rigsraadet maatte da nøies med at faa den hele Foranstaltning reduceret til det mindst mulige. De kjøbenhavnske Deputerede blev vistnok tagne med paa Raad i Anledning af Fredsunderhandlingerne; men dette skede dog, vel at mærke, først efterat de forskjellige Spørgsmaal havde været Gjenstand for Forhandling i selve Rigsraadet. Forøvrigt syntes den ikke at skulle faa nogen Betydning.

Hoved- og Talsmand for det kjøbenhavnske Borgerskab var den djærve Borgermester Hans Nansen. Denne var en Flensborger af Fødsel og havde i sin Ungdom set sig adskilligt om paa sine Handelsreiser i de nordlige Farvande. Derefter havde han nedsat sig som Kjøbmand i Kjøbenhavn, hvor han hurtig havde slaaet sig op til en hovedrig Mand og vundet sine Medborgeres Tillid og Agtelse, hvorved han var bleven Byens første Borgermester. Han var ved denne Tid 62 Aar gammel. Under Kjøbenhavns Beleiring havde han ved sin personlige Tapperhed og offervillige Patriotisme skaffet sig Kongens Tiltro, og denne havde ved en Leilighed vist ham en Udmerkelse, som den selvbevidste og ærgjerrige Mand ikke glemte. Efter Freden havde Borgermester Nansen sin stadige Gang paa Slottet og talte ofte under fire Øine med Kongen, som satte ham i Forbindelse med Hovedet for den danske Geistlighed, Sjælands Biskop Hans Svane.*) "Til denne

*) Hans Svane var en Borgermestersøn fra Horsens og en Dattersøn af den kongelige Historiograf Hans Svaning, hvis Tilnavn han antog. Dette forandrede han senere til Svane.

Biskop", siger Nils Slange i sin Suverænitetshistorie, "havde Kongen fattet en synderlig Fortrolighed, ikke alene fordi han var den fornemste iblandt Rigets Geistlige, men ogsaa, fordi han var saavel en lærd Theolog som Statsmand." Han var derhos en smidig Hoffets Mand, der af sit ganske Hjerte hadede Adelen.*) Med denne skal, efter Slanges Beretning, Kongen allerede have forhandlet, "hvorledes Haandfæstningen kunde forandres eller ogsaa tilintetgjøres uden at bryde den Ed, som han havde aflagt derpaa, da han for Guds Alter var bleven kronet og salvet til Konge." Biskopen skal da have erklæret, at det var det bedste, at de, som havde bundet Kongen ved Haandfæstningen, ogsaa løste den; men da Kongens Ære og Værdighed saavelsom Fædrelandets Velstand og Opkomst var afhængig heraf, maatte der ogsaa være Adgang for Geistlighed og Borgerskab til at gjøre det, forsaavidt Enighed derom kunde opnaaes. I dette Øiemed var det altsaa, at Borgermesteren og Biskopen oftere havde Sammenkomster i Snedker Hans Balchs Hus paa Slotsholmen, hvor ogsaa Kristofer Gabel indfandt sig som Kongens betroede Erendsvend. Om de Forhandlinger, disse Mænd her førte med hverandre, vides intet med Bestemthed. Kun saa meget er sandsynligt, at det var her, der blev truffet foreløbig Aftale om, at Geistlighed og Borgerskab skulde optræde i Forening paa den Rigsdag, som om Høsten 1660 skulde holdes i Kjøbenhavn.

Under 4de Mai 1658 havde Rigsraadet i en Skrivelse til Kongen udtalt Ønsket om, at Stændernes Mening maatte indhentes i alle magtpaaliggende Sager angaaende Udgifter og Paalæg, og herom vilde det, som det udtrykte sig, "have gjort en vis Konstitution, som endnu ikke findes". Det haabede, sagde det, herved at opnaa større Villighed fra Stændernes Side og at undgaa Had og Eftertale for sit eget Vedkommende. Den 14de November samme Aar, da det afgav sin Betænkning om de kjøbenhavnske Deputeredes Adgang til dets Forhandlinger om vigtigere Anliggender, gjentog det sit Ønske om, at der, saasnart Freden var tilveiebragt, maatte indkaldes en almindelig Stænderforsamling til at ordne Riget. Den 1ste Februar 1660 havde Kongen forespurgt hos Raadet, om det ikke var hensigtsmæssigt med Stændernes Bevilling at indføre en Konsumtionsafgift paa Vin, Øl og andre indførte Livsfornødenheder; under 6te Februar havde Raadet anbefalet en saadan Afgift, naar Stændernes Betænkning og Samtykke forinden var indhentet. Kongen maa imidlertid endnu have næret Betænkelighed ved at foretage dette Skridt, uden at man kan sige, hvad der har holdt ham tilbage. I Sommerens Løb satte Kjøbenhavns Borgere sig i

*) Aarsagen hertil skal efter Abbé Choisys Beretning i hans "Memoires pour servir à l'histoire de Louis XIV" have været en Tort, som Adelen havde tilføiet hans Hustru. Fru Bispinden havde nemlig ladet sig forfærdige en Karet med Himmel; men de adelige Damer paastod, at de alene havde Ret til at kjøre i saadanne Kareter og lod sine Lakeier midt paa Gaden rive Himlen af Bispindens Karet.

Bevægelse. De fandt, at man ikke noksom overholdt deres nye Privilegier; blandt andet, sagde de, indeholdt disse et Tilsagn om, at Kjøbenhavn ikke skulde svare høiere Told end Adelen, og at denne først skulde samtykkes; men siden Privilegiernes Udstedelse var ingen saadan Told samtykket, og naar Kongens Tolder vedblev at opkræve Told efter den gamle Rulle, ansaa de dette for et Brud paa Privilegierne. Derhos fordrede de herefter at tages med paa Raad saavel i Statssager som "udi alt andet, hvis Riget, Byen og Menigheden til Bedste eragtes kan." Borgerskabets Henvendelse fik imidlertid en kjølig Modtagelse hos Raadet og blev ubesvaret. Men da Kongen strax efter krævede Midler til Hærens Underholdning, tilraadede Rigsraadet Stændernes snarlige Indkaldelse, og nu blev der fattet Beslutning derom. Til Mødested foreslog Rigsraadet Odense, men Kongen holdt paa Kjøbenhavn, og dette fik han ogsaa sat igjennem. Under 5te August udfærdigedes Indkaldelsesbrevene. Disse lød paa, at Stænderne "af høie og vigtige Aarsager, for disse vanskelige Tiders Skyld" skulde indfinde i Kjøbenhavn den 8de September 1660; Adelen og Bisperne skulde møde personlig, men Presteskabet, Universitetet og Kjøbstæderne ved udvalgte Repræsentanter.

Endnu før Rigsdagen var bleven endelig bestemt og Valgene udskrevne, havde Kong Fredrik med sine Omgivelsers Hjælp stræbt at gjøre sig til Herre over Forholdene og havde herunder havt alle Muligheder for Øie. Umiddelbart før Stænderne samledes, toges Hærens høieste Officerer i Ed, ikke blot til Kongen, men ogsaa til Kongehuset. De adelige Stormænd, som turde antages at stille sig i Opposition mod Kongen, blev enten vundne ved smukke Tilsagn eller gjorte uskadelige. Dette var ogsaa Tilfældet med Hovederne for det engang saa mægtige Svigersønneparti, Korfits Ulfeldt og Hannibal Sehested, som Omstændighederne muligens kunde have bragt over i Oppositionens Rækker, ja stillet i Spidsen for den; den første blev i Tide fjernet fra Skuepladsen, og den anden knyttedes meget nøie til det kongelige Parti under den forestaaende Forfatningskamp.

Hvad Korfits Ulfeldt angaar, var der nys før foregaaet et merkeligt Omslag i hans paa Omvexlinger saa rige Bane. Som vi har set, var der ved Roskildefreden ved en særskilt Paragraf bleven bestemt, at han skulde have alle sine Godser tilbage, ligesom han skulde have sikkert Ophold i Danmark, om han maatte ønske det; Kongen maatte derhos give ham en Forskrivning paa 64000 Rdlr. for de Indtægter, som var oppebaarne af hans danske Godser siden hans Undvigelse samt tilstaa hans Gemalinde den omtvistede og forbudte Titel af Grevinde til Slesvig-Holsten. Men den Betydning, som han nu skulde synes at have naaet, var blot et tomt Skin, og hans politiske Rolle maatte antages at være udspillet i Danmark, hvor hans Standsfæller vendte sig fra den forvorpne Landsforræder. Vilde han for Fremtiden opholde sig i Danmark, var han henvist til at

indtage en tilbagetrukken og ubemerket Stilling som en rig Godseier. Men en saadan Uvirksomhed som den, som nu stilledes ham i Udsigt, var ham i høieste Grad imod, og han foretrak i Stedet at drage over til Sverige, hvor Karl X Gustav til Belønning for hans udviste Tjenester gav ham Slottet Sølvitsborg i Bleking med tilliggende By og Gods som et Grevskab samt Herrevads Kloster i Skaane med to tilliggende Sogne. Et Bevis paa den svenske Konges Tillid fik han end ydermere deri, at denne betroede ham at modtage Hyldingseden af de skaanske Stænder og forberede Sammensmeltningen af de nyerhvervede Lande med Sverige. Men Ulfeldt havde ventet mere, og i sit Misnøie og Overmod begyndte han paa forskjellig Vis at træde op mod den svenske Konge. Uvorren, som han var i Tale og Skrift, fik Svenskerne snart en Fornemmelse af, at han ikke var at stole paa, og Karl Gustav gav ham en liden Mindelse om, at han nu var i Sverige, og at han derfor gjorde rettest i at holde sin Tunge i Age. Ulfeldt agtede dog ikke derpaa, og da den svenske Konge paany begyndte Krig med Danmark, var dette ham af flere Grunde imod; efter de Erfaringer, han allerede havde gjort, saa han nemlig nødig Karl Gustav som sin Overherre ogsaa for sine danske Besiddelsers Vedkommende, og skulde Krigen gaa de svenske imod, havde han jo de bedste Udsigter til at miste Alt, hvad han i Roskildefreden havde opnaaet. Det er derfor intet at undres over, at han personlig ønskede en Udsoning med Fredrik III, medens man paa samme Tid ikke kan fortænke Svenskerne i, at de holdt vaagent Øie med hvert af de Skridt, han foretog.

Som vi har set, var den Lykke, som efter Krigens fornyede Udbrud fulgte de svenske Vaaben, ikke overvættes stor, og som Følge heraf tænkte Befolkningen i flere af de afstaaede Provinser paa at afryste det svenske Aag. I Skaane herskede der saaledes sterk Gjæring, og i Malmø, hvor Ulfeldt boede, dannede der sig en Sammensværgelse, der gik ud paa at spille Byen over i Danskernes Hænder. Hovedmanden var en Kalkverkseier Bartholomæus Mikkelsen; men forøvrigt var Borgere, Prester og flere Adelsmænd indviede i Planen, der havde vundet Kong Fredriks Bifald. Det var de sammensvornes Hensigt at formaa Ulfeldt, hvis forandrede Stemning var alle bekjendt, til at være med, da hans Understøttelse vilde være dem af stor Nytte; da det kom til Stykket, betænkte denne sig dog, da han frygtede for, at der lagdes Snarer for ham. Da han efter dette fandt sin Stilling i Sverige uholdbar, fattede han om Vaaren 1659 det Forsæt at forlade Landet og søgte at faa et Pas af Karl Gustav under Foregivende af, at han vilde tage Bopæl paa et neutralt Sted i Udlandet. Dette blev ham negtet; thi just paa denne Tid var Sammensværgelsen bleven opdaget og Bartholomæus Mikkelsen sat fast. Under de foretagne Undersøgelser havde denne paastaaet, at Ulfeldt ikke blot var Medvider i Sammensværgelsen, men at han endog havde meddelt ham Svenskernes Plan til Stormen paa Kjøbenhavn (Natten til 11te Februar 1658) samt dikteret ham de Forholdsregler, som efter

hans Formening burde tages herimod. Som Følge heraf reiste den svenske Regjering Anklage mod Ulfeldt for Forræderi, og han blev i mere end et Aar holdt under streng militær Bevogtning i sit Hus. Ganske vist havde Ulfeldt afvist Beskyldningerne paa sin sædvanlige affeiende Maade, men bestyrkede herunder tvertom Svenskernes Mistanke. Just som der blev nedsat en Kommission for at undersøge hans Sag, blev han rammet af et Slag, der ialfald for en Del berøvede ham Talens Brug og satte ham ud af Stand til at forsvare sig. Hans Gemalinde, Leonora Kristina, optraadte dog med stor Kraft og Forstand som hans Forsvarer, men det lykkedes hende ikke at overbevise Dommerne om Ulfeldts Skyldfrihed, hvor dygtigt hun end forstod at føre sig enhver Svaghed eller Mangel i Modpartens Bevisførelse til Nytte. Bartholomæus Mikkelsen og nogle andre Deltagere i Sammensværgelsen blev efter rum Tids Forløb dømte til Døden og henrettede; men de fastholdt dog til det sidste sin Paastand om, at Ulfeldt havde været Medvider, og dette Moment tillagde Kommissionen saa stor Betydning, at den dømte Ulfeldt selv til at have Liv og Gods forbrudt og Leonora Kristina som Medskyldig i Kongens Unaade. Dommen skulde dog ikke forkyndes Ulfeldt, før han var bleven rask, og der iagttoges i det hele en saadan Hemmelighedsfuldhed over denne Side af Sagen, at Leonora Kristina selv hverken dengang eller senere fik at vide, at der overhovedet var falden nogen Dom. Kongen selv var imidlertid ikke blind for Manglerne ved den førte Procedure og havde, saavidt man nu kan dømme derom, ikke til Hensigt at stadfæste Dommen; ja usandsynligt er det ikke, at han vilde have benaadet Ulfeldt og hans Gemalinde helt, naar Freden var kommen istand. Men Kongens Død kom imellem, og de Grunde, som kunde bevæge Kongen til at vise Skaansel, kunde ikke være gjældende for den svenske Formynderregjering. Da nu den kjøbenhavnske Fred blev sluttet, og det var paa Tale at optage Bestemmelsen om Korfits Ulfeldt fra Roskildetraktaten, satte baade de svenske og de danske Underhandlere sig derimod, idet Svenskerne ikke vilde indlade sig paa det, med mindre han forblev i svensk Fangenskab, saa længe, til Processen mod ham var endt. Dette var for Danskerne et Paaskud til at nægte ogsaa sit Samtykke, og de fremmede Fredsmæglere kunde derfor ikke faa en Artikel om ham optagen. Der herskede nemlig mellem Danskerne og Svenskerne fuldstændig Enighed om, at han skulde være udelukket fra Kjøbenhavnerfreden, til Trods for, at der var bleven fastsat en almindelig Amnesti for politiske Forbrydere. Da Ulfeldt erfarede, at han ikke var indbefattet i denne, og at han fremdeles skulde holdes i svensk Fangenskab, begyndte han at ane Uraad, saa meget mere som han vel vidste, at der i det svenske Rigsraad sad flere, som ikke betragtede ham med de gunstigste Øine. Imidlertid besluttede dette den 7de Juli 1660 at sætte ham paa fri Fod, mod at han skulde afgive en Erklæring om, at han herefter ikke skulde indlade sig paa nogen Stempling mod Kronen eller Riget og stille Sikkerhed for sig. Budskabet om Benaad-

ningen skulde overbringes Ulfeldt og hans Gemalinde af Svogeren Hannibal Sehested, som just befandt sig i et Erende ved det svenske Hof; men denne blev upasselig og maatte opsætte sin Reise til Malmø. Dette havde til Følge, at Meddelelsen om den svenske Regjerings Resolution blev forsinket, og da den endelig naaede frem, havde Ulfeldt og Leonora Kristina ved Flugt unddraget sig baade Fangenskabet og den Benaadning, som var dem tiltænkt.

Man har med Støtte dels i ældre Forfatteres Udsagn, dels i Udtalelser af Leonora Kristina, paastaaet, at Hannibal Sehested skulde have forledet Ulfeldt til dette skjæbnesvangre Skridt, idet han skulde have indbildt ham, at det svenske Rigsraad havde fældet en haard Dom over ham og hans Gemalinde. Dette forholder sig dog ikke saa. Det maa have været fra en anden Kant, en saadan Venskabstjeneste blev dem bevist, og opskræmte, som de nu engang var, skulde der vel heller ikke stort til for at drive dem til de mest fortvivlede Handlinger. Kort at fortælle: Leonora Kristina troede at have udfundet, at hun og hendes Ægtefælle var omspændte af den største Fare, og traf derfor i Stilhed sine Forberedelser til Flugt. Saasnart alt var færdigt, fik hun ved List den mandsterke Vagts Opmerksomhed bortvendt for nogle Øieblikke, medens Ulfeldt, forklædt som Prest, listede sig ned til Havnen og satte fra Land (16de Juli 1660). Før Flugten blev iverksat, havde hun truffet Aftale med Ulfeldt, at han skulde begive sig til Lübeck, hvor hun saa senere skulde indfinde sig efter først at have ordnet nogle Sager i Kjøbenhavn. Men i Stedet for at drage til Lübeck satte han Kursen til Kjøbenhavn, hvor han — neppe uden Grund — troede, at hans Standsfæller skulde vise ham al ønskelig Imødekommenhed; ikke faa af Rigsraadets Medlemmer maa nemlig have havt en sikker Fornemmelse af, at de befandt sig paa gyngende Grund, og de kunde derfor ikke ønske sig noget høiere end at have ham, Adelens og Rigsraadets gamle Fører, hos og blandt sig under de forestaaende Begivenheder, uden at hans bedrøvelige Fortid nu dannede nogen Anstødssten. Efter sin Ankomst til Kjøbenhavn tilskrev Ulfeldt den 19de Juli Kong Fredrik et fransk Brev for at underrette ham om sin Ankomst. Han fortæller dernæst, hvor slet han var bleven behandlet af de Svenske, ene og alene af den Grund, at han havde undslaaet sig for at tage Parti med dem og tjene dem i den sidste Krig mod Danmark. Endskjøndt Fredstraktatens Generalamnesti ikke undtager nogen, var han dog bleven udelukket af den. Han havde derfor taget sin Tilflugt til Kjøbenhavn. Naar han saa sin Hustru og sine Børn frelste, der endnu ikke vidste noget om hans Afreise, skulde han personlig fremstille sig for Kongen og haabede da med egen Mund at aflægge Vidnesbyrd om, med hvilken Iver han omfattede alt, som tjente til Kongens Gavn og Bedste. Havde Ulfeldt tænkt, at Kongen hverken kunde eller vilde tilføie ham noget ondt, skulde det snart vise sig, at han havde gjort Regning uden Vært. Denne havde ialfald ikke glemt de Aar, som gik forud for Roskildefreden. Han og hans Dronning hadede

Ulfeldt og hans Gemalinde som dødelige Fiender, og de var i hans Øine intet andet end Misdædere, som burde og skulde lide den Straf, som Lov og Retfærdighed krævede. Naar Ulfeldt paa denne Maade uden Leide gav sig i hans Haand, saa han deri, som C. Paludan Müller bemerker, en "Guds Skikkelse". At vise Høimodighed kunde saa meget mindre falde ham ind, som dette efter al Sandsynlighed vilde være det samme som at krydse de Planer, han selv havde lagt. Nogle Dage hengik. Da indfandt Leonora Kristina, der umiddelbart efter Mandens Afreise var flygtet fra sit Fængsel, sig i Kjøbenhavn. Her traf hun til sin store Skræk Ulfeldt, som hun forlængst troede i Sikkerhed i Lübeck. Det slog hende da strax, at en Ulykke forestod dem, og denne Anelse skuffede hende ikke. Dagen efter hendes Komme blev Ægteparret nemlig fængslig anholdt og under militær Bevogtning ført til Hammershus paa Bornholm, hvor de anbetroedes Guvernørens, General Adolf Fuchs's, paalidelige Varetægt. Til Bornholm, som efter Afkastelsen af det svenske Herredømme tilhørte Kongen personlig, skulde Rigsraadets Arm ialfald ikke naa, om det maatte falde paa at gjøre Indsigelser mod denne hans Optræden.

Hannibal Sehested, der faa Aar i Forveien var sunket saa dybt i sine Nærmestes Omdømme, at hans Svigerinde Elisabet Augusta havde sagt ham lige op i Øinene, at han vilde komme til at ende for Mestermandens Haand, havde trods al Modgang bedre end Ulfeldt forstaaet at holde sig oven Vande og havde nu igjen fuldstændig gjenvundet sin kongelige Svogers Gunst. Da Krigen med Sverige udbrød i 1657, indfandt han sig, som vi har set, i Danmark for at stille sig til Tjeneste, men var ikke bleven modtaget. I Stedet for at antage den svenske Konges Tilbud om at træde i hans Tjeneste begav han sig tilbage til Nederlandene. Det følgende Aar var han atter kommen til Danmark, hvor hans Svigermoder just var afgaaet ved Døden, og stræbte efter at udvirke Benaadning. Denne Gang kom han Maalet nærmere; men fuldstændig udsonet med Kongen blev han dog neppe. Ved Karl Gustavs Landgang paa Sjæland blev han, just som han for en kortere Tid havde forladt Hovedstaden i Familieanliggender, anholdt af dennes Soldater, men fik dog paa Forestilling af de danske Rigsraader Mogens Høg og Kristen Skeel, der som Gesandter havde indfundet sig i den svenske Konges Leir, Tilladelse til at drage til Kjøbenhavn for at melde Kong Fredrik sin Anholdelse; dog maatte han love umiddelbart derefter at indfinde sig i det svenske Hovedkvarter, hvor han som neutral Person og spansk Minister skulde holde sig i Ro til Krigens Ende og ikke forlade Landet uden særlig Tilladelse. Til Gjengjæld gav Karl Gustav ham Tilsagn om, at han ikke skulde forlange noget af ham, som kunde være hans Konge eller Fædreland til Skade. Under alt dette ser vi hos Hannibal Sehested en alvorlig Stræben efter at faa Anledning til at optræde som Fredsmægler. Hans politiske Trosbekjendelse var vel allerede dengang som senere hen rent skandinavisk, idet han ansaa et venskabeligt Forhold

mellem de tre nordiske Riger som en væsentlig Betingelse for deres Opkomst og Trivsel, og for sit personlige Vedkommende kunde han herigjennem haabe at gjenerhverve sin tidligere Magt og Indflydelse. Men i Øieblikket havde dette sine lange Udsigter, da hverken Kong Fredrik eller Karl Gustav ønskede nogen anden Løsning end den, Sværdet kunde bringe, ja den sidste havde endog udtrykkelig sagt, at han i Kjøbenhavn vilde diktere sine Freds-betingelser. Hannibal Sehested ansaa det for en given Sag, at Kjøbenhavns Fald stod for Døren, og naar det var en fuldbragt Kjendsgjerning, var den dansk-norske Stats Opløsning og Indlemmelse i Sverige en uundgaaelig Følge heraf. I den svenske Konges Hovedkvarter var der allerede — det var ingen Hemmelighed — udkastet Planer vedrørende de nye Guvernementers Administration, ja Kongen havde endog saagodtsom allerede fordelt disse blandt sine mest betroede Mænd. Hidtil havde Hannibal Sehesteds Ærlighed, Fædrelandssind og Troskab mod Kongen bestaaet alle Prøver. Nu, da hans Tvivl om det dansk-norske Monarkis Opretholdelse var opløst i den dybeste Mistillid, og han selv, berøvet den hidtil oppebaarne Pension, befandt sig i den vanskeligste Situation, skulde han ikke længere kunne rose sig af Loyalitet mod Kong Fredrik og Fædrelandet. Han stillede sig under den svenske Konges Beskyttelse, ja tilbød endog ligefrem denne sin Tjeneste, idet han herved havde for Øie at faa sine Godser tilbage eller Erstatning for dem. Det hele Spil gik vel nærmest ud paa at redde fra den almindelige Ødelæggelse, hvad reddes kunde, og hans Tilbud om aktiv Optræden mod Kong Fredrik og Fædrelandet har vel neppe været saa alvorlig ment, som det ved første Øiekast kunde synes. Saa meget er ialfald sikkert, at Karl Gustav undlod at benytte sig deraf, skjønt han gav ham Tilsagn om, at ved Krigens Udgang skulde hans, hans Hustrus og hans Barns Interesser blive varetagne. Nogen egentlig forræderisk Handling, hvorved han skadede sit Land, slap han derfor at gjøre sig skyldig i; men hans Holdning var i den Grad tvetydig, at han almindelig ansaas for en Forræder baade mod Kong Fredrik og mod Karl Gustav.

Krigen blev af længere Varighed, end nogen havde kunnet forestille sig, og Sehesteds "neutrale" Stilling blev Dag for Dag vanskeligere. For nu at slippe ud af Klemmen ønskede han i et privat Anliggende at foretage en Reise til Hoffet i Brüssel. Men dermed lykkedes det ham dog ikke at nedslaa den Mistanke, som havde fæstet sig ved ham, og som især fra dansk Side fik sit Udtryk deri, at der nægtedes ham Reisepas. Der fattedes ikke meget i, at han fra den Kant betragtedes med ganske de samme Øine som Korfits Ulfeldt før Roskildefreden. Men da Fredsunderhandlingerne udenfor Kjøbenhavn tog sin Begyndelse, troede Sehested at maatte foretage et og andet Skridt for at betrygge sin og sines Fremtid, idet han ved de mæglende Gesandters Bistand vilde rydde Hindringerne for en fuldstændig Udsoning med Kong Fredrik af Veien eller og aabne sig Adgang til at gaa i fremmed Tjeneste,

det vil sige, antage det Tilbud, han havde fra den svenske Konge, om efter Freden at ansættes i dennes Tjeneste. Den svenske Hærs Nederlag ved Nyborg, der, som Karl Gustav selv sagde, lagde ham før Tiden i Graven, fik en ikke liden Betydning for Hannibal Sehesteds hele Stilling, idet han nu erholdt den svenske Konges Tilladelse til at forhandle med de danske Rigsraader eller om fornødent med Kong Fredrik selv. Herved fandt han Anledning til at faa forelagt denne et langt og dygtigt affattet Forsvarsskrift, dateret 6te Februar 1660, hvori han gjennemgaar de mod ham reiste Beskyldninger og forsikrer ham om sin Troskab. Dette synes at have bevirket et Omslag i Kongens Stemning til hans Fordel, og da omtrent paa samme Tid den svenske Regjering efter Karl Gustavs Død vilde benytte sig af hans Hjælp til at fremme Fredsverket, fik han en ikke uvæsentlig Indflydelse paa Begivenhedernes Gang. Da Hollændernes anmassende Optræden, som tidligere fortalt, truede med at gribe forstyrrende ind i Fredsforhandlingerne, optraadte han, der kjendte nøie til, i hvilke Punkter de svenske Kommissarier vilde give efter, som den danske Regjerings Underhandler, idet han med stor Behændighed fik skudt til Side de fremmede Mæglere, som hidtil kun havde været lidet enige indbyrdes. Til Trods for at der fra forskjellige Hold — fra hans Modstandere ved Hoffet ikke mindst — blev lagt ham alskens Hindringer i Veien, lykkedes det ham at føre Fredsforhandlingerne lykkelig til Ende. Kong Fredrik havde under disse givet ham Tilsagn om sin Naade, og dette Løfte blev ogsaa indfriet. Under 21de August, da han var kommen tilbage fra en Sendelse til Stockholm, hvor han havde ordnet Spørgsmaalet om Bornholms Afstaaelse til den danske Konge, blev der for ham udsat en aarlig Pension af 6000 Rigsdaler. Alligevel følte han sig, mistænkt og blottet for paalidelige Venner, som han endnu var, temmelig ubefæstet i sit Fædreland, og vi ser ham derfor i Begreb med at ruste sig til den paatænkte Reise til de spanske Nederlande, just som de store Begivenheder, hvorom der nu skal fortælles, stod for Døren.

Denne Reise blev der dog foreløbig intet af, da Kongen trængte til hans Bistand. I en Beretning om Regjeringsforandringen i 1660, som den danske Historiker Nils Slange forfattede for Kong Fredrik IV, og som i sine Hovedtræk vistnok er bygget paa Meddelelser af hans Fader, den nedenfor omtalte Provst Peder Villadsen fra Slagelse, heder det, at da Sehested først var tagen til Naade, varede det ikke længe, "førend Hans Kongl. Majestæt til hannem bar saa stor en Fortrolighed, at han hannem sit hemmelige Forsæt og Anslag ganske fortroede, efterat han hannem havde taget udi en høi og streng Ed, baade for Taushed og Troskab. Og var han den første, som overlagde med Kongen, hvorledes Kongen skulde tage Rigets Len og Indkomster fra Adelen til sig selv, saa og se til, hvorledes han kunde faa Geistligheden og Borgerstanden paa sin Side for at imodstaa Adelen." Efter hans Raad skulde det saa have været, at Kongen indlod sig i Forhandlinger først med Biskop Svane, derefter med Nansen og endelig med dem begge i

Forening, uden at nogen af disse fik det mindste Nys om, at Sehested var indviet i den hele Plan. Hvorvidt denne Beretning i et og alt er paalidelig, kan der vel reises Tvivl om; men at han i mange Henseender maa være taget med paa Raad, kan man dog neppe komme bort fra.

Valgene til Stændermødet foregik i Løbet af August Maaned, og i Begyndelsen af September samledes de forskjellige Stænders Deputerede i Kjøbenhavn. Adelen var repræsenteret ved 95 Medlemmer, Geistligheden ved 31 og Borgerstanden ved 65, altsaa ialt henved 200 Medlemmer. Med Hensyn til Stemmetallet var Adelen det sterkeste Parti, idet flere repræsenterede mange, ja indtil 20 Stemmer fra udeblevne Standsfæller. Anderledes stillede Forholdet sig dog i Henseende til de Deputeredes Dygtighed. Blandt Adelens Ledere hævede ingen sig ret meget over det middelmaadige. Otto Krag var en retskyndig, patriotisk og modig Mand, men derhos en brutal Fusentast, som kunde ødelægge selv den bedste Sag ved sit Overmod; den norske Statholder Nils Trolle gav ham ikke meget efter i Hensynsløshed; Henrik Gyldenstjerne, Ove Juel og Iver Krabbe, der var Lederne for den menige Adel, var — deres Dygtighed paa andre Omraader upaatalt — neppe i nogen Henseende Situationen voxne. I Modsætning til disse var Førerne for Geistligheden og Borgerskabet, Biskop Svane og Provst Villadsen, Borgermester Nansen og Stadshauptmand Fredrik Thuresen, særdeles begavede, forslagne og djærve Mænd, som ikke var bange for at vove en Dyst, og som med Ro og Raskhed forstod at benytte sig af enhver Forsømmelse og ethvert Misgreb, Modparten gjorde sig skyldig i.

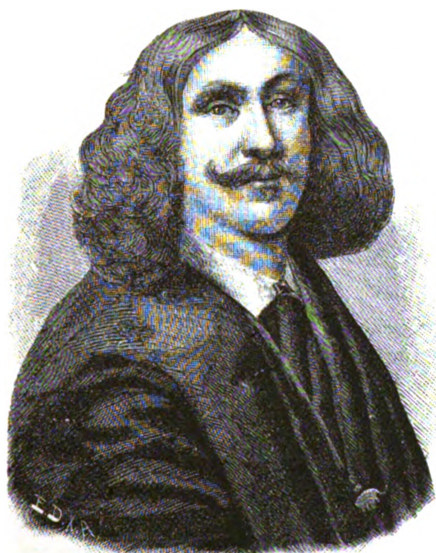
Det maa dog bemerkes, at det kun er et Mindetal af Adelsoppositionen, som spiller nogen fremtrædende Rolle, og det tør derfor ligge nær at slutte, at flere af de mere indflydelsesrige af denne Stand paa en eller anden Maade er dragne over paa Kongens og Hoffets Side. Ialfald vil man ellers vanskelig kunne forklare sig den passive Holdning, de indtog.

Der er fortalt en Anekdote, som karakteriserer Stemningen og Forholdene bedre end en lang Udvikling. Paa Slotspladsen gik Dagen før Mødets Aabning Borgermester Thomas Brodersen af Odense og en anden fynsk Rigsdagsmand og taltes ved. "Hvad skal dog dette store Stændermøde egentlig betyde?" sagde den ene. Hannibal Sehested kom i det samme gaaende forbi. "Det betyder, at vil du ikke, saa skal du", hviskede han Borgermesteren i Øret. Thomas gjorde store Øine; disse Visdommens Ord, syntes han, skulde ikke gjøre ham klogere. Senere fandt han dog god Mening i dem.

Den 7de og 8de September var de fleste Deputerede komne sammen i Kjøbenhavn, og Fuldmagterne prøvedes. Til Forsamlingslokaler for Stænderne blev for Adelen udset Holmens Kirke, for Geistligheden Helliggeistkirke og for Borgerne Bryggernes Laugshus. Skulde alle tre Stænder mødes,

foregik disse Sammenkomster enten i Bryggernes Laugshus eller i det islandske Kompagnis Hus.

Mandag den 10de September foregik Stændermødets høitidelige Aabning. Fra det islandske Kompagnis Hus drog de to uadelige Stænders Deputerede, Par efter Par, Prest og Borger Side om Side, i en lang Procession hen til Slottet, hvor Kongen fra et aabentstaaende Vindu hilsede dem, efter hvert som de kom forbi. Her begav de sig op i den gamle Riddersal, hvor Adelens deputerede, der havde samlet sig i Holmens Kirke, et Øieblik efter traadte ind. Efterat Rigsraadet og Kongen havde indtaget sine Pladse,

2. Peder Reedtz.

aabnede Rigshofmesteren Joakim Gersdorf paa Kongens Vegne Mødet med en Tale. I denne betonede han, at Stænderne var sammenkaldte for at forhandle om Midlerne til Kongens og Hoffets Underholdning, til at bringe Hæren, Flaaden og Fæstningerne paa Fode og betale Rigets Gjæld. I dette Øiemed havde Kongen opnævnt nogle af Rigsraaderne til at forhandle med Stænderne, "saa at den ene lige med den anden skulde bære Byrden". Iøvrigt opfordrede han Stænderne til selv at fremkomme med saadanne Forslag, der kunde ramme Rigets Tarv paa bedste Maade. Adelsmanden Henrik Gyldenstjerne besvarede Talen paa Stændernes Vegne med nogle faa, temmelig intetsigende Ord, hvorefter Stænderne for den Dag skiltes ad.

Saasnart Stændermødet var bleven aabnet, blev der af de to uadelige Stænder fattet Beslutning om en Forretningsorden, der var forskjellig fra den før fulgte. Den Overvægt, som Adelen paa tidligere Møder havde vundet, beroede nemlig i ikke ringe Grad paa de uadelige Stænders indbyrdes Splittelse, idet Minoriteten havde havt Adgang til at fatte særskilte Beslutninger. Ogsaa denne Gang talte Adelen ikke faa Tilhængere saavel inden Borgerskabet som inden Geistligheden. Dette var især Tilfældet med de deputerede fra Universitetet og de i mange Henseender adelsprivilegerede Kapitler, som endog tænkte paa i Forening at stille sig ud som en fjerde Stand, og til hvilken Kant en saadan vilde være gaaet, viste sig allerede i Forhandlingernes Begyndelse. Der blev derfor drevet igjennem, at hver især af Stænderne skulde optræde som Enhed og fatte Beslutninger efter Stemmeflerhed, hvorved Mindretallet i hvert Stand blev afskaaret fra at fatte særskilt Beslutning. Paa Grund af denne Afvisning blev Universitetets Fuldmægtige temmelig snart saa misfornøiede, at de i en hel Maaned holdt sig borte fra Møderne. Adelsmanden Henrik Gyldenstjerne foreslog til Gjengjæld, at man skulde hjemsende en Del af de overflødige Deputerede fra Kjøbstæderne, et Forslag, som selvfølgelig maatte vække den dybeste Harme hos den hele Borgerstand. Adelens og Rigsraadets eggende Holdning i de første Møder skabte snart et sterkere Samhold mellem de uadelige Stænder. Sig imellem vedtog disse Stænder da den Forretningsorden, at hver af dem foreløbig skulde fatte sin særskilte Beslutning, men saasnart en saadan var tagen, skulde den strax meddeles den anden Stand, og i Tilfælde af at der var Meningsforskjel tilstede, skulde Sagen behandles i fælles Møder. Naar saa Enighed var opnaaet, skulde begge Stænders samstemmige Beslutning ved Deputationer blive Rigsraadet og Adelen meddelt. Inden dette Samhold var opnaaet, havde Rigsdagens Forhandlinger dog staaet paa en god Stund.

Tirsdag den 11te September traadte Stænderne for første Gang sammen til Forhandlinger i det islandske Kompagnis Hus. Til Regjeringens Ordførere for Rigsdagen var opnævnt Rigsraaderne Gunde Rosenkrands, Otto Krag og Peder Reedtz, som overbragte Regjeringens Forslag. Dette gik ud paa, at der efter hollandsk Mønster skulde indføres en almindelig Skat (Konsumtion) paa Fødevarer og de første Livsfornødenheder; derhos blev der foreslaaet en Afgift paa det stemplede Papir. I det til Adelens deputerede overgivne særskilte Forslag var dette præciseret derhen, at Adelen skulde afgive en Erklæring om, hvor meget den for en vis Tid vilde udgive for sine egne Personer, Hustruer, Børn, Folk, Tyende og Ugedagstjenere. Om disse Forslag reiste der sig strax Uenighed, navnlig om, hvorledes den nye Skat skulde fordeles. Adelen mente nemlig, at den i Kraft af sine Privilegier burde være fritagen for enhver Skat, og det samme mente Universitetets Professorer, hvis Ordfører Rektoren Hans Vandal var, at ogsaa de burde være, i Lighed med, hvad der var Skik ved Udlandets Høiskoler. Men saasnart

de øvrige Stænder havde faaet Tæften heraf, satte de sig mod enhver Prutning. Biskop Svane tog Ordet og udtalte, at Kronen gjorde rettest i først at gribe til det, som var dens Eiendom, nemlig Rigets Len, som herefter alene burde overdrages Rigsraadet eller bortforpagtes til de høistbydende. Herved troede han, der nok skulde indkomme saa klækkelige Beløb i den kongelige Kasse, at man slap at betynge Folket med nye Skattebyrder. Men var dette ikke tilstrækkeligt, kunde man altid senere hen tænke paa andre Udveie. Forøvrigt vilde Presteskabet ikke undslaa sig for at betale sin Andel af Konsumtionen, naar Adelen kun vilde foregaa den med et godt Exempel. Borgermester Nansen sluttede sig ganske til den af Biskopen udtalte Mening. Men Rigs-

3. Erik Krag.

raaderne, som førte Ordet, satte sig ned og vilde ikke engang svare derpaa. Om Eftermiddagen gjorde Adelen et Slags Forsøg paa Tilnærmelse, idet den foreslog, at de øvrige Stænder skulde være med paa at andrage Kongen om, at Kantslerens og Marskens Embeder, som i lang Tid havde staaet ledige, igjen maatte besættes. Den mente, at den viste "de ufrie Stænder" en overvættes Ære ved at tage dem med paa Raad i en Sag, som vedkom den alene. Men Biskopen svarede som Ordfører, at Stænderne ikke vilde foreskrive Kongen noget, som han nok selv tog i Agt, naar hans Tid kom.

Den næste Dag udfærdigede Adelen en Erklæring, som gik ud paa at hævde Skattefriheden for dens egne Personer, daglige Tjenere og Ugedagsbønder; derimod tilbød den sig af fri Villie at ville forære Kongen til St.

Hans Dag lige saa meget, som den foreslaaede Afgift kunde beløbe sig til for dens Tjenestefolk og Ugedagstjenere. Men dette Forslag blev ikke fastholdt.

De følgende Dage hengik med Forhandlinger om Konsumtionssagen, uden at Enighed kunde opnaaes. Baade Borgere og Geistlighed erklærede, at de af bedste Evne skulde stræbe efter at ramme Kongens og Rigets Tarv, saafremt ingen af Stænderne gjorde Paastand om Fritagelse for at svare Konsumtion. Adelen hævdede derimod fra sin Side, at den var og vilde være skattefri, og naar den af egen god og fri Villie paatog sig en Del af Byrden, saa var dette noget, som ikke vedkom de uadelige, men var dens egen Sag.

Paa det samlede Møde, som den 15de September holdtes i Bryggernes Laugshus, kom der til et af de mest stormende Optrin under hele Rigsdagen. Da Forhandlingerne denne Dag havde taget sin Begyndelse for halvt fulde Bænke, ytrede Otto Krag paa sin sædvanlige hovne Maade: "Hans Majestæt er misfornøiet over, at Stænderne ikke kan bringe Konsumtionsverket til Endskab". Hans Nansen hug strax i: "Ja, det er virkelig ikke vor Skyld, vi har jo allerede tilbudt at ville give lige med Adelen, og det staar vi fremdeles ved." Men da brød der løs et forfærdeligt Uveir. . "Den Adelsstand, hvad kommer den Jer ved?" busede Otto Krag ud. "Man behøver da vel ikke at disputere med Jer om sine Privilegier? Skal I kanske foreskrive os Love? I det hele har ingen Privilegier, uden Rigsraad, Adel og — det forstaar sig — den borgerlige Stand i Kjøbenhavn, hvis Privilegier er knap og nap to Aar gamle". "Kun Adelen," raabte Henrik Gyldenstjerne, "er født til Frihed; alle de andre er ufrie." Ove Juel vilde glatte over. Han bad de øvrige Stænder tage i Betragtning de mangehaande Byrder, som Adelen havde at bære, og som vel kunde gjøre den fortjent til, at den nu havde en Smule Fortrin og slap at betale Konsumtion; "forøvrigt, lagde han til, kunde jo selv Kongen ikke paalægge den noget". "Nei", raabtes der fra Kjøbstædernes Deputerede, "den Frihed, Adelen gjør Paastand paa, vil kun foraarsage Underslæb; vi vil ikke skatte mere end den!" Et Par Adelsmænd appellerede til Geistlighedens Humanitet, idet de henvendte sig til Svane; denne henviste dem til Universitetets Deputerede, Aarets Rektor, Professor Hans Vandal. "Der bør dog altid være Forskjel mellem en Herremand og en Bonde", mente denne, som altid dreiede sig, eftersom Vinden blæste. "End mellem en Biskop og en Bonde da?" faldt Svane ham i Talen. "Men" — vedblev han — "naar nu Kongen selv erklærer, at han vil betale Konsumtion, saa kan vel vi andre gjøre det med." Da nu Adelen ikke desmindre vedblev at beraabe sig paa sine gamle Privilegier, reiste Svane sig paany midt i den værste Tummel og udtalte, at man vel kunde merke, at Adelen efter Sædvane vilde vælte den største Byrde over paa de andre Stænder, men de burde drages til Minde, at Tiderne nu var anderledes. Geistligheden var af den Mening, at skulde der endelig være nogen Forskjel

mellem Stænderne, burde der først og fremst tages læggeс Bret paa, hvem der havde den største Nytte af Landets Indkomster. Den største Byrde burde derfor hvile paa Adelen, som mod en ringe aarlig Afgift berigede sig af Kongens og Kronens Len, og ifald den undslog sig derfor under Paaberaabelse af sine Privilegier, saa kunde Geistligheden med lige saa gode og bedre Skjel henty under sine Privilegier, saa meget mere, som dens Indkomster ikke bestod i andet end Tiender, Agerbrug og Almuens frivillige Offer. Kjevleriet vedblev, og den ene skraalede i Munden paa den anden. Men høiest skreg Krag op, som skulde være Leder og holde Orden. Tilsidst tilbød han at lade Kongen afgjøre, om det tilkom Adelen at svare Konsumtion eller ei; — mere sikker var han altsaa ikke i sin Sag.

Imidlertid gik det temmelig snart op for Adelen, at den for at bevare sin Indflydelse maatte gjøre større Indrømmelser, end den først af havde tænkt sig. I et Indlæg af 19de September gik den saaledes ind paa for et Tidsrum af 3 Aar at betale Konsumtion lige med de andre Stænder af fremmed Øl, Vin og af hvad den kjøbte i Kjøbstæderne til sit Underhold; derimod krævede den Fritagelse for at betale Afgift af, hvad den forbrugte paa sine Gaarde paa Landet. Den udtaler dog, at den forlangte Konsumtion "er en besværlig og tung Udgift, mere for Navnets Skyld end for Udgifternes Skyld, idet den skjærer saa dybt i Privilegierne", og den vægrer sig ved at betale Skat af sit Forbrug paa Landet, da den — som den siger — "i saa Fald vilde have bortgivet al den Frihed, vi have, da der siden ingen videre Forskjel er paa en Adelsmand og en Bonde uden Navnet alleneste." Indlægget er forøvrigt fuldt af Udfald mod Kjøbenhavns Borgerskab, hvis Privilegier maatte være Adelen en Torn i Øiet. Men den blev dog ikke staaende hermed. Et Par Dage efter vedtog den som et Vederlag for den begrænsede Konsumtionsfrihed, den havde forlangt, at betale 15 Rigsdaler aarlig for hver 10 af dens Tjenere, og den 30te September erklærede den sig endog villig til i de næste tre Aar at betale Konsumtion af, hvad den paa sine Gaarde paa Landet forbrugte af Rug, Mel og Malt. Det hele Konsumtionsspørgsmaal var nu i det hele vendt fuldstændig om, idet det sidstpaa var Adelen, som viste Offervillighed, medens de øvrige Stænder holdt igjen.

Men nu var det heller ikke længere Konsumtionen, det gjaldt. Forholdene havde nemlig med rivende Hast udviklet sig i Retning af en Omstyrtning af det bestaaende. Allerede efter de første Sammenkomster med Adelen havde Geistlighedens og Kjøbstædernes Deputerede i Dagene mellem 12te og 15de September indgaaet en "Konjunktion" (Forening) med Kjøbenhavn under denne Stads Frihed, hvorved de nedlagde Paastand om, at Hovedstadens Privilegium paa Told- og Accisefrihed skulde udstrækkes til dem, dog saaledes, at baade de og Kjøbenhavnerne indgik paa at betale Konsumtion, ifald Adelen ogsaa var villig dertil. I Virkeligheden gik dog denne Forening ikke saa meget ud paa at faa Konsumtionsforslaget drevet igjennem — thi

Stemningen for dette var hos Borgere og Geistlighed ialfald ikke bedre end hos Adelen — som paa at skabe et kraftigt Samhold mellem de uadelige Stænder, hvorved man kunde faa gjennemført en fuldstændig Forandring af hele Statens Finantsvæsen og Bestyrelse og sikret Stænderrepræsentationen Indflydelse paa de vigtigste Regjeringsanliggenders Gang. Dette fremgaar bedst af et Forslag, som den 17de September blev Borgerstanden forelagt, og som viser, at denne Stand eller ialfald dens Ledere har havt aabent Blik for, hvor Skoen trykkede ikke blot den selv, men ogsaa Bondestanden. Der bringes nemlig her paa Bane at opgive Konsumtionen, saasom den egentlig vil falde Borgerne og Fattigmand til Byrde, og selve Opkrævningen af den vil kræve uforholdsmæssige Omkostninger. Derimod skulde der indføres Lighed i Beskatning, hvorved Benævnelsen "ufrie" for de uadelige Stænders Vedkommende maatte bortfalde som meningsløs. Alle Len og Præbender skulde forandres til Forpagtninger, som skulde overdrages de høistbydende. De kongelige Ladegaarde skulde ophæves og bortfæstes; Kronens Jordegods skulde udskiftes mellem Bønderne eller afhændes uden Hensyn til Kjøberens Stand. De vornede skulde have Adgang til at frikjøbe sig for en passende Pengesum, og Hoveriet paa Krongodset skulde afløses med en Afgift. Embedsverket skulde reduceres og i sin Helhed — deriblandt ogsaa Rigsraadet — sættes paa fast Løn. Visse nye Skatter og Afgifter, som Plogskat og Arveafgift, skulde paabydes. Embederne skulde besættes med Adelige og Borgerlige i Flæng. Den staaende Hær skulde formindskes, og i Stedet skulde en almindelig Væbning paabydes. For Byerne skulde et mere udviklet Selvstyre indføres, hvorved de fritoges for Lensmændenes Tilsyn. Endelig maatte for Fremtiden intet, som angik det almene Vel i Krig og Fred, vedtages uden alle Stænders Samtykke. Dette Forslag, der altsaa gik ud paa saavidt gjørligt at udstrække Kjøbenhavns Friheder til det hele Land, kom i ethvert Fald ikke længere end til Borgerstanden, hvor det blev betydelig afstumpet. I Stedet vedtoges den 25de September et andet, mere maadeholdent Forslag, der vistnok forudsatte Erlæggelsen af Konsumtion, men lagde fremdeles Vægt paa Gjennemførelsen af en ny Administration for Lenenes og Krongodsets Vedkommende. Alle Len skulde bortsættes paa Regnskab eller bortforpagtes til de høist bydende; Ladegaardenes Jorder burde uddeles til Bønder eller bortforpagtes, og Kronens Bønder skulde svare et Beløb i Penge i Stedet for Ægt og Arbeide.

Dette Forslag blev den følgende Dag overbragt Kongen personlig af en Deputation med Hans Nansen som Ordfører. Ved denne usædvanlige Fremgangsmaade gik man Rigsraadet forbi, for at dette ikke skulde have Anledning til at begrave Forslaget. Kongen modtog Stændernes Andragende, men udtalte dog, at han ifølge sin Haandfæstning først maatte forhandle Sagen med Rigsraadet. I og for sig blev dette Skridt dog Indledning til en bestemtere Optræden fra Kongens Side.

Om Eftermiddagen lod Kongen nemlig Gabel overbringe Nansen og Svane en egenhændig Skrivelse, hvori han overlader det til dem at indvie flere i, "hvad som er bleven aftalt." "I maa se til," tilføier han, "at hvad der skal gjøres, det bliver gjort snart, thi Ophold bliver skadelig; dersom de andre vinder Tiden, kan de maaske vinde mere." I Henhold til dette Paalæg blev nu Stadshauptmand Thuresen, Provst Peder Villadsen og flere knyttede til den hemmelighedsfulde Aftale, og der dannedes et Slags revolutionær Klub. Om Natten mødtes Nansen og Svane i St. Petri Kirke, foran hvis Alter de skal have svoret at føre Sagen til Ende. I al Stilhed blev Borgervagterne forsterkede, da Hovedstadens Sikkerhed lod meget tilbage at ønske. Der forefaldt nemlig daglig Slagsmaal mellem Adelsmændenes Tjenerskab, Studenterne og Byens Haandverkere, og de talrige Soldater, som havde Tilhold i Byen, bidrog naturligvis ogsaa sit til at sætte Forholdene paa Ende. Adelens Tjenere blev forbudte at bære Vaaben, og alle Officerer, der havde Majors Rang og derunder, fik Befaling til ufortøvet at reise hjem til sine Garnisoner under Paaskud af, at en Generalmønstring med det første skulde holdes. For at sprænge det hele Møde lod Adelen udsprede Rygter om, at hvis den mistede sine Forleninger, skulde Presterne miste sin Tiende. Meningen hermed var ingen anden end at skræmme det sjællandske Presteskab, som den 10de Oktober skulde holde sit aarlige Landemode, til at kalde sine Repræsentanter tilbage. For at hindre dette blev fire kongelige Lakeier i Forklædning sendte ud af Byen for at stevne alle Øens Provster sammen til et hemmeligt Møde i Roskilde den 4de Oktober. Paa denne Sammenkomst lykkedes det Provst Peder Villadsen fra Slagelse, der var Biskop Svanes høire Haand, fuldstændig at berolige sine Standsfæller, saa at de udstedte en ny Fuldmagt, hvori de godkjendte alt, hvad deres Afsendinger havde besluttet og fremdeles maatte beslutte. Med denne skyndte saa Provsten sig tilbage til Kjøbenhavn.

Samme Dag dette foregik, blev der — sandsynligvis af Hans Nansen — opsat et Udkast til en Erklæring af Borgerstanden. "Det begyndte", heder det i en dansk Historikers Referat, "med en uskyldig Indstilling om, at hvis Borgerskabets tidligere Forslag om Rigets Pengevæsen (uden Tvivl Forslaget af 25de Septbr. om Lenene) blev antaget, der da maatte udnævnes en Rigens Bogholder, som daglig kunde forestille Kongen og Rigsraadet den finantsielle Stilling. Derefter udtaltes der imidlertid pludselig, at da Stænderne formodentlig snart skulde adskilles og de udenbysboende hjemforløves, saa vilde de ikke undlade at takke Kongen for ved dette Møde at have villet høre deres Mening og for hans Heltemod under Kjøbenhavns Beleiring. For nu at knyttes fastere sammen med Kongen havde de enstemmig besluttet at anerkjende denne for ret Arveherre og hans Børn og Arvinger efter ham, saaledes, at Danmark og Norge skulde blive frie Arveriger til evig Tid, og saaledes at der ikke skulde være Tale om noget Kongevalg, saa længe nogen

af den kongelige Stamme var i Live".*) Men dette Indlæg, der forudsatte Rigsraadets og Privilegiernes Bestaaen, blev kun et Udkast, som snart blev omredigeret i væsentlige Henseender. Allerede Dagen efter Provstemødet i Roskilde, da Villadsen var kommen tilbage med den nye Fuldmagt, sendte Kongen Gabel paany til Nansen og Svane med den Besked, at han ønskede Sagen paaskyndet saa meget som mulig, da han frygtede for, at noget skulde sive ud. Som Følge heraf arbeidede de sammensvorne ufortrødent videre paa Oprettelsen af en Arveregjering. Det, som især benyttedes som Agitationsemne til at fremskynde dette revolutionære Skridt, var Rigsraadets og Adelens Optræden i Stempelpapirssagen. Under 1ste Oktober blev der nemlig udfærdiget en Forordning om det trykte (ɔ: stemplede) Papir, som strax blev offentliggjort. Denne var affattet udelukkende efter Rigsraadets og Adelens Forslag, medens der intet Hensyn var taget til Geistlighedens og Borgerstandens Ønsker. Heraf sluttede de uadelige Stænder, at Rigsraadet og Adelen ikke engang vilde indrømme dem den raadgivende Myndighed i extraordinære Beskatningsspørgsmaal, de dog tidligere havde været i Besiddelse af, og Kjøbenhavnerne maatte desuden anse Forordningen som en ligefrem Tilsidesættelse af den Selvbeskatningsret, som tilkom dem efter Privilegierne. Den opblussende Harme, dette Retsbrud vakte, blev et betydningsfuldt Moment de følgende Dages Begivenheder. Sandsynligvis efter Samraad med Kongen, der havde undertegnet Forordningen for ikke at vække Raadets Mistanke, negtede Kjøbenhavns Borgermestere og Raad at lyse Forordningen til Thinge.

Men de blev ikke staaende hermed. I et Møde, som Kjøbenhavns Borgermestere, Raad og 32 Mænd holdt, blev der vakt Motion om at tilbyde Kongen Arveriget, under Forudsætning af, at Geistligheden og den øvrige Del af Borgerstanden vilde gaa med derpaa. Dette Forslag, som var fremsat af Hans Nansen, blev vedtaget. Derpaa blev denne Beslutning meddelt Svane, som samlede Geistligheden, medens Hans Nansen begav sig til Borgerstanden, som var samlet i Bryggernes Laugshus. I disse Møder talte de ret indtrængende om Landets Nød, om Adelens Overgreb, om de mange Byrder, der navnlig hvilede paa Kjøbstæderne, og om Nødvendigheden af at skabe bedre Tilstande i Riget, hvorved de fattige Indbyggere kunde hjælpes og de lavere Stænder vinde Kongens Gunst. Den Smule Modstand, som endnu reiste sig, var snart brudt. Forslaget vedtoges, og Overdragelsesbrevet underskreves først af Geistligheden, saa af Borgerskabet. Endnu samme Kveld blev Forslaget af Fredrik Thuresen og en anden Kjøbenhavner overbragt til Rigsraadets Formand, Rigshofmesteren Joachim Gersdorf. Da denne Deputation gik opad Trappen til Rigshofmesterens Hus, mødte den Sekretæren Erik Krag, som i Forbigaaende spurgte: "Er saa nu Alt i Orden med Konsumtionen?" Saa

*) J. A. Fridericias Afhandling, Fredrik III og Enevældens Indførelse, i Dansk Hist. Tidsskrift, 5 R. VI. S. 743.

lidet anede Adelen, som paa det sidste havde brudt sine Hoveder med at faa Lenssagen forpurret, at dens Magt stod for Fald. Rigshofmesteren, der var syg og sengeliggende, sammenkaldte strax Rigsraadet hos sig, og dette raadslog da hele Natten og den næste Dag, men gav intet Svar. Adelen var, som man vel kan tænke, yderlig forbitret og slog om sig med Trusler. Da Otto Krag den 9de Oktober paa Slotsbroen mødte Nansen paa Bortgang fra Slottet, hvor han sammen med nogle andre deputerede havde overbragt Kongen en skriftlig Protest mod Stempelpapirsloven, stoppede han Nansen op, pegte truende paa Blaataarnet og spurgte, om han kjendte det. Borgermesteren nikkede i Retning af Frue Taarn, hvor Byens Allarmklokke hang, og svarede øieblikkelig: "Og ved I, hvad der hænger?" Da Rigsraadets Svar lod vente paa sig, begav de deputerede for Borgerstanden og Geistligheden sig den 10de om Formiddagen i Procession op til Raadhuset, hvor Raadet holdt sine Møder. Her fik de den Besked, at endnu havde ikke alle Herrerne indfundet sig; de fik komme igjen om Eftermiddagen. Men om Eftermiddagen kom der Atterbud til de to Stænder; Raadet ønskede kun at tale med et Par af de deputerede. Men da raabte disse, at de alle havde skrevet under, og at de derfor ogsaa alle vilde høre Raadets Svar, og saa bar det igjen med den hele Procession over i Raadssalen. Otto Krag snerrede, da nogle faa af de deputerede var komne ind: "Luk dog den Dør i!" Men det var lettere sagt end gjort. De efterfølgende trængte de forangaaende ind i Salen, saa den var fuld i et Øieblik. Otto Krag meddelte da mundtlig Raadets Svar, der gik ud paa, at saa længe Rigsraadet ikke var fuldtalligt, kunde det ikke indlade sig paa "i denne farlige Tid udi saadanne ufornødne, usædvanlige Aktioner at consentere." Afvisningen blev end yderligere motiveret derved, at man maatte tage Hensyn til Naboen, "som passer paa os ved alle Leiligheder," at Forslaget ikke stemte med Kongens Villie, og at endelig ingen af de deputerede havde Fuldmagt af sine Vælgere til at foretage et saadant Skridt. Svane spurgte da, om det var hele Svaret, og om Stænderne maatte faa det skriftligt? Hertil svarede Otto Krag skarpt Nei. Svane ytrede, at han ikke noksom kunde udtale sin Forundring over, at Modstanden mod Beslutningen om Arverettens Overdragelse skulde udgaa fra Adelen. "Om det nu var aldrig andet end Hans Majestæts Meriter i denne Tid", sagde han, "havde han forskyldt det af os alle og allermest af Eder, gode Herrer, som har den største og bedste Del af Landet, de største Privilegier, hvorved I er, næst Gud, ved Hans kongl. Majestæt konserverede, og I burde først og fremmest Eders Taknemmelighed mod Hans Majestæt lade se og kjende." Rigsraadet blev imidlertid ved sit, og Svane bad da venligst de gode Herrer om ikke at fortænke dem i, at de nu gik til Kongen for at forelægge ham Sagen. Otto Krag svarede med sit sædvanlige Tække, at de fik gjøre, som de lystede. De konjungerede begav sig da, Borger og Prest Side om Side, i Procession op paa Slottet, men traf ikke Kongen, som var ude

paa en Rotur. Hannibal Sehested bad dem imidlertid vente et Øieblik. Det varede heller ikke længe, før Kongen kom tilbage.

Denne modtog de deputerede med megen Venlighed. Svane optraadte som Ordfører og overleverede ham det originale Aktstykke, som Rigsraadet havde leveret tilbage, og bad ham tage Sagen i sin egen Haand, saasom Raadet gjorde Vanskeligheder. Nansen tilføiede nogle Ord paa Kjøbenhavns Borgeres Vegne. Kongen modtog vel Dokumentet, men sagde ikke stort til nogen; kun med Hannibal Sehested havde han en længere Samtale. "Det lod", siger Spittler i sin Bog om Statsforandringen, "som Kongen vilde vise Geistligheden og Borgerstanden, at de ikke maatte vente nogen svær Kamp med hele Adelen". Svane nærmede sig atter Kongen og sagde, at Rigsraadet havde givet Stænderne at forstaa, at det havde leveret ham sin Betænkning skriftlig. Hertil svarede Kongen rent ud Nei; nogle af Herrerne havde vel været oppe hos ham og forelæst ham noget, som var nedskrevet paa et Stykke Papir, men de havde intet skriftligt overleveret. Han lovede imidlertid at læse Stændernes Forslag igjennem, saa skulde de faa Besked næste Dag. Dronningen og den valgte Thronfølger var ogsaa komne tilstede og underholdt sig med de deputerede; til den sidste sagde Kongen i Alles Paahør, at han aldrig maatte glemme, hvad disse Mænd, som nu var tilstede, havde gjort. Som Følge af den Modtagelse, Stænderne fandt ved Hoffet, besluttede de sig til at smede, medens Jernet var varmt. Endnu samme Aften lod en Del af Borgerne opsætte et Forslag til Kongen om at besætte de 6 ledige Pladse i Rigsraadet med 4 borgerlige og 2 geistlige. Derhos blev der nedlagt Paastand om, at de to uadelige Stænder for Fremtiden skulde have lige Adgang med Adelen til de høiere Embeder. Forslaget var dog neppe udgaaet fra nogen af de Mænd, som var fortrolige med Kongens Planer; thi det indeholder blandt andet en skarp Kritik over Hannibal Sehested som Norges Statholder. Der findes forøvrigt heller ingen Antydning til, at dette Forslag er bleven godkjendt af Borgerstanden.

Men da den 11te Oktober kom, var det hele paa et hængende Haar gaaet i Staa. Bearbeidet, som Kongen i den sidste Tid var bleven fra de modsatte Sider, begyndte han i det afgjørende Øieblik at vakle. Den østerrigske Gesandt i Kjøbenhavn, Baron Goës, havde ogsaa udfoldet alvorlige Bestræbelser for at faa den hele Spænding mellem Kongen og Rigsraadet bilagt ved en mindelig Overenskomst, og det saa ud til, at hans Trusler om fremmed Indblanding ikke var sporløst henveirede. Mere ulykkesspaaende var imidlertid det Røre, som Adelen truede med at vække i Landet. De adelige Medlemmer havde nemlig besluttet, saasnart unge Jørgen Rosenkrands's Begravelse var over, at reise hjem og saaledes sprænge Mødet. Men Henrik Bjelke røbede denne Plan for Kongen, og Gabel satte sig strax i Bevægelse for at faa den forpurret. Byens Porte blev lukkede, alle Skibe blev lagte fra Land, og Vagterne paa Voldene, ved Portene, udenfor Slottet og paa Torvene for-

sterkedes. Krudt og Kugler uddeltes til Borgerskabet, og det hed sig, at en stor Styrke Rytteri var dragen sammen i Hovedstadens umiddelbare Nærhed. Til Kommandanterne paa Fæstningerne og forskjellige høiere Officerer udfærdigedes der i al Hemmelighed Befalinger, som var beregnede paa alle Muligheder. Takket være disse Foranstaltninger blev Adelens Planer, hvad de nu end maa have gaaet ud paa, kvalte i Fødselen. Om Formiddagen havde Adelen forsamlet sig i Sørgehuset til Begravelsen. Da kom pludselig Stadshauptmand Thuresen ind og hviskede til en, at Kongen havde forlangt Stadens Nøgler. Ved denne Tidende skyndte Adelen sig i nervøs Uro til sit Forsamlingssted, Holmens Kirke, for at raadslaa om de konjungeredes Forslag.

Udenfor Slottet havde der om Dagene samlet sig Folkeskarer, som med spændt Opmerksomhed lurede paa det mindste Tegn og opsnappede de dunkleste Rygter for deraf at skaffe sig en Smule Indblik i Forholdene. Især søgte alles Blikke Kongens Ansigt, saa ofte det viste sig bag Vinduerne, snart smilende, snart med harmfuldt Udtryk. Var der end alvorlig Fare paa Færde, saa forstod Kongen alligevel at lægge en urokkelig Ro og Tillid for Dagen. Man har antegnet, at i det samme Øieblik, Landets Skjæbne igjennem Aarhundreder afgjordes, modtog Kongen et russisk Gesandtskab af Bojarer i pragtfulde tartariske Dragter. Det ser ud til, at det lille opsigtsvækkende Optog har gjort den forønskede Effekt.

Og dog var Kongen i sit inderste alt andet end rolig og tillidsfuld. Om Morgenen, da Gabel, som sent og tidlig havde været paa Færde for at krydse Adelens Planer, var kommen ind paa hans Sovekammer, havde han i nervøs Hast faret løs paa ham med de voldsomste Bebreidelser: "Det var bare Kvakleri altsammen, han for med! De fremmede Magter vilde dog understøtte Adelen; selv den keiserlige Gesandt havde vist sig ugunstig stemt mod Suveræniteten." Dermed forlod han Værelset; men Gabel blev tilbage og stortudede af Harme over, at det hele nu syntes at skulle gaa over Styr. Om lidt kom Dronning Sofia Amalie ind. Saasnart hun havde hørt, hvad der var paa Færde, sendte hun Bud efter sin Ægteherre og talte ham til Rette med saadan Fynd og Klem, at han maatte finde sig i at holde frem, som han stevnede. Da nu Adelen var samlet i Holmens Kirke, kom der Bud fra Kongen med den Underretning, at han agtede at lade sig udraabe til Arvekonge af de borgerlige Stænder; siden kunde han da altid afgjøre Resten med dem, der ikke for Øieblikket vilde være med. Dette Budskab bragte de foregaaende Dages Stridigheder til at blusse op med forøget Heftighed. Fra Mund til Mund gik der Beretninger om denne eller hin Adelsmands Udfald mod "de forbandede borgerlige Hallunker, der ikke fortjente at bære andet Vaaben end en Alen", eller dyre Forsikringer fra andre om, at de heller vilde miste Livet end give sit Samtykke til de uadelige Stænders Forslag. Rigsraadet selv raadslog og forhandlede. Det Svar, de andre Stænder Dagen i Forveien havde faaet mundtlig, blev nu sendt dem skriftlig. Forgjæves søgte

Raadet Adgang til at forhandle med Kongen personlig; men denne holdt sig tilsyneladende fuldstændig udenfor. Henad Aften kom der dog Bud fra ham om, at de andre Stænder trængte paa et bestemt Svar, saa Raadet maatte skynde sig med at fatte en Beslutning; "han vilde være undskyldt, om der kom noget efter," lød det nu.

Medens dette stod paa, havde Kjøbenhavns Befolkning befundet sig i sterk Spænding. Jo længere det led udpaa, opstod der alvorlig Frygt for, at det hele vilde ende med Blodsudgydelse. Butikerne stængtes, Skarerne udenfor Slottet tyndedes, og man traf sig mere og mere indenfor sine Døre. Paa Gaderne hørtes ikke en eneste Udraabers Stemme. "Man hørte kun Vagtmandskabernes taktfaste Trin; af og til saa man et Bud, som hastig løb eller red mellem Slottet, Rigsraadssalen og Stændernes Forsamlingssteder". Men denne Uro drev dog snart over, idet Kongen under Trommeslag lod bekjendtgjøre omkring i Gaderne, at man intet havde at frygte, men enhver kunde trøstig passe sin Dont. Det varede heller ikke længe, før alt igjen kom i sine gamle Folder.

Den næste Dag, der var en Fredag, holdtes der Gudstjeneste i alle Kirker, og der opsendtes Bønner for en lykkelig Udgang paa Stændernes Forehavende. Universitetets Repræsentanter, der før havde gjort fælles Sag med Adelen og nedlagt Paastand paa Skattefrihed i Henhold til Universitetets Privilegier og siden havde trukket sig rent tilbage fra Forhandlingerne, sluttede sig nu til Forslaget om Arveregjering, og Rektor og Professorer skyndte sig med at ønske Kongen til Lykke med, hvad der var foregaaet.

Rigsraadet, der befandt sig i den største Vaande, begyndte nu lidt efter lidt at give Kjøb. Om Eftermiddagen overleverede det Kongen en Erklæring, hvori det gav sit Samtykke til, at Kongen og hans mandlige Linie tilstodes Arveret til Riget; dog skulde dette — vel at merke — ske efter Overveielse af et fuldt besat Rigsraad, efter Samraad med de tilstedeværende Adelsmænd og paa det Vilkaar, at Stænderne beholdt sine tidligere Privilegier ukrænkede og ubeskaarne. Hermed skulde det synes, som alting var klappet og klaret fra dets Side; men Kongen var ikke tilfreds hermed, idet han fordrede en ubetinget Tilslutning til de uadelige Stænders Forslag.

Lørdag den 13de Oktober kom Sagen endelig til Afslutning. Om Morgenen fik Geistlighedens og Borgerstandens Deputerede Tilsigelse om at indfinde sig paa Slottet, og de begav sig da herhen Kl. 10 i sin vanlige Procession igjennem de tætte Folkemasser, som var stimlede sammen. Saasnart de var komne ind i Riddersalen, traadte Hannibal Sehested og Hans Schack dem imøde og spurgte, paa hvilken Maade Stænderne vilde overdrage Kongen Riget, om det kun skulde gaa i Arv paa Mandssiden — som Rigsraadet mente — eller om det ogsaa skulde kunne nedarves paa Spindesiden. Svane, der som sædvanlig førte Ordet paa Stændernes Vegne, svarede, at Meningen var, at det skulde være et fuldkomment Arverige for Kongen og det kongelige

Hus, paa Sværdsiden og Spindesiden, Herre og Frøken. Denne Besked blev derpaa af Sehested overbragt først Kongen og derefter Rigsraadet. Dette knurrede vistnok over, at det saa hastigt skulde fatte Beslutning om et saa vigtigt Emne; men det følte dog alt for godt, at Grunden brændte under det. Medens Stænderne ventede, blev der da af Raadet udfærdiget en Erklæring, der gik ud paa, at det gav sit Samtykke til, at Riget gjordes arveligt for Kongen og hans Arvinger paa Mands- og Kvindesiden. Raadet vil herudi, heder det, "konformere sig med de andre Stænder efter den Maade, som samtlige Stænder med hverandre antager, dog at Riget vorder udelt under den Konge, som næste Arving er, alle Stænders Privilegier i alle Maader hermed uforkrænket".

Sehested og Schack havde imidlertid underrettet Kongen og de uadelige Stænder om, at Raadet nok vilde bøie sig for det uundgaaelige, og Adelen blev derpaa budsendt. Saasnart denne og Rigsraadet Kl. 12 havde indfundet sig, blev Stænderne af Henrik Bjelke førte ind i Audientssalen, hvor Kongen strax efter traadte ind. Statholderen i Norge, Hr. Nils Trolle, tog da Ordet paa Raadets og Adelens Vegne og udtalte, "at menige Danmarks Raad og Adelen havde ligesom de andre Stænder samtykket i, at Hans Majestæt og det kongelige Hus — her forsnakkede han sig og sagde: paa Mandssiden, men tog sig i det, da han saa Kongens hvasse Øiekast — baade paa Mandssiden og paa Kvindesiden skulde være og blive Arvinger til Danmarks Rige." Derefter blev Kongen af Rigsraadet og alle tre Stænder udraabt som Arvekonge. Nu tog Biskop Svane Ordet. Han takkede Gud for den Enighed, som herskede blandt Rigets Stænder, og ønskede Kongen og det ganske kongelige Hus til Lykke paa Stændernes, især paa Geistlighedens Vegne og nedbad Himlens Velsignelse over, hvad der var udført. Dette Ønske istemtes af Forsamlingen. Derpaa tog Biskopen atter til Orde og begjærede, at nu, da Riget var gaaet over til Kongen som et Arverige, maatte den gamle Haandfæstning tilintetgjøres og Regjeringen indrettes i en anden Form end hidtil. Nansen frembar derpaa ligeledes en Lykønskning fra Borgerskabet, særlig da fra Kjøbenhavnerne og udtalte, "at efter de naadigst givne Privilegier herefter Mænd af geistlig og verdslig Stand burde have Stemme i Raadet." Til disse Udtalelser svarede Nils Trolle paa Rigsraadets og Hannibal Sehested paa Kongens Vegne, at Stænderne kunde vælge nogle af de deputerede til at forhandle med Rigsraadet om Forandring i Regjeringen. Dette var ikke efter Svanes Hoved. Han henstillede til Kongen at fatte Bestemmelse derom efter sin naadigste Villie; men Hannibal Sehested slog fast, at det nu dog maatte staa enhver frit for at udtale sin Mening. Kongen selv holdt en kort Tale, hvori han takkede for den skete Overdragelse af Arveriget og forsikrede, at der med det første skulde blive fattet nærmere Bestemmelse om Regjeringen. Derpaa stededes enhver af de tilstedeværende til Haandkys, og Forsamlingen opløstes.

Endnu samme Dags Aften blev alle Rigsraader i Hast kaldte til Kongen, som forlangte at se sin Haandfæstning. Men Raadets Exemplar var intetsteds at finde; man har ment, at enten Korfits Ulfeldt eller og Otto Krag havde skaffet den af Veien paa en eller anden Maade, sandsynligvis for at den atter skulde komme for en Dag, naar roligere Tider indtraadte. Om Natten udfærdigedes der en kongelig Befaling om, at et Udvalg, bestaaende af 4 Rigsraader, 4 Adelige og 12 af de øvrige Stænders deputerede, skulde indfinde sig den næste Formiddag Kl. 10 paa Kjøbenhavns Slot.

Blandt de tilsagte var Raadets Medlemmer Peder Reedtz, Henrik Bjelke og Hans Schack, af Adelen Ove Juel, af Geistligheden Hans Svane samt af Borgerskabet Hans Nansen og Fredrik Thuresen — kort sagt, Kongens Valg synes i det store og hele at være faldet paa Stændernes naturlige Repræsentanter, uden at der er bleven taget andet Hensyn til de enkeltes politiske Trosbekjendelse, end at de var gode Royalister. Dette Tyve-Mands-Udvalg fik Paalæg om, at de "med hverandre udi Venlighed og Sagtmodighed skulde konferere, hvorledes de eragtede den i Dag ved Guds Bistand sluttede Sag om Arveriget paa bedste Maner videre bør at angaas, saa at alting dermed uden Forhaling kan sluttes, fornemmeligen Gud til Ære, os og vort kongelige Hus til Reputation og Fædrelandet saavelsom Undersaatterne til Gavn og Fremtarv. Og hvad I udi saa Maader til samtlige Stændernes Fornøielse befinder tjenligt, det have I samtlige med hverandre at slutte og under Eders Hænder give beskrevet, saa at alting udi Samdrægtighed uden Ophold jo før jo bedre bliver tilendebragt." Til fastsat Tid begyndte dette Stænderudvalg, som samme Dag blev forøget med en Repræsentant for Universitetet, Mag. Villum Lange, sine Forhandlinger. Disse dreiede sig først om to kongelige Propositioner, der angik Aflæggelsen af den nye Hyldingsed og Spørgsmaalet om en Haandfæstning. Med Hensyn til Hyldingseden indstillede Udvalget "til Hs. Majestæts eget Behag, om Hs. Majestæt strax vil tage Eden af de herværende Stænder, og at de, som nu ikke findes tilstede, siden ved Forskrivelse eller til næste Herredag kunne deres Ed aflægge". Da den sidste Sag kom under Behandling, reiste den lærde Professor Lange sig og begyndte paa en lang Udvikling om de forskjellige Staters konstitutionelle Forfatning. Svane og Bisperne syntes dog, at Professorens Lærdom blev udkrammet til høist ubeleilig Tid; sent vilde man blive færdig, om alle andre Landes Love og Institutioner først skulde drøftes. De afbrød derfor Forhandlingerne, som fortsattes efter Aftensangen. Men da kom Professor Lange ikke til at fortsætte sit Foredrag. Han havde nemlig af Kongen faaet et Vink om, at han helst maatte holde sig borte. Under Forhandlingernes fortsatte Gang var Udvalget enigt om, at Haandfæstningen i sin gamle Form ikke kunde bevares, og at en ny Forfatningslov maatte oprettes. Men derefter udspandt der sig en lang og skarp Debat om, hvad den nye Forfatning skulde omfatte. Da man ikke paa anden Maade kunde komme til Enighed

herom, blev det paa Svanes Forslag omsider besluttet, at Kongen skulde løses fra sin Ed og Haandfæstningen leveres ham tilbage, idet man henstillede til ham at lade forfatte en Reces, som kunde være ham, Riget og hver især af Stænderne til Gavn og Gode. Udvalget, der handlede paa Stændernes Vegne, gik altsaa saa vidt i sin Tillid til Kongens loyale Tænkemaade, at denne i Virkeligheden ikke blev forpligtet til andet end at ordne den nye Regjering, uden at dennes Væsen i selve Overdragelsen var bleven antydet med et eneste Ord. Men de Forhandlinger, som gik forud, viser dog noksom, at Overdragelsen af Arveregjeringen ikke skulde være ensbetydende med Overdragelsen af uindskrænket Enevoldsmagt. Man havde visselig ikke tænkt sig andet, end at Stænderne fremdeles skulde bestaa som en virkelig Institution og samles til Møder med Rigsraadet; naar Kongen blev løst fra sin Ed, skede dette netop under Forudsætning af, at en ny Forfatning, hvori Kongemagten i visse Maader atter indskrænkedes, skulde fremgaa af Kongens, Rigsraadets og Stændernes fælles Overveielser. Men der blev ikke engang fastsat nogen bestemt Frist for Udfærdigelsen af den nye Regjeringsform.

Man gik strax igang med at bringe Tyve-Mands-Udvalgets Beslutninger i Udførelse. Da den egentlige Original til Haandfæstningen ikke var at finde, blev et andet Exemplar af den forsynet med en Paategning om, at "samtlige Rigets Raad, Adel og Deputerede af geistlig og borgerlig Stand herved vilde have Haandfæstningen annulleret, dødet og magtesløsholden, og Hs. kongelige Majestæt fra sin derpaa gjorte og aflagte Ed udi alle Maader uden nogen Exception kvit og frit erklæret." Denne Paategning blev den 16de Oktober underskreven af Rigsraadet samt de i Kjøbenhavn tilstedeværende Adelsmænd og Stænderdeputerede. Den saaledes kasserede Haandfæstning blev den 17de Oktober overleveret Kongen af Peder Reedtz i Nærvær af Rigsraadet, Adelen og Stændermødets Medlemmer. Biskop Svane og Nansen ønskede ham til Lykke i længere Taler, hvorefter Kongen lovede at regjere som en kristelig Konge og at gjøre hver Stand tillags, saa ingen skulde have Grund til at klage, og han skal efter en af de tilstedeværendes Udsagn endog have givet en ligefrem Forsikring om at ville opretholde og forbedre Privilegierne.

Samme Dag, som dette foregik, udraabte Herolder paa alle Kjøbenhavns Gadehjørner, at Kongen den næste Dag agtede at lade sig hylde paa Slotspladsen af de tilstedeværende Stænderdeputerede. Arvehyldingen fandt ogsaa Sted til berammet Tid, begunstiget af det smukkeste Veir og i Overvær af en talrig Tilskuerskare. Peder Reedtz oplæste Throntalen, hvori Kongen takkede Stænderne for Kongerigets Overgivelse til ham og hans Arvinger som et frit Arverige og for det Bevis paa Hengivenhed, de herved havde lagt for Dagen. Derpaa hed det i hans Tale: "Hans kongelige Majestæt lover hermed alle og enhver af sine Undersatter ikke alene at ville regjere fremdeles som en kristelig Arvekonge og naadig Herre, men endogsaa at ville lade med

det allerførste oprette og forfærdige saadan en Regjeringsform og Maade, at Hs. Majestæts Arveundersaatter i disse Kongeriger skal hos Hs. Majestæts Arvinger og Efterkommere have en kristelig og mild Regjering at forvente og derpaa fuldkommen være forsikrede." Undersaatterne løstes nu fra sin tidligere Ed, og en ny aflagdes af Stænderne til Arveregjeringen. Til at repræsentere Bondestanden, der jo ingen Deputerede havde sendt til Stændermødet, blev indkaldt 100 Bønder fra Amager, som man i Hasten lettest kunde faa fat paa. Saasnart Hyldingen havde fundet Sted, blev Byens Porte atter aabnede.

Rigsraadets Virksomhed ophørte nu fuldstændig, og om Aftenen den 20de Oktober indfandt Kongen sig, ledsaget af Hannibal Sehested, Kristofer Gabel og Erik Krag, paa Raadets Forsamlingssal og lod alle de her forefundne Breve bringe op paa Slottet.

Stænderne derimod blev fremdeles siddende sammen og gjenoptog de Forhandlinger, som var blevne afbrudte ved Arveregjeringens Indførelse, og hvad dermed stod i Forbindelse. Som Resultater af deres nye Samarbeide fremkom en Forordning af 28de November om stemplet Papir og Pergament, der ophævede den ovenfor omtalte, under 1ste Oktober udfærdigede; men denne nye Forordning blev ogsaa temmelig snart (under 18de Januar 1661) forandret.*) Den 29de Oktober blev der forelagt et Udvalg af Stænderne Forslag om en Kopskat, der blev vedtaget den følgende Dag og paabudt ved kongelig Forordning af 5te November. Endelig blev ogsaa Konsumtionssagen, der allerede ved Stændermødets Begyndelse var bleven bragt paa Bane, gjenoptaget og afsluttet saaledes, at samtlige Stænder i tre paa hinanden følgende Aar samtykkede i at betale Konsumtion; Forordning herom udfærdigedes den 18de November. Derhos blev der ogsaa forhandlet om, hvorledes det vanskelige Spørgsmaal om Hærens Fordeling og Indkvartering i de forskjellige Landsdele skulde finde sin bedste Løsning. Nogen egentlig Beslutning blev dog ikke fattet i denne Sag, som jo ogsaa nærmest maatte betragtes som et administrativt Anliggende. Hermed var de Arbeider, hvorfor Stændermødet var indkaldt, i Virkeligheden ogsaa afsluttede.

Men ved Siden af udfoldedes der fra Stændernes Side et ufortrødent Arbeide, der gik ud paa at sikre deres Rettigheder under den nye Regjeringsform. Disse Overveielser gik først ud paa at faa oprettet en ren stændersk konstitutionel Forfatning, ved hvilken den Magt, som i Haandfæstningen havde været forbeholdt Rigsraadet og Adelen, skulde overføres til samtlige Stænder. Men et Forslag, som blev fremsat herom inden Borgerstanden, vandt ikke Tilslutning her og kunde naturligvis endnu mindre

*) Brugen af det stemplede Papir havde hidtil nemlig været saa ganske ubekjendt, at Korfits Ulfeldt et Par Aar efter kunde foreslaa den franske Konge Ludvig XIV Indførelsen af Stempelskat som et originalt Projekt.

vinde Kongens Bifald. Heller ikke andre Forslag, der gik ud paa at reservere Stændernes Ret til at være med paa at udstede Forordninger og træffe Bestemmelser med Hensyn til Forandringer i Mynt- og Skattevæsen, kunde trænge igjennem. I Stedet maatte de enkelte Stænder nøie sig med at indgive Andragender om særlige Rettigheder; for Adelens og Geistlighedens Vedkommende gik disse ud paa at kræve Opretholdelsen og Bekræftelsen af Standsforrettighederne, medens Borgerstanden arbeidede paa at skabe en større Lighed mellem Stænderne, idet de Baand, som havde hvilet paa Handelen, skulde fjernes og Byerne erholde Ret til selv at udnævne sine Magistrater; hertil kom ogsaa Paastanden om, at Vornedskabet for Kronens Bønder skulde afskaffes, og at Stænderne før Udfærdigelsen maatte forelægges samtlige Love og Recesser, saa at hver enkelts Tarv herunder kunde blive varetaget. Der var altsaa ikke Tale om andet, end at Stænderinstitutionen fremdeles skulde bevares; kun var der nogen Tvivl om, hvad der skulde forelægges disse Møder, ja det synes endog at have været Meningen, at det skulde være Stænderne forbeholdt at afgive Indstillinger til de ledige Rigsembeder og Rigsraadspladse. Disse og andre Forfatningsforhold skulde ordnes ved den Reces, som Kongen ved sin Arvehylding havde lovet at udfærdige, og som altsaa skulde betragtes som en Afslutning paa Stændermødets Forhandlinger.

Men en saadan Reces blev ikke udfærdiget, og det var naturligvis ikke uden Hensigt, at denne Benævnelse allerede ved Hyldingen paa Slotspladsen i Oktober Maaned var bleven ombyttet med det tøieligere Begreb "Regjeringsform."

Da Stænderne adskiltes i November og December Maaned, havde de ikke opnaaet stort andet Vederlag for de Rettigheder, de havde givet Slip paa, end temmelig løse Tilsagn. Derimod havde Kongen ikke siddet med Hænderne i Skjødet, men tvertom lagt an paa end yderligere at sikre sig den Magt, som var bleven ham overdragen.

Allerede før Stændernes Opløsning havde Kongen truffet Anstalter til at faa Arvehyldingen stadfæstet paa en endnu fyldigere Maade, end Stændernes i og for sig var.

Den 20de Oktober meddelte Hans Nansen paa et Møde i Bryggernes Laugshus de deputerede af Borgerstanden en kongelig Befaling om, at de ved sin Hjemkomst skulde sammenkalde Borgermestere, Raad og Borgerskab hver i sin By og opfordre dem til at afgive en Stadfæstelse paa Arvehyldingen under vedkommende Stads Segl. I den følgende Tid udstedte en Del af Kjøbstæderne ogsaa saadanne Hyldingsakter, der var udfærdigede efter en af Regjeringen opsat Formular.

Men samme Dag tillystes ogsaa ved kongelige Breve en ny Arvehylding, som berammedes til 14de November, og som skulde foretages af dem, som ikke havde været tilstede ved sidste Hylding, saaledes efter gammel Skik ogsaa af Repræsentanter for Bondestanden. Denne nye Hylding fandt

Sted den 15de November i Riddersalen paa Slottet; Kantsleren gjentog den samme Tale, som han holdt ved Stændernes Hylding, og fornyede Kongens Løfte om Oprettelsen af en Regjeringsform, der kunde give Undersaatterne Garantier for Fremtiden. Den 17de November undertegnedes en ny Kassation af Haandfæstningen, der var omtrent enslydende med den under 16de Oktober udfærdigede.

Men alle de Akter, som hidtil forelaa til Begrundelse af den nye Statsskik, som efterhaanden var bleven Maalet for Kong Fredriks og hans Nærmestes Ønsker, forekom dem endnu ikke tilfredsstillende. I dem alle var der bleven tilbage et eller andet halvt Tilsagn eller — om man vil — et Slags underforstaaet Forpligtelse, som kunde lægge Hindringer i Veien for Kongedømmets fuldkomne Magtudfoldelse i Retning af det absolute Enevælde; thi alene dette var efter Kongens Mening den rette Løsning af alle Knuder. For at blive dette overdraget ansaas en ny Akt fornøden, og en saadan, den saakaldte Arve-Enevolds-Akt, blev derfor efter Regjeringens Ønske udfærdiget af Stænderne under 10de Januar 1661. Dette Aktstykke blev under sin Cirkulation i Riget underskrevet af Adelsmænd i Danmark, af alle Geistlige, af omtrent 400 Borgere, men ikke af en eneste Bonde. I dette udtaler Underskriverne: "at eftersom Hs. kongelige Majts. udi denne forgangne besværlige Krigstid ikke aleneste Hs. kongelige Majts. Arvelande og Fyrstendømmer, mens endogsaa Hs. kongelige Majts. kongelige Hus, Familie og egen kongelige Person ved denne Krone haver vovet og opsat, tilmed udi samme fiendtlige hastig Overfald formedelst kongelige Omsorg og Tapperhed med Guds kraftige Bistand samme Krone, der den syntes for Menneskenes Øine saagodtsom ganske at være tabt, af Fiendens Gevalt reddet og erholdet og os omsider bragt udi en sikker og fredelig Velstand, haver vi, betragtende de Inconvenienser, som af forrige Valgrettighed sig hidindtil haver tildraget og herefter tildrage kunde, i Særdeleshed at derved god Fortrolighed og Samdrægtighed indbyrdes kunde tilveiebringes, Regjeringen af et Hoved udi Freds- og Feidetid blive administreret samt Rigets Beskjærmelse og Sekuritet af visse Successorer des bedre iagttages og mainteneres, da haver vi underskrevne alle og enhver, utvungne og uden nogen hans kongelige Majts Tilskyndelse, Anmodning eller Begjæring, af egen frie Villie og gode Betænkende vores tilforn udvalgte og nu Arvekonge, Kong Fredrik III etc. Arverettighed til Danmarks og Norges Riger samt alle jura Majestatis, absolut Regjering og alle regalia for Hans kongelige Majestæt og Hans kongelige Majts. ægte Livsarvinger og deres ægte Descendenter og Efterkommere, saa længe nogen af dem til er paa mandlig og kvindelig Linie, som en absolut suveræn Arveherre hyldet, svoret og bekræftet". Den ældre Arvehylding stadfæstes og Haandfæstningerne og de øvrige Aktstykker, som maatte befindes at stride herimod, sættes ud af Kraft. "I lige Maader, eftersom Hans kongelige Majt udaf synderlig kongelig

Gunst og Naade sig haver erklæret, at jus primo-genituræ*) hernæst her i Rigerne ved den kongelige Arve-Succesion skal oprettes og disse Kongeriger herefter ingenlunde deles, men de andre Hans kongl. Maj:ts ægte Livsarvinger og Descendenter aarligen med en vis Summa Penge til deres reputerlig Underhold aflægges og saa Danmarks og Norges Riges Sekuritet og Forsvar Hans kongl. Maj:ts og Hans kongl. Maj:ts ægte Livsarvinger og Efterkommere ægte Descendenters naadigst Disposition alene er overdragen, saa stiller vi udi Hs. kongl. Maj:ts egen naadigste Villie, ikke aleneste, hvorledes Regjeringen herefter skal anstilles, men endogsaa Successionen saavel paa mandlig som kvindelig Linie efter dødelig Afgang (hvilken Gud allermægtigste naadigst længe vil forbyde) bekvemmeligst kan forsynes, saa og hvorledes det skal forholdes, naar nogen Minorennitet**) af Hans kongl. Maj:ts ægte Livsarvinger og Descendenter i Fremtiden udi Regjeringen sig skulde tildrage." Denne kongelige Villie skal være Undersaatterne og deres Efterslægt en "Fundamentallov og offentlig Forordning."

Lignende Akter blev — som vi senere skal se — udfærdiget for Norges Vedkommende under 7de August 1661, for Island under 28de Juli 1662 og for Færøerne under 14de August s. A.

Med Udfærdigelsen af denne Akt kan det første og vigtigste Afsnit af denne forholdsvis fredelige Statsomvæltning siges at være afsluttet. I Forbindelse hermed stod Udfærdigelsen af de nye Privilegier for Stænderne, som omsider ogsaa kom den 24de Juni 1661. De blev udstedte til Adelen, Geistligheden, Kjøbenhavn og det øvrige Borgerskab; derimod fik Universitetet og Kapitlerne ingen. I sin Helhed betragtet beredte disse en stor Skuffelse, ikke blot for dem, som ingen fik, men ogsaa for hver især af Stænderne. Ikke mindst havde man Grund til at harmes over, at enhver Andel i den egentlige Statsstyrelse var bleven Stænderne berøvet. Ganske vist var Sammenkaldelsen af Stændermøder endnu i Kjøbenhavns Privilegier fremstillet som en Mulighed, — inden Regjeringskredsen var Anskuelserne herom vistnok fremdeles delte — men enhver nærmere Bestemmelse herom fattedes, og denne Institution, som i Løbet af den sidste Menneskealder var skudt op til at blive et Led i Statsforfatningen, maatte allerede nu synes bestemt til Henvisnen og Undergang. Oprettelsen af et konstitutionelt Monarki paa det tidligere Adelsvældes Grund var bleven umuliggjort ved Stændernes indbyrdes Stilling paa Rigsdagen i 1660. Den kunde have fundet Sted, hvis Adelen havde indgaaet et Kompromis med de øvrige Stænder og i Forening med dem fordret, at Rigsdagen for Fremtiden blev sikret en anerkjendt Stilling, og at dens Samtykke erklæredes nødvendigt til de vigtigste Beslutninger, navnlig til Skattepaalæg. Men dette skede ikke; Kløften mellem Stænderne

*) Førstefødselsret.
**) Mindreaarighed.

lod sig ikke udfylde, al den Stund Adelen maatte betragte Opretholdelsen af sine enorme Privilegier som det vigtigste af alle Formaal, medens Middelklasserne paa samme Tid maatte sætte alt muligt ind paa at faa dem tilintetgjorte. Som Følge heraf lykkedes det Kongen ved Hjælp af Geistlighed og Borgerskab, der selv savnede Forudsætningerne og Evnen til at fremme en selvstændig politisk Udvikling, at knække Adelsvældet og paa dens Ruiner at reise det absolute Enevælde.

Et Blik paa Tingenes almindelige Tilstand i Europa vil noksom vise, hvor fiendsk Tidsalderen var mod alt, hvad man kan tillægge Navn af Folkefrihed. Paa Europas Fastland forsvandt i Aarhundredets Løb enhver Indskrænkning i Kongemagten, og den Jubel, hvormed Beretningen om Statsomvæltningen i Danmark modtoges af de franske Monarkister og de stuartske Royalister, viser noksom, hvilken Solidaritet der har hersket imellem det enevældige Kongedømmes Forkjæmpere rundt om i Landene. Det er heller intet at undres over: Det var jo Tidens store Tanke, som holdt sin Seiersgang over Europa, de store Tænkeres Idealer, som blev førte ud i Livet. Absolutismen var i det 17de Aarhundrede lige saa nøie knyttet til Navnene Jean Bodin, Hugo Grotius og Thomas Hobbes, som Revolutionen i det 18de Aarhundrede stod i Rapport til Montesquieus, Voltaires og Rousseaus Ideer.

Den nye Regjeringsform, som var bleven Stænderne tilsagt, voxede efterhaanden frem af Arve-Enevolds-Akten. Endnu før de underskrevne Exemplarer af Arveretsdokumentet var komne tilbage til Kancelliet i Kjøbenhavn, paalagde Kong Fredrik III under 26de Marts 1661 Regjeringskancelliet for Hertugdømmerne i Glückstadt at fremkomme med en Betænkning om, hvorledes Arvefølgen rettest burde ordnes, og hvorledes Regjeringen skulde føres under en Thronfølgers Mindreaarighed. Kancelliets Erklæring, der var dateret 21de April 1661,*) gik ud paa, at Arvefølgen burde ordnes ved en Kongelov, en Lex regia, og gav nogle Vink i denne Retning, hvoraf det fremgaar, at man tænkte sig, at Kongeloven og Arvestatutet skulde være et og det samme. Efter Kongens Forlangende blev et Forslag til en saadan Lov ogsaa opsat af Kancelliet, men dette vides ikke at være bevaret. Paa samme Tid synes man ogsaa i Kjøbenhavn at have arbeidet paa Udfærdigelsen af en Arvelov, og man kjender et Par Udkast til en saadan, som dog ikke fik umiddelbar praktisk Betydning. Et af disse, hvis Affattelsestid ikke er nærmere bekjendt, bærer Titelen Lex Regia Fridericiana; det falder i to Dele, af hvilke den

*) Den er forfattet af Kantsleren, den lærde Dr. Didrik Reinking. Efter at have udgivet en Lærebog i tysk Statsret, der i Forfatterens Levetid udkom i 6 Oplag, forlod han den akademiske Bane og kom i Aaret 1636 i Erkebiskop Fredrik af Bremens Tjeneste. I 1648, da denne besteg Thronen, blev han ansat ved det ny oprettede Regjeringskancelli i Glückstadt, i hvilken Stilling han døde 1664, 74 Aar gammel.

første handler om den bestandige Forening af Danmark og Norge samt om Thronfølgen, den anden om disse Rigers Regjering og Styrelse.

Arbeiderne med at give Kongeloven en endelig Form fortsattes imidlertid og — som der er Grund til at tro — under Kongens egen Opsigt af den unge Retslærde Peter Schumacher, der senere hen skulde faa en Plads i vor Historie som den største Statsmand, som Danmark og Norge nogensinde har havt. Gangen i dette Lovarbeide, hvortil Forarbeiderne tildels er bevarede, kan endnu neppe siges at være fuldt udredet, og det maa derfor være tilstrækkeligt her at anføre, at Kongeloven undertegnedes af Kongen den 14de November 1665.

I Indledningen erklærer Kongeloven sig under Paaberaabelse af alle de Akter, hvorved Myndigheden til at give denne Lov var lagt i Kongens Haand, for Kongedømmets rette uforanderlige Fundamental- eller Grundlov, der skal holdes og agtes saavel af Kongens Efterfølgere som af Undersaatterne for en fuldkommen uryggelig og uimodsigelig Forordning og Lov til evig Tid. Den indeholder 40 Paragrafer, af hvilke de 30 første her hidsættes:

1) Den bedste Begyndelse til Alting er at begynde med Gud. Det første derfor, som Vi for Alting ville udi denne Kongelov alvorligen have befalet, er: at Vores Efterkommere; Børn og Børnebørn i tusinde Led paa Fædrene og Mødrene, Enevolds Arvekonger over Danmark og Norge, ære, tjene og dyrke den ene rette og sande Gud paa den Maade og Maner, som han sig i sit hellige og sande Ord aabenbaret haver, og Vores christelige Tro og Bekjendelse klarligen derom formelder, efter den Form og Maade, som den ren og uforfalsket er bleven foresat og fremstillet udi den Augsburgske Konfession Aar et tusind fem hundrede og tredive, og ved samme rene og uforfalskede kristelige Tro holde Landsens Indbyggere, og den vældeligen haandhæve og beskjerme i disse Lande og Riger mod alle Kjættere, Sværmere og Gudsbespottere.

2) Danmarks og Norges Enevolds Arvekonge skal være herefter og af alle Undersaatterne holdes og agtes for det ypperste og høieste Hoved her paa Jorden, over alle menneskelige Love, og der ingen anden Hoved og Dommere kjender over sig, enten i geistlige eller verdslige Sager, uden Gud alene.

3) Skal derfor ogsaa Kongen alene have høieste Magt og Myndighed til at gjøre Love og Forordninger efter sin egen gode Villie og Velbehag, at forklare, forandre, formere, formindske, ja og slet at ophæve forrige af hannem selv eller af hans Forfædre udgivne Love (denne Kongelov alene undtagen, hvilken, saasom Kongedømmets rette Grund og Grundvolds Lov, jo endeligen faar at blive uforanderlig og uryggelig) saa og at undtage, hvad og hvem han lyster ud af Lovens almindelige Befaling.

4) Skal og Kongen ene have høieste Magt og Myndighed at isætte og afsætte alle Betjente, høie og lave, være sig, hvad Navn og Titel de have

kunde, efter sin egen fri Villie og Tykke, saa at alle Embeder og Bestillinger, i hvad Myndighed de have, skal af Kongens Enevoldsmagt saasom af en Kilde have sin første Oprindelse.

5) Kongen skal ene have Vaabens og Væbningsmagt, at føre Krig, slutte og ophæve Forbund med hvem og naar han det godt befinder, Told og al anden Kontribution at paalægge, eftersom enhver vel ved, at Riger og Lande ikke tryggeligen kan besiddes uden væbnet Magt, og Krigsmagt kan ikke holdes uden Besolding, og Besolding ikke bringes til Veie uden Skat.

6) Skal og Kongen ene have høieste Magt over al Kleresiet, fra den høieste og til den laveste, at beskikke og anordne al Kirke- og Gudstjeneste, Møder, Sammenkomster og Forsamlinger om Religionssager, naar han det raadelig eragter, byde, forbyde; og i Almindelighed, korteligen at sige, skal Kongen ene have Magt at bruge alle Regalier og Jura Majestatis, hvad Navn de og have kunde.

7) Alle Regjeringens Erender, Breve og Forretninger skal udi ingen end udi Kongens Navn og under hans Signete udgaae, og skal han altid selv sin Haand underskrive, om han ellers er kommen til sine myndige Aar.

8) Kongens myndige Aar skal agtes hans Alders 14de Aar, det 13de fuldendt, det 14de begyndt, saa at saasnart han træder i sit 14de Aar, skal han selv offentlig forklare sig myndig at være, og ingen Værge eller Formyndere mer at ville bruge.

9) Kongens Værgemaal og Formynderskab, imedens han er mindreaaring, skal i alle Maader saaledes beskikkes, ligesom den næst-for hannem regjerende Konge for sin dødelige Afgang skrifteligen derom forordnet haver. Men dersom ingen saadan Forordning eller sidste Villie fandtes, da skal dermed forholdes som efterfølger, nemligen: Enkedronningen, som er den mindreaarige Konges rette kjødelige Moder, skal være Regent, og hende til Hjælp og Bistand i Formynderskabet tilføies de syv høieste kongelige Raad og Betjente, og skulle disse samtligen forestaae Regjeringen, og alting efter de meste Vota beslutte, hvor da Dronningen skal have tvende Stemmer, og hver af de andre ikkun een Stemme; og skulle alle Breve, Befalinger og alle Regjeringens Erender altid forrettes og udstedes i Kongens Navn, endog de af Regenten og samtlige regjerende Formyndere underskrives.

10) Er Enkedronningen, Kongens Moder, ved Døden afgangen, eller og træder paa nye i Ægteskabsstand igjen, da skal den næste Kongens Frænde, blandt Prindserne af Blodet af Vores nedstigende Linier, som her i Riget er og altid kan blive tilstede, være Regent, (dersom han ellers er kommen til sine myndige Aar, som skal agtes at være hans Alders 18de Aar, det 17de fuldendt, det 18de begyndt), og iligemaade have tvende Stemmers Rettighed; og ellers videre med alting forholdes som før er meldt.

11) Men dersom forbenævnte Prinds af Blodet ikke endnu var kommen til myndig Alder, saa og ellers som ingen Prinds af Blodet var forhaanden,

da skulle ovenbemeldte syv høieste kongelige Betjente alene forestaa og forvalte Regjeringen og Formynderskabet med lige Magt og Myndighed, og hver Person have en Stemme; og saa alting fremdeles efter den Maade som før er sagt.

12) Dersom og nogen af de regjerende Formyndere fattedes ved dødelig eller anden Tilfald, da skal de øvrige strax en anden, som dygtige til Bestillingen er, udi hans Sted indsætte, og hvem da er hans Efterkommere i Embedet skal og betræde hans Sted og besidde hans Sæde udi dette regjerende Formynderskab.

13) Regenten og samtlige regjerende Formyndere skulle strax sværge Kongen ikke alene Huldskab og Troskab, men endog især belangende deres Formynderskab, at de i Kongens Mindreaarighed vil saaledes forestaa Regjeringen, at Kongens absolute souveraine Enevolds-Magt og Arverettighed i alle Maader uforkrænket og uformindsket Hannem og Hans Efterkommere bevares, og ellers alting saaledes styre og raade, som de det agte for Gud og Kongen at forsvare.

14) Og saasnart de have gjort deres Ed, og træde til deres Embedes Forretning, da skal det første, de tage sig for, være, at de strax uforhalet forfatte et rigtigt Inventarium, det er Fortegnelse paa disse Rigers og underliggende Landes Stæder, Fæstninger, saa og Gods, Klenodier, Penge, Krigsmagt baade til Lands og Vands, saavelsom ogsaa al Kongens Indtægt og Udgift, saa at heraf strax kan eragtes, udi hvad Tilstand de det regjerende Formynderskab antræde, efter hvilken Fortegnelse de og foruden nogen Paaskud igjen have at gjøre Regnskab og svare Kongen til Alting, og stande hannem til rette for al Tiltale, saasnart han er kommen til sine myndige Aar.

15) Skal da derfor og herefter aldrig disse Riger og Lande holdes for at være foruden Konge, imedens Vores nedstigende Linier varer paa Fædrene og Mødrene, saa at saasnart en Konge ved Døden afgaaer, er strax virkeligere og i Gjerningen selv Konge og fører Kongenavn og Titel den, som Arvelinien den næste at være udviser, og skal hannem strax Kongelig Majestæts Titel og ubundne Enevoldsmagt arveligen være til og hjemfalden det samme Dieblik, hans Formand Aanden opgiver.

16) Og endog, i det alle Stænder, Adel og Uadel, Geistlig, Verdslig, en ubunden Enevolds Kongedømmes Magt Os og de af Os nedstigende Linier paa Fædrene og Mødrene til evindelig Tid arveligen have engang overdraget, herefter strax, naar en Konge ved Døden afgaaer, den næste i Arvelinien Krone, Scepter og Enevolds Arvekonge Titel og Magt det samme Dieblik egner og tilkommer, saa at ingen videre Overantvordning i nogen Maade behøves, eftersom Kongerne i Danmark og Norge herefter til evig Tid, imedens nogen af Vores Kongelige Arvestamme er tilovers, ere fødte og baarne og ikke kaarede eller valgte Konger, ikke desmindre paa det al Verden skal vide, at Danmarks og Norges Konger holde det for deres største

Høihed, at ydmyge sig for Gud, og at de agte det for deres høieste Magt og Vælde, at være velsignet af Gud ved hans Ords Tjenere til en lyksalig Begyndelse paa deres Regimente, da ville Vi og, at Kongen offentlig i Kirken med dertil sømmelige Ceremonier lader sig salve.

17) Men Kongen skal aldeles ingen Ed eller nogen Forpligt, i hvad Navn det og have kan, mundtlig eller skriftlig fra sig give, efterdi han saasom en fri og ubunden Enevoldskonge ikke kan bindes af sine Undersaatter ved nogen Ed eller foreskrevne Forpligtelser.

18) Kongen kan lade sin Salvings høitidelige Fest holdes, naar hannem lyster, endog han ikke er kommen til sine fuldmyndige Aar, og er det jo før jo bedre at annamme og bekomme Guds Velsignelse og Herrens kraftige Bistand, som følger hans Salvede; dog alt hvad som Ceremonier ikkun angaar, dermed kan forholdes, eftersom Tidens Leilighed det bekvemmeligst at være udviser.

19) Og efterdi Fornuften og den daglige Forfarenhed noksom lærer, at en samlet og sammenknyttet Magt er langt stærkere og af større Kraft og Fynd end den, som er adskilt og adspredt, og jo større Vælde og Herredømme en Herre og Konge besidder, jo tryggere lever han og hans Undersaatter for alle udvortes Fienders Anfald; da ville Vi ogsaa, at disse Vore Arve-Kongeriger Danmark og Norge, samt alle de dertil hørende Provinser og Lande, Øer, Fæstninger, kongelige Herligheder og Rettigheder, Klenodier, Penge og alle andre Mobilier, Krigsmagt og Rustning baade til Lands og Vands, saavelsom ogsaa alt, hvis Vi nu med fær Eieres Ret besidde, eller herefter enten af Os eller af Vores Efterkommere med Sværdet vindes, eller ved Arv og nogen anden lovlig Titel og Middel forhverves kan, altsammen, intet undtaget, skal uskiftet og udelt være og blive under en Danmarks og Norges Enevolds Arvekonge. De andre Prinser og Prinsesser af Blodet lade sig nøie med Haabet og bie, indtil Raden omsider kommer til dennem og deres Linier, en efter anden.

20) Og saasom Vi nu i foregaaende have anordnet, og som en høist nødvendig Artikel i denne Kongelov alvorligen ville, at skulle ubrødeligen og uden al Imodsigelse holdes, at nemlig disse Vore Riger, og alle de Lande, som Vi nu virkeligen besidde eller og i Fremtiden kunde have Arveret og billig Tiltale til, ingenlunde maa adskilles, skiftes eller deles; saa ville Vi ogsaa, at da derimod de andre kongelige Børn med nødvendig og reputerlig Underhold, deres Stand nogenlunde gemæss, af Kongen forsørges, hvormed de og i alle Maader skulle lade sig nøie, enten de i rede Penge, eller i Landgods blive aflagt, og dersom Landgods, være sig under hvad høi Æretitel det være kan, dennem forundes og tillægges, skulle de den aarlige Indkomst, Nytte, Brug og Frugt alene deraf deres Livs Tid have sig at tilegne, Eiendommen samt al kongelig Overmagt stedse hos Kongen forblivende; hvilket og iligemaade om Dronningens Livgedinge er at forstaae.

21) Ingen Prins af Blodet, som her i Riget er og udi Vores Gebet sig opholder, maa gifte sig, eller af Landet reise, eller begive sig i fremmede Herrers Tjeneste, med mindre han af Kongen Forlov dertil erlanger.

22) De kongelige Døtre og Søstre skulle med fyrstelig Underhold forsynes, indtil de med Kongens Villie og Vidskab træde i Ægteskabsstand, da de med en fyrstelig Brudeskat i rede Penge skal forsørges efter Kongens egen milde Behag, og derimod fraskrive sig fra nogen videre Underhold hos Kongen for dem eller for deres Børn at søge og begjære, indtil Arvesuccessionen udi Regjeringen dem kunde tilfalde.

23) Dersom Kongen ved Døden afgaar, og den næste i Linien til Arvesuccessionen udi Regjeringen er da ude af Riget, naar Arven hannem tilfalder, da skal han strax, alle andre Ærender tilsidesat, uforhalet herind i sit Rige Danmark begive sig at bo og holde Hof, og Regjeringen strax antræde. Og dersom samme næste i Linien og da rette Enevolds Arvekonge ikke indstiller sig inden tre Maaneders Forløb, som er at beregne fra den første Dag hannem forrige Konges dødelige Afgang bliver forkyndet og anmeldet, da skal, med mindre han ved Sygdom eller anden uomgjængelig Tilfald lovligen var forhindret, i hans Sted være Konge den næste efter ham i Linien, som ellers efter hans Død er næst til Arven. Med Statholderiet og Regimentets Forvaltning imidlertid, indtil Kongen kommer, skal forholdes, saasom i Kongeloven om det regjerende Formynderskab er anordnet.

24) Prinserne og Prinsesserne af Blodet skulle have den øverste Sted i Sæde og Gang efter Kongen og Dronningen, og iblandt sig selv have Præcedence og Oversted, ligesom Linien udviser dem at være næst til Arvesuccessionen udi Regjeringen.

25) De skulle og for ingen Underdommere svare, men deres første og sidste Dommer skal være Kongen, eller hvem han særdeles dertil forordner.

26) Hvad som nu udi foregaaende om Kongens Enevolds Herredømmes Magt og Høihed sagt er, og dersom noget ellers kunde være, som ikke nu især var udtrykkeligen forklaret, er tilsammen korteligen begrebet i disse faa, men fyndige Ord: At Danmarks og Norges Konge er en fri høistfuldmægtig Enevolds Arvekonge, saa at alt, hvis om en absolut suveræn kristen Arvekonge kan til bedste siges eller skrives, det skal altsammen ogsaa om Danmarks og Norges Enevolds Arvekonge udi den yndeligste og bedste Mening forklares og udtydes; hvilket og iligemaade om Danmarks og Norges Enevolds Arvedronning er at forstaa, naar Arve-Successionen udi Regjeringen nogen Prinsesse af Blodet i sin Tid skulde tilfalde. Og eftersom den daglige Forfarenhed og andre Landes ynkelige Exempler noksom udviser, hvor skadeligt det er, naar Kongers og Herrers Mildhed og Fromhed saaledes misbruges, at deres Magt og Myndighed af en eller anden, ja endog undertiden af deres egne nærmeste og høiest betroede Tjenere, fast

usynligen dem besljæres, og i saa Maade det gemene Beste ligesaavel som Kongerne selv lider største Forfang og Afbræk, saa at det mangesteds høiligen havde været at ønske, at Konger og Herrer med større Nidkjærhed havde holdet over deres Myndighed end tit og ofte sleet er; da ville Vi og alvorligen have Vores Efterkommere Enevolds Arvekonger over Danmark og Norge befalet, at de med et nidkjært og vaagent Øie give Agt paa at holde deres Arverettighed og absolute Souveraine, det er Enevolds Magtes, Høihed uforkrænket, ligesom den nu af Os her udi denne Kongelov dem til evindelig Arv fuldkommen er forestillet, og derfor ogsaa til dens ydermere Bestyrkelse nu hermed strengeligen byde og befale, at dersom nogen, være sig, hvem det være kunde, skulde understaa sig at udvirke eller forhverve noget, som kunde i en eller anden Maade være Kongens absolute souveraine Enevolds Magt til Afbræk og Forfang, skal dog alt, hvis saaledes kan være tilsagt og erlanget, holdes for usagt og ugjort, og de, som sig sligt forhvervet eller tilsneget have, straffes som de der Majestæten beleidiget og mod Kongens Enevolds Herredømmes Høihed groveligen sig forgrebet have.

27) Og som Vi tilforn sagt have, at en alene skal være Enevolds Konge og Herre over disse Riger og alle Os underliggende Lande, eller som i Fremtiden kunde tillagte vorde, og de andre Kgl. Børn at skulle lade sig nøie med hvis Kongen dem til nødvendig Underhold, deres Stand nogenlunde gemæss, vil forunde, og med det Haab de have i sin Tid til Arvesuccessionen udi Regjeringen; Saa ville Vi nu, al Tvist og Strid at forekomme og afværge, korteligen her anordne, i hvad Rad og paa hvad Maade og Maneer een efter anden i sin Tid arveligen udi Regjeringen haver at succedere. Skal derfor Sværdsiden, udi ret lovligt Ægteskab avlet, altid først Arvesuccessionen udi Regjeringen tilhøre, og imedens Mand af Mand er tilovers, saalænge skal hverken Kvinde af Mand, ei heller Mand eller Kvinde af Kvinde kaldes, og aldeles ingen af Mødrenestammen Kronen arve, saalænge paa Fædrenestammen nogen Livsarving findes, saa at endog Kvinde af Mand skal gange for Mand af Kvinde.

28) Skal og i Arvetallets Rad at mærke alt Linierne nøie tages i Agt, saa at der ikke for Alderens Skyld springes af Linie i Linie, men Sønnen træder strax i Faderens Sted, og imedens udi den første mandlige Linie nogen Mandsperson findes, skal den anden mandlige Linie intet kunne arve, og saa fremdeles Linie efter Linie. Naar da endeligen Arvesuccessionen udi Regjeringen til Kvindekjønnet falder, da træde først frem de af Os paa Fædrenestammen ved Sønnerne nedstigende Kvindelinier, og derefter omsider de, som af Os paa Mødrenestammen ved Døttrene nedstige; alt Linie efter Linie, een efter anden, og Førstefødtes Ret altid taget i Agt, saa at, korteligen, Sværdsiden altid gaar for; de mandlige Linier altid først; og saa blandt dem, som ere lige i Linie og Kjøn, den Ældre stedse foregaar den Yngre og nyder Førstefødtes Ret.

29) Og paa det at jo Alting saa klart maa for Øine stilles, at ingen i Fremtiden med nogen Billigheds Skin skal kunne foreвende nogen twistige Ords Vanskelighed i denne Kongelovens Forordning, da ville Vi den med Vores egne Kongelige Børns Navne især, saasom til Exempel, forklare. Naar vi derfor efter Guds Villie og Behag denne jordiske Krone imod den evige og himmelske aflægge og forbytte, da skal Danmarks og Norges og alle Vore Landes fuldkomne ubundne høieſt fuldmægtige Enevolds Kongedømme og Herskab Vores førstefødte Søn Prins Christian arveligen tilhøre; saa at saalænge udi de af hannem nedstigende mandlige Linier, (endog han selv kunde være ved Døden afgangen, førend Arvesuccessionen udi Regjeringen hannem virkeligen var hjemfalden) nogen mandlig Arving findes, skal hverken Prinds Georg og hans Linier, eller hans Søstre og deres Linier, den alleringeste Part af Vore Riger og Lande arve.

30) Er da den mandlige Slægt af Prinds Christians Sønner og Sønnesønner udi tusinde Led uddød, da træde først frem Vores anden Søns Prinds Georgs mandlige Linier og besidde Vore Rigers og Landes Enevolds Kongedømmes Magt til evindelig Arv, alting uskiftet og udeelt som før er sagt alt een efter anden, Mand efter Mand, Linie efter Linie, imedens Mand af Mand er tilovers, Alderen taget i Agt alene blandt dem, som er lige i samme Linie og Kjøn, saa at den ældre Broder altid foredrages den Yngre, omendskjønt den Ældre var født, førend hans Fader blev Konge, og derimod den Yngre avlet af sin Fader, efterat Arvesuccessionen udi Regjeringen virkeligen var hannem hjemfalden; Og skal efter foreskrevne Maade med alting lige saaledes forholdes, om Gud ydermere Vores Ægteskab med flere mandlige Arvinger velsignede.

I de sidste ti Paragrafer (31—40) som her ikke medtages, gjøres der Rede for, hvorledes der skal forholdes med Arvefølgen, naar Kongens Efterkommere paa Mandssiden uddøde.

Kongeloven blev i den første Tid efter sin Affattelse behandlet og betragtet som en saa stor Statshemmelighed, at end ikke Sofia Amalie — om man forøvrigt kan tro Vicestatholder Fredrik Gabels Beretning — maatte faa den at se. Den blev først fremtaget ved Kristian V's Thronbestigelse i 1670 og oplæst i Statsraadet, ligesom den senere blev oplæst ved Salvingen i Fredriksborg Slotskirke. De Kommissarier, som udarbeidede den danske og norske Lov, fik Udskrifter af enkelte af dens Paragrafer, men maatte ikke se den. Ved Fredrik IV's Kroning blev den fremlagt paa Alteret, men ikke oplæst. Senere (1709) blev et fuldstændigt Faksimile af den stukket i Kobber; denne Udgave kom ikke i Handelen, idet den kun blev uddelt som Gave til Hoffer og høitstaaende Embedsmænd.

Kongeloven havde intet Forbillede i de europæiske Statsforfatninger; den var nærmest bygget paa de Doktriner, som den engelske Filosof Thomas

Hobbes har nedlagt i sine Verker "Om Borgeren" (de cive) og "Leviathan"*) Samtlige de Rettigheder, som Kongeloven hjemler Kongen, gjenfindes i disse Skrifter; kun har dennes Forfatter udeladt de mest barokke af de Rettigheder, Hobbes opstiller. Man er derfor nuomstunder tilbøielig til at frakjende den Originalitet saagodtsom overalt, kun ikke i Bestemmelserne om

*) Den engelske Filosof og Naturretslærer Thomas Hobbes var født i Malmesbury den 5te April 1588. Han uddannede sig ved filosofiske Studier i Oxford og ved gjentagne Reiser i Frankrige og Italien, hvor han kom i Berørelse med Tidens største Videnskabsmænd. Efter sin Hjemkomst beskjæftigede han sig meget med Politik og advarede sine Landsmænd mod Demokratiets Udskeielser ved i en Oversættelse af Thukydides at foreholde dem Historiens Exempel. Han forlod strax efter Landet med Stuarterne og bosatte sig i Paris, hvor han i 1646 blev Lærer for Prinsen af Wales (den senere Karl II af England). Til Forsvar for Stuarterne skrev han forskjellige Statsskrifter (De cive, 1642; Human nature or the fundamental elements of policy, 1650; de corpore politico or the elements of law, moral and politic, 1650, og Leviathan or the matter, form and power of a commonwealth ecclesiastical and civil, 1651). Han vendte tilbage til England før Restaurationen, men sluttede sig dog nu ikke til noget af de bestaaende politiske Partier. Han døde den 4de December 1679.

Det var især som Lærer i Naturret, Hobbes øvede en betydelig Indflydelse paa sin Samtid. Hans politiske System, der er en konsekvent Udvikling af det, som den berømte Hollænder Hugo Grotius (1583—1645) i sine statsretslige Skrifter havde opstillet, kan i Korthed sammenfattes i følgende Hovedbrag. Menneskene, lærer han, maa oprindelig tænkes at have levet i en Naturtilstand, hvori der ikke fandtes nogetsomhelst organiseret Samfund, men alle var lige og hver for sig havde Ret til at gjøre, hvad han vilde. En saadan Naturtilstand, hvori Selvopholdelsesdriften og den egoistiske Stræben efter Lykke er de egentlige Faktorer, maa nødvendigvis føre til en almindelig evigtvarende Krig, hvori ens Haand er mod alle og alles mod en. Følgen heraf var, at Ingen kunde komme til at nyde sin Ret, og at det var, som om der ingen Ret fandtes. Men da nu ingen Drift hos Mennesket er saa fremtrædende som Selvopholdelsesdriften — der i Virkeligheden er en Sammenfatning af alle andre menneskelige Drifter — maatte det i Erkjendelsen af det uudholdelige og modsigende i denne Tilstand søge at skaffe sig Fred; men dette lod sig kun tilveiebringe derved, at hvert især af Individerne opgav sin ubegrænsede Ret, med andre Ord, oprettede en Overenskomst om at opgive Naturtilstanden. Dette Retssamfunds Bestaaen bliver sikret derigjennem, at alle Villier underordnedes en enkelt Villie, en Eneherskter eller en Forsamling, — konsekventest da en Eneherskter, paa hvem Individerne overfører sin Ret og Magt og tillige ligesom deres Personlighed. Mængden bliver saaledes til en Person: Staten, den "store Leviathan", den "dødelige Gud". "Staten indeholdes i Herskternes Person", Herskteren er Folket, Folket regjerer derfor altid. Statsoverhovedet, hvis Magt saaledes er uindskrænket, staar derfor over Lovene og bestemmer, hvad der er godt og ondt, Ret og Uret, men selv har det ingensomhelst Forpligtelse mod Mængden. Regenten kan saaledes raade over sine Undersaatters Liv, Eiendom, Overbevisning og Samvittighed. Han har, om han vil, Ret til at bortpante, sælge eller bortgive sit Folk. Men da Staten oprindelig er stiftet for Borgernes Vel, og Folket kun har overdraget Regenten den absolute Magt for at give Statsmagten den fornødne Enhed og Styrke, samt for at hindre en Tilbagevenden til Naturtilstanden, bør Regenten sørge for Folkets Fred, Sikkerhed, materielle, selskabelige

Arvefølgen, der udmerker sig ved Kløgt og Skarpsind, skjønt de paa sine Steder, ialfald for den danske Textredaktions Vedkommende, ikke synes aldeles klare. Hvorom alting er, maa dog Arbeidet i sin Helhed betragtet for sin Tid anses for meget respektabelt.

Man har kaldet Enevældets Indførelse og Kongeloven et "Totalopgjør med Fortiden," en "Nybygning paa bar Grund." Dette forholder sig i Virkeligheden ogsaa saa. Men til Trods for, at den nye Forfatning forlenede Kongen med en Myndighed, der i ubegrænset Omfang ikke stod tilbage for den tyrkiske Sultans, eller, som det endda mere drastisk er bleven udtalt, med den samme Magtfylde over sine Undersaatters Liv og Velfærd, som en Planter paa St. Croix kunde rose sig af overfor sine Negerslaver, var det saa langt fra, at Kongen efter Forfatningens Bogstav stillede sig over Loven, at Loven tvertom i Praxis kom til at staa baade over Konge og Folk. Efter Kongeloven skulde Forfatningen herefter være monarkisk i dette Begrebs fulde Omfang. I Virkeligheden blev den dog nærmest bureaukratisk, idet de forenede Riger nu blev lagte ind under en Kollegialforfatnings Centralstyre.

Savnede end den Statsforfatning, som indførtes i de forenede Riger, ethvert Sidestykke i Europa, var dette nemlig ingenlunde Tilfældet med den Statsforvaltning, den affødte. Denne Statsforvaltningsform var efterhaanden bleven gjennemført i flere af Europas Lande, og selv i Danmark var der — som vi ovenfor har set — allerede før 1660 gjort Tilløb til den. Strax efterat Stændernes Hylding havde fundet Sted, fremkom der flere Forslag til Administrationens Ordning; et af disse var den saakaldte Provisionalordonants, som var forfattet af Sekretæren i Statskollegiet Frants Rasch og som, om den end maa betragtes som et Projekt alene, tør have havt nogen Indflydelse paa Gjennemførelsen af den endelige Ordning.

I den første Tid efter Statsforandringen førtes Centralstyrelsen gjennem følgende Kollegier:

1. **Kancelliet.** En Instrux for Kancelliet blev sandsynligvis udarbeidet af en under 13de December 1661 nedsat Kommission, hvis Arbeide dog ikke længere kjendes. I Spidsen for Kancelliet stod under Fredrik III's Regjering Kantsleren Peder Reedtz, der havde to Oversekretærer under sig.

2. **Skatkammerkollegiet.** Ved Reskript af 28de Oktober 1660 blev Finantserne udskilte fra Kancelliet og henlagte under Skatkammerkollegiet.

og intellektuelle Udvikling. "Salus populi suprema lex". Noget Ansvar bærer Herskeren dog ikke, da han kan opfatte Statens Vel, som han vil, og hvad han befaler, med det samme bliver Ret. Ogsaa den religiøse Tro tilkommer det Statens Overhoved at bestemme, og en privat religiøs Anskuelse maa anses for uberettiget og oprørsk mod den af Staten sanktionerede Tro. Kun hvis Regenten vilde befale en af sine Undersaatter at dræbe eller lemlæste sig selv eller at aflægge falsk Vidnesbyrd til sin egen eller sine nærmestes Skade, skulde denne efter Hobbes' Opfatning have Ret til at negte Lydighed.

Ifølge dettes Instrux af 8de Novbr. 1660 skulde det bestaa af en Rigsskatmester som Præsident og syv Assessorer foruden underordnet Personale. Rigsskatmesterens Embede indehavdes af Hannibal Sehested, ved hvis Død (1666) det ikke mere blev besat. Kollegiet havde under Navn af Kammerretten (oprettet ved Forordn. af 30te Decbr. 1660) dømmende Myndighed i første og sidste Instants i Sager vedkommende den kongelige Kasses Rettigheder samt for den største Del ogsaa i Sager vedkommende Oppebørselsbetjentes Forhold.

3. Krigskollegiet oprettedes strax efter Regjeringsforandringen og erholdt Instrux af 2den Januar 1661.

4. Admiralitetet var oprettet allerede 1655.

5. Kommercekollegiet, oprettet 1668. Dette bestod dog kun i ganske kort Tid.

Allerede strax efter Enevældets Indførelse tænkte Kong Fredrik paa at omgive sig med et Raad, og et saadant kom ogsaa istand, og betegnes snart som "Kongens Raad", "Geheimeraadet" eller "Konseillet". Om dettes Organisation og Virksomhed savnes enhver Efterretning, og det kan vel være tvivlsomt, om det nogensinde har havt Karakter af et Kollegium. Klarere var derimod den Stilling, som indtoges af det saakaldte

6. Statskollegium. Dette, der fik sin Instrux i November 1660 og bestod indtil 1676, havde ingen bestemt Virkekreds, men blev raadspurgt af Kongen i alle vigtigere Anliggender, vedkommende de indenrigske Forhold. I formel Henseende afløste det det gamle Rigsraad, og det synes ogsaa, som de nye, tildels borgerlige Medlemmer har tænkt sig som gamle Raads Efterfølgere, kun med den Forskjel, at de opfattede sin Stilling ikke som Repræsentanter for Folk og Rige, men nærmest som et Slags kongelige Embedsmænd. De fornemste Medlemmer i Statskollegiet efter Enevældets Indførelse var Joachim Gersdorf, der blev Rigets Drost, Hannibal Sehested, der blev Rigets Skatmester, og Peder Reedtz, der blev Kantsler. Blandt de øvrige Assessorer kan merkes Erkebiskop Hans Svane, Præsident Hans Nansen, Kammerraad Peter Bülche, Theodor Lente og Kristofer Gabel.

Samtidig med, at Administrationen ordnedes paa denne Maade, undergik ogsaa Retspleien en Omordning, idet der som øverste Retsinstans organiseredes en ny Domstol, Høiesteret. Denne, som afløste de tidligere Herredage, blev officielt oprettet ved Forordning af 14de Februar 1661, og aabnedes for første Gang 4de Marts s. A. I den første Tid pleiede Kongen som Landets øverste Dommer at overvære Høiesterets Samlinger og gjøre sin Myndighed gjældende ved at bestemme, hvilket Votum skulde være gjældende. I Virkeligheden kom Høiesteret ogsaa i den første Tid efter Enevældets Indførelse til at tjene som en politisk Domstol i værste Forstand i den enevældige Konges Tjeneste. Dens Virksomhed var i de første Aar efter Oprettelsen begrænset til Danmark alene; men i 1667 blev ogsaa Norge underlagt dens Myndighed.

Den danske Adels Nedgang. Processerne mod Kai Lykke og Korfits Ulfeldt. Fredrik III's Mænd. Danske Reformer og Forhold.

Det siger sig selv, at det var med høist blandede Følelser, den hidtil enevældige Adel underkastede sig det nye Regjeringssystem. Man fortæller om Adelsmænd, som rystedes saa sterkt ved Budskabet om Revolutionen, at de kastedes paa Dødsleiet. Andre stampede i Harme og udraabte, at de ei vilde vide af nogen Forandring. Atter andre, som eiede Godser paa den anden Side af Sundet, flyttede derhen. Somme trøstede sig ved Haabet om, at alt igjen snart vilde vende tilbage i sin gamle Skik; thi "dette kunde ikke staa længe." Nogle resignerede med Gamaliels Ord: "Er Suveræneteten et Menneskepaafund, saa vil den falde bort af sig selv; er den af Gud, vil det være forgjæves at sætte sig op mod den". Adelen, der før Stændermødet i 1660 havde staaet i tæt sluttede Rækker, var imidlertid, endnu før det var bleven opløst, sprængt fra hinanden. Nogle af dem drev strax afsted med den nye Strøm, andre fulgte efter, alt eftersom Ærgjerrighed og egen Fordel tilsagde. Men ikke faa var det, som fuldstændig trak sig tilbage fra enhver Deltagelse i det offentlige Liv.

Et væsentligt Moment, som befordrede Adelens Forfald og Nedgang, var dens nye Privilegier, som blev udfærdigede under 24de Juni 1661. Den fik ganske vist herved Stadfæstelse paa de fleste af sine Rettigheder som Godseiere; den fik Domsmyndighed (Birkeret), forsaavidt den tidligere havde været i Besiddelse deraf, Hals- og Haandsret over sine Bønder, Kaldsret, Forstrandsret og Jagtret; en Adelsmand maatte ikke fængsles, men kunde stille Borgen for sig, og hans rette Værnething var i Livs- og Æressager Høiesteret. Men med Adelens politiske Rettigheder var det forbi. I Privilegierne stod der ikke et Ord om dens Deltagelse i Statsstyrelsen og Lovgivningen, og om Adgangen til Embeder og Æresposter hed det, at den skulde være afhængig af Dygtigheden. Hertil kom, at Adelen mistede sin ubetingede Skattefrihed for de ordinære Jordebogsafgifter og sin Skattebevillingsret for de extraordinære Afgifter. Ganske vist fik den som et Slags Vederlag Fritagelse for at svare Rostjeneste; men Byttet var alligevel ikke til Adelens Fordel, saa meget mindre, som Kongen nu havde Ret til baade at adle, hvem han vilde, og til at meddele fremmede Adelige Naturalisation. Han havde det saaledes i sin Magt, naar han vilde, at skabe en ny Adel, der ganske kunde fortrænge den gamle indfødte. Det er derfor intet at undres over, at Adelen grebes af en saa dyb Misstemning over disse Privilegier, at den ikke engang vilde tillade, at de blev offentliggjorte i Tryk.

Men snart skulde Adelen ogsaa paa anden Vis faa at føle, at den Tid, da en Adelsmand ikke behøvede at lægge sine Ord til Kongen og om Kongehuset paa Guldvægt, nu var omme. For at skaffe Kongen og Kongehuset den fornødne Respekt, som den nye Tingenes Tilstand udkrævede, slog Regjeringen et Par sterke Slag, der rammede Adelen ret følelig. Man kan herunder ikke fuldt ud frigjøre sig for Mistanken om, at det vel saa meget var Regjeringens Ønske om at forbedre Kronens Indkomster som dens Nidkjærhed for at haandhæve Kongehusets gode Navn og Rygte, som ved disse Leiligheder gjorde sig gjældende.

Kai Lykke til Gisselfeld og Rautzausholm blev det første Offer for disse Bestræbelser. Han tilhørte en gammel anset Adelsslægt og havde efter sin Fader og andre Frænder arvet vidtstrakte Jordegodsbesiddelser. Han havde i Kristian IV's sidste Levetid været dennes Hofjunker og havde sluttet sig til den ulfeldtske Klik. Ved sit udsvævende Liv, sit indtagende og vindende Væsen og sin flotte Udtryksmaade om politiske Gjenstande havde han tiltrukket sig en vis Opmærksomhed i Fredrik III's første Regjeringstid; men velset ved Hoffet kan han dog neppe have været hverken dengang eller senere, bl. a. vel ogsaa af den Grund, at han under den svenske Krig ved at stille et Regiment havde faaet en betydelig Fordring paa Kronen.

Om Kai Lykke havde man det lille Rim:

"Enhver skjøn Jomfru hun ønsker sig
Gud give, Kai Lykke vilde have mig,"

og selv var han ogsaa en Ven af det smukke Kjøn. Paa sin Herregaard havde han i sine yngre Aar et Slags Harem; sine Elskerinder bortgiftede han Tid efter anden med det agtværdigste Udstyr til sine Fogder og Forvaltere. I 1656 havde han saaledes en halvfornem Kvinde Sofie Abelsdatter i Huset. Da hun følte sig generet af Folkesnakket, som deres Forhold fremkaldte, ytrede hun Ønske om at forlade ham; for nu at formaa hende til at blive skrev han til hende et Brev, hvori han fortalte et fornærmeligt Rygte om, at Dronning Sofia Amalies ægteskabelige Troskab ikke var at stole paa, og han lagde haanlig til, at han ikke tvivlede paa, at Rygtet talte sandt. Kort efter saa Kai Lykke sig nødt til at skaffe Sofie en Ægtemand, og hans Valg faldt paa Ridefogden Peter Børting, en Throndhjemmer af Fødsel,*) og denne kom gjennem sin Brud i Besiddelse af det skjæbnesvangre Brev, som han forvarede i den Hensigt at benytte det mod den uforsigtige Affender ved given Leilighed. Peter Børting, der var en Flaaer af værste Sort, medens der intet var at sige paa Kai Lykkes Forhold til hans Bønder, kom nemlig paa Kant med sin tidligere Husbonde, og nu besluttede han sig til at ofre ham, selv om hans

*) Peter Børting var vistnok født i en liden Gaard, "Børtingen" kaldet, som den ældre Slægt i Throndhjem vel kjendte. Den laa strax ovenfor Krydset af Prinsens og Kongens Gade.

egen og hans Hustrus Ære gik med paa Kjøbet. Om Sommeren 1661 spillede han Brevet over i Hoffets Hænder, og fra den Kant gik man strax i Gang med at forfølge den ulykkelige Adelsmand, som nu havde opgivet sin Ungdoms Galskaber og synes at have ført et nyt og bedre Levnet ved en agtværdig Hustrus Side. Han blev nu et Offer saavel for de politiske og fiskale Hensyn som for Dronningens intense lidenskabelige Had. Saasnart Kai Lykke erfarede, at Kongen havde faaet det fatale Brev i Hænde, overgav han sig paa Naade og Unaade. Uden Modstand lod han sig formaa til at tilbagekalde de ærerørige Ord, som han vilde have skrevet i Drukkenskab, at betegne sin Handling som Majestætsforbrydelse og at afgive en Erkjendelse af, at denne Forbrydelse, som Datidens danske Lovgivning slet ikke nærmere havde indladt sig paa, burde medføre Tab af Liv, Ære og Gods. Men paa samme Tid bønfaldt han de opnævnte Kommissarier om, at de maatte

4. Fredrik III's Haandskrift.

gaa i Forbøn for ham, saa Undersøgelsen mod ham blev stanset og Kongen nøiede sig med en Del af hans Formue. Dette Tilbud antog Kongen, og nu blev der sluttet en Overenskomst, der saa aldeles ud som en Handel. Kai Lykke udstedte nemlig en Kvittering for sin gamle Fordring paa Kronen og udfærdigede derhos en Obligation til Kongen paa 100,000 Rigsdaler, betalbar i flere, men yderst korte Terminer og med Pant i sine Godser Gisselfeld og Rantzausholm. Men med den Pardon, han saaledes troede at have opnaaet, blev det kun smaat bevendt. Thi da han ikke engang magtede at klare den første Termin, fandt han det raadeligst at flygte over til Sverige. Sagen mod ham kom derfor til at gaa sin Gang, og den 2den September kom hans Sag for Høiesteret. Her blev han dømt fra Ære, Liv og Gods; hans Skjold skulde brydes, og paa forskjellig anden Vis skulde den Skjændsel, som var ham overgaaet, illustreres. Forgjæves søgte Kai Lykkes Hustru og flere af Kongens Raader at udvirke nogen Formildelse. Da man ikke kunde faa fat paa Kai Lykke selv, blev Dommen bragt i Udøvelse paa hans

Billede, ret som det havde været ham selv. Kai Lykke flakkede siden om fra Sted til Sted. I 1662 opholdt han sig i Bleking, hvor han maaske havde et Slags Tjeneste hos en Prest; senere synes han at have havt Tilhold i Skaane. Der er et og andet Træk, som tyder hen paa, at Dronning Sofia Amalia har holdt et vaagent Øie med ham, hvor han færdedes. Først efter hendes Død fik han af Kong Kristian V Tilladelse til at vende tilbage til Danmark, hvor hans Hustru dengang endnu levede; han døde pludselig i Juli Maaned 1699 paa Bramminge ved Ribe, en Steddatteren tilhørende Gaard.

Peter Børting blev af Kongen udnævnt til Generalinspektør over Kai Lykkes inddragne Godser og forstod snart at gjøre sig gjældende. Ihvorvel han af og til kom i Klemme for de Streger, han begik, slap han dog altid noksaa godt derfra. Efterhaanden lagde han sig saa meget til bedste, at han i 1669 kunde flytte tilbage til Norge som Eier af Fossums Jernverk. Senere erhvervede han ogsaa andre betydelige Eiendomme her og vandt Rang og Rigdom. Men han var helt til det sidste den samme Slubbert, som han havde været, og kranglevoren og procesfyg, som han var, blev han Gjenstand for alles Had og Foragt.

Kai Lykkes Skjæbne kan vistnok til en vis Grad vække vor Medynk; men det maa dog erindres, at Kongen ikke godt kunde have ladet være at skride ind mod ham. En Beskyldning som den, Kai Lykke fremførte mod Dronningen, kunde ganske vist, om den var bleven almindelig bekjendt, have draget alvorlige Følger efter sig; om ikke andet kunde den i urolige Tider være bleven benyttet til at udstrø en Mistanke om de kongelige Børns ægte Fødsel, om man havde ladet den gaa uænset og upaatalt hen, og Fredrik III's hele Verk vilde derved være styrtet sammen.

Processen mod Kai Lykke maatte med al den Hemmelighedsfuldhed, som hvilede over den, vække en pinlig Opsigt hos Samtiden, som ganske vist i den nærmest alene saa et Angreb paa Adelen, repræsenteret i Kai Lykkes Person. Neppe var Folkesnakket, som denne Sag affødte, begyndt at dø hen, før en ny Proces, der i mangt og meget mindede om Kai Lykkes Ulykke, igjen rystede Folket op. Det var Høiforræderi-Sagen mod Korfits Ulfeldt. Ovenfor er fortalt, hvorledes det ulfeldtske Ægtepar i Juli Maaned 1660 ved sit Komme til Kjøbenhavn blev sat fast og faa Dage derefter under sterk Bevogtning ført til Bornholm. Her blev de internerede i et Taarn paa den paa Nordvestsiden af Bornholm liggende Fæstning Hammershus, hvis Kommandant, Generalmajor Adolf Fuchs, en tapper, men raa og hjerteløs Person, ikke behandlede sine høie Fanger paa synderlig sømmelig Vis. Et Par Dage efter Ankomsten til Hammershus led Ulfeldt af svære Koliksmerter. For at kurere ham for disse skrev Fuchs til Kongen og spurgte ham, om han ikke maatte prygle ham igjennem et Par Gange om Dagen? Han legte i det hele med Fangerne paa Tigerens Vis, idet han snart tilsyneladende tilbød

dem en Leilighed til at undslippe, snart stillede sine Vagter saa tæt ind paa Livet af dem, at ethvert Flugtforsøg maatte være det blotte Vanvid. Til andre Tider igjen gav han sig Mine af at ville modtage Stikpenge af Ulfeldt og Leonora Kristina for at lade dem rømme, og Leonora Kristina lod sig da ogsaa forlede til at tilbyde ham 20000 Rigsdaler derfor. Det var det, Fuchs vilde, og han skyndte sig med at indberette det til Kongen. Nogen Tid derefter talte Leonora igjen til ham om de 20,000 Daler, hun alt havde tilbudt ham. Fuchs for op og spurgte hende, om hun vovede at tro, at hun skulde kunne bestikke ham med en saadan Sum. "I vilde dreie mig en Næse," sagde han "men jeg har dreiet Eder en." — "Aa, havde jeg bare havt 50,000 Daler," svarede Leonora, "saa kunde det vel have ladet sig gjøre?" "I lyver som en H. . . !" udbrød den brutale Tølper. Kongedatteren forglemte sig og svarede: "Og I taler som et uforskammet Asen." Det ene Ord tog det andet, og tilsidst ytrede Leonora, at hans Fornærmelser blot kunde affones med hans Blod. Fuchs lagde Haanden paa Kaarden og sagde: "Madam, den er parat og til Eders Tjeneste." Leonora tog da ganske rolig en Haarnaal ud af sit Haar og sagde: "Det er det eneste Vaaben, jeg har, hvormed jeg kan møde Eder". Generalen blev en Smule flau og svarede: "Jeg har ikke i Sinde at bruge Kaarden imod Eder, men imod Eders Sønner, om I saa havde fire til." Han vedblev at tirre hende med hendes mislykkede Forsøg paa Bestikkelse, og da Leonora Kristina erklærede, at hun vilde lade Kongen vide, at Tilbudet om at modtage Stikpenge var udgaaet fra ham, hvis han ikke holdt sin skidne Mund, svarede han, at det kunde hun spare sig; thi Indberetningen havde han allerede besørget. Dette gjorde et sterkt Indtryk paa Leonora; usandsynligt er det vel ikke, at det var dette Optrin, som senere skulde koste Fuchs Livet.

At der under saadanne Forhold maatte opstaa et alvorligt Ønske hos Grev Ulfeldt og Leonora Kristina om at fortsætte sin afbrudte Reise til Lübeck er rimeligt nok. Om Aftenen den 13de Marts 1661 gjorde de ogsaa et med Livsfare forbundet Forsøg paa at flygte; men det mislykkedes, og herefter blev de holdte under endnu strengere Bevogtning end før; de blev ovenikjøbet saa strengt isolerede, at de mere end et halvt Aar igjennem ikke fik hinanden at se. Ja, selv da Leonora Kristina var saa syg, at hun ventede at dø, negtede Fuchs hende en Prest, som kunde forberede hende til Adskillelsen fra det timelige, og havde ingen anden kvindelig Hjælp at tilstaa hende, end den, som kunde ydes af en for Mord dødsdømt Kvinde, som med det første skulde aflives. Dette Tilbud, som vel nærmest var gjort for Spot, var Kongedatteren selvfølgelig for stolt til at modtage. I det hele var det ulykkelige Par stillet paa samme Fod som simple domfældte Forbrydere.

Men Kongens Mening med dette haarde Fangenskab, hvori han holdt dem, var ikke saa meget at straffe dem for de Misgjerninger, han tillagde

dem, som at sikre sig deres Personer, indtil deres Skjæbne kunde blive nærmere afgjort ved Dom.

Saasnart Kongen ved Arvehyldingen i Oktober 1660 havde faaet den uindskrænkede Magt i sin Haand, tænkte han paa at drage Ulfeldt til retsligt Ansvar for hans Forhold imod Konge og Fædreland, lige siden han forlod Kjøbenhavn 1651. Allerede i November 1660 var det saaledes paa Tale, at nu skulde Ulfeldts Sag tages under Behandling. Men uvis om den rette Fremgangsmaade henvendte Kongen sig til flere Lovkyndige, deriblandt til Kantsleren Reinking i Glückstadt og den danske Kantsler Peder Reedtz. Ihvorvel de fleste af disse Retslærde fandt, at Ulfeldt og tillige hans Frue kunde have gjort sig fortjente til Dødsstraf og Formuens Konfiskation, troede de dog ikke, at Tiden for en saadan Retsforfølgning var inde. Blandt andet maatte det efter deres Mening herved komme i Betragtning, hvorledes de tre Magter, som havde garanteret Kjøbenhavnerfreden, vilde stille sig overfor Sagen, navnlig hvorledes de vilde fortolke dennes Bestemmelser for Ulfeldts personlige Vedkommende. Fra svensk Side var der sandsynligvis denne Gang intet at frygte. Kongen besluttede sig da — vistnok meget mod sin Villie — til at følge en anden Fremgangsmaade, nemlig at søge et Forlig med Ulfeldt istandbragt.

Strax efter at Dommen over Kai Lykke var afsagt, sendte Fredrik III i September 1661 en af sine mest betroede Mænd Overstatholder og Premierminister Grev Kristian Rantzau til Bornholm, som det hed sig, for at modtage Arvehyldingsed af Indbyggerne. Men samtidig hermed var der givet ham, der kjendte Ulfeldt fra tidligere Dage, Fuldmagt til at indlede Forhandlinger med denne om Forlig. Disse trak længe ud, da de Vilkaar, Kongen opstillede, nødvendigvis maatte være høist ydmygende for den fordum saa stolte Magnat. Da han ikke paa anden Vis kunde slippe ud af det haarde Fængsel eller afvende den Dødsdom, som han vel vidste svævede over hans Hoved, maatte han finde sig i at udstede sin saakaldte Deprekation (ↄ: Afbigt). Denne, som var dateret den 27de Oktober 1661, begynder saaledes:

"Jeg træder nu frem udi al Underdanighed og Demytighed for Eders kongelige Majestæt, og ved Hjertens Bemodighed og Anger bekjender at have mig imod E. Kgl. Majt. udi mange Maader forset; saa begjærer jeg ikke at bruge til min Forsvar nogen Ting, men jeg indflyr aleneste til E. Kgl. Majts. Naade og Clements. Og saasom jeg ikke kan finde de Ord, som mig synes kraftige nok at være, min Forseelse for E. Kgl. Majt. at afbede, saa vil jeg de Ord, jeg kan finde, indeslutte udi disse faa efterfølgende, bedende E. Kgl. Majt. paa det allerunderdanigste og ydmygste, at E. Kgl. Majt. vilde være mig og mit Hus naadig og øve imod os Alle sin milde Clements og Naade og af pur Naade mig mine Forseelser tilgive, igjen optage mig til Naade og af sin Naade forunde mig og min Dame vores forrige Frihed. Slig stor Naade og kongelig Favør vil jeg, og alle de mig paarører, med ydmyge

Hjerter og underdanigste tro Tjeneste søge at erkjende, og lade udi Værket se, at jeg vil igjen tjene E. Kgl. Majt. og des Lande og Riger udi alt det min Person kan formaa, af yderste Kræfter og Formue, om jeg dertil bliver betroet. Jeg vil mig og reservere saa høit, man det kan og vil af mig begjære, aldrig nogen Tid at foretage Noget, sige eller gjøre det, som kunde være udi ringeste Maader til E. Kgl. Majt., des Lande og Riger, det ganske kongelige Hus og des Arverettigheder til ringeste Præjudits eller Skade, men tvertimod søge af al Kraft og Formue sligt at afværge og forhindre eller forekomme".

Han forpligter sig dernæst til, at han aldrig uden Kongens Tilladelse skal gaa i nogen anden Herres Tjeneste, samt lover, hvis det saa maatte behage Kongen, tillige med sin Familie at tage sit Ophold paa Fyn og aldrig komme til Sjæland uden speciel Tilladelse; den af Kongen udstedte Obligation paa 64,000 Rdl. vil han annullere; sine sjælandske Godser, Saltø, Bavelse og Lellingegaard m. M. vilde han afstaa. "Saa og paa det Hans Kgl. Majt. ikke skal have nogen Misnøie udi det Navn, Titel og Vaaben, som min Dame her til Dags haver ført, da skal det afskaffes og aldrig det mere føre enten ved Skrifter eller udi andre Maader, paa hvad Maner sligt ske kunde, men udi alle Maader være afskaffet". Til Slutning heder det: "In summa, vi submittere os ganske under H. Kgl. Majts. Naade og Favør; og ligesom H. Kgl. Majt. hermed vil have forholdet, vil vi udi al Underdanighed os efterrette og forholde, forhaabende at nyde nogen Naade udi vores store Trængsel og Elendigheds Tilstand, at vi ikke med Alle skulle ganske gaa til Grunde. Allernaadigste Herre og Konge, være os naadig og mild, og lader os nyde en liden Gnist af E. Kgl. Majts. Naade og Clements, derom beder vi udi al Ydmyghed og Underdanighed".

Denne Deprekation kom til at danne Grundlaget for det Forlig, som den 14de December 1661 blev indgaaet. Ulfeldt maatte underskrive tre enslydende Dokumenter, hvorpaa han den 21de næstefter førtes til Kjøbenhavn. Her maatte han udstede et nyt, omtrent ligelydende Dokument og sværge Kongen og Kongehuset Troskabsed, hvorpaa han den 27de forlod Kjøbenhavn for med Hustru og Børn at tage Ophold paa Ellensborg paa Fyn. Her holdt han faa Dage efter (d. 3die Januar 1662) et stort Selskab for Øens Adel.

Paa den temmelig affidesliggende Herregaard havde han nu kunnet tilbringe Resten af sit Liv i Ro, hvis ikke hans urolige Aand havde drevet ham til nye Anslag, der endelig medførte hans Undergang. Han vilde fremdeles spille en politisk Rolle, og da han derfor ikke kunde finde sig i den nye Tingenes Orden i Danmark, søgte han om Vaaren 1662 Tilladelse til at gjøre en Badereise, og Kongen gav ham virkelig ogsaa sit Samtykke til et 18 Maaneders Ophold i Udlandet. Men i Stedet for at reise til Badet, drog han med hele sin Familie omkring til Europas større Stæder. I September 1662 opholdt han og Leonora Kristina sig i Paris, som han

selv foregav for at raadsperge Lægerne om sin Sygdom, men i Virkeligheden for at indynde sig hos Kong Ludvig XIV. Han fremkom til denne med forskjellige Forslag, som ialfald indirekte var beregnede paa at skade hans Fædrelands Interesser. Kong Ludvig, hos hvem Hannibal Sehested just opholdt sig, vilde imidlertid ikke have noget med ham at gjøre, og han

5. Rigsadmiral Henrik Bjelke.

begav sig derfor til Brügge. Kort efter, at Ægteparret var kommet herhen, blev General Adolf Fuchs, der nys før var bleven udnævnt til Guvernør i Nyborg og just befandt sig paa Reise i Flandern, paa aaben Gade myrdet af Korfits's Søn Kristian. Dette skede ganske vist uden Samraad med Forældrene, men disse kan dog neppe frikjendes for indirekte Andel i Sønnens Brøde. Dette var en fornyet Krigserklæring mod Kong Fredrik, som satte sig i Bevægelse

for at faa Morderen straffet, hvilket dog ikke lykkedes ham. I Følelsen af det uholdbare i sin Stilling søgte Korfits Ulfeldt at indlede nye Forbindelser, dels med Sverige, dels med Kurfyrst Fredrik Vilhelm af Brandenburg. For den sidste gav han det Udseendet af, at der i Danmark var dannet en stor Sammensværgelse, som gik ud paa at afsætte Kong Fredrik og i Stedet overdrage "den store Kurfyrste" Riget. Men denne, som først og fremst maatte lade det være sig magtpaaliggende at opretholde Venskabet med Kong Fredrik, holdt det danske Hof stadig underrettet om Gangen i de Underhandlinger, som han drev med Ulfeldt. Kong Fredriks Forbitrelse mod Ulfeldt kjendte nu ingen Grænser. Den 23de Juli 1663 lod han de oversendte Dokumenter fremlægge for Høiesteret, og denne affagde den følgende Dag den Dom, at Korfits Ulfeldt burde som Majestætsforbryder afhugges Haand og Hoved, hans Legeme parteres, hans Gods konfiskeres, samt hans adelige Vaaben sønderbrydes af Bøddelen for ham og alle hans Efterkommere, der for stedse skulde være forviste fra Kongen af Danmarks Riger; en Belønning af 20,000 Rdl. blev udsat for den, der bragte ham levende, og 10,000 Rdl. for den, der kunde bevise at have dræbt ham. Dommen indeholdt ogsaa den Bestemmelse, at hvis man ikke kunde faa fat paa hans Person, skulde Exekutionen ske in effigie (ɔ: udføres paa hans Billede). En af hans Gaarde i Kjøbenhavn skulde jævnes med Jorden, og Tomten udlægges til en aaben Plads, hvorpaa der skulde opreises en Pyramide med en Inskription om hans Brøde og Straf.

Til Trods for den udsatte Pengebelønning skulde det ikke lykkes den danske Regjering at faa fat paa Ulfeldt, der aldrig var længe paa hvert Sted, og man skred derfor til at foretage Henrettelsen paa hans Billede. Denne afskyelige Ceremoni fandt Sted den 13de November 1663 paa Slotspladsen. Bøddelen spyttede og trampede paa hans Vaabenskjold og brød det saa i Stykker; Hovedet og den høire Haand blev afhugget, Hjertet og Indvoldene blev udrevne — for at gjøre Illusionen saa fuldstændig som mulig havde man nemlig fyldt Billedet med Indvolde af Dyr — Legemet blev sønderlemmet og lagt paa Hjul, og Hovedet og Haanden naglede s til Raadhuset, hvor de var at se til Kjøbenhavns store Ildebrand i 1728. Hans store Palads paa det nuværende Graabrødretorv blev det følgende Aar nedrevet, og paa dets Grund opreistes en firkantet, opad tilspidset Granitsten med Omskriften: "Forræderen — Corfits V F — til evig Spot — Skam og Skænsel;" — et Monument, som først for halvhundrede Aar siden blev borttaget.

Da Ulfeldt fik Høiesteretsdommen at vide, flygtede han fra Brügge, hvor han i den sidste Tid havde havt Tilhold, og begav sig med sine tre Sønner og en Datter til Basel, hvor han havde Grund til at tro, at han ikke var kjendt. Han udgav sig her for en Englænder, der reiste som Hovmester for den yngste af sine Sønner; men ogsaa her opstod der snart Mistanke om, hvem han var. Han sendte derfor sine Børn fra sig og gav

sig atter til at flakke om fra Sted til Sted. Den 26de Februar 1664 vilde han reise opover Rhinen til det østerrigske, men døde under Flodfarten. Før sin Død aabenbarede han, hvem han var. Norsfolkene tog hans Penge, Værdisager og Papirer til sig og førte hans Lig til Neuburg, i hvis Klosterkirke det blev bisat. Men da hans Børn frygtede for, at det ikke her skulde blive liggende i Ro, afhentede de det og nedgrov det under et Træ paa et Sted, som nu ikke kjendes. Det er dog ikke umuligt, at det senere kan have fundet en hæderligere Bisættelse. Ulfeldt var ved sin Død 58 Aar gammel. At han helt til det sidste holdt frem paa den forræderske Bane, hvorpaa han i 1651 og 1657 havde slaaet ind, kan vel ingen Tvivl være underkastet. Men paa den anden Side er det ogsaa sikkert, at der ved den mod ham reiste Høiesteretsprocedure har heftet meget væsentlige Feil, der for bestandig vil brændemærke denne Proces. Ikke mindst bestaar disse deri, at Dommerne i Mangel af Bestemmelser om Høiforræderi i Landets egen Lovgivning, tog sin Tilflugt til Rommerrettens og det romersk-tyske Riges Retsbestemmelser. Dette var dog Praxis ogsaa i andre Lande. Men Sagen blev derhos affeiet med et Hastverk, som maatte udelukke al rolig Overveielse, og med Tilsidesættelse af de almindelige Rettergangsformer. Heller ikke kan de Bevisligheder, som forelaa, siges at have været af en aldeles ubestridelig og afgjørende Art, men bærer gjennemgaaende Præget af den sterkeste Ensidighed. Man finder i ethvert Fald Høiesterets Motivering af Dommen, som paakrævet af "H. Kgl. Maj[ts] og det ganske Kgl. Huses Sikkerhed saavelsom og samtlige Undersaatters Rolighed og Velstand", ikke tilstrækkelig.

Var Regjeringens Optræden mod Korfits Ulfeldt ikke i alle Dele fuldt korrekt, saa var den mod hans Gemalinde Leonora Kristina i høieste Grad oprørende og skammelig. Under Opholdet i Brügge befandt det ulfeldtske Ægtepar sig oftere i Pengeforlegenhed, og det kom derfor paa den Tanke at faa inddrevet en gammel Fordring, Ulfeldt havde paa den engelske Konge Karl II. Denne var nemlig i 1649, da han befandt sig i Landflygtighed og i en temmelig hjælpeløs Forfatning, bleven forstrakt med ikke mindre end 42700 Rigsdaler, dels i Penge, dels i Krigsfornødenheder, ja Leonora Kristina havde endog overladt ham sine Smykker. Om Vaaren 1663 drog Leonora Kristina over til England for at prøve at faa ialfald en Del af dette Tilgodehavende. Langt om længe fik hun Audients hos Kong Karl, der modtog hende paa venskabeligste Vis; men mod Betalingen af Gjælden reiste der sig allehaande Vanskeligheder, og for at slippe fra sine Forpligtelser nedværdigede han sig til en lumpen Streg. Han meldte Kong Fredrik III Leonoras Komme til England og fik fra denne tilbage en Beretning om Ulfeldts majestætsforbryderske Anslag og tillige Anmodning om at sætte hende fast og udlevere hende til Danmark. Da Leonora Kristina efter at have ventet i syv lange og syv brede skjønte, at hun ingen Penge kunde faa,

vilde hun vende tilbage tilbage til sin Mand; da blev hun anholdt i Dover og af den skamløse Konge og hans ligesaa elendige Regjering overleveret til den danske Gesandt og sendt til Kjøbenhavn. Her blev hun prisgiven sin Fiendes, Dronning Sofia Amalies, Had. Strax efter sit Komme til Hovedstaden blev hun i et opsigtvækkende Optog ført til Slottet, hvor hun blev sat i Blaataarnet i et Fangehul, som kaldtes "den mørke Kirke", og som

6. Jørgen Bjelke.

tidligere havde været benyttet til simple Gavtyve og svinsk Pak. Hun blev forhørt af Grev Rantzau, Peder Reedtz, Kristofer Gabel og Erik Krag og formanet til at berette, hvad hun kjendte til sin Mands Stemplinger; i saa Fald vilde Kongen maaske lade Naade gaa for Ret. Hun erklærede. at hun var uvidende om, at hendes Mand havde gjort sig skyldig i noget galt. Senere blev hun under Opsyn af Dronningens Hovmesterinde fuldstændig afklædt, efter en nærgaaende Undersøgelse berøvet de Værdigjenstande, hun havde hos sig,

og iført andre Klæder. Til Trods for den skarpe Ransagning lykkedes det hende dog at skjule nogle Kostbarheder. Nogle Dage efter, da man troede, at det uhumske Fangehul, hvor Vogterskerne blev syge af Kvalme, og hvor Rotterne om Natten aad Lysene, medens de brændte, skulde have gjort Kongedatteren mere medgjørlig, blev et nyt Forhør optaget, for at hun skulde røbe sin Mands Planer om Rigets Afstaaelse til en fremmed Magt. Hun erklærede lige ud, at hun ikke kjendte til nogensomhelst saadan Plan, som efter hendes Mening tilmed maatte anses for at være i høieste Grad absurd. Hun forsvarede sig med megen Fynd og Klem og endte med at sige: "Se her er jeg! I kan gjøre med mig, hvad I vil; det jeg ikke ved, det kan jeg ikke sige". I et tredie Forhør, som afholdtes, efterat Slotsfogden først havde gjort et plumpt Forsøg paa at true hende med Pinebænken, rykkede man endelig ud med de Oplysninger, man havde om Ulfeldts Forræderi, og med at underrette hende om den Høiesteretsdom, som var fældet over ham. At dette maatte gjøre et sterkt Indtryk paa hende, er rimeligt nok; men hun blev dog ved sit. Et Par Dage efter holdtes der — efter Forberedelser, som tydede paa, at nu skulde hun pines — et fjerde Forhør, der imidlertid lige saa lidet som noget af de foregaaende førte til det Resultat, man havde ventet. Hun blev nu overflyttet fra "den mørke Kirke" til et andet, bedre Fangerum. Her blev hun saa syg, at hun troede, hun skulde dø. Men heller ikke nu skulde hun faa være i Fred; Presten, man sendte hende, trængte nemlig ind paa hende for at aftvinge hende en Tilstaaelse. Da hun igjen frisknede til, plagede hendes plumpe Opvarterske og den raae Slotsfoged hende paa allehaande Vis, i den Tro, at Smerten skulde afpresse hende en eller anden Ytring, som kunde blive den grusomme Dronning overbragt; thi at disse uværdige Mennesker var Dronningens Fortrolige i alt, hvad der vedkom hende, var Leonora Kristina alt fra den første Dag paa det rene med. Saa raffineret var Dronningen i sin Ondskab, at hun vilde, at Korfits Ulfeldts Billede skulde sættes ind i Leonora Kristinas Fængselsrum Natten før Henrettelsen. Da Kongen satte sig derimod, forstod hun alligevel at mage det saa, at hun paa en Maade blev ufrivilligt Vidne til Henrettelsen, idet Slotsfogden fra Forrummet paa en høirøstet og meget anskuelig Maade underholdt sig med Opvartersken om alt, hvad der foregik. Leonora holdt sig dog opreist trods alt eller var vel rettere sagt kommen ud over det Stadium, da Sorg og Smerte længere kunde gjøre noget Indtryk paa hende. Omsider kom da den Dag, da man kunde berette hende, at nu var hendes Mand død. Ved Efterretningen herom faldt ligesom en tung Sten fra hendes Hjerte. Hun vaagnede til nyt Liv, og med de tilbagevendende Livsaander kom ogsaa hendes Energi og Virkelyst tilbage.

I vore Dage er der kommen for Lyset en autobiografisk Skildring, skreven med Leonora Kristinas egen Haand. Den bærer Titelen "Jammers Minde"

og maa ialfald for den største Del være skreven i hendes sidste Fængselstid. I dette Arbeide, som ganske vist har faa Sidestykker i Verdensliteraturen, har hun skildret sit Liv inden Fængselsmuren. Vi har i disse Selvbekjendelser en levende Illustration af Digterens smukke Allegori om Træet ved Tjernets Bred, der skyder sin sterkeste Vext, medens det stræber efter Ydmyghed. Vi lærer hende — for at bruge K. Plougs Udtryk — at kjende som "en Dronning bag Fængselets Gjemme". De kaster et sterkt Lys over hendes Aands store Egenskaber saavelsom over hendes Skrøbeligheder, over hendes høie Mod i Ulykken, over hendes kraftige Villie, dyrkede Forstand og trofaste Kjærlighed saavelsom over hendes Selvfølelse og ikke altid beherskede Heftighed. Vi ser hende tæmme de raae, ondskabsfulde Mennesker, som skal vogte paa hende, ja hun forstaar endog at faa vendt de gode Sider ved dem frem. Og hvilket Selskab havde man ikke skaffet den før saa stolte Kongedatter! Vogterskerne var paa faa Undtagelser nær raa, ondskabsfulde Tøiter, af hvilke enkelte vel ikke turde sige sig fri for at have skaffet sine uægte Børn af Veien. Hun havde hver Dag om sig en dødsdømt Forbryder, som kun havde beholdt Livet af den Grund, at den Kone, hvis Mand han havde dræbt, ikke vilde spendere Penge paa at faa ham henrettet. Slotsfogderne var simple, ubehøvlede og tildels fordrukne Personer, som ved det Fiendskab, de i tidligere Dage havde vist Korfits Ulfeldt og Svigersønnernes Parti, havde opnaaet sin betroede Stilling og ovenikjøbet af Dronningen havde faaet de skarpeste Instruxer om at gjøre hende Livet saa surt som muligt. En af dem, som dannede en hæderlig Undtagelse og viste Leonora Kristina den skyldige Ærbødighed, blev derfor ikke gammel i Stillingen. Selv karakteriserer hun den Tone, som herskede blandt hendes Omgang i Blaataarnet saaledes, at deres "utugtige Ord, slidne Snak og grove Plumheder" overgik "alt det, som uterligt, skiddent, tølperskt og usømmeligt kan være; thi grove Ord og ful Tale var deres Venligheds og Mildheds Tegn og blodige Eder deres Usandfærdigheders Smykke og Beprydelse, saa at deres Omgjængelse var mig meget uangenem."

Da Dronningen vel vidste, at intet kunde pine Leonora Kristine mere end at holdes i bestandig Uvirksomhed, havde hun paalagt Slotsfogden paa det omhyggeligste at drage Omsorg for, at hun ikke maatte faa noget Arbeide, der kunde adsprede hendes Tanker i det triste Fangehul. Hun vidste dog selv at skaffe sig Sysselsættelse. En Synaal fandt hun i sin Hovedpude, Silke skaffede hun sig ved at trække Traade ud af Baandene i sin Nattrøie, en Lærredsklud fik hun sig udleveret under Paaskud af at bruge den til en Forbinding, og nu udførte hun de fineste Broderier. Af kasserede Gjenstande, et Glasskaar, et afbrudt Tinlaag, en sønderbrudt Træske, en Knappenaal, en defekt Kortstok osv. kunde lage sig morsomme Gjenstande, af en Klat efterglemt Ovnsler modellerede hun Personer og Dyr, — kort sagt, hun var aldrig ledig og fandt stadig paa et og andet at sysselsætte sig med. Hun lærte sine Oppasserske at læse i Bog og gjorde selv Optegnelser paa det

Indpakningspapir, hun overkom. Ja, til sine Tider kunde det efter fattig Leilighed endog være ret forneieligt i "det blaa Taarn", idet hun og hendes kvindelige Opvartning spillede Terninger; disse havde hun selv forfærdiget af Nødder.

Men saa ulykkelig, hun maatte føle sig i de uhyggelige Omgivelser, saa var der dog dem, som var endnu ulykkeligere i Fængselet, og disse gjorde hun sig en Glæde af, saavidt det stod til hende, at vise smaa Opmærksomheder, som kunde virke trøstende og oplivende. Blandt dem var ogsaa Oberst Jørgen Walter, den samme, som i Dina Wiinhowers Sag havde optraadt mod Korfits Ulfeldt og fra først af havde indledet den Kjæde af Ulykker, som siden var væltede ud over ham og hans Slægt. Som vi tidligere har set, var denne i 1651 paa Grund af sit Forhold til Dinas Sag bleven paalagt at rømme Kongens Riger og Lande og aldrig vise sig der tiere. I 1663 havde han dog faaet Tilladelse til at komme tilbage, dog paa den Betingelse, at han ikke maatte vise sig ved Hove. Senere blev han dog atter udvist, og da han desuagtet om Høsten 1668 indfandt sig i Kjøbenhavn under et falsk Navn og under mistænkelige Omstændigheder, blev han anholdt og indsat i Blaataarn i et Fængselsrum, som kaldtes Troldhullet. Her blev han sultet og behandlet paa ubarmhjertigste Vis af det Pak, som holdt Opsyn over ham. Leonora Kristina havde da Medynk med ham og lod ham faa af sin Mad, og Walter blev saa rørt herover, at han græd. Han døde i den elendigste Forfatning i Fængselet.

Ved Kong Fredrik III's Død saa det ud til at lysne for Leonora Kristina; men hendes Haab om at slippe ud af Fangenskabet svandt snart. Dog fik hun det noget bedre, da Dronning Charlotte Amalia tog sig af hendes Sag. Denne havde hun nemlig engang havt en Samtale med. De nærmere Omstændigheder herved er saa karakteristiske, at vi vil lade Leonora Kristina selv fortælle derom. "Samme Aar (1670) sidst i April*) blev min Dør oplukket om Eftermiddagen, og kom Slotsfogden med nogle Damer, som holdt sig noget tilside, til han havde sagt: "Her er nogle Hofjomfruer; de har Tilladelse til at tale med Jer." Først kom ind en Jomfru, som jeg ikke kjendte. Derpaa kom ind Hertuginden af Glücksborg, Frøken Augusta,**) hvilken var kjendelig nok for mig; thi hun var ikke meget forandret. Derefter Kurfyrstinden af Sachsen,***) som jeg og nok kunde kjende paa hendes Hr. Fader, og sidst vores allernaadigste Dronning, som jeg mest beskuede .... Hendes Majt. støttede sig til Slagbordet strax efter Hilsen, Frøken Augusta

*) Leonora Kristina maa huske feil; Besøget kan ikke have fundet Sted før i August 1670, da den nedenfor nævnte Kurprinsesse af Sachsen først i denne Maaned kom til Kjøbenhavn.

**) Augusta af Glücksborg (f. 1633 † 1701), g. m. Hertug Ernst Gynther af Sønderborg.

***) Anna Sofia, Fredrik III's ældste Datter, g. 1666 m. Kurprins Johan Georg af Sachsen. Hun blev Kurfyrstinde først i 1680.

løb hid og did i hver Vraa, Kurfyrstinden holdt sig ved Døren. Frøken Augusta sagde: "Fy, for et afskyeligt Rum! Her kunde jeg ikke leve en Dag. Jeg finder det forunderligt, at De har kunnet holde saa længe ud." Jeg svarede: "Rummet er nu saaledes, som det behager Gud og Hans Majestæt, og jeg vil vel holde ud, saa længe Gud vil". Saa gav hun sig i Snak med Slotsfogden, som var halvfuld. . . . . . Hun spurgte mig, om jeg havde Lopper. Jeg svarede, at jeg kunde levere hende et helt Regiment Lopper, om hun vilde have dem. Hun svarede hastig med en Ed og svor, at hun begjærede dem ikke. Jeg blev noget spodsk over hendes Spørgsmaal og fortrædelig over den Glæde, hun viste over min elendige Tilstand, hvorfor, der hun spurgte mig, om jeg og havde "Filz- oder Wandläuse", svarte jeg hende med et Spørgsmaal og spurgte hende, "om min Svoger Hannibal Sehested*) endnu levede?" Dette Spørgsmaal gjorde hende lidt taus; thi derpaa formerkede hun, at jeg kjendte hende. Hun svarede intet. Kurfyrstinden, som vel havde hørt om de Intriger med min Svoger og Frøken Augusta, gik i det samme strax til Bordet (der laa den Bog, som Karen**) læste udi, og hun da havdeført ind med sig), tog Bogen, slog den op og spurgte, om det var min Bog. Jeg svarede, at det var Kvindens, som jeg havde lært at læse, og som jeg gav Kurfyrstinden hendes tilbørlige Titel af Durchlauchtighed, sagde Frøken Augusta: "I tager feil, I husker ikke ret! Hun er ikke den, I mener". Jeg svarede: "Jeg tager ikke feil". Derefter gjorde hun ingen videre Tale, gav mig Haand foruden at sige et Ord. Den naadige Dronning saa altid sørgmodig ud, talte intet. Der Hendes Majestæt bød mig Haanden, kyssede jeg hendes Haand og holdt den fast, bad Hendes Majestæt intercedere***) for mig, i det ringeste for nogen Lindring i mit Fængsel. Hendes Majt. svarede ikke med Ord, men med græbende Taarer. Ligesaa gjorde og den dydige Kurfyrstinde; hun græd meget vemodelig. Og der de kom i det andet Rum og min Dør var lukket, sagde baade Dronningen og Kurfyrstinden: "Det er Synd at handle saaledes mod hende!" Enhver trak paa sine Skuldre og sagde: "Gud give, det stod til mig! Hun skulde ikke sidde der." Frøken Augusta hastede paa dem at gaa og siden klagede dem for Enkedronningen, som sagde, jeg havde mig selv at takke for det; jeg havde fortjent at medhandles værre end som saa."

Hun fik nu efterhaanden flere Lettelser i Fængselet, erholdt Penge til Bøger og et musikalsk Instrument m. m.; men herover blev Enkedronningen saa harm, at hun tog det Løfte af sin Søn Kongen, at hun aldrig maatte komme paa fri Fod. Først da Sofia Amalie døde og Leonora Kristina i

*) Mellem Frøken Augusta og Hannibal Sehested havde der nemlig før hendes Giftermaal bestaaet et skandaløst Kjærlighedsforhold, der havde været medvirkende til hans Fald i 1651.

**) Leonora Kristinas Tjenestepige.

***) D. e. gaa i Forbøn.

henved 22 Aar havde siddet i Blaataarnet, slap hun ud. Regjeringen anviste hende Maribo Kloster paa Laaland til Opholdssted og en aarlig Pension paa 1200 Rigsdaler, og her boede hun da, til Døden løste op for hende den 16de Marts 1698. Hun var da 76 Aar 8 Maaneder gammel. Paa hendes Gravsten i den gamle Klosterkirke staar: "Herre, havde dit Ord ikke været min Trøst, da havde jeg forgaaet i min Elendighed."

Korfits Ulfeldt drog ogsaa andre end sin ædle Hustru med sig i sin Ulykke. En af dem var den tidligere omtalte Doktor Otto Sperling den ældre, der i Ulfeldts Velmagtsdage havde været dennes trofaste Ven. Han havde siden 1654 været bosat i Hamburg, hvor han virkede som Læge. En kompromitterende Brevvexling, han havde ført med sin Velgjører og dennes Datter Anna Katharina, faldt i den spansk-nederlandske Regjerings Hænder og blev af denne gjennem Hannibal Sehested oversendt det danske Hof. Dette lod da Sperling gribe af Oberstløitnant Hagedorn og Kaptein Jæger, som siden blev Slotsfoged i Kjøbenhavn. Han blev i Lænker ført over den danske Grænse og sat i Blaataarnet, hvorefter han blev stillet for Høiesteret, der dømte ham fra Ære, Liv og Gods. Kongen formildede dog Dommen til evigt Fangenskab. Han sad derefter i Blaataarnet i 17 Aar til sin Død (Juledags Morgen 1681). I sin Fængselstid forfattede han en udførlig Selvbiografi, der giver interessante Oplysninger om Forholdene i Norge og Danmark, hvor han havde virket som Læge.

Foruden Sperling kom ogsaa andre i Uleilighed. I Leonora Kristinas Jammersminde omtales saaledes en Franskmand ved Navn La Roche Tudesquin, der skulde have korresponderet med Ulfeldt og have udkastet Planer til at spille de danske Fæstninger i en fremmed Magts Hænder. Han sad en Tid i Blaataarnet, men blev siden udleveret til Frankrige, hvor han indsattes i Statsfængselet Bastillen. Paa den franske Regjerings Opfordring maatte Kong Fredrik dog finde sig i at udstede en Benaadningsakt for ham.

Der var ogsaa en anden Adelsmand, som faldt i Unaade hos den nye Regjering og de Mænd, som nu var komne til Magten. Det var den tidligere omtalte Gunde Rosenkrands, som man har kaldt det ædleste Offer for Enevældet. Til dette havde han ikke stillet sig i direkte Opposition, ihvorvel han i sit Hjerte hang ved de gamle Traditioner. Under Krigen var hans Pengesager komne i Uorden, ikke mindst ved de Forstrækninger, han havde ydet Kronen, og da han tidlig havde stillet sig i en skarp Opposition til de fremmede, kom han snart paa Kant med dem, og disse benyttede hver given Leilighed til at sværte ham for Kongen. Da han paa en Forretningsreise til Kiel gjæstede sin tidligere Fiende Hertug Kristian Albrekt af Gottorp, fik Gabel indbildt Kongen, at han havde lagt Raad op mod den nye Tingenes Orden, og mere skulde der ikke til for at skaffe ham Kongens Unaade. Han fik en Paamindelse om, at han ikke behøvede at indfinde sig i Statskollegiet

eller Høiesteret, og da Rosenkrands nu troede, at Kai Lykkes og Korfits Ulfeldts Skjæbne var ham tiltænkt, tog han det Parti at begive sig til Sverige. Det tør dog være tvivlsomt, om det var politiske Aarsager alene, som nødte ham til at fortrække; ialfald er der Grund til at tro, at hans Flugt var foranlediget af den finansielle Misère, han var kommen op i, ja han synes ikke engang at have været fri for at have gjort sig skyldig i Svindel af forskjellig Art. Han blev i Sverige til sin Død (1675).

Det var imidlertid ikke blot inden den adelige Leir, at Misnøiet med den nye Tingenes Orden kom tilorde. Vi hører ogsaa fra andre Hold Ytringer, som gaar i den samme Retning. Saaledes skriver Presten Hans Rhuman i sin Dagbog: "Under denne Regjeringsform oversvømmede Tyskere Danmark og kneisede med Hovedet, hengivne i den Grad til Overdaadighed, Hovmod og en umættelig Havesyge, at alt, geistligt og verdsligt, blev tilfals." Ogsaa blandt Borgerskabet i Byerne herskede en lignende Misstemning, og i Indberetninger fra fremmede Magters Gesandter tales der oftere om en alvorlig Gjæring blandt det danske Folk. Men Regjeringen var altid paa sin Post for at faa nedslaaet ethvert Tegn paa Opsætsighed og kvalt ethvert Udtryk for Opposition. I den første Tid efter Enevældets Indførelse stræmtes Folk af et systematisk Angiveri, af et Spioneri, som hidtil havde været ukjendt. Man har Exempler paa, at en frimodig Ytring om den nye Forandring, udtalt i en privat Kreds, efter flere Aars Forløb kunde bringe Ulykke over den, som havde udtalt den. Citadellet i Kjøbenhavn, som opførtes af en af Hoffets nye Yndlinge, den hollandske Ingeniør Henrik Rüse, var ligesaa meget en Trusel mod de Misfornøiede som et Bolverk for Kongemagten. Man hører ogsaa om, at en Professor ved Universitetet (Kristian Nold) blev afsat for en uforsigtig Ytring i en latinsk Exempelsamling, og at Prester, som ikke var tilstrækkelig begeistrede for den nye Tingenes Orden, truedes med kongelig Unaade. Det varede imidlertid ikke længe, før det danske Folk fandt sig i at lade sig lede af den nye Regjering; enhver Opposition forsvandt, og alt aandede lutter Lovlydighed og Loyalitet.

Det, som især bevirkede dette Omslag, var de Fordele og Fremskridt, Enevældet og Kollegialstyret virkelig medførte paa alle Omraader. Saaledes blev der i fortrinligere Grad end nogensinde før draget Omsorg for at sætte Landets Forsvarsvæsen i tidsmæssig Stand. Den 11te Januar 1661 fik saaledes Krigskollegiet Befaling til at affatte en Betænkning over, hvor stor Krigsmagt det var nødvendigt at beholde, hvorledes den hensigtsmæssigst burde indrettes, og hvor store Bekostninger den vilde kræve. I den følgende Tid foretoges den ene Reduktion efter den anden, og den hvervede Hær bragtes herved paa Fredsfod ned til 10000 Mand, hvis Underholdning kostede ½ Million Rigsdaler aarlig. Disse kommanderedes af indkaldte tyske Officerer og blev ensartet væbnede og klædte. Fæstningerne, der alle

befandt sig i slet Forfatning efter Krigen, blev efterhaanden istandsatte og Forpleiningsvæsenet bragt paa en ordnet Fod.

Ogsaa paa Flaadens Istandsættelse og Udrustning anvendtes der til sine Tider megen Omhu, og det maa i ethvert Fald siges, at Admiralitetets Mænd med stor Dygtighed udfyldte sin Post. Blandt disse maa nævnes den norske Adelsmand Henrik Bjelke, der i 1662 var bleven udnævnt til Rigsadmiral, Kort Adeler, Nils Juel, der var Admiral paa Bremerholm, og Nikolai Heldt, der var Viceadmiral paa Holmen og førte det nærmeste Opsyn med Skibsbyggeriet.

Kort Adeler var Nordmand af Herkomst. Han blev født i Brevig den 16de December 1622; hans Fader, Søren Jensen, havde tidligere indehavt en Bestilling ved det kongelige Saltverk i Langesund, Moderens Navn var Dorthe Nilsdatter. 15 Aar gammel gik han til Hoorn i Nord-Holland for at lære Sømandskab, hvorpaa han tog Tjeneste ombord paa den hollandske Flaade og var med i Slaget ved Duyns (1639), hvor Admiral Tromp slog Spanierne. Aaret efter forhyrede han sig med Kaptein Johan Reiersen fra Hoorn og fór med ham i nogle Aar paa Middelhavet; siden gik han som Konstabel med denne i venetiansk Tjeneste, og da Reiersen nogle Aar efter døde, overtog han hans Skib som Skibskaptein og blev i denne Stilling anerkjendt af Republiken. Medens han var ansat i venetiansk Tjeneste, foretog han i Aaret 1646 en Reise til Norge og Holland, hvor han paa det første Sted besøgte sine Slægtninge, paa det sidste hentede sig en Hustru, en Hollænderinde ved Navn Engeltje (Angelica). Efter et Ophold her, der vistnok har varet et helt Aar, begav han sig tilbage til Venedig, hvor han gjenoptog sin Tjeneste som Maanedskaptein og Fører af Skibet "Store St. Jørgen." Hans Kommando kan ikke egentlig siges at have været selvstændig, da han altid havde en venetiansk Adelsmand ombord som sin nærmeste Overordnede, men dog heller ikke mere underordnet, end at han stadig havde Anledning til at udmerke sig ved personlige Fortjenester.

Venedig var fra Sommeren 1645 indviklet i en langvarig og haardnakket Krig med Tyrkerne, hvis Skueplads dels var den af Fienden okkuperede Ø Kandia, dels Arkipelagus og Dardanellerne, hvor de fiendtlige Eskadrer oftere tørnede sammen. Fra venetiansk Side førtes Krigen nærmest med hvervede Tropper alene.

Hvilken Rolle Kort har spillet i Krigen i Aarene 1648 og 1649 vides ikke; men at han allerede dengang tør have havt Anledning til at lægge sin Dygtighed for Dagen, synes at fremgaa deraf, at i 1650 valgte Eskadre-chefen Giacomo da Riva hans Skib til Flagskib, og i Aarets Løb deltog han med Udmerkelse i flere Slag, saavel i Dardanellerne, hvor Riva søgte at hindre den tyrkiske Flaade fra at løbe ud, som ved Volo i Thessalien, hvor Riva gjorde 5 tyrkiske Transportfartøier, bestemte for Kandia, til Bytte. Ogsaa i de følgende Aar deltog Kort med Hæder i Søkrigen. I 1652 lykkedes det ham med Livsfare at redde Inkvisitoren Geronimo

Bragadinos Liv, da dennes Skib Gallo d'oro paa Veien til Kandia forliste i Havnen paa Argenteria. Senere paa Aaret bragte han Undsætning til den venetianske Besætning i Suda paa Kandia, som var haardt trængt af Tyrkerne. Det næste Aar (1653) da den tyrkiske Flaade havde lagt sig udenfor Rhodus, var Kort Eskadrechefen Iseppo Delfinos Flagkaptein og deltog i de Kampe, som her fandt Sted. Hans hele Optræden i dette Aar var i den Grad uegennyttig, at Delfino i sine Rapporter til Dogen yder ham den varmeste Anerkjendelse derfor. Om Vaaren 1654 deltog Kort i Slaget ved Dardanellerne, som fandt Sted den 16de Mai, og fik her paany Anledning til at levere Beviser paa sin Dygtighed og Brugbarhed. Under denne Kamp blev Korts Skib, der fremdeles var Iseppo Delfinos Flagskib, angrebet af 4 tyrkiske Skibe, deriblandt ogsaa af det fiendtlige Admiralskib; men Angrebet afsloges, den venetianske Besætning sprang over paa Fiendens Skib, erobrede alle Standarter og jagede Fienden paa Flugt. Men da Delfino merkede, at hans Skib drev mod Land, lod han kaste Anker, og strax samlede da de tyrkiske Skibe sig om ham. Under dette Sammenstød mistede det venetianske Skib sine Master og Rig, og gjennem talrige Skudaabninger trængte Vandet ind i Rummet. Delfino kappede Ankeret; men til alt Held kulede det op, og ved Hjælp af Kapper og Lagener holdtes Skibet ud fra Land og banede sig Vei ud gjennem Dardanellerne. Men her blev det indhentet af 14 fiendtlige Skibe, som beskjød det fra alle Hold. Men det venetianske Skib blev ikke Svar skyldigt, og efter en kort Kamp lykkedes det at drive Fienden tilbage. Under disse Kampe havde Kort udmerket sig ved sin glimrende Tapperhed, og Venetianerne vidste ogsaa at paaskjønne den. Generalkapteinen Lunardo Foscolo overrakte ham strax i Statens Navn to Guldkjæder, og i Begyndelsen af det næste Aar skjænkede det venetianske Senat ham dels til Belønning for den udviste Tapperhed, dels som Erstatning for den store Skade, hans Skib havde lidt, en Guldkjæde af 300 Dukaters Værdi og en livsvarig Pension paa 200 Dukater.

Om hans Deltagelse i Krigen i de følgende Aar tier Kilderne. Derimod fandt han i et nyt Slag, der fandt Sted i Dardanellerne i Juli Maaned 1657, paany Anledning til at indlægge sig Berømmelse. Han trængte med sit Skib, ombord paa hvilket Senatoren Francesco Querini befandt sig som venetiansk kommanderende, midt ind i den fiendtlige Flaade. Ved denne Leilighed blev Querini dødelig saaret.

Under alt dette var Korts Anseelse voxet i meget høi Grad, og Venetianerne hædrede ham paa mangehaande Vis. I Januar 1659 blev han udnævnt til Ridder af St. Markusordenen, og strax efter tilstod Senatet ham en aarlig Pension paa 1400 Dukater, som skulde udbetales ikke blot ham selv, men ogsaa hans Arvinger i tredie Led.

Ogsaa i Aarene 1659 og 1660 nævnes Kort som Deltager i de stadig fortsatte Kampe ved Dardanellerne, dels som Kaptein ombord paa "Store

St. Jørgen", dels som frivillig eller Generalløitnant, en Titel, der vel nærmest har betegnet en mere overordnet og selvstændig Stilling, end han tidligere havde indtaget. I det sidste Aar havde han fornemmelig spillet en fremtrædende Rolle ved det haardt betrængte Sudas Undsætning. I 1660 forlod han den venetianske Tjeneste. Der er forskjellige Omstændigheder fra denne Episode af hans Liv, som har været Gjenstand for en temmelig nærgaaende Kritik. I det ethnografiske Museum i Kjøbenhavn opbevares en Del tyrkiske Vaaben og Hæderstegn, som Kort førte hjem med sig fra Tyrkekrigen. Til disse knytter sig følgende Beretning. I en Træfning entrede Kort et tyrkisk Skib og vexlede Hug med en Høvding ved Navn Ibrahim. Denne hug efter hans Hoved, men Kort afbødede Hugget med sin høire Arm, hvorpaa han med Kjeiven gav Ibrahim til Gjengjæld et saa velrettet Slag, at han styrtede til Dækket. Han afhug nu hans Hoved med hans eget Sværd og gjorde til Bytte hans prægtige, med Ædelstene besatte Hestehale, Sabel, Dolke, Skjold og øvrige Vaaben. Der er ikke tilstrækkelig Grund til at tvivle paa Sandheden heraf, ihvorvel Begivenheden er bleven henlagt til en Tid, da den umulig kan have fundet Sted. Til denne Begivenhed sigter Kort vistnok ogsaa ved det brammende Vaabenskjold, som han siden 1659 førte, og hvis Insignier var en halv Ørn og en Arm, der paa Spidsen af en Kaarde holder et kløvet Tyrkehoved. At han er bleven ophøiet i den venetianske Adelstand, som han selv har paastaaet, forholder sig dog ikke rigtigt.

Om Vaaren 1661 vendte Kort over Land tilbage til Holland, hvor hans Ry som tapper og uforfærdet Sømand ganske vist maa være gaaet forud for ham. Efter hans Komme herhen blev han ogsaa besungen af hollandske Digtere, der dog ikke var af første Rang, og disse gav sin Fantasi temmelig frit Spillerum. Forøvrigt var Kort, efter Notitser i en utrykt Reisedagbog at dømme, heller ikke den Mand, som satte sit Lys under en Skjæppe. Kort, der under Opholdet i venetiansk Tjeneste var bleven Enkemand, giftede sig i Juli 1662 med Anna Pelt, Datter af en afdød rig Amsterdamerkjøbmand, og ved denne Leilighed var ikke faa af Hollands fornemste Mænd tilstede. Nu var det ogsaa først, han gav sig selv Tilnavnet Adeler (Adelaer), som det antages, efter Ørnen i sit Vaabenskjold; hidtil havde han alene kaldt sig Kort Siversen — en hollandsk Omskrivning for Sørensen — stundom med Betegnelsen Adelborst (Søkadet), hvorved han maaske angav den Stilling, han i sin Tid havde indtaget i den hollandske Marine.

I 1662 havde det været Kort Adelers Tanke at reise til Danmark; men dette blev foreløbig ikke iverksat, som han selv fortalte, fordi han fremdeles stod i den venetianske Regjerings Tjeneste som dennes Kommissionær i Holland; derhos skal den have underhandlet med ham om at gjenindtræde i dens Marine som Admiral. Hvorledes det hænger sammen hermed, er ikke godt at vide. Sikkert er kun, at han i Januar 1663 fra Generalløitnanten over den norske Hær, Klaus Ahlefeldt, der paa denne Tid just

DUNKER X.A.

opholdt sig i Holsten, modtog en Opfordring til at fremstille sig for Kong Fredrik III, der ønskede at tage ham i sin Tjeneste. Kort Adeler var ikke uvillig; han forstod dog at gjøre sig noksaa kostbar, idet han fremhævede de glimrende Tilbud, han havde fra den Stat, i hvis Tjeneste han havde vundet sine Laurbær. Først i August Maaned 1663 indfandt han sig i Kjøbenhavn for at forhandle, og Resultatet blev, at han den 15de September udnævntes til Admiralitetsraad og Admiral. Hans Lønning blev fra 1664 fastsat til 7200 Rdlr., den næsthøieste Gage, nogen Embedsmand var aflagt med i den dansk-norske Stat. Kong Fredrik III maa saaleds have strakt sig temmelig langt for at faa "den forhenværende hollandske Skipper" knyttet til Fædrelandet.

Kort Adelers Stilling i dansk Tjeneste var den, at han som Admiralitetsraad skulde være Medlem af Kollegiet, hvor han snart erholdt Sæde som den næste efter Rigsadmiralen Henrik Bjelke, deltage i dettes Raadslagninger og Forhandlinger, og som Admiral føre de Flaader og Eskadrer, som blev ham overdragne. Herved kom han til at gaa foruد baade for Nils Juel, der dog havde været Medlem af Admiralitetet og Tilsynsmand paa Holmen siden 1657, og Nikolai Heldt. Den sidste skal derfor ogsaa, heder det, i sin Misfornøielse herover en Tid have tænkt paa at trække sig tilbage fra Statstjenesten. Snart modtog Adeler den ene Hædersbevisning efter den anden. I 1665 erholdt han Titel af Generaladmiral; i Februar 1666 optoges han i den danske Adelsstand med et Vaaben, der tildels var det samme, som han havde ført i Venedig. For en Del kan vel disse Udmerkelser tilskrives de Forsøg, som Hollænderne gjorde paa at faa ham draget over til sig, saasom han af dem betragtedes som en Landsmand. Under Søkrigen med England fik han fra dem nemlig Tilbud om en Stilling som Viceadmiral i deres Marine. Tilbudet gjentoges senere, men blev begge Gange afslaaet.

I de 12 Aar, Adeler var knyttet til de forenede Rigers Marine, fik han ikke Anledning til at lægge for Dagen nogen af de Egenskaber, som havde skaffet ham et berømt Navn. Derimod var der fuldt op af Gjøremaal i administrativ Henseende. Under Krigen med England, hvorom nedenfor skal fortælles, byggedes der ikke faa Krigsskibe, og forskjellige Udrustninger fandt herunder Sted. Men hvilken særegen Rolle, han har spillet i Administrationen, kan ligesaa lidet afgjøres for hans som for de øvrige Kollegiemedlemmers Vedkommende. I ethvert Fald deler han Æren for, hvad der virkelig blev udrettet, med Henrik Bjelke, Nils Juel og Nikolai Heldt. Der skal dog være Tegn, som tyder hen paa, at Samarbeidet mellem Admiralerne ikke altid har været det bedste. Kun saa meget er sikkert, at han har interesseret sig for under sit eget Tilsyn at faa opøvet et Korps af unge Landsmænd i Navigation paa Holmen og at faa de faste Baadsmænds Antal forøget. Derhos var han ivrig for at bevæge de Nordmænd, der havde taget hollandsk og venetiansk Tjeneste, til at vende tilbage til

Fædrelandet. Ved Siden af sin Embedsvirksomhed udfoldede han en meget stor privat Foretagsomhed; han erhvervede sig flere Eiendomme baade i Danmark og i Norge, drev Salthandel i Norge og var Medinteressent i forskjellige Handelsselskaber. Ganske vist har en nyere Tids Forskning godtgjort, at en stor Del af den Glans, som har omgivet Kort Adelers Navn, ikke har været aldeles fortjent; men der er dog paa den anden Side ogsaa meget, som taler for, at han har været en ualmindelig dygtig Sømand, som maa ansees for at have været en Pryd for sit Hjemland. I de Lovtaler, som en ukritisk Tid ofrede ham, tør han selv vistnok liden, ja maaske aldeles ingen Andel have havt; ialfald bærer de Efterretninger, han meddeler om sig selv, i det væsentlige Præg af nøgtern Sanddruhed.

Paa samme Tid, som Hær og Flaade sattes i tidsmæssig Stand, udfoldede Regjeringen ogsaa paa andre Hold de kraftigste Bestræbelser for at bringe Forholdene i Riget paa bedre Fod, idet den lagde an paa at faa Forvaltning og Rettergang rundt omkring i Staten ordnet i Overensstemmelse med det indførte Centralstyre, saa Kongemagten overalt kunde trænge igjennem og gjøre sig gjældende. Allerede den Omstændighed, at Landets Postvæsen, der var bleven oprettet i Kristian IV's Tid, netop paa denne Tid under Hamburgeren Paul Klingenbergs Ledelse gjør særdeles betydelige Fremskridt, tyder noksom hen paa, at Rigets Administration blev kraftigere ledet fra oven.

Medens Riget tidligere havde været delt i Len, der bestyredes af Adelsmænd med en meget vidtgaaende, til dagligt Brug lidet kontrolleret Myndighed, blev nu Amtsinddelingen indført, og i Spidsen for hvert Amt sattes som øverste Embedsmand en Amt- eller Stiftamtmand. Disse havde at paase, at Kongens Høihed og Rettigheder blev ukrænkede, at Love og Forordninger blev overholdte, og at de underordnede civile Embedsmænd opfyldte sine Pligter. Derhos skulde de have Opsyn med Kronens og det offentliges Eiendomme, med Oppebørselen og Retspleien osv. Oppebørselsvæsenet og den økonomiske Bestyrelse af Krongodserne blev i Danmark overdraget de saakaldte Amtsskrivere.

Ved Siden af disse Amt- og Stiftamtmænd havde Regjeringen ogsaa andre særegne Embedsmænd, som fra Tid til anden udsendtes med bestemte Hverv at undersøge Forholdene i Riget. Den fornemste af disse var Generalprokurøren, der fra først skulde kontrollere, hvad der udestod af Kronens Fordringer, og foranstalte dem inddrevne. Senere blev hans Virksomhed udvidet til at vogte over, at der ikke foretoges noget, som kunde være Suveræneteten og Kongens Høihed til Skade. En lignende Myndighed fik i den første Tid efter Enevældets Indførelse Generalfiskalen, der dog efterhaanden, som Generalprokurørens Magtomraade udvidedes, gik over til at blive dennes Fuldmægtig og Aktor paa det offentliges Vegne i de af Regjeringen anlagte Sager.

For Lovgivningen blev der ogsaa draget Omsorg, idet der i 1661 blev nedsat en mandsterk Kommission for at udarbeide en ny Lovbog, der skulde afløse de gamle Provinciallove. Kommissionen, hvis virksomste Medlemmer Rasmus Vinding og Peder Lasson var, fremlagde det ene Udkast efter det andet; men Lovbogen udkom dog først i Kristian V's Tid.

Ogsaa med Hensyn til Beskatningen oprandt der med Enevældet en ny Tid for Danmark. Tidligere havde man i denne Henseende ladet det staa til, som det kunde: man havde nærmest taget, hvad man kunde faa. Adelen og dens Ugedagstjenere havde nydt fuld Skattefrihed, og dens øvrige Fæstebønder havde kun betalt halv Skat mod Selveierne og Kronens Fæstebønder; ingen Skat kunde paalægges den, uden at den selv havde vedtaget den, og den selv udlignede den paa sine Bønder. Om Eiendommenes Værdi havde man hidtil ingen paalidelig Kundskab havt. For at tilveiebringe et sikkert Skattefundament, hvorefter Skatterne kunde blive ligelig fordelte paa alle, maatte Skatkammerkollegiet allerede de første Dage, efter at Arveenevoldsakten var bleven udfærdiget, sætte sig i Bevægelse for at indhente de fornødne statistiske Oplysninger, hvorpaa en ny Matrikel kunde bygges. I dette Øiemed blev det paalagt Adelen, Kapitlerne og Kjøbstæderne at indsende Jordebøger og de sidste tillige Indberetning om Taxation af de Bygninger og Eiendomme, som fandtes i dem, hvorhos Amtmændene fik Paalæg om at indsende Matrikler og Jordebøger over deres Len og Amter. Allerede i 1664 var denne Matrikel istandbragt; men den blev allerede i Kristian V's Tid afløst af en ny, der var bedre udarbeidet, og denne blev benyttet indtil 1844.

Blandt de Mænd, som indlagde sig Fortjenester af den danske Stats Ordning i administrativ Henseende i Tiden nærmest efter Enevældets Indførelse, indtager ganske vist Hannibal Sehested den første Rang. I det hele maa den Indflydelse, han har øvet paa Regjeringen, have været særdeles betydelig, om han end i visse Henseender har hyldet moderatere Anskuelser end de fleste inden Kong Fredriks Omgivelser. Ogsaa i diplomatiske Anliggender blev han meget benyttet, og navnlig lagde han en utrættelig Iver for Dagen i at opspore Sammensværgelser og Komplotter, der gik ud paa ved fremmed Hjælp at omstyrte den nye Statsform i Danmark. Under et Ophold ved Ludvig XIV's Hof i 1663 lykkedes det ham ikke blot at bringe en Alliance istand mellem Frankrige og Danmark-Norge, men han kom ogsaa til at spille en fremtrædende Rolle i den almindelige europæiske Diplomatik. Som Paaskjønnelse af de Tjenester, han herigjennem viste den franske Konge, blev han af denne ophøiet i den franske Grevestand. Under et nyt Besøg, som han i et diplomatisk Ærende aflagde i Paris, afgik han pludselig ved Døden (23de September 1666).

Helt til det sidste havde de forenede Rigers Ve og Vel ligget ham paa Hjerte, og da han efter et Sygdomsanfald et halvt Aar før sin Død følte sine Kræfter aftage, havde han meddelt en af sine nærmeste Venner, Abbed

Jean de Paulmyer, sine Tanker om forskjellige Statsanliggender. Efter hans Død blev de af denne førte i Pennen og i Brevform oversendt den dansk-norske Konge. I dette sit saakaldte "politiske Testament" anbefaler han Kongen at indskrænke den hvervede Hær, der paa den Fod, den holdtes, var for liden til en Angrebskrig, meget større, end Opretholdelsen af Ro og Orden krævede, men netop tilstrækkelig til at ruinere Landet. Hertil kom, at denne Hær for en væsentlig Del bestod af fremmed Pak, som umulig kunde kjæmpe med den Kraft og Udholdenhed, som Fædrelandskjærligheden mag er at give. Hæren burde derfor opsættes af indfødte, da den herigjennem vilde vinde i Paalidelighed, paa samme Tid, som den vilde falde billigere. Han udtaler derhos, at Kongen burde lægge Vind paa at bringe Flaaden i saa god Stand som muligt, da denne efter hans Formening langt snarere burde være Rigets Magt og Værn end Landhæren.

Med Hensyn til den udenrigske Politik raader han Kongen til at slaa ind paa en anden Vei end den, som hidtil var bleven fulgt. Hertugen af Gottorp burde han saaledes søge at knytte til sig ved at give ham en af Prinsesserne tilægte. Med Sverige skulde de forenede Riger søge at komme i et fast Forbund, i hvilket Danmark udgjorde Sømagten, Sverige Landmagten. Et saadant Forbund vilde, garanteret af en fælles mægtig Allieret (t. Ex. Frankrige), blive en Kilde til Ro, Lykke og Storhed for begge Riger, medens et vedvarende Fiendskab kun vilde være til Fordel for fremmede Magter. Den dansk-norske Stat burde derfor glemme de Tab, den havde lidt, da de jo alligevel aldrig vilde kunne oprettes.

Ogsaa i Henseende til Danmarks indre Forhold foreslaar han flere gjennemgribende Forandringer. Da Landets Armod for en stor Del har sin Rod i Bøndernes elendige Tilstand, foreslaar ham at faa Vornedskabet og Hoveriet afskaffet, dog paa en saa lempelig Vis, at man derved ikke eggede Godseierne til Modstand og Harme. Forøvrigt burde Kongen i hver Provins indsætte duelige Mænd, som kunde give ham fornøden Underretning om, hvad der tiltrængtes paa hvert Sted, og derhos stadig have for Øie, at de fremmede ikke kan kjende et Lands Tilstand saa godt som dettes egne Indfødte.

Ogsaa med Hensyn til Rigets Konstitution giver Sehested, der ikke vidste noget om Kongelovens Tilblivelse, nogle veiledende Vink.

Sehesteds politiske Testament er et ganske merkeligt Aktstykke, da det giver os Indblik baade i de Tendenser, som laa til Grund for Enevældet i dets første Udviklingsstadium, og i en begavet Statsmands klare uhildede Syn paa Forholdene. Derimod fik det liden Betydning for den fremtidige Udvikling, nærmest vel af den Grund, at der i den Kreds, som omgav den dansk-norske Konges Throne, allerede var indtraadt en Mand, som i mere end en Henseende skulde udfylde det Savn, Sehested havde efterladt, en Mand, som var ubunden af Traditionerne fra Fortiden, men som i et og alt skulde blive Banebryder for den

nye Tids Ideer i Norden. Det var den tidligere omtalte Peter Schumacher, som man har tillagt den væsentligste Andel i Forfatterskabet af Kongeloven.

Peter Schumacher var Søn af den kjøbenhavnske Vinhandler Joachim Schumacher og var født den 24de August 1635. Hans Moder, Maria Motzfeldt, var en energisk og dygtig Kone, der gav sine Børn en udmerket Opdragelse. Meget tidlig ytrede der sig hos Peter Schumacher de fortrinligste Aandsgaver, og man har som bekjendt en Beretning om, at det i hans spæde Barndom var bleven ham spaaet, at han vilde blive en stor Mand. Da han som fireaarsgammelt Barn blev baaren i Skole, heder det, mødte en gammel Kone ham; hun studsede ved at se hans Ansigt og forlangte at se hans Haand. Efter at have betragtet den nøie udbrød hun: "Ja, min Søn, du har et Guldæble i din Haand, men se vel til, at du ikke lader det falde." I 1647 blev han, kun 12 Aar gammel, Student og stod alt da i Ry for sine glimrende Kundskaber. Da hans Fader døde ved denne Tid, kom han i Huset hos den sjælandske Biskop Jesper Brochmand, som var gift med hans Søskendebarn, og denne var ham i Faders Sted. I Brochmands Hus lærte han ogsaa Kong Fredrik III at kjende, og da han engang for denne tolkede et Kapitel af den hebraiske Bibel, først paa Latin og siden paa Dansk, blev Kongen saa henrykt over hans Lærdom, at han tilstod ham 300 Rigsdaler aarlig for at kunne uddanne sig ved Europas første Universiteter. I April 1652 afgik Brochmand ved Døden, og i det følgende Aar drog Schumacher til Udlandet, hvor han opholdt sig i 9 Aar. I denne Tid gjæstede han flere af de fornemste Universiter i Tydskland, Nederlandene, England, Frankrige, Italien og Spanien, hvor han i den første Tid studerede klassiske Sprog og Lægevidenskab, senere levende Sprog og Statsvidenskab. Han var et sandt Sproggeni; thi han skrev og talte Latin, Tysk, Fransk, Italiensk, Spansk og formodentlig tillige Engelsk. Hvorledes han har slaaet sig igjennem i Udlandet, vides ikke; thi fra Kongen og Universitetet kan han ikke have faaet nogen Understøttelse i hine Trængselsaar, hvori Landet og Kongen da befandt sig. Sandsynligvis har han tæret paa sin forøvrigt ikke synderligt store Fadersarv. I Juli Maaned 1662 kom han, 27 Aar gammel, tilbage til Fædrelandet, som nu var bleven ham temmelig fremmed, især siden Forandringen i Statsstyret havde fundet Sted. Han maatte foreløbig antage en beskeden Stilling som Privatsekretær, efter nogle hos Peder Reedtz, efter andre hos Geheimeraad og Vicepræsident Holger Vind. I denne Stilling kan han imidlertid ikke være forbleven længe; thi allerede den 27de Mai 1663 blev han udnævnt til Kongens Bibliothekar og Arkivar. Hermed gik det ifølge Sagnet saaledes til. En Dag blev hans Herre pludselig syg og hindredes derved fra at overbringe Kongen Udkastet til en Depesche, som denne havde forlangt. Han sendte da Schumacher i Vei med det efter at have paalagt ham at levere det til en af Kongens Pager. I Stedet benyttede Schumacher Leiligheden til at blive ført ind til Kongen. Da denne

efter Gjennemlæsningen kastede Skrivelsen fra sig med Tegn paa Mishag, traadte Schumacher frem og gjorde Kongen opmerksom paa, "at han var den Person, for hvem Kongen for flere Aar siden havde fattet Naade i Biskop Brochmands Hus. Han havde nu besøgt flere Universiteter og Hoffer for at uddanne sig i Videnskaber og Statssager og gjøre sig værdig til sin Konges Naade og duelig til Statens Tjeneste". Kongen drog Kjendsel paa ham og gjorde ham flere Spørgsmaal, som han besvarede til Kongens Tilfredshed. Efter hvert som Schumacher merkede, hvilket gunstigt Indtryk han gjorde paa Kongen, blev han dristigere. Han tillod sig at hentyde til den Utilfredshed, Kongen havde lagt for Dagen ved Modtagelsen af den Depesche, han havde overbragt, og bad, at Kongen vilde vise ham den Naade at meddele ham Indholdet. Kongen tog ham denne Frimodighed ikke ilde op, men rakte ham Depeschen, der indeholdt Udkast til Afgjørelsen af en vigtig Sag med Frankrige. Da Schumacher havde læst det, bad han om en halv Time for at kunne opsætte sine Tanker om Sagen; "maaske han kunde være saa heldig at træffe Kongens Ønske", sagde han. "Brug en hel Time, om I vil", sagde Kongen og viste ham ind i et Sideværelse. Allerede et Kvarters Tid efter stod Schumacher for Kongen med sit Udkast, som Kongen derpaa læste igjennem. "Rigtig, min Søn", sagde han, "saa var det, Vi vilde have det". Denne Fortælling faar imidlertid staa ved sit Værd.

Som Geheimearkivar og Bibliothekar vandt Schumacher efterhaanden en ikke ringe Indflydelse hos sin kongelige Velynder, der nærede dyb Respekt for Lærdom og Videnskab overhovedet, og han tilbragte mangen Time i hans Selskab. Der fortælles, at Schumacher ogsaa paa en meget fin Maade forstod at veilede sin Herre. Naar han vidste, hvad der skulde fore i Raadet, pleiede han at henlægge gode Skrifter, som kunde give Retledning, opslaaede paa de Steder, hvor Kongen færdedes, og denne, som snart merkede, hvorfra disse Vink kom, forstod at paaskjønne baade hans Tjenester og den fine og sindrige Maade, hvorpaa de blev ydede. Saaledes steg han da høiere og høiere i Kongens Gunst; i 1665 blev han Kammersekretær, i 1667 Oversekretær i Kancelliet, men beholdt ved Siden af sin tidligere Stilling som Arkivar og Bibliothekar. De adelige Kancellister nedlagde Arbeidet, da den borgerlig fødte Schumacher blev deres Foresatte; men denne forstod at erstatte dem. I 1668 blev han Kancelliraad og havde i denne Stilling med de geistlige Embeders Styre og Besættelse at gjøre. Men denne ansvarsfulde Post medførte sine store Farer, som han ikke altid forstod at undgaa. Det var en hævdet Sædvane, at alle, som opnaaede et Embede, betalte Oversekretæren en Kjendelse for Udnævnelsen og Bestallingens Udfærdigelse, og dette benyttede Schumacher sig af, uden at man egentlig har set noget ulovligt deri. Men hans Misundere — og dem havde han tidlig fuldt op af — udspredte det Rygte, at han modtog Stikpenge. Hvorledes det nu end hænger sammen dermed, saa er det sikkert, at han ikke var værre end de øvrige betroede Embedsmænd, som

sad i Kollegierne. Det var en velkjendt Sag, at Bestikkelser i det hele taget spillede en meget vigtig Rolle ved Fredrik III's Hof, ja, der var neppe mange af hans Mænd, som kunde sige sig fri for at have modtaget Stikpenge under en eller anden Form. At disse Rygter kom Kongen for Øre, er der al Grund til at tro; men Schumacher stod for fast i hans Gunst til, at det skulde skade ham. Mere skjæbnesvangert skulde det dog blive for den geniale unge Mand, at han i Bevidstheden om sin Overlegenhed blev opblæst af sin Lykke og lagde sig til et hovmodigt Væsen, som nødvendigvis maatte vække Anstød. Denne Lyde kunde ikke undgaa hans kongelige Vens Opmerksomhed, og det var nok den, han nærmest havde for Øie, da han paa sit Dødsleie anbefalede Schumacher til sin Søn og Eftermand med de Ord: "Gjør en stor Mand af ham; men gjør det ikke for fort!"

Reiseliv i Norge i det 17de Aarhundrede. Enevældets nærmeste Virkninger for Norges Vedkommende.

Medens Norge i de sidste Aarhundreder havde været en Afkrog af Verden, som faa eller ingen kjendte synderligt til, møder der os fra Midten af det 17de Aarhundrede flere Vidnesbyrd, der tyder hen paa, at den Taage, som hidtil ligesom havde unddraget vort Land for Udenverdenens Blik, efterhaanden begynder at lette. Ganske vist havde fremmede Sømænd stadig gjæstet de norske Kyster og Byer; men de Efterretninger, disse havde kunnet meddele om vort Land, maatte selvfølgelig blive af høist overfladisk Art. Ikke desmindre fandt dog adskillige af deres Skrøner om vort Land og Folk en lidet fortjent Modtagelse og Paaskjønnelse hos udenlandske Forfattere og Krønikører. Fra Midten af det 17de Aarhundrede bliver vort Land imidlertid stedse hyppigere gjæstet af Reisende, der havde ganske andre Forudsætninger end de uvidende og lettroende Søfolk til at gjøre Iagttagelser og til at meddele sine Oplevelser. De Fremstillinger, som saadanne Reisende har givet af de norske Forhold, er naturligvis af høist forskjelligt Værd; medens enkelte neppe kan synes at fortjene anden Opmerksomhed end den høist tvivlsomme, deres blotte Tilværelse hjemler dem Adgang til, giver andre ret interessante og paalidelige Oplysninger om de norske Forhold.

Blandt disse Reisende maa først og fremst nævnes en Hollænder, der vistnok ikke var Forfatter, men Landskabsmaler, nemlig den berømte Mester Alaert

van Everdingen (f. 1621 † 1675). Denne, som er kaldet "sin Tids reneste Realist", besøgte i 1640, da han endnu kun var 19 Aar gammel, Norge og medbragte fra sit Ophold her ikke blot en Mængde Studier, som han senere anvendte til sine Malerier, men Indtryk for hele Livet, der prægede hele hans og den følgende Tids Kunst. "Han forsmaar fuldstændig al Komposition i Poussins og Claudes Art", — heder det i en Afhandling af Professor L. Dietrichson — "han foretrækker den naturtro Gjengivelse af Norges ensomme Fjeld- og Skovnatur, men rigtignok ikke i aandløs Afkopieren af tilfældige Futiliteter, men i Gjengivelse af de mægtige Naturindtryk, der havde taget hans kunstneriske Fantasi fangen under Samlivet med de mægtige Fosse, de mørke Granskove, de tarvelige Stuer og Kværne oppe mellem Fjeldene ved Elvebredden". Flere af Everdingens Disciple har benyttet de samme Motiver fra Norges Natur som deres Mester; men kun en af dem, Gerard Ederna fra Frisland, vides senere at have besøgt vort Land. Disse hollandske Mestere har for os ogsaa sin store Interesse ved den Indflydelse, de øvede paa vor Landsmand Johan Kristian Dahls Kunstretning.

Den fortrinligste Skildring af Norges indre Forhold i det 17de Aarhundrede er utvivlsomt den ældre Otto Sperlings oftere omtalte Selvbiografi, der giver særdeles interessante og anskuelige Oplysninger om det daglige Liv og Reiserne hertillands. Ved Siden af denne, som vi allerede tidligere har gjort Bekjendtskab med, har vi ogsaa nogle andre Reiseskildringer, hvoraf kortere Uddrag her skal meddeles.

I 1647 foretog Franskmanden de la Martinière som Skibslæge paa et af de kjøbenhavnske Kompagniers Fartøier en Reise til Norge og de arktiske Egne. Om denne udgav han 25 Aar efter i Paris en Beskrivelse, der hos Samtiden maa have vakt en vis Opmerksomhed, da den blev oversat paa Engelsk og Tysk. Hans Arbeide er imidlertid yderst maadeligt og lidet paalideligt og har for os nærmest kun Interesse som et Vidnesbyrd om de besynderlige Forestillinger, Datidens Udlændinger nærede om Forholdene hertillands.

Martinière fortæller som et Slags Indledning, hvorledes det Skib, hvorpaa han var, i Kattegat og Skagerak overfaldtes af Storm og Uveir og først sent kunde løbe ind til Kristiania, hvor han opholdt sig i nogle Dage. Herfra foretog han Udflugter i Omegnen, saaledes til en Bygd, som han kalder Visby (d. e. Vestby), tre Mile fra Hovedstaden.

Om de norske Bønder skriver han, at de er "simple af Sæder og gjæstfrie". "De er alle Fiskere og driver blot Handel med Sild, Torsk, Klipfisk, Stokfisk og anden Fisk, saavel fersk og saltet som tørret, og er samtlige Adelens Slaver (!)." Deres Boliger skildres som "meget lave, byggede af Træ uden noget Jernbeslag, uden Vinduer, og Lyset falder blot ind gjennem en Luge midt i Taget, der er dækket med Grønsvær". Kvinderne er "skjønne,

skjønt blonde.“ “De liker godt Mennesker, som kommer fra fremmede Lande, og er gode Husmødre. De spinder, væver Lærred til eget Forbrug og røgter Kvæget, som der findes i stort Antal og af alle Arter ligesom i Frankrige.“ Landets Adelsmænd, siger Forfatteren, “er enige indbyrdes, af ridderligt Tænkesæt og Indehavere af Rigets høieste Poster.“ “Fyrster paa deres Godser tyranniserer de gjerne deres Undergivne, men er gode Soldater saavel tillands som tilvands samt holder af at flakke om paa Reiser“. Hele Norge skildres som “et Fjeldland, som ikke kan tilsaaes med Korn, hvoraf man kan bage Brød“. Ved Hjælp af Skibsfarten maa en Mængde Kornvarer indbringes i Landet, som “imidlertid er rigt paa gode Græsgange og paa Skove“. Til Jagt frembød Landet den bedste Anledning, da der efter Forfatterens Forsikring findes meget Vildt, “som Elgsdyr, Hjort, Raabuk, Vildsvin (!), Gemse (!), den vilde Gjed (!), Kanin (!), Hare og alle Slags Fugle“. Forfatteren fik Leilighed til at deltage i en Elgjagt under Opholdet i Kristiania, og han giver i denne Anledning tilbedste nogle Fabler af Elgens Naturhistorie.

Fra Kristiania begav Forfatteren sig Søveien til Bergen. Af denne By giver han følgende løierlige Skildring: “Det er en driftig Handelsby, som fordum var Sæde for en Erkebisp, men siden Reformationen er Embedet nedlagt og det erkebiskopelige Palads givet de tre Hansestæder, Hamburg, Lübeck og Bremen, for der at have deres Kontor eller Oplagssted med Handelsprivilegium af Kongen af Danmark. Dette Kontor eller Oplagssted kaldes Klosteret, og Handelsmændene, som opholder sig i det, Munke, skjønt de ikke bærer Kutter og ikke iagttager Klostertugten med Undtagelse af Cølibatet. Naar de derfor dette ikke længere kan overholde og vil indlade sig udi Ægtestand, maa de for alle Tider forlade Klostret og bosætte sig udi et andet Hus, hvorimod det dog er dem tilstedet skriftlig at meddele sig til deres Klosterbrødre, hvis hele Handel bestaar i Sild, Klipfisk og Stokfisk, hvilken sidste afsættes i stor Mængde i Rusland, Sverige, Polen, Danmark, Tyskland, Holland og andre Lande.“ Martiniere beretter dernæst om Reisen fra Bergen til Throndhjem. Efter Ankomsten til det sidste Sted foretog han en Reise til et i Nærheden liggende Kobberverk (Gudsgaves i Kvikne?), fik ved Hjælp af en Handelskarl, som havde været Kammertjener hos en norsk Adelsmand i Frankrige, Anledning til at bese Gruberne og vendte derpaa tilbage til Throndhjem, hvorfra Færden gik videre nordefter. Han giver saa tilbedste en Del Fabler, bl. a. hvorledes hans Skipper kjøbte Vind af en finsk Troldkarl for 10 Kroner og et Pund Tobak, og hvorledes Skibet nær var forulykket i den overhændige Storm, som dennes Trolddomskunst opvakte. Mere troværdig er hans Skildring af de varangske Lappers Levevis, Hedenskab og Overtro. Han fortæller derefter om sine Reiser til Murmanskysten, til et Folkefærd, som han kalder Kilopper og som skulde være en Lapperace, der er vildere end alle andre, og til Kola og finder herunder paany Anledning til at binde sine Læsere den ene Skipperefterretning

efter den anden paa Ærmet. I det hele vrimler den hele Beretning saa af Usandsynligheder, at man skulde være tilbøielig til at antage, at Forfatteren har skrevet, ikke ud af, hvad han selv har set og oplevet, men af andres Fortællinger og muligens ogsaa efter ældre Fremstillinger.

Ulige interessantere er i enhver Henseende den Skildring, som Italieneren Francesco Negri fra Ravenna gav af en Reise, som han i 1664—65 foretog i Norge*). Negri, en velstuderet Mand af agtet og bemidlet Familie, var Sogneprest ved en af Kirkerne i sin Fødeby. I 1663 bragte han sin Reiseplan, som længe havde sysselsat ham, i Udførelse, idet han først begav sig til Stockholm, hvorfra han i Sommermaanederne foretog en Udflugt til Svensk Lapmarken. Oprindelig havde han havt til Hensigt ad denne Vei at trænge frem til Nordkap, men opgav denne Plan som uudførlig og vendte tilbage til Stockholm. Her gjorde han Bekjendtskab med den danske Diplomat Kristofer Lindenow, der var besvogret med Norges sidste Kantsler Ove Bjelke, og fik fra ham Anbefalingsbreve med til Slægten i Danmark og Norge. Om Høsten 1664 kom Negri over Kjøbenhavn til Bergen, hvorfra han begav sig til Østraat, hvor Ove Bjelke ialfald meget hyppig opholdt sig. Af Bjelke erholdt han Anbefalingsbreve til sin forestaaende Reise, som han foretog midt paa Vinteren og udstrakte lige til Nordkap. Om hans Tilbagereise tier Bogen aldeles; kun erfarer man, at han 1666 atter befandt sig i Italien.

Undervejs nedskrev Negri sine Iagttagelser i Breve, som han har stilet til forskjellige, et Par af dem saaledes til Kantsler Ove Bjelke og hans Brødre, Rigsadmiral Henrik Bjelke og General Jørgen Bjelke. I Italien vakte hans Breve megen Opsigt, og der fattedes ikke paa Opfordringer til at udgive dem. Først i sin høie Alderdom kunde han imidlertid bekvemme sig dertil; men han blev bortrykket, just som Trykningen skulde begynde, hvorfor denne blev besørget af en anden. Selve Reisebeskrivelsen er vistnok ikke synderlig indholdsrig, men har alligevel Værd som mere end et blot og bart Kuriosum. Ligesom den i formel Henseende staar høit over de fleste Reisebeskrivelser, som Udlændinger har givet af vort Land, gjør Forfatteren, som Professor L. Daae bemerker, overalt et umiskjendeligt Indtryk af at være en sandhedskjærlig Natur.

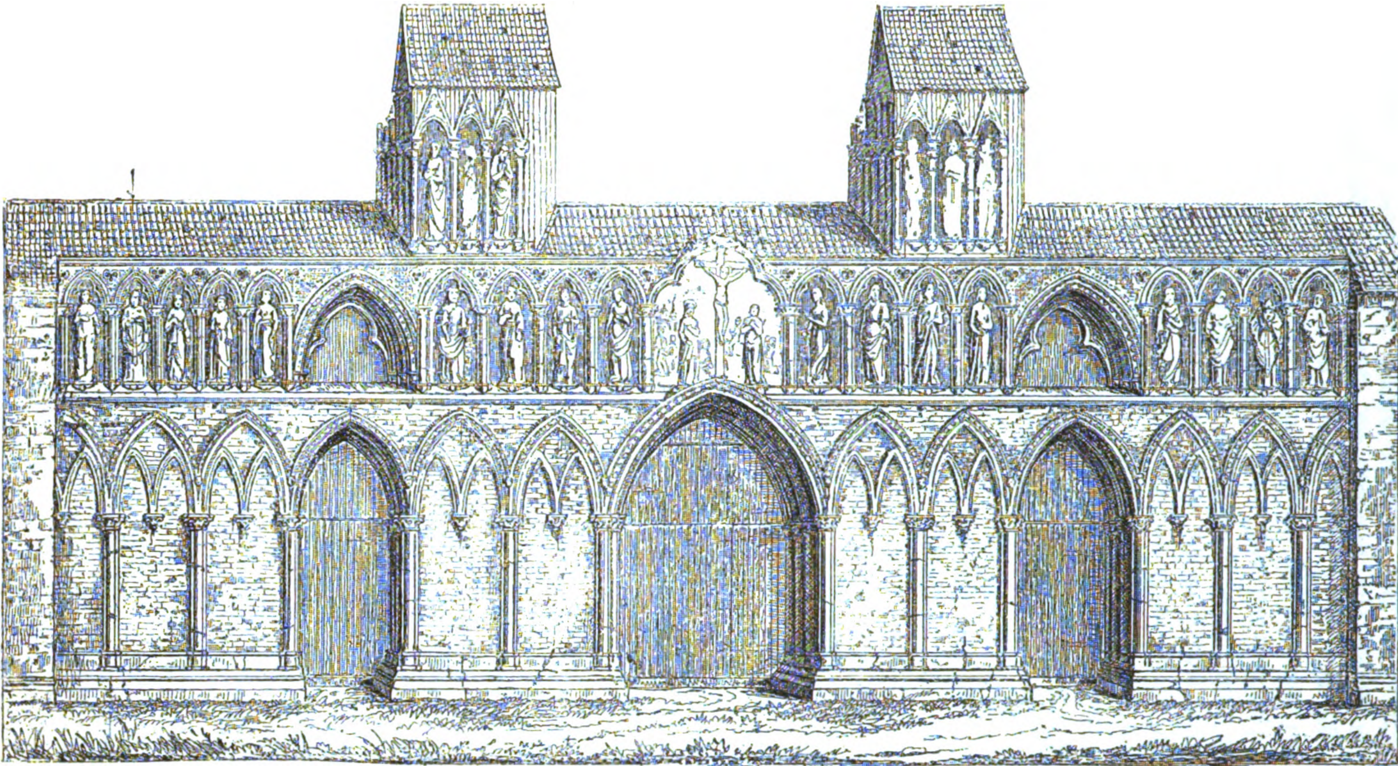
Norge skildres af Negri som et billigt Levested. "For en Bajocco, svarende til en Skilling Dansk, kan man kjøbe Fisk til at mætte to Personer, Kjødprisen staar i Forhold hertil. En Slagtoxe paa tre Aar koster tre Daler." Men Landet har Mangel paa Korn, som maa indføres fra fremmede Lande, især fra Polen. Han fremhæver ogsaa de smaa norske Hestes Livlighed og billige Pris.

*) Den norske Almenheds Opmerksomhed blev henledet paa Francesco Negris Reiseskildring først af F. Bætzmann i Aftenposten, No. 75 f. 1882, senere af Prof. Dr. L. Daae i en udførlig Afhandling i Norsk historisk Tidsskrift, 2 R. VI.

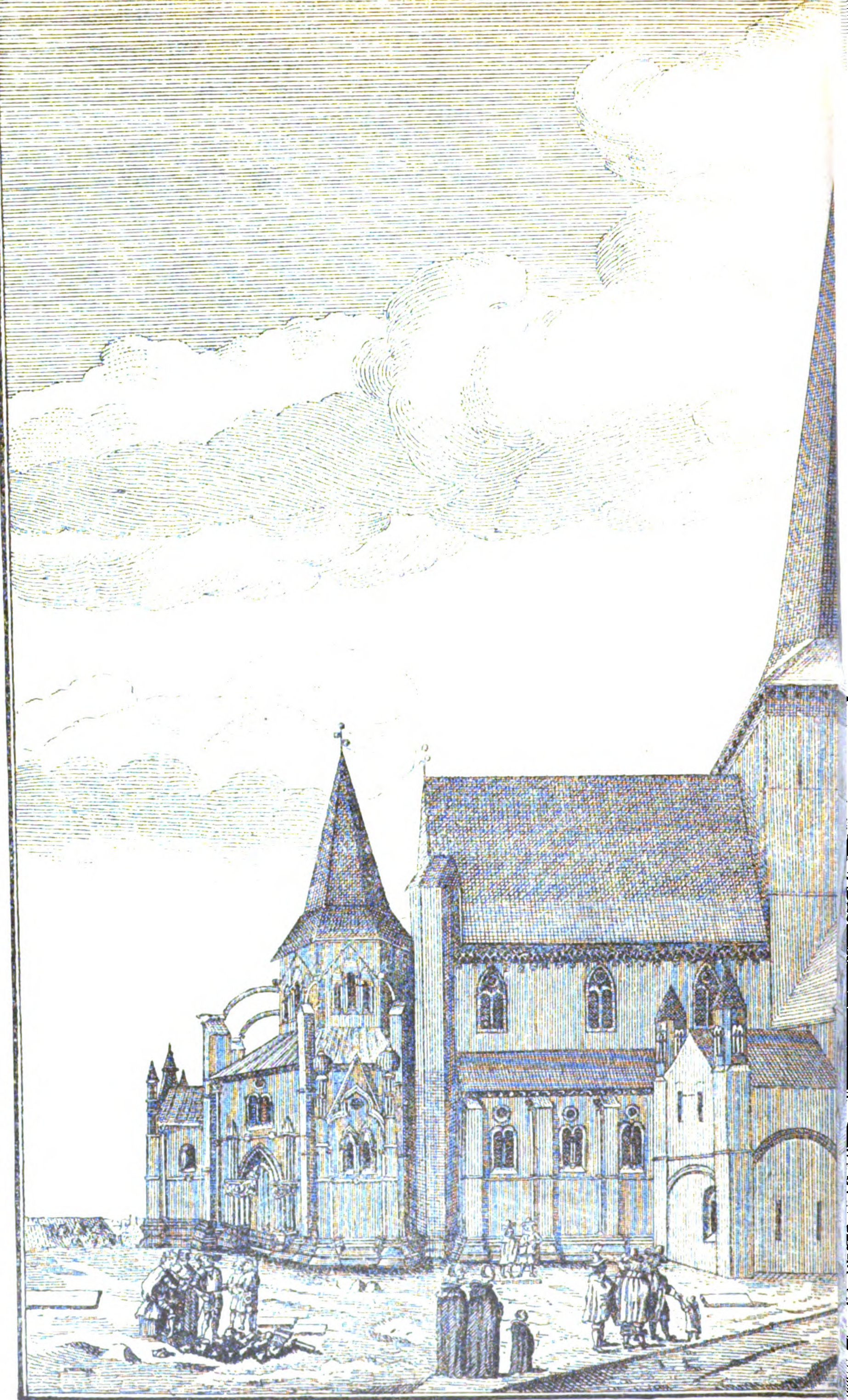
Om Bergen heder det: "Bergens By, som er den vigtigste Handelsplads i hele Riget, udfører Fisk i uhyre Masser, Skind af forskjellige Slags, Trælast, Beg, Jern og en liden Smule Sølv, den modtager udenfra Korn, Øl, Silketøier, Vin, Akvavit og Røgtobak. Folkene er i den Grad henfaldne til de to sidste Ting, at de meget hellere vilde give Afkald paa sine Levnetsmidler end paa disse Nydelser."

Om Tyskebryggen beretter han: "Den indeholder omtrent femti Huse i en eneste Linie, byggede af Træ efter Landets Skik, men temmelig store, hvert Hus afdelt i flere Leiligheder, i hvilke der bor omtrent 500 Tyskere. I ethvert Hus har de en fælles Stue, hvor de har sit Ildsted for at varme sig, hvilket de gjør af Frygt for Ildebrand, der lettere kunde opstaa, om de havde flere Ildsteder, og hvad mere er, der er en Vedtægt fastsat af Kongen af Danmark, at Kontoret ikke maa gjenopbygges for det Tilfælde, at det maatte brænde, og det endog om Ilden maatte være opkommen i en anden Bydel. Derfor løber Tyskerne sammen med stor Bekymring, naar der opkommer Ild nogetsteds i Bergen." Han giver derpaa en kort Fremstilling af Kontorets Administration i verdslig og geistlig Henseende og dvæler noget udførligere ved de Kontorskes Spil.

Om Throndhjem skriver han, at Byen "er stor og smuk i Forhold til den nordlige Beliggenhed." Især dvæler han med Interesse ved Domkirken, som nærmest var for en Ruin at regne. Midt paa Vinteren tiltraadte han nu i en sand Sprængkulde Reise til Nordlandene. En saadan Reise ansaas i hine Tider for et saa stort Vovestykke, at Kantsler Ove Bjelke trøstede ham med, at han neppe vilde komme tilbage. Men Negri lod sig ikke afskrække deraf. Det norske Sprog var Negri fuldstændig fremmed paa nogle faa Sætninger og Udtryk nær; men alligevel blev han overalt paa den hele Reise mødt med en saadan Gjæstevenlighed, at han aldrig tabte Modet. "Naar jeg kommer til en Gaard", skriver han, "lader jeg udenfor Døren enhver ubehagelig Tanke, spiser og drikker og sover med den største Ro og Lyst af Verden. Det eneste, jeg savner, er at kunne tale. Jeg kan sige enkelte Ord, som jeg har nedskrevet, efter hvad Presterne og andre Latin talende Folk har dikteret mig; thi Latin taler man her nok saa kjækt. Dernæst trøster jeg mig ved en Ting, som kanske ved første Øiekast burde bedrøve mig meget, nemlig at jeg er ganske alene og uden Ledsager paa denne Reise. Jeg trøster mig over min Ensomhed, ja glæder mig endog; thi jeg tør neppe tro, at en Reisefælle kunde have en saa jernfast Villie og saa udholdende Kræfter som jeg. Man har, som sagt, flere Midler, med hvilke man kan lette Møisommelighederne paa en saadan Reise. Jeg har allerede bemerket, at det bedste Middel er at spise og drikke godt, og hvorvidt man kan drive dette her i Norge, vil forstaaes af følgende: En Aften kom jeg til en Prestegaard, hvor jeg, som sædvanligt her i Landet, blev venlig modtagen uden nogensomhelst Godtgjørelse. Presten begyndte strax at drikke Skaaler

7. Throndhjems Domkirke (Vestgavlen) i 1661. (Efter Maschius's Kobberstik.)

UMBRA TEMPLI quondam NIDR…

Min Fordum Middags Glantz Welmacht og Prachter worden en Skygge slet (seer her…
… af disse Ældre Rest.

Throndhiems Domkirke i…

med mig af et stort Brændevinskrus, som gjorde Turen omkring Værelset fra den ene til den anden, til Kruset var tomt. Og jo oftere dette gjentages, desto livligere bliver Samtalen. Derpaa gik vi til Aftensbordet, som var rigelig besat og bestod af Kjød og Fisk som sædvanligt. De forskjellige Retter følger paa hverandre med meget lange Mellemrum, i hvilke man drikker dygtig meget godt Øl af en stor Sølvkande. Denne Kande gaar rundt til alle Gjæsterne, efterat Værten først har drukket Skaal med den fremmede, som derefter drikker med sin Sidemand, denne med den følgende og saaledes videre nedover. Indeni Bollen er der Merker i lige Linie over hverandre og i lige Afstand for at bestemme det Maal, Enhver skal drikke, Det er aldrig tilladt at drikke mindre end fra det ene Merke til det andet. men derimod gjerne mere, og jo dybere man lader Øllet synke i Kanden, desto mere stiger man i Hæder og Ære. Efter Aftensmaaltidet, som varede to, næsten tre Timer, blev vi siddende endnu en god Stund for at tale, idet vi fremdeles vedblev fra Tid til anden at forfriske Struben, for at Talen skulde flyde desto lettere. Derpaa fulgte den gode Prest mig tilsengs, og for at ønske mig rigtig Godnat drak han endnu en Skaal med mig, idet han, da jeg allerede var kommen i Seng, rakte mig et Sølvbæger med Akvavit. Endelig lod han mig falde i Søvn eller overfaldes af Søvnen, som længe havde luret paa mig som paa et sikkert Bytte. . . . . Den næste Morgen, medens jeg endnu sov (omendskjønt det var lys Dag, d. v. s. faa Timer før Middag), kommer hans Velærværdighed selv hen til min Seng for at vække mig, og halvt i Søvne hører jeg, at hans første Ord er: "Domine Itale, bibo tibi!"*) Jeg maatte aabne Munden, før jeg endnu havde faaet Øinene rigtig op, og neppe var jeg oppe og kommen i Klæderne, før vi blev kaldte tilbords. Middagen var ligesaa rigelig som den forgangne Dags Aftensmaaltid. Efter dette reiste jeg afsted, meget erkjendtlig for al bevist Artighed, og uden at bryde mig det ringeste om Kulden".

Forfatteren dvæler i sine nordlandske Reisebreve ved de naturlige Huler i Bjørnør, som ogsaa i vor Tid har tiltrukket sig Opmerksomhed, ved Sagnene om de helgelandske Alfelande, som kun faa dødelige faar at se, ved Torghatten, ved Svartisen og ved de Uhyrer, som ifølge den gjængse Overtro skulde findes i Havet, navnlig Søormen (se S. 94) og Kraken. Paa sin Færd gjennem Nordland undersøgte han ogsaa den saakaldte Malstrøm ved Moskøen i Lofoten, hvorom tidligere Forfattere havde fablet en hel Del. Negri kom til det Resultat, at der her ikke fandtes Spor af nogen Hvirvel, men at det hele indskrænkede sig til en i Mellemrummene mellem Flod og Fjære sterkt gaaende Strøm, der imidlertid, naar Vandet var paa det høieste eller paa det laveste, lod sig befare og af de omkringboende Fiskere ogsaa blev befaret uden nogen større Vanskelighed. Han meddeler dernæst en Del

*) Hr. Italiener, jeg drikker dig til!

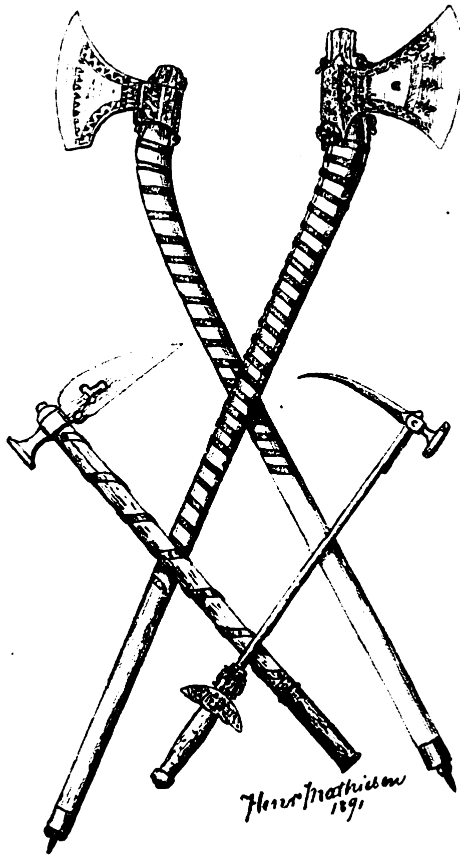
Oplysninger om Spitsbergen og Novaja Zemblja, hvor Hvalfangere havde gjort frugtesløse Forsøg paa at overvintre. Han dvæler forholdsvis udførlig ved Husstel og dagligt Levesæt der nord, baade blandt Bumænd og Lapper, omtaler Fiskerierne, Fuglejagten og skildrer med særlig Forkjærlighed Hvalfangsten.

Ogsaa enkelte Danske og Nordmænd, som reiste gjennem Landet, har i sine Optegnelser gjort Rede for de Indtryk, de modtog af de Egne, de gjæstede, og den der boende Befolkning. Antallet af disse Reiseskildringer er dog ikke stort; men en Del henligger vel endnu utrykt. Af et Par, som den nyere Tids Forskning har gjort tilgjængelige i Literaturen, skal Uddrag hidsættes.

I Aaret 1673 foretog Korfits Braem, der var født i Danmark af hollandske Forældre og i sin Tid havde været ansat ved det diplomatiske Korps, en Reise til Norge. Han gik den 29de Juni ombord i en Kreiert fra Bergen og kom den 9de Juli under den norske Kyst ved Merdø. Af Frygt for de skotske Kapere, som efter Fiskeres Udsagn skulde krydse i Skagerak, vilde Skipperen, Tønnes Jansen, have gaaet ind til Flekkerø for at søge Konvoi; men paa Braems og de øvrige Passagerers Forestillinger afstod han derfra og holdt Kursen opover langs Kysten og ind gjennem Bergensleden til Bergen.*) Her maatte Skipperen og Braem anmelde sit Komme i Slottets Vagtstue og meddele Kommandanten Nyheder fra Danmark, hvorpaa han tingede sig i Kost og Logi hos en af Byens Borgere. Han opholdt sig nu i længere Tid i Bergen og har i sine Optegnelser bl. a. leveret en Skildring af Byen, Slottet, Fæstningsverkerne og Kontoret. Strax over Nytaar 1674 brød han i Følge med Vicekantsleren Johan Fredrik Marskalck op for at reise til Kristiania. De to Baade, hvorpaa Følget reiste, blev roede hver af 12 Mand ind gjennem Sognefjorden til Lærdal, hvorfra Reisen gik over Land. Den første Del af Veien opigjennem Dalen til Lysne betegner han som "lystig"; men Galderne kalder han "en besværlig og farlig Vei". Margretestuen (Maristuen), som vi har set ved Dr. Otto Sperlings Reise over Filefjeld var ubeboet, synes nu at have været beboet Aaret rundt og havde i ethvert Fald nogen Tid i Forveien faaet tilbygget nye Huse. Med hvilke Vanskeligheder en Vinterreise over Filefjeld var forbunden kan ses af

*) Da Skibet passerede Bukken (Buk op Raa), maatte Braem, som for første Gang i sit Liv befandt sig der, efter vanlig Skik "hønse" til Skibsmandskabet og sine Medreisende. Denne eiendommelige Skik kjendes ogsaa fra andre Steder, ikke blot paa Søen (t. Ex. udenfor Kullen), men endog fra Landreiser. Udenfor Throndhjem maatte endnu i Begyndelsen af vort Aarhundrede enhver, der første Gang i sit Liv paa Veien søndenfra passerede det Sted oppe i Stenbjerget, hvorfra Udsigten aabner sig til Byen, spendere Drikkevarer paa sine Reisekammerater. Ogsaa i Kristiania var Skikken kjendt. Her maatte endnu for 50—60 Aar siden enhver fra Landet, som ikke tidligere havde passeret Vaterlands Bro, traktere sit Følge.

følgende Skildring: "Den 18de Januar om Morgenen ginge vi til Fjelds, og lod vi os trække over Filefjeld paa Kjelke, og var der 8 Bønder for hver. Bagagen blev baaren og trukken af nogle og firti Bønder. Om Middagen kom vi udi Nystuen, som er midt paa Fjeldet og 2½ Mil derfra, og ned ad

8. Øxer og Hammere fra Midten af det 17de Aarh.
I Universitetets Oldsagssamling.

Fjeldet 2½ Mil til Skogstad, hvor vi laa om Natten. Paa Fjeldet var det mægtig koldt, og finge Bønderne store Bobler af Kulde udi Ansigtet, og Ørerne svullede op, omendskjønt de trak os og arbeidede saa sterkt. Dennem gives for at drage over 4 Rdlr., men eftersom Vicekantsler haver Skyds fri, saa nød vi hannem godt og gav dog en Drikkepenge."

Mathies Skaanlund, som var Tjener hos Kristian V's og Jomfru Sofia Amalie Moths Søn, den unge Kristian Gyldenløve, blev i 1688 ansat som Sorenskriver i Orkedalen og beklædte dette Embede til sin Død i 1731. Han har efterladt sig en særdeles interessant Selvbiografi, som giver os et kosteligt Indblik i Livet ved det danske Hof, saaledes som det artede sig for Lakeiens Øine, og kaster et ret eiendommeligt Lys over de Forhold og Vilkaar, hvorunder en underordnet norsk Embedsmand i Enevældets første Periode maatte leve og virke. I denne sin Levnetsbeskrivelse, der gjennemgaaende er affattet med en Aabenhjertighed, der gjør et ret tiltalende Indtryk skildrer han ogsaa sin Opreise til sit Embedsdistrikt i Norge; dog er denne Del af hans Beretning ikke paa langt nær saa underholdende, som den ellers er. Reisen skulde foregaa tilsøs til Kristiania, hvorfra den skulde fortsættes over Land til det Throndhjemske. Men da Skibet, han var paa, for Modvind ikke kunde komme ud af Sundet, maatte han reise over Land gjennem de nye svenske Provinser til Svinesund, hvorfra han fik Skyds til Kristiania. Her gjorde han sin tidligere Herre, Vicestatholder Just Høeg, sin Opvartning, udrettede forskjellige Erender for Statholder U. F. Gyldenløve og gjæstede enkelte af sine fordums Medtjenere og Kammerater, som nu var ansatte i forskjellige Stillinger i Norge. Da Skibet, hvormed hans Bagage var sendt, kom efter til Kristiania, reiste han fra Kristiania til Eidsvold, derfra over Nes og Ringsaker til Lillehammer. I Øier i Gudbrandsdalen, hvor han tog ind hos den lærde Sogneprest Fredrik Monrad, blev han af denne paa en temmelig paatrængende Maade anmodet om at afstaa nogle gode Landkarter, som han havde faaet af sin tidligere Herre, men undslod dog at efterkomme Prestens Ønske. Dette er næsten den eneste Episode fra Reisen, som han har fundet værd at antegne. Den 7de November kom han til det første Prestegjæld i sit Embedsdistrikt, hvor Vaaben- og Skattething just skulde holdes.

Til disse Skildringer kan ogsaa henregnes Jørgen Bjelkes Beretning om hans Reise til Throndhjem i Hannibal Sehesteds Følge, et Par Beskrivelser over Kristian V's Norgesreise i Sommeren 1685 og nogle Dagregistre over høiere Embedsmænds Inspektionsreiser i Norge; blandt disse sidste kan fremhæves en Journal over Grev Kristian Gyldenløves Reise i Norge i Aaret 1695, forfattet af senere Generalmajor Hans Jakob Brun.

De norske Hovedveie, som forbandt det søndenfjeldske med det vestenfjeldske og nordenfjeldske, svarede til de store Veilinier, som endnu i vore Dage har hørt til de mest befærdede. Men de befandt sig dog fremdeles i det væsentlige i samme primitive Forfatning, som dengang Kong Sverre og hans Birkebeiner befor dem. Fra det 17de Aarhundrede af indtræder der imidlertid en Forandring ogsaa i disse Forhold, idet det betydelige Opsving, Landets Næringsveie tog, især da for Trælasthandelens og Bjergverksdriftens Vedkommende, maatte afføde Forbedringer i Kommunikationsvæsenet. Vi

9. De bergenske Bageres Laugspokal.

Pokalen, der nu findes i Bergens Museum, veier 370 Lod, er 20 Tommer høi og bærer Inskriptionen: "Anno 1661. Die Beckers. Ihr Willkumst." Derunder følger Navnene paa de 17 Bagere i Bergen med Oldermanden Albert Borchhagen i Spidsen.

ser derfor ogsaa, at de Veie, som i den første Halvdel af det 17de Aarhundrede bliver byggede for Transporten til og fra Bergverkerne, i enhver Henseende staar over de tidligere Hovedveie; medens disse fremdeles kun var for Kløv- og Rideveie at regne, var de ny anlagte virkelige Kjøreveie. I den senere Tid fortsættes disse Bestræbelser for at skaffe Landet bedre Veie; navnlig maatte Regjeringen, efter hvert som Landets Fæstningssystem og Militærvæsen udvikledes, lægge an paa at skaffe hensigtsmæssige Forbindelseslinier mellem de forskjellige befæstede Punkter tilveie.

Der var imidlertid allerede fra Styrelsens Side gjort ikke saa ganske lidet for at bringe Landets Kommunikationsvæsen i nogenledes taaleligt Skik. Ved Forordning af 24de Februar 1636 var det bleven paalagt Bønderne overalt i Norge saavel søndenfjelds som nordenfjelds at forandre og forbedre Veiene, og at Arbeidet hermed af vedkommende Øvrighed i hvert Len skulde lignes paa Almuen. Denne Forordning danner Indledningen til den nyere Lovgivning om Veivæsenet, og dens Bestemmelse om, at hver Gaard skulde have sit Veistykke at vedligeholde, er senere bleven staaende ved Magt. Denne Veipligt blev ogsaa indskjærpet ved det næste Kongebrev om Veivæsenet — Missive af 7de Juni 1643 til Hannibal Sehested, — hvorefter hver Bonde i Akershus Len skulde have bragt sit Veistykke i tilbørlig Stand inden Mikkelsdag om Høsten og Korsmesse om Vaaren. Denne Bestemmelse, der særlig gjaldt Akershus Len, blev ved den nedenfor nærmere omtalte Forordning af 24de December 1648 udstrakt til det hele Land.

Det øverste Tilsyn med Veivæsenet tilkom i Tiden før 1660 Lensherrerne; men efter Suverænetetens Indførelse blev der ogsaa for Kommunikationsvæsenets Vedkommende oprettet centrale Embedsautoriteter, der udelukkende skulde tage sig af dets Udvikling. I 1665 blev der nemlig ansat to Generalveimestere, Nikolaus Helvaderus for det nordenfjeldske (heri ogsaa indbefattet Bergens Stift) og Jens Hauritz for det søndenfjeldske. Men disse Embeder blev dog allerede nedlagte ved Reskript af 31te Marts 1670. Men saa kortvarig Generalveimestrenes Virksomhed end for denne Gang var, skulde de dog efterlade sig tydelige Spor. Vi hører saaledes, at man i det søndenfjeldske allerede i Sommeren 1665 kunde kjøre med Vogn fra Akershus til Kongsberg, Larvik og andre Steder. Generalveimesterembederne blev igjen oprettede ved Reskript af 27de Marts 1674, og til disse Embedsmænds Aflønning blev paalagt en Veimestertold. Men de synes dog til sine Tider at have henstaaet ubesatte; ialfald var dette Tilfældet med det nordenfjeldske Generalveimesterembede, der stod ledigt i de sidste 15 Aar af det 17de Aarhundrede.

Generalveimestrenes Virksomhed var, som det ogsaa siger sig selv, i den første Tid rettet paa Oparbeidelsen af de gamle Veilinier, Bygningen af hensigtsmæssige Broer samt Opmaaling og Afmerkning af Veilængderne

i Mile paa 17600 danske Alen.*) En almindelig Nybygning fandt ikke Sted, skjønt en saadan havde været forudsat ved Embedernes Oprettelse.

Vi vil i vore Dage have det vanskeligt for at sætte os ind i alle de Besværligheder, som i gammel Tid var forbundne med en Reise i Norge. Skulde man t. Ex. om Sommeren foretage en Reise fra Kristiania til Bergen eller Throndhjem, betænkte man sig vel i ni af ti Tilfælde ikke paa at vælge Søveien, om denne end kunde medføre sine Ulemper. Af disse var Muligheden for at kunne blive liggende veirfast i en Udhavn hele Uger igjennem en Udsigt, som maatte tages med i enhver opgjort Reiseplan. Alligevel var de Fataliteter, som en saadan Søreise kunde bringe, for rene Smaating at agte mod de Strabadser, en Landreise medførte; thi til en saadan krævedes ikke blot et hærdet og kraftigt Legeme og staalsatte Nerver, men ogsaa en vis praktisk Færdighed til at klare sig i en snever Vending. Dengang Generalveimesterembedet oprettedes her i Landet, var selv den tarveligste Stolkjærre en saagodtsom ukjendt Luxus i de høiere liggende Landsbygder; Hjulredskaber blev overhovedet kun benyttede i Byerne og hist og her i Fladbygderne. Men Savnet af saadanne Befordringsmidler føltes ikke, al den Stund man ikke havde Veie, hvorpaa de kunde benyttes. Vilde man tilbagelægge Strækningen mellem Kristiania og Bergen eller mellem Kristiania og Throndhjem, kunde det alene ske paa Hesteryggen; kun paa enkelte Steder kunde man ved at ro op- eller nedad en Elv eller ved at færge over en Indsø skaffe sig nogen Afvexling og Lise under den ugelange Strabads. Den Smule Bagage, man kunde føre med sig, maatte bæres i Kløv, og den Komfort, man kunde forlange, blev følgelig ogsaa derefter, det vil sige den mindst mulige. De stygge gamle Veistykker i Lærdal og Valders, Gudbrandsdalen og Opdal afgiver de bedste Beviser paa, hvilke Krav en Reise i Norge stillede til den Reisendes Nerver. En Hjemmefødning, som ikke var hændig nok til at bruge Syl og Rem eller sno en Vidje, gjorde rettest i ikke at friste en Reise over Fjeldet; thi forstod han ikke i Hast selv at bøde sit Ridetøi, naar det gik i Stykker, kunde han let blive opraad. "Koss raisande Kar e du daa, Gapen, som inki har Raim aa Syl?" udbrød en Halling forundret til Gyldenløve, da denne paa sin bekjendte Færd fra Hardanger til Hallingdal havde sprængt sin Hests Sadelgjord og ikke magtede paa egen Haand at bøde Skaden. I Regelen maatte den Reisende selv medføre det fornødne Ridetøi, da de Greier, Bonden efter Forordningen af 24de December 1648 var forpligtet til at levere, naar det krævedes, neppe var at lide paa.

Skulde man derimod Vinters Dag foretage en Reise fra Kristiania til de nordlige Byer eller omvendt, foretrak man vistnok en Landreises Besværlig-

*) De ældste Milepæle er fra Kristian V's Tid og er forsynede med Kongens og Statholder Gyldenløves Navnezifre. Af saadanne findes flere bevarede baade nordenfjelds og søndenfjelds.

heder fremfor at plaske Kysten omkring i Uveir og Snetykke. Hertil kom, at den norske Kyst helt til Udgangen af det 17de Aarhundrede, da de primitive Kulgrydefyr paa Store-Færder og Hvitingsø tændtes (det første i Aaret 1696, det andet i 1700), var aldeles mørk og blottet for Sømerker af alle Slags, og Kristianiafjorden var islagt den større Del af Vinteren igjennem. Skjønt en Vinterfærd i Fjelddistrikterne i ethvert Fald ingen Lystreise var, maa det dog have været noget mere end blot og bar Tilfældighed, at de fleste Reisende har gjæstet disse ved Vintertid. Saaledes vil man finde, at Bispevisitatserne her meget hyppig er foregaaede paa denne Tid af Aaret. Dette maa vel for en væsentlig Del have havt sin Grund deri, at man kunde reise bekvemmere paa Vinterføret, da man kunde kjøre de tilfrosne Vasdrag og benytte Slæder. Men var en saadan Reise forbunden med Farer ved Sommers Tid, var dette naturligvis ogsaa Tilfældet om Vinteren, da de vanskeligste Passager hyppig var belagte med Isfvuld og de milelange Fjeldvidder dækkedes af uhyre Fonner og Snelag. Det er karakteristisk nok for Forholdene, at der ifølge Peder Klaussøns Norges Beskrivelse*) var nedlagt Forbud mod at reise over Fjeldet fra Hallingdal til Hardanger i Tiden mellem Bartholomæusdag (24de August) og Korsmesse om Vaaren (3die Mai), endskjønt der ogsaa paa denne Strækning fandtes nogle Fjeldstuer, de saakaldte Biskopsboder, der antages at have ligget i Nærheden af Halnevandet. Den mest befærdede eller eneste Veilinie mellem det østen- og vestenfjeldske gik om Vinteren over Filefjeld, hvor den var opstaket med høie, med korte Mellemrum opreiste Stænger, hvoraf det i ældre Tid ogsaa kaldtes Stangefjeldet. Med hvilke Vanskeligheder en Vinterreise her kunde være forbunden, har vi ovenfor set af Otto Sperlings og Korfits Braems Beretninger. Ulige lettere var Adkomsten til det nordenfjeldske over Gudbrandsdalen og Dovrefjeld, skjønt der ogsaa her fandtes adskillige temmelig stygge og farlige Veistykker. Tiden, som medgik til en Reise mellem Kristiania og Bergen eller Kristiania og Throndhjem, var høist forskjellig og beroede paa de Omstændigheder, hvorunder den foregik. 8—9 Dage regnedes for hurtig Reise; det hørte dog til Sjeldenhederne, og sædvanlig medgik der vistnok 10—12 Dage.

I nøieste Forbindelse med det norske Veivæsen stod Herbergervæsenet, der i ikke ringere Grad maa have ladet adskilligt tilbage at ønske. I Katholicismens Tid var der af Geistligheden gjort ikke lidet for at oprette offentlige Herberger langs Hovedveiene, navnlig til Brug for de Pilgrime, som valfartede til St. Olafs Helligdom. Ved Siden af disse Hospitier stod de gamle Fjeldstuer, som var anlagte paa Fjeldovergangene. Endelig var der ogsaa i Kong Erik Magnussøns Tid for hver hele eller halve Dagsreise langs de almindelige Veie bleven indrettet Værtshuse, de saakaldte tafernishús.

*) Prof. Dr. G. Storms Udgave, S. 333.

Men efter Reformationen bleve Hospitierne nedlagte, og enkelte af Fjeldstuerne, som hidtil havde havt fastboende Opsiddere, blev forladte; i ethvert Fald stod — som vi har set — Margretestuen og Nystuen paa Filefjeld ubeboede ved Vintertid i den første Halvdel af det 17de Aarhundrede. Fjeldstuerne paa Dovre var derimod holdte i god Stand og maa have været beboede baade Vinter og Sommer. Til Vedligeholdelse af Fjeldstuerne paa Dovre og paa Filefjeld var der af de forskjellige tilstødende Bygder bevilget en særegen Told, der af vedkommende Fjeldstuemand opkræevedes hvert tredie eller hvert femte Aar.

Som Følge af, at de geistlige Hospitier nedlagdes, blev de Reisende efterhaanden mere og mere henviste til at tage ind i de langs Veiene oprettede private Værtshuse, hvis Antal var høist forskjelligt. Medens det paa sine Steder var saa stort, at man fra Tid til anden blev nødt til at indskrænke det, laa paa andre Steder Gjæstgiverierne saa spredt, at man fremdeles i stor Udstrækning nødtes til at henty til den private Gjæstfrihed, og navnlig var det da Presterne, som maatte bære den tyngste Byrde, som dette Indryk foraarsagede. Det siger sig selv, at der herved skede et betydeligt Skaar i Presternes Indtægter, og ihvorvel enkelte søgte at bøde herpaa ved at tage sig betalt af de Reisende, ansaas dette dog for at "være mod Landsens Maner", idet man endnu hyldede de gamle Anskuelser om Gjæstfriheden som Hvermands Pligt. Som et Slags Vederlag fik enkelte Prester derfor Bevilling paa hel eller delvis Skattefrihed eller tilstodes en eller anden Tiende af det offentlige. Disse Begunstigelser bortfaldt dog, efterhvert som Gjæstgiverierne kom i bedre Skik, samtidig med at Skydsvæsenet blev ordnet. En Reise gjennem Norge kan ikke egentlig siges at have medført store Bekostninger. I enkelte Herberger, som t. Ex. Tofte i Gudbrandsdalen, havde de Reisende saaledes endnu ved Aar 1640 alene at betale for Øl, medens Hus og Mad ydedes uden Betaling. Paa andre Steder, især hvor man tog ind paa en Preste- eller Fogedgaard, kunde Priserne dog blive temmelig opskruede.

Ogsaa i Byerne og i de mere besøgte Havne var de Reisende henviste til at tage ind paa Værtshuse og Kroer, forsaavidt de ikke kunde lægge Beslag paa Privatfolks Gjæstfrihed. Navnlig var Bergen i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede igjennem velsignet med en Mængde Kroer og Øltapningssteder, der var Skuepladsen for det ryggesløseste Liv. I 1626 blev det derfor bestemt, at der for Fremtiden kun skulde være 50 offentlige Herberger og Krohuse. I Throndhjem fandtes der ogsaa adskillige saadanne; det fornemste af disse Herberger var det, som holdtes af Stadsmajor Berent von Kroge, Stamfader for den senere navnkundige Officersfamilie v. Krogh. I Kristiania havde der ganske vist allerede fra Byens ældste Tid existeret Herberger for simple Folk og for Bønder; men et Gjæstgiversted for fashionable Reisende fandtes ikke før i Slutningen af 1640-Aarene. Under og efter Hannibalsfeiden havde Byens Borgerskab besværet sig over den evindelige Indkvartering og Indlogering af Officerer, og Kongen gav derfor i April

1647 Hannibal Sehested Befaling til, at han skulde drage Omsorg for at faa en vederheftig Mand til at holde Logis for de Reisende og skaffe "alle Slags fremmed Drik med god Underholdning af Mad for billig Betaling uden nogen Skinderi (Optrækkeri) og Besværing til sine Gjæster." Gjæstgiveren skulde af Borgermester og Raad faa sig anvist et passende Hus, tilstaaes Eneret for sin Bedrift og derhos erholde Lettelse i Skattebyrderne. I Henhold hertil ansattes Fredrik Timmermand som Byens første Hotelvært og fik Privilegier som Værtshusholder i 1653. Men der fulgte megen Kvalm og Styr med hans Vinstue, saa Folk nødig vilde leie ham Hus. Han nødtes derfor selv til at kjøbe sig en Gaard i Raadstuestrædet. Efter hans Død gik Privilegiet over til hans Enke og senere til hans Søn. Senere oprettedes der flere Logi- og Værtshuse i Kristiania. I 1674 ses saaledes velhavende Reisende at have taget ind hos Vicebyfogden Nils Bertelsen ligeoverfor Trefoldighedskirken, og paa samme Tid eller noget før nævnes "velfornemme Mand" Peder Nilsen Gaarmand som Hotelvært i Kristiania. I de Ladesteder og Havne, som hørte under Kristiania, blev der omtrent samtidig med denne Bys Anlæg ved Statholderens Anstalt oprettet Gjæstgiverier; men disse har vel selvfølgelig alle været af tarvelig Art.

Det norske Skydsvæsen blev ordnet ved forskjellige Forordninger af Kong Kristian IV og navnlig da under Hannibal Sehesteds Statholderskab og ifølge dennes Forestillinger.*)

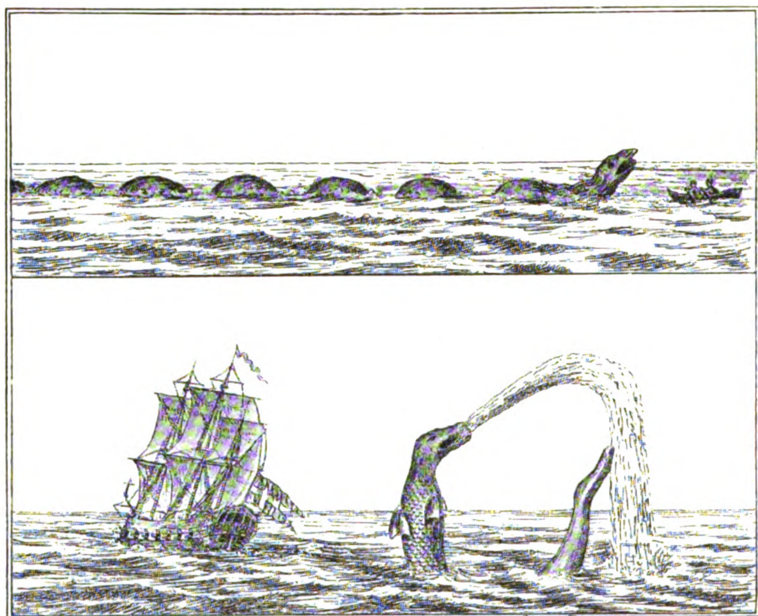
I de gamle Love var det paabudt Bønderne at yde Kongen Skyds eller, som det senere blev udtrykt, at gjøre Skydsfærd til Kongens Behov. Men denne Ret blev meget tidlig misbrugt, og allerede henimod Udgangen af det 13de Aarhundrede maatte der udfærdiges kongelige Rettebøder om, at fri Skyds kun maatte kræves af Kongen, Biskopen og de Sendemænd, som reiste i Kongens og Landets Erender. Denne Bestemmelse blev staaende ved Magt gjennem de følgende Aarhundreder, skjønt Lovgivningen ikke udtrykkelig beskjæftiger sig med Skydsfærden. Først i Slutningen af det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede møder man paany Udtalelser om, at Bønderne ikke var forpligtede til at skydse nogen uden Betaling, med mindre vedkommende havde Kongens eller hans Befalingsmands Brev og Segl at vise for sig, og denne Bestemmelse blev ogsaa optagen i Kristian IV's norske Lov. Men synderlig praktisk Betydning erholdt dog disse Lovbud ikke, da Bonden i Regelen ikke var "brevsynt" og følgelig ude af Stand til at kontrollere Gyldigheden af, hvad den Reisende kaldte sit Friskydspas. Det er derfor al Sandsynlighed for, at mere end en Bedrager har skaffet sig Friskyds gjennem Landet paa den uvidende og troskyldige Bondes Bekostning. Men det var

*) Det følgende efter Rigsarkivar Birkelands Afhandling "Det norske Postvæsen i dets Oprindelse og første Begyndelse" i "Smaaskrifter, tilegnede A. F. Krieger" (Kbhvn 1887).

dog især fra Adelen, Misligheederne ved Friskydsen strev sig. Ved sine Privilegier havde Adelen nemlig erholdt Ret til Friskyds for sig selv, for sin Familie og sine Tjenere, hvad enten Reisen foregik i offentlige eller private Anliggender, og denne Ret blev benyttet uden enhver Kontrol fra Statsmyndighedernes Side. En Adelsmand kunde saaledes efterhaanden udstede Friskydspas for nær sagt, hvem han vilde, naar den reisende kun havde paataget sig at udføre et eller andet Erende for ham. Fristelsen til at benytte sig heraf maatte for den reisendes Vedkommende være saa meget større, som enhver, der reiste i private Anliggender, var henvist til at træffe Aftale om Skydsen med Bonden, som altsaa havde det i sin Magt at kræve den Betaling herfor, som han selv lystede. I Begyndelsen af det 17de Aarhundrede var Friskydsen bleven en trykkende Byrde for Almuen, og Klagerne bliver Aar for Aar mere og mere høilydte. For at afhjælpe disse havde Regjeringen intet andet at gjøre end at faa istand et ordnet Skydsvæsen, hvorved enhver, som reiste i private Anliggender, for en rimelig Pris kunde erholde Befordring. Den første Forordning herom, der er dateret Akershus 21de Juni 1610, var foranlediget ved Klager fra Throndhjems Borgerskab over, at Bønderne var rent ublue i sine Krav paa Betaling for Skydsheste og Flytbaade, men Borgerne maatte alligevel betale dem efter Forlangende, da de ikke kunde opnaa Befordring paa anden Vis. Forordningen gaar ud fra, at Skydspligten paahviler Bønderne, selv om Reisen foregaar i private Øiemed, og fastsætter kun, at Bonden i Throndhjems Len for Landskyds ikke maa forlange mere end 4 Skilling Milen; for Flytbaade skulde der fremdeles betales efter Overenskomst. En for det hele Land gjældende Forordning om Skydsvæsenet udfærdigedes den 1ste August 1622 under Kristian IV's Ophold ved Herredagen i Bergen, idet der blev paalagt Lensherrerne over det hele Land at træffe Anstalt til, at "den reisende Mand, som ikke til fri Fodringskab er berettiget", kunde erholde Heste og Baade til Leie mod at betale 8 Skilling Milen af hver Hest og lige saa meget til hver Rorskarl.

Det var dog langt fra, at disse Forordninger strax formaaede at afhjælpe de tidligere Misbrug. Tvertimod vedblev den private Reisende fremdeles at forsyne sig med Friskydspas, saa længe de var at faa; thi de faldt jo altid billigere end Skyds efter fastsat Taxt. Vi møder langt ned gjennem Tiden i hver eneste Reiseskildring de mest aabenhjertige Tilstaaelser om, hvorledes Retten til Friskyds blev benyttet til Bondens Skade. Otto Sperling fortæller saaledes i sin Selvbiografi, at han den ene Gang efter den anden snart af Statholderen, snart af Kantsler Jens Bjelke fik Fripas paa de kortere og længere Reiser, han foretog i privat Øiemed. Korfits Braem, der reiste i Vicekantsler Marskalcks Følge, nød godt af dennes Ret til Friskyds, og Mathies Skaanlund, der allerede i Kjøbenhavn fik Fripas paa to Heste af Statholder Gyldenløve, for hvem han skulde bestille noget Øl i Kristiania, blev endda efter Ankomsten til Norge tilbudt fri Befordring til Throndhjem

fra to forskjellige Hold, og efter Skaanlunds Fortælling at dømme maa denne ulovlige Udstedelse af Fripasse have været en noksaa almindelig Artighedsbevisning fra de høiere Embedsmænds Side overfor Venner og Kjendinger. Endda forargeligere er det dog at høre, hvorledes Adelen

10. Søormen. Efter Pontoppidans Norges naturlige Historie.
"En Art Slange af uhyre Størrelse findes i dette Hav. Den har samme Udseende som Slanger paa det faste Land, men har en dobbelt Manke paa Halsen, der hænger ned til begge Sider. Den forfølger med stor Hurtighed Baade, hvori kun faa Mennesker befinder sig, men gjør ikke Forsøg paa at angribe store Skibe. En saadan Søorm viste sig for nogle Aar siden her (ↄ: i Bergen) udenfor Havnen i hele Byens Paasyn. Den ansloges til at være omtrent 100 Skridt i Længden . . . Søormen lader sig kun se i fuldstændigt Vindstille, hvilket ikke ofte indtræffer uden i Hundedagene. I hine Egne gaar mange Mennesker med et lidet Stykke Bæverkjød i Lommen, hvilket har den Egenskab, at Søormen, naar man kaster det i Nærheden af den, dukker ned i Havet. De, som ikke kan betjene sig af dette Middel, pleier at flygte mod Solen, thi herved bliver Søormen blændet og taber Baaden afsyne. Andre kaster Træ eller et andet flydende Legeme i Vandet, og medens Søormen et Øieblik leger med dette, lægger Folkene Aarer ud og redder sig tillands." (Negris Skildring i Prof. L. Daaes Oversættelse, se ovenf. S. 81).

søndenfjelds gjorde den allerede i og for sig tunge Skydsbyrde uudholdelig til det yderste. En Adelsmand og hans Tjener kunde ikke reise en Mils Vei eller to i sit eget Ærende, uden at Bondeskyds skulde tilsiges. Bonden, som vel ikke sjelden boede et godt Stykke fra det Sted, hvor han havde at

møde op, maatte da vente, til den Reisende selv fandt for godt at begive sig i Vei, og stundom kunde Ventetiden blive end yderligere forlænget, naar denne fandt for godt at slaa sig ned i en Kro underveis for at drikke sig utørst. Endda kunde Bonden takke til, om han slap for at faa Prygl, naar den omtaagede Reisende langt om længe kom sig afsted. Adelsmændene var slemme, naar de skulde have Skyds; men deres Tjenere var dog værre. Vi hører, at disse stundom tog Venner og andre med sig paa sine Reiser, saa at de, der godt kunde have klaret sig med 1—4 Heste, besværede Bonden med 10—16 Skydsheste, stundom endog flere. Men uvittigst bar dog vistnok Fogderne sig ad; thi de lod Bonden under Navn af Skyds transportere til og fra Byen de Varer, som de i Regelen drev Handel med, ja det heder endog, at de lod Sagtømmer og Møllestene befordre med Friskyds.

I disse Forhold indtraadte til en vis Grad en Forandring ved en Forordning af 29de Juli 1632, der var fremkaldt ved de Supplikationer, som var indkomne til den nys før afholdte Herredag i Bergen. I dennes 13de Artikel gives der Forskrift om, hvem de Friskydsberettigede maa tage med sig; selve Adelens Friskyds lades vel uberørt, men der gjøres dog et Forsøg paa at begrænse Antallet af de Heste, Adelens Tjenere kunde kræve, ligesom der ogsaa findes Antydninger til at opstille et formeligt Regulativ for Embedsmændenes Friskyds. Der bestemmes ogsaa, hvor længe Bonden skal vente paa de Reisende. De kongelige Befalingsmænd skal, hver i sit Len, forordne visse Skifter og Skydsskaffere, som mod Betaling skal forsyne de Reisende med Befordring og Kost. Hvert femte Aar skal Statholderen og Kantsleren i Forening med 2 Adelsmænd og 2 Lagmænd fastsætte Skydstaxten og Priserne paa hvert Maaltid Mad.

Alt dette var og blev imidlertid kun Tilløb til en bedre Tingenes Orden; det var først, som allerede bemerket, med Hannibal Sehesteds Statholderskab, at en ny Tid kan siges at være oprunden for det norske Skydsvæsen. Under 13de Oktober 1642, da Hannibal Sehested efter et kortere Besøg i Norge var kommen tilbage til Kjøbenhavn, udfærdigedes der en kongelig Befaling til ham og Kantsleren Jens Bjelke, at de skulde tage under Overveielse, hvorledes Skydsfærden i Norge, "hvormed stor Misbrug foregaar, og som er Almuen til stor Tyngsel, kan lettes eller ganske afskaffes, saa at der paa Veiene kunde forordnes visse Gjæstgivere og Bønderne i Stedet for deres Ægter give Ægtpenge." I denne Anledning skulde de indkomme med Forslag og Overslag. Paa Stændermødet, der holdtes i Kristiania om Vaaren 1643, kom ogsaa denne Sag under Behandling. Men her mødte Sehesteds Planer til Skydsfærdens Afskaffelse en sterk Modstand, navnlig hos Adelen, der gjorde Paastand paa, at den, ifald Friskydsen afløstes, maatte have Erstatning i Form af "anden jevngod Frihed", eftersom den var "næsten den største Frihed", Adelen nu havde. I den Erklæring, som dens tilstedeværende Repræsentanter afgav, anbefalede de dog

forskjellige Forholdsregler, der skulde lette den Byrde, som paahvilede Bønderne, navnlig derigjennem, at den blev mere ligelig fordelt, og at der blev indført en skarpere Kontrol med Udfærdigelsen og Benyttelsen af Friskydspassene, der ene og alene skulde kunne udfærdiges af Lensherrerne for dem, som var berettigede til fri Befordring. Paa Grundlag af de paa Stændermødet faldne Udtalelser blev der udarbeidet et Udkast til en Forordning om Skydsvæsenet; men dette erholdt dog ikke Lovskraft, sandsynligvis fordi Hannibal Sehested har fastholdt sin Mening, at Friskydsen burde ophæves og en Skat i Stedet paalægges Bønderne som Afløsning. Derimod udfærdigedes der forskjellige foreløbige Bestemmelser, deriblandt en "Ordinants" om Skydsvæsenet, som nu dog ikke længere kjendes. Vistnok lykkedes det i 1646 Hannibal Sehested at drive Friskydsens Afskaffelse og Skydsfærdsskattens Vedtagelse igjennem; men denne Ordning blev ikke staaende længe ved Magt, da den mødte Modstand paa alle Hold. I Stedet udfærdigedes der under 24de December 1648 en ny Forordning om Skydsvæsenet, hvorved Adelens Ret til Friskyds blev erkjendt, men med den Begrænsning, at de selv, deres Hustruer og Børn skulde frit kunne reise inden det Len, hvor de var bosatte (Baahus Len dog undtaget); ved Reiser udenfor dette udkrævedes Lensherrens Skydspas saavel for dem selv som for deres Tjenere, og i dette skulde Antallet af de Heste, som behøvedes, specificeres. For de øvrige Friskydsberettigedes Vedkommende vendte man tilbage til Tilstanden før 1646. I det hele blev der i den nye Forordning, der blev staaende ved Magt lige til 1816, og for en enkelt Paragrafs Vedkommende indtil 1824, truffet en Række heldige Bestemmelser til Beskyttelse af Skydsbonden, Lettelse af Skydsbyrderne og Forebyggelse af Misbrug ved Udfærdigelsen og Benyttelsen af Fripasse. Der blev i Forordningen bl. a. fastsat, at der paa hver Mil skulde oprettes Skydsskifter og paa hver tredie Mil Gjæstgiverier, at Skydsskafferne helst skulde være læse- og skrivekyndige Mænd, som kunde kontrollere Skydspassene og optegne de Reisendes Navne, eller ialfald have en læse- og skrivekyndig Karl i sit Brød, at Skydsbetalingen skulde være 12 Skilling Landmilen for hver Hest og 8 Skilling Sømilen for hver Rorskarl, og at Almuen skulde lønne Skydsskafferen og hans Medhjælper. Det drog imidlertid ud, før de mange gode og nyttige Bestemmelser i denne Forordning blev gjennemførte, og selv i Akershus Len var det endnu rum Tid efter vanskeligt at komme frem for Betaling.

I umiddelbar Sammmenhæng med det norske Skydsvæsens Ordning stod Oprettelsen og Indredningen af det norske Postverk. Ogsaa til dette har Hannibal Sehested paa en ærefuld Maade knyttet sit Navn.

Den første Antydning til Oprettelsen af et norsk Postvæsen forekommer i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede. I Aaret 1525 foreslog nemlig Oslobispen Hans Reff Erkebiskop Olaf "at gjøre en Ordinants paa Heste paa den Vis, som er i Italien", idet han herved havde den hensigtsmæssigste

Befordring af deres Korrespondance for Øie. Hundrede Aar efter, da Danmark netop havde faaet en Postforbindelse med Hamburg, bragte den norske Statholder Jens Juel Oprettelsen af et norsk Postvæsen paa Bane; men af Mangel paa de fornødne Midler kom dette ikke istand. Først da Hannibal Sehested i 1642 havde tiltraadt Statholderskabet i Norge, blev dette vigtige Spørgsmaal atter optaget, og under 4de April 1646 fik Sehested og Korfits Ulfeldt Befaling til at træffe Anstalter til Istandbringelsen af et norsk Postverk. Sagen nød al ønskelig Fremgang, og den 1ste Mai samme Aar blev der ansat en Generalpostmester som Chef for dette, nemlig General-auditør Henrik Morjaen, en Eventyrer af tvivlsom Art. Det norske Postvæsen var imidlertid ikke en Statsinstitution, men en privat Entreprise, som ved Privilegium af 17de Januar 1647 blev tilstaaet Morjaen og hans Arvinger paa deres egen Resiko for et Tidsrum af 20 Aar. Da Morjaen døde (1648), gik Postverkets Forvaltning over til hans Enke Anne Morjaen, der ialfald en Tid lod det bestyre ved sin Svigersøn, den som Karttegner bekjendte Hollænder Isaach van Geelkerck,der vistnok under Hannibalsfeiden var kommen til Landet, hvor han havde Ansættelse som Ingeniør ved Fortifikationsvæsenet.

I Morjaens og hans Enkes Tid blev Postverket, der oprindelig kun var en Forbindelseslinie mellem Kjøbenhavn og Kristiania, efterhaanden udvidet til at omfatte de øvrige Byer i Norge. Saaledes ser vi, at Kristiania i 1649 var kommen i Postforbindelse med Bergen, i 1652 med Throndhjem og Kristianssand og nogen Tid efter ogsaa med Stavanger. Portoen var allerede ved Forordning af 9de August 1650 bleven fastsat. Forsendelsen af et Brev til Throndhjem, Bergen, Stavanger og Kjøbenhavn kostede 10 Skilling, der var den høieste Taxt, til Moss og Bragernes derimod kun 2 Skilling. Synderlig Hurtighed har Postbefordringen neppe udfoldet. Medens et Brev fra Kjøbenhavn til Hamburg kunde komme frem paa 5 Døgn om Sommeren og 7 Døgn om Vinteren, laa Kristianiaposten 8—9 Døgn underveis om Sommeren, om Vinteren endog 11 Døgn. Hvad Tid Bergens- og Throndhjemsposten brugte, findes ikke opgivet.

Da Anne Morjaen døde i Juli Maaned 1653, overdroges den norske Postforvaltning til Isaach Geelkerck og hans Medarvinger, medens den rige Kristianiakjøbmand Selio Marselius, der i Postverkets første Begyndelse skal have indlagt sig betydelige Fortjenester af det, skulde føre "Direktion og Inspektion" derover. Til Vederlag herfor fik Marselius Tilsagn om, at hans Søn Gabriel skulde efterfølge ham i Tilsynsstillingen og erholde Privilegiet efter de Morjaenske Arvinger. Denne Ordning stod vistnok i Forbindelse med de Reformer, som det danske Postvæsen ved denne Tid undergik, og sigtede til at istandbringe en nøiere Samvirken mellem de to Landes Postv(rk, og dette lykkedes vistnok ogsaa. Da det Morjaenske Privilegium udløb i 1667, blev Gabriel Marselius Generalpostmester og efter hans Død (1671) gik Stillingen over til Albert Schumacher, Broder til Griffen-

feldt. Siden efter var Postvæsenet en kort Tid bortforpagtet først til Præsident i Kristiania, Etatsraad Kristian Stokfleth, der lod det bestyre af Borgermester Jens Anderssøn Hoppner, som imidlertid skjøttede det meget slet, siden til Kommissarius Anders Boyesen. I 1685 blev det norske Postvæsen som en Forlening overdraget til Admiral Ulrik Kristian Gyldenløve, hvis Broder Generalfeltmarskalk Kristian Gyldenløve paa samme Tid fik det danske. I

11. Ølkande af Valbirk, beslaaet med Sølv, i Bergens Museum. Billederne forestiller de 12 Apostle. Indvendig er Kanden forsynet med afmerkende Sølvknapper. Den bærer Aarstallet 1674.

hans Tid blev der under 25de December 1694 udstedt en udførlig Postordning for begge Riger. Af denne ser vi bl. a., at den norske ridende Post, som gik gjennem Sverige, afgik fra Kjøbenhavn hver Lørdag Aften Kl. 10 og naaede til Kristiania den paafølgende Thorsdag Morgen tidlig. Herfra gik Posten en Gang ugentlig til Bergen, Throndhjem og Kristianssand. Fra Throndhjem gik der hver fjortende Dag Post til Nordlandene og Finmarken, hver ottende til Nordmøre. Ogsaa fra Bergen og Kristianssand udgik der

Bipostruter. Efter Ulrik Kr. Gyldenløves Død (1719) faldt det norske Postverk tilbage til Kronen og blev nu underlagt et fælles dansk-norsk Generalpostamt. Dette Kollegium var for Danmarks Vedkommende oprettet allerede i 1711, da alle Postverkets Indkomster i Danmark, Hertugdømmerne og Grevskaberne igjen var hjemfaldne til Kongen.

Et dystert Kapitel af Kommunikationsvæsenets Historie i de ældre Tider er Beretningen om de Røverier og Voldsomheder, som blev begaaede paa Landeveiene. I Udlandets Romanliteratur er som bekjendt dette Stof bleven behandlet med en saa sterkt fremtrædende Forkjærlighed, at organiserede Røverbander hører med til den faste Staffage i de historiske Skildringer. Ogsaa det norske Kommunikationsvæsen har en tilsvarende Natside at opvise, omendskjønt man her neppe vil støde paa saadanne Professionister som de beredne highwaymen og ridderlige Stratenrøvere, der optræder i de engelske og tyske Romaner; men man maa dog, naar man vil være Sandheden tro, skynde sig med at lægge til, at en Reisende var langt mindre udsat for den Slags Ulemper i Norge end i andre Lande. At en Reisende kunde blive antastet paa Landeveien hørte ingenlunde til Sjeldenhederne; disse Overfald viser sig dog som oftest at være de gamle Historier, som altid bliver nye, og i hvilke Drukkenskab og Slagsmaalslyst eller Overgreb fra den Reisendes og Selvtægt fra Bondens Side er Motiverne. Naar den Reisende altid ses at have ført Vaaben med sig, var dette ingenlunde nogen unødig Forholdsregel; thi til sine Tider kunde de norske Veie være noksaa usikre. Der findes neppe nogen Bygd i vort Land, hvor der ikke fortælles Sagn om en eller anden Fredløs, som levede paa den Veifarendes Bekostning og fra sine Tilhold i Urder og Vildmarker var en Skræk for den fredelige Befolkning. Vi har ogsaa bevaret Retsakter, som viser, at der stundom existerede hele Røverbander, der kunde forurolige store Strækninger af Landet. Disse bestod dog af slige forlorne Existenser, som allerede før ved en eller anden Forbrydelse havde stillet sig udenfor Samfundet, af Tatere eller af omstreifende Kvæner, som ikke havde fundet noget Sted, hvor de kunde slaa sig ned.

I Løbet af det 17de Aarhundrede blev der vistnok nogle Gange begaaet Postrøverier. Den ene Gang (omkr. 1660) gik det saaledes til dermed, at en Postbonde i Fron i Gudbrandsdalen anbetroede Postvæsken til en omflakkende Tigger, som bukkede under for den Fristelse, hvori han blev ledet, og forsvandt baade med Skræppen og dens Indhold af Breve, Penge og Værdisager.

Et Lands Kommunikationsvæsen afgiver, som en bekjendt Forfatter har sagt, et Billede af Folkets Kulturstandpunkt og af den historiske Rolle, som er det forbeholdt. Denne Sætning slaar vistnok paa det nærmeste til og maa i saa Fald ogsaa siges at gjælde Norge paa denne Tid. Der gaar igjennem det norske Folk en umiskjendelig Stræben efter at bryde den tidligere Isolation og komme med i den almindelige Udvikling, og denne skulde i betydelig Grad blive lettet ved den i 1660 indførte Regjeringsform.

Paa Regjeringsforandringen i 1660 havde vort Fædreland ikke havt Adgang til at gjøre den allermindste Indflydelse gjældende. Det var, som vi alt har set, ene og alene de danske Rigsstænder, som ved sin Holdning paa Mødet i Kjøbenhavn havde kuldkastet Adelens tidligere Vælde og bidraget til Grundlæggelsen af det nye arvelige Enevælde. For Norges og Nordmændenes Vedkommende bestod Omvæltningen — om man kan bruge et saa sterkt Udtryk om et Statskup, saa fredeligt som dette — alene deri, at der blev udfærdiget en særegen Arveenevoldsakt og foretaget en ny Hylding af de norske Stænder; men selv dette var dog nærmest kun en Formssag. At den norske Krone var arvelig, var nemlig en Opfatning, som Nordmanden i den senere Tid med stedse større Styrke havde hævdet: det var hans Protest mod Danskernes Paastand om hans Fædrelands Lydrigeforhold til Danmark, saaledes som den var kommen tilorde ved Fredrik II's og Kristian IV's Hylding samt ved en Bestemmelse i Kristian IV's norske Lov, der gjorde Thronfølgen i Norge afhængig af Danmarks Rigsraads, Adels og Stænders Kongevalg. Kongerne selv havde derimod stedse sluttet sig til Nordmændenes Opfatning af den norske Krones Arvelighed. Især havde Fredrik III i høiere Grad end sine Forgjængere fastholdt Paastanden derom, navnlig under de Forhandlinger, som gik forud for hans Valg i Danmark i Aaret 1648. Ved Hyldingerne i Norge i 1648 og 1656 var netop denne Opfatning med stor Styrke bleven hævdet af Nordmændene uden at møde nogen egentlig Gjendrivelse fra dansk Side. Naar Stændermødet i Kjøbenhavn formede Beslutningen om Arvekongedømmets Overdragelse til Fredrik III og hans Æt som udelukkende vedkommende Danmark, stod dette altsaa i fuld Harmoni baade med den Paastand, som Kongen havde fremsat om den norske Krones Arvelighed, og med det Standpunkt, som Nordmændene selv havde indtaget i denne Sag.

Men den Forandring, som var foregaaet, havde dog i flere Henseender en større Rækkevidde for Norges Vedkommende end den formelle Godkjendelse af Nordmændenes Opfatning af Kongens Arveret til Landets Krone. Det danske Rigsraad (og Stænder) havde nemlig i den forudgaaende Tid i alt væsentligt øvet den samme Indflydelse paa det norske Rigsstyre som paa det danske, ja paa samme Tid, som Kongerne med største Eftertryk lagde an paa at hævde sin Arveret til Norge, udfoldede det danske Rigsraad netop sin største Magtfylde hertillands, saasom Kongen ved sin Haandfæstning var bleven mere bunden, end han tidligere havde været. Hvor ihærdigt end Nordmændene hævdede Kongens Arveret til den norske Krone, maatte deres Land vedblive at staa i et Lydrigeforhold til Danmark, saa længe dette var et Valgrige. Havde Norge derimod, saaledes som det i 1536 ved Kristian III's Haandfæstning var bleven den danske Adel tilsagt, staaet i et afgjort provincielt Forhold til Danmark, vilde Konsekvensen heraf have været, at der ved Suverænetetens Indførelse blev foretaget en Sammensmeltning af de to

Riger til et. Men netop fordi denne Forudsætning ikke var tilstede, maatte fra den Stund af, Arveregjeringen blev indført i Danmark, det tidligere, for det norske Folks nationale Selvfølelse ydmygende Underordningsforhold ophøre og begge Riger i statsretslig Henseende stilles paa indbyrdes lige Fod. Naar Kongen efter at være hyldet som Arveenevoldskonge i Danmark ogsaa lod sig hylde som saadan i Norge, var dette i formel Henseende intet andet end en ligefrem Opgivelse af de danske Paastande fra 1536 og i Realiteten en Anerkjendelse af den norske Stats Jevnbyrdighed med den danske.

Det var Kong Fredriks Hensigt fra først af tidlig paa Vaaren 1661 at begive sig opover til Kristiania for at modtage denne Hylding, og i dette Øiemed stevnedes samtlige norske Adelsmænd, Lagmænd, Biskoper og Provster samt Deputerede fra de geistlige Kapitler, Presterne, Kjøbstædernes Borgerskab og Bønderne til at indfinde sig her den 27de Mai. Men der kom Hindringer i Veien for Kongens Afreise, og efterat Hyldingsakten havde været omberammet til Slutningen af Juni og Begyndelsen af Juli, maatte omsider Thronfølgeren, Prins Kristian, sendes afsted til Norge for at modtage Hyldingen paa Kongens Vegne. Til dennes Afreise udrustedes fire store Orlogsskibe, "Tre Løver", "Lindormen", "Neldeblađet" og "Hvidbjørnen" samt en Jagt og to Gallioter, og i hans talrige Følge var bl. a. Hannibal Sehested, Kantsleren Peder Reedtz, Rigsviceadmiralen Henrik Bjelke, Rigsmarskalk Hans Kristofer v. Kørbitz, Erkebiskop Svane og Kammerraad Dr. Peter Bülche. Afreisen fra Kjøbenhavn foregik den 24de Juli, og den 1ste August ankrede Eskadren udenfor Akershus, hvor de norske Stænder modtog Prinsen "med tilbørlig Reverents." Den 3die August udraabte to Herolder paa Kristiania Gader under Herpukers og Trompeters Lyd, at Stænderne den følgende Mandag skulde forsamles paa det anordnede Sted "til Arvehyldingens Solennitet." Denne foregik den 5te August under Ceremonier, der af Holberg beskrives paa følgende Maade:

"Efterat man havde opreist et Theatrum, overtrukket med rødt Klæde, og lavet alting til, forsamlede de høie Ministre sig to Timer før Middag paa Slottet udi den daglige Sal, de Geistlige og Lærde udi Kirken og Stadens Deputerede paa den venstre Side, men Bønderne udenfor de spanske Ryttere, som omringede Pladsen. Efter at dette var skeet, gik den rette Procession for sig udi saadan Orden: Først kom en Fane Fodfolk. 2) Herpuker med 8 Trompeter. 3) De tvende adelige Marskalker, enhver med en sølvbeslagen Stav. 4) Det norske Ridderskab og Adel. 5) De tvende Hofmarskalker Erik Banner og Kristian Lindenow, iligemaade med sølvbeslagne Stave. 6) Hofjunkerne. 7) Tvende kongelige Herolder udi deres sædvanlige Dragt med Sølvsceptere. 8) Hans kongelige Høiheds Hofmester alene. 9) Hans kongelige Høihed Kronprinsen selv under en rød Fløiels Himmel, baaren af otte fornemme Herrer, nemlig Generalmajor Reichwein, Henrik Rosenvinge, Oberst Ove Skade, Oberst Fredrik Gersdorf, Johan Fredrik

Marskalck, Brostrup Gedde, Knud Skinkel og Tønne Huitfeldt. Hvorefter gik mange Drabanter, Pager og Lakeier. Derpaa fulgte 10) Den store Skatmester tilligemed Kantsleren af Danmark. 11) Hr. Nils Trolle og Hr. Henrik Bjelke. 12) Rigets Marskalk med den norske Kantsler og General Ahlefeldt. 13) Erkebispen og Kammerraad Bülche. Efterat Hans Kongelige Høihed havde sat sig ned paa sin Stol og enhver Stand taget sit Sæde, traadte Danmarks Kantsler frem og holdt en Tale, som skikkede sig til saadant Verk; efterat denne samme var bragt til Ende, aflagde den norske Kantsler Ove Bjelke først sin Ed udi sædvanlig Form og kyssede derpaa Hans kongelige Høiheds Haand; efter ham fulgte alle Stænderne, ligesom de blev fordrede (fremkaldte) af Sekretæren. Da dette var bragt til Ende, vendte den hele Forsamling udi lige Procession tilbage til Slottet

12. Akershus Slot 1661.
Reversen paa en i Anledning af Hyldingen slaaet Medalje.

igjen, hvor de blev om Aftenen alle herlig trakterede, og havde dermed denne Stads en Ende."

To Dage efter Hyldingen (7de August) udfærdigedes den norske Arveenevoldsakt. I denne gjør de norske Stænders Deputerede vitterligt, at saasom deres Medbrødre, Stænderne i Danmark, "haver ved en sær Akt foruden deres Arvehyldingsed fuldkommeligen forklaret og stadfæstet Hans Kongl. Majts Arverettighed paa mandlig og Kvindelinien samt des absolute Suverænetet, saa have vi, som de der erkjende, at Hans Kgl. Majts ei mindre for Norges end for Danmarks Rige at beskjærme sine Arve-Fyrstendømmer og Lande, ja sit hele kongelige Hus, Familie og kongelige Person med største Tapperhed og forsigtig Omhu haver vovet og opsat, os ogsaa for den Velstand og Konservation, vi næst Gud derved haver erlanget og nyder, ei mindre Hans Kgl. Majts forpligtet at være befunden end nogen anden des Under-

saatter og derfor underdanigst eragtet det ei nok at være, at vi med største Glæde og Fornøielse fornemmer samme Akt Hans Kgl. Majt. i saa Maader at være offereret og givet, mens endog for vores høieste Pligt og Skyldighed holdet det samme udi al Underdanighed at præstere." De stadfæster og bekræfter derfor med dette sit aabne Brev Kongens absolute suveræne Arverettighed til Norges Rige "samt alle jura majestatis, absolut Regjering og alle Regalia, som hans kgl. Maj. og Hans Kgl. Majts ægte Livsarvinger og deres ægte Descendenter og Efterkommere, saa længe nogen deraf til er, paa mandlige eller Kvindelinien er, udi forbenævnte Akt af samtlige Danmarks Riges Stænder er givet og overdragen." Derhos, heder det videre, giver de norske Stænder for

13. Akershus 1661.
Reversen paa en i Anledning af Hyldingen slaaet Medalje.

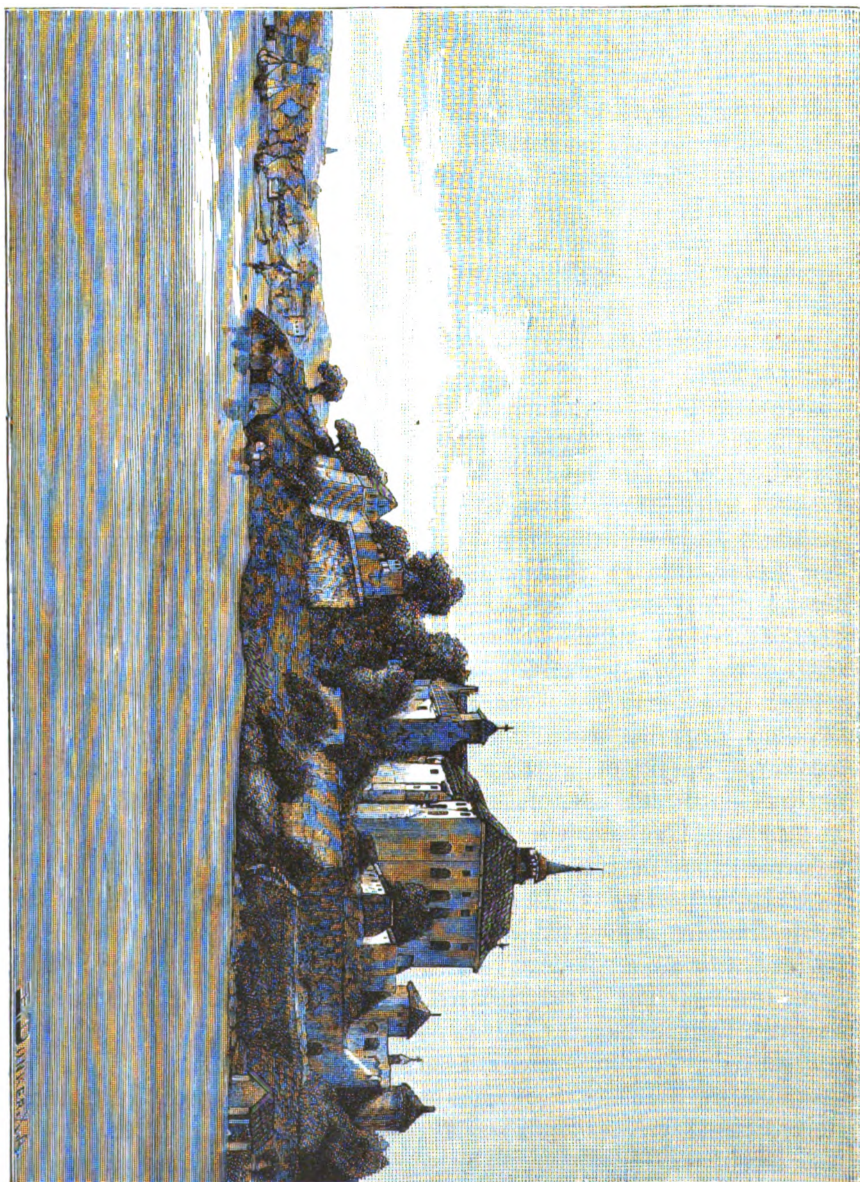
sig selv, Arvinger og Efterkommere Afkald paa alt, hvad der i deres forrige Privilegier, Landsloven, Recessen og Ordinantsen kan befindes eller antages at stride imod denne Arverettighed, Suverænetet og absolute Regjering, og lover paa egne og Efterkommeres Vegne efter Arvehyldings Ed og Pligt at opretholde og forsvare for Kongen og hans mandlige og kvindelige Descendenter den overdragne Arverettighed. Og eftersom Kongen af synderlig Gunst og Naade har erklæret, at Førstefødselsretten i Norge saavelsom i Danmark ved den kongelige Arvesuccession skal oprettes, og at begge Kongeriger herefter ingenlunde skal deles eller noget deraf udstykkes, men de øvrige af Kongens ægte Livsarvinger skal aflægges med en vis Sum Penge aarlig til deres anstændige Underhold, "saa stille vi," heder det, "i Hans Kongl. Majts egen naadigste

Villie ikke aleneste, hvorledes Regjeringen herefter skal anstilles, mens endogsaa Successionen saavel paa mandlig som Kvindelinie efter dødelig Afgang bekvemmeligst kan forsynes, og hvorledes det skal forholdes, naar nogen Minorennitet (Mindreaarighed) af Hans Kongl. Majts ægte Livsarvinger og Descendenter i Fremtiden udi Regjeringen sig skulde tildrage, hvilken Disposition og sidste Villie skal være os, vores Arvinger og Posteritet som en fundamental Lov og offentlig Forordning og af os i al Underdanighed med alle sine Klausuler, formedelst den ved Ed af os allerede bekræftede Arvehylding, blive efterkommet, saa at Hans kongl. Maj. og Hans kongl. Majts ægte Livsarvinger og Efterkommere, ægte Descendentere, udi ingen Maader enten hemmelig eller aabenbarlig, udi deres Arveregjerings Possession af os, vores Arvinger og Posteritet skal blive turberet, mens langt mere imod alle og enhver, som imod Hans kgl. Majt., Hans kongl. Majts ægte Livsarvinger og Descendenter, saavelsom denne Arverettighed skulde handle eller tale, med Liv og Levnet, Gods og Blod troligen haandhæve og forsvare, fra hvilken Skyldighed os, vores Arvinger og Efterkommere ingen Venskab, ei heller Fiendskab, Frygt og Fare, Gavn og Skade, Had, Avind eller nogen menneskelig List og Aarsag udi ringeste Maader skal afvende." Arveenevoldsakten blev udfærdiget i tre Exemplarer, af hvilke den ene blev undertegnet af 18 norske Adelsmænd, den anden af 3 Biskoper og 83 andre Geistlige, den tredie af Landets Lagmænd, de norske Byers Deputerede og af 408 Fuldmægtige for Almuen; af disse sidste var 144 fra Akershus Len med underliggende Smaalen, 9 fra Brunla Len, 14 fra Tunsberg Len, 20 fra Bratsberg Len, 20 fra Agdesidens Len, 23 fra Stavanger Len, 88 fra Bergenhus Len, 70 fra Throndhjems Len og 20 fra Nordlandenes Len.

I Forbindelse med Hyldingen var der ved Reskript af 4de Juni 1661 tillyst en Herredag, der holdtes paa Akershus i Løbet af August og September Maaned. Blandt dem, som her havde Sager inde til Paakjendelse, var ogsaa Norges tidligere Statholder, Hr. Nils Trolle.

Denne havde i de faa Aar, han havde været Statholder hertillands, været meget lidet populær, og navnlig vilde man vide, at han misbrugte sin Stilling til at forøge sin allerede tidligere særdeles betydelige Rigdom paa ulovlig Vis. Som Statholder i Norge kom han i Strid med den tyske Eventyrer Georg Schrøder, der var adlet under Navnet Løvenklau. Denne Slyngel havde først i en lang Aarrække — som han selv siger, i tyve Aar — været i svensk Tjeneste, men kom siden til Danmark, hvor han vistnok under Krigen 1643—45 fik Ansættelse som Proviant-Kommissarius og steg saa høit i Kristian IV's Gunst, at denne ophøiede ham i Adelsstanden under Navnet Løvenklau. Men nogen Tid efter Fredrik III's Thronbestigelse kom man efter en eller anden Kjeltringstreg, han havde begaaet, hvorfor han maatte rømme af Landet. Han slog nu Lag med Korfits Ulfeldt og kom i Følge med denne til Stockholm. Ulfeldt udvirkede hos den svenske Regjering

ikke blot Tilgivelse for, hvad han tidligere havde forbrudt mod den, men fik ham ogsaa forfremmet til Oberst. Ulfeldt skulde dog ikke have synderlig Glæde af sin Protegé; thi en vakker Dag indfandt Løvenklau sig hos Fredrik III og angav for ham en Del forræderske Planer, hvormed Ulfeldt omgikkes. Herigjennem fik han Kong Fredriks Naade tilbage og blev i 1658 udnævnt til General-Proviant-Kommissarius og Oberst til Fods i Norge med en Gage af 2000 Rdlr. Men i denne Stilling forblev han ikke længe. Han lagde sig nemlig strax efter sit Komme herhen ud med Statholder Nils Trolle og viste sig derhos saa uduelig og selvraadig, at Statholderen fandt sig beføiet til at suspendere ham fra hans Embede og indsætte en anden i hans Sted. Løvenklau pukkede paa sin Bestalling som kongelig Embedsmand og mente, at Statholderen bar sig ulovlig ad; men denne gjorde kort Proces og fjernede ham aldeles fra Bestillingen. For at hævne sig paa Trolle indgav Løvenklau nu til Kongen et Klageskrift over ham, hvori han fremførte en hel Række graverende Beskyldninger. Disse gik ud paa, at Statholderen under Krigen havde lagt Feighed for Dagen, idet han, saa længe Krigen varede, ikke havde sat sin Fod udenfor Akershus's Port, langt mindre havde han nogensinde indfundet sig ved Hæren. For denne havde han draget saa slet Omsorg, at Generalløitnant Jørgen Bjelke oftere havde udtalt, at han frygtede for, at Statholderens Forsømmelighed vilde drage høist skjæbnesvangre Følger efter sig. Sin Hustru, sine Børn og sit Gods havde han sendt paa 40 Slæder til Bergen. Han havde uden nogensomhelst Nødvendighed ladet Forstæderne udenfor Kristiania nedrive, omendskjønt Fienden stod hele 12 Mile derfra, hvorved han havde tilføiet den fattige Befolkning, som boede der, den største Skade. For Byens Rigfolk havde han derimod aabnet et Tilflugtssted paa Akershus saavel for deres Personer som for deres Gods. En Gang havde han endog besluttet at sætte Ild paa Fredriksstad og Halden. Han havde forsømt aldeles at give Kongen Underretning om Tilstanden i Landet, ja, han havde endog afvist Fredriksstads Borgermester, Anders Olufssøn, da denne tilbød sig en Gang maanedlig at reise ned til Hoffet i Kjøbenhavn for at bringe Besked om Sagernes Stilling. Omendskjønt flere norske Borgere vilde have tilsendt det beleirede Kjøbenhavn hele Skibsladninger Brænde og Træfang, hvorpaa der herskede den største Mangel, havde han dog faaet dette forpurret. Ligeledes havde Statholderen paa Kongens Vegne optaget Laan til 5 pCt., ihvorvel der fra Borgere i Kristiania og Tunsberg forelaa Tilbud om 3 pCts. Laan. Derhos gjør Løvenklau sig til Talsmand for, hvad der hviskedes i Krogene om Statholderens Udsugelser. I de fire Aar, han havde været Statholder, havde han udpresset flere Millioner af Nordmændene, og heri var han paa trofast Vis bleven understøttet af sin Hustru Helene Rosenkrands og sin Geheimeraad, Kommissarius Vilhelm Mechlenburg. Men hans Klager bunder dog alle i den største af de Forseelser, Hr. Nils Trolle efter hans Mening havde begaaet, nemlig at afsætte

14. Akershus Fæstning.

ham selv uden Lov og Dom. Til at undersøge Sagen lod Kongen først nedsætte en Kommission, bestaaende af fire høie danske Adelsmænd, som dog ingen dømmende Myndighed havde. Derfra blev den indbragt for Høiesteret, der af denne Grund maatte træde sammen tidligere, end Tanken oprindelig havde været. Denne Domstol, som saaledes for første Gang blev nedsat, afsagde den 5te Marts 1661 sin Dom — som det synes i Overensstemmelse med den norske Lov —, hvorefter Hr. Nils Trolle frifandtes for Løvenklaus Tiltale; derimod blev denne som Løgner dømt til at have sin Ære og sit adelige Navn og Vaaben forbrudt, en Straf, der dog ikke skulde ramme hans Hustru og Børn. Strax efterat Høiesteretsdommen var bleven afsagt, lod Hr. Nils Trolle den offentliggjøre i Tryk og sendte ogsaa nogle Exemplarer af den til Norge. Løvenklau begav sig derimod til Holland, hvor han i et saakaldt Forsvarsskrift, der var affattet paa Tysk og Latin, drog paa det voldsomste tilfelts mod Trolle og opregner, hvad han kalder, hans "djævelske Mesterstykker". Det er et yderst hadsk og lidenskabeligt Skandskrift, der vistnok ikke levner Statholderen Ære i nogen Maade, men paa den anden Side vasker det heller ikke Forfatteren ren; tvertimod faar man det sterkeste Indtryk af, at denne har været en saa stor Lømmel, som der kunde trækkes Klæder paa. Efterat Nils Trolle var død (Septbr. 1667), forsøgte han at faa Høiesteretsdommen omstødt og erholde Opreisning. I dette Øiemed sendte han i 1668 fra Hamburg, hvor han dengang opholdt sig, en Skrivelse til Kongen, hvori han gjentager sine Beskyldninger mod Nils Trolle, ligesom han ogsaa gjennem flere af Kongens Omgivelser søgte at naa sit Maal. Dette lykkedes ham dog ikke, og han lod da denne sin "abermalige fernere Ehrenrettung" trykke i Amsterdam. Hans senere Skjæbne kjendes ikke; men af Leonora Kristinas Jammersminde synes det at fremgaa, at han i hendes Fængselstid kom til at gjøre Bekjendtskab med Blaataarnet.*)

Hr. Nils Trolles Færd paa Stændermødet i 1660 skulde ikke bidrage til at befæste ham i Kongens Gunst. Han havde tvertimod været en af de mest høirøstede inden det adelige Oppositionsparti. Da Kjøbenhavns Porte umiddelbart før den store Katastrofe blev lukkede som Aftenen den 11te Oktober 1660, skal han have udraabt: "Hvad, er det saaledes ment, at vi paa denne Maade skal miste vor Frihed?" En af de følgende Dage, da Ophidselsen var paa sit høieste, lod han sig forlyde med, at han heller vilde

*) En Søn af Løvenklau, den 19-aarige Løitnant Johan Kristian Løvenklau, kom i 1662 paa Akershus, hvor han maatte hensidde i et mere end tyveaarigt Fangenskab. En Søndagskveld i Juni Maaned s. A. var han inde paa et Vertshus i Kristiania kommen i Klammeri med en Student Laurits Frantssøn, og da denne om Natten skulde begive sig hjemover, løb Løvenklau, der vel var noget omtaaget, efter ham, udfordrede ham og stødte ham ned paa aaben Gade. Han blev dømt fra Livet, men benaadedes med evigt Fængsel. Nærmere Oplysninger herom findes i "Skilling-Magazin" f. 1889, S. 663.

miste sit Hoved end finde sig i den Ydmygelse, som var Adelen tiltænkt. Det skal en Stund ogsaa have set ud til, at Kongen vilde tage ham paa Ordet. Ialfald fortalte Rygtet i de diplomatiske Kredse i Kjøbenhavn noget saadant. Den 24de November 1660 skrev Gustav Duvall, den svenske Resident i Kjøbenhavn, til sin Regjering: "Sehested har Ordre til at holde Regnskab med Nils Trolle, som før har gjort det samme med Sehested." Det maa dog være bleven med Tanken alene. Nils Trolle var vel ogsaa for mægtig til, at Kongen ligeoverfor ham turde vove at sætte alt paa Spidsen. Han nøiede sig derfor med i Løbet af Sommeren 1661 at fjerne ham fra hans Stilling som Norges Statholder.

Om Løvenklaus Klager over Nils Trolle end er dikterede af den skjære Ondskab, maa det dog anses for givet, at Statholderens Forhold overfor den norske Hær har ladet meget tilbage at ønske, ja, mellem Linierne i Jørgen Bjelkes Autobiografi staar det nok saa tydeligt at læse, at han savnede Mands Mod og Hjerte. Hvad Paastanden om hans Udsugelser derimod angaar, er denne vistnok lidet begrundet. En anden Sag er det, at han paa en høist utilbørlig Maade saa gjennem Fingre med Fogder og andre Embedsmænd, som ved Opkrævningen af alle de extraordinære Skatter og Paalæg i Krigens Tid berigede sig paa Almuens Bekostning. Dette hans Forhold var det, som Professor Ambrosius Rhodius's Hustru Anna Fredriksdatter havde klandret paa en saa energisk og nærgaaende Maade, at Nils Trolle nødtes til at lade hende indstevne for Herredagen paa Akershus.

Som tidligere anført var Ambrosius Rhodius i 1637 bleven kaldet til Professor i Fysik og Mathematik ved Gymnasiet i Kristiania og udfoldede som saadan en meget betydelig literær Virksomhed. Hans Skrifter giver os Indtryk af, at han har været en ensidig, skakkjørt Lærd; nærmest kan han vel karakteriseres som et Slags Forløber for Nutidens Spiritisme. Han synes at have hyldet den pythagoræiske Lære om Sjælevandringen og forfægter i sine Skrifter Astrologernes Anskuelser om Stjernernes Indflydelse paa de menneskelige Anliggender. Især vakte han et Slags Opsigt hos Samtiden ved sin Beretning om et Syn, som han den 1ste August 1657 Kl. 3 Eftermiddag vilde have havt paa Eker; i dette vilde han i Stjernerne have læst baade Udfaldet af den da nys begyndte Krig og Regjeringsformens Forandring i Retning af Arve-Enevoldsmagtens Indførelse. Efterat denne var foregaaet, sendte han i 1660 Kongen et latinsk Lykønskningsdigt, hvoraf man ser, at han ogsaa har tilstillet denne sin Beretning. Da en Komet strax efter Regjeringsforandringen havde sat den overtroiske Tidsalder i Skræk, optraadte han paany som Stjernetyder, idet han i et Brev til en unævnt Ven bebuder, at Kongen intet havde at frygte af den, men vel de mange, som bestjal og plyndrede Rigerne. Der kan ikke være nogen Tvivl om, at han hermed bl. a. har sigtet til Statholder Nils Trolle og Kristianias tvende Borgermestere.

Mod disse sidste havde Ambrosius's Hustru Anna Fredriksdatter, der maa have været en ligesaa stridbar som raffineret Kvinde, nogen Tid i Forveien fremført en Række drøie Beskyldninger om Underslæb og Misbrug af Embedsmyndighed, af hvilke Forseelser ikke faa var af temmelig gammel Datum. Der var ganske vist adskilligt i det, hun kom frem med; men Beviser for sine Paastande kunde hun ikke fremføre. Da det derfor kom til Sagsanlæg, blev Borgermestrene frikjendte af Statholderen og Biskopen, der havde at dømme i Sagen. I sin Harme herover beskyldte Anna Rhodius Dommerne for Partiskhed og Uretvished, ja reiste endog ned til Kjøbenhavn for at klage over dem hos Kongen. Da nu denne Sag blev indbragt for den norske Herredag, optraadte hendes Ægtefælle som hendes Forsvarer i et Indlæg, der giver os Indtryk af, at han med al sin Lærdom har været en Halvstrulling. Herredagen frikjendte Hr. Nils Trolle og dømte Anna Rhodius's og hendes Mand i Kongens Naade. Denne resolverede da, at de skulde sættes i Fængsel paa Livstid. Saa ubilligt dette Magtsprog fra den enevældige Konges Side maa siges at have været, især ligeoverfor Manden, der jo ikke havde gjort andet end sin simple Pligt at optræde som sin Hustrus Værge, kan det dog fra hans Synspunkt finde sin Forklaring i den Gjæring og Uro, som paa denne Tid herskede i Norge. Det maatte være Regjeringen magtpaaliggende at uskadeliggjøre enhver, som kunde befrygtes at stille sig i Spidsen for en Reisning. Medens Ambrosius Rhodius og hans Hustru sad paa Akershus, blev der dog vist dem megen Hensynsfuldhed; de fik saaledes Leilighed til at give Regjeringen nyttige Vink og Advarsler om forskjellige Embedsmænds Færd og om de Udsugelser, som gik i Svang. Men da Akershus ikke syntes Regjeringen synderlig skikket til disse Fangers Forvaring, blev de i Februar Maaned 1662 sendte til Vardøhus, hvor Kristofer Orning til Orningsgaard var Lensherre. Da Fredrik Schort i 1666 havde efterfulgt denne som Amtmand over Finmarken, hævedes Rhodius's og hans Hustrus Forvisning. De kom nu tilbage til Kristiania, hvor Rhodius i nogle Aar virkede som Læge; men da hans Hustru afgik ved Døden, forlod han i 1672 Landet og bosatte sig i sin Fødeby Kemberg, hvor han døde i Aaret 1696, 91 Aar gammel.

Samtidig med Ambrosius Rhodius blev Hr. Engelbrekt Madsføn, der tidligere havde været Sogneprest til Urskoug, sendt til Vardøhus. Denne var ogsaa paa samme Herredag bleven dømt i Kongens Naade. Over denne Mand havde Almuen ført forskjellige Klagemaal for slet Embedsforsel; hans fornemste Brøde skal dog efter Traditionen have bestaaet deri, at han gjorde sig dum (ↄ: døvstum) paa Prædikestolen Pintsedag 1661, da han skulde bede for Kongen og Enevoldsregjeringen.

I Forbindelse med Herredagens Afholdelse skulde de Herrer, der ledsagede Prinsen til Norge undersøge forskjellige Embedsmænds, navnlig Fogdernes Færd, afsætte dem, som maatte have gjort sig skyldige i grove Forseelser, og

15. Slotsgaarden paa Akershus.

indsætte andre i Stedet samt modtage de Andragender og Besværinger, som maatte fremkomme fra Stændernes Side.

Ligesom ved de tidligere Hyldinger fremmødte ogsaa nu de forskjellige Stænder med Andragender, hvori de fremholdt sine Besværinger og Ønsker. Hvad Adelens Forestillinger har gaaet ud paa, kjendes for Tiden ikke. Geistligheden kunde ikke komme overens om nogen fælles Udtalelse. Derimod blev der af 43 Prester og Kapitelsmedlemmer med den throndhjemske Lektor Kristen Skjoldborg*) i Spidsen under 8de August indleveret et Andragende paa 28 Poster, der væsentlig angik Geistlighedens økonomiske Forhold. Sin fornemste Interesse har det dog deri, at der inden Geistligheden har hersket den Opfatning, at der efter den indtraadte Regjeringsforandring vilde blive oprettet særegne Kollegier for Norge, specielt nævnes Stats-, Justits- og Konsistorialkollegium; i Tilfælde af, at saadanne maatte komme istand, vilde nemlig Ansøgerne anbefale, at "nogle af vor Orden maatte derudi accepteres til fornøden Underretning til billig Medfart udi Paalæg efter Landsens og Aarsens Beskaffenhed udi Guds Velsignelse til Lands og Vands, som ogsaa udi Lovens, Ordinantsens og Recessens Forandring, dersom derudi nogen Forandring ske skal, at de geistlige gamle og forstandige haver derudi og deres Vota og Consilia". Paa dette Andragende negtede de tilstedeværende Biskoper dog at være med, vistnok nærmest af den Grund, at en enkelt af dets Poster havde taget direkte Sigte paa Biskop Erik Bredals Embedsfærd. Denne var derfor ogsaa høiligen fortørnet over, at Andragendet blev indført i det throndhjemske Kapitels Kopibog.

Ulige større Interesse frembyder derimod det Andragende, som Borgerstandens Deputerede i Forening indgav under samme Datum som Geistlighedens nys omtalte Ansøgning. Fra denne slaar der os imøde et friskt Drag af den samme patriotiske Aand, som havde besjælet de kjøbenhavnske Borgere paa det sidst afholdte Stændermøde. Hvad Geistligheden kun med Tvivl og Famlen havde vovet at udtale, stod for Borgerstanden som en tilforladelig Kjendsgjerning, nemlig at der med Enevældets Indførelse var oprundet en ny Tid for Norge, og at den Gjæring, som igjennem flere Aar havde hersket hertillands paa Grund af det Tryk, som havde hvilet paa Næringsveiene, vilde ophøre under det nye Styre, der vilde varetage Norges Interesser paa en kraftigere Maade end hidtil sket.

Andragendet indledes med en almindelig Besværing over al den Møie og de Tryk af forskjellig Art, som Byerne og deres Borgerskab i den forudgaaende Tid havde været underkastede, saavel ved de "paalagte Skatter og

*) Kristen Skjoldborg var dansk af Fødsel, Student fra Helsingør Skole og "Auditor" ved det norske Kompagni under Kjøbenhavns Beleiring. Til Belønning for sin Holdning under denne fik han Lektoratet i Throndhjem. I sin Stilling som Anfører for de norske Studenter havde han i 1658 forfattet et Andragende, der bl. a. gik ud paa, at nogle Professorater maatte forbeholdes Nordmændene; men dette blev taget ham temmelig unaadig op.

Tynger, Orlogsskibes, Fregatters og Skjærbaades Udredning, Bygning og Underholdning, alt uden Vederlag eller Forlindring i noget Paabud", som især ved "den idelig vedholdige og høibesværlige Indkvartering", som fremdeles foregik. Som Følge heraf, heder det, havde mange "nødtrængte" forladt sine Huse og Grunde i Kjøbstæderne og "forføiet sig til afliggende Pladser, hvor de fra saadan udragelig Byrde kunde finde sig forlettet", og, lægges der til, "den største Part staar nødtvungen rede til at forlade Kjøbstæderne, disse til endelig Undergang og Fordærv". Byernes Fuldmægtige finder derfor, at Borgerskabets Forarmelse for den væsentligste Del hidrører fra den haarde Indkvartering, saa meget mere, som denne ikke er retfærdig fordelt. De henstiller derfor til Kongen at foretage en Reduktion af Hæren i Overensstemmelse med Landets Bæreevne, og at der maatte gjøres et nøiagtigt Overslag over, hvad der vilde medgaa til at underholde den Fredsstyrke, som saaledes blev oprettet. De Midler, som udfordredes hertil, kunde da bedst skaffes tilveie ved en extraordinær Skat, som uden Persons Anseelse blev at paalægge "Enhver, udi Landet bor;" thi, lægges der til, "ingenlunde er at formode, Eders Kongl. Majt. vil tilstede, at de fattige Kjøbstæder og den borgerlige Stand alene saadan Byrde som hidindtil skal udstaa og ganske ødelægges og forarmes, i den Sted andre udi Landet, som Adelen, Lagmænd, Prester, Fogder og rige Bønder, der langt større Middel, Brug og Næring haver end de fleste udi Kjøbstæderne, skal sidde i Velstand, sig berige og fra al Byrde være exempt og befriet".

Kjøbstædernes Andragende omfatter 37 Poster. Disse angaar dels Kjøbstædernes Privilegier, dels Told og Skattevæsen, dels Retspleien, dels ogsaa til en vis Grad Bondestandens økonomiske Forhold, forsaavidt disse berørte Borgerskabets Interesser. Til disse skal vi nedenfor komme tilbage. Her skal vi kun fremhæve et Par af de udtalte Ønsker, der tyder hen paa, at Borgerskabet havde en mere udvidet politisk Synskreds, end man paa denne Tid skulde vente at finde. Det foreslaar nemlig Oprettelsen af et særligt norsk Kommercekollegium, af en Hofret, der skulde holdes hvert Aar, "saa enhver, der med Hjemthingsdomme ikke fandt sig fornøiet, uden Ophold sin Ret betimelig kunde søge og udføre", samt af et norsk Akademi, "hvor godt Folks Børn, der til boglig Kunster holdes, indenlands betimelig kunde erlange deres gode Fundament og ei i deres Ungdom til Forældrenes Møie og Omkost udenlands forskikkes"; et saadant Akademi vilde efter Ansøgernes Mening være "Riget en herlig Beprydelse, Eders Majt. en evig Berømmelse og Eders Majts. Arveundersaatter et merkeligt Nytte og Gavn". Ganske vist var og blev den største Del af alt dette fromme Ønsker, som paa Grund af Tidernes Ugunst maatte vente paa sin Opfyldelse. Men i Forbindelse med andre Udtalelser i dette merkelige Aktstykke afgiver de dog et uforkasteligt Vidnesbyrd om, at det var en gjængs Opfatning hos Landets Befolkning,

at Norge gjennem Enevældets Indførelse var udtraadt af det tidligere Underordningsforhold ligeoverfor Danmark.

Ved Arveenevoldsakten gav de norske Stænder formeligt Afkald paa alle tidligere Rettigheder, forsaavidt de stod i Strid med Enevoldsregjeringens Grundsætninger; men der har dog sikkerligen ogsaa hertillands været dem, som har tænkt sig Oprettelsen af en egen repræsentativ Forfatning paa Grundlag af de gamle Stænder. Skjønt disse Anskuelser ikke ligefrem blev udtalte, peger de i Geistlighedens og Borgerskabets Andragender udkastede Tanker om en egen Kollegialstyrelse for Norge i denne Retning. Saa uklart og ubestemt disse Anskuelser end er udtalte, er det ikke usandsynligt, at Nordmændene virkelig har tænkt sig den nye Regjeringsform, der skulde hævde begge Rigers Ligestillethed, gjennemført ved en saadan Repræsentation af Folket og Kongemagten. Men for det første vilde en saadan Ordning have været store Vanskeligheder underkastet, og dernæst vilde den, om den overhovedet havde ladet sig gjennemføre, have staaet i sterkeste Modsætning til den Centralisation, som var Enevældets fornemste og ledende Princip. Den enevældige Konge hverken kunde eller vilde tage noget Hensyn til de Krav, som Nordmændene ogsaa i den følgende Tid opstillede og som gik i samme Retning; men de har vel neppe været begrundede i andet end forbigaaende Omstændigheder og døde derfor for den væsentligste Del hen af sig selv.

Allerede faa Uger efter at Arvehyldingen i Danmark havde fundet Sted, havde Regjeringen, der først og fremst havde maattet have sin Opmerksomhed henvendt paa Ordningen af de forenede Rigers Finantser, foretaget de første indledende Skridt i Retning af Centralisation.

Ihvorvel Norge i Sammenligning med Danmark havde sluppet forholdsvis let fra de ødelæggende Krige med Karl X Gustav, var ogsaa Tilstanden her alt andet end trøstelig. Ganske vist havde kun en høist ubetydelig Del af Landet været besat af Fienden, og de Ødelæggelser, denne havde anrettet, forholdsvis ringe. Landets Administration havde i alt væsentligt gaaet sin Gang, og Statsregnskaberne blev herfra aflagte i rette Tid, medens Danmark i enhver Henseende frembyder Skuet af den trøstesløseste Forvirring og Opløsning. Alligevel havde Nordmændene tilstrækkelig faaet at føle, at en Krig for en liden Nation altid er en Ulykke, med hvor stort Held den end føres. Nordenfjelds maa Befolkningen være aftaget i en merkbar Grad, og det hele Land maa være bleven paa det haardeste trykket af de ordinære og extraordinære Skatter, som nu var drevne op til en svimlende Høide. Skulde de Saar, Krigen havde slaaet, heles, maatte Landet have Ro; men paa samme Tid krævedes der ogsaa kraftige og indgribende Reformer i Forvaltningen af de indre Anliggender.

Hannibal Sehested, der fra sit lange Ophold i Norge kjendte dette Lands Forhold bedre end nogen anden dansk Mand, var som Formand i

16. Kristiania Garnisons Sygehus. Byens ældste Bygning, opført 1626.

Skatkammerkollegiet utvivlsomt Sjælen i de reformatoriske Bestræbelser, som udfoldedes fra Regjeringens Side. Under 2den December 1660 havde han nemlig udvirket kongelig Befaling til at forfatte en Memorial angaaende "Norges Leilighed og Indkomst." Herved havde man to Ting for Øie, nemlig at skaffe Statskassen forøgede Indkomster og at lette det Tryk, som hvilede paa Landets Indbyggere. Efterat Skatkammerkollegiet havde afgivet sin Betænkning herover, blev der under 17de Januar 1661 i Overensstemmelse med dets Indstilling udfærdiget Befaling om Nedsættelsen af en Kommission, bestaaende af lokalkjendte Mænd, der skulde skaffe tilveie en nøiagtig Oversigt over Landets økonomiske Forhold. Denne Kommissions Arbeide skulde efter Instruxen være tilendebragt til Mai Maaned, da Kongen ifølge sin oprindelige Plan agtede at lade sig hylde i Norge.

Kommissionen eller den almindelige Landskommission, som den kaldtes, traadte sammen i Kristiania i Løbet af Sommeren 1661. En saa mandsterk Kommission havde vort Fædreland aldrig tidligere set; den bestod nemlig af 37 navngivne høiere Embedsmænd samt derhos af en Del andre offentlige Funktionærer fra de forskjellige Distrikter, saa den vel har udgjort snarere over end under 50 Mand. Paa Grund af Arbeidets Vidtløftighed og den korte Tid, der var fastsat til dets Fuldbringelse, delte Kommissionen sig i ti Sektioner, en for hvert Lagdømme. Alligevel blev de forskjellige Sektioner — med Undtagelse af den nordlandske, der havde særlige Vanskeligheder at kjæmpe med — først færdige i Løbet af August og September Maaned, altsaa paa den Tid Hyldingen fandt Sted.

Ifølge sin Instrux af 17de Januar 1661 skulde den almindelige Landskommissions fornemste Opgave være at forfatte Jordebøger over alt offentligt og privat Jordegods med saa stor Nøiagtighed og Fuldkommenhed, at man deraf kunde hente Oplysning om de enkelte Brugs Eiendomsforhold, Værdi og Herligheder, hvorhos de skulde ledsages af Fortegnelser over det Gods, som tilhørte Geistligheden og de offentlige Stiftelser, samt over Adelens faste Eiendomme. Derhos havde Kommissionen i Opdrag at anstille Efterforskninger om det af Kronen pantsatte Gods, om Krigens Ødelæggelser og Skovbrugets Tilstand, med særligt Hensyn til, hvorledes de her stedfindende Misligheder kunde afhjælpes, optage Taxt paa Eiendomme i Kjøbstæder og paa Ladesteder, forfatte Overslag over Toldens Beløb, undersøge Kirkernes Tilstand og Indtægter m. m. m. Der skulde med andre Ord anstilles en Undersøgelse, som skulde medtage alt, selv de mindste Detailler af, hvad der kunde have nogen Betydning for Landets Opkomst og for Forbedringen af de finantsielle Forhold.

Det Arbeide, Kommissionen udførte, er vistnok af høist forskjelligt Værd for de enkelte Distrikters Vedkommende, men maa dog, som Helhed betragtet, siges at være meget respektabelt. Det er en Hovedkilde for vort Kjendskab til Norges indre Forhold paa denne Tid, og vi vil i det følgende oftere

komme tilbage til det. Det betydeligste Udbytte af Landskommissionens Arbeide var imidlertid den Jordebog for hele Riget, som blev istandbragt, og som trods alle sine Mangler skulde blive Forløber og Grundlag for Rigets senere Matrikulvæsen.

Samtidig med, at Landskommissionen blev nedsat, blev der ogsaa foretaget en betydelig Reduktion i Skatterne. Saaledes blev Leilændingsskatten, der var Landets Hovedskat, strax nedsat med 50 pCt., og Kostjenesteskatten, der under Krigen var stegen til det uudholdelige, blev ligeledes formindsket. For Landskylden anordnedes en fast Taxt, der skulde forebygge Ubillighed og Ulighed. Da Regjeringen frygtede for, at Almuen i sin Mistro til alt nyt, som antoges at føre til forøgede Skattepaalæg, vilde modsætte sig de paatænkte Reformer, blev der foretaget forskjellige hensigtsmæssige Skridt for at gjøre det indlysende for den, at disse ene og alene tilsigtede dens eget Gavn. Til disse Reformer hørte da ogsaa, at de mange forskjellige Slags Skatter, større som mindre, der i de sidste urolige Tider var blevne almindelige, skulde samles i en eneste Skat, som kunde afløse dem alle. Paa samme Tid var der paatænkt at indføre en mindre trykkende Ordning af Skydsvæsenet, afskaffe de Misbrug, som gik i Svang ved den militære Udskrivning, og formindske forskjellige trykkende Afgifter, som Leilændingerne havde at udrede. Der kom dog i Virkeligheden ikke overvættes meget ud af disse Bestræbelser, ihvorvel Regjeringens gode Villie er umiskjendelig. Allerede det næste Aar (1662) maatte Skatterne igjen forhøies.

Hvad Regjeringen under disse sine Reformforsøg havde gjort sikker Regning paa, var, at dens Bestræbelser for at skabe en bedre Tingenes Orden skulde blive lettede ved de Midler, som en omfattende Afhændelse af Kronens tiloversblevne Jordegods skulde skaffe tilveie.

Vi har i det foregaaende set, hvorledes Kristian IV for at dække de svære Udgifter, hans Krige og Hofholdning havde medført, havde grebet til den Udvei, at pantsætte Kronens Eiendomme til private Folk, dog under Forbehold af at gjenløse dem senere, naar Tiderne rettede paa sig. Dette Nødmiddel havde ogsaa Fredrik III Gang paa Gang grebet til; men efter Enevældets Indførelse havde han gaaet videre, idet han overlod sine Kreditorer af Kronens Jordegods i Stedet for Penge. Det varede ikke længe, før han tog Skridtet fuldt ud og solgte af Krongodserne, i Begyndelsen vistnok med Gjenkjøbsret for Kronen, men snart ogsaa, uden at en saadan Betingelse blev knyttet til Salget. Saaledes fik Brødrene Marselius, der vistnok var den største af alle Kronens Kreditorer, den 19de Oktober 1660 Skjøde paa Bakke Kloster og Gods for 29032 Rigsdaler, og s. D. paa Reins Kloster og Gods for 38110½ Rigsdaler; de i Bergens Stift og Ryfylke Fogderi liggende Dele af Munkelivs og St. Hans Kirkegods, der var pantsatte til Hans Hansen Smit og Generaltoldforvalter Herman Garmann for 24735 Rdlr., blev den 10 April 1662 tilskjødede Panthaverne for en Kjøbesum af 41069 Rdlr. 16 Sk.,

hvori Pantesummen skulde likvideres. Lyse Klosters Gods, der i vore Dage som samlet Eiendom har været paa henved 1000 Skyldbaler, blev ved aabent Brev af 12te Juli 1661 overdraget Stiftsskriver Nils Hansen Smit som brugeligt Pant for 28675½ Rdlr., hvormed han under Krigen havde forstrakt Kronen, og han fik den 23de August 1670 Skjøde derpaa. Utstein Kloster og Gods, der udgjorde 139 Gaarde af 284 Løber Smørs Skyld foruden en Del Grunde i Stavanger, blev den 7de Februar 1665 tilskjødet Adelsmændene Erik Krag, Henrik Lindenow, Holger Vind, Nils Trolle, Otto Krag og Axel Urup samt Fredrik Giese for en Sum af 22946⅔ Rdlr. Dette er altsammen Exempler, grebne i Flæng. Det siger sig selv, at en saadan Masseudbydning af Jordegods nødvendigvis maatte trykke Priserne ned til et Minimum. Men Kronen havde intet Valg; den maatte sælge, og den solgte da ogsaa alt, som overhovedet kunde finde Kjøbere. I visse Henseender var disse Transaktioner, som man ikke uden Føie har kaldt et Slags Statsbankerot, en god Forretning for Kronen, forsaavidt en Del ubeleilige Kreditorer derved skaffedes fra Halsen; men de var og blev dog i Virkeligheden kun en øieblikkelig Nødhjælp.

Den almindelige Landskommissions Arbeide blev imidlertid fortsat i Løbet af de følgende Aar. I Begyndelsen af 1662 ses saaledes et Slags Repræsentation for de norske Kjøbstæder, for en Del bestaaende af de samme Mænd, der som Deputerede havde været tilstede ved Arvehyldingen i Kristiania, at have været samlet med en Del af de landkyndigste norske Embedsmænd i Kjøbenhavn for at forhandle med Regjeringsautoriteterne om Ordningen af Landets finantsielle Forhold samt Fastsættelsen af Kjøbstædernes Privilegier. Resultatet af denne Kommissions Arbeide var de almindelige og specielle Privilegier for de norske Kjøbstæder, som udfærdigedes under 30te Juli 1662. Til disse vil vi nedenfor komme tilbage.

Noget senere blev en anden Side af den almindelige Landskommissions Arbeide gjenoptaget og gjennemført, idet det norske Matrikulverk blev bragt i fuldkomnere Stand. I 1662 var Titus Bülche, en Søn af den tidligere omtalte Dr. Peter Bülche, bleven ansat som Kommissarius for Kirkerne i Norge. Denne fik det næste Aar kongelig Befaling til "at samle og forfatte en rigtig og Matrikul over alle Kirkernes og Prestebolernes Eiendomme, Jorder, Grunde, Skove og al anden dertil og underliggende Herlighed" samt tillige at "forskaffe Os et vist og rigtigt Mandtal over bemeldte Vort Rige Norge, paa hvormange Mandkjøn fra 12 Aar og derover udi hvert Prestegjæld især nu findes", og ved Befaling af 20de September 1663 blev Landets verdslige og geistlige Øvrighed paalagt at gaa ham tilhaande hermed. I nær Sammenhæng hermed blev ved Reskript af 23de Januar 1665 paabuden en almindelig Matrikulering, saaledes at hver Gaards Skatteskyld skulde bestemmes søndenfjelds til Skippund Tunge (ɔ: tungt Korn), nordenfjelds til Spand Korn (1½ Spand = 1 Skippund Tunge), til Løb Smør (1½ Løb = 1

Skippund Tunge) eller til Vog Fisk (3 Voger = 1 Skippund Tunge). Denne Matrikulering, som skulde foretages for "at faa en Gang ret Lighed og Vished udi Skatten, saa at af lige gode Gaarde, Jordbrug og Herlighed ogsaa skyldes og skattes lige af den ene saavelsom af den anden, at ingen sker Forkort", skulde udføres af Lagmanden, Fogden, Sorenskriveren og sex Lagrettemænd af hvert Sogn. Den skulde grundes paa en Besigtigelse af hver enkelt Gaard, der skulde foretages, saasnart Jorden blev bar, og herunder skulde der tages Hensyn til "hver Gaards Ager og Eng, Skov, Fiskeri, Sæd og Avling, samt hvad enhver af Heste og Fæ aarlig kan overføde". Ved Matrikuleringen maatte dog intet Prestegjælds Skatteskyld formindskes, men snarere forøges; derimod skulde den reguleres mellem de forskjellige Gaarde i samme Prestegjæld, saaledes at den nedsattes for de Gaarde, der var for høit skyldlagte, og forøgedes for dem, der var for lavt ansatte. Paa samme Tid skulde der ogsaa foregaa en Omregulering af de gamle Afgifter, Leding og Foring, samt af de forskjellige Smaaredsler, det vil sige Amtmands-, Lagmands-, Foged-, Sorenskriver- og Lensmandstoldene, ligesom ogsaa Tienden skulde ansættes til en fast og uforanderlig Afgift, dog saaledes, at Kongens og Kirkens Tiende heller blev forøget end forringet.

Fra denne almindelige Regel for Matrikuleringens Udførelse fandt der enkelte Undtagelser Sted, og den foregik vel heller ikke aldeles ligedan i de forskjellige Landsdele. Ihvorvel Arbeidet ikke overalt er udført med samme Omhu, har det dog sine store Fortjenester, og dets bedste Ros er den, at det har kunnet anvendes helt ind i vort Aarhundrede. Matrikuleringen skulde efter den oprindelige Plan være udført i Løbet af tre Aar; i nogle Distrikter blev den dog først tilendebragt i 1668 eller 1669.

Til de norske Stænders Ønsker om Oprettelsen af særegne norske Kollegier, der fremsattes gjentagne Gange, senest af Kommissionen i Kjøbenhavn 1662, blev der intet Hensyn taget. Norge betragtedes dog af de for begge Riger fælles Kollegier som en selvstændig Enhed, styret af Statholderen som Leder af den særlig norske Administration. I ethvert vigtigere Anliggende, Norge vedkommende, fik denne Adgang til at udtale sig, og derhos sad der i de forskjellige Kollegier ikke sjelden Nordmænd, som stundom kunde have megen Indflydelse.

Men dette var ogsaa det eneste Offer, som Enevældet, der lagde an paa at befordre den sterkest mulige Centralisation, kunde yde. Den fuldstændige Sammensmeltning af den norske og danske Nation, en gjennemført Uniformitet i alt muligt, i Administration, i Lovgivning, i Sprog — kort sagt i alt, hvori et Folks Selvstændighed gjør sig gjældende, var Maalet for den enevældige Kongemagts Bestræbelser. Den opnaaede imidlertid kun at faa sveiset Rigerne sammen til en Helstat, hvis tvende Dele, grundforskjellige, som de var, i Virkeligheden blot til en vis Grad kunde blive indbyrdes indforlivede.

17. Det gamle Raadhus i Kristiania.

Umiddelbart efter Enevældets Indførelse foregik der en Omvæltning i Landets hele Administration, idet Embedsstanden blev sat paa fast Løn. Under det ældre Styre var Lenene bortskjænkede af Rigsraadet og Kongen væsentlig som Vederlag for ydede Tjenester, og deres Indehavere havde uden virkelig effektiv Kontrol af Regjeringen været henviste til at skaffe sig de Indtægter af Lenene, som de bedst kunde. I det hele taget havde Lensherrerne derfor opfattet sin Stilling saaledes, at Lenene var til for deres Skyld, og hele den Embedsstand, som sorterede under dem, havde staaet i et saadant Afhængighedsforhold til dem, at hver enkelt Funktionær betragtede sig mere som Lensherrens Betjent end som en virkelig Embedsmand. Til sine Tider havde en ny Lensherres Ansættelse derfor ogsaa medført et Ombytte af underordnede Funktionærer, navnlig da for Oppebørselsbetjentenes Vedkommende. Dette løse Forhold, hvori der dog allerede i Kristian IV's Tid var foregaaet betydelige Forandringer, maatte have en skadelig Indflydelse paa de underordnede Embedsmænds Selvstændighed; de var nødsagede til at rette sig efter sin Lensherres Forskrifter, selv om disse var forkastelige i moralsk Henseende. Det danske Rigsraad havde af egennyttige Hensyn havt sin Interesse af, at dette Uvæsen blev opretholdt, saavidt det lod sig gjøre. Derimod maatte Enevældet sætte Hensynet til Administrationen i første Række, og idet den hele Embedsstand sattes paa fast Løn, blev Adgangen til at øve de tidligere Misbrug ialfald for en væsentlig Del afskaaren.

I umiddelbar Sammenhæng med denne gjennemgribende Forandring i Administrationen stod Overgangen fra den tidligere Lensinddeling til Amtsinddelingen. Denne bestod fra først af alene deri, at man gav ethvert administrativt Distrikt, som havde været kaldet et Len, Navn af Amt og lod det hermed bero. Man finder derfor temmelig langt ned i Tiden den gamle Benævnelse brugt i Flæng med den nye. Lidt efter lidt indtraadte der dog en Forandring heri, idet der foretoges en Regulering af Embedsdistrikterne i Overensstemmelse med Administrationens Tarv. Flere af de mindre Len sloges sammen til et Amt, og andre, som var af uforholdsmæssig Størrelse, deltes i to eller flere Amter. Det var dog først efter Fredrik III's Død, at den nye Inddeling blev gjennemført i sit hele Omfang.

For Toldvæsenets Vedkommende var en Centralstyrelse allerede før Enevældets Indførelse bleven oprettet for Norge, idet der i den sidste Tid af Hannibal Sehesteds Statholderskab var indsat en Generaltoldforvalter. Før havde Toldopkrævningen foregaaet ved Lensherrerne og de af disse beskikkede Toldere. I den første Tid efter Enevældets Indførelse blev den nye Ordning ogsaa staaende ved Magt, indtil man for at foretage Indskrænkninger i Finantsstyrelsen gjorde Forsøg paa at bortforpagte Tolden og andre Statsindtægter til den høiestbydende. Denne Finantspolitik, der for Norges Vedkommende havde en ivrig Talsmand i Statholder Ulrik Fredrik Gyldenløve, blev dog ikke fulgt i ret lang Tid.

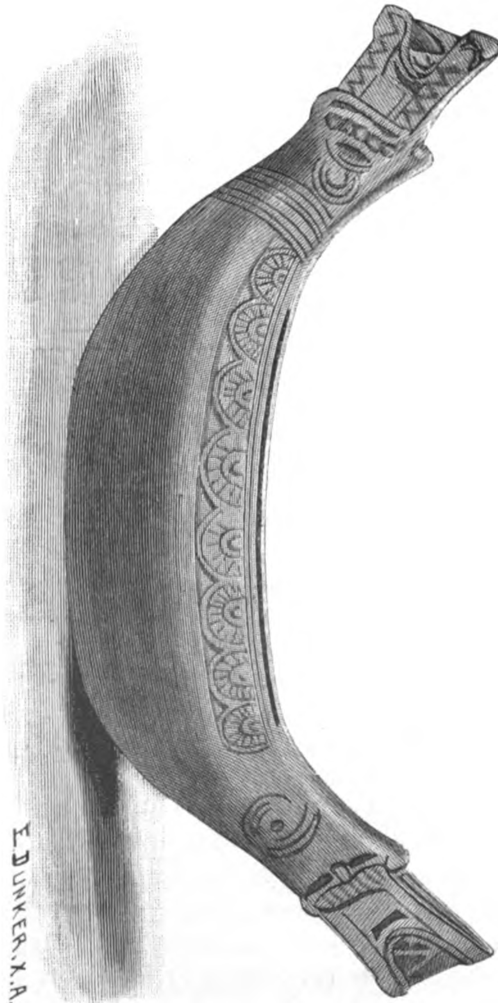
Den øverste Myndighed i Norge indehavdes af Statholderen, der til sin Raadighed havde et eget Kancelli med Rigens Skriver i Spidsen. Ved Siden af Statholderen kom ogsaa Generalprokurøren, der var fælles for begge Riger, og Fiskalen eller Generalfiskalen, som han ogsaa kaldtes, til at udøve en udstrakt Myndighed. Oprindelig havde Generalfiskalens Embede en mere selvstændig Karakter end senere. Umiddelbart efter dets Oprettelse skulde dets Indehaver nemlig ifølge sin Instrux værne om Kongehusets Interesser, paase Overholdelsen af Lovene og de kongelige Forordninger og fornemmelig vaage over Landets indvortes Ro, idet han skulde føre Opsigt med Almuens Sammenrottelser. Efterhaanden blev dette Hverv draget ind under Generalprokurørens Embedsomraade, der fra først af alene havde havt et Slags kontrollerende Myndighed over Oppebørslerne og Statsindkomsterne, og den norske Generalfiskal blev nærmest alene at betragte som Generalprokurørens Fuldmægtig og Aktor i de af det offentlige anlagte Sager.

Om General-Veimestrenes og General-Postmesterens Embede er ovenfor fortalt. For det norske Skovvæsen var der allerede før Enevældets Indførelse truffet forskjellige Foranstaltninger for at hindre den uvorne Hugst; efter 1660 bliver Landets Skove underlagt en særegen Styrelse, idet saakaldte Skovinspektører da blev indsatte. Foruden disse findes ogsaa en Del andre centrale Embedsautoriteter, hvis Virksomhed dog for en større Del ikke skulde blive af ret lang Varighed.

Ogsaa paa Retsvæsenets Omraade foregik der efterhaanden betydelige Forandringer. De underordnede Retter i første og anden Instans vedblev vel at bestaa som før, med Undtagelse af, at Byfogden ifølge Kjøbstædernes Privilegier fik Myndighed til at dømme i smaa Sager med Appel til den af Byens Borgermester og Raad sammensatte Raadstueret. Derimod blev der strax bragt paa Bane at lade de gamle Herredage, der nu i Regelen afholdtes hvert tredie Aar, fornemmelig af danske Mænd, som af Regjeringen sendtes til Norge i dette Øiemed, afløse af en fast høieste Domstol, den saakaldte Overhofret. Denne Forandring blev dog ikke strax gjennemført. Den sidste Herredag holdtes paa Akershus i August 1664, og den nye Overhofret, der oprettedes ved Reskript af 14de Marts 1666, traadte i Virksomhed 28de Januar 1668. Denne Domstol blev dog ikke den egentlige Høiesteret, ihvorvel Nordmændene søgte at faa udvirket den Ordning, at Overhofretten skulde være den sidste Instans. Ifølge den Forestilling, som Enevældet hævdede, maatte den øverste dømmende Myndighed være hos Kongen og selvfølgelig ogsaa alene udøves fra hans sædvanlige Residents. Den danske Høiesteret blev derfor den øverste Instans for Norges Vedkommende, skjønt denne Ordning nødvendigvis maatte lægge Hindringer i Veien for Retspleiens hurtige Fremme.

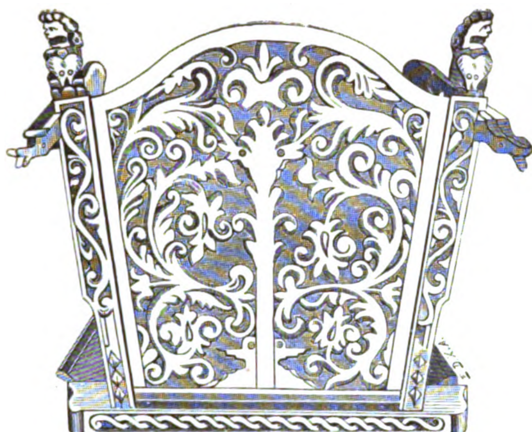
Ogsaa efter Enevældets Indførelse blev der bragt paa Bane at foretage en Revision af de norske Love, for hvis Fremme Kantsler Jens Bjelke i sin Tid havde vist baade Interesse og nidkjær Iver. I Norge maa Kravene

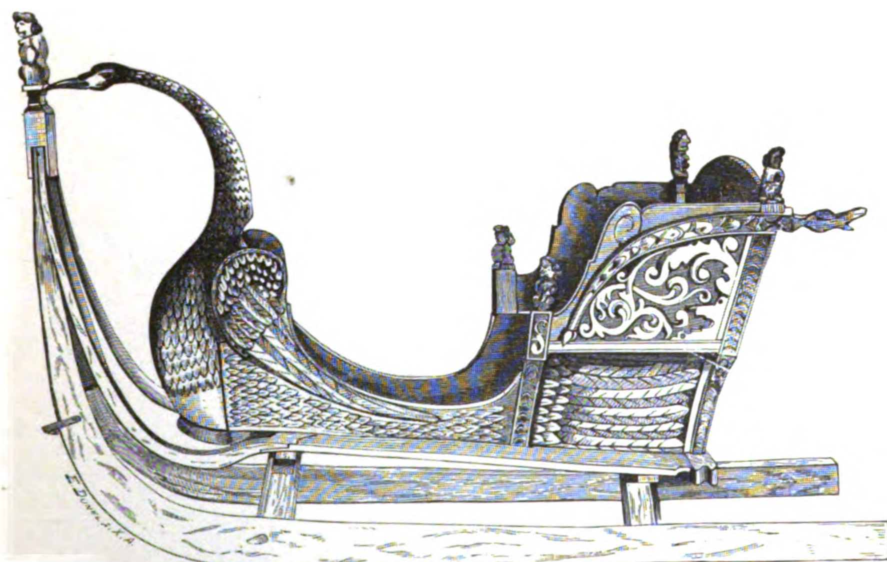
herpaa være tiltagne i Styrke, og i en Memorial af 22de November 1664, der angaar forskjellige norske Anliggender, gjør Statholder Gyldenløve sig til Talsmand for dem. Idet han fremsætter Forslag om Oprettelsen af en Overhofret, som han vilde gjøre til en norsk Høiesteret, udtaler han ogsaa

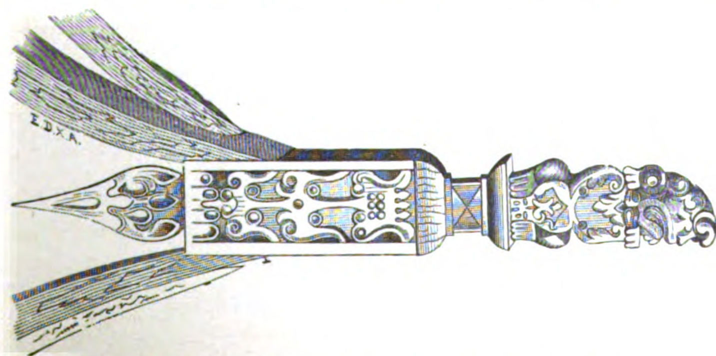

18. Ølbolle fra Thelemarken, fra omkr. 1612.

Ønskeligheden af en Revision af Kristian IV's norske Lov og af en Kodifikation af de senere Forordninger. Blandt de Grunde, som kunde tale herfor, fremhæver han, at den gamle norske Lovs Bestemmelse om Kongens Arveret til Norge var bleven udeladt i Lovbogen af 1604, medens den nu kunde indføres

Slæde fra Etnedalen i Valders. Fra Begyndelsen af 17de Aarhundrede.

efter "E. Maj:ts itzige Regjeringsret og Tidernes Beskaffenhed". Arbeidet tænkte han sig udført af Overhofretten, naar den oprettedes. Ganske vist blev Gyldenløves Forslag gjennemgaaet af Statskollegiet, der affattede en Betænkning over det; men denne blev ikke forelagt Kongen. Sagen blev saaledes staaende hen, indtil Gyldenløve ved en Memorial af 1ste Februar 1666 paany søgte at gjøre sine Ideer gjældende. Denne Gang tog man sig kraftigere af den, og under 25de Marts 1666 blev der udfærdiget kongelig Befaling til Gyldenløve om i Forening med Lagmændene at foretage Lovbogens Revision. Ved denne skulde Lovene afpasses efter det nuværende absolute Enevælde og de kongelige Interesser varetages, navnlig ved Bødernes Forøgelse. Ganske vist finder man, at Gyldenløve har fordelt Arbeidet mellem Lagmændene; men tvivlsomt er det dog, om der kom noget ud af det hele for denne Gang. Da Tanken paany dukkede op i 1680, kom Revisionssagen ind paa et helt nyt Spor, idet Formaalet da blev at tilveiebringe den størst mulige Tilnærmelse mellem den norske og danske Lov.

Til disse Momenter, som i det følgende tildels vil blive nærmere belyste, kommer der ogsaa flere, der skulde blive af en indgribende Betydning for vort Folks Udvikling. Disse staar vel ogsaa i umiddelbar Sammenhæng med det ved Enevældet indførte Centralstyre, men tør dog alligevel rettest medtages i en anden Forbindelse. Dette gjælder navnlig Ordningen af det norske Forsvarsvæsen og den Forandring, som foregik i Geistlighedens og Adelens Kaar.

Hvad det norske Folk tabte ved Enevældets Indførelse, var ikke synderlig meget. Ganske vist blev Stænderne efter 1661 ikke mere indkaldte; men denne Forfatning havde neppe været nogen virkelig Repræsentation hertillands og havde i ethvert Fald ikke havt Tid til at slaa Rod i det Samfund, hvortil den først sent var bleven overført. Heller ikke havde det stort paa sig, at den Smule kommunalt Selvstyre, som de norske Byer hidtil havde havt, gik fløiten. I ethvert Fald blev disse Tab i fuldeste Maal opveiede af de Fordele, som den nye Administration medførte. Medens der for Danmarks Vedkommende foregik et virkeligt Tab af national Kraft derigjennem, at Landets Adel trængtes tilbage og erstattedes af en indvandret fremmed, der hævede sig paa de uddøende Slægters Bekostning, fandt intet saadant Sted i Norge. Ganske vist udsluknede de faa indflyttede danske Adelsslægter, der kun for en meget ringe Del kan siges at have indforlivet sig i de norske Forhold, meget hurtigt efter Enevældets Indførelse; men de havde aldrig spillet nogen egentlig repræsentativ Rolle hertillands, og Norge blev saa godt som aldeles uberørt af den nye Invasion. Enevældets og Centralstyrelsens svageste Side var unegtelig Finantsvæsenet; thi skjønt dette aldrig havde staaet paa nogen synderlig god Fod, havde der i de sidste Aar før Omvæltningen oparbeidet sig en sterk Opinion for, at Landets Indkomster skulde komme det selv tilgode. Men denne Opfatning havde ingen

Støtte i Datidens Finantspolitik; thi denne gik ud paa, at Norge, Bilandet, altid skulde være det ydende, medens Danmark, Hovedlandet, skulde være det modtagende i denne Statsforbindelse, og om end Norge ikke svarede fuldt saa stor direkte Skat til den fælles Statskasse som Danmark, saa var det paa den anden Side en meget ubetydelig Del af Overskuddet, som egentlig kan siges at være kommet Norge til Gode. I nær Forbindelse med denne Finantspolitik stod den udstrakte Beskyttelse, som paa alle Omraader blev de danske Næringsveie tildel paa Norges Bekostning.

Ihvorvel der findes nok af Udtalelser, der tyder hen paa, at Nordmændene har hilset Enevældets Indførelse med Glæde, hører vi dog ogsaa, at Efterretningen herom paa andre Hold er modtagen med Uvillie og Opsætsighed. Mod saadanne "modvillige Personer" og "urolige Hoveder" optraadte Regjeringen allerede fra første Dieblik af med stor Kraft og Myndighed. Med spændt Opmerksomhed lyttede Enevældets Mænd til alt, hvad der taltes Mand og Mand imellem, og ve den, som havde ladet falde en Ytring, som paa nogen Maade kunde udlægges som fornærmelig for den enevældige Arvekonge og hans Dynasti! Vi kjender ikke faa saadanne Sager, som blev anlagte for Majestætsforbrydelser; for vore Tiders Opfatning turde de Ytringer, som saaledes blev Gjenstand for den strengeste Paatale, ikke sjelden synes lidet strafbare. Af og til ser man ogsaa, at Kongen paa egen Haand har skjærpet Straffen for enkelte Personer, som havde været tiltalt for ganske simple Forseelser; i saadanne Sager gjælder det vel, at vedkommende ved altfor frimodige Ytringer har paadraget sig Mishag paa allerhøieste Sted. I August 1664 blev saaledes en Throndhjems-Borger, Ole Stenssøn Baadsmand paa Lillefosen, der tidligere havde tildraget sig Opmerksomhed som en durkdreven Smugler, undergivet Tiltale for at have "forseet sig groveligen ved nogle grove og uforskammelige Ord imod vor kongelige Respekt". Nogle Aar tidligere havde den Sektion af den almindelige Landskommission, som skulde befare Agdesidens Lagdømme, mødt Modstand hos Almuen, der var bleven opviglet af Strandfogden Kristofer Nordhassel. Denne blev af Herredagen i 1661 dømt til Fængsel. Han sad nu nogle Aar paa Akershus, men kom saa paa fri Fod. I 1673 angav han en Peter Norman for Majestætsforbrydelse. Disse to Kammerater, der af Amtmand Robert Hamilton faar Skudsmaal for begge at være "tvende ugrundede Skalker, synderlig den Nordhassel, som mest al sin Tid haver omgaaet med Falskhed", blev da satte under Tiltale, den ene for Majestætsforbrydelse, den anden for, at han saa længe havde tiet dermed, og Lagmanden i Kristianssand fik Paalæg om at dømme i Sagen i al Stilhed. Sandsynligvis blev Peter Norman dømt fra Livet; thi i Juni Maaned 1673 udfærdigedes der kongelig Befaling om, at Exekutionen over ham skulde udsættes, indtil Vicestatholderen havde afgivet sin Betænkning over Sagen.

Man vil med Tilfredshed lægge Merke til at Høiesteret, der fra Processerne mod Kai Lykke og Korfits Ulfeldt havde faaet det Ord paa sig at være en politisk Domstol, ikke i alle saadanne Sager lod sig bruge som et blindt og lydigt Redskab i den enevældige Konges Haand. Dette fremgaar ialfald af Sagen mod Fredriksstads Lagmand Kristen Jenssøn, som blev paakjendt under 27de April 1669.

Den 20de December 1667 holdt Lagmanden i Fredriksstad Kristen Jenssen Heegaard, fra hvem den adelige Familie Werenskjold nedstammer paa Spindesiden, et Gjæstebud, hvor Oberst Fredrik Otto Budde til Thorshof, dennes nære Frænde Kaptein Kristofer Budde, Byens Byfoged Nils Nilsen, Sorenskriveren i Rakkestad Mathias Knudsen og Oberstens Gaardsfoged var tilstede. Da de gode Drikkevarer var stegne Værten og hans Gjæster til Hovedet, blev de høimælte og brautende. Værten slog om sig med store Ord om, hvilken Naade han var udi hos Hans Majestæt, og som Exempel paa, hvor høit han stod anskreven, anførte han, at Prins Georg havde taget ham tilside og spurgt ham ad: "Hvad synes Eder, bør ikke en Kongesøn fød i Successionen at præfereres for en Biskopssøn fød?"*) Alt dette lod Officererne skure; men da Værten skrytede af, at han havde Kongens Tilsagn om at blive General-Krigskommissær i Norge, for Kapteinen, som ogsaa var bleven hed i Skallen, op og svor paa, at det var Løgn, hvad Lagmanden der sagde. Denne vilde ikke lade dette Ord sidde paa sig, og det var paa et hængende Haar, at han og Kapteinen var røgne i Totterne paa hinanden. Den næste Dag skrev Kapteinen dog til ham, "begjærendes, om noget var forløben Dagen tilforn, Lagmanden det vilde tilskrive sit Øl og Vin." Forsaavidt var alt godt og vel; men det muntre Lag kom dog i Folkemunde, og Lagmandens Ytringer naaede omsider langt om længe ogsaa til Statholder Gyldenløves Øren.

Gyldenløve havde intet godt Øie til den stortalende Lagmand, og herfor havde han nok sine gode Grunde. For det første var denne for noget over en Mandsalder siden, som Statholderen i en Indberetning af 15de Juni 1667 udtrykker sig, "udi største Armod krøben hid op til Landet, hvor han saaledes har forvaltet Eders Kongl. Majestæts Fogderier og Magaziner udi forrige Krigstider, at han nu er vorden en skatrig Mand." Dernæst havde han — neppe paa redeligste Vis, skjønt der af de udfærdigede Kongeskjøder intet kan sluttes om hans Fremgangsmaade — "bemægtiget sig det bedste Eders Kongl. Majestæts Gods langs de svenske Grænser udi Solør og Østerdals Fogderi." Hans Overmod var voxet i den Grad, at han havde kaldet sig selv Konge. Men først og sidst var Lagmandens hele Personlighed Stat-

*) Som man vil se, laa der i disse Ord udtalt en Tvivl om, hvorvidt Kronprins Kristian skulde anses for den nærmest berettigede til Thronen, da Kongen ved hans Fødsel endnu kun var Erkebiskop i Bremen.

holderen imod, fordi han var et "Ukrudt, opvoxet i Kongens fattige Undersaatters Sved og Blod." Statholderen havde vel flere Gange søgt at komme dette Menneske ind paa Livet; men hans Forhaabninger havde i saa Henseende stadig slaaet feil.

Da Rygtet om Lagmandens Gjæstebud kom Gyldenløve for Øre, aabnede der sig til hans store Glæde en Udsigt til at befri Landet for den forhadte Blodsuger, idet han vilde faa ham dømt til ikke blot at have sit Liv, men ogsaa sit Gods forbrudt. Han lod Oberst Budde strax hente og forestillede ham, at "hvis Historien var sand, burde ingen tro Tjener fortie den." Obersten, der den 16de August 1668 efter Lagmandens Anklage var bleven sat under Generalfiskalens Tiltale, fordi han mod en fattig Bonde i Borge "havde brugt Gevalt og forbigaaet Retten", lod det da heller ikke skorte paa den fornødne Nidkjærhed og Troskab, og nu blev Lagmanden af Generalfiskalen stevnet for Høiesteret og tiltalt paa Ære, Liv og Gods for Høiforræderi. Under Rettergangen gjorde Lagmanden Indsigelse mod det Vidnesbyrd, som aflagdes af Budderne og Oberstens forrige Tjener. Han paastod, at han ikke havde brugt de Udtalelser, som blev ham tillagt af disse, som han betegner "som Løgnere, arrige Skalke og Æreskjændere", og fremførte som Kontravidner de to andre, som havde været i Gjæstebudet; disse svor paa, at de ikke kunde huske at have hørt noget sligt. Lagmanden nedlagde derfor Paastand om, at Budderne som Angivere og Vidner skulde erklæres inhabile, og paaberaabte sig derhos den lange Tid, som var hengaaet, førend Klagen fremkom. Gyldenløve og et Par andre voterede, at Lagmanden skulde dømmes i Kongens Naade og Unaade, men Pluraliteten stemte dog for, at Sagen ifølge dens Beskaffenhed remitteredes Kongen til endelig Domsafgjørelse. Men Høiesterets Holdning fandt ikke Bifald paa allerhøieste Sted; thi den 31te Juli s. A. blev der udfærdiget Ordre om, at Sagen skulde foretages til fornyet Behandling og flere Vidner afhøres. Men Høiesteret blev ved sit; i Voteringsprotokollen heder det nemlig: "Og var de alle i den Mening, at efterdi Sagen nogle Gange havde været ventileret baade udi Raadstuen saa og her for Høiesteret og her intet synderligt, hvorved noget kunde bevises, som ikke tilforn havde været for Retten, fremhæres, da burde det billigen derved at bero, i Synderlighed, efterdi Enhver sit Votum allerede havde fra sig givet". Denne uforbeholdne Optræden fra Rettens Side havde da ogsaa til Følge, at Sagen indstilledes for Lagmandens Vedkommende. Mod Budderne blev der derimod indledet alvorlige Skridt, fordi de var fremkomne saa sent med sin Angivelse, at tilstrækkelige Beviser mod Tiltalte ikke kunde skaffes tilveie.

Vi har Grund til at tro, at disse Sager ikke har været de eneste af denne Art i Fredrik III's Tid; der foreligger nemlig ikke saa Kongebreve, der gaar ud paa, at denne eller hin skal sendes ned til Bremerholm for at

arbeide der i Jern et vist Antal Aar; det tør vise sig, at en Flerhed af disse Slaver har gjort sig skyldige i Forgaaelser af majestætsforbryderisk Art.

Naar Regjeringen fandt sig beføiet til at optræde med en uhørt Strenghed i alle saadanne Sager, har dette ialfald for en Del sin Grund i den Uro, som i Tiden omkring Enevældets Indførelse herskede paa flere Steder hertillands. Vi hører saaledes oftere om, at Bønderne reiste sig mod sin Øvrighed, navnlig naar Skatterne blev for trykkende og Fogderne ved sine Udsugelser lagde Sten til Byrden. I 1658—59 fik Almuen i Nedenes Len en Foged afsat, og den nye, som kom i hans Sted, blev undsagt paa Livet, da den havde ham mistænkt for at opkræve større Skat end paalagt. I Hallingdal forefaldt der i 1660-Aarene ogsaa lignende Optøier paa Thingene, som det dog lykkedes Øvrigheden at faa dæmpet.*) Paa Kongsberg fandt der, som nedenfor vil blive fortalt, et alvorligt Opløb Sted mod Berghauptmanden Ditlev Bülche. Paa andre Steder vakte Soldatudskrivningen Uroligheder, som ikke altid gik af uden Blodsudgydelse.**) Ogsaa i Gudbrandsdalen og paa Oplandene herskede der

---

*) I nogle Optegnelser fra 1727, som hidrører fra en Skoleholder i Aals Prestegjæld, gives der følgende Skildring af den ene af de Reisninger, som her fandt Sted: "Der var i de forrige Tider af Øvrigheden paalagt hver Mand at give en voxen Sau hvert tredie Aar, som de kaldet Gier-Sau, som endnu er gjængs, vi giver nu Penge aarlig 20 ß. Anno 1669 paa Høstethinget fremkom en fordrukken Mand, hed Ole Oppem, kaldes ogsaa Bagge-Maagen. Han tilspurgte Fogden Kristen Kristensen, hvad Ret han havde til at tage den Gier-Sau. Fogden svarede: "Jeg kræver dig ingen Sau". Saa sagde Manden til Almuen: "Det hører I alle, nu er den Sau ganske afskaffet". Saa blev derom ikke videre talt den Tid, og Almuen havde ingen Skyld derudi, men Bagge-Maagen tog sig det for alene. Noget før Jul kom Brev til Lensmand, at han skulde slutte den Mand i Jern og føre ham paa Slottet (ɔ: Akershus). Manden blev fangen om Natten, han laa i Seng, og en Sergeant tilskikket at følge hannem paa Slottet. To Brødre tog sig for og red om Bygden og samlede med sig nogle enfoldige Mænd og reiste efter og naaede hannem paa Nes og tog Manden med Vold igjen; de kom hjem med Manden og var meget glade og frimodige og havde en stor Latter deraf og sagde: Got bi os, vi turde tage Manden igjen. Noget efter Jul 1670 opskikkede Fogden en Hob Ryttere paa 16 Mand, som blev indlagt paa Almuen, og som Vinterthinget holdtes, blev befalet alle Soldater at staa paa Thinget med fulde Gevær med Lod og Krud og tændt Lunte og alle Ryttere med deres fulde Berystning. Almuen var noget underlig ved dette, ligesom de vilde reist Krig med dem. Der blev ikke videre talt om den Handel paa Thinget, men Fogden reiste ud igjen, og Rytterne laa igjen, til Isen vilde falde ned i Mai Maaned; som Veiene blev tørre, kom Brev til Lensmanden, at han skulde fængsle Ole Oppem og de 2de Brødre og skikke dem alle paa Akershus Slot, som ogsaa blev gjort og efterkommet; den ene brød sig ud og kom hjem igjen og gik fredløs, de 2de sad igjen en Tid lang, til de finge løse sig med Penge. Ole Bagge-Maagen maatte udsætte sin Gaard Oppem til Arne Hastorn for 200 Rdlr. at løse sig med".

**) Under 28de April 1663 beordredes Kantsleren Ove Bjelke at nedsende til Bremerholm 8 navngivne Personer, som "formedelst Rebellion i Udskrivningen og Drab begaaet paa Løitnant Vilhelm" var dømte i Kongens Naade og Unaade.

i Tiden nærmest efter Hyldingen en sterk Gjæring. Denne reiste sig oprindelig fra en Proces om Lesje Jernverk, som førtes mellem Fronspresten, den lærde Provst Magister Ivar Pederssøn Adolphus (eller Petr-Adolphus) og Gudbrandsdalens tidligere Foged Jørgen Filipssøn, der begge havde indlagt sig betydelige Fortjenester ved Throndhjems Lens Tilbageerobring 1658. Da Herredagen i 1661 havde tildømt Jørgen Filipssøn Verket, benyttede Provsten sig af det Misnøie, som herskede i Gudbrandsdalen mod Jørgen Filipssøn og hans Svoger og Eftermand i Fogedembedet Jens Madssøn til at faa en Almuereisning i Stand, og det lykkedes ham virkelig ogsaa at faa indledet en Undersøgelse af disse Mænds Embedsfærd. Til disse Momenter kom efterhaanden flere andre der var begrundede i den Forandring i alle Forhold, som Enevældet affødte. Bevægelsen forplantede sig videre over Oplandene, saaledes til Ringsaker, hvor to Kapellaner Alf Pederssøn, Fronsprestens Broder, og Didrik Muus, en Sorenskriversøn, laa i Strid om, hvem af dem skulde faa Kaldet efter den udlevede Sogneprest Jens Kristoferssøn. Reisningen bragte mangt og meget for Lyset, der viser, hvor stor Raaddenskab der herskede i det norske Samfund paa denne Tid; men den døde dog efterhaanden hen, da den egentlige Hovedmand Magister Iver faldt fra (1665) og Hr. Alf Pederssøn opnaaede at sætte sine Fordringer paa Ringsaker Kald igjennem.

I nær Forbindelse med disse Optøier stod vistnok et Statholderskifte i Norge. Under 17de September 1661 var Iver Krabbe til Jordberg og Vemmetofte bleven ansat som Landets Statholder og tiltraadte i det følgende Aar sit Embede. Denne, som under Krigen paa den norske Grænse havde indlagt sig megen Fortjeneste som General og ansaas for Hovedet for den skaanske Adel, havde paa Stændermødet i 1660 stillet sig i skarp Opposition ligeover for Kongens Planer, ja havde endog ladet sig forlyde med, at han vilde gaa i svensk Tjeneste, havde saaledes forsonet sig med den nye Tingenes Orden, skjønbt Venskabet mellem ham og Kongen aldrig blev synderlig varmt. I Norge blev han endda mindre likt, navnlig fordi han uden tilstrækkelig Undersøgelse tog Parti for de Embedsmænd, som af Almuen var blevne beskyldte for Udsugelser og mislig Embedsfærd. I det hele taget var det de samme Anker, som havde været fremførte mod Nils Trolle, som nu blev rettede mod den nye Statholder. Der er ogsaa adskilligt, som tyder hen paa, at han ikke var de vanskelige Forhold, hvori han blev sat, fuldt ud voxen, ihvorvel der i Danmark gik et stort Ord af hans Dygtighed. I ethvert Fald blev hans Virksomhed her ikke af lang Varighed, idet han den 20de Januar 1664 blev afløst af Ulrik Fredrik Gyldenløve.

Denne, hvis Navn endnu lever i Almuens Sagn og Minde, var uægte Søn af Kong Fredrik III og en holstensk (eller bremisk) Jomfru Margreta Pape eller Pappen. Han var født den 4de Juni 1638 og opfostredes ved Faderens Hof. Det evnerige Barn var høit elsket, ikke blot af Faderen, men ogsaa af den stolte Sofia Amalia; ja, man saa hende

Statholder Ulrik Fredrik Gyldenløve.

endog ofte gaa med Ægtefællens Frillesøn paa Armen, før hun selv var bleven Moder. Forøvrigt ved man ikke ret meget om hans Opvæxt. Under Kjøbenhavns Beleiring havde han gjort Tjeneste som Oberst og deltog i 1659 i Slaget ved Nyborg, om hvis lykkelige Udgang han overbragte Kongen den første Efterretning. Omtrent ved samme Tid indgik han i største Hemmelighed Ægteskab med den danske Adelsdame Sofia Urne; men Kongen negtede at godkjende dette Giftermaal, og hans Hustru maatte efter at have født den unge Gyldenløve to Sønner, der senere under 1ste Mai 1682 af Kong Kristian V erklæredes for Friherrer af Løvendal, trække sig tilbage til Itzehoe Kloster. Allerede den 16de December 1660 ægtede Gyldenløve den smukke, men letsindige Maria Grubbe, Datter af Erik Grubbe til Thiele. Dette Ægteskab var barnløst og i høieste Grad ulykkeligt; der var vistnok Utroskab paa begge Sider, og tilsidst blev det hævet ved Dom af 14de Oktober 1670.*) Et Aars Tid efter sit nye Giftermaal begav Gyldenløve sig med kongelig Tilladelse til Udlandet, hvor han først var i fransk, senere i spansk Tjeneste. I den sidste Stilling deltog han i Krigen mod Portugiserne og ophøiedes til Grande af Spanien. Sin Stilling som Statholder i Norge ses han at have tiltraadt i Løbet af Vaaren 1664.

Ved sin Ligefremhed, Retsindighed og, man kan lægge til, ved et fint Smigreri forstod han snart at vinde det norske Folks Hjerte, og vi har en Gjenlyd heraf i Karl Deichmans Skildring af hans Personlighed: "Nordmændene ansaa ham som sin Skytshelgen og havde en synderlig Veneration for denne Herre formedelst hans prægtige Opførsel, populære Omgang, tapre Anførsel og lystige Levnet. Han tog dem og i alle Ting i Protektion, særdeles Almuen, den han forsvarede mod alle Exekutioner og ubillige Paalæg. Han var istand til at bringe Almuen til, hvad han vilde, han hørte selv Folkets Klager og lod dem sjelden gaa utrøstede fra sig. Fjeldbønderne kaldte ham aldrig andet end "Du Gyldenløve". Mange Historier har man om, at han ofte forklædte sig for at prøve, om deres Kjærlighed var paalidelig".**) Naar han opholdt sig i Norge, laa han stadig paa Reiser her, og han lod sig ikke afskrække af Reiselivets Besværligheder. Aaret efter sit Komme til Norge foretog han i Følge med sin Gemalinde en Reise

*) Efter at være skilt fra Gyldenløve drog Maria Grubbe, der havde faaet en betydelig Sum Penge til sin Disposition, til Udlandet, hvor hun i et vildt Levnet satte alt overstyr. Efter Hjemkomsten ægtede hun den halvgale Justitsraad Palle Dyre til Trinderup, fra hvem hun paa Grund af Hor blev skilt ved Dom af 23de Marts 1691. Tilsidst ægtede hun Ladefogden Søren Sørensen Møller, med hvem hun levede i Borrehuset paa Falster i Ufred, Armod og Fornedrelse, og dog, efter hvad hun paastod for Ludvig Holberg, der i 1711 besøgte hende her, langt mere tilfreds, end hun havde været under Samlivet med den mægtige norske Statholder. Som bekjendt har den ulykkelige Kvindes Liv afgivet et rigt Stof for danske Novellister og Romanforfattere i vort Aarhundrede.

**) Anført efter L. Daae, Det gamle Kristiania (2den Udg.), S. 113.

omkring i Landet og besøgte paa denne Bergen. I Hofnagels Optegnelser findes der en Beretning om hans Ankomst, Modtagelse og Ophold, om hans Kirkegang, om hans natlige Svir hos Tolderen Peder Pedersen, da han "i Lystighed" slog Ruderne ind paa Raadstuen, samt om de Prøver, han aflagde paa sin Færdighed i Skydning, idet han som Fuglekonge tog de udsatte Præmier. Da han paa en Reise til Throndhjem kom gjennem Orkedalen, hørte han Tale om en Søn af Ørlandspresten, som af sin sjeldne Styrke kaldtes "den norske Bjørn". Gyldenløve udæskede ham strax til Styrkeprøve med de Ord: "Er du den norske Bjørn, saa vil jeg friste, om du kan tage Tag med Løven." To Aar efter var han paany i Bergen, hvor han den 10de Juli deltog i Fugleskydningen. Tilbageveien til Kristiania lagde han over Hardanger-Vidden og Hallingdal, og denne hans Færd lever endnu i Bygdesagnet.**)

Ihvorvel Gyldenløve ikke paa langt nær kan have havt sin Faders omfattende Lærdom, indtager han dog i Kundskabsfylde en fremragende Plads blandt dem, som har indehavt administrative Embeder hertillands. Han var en Ven og Beskytter af de Videnskabsmænd og Forfattere, vort Land paa denne Tid havde at opvise. Den tidligere omtalte Provst, Magister Iver Pedersøn Adolphus til Fron, som paa Grund af sin Delagtighed i de gudbrandsdalske Optøier var bleven suspenderet, lod han efter selv at have undersøgt hans Sag, gjenindsætte i Embedet, og denne takkede ham derfor i en endnu utrykt Skrivelse paa elegant Latin, der er Forfatteren af medulla oratoria**) værdig. Han var den lærde Bergens-Biskop Nils Randulf oprigtig hengiven, og saa ofte han besøgte Bergen, undlod han aldrig at aflægge Presten Ambrosius Hardenbech og hans mere bekjendte Hustru, Digterinden Dorothea Engelbrektsdatter, et Besøg. Især nærede han en levende Interesse for Bearbeidelsen af Landets Historie. Den bergenske Lektor Arnoldus de Fine opmuntrede han saaledes til at forfatte en Norges Historie og skaffede ham i denne Anledning Tilsagn om det første ledige Bispedømme i Norge. Ogsaa de lærde Brødre Melchior og Jonas Ramus fandt i ham en formaaende Velynder, og den sidstnævnte af dem dedicerede ham ogsaa sit i Kristiania i Aaret 1689 udkomne Verk, Nori regnum. Af saadanne Exempler kan der

*) I Hallingdal fortæller Bygdesagnet endnu den Dag idag om, hvorledes han drev Spilopper med de troskyldige og ligefremme Bondegutter og morede sig over deres nokssaa drøie Svar. (J. E. Nielsen, Segnir fra Hallingdal, S. 72 f.) Paa Aals Prestegaard findes vistnok endnu bevaret en Rude, hvorpaa han med sin Diamantring har ridset

"Den 20de Juli 1667.
Omnia si perdas, famam servare memento†)
U. F. Glew."

Men der lever dog ogsaa i forskjellige Bygder et mindre godt Ord efter ham om hans raa Sandselighed. I Gudbrandsdalen findes der en anset Æt, som udleder sin Herkomst fra Statholderen og en Dølejente.

**) Se Bd. IV, S. 850.

†) Om du end taber alt, saa husk dog at redde dit Rygte.

vistnok opdrives flere. Men Gyldenløves historiske Interesser skaffede sig ogsaa paa andre Maader et smukt Udslag. Han maa saaledes have været særdeles fortrolig med Landets lokale Sagn, hvorom hans Betænkninger ikke

19. Gyldenløves Forslag til Kapellet paa Hovedøen, hvor de i Halvardskirken fundne norske Kongers Ben skulde bevares.

sjelden afgiver Vidnesbyrd. Det fortjener ogsaa at mindes, at han i sin Tid agtede at opføre et Gravkapel paa Hovedøen, hvor de jordiske Rester af de fire i Halvardskirken begravede norske Konger kunde bisættes, efterat denne Kirkes Nedbrydning i Aaret 1667 var bleven besluttet. Det maa

dog beklages, at denne Plan paa Grund af Tidernes Pinagtighed og den kort efter udbrudte Krig ikke blev gjennemført.*)

I Aarenes Løb blev Forholdet mellem det norske Folk og Gyldenløve mere og mere hjerteligt, og skjønt der ved Statholderens Personlighed heftede mange Brøst, saa Nordmændene aldeles bort fra dem og overførte paa ham den Huldskab og Troskab, hvormed deres Forfædre havde hyldet sine egne indfødte Konger. Ganske vist var Gyldenløve i mangt og meget en flygtig Herre, men der var god Bund i ham, og den fine livsglade Verdensmand holdt virkelig af det Folk, hvis Ve og Vel han skulde paase. Var der end de første Aar af hans Statholdertid meget af Popularitetsjageri i hans Optræden ligeoverfor de norske Bønder, antog denne dog snart Karakter af sand Agtelse og Hengivenhed, og han var virkelig Folkets Tillid værdig. Der er ingen Grund til at tro, at han har været i Besiddelse af overordentlig Begavelse i nogen Retning, hverken som Statsmand eller som General; men han havde et hurtigt Nemme, en skarp Opfatning og fremfor alt en god Villie. Hvor hans Erfaring ikke strakte til, modtog han gjerne Veiledning, og som Talsmand for Nationens Ønsker, der frembares for ham med stor Uforbeholdenhed, var han ialfald utrættelig. Det staar derfor ikke

---

*) Oplysninger herom findes i en Forestilling fra Gyldenløve, dateret Akershus 11te April 1674, der lyder saaledes:

"Allernaadigste Konge og Herre!

Saasom den gamle Oslo Kirke alt siden mange Aar er forfalden og nu ligger ganske under Fødderne, udi hvilken er funden fire norske Konger udi Muren at være begravne, nemlig Kong Harald [d. e. Sigurd] "Jerusalafahr," Kong Magnus, Kong Inge og unge Kong Haakon, saa haver jeg, henseende til Guds Ære, underdanigste Veneration og Respekt til Kongerne, resolveret at lade igjen bygge et smukt Kapel af Sten og tækt med Bly eller Kobber paa en Klippe paa Hovedø til at forvare udi Rolighed de efterblevne Kongers Ben. Men saasom den Klippe, hvorpaa bemeldte Kapel skal opbygges, er Eders Kongl. Majts Grund, saa formodes allerunderdanigst, at det udi Naade vorder optaget og mig naadigst Permission dertil gives, saa og at Ingen maa berøve eller skade bemeldte Kapel under samme Straf, som det var for nogen anden Kirke eller Gudshus.

Eders Kgl Majts
allerunderdanigste Tjener
U. F. Gyldenløve".

Paa dette Forslag, der var ledsaget af en Tegning til det paatænkte Kapel (gjengiven S. 129), faldt der under 28de Juli 1674 følgende kongelige Resolution:

"Chr. V. Vor synderlige Gunst og Bevaagenhed tilforn!

Vid, at Vi efter dit eget allerunderdanigst gjorte Forslag og Begjæring allernaadigst tilfreds ere, at du et Kapel af Sten og tækt enten med Bly eller Kobber paa en Os tilhørende Klippe paa Hovedø der i Akershus Stift i vort Rige Norge maa lade opsætte, hvorudi de i den øde Oslo Kirke forefundne fire norske Kongers Ben kan henlægges og forvares under den Beskjærmelse, at saafremt nogen sig skulde understaa samme Kapel at berøve eller skade, de da ligesom det paa en Kirke kunde være begaaet, derfor tilbørligen straffes og til Rette stande skal. Dermed sker vor Villie."

til at negte, at han har havt sin store Andel i de betydningsfulde Reformer, som under hans Statholderskab blev gjennemførte hertillands. Paa den anden Side maa det dog antages, at hans Stilling allerede fra første Stund af i væsentlig Grad blev styrket ved det Forhold, hvori han i Kong Fredriks Tid stod til den opgaaende Stjerne Peter Schumacher. Mellem dem bestod der et saa venskabeligt Forhold, at man nok skulde have kunnet vente, at det vilde have været af Varighed. De kaldte hinanden for Sokrates og Alkibiades. Schumacher hjalp Gyldenløve ud af de mangehaande Vanskeligheder, han ved sit flygtige Væsen indviklede sig i, og Gyldenløve var Schumachers Forsvarer ved Hoffet. Vilde en eller anden hakke paa Vintappersønnen, fik han strax Gyldenløve paa Nakken, og denne var en Uven, som ikke var at

20. Statholder Gyldenløves Segl.

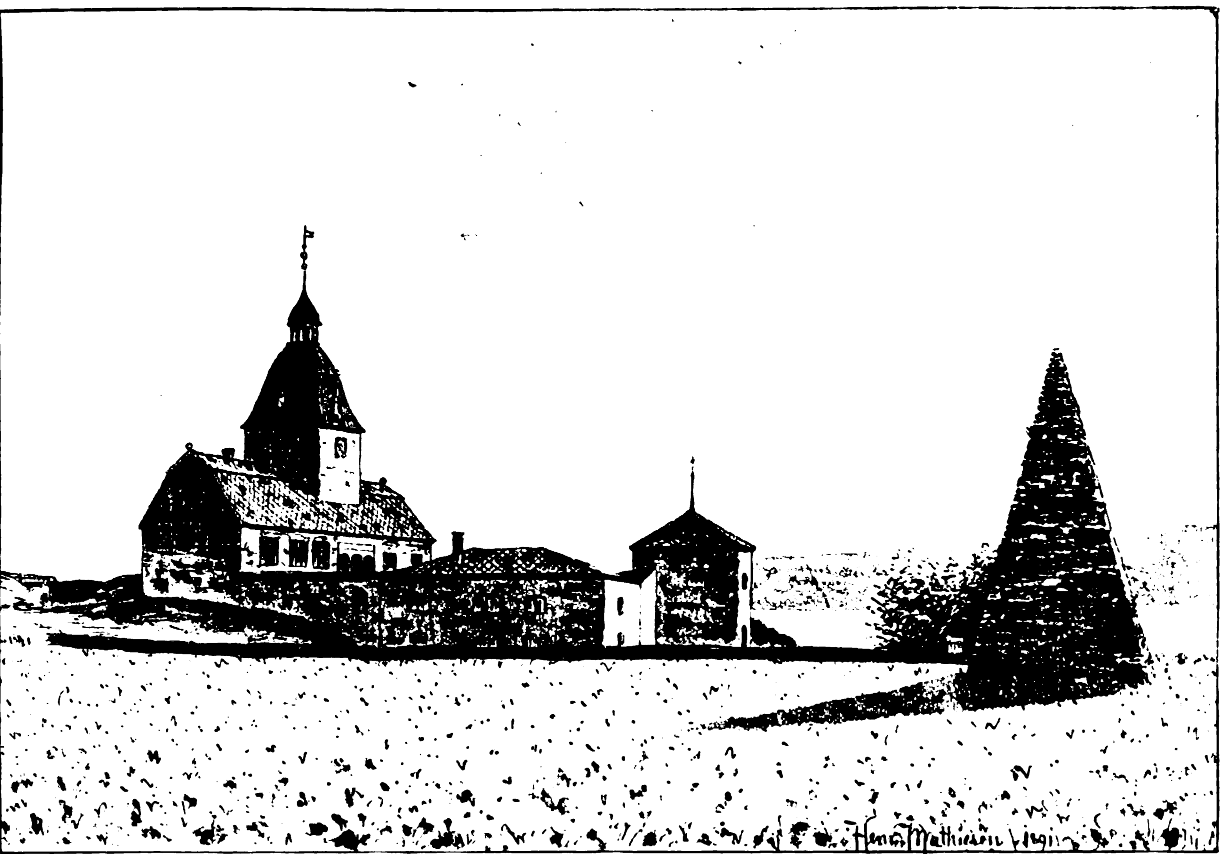
spøge med. Der laa paa Bunden af denne Karakter et intenst og vildt Had, der vistnok for en Tid kunde maskeres, men til Gjengjæld satte ud over alle Skranker, naar det først havde faaet frie Tøiler. "De er", skriver han i 1669 til Schumacher, "den trofasteste og bedste af alle mine Venner. Mine eneste Frænder er jo kongelige Personer, som jeg er knyttet til ved Pligt og ved den dybeste Ærbødighed. Ja, saa har jeg jo nogle saakaldte Venner, der slutter sig til mig paa Grund af min Stilling og ei for min Persons Skyld; slige Folk betragter jeg som lidet bedre end Fiender".

Ved Siden af Gyldenløve, der er en fuldblods Repræsentant for den Tid, som var oprunden med Enevældet, deler dog ogsaa enkelte af de høiere norske Embedsmænd Fortjenesten for Gjennemførelsen af den nye Tingenes Orden, og blandt disse fortjener utvivlsomt Kantsler Ove Bjelke til Østraat især at nævnes. Ganske vist har denne i mangt og meget været Gyldenløves

diametrale Modsætning; i ikke faa Henseender har de dog Berøringspunkter. Ihvorvel hans Navn ikke er bleven sat i Forbindelse med nogen betydningsfuldere Reform, har han dog ved sit Arbeide i de forskjellige Kommissioner, som blev nedsatte efter Enevældets Indførelse, utvivlsomt havt sin betydelige Andel i, hvad der blev udrettet. Han udmerkede sig vistnok ikke ved overlegne Aandsgaver, men han var en jevn og retsindig Mand, der tog sig med Iver af sine Lens Opkomst. Endnu i Begyndelsen af vort Aarhundrede levede hans Minde hos den nordenfjeldske Almue. Ligesom Gyldenløve havde han videnskabelige Interesser, navnlig i fædrelandshistorisk Retning. Paa sit Herresæde Østraat, hvis nuværende Bygninger han i Midten af 1650-Aarene efter sin anden Hustrus, Fru Regitse Geddes, Ønske opførte, havde han samlet et ikke ubetydeligt Bibliothek og et Naturaliekabinet, der især var rigt paa norske Ertser og Mineralier. Han stod ogsaa i Forbindelse med flere af Samtidens Videnskabsmænd, der omtaler ham som deres Beskytter og hjælpsomme Mæcen. Han døde 1674 i sin Fødeby Throndhjem, hvor han i sine sidste otte Leveaar havde resideret som Stiftamtmand. Kantslerværdigheden, som efter Overhofrettens Oprettelse havde tabt saagodtsom al Betydning, gik efter hans Død over til Svogeren Johan Fredrik Marschalk, der tidligere havde været Vicekantsler, og efter hvis Afgang den for bestandig nedlagdes.

Den dansk-norske Regjerings Udenrigspolitik efter 1660. Slaget paa Bergens Vaag 2den August 1665. Krig med England (1666—67).

Naar det i forholdsvis kort Tid lykkedes Kong Fredrik III at faa Enevældet befæstet, skyldtes dette for en ikke ringe Del den Omstændighed, at den nye Regjering fik arbeide i Ro. Der blev ogsaa fra Kongens Side udfoldet de mest ufortrødne Bestræbelser for at opretholde et venskabeligt Forhold til de fremmede Magter. Navnlig finder man, at der foregik et Omslag i den gjennem et helt Aarhundrede fulgte Politik overfor Sverige. Medens den dansk-norske Stat hidtil havde beflittet sig paa at holde Spændingen med dette Rige vedlige, gaar Regjeringens Bestræbelser efter Kjøbenhavnerfreden ud paa at søge en Tilnærmelse til den svenske, og den lægger herunder en næsten pinlig Omstændighed for Dagen. Ogsaa paa den udenrigske Politiks Omraade tør Hannibal Sehested, der, som hans saakaldte politiske Testament noksom viser, ansaa Fred og Venskab

Austraat Herregaard paa Ørlandet, bygget af den norske Rigskantsler Ove Bjelke 1665—1666; i Forgrunden en Pyramide med Bjelkes og fleres Vaaben, i Baggrunden tilhøire Skjørnfjorden, tilvenstre Borgklintan, hvorpaa der i Oldtiden har ligget en Bygdeborg.

med Sverige som en Livsbetingelse for de forenede Riger, saaledes have øvet betydelig Indflydelse, og senere viste Schumacher at han hyldede den samme Opfatning.

I Kong Fredriks sidste Regjeringstid ser vi derfor Regjeringen ved Indgaaelsen af Forbund med fremmede Magter stadig holde skarpt Udkig med Sverige; viste det sig, at dette Rige paa nogen Maade kunde tage Anledning til at yppe Kiv, var den strax villig til at trække sig tilbage, selv om den paatænkte Alliance kunde frembyde de største Fordele for de forenede Riger.

Under 9de Oktober 1649 var der sluttet en Alliancetraktat med Nederlandene, der først skulde udløbe i 1681, ifølge hvilken begge Magter var forpligtede til at understøtte hinanden mod enhver Fiende med en Hær paa 6000 Mand. Dette Forbund hindrede dog ikke den dansk-norske Regjering fra den 13de Februar 1661 at slutte et Handels- og Forsvarsforbund med den engelske Konge Karl II, der paa Grund af den Deltagelse, han i sin Landflygtighed havde mødt hos Kong Fredrik, lovede at indbefatte den dansk-norske Stat i alle de Forbund, han maatte slutte med andre Magter. For Handelens Vedkommende indrømmedes der de to Rigers Fartøier uhindret Adgang til hinandens Havne efter de for hvert Rige gjældende Regler; Søfolk af det ene Land skulde have Tilladelse til at bære Vaaben under Opholdet i Havnene eller Reiser gjennem Provinserne i det andet. Dog skulde det ikke være tilladt mere end 6 engelske Krigsskibe ad Gangen at løbe ind i en dansk-norsk Havn eller omvendt, med mindre Storm, Havari eller anden gyldig Aarsag i Havsnød gjorde det nødvendigt.

Af endnu større Rækkevidde blev det Forbund, som i 1663 blev sluttet med Frankrige. I Mai Maaned 1662 begav Hannibal Sehested sig til Frankrig, hvorhen han ankom i September efter i Mellemtiden at have gjæstet England og Holland; mellem disse Riger herskede der nemlig allerede sterk Spænding, som truede med at ende i voldsomt Brud, og Sehested fandt det derfor raadeligst først at sondere Stemningen. Efter sit Komme til Frankrige aabnede han strax Forhandlinger om en Handels- og Forbundstraktat med dette Land. En Handelstraktat blev ogsaa sluttet den 14de Februar 1663; et Forsvarsforbund paa 10 Aar blev derimod først sluttet den 3die August, og dette gik ud paa, at begge Parter skulde være indbefattede i alle de Forbund, som blev sluttede i denne Tid.

Den dansk-norske Konge lovede at indtræde i det saakaldte Rhinforbund, som Frankrige siden 1658 havde stræbt at tilveiebringe, og som gik ud paa at opretholde Westfalerfreden. Kom dette Forbund ikke istand, skulde den dansk-norske Konge i Tilfælde af Krig bistaa Frankrige og Sverige med at beskytte disse Magters tyske Forbundsfæller. Hver af Parterne skulde stille 8000 Mand i Marken, og til den danske Hærs Underholding skulde Frankrige yde 300000 Rdlr. i aarlige Subsidier. Blev den dansk-norske Stat

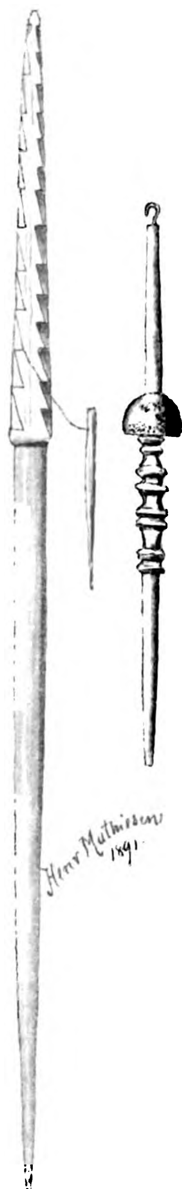
angreben af Sverige, skulde Frankrige ikke være forpligtet til at understøtte de forenede Riger med Tropper eller Angreb paa de svenske Lande, men alene udrede 400000 Rigsdaler aarlig i Subsidier, med mindre de danske Tropper var sysselsatte i Tyskland mod Frankriges Fiender, i hvilket Tilfælde Frankrige skulde sende Danmark Hjælpetropper. Man havde gjort sikker Regning paa, at Sverige skulde tiltræde dette Forbund, som man paa Forhaand kaldte Tripplealliancen; men dette glap, idet Svenskerne paastod, at det saaledes indgaaede Forbund var rettet mod dem, ja det lader endog til, at det nær var kommet til Brud mellem Sverige og den dansk-norske Stat. Den franske Konge bestræbte sig vistnok for at gjøre det indlysende for den svenske Formynderregjering, at det maatte ligge i Sveriges egen Interesse at faa Danmark draget bort fra sin tidligere Forbindelse med det østerrigske Hus. Men disse Forestillinger frugtede intet, og Forholdet mellem de to gamle Forbundsfæller blev temmelig kjøligt. Det var imidlertid Ludvig XIV meget magtpaaliggende at faa en Alliance istand mellem Nord-Europas Stater, der kunde afgive en sikker Støtte for de Planer, han omgikkes med, og han sendte derfor om Høsten Baron Hugo Terlon, der i lang Tid havde været hans Gesandt ved det svenske Hof, til Stockholm for at bringe Regjeringen der paa andre Tanker. Denne skulde lægge Reisen om Kjøbenhavn, hvor han skulde forsikre Kong Fredrik om, at den franske Konge ikke i nogen Henseende vilde indlade sig med det svenske Hof i noget, som kunde være stridende med den mellem Frankrige og Danmark-Norge oprettede Traktat. Han skulde derhos formaa Hannibal Sehested til at slaa ham Følge til Stockholm, hvor Traktatens Indhold skulde meddeles med Undtagelse af de hemmelige Artikler, som paa ingen Maade maatte røbes, for paa denne Maade at faa Vanskelighederne udjevnede. Men Terlon fik maget det saa, at han kom til at reise alene, og det gik vel derfor ogsaa, som det gik. Det lykkedes nemlig ikke Terlon under hans fire Maaneder lange Ophold i Stockholm at formaa den svenske Regjering til at tiltræde Forsvarsforbundet med den danske Konge; tvertimod ansaa den disse Planer for et Forsøg paa at nedsætte Sveriges Indflydelse i det tyske Rige til Fordel for den dansk-norske Stat, som herigjennem skulde aabnes Adgang til at indtage Sveriges Plads. Den hævdede derhos, at Sverige og Frankrige i Forening var mægtige nok til at holde det østerrigske Hus Stangen, saa Danmark-Norges Tiltræden af Forbundet var overflødig. Terlon maatte derfor i April Maaned vende tilbage med uforrettet Sag. Saaledes var den dansk-norske Konges Bestræbelser for at skabe et Forbund mellem de tre nordiske Riger denne Gang strandede paa den svenske Regjerings Modvillie.

I Aaret 1664 havde Karl II af England begyndt Krig med den hollandske Republik, nærmest alene for herved at presse Parliamentet til overordentlige Bevilgninger, hvorved han kunde sættes istand til at betale den

uhyre Gjæld, han ved sin Ødselhed havde sat sig i. Alligevel var denne Krig meget populær i England, hvor man saa skjævt til det betydelige Forsprang, som den hollandske Handel og Skibsfart fremdeles beholdt, og som Navigationsakten endnu ikke paa langt nær havde magtet at udjevne.*) Skjønt Kongen paa faa Aars Tid ved sin hele Optræden havde vakt en sterk Opposition mod sig, bevilgede Parliamentet af disse Grunde villig betydelige Summer til Krigen. Denne blev fra Englændernes Side begyndt paa en meget underfundig Maade. Længe før Krigen blev erklæret, underkastede de sig de hollandske Kolonier paa Guineakysten og i Nordamerika samt opsnappede ved udsendte Kapere et overordentligt stort Antal hollandske Koffardimænd. Først et helt Aar, efterat Krigen i Virkeligheden var begyndt, udfærdigedes Krigserklæringen (4de Marts 1665).

Allerede under dette krigerske Forspil søgte hver især af de stridende Parter at vinde Nabomagterne for sig. Den franske Regjering var vistnok traktatmæssig forpligtet til at bistaa Holland; men den holdt sig i det længste neutral. Thi intet passede bedre ind i Ludvig XIV's hele Politik, end at England og Holland svækkede hinanden, saa ingen af dem blev istand til at modsætte sig hans herskelystne Planer, der gik ud paa at indlemme de spanske Nederlande i Frankrige. Først i Januar 1666 stillede han sig paa Hollands Side og udfærdigede sin Krigserklæring mod England.

Ogsaa til den dansk-norske Stats Venskab og Understøttelse beilede de krigførende Magter. Efterat de engelske Orlogsflaader paa det nærmeste havde forstyrret Hollændernes Handel paa Middelhavet og de uden-europæiske

21. Haandten fra Hallingdal. Universitetets Oldsagsamling.

*) Et Begreb om Hollændernes Stilling som handlende og søfarende Nation kan man danne sig, naar man erfarer, at i 1650 var den engelske Handel kun en Femtedel af den hollandske Omsætning. Endnu i 1696, da Hollændernes Handel og Skibsfart havde lidt betydelige Afbræk ved den engelske Navigationsakt, Krigene med England og andre tilstødende Omstændigheder, maalte den hollandske Handelsmarine 900000 Tons, medens Englands udgjorde 500000 Tons. De øvrige europæiske Nationers Handelsflaader havde ikke mere end 200000 Tons tilsammen.

Farvande, var det England af største Vigtighed ogsaa at faa de dansk-norske Havne og Østersøen lukkede for dem; paa samme Tid var det et Livsspørgsmaal for Hollænderne at holde Forbindelsen her aaben. Hertil kom ogsaa, at Besætningerne paa deres Handels- og Krigsflaade for en væsentlig Del bestod af norske Matroser, og blev disse i Tilfælde af et Brud med den dansk-norske Regjering tilbagekaldte, vilde Hollænderne blive lammede i sin hele Virksomhed. Hvad enten den dansk-norske Konge erklærede sig for den ene eller den anden af de stridende Parter, vilde han saaledes kunne lægge et tungt Lod i Vægtskaalen. Han forhastede sig dog aldeles ikke med at fatte nogen endelig Bestemmelse, men holdt saalænge som muligt Underhandlingerne svævende.

Disse blev fra Englands Side indledede i September 1664, idet Sir Gilbert Talbot sendtes som overordentlig Gesandt til Kjøbenhavn, og fortsattes i Aarets sidste Maaneder af Ambassadøren Earlen af Carlisle. Fra Hollændernes Side førtes Underhandlingerne først ved Residenten Jakob le Maire og fra Vaaren 1665 af den overordentlige Gesandt van Amerongen.

Det danske Hofs Stilling overfor de krigsførende Magter var allerede uden dette dobbelte Tryk i og for sig meget vanskelig, da det ved sine forskjellige i Tidernes Løb sluttede Allianceer havde indgaaet paa Forpligtelser, som stod i Strid med hinanden. Stillede det sig paa den ene Magts Side, vilde Følgen heraf ufeilbarligen blive et Angreb fra den anden Kant. Selv var de forenede Riger langtfra rustede til at modtage et saadant, og Erfaringen havde noksom vist, at der ikke kunde gjøres Regning paa betimelig og kraftig Understøttelse fra Forbundsfællens Side. Hertil kom, at det dansk-norske Hof maatte tage Hensyn saavel til Frankriges som til Sveriges Holdning. Hvad det første Rige angaar, øvede dets Politik en bestemmende Indflydelse paa Kjøbenhavner-Hoffets, og Sverige stod altid som en Trusel i Baggrunden. Erklærede den dansk-norske Stat sig for Holland, kunde man paa det allernærmeste være forsikret om, at Sverige stillede sig paa Modpartens Side, og omvendt, og en yderligere Udstykning af det sterkt beklippede dansk-norske Landomraade vilde blive den uundgaaelige Følge heraf. Selv om Kong Fredrik III ikke allerede af Naturen havde været forsigtig og betænksom indtil Ængstelighed, saa paabød hele Situationens Vanskelighed ham at gaa varsomt tilverks. Han slog derfor ind paa en Politik, som just ikke var ærlig og aaben, men paa den anden Side skaffede ham Tid til at omraade sig. Han indlod sig nemlig i Underhandlinger baade med England og Holland, svarede undvigende paa alle Fordringer, de opstillede, men søgte ved at give gode Ord og betingede Løfter til begge Side at forhale den endelige Afgjørelse. Paa den ene Side vægrede han sig ved at efterkomme Englændernes Forlangende om at bryde med Holland, paa den anden havde han fuldt op af Paaskud til at unddrage dette Rige den Hjælp, som det efter Traktaten af 1657 kunde forlange af ham.

Til Trods for dette Spilfægteri var det dansk-norske Hof i Virkelig-

heden dog mest tilbøieligt til at tage Parti for England. Ved sin Indblanding i Stridighederne mellem de nordiske Magter havde Hollænderne skaffet sig Begunstigelser for sin Handel, som maatte falde de forenede Riger i høieste Grad trykkende; de betydelige Lettelser, som var Hollænderne tilstaaede med Hensyn til Toldklareringerne i Øresund og i de norske Havne, var af deres Kjøbmænd blevne misbrugte paa skammeligste Vis, og de Besværinger, som fra den dansk-norske Regjerings Side var fremførte herimod, havde kun baaret lidet varige Frugter. Hertil kom ogsaa forskjellige andre Klagemaal.*) Ganske vist kunde den dansk-norske Stat synes at staa i Taknemmelighedsgjæld til Hollænderne for den Hjælp, som disse under den sidste svenske

22. Sølvske, tildels forgyldt, kommen fra Hammerfest. Indvendig staar: Tale Halver Son 1617. Universitetets Oldsagsamling.

*) Allerede før Krigen udbrød, havde baade Sverige og den dansk-norske Stat Kolonier paa Guineakysten. Under Krigen havde en dansk Kaperkaptein Karlof erobret de svenske Forter og Faktorier, som ved Roskildefreden gik over til dansk Eiendom mod, at Sverige fik en Erstatning paa 300,000 Rdlr. Hollænderne passede imidlertid sit Snit og indbildte Danskerne her, at den dansk-norske Stat var opløst, hvorved de narrede disse til at overlade sig Forterne og Handelspladsene; ihvorvel Danskerne dels ved Underhandlinger, dels ved Vaabenmagt søgte at faa Forterne tilbage, lykkedes det ikke. En Hær og en Transportflaade, som Kong Fredrik under Krigen havde hyret i Zeeland, var af Generalstaterne bleven opløst før Afreisen, uden at Kong Fredrik havde faaet Vederlag derfor. I 1658 havde Kong Fredrik III laant 600,000 Gylden af den hollandske Regjering og vilde siden likvidere Beløbet i en ligesaa stor Fordring, han havde paa Holland. Men dette vilde ikke Hollænderne og fandt paa at tage sig betalt for Gjælden i den Told, som skulde erlægges i de norske Havne. De kundgjorde derfor, at de hollandske Skippere, som for paa Norge, for Fremtiden skulde betale Tolden til det hollandske Admiralitet, og de herfor modtagne Kvitteringer skulde de levere paa Toldkamrene i de norske Havne. Men heri vilde Kong Fredrik naturligvis ikke finde sig, og den nærmeste Følge blev, at de hollandske Skippere maatte betale Told baade i Holland og i Norge. Endelig havde Hollænderne tilbageholdt de 6000 Gylden aarlig, som de havde tilstaaet den dansk-norske Prinsesse Fredrikke Amalie i Faddergave.

Krig havde ydet. Men det var dog netop deres hele Optræden i denne, som havde forøget Danskernes Uvillie mod dem, idet de kun altfor tydelig havde lagt for Dagen, at al deres Gjøren og Laden bestemtes af lave egennyttige Bevæggrunde. Ikke uden Berettigelse kunde saaledes den dansk-norske Regjering give Hollænderne Skylden for, at Danmark-Norge ved Kjøbenhavnerfreden havde maattet gjøre saa store Afstaaelser, som Tilfældet havde været. For den dansk-norske Regjering aabnede der sig derfor nu en gunstig Anledning til gjennem en Alliance med England at afryste de hollandske Kræmmeres trykkende Aag. Ganske vist havde Hollænderne begyndt at fire ligeoverfor den dansk-norske Konge og søgt at rette paa de Misligheder, hvorover denne havde havt at besvære sig. Men der skulde mere til. Den neutrale Foranstaltning fra Kong Fredriks Side, at samtlige danske og norske Undersaatter, der opholdt sig i fremmed Tjeneste, tilbagekaldtes ved Kundgjørelse af 27de Februar 1665, føltes som et fiendtligt Skridt mod Holland, hvad det jo ogsaa i Virkeligheden var. Men en egentlig Tilnærmelse mellem den dansk-norske Stat og England fandt først Sted ude paa Sommeren 1665, efterat Hertugen af York den 3die Juni ved Lowestoffe havde tilføiet den hollandske Flaade et meget føleligt Nederlag.

Efter Krigens Udbrud var Kanalen paa Grund af Englændernes Kaperier saa at sige bleven afstængt for de hollandske Koffardimænd, som derfor nødtes til at lægge Veien nord om Skotland, hvorfra de i Tilfælde af Forfølgelse kunde søge Ly i de norske Havne. Efter Slaget ved Lowestoffe, da de engelske Orlogsmænd spillede Mester paa Farvandene, var saaledes en stor Mængde hollandske Smyrna-, Lissabon- og Vestindiefarere løbne ind til Bergen for at oppebie Konvoi. Derhos ventedes en rigt ladet Flaade af Ostindiefarere samt 12 Orlogsskibe under Admiral Ruyter, der havde gjort et rigt Bytte under Kysterne af Guinea og Amerika. De Værdier, som i Sommerens Løb vilde samles i Bergens Havn, vilde blive at regne efter Millioner og atter Millioner, og det siger sig selv, at Englænderne lagde sine Hoveder i Bløď for at finde et Middel til at faa Tag i en Del af al denne Herlighed.

Den 14de Juni havde den engelske Gesandt Sir Gilbert Talbot en Audients hos Kong Fredrik. Under denne lod Kongen nogle harmfulde Ytringer falde om den bedrøvelige Forfatning, hvori hans Riger var komne ved Hollændernes egennyttige Optræden under Fredsforhandlingerne. Sir Gilbert mente da, at han nu havde Adgang til ikke blot at skaffe sig Hollænderne fra Halsen for Fremtiden, men ogsaa til at opnaa nogen Erstatning for de Ulemper, de havde forvoldt ham. Kongen bad ham forklare sig nærmere. Sir Gilbert spurgte, om Kongen ikke vidste om den rige hollandske Handelsflaade, som dels var kommen, dels var ventende til Bergen? Kunde Kongen ikke sætte sig i Besiddelse af dette rige Bytte, før Hollænderne fik Konvoi og trak bort? Kongen svarede, at dertil udfordredes der større Styrke,

end han raadede over. Herfor vidste Sir Gilbert Raad. Han tvivlede ikke paa, sagde han, at hans Herre vilde forstrække ham med den fornødne Krigsmagt dertil; men til Vederlag maatte denne, som Ret og Billighed tilsagde, erholde en Del af det Bytte, som blev gjort. Dette fandt Kongen var ganske i sin Orden, og han overlod til Gesandten i al Hemmelighed at træffe den fornødne Afstale med sin Herre derom. Den 15de Juli havde Sir Gilbert faaet Svar paa sit Forslag fra det engelske Kabinet, og Kong Fredrik opnævnte derefter en Kommission, bestaaende af Hannibal Sehested, Feltmarskalk Hans Schack og Kristofer Gabel, til at overveie, paa hvilken Maade Planen bedst kunde bringes i Udførelse. Paa Grund af Sagens delikate Natur skulde dog ingen skriftlig Traktat opsættes. Den 20de Juli rygtedes det i Kjøbenhavn, at nu besandt Admiral Ruyter sig under den norske Kyst. Sir Gilbert sendte da strax sin Sekretær til Earlen af Sandwich, der med en Flaade krydsede i Nordsøen, for at give denne fornøden Besked, og paa samme Tid fik den kommanderende General i Bergen Generalløitnant Klaus v. Ahlefeldt Ordre til ved alle optænkelige Midler at formaa Hollænderne til at blive liggende i Havnen. Hvorledes han videre havde at forholde sig, skulde han ved en ny Expres faa Underretning om. En lignende Ordre udfærdigedes til Statholder Ulrik Fredrik Gyldenløve for det Tilfælde, at den hollandske Flaade søgte ind til Flekkerøen. Imidlertid traf Sir Gilbert og de danske Kommissarier den Afstale, at den engelske Flaade skulde gaa løs paa Hollænderne, hvor de saa maatte træffes i de norske Havne. De norske Befalhavende skulde gjøre Kvalm og protestere mod Engelskmandens Overgreb; men det var alt kun for Skinnets og Kongens gode Navns Skyld. Engelskmændene skulde frit kunne føre det gjorte Bytte over til England, hvor det skulde vurderes og deles lige mellem begge Konger. I Overensstemmelse med denne Afstale afsendtes den 24de Juli de fornødne Ordrer til Gyldenløve og Ahlefeldt tilligemed Breve fra Sir Gilbert til den engelske Admiral, som de norske Autoriteter skulde overrække ham, idet de for et Syns Skyld skulde forhøre sig om hans Hensigt og formane ham til at afholde sig fra alle Fiendtligheder i de norske Havne. Planen til en af de mest durkdrevne politiske Kjeltringsstreger, som Nordens Historie har at opvise, var saaledes lagt; men dens Udførelse skulde imidlertid ikke gaa saa glat, som man havde ventet.

Antallet af de hollandske Skibe, som laa paa Bergens Vaag og ventede paa en gunstig Leilighed til at slippe over Nordsøen, var meget stort; 48 af dem var i Løbet af Juni og Juli indkomne fra Havnene ved Atlanterhavet og Middelhavet, og ved Udgangen af Juli Maaned løb ti svære ostindiske Skibe ind. Efter General Klaus v. Ahlefeldts Udvisning blev de alle fortøiede langs Stranden indenfor Toldboden for alle paakommende Tilfældes Skyld. Yderst laa nogle Orlogsskibe under Kommandør Peter de Bitters Kommando. Ude i Nordsøen havde en engelsk Eskadre gjort Jagt paa Ostindiefarerne,

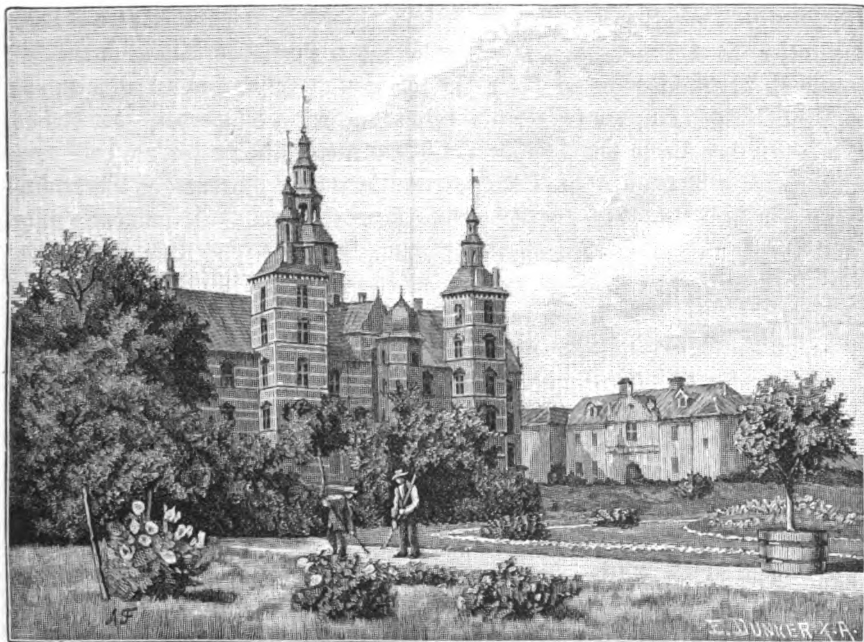
og man havde derfor anset det for raadeligst at oppebie Ruyters og Orlogsskibenes Komme; man vidste nemlig ikke, at denne allerede var sluppen ind til Ems i de samme Dage, Ostindieflaaden løb ind til Bergen.

Earlen af Sandwich krydsede imidlertid ude paa Doggersbank med hele sin Flaade og ventede efter Regjeringens Ordre paa Instruxer fra Sir Gilbert Talbot. Tiden faldt ham lang, og han sendte derfor sin Sekretær Worden til Talbot for at indhente hans Forskrifter; men Skibet, som førte denne til Helsingør, begav sig strax tilbage til Flaaden, saa Mr. Worden først den 3die August kunde indfinde sig hos sin Herre; men da var det, som vi skal se, allerede for sent. Det var, som Skjæbnen vilde, at denne Kjeltringstreg skulde mislykkes: det Bud, som Sir Gilbert den 24de Juli havde sendt til Earlen, blev opsnappet af Hollænderne, og et andet, som et Par Dage efter affærdigedes, traf ham ikke, da han allerede paa vanlig engelsk Maner havde taget sig for at handle paa egen Haand.

Den 30te Juli befandt den engelske Flaade sig under den norske Kyst paa Høiden af Bergen. Her detacherede Earlen af Sandwich Kontreadmiral Sir Thomas Tiddiman med 14 Fregatter, 3 Brandere og 4 Smaafartøier med Ordre at tage de i Bergen liggende hollandske Skibe. Idet denne Eskadre den næste Dag passerede Bukken (Buck van Raa), sendte Sir Thomas Bud til General Ahlefeldt for at underrette ham om Hensigten med sit Komme, hvorhos han forsikrede ham om, at Byen og dens Befolkning ikke skulde lide Overlast i nogen Maade. Ganske vist havde General Ahlefeldt og Kommandanten paa Bergenhus Oberst Johan Kaspar v. Cicignon modtaget den kongelige Ordre af 20de Juli om at holde de hollandske Skibe tilbage, derimod ikke den under 24de s. M. udfærdigede, der indeholdt de fornødne Forskrifter; thi denne skulde først gaa gjennem Statholderen i Kristiania. Skjønt man med temmelig stor Sikkerhed kunde slutte sig til, hvad den i Kjøbenhavn trufne Aftale gik ud paa, kunde Generalen og Kommandanten naturligvis i Mangel af udtrykkelig Ordre ikke efterkomme Englændernes Forlangende, men maatte opretholde Havnens Neutralitet mod ethvert fiendtligt Angreb. Men hvilke Forestillinger de end maa have gjort, saa tog i ethvert Fald Englænderne ikke mindste Notits af dem.

Om Aftenen den 1ste August ankrede den engelske Eskadre udenfor Nordnes uden engang at hilse Fæstningen paa vanlig Vis, og Generalen nødtes derfor til at sende den et skarpt Skud for at minde den engelske Befalhavende om, hvad simpel Høflighed fordrede. Denne undskyldte sig da senere hen med, at denne Forsømmelse hidrørte fra, at der var opstaaet Forvirring paa Eskadren, idet Admiralskibet og et andet Skib under Indseilingen var stødte paa Grund. Derpaa sendte Ahlefeldt Assistentsraad Jens Toller (siden adlet under Navnet Rosenheim) ombord paa den engelske Flaade for at gjøre Sir Thomas opmerksom paa, at den gjældende Traktat mellem England og Danmark-Norge ikke tillod mere end 6 Orlogsskibe at

løbe ind i de respektive Magters Havne uden forud indhentet Tilladelse; som Følge heraf vilde Kommandanten tilholde den engelske Admiral at lade det overskydende Antal Skibe ufortøvet begive sig bort. Admiralen fremholdt, at han ikke kunde forsvare at sende Skibene fra sig i det ukjendte Farvand ved Nattetid, medens Generalen fremhævede den store Fare, hvorfor Byen og dens Indvaanere vilde udsættes, ifald Hollænderne blev angrebne. Der parlamenteredes nu en Tid frem og tilbage herom, og Resultatet blev da,

23. Rosenborg Slot i Kjøbenhavn.
Opført af Kristian IV i Aarene 1606—1625 under Opsyn af Kongen selv, og efter Udkast af Inigo Jones.

at Englænderne blev liggende, hvor de laa. En Brodersøn af Earlen af Sandwich, Mr. Montague, sendtes i Land, som det hed sig, som Gidsel, men i Virkeligheden for at underhandle. I Nattens Løb samtalede denne med Generalen og Kommandanten og søgte at overtale dem til ikke blot at tillade Angrebet, men ogsaa at understøtte det og paaberaabte sig herunder paa den mellem det engelske og dansk-norske Hof sluttede hemmelige Overenskomst. Men Ahlefeldt erklærede, at han intet kunde gjøre, før han fra sin Herre havde modtaget Underretning om den trufne Overenskomst og Forholds-

ordre; han vilde derfor opfordre Englænderne til at opsætte sit Angreb til Søndag den 6te August, til hvilken Tid han bestemt antog at have modtaget den ventede Befaling. Om Morgenen vendte Montague tilbage til den engelske Flaade, og Underhandlingerne fortsattes en Stund. Men Sir Thomas negtede at gaa ind paa enhver Opsættelse, og Nordmændene nødtes saaledes til at deltage i Kampen, hvad enten de vilde eller ikke.

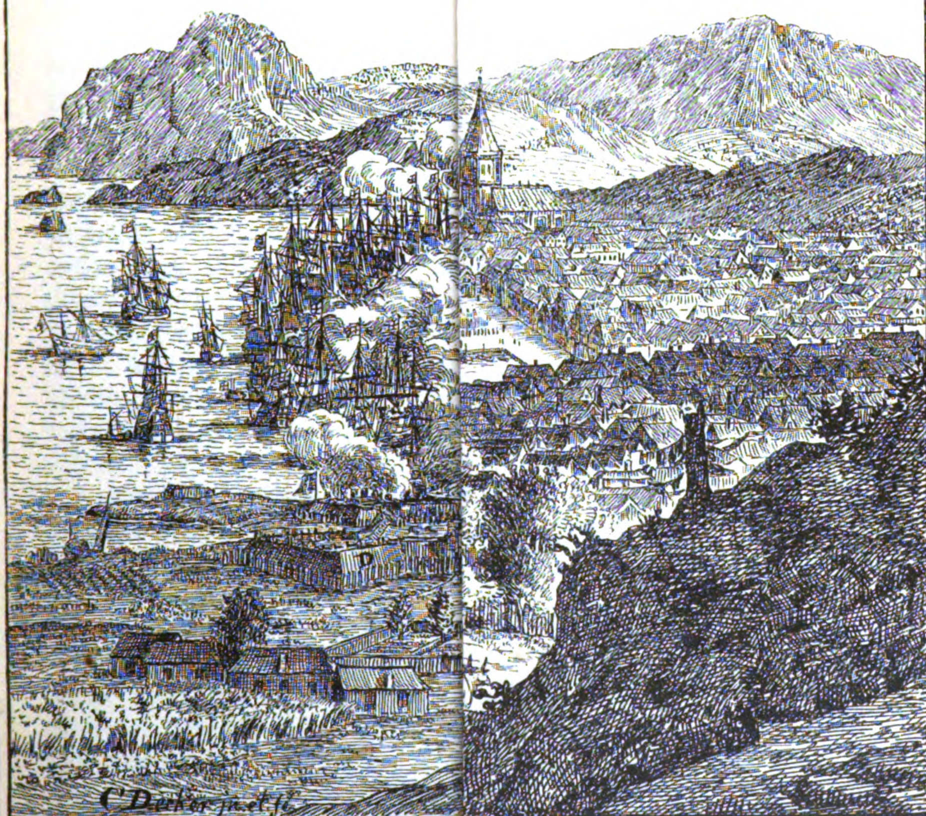
Medens Underhandlingerne førtes om Aftenen, havde den engelske Flaade varpet sig ind paa Havnen ved Hjælp af Varpetouge, som i dette Øiemed var befæstede ved Slotsstranden. Ganske vist havde Kommandanten ladet Varpetougene overhugge og ved Musketskud hindret de engelske Baades Forsøg paa atter at befæste dem; men i Nattens Løb havde Englænderne — tvertimod sit Tilsagn om at holde sig i Ro — fortsat Indvarpningen, og da Dagen brød frem, laa Eskadren i halvmaaneformig Slagorden, formeret i 3 Afdelinger, den første paa 7 Skibe i 4—500 Alens Afstand fra den hollandske Flaade, de to andre i ringe Distance fra Fortet paa Nordnes og Bergenhus Fæstning, der fra hver sin Side beherskede Havnen. De mindre Skibe krydsede inde paa Byfjorden og to Fregatter laa inde paa lille Sandviken.

Heller ikke paa Hollændernes og Nordmændenes Side havde man været ledig. Den hollandske Kommandør Peter de Bitter erklærede selv senere, at han vilde have været ude af Stand til at forsvare sig, om Englænderne havde angrebet ham den samme Aften, de kom. Thi Størsteparten af hans Matroser, der havde faaet Landlov, havde taget sig en forsvarlig Rus, saa han havde havt sin store Nød med at faa dem ombord om Natten og gjøre Skibene klare til Kamp.

Ogsaa Nordmændene havde rustet sig til at tage imod Engelskmanden. Garnisonen stod under Vaaben den hele Nat. Til at forsterke den opbødes Byens Borgere, af hvilke et Kompagni posteredes paa Nordnes, hvor Oberst Gersdorf kommanderede; derhos stillede de Kontorske en Afdeling, og af Hollænderne afgaves en Del norske Konstabler til Fæstningsartilleriets Betjening.

Kl. 1/2 6 Onsdag Morgen aabnedes Ilden paa en Gang fra de tre engelske Flaadeafdelinger og besvaredes fra Hollændernes Side. Ahlefeldt sendte da Major Kristian Nilsøn Holberg ud til det engelske Admiralskib for endnu engang at formaa Tiddiman til at indgaa paa en Stilstand; men da dette afsloges, begyndte de norske Batterier at spille op.

Der var Søndenvind og Styrtregn, saa Englænderne ikke kunde bruge sine Brandere, og Krudtrøgen, som laa tæt over Vaagen, gjorde det umuligt for dem at tage sikkert Sigte. Større Effekt havde derimod Nordmændenes og Hollændernes Skud, og efter 3 Timers Kamp nødtes den engelske Flaade til at fortrække; tre af dens Skibe havde i sterkt ramponeret Stand allerede under Kampen maattet lægge ud af Slaglinien. Ved Udseilingen kom siden tre af Fregatterne paa Grund ude paa Hjeltefjorden; Resten slap om Kvelden ud til Herlø, hvor de kastede Anker. Under Udseilingen kastede Eng-

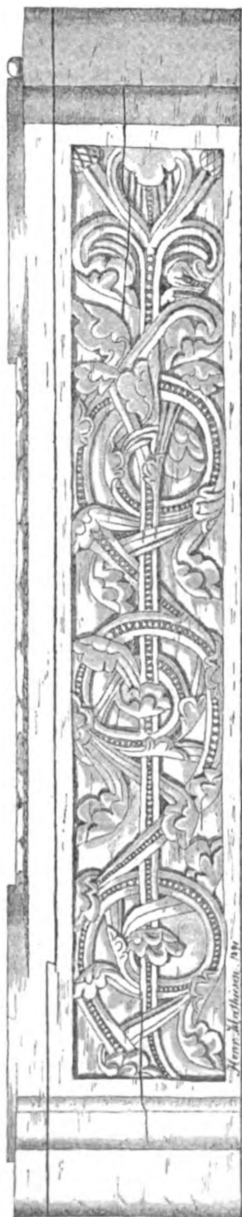

[A: Het Haen] der Hollandsche Retoer vloot: B:
[ende der Engelsche Oorloghs vloot. C: Kopieret af Henr. Mathiesen 1891

lænderne sine Døde overbord; blandt de faldne var 6 Kapteiner og den tidligere omtalte Mr. Montague. Ialt mistede Englænderne opimod 700 Mand døde og saarede. Paa de hollandske Skibe var efter Kommandør Bitters Opgave 25 Mand dræbte og 70 saarede. Paa Fæstningen havde man blot 8 Mand faldne. Af Byens Befolkning dræbtes 10 Mennesker, og flere saaredes. De hollandske Skibe og Fæstningsverkerne var derimod haardt medtagne, og mange Huse og Brygger havde lidt meget af Fiendens Kugler.

Ahlefeldt vidste kun altfor godt, at han havde handlet mod sin Konges Ønske ved at optræde mod Englænderne, som han havde gjort. Han vilde derfor gjerne gjøre sin Feil god igjen ved at vise sig høflig mod Englænderne og søge at formaa dem til at blive liggende paa Leden, indtil den kongelige Ordre blev ham indhændiget, hvorefter de i Forening skulde bemægtige sig den hollandske Flaade, som han nys havde forsvaret paa saa mandig Vis. Og da den kongelige Ordre den 6te August kom Generalen i Hænde, blev der virkelig Alvor af disse Forhandlinger. Natten mellem den 8de og 9de August havde han, Oberst Cicignon og Sir Thomas Clifford nemlig en Sammenkomst, hvorunder Ahlefeldt fremlagde et Allianceforslag i 16 Artikler. Dette gik ud paa, at Angrebet skulde gjentages, og da skulde Ahlefeldt forholde sig neutral eller endog af bedste Evne søge at begunstige Englænderne, forsaavidt dette kunde ske uden at vække Mistanke. Byttet skulde deles lige mellem begge Konger; dog skulde den danske Konges Anpart blive liggende tilbage paa Bergens Havn i sex Uger under Bevogtning af nogle engelske Fregatter; endelig skulde 100000 Pund Sterling udtages forlods af Byttet for at deles mellem de norske og engelske Officerer. Dette Forslag blev dog ikke antaget af Engelskmændene, som fandt det altfor indskrænkende; de gik derfor igjen tilsøs den 9de August og forenede sig med Earlen af Sandwichs Eskadre. Derefter gik den hele Flaade over til England, men stak nogen Tid efter paany i Søen for om muligt at kapre de hollandske Skibe under deres Hjemreise.

Imidlertid havde Ahlefeldt paa sin Side ogsaa udkastet Planer til at gjøre Forretninger paa Hollændernes Bekostning. Medens han underhandlede med Englænderne, holdt han gode Miner med Hollænderne og lovede dem Hjælp, ifald Fienden gjentog sit Angreb. Ja, han fik dem endog til at bringe iland 30 Kanoner og forstrække ham med Penge. Men da Englænderne var borte, foreslog han Kongen at bemægtige sig det hele Bytte for egen Regning; det skulde ikke være nogen Sag, mente han, naar han fik nogen Forsterkning og 6—8 Orlogsskibe til at afspærre Havnen med. Men det dansk-norske Hof vilde dog ikke gaa fuldt saa langt i sin Troløshed. Efter at have modtaget Ahlefeldts Indberetning om Slaget sendte Kongen ham det Bud, at han skulde yde Hollænderne al mulig Bistand, hvis Englænderne gjenoptog Angrebet, og han skulde kun handle efter sin Ordre af 24de

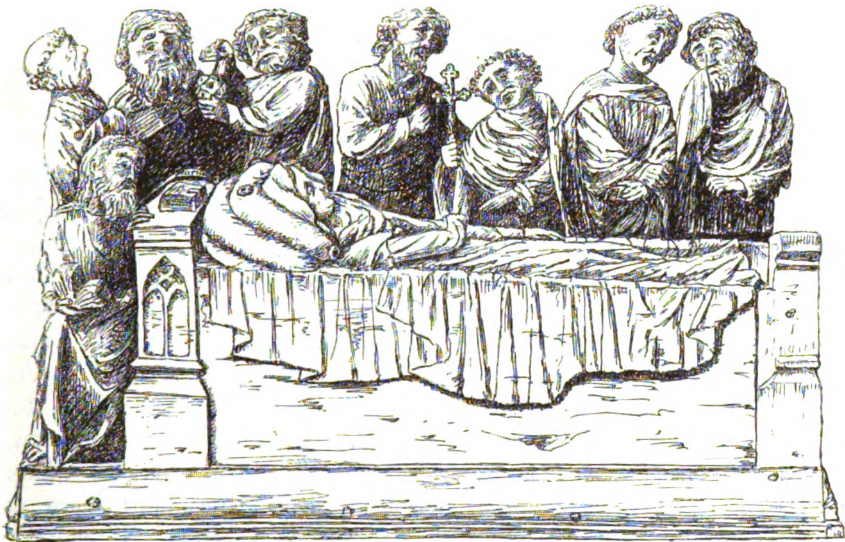

23. Udskaaren Æske fra Sande Sogn, Jarlsberg. Universitetets Oldsagsamling.

Juli i det Tilfælde, at Englænderne kom tilbage til Bergen efter at have beseiret den hollandske Eskadre i Søen. Men da dette Brev kom Ahlefeldt i Hænde, havde Hollænderne forladt Bergen den 23de August for, ledsaget af en Konvoi paa 93 Orlogsskibe under Admiral Ruyters egen Kommando, at begive sig til Hjemmet. Underveis overfaldtes de af en frygtelig Storm, der adsplittede Flaaden. 2 Ostindiefarere og et halvt Snes andre Skibe faldt i engelske Krydseres Vold; men Resten naaede dog Texel i god Behold.

Kong Fredrik III tog sig saa nær af, at den udtænkte Streg var glippet, at han efter Talbots Beretning en hel Maaned efter saa ud "som Døden selv." Og ærgerligt maatte det jo være i mere end en Henseende. Først og fremst var de hollandske Millioner, han havde tænkt at fylde sit Skatkammer med, slupne ham af Hænderne. Dernæst havde han ikke Haab om en anden Gang at kunne faa hævne sig paa de egennyttige Hollændere saa grundigt som ved den forspildte Leilighed. Alligevel fortsatte han Underhandlingerne med England, paa samme Tid, som han holdt gode Miner overfor Hollænderne. Englænderne tænkte vel paa at benytte sig af det indtrufne for at presse den dansk-norske Regjering til at indgaa et ubetinget offensivt Forbund, som var rettet mod Holland; men herpaa vilde denne naturligvis ikke uden videre gaa ind. Baade Kongen og hans Raadgivere søgte ved nye Udflugter at faa forhalet den endelige Afgjørelse; men tilsidst indgik de vel paa Forbundet, dog under udtrykkelig Betingelse af, at Sverige skulde være tredie Mand i dette. Men da de engelske Gesandter kom til Stockholm, vilde Svenskerne ikke vide af noget Forbund med Danmark-Norge, ihvorvel den danske Resident Jens Juel af bedste Evne understøttede Sagen. De maatte da begive sig tilbage til Kjøbenhavn, hvor de ved Trusler søgte at skræmme Kong Fredrik til at slutte sig til Storbritanien; men nu fik de dette undvigende Svar: "Den danske Konges Bistand var neppe af saa ringe Betydning for Kongen af

Storbrittanien, at han ei skulde holde det Umagen værd at bie, indtil Kongen af Danmark fik den i Traktaten betingede Forsikring, at Sverige sluttede sig til Forbundet. Udeblev den, saa stod det jo at befrygte, at

25. Udskaaren Gruppe af Træ, forestillende Mariæ Død.
I Universitetets Oldsagsamling.

Paa Bagsiden staar:

SANCTA . MARIÆ (!) . MATER . DEI . ORA . PRO . NOBIS . PECCATORIBVS . NUNC . ET . IN . HORA . MORTIS . NOSTRÆ . AMEN.

J E S V S.

GLORIA . TIBI . DOMINE . QVI . NATUS . ES . DE . VIRGINE . CVM . PATRI . ET . SANCTO . SPIRITV . IN . SEMPITERNA . . SECVLA . AMEN.

CICIGNON 1657.

D. e.: Hellige Maria, Guds Moder, bed for os Syndere nu og i vor Dødsstund. Amen. Jesus, Ære være dig, Herre, som er født af en Jomfru, med Faderen og den Hellig Aand i al Evighed. Amen.

Hvorfra dette Stykke er kommet, vides ikke, men har maaske tilhørt Kommandanten i Bergen Johan Kaspar v. Cicignon til Wamsbach (se S. 140 fg.).

Sverige forenede sig med Modparten og kastede sig over Norge". Imidlertid havde Underhandlingerne med Holland været fortsatte, og da Frankrige i Begyndelsen af 1666 havde sluttet sig til Nederlandene og

udfærdiget Krigserklæring mod Storbrittanien, sluttede Danmark-Norge den 1ste Februar 1666 Alliance med Nederlandene. I den herom udfærdigede Traktat forpligtede Kong Fredrik sig til at lukke de danske og norske Havne for Englænderne og at holde 40 Orlogsskibe i Søen; til Gjengjæld lovede Hollænderne at betale ham 600000 Rigsdaler i aarlige Subsidier og at stille 8 Orlogsskibe til hans Disposition. Det var Kong Fredriks Tanke, at ogsaa Sverige skulde formaaes til at tiltræde Forbundet; men dette Rige sluttede sig nu til Storbrittanien, som den 14de April s. A. erklærede Danmark-Norge Krig. Ved Ludvig XIV's Mægling kom det dog ikke til noget Brud mellem de nordiske Riger, og Krigen med England indskrænkede sig til, at et ikke lidet Antal norske Skibe blev opbragte af engelske Kapere, og at Kystbefolkningen hist og her i Aarets Løb blev opskræmt af mindre Landgangsforsøg. Mere kom Krigen til at koste de forenede Riger ved de store Søudrustninger, den medførte, idet der gjentagne Gange sendtes Eskadrer under Viceadmiral Heldts Kommando til Nordsøen. Allerede i det følgende Aar indledes imidlertid Fredsforhandlinger under svensk Mægling, og den 21de Juli sluttedes Freden til Breda mellem England paa den ene Side og paa den anden Holland, Frankrige og Danmark-Norge. Ved denne blev det bestemt, at alt skulde være som før Krigen. En af Artiklerne bestemte, at det, som var hændt i Bergen, og andre Misforstaaelser ikke skulde rippes op mere, men være glemte for bestandig. Dette skulde synes at være en unødig Forholdsregel; men under Krigen mellem England og Danmark-Norge havde man efter Tidens Skik ved publicerede Smædeskrifter fra begge Sider søgt at rakke hinanden til efter bedste Evne for den Tort, som hver især troede sig tilføiet. Den virkelige Sammenhæng var nemlig kun bekjendt i de snevre Kredse, hvor Forhandlingerne havde været drevne. Først i 1669, da Gyldenløve som overordentlig Ambassadør opholdt sig ved det engelske Hof, lykkedes det ham i Talbots Nærværelse at faa oplyst den engelske Konge om, hvorledes alt egentlig var gaaet til. Denne fik nu et helt andet Syn paa det indtrufne, og den Forandring til det bedre i Forholdet mellem Rigerne, som nu indtraadte, blev beseglet ved Handels- og Forbundstraktaten af 11te Juli 1670.

Træk af Livet ved Fredrik III's Hof. Fredrik III's Død. Kristian V's Thronbestigelse og første Regjeringsaar.

Under den engelsk-nederlandske Krig hvilede et sterkt økonomisk Tryk paa de forenede Rigers Næringsveie. Skatterne voxede fra Aar til Aar

trods Regjeringens gode Løfter om, at det skulde blive bedre. Var man end i de foregaaende Aar kommen en Smule ovenpaa med Hensyn til Afbetalingen paa den trykkende Statsgjæld, satte Udrustningerne til den sidste Krig Staten igjen tilbage. Det tog Tid ud, før dette rettede paa sig. Da Fredrik III døde, talte Diplomaterne sig imellem om, at der maatte findes mangfoldige Millioner efter ham. Dette var dog sikkerlig ikke Tilfælbet. Hvorledes Stillingen egentlig var, kan ikke bestemt siges. Men man ved, at en ikke liden Del af Embedsstanden ikke havde faaet Løn paa flere Aar, og at Kristian V maatte begynde sin Regjering med at optage nye Laan for at klare de nødvendigste Udgifter.

Det, som for en Del har Skylden for Statskassens slette Tilstand, var det dansk-norske Hofs Ødselhed. Kong Fredrik var, som oftere sagt, en Mand med mange Interesser; men Tilfredsstillelsen af disse kostede mange Penge, som Staten maatte punge ud med. En af disse Passioner, som i Særdeleshed maa forekomme vor Tid ligesaa naragtig, som den var kostbar, var hans alchymistiske Bestræbelser, der gik ud paa ved Hjælp af en særegen Substants (den filosofiske Tinktur, de vises Sten, det arabiske Pulver eller hvad den nu kaldtes) at forvandle uædle Metaller til Guld. Guldmageriet var i det hele en af Tidsalderens Modegalskaber, som ikke blot dreves af Folk af Faget, men ogsaa af Dilettanter af forskjellige Klasser. Selvfølgelig aabnede der sig herigjennem en vid Mark for alskens Eventyrere og Bedragere, som drog omkring fra Land til Land og narrede høitstaaende og lettroende Persöner op i Stry under Paaskud af at lære dem at gjøre Guld. Der fandtes neppe en eneste Fyrste i Europa i Slutningen af det 17de Aarhundrede, som ikke havde været udsat for Alchymisternes Snyderier, og helst gik det da ud over dem, som ellers havde Ord for at være knebne paa Skillingen. Ganske vist kom mere end en Guldmager til at dingle i Galgen, naar han havde været for fræk eller vedkommende Fyrste for paapasselig til, at Bedrageren i Tide fik lusket undaf med sit Bytte. Men det gamle Ord om, at Verden bliver bedragen, fordi den vil bedrages, gjorde sin Sandhed gjældende ogsaa i dette Stykke.

Ingen blev dog narret saa grundig som Fredrik III, der skal have havt flere fremmede Alchymister i sit Brød. En af disse Bedragere var Franciscus Josefus de Burri eller Borri, en italiensk Eventyrer af frækkeste Art. Denne, der var født i Milano 1627, havde indtil 1654 levet i verdslig Herlighed og Overdaadighed i Rom, til han havde sat overstyr alt, hvad han eiede. Da sadlede han med et om, vilde have modtaget Aabenbaringer af Kristus, som skulde have udnævnt ham til sin Statholder, og antog 12 Personer som sine Apostle. Men Romerkirken vilde ikke vide af flere Kristi Statholdere end ham, som allerede sad paa Petri Stol; Burri maatte i største Hemmelighed forsvinde, medens det romerske Klereſi foreløbig lod sig nøie med at brænde hans Billede. Men hans Apostle kom paa Galeierne, saa mange man kunde

saa fat paa. I 1658 dukkede Burri saa op igjen i Frankfurt am Main og var i de følgende Aar Livlæge hos forskjellige tyske Fyrster, hvorhos han ses at have drevet Guldmagerkunsten. Derefter nedsatte han sig, anset som sin Tids største Mirakeldoktor, i Amsterdam, hvor han bl. a. blev konsuleret af Korfits Ulfeldt. I Slutningen af 1667 maa han være kommen til Fredrik III's Hof, efterdi det i Bordings poetiske Avis*) heder:

"Den Borri, som saa stor af Sagn om Verden farer,
Til Kongen kommen er og hannem aabenbarer
Vel mangen lønlig Kunst udi Chymisteri,
Som han udgrundet har og er forfaren i."

I Kjøbenhavn var han ogsaa en meget søgt Læge, med hvem Rigets høieste Embedsmænd ofte langveisfra raadførte sig. Men hvor meget hans virkelige eller indbildte Vidunderkure end kastede af sig, var den Profit, han høstede af dem, rent forsvindende i Forhold til den enorme Fortjeneste, hans Guldmagerkunst indbragte ham. Han fik sig af Kong Fredrik først anvist et Laboratorium i Rosenborg Have, men flyttede siden op paa Slottet. Ved Siden af havde han et Laboratorium mellem Børsen og Kristianshavn, som han senere flyttede til Østerport. Til hans Disposition stod hver Dag 300 Soldater med tilhørende Officerer. I alt skal han paa to Aars Tid have snydt Kongen for flere Millioner Rigsdaler, og Udbyttet skal — hvorledes det gik til, siger sig selv — alene have bestaaet i en Smule Guld, som findes indfattet i Haandtaget paa en Stok, der opbevares paa Rosenborg Slot. Efter Fredrik III's Død forlod Plattenslageren Landet i største Hast, idet han foregav, at han var fornærmet over ikke at være bleven tilkaldt under Kongens sidste Sygdom. Han vankede derefter om i forskjellige Lande, indtil han paa Inkvisitionens Foranstaltning fakkedes i Mähren og udleveredes til Paven, der holdt ham i Fangenskab paa Engelsborg til hans Død (1695).

Ved Siden af disse Narrestreger ofrede Kongen dog meget paa Kunst og Videnskab. Han understøttede med en for Tiden i det hele ukjendt Liberalitet Universitetet, og forskjellige Videnskabsmænd skyldte ham overmaade meget. Ogsaa i andre Retninger, der staar i Sammenhæng med hans mæcenatiske Sans, fortjener han Efterverdenens Paaskjønnelse og Taknemmelighed. Saaledes stiftede han det saakaldte Kunstkammer, det store kongelige Bibliothek og den kronologiske Samling paa Rosenborg, der indeholder saa mange værdifulde Sager fra de danske Kongers Regjeringstid.

Men Dronning Sofie Amalie var dog endnu værre end Kongen til at sætte Penge overstyr. Hendes Hofstat var talrig og godt aflønnet, og over-

*) Anders Bording, der en Tid havde været Lektor i Ribe og Prest i Vester Vedsted, udgav i Aarene 1666—77 en rimet Avis, "Den danske Merkurius" kaldet, der hos Samtiden nød stor Anseelse.

26. Fredrik III.

Dragten, hvori Kongen er iført, er en af de smukkeste og bedst vedligeholdte, som findes fra ældre Dage. "Frakkens og Benklædernes Snit er efter den nederlandske Mode, Stoffet er graabrunt Klæde. Foran paa Ærmerne og langsmed alle Sømmene findes en saare rig Besætning af Guld- og Sølvlidser, medens Hatten er kantet med brede Guldgalloner. Det hvide Halstørklæde, hvis Ender efter Datidens Mode breder sig paa Brystet, er prydet med et fint hvidt Broderi." (Carl Andersen, Rosenborg S. 43).

daadig, som Tiden i det hele var, virkede Hoffets Exempel nedover, uden at de Forordninger, som udfærdigedes imod den overhaandtagende Luxus, kan have baaret Frugter. Og af Festligheder var der da paa de kongelige Slotte fuldt op til enhver Tid, Baller, Maskerader, Selskaber og Forlystelser af alle Slags afløste hverandre i sandt Virvar, og om der end gik mere smagfuldt til end ved Kristian IV's Hof, var Bekostningerne ogsaa ulige større.*)

I Forhold til Hofholdningen stod de svære Udgifter, de kongelige Døtres Udstyr krævede ved deres Giftermaal, og som Rigerne naturligvis havde at udrede. Da Anna Sofia i 1666 bortgiftedes til Johan Georg III af Sachsen, blev der i Prinsesseskyr inddrevet 326000 Rdlr., til Fredrikke Amalia, der det næste Aar ægtede Kristian Albrecht af Holsten Gottorp, betaltes 277000 Rdlr., og til Vilhelmine Ernestine, der i 1671 blev gift med Karl af Pfalz 336000 Rdlr. Til Sammenligning hermed kan anføres, at der i Fredrik III's sidste 10 Regjeringsaar til Søetaten blev udbetalt i Gjennemsnit 141167 Rdr. aarlig. Tallene taler et tydeligt Sprog, især naar man erindrer, at der til sine Tider byggedes ret flittigt paa Orlogsværftet.

Kong Fredrik III døde den 9de Februar 1670 efter 3 Døgns Sygdom. Hans Lig blev den 3die Mai ført til Roskilde, hvor det den følgende Dag blev bisat i en af Hvælvingerne under Kristian IV's Kapel i Domkirken. Den pragtfulde Sarkofag, hvori hans Rester hviler, er forarbeidet af tre kjøbenhavnske Guldsmede og hidhører fra Tiden nærmest efter hans Gemalindes Død.

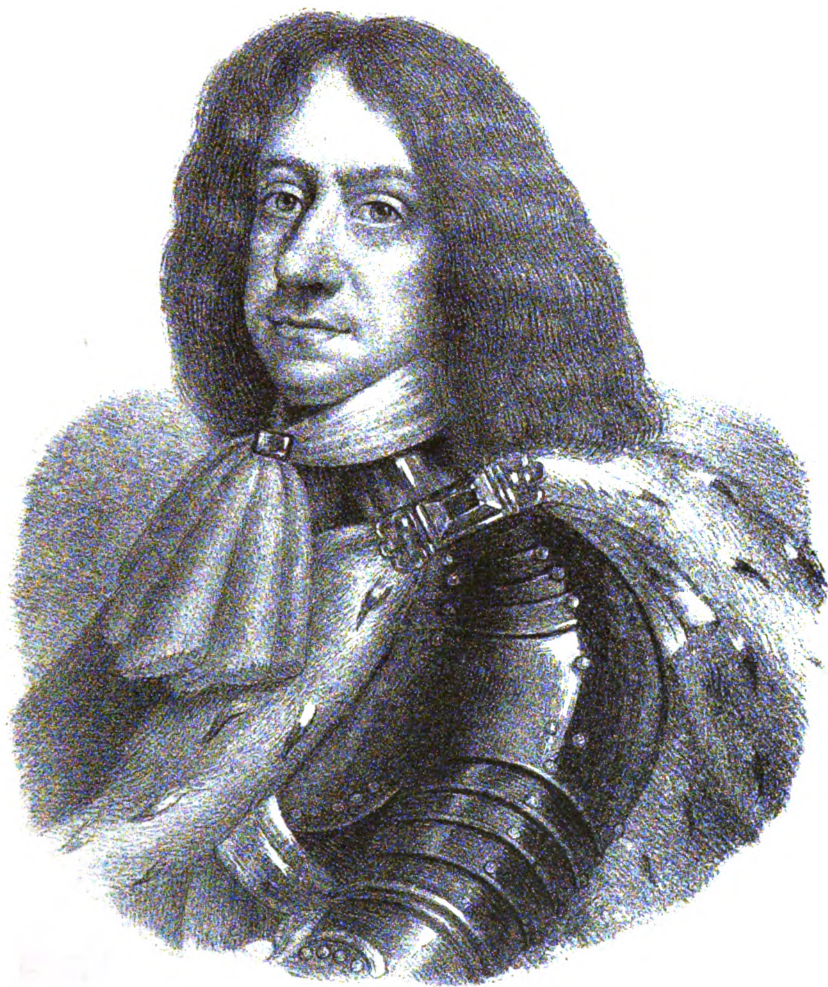
Kristian V besteg nu de forenede Rigers Throne.

Den nye Konge var født den 15de April 1646 paa Flensborg Slot. Han var paa et Stændermøde i Kjøbenhavn 1650 bleven valgt til Thronfølger og var i Aarene 1655 og 1656 bleven hyldet som saadan i Danmark og

---

) Medens der i Slutningen af Kristian IV's og Begyndelsen af Fredrik III's Regjeringstid medgik 26—27000 Rdlr. aarlig til Hofspisningen og 19—20000 Rdlr. til Vin, Sukker og Krydderi samt 1000—1100 Rdlr. i Øl, steg disse Udgifter i 1662 op til 65,640 Rdlr. for Hofspisningens og 30000 Rdlr. for Vinkjælderens Vedkommende. I de følgende Aar stillede Forholdet sig endnu værre, idet der i 1663 medgik til Hofholdningen 51064 Rdlr. og til Vinkjælderen 66423 Rdlr., i 1664 endog 166747 Rdlr. Hvor flot det gik til, kan man slutte deraf, at der i Ugen 24de til 30te September 1663, da Hoffet holdt til Fredriksborg Slot i Anledning af de Festligheder, der ledsagede Trolovelsen mellem Fredrik III's Datter Anna Sofia og Kurprinsen af Sachsen, fortæredes af flydende Varer: 59 Ohm) Rhinskvin, 5 Ohm 11 Støfken spansk Vin, 2 Ohm Alicante, 1 Ohm Malvoisier, 10 Støfken Frontignan, 10 Støfken fransk Brændevin, 35 Ohm fransk Vin, 2 Ohm 20 Støfken Vineddike, 3 Læster 4 Tønder 1 Støfken Rostockerøl, 10 Tdr. Baertzbier, 1 Td. Hamburgerøl, 4 Tdr. Rostocker Konvent, 3 Tdr. dansk Herreøl, 4 Tdr. Børneøl og 10 Læster 6 Tdr. Fredriksborgerøl. Tænker man sig bare Vinen hældt paa 3-Pægleflasker, repræsenterer det hele Kvantum en Bagatel af 21872 Flasker.

*) 1 Ohm = 40 Støfken, 1 Støfken = 4 Potter.

Kong Kristian den femte.

Dronning Charlotte Amalie.

Norge. Senere havde han, som vi har set, paa sin Faders Vegne modtaget Arvehyldingen af de norske Stænder i 1661. Strax efter havde han foretaget en Reise til Udlandet, hvor han havde opholdt sig fra Udgangen af Mai Maaned 1662 til Midten af August Maaned det næste Aar. Paa denne gjæstedes Holland, England, Frankrige og Tyskland, og han havde saaledes den bedste Anledning til at se Enevældet i al dets Herlighed ved de forskjellige Hoffer. Nogen Indflydelse paa Statens Anliggender fik han ikke, saa længe han var Kronprins, ihvorvel han i den sidste Tid, før han blev Konge, havde Sæde baade i Raadet og i Høiesteret. Saalænge Faderen levede, havde han heller ikke lagt nogen særlig Lyst eller Evne i denne Retning for Dagen. Han var fuldstændig gaaet op i alskens Idrætter og var Sportsmand paa sin Hals. Som Rytter havde han neppe sin Lige i Danmark, og Parforcejagten elskede han med Liv og Sjæl. En Følge af disse Strabadser var et tidlig nedbrudt Legeme. Han var alt andet end vakker at se til; men han havde en kjæk Holdning og forstod ved et vist Koketteri at fæste alles Øine paa sig.

Allerede som Kronprins var han den 25de Juni 1667 paa Nykjøbing Slot bleven formælet med Prinsesse Charlotte Amalia, Datter af Landgreve Vilhelm VI af Hessen Kassel. Ved dette Giftermaal havde Prinsens Hjerte været udenfor, idet det var Moderen, Sofie Amalia, som havde drevet det igjennem baade mod Fredrik III's og Kronprinsens Ønske. Charlotte Amalie er en af de elskeligste og mest afholdte Dronninger, som Danmark-Norge nogensinde har havt. I Modsætning til den stolte Svigermoder, som aldrig gad lære sit Lands Sprog, lagde hun altid stor Kjærlighed for Dagen overfor alt, hvad der var dansk*). Hun var meget vindskibelig, fremmede Havedyrkning og Industri i Danmark**) og havde et aabent Hjerte og en aaben Haand for Fattigdommen og Nøden. Men det blev kun smaat bevendt med den Lykke, som skulde falde i hendes Lod. Til Trods for at hun elskede sin kongelige Husbonde indtil Lidenskab, blev Ægteskabet ikke lykkeligt. Meget

*) Thomas Kingo, som tilegnede hende den anden Part af sit aandelige Sjunge-Kor (1681), ytrer om hende, at hun "med en fri og fuld Kjærlighed ikke alene elsker vort Lands Folk, men ogsaa vort Sprog, at hun har vænnet sig til at tale med vort Land, førend hun tog Kronen; og at hun gjør mange af dem tilskamme, der maaske i tredive Aar har ædt Fædrelandets Brød og har dog ikke villet lære tredive danske Ord". Med dette sigter han tydelig nok til det tyske Hofslæng, der omgav Kongen. Biskop Henrik Gerner tilegnede hende, som han kalder "Landsens Moder og de Danskes Elskerinde", sin Postil 1684, thi "hun lader sig saa vel befalde de Danskes Tungemaal, at hun holder det saa kjært som sit Fædreneland, hvilket udvises derved, at Hendes Majt. baade læser, hører, forstaar og taler som en dansk Fyrstinde de Danskes Skrifter, og forlyster sig i de Danskes Prædikener". Ligeledes tilegnede Peder Syv hende sin Udgave af Kjæmpeviserne 1695.

**) Hun eiede blandt andet flere Fabrikanlæg ved Mølleaaen i Nærheden af Kjøbenhavn, saaledes en Kobbermølle og en Papirmølle ved Fredriksdal. Forskjellige Urter skal ogsaa for første Gang være blevne overflyttede til Danmark efter hendes Initiativ.

27. Fredrik III's Krystalbæger.

Antages at være en Gave til Kong Fredrik fra Landgrev Karl af Hessen-Kassel, hvis Vaaben og Valgsprog findes paa Fodstykket. "Bægeret bestaar af en omtrent 5 Tommer lang og henimod 3 Tommer høi konkylieformet Skaal, der hviler paa Ryggen af en smukt slebet foroverbøiet Figur, medens en bevinget Genius, løftende den ene Arm i Veiret, hæver sig foroven paa Skaalens bagerste Del. Rundtom Skaalens Ydersider ses otte overordentlig skjønt slebne Hoveder, der ligesom alle de øvrige Prydelser paa Bægeret viser sig i Relief. Fodstykket, hvorpaa den bærende Figur staar, har som Skaalen en oval Form og er ligeledes prydet med Reliefs, foran det hessiske Vaaben, bagtil et kronet Skjold, hvori der ses en Fugl, med Landgrev Karls Valgsprog som Omskrift. Begge disse Skjolde forbindes ved to Genier, der ses paa Fodstykkets Længdesider. Hele Bægeret har en Høide af ti Tommer." (Andersen, Rosenborg, S. 48).

kan det vel have bidraget hertil, at hun var opdragen i den reformerte Lære, som hun altid forblev tro; — et saadant blandet Ægteskab medførte som bekjendt dengang og senere et større Misforhold, end man nuomstunder kan danne sig klar Forestilling om. Men den væsentligste Hindring for en virkelig Forstaaelse mellem de kongelige Ægtefæller hidrørte dog fra, at Kongen, der vistnok tidlig var bevandret i Kjærlighedsaffærer,*) allerede før sin Thronbestigelse havde forelsket sig i den 16-aarige "Jomfru" Sofie Amalia Moth, Datter af den kongelige Livlæge Poul Moth († 1670). Efterhaanden fik denne uværdige Kvinde med sit evindelige Slæng af Brødre og Fættere, Svogre og Svogres Svogre, der alt skulde tilveirs, en meget betydelig Indflydelse paa Statsanliggendernes Gang, skjønt der rigtignok skulde hengaa Aar, før denne for Alvor kom til at gjøre sig gjældende.

Dronning Sofie Amalia, der havde øvet en ikke ubetydelig, ingenlunde altid heldig Indflydelse paa sin Ægtefælle, fik nu meget mindre at sige, skjønt man dog fremdeles har Exempler paa, at Kongen for den kjære Husfreds Skyld maatte føie hende i adskillige af hendes Nykker. Selv likte Kong Kristian ikke sin herskesyge Moder, — "Was hör' ich nun?"**) gnog hun bestandig, naar Sønnen kom hende for Øie — og det var ham tilvisse en ikke liden Lettelse, at hun omsider forlod Kjøbenhavn og tog Sæde paa Nykjøbing Slot, hvor hun trak Indkomsterne af Falster. Hendes yngste og kjæreste Søn Prins Georg eller Jørgen boede i hendes Nærhed paa Vordingborg.

Havde Fredrik III lagt Grundvolden til den dansk-norske Stats Gjenreisning, saa byggede Kristian V ufortrødent videre, og de forenede Riger, der for knap et Decennium siden havde befundet sig saa at sige i fuldstændig Opløsningstilstand, var allerede nu bleven til en Magt, hvis Venskab Europas Stater beilede til. Dette skyldte's selvfølgelig først og fremst den store Statsmand, som i Kong Kristians første Regjeringstid stod ved Statens Ror, og hvis geniale gjennemtrængende Blik opdagede Vei selv i de største Vanskeligheder, som maatte optaarne sig. Men det staar dog heller ikke til at negte, at Kong Kristian V — i Modsætning til den gjængse Opfatning, som i senere Tider har gjort sig gjældende om denne Monark — alt fra den Stund af, han stilledes i Spidsen for Regjeringen, virkelig har været besjælet af en ærlig Villie til at ramme sine Rigers Tarv, navnlig da fordi denne ikke kom i Kollision med hans grundmurede Tro paa det absolute Enevældes ene saliggjørende Principer.

I visse Henseender betegner Kristian V's Thronbestigelse et Brud med Fortiden. Ganske vist havde Enevældet vist sig i den mest tillokkende

*) Der fortaltes saaledes i de diplomatiske Kredse om en Kjærlighedsforstaaelse mellem ham og Anna Charisius, Datter af den danske Resident i Holland Peter Charisius, som i 1670 var gift med den nedenfor omtalte Overkammerherre Morten Schinkel, Amtmand over Koldinghus Amt.

**) "Hvad er det nu, jeg hører?"

Skikkelse for den unge Prins paa hans Udenlandsfærd. De Indtryk, han paa denne havde modtaget fra Samtidens Fyrstehoffer, der alle i større eller mindre Grad nærmede sig det store uopnaaelige franske Mønster, varede gjennem hans hele Liv og gjorde ogsaa efter fattig Leilighed ham selv til en ivrig Efterligner af "Verdensmagens Jupiter", Ludvig XIV. Et slaaende Bevis herpaa afgav Kongens Salvingsfest (7de Juni 1671), der var en Høitidelighed, hvis Lige man hidtil ikke havde set. Folk skulde herigjennem ret faa Øinene op for, at det denne Gang var en Enevoldskonge, som besteg Thronen. Selve Regalierne blev forfærdigede fuldstændig fra nyt af for Anledningen. Ny var Kronen og af en anden Form end tidligere; Samtiden paastod, at den kostede mellem 7 og 800,000 Rigsdaler*). Nye og af tilsvarende Værdi var Sceptret, Rigsæblet og Sværdet. "Ligesom Kongemagten var en Gave fra Gud, ikke fra Mennesker, saaledes kunde Kongen ikke modtage Kronen, Kongemagtens Symbol, eller de andre Regalier af noget andet Menneske. Derfor satte han selv Kronen paa sit Hoved og tog de andre Regalier til sig, inden han begav sig til Kirken, hvor Salvingen fandt Sted, en Handling, om hvilken han udtalte, at han kun betragtede den som en Devotionsakt, hvorved han med den alregjerende Gud i Himlen sig nærmere og kraftigere forenede og forbandt. Naar en Konge i fordums Dage blev kronet, blev hans Haandfæstning oplæst, og han maatte selv aflægge Ed paa denne; nu var det Kongeloven med dens Forkyndelse af Kongemagtens Storhed, der blev oplæst. Den af de tilstedeværende Bisloper, som tog den ud af dens Foderal, gjorde først 'en dyb Reverents' for den. Det Sprog, der lød fra den sjælandske Bislop Vandals Side, var stemmet i en nøie hertil svarende Tone. 'Det er', heder det blandt andet i hans Tale, 'Kongens Ret og Herredømme samt Folkenes skyldige Underdanighed, at Kongen skal herske over Undersaatternes Personer .... item at han skal herske over deres Gods og Eiendom, deres Agre og Vingaarde, deres bedste Oliegaarde, deres Sæd, Kvæg og Asener'" **). Men til Trods for alt dette var Bekostningerne ved denne Høitidelighed dog mindre end ved lignende Leiligheder tidligere. Heller ikke paa hans Hofholdning skulde de fra fremmede Hoffer modtagne Indtryk i den nærmeste Tid efter Thronskiftet gjøre sig gjældende i overvættes merkbar Grad. I Sammenligning med Fredrik III's og Sofie Amalias Hof tog Kristian V's sig fra først af endog temmelig tarveligt ud; der lagdes an

*) Denne Værdiangivelse maa dog være adskillig overdreven, idet det nu er oplyst, at den i 1858 blev vurderet til 236,000 Rigsdaler.

**) E. Holm, Danmark-Norges indre Historie I, 13. Da Salvingen skulde foregaa, vilde Dronningen ikke nyde Alterens Sakrament i Forening med Kongen. Men da Salvingen og Altergangen skulde foregaa paa samme Tid, fik Schumacher den herved opstaaede Tvist mellem Kongen og Dronningen udjevnet derigjennem, at han skaffede Beviser for, at Dronningerne ikke altid var blevne salvede. Herved bortfaldt da denne Ceremoni ogsaa for Charlotte Amalias Vedkommende.

paa at indrette Hofholdningen til dagligt Brug saa simpelt og sparsommeligt som muligt. Udgifterne til Mad og Drikke var i 1673 beregnet til 32217 Rigsdaler — heraf medgik ugentlig til Kongens eget Taffel $92^1/_2$ Rdlr. — og til Hofholdningen i det hele 70000 Rdlr., hvori ogsaa Staldetaten var indbefattet; endda blev adskilligt sparet for dette Aar. Det var først senere, Kristian V's Hofholdning blev ligesaa dyr, om ikke dyrere end nogen af hans Forgjængeres. Kongen og hans Betjente gik klædte i Tøier, vævede paa kjøbenhavnske Fabrikker, og saa tarveligt var Slottet udstyret, at naar Hoffet modtog Besøg af fremmede fyrstelige Personer, maatte man laane de fornødne Sengklæder af Kjøbenhavns Indbyggere.

Det maa ogsaa indrømmes, at den unge Konge var meget arbeidsom paa sin Vis, og i saa Henseende har han ikke lidet tilfælles med Farfaderen. Af hans Dagbøger, som er temmelig omfangsrige og førte for flere Aar, fremgaar det noksom, at han med Liv og Sjæl har fulgt ethvert Regjerings-anliggende, hvad enten det angaar udenrigske, finansielle eller militære Sager, og at han har havt en sterk Følelse af Ansvar for deres tilbørlige Varetagelse. Han gjør jevnlig Notater om de Spørgsmaal, som han finder sig foranlediget til at forelægge Ministrene, og han ses, ret som det er, at have taget Haand i med at faa Statsregnskabernes Ballance opgjort. Ihvorvel dette er Smaapusleri, som skulde synes at ligge under en Konges Værdighed, viser det dog i ethvert Fald, at han har villet øve Kontrol og villet følge med. Men saa meget man end maa yde disse Bestræbelser sin Agtelse, formaar man dog ikke at værge sig mod den Anskuelse, at denne redelige Vilje neppe har været støttet af meget omfattende Evner. Han har vistnok ikke været synderlig begavet, og hans Opdragelse har vel heller ikke været saaledes anlagt, at den skulde udvide hans Synskreds. Han var et af de Mennesker, som stadig trænger til Veiledning, og var som Følge deraf fuldstændig prisgiven dem, som fik Magten over ham. Man har lagt overmaade megen Vægt paa de mindre heldige Sider ved hans Karakter; derimod har man været tilbøielig til at overse de mange tiltalende Smaatræk, som ogsaa er bevarede, og som ialfald vidner om, at han ikke har været blottet for et Fond af godmodig Humor.*)

*) Bekjendt er saaledes Historien om, hvorledes Fredrik Svane til Svenstrup blev kongelig Jægermester. Denne, der i sin Jagtiver var kommen ind paa det kongelige Jagtomraade, blev anklaget til at lide Lovens haarde Straf derfor. Kongen frelste ham uden at fornærme Loven ved at erklære ham for kongelig Jægermester og give hans Bestalling en ældre Datum. Denne Naade blev jo rigtignok Erkebiskop Svanes Søn tildel. Men ogsaa andre Træk vidner om Kongens Godmodighed. Da han engang af Hensyn til et Gadeanlæg vilde kjøbe en Haandverkers Hus for at lade det nedbryde, kunde han ikke faa denne til at sælge det, hvor meget han end bød ham for det. Da Haandverkeren fandt, at Kongen blev for nærgaaende, blev han utaalmodig, tog Kongens Hest ved Bidselet, dreiede den om og sagde: "Der gaar Veien til Slottet". Kongen fandt sig i det, lo og red bort, og Haandverkerens Hus blev staaende. Vi hører ogsaa, at Folk af og til kunde tage sig temmelig store Friheder overfor ham. Justitssekretæren

I nær Sammenhæng med Kongens egen Arbeidsomhed stod i hans første Regjeringsaar Ordningen af Forretningsgangen inden de i Tiden efter Suverænetetens Indførelse oprettede Kollegier og Udfærdigelsen af nye Instruxer for Rigets høieste Embedsmænd,*). Af disse Regler, som er affattede med Sagkundskab og Skarpsindighed, ser man, at Formændene i Regjeringskollegierne dels enkeltvis, dels flere i Forening indfandt sig en Gang ugentlig til Referat hos Kongen, og at Kontortiden i alle Kollegier var fra 7—9 Form. og 2—5 Efterm. Enhver, som skulkede, blev mulkteret.

Da det kongelige Raad samme Dag, Thronskiftet foregik, indfandt sig hos den nye Konge for at ønske ham til Lykke, ytrede Kristofer Gabel i sin Hilsningstale, at det nu stod til denne at fatte Beslutning om sin Faders Tjenere. Kongen svarede da, at det var hans Agt at beholde alle dem, som havde tjent hans Fader med Troskab. Der var heller intet, som i fjerneste Maade tydede hen paa, at den Ugunst, hvori Gabel havde staaet hos Enkedronningen og Kronprinsen, skulde ramme ham i Øieblikket. Tvertimod optog Kongen netop paa denne Tid et større Laan hos ham. Men neppe var

---

i Høiesteret, Morten Lassen Scavenius, var en stor Spøgefugl, som holdt alle for Nar med de utroligste Paafund. En Dag sagde Kongen til ham, at Dronningen gjerne vilde tale med hans Hustru. Scavenius bad Kongen undskylde; det var neppe saa ligetil; hans Kone var nemlig noget tunghør, sagde han. Naaja, mente Kongen, naar man vidste det, saa kunde Hendes Majestæt jo tale høit. Da Scavenius kom hjem, fortalte han sin Hustru, at hun skulde til Hoffet; Dronningen vilde tale med hende. "Hvad mon hun vil mig?" spurgte Konen. "Ja, jeg ved ikke," sagde Scavenius; "men du faar gjøre dig istand. Du maa imidlertid passe paa, at du taler rigtig høit, for Dronningen hører ikke videre godt, skjønt hun ikke vil være ved det." Da nu Fruen kom ind til Dronningen, trak denne Pusten godt og raabte hende et lydeligt Velkommen imøde. Fru Scavenius straalte tilbage, at hun takkede underdanigst. De drev nu paa en Stund, begge to, og skreg til hinanden, det bedste, de orkede. Tilsidst gik Dronningen træt og sagde sagte til sig selv: "Nu formaar jeg ikke at skrige mere". "Det kan Deres Majestæt jo heller ikke behøve", mente Scavenius's Kone. "Jeg tænkte, I var døv", sagde Dronningen. "Jeg troede, Deres Majestæt ikke kunde høre", sagde Fru Scavenius. Det kom nu for en Dag, at Scavenius havde været ude med sine Spilopper. Da Kongen hørte om disse Løier, lo han hjerteligt og spurgte Dronningen, om hun nu havde faaet styret sin Lyst til at tale med Fru Scavenius? At tage Scavenius hans Dristighed ilde op faldt ham ikke et Øieblik ind. — Kjøbenhavns Borgere holdt meget af Kongen, og det hændte tit, heder det, at naar Kongen red gjennem Gaderne, stod Borgerne i Vinduerne med Glas i Haanden og drak hans Skaal. Der findes ogsaa i Regjeringsprotokollerne mange Vidnesbyrd om Kongens Godmodighed og om hans til stor Yderlighed gaaende Godgjørenhed. I saa Henseende staar Kongeparret Kristian V og Charlotte Amalia vistnok meget høit selv i den danske Kongerække.

*) I Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearkiv, udg. af C. F. Wegener, Bd. II, findes saaledes trykt: Instrux for det danske Kancelli, dateret 21de April 1670, Instrux for Høiesteret, for Admiralitetskollegiet og for Krigskollegiet, samtlige daterede 25de Juni s. A., Instrux for Skatkammerkollegiet, dateret 20de Juli, for det tyske Kancelli, dateret 26de Juli, for Kommercekollegiet, dateret 22de September, for Statholderen i Slesvig og Holsten, dateret 4de Oktober, for Kancelliet i Norge, dateret 6te Oktbr. o. fl.

Gyldenløve kommen tilbage til Hoffet, før Situationen med et Slag blev forandret. De fremmede Diplomaters Gesandter begyndte allerede i Marts Maaned at skrive hjem til sine Regjeringer, at der herskede Spænding i Geheimeraadet, der havde delt sig i Partier; der taltes om, at der var sat en Agitation i Gang mod Gabel, og at der indløb Klager over, at han havde modtaget Bestikkelser. Hvorvidt der blev indledet nogen Undersøgelse mod ham, er ikke bestemt udtalt; i ethvert Fald oppebiede han ikke Udfaldet, men trak sig frivillig tilbage og døde nogen Tid efter. At Enkedronningens Had her har gjort sig gjældende, var Samtiden ganske paa det rene med. Forøvrigt blev den ene efter den anden af de gamle Geheimeraader efterhaanden trængte til Side, uden at det kan siges, om der har været Unaade med i Spillet.

Det var en hel ny Slægt, en ung Konge og unge Raadgivere, som nu var kommen tilrors i de forenede Riger. Til Kong Kristians første Regjeringstid er Navnene Gyldenløve, Fr. Ahlefeld og Schumacher (eller Griffenuopløselig knyttede; intet Under derfor, at det dansk-norske Statsskib med et skyder en sterkere Fart end nogensinde før og senere.

Som vi har set, blev Gyldenløve i Aaret 1669 beordret som extraordinær Ambassadør at foretage en Reise til England, og som hans Stedfortræder sendtes Ove Juel i Egenskab af Vicestatholder op til Norge. Det lader til, at det ogsaa har været Kong Fredriks Mening, at denne Ambassade skulde danne Indledningen til en ny Karière for den unge Statholder; ialfald har Folkemeningen ganske vist gaaet i den Retning. I Anders Bordings danske Merkurius for Juni Maaned 1669 heder det nemlig:

"Hr. Gyldenløve med en vel stafferet Stare
Befaling derpaa fik til Engeland at fare,
Var der og villig til og strax paa Veie tog,
Men underveis dog først til Norges Land opdrog.

Sin Konning er han tro foruden Svig og Vanske,
Forstaar, hvad tjenligt er for norske Mænd og Danske,
Er derhos heldig og beleven i sin Id;
Gid han saasandt uskadt og glad maa komme did".

Denne Reise var imidlertid forbunden med mange Fataliteter (Statholderen svævede saaledes i alvorlig Havsnød under den norske Kyst), og efter hvad Folk sagde, skal Opholdet ved Karl II's Hof heller ikke have øvet den bedste Indflydelse paa hans allerede i Forveien alt andet end faste Moral. Den Maade, hvorpaa han løste sin Opgave i England — at slutte en Handels- og Forbundstraktat med dette Lands Regjering —, skal ikke have vakt udelt Tilfredshed i Geheimeraadet, og i de diplomatiske Kredse taltes der adskilligt derom. Men til Halvbroderen, Kristian V, kan Misnøiet ialfald

ikke have strakt sig, og Bordings Merkurius gjør atter Brud paa sin nøgternt refererende Maade, idet den for Marts Maaned 1670 beretter:

"Hr. Gyldenløve nu for nogen Tid og Dage,
Af Engeland igjen er kommen hid tilbage,
Med vel forrettet Sag, og af Hans Majestæt
Er derfor vel omladt*) og mildelig anset.

Thi venter Norge fast, at han og snart skal komme
Til hendes Egn igjen og fremme Landsens Fromme,
Men hvad, om Kongen her saa priselig en Mand,
Vil have hos sig selv til høi're Brug og Stand?"

Umiddelbart efter Gyldenløves Hjemkomst blussede Striden mellem han og Gabel op, der endte med, at den sidste maatte fortrække, og allerede den 12te April 1670 melder den engelske Gesandt hjem, at "Gyldenløve er nu den eneste Mand, som staar ved Roret." Ialfald maa han meget snart have forstaaet at gjøre sig uundværlig for Kongen, der skal have tænkt at ophøie ham paa forskjellig Vis; men Gyldenløve afslog enhver tiltænkt Ære under Paaskud af, at han foretrak sin Statholderstilling i Norge. Dennes Forretninger belemrede ham dog i denne Tid ikke synderligt, da de bestyredes af Vice-statholderen.

Det fremgaar af Diplomaternes Indberetninger, at der igjennem det dansk-norske Statslegeme paa denne Tid maa have strømmet friske Kræfter, og at det har udviklet en Spænstighed, som ikke paa længe havde været kjendt. Medens de fleste af disse Herrer tildelte Gyldenløve Æren derfor, saa de mere skarpsynte dog strax, at denne med større Ret tilkom Kongens anden Yndling, den borgerlig fødte Peter Schumacher; thi denne var det, som traf det tyngste Læs.

"Gjør en stor Mand af ham, men ikke for fort!" sagde Fredrik III paa sit yderste. Kristian V var for meget en Stemningens Mand til at følge dette Raad, og Schumacher for ærgjerrig og opfyldt af Forestillingen om eget Værd, til at han skulde holde igjen; han kan heller ikke frikjendes for at have havt ialfald sin betydelige Andel i, at de ældre, veltjente Statsmænd trængtes tilside, for at han saa meget hurtigere skulde komme frem.

Allerede ved Thronskiftet havde Schumacher traadt op paa en mere bemerket Maade end hidtil, idet han overbragte den nye Konge Kronen, Scepteret og Kongeloven, som under Taushedsed havde været ham anbetroet. Fjorten Dage efter Kong Kristians Thronbestigelse fik han Bestalling som Statssekretær eller Sekretær i Statskollegiet og kaldes i denne Over-Geheime-Etats- og Kammersekretær, d. v. s. Oversekretær i det danske Kancelli, Sekretær i Statskollegiet og Sekretær i Kammerkollegiet. Ved Siden af beklædte han

*) yndet.

Stillingen som kongelig Arkivar og Bibliothekar. I denne kombinerede Stilling havde han saaledes Justitsvæsenet, Kirkevæsenet og Universitetet under sin Bestyrelse, hvorhos Meningen maa have været, at ogsaa de udenrigske Sager, som Peder Reedtz hidtil havde varetaget, efterhaanden skulde hen-

28. Peter Schumacher, Greve af Griffenfeld.

lægges under ham. Inden Aaret 1670 var gaaet til Ende, var alle nødte til at anerkjende Schumachers store Indflydelse. Den hollandske Minister-Resident Le Maire udtaler, at alle fremmede Ministre nu maatte henvende sig til Kongens Oversekretær Schumacher med sine Forestillinger, da der

ingen Førsteminister fandtes. Den 2den November 1670 ægtede Schumacher, der nu var 35 Aar gammel, den femtenaarige Katharina Nansen, Borgermester Mikkel Nansens Datter og Præsident Hans Nansens Sønnedatter; hun bragte ham den efter Tidens Forhold ikke ubetydelige Medgift af 60000 Rdlr. Ved denne Leilighed viste det sig bedst, hvor meget alle beilede til den opgaaende Stjernes Gunst. Gyldenløve selv kjørte med egen Haand de sex isabellafarvede Hingste, der var forspændte Brudens Kirkevogn, fra alle Kanter strømmede Gaver og Lykønskningsskrivelser ind, og Rigets høieste Adel var Bryllupsgjæster. Ægteskabet blev ikke af lang Varighed; allerede halvandet Aar efter — den 17de Mai 1672 — døde hans Hustru kort efter at have bragt en Datter til Verden.

Avindsmænd havde Schumacher tidlig havt nok af, og disse havde

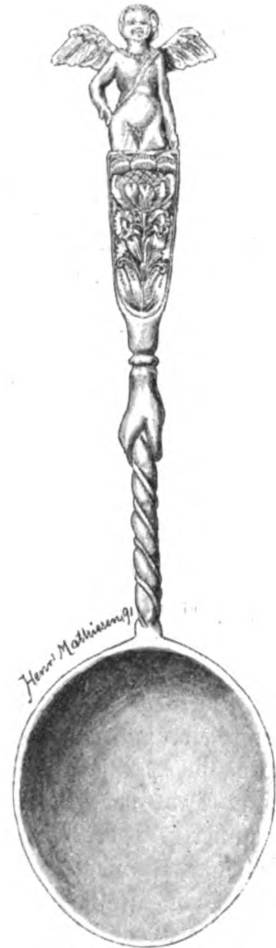

29. Griffenfelds grevelige Vaaben.

længe luret paa en Anledning til at faa ham styrtet. Et saadant Forsøg udgik da ogsaa ganske rigtigt ved denne Tid fra en Kreds, som maa siges at have hørt til Kongens nærmeste Omgivelser.

Overkammerherre Morten Schinkel, en nær Frænde af Gabel, havde været Kong Kristians Fortrolige i Kronprinsdagene og havde været hans opvartende Kavaller paa Udenlandsreisen. I Besiddelse af en ikke liden Ærgjerrighed saa han med største Mishag Schumachers og Gyldenløves voxende Magt og udkastede Planer til at faa dem fjernede og sig selv indsat i deres Stilling. Først vendte han sig da mod Schumacher i det sikre Haab, at det skulde lykkes ham lettest at komme den borgerligfødte Rival tillivs. Han fortalte Kongen, ret som det var, at Schumacher jevnlig modtog Gaver og Stikpenge, og at han herved allerede havde gjort Kongen og Staten betydelig Skade. Paa samme Tid, som han saaledes søgte at under-

minere Schumacher, sværtede han ham ogsaa hos Udlandets Diplomater som en falsk og intrigant Lykkeridder, og heller ikke Gyldenløve undgik at blive mistænkeliggjort af ham. Men Rygtet herom kom naturligvis disse for Øre, og de var derfor paa sin Post mod Overkammerherren. Kongen maa i nogen Tid have baaret paa det Indtryk, som Schinkels Bagvaskelser havde efterladt, indtil han en Dag lod det bryde ud. Efter en Indberetning til den svenske Regjering fra dens Gesandt i Kjøbenhavn gik dette saaledes til. Søndag den 15de Januar 1671 var der samlet et stort og fornemt Selskab hos Kongen. Denne vendte sig da, som det syntes hel uformodet, til Schumacher og sagde: "Hvad er det, jeg hører om Eder? I tager mod Skjænk og Gaver og agter at spille mig Regimentet af Hænderne?" Schumacher blev noget studs herover og taug et Øieblik. Men han fattede sig dog snart og svarede med et Buk: "Eders Kongl. Maj^ts Ord i al Respekt og Ære; men den, som har angivet mig saalunde for Eders Majestæt, holder jeg for en Skjelm og Æretyv, indtil han beviser sine Ord." Schinkel var ikke langt undaf; han sagde strax: "Det har jeg gjort". Da sagde Schumacher: "Saa skal I og være den Mand, jeg nys sagde. Her staar jeg nu for Gud, Kongen og disse høie Ministre, sig nu frem, hvad I ved om mig, og af hvem jeg har taget Skjænk og Gaver, som i nogen Maade kunde være Hans Majestæt til Skade." Schinkel svarede: "Det er da forunderligt, at I tør negte saadant. Har jeg ikke selv foræret Eder et Smykke til 700 Rdlr., — har ikke Gyldenløve givet Eder tre eller fire Bægere af fint Dukatguld?" Schumacher tog til Gjenmæle: "Har I ikke foræret mig det til Bryllupsgave? Har jeg ikke takket Eder derfor? Havde I givet mig et Stykke af 10 eller 20 Dalers Værdi, havde det været mig lige saa velkomment; jeg kunde jo intet forlange af Eder, det var Eders egen Diskretion og gode Villie. Men her er Spørgsmaalet: har I forlangt nogen Tjeneste af mig for denne Present, eller har I begjæret, at jeg skulde gjøre noget, som kunde være

30. Ske af Sølv, opbevares i Universitetets Oldsagsamling. Paa Bagsiden staar: Chaspar Schumacher Dorothea Schumacherin 1672.

Denne Kaspar Schumacher er sandsynligvis den samme, som den 8de Mai 1671 fik Bestalling som Stadsmusikus Skeen.

Hans Majestæt til Skade? Svar herpaa!" Gyldenløve tog da ogsaa i overfor Schinkel: "Hvad rager det Eder, at jeg haver foræret ham nogle Guldbægere paa hans Bryllups- og Hædersdag? Har jeg ikke selv betalt dem? Men en Skjelm er den, som siger, at jeg har foræret ham dem til nogen Skade for Hans Majestæt eller nogensinde har havt sligt udi Tanker. Men I, som understaar Jer at forebringe en slig Usandhed for Hans Majestæt, er ikke værd at drikke af en Kande med en ærlig Mand". Schumacher vilde nu paany presse yderligere paa sin Modpart for at faa en Forklaring; men Kongen afbrød ham og sagde til Schinkel: "Aldrig havde jeg troet om Eder, hvem jeg vilde have betroet min Sjæl og mit Hjerte og altid har holdt for en tro Undersaat, at I nu vilde forføre mig til at fatte en ond Tanke om en uskyldig Mand. Jeg havde stor Grund til at statuere et Exempel paa Eder; men jeg vil dog for visse Aarsagers Skyld *) ikke gjøre det. Dog, gaa strax fra min Nærværelse og kom aldrig for mine Øine! Forføi Eder strax fra Hoffet og lad Eder nøie med det Amt, hvormed jeg har benaadet Eder".

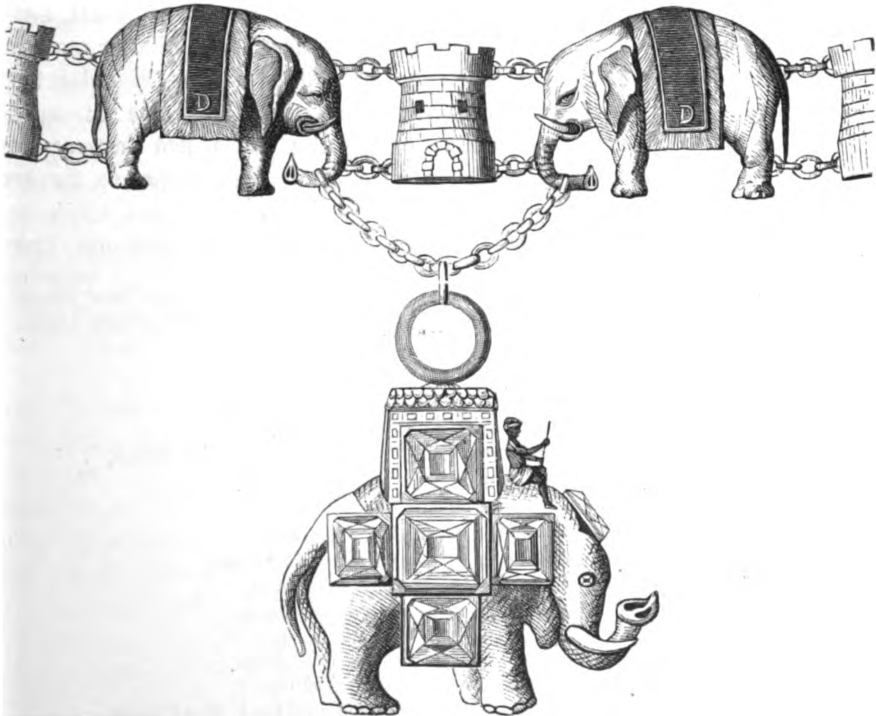
Saavidt den svenske Gesandt. Om hans Beretning i et og alt er paalidelig i Enkelthederne, faar staa derhen. Men Hovedtrækkene stadfæstes i ethvert Fald af den franske Gesandt Hugo Terlons Fremstilling. Men den Advarsel, som Schumacher burde have taget af det indtrufne, blev ganske uænset.

Fra dette Øieblik af blev Schumacher nemlig stadig mere og mere overvældet med Naadesbevisninger fra Kongens Side, og hans Indflydelse paa alle Regjeringssagers Gang traadte Dag for Dag sterkere frem. Han blev snart i et og alt den egentlige Leder, medens selve Udenrigsministeren, Peder Reedtz, der forøvrigt var en dygtig og retsindig Mand, fuldstændig trængtes tilside. Den 1ste Mai 1671 **) blev han Geheimeraad, den 7de Juni tjenstgjorde han som Arkivar ved den kongelige Salving, den følgende Maaned (15de Juli) optoges han i Adelsstanden. Han havde ved denne Tid af Kronens Gods kjøbt Hovedgaarden Sæm i Tønsberg Amt samt en Del andre Gaarde, der tidligere havde tilhørt det geistlige Præbende Tønsbergs Provsti, som ved Reformationen var gaaet over til at være en verdslig Forlening, og af dette oprettedes Stamhuset Griffenfeld. I det kongelige Skjøde heder det, at "han og alle hans ægte Descendenter af Mand og Kvindekjøn til et stedsevarende kongeligt Naadestegn fra nu og altid herefter skal føre Navn af samme Gaard og Gods som et Stamnavn og sig Griffenfeld skrive og kalde, og han og hans Arvinger at nyde og følge samme Gaard og Gods som deres rette Arve-Eiendom med alle de adelige Friheder og Benaadninger, som nogen Adelsmand allerede givet er eller herefter givet

*) Se ovenfor S. 153 Anm.

**) I nogle nyere Verker angives Dagen for hans Udnævnelse til Geheimeraad til 14de September 1671.

vorder". I det næste Aar blev han endnu nærmere knyttet til dette sit norske Gods, idet han under 27de April udnævntes til Amtmand over Tønsberg Amt, hvori det var beliggende, men maatte selvfølgelig lade det bestyre af en anden. Det griffenfeldske Gods fik han den 17de August s. A. Adgang til at udvide paa fordelagtigste Maade, idet det tillodes ham at indløse ikke blot det Gods, som af Kronen var frasolgt hans Eiendom, men ogsaa at forøge denne med det beneficerede Gods, han vilde kjøbe eller mageskifte dertil. Da Danebrogsordenen den 12te Oktober 1671 oprettedes, var Griffenfeld ogsaa blandt

31. Kristian V's Elefantorden.

de 19 af Rigets fornemste Mænd, til hvem den uddeltes. Naar alle disse Æresbevisninger i saa forbausende kort Tid skulde blive en borgerlig født Embedsmand tildel, stadfæster sig tilfulde Sandheden i det gamle Ord, at der kræves sterke Skuldre til at bære gode Dage. Kun to Aar efter havde han opnaaet alle de Hædersbevisninger, som kunde falde i en dansk Undersaats Lod. Den 26de November 1673 fik han ligesom i Forbigaaende et lidet Vink fra Kongen om, at han skulde indfinde sig paa Slottet henimod Middag. Her meddelte Kongen ham i Overvær af en anden af sine Ministre, Grev Fredrik Ahlefeldt, at han i sin Tilfredshed over den

Iver, Forsigtighed og Troskab, han havde udvist i hans Tjeneste, havde udnævnt ham til Ridder af Elefantordenen, hvorpaa han selv hængte ham Ordenen om Halsen. Griffenfeld kastede sig paa Knæ, og den ellers saa veltalende Mand kunde kun med Vanskelighed fremstamme de Ord, som skulde udtrykke hans Taknemmelighed. Dette kom ham vistnok uventet; men fra samme Dag er ogsaa dateret hans Udnævnelse til Storkantsler-embedet, som ingen før ham havde indehavt, og som paa en Gang gjorde ham til Udenrigsminister, Præsident i Kancelliet og i Høiesteret samt Patron for Universitetet, og ligeledes hans Ophøielse til Greve, idet hans Stam-eiendom i Norge gik over til et Grevskab under hans Navn. Til dette høieste Ærestrin optoges ogsaa hans afdøde Hustru, hans Datter og alle hans ægtefødte Descendenter, mandlige og kvindelige, af hvad Ægteskab han igjen maatte indgaa, og med Hensyn til Standsrettigheder skulde de agtes, "som om de udledte deres Herkomst af grevelig Byrd paa fædrene og mødrene Side i fjerde Afstamning og Slægtled". Hele Hoffet og Hoved-staden tiljublede ham paany sin Hyldest, Lykønskningsdigte paa Latin og dansk*), hvori der dog af og til kunde blande sig et advarende Ord,

*) Blandt dem, som hyldede Griffenfeld, var ogsaa hans trofast hengivne Ven Thomas Kingo, der i Anledning af hans Ophøielse til Storkantsler tilstillede ham følgende Æresvers:

Du est vor' Tiders Ros, vort Under og Exempel,
Som vandrer nu af et til andet Ærestempel,
Hen under Kongens Haand og Herrens Skjærm og Skjold,
Optræder smilende paa Verdens Snuble-Bold.

Thi du est himmelfast og ved, at Gud ei slipper
Sin dydopvante Søn, og Kongens Gunst ei glipper,
Hvor hans losøiet Aand skinbarlig finde kan,
At Ærlighed og Tro er kronet med Forstand.

Velan! saa tag kun an af Kongen og hans Rige
Det Navn af Kantsler! gak til din Høihedstige!
Tænk frem ad Kongens Tarv, tænk paa hans Riges Gavn,
Tænk vort Akademi at sætt' i Stand og Stavn.

Da Rygtet om hans Ophøielse i Grevestanden nogen Tid efter bekræftede sig, sendte han ham atter følgende svulmende Panegyrik:

Guds Naades store Mand! Du himmelbaarne Greve!
Her er mit Ønskes Maal: Gid Du maa længe leve.
Gud, som har Grunden lagt til den din Ærespir,
Han himmelstøtte den til din og Danmarks Zir!

Gud lægge hundred' Aar til dine Levnets-Dage
Og lede til din Seng en Hjertens Englemage,
Som kan formere dig din Lykke, Lyst og Liv,
At Danmark have kan en eviglivet Grif!

strømmede atter ind; Forfattere dedicerede den almægtige Minister sine Verker, — kort sagt, han fik sin rigelige Andel af den næsegrusliggende, vamle Smiger, hvormed hin Tidsalder hyldede Enevældet. Men tæt indved hans Triumfvogn, midt i den jublende Skare, gik der ogsaa en Smædesanger, som slyngede de giftigste og kaadeste Nidvers mod ham. Det var Thomas Kingos Stedsøn Jakob Worm, der paa denne Tid var Rektor i Slangerup. Worm, der var en usædvanlig begavet Mand, men ved Tilsidesættelse var dreven over i de misfornøiedes Række, var bleven Griffenfelds Misunder og Avindsmand og anfaldt ham med den bitreste og hensynsløseste Satire i Digte, der ved sit flydende velklingende Metrum, sin behagelige, efter kjendte Melodier lempede Verseform og ved sine knaldende Brandere, der sigtede til Dagsbegivenheder, som var Hvermand bekjendt, fik en storartet Udbredelse hos Samtiden og er bevarede til vore Dage i Afskrifter i Hundredtal. Hvad man især lagde Griffenfeld tillast var, at han antoges at sælge Embeder, især Prestekald, for Penge, og sikkert er det og, at der gik ikke faa Misligheder i Svang, hvor man nu end kan søge Skylden for det. I et Digt studiosus lamentans („den klagende Student") gjør Worm sig saaledes til Tolk for de fattige Embedsansøgere, som ei havde Guldnøgler til at aabne Dørene for sig med. Saaledes heder det:

„Min Attraa er til Guds Kirke;
Jeg hans Ære fremme vil,
Sandhed, Gudsfrygt vil jeg virke,
Giv mig Lykke, Gud! dertil.
Kald mig paa den rette Maade,
For mit Kald, o Gud! du raade.

Pengeprest jeg ei vil være,
Ikke heller Taske-Prest,
Hvo, som rettelig skal lære,
Bør ei være Horehest.*)
Med en Pung og med en Taske
Kan en Prest for Gud ei braske.

Uden Taske, uden Punge
Sendte Gud Apostle ud,
Til hans Ære at udsjunge
Og at hente ham en Brud,
Saa bør og en Prest at vælges,
Derfor bør ei Penge tælles.

Tredive Sølvpenge tælles
For min Jesu Frelsermand,
Men skal nu en Prest udvælges,
Maa han fylde fuld en Spand,
Fuld af Guld, af Sølv og Penge.
Gud, lad det ei være længe".

*) Sigter til den Indflydelse, "Jomfru" Moth troedes at øve paa de høieste Embeders Besættelse. Worm var forøvrigt — uvist hvorledes — hendes Slægtning.

Worm gik videre og videre i sin kaade Forhaanelse af Griffenfeld og i de drøie Beskyldninger, han fremførte mod ham. I et andet Digt, "Sibyllæ Spaadom om Nordens Antikrist," ytrer han saaledes, at Luther tog Feil, naar han mente, at der kun existerede to Antikrister, han i Østen (Tyrken) og han i Vesten (Paven); værst var dog den tredie, han i Norden (Griffenfeld), som faar sit Synderegister optegnet i Forbindelse med en Fremstilling af sin hele Løbebane:

"Det 3die F. har ham først sat paa Ærens Trapper,
Hvor han som Druesaft al Lykkens Vin udtapper,
Han først fik Foden ind paa det Bibliothek,
Som mod Melankoli var Fyrstens Apothek.

— — — —

Saa fik han Kabinet blandt andre Rigens Helte,
Og Lykken over ham udbredte Silketelte,
Han solgte mangt et Kald, og mangt et Tolderi
Blev sat paa Auktion for maadelig Værdi.

Han lod sig nøie da med 10 Dukater røde,
Thi Supplikanterne han vilde ei bemøde
Med megen Skinderi, at han kund' Søgning faa
Ved mild Finanseri og hver Mands Yndest naa.

Som Hovmands Lykke er et Fløi paa Tag og Taarne;
Nu blæser Kontrabør for dem, som høit er baarne.
De, som har høiest Rang, ved Lykken styrtes ned,
Og Lykkens Kjæde gaar for dennem udaf Led.

Saa blev først Kragen stukt og Chargen sin aflagde,
Derved vor Antikrist jo mer og mer tiltagde*).
Det 3die F forsvandt og blev henlagt i Muld,
Det 5te C igjen tog Kronen paa af Guld.

Den Nordens Antikrist med smigreglatte Læber
Erlanger Kongens Gunst og stedse daglig stræber
At stjæle Kongens Sjæl og Hjertet hans at faa,
Hvorved han Rigdom nok og Kantslers Navn mon faa.

— — — — — — — — — — — —

Oppaa det falske Bryst blev Kristi Kors ophænget,
Det Bryst, som er med List og Gjerrighed befænget,
Det er for Kristi Kors en Fiende og Uven,
Som Kristi Kors engang fra sig skal kaste hen.

Han Dyrets Brændetegn langt heller burde bære,
At hans Guld-Kjærlighed for Verden kjendt mon være.
Han holder Kro og Salg med hellig Kirkekald,
Hvem ved, om han ei faar af Himmelen et Fald.

— — — — — — — — — — — —

*) tiltog.

For gylden Elefant en Ræv han burde føre,
Og Edderkoppens Skilt, thi alle skal ham smøre.
Han suger Riget ud og griber til sig Guld
Som Støv paa Gaderne og Sølv som utalt Muld.

Tvi dig, Guds Kirkes Pest!" — — —

Da nu Worm forstod, at han gjorde Lykke med sine anonyme Overfald og helst da vel inden de Kredse, som ivrigst smigrede for den mægtige Minister, blev han argere og lumpnere i sine Angreb og kalder ham Judas, Akitofel, "Præsident i Forræderes Laug", "Babels Horebarn" m. m. Tilsidst overtræffer han sig selv i det Æselsspark, han tildeler Griffenfeld efter hans Fald, og beskylder ham ligefrem for at have staaet Kongen efter Livet og for at have villet forraade ham til Svenskerne for selv at opkaste sig til Konge i de forenede Riger. Men om ikke ret lang Tid, da alle lagde an paa at lægge sin Foragt for den faldne Statsmand for Dagen, da det viste sig, at Griffenfelds Venner var hans Fiender og hans Fiender hans Venner, var Worm ogsaa en af dem, som var villig til at yde ham Retfærdighed.

Der kan ikke herske Tvivl om, at Samtiden har tillagt Griffenfeld de mest høitflyvende og fantastiske Planer, og man maa, som rimelig kan være, have søgt en Støtte herfor i hans hele Optræden. I Marts Maaned 1674 tilbyttede han sig af Jørgen Bjelke og den Gersdorffske Familie Øen Samsø og skrev sig herefter som Herre til Brattingsborg og Visborg,*) to øde Borgpladse paa Øen, som han maaske har tænkt paa at bebygge. Han maa imidlertid have sat Maalet for sine Ønsker endnu høiere. Under 18de December 1674 blev han af Keiser Leopold optagen i den tyske Rigsgrevestand med Ret til Sæde og Stemme i Rigsforsamlingen, og i det følgende Aar gav Brandenburgs store Kurfyrste Fredrik Wilhelm ham Tilsagn om at erholde Øen Wollin til Forlening. Alt dette lyder jo endog for os nærmest som et Eventyr, og vi kan derfor ikke undres over, at Folk, som havde set hans Fader Vintapperen og kjendte hans skikkelige beskedne Moder og vel ogsaa huskede ham selv som slet og ret Studiosus Schumacher, rystede paa Hovedet og spurgte sig selv, hvorledes det vel kunde hænge sammen, naar de saa ham kjøre til Hoffet i sin prægtige spanske Stadskarosse med fire Lakeier bagpaa og to Pager foran, alle i prægtigt sølvbroderet Liberi, og kjøre lige ind i Slotsgaarden, medens alle andre Embedsmænd, hvor høit de end var stillede, maatte finde sig i at staa af udenfor. Men om nu Folk end kunde have et eller andet giftigt Ord at sige om Vintappersønnen, saa tiede man dog enten aldeles stille eller nøiede sig med at mumle det sagte sig imellem, saa længe han nød Lykkens Solskin i fulde Drag. Ligesom saa mangen en anden,

*) Visborg eller Vestborg nævnes i Historien i Aarene 1370—71, da Ridderen Heinrich van der Osten var Høvedsmand der, og Brattingsborg skal efter et Sagn, der endnu i Begyndelsen af dette Aarhundrede levede paa Øen, være nedbrudt af Marsk Stig.

der kun har kjendt Medgang i Livet, følte han en barnlig Sorgløshed og Ligegladhed overfor Folks Omdømme, ja, det er vel neppe engang for Alvor faldet ham ind, at det ene og alene var Kongens personlige Yndest og Venskab, han skyldte alt. Har han tænkt nøiere over det, er han vel bleven

32. Oberst Tønne Huitfeldt (1625—1677).

staaende ved sin Tillid til egen Dygtighed og sin urokkelige Overbevisning om, at han maatte være uundværlig for Kongen. Selv om denne ikke havde været saa velvilligt stemt mod ham, som han var, tvivlede han ikke et Øieblik om, at han nok kunde stemme ham efter sit Forgodtbefindende. Der opstod

ikke engang en Anelse hos ham om, at alt kunde vendes om og det paa brattESTE Vis. Der var dog dem, som saa, hvor udsat hans Stilling var. Hver Gang hans Moder spurgte, at en eller anden ny Æresbevisning var falden i Sønnens Lod, græd hun sine modige Taarer, ingenlunde af Glæde, men af stille Ængstelse og Sorg. Folk rystede da atter paa Hovedet i sin Mangel paa Forstaaelse; kanske han ikke var mod sin fortræffelige, skjønt tarvelige Moder, som han burde være?

Vi er allerede i Fremstillingen af denne Side af Griffenfelds Livsroman komme ind paa et Kapitel af Enevældets Historie, hvorom man efter vor Tids Anskuelsesmaade med nogen Ret kan benytte den mere syndige end smagfulde Karakteristik: "utan blank, innan krank".

Ihvorvel der kan paastaaes — og det med fuldt Medhold hos de fremmede, som i Kristian V's Tid gjæstede det danske Hof og har meddelt Efterretninger fra det, — at Forholdene her i Sammenligning med Udlandets større Hoffer var tarvelige og enkle, saa blev der ialfald lagt an paa at sprede over det dansk-norske Enevælde en vis ydre Prunk, som ikke skulde give selv den mest pedantiske Absolutist nogen Grund til Anke. Ganske vist havde der ogsaa i tidligere Dage existeret Hofceremoniel og Hofcharger; men umiddelbart efter Kong Kristians Thronbestigelse blev det første afstivet i en hidtil aldeles ukjendt Grad, medens de sidstes Antal forøgedes, og alt indsnevredes ved et Utal af Ordinantser og Instruxer, at det for Nutidens Betragtning nærmest tager sig ud som et rent Kineseri.

Under 11te Mai 1670 udfærdigedes saaledes en egen saakaldet Gemaksordinants, der med den pinligste Nøiagtighed bestemte, hvorledes det skulde gaa for sig ved de Audienser, Kongen gav. I Indledningen til denne Forordning heder det, "at eftersom Vi alle, særdeles vore egne kjære og tro Arveundersaatter gjerne enhver efter sin Stands og Vilkaars Leilighed fri og ubehindret Tilgang til Os allernaadigst vil have forundt og bevilget," saa opstilles der Bestemmelser om, hvem der ved Audienser blot havde Ret til at komme i det ydre Forgemak, hvem der skulde have Adgang til det indenfor liggende Forgemak og hvem der endelig kunde slippe ind i Kongens eget ordinære Audientsrum. Af Ordinantsen fremgaar det, at ingen uden Adelsmænd, Officerer, høiere Embedsmænd og Borgermestere og Raad samt andre "fornemme Borgere enten fra Kjøbenhavn eller fra Kjøbstæderne" maatte sætte sin Fod i disse. En Almuesmand t. Ex. var overhovedet aldeles afskaaren fra at faa tale med Kongen i Kjøbenhavn, med mindre han passede ham op — i Stalden; men der var jo Kong Kristian, ret som det var, og denne Udvei blev derfor ogsaa benyttet, og vistnok saa meget hellere, som han ikke havde for Vane at bide Folk af.

Endnu mere karakteristisk for Enevældet og dets Tidsalder var den Støtte, den absolute Kongemagt søgte i Rangvæsenet. Hele Staten var efter

denne Opfatning at anse for en eneste stor Trappe, paa hvis Høide Enevoldskongen thronede i ensom Majestæt. Men Undersaatterne kunde gjennem Fortjenester, som Kongen alene havde i sin Magt at udmerke, Trin for Trin nærme sig ham. Ved denne Oprykning gik det til — for at bruge et andet, maaske lige saa træffende Billede — som i en Skoleklasse, i hvilken man rykker op efter den Flid og Lærenemhed, som er lagt for Dagen. Det stod nemlig i fuld Konsekvens med Enevældets hele Princip, at Regjeringen stimulerede Folk til ved udmerkede Handlinger at gjøre sig fortjente til at blive delagtige i de forskjellige kongelige Naadesbevisninger og indprentede dem den honnette Ambition som en sand Borgerpligt, ja som den eneste rette Maalestok, hvorefter en Mands statsborgerlige Værd burde bedømmes. Maalestokken blev jo rigtignok Gang paa Gang forandret ved Udfærdigelsen af nye Rangforordninger. Men naar nu Tanken med det hele Rangvæsen var at opdrage Undersaatterne til loyale Borgere af Enevoldsstaten, saa bortfalder ogsaa det absurde i, at Rangforordningen Gang paa Gang blev omgjort. Man kan fra dette Synspunkt betragtet snarere forklare sig den landsfaderlige Glæde, som gjennemstrømmede Kristian V, naar han med en vis Forfatterstolthed anfører i en af sine Dagbøger, at Rangforordningen af 1693 for den væsentligste Del var hans eget Verk, og at han havde projekteret den efter den suveræne nærværende Tilstand. Ganske vist forfeilede Rangsvæsenet ikke i et og alt sin Hensigt som en politisk opdragende Institution i Enevældets Tjeneste; men paa den anden Side skabte det megen Umoral, sygelig Forfængelighed og vekt Kryberi.

Den første Rangforordning udfærdigedes den 25de Mai 1671. I denne gives der Bestemmelser for de forskjellige Klassers Rang i Sæde og Gang. Øverst staar Kongens naturlige, af ham anerkjendte Sønner, derpaa følger 54 andre Ærestrin. Om Adelen heder det alene, at forsaavidt den ikke er løftet ved særegen Rang, beholder den sin Forrang for de andre Stænder og Undersaatter, som ikke er særskilt nævnte i Rangforordningen. "Men", heder det om de kongelige Bestemmelser, og det er neppe til at tage feil af, hvortil der sigtedes, "de, som af utidig Ærgjerrighed drevne ei dermed lade sig fornøie, skal deres Bestillinger strax kvittere, og hvis de sig nogen høiere Rang tiltager, bøde tusind Daler til de fattige og skal endda efter Omstændighederne tiltales som vore Mandaters modvillige Overtrædere"*).

*) Et ret snurrigt Bevis paa, hvilken Syge Rangforordningen affødte, afgiver en Strid, som ved et Bryllupsgilde opstod mellem Professorer og Kancellisekretærer om, hvem af dem skulde være Fordansere. Kancellisekretærerne gik af med Seiren. Professorerne henvendte sig da til Griffenfeld, og det Svar, han gav, tyder ikke paa, at han for sit personlige Vedkommende tillagde Adel og Rang særlig Vigtighed. "I gode Mænd," sagde han nemlig, "har ved Eders Fortjenester erhvervet Eder saavel uden- som indenlands tilstrækkelig Ære af den Slags, hvormed I er bedst tjente. Selv Kongen

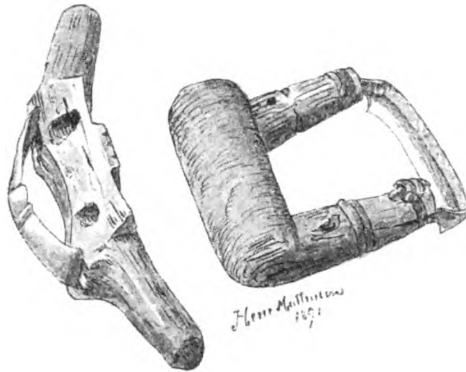
Skjønt det siger sig selv, at Arveenevoldsregjeringen ikke kunde se paa den gamle indfødte Adel med synderlig gunstige Øine, var den til Trods for alt, hvad vi i det foregaaende har set, ingenlunde trængt aldeles tilside, skjønt der ikke mere kunde være Tale om de store politiske Rettigheder, den tidligere havde været i Besiddelse af. Ved Kristian V's Thronbestigelse havde den gjort Regning paa at gjenerhverve en Del af, hvad den under Fredrik III havde tabt. Men dette Haab glap, og man hører om, at Skuffelsen fremkaldte Vrede hos dem; denne vendte sig da dels mod Gyldenløve, dels mod Schumacher. Den engelske Resident indberetter under 8de August 1670 om et voldsomt Sammenstød, som fandt Sted mellem Gyldenløve og nogle danske Adelsmænd i denne Anledning. En Nat fandt Gyldenløve ved sin Hjemkomst en Del danske Adelsmænd, deriblandt Kammerjunkerne Rantzau og Gustrop — den sidstes Navn er utvivlsomt forvansket — i sit Hus, hvor de havde taget for sig i rigeligt Maal af, hvad der blev sat for dem. Tilsyneladende uden al Aarsag begyndte de at yppe Kiv med den norske Statholder. "De talte nemlig", heder det, "meget imod Kongens absolute Magt, at Fremmede styrede alle Sager, at den danske Adel ikke var agtet, og at han begunstigede alle Fremmede. De sagde, at de haabede, at inden lang Tid vilde den danske Adel have noget at sige, ligesaavel som Kongen, og mange flere Ytringer i samme Retning". Gyldenløve havde vel søgt at stagge dem, men det ene Ord tog det andet, og tilsidst kom det til Haandgribeligheder. Gustrop og Rantzau trak blank; men Gyldenløve afvæbnede hurtigt den første og saarede den anden i Skulderen. Gyldenløve klagede, og der blev indledet Undersøgelser. Ganske vist var det hele fra Adelens Side bare øllet Snak og Brøvl, som en anden Diplomat ogsaa udtrykkelig fremhæver. Alligevel staar det nok ikke til at bestride, at den danske Adel, som den engelske Gesandt bemerker, var "meget imod, at Kongen var absolut". At det indtrufne Optrin og andre lignende Forseelser ikke skulde styrke den gamle danske Adels Kredit hos Enevoldskongen, siger derfor sig selv, og dette fik da ogsaa sit Udtryk i den nys omtalte Rangforordning.

Men Enevældets Mænd gik videre, idet de ogsaa vilde "dele Adelen", d. v. s. svække den i politisk Forstand, idet en Del af den — og det den rigeste — knyttedes til Thronen, medens den anden trængtes fuldstændig tilbage. En saadan Foranstaltning vilde efter deres Anskuelse baade give Kongedømmet en forøget Glans og bidrage til at styrke det ved den Splittelse, som herved opstod inden Adelen. Allerede ved Nytaarstid 1671 var der paa Tale, at der skulde oprettes en ny Adelsklasse, udstyret med særlige Forrettigheder, nemlig Grevernes og Friherrernes, og denne Foranstaltning, som særlig tilskrives

kan ikke give Eder mere Ære af den Værd. Jeg vil altid ære Eders Personer og det fremfor mange andre, som har Rang og Titler; thi de skal staa udenfor, naar jeg lader Eder komme ind". Hermed blev det da, saa længe Griffenfeld var ved Roret; men et Par Aar efter maatte Professorerne søge om høiere Rang, som de da ogsaa fik.

Griffenfeld, blev da ogsaa sat i Verk den 25de Mai 1671, idet der samtidig med Rangforordningens Udfærdigelse udstedtes Privilegier for denne nye Adel.

I Indledningen til disse siges der, at "Kongen har for godt befunden en og anden af de ved langvarig tro Tjeneste bedst meriterede og kvalificerede Personer til grevelig eller friherrelig Ære og Værdighed at ophøie, derved deres tro og oprigtige Tjeneste at belønne, andre til lige Nidkjærhed for Kongens Tjeneste, uforanderlig Troskab og Devotion (Hengivenhed) imod Kongen og Arvesuccessorer i Regjeringen at opmuntre, samt dem og deres Afkom saa meget desmere derhos at erindre om deres Pligt og Skyldighed, ved hvilke de og deres Posteritet (Efterslægt) er forbunden Kongens Suverænetet, absolutum dominium (absolute Herredømme) og Arverettighed og dens Forplantelse paa Kongens Arve-

33. Høvler fra Hol i Hallingdal.
Universitetets Oldsagsamling. Den tilvenstre er en Listhøvl.

successorer i Regjeringen, saavelsom og Kongens og det kongelige Arvehus's Fremtarv, Gavn og Bedste i alle Maader at forfegte, befordre, søge, vide og ramme, Liv, Gods og Blod derhos at opsætte, Skade og Fordærv af yderste Magt, Evne og Formue hindre, forekomme og afværge, og baade inden som uden Riget sig stedse i Kongens Tjeneste ufortrøden lade bruge." De Rettigheder, hvormed den nye Adelsklasse udstyredes, var overvættes store. Foruden alle de øvrige Privilegier, som Adelen var i Besiddelse af, tilstodes der Greverne, hvis Grevskab maatte udgjøre mindst 2500 Tdr. Hartkorn, og Friherrerne, hvis Baroni mindst maatte udgjøre 1000 Tdr. Hartkorn, Skattefrihed, de første for Hovedgaarden og 300 Tdr. Hartkorn af Bøndergodset, de sidste af Hovedgaarden og 100 Tdr. Hartkorn af Bøndergodset, derhos Kaldsret, Birkeret, Hals- og Haandret over deres Bønder, Jagtret og Forstrandsret. Derhos lagdes Retspleien, Oppebørselen af de kongelige Skatter og Udskrivningen

af værnepligtige paa deres Godser fuldstændig i Grevernes og Friherrernes Hænder. Deres eget rette Værnething skulde Høiesteret være, og de kunde ikke fængsles for Gjæld. Blandt dem, som saaledes udnævntes til Grever var Hans Schack og senere (29de September 1671) Ulrik Fredrik Gyldenløve, der blev Greve til Laurvig. Denne havde den 1ste August 1670 for 27450 Rdlr. afkjøbt Ove og Anna Margreta Lange Hovedgaardene Fritsø, Brynla og Halsen samt Fritsø Jernværk. Af disse var den første, der i Middelalderen tilhørte det tunsbergske Klostergods, ved Reformationstiden gaaet over i den oprindelig danske Adelsfamilie Jernskjægs Besiddelse og var i 1623 bleven tilskjødet den tidligere nævnte Gunde Lange til Falkensten. Brynla (eller Brunlaug, som den ogsaa kaldes) havde i Middelalderen tilhørt Familierne Galde, Buk, Krumedike og Esge Bilde, hvorpaa den (omkr. 1550) kom i Jernskjæggernes og senere i Langernes Besiddelse. Efter denne Gaard havde Lenet (Brynla Len) i sin Tid først Navn. Ogsaa Halsen eller Gloppe havde i sin Tid været adelig Sædegaard. Til hver især af disse Gaarde hørte en hel Del Underbrug, Sage og Kværne. Gyldenløve forstod ogsaa paa bedste Maade at udvide disse sine Besiddelser, idet det ved kongeligt Reskript af 26de September 1670 tilstodes ham Adgang til at indløse alt det Gods, som Langerne tidligere havde solgt i Brunlaug Amt, for hvad han med Kjøberne "i billigste Maade kunde forenes", samt Ret til indkjøbe sig til Eiendom det Gods i Amtet, Numedal og Sandshverv, som Kongens Fader og Farfader i sin Tid havde pantsat eller afhændet, "mod at betale den Sum, som derfor paa det kongelige Skatkammer var gjort Regnskab for". Derhos skulde han have Adgang til "mod Vederlag af lige godt Gods" at tilbytte sig det "ham beleilige Kronens Gods", uanset om Kongen selv besad det, eller det var "andre beneficeret eller perpetueret", og endelig fik han Forkjøbsret fremfor andre til alt Sagtømmer i Numedal, Sandshverv og Laagens øvrige Vasdrag. Paa Grundlag af alle disse Erhvervelser ophøiedes det samlede Jordegods til et Grevskab for ham og hans ægte Afkom i Mands- og Kvindelinien under Navn af Laurvigs Grevskab, der, som det i Patentet udtrykkelig udtaltes, "skulde holdes og agtes for det første i Rigerne". Samtidig med Grevskabets Oprettelse blev der ogsaa skjænket ham og hans Efterkommere en stor Del af Kronens Indtægter af det samlede Brunlaug Amt, ligesom han fik Patronatsret til Kirkerne, Kirke- og Kongetiende, Birkeret, Sigt og Sagefald af det hele Amt m. m. Endelig blev der samme Dag, som Grevskabet oprettedes, meddelt Larviks By, der hidtil som Ladested havde hørt under Tønsberg, særegne Privilegier som Kjøbstad.

Om Oprettelsen af Grevskabet Griffenfeld og Tønsberg, der paafulgte 2 Aar senere, er ovenfor fortalt.

I Norge havde en Lensgreve en mere udstrakt Myndighed inden sit Grevskab end en dansk Lensgreve inden sit. Medens dennes alene omfattede hans Grevskab, var der til de norske Lensgrever henlagt et helt administrativt

Distrikt, i hvilket han øvede ganske den samme Administration og dømmende Myndighed som den danske Lensgreve paa sit Jordegods, gjennem de Embedsmænd, han udnævnte dertil. Disse Embedsmænd var Overinspektøren, der udførte de Pligter, som paahvilede Greven som født Amtmand, Amtsforvalteren, der oppebar Kronens Skatter og Lensindtægterne og lønnedes med de inden Grevskabet faldende Bøder, Birkeforenskriveren og Birkedommeren, der havde at dømme i de to første Instanser, og Kirkeinspektøren, der udøvede den Greven tilkommende Patronatsret over Kirkerne. Alle disse Rettigheder, der paa det nærmeste udstyrede den norske Lensgreve med kongelig Myndighed inden sit Distrikt, blev staaende ved Magt indtil 1809, da Retten til at udnævne geistlige og verdslige Embedsmænd blev noget begrænset.

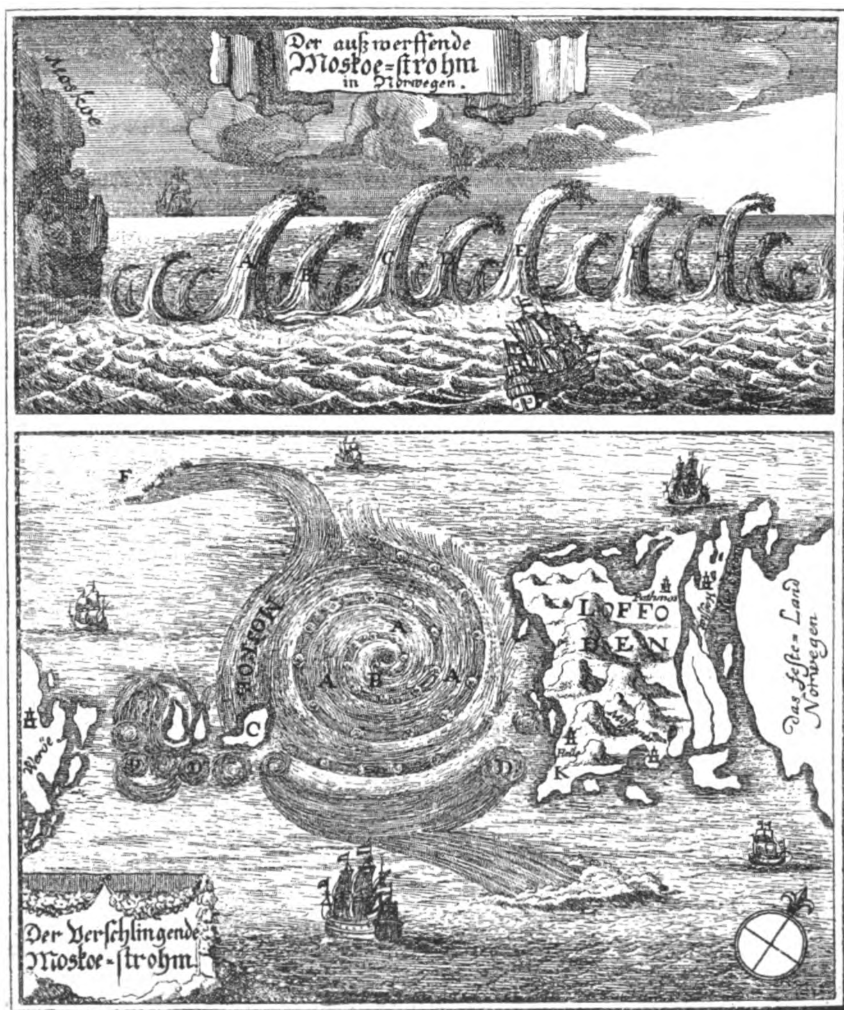
Til disse to Lensgrevskaber kom der i Kristian V's Tid ogsaa et Baroni i Norge. Det var Rosendals Baroni i Bergens Stift, der blev oprettet ved kongeligt Patent af 14de Januar 1678 for Generalkrigskommissær Ludvig Holgersen Rosenkrands og hans mandlige Arvinger. Baroniet Rosendal, hvortil der hørte et Jordegods af tilsammen 231 Løber 3 Spand 10 Mark Smør, blev oprettet af de tre adelige Sædegaarde Hatteberg, Mel og Sem samt tilhørende Strøgods, der i den første Halvdel af Aarhundredet var bleven samlet af Axel Andersen Mouat til Hovland og ved hans Død i 1661 gik over til Ludvig Rosenkrands, der var gift med hans Datter Karen. Efter deres yngste Søns, Axel Rosenkrands's, Død den 23de November 1723 faldt Baroniet tilbage til Kronen.

Kongens Hensigt med at oprette denne nye Hofadel, der som Lensbesiddere stod under et vist Tilsyn fra Kronens Side og hvis Eiendomme med Liniernes Uddøen skulde hjemfalde til Staten, vakte megen Uvillie hos adskillige af den gamle Adel. Nogle af dem negtede endog ligefrem at lade sig gjøre til Grever, og det var derfor væsentlig indflyttede og naturaliserede Tyskere, som blev delagtige i den nye Ære. Ogsaa paa anden Vis skaffede Misnøiet sig Luft. En af de danske Adelsmænd (antagelig Mogens Skeel til Tusingø og Odden, f. 1650 † 1694) skrev over denne nye Adelsstand en bidende Satire, kaldet "Grevens og Friherrens Komedie," der vistnok ikke blev trykt, men alligevel efter de mange Afskrifter at dømme, som er bevarede af den, maa have været meget læst og høit skattet. I dette Arbeide, der i dramatisk Henseende neppe kan siges at staa synderlig høit, men nærmest alene er en farcemæssig Skitse, søger Forfatteren at fastslaa som en Kjendsgjerning, "at en Greve eller Baron i bedste Tilfælde er en topmaalt Nar, medens der dog heller ikke er noget til Hinder for, at en ligefrem Skurk kan have gjemt sig mellem hine Samfundets Glimmerblomster".*) Karaktertegningen er tildels rent ypperlig;

*) Baron Klingenbeutel: "Min Fader og jeg, ak, hvor vi mange Gange har hasarderet baade Liv og Ære! . . . . . Min Fader var en liden Pog og løb om med de hersom Tartarer, de kalder dem. Hvordan han var kommen til dem, ved jeg ikke; jeg vil dog intet tro, han var fød af dem. De lærte hannem allehaande smaa Kunster, som springe

Personerne er vistnok skildrede efter levende Model, og det endog med en saadan Djærvhed, at man med høi Grad af Sikkerhed vil kunne gjenkjende baade denne og hin af Datidens Mænd i Stykkets Hovedpersoner. Men

gjennem en Tøndegjord og abe sig efter alle Dyr med Munden. Dette befaldt en Foged paa en stor Herregaard, der de kom forbi, saa vel, at han tog hannem til sig og lod de andre gaa. Fogdens Husbond var af de, der ikke meget giver Agt paa deres Dont, saa han havde Tøilen temmelig fri. Min sl. Fader var nem, saa Fogden og paa det sidste brugte ham i allehaande smaa Tyveri, hvorudi han blev saa udlært, at som Fogden stal fra Husbonden, saa stal han fra Fogden igjen. Paa det sidste blev det mærket: det er ondt at stjæle, hvor Bonden er selv en Tyv. Fogden vilde strax derfor af med hannem; mens min Fader vidste vel Raad. Alle Fogdens Stykker aabenbarede han for Junker, saa Fogden maatte ad Døren, og han for hans Troskabs Skyld kom i hans Sted igjen. Da var Husbonden vel an, han slap Fanden og tog ved hans Oldemoder igjen. Det varede ikke derfor længe med ham, han var ruineret i en kort Tid. Min Fader maatte ogsaa tidt derfor ved andre forstrække ham Penninge, han havde staalet fra ham selv; mens han saa sig dog for, at han intet tabte. Thi der han vidste, at Junker maatte gjøre Opbud, lod han sine interesserede det vide, hvilke greb Junker an, saa han maatte stille dem tilfreds, før det kunde have Fremgang. Siden drev han Kjøbmandskab. Undertiden vandt han noget ved allehaande Smaagreb, men det kunde dog intet klække, førend Krigen ankom for 20 Aar siden. Man var om at faa Proviant, saa vel til Flaaden som til Soldaterne, og det i en stor Kvantitet. Af Landet kunde man intet faa, man fik at kjøbe dyrt for Penge. Dette tog min Fader i Agt. Et Aar til forne havde han med nogle flere ladet komme en forfærdelig Kvantitet af allehaande Fisk, tænkte at gjøre træslig Marked. Mens enten det var for længe under Veis eller og ikke vel forvaret, ved jeg ikke; der det ankom, var det fordærvet altsammen. De dølged det ligevel, at ikke den store Skade, de havde lidt, skulde svække deres Kredit. Da tænkte min Fader strax, hvordan han kunde bringe sin Vare ud, gik strax hen og bød sig til, at han vilde fournere saameget, som det behov gjordes. Sagde og, at han passed intet paa rede Penge, naar han kun blev betalt efter Krigen. Alle blev glade ved dette. Han solgte sin Vare, ligesom han selv vilde, og fik den Forsikring, han begjærte; mens de arme Soldater maatte kaste det ud paa Gaden, og Halvparten døde eller blev syge. Vel blev der meget mumlet om; mens min Fader vidste (kan I vel tænke), paa hvad Maner Skylden kom paa dem, som havde taget det af hannem, saa vel en Snes Mennesker kom til Ulykke og blev afsatte, fordi de ikke bedre havde Opsyn med Provianten. Min Fader efter Krigen, formedelst der ei var Penge, fik det bedste Gods her i Riget udi Betalning, med Rente og Rentes Rente; dermed var min Fader en holden Mand, og noget derefter ved en god Skjænkads blev han nobiliteret. Hvad mig angaar, som jeg havde Middel, gav jeg mig til Hove og holdt mig altid til dem, der havde Herrens Øre. Jeg var deres Speider, deres Træl, lidde, hvis de vilde bære paa mig. Havde Herren changeret sin Favoritet 10 Gange om Dagen, saa havde jeg forandret med, og den, der var i Kredit, kunde komme mig til at bedrage, hvem han vilde, ja Herren selv; saa jeg sjelden ikke heller skjøtted om at lade mig se. Jeg strided saa hen til den sidste Krig, da hjalp min Gud, at jeg blev Krigskommissarie; da gik min Plov. Man kunde nok kjende, jeg var min Faders Søn, i en Streg. Jeg faar at fortælle Eder det. Den Distrikt, som jeg var over, var et træslig skjøn Amt; enhver vilde have det til sin Assignation. Alle Oberster bød mig Penge over Penge. Jeg tog og Penge af dem allesammen, mens bad enhver à part, han skulde tie stille, paa det ingen skulde støde

34. Moskøstrømmen. Jfr. S. 83 fg.

(Af Happelii Relationes Curiosæ, Hamburg 1683.)

„Nær ved den lille klippefulde Moskø træffes denne skrækkelige Havhvirvel, der udstrækker sig i en Kreds af 13000 Skridt. Naar Floden er paa sit høieste, saa begynder denne Hvirvel at dreie sig om med forskrækkelig Voldsomhed, idet Strømmen spalter sig paa de mange Klipper under Vandet, og trækker Vandet til sig, indtil det midt i det store Hul sænker sig i Afgrunden med svær Larm. Og kan man ikke høre denne skrækkelige Brusen uden Forfærdelse lige saa meget ved stille som ved stormende Veirlig. Intet Skib, hvor stort det end mon være, kan undgaa dens Magt, naar det kommer den nær. Det bliver en hel Mil borte grebet af den hvirvlende Strøm, slynget nogle Gange rundt i en Kreds og derpaa styrtet i det store Tragthul med en saadan Voldsomhed, at det strax paa de skjulte Klipper knuses i smaa Splinter, som derefter i Tusindtal kommer frem igjen som ligesaa mange Vidner om den slete Ulykke. Selv Hvalfisken, hvor sterk den end er, kan ikke modstaa dens Magt, og naar den ser sig ganske redningsløs fortabt, saa sætter den i sin Angst i et saadant Brøl, at man skulde tro, at Klipperne brast eller Jorden revned. Om kort Tid kommer saa Stykker af den store Fisk frem for at berette om, hvad der er hændt.“ Denne Fremstilling hidrører fra Peder Clausssøns Norges Beskrivelse (jfr. Storms Udg. S. 373 ff.). Selve Billedet maa derimod illustrere de Fremstillinger, som Kircherus og Olaus Magnus har givet af Strømmen i sine Verker. Det gjenfindes ogsaa i Berckenmeyers Curieuser Antiqvarius, en i sin Tid meget udbredt Geografi, der er fuld af de besynderligste Forestillinger om Norden.

paa den anden Side er det heller ikke til at tage Feil af, at Satiren ogsaa giver os god Rede paa den Stemning, som raadede hos den gamle anestolte Adel overfor de Parvenuer, som gjennem Enevældet opnaaede sit Adelskab*).

Aarsdagen efter Kronprins Fredriks Fødsel, den 12te Oktober 1671, oprettedes Danebrogsordenen, som samme Dag uddeltes til 19 af Rigets fornemste Mænd, blandt dem ogsaa Griffenfeld og Kort Adeler. Dette Skridt dannede da paa en Maade Afslutningen paa Bestræbelserne for at omgive Hoffet med den tilbørlige "Magnificents og Glorie".

Man har til en vis Grad været tilbøielig til at gjøre Skilnad imellem Bestræbelserne paa den ene Side for at omgive det dansk-norske Enevælde med behørig Pomp og Pragt og Regjeringens hele indre og ydre Politik paa den anden, idet man har anset dem for Udslag af to forskjellige Strømninger. Denne Betragtningsmaade holder dog ingenlunde Stik; tvertimod staar disse to Sider af Enevældet i den nøieste, uopløselige Sammenhæng indbyrdes. Rangforordningen og Oprettelsen af Grev- og Friherreskaberne er alene et Udtryk for, at Enevældet ikke formaaede at drage Godseierne og den gamle Adel ind under den Centralisation, som det ellers søgte at gjennemføre. Vi ser derfor, at Godseier og Adelsmand, der før 1660 havde betegnet

---

det om igjen, og intet fortrydc, om det vared noget længe, før han kom derind. Imidlertid loved jeg Amtet, det skulde blive fri for Indkvartering, formedelst en stor Sum Penge, de maatte give mig. Der nu Tiden kom, jeg intet længere kunde holde min Bestilling, da akkordered jeg hemmelig med Fienden (ikke for smaa Penge), saa at han kom derind og ganske udplyndred Amtet. Det kaldtes da en Ulykke, og ikke én saa, jeg havde bedraget. Hvad tykkes Eder? Var jeg ikke en klog Mand? Det har gjort, at jeg er Friherre den Dag idag er.

Jomfruen: Eder sker Uret, Baron, om I ikke bliver ophøiet.

Baronen: Taalmodighed, Taalmodighed! Det tør vel komme med Tiden. Imorgen hedder I først Fru Friherinde, saadan én Træk endnu kan og vel gjøre Eder til Grevinde". (Akt IV, Sc. 2).

*) T. Ex. **Mette:** Giv vel Agt paa: en Greve, en Friherre kan man gjøre af hvad Slags Folk man vil, en Bankerotterers Søn, en Kræmmers Søn, en Kromands Søn, en Kjedelflikkers, en Koblers, en Skinders, en Bissekræmmers, en ....

Peder: Hold op i Djævelens Navn, ellers faar vi Bøddelens og Rakkerens med.

Mette: Mens deraf kan du ikke gjøre en Herremand. Der skal saa mange Forfædres Vaaben paa begge Sider, baade paa fædernes og mødernes maa de have været uden Berygtelse, at man kan ikke sige dem den ringeste Klik paa. Hvor kan man da komme saa let til at være Herremand som Greve og Friherre? (Akt I, Sc. 3).

— — —

Informatoren (Dr. Faustus): Ligesom Verden skiftes i 4 Parter, Asia, Afrika, Europa og Amerika, saa deles og alt, hvad paa hende er, i 4 Parter: for det første Herrestandspersoner, saasom Keiser, Konger, Fyrster, Grever og Friherrer; for det andet menneskelige Personer, saasom Adel, Borger og Bønder; for det tredie alle Slags Dyr, Fugle og Fisk; for det fjerde Træer, Urter og al anden Gevæxt. Saa merker nu: saa meget som Dyrene er over al Gevæxt, saa meget er Menneskene over Dyrene, og lige saa meget er Herrestanden over Menneskene igjen". (Akt V, Sc. 3).

et og det samme Begreb, allerede nu var langt paa Vei til at spaltes i tvende, en gammel uddøende Kaste, der udelukkende byggede paa Fortidens Grund, og en ny Stand, der stod i nøie Forbindelse med Enevældet, men savnede enhver Tradition.

Ved Omvæltningen i 1660 havde Adelen vistnok mistet de overordentlige politiske Fortrin, den hidtil havde havt; men med Undtagelse af Skattefriheden havde den dog beholdt alle de tidligere sociale Forrettigheder, som den maatte være i Besiddelse af. Men disse var ikke længere Forrettigheder i dette Ords egentligste Forstand, saasom der umiddelbart efter Enevældets Indførelse blev tilladt ogsaa andre end Adelsmænd at erhverve adelige Grundeiendomme og det snart med samtlige adelige Godsprivilegier, forsaavidt den nye Indehaver ved Rangforordningen stilledes lige med Adelen. Dette Forhold blev fuldstændig gjennemført ved Forordningen af 28de Januar 1682, der fastslog uadeliges Ret til at kjøbe adelige Sædegaarde, en Ret, som forøvrigt allerede forud maa have været praktiseret. I hvilken Udstrækning dette har fundet Sted, fremgaar deraf, at medens Kronen og Adelen i 1660 eiede hver omtrent en lige stor Andel af Landets Jordegods, der kan anslaaes til 372—380000 Tdr. Hartkorn, udgjorde Proprietærgodset i 1688 230000 Tdr., medens Krongodset alt i alt kun udgjorde 135000 Tdr. Dette Forhold, som var begrundet i det store Salg af Jordegods, som var foregaaet i 1660-Aarene, maatte nødvendigvis øve sin store Indflydelse paa Regjeringens hele Politik. Adelen trængtes vistnok tilbage, men i Stedet fik man en Godseierstand, der i den følgende Tid kom til at gjøre sin Indflydelse gjældende i en Udstrækning, der i visse Henseender ikke gav Adelens noget efter. Det er dog herved at merke, at denne Godseierstand stod i et helt andet Forhold til Enevældet end Tilfældet havde været med den gamle Adel.

Den mislige finantsielle Stilling, hvori de forenede Riger befandt sig ved Enevældets Indførelse, bevirkede, at Regjeringens indre Politik i meget væsentlig Grad maatte blive en Skattepolitik, og den henvendte da sin Opmerksomhed paa Agerbruget som den Næringsgren, hvorved "de kongelige Intrader jo længere jo mere kunde tiltage". Den gik nemlig ud fra, at de store Herremænd, som sad inde med Kapitalerne, bedst skulde være istand til at faa Ødegaardene, hvis Antal fra Aar til Aar var tiltaget i foruroligende Grad, igjen opdyrkede og befolkede, hvorved Skatterne, der tildels ikke havde været erlagte paa mangfoldige Aar, igjen kunde flyde regelmæssig ind og komme Staten tilgode.

Ganske vist havde der i den første Tid efter Enevældets Indførelse været adskilligt paa Tale at foretage Forbedringer i Bondestandens Kaar; thi denne havde under Adelsvældet befundet sig under et sterkt Tryk, "fast ligesom Israels Børn under Ægyptens Trældom". Disse Anskuelser havde navnlig fundet en varm Talsmand i Hannibal Sehested, der i sit politiske Testament havde anfalet Kongen at afskaffe Vornedskabet og lette Hoveriet. Men ihvorvel

det strax erkjendtes, "at Bonden ulige større Hjælp behøver end nogen Tid tilforn," blev det dog nærmest med Tanken alene. Man nøiedes med at sikre ham mod grov Overlast og Vilkaarligheder fra Godseiernes og andres Side, hvorhos han fra Tid til anden forskaanedes for extraordinære Paalæg. Løsningen af Vornedskabet, den væsentligste Betingelse for Standens Opkomst, foregik derimod yderst langsomt, og vi ser, at den Anskuelse, at Bonden ikke kunde taale megen Frihed og derfor maatte arbeide, fuldstændig beherskede de høiere Samfundslag. Selv om Humanitetens Krav eller Tanken paa almindelige Menneskerettigheder havde været sterkere oppe, end Tilfældet var i det 17de Aarhundrede, maatte den ialfald vige for Hensynet til, hvad Statens ødelagte Finantsvæsen krævede. Ihvorvel Enevældet gik ud fra det Princip, at alle — uanset Stand eller Stilling — skulde deltage i at bære Statens Byrder, maatte den dog bryde dette, da det snart viste sig, at det Tryk, som herigjennem kom til at hvile paa Adelens Bønder, blev større end det, som hvilede paa Kronens Bønder. Regjeringen nødtes derfor til at overlade Proprietærerne selv at hæve Skatterne hos deres Bønder, idet de gjordes ansvarlige for Beløbet, selv for den Del af deres Jordegods, som laa øde. Men som Følge heraf maatte Sædegaardenes Eiere ogsaa tilstaaes Skattefrihed af Hovedgaardene, en Begunstigelse, som dog neppe var mere end et Skin, navnlig da de Byrder, som var lagte paa Ødegaardene, i den følgende Tid blev forøgede. Bondens hele Ve og Velfærd skulde saaledes komme til at ligge Proprietæren særlig paa Hjerte; han skulde paa en Gang blive baade hans Formynder og Forsørger.

Men Agerbrug, Kvæghold og Meieridrift stod paa et saare lidet udviklet Stadium. Afkastningen af Jorden var ringe paa Grund af, at den blev udpint ved uheldig Dyrkningsmaade. Retten til at fede Stude var Adelen alene forbeholdt fra gammel Tid af, og heri gjorde Enevældets Indførelse ingen Forandring. Sultefodring var almindelig, og som Følge heraf var Produktionen af Smør og Ost ogsaa yderst ubetydelig. Hele den danske Bondestand maa have været nedsænket i Fattigdom, og denne maatte nødvendigvis ogsaa under de forhaandenværende Omstændigheder have Proprietærernes Forarmelse tilfølge. Vi hører derfor ogsaa, at i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede skifter Herregaardene Eiere, ret som det er, ene og alene af den Grund, at de ikke magtede at holde det gaaende.

Vi har i dette Forhold Forklaringen til, at den danske Bonde fik det værre i Enevældets Dage, end han maaske nogensinde havde havt det i Adelens Velmagtstid. Man har sagt saa ofte og endnu oftere gjentaget det, at de gamle Herremænd var meget humane i Sammenligning med de Godseiere, som Enevældet skabte. Dette forholder sig ganske vist rigtigt; men Grunden hertil maa ikke søges deri, at de nye Godsbesiddere var mere haardhjertede eller nærige end den gamle Adel; men de var nødte til at gaa løs paa sine Bønder for at holde sig selv oven Vande.

Ihvorvel Enevældet ansaa Agerdyrkningens Ophjælp som den vigtigste Kilde til at skaffe Staten Indtægter, søgte den dog ogsaa at udbrede Velstand i Riget ved at fremme Handel, Skibsfart, Industri og Manufakturer af alle Slags. Medens Landbonæringen i det hele maa have befundet sig i et Slags Stilstand, skjød de sidste derimod en temmelig sterk Fart; i for-

35. Gudbrandsdalsk Ølkrus af Træ fra 1737. I Professor Nielsens Samling i det ethnografiske Museum.
Efterligning af et tysk Stenkrus fra det 17de Aarhundrede. Billederne forestiller bibelske Optrin, over hvilke der læses en Indskrift, der er en forvansket Gjengivelse af Originalen.

skjellige Henseender maa dette vistnok tilskrives den kraftige Haandsrækning, som blev ydet fra Regjeringens Side i Medhold af Tidens gjængse Opfatning.

I den Instrux, som i 1670 meddeltes det i 1668 oprettede Kommerce- eller Handelskollegium, heder det, at det skulde "stedse have Idræt og Tanker derhen vendt og dirigeret, hvorledes Manufakturer her udi Landene vel kan

indrettes og Landsens Frugter og den af Gud her udi Landene givne Velsignelse Indbyggerne til Gavn og Bedste vorde negocieret og forhandlet, saa at ikke Fremmede sig med vores Skade skulde berige, mens vore Landes Indbyggere efterhaanden komme ind igjen med Trafiken, som omkringliggende endog ingenlunde saa bekvem situerede Naboer os ganske haver sat ud af Possession med".

Dette Kollegium, hvis Præses Gyldenløve og hvis Vicepræses den senere hyppig omtalte Jens Juel var, tog da ogsaa Initiativ til en Række nyttige Foranstaltninger, der gik ud paa at fremme den dansk-norske Handel og Skibsfart. Saaledes blev der for at ophjælpe Skibsbyggeriet tilstaaet betydelige Lettelser i Tolden paa Skibstømmer og Tougverk. For Defensionsskibene udfærdigedes nye Privilegier, hvorved den ved dem drevne Skibsfart tog et betydeligt Opsving, til Trods for, at de var Hollænderne en Torn i Øiet. De indenrigske Skibe, der udførte Trælast, erholdt Nedsættelse i Tolden. I de større Stæder ansattes Skibsmaalere, og der blev vaaget omhyggeligt over, at ethvert Skib havde sit Maalebrev i Orden, før det maatte forlade en af Rigets Havne. Til disse og andre Forhold vil vi senere hen for Norges Vedkommende komme tilbage.

Flere Handelskompagnier blev ligeledes oprettede ved denne Tid. I 1665 havde den dansk-norske Stat sat sig i Besiddelse af de vestindiske Øer, St. Thomas og St. Jan, og dens Ret til disse blev i 1671 godkjendt af Englænderne, som nok selv havde tænkt paa at annektere dem. Til at beseile disse oprettedes et vestindisk Handelskompagni, af hvilket man lovede sig meget, og som alle Embedsmænd maatte gjøre Indskud i. Der oprettedes ligeledes et guineisk Kompagni, der senere hen blev slaaet sammen med det vestindiske. Ogsaa det ostindiske Kompagni, som i 1670 blev gjenoprettet, gjorde ved denne Tid gode Forretninger. Til Beseilingen af Europas nordlige Farvande, hvorpaa den dansk-norske Regjering stadig havde sin Opmerksomhed henvendt, dannedes der flere Associationer, der dels havde Hvalfangst, dels Fiskerierne til Formaal.

For at ophjælpe den indenlandske Industri blev forskjellige Skridt tagne, der vistnok staar i liden Samklang med Nutidens Opfatning, men ganske vist var ret hensigtsmæssige for de daværende Forhold. Saaledes blev der indkaldt franske og hollandske Fabrikanter for at sætte Fabrikdrift i Gang. Denne begunstigedes paa forskjellig Vis, dels ved Monopoler, dels ved Toldbeskyttelse, dels ved direkte Paabud om, at alene denne eller hin Sort af visse Fabrikater maatte bruges i Landet. Ganske vist udtalte Enevældet sig af og til meget skarpt mod Monopolvæsenet; men dette hindrede dog hverken Undersaatterne fra at ansøge om eller Kongerne fra at tilstaa saadanne vidstrakte Privilegier. I det hele viser baade Kongen, Hoffet og forskjellige af Rigets Stormænd sig virksomme til at støtte industrielle Foretagender, ja stundom drev de endog Fabriker for egen Regning; at saadanne

støttedes ved særegne Monopoler, siger sig selv. Vi ser saaledes Dronning Charlotte Amalia sætte Penge i Forretninger af dette Slags. Ulrik Fredrik Gyldenløve, der som Greve til Laurvig og Eier af norske Jernværker drev saa storartede Forretninger med Trælast og Jern, at Hollænderne ansaa ham for en Grossérer, drev saaledes i Kjøbenhavn en Klædefabrik, et Sæbesyderi og et Glasværk. Men Enevoldskongen gik videre. Han og hans Hof sled til Hverdags paa Klæde, som var tilvirket paa de kjøbenhavnske Fabriker, og disse havde ogsaa udelukkende Ret til at forsyne Hær og Flaade med, hvad dertil udfordredes. Men han lod det ikke blive med det gode Exempel alene: han paalagde endog et vist Antal af de øverste Rangklasser at klæde sig i en bestemt Sort Tøier af indenlandsk Tilvirkning. Et Exempel paa, hvor vidt Iveren for at opelske den indenlandske Vindskibelighed, har vi i de rigorøse Bestemmelser, der tilsigtede at holde det kjøbenhavnske Silkemanufaktur oppe. Der var sat høie Bøder for at klæde sig i fremmede Silkestoffer, og at sælge saadanne skulde paatales som Majestætsforbrydelse. I dette og et Par lignende Tilfælde tør man vel sige, at Merkantilsystemet blev dreven til en saadan Yderlighed, at det snarest blev vrængt om i den rene Karrikatur.

Som Universitetets Patron lagde Griffenfeld an paa at ophjælpe Videnskaberne. Universitetet blev tilstaaet Skattefrihed for en Del af dets Jordegods og blev derhos forstrakt med forskjellige andre Understøttelser og Lettelser. Men paa samme Tid blev der ogsaa vaaget over, at hverken Professorer eller Studenter laa paa Ladsiden. Hver Uge maatte Professorerne indsende Beretning om, hvor mange Forelæsninger der havde været holdt, og af hvor mange Studenter de havde været besøgte. Alle de gamle Løier og Narrestreger, som havde ledsaget de unge Studenters Optagelse, blev afskaffede. Da Biskop Erik Pontoppidan den ældre klagede over, at de norske Studenter ikke var saa skikkelige, som de burde være, samlede Griffenfeld dem og talte et Alvorsord med dem. I Stedet for det støiende Liv traadte stille Arbeidsomhed, idet der blev lagt an paa at fremme Studierne og opdrage de akademiske Borgere til duelige Embedsmænd. For Theologerne oprettedes den 31te August 1672 et Collegium disputatorium, der holdtes hver Onsdag. Det havde alle Studerende at indfinde sig; de, som skulkede eller gjorde Vanskeligheder ved at møde op, fik ikke Adgang til Afgangsprøven fra Universitetet eller maatte ialfald paa anden Vis godtgjøre, at de havde udvist tilbørlig Flid. For at give Studenterne en fyldigere Almendannelse, end Latinskolerne kunde give, indførtes ved Kundgjørelse af 17de Marts 1675 den filosofiske Examen, som enhver havde at underkaste sig, før han begyndte paa sit egentlige Fagstudium. Naar nu en Theolog havde udstaaet sine Prøver ved Universitetet og prædikede til Prøve, var Griffenfeld gjerne blandt hans Tilhørere; han optegnede da strax det Indtryk, Prædikanten gjorde paa ham, og af denne Prøves Udfald kom hans Befordring til at afhænge. Ikke

sjelden fandt han, at vedkommende Student trængte til grundigere Studier, end han var i Besiddelse af, før han kunde erholde et Prestekald. Ved disses Besættelse tog han stedse under samvittighedsfuld Overveielse, hvor hver enkelt Kandidat kunde anbringes, saa baade han og Menigheden kunde være tjent med hinanden. Et saa udstrakt selvstændigt Bekjendtskab til Landets unge Presteemner har neppe nogen anden dansk-norsk Statsmand havt. Som vi nedenfor skal se, havde allerede i Fredrik III's Tid en Række af kongelige Reskripter forberedt Menighedsvalgets fuldstændige Afskaffelse og lagt Presternes Ansættelse udelukkende i Kongens Haand, og Regjeringens Ansvar var saaledes bleven saa meget større.

Men ogsaa paa anden Vis aabnede Griffenfeld Dørene til Embeder for Talentet og Dygtigheden, uanset Fødsel og Stand. Yngre Jurister fik Ansættelse i Kollegierne og i Gesandtskaberne ved de udenlandske Hoffer. For at fremme Lægevidenskaben fik Griffenfeld den verdensberømte Læge Nils Stensen hjemkaldt og ansat som Lærer i Anatomi ved Kjøbenhavns Universitet, til Trods for at han bekjendte sig til den romersk-katholske Lære, som han dog her kun maatte øve i al Stilhed. Paa samme Tid sendtes Ole Rømer til Paris for at studere Astronomi. Professor Rasmus Bartholin fik Midler til at sætte Observatoriet i tilbørlig Stand. Ved Nytaar 1671 afstod Griffenfeld sin Bibliothekarpost til Professor Vilhelm Worm, der fik baade Løn for sit Arbeide i Bibliothekets Tjeneste og den fornødne Assistence i literaturkyndige Studenter. Bibliotheket erholdt paa samme Tid ogsaa et fast Annuum, idet Tienden af Møn blev henlagt til Vedligeholdelse og Indkjøb af nye Bøger. Lignende Tilskud faldt ogsaa i Universitetsbibliothekets Lod.

Fremfor alt vil man dog fæste sin Opmærksomhed ved det friske nationale Pust, som slaar en imøde fra Kong Kristian V's første Regjeringsaar. Ved Fredrik III's Hof havde det tyske Element været sterkt fremherskende om end neppe i fuldt saa stor Udstrækning, som man tidligere har været tilbøielig til at antage. Det kunde heller ikke godt være anderledes, da Tysk var det daglige Sprog, som taltes her. Men med Kristian V's Thronbestigelse foregik der en Forandring heri. Det universelle Verdenssprog, Latinen, dyrkedes vistnok fremdeles, men spillede langtfra den Rolle i det offentlige Liv som tidligere, og var som Fællessprog for de europæiske Statsmænd bleven fortrængt af det franske. Ved Siden heraf trængtes Tysken mere og mere i Baggrunden, til Trods for, at det fremdeles var Modersmaal for en anselig Del af Hofpersonalet. Derimod kom det danske Sprog til Agt og Ære. Hofpoeterne — saa kan vel baade Kingo og Bording kaldes — var varmhjertede Fædrelandsvenner, der ikke kunde bekvemme sig til at benytte et fremmed Sprog som Udtryk for sine Tanker og Følelser, og i Griffenfeld havde Modersmaalet den varmeste Talsmand. Det lykkedes ogsaa ham at faa drevet igjennem, at dette blev det officielle Tale- og Skriftsprog paa de forenede Rigers Omraade. Medens Danmark hidtil ikke havde

havt nogen egentlig Presse, der behandlede Dagens Spørgsmaal og veiledede den offentlige Mening — Bordings Danske Merkurius og de elendige Optryk af tyske Aviser fortjener neppe Navn af Journalistik — fik man nu virkelige Aviser, der redigeredes efter en fast Plan og i Enevældets Aand. Om Opposition og Kritik over Regjeringens Handlinger kunde der selvfølgelig ikke være Tale; thi Censuren, der stod i nøie Sammenhæng med Statskirkesystemet og var overleveret med dette fra en tidligere Tid, blev naturligvis skjærpet under Enevældet, saa at der

36. Thomas Kingo (1634—1703).

for Offentligheden ikke fremkom en eneste Ytring, der stod i Strid med den herskende Regjerings Principer. Med alt dette møder der os dog paa ethvert Omraade de mest uforkastelige Vidnesbyrd om, at den danske Nationalaand er gjenvakt og har begyndt at røre paa sig. Saaledes blev den bekjendte, i al sin Simpelhed gribende Folkesang, "Danmark, deiligst Vang og Vænge", forfattet ved denne Tid.

Ogsaa Arbeiderne paa den danske Lov, som var paabegyndte under Fredrik III's Regjering, skjød Fart i Kristian V's første Regjeringstid,

og man har — uvist med hvad Hjemmel — tillagt Griffenfeld baade Andel i dem og Tilsyn med deres Gang. Forøvrigt var de allerede nu komne ind et heldigt Spor. Da det havde vist sig, at der ikke kom noget ud af de mandsterke Kommissioners Samarbeide, fik de enkelte Medlemmer af en saadan Kommission Befaling til at fremlægge Udkast til en Lovbog, og det, som af Professor Rasmus Vinding under 26de April 1667 blev indleveret, kom til at danne Grundlaget for hele det senere Lovarbeide. Dette Udkast blev flere Gange omarbeidet og revideret; men da det var i sin bedste Gjænge, blev det afbrudt ved Griffenfelds Fald, og Lovens Udfærdigelse udskjøves herved paa nogle Aar.

Men førend Loven endnu var udkommen, udgik der forskjellige Forordninger, der tilsigtede Forbedringer i det hele Retsvæsen, dels at fremme Retspleiens Hurtighed, dels at indskjærpe alles Lighed for Loven.

I adskilligt minder Kong Kristian V ret slaaende om sin Farfader; navnlig træder dette frem i den fyndige Maade, hvorpaa han afgjorde Kollegiernes Forestillinger paa almindelige Sager og de Bønskrifter, som indkom fra Undersaatterne. Det siger dog sig selv, at Griffenfeld her ialfald meget ofte maa have havt en Finger med i Spillet.

Overhovedet maa Griffenfeld vistnok i alle Stykker i smaat som i stort have havt en meget stor Indflydelse paa alle Statsanliggenders Gang, men dette kan dog ikke være skeet, uden at andre trængtes tilside. Mellem Fredrik Ahlefeld, Gyldenløve og Griffenfeld — de tre Mænd, som i den første Tid efter Kristian V's Regjeringstiltrædelse havde staaet Thronen nærmest, og som nu var de eneste, som havde noget at sige — opstod der da tilsidst en Kamp om Magten, som uundgaaelig maatte medføre, at en af dem maatte vige.

Om Fredrik Ahlefeld har vi i det foregaaende ikke hørt meget; i det hele taget havde hans Virksomhed nemlig været de forenede Riger lidet vedkommende. Født i 1623 havde han nydt en omhyggelig Opdragelse og havde søgt videre Uddannelse paa vidtstrakte Reiser i Udlandet. Oprindelig havde hans Bestemmelse neppe været at søge Ansættelse i Statens Tjeneste, men ene og alene at henleve sit Liv som Godseier og Medlem af det rige holstenske Adelskab. Det var først under Krigen i 1657—58, at han som Grev Kristian Rantzaus Svigersøn droges ind paa den politiske Bane. Saaledes var det ham, som den 13de Februar 1661 afsluttede den ovenfor omtalte Traktat med England; længere ude paa Aaret blev han Statholder i Kjøbenhavn, og da hans Svigerfader i Novbr. 1664 afgik ved Døden, udnævntes han til hans Eftermand som Statholder i den kongelige Del af Hertugdømmerne. I 1665 blev han af Keiser Leopold ophøiet til arvelig Rigsgreve; men denne Ophøielse likte ikke Kong Fredrik, da hans Godser laa udenfor det tyske Riges Grænser. Man har fra samme Tid en Skildring af hans Stilling ved Hoffet og Regjeringen, som hidrører fra Hannibal Sehested. "Fredrik

Ahlefeld," heder det i denne, "anses for den vigtigste og dueligste Mand i Danmark og den, som oftest raadsporges. Han er en meget lærd Mand og har megen Lyst til Studier. Han har reist meget, er meget videbegjærlig, kjender de fremmede Lande og holder med stor Bekostning Korrespondenter i dem. Han er arbeidsom, en modig Soldat, men heftig og snarraadig, stivsindet og paastaaelig, endog overfor Kongen. Af denne Grund holder han sig helst paa sine Godser, da han frygter for at forløbe sig. Han staar høit hos Dronningen og Kronprinsen og vilde, hvis det stod til dem, være første Minister; hos alle staar han i Anseelse som en klog og forudseende Mand." Da Kristian V kom til Regjeringen, blev Ahlefeld hurtig en af hans mest indflydelsesrige Mænd, og det kan ikke negtes, at der blev lagt sterkt Beslag paa hans Dygtighed. Om denne kan der ikke herske delte Meninger. Men som Personlighed betragtet hører Ahlefeld ingenlunde til dem, som vækker Sympathi. I sit Forhold til de langelandske Bønder, der hørte til hans Grevskab, viser han sig ikke sjelden som en brutal Tyran. Men han var for kold og rolig til nogensinde at blotte sig, og han maa have forstaaet at give sig et Skin af Retsindighed, som netop i Forbindelse med hans frastødende Væsen skaffede ham en Tillid, som ingenlunde var aldeles fortjent. I Virkeligheden var han en ondskabsfuld Intrigant og en topmaalt Egoist, som udsaaede Splid og Uvenskab for selv at komme til Magten. I Særdeleshed har han noksom vist dette i sit Forhold overfor Gyldenløve, som han bagvaskede, og Griffenfeld, som han tilsidst fik styrtet.

Ogsaa Gyldenløves Indflydelse var, som allerede omtalt, meget stor i Aarene nærmest efter Thronskiftet, og mellem ham og Griffenfeld herskede der længe den bedste Forstaaelse og et trofast Samarbeide. Alvorlige Anstrengelser og Vedholdenhed i Arbeidet laa dog mindre for ham; dertil var han ialfald til sine Tider altfor flygtig og forlystelsessyg. At han har havt en meget betydelig Andel i Gjennemførelsen af de Reformer, som foregik paa denne Tid, staar dog ikke til at negte. Men hovedsagelig førte han an ved alle de Fornøielser, som fandt Sted ved Hoffet, og at disse ikke altid var af fineste Art, har man fuldt op af Vidnesbyrd om. I denne Hvirvel droges Kongen mere og mere ind, og alt skeiede temmelig snart ud i ren Skandale. Hvorvidt Kongen, som Suhm beretter i den tvivlsomme Serie af Anekdoter, han har bragt tiltorvs, i Gyldenløves Følge ved Nattetid gjæstede de værste Buler, og hvorvidt Gebhardis Beretning om, at Kongen paa en slig Rangel engang skal være kommen i alvorlig Livsfare, medfører Sandhed, — det faar staa derhen. Men alligevel gav Kongens Opførsel nok Anledning til Folkesnak, som af Diplomaterne i Kjøbenhavn hurtigst muligt serveredes for deres Suveræner med tilstrækkeligt Krydderi. Vi hører saaledes, at Kongen og Gyldenløve ved Nattetid kjører omkring i Kjøbenhavns Gader, trænger ind i Adelsmændenes Huse, hvor de slaar Ruderne ud, og tvinger høitstaaende Embedsmænd til i nokfaa dyb Negligé til at ledsage dem paa slige Farter. Hvorledes Gyldenløve efter

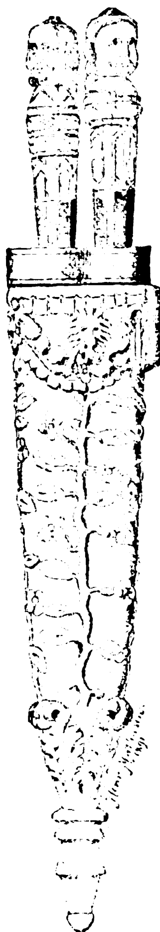
en slig gjennemsviret Kveld kommer hjem og finder Gjæster, som i hans Fravær har gjort sig tilgode hos ham og med hvem han kommer i Klammeri, er ovenfor fortalt. Alt dette maatte nødvendigvis harme Griffenfeld, som, om han selv intet egentligt Dydsmønster var, alligevel havde saa megen Finfølelse, at han fandt en slig Optræden af den enevældige Konge lidet stemmende med den Værdighed, som burde omgive Kongemagten. At de Forestillinger, han i denne Anledning har gjort, har gjort Venskabet mellem ham og Gyldenløve noget kjøligt, er jo rimeligt nok; men synderlig Frugt kan de dog ikke have baaret. Netop her var der ét saart Punkt, hvor den misundelige og magtbegjærlige Ahlefeld kunde bore sig ind for at komme sine to Medbeilere tillivs. Han spillede Ven og Fortrolig med dem begge, og herved fik han god Anledning til udsaa Mistanke og Tvist mellem dem. Medens der for Alverdens Øine maatte se ud, som der herskede det varmeste Venskab i dette Triumvirat, var de tre Ministre lidt efter lidt blevne de farligste Fiender indbyrdes.

Som tidligere fortalt, var Gyldenløves ulykkelige Ægteskab med Maria Grubbe efter nogle Aars Separation bleven opløst i 1670. Fredrik III skal have sat sig imod dette Skridt; men da han var borte, fik Griffenfeld Skilsmissen gjennemført. Griffenfeld udsaa ham derefter en ny Brud i Grev Anton af Aldenburgs ældste Datter, Antonia Augusta. At dette skulde være skeet for at lægge en Hemsko paa den letsindige Gyldenløves Udskeielser, er lidet sandsynligt; thi den, som saaledes blev udset til hans Brud, var endnu kun et tolvaarsgammelt Barn. Hvad Griffenfeld egentlig har tilsigtet hermed er endnu ikke bragt paa det rene. Men usandsynligt er det dog neppe, at det paatænkte Giftermaal har dannet et Led i den Række af politiske Kombinationer, som han opstillede, og som synes at have havt til Hensigt at betrygge Danmarks Stilling udadtil. Denne Grev Anton af Aldenburg var, som nedenfor vil blive fortalt, en uægte Søn af Grev Anton Gynther af Oldenburg, havde ved det danske Hof opnaaet en hel Række af Æresstillinger og nød her megen Anseelse. Da Kong Kristian, som var bleven bevæget til at interessere sig for denne Forbindelse, bragte Partiet paa Bane, gjorde Greven allehaande Vanskeligheder, som dog blev ryddede af Veien, og Trolovelsen fandt Sted i Løbet af det følgende Aar. Selve Bryllupet holdtes paa Grund af Brudens unge Alder først den 16de August 1677, da hun var 17 Aar gammel.

Hvorom alting er, saa var det dog hverken Ahlefelds Bagvaskelser eller Gyldenløves Udskeielser, som bevirkede det endelige Brud mellem Griffenfeld og Gyldenløve. Dette stod nemlig i den inderligste Forbindelse med en politisk Sag af stor Rækkevidde, der vel ogsaa for Griffenfeld havde medført hans Ophøielse til de øverste af Rigets Ærestrin. Det var den saakaldte oldenburgske Successionsstrid, der for den dansk-norske Stat blev af ikke ringe Vigtighed i politisk Henseende.

Fra den Tid af, at Kristian IV havde blandet sig op i Krigen med

Keiseren, var Forholdet mellem de danske Konger og de holstenske Hertuger bleven saa spændt, at man finder de sidste stadig paa Danmarks Fienders Side. Ved Freden til Roskilde og Kjøbenhavn blev de gottorpske Hertuger fuldstændig løste fra Lensforholdet til Danmark, — et Skridt, der havde til Følge, at ogsaa den kongelige Del af Hertugdømmet løstes fra Kongedømmet. Men hermed var Hindringerne for en Forstaaelse mellem Kongen og Hertugen ingenlunde ryddede af Veien, og i Mai Maaned 1661 sluttede Hertugen et Forbund med Sverige, der bl. a. i en hemmelig Artikel bestemte, at den kongelige Del af Hertugdømmerne skulde tilfalde Hertugen, hvis Danmark maatte bukke under i en eventuel Krig. Fra Kongedømmets Side gik Bestræbelserne derimod nu ud paa at sætte saa snevre Grænser som muligt for Hertugernes Selvstændighed ved at hævde Hertugdømmernes Enhed. De forskjellige Misforstaaelser blev imidlertid udjævnede ved et Forlig til Glückstadt (12te Oktober 1667), der kort efter besegledes ved et Giftermaal mellem Hertug Kristian Albrecht og Kong Fredrik III's Datter Fredrikke Amalia. I de faa Aar, Kongen endnu levede, var Forholdet mellem ham og Hertugen ret godt.

37. Udskaaren Slidre af Elfenben med Kniv og Gaffel. Universitetets Oldsagsamling.

Anderledes blev derimod Forholdet mellem Hertugen og Kong Kristian V. Thi for denne og de Raadgivere, som omgav ham, gjaldt det enten at gjenvinde, hvad Kongemagten havde maattet afstaa til Hertugerne, eller muligens og ganske at faa det gottorpske Hus fjernet fra Sønderjylland. Det lykkedes Kongedømmet ved en Række heldige Transaktioner, som ved denne Tid foregik, at gjenvinde en ikke ubetydelig Del af de kongelige Domæner, som var komne i de holstenske Hertugers Eie og at bringe enkelte af disse i et nærmere Afhængighedsforhold til Kongedømmet, end Tilfældet hidtil havde været. Derimod indtog det gottorpske Hus en ganske anderledes uafhængig Stilling, og under de Forhandlinger, vi nu gaar over til at fremstille, har man et sterkt Indtryk af, at det er denne, som den danske Regjering har lagt an paa at faa forandret paa en eller anden Maade. Men det er endnu ikke udredet, hvorledes den danske Regjering havde tænkt sig at tilveiebringe en endelig og virkelig Løsning af det hele Forhold.

De forenede Grevskaber Oldenburg og Delmenhorst, der var et samlet tysk keiserligt Rigslen, var, da Kristian I besteg Nordens Throner, gaaet over

til hans yngste Broder Gerhard, hvis Linie besad det til 1667. Den kongelige Linie af Slægten, der tillige erhvervede Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, spaltedes, som vi har set, i flere Linier, som delte disse Lande som Arv imellem sig. Men samtlige disse Linier sørgede for at sikre sig hos Landsherren den fremtidige Arvefølge i det oldenburgske Len i Tilfælde af, at den Gerhardinske Linie uddøde. Da nu dette i Midten af det syttende Aarhundrede tegnede til at ville blive Tilfældet, saasom Grev Anton Gynther, der i sit 52de Aar havde ægtet en syttenaarig Prinsesse af det sønderborgske Hus, ingen Arvinger havde, blev denne Sag Gjenstand for nærmere Overveielse mellem Kongen og Hertug Fredrik III af Gottorp. Den 27de Oktober 1646 sluttede disse da en Overenskomst i Rendsborg om en lige Deling, dersom Arven maatte tilfalde dem. Anton Gynther, der udenfor Ægteskabet havde en Søn Anton (f. 1633), lagde i den sidste Del af sin lange Levetid an paa at sikre denne sin Søn og andre Udarvinger saa store Jordeiendomme som muligt, idet han udskilte fra Lensgrevskaberne det ene Gods efter det andet som privat Eiendom. Men da dette ikke kunde ske uden med Lensarvingernes Samtykke, og han indsaa, at Hertug Joachim Ernst af Slesvig-Holsten-Pløn, der efter Lensretten var hans nærmeste Efterfølger, ikke vilde lade sig bevæge til at indrømme disse Arvinger saa meget, som han ønskede, og derhos neppe vilde have Magt nok til at værge sin Ret imod Gottorp og Danmark, valgte han at gaa denne forbi og sluttede den 16de April 1649 i Rendsborg en Overenskomst med Kong Fredrik III og Hertug Fredrik af Gottorp. I denne anerkjendte han dem som Lensarvinger, lovede at forberede Grevskabernes Overgang i deres Hænder ved sin Død og fik til Gjengjæld betydelige Indrømmelser for sine Arvinger. Flere Godser blev i den følgende Tid udskilte fra Lensarven, navnlig til Fordel for hans Søn Anton, som i 1654 ophøiedes til tysk Rigsgreve af Aldenburg og omtrent ved samme Tid blev knyttet til det danske Hof. Efterat dette var ordnet gjennem forskjellige Underhandlinger, opsatte Anton Gynther sit Testamente af 23de April 1663, og for at være aldeles sikker paa, at hans Bestemmelser skulde blive staaende ved Magt, overdrog han i det følgende Aar Grevskaberne til Kong Fredrik og Hertug Kristian Albrekt af Gottorp, paa det Vilkaar, at han selv skulde beholde Regjeringen og Indtægterne af Grevskabet til sin Død. Kongen og Hertugen udnævnte derefter strax hans Søn, Grev Anton af Aldenburg, til Statholder i Grevskaberne, og da Anton Gynther døde i Aaret 1667, tog denne strax Undersaatterne i Ed til Kongen og Hertugen og tiltraadte selv sin Del af Arven. Men nu nedlagde den tilsidesatte Hertug Joachim Ernst af Pløn en kraftig Protest herimod og indstevnede sine Medbeilere for Rigs-Hofretten, det tyske Riges øverste Domstol i Lenssager, der holdtes i Speier. Et Forsøg paa at faa Sagen afgjort i Mindelighed strandede dels paa den gottorpske Hertugs Stivsind, dels paa Kristofer Gabels Paaholdenhed, da denne ikke vilde indgaa paa at betale

en mindre Affindelsessum, hvormed Hertugen af Pløn dengang havde ladet sig afspise. Ved Kong Fredrik III's Død var Kristian V indtraadt i hans Rettigheder og Fordringer. Da hans Svoger og Søster, den gottorpske Hertug Kristian Albrecht og Frederika Amalia, om Høsten og Vinteren 1670 besøgte ham i Kjøbenhavn, samtidig med, at Hertugen af Pløns ældste Søn Johan Adolf og hans vigtigste Raadgiver i de oldenburgske Anliggender, Geheimeraad Gensch (senere adlet under Navnet von Breitenau), opholdt sig der, mente Schumacher, at en saa gunstig Leilighed maatte benyttes til at faa en Ordning istand. Fra Kongens Side blev da den oldenburgske Sag lagt i Hænderne paa en Kommission, bestaaende af Gyldenløve, Grev Fredrik Ahlefeld, den forhenværende kongelige Resident i Wien Lilienkrone og Schumacher. Da Schumacher indsaa, hvad Vending Processen vilde tage ved Rigs-Hofretten, søgte han at faa en Overenskomst med Pløn istand paa saa fordelagtige Vilkaar for Kongen som muligt. Som Grundlag for Overenskomsten gik Kongen ind paa at anerkjende Hertugen af Pløns bedre Ret, hvorfor denne lod Processen falde for hans Vedkommende, men for Afstaaelsen af Hertugens Lensrettigheder skulde der betales Vederlag, naar Dommen faldt til dennes Fordel. Da Hertugen af Pløn vilde have Land for Afstaaelsen, turde Hertugen af Gottorp ikke indlade sig paa det, men tilbød Kongen sin Part af Grevskaberne for 150,000 Rdlr., halvt i Penge, halvt i Land. Herpaa gik Kongen ind, og Sagen ordnedes ved Haandslag; men noget afsluttende og bindende Aktstykke blev dog ikke udfærdiget. Neppe kom Hertugen hjem til Gottorp, før han angrede paa Handelen og vilde lade den gaa tilbage. Han tænkte nemlig, at Keiseren ikke vilde vove at fælde Dom i Sagen eller i ethvert Fald ikke at exekvere den, da han herigjennem kunde resikere at faa den svenske Regjering paa Nakken, som jo var den gottorpske Hertugs Forbundne. Sandsynligvis har den svenske Regjering, der fra først af havde taget Parti for Hertugen af Pløn, men nu undte enhver anden end den danske Konge Grevskaberne, heller ikke undladt at opfordre ham til dette Skridt, da den indsaa, at den herved kunde vække Forviklinger, som den kunde drage sig til Nytte. Over denne Troløshed blev Kongen, der aldrig havde havt stort tilovers for sin gottorpske Svoger, saa opbragt paa ham, at han var istand til at jage fra Hoffet enhver, som ikke stemte i med, naar han fremkom med sine voldsomme Udtalelser mod ham, og herved paadrog sig Mistanke om at være nogenledes velvillig sindet mod Hertugen. Han traf da alene en Overenskomst med Hertugen af Pløn, som den 18de Marts 1671 afstod ham Halvdelen af sin Ret som Anton Gynthers Lensarving, imod at Kongen til Vederlag overdrog ham Jordegods i Segeberg Amt i Holsten til Værdi af 100,000 Rdlr. Saaledes lød det offentlig sluttede Forlig, men ved en hemmelig Overenskomst af samme Dag overdrog Hertugen af Pløn Kongen ogsaa den anden Halvdel, saasnart den keiserlige Rigs-Hofret havde tildømt ham Grevskaberne, og herfor skulde han, saasnart Kongen kom i virkelig Besiddelse af det hele, godtgjøres 200,000

Rdlr. i Godser og 100,000 Rdlr. i rede Penge. Hertugen af Gottorp, der allerede var fortørnet over at være ladt i Stikken af Kongen ved den offentlige Traktat, fattede snart Mistanke om, at der desuden maatte bestaa en anden Aftale mellem Kongen og Pløn, og søgte nu at faa Sverige til at tage sig af Sagen. Regjeringen her var da ogsaa overmaade villig til at føie Hertugen, og gjennem sin Gesandt i Kjøbenhavn tilbød den sig at mægle; men Griffenfeld, som vel forstod, hvor den vilde hen, fik dette Tilbud afvist, idet han lod svare tilbage, at saavidt ham bekjendt herskede der ingen Uenighed mellem den danske Konge og Hertugen, ialfald ikke af saapas Betydenhed, at det hele ikke var saa megen Uleilighed værd. Hvis den svenske Regjering vilde gjøre den danske Konge en Tjeneste, saa skulde den heller snakke den vidtløftige Hertug tilrette og faa ham raadet fra de Ubesindigheder, han maaske holdt paa at begaa.

Ihvorvel den danske Regjering saaledes sad med de bedste Kort paa Haanden, fandt den det dog raadeligt at sikre sig Grevskaberne ogsaa for det Tilfælde, at Hertugen af Pløn tabte sin Sag ved den keiserlige Hofret. I dette Øiemed blev det den 31te Juli 1671 besluttet, at Statholder Grev Ahlefeld skulde sendes til Gottorp for at træffe en Aftale om den oldenburgske Sag. Han skulde bestikke den gottorpske Regjeringspræsident Kielmann, i hvis Ledebaand Hertugen fuldstændig gik, og love Hertugen 150—200000 Rigsdaler foruden de 150000, som han efter Aftalen i Kjøbenhavn skulde have, ifald han ved Keiserens Hofret gik af med Seiren. Men Ahlefeld forstod godt, hvor farlig den hele Situation var. Gjorde han Hertugen tillags, kunde han gjerne pakke sammen ved det danske Hof; thi der vilde hans Rolle i saa Fald være udspillet. Han magede det derfor saa, at hans Mission mislykkedes. Hertugens Fordringer var, som han skrev til Kjøbenhavn, i den Grad uforskammede, at de ikke paa nogen Maade kunde antages, og han vendte da strax tilbage med uforrettet Sag. Det viste sig da, at han havde baaret sig klogt ad; thi Kongen modtog ham med megen Naade. Griffenfeld var vel mindre tilfreds; thi havde han gjort sig Haab om, at Ahlefeld skulde forløbe sig, saa havde han gjort Regning uden Vært.

Aaret efter skulde Gyldenløve i Vei for at bringe Sagen i Orden. Han skulde byde Hertugen indtil 300000 Rdlr. ud over de 150000 Rdlr., hvorom Aftalen i Kjøbenhavn havde dreiet sig. Derhos skulde han i Hamburg forlange Fyldestgjørelse for forskjellige Indgreb, som denne Bys Borgere havde gjort i den danske Konges Rettigheder. Meningen maa have været, at disse skulde afpresses alle de Penge, som Kjøbet af Hertugens Lensret maatte medføre. Men han kom den hele Tid til at sidde i Uheld, idet han baade tog Sagen med Hamburgerne galt og derhos af den listige Kielmann lod sig forlede til at underhandle om Forlig paa det Grundlag, at den gottorpske Hertug skulde erholde 500000 Rdlr. i slesvigske Godser, hvad enten han vandt eller tabte Sagen. Men dette var ikke efter den danske

Regjerings Hoved; denne vilde for det første i Virkeligheden ikke strække sig ud over de 150000 Rdlr., som Aftalen i Kjøbenhavn dreiede sig om, og dernæst gjaldt det for den at faa Tiden draget ud, saa man fik se, hvorledes det vilde gaa. Gyldenløve havde saaledes forløbet sig paa forskjellig Vis, og ihvorvel Griffenfeld gav ham et Vink om, at han gjorde klogest i at afbryde Forhandlingerne og komme hjem, saa blev dette venskabelige Raad uænset, da han var forhippet paa at faa Forliget bragt istand. I Slutningen af Februar 1673 hjemsendte Gyldenløve en Traktat, som han foreløbig havde sluttet med Præsident Kielmann. Denne gik ud paa, at den danske Konge forpligtede sig til at betale Hertugen 500000 Rdlr. i Januar 1674 for hans Ret til Grevskaberne. Men herpaa vilde Kongen og hans Raad ikke gaa ind. Pengene kunde nok skaffes tilveie; men de vilde dog først se Tiden an. Gyldenløve fik da Ordre til at meddele Kielmann, at Kongen ved den sluttede Forhandling vel fandt, at Veien til en nærmere Forstaaelse var banet, men at han for Tiden ikke kunde indlade sig paa den store Udbetaling. Med dette Udfald var, som man kan tænke, den stolte Gyldenløve ikke fornøiet; men værre var det, at Kongen havde fattet Mistanke om, at han var bleven bestukken af Hertugen og Kielmann, og i denne Tro var han vistnok bleven bestyrket af Ahlefeld. Da nu Gyldenløve i Mai Maaned kom tilbage til Kjøbenhavn, blev han modtagen med synlige Tegn paa Unaade, og om ikke ret lang Tid fik han Befaling til at begive sig tilbage til sit Statholderskab i Norge, der nu en Tid havde baade Statholder og Vicestatholder. Men den 18de April 1674 fik den sidstnævnte Befaling til skyndsomst at komme ned til Kjøbenhavn, en Ordre, der, som Ove Juel i sin Dagbog bemerker, "ikke befaldt Hans høie Excellence Gyldenløve vel, baade fordi vi skulde skilles ad, saa og fordi han selv gjerne vilde have været til Danmark igjen". Med Undtagelse af et kort Besøg, som han længere ude paa Aaret paa Gjennemreise til Oldenburg aflagde i Kjøbenhavn, kom han ikke mere til Danmark, saa længe Griffenfeld var ved Roret. Nu var det først, at Bruddet mellem Gyldenløve og Griffenfeld blev ulægeligt, skjønt Venskabsmasken ikke blev aldeles aflagt; men Gyldenløve troede ialfald fuldt og fast, at det var Griffenfeld, som han havde at takke for den kongelige Unaade, hvor meget denne end forsikrede ham om, at dette ingenlunde var Tilfældet. Hvorledes Sammenhængen hermed end er, saa ligger det nær at tro, at der har været Skyld paa begge Sider; men i Særdeleshed har det dog været den tvetungede, giftige Ahlefeld, som ved sine Rænker og sit Fisletuderi fik gjort Fiendskabet saa fuldstændigt, som det blev.

Imidlertid var Processen mellem Hertugerne af Pløn og Gottorp ved Rigs-Hofretten gaaet sin Gang, og den 20/10 Juli 1673 faldt Dom, hvorved den Rendsborgske Overenskomst ophævedes som ugyldig, Lensarvefølgen i Grevskaberne tilkjendtes Hertugen af Pløn, og Hertugen af Gottorp idømtes ovenikjøbet de meget betydelige Procesomkostninger. Den sidste vilde imidlertid endnu ikke slaa sig tiltaals efter at Dommen var falden,

men forsøgte snart et, snart et andet Retsmiddel for at hindre Exekutionen; hans hele Udbytte heraf var dog kun, at han herigjennem paadrog sig forøgede Omkostninger. Ved Keiserens Indskriden kom i Aaret 1676 Hertugen af Pløn i virkelig Besiddelse af den Del af Grevskaberne, som den gottorpske Hertug hidtil havde holdt besat, og denne Del blev derefter ogsaa overgivet til Kong Kristian V, som saaledes fik Grevskaberne i deres fulde Udstrækning i sin Magt. Men dengang havde denne oldenborgske Strid ligesom tabt sig i nye Sammenstød og Tvistigheder imellem Kong Kristian og hans Svoger Hertugen. Disse stod i Forbindelse med andre, mere indviklede politiske Forhold, var derhos, som vi snart skal se, af langt voldsommere Karakter og drog ogsaa nye, ganske anderledes vidtrækkende Følger efter sig.

Den dansk-norske Udenrigspolitik 1670—1675. Krig med Sverige 1675—1679. Griffenfelds Fald. Fredslutningen i Lund. Griffenfelds Fængselsliv.

Efter Fredslutningen i Breda (21de Juli 1667) var der foregaaet en betydelig Omvæltning i hele den europæiske Politik. Under Krigen mellem Storbrittanien og Holland havde Ludvig XIV af Frankrige som den sidste Stats Forbundsfælle passet sit Snit og frataget Spanierne Franche Comté, Hennegau og Flandern, som han paastod skulde tilfalde hans Dronning, den spanske Prinsesse Maria Theresia, i Arv efter hendes Fader, den i 1665 afdøde Kong Filip IV af Spanien, til Trods for, at hun høitidelig havde frasagt sig alle Rettigheder til de spanske Lande. Som Følge af denne hans træske Optræden havde Hollænderne, der nødig saa ham udstrække sine Erobringer lige til deres Grænser, trukket sig tilbage fra Forbundet med ham og søgt Tilnærmelse til England og Sverige. Den nederlandske Republiks Overhoved, Storpensionæren Jan de Witt, havde nemlig forlængst indset, hvilken farlig Nabo Frankrige vilde blive, om det kom i Besiddelse af Schelden, og han havde derfor foreslaaet, at i Tilfælde af, at Spanien blev nødt til at afstaa sine nederlandske Besiddelser, skulde der af disse oprettes enten en uafhængig Stat under de europæiske Stormagters Beskyttelse, — altsaa den samme politiske Ide, som senere realiseredes ved Oprettelsen af Kongeriget

Belgien, — eller ogsaa foretages en Deling af de omstridte Lande mellem Holland og Frankrige, hvis Omraade paa begge Sider skulde beskyttes ved Opførelsen af en Række Fæstninger. Ihvorvel Ludvig XIV, der nærede Planer om intet mindre end at dele hele det spanske Monarki mellem sig og Keiseren, naar hans Svoger, Karl II af Spanien, døde, tilbød England for dets Neutralitet de spanske Besiddelser i Amerika, som han jo alligevel ikke vilde være istand til at beholde, vakte selve Tanken paa et Forbund med Frankrige sand Modvillie i England. For at opretholde den europæiske

36. Sofie Amalie Moth.

Ligevægt afsluttede i Januar Maaned 1668 den engelske Diplomat William Temple i Haag med Storpensionæren Jan de Witt en Traktat, der gik ud paa en væbnet Mægling mellem Frankrige og Spanien, dog saaledes, at Ludvig XIV skulde erholde en Strimmel af de spanske Nederlande. Vilde han derimod ikke nøies med denne, skulde de forbundne Magter erklære ham Krig. Dette Forbund, der nogle Maaneder senere efter nogen Forhandling om de fornødne Subsidier definitivt blev tiltraadt af Sverige, hvorfor det kaldtes Trippelalliancen (Tremagtsforbundet), medvirkede ialfald til, at Ludvig

XIV den 2den Mai 1668 sluttede Freden i Aachen. Ved denne gav han Spanien Franche Comté tilbage, medens han beholdt flere faste Steder i Flandern med tilhørende Distrikter.

Det var en Tid, man var tilbøielig til at anse Istandbringelsen af Trippelalliansen for et af de genialeste Schaktræk, som den europæiske Diplomatiks Historie har at opvise. Den har ganske vist sin store Betydning som det første Forsøg paa at sætte Skranker for det franske Monarki, som i de sidste femti Aar havde bredet sig paa alle Omraader, og som et fuldstændigt Brud med det politiske System, som den nederlandske Føderativstat hidtil havde fulgt ved at seile i Frankriges Kjølvand. I Virkeligheden var den Forbindelse, som hidtil havde bestaaet mellem Frankrige og den nederlandske Republik, i høieste Grad unaturlig, idet den ene Stat var bleven det mest uindskrænkede Monarki, hvor den mest intolerante Papisme og det sterkest gjennemførte Merkantilsystem var herskende, medens den anden med Aarvaagenhed værnede om sine republikanske Institutioner, tillod Religionsfrihed i videst mulig Udstrækning og forfægtede Frihandelens Grundsætninger saa godt, det lod sig gjøre i det 17de Aarhundrede. Dette Brud, som før eller senere maatte indtræde, foregik da ogsaa paa en Tid, da den nederlandske Republik befandt sig paa Høiden af sin Ære og Magt.

Men ihvorvel den Ide, som nærmest ligger til Grund for Trippelalliancens Oprettelse, ogsaa i senere Tider har øvet en vidtrækkende Indflydelse paa den almindelige europæiske Politik, skulde det istandbragte Forbund ikke sætte saa dybe Merker i Verdenshistorien, som man har troet og skulde tro. I Virkeligheden blev Alliancen ikke ret mange Maaneder gammel. Ludvig XIV var nemlig bleven yderst opbragt over, at de hollandske "Kræmmere," som han kaldte dem, havde krydset hans Erobringsplaner, og han lagde nu an paa at isolere og knuse den nederlandske Republik, som han med Rette ansaa for Sjælen i Trippelalliancen, og indlemme den i sit Monarki. Var han først kommen i Besiddelse af Holland og dets Kolonier, vilde han kunne beherske Verdenshandelen og foreskrive det øvrige Europa Love. Med dette ærgjerrige Maal for Øie aabnede han Underhandlinger til alle Kanter for at faa Trippelalliancen sprængt. Han vendte sig da først til England, hvis Konge han paa forskjellig Vis bearbeidede. Tilsidst lykkedes det ham i Mai Maaned 1670 ved Mægling af dennes Søster, den talentfulde Hertuginde Henriette af Orleans, at tilveiebringe et hemmeligt Forbund i Dover. Ved dette forpligtede Karl II sig til offentligt at antage den katholske Religion og til at understøtte Ludvig XIV i hans Krig mod Nederlandene paa Betingelse af, at der betaltes ham betydelige Subsidier. Den engelske Konge gik nemlig ud fra, at han saa meget lettere skulde være istand til at kue den frie engelske Forfatning, naar den nederlandske Republik først var bleven ødelagt. Ogsaa andre Magter blev efterhaanden vundne for den franske Konges Planer. Med Keiseren havde han allerede

i 1668 truffet Overenskomst om en Deling af det spanske Monarki, og denne blev nu ved Løfter og Trusler i Aaret 1671 formaaet til at give Tilsagn om ikke at yde Nederlandene Hjælp. Derhos udfoldedes der betydelige Anstrengelser fra Ludvig XIV's Side for at sikre sig Bistand hos Fyrsterne ved Rhinen; thi Landskaberne ved nedre Rhin var bestemte til Krigsskueplads. Erkebiskopen af Køln og den krigerske Biskop Bernhard von Galen af Münster forpligtede sig da ogsaa til at skaffe ham Hjælpetropper, og Kurfyrsten af Bayern og andre Stater blev dels lokkede, dels truede til at tiltræde Forbundet. Ogsaa med Nordens Hoffer aabnedes der, som vi skal se, Underhandlinger om at tiltræde Forbundet mod den nederlandske Republik.

Det kan neppe være tvivlsomt, at Jan de Witt maa være kommen under Veir med de Bestræbelser, som Ludvig XIV udfoldede for at sprænge Trippelalliancen, skjønt han sikkerligen ikke paa langt nær har kjendt den hele Udstrækning af den Fare, som truede Republiken. Han aabnede Underhandlinger med Ludvig XIV, bragte Spørgsmaalet om den spanske Arvefølge paany paa Bane og gjorde ham Forslag om, at Frankrige og Nederlandene i Forening skulde ødelægge Englands Herredømme paa Havet, som allerede tidligere havde været Gjenstand for Kongens Misundelse. Ludvig XIV afviste imidlertid disse Planer eller legte med dem for at vinde Tid, og Jan de Witt, hvis egen Politik var mere dikteret af Forstanden end af Lidenskaben, troede i det længste, at Keiseren og de af ham afhængige Fyrster umulig kunde lade sig forlede til at indgaa et Forbund, som var i den Grad stridende med deres Interesser som den franske Alliance. Men da de Witt selv skulde banke paa deres Døre, mødte han overalt Kulde. Kun Spanien og Brandenburgs store Kurfyrste Fredrik Vilhelm lovede ham sin Bistand, ifald det kom til Fredsbrud.

I Juni Maaned 1670 kom Storpensionæren Jan de Witt paa Gjennemreise til Polen ogsaa til Kjøbenhavn. Det hed sig, at hans Hensigt var at lykønske Kong Kristian V i Anledning af hans Thronbestigelse; men i Virkeligheden var Formaalet for hans Reise at tilveiebringe et Forbund mellem Republiken og den dansk-norske Stat. Griffenfeld havde imidlertid allerede i April Maaned skaffet sig Underretning om de Witts Komme, og ved at bestikke forskjellige hollandske Embedsmænd havde den danske Resident i Haag, Markus Gjø, faaet Rede paa Generalstaternes Regjeringshemmeligheder, som var blevne rapporterede til Hjemmet. Da nu de Witt i den første Audients, han havde hos Kongen, udviklede, hvor vigtigt det var for den dansk-norske Stats Søfart og øvrige Velfærd, at den støttede de forenede Nederlande, hvis naturlige Forbundsfælle den maatte siges at være, mod Storbritaniens voxende Vælde paa Søen, svarede Kongen ham i hans eget Sprog, at han maatte overveie med sit Raad, hvorledes han bedst kunde bistaa Hollænderne under de vanskelige Forhold, som man levede under; thi ingen havde Fred længer, end Naboen vilde. De Witt var ganske for-

bauset over, hvor vel hjemme i alt, den dansk-norske Konge var; man kjendte nemlig dengang ikke synderlig til Griffenfelds Statsmandsklogt. Der blev fra dansk Side nedsat en Kommission, som skulde forhandle med de Witt.

Det fremgaar noksom af de Sager, som de Witt bragte paa Bane, at han gjerne saa, at den dansk-norske Stat sluttede Forbund med den nederlandske Republik og dens Allierede for at opretholde Ligevægten i Europa, skjønt man paa den anden Side faar et bestemt Indtryk af, at den ikke vilde strække sig synderlig langt for at vinde den dansk-norske Konge. De Witt forlangte nemlig, at Kristian V skulde overtage Garantien for Aachener-Freden af 1668, naar Trippelalliancen udløb, og at de mellem Danmark-Norge og Nederlandene fra tidligere Dage verserende Stridigheder, der ved Freden til Breda var blevne henviste til Frankriges Voldgift, skulde afgjøres ved direkte Forhandling mellem Parterne selv. Hertil kom nogle andre Spørgsmaal, væsentlig vedkommende den internationale Etikette og den diplomatiske Repræsentation, der synes at have vakt noget Røre, og som i den Tid og senere tillagdes en meget større Vægt end nuomstunder. Den dansk-norske Regjering iagttog i disse Sager en meget reserveret Holdning, idet den erklærede, at den med Hensyn til den forlangte Garanti og Afviklingen af det hollandske Mellemværende vilde se Tiden an; hvad de forskjellige Etikettespørgsmaal angik, fik den naturligvis rette sig efter de indgaaede Traktater og de øvrige Magters Holdning. Forøvrigt likte den dansk-norske Regjering ikke rigtig den Maade, hvorpaa Republikens Overhoved optraadte; han lod den nemlig merke, at han vel fandt, at Danmarks Venskab nok gjerne kunde tages med; men han agtede ikke at gjøre synderlig meget for at vinde det.

39. Snushorn fra Thelemarken. Universitetets Oldsagsamling.

De Witt havde ligeledes gjort den dansk-norske Konge et Forslag om at tiltræde Trippelalliancen, og efter hans Afreise gjentog den hollandske Resident i Kjøbenhavn, Le Maire, denne Opfordring. Den dansk-norske Regjering vidste imidlertid meget godt, hvor langt Frankrige var kommet i sine Bestræbelser for at faa dette Forbund opløst, men holdt gode Miner, idet den herigjennem vilde se til at faa istand et endeligt Opgjør af sit Mellemværende med Republiken. Den danske Resident i Haag fik derfor i September 1670 Be-

faling til at undersøge, om denne Indbydelse til at tiltræde Tremagtsforbundet udgik fra alle vedkommende Magter, om hvor store Subsidier, Danmark-Norge i saa Fald kunde gjøre Regning paa, samt af hvem disse skulde udbetales. Men paa samme Tid skulde han lade Generalstaterne høre, at den dansk-norske Regjering ikke kunde have overdreven stor Tillid til, at de for Fremtiden vilde opfylde sine Løfter, da de Summer, de skyldte den dansk-norske Stat for den Hjælp, som den havde ydet dem mod England i den sidste Krig, endnu henstod ubetalte. England og Sverige var nu underfundige nok til at lade, som det var med deres Ønske og Samtykke, at den dansk-norske Konge indbødes til at tiltræde Trippelalliancen, ret som om alt endnu var i bedste Orden. Men Griffenfeld vidste vel, hvorledes det var fat. Han forbød Residenten i Haag at indlade sig i Forhandlinger om den Sag, før Danmark havde faaet fuldt Opgjør for alle sine Krav, og havde dette ikke fundet Sted til Januar 1671, vilde den dansk-norske Regjering i Overensstemmelse med Bredafreden overlade til Frankrige at dømme i sine Stridigheder med den nederlandske Republik, navnlig da afgive sit Skjøn over, hvor stor Sum Danmark havde tilgode hos den siden Forsommeren 1658. Hollænderne brød sig intet om denne Trusel, og da Fristen udløb, gjorde den dansk-norske Regjering Alvor af Sagen og henskjød den under Frankriges Voldgiftskjendelse. Denne, der afsagdes om Høsten 1671, gik ud paa, at Nederlandene skulde betale Kongen af Danmark-Norge 3 Millioner Gylden. Med denne Dom var Hollænderne i høieste Grad misfornøiede. De beskyldte Franskmændene for Partiskhed og negtede at bøie sig for Kjendelsen, saa den dansk-norske Regjering kunde bide sig i Fingrene efter Pengene.

Den dansk-norske Resident Markus Gjø, som paa Grund af sin stramme Holdning var lidet likt af Hollænderne, var allerede i Januar 1671 bleven afløst af den smidigere Just Høg; dette Personbytte havde dog ingen Indflydelse paa Hollændernes Politik overfor de forenede Riger; den vedblev i et og alt at være lige eggende og udfordrende, som den altid havde været, naar ingen Fare truede Republikens Velfærd og Bestaaen. Man kan derfor vanskelig komme bort fra den Tro, at de Witt i Virkeligheden neppe har forstaaet den hele Situations Farlighed.

En stærk Modsætning til den flegmatiske Ro, som Hollænderne iagttog, danner den rastløse Travlhed, hvormed de franske Agenter og Gesandter arbeidede, hver paa sit anviste Sted. En dyb Hemmelighedsfuldhed hvilede over alle deres Skridt, og saa forsigtig gik de tilverks, at neppe nogen anden end rette vedkommende blev indviet i Sagen. Ja, det synes endog, som den store Plan, Ludvig XIV havde udkastet, ikke er kommen udenfor en temmelig snever Kreds af Statsmænd, der stod i intimt Forhold til den franske Konges Politik. Under disse eiendommelige Forhold kom de nordiske Rigers Udenrigspolitik til at afgive et noget broget Skue, og det vil i det Virvar, som

ved de forskjellige Manøvrer maatte opstaa, falde vanskeligt at finde de virkelig ledende Ideer.

I Sverige havde Formynderstyrelsen, der i Karl XI's Mindreaarighed førte Regjeringen, med Hensyn paa den udenrigske Politik splittet sig i to Partier, det franske Parti eller Krigspartiet og det hollandske Parti eller Fredspartiet. Disse stredes om Magten til liden Baade for Landets indre Udvikling. Begge Partier talte dygtige Mænd inden sin Midte. Til det første hørte saaledes Rigskantsleren Grev Magnus Gabriel de la Gardie, til det

40. Kong Karl XI af Sverige. (1655—1697).

sidste Mathias Bjørnklou — efter hvem Partiet ogsaa stundom fører Navn — Sten Bjelke, Klas Rålamb og Johan Gyllenstjerna. Det var det sidste Parti, som havde drevet Tilslutningen til Trippelalliancen igjennem. Ligeoverfor den dansk-norske Stat viste det sig forsonligt, ja flere af dets ledende Mænd saa endog i Oprettelsen af et nordisk Forbund den sikreste Støtte for Sveriges Stilling som europæisk Stormagt. I Modsætning hertil indtog Krigspartiet en meget krigersk Holdning overfor den dansk-norske Stat, i hvis Anliggender det blandede sig ind, ret som det var, og som oftest uden andre Bevæggrunde end at holde den gamle Spænding vedlige.

Trippelalliancen havde for Svenskerne vist sig at være "en ufrugtbar Mark", der kun gav lidet økonomisk Udbytte. Sverige var nu engang bleven

vant til at faa sine Statsudgifter dækkede ved de aarlige Subsidier, dets Forbundne maatte yde; det var for en ikke ringe Del ved Hjælp af disse, det formaaede at hævde sin Stilling som Stormagt. Dette forstod Ludvig XIV at benytte sig af, og han strøede Guld ud, som det var Sand, for at sikre sig Sveriges Hjælp. At han ikke generede sig for at tilstaa de pengelense Stormænd betydelige Understøttelser for at virke i hans Sag, var selvfølgelig ganske i Stilen.

Den dansk-norske Gesandt i Stockholm Jens Juel, en Broder af Admiral Nils Juel, indtog under denne Svingning af de svenske Regjeringspartier en meget vanskelig Stilling. Det var en snu og behændig Diplomat, som ved sin glimrende Kombinationsevne gjorde den dansk-norske Regjering uvurderlige Tjenester. Han ansaa Oprettelsen af et nordisk Forbund for en Nødvendighed for de nordiske Rigers Velfærd, og hans personlige Sympathier faldt saaledes sammen med det svenske Fredspartis. Men den Holdning, som Krigspartiet indtog, skulde ikke bibringe ham for mange Illusioner om, at et saadant Forbund skulde blive til Virkelighed, hvor ufortrødent han end arbeidede for det. Paa samme Tid, som det spurgtes, at den franske Konge vilde sende Gesandter til Stockholm for at drage Sverige ud af Trippelalliancen, blev Juel for en Tid hjemkaldt af sin Regjering for at overlægge med denne, hvorledes Sverige skulde formaaes til at træde i et Neutralitetsforbund med Danmark-Norge.

I August Maaned 1671 sendtes Holsteneren Simon de Petkum, der tidligere havde været ansat ved Gesandtskaberne i Holland og England, i Juels Sted som midlertidig Gesandt til Stockholm. Her skulde han ifølge sin Instrux af 1ste August 1671 udforske, om den svenske Regjering var tilbøielig til at indlade sig paa et Forbund med den danske; han skulde løselig berøre, hvorledes den indbyrdes Skinsyge, som havde hersket mellem de nordiske Magter, havde skadet deres Stilling i Europa, og hvis han fandt Regjeringens Øre, skulde han lade sig merke med, at hans Konge ikke var utilbøielig til at indgaa et Forbund med Sverige. Men hans fornemste Opgave skulde dog være at undersøge, hvorvidt der forhandledes om et Forbund mellem Frankrige og Sverige. Var dette Tilfældet, skulde han forestille den franske Gesandt Armand de Pomponne, som ved samme Tid kom til Stockholm, at hans Konge vilde have større Nytte af et Forbund med Danmark end med Sverige; men i ethvert Fald skulde han paa det mest indtrængende foreholde ham, at Danmark burde optages i det Forbund, som Frankrige maatte slutte med Sverige, om et saadant skulde stifte den tilsigtede Nytte. Det var saaledes klart, at Danmark ønskede Freden med Sverige opretholdt; men det kan dog være tvivlsomt, om Tilslutningen til Frankrige og Sverige var saa ærligt ment, som det ved første Diekast kunde synes. Over for det sidste Rige var den danske Regjerings Holdning ialfald mindre end aaben og venskabelig; det ser man noksom af forskjellige Spørgsmaal, som ved denne

Tid var dukkede op, men som vi her ikke kan indlade os nærmere paa. Det gjaldt for den intet mindre end at faa modarbeidet et svensk-fransk Forbund, hvad enten nu Hensigten var ogsaa at faa Danmark optaget i Forbundet eller Danmark sat i Sveriges Sted. Petkum var vel en dygtig Diplomat; men overfor den svenske Regjering kom han tilkort. Allerede i den første Samtale, han havde med den svenske Rigskantsler, var han fremkommen med Tilbudet om Alliance, som dog blev meget kjøligt modtaget. Ganske vist blev der nedsat en Kommission, som skulde tage denne Sag under Behandling; men baade Kommissionens Sammensætning og de yderst faa Møder, som holdtes, viste dog tilstrækkelig, at Svenskerne ikke skjøttede om at have det allerringeste med den dansk-norske Regjering at gjøre. Allerede den 11te November skrev Petkum til Kong Kristian, at han var ved Enden af sin Instrux; thi han havde med dygtige Folk at gjøre, som forlangte mere end Ord. Svenskerne vilde nemlig ikke indlade sig nærmere med Danmark, som havde afvist deres Mening i den oldenborgske Strid. Ihvorvel dette var sket under de høfligste Former, havde selve Afvisningen været tilstrækkelig til at formane Svenskerne til Varsomhed. Paa Grund af den Stilling, hvori Petkum herigjennem var kommen, lod han sig i sine Forhandlinger med den svenske Rigskantsler forlede til at gaa udenfor sin Instrux; men denne Føielighed vakte Mishag hos den danske Regjering, der under 31te December 1671 tildelte ham en meget skarp Irettesættelse. Paa Svenskernes Side tog Johan Gyllenstjerna Ordet mod en Tilslutning til Frankrige, idet han med stor Veltalenhed fremholdt, hvorledes Sverige herigjennem udsattes for at blive indblandet i en europæisk Krig, der kunde koste det dets Stilling som Stormagt. Men det lykkedes hverken ham eller Petkum at hindre, at Sverige den 4de April 1672 indgik et Forbund med Frankrige, der for en Tid af 10 Aar gjorde Sverige til Ludvig XIV's lønnede Drabant. Dette Forbund, som blev tilveiebragt ved at bestikke flere af de svenske Raadsherrer, gik nemlig ud paa, at det med en Hær paa 16000 Mand skulde angribe enhver Stat, som understøttede Nederlandene. I dette Øiemed skulde Frankrige betale Sverige i Subsidier 400,000 écus i Fred og 600,000 i Krig, svarende efter vore Forhold til 2—3 Mill. Kroner. At Forbundet ikke mindst havde taget Sigte paa Danmark, fremgaar deraf, at den franske Konge i de hemmelige Artikler, Traktaten indeholdt, forpligtede sig til at garantere Kjøbenhavnerfreden, særlig Hertugdømmet Holsten-Gottorps Selvstændighed, samt til ikke uden Sveriges udtrykkelige Samtykke at optage Danmark i sit Alliancesystem. Sverige var saaledes anset for at være vigtigere for den franske Politik end Danmark-Norge, som ved den afsluttede Alliance gik glip af alle de Fordele, som Hannibal Sehested ved sine Sendelser til Frankrige havde erhvervet de forenede Riger.

Umiddelbart efter at den svensk-franske Alliance var kommen istand, var Frankrige og England færdige til at paaføre den nederlandske Republik Krig. Til

ingen anden Tid var denne mindre forberedt til at indlade sig i en saadan end netop paa dette Tidspunkt. Ganske vist befandt Flaaden, der talte et hundrede og treti Linieskibe og Fregatter og kommanderedes af de Ruyter, sig i udmerket Forfatning. Men med selve Landforsvaret var det derimod yderst maadelig bevendt; Grænsefæstningerne var forsømte og svagt besatte, og Landhæren, der paa Papiret talte 100000 Mand, bestod i Virkeligheden kun af 30000 Mand, der tildels var lidet disciplinerede og ovenikjøbet kommanderedes af feige eller bestukne Officerer. De Witt og det Faamandsvælde af Storborgere, som delte Magten med ham, havde mere lagt an paa at befæste Landets republikanske Institutioner end at betrygge det mod udvortes Angreb, mod hvilke man troede sig tilstrækkelig sikret ved de bestaaende Traktater, som ansaas for hellige. I Virkeligheden var dog dette intet andet end Fraser, med hvilke de Witt og de øvrige Ideologer slog om sig for at dække over politiske Hensigter. Man havde talt i høie Toner om "Folket i Vaaben" som det Værn, Landet var bedst tjent med, og mindet om, hvorledes de hollandske Borgeres og Bønders begeistrede Fædrelandskjærlighed 100 Aar i Forveien havde kunnet hamle op med de spanske Troppers fuldkomnere Udrustning, Krigskunst og Vaabenøvelse. Men Sandheden, som man ikke vovede at se i Øinene, var, at det hollandske Patriciat, som nu var ved Magten, saa skjævt til det oraniske Hus, som netop havde vundet sin tidligere Indflydelse ved Hæren, hvis Overanførsel var gaaet i Arv til den ældste Oranier. Vilhelm II af Oranien, der var besvogret med Karl I af England, havde i mange Aar tragtet efter en høiere Stilling end at være Statens øverste Embedsmand og udkastede Planer til at omstyrte Republiken. Fra Stænderne i Holland fremkom der et Forslag om at indskrænke den under hans Kommando staaende Hær. Som Svar paa dette vovede Vilhelm II et Statskup og satte sig i Besiddelse af Amsterdam. Usikkert kan det vel være, hvorledes det hele var gaaet, hvis Vilhelm II's Løbebane ikke havde været afsluttet næsten i de samme Dage. Hans eneste Arving var endnu ufødt, — Vilhelm III kom først en Uge efter Faderens Død til Verden —, og nu tilvendte de mægtigste Familier i Provinsen Holland sig Magten, som de delte med Jan de Witt. Denne blev i 1653 for første Gang valgt til Storpensionær eller Overhoved for de forenede Provinser.

Det Oligarki, som saaledes styrede den nederlandske Føderativstat, holdt sig længe ved Magten, i over 20 Aar. Grunden hertil laa dels deri, at Folket følte sig lykkeligt under Jan de Witts Styre, dels vel ogsaa deri, at det oraniske Parti endnu intet Overhoved havde. Som Følge af denne uforstyrrede Ro havde Jan de Witt ogsaa kunnet træffe forskjellige Anstalter til at formindske Vilhelm III's befrygtede Indflydelse. I 1667 havde han saaledes faaet Provinsen Holland til at vedtage det saakaldte evige Edikt, der bestemte, at en og samme Mand aldrig kunde være Statholder i denne Provins og Overfeltherre over Republikens Hære. Ihvorvel denne Bestemmelse var direkte rettet mod den unge Oranier, vilde de Witt gaa og gjælde for dennes omsorgsfulde Ven og Lærer.

Vilhelm III sagde ikke stort — Oranierne var i det hele taget meget faamælte — og fortrak heller ikke en Mine. Men en vakker Dag var han forsvunden af Jan de Witts Hus for at dukke op i Zeeland, der altid havde været et sikkert Tilflugtssted for hans Slægt. Her samlede han snart om sig et betydeligt Parti, der var ham og hans Sag enthusiastisk hengivent. Det bestod af den kalvinistiske Geistlighed, Oraniernes selvskrevne Venner, Massen af Folket, som med Uvillie saa paa Storborgernes Vælde, og den Klasse Medborgere, som altid er misfornøiede med det bestaaende. Da nu det endelige Brud med Frankrige stod for Døren, maatte Jan de Witt, trykket af Folkeopinionen ud paa Randen af en Revolution, i Slutningen af 1671 give sit Samtykke til, at den uprøvede, endnu ikke 22 Aar gamle Vilhelm III som Generalkaptein overtog Befalingen over Hæren og Ledelsen af Republikens Forsvar.

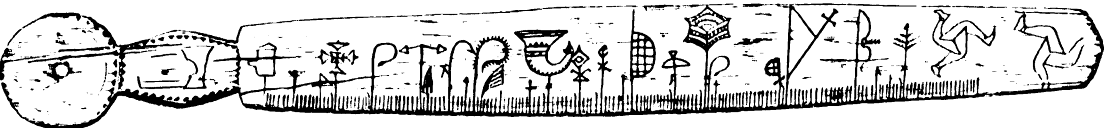
Da det i Begyndelsen af 1672 var gaaet op for Jan de Witt, at Krigen med Frankrige var uundgaaelig, tog han sig med Alvor og Kraft af Forsvaret og søgte at raade Bod paa, hvad der i Aarrækker var forsømt. Da han fremdeles var uvidende om Overenskomsten i Dover, var det hans Hensigt med en Del af Flaaden at blokere de franske Orlogshavne og gjøre Landgang paa Frankriges Kyster, medens Landhæren gjorde Indfald i de forsvarsløse Strækninger langs Rhinens nedre Løb, som tilhørte Ludvig XIVs Allierede. Men disse Planer maatte opgives; i Stedet koncentreredes Republikens Hær under Prinsen af Oranien bag Floden Ysel, medens der lagdes Garnisoner i de befæstede Byer langs Maas's og Rhinens Bredder.

I Mai Maaned rykkede den franske Hær, der talte 110—120000 Mand og i enhver Henseende var fortrinlig rustet, i tre Kolonner ind i Nederlandene. Den første under Marskalk Luxembourg forenede sig ved Rhinen med de kølnske og münsterske Tropper og drog nordefter, den anden, som kommanderedes af Prinsen af Condé, rykkede frem langs Floden Maas og den tredie under Turennes Kommando tog tvert imod al Folkeret Veien gjennem de neutrale spanske Nederlande og forenede sig med Condés Armekorps ved Maastricht. Franskmændene oversvømmede nu Landet med exempelløs Hurtighed, Fæstning efter Fæstning faldt for Vaubans Beleiringskunst, og i Juni Maaned nødtes Prinsen af Oraniens Hær til at opgive sin heldigt valgte Stilling ved Ysel. Herhen kom paa samme Tid Luxembourg og de biskopelige Hjælpetropper, og i Midten af Juni Maaned saa Amsterdams Borgere til sin store Skræk den fiendtlige Hær faa Mile fra sine Mure. Havde Ludvig XIV nu fulgt Condés Raad at gaa lige løs paa Amsterdam, saa vilde den nederlandske Republik utvivlsomt med det samme have været udslettet af de selvstændige Staters Række. Han nølede og gav herved Hollænderne Tid til at bringe sine Sager paa ret Kjøl igjen.

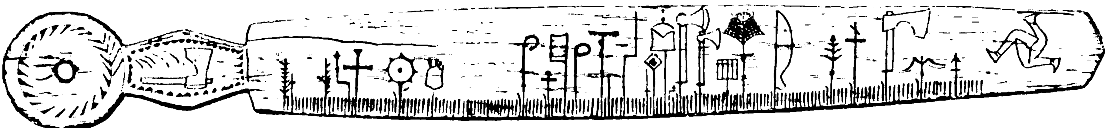
Samtidig med at Frankrige begyndte Krigen med Nederlandene, kastede ogsaa Karl II af Storbritanien den Maske, han havde baaret. Den franske og britiske Flaade forenede sig under Øen Wight og forhindrede derigjennem

den paatænkte Landstigning paa Frankriges Kyst. Ganske vist havde de Ruyter den 28de Mai i Southwoldbay mellem Harwich og Yarmouth vundet en blodig, men uafgjørende Seir over den forenede Flaade under Hertugen af Yorks Kommando; men den blev efter de tillands lidte Nederlag trukken ind under Kysten til Landets Forsvar. Under den Panik, som nu mere og mere greb om sig, sammenkaldte Jan de Witt Stænderne og sendte med deres Samtykke en Deputation til Ludvig XIV for at aabne Underhandlinger. Det kan neppe være Tvivl underkastet, at dette Skridt var omtrent det uklogeste, som den nederlandske Regjering kunde tage; thi hos den franske Konge var der hverken Barmhjertighed eller Skaansel at vente. Men saa stor Modløsheden end var blandt enkelte af de ledende, var der dog andre, som lagde for Dagen en Heroisme, der kan stilles ved Siden af de stolteste Bedrifter, Historien har at opvise. Blandt dem var Jan de Witt selv. Paa samme Tid, Underhandlingerne med den franske Konge aabnedes, havde han givet Befaling til at gjennembryde Digerne og give Havet det Jordsmon tilbage, som de flittige Hollændere Slægt efter Slægt ved et møisommeligt Arbeide havde fravristet dets Herredømme. Skjønt mange af egennyttige Hensyn havde sat sig imod dette fortvivlede Skridt, havde de Witt ved Bistand af Amsterdams Magistrat forstaaet at drive sin Beslutning igjennem, og før Ludvig XIV havde Anelse derom, laa der mellem Amsterdam og hans Hær en dyb Sø, hvor de nederlandske Orlogsskibe kunde ankre og afgive et kraftigt Værn for den truede By.

Da de nederlandske Gesandter indfandt sig i Ludvig XIV's Leir, negtede han aldeles at se dem og henviste dem til sin Krigsminister Louvois. Denne, der vilde nytte Tiden, negtede at godkjende deres Fuldmagter. De maatte derfor drage tilbage til Haag for at faa nye. Men her fandt de alt i største Forvirring; Regjeringen var for opløst at regne, Jan de Witt var bleven saaret af Snigmorderhaand, og mod den saakaldte Storborger-Kaste, som dengang var ved Roret, var der paa flere Steder af Landet udbrudt Oprør, da Provinsen Hollands Patriciat fremdeles gjorde Paastand om, at der skulde sluttes Fred. Det oranske Parti sluttede sig til Bevægelsen, der gik ud paa at kaste den bestaaende Regjering; den 1ste Juli blev Prins Vilhelm af Oranien beklædt med den gamle Statholderværdighed, og Jan de Witt trak sig kort efter tilbage fra den Stilling, som han med Hæder havde beklædt i henved 20 Aar. Men hermed var Anarkiet ingenlunde dæmpet. Først blev Storpensionærens Broder, den dygtige Sømand Kornelius de Witt, der nys før med Tapperhed havde kjæmpet i Søslaget ved Southwoldbay, kastet i Fængsel, idet en æreløs Kjeltring reiste en falsk og skammelig Anklage mod ham for at have staaet Prinsen af Oranien efter Livet; derefter blev Storpensionæren selv lokket til det Fængsel, hvor Broderen sad, og saasnart denne var kommen i Fælden, blev en hyret Pøbelhob sluppen ind, der slæbte Brødrene ud, dræbte dem under de frygtelige Mishandlinger og

Vintersiden.

Henr Mathiesen. 1891 1:5

Sommersiden.

41. Primstav.

Vintersiden omfatter Halvaaret fra 14de Oktober til 13de April. Merkedagene betegnedes paa følgende Maade: 14de Oktober (Vinternat) med en Vante, 1ste Novbr. (Helgemesse) med et Gravkors, 11te Novbr. (Mortensmesse) med en Gris (her en Grisehale?), 30 Novbr. (Andresmesse) med Andreaskorset (✕) eller en Fiskekrog, 6 Decbr. (Nikulsmesse) med en Bispestav, 8 Decbr. (Vor Frues Ventedør) med et Stykke Bast, 25de Decbr. (Juledag) med et Drikkehorn, 1ste Januar (Nytaars dag) med et Timeglas, 25de Januar (Paalmesse) med en Bue, 2den Februar (Kyndelsmesse) med en Lysekrone, 22de Februar (Petersmesse fyrre) med en Nøgle, 24de Februar (Laupaarsmesse eller Skuddagen i et Skudaar) med et Kors, 12te Marts (Gregorsmesse) med en Kraake.

Sommersiden omfattede Halvaaret 14de April til 13de Oktober. Paa den her afbildede Primstav er 14de April (Sommerdag) betegnet med et Træ, 3die Mai (Korsmesse) med et Kors, 15de Mai (Halvardsmesse) med en Møllesten, 17de Juni (Botolfsmesse) med et Straa, 29de Juni (Petersmesse) med en Nøgle, 29de Juli og 3die August (Olafsmesserne) med en Øxe, 10de August (Laurentiusmesse) med en Rist, 15de August (Mariemesse fyrre) med en Lysestage (?), 24de August (Bartholomæusdag, Barosok) med en Kniv, 21de September (Mathæusmesse) med en Øx. De øvrige Merker er neppe symbolske Figurer, men kun satte til at udhæve enkelte af Helgendagene.

klyngede deres Lig op i en Galge. Denne skjændige National-Forbrydelse, der heldigvis ikke har mange Sidestykker i Historien at opvise, fandt Sted den 20de August 1672. Saa vild og gal var den ophidsede Pøbel bleven, at den plyndrede de Ruyters Hus og udskreg endog ham for at være en Forræder, der vilde sælge Flaaden og dens Mandskab til Frankrige. Kun med Nød og neppe undgik han Morderdolken.

Til de forefaldne Excesser sagde Vilhelm III intet andet end, at det var stygt, men heldigt; thi han selv kom herved til Magten, som han snart kunde udøve paa mest uindskrænket Vis. Først og fremst gjaldt det for ham at gjenoprette Mandstugten i Hæren. Med ubønhørlig Strenghed lod han Kommandanter, som uden effektivt Forsvar havde overgivet Fæstninger til Fienden, henrette foran Hærens Front; Bønder, som plagede ham om at slutte Fred, blev stillede for Standret og skudte som Forræder. Snart stod hele den Del af Landet, som ikke holdtes besat af Fienden, under Vaaben for at slaas til sidste Mand. Til Republikens Deputerede udtalte Vilhelm, at selv om deres Fædrenejord og alle Spor af Fædrenes Flid var opslugte af Oceanet, skulde Hollænderne dog overleve Holland. I Havnene laa der Skibe, tilstrækkelige til at overføre 200000 Familier til fjerne Verdensdele. Paa de indiske Øer, skal han ifølge Macaulay have sagt, under Sydkorsets Straaler og blandt Sukkerrør og Palmer vilde de, naar alt andet var fristet, grunde en ny Republik, bygge Børsen i et rigere Amsterdam og oprette Universitetet i et lærdere Leyden. Det sunkne Mod svulmede paany, og snart var den hollandske Nation beredt til at gjenoptage Kampen med Fienden under sin tapre Førers Kommando. Nu var det Ludvig XIV's høieste Ønske paa en hæderlig Maade at trække sig ud af den Krig, han havde begyndt med et saa mageløst Held. Han nedstemte sine Fordringer betydeligt; men da et af Vilkaarene var, at den katholske Lære skulde gjenindføres i Nederlandene, afbrød Republiken Forhandlingerne med ham.

Af Hensyn til sine westfalske Provinser havde Brandenburgs store Kurfyrste Fredrik Vilhelm afvist de fordelagtige Tilbud, som blev ham gjorte fra fransk Side, og i Mai Maaned 1672 indgaaet et Forbund med Nederlandene, som han skulde bistaa med 20000 Mand, af hvilke Republiken skulde underholde Halvparten. Til Vederlag betingede han sig nogle Fæstninger med tilhørende Distrikter ved Rhinen. Men Kurfyrsten havde ogsaa andre Landerhvervelser for Øie, som denne Krig skulde skaffe ham, om ikke ved egen Magt, saa ved Hjælp af de Forbundsfæller, han tænkte at vinde.

Umiddelbart efter at Forbundet med Nederlandene var indgaaet, erklærede Fredrik Vilhelm Ludvig XIV Krig. Det varede dog længe, før han rykkede i Marken, da han først vilde vinde Keiseren og den dansk-norske Konge for Nederlændernes Sag. Ganske vist havde Keiseren lovet den franske Konge, at han ikke skulde blande sig op i en Krig mellem ham og Nederlandene; men der bestod tillige fra Aarene 1658 og 1666 en Alliance mellem Branden-

burg og Østerrige, der gik ud paa at værge det tyske Riges Grænser og opretholde dets Fred. Det blev derfor efter nogen Forhandling bestemt, at en keiserlig Hær paa 12000 Mand under Anførsel af Italieneren Raimondo Montecuculi skulde operere i Forening med den brandenburgske Kurfyrste. Men det hele blev dog ikke stort mere end et Skin for det første. Det drog nemlig længe ud, før den østerrigske Hær kunde blive samlet, og dernæst havde Montecuculi fra Wienerhoffet, der fuldstændig domineredes af Keiser Leopolds erklærede Yndling Fyrst Venceslaus Evsebius v. Lobkowitz, der var underkjøbt af Ludvig XIV, modtaget Ordre om, at han ikke maatte indlade sig i noget Slag. Som Følge heraf var ogsaa Kurfyrsten nærmest henvist til at spille en passiv Rolle, skjønt hans Hærs truende Holdning og Fremrykning mod Krigsskuepladsen maatte splitte Fiendens Stridskræfter.

Under disse Forhold fandt Kurfyrsten af Brandenburg det raadeligst at presse paa den dansk-norske Regjering og søge at formaa denne til at tage aktiv Del i Kampen for Nederlandenes Bestaaen. I det hele taget havde Kurfyrsten i Fredrik III's Tid spillet en væsentlig Indflydelse paa den dansk-norske Politik. Saaledes havde han i 1666 indgaaet et Forbund med den dansk-norske Konge, og dette var det følgende Aar, da det tiltraadtes af Nederlandene og Braunschweig-Lüneburg, bleven udvidet til en Kvadrupelalliance. Hans Bestræbelser var i Særdeleshed gaaet ud paa at holde Spændingen mellem det danske og svenske Hof vedlige; thi hans hele Higen og Tragten gik ud paa at frarive Svenskerne Pomern og Rügen ved Danskernes Hjælp. Efter Fredrik III's Død havde han vel ikke saa meget at sige i Danmark som før; men man har dog en Fornemmelse af, at Hensynet til ham fremdeles spillede en væsentlig Rolle. Allerede under Allianceforhandlingerne med Nederlandene havde han i Henhold til det oprettede Forbund anmodet den dansk-norske Konge om at lade sin Hær operere i Fællesskab med den brandenburgske til den nederlandske Republiks Forsvar; men da havde han faaet det Svar tilbage, at det var bedst, at Republiken selv tog det første Skridt til at paakalde denne Bistand.

Fra denne kom i Mai Maaned 1672 Daniel van Wingarden til Werkendam til Danmark for at kræve den Hjælp, som den dansk-norske Stat ifølge de bestaaende Traktater var forpligtet til at yde den. Men den Maade hvorpaa han optraadte, skulde ikke skaffe ham synderlig Sympathi. Han mødte da først ogsaa et aabent Afslag. Man kunde ikke vide, sagde Griffenfeld, om Sverige ikke ved den nys før mellem dette Rige og Frankrige afsluttede Traktat havde forpligtet sig til at angribe Danmark, ifald det tog Parti for Nederlandene. Der laa nemlig i den svenske Rigskantslers Optræden overfor den danske Gesandt i Stockholm en underfundig Lumskhed, som lod ham ane noget saadant, og selv om dette ikke havde været Tilfældet, saa havde den Maade, hvorpaa Hollænderne søgte at vride sig fra den i 1671 afsagte Voldgiftskjendelse, givet ham et Varsko om ikke at indlade sig for dybt med

dem. Fra engelsk Side søgte man nu ogsaa at drage Danmark-Norge op i Kampen med Nederlandene. De Tilbud, som blev gjorte fra den Kant, var vel aldeles uantagelige; men de blev dog benyttede til at vise Hollænderne, at de maatte tage ordentlig til, om de vilde have Hjælp fra Danmark. — Man har villet slutte af de Forhandlinger, som førtes, at Griffenfeld endnu ikke havde opgivet Haabet om, at faa et nordisk Forbund istand. Men hvorvidt dette var alvorligt ment eller kun var et Paaskud for at vinde bedre Oversigt over Forholdene, kan dog ikke med Bestemthed afgjøres.

Underhandlingerne med Holland fortsattes imidlertid, men da Hollænderne ikke vilde indgaa paa de Betingelser, som den dansk-norske Konge opstillede for at indlade sig i et Angrebs- og Forsvarsforbund med dem, og som vilde skaffe ham Vederlag for alle de Forurettelser, som de tidligere havde tilføiet ham, sluttede han den 24de September 1672 i Braunschweig et Forbund til fælles Sikkerhed med Keiseren, Kurfyrsten af Brandenburg, Hertugen af Braunschweig-Lüneburg og Landgrevinden af Hessen-Kassel. Dette Forbund gik ud paa, at Kongen skulde tage Parti for de tyske Magter for at sikre Westfalerfreden; men det blev paa den anden Side fremhævet, at den dansk-norske Stat først skulde blande sig i Krigen mellem Frankrige, England og Nederlandene, naar Generalstaterne og Kong Kristian var blevne enige om Erstatningen for den Hjælp, som skulde ydes. Efter dette blev Forhandlingerne med Nederlandene gjenoptagne, og i Mai Maaned 1673 blev der truffet den Aftale, at den dansk-norske Konge skulde komme Nederlandene til Hjælp med en Flaade paa 40 Orlogsskibe mod at erholde 600000 Rdlr. aarlig til dens Udrustning og med en Hær paa 10000 Mand samt fornødent Artilleri, til hvis Underholdning Generalstaterne skulde betale 40000 Rdlr. maanedlig. Indtil videre skulde den dansk-norske Konge dog kun ruste 20 Skibe til Handelens Beskyttelse og for en maanedlig Understøttelse af 40000 Rdlr. holde 12000 Mand parate til at deltage i Krigen, dog ikke før nye Fiender optraadte mod Nederlandene. I dette Tilfælde skulde ogsaa Subsidierne forhøies. Blev den dansk-norske Stat angreben, skulde Hollænderne understøtte den ikke blot med de i Traktaten af 1649 foreskrevne 6000 Mand, men med saa stor Flaade og Hær, som behøvedes til at drive Fienden ud. De Subsidier, som Danmark-Norge havde tilgode fra Aarene 1666—67 skulde betales i Løbet af 2 Aar, og Voldgiftskjendelsen af 1671 forbeholdes senere Forhandlinger. Denne Traktat var unegtelig meget fordelagtig for Danmark-Norge, som herved fik de fornødne Midler til at holde sin Hær godt rustet, uden at Hollænderne fik synderligt Vederlag for de Løfter og Penge, de skulde punge ud med. Men da det kom til Stykket, negtede Generalstaterne at godkjende den. Nu blev den dansk-norske Regjering, som man vel kan tænke, yderlig forbitret over denne Streg, og den tænkte en Tid alvorlig paa at holde sig skadesløs ved at beslaglægge en rigt ladet hollandsk Vestindieflaade, som laa i de norske

Havne. Men den lod det dog være, da en saadan Selvtægt let kunde affstedkomne Forviklinger, af hvilke de forenede Riger efter al Sandsynlighed vilde komme til at høste liden Nytte, men meget større Skade.

Ihvorvel alt det, som her er anført, skulde tyde hen paa, at det ikke var synderlig rart bevendt med Griffenfelds Sympathi for Nederlandenes Sag, kunde han dog ikke med Ro se paa, at Republiken blev udslettet af de europæiske Staters Række; thi for ham stod dette — saaledes som Forholdene i de sidste 30 Aar havde udviklet sig — som et uvurderligt Tab for Danmark, idet Sverige herved ganske og aldeles med Englands Bistand vilde være sikret Overtaget i Østersøen. Det var greit, at de forenede Riger maatte bistaa Nederlandene paa en eller anden Vis; men det gjaldt dog først og fremst at faa bundet Hollændernes Hænder, — thi Erfaringen havde jo noksom vist, hvor lidet de i Nødens Stund var at stole paa, — før de forenede Riger kastede sig op i en krigersk Politik med dens usikre Udgang.

Under disse Overveielser maatte Hensynet til Sverige selvfølgelig i høi Grad gjøre sig gjældende. Til Trods for Forbundet med Frankrige var det ingenlunde nogen afgjort Sag, at dette Rige, splidagtige, som Magthaverne her var indbyrdes, vilde komme til at tage aktiv Del i Krigen. Griffenfeld vidste meget godt, at ogsaa Svenskerne helst vilde gjøre saa lidet som muligt for de Subsidier, de oppebar. Han kunde derfor haabe, at det skulde lykkes ham at forhindre, at Sverige blev krigførende Magt i Tyskland; thi skede det, kunde ogsaa Danmark lettelig blive dragen op i Krigen ved Braunschweigerforbundet, og i saa Fald løb man Fare for, at en svensk Hær kunde bryde ind i Danmark ad den Vei, Torstenson og Karl X Gustav havde anvist. Efterat Petkum i Slutningen af September Maaned 1672 var bleven hjemkaldt, sendtes Kristofer Lindenov i Begyndelsen af November som Gesandt til Stockholm. I sin Instrux fik han Paalæg om at virke for Tilveiebringelsen af et Forbund mellem de nordiske Lande, der skulde gaa ud paa, at disse i Fællesskab skulde raade Bod paa den Skade, som Dag ud og Dag ind blev tilføiet norske, danske og svenske Skibe af de krigførende Magters Kapere. Derhos skulde han slaa paa, at det vel kunde være i begge Rigers Interesse, om de i Forening optraadte til Fordel for den hollandske Republik, hvis Undergang ingen af dem kunde være tjent med; men han skulde dog mere prøve sig frem og undersøge Stemningen end fremkomme med virkelige Forslag i denne Retning, før han havde modtaget nærmere Ordre fra den dansk-norske Regjering. Men da nu ingen af Parterne, hverken Lindenov eller Svenskerne, fremkom med noget Forslag, trak Underhandlingerne i Langdrag. Strax efter Lindenovs Komme til Sverige fyldte Karl XI sit 18de Aar, hvorefter han som myndig overtog Regjeringen. Men Rigskantsleren Grev Magnus de la Gardie beholdt dog det hele Styre endnu i nogen Tid, og denne var efter sin tidligere fulgte Politik lidet tilbøielig til at indlade sig i noget Forbund med Danmark. I Stedet tilbød han de stridende Magter

Sveriges Mægling. Dette Tilbud blev antaget, og det blev bestemt, at der i Mai Maaned 1673 skulde sammentræde en Fredskongres i Køln. Man lovede sig saa meget mere en heldig Løsning ad denne Vei, som den brandenburgske Kurfyrste, der holdtes fuldstændig i Schak saavel af den franske Hærfører Turenne som af den keiserlige Hærs Uvirksomhed, stundede efter at trække sig ud af Krigen, der truede med at blive ham for kostbar, og efter nogle Maaneders Vaabenstilstand virkelig ogsaa sluttede Fred i Vossem (6te Juni 1673).

Inden Kongressen i Køln endnu var traadt sammen, lod det dog til, at den svenske Regjering vilde lytte til Lindenovs Forestillinger om Tilveiebringelsen af et nordisk Forbund til Handelens og Skibsfartens Betryggelse, og den tidligere omtalte Jens Juel blev da i April Maaned som extraordinær Gesandt sendt til Stockholm. Ifølge sin Instrux skulde han foreslaa en nærmere Forbindelse mellem de nordiske Riger for at hjælpe Nederlandene til en Fred, som reddede Republiken fra Undergang, samt en fælles Optræden for at sikre Handelen. Det staar nok saa tydeligt at læse mellem Linierne, at den danske Udenrigspolitik lagde an paa at sondre Sverige fra Frankrige; men om den dansk-norske Regjering havde for Øie en virkelig og fuldstændig Udsoning med Naboen og Tilveiebringelsen af et nordisk Forbund, tør dog være tvivlsomt. I ethvert Fald havde de svenske Kommissærer ingen Tro paa de danske Gesandters Forsikringer og forlangte, at de skulde fremlægge et i bestemte Artikler affattet Forslag, som kunde tjene til Grundlag for de videre Forhandlinger om Forbund. Herom henvendte Juel sig da til sin Regjering. Det var dog først, efterat Generalstaterne havde vist sin Ulyst til at godkjende den i Mai Maaned afsluttede Forbundstraktat mellem Danmark-Norge og Nederlandene, at den danske Regjering tilstillede sine Kommissærer det forlangte Forslag.*)

De svenske Kommissærer lod, som Forslaget vakte deres fuldkomne Til-

*) Dette Forslag, der var vedtaget i Geheimeraadet den 16de Juni og den 28de s. M. blev overrakt de svenske Kommissærer, indledes med nogle forbindtlige Ytringer om, hvor fornøiet den danske Konge var over Svenskernes Ønske om at "stifte en nærmere Fortrolighed", og da han selv intet hellere vil, end at al Leilighed til Misforstaaelse, som andre maatte søge at stifte, maatte befæstes ved en saadan nærmere Forbindelse og et evigtvarende Venskab, har han, heder det i Kommissærernes Forslag, "givet os Fuldmagt til følgende Overenskomst med Kongen af Sveriges Kommissærer:

I. Efterdi de senest imellem begge Kroner oprettede Traktater bestemmer, at den ene skal befordre og ramme den andens Gavn og Bedste i alle Maader, med Ord og Gjerning, som sit eget, og saa meget som muligt søge at afvende og hindre, hvad som helst der kan være til den anden Persons, Rigers, Landes, Regjerings og Undersaatters Skade, saa skal herefter intet trakteres og sluttes, der kan være Kongerne, deres Riger, Lande og Undersaatter til Skade, og alt, som i de tidligere, med andre Magter sluttede Traktater, kunde findes at være den ene eller den anden til Ulempe, skal være ophævet og aldeles magtesløst.

II. Eftersom de forskjellige Fortolkninger, enhver efter sin egen Mening gjør sig om

fredshed, og lovede med det allerførste at fremlægge den svenske Regjerings Svar; men dette lod dog vente paa sig, hvor meget de danske Gesandter end trængte paa for at faa det. Ved denne Tid var det nemlig, den keiserlige Rigshofret fældte Dom i den oldenburgske Arvesag, og det siger sig selv, at Udfaldet af denne ikke paa nogen Maade skulde bringe den svenske Regjering i blidere Stemning mod Danmark. Kort sagt, der var Udsigt til, at Aaret 1673 skulde gaa til Ende, uden at den svenske Regjering vilde lade de danske Gesandter høre sin Mening om det gjennem dem fremsatte Forslag til Forbund.

Imidlertid foregik der et Omslag i den almindelige europæiske Politik overfor Frankrige. Med en barnagtig Foragt for Keiseren og hele det tyske Rige havde Ludvig XIV ikke blot valgt tyske Lande til Operationsbasis for sine Angreb paa Nederlandene, men endog brudt Westfalerfreden ved at ind-

de imellem den dansk-norske Stat og Nederlandene, som om de imellem Sverige og Frankrige sluttede Traktater, kunde benyttes af ildesindede til at vække Irring og Misforstaaelse imellem begge Kroner, og det uagtet Kongen af Sveriges Erklæring, og det nu senest imellem Kongen af Danmark og Generalstaterne sluttede, med klare Ord noksom viser, at ingen af Deres Majestæter har forbundet sig til at indvikle sig i den nærværende Krig; og lige saa lidt som Sverige har i Sinde at bekrige Holland, har Danmark i Sinde at føre Krig imod Frankrige og England, hvilke tvende Magter forsikrer, at de vil Hollands Ydmygelse og ei dets fuldstændige Undergang, saa er hermed bestemt, at de Forholdsregler, som Danmark og Sverige i ovenberørte Anledning kunde bevæges til at tage, og de Forbindelser, som de fremtidig indgaar, aldrig skal kjølne Venskabet og den imellem dem værende Fortrolighed og endnu mindre give Anledning til, at de derfor skulde paaføre hinanden Krig; tvertimod vil de søge ved alle tjenlige Midler at tilveiebringe en varig Fred imellem de stridende Parter, og gjengive Europa Fredens Velsignelse til Handelens Blomstring og Fremme.

III. Da den neutrale Stilling, i hvilken begge Deres Majestæter har holdt sig, ikke har kunnet sikre deres Undersaatters Skibe og Gods for fiendtlig Behandling og Opbringelse stik imod Traktaternes klare Ord, og somme af Skibene slet ikke er løsgivne andre først efter langvarige, med stor Udgift udstandne Fortrædeligheder, saa er hermed bestemt, at den ene skal beskytte, haandhæve og skjærme den andens Undersaatter paa sine Strømme og Farvande, aldeles som sine egne Undersaatter. Tilføies der disse Kroners Undersaatter Skade, og der ei ufortøvet erholdes billig og fornøielig Godtgjørelse, saa beslaglægges Varer og Skibe, der tilhører det Lands Undersaatter, hvis Kapere og Kommisser (Kaperførere) har voldt Skaden, indtil Godtgjørelse og Skadeserstatning erholdes. Skulde der herover opstaa Vidtløftighed og Krig, skal begge Magter, saa vel som med Hilsen og Strygen paa deres Strømme og overalt, stande som én Mand og med væbnet Haand værge om Retten. Den ene bør ei slutte Fred eller Stilstand med Modparten uden den andens Vidende.

IV. Hvad Mynten angaar, saa bestemmes, at der herefter skal være Ensartethed og Lighed imellem dansk og svensk Mynt. Svensk grov Mynt slaas $10^3/_4$ eller 10 lødig, $13^1/_3$ Gram, som nu er danske Kroners Vægt. Findes det gavnligt for Handelens Fremme, at der slaas danske Kroner efter Sigsskrot*) 14 lødig, 4 Gram, skal der ligeledes slaas svensk Mynt af samme Godhed. Begge Deres Majestæters grove Mynt af Sølv skal uvægerlig gyldig modtages i alle tre Kongeriger".

*) Lødighed. Af 16 Lod skulde $14^1/_6$ Lod være Sølv.

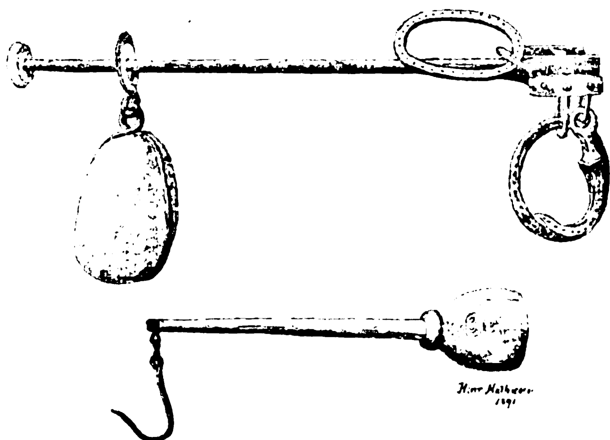
lemme ti frie Rigsstæder i Elsas i Frankrige, besætte Kurfyrstendømmet Trier og inddrive en drøi Brandskat paa begge Sider af Rhinen. Forgjæves søgte Svenskerne nu at formaa ham til at vise Maadehold; han agtede ikke herpaa, men vendte sig mod Maastricht, som han indtog. Nu indgik Keiser Leopold og den spanske Konge ved Midsommertid et Angrebs- og Forsvarsforbund med Prins Vilhelm af Oranien. Som Følge af deres Optræden skulde Begivenhederne paa den europæiske Skueplads snart antage et andet Udseende.

Saasnart Forbundet mellem Keiseren og Nederlandene spurgtes, brød Turenne strax op for at drage til Sydtyskland; til liden Hæder for sit store Navn brændte og ruinerede han alt, hvad der laa i hans Vei. I Franken kom den keiserlige Overfeltherre Montecuculi ham imøde; denne nødte Franskmændene ved klogt udførte Manøvrer til at trække sig tilbage, hvorpaa han marscherede mod Nedre-Rhin. Ved Andernach forenede han sig med Prinsen af Oranien, der med ikke mindre Dygtighed havde ført sin Hær bag den franske Hovedarme ind i de spanske Nederlande, hvor han havde draget de derværende spanske Tropper til sig, og derpaa vendte han og Montecuculi sig mod Bonn, der holdtes besat af Franskmændene. Condé forsøgte forgjæves at undsætte denne By, som i November Maaned maatte overgive sig. Om Vinteren nødtes Franskmændene til aldeles at rømme den nederlandske Republiks Lande paa et Par faste Punkter nær. Ogsaa tilsøs havde Hollænderne under Tromp og de Ruyter kjæmpet heldigt mod de forenede franske og engelske Flaader. I England foregik der efterhaanden hos Parliamentet og Folket et Omslag i Stemningen, og Karl II, for hvem Forholdene i Nederlandene stillede sig anderledes, efterat hans Søstersøn Prinsen af Oranien var kommen til Magten her, sluttede den 9de Februar 1674 Fred med Republiken. Biskopen af Münster og Kurfyrsten af Køln udsonede sig ligeledes med Holland, og den eneste Forbundsfælle, som Frankrige nu havde, var snart det uvirksomme Sverige, som trak sine store Subsidier uden at yde det ringeste Vederlag.

For at rive den svenske Regjering ud af dette i Ludvig XIV's Øine tvetydige Forhold og faa den til at sende en Hær over til Tyskland var i Januar Maaned 1673 Generalløitnant de Feuquières bleven afførdiget som overordentlig Gesandt til Stockholm. Det var en bjærv og paagaaende Karl, som ikke lagde Fingrene imellem. Det kunde nok ogsaa behøves, da de svenske Raadsherrer fra Rigskantsleren af og nedover ikke var lette at komme udaf det med, ja det var endog vanskeligt at faa dem i Tale. Foreløbig blev de ved sit, at de først vilde se, hvorledes den omtalte Fredskongres, som under svensk Mægling skulde holdes i Køln, løb af. Ved denne, som traadte sammen i Mai Maaned, lod det næsten til, at Svenskerne havde taget sig Vand over Hovedet. Under 1ste Oktober fremlagde de svenske Fredsmæglere endelig sit Forslag til Opgjør mellem de stridende Parter. Dette gik ud paa, at Neder-

landene til Frankrige, Storbritannien, Biskopen af Münster og Kurfyrsten af Køln skulde gjøre betydelige Landafstaaelser, betale svære Krigsomkostninger, hylde Englands Overmagt paa Søen og tilbagegive Katholikerne en Del Kirker og Klostergods. Dette vilde de nederlandske Kongresmedlemmer ikke gaa ind paa. De erklærede, at den Ordning, som de svenske Mæglere paa denne Maade vilde tilveiebringe, var ensbetydende med deres Fædrelands fuldstændige Ødelæggelse. Forøvrigt, lod de Svenskerne vide, havde de nu fundet Venner, som vilde tage sig kraftig af deres Sag.

Om Høsten kom da, som ovenfor fortalt, det store Omslag i Frankriges Stilling overfor dets Allierede og Nederlandene, og det maatte nu i meget høiere Grad end før være Frankrige magtpaaliggende at drive Sverige til

42—43. Bismere, Universitetets Oldsagsamling. Den største er kommen fra Høland, Romerike.

aktiv Deltagelse. Det saa virkelig ud til, at der nu skulde blive Alvor af. Da Rygtet om Braunschweigerforbundet naaede til Sverige, gav Karl XI i sin første Opbrusning Ordre til at overføre svenske Tropper til Tyskland. Men Ordren blev strax efter tilbagekaldt, og i Stedet foresatte den svenske Regjering sig, at den ved fortsat Mægling vilde søge at skaffe Fred tilveie.

Den svenske Politik frembød saaledes i Sandhed et broget Skue. Frankrige søgte at drive Landet hovedkuls op i Krig med Tyskland, den dansk-norske Regjering arbeidede — ialfald tilsyneladende — paa at faa oprettet et nordisk Forbund, selv vilde Landet have Fred og optræde mæglende, og endelig gjordes der ogsaa adskillige Bestræbelser for at drage det over paa Hollændernes Side. Det gik da her, som saa ofte ellers, at et Rige, som for enhver Pris vil bevare Freden og ikke i Tide sørger for at have sit Værn

i Orden, trods noget andet kommer i Fare at blive draget op i en ødelæggende Krig.

Da det lod til, at Kølner-Kongressen ikke vilde føre til noget, opfordrede Sverige med franske Konges Samtykke — denne vilde herigjennem berøve Svenskerne det sidste Paaskud til at holde sig neutrale — Kurfyrsterne af Brandenburg, Bayern og Pfalz samt Hertugen af Hannover til i Forening med Sverige at danne et tredie Parti, et Mellemparti, der skulde skaffe Verden Fred. Men hermed skulde den svenske Regjering ikke komme langt; saasnart den danske Regjering hørte, hvad der var i Gjære, sendte den i al Stilhed sine Agenter til vedkommende Hoffer, og Sveriges Indbydelse blev afslaaet, idet man her sagtens ogsaa frygtede for, at Sverige herved igjen skulde faa Overtaget i Tysklands Anliggender. Brandenburgs Kurfyrste, hvis Specialitet det var at slutte og bryde Traktater, benyttede dog Anledningen til at ride sin Kjephest: han indgik den 11te December 1673 et Forbund med Sverige, der gik ud paa, at de to Magter skulde i Fællesskab søge at formaa de krigførende Stater til at slutte Fred; men naar disse Forsøg mislykkedes og Forbundsfællerne ikke kunde enes om de videre Skridt, som skulde foretages, stod det hver af Parterne frit for at slutte sig til det Parti, hvis Sag tiltalte ham mest, selv om de herved kom til at blive hinandens Fiender.

Det kan neppe være tvivlsomt, at Oprettelsen af dette Mellemparti maatte have banet Veien for et nordisk Forbund, om et saadant for Alvor havde været den dansk-norske Regjerings Ønske, og da nu Svenskerne i Slutningen af 1673 erklærede for den franske Gesandt Feuquières, at de ikke kunde kaste sig op i Krigen paa Grund af det Forhold, hvori de stod til Danmark-Norge, fandt Franskmanden, at det var bedst, denne Hindring blev ryddet af Veien ved Oprettelsen af et nordisk Forbund, som han naturligvis mente i et og alt skulde tjene til at fremme den franske Konges Planer. Efter Paalæg fra sin Herre fik han nu den svenske Regjering presset til at besvare den dansk-norske Regjerings Forslag af 27de Juni 1673. Den gik da i alt væsentlig ind paa det danske Tilbud om Oprettelsen af et Forbund til Skibsfartens og Handelens Betryggelse, men vel at merke med Tilføielse af to Artikler, som den vel kunde vide, den danske Regjering ikke vilde finde sig i. Svenskerne forlangte nemlig, at Danmark skulde oprette et venskabeligt Forhold til Holsten-Gottorp og fjerne de afstaaede Provinsers Vaaben fra det danske Rigsvaaben. Den hele Forhandling var saaledes baade fra svensk som fra dansk-norsk Side ene og alene et Spilfægteri, som gik ud paa at vinde Tid; men de danske Kommissærer havde dog i ethvert Fald Skinnet paa sin Side, idet de udelukkende havde holdt sig til den foreliggende Sag.

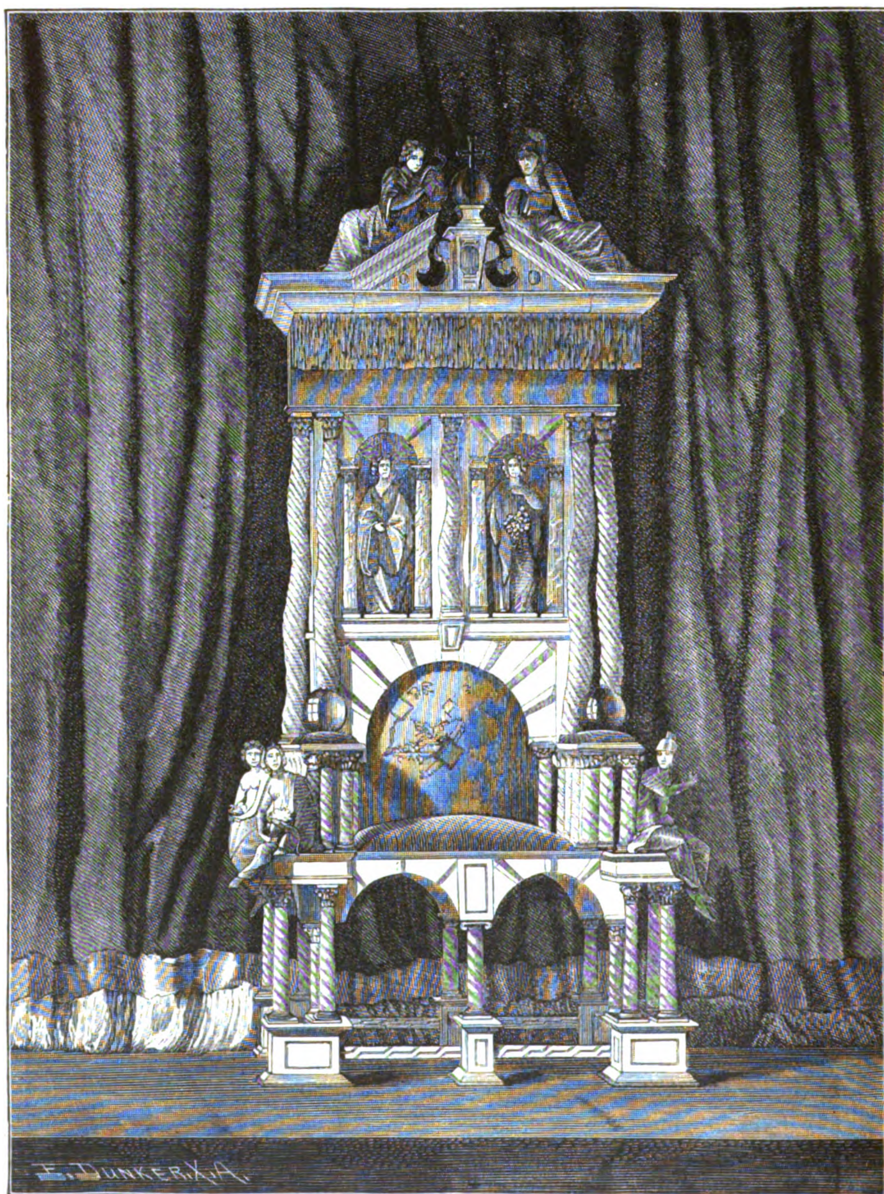
Jens Juel overbragte selv det svenske Forslag til Kjøbenhavn, hvor "Borgerskabet og den gemene Mand", som den svenske Resident Liliencrona beretter, i høi Grad glædede sig over Udsigterne til et Forbund med Sverige. Men den danske Regjering havde sine egne Meninger om disse Udsigter.

Den havde nemlig i de samme Dage, den 16de Januar 1674, sluttet en Traktat med Keiseren, der — som C. Paludan-Müller bemerker — stillede Danmark paa Frankriges Modstanderes Side og satte det paa Vagt mod Sverige, om dette vilde optræde mod dem i Tyskland.

Ved Braunschweigertraktaten af 12te September 1673 havde den danske Konge forpligtet sig til at opstille 9000 Mand Tropper i Holstein, men først tage aktiv Del i Krigen, naar Generalstaterne og Kong Kristian var blevne enige om Erstatningen for den Hjælp, denne maatte yde. Nu havde Generalstaterne undslaaet sig for at godkjende den Traktat, som var bleven sluttet i Kjøbenhavn i Mai Maaned 1673, og følgelig var ogsaa Braunschweigerforbundets Bestemmelser indtil videre ugyldige for Danmarks Vedkommende. Misfornøiet herover havde Keiseren sendt Grev Windischgrätz som overordentlig Minister til Kjøbenhavn for at faa Braunschweigertraktaten stadfæstet og nøiere bestemt, og dette var da ogsaa lykkedes ved det nævnte Forbund, som var sluttet allerede i November og ratificeredes 16de Januar 1674.*) Denne Traktat, der skulde gjælde paa tre Aar og gik ud paa Opretholdelsen af Westfaler-Freden, som i Braunschweiger-Forbundet bestemt, havde, som dets hemmelige Artikler udtaler, til Formaal at opretholde Fredslutningerne i Münster, Kleve og Aachen, for at det tyske Rige, Nederlandene og Spanien ikke skulde lide noget Tab. Til dette Formaal skulde Keiseren opstille 30000 Mand, Danmark 20000 Mand til gjensidigt Forsvar, ifald nogen af de ved Braunschweigertraktaten Forbundne angrebes af en ny Fiende; men for Danmarks Vedkommende skulde denne Bestemmelse dog først træde i Kraft, naar den titomtalte Traktat med Nederlandene blev ratificeret, eller der blev truffet en anden Overenskomst mellem disse Riger.

Imidlertid blev det svenske Projekt behandlet i Raadet, og i Slutningen af Februar vendte Juel tilbage til Stockholm for at gjenoptage det tidligere Spil, ikke, som man har troet, for at fortsætte Forhandlingerne om et nordisk Forbund paa det tilveiebragte Grundlag. Thi det var noget, som hverken den dansk-norske eller den svenske Regjering ønskede. Ganske vist var der under 19de Februar 1674 givet ham en udstrakt Fuldmagt til at forhandle om og afslutte en Alliance med Sverige; men det var kun et Dokument, som han havde at lægge frem for de svenske Kommissærers Øine. I sin Instrux af samme Dag faar han nemlig ganske andre Forskrifter. Her siges der med rene Ord, at den dansk-norske Regjering kun ønsker at trække Forhandlingerne i Langdrag. Juel faar Ordre til at foreslaa en Del Forandringer i det svenske Udkast til en Forbundstraktat: "Thi, heder det, for det øvrige eragter han vel selv, hvor liden Nytte eller Bistand vi kunne vente os af disse Traktater, hvorudi (foruden de

*) Det var i denne Anledning, Keiseren beviste Griffenfeld sin Taknemmelighed ved længere ude paa Aaret at optage ham i den tyske Adelsstand og udnævne ham til Rigsgreve.

44. De danske Kongers Kroningsstol. Fra Kristian V's Tid.
Hovedmaterialet bestaar af Narhvalstænder, Rygstødet, Sædet og Armlænernes Overdele er betrukne med Guldbrokade.

to saa choquerende (stødende, oprørende) separate Artikler*) findes saa mangfoldige Vilkaar og Limitationer, (Indskrænkninger) som in infinitum (i det uendelige) kunne extenderes (udstrækkes)". De Forandringer, han efter Regjeringens Anvisning skulde foreslaa, tilsigtede derfor ikke at komme til nogen Overenskomst, men skulde kun give ham Anledning til "des bedre at penetrere (trænge ind) udi deres Anslag og forehavende Desseins (Planer), en gavnlig Jalousi at opvække hos dem af vore Allierede, som os hidtil negligeret og med temmelig Koldsindighed trakteret have, og endelig Traktaterne (om vi saadant ham at befale efter Tidernes Konjunkturer og daglig indfaldende Forandringer herefter raadelig skulde eragte) enten at slutte eller og saaledes at afbryde, at Skylden ikke os, men den kunde imputeres (tilregnes) og tillægges". Det viste sig, at den dansk-norske Regjerings Beregning holdt fuldstændig Stik. Den svenske Regjering, som havde maattet handle under det Pres, den franske Gesandt havde øvet, lagde paany for Dagen, at den ikke skjøttede noget om at indlade sig i Forbund med Danmark, og hvor meget Juel end trængte paa, lod den Underhandlingerne om Forbundet bero. Herfor havde den sine Grunde. Der var fra engelsk og fransk Side sket Henvendelser til den danske Regjering om at bistaa Sverige paa Kølner-Kongressen med at mægle Fred mellem de krigførende Magter; ihvorvel den svenske Regjering naturligvis ikke likte dette, maatte den dog finde sig deri, og de danske Kommissærer skulde just indtage sin Plads i Kongressen, da denne blev sprængt af østerrigske Officerer. Hertil kom ogsaa forskjellige andre Omstændigheder. Juel maatte da igjen faa den franske Gesandt til at forlange, at den svenske Regjering af Venskab for Frankrige skulde fremme Underhandlingerne med Danmark. Paa et Møde, som holdtes i Midten af April, forlangte Juel og Lindenov, at Forbundet strax skulde indgaaes; men det vilde Svenskerne ikke indlade sig paa. De danske Kommissærer trak sig da noget tilbage. Men nu blev Svenskerne rædde for, at der var noget i Gjære. De blev strax meget forhipne paa at gjenoptage Forhandlingerne, og under disse var de villige til at godkjende alle de Forandringer, som den dansk-norske Regjering havde forlangt i deres Forslag paa et Par Punkter nær; men deriblandt var rigtignok Artiklen om Holsten-Gottorp, som skulde have Erstatning for Oldenburg og Delmenhorst. De danske Kommissærer kunde ikke gaa ind paa dette, før de havde hørt sig for i Kjøbenhavn; men herfra fik de langt om længe den Besked, at Kong Kristian ikke vilde indrømme Sverige Ret til at foreskrive ham, hvorledes han skulde forholde sig overfor sin Svoger, den holsten-gottorpske Hertug.

I Overensstemmelse med sin Instrux havde Jens Juel iagttaget en afventende Holdning, idet han havde holdt vaagent Øie med ethvert af

*) Bestemmelserne om, at Hertugen af Holsten-Gottorp skulde erholde for sin paastaaede Ret til Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst, hvad han forlangte, — den eneste Udvei, hvorved den danske Regjering kunde komme paa god Fod med ham, — og Fjernelsen af de afstaaede Provinsers Vaaben af det danske Rigsvaaben.

den svenske Regjerings Skridt. Han frygtede en Tid for, at Svenskerne skulde tage den dansk-norske Regjering paa Ordet med Hensyn til det foreslaaede Forbund, og da vilde han komme i en slem Klemme. Han hørte til dem, som ikke lovede sig noget godt af en Alliance med Keiseren, Spanien og Brandenburg, og at de ikke var at stole paa, havde man jo tidligere noksom set. Men han saa dog nødig, at Forhandlingerne med Sverige blev afbrudte paa dette Punkt, inden man havde gjort Alvor af at forsøge en Tilnærmelse til Frankrige. Den franske Gesandt i Kjøbenhavn, Terlon, havde nemlig tilbudt den danske Regjering 100000 Rdlr. i to Aar, hvis den vilde forholde sig neutral, naar Sverige understøttede Frankrige i dets Krig mod Nederlandene og Tyskland. Men den danske Konge skruede Fordringerne op, idet han forlangte 400000 Rigsdaler til sine Rustninger. Herpaa turde Terlon ikke indlade sig, og Følgen heraf var, at den dansk-norske Regjering vendte sig til Frankriges Fiender, der paa samme Tid gjorde den mere fristende Tilbud. Før vi gaar over til disse Forhandlinger, skal vi kaste et Blik paa en anden Side af den dansk-norske Udenrigspolitik paa denne Tid, der vistnok ikke staar i direkte Sammenhæng med de Forviklinger, som Sprængningen af Trippelalliancen, Krigen med Nederlandene og Ludvig XIV's Erobringspolitik medførte, men alligevel indirekte berøres af dem paa forskjellig Vis. Det er den dansk-norske Regjerings Forhold til det polske Kongevalg af 1674 og Prins Georgs, Kong Kristian V's Broders, saakaldte Kandidatur til dette.

Den 30te Oktober 1673 døde den 33-aarige polske Konge Michael Koributh efter 4 Aars jammerlig Regjering. Hans Dronning Eleonore Marie, en østerrigsk Erkehertuginde og Halvsøster af Keiser Leopold, var endnu kun 21 Aar gammel, og det antoges almindelig, at den nye Konge, som Polakkerne maatte vælge, ogsaa turde have Haab om at vinde hendes Haand og herved komme i Forbindelse med det keiserlige Hus.

Blandt dem, som nævnedes som Kandidater til Polens Throne, var ogsaa Kong Kristian V's yngre Broder Prins Georg, der ved denne Tid var 21 Aar gammel, og som efter et Par Udenlandsreiser nys før havde taget Sæde paa Vordingborg. Ihvorvel der var liden Udsigt til, at det vilde lykkes Prinsen at vinde noget Fortrin fremfor de mange Kandidater fra nær sagt alle Kanter, som opstilledes, maatte dog selve Efterretningen herom være særdeles smigrende for den danske Regjering, saa meget mere, som Prinsens Parti i Polen havde dannet sig uden dens Indvirkning, ja endog uden dens Vidende. Navnlig tør Budskabet herom være modtagen med Henrykkelse af den ærgjerrige Enkedronning, som herved fik Udsigt til at skaffe sin kjæreste Søn baade en Krone og en keiserfødt Brud*). Saavel Østerrige

*) Det kan her bemærkes, at den danske Historiker, Pastor C. H. Brasch antager, at Griffenfelds Udnævnelse til Kantsler, Ridder af Elefanten og Greve rettest bør sættes i Forbindelse

som Frankrige havde imidlertid allerede ved Kongevalget i 1669 opstillet sine Kandidater til den polske Throne, den første Hertug Karl Leopold af Lothringen og den sidste Hertug Filip Vilhelm af Pfalz-Neuburg, og disse holdt de nævnte Stormagter fremdeles fast paa. Derhos nævntes ogsaa andre Kandidater, som den bekjendte franske Hærfører, Prinsen af Condé, hvis Valg støttedes af den polske Kronstorfeltherre Johan Sobieski, der havde Hæren paa sin Side, Hertugen af York, Kurfyrsten af Brandenburgs ældste Søn, Storfyrsten af Ruslands Søn, Hertugen af Hannover og Kongen af Sverige. Æren skulde derfor synes saa meget større for det danske Kongehus, som der altsaa af sig selv havde dannet sig et Parti for at tilbyde Prins Georg den Krone, hvorefter saa mange tragtede. Men Æren var dog ikke saa stor endda. Da det kom til Stykket, viste det sig nemlig, at det var en Kjøbenhavner, Johan Nikolai Krondahl, der havde nedsat i Varschau, hvor han var bleven Enkedronningens Hofjuveler, som havde bragt Prinsens Kandidatur paa Bane og formaaet Voivoden Lobelski af Lublin og nogle andre polske Magnater til at interessere sig for hans Valg. Denne Krondahl kom henimod Aarets Udgang til Hamburg, hvorfra han tilstillede det danske Hof en Fremstilling af Sagernes Stilling og de Betingelser, hvorfor Voivoden og de andre Magnater vilde arbeide for hans Valg. Disse Betingelser var:

1) at Prinsen først og fremst maatte bekjende sig til den romersk-katholske Religion,

2) at han stillede et Hjælpekorps paa 20,000 Mand i det mindste til Republikens Raadighed,

3) at han ydede den en Understøttelse af 2 Millioner Rdlr.

4) at han uddelte 100,000 Dukater i Foræringer og hvis dette ikke strakte til, da det dobbelte,

5) at han skaffede sig en Anbefaling fra Keiseren til Republikens Senatorer og Deputerede,

6) at han udvirkede et Tilsagn fra Hertugerne af Lüneburg og Holsten samt Kurfyrsten af Sachsen, at de i Tilfælde af, at han blev valgt, vilde understøtte Republiken med sine Tropper, og endelig

7) at han forebyggede, at den svenske Konge og Hertugen af Celle nedlagde Indsigelse mod Valget.

Vilde det danske Hof godkjende disse Betingelser, saa kunde det til Voivoden af Lublin sende en Mand med udstrakt Fuldmagt, med hvem nærmere Forhandlinger saa kunde finde Sted.

Havde det danske Hof staaet i den Formening, at den Indbydelse, Prins Georg havde faaet om at stille sig som Kandidat til den polske Throne,

med Prins Georgs Kandidatur til den polske Throne. Det tør dog være tvivlsomt, om dette forholder sig saa, da der kun ligger 14 Dage mellem Griffenfelds Ophøielse til Rigets øverste Ærestrin og den Tid, Efterretningen om den polske Konges Død først naaede til Kjøbenhavn.

havde havt officiel Karakter, saa skulde det nu blive haardt skuffet; det var jo hverken mere eller mindre end en Handel, det gjaldt. Man værdigede derfor først ikke engang Krondahl et Svar paa hans Henvendelse, men lod ham underhaanden vide, at man ikke kunde tage noget Hensyn til hans Andragende, dels fordi han ingen Legitimationer havde fremlagt, dels fordi de fremsatte Betingelser var uantagelige. Krondahl svarede da, at ifølge Polens Forfatning var hverken Voivoden af Lublin eller nogen anden Magnat berettiget til at indbyde Kandidater til Thronvalget, og følgelig kunde han heller ingen Fuldmagt fremlægge; hvad de opstillede Betingelser derimod angik, saa vilde nok disse lade sig moderere, om Prinsen ønskede at komme i Betragtning. Dette Svar i Forbindelse med den Diskussion, som allerede førtes i Datidens Aviser, og hvori Prins Georgs Navn blev indblandet, forandrede Stemningen ved det danske Hof, hvor man besluttede sig til at tage Sagen, som den forelaa. Krondahl fik derfor tilbage et velvilligt og imødekommende Svar; den danske Korrespondent i Danzig, Gustmeier, sendtes til Varschau med foreløbig Fuldmagt, og flere formaaende polske Lærde og Adelsmænd antoges til at virke for Sagen.

Til at føre Underhandlingerne paa Kongens Vegne udsaas Amtmanden i Skanderborg, Overhofmarskalk Kristofer Sehested, der tidligere havde været Gesandt i Wien. Denne blev i største Hast sat saa godt ind i Forholdene, som det lod sig gjøre, fik den fornødne Instrux og et Kreditiv til den polske Primas, Erkebiskop Czartoriski af Gnesen, der var Republikens Øverste under Thronledigheden, og sendtes saa i Følge med Krondahl til Varschau.

I den Instrux, som var udfærdiget for Sehested, fik han Paalæg om vel at vogte sig for at fremkomme med noget Tilbud af nogen Art med Hensyn til de Bidrag, som krævedes fra dansk Side; ogsaa Spørgsmaalet om Prinsens Overgang til Katholicismen skulde omgaaes ved, at det skulde overlades til ham selv efter modtagen Undervisning i Læren at træffe Valget i Overensstemmelse med sin Samvittighed og Republikens Krav. Derimod skulde Sehested fremholde for de polske Magnater dels hvilke kommercielle og politiske Fordele, der vilde tilflyde Polen fra Forbindelsen med Danmark-Norge, dels den Taknemmelighedsgjæld, hvori Polakkerne stod til Danmark, som i 1657 ved sin Krigserklæring havde befriet Polen for de svenske Tropper. Endelig skulde Sehested henvise til den Anseelse, hvori det danske Kongehus stod ved sine Allianćer og sine nære Slægtskabsforbindelser med Europas mægtigste Fyrstehuse, Prinsens fortrinlige Egenskaber samt hans kongelige Rang over alle sine Medbeilere. "Saasom han var født paa Thronen," — heder det, — "var han ogsaa fremfor alle begavet med høie Meriter og Kvaliteter til at beklæde den". Navnlig det sidste Argument er fuldstændig i Sofia Amalies Aand, og det lader derfor til, at hun selv eller ialfald et af Hofpartierne, der stod hende nær, har havt Andel i Instruxens Affattelse.

Allerede før Ankomsten til den polske Hovedstad var Sehested af Krondahl, der skildres som en forstandig og vel underrettet Mand, sat ind i de vanskelige Forhold og Valgintriger, hvori han vilde komme til at bevæge sig, og han vilde derfor helst have vendt om paa Veien, hvis det kunde have ladet sig gjøre. Bedre stillede Sagerne sig heller ikke ved Fremkomsten til Varschau. Thi da Voivoden af Lublin erfarede, at Sehested hverken havde Fuldmagt til at fremlægge noget Tilbud eller til at afslutte nogen Overenskomst, blev han rent som fra sig selv og mente, at Sagen herved var kommen

45. Bryllupsmedalje, kommen fra Heimdalen i Treungen, Thelemarken. Univ. Oldsagsamling. Paa Forsiden staar: LIEFDE DWINGT HET AL d. e. Kjærlighed overvinder alt. Paa Bagsiden ses et Par, som rækker hinanden Hænderne over et Alter.

i en rent desperat Gjænge, da Valget allerede skulde foregaa i April Maaned, og til den Tid kunde man ikke faa Svar fra Kjøbenhavn. Men paa den anden Side maatte han dog allerede moderere sine Betingelser i visse Dele; saaledes blev Gratialerne og det Bidrag, som skulde udredes til Hæren, nedsat, Antallet af Hjælpetropper reduceredes til 4—5000 Mand, der ikke engang absolut forlangtes, og Fordringerne til andre Fyrsters Mellemkomst opgaves. Derimod var det aldeles nødvendigt, at Kongen sendte en storartet Ambassade til Polen, og at Prins Georg havde antaget Katholicismen, før han modtog den høitidelige Anmeldelse af sit Valg. Sehested vilde nu med

denne Besked vende tilbage til Danmark med den stiltiende Beslutning at trække sig fra det hele; men de polske Magnater tillod ham ikke at reise, saa han maatte sende Gustmeier i sit Sted.

Ved den polske Enkedronnings Hof stillede Forholdene sig ikke ugunstigt for Prins Georgs Kongevalg, navnlig fordi man herved kunde undgaa baade den østerrigske og franske Kandidat, af hvilke den første, Hertug Karl Leopold af Lothringen, som Dronningen begunstigede, vilde møde den mest ubetingede Modstand hos Kronstorfeltherren Sobieski og Hæren, der var sin tapre Fører hengiven med Liv og Sjæl. Ogsaa Keiseren, der havde lovet den lothringske Hertug sin Understøttelse, erklærede, at han af yderste Evne vilde søge at fremme Prinsens Valg, hvis Hertugen ikke kunde blive antaget.

Mod det lothringske og danske Parti stod de franske Grupper, der holdt paa Hertugen af Pfalz-Neuburgs eller Condés Valg. I Virkeligheden dannede dog disse Grupper kun et eneste stort Parti, der havde sin fornemste Styrke i Hæren og Kronstorfeltherren Sobieski; men ingen af dets Kandidater havde Udsigt til at kunne samle noget overveiende Antal Stemmer for sig. Sobieski selv, der var den mest populære af Polens Magnater og rent forgudedes af Hæren, skal endnu ikke have tragtet efter Polens Krone. Det var hans Gemalinde, en født fransk Marqvise, som ved alskens Intriger arbeidede for hans Valg i al Stilhed og uden hans Vidende.

Der synes saaledes, efter hvad der foreligger, at have været ret gode Chancer for Prins Georg; men den 14de April — 4 Dage efter, at Valgdagen var aabnet — modtog Sehested den kongelige Resolution, der maa siges i Virkeligheden at have afgjort Sagen fra dansk Side. I denne blev nemlig Prinsens ubetingede Antagelse af Katholicismen afvist; thi, heder det, "om end hans prinselige Høihed selv vilde det, kunde Hans Maj:t ikke tillade, at han her i Hans Maj:ts og det ganske Riges Paasyn skulde forsage hans høilovlige Forfædres Religion, og Hans prinselige Høihed fik derfor betinge sig som et ufravigeligt Vilkaar, at der tilstodes ham Samvittighedsfrihed og fri Udøvelse af sin Religion i sit eget Kammer, indtil han tilfulde kunde informeres i den Religion, som de vilde, han skulde gjøre Profession af". Ogsaa den anden Hovedbetingelse afsloges, idet de forlangte Summer til den polske Hærs Besolding negtedes. Derimod erklærede Kongen sig villig til at disponere 300000 Rdlr. privat for at fremme Prinsens Valg, vistnok det Beløb i rede Penge, som stod inde hos Kongen af Prinsens Fadersarv, og at sende med sin Broder 4—5000 Mand Hjælpetropper, som han skulde lønne for det første halve Aar, men hvis Aflønning den polske Stat senere hen maatte overtage. Hvad endelig Gesandtskabet angik, saa skulde Kongen nok udstyre det med sømmelig Pomp; men først vilde han dog have Vished for Udfaldet. Denne Resolution, der var dateret den 19de Marts 1674, maatte gjøre Prinsens Kandidatur til en Umulighed, og man skulde ogsaa have antaget, at det havde været Regjeringens Hensigt, hvis den ikke paa anden Vis havde lagt for Dagen, at Prinsens

Valg ikke var den fuldstændig ligegyldigt. Følgen af den danske Regjerings Holdning var, at Voivoden af Lublin under alskens voldsomme Udgydelser mod Sehested negtede at have mere med Prinsens Sag at bestille, og andre polske Magnater fulgte Exemplet. Alligevel gjorde Sehested, hvad der stod i hans Magt for at skaffe Prins Georg den polske Throne. Han knyttede Forbindelse med en anden af det danske Partis mere fremtrædende Mænd, Biskop Andreas af Kulm, der var polsk Underkantsler og nød stor Anseelse i Landet. Denne havde anbefalet ham at vinde Kronstorfeltherren som den, paa hvem Valgets Udfald væsentlig vilde komme til at bero. Derimod lagde han intet synderligt Vret paa, at Prinsen havde Betænkeligheder ved at skifte Religion. "Lad ham kun komme hid, at vi faar ham i vore Hænder, saa skal vi nok komme ud af det med ham", sagde han; "Lutheranerne er altid bedre at komme til Rette med end Kalvinisterne og de andre Dissidenter". Han mente nemlig, at man fra dansk Side blot havde brugt Religionen som et Paaskud, siden Valget var usikkert, og det vilde være en dobbelt Tort for Prinsen først at have givet Slip paa sin Kirke og alligevel ikke blive valgt. Han mente, at den hele Vanskelighed kunde klares derved, at Prinsen i al Hemmelighed gav en Forskrivning fra sig paa, at han vilde antage Katholicismen, men offentlig vedblive at holde paa en forberedende Undervisning, og at hans Kroning efter Valget skulde udsættes, til han var bleven Katholik. Denne Ordning fandt ogsaa Sehested antagelig, og han skyndte sig med at forelægge sin Regjering Forslag derom. Det drog som Følge af alt dette længe ud med den offentlige Anmeldelse af Prins Georgs Kandidatur, og heraf benyttede da Modstanderne sig til i største Hemmelighed at modarbeide hans Valg, og da man endelig vilde gjøre Alvor af at opstille ham, maatte man paa Grund af en Intrige, som den fanatiske romersk-katholske Geistlighed satte i Scene, og som var anlagt paa at skræmme den bigotte Del af Vælgerne, aldeles opgive det hele. Nu lod det franske Parti ogsaa sine Kandidater, Hertugen af Pfalz-Neuburg og Prinsen af Condé, falde, og gik over til det nationale Parti. Stemmerne samledes derfor om Kronstorfeltherren Sobieski, der i sidste Øieblik var bleven opstillet som Thronkandidat, og dennes Valg kom saaledes til at foregaa den 9de Mai. For Polens Vedkommende var Valget saa heldigt, som det kunde blive; thi Johan Sobieski er, som bekjendt, den stolteste og ridderligste Konge, som Polen har havt, og hans Navn hører til de mest lysende i det 17de Aarhundrede. Mest bekjendt er han for sin Optræden i Aaret 1683, da han med sine Polakker befriede det af Tyrkerne haardt betrængte Wien.

Først et Par Uger, efterat Valget havde fundet Sted, modtog Sehested sin Regjerings Resolution paa det af ham gjorte Forslag. Den gik ud paa, at Kongen henholdt sig til sin tidligere Bestemmelse, og at "Prinsen skulde have sin fulde Frihed i sin Religions og Samvittigheds Anliggende". Sehested havde derfor den Tilfredsstillelse, at selv om Prins

Georg var bleven opstillet som Kandidat til den polske Throne i rette Tid, saa vilde hans Valg alligevel have været en Umulighed under de nærværende Forhold, saa meget mere, som Prinsen selv var alt andet end tilbøielig til at forandre Religion. Ogsaa en theologisk Konferents, som Griffenfeld den 26de Mai foranstaltede afholdt i Kolding, og som bestod af Biskoperne af Aarhus og Aalborg samt Kongens og Prinsens Konfessionarius, afgav den Betænkning, at det var umuligt uden Fare for sin Salighed at antage den romersk-katholske Lære, og at det samme ogsaa gjaldt enhver Modifikation af denne, hvorved man bragtes til at forlade den protestantiske Kirke.

Det polske Kongevalg og de Forhandlinger, den dansk-norske Regjering i denne Anledning førte, fik saaledes nærmest ingen anden Betydning, end at der under dem kastedes Lys over hele den politiske Stilling. Vi ser ogsaa, at der fra nu af kommer mere Støhed i de diplomatiske Forhandlinger.

Det var Frankrige, som havde afgjort det polske Kongevalg, og dets Holdning var begrundet i den dansk-norske Konges Forbund med den tyske Keiser. Men dette Forbund var betydningsløst, saalænge der ikke var truffet fast Aftale om en dansk-hollandsk Alliance. Ihvorvel Generalstaterne havde vægret sig ved at ratificere den i Mai 1673 sluttede Traktat, var Forhandlingerne dog blevne fortsatte og førtes fra dansk-norsk Side af Just Høg, der senere blev Vicestatholder i Norge. Hollænderne tilbød nu den dansk-norske Konge de samme Betingelser, som denne Traktat indeholdt; men de forlangte, at en ny skulde sluttes i Forening med Keiseren og Spanien. Omsider ledede disse Forhandlinger til, at der den 10de Juli 1674 sluttedes en ny Traktat mellem Kong Kristian paa den ene Side og Nederlandene, Keiser Leopold og Spanien paa den anden. Ved denne forpligtede den dansk-norske Konge sig til at holde en Hær paa 16000 Mand marschfærdig, og hertil skulde Subsidier betales af Spanien og Nederlandene. Men Danmark skulde ikke være forpligtet til at deltage i Krigen, før andre Magter sluttede sig virksomt til Frankrige, og i saa Fald foruden Landtropperne udruste 15 Orlogsskibe.

Denne nye Traktat bragte til Trods for sit temmelig neutrale Udseende den dansk-norske Stat Krigen meget nærmere. Samtidig med, at Traktaten blev afsluttet, erklærede nemlig Kurfyrsten af Brandenburg Frankrige paany Krig, og Følgen heraf var, at ogsaa Sverige blev nødt til at opgive den passive Stilling, det hidtil havde stræbt at indtage.

Felttoget i 1674 var bleven indledet med, at en fransk Hær om Vaaren var brudt ind i Franche Comté, som nu for bestandig forenedes med Frankrige. Mod Nederlandene rykkede Prinsen af Condé, paa samme Tid som Turenne herjende og plyndrende trængte gjennem Pfalz ind i det nordlige Baden, hvor han den 16de Juni slog den tyske Hær under Hertugen af Bournonville ved Sinzheim. Nu sluttede Kurfyrsten af Brandenburg den 1ste Juli Forbund

med Keiseren, hvorpaa hans Tropper i August Maaned satte sig i Bevægelse mod Rhinen, hvor de forenede sig med den keiserlige Hær. Den Plan, som umiddelbart efter, at Forbundet var kommen istand, blev lagt for Felttoget, gik ud paa, at Prinsen af Oranien og de keiserlige Generaler, som førte Kommandoen ved Nedre-Rhin, skulde trænge ind i Frankrige ad Maas-Linien, medens Armeen ved Over-Rhin, til hvilken Kurfyrstens Tropper skulde slutte sig, skulde rykke frem mod Elsass. Den første af disse Armeer blev imidlertid slaaet af Condé i det blodige Slag ved Sennef (11te August), medens Turenne ved en systematisk Ødelæggelse af de pfalziske Lande hindrede den anden Hærs Operationer, som desuden blev hemmede i betydelig Grad ved Uenighed mellem de kommanderende Generaler. Vistnok trak Turenne sig tilbage i en befæstet Stilling og lod de forbundne Tropper besætte større Dele af Elsass, hvor de gik i Vinterkvarter; men det var dog tydeligt for alle, at der hermed ikke var indtraadt nogen afgjørende Vending i Krigsbegivenhedernes Gang. I den haarde Vinter led de keiserlige og brandenburgske Tropper overvættes meget af Sygdom og Sult, og mod al Forventning aabnede Turenne nu et Vinterfelttog mod dem. Spredte, som de tyske Troppers Kvarterer laa, kunde man ikke i Hast trække Hærene sammen, og Turenne faldt derfor med en overlegen Styrke først over de Keiserlige, der blev slagne ved Mühlhausen den 29de December 1674, dernæst over Kurfyrsten, som den 5te Januar 1675 led et Nederlag ved Türkheim. Kurfyrsten nødtes nu til at trække sig tilbage over Rhinen, hvorefter Tropperne forlagdes i Vinterkvarter dels i Franken, dels i Schwaben. Nordarmeen havde derimod under Prinsen af Oranien vundet nogle Fordele over Condé, før den gik i Vinterkvarter. Dog ogsaa her lagde den Uenighed, som herskede mellem de kommanderende, Hindringer i Veien for Operationerne, som saaledes langtfra kom til at svare til de Forventninger, man havde knyttet til den fælles Optræden.

Imidlertid havde Feuquières arbeidet med sin vante Ihærdighed paa at faa Svenskerne til at kaste sig op i Krigen; de Midler, han herunder betjente sig af, var just ikke de retskafneste, men viste sig meget virksomme. Han formelig kjøbslog med de svenske Stormænd om Landets Interesser. I Slutningen af Marts Maaned var han endelig kommen saa langt, at Regjeringen havde erklæret sig villig til at overføre Tropper til Tyskland; men hermed skulde det efter dens Mening ingenlunde være afgjort, at den kom til at tage aktiv Del i Kampen. Feuquières vidste imidlertid godt, hvad han gjorde. Han fik sin Herre til at lægge paa Subsidierne, som Svenskerne skulde have; men paa egen Haand magede han det saa, at Svenskerne ikke vilde erholde udbetalt en Øre, før deres Tropper var landsatte i Tyskland, og selve Hovedsummen skulde først erlægges, naar de var rykket over Grænserne til Fiendens Lande.

I Sveriges tyske Provinser stod der allerede noget over 11000 Mand Fodfolk og Rytteri. Det blev nu bestemt, at denne Styrke skulde forøges

til det dobbelte ved svenske Regimenter, som skulde overføres, og hele Hæren skulde stilles under Rigsmarsken Karl Gustav Wrangels Kommando. Det lod imidlertid til, at det heller ikke denne Gang skulde blive Alvor af Planens Gjennemførelse; thi den spanske og hollandske Gesandt erklærede, at deres Lande ikke med Ro kunde se paa alle disse Anstalter, og truede med, at en sterk Orlogsflaade skulde sendes til Østersøen. De svenske Stormænd begyndte da at trække Følehornene til sig; men det lykkedes alligevel Feuquières at paaskynde Troppernes Affendelse. Da det nu ud paa Sommeren 1674 spurgtes, at Kurfyrsten af Brandenburg paany havde indgaaet Forbund med Keiseren og erklæret Frankrige Krig, var Loddet kastet; thi da Feuquières merkede, at Svenskerne endnu ikke vilde gaa angrebsvis tilverks, henvendte han sig til Kong Karl XI selv, og denne, som ikke var synderlig inde i den høiere Diplomatiks Finesser, men alene vidste, at Sverige havde lovet at bistaa Frankrige, ansaa det for en Æressag, at dette Løfte blev opfyldt. I September Maaned gik Rigsmarsken ombord med Resten af de til Tyskland bestemte Tropper og med Kongens udtrykkelige Ordre om at rykke ind i Kurfyrsten af Brandenburgs Lande inden 6 Uger efter sit Komme til Tyskland. Saa hurtigt gik det dog ikke. Først den 19de December 1674 overskred Wrangel med en Hær paa 16000 Mand Grænsen til den brandenburgske Del af Pomern.

Naar der saaledes i sidste Øieblik nøledes fra Svenskernes Side, saa kan Grunden hertil neppe søges i andet end i den tvivlsomme Stilling, hvori de befandt sig overfor den dansk-norske Stat. Det var nemlig saa langt fra, at de Forhandlinger, som havde været førte mellem den svenske og den dansk-norske Regjering, havde bragt nogen Tilnærmelse mellem Rigerne tilveie, at de meget mere maa siges at være komne i et saa spændt Forhold, at der hvert Øieblik kunde ventes et voldsomt Brud. Der var ogsaa denne Gang paa Tale, ligesom saa ofte før, om det ikke var bedst, at Svenskerne først vendte sine Vaaben mod Danmark for ikke at have dette Rige i Ryggen, naar de indlod sig paa at føre Krig i Tyskland.

Efterat Traktaten i Haag var bleven sluttet, skulde det synes at være en Selvfølge, at yderligere Forhandlinger om et nordisk Forbund mellem Danmark-Norge og Sverige var overflødige. Det var derfor saa sandt, som det var sagt, at Underhandlingerne i Stockholm kun havde været et Skalkeskjul for fiendtlige Hensigter, og den svenske Kantsler lod ogsaa Jens Juel høre det. Men ogsaa denne havde Ret til at sige det samme om Svenskernes Holdning. Alligevel blev Forhandlingerne med Sverige fortsatte, idet Griffenfeld forstod at give hele det nye Forbund med Holland og Keiseren Udseende af at være af fuldstændig uskyldig Karakter, idet han paastod, at det var indgaaet paa det Vilkaar, at den dansk-norske Stat skulde forholde sig neutral og kun for det Tilfælde, at dens Allierede fik nye Fiender paa Halsen, yde dem Understøttelse mod Subsidier. Der var saaledes efter

hans Mening intet i Veien for, at Underhandlingerne fortsattes som før. Juel og Lindenov fik derfor Paalæg om, at de skulde fremfor alt give det Udseende af, at den dansk-norske Regjering ønskede, at Alliance-Traktaten blev bragt til Afslutning, og i dette Øiemed skulde der tilsynieladende gjøres Svenskerne nogle Indrømmelser. Men alle disse Manøvrer havde ene og alene til Hensigt at trække Tiden ud og hindre Svenskerne fra at optræde mod Brandenburg; af Juels Indberetninger faar man endog det bestemte Indtryk, at selv om Underhandlingerne virkelig havde ført til Afslutning af en Traktat, saa vilde Venskabet alligevel kun have været forstilt, al den Stund Danmark ikke havde opgivet Tanken om at faa tilbage de til Sverige afstaaede Landskaber. I September Maaned 1674 saa det saaledes ud til, at Traktaten skulde komme istand. Svenskerne lod nemlig, som de vilde sløife den anstødelige Artikel om Holsten-Gottorp og indgaa paa andre af Danskerne opstillede Vilkaar. Men dette var kun et tomt Skin. Thi paa samme Tid søgte den svenske Resident i Kjøbenhavn, Liliencrona, at nøde den dansk-norske Konge til at antage Sveriges Mægling i den oldenburgske Arvesag og i de øvrige mellem Kongen og Hertugen herskende Tvistigheder, endskjønt der allerede var falden keiserlig Dom i den første. Da dette blev afvist, strandede ogsaa Underhandlingerne i Stockholm; det var jo nu, da Haager-Traktaten var afsluttet, heller ikke længere i den franske Konges Interesse at bringe et nordisk Forbund istand. Derfor var det, at den svenske Regjering tænkte paa at tvinge den dansk-norske Konge til at holde sig neutral ved at lade den Hær, som under Karl Gustav Wrangels Befaling stod i Bremen og Pomern, gjøre Indfald i Holsten og Jylland. Men hertil vilde den franske Konge, som maatte forstrække Svenskerne med Subsidier til hvert Skridt, de skulde foretage, ikke give sit Samtykke. Gjennem den danske Gesandt i Paris, Henning Meyercrone, havde Griffenfeld nemlig ladet ham forstaa, at Neutralitet var netop det, den dansk-norske Stat ønskede, og at det maatte være i særegen Grad tvingende Aarsager, som skulde formaa den til at træde ud af den passive Stilling, den indtog. Disse hans Forestillinger fandt saa meget lettere Tiltro ved det franske Hof, som man der vidste, at Danmarks Allierede mere og mere begyndte at anse denne Stat for en ligesaa upaalidelig Forbundsfælle, som Sverige var overfor Frankrige. Saaledes havde Hollænderne paa Rygtet om, at den dansk-norske Stat tænkte paa at slutte et Forsvarsforbund med Kongen af Sverige, truet med at opsige Haager-Traktaten og i Stedet søge en Tilnærmelse til denne. I Begyndelsen af 1675 tilbød de endog Sverige et Forsvars- og Angrebsforbund paa Betingelse af, at Svenskerne trak sine Tropper bort fra Brandenburg. Svenskerne lod ikke uvillige til det; de vilde nemlig vinde Tid, idet de haabede at faa skilt Nederlandene aldeles fra den dansk-norske Stat, som herved aldeles skulde isoleres.

Af alle disse Udflugter fra begge Sider kan man ikke slutte andet, end at baade den dansk-norske og den svenske Regjering drev et Spil, som var

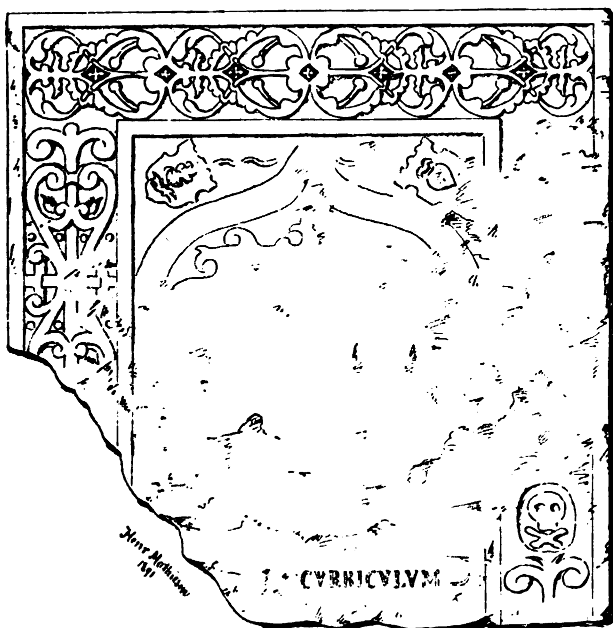
alt andet end ærligt. Men det er dog sikkert nok, at et Forbund mellem de nordiske Lande var omfattet med megen Sympathi hos en stor Del af deres Befolkning. Herom vidner ikke blot mangfoldige Udtalelser i Gesandternes Indberetninger; men disse Stemninger kom ogsaa tilorde i Brochurer, der dengang spillede en Rolle, der svarer nogenledes til vore Dages politiske Aviser. I en saadan, der udkom i Sverige og bærer Titelen "Gespräch zwischen Simplicio und Candido über gegenwärtige Conjuncturen"*), finder man saaledes denne Tanke udtalt. I denne heder det bl. a., at Karl X Gustav omgikkes med Planer til at istandbringe et Forbund mellem Sverige og Danmark-Norge, efterat hans Erobringsforsøg var strandede, og dette skulde gaa ud paa, at Danmark-Norge og Sverige i paakommende Krigstilfælde skulde staa hverandre bi med Folk og Skibe, og at det ene Rige ikke indlod sig i Allianccer, uden at det andet var indbefattet deri. Ved en Toldforening kunde de skaffe sig Handelsherredømmet i Nordeuropa. I kirkelige Anliggender kunde der med visse Mellemrum holdes Kirkemøder. Lovgivningen i de forskjellige Lande kunde bringes saavidt mulig i Samklang. For at besegle alt dette burde der sluttes en Arveforening mellem de to Kongehuse, saa at det længstlevende samlede alle tre Riger under sit Scepter, og i dette Øiemed skulde Karl XI indgaa en ægteskabelig Forbindelse med den danske Prinsesse Ulrika Eleonora. — Man maa imidlertid vel vogte sig for i saadanne skandinaviske Skrifter at se Udtryk for Regjeringens Planer. De udtaler hverken mere eller mindre, end hvad der var fromme Ønsker hos en Del af Befolkningen. At disse Stemninger har havt nogen betydeligere Indflydelse paa de styrendes Opfatning af den hele politiske Situation, er neppe sikkert, ihvorvel enkelte af de Skridt, Regjeringen foretog, skulde synes at være dikterede af denne Opinion.

Efterat Forhandlingerne mellem Danmark-Norge og Sverige var strandede og Jens Juel var vendt tilbage til Kjøbenhavn, blev de om ikke ret lang Tid gjenoptagne, og denne Gang fra svensk Side. Det var, for at tale med C. Paludan-Müller, det sidste Forsøg, Sverige gjorde for at holde Danmarks Sværd i Skeden.

Strax over Nytaar 1675 kom Grev Nils Brahe som overordentligt Sendebud fra Sverige til Kjøbenhavn, hvor han blev modtagen med stor Høitidelighed, skjønt liden Hjertelighed. Han overbragte fra den svenske Regjering et meget omstændeligt Forslag til et gjensidigt Forsvarsforbund, og til at føre Forhandlingerne om dette fra dansk Side blev der nedsat en Kommission, af hvilken ogsaa Jens Juel blev Medlem. Men selve Sammensætningen af denne Kommission viste, at den dansk-norske Regjering ikke skjøttede om at indgaa paa Forbund med Sverige. Thi ingen af dens fire Medlemmer sad i Geheimeraadet, og med Undtagelse af Jens Juel var ingen af dem heller

*) Samtale mellem Simplicius og Candidus om de forhaandenværende Konjunkturer.

synderlig hjemme i de diplomatiske Anliggender. At den svenske Regjering neppe har ment det alvorligt med den hele Tilstelning, kan sluttes deraf, at den fremdeles i et og alt fastholdt den gottorpske Hertugs Sag som sin egen, og saa længe dette var Tilfældet, kunde der — som Griffenfeld udtrykkelig havde gjort den svenske Gesandt opmerksom paa, før Forhandlingerne virkelig havde taget sin Begyndelse — ikke være Tanke eller Tale om, at Danmark-Norge vilde indgaa paa noget Forbund. Alle de Underhandlinger, som førtes,

46. Brudstykke af en Ligsten fra det 17de Aarhundrede, der nu ligger i en Trap i Oslo. Den har været rigt udsmykket. Af Indskriften er kun Ordet CVRRICVLVM (Levnetsløb) nu læseligt.

ledede derfor ikke til noget. Der blev lagt et svensk Forslag paa Bordet, og dette besvaredes med et dansk Modforslag; men det var alt bare for at vinde Tid. Derhos blev de Forskrifter, Brahe fik, forandrede, ret som det var. Først da det viste sig, at det hele Stræv ikke vilde føre til noget, aabnede Grev Brahe for endnu en Tid at holde Sagen gaaende Forhandlinger om et Ægteskab mellem Karl XI og den danske Prinsesse Ulrika Eleonora. Men Griffenfeld forstod godt, hvad Hensigten hermed var, og ihvorvel der ikke var noget, Enkedronning Sofia Amalie heller ønskede end at

faa Prinsessen, som hun kaldte "sin Diesten", gift med den svenske Konge, blev der fra dansk Side dog strax draget skarp Skilnad mellem en Familieforbindelse og et politisk Forbund. Man havde ikke noget imod, at Ulrika Eleonora bortgiftedes til Sverige; men man vilde ikke skaffe hende Sveriges Krone ved at slutte en Traktat, der var saa ufordelagtig for Danmark-Norge som den, Svenskerne tilbød. Underhandlingerne om et nordisk Forbund — eller maaske rettere sagt, den dansk-norske Stats Neutralitet — førte derfor ikke til noget; men efterat Kong Kristian V havde givet sit Samtykke til en Forbindelse mellem Karl XI og sin Søster, beilede Grev Brahe den 10de Juni paa sin Konges Vegne til Prinsessen, og fire Dage efter modtog han hendes Jaord paa Nykjøbings Slot, hvor Enkedronning Sofia Amalie residerede.

Nu studsede de allierede. Var det den danske Konges Mening at trække sig ud af de Forbund, han havde indgaaet med Nederlandene, Spanien, Keiseren og Kurfyrsten af Brandenburg? Man vidste vel, at Kongen og en stor Del af hans Omgivelser var krigersk stemt, og at det var intet, disse hellere vilde, end at Krigen med Sverige aabnedes. Det var altsaa Griffenfeld, det stod paa. Trængte man ind paa denne for at faa Klarhed over Situationen, fik man kun det Svar, at Forlovelse var ikke Giftermaal, og at det ikke var umuligt, den kunde gaa overstyr, om en mere passende Beiler (t. Ex. Prinsen af Oranien) meldte sig. Det var, saavidt man af de foreliggende Aktstykker kan dømme, først og fornemmelig paa Kurfyrsten af Brandenburg og hans Optræden i det hele, det vilde bero, om Danmark-Norge skulde opretholde sin Neutralitet eller ikke. Saa galt havde man set før, at denne Herre var Karl for at faa sine Forbundsfæller til at gaa i Vandet, medens han sørgede for at holde sig selv og alt, hvad hans var, paa det tørre.

Efterat Kurfyrsten af Brandenburg, som ovenfor (S. 214) fortalt, havde sluttet et Forbund med Sverige, havde han strax indledet Forhandlinger med Danmark om en Alliance mod Sverige; men disse havde ikke ført til noget Resultat, da Svenskerne gjorde Indfald i hans Land. Nu maatte han skynde sig, og i de samme Dage, Grev Brahe kom til Danmark, skrev han et Brev til den dansk-norske Konge og spurgte ham, om han ikke i Henhold til de ældre Traktater og i Betragtning af de Tjenester, han i sin Tid havde ydet hans Fader, vilde komme Brandenburg til Hjælp? Hertil svarede Kongen, at han foreløbig intet kunde gjøre. Først maatte han have truffet de fornødne Forholdsregler overfor Hertugen af Holsten-Gottorp og bragt sin Hær paa fuldstændig Feltfod; thi han vilde ikke, som hans Forgjængere havde gjort, styrte sig hovedkuls op i en Krig, som kunde være ham selv til største Skade. Desuden — og dette betonedes sterkt — maatte Kurfyrsten og hans Allierede Nederlandene vise, at de betragtede Sveriges Optræden som Brud paa Freden, og gjorde de det, saa var det jo i ethvert Fald kun i sin Orden, at Kurfyrsten, der stod i Franken med en stor Hær, selv sørgede for at jage de ubudne Gjæster ud af sit Land. Kurfyrsten var dog ikke den

Mand, som lod sig affinde paa denne Maade; han vidste nemlig, at den svenske Regjering helst vilde kaste sig over Danmark-Norge, og lykkedes det ham at bringe det dertil, saa havde han vundet Spil. Efterat den brandenburgske og nederlandske Gesandt havde purret paa Kongen, at han skulde erklære Sverige Krig, kom i Slutningen af Januar Maaned 1675 et brandenburgsk Gesandtskab til Danmark for at forestille Kongen, at det vilde tjene ham til evig Ære og Berømmelse, om han nu uden Nølen kom Kurfyrsten til Hjælp i hans Ulykke, siden Svenskerne uden al Grund havde overfaldt hans Lande. Gesandterne medbragte en fuldstændig Felttogsplan, der gik ud paa, at Danmark med 16000 Mand skulde angribe Skaane, medens Nederlandene med en lignende Styrke vendte sig mod svensk Bremen, og Kurfyrsten selv skulde endelig, naar han brød op fra Franken, foruden sin egen Hær medbringe 24000 Østerigere og Lüneburgere for at rense Brandenburg for Fiender. Kong Kristian blev imidlertid ved sit: Hans Hær var ikke rustet; han vilde intet hellere end hjælpe Kurfyrsten; men det tilkom dog denne at tage det første Skridt mod Svenskerne. I den følgende Tid opgjordes den ene Felttogsplan efter den anden; men hver Gang, man forelagde dem for den dansk-norske Regjering, lød Svaret altid, at denne intet kunde gjøre, før de allierede havde erklæret Sverige Krig og var optraadt handlende. Skulde den dansk-norske Regjering, før dette var sket, bryde med Sverige, saa vilde den herved ikke opnaa andet, end at Wrangel drog fra Brandenburg ind i Jylland og tvang den, lidet forberedt, som den var til at møde ham, til at indgaa paa den Neutralitet, som de svenske Gesandter underhandlede om. Den gjentog ligeledes med stor Styrke, at Kurfyrstens Adfærd forekom den høist besynderlig. Allerede i 5 Maaneder havde Svenskerne staaet i hans Land, uden at der var gjort nogetsomhelst Forsøg paa at drive dem ud, uagtet han havde sin Hær paa Benene. Det laa derfor nær for den dansk-norske Regjering at slutte, at han snarere betragtede dem som Gjæstevenner end som Fiender. Dette var Ord, som ikke kunde fortolkes paa to Maader, og Kurfyrsten kunde ialfald i de Reflektioner, de gav ham Aarsag til at anstille, sande, hvad han selv havde sagt, at det danske Kabinet var det bedst underrettede i Europa, — ogsaa for hans eget Vedkommende.

Kurfyrsten blev imidlertid staaende der, han stod. Ihvorvel han indsaa, at han under disse Omstændigheder ikke vilde komme nogen Vei med den dansk-norske Regjering, fandt han det dog resikabelt at angribe Svenskerne for tidligt; thi fra Tretiaarskrigens og Karl X Gustavs Dage var Troen paa deres Uovervindelighed bleven til sand Overtro. Alt, hvad han herved vilde opnaa, var kun, at hans Lande vilde blive endda mere ødelagte, end de allerede var, og det var jo for at redde dem, han vilde formaa Danmark til aktiv Optræden. Han lagde derfor an paa at faa stanset den danske Regjerings Underhandlinger med Grev Brahe; thi Danmark-Norge var og blev dog den eneste Stat, af hvem nogen Hjælp var at vente, til Trods for

den afvisende Holdning, den indtog. Han lempede sig efter Forholdene og tog sig med Iver af den danske Regjerings Sager. Saaledes fik han Hollænderne til at love, at de skulde give Danmark Paalæg paa Subsidierne, saa de blev 600000 Gylden, sende en Flaade paa ni Orlogsskibe til Øresund og erklære Sverige Krig. Men da der nu fra dansk-norsk Side ogsaa blev forlangt, at den nederlandske Handel paa Sverige og Østersøprovinserne, som paa denne Tid tilhørte dette Rige, skulde ophøre, negtede Hollænderne rent ud at efterkomme denne Anmodning, som dog var Betingelsen for en kraftig og virksom Krigsførelse. De paaberaabte sig, at ihvorvel de selv laa i Krig med Frankrige, saa var Skibsfarten mellem Frankriges og Hollands Kyster og Kolonier fri og uhindret. Nu søgte den dansk-norske Regjering at faa Kurfyrsten til at udruste hollandske Kapere, der under brandenburgsk Flag skulde opbringe svenske Skibe; men da denne forlangte, at de svenske Skuder, som blev kaprede, maatte føres til danske og norske Havne for at sælges der, negtede den dansk-norske Regjering at indgaa paa det, da dette jo var jevngodt med at erklære Sverige Krig. Ikke desmindre begyndte Kurfyrsten nu ved Hjælp af hollandske Eventyrere Kaperkrig mod Sverige.

I Haag dreves der om Vaaren Underhandlinger med de danske Gesandter. Baade Kurfyrsten, Nederlandene og de øvrige Allierede var meget paagaaende for at formaa Danmark til at erklære Sverige Krig. Der blev da omsider ogsaa af den danske Gesandt Klingenberg undertegnet en Traktat, hvori Dagen, da Krigserklæringen skulde udfærdiges, og de gjensidige Forpligtelser i den forestaaende Krig blev fastsatte. Men Klingenberg havde handlet formeget paa egen Haand, og den danske Regjering negtede at gaa med paa Krigserklæringen, hvis Generalstaterne ikke til Punkt og Prikke forinden havde opfyldt de Vilkaar, som var blevne opstillede. Den forlangte derfor, at Subsidierne strax skulde betales, at den hollandske Eskadre øieblikkelig skulde sendes opover til Øresund og stilles under Kongens Befaling, samt at de lüneburgske Tropper skulde optræde aktivt overfor Svenskerne i Nordtyskland, i det mindste saa længe, indtil man saa, hvorledes Hannover, der hidtil havde truet med at ville slutte sig til Sverige, maatte stille sig. Da den danske Regjerings Forlangende ikke blev efterkommet, slap Danmark-Norge ogsaa at udfærdige Krigserklæring mod Sverige samtidig med de øvrige Magter. For deres Vedkommende blev den udstedt den 5te (15de ny Stil) Juni 1675.

I Mai Maaned 1675 havde de krigførende Magter aabnet dette Aars Felttog, der i Verdenshistorien indtager en fremtrædende Plads. Condé anførte Nordarmeen, der stod i Brabant og talte 60000 Mand, mod Prinsen af Oranien, der havde en Hær paa 40000 Mand. Turenne rykkede med en anden Hær paa 35000 Mand ind i Elsaß, hvor den keiserlige General Montecuculi stod med 30000 Østerrigere og 12000 Brandenburgere. En tredie fransk Hær under Marskalk Crequi skulde gjennem Kur-Trier trænge ind i Nordtyskland. Endelig drog den svenske Hær under

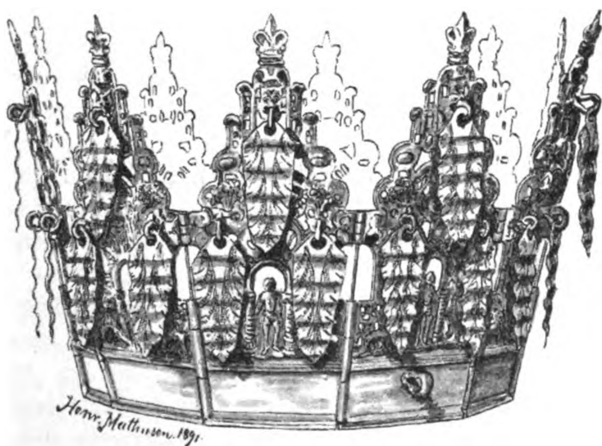

Henr. Mathiesen del. 1889

Höjsædesteppe fra Gudbrandsdalen

Opbevares i Universitetets ethnografiske Samling

Wrangel igjennem Brandenburg frem mod Havelfloden for at forene sig med Hertugen af Hannovers Hær, der talte 13000 Mand. Naar denne Forening havde fundet Sted, kunde man haabe, at ogsaa andre tyske Stater inden ret lang Tid vilde slutte sig til Sverige. Der gik stort Ry af de svenske Soldater, som ansaas for de bedste i Verden, og Tyskere var i stort Antal i Løbet af Vinteren strømmet til deres Faner. Rigsmarsk Wrangel selv betragtedes for Turennes og Condés Ligemand. Men denne, som nu var sine sexti Aar gammel, var en gigtbruden Mand, som støt og stadig maatte holde Sengen. Man havde derfor tænkt at lade andre Generaler dele Befalingen med ham; men mellem disse herskede der Splid og Uenighed, ja, en enkelt

47. Brudekrone fra Vik i Sogn.
Universitetets Oldsagsamling. Paa hvert af de 10 Stykker, hvoraf Kronen bestaar, ses Daniel mellem Løverne.

af dem gik endog for at være en Forræder mod den Hær, han var sat i Spidsen for.

Wrangels Plan, der faldt sammen med det Forslag, den franske Gesandt havde fremsat, gik ud paa, at han skulde forene sig med Kurfyrsten af Hannover, hvorpaa han med den samlede Styrke vilde true med at falde i Ryggen paa de Hære, som drog mod Frankriges Grænser. Han trængte ind i Mark Brandenburg og gik om Vaaren over Havel. Men nu blev Wrangel saa haardt angreben af Gigten, at han igjen i ti Dage blev fængslet til Sygeleiet. Overkommandoen maatte nu overlades Karl Gustav Wrangels yngre Halvbroder Volmar Wrangel, der var tapper nok, men savnede Erfaring. Der udbrød paany Uenighed mellem Generalerne, og som Følge heraf

spildtes den kostbare Tid. Mandstugtens Baand løsnede, og Soldaterne streifede om og plyndrede paa egen Haand. Da Karl Gustav Wrangel, baaren paa en Bærebør, var kommen til Neu-Ruppin, erfarede han, at Kurfyrsten af Brandenburg med sin Hær var under fuld Fremrykning mod ham.

Som ovenfor fortalt havde Kurfyrsten strax over Nytaar lagt sine Tropper i Vinterkvarter i Franken, medens han selv for en Tid opholdt sig i Haag, hvor han, som ovenfor fortalt, førte Forhandlinger med sine Allierede, Nederlandene og Danmark-Norge. Man undrede sig over, at han med saadan Ro lod sine Lande ruinere af Svenskerne; man har troet, at han ikke ansaa sig og sin Hær for deres jevnbyrdige, og det er vel noget i det. Men da han skjønte, at han ikke kunde faa den svenske Invasion ledet ind over Danmark, maatte han bekvemme sig til selv at møde den. Saasnart han spurgte, at Svenskerne var under Fremrykning gjennem Brandenburg, og at det var deres Agt at forene sig med den hannoveranske Arme, dvælede han ikke længere, men besluttede sig til at hindre dette Skridt, der kunde blive skjæbnesvangert for hans hele Livsverk. I største Stilhed drog han sin Hær sammen og marscherede ilsomt over Thüringerwald til Magdeburg, hvor han lod sine Tropper udhvile et Par Dage. Men om Natten mellem 12te og 13de Juni (gl. Stil) brød han atter op med 6000 Ryttere, 1200 Mand Fodfolk og 13 Kanoner. Fodfolket, Kanonerne og en Mængde smaa Baade transporteredes paa Vogne. Han ilede i raske Dagsmarscher nordefter, satte over Havelen paa de medbragte Baade og stevnede mod Svenskernes Linier. Disse havde ikke engang den mindste Anelse om, at han var i Nærheden, da han den 15de Juni i Dagbrækningen overraskede et Rytterregiment, som under Oberst Wangelins Kommando stod paa Forpost i Byen Rathenau, og fangede eller nedhuggede det. Den svenske Hær begyndte nu at trække sig tilbage; men Kurfyrsten fulgte hurtigt efter med sin samlede Styrke. Tre Dage efter indhentedes Svenskernes Bagtrop ved Fehrbellin af nogle brandenburgske Rytterregimenter under Prinsen af Homburg, der strax gjorde Indhug og opholdt Fienden, til Kurfyrsten kom efter med Hovedstyrken og tvang Svenskerne til at paaskynde sit Tilbagetog. Slaget ved Fehrbellin var vel som Fægtning betragtet af underordnet Rang. Den var en Arrièregardekamp, og knap nok det, som Soldaterne og de underordnede Officerer gav sig til at udkjæmpe paa egen Haand mod Generalernes Villie. Men det vakte dog en storartet Opsigt i Europa, da Troen paa de svenske Vaabens Uovervindelighed herigjennem blev rokket. Det nedslog Svenskernes Mod i samme Grad, som det styrkede Brandenburgernes Selvtillid. Det kunde der ogsaa være god Grund til. Svenskerne trak sig i stor Hast ud af de brandenburgske Lande, og det gik efter Turennes Ord til Krigsministeren Louvois, at "hele Tyskland forandrede Tanker", og man kunde med Tryghed spaa, at "det vilde antænde en stor Ild i Norden."

Ogsaa paa den dansk-norske Stats ydre politiske Holdning kom Slaget ved Fehrbellin til at øve sin Indflydelse.

Som vi har set, havde Spørgsmaalet om Hertugdømmet Holsten-Gottorps Stilling spillet en fremtrædende Rolle i de Forhandlinger, som i de forløbne Aar havde været førte med Sverige. Siden Fredslutningen i Roskilde og Kjøbenhavn havde Hertugerne nemlig været aldeles uafhængige af den danske Krone, og det havde da noksom vist sig, at det dansk-norske Kongehus i dem havde farlige Fiender, der spekulerede i dets Fordrivelse og i Statens Undergang. Siden Karl X Gustavs Tid havde de staaet under Sveriges Beskyttelse, og vi er i det foregaaende oftere komne ind paa, hvorledes dette Rige søgte at nøde den dansk-norske Konge til at antage dets Voldgift i den oldenburgske Arvesag. Da Forbundet mellem Frankrige og Sverige den 14de April 1672 blev indgaaet, forpligtede det første Rige sig i de Traktaten tilknyttede hemmelige Artikler at forsvare Holsten-Gottorps Selvstændighed, og om Vaaren 1674, medens Forhandlingerne om et nordisk Forbund dreves som ivrigst i Stockholm, sluttede Hertugen af Gottorp saa at sige for de danske Gesandters Øine den 25de April et nyt hemmeligt Forbund med Sverige. Ved dette indgik Sverige paa at hjælpe ham til at komme i Besiddelse af hele Holsten og Slesvig, naar en ny Krig mellem de nordiske Riger udbrød, mod at han lovede at hverve Tropper for det og modtage en svensk Besætning i Fæstningen Tønningen. Da nu Kurfyrsten af Brandenburg i Begyndelsen af 1675 ved alle optænkelige Midler søgte at formaa den dansk-norske Regjering til at kaste sig op i Krigen mod Sverige, gav han sit fulde Bifald til ethvert af de Skridt, som Kong Kristian maatte foretage for at bringe Hertugen af Gottorp i den tidligere Afhængighed af den danske Krone. "Vi kan ikke tilraade noget bedre", udtalte han, "end at Deres Majestæt ikke afventer Virkningen af Hertugens onde Planer, men forekommer ham og betager denne Sveriges farlige Allierede Midlerne til at gjøre Skade; thi det er enhver Potentats Pligt at vaage over hans Staters Lykke og Velfærd og vare dem for Skade, hvilket altsaa retfærdiggjør Deres Maj^ts Foretagende". Da det længere ude paa Vaaren var at befrygte, at Karl Gustav Vrangel vilde vende sig mod Danmark, om det maatte lykkes ham at vinde Bugt med Kurfyrsten af Brandenburg og iverksætte Foreningen af den svenske og hannoveranske Arme, maatte den danske Regjering skynde sig med at faa Hertugen af Gottorp gjort uskadelig og bringe den slesvigske Del af Hertugdømmet i dets forrige Lensforhold til den danske Krone. Hertuginden, Kongens Søster, blev for at undgaa Synet af Hertugens Ydmygelse, indbudt til Enkedronningen paa Nykjøbing Slot, og da hun ikke stod paa den bedste Fod med sin Ægtefælle, modtog hun med Glæde Indbydelsen.

Der var Grunde nok for Haanden til, at Kongen angerløs kunde optræde mod Hertugen, slig som han gjorde. Selve Forbundet med Sverige

og den fiendtlige Holdning, han Aar igjennem havde indtaget, var en Trusel mod Kongen og hans Rige. Hertil kom, at man havde faaet sikker Efterretning om, at han af al Magt søgte at drage Wrangel og den svenske Hær ind paa de danske Enemerker. Men paa samme Tid drev han i al Hemmelighed Underhandlinger med det svenske Hof om Hertugdømmernes Neutralitet. At disse allerede i og for sig var et fiendtligt Skridt mod hans Medregent Kongen, siger sig selv, og hvilke Følger dette vilde drage efter sig var mere end tilstrækkelig indlysende af hans hele Færd. Men om den danske Regjerings Optræden end retfærdiggjøres herigjennem, staar det dog paa den anden Side ikke til at negte, at selve Maaden, hvorpaa Hertugen blev tvungen til Underkastelse, var baade troløs og underfundig.

Allerede i længere Tid havde den danske Regjering havt staaende i Holsten en Hær paa et Snes tusinde Mænd, som den paa kort Varsel kunde kaste op i den europæiske Krig. Nu vilde Kongen benytte Hertugdømmets Stridskræfter til sine Rustninger, men hindredes heri af Hertugen. Da der blev affrævet Landstænderne, der i Mai Maaned samledes i Kiel, en almindelig Kontribution, der skulde lægges i en fælles Kiste og alene anvendes til Landets Forsvarsvæsen, negtede Hertugen at gaa ind derpaa, men forlangte, at Skatten skulde fordeles lige mellem Herrerne, og at han selv skulde have en Stemme med i Spørgsmaalet om Krig, om han skulde deltage i Landets Forsvar. Ganske vist havde Hertugen Ret i denne sin Paastand, som havde Medhold i den Ordning, som i de senere Aar var bleven gjennemført; men med Hertugens Neutralitetsforhandlinger for Øie kunde den danske Regjering ikke være i Tvivl om, mod hvilket Maal han i Virkeligheden stevnede. Da nu Kurfyrsten af Brandenburg havde sat sig i Bevægelse, og Krigserklæringen fra de øvrige Allierede var udstedt mod Sverige, var det at forudse, at ogsaa den dansk-norske Stat snart vilde blive dragen op i Krigen. Der var derfor ingen Tid at tabe.

Under Paaskud af at faa den oldenburgske Arvetvist og de øvrige Tvistigheder bilagte opfordrede Kongen Hertugen af Gottorp til en personlig Sammenkomst i Rendsborg, hvor ogsaa Griffenfeld skulde være tilstede, og da der kunde være Haab om, at de her i en Time skulde kunne udrette mere, end de nedsatte Kommissioner havde formaaet hele Aar igjennem, vilde det være godt, om Hertugens Ministerpræsident Kielmann ogsaa kunde indfinde sig her. Baade Hertugen og Kielmann greb med Glæde dette Forslag, og da Kongen den 16de Juni kom til Flensborg, indfandt Hertugen, hans Broder Fyrstbiskopen af Lübeck og andre holstenske Herrer sig paa Besøg hos ham. Nu vilde Kongen strax benytte Anledningen og tage Hertugen til Fange; i sin Hidsighed tænkte han slet ikke paa, at man maatte sikre sig Hertugens Fæstninger og Raader, om man skulde være sikker paa at faa sit Forehavende gjennemført. Men Griffenfeld, der blev rent forbløffet over, at Kongen kunde falde paa en slig Dumhed, svarede kort: "Lad os vente til imorgen". Der laa noget

saarende for Kongen i denne Tilrettevisning, og han glemte den ikke. Om Aftenen, da Hertugen begav sig tilbage til Gottorp, indbød han Kongen til at spise Middag hos ham der. Kongen undslog sig; hans Tid var knap, og han vilde derfor ride den lige Vei til Rendsborg. Den næste Dag mødtes Hertugen og Kongen paany ved Danevirke. Her modtoges denne i et pragtfuldt Telt, hvor der var dækket Frokostbord. Kongen underholdt sig længe med Hertugen, og Griffenfeld nærmede sig dem og bad Hertugen endelig sørge for, at Kielmann maatte indfinde sig ved Konferentsen i Rendsborg. Denne lovede det. Ved Taffelet var Tonen gemytlig. Griffenfeld opfordrede Hertugen til at tømme et Bæger med Kongen paa et lykkeligt Udfald af hans Reise, og alt gik meget muntert til. Først ud paa Eftermiddagen tiltraadte Kongen Reisen til Rendsborg. Et Par Dage efter kom Kielmann did og kjørte lige hen til Rigskantsleren. De lukkede sig inde og havde ikke engang en Tjener til Opvartning ved Bordet. I denne Konferents, der varede i ni Timer, taltes der om et Bytte af Kongens Del af Oldenburg mod Land af det hertugelige Slesvig, og Griffenfeld gik tilsyneladende ind paa det Tilbud, Kielmann gjorde ham. Denne begav sig derefter til Hertugen og forsikrede ham, at det vilde være snart gjort at komme til Enighed med Kongen baade om de forskjellige Tvistepunkter og om den oldenburgske Arvesag. Som Følge heraf begav da tre af Hertugens Raader sig til Rendsborg, hvor Underhandlinger aabnedes med Griffenfeld og Grev Fredrik Ahlefeld; de dreiede sig først om Anvendelsen af Skatterne til Landets Forsvar. Men nu forlangte Griffenfeld og Ahlefeld, at de for Fremtiden skulde tilkomme Kongen, som havde hele Forsvarsbyrden hvilende paa sig. Men dette vilde de gottorpske Raader ikke gaa ind paa. Tre Dage gik da hen paa denne Vis, uden at nogen Hertug indfandt sig. Griffenfeld skrev da et særdeles venligt Brev til Regjeringspræsident Kielmann, at han maatte formaa Hertugen til snarest muligt at komme til Kongen i Rendsborg, som han havde lovet; thi denne havde knap Tid. Hertugen sendte da den 24de sin Kammerjunker Osterhausen for at melde sin Ankomst. Kongen bad ham overbringe Hertugen sin Hilsen og lagde til, at han haabede ogsaa at se Præsident Kielmann. Den 25de Juni ankom de begge til Rendsborg, hvor de blev modtagne med fyrstelige Æresbevisninger, og Hertugen blev anvist Værelser i Kongens egen Bolig. Nu forhørte Hertugen sig om, hvorledes det gik med Forhandlingerne, og erfarede til sin Skræk, at disse ikke var synderlig langt fremskredne. Han anede da Uraad og vilde derfor helst have forladt Rendsborg med det samme; men Kongen bad ham om at bie endnu nogle Dage. Fæstningens Porte blev lukkede, og Kongen holdt Statsraad. Nu merkede Hertugen, at han var rent ilde ude, og om Aftenen forlangte han at faa drage hjem. Han fik det Svar tilbage, at da han selv havde udtalt Ønsket om at faa alle Stridigheder endelig afgjorte, saa havde Kongen nu ogsaa taget den faste Beslutning, at de ikke skulde skilles, før alt var bleven afgjort.

Hermed blev det. Medens Hertugen paa denne Maade holdtes i et Slags Arrest, der dog maa have været nogenledes frivillig, fortsattes Forhandlingerne mellem de gottorpske og de kongelige Raader. Først gav da de hertugelige efter med Hensyn til Landskatten. Men derefter gjorde Griffenfeld og Ahlefeld Paastand om, at de hertugelige Fæstninger skulde have danske Besætninger, og at Hertugen skulde opgive sin egen Krigsmagt. Der var intet andet for Hertugen at gjøre end at give efter. Vistnok forsøgte han at slippe ud af Kniben ved at tilbyde Kongen at dele Myndigheden med ham, saaledes at Fæstningerne fik halv dansk og halv holstensk Besætning; men da Kongen ikke antog dette Forslag, blev Tønningen, Gottorp og Stapelholm efter nogen Modstand belagte med danske Besætninger, og af de hertugelige Tropper blev de udskrevne Kompagnier hjemsendte og de hvervede tagne i dansk Tjeneste. Nu var der intet i Veien for, at Hertugen og hans Broder, Fyrstbiskopen af Lübeck, der ogsaa var kommen derhen, kunde forlade Rendsborg. Men Hertugens Raader maatte blive tilbage for at ordne Forholdet mellem Danmark og Gottorp, og efter flere Dages anstrengende Arbeide enedes man da om en Traktat, der for Fremtiden skulde danne Grundlaget for Forholdet mellem Kongeriget og Hertugdømmerne. Hovedtrækkene i denne, den saakaldte Rendsborger-Traktat af 10de Juli 1675, er følgende:

Der skal være den fuldstændigste Enighed mellem Kongen og Hertugen i alt, hvad der angaar Hertugdømmernes Velfærd og Sikkerhed. Forsvaret skal være fælles. Krig skal føres med forenede Kræfter, og den ene maa ikke slutte Vaabenstilstand eller Fred, førend begge Herrer har opnaaet tilstrækkelig Erstatning og Opreisning for tilføiet Skade. Kongen paatager sig hele Forsvaret, og Hertugen skal derfor altid holde sit Land aabent for hans Tropper til Gjennemmarsch, Indkvartering, Forpleining m. m. Til Sikkerhed overlader Hertugen Kongen sine Fæstninger i fuldt rustet og udstyret Stand imod at faa dem tilbage efter Freden i samme Forfatning; han frasiger sig Ret til for Fremtiden at slutte Forbund med fremmede Magter uden Kongens Deltagelse og Samtykke; hvad der i de Forbund, han allerede har indgaaet, maatte være til Kongens Skade, skal han aldrig betjene sig af. Hertugen gaar ind paa, at Landskatten lægges i Fælleskassen og udelukkende maa anvendes til Landets Forsvar. Da han i den forudgaaende Tid har trukket en ikke ubetydelig Del af den ham tilkommende Krigsskat ind i sin særlige Kasse og anvendt den i sine personlige Øiemed, afstaar han nu til Kongen som Erstatning og Vederlag Amtet Svabsted og det slesvigske Kapitelsgods, som altsammen tidligere er bleven ham overdraget af Kong Fredrik III. For at Enigheden i Fremtiden maa blive opretholdt, giver Hertugen Afkald paa sin Suverænetet over Hertugdømmet Slesvig og Femern, som om den aldrig var bleven ham indrømmet, og forpligter sig til inden Aar og Dag at forlange sine slesvigske Lande til Len af Kongen.

Denne Traktat blev nu af den gamle Kielmann overbragt Hertugen. Ihvorvel denne naturligvis ikke kunde være glad over de Vilkaar, som saaledes blev ham dikterede, maatte han dog bide i det sure Æble og underskrive den. Han havde nemlig intet andet Valg: en Vægring fra hans Side vilde blot, hvad Kielmann ogsaa maa have gjort ham opmærksom paa, have havt tilfølge, at han aldeles mistede sine Lande, som da vilde komme i den dansk-norske Konges udelte Besiddelse.

Det Kup, som var bleven iverksat mod Hertugen af Holsten-Gottorp, vakte en ikke ringe Opsigt baade i selve Danmark og i Udlandet. Medens Kong Kristian V og hans Undersaatter var rent som berusede af Glæde over, at disse fortrædelige Stridigheder, der havde truet Rigets indre Rolighed, paa denne Maade var blevne endte, og Griffenfelds Statskunst, som dette skyldtes, pristes i høie Toner, var Svenskerne, som man vel kan tænke, meget harmfulde over Hertugens Ydmygelse og opfordrede Frankrige til i Forening med Sverige at erklære Danmark Krig for at hevne den Fornærmelse, som var dem som Hertugens Garanter tilføiet. Men ihvorvel den franske Konge ikke kunde være tilfreds med det indtrufne, dulgte han dog sin Misfornøielse og erklærede, at saa længe Hertugen selv ikke beklagede sig, havde heller ingen anden Ret eller Aarsag til at gjøre Væsen deraf. Griffenfeld havde imidlertid forstaaet at lukke Hertugens Mund og give den hele Traktat Udseende af en venskabelig Overenskomst; men det siger dog sig selv, at man meget godt anede, hvorledes det var gaaet til.

Med Slaget ved Fehrbellin og Hertugen af Gottorps Afvæbning var den dansk-norske Stat rykket det Punkt betydelig nærmere, da den maatte tage sin endelige Bestemmelse. Men medens der hidtil, saavidt man har kunnet se, havde hersket nogenledes Enighed mellem Kongen og hans fornemste Raadgivere om de Skridt, som skulde tages, begyndte Krigspartiet, som hidtil havde underordnet sig Griffenfelds Statsmandskløgt, mere og mere at faa Overtaget; til dette hørte nu foruden Kongen selv, der higede efter krigersk Berømmelse og elskede Farer og Strabadser, og hans Generaler ogsaa Gyldenløve og Fredrik Ahlefeld. Griffenfelds Stilling blev nu Dag for Dag vanskeligere, og ihvorvel han med sit Valgsprog for Øie*) endnu vilde have forhalet Afgjørelsen med Sværdet, gled den dansk-norske Stat med større og større Fart over i de krigførende Magters Række, uden at det stod i hans Magt at holde den tilbage.

Hele Sommeren 1675 havde været en Række af Uheld for Frankrige og Sverige. Efter Affæren ved Fehrbellin var K. G. Vrangel bleven nødt til at forlade Brandenburg. Den 27de Juli faldt Turenne ved Sasbach, og hans Hær dreves tilbage over Rhinen. Crequi blev den 11te August slaaet ved Consarbrück og nødtes den følgende Maaned til at kapitulere i Trier. Under disse

*) "Skal Sværdet føres med Kraft, maa det styres af Pennen."

Omstændigheder maatte det være Frankrige ikke lidet magtpaaliggende, at den dansk-norske Stat blev holdt udenfor Krigen. For at binde Kong Kristians Hænder havde den franske Gesandt i Kjøbenhavn, Terlon, i Begyndelsen af Juni 1675 — altsaa ved den Tid, da Grev Brahes politiske Sendelse til Danmark viste sig at være forfeilet, — faaet Fuldmagt til at byde ham 100—200000 Rdlr. aarlig i 2—3 Aar, mod at han forpligtede sig til i Løbet af denne Tid ikke at forene sig med nogen af de krigførende Magter. Den danske Regjering lod, som den ikke var uvillig til at gaa ind paa det; men den fandt dog Vilkaarene altfor ubestemte og svævende, og den forlangte derfor, at Kongen af Frankrige skulde betale den dansk-norske Krone 300000 Rigsdaler aarlig, saa længe Krigen varede, og 300000 Rigsdaler til Ulrika Eleonoras Medgift; der var nemlig, hed det, Grund til at frygte for, at Keiseren og de øvrige Forbundsfæller vilde trække sig tilbage fra Alliancen med Danmark-Norge af Misnøie over, at Kong Kristian havde indvilget i at give sin Søster til Sveriges Konge. Men herpaa fulgte intet Svar. Derimod søgte Ludvig XIV ad anden Vei at udvirke den dansk-norske Stats Neutralitet. Han lagde nemlig an paa at gjøre sig Griffenfeld personlig forbunden, ikke ved Bestikkelser, — thi Erfaring havde noksom vist ham, at det ikke vilde føre til noget, — men ved at tage sig af hans Hjerteanliggender paa en Maade, som umulig kunde undlade at gjøre det forønskede Indtryk paa den ærgjerrige Mand.

Som tidligere fortalt, var Griffenfeld om Vaaren 1672 bleven Enkemand, og det lader til, at hans Hustrus Bortgang gik ham nær til Hjerte. Før hans Hustru endnu var bleven kold i Graven, havde man i de danske Hofkredse faaet det travlt med at lægge Planer til et nyt Giftermaal for ham, og herunder gjorde selvfølgelig egennyttige Hensyn sig først og fremst gjældende, idet snart den ene, snart den anden søgte at knytte ham til sig. Griffenfeld lod imidlertid længe til ikke at ænse noget af de mange Tilbud, som blev ham gjorte. Han levede som den sorgløse Selskabsmand, der lod sig beundre af den Kreds af toneangivende, fornemme Damer, som stedse omgav ham og ligetil kjælede for Vintappersønnen. Den Korrespondance, de gifte Damer førte med ham, er holdt i et meget frit Sprog og tager sig for vore Øine nærmest ud som Kjærlighedsbreve. Især er de Udtalelser, som forekommer i de Breve, som hidrører fra Jørgen Bjelkes Frue Magdalena Sibylla Gersdorf, saa glødende, at man har troet, at der bestod et utilladeligt Forhold mellem hende og Griffenfeld. Der taltes eller, rettere sagt, hviskedes vel en hel Del derom, saalænge Griffenfeld stod paa sin Magts Tinde; men det kan dog være tvivlsomt, om det virkelig forholdt sig saa. Af Brevene, der er skrevne i fransk Aand og efter franske Mønstre, kan i ethvert Fald intet sluttes; derimod turde det snarest tale for Rygtets Usandfærdighed, at Jørgen Bjelke selv, hvis Mistanke man havde søgt at vække, holdt fast ved sit Venskab for Griffenfeld paa en lige til rørende Maade, da

alle andre vendte ham Ryggen. Forøvrigt maa Rygtet have beskjæftiget sig meget med den elegante Verdensmands Privatliv. Man nævnte saaledes flere høitstaaende Damer, som han skulde have staaet i intimt Forhold til. Men hvor meget eller lidet sandt der var i det hele Snak, faar staa derhen; thi med Sikkerhed kan man paa Grundlag af de Beviisligheder, som hidtil foreligger, aldeles intet udtale.

Ogsaa Griffenfeld maa paa sin Side have indset, hvor nødvendigt for ham det var at styrke sin Stilling ved et standsmæssigt Giftermaal, og navnlig maa han herunder have lyttet til sine kongelige Velynderes, særlig da Dronningens venskabelige Raad. Denne foreslog ham i Løbet af Vinteren 1674—75 at ægte en Prinsesse af det sønderborgske Hus, den 16aarige Louise Charlotte, Datter af Hertug Ernst Günther af Augustenborg. Hertug Ernst Günther og hans Gemalinde Augusta — den samme, som i sin Ungdom havde leflet med Hannibal Sehested — havde en høi Stjerne hos Enkedronning Sofie Amalia, der oftere var kommen det hertugelige Par til Hjælp i deres alt andet end gunstige økonomiske Stilling, og det er vel derfor meget sandsynligt, at ogsaa hun har interesseret sig levende for at faa istand et Parti mellem den rige og formaaende Storkantsler og den sønderborgske Prinsesse. Fra Hertugens og Hertugindens Side var der slet intet i Veien; tvertimod friede den sidste ligefrem til Storkantsleren for sin Datter. Men Griffenfeld selv saa med største Koldsindighed paa denne Forbindelse, der vistnok vilde bringe ham i temmelig nær Forbindelse med Kongehuset, men neppe vilde skaffe ham de Fordele, han havde for Øie. Alligevel lod han sine Velyndere stelle hermed, som de vilde. "Hvad mine Kjærlighedsanliggender angaar", skrev han om Vaaren 1675 til en gratulerende Ven, "saa ved jeg ikke, hvad jeg skal sige om dem. Men da jeg har havt saa mange Beviser paa den sjeldne Omhu, som Himlen har baaret for mig, saa overlader jeg mig blindt hen til min Skjæbne og lader min gode Lykke raade, hvilken altid er vant til at føre mit Skib ind i en god Havn." Fæstermaal og Bryllup blev imidlertid berammet, og den for Griffenfeld udkaarede Brud, som om Vaaren 1675 havde opholdt sig ved det kurfyrstelige Hof i Berlin — Prinsessens Tante, Dorothea af Holsten-Glücksborg, var nemlig gift med den store Kurfyrste — befandt sig om Sommeren paa Reisen til Kjøbenhavn, hvor Bryllupet skulde staa. Da blev hun i Korsør stanset af et ridende Bud fra Brudgommen, der meldte hende, at da han stod i Begreb med at reise til Holsten i Kongens Følge, kunde der ikke blive noget af Bryllupet, ialfald ikke for det første. Bruden, der blev afvist paa en saa haanlig Maade, begav sig da tilbage til Sønderborg, og som man vel kan tænke, vakte Griffenfelds Optræden den sterkeste Harme hos hendes Fader og hendes Frænder, som hidtil havde staaet paa en særdeles god Fod med ham. At denne Fornærmelse ikke blev oprettet ved, at Griffenfeld skaffede Hertugen en høit lønnet Stilling som Guvernør

paa Als, er let forklarligt, og Bruddet med den sønderborgske Prinsesse var tilvisse et vigtigt Moment i den Katastrofe, som snart stod for Døren.

Det siger sig selv, at der maa have været sterke Grunde, som tvang Griffenfeld til at foretage dette Skridt, som i særegen Grad maatte bringe ham og Prinsessen i Folkemunde, og som maatte vække saa meget større Opsigt, som man allerede fra flere Kanter havde truffet Forberedelser til at feire deres Bryllup paa en efter Tidens Maalestok værdig Maade. Det heder, at Prinsessen under Opholdet ved det brandenburgske Hof, hvor hun skal have ført et Slags Tilsyn med Kurfyrstens Børn, medens han og hans Gemalinde var i Krigen, var bleven vist for stor Opmerksomhed af Overstaldmester, Baron G. B. Pøllnitz, der beklædte en Række Tillidshverv i Berlin og var gift med en Slægtning af Kurfyrsten. Ja, Rygtet vilde endog vide, at der var opstaaet en Tilnærmelse mellem dem, som ikke var af uskyldigste Art. I ethvert Fald fik Folkesnakket Næring ved Kurfyrstens strenge Optræden mod Pøllnitz, der blev bortvist i Unaade. Hvorledes nu Sammenhængen hermed end har været, saa tør det vel ansees for sikkert, at det tvetydige Rygte, hvori Prinsessen saaledes var kommen, har tjent Griffenfeld som Paaskud til at trække sig tilbage fra den paatænkte Forbindelse.

Den virkelige Grund til, at Griffenfeld paa en saadan uvorren Maade brød med den sønderborgske Prinsesse og hermed ogsaa med hele hendes Familie, maa dog søges i andre Forhold. Samtidens bedst underrettede Kredse i Danmark og Udlandet vilde vide, at dette for Griffenfeld saa skjæbnesvangre Skridt var dikteret simpelthen deraf, at han havde udset sig en anden Brud; ja, man paastod endog, at han, den rolige, klare og, som man skulde tro, kolde Mand, der tilmed havde Ungdomsaarene bag sig, elskede med Ynglingens hele Sværmeri og elskede ulykkeligt. Han skulde nemlig have vendt sine Tanker til en ung Dame, som stod Kongehuset endnu nærmere end den sønderborgske Prinsesse. Saa fortalte man, og forskjellige Oplysninger, som i vore Dage er blevne fremdragne, tyder i ethvert Fald hen paa, at der virkelig har ligget noget til Grund for, hvad man saaledes ymtede om.

Den unge Dame, som Griffenfeld selv i sin fortroligere Korrespondance kaldte "mine Tankers Herskerinde", var den 23aarige Charlotte Amélie Trémouille, Prinsesse af Tarent, Datter af Henrik Karl af la Trémouille og hans Gemalinde Prinsesse Emilie af Hessen-Kassel. Prinsessen, der var anset for en henrivende sydlandsk Skjønhed, var i Midten af November Maaned 1672 kommen til Kjøbenhavn, hvor hun indtog en Stilling som et Slags Selskabsdame hos sit Søskendebarn Dronning Charlotte Amalie.

Familien la Trémouille førte sit Stamtræ op til Midten af det 11te Aarhundrede og havde taget sit Navn efter en gammel Borg i Poitou. I det 15de Aarhundrede var den ved Ægteskaber kommen i Besiddelse af Thouars og Talmont, og i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede blev ved en Forbindelse med den aragoniske og neapolitanske Kongeslægt den prinselige

Titel af Tarent tillagt Familien. Senere blev Thouars og la Trémouille ophøiede til Hertugdømmer og Talmont til Fyrstendømme, hvorhos Slægten erhvervede Besiddelser i Bretagne og Maine, saa den maatte regnes blandt Frankriges mest ansete, om end ikke rigeste Familier. Ved de forskjellige Fredslutninger i det 17de Aarhundrede havde den stadig gjort Fordring paa Arveret til Kongeriget Neapel, et Krav, der selvfølgelig ikke fik mere end en høist formel Anerkjendelse. Paa Kvindesiden nedstammede Trémouillerne fra Ludvig XI's Søster Jolanthe af Frankrige, og paa Grund af dette flersidige Slægtskabsforhold kaldte Ludvig XIV Hertugerne og Hertuginderne af la Trémouille for "Fættere" og "Kusiner".

Fra Henrik IV's Tid havde Ætten i religiøs Henseende indtaget en noget vaklende Holdning, idet dens mandlige Medlemmer snart havde bekjendt sig til den katholske, snart til den reformerte Lære. Kvinderne forblev derimod altid den reformerte Lære hengivne med Liv og Sjæl. Dette var Tilfældet med den unge Prinsesses Farmoder, hvis Minde endnu den Dag idag lever blandt de franske Reformerte; hos hende blev Charlotte Amélie opdragen, indtil hun i Mai Maaned 1665 afgik ved Døden. Nu begyndte en meget bevæget Tid for den unge Prinsesse. Sterkt udsat for Katholikernes Omvendelsesiver lykkedes det hende at undkomme til Holland, hvor hendes Forældre dengang opholdt sig. Men deres Samliv her og senere hen i Frankrig var lidet lykkeligt, og da Faderen i hendes 18de Aar gik over til den katholske Lære, som han med den nyomvendtes brændende Nidkjærhed ogsaa vilde paanøde sine Nærmeste, gav hans Frafald Anledning til bitter Uenighed og voldsomme Scener inden Familien, hvis forskjellige Medlemmer kom til at staa skarpt overfor hinanden. Da Faderen døde (1672), vilde Prinsessen, som sammen med sin Moder just befandt sig i Kassel, vende tilbage til Frankrige, hvor hun nu i religiøs Henseende vilde være friere stillet. Men der blev ikke taget noget Hensyn til hendes Ønsker, og halvt mod sin Villie maatte hun finde sig i at drage til sin Kusines, den dansk-norske Dronnings, Hof. Ved Ankomsten til Kjøbenhavn følte hun sig — efter hvad hun selv fortæller i sine efterladte Erindringer — mere som død end som levende, til Trods for den Hæder, hvormed hun modtoges. Det var, skriver hun, som en Forudanelse af alt det onde, som hun nogle Aar senere skulde døie ved dette Hof.

Hvori disse Gjenvordigheder har bestaaet, giver Prinsessen os ikke engang et Vink, endsige nogen virkelig Oplysning om; ja i sine Erindringer, der for ikke ret lang Tid siden er bleven offentliggjorte, gaar hun endog i fuldstændig Taushed over de syv første Aar af sit Kjøbenhavnerophold, det Tidsrum, da hendes og Griffenfelds Navne blev satte i Forbindelse med hinanden. Dette kan dog vistnok forklares deraf, at Memoirerne er skrevne for hendes Søn, og for ham har hun neppe skjøttet om at fortælle om sin uheldige og ulykkelige Beiler. Vi er dog ved Meddelelser fra andre Kanter istand til at lette en Snip, men heller ikke mere, af det Slør, hun selv

forsætlig breder over denne Del af sit Liv. Den bekjendte franske Forfatterinde Madame de Sevigné har i sine Breve til Datteren Margreta de Grignan, leveret en Række Bidrag til at belyse det hele Forhold; men hendes Fremstilling, der utvivlsomt for den største Del er bygget paa Beretninger fra Charlotte Amélies Moder, Enkeprinsessen af Tarent, med hvem hun stod paa den fortroligste Fod, er desværre skjæmmet derved, at hun altfor ofte har givet sin Fantasi frit Løb og været interessant paa Sandhedens Bekostning. Saa meget ser vi dog af hendes Fortælling, at Prinsessen, der førte sine Aner op til de navnkundige Korsfarerhøvdinger i det 11te Aarhundrede, forsmaaede den danske Rigskantslers Kjærlighed, fordi han med alle sine aandelige og legemlige Fortrin ikke var født Adelsmand, men var kommen fra et ringe og uanseligt Borgerhjem. Bare Tanken herpaa, siger Madame de Sevigné, kunde faa hende til at daane. Af Prinsessens Erindringer faar man dog ikke det Indtryk, at hun har været en saa vek og sentimental Natur. I disse træder hun os snarere imøde som en kold, stolt og bydende Skikkelse, som fremfor alt vilde bevare sin Uafhængighed, sin Religion og sin høie Adel. Hun danner den fuldstændigste Modsætning til den Kreds af adelige Damer, inden hvilken Griffenfeld færdedes som Gjenstand for almindelig Beundring. Men fraregnet disse frie fantastiske Tildigtninger stadfæstes de Oplysninger, Madame de Sevigné meddeler, ogsaa fra Griffenfelds nærmeste Kreds. Saaledes erfarer man, at han tidlig havde indviet Gyldenløve og andre i sin Hemmelighed, og den franske Gesandt i Kjøbenhavn, Terlon, der hørte til Griffenfelds varmeste Beundrere, havde allerede om Høsten 1674 — "som af sig selv", heder det i hans Beretning — talt med Prinsessen om Sagen, men havde mødt kort Afvisning, en Afvisning, der maa have havt en saa meget spidsere Braad, som den vel ogsaa var beregnet paa at minde den franske Gesandt ret føleligt om, at heller ikke han var født Adelsmand.

Hvad enten det eftertragtede Giftermaal med den franske Prinsesse for Griffenfeld har været et Hjerteanliggende eller et Led i hans politiske Beregninger, saa skulde Ludvig XIV heri søge Tilknytning for sine politiske Planer overfor Danmark, idet han ved Løfte om at yde Griffenfeld sin Bistand til et Ægteskab med Prinsessen vilde formaa ham til at arbeide for sig. Under 23de August 1675 skrev han til Terlon: "Da ingen mere end Griffenfeld kan bidrage til, at jeg opnaar, hvad jeg ønsker af Kongen af Danmark, kan De tilkjendegive ham, at jeg vilde føle mig ham særdeles takskyldig, dersom han vedligeholder sin Herres hidtilværende Neutralitet; og De kan lade ham haabe Beviser paa min Velvillie, der staar i Forhold til den Tilfredshed, jeg vil føle. Man forsikrer mig, at der er intet, han vil sætte større Pris paa, end at kunne ægte min Kusine de la Tremouille, som er bleven opfødt (!) hos Dronningen af Danmark, at han endog underhaanden har gjort nogle Forslag i denne Retning, men at de har mødt megen Vanskelighed. Forholder Sagen sig saaledes, hvilket De selv bedst vil kunne udforske, saa kan De, efter først at

have udfundet, i hvilken Grad Sagen er ham magtpaaliggende, paa en fin Maade give ham at forstaa, at jeg paa Grund af den Agtelse, jeg nærer for ham, og den Tilfredshed, hans Forhold vil give mig Anledning til, vilde bidrage til det heldige Udfald af en Sag, der baade med Hensyn til Personen og Forbindelsen vilde være ham ligesaa behagelig som fordelagtig. Jeg har antydet dette for Meierkrone, (den danske Gesandt i Frankrige), men kun i almindelige Udtryk og uden at nævne Personen. Det vil nu bero paa Dem at gjøre videre Brug af denne Sag, hvis den er grundet; og da De

48. Ulrika Eleonora, Prinsesse af Danmark-Norge, Dronning af Sverige.

afhandler den hemmelig med Grev Griffenfeld, kan De endnu mere benytte Dem af hans personlige Interesse til at bringe den Underhandling, som er i Gang imellem mig og Kongen, hans Herre, til et heldigt Udfald. Men der behøves megen Finhed, saa meget mere, som jeg erfarer, at Dronningen af Danmark og min Kusine de la Tremouille er lidet gunstige for denne Plan".

Tør man antage, at denne Imødekommenhed og personlige Velvillie, som Ludvig XIV saaledes viste den dansk-norske Minister, vilde have øvet nogen Indflydelse paa de forenede Rigers Udenrigspolitik, om denne hans Mellemkomst var bleven tilbudt, lad os sige, et halvt Aar tidligere? Med Bestemthed kan intet siges. Den hele Episode har sin fornemste Interesse i

det fine Intrigespil, Ludvig XIV ved denne som ved forskjellige andre Leiligheder udfoldede for at naa det Maal, han havde for Øie. Men Griffenfeld var dog hans Mester i Intrigen. Thi for ham blev Ludvig XIV's fremrakte Haand kun et Middel til fremdeles at holde Spillet gaaende, idet han gav sig Mine af, at det intet var, han hellere ønskede, end at opretholde det gode Forhold mellem den dansk-norske Stat og Frankrige samt dets Forbundsfælle Sverige, endog efterat Krigen med Sverige var bleven erklæret. Ludvig XIV maatte derfor tro, at det ved Hjælp af Griffenfeld skulde lykkes ham at formaa den dansk-norske Konge til ikke at gjøre Alvor af Krigserklæringen, og der blev endog, efterat Krigen var kommen i Gang og den danske Hær havde sat sig i Bevægelse, gjort Forsøg paa at aabne Underhandlinger derom. Om disse faar vi Besked i et Brev, som den franske Gesandt Terlon den 15de September tilskrev sin Konge. I dette gjør han først Rede for, hvorledes Griffenfeld optog den franske Konges smigrende Tilbud. Det heder nemlig: "Da Grev Griffenfeld fulgte mig ud fra Kongen, greb jeg Leiligheden til at sige ham, at jeg havde noget at meddele ham, som vilde vise, hvilken Høiagtelse Deres Majestæt nærede for ham. Et Tegn paa denne Høiagtelse, som Hs. Majestæt troede ikke vilde være ham ubehagelig, var at se ham gift med en af Hs. Majestæts Slægtninge. Han mærkede nu, om hvem jeg talte. Han bevidnede mig sin Erkjendtlighed og bad mig takke Hs. Majestæt. Han tilkjendegav mig, at det paatænkte Parti med Prinsesse Louise af Holsten ikke var sluttet, og at, om han end aldrig giftede sig, vilde han dog være stolt af de forbindtlige Følelser, Hs. Majestæt nærede for ham, og at han aldrig vilde være tilfreds, hvis han ikke kunde bringe Kongen sin Herres Interesser til at stemme med Deres Majestæts. Angaaende dette Ægteskab maa jeg sige Deres Majestæt, at det er næsten et Aar siden, at jeg, som af mig selv, har talt til Mademoiselle de la Tremouille derom, men jeg finder megen Utilbøielighed hos hende derfor, skjønt det er det bedste Parti i Riget, og han er velskabt og endnu ung og den hæderligste og rigeste Mand. Men da hun er stolt, har hun, som hun har ytret til mig, Ulyst dertil paa Grund af hans Herkomst. Jeg talte til hende derom endnu ved hendes Afreise til disse Egne (Holsten), og i den Tanke, at hun vilde forlade Hoffet, bad Griffenfeld mig at spørge hende, om hun ønskede nogen Tjeneste af ham, hvilket det vilde være ham en Fornøielse at vise. Jeg har aldrig sagt ham, hvor ringe Tilbøielighed hun viste for dette Parti. Men da han saa, at jeg ikke mere talte til ham derom, hørte han paa de Forslag, som hans Venner gjorde ham om et Giftermaal med Prinsesse Louise, hvilket dog endnu ikke er afgjort, i det mindste ikke fra Griffenfelds Side, hvorimod hun i høieste Grad ønsker det. Man vil nu faa Udfaldet at se, naar Kongen kommer tilbage til Kjøbenhavn. Men jeg ved, at han tusinde Gange vilde foretrække det franske Parti for det tyske, som vil volde ham større Uleilighed, end han ønsker. Jeg ved ikke, om ikke Made-

moiselle de la Tremouille har faaet noget at vide om Deres Majestæts Hensigt, da hun nogle Dage før sin Afreise fra Kjøbenhavn har ladet sig forlyde med, at man havde sagt hende, at Deres Majestæt havde skrevet noget til mig om denne Sag; men da jeg endnu ikke vidste noget herom, svarede jeg hende, at det ikke var sandt". Han fortæller dernæst, hvorledes han havde søgt at formaa Griffenfeld til at gjøre sit til, at Krigen maatte blive indstillet, og denne havde da erklæret, at han vilde ønske, at Sverige maatte fremkomme med Forslag; thi i saa Fald vilde han af yderste Evne stræbe eftre at bringe Sagerne til "en lempelig Afgjørelse". Men Sverige maatte gjøre det første Skridt, for at denne Tilnærmelse skulde kunne finde Sted. Da Terlon ikke forstod, paa hvad Maade dette skulde lade sig iverksætte, maatte han lade det bero, og det hele faldt derfor ganske hen af sig selv.

Dengang disse Forhandlinger mellem Griffenfeld og Terlon foregik, var, vel at merke, Krigen mellen Danmark-Norge og Sverige allerede begyndt, om end ikke i fuld Gang. Vi staar derfor her — som saa ofte ellers i Griffenfelds Livshistorie — overfor en Gaade, som det maa være Fremtiden forbeholdt at løse. Har det kun været et Mundsveir, naar han gav sig en venlig Mine overfor Frankrige og Sverige, eller har han virkelig endnu vovet at tro paa en Udjevning ad diplomatisk Vei? Hvad enten det ene eller det andet var Tilfældet, var hans Optræden en Kamp i det stille mod Kongen og det Krigsparti, som omgav denne. Det staar derfor ikke til at negte, at han havde indladt sig paa et farligt Dobbeltspil, som maatte blive i høieste Grad skjæbnesvangert for ham selv, naar det engang kom for Lyset. Man vil forbauses over, at en kløgtig Statsmand som Griffenfeld, hvis skarpsindige Kritik gjennemtrængte alle Planer, som Venner og Modstandere lagde, kunde hengive sig til en saa sorgløs Forestilling som at tro, at hans Fiender ikke holdt nøie Udkig med alt, hvad han foretog sig.

Der er forøvrigt ingensomhelst Grund til at tro, at Griffenfelds Politik i nogen Henseende var ærligere mod Frankrige, end den t. Ex. havde været overfor Sverige. Flere Træk tyder ialfald hen paa, at han har havt en særlig Fornøielse af at holde sin Beundrer og Ven Terlon tilbedste, og at han ved at hykle Interesse for den franske Konges Anliggender har lokket ud af dennes Gesandt et og andet, som sikkerlig ikke vilde være bleven røbet, hvis vedkommende havde anet, til hvilken uberegnelig Nytte de var for Griffenfelds forskjellige Kombinationer. Men dengang faldt det ikke Terlon ind at tro noget andet, end at denne virkelig mente, hvad han udtalte om Ønskeligheden af et Forbund mellem de nordiske Riger og Frankrige. Efterhaanden, som Knuden strammedes, og man begyndte at indse, at et Brud var uundgaaeligt, blev der vistnok iagttaget større Forsigtighed. Men da forstod Griffenfeld at klare sig paa anden Vis.

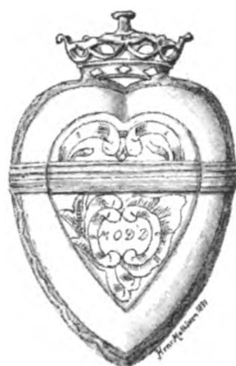
Saasnart Krigen med Sverige viste sig at staa for Døren, lod han nemlig opsnappe saa mange af de Skrivelser, der vexledes mellem den svenske

og den franske Regjering, som han kunde faa fat paa. Af disse indhentede han da Oplysninger, der var ham af største Vigtighed for det paabegyndte Forehavende. Men dette kunde, som rimeligt kan være, kun gaa til en Tid. Da nu den franske Gesandt beklagede sig for Griffenfeld over, at vigtige Breve fra hans Regjering forsvandt paa Veien gjennem Danmark, lod denne naturligvis, som han ikke vidste noget om, hvorledes det var gaaet til; men han selv havde, sagde han, gjort lignende sørgelige Erfaringer om Postgangens Uregelmæssighed og Usikkerhed. For at raade Bod herpaa var han da saa forekommende at tilbyde den franske Regjering at besørge dens Breve til Sverige. Dette Tilbud blev vel modtaget, men ikke synderlig benyttet. Derimod blev alle vigtige Breve ligesom før sendte med egne Bud til Sverige, stundom i tre Exemplarer og ad forskjellige Veie. At Griffenfeld lod opsnappe saa mange som muligt af disse Skrivelser, siger sig selv, og da en Kurer fra Stockholm blev stoppet i selve Kjøbenhavn og frataget de Breve, han havde med, klagede Terlon paany. Griffenfeld svarede ham da, at han ikke kunde bære Ansvaret for andre Breve end de, som gik gjennem hans Hænder. Men Sagen var den, at Griffenfeld helst vilde slippe Bryderiet med at opsnappe dem. Thi det er sikkert nok, at han lod dem aabne og gjorde sig bekjendt med deres Indhold, før han befordrede dem videre. At de for den væsentligste Del var skrevne med Zifre, lagde ham ingen Hindring i Veien, da han for klingende Mynt havde skaffet sig de fornødne Nøgler til deres Tydning. Men det var et lige saa farligt som tvetydigt Spil, han herved indlod sig paa. Saa længe alt gik sin jevne Gang, paaskjønnedes hans Brevbryderi fra høieste vedkommendes Side som en stor og patriotisk Handling. Men neppe var Mistanken mod ham bleven vakt, før ogsaa denne hans Færd skulde blive en af Ankeposterne mod ham.

Ved at gaa saa nøie ind paa disse Enkeltheder er vi paa en vis Maade kommen bort fra Fortællingens Sammenhæng, og Begivenhedernes Rækkefølge er tildels ogsaa foregreben. Imidlertid spiller disse Enkeltheder en saa fremtrædende Rolle i den griffenfeldske Tragedie, at de maa medtages.

Endnu medens Forhandlingerne førtes med den holsten-gottorpske Hertug, kom brandenburgske Gesandter til Kongen med Efterretning om Slagene ved Rathenau og Fehrbellin og med Forlangende om, at nu maatte den dansk-norske Konge forene sin Hær med Kurfyrsten; hvis ikke det skede, vilde han slaa ind paa en anden Vei og slutte Forlig med Sverige. Griffenfeld forstod dog godt, at det ikke var saa farligt bevendt med denne Trusel, som det saa ud til. Thi han vidste meget vel, at den store Kurfyrste havde sat sig Pomerns Erobring som Maal; men dette kunde kun naaes ved den dansk-norske Stats Hjælp. Foreløbig kunde Griffenfeld benytte Ordningen af de holsten-gottorpske Forhold som Paaskud til, at den dansk-norske Konge ikke optraadte paa den aktive Maade i det store Drama, som Kurfyrsten ønskede.

Under 28de Juni udfærdigedes der dog en Kundgjørelse, hvorved det paabødes, at alle svenske Varer i Danmark, Norge og Hamburg skulde beslaglægges, idet der som Grund anførtes, at Sverige havde overfaldet den brandenburgske Kurfyrste, som var den dansk-norske Konges Forbundsfælle, hvorved ogsaa denne var tvunget til at bryde med den svenske Krone. Hermed var den brandenburgske Kurfyrste dog ikke fornøiet. Han lykønskede vel Kong Kristian til, at han havde faaet Ende paa de kjedsommelige Stridigheder med Hertugen af Gottorp; men han pressede dog stadig paa, at man maatte komme ham til Hjælp. Endnu vægrede den dansk-norske Regjering sig ved at efterkomme hans Forlangende. Blandt andet brugte den som Paaskud, at Flaaden endnu ikke var færdig. Skibe havde man nok; men alt, hvad der behøvedes til

49. Hjerteformet Hovedvandsæg af Sølv. Univ. Oldsagsaml.

Flaadens Udrustning, Seil, Tougverk, Ankere m. m., samt Mandskab til den, maatte først komme fra Nederlandene. Dette var ikke ganske overensstemmende med Sandheden; thi den hollandske Eskadre laa, hvad Kurfyrsten godt vidste fra første Haand, allerede udenfor Kjøbenhavn, da dette Svar den 17de Juli blev ham overbragt.

Forøvrigt herskede der Misfornøielse over den dansk-norske Regjerings Holdning ogsaa ved Wienerhoffet, hvor man begyndte at ane Uraad, og man udlod sig med megen Bitterhed over, at den afgjorde sine partikulære Sager under Beskyttelse af Alliancen, medens den intet udrettede for det almindelige Bedste. Navnlig saa man i den danske Konges Optræden en Forklaring til, at ogsaa tyske Stater viste en noget løi Stemning, der ikke spaaede godt for det fælles Foretagende. Det er ikke bleven berettet, hvilke Forestillinger der i denne Henseende er forelagt den dansk-norske Regjering; men de er dog neppe udeblevne.

Den 16de Juli kom Kong Kristian og Griffenfeld tilbage til Kjøbenhavn, hvor der strax med stor Kraft dreves paa Udrustningerne. I den diplomatiske Leir blev der nu et svare Opstuds, saasnart man merkede, at det nu endelig vilde blive Alvor af. Den svenske Gesandt Liliecrona fik paa sin Forespørgsel om, hvad disse Rustninger skulde betyde, det ligefremme Svar af Kongen, at han vilde opfylde sine Pligter mod sine Forbundsfæller, idet han vilde lade sin Flaade forene sig med den nederlandske og sin Landhær med den brandenburgske. De øvrige Magters Gesandter, der endnu i sidste Øieblik søgte at holde igjen, fik ligeledes af Griffenfeld det Svar, at nu var det for sent. Han havde gjort, hvad der stod i hans Magt for at afvende Katastrofen; men Frankrige og Sverige havde sig selv at takke for, at de forenede Riger var drevne over i de krigførende Magters Række. I Geheimeraadets Møde den 3die August blev det besluttet at meddele Kurfyrsten, at nu havde den dansk-norske Konges Hær faaet Befaling til at bryde op og marschere sydpaa. Men en Plan for dens Foretagender kunde først vedtages, naar den havde indfundet sig paa selve Operationsfeltet. Paa samme Tid blev det ogsaa besluttet at imødekomme forskjellige af Kurfyrstens Ønsker, hvorved Forbundet mellem ham og den dansk-norske Konge befæstedes. Men med alt dette blev den endelige Krigserklæring med Sverige endnu ikke udfærdiget, skjønt alt paa det nærmeste var færdigt til en virksom Indgriben. Sandsynligvis har Griffenfeld, som allerede i det foregaaende antydet, endnu næret Haab om en Løsning ad fredelig Vei ved fransk Mellemkomst; men han var dog alene om det, og desuden maatte dette Haab svinde for hver Dag, som gik.

Allerede fra Vaaren 1675 af, da alt tegnede til, at de forenede Riger vilde blive dragne op i den europæiske Krig, havde den dansk-norske Regjering foretaget de mest omfattende Rustninger baade af Hær og Flaade. Man kan med største Sikkerhed paastaa, at aldrig, hverken før eller siden, har den dansk-norske Stat været saa forberedt paa at ride et optrækkende Uveir af, som Tilfældet denne Gang var.

Den danske Hær, som siden Kristian V's Thronbestigelse var bleven bragt op til en tidligere ukjendt Størrelse, og som allerede paa Fredsfod havde en Styrke af 23000 Mand, blev betydelig forøget, dels ved Udskrivninger, dels ved Hvervninger, der dreves i stor Maalestok, navnlig i Nordtyskland. Ved Aarets Udgang bestod den danske Hær af 63 Eskadroner eller 10500 Mand Rytteri, 52 Batailloner eller 31000 Mand Fodfolk og 4 Kompagnier eller 500 Mand Artilleri med 100 Stykker Skyts. Af disse Tropper var omkring Halvdelen hvervede Tyskere. Ogsaa Officerer blev i stort Antal indkaldte fra Udlandet, navnlig fra Tyskland, og det af de forskjelligste Rangklasser fra Generaler og ned til Lieutenanter. Man tænkte ogsaa en Tid paa at skaffe sig en Overgeneral derfra, idet Griffenfeld søgte at formaa den svenskfødte Tysker Otto Vilhelm Königsmarck til at

indtræde i den danske Hær. Denne afslog Tilbudet og foretrak, som vi snart skal se, at overtage Befalingen over den svenske Hær i Tyskland, da Karl Gustav Vrangel traadte tilbage.

Den danske Landhær fik, til Trods for at den i saa betydelig Grad bestod af nationale Elementer, et gjennemført tysk Præg, som den forøvrigt allerede før havde havt, og dette kom den fra nu af og langt nedgjennem Tiderne til at beholde. De fremmede Officerer var gjennemgaaende dygtige Folk, og vi vil i det følgende lære at kjende Navnene paa flere, som udmærkede sig ved forskjellige Leiligheder.

Ogsaa paa Flaadens Udrustning var der anvendt megen Bekostning, og den indtog baade med Hensyn til Skibenes Antal, Materiel og Bemanding og Officerspersonale en smuk Stilling.

Allerede i Tiden efter Enevoldsmagtens Indførelse havde Kong Fredrik III lagt an paa at skaffe den dansk-norske Stat et nyt og kraftigt Søværn, da Flaaden, som havde været hans Faders og Forgjængers Stolthed, under og efter de sidste Krige med Sverige var kommen i temmelig sterkt Forfald. Men da han først og fremst maatte stræbe efter at udbedre Landhæren, der led under endnu større Brøst og Mangler, blev det ikke ret store Bekostninger, han kunde anvende paa Flaaden. Ganske vist havde han dygtige Admiraler i Henrik Bjelke, Kort Adeler og Nils Juel; men de havde ikke stort at rutte med. Betegnende nok for Tilstanden er det, at Regjeringen i 1663, da den havde ladet bygge tre store og skjønne Orlogsskibe, kun saa sig Raad til at beholde det ene, medens den maatte afhænde de andre to til Frankrige. I enkelte Aar byggedes der ret flittigt; men gjennemsnitlig kunde der i Kong Fredriks sidste 10 Regjeringsaar ikke anvendes mere end 70000 Rdlr. til hele Flaaden, saa det var saa vidt, det hele Værn nogenledes kunde bære; ved Fredrik III's Død var Tilstanden derfor maadelig, for ikke at sige jammerlig. Anderledes blev Forholdet ved Kristian V's Thronbestigelse. I de fire første Aar (1670—1674) blev der paa Flaadens Bygning og Udrustning aarlig anvendt tre Gange saa meget som i Fredriks III's sidste Regjeringsaar. I Aaret 1674 talte den saaledes 16 Skibe, der førte over 50 Kanoner, og 15 Skibe, hvis Kanonantal varierede mellem 46 og 8. Blandt de første var de fire mægtige Tredækkere Sofia Amalia, Christianus Qvintus, Prins Georg og Norske Løve, der førte fra 90 til 76 Kanoner. Besætningen til denne Flaade var anslaaet til 8716 Mand; men ved fuld Udrustning talte den dog med Befal og Menige over 10000 Mand. Hertil kom ogsaa en Del Defensionsskibe, som nedenfor nærmere skal blive omtalte under det særlig norske Værn.

Blandt Officererne paa den danske Flaade fæster vor Opmærksomhed sig først og fremst ved Nordmanden Kort Adeler og den i Kristiania fødte danske Adelsmand Nils Juel, af hvilke den første bar et stort Navn for de Bedrifter, han havde øvet og troedes at have øvet i fremmede Lande, medens

den anden hidtil fornemmelig havde været henvist til den mindre opsigtvækkende, men i høi Grad ansvarsfulde Virksomhed som Holmens Chef. Der var endnu ikke mange, som anede, at den stille, bramfri og noget indadvendte Mand var en af de største Helte, som nogensinde har betraadt et Skibsdæk. Foruden disse to maa ogsaa nævnes Rigsadmiral Henrik Bjelke, der dog nu ikke længere førte Kommando, og Viceadmiral Jens Rodsten.

Havde Landhæren ved denne Tid antaget et særligt tysk Præg, saa havde Flaaden i ikke mindre Grad faaet et hollandsk Tilsnit. Efter Enevældets Indførelse, da de danske Adelsmænd ikke længere havde noget Privilegium paa at blive Skibschefer, havde den dansk-norske Regjering indkaldt erfarne Søofficerer fra Holland, der jo ved denne Tid var i Besiddelse af den mest udviklede Marine. Dette skyldes ialfald for en Del Kort Adeler, der jo selv havde gjennemgaaet Skolen i Holland og tiltrods for sin norske Herkomst i mange Henseender var for en Hollænder at regne. Han havde forgabet sig slig i Hollændernes hele Stel, at dette tjente ham som Rettesnor i et og alt, paa samme Tid, som han var tilbøielig til at undervurdere baade Nordmændenes og Danskernes Sømandsdygtighed. Ganske vist har han med Iver og Omhu taget sig af sine norske Landsmænds Uddannelse for Søkrigstjenesten; men de Officersemner, som skaffedes tilveie fra de forenede Riger i hans Tid, var ikke tilstrækkelige til at fylde Rammerne. Vi finder heri Forklaringen til, at en stor Del af Søofficererne (omtrent to Femteparter af hele Officerskorpset), saalænge Krigen varede, var indkaldte Hollændere. Det er Synd at sige, at Flaaden paa denne Tid betragtedes med synderlig velvillige Øine af Befolkningen. Disse Fremmede opførte sig nemlig her med sligt Overmod, at det var de norske og danske Sømænd omtrent umuligt at tjene under og ved Siden af dem, ja, de stillede i sin hensynsløse og brutale Optræden rent i Skygge de indkaldte tyske Landofficerer, som dog heller ikke kunde gjøre Fordring paa at henregnes blandt Vorherres bedste Børn. Til al Lykke skulde Nils Juel, som ikke kunde gaa med paa, at Nordmændene og Danskerne tabte ved Sammenligningen med de hollandske Ulke, efter Kort Adelers Bortgang magte at sætte en Bom for Hollændernes Indflydelse, medens det endnu var Tid; men dette skede dog først efter flere ret alvorlige Sammenstød og Kampe. Hvad der herunder kom til at gjøre Udslaget var, at "Mynheer" ikke havde noget at sige ved Hoffet, hvor man betakkede sig for hans ubehagelige og uslebne Væsen.

Allerede i Begyndelsen af Marts Maaned var man gaaet i Gang med at ruste Flaaden. Efter hvert som Skibene blev tiltaklede, blev de lagte ud paa Reden, og Mandskabet holdtes i Øvelse ved Krydsning i Sundet, Kattegat og Skagerrak. Et Linieskib og nogle Fregatter holdt Vagt i Øresund og Storebelt, og i Mai og Juni Maand overførte Viceadmiral Jens Rodsten med en Eskadre af Linieskibe, Fregatter og Transportfartøier Tropper til Holsten.

I Begyndelsen af Juli Maaned 1675 kom den ved Haager-Traktaten lovede hollandske Hjælpeeskadre, der dog kun talte 7 Krigsskibe, under Befaling af Kommandør Jakob Bincks til Kjøbenhavn, hvor den skulde forene sig med den danske Flaade, saasnart denne var klar til at afgaa til Østersøen. I den Instruktion, som den 28de Juli udfærdigedes for Kort Adeler, blev det bestemt, at den danske Flaade, der skulde staa under hans Overkommando, skulde deles i tre Eskadrer, af hvilke han selv skulde kommandere Hovedstyrken, medens

50. Ølkrus. Figurerne forestiller de fire Evangelister.
Universitetets Oldsagsamling.

de to mindre Eskadrer skulde føres af Admiralerne Nils Juel og Jens Rodsten. En fjerde Eskadre skulde de hollandske Skibe udgjøre; disse stod som nævnt under Kommandør Bincks, der som den fjerde Officer i Flaaden skulde have Adgang til at deltage i alle Raadslagninger. Bincks gjorde vel Paastand om at indtage Rang, umiddelbart efter Adeler, men han maatte give efter. Med denne Flaade skulde Adeler krydse mellem Bornholm og Rügen, optage alle Skibe, som gik fra og til Sverige, med Undtagelse af engelske Fartøier, som ikke førte Krigskontrabande, og forurolige Rügen, Usedom og Wollin, hvor han dog ikke skulde sætte sig fast, med mindre Hæren kunde operere i Forening med Flaaden. Endelig maatte han, hvis han stødte paa en svensk Flaade, der var den danske og hollandske overlegen, enten ikke indlade sig i Slag med den, "eller heller efter yderste Evne paa alle mulige Maader saa god og fornuftig Anstalt gjøre, at vores

Flaade ikke i Utide ved en utimelig Bravour forgjæves hazarderes og i Fare sættes.“ Denne Bestemmelse blev dog ogsaa gjentagen i alle de Instruxer, som senerehen under Krigen blev udfærdigede for de danske og hollandske Admiraler.

Den 8de August 1675 gik Adeler ombord paa sit Admiralskib, Tredækkeren Prins Georg, og den 13de stod Flaaden, der talte omkring 20 store Skibe, under Seil til Østersøen. Nogle Uger senere blev Admiral Markvard Rodsten med 3 Linieskibe, 2 Fregatter og nogle hollandske Skibe sendt til Kattegat for at sikre Farten mellem Danmark og Norge samt for at true Gøteborg.

Samme Dag, som Adeler afseilede, forlod Kongen og Griffenfeld Kjøbenhavn for at reise til Hæren, der laa leiret udenfor Rendsborg. Saasnart de den 15de August var ankomne herhen, vilde Kongen strax bryde op; men Griffenfeld lagde en Dæmper paa Kongens Utaalmodighed, idet han før Opbrudet fra Rendsborg vilde have flere Sager ordnede. Han forestillede ham derhos, at før der kunde være Tale om at rykke over den pomerske Grænse, maatte man have bragt paa det rene, hvilken Stilling den hannoveranske Hertug vilde indtage. Thi denne stod i Forbund med Frankrige og Sverige, og gik det den danske Hær ilde, vilde han utvivlsomt gribe ind i Begivenhederne med de 9000 Mand, som han holdt i Beredskab. I Virkeligheden befandt Hertugen, der var en Broder af Enkedronning Sofia Amalie, sig i en vanskelig Stilling, og for at gjøre Enkedronningen tillags maatte Griffenfeld hjælpe ham ud af denne. Han aabnede derfor Underhandlinger med ham, men disse, som førtes af den tidligere omtalte Gesandt i Sverige, Simon de Petkum, drog ud. For at paaskynde deres Afslutning blev Fredrik Ahlefeld den 22de August sendt til Hannover. Ogsaa med Kurfyrsten af Brandenburg vilde Griffenfeld have et fastere og mere betryggede Forbund knyttet, før der erklæredes Sverige Krig; men denne var klogere end som saa. Han lod Griffenfeld høre, at det var hans Haab, at den dansk-norske Konge nu vilde være rigtig snar i Vendingen, saa man kunde indhente, hvad der hidtil var bleven forsømt, og han lovede selv at indfinde sig ved den danske Hær, naar den var kommen til Möln i det Lauenburgske.

For hver Dag, som gik, blev Kongen mere og mere utaalmodig over den Uvirksomhed, som han ved Rigskantslerens hele Holdning var fordømt til. Han fattede Uvillie mod ham, og Krigspartiet, der helt og holdent havde Kongens Øre, pustede naturligvis til hans Misnøie, der snart ogsaa skaffede sig Luft. Dagen før Ahlefeld reiste til Hannover, fik Griffenfeld en ganske alvorlig Skrabe, idet Kongen forelagde ham en Haandskrivelse, hvori han paa en indtrængende Maade lod ham vide, hvad han havde at lægge ham til Last. Denne Skrivelse*) var saalydende:

*) En Afskrift af Kongens egenhændige Koncept, hvori tre af Punkterne er overstregede af Kongen selv, blev i Mai Maaned 1676 fremlagt for Griffenfelds Dommere. Den er be-

"Jeg har endelig paa en Gang med disse hosfølgende Punkter ret villet lade Eder vide paa en Gang mine inderste Tanker, og hvad mig misfalder.

1. Jeg vil have mine Generaler og Officerer maintenerede (holdte i Ære), og at de til ingen anden skal være attacherede (knyttede) eller af nogen dependere (afhænge) uden af mig selv, i hvem det end være kunde.

2. Jeg vil og, at enhver, udi hvad Charge de og er, skal bestille sit Embede, og ikke en dirigere dem allesammen, hvilket ingen uden mig selv tilstaar og vedkommer.

3. Tager Eder ikke selv mere Authoritet og Respekt til uden i det, som Eders Embede vedkommer, og gjør mig ikke al Ting, som dog endelig skal være, for umuligt.

4. Tager Eder i Vare, at I ikke udi min Nærværelse beordrer noget, som jeg først burde resolvere, og, naar jeg siger noget, da hjælper mig udi mine Tanker; bringer mig ikke først paa en Sentiment (Mening) og bringer mig da siden paa en anden Mening igjen.

5. Jeg kan ikke vel fordrage for vidtløftige Ræsonnements og Veltalenhed. Naar I vil sige mig noget, eller jeg adspørger Eder om noget, saa sig mig kun Eders Sentiment; for store Ræsonnements er imod mit Humeur, og at gjøre Contradictioner (Modsigelser) eller Relationer (Beretninger) kan jeg ikke omgaas med.

6. Tager Eder i Vare for Flatterier (Smigrerier) og konsiderer, at alt, hvad baade den ene og den anden gjør Eder, er ikke saa meget for Jeres Skyld som for deres egen Interesse eller smaa Intrigers Skyld, i hvem det maa være, høie eller lave.

7. I faar at holde over, at ingen tager usømmelig Skjænk eller Gave, eftersom det maaske er Eder nok bevidst, at jeg udi Begyndelsen af min Regjering ikke kunde taale det, og at jeg forbød det, dog ikkun mundtlig.

8. Jeg vil og, at de Breve, som kommer enten fra Kurfyrsten eller vore Allierede, saa og fra Norge og Danmark eller fra Generalspersoner, saafremt de ikke ere skrevne i Ziffre, strax vorde mig tilsendte; at være den sidste til at vide, hvad der passerer, lader ikke vel.

9. (Er efter Hans Kongelige Majestæts allernaadigste Befaling udeladt).

10. I gjør og vel i, at I ikke altid rekommanderer dem, som Eder tilhører eller af Eder dependerer. Overiler mig ikke, jeg maa have Tid at resolvere mig, og kommer saa ikke igjen, naar engang er resolveret.

11. (Er efter Hans Kongelige Majestæts allernaadigste Befaling udeladt).

12. Jeg har tidt nok sagt, at man skulde i Tide søge flere gode Officerer til Lands og Vands. Nu falder al Ting kostbarere; men da attenderede (agtede) det ingen.

---

kræftet af Kristofer Lindenow og Fredrik Wulf. Om Skrivelsen blev Griffenfeld forelagt, eller om Kongen har indskrænket sig til at oplæse den for ham, kan ikke bestemt siges. Det første synes dog rimeligst, da Konceptet bærer Griffenfelds Paategning.

13. Jeg ser ikke, hvortil de Debats, Ræsonnements, og de saa ofte om en Materie gjørende Repetitioner synderlig tjener, dem jeg selv lettelig kan resolvere, uden til at gjøre Folk for meget vis, eller og til at spilde Tiden, som dog er helt kostbar.

14. Af alle Omstændigheder fornemmes nok, at man intet æstimerer militære Affærer, og søges kun alle Midler og Veie at gjøre mig kjed deraf. Men dette faar jeg dog at sige, at det gaar Dem ikke an, for jeg vil være, hvor min Armé er, og hvor meget er af Consideration (Betydning) at bestille, og derfor vil jeg ikke separere (forlade) Hæren.

15. I vil endelig gjøre al Ting og vide al Ting, saa det synes, jeg at have Navnet alene og I al Direktionen og Reputationen (Æren) efter som man mere søger Jer end mig; for de, som I vil godt, hjælper jeg, og de, som jeg vil godt, tænker I ikke paa eller erindrer mig engang derom.

16. (Er efter Hans Kongelige Majestæts allernaadigste Befaling udeladt.)

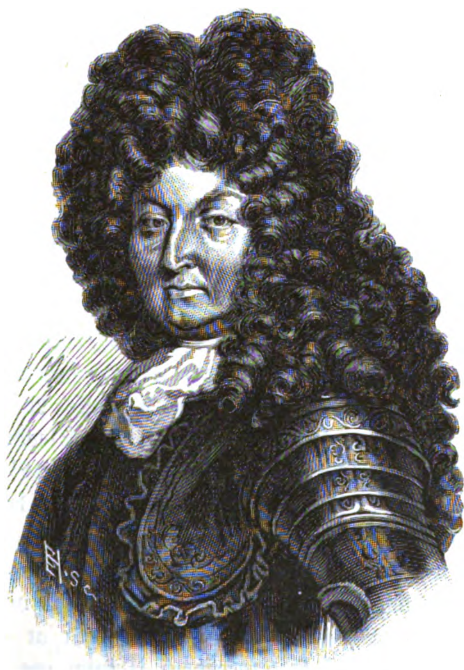
Disse Punkter har jeg villet lade Eder vide, eftersom det ellers i Længden vilde falde mig for kjedsommeligt det længer at taale. Jeg haver det derfor skriftlig opsat, saasom jeg nok kjender min Natur, at jeg ikke mundtlig skulde kunne sige Eder dette uden nogen Iver eller Emportement, (Hidsighed) saa vil jeg ei heller tale med Eder om dette Dont. I retter Jer vel selv efter dette, ellers er Eder nok bevidst, at jeg bærer al den Omhu for Eders Avantage (Gavn) som Eder tjenlig være kan. Jeg haver gjort det hidind til. Jeg vil og bevise Eder det fremdeles, og forbliver jeg Eder naadig som tilforn. Gjører I kun i Guds Navn vores Affærer, jeg vil gjøre Eders igjen.

Rendsborg d. 21de Aug. 1675".

Det fortælles, at Griffenfeld skal have søgt at retfærdiggjøre sig, da han modtog denne Irettesættelse, men at Kongen ikke engang lod ham komme tilorde, idet han sagde, at det hele skulde være glemt og opgjort fra hans Side i og med dette. Men han vilde bede og haabe, at han for Fremtiden rettede sig efter den givne Advarsel. Forholder dette sig saa, — og der synes ikke at være skjellig Grund til at drage det i Tvivl, — maa man vel indrømme, at Kongens Optræden baade vidner om Hjertelag og Selvovervindelse, ja selve Tonen, hvori Reprimanden er holdt, kan neppe siges at være den bydende Herskers, men snarere den saarede Vens og Kamerats. I ethvert Fald har man ikke Ret til, som enkelte af Griffenfelds Biografer har gjort, at haane Kongen for hans Mangel paa Begavelse og karrikere hans Anskuelser om Kongens Magtomraade, allermindst naar man paa samme Tid fremhæver, at hans Optræden var dikteret af Griffenfelds Uvenner og deres Bagtalelser.

Der kan ikke være Tvivl om, at Griffenfeld efter dette Udbrud ikke længere vovede at sætte Kongens Utaalmodighed paa Prøve, og allerede et Par Dage efter satte Hæren sig i Bevægelse. Den 30te August ankom den

til Møln i Lauenburg, hvor Kongen et Par Dage ventede paa, at Kurfyrsten efter Løfte skulde indfinde sig. Dette skede dog ikke. Alligevel udstedte den dansk-norske Konge herfra Krigserklæring mod Sverige, og denne ledsagedes af et af Griffenfeld forfattet Manifest, hvori der gjordes Rede for Grundene til dette Skridt. Umiddelbart derefter rykkede Hæren ind i Mecklenburg, hvor Kurfyrsten et Par Dage efter kom Kongen imøde ved Roggendorf. I Gadebusch fandt der en Sammenkomst Sted mellem de to Fyrster, som her i Griffenfelds Nærværelse mundtlig drøftede de nærmere Betingelser

51. Kong Ludvig XIV af Frankrige.

for Vaabenforbundet og Krigsplanen. Derefter rykkede den danske Hær frem mod Wismar, som den nærmede sig paa en halv Mils Afstand. Her standsede den foreløbig sin Fremrykning.

Da det rygtedes i Stockholm, at Nederlandene havde erklæret Sverige Krig, modtoges Efterretningen med stor Koldsindighed. I Regjeringskredsene begyndte man saa smaat at gjøre op en Beregning over, hvor stor Nettogevinst "dette tossede Misgreb af Hollænderne" — som dette Skridt kaldtes — vilde indbringe den svenske Statskasse, idet man naturligvis strax vilde

lægge Beslag paa de hollandske Skibe og Varer, som befandt sig inden Sveriges og de svenske Provinsers Omraade. Men den Seiersglæde, som saaledes optoges paa Forhaand, skulde blive dyrt betalt. Det viste sig nemlig, at Hollænderne havde forstaaet at bringe sine Skibe og sit Gods i Sikkerhed før Fredsbruddet, og efter dette indtraf der til Sverige den ene Jobspost efter den anden. Man hørte, at den dansk-norske Stat rustede af alle Kræfter, og at en Hær allerede stod i Holsten, medens en anden samledes paa den norske Grænse. Ogsaa dette Budskab modtoges med en vis Ligegyldighed, da man haabede paa de svenske Vaabens Fremgang i Nordtyskland. Man svælgede rent i opdigtede Tidender om, hvilke Seire den vrangelske Hær havde vundet. Men da naaede Efterretningen om Svenskernes Nederlag ved Fehrbellin til Sverige, og Rygtet overdrev som sædvanlig de lidte Tab i overvættes Grad. Ved dette Skrækkens Bud var det, som der lagde sig en isnende Frostnat over hele Sverige, og den dybeste Nedslagenhed afløste den overgivne Glæde, som nys før havde herstet i Rigets høieste Kredse. Selv Rigskantsleren blev rent menneskesky af Skræk og nagende Selvbebreidelser over det indtrufne. Den eneste, som under alt dette beholdt Fatningen, var den unge Konge Karl XI selv, som hidtil havde været en livsglad, fornøielsesløsten Ungherre, der ikke havde befattet sig stort med Statens Anliggender. Men han viste sig nu med et som en moden og kraftig Personlighed. Med Iver og Virkelyst gav han sig strax ifærd med Udrustningen af Folk og Skibe, som skulde sendes til Tyskland. Han udviklede herunder sin Slægts hele ubændige Energi, og denne skulde ogsaa staa en haard Prøve under alle de Vanskeligheder, som optaarnede sig. Overalt mødte han Seighed og Slendrian. Enhver vilde gaa efter sit eget Hoved. Enhver saa kun paa sit eget Bedste. Det viste sig kun altfor godt i alle Styrelsens Enkeltheder, hvilke bedrøvelige Mangler der havde klæbet ved Formynderregjeringens hele Stel. Intet Under derfor, at der fra nu af kastedes en dyb Skygge af Mismod over Kongens Sjæl, som aldrig skulde fortone sig. Han blev fra en jovial omgjængelig Yngling en vranten Særling, som snart ingen skulde formaa at gjøre rigtig tillags.

Til Kroningen, som skulde foregaa i Upsala om Høsten 1675, var Rigsdagen samlet. Paa denne herskede der et sterkt Misnøie med den Politik, som Formynderregjeringen havde fulgt, og som havde drevet Riget ind i en Krig, hvis Udgang ikke var let at forudse, men ialfald neppe vilde blive til Sveriges Gavn. Stænderne drog derfor Formynderstyrelsen til Ansvar, og der blev nedsat en Kommission, som skulde undersøge dens hele Færd. Men Rigsdagen viste sig dog paa samme Tid meget imødekommende overfor Kongens Ønsker, idet den gik ind paa, at nye og store Skatter skulde paalægges, og at Udskrivningen skulde foretages efter den mest omfattende Maalestok. Saasnart Kongen var kronet, drev han med fornyet Kraft og Iver paa Udrustningerne. Han satte sin Lid til, at det skulde lykkes ham at faa Flaaden bragt i

feilklar Stand og affendt med Undsætningstropperne til Pomern, før den forenede danske og hollandske Flaade kunde løbe ud.

Den svenske Flaade, som skulde tælle 50 Seilere med 10000 Mands Besætning, havde længe været under Udrustning ved Dalarø (i Stockholms Skjærgaard). Allerede i Midten af Juli Maaned hed det sig, at 2000 Mand var færdige til at gaa ombord, og inden Maanedens Udgang skulde 40 fortrinlige Skibe med 8000 Matroser og 4000 Mand Landgangstropper være under Seil. Men det gik ikke saa rapt. De høie Herrer i Raadet havde det mere travlt med at passe paa sine Kollegaer end at varetage sin egen Dont; først i Begyndelsen af September Maaned indberettede Rigsadmiralen til Kongen, som begyndte at blive mere og mere utaalmodig, at nu kunde han drage afsted. Men det var nok ikke saa; ialfald fandt han snart paa nye Udflugter, og Flaaden blev liggende der, den laa. Men nu blev Karl XI vred og i sit lynende Sinne skrev han til Rigsadmiralen, at han fandt, at det var baade Spot og Skam, at han ikke vovede sig i Søen. Han paalagde ham derfor paa det bestemteste, at han ufortøvet skulde forføie sig afsted med 27 Skibe eller saa mange, han kunde faa klargjorte, saa fik Resten komme efter, som det føiede sig. Da dette ikke hjalp stort, reiste han selv afsted til Dalarø for at paaskynde Arbeiderne, og han lod Rigsadmiralen vide, at han skulde drage ham til Ansvar for alt, hvis han nu ikke rappede sig. Men neppe var Kongen borte, før det hele atter slaknede af, og nye Formaninger maatte affærdiges fra allerhøieste Sted. Først den 9de Oktober, da Karl XI stod i Begreb med at begive sig til Hæren paa den norske Grænse, fik han den glade Efterretning, at nu stevnede hele Flaaden for en gunstig Bris og for fulde Seil ud mod den aabne Sø.

Det var overvættes store Interesser, som nu stod paa Spil for den svenske Konge, og disse var afhængige af, at Flaaden i Tide kom til at løbe ud. Denne skulde nemlig slaa den danske Flaade, der, saa længe Hollændernes Undsætning ikke var ankommen, var den meget underlegen. Derefter skulde den afstænge Sundet og føre Wrangel med hans Rytteri og en Del af Fodfolket over til Sjæland, hvorved den danske Hær vilde nødes til at trække sig ud af Tyskland. Mindre svenske Eskadrer skulde blokere Elbens og Weserens Mundinger, hvorved man haabede at skaffe de svenske Hære i Nordtyskland Luft.

Men selv om disse sangvinske Planer maatte ryge i Lyset, saa beroede Svenskernes hele Stilling i Tyskland paa Flaaden og den Undsætning, den kunde bringe. Hæren i Tyskland var efter Nederlaget ved Fehrbellin bragt i den største Vanskelighed efter at være trængt ind paa svensk Pomerns Omraade igjen. Feltmarskalk Wrangel, der var syg paa Legeme og Sjæl, ønskede intet hellere end at nedlægge Kommandoen i yngre, kraftigere Hænder; men det var vanskeligt at skaffe ham en Eftermand, som var Stillingen voxen, i Særdeleshed, da der var liden Enighed mellem de befalhavende. Hertil kom,

at Hæren led Mangel paa alt, da man ikke havde havt Omtanke eller Foretagsomhed nok til at indrette ordentlige Magasiner. Meget bedre var heller ikke Svenskernes Stilling i Bremen, hvor Feltmarskalk Henrik Horn førte Kommandoen over en sterkt svækket Afdeling.

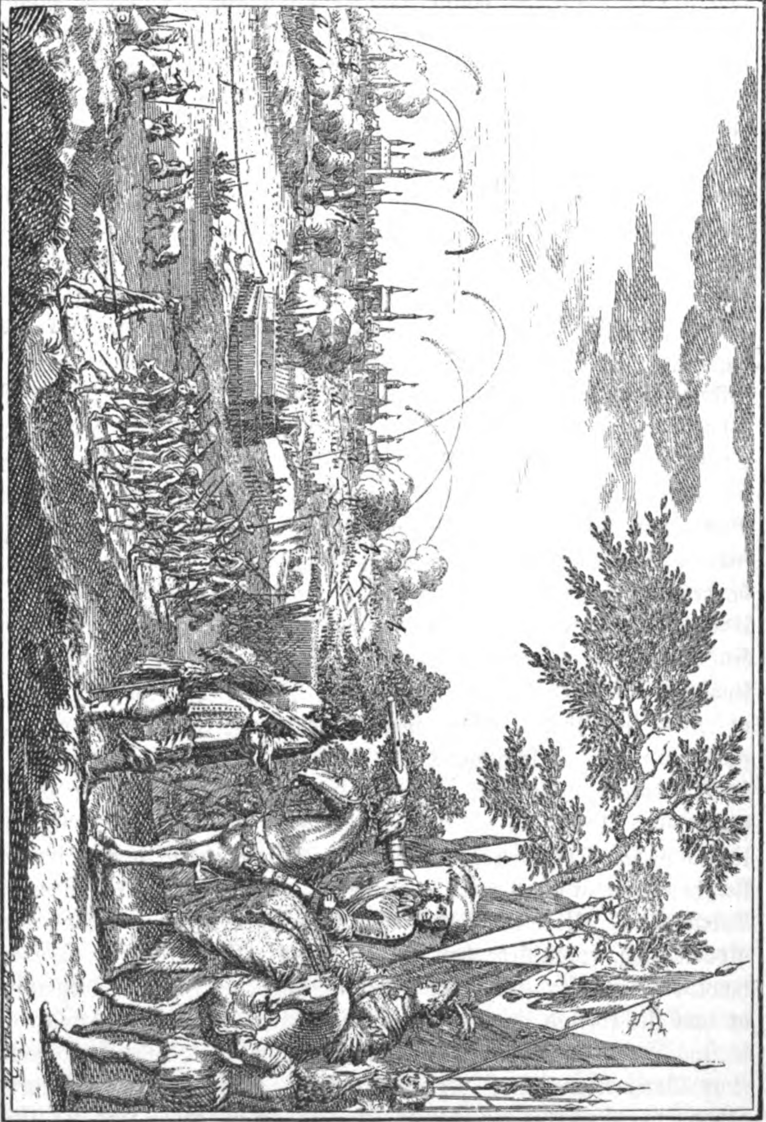
Under disse Forhold satte Svenskerne sin Lid til de tyske Fyrster af Sachsen, Bayern og Hannover, med hvem der nys før var sluttet et Forsvarsforbund til Værn for den svenske Magt i Tyskland. Ved Indgaaelsen af dette havde man særlig havt Brandenburg for Øie. Men ogsaa denne Støtte svigtede, saasnart det gik den bagvendte Vei med Svenskerne. Kurfyrsterne af Bayern og Sachsen erklærede sig for neutrale, og den 11te September indgik ogsaa Hertug Johan Fredrik af Hannover paa at holde sig udenfor Krigen mod at fritages for Brandskat og Indkvartering, sikres Beskyttelse mod sine tidligere Forbundsfæller Frankrige og Sverige og erholde sin Anpart af Bremen og Verden, naar Sverige var bleven nødt til at give Slip paa disse Besiddelser. Mod disse vendte nu Hertugerne af Lüneburg og Biskop Bernhard Galen af Münster sig, og inden Aarets Udgang var alle faste Punkter her med Undtagelse af Carlsburg (det nuværende Wilhelmshafen) og Stade, hvor Feltmarskalk Henrik Horn fremdeles forsvarede sig, rømmede af Svenskerne.

I Nærheden af Wismar var den danske Hær bleven staaende, medens Kong Kristian og Kurfyrsten forhandlede om, paa hvilken Maade deres fælles Optræden mod Sverige skulde foregaa. Den 25de September afsluttedes da Forbundet, der gik ud paa, at de to Magter skulde operere i Fællesskab mod Fienden, saa længe denne Krig varede. Ingen maatte slutte særskilt Fred eller Vaabenstilstand; men Krigen skulde fortsættes saa længe, indtil Sverige havde givet Danmark Skaane, Bleking og Halland tilbage og gjort Afkald paa Toldfrihed i Sundet, og Kurfyrsten havde faaet svensk Pomern. Dog skulde den dansk-norske Konge have Rügen og Wismar.

Nu først tog de egentlige Operationer sin Begyndelse. Wrangel havde strax før overladt Befalingen til General Otto Vilhelm Königsmarck. Denne havde med den svenske Hovedstyrke, der talte 11000 Mand, taget Stilling en Milsvei fra Damgarten ved Rechnitzfloden, der skiller Pomern fra Mecklenburg, medens en mindre Styrke havde besat den 3 Mil søndenfor liggende Fæstning Tribsees. Den danske Hær rykkede nu frem mod Kønigsmarck, medens Brandenburgerne truede ham i Ryggen. For ikke at blive omringet trak Königsmarck sig tilbage til Stralsund (6te Oktober). De forenede Hære rykkede efter. Samme Dag, Königsmarck tiltraadte sit Tilbagetog, blev Tribsees stormet af Tyderne under Skotten Duncans Kommando. Nu vilde Kurfyrsten, at den danske Hær skulde hjælpe ham med at erobre de Fæstninger, Svenskerne havde i Pomern. Men dette modsatte Griffenfeld sig. Saapas kjendte han nemlig Kurfyrsten, at denne nok var istand til, naar han havde opnaaet, hvad han vilde, at give sine Forbundsfæller en god Dag. Han overbeviste sin Herre om Nødvendigheden af at erobre Byen Wismar, der med sin

dominerende Beliggenhed var en Trusel mod Danmarks Sikkerhed, saa længe den var i Svenskernes Hænder. Efterat et Forsøg paa at tage Stralsund ved Overrumpling var mislykket, og det viste sig, at det udsugede Pomern ikke kunde føde Hærene, trak den danske Konge sig i Midten af Oktober Maaned tilbage fra Stralsund og rykkede ind i Mecklenburg, idet han overlod det til Kurfyrsten selv at erobre Pomern. I den kurfyrstelige Leir udlod man sig med Bitterhed om "visse Folk, som ikke vilde, at Krigen skulde bringes til Ende saa hurtigt som muligt", ja, man vilde vide, at Griffenfeld havde lovet Enkedronningen og Terlon, at Svenskerne ikke skulde drives til det yderste. Ogsaa Kurfyrsten nødtes til at opgive Beleiringen af Stralsund. I Stedet vendte han sig mod Greiffenhagen, Wolgast og Stettin. De to første blev tagne, men da hans Hær var sterkt medtagen af Sult og Frost, maatte han opgive Angrebet paa den sidstnævnte By og lade Tropperne for en større Del gaa i Vinterkvarter.

Den 23de Oktober stod den danske Hær atter udenfor Wismar. Denne Fæstning var saavel ved sin Beliggenhed som ved sine Værker fortrinlig beskyttet; dens Besætning bestod af 1200 Mand Fodfolk, 200 Ryttere og 1000 Borgere og stod under Kommando af Guvernøren Gustav Wrangel og Oberst Gustav Karlson. Paa samme Tid, som den danske Landhær leirede sig udenfor den, afspærredes Indløbet til Fjorden af en dansk Eskadre. Byen, der var udmerket rustet og rigelig forsynet med Levnetsmidler, forsvarede sig med stor Tapperhed, og Besætningen trodsede modigt det Bombardement, som Danskerne aabnede i Slutningen af Oktober. Flere af Udenverkerne blev dog snart tagne med stormende Haand. Kønigsmarck søgte fra Stralsund af at bringe Byen Undsætning og Tilførsel. Men han stansedes af Karl Arenstorff og Prinsen af Hessen-Homburg og nødtes til at trække sig tilbage. Men tiltrods for denne Fremgang saa det ikke videre godt ud i selve Beleiringshæren. Wismar ligger nemlig omgivet af et vidstrakt Morads. Arbeidet i de vandfyldte Løbegrave, der yderligere vanskeliggjordes ved et raakoldt og fugtigt Veirlig, medførte stor Sygelighed og Dødelighed, og som Følge heraf sank Modet hos Generalerne, som før havde været saa kjæphøie overfor Griffenfeld. De søgte derfor at formaa Kongen til at hæve Beleiringen. Men nu satte Griffenfeld sig derimod. Skjønt han selv var alvorlig syg, forestillede han Kongen, at det vilde være Spot og Skam, om man hævede Beleiringen, fordi der herskede Sygdom i Hæren. Generalerne mente, at han ikke forstod sig paa Krigsvæsen, men Griffenfeld svarede, at saameget forstod han, at Generalerne i Anlægget af sine Løbegrave havde begaaet store Bommerter. Der vexledes knubbede Ord, og en af Generalerne slog endog paa Sværdet overfor Griffenfeld; men denne lod sig ikke forbløffe. Resultatet blev, at Hæren blev staaende, hvor den stod. Den 13de December, da der var skudt Aabning i Muren paa det Citadel, som beherskede Byen, stormede Danskerne det, og ihvorvel et Par Anfald afsloges, lykkedes det dog den tapre Nils Rosenkrantz at tage det. Nu aabnede Fæstningens Komman-

52. Wismars Indtagelse. Efter Friedenreich.

dant Underhandlinger, og disse endte med, at Byen og Fæstningen overgaves til Danskerne, mod at Besætningen, der var smeltet sammen til Halvdelen, fik fri Afmarsch til Stralsund. Den 15de December holdt Kongen og Dronningen, der nogle Dage i Forveien var kommen til Leiren, sit Indtog i Fæstningen. Ved det Gilde, som om Aftenen holdtes paa Byens Raadhus, drak Kongen Griffenfelds Skaal med de Ord: "Uden ham sad Vi ikke her". Nogle Dage efter gav han ham et Slags Bevis paa, at han atter var ham bevaagen, idet han lovede ham at opfylde ethvert Ønske, han maatte have at fremsætte.

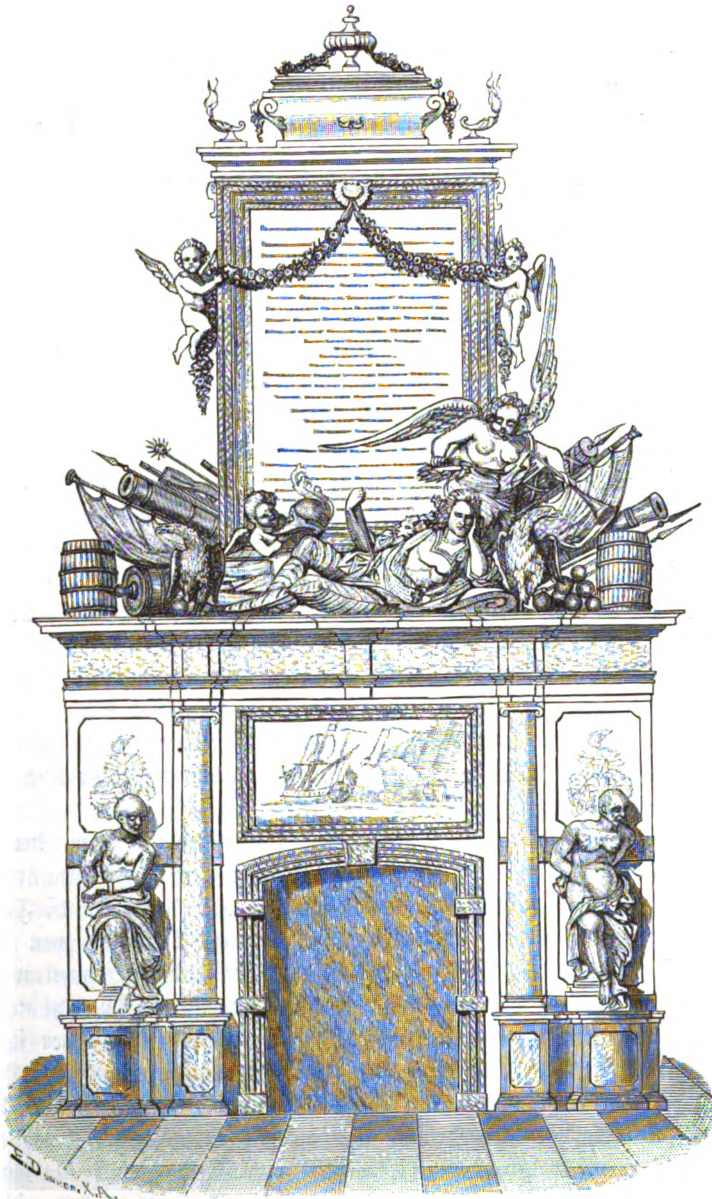
Efter Wismars Erobring vilde Kong Kristian, der havde faaet Blod paa Tand, helst have fortsat Felttoget og rykket frem mod Stralsund. Saasnart Kurfyrsten af Brandenburg merkede det, vilde ogsaa han passe paa at smede, medens Jernet var varmt. For nu at vinde Griffenfeld for et Vinterfelttog i Pomern, hvor den danske Hær skulde sættes til at kradse Kastanjerne af Ilden, forlenede Kurfyrsten ham med Øen Wollin og lovede derhos at skaffe ham Rügen. Griffenfeld modtog med Taknemmelighed disse Beviser paa Kurfyrstens Velvillie, hvis Hensigter han dog fuldstændig gjennemskuede. Men derfor ansaa han sig ikke for at være forpligtet til at gaa hans Erender, ja han skal endog have udtalt, at Danmark maatte vel tage sig i Agt for at styrke Brandenburg, som engang maatte blive dets Dødsfiende. Om hans Ord virkelig faldt saaledes, faar staa derhen; men i denne Form kom de Kurfyrsten for Øre, og fra denne Stund af var han afgjort Griffenfelds Uven. Hans Gesandter ved det danske Hof fik Befaling til at arbeide sammen med det Parti, som stræbte efter at faa Kantsleren styrtet. Hvad der end kan udsættes paa Griffenfelds Færd i forskjellige andre Henseender, staar det ikke til at negte, at hans Optræden ved denne Leilighed var dikteret af sandt Fædrelandssind. Han vidste nemlig, at den svenske Konge samlede to Hære i det sydlige Sverige, og med disse var det hans Agt, saasnart Øresund tillagdes, at foretage en Landgang paa Sjæland. For at afvende denne Fare gav han sig ikke, før han igjen havde faaet Kongen til at trække sig tilbage indenfor Danmarks Grænser med den største Del af Hæren. Kun i Wismar og Rostock efterlodes nogle mindre Afdelinger, ligesom Karl Arenstorff med et Korps fik Befaling til at tage Stilling i Holsten for at dække Sydgrænsen. Umiddelbart før Jul kunde Kong Kristian, ledsaget af Griffenfeld, holde sit Indtog i Kjøbenhavn, hvor de modtoges af Befolkningens jublende Hyldest.

I den vestlige Del af Østersøen havde den danske Flaade, der den 13de August havde stukket i Søen under Kort Adelers Kommando, spillet Mester. Den satte først Kursen mod Bornholm, men gik derpaa imod Vest og kastede i Slutningen af August Maaned Anker mellem Møen og Rügen. Paa Udreisen skulde Adeler efter Kongens Befaling søge at tage et svensk Krigsskib, der sagdes at være paa 60 Kanoner, og som laa ved Wismar; derhos skulde han gjøre Landgang paa Rügen og angribe Søbatteriet Hvalfisken

udenfor Wismar. Adeler fandt det ikke raadeligt at efterkomme denne Befaling, da han fandt, at de Fordele, som kunde opnaaes, ikke stod i noget Forhold til den store Resiko, han maatte staa. Derimod lod han en Del af Mandskabet paa Flaaden gjøre Landgang paa den vestenfor Rügen liggende lille Ø, Tornebusken kaldet. For en Del havde denne Uvirksomhed ogsaa sin Grund i, at han kunde antage at blive overrumplet af den overlegne svenske Flaade, som nu hvert Øieblik kunde ventes i Søen. Hertil kom ogsaa, at Veiret som sædvanlig paa denne Aarstid var uroligt og stormende; saavel i September som i Oktober maatte Flaaden udstaa flere voldsomme Storme, hvorunder især de hollandske Skibe led adskilligt. Paa samme Tid udbrød der ombord paa Skibene en smitsom Syge, der snart antog en meget foruroligende Karakter.

Den svenske Flaade, der under Rigsadmiral Stenbocks Kommando skulde bringe Soldater til Pomern og undsætte Wismar, var i tre Eskadrer gaaet tilsøs den 9de Oktober. Men det skulde snart vise sig, at den var meget slet kommanderet, og dens Bevægelser hemmedes i høi Grad ved Mangel paa Samarbeide mellem Eskadrecheferne. Da den i Midten af Maaneden endelig var kommen ud i aaben Sø, blev den paa Høiden af Gotland overfalden af de samme Storme, som havde herjet den danske Flaade paa dens Ankerplads mellem Møn og Rügen. Under disse blev Skibene adsplittede, nogle mistede Ankere og Toug, og ombord paa Flaaden udbrød der Skibsfeber, der gjorde mere end Halvdelen af Mandskabet udygtigt til Tjeneste. Da Admiralen under disse Forhold ikke saa sig istand til at udrette noget, lod han efter Beslutning, fattet i Skibsraad, Flaaden løbe ind under Dalarø, hvor den den 20de Oktober lagde sig for Anker.

Den danske Flaade, til hvis Forsterkning flere Skibe udrustedes, forlod den 22de Oktober sin Ankerplads, seilede nordefter og lagde sig under Stevns. Ved Ankomsten derhen havde Kort Adeler allerede været syg paa halvfjerde Uge. Selv antog han, at han var smittet af den Farsot, som herjede paa Flaaden, men sandsynligvis var hans Helse dog før undergravet af alle de Strabadser, han havde udstaaet i sine yngre Aar, og af den sterke Spænding, som de sidste Maaneder havde medført. Han havde imidlertid gjort op med sig, at hans sidste Time ikke var langt borte. Allerede den 17de Oktober havde han nydt den hellige Natverd; men han stred dog imod, saalænge han orkede. Det var endnu hans høieste Ønske at maatte komme Fienden under Øine; men det skulde ikke opfyldes. Den 30te Oktober lod han Flaaden lette Anker og seilede op til Dragør, i den Hensigt at faa friskt Mandskab fra Kjøbenhavn. Men det blev daarligere og daarligere med ham, og den 2den Novbr. overgav han Kommandoen over Flaaden til Nils Juel, tog Afsked med Officerer og Mandskab og blev bragt i Land. Han kom til sit Hjem om Aftenen og modtog al den Pleie, som det var muligt at forskaffe ham; men Lægernes Kunst stod her magtesløs. Den 5te November om Morgenen Kl. 8 sov han ind. Tre

53. Kort Adelers Gravmonument.

Maaneder efter blev han med stor Høitidelighed bisat i Holmens Kirke; men ti Aar efter flyttedes hans Lig til et Gravkammer i Frue Kirke, der prydedes med et stort og kostbart Monument, som bar en brammende latinsk Indskrift. I denne heder det, at han var "Tyrkerne en Skræk, Barbarerne en Rædsel, Kandia et Skjold, Venetianerne en Mur, Hollænderne en Hæder, Nordmændene en Ære, den danske Sømagt en Pryd og et Underverk i Norden".

Vi vender os nu til Norge, paa hvis Grænser der i de Maaneder, som var forløbne siden Krigens Udbrud, ogsaa havde fundet nogle Sammenstød Sted. De Operationer, som her foregik, havde dog en temmelig selvstændig Karakter og staar ikke i egentlig Sammenhæng med det store Skuespil, som var opført paa det tyske Krigstheater. Men ligesom de Begivenheder, som var foregaaede paa dette, kun danner Indledningen til nye, større Foretagender, kan det samme ogsaa siges at være Tilfældet med den norske Hærs Bevægelser paa Grænserne mod Sverige.

For ikke at gaa længere tilbage, havde der baade under Hannibalsfeiden og under Krigene mod Karl Gustav hos den norske Nation ytret sig Tendenser, som ikke tydede hen paa, at den var besjælet af den absolute undersaatlige Hengivenhed for Kongehuset, der i denne Tid og længe bagefter afgav den eneste rette Maalestok for Fædrelandskjærligheden, eller maaske rettere sagt af Hengivenhed for Forbindelsen med Danmark. Et Misvæxtaar, en ny Skat, en haard Fogeds eller høiere Øvrighedspersons Adfærd kunde, naar det skulde være, foranledige Bevægelser eller fremkalde Ytringer, som var egnede til at vække Frygt hos de regjerende Kredse. Hannibal Sehesteds Ytring: "Baggen er ond at lide paa, naar det gaar udi Kniben", var en af de almene Sætninger, som den danske Regjering altid maatte have for Øie og tage med i enhver Beregning, som blev opgjort.

Vi hører vistnok ogsaa i vore Dage ubesindige Ytringer, der afgiver sørgelige Beviser paa, hvor lidet vort Folk endnu har evnet at arbeide sig sammen til en eneste, virkelig Nation. Ganske vist betragter vi Foreteelser af saadan Art som Rester af en svunden Tidernes Tilstand; men alligevel tør vi have det vanskeligt for at fatte, hvor stor Søndringen mellem Landets forskjellige Dele endnu var paa det Punkt af vor Historie, hvor vi nu befinder os. Akershusingen, Egden, Bergenseren og Thrønderen var hver især gode Patrioter paa sin Vis; men deres "Patriotisme" var begrænset til en Horisont, som var saa snever som muligt. Indbyrdes sammenknyttede, som de forskjellige Landsdele var med Hensyn paa materielle Interesser, betegnede Afstaaelsen af en enkelt Provins en Forrykkelse af Ligevægten i alle Forhold i de tilstødende. Thrønderen vidste nok, at han var, og at han vilde være Nordmand; men Jemtland og Herjeaadalen var paa samme Tid saa nøie forbundne med hans Landsdel, at hans Hjerte hang ved dem. Ved Throndhjems Lens Tilbageerobring lagde han derfor tydelig nok for Dagen, at

for ham var det den ligegyldigste Sag af Verden, om hans Konge hed Karl eller Fredrik. Den samme Foreteelse møder os i Forholdet mellem Kristianiafjordens Landskaber og Baahuslen. Fredstraktaterne havde sat en ny Grænse mellem Landene; men paa de gjensidige Sympathier hos Befolkningen paa begge Sider af denne havde de ingen Indflydelse havt. For Thrønderen var Jamten, for Akershusingen og Smaaleningen var Baahusleningen fremdeles hans Landsmand, og fra begge Sider drømtes der endnu om en Gjenforening, — for den almindelige Mand ganske vist ligegyldigt, om denne foregik under dansk eller svensk Scepter. Der skulde en "Jern- og Blod-Politik" til at befæste Landemærket ogsaa i Befolkningens Sind, og nu viste det sig ogsaa, at Tiden hertil var kommen.

Allerede i Kristian IV's Tid havde den dansk-norske Regjering holdt vaagent Øie med enhver Uro, ethvert Misnøie i Norge, og i Særdeleshed var det den ved saadanne Leiligheder magtpaaliggende at komme paa det Rene med, om der kunde stikke svenske Intriger under. Efter enhver af Krigene i Aarhundredets Midte viser den en skjærpet Aarvaagenhed i denne Henseende, ja efter Enevældets Indførelse benytter den endog de fra Tid til anden verserende Majestætsforbrydelsessager til at komme under Veir med, hvorvidt Befolkningen var besjælet af svenske Sympathier. I saadanne Tilfælde viste det sig ganske vist at være en utidig Busemandsfrygt; ialfald bragte, saavidt man kan se, de med stor Forsigtighed anstillede Efterforskninger i denne Henseende intet for Lyset, som skulde give Regjeringens Ængstelse Næring. Og dog findes der Spor til, at der fra svensk Side har været arbeidet paa at vinde Nordmændene for Sverige, og ihvorvel disse Bestræbelser ikke kronedes med Held, er og bliver det dog et mærkeligt Tidernes Tegn, at Svenskerne stedse viser sig at være meget vel underrettede om alt, hvad der foregik endog i selve Hjertet af Norge, medens de norske Generaler i det høieste med stor Vanskelighed og Bekostning kunde erholde Efterretninger fra de afstaaede Grænselandskaber.

Gyldenløve var for sit personlige Vedkommende saa afholdt af Befolkningen, som neppe nogen af Landets Statholdere før eller siden har været. Den eneste, som med Hensyn til Popularitet maaske kan stilles ved Siden af ham, var Kristian August af Augustenborg i Begyndelsen af vort Aarhundrede. Ved at smigre det norske Folks Stolthed og Æresfølelse og ved at optræde som dets virksomme Talsmand ved forskjellige Anledninger var det lykkedes ham at vinde Folkets Tillid og Hengivenhed i den Grad, at dette ved første Øiekast turde synes at have været villigt til at gaa gjennem Ild og Vand for hans Skyld. Men Gyldenløve forstod meget godt, at denne Popularitet ikke stak overvættes dybt. Han saa nok, at han modtoges med festlig Begeistring af det lovlydige Folk, hvor han viste sig, og han nød i fulde Drag det friske, frigjørende Pust, som strømmede ham imøde. Men han besad Verdenserfaring nok til at vide, at Folkegunsten aldrig er at lide paa, naar den ikke støttes af vedvarende

Lykke. Han indsaa derfor, at hans Yndest under en Krig med Sverige vilde blive sat paa en haard Prøve, der vilde blive saameget sværere, som han var stillet i Spidsen for et Folk, der vel i Navnet, men heller ikke i ret mange andre Henseender dannede en Nation, og for en nyskabt Hær, der saa at sige var blottet for virkelige Traditioner, og disse skulde han anføre mod et Folk, som ved egen Kraft i en yderst kort Tid havde svunget sig op til en Stormagts Stilling, og mod en Hær, som stod i Uovervindelighedens hele Straaleglans. Ganske vist tørstede Gyldenløve, hvis personlige Tapperhed der ikke kan være to Meninger om, efter krigersk Berømmelse, og han anses for at have været en af de ivrigste til at egge Kongen til at begynde Krig med Sverige. Men herunder laa der sikkerlig personlige Motiver, idet han paa en Maade maa have anset sig for selvskreven til at overtage Krigens øverste Ledelse. Nu, da han befandt sig i et Slags Forvisning i Norge, var Stillingen bleven en ganske anden. Han skulde vel beklæde en Hærførers Hverv, men dette skulde han forbinde med Statholderens civil-administrative Stilling, en Rolle, som ved sin dobbelte, indbyrdes divergerende Karakter var meget vanskelig, og som ialfald ikke vilde indbringe en Berømmelse, som stod i Forhold til Ansvaret og Arbeidet. Det var ogsaa mere end hans Popularitet hos den norske Befolkning, som stod paa Spil. I Følelsen af Opgavens Vanskelighed søgte han gjentagne Gange at blive kaldt tilbage fra sin Stilling, som han heller end gjerne vilde have overladt Jørgen Bjelke, den norske Hærs tidligere Fører. Da dette ikke lykkedes, vilde han i 1674 gaa som General i keiserlig Tjeneste. Men Enden blev dog, at han beholdt sin Post. Svenskerne vidste meget godt, hvor ilde Gyldenløve befandt sig i Norge, og vi ved, at de søgte at vinde ham for sin Sag. Det er vel ikke fortalt, paa hvilken Maade de søgte at opnaa dette; man har dog ingensomhelst Ret til paa Forhaand at opkonstruere sig en ufordelagtig Mening om Gyldenløves Karakter af disse mystiske Floker, som endnu venter paa sin Udredning.

Disse Bestræbelser fra svensk Side undgik neppe Griffenfelds aarvaagne Øie, og da det ikke turde være usandsynligt, at de svenske Tilbud og Forestillinger neppe var blevne aldeles uønskede af Gyldenløve, fandt han det heldigst at stille en Statsmand ved Siden af ham. Hertil udsaa han sin Ven, den tidligere Gesandt i Stockholm, Jens Juel. Denne var vistnok, som det lader til, bleven Griffenfeld en Smule brysom, da han stadig hidsede Kongen til de voldsomste Skridt mod Hertugen af Holsten-Gottorp, og det tør derfor hænde, at Kantsleren af den Grund gjerne vilde fjerne ham for en Tid. Jens Juel viste sig ogsaa sin nye Stilling voxen, og han kan ikke frakjendes sin Andel i Æren for de heldige Foranstaltninger og Foretagender, som blev iverksatte i den følgende Tid i Norge. Samarbeidet mellem Juel og Gyldenløve blev saa godt, at den sidste erklærede, at han ikke vilde være den indsatte Formynder foruden. Enhver Indberetning til Kongen om Forsvars-

væsenets Tilstand og Providering blev efter Griffenfelds Forlangende undertegnet af begge i Forening, "for at spare Kongen at læse to Fremstillinger af et og det samme", hed det; men fra Regjeringens Side vilde man herigjennem sikre sig, at Herrerne gjensidig kontrollerede hinanden.

Gyldenløve var og blev dog anset som den norske Hærs øverstbefalende, og efter ham skulde hele Krigen paa den norske Grænse komme til at bære Navnet "Gyldenløvefeiden". Ved Siden af ham stod forskjellige dygtige Generaler og andre Førere. Blandt disse maa nævnes Generalløitnant Henrik Ruse af Rysenstein, der i 1673 var bleven kommanderende General nordenfjelds og Chef for det throndhjemske Infanteriregiment, Generalmajor Hans Løvenhjelm, en Slesviger, der kommanderede det akershusiske Regiment og senere skulde føre selvstændig Kommando, de fra Krigene mod Karl Gustav bekjendte Oberster Eilerik Visborg, Tønne Huitfeldt, Reinholt v. Howen o. fl. Vi møder nu ogsaa Navnene paa forskjellige fremmede Officerer, der maa være indkaldte for Tjeneste i Krigen. Blandt andre fortjener Skotten Jdde Kinghe at nævnes.*)

Som bjærv Partigjænger, "dog efter Krigs Anstændighed", skulde Kurlænderen Frants Vilhelm Folckersahm, der bestyrede det Hertugen af Kurland tilhørende Eidsvold Jernverk, udmerke sig. Forøvrigt vil vi efterhaanden i det følgende lære mange tapre subalterne Officerer at kjende. Flere Familier af fremmed Oprindelse, hvis Navne er uopløselig knyttede til vor Hærs Historie, flyttede umiddelbart før Gyldenløvefeiden hid til Landet.

Ikke ret mange Aarti før det Tidspunkt, hvor vi nu befinder os, var Nordmændene saa ukrigerske, som nogen Nation bedst kunde være. Under Hannibalsfeiden havde Soldaterne rømt i Flok og Følge fra sine Regimenter, og Bønderne i Grænsebygderne havde paa sine Steder sluttet Fred med sine Naboer. Til sine Tider havde Landet ligget aabent for enhver fiendtlig Invasion. Under Krigene mod Karl Gustav havde Forholdene imidlertid bedret sig adskilligt, og i de femten Aar, som siden var hengaaede, var der arbeidet med Iver og Ihærdighed paa at drive den norske Hær op baade i Antal og

*) Ogsaa svenske Officerer synes at have havt Tjeneste i den norske Hær. Der blev ved Krigens Begyndelse opsnappet et svensk Opraab, hvori de Officerer, der maatte staa i Fiendens Sold, med Løfte om fuld Amnesti opfordredes at vende tilbage til Sverige. Om dette Opraab muligens har havt til Hensigt at vække indbyrdes Mistro inden Officerskorpset, kan ikke siges. Med Sikkerhed kan dog kun en enkelt svensk Officer paavises. Det var Løitnant Arvid Kristian Storm, som i August Maaned 1674 paa Værtshuset Fimmelstången ved Kindstugatan i Stockholm nedstødte den bekjendte Digter Lars Johanson, Lucidor den olycklige kaldet. For denne Daad nødtes han til at rømme til Norge, hvor han fandt Ansættelse som Ingeniørofficer og døde 1712 som Generalmajor og Kommandant i Fredriksstad. Han blev i Norge Stamfader til en høitstaaende Officers- og Embedsmandsfamilie. En Sønnesøns Datter af ham, Katharina Storm, blev i sit Ægteskab med Grev Fredrik Anton Wedel-Jarlsberg Moder til den berømte Statholder Herman Wedel-Jarlsberg.

Vaabenfærdighed. Paa Grund af Tidernes Pinagtighed blev Øvelserne ganske vist ikke drevne i den Udstrækning, som fornødent kunde være, og der kunde som Følge heraf heller ikke være Tale om nogen høiere Udvikling af de fortrinlige Egenskaber, som gjør de norske Bondegutter særlig skikkede til Soldater. De faa og korte Øvelser fik sin væsentligste Betydning derigjennem, at Samværet paa Exercerpladsen bragte Landets Ungdom i gjensidig Berøring og Forstaaelse, aabnede Blikket for de store fælles Interesser, som skulde danne Forbindelsesleddet mellem de forskjellige Bygdelags Befolkning, og vakte en indbyrdes Kappestrid, der ikke skulde blive uden Betydning for Troppernes Liv i Felten og Holdning paa Slagmarken. Uddannelsen til virkelige Soldater foregik væsentlig, efterat Bondegutterne alt var afmarscherede til Grænsen; men Samholdet og de disciplinære Elementer lærtes dog allerede paa Exercerpladsene, og naar man under Gyldenløvefeiden iagttager de betydelige Resultater, som paa alle Hold var opnaaede, ligger det nær at paastaa, at det er i, ved og gjennem Hæren, der hertillands saagodtsom udelukkende dannedes af nationale Elementer, at det norske Folk har begyndt og siden er vedblevet at arbeide sig sammen til en Nation i dette Ords egentlige og høiere Betydning.

I Juli Maaned 1660, altsaa et Par Maaneder efter, at Freden til Kjøbenhavn var sluttet, talte Hæren noget over 10000 Mand, hvoraf den allerstørste Del (9500 Mand) var Fodfolk. Paa dette Trin holdt den sig i de nærmeste Aar, indtil General Klaus Ahlefeld var bleven Øverstbefalende i Norge. Denne fik imidlertid Hæren noget forøget, saa den i 1662 fik en Styrke af 11000 Mand. Hidtil havde det norske Rytteri spillet en meget ubetydelig Rolle og havde saagodtsom udelukkende bestaaet af hvervet Mandskab. Men i 1663 blev ligeledes paa Ahlefelds Foranstaltning et nationalt Rytteri organiseret, idet der oprettedes 8 Rytterkompagnier, 3 nordenfjelds og 5 søndenfjelds, hvert paa 100 udskrevne og 25 hvervede. I 1670 afgav Statholder Ulrik Fredrik Gyldenløve og Jørgen Bjelke efter kongelig Befaling en Betænkning over det norske Forsvarsvæsen, ledsaget af Forslag til Gjennemførelse af en bedre Ordning i visse Henseender. I Henhold til deres Indstilling, der gik ud paa, at i alt væsentligt kunde Landhæren paa sin daværende Fod anses for tilstrækkelig til at betrygge Grænsernes Sikkerhed, blev nogle Forbedringer gjennemførte, hvorved den drevas op til en Styrke af henved 12,000 Mand.

Det nationale Rytteri blev stillet af Rytterlægder, hvert bestaaende af en eller flere Gaarde, der tilsammen aarlig rentede 20 Rigsdaler. Disse Lægder skulde være fri for alle Afgifter og Udskrivning til Fodfolket. Det nationale Infanteri dannedes efter Forordning af 27de Januar 1666 derved, at der af to fulde Gaarde dannedes et Lægd, der skulde stille en Soldat, som Lægdet skulde forsyne med Klæder og Vaaben samt Underholdning, saa længe han var hjemme. De i Lægdet fødte unge Mandskaber skulde kaste Lod om, hvem der skulde udskrives. I Tilfælde af, at der intet ungt Mandskab

fandtes, maatte Lægdet skaffe en Soldat andetstedsfra, eller ogsaa skulde "de af Lægdsmændene, som eragtedes dygtige til Udskrivning, spille Terninger om, hvo af dem til Soldat skulde udskrives." Paa Grund af den ubetydelige Størrelse, Lægderne havde, var denne Udrustning allerede i og for sig meget byrdefuld, men dobbelt trykkende maatte den blive, naar Hæren rykkede i Marken.

Ved Krigens Udbrud 1675 bestod den norske Hær af følgende Tropper:

1. Kavalleri, 1 Rytterregiment paa 2 Eskadroner under Oberst Recke, en søndenfjeldsk Dragoneskadron under Arnold og en nordenfjeldsk under Orning, tilsammen 1400 Mand.

2. Infanteri, 6 Regimenter, nemlig Akershusiske under Generalmajor Hans Løvenhjelm, Oplandske under Oberst Kristofer Fredrik von Gersdorf, Smaalenske under Oberst Eilerik Jenssen Visborg, Throndhjemske under Henrik Ruse, Baron af Rysenstein, Bergenhusiske under Oberst Bendix von Hatten og Vesterlenske under Oberst Mogens Krag. De tre førstnævnte talte hver 1500, de tre sidstnævnte 2000 Mand.

3. 4 hvervede Garnisonskompagnier, hvert paa 350 Mand.

4. Et Marineregiment paa 1000 Mand, som i 1670 var bleven oprettet efter Gyldenløves og Jørgen Bjelkes Forslag og stod under Robert Hamiltons Kommando.

Den egentlige Feltarmes Styrke beløb sig saaledes til 13000 Mand. Feltartilleriet bestod af 26, dels tre-, dels sex-pundige Kanoner.

Ved denne Tid havde Norge ogsaa et eget Søværn, der svarede dels til vore Dages Kanonbaade, dels til de armerede Koffardiskibe, hvis Anvendelse ogsaa i vort Aarhundrede af og til har været bragt paa Bane.

Helt fra Slutningen af Kristian III's Regjering, da der blev gjort Forsøg paa at forny det gamle Ledingsvæsen, havde Norge havt en Skjærgaardsflaade i de saakaldte Skyt- eller Skjærbaade, der havde en Besætning af omkring 60 Mand. Disse Baade, der faldt forholdsvis billige, omtales meget hyppig baade under Syvaarskrigen og i Kristian IV's Krige. I Slutningen af 1620-Aarene foretoges der vistnok Skridt til at lade disse afløse af Galleier, der var større og kunde føre mere Skyts; men da det viste sig, at deres Vedligeholdelse faldt Nordmændene for kostbar, og de maaske heller ikke passede for de norske Kyster, vendte man tilbage til Skytbaadene. Ogsaa for Danmarks Vedkommende tales der i Kristian IV's Tid om "Norsjagter, bygte paa den norske Maner," skjønt man der ogsaa havde en Flotille af Galleier. Strax efter at Kort Adeler var traadt i dansk-norsk Tjeneste, blev der igjen gjort Forsøg paa at lade Skytbaadene afløse af Galleier, der skulde bygges efter en Model, der var kommen fra Holland, og som siges at være bygget "efter Tyrkisk Maner". Der blev i den følgende Tid ogsaa bygget adskillige saadanne, til hvis Bemanding man i Særdeleshed søgte at faa "bekvemme Folk, som enten havde været i Tyrkiet

eller havde seilet i Stræbet". I Slutningen af Fredrik III's Regjering fik Kaptein Berent Orning Kommandoen over dette Kystværn, der dog ikke synes at have været synderlig populært i Norge.

Dette var derimod Tilfældet med de saakaldte Defensionsskibe. Allerede i Kristian IV's Dage var saadanne blevne anskaffede, men da de dengang ikke svarede til sin Hensigt, var den hele Indretning igjen kommen i Forfald efter Brømsebrofreden, skjønt den synes aldrig at have været aldeles nedlagt. Saaledes var der i 1664 og følgende Aar paa Tale, at der i Norge skulde udrustes ti Defensionsskibe, af hvilke Bergens Borgere skulde stille de tre; men denne Gang maa det være bleven ved Tanken alene, skjønt der blev sluttet Kontrakter med forskjellige Byers Borgerskab om denne Udrustning. Det var i ethvert Fald først strax efter Kristian V's Thronbestigelse, at den hele Indretning blev fornyet, idet der da blev tilstaaet Defensionsskibene Begunstigelser med Hensyn paa Tolden, mod at de i Krigstilfælde mod en vis Godtgjørelse skulde overlades Staten. Især bidrog Forordningen af 24de Mai 1670, der frigav Salthandelen, der havde været et Monopol for et Kompagni, meget til at fremme Bygningen af saadanne armerede Fartøier. I Aarene 1670—71 blev der i og ved Bergen paa en Gang bygget ikke mindre end fire Skibe, der førte fra 12—24 Kanoner og havde Besætninger paa 20—40 Mand. Ikke ret lang Tid efter, at disse var komne istand, skulde en tapper Daad, som et Par af dem øvede, kaste Glans over den hele Institution og med et Slag gjøre den yndet. Denne Begivenhed fortjener derfor at medtages her.

Den 3die Mai 1672 afseilede fra Bergen til Lissabon to af de her byggede Defensionsskibe, af hvilke det ene, Gyldenløves Vaaben, havde 21 Mand og 18 Kanoner og førtes af Peter Mitzell, og det andet, St. Franciscus, der havde 24 Mand og 14 Kanoner, førtes af Frants Ross. Begge Førerne betegnes i Bergens Borgerbog som indfødte Bergensere. Reisen var gaaet lykkelig, indtil de naaede Høiden af Forbjerget Espichel i Portugal, da de om Aftenen den 22de Mai fik en mistænkelig Seiler i Sigte. Da de skjønte, at det var en algiersk Korsar, gjorde de alt klart til Kamp; de traf derhos den Aftale, at de vilde forsvare sig til det yderste og staa hverandre bi. Den næste Dags Morgen holdt Sørøveren ned paa dem. Han heisede det tyrkiske Flag med de tre Halvmaaner i og gav med det samme de norske Skibe en varm Hilsen med det glatte Lag; men tillykke var hans Kanoner saa slet rettede, at hans Skud ingen Skade gjorde. De kjække Bergensere heisede dansk Vimpel, og da Røveren kom dem nær nok, gav de ham deres fulde Lag igjen. Algierne gjorde nu Forsøg paa at entre; men Nordmændene forstod at manøvrere saa godt, at det ikke lykkedes. Tilsidst fik Korsaren dog haget sin Entredræg fast i Mitzells Skib, hvorpaa 70—80 forsorne Karle sprang over paa dettes Skandse; de, som vovede sig nærmere, fik en saadan Modtagelse, at de maatte trække sig tilbage. For at tvinge Nordmændene til Overgivelse gav Røverne sig til at hugge Hul i Skandsen med

Franciscus mediis hic Pugnis orat et Undis etur,
Aureus hoc Petro sic orat ipse Leo gna sue.

BERGIS A° 1673.
Scrib et Sculpeb
I. Maschi.

Gjengivet af Henr: Mathiesen, 1891.

Slag mellem Kobberstik.

sine Entrebiler for at kaste Haandgranater ind; men Mitzell gav dem ikke Stunder til det. Han lod to Kanoner, ladede med Skraa, opstille ovenpaa Hytten, saaledes at de kunde bestryge Skandsen, hvor Fienderne stod. Disse affyrede han med egen Haand og anrettede herved et saadant Blodbad blandt Røverne, at de strax i Skræk og Forvirring flygtede over paa sit eget Skib, endskjønt deres Anførere med Sværd i Haand søgte at holde dem tilbage. De lod endog Entredræggen blive efter paa Mitzells Skib. Imidlertid brugte ogsaa Ross sine Kanoner med saadant Eftertryk, at han ei blot tilføiede Røverne betydelig Skade, men hindrede dem ogsaa fra at vende sig med hele sin Styrke mod Mitzell. Nu besluttede disse at kaste sig over Ross. Under Vendingen kom Korsarens Bougspryd ind i Ross's Fokkevant, og Røverne stimlede overbord paa hans Skib. Ross kjæmpede med Fortvivlelsens Mod, men under Striden fængede der Ild i nogle Karduser under Skandsen. Ilden forplantede sig til det indre af Skibet. Ross tabte dog ikke Hovedet; med stor Aandsnærværelse fordelte han sit Mandskab og kjæmpede saa at sige med den ene Haand mod Fienden og med den anden mod den endnu farligere Fiende, Ilden. Da Tyrkerne saa Røgen og Luerne slaa ud gjennem Aabningerne og Fugerne i Skansen, troede de, at Ross i sin Fortvivlelse selv havde antændt Skibet. I største Forvirring anstrængte de sig at komme bort fra den brændende Skude, kappede alt, som holdt Skibene sammen, og tog over Hals og Hoved Flugten. Under denne Kamp laa Mitzell heller ikke ledig, men brugte sine Kanoner med stor Virkning paa Korsaren, der i Forvirringen stillede sine Kanoner saa slet, at neppe et Skud af ti traf. Krudtdampen hindrede i Begyndelsen Mitzell fra at se, i hvilken Fare Ross befandt sig. Men saasnart han blev det var, satte han sin Chaluppe ud for at redde Mandskabet. I det samme kom Korsaren løs fra Ross's Skib, og det lykkedes nu uden større Vanskelighed at faa Branden dæmpet. Nu vendte begge Bergenserne sig paany mod Fienden; ved en heldig Manøvre lykkedes det Mitzell at komme mellem Ross og Korsaren, hvorpaa han gav denne nogle Grundskud, saa at han ilde tilredt maatte tage Flugten. Kampen havde varet i 8 Timer, fra Kl. 8 om Morgenen til Kl. 4 om Eftermiddagen. Men saa voldsom den end havde været, havde Ross kun faaet 3 saarede og Mitzell 1 død og 2 saarede; selv havde den sidste mistet en Finger paa høire Haand. Ganske vist havde deres Skibe lidt en Del Skade paa Tougverket; men denne blev strax udbedret, og Reisen fortsattes uden videre Eventyr til Lissabon. Da man her spurgte, hvor godt de bergenske Skippere havde slaaet fra sig, holdt Stadens fornemste Borgere Gjæstebud til deres Ære, ja de katholske Prester talte endog fra Prækestolene om deres Kamp, hvis seierrige Udgang de især tilskrev St. Franciscus, hvis Navn Ross's Skib førte. Nogen Tid efter ankom en fransk Fregat fra Marseille, hvis Kaptein berettede, at han strax indenfor Strædet havde mødt Korsaren, som han havde maattet hjælpe, dels med Lægemidler for de saarede, dels med

Tougværk til at bøde paa hans forskudte Takkelage. Han fortalte derhos, at Røverskibet, der hed Løven og havde 300 Mand og 36 Kanoner, var saa ilde tilredt, at det kun holdtes oven Vande ved Hjælp af Pumperne, og at dets Høvedsmand, der var ingen mindre end Vice-Admiralen af Algier, selv havde sagt ham, at han havde 20—30 Mand døde og 40—50 saarede. Ogsaa efter Hjemkomsten til Bergen blev de to Skippere hædrede paa forskjellig Vis. Da Statholder Gyldenløve blev underrettet om deres tapre Kamp, forærede han dem hver en sølvbeslagen Æreskaarde, og Skibene blev reparerede for Kongens Regning. Rederne lod Aaret efter paa egen Bekostning Træfningen stikke i Kobber af den bekjendte bergenske Kobberstikker Jakob Mortensen Maschius, der senere blev Prest til Jølster*).

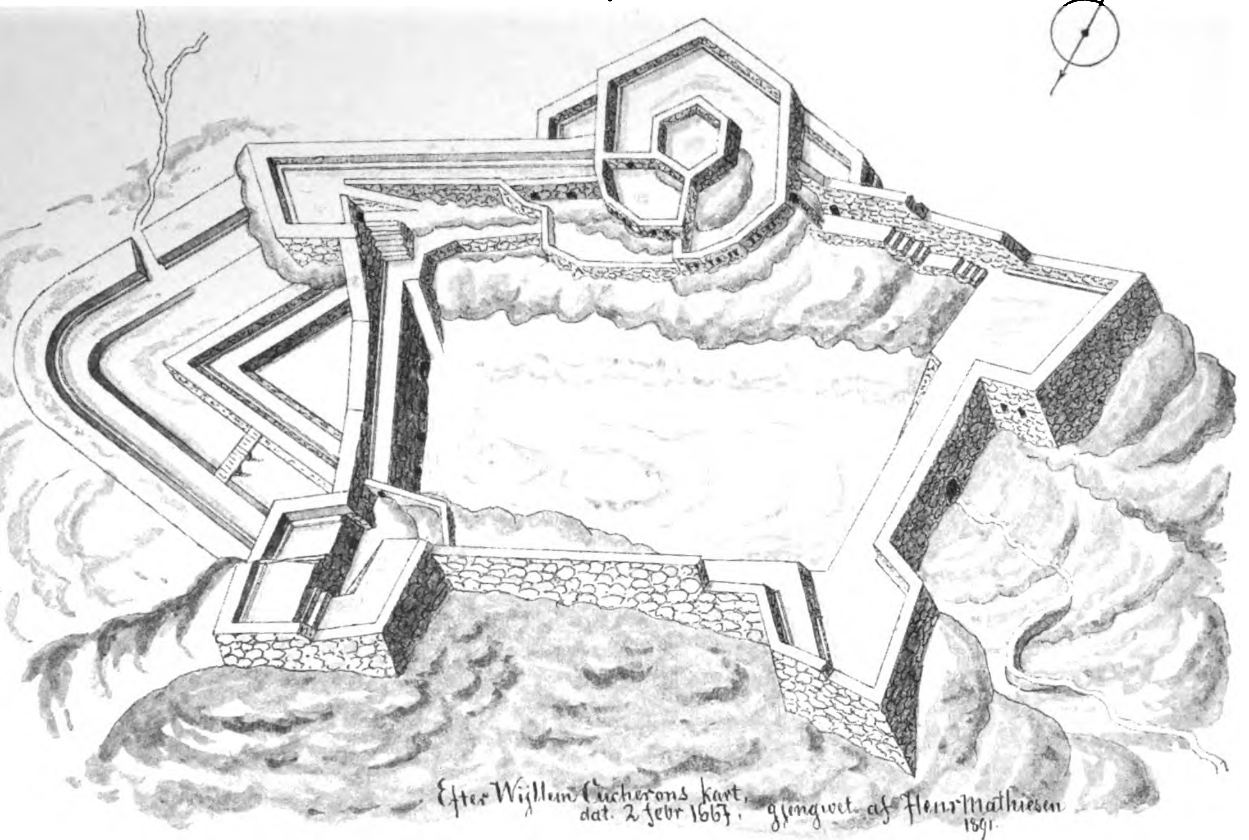

54. Fredrikshalds Vaaben.

Ogsaa det norske Befæstningssystem var siden 1660 blevet betydelig udvidet. Allerede strax efter Kjøbenhavnerfreden var man gaaet i Gang med at udbedre de Skanser, som under den sidste Krig var blevne opførte omkring Halden**), og bygge en Mængde nye efter en fastsat Plan. Dette

*) Maschius's Kobberstik, der for noget over et Aarhundrede siden efter L. Sagens Vidnesbyrd fandtes i mangen Stadsstue i Bergen, hører nu til de største Sjeldenheder, og maaske er det Exemplar, som findes i Bergens Museum og af hvilket vort Billede er en Kopi, det eneste, som er bevaret. Kobberstikket, der forestiller de tre Skibe før, under og efter Træfningen, maa, som Bogstaverne antyder, have været ledsaget af en forklarende Beskrivelse. De originale Kobberplader findes nu i Bergens Musæum.

**) Skansen Kretzensteins Anlæg, som jeg (Bd. IV, S. 1093) i Overensstemmelse med den gjængse Tradition henførte til Aar 1658, maa være noget ældre og rimeligvis opført allerede under Hannibalsfeiden af daværende Oberstløitnant Benedikt Kreß, om hvem kan læses Bd. IV, 1018. Under Krigen mod Karl Gustav fandtes der neppe nogen Oberst Kreß i den norske Hær. Sandsynligvis foregik der i det nævnte Aar en større Udbedring af den gamle Skanse, der dog fremdeles beholdt sit Navn.

Fredrikſten i 1667. Den ældſte bevarede Tegning af Fæſtningen.

Kompleх, som fornemmelig opførtes under Oberst Tønne Huitfeldts Opsyn, erholdt Navnet Fredriksten, medens de enkelte Verker for en større Del opkaldtes efter Personer, der stod i Forbindelse med Byen (saaledes efter Anlæggeren og hans første Frue, Helle Margrete Nold, Oberst Otto Fredrik Budde, Peder Nordmand o. fl.) Selve Halden, der nu som Grænsestad havde faaet en større Betydning end før, fik i 1665 Kjøbstadsprivilegier og paa samme Tid ogsaa sit nye Navn Fredrikshald. Om Borgernes Heltemod under Krigen mod Karl Gustav skulde Byens Vaaben, der blev fastsat i selve Privilegierne, bære Minde: det var en staaende harniskklædt Mand med Skjold og Sværd og omgiven af Deviserne "Gud er med os" og "Altid tro". Samtidig hermed blev Fredrikstads Fæstningsverker, der var anlagte under Hannibalsfeiden, udbedrede i betydelig Grad. Efter Krigen mod Karl Gustav, under hvilke den gamle, af Alv Erlingssøn oprindelig anlagte Skanse Isegran var bleven oprettet i tidsmæssig Skik, anvendtes der store Summer paa Stadens Fortifikation. I Aarene 1664—66 medgik der saaledes hertil det efter Tidens Forhold betydelige Beløb 28470 Rigsdaler, heri ikke indbefattet Arbeidsløn og Proviant til de Soldater, som benyttedes til Byggearbeidet. Ogsaa Akershus Fæstning har i Fredrik III's Tid modtaget forskjellige Tilbygninger og Udbedringer, hvorom hans raat huggede Navneziffer, der er anbragt paa forskjellige Steder, noksom bærer Vidnesbyrd. Ved Kristianssand, Bergen og Throndhjem blev nye Fæstninger anlagte og gamle ombyggede. Ved den første By byggedes der i 1667 paa et Verk, der kaldtes Fredriksholm, paa Nordnes ved Bergen opførtes ved samme Tid Fortet "Katten" og det saakaldte Fredriksberg, der efter Edvard Edvardssøns Beskrivelse var "med høie Volde af Sten og Jord befæstet, uden omkring besat med Pallisader, indentil forsynet med Huse, murede Kjældere til Krud og Lod, Brønd til Vand og adskillige mange Stykker belagt," og ved Throndhjem blev flere af de forskjellige Skanser og Befæstninger, som var paabegyndte af Svenskerne i den Tid, de havde Byen inde, fuldførte, om end efter en ikke lidet forandret Plan.

Efter Kristian V's Thronbestigelse blev disse forskjellige Befæstningsarbeider fortsatte med stor Iherdighed, og i 1671 blev der af den ovenfor nævnte Ingeniør General Henrik Ruse udkastet en Plan til Anlæg af forskjellige nye Skanser dels ved Kysten, dels ved den svenske Grænse. Hvorvidt flere af disse paatænkte Befæstninger virkelig kom istand, kan være tvivlsomt; men det er dog sikkert, at det Fæstningssystem, som Landet ved Krigens Begyndelse var i Besiddelse af, befandt sig i ret fortrinlig Stand, og i de næste Aar blev det yderligere udvidet.

Ligesom under de tidligere Krige blev der ved alle Grænsepasse anlagt simple Forskansninger af Jord og Sten eller fældet Hærbraater, som bevogtedes af opbudte Bønder. Til denne Tjeneste anvendtes tillige i ikke ringe Udstrækning indflyttede Kvæner, der endog formeredes til et Par Snaphane-

Kompagnier. Et af disse, der dannedes af Finner fra Krokskogen, gjorde oftere Vagttjeneste ved Skardebøl under Kommando af Svend Voalth, en Prestesøn fra Urskog. Forøvrigt blev Kvænerne, som i tidligere Krige havde optraadt paa fiendtlig Vis mod den fastboende Befolkning, som de rigtignok heller ikke skulde staa i synderlig Taknemmelighedsgjæld til, under Gyldenløvefeiden i stor Udstrækning benyttede til Speidertjeneste. Betegnende nok for Forholdene synes enkelte Bander af dem at have vandret paa Krigsstien paa egen Haand. Det siger sig selv, at dette Pak ogsaa bidrog sit til at give Gyldenløvefeiden den uhyggelige Karakter, som den efterhaanden fik.

I Begyndelsen af Aaret 1675 blev der ved Siden af andre Foranstaltninger til Krigsførelsen ogsaa udarbeidet et Forslag om "hvad der maatte iagttages for Norges Defension". Dette Forslag, der er dateret Kjøbenhavn den 22de Februar, indledes med en Oversigt over Hærens Provideringsvæsen. I denne Henseende skulde der oprettes Magaziner paa Fredrikshald, i Fredriksstad, paa Akershus, i Kristiansand og i Throndhjem, i hvilke der skulde oplægges 10000 Tdr. Korn og andre Fornødenheder. For Bergens Vedkommende antoges det tyske Kontor til enhver Tid at have Korn nok paa Lager. Hovedoplagstederne for Vaaben og Ammunition skulde være paa Akershus og i Throndhjem. Med Undtagelse af Fæstningsartilleriet, der ingenlunde befandt sig i komplet Stand, da der fattedes 50 Kanoner og 3 svære Mørsere, var Landet godt forsynet med Vaaben. Af Krudt maatte der dog tilveiebringes 500 Centner. I Troppernes Organisation foretoges der forskjellige Forandringer, idet Regimenterne, der hidtil havde været delte i 8 Kompagnier, nu inddeltes i 12, og paa samme Tid forøgedes ogsaa Befalet i tilsvarende Forhold. Da der var forskjellige Vanskeligheder forbunden med en samtidig aggressiv Optræden paa Grænsen norden- og søndenfjelds, blev det anset for raadeligst, at man i det nordenfjeldske indskrænkede sig til Forsvar alene, i hvilket Øiemed det throndhjemske Regiment for det første skulde forblive her. Kun i det Tilfælde, at Svenskerne paa Grænsen her viste sig at have en ringere Styrke eller ganske drog sine Tropper bort fra de tilstødende Landsdele, skulde Nordmændene gjøre Indfald i Jemtland og Herjedalen. Hovedoperationerne skulde derimod foregaa søndenfjelds. Fra Fredriksstad og Vinger, hvor den fornemste Del af Hæren skulde sammendrages, skulde der foretages Indfald i Vestergøtland og Baahuslen; men mødte Nordmændene her en saa overlegen svensk Styrke, at de nødtes til at indskrænke sig til Forsvar, skulde Glommen danne Forsvarslinien. Ved at besætte dens tre Hovedpunkter Elverum, Vinger og Fredriksstad antog man at kunne hindre Fienden fra at rykke frem mod Akershus fra den Kant. Til Reserven skulde hvert Lægd stille 1 Mand, saaledes at dens samlede Styrke antoges at skulle beløbe sig til 10000 Mand, der skulde fordeles i Kompagnier paa 200 Mand, der skulde forsynes med behørigt Befal. For Postbefordringens

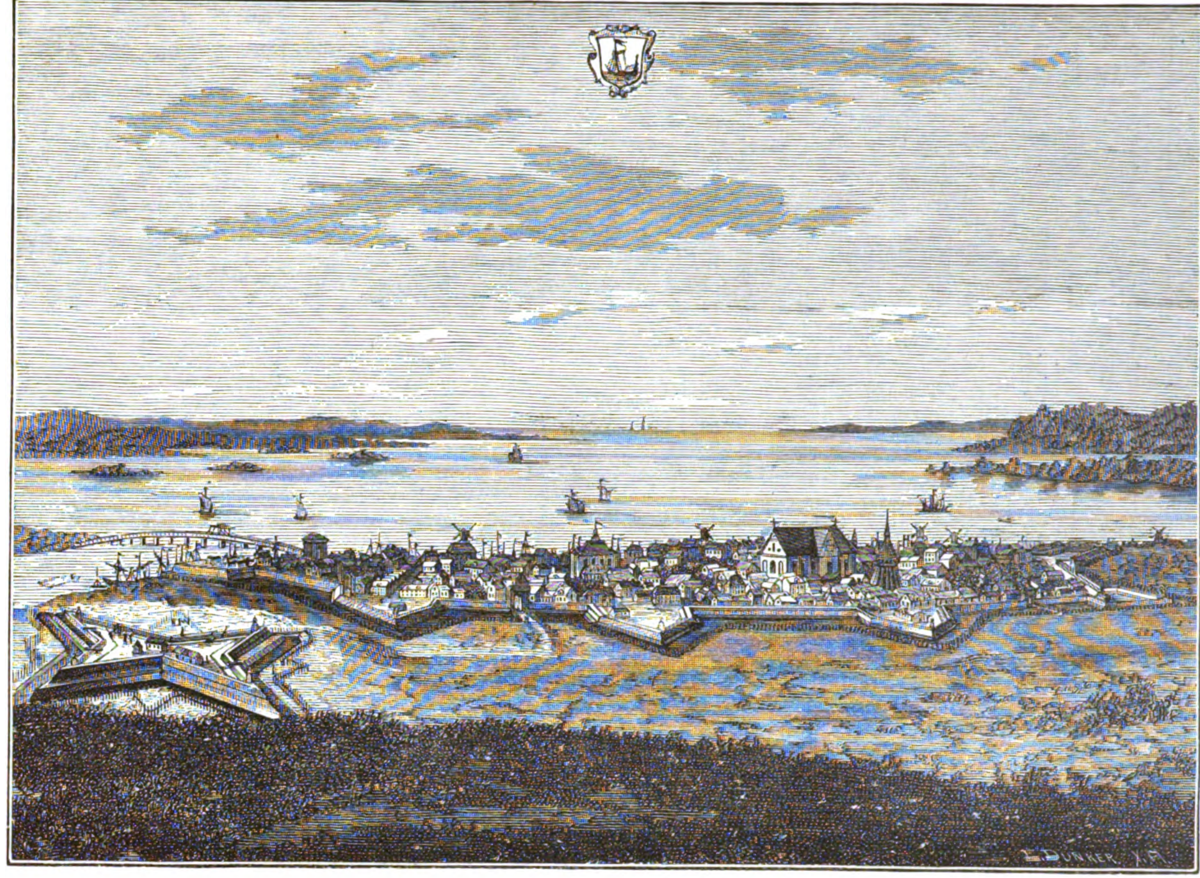
Skyld skulde 2 Gallioter sættes i Fart mellem Kristianssand og Fladstrand, og 4 Fregatter skulde krydse langs Kysten for at holde Søen ren for Kapere.

Hele Forslaget er bygget paa den Forudsætning, at Norge skulde forsvare sig ved egne Kræfter, da Landet ikke godt kunde blive undsat fra Danmark. Gyldenløve selv havde saa stor Lid til Norges Forsvarsevne, at han kunde love Griffenfeld, at Fienden ikke skulde komme i Besiddelse af en Tomme norsk Land.

I Løbet af Sommeren 1675 foretog Gyldenløve, ledsaget af General Henrik Ruse af Rysensten, en Inspektionsreise i det sydlige Norge. Længere ude paa Aaret sammentraadte et Krigsraad, bestaaende af Gyldenløve, Jens Juel, Ruse, Løvenhjelm, Huitfeldt og Visborg for at udarbeide de nærmere Forslag med Hensyn til Krigsførelsen. Fra Danmark kom der nemlig forskjellige Befalinger, der tydede hen paa, at Krigen snart kunde ventes at bryde ud. Det blev da i Midten af Juli besluttet at samle et flyvende Korps paa Grænsen, bestaaende af 500 Mand Kavalleri, 500 Dragoner og 3500 Mand Infanteri, at forsterke Garnisonerne i Byerne og paa Fæstningerne og at anlægge Træbefæstninger (Palanker) ved Vinger og Elverum. I Begyndelsen af August blev disse Tropper forsterkede med Halvdelen af det throndhjemske Regiment, 8 Kompagnier af det bergenhusiske Regiment samt Kavalleriet og Dragonerne fra det nordenfjeldske. Paa samme Tid blev der sendt Spioner til Sverige for at indhente Oplysninger om Fiendens Stilling og Foretagender samt om Stemningen i det tidligere norske Landskab, som de dansk-norske Konger endnu ikke havde opgivet Haabet om at vinde tilbage. Til Befolkningen her udstedtes der et Opraab om, at den skulde give sig under den dansk-norske Konges Beskyttelse.

De udsendte Spioner, der tildels var Officerer, bragte snart Gyldenløve Efterretning om, at der anlagdes Magaziner i Gøteborg, Marstrand og Vennersborg, og at der fra svensk Side forberedtes et Angreb paa den norske Grænse. Den fiendtlige Hær bestod med Fradrag af Garnisonerne i Fæstningerne ved denne Tid af henved 11000 Mand disponible Felttropper. Af disse rykkede i Midten af August Maaned 2700 Mand under General Rutger v. Ascheberg's Kommando ud fra Vennersborg og tog Stilling ved Svarteborg Kirke i Baahuslen, 5 Mil fra den norske Grænse. En lignende Styrke sammendroges i Vermland under Generalløitnant Otto Vilhelm v. Fersen. Til Bevogtning af den skaanske Grænse blev paa samme Tid fremskudt en Afdeling under Generalløitnant Fabian v. Fersen. En noget større Styrke, der efter Omstændighederne skulde understøtte den ene eller den anden af disse tre Afdelinger, blev under Generalløitnant Hans Georg Mørners Befaling posteret ved Jønkøping. Paa Skanserne og Fæstningerne langs Sveriges Vestgrænse laa Besætninger paa tilsammen 2500 Mand.

Ifølge de indhentede Oplysninger fordelte Gyldenløve den største Del af den søndenfjeldske Arme langs Glommenlinien. Under Generalløitnant

55. Vennersborg i Slutningen af det 17de Aarhundrede.

Henrik Ruses Kommando henlagdes i Trakten omkring Fredriksstad 2550 Mand Infanteri og 660 Ryttere og Dragoner, af hvilke en Afdeling paa omkr. 800 Mand blev fremskudt til Fredrikshald. I og ved Elverum og Vinger stod 2000 Mand under Generalmajor Løvenhjelm.

Fiendtlighederne begyndte fra svensk Side med, at Major Linde med 250 Ryttere paa en Rekognoscering trængte frem til Ingedals Kirke, men trak sig strax tilbage igjen, saasnart han merkede, at Nordmændene var blevne allarmerede. Gyldenløve, der i Slutningen af September var kommen til Hæren ved Fredriksstad, der var bleven forsterket med Afdelinger af det bergenhusiske og vesterlenske Regiment, brød nu op med Hæren, der talte 6000 Mand, og rykkede paa en Flydebro over Svinesund ind i Baahuslen, hvor han gik i en befæstet Leir ved Blomsholm Herregaard, ikke langt fra Strømstad. Fra denne Stilling søgte han at fastholde Ascheberg, hvis Styrke nu udgjorde 3000 Mand, ved Svarteborg, medens Chefen for det vesterlemske Regiment, Oberst Mogens Krag med 1000 Mand sendtes paa Galleier og Skjærbaade langs Kysten for at gjøre Landgang i Nærheden af Kvistrum og afskjære Ascheberg fra Tilbagetoget. Denne havde imidlertid forudset denne Manøvre og havde detascheret Oberstløitnant Uggla med en sterk Afdeling for at besætte Kvistrum Bro og Passet ved Sæleby. Oberst Krag maatte derfor vende om med uforrettet Sag og nøies med at inddrive Krigsfornødenheder i de nærmest Kysten liggende Trakter.

Samtidig med Gyldenløves Fremrykning mod Strømstad havde Løvenhjelm foretaget et Indfald i Vermland og truet Eda Skanse; men han fandt her for sig Generalløitnant Fersen med en saa overlegen Styrke, at han intet kunde udrette.*) Derimod gjordes der fra svensk Side et Indfald i Høland, som for en Del blev plyndret. Da Gyldenløve frygtede for, at dette Anfald var et Skinangreb, og at Svenskerne vilde vende sig med et Hovedanfald mod Vinger, beordrede han strax nogle Tropper til Løvenhjelms Undsætning. Men det hele viste sig dog at være blind Allarm.

Gyldenløve havde imidlertid den 8de November trukket sig tilbage over Svinesund og den norske Grænse. Han havde nemlig erholdt Efterretning om, at Karl XI nogle Dage i Forveien (4de November) var ankommen til Vennersborg, ledsaget af en betydelig Styrke, som Rygtet ovenikjøbet forstørrede adskilligt.

Denne havde, saasnart han havde hørt, at Rigsadmiral Stenbock og

*) Sandsynligvis var det allerede under Krigens Begyndelse, at Folckersahm med sit frivillige Kompagni gjorde Indfald i de norske Bygder Idre og Särna, som Svenskerne under Hannibalsfeiden havde sat sig i Besiddelse af og senere havde beholdt, uden at der i de senere Fredstraktater var truffet nogen Bestemmelse om dem. Folckersahm opfordrede Befolkningen til at vende tilbage til Norge, men denne var nu allerede bleven saa indforlivet i Sverige, at hans Opfordringer og Trusler blev frugtesløse. Denne lille Episode kjendes dog kun af en noget uklar Notis i svenske Skrifter.

hans Flaade var gaaet tilsøs, gjort sig færdig til at begive sig til den norske Grænse, hvor Faren tyktes ham mest overhængende. Men neppe var han kommen til Kungsør, før han fik Underretning om, at Flaaden atter havde lagt ind til Dalarø. Denne Jobspost hindrede ham dog ikke fra at fortsætte sin Reise. Han nøiede sig med at gjentage sin Befaling om, at den wismarske og pomerske Undsætning paany skulde begive sig afsted, og Tilsynet hermed overlodes til Rigsraaden Lorents Creutz, den samme, som i 1658 en Tid havde været Generalguvernør over Throndhjems Len. Selv vilde Kongen med de 6000 Mand, Fodfolk og Ryttere, som han havde til sin Raadighed ved Vennersborg, gaa angrebsvis tilverks mod Gyldenløve. Foreløbig lagde dog den ugunstige Aarstid Hindringer i Veien for Operationerne, og han nødtes derfor til at indskrænke sig til at træffe de fornødne Forberedelser til et Angreb, der skulde foregaa midtvinters.

De norske Tropper var efter Tilbagetoget fra Sverige blevne lagte i temmelig vidstrakte Kvarterer indenfor Grænsen. Men eftersom Vinteren strengedes og Frosten tillagde Søer og Elve, blev det nødvendigt at trække dem nærmere sammen for at have dem paa rede Haand, om Svenskerne skulde gjøre Alvor af Angrebet. Ved denne Marscheren frem og tilbage led Tropperne selvfølgelig meget. Det var et Held for Nordmændene, at ogsaa den svenske Konge paa Grund af Aarstiden og af Forpleiningshensyn blev tvungen til at lægge sine Tropper i temmelig spredte Kantonnements.

I Løbet af Vinteren gjorde dog fra begge Sider mindre Afdelinger Indfald over Grænserne.

I Slutningen af Januar Maaned 1676 drog General Dahlberg med en Rytterafdeling paa 250 Mand op gjennem Vermland over Eda mod Vinger, hvor Løvenhjelm stod med en Styrke paa 1400 Mand. Mod denne kunde selvfølgelig intet udrettes, og Dahlberg trak sig derfor ogsaa efter en Dags Ophold i Norge, under hvilket han optog et Situationskart over Vingertrakten, tilbage til Sverige. Til Gjengjæld lod Gyldenløve i Slutningen af Februar, da Karl XI allerede paa Grund af den milde Vinter for denne Gang havde ladet sine Angrebsplaner paa Norge falde, 4 Afdelinger, hver paa 300 Mand, under Major Johan Urne, Oberstløitnant Brockenhuus og Obersterne Krag og Visborg bryde ind over den svenske Grænse, hvor de vistnok stødte paa fiendtlige Afdelinger, men da disse strax trak sig tilbage, kom det ikke til Kamp. Ogsaa i Marts Maaned foretog mindre norske Afdelinger Indfald i Baahuslen.

Paa samme Tid foruroligede nogle svenske Partier det throndhjemske. I Slutningen af 1675 samledes der i Jemtland under General Karl Sparre og Oberst Ornklo et Korps som Nordmændene anslog til 3—4000 Mand, der med 7 Kanoner skulde rykke ind i Grænsebygderne. Medens en mindre Afdeling gjorde Indfald i Nord- og Sørlid, som brandskattedes, skulde Hovedstyrken ved Kyndelsmessetider trænge frem til Røros. I det throndhjemske, som

just ved denne Tid herjedes af en dræbende Farsot, der bortrev Mennesker og Dyr i tusindvis, vakte Budskabet om Fiendens forventede Komme den største Skræk, og paa Befolkningens indstændige Anmodning sendtes Oberst Gersdorf i Slutningen af Januar opover med 400 Mand. Med denne Styrke skulde en Afdeling bergenske Soldater, der skulde landsættes paa Sundalsøren og rykke op gjennem Sundalen, forene sig, ligesom et Defensionsskib skulde afgaa fra Bergen til Throndhjem. Svenskerne var imidlertid af et voldsomt Uveir og Snefog, der overfaldt dem paa selve Fjeldet, blevne tvungne til et ilsomt Tilbagetog, og kun Liderne blev noget medtagne af deres Besøg. I Marts Maaned, da man her paa Grund af den dybe løse Sne og det tidlige Førefald kunde haabe at være forskaanet for videre fiendtlige Besøg for denne Gang, trak derfor ogsaa Oberst Gersdorf, der havde staaet i det af Smitten mindre hjemsøgte Opdals Prestegjeld, sig tilbage over Dovrefjeld. Den bergenske Undsætning var da allerede tilbagekaldt.

Hermed er den første Episode af Gyldenløvefeiden afsluttet, og fra Felttoget paa de norske Grænser vender vi os til Regjeringen og Hoffet i Kjøbenhavn, hvor en Begivenhed af indgribende Betydning for de forenede Rigers Historie just fandt Sted.

Ved Nytaarstid 1676 stod Griffenfeld paa sin Lykkes Tinde. Det Uveir, som havde truet ham fra Kongens Side, havde tilsyneladende atter trukket bort; ialfald kunde han ikke merke, at det havde afsat merkbare Spor. Fra Udlandets Fyrster og Ministre strømmede der Lykønskninger ind til ham i Anledning af Aarsskiftet, og hvad hans saa høit attraaede Forbindelse med Prinsessen af Tarent angaar, saa har man — skjønt neppe med meget sterke Grunde — villet antage, at den væsentligste Hindring mod denne var paa god Vei til at fjernes. Men med alt dette hviler der dog paa denne Tid over Griffenfelds hele Væsen en besynderlig Prippenhed, en nervøs Uro, som kan spores over og i alt, hvad han foretog sig. Var det en Forudanelse af den Katastrofe, som nærmede sig, eller var det en knugende Følelse af det farefulde i den Politik, han drev? I ethvert Fald maa han nu, da han ikke længere nød den samme ubegrænsede Tillid hos Kongen som før, have indset, hvor usikker den Grund var, hvorpaa han byggede; men han udviste ikke desmindre langtfra den Forsigtighed, som Situationen krævede.

Der var forøvrigt meget at varetage for ham i Tiden umiddelbart efter Aarsskiftet, idet flere af Rigets og Hoffets høieste Embeder skulde besættes. Kort Adeler var som fortalt død i November Maaned, og da Rigsadmiral Henrik Bjelke var for gammel til at gaa tilsøs, blev den berømte Hollænder Kornelis Martenzoon Tromp indkaldt til Fører for den danske Flaade. Nils Juel havde endnu ikke lagt for Dagen, hvad han formaaede at udføre som Admiral med selvstændig Kommando, saa det til en vis Grad kunde undskyldes, at man ikke ansatte ham i denne Stilling. I Begyndelsen af Aaret udnævntes til Overfeltmarskalk den dyg-

tige General Hertug Johan Adolf af Pløn i Stedet for Hans Schack, der var fængslet til Sygeleiet og ved Udgangen af Februar Maaned afgik ved Døden. Hertug Johan var en tapper Mand, der med Udmerkelse havde deltaget i Krigen mod Frankrige, før han traadte i dansk Tjeneste; men han var derhos myndig, voldsom og pirrelig. At hans Udnævnelse dreves igjennem, skyldtes fornemmelig Griffenfelds Fiender, der i ham fandt et tjenligt Redskab til at holde denne Stangen, ja muligens faa ham styrtet; som en Fætter af den afviste sønderborgske Prinsesse maatte han nemlig antages at have været Rigskantslerens Uven, ihvorvel Fiendskabet mellem dem endnu ikke var traadt for Dagen.*)

Men Spørgsmaalet er, om Griffenfeld virkelig har tænkt at slaa sig til Ro med denne i hans Øine vistnok uheldige Ordning, og om han ikke i Øieblikket har givet efter for det Pres, han var udsat for, med den Bagtanke, at han ved første given Leilighed skulde faa et Bytte istand, der kunde befæste hans og hans Venners Magt og Indflydelse. Saaledes paastod hans Uvenner efter hans Fald, at han havde tænkt paa at faa Gyldenløve erstattet af Holger Vind og Hertugen af Pløn med Jørgen Bjelke, hvorhos ogsaa Fredrik Ahlefeld, med hvem han allerede i længere Tid havde befundet sig paa spændt Fod, skulde fjernes fra sin Plads i Rigsstyrelsen. Mod denne sin Uven foretog Griffenfeld strax over Nytaar 1676 de første forberedende Skridt; men hans Ulykke var, at denne skulde komme ham i Forkjøbet.

Allerede i Januar Maaned havde Griffenfeld begyndt at forhandle med Krigskollegiet, i hvis Spidse Hertugen af Pløn stod, om Planerne for Aarets Felttog. Det blev nu besluttet, at Nils Juel med Flaaden skulde søge at bemægtige sig Gotland, afskjære Stockholm fra Tilførsel og hindre den svenske Flaade i at løbe ud. Ved Kjøbenhavn skulde en Hær paa 15000 Mand drages sammen, som snarest mulig skulde føres over til Skaane. Mellem Jylland og Norge skulde fire Orlogsskibe krydse. De norske Defensionsskibe, som skulde forsterkes med nogle hollandske Hjælpeskibe, skulde blokere Gøteborg. Fra norsk Side skulde en Afdeling paa 7000 Mand rykke ind over den svenske Grænse for at splitte Fiendens Stridskræfter.

*) Umiddelbart før Kongen den foregaaende Høst havde tiltraadt Toget til Tyskland, havde han efter Griffenfelds Raad opsat sit Testament og ordnet Formynderstyrelsen i sin Søns Mindreaarighed for det Tilfælde, at han ikke skulde komme levende tilbage fra Krigen. I denne Regjering skulde Dronningen og syv af Rigets fornemste Herrer, deriblandt Hertug Johan Adolf af Pløn, have Sæde. Kong Kristian gik kun nødig ind paa at fatte saadanne Bestemmelser, og han tog derfor det Løfte af Griffenfeld, at de skulde holdes hemmelige. Til sin store Ærgrelse hørte han dog senere, at Griffenfeld havde meddelt Hertugen af Pløn, hvilken Tillid Kongen herigjennem havde villet vise ham. Men Bestemmelsen om Formynderstyrelsen om Anordningens Hemmeligholdelse maa dog vistnok egentlig være bleven fattet med den gamle Enkedronnings Herskesyge for Øie; ikke engang hendes kjære Søn Prins Georg skulde nemlig have Plads i Rigsstyret, om Kongen faldt fra.

Medens disse Planer udkastedes, søgte Kurfyrsten af Brandenburg gjennem sine Gesandter i Kjøbenhavn, Brødrene Brandt, at formaa den dansk-norske Konge til at deltage i Krigen i Pomern og bistaa ham med Erobringen af dette Landskab og Øen Rügen. Naar dette først var gjort, skulde han hjælpe den dansk-norske Konge til Opnaaelsen af hans Ønsker. Men Griffenfeld forstod godt, hvor Kurfyrsten vilde hen, og han vidste, at naar denne først havde vundet, hvad han tragtede efter, kunde man gjerne lade være at se sig om efter Hjælp fra den Kant. Han fik derfor Kongen til at forestille de brandenburgske Gesandter, at det jo ikke var nogen ringe Styrke, som var

56. Gyldenløves Bolig („Calmeyergaarden") i Kristiania.
Opført i Midten af det 17de Aarh. af Myntmester Peter Grüner.

bleven efterladt til Kurfyrstens Bistand i Tyskland. Nu søgte Brandenburg, Keiseren og Spanien at formaa Kongen til at erklære Frankrige Krig; men ogsaa dette Skridt fraraadede Griffenfeld ham paa det bestemteste, da det jo kunde hænde, at det i saa Fald blev Frankrige, som kom til at diktere ham Vilkaarene for Freden med Sverige. For imidlertid at faa de allierede Magter til at høre op med sit Overhæng i denne Henseende lod Kongen efter Griffenfelds Raad, som han nok kunde være villig til det, men vel at merke, paa Betingelse af, at der da til Gjengjæld blev indrømmet ham større Understøttelse i Penge og Tropper samt andre Begunstigelser, som man paa Forhaand kunde vide, de allierede ikke godt kunde indlade sig paa. Det hele faldt derfor hen.

Men nu søgte ogsaa den svenske Regjering paa sin Side at formaa Ludvig XIV, for hvis Skyld den jo var kommen op i den ødelæggende Krig, til at udfærdige Krigserklæring mod den dansk-norske Stat, idet den herved kunde haabe at faa ødelagt dennes Handel og Hertugen af Holsten Gottorp indsat i sine Rettigheder. Men hertil var den franske Konge lidet villig. Griffenfeld forestillede nemlig den franske Gesandt i Kjøbenhavn, Terlon, at den dansk-norske Regjering i sit Hjerte nærede Hengivenhed for den franske Konge, hvilket denne vistnok snart vilde faa Beviser paa. Og hvad vilde han desuden opnaa ved at optræde som erklæret Fiende? Det vilde jo ikke falde ham let for Øieblikket at skade den dansk-norske Konge; men denne kunde derimod ved at sende 20000 Mand til Rhinen, som hans allierede forlangte, gjøre ham ret føleligt Afbræk. Ogsaa den franske Gesandt i Sverige, Feuquières, raadede paa det bestemteste sin Herre fra at erklære Danmark-Norge Krig.

Langt større Bryderi end baade Rustningerne og de diplomatiske Forhandlinger skaffede Forholdet til den holsten-gottorpske Hertug Griffenfeld, som i dette ganske vist har befundet sig som mellem Barken og Veden.

Som ovenfor fortalt, var det lykkedes Kong Kristian om Sommeren at afvæbne den gottorpske Hertug, og Griffenfeld, der her optraadte paa hans Vegne, var den, som tillagdes Æren og Skylden herfor. Det kan dog være tvivlsomt, om denne ikke har virket under et sterkt Pres fra Kongens Side, som hjertelig hadede sin gottorpske Svoger. Griffenfeld har vistnok — bl. a. af Hensyn til Kongehusets Honnør — fra først af ikke villet gaa længere end til at faa Hertugen udløst af Fællesskabet i det slesvigske Styre; men Omstændighederne, der gav Kongen og Ahlefeld Vind i Seilene, nødte ham til at gaa paa slig, som han gjorde. Endda maa han have holdt igjen, og Følgen heraf blev, at de trufne Forholdsregler hverken kunde siges at være hele eller halve. Ganske vist havde den i Rendsborg trufne Overenskomst Frivillighedens Præg; men ingen, som havde Skjøn paa den Slags Sager, kunde dog tro andet, end at der havde været anvendt Trusler og Tvang mod Hertugen for at drive ham til saadan Yderlighed. Allerede i Oktober Maaned 1675 havde Hertugen henvendt sig til Keiseren og søgt at formaa ham til at virke for hans Gjenindsættelse, naar det kom til almindelige Fredsforhandlinger. Ogsaa til Kongen af England, der var en af Mæglerne og Garanterne for Roskilde- og Kjøbenhavnerfreden havde han fremsendt Forestillinger herom. Paa samme Tid lod han sine Hjælpere i Udlandet udgive Smaaskrifter, affattede paa forskjellige Sprog, og i disse udmaledes Kongens Fremfærd mod det gottorpske Hus i de mørkeste Farver. At Kong Kristian blev harm over dette, er naturligt nok, og han forlangte, at Hertugen skulde være med paa at udsætte en Belønning af 1000 Rdl. for "Kalumniantens" Opdagelse, et Forlangende, som denne nok havde sine Grunde til at vægre sig ved at indgaa paa. Men ogsaa paa anden Vis lagde Hertugen for Dagen, at han ikke ansaa Rendsborgertraktaten for

at være bindende. Han fandt nemlig paa alle mulige Udflugter for at slippe at tage sine slesvigske Lande til Len af Kongen. Som Følge af alt dette græmmede Kongen sig høiligen over, at han ikke hin Junidag i Flensborg paa Grund af Griffenfelds Mellemkomst havde sikret sig Hertugens Person og derved gjort ham uskadelig for bestandig. Medens Griffenfeld fra det hertugelige Partis Side betragtedes som den falskeste Slange, var der nok af dem i Kongens Omgivelser, som gav ham Skylden for, at han havde lammet det Slag, som skulde have knust Gottorperen eller sat ham ude af Stand til at lægge Hindringer i Veien for den dansk-norske Konges Foretagender. Mistænksom, som Kristian V af Naturen var, maatte han nu, da han hverken kunde finde Bugt eller Ende paa Griffenfelds Floker, nødvendigvis tro, at denne havde sine egne Bagtanker med, hvad han gjorde i hele denne Sag.

Kongen havde intet at sige paa den Maade, hvorpaa Griffenfeld paasaa, at Hertugen og hans Regjeringspræsident opfyldte sine Forpligtelser. I denne Henseende fattedes der ham ikke paa Omhu og Fasthed. Men det var i hans Forhold til Kielmann adskilligt, som vakte Formodning om et farligt Maskepi; navnlig var den Fortrolighed, som Kongen af forskjelligt kunde ane havde bestaaet eller bestod mellem dem, ham aldeles uforklarlig, med mindre han forudsatte, at de omgikkes med skumle Planer mod hans Person og Rige. Efter hvert, som Ugerne gik, sugede hans engang vakte Mistanke Næring af Griffenfelds Optræden, som under den mellem dem herskende betydelige Meningsforskjel maatte forekomme høist tvetydig, og som Tilfældet gjerne er med sentænkte og indskrænkede Personers Omdømme, formede fjerne og nærliggende Ytringer og Tiltag af Kantsleren sig halv ubevidst hos ham til en kompakt, taus, men overvældende Anklage, og naar denne først engang fik komme til Orde, maatte den ubønhørlig fælde sit Offer.

Den gamle fule Kielmann havde hele sin Levetid igjennem saa at sige ikke gjort andet end at lægge op onde Raad mod Danmark, som for en ikke ringe Del havde ham at takke for, at det nu stod saa isoleret og beklippet som det stod. Og det var med denne svorne Fiende af Riget og den dansk-norske Konge, hans altformaaende Rigskantsler havde indladt sig!

Under Forhandlingerne før det oftere omtalte Rendsborgerforlig, medens der endnu var Tale om at bytte den kongelige Del af Grevskabet Oldenburg mod et Stykke af det hertugelige Slesvig, havde Griffenfeld, der netop af Keiseren var bleven ophøiet i Grevestanden, slaaet paa for Kielmann, at han gjerne af hans Herre vilde modtage et umiddelbart Amt, som i saa Fald skulde blive hans Rigsgrevskab, og Kielmann havde ment, at det nok kunde lade sig gjøre under Forudsætning af, at Forhandlingerne mellem Kongen og Hertugen førte til et gunstigt Resultat, og han nævnte tillige Amtet Steinhorst som det, der kunde være det mest passende. Yderligere blev der ikke talt derom. Da nu Forhandlingerne i den følgende Tid tog en anden Vending, og der fra Kongens Side reistes Krav om, at Hertugen skulde overlade

Kongen sine Fæstninger, saa længe Krigen varede, overrakte Kielmann Grifffenfeld en Anvisning paa 10000 Rdlr., som det hamburgske Senat havde udstedt. Griffenfeld viste strax efter Fredrik Ahlefeld Vexelen og ymtede noget om, at han vel gjorde rettest i at lade den gaa tilbage ad den samme Vei, den var kommen. "Nei, hvorfor det? Det er jo det samme som at lade Kielmann beholde den", mente Ahlefeld. De kom da overens om, at Kongen skulde bestemme, hvad der skulde gjøres med den, og Kongen skal da have givet sit Samtykke til, at Griffenfeld beholdt den. Kort efter, da han i sin Rendsborger-Reprimande gav Kantsleren onde Ord for at have modtaget Skjænk og Gave, og denne spurgte ham, om han sigtede til Hamburgernes Vexel, slog han det hen med, at den havde han jo tilladt ham at beholde; men siden synes det rigtignok at være faldet ham af Minde. Da man fandt, at det var nødvendigt at have Øie paa hver Finger med Kielmann, lod man ham umiddelbart efter Rendsborgerforliget udstede en skriftlig Erklæring om, at han under Tab af Ære og Formue skulde holde sig i Ro i Byen Slesvig og ikke foretage sig nogetsomhelst, der kunde være den dansk-norske Konge til Skade. Som man vel kan tænke, likte Kielmann ikke at være sat slig i Rævebaas, og han spekulerede sent og tidlig paa, hvorledes han skulde faa lokket Griffenfeld til at gløtte saapas paa Stængslet, at han kunde smutte ud. Da Griffenfeld i August Maaned i Følge med Kongen kom til Rendsborg for anden Gang, skrev han ham et Brev til; i dette takkede han vakkert for sidst og vedlagde en Diamantring til en Værdi af 2000 Rigsdaler. Brevet blev brudt og læst i Nærværelse af Kongen og andre af hans Mænd, og disse, som ikke forstod, at Kielmann havde noget at takke for, opfordrede under Latter og Spøg Griffenfeld til at beholde den. Ogsaa Kongen tillod det; men Griffenfeld sagde: "Det er bedst at lægge den i Hvælvingen ved Traktaterne til Tegn paa, at dem intet i den sidste Samling i Rendsborg er aftvunget, siden de saaledes takker for velgjort". Ikke desmindre lader det dog til, at Ringen er forbleven i Griffenfelds Hænder. Da nu Kielmann skjønte, at han ved Foræringer ingen Vei kom, søgte han gjennem Kongens Søster, der var gift med den holsten-gottorpske Hertug, at naa sit Ønske; men heller ikke det hjalp. Griffenfeld forstod godt, at det var den gamle Julas Kielmann, som havde sin Part i Affattelsen af de anonyme Flyveskrifter, som udkom i Udlandet om Rendsborgerforliget, og for nu at afskrække disse opfordrede han ham underhaanden til, at han skulde formaa Hertugen til frivillig at tilbyde Kongen et Laan paa 300,000 Rigsdaler til Krigsrustningerne mod Sverige. Kielmann lovede, at han skulde gjøre sit bedste, og han bad atter Kantsleren om at udvirke Tilladelse for ham til at nedsætte sig i Hamburg. Man kunde kræve Eder eller Forpligtelser af ham, sagde han; han skulde ubrødelig og samvittighedsfuldt holde sit Ord. Han maatte imidlertid forblive der, han var, skjønt han bestormede Griffenfeld i det ene Brev efter det andet om, at han maatte gjengive ham hans Frihed.

Selve denne Korrespondance maa, saa privat den var, have havt noget hemmelighedsfuldt ved sig, som maatte styrke Kongen i hans uklare Mistanke.

Efterhvert som Spændingen mellem Kongen og Hertugen voxede som Følge af, at den sidste vægrede sig ved at opfylde Rendsborgertraktatens Bestemmelser, tog den dansk-norske Regjering det ene nye Skridt mod ham efter det andet. Den 10de Februar blev det besluttet, at Tønningens Volde og Skanserne i Stapelholm skulde sløifes, en Beslutning, som den næste Maaned ogsaa blev iverksat. Da nu Hertugen vægrede sig ved at give en fyldestgjørende Forklaring af sit Forhold til de skandaløse Flyveskrifter og

57. Tagdekoration i Gyldenløves Bolig.
Billedet forestiller Kleopatras Død.

begav sig til sin Broder Biskopen af Lübeck i Eutin, blev det 9de Marts besluttet at lade Regjeringspræsident Kielmann og begge hans Sønner fængsle, et Skridt, hvori ogsaa Griffenfeld havde sin Andel.

Over den næste Dags Begivenheder hviler der et tæt Slør, som det endnu ikke er lykkedes Forskningen at lette; men det er bleven udtalt og der er al Sandsynlighed for, at de hemmelige Forhandlinger, som da maa have fundet Sted, har staaet i nærmeste Sammenhæng med Kielmann'ernes Fængsling.

Man har forskjellige Traditioner, der skal forklare den Katastrofe, som som vi nu gaar over til at fremstille. Man viser saaledes endnu den Dag idag i Haven ved Augustenborg et Træ, i hvis Skygge Hertugen af Pløn,

Gyldenløve og Ahlefeld skal have tilsvoret Hertugen af Sønderborg at hævne paa Griffenfeld den Tort, som var hans Datter tilføiet; i Hoffredsene taltes der endnu i forrige Aarhundredes sidste Halvdel om, at det var om Natten i Jomfru Moths Favn, at Kong Kristian fattede Beslutningen om at skille sig ved Griffenfeld; man har villet vide, at Kong Kristian i sin sidste Levetid skal have været pint af Samvittighedsnag over, at han lyttede til Griffenfelds Fienders Raad, og at han væltede Skylden fra sig selv over paa dem. Endelig har man villet vide, at det var Kurfyrsten af Brandenburgs Gesandt, Kristofer Brandt, som ved Taffelet den 10de Marts skulde have underholdt Kongen med, at Griffenfeld i al Hemmelighed førte en forrædersk Korrespondance med Frankrige og Sverige. Men alt dette er dog, vel at merke, kun temmelig løse Sagn, som i det høieste tør antages at indeholde Muligheder, men heller ikke mere. Det ligger endog nær at antage, at Sagnene er opstaaede af Begivenhedernes Udvikling og af Foreteelserne i den følgende Tid. Man ved for det første ikke, om der har bestaaet nogen virkelig Sammensværgelse, og selv om en saadan tør forudsættes, saa har man ialfald i Ahlefelds Personlighed en Borgen for, at han, der selv lige saa lidet som Griffenfeld, vilde give Rigets Interesser til Pris for et Skjøgevælde, ikke kan have betjent sig af Jomfru Moths Indflydelse til at faa sin Uven styrtet. Heller ikke kan Griffenfelds Fiender, heri ogsaa indbefattet den brandenburgske Kurfyrste, i den hele Tragedie tillægges den Hovedrolle, som Sagnet tildeler dem. Det eneste, man med Sikkerhed ved, er kun, naar alt kommer til alt, at der om Aftenen eller i Løbet af Natten mellem 10de og 11te Marts udstedtes Ordre til, at Griffenfeld, hans Svoger Borgermester Jørgen Fog og hans Sekretærer Henrik Lund og Rasmus Knudsen skulde fængsles den næste Dag. Denne Befaling blev for de tre sidstnævntes Vedkommende iverksat tidlig paa Morgenen, og som det synes i allerstørste Stilhed.

Da Griffenfeld, som den foregaaende Dag havde været optaget med Forretninger og om Aftenen havde været Gjæst hos den spanske Gesandt, efter Sædvane Klokken 8 om Morgenen kommer op paa Slottet for at forelægge Kongen de sidste Postsager, møder General Fredrik Arensdorf ham i Drabantsalen. "Hvorhen saa tidligt, Hr. Greve?" "Til Kongen." "Det kan nu ikke lade sig gjøre. Jeg har allerhøieste Ordre til at føre Deres Excellence til Bibliotheket." "Er det Kongens Villie, maa jeg adlyde," udbrød Griffenfeld da og fulgte med Arensdorf gjennem de Længange, som førte fra Slottet over til Bibliotheket. I et lidet Værelse her, hvor Kongen hyppig pleiede at opholde sig, forblev han Dagen igjennem under Bevogtning af Geheimeraad Erik Rosenkrands. Umiddelbart efter, at Griffenfeld var bleven anholdt, gik fire Mænd, deriblandt Grev Fredrik Ahlefeld og Rigsmarskalk Kørbitz, efter Kongens Befaling til hans Hus, hvor de lagde Beslag paa al hans Eiendom, navnlig hans Papirer, som alt blev ført op paa Slottet. I disse, som Griffenfeld ved sin

Bortgang til Slottet neppe har taget slig Vare paa, som han visselig vilde have gjort, om han havde ventet, at han aldrig mere skulde gjense sit Hjem, fandtes der ved det første løselige Overblik saa mange Indicier paa Misbrug af Embedsmyndighed, at Kongen kunde give Befaling til at lade ham fængsle. Om Aftenen kom Arensdorf tilbage til Griffenfeld, affordrede ham efter Kongens Ordre hans Kaarde, hans Ordener og Kongens Portræt og førte ham gjennem Proviantgaarden ned til Kanalen. Her laa en Baad, bemandet med Soldater. "Herre Gud, hvi kommer jeg i dette Selskab," mumlede den faldne Stormand mørk i Hu; han indsaa nemlig, at det nu var mere end hans høie Stilling, som stod paa Spil. Han gik i Baaden, der hurtig førte ham ud til Citadellet, hvor en af Barakkerne i Dagens Løb var gjort istand til at modtage ham i Forvaring indtil videre.

Før vi gaar videre i Fremstillingen, skal vi forsøge at sætte os ind i de Motiver, som fremkaldte Griffenfelds Fald, en Begivenhed, som jo de fleste af denne Statsmands Biografer synes at tillægge den samme Betydning, som en hel Statsomvæltning ellers medfører. Som en kyndig Læser vil se, stiller min Anskuelse sig i ikke faa Henseender ud fra de tidligere hævdede Synsmaader, og jeg skal derfor gjøre Rede for den saa godt, det i Korthed lader sig gjøre.

Med Hensyn til den mod Griffenfeld førte Procedure er det bleven en gjængs Opfatning, at han var uskyldig i alle eller ialfald de fleste af de Forbrydelser og Feilgreb, som man tillagde ham, at den Domstol, som blev nedsat over ham, gik ulovligt og uretfærdigt tilverks, og at Griffenfelds Modstandere — thi det maa selvfølgelig baade hans Anklagere og Dommere i dette Tilfælde anses for at have været — alle som en var sneverhjertede, lavpandede Personer, som ledede af de uværdigste Bevæggrunde paatog sig Udførelsen af en Bøddels Rolle. Forholdet er faktisk bleven det samme, som Indskriften paa Griffenfelds Mindesstøtte ved Jægerspris antyder: Condemnatus — Absolutus, dømt af Domstolen — frikjendt af Folket og Historien.

Det kan da ligge nær at søge at danne sig en Forestilling om, hvorledes "Folket" i Foraaret 1676 vilde have dømt Griffenfeld eller have dømt mellem Griffenfeld og hans Dommere. Om den allerstørste Del af de sidste er der ikke fremkommen en eneste Oplysning, som kan nedsætte dem i vor Agtelse: de var paa faa Undtagelser nær af sin Samtid ansete for sande Hædersmænd, og vi har selvfølgelig heller ikke Ret til at gaa ud fra andet, end at de har dømt efter sin Overbevisning. Men falder den samme Samtids Dom for Griffenfelds Vedkommende sammen med Historiens Opfatning? Jeg tror, at man ved en nøie Betragtning og Vurdering af de Kilder, man har til den Tids Historie, ubetinget maa faa et levende Indtryk af, at han i det Øieblik, han gaar bort fra den politiske Skueplads, maa have været Gjenstand for almindeligt Had, ikke blot hos fremmede Diplomater, som han Gang paa Gang narrede op i Stry, men i langt høiere Grad hos den Nation, hvis Ve

og Vel han havde i sin Haand, ja, saa almindelig har Uvillien mod ham været, at man neppe vil finde ret mange Exempler paa, at en virkelig stor Mand har havt saa faa sande Venner, som det viste sig her at være Tilfælde.

Ganske vist foregik der meget kort Tid efter Griffenfelds Domfældelse et brat Omslag i Folkets Omdømme. Men dette beror ikke paa, at Mængden af den førte Procedure er bleven overbevist om hans Uskyldighed; blot Tanken herom maa afvises som helt igjennem absurd. Selv om de Uregelmæssigheder, som Rettergangen fremviser, maaske kan have vakt nogen Indignation hos en og anden af de yderst faa, som kunde opgjøre sig en selvstændig Mening derom, maa vi dog i hele det overvældende Tilbageslag se det stadig tilbagevendende Udtryk for Folkets Medynk med den ulykkelige, og i dette Tilfælde maatte denne Medynk være saa meget sterkere, som det jo var en af Rigets største og mægtigste Mænd, som nu maatte friste haardere Kaar end den fattigste Staadder i Landet.

Men i ethvert Fald har denne Medynk Karakteren af fuldstændig passiv Ligegyldighed, naar man sammenligner den med det tidligere, virksomt gjærende Had. Nogen klar, sand Forstaaelse af Griffenfelds eminente Statsmandsklogskab, hans administrative Geni eller de Egenskaber overhovedet, som Historien regner ham til Fortjeneste, kan Samtiden ikke have havt, og allermindst da den ukritiske Mængde; men selv om en saadan Forstaaelse havde været tilstede, vilde der i Øieblikkets Ophidselse ikke være bleven taget Hensyn til Griffenfelds Fortrin. Der kan derfor efter min Formening ikke være Tvivl om, at det er ikke hos Griffenfelds Modstandere, men i hans eget Forhold, man først og fornemmelig har at søge Svaret paa de Spørgsmaal, som en varmhjertet Digter i vore Dage har opstillet:

"Hvad var da den Brøde, hvorfor han led?
Hvi styrted i Fængslets Dyb han ned
Fra Skamlen ved Kongesædet?
Hvi blinkede over ham Bødlens Sværd,
Hvi traf ham en Naade, langt mindre værd
End Døden paa Retterstedet?"

Det maa have været Griffenfelds egen Optræden, som havde vakt mod ham det Had, som skaffede hans Misundere og Fiender Overtaget, og Kilden til dette finder vi utvivlsomt i de store Lyder, som heftede ved denne i mange Henseender saa enestaaende Personligheds Karakter, i hans topmaalte Egoisme, i hans arrogante Væsen og brede Selvfølelse, som det maa have været en sand Pine for alle at komme i Berøring med, i hans umættelige Griskhed og i hans Ligegyldighed for Folks Omdømme. Som Herren er, saa følger ham hans Tjenere: I hele det dansk-norske Statsliv har Lakaiismen neppe nogensinde bredet sig slig, som Tilfældet var

netop paa den Tid, Griffenfeld sad ved Roret, og om man end slaar nok saa meget af paa de gjængse Beretninger om den Skamløshed, hvormed hans Tjenere gik frem, idet de gav sig Udseende af at have en Stemme med, hvor det gjaldt Besættelse af Rigernes Embeder og Ombud, og lod sig betale rundelig for at lægge et godt Ord for Ansøgerne, hviler der dog noget saa forargeligt over den hele Trafik, at man ei kan fortænke Folk i, at de havde sin Mistanke om, at der ogsaa ad disse urene Veie skvede Guld ind i den griske Kantslers Gjemmer. Hele denne Side af Griffenfelds offentlige Liv er i ingen Henseende forskjelligt fra det Parvenuvælde, som Historien viser os i sin bedste Trivsel i det sterkest udviklede Monarkis Skygge. Der er her ikke Tale om en enkelt Forgaaelse mod den offentlige Moral; det var et indviklet System af Bedrag og Slaphed, som havde været taalt i en Række af Aar, og som nu havde antaget saadanne Dimensioner, at ingen kunde vide, hvor det tilsidst vilde ende. Der kan ikke være Tvivl om, at en Undersøgelse længe havde været ønsket af Nationens bedre Del; men en saadan var ikke bleven foretaget, fordi Kongen ikke havde været at formaa til at give sit Minde dertil, skjønt der efter al Sandsynlighed maa være gjort ham alvorlige Forestillinger derom. Saalænge det kun gjaldt en Forgaaelse mod Folket, fandt Kongen, at det kunde bero med en Formaning og en Irettesættelse, idet han har fundet, at Griffenfelds Overlegenhed i andre Henseender fuldt ud opveiede hans Svagheder. Nu derimod er Situationen pludselig bleven saa forandret, at der ikke blot stribes til Undersøgelse af den mægtige Rigskantslers Færd, men ogsaa til en Rettergang, som i mange Henseender unegtelig har Karakteren af ren Vilkaarlighed. Her er efter min Mening kun en Forklaring mulig: det er Kongen selv, som træder op mod sin tidligere Yndling og styrter ham, ikke tilbage i den tidligere Ubetydelighed, hvorfra han havde hævet ham til Rigets høieste Æresposter og Værdigheder, men i en for menneskelige Øine bundløs Elendighed. Det er et Opgjør, som Kongen holder med sin tidligere Ven og Gunstling, og naar dette i enhver Henseende ender med dennes fuldstændige Undergang, saa er dette en ligefrem Følge af, at det intime og varme Venskab, som havde hersket mellem Kongen og Kantsleren, er bleven afløst af et uudslukkeligt Fiendskab.

Det skulde derfor efter min Mening have været af største Interesse at faa paa det rene, hvorledes dette Omslag har fundet Sted. Den almindelige Opfatning, som der ikke er Grund til at fravige, gaar jo ud paa, at den hele Forvandling kom uventet og overraskende paa. Der er nemlig, som allerede ovenfor berørt, ikke liden Sandsynlighed for, at Griffenfelds og Kielmann'ernes Anholdelse staar i nær indbyrdes Sammenhæng.

Nu kan der spørges: Er der i de foregaaende Dages Forhandlinger om Kielmann'ernes Fængsling og Forholdsreglerne mod den holsten-gottorpske Hertug fra Kantsleren faldet Ytringer, som Kongen optog som Udtryk for hans

illoyale Sindelag, og som ledede det længe sammentrukne Uveir ud over hans Hoved? Eller er der fra den brandenburgske Kurfyrste meddelt den dansk-norske Konge saadanne graverende Oplysninger om hans Minister, at han troede at have faaet Øinene tilgavns op for, hvilken Slange han havde næret ved sin Barm? Eller er Griffenfelds Arrestation Løsningen af den Strid, som længe i det skjulte havde været ført mellem Griffenfeld og Ahlefeld, og som dreiede sig om intet mindre, end hvo af dem skulde have Magten i Rigerne? Har Ahlefeld i det Øieblik, da han truedes med at bortvises i Unaade, søgt Støtte hos Kongen selv mod dennes Yndling og fremkaldt hans Fald ved at blotte de Misgreb, som var begaaede fra hans Side? Alle disse Gjetninger, som man har set opstillede, faar staa ved sit Værd. Maaske ligger det dog nærmest af alt at antage, at det Moment, som bragte den haardt spændte Bue til at briste, i sig selv var saa ubetydeligt, ja selv for Omgivelsernes Øine saa lidet afvigende fra, hvad man daglig hørte og saa, at man end ikke fra den Kant har gjort sig klar Rede for, hvad det var, som til syvende og sidst hidførte Katastrofen. Jeg anser det for mere end sandsynligt, at denne ikke er fremkaldt af nogen Sammensværgelse — selv Tilværelsen af en saadan vover jeg at drage i Tvivl, — men var en uundgaaelig Nødvendighed, fordi den Grund, hvorpaa Griffenfeld byggede, var undergravet og skred ud.

Sagen mod Griffenfeld stiller sig med Hensyn til Gaadefuldhed og dulgte Motiver i ingen væsentlig Grad ud fra Flerheden de Majestætsforbrydelses-Sager, som vi kjender fra Enevældets første Tid. Ogsaa her maa som i en hel Del andre Tilfælde Vægten lægges paa det kongelige Aktionsdekret som det afgjørende Moment, medens de Ankeposter, som paaberaabes i Dommen, for den største Del ikke paa langt nær kan tillægges den Vægt, som de i Konklusionen faar Udseende af. Dette Forhold finder sin tilstrækkelige Forklaring i Tidens Opfatning af det enevældige Kongedømmes ophøiede Hellighed, som ikke maatte udsættes for nogensomhelst Krænkelse i det almindelige Omdømme, ja vi har endog Exempler paa, at selv Dommerne undgik at gjentage en Verbalinjurie mod Kongemagten, som de skulde paadømme. For en rigtig Bedømmelse af Griffenfelds Sag maa vi derfor væsentlig holde os til, at Kongen selv gjentagne Gange angiver som de fornemste Anklageposter mod ham "hans umættelige Havesyge og Ærgjerrighed", og naar Griffenfeld paa Retterpladsen, strax før han bereder sig til at modtage det dræbende Hug, erklærer, at han har fortjent Døden, men at Forræderi mod Kongen og Fædrelandet aldrig var kommen ham i Tanke, saa er denne Tilstaaelse utvivlsomt ogsaa en Erkjendelse af en Brøde, som falder ind under de nævnte tvielige Begreber.

Fastholder man først, at den hele Procedure, som sættes i Gang mod Griffenfeld, er et Opgjør, som Kongen personlig holder med ham, saa vil mange Enkeltheder fremtræde i en hel ny Belysning. Navnlig maa der da lægges en betydelig Vægt paa den Rolle, som de saakaldte Rendsborgerartikler eller den

Reprimande, som Kongen under 21de August 1675 tildelte Griffenfeld, spiller under den hele Sag. Efter min Opfatning gaar de Poster, som her opstilles, endog igjen som Hovedanker i hele den mod Griffenfeld reiste Anklage, kun med den Forskjel, at de nu har antaget en fastere og mere haandgribelig Form.

Som jeg paa sit Sted fremhævede, har en større Del af Griffenfelds Biografer i Rendsborgerartiklerne alene set Udslag af Kongens Mangel paa Begavelse og af hans Arrogance. Jeg tror, at denne Opfatning er uretfærdig og vidner om en fuldstændig Misforstaaelse af Tidsaanden og af Enevældets Grundsætninger. I ethvert Fald gjør det et nedslaaende Indtryk, naar Forfattere med ansete Navne griber Anledning til at fremføre slige lumpne Invektiver mod Kongen. Der findes, saavidt jeg kan se, ikke et eneste Ord i det hele Brev, som kan fortolkes derhen, at Kongen paastaar at være klogere eller mere begavet end Griffenfeld; snarere maa hans Beskedenhed vel kaldes utidig. Naar Brevet læses paa den Maade, hvorpaa det skal og bør læses, modtager man af det langt fra noget ufordelagtigt Indtryk af Kristian V som Menneske; tvertimod, det afgiver et saa smukt og tiltalende Vidnesbyrd om hans retskafne Tænkemaade og trofaste vennesæle Sindelag, at det overhovedet skal falde vanskeligt at opdrive noget Sidestykke hertil fra en enevældig Konges Haand. Men over Griffenfelds Forhold til hans Herre kaster dette merkelige Aktstykke et karakteristisk Lys, og mere vilde vi vist have erfaret, om vi endnu havde havt Adgang til at se, hvad Kongen havde strøget ud med egen Haand. Det er nok at fremhæve et enkelt Punkt: Kongen beder ham jo saaledes ligefrem om, at han, den aandrige Mand, ikke maa misbruge sin Overlegenhed ved at lægge an paa at faa ham til at begaa Bommerter, for siden selv at høste Æren af at rette paa dem! Men det hele Brev er derhos fra først til sidst et levende Udtryk for, hvor hjertelig saaret og pint Kongen har følt sig under de Naalestik og Krænkelser, som Griffenfeld i sit kaade Overmod tildeler ham, og han er saa meget mere bedrøvet derover, som han ikke kan finde andet, end at han selv altid har taget alle mulige Hensyn overfor Griffenfeld, ikke blot som Konge, men ogsaa som Ven. Hidtil har har han funden sig i, at Ministeren har skubbet ham tilside og nedsat ham i Folks Omdømme. Nu, da de i den nærmeste Fremtid skal arbeide sammen med den store Kurfyrste, kan det ikke længere gaa paa denne Vis, nu maa Griffenfeld være saa god at huske paa, at ogsaa han pligter at tage en Smule Hensyn. Vil han beflitte sig paa det, saa skal der være slaaet Streg over det gamle Mellemværende, og Kongen skal holde ham angerløs for de Ofre, en saadan Hensynsfuldhed maatte koste ham.*)

*) I denne Forbindelse skal jeg pege paa et andet Træk, som ogsaa afgiver Vidnesbyrd om Kong Kristian V's retskafne Tænkemaade og Hjertelag. Ganske vist hører dette Træk til en senere Tid af hans Liv, men det viser dog, at han ikke var saa smaat skaaren, som man gjerne vil anse ham for at have været. Det er Kongens Forhold til hans Skriftefader, Nordlændingen Dr. Peter Jespersøn. Man har Breve fra denne,

Men hvorledes har Griffenfeld vel holdt sig denne venskabelige Formaning fra Kongens Side efterrettelig? Alle de Efterretninger, vi har om Griffenfelds Holdning i den sidste Del af Aaret 1675 og Begyndelsen af 1676 gaar bestemt i den Retning, at Kongens udtalte Misnøie ikke har havt nogen Indflydelse paa ham, og at han i det mindste ikke er bleven behageligere at arbeide sammen med, end han før havde været. Er hans Optræden mod Kongen personlig bleven mindre hoven og irriterende? Neppe. Det har sandsynligvis været kort efter, at Reprimanden var bleven ham tildelt, at han i Anledning af et Par Audiencer, Kongen havde givet nogle fremmede Gesandter, fandt Behag i at indføre i sine Skrivekalendere de skjæbnesvangre Notiser om, at denne „havde svaret dem som et Barn". Det maa fremdeles have harmet Kongen at se, hvorledes Griffenfeld vedblev at fiske efter Æresbevisninger og Værdigheder hos fremmede Fyrster, uden at han, der dog først og fremst var den dansk-norske Konges betroede Mand, paa Forhaand havde brudt sig om at forhøre sig, hvorvidt hans Herre vilde give sit Samtykke dertil eller ei. Naar denne ikke desmindre tillod ham at modtage disse Ærestegn, skyldtes dette udelukkende hans velvillige Følelser mod Griffenfeld; selv om Kong Kristian V havde været mindre mistroisk, end han af Naturen var, maa han dog have havt en Fornemmelse af, at det var ham, som maatte betale det Gilde, som beredtes for hans Kantsler, medens han for sit personlige Vedkommende skulde have alt andet end Hygge af den hele Tilstelning.

Heller ikke i andre Henseender havde Griffenfelds Optræden været saadan, at Kongen kunde være tilfreds med den, idet han stadig maa have havt en Følelse af at være ført bag Lyset. I den udenrigske Politik, hvori Kongens og Kantslerens Opfatning jo ikke længere faldt sammen, havde den saaledes været i den Grad tvetydig, at man hverken vidste ud eller ind paa hans Rænker og Intriger. Men saa meget maa man dog have troet at vide, at han pleiede hemmelige Forhandlinger med Kongens og Landets Fiender og stillede sig paa en venskabelig Fod med dem, og at han paa samme Tid lagde an paa at støde Kongens Venner for Hovedet. Endelig kommer hertil ogsaa, at der maa være opstaaet en sterk Formodning hos

som viser, at han ikke kviede sig for at foreholde Kongen hans udskeiende Vandel, og at hans Optræden ved det elegante og fordærvede Hof i ikke liden Grad har mindet om den Aand, som besjælede den hellige Skrifts Profeter. Den Livsvisdom, som hans malmfulde Røst forkyndte, har Kongen, saavidt vi tør dømme derom, neppe formaaet at tilegne sig. Men hvad der skal fremhæves til Kongens Ære, er, at han desuagtet nærede en dyb rodfæstet Høiagtelse for den djærve, ligefremme, tilmed maaske ogsaa noget kantede Prest, og ihvorvel denne vistnok neppe har været omfattet med overvættes stor Sympathi ved Hoffet, indtog han her dog en grundfæstet Stilling, som ikke lod sig rokke. Det var neppe uden Kong Kristians Anbefaling, at han ogsaa beholdt sin Indflydelse hos hans Eftermand til Trods for de Forandringer, som foregik ved dennes Thronbestigelse.

Kongen, at hans Hemmeligheder hos hans Kantsler ikke har været saa vel forvarede, som hans høie og betroede Stilling af sig selv skulde tilsige.

Har Kongen, som man maa forudsætte, havt en haard Kamp at bestaa med sig selv, før han kunde bekvemme sig til at bryde med sin Minister, som han til Trods for alt maaske har anset for umistelig for sig selv og Rigerne, saa har dette ialfald ikke været Tilfældet med dennes Fiender og Modstandere, som ikke var bundne af noget af de Hensyn, som havde været gjældende før Kongen. Saasnart den frygtede Kantsler først var styrtet, var de alle færdige til at kaste sig over ham, og det fælles Had har i et Øieblik skabt et saadant Samhold og saadan Enighed mellem dem, at man maatte tro, at deres forenede Optræden var fremgaaet af en fint spunden og dygtig ledet Sammensværgelse. Men at Griffenfelds Fald blev saa stort og hans Modstanderes Triumf saa overvældende, beroede dog vistnok, naar alt medtages, paa den raadende Opinion.

Med disse Bemærkninger, der ikke maa opfattes som andet end min personlige Opfatning af de foreliggende Kjendsgjerninger, optager vi paany Fortællingens Traad.

Efterretningen om, hvad der var foregaaet paa Slottet, spredte sig hurtigt paa Rygtets Vinger over den hele Hovedstad, og i de næste Dage var denne Begivenhed det Emne, som alle drøftede. Som det gjerne gaar i slige Tilfælde, var det indtrufne naturligvis noget, som alle paa Forhaand vilde have indset og forudsagt. Høiest skraaltes der op fra de Hold, som ihærdigst havde beilet til Griffenfelds Gunst, og værst tilrakkedes nu den ulykkelige Storhed af dem, som i Ydmyghed og med næsegrusliggende Smiger havde havt noget at trygle den lykkelige Statsmand om. Medens den ene sensationelle Nyhed kolporteredes i Øst og den anden i Vest, flottede den nysgjerrige Hovedstadsbefolkning til Slottet og Hoffet for fra den Kant at faa en Løsning paa Gaaden. Ligesom i hine Oktoberdage for 16 Aar siden, da den store Statsomvæltning foregik, søgte Folket Kongens Aasyn for af hans Miner at læse sig en Forklaring til. Men her skulde man blive lige vis; Kongen, der som rimeligt kan være maa have befundet sig i nervøs ophidset Tilstand, var ikke at se, og med Undtagelse af nogle faa af de mest betroede Embedsmænd fik heller ingen Adgang til ham. Folk maatte nøie sig med mindre. Men at noget overvættes alvorligt og uhyggeligt maatte være foregaaet, kunde man slutte af, hvad man hørte og saa fra Hoffets Kredse; ogsaa inden disse var der en Tummel og Uro, omtrent som der var vendt op og ned paa alt.

Der var nogen Tid i Forveien bleven besluttet, at Enkedronning Sofie Amalie, Prins Georg og Prinsesse Ulrike Eleonore skulde foretage en Reise til Hannover. Denne kom nu til at foregaa samme Dag, Griffenfeld fængsledes, i saadan Huj og Hast, at man ikke blot undlod at sende Forbud om Skyds, Bespisning og Nattekvarter; men Dronningen tog afsted uden at

medbringe andet end det, hun gik og stod i. De høie Reisende maatte derfor tage til Takke med det Stel, de under saadanne Omstændigheder kunde vente at finde, ja i Antvorskov, hvor de tilbragte den første Nat, maatte Dronningen kjøbe af Amtskriverens Kone et Par brugte Sko. Ved Ankomsten til Korsør blev de indhentede af en kongelig Kurer, der befalede Prins Georg at vende tilbage til Kjøbenhavn. Enkedronningen og hendes Datter fortsatte derimod sin Reise, den første vistnok ikke lidet urolig for, hvad den nærmeste Fremtid maatte medføre for hendes eget Vedkommende. Hvad der er gaaet umiddelbart forud for denne bratte Afreise, er ikke fortalt; men der er vistnok forefaldt Optrin, der maa have betaget den herskesyge Kvinde Lysten til at opponere, og det endog i den Grad, at hun fuldstændig fandt sig i alle de Skridt, som blev foretagne mod Kantsleren. Det tør hænde, at hun i Bevidstheden om, at hendes Korrespondance med Griffenfeld indeholdt forskjelligt, som ikke taalte at komme hendes ældste Søn for Øie, ikke har reist Hovedet saa høit, som hendes Vane var. Men det synes og at være sikkert, at neppe var hun sikker for, at Faren fra den Kant var dreven over, før hun med Liv og Sjæl sluttede sig til hans Forfølgere, ja muligens ogsaa har ikke ringe Skyld i, at Proceduren blev ført paa den Maade, som den blev. Ogsaa Dronning Charlotte Amalie maa have stillet sig meget unaadig mod den faldne Yndling, i hvem hun vel har set en skjændig Forræder, der stod hendes Gemal efter Riget.

Der var dog en Familie, som under Ulykken vovede at vedkjende sig sit Venskab for Griffenfeld. Det var Nordmanden Jørgen Bjelke og hans Frue, Magdalena Sibylla Gersdorf. Da det lod til, at den kongelige Unaade ogsaa skulde udstrækkes til Griffenfelds Barn, den fireaarige Komtesse Charlotte Amalie, — hun blev, efter hvad hendes Fader selv udtaler, udstødt af hans Hus —, tilbød Fru Magdalena Sibylla at tage hende til sig, saasom hun følte sig forpligtet hertil ved det Løfte, hun havde aflagt først som hendes Daabsvidne og senere gjentaget for hendes Moder i hendes Dødsstund; men denne hendes Bøn blev afslaaet. Ogsaa Jørgen Bjelke optraadte med stor Uforsagthed til Gunst for sin Ven Kantsleren. I et efterladt Manuskript, der findes trykt i Nye Danske Magazin, og som omhandler de forskjellige Gjenvordigheder, han i denne Tid var udsat for, fortæller han nemlig:

"Der jeg om Aftenen var hjemkommen og strax gik op paa Slottet, hvor Hans Majestæt naadigst kaldede mig til sig og sagde i Fyrsten af Pløns Paahør, at bemeldte Rigskantsler var gjerrig og ærgjerrig; da holdt jeg ikke dette for saa stort et Crimen (Forbrydelse), at han for den Skyld burde tages i Arrest, og derfor efter min underdanigst aflagde Ed og Pligt sagde, at Naade var bedre end som Retten, helst efterdi gemenligen var hændtes store Forandringer og Ulykker efter saa høi en Ministers Fald, og mig ei var vitterligt, at han i nogen Maade havde forseet sig til Hans Majestæts, vor allernaadigste Herres, Præjudits og Skade, men at han havde dirigeret

Affaires d'Etat (Statens Anliggender) i forsvarligste Maader, og nylig tilforn havde svaret paa min Mening om Krigens Udgang i Skaane, at han haabede med Jesu Kristi Hjælp, at Hans Majestæt skulde ved Traktater faa sine Lande igjen uden Sværdslag og Blodsudgydelse."

Men Jørgen Bjelkes frimodige Optræden og Forbøn havde intet andet til Følge, end at ogsaa han skulde blive Gjenstand for Kongens Mistanke, skjønt han ikke faldt i egentlig Unaade. Den 18de Marts lod Ahlefeld ham nemlig vide, at Kongen ikke længere ønskede at beholde ham i hans tidligere Stillinger som Statholder og Overkommandant i Kjøbenhavn. Da nu Bjelke omtrent paa samme Tid erfarede, at man i Griffenfelds Papirer vilde have fundet Breve fra ham og hans Frue, som man vilde fortolke derhen, at han var Griffenfelds medskyldige i de ham tillagte Forbrydelser, bad han Kongen om at faa fralægge sig disse Sigtelser ved Dom. Men Kongen svarede ham, at det ikke behøvedes. Ikke desmindre fik han den 21de Marts Befaling om at reise til Aalborg for at have Tilsyn med Posten, som gik mellem Danmark og Norge; hans Frue fik ligeledes Paalæg om at forlade Kjøbenhavn. Det er greit, at man paa Grund af Bjelkes Venskab for Griffenfeld ikke vovede at lade ham staa i en Stilling, hvorved han paa forskjellig Vis kunde yde den arresterede Kantsler Tjenester og Haandsrækninger under den Proces, som skulde sættes i Gang mod ham; thi der skulde, som vi skal se, lægges an paa at berøve denne alle Hjælpemidler til virkeligt Forsvar. Men Jørgen Bjelkes Fjernelse blev dog ikke af lang Varighed. Efterat Processen mod Griffenfeld var ført tilende, fik han Tilladelse til at komme tilbage til Kjøbenhavn, hvor han for en Tid overtog sin tidligere Stilling. Hans Frue, der havde taget Bolig i Kalundborg, maatte derimod aldrig mere komme tilbage til Hovedstaden, ihvorvel hun dog af og til opholdt sig i dens umiddelbare Nærhed. Hvad Grunden til hendes Unaade kan have været, ved man ikke med Bestemthed. Man antager dog, at den har staaet i Forbindelse med Hofintriger, som blev satte i Scene i Anledning af Griffenfelds paatænkte andet Giftermaal.

Af alt dette, som naturligvis maatte gjøre den største Opsigt, skulde Folk i Almindelighed ikke høste stor Visdom, og man vedblev at spørge og spørge, hvad der dog var passeret. Til Rigskantslerens tidligere Venner og de fremmede Gesandter, der hørte sig for ved Hoffet, blev der givet det samme svævende Svar, som Jørgen Bjelke fik, at hans Fald var bevirket af hans Ærgjerrighed og Havesyge; men der maatte noget ganske andet til for at tilfredsstille den nysgjerrige Masse. Umiddelbart efter Griffenfelds Fængsling blev der fra ukjendt Hold udspredt et Flyveskrift, der, som Tilfældet gjerne er med al Skandalliteratur, grebes med Begjærlighed af høie som lave. Det udkom paa Fransk, Tysk, Hollandsk og formodentlig paa endnu flere Sprog og fandt en rivende Afsætning. I dette Smædeskrift,

der bærer en ligesaa markskrigersk Overskrift*) som vore Avisers mest sensationelle Nyheder, beskyldes Griffenfeld for den 12te Marts 1675 at have solgt sin Konge til Frankrige og Sverige for 40 Tønder Guld, hvoraf en Sextendedel strax blev ham udbetalt, og forpligtet sig til at overlevere ham levende eller død i Kongen af Sveriges Hænder. Mellemmand ved denne smukke Forretning havde den franske Ambassadør "Treslon" (d. e. Terlon) været. Han havde nu selv tilstaaet, at han vilde udraabe Prins Georg til lovlig Konge og fuldbyrde Ægteskabet mellem Prinsesse Ulrikka og Kongen af Sverige, hvorefter de nordiske Lande skulde slutte indbyrdes Fred og forenes til en Stat. Han vilde besætte Kjøbenhavn med svensk Garnison, lukke Sundet for Hollænderne, erklære Brandenburg, Lüneburg og Westfalen Krig samt give Frankrige fuld Handlesfrihed overfor Keiseren, Spanien og Nederlandene. Fremdeles heder det, at Griffenfeld ved sin Veltalenheds Magt havde overtalt Enkedronningen, der ikke kunde like sin ældste Søn Kongen, til den 12te April 1675 at give sit Samtykke til denne Plan, som forøvrigt støttedes af Prins Georg, der som født Kongesøn ansaa sig for at være den retmæssige Konge, af Prinsesse Ulrikka og Enkedronningen af Sverige, Hertugen af Holstein-Gottorp, dennes Raadgivere Kielmann og Sønner og Griffenfelds hele Slægt. Alle disse var i Løbet af August og September 1675 sammen med andre af Rigets Embedsmænd for 17 Tønder Guld blevne hvervede for Sagen. Efterat alt saaledes var bleven forberedt paa en saa kløgtig Maade, at de indviede ikke engang kunde tænke sig andet, end at den hele Plan maatte lykkes, havde Griffenfeld i November Maaned 1675 gjort Forsøg paa at tage Kongen til Fange og sende ham over til Sverige, hvor han for sin øvrige Levetid skulde indespærres paa Stockholms Slot. Men Kong Kristian undgik dog paa en vidunderlig Maade den Snare, som var lagt for ham, og to Dage, før et nyt Attentat skulde sættes i Verk, kom hele Sammensværgelsen for Lyset. En dansk Hofmand, der var forlovet med en svensk Dame, med hvem han havde Kongens Tilladelse til at korrespondere, blev nemlig mistænkt af Kongen for at gjøre Spiontjeneste for Svenskerne, og for at redde sig selv blev han nødt til at aabenbare, hvad han vidste. Herved kom man da paa Spor efter det hele Forræderi. De skyldige arresteredes, og hos Kantsleren fandt man 1,700,000 Rigsdaler, fornemmelig i franske Penge. Dette Sammensurium var vistnok lavet af en eller anden spekulerende Blæksmører, som man maa tro var leiet af eller i det mindste inspireret fra Hoffet, og er Løgn fra

*) "Europa, nu til Dags fuldt af Mord, Krig og gruelige Bedrifter. Forræderi og Bedrag tager Overhaand. Skrækkelig Ondskab tilføier den ene Konge eller Fyrste den anden for at berøve ham Stat og Liv; saaledes som jeg desangaaende vil vise Eder et monstrøst Tilfælde i dette vort Kjøbenhavn, anlagt mod Hs. Majt. af Danmark, vor naadige Konge, af hans Moder, Broder, Søster, Danmarks og Holstens Kantslere, dette Lands Fyrste, samt alle deres Frænder og Raadsvenner og Embedsmænd."

Ende til anden; men det indeholder dog hist og her en Smule af de Sandheder, som høie Mænds Lakaier og Pager meddeler til Publikums Opbyggelse, saa det ialfald fik et Slags Sandsynlighedsskin. Men ihvorvel den hele Røverhistorie nærmest maa have været beregnet paa den Klasse Medmennesker, for hvem alt, hvad der staar paa Prent, er vist og sandt i alle Maader, fandt den ogsaa Tiltro i Kredse, hvor man skulde vente ganske andre Forudsætninger, og det ikke blot i Udlandet, men ogsaa i de forenede Riger. Først efterat Skriftet i længere Tid havde været tilgjængeligt og Griffenfelds Dom allerede var falden, erklærede Regjeringen, at den ikke havde mindste Del i Udgivelsen af dette Skrift, og udsatte en Belønning for den, der kunde angive Forfatteren; men han blev — man kan fristes til at sige selvfølgelig — aldrig opdaget.

Ligesom over Griffenfelds Fald og, man kan lægge til, over den mod ham anlagte Sag i det hele hviler der en mærkelig Uklarhed over de Undersøgelser af hans Færd, som anstilledes i de Dage, som fulgte paa hans Arrestation. Det er dog tydeligt at se, at der ikke har eksisteret nogen forud vedtagen Operationsplan, og at der har hersket megen Tvivl om, hvilken Fremgangsmaade man havde at vælge. Maaske har Kong Kristian fra først af ikke havt nogen klar Forestilling om, hvilke Dimensioner Sagen vilde tage, eller og oprindelig kun havt til Hensigt at fjerne ham, t. Ex. ved at forvise ham til hans Gods i Norge. Længe kan han dog i ethvert Fald ikke have vaklet, før han bestemte sig for at vælge et strengere Alternativ, og nu sattes der i Gang en Majestætsforbrydelsessag, saa uhyggelig som nogen af dem, Enevældets første Tidsrum har at opvise.

De foreløbige Undersøgelser, som anstilledes, maa have gaaet i forskjellige Retninger; størst Vægt maa der være lagt paa Udredningen af de forskjellige Misgreb, som Griffenfeld havde begaaet med Hensyn paa den udenrigske Politik. Herunder maa Sekretæren i Konseillet, Konrad Biermann, der som Kammersekretær i det tyske Kancelli havde besørget den udenlandske Korrespondance, især have vist sig virksom. Denne, der hidtil havde smigret den mægtige Kantsler og vist sig som hans ydmyge Tjener, optraadte nu som hans bitre Uven, og for tilgavns at vise dette hævede han endog den Forlovelse, han som halvgammel Enkemand havde indgaaet med en af Griffenfelds Slægtninge.

Ved Siden heraf blev der ogsaa lagt an paa at faa belyst, i hvilken Grad Griffenfeld havde modtaget Stikpenge og begaaet Underslæb med Statens Midler. I denne Henseende viste Folk sig særdeles villige til at meddele, hvad de vidste, og Kommissionen maa utvivlsomt have havt sine Vanskeligheder med at udsondre, hvad der var nogenledes brugbart af den hele Stofmasse, den saaledes fik til sin Raadighed. Synderlig kræsen kan den dog ikke have været efter de fremlagte Prøver at dømme. Disse godtgjør vistnok, at Griffenfeld har taget mod omtrent alt, hvad han kunde faa; men paa den anden Side faar man

ogsaa tilstrækkelig Rede paa, hvor megen Usans, Taabelighed og Naragtighed — samt Ondskab og Avind ikke at forglemme — der i vild Frodighed skjød op rundt Thronens Fod. Blandt de Angivelser, som saaledes indkom, var en fra Kristofer Gabels Søn, Fredrik Gabel, som vi senere skal lære at kjende som Vicestatholder i Norge. "Jeg undertegnede", heder det i denne, "kan ikke negte, at da Grev Griffenfeld var bleven udnævnt til Oversekretær af sal. høilovlig Kong Fredrik III, blev jeg i Kongens Nærværelse af min sal. Fader befalet paa en god Maade ligesom af mig selv at lade Hr. Schumacher forstaa, hvorledes Hs. Majt. havde faaet at vide, at han handlede med dem, som søgte Embeder, førend han tjente dem, og tillige som en Ven advare ham at tage sig i Agt, at Folk ei i Fremtiden fik Aarsag til at fortælle H. Majt. sligt, om han vilde nyde H. Majts. Naade som forhen". Hertil skulde da Griffenfeld have svaret ham, at han "havde anvendt sine faa Midler paa Studeringer og Reiser, og nu Tiden var kommen at faa nogen Opreisning derfor, havde han set sig tvungen til at tage mod noget af Supplikanterne, før han hjalp dem, thi siden fik han intet" osv. Skjønt denne Angivelse indtager en Plads for sig selv, synes dens skinhellige Præg dog at vise, at personlige Motiver utvivlsomt ogsaa i dette Tilfælde har gjort sig gjældende*). Sandsynligvis har Kommissionen havt ikke faa Vanskeligheder at kjæmpe med i Henseende til denne Række af Ankeposter; thi den maatte jo vogte sig for at medtage saadanne, hvoraf ogsaa andre kunde rammes, og af fremmede Gesandters Indberetninger ser vi noksom, hvor helt igjennem raadne Forholdene ved det dansk-norske Hof var. Ihvorvel der vilde være bleven rusket ganske alvorligt op i disse, om Undersøgelserne havde faaet det Omfang, som Ret og Billighed kunde tilsige, var det dog med den foreliggende Sag for Øie, at der under 20de Marts udfærdigedes en kongelig Forordning mod at tilbyde, give eller modtage Foræringer, der tilsigtede Rettens Forkrænkelse eller Opnaaelsen af geistlige, civile eller militære Embeder, "saaledes, at hvilken som sig understaar nogen Skjænk eller Gave at tilbyde og give, skal have forbrudt dobbelt saa meget, som samme Skjænk og Gave kan være værd, Halvparten til Kvæsthuset og Halvparten til Angiveren; men de, som Skjænk eller Gave i saa Maade annamme, skal uden al Naade have forbrudt Liv, Ære og Gods". Der kan ikke være Tvivl om, at denne Forordning i Henhold til Kongelovens § 3 (se ovenfor S. 30) kunde og skulde gives tilbagevirkende Kraft, saaledes som vi ogsaa har Exempler paa i andre Sager af nogenledes lignende Art.

---

*) Det maa dog bemærkes, at Gabels Angivelse bestyrkes af Oplysninger, som fremkom under Processen. Saa strengt troede Folk nemlig, at Griffenfeld holdt paa Forskudsbetaling for Embedsbefordring, at man endog paa Forhaand, inden man endnu havde meldt sig til et Embede, deponerede en Sum hos ham, for at han i denne kunde tage sig betalt. At Griffenfeld beholdt disse Deposita, vidner om, at han ikke havde aldeles rene Hænder.

For at der endelig ikke skulde fattes et eneste af de Momenter, som kaster et uhyggeligt Lys over Datidens Majestætsforbrydelsessager, blev der strax foretaget Skridt til Konfiskation af Griffenfelds Eiendele. Under 21de Marts (altsaa Dagen efter Udstedelsen af den netop omtalte Forordning) udfærdigedes der et kongeligt aabent Brev, der som ufravigelig Pligt paalægger "alle og enhver i vore Riger og Fyrstendømmer, af hvad Stand og Kondition de end maa være", inden 4 Uger fra Brevets Udfærdigelsesdag "at andrage paa vort Skatkammer, hvis dem om bemeldte Griffenfelds Breve eller Gods kunde være bevidst, saa og angive, hvis retmæssige Gjæld nogen hos ham kunde have at fordre. Hvo derudi findes forsømmelig, skal have sin Fordring forbrudt og ellers straffes som vort Mandats Overtrædere". Da denne Forordning er den eneste, som umiddelbart bringer Norge i Forbindelse med hele den mod Griffenfeld reiste Sag, skal vi her medtage, hvad vi kjender til de Virkninger, den medførte for dette Lands Vedkommende.

Til Norge, som i Slutningen af 1675 og Begyndelsen af 1676 tydeligvis maa have været afskaaret fra saagodtsom enhver Postforbindelse med Danmark, ankom Efterretningen om Griffenfelds Fald i Slutningen af Maaneden; en Skipper, som kom fra Danmark til Langesund, var den første, som bragte Melding derom. Ikke mindst tør Gyldenløve, som dog ifølge Sagnet skulde have været en af Hovedmændene i den paastaaede Sammensværgelse mod Griffenfeld, være bleven overrasket ved dette Rygte.*) Under 31te Marts tilskrev han nemlig Amtmand Adeler følgende Ordre: "Jeg fornemmer af adskillige indkomne Beretninger, at en Skipper udi Langesund ankommen skal have udspredt en sælsom Tidinge, som angaar og toucherer (rører) Hs. kongl. Maj[ts] høibetroede Mænd. Da saasom saadant befrygteligen af samme Skipper er skeet enten af ond Intention (Hensigt) eller løs Sindighed, ville Hr. Amtmand ufortøvet under Prætext (Paaskud) af Tolden eller anden paafindende Urigtighed sig samme Skippers Person indtil nærmere Ordre forsikre."

Det kan imidlertid ikke have varet længe, før Efterretningen stadfæstede sig. Under 15de Marts udfærdigedes der kongelig Befaling til Gyldenløve, at for Fremtiden skulde han afgive Erklæring om alle de Ansøgninger, som indkom fra Norge. Dette maa vel nærmest opfattes som et Slags Bevidnelse af, at han havde vundet Kongens Naade tilbage. Snart indløb der ogsaa Befaling til ham om de Forholdsregler, der skulde tages med Hensyn til Griffenfelds Gods og hans underordnede Embedsmænd i Norge.

*) Med Hensyn til Gyldenløves Andel i denne Sammensværgelse, hvis hele Tilværelse efter min Opfatning er i høieste Grad tvivlsom, kan ogsaa henvises til hans Brev af 13de Februar 1676 (trykt i Danske Saml. 2 R. VI), der neppe kan være naaet Griffenfeld i Hænde. I dette spaser han med Griffenfeld, at denne gjør Kur til hans Forlovede, og at han vel maa være paa sin Post mod ham. Jeg kan neppe tro, at Gyldenløve, der vel vidste, hvor let Folks Fantasi kan sættes i Bevægelse, havde indladt sig paa en saadan lidet sømmelig Spøg, hvis han havde anet, at Griffenfelds Fald stod saa nær for Døren.

Som ovenfor fortalt var under 15de Juli 1671 Tønsberg Provstis Gods og Sæms Kongsgaard bleven Griffenfeld overdragne under Navn af Griffenfelds Gods, og dette havde han under 27de August det følgende Aar faaet kongelig Tilladelse til at arrondere ved Mageskifte og Kjøb af Bøndergods. I den følgende Tid tilhandlede han sig ogsaa af Holger Vind til Gundestrup og Familien Lange forskjelligt Jordegods, og efterat Grevskabet Griffenfeld var oprettet, blev under 1ste Marts 1675 foruden en hel Del Gaarde ogsaa Kjøbstaden Tønsberg henlagt dertil, hvorhos han paa samme Tid fik Ret til at kalde denne Bys Embedsmænd. Ligeledes blev det ved denne Leilighed ogsaa bestemt, at Borgerne paa Strømsø herefter skulde henhøre under Tønsbergs Bys Jurisdiktion i Stedet for som før under Kristianias. Efterat Griffenfeld i 1673 var bleven betroet Amtmandskabet over Tønsberg Amt, beskikkedes Klaus Røyem til hans Fuldmægtig i Amtet. Grevskabet, der var uafhængigt af Amtet, bestyredes derimod af Hartvig Nilsson Oxenløve, der var Vice-Lagmand i Kristianssand. Da Krigen udbrød, blev Overopsynet over Griffenfelds Amt og Grevskab anbetroet Statholder Gyldenløve.

De kongelige Befalinger vedkommende de Forholdsregler, som skulde tages med Hensyn til Griffenfelds norske Gods, kjendes for Tiden ikke, ligesaalidt som man har fuldstændige Oplysninger om Udstrækningen af den Reduktion, som disse medførte. I Midten af April Maaned blev Griffenfelds Fuldmægtig, Vicelagmand Hartvig Nilsson Oxenløve, arresteret, og der foretoges strax Skridt til at bringe Forholdene i Tønsberg Amt tilbage i samme Stand som før Grevskabets Oprettelse. Saaledes kom Strømsø allerede den 17de April tilbage til Kristiania, og samtlige de af Griffenfeld indsatte Embeds- og Bestillingsmænd fik under 4de Juli s. A. Befaling til at afholde sig fra al Befatning med sine Ombud, indtil Kongens og Statholderens nærmere Ordre indløb.

Oxenløve, der vistnok i Forventning om, at et Adelsdiplom skulde falde af til ham, paa Forhaand og i betimelig Tid maa have lavet sig sit adeligt klingende Navn, og som paa Grund af sit indbildske Væsen og sin overlegne Optræden gik under Navnet "Baron Hartvig", var en almindelig forhadt Person, som man gjerne havde set blev dragen med i hans Herres Ulykke. Efterat han en kort Tid havde siddet i Forvaring paa Akershus, uden at han fik Grunden til sin Anholdelse at vide, kom han atter paa fri Fod, om han end sattes under et Slags Opsigt. Ved de Undersøgelser, som anstilledes over hans Færd, befandtes hans Regnskaber at være i Uorden, og senere indgav ogsaa Almuen i Tønsberg Amt Klage over ham. Om Sagen, der i det hele skal være gaaet ham imod, fattes nærmere Oplysninger; maaske var den endnu ikke ført til Ende, da Oxenløve i Oktober Maaned 1677 afgik ved Døden.

Undersøgelserne mod den fængslede Kantsler blev i Løbet af Marts og April drevne i den Udstrækning, Omstændighederne tillod. Ihvorvel det

drog noget ud, før Anklagen kunde formuleres paa nogenlunde tilfredsstillende Vis, maa der dog være arbeidet med stor Ufortrødenhed.

Det tilkom egentlig Generalfiskalen Kristen Pedersen i Embeds Medfør at lede Anklagen og Proceduren mod Griffenfeld; men denne kom herunder kun til at spille en temmelig underordnet Rolle som et Slags Retsskriver og Oversætter, væsentlig vistnok af den Grund, at han ei ansaas for at være tilstrækkelig bevandret i den romerske Ret, der bragtes i Anvendelse i alle Majestætsforbrydelsessager, som ved denne Tid blev anlagte i Danmark. Den egentlige Aktor og Inkvirent i Sagen mod Griffenfeld var en tysk Advokat, Licentiat Otto Mauritius, der i 1667 var bleven ansat som den danske Regjerings Korrespondent i Hamburg og derhos fra Tid til anden af Griffenfeld selv havde været benyttet i forskjellige politiske Hverv af lidet hæderlig Art. Efter Holbergs Udsagn skal han, skjønt ukyndig i det danske Sprog, være bleven indkaldt specielt for at optræde i Sagen mod Griffenfeld. Det tør hænde, at dette forholder sig saa. Den kongelige Befaling, hvorved dette Hverv overdroges ham, udfærdigedes under 1ste Mai 1676, efterat den foreløbige Undersøgelse var afsluttet. Men sandsynligvis har han havt Befatning med Sagen allerede paa dens første Stadier. Der sad et fiffigt og forslagent Hoved paa ham, og han var ikke god at sætte fast i en snever Vending; men saa var han ogsaa et saadant Topmaal af Slyngelagtighed, Ærelөshed og Hjerteraahed, at han neppe har nogen fuldvoxen Ligemand blandt den lidet kræsne Gruppe af Medmennesker, som i Tidernes Løb har ladet sig hyre til at udføre en tilsvarende Rakkertjeneste. Som et Træk, der ganske træffende karakteriserer Personen, kan anføres, at han under Processens Gang støt og stadig paa Kjøbenhavns Vinstuer udplapprede til Kreti og Pleti, hvad han efter sin Ed og særligt Paalæg skulde holde hemmeligt om de Undersøgelser, som anstilledes i Sagen, paa samme Tid, som han paastod, at Griffenfeld skulde have sit Liv forbrudt for ikke at have iagttaget tilbørlig Forsigtighed over for Kongens Hemmeligheder. Der er ikke lidet, som lader os formode, at han ogsaa maa have havt direkte eller indirekte Befatning med det løgnagtige Skandskrift, hvis Indhold ovenfor er gjengivet. Navnlig er det paafaldende, hvilken Overensstemmelse der hersker mellem de Beskyldninger, som dette udslynger, og den Retning, hvori den af Mauritius ledede Inkvisition foregik. Hans Grundsætning var, som Griffenfeld foreholdt ham, at han bagvaskede freidig væk med fast Tro paa, at der altid blev hængende et eller andet ved. Det maa med det samme lægges til, at Processen mod Griffenfeld neppe vilde have faaet et saa uhyggeligt Præg, som den ved Mauritius's samvittighedsløse Aktorat nødvendigvis maatte faa.

Fra den Stund af, at Griffenfeld blev sat i Arrest, fik han ikke Lov til at tale med nogen, ja der blev endog negtet ham Lys, Bøger og Skrivesager. Han bad forgjæves om at faa Adgang til at tale med Kongens Skriftefader, Dr. Johannes Leth, med Rigsmarskalk Kørbitz eller Grev Fredrik

Ahlefeld. Der fandtes, heder det, mellem hans Papirer Breve fra høitstaaende Personer, og disse taalte ikke at komme hver Mand for Øie. Har han hermed tænkt paa Enkedronning Sofia Amalies Skrivelser, saa behøvede han ikke at ængste sig derfor; man antager nemlig, at allerede efter den første Husundersøgelse hos Griffenfeld havde Ahlefeld set sit Snit til at skaffe dem af Veien.

Efterat henved 6 Uger var hengaaede, blev der nedsat en foreløbig Kommission, bestaaende af Geheimeraad Korfits Trolle, Assessor Henrik Mathesius, Kristofer Lindenov samt Sekretærerne Peter Schøller og Otto Mauritius. Denne indfandt sig den 26de April i Kommandantboligen i Citadellet for at optage Forhør over den faldne Statsmand. Det første Forhør bestod deri, at der blev forelagt Griffenfeld følgende otte Spørgsmaal til Besvarelse:

1. Hvorfor han i mere end to Maaneder havde hindret de hollandske Undsætningsskibe fra at komme til Danmark uden at give Kongen Underretning derom?

2. Hvorfor Flaaden ikke var bleven tiltaklet og bragt i seilklar Stand i den Maaned, som Befalingen lød?

3. Hvorfor han i mange Henseender havde været Kongen imod den Dag, da Kongen vilde lade Hertugen af Holsten-Gottorp fængsle?

4. Hvorfor han i Førstningen gjentagne Gange havde modsat sig Wismars Beleiring, naar Kongen havde havt i Sinde at skride til den?

5. Hvorledes Kronen og Scepteret var komne i hans Hænder efter Fredrik III's Død?

6. Hvorfor han havde gjort en Hemmelighed deraf for Dronning Sofie Amalie, endskjønt hun vilde vide det?

7. Hvorfra han havde faaet saadanne Kostbarheder som de sex Guldbægre og andre lignende Værdigjenstande?

8. Hvorfra han havde faaet saa mange Tønder Guld i engelsk og fransk Mynt?

Saavidt man kan se, maa de to første af disse Spørgsmaal være blevne opsatte af Hensyn til Kurfyrsten af Brandenburg, for hvem man havde brugt som Paaskud til at forhale Krigens Begyndelse de hollandske Skibes Udeblivelse og den herskende Mangel paa fornødent Materiel til Flaadens Udrustning. De to næste var dikterede af Kongen selv, det 5te og 6te opstillet efter Enkedronningens Forlangende, og endelig maa de to sidste være fremsatte af den foreløbige Undersøgelseskommission, for hvem det gjaldt at komme efter Kilderne til de uhyre Rigdomme, som fandtes i Griffenfelds Besiddelse.

Da disse Spørgsmaal blev Griffenfeld forelagte, svarede han til de to første, at hans Breve til de danske Gesandter i Haag noksom viste, at han mangfoldige Gange havde paalagt dem at paaskynde de hollandske Hjælpeskibes Afseiling til Sundet, ja endog have ladet sig forlyde med, at Krigen med Sverige

ikke vilde blive erklæret, hvis de ikke indfandt sig i rette Tid. De faa Skibe, Hollænderne afsendte, havde jo ogsaa været i Sundet to Maaneder, før Krigen udbrød, og den forenede danske og hollandske Flaade var gaaet tilsøs to Maaneder, før den svenske Flaade var istand til at løbe ud fra Stockholms Skjærgaard, og tre Uger, før Krigserklæringen mod Sverige udfærdigedes. Hvad den holstenske Hertugs Fængsling angik, saa kunde han ikke indse, at der herigjennem var skeet nogen Skade, saa meget mindre, som Kongen jo den næste Dag havde kunnet fængsle ham i Flensborg, om han havde villet. Det havde ogsaa vist sig, at det var til Gavn for det hele Felttog, at man ikke strax skred til Beleiringen af Wismar. Han havde i Førstningen troet, at Fiendens Styrke var for stor til, at den kunde blive angreben af den Krigsmagt, Kongen havde til sin Raadighed; men siden havde han selv hjulpet til med Fæstningens Erobring. Til det femte og sjette Spørgsmaal oplyste han, "at Kronen og Scepteret var ham leverede af den samme Person, som havde givet ham den forseglede Bog (d. e. Kongeloven), som han igjen havde givet Hs. Maj:t, og af den kunde man maaske noksom se, paa hvilke Vilkaar de var blevne ham betroede, og hvem han havde Befaling at give dem til". Havde Fredrik III villet, at Dronningen skulde vide noget derom, saa havde han vel selv givet hende Besked; men han var ved Ed forpligtet til ikke at omtale det til nogen. Hvad endelig Guldbægerne, de øvrige Klenodier og de store kontante Beholdninger angik, saa var de første — hvad Kongen selv vidste — ham forærede af Gyldenløve, Ahlefeld og Hertugen af Pløn, og de franske og engelske Myntsorter var dels Penge, han havde modtaget af Kongen selv, dels Salgssummen, hvortil de ham af Kongen forærede Diamanter og andre Kostbarheder var blevne udbragte.

To Dage efter underkastedes Griffenfeld et nyt Forhør, hvorunder han fik at besvare 36 Spørgsmaal. Efterat han havde gjort Rede for, at han var Kongens Undersaat, født af borgerlige Forældre i Kjøbenhavn og af Kongen benaadet med Ridder- og Grevestand og ophøiet til Rigets høieste Embeder, blev han adspurgt om, hvorfor han i saa mangfoldige Henseender havde misbrugt Kongens Naade? Det vidste han ikke at have gjort. Havde han da ikke aflagt Ed paa at være Kongen tro og ingen Gaver modtage? Det havde han; han havde som andre Rigets Embedsmænd svoret i sit Embede ikke at modtage Gaver eller at lade sig lede af Venskab eller Fiendskab, langt mindre at bøie Retten. Hvorfor havde han da ikke holdt sig efterrettelig de Punkter, som Kongen i Rendsborg skriftlig havde opsat for ham til Advarsel? Havde han ikke lovet at afstaa fra disse Misbrug, som Kongen saaledes ankede over? Han kjendte ikke til disse Punkter; han maatte først se dem, før han kunde udtale sig derom. Hvorfor havde han da handlet stik mod denne kongelige Paamindelse og mod sin Ed modtaget Foræringer af Kongens Fiender? Det var en haard Beskyldning; Ingen skulde overbevise ham om, at han havde modtaget Foræringer af Kongens Fiender. Da

Giftermaalet mellem Ulrika Eleonora og den svenske Konge blev aftalt og bestemt, havde den sidste skrevet ham et egenhændigt Brev til, og Grev Brahe havde paa sin Herres Vegne lovet ham 200 Skippund Kobber; disse havde han dog ikke modtaget. Men havde han da ikke modtaget store Summer af Frankrige, Sverige og Gottorp, havde han ikke modtaget 10000 Rdlr. fra Hamburg? Hverken af Frankrige, Sverige eller Gottorp havde han modtaget saa meget som en Øre eller en Øres Værd. Efterat Traktaten med Gottorp var sluttet, havde Præsident Kielmann sendt ham en Ring af 1200—2000 Rdlrs. Værdi; den vidste Kongen om, og hvorledes det hang sammen med Hamburgernes Vexel paa 10000 Rdr. kunde Ahlefeld bedst forklare. Forøvrigt gad han vide, hvem hans Anklager var; han skulde nok svare ham. Havde han da ikke aabenbaret den franske Gesandt Terlon meget, og havde han ikke befordret dennes Breve til og fra Sverige i sine Omslag, hvorved Fienden havde faaet Efterretning om alt, hvad man fra dansk Side foretog sig? Ingen ærlig Mand skulde kunne sige, at han havde aabenbaret den franske Gesandt noget, som kunde være den danske Konge til Skade. Under Wismars Beleiring havde Kongen tilladt, at den franske Konges og Ministers Breve blev sendte til Sverige, og dette var foregaaet gjennem Rigsadmiralen. Ad den samme Vei tilbage havde Terlon modtaget sine Breve fra Sverige.*) Havde han slet ikke i Strid med den danske Konges Interesser brevvexlet med fremmede Fyrster og deres Ministre? Det havde han aldrig gjort. Havde han da heller aldrig søgt Titler i England og rigsfyrstelig Værdighed hos Keiseren? Han havde hverken søgt den ene eller den anden om noget. Var det da heller ikke sandt, at han ved at overtale Kongen til at bytte Oldenburg og Delmenhorst med Tønder Amt havde søgt at skaffe sig selv Steinhorst Amt? Det var ikke sandt; de Forhandlinger, som havde været førte herom, havde ene og alene tilsigtet at lokke Kielmann til Rendsborg. Havde han ikke solgt geistligt Gods, Prestekald og verdslige Embeder? Nei, men en og anden havde givet ham en Foræring til Tak. Havde han ikke ogsaa modtaget Foræringer i Retssager og i saadanne Tilfælde benyttet Borgermester Fog som Mellemmand? Det var ikke sandt. Kjendte Borgermester Fog noget til hans Pengesager? Nei, det var hans Sekretær Henrik Lund, som havde Fortegnelsen over hans Obligationer. Hvor havde han anbragt de fyrstelige Midler, han havde rost sig at være i Besiddelse af? Alle sine Penge havde han her i Landet, og han havde havt dem liggende rede i to Aar, da han gruede for Krigen. Men hvor havde han faaet sine Penge fra, da han jo hverken havde arvet dem eller giftet sig til dem, og hans Embeder jo heller neppe kunde antages at kaste saa meget af sig? Det maatte bevises, at han havde erhvervet dem ved Uret. Han havde tjent for

*) Under dette Forhør undlod Griffenfeld at gjøre opmerksom paa, at han stedse havde draget Omsorg for at gjøre sig bekjendt med Indholdet af Brevene, før han sendte dem fra sig.

dem i fjorten Aar, og derhos havde han faaet ikke ubetydeligt med sin Kone. Havde han ikke af Had og Avind fjernet mange tro Tjenere fra det kongelige Hof og i Stedet faaet anbragt sine Venner og Kreaturer, som for det meste var aldeles uskikkede for den Post, hvori de ansattes? Havde han ikke lagt Hindringer for mangt og meget, saa Krigsforetagenderne i Norge var blevne forsømte og de norske Bjergverker bragte i Fare? Han vidste ikke, at han havde gjort noget saadant; ingen havde han trængt ud af Stilling, og hans Venner var befordrede af Kongen. Havde han ikke tilbageholdt fremmede Fyrsters Breve og været uhøflig mod fremmede Ministre, saa han havde stødt dem og deres Herrer for Hovedet? Han vidste ikke andet, end at han havde været den høfligste Minister, og hvad det angik, at Breve og Ansøgninger blev tilbageholdte, saa afhang dette af, hvilke Oplysninger der først maatte indhentes. Havde han da ikke ladet Kongen underskrive Bestallinger, hvori Navnet stod in blanco og senere givet dem til andre Mænd, end Kongen havde udnævnt? Det havde hændt, at han i saadanne Tilfælde, hvor der var mange Ansøgere, havde ladet Rum staa aabent for Navnet; men han havde altid indført Navnet paa den, Kongen udnævnte. Havde han ikke misbrugt Kongens Finantser, dels ved at tilstaa sine Venner utilbørlige Summer, dels ved at tilhandle sig Kongens Obligationer o. s. v., og for at skjule dette holdt Kancelliet og Skatkammeret i bestandig Forvirring? Det havde han ikke gjort. Alle Beløb var udbetalte efter Regning, og havde nogen beregnet sig for meget, fik vedkommende selv svare dertil. Han havde bragt Orden, ikke Forvirring i Kancelliet, og hvad Skatkammeret angik, havde han ingen Befatning havt med dets Ledelse. Havde han ikke tilbageholdt kongelige, med Kongens egen Haand skrevne Befalinger og i Stedet udfærdiget andre Forordninger og i Kongens Navn forsikret høie Fyrster om ganske modsatte Ting uden Kongens Vidende, — altsaa prostitueret Kongen? Ved dette Spørgsmaal studsede Griffenfeld efter Forhørsskriverens Udsagn og forlangte at vide, hvorhen man sigtede med dette Spørgsmaal, da han selv ikke kunde erindre noget saadant Tilfælde. Desuden vilde han gjøre opmerksom paa, at det ikke var ham, men Biermann, som havde ført den udenlandske Korrespondance, og at det derfor var nødvendigt til Spørgsmaalets Besvarelse, at dennes Breve blev gjennemgaaede. At paadrage sig Kongens Vrede havde aldrig været i hans Tanke, og havde han ufrivilligen gjort det, maatte han bede Kongen om Naade. Havde han ikke ladet sig forlyde med, at det var godt at bo i et Land, hvor man kunde blive Greve, Fyrste, Konge, ja, at han efter Kongens dødelige Bortgang tragtede efter noget endnu større? Han havde aldrig tænkt, end sige sagt noget saadant. Erkjendte han sig skyldig i Aager med Prestekald, Udsugelse i Retssager, Underslæb, Majestætsforbrydelse og Landsforræderi? Hertil svarede Griffenfeld, at da han ikke havde begaaet de Forbrydelser, man havde villet paadutte ham, saa kunde han heller ikke erkjende Rigtigheden af disse Beskyldninger.

I de samme Dage, Griffenfeld paa denne Maade blev afhørt af Kommissionen, holdtes der ogsaa Forhør over Borgermester Fog og Sekretærerne Henrik Lund og Rasmus Knudsen.

Den første, der forhørtes den 25de April, vilde i Begyndelsen ikke vide af nogen Bestikkelse at sige; men efterhaanden indrømmede han dog, at han havde været Mellemmand mellem Griffenfeld og flere af Embedsansøgerne, og at han havde oppebaaret sin Andel af de Gaver, disse betænkte Ministeren med. Saaledes havde han af Vicesuperintendenten paa Island modtaget 400 Rdl. for hans Beforbring, og Griffenfeld havde erholdt et lignende Beløb. Derimod negtede han paa det bestemteste at have modtaget Stikpenge i Justitssager. Hvad Griffenfelds Formuesforhold angik, vidste han intet om, hvorvidt denne havde Penge staaende i Udlandet; han kjendte ikke til andre urørlige Eiendele, denne havde, end hans Gaard i Kjøbenhavn, Tønsberg Grevskab og Samsø. Derhos negtede han paa det bestemteste at have nogensomhelst Kundskab om, at Griffenfeld havde modtaget Gaver fra Kongens Fiender eller staaet i Korrespondance med dem.

Henrik Lund, der forhørtes samme Dag, som Kommissionen første Gang besøgte Griffenfeld, forklarede, at Peter Brandt gav Griffenfeld 500 Rdr. for et Prestekald, at Peter Jespersøn*) for et andet betalte 600 Rdr., at Hr. Johan Banniermann i Leiren udenfor Wismar havde tilstillet ham 400 Rdr., og at Griffenfeld forørigt havde modtaget Foræringer fra forskjellige. Han pleiede at renskrive de Beslutninger, som var fattede i Geheimeraadet, og paa Forespørgsel, om han ikke havde i Opdrag at tage Vare paa Griffenfelds Skrivealmanakker, erklærede han, at han kun en Gang havde havt en af dem i Hænde, idet han i Rostock havde indført korte Notitser i en saadan, uden at han dog forøvrigt vidste, hvad der stod i den.

Rasmus Knudsen forklarede ogsaa, at Griffenfeld havde modtaget Gaver af Embedsansøgere for deres Beforbring. Hvad Griffenfelds Skrivekalendere angik, saa var disse altid i Henrik Lunds Forvaring. Forøvrigt fremgaar det tilstrækkeligt af Forhørene over alle disse tre, at de har dannet

*) Peter Jespersøn, som ovenfor S. 293 f. er omtalt i hans Stilling som Kong Kristian V's Skriftefader, var Helgelænding af Fødsel, Søn af Sorenskriver Jesper Hansjøn (Reichardt) og en Fætter af Hr. Petter Dass til Alstadhaug. Efter at have gjennemgaaet Throndhjems Skole blev han Student 1666 og studerede først ved Kjøbenhavns Universitet, senere ved de berømteste hollandske, engelske og tyske Læreanstalter. Efter Hjemkomsten prædikede han for Griffenfeld, der i sin Bedømmelse udtaler sin fulde Tilfredshed med hans Prædiken, blev som nedenfor fortalt Landsprest paa Fyn, men ombyttede snart dette Embede med den anseligere Stilling som kongelig Konfessionarius, blev Doctor i Theologien og døde i 1714 i en Alder af 67 Aar. Han var sin Tids første geistlige Taler. Hans Hus i Kjøbenhavn stod aabent for alle Landsmænd, som trængte Hjælp og Retledning. Blandt dem, som han faderlig tog sig af, var som bekjendt ogsaa Peter Tordenskjold.

et Komplot for at plukke Embedsansøgere, som maatte punge ud med "frivillige" Gaver til dem.

Foruden disse, som maa siges at have staaet Griffenfeld nærmest, lader det til, at ogsaa forskjellige andre maa være afhørte som Vidner, uden at man kan se, hvad Udbytte der af de enkelte Prov blev vundet for Aktionen. Saavidt man imidlertid kan slutte fra de foreliggende Aktstykker, er Vidneforklaringerne temmelig korrekt gjengivne i Generalfiskalens nedenfor anførte Anklageskrift.

Man skulde have ventet, at Griffenfelds Sag som sædvanligt i saadanne Sager skulde være bleven undergivet Høiesterets Kjendelse; men denne Vei fulgte man ikke. Hvad Grunden hertil kan have været, kan ikke bestemt siges; men rimeligst er det vel at antage, at man ikke har fundet det passende at lade en ordinær Domstol, der jo i Egenskab af saadan havde været Rigskantslerens Myndighed undergiven og desuden til en vis Grad selv kunde anses som Part i Sagen, dømme over ham, til Trods for at man herved udsatte sig for den Beskyldning, at man ved vilkaarlige Midler vilde søge at faa Griffenfeld fældet. Der blev derfor nedsat en overordentlig Kommission, og til Medlemmer af denne valgtes Mænd, som man kunde antage ikke stod i nogetsomhelst Venskabsforhold til den anklagede. Det var imidlertid ikke let at faa Kommissionen fuldtallig. Hertugen af Pløn, Grev Ahlefeld, Kristofer Kørbitz, Holger Vind, Jørgen Rosenkrands, Hofpresten Hans Leth og flere undslog sig nemlig for at indtræde i den. Men omsider blev den dog nedsat.

Formand i Kommissionen blev den tidligere Vicestatholder i Norge, Geheimeraad Ove Juel til Villestrup, der fremdeles indehavde Kristianssands Stiftamtmandsembede. De øvrige Medlemmer var Geheimeraaderne Kristen Skeel, Korfits Trolle til Sandholt, Eiler Holck til Holkenhavn og Elkjær, General Fredrik Arensdorf samt Høiesterets Medlemmer Peder Resen, Henrik Mathesius, Justitiarius Peder Lasson, Thomas Fincke, Konrad Hesse, Titus Bülcke og Professor Rasmus Vinding.

Hvad Ove Juel angaar, saa havde denne ikke havt noget egentligt udestaaende med Griffenfeld, ihvorvel han ved en enkelt Leilighed, der laa nogle Aar tilbage i Tiden, tør have anset sig forurettet af ham. Hans Valg, antager man, dog uvist med hvad Ret, skyldes hans Forhold til Fredrik Gabel, hvis Svigerfader han var, og til Gyldenløve, hvis Stedfortræder han havde været i Norge. Selv maa han have vaklet længe, før han overtog Hvervet, og for at dække over det Hastverk, hvormed han førtes ind i det, blev han den 12te April udnævnt til Vicekantsler fra 12te Marts (Dagen efter Griffenfelds Arrestation) at regne. Kristen Skeel eller "Rige Skeel", som han kaldtes, skal have staaet paa spændt Fod med Griffenfeld, fordi denne meget mod hans Villie ved at paakalde Kongens Mellemkomst havde nødt ham til at give sin eneste Datter til Fredrik Gersdorf, en Søn af Rigshovmesteren Joakim Gersdorf og Broder til Jørgen Bjelkes Frue. Korfits Trolle havde ogsaa liden Grund til at nære venskabelige Følelser for Griffenfeld. Denne

havde nemlig, efter hvad Rygtet vilde vide, i sin Tid staaet i et altfor intimt Forhold til hans Frue Birgitte Rantzau.*) Thomas Fincke og Professor Rasmus Vinding havde tidligere været Griffenfelds Venner og havde modtaget forskjellige Velgjerninger af ham. Men i den sidste Tid var de dog komne noget bort fra hverandre, og navnlig Vinding havde Griffenfeld ikke ret længe i Forveien stødt fra sig paa en Maade, som nødvendigvis maa have saaret den ærekjære, fintfølende Mand. Vinding, der var 20 Aar ældre end Griffenfeld, havde i lange Tider vanket i hans Hus, og Kantsleren havde hyppig havt Gavn af hans Raad. Men ved Nytaar 1676 var Griffenfeld bleven kjed af hans fortrolige Omgang og negtede sig hjemme for ham. Da nu denne skjønte, fra hvad Kant Vinden blæste, vilde han ikke være den, som trampede Dørstokken ned i den store Mands Hus, og han skrev ham derfor et Brev til, hvori han rent ud opsagde ham sit Venskab. Han havde lært at forstaa, skrev han, at Venskab kun kunde finde Sted mellem Jevninger og Mænd af ensartet Tænkemaade. Han vilde dog ønske, at Gud vilde opretholde Kantsleren i Kongens Gunst og bevare ham til Gavn for det almene bedste. Han priste kun den Lykke, som var af Varighed. Men at det ikke var med let Hjerte, at han brød med Kantsleren, fremgaar af de Ord, han skal have ladet falde til sin Kone: "Kantsleren skal tage sig i Vare for, at der ikke forestaar ham et stort Fald, siden han slig ser sine gamle Venner over Hovedet". Ikke desmindre var baade Fincke og Vinding mistænkelige i Mauritius's Øine, og han søgte derfor at faa Hertugen af Pløn til at udvirke, at de maatte ombyttes med andre, som var mere tjenlige Redskaber. Maaske lykkedes dette ham ogsaa for Vindings Vedkommende; thi dennes Navn findes, som vi skal se, ikke blandt Underskrifterne under Griffenfelds Dom.

Den 3die Mai fremstilledes Griffenfeld for Kommissionen, hvor den af Licentiat Mauritius i Generalfiskalens Navn forfattede Klage oplæstes. Den bestod i følgende Poster:

I. Griffenfeld havde gjort sig skyldig i ulovlig Handel med geistlige Embeder (crimen Simoniæ), idet han, dreven af Pengebegjærlighed, havde solgt fast alle ledige Presteembeder og geistlige Beneficier til den høistbydende, uden at Ansøgernes Værdighed var kommen i Betragtning. Som Bevis herfor anførtes, at han bl. a. havde solgt Vicesuperintendentposten paa Island, hvorfor han havde modtaget 400 Rdl., Estvad Prestekald, som Peder Brandt havde faaet for 500 Rdl., Stenstrup og Linde Kald i Fyn, hvorfor Peder Jesperssøn havde erlagt

*) Fru Birgitte Rantzau, Datter af Fredrik Rantzau til Asdal, var en af de smukkeste og kjækkeste Damer i sin Tid og havde navnlig før sit Giftermaal med Korfits Trolle vundet en vis Navnkundighed ved den Maade, hvorpaa hun i December 1658 lod sig bortføre fra det af Svenskerne besatte Skaane til Kjøbenhavn. Nogle Anekdoter fra hendes Ungdom fortælles i Johan Monrads Selvbiografi, udg. af S. Birket Smith, Kbhvn. 1888, S. 44 ff.

600 Rdl., samt Ventebrev paa Svenstrup Prestekald paa Als, som Peder Plade havde betalt 250 eller 150 Rdl. for.

II. I Retssager havde han gjort sig skyldig i Udsugelser og Optrækkeri — crimen concussionis, som det kaldes — Som Bevis derfor anførtes, at han af en Jakob Becker havde modtaget 200 Rdl. for en Sekretær-Titel, som denne ikke engang fik, af Hamburgerne en Anvisning paa 10,000 Rdl. og af Regjeringspræsident Kielmann en Ring til 2000 Rdlrs. Værdi. Endvidere havde han villet bortbytte Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst, der aarlig kastede 120,000 Rdlr. af sig, imod Tønder Amt, som kun gav 20,000 Rdlrs. aarlig Indtægt, idet Præsident Kielmann for dette Bytte havde lovet ham som Gave Amtet Steinhorst, hvoraf han vilde oprette et tysk Grevskab. Men denne Forbrydelse var dog af Greverne Ahlefeld og Aldenburg i Tide bleven hindret. Til yderligere Bevis for Anklagen anførtes, at Griffenfeld havde modtaget af Hr. Klingenberg 7000, af Rentemester Müller 4000, af det ostindiske Kompagni 1000, af Peder Luxdorph 400 og af Johan Banniermann 400 Rdl. Endvidere havde han uden Kongens Tilladelse tilvendt sig Grevetitlen i det romerske Rige og modtagen Øen Wollin af Kurfyrsten af Brandenburg. Endelig havde han til Kristofer Kaspersen Schøller solgt Vice-Lagmandsembedet i Throndhjem for 600 Rdlr.

III. Han havde begaaet Mened og Underslæb (crimen perjurii et peculatus), der bestod deri,

1. at han ikke havde holdt fortrolige Sager hemmelige, men optegnet dem i sin Almanak, hvorved de lettelig kunde komme til uvedkommendes Kundskab;
2. at han ikke efter Embeds Ed og Pligt, uden Persons Anseelse havde forebraget alle Ansøgninger for Kongen, men mangfoldige var fundne liggende efter ham;
3. at han ikke havde rettet sig efter den Advarsel, han havde modtagen af Kongen i Rendsborg;
4. at han ikke havde holdt flittigt Opsyn med Kancelliet, men ladet mange Kancellisager expedere af sine Tjenere i sit eget Hus ad privat Vei;
5. at han havde tilbageholdt og undertrykket Memorialer og fremmede Fyrsters Breve, der er fundne ubrudte ved hans Fængsling;
6. at han i en Del Bestallinger havde ladet Rum staa aabent for Navnet, indtil de var underskrevne, hvorefter han havde indført et andet Navn end det, Majestæten havde befalet; dette var sket med Sognekaldet i Odense, som lovet Feltprovsten Ludvig Stoud;
7. at han havde forsømt Kongens Interesser i Skatkammersager, og

ladet sine Venners store Regninger paa Reiseudgifter og Tærepenge passere uden Bemerkninger.

IV. Han havde begaaet Majestætsforbrydelse, hvilket kunde bevises af hans Brevvexling med alle de høie allieredes Fiender, navnlig da med Gesandterne Terlon og Lilliecrona. Af Griffenfelds Breve til den første fremhæves følgende løsrevne Sætninger som majestætsforbrydерske og landsforræderske:

"Frankriges og Sveriges største Hemmeligheder kan være fuldstændig sikre i mine Hænder."

"Deres Excellence vil gjøre mig den Fornøielse ikke at sende mig Brevene tiere under løst Segl; thi da jeg ikke kan forsegle dem behændig nok igjen, kunde Hr. Feuquières let tage mig for en listig Brevbryder, en Egenskab, som klæder en Kantsler meget ilde".

"Jeg maa da paatage mig at være Deres Postmester, saalænge dette staar paa".

"Brevene, der kommer mig i Hænde, skal nyde al den Sikkerhed, De kan ønske, hvad enten de er stilede til eller kommer fra Deres Hof."

"Sørg for, at Pakkerne ei er for tykke, saa de ei skal vække Mistanke hos vore Folk".

Generalfiskalen afslutter sit Indlæg med Paastand om, at "Grev Griffenfeld formedelst begangen crimen læsæ Majestatis (Majestætsforbrydelse) Andre til Afsky og ham til velfortjent Straf maa vorde den grevelige Stand og al Ære og Værdighed betagen, hans Grevedom med al hans Gods og Formue konfiskeres, hans Vaaben og Hjelm af Bøddelen sønderbrydes til hans Navns og Ihukommelses Udslettelse." Ihvorvel den danske Lovgivning ikkun sætter Henrettelse med Sværd som Straf for Majestætsforbrydelse og Landsforræderi, kræver Generalfiskalen dog, at han enten levende skal sønderslides af Heste, eller og at hans Legeme efter Halshugningen maa blive lagt paa Steiler.

Efterat Anklagen og de i de forløbne Dage optagne Forhør var blevne oplæste, tog Griffenfeld Ordet for at imødegaa de forskjellige mod ham reiste Ankeposter, hvorhos han af Fiskalen underkastedes et Slags Krydsforhør. Nogle Dage efter fik han Tilhold om at indkomme til Kommissionen med et skriftligt Indlæg, hvori han svarede paa den mod ham indgivne Klage. I dette Øiemed blev han da forsynet med de fornødne Skrivematerialier; men trods sit derom stillede Forlangende kunde han ikke erholde sine Kopibøger, lige saa lidt som han fik nogen Advokat, der kunde antage sig hans Forsvar. Han var derfor henvist til sin trofaste Hukommelse som det eneste Hjælpemiddel. I Løbet af faa Dage havde han dog det forlangte Indlæg færdigt, som han den 11te Mai tilstillede sine Dommere.

I Indledningen til dette takker han for, at han omsider har faaet Adgang til at gjøre sig bekjendt med de mod ham reiste Beskyldninger, men

beklager sig over den mod Lov og Ret stridende Maade, hvorpaa man havde begyndt Processen med ham, en Fremfærd, som han antog ikke havde noget Sidestykke, hverken i Udlandet eller i andre lignende Sager, som var satte i Gang i Danmark siden Regjeringsforandringen af 1660.

Derpaa gjennemgaar han de forskjellige Ankeposter.

Hvad den Beskyldning angaar, at han havde drevet Handel med Presteembeder, saa afviser han den som en skammelig Bagvaskelse. "Thi jeg aldrig i mine Dage holdt eller lod holde Licitation over noget Prestekald eller havde noget saadant fal, og hvis iblandt hundrede en er funden, som mig med nogen Gave skulde endelig have villet betænke, har det været saadant et frivilligt Taknemmelighedstegn, at det ingenlunde til nogen Kjøber eller Sælger uden med største Malice kan hentydes." Han vilde saaledes hverken have solgt Vicesuperintendenten paa Island hans Embede eller have anbefalet ham dertil, og hvad de tre Prester, Peter Brandt, Peter Blade og Peter Jespersen angik, saa kjendte han intet til dem; heller ikke vilde han vide noget om, at disse havde ydet ham Gaver. "Ellers, i Almindelighed, Prestekald angaaende", lægger han til, "har det været min Maner, at de nu paa syvende Aars Tid, Hs. Maj^t. har regjeret, af mig er bleven rekommenderede, har jeg enten selv hørt og efter deres optegnede Dygtighedsmaade hos Hs. Maj^t. befordret eller og efter deres fremviste Testimonia, Bispernes og fornemme Personers Rekommendationer, tit ogsaa efter Sognepresters Anmodning, som Kapellaner begjært har, promoveret; og har nogen adresseret sig til mig selv, har han sandelig ikke havt fornøden med Skjænk og Gave sig at rekommendere." Han anfører ved Siden heraf flere Exempler paa, hvorledes han har afvist Ansøgere, som med Præsenter i Haanden fremstillede sig for ham som Embedsansøgere.

Med Hensyn til den anden Hovedanke erklærer han, at han har holdt sig efterrettelig den kongelige Formaning, som var ham given i Rendsborg, og ihvorvel han turde paastaa, at han i ingen Henseende havde forset sig mod de ham bekjendte Love og Forordninger, saa laa dog alle de her opregnede Exempler forud for Udfærdigelsen af denne Formaning. Om Jakob Becker oplyste han, at denne for lang Tid siden havde sendt ham en Æske under Foregivende af, at den var fra Egidius Hennings. Griffenfeld sad just ved Skrivebordet, da Æsken blev ham leveret; men da han merkede, den indeholdt myntet Guld, lod han den blive uoplukket, og han aabnede ikke engang den medfølgende Skrivelse. Et Par Dage efter fandt han Becker blandt andre Supplikanter i sit Modtagelsesværelse, og nu fortalte denne, at Æsken var fra ham, og at han søgte Titel af kongelig Sekretær. Herpaa vilde Griffenfeld "for mange Aarsagers Skyld" ikke gaa ind, og han vilde derfor sende ham Æsken tilbage. Naar dette ikke var sket, var det ene og alene af den Grund, at han ikke havde havt Tid til at søge den frem; men den maatte findes blandt hans Efterladenskab. At Kristofer Kasparssøn Scheller var bleven

foretrukken Peter Kristofersson Tønder som Vice-Lagmand i Throndhjem, saa skyldtes dette ikke det 100 Rdlrs. Overbud, som Generalfiskalen paastod, den første havde gjort, men ansete Mænds varme Anbefaling og personligt Kjendskab til vedkommendes Dygtighed. Han vilde ikke forstaa, hvad galt han havde gjort i at modtage Foræringer af Klingenberg, Rentemester Müller, det ostindiske Kompagni og Hertugen af Pløn, da det var Skik og Brug i alle Kancellier over den hele Verden, "at den, som med Nogens Patenter, Breve og Privilegier at expedere den meste og fornemste Umag haver, ogsaa derfor regaleret vorder". Hvad Luxdorphs og Banniermanns Gaver angik, havde han af den første intet modtaget, og hvad den anden havde tilstillet ham, havde han havt i Sinde at sende tilbage. At han, som Generalfiskalen paastod, skulde have modtaget Gaver for at bøie Retten til Næstens Skade, var skammelig Løgn; derimod fastholdt han, at han, som Skik og Brug var ved alle Kancellier, havde modtaget frivillige Gaver for udførte Expeditioner. Han anstiller derhos en Del Betragtninger over, hvorfor dette var saa og heller ikke kunde være anderledes, og beraaber sig herunder paa Grev Ahlefeld, som han æsker som frivilligt Vidne "om ikke for vort forrige Venskabs, dog for Rettens og Retfærdigheds Skyld".

Ogsaa med Hensyn til de af Generalfiskalen reiste Beskyldninger om, at Griffenfeld har modtaget Bestikkelser fra Udlandet, kræver han Grev Ahlefelds Vidnesbyrd om, hvorledes det hang sammen dermed. Denne vil kunne forklare, hvorledes det gik til, at Griffenfeld modtog den Vexel paa 10,000 Rdr., som Præsident Kielmann tilbød ham, og Kongens hele Raad kan være hans Vidner paa, hvorledes han kom i Besiddelse af Kielmanns Ring. Han afviser derhos Beskyldningen for, at han for selv at komme i Besiddelse af Steinhorst Amt har villet ombytte Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst med Tønder Amt, med den Forklaring, at det hele Forslag kun var en Finte for at lokke Kielmann og Hertugen til Rendsborg. Da Kielmann her havde overleveret ham et Forslag til et Mageskifte, saa havde han taget det til sig under Paaskud af at ville studere det igjennem i Enrum. Hvorledes det saa senere var gaaet, var vel kjendt. Af nogen anden Korrespondance med Kielmann end den, som han havde oplæst paa Slottet i Kongens og Raadets Nærværelse, vidste han ikke af at sige, og det skar ham til Marv og Ben at høre, at denne, som efter hans Opfatning havde været til Kongens og Fædrelandets største Gavn, skulde regnes ham til Last. Hvad Ahlefelds og Grev Anton af Aldenburgs paastaaede Mellemkomst angik, saa havde han det ikke let for at faa denne til at rime sig med det virkelige Forhold, "og hvad", lægger han til, "kan være mig klarere Vidne om min noble Conduite imod H. Majt. og mit Fædreneland, end H. Majts. egen kongelige Mund og Pen, som mig den Berømmelse tillagde, at han considerede (ansaa) mig som et af Gud udvalgt Redskab med Promesse (Løfte) af saa stor Naade og Værdighed, som min Modestie (Beskedenhed) ikke tillader

her at melde, og jeg nu gjerne kvitterer, ikkun bedende om min Frihed og Æres Redning og Beskyttelse for mig og mit Barn imod mine altfor mægtige Fiender." Paa samme Maade afviste han Beskyldningen for, at han uden Kongens Vidende havde tilsneget sig Rigsgrevetitelen hos Keiseren; thi denne var, som han kunde bevise ved den keiserlige Gesandt Windischgräz's Breve, bleven ham tilbuden. Heller ikke havde han herunder foretaget sig noget, som kunde komme hans Konges Ære og Værdighed for nær i nogen Henseende. Hvad Den Wollin angik, saa forholdt det sig ikke saa, som man paastod, at den var bleven aftvungen den brandenburgske Kurfyrste derved, at Griffenfeld havde truet med at faa Kong Kristian til at opgive Alliancen og indgaa Separatfred med Sverige, og han var sikker paa, at Kurfyrsten vilde bevidne, at han ikke var gaaet frem paa den Maade. Hvad det fornemme Giftermaal angik, som han havde tænkt at opnaa ved den franske Konges Bistand, saa bad han, at vedkommende Dame maatte holdes udenfor; man vilde af hans Korrespondance ikke erfare andet, end at den franske Konge gjentagne Gange havde udtalt sig anerkjendende om hans Person og forhørt sig om hans Livsomstændigheder. Endelig spotter han over de Slutninger, man har villet udlede af hans Forespørgsler om den høiere Adel i Udlandet, ret som heraf skulde følge, at han upaatvivlelig vilde trække sig tilbage til det ene eller andet Land.

For den tredie Hovedankes Vedkommende afviser han Beskyldningen om, at han har begaaet Mened, og paastaar, at han har vist al mulig Diskretion overfor Kongens Sager. Det havde ogsaa været hans første Tanke, da han blev ført til Kastellet, at faa forhindret, at hans hemmelige Antegnelser skulde komme Uvedkommende for Øie, og han kunde ikke paatage sig nogen Skyld for, at Kongen havde ladet andre gjennemgaa hans Papirer i Flæng. Han havde aldrig tilbageholdt nogen Supplikation, ligesaalidt som han havde sat Rum aabent i Bestallingerne for Navnet. Med Skatkammeret havde han ingen Befatning havt, saa til dets Anliggender kunde han ikke svare. Med Hensyn til Kancelliets Orden antog han, at de kunde forklare sig, som vidste, i hvad Forfatning det var, dengang han overtog det.

Endelig forklarer han ogsaa omstændelig, hvad Forhold han havde indtaget overfor Terlons og Feuquières Korrespondance, og hvorledes han havde betjent sig af denne i Kongens Interesse.

Han ender sit Indlæg med en kraftig Appel til Dommerne om, at de maa gaa i Forbøn for ham hos Kongen. "Jeg er som Ler i hans Hænder; han gjøre af mig, hvad han vil. Jeg undergiver og submitterer mig ganske og aldeles hans Vilje. Forestil min allernaadigste Herre og Konge, at han dog ikke vil forkaste og sønderbryde sine egne Hænders Gjerninger. Hvi vil han udrydde den Plante, som hans Hr. Fader har plantet, han selv vandet og Gud givet Væxten, og nu af Bagvaskelsens fule og og giftige Vinde ganske vil svides og visne, om han ikke selv en naadig Straale derpaa kaste og

skinne lade vil? Gud bevæge Kongens Hjerte til en mild Retfærdighed og retfærdig Mildhed."

I sit nye Indlæg, som blev fremlagt i Forhøret den 16de Mai, søgte Mauritius at afkræfte Griffenfelds Forsvar; det indeholder dog saagodtsom ingen andre Momenter, end selve Anklageskriftet har opstillet. Griffenfeld, der forstod Stillingens hele Fare, lægger i sit andet Tilsvar af 19de Mai an paa at formilde Kongens Vrede, og i Særdeleshed dvæler han ved sine Kalenderantegnelser, som navnlig var af farligt Indhold. En af dem skal nemlig, som ovenfor anført, have gaaet ud paa, at "Kongen havde talt som et Barn." Denne kildne Historie søger han nu at komme fra ved at bede Kongen tilgive ham, og han forsikrer paa det høitideligste, at ingen, end ikke hans Sekretær, der dog har skrevet i en af hans Kalendere, har set, hvad der stod. Hvad Beskyldningen for Forræderi angaar, som afviser han denne ved en udførlig Redegjørelse for sin Udenrigspolitik; men først og sidst anraaber han Kongen om Tilgivelse for, hvad han maa have gjort ham imod.

Det vil føre for vidt at hidsætte den hele Dokumentation, der heller ikke siger stort mere, end hvad vi allerede har gjort Rede for. Syv Dage efter, at Griffenfeld havde indleveret sit andet Indlæg, afsagde Kommissionen følgende Dom:

Efterat udi denne kriminelle Sag mod forrige Rigskantsler Grev Griffenfeld ved Repliker og Dupliker, saa vel mundtlig som skriftlig, længe paa begge Sider haver været handlet og vidtløfteligen ageret, og begge Parter nu intet mere i den Sag begjærer ydermere at tale eller skrive; da kjendes, dømmes og herudinden for Ret afsiges saaledes:

At bem^te Grev Griffenfeld for de mangfoldige hannem overbeviste grove Forseelser, ikke alene, idet han som en Rigskantsler imod sin Ed og Pligt ei haver holdet Hs. kgl. Maj^ts secretiora (Hemmeligheder) saa hemmelig, som det sig burde, ja endog derforuden det, som for alles Øine burde til evig Tid holdes skjult og forborgen, det han og Hs. kgl. Maj^t saa høit og dyre om haver forsikret forbrændt at være, er dog ikke desmindre efter hannem bleven funden og for Lyset kommen, Hs. kgl. Maj^t til allerstørste Mishag; den kongelige alvorlige, dog allernaadigste Admonition (Advarsel) til Rendsborg haver han ei heller holdet udi tilbørlig Observants (Agt), men i mange Maader forsætligen derimod gjort og handlet, som altsammen af Akterne ses: Men endogsaa fordi han udi høieste Maader haver begaaet, først crimen Simoniæ, saa alle geistlige Bestillinger og Beneficier hos hannem for Penge haver fal været, Personernes Dygtighed uagtet, naar der ikkun var Penge hos, saa at mange, om de noget skulde erlange, mere maatte udlove, end de nogen Tid var god for at betale, det Akterne klarligen udviser, han og selv vedgaar og bekjender.

Dernæst crimen concussionis, saa vel derudi, det han haver taget Penge for Justitiens Bestillinger, og Retten derved corrumperet (forulempet), som og det en Del deres Ret dennem ganske er bleven betagen, det han selv ei kan

negte, efter det hannem fuldkommen er vorden overbevist, som Akterne ydermere tilkjendegiver. Crimen perjurij følger ogsaa uimodsigelig af, hvis allerede meldet er, thi det altsammen strider imod hans aflagte Jurament og dyre Eder, derimod han og meget groveligen haver handlet, ved den forehavte, høiskadelige Permutation (Bytte) af Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst, alene for han det Amt Steinhorst for Ommage kunnet erholde, som Akta videre udviser og hannem udtrykkeligen overbeviser, endeligen formedelst han foruden alle forrige endogsaa haver i høieste Maader begaaet crimen læsæ Majestatis, idet hannem ikke alene er overbevist, det han saavel Hs. kgl. Maj[ts] aabenbare som hemmelige Fienders Breve foruden høistbem[te] Hs. kgl. Maj[ts] allernaadigste Villie og Videnskab haver ladet gaa til og fra Sverige under sit eget Kuvert og Konvolut, og gjort sig til deres Postmester efter hans egen Skrivelse; men og derforuden med dennem holdet usømmelig og farlig Korrespondents, som hans egen af hannem selv i alle Maader authoriseret Protokol alt formeget og vidtløfteligen udviser; særdeles ved disse Ord iblandt meget andet skreven til den franske Ambassadør Monsieur Terlon, at de allerstørste Sekreter, som kan være imellem Frankrige og Sverige, skal være imellem hans Hænder udi største Sikkerhed; item at de skulde vogte sig, deres Breves Størrelse ei skulde her foraarsage nogen Mistanke, med andet deslige mere, som af Akterne vidtløfteligen er at se og fornemme.

Da bør han, for[ne] Grev Peter Griffenfeld, fra den grevelige Stand og al anden Dignitet, Ære og Værdighed, dertil han sig selv haver uværdig gjort, aldeles efter denne Tid degraderet og afsat at være, og til hans grevelige Navns og Memoriæ evige Udslettelse skal hans forhen af hannem førte grevelige Vaaben, Hjelm og Titel af Bøddelen søndertrædes, og Stykkerne deraf offentlig af Vinduet udkastes; og hvor det paa offentlige eller andre Steder findes, da de Vedkommeude det at lade annulere og tilintetgjøre.

Livet bør han derefter at miste, saa hans Hoved fra Kroppen ved Sværdet vorder separeret. Hjemfalder saa Hs. kgl. M[ts] Fisko Peter Schumachers, tilforn kaldet Griffenfeld, hans havte Grevedom med al anden hans efterladte Gods og Formue, være sig løst eller fast, bevægelig eller ubevægelig, ved hvad Navn det og eller nævnes kan.

Til dessen Stadfæstelse haver vi som af Hs. kgl. M[t] alles vores allernaadigste Konge og Herre udi denne kriminelle Sag allernaadigst tilforordnede Dommere vores Hænder her underskrevet og vores Signeter derhos trykt.

Actum Kastellet udi Kjøbenhavn den 26de Mai 1676.

Ove Juul. Korfits Trolle. C. Holck.
F. Arenstorf. Th. Fincke Konrad Hesse.
P. Resen. H. Mathesius. Peter Lasson.
Titus Bülche.

Men denne Motivering tilfredsstillede ikke Griffenfelds Anklagere, som fandt, at der ikke var lagt tilstrækkelig Vægt paa de Grunde, hvorfor Kongen

maatte straffe sin Rigskantsler, nemlig hans forfærdelige Ærgjerrighed og hans umættelige Pengegriskhed, altsaa de samme Beskyldninger, som denne altid havde havt for Øie, og hvormed han havde afvist de Forsøg, som Griffenfelds Venner gjorde paa at stemme ham mildere. Hele Dommen blev derfor omskreven og trykt paa tysk, saa den oversat tager sig saaledes ud:

Bekjender vi som af vor allernaadigste Konge og Herre beskikkede Dommere for Ret:

At Grev Griffenfeld i det over ham holdte Forhør dels selv har bekjendt, dels af hans egne Breve og andre ufeilbare Vidnesbyrd er overbevist, at han af umættelig stor Pengegjerrighed, Stolthed og æreforgjettende forfærdelig Ærgjerrighed, glemmende al kongelig Naade og hans egen dyre Ed, har begaaet mange høist strafværdige, afskyelige Tøilesløsheder og Forbrydelser saasom Simonie og Bestikkelighed, samt over sig draget den Straf, som Majestæts-Forbrydelse med al Ret fortjener,

1. idet han mod sin edelige Revers og høie Kantsler-Embede ei alene har taget store Pengesummer og Gaver for Justits-Bestillinger og den gavnlige Justits-Administration, men endog mange, som enten ikke kunde eller vilde fordrage hans Concussioner, deres Befordring mod Retten og Justitsen i mange Maader forhalet og ofte ganske aldeles negtet;

2. at han direkte imod sin Pligt ikke har holdt de ham af Hans Majt. betroede hemmelige Sager skjulte, lagt særlig Vind paa den høist skadelige Permutation og Alienation af anselige, Hs. Majt. tilhørende Provinser, paa det han derved sin egen partikulære store Nytte kunde finde, undertrykket adskillige Hs. Majts høieste Interesse vedkommende fremmede Potentaters Breve og Undersaatters Supplikationer, og i mange Maader baaret sig uforsvarlig ad dermed;

3. Geistlige Beneficier, Skole- og Presteembeder, Personers Dygtighed uagtet, haver han til de mest bydende, og undertiden ganske ulærde Personer, ja endog saadanne, som in actis er bleven demonstreret, der for Trolddom offentlig har været berygtede, af idel Pengegjerrighed med Villie og Vidskab per Simoniam bortsolgt, og om han endskjønt om dette, som ommeldt, saavelsom om mange andre, imod hans dyre Ed, begangne Crimina ofte af Hans Majestæt allernaadigst, ja endog ved Begyndelsen af Kampagnen i Rendsborg skriftlig, var bleven erindret, saa har han og uagtet saadan af Hans Majts allernaadigst gjorte Erindring, med fri Forsæt derimod handlet og formastelig udi det selvsamme fremdeles fremturet.

4. Imod Hans Majts Villie og Vidskab har han fiendtlige, til og fra Sverige gaaende Breve under sin Konvolut svigagtig befordret og med Hans Majts hemmelige og aabenbare Fiender havt og holdt en utilbørlig og høist farlig Brevvexling, som alt sligt in actis vidtløftigere findes anført, og ham med Vidnesbyrd og hans egne Breve er bleven overbevist. Og som fornævnte Grev Griffenfeld for saadanne sine grove Misgjerninger og

Crimen perduellionis i denne ham, af idel kongelig Naade bevilgede og nu tilendebragte Proces ikke har kunnet fri eller rense sig,

saa vorder herved Grev Griffenfeld for saadanne og andre store formastelige Misgjerninger, hvorunder Majestæts-Forbrydelse er befattet, med Liv, Ære og Gods i Hans Majestæts Unaade og derpaa følgende Straf kondemneret, saaledes at han nu strax og fremdeles skal fra sin grevelige Stand samt al anden Ære og Værdighed, alt hvilket han selv har gjort sig uværdig til, være degraderet og afsat, hans grevelige Navn og Ihukommelse ganske udslettet, hans Vaaben, Hjelm og Skjold tilintetgjort og strax af Bøddelen sønderbrudt, hans Grevedømme, Gods og al anden Formue vorde konfiskeret, og han selv, fornævnte Grev Griffenfeld, nu Peter Schumacher, for sin Person til Skarpretteren overleveres, som ham paa et tilforordnet Sted Hovedet skal afhugge, og fra Livet til Døden henrette, og saadant ham til vedbørlig Straf, men andre til et afskyeligt og eftertænkeligt Exempel.

Actum Kastellet udi Kjøbenhavn den 26de Mai 1676.

Ove Juul. Korfits Trolle. C. Holck.
F Arenstorf. Th. Fincke. Konrad Hesse.
P. Resen. H. Mathesius. Peter Lasson.
Titus Bülche.

Der var dog ikke alle Dommere, som bekvemmede sig til at laane sig Navns Underskrift til denne Kjendelse. Saaledes skal Kristen Skeel have vægret sig ved at underskrive Dommen, som han fandt i høieste Grad uretfærdig; han maa imidlertid have anskuet Sagen fra den gamle Adels Standpunkt. Han skrev Gang paa Gang til Kongen for at vække hans Samvittighed. Fire Dage, før Dommen afsagdes, skrev han til ham, at efter hans Overbevisning var Griffenfeld uskyldig i de Forbrydelser, hvorfor han anklagedes. "Er der sket nogen Forseelse", siger han, "saa er det ved at tage Skjænk og Gave, dog aldrig til nogens Forurettelse eller Majestæten til Skade". Samme Dag, Dommen afsagdes, taler han endnu skarpere Ord. Efter at have anført de Beskyldninger, som var rettede mod Griffenfeld, vedbliver han: "Men som i ingen af de Breve, der for os udi Retten er lagte, klarligen og tydeligen kan ses og fornemmes, at han har med E. K. M.ts Fiender hemmeligt og aabenbart havt noget Forræderi fore imod E. K. Majt., E. K. Majts Arvehus, Fyrstendømmer og Lande, og det udi tvivlraadige Blodsager altid er brugeligt og bedst at følge det lemfældigste, da understaar jeg mig ikke og kan jeg ikke forsvare, inden der kommer bedre og klarere Oplysning i denne Sag, for E. K. Majt og for min egen Samvittighed at dømme og kjende ham fra Livet. Beder derfor i dybeste Ydmyghed, at det maa optages i Naade og naadigst bevilges, at hvis det behager E. K. Majt., at Dommen, som er afsagt, skal trykkes, mit Navn da maa udelades". Ogsaa Vinding skal efter Traditionen have udtalt sig paa en noget lignende Maade og have udbedt sig som en Naadesbevisning

'at slippe at sætte sit Navn under Dødsdommen*). Griffenfeld skal derfor ogsaa have udbrudt, da han hørte om den Holdning, disse Mænd indtog: "Hvor min Skjæbne dog er forunderlig! De, jeg ansaa for mine Fiender, er nu blevne mine Venner, og de, jeg regnede blandt mine Venner, er nu mine værste Fiender".

En tredie af Dommerne, Justitiarius Peder Lasson vaklede længe. En af hans Frænder, Tycho Hofman, fortæller, at han gjorde sig mange Betænkninger, førend han skred til at underskrive Dommen, "efterdi Greven, lige fra han blev fængslet, bestandig paastod, at han aldrig havde taget imod Penge fra udenlandske Fyrster og Magter uden med sin Konges Tilladelse. Lasson besluttede at tale derom med Kongen selv, og denne erklærede, at han aldrig havde givet Greven saadan Tilladelse; specielt negtede han at have tilstaaet Griffenfeld at beholde Hamburgernes Vexel. Da han havde faaet dette Svar af Kongen og kom hjem, sagde han til sin Hustru: "Om Grev Griffenfeld havde to Hoveder, maatte han ganske vist miste dem". Derpaa skal han have undertegnet og expederet Dommen."

Ihvorvel det i Dommen heder, at den tildels er grundet paa Griffenfelds egne Bekjendelser, saa medfører dette, som vi allerede i det foregaaende har set, ingenlunde Sandhed. Men man havde dog enten ved det gode eller ved det onde tænkt at bringe ham dertil. Efterat Dommen var affagt og oplæst for Griffenfeld, begav Mauritius og Korfits Trolle sig til ham i Fængselet og gav ham Tilsagn om Kongens Naade, i Tilfælde af, at han vilde gjøre Tilstaaelser og angive sine Medskyldige. Men de fik en kort og grei Besked, at han vilde dø paa, at han ikke vidste mere, end hvad han i sine Indlæg for Retten havde fremført. "Han kunde ikke beskylde noget levende Menneske. Hvad Ulykke andre havde bragt over ham, maatte Gud tilgive dem. Penge eller Gods havde han intetsteds udestaaende, undtagen her i Landet, og hvad allerede er bekjendt. Rænker havde han aldrig indladt sig paa, hverken med høie eller lave, Mænd eller Kvinder, og han havde heller aldrig merket, at nogen, han havde talt med, havde spundet Intriger mod Rigets Vel. Han vilde ikke vælte Mistanke over paa nogen; thi han havde sin Sjælero kjær. Derhos bad han og, at man vilde melde ham hans Dødsdag tre Dage i Forveien". Med denne Erklæring var Mauritius ikke tilfreds. Han foreslog derfor Kongen, at Griffenfeld, hans Sekretær Lund og Borgermester Fog skulde lægges paa Pinebænken, for at man herigjennem kunde fremtvinge en Tilstaaelse om, at der fra Griffenfelds Side var bleven ført forræderisk Korrespondence med Sverige og Frankrige og intrigeret mod Kongen. Det var vel ogsaa Dommerne meget om at gjøre, at dette blev bragt paa det rene for den offentlige Menings og for Skinnets Skyld. I Mauri-

*) Det kan dog være tvivlsomt, om han ikke allerede før Voteringen er udtraadt, enten frivillig eller efter Fiskalens Paastand.

tius's derom indgivne Betænkning staar det med tydelige Ord at læse, at man ikke havde kunnet finde Griffenfeld skyldig i disse Punkter, til Trods for, at den frække Anklager netop paa Grundlag af disse havde forlangt ham dømt til Døden. Hans Forlangende er saa meget skjændigere, som Torturen, der ganske vist i Majestætsforbrydelsessager i Udlandet fandt en meget udstrakt Anvendelse*), altid var forinkvisitorisk, men aldrig kunde bruges i en Sag efter dens Paakjendelse. Men hvor opbragt Kongen end var paa sin tidligere Rigskantsler, var han dog ikke at formaa til dette Skridt. Han var foreløbig tilfredsstillet ved den Triumf, som Mauritius og Dommerne havde skaffet ham, og man tør vel antage, at det neppe nogensinde har været hans alvorlige Agt at lade Dødsdommen fuldbyrde.

Det heder dog, at Griffenfelds gamle Moder og hans fireaarige Datter gjorde Knæfald for Kongen for Kantslerens Liv og for, at hans Vaaben ikke skulde sønderbrydes. Ligeledes skal ogsaa Dronningen og Enkedronningen have søgt at udvirke Benaadning for ham. Griffenfeld selv androg derimod ikke om Fritagelse for Dødsstraffen, men bad kun om, at Dommen maatte formildes derhen, at hans Vaaben blev ubrudt, og at hans afsjælede Legeme maatte stedes til Hvile i hans Familiebegravelse ved Helliggeist-Kirke.

Mandag den 5te Juni underrettede Generaladjutant Schack ham om, at hans Henrettelse skulde finde Sted den næste Morgen tidlig. Griffenfeld modtog Efterretningen med Ro og bad kun om, at to af Kjøbenhavns Prester maatte indfinde sig hos ham for at meddele ham Sakramentet. Sandsynligvis maa man endnu have gjort et sidste Forsøg paa at aftvinge ham en Tilstaaelse. Herom synes et latinsk Digt at vidne, der i Form af en Gravskrift over ham selv er rettet til hans Fiender, men som han ikke har faaet Tid til at fuldende. Dette Fragment lyder i Oversættelse saaledes:

Hvo du end er, min Ven, som griber i dræbt Mands Strube,
Synes du, Ulykkens Maal endnu for mig ei er fuldt?
Lad nu den faldne i Fred! Tit han, som seired med Uret,
Fik af den dødes Haand selv dog et dræbende Saar.
Hvo du end er — til at nævne dit Navn kunde Smerten mig drive —
Du, som saa hadsk i Hu træder mit Støv under Fod,
Du, som ikke tilfreds med et Fald, saa dybt og saa lynsnart,
Drager dit blodige Sværd grumt mod et Hoved, som faldt,

*) Mauritius har upaatvivlelig herunder havt for Øie Keiser Leopolds erklærede Yndling Fyrst Venceslaus Eusebius Lobkowitz, hvis Historie i flere Henseender minder om Griffenfelds. Efterat denne i Oktober Maaned 1674 var bleven styrtet og uden Lov og Dom forvist til et lidet Gods, han eiede i Bøhmen, blev en af hans Sekretærer for Syns Skyld lagt paa Pinebænken for at aftvinges Tilstaaelser angaaende sin Herres Planer. Men der er dog den himmelvide Forskjel mellem Lobkowitz og Griffenfeld, at det var virkelig keiserlig Naade, som blev udvist mod den første, idet der var draget Omsorg for, at de Spørgsmaal, som blev Sekretæren forelagte, var stillede saaledes, at ingen Oplysning af kompromitterende Art kunde skaffes tilveie mod den tidligere Yndling.

Tro mig, Naturen har givet en Kraft selv til Gravenes Levndom.
Skyggerne værner selv Graven, hvor Bolig de fik.
Avind! tro, at Guderne selv nu siger dig dette,
Tro, at min henfarne Aand taler nu dette til dig:
Hellig er Ulykkens Søn! Rør ei ved min Skjæbne den grumme,
Tempelskjænderen selv holde fra Graven sin Haand!
Hvo du end er, som løftet af Skjæbnen i Høisædet sidder,
Svælgende, brat bleven rig, ret som en Krøsus i Guld,
Medens Klienternes Skare betræder i Masse din Forhal.
Og med Misundelsens Blik leirer sig om dit Palads,
Se! Hvo skulde det troet, at Griffen, nys løftet til Skyen,
Hovedet, som man tilbad, bøier for Bøddelens Sværd?
Skjæbnen kræver til Offer kun Mænd som Pompejus og Kato,
Verres*) og lignende Kryb løfter den Haand ei imod.
Denne i fordums Tid din Medborger stor og din Stolthed —
— — —

Efterat han den næste Dags Morgen havde modtaget Sakramentet, blev han, da Klokken var mellem 5—6 afhentet af Vagten, der skulde føre ham til Retterstedet. Da han sagde Farvel til den Kone, som havde opvartet ham i Fængslet, sagde hun hulkende: "Jeg tror nok, at vi atter skal ses her i Livet. Det er vist bare en Skræk, man vil indjage Eder". Han var iført en hvid Underklædning, hvorover han kastede en sort Slaabrok. Sin Nathue havde han lagt igjen. Presterne, som fulgte ham, bad ham tage den paa: "Eders Excellence har dog Hoste nok før for Eders Bryst". "Har I endnu Omsorg for mit Liv", spurgte Griffenfeld smilende, "da det jo inden en Time alt er ude?" Til Rettersted var Pladsen udenfor Citadellets Kirke valgt. Her havde man væltet udover et Læs Sand. En Kiste, betrukken med sort Klæde udvendig og hvidt Kattun indeni, stod og ventede paa hans Legeme; en Kreds af Soldater holdt de nysgjerrige Tilskuere, som i stort Antal havde indfundet sig, i nogen Frastand. "Han vendte sig imod Tilskuerne, til hvilke han holdt en kort Tale", heder det i Hofmans Danske Adelsmænd. "Han bevidnede med Iver sin Uskyldighed, forsikrede, at han i sit Ministerium som en god Undersaat ikke havde havt andet Diemerke end Hans Majestæts personlige Ære og hans Undersaatters almindelige Vel, og at han tog imod Døden, ihvor sørgelig den end var, med Hengivelse som en Straf, fordi han mere havde frygtet Jordens Konge end Himlens. Han opløftede sine Hænder til Gud, som han tog til Vidne paa sin Uskyldighed, bevidnede paany, at han døde uskyldig, at han i sin Død havde den Trøst, at han aldrig havde tænkt paa at forraade Kongens eller Landets Fordel. Til Stadfæstelse herpaa vilde han gjerne dø, hvorfor han ogsaa overleverede Gud sin Sjæl. Derefter satte han sig paa Knæ og gjorde sin Bøn med en forunderlig Sindsrolighed, som var et Kristendommens Regler og Følelser gjennemtrængt Menneske værdig". Bøddelen traadte nu frem, tog hans

*) En romersk Statholder i Aarhundredet før Kr. F., berygtet for svære Udsugelser.

Vaaben, brød det itu, trampede paa det og sagde: "Dette sker ikke uden Aarsag, men efter Fortjeneste". "Kongen har givet mig det", svarede Griffenfeld rolig, "han tager det og fra mig". Han tog nu sit Halsbind af og bandt sit Haar op — efter Kongens udtrykkelige Befaling skulde Bøddelen ikke umiddelbart berøre ham, — og da man vilde binde ham et Tørklæde for Øinene, afslog han det. Han knælede derpaa ned, holdt en kort Bøn og gav Skarpretteren et Vink om at hugge til. Denne havde allerede løftet sine Arme for at lade Hugget falde, — da raabte Generaladjutant Schack hurtig: "Pardon, i Kongens Navn!" "Saa er da Tragedien spillet!"*) udbrød Griffenfeld, da han hørte det. "Den Herre Jesus forlade Eder det! Mit Hjerte var beredt til at dø; men jeg takker min Gud og min Konge". Presterne hjalp ham op, og Schack leverede ham Benaadningen. Men da Griffenfeld havde læst, "at Hans Majestæt af idel kongelig Naade og medfødt Mildhed havde forandret Dødsstraffen til evigt Fængsel", udbrød han i Smerte: "O Naade, som er haardere end Straffen! Jeg er altsaa kun undsluppen Døden for at henleve mine Dage i et evigt Fængsel!" Han bad Schack paa hans Vegne bønfalde Kongen om, at han i Stedet maatte blive Korporal eller menig Soldat; han vilde med Iver og Troskab tjene ham og være hans taknemmeligste Tjener. Han vendte derpaa tilbage til Fængslet. Her kom hans Opvarterske ham glad imøde: "Hvad var det, jeg sagde? Jeg vidste nok, at I vilde komme tilbage". "Vis mig da Eders Tro", sagde Griffenfeld, "I har vel min Mad færdig?" Det maatte hun tilstaa, hun ikke havde tænkt paa. "Saa aldeles sikker har I nok ikke været i Eders Tro", mente Griffenfeld, "ellers vilde I nok have husket paa, at jeg maatte have Frokost, naar jeg kom tilbage." **)

Det Savn, som Griffenfeld ved sin Bortgang fra den politiske Skueplads skulde efterlade, var i den første Tid ikke meget føleligt. Det hele Regjeringsmaskineri var af ham bragt i saadan harmonisk Gjænge, at det ikke strax behøvede at gaa i Staa, om end han selv maatte bort. Efter Griffenfelds Fald besluttede Kong Kristian efter Ludvig XIV's Forbillede at være sin egen Førsteminister. De udenrigske Anliggender varetoges dog af Grev Fredrik Ahlefeld, der fulgte ganske i Griffenfelds Spor. Hovedformaalet for dennes Stræben var paa den ene Side Skaanes Tilbageerobring, for at Sundet atter kunde blive dansk Farvand, og paa den anden Sønderjyllands Gjenerhvervelse.

Allerede tidlig paa Vaaren 1676 var Planen for den kommende Sommers Foretagender bleven vedtagen, og Griffenfelds Bortgang øvede

*) Kirkehistoriske Saml. 3 R. Bd. III 488.

**) Hovedkilden for Griffenfelds Historie er O. Wolffs, Giessings og Baupells Biografier. Ved Siden heraf er benyttet Fridericias Anmeldelser af det sidstnævnte Verk, Brasch's Skrift om Griffenfelds Kjærlighed til Prinsessen af Tarent samt utrykte Dokumenter i det norske Rigsarkiv.

ingen Indflydelse paa dennes Gjennemførelse. Rustningerne tillands og tilsøs dreves tvertimod med den samme eller maaske endog med langt større Iværdighed, end der var bleven udfoldet i den Tid, denne sad ved Roret.

Efterat Karl XI havde opgivet Angrebet paa Norge, rettede han sin Opmærksomhed paa at undsætte de betrængte svenske Provinser i Tyskland og paa at bringe selve Riget i tilbørlig Forsvarsstand. Medens den store Flaade, som skulde gaa til Pomern og Wismar, udrustedes under Tilsyn af den nidkjære Rigsraad Lorents Creutz, blev der i Gøteborg truffet Anstalter til at faa en mindre Eskadre under Kommando af Erik Sjøblad afsendt til Stade. Men om den Iver, som Svenskerne udfoldede, er der just ikke meget godt at sige, skjønt Kongen selv anspændte sig næsten over menneskelig Evne for at faa Fart i Rustningerne og saa vidt muligt selv søgte at holde Øie med alt. Han fastholdt fremdeles sine Operationsplaner fra det foregaaende Aar. Saasnart Armeen i Pomern var bleven undsat, vilde han gjøre Landgang paa Sjæland for at angribe den dansk-norske Konge i Hjertet af hans Stater. For at træffe Forberedelserne hertil indfandt han sig i Slutningen af Mai Maaned i Malmø, efterat han i de to forudgaaende Maaneder stadig havde ligget paa Reiser og Troppemønstringer og truffet Dispositioner til Vestgrænsens Forsvar. Ganske vist havde han under disse Reiser modtaget den ene nedslaaende Efterretning efter den anden; men han nærede dog et fast Haab om, at han nok skulde tage sin Mon igjen, saasnart den store Flaade var løben ud og med Held havde gjennemført den Opgave, som paahvilede den.

Allerede den 23de Marts var Nils Juel, der førte Kommando over den danske Eskadre, som først blev seilklar, afseilet fra Kjøbenhavn med 8 Orlogsskibe, 5 Fregatter og 7 mindre Fartøier, der havde 1500 Mand Landgangstropper ombord under Kommando af Oberst Morten Barthold (eller Bertelsen). Nils Juels Ordre gik ud paa, at han skulde foretage Landgang paa Gotland, som skulde besættes. Han styrede først med sin Eskadre sydover til Rügen, hvor han tog nogle Priser, vendte derpaa nordefter og satte Kurs for Gotland. Paa Veien derhen stødte Eskadren paa to svenske Fregatter, der flygtede ind mellem Hanø og Kysten af Bleking. Da tre danske Skibe sendtes mod dem, blev de satte paa Grund af sine egne Besætninger, der stak dem i Brand og flygtede fra Borde. Det lykkedes dog Danskerne at faa slukket Ilden paa den største af Fregatterne, Charitas, som indlemmedes i Juels Eskadre. I et forrygende Veir ankom Juel den 28de April til Gotland, hvor han den næste Morgen satte Landgangstropperne i Land. Efter et mislykket Forsøg paa at kaste de fiendtlige Tropper tilbage i Søen blev Øens 1000 Mand sterke Besætning, der kommanderedes af Guvernør Gabriel Oxenstjerna, nødt til at indeslutte sig paa det faste Slot Visborg ved Visby. Efterat denne By havde aabnet sine Porte for Danskerne, foretog disse Angreb fra Sø- og Landsiden paa Slottet, som den 1ste Mai nødtes til at overgive sig, mod at Besætningen fik Tilladelse til at begive sig over til Fastlandet.

Juel indsatte strax en ny Regjering paa Øen, udnævnte nye Embedsmænd, som han for den største Del valgte blandt Beboerne, og da han strax efter blev Landshøvding her, foretog han forskjellige Skridt for at sikre Danskerne Gjenerhvervelsen af denne deres tidligere Provins, som endnu langtfra kan siges at have været indforlivet i Sverige. Under Krigen blev Øen en af Østersøens fornemste Handelspladse, som besøgtes af alle Nationers Skibe.

Det var derefter Nils Juels Agt at sætte sig i Besiddelse af Øen Øsel udenfor Lifland. Men det vedholdende haarde Veir tvang ham til at blive liggende udenfor Gotlands Kyst i nogle Uger. Hans Stilling her var langt fra uden Fare, da han hvert Øieblik kunde vente at blive angreben af den overlegne Flaade. Juel traf imidlertid Forsterkninger til sig fra Hjemmet, nemlig først en hollandsk Hjælpeeskadre paa 8 eller 9 Skibe, som kommanderedes af Schoutbynacht Almonde, og senere en dansk Eskadre paa fire Skibe under Admiral Jens Rodsten. Med denne Flaade, der saaledes talte 26 Skibe, gik Juel den 22de Mai til Ankers udenfor Bornholm. Her modtog han nogle Dage efter Melding om, at Fienden var under Opseiling.

Den svenske Flaade, der talte 50 Fartøier, deriblandt 25 Linieskibe med et Antal af 1100 Kanoner og 1200 Mands Besætning, kommanderedes af Overadmiral Lorentz Creutz, hvis Flag var heiset paa "Store Kronan". Under ham kommanderede som Eskadrechefer Admiralerne Klas Uggla, Johan Bäär og Johan Bergenstjerna. Den sidste døde strax efter Udseilingen i Østersøen. Da de udsendte Speiderskibe vendte tilbage med Melding om, at den danske Flaade laa under Bornholm, udbrød Creutz glad: "Velsignet være Gud, som giver os denne Leilighed". Han gav strax Befaling til at styre nord om Bornholm for med den føielige Vind at holde ned mod den danske Flaade.

Ifølge sin Instrux skulde Nils Juel ikke indlade sig i Kamp mod sin Overmand, men skulde i Tilfælde af, at han blev angreben, trække sig tilbage til Sundet. Dette var ikke efter Juels Sind, men han maatte dog lyde. Vinden var ganske løiet af, saa der herskede næsten Vindstille, da Flaaderne den 25de Mai nærmede sig hinanden udenfor Rügen. Her brød Juel under en voldsom Kanonade gjennem den svenske Skibslinie. Da Vinden øgede henad Aften, mindskede Juel Seil, og begge Flaader stevnede den næste Dag under en skarp, men paa Grund af den betydelige Afstand, som holdtes, neppe synderlig virksom Skudvexling opover mod Kysten af Skaane, hvor Juels Flaade gik til Ankers indenfor Falsterbo Rev, medens Creutz lagde sig udenfor Trelleborg. Her fik han strax af Karl XI, der fra et Kirketaarn i Nærheden af Ystad gjennem Kikkert med spændt Opmærksomhed havde iagttaget den merkelige Kamp, Befaling til at gaa ud paany for at angribe den forenede danske og hollandske Flaade.

Denne var i sin Stilling bag Bankerne i Falsterbo Rev bleven forsterket med 5 danske og 4 hollandske Fartøier, saa den ialt talte 35

Rangskibe foruden 12 Brandere og mindre Fartøier. Men paa samme Tid traadte Nils Juel ogsaa tilbage i den mindre bemærkede Stilling som Eskadrechef, idet han overlod Overkommandoen til den indkaldte General-Admiral Kornelius Martensen Tromp, der heiste sit Admiralsflag paa Orlogsskibet Christianus Qvintus. Endskjønt det saarede og smertede Juel, at han for en fremmeds Skyld var bleven skubbet tilside, var han dog høihjertet nok til at finde sig i det, og hans nye Overordnede fik ingensomhelst Anledning til at beklage sig hverken over hans Opførsel eller over hans Iver i Tjenesten.

Om Morgenen den 30te Mai seilede den svenske Flaade nedover mod Rügen, men vendte derefter igjen mod Nordøst og styrede i Retning af Bornholm. Henad Aften viste sig Seilene paa den danske Flaade, som den foregaaende Nat havde ligget for Anker under Stevns, og nu begyndte for en gunstig Vind en spændende Jagt, der endte med, at den svenske Flaade den 1ste Juni blev opseilet i Farvandet mellem Øland og Gotland. Det kulede da haardt fra Vest, og Veiret var bygefuldt. Idet den allierede Flaade kneb tæt under Land for at benytte et gunstigt Øieblik til at kaste sig over Fienden, gjorde de svenske Admiraler Uggla og Creutz en Vending for at afskjære nogle af de forreste danske Skibe. Men under det sterke Pres af Seil, som Creutz's ranke Admiralskib "Stora Kronan" førte, krængede det over, og Vandet strømmede ind gjennem de nederste Kanonporte, som man havde forsømt at lukke. I et Nu randt det svære Skib fuldt af Vand og væltede om paa Siden. Creutz druknede, og mange andre, som havde taget sin Tilflugt til Vanterne eller lagde tilsvøms, omkom, medens andre søgte op paa den platte Side om Styrbord, som endnu saas over Vandet. Men med et brød en vældig Ildsøile op af den, ledsaget af et bedøvende Knald, og snart var der af det stolte Skib intet mere tilovers end drivende Vragstumper, hvortil Officerer og Matroser klyngede sig i sin fortvivlede Kamp for Livet.

I den samme Vending, som medførte "Kronans" Undergang, mistede ogsaa Admiral Ugglas Skib "Sværdet" sin Stormast, og andre Skibe led ligeledes Havari paa Ræer og Stænger under de Manøvrer, som maatte foretages, for at det ene Skib ikke skulde rende det andet i Sænk. Som Følge af alt dette opstod der alminderlig Forvirring blandt de svenske Eskadrer, og "Sværdet" maatte alene optage Kampen mod hele den fiendtlige Flaade, hvis 15 største Skibe lagde sig tæt omkring det. Paa dets ene Side laa Tromps Admiralskib Christianus Qvintus, paa dets anden Juels "Kurprinsen". I en hel Time forsvarede "Sværdets" Besætning sig med stort Mandemod; dets to øvrige Master gik over Bord; men endnu gjorde Uggla, skjønt gjentagne Gange opfordret til Overgivelse, ikke Mine til at ville stryge, og ombord paa Christianus Qvintus og Kurprinsen gjordes alt klart til Entring. Hvorvidt Uggla omsider strøg eller ikke, kan ei med Bestemthed afgjøres; Tromp

og Juel paastaar det første, medens Svenskerne siger, at det ikke forholder sig saa. Men i samme Øieblik lagde den hollandske Brander l'Hoen, som førtes af Willem Willemzen, sig agter ved det svenske Admiralskib, som i den skarpe Blæst snart var omspændt af Luer, og efter faa Minuters Forløb sprang det med et vældigt Knald i Luften. Uggla og den hele Besætning med Undtagelse af 4 Officerer og 46 Matroser og Soldater omkom, ihvorvel Tromp gjorde sig megen Umag for at redde den tapre svenske Admiral og hans Mænd.

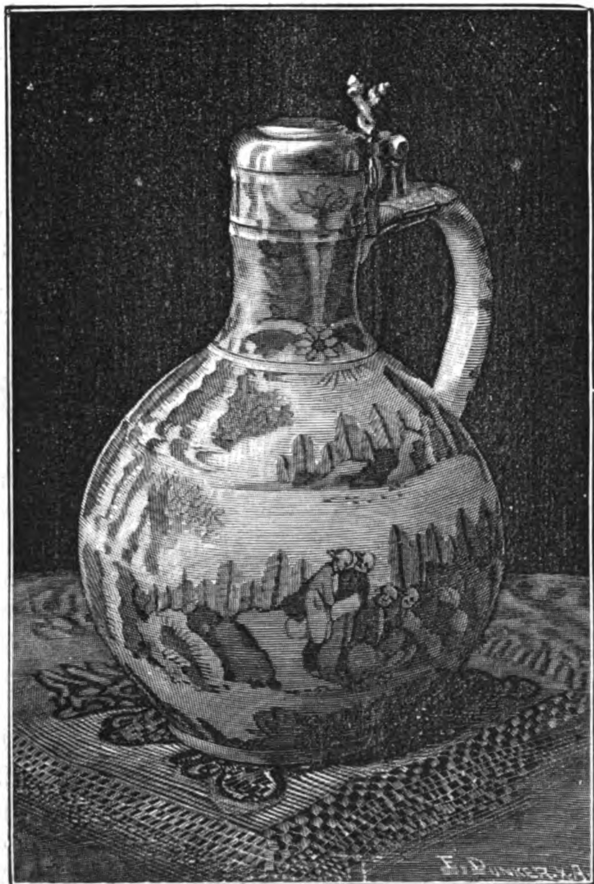
Med "Sværdets" Undergang var Slaget allerede afgjort, idet den største Del af de svenske Skibe søgte at redde sig ind i Skjærgaarden, medens de øvrige, som havde stræbt at fri "Sværdet" ud af dets vanskelige Stilling, det ene efter det andet blev omringet og entret. Dette var saaledes Tilfældet med "Neptunus", der toges af Hollænderne lige under Nils Juels Kanoner, efter at Størstedelen af Besætningen var falden, og "Jernvaagen". Et tredie Skib, "Hieronymus", lykkedes det efter et tappert Forsvar ved Nattens Indtræden at undkomme.

Men hermed var Ulykkens Maal for de svenske Skibe ingenlunde fuldt. Skibet "Draken" havde under Forfølgelsen taget saa meget Vand ind, at det maatte sættes paa Grund for ikke at synke. "Kompagnisolen", der forfulgtes helt til Vestervik, løb her paa Land, men kom dog strax efter atter af og slap ind til Dalarø. Dette lykkedes ogsaa strax efter Fregatten "Trumslagaren", der sammen med et Par andre Fartøier var strandet paa Ølands Nordodde. Desforuden toges flere Skibe af Danskerne. Selv inde i Orlogshavnen ved Dalarø forfulgtes Svenskerne af Vanskjæbnen. Saaledes stødte Orlogsskibet "Äpplet", der kommanderedes af en Værtshusholder, som ikke havde Spor af Sømandserfaring, paa en Undervandsklippe og sank paa flere Favnes Dyb.

Efter Slaget ved Øland, som den dansk-hollandske Flaade havde vundet lige saa meget ved sine egne Føreres Dygtighed som ved de svenske Befalingsmænds Udueligheb og Flaadens mislige Manøvrer, var Svenskernes Magt paa Østersøen brudt for dette Aar. Foruden 7 — eller efter andre 12 — Skibe havde de under Togtet mistet 3 Admiraler og 2—3000 Mand Befal og Menige. Intet Under derfor, at Seiren vakte en grænseløs Jubel baade i Danmark og Norge; der holdtes Takkegudstjenester i alle Rigets Kirker, og fra Fæstningerne gaves der Glædessalut. I Sverige derimod gjorde Ulykken, som man kan vente, et høist nedslaaende Indtryk. Karl XI, som ellers aldrig lod sit voldsomme Lune dæmpe af nogetsomhelst, mistede rent Mælet ved dette Budskab. "Ske Guds Villie!" var de eneste Ord, som langt om længe føg over hans blegnende Læber.

Efter det heldige Udfald, Søkrigen havde faaet, var der intet i Veien for, at den dansk-norske Konge kunde iverksætte Angrebet paa selve Sverige.

Dette skulde efter Planen foregaa ad to Veie. For at splitte Fiendens Stridskræfter og dække den norske Grænse skulde Gyldenløve rykke ind i Baahuslen og true Vestergøtland, medens den danske Hovedstyrke saa snart som muligt søgte at komme over til Skaane, hvor de afgjørende Begiven-

58. Vinkande, der har tilhørt Statholder U. F. Gyldenløve og af denne ifølge Traditionen foræret Oberst Tønne Huitfeldt. Tilhører Minister Georg Sibbern.

heder skulde finde Sted. Først skal vi da se paa det sekundære Angreb, som foregik under Gyldenløves Ledelse.

Ifølge den Plan, som Gyldenløve i April Maaned i Forening med Jens Juel og Ruse i et paa Moss afholdt Krigsraad havde udkastet for den norske Hærs Bevægelser, skulde Ruse i Midten af Mai med en Styrke paa 2000—2500 Mand tage Stilling ved Uddevalla, medens en Eskadre blokerede

Gøteborg og Marstrand. Først længere ude paa Sommeren skulde Gyldenløve sætte sig i Bevægelse med Resten af Hæren og forene sig med Ruse. Men da denne Plan ikke kunde iværksættes af den Grund, at den Eskadre, som skulde understøtte den norske Hærs Operationer, ikke kunde undværes i Østersøen, blev der i Mai Maaned lagt en ny Plan, der gik ud paa ved en

59. Gyldenløves Vinkande. Laaget med U. F. Gyldenløves Vaaben.

Diversion fra Norge af med hele den disponible Styrke at understøtte den danske Konges Landgang i Skaane.

Paa Iddesletten ved Fredrikshald havde Gyldenløve draget sammen en Hær paa 4000 Mand, nemlig 9 Bataljoner Fodfolk, 400 Ryttere samt 12 Kanoner, for at gjøre Indfald over den svenske Grænse mod Gøtaelven.

Den 8de Juni brød den norske Hær op og rykkede ind i Baahuslen, hvor den uden at møde paa Modstand trængte frem til Kviistrum Bro. Her fandt den den 16de Juni for sig Generalløitnant Mørner, som Karl XI med en Styrke paa 1400 Mand havde efterladt til Baahuslens Forsvar. Denne havde besat Broen med Størstedelen af sin Afdeling. Den holdt dog ikke længe Stand, men trak sig tilbage til Uddevalla. Af Hensyn til den mangelfulde Forpleining maatte Gyldenløve lade Hovedstyrken blive tilbage ved Kviistrum, medens han selv med 1400 Mand fulgte efter Fienden og slog om Aftenen Leir en knap Kilometer fra Uddevalla. Ihvorvel Gyldenløve her spurgte, at Fienden raadede over en Styrke paa omkring 2000 Mand, besluttede han sig dog til at angribe den. Efter at have efterladt 300 Mand for at forsvare Leiren og i Tilfælde dække Tilbagetoget rykkede han den 17de Juni tidlig paa Morgenen med 1100 Mand frem mod den forskansede By, som efter nogen Modstand blev tagen. Mørner havde imidlertid taget Stilling udenfor Byen, men blev nødt til at opgive ogsaa denne, hvorefter han trak sig østover til Venersborg. Af Forpleiningshensyn nødtes Gyldenløve til at blive staaende en hel Uge i Uddevalla.

I denne By tog Gyldenløve Ophold hos Presten, Hr. Jens Colstrup, en Baahuslening, der i sin Tid havde studeret ved Kjøbenhavns Universitet, hvor han havde taget sin theologiske Examen. Ihvorvel han senere havde været knyttet til det svenske Hof som Slotsprædikant, var han dog sit gamle Fædreland med Liv og Sjæl hengiven, og han drømte om, at Baahuslen atter skulde forenes med den dansk-norske Stat. Han maa under Gyldenløves Ophold i Uddevalla have gaaet denne tilhaande paa forskjellig Vis,*) og han modtog Gyldenløves Tilbud om at gaa med Hæren som Feltprovst, idet denne gav ham Tilsagn om et af de bedste Kald i Danmark eller Norge, ifald Krigen ikke skulde falde ud efter Forventning.**)

Først den 24de Juni havde Gyldenløve faaet sit Forpleiningsvæsen saapas ordnet, at han kunde tænke paa at optage Operationerne. Gjennem Speidere havde han erfaret, at en svensk Styrke, der talte 3 à 4000 Mand, og kommanderedes Generalerne Mørner og Sperling havde taget Stilling ved

*) Sagnet i Nes paa Romerike fortæller, at da Gyldenløve sad tilbords hos Presten i Uddevalla, kom en Estafet fra den svenske Hær, der stod søndenfor Byen for at forlange en Vaabenstilstand, men da hviskede Colstrup, som sad Gyldenløve nærmest, at det ikke var tjenligt at indrømme den; thi han kjendte Omstændighederne. Stilstanden blev derfor afslaaet, og Svensken skyndte sig ned til Baahus Fæstning; men Estafetten havde hørt Prestens Ord og hviskede ham i Øret ved sin Bortgang: "Du skal faa hænge i den høieste Galge i Sverige."

**) Efter den norske Hærs Bortmarsch fra Baahuslen blev alt, hvad Hr. Jens eiede af Gods og Løsøre, konfiskeret og af Karl XI skjænket til General Rutger v. Ascheberg. Til Erstatning erholdt han i 1677 Nes Sognekald paa Romerike. Om Hr. Jens Colstrup findes en udførlig Biografi i Prof Dr. L. Daaes Historiske Skildringer, II, S. 108 ffg.

60. Gøteborg i Slutningen af det 17de Aarhundrede.

Venersborg, der ved sin fordelagtige Beliggenhed mellem den sydvestlige Vig af Venern, Gøtaelven mod Øst og Kanalen "Karlsgraven" i Syd, der forbandt den inderste Vig af Venern med Gøtaelven, frembød heldige Forsvarslinier, der ved Brohoveder og stærke Forskandsninger, som Mørner i Hast havde anlagt, var blevne end mere betryggede. Ikke desmindre rettede Gyldenløve med 7 Batailloner Infanteri, 200 Ryttere samt 8 Kanoner sin Marsch mod denne By, efterat han i Uddevalla havde ladet sin øvrige Styrke blive tilbage for at dække hans lange Tilbagetogslinie. Da de norske Fortropper, der bestod af en Bataillon Infanteri, 100 Ryttere og et Par Kanoner under Oberst Visborgs Kommando, kom frem til Skansen, som dækkede den over Karlsgraven førende Bro, skred de strax til Angreb, slog Besætningen paa Flugt og bemægtigede sig dens 2 Kanoner. Paa Tilbagetoget havde den svenske Besætning gjort Forsøg paa at sætte Ild paa Broen ved tjærede Risknipper; men Nordmændene løb ind i det Ildhav, som allerede omspændte Broen, og kastede de brændende Risknipper i Vandet. Nu lod Visborg sine Kanoner i Forening med de 2 tagne svenske Stykker spille op mod den fiendtlige Bred, og under Dækning af disse gik 2 Bataljoner og 200 Ryttere af Gyldenløves Hovedstyrke over Broen og trængte de langs Kanalen retirerende svenske Tropper tilbage til Skansen, som forsvarede Broen over Gøtaelven. Da Nordmændene rykkede frem mod denne, hilsedes de slig af dens Kanoner, at de nødtes til at trække sig tilbage. Men nu ilede friske Tropper til Undsætning, og Gyldenløve tildækkede nu ikke alene Broskandsen, men ogsaa Svenskernes Stilling paa den anden Bred med hele sit Artilleri. Efter 3 Timers Kamp blev Mørner nødt til at opgive Broskansen, som 600 Nordmænd strax tog i Besiddelse, hvorpaa han trak sig over Elven. Ved at stikke Ild paa Broen lykkedes det ham at stanse Nordmændenes Forfølgelse, saa han i Fred fik trække sig langs Gøtaelvens østre Bred tilbage til Gøteborg.

Nu vendte Gyldenløve sig mod Venersborg. Denne By var befæstet med et Citadel og omgiven af sterke Pallisaderinger samt en 10 Fod bred Grav. Men ved Nordmændenes Komme var den forladt baade af Soldaterne og en større Del af Befolkningen. I Citadellet var Oberst Lilja bleven tilbage med en Besætning paa 200 Mand. Om Aftenen opfordrede Gyldenløve ham til at overgive sig, men fik kun skarpe Skud til Svar. Da det var temmelig langt paa Kveld, og Tropperne desuden var udmattede efter den tidligere Kamp, biede Gyldenløve til den næste Morgen. Kommandanten havde imidlertid skudt Byen i Brand. Da Gyldenløve paany opfordrede ham til at opgive Citadellet, forlangte han fri Afmarsch for Besætningen. Herpaa vilde Gyldenløve ikke gaa ind. Han aabnede fra en nærliggende Klippe, hvor han med stort Besvær havde faaet istand et Batteri, en virksom Ild mod Citadellet og beordrede en Del af Infanteriet frem til Storm. Han underrettede derhos Lilja om, at hvis Modstanden fortsattes længere, maatte han lade den hele Besætning springe over Klingen. Lilja overgav sig da med

sin hele Styrke, der talte 192 Mand, deriblandt 1 Kaptein og 2 Løitnanter. I Byen, som var skudt i Brand, brændte 10 Huse; men det lykkedes Nordmændene at blive Herre over Ilden. Saavel Citadellet som Byen fik nu norske Besætninger. I Venersborg faldt betydelige Forraad i Nordmændenes Hænder, nemlig 600 Tønder Korn, 200 Tønder Salt foruden en hel Del Vaaben, Ammunition og Udrustningsgjenstande, deriblandt ogsaa 11 Faner, der som Trofæer sendtes til Kjøbenhavn. Til Minde om Venersborgs Erobring blev der slaaet en Medalje, hvis ene Side bar et Billede af Byen, den anden et Altar med latinsk Indskrift.

I de samme Dage, Nordmændene paa denne Maade satte sig fast i Vestergøtland, aabnedes ogsaa Angrebet paa Skaane fra dansk Side. Den 27de Juni foretog Tromp med Hovedflaaden Angreb paa Ystad med 2000 Mand Landgangstropper, der satte sig i Besiddelse af de kun svagt besatte Forskansninger. Vistnok sendte Karl XI, der med Hovedhæren havde taget Stilling ved Malmø, et Undsætningskorps til Ystad; men dette naaede ikke frem i Tide, og Ystad forblev derfor i Danskernes Besiddelse.

Tromps Landgang i Skaane var imidlertid kun et Skinangreb. Til det virkelige Angreb, som skulde ledes af Hertugen af Pløen, var der i Forsommerens Løb trukket en anselig Styrke paa 13000 Mand sammen paa Sjæland, og denne blev den 28de og 29de Juni landsat ved Fiskerleiet Raa søndenfor Helsingborg uden at møde paa Modstand fra svensk Side. Den svenske Hær i Skaane, der oprindelig havde bestaaet af 11—12000 Mand, var nemlig bleven for sterkt svækket til, at den kunde optage Kampen med den overlegne Fiende, og saa sig nødt til at trække sig tilbage. Den 3die Juli overgav Helsingborg sig efter nogle Dages Bombardement.

Den danske Konge modtog nu den skaanske Befolknings Hyldest og udfærdigede et Opraab til den, hvorpaa han med Hæren satte sig i Bevægelse mod Landskrona. Denne By med tilhørende Slot blev nu beleiret. Et Udfald, som Svenskerne gjorde, faldt ikke bedre ud, end at Danskerne under Kampen trængte ind i Byen. Slottet vedblev dog at holde sig, men med Undtagelse af dette, Malmø og Kristianstad blev hele Skaane forøvrigt indtaget af Danskerne. Det viste sig, at Befolkningen i Skaane fremdeles hang ved sit tidligere Moderland. Hele Afdelinger af den meldte sig til Tjeneste i den danske Hær; ogsaa Bønderne reiste sig og gik paa Streiftog som Snaphaner, hvorved de tilføiede Svenskerne stor Skade. Den 3die August, da Danskerne gjorde sig istand til at vove en Hovedstorm, besluttede Landskronas Kommandant Lindeberg, hvis Hustru ikke taalte at høre paa den evindelige Skydning, sig til at overlevere Slottet; Besætningen, 1300 Mand, blev paa danske Skibe ført over til Riga, medens Skaaningerne, Tyskerne og andre Udlændinger fik Ansættelse i den danske Hær. Karl XI lod siden Lindeberg bøde med Livet for sit Forhold.

Efter Landskronas Fald var det Hertugen af Pløns Agt at gaa løs paa Halland for at aabne Forbindelsen med Gyldenløve og den norske Hær. Men dette var ikke efter Kong Kristians Hoved, da denne ikke likte de langvarige Beleiringer. I Stedet blev det da bestemt, at man skulde rykke mod Kristiansstad, hvor den svenske Konge og Hær troedes at have taget Stilling. Medens Grev Holck med nogle Regimenter efterlodes for at holde Øie med Malmø Fæstning, sendtes General Jakob Duncan med et Korps paa 2800 Mand af alle Vaabenarter mod Halmstad. Selv rykkede Kongen med Hovedhæren frem mod Kristiansstad. Ved dens Komme herhen spurgtes det imidlertid, at den svenske Hær havde trukket sig tilbage til Karlshamn i Blekinge efter at have afbrudt alle Broer. Den 15de August i Dagbrækningen løb den danske Hær Storm paa Fæstningen, som blev tagen, inden Fienden endnu havde faaet Tid til at løsne et Kanonskud fra Voldene, og efterat Kristiansstad havde faaet en dansk Besætning, satte Hæren sig i Bevægelse for at understøtte Duncan, som man havde hørt skulde befinde sig i en haard Klemme ligeoverfor den svenske Konge og hans Hær.

Duncan havde den 12te August ved sit Komme til Halmstad opfordret denne Bys Kommandant, Haard, til Overgivelse; men denne sendte Bud til Karl XI, som just befandt sig paa Veien til Halland. Saasnart Kongen spurgte, hvilken Nød Halmstad befandt sig i, drog han i Ilmarscher derhen uden at unde sig selv eller sine Folk Hvile, før de kom til Knærød. Da Duncan fik Nys om, at den svenske Konge var paa Farten, hævede han Beleiringen og vilde trække sig tilbage til Laholm. Men hans Tilbagetog blev afskaaret, og i en meget ugunstig Stilling i Tvedalsaaens Dalføre maatte han den 17de August optage Kampen. Under denne, der kaldes Træfningen ved Fyllebro, og som udkjæmpedes med Heltemod fra begge Sider, søgte Duncan at trække sig over paa Aaens nordlige Bred; men inden det var lykkedes at bringe Tropperne i Orden, trængte Fienden efter, og hele den danske Styrke blev nedhuggen eller tagen tilfange, paa nogle hundrede Mand nær, der undkom til Skaane.

Men nogle Dage efter kom den danske Hær, som skulde bringe Duncan Undsætning, frem til Laholm og Halmstad. Den svenske Konge tænkte vel først paa at tage mod den fra sin Stilling ved Nisaaen; men da det kom til Stykket, fandt han det sikrest at forsterke Halmstads Besætning og med den øvrige Del af Hæren tage Post ved Syllinge nordenfor Falkenberg.

Denne hans Beslutning blev for en ikke ringe Del dikteret af Gyldenløves truende Holdning.

Efter Indtagelsen af Venersborg havde denne set sig nødt til at udsende Streifpartier til Dalsland og Vestergøtland for at inddrive Forraad af Levnetsmidler og Furage. Svenskerne søgte paa flere Steder at gjøre dem Modstand, navnlig under Anførsel af Jonas Hansson Gyllenspetz, en tapper Partigjænger, der fra menig Soldat havde svunget sig op til Oberst. Denne foruroligede den norske Hær hyppig paa dens Marsch.

Efter at have efterladt 400 Mand under Oberst Krag som Besætning i Venersborg rykkede Gyldenløve langs Gøtaelvens vestlige Bred frem mod Gøteborg; ved Hjertum gik han over Elven. Strax efter Overgangen blev han angreben af et svensk Korps paa et Par tusinde Mand; men dette blev slaaet tilbage med betydelige Tab, og i Begyndelsen af Juli Maaned kunde han skride til at indeslutte Byen fra Østsiden, medens en mindre Afdeling sendtes over paa Hisingen. Paa samme Tid løb den danske Admiral Markvard Rodsten med en Eskadre paa 3 danske og 2 hollandske Orlogsskibe samt nogle Defensionsskibe ind til Elfsborg for at afskjære Byen fra Tilførsel fra Søsiden. Under Opseilingen stødte et af de danske Orlogsskibe paa et blindt Skjær, og ihvorvel den danske Admiral søgte at redde det, lykkedes det ikke at faa det ud, og kort efter sprang det ved Mandskabets "allerstørste Forseelse," som Admiralen udtrykker sig, i Luften. Den svenske Eskadre i Gøteborg, som kommanderedes af Admiral Sjøblad, vovede dog ikke at optage Kampen med de danske Skibe, men trak sig ind under Elfsborgs Kanoner. Gøteborg, som saaledes blokeredes paa alle Sider, kom herigjennem i en meget betænkelig Stilling; thi dens 1600 Mand sterke Besætning var kun slet forsynet med Levnetsmidler. Men da det spurgtes, at en Eskadre paa 11 svenske Skibe, som var udrustede i England, var ventende, blev det besluttet, at Rodsten skulde gaa i Søen for at opsøge dem. Men da det kom til Stykket, begav Rodsten sig tilbage til Sundet. Vistnok blev Rodsten ved sit Komme til Kjøbenhavn berøvet sin Kommando og sat under Tiltale, hvorefter en ny Eskadre paa 6 Skibe sendtes opover til Gøteborg under Befaling af Oberstlieutenant Johan Vibe, der tidligere havde været Søkaptein i hollandsk Tjeneste.*) Men den kostbare Tid var gaaet tabt. Undsætningsskibene fra England var løbne ind til Gøteborg, som herigjennem fik betydelige Forsyninger af Proviant og Ammunition, og Sjøblad, der kommanderede den gøteborgske Eskadre, havde kunnet foretage et Krydstogt i Kattegat, hvor han opbragte en Del Skibe, der skulde bringe Gyldenløve Tilførsler fra Norge og Jylland.

Gyldenløve havde som Følge heraf set sig nødt til at opgive Blokaden af Gøteborg og havde ført hele sin Styrke over paa Hisingen for at indeslutte Baahus Fæstning. En virkelig Beleiring af denne kunde han dog ikke begynde, før han havde faaet det fornødne svære Artilleri fra Norge, som Oberst Tønne Huitfeldt skulde fremføre fra Fredrikshald under Dækning af 15 Kompagnier Fodfolk. Paa sin Marsch gjennem Sverige blev Huitfeldt den 12te August 3 Mile fra Venersborg angreben af Svenskerne; men det lykkedes ham dog at hugge sig igjennem til Venersborg, til Trods for at Svenskerne ogsaa i de følgende Dage bød ham Spidsen.

*) Johan Vibe var uægte Søn af den tidligere omtalte Lensherre i Throndhjem Peder Vibe og en fransk Dame, men lyst i Kuld og Kjøn. Han blev i 1671 optagen i den danske Adelsstand, var senere høistkommanderende nordenfjelds og døde 1710 som Vicestatholder og Generallieutenant i Norge.

Fra Venersborg fortsatte Huitfeldt Marschen under idelige Skjærmydsler med svenske Bønder og Troppeafdelinger. Saaledes blev han paa et Sted, som i Beretningerne kaldes Stecksfjeld, Natten til 17de August overfalden af Gyllenspetz med 8 Kompagnier Fodfolk, 2 Kompagnier Rytteri og 2 Kompagnier Dragoner. I Begyndelsen havde Svenskerne Overtaget; men snart vendte Bladet sig, og Huitfeldt kastede med sine unge og uøvede Tropper Fienden tilbage med stort Tab. Gyllenspetz blev selv saaret under Kampen, og nogle Dage efter blev hans Styrke paany slaaet af Generalmajor Løvenhjelm paa Hunneberg.*)

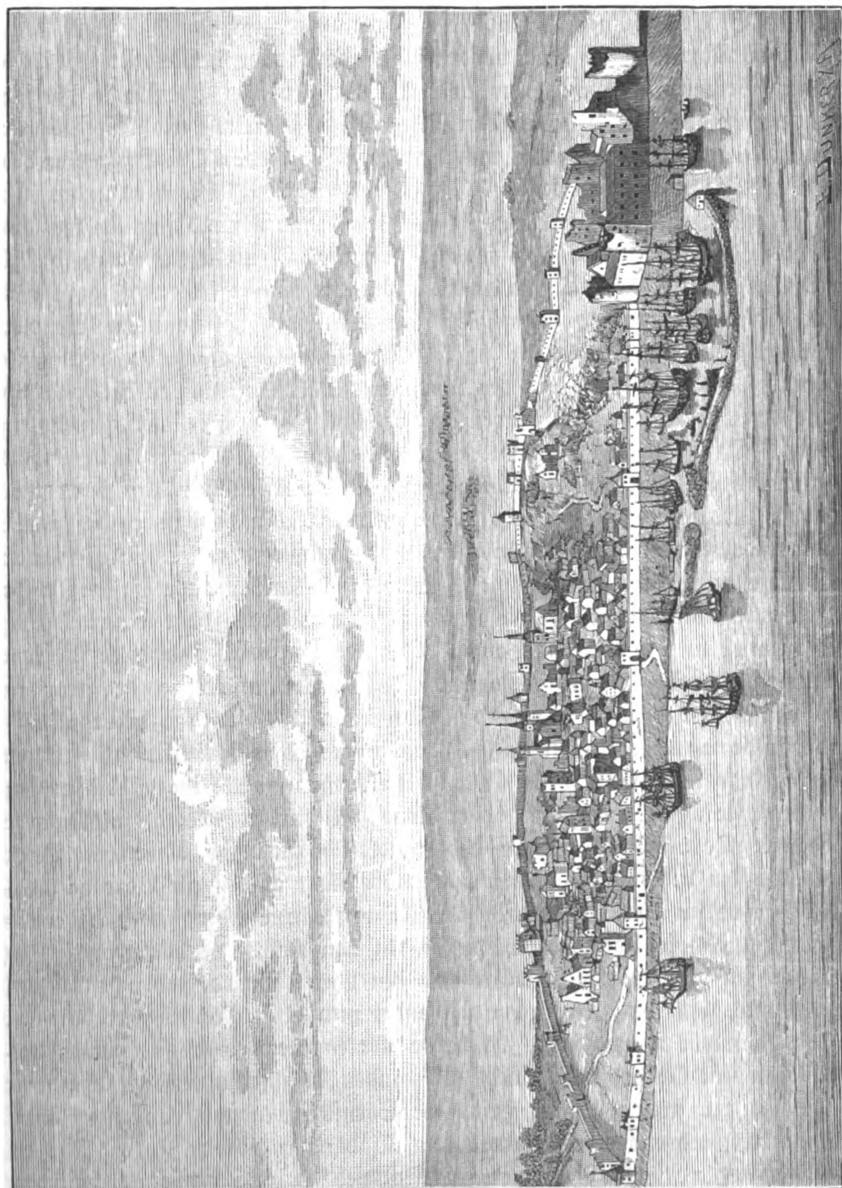
Gyldenløve havde imidlertid havt en haard Kamp at bestaa med den 1400 Mand sterke Besætning paa Baahus, der kommanderedes af den 78-aarige Harald Stake og Børge Drakenberg. Den første opholdt en god Stund Gyldenløve ved Ängegårde i Ytterby Sogn, indtil det lykkedes denne at omgaa hans Stilling og herigjennem tvinge ham til at trække sig tilbage til Fæstningen. Umiddelbart efter Kampen gik en større Del af Byen Kongelf op i Luer.

Gyldenløve opfordrede nu Kommandanten paa Baahus til at opgive ham Fæstningen; men denne gav ham et kort og afvisende Svar og rustede sig til et virksomt Forsvar. Den gjenstaaende Del af Kongelf blev den 12te August stukdt i Brand. Saasnart Gyldenløve havde faaet sit Artilleri til sig, skred han i den sidste Halvdel af Maaneden til at beleire Fæstningen, mod hvilken han opførte flere Verker.

Men nu modtog Gyldenløve den ene Jobspost efter den anden. Først spurgte han Duncans Nederlag, hvorved Forbindelsen med Hovedhæren var at anse for afskaaren. Dernæst rygtedes det, at Rigskantsleren Magnus de la Gardie var paa Marschen mod ham fra Vestergøtland af med en Hær, som med betydelig Overdrivelse ansloges til 20000 Mand. Da nu ogsaa det omliggende Land var saa aldeles udpint og ødelagt, at der ei godt kunde tænkes paa at overvintre her, besluttede Gyldenløve sig i Midten af September Maaned til at hæve Beleiringen og trak sig tilbage til Uddevalla.

Da Gyldenløve fandt det utilraadeligt under disse Omstændigheder at holde Venersborg besat i Vinterens Løb, sendte han Generalløitnant Henrik Ruse hen for at føre tilbage til Hovedhæren den her posterede Afdeling, der i Løbet af August og September gjentagne Gange havde været angreben af Svenskerne. Ruse lod da de af Nordmændene opførte Forskansninger sløife, stak Ild paa Byen, som med Undtagelse af Kirken brændte aldeles, og tiltraadte den 20de September Tilbagetoget langs Gøtaelvens vestlige Bred. Paa den anden Side af Gøtaelven stod en svensk Afdeling, der saa med Ro paa Byens og Skansernes Ødelæggelse; men nu gik den i Baade over Elven

*) Om Tønne Huitfeldt findes i Norsk Historisk Tidsskrift, 3 R. Bd. II, en grundig Afhandling af Archivfuldmægtig H. J. Huitfeldt-Kaas.

61. Bisby paa Gotland 1700.

og angreb Ruse. Denne afviste Angrebet og fortsatte uden videre Forhindringer Tilbagetoget. Efterat en Forening af Tropperne havde fundet Sted ved Uddevalla, foregik den norske Hærs Tilbagerykning til Norge over Vetlanda Bro og Svinesund.

Paa Grænserne af det nordenfjeldske havde der herstet Ro og Fred den hele Sommer igjennem; kun en enkelt Gang gjorde Svenskerne Forsøg paa at trænge ind i Stjørdalen over Mæraak-Fjeldet. Om dette Indfald har vi en hidtil utrykt samtidig Beretning, der lyder saaledes: "Om Sommeren ved St. Olufs Tider sidst in Julio 76 var det første, Svensken begyndte sin Marsch fra Jemtland at tentere (gjøre Forsøg) mod Throndhjem og tog den Vei over Fjeldet, som løber ned til Stjørdalen, hvilket Prestegjæld skal ligge ikkun 2½ Mil fra Throndhjem. Men eftersom et lidet Kirkesogn, som kaldes Merager, bestaaende ohngefähr (omtrent) af et halvhundrede Bønder, ligger her oppe paa Fjeldet for sig selv (dog samme Stjørdals Prestegjæld tilhørende), da have Bønderne der sammesteds altid skiftes til at gaa to Mand paa Fjeldet at patrouillere, om de kunde fornemme noget fiendtlig Anfald. Og som de 2de Karle om Morgenen hel tidligt ved Kl. 2 Svenskernes Ankomst erfarer, begive de sig hen paa en høi Klippe at bese Fienden. Som han da kommer noget nærmere dem marscherende, raabe disse tvende Karle til ham og sporger, hvor han vilde hen. Svensken svarer: "Til Stjørdalen at holde Frokost". Samme 2 Karle raabe igjen: "Du skal komme tidlig nok", skyder saa hver sit Skud paa ham og traf strax en Korporal, som tumlede af Hesten. Der det var skeet, skynde de sig fort i Veien og advare de andre Bønder. Iligemaade affærdige de strax en Karl paa en Hest fra Merager ned til Oberst Schultz's Gaard i Stjørdalen,*) at de skulde faa Succurs (Undsætning) af de der værende Militære, eftersom Svensken var i det ringeste 600 Mand sterk, men maatte ingen Undsætning faa; begjærte og at forstrækkes noget Krud, men ikke et Skeblad fuldt maatte meddeles. De 50 Bønder have dog imidlertid givet sig alene paa Veien imod Svensken at kampere, og naar de havde skudt af den ene Boscage (Baghold), toge de sin Retirade alt for i Veien imod ham i den anden og continuerede (vedblev) saaledes med Skyden, indtil han maatte vende tilbage. Dog kom han saa vidt, at han satte Ild paa den yderste Gaard, erobrede alligevel intet Bytte, eftersom Kreaturene og andet med alt i Marken var bortført. Havde Bønderne faaet Hjælp, da havde ikke en eneste Svenske kommen derfra. Han forliste dog 60 Mand, og foruden de ihjelskudte toge Bønderne 6 à 8 Fanger samt 50 gode Heste; de Svenskes Madsæk var intet andet provianteret med end et Stykke raaddent Kjød og en Kande Korn. Der det var overstanden, havde Bønderne atter Bud ned**), at de dem skulde sekundere

*) Værnes.
**) Til Værnes i Stjørdalen.

(bistaa), dog forgjæves, saa vilde de gaa efter ham, have taget hans Stykker bort, og næst Guds Hjælp havde han forgjettet at gaa tilbage, eftersom han var ganske udmarscheret af den lange Vei og maatte holde til paa det bare Fjeld paa tredie Dag. De sablede*) og selv Halsen i Stykker paa sine egne Heste, naar de bleve trætte, paa det de ei skulde blive Bønderne til Bytte. Siden kom en Officer fra Oberstens Gaard til Merager at tage de erobrede Heste fra Bønderne, hvortil de sagde: "Du skulde sekunderet os den Tid, vi det begjærte, da havde ingen nægtet dig i dem at vorde delagtig; men vilt du nu tage dem, da maa du os ei fortænke, om vi dig paa samme Traktement som de Svenske byde til Gjæst."**)

Selv om der findes nogen Overdrivelse***) i denne Beretning, hvis paa engang naive og brautende Tone jeg ikke har villet afdæmpe, er det dog sikkert nok, at Meraakbyggens Færd ved denne Leilighed fortjener at ihukommes. Til Paaskjønnelse af den udviste kjække Holdning blev der senere hen tilstaaet Bønderne her 3 Aars Skattefrihed.

Udenfor Gøteborg laa Johan Vibe med sin Eskadre om Høsten efter Gyldenløves Tilbagetog og ventede paa en gunstig Leilighed til at kunne angribe den her stationerede svenske Flaadeafdeling, som kommanderedes af Admiral Sjøblad, og som laa i Ly af Elfsborgs Kanoner. Alle Forberedelser var trufne; da viste det sig i et Krigsraad, som Vibe holdt den 15de September, at Stemningen blandt Skibsførerne ikke var for et Angreb, og et Forsøg, som han desuagtet den 30te September gjorde paa at stikke den svenske Eskadre i Brand, mislykkedes, idet Førerne paa de dertil affendte Skibe med frit Forsæt satte sine Skuder paa Land og stak Ild paa dem. Vibe lod Kapteinerne og forskjellige af deres Folk kjølhale og piske og gjentog en af de følgende Dage Forsøget mod et Par af de svenske Skibe, som var bleven liggende udenfor Elfsborg, medens den øvrige Eskadre var gaaet ind paa Gøteborgs Havn. Men heller ikke dette faldt heldigt ud; efter en haard Kamp, som Vibe selv ledede, maatte han trække sig tilbage. Dog blev han liggende udenfor Indløbet til Gøteborg helt ud i November Maaned, da hans Eskadre trak sig tilbage til Sundet. Sandsynligvis fulgte Gyldenløve med den nedover til Skaane. Han var nemlig bleven beordret til at indfinde sig i Kongens Leir for her at træffe Aftale om Krigsførelsen i den nærmeste Fremtid.†)

I Sommerens Løb havde den dansk-hollandske Flaade foretaget Landgang paa forskjellige Steder ved Østersøens Kyster. Saaledes gjorde i

*) d. e. hug med Sabel.

**) Kildeskriftfondets Manuskripter No. 139.

***) Saaledes heder det i andre Beretninger, at Svenskerne brændte to Gaarde, og deres Tab opgives til 12 døde og 10 Fanger.

†) Om denne hidtil upaaagtede Episode af Gyldenløvefeiden findes Oplysninger i A. Baggesens Uddrag af Rapporterne i Archiv for Søvæsenet, Bd. 11, 157 ff.

Begyndelsen af August Maaned et dansk-brandenburgsk Korps, der indskibedes i Wismar, Forsøg paa at sætte sig fast paa Rügens Østkyst, men afvistes af Königsmarck, og Landgangstropperne maatte i Stedet overføres til Skaane. Efterat et andet Forsøg paa at hindre Svenskerne fra at trække til sig Forsterkninger fra Finland var mislykket, indtog Tromp Kristianopel i Blekinge, hvis Fæstningsverker istandsattes. Om Høsten vendte Hollænderne hjem, men to smaa danske Eskadrer vedblev at krydse i Østersøen. En af disse, der førtes af Jens Rodsten, indtog den 7de Oktober Karlshamns Fæstning, ved hvilken Leilighed et rigt Bytte gjordes. Derefter lagde Eskadrerne sig ind i sit Leie i Kjøbenhavn og aftakledes.

Her skal vi indskyde en Bemerkning om Forholdet mellem den dansk-norske og hollandske Flaade samt deres Officerspersonale, som det havde udviklet sig i Aarets Løb. Det skulde, som vi skal se, drage temmelig vidtrækkende Følger efter sig.

Kommandør Bincks, der havde ført den hollandske Hjælpeeskadre, som i 1675 var bleven sendt opover til Danmark, havde ikke egentlig været nogen umedgjørlig og vanskelig Person, men han havde sin Ordre fra Holland at gaa efter, og denne lød bl. a. paa, at han skulde vende tilbage før Vinterens Komme. Den Mangel paa Samarbeide, som dette maatte afføde, vakte derfor en ikke ringe Grad af Misstemning mellem de Allierede. For nogenledes at bøde paa denne Ulempe var det vistnok, at den danske Regjering i 1676 havde ansat Hollænderen Kornelius Tromp som dansk Admiral-General til Fortrængsel for Nils Juel og andre veltjente danske Søofficerer, et Skridt, som retfærdiggjordes dels ved politiske Hensyn, dels ved den store Vaabenhæder, som allerede forlængst omgav Tromps Navn. Juel havde fundet sig i at vige for Tromp; men Samarbeidet mellem de danske Sømænd og Officererne paa den hollandske Hjælpeeskadre, som dette Aar kommanderedes af den ansete Schoutbynacht Filip Almonde, blev ikke bedre for det, og efter Kampen den 25de og 26de Mai havde Almonde endog beskyldt Juel for Ukyndighed, Udygtighed og Feighed i de Indberetninger, han indsendte til det hollandske Admiralitet. Ogsaa mod en anden af de danske Admiraler var han optraadt paa lignende Vis. I Juli Maaned var Almonde bleven afløst af Viceadmiral Kornelis Evertsen, der strax yppede Kiv om at indtage Rang foran Juel, som han dog maaatte vige for. I det hele faar man det Indtryk, at Hollænderne gjerne vilde tilegne sig Æren for alt, hvad der blev udført med Held, medens Danskerne skulde tage paa sin Kappe alt, som mislykkedes. Dette vilde Juel selvfølgelig ikke finde sig i, og der findes i hans Rapporter og Breve fra denne Tid mere end en Ytring, som tyder hen paa, at det neppe var andet end hans loyale Tænkemaade mod Konge og Fædreland, som hindrede ham fra at lade Hollænderne høre, hvad han mente om dem. Forøvrigt skulde Begivenhederne i det følgende Aar noksom vise, at den danske Nation uden Hollændernes Hjælp forstod at værne om sit Flags Ære.

Hele Høsten igjennem havde den danske Hær staaet ganske uvirksom udenfor Halmstad, og den udrettede heller intet, som fortjener at omtales, mod den svenske Hær, som havde taget Stilling ved Sylinge. De forskjellige Rytterafdelinger, som udsendtes paa Rekognoscering, erklærede denne for uangribelig. Felttoget blev derfor indstillet, ihvorvel det endnu var i den bedste Aarstid, og Tropperne henlagdes i Kantonnements langs Skaanes Nordgrændse, hvorefter Kongen begav sig tilbage til Kjøbenhavn. Man antager, at Grunden til denne høist besynderlige Adfærd ikke har været nogen anden, end at den danske Feltherre, Hertug Johan Adolf af Pløn, var falden i Unaade. Denne havde ved sit myndige og bydende Væsen skaffet sig mange Uvenner ved Hoffet, og den fornemste af disse, Overjægermester Hahn, der havde mægtige Forbindelser, skal især have anstrengt sig meget for at lægge ondt for ham hos Kongen. Han søgte nemlig at indbilde denne, at Hertugen af Pløn og Hertugen af Holsten-Gottorp stak Hovederne sammen, og det var nu engang noget, som Kongen ikke kunde like. Da nu Hertugen af Pløn saa, at det var ude med Venskabet mellem ham og Kongen, brød ogsaa han overtvert og begav sig i Oktober Maaned tilbage til Pløn. Men nu fik han Befaling fra Kongen om, at han skulde være saa god at komme tilbage og høitidelig overrække sin Feltmarskalkstav til Kongen, som atter vilde begive sig over til Hæren i Skaane. Han adlød, og i Hovedkvarteret i Svenstrup takkede han af, ihvorvel hans Kapitulation først udløb i Mai 1677. Men Kristian V kom paany til at betale dyrt, at han havde ladet sin sygelige Mistro faa frie Tøiler.

Medens Karl XI laa i Leir ved Sylinge, traf han Anstalter til at trække Forsterkninger til sig og affærdigede i dette Øiemed Johan Gyllenstjerna og Erik Dahlberg med udstrakte Fuldmagter til de indre Dele af Landet. Det Arbeide, disse Mænd udførte i den følgende Tid, var ganske beundringsværdigt, og den 22de Oktober kunde Karl XI ved Markaryd mønstre en Styrke paa 9 Brigader Fodfolk og 50 Eskadroner Ryttere. Med denne brød han da op for at kaste Fienden ud af Landet.

Ihvorvel der fra svensk Side var lagt an paa at faa udspredt det Rygte, at Karl XI agtede at gaa i Vinterkvarter, modtog Danskerne dog af de ivrige Snaphaner Efterretninger, som tydede paa det modsatte, og saa dygtigt var dette Speidervæsen indrettet, at den danske Hær allerede fem Dage, før Mønstringen fandt Sted ved Markaryd, havde forladt sine Vinterkvarterer og besat Krydsene paa alle de Veie, som fra Smaaland fører til Skaane. Ogsaa Kristian V indfandt sig nu ved Hæren; kun Skade, at han efter Hertugen af Pløns Bortgang og Feltmarskalk Weyhers ved samme Tid indtrufne Død ingen dygtigere General havde. Karl Arensdorf, der førte den høieste Kommando næst Kongen, var vel en djærv og uforsagt Rytter; men han var for opbrusende og savnede tilstrækkeligt Overblik til at lede en hel Hærs Bevægelser.

Natten mellem den 23de og 24de Oktober gik den svenske Hær over den skaanske Grænse mellem Markaryd og Fagerhult. Bag en Forhugning, som her var lagt, stod General v. Dertzen paa Forpost med 2 Dragonkompagnier. Tvertimod Kongens udtrykkelige Ordre allarmeredes denne, og saasnart v. Dertzen havde skaffet sig Underretning om, at den svenske Styrke bestod af 7000 Mand gamle og 12000 Mand nyudskrevne Tropper, trak han sig tilbage til Hovedstillingen ved Aaby. Karl XI vendte sig da med Rytteriet mod denne; men Danskerne, der antog, at han vilde undsætte Malmø, tog Post ved Næs, to Mile nordenfor Lund.

Efter at have ladet sin Hær holde Rast i 2 Dage gjorde Karl XI et Forsøg paa at tage Helsingborg ved Overrumpling; men dette lykkedes ikke. Kommandanten her, Oberst Møller, afviste de gjentagne Opfordringer til at opgive Slottet og tilføiede Svenskerne betydelige Tab. Da nu disse spurgte, at den danske Hær rykkede frem fra Næs til Sirekøping for at undsætte Byen, besluttede Karl XI sig til at drage den imøde, og da han den 31te Oktober naaede frem til Kvistofta, saa han den danske Hær opstillet i Slagorden paa den anden Side af Raaelven. I de følgende Dage fandt stadig Sammenstød Sted mellem danske og svenske Afdelinger, og herunder fik Kristian V Anledning til at lægge personlig Tapperhed for Dagen. For at give den svenske Hær Raaderum til at komme over Elven trak Danskerne sig nogle tusinde Alen tilbage fra Bredden til Glumsløf; men Svenskerne likte ikke Jordsmonnet og gjorde omgaaende Bevægelser, der nødte Danskerne til at trække sig tilbage til Landsbyerne ved Käflingaa nordenfor Lund. Karl XI søgte forgjæves at komme over Aaen, og den 12te November førtes en alvorlig Artillerikamp mellem de to Hære. Men med alt dette udrettedes der ikke noget. Begge Hære blev staaende og saa hinanden i Øinene; Svenskerne ventede paa, at Danskerne skulde blotte sig, og disse vilde ikke forlade en Stilling, hvori de havde alle Fordele paa sin Side. Begge trak Forsterkninger til sig og udsendte mindre Afdelinger for at true hinanden i Flanke og Ryg. Snart meldte der sig ogsaa en ny Fiende, der anrettede større Ødelæggelser end Kugler og Sværd: det var Hungeren og en herjende Epidemi, som opstod af det raakolde Veir, Overanstrengelse og den mangelfulde Forpleining. Især var Dødeligheden stor i den svenske Leir. I de Uger, "Sultekrigen" varede, skal denne Hær være smeltet sammen til det halve af den Styrke, som i Oktober Maaned havde overskredet den skaanske Grænse.

Det var under disse Omstændigheder ikke ringe Udsigt til, at hele den svenske Hær vilde gaa til Grunde, og i Krigsraadet hævede der sig Røster om, at et Tilbagetog burde tiltrædes. Men Kongen var døv paa det Øre. For ham var et Tilbagetog ensbetydende med et Nederlag, for ikke at sige noget værre. Hans Hær vilde opløses, Malmø vilde falde, og — saapas kjendte han sit Folk og den mægtige Adel — han selv vilde miste

en stor Del af sin Magt, maaske endog selve Kronen. Derfor erklærede han lige ud: "For os findes der ingen anden Vei end den, som fører lige paa Fienden". I dette sit Forsæt bestyrkedes han ogsaa af flere af sine Mænd. Saaledes skrev en af dem, Hans Wachtmeister: "Jeg elsker min Konge høit; men hellere vil jeg efter en ærlig Kamp for Fædrelandet bære ham død til sit Telt end se ham vende tilbage paa saa skammelig Vis".

Men omsider meldte ogsaa Svenskernes gamle Forbundsfælle sig. I Begyndelsen af December Maaned indtraf der en sterk Kulde, der islagde de af Høstregnet opsvulmede Aaer og Vande, og det blev besluttet, at saasnart Isen paa Lødde- eller Käflingaaen blev saa sterk, at den kunde bære Rytteri og lettere Feltstykker, skulde der ved Nattetid gjøres et Forsøg paa at overrumple den danske Hær i dens Stilling. Søndagen den 3die December overbeviste Dahlberg Kongen om, at Isen var tyk nok, og der blev strax besluttet, at Angrebet skulde finde Sted. Om Aftenen holdtes der Bøn over hele Hæren. Kongen selv stængte sig inde paa sit Rum og skrev et Afskedsbrev til sin Moder, hvori han underrettede hende om,* at han den næste Dag vilde opsøge Fienden og enten seire eller dø. Indtraf det sidste Tilfælde, ønskede han en Grav i Riddarholmskyrkan ved Siden af sine gjæve Forfædre. Efter at have sluttet Brevet holdt han Andagt med Overfeltprovsten Spegel, af hvem han modtog Kristendommens Trøst. I det hele findes der fra Karl XI's Optræden ved denne Leilighed bevaret mange Træk, der minder slaaende om hans store Frænde Gustav Adolfs hele Holdning foran de verdenshistoriske Begivenheder, hvori der var forbeholdt ham at spille en ledende Rolle.

Ud paa Kvelden brød den svenske Fortrop, 300 Ryttere under Kommando af Oberstlieutenant Lode op, efterfulgt af et Batteri Feltstykker og en Del svært Artilleri og Tros, og rykkede frem over Stora Harje, hvor Artilleriet efterlodes. Paa Danskernes Side var alt roligt, og intet tydede paa, at man her var bleven allarmeret, og at Svenskernes Overgang over Løddeaaen vilde blive hindret.

Den næste Dag var det Kong Kristians Agt at holde Generalmønstring over sin Hær. Som sædvanligt ved saadanne Leiligheder havde Mandskaberne tidligere paa Dagen faaet sin Lønning udbetalt, og hele Kvelden udover turede Folkene og drak, og Leiren gjenlød af kaad Latter og lystige Sange, saa det hørtes lang Led. Lidt efter lidt døde Støien hen. Da hørte de udstillede Poster paa høire Fløi Larmen af det paa den frosne Jord fremrullende Artilleri og Tros, og de meldte tillige, at der i den svenske Leir var udbrudt en større Ildsvaade. Ingen agtede dog større paa det; de slog sig tiltaals med den Tanke, at vilde Svenskerne foretage noget, saa var det snarere et Tilbagetog end et Angreb paa de danske Linier. For Sikkerheds Skyld gjorde General Meerheim, som førte Kommando over Forposterne paa den høire Fløi, sig et Snarerende med et hundrede Ryttere ned til den svenske

Vagt. Denne var paa sin Post og gjorde Allarm, hvorefter den danske Trop kastedes tilbage over Aaen. Chefen for den svenske Vagt raabte efter Danskerne, at de gjorde rettere i at pakke sig hjem i sine Kvarterer end at komme did og forstyrre skikkelige Folk i deres Nattero. Danskerne gjorde saa, og over Aftensbægeret drøftede Officererne, hvad den Larm, de havde hørt, vel havde at betyde; men snart slog de sig tiltaals med General Meerheims Forklaring, at det vistnok var hans Besøg ved Forposten, som havde vakt det hele Opstyr.

Som Følge af Danskernes Sorgløshed lykkedes det den svenske Konge at ordne sine Tropper og føre dem i Marschorden over Lödbeaaen hen mod den danske Leir. Fremrykningen stødte imidlertid paa flere Vanskeligheder og foregik meget langsommere end paaregnet. Alligevel kunde Kongen endnu haabe, at en Overrumpling skulde lykkes, da der intet var, som tydede paa, at Danskerne var blevne opmerksomme paa hans Marsch, der gik i Retning af det Høidedrag, som strækker sig mellem Staangby og Vallkärra Taarn. Lykkedes det at naa dette, saa vilde den danske Hær med det samme være afskaaren. Men man havde dog endnu en god halv Fjerding at tilbagelægge, før man naaede derhen. Da drønede det danske Løsen over Sletterne, Trommerne rørtes, der blæstes Allarm, og i et Nu stod, som det syntes, den danske Hær under Vaaben.

Paa dennes venstre Fløi havde den udstillede Postering, som kommanderedes af Generalmajor Sandberg og Oberstlieutenant Vasſ, paa en Maade været opmærksom paa den Larm, som Svenskernes Fremrykning foraarsagede. Da Meerheims ovenomtalte Recognoscering fandt Sted, havde Sandberg endog ladet sit Rytteri stige til Hest; men da han hørte om den formentlige Aarsag, lod han det hele bero uden nærmere Undersøgelse og befalede Rytterne at gaa til Hvile. Først ved Daggry underrettede Oberstlieutenant Vasſ, der neppe kan have holdt det bedste Udkik, Generalen om, at 2 Delinger Svensker var gaaet over Lødbeaaen. Sandberg sendte Meldingen videre til Hovedkvarteret. Om en Stund kom der nyt Bud fra Vasſ, at to andre Delinger havde passeret Aaen. Ogsaa denne Melding sendtes til Hovedkvarteret, uden at Sandberg selv rikkede paa sig engang. Endelig kom der Efterretning om, at hele den svenske Hær var paa Farten. Da kom der lidt mere Liv i Hovedkvarteret, hvor man havde slaaet sig til Ro med, at de anmeldte Delinger havde været Tropper, som skulde til Malmø, og som man havde trøstet sig med, man nok skulde knibe uden at gjøre for megen Hast og Braak. Den danske Øverstbefalende troede forresten endnu, at det ikke var den svenske Hærs Agt at indlade sig i Slag, men kun i al Stilhed at liste sig forbi ad Malmø til.

Saasnart Karl XI saa, at den danske Hær var bleven allarmeret, var det først hans Agt at gaa lige løs paa den; men efter Samraad med Generalerne blev det besluttet, at man skulde drage sig opover for at naa Lund for i denne By at finde en Støtte for sin Flanke. Fra den danske Hær

sprængte ogsaa nu Rytterregimenter herhen med Kongen og Arensdorf i Spidsen for at møde Svenskerne og tvinge dem til at modtage Slag, ret som om det skulde være disses Agt at flygte sin Vei.

Som Følge af disse Bevægelser paa begge Sider antog Hærenes Opmarsch i Retning af Helgonabakken østenfor Lund, "som denne Gang var Bruden, hvorom man skulde dandse," Karakteren af et fuldstændigt Kapløb, idet de i to Kolonner marscherede i samme Retning.*) Karl XI der fik Forspranget, stillede sin høire Fløi, der bestod af 19 Eskadroner under hans egen, Helmfelds, Fersens og Wittenbergs Kommando, paa Helgonabakken, Centrum, der udgjorde 13 Batailloner, 3 Dragoneskadroner og 20 Kanoner og kommanderedes af Schultz og Mortaigne, tog Stilling tversover St. Lybers Høi langs Veien, der fører fra Lund til Landskrona, og den venstre Fløi, 19 Eskadroner under Ascheberg, Galle og Schönleben, sluttede op vestenfor denne opimod Landsbyen Nøbbeløf. Den danske Hærs venstre Fløi, der førtes af Kongen selv og Generalerne Karl Arensdorf og Sandberg, bestod af 9 Rytterregimenter, Centrum under Schack, Bibow og Cicignon af 17 Batailloner og 28 Kanoner, høire Fløi af 8 Rytterregimenter under Kommando af Fredrik Arensdorf, Meerheim og Rantzau. Men Opstillingen fra begge Sider var dog endnu ikke færdig, da Kampen tog sin Begyndelse.

Det første Sammenstød mellem Svenskernes netop opstillede høire Fløi og Danskernes venstre fandt Sted, da Klokken ikke var fuldt ni om Morgenen. I dette kastedes den danske Fortrop overende; men da den strax fik Forsterkning, sprængte den atter ind paa Svenskerne, som nu i sin Tur ilsomt maatte fortrække efter en kort Modstand. Det lykkedes dog inden ikke ret lang Tids Forløb den tapre Nils Bjelke at bringe Orden i Rækkerne. I den Pause, som opstod i Striden, lød Kongens Raab til Rytterne om, at de maatte huske, de var Svensker; nogle friske Eskadroner ilede til Hjælp under

*) Slagfeltet ved Lund beskrives af den danske Krigshistoriker, Oberst O. Vaupell, paa følgende Maade: "Egnen nordenfor Lund er bølgeformet, flere Bakker af betydelig Udstrækning afløser hinanden og daler med bløde Skraaninger. Stendigerne, som indhegner Marker og Veie, er de eneste Hindringer for Troppernes Bevægelser, naar Jorden er frossen. Bispestaden Lund ligger paa den venstre Skraaning af Helgonabakken, som ved et lidet Mosedrag er skilt fra den 1200 Alen nordligere liggende Sliparebakken (St. Lybers Høi), hvor de danske Konger tidligere hyldedes. Veien fra Lund til Landskrona gaar langs den vestre Skraaning af Helgonabakken, tværs over Lybers Høi, og videre mod Nordvest gjennem Landsbyen Vallkärra, som er skilt i to Dele, der ligger hver paa sin Bakke. Paa den nordligste af dem ligger Vallkärra Kirke omgivet af en Mur, ved hvilken Slaget ophørte om Aftenen.

Staar man paa Landeveien mellem Vallkärra og Lund, bemærker man østenfor Veien et Høidedrag, der er skilt fra denne ved et Engdrag. Paa dette Høidedrag togede den danske Hær frem fra sin Leir imellem Staangby og Svenstorp. Vestenfor Landskrona er Bakkerne ubetydelige og taber sig ned imod Malmø Slette. Egnen er der overskuelig i store Udstrækninger. Nordvest for Lund ligger den lille By Nøbbeløf, som den svenske Hær støttede sin venstre Fløi til."

Wittenbergs Kommando, og snart var den blodige Dans atter i vildeste Gang bortefter Høiden.*) I dette Baskletag saaredes Overgeneralen Karl Arensdorf og et Par af hans dygtigste Officerer dødelig. Svenskerne fik lidt efter lidt Overtaget, og tilsidst maatte det danske Rytteri i stor Uorden forlade Valpladsen, haardt eftersat af Fienden, der imidlertid ogsaa havde lidt alvorlige Tab.

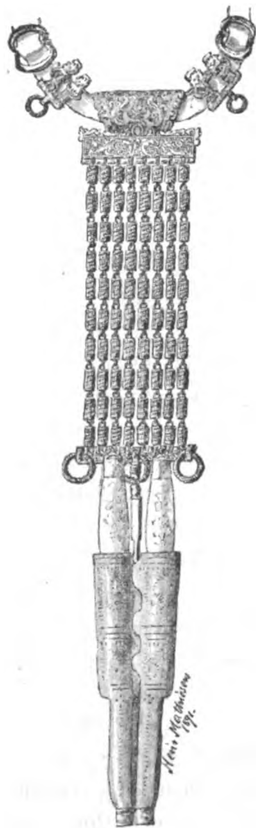
Medens denne Kamp fandt Sted mellem Svenskernes høire og Danskernes venstre Fløi, var de øvrige Dele af Hærene komne til, og Klokken 11 om Formiddagen udspandt der sig et almindeligt Haandgemæng over hele Linien. Den svenske Hærs Centrum, der ved en Forsænkning i Jordsmonnet var adskilt fra det danske, rykkede nedad St. Lybers Høi, men modtoges paa Skraaningen af de danske Batailloner paa saadan eftertrykkelig Maade, at den efter en blodig Kamp maatte vige. Nu sendte Karl XI, der saa den Fare, hvori Centrum var stedt, endel Eskadroner til Hjælp fra Svenskernes høire Fløi, hvor de, ikke behøvedes. Disse hug med stor Energi ind paa det danske Fodfolk, som under Forfølgelsen var kommet i Uorden, og hulter til bulter flygtede Batailloner fra Centrum sammen med Eskadroner fra venstre Fløi. Men nu greb Rytterregimenterne paa de danskes høire Fløi under Generalerne Meerheim og Fr. Arensdorf ind; de overfløiede de Svenskes venstre Fløi og kastede den efter en vild og blodig Kamp et langt Stykke opover imod Lund. General Galle faldt, Schönleben saaredes, og Dagens Skjæbne syntes at være afgjort til Fordel for de danske Vaaben. Den svenske Rigsraad Johan Gyllenstjerna og Ludvig XIV's Gesandt Feuquières, der ledsagede den svenske Hær, flygtede over Hals og Hoved til Malmø, hvor de berettede, at Slaget var tabt. Den seirende danske Fløi ilede derpaa Centrum til Hjælp, kastede det svenske Rytteri tilbage og skaffede Fodfolket Tid til at ordne sig. Ogsaa det svenske Fodfolk fik Stunder til at ordne sig under Dækning af den slagne svenske Fløi.

Efterat Kong Kristian, der under den foregaaende Kamp havde lagt Mod og personlig Tapperhed for Dagen, havde set sin venstre Fløi slaaet, havde han begivet sig over paa høire Fløi. De tilstedeværende Hofmænd og Generaler bestormede ham nu med Bønner og Forestillinger om, at han ikke mere skulde udsætte sit kostbare Liv for Fare, men forlade Valpladsen og begive sig til Landskrona. Kongen gav omsider efter. Han overdrog

*) Som et Exempel paa, hvilket Virvar der maa have hersket under det hele Slag, kan anføres følgende: Midt under Kampen lagde Kong Karl Merke til en Eskadron, som han syntes gav sig vel gode Stunder eller ialfald lod det mangle paa tilbørlig Iver. Han mente at drage Kjendsel paa Standarten, red selv hen til Eskadronen, satte sig i Spidsen for den og befalede Trompeteren at blæse til Angreb. Men da Krudtrøgen i det samme lettede, saa han af Standartmerket, at det var en dansk Eskadron, som havde forvildet sig ind mellem to svenske. Det siger sig selv, at den selvbestaltede Chef forsvandt fra Eskadronens Spidse hurtigere, end han var kommen, førend det endnu var gaaet op for Danskerne, hvem det var, som viste dem den Ære at føre dem an.

Kommandoen til General Fredrik Arensdorf, der lovede at sikre ham Seiren, og ilede nu under Dækning af Hestgarden, den slagne venstre Fløi og nogle af Centrums Batailloner til Landskrona. Ved Käflingaaen gjordes en Smule Stans, idet Officererne var uenige om, hvorvidt de gjorde ret i saaledes at forlade Slagmarken; men det lader til, at Soldaterne gjorde, omtrent hvad de selv lystede. Kong Kristian selv, der med Hestgarden havde valgt en anden Overgang over Aaen, var her nær bleven tagen til Fange af den svenske Konge, der satte efter de oprevne Afdelinger af Danskernes venstre Fløi og Centrum med nogle Eskadroner; men snart kaldtes denne tilbage til Valpladsen af den Vending, Sagerne her havde taget.

Efterat Kristian V havde begivet sig i Vei, samlede hans Generaler de tilbageblevne Dele af den danske Hær og optog Kampen, i hvilken Svenskerne, der havde opstillet sig med Lund bag sig, efter et Par Timers Forløb kastedes indenfor denne Bys Mure. Seiren syntes at være afgjort, og Arensdorf affyrede flere Gange de tre Skud (dansk Løsen) for at kalde Kongen og den venstre Fløi tilbage og sendte Ilbud til alle Kanter med Seirsefterretninger. Da vendte Lykken sig med et: Karl XI indfandt sig atter paa Kamppladsen. Forfølgelsen ophørte, og den danske Hær maatte trække sig tilbage til St. Lybers Høi, hvor den snart befandt sig i dobbelt Ild.

62. Bælte med dobbelt Knivslire. Univ. Oldsagsamling.

Med uimodstaaelig Kraft kastede Karl XI sig over det danske Rytteri paa venstre Fløi, hvis Fører v. Oertzen faldt. Ved den Uorden, som herved opstod blandt Eskadronerne, hug Karl XI sig igjennem og forenede sig med den Del af sin Hær, som var trængt tilbage og igjen var begyndt at rykke frem. Mørket faldt nu paa, og Arensdorf, der ansaa Slaget for tabt, besluttede sig til at tiltræde Tilbagetoget til Landskrona. Han begik da den Bommert at sende sit Rytteri i Forveien, og saasnart Karl XI saa det, opmuntrede han sine Folk til at anspænde sine sidste Kræfter for at forfølge den slagne Fiende. Det danske Infanteri led forfærdeligt under dette Indhug. Tre Batailloner hollandske Matroser, som Tromp havde afgivet til Landhæren, og som under Slaget havde udmerket sig ved sin fortrinlige Holdning, bød med Heltemod det fremstormende Rytteri Spidsen, og i sin

Harme hug dette dem ned for Fode, saa der af de 1300 Matroser, som var med i Kampen, kun blev 47 tilbage, og disse vilde ogsaa have delt sine Kameraters Skjæbne, om Kongen ikke var kommen til og havde befalet sine Ryttere at slaane dem. Forvirringen synes at have været grænseløs, og Mandefaldet vilde vistnok have været endnu langt større, om ikke Oberst Bibow, der sammen med Schack havde kommanderet Centrum i Slagets sidste Afsnit, havde ladet Fodgarden besætte Vallkärra Kirkegaard. Her lod den de flygtende komme forbi, men ventede i god Orden den eftersættende Fiende, som den hilsede med saa morderiske Salver, at Forfølgelsen ophørte. Belyste af Luerne fra den brændende Vallkärra By trak de sidste danske Tropper sig fra Valpladsen hen til Landskrona, medens Karl XI med sin Hær drog tilbage til Lund, hvor der i Bispegaarden var anrettet et prægtigt Aftensmaaltid for den af Kongerne, som maatte seire i Slaget. Ogsaa de forhungrede svenske Soldater fandt i de rige Vinterforraad, Danskerne havde samlet, en velkommen Afvexling i den lange Faste, de havde udholdt.

Saaledes var det største og blodigste Slag i Norden kjæmpet tilende. Hele Slagfeltet laa fuldt af døde, og i de nærmeste Dage begrov Bønderne fra Omegnen 8357 faldne. Heraf var over 3000 Svensker. Paa dansk Side maa Tabet af faldne, saarede og fangne i alt vistnok være gaaet op til 9000 Mand tilsammen. Begge Hære havde mistet en Del Artilleri og Faner, Danskerne tillige næsten alt sit Tros. Der havde været kjæmpet med Løvemod paa begge Sider, og naar Seiren omsider erklærede sig for Svenskerne, saa skyldtes dette udelukkende, at disse havde været ulige bedre anførte. Forøvrigt var der ogsaa med Hensyn til Bevogtningen begaaet utilgiveligt Slurveri, og General Sandberg, som havde den væsentligste Skyld heri, og som midt under Slaget havde begivet sig bort fra Valpadsen, blev ved Krigsretsdom kasseret. De Misgreb, som havde fundet Sted fra Overgeneralens, Karl Arensdorfs, Side, var af denne sonede ved Heltedøden paa Slagmarken.*)

Dagen efter Slaget lod Karl XI holde Bøn og Takkefest paa selve Valpladsen, og senere hen var Slagdagen ved Lund ham en aarlig Mindefest, som han høitideligholdt med Bøn og Faste. Sikkert er det og, at Slaget ved Lund fik meget vidtrækkende Følger; for det første gav det den skaanske Krig en hel ny Vending, og dernæst gav dets heldige Udfald Kongen en moralsk Støtte hos Folket og Hæren, hvorved han sattes istand til at indskrænke Rigsraadets og Adelens Indflydelse paa Rigets Anliggender og gribe Enevældet. Det første politiske Skridt, han foretog efter Slaget ved

*) Oplysninger om Slaget ved Lund findes hos O. Vaupell, Den danske og norske Hærs Historie I, 136 fg., Cronholm, Skånes politiske historia, 2, 181 fgg., Björlin, Kriget mot Danmark 1675—1679, 111 fgg., Torslow, Om slaget vid Lund (Sthlm. 1854), Mankell, Berättelser om svenska krigshistoriens märkvärdigaste fältslag, 708—750 samt sidstnævnte Forfatters Karl XI i slaget ved Lund.

63. Kongsſten ved Fredrikſtad

Lund var derfor ogsaa at hjemsende Rigsdagen, just som den efter Indkaldelse var traadt sammen for at begynde sine endeløse Forhandlinger.

For at opretholde sit Herredømme i Blekinge sendte Kristian V efter Slaget ved Lund General Meerheim med tre Rytterregimenter til Kristianstads nærmeste Omegn for at dække denne Fæstning, Karlshamn og Kristianopel. Ved Landskrona efterlodes Fr. Arensdorf med fire Rytterregimenter, fire Batailloner Fodfolk og det tiloversblevne Feltartilleri. Resten af Hæren overskibedes i December Maaned til Danmark, hvor Hullerne skulde udfyldes ved nye Udskrivninger og Hvervninger.

Karl XI lagde derimod an paa at benytte sin Seir i den Udstrækning, det bedst kunde lade sig gjøre. Befolkningen i de gamle danske Landskaber, der havde vist, hvor inderlig hengiven den var sit tidligere Herskab, skulde kues, og de af Fienden besatte Fæstninger skulde tilbageerobres. Saasnart han havde modtaget en Del Forsterkninger fra Upland og andre Egne, brød han op og marscherede mod Helsingborg. Da nu Svenskerne løb Storm paa Byen, fandt de den øde og forladt. Indbyggerne var nemlig flygtede over til Helsingør, og Besætningen, der kommanderedes af Oberst Schønfeld, havde trukket sig ind paa Slottet. Dette blev nu beleiret. Da Kommandanten, Schønfeld, mistvivlede om at kunne holde sig, aabnede han Underhandlinger, der førte til, at han paa Aarets næstsidste Dag opgav Slottet mod at erholde fri Afmarsch til Danmark. Men da han førte Mandskabet ned til Havnen for at indskibe det der, fik han den Besked, at fri Bortmarsch skulde han nok have; men Marschen skulde gaa Landeveien gjennem Sverige til Stockholm, derfra over Jemtland til det Throndhjemske. Det skulde være Gjengjæld for, at Danskerne tidligere paa Aaret efter Landskronas Indtagelse havde sendt Besætningen til Riga, hvor den var overladt til sin Skjæbne. De stakkels Soldater maatte paa denne Marsch slide meget ondt af Kulde, Sult og tyrannisk Medfart, og da de i Juni Maaned det næste Aar omsider naaede frem til Throndhjem, var de tre Kompagnier smeltede sammen til 130 Mand, der ved Ankomsten til Kristiania blev indlemmede i et Garnisonsregiment. Intet Under derfor, at man troede, der stak Forræderi under fra Schønfelds Side, og Mistanken mod denne fik Næring ved hans uforsigtige Adfærd. Under sit Ophold i Stockholm skal han have giftet sig med en svensk Dame; da han senere kom tilbage til Kjøbenhavn, blev han stillet for en Krigsret og kasseret.

Som ovenfor omtalt var Gyldenløve om Høsten efter sit Tilbagetog fra Sverige bleven kaldt ned til Kong Kristian V's Hovedkvarter, hvor han ogsaa indtraf den 14de November. Her blev der forhandlet dels om de Operationer, som skulde foretages til næste Aar, dels om et Indfald i Sverige fra Norge af, som strax skulde forsøges. Den 29de November vendte Gyldenløve tilbage til Norge, hvor han formerede to Korpser; fra Vinger skulde Generallieutenant Ruse med 1000 Mand rykke ind i Vermeland for at erobre

Eda Skanse, medens han selv paa samme Tid brød ind i Baahuslen og Dalsland.

Paa Grund af det indtræffende sterke Snefald, der gjorde Pasſene ufremkommelige, kunde Ruse ikke udrette noget mod Eda Skanse, og det drog derhos længe ud, før han fik det nødvendige Skyts efter sig. Derimod skal Oberstlieutenant Johan Arnoldt med en detacheret Afdeling have erobret Törxmarks Skanse, hvis Beliggenhed ikke findes angivet. Efterretningen om Slaget ved Lund og Gyldenløves nedenfor omtalte Tilbagetog tvang ogsaa temmelig snart Ruse til at trække sig tilbage over Grænsen.

Heller ikke Gyldenløve havde havt Held med sig paa sin Fremrykning. Denne var den 17de December rykket gjennem Baahuslen ind i Dalsland med en Styrke paa 1200 Mand Fodfolk og 500 Ryttere samt 6 Kanoner. Ved Toftedal stødte Gyldenløves Fortrop, der førtes af Generalmajor Hans Løvenhjelm, paa en svensk Styrke, bestaaende af 3 Eskadroner af Östgötaregimentet og Adelsfanen. Efter en kort Kamp, hvori 31 Ryttere toges tilfange, blev denne adsplittet. Løvenhjelm hug med egen Haand ned en fiendtlig Fændrik og tog hans Fane. Nu erholdt Gyldenløve Underretning om den danske Hærs Nederlag ved Lund, og da han som Følge heraf ikke vovede at rykke længere ind paa Fiendens Omraade, og der tillige indtraf et sterkt Snefald, trak han sig tilbage til Fredrikshald. Paa en Klippe udenfor Strømstad havde han opført et Blokhus, der erholdt en Bestykning af 4 Kanoner og en Besætning paa 110 Mand under Hennebergs Kommando. Nogle Dage efter at den norske Hovedstyrke var afmarscheret, blev denne Forskandsning angreben af en betydelig fiendtlig Overmagt, der kommanderedes af Oberst Breitholtz. Ihvorvel dennes Styrke var alt andet end godt udrustet — den største Del af den var fillet eller halvnøgen, tildels endog barbenet —, skræmte dens Antal dog Nordmændene, og saasnart Svenskerne blot viste sig, forlod en Sergeant og en Korporal samt Størsteparten af de Menige Forskandsningen med det Udraab, at Fienden var for mandsterk til, at man kunde holde Stand, og tog Flugten. En Flok af dem, der løb ud paa Isen, blev indhentet og nedhugget af Fienden, som derefter opfordrede Skansens tilbageværende Besætning, der kun talte 5 Officerer og 20 Mand Underbefal og Menige, til Overgivelse. Disse betænkte sig da heller ikke længe paa det. Breitholtz lod Blokhuset sløife og Voldene sprænge i Luften. Men de feige Uslinger, som havde forladt sin Post, skulde komme til at fortryde sin Færd. Gyldenløve fandt nemlig, at skulde der statueres et Exempel, saa maatte det ske i dette Tilfælde. Da Flygtningerne kom til Fredriksstad, blev der nedsat en Standret over dem. Sergeanten og Korporalen førtes den korteste Vei til Galgen; af de øvrige blev ved Lodtrækning udtaget hver tiende Mand, som maatte gjøre den samme Reise. Resten maatte løbe Spidsrod, de gamle Soldater 9 Gange gjennem en Række paa 400 Mand, de nyudskrevne, til hvem man ikke kunde gjøre større Fordringer, 4 Gange gjennem en Række af 100. Kommandanten Henneberg, der var tagen tilfange,

blev kasseret, forbi han ikke havde forstaaet at opretholde Mandstugt; de øvrige Officerer, hvis Forhold havde været upaaklageligt, blev derimod frifundne.

Efterat vi saaledes har gjort os Rede for, hvorledes Sagerne stod paa den nordiske Krigsskueplads ved Indtrædelsen i Aar 1677, skal vi kaste et Blik paa de Begivenheder, som i Aarets Løb var forefaldne i Nord-Europa. Vi maa nemlig ikke et Øieblik tabe af Sigte, at den Krig, som vi Nordmænd kalder Gyldenløvefeiden og Danskerne den skaanske Krig, kun var Episoder af den store nordeuropæiske Kamp, som dreiede sig om Herredømmet over Østersøen, og som man derfor kunde kalde den baltiske Krig, samt at denne igjen var et Afsnit af den store europæiske Krig, som nu paa fem forskjellige Krigsskuepladse førtes mod Ludvig XIV's Overmagt og Overmod. Forøvrigt var ogsaa Danmark-Norge nu kommen op i den Krig med selve Frankrige, som Griffenfelds Statskunst havde manøvret saa behændigt for at undgaa. I den sidste Del af Aaret var disse Stater begyndt med at opbringe hinandens Skibe, efterat en formelig Krigserklæring var bleven udfærdiget mellem Rigerne.*)

Ovenfor (S. 260 fg.) er fortalt, hvorledes den svenske Hær i Pomern, som kommanderedes af Feltmarskalk Königsmarck, blev stedt i slem Knibe af den forenede danske og brandenburgske Hær i de sidste Maaneder af Aaret 1675. Efterat den danske Konge henimod Aarets Udgang var vendt tilbage til sin Hovedstad, efterlod han i Holsten et Korps under General Karl Arensdorfs Kommando samt Besætninger i Wismar og Rostock.

Allerede før den danske Konges Afmarsch havde Königsmarck og hans 12000 Mand sterke Hær igjen begyndte at røre paa sig. Mod Wolgast, som den store Kurfyrste havde indtaget, sendtes General Mardefeldt, der dog ikke formaaede at udrette noget til Trods for al den Iherdighed, han udfoldede. Tilsidst nødtes han af et forenet dansk-brandenburgsk Korps til at trække sig over til Rügen. Svenskerne var nu for svage til at indlade sig i Kamp i aaben Mark og indesluttede sig i sine faste Stæder Anklam, Demmin, Stettin, Stralsund og Greifswald. Af disse overgav Anklam sig den 18de August, Demmin den 30te September til den store Kurfyrste. De øvrige Stæder samt Øen Rügen var ved Aarets Udgang endnu i Svenskernes Besiddelse, ihvorvel Stettin i længere Tid havde været haardt beleiret.

Af Bispedømmerne Bremen og Verden holdtes Fæstningerne Carlsburg og Stade ved Nytaar 1676 endnu af Svenskerne. Den første af disse faste Steder blev indtagen og ødelagt af danske, lüneburgske og münsterske Tropper under Baudissin og Gustav Vilhelm v. Wedel,**) som derpaa i Begyndelsen af

*) Under 27de September 1676 paalægger Gyldenløve Amtmændene i Norge at kundgjøre, at Kongen af Frankrige har erklæret Kongen af Danmark Krig.

**) Gustav Vilhelm v. Wedel, der senere skulde blive knyttet til Norge og blive Stamfader for Greverne og Baronerne af Wedel-Jarlsberg, var Søn af Jürge Ernst von Wedel og var født 24de Juni 1641 i Königsberg, hvor Faderen opholdt sig som svensk

Mai Maaned vendte sig mod Stade. Her førte Feltmarskalk Henrik Horn Kommandoen. Et Forsøg, som fra Sverige blev gjort paa at bringe ham Undsætning og Levnetsmidler, mislykkedes, og som Følge heraf opstod der stor Hungersnød i Byen. Ikke desmindre forsvarede Horn sig med stor Haardnakkethed, og det var først, efterat alle Levnetsmidler var slupne op, han bekvemmede sig til at overgive Fæstningen mod fri Afmarsch. Bremen og Verden deltes nu, og paa Danmarks Lod faldt den vestre Del. Til denne føiedes ogsaa Kurfyrsten af Brandenburgs Part, dog paa Betingelse af, at Danmark garanterede ham Besiddelsen af hele svensk Pomern.

Da Aaret 1677 indtraadte, herskede der over hele Skaane og tilstødende Landskaber en sterk Bevægelse. Svenskerne var Seirherrer i aaben Mark, og som Følge heraf maatte Befolkningen falde tilføie, hvor de drog frem. Men dens Sympathier var for Danmark, og Hadet til de nye Herrer skaffede sig Luft paa forskjellig Vis. Da Karl XI befalede, at der over hele Sverige skulde holdes en Takkefest i Anledning af Seiren ved Lund, nedlagde de danske Regimentschefer og Kommandanter Forbud derimod, og — Befolkningen adlød. Karl XI indsaa vel, at han maatte modarbeide Ondet fra oven. Da han holdt den mægtige Jørgen Krabbe, som under den danske Okkupation af Skaane unegtelig havde vist en uforsigtig Opførsel, for at være Hovedmand for den hele Bevægelse, lod han denne anklage for Høiforræderi og efter en Procedure, der ved sin oprørende Uretfærdighed vakte Opsigt over hele Europa, dømme til Døden og henrette.*) Den samme Skjæbne undgik fire andre fornemme Adelsmænd — Ove Ramel, Tage, Holger og Knud Thott — kun ved en ilsom Flugt til Danmark. For at sætte Skranker for, hvad Kongen kaldte den skaanske Adels Overmod, sendte han alle dens Medlemmer opover til Stockholm og Mellem-Sverige. I det hele kan man sige om Sveriges Gjenerhvervelse af Skaane og de øvrige af Danskerne okkuperede Landsdele, at den danner et blodigt Blad i deres Historie. Hundrede og tusinder af velstaaende Familier opgav alt sit for at søge sig nye Bosteder under lykkeligere Forhold. Men Bønderne i Skaane og Blekinge, der ikke havde stort mere end Livet at miste, slog sig sammen og begyndte Krig paa egen Haand mod sine

Gesandt hos den store Kurfyrste. 22 Aar gammel gik han som frivillig med de brandenburgske Hjælpetropper, som skulde bistaa Keiseren mod Tyrkerne, og deltog 1ste August 1664 i Slaget ved St. Gothard an der Raab, hvor Keiserens Feltherre Montecuculi slog dem. Senere traadte han i Fyrstbiskopen Bernhard v. Galens Tjeneste og var med i Krigen mod Generalstaterne, senere mod Frankrige. I 1677, da 5000 Mand münsterske Tropper afgaves til Danmark for at deltage i den skaanske Krig, kom ogsaa Wedel did og overtog det næste Aar Overbefalingen over dem, men først i 1679, da Bernhard von Galen døde, traadte han i den danske Konges Tjeneste. (Dr. Yngvar Nielsen, Grev Herman Wedel Jarlsberg og hans Samtid I, 592 fgg.).

*) Om Jørgen Krabbe se foruden Cronholm, Skånes politiske historia II, 197 fgg. ogsaa Mathias Skaanlunds Optegnelser, udgivne af Dr. L. Daae (Norsk hist. Tidsskrift III, 126 fgg.).

Undertrykkere, og det blev en Krig, i hvilken der aldrig bødes og følgelig heller ikke kunde modtages Pardon.

Mod dette vilde Folkeraseri kunde den ordnede Krigsmagt intet udrette; Soldaten kunde have Grund til i hver fredelig Bonde, han mødte paa sin Vei, at se en Dødsfiende. For at kue Reisningen greb Kongen til alle mulige Midler. Hver Snaphane, som blev greben med Vaaben i Haand, blev i Regelen uden mange Omstændigheder kjørt op mod en Væg eller et Træ med et koldt eller gloende Spid gjennem Livet, og hans pinefulde Dødskamp kunde vare hele Timer, ja Døgn. Men ogsaa hele Befolkningen skulde undgjælde for Snaphanernes Bedrifter. Naar en Embedsmand eller Soldat dræbtes i et Sogn, maatte Sognet udrede en Mandebod af 100 Rdr. og hver tredie Bonde skulde desuden — radbrækkes eller spiddes. Men denne Strenghed frugtede ikke det mindste, og man forsøgte derfor, hvad gode Ord og Løfter om Amnesti, om man nedlagde Vaabnene, kunde udrette; men lige langt kom man.

Efter Helsingborgs Indtagelse vendte Karl XI sig mod Kristianopel, Karlshamn og Kristiansstad. Den sidste By søgte han at tvinge til Overgivelse ved at opdæmme Helgeaaen; men Dæmningen brast, og Dahlberg, der ledede Beleiringen, blev paa Grund af Sygdom hindret fra at udrette synderligt. Kristianopel, der forsvaredes af Bernhard Lützow, overgav sig i Februar til Rigsraaden Johan Gyllenstjerna, efterat den var forvandlet til en Grushob. Ogsaa Karlshamn, der forsvaredes af Kaptein Krumse, maatte den næste Maaned overgive sig, da General Meerheim, der skulde undsætte Byen fra Kristiansstad af, kom for sent og kunde takke til, at han reddede sit Korps ved et mesterligt Tilbagetog. Karlshamns Besætning maatte derimod marchere op igjennem Sverige, og kom omtrent samtidig med Helsingborgs Besætning over Herjeaadalen og Røros til Kristiania. Da det nye Felttog aabnedes om Vaaren 1677, stod Danskernes Sag derfor meget slet paa denne Side af Sundet.

Den Plan, som Karl XI havde lagt for Felttoget i 1677, var paa det nærmeste den samme som i forrige Aar. Han vilde bringe sin Sømagt op til en saadan Styrke, at den kunde beherske Østersøen, hvorved han vilde være istand saavel til at landsætte Tropper paa Sjælland og herigjennem tvinge Kristian V til at forlade Skaane som til at gjenoprette Forbindelsen med den pomerske Hær under Kønigsmark. Der blev derfor lagt an paa at bringe den svenske Flaade og i det størst mulige Antal Skibe i Søen saa hurtigt, som det kunde lade sig gjøre. Alligevel var man, som vi skal se, trods al Anspændelse ikke istand til at faa Hovedflaaden, der udrustedes i Dalarø, ud før den 9de Juni.

Paa samme Tid lagde han ogsaa an paa at forøge Landtropperne. I Skaane opstilledes en Hær paa 12000 Mand, paa den norske Grænse 8000 Mand og i Pomern 10000 Mand. Hertil kom Besætningerne i de forskjellige

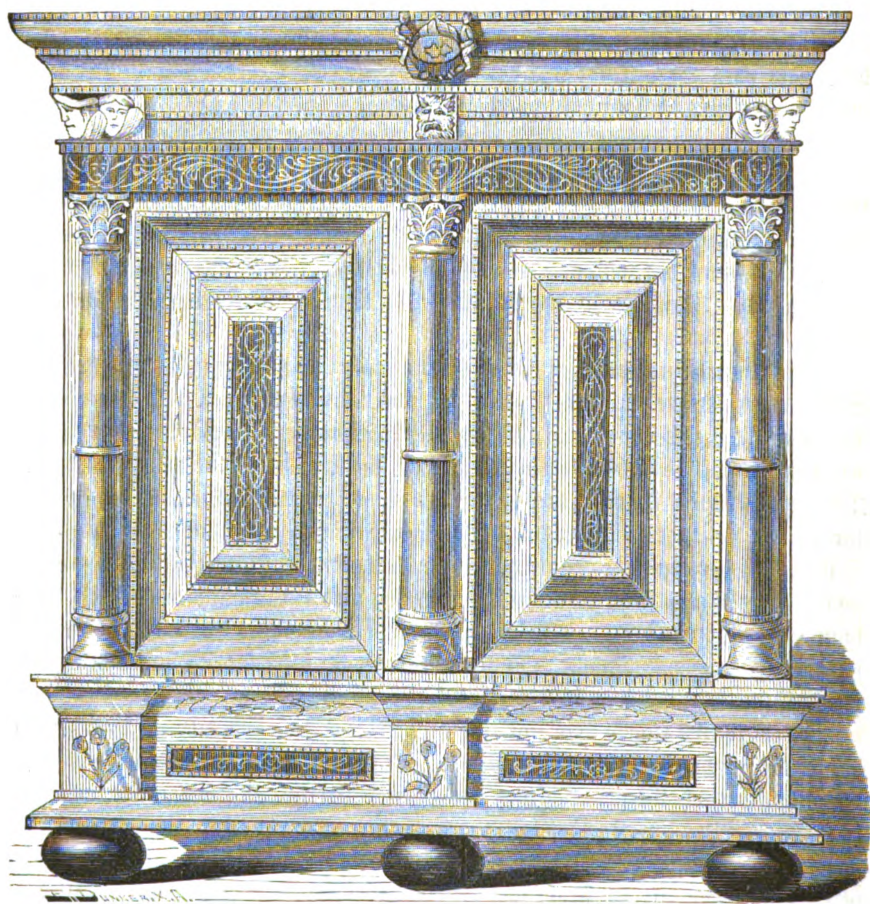
Skanser og Befæstninger. Han ansaa det for givet, at han nu i den allernærmeste Fremtid vilde komme til at gaa over fra Forsvar til Angreb.

Fra dansk Side blev der lagt an paa at gjenvinde, hvad der ved Nederlaget ved Lund var gaaet tabt. Ifølge en Plan, som i Begyndelsen af Aaret blev Kongen forelagt, skulde Landhæren bestaa af 72000 Mand, hvoraf Infanteriet skulde udgjøre den halve Del. I dette Øiemed foretoges der sterke Udskrivninger i Danmark og omfattende Hverninger i Udlandet. Saaledes overdroges der Kongen noget over 4000 Mand af Fyrstbiskopen af Münsters Tropper, der afleveredes i Holsten i April Maaned, 1800 Mand hververes i Brandenburg, og Keiseren af Tyskland og Landgrevinden af Hessen sendte 4 Regimenter. Rytteriet blev paa samme Tid kompletteret, og en Del nyt Artilleri anskaffedes. For at kunne møde Svenskerne med den størst mulige Styrke paa Søen søgte Kong Kristian at formaa Hollænderne til at forøge den Hjælpeeskadre, som ifølge Traktaterne skulde stilles til hans Raadighed. I dette Øiemed sendtes Admiral-General Kornelius Tromp derhen for at tale Kongens Sag hos sine Landsmænd. Den norske Hærs Forhold skal paa sit Sted nedenfor blive omtalt.

I Begyndelsen af Mai Maaned begyndte Overføringen af Tropper fra Sjæland til Skaane, hvor de leirede sig omkring Landskrona. Ialt udgjorde den Hær, som ved Maanedens Midte her var draget sammen, 12000 Mand, 5000 Ryttere og 7000 Fodfolk, samt et Artilleri paa 36 Kanoner. Den 15de kom Kongen herhen med den nye Overgeneral Preusseren Goltz, der vistnok var en dygtig Officer, men formeget Hofmand til at vise den fornødne Kraft til at gjennemføre sine Planer og Forsætter. Desværre havde Kongen ogsaa denne Gang for mange af Hofløverne med sig til, at der skulde blive noget alvorligt udrettet. Planen gik ud paa at undsætte Kristiansstad og indtage Malmø, paa samme Tid som et norsk Korps under Gyldenløves Befaling skulde indtage Marstrand og Gøteborg.

Den svenske Konge var nys før rykket frem mod Landskrona med 7000 Mand og havde her en halv Mil fra Byen indtaget en befæstet Stilling paa Rønnebergshøiderne, hvorhen han vilde trække Forsterkninger til sig. Den 26de Mai om Kvelden brød den danske Hær op fra Landskrona og gjorde for at skuffe Svenskernes Opmerksomhed en betydelig Omvei. Dette lykkedes saa godt, at de fiendtlige Poster ikke vidste Ordet af, før Danskerne Kl. 5 den næste Morgen stod under Bakkerne, hvor Svenskerne laa i Leir. Usikkert er det vel, hvorledes det hele vilde være løbet af, om Danskerne nu havde vovet en Overrumpling. Men Kristian V var for ridderlig til at indlade sig paa det; han meldte Svenskerne sit Komme ved at affyre det danske Løsen og lade sine Musikanter blæse lystige Fanfarer. Karl XI var imidlertid ikke den Mand, som lod sig skræmme af sligt. Han besvarede Danskernes Udfordring, opstillede sin Hær, der var mindre end Halvparten af deres, foran Forskansningerne og lod sin Modpart forstaa, at nu fik han

komme, om han havde Mod og Lyst. Men Angrebet lod vente paa sig. Svenskerne marscherede ind i sin Leir, og ihvorvel Goltz vilde storme, saa var Kamplysten dog nu gaaet over hos Kong Kristian og hans Hofmænd. Han vilde bie til den næste Dag og rykkede Hæren noget tilbage. Men en

64. Skab fra det 17de Aarhundrede. I Bergens Museum.

anden Gang er en Skjælm, siger Ordsproget: Om Natten forlod Karl XI — neppe uden stor Selvovervindelse — sin udsatte Stilling, sendte en Afdeling under General Fersen hen for at undsætte Malmø og trak sig i god Orden tilbage til Herrevads Kloster nordenfor Rønneaa, hvor han tog Stilling den 8de Juni, efterat han ved Vä havde forenet sig med General

Schultz's Korps, der hidtil havde beleiret Kristiansstad. Ved Herrevads Kloster blev den svenske Hær staaende i noget over en Maaneds Tid.

Den danske Hær gjorde store Øine, da den om Morgenen den 28de Mai ikke fandt Svensken i hans Leir paa Rønnebergshøiden, og Kristian V var heller ikke blid i Hu. Men hvad var hermed at gjøre? Danskerne holdt tæt efter Svenskerne paa deres hele Tilbagetog i Haab om at komme til Slag; men altid blev de opholdte, her af en Bro, som Fienden holdt besat, der af et Pas, som de kun med Vanskelighed kunde slippe igjennem. Havde det staaet til Karl XI, saa havde de nok faaet sin Kamplyst styret; men denne rettede sig ligesaa meget efter sine erfarne Generalers Raad, som Kristian V efter sine uforstandige Hofmænds. Den eneste Vaabendaad af Betydning var det Udfald, Meerheim gjorde fra Kristiansstad, da han saa Svenskerne trække bort; fra dette hjemførte han 21 svenske Faner, 4 Kanoner og hele det fiendtlige Tross.

Den 1ste Juni ankom den danske Hær til Kristianstad, hvor Meerheim og den tapre Besætning afløstes. Efter et Par Dages Forløb gik Marschen herfra til Malmø.

I Gøteborg var en mindre Flaadeafdeling paa 11 større og mindre Skibe paa tilsammen 426 Kanoner foruden 3 Brandere, 2 Gallioter og et Par mindre Skibe bleven udrustet under Admiral Erik Sjøblads Kommando, og den 15de Mai lagde den ud for at gaa gjennem Bæltet for at stoppe Transporten af de münsterske Hjælpetropper, som skulde afgaa fra Holsten for at undsætte den danske Hær i Skaane. Derpaa skulde den drage til Østersøen, hvor den skulde forene sig med den svenske Hovedflaade, som skulde løbe ud fra Dalarø. Lykkedes denne Forening, maatte den samlede svenske Flaade blive mægtig nok til at overvælde den danske Flaade, hvis den kunde tvinge den til Slag, før den hollandske Hjælpeflaade ankom og forenede sig med den danske. Den 23de Mai var Sjøblads Eskadre ankommen i Bæltet og lagde sig for Anker under Sprogø, efterat der den samme Dag var foretaget Landgang ved Knudshoved, hvor nogle Huse var blevne opbrændte og et Par Smaaskuder tagne. Paa en af disse befandt sig en Jægermester Hans Arenfeldt, der løskjøbte sig og ilede til Kjøbenhavn, hvorhen han bragte Melding om det passerede.

Ogsaa Danskerne havde paa sin Side udfoldet megen Iver for at paaskynde Flaadens Udrustning, og samme Dag, som den svenske Eskadre løb ind i Bæltet, var den danske Flaade under Befaling af Nils Juel, hvis Flag vaiede fra "Christianus Qvintus," afseilet fra Kjøbenhavn. Hans Flaade, der talte 10 Linieskibe, 3 Fregatter og nogle mindre Fartøier, krydsede den 28de Mai udenfor Gjedsøer for at dække de münsterske Hjælpetroppers Overfart fra Holsten til Skaane, da Efterretningen om Sjøblads Eskadres Komme naaede ham fra Kjøbenhavn. Han traf da i Hast sine Forholdsregler saavel

til at betrygge Troppetransportens Sikkerhed som til at optage Kampen mod Fienden.

Om Eftermiddagen den 30te Mai saa Juel den svenske Flaade komme seilende gjennem Femerbelt og lægge sig for Anker tre Mil Nord for Rostock. Juel holdt nu strax, skjønt Vinden var meget svag, ned paa den. Saasnart Sjøblad fik den danske Flaade i Sigte, lod han kappe Anker for at undløbe. Han holdt mod Nordost op mellem Møen og den pomerske Kyst. Men Juel satte efter. Vinden var dog saa løi, at Skibene maatte bugseres af Baade, og først den 31te Mai om Eftermiddagen Kl. 5 indhentede den danske Kaptein Andreas Dreyer, der førte "Enigheden", det hurtigst seilende af de danske Skibe, det tunge svenske Orlogsskib "Wrangels Palats" og tvang det efter en Times Kamp til at overgive sig. Jagten fortsattes hele Natten, og i Dagbrækningen den 1ste Juni, Aarsdagen efter Slaget ved Øland, naaede Juels Admiralskib de svenske Linieskibe sydfor Møen. "Christianus Qvintus" lagde strax til Kamp mod tre af de fiendtlige Skibe. "Lindormen" angreb "Haffrun," som blev erobret, og Viceadmiral Kristian Bjelke, der kommanderede "Kurprinsen," tvang den tapre svenske Kaptein Kornelius Thiessen, der førte det store "Kalmar Kastel," efter en haardnakket Modstand til at stryge sit Flag; men Thiessen ødelagde selv sit Skib ved at skyde dets Bund i Stykker, og Seierherren maatte nøies med at bjerge Kanonerne og Mandskabet fra det synkende Vrag. Da Juel efter flere Timers Kamp mærkede, at Sjøblad med Admiralskibet "Amarant" og et Par andre Skibe var foran og søgte at undslippe, efterlod han de ilde tilredte svenske Skibe, han hidtil havde kjæmpet med, til sine Kapteiners videre Omsorg og satte med sit Admiralskib, "Christianus Qvintus," efter den svenske Admiral; han indhentede ham under Møen og tvang ham efter to Timers Kamp til Overgivelse. Skibet "Gabriel" delte "Amarants" Skjæbne; men "Rosen," som førtes af Major Rothkirk, undslap igjennem Øresund ved at heise engelsk Flag, og et Par andre undkom i næsten synkefærdig Stand. Den hele Eskadre var sprængt og tilintetgjort. 4 Skibe, "Amarant" (60 Kanoner), "Haffrun" (46 Kan.), "Wrangels Palats" (44 Kan.) og "Engel Gabriel" (50 Kan.) erobredes, 3 mindre opsnappedes paa Flugten, og "Kalmar Kastel" (74 Kan.) blev ødelagt; foruden Admiralen og 30 Officerer var 1550 Mand tagne til Fange. De danske havde ikke mistet en Baad. Men Juel var ingenlunde tilfreds med alle sine Kapteiners Forhold. Han klagede over, at nogle af dem, Førerne paa "Neptunus", "Neldebladet", "Gyldenløve", "Hummeren" og "Kristianssand," havde holdt sig tibage under Kampen, uagtet han paa det bestemteste havde befalet dem at staa ham bi. Ved den nedsatte Krigsrets Dom, der faldt den 18de Juni, blev tre af dem mulkterede, en, Jan Peppe, der havde ført "Neldebladet," kasseredes, og Jan Vogel, der havde kommanderet "Neptunus," blev tiltalt paa Livet; men han unddrog sig Dommen, idet han en Nat rømte i en Baad over til Tyskland.

Efter Kampen løb Juel ind til Kjøgebugt, hvor han lagde sig for Anker for at udbedre den Skade, hans Skibe havde lidt, faa Priserne efterfete og trække Forstærkninger til sig. Han vidste nemlig meget godt, at den stedfundne Træfning, der i Historien bærer Navnet "Søslaget ved Rostock" eller "Slaget under Møen," kun var Forløber for en større, hvori Herredømmet over Østersøen skulde danne Indsatsen.

I de samme Dage, dette Slag fandt Sted, var den danske Hær brudt op fra Kristiansstad og havde marscheret mod Malmø. Undervejs forenede den sig med det münsterske Hjælpekorps, saa dens Styrke udgjorde tilsammen 14000 Mand. Den 8de Juni blev Malmø indesluttet; men under hele Beleiringen blev der begaaet Misgreb paa Misgreb, saa den danske Krigshistoriker Oberst Vaupell har kunnet udtale den syndige Dom om den, at "man lærer af denne Beleiring, hvorledes man skal bære sig ad, naar man ikke vil indtage en Fæstning." Der herskede Uenighed mellem Overgeneralen og den dygtige Ingeniørgeneral Henrik Ruse, som var kaldt herhen paa Vaarparten, og man anlagde Løbegrave og Batterier uden at spørge ham og Artilleriobersten Munk til Raads. General Fersen, der forsvarede Fæstningen med 3000 Mand, fyrede uafbrudt paa Beleirerne, der ogsaa led meget under de hyppige Udfald, som foretoges. Det lykkedes dog den tapre Vibow at sætte sig i Besiddelse af den dækkede Vei foran Fæstningsgraven, og nu besluttede Kong Kristian, der vidste, at den svenske Hovedflaade hver Dag var ventende til Sundet, at der skulde voves en Hovedstorm. Men heller ikke i det Krigsraad, hvori dette blev bestemt, fik Ruse Lov til at være med; han blev tildelt en underordnet Stilling ved det hele Foretagende, som ganske vist vilde have faaet et andet Udfald, om han havde havt en ledende Rolle. Stormen, som fandt Sted om Natten mellem 25de og 26de Juni, blev derfor ikke blot afslaaet; men da de i største Hast sammentømrede Stormbroer brast under Vægten af Mandskabet, som ilede ud paa dem, blev ogsaa de, der vare trængte ind i Byen, forhindrede fra at komme ud igjen og nedhuggedes til sidste Mand. Ialt kostede Forsøget over 1000 Danske Livet; især beklagedes Generalmajor Vibows Fald. Det blev nu besluttet at hæve Beleiringen, og den 5te Juli brød den danske Hær op og marscherede over Lund tilbage til Landskrona, hvor den tog Stilling paa Rønnebergshøiderne. Da mere end 4000 af Kong Kristians Soldater havde fundet sin Grav under Malmøs Fæstningsverker, maatte han her trække nye Tropper til sig fra forskjellige Kanter, hvorved hans Hær bragtes op til 17000 Mand, deraf 6500 Mand Kavalleri, 1500 Dragoner og 9000 Mand Fodfolk.

Fra sin Ankerplads paa Kjøgebugt havde Nils Juel efter et Par Dages Forløb flyttet sin Flaade længere nordpaa, hvor han vedblev at trække Forstærkninger til sig, lod sine Skibe udbedre og øvede sine Skibsbesætninger i Vaabenbrug og Manøvrering. Den Flaade, han nu lidt efter lidt havde samlet under sin Befaling, udgjorde foruden et Antal mindre Fartøier 19

Linieskibe og 6 svære Fregatter med 1267 Kanoner og en Besætning paa 6500 Mand.

Det var ikke tvivlsomt for nogen, at et stort Søslag nu stod for Døren; men for hver Dag, som gik, blev Regjeringen mere og mere ængstelig, idet den frygtede for, at den danske Flaade skulde være den svenske underlegen,

65. Kasse eller Kurv af udskaaren Birk; fra 17de Aarhundrede. Den er indkommet til Universitetets Oldsagsamling fra Bø Prestegjeld, Bratsberg Amt.

al den Stund de hollandske Hjælpeskibe endnu ikke var ankomne. De Befalinger, som Nils Juel fik fra den Kant, var derfor alt andet end greie og tydelige, og neppe var da den ene udfærdiget, før den tilbagekaldtes, og en ny oversendtes. Den 4de Juni paalagde den saaledes Juel at være paa sin Post, da man havde Underretning om, at den svenske Flaade var stukket i

Kasse eller Kurv af udskaaren Birk fra 17de Aarhundrede. Den er indkommen til Universitetets Oldsagsamling fra Bø Præstegjeld, Bratsberg Amt.

Søen. Den 8de Juni fik han Ordre til at krydse mellem Øland og Bornholm og der oppebie Hollændernes Komme; hvis Svenskerne skulde vise sig at være ham overlegne, skulde han trække sig tilbage til Sundet. To Dage efter blev denne Bestemmelse forandret. Kort sagt, man faar et levende Indtryk af, at Regjeringen i Følelsen af det store Ansvar, som paahvilede den, har søgt at stelle sig slig, at den kunde være angerløs, om Ulykken skulde være ude. Endelig erholdt Juel følgende Ordre fra Kongen, dateret Leiren for Malmø den 12te Juni 1677:

"Vor Gunst tilforn. Paa din allerunderdanigste Relation af Dato den 9de hujus give Vi dig hervéd allernaadigst tilkjende, at Vi til Vores Kantsler, Rigs-Admiral og Rigsmarskalk allerede have skrevet, at finde paa de Midler og gjøre den Anstalt, at de beskadigede Skibe kunde vorde reparerede, de øvrige i Kjøbenhavn ekviperede Skibe til Flaaden skikkede, og de paa Flaaden befindende Manquementer (Mangler) efter Mulighed fournerede (udbedrede), og er Vores allernaadigste Villie og Befaling, at du Vores i Østersøen adspredte Fregatter samler til Flaaden, og saasnart du dem tilligemed de andre i Kjøbenhavn ekviperede Skibe til dig bekommet haver, og de hos dig befindende Skibe er forsynede, at du da med Vores ganske Flaade gaar ud midt i Østersøen igjen, især dersom det skulde befindes, at Fienden 6 Skibe fra hans Flaade til Beltet haver detacheret, hvilke, ifald de skulde ville vende sig tilbage, endelig i Vores Flaade maatte falde, eller dersom de sætte deres Kurs til Gothenborg ikke alene mærkeligen forsvække Fiendens Flaade, men ogsaa staa Fare for i Admiral-General Tromps Hænder at falde. Naar du med Vor Flaade i Farvandet krydser og forfarer Fiendens Styrke, haver du efter Krigsraadets Mening og din egen Conduite at agere (handle), og dersom du formener at være Resten af Fiendens Flaade mægtig nok og finder din Fordel, haver du dem med Guds kraftige Bistand at angribe. Men skulde du befinde, at de ingen Skibe detacheret, men deres Skibe tilsammen haver, og i sligt Antal, som dig kunde være overlegen, haver du efter din forrige Ordre dig paa den bedste Maade og med god Ordre at retirere, at de dig ikke fra Kjøbenhavns Havn kunne afskjære eller Conjunktionen med Admiral-General Grev Tromp hindre — — —."

Den Befaling, Juel havde at rette sig efter, gik altsaa ud paa, at kun i det Tilfælde, at den fiendtlige Flaade begik den Feil at dele sig i en større og en mindre Afdeling, maatte han skride til Angreb. I modsat Fald havde han at trække sig tilbage paa en saadan Maade, at Fienden ikke kunde afskjære ham fra Kjøbenhavn eller fra den ventede hollandske Flaadeafdeling. Som Følge af denne Befaling ansaa Juel det for rettest at holde sig i Farvandet mellem Dragør og Falsterbo, hvilket han den 21de Juni meldte Kongen. Ikke desmindre fik han den 22de Juni Ordre til at krydse mellem Skaane og Rügen for at hindre Overførelsen af svensk Rytteri fra Pomern til Sverige; dog skulde han først overlægge med Krigsraadet paa Flaaden,

om dette kunde ske, uden at Flaadens Sikkerhed sattes paa Spil. Efter afholdt Krigsraad besluttede Juel at lette, men det stille Veir nødte den 23de Juni Flaaden til at gaa til Ankers under Stevns. Snart skulde det forbyde sig selv at gaa ud i Østersøen, da man i hvert Øieblik kunde vente at se den svenske Hovedflaade under Opseiling.

Den svenske Hovedflaade var afseilet fra Dalarø den 9de Juni. Dens øverste Befalingsmand var Feltmarskalk Grev Henrik Horn, der tidligere havde havt Kommando over den svenske Hær i Hertugdømmet Bremen. Han var ligesaalidt som Lorents Creutz nogen Sømand, og naar han desuagtet meget mod sin Villie overtog Flaadens øverste Ledelse, skede dette efter Kongens Ønske og Befaling. Flaaden talte foruden en Del smaa Skibe 25 Linieskibe og 11 Fregatter med 1804 Kanoner; den var altsaa 11 Skibe og 537 Kanoner sterkere end den danske, men kunde dog i Henseende til Udrustning og Mandskab ikke maale sig med denne. Den svenske Flaade var delt i tre Eskadrer, af hvilke Horn selv, der havde heiset sit Admiralsflag paa 76-Kanonskibet "Victoria", førte den ene, Admiral Klerck den anden og Admiral Hans Wachtmeister den tredie. I Stedet for, som Planen oprindelig havde været, at styre over til Pomern og bringe den herværende svenske Hær Undsætning, holdt Flaaden efter Karl XI's udtrykkelige Befaling ned under Kysten af Blekinge for at hindre Foreningen af den danske og den hollandske Flaade samt om muligt at skaffe Besætningen i det beleirede Malmø Luft.

Den 28de Juni laa den danske Flaade endnu tilankers under Stevns, hvorfra den beherskede Indseilingen i Sundet, da de udsendte Krydsere bragte Efterretning om, at Fienden for en østlig Vind kom ansættende mellem Ystad og Møen. I det Krigsraad, som Juel holdt, blev det besluttet, at man ikke skulde modtage et Angreb her, og Flaaden gik derfor den næste Dag ind i Sundet og lagde sig omtrent midt i Farvandet mellem Falsterbo Rev og Stevns Klint. Den 30te kulede det sterkt fra Nordvest, og Juel kunde nu i den føielige Vind angribe den fiendtlige Flaade, som han saa i Læ under Møen. Han sendte da et Ilbud til Regjeringen i Kjøbenhavn med Spørgsmaalet: Skal jeg angribe eller ikke? Regjeringen, der i Kongens Fravær bestod af Storkantsler Ahlefeld, Rigsadmiral Henrik Bjelke og Rigsmarskalk Kørbitz, sendte i sin Angst for Udfaldet af det Vovestykke, Juel saaledes vilde indlade sig paa, hans Broder, den tidligere omtalte Jens Juel, ud til ham med Forbud mod at angribe. Ret som om den nærede Frygt for, at Juel ikke vilde respektere denne Befaling, sendte den paa samme Tid en Stafet over til Kongen i Leiren udenfor Malmø og bad ogsaa ham forbyde Juel at angribe. Nu kunde det forresten have været det samme; thi om Eftermiddagen sprang Vinden om til Sydvest, og denne gunstige Leilighed kunde Horn selvfølgelig ikke lade gaa ubenyttet hen, saa meget mindre, som han havde bestemt Ordre fra Kong Karl til at angribe, inden Hollænderne ankom. Det havde været en smal Sag for Juel med denne Vind at retirere nordover til

Kjøbenhavn, hvorved han kunde have undgaaet Kampen mod Overmagten; men dette havde været det samme som at give Sjæland til Pris for fiendtlig Invasion og skaffe Svenskerne den forønskede Leilighed til at undsætte det beleirede Malmø. Han besluttede derfor at holde Stand og modtage Angrebet, og i denne sin Beslutning bestyrkedes han af sin Broder, der ogsaa under den kommende Kamp skulde staa ham bi paa mandigste Vis. Tidlig Søndag Morgen den 1ste Juli 1677 holdt Juel fra Falsterbo Rev over imod Stevns, da han i Dagbrækningen saa den fiendtlige Flaade under Opseiling søndenfra.

66. Fort Lejonet ved Gøtheborg.

Han stod saa langt mod Syd, som Vinden tillod, men nogle af hans daarligste Seilere formaaede ikke følge ham, men drev af i Læ. For at hindre Juel fra at komme over til Luvart holdt ogsaa Horn ind imod Stevns.

Om Morgenen, da Klokken var mellem 5 og 6, var Flaaderne komne hinanden paa Skudhold, og Kanonaden begyndte. Da nu Juel skjønte, at han ikke kunde knibe Luven, lod han holde af mod Nord i Retning af Kjøgebugt, idet han herved havde for Øie at faa trukket til sig de Skibe, som var drevne af, men fornemmelig at lokke Horn til at foretage en farlig Manøvre. Juels Beregning holdt ganske rigtig Stik. Idet han fjernede sig fra Stevns,

kilede Horn, der troede, at Juel styrede opover for at møde Hollænderne, sig ind imellem Landet og den danske Flaade, men kom herved, ukjendt, som han var med Farvandet, for nær Stevns Klint. Lige i Nord for denne ligger en farlig Grund, som heder Kalkgrunden, og paa denne var det sandsynligvis, at et af de svenske Rangskibe, 64=Kanonskibet "Draken", Schoutbynacht Taube, løb op. Nu først forstod Horn Juels Finte og forandrede Manøvre. Men i Stedet for at lade "Draken" staa, hvor den stod, og benytte Vinden til strax med sin store Overmagt at kaste sig over den danske Flaade, sendte han sex af sine Skibe hen for at dække den strandede Skude og hjælpe den af Grunden og stod med den øvrige Flaade over i S. O. udefter mod Falsterbo Rev for at lokke Juel med sig ud i aaben Sø, hvor der kunde blive et ordentligt Bakketag. Juel betænkte sig ikke et Øieblik. Han gav Orlogsskibene "Anna Sofia," der førtes af Markvard Rodsten og "Norske Løve", Viceadmiral Henrik Span, Ordre til med de i Læ faldne Skibe at angribe de syv Skuder, som laa under Stevns, vendte selv med Hovedstyrken og satte efter Horn. Span og Rodsten skulde, saasnart det lod sig gjøre, atter forene sig med ham.

Medens Hovedflaaderne seilede i sydøstlig Retning, udkjæmpedes der under Stevns en kort, men meget voldsom Kamp. "Draken" blev snart tvungen til at stryge; Rodsten gav sig ikke Stunder til at faa det af Grunden, men lod Strandvagten paa Stevns besætte det. De 6 Skibe, som var sendte til Hjælp, havde da allerede taget Flugten, men eftersattes af Danskerne. To af dem, "Cæsar" paa 60 og "Mars" paa 70 Kanoner, blev opseilede og erobrede af Viceadmiral Kristian Bjelke og Schoutbynacht Floris Carstensen. "Flygande Vargen" løb paa Falsterbo Rev og blev om Natten tagen af den tidligere fra Svenskerne erobrede Fregat "Charitas." De tre øvrige satte nordefter over til Malmø, hvor de alle tre, som vi siden skal høre, den næste Dag nødtes til at overgive sig.

Ud paa Formiddagen forenede Rodsten og Span sig igjen med Juel, der imidlertid havde seilet frem langs den svenske Skibslinie under en voldsom Kamp, i hvilken de danske Matrosers Øvelse kom meget vel med. Ogsaa Svenskerne siger, at naar de skjød to Skud, fik de tre af Fienden. Vinden dreiede sig lidt efter lidt fra Sydvest om gjennem Vest, hvorved Danskerne fik Fordelen paa sin Side, og ved Falsterbo kunde Juel vove en Manøvre, der var afgjørende for Slagets hele Gang. Han brød midt ind igjennem den fiendtlige Linie og afskar 16 Skibe, deriblandt 7 Linieskibe under Viceadmiral Sparre, som blev nødte til for fulde Seil at flygte østover. Den hele svenske Slagorden opløstes, og nu udspandt der sig den allerheftigste Nærkamp, hvis Midtpunkt det danske Admiralskib var. To Gange maatte Juel flytte sit Kommandoflag. Først var han ombord paa "Christianus Qvintus", der med sine to Sekundanter "Enigheden", ført af Kaptein Andreas Dreyer, og "Neptunus", Kaptein Frederik Gedde, maatte udholde Ilden fra sex fiendtlige

Skibe. Snart blev dette Admiralskib saa slemt tilredt, at det med 5 Fod Vand i Lasten, med lasede Seil og sønderskudte Rær og Takkelage maatte sendes til Kjøbenhavn. Juel flyttede nu over paa "Fredericus Tertius", men ogsaa dette fik flere Grundskud, og han maatte derfor gaa over paa det tredie Skib "Charlotte Amalie". Med dette forfulgte han nu Fienden, der strax over Middag, da Vinden sprang om til frisk Kuling af Nordvest, for den største Del holdt henover til Bornholm. Under denne Forfølgelse erobrede Kaptein Dreyer paa "Enigheden" Linieskibet "Svenska Lejonet". Ved Midnat samledes den danske Flaade søndenfor Ystad og fortsatte Forfølgelsen indtil Kl. 8 om Morgenen den 2den Juli, da den paa Grund af det Forsprang, Fienden havde faaet, maatte indstilles.

Den Seir, Juel saaledes havde vundet tilsøs, var den største, man endnu havde set i Norden, og den skyldtes udelukkende hans Flaades bedre Organisation, hans Officerers Dygtighed, hans Mandskabers større Øvelse og — hvad der visselig ikke har spillet den mindste Rolle — den Tillid, som de forudgaaende Seire havde indgydt alle, Fører som Matroser. Hans Glæde over Seiren maa have været overvældende. Seiren blev vunden i Kongens eget Paasyn. Saasnart de første Skud faldt, havde Kong Kristian, der befandt sig i Leiren udenfor Malmø, kastet sig paa sin Hest og var sprængt afsted til Skaanør, hvorfra han kunde følge hele Slagets Gang. Men det maa ikke mindre have frydet Juel, at ogsaa andre var Vidner til hans Seir: det var Tromp, Almonde og Hollænderne, der saa at sige havde staaet som ørkesløse Tilskuere under Kampen.

Strax over Nytaar 1677 havde Kristian V sendt sin Admiral-General Kornelius Tromp til Nederlandene, dels for at gjøre Indkjøb og hverve Søfolk til Flaaden, dels for at udvirke, at en større hollandsk Hjælpeflaade blev stillet til den dansk-norske Regjerings Raadighed. Generalstaterne var ikke videre villige til at opfylde de Forpligtelser, som Republiken ved de indgaaede Traktater havde paataget sig. Det viste sig denne Gang som saa ofte før, at naar det gjaldt at faa den dansk-norske Stat dragen op i en Krig med Sverige, da var Hollænderne ivrige og paatrængende nok, og da var der ingen Maade paa, hvor vel de skulde mage det for sine allierede. Men naar de var komne en Smule ovenpaa, saa de troede at kunne greie sig, da gav de de høitideligt indgaaede Traktater og sine fagre Løfter en god Dag, og da var det noget, som ikke ragede dem, hvorledes de godtroende Danske og Nordmænd klarede sig. De havde nu Haab om at faa Fred, og Danskerne og Nordmændene var dem derfor bare til Bryderi. De havde da slet ikke Raad til at gjøre noget for sine Forbundsfæller og kom med alskens Indvendinger for at vride sig fra sine Forpligtelser overfor Danmark. Efter syv lange og syv brede blev der dog endelig sluttet en ny Overenskomst, ifølge hvilken en Eskadre paa 15 Orlogsskibe skulde forene sig med den danske Flaade. Men saa sterk blev Eskadren dog ikke, da Zeeland negtede

at yde de forlangte Skibe. Den kom kun til at tælle 10 Skibe, af hvilke det største var paa 76 og det mindste paa 40 Kanoner, og den gik først den 19de Juni under Seil fra Texel. Men det værste af alt var dog, at denne Hjælp blev ydet under en Form, som var stridende mod de indgaaede Traktater. Ifølge disse skulde Hjælpeskibene, Hollænderne havde forpligtet sig til at stille, være Betaling for en Del af Subsidierne; de skulde i det fastsatte Antal Maaneder staa til den dansk-norske Konges Tjeneste og kjæmpe under danske Flag og den danske Admirals Kommando. Dette havde ogsaa været Tilfældet i de to foregaaende Aar, da de hollandske Hjælpeeskadrer havde været betragtede som Bestanddele af de danske Flaader og staaet under Adelers, Juels og Tromps Kommando. Men denne Gang sendtes de hollandske Hjælpeskibe afsted som en egen hollandsk Flaade, der vel skulde bistaa den dansk-norske Konge, men ikke have noget med hans Admiraler at gjøre. De skulde udelukkende staa under Republikens Befaling. Tromp forlangte vel at overtage Kommandoen over Eskadren i Egenskab af dansk Admiral-General og nederlandsk General-Admiral-Lieutenant; men dette blev ham negtet. Han og de 600 Matroser, han havde hvervet i Holland, fik Lov til at være med som Passagerer; men Kommandoen over Eskadren overdroges Løitnant-Admiral Willem Bastiansen Schepers. Den 1ste Juli 1677 kastede denne Eskadre Anker udenfor Kronborg, just som Kampen brændte som hedest paa Kjøgebugt.

Saasnart Admiral Bastiansen erfarede, hvad der var foregaaet søndenfor i Sundet, vilde ogsaa han have sin Andel i Hæderen ved at erobre eller ødelægge de tre svenske Skibe, som fra Stevns havde taget sin Tilflugt til Malmø. Han sendte derfor den 2den Juli tre af sine Skibe gjennem Drogden for at afskjære dem Flugten sydpaa, med fire blev han selv og Almonde liggende ved Kronborg for at spærre Sundet, og de tre øvrige sendtes imod Svenskerne. Hollændernes Skibe var mindre end de svenske, men det ene var kommen paa Grund, og de var alle ilde tilredte i Slaget. Ihvorvel Svenskerne forsvarede sig med Fortvivlelsens Mod, blev dog de to af de svenske Skibe erobrede, og det tredie opbrændtes, da det ikke vilde stryge.

Ialt mistede den svenske Flaade 12 Linieskibe; to af dem, "Saturnus" og "Kalmar" sprang i Luften, et, "Jupiter", blev under Slaget skudt i Sænk, to sank under Øland, og 7 erobredes og indlemmedes i den danske Flaade. Hertil kommer endnu 10 mindre Skibe, der ligeledes gik tabt. Antallet af de faldne og saarede paa svensk Side kan ikke opgives med Sikkerhed; men det maa mindst have udgjort 12—1500 Mand eller tilsammen et Tab af 4000 Mand fangne, dræbte og saarede af en Besætning paa omtrent 9000. Efter dette Nederlag kunde den svenske Flaade ikke mere maale sig med den danske i denne Krig. Karl XI's Planer var fuldstændig krydsede, og han maatte indskrænke sig til Skaanes Forsvar.

Den danske Flaade mistede ikke et eneste Skib, ihvorvel 4 Linieskibe havde lidt saa megen Skade paa Skrog, Takkelage og Seil, at de maatte gaa

Nils Juel.

til Kjøbenhavn for at repareres. Mandetabet var ifølge en af Juel den 5te Juli indsendt Liste kun 212 saarede og 76 døde; for tre til Kjøbenhavn sendte Skibes Vedkommende er Antallet dog ikke opgivet.

Strax efter Slaget begav Jens Juel sig til Kongen i Skaane for at overbringe ham Broderens Rapport om Slaget og sandsynligvis ogsaa for at bringe Nils Juels Forhold til Tromp og til Hollænderne paa Bane. Ganske vist var Tromp som dansk Admiral-General den danske Flaades Overstkommanderende; men det gik nu ikke længere an at skyde Juel tilside for Udlændinges Skyld. Ogsaa Kongen delte denne Betragtningsmaade, og han besluttede, at Juel og Tromp, der ikke godt kunde trække sammen, skulde adskilles, ialfald for nogen Tid. Dette maa have været Hensigten med en Skrivelse, som Kongen den 4de Juli 1677 fra Leiren foran Malmø tilskrev Nils Juel, og som omtrent lyder saaledes: "Som Vi det den 1ste hujus imellem Skanør og Stevns begyndte Sø-Combat selv have anset og dets lykkelige Udgang af Fiendens Retirade letteligen mærket, saa ere Vi derom af din allerunderdanigste, med din Broder Os tilsendte Relation videre forstændiget, og priser Gud, som Os saadan herlig Viktorie uden stor Skade paa Vore Skibe og uden megen Forlis paa Folk givet haver. Vi ere med din herudi beteede Conduite vel tilfreds, og have dig derfor for Vores Admiral-General-Løitnant deklareret, ville og din Gage allernaadigst forbedre; og haver du alle andre Officerer, som deres Troskab og Tapperhed bevist haver, om Vores kongelige Naade og Belønning at forsikre. Nu holde Vi for godt, at du saa længe hjemme forbliver og derpaa driver, at de beskadigede Skibe jo før jo heller vorder reparerede. Imidlertid have Vi Vores Admiral-General Greve Tromp beordret med 5 af Vore ubeskadigede Skibe og Admiral Jens Rodsten, Viceadmiral Morsing, Schoutbynacht Mathis Pil samt de 10 hollandske Auxiliærskibe at gaa i Østersøen og krydse imellem Øland og Bornholm, indtil du med Vores andre Skibe kan følge — —."

Efter Slaget i Kjøgebugt befalede Kongen Tromp at begive sig med den allierede Flaade til Sveriges Østkyst, hvor han skulde angribe Norrkøping og flere andre Stæder, og derhos som den grusomme Ordre lød, "brænde og skjænde, brandskatte, plyndre, omkomme eller bortføre Folk, for at Fienden maatte tænke, at det var Alvor at gjæste ham." Ligeledes skulde han foretage Landgang paa Øland. Derefter skulde Flaaden krydse i Østersøen mellem Ystad og Rügen. Men Ordren blev ikke saa hurtigt efterlevet, som man skulde have ventet, og Grunden hertil maa vel fornemmelig søges i den ulykkelige Uenighed, som herskede mellem Danskerne og Hollænderne. Tromp selv viste nu et saadant Hovmod, at Regjeringen fandt, at den maatte holde Øie med ham, og efter Kongens Befaling kom Geheimeraad Jens Juel herefter til at følge med Flaaden med Sæde og Stemme i Krigsraadet. Tromp likte ikke dette; men Regjeringen blev ved sit, og den havde ogsaa fattet den Beslutning, at Nils Juel skulde overtage Kommandoen over den hele Flaade,

om Tromp gjorde sig altfor meget udtilbens. Det var under disse Omstændigheder heldig, at Juel var saa eftergivende, som han var. Men det maa dog ogsaa lægges til, at der ikke var noget at udsætte paa Tromps Forhold som Soldat. Efterat den danske Flaade den 22de Juli havde forenet sig med den hollandske Hjælpeflaade, seilede den afsted til Øland, hvor der blev foretaget Landgang, hvorhos der gjordes forskjellige Forsøg paa at trænge ind i Kalmarsund, hvor den svenske Flaade laa. Denne var imidlertid saa vel forskandset, at det var umuligt at udrette noget imod den. Der blev ligeledes foretaget forskjellige Angreb paa Kysten for at lede Fiendens Opmærksomhed til denne Kant af Landet. Men allerede den 26de August forlod Tromp med de hollandske Skibe og 6 danske Orlogsskibe Flaaden for at overføre Tropper til Rügen, hvor Landgang skulde forsøges. Juel blev nu Overstkommanderende for den danske Flaade, der dog ikke foretog sig noget, der er Omtale værd, og i Oktober Maaned lagde den ind til Kjøbenhavn og aftakledes.

Da den svenske Hær, som hidtil havde staaet bag Rønneaa, erfarede den danske Hærs Nederlag udenfor Malmø, trak den Forsterkninger til sig, saa den udgjorde 12000 Mand foruden nogle tusinde bevæbnede Bønder, og brød den 12te Juli op fra Herrevads Kloster og leirede sig om Aftenen mellem Torlosa og Røbeløf, en Mil østenfor den danske Postering paa Rønnebergshøiden. Karl XI fandt Danskernes Stilling meget fordelagtig; men han besluttede sig ikke desmindre til at vove et Hovedslag, ihvorvel flere af de svenske Generaler fraraadede det. Tidlig om Morgenen den 14de Juli satte den svenske Hær sig i Bevægelse for at angribe Danskerne. Kongen selv førte den høire Fløi, Generalerne Schultz og Gyllenstjerna Centrum, Schönleben og Helmfelt den venstre Fløi. Men efter en ganske kort Marsch fandt man, at Stillingen paa Rønnebergshøiden var forladt.

Kong Kristian og hans Feltmarskalk Goltz havde nemlig fundet det for godt om Natten at trække sig henimod Billeberga, hvor Hæren igjen havde forskanset sig. Efter nogen Tids Søgen lykkedes det General Ascheberg at opdage Danskerne i deres Smuthul, just som Svenskerne uforvarende under sin Fremrykning over Yllesheде holdt paa at gaa dem forbi, saa de nær havde faaet Anledning til at angribe Fienden i Ryg og Flanke. Tilfældet gjorde, at Svenskernes venstre Fløi i Øieblikket, var aldeles blottet, medens deres høire Fløi, der var skjult af en Dalsænkning, i Tilfælde af Angreb lettelig vilde overfløie Danskernes venstre Fløi.

Paa Danskernes høire Fløi førtes Kommandoen af Kongen, Prins Georg, Goltz, Meerheim og Rantzau. Kongen besluttede at kaste sig over den svenske venstre Fløi, som han ansaa for at være blottet, til Trods for at hans Generaler foreholdt ham, at han derved tabte alle de Fordele, som den indtagne Stilling frembød. Ved det voldsomme Angreb kom de svenske Eskadroner paa venstre Fløi strax i Uorden, Schönleben saaredes og toges

tilfange, Adelsfanen, Vesterbotningerne og Aschebergs Regiment sprængtes fra hverandre. Helmfelt førte den anden Træfning og en Del af Centrum frem for at understøtte de slagne; hans Afdelinger kastedes tilbage i stor Uorden. Helmfelt styrtede med sin Hest og gjennemboredes af en dansk Lieutenant. Den seirende danske høire Fløi drev afsted med Fienden foran sig helt ind til Tirup Kirke, hvor den standsedes af opbudte svenske Bønder, som af Kong Karl her var opstillede i Reserve. Da nu Danskernes venstre Fløi, som kommanderedes af Rumohr og Walter, saa den høire gaa paa, fulgte ogsaa den Exemplet og kastede sig over nogle mindre Afdelinger uden at lægge Mærke til, at den havde Hovedstyrken af den svenske høire Fløi, der bestod af lutter Kjernetropper, i Flanke og Ryg. Under Sammenstødet blev den derfor fuldstændig kastet overende. Rumohr toges til Fange, og Walter faldt. Det Rytteri, som ilede til Undsætning, blev midt under Kampen beordret over til høire Fløi. Kong Karl kunde derfor ikke blot forfølge med sin høire Fløi, men ogsaa sende flere Eskadroner hen for at støtte sit Centrum. Det danske Centrum under Ruse havde modtaget den fremrykkende Fiende med en levende Artilleriild, der vedligeholdtes henved en Times Tid. Da Fløienes Stilling var bleven forrykket under Kampen, blev Ruse for at vedligeholde Forbindelsen nødt til at følge efter. Da Svenskernes Centrum, der førtes af General Schultz, viste stor Fasthed, blev Fægtningen her staaende, indtil der ved venstre Fløis Flugt opstod Uorden blandt Ruses Tropper, og denne blev forøget ved et Indhug, som nogle fiendtlige Eskadroner gjorde.

I største Forvirring kastedes Centrum tilbage over Aaen ved Nørremøinge, hvor den forenede sig med venstre Fløi, som var bleven forfulgt til Asmundstorp Kirke. Her standsede de da Svenskernes Forfølgelse ved at besætte Nørremøinge, hvor de blev staaende, til Kongen vendte tilbage med den høire Fløi. Denne havde efter at have kastet Svenskernes venstre Fløi og Dele af deres Centrum tilbage til Tirup, foretaget et Ridt med nogle Regimenter til Sireköpinge, i den Tanke, at han her skulde træffe sit Centrum og sin venstre Fløi. Men til sin store Ærgrelse erfarede han, at disse var fuldstændig slagne. Han red derfor med sine Eskadroner tversover Ylleshede til Nørremøinge, hvor han ankom Kl. 4 om Eftermiddagen.

Da nu Sagerne stod saaledes, fandt Kongen og hans Feltmarskalk Goltz, at de maatte overlade Svenskerne Valpladsen. Det havde været en brændende hed Dag, og Folk og Heste havde lidt meget af Varmen. Efter en Times Hvil førtes Tropperne til Landskrona uden at forfølges af Fienden, der tilbragte Natten paa Valpladsen og den næste Dag trak sig tilbage til Rønnebergs Høider, hvor de forskansede sig og blev staaende til 7de August. Tabet havde været omtrent lige stort paa begge Sider. Danskerne havde 2500 døde, saarede og savnede, Svenskerne henved 2000 døde og saarede. Paa begge Sider toges mange Faner og Standarter; derhos faldt en Del af det danske Artilleri samt flere Ammunitionsvogne i Svenskernes Hænder.

Vinteren 1676—77 var meget streng i Norge, og navnlig indtraf der i December og Efterjulsvinteren et meget sterkt Snefald, der lagde Hindringer i Veien for Krigsrørelserne. Disse maatte derfor ganske indstilles, ihvorvel der baade fra norsk og svensk Side var lagt Planer til Indfald over Grænsen. Hertil kom, at der i de Egne, hvor Krigen førtes, herskede megen Sygelighed i Løbet af Høsten, Vinteren og Vaaren, og flere Mænd med kjendte Navne i vor Historie forsvinder nu fra Skuepladsen. Enkelte af disse — t. Ex. Oberst Krag og Skjærgaardsflaadens Admiral Mathias Bjørn — døde under og efter Gyldenløves Sommerfelttog i Sverige; andre Officerer i høiere Stillinger tør have bukket under for Sygdom i Vinterens Løb.

Da Vaaren kom, blev der foretaget de mest omfattende Rustninger for den norske Hærs Vedkommende, saa at den drevees op til 16—17000 Mands Styrke. Infanteriet udgjorde 14000 Mand, fordelte paa 9 Regimenter, af hvilke 3 nye. Besætningerne fra Helsingborg og Karlshamn, der paa Forsommeren kom til Norge, blev indlemmede i et Garnisonsregiment, som oprettedes fra nyt af. Derhos blev der paa Jens Juels Foranstaltning opstillet et Skiløberkompagni og 2 Fyrrørkompagnier under Oberst Folckersams Kommando. Af det bergenhusiske og oplandske Regiment blev om Vaaren 800 Mand sendte til Danmark. Generalløitnant Henrik Ruse var, som tidligere fortalt, allerede om Vinteren kaldt ned til Danmark for at deltage i Felttoget i Skaane.

Felttoget i 1677 synes fra norsk Side at være indledet med et Indfald i Dalsland. Under dette, som vistnok ledes af Oberst Tønne Huitfeldt og maa være foregaaet om Vaaren, brændtes Byen Aamaal, som ogsaa det foregaaende Aar havde været hjemsøgt. Dette var i saa Fald Huitfeldts sidste Vaabendaad. Under Gyldenløves paafølgende Indfald sad han som Kommandant paa Fredriksten og døde her 12te September, nogle Uger efter Slaget ved Uddevalla.

Hele den norske Hær med Undtagelse af 1ste throndhjemske Regiment samledes paa Forsommeren ved Fredrikshald og Fredriksstad, hvorfra den brød op i Midten af Juni Maaned. Fem Regimenter, nemlig 2det Throndhjemske, Smaalenske, Bergenhusiske, Vesterlenske og Akershusiske under Obersterne Iddekinghe, Visborg, Hatten, Kristian Vind og Arenholtz samt Rytteriet under Bülow og Brockenhuus og Dragonerne under Arnoldt drog under Generalmajor Løvenhjelms Kommando Landeveien ned igjennem Baahus. Nogle Dage senere indskibedes Resten, nemlig Oplandske Regiment under Oberst Johan Vibe*) samt Coucherons af overkomplette Mandskaber oprettede Re-

*) Strax før Toget tiltraadtes, kom Oberst Johan Vibe, der i det forløbne Aar havde været Estadrechef udenfor Gøteborg og nu var Chef for Oplandske Regiment, i Mundhuggeri med Oberst Iddekinghe, der kommanderede andet Throndhjemske Regiment, om, hvilket af deres Regimenter skulde have Forrangen. Det ene Ord tog det andet, og Striden førte til en Duel, i hvilken de saarede hinanden. — Forøvrigt var Dueller

giment, paa Galeiflaaden for under Generalmajor Degenfelds Kommando at tage Veien ned langs Kysten. Flaaden, der var delt i tre Afdelinger, medførte ogsaa det fornødne Skyts og Beleiringsmateriel. Gyldenløve, der nu som ellers havde Overledelsen, fulgte snart Galeiflaaden, snart Løvenhjelms Korps.

Den svenske Hær i Baahuslen udgjorde 5000 Mand, hvoraf 2000 Ryttere og Dragoner; hertil kommer Besætningerne i Fæstningerne og Skanserne, der gik op til 3000 Mand. Befalingen over samtlige Tropper i Baahuslen førtes af Rigskantsleren Magnus Gabriel de la Gardie og under ham af Overkommandanten i Gøteborg, Hans Georg Mørner, der ved denne Tid, da de la Gardie endnu ikke var ankommen, havde den øverste Ledelse. Den eneste Modstand, Nordmændene mødte, kom fra Oberst Breitholtz's Afdeling, der søgte at stanse dem i en af Snevringerne ved Bratås Bro; men den blev slagen og maatte over Uddevalla og Kobro (Kurødsbro) trække sig tilbage til Gøteborg.

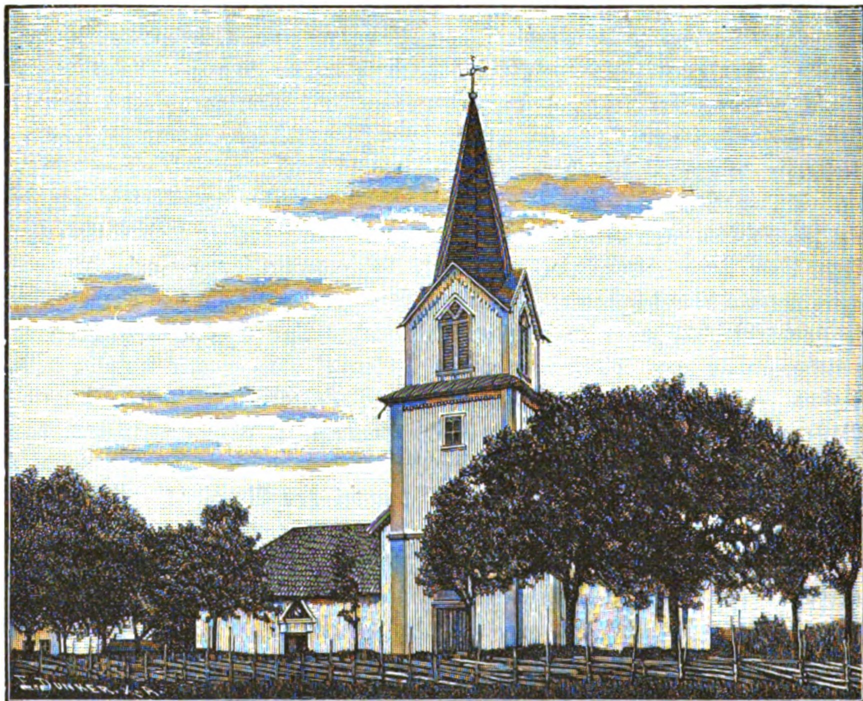
Under 20de Januar 1677 havde Gyldenløve fremsat Forslag om, at han i Spidsen for den norske Hær skulde marschere lige mod Stockholm. Men dette fandt ikke Bifald, da dets Gjennemførelse var forbundet med altfor mange Vanskeligheder. I Stedet blev det besluttet, at han skulde vende sig mod Baahuslen. Nu var det Gyldenløves Agt at rette Angrebet mod Gøteborg, som han vidste var meget slet rustet, men maatte frafalde dette Forsæt, da en Befaling fra Hovedkvarteret paalagde ham først at angribe Marstrand, "da man herigjennem bedre kunde sætte Fienden Fingeren paa Øiet," hindre de Kaperier, som Gøteborgsskibene drev i stor Maalestok i Kattegattet, og ødelægge Svenskernes Handel paa Nordsøen. Gyldenløve styrede derfor sin Færd derhen.

Marstrand, der i Begyndelsen af 1670-Aarene havde faaet en Konkurrent i det tidligere Fiskerleie Strømmen eller Strømstad, som det nu kaldtes, havde tiltrods for, at der igjen var indtraadt et rigt Sildefiske i Egnen,*) ikke hævet sig til nogen større Betydenhed, og dens Indbyggertal kan neppe have oversteget det første Tusinde. Byen ligger paa en liden Ø i Skjærgaarden nordenfor Gøteborg. Den forsvaredes ved denne Tid af

meget almindelige paa denne Tid blandt Officerer og Civile, og der fandtes i flere af Garnisonsbyerne Renommister, som havde paa sin Samvittighed 3, 5, ja indtil 10 Menneskeliv, som de havde taget i Dueller. Folckersam var saaledes almindelig kjendt for en ilter Kamphane; men den mest berygtede var dog utvivlsomt en Oberst Sesterfleth, der kom op til Norge i 1680-Aarene. "Han nedlagde 9 à 10 i Tvekamp uden at lide noget derfor," siger Karl Deichman; "hans Kunstgreb bestod i en besynderlig Maade at irritere sin Modpart og derved bringe ham ud af Kontenance."

*) Denne Periode begyndte omkring Aar 1660 og varede til Aar 1680, men ophørte ganske først ved det 17de Aarhundredes Udgang. Kun Svensker fik nu Tilladelse til at deltage i Fisket, som forøvrigt under hele Gyldenløvefeiden led saa stort Afbræk, at det var for ophørt at regne.

den sterke Fæstning Karlsten, der laa paa Toppen af Marstrandbjerget, og af to Blokhuse, et paa hver Side af Byen. Den fortrinlige Havn beskyttedes af tre Skanser, Malepert, Hedvigsholm og Gustavsborg, af hvilke den første laa paa en Holme i det nordre Indløb, Hedvigsholm i selve Havnen og Gustavsborg paa Marstrandøen ved det søndre Indløb, lige udenfor Byen. Besætningen her udgjorde 600 Mand af Elfsborgs og Skaraborgs Regimenter og kommanderedes af Oberst Anders Sinclair.

67. Hudrum Kirke.

Ligeoverfor Byen ligger to Øer, der behersker Indløbene til Havnen, Koøen ved det nordlige og Kløverøen ved det sydlige Indløb. Paa den første af disse lod Gyldenløve landsætte en Del af de Tropper, der medfulgte Galleiflaaden, og disse forsterkedes nogle Dage efter af Smaalenske Regiment, der tilhørte Løvenhjelms Korps.

Efterat Gyldenløve forgjæves havde opfordret Kommandanten til at overgive ham Fæstningsverkerne og Byen, lod han paa Koøen opkaste to Batterier, der blev forsynede med det fornødne Skyts, hvorpaa han den 6te

Juli aabnede en heftig Kanonade mod Malepert og Hedvigsholm. Efter 6 Dages Beskydning besluttede Gyldenløve sig til at forsøge en Storm paa Hedvigsholm, som havde en Besætning af 60 Mand Skaraborgere under Oberstlieutenant Andreas Bjørnsköld. Angrebet foregik Natten mellem 12te og 13de Juli med 300 Mand, der indskibedes paa Baade og Prammer. Men Fienden var paa sin Post, og da Nordmændene kom paa Skudhold, modtoges de af en morderisk Kugleregn. Ikke desmindre gik de paa med sand Dødsforagt, og Kampen varede i sex Timer, før det lykkedes Bjørnsköld at kaste dem tilbage. Ialt skal Kampen have kostet Nordmændene 300 Mand, idet flere af Baadene ved Tilbagetoget overlæssedes og sank.*) Men ogsaa Bjørnsköld blev saaret og maatte søge Feltskjær paa Karlsten. Gyldenløve lod derefter Beskydningen gjenoptage, og om Morgenen den 15de Juli ramlede hele den ene Side af Skansen ned. Den nye Befalingsmand, Major Sturk, sendte nu Bud til Kommandanten og spurgte, hvad han havde at gjøre. Da han fik det Svar igjen, at han skulde trække sig tilbage til Karlsten og sprænge Skansen i Luften, lod han stable alt, hvad der fandtes her af brændbart, rundt Krudttaarnet, lod fæste brændende Lunter til Ammunitionskasserne og gik skyndsomt i Baadene med sit Mandskab. Da Gyldenløve saa Luerne slaa ud fra Skansen, lovede han 7 Soldater, som for forskjellige Forseelser var dømte til Døden, at deres Liv skulde spares, om de paatog sig at slukke Ilden. De gik ind paa det, og da den svenske Artillerisænrik af Frygt for sit eget Skind havde begaaet den Feil at gjøre de anbragte Lunter for lange, lykkedes det uden synderlig Vanskelighed at redde Skansen og dens Forraad. Hedvigsholm blev nu af Gyldenløve omdøbt til Charlotteholm. Samme Dag blev ogsaa Malepert efter en kort, men tapper Modstand indtagen, og Besætningen trak sig over til Karlssten.

Da Gyldenløve frygtede for, at Marstrand skulde blive undsat fra Baahus eller Gøteborg, fandt han det raadeligst at faa en Ende paa hele Beleiringen saa hurtigt som muligt. Han lod derfor i de følgende Dage de tagne Skanser istandsætte og aabnede en sterk Kanonade mod Byen. Den 19de Juli besluttede han at foretage Storm. Denne skulde foregaa fra tre Kanter. Generalmajor Hannibal Degenfeld samt Obersterne Visborg og Coucheron skulde angribe Byen nordenfra, Oberst Vibe søndenfra og General-

*) Til denne Begivenhed sigtes der sikkerlig i en Tradition, der fra G. Miltzows Presbyterologia Wos-Hardangriana (Kbhvn. 1679) er gaaet over i Prof. Dr. L. Daaes Norske Bygdesagn (1ste Saml. S. 110). Ifølge denne Beretning skal Vosserne og Hardangerne, der fra gammel Tid af ansaa det for sin Særret at gaa forrest ved Stormløb og under Slag, have udmerket sig ved Angrebet paa Hedvigsholm, der her henlægges til Natten mellem 13de og 14de Juni. Sammen med Kompagnierne fra Fredrikshald og Fredriksstad var de under Kommando af Adelsmanden Vilhelm Skott de Spensterfield de første i Kampen, og kun 10 Mand af dem, deriblandt Lieutenanten, slap fra Stormen med Livet; de øvrige faldt eller saaredes dødeligt.

adjutant Mohr og Oberstlieutenant Tritzschler østenfra. Hovedledelsen af det hele Angreb, der maatte foretages fra Baade og Fartøier, førte Gyldenløve selv, der i en liden letroet Baad for frem og tilbage mellem Tropperne. Byens Borgerskab, der var slet forsynet med Vaaben, var ude af Stand til at holde Kampen gaaende, og saasnart Byen var tagen, stormedes Blokhusene. Det hele var overstaaet paa et Par Timers Tid og kostede Nordmændene kun faa Mand. Saasnart Kapteinerne Erik Koskölд og Bengt Uggla, som kommanderede Besætningen paa Gustavsborg, saa, at Byen var erobret, glemte de rent sit Løfte til Kommandanten om at forsvare Skansen, og saasnart Nordmændenes Baade lagde til, strøg de over Hals og Hoved opover til Karlsten. Men Nordmændene satte efter og fakkede halvhundrede Mand af dem, Underbefal og Menige. I Marstrand og omliggende Fæstningsverker tog Gyldenløve foruden 56 Kanoner betydelige Forraad af Levnetsmidler og Udrustningsgjenstande, deriblandt 8 sorte Faner, der alle bar følgende Indskrift:

"Som trofast man
Jag träder fram
Mot fienden att strida
Af Giötha blod
Och samma mod
I verlden berömt så vida."

Nu var Hovedfæstningen Karlsten alene tilbage. Den laa som ovenfor sagt paa Toppen af Marstrandbjerget og bestod af et vældigt firkantet Taarn, hvormed en af høie Mure indbygget Borggaard var forenet, hvorhos den hele Fæstning var omgivet af sterke Pallisaderinger. At tage den med stormende Haand var foreløbig ikke at tænke paa, da Klippen, hvorpaa den laa, var for ubestigelig at regne. Det eneste Sted, hvorfra den med Held kunde beskydes, var en strax nordenfor liggende Klippe; men den Side af denne, som vendte ud mod Søen, var saa steil, at det syntes ugjørligt at komme opover den med alt det, som behøvedes til Anlæg af Batterier. Men disse Vanskeligheder skræmte ikke Gyldenløve. De største Mastetræer, som fandtes i Omegnen, blev bragte derhen, og ved Hjælp af svære Kjættinger og Trosser fik han halet Kanonerne og Mørserne op paa Klippen. Selv tog han Haand med i Arbeidet som den simpleste Soldat. Ganske vist blev Klippen herunder beskudt fra Svenskernes Side; men Nordmændene havde dog ret god Dækning i den, og den 22de Juli om Morgenen havde Gyldenløve sit Batteri færdigt. Nu blev han ikke skyldig Svar paa Tiltale; der blev slynget Bomber af indtil 300 Punds Vægt ind i Fæstningen. Dagen efter fik han istand et nyt Batteri ved Gustavsborg, og snart overdængedes Fæstningen med Kugler og Bomber fra ikke mindre end fire Batterier. Det høie Taarn paa Karlsten begyndte at ramle, Kanonerne her blev ubrugbare, og

snart faldt Kugleregnen fra Kanoner og Musketter saa tæt, at Fæstningens Mandskab heller ikke kunde opholde sig bag de forskudte Pallisaderinger og paa Voldene.

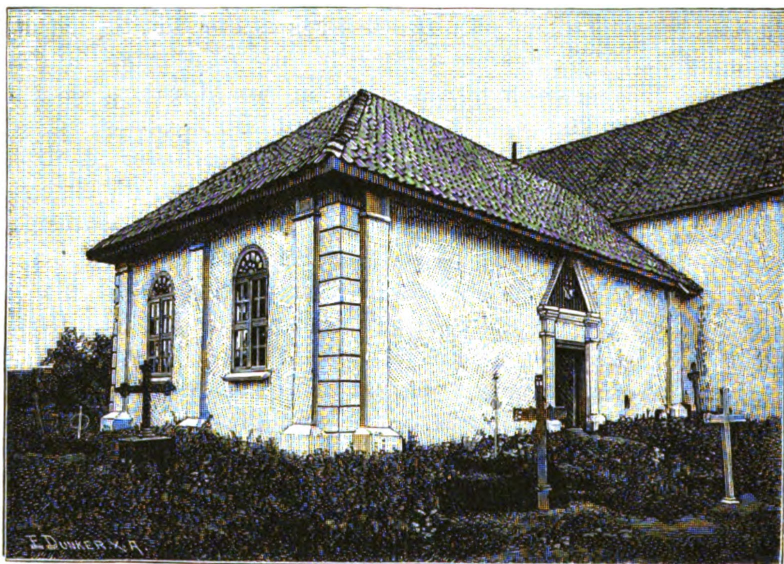
Saasnart Gyldenløve merkede, at Svenskerne ikke var videre lystne paa at fortsætte Kampen, gjorde han Forberedelser til at storme. Han lod da endnu samme Dag sit Mandskab nærme sig Karlsten paa et Pistolskuds Afstand; men da han efter Skik og Brug lod en Trompeter opfordre Kommandanten til Overgivelse, modtog denne Tilbudet, da han ikke længere kunde have Haab om at fortsætte Forsvaret. Af Besætningen var den største Del dræbt eller saaret, og Feltskjæren, der havde lidet eller intet at rutte med, stod rent opraadd. Hertil kom, at Fæstningen fattedes ferskt Vand, og denne Mangel gjorde Tilstanden i den brændende Sommervarme endnu mere uudholdelig. Kommandanten antog derfor Gyldenløves Vilkaar, hvorved Besætningen tilstodes fri Afmarsch med flyvende Faner til Marstrand By, hvor Vaaben og Faner skulde nedlægges. Derefter skulde de friske marschere til Eda Skanse i Vermland, medens de syge skulde forsendes til Uddevalla, hvor de skulde forpleies. Al Ammunition, Proviant og Bestykning paa Fæstningen skulde overleveres Gyldenløve; dog skulde Officererne beholde deres Bagage. Klokken 6 om Eftermiddagen marscherede da Besætningen ud og nedlagde sine Vaaben og Faner for Fødderne af Gyldenløve, der sammen med sin Officerer havde taget Plads ved Fæstningens Port*). Derefter overtog Oberstlieutenant Tritzschler Kommandantskabet over Fæstningen, der erholdt en Besætning af 2 Kompagnier norske Soldater. Paa Karlsten fandtes foruden 6 Maaneders Proviant for Besætningen en hel Del Krigsmateriel, deriblandt 84 Kanoner. Paa Marstrands Havn laa 50 danske og norske Fartøier, som var opbragte af svenske Kapere og førte herhen.

Thorsdagen efter Karlstens Indtagelse den 26de Juli lod Gyldenløve Indbyggerne af Marstrand sværge Kong Kristian Troskabsed, og paalagde Byens Prest, Fredrik Nilsson Bagge, ved Søndagsgudstjenesten at oplæse den norske Kirkebøn for Kongen og Kongehuset. Men denne bad fra Prædikestolen for den svenske Konge og de svenske Vaabens Fremgang. I sin Harme herover lod Gyldenløve ham føre ned fra Prædikestolen og stillede ham for en Krigsret; men her forsvarede Presten sig saa kraftigt, at en af Officererne gik hen og lagde sin Haand over hans Mund, idet han sagde til Gyldenløve: "Lad ham ikke tale mere, ellers gjør han os alle til Tyve og Skjælme". Bagge

*) Meldalspresten Melchior Augustinussøn fortæller, at Gyldenløve til Gjengjæld for Svenskernes Medfart med de danske Besætninger i Helsingborg og Karlshamn lod Besætningen paa Karlsten føre ned gjennem Romsdal (?) til Bergen og saa til Nordland til de svenske Grænser der. At der ialfald maa have ligget noget til Grund for denne Beretning, synes at fremgaa deraf, at Besætningen først den 4de Oktober — altsaa 10—11 Uger efter Overgivelsen — kom frem til Eda Skanse og talte da kun 179 Mand.

blev dømt fra Livet, men fik løse sig med tredobbelt Mandebod og sendtes i Fangenskab til Norge, hvorfra han først kom tilbage, efterat Freden var sluttet.

Marstrands Erobring danner et vigtigt Moment i Gyldenløves Felttog i Sverige, saasom han herved fik et fast Udgangspunkt for sine nye Operationer. Selve Indtagelsen af Karlstens Fæstning gjaldt for et sandt Mesterstykke af Beleiringskunst, og der blev i denne Anledning slaaet en Medaille med Gyldenløves Brystbillede paa den ene Side og Marstrands By og Fæstningsværker paa den anden. Ogsaa i Sverige vakte Karlstens Fald stor Opsigt. Karl XI skrev et Brev til Overkommandant Mørner i

68. Det Huitfeldtske Gravkapel ved Hudrum Kirke, opført i Begyndelsen af 1660=Aarene af Tønne Huitfeldt.

Gøteborg og lod ham høre ilde for, at han ikke i Tide havde undsat Fæstningen. Men denne, som forstod, at det var hans Uven, Rigskantsler Magnus Gabriel de la Gardie, som havde sat Kongen op, svarede hel frimodig: "En saadan Utroskab skal mig aldrig kunne bevises, men er en af et Satans Ledemod opdigtet Usandhed, for E. K. M^ts: Øren mig til Fortryk og Ulempe forebragt, hvilket jeg med hele Byen og alle, som her opholdt sig, saa vel af civile som militære Betjente, skal kunne bevise, og vover jeg i dybeste Underdanighed at andrage, at E. K. M^t: vil være saa naadig og lade opgive Navnet paa den, som saadant angiver haver, paa det jeg maa kunne rense mig fra denne svære Beskyldning samt mine Uvenners vrangvise Stemplinger." De Undersøgelser, som om Høsten anstilledes, godtgjorde ogsaa

noksom, at Marstrands og Karlstens Forsvarere med Undtagelse af Gustavsborgs Besætning alle havde gjort sin Pligt. Derimod skulde Rigskantsleren de la Gardie ikke komme til at staa med Palmer i Hænde, idet han, trods alle Paalæg, han havde faaet fra Kongen, havde undladt at sørge for Karlstens og Marstrands Undsætning. Hans Feltherredygtighed skulde snart ogsaa falde igjennem ved en anden Prøve, hvor han ikke havde nogen underordnet at vælte Skylden paa.*)

I Marstrand efterlod Gyldenløve Coucherons Regiment som Besætning og lod den øvrige Del af Hæren støde til Løvenhjelms Korps, som havde taget Stilling ved Uddevalla. En Afdeling synes ogsaa at være beordret tilbage til Norge for at dække Grænsen mod et Anfald fra Vermland af, som forberedtes af Generalmajor Jonas Gyllenspetz. Gyldenløve selv derimod forlod for en Tid Hæren og begav sig til Larvik, hvor han den 16de August holdt Bryllup med sin Forlovede, Antoinette Augusta af Aldenburg. Han kom imidlertid ikke til at tilbringe Hvedebrødsdagene i Ro; thi snart kaldte Begivenhederne i Baahuslen ham tilbage til Krigsskuepladsen.

Rigskantsler Grev Magnus Gabriel de la Gardie, der var udnævnt til Overfeltherre over de i Baahuslen sammendragne svenske Tropper, var den 12te Juli ankommen til Gøteborg, men havde havt det travlt med sine private Anliggender, saa han endnu ikke havde foretaget sig det ringeste mod Nordmændene. Den Styrke, han havde til sin Raadighed, udgjorde efter hans egen Opgave 3000 Mand. Men den halve Del af den bestod af Dalkarler, hvis Vranghed og Mangel paa Disciplin han ikke kan finde sterke Ord nok til at skildre. Efterat have ladet slaa en Bro over Gøtaelven tog han Stilling ved Venersborg, hvorfra han udsendte Partier for at indhente Oplysninger over Nordmændenes Stilling.

Løvenhjelm, hvis Korps var bleven noget svækket, dels ved Sygdom, dels derigjennem, at en Del af Tropperne var sendt tilbage til Norge, havde paa Efterretningen om, at de la Gardie trak Tropper sammen og at der samledes en Afdeling i Dalsland, gjort en tilbagegaaende Bevægelse over Uddevalla og Kviistrum til Strømstad og Svinesund, hvorfra han strax underrettede Gyldenløve om Sagernes Stilling og bad om Forsterkning. Da nu de la Gardie af Oberst Breitholtz erholdt Efterretning om, at der ikke stod en Nordmand paa Strækningen mellem Uddevalla og Vetlanda Bro, blev han strax meget modig og slog om sig med store Ord. "Jeg skal nu forfølge den flygtende Fiende," skrev han; "hvis nu Sparre (Guvernøren i Jemtland) paa samme Tid kunde gjøre en Diversion fra Norrland og Gyllenspetz fra Vermland, saa kunde hele Norge ravageres (herjes)." Vistnok rykkede han med sin Styrke frem til Uddevalla og lod en sterk Forvagt

*) M. Lindgren, Krigshändelserna i Bohus län under en del af året 1677. Sthlm. 1851.

besætte Passet ved Kvistrum; men længere kom han ikke heller. Han blev nu nemlig bange for, at Nordmændenes hele Retræt kun var en List for at lokke ham ind i Norge for senere uforstyrret at kunne optage sine Foretagender mod Gøteborg. Fra denne Bys Kommandant erholdt han desuden Anmodning om Understøttelse, da Garnisonen her var bleven betydelig formindsket ved Sygdom og Dødelighed.

De la Gardie besluttede sig imidlertid til at forblive i Stillingen ved Uddevalla, som han befæstede, og lod tillige udbedre den gamle Skanse, som der fandtes. Derhos blev Almuen af Vestergøtland og Dalsland, der hidtil havde ligget spredt i forskjellige Leire langs Gøtaelven, beordret derhen. For at hindre Nordmændene i at sætte sig fast paa Øerne Orost og Thjørn, hvorfra de vilde have et fast Udgangspunkt baade mod Uddevalla og Gøteborg, sendte de la Gardie den 20de August Oberst Breitholtz med 600 Mand Infanteri og nogle Kompagnier Rytteri og Dragoner til Ljungskilen for derfra at besætte Orost. Generaladjutant Gripenwald fulgte med Oberst Breitholtz, og næste Dag kom Rigskantsleren selv efter for at paaskynde Overgangen. Men denne kunde ikke saa snart iverksættes, dels af Mangel paa de fornødne Fartøier, dels paa Grund af, at der i Nøtesund og Svansund havde lagt sig norske Skibe, som maatte fordrives. Først efter 5 Dages Forløb lykkedes det Breitholtz at komme over paa Øen, hvor han fra en heldig Stilling kunde beskyde Nordmændene baade med Geværer og Kanoner og omsider ogsaa jagede dem tilsøs. Nu vilde Svenskerne befæste begge disse Sund med Forskansninger, som skulde opføres under de la Gardies eget Opsyn; men Efterretningen om, at Normændene paany var under Fremrykning fra Svinesund, formaaede ham til at lade disse Planer falde, og saavel det Mandskab, som havde været anvendt til disse Befæstningsarbeider, som Oberst Breitholtz med hans til Orost detacherede Afdeling beordres til Kvistrum og Uddevalla. Tilbage til Orosts Forsvar blev alene Major Dresser med et Par hundrede Mand.

Gyldenløve var paa det første Bud om de la Gardies Fremrykning ilet til Hæren, til hvilken han medbragte en Del Forsterkninger, og lod den 23de August en Afdeling paa 300 Mand under Kommando af Arnoldt og Major Meyer rykke frem fra Vetlanda Bro til Svarteborg. Derpaa befalede han Løvenhjelm og Degenfeld at marschere mod Kvistrum og Uddevalla, medens han selv med Galleiflaaden, hvorpaa 300 Mand indskibedes, søgte at bemægtige sig Orost og afskjære den derværende svenske Afdeling. Efterat have truffet til sig de norske Fartøier, som tidligere havde været nede ved Øen, gjorde han den 27de August Landgang her og tvang Major Dresser til at overgive sig med sin hele Styrke, som derpaa sendtes til Marstrand.

Løvenhjelm og Degenfeld havde imidlertid tvunget Oberst Breitholtz til at opgive sin Stilling ved Kvistrum og trække sig tilbage til Uddevalla. De la Gardie blev vel ærgerlig herover, men da der paa samme Tid ytrede sig

Tegn paa Misnøie hos Dalkarlene i hans Korps, besluttede han sig til at forlade sin Post ved Uddevalla og trække sig tilbage til Gøtaelven. Han forhastede sig dog ikke med at iverksætte sin Beslutning, og først ved Middagstid den 28de gav han Befaling til at bryde op. Tilbagetoget skulde foregaa i følgende Orden: først skulde de syge, den største Del af Artilleriet og Trosset begive sig afsted; derefter skulde Infanteriet afmarschere, og sidst skulde Dragonerne, Rytteriet og Resten af Artilleriet gaa tilbage. Retræten skulde dækkes af en Afdeling paa 100 Musketerer og to Batterier, det ene paa 2, det andet paa 6 Kanoner, samt af Breitholtz's Dragoner og Ryttere.

Løvenhjelm havde imidlertid ladet den af Svenskerne afbrudte Kviſtrum Bro istandsætte og var med sit Korps rykket frem mod Uddevalla. Da hans Fortrop, der fornemmelig bestod af Brockenhuus's Rytterregiment, Kl. 2 om Eftermiddagen kom derhen, fandt den den svenske Hær opstillet i Slagorden foran Byen. Løvenhjelm, hvis Korps talte 5600 Mand, havde tænkt at oppebie Gyldenløves Ankomst fra Oroſt, før han skred til Angreb, væsentlig vistnok af den Grund, at han af Speidernes Beretninger sluttede, at den fiendtlige Hær var ham overlegen i Antal; men Forholdene nødte ham dog til strax at gaa paa. Efterat de norske Fortropper havde trængt tilbage den svenske Afdeling, som skulde bevogte Veien mellem Kviſtrum og Uddevalla og besat en Høide, som laa den svenske Front nærmere, lod Løvenhjelm det andet throndhjemske og smaalenske Regiment under Iddekinghe og Visborg gjøre en omgaaende Bevægelse for at besætte det en halv Mil fra Uddevalla liggende Pas ved Kobro (eller Kurød, som det nu kaldes). Men de la Gardie, der nu havde overtaget Ledelsen af den hele Affære, blev dette var saa betids, at han fik afsendt 2 Kompagnier Ryttere og 2 Afdelinger Fodfolk, som skulde besætte og forsvare Passet, indtil Infanteriet, der samtidig begyndte sit Tilbagetog, kunde komme efter. Nu fandt Løvenhjelm, at han ikke længere kunde bie paa Gyldenløve, men maatte smede, medens Jernet var varmt. Han selv og Brockenhuus satte sig da i Spidsen for Rytteriet, som befaledes at angribe, og med uimodstaaelig Kraft kastedes nu alt overende, som stillede sig paa dets Vei. Svenskernes Tilbagetog gik snart over til vild Flugt, og paa denne reves med ikke blot de la Gardies Livkompagni, der til Dækning af Tilbagetoget var opstillet ved Byens nordre Port, men ogsaa Oberstlieutenant Linsens Infanteribrigade og Breitholtz's Ryttere, der skulde indtage Livkompagniets Post. Flugten hindredes i ikke liden Grad af Artilleriet og Bagagen, der var sendt i Forveien; men til Trods for, at de la Gardie og Breitholtz gjorde sig al Umag for at bringe Tropperne tilbage til sin Pligt, standsede Nordmændenes Forfølgelse ikke før ved Kobro, hvor Oberst Zacharias Aminoffs Brigade og 3 Dalkarlebrigader, der i nogenlunde god Orden havde trukket sig tilbage, kunde holde dem Stangen, til Broen blev afkastet. Brigaderne Mentzer, Sasse og Linsen var imidlertid paa

Flugten blevne aldeles oprevne; en stor Del af dem, som undgik Nordmændenes Sabler, blev trængt ud i Strømmen og druknede.

Seiren ved Uddevalla skyldtes fornemmelig det norske Rytteri, der kan regne den 28de August 1677 som en af sine fornemste Hædersdage. Fodfolket var af den forcerede Marsch paa de opbløbte Veie saa udmattet, at det ikke kunde tage synderlig Del i Kampen, og derhos stridregnede det saa under denne, at Krudtet næsten ikke vilde fænge.

Hvor stort Svenskernes Nederlag ved Uddevalla var, lader sig ikke med Bestemthed sige. Det forholder sig ganske vist saa, som Svenskerne med stor Styrke fremhæver, at Slaget ikke paa langt nær kan tillægges den Betydning, som danske og norske Forfattere en Gang har gjort. Men Affæren er dog alligevel en af de Begivenheder, som vort Folk med Stolthed kan se tilbage paa, selv om der er nogen Prutningsmon tilstede. De la Gardie opgiver sit Tab til 500 Mand, 9 Kanoner og 9 Faner og Standarter. I Degenfelds Rapport om Kampen heder det derimod, at 1500 Fiender faldt, over 200 toges tilfange, og at 11 Metal- og 3 Jernkanoner med tilhørende Vogne, Heste, Ammunition og Bagage, samt 19 Faner og Standarter erobredes. Antallet af de faldne maa dog have været mellem 800 og 1000 Mand*). Nordmændenes Tab under den hele Affære var meget lidet og opgives til et halvt Snes Mand. De fleste af disse faldt i Sammenstødet ved Kobro. Blandt de, som her fik sin Bane, var Generaladjutant Mohr, hvis Lig faldt i Svenskernes Hænder.

---

*) Blandt Byttet var ogsaa Rigstøimester Sparres Vogn med Archivet. Sparre selv undgik med Nød og neppe at blive tagen til Fange. Han var under Forsvaret af Uddevalla kommen ind blandt de norske Dragoner, som han narrede ved at kommandere dels paa Norsk, dels paa Tysk, til han saa sit Snit til at smutte undaf i Stimmelen og Tummelen. Generalmajor Degenfeld beretter i sin Rapport, at det samme nær var bleven Rigskantslerens Lod; men dette beror vistnok paa en Forvexling med Rigstøimesteren, skjønt ogsaa svenske Forfattere omtaler, at han befandt sig i stor Fare. Forøvrigt maa der blandt Nordmændene snart have dannet sig overdrevne Forestillinger om, hvor overraskende deres Komme var for Svenskerne. Kaptein J. W. Klüwer, der deltog i Krigen mod Karl XII, fortæller saaledes (Ny Minerva 1806 II, 24), at hans Fader, Kaptein J. W. Klüwer den ældre, nær havde taget de la Gardie selv tilfange, og lægger endog til, at denne "undkom i sine Underbenklæder, og bekom min sal. Fader hans Hat og Handsker udi hans Telt til Bytte, som han ikke fik udi Mørke Tid til at tage paa sig." Da Kaptein Klüwer er en sandhedskjærlig Mand, maa vi antage, at der her foreligger en Misforstaaelse eller Forvexling — muligens begge Dele. Til Sammenligning med de officielle svenske og norske Opgaver hidsættes Meldalspresten Melchior Augustinussøns vistnok fra en i Slaget deltagende Officer indhentede Oplysninger: "Paa Valstedet fandtes 800 Svenske, 300 kvæstede, 180 fangne. Erobret 11 Metal-Stykker, 2 Jernstykker, 8 røde Damaskes-Standarter, 7 blinde, 3 sorte og røde Dragonfaner, 2 blinde, 1 hvid, 1 grøn, 1 blaa Fane, item Graf Magni og Felttøimester Sparres Vogne, Calesser og Telte med Armeens hele Bagage. Paa vor Side faldt Generaladjutant Mohr, Lieutenant Lecoeur og 12 Ryttere og Dragoner."

De la Gardie trak sig efter Nederlaget over Gøtaelven, hvor han afkastede alle Broer. Da han indsaa, at han med alle sine høitflyvende Planer, som han kun sent om nogensinde magtede at gjennemføre, havde taget sig Vand over Hovedet, søgte han om Høsten Afsked fra Ledelsen af Hæren i Baahuslen. Han fik den strax og det i et temmelig unaadigt Brev. Men Kongens Unaade blev ikke af lang Varighed; han indsaa formodentlig, at det ikke var nogen let Sag at forsvare en af Landets Provinser med to tomme Hænder. Til de la Gardies Eftermand udnævntes først Rigstøimesteren Per Sparre, men denne afløstes allerede i November af Rigsadmiral G. O. Stenbock.

Efter Slaget ved Uddevalla laa hele Baahuslen med Undtagelse af Baahus Fæstning aabent for Nordmændene, der nu kunde have Haab om, at denne Landsdel atter skulde vende tilbage til Moderlandet. I dette Øiemed lod da Gyldenløve de gamle Skanser udbedre og nye anlægge. Saaledes fortsatte han de la Gardies Befæstningsarbeider omkring Uddevalla, og ved Kvistrum og Svarteborg, paa Orost og i Marstrand lagdes sterke Besætninger. Hele den norske Hær gik derpaa i Vinterkvarter i Baahuslen, hvor Aarstiden og de sædvanlige Vanskeligheder for at finde Livsophold snart lagde Hindringer i Veien for alle Krigsforetagender.*)

Fra Krigsskuepladsen i Baahuslen vender vi os til Trakterne nordenfor Dovre, hvor der ogsaa var foregaaet en Række Begivenheder, som fortjener at erindres.

I Juli Maaned havde det været Svenskernes Agt at rette et Angreb paa det nordenfjeldske, og der var tillige truffet en Del Forberedelser til at iværksætte Indfaldet; men paa Grund af Begivenhederne i Skaane nødtes man til at trække en Del af de i Jemtland posterede Tropper sydover. For at bøde paa det mangelfulde Forsvar af denne Grænseprovins blev det besluttet, at nye Tropper skulde udskrives, og at forskjellige Afdelinger fra de norrlandske Kyststrækninger skulde rykke ind her. Men det drog ud, før denne Ordning kom istand.

Den 10de August rykkede det første throndhjemske Regiment og de nordenfjeldske Dragoner eller ialt omkring 2,000 Mand med nogle smaa Kanoner ind i Jemtland. Korpsets Førere var Generalmajor Reinhold von Hoven og hans Svigersøn Oberst Georg Kristian Schultz, der i det foregaaende Aar ved flere Leiligheder havde udmærket sig ved Gyldenløves Indfald i Vestergötland.

I Jemtland havde Svenskerne besluttet at holde en Styrke paa 2,000 Mand Infanteri og 1,000 Mand Ryttere og Dragoner paa Benene under Kommando af Generalmajor, Guvernør Karl Sparre. Men da Nordmændene

*) Oplysninger om Begivenhederne i Baahuslen findes i N. Kullbergs Disputats Slaget vid Uddevalla, Sthlm. 1851.

kom, var ikke stort mere end den halve Del af disse Tropper samlet, og de maatte saagodtsom alle anvendes til at besætte Skanserne Dufved, Hjerpe, Mørsill og Frøsøen i Storsjøn, hvor de svenske Magaziner fandtes. Heller ikke var der, til Trods for at Jemterne skal have vidst god Besked om Nordmændenes Forehavende, gaaet det mindste Nys derom forud for deres Marsch; derimod var Befolkningen villig til at give Nordmændene al fornøden Oplysning om Svenskernes Foretagender.*) Efterat de tre førstnævnte Skanser var tagne, den ene efter den anden,**) delte den norske Styrke sig. Von Hoven med Hovedstyrken rykkede langs Østsiden af Storsjøn frem mod Frøsøen. Oberst Schultz fulgte derimod med en Styrke paa 300 Mand Fodfolk og Ryttere Storsjøns vestlige Bred, tilbagelagde 3 Mile i Løbet af Natten og kom den følgende Dag frem til Oviken, ved hvis Kirke han den 16de August omgik 3 eller 4 Kompagnier Infanteri og 4 Rytterkompagnier, som var samlede under Kommando af Major Rutencrantz. Efter nogen Tids Modstand***) nødtes Svenskerne til at kapitulere da den Undsætning, de havde ventet fra Oberst Ulfsparres Korps, udeblev. Jemterne i Rutencrantz's Afdeling gik nu over til Nordmændene, men de øvrige Soldater og Officerer, som toges tilfange, sendtes til Norge. Derpaa tog Oberst Schultz Veien langs Storsjøns sydlige Bred frem mod Frøsøen.

Allerede ved v. Hovens Komme for Frøsø Skanse havde Generalmajor Sparre fundet det utilraadeligt at lade det komme til Kamp. Han lod derfor en Del af de i Skansen opbevarede Forraad ødelægge, opbrændte alle Færger og Baade, som fandtes i Storsjøn, og trak sig med Skansens Besætning†) ned til Borgsjø i Medelpad, medens v. Hoven paa Flaader gik over

*) "Anlangende Marschen til Jemtland", heder det i en samtidig Beretning (Kildeskr. Fond. Man. 139), "da gik den ganske lykkelig for sig. Jemterne gjorde de norske god Kundskab og Anledning, ja ledsagede den norske Armee saa gedult for de Svenske, at de toge baade Fogder og Skriver paa Tinget med de samlede Landskatter."

**) Ved Mørsills eller Byoms Skanse skal ifølge Traditionen "genom allmogens förräderi" en Del svenske Krigsfolk og Officerer være tagne tilfange eller dræbte.

***) Traditionen i Jemtland fortæller, at Rutencrantz først tog Post bag Kirkegaardsmuren, hvor han i nogle Timer forsvarede sig mod Nordmændene, og derefter trak sig ind i Kirken, hvor han holdt sig et helt Døgn, før han overgav sig. Den lægger ogsaa til, at Nordmændene lovede ham fri Afmarsch, men brød dette sit Tilsagn.

†) Det heder i en Beretning, som ogsaa stadfæstes af Traditionen i Jemtland, at Nordmændene kom saa braat over Sparre, at han og hans Frue upaaklædt maatte sætte sig paa en Hest for at undkomme. Sparres Beretning om Nordmændenes Angreb paa Frøsøen findes trykt i et svensk militærvidenskabeligt Tidsskrift fra forrige Aarhundrede, men jeg har trods anvendt Umag ikke kunnet overkomme det. Jeg antager dog, at Rapportens Indhold i alt væsentlig er optaget i Feltsekretær Lars Wetterhamns (Riddermarcks) "Unpartheische Relation von dem so in Jempteland paßiret, und wie die Norschen unter dem Hr. Gen.-Majoren Reinholt v. Hovens Conduite, auß Norwegen den 16de Aug. 1677 eingekommen und nachmahls selbigen Jahres den 1. Novemb. in großer Confusion und Schreck retireret, neben dem so biß Julius 1678 passiret."

til Frøsøen, hvor en Del Bytte gjordes baade af Levnetsmidler, Ammunition og Kanoner. Blandt disse var ogsaa en Del Stykker, som tidligere havde været dansk Eiendom.*)

Overalt i Jemtland modtog Befolkningen Nordmændene med Glæde, idet den haabede, at en Gjenforening med det gamle Moderland skulde finde Sted. Det Opraab, som General v. Hoven udfærdigede til den, om at slutte sig til Nordmændene, blev efterfulgt i stor Maalestok. Navnlig viste Presten Olof Clason Ramm sig som en ivrig norsk Patriot, ihvorvel hans Standsbrødre ikke undlod at formane ham til større Forsigtighed i sin Færd. Især var hans Ven Karl Alstadius, der var Personelkapellan i Räffsund, ivrig i sine Advarsler. Dette havde kun til Følge, at Nordmændene holdt ham i Fangenskab paa Kvisle i Undersåker; men det lykkedes ham ved en Bondes Hjælp at rømme fra dem. Men det Haab, Jemterne knyttede til de norske Vaabens seirrige Fremgang, skulde imidlertid blive haardt skuffet, som vi nedenfor skal se.

Ihvorvel von Hoven fra Indbyggerne i Helsingland og Gestrikland fik mange Opfordringer til at fortsætte sin Fremrykning til Falun, vovede han med sin forhaandenværende Styrke ikke at indlade sig paa et saa stort Foretagende, navnlig da han ikke ansaa sig for fuldstændig betrygget mod Angreb søndenfra. I September Maaned gjorde en svensk Kaptein paa egen Haand Indfald i Ragunda Prestegjæld, hvor han i Fors Sogn afbrændte 11 Gaarde, deriblandt ogsaa Prestegaarden. Denne Daad kom Kapteinen, der havde handlet mod Krigsartiklerne, dyrt at staa; men paa Opfordring af Stedets Sogneprest Olof Ramm og Bønderne rykkede Kaptein Berner med det romsdalske Kompagni, som var posteret her, ind paa Ångermanlandsskogen, hvor de afbrændte et Karl Sparre tilhørende Jernværk. Da det nu rygtedes, at Svenskerne samlede Tropper for at tage Jemtland tilbage, ansaa v. Hoven det for utilraadeligt at blive Vinteren over i Jemtland, og ved November Maaneds Indtrædelse begav han sig tilbage til Norge, hvorhen han foruden en hel Del Jemter, der havde antaget norsk Krigstjeneste, medførte 300 Fanger, deraf 16 Officerer.

Neppe havde Nordmændene forladt Jemtland, før Feltmarskalk Henrik Horn — den samme, som i Juli Maaned havde ført den svenske Hovedflaade — rykkede ind og tog Landet i Besiddelse ved Hjælp af 2500 Soldater og dertil udbudte Bønder fra Medelpad og Helsingland.

Den Vinter, som nu oprandt over Jemtland, vil sent gaa Befolkningen af Minde. "De arme Jamter", heder det i en samtidig Beretning, "fik betale Laget, thi der blev mange revsede og ynkelig medhandlede for deres Troskab og Flid, vores bevist, mens de havde Landet, saa deres Handel

*) "Her vankede der", heder det i den anførte Beretning, "ypperlig Bytte, saavelsom hos andre der i Landet, at der hele hundrede Heste tillige maatte føre det over (til Trondhjem) og det Tid efter anden, medens Nordmændene var i Jemtland."

gjorde bevisligt, at den sad ilde, som sidder mellem tvende Ilde og svider sig, til hvad Side han vender sig." Der foretoges fra Svenskernes Side ikke faa Arrestationer, og der blev gjort kort Proces med alle dem, som havde paadraget sig Mistanke om at have indladt sig dybere med Nordmændene. Saaledes blev Presten Olof Ramm og 13 Bønder af hans Prestegjæld fængslede, dømte til Døden og henrettede den 27de Mai 1678 ved Rødøens Færgested. Traditionen lægger til, at Prestens Kone, der var reist til Stockholm for at udvirke Benaadning for sin Ægtefælle, kom tilbage med Pardon for ham samme Dag og Time, som Henrettelsen foregik.

Efter Slaget ved Landskrona holdt baade den danske og den svenske Hær sig for en Tid i Ro, den første ved Landskrona, den anden ved Rønneberga. I et Krigsraad, som Kristian V holdt, forelagde han sine Generaler det Spørgsmaal, om man skulde opsøge Fienden og vove et Slag eller oppebie hans Anfald. Selv var han mest stemt for at vove et Slag strax eller og først at erobre Helsingborg og der oppebie Fiendens Angreb. Men hans Forslag fandt lidet Bifald hos Officererne. Feltmarskalk Goltz bad Kongen betænke, at Soldaterne var modfaldne, og at der herskede Mangel paa duelige Overofficerer. Han vilde derfor anbefale, at Besætningerne i de erobrede Fæstninger blev forsterkede, og at Resten af Hæren sendtes til Rügen for at understøtte den brandenburgske Kurfyrste under Stettins Beleiring. Flere andre Officerer delte Goltz's Synsmaade; men Meerheim og et Par andre var af Kongens Mening. Det blev da besluttet, at Hæren skulde blive staaende, hvor den stod; men General Baudissin skulde med Rytteriet — 8 Rytterregimenter og 1 Regiment Dragoner — rykke frem til Omegnen af Kristiansstad for at nøde Karl XI til at forlade sin Stilling ved Rønneberga.

Baudissin brød den 5te August op med denne Styrke og rykkede tvers igjennem Skaane til Kvistinge, 2 Mile nordenfor Kristiansstad, hvor han slog Leir. Herfra udsendte han Afdelinger i hele Omegnen for at inddrive Kontributioner, og hans hele Færd forøvrigt havde været et sandt Plyndringstog, under hvilket Mandskabernes slette Instinkter rent tog Magten fra Befalet. Rygtet om denne Landeplage naaede snart Karl XI, som i den Tro, at det var hele den danske Hær, som var paa Farten, strax besluttede sig til at bryde op for at sætte efter Baudissin og nøde ham til at modtage Slag. Men denne havde faaet for stort Forsprang, og da Kongen den 15de naaede til Kristiansstad, erfarede han, at det kun var det danske Rytteri, han havde jaget foran sig. Vestenfor Helgeaaen havde Danskerne anlagt et sterkt Brohoved til Beskyttelse for den lange Træbro, som førte over til Fæstningen. Her forsvarede de sig med stor Tapperhed, indtil det lykkedes Svenskerne at kaste dem ud af Skansen og drive dem over Broen. Denne blev nu skudt i Brand af Svenskerne, og da Baudissin frygtede for at blive indesluttet i Kristiansstad, brød han strax op og rykkede om Natten langs Helgeaaens

østlige Bred ned til Aahus, hvor han slog en ny Bro over Elven. Efter at være gaaet over denne skyndte han sig forbi den svenske Hær til Ortofta. Men hans Hær havde lidt saa meget paa dette Tilbagetog, der sidstpaa havde antaget Karakteren af en vild Flugt, at han maatte sende Bud til Landskrona efter to friske Regimenter, for at han nogenledes skulde kunne holde Stand, om han maatte blive angreben af Svenskerne. Kristian V var meget misfornøiet over Udfaldet af denne saakaldte Kavalkade til Kristiansstad og forlangte, at Generalerne skulde udtale sig om Baudissins Færd. Erklæringen, som blev afgiven af disse, var vistnok til Baudissins Fordel; men Kongen likte den ikke, og Generalen, der allerede skal have været udset til Fører af det paatænkte Tog til Rügen, hvorom nærmere nedenfor, fik sin Afsked.

Den danske Hær brød nu op fra Landskrona og tog Stilling i en sterkt befæstet Leir i Nærheden af Helsingborg, medens Svenskerne for nogen Tid slog sig ned ved Norra Vedbinge. Men det var ikke Danskernes Agt at skride til Beleiring af Helsingborgs Slot; tvertimod gik flere Regimenter dels til Flaaden, dels over til Sjæland. Som Følge heraf kunde den svenske Konge sende General Schultz med 1500 Mand hen til Kristiansstad for paany at indeslutte denne Fæstning, og da Efterretningen om Nederlaget ved Uddevalla paa samme Tid kom, besluttede han selv med Resten af Hæren at begive sig til Vestgrænsen. Men ved Ankomsten til Halland erfarede han, at Faren var dreven over fra den Kant. Han vendte sig derfor i Slutningen af September Maaned mod Kristiansstad, hvorhen han senere trak et ved Norra Vedbinge under Ascheberg efterladt Korps til sig.

Under dette var Snaphanekrigen blusset op i lys Lue. Allerede tidligere paa Sommeren havde Frikorpserne lagt Svenskerne store Hindringer i Veien; men nu spillede de en saadan Rolle, at den i Kristiansstad indesluttede danske Hærs hele Existens kom til at bero paa dem. Det er gyseligt at høre, hvorledes Svenskerne tog paa Vei mod alle de Snaphaner, de overkom;*)

*) Den franske Gesandt Feuquières, der ledsagede den svenske Hær, skriver i et Brev af 23de Oktober: "Oberst Ramsvärd tog forleden Søndag tolv Snaphaner paa den Maade, at han med 150 Mand omringede Kirken under Gudstjenesten og befalede Presten at udpege Snaphanerne, hvis han ikke vilde se Kirken afbrændt. Han opnævnte da tolv. Saasnart en Bonde bliver greben med Bøsse i Haand, anses det som Bevis for, at han er en Snaphane." Det er let at gjætte sig til, hvorledes det gik de tolv Stakler, som blev angivne af sin Sjælesørger. — I Forbindelse hermed kan ogsaa omtales et Træk, som fra Hammonds Missionshistorie er gaaet over i Professor Dr. L. Daaes Norske Bygdesagn. Presten Jakob Wisseltoft paa Inderøen, der som Løitnant havde deltaget i den skaanske Krig, fortalte sine Sognebørn forskjellige opbyggelige Historier om, hvad han herunder havde oplevet. Han havde saaledes set sine Kammerater — der vel maa have været Snaphaner — "levende spiddede paa Landeveiene og da trøstet dem med Brændevin og Tobak." Hans egne Meriter var forholdsvis beskedne: "Paa en Herregaard i Skaane, fortalte han, havde han hugget Hovedet af en adelig Frøken, fordi han ikke turde bie og give sig Tid til at lukke Laasen op paa den Guldkjæde, hun

men alle deres Forholdsregler førte kun til at gjøre Folkekrigen endnu mere gruopvækkende, end den allerede var. Det er et ganske betegnende Træk, at de mythiske Forestillinger, som findes hos alle de germaniske Folk om Vætternes vilde Jag gjennem Luften — t. Ex. Tyskernes Wüthendes Heer og vor Oskereid —, i Skaane er blevne knyttede til Mindet om Snaphanekrigen. Høres en usædvanlig Susen i Luften ved Nattetid, siger Skaaningen: "Det er Snaphanerne, som gjør Jagt paa Svensken."

I Begyndelsen af Juli Maaned havde den store Kurfyrste igjen indesluttet Stettin med en Arme paa 24 Regimenter og opkastede i Løbet af August Batterier, hvorfra Byen beskjødes gjennem længere Tid. Kønigsmarck blev nu nødt til at forlade det faste Land og trække sig over paa Rügen, og for at bringe ham i en ny Klemme her overtalte Kurfyrsten Kong Kristian til at føre en Del af sin Hær derover. I Begyndelsen af September indskibedes da 6000 Mand og en betydelig Del af Artilleriet i Landskrona og Kjøbenhavn paa Tromps Flaade, og disse blev efter en heldig Overfart landsatte paa Pynten af Halvøen Jasmund. Kønigsmarck saa sig ude af Stand til at holde denne nye Fiende fra Livet, og efter at have lagt Besætninger i de to saakaldte Færgeskanser, der ligger overfor Byen Stralsund*), trak han sig tilbage til denne By. Den ene af Færgeskanserne blev tagen af Danskerne, og Kongen opslog da her sit Hovedkvarter. Men nu var Spørgsmaalet, hvad man videre havde at gjøre, og Kongen sammenkaldte et Krigsraad for at drøfte dette nærmere. Kristian V havde paany skiftet Overgeneral; Goltz, der var lidet likt af de danske Officerer, havde nemlig faaet Afsked og var bleven erstattet af Østerrigeren Feltmarskalk Lesly. I Krigsraadet mente nogle, at man burde indskrænke sig til at befæste Halvøen Jasmund, medens andre raadede til at erobre den anden Færgeskanse. Den sidste Anskuelse seirede, og man skred nu til at beleire denne. Men det gik ikke saa glat, da Skansen havde fortrinligt Mandskab, og Kønigsmarck stadig forstod at bringe den ny Undsætning. For at hindre Tilførselen fra Fastlandet sendte Kong Kristian en Eskadre under Admiral Floris Karstensen ind i Sundet mellem Øen og Pomern; men Kønigsmarck opkastede en ny Skanse paa Fastlandet og tvang de danske Skibe til at gaa tilbage i en slemt tilredt Forfatning. Karstensen selv blev under Kampen dødelig saaret.

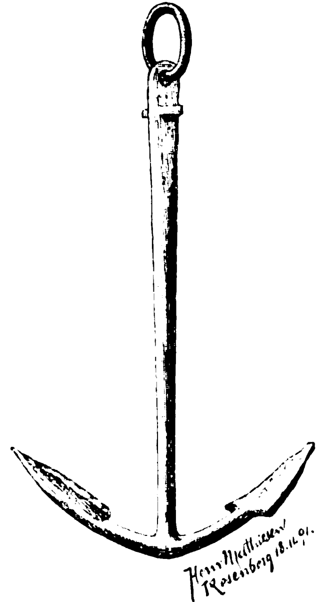
Kristian V var imidlertid forlængst bleven kjed af den hele Beleiring og stundede hjem til sin Hovedstad. Han overgav da Befalingen over hele Hæren til General Rumohr, der var kommen tilbage fra det svenske Fangenskab, hvori han var falden under Slaget ved Landskrona, og tog med et stort

bar om Halsen" Wisseltoft var vistnok en af de sjofleste Prester, vor Kirkes Historie har at opvise; men sammenholder vi hans Beretning med, hvad vi ellers ved om Snaphanekrigen, maa vi antage, at han dog for en Gangs Skyld har holdt sig til Sandheden.

*) Den ene af disse var i 1628 opført af Wallenstein under hans Beleiring af Stralsund.

Følge, deriblandt Lesly og Meerheim, paa Orlogsskibet Fredericus Tertius tilbage til Kjøbenhavn. Paa Grund af Modvind nødtes Skibet til at ankre under Bornholm. Men da reiste der sig en heftig Paalandsstorm, der truede med at kaste det op paa Kysten. Skibet drev for alle Ankre, indtil Kongen lod udkaste et lidet Varpanker, der holdt det svære Skib.*) Paa Grund af den store Fare, hvori Kongen havde været stedt, blev han ved Hjemkomsten modtagen af Befolkningens begeistrede Hyldest, og der holdtes Takkefester, hvorunder Te Deum blev afsunget.

Efter Tilbagekomsten til Kjøbenhavn blev de hollandske Skibe, hvis Officerer og Besætninger erholdt rige Gaver, hjemsendte for aldrig mere at komme igjen. Tromp, der var den danske Flaades Overstbefalende, blev vel Vinteren over i Kjøbenhavn, hvor han sammen med Henrik Bjelke og Juel arbeidede ivrigt paa Flaadens Istandsættelse og Udrustning; men der var nu ikke længere Grund til at holde paa ham, da man ikke havde Hensyn til Hollænderne at tage, og han selv derhos var en Person, som man heller saa Hælen end Taaen paa. Udpaa Vaaren fik han derfor Afsked, og Nils Juel blev hans Eftermand.

69. Orlogsskibet "Fredericus Tertius'" Varpanker. Paa Rosenborg Slot, Kjøbenhavn.

Paa Rügen skulde Forholdene efter Kongens Afreise snart faa et Udseende, som man ikke skulde have ventet. Rumohr var nemlig ikke den Mand, som skulde formaa at holde Øen mod Königsmarck. Mod den indtrædende Vinter hævede han Beleiringen af Færgeskansen og forlagde sine Tropper i Kvarter

*) Varpankeret blev siden forgyldt og opbevares nu paa Rosenborg Slot med følgende Paaskrift af Thomas Kingo:

Gud holdt paa mig, og ieg holt Christian den Femte,
Da een fortvislet Storm i Østersøen ham klemte;
To Rigers Liv og Død paa toe jern-hager laae,
Jeg derfor Evig her skall til et minde staae.

Guds haand befreftet mig, hvorved ieg tvang og temte
Den vrede Øster Søe for Christian dend Femte,
Da paa Skib Frederick den 3die han flød
Og nogle Dage stred med Hassens Grume død.

To sterkke Anker brast og maatte bølger vige,
Men ieg holdt fast oppaa Monarkens Tvilling Rige;
Nest Gud var ieg hans haand og Rigets leve-værn!
Gak Læser! Tænk, at Guld er Skom mod dette Jern.

paa Øen, skjønt disse knurrede herover og paastod, at de vilde tilbage til Danmark. Tilstanden blandt dem var meget slet, da de paa et halvt Aar ikke havde faaet sin Sold udbetalt, og man kunde derfor hver Dag vente, at Mytteri skulde udbryde. Saasnart dette kom Königsmarck for Øre, overførte han strax 5000 Mand Tropper fra Stralsund til Færgeskansen. Rumohr trak da sin Styrke sammen udenfor Skansen, og der vexledes nu den 8de Januar 1678 Kanonskud med Fienden. Allerede i Begyndelsen af denne Fægtning faldt Rumohr, da han red hen for at tage den fiendtlige Opstilling i Øiesyn, og den keiserlige Oberst Wallis overtog Kommandoen efter ham. Denne var dog ude af Stand til at bøde paa de mange vidunderlige Misgreb, hans Forgjænger havde begaaet, og besluttede sig til at foretage Tilbagetog. Dette gik for Rytteriets Vedkommende snart over til vild Flugt, da Königsmarck gjorde Indhug. Fodfolket strakte derimod Vaaben, men Artilleristerne lod sig nedhugge til sidste Mand. Først ved Jasmund ophørte Rytteriets Flugt af den gode Grund, at det da ikke kunde komme længere. Da nu Königsmarck rykkede efter, tilbød det ham at kapitulere, og saaledes havde denne paa 4 Dage gjenerobret hele Øen og gjort over 5000 Fanger, medens hans eget Tab kun gik op til 170 Mand. Men nogle Dage i Forveien havde Stettin efter et tappert og flere Maaneder langt Forsvar maattet overgive sig til den store Kurfyrste.

I Skaane havde den svenske Konge forgjæves bestræbt sig for at indeslutte Kristiansstad, som med stor Dygtighed forsvaredes af Kommandant von der Osten. Ihvorvel Fæstningen fik nogen Tilførsel og Forsterkning fra Danmark, var Stemningen i Byen meget nedtrykt under den fiendtlige Blokade, saa meget mere som Karl XI afsved flere af de Landsbyer, som laa nærmest Fæstningen. Længere ude paa Vinteren begyndte Provianten at slippe op, og Soldaterne havde i fire Dage ikke havt andet end Malt at spise, da det lykkedes ham ved et Par heldige Udfald at skaffe Vinterforraad, som egentlig var bestemte for den svenske Hær. Da Aaret gik tilende, bestod Kristiansstads Garnison af 2522 Mand Fodfolk, Ryttere, Dragoner og Artillerister; men deraf var over 500 Mand syge, og af Heste fandtes der kun noget over et Hundrede.

I Landskrona, hvor Meerheim havde afløst Henrik Ruse, der var falden i Unaade, var Tilstanden ikke bedre. Der herskede Mangel paa alt, og Mandskabet døde som Fluer, men Meerheim forstod dog ved klogt beregnede Udfald at holde alt oven Vande, og han tilføiede de svenske Afdelinger, som skulde passe paa ham, ret følelige Nederlag i de Skjærmydsler, som fandt Sted i Løbet af Vinteren.

Karl XI udkastede om Vinteren en meget omfattende Plan til et Felttog mod Norge for at afskjære de norske Tropper, som laa i Baahuslen. Ved Venersborg vilde han sammendrage en Styrke paa 6000 Soldater og 20000 Bønder, der skulde rykke frem mod Svinesund og Kvistrum. Naar

Kampen her var bleven ført tilende, vilde han med en anden Hær, som skulde samles i Lifland og forenes med et polsk Hjælpekorps, trænge frem gjennem Kurland og Preussen for at kaste Fienden ud af Pomern. Men Angrebsplanen paa Norge, der var lagt af Kongen i Forening med Erik Dahlberg, kom ikke til Udførelse, da der strax over Nytaar indtraf Lindveir med Regn og Tø.

I de forskjellige Hæres Organisation foregik der i Vinterens Løb ingen andre Forandringer, end at der for den danske Hærs Vedkommende foretoges en Del Udskrivninger og Hververinger i Tyskland; af den norske Hær afgaves den største Del af det oplandske Regiment under Johan Vibe til Danmark, uden at denne Afgang erstattedes ved nye Udskrivninger. Hensigten med Affendelsen af Johan Vibes Regiment var af dette at oprette et Marineregiment. Men der blev kun opsat et Kompagni. Resten af den norske Styrke blev anvendt til Rekrutering af de danske Regimenter. Svenskerne derimod drev med langt større Iver og Kraft paa at faa udfyldt de opstaaede Huller i Regimenterne, og den svenske Hær var derfor omtrent af samme Styrke nu som ved Krigens Begyndelse.

Felttoget i 1678 aabnedes fra Baahuslen af med et Angreb paa Baahus Fæstning. I Vinterens Løb havde den norske Hær stadig holdt Svenskerne i Aande ved udsendte Streifpartier, og disse var saa nærgaaende, at den svenske Konge, som havde berammet en Rigsdag til Afholdelse i Gøteborg, saa sig nødt til at forlægge denne til Halmstad. Svenskerne havde lidet eller intet kunnet foretage til Gjengjeld, væsentlig vistnok af den Grund, at der herskede stor Sygdom og Dødelighed baade blandt Tropperne og Befolkningen i de Trakter, som stødte op til de af Nordmændene okkuperede Egne.

Allerede i den anden Halvdel af April Maaned havde Gyldenløve ved Uddevalla trukket sammen en Styrke paa 10 Bataillоner Infanteri og 8 Kompagnier Ryttere og Dragoner. Denne skulde forsterkes med et Korps, som skulde sendes opover fra Aarhus under Befaling af Brandenburgeren Generalløitnant Geyse og Generalmajor Schack. Dette skulde bestaa af 4 jydske Rytterregimenter, 8 Bataillоner Fodfolk og 20 Kanoner. Det drog imidlertid ud en hel Maaned, førend denne Undsætning kom, og herved blev Gyldenløves Planer i væsentlig Grad forrykkede. Det havde nemlig været hans Agt at angribe Gøteborg, førend den svenske Befalingsmand, Rigsadmiral G. O. Stenbock, havde faaet denne By sat i Forsvarsstand. Men de danske Troppers Udeblivelse gav denne Tid og Raaderum dertil. Gyldenløve maatte som Følge heraf bekvemme sig til et Angreb paa Baahus et Foretagende, som han ganske vist har indset var forbundet med usædvanlige Vanskeligheder. Naar vi herunder ser ham gaa tilverks med en Forsigtighed og Ængstelse, som ellers er hans Naturel ganske fremmed, har dette vistnok sin Grund i, at han paa Forhaand har havt en Anelse om, hvorledes det vilde gaa. Men hertil kommer ogsaa, at de danske Generaler

70. Austraat Herregaard paa Ørlandet. Bygget af Norges Kansler Ove Bjelke i Aarene 1655 og 1656.

lagde ham mange Vanskeligheder i Veien. Heller ikke de danske Tropper kunde paa langt nær maale sig med Nordmændene i Henseende paa Krigsøvelse og Diciplin. Medens det t. Ex. hørte til Undtagelserne, at en norsk Soldat rømte over til Fienden, var dette meget hyppig Tilfældet med Danskerne. Gjennem slige Rømlinger fik de svenske Officerer bedre Oplysninger, end det fortrinligste Speidervæsen havde kunnet forskaffe.

Efter at have spærret Indløbet til Gøteborg rykkede Gyldenløve, hvis Hær i svenske Kilder opgives til 11 à 12000 Mand, i Slutningen af Mai frem mod Baahus. Den svenske Generalmajor Kock, der med 600 Mand holdt Hisingen besat, trak sig ved Fiendens Komme tilbage til Gøteborg, og Øen toges nu i Besiddelse af de danske Tropper under Generalløitnant Geyse og Generalmajor Schack, der her ufortøvet gik i Gang med Anlægget af tre Batterier. Selve Hovedangrebet skulde derimod foregaa fra det faste Land, hvor Nordmændene anlagde fire Batterier, og fra disse aabnedes der om Aftenen den 4de Juni en morderisk Ild paa den gamle Fæstning, hvis Navn forekommer paa saa mangt et Blad af vort Fædrelands ældre Historie.

Baahus Fæstning havde en Besætning paa 400 Mand, der kommanderedes af Oberst Fredrik von Børstell og Underkommandanten Karl Gustav Frølich, begge tapre og haardhudede Karle, der var fast besluttede paa at holde sig til det yderste.*) Allerede strax ved Nordmændenes Ankomst lod de sit Mandskab aflægge Ed paa, at ingen maatte tale om at overgive sig, og at enhver, som gjorde det, uden Naade og Barmhjertighed skulde lide en Forræders Død. Var Fæstningen end efter Tidens Maalestok at anse for meget sterk, havde den dog flere svage Punkter. Allerede den 8de Juni var alle dens Pallisaderinger og Træbygninger skudte i Brand, men de bombefaste Hvælv, hvori Besætningen havde Tilhold, holdt dog for den største Del.

Da Gyldenløve ikke kunde have nogen Udsigt til, at den Kanonade, han saaledes aabnede mod Fæstningen, og som allerede tidlig truede med at medtage hans hele Krudtbeholdning, skulde kuldkaste Mure af den Tykkelse, som Baahus havde, maatte han aabne Løbegrave for at komme Fæstningen nærmere. Han indsaa nemlig, at Beskydningen maatte foregaa fra nært Hold, og at Miner maatte anlægges, om han skulde naa Maalet. Det viste sig imidlertid, at Arbeidet var forbundet med store Vanskeligheder. Løbegravene maatte nemlig ledes gjennem Klippegrund, og det svenske Artilleri blev meget godt betjent. Allerede den 15de Juni var mere end Halvdelen af de norske Kanonlavetter sønderskudte og 6 af Gyldenløves store Morterer i ubrugbar Stand. Til Trods for alt dette lykkedes det dog Gyldenløve at føre Løbegravene frem til en Afstand af 40—50 Skridt fra Murene. Der blev slaaet to Broer over den

*) Om den sidste siger Svenskerne, at han var "en dråplig hjelte och ädel soldat, som ehuru låghalt, emedan han under kriget blifvit sårad i låret, ägde ett oförskräckt mod, förenadt med mycken försigtighet."

smaleste af de Arme, hvormed Gøtaelven omslutter Fæstningsholmen, hvorpaa Baahus ligger. Ogsaa den Ild, som de Danske paa Hisingen rettede mod Baahus, var af stor Virkning, saa store Dele af Muren begyndte at rase ud, og det lykkedes kun med betydeligt Mandetab Svenskerne at faa udbedret om Natten den Skade, som anrettedes om Dagen.

Det var nu Gyldenløves faste Forsæt at vove en Storm paa Fæstningen. Var dette bleven gjennemført paa dette Tidspunkt, tør det nok hænde, at Beleiringen hermed havde faaet Ende. Men til Lykke for de Beleirede herskede der Skinsyge mellem de norske og de danske Generaler, og denne skaffede sig nu et Udtryk deri, at Generalmajor Schack vaa det bestemteste satte sig imod Gyldenløves Forslag og gjorde herigjennem ogsaa de andre Generaler tvivlraadige. Man nølede og gav herved Kommandanten paa Baahus Tid til at omraade sig.

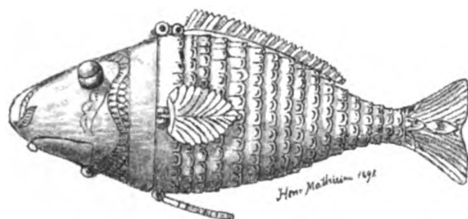
Børstell, der saa, hvorledes det Dag for Dag begyndte at skorte ham paa den fornødne Folkehjælp til at holde Fæstningen, sendte nemlig nu Bud til Stenbock om Undsætning. Denne sendte ogsaa Oberstlieutenant Edlington afsted med 100 Mand, af hvilken dog kun de 60 slap ind paa Fæstningen. Resten blev liggende igjen udenfor, og Edlington selv blev saa haardt saaret, at han døde efter et Døgns Forløb. Ogsaa i de følgende Dage kastedes friskt Mandskab fra Vestgøtasiden af Elven ind i Fæstningen, saa Børstell endog kunde gjøre Udfald mod Beleirerne. Under et saadant, der fandt Sted den 22de Juni, lykkedes det ham at antænde en af de omtalte Broer. Men Svenskerne kastedes tilbage, og Broen blev igjen istandsat.

Den 27de Juni var Gyldenløve omsider naaet saa langt med Arbeidet paa Løbegravene, at disse var kun 6 Favne fjernede fra Fæstningens Udenværker. Han sendte nu Bud med en Trompeter til Børstell og bød ham at overgive sig. Men denne gav ham den Besked med tilbage til Gyldenløve, at hvis han nu ikke pakkede sig, skulde han "lægge ham overende." Gyldenløve lod da det første af Udenværkerne storme, og det lykkedes ogsaa Nordmændene at tage det; men den voldsomme Ild fra Fæstningen nødte dem atter til at trække sig tilbage. Et Stormløb, som foretoges den næste Dag, blev afslaaet.

Imidlertid havde Rigsadmiral Stenbock begyndt at sætte sig i Bevægelse for at skaffe Besætningen paa Baahus Luft. Han samlede Tropper paa Gøtaelvens østlige Bred, og fra Skaane kom General Wittenberg med en Del Ryttere til Undsætning. Paa samme Tid gav han Oberst Sangershausen, som førte Befaling over en mindre Styrke i Dalsland, Ordre til at rykke ind i Baahuslen. Da nu Gyldenløve frygtede for, at Svenskerne vilde rykke ned paa hans Tilbagetogslinie, blev han nødt til at sende Generalmajor Duncan med Rytteriet og Dragonerne til Venersborg for at recognoscere. Paa samme Tid begyndte Fienden ogsaa at opkaste Batterier paa Elvebredden, og da Gyldenløve indsaa, at Beleiringen som Følge heraf vilde drage i Langdrag, foreslog han i et sammenkaldt Krigsraad at hæve den aldeles.

Han havde saa meget mere Grund hertil, som der fra den danske Hær i Skaane var kommen Paastand om, at Gyses Korps skulde tilbagesendes. I Krigsraadet, som holdtes under Gyldenløves Forsæde og bestod af Generalerne Gyse, Schack, Duncan, Degenfeld og flere, syntes man dog, det var haardt at opgive Beleiringen, der havde krævet saa store Anstrengelser og Ofre, og det blev derfor besluttet, at den skulde fortsættes, til man havde set, hvilke Resultater Minekrigen bragte. Disse Arbeider faldt imidlertid i den haarde Klippegrund ikke ud efter Ønske; saaledes gjorde 2 Miner, som sprang den 12te Juli, Nordmændene betydelig Skade, ihvorvel ogsaa Fæstningens Mure led noget herunder.

Baahus var imidlertid bleven saa tæt omringet, at man hverken kunde slippe ud eller ind der. For at underrette Stenbock om Sagernes Stilling fandt

71. Hovedvandsæg af Sølv i Form af en Fisk, kommet fra Arendal. Universitetets Oldsagsamling.

Vørstell paa at lægge Sedler i Granater, saa han skjød over i den svenske Leir paa den anden Side af Gøtaelven. Det lykkedes ham herigjennem at aabne et Slags Korrespondance, idet man herfra ved et aftalt Tegn underrettede ham om, at nu skulde Stenbock snart bringe ham den længe forventede Hjælp.

Stenbock havde for at bortlede og skuffe Nordmændenes Opmerksomhed gjort Mine til at ville gaa over Gøtaelven snart paa dette, snart paa hint Sted, og herigjennem narret disse til at foretage forskjellige Bevægelser. Efter at have trukket forskjellige Forsterkninger til sig, saa hans Hær udgjorde omkring 6000 Mand, lod han den om Natten til den 19de Juli gaa over Elven strax nedenfor Gøteborg ved Gammel-Elfsborg og indtage en fast Stilling her. Gyldenløve forsøgte vel at lade Duncan med Rytteriet kaste den ud af denne; men det lykkedes ikke. Paa samme Tid erfarede han, at Fienden under Sangershausens Befaling ogsaa fra Dalsland foretog Bevægelser, der skulde tilsigte at overskjære hans Tilbagetogslinie, og at Kvistrum Bro allerede var bleven afbrændt af et af de svenske Partier. I et nyt Krigs-

raad, som afholdtes, blev det da besluttet at ophæve Beleiringen af Baahus*) og gaa tilbage til Uddevalla, en Beslutning, som ogsaa blev iverksat.

Gyldenløve var meget forbitret og bedrøvet over dette Udfald af et Foretagende, hvortil man fra første Tid af havde knyttet store Forventninger, og i et Brev til Kongen af 25de Juli søgte han endog at blive afskediget fra den overordnede Stilling, som han indtog. "Jeg haver", skriver han nemlig, "udi nogle Dage været saasom af mig selv, at jeg ei var capabel (istand) til at skrifte E. K. Mt. den ulykkelige Hændelse, og beder nu allerunderdanigst for Guds Skyld, at E. K. Mt. vilde være saa naadig og employere (anvende) mig herefter saaledes, at jeg maatte staa under en andens Kommando og ei selv staa for nogen saa stor Forantvortning (Ansvar), saa skal E. K. Mt. fornemme, at naar den Sten mig er fra Hjertet, jeg da næst Guds Hjælp bedre Tjeneste skal gjøre." Hvad der især maa have gjort ham mismodig, var de danske Generalers og Troppers Holdning. "Havde jeg — fortsætter han — fundet dem, som mig af et tro Hjerte havde villet give gode Raad, skulde uden Tvivl adskilligt være bedre passeret; men uden Hjælp, Bistand og Fortrolighed kan et eneste Menneske i saadan en important (vigtig) Materie let blive turberet (forvirret). Gud give, jeg dette hellere med mit Blod end med Blæk skulde skrive! E. K. Mt. erindre sig allernaadigst, hvis jeg udi slig Tilfælde allerunderdanigst bad og erindrede ved min sidste Afreise: skulde nu mine Misundere, som vel gjør deres bedste, ville tage deres Tempo at føre mig udi E. K. Mts Unaade, saa raaber jeg til des Naade og erbyder mig at opofre mit Liv og Blod med Glæde for E. K. Mts Tjeneste, naar jeg ikkun med saadan tung Kommando ikke maa betynges:"

Stenbock vovede ikke at forurolige Gyldenløve paa hans Tilbagetog, og han vendte temmelig snart tilbage til Gøteborg. Der indtraadte nu for en Tid et Slags Stilstand paa denne Krigsskueplads. I Begyndelsen af August Maaned indskibedes Geyses Tropper for at begive sig til Skaane. De blev imidlertid liggende for Modvind i 12 Døgn, og i denne Tid foruroligede de Egnen med sine Plyndringer og Røverier.

Neppe var Gyldenløve kommen tilbage til Uddevalla, før han modtog den ubehagelige Efterretning fra det nordenfjeldske, at Fienden havde gjort Indfald og anrettet større Ødelæggelser her, end nogen norsk Egn hidtil havde været udsat for under hele den forløbne Del af Krigen.

Allerede tidlig paa Foraaret 1678 var der begyndt at trække op et Uveir over det nordenfjeldske fra Jemtland af, og Flygtninger bragte hele Vinteren igjennem uheldvarslende Tidninger fra denne Egn. Den jemtlandske Hær

*) I den Tid, Beleiringen havde været, havde Nordmændene og Danskerne slynget ind Fæstningen ikke mindre end 2265 store Bomber, 200 gløende Kugler og 75 svære Kurve med Haandgranater. Som Følge heraf var Fæstningen forvandlet til en Grushaug. "Der råder", heder det i Rigsadmiralens Indberetning om Forholdene paa Baahus, "en sådan förstöring, att den sig näppeligen låter beskrifva."

074. K. vaar Frue

L. Raad hu

s. M. Hospital

blev b
holdt
Horn
da der
Uveir
til at
lange
blev
overto
at væ
Aar h

af 1st
for
Gene
nordo
dem
manl

til
Snac
den
øvrig
Offic

2000
Skar
gjenn
Nær
afkai
hero
Jem
til

pan
at

*)

blev betydelig forøget og midt paa Vinteren, den 4de Februar, blev der afholdt Generalmønstring over den, hvorpaa den under Befaling af Feltmarskalk Horn og General Karl Sparre brød op og marscherede mod Snaasen. Men da den var kommen ind imellem Fjeldene, overfaldtes den af et saa voldsomt Uveir med Storm og Slud, at Førerne efter nogen Tids Forløb saa sig nødte til at vende om og lade Hæren, der skal have lidt overmaade meget paa den lange og tunge Marsch, begive sig tilbage i Kvartererne.*) I Marts Maaned blev Feltmarskalk Horn tilbagekaldt, og Kommandoen over Jemtlandshæren overtoges af Karl Sparre. Som det vil erindres, havde denne Aarsag til at være forbitret paa Nordmændene, der under Jemtlands Besættelse forrige Aar havde tilføiet ham baade Skam og Skade.

I Slutningen af Mai Maaned var Oberst Schultz med 1400 Mand af 1ste throndhjemske Regiment og 170 Ryttere bleven beordret ned til Baahuslen for at forsterke den der liggende norske Hær. Saasnart dette kom til General Sparres Kundskab, besluttede han sig til at gjøre et nyt Indfald i det nordenfjeldske for at takke Nordmændene for deres Besøg i Jemtland og give dem et føleligt Smæk igjen for Ødelæggelsen af hans Jernverk paa Ångermanlandsskogen.

Ved Juni Maaneds Udgang affærdigede han en Del af sit Mandskab til Medstugen, ret som om det var hans Agt herfra at gjøre Indfald i Snaasen eller Værdalen. Det var imidlertid kun blind Allarm for at narre den kommanderende General nordenfjelds til at splitte sin Styrke. Forøvrigt skal efter en Beretning denne ved samme Tid af en bortrømt svensk Officer have faaet Besked om Karl Sparres Forehavende.

Sparre selv rykkede i Begyndelsen af Juli Maaned med et Korps paa 2000 Mand Rytteri og fire Feltstykker fra Handøl over Fjeldene gjennem Skardøren ned i Tydalen, Annex til Sælbu. Herfra var det hans Agt gjennem Hovedsognet og Klæbu at trænge frem til Throndhjems umiddelbare Nærhed. Men Bønderne stansede hans Fremtrængen ad den Vei ved at afkaste Broerne og afspærre Passerne ved Forhugninger. I sin Harme herover lod Sparre Tydalen aldeles udplyndre, sendte Rovet over Fjeldet til Jemtland og brændte 13 Gaarde her. Derpaa begav han sig over Fjeldet til Aalen i Guldalen, hvor han ankom den 9de Juli.

I det throndhjemske vakte Efterretningen om Fiendens Indfald en næsten panisk Skræk, idet man overdrev Farens Størrelse og hvert Øieblik ventede at se Fienden udenfor Portene. Traditionen beretter, at Efterretningen gik

*) Riddermarcks Relation. Jfr. Krafts Beskrivelse over Norge, VI, S. 135 fg., hvor det sandsynligvis ved en Forvexling med den nedenfor omtalte Expedition til Medstugen heder, at Indfaldet tilsigtede Erobringen af Stene Skanse. Her heder det ogsaa, at Horn og Sparre flakkede om med sin Hær paa Fjeldet i tre Uger. Hvorfra Kraft eller rettere J. Chr. Berg har denne Oplysning, der utvivlsomt maa indeholde betydelig Overdrivelse, vides ikke.

Stiftets hæderlige Biskop Erik Pontoppidan (den ældre), der kort før var kommen syg hjem fra en Visitatsreise til Nordland, saa nær til Hjerte, at han tog sin Død derover. Man kan forøvrigt ikke fortænke Thrønderne i, at de blev rædde. Der fandtes nemlig ikke mange Soldater i Throndhjems Omegn, efterat flere Afdelinger var detacherede til Værdalen og de øvrige Adgange fra Grænsen; men hvad der vistnok har gjort det stærkeste Indtryk

72. Erik Pontoppidan den ældre, Biskop i Throndhjem 1673—1678.

paa Befolkningen var, at General v. Hoven havde begivet sig til Størens Prestegaard for at overvære sin Pleiedatters Bryllup med Sognepresten Jon Eriksson Jamt, og sandsynligvis havde ogsaa andre af de høiere Officerer forladt Byen.

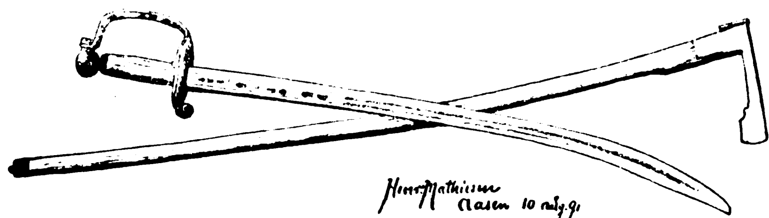
Von Hoven lod Bønderne opbyde for at hindre Fiendens Fremtrængen gjennem Guldalen og samlede om sig saa mange Soldater, som muligt. Men Sparre, hvis Folk havde lidt meget paa Marschen, der foregik over

øde uveisomme Fjeldstrækninger og i et øsende Regnveir,*) vendte sig til Trakterne omkring Røros, da han merkede, at Befolkningen længere nord i Dalen var bleven allarmeret ved Veternes Antændelse.

Ligesom flere af vore Bergverker frembyder Røros Bergverk i den første Tid efter Optagelsen et lidet tiltalende Skue ved den Kiv og Splid, som herskede her, saavel mellem Participanterne indbyrdes som mellem disse og den Arbeidsstok, som de beskjæftigede. Man har derfor ogsaa i en Sum sammenfattet Verkets Tilblivelse og ældste Historie i følgende Epigram:

"Jurgia fundarunt, firmarunt, consolidarunt
Rørosiam: finem jurgia dira dabunt."**)

Vi har tidligere omtalt, hvorledes et Participantskab bestaaende af Schichtmester Lorents Lossius ved Kvikne Verk, Provsten Hr. Anders Olsen

73. Sabel og Bergmandsstok, der skal have tilhørt Hans Olssøn Aasen. Opbevares paa hans Gaard ved Røros, der fremdeles er i Ætten.

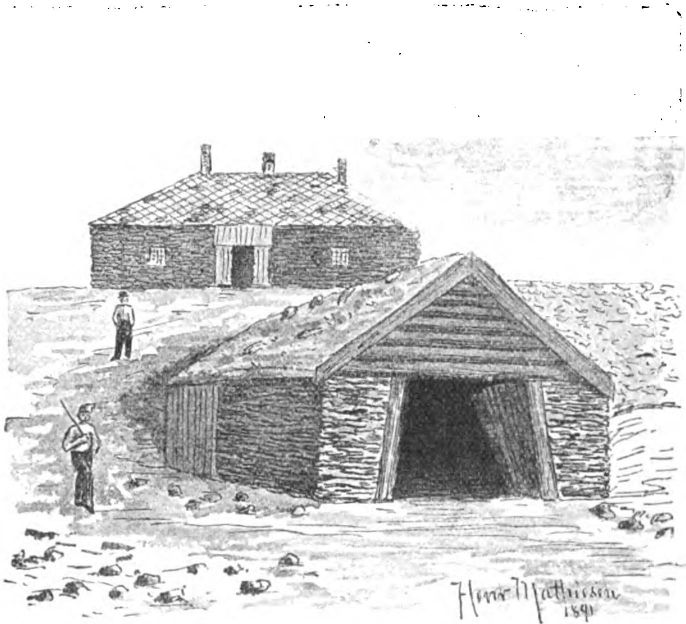
Bruse til Meldalen og Presten Hr. Hans Larsen til Tønset omkring 1645 optog Driften af Røros Verk, og hvorledes Kristian IV's Kammertjener Joakim Jürgens eller Irgens ved at afkjøbe den første Finder, Bonden Hans Olssøn Aasen, hans Ret søgte at komme i Besiddelse af Verket. Efter nogen Tvist mellem ham og det bestaaende Participantskab — til de Fordringer, en tredie Mand, Orkedalsfogden Otto Jakobssøn Lorck, opstillede, blev der intet Hensyn taget, hverken nu eller senere — blev der under 27de November 1648 sluttet et Forlig, der gik ud paa, at Verket skulde deles i 60 Parter, hvoraf Irgens beholdt de 45, medens Resten fornemmelig skiftedes mellem de tidligere

*) "De svenske var meget elendige, der de fremkom, af det meget Regn, Gud continuerlig lædskede dem med underveis; Officererne var saa elendige, at de holdt sig ved Gjerderne og faldt i Søvn," heder det i den ovenfor paaberaabte Beretning (Kildeskr. Fondets Man. No. 139.)

**) Verset gjengives af Professor Dr. L. Daae saaledes:

"Røros i Tvedragt blev til, i Tvedragt det voxed og blomstred;
Ende paa Verket engang Tvedragt skal gjøre forvist."

Participanter, der tillige skulde have Andel i Verkets Bestyrelse. Men dette Forlig blev ikke staaende urokket, og navnlig kom det til sterke Rivninger mellem Lossius og Irgens, der havde til Følge, at den første tilsidst blev fjernet som Verkets Bestyrer. Lossius og den tidligere nævnte Otto Lorck, hvis bedre Adkomst nu hel uventet synes at være bleven anerkjendt af en Del af det ældre Participantskab, slog sig nu sammen og begyndte Proces med Irgens; men denne blev dog i Besiddelsen af Verket, saasom han var den kapitalsterke Mand med Forbindelser til alle Kanter.

74. Indfart til den øvre Stoll i Kongens Grube, Arvedal nær Røros.

Allerede før denne Tid havde Bergstaden Røros reist sig. Den fik i 1649 Kirke, hvor Gudstjenesten først betjentes af Presten i Holtaalen,*) siden af en Kapellan, og i Aaret 1662 fik Stedet endelig egen Sogneprest. Foruden Storvola- eller Storvarts Grube optoges efterhaanden Nybergs, Arvedals og Hestklettens Gruber. Der byggedes flere Smeltehytter, og i 1671 var saaledes foruden de tre i og ved selve Bergstaden — der dog omkring

*) Denne blev under 7de Juni 1650 paalagt at tage Bolig paa Røros Gaard, beliggende ved Røens Udløb i Glommen (Erlandsen, Throndhjems Stifts Geistlighed, S. 179). Det er efter denne Gaard, Bergstaden har faaet Navn.

1670 sloges sammen til en — fire andre i de nærmest liggende Sogne i Gang. Man ansaa, som rimeligt kan være, Rørosværket for det ypperste af alle de norske Bergværker, og der gik stadig Ord om, at Staten vilde expropriere det. Men Herligheden stod dog ikke paa saa faste Ben, som det skulde synes. Verket havde nemlig for liden Driftskapital, og baade Bønder og Arbeidere maatte til sine Tider vente længe, før de kunde faa Afregning. Man hører derfor bestandig baade i 1660- og 1670-Aarene, at der herskede stort Misnøie iblandt Verksfolkene og Bønderne, ja stundom kunde dette endog skaffe sig Luft i aabenbart Mytteri. I 1670 havde Arbeiderne saaledes indgivet Klage til Regjeringen over Participantskabet og Bergmesteren, Henning Irgens, en Brodersøn af Joakim Irgens. Da det drog noget ud, før de fik Svar paa sit Forebringende, vilde de sende en af sine Kammerater, der gik under Navnet Spell-Ola, ned til Kristiania eller Kjøbenhavn for at høre efter, om deres Andragende muligens ikke var kommet frem. Bergmesteren, der nok havde sine Grunde for at hindre Spell-Olas Afreise, lod ham sætte fast. Men nu rottede Almuen sig sammen, og den havde revet Henning Irgens i Stykker, om hans høistfrugtsommelige Kone ikke med Fare for sit eget Liv havde kastet sig mellem ham og de ophidsede Bergfolk. Men Spell-Ola vilde Røroshingen have løs, og han blev ogsaa sat paa fri Fod. Ihvorvel Participantskabet fik Hovedmændene for Optøierne ved en nedsat Kommission domfældte, blev disse dog benaadede af Regjeringen, der fandt, at den stedfundne Selvtægt fandt Undskyldning i de Vilkaarligheder, hvormed Irgens'erne havde behandlet Arbeiderne og Bønderne, og at disse og Optøierne kunde gaa saa nogenlunde op i op.

Vi har set, hvorledes Røros Verk, der efter sin naturlige Beliggenhed ligger paa den sydlige Side af Vandskillet og derfor vel egentlig skulde henregnes til Akershus Len, efterat Tønsets Prestegjeld var bleven overflyttet fra Throndhjems til Akershus Stift, i 1658 ved de svenske Kommissariers vilkaarlige Fortolkning af de Dokumenter, som Bønderne af Aalen og Tolgen fremlagde som Hjemmel for sin Beitningsret paa Høifjeldet, kom til at regnes under Throndhjems Len, som det sidenefter har tilhørt. Efter Jemtlands og Herjeaadalens Afstaaelse var Bergstaden bleven et Grænsested, og man tænkte oftere paa at tildele den forskjellige Begunstigelser som saadant. Men Røros skulde ikke blive et andet Halden. I 1665 var det paa Tale at oprette en Milits her til Verkets Forsvar; men dette var Arbeiderne og Bønderne imod, og de blev derfor fritagne for denne Byrde paa Betingelse af, at de i Krigstid skulde paatage sig at forsvare Verket. Da Krigen i 1675 udbrød, holdt Bergarbeiderne ogsaa Ord og tog Gevær. Gyldenløve ansatte en Kaptein og en Sergeant til at exercere dem. Det gik godt og vel, til den sidste en Dag gav en af Arbeiderne et Rap over Rygstykkerne; men da vilde Arbeiderne ikke længere være med og slængte Vaabnene fra sig. Man maatte trygle og bede dem om at være saa snille at blive

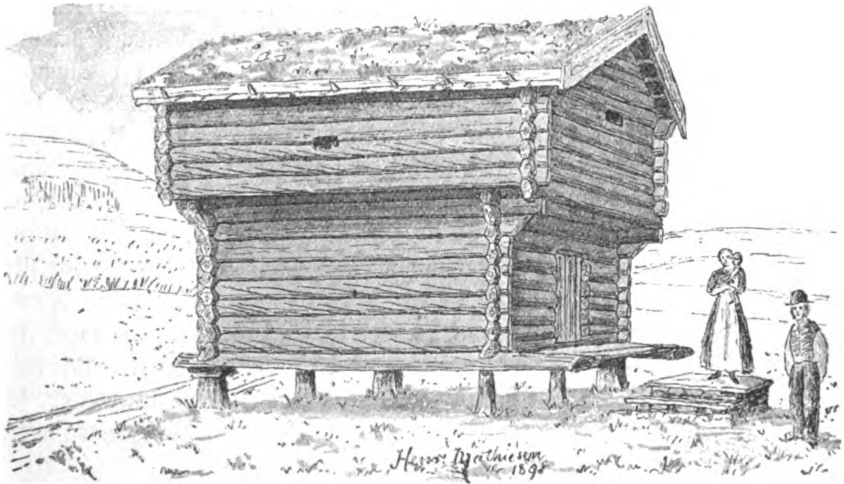
ved, og langt om længe gav de da ogsaa efter. Exercitien gik nu nok saa bra til en Tid. Men da gjentog Lektien sig. Denne Gang var det Kapteinen selv, som forsaa sig, og nu maatte selve Statholderen ud for at holde det rørosiske Landeværn sammen. Kapteinen fik sig en Snude, som sig hør og bør, fordi han ikke havde taget i tilhørlig Betragtning, at det var frie Folk, han havde at gjøre med.*) Prygleſtraffen afskaffedes herefter fuldstændig for det frivillige Bergkompagnis Vedkommende. Nu exercerede Rørosingen villig en Tid paa Participantskabets Bekostning og holdt nøie Udkik med alt, som kom og skulde over den svenske Grænse.

Bergmesteren paa Røros havde som Stedets høieste Øvrighed Forpligtelse til at skaffe fra Sverige alle mulige tilforladelige Oplysninger om Fiendens Foretagender. I dette Øiemed maatte han stadig have Speidere over Grænsen, og for at undgaa Mistanke lod han disse optræde som Handelskarle. Det gik selvfølgelig ikke an for Bergmesteren at skrive hver Rørosing i Næsen om, hvorfor han havde alle disse Kræmmere i sit Brød; men Arbeiderne gjorde sig nu paa egen Haand sine Tanker om det, og disse aandede i ethvert Fald ikke Velvillie mod Bergmesteren. Sikkert er det, at meget herreløst Gods blev opsnappet i hine Dage, og hverken før eller siden er der vel bleven holdt saa skarpt Udkik efter ulovlig Handel over Grænsen som, netop nu. Hver Gang Rørosingen kom over noget, som lod til at være Smuglegods, gottede han sig i sit stille Sind over, at nu blev Irgens luret. Thi at denne spillede under Dække med Svensken, var noget, som hver Mand vidste eller troede at vide.

Det er derfor intet at undres over, at alt gik, som det gik under disse Forholde. Bergmesteren, der just opholdt sig i Trondhjem, ilede paa Rygtet om Svenskernes Komme hjem og kom tidsnok til at modtage dem. Den rørosiske Milits, som General von Hoven besynderlig nok synes at have havt et Slags Tillid til, trak sig derimod tilbage over Haaelven og lod Svensken skalte og valte paa Bergstaden, som han vilde. En Opfordring, som blev rettet til den om at udlevere Vaabnene, blev dog afslaaet, og nu besluttede Karl Sparre sig til at ødelægge hele Verket, til Trods for, at Irgens bød ham 5000 Rdr. i Brandskat. Først blev hele Verkpladsen med Undtagelse af Kirken afbrændt; derpaa togede han til Gruberne og satte der Ild paa alle Huse, Schachter, Vandkunster og Sætteveden, tog alt Kobber, som her fandtes, og sendte det til Sverige, og forøvrigt brændtes og plyndredes alt, som kunde overkommes. Den Skade, Verket havde lidt, ansloges til 60000 Rdr. Endelig afbrændtes den 15de Juli Feragens Hytte og den 17de Bræke-

*) Man maa dog erindre, at Bergverkerne indtil 1730-Aarene tildels modtog Straffanger, der ellers skulde sendes paa Fæstningsarbeide. De mangfoldige Spektakler, som ved denne Tid fandt Sted paa Røros, vidner ogsaa tilstrækkelig om, at Befolkningen ikke bestod af Vorherres bedste Børn.

gaardene, hvorefter Fienden marscherede over Ruten ind i Herjedalen.*) Da den fiendtlige Hovedstyrke vel var borte, var Aalbyggen og Rørosingen krye Karle igjen. En Del Syge, som var efterladte paa Marschen gjennem Guldalen og i Rørostrakten, blev ihjelslaaede, og Soldaterne, som nu ogsaa kom efter, fangede og fældede en Udpost paa 40 Mand, som Svensken havde efterladt. Men der herskede over hele det throndhjemske sterk Uvillie mod

76. Stabur paa Gaarden Aasen ved Røros. Skal efter Sagnet være opført af Hans Aasen.

von Hoven, der dog tør have været nogenledes undskyldt, da han jo maa have behøvet Tid for at faa Tropperne samlet; mod Irgens pustede Mistanken sig op meget sterkere end før, ja, det forløb endog, at han havde trukket Svensken ind i Landet, for at han kunde slippe at gjøre Regnskab for sin Bestyrelse af Verket.

*) Medens Karl Sparre laa paa Røros, rekvirerede han af Aalbyggen og Haltdalingen 8 Dages Proviant for sit Mandskab, som han opgav til 5902 Mand, hvorhos hver Bonde skulde betale Brandskat. Det blev dog med Kravet alene.

I den øvrige Del af Aaret herskede der paa den norsk-svenske Grænse en fuldkommen Vaabenhvile, der ikke afbrødes af nogen Daad, som er Omtale værd. Gyldenløve fordelte Størstedelen af sit Rytteri, hele 2det throndhjemske og bergenhusiske Regiment samt Batailloner af akershusiske, vesterlenske og Coucherons Regiment til Posteringer i Baahuslen. Saaledes laa der forskjellige Batailloner og Kompagnier i Marstrand, i Uddevalla, paa Orost, ved Kvistrum samt ved Svarteborg.

Fra dansk Side aabnedes Felttoget med et Togt, som Flaaden foretog for at holde Østersøen ryddelig.

Efterat Tromp i Begyndelsen af Mai Maaned havde faaet sin Afsked, blev Kommandoen over Flaaden overdraget til Nils Juel, der den 28de April udnævntes til virkelig Geheimeraad. I Løbet af den næste Maaned samledes Flaaden paa Kjøgebugt. Denne talte nu 31 Orlogsskibe, 9 Fregatter, 3 Brandere og 10 mindre Skibe med i alt 2000 Kanoner og en Besætning paa 10000 Mand. Den 31te Mai var Kongen og Dronningen ombord i Besøg paa Flaaden, som den næste Dag lettede Anker og i Slagorden stevnede østover langsmed den svenske Sydkyst. Ved Ystad kastede den Anker. Der foretoges Landgang, og Byen erobredes, hvorefter Toget gik til Øland. Her krydsede Flaaden i nogen Tid for at lokke den svenske ud fra Kalmar Sund; men den vovede ikke at komme ud, og Danskerne kunde som Følge deraf gjøre Landgang paa forskjellige Steder af den svenske Kyst. Ganske vist fristede enkelte Krydsere at gaa ud i Søen, naar de ansaa sig for sikre. Men havde Svenskerne indbildt sig, at de herved skulde skræmme Fienden fra at indlade sig paa større Foretagender, saa skulde de have taget Feil. Vi faar et ret tiltalende Indtryk af den gode Aand, som nu besjælede hele Flaadens Personale fra Admiralerne af til den ringeste Matros, af et Brev, som Brødrene Nils og Jens Juel den 22de Juni 1678 tilskrev Kongen, og hvoraf følgende Uddrag hidsættes:

"Vi bliver daglig konfirmeret i vores Mening, at omendskjønt de (d. e. Svenskerne) praler meget om de vil komme ud, saa er det deres Tanker, at der vil de ligge og give os Jalousi, at hele Aaret skal vi intet kunne forrette; men det tror vi, at skal det Landet Rügens Dessein*) gaa for sig, saa holder vi os bastant at forrette det, uden nogen Henseen paa dem. Kommer de imidlertid, saa slaas vi sammen; gjør de ikke, saa forretter vi Desseinet. Vil Eders Majestæt, vi skal føre Proviant-Skibene til Aahus, saa præsenterer vi os omtrent for dem, og detascherer et Par smaa Fregatter til at convojere Proviant-Skibene til Aahus, kommer han ud, saa slaas vi med hannem, hvis ikke, saa fuldfører vi vores Dessein. Vil og Eders Majestæt, vi skal gaa ind i Kalmar Sundet, saa kan det og ske; men deri haver han den Fordel, han haver begge Landene, og deraf vore Skibe, som blev beskadiget,

*) Den paatænkte Expedition til Rügen, hvorom nærmere nedenfor.

havde besværlig Retræte; tilmed er derinde adskillige blinde Skjær, og da behøver vi flere Brandere. Var og saa nær, at Eders Majestæt havde Folk nok at gaa til Stockholm med, gjorde vi os, næst Guds Hjælp, ingen Betænkning at føre dem did; thi enten skulde han lide det eller følge os; fulgte han os, som er sandsynligt, mener vi altid, efter Veir og Vinds Beskaffenhed, at kunne salvere Folket enten til Bornholm eller Gulland, mens vi slaas, og næst Guds Bistand er han os ikke voxen. Det kan vi Eders Majestæt forsikre, at aldrig havde Eders Majestæts Forfædre bedre Flaade, naar den er samlet, aldrig var der bedre Helbred og aldrig bedre Samdrægtighed, og hidindtil er ikke udkommanderet en Krydser uden Admiralernes Videnskab."

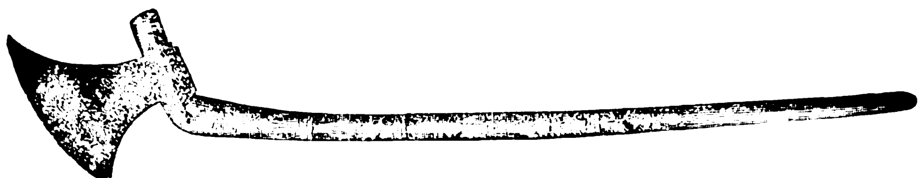
Ihvorvel der ved første Øiekast kunde synes at være noget Praleri i denne Skrivelse, skulde Aarets Begivenheder dog noksom vise, at dette ikke var Tilfældet. I Aaret 1678 spiller Nils Juels og Flaadens Foretagender en Rolle, der vel ikke i nogen Henseende kan maale sig med det foregaaende Aars Søslag, men alligevel indtager en hæderlig Plads blandt den Række Vanheld, som ellers fulgte de danske Vaaben.

Udenfor Kristiansstad kommanderede Feltmarskalk Ascheberg den svenske Hær i Begyndelsen af Aaret, medens Karl XI begav sig til Halmstad for at aabne Rigsdagen der. Befalingen over den danske Hær i Kristiansstad indehavdes fremdeles af General v. d. Osten, der ved sine stadige Udfald holdt Beleiringshæren i Aande, indtil det i Slutningen af Februar lykkedes Svenskerne at indeslutte Byen fuldstændigt ved sine Skanser og Batterier. Efter Karl XI's Tilbagekomst fortsattes Beleiringen med stor Kraft og Ihærdighed. Den lange Bro, som førte ind til Fæstningen, blev aldeles sønderskudt og opbrændt. Som Følge heraf kom General Osten snart til at lide Mangel paa alt. I Slutningen af Juni Maaned slap Kornet op, og den eneste Kost, Folkene fik, var Hestekjød. Da Svenskerne paa samme Tid begyndte at rykke Osten nærmere ind paa Livet, mistvivlede han om, at han kunde holde Fæstningen længere, og den 21de Juni sendte han da Kong Kristian Bud om, at Hjælp maatte han have inden 8 Dage, hvis han ikke skulde nødes til at kapitulere.

I Slutningen af Mai og i Begyndelsen af Juni Maaned overførtes den danske Hær — 8 Fodregimenter, 13 Rytter- og Dragonregimenter foruden Artilleriet — fra Sjæland til Landskrona. Befalingen over den overtoges nu af Fredrik Arensdorf, der var saa uskikket for dette Hverv som bedst muligt; men der var vel ingen anden at faa, som vilde finde sig i at lade Hofkamarillaen spille Herre og Mester.

Medens Hæren droges sammen, lod Meerheim sine Partier streife omkring over hele Skaane for at inddrive Levnetsmidler og føre dem til Landskrona. De førte ogsaa den ene Drift af Stude efter den anden ind til Byen, og hele denne Episode af Krigen fik som Følge deraf i Folkemunde Navnet

"Studekrigen." Der plyndredes vidt og bredt omkring paa Herregaardene, og Helsingborg blev for fjerde Gang herjet under denne Krig. Hertugen af Croy, der ledede Slottets Beleiring, havde intet kunnet udrette mod Kommandanten, Oberst Karl Hård, og det saa derfor ud til, at Beleiringen vilde trække i Langdrag. Hertugen, der vidste, hvor inderlig Kongen hadede langvarige Beleiringer, tog da sin Tilflugt til List. Nys før havde han været saa heldig at faa fat paa Nøglen til det Chiffersprog, hvoraf Karl XI betjente sig i sin hemmelige Korrespondence. Han lod nu opsætte to Breve i Kongens Navn, stilede til Hård, hvori denne underrettedes om, at der ingen Hjælp var at vente, og at han ikke skulde drive Forsvaret til det yderste, men underhandle med Fienden om Slottets Overgivelse for derefter med sin Styrke at støde til Hovedhæren. Disse Breve blev overbragte til Hård af en Prestekone der fra Egnen, som oplyste, at hun havde modtaget dem af et Par Bønder, som med Livsfare skulde have sneget sig gjennem de danske Række. Det faldt ikke Kommandanten ind, at det hele var bare Narreri. Hele den næste Dag blev Slottet beskudt paa det voldsomste, og henad Aften gjorde

77. Øxe fra Midten af 17de Aarhundrede. I Univ. ethnogr. Samling.

Danskerne Mine til at ville storme. Kommandanten tilbød da at overgive Slottet mod at faa fri Afmarsch for Besætningen, og Danskerne slog strax til. Men da han var kommen et Stykke paa Vei, mødte han Kong Karl, der skulde hen for at hjælpe ham. At denne ikke var blid over, at han paa slig Vis havde ladet sig føre bag Lyset, siger sig selv.

Nu var det Kong Kristians Agt at drage det haardt betrængte Kristiansstad til Hjælp, og efter Helsingborgs Indtagelse sammenkaldte han et Krigsraad for at overlægge, paa hvilken Maade dette bedst skulde iverksættes. I denne Overlægning deltog ikke blot Generalerne, men ogsaa flere af Hoffets og Regjeringens Medlemmer. Herunder raadede de fleste til at bryde op med Hæren og at skaffe Besætningen Luft ved et kraftigt Angreb paa Svenskerne. Men Arensdorf havde hverken Mod eller Lyst paa at rykke frem og forlangte, at man først skulde vente, indtil Gyses Korps kom tilbage fra Baahuslen. Sagen var nemlig, at han selv var plaget af Podagra og at han med Misnøie saa paa den münsterske General G. V. Wedels voxende Indflydelse paa Kongen. Han blev imidlertid overstemt, og Hæren brød op den 15de Juli.

Samtidig hermed skulde Nils Juel ved Lander, $1\frac{1}{2}$ Mil søndenfor Kristiansstad, landsætte et Korps under Oberst Stuart, der skulde rykke frem til Fæstningens Undsætning.

Den svenske Hær, som stod udenfor Kristiansstad, havde leiret sig mellem Lillø og Vä. Den havde nogen Tid i Forveien talt 9000 Mand, men paa Efterretningen om, at Gyldenløve rykkede frem gjennem Baahuslen mod Gøteborg, var General Wittenberg med fem Eskadroner bleven sendt hen for undsætte denne By. En anden Afdeling paa 700 Ryttere maatte under General Axel Wachtmeister affendes for at møde det Landgangskorps, som Juel udskibede i Trakten ved Ljungby. Saaledes som Stillingen i Dieblikket var, kunde det ikke være tvivlsomt, at Kristiansstad maatte blive reddet, om den danske Overgeneral havde havt Mands Mod og Hjerte til at gribe ind.

Da den danske Hær den 20de Juli naaede frem til Önesta, der ligger omkring en Mil fra den svenske Leir, kom den svenske Hær i en stor Fare. Var Danskerne nemlig rykkede noget længere frem til de skovbevoxede Skepparløffsbackarna, vilde de herfra have kunnet beskyde hele den venstre Side af Svenskernes Leir og herved tvinge dem til Tilbagetog. Men Arensdorf var en forsigtig General, der frygtede for fiendtlige Baghold i Skoven. Han nøiede sig med at affyre det danske Løsen for at varsko Kristiansstads Besætning om, at Hjælpen var nær; men selvfølgelig blev ogsaa Karl XI herved underrettet baade om, hvad der var paafærde, og hvor Fienden var, og det første, de svenske Generaler Ascheberg og Dahlberg foretog sig, var at besætte de nævnte Bakker. Det gik i Løbet af Kvelden op for de danske Generaler hvilken Betydning disse havde, og tidlig den næste Morgen sendtes en større Afdeling hen for at tage dem i Besiddelse; men da var det for sent. Svenskerne havde da forskanset sig saa vel deroppe, at den danske Styrke ikke vovede at angribe, men maatte trække sig tilbage til Leiren.

I tre Uger blev nu den danske Hær liggende ørkesløs uden at lægge saa meget som to Pinder i Kors for at komme Kristiansstads indesluttede Besætning til Hjælp. Tvertimod gjorde dens Nærværelse snarere ondt værre. Det er nemlig meget, som tyder paa, at den svenske Hær i de nærmeste Dage vilde have trukket sig tilbage, hvis ikke Kong Kristian og Hjælpehæren havde indfundet sig. Nu blev den derimod staaende der, den stod, og for hver Dag forskansede den sin Stilling bedre og bedre til alle Kanter, saa det var rent umuligt for Fienden at gjøre den mindste Afbræk. De eneste, som udrettede noget, var Snaphanerne og Nils Juel. De første laa i Veien for Svenskerne, hvor de vendte sig, og opbrændte Broerne for dem. Nils Juels Forsøg paa at undsætte Kristiansstad faldt uheldig ud, idet Landgangstropperne blev slagne af Wachtmeisters Korps. Da nu Juel strax efter hørte, at Kommandanten i Kristiansstad havde faaet Befaling til at overgive Fæstningen, vendte han sig mod Karlshamn. Denne By blev nu bombar-

deret og skudt i Brand; men under selve Kampen indsandt Johan Gyllenstjerna sig med et Undsætningskorps, og de danske Landgangstropper, der var meget slet kommanderede, blev kastede tilbage med betydeligt Tab. Nils Juel fik Oberst Stuart, der førte Landgangstropperne, afsat for hans udviste Forhold.

I Kristiansstad havde Nøden antaget en frygtelig Høide. Alle Heste, Katte og Hunde, som fandtes her, var fortærede til sidste Bid. Ved Nødskud underrettede v. d. Osten Kong Kristian om, hvor ilde han var stedt; nogle dristige Mænd svømmede endog forbi den svenske Leir for at bede Kongen om, at Hjælpen ikke længer maatte udsættes. Men Arensdorf satte sig imod ethvert Angreb og gav Befaling til, at det tunge Artilleri og Trosset skulde sendes tilbage til Helsingborg. Der blev holdt Krigsraad paany, og i dette blev det oplyst, at Regimenterne manglede Ammunition og derhos havde tre Maaneders Sold tilgode. Kong Kristian forlod da den 30te Juli Hæren efter at have givet v. d. Osten Tilladelse til at overgive Kristiansstad til Svenskerne.

Den 4de August undertegnede v. d. Osten paa Beckholmen en Overenskomst, hvorved Fæstningen overgaves til Svenskerne mod fri Afmarsch for Besætningen. Denne, der i den sidste Tid havde været haardt hjemsøgt af Hungertyfus, var smeltet sammen fra omkr. 2600 til 1100 Mand. Den svenske Konge og hans Officerer drog saadan Omsorg for den heltemodige Skare, som om den havde bestaaet af deres egne Folk.

Den danske Hær brød et Par Dage efter op fra Önesta og marscherede tilbage til Helsingborg. Her blev Arensdorf for sit Forhold stillet for en Krigsret, der den 7de November dømte ham fra Ære, Liv og Gods, fordi han havde paataget sig en Hærførers Stilling, som han ikke var voxen, fordi han desuagtet ikke havde fulgt Krigsraadets Beslutninger, men stadig modarbeidet Kristiansstads Undsætning, og endelig fordi han ved sin hele Holdning havde betaget sine Officerer og Soldater Lysten til at kjæmpe. Men denne Dom blev den 5te Juni Aaret efter i Betragtning af hans tidligere Forhold og hans Broders Fortjenester af Kongen formildet derhen, at han skulde have sin Charge forbrudt, betale en betydelig Bøde til Kvæsthuset og forlade Kjøbenhavn. Ikke desmindre blev han dog snart taget til Naade og kom inden ret mange Aar til Magt og Ære igjen.

I Slutningen af September trak de danske Tropper, som nu til Overgeneral havde faaet den tidligere omtalte münsterske General G. V. Wedel, der nogen Tid efter udnævntes til Feltmarskalk, sig tilbage til Sjæland. Karl XI, der som sædvanligt om Høsten maatte føre Krig mod Snaphanerne, forlagde derpaa sine Tropper i Vinterkvarter i det haardt udpinte Land.

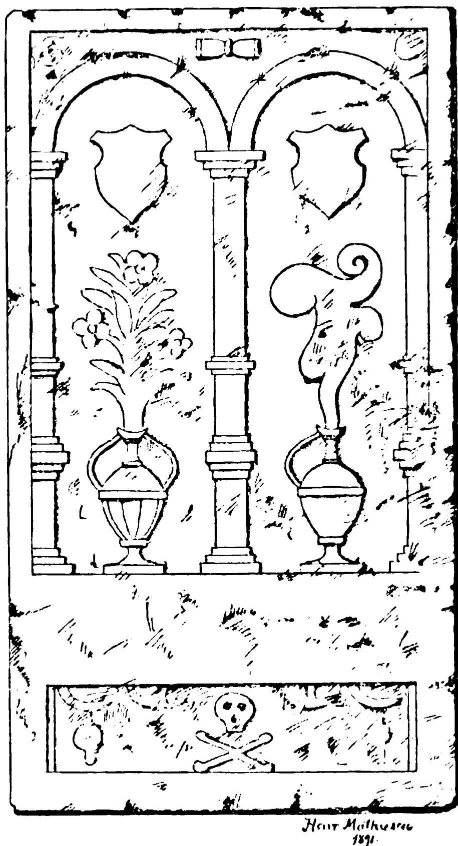
Krigsskuepladsen var nemlig nu bleven forlagt til den anden Side af Østersøen ogsaa for de danske og norske Vaabens Vedkommende.

Vi har ovenfor set, hvorledes den svenske General Königsmarck i Januar Maaned havde sat sig i Besiddelse af Øen Rügen. Kurfyrsten af Brandenburg vilde i Løbet af Vaaren vende sig mod Stralsund; men for at denne By skulde kunne erobres, ansaa han det nødvendigt, at Rügen blev tilbageerobret. Dette kunde imidlertid alene ske ved den dansk-norske Flaades Hjælp. Men denne havde tidligere paa Aaret havt nok at gjøre med at iagttage den svenske Flaade og støtte den danske Hærs Operationer i Skaane, og først ud paa Sommeren kunde den dansk-norske Konge love at sende en Flaade mod Rügen i Begyndelsen af September Maaned. I August begyndte Nils Juel, der skulde kommandere Flaaden, at indskibe Tropperne, der talte 3000 Mand. Disse bestod for en større Del af Nordmænd, der under Løvenhjelms Kommando var komne ned til Danmark. Da Flaaden til fastsat Tid ankom til Rügen, blev Tropperne landsatte i den saakaldte Trumper Wick mellem Jasmund og Witow, paa samme Tid, som de kurfyrstelige Tropper under Derfling gjorde Landgang paa Øens Sydside. Strandvagterne fordreves, og efterat den svenske Oberst Liewen med 160 Ryttere og 150 Infanterister forgjæves havde forsøgt at kaste Løvenhjelm tilbage, blev Königsmarck, der truedes fra flere Kanter, nødt til at trække sig over til Stralsund. I de to Færgeskanser blev der dog lagt sterke Besætninger. Disse holdt ikke længe ud. Allerede den 15de September opgaves Forsvaret af den gamle Færgeskanse, hvis Besætning i Baade søgte at undkomme til Stralsund, og Dagen efter aabnede den nye Færgeskanse, der blev angreben af en anden Afdeling, sine Porte for Angriberne. Besætningen her bestod af de i Januar gjorte danske Fanger. Ogsaa Danholmen, der ligger i Sundet mellem Rügen og Fastlandet, blev den samme Dag besat af Brandenburgerne. Nu var der intet i Veien for, at Kurfyrsten kunde skride til Beleiring af Stralsund, og efter 3 Ugers Indeslutning blev denne By tvungen til Overgivelse (15de Oktober). Nogen Tid efter faldt ogsaa Greifswald, Svenskernes sidste Holdepunkt i Tyskland, i Brandenburgernes Hænder. Ifølge den mellem Kurfyrsten og den dansk-norske Konge trufne Aftale skulde Rügen tilhøre den sidstnævnte, og Jens Juel blev indsat som Guvernør paa Øen.

Fra Begyndelsen af Aar 1678 indtræder der en kjendelig Afkræftelse i alle Foretagender paa den europæiske Krigsskueplads. Den hele Krigsførelse indskrænker sig til gjensidige Overfald og Ødelæggelser af Grænselandskabene. Om virkelige større Slag og Operationer er der saagodtsom slet ikke Tale. I det store taget oprulles der for os det samme Billede i Mellem- og Sydeuropa, som vi ser i Nordeuropa. Man merker, at Folkene er trætte og stunder efter Fred.

De første Skridt i Retning af at skabe Fred toges af Krigens Ophavsmand Ludvig XIV, der med sin sædvanlige Kløgt forstaar at stelle sig slig, at han er den, som kommer til at opstille Fredsvilkaarene til alle Kanter. Han borer sig ind i Koalitionen mellem de forskjellige Bundsforvandte, fore-

holder Englænderne, hvilke Farer der truer dem fra Kongemagtens Side, og Hollænderne, hvorledes Forfatningen i Tilfælde af Krigens Fortsættelse turde omstyrtes af det oraniske Hus, og bringer det herigjennem virkelig til, at der bliver sluttet særskilt Fred med alle Magter. Saaledes undertegnedes den 10de August 1678 i Nimwegen Separatfred mellem Frankrige og Nederlandene, uden at disse tog det allerringeste Hensyn til sine Forbundsfællers

78. Ligsten fra Oslo,
ligger nu lige ved Gjetebroen.

Tarv. Ganske vist foreholdt Vilhelm af Oranien og hans Venner sine Landsmænd det ukloge i denne Politik, uden at der dog blev taget det ringeste Hensyn til disse hans Forestillinger. Spanien fulgte den 17de September Hollændernes Exempel og kjøbte Freden med at afstaa Franche Comté og fexten Fæstninger i de det tilhørende nederlandske Provinser. Forøvrigt fortsattes Underhandlingerne, men nu var Ludvig XIV saa vidt

ovenpaa, at han efter Behag kunde diktere Fredsvilkaarene for hver af de krigførende Magter.

Da Aaret 1679 oprandt, befandt den dansk-norske Stat sig i en temmelig isoleret Stilling. Flere af de fremmede Fyrster, der havde overladt Kristian V Hjælpetropper, kaldte nu disse tilbage. De münsterske Tropper, der kommanderedes af Feltmarskalk Wedel, tog dog dansk Tjeneste, og ihvorvel Fyrstbiskopen gjorde Indsigelser herimod, kom denne Ordning til at staa ved Magt. Landhæren blev som Følge af denne Reduktion betydelig svækket; men Flaaden var bragt i saadan Stand, at den nok skulde kunne maale sig med en sterkere Fiende, end Svenskerne i og for sig var.

Paa den norske Grænse holdt, som tidligere fortalt, Gyldenløve ved Aarets Begyndelse de vigtigste Punkter af Baahuslen besatte med Rytteri og Fodfolk. Saaledes laa der temmelig sterke Besætninger i Marstrand og Uddevalla, paa Orost, ved Kvistrum og Svarteborg. Men den norske Hær var dog bleven ikke lidet formindsket, idet der af de 13000 Mand, hvoraf den bestod, efter Fradrag af Besætningerne kun var 6000 Mand disponible Felttropper søndenfjelds.

Ved Nytaarstid 1679 udkastede Gyldenløve Planen til et tredobbelt Indfald i Sverige, nemlig baade i Jemtland fra det nordenfjeldske, i Vermland fra Oplandene og i Dalsland fra det søndenfjeldske af. Men denne Plan blev hæmmet i Udførelsen af det sterke Snefald, som indtraf i Slutningen af Januar Maaned. Fra det throndhjemske blev det rent ugjørligt at komme frem gjennem Snemasserne, som blev lagte ned paa Fjeldet. Som Følge heraf ansaa Svensken sig aldeles tryg for, at "Baggen" ikke vilde gjæste ham den Vinter, og havde derfor trukket sine Grænsevagter temmelig langt ind i Landet.

Men i Midten af Februar Maaned kom Nordmændene marscherende ind over Grænsen i to Afdelinger, af hvilke den ene under Oberst Vibe vendte sig mod Eda Skanse i Vermland, medens Gyldenløve selv med Hovedstyrken, der talte 2000 Mand Fodfolk, 1000 Ryttere og 10 Kanoner, rykkede ind i det sydlige Vermland og Dalsland.

Havde Gyldenløvefeiden hidtil havt en meget uhyggelig Karakter, saa skulde dette Aars Begivenheder stille i Skygge alt, hvad der var gaaet forud. Man kunde fristes til at stille Gyldenløves Brændetog i Vermland og Dalsland bredved de Bedrifter, som Syvaarskrigens Halvdjævle øvede. Havde Svenskerne Aaret i Forveien ved sin raa Fremfærd nordenfjelds egget Nordmændenes Lidenskaber, saa skulde det nu vise sig, at disse hverken gad eller evnede at beherske sin Vildhed og Brutalitet. Baade Førere og Soldater har havt en Følelse af, at Krigen nu nærmede sig sin Ende, og det lader derfor til, at de har villet afslutte den med et Tog, om hvilket der skulde gaa Ord til sildige Slægter.

Gyldenløve delte sin Styrke i tre Kolonner. Den ene af disse, der fornemmelig bestod af Rytteri, gik under Generalmajor Duncans Kommando frem til Åmål ved Vennern, hvor den afslar og fangede en svensk Ryttertrop. Den halve Del af Åmål blev afbrændt, og hele Dalsland blev paa det forfærdeligste herjet med Ild og Sværd. De Skildringer, vi har af Nordmændenes Fremfærd her, er i Sandhed gruopvækkende. Alle Kreaturer, som der var Madnytte i, blev røvede; de øvrige blev stængte inde i Fjøsene, som blev stukne i Brand. Forsøgte Fjøskarle eller Budeier at bjerge sin Husbondes Eiendom, blev de kastede paa Luerne. Smaa Børn blev ribbede for alt, hvad de havde paa Kroppen, og slængte i Sneen for at fryse ihjel. Barselskvinder og Vanføre, som ikke kunde gaa, blev opbrændte i Gaardene. Alt, hvad der laa i Nordmændenes Vei, blev forvandlet til Askehobe, saavel Herresæder og Prestebol som Bondegaarde og Pladse. I hele Bygder blev kun hist og her langt bortliggende Udlader staaende igjen, forbi Soldaterne ikke gab umage sig til dem. Men karakteristisk nok skaanedes Kirkerne, om de end tildels blev plyndrede. Hesselskog Kirkes Alterkar, der var komne med blandt Byttet, blev endog efter Fredsslutningen sendte tilbage af Duncan.

De to Kolonner, som under Gyldenløves og Cicignons Befaling i spredte Afdelinger togede ind i det sydlige Vermeland og Dalsland, for ikke skaansommere frem under sin Marsch sydover. Ved Høgsäter Bro stødte Nordmændene paa en svensk Styrke paa 8 Batailloner Fodfolk, 11 Ryttérkompagnier og en Del opbudte Bønder, der kommanderedes af Oberst Sangershausen. Denne blev fuldstændig slagen og maatte trække sig nedover mod Venersborg. Det var Gyldenløves Hensigt at forfølge Sangershausen, men af Mangel paa fornøden Proviant til sit Mandskab maatte han i tre Dage holde Rast paa Stigsfjeld*) i Ferglanda Pastorat. Sangershausen undkom derfor. Men Gyldenløve lod sine Tropper fremdeles streife om for at plyndre og brænde, og kun Kirkerne blev forskaanede for Ødelæggelsen. Paa disses Porte lod han opslaa en Plakat, der indeholdt Forklaringen til hans grumme Fremfærd, og som lød saaledes:

"Som Karl Sparre til os taal (d. e. taler),
Vi hannem ogsaa svarer.
Af hans Mund gik Ildens Straal,
Vi derfor ikke sparer.

*) Stigsfjeld eller Stecksfjeld, som det ovenfor (S. 336) efter tyske Kilder urigtig er kaldet, er den skovbevoxede Høide mellem Indsøerne i Ferglanda Sogns østlige Del, hvorover den bratte, næsten ufremkommelige gamle Vei førte. Det har Navn efter Gaarden Stigen, der engang tilhørte Thure Jönssons (Tre Roser) Jordegods. Ogsaa i de tidligere Grænsekrige har Stedet vundet et vist Ry. Under Hannibalsfeiden, i Januar 1645, overfaldt Sognepresten Ferglanda, Lars Rollander, i Spidsen for en Skare udbudte Bønder her en norsk Trop, som blev nedhuggen næsten til sidste Mand. Føreren, en Bilde eller Bilt, skal være fældet af Hr. Lars med egen Haand.

Hid, se! nu kommer norske Mand
Med Sværd og Ild i Hænde.
Ei Fransosk han tale kan,
Vel dog maa Ilden brænde.*)

Røros blev i Aske lagt,
Og der først Ilden tændtes.
Kom og skue nu saa sagt,
Hvor Lønnen rigtig hentes."

Vi kan bedst danne os en Forestilling om Ødelæggelsens hele Omfang, naar vi hører, at den efter norske Beretninger er overgaaet 23 (efter andre 29) Kirkesogne paa en Strækning af 30 Mile. At denne Beretning ikke er for overdreven endda, kan sluttes deraf, at endnu i Aaret 1682 var 150 hemman i Lenet fritagne for at betale Skat paa Grund af den Ødelæggelse, som var overgaaet dem i "Duncans-Kriget," som denne Episode kaldes, og den daværende Landshøvding Maklier opgiver i en Rapport til Karl XII af 21de November 1699 Tallet paa de brændte Gaarde til hele 400. At de norske Soldater levede høit, naar de befandt sig paa Tog i Dalsland, fremgaar deraf, at ikke faa skal have ædt sig ihjel paa Ferskmad. Ogsaa Gyldenløve skal have udtalt sig i meget prisende Ordelag om Dalslands Rigdom og Herlighed for Maklier, da denne et halvt Aar senere blev sendt til ham med Budskab om Fredsslutningen, og han anførte dette som en Undskyldning for, at han var bukket under for Fristelsen at gjøre rent Bord efter sig.

Paa samme Tid, som Dalsland hjemsøgtes paa denne Vis, havde Oberst Johan Wibe med 1200 Mand og 16 Kanoner rykket ind i Vermeland for at sætte sig i Besiddelse af Eda Skanse. Denne forsvaredes imidlertid saa tappert, at han ikke formaaede at udrette noget mod den, skjønt den kun havde 300 Mands Besætning og 18 Kanoner. Efterat Oberst Coucheron havde bragt ham nogen Forsterkning, vendte han sig mod Morast Skanse, som blev erobret. Derefter drog denne Expedition tilbage til Norge.

Gyldenløve havde allerede truffet sig nedover til Baahuslen, da han spurgte, at en svensk Afdeling paa omtring 900 Mand havde gjort Indfald her og truede Uddevalla.**) Det lykkedes vel Generallieutenant Hans Georg Mørner, som kommanderede den svenske Trop, at komme ind i Uddevalla. Men da han fandt, at Nordmændene var vaagne, maatte han ilsomt trække

*) Gyldenløve mener hermed vistnok, at ogsaa Nordmanden kunde føre Krigen paa fransk Vis, siden Sparre ved sin Fremfærd viste, at han vilde følge det Exempel, som de franske Generaler i de foregaaende Aar havde givet under sine Tog i Rhinlandene.

**) Samtidig med Indfaldet i Dalsland synes et norsk Parti fra Uddevalla af at være gaaet over paa Hisingen, hvor ikke mindre end 80 Gaarde skal være blevne brændte i Februar Maaned.

sig tilbage igjen, efterat han — "af Vanvare," som det heb — var kommen til at sætte Ild paa Byen.*)

Gyldenløve følte sig imidlertid overbevist om, at Svensken ikke saa snart vilde indfinde sig og forlagde sine Tropper i vidtløftige Kantonnements langs Grænsen. Først ud paa Sommeren traf han sin Hær paany sammen, da det igjen tegnede til at skulle bryde løs for Alvor.

I Juli Maaned begyndte Rigsadmiral Stenbock at røre paa sig for at tage Baahuslen tilbage. I dette Øiemed traf han sammen en Styrke paa omkring 5000 Mand, hvoraf 1400 Mand Fodfolk, Resten Rytteri og Dragoner, samt et Artilleri paa 18 Stykker tildels svært Skyts. Hertil kommer, at ogsaa Bønderne i Vestergøtland blev udbudte.

79. Halsring til Gabestok, kommen fra Tønsberg.
Universitetets Oldsagsamling.

Den 20de Juli tog den svenske Hær Stilling paa Kaalgaardsbjerget i Nærheden af Uddevalla Skanse, men flyttede i de følgende Dage over til Løfåsen, hvor den begyndte at opkaste Batterier. En Del af Nordmændene stod ved Kvistrum og havde fremskudt en Afdeling til Kobro, hvor den var gaaet i Gang med at opkaste en Skanse; dette Arbeide blev dog forhindret af en svensk Trop, som sendtes derhen.

I Uddevalla laa en Besætning paa 300 Thrøndere under Kommando af Kaptein Sven Skough, som om Vaaren havde deltaget i Plyndringen af Dalsland og navnlig havde faret stygt frem i Valbo Hered. Besætningen erstattede dog ved Mod, hvad der fattedes den i Antal, og Skansen viste sig

*) Generallieutenant Mørners Rapport findes trykt i G. T. Bergmans Afhandling Krigsrörelserna i Bohus län åren 1678—79.

at være i ganske god Stand. I de sidste Dage af Juli Maaned aabnede Svenskerne et voldsomt Bombardement mod Skansen, der antændtes paa flere Steder. Men det lykkedes dog Nordmændene at faa slukket Ilden.

Paa Efterretningen om Stenbocks Komme udenfor Uddevalla indskibede Gyldenløve 1200 Mand paa 7 Skjærbaade og 8 Galeier for strax at ile Byen til Undsætning. Duncan skulde over Svarteborg og Kvistrum følge efter med Rytteriet og 1500 Mand af det Fodfolk, som snarest lod sig bringe paa Benene. Gyldenløve blev opholdt af Modvind, saa han ikke før den 31te Juli kom udenfor Uddevalla. Det første Syn, som her mødte ham, var en større Ildebrand, som syntes at omspænde den ene Side af Skansen.

Den næste Dag lod Gyldenløve sine Folk gaa i Land paa en Bergodde, som ligger nordenfor Byen. En svensk Afdeling søgte vel at hindre Landgangen, men blev kastet tilbage efter en kort Fægtning. Nordmændene indtog nu en fast Stilling, som Stenbock mistvivlede om at kunne drive dem udaf. Han trak sig derfor den 2den August tilbage efter at have sendt sit Skyts helt ind til Gøteborg. Men Hærene vedblev dog endnu en Tid at staa overfor hinanden, indtil Folckersam med sin Afdeling gjorde en dristig Bevægelse i Fiendens Ryg, opbrændte flere af hans Forraadshuse og bemægtigede sig to store Transporter af Levnetsmidler. Som Følge heraf saa Stenbock sig nødt til at trække sig tilbage over Gøtaelven. Nordmændene rykkede dog ikke efter.*)

Ogsaa i det nordenfjeldske skulde Krigen afsluttes med en Smule Knaldeffekt, og Røros og Aalen skulde paany afgive Skuepladsen.

Paa Røros havde Arbeiderne Vinteren over indrettet sig saa godt, de kunde, i Kojer og Gammer, og om Vaaren begyndte man at arbeide paa Verket og opføre Huse. Feragens Hytte var opbygget paany, og paa selve Staden var ogsaa Arbeiderne i fuld Gang. Men alt dette Stræv skulde vise sig at være frugtesløst. Den 28de Juli kom Generalmajor Anders Planting, der i det foregaaende Aar havde afløst Karl Sparre i Kommandoen over Jemtlands og Vester-Norrlands Forsvarsvæsen, rykkende over Rutefjeld med en Styrke paa 12 Kompagnier Ryttere, inddelte i 3 Eskadroner, og 20 Kompagnier Fodfolk, inddelte i 5 Batailloner, frem mod Røros.**) Herfra var det hans Agt gjennem Guldalen at rykke ned mod Throndhjem. Siden Karl Sparres Besøg i det nordenfjeldske havde man imidlertid i Aalen anlagt en Skanse mellem Gula og Rugla, og Stillingen var yderligere forsterket ved Forhugninger. Her stod Oberst Schultz med en Styrke paa tilsammen

*) Af Fogedregnskaberne synes det at fremgaa, at Svenskerne under dette sidste Afsnit af Krigen har gjort Indfald i nogle norske Grænsebygder, navnlig i Høland, muligens fra Vermeland af, og afbrændt nogle Gaarde. Nærmere Oplysninger herom fattes dog ganske.

**) Disse Tal opgives af General Georg Kristian Schultz i en Skrivelse til Løvendal, dateret Vestnes 16de December 1711.

1200 Mand, Fodfolk, Ryttere og opbudte Bønder, samt 6 smaa Feltkanoner. Efter at have opbrændt alle de nye Huse, som havde reist sig paa Røros, og plyndret Verket, hvorved 20 Skippund Kobber gjordes til Bytte, rykkede Svensken ned mod Engene i Aalen. En liden Forvagt paa 150 Bønder fra Rugeldalen, der var posteret bag en Forhugning, gjorde ham en kraftig Modstand, indtil det lykkedes ham at finde et Vadested. Da nu Bønderne trak sig tilbage, blev Schultz tvivlraadig, om han ikke skulde opgive Stillingen, og der blev endog gjort Anstalter til at iverksætte Tilbagetoget. Men Kommissarius Mikkel Pederssøn mente, at det var Skam at vende Ryg, før man havde prøvet Slag, og han formaaede Obersten til at holde Stand, til Trods for, at flere af Officererne satte sig derimod. Der udspandt sig nu den 1ste August en hidsig Træfning i Passet, der varede fra Kl. 5 om Morgenen til Kl. 2 om Eftermiddagen. Da maatte Planting trække sig tilbage den samme Vei, han var kommen. Under Fægtningen sprang en af Fiendens Kanoner og dræbte en Fænrik; en Major eller Oberstlieutenant von Sabeln blev dødelig saaret, og fem Mand toges tilfange. De faldnes og saaredes Antal forøvrigt kan for Svenskernes Vedkommende ikke opgives. Paa Nordmændenes Side blev kun et Par Mand saarede. Paa Tilbagetoget til Sverige brændte Planting Feragens Hytte. Schultz kunde paa Grund af, at han ikke havde tilstrækkeligt øvet Mandskab, ikke følge ham paa Vei. I det hele lader det til, at der blandt de thrønderske Officerer har hersket en lidet god Aand. Kommissarius Mikkel Pederssøn, der under eller efter Slaget havde fornærmet Major Testmand, blev senere udfordret af denne og skudt i en Duel paa Teslien i Melhus.*)

Forøvrigt lader det til, at der i det nordenfjeldske har hersket megen Utilfredshed med den Maade, hvorpaa Krigen her blev ført, og navnlig ser man, at Almuen gjorde sig overdrevne Forestillinger om de Udsugelser, som den civile og militære Øvrighed tillod sig under Paaskud af at inddrive Skatter og Paalæg til Armeens Underholdning.

Paa Røros kom det saaledes efter Krigens Slutning til alvorlige Optøier, der havde Karakteren af rent Mytteri. Dette, der især vendte sig mod Bergmester Henning Irgens, maatte dæmpes ved Militærets Indskriden; men det ulmede dog i flere Aar, og først i 1685, da en nedsat Kommission tog sig af Sagerne, blev der bragt nogenledes Orden tilveie. Henning Irgens kom dog for en kort Tid paa Munkholmen.

Et Udtryk for den herskende Stemning nordenfjelds har vi i en Fremstilling af Krigsbegivenhederne nordenfjelds, der vistnok er sterkt farvet, men alligevel som et samtidigt Aktstykke frembyder sin store Interesse. I dette heder det:

*) Oplysninger om Træfningen ved Engene findes foruden i Schultz's nævnte Brev i Kaptein Barstads Afhandling "En Episode af Gyldenløvefeiden" (Mil. Tidsskr. XI 412—414).

"I disse Ufredstider haver den gjerrige Mammon strengelig resideret i Throndhjems Len og Uretfærdighed i de stores Hjerter meget taget Overhaand og det til Kongens ubodelige Skade og Landets største Ruin, hvoraf lidet maa meldes. Alt mens Ufreden varede, blev der gjort Opløb næsten hver Maanedsdag, at Svensken stod paa Fjeldet med mange Tusinde, som dog intet var, og helst paa den Tid, naar Bonden skulde mest tage Vare paa hans Brug; hvilket skede baade derfore, at Bønderne hver Gang skulde møde med en Maaneds Kost at holde Vagt — de, som da vilde give 1 Rdlr., blev forlovede hjem igjen, men den, som dertil sig ei vilde bekvemme lade, maatte staa Vagt over sin Maaned saa længe, til al hans Kost var optæret, hvorfor han nødtes dog alligevel at optinge — saa og af den Aarsag, de kunde anskrive saa mange Soldater hver Gang at have annammet Kongens Proviant, og Soldaterne fik dog intet; thi naar Bonden blev selv tilsagt, blev han og befalet at skulle have Soldaten i saa mange Ugers Kost. Men et Raad maatte optænkes, paa det der kunde være noget at foregive, om der vilde spørges efter, hvor den megen udgivne Proviant af Bønderne saa og Kongens og Kirkens Tiendekorn, der blev taget til Militien over det gamle Len, var afbleven; og i saa Maade siges at være gjort Overslag, at den Vagt, som er holdt paa Snaasen, som skal være snart en af de ringeste, har kostet nogle 1000 Rdlr. og hvor der var ordineret i Skandserne paa Passene at holde Vagt 50 Mand, fandtes 25 og saa fort Hælvten; thi, naar de vilde love Kongen en Buk eller Faar, fik de strax Forlov, og Soldaten naar holdt Vagt, blev han nok saa pint, at han nødtes til at kjøbe sig derfra. Nogle blev skaanede for at holde Vagt, for at de skulde lade sig finde parate at fare omkring og slaa Forgadderung (Samling) paa den Tid om Aaret, naar de udlovede Bukkes og Faars Mønstring skulde holdes. Skaanes Skandse, som har kostet Kongen saa mange Penge at opbygge, sagdes der var brød (? beredt) til at stikkes i Brand, dersom de paa den Pas havde fornummet nogen fiendtlig Ankomst.

Paa det Regnskab derfore des lettere kunde blive gjort, en og anden Pressur (Tryk) blev lagt paa Undersaatterne til at gjøre dem ganske desperat, saa som: de, der laa længst borte fra Røros Kobberverk, skulde fare derhen nu at holde Vagt, nu det at opbygge eller og en Gang efter anden med saa mange Penge sig at frikjøbe. Naar den arme Bonde besværede sig derover med en ydmyg Supplikation, at han for saadanne adskillige Pressurer maatte gaa i Grunde, dersom han ei noget skulde forskaanes, eftersom det kom Deres naadigste Konge lidet tilgode, men Landet derover blev ganske ruineret: den, som dermed lod sig mærke eller beklagede sin Nød, da vilde de strax flaa Huden af ham, og til saadanne Klagemaal svarede Amtmanden*) som skulde

*) Amtmand J. F. Wind. Den samme Ytring blev mærkelig nok 40 Aar senere ogsaa lagt i Sønnens, General Ove Winds, Mund.

haandhæve Retten og Landet: det ligger ikke stor Magt paa, thi bedre Land har været ruineret end dette."*)

Som Følge af det Omslag, som var foregaaet i den europæiske Politik, havde den dansk-norske Regjering, der truedes med Angreb fra Franskmændenes Side, lagt en Del Tropper under Wedels Kommando i Holsten og Lauenburg for at forsvare Sydgrænsen. Der blev imidlertid intet af dette Angreb. Den franske Konge havde ogsaa lovet at understøtte Karl XI med en Flaade og 10000 Mand Tropper til at gjøre Landgang paa Sjæland; men der blev heller ikke til noget med det. I det hele taget var Ludvig XIV rig paa Løfter og Trusler; naar det kom til Stykket, forstod han at vride sig fra alt. Under disse Omstændigheder skulde Krigen i dette Aar fra dansk og svensk Side ikke komme til at frembyde mange Begivenheder. Svenskerne Flaade under Wachtmeisters Befaling trak sig tilbage til Kalmar, saasnart Juel satte efter dem med sine Skibe; et Par Gange lykkedes det vel at lokke dem ud, og i de Sammenstød, som nu fandt Sted, blev nogle større svenske Skibe ødelagte. En Landgang fra dansk Side, der skulde foretages i Omegnen af Kalmar, blev opgivet, da der ikke kunde opnaaes Enighed mellem de danske Generaler og Admiraler om, hvorledes den skulde iverksættes.

Efterat den svenske Operationsplan var gaaet i Stykker paa Grund af Franskmændenes Udeblivelse, var det Karl XI Agt at tage Helsingborg tilbage. Befalingen her førtes af Oberst Tettau. Denne havde faaet Ordre til at sløife de herværende Fæstningsværker og gaa tilbage til Landskrona. Men Svenskernes Komme hindrede ham deri. Han holdt derfor Stand til ud i August Maaned, da Svenskerne paa Rygtet om Gyldenløves Fremgang hævede Beleiringen.

Som ovenfor fortalt var de forskjellige krigførende Magter begyndt at trække sig den ene efter den anden ud af den almindelige Krig, og ved den store Fredskongres, som fra 1676 var bleven afholdt i Nimwegen, havde saavel Sverige som Danmark-Norge ladet sig repræsentere, den første Magt ved Rigsraaden Grev Bengt Oxenstjerna og Johan Olivecrantz, den anden ved Grev Anton af Aldenburg og den danske Resident i Holland, Just Høeg, Norges senere Vicestatholder.**) Men de Fordringer, som opstilledes af Danmark-Norge, var saa overdrevne, at Svenskerne ikke paa noget Sæt og Vis vilde indlade sig derpaa. De gik nemlig ud paa, at Sverige skulde aftræde alt, hvad der ved Freden til Brømsebro, Roskilde og Kjøbenhavn var bleven afstaaet, og desuden Wismar, Rügen og Dele af Bremen-Verden m. m. Som Følge heraf blev Forhandlingerne staaende aldeles i Stampe

*) Kildeskr. Fond. Man. Saml. No. 139.

**) En meget fornøielig Skildring af den ydre Pomp og Pragt, hvormed den dansk-norske Ambassade optraadte, har vi i Mathies Skaanlunds Autobiografi, trykt af Professor Dr. L. Daae i Historisk Tidsskrift, 3die Bind. Forfatteren var Tjener hos Just Høeg.

i flere Aar, indtil Ludvig XIV selv havde skaffet sig sine forskjellige Fiender fra Halsen, som, takket være det Mangel paa Samhold, som herskede mellem dem, hver især sluttede Separatfred med ham. Sverige havde vel paa sin Side aabnet Forhandlinger med Holland og Keiseren, men disse førte ikke til noget, før Ludvig XIV tog sig af Sagerne. Den 5te Februar 1679 (n. St. — 26de Januar gl. St.) undertegnedes Fredstraktaten i Nimwegen mellem Keiseren, det tyske Rige og Frankrige, og den følgende Dag mellem Keiseren, det tyske Rige og Sverige. Ved denne erholdt Sverige tilbage alt, hvad der ved Freden i Osnabrück af 14de Oktober 1648 var bleven det indrømmet; Keiseren lovede, at Hertugen af Holsten-Gottorp skulde gjenindsættes, og at han selv skulde mægle mellem ham og den danske Konge. Derhos skulde Ludvig XIV og Keiseren tilveiebringe Vaabenstilstand mellem Sverige og Brandenburg. Paa disse Traktater fulgte nu Separatfred i Celle mellem Frankrige og Sverige paa den ene Side og Fyrsterne af Huset Braunschweig-Lüneburg paa den anden (26de Januar gl. St.) og Freden til Nimwegen mellem Sverige og Biskopen af Münster (19de Marts gl. St.), af hvilke den første gik ud paa, at forskjellige Strækninger, som tilhørte Sverige, skulde afstaaes, medens den anden i alt væsentligt gjenoprettede Tingenes tidligere Tilstand.*) Den første af disse Fredsslutninger blev istandbragt af Ludvig XIV, uden at Karl XI havde mindste Kundskab derom engang.

I Begyndelsen af April Maaned havde Sverige og Frankrige af fælles Fiender alene tilbage Brandenburg og Danmark-Norge, og snart skilte ogsaa den første af disse Magter sig ud, idet den truedes med Indfald fra flere Kanter. Den store Kurfyrste nødtes nemlig til at indgaa først en Vaabenstilstand og senere Freden i St. Germain, der sluttedes den 29de Juni 1679 (n. St.); ved denne maatte han love at give Sverige tilbage alt, hvad det havde mistet i Pomern, med Undtagelse af en smal Landstrimmel paa Oderens østlige Bred. Ogsaa ved denne Fredsslutning var det Ludvig XIV, som tog Sagens Afgjørelse i sin Haand, uagtet de svenske Gesandter søgte at gjøre afvigende Anskuelser gjældende. Det siger sig selv, at med et saa ringe Udbytte af en gjennemgaaende heldig ført Krig var den store Kurfyrste kun lidet fornøiet, og i sin Harme over sine tyske Forbundsfællers troløse Holdning, som han udelukkende tilskrev alt, udbrød han med Æneidens Helt: "Exoriare aliqvis nostris ex ossibus ultor!"**)

Heller ikke Karl XI likte det Formynderskab, som den franske Konge saaledes tiltog sig over ham, og den Vilkaarlighed, hvormed denne Svenskerne

*) Ved Traktaten i Nimwegen forpligtede Biskopen af Münster sig til at tilbagekalde sine i dansk Tjeneste staaende Tropper, og hvis dette afsloges, skulde han gjøre Indfald i Oldenburg og Delmenhorst. Den sidste Bestemmelse, der kom til at afhænge af Ludvig XIV, blev dog ikke sat i Værk.

**) Gid der engang maatte opstaa en Hævner af vore Ben!

uadspurgt skaltede og valtede med deres Lande og Besiddelser, og navnlig harmedes han over, at Ludvig havde lovet Brandenburg inden 3 Maaneder at skaffe Sveriges Samtykke til Freden. Med denne var han ogsaa misfornøiet af den Grund, at der var afslaaret ham Adgang til mod en Løsesum at faa det afstaaede Landskab tilbage. Han nødtes vel til at bide i det sure Æble; men han tog dog paa samme Tid forskjellige Skridt, der viste, at han helst vilde være sin egen Herre.

Da de Diplomater, som paa de nordiske Rigers Vegne deltog i Forhandlingerne paa Fredskongressen i Nimwegen, ikke kunde komme til Enighed her, blev det paa Keiserens Forslag besluttet, at der skulde aabnes en særlig Konference mellem de nordiske Magter paa et eller andet Sted i Norden, hvor man kunde være fritaget for Frankriges diktatoriske Formynderskab. Mæglingen skulde foregaa ved Kurfyrsten af Sachsen. Men først i Juni Maaned 1679 kom man efter langvarige Forhandlinger om alskens Bagateller saa langt, at man enedes om at vælge Lunds Domkirke til Mødested, og den 26de s. M. undertegnedes Præliminærtraktaterne herom.

I Lund indfandt sig da Greven af Aldenburg, Jens Juel og Konrad Biermann (eller Ehrenschild, som han nu efter sin Optagelse i Adelsstanden kaldtes) fra dansk-norsk Side, fra svensk Johan Gyllenstjerna og Frants Joel Örnstedt, fra fransk Marquien af Feuquières og fra sachsisk Friherre N. v. Gersdorf. "Af alle disse Mænd," skriver Magnus Høier, "stod ubetinget Gyllenstjerna forrest i Karakterens Styrke, i Kløgt og Fremsynthed og lod ogsaa snart føle det overlegne i sin Personlighed. Blandt alle disse fine og skarpsindige Diplomater stod han som en Jætte, ofte djærv og hensynsløs, men bydende alle at lytte til hans Ord med Opmerksomhed, selv naar de ikke vilde eller kunde bøie sig for hans Villie. Og da Verket var bragt til Ende, og de skiltes ad, kunde de andre have pegt paa ham og sagt, at der var Manden; og han selv kunde i Sandhed have bevidnet, at det uventede, som var sket, egentlig var bleven hans Livsgjerning."

Den franske Gesandt søgte at faa sig overdraget den mæglende Rolle; men dette satte Gyllenstjerna sig imod, og Gersdorf overtog Mæglingen. Til denne overleveredes den 26de Juni Forslag til Fredsvilkaar. Fra dansk Side blev der nedlagt Paastand om, at Landskrona og Helsingborg skulde afstaaes, at Fæstningsverkerne omkring Malmø skulde sløifes, at Sverige skulde opgive sin Toldfrihed i Øresund og Belterne, og at det skulde give Afkald paa sit Forbund med Hertugen af Holsten-Gottorp.

Det svenske Modforslag tog sig ganske anderledes ud; det gik nemlig ud paa, at alt, hvad der var taget fra Sverige, skulde tilbagegives, at dette Rige derhos skulde tillægges en Skadeserstatning, hvorover Beregning senere skulde indleveres, samt at Hertugen af Holsten-Gottorp skulde tilbageerholde alt, hvad der var ham hjemlet ved Freden i Roskilde og Kjøbenhavn, samt have Adgang til Kongressen ved Kommissær. Begge Parter holdt fast ved

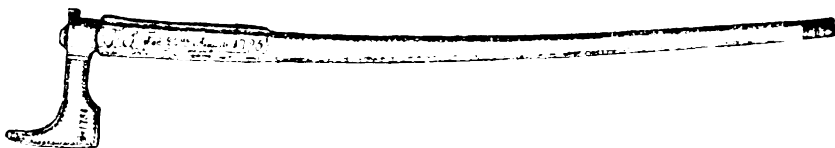
sit; hvorvidt Hertugen af Holsten-Gottorp, medgav Danskerne, skulde gjenindsættes i sin tidligere Magt og Værdighed, fik bero paa den danske Konges Forgodtbefindende. Men herpaa vilde de svenske Kommissarier ikke gaa ind, og Gyllenstjerna erklærede rent ud, at gav de danske ikke strax efter, saa sluttede Kongen af Sverige øieblikkelig Fred med alle sine øvrige Fiender og vilde da være istand til at sende en Hær fra Pomern ind i Holsten paa samme Tid, som han lod sin Flaade stikke i Søen og selv gjorde Landgang paa Sjæland eller Indfald i Norge med 13000 Mand. Hans Trusler fandt Støtte hos Feuquières, der endog paa en modbydelig hoven Maade afviste Greven af Aldenburgs Tilnærmelser med de Ord: "Mon pauvre monsieur, pas un village*)." Han raadede Danskerne til at redde Skinnet og forbedre sine stadig synkende Aktier ved at istandbringe et Svogerskab mellem de to nordiske Kongehuse, — det var den eneste Trøst, han havde at byde.

Snart blev der dog intet andet for Danskerne at gjøre end at fire. Det spurgtes nemlig, at Brandenburg havde sluttet Fred i St. Germain. I en Depesche, der indløb fra Paris, forbeholdt Ludvig XIV sig Frihed til at forlange Erstatning for Frankrige og for Sverige, i Tilfælde af, at Danmark nu længere forhalede Fredsslutningen. For at give disse Trusler den behørige Vægt blev Hertugen af Crequi, der med en fransk Hær stod i Westfalen, beordret til at bryde ind i Oldenburg og Delmenhorst. Kristian V saa sig da nødsaget til at lægge Fredsunderhandlingerne i Frankriges Hænder, idet han gjorde Regning paa den store Konges Ædelmodighed. Men af denne Vildfarelse skulde han snart blive reven ud. Til Overflod lod den franske Minister Pomponne ogsaa den danske Resident i Paris, Henning Meyercrone, høre, at i Statssager havde Ædelmodighed og Hæderlighed intet at sige. Da Meyercrone saaledes foreslog, at Forholdet til Hertugen af Holsten-Gottorp skulde ordnes paa den Maade, at den hertugelige Del af Slesvig mageskiftedes mod Oldenburg og Delmenhorst, fik han kort og godt det Svar tilbage, at man kunde ikke andet end undres over, at man virkelig troede, at Frankrige vilde indlade sig paa sligt. Tilsidst maatte Meyercrone den 23de August 1679 (gl. St.) i Fontainebleau undertegne Freden med Frankrige og Sverige, hvorefter de gjorte Erobringer skulde tilbageleveres, og den følgende Dag blev det ved en mellem Frankrige og Danmark særskilt oprettet Overenskomst fastsat, at den holsten-gottorpske Hertug skulde gjenindsættes. Heller ikke ved denne Leilighed gad Ludvig XIV høre paa det svenske Sendebuds Forestillinger, men afsluttede Traktaten paa egne og den svenske Konges Vegne; denne skulde af den franske Konge tvinges til at godkjende den.

Men Frankriges overmodige Optræden havde vakt den største Harme baade i Danmark og i Sverige; begge Landes Herskere følte sig paa den fornærmeligste Vis traadte under Fødder, idet den ene var bleven truet til Fred og den anden i den Grad overset, at der ikke engang spurgtes om hans Villie.

*) Min stakkels Mand, ikke en Landsby.

Medens disse Forhandlinger førtes med Frankrige, forblev Kongressen i Lund siddende sammen, til Trods for at de svenske Kommissarier var høiligen misfornøiede over dette dobbelte Spil fra den danske Regjerings Side. Fra først af var det den danske Regjering, som hindrede Kongressens Opløsning; men snart fandt ogsaa Gyllenstjerna her Anledning til at udrede sine Planer. Under Indtrykket af de Stemninger, den franske Konges Vilkaarlighed fremkaldte, tog han, der var en til Ubændighed lidenskabelig Mand, en Dag i Juli Maaned Bladet fra Munden og udtalte, at han fandt, at det var en Skam, at Danskerne lod Kongen af Frankrige foreskrive sig Fredsbetingelser. "Naar der herskede et godt Forhold mellem de nordiske Fyrster, sagde han, kunde de udrette store Ting, og da behøvede de ikke at staa i Sold hos andre; da kunde det blive deres egen Sag at ordne Forholdene i Østersøen, og hver for sig kunde de da bringe sine Naboer til Fornuft, Kongen af Danmark sine Uvenner i Tyskland og Kongen af Sverige Moskoviten, hvorved lettelig et og andet kunde erhverves af dem; Hertugen af Gottorp kunde da vel ogsaa fjernes paa en eller anden Maade."

80. Bergmandsstok, længe bevaret i en Gaard i Kristiania. Universitetets Oldsagsamling.

Ganske vist fastholdt de danske Kommissærer i det længste sin Paastand om at erholde de skaanske Fæstninger, men de gav dog lidt efter lidt efter for Gyllenstjernas Forestillinger og gik med paa hans storslagne Planer om at tilveiebringe en Tilnærmelse mellem de nordiske Riger. Han blev nemlig ikke træt af at udvikle for dem, at Danmark skulde erholde ganske de samme Vilkaar af den svenske Konge, som det kunde opnaa ved at gaa til Frankrige. Hertil kom, at hans Konge ved Afslutningen af denne Traktat kunde resolvere sig til at indlade sig i en saa sterk Forbindelse med Kongen af Danmark, at den kunde være begge Parter til største Nytte. Med stor Styrke fremholdt han, at "Danmark og Sverige var blevne afmægtige som Følge af deres indbyrdes Avind, saa at de ikke kunde udrette noget stort eller gjøre Erobringer. Derfor drager Holland og Frankrige Fordel af deres Svaghed, kaster en ringe Sum Penge til dem og bruger dem som Tartarer. Naar Krigen er til Ende, har de to Konger blot ødelagte og forarmede Lande, og al deres Styrke er da borte. Han vilde nu underhandle saa ærligt og oprigtigt med Danmark, at det skulde blive vel

tilfreds i alle Maader. Han mente, at naar Nordens Konger levede i indbyrdes god Forstaaelse, skulde ingen Trediemand hindre dem i at gjøre hvilke Erobringer de selv vilde, og navnlig lagde han Vægt paa, at Handelsinteresserne krævede en nøie Tilslutning mellem de skandinaviske Stater. Da vilde Østersøhandelen, der var Moder til al anden Omsætning, ene være i Hænderne paa de nordiske Kongers Undersaatter."

De danske Gesandter havde fra først af i Johan Gyllenstjerna set en brutal og brautende Grobian — "Grove Jan" var et af hans Kjendingsnavne til dagligt Brug —, der ikke kunde oplade sin Mund for at sige et vægtigt Ord uden at ledsage det med en lang Bøn til alle Helvedes Magter og en bastant Afsværgelse af sin eventuelle Andel i Paradiset. Alligevel fik de snart Agtelse for ham, idet de fik Øinene op for, at han trods sin stygge Mund var en mere retskaffen Mand end de allerfleste af dem, som dengang fandtes i Diplomaternes Vei. Maaske har hans hele Holdning og Optræden ogsaa slaaende mindet dem om en Mand, der nu var aftraadt fra Skuepladsen, — en Mand,, hvis Ideer og Planer i mangt og meget gik igjen i Gyllenstjernas. Et enigt Norden, gjentog denne stadig, slap at være en Stormagts lønnede Leietjener; det vilde være sin egen Herre og selv en Stormagt, til hvis Beskyttelse andre Magter vilde beile. Det varede ikke længe, før hans overbevisende Udtalelser, der hos de danske Gesandter faldt i god Jord, ogsaa slog Rod, og ihvorvel det fremdeles kom til sterke Rivninger, var de dog principielt enige med ham. Da nu Efterretningen om Freden til Fontainebleau ankom, og Danskerne nu saa, hvad der fra fransk Side var at vente og haabe, blev ogsaa deres sidste Betænkeligheder — dog ikke uden kraftigt Modspænd i flere Henseender — overvundne, og Natten mellem 26de og 27de September undertegnedes Freden i Lund og de 6 herhen hørende Dokumenter. Disse, der alle dateredes 27de September, var følgende:

1. Fredstraktaten, der omfatter 18 Artikler, som dog blot er en Omskrivning af den i Fontainebleau afsluttede.
2. Bestemmelserne om de tilbagestaaende Kontributionsrestancers Indbetaling.
3. Formælingskontrakten mellem Karl XI og Ulrika Elenora.
4. Forbundstraktaten mellem begge Riger, der omfatter 20 Artikler.
5. To særskilte Artikler vedkommende Handelen; samt
6. Tolv hemmelige Artikler.

Ved Fredstraktaten blev det bestemt, at alt skulde være saaledes, som aftalt var ved den westfalske Fred og Freden i Roskilde og Kjøbenhavn. De af Danskerne okkuperede Landskaber og Stæder skulde rømmes noget tidligere end den i Fontainebleau afsluttede Traktat bestemte; men de paabudne Kontributioner skulde alligevel erlægges til fastsat Tid, og indtil det fandt Sted, skulde Wismar indehaves af Danmark som Pant. Da der af den danske Regjering var bleven ført Klage over, at der blev begaaet Misbrug

med den Toldfrihed, som svenske Skibe skulde nyde i Øresund og Bælterne, blev det bestemt, at begge Magter skulde sende Ombudsmænd til en Konference, som skulde holdes i Kjøbenhavn den 22de Februar 1680; her skulde Tvistighederne afgjøres i Nærværelse af et fransk Sendebud, dog uden Forulempelse af Sveriges Ret. I en særskilt Paragraf erklæredes begge Rigers Undersaatter for gjenindsatte i sine Godser, Privilegier og Rettigheder.

Et Underpant paa det fredelige Forhold mellem Rigerne skulde det tidligere aftalte Giftermaal mellem Karl XI og Ulrika Elenora være. Dette skulde senest fuldbyrdes i førstkommende Februar Maaned; men Giftermaalskontrakten skulde med det første underskrives i Lund af kongelige Ambassadører fra begge Lande.

I Forbundstraktaten lovede begge Magter at fremme hinandens Bedste og løssige sig fra alle Forbund, som kunde være til gjensidig Skade. Blev det ene Rige overfaldt eller krænkedes dets Handel eller Rettigheder, skulde det andet ubetinget inden to Maaneder komme det til Hjælp med 2000 Mand til Hest, 4000 Mand tilfods og en Flaade paa ti Skibe, hvert paa 90 til 24 Kanoner, Proviantskibe og Brandere med en Besætning paa mindst 2550 Mand tilsammen. Skulde det vise sig nødvendigt, skulde denne Styrke inden tre Maaneder fordobles, og var dette endda ikke tilstrækkeligt, skulde man træffe ny Overenskomst om fælles Optræden med samlede Stridskræfter. Ingen Fred eller Vaabenstilstand maatte sluttes af den ene Magt, uden at den anden var med derpaa, lige saa lidt som noget Forbund maatte indgaaes, uden at det omfattede begge Riger. Selve Forbundet skulde vare i ti Aar; men et Aars Tid, før det udløb, skulde der indledes Forhandlinger om dets Fornyelse.

Ved de særskilte Artikler blev det bestemt, at de danske Skibe i Østersøhavnene Nyen*), Narva, Reval og Riga skulde nyde samme Toldfrihed som de svenske Skibe; derimod skulde Kongen af Danmark af yderste Evne bidrage sit til, at Russehandelen maatte blive dragen fra Archangel til Østersøhavnene. Derhos tilstodes der det danske ostindiske Kompagni forskjellige Begunstigelser i Sverige med Hensyn til Tolden. For Gjensidigheds Skyld skulde Danmark bidrage sit til at ophjælpe Sveriges Handel paa Ostindien og skaffe dette Land en Koloni, svarende til Trankebar.

Størst Interesse knytter sig til de hemmelige Artikler, hvis Tilværelse man først i vore Dage er kommen paa det rene med. I disse lovede begge Konger, at de i Tilfælde af, at Freden i Europa blev forstyrret, efter indbyrdes Overlæg skulde vedtage fælles Forholdsregler. Vilde nogen hindre dem heri, skulde de i Fællesskab træffe Anstalter til at bringe sine Uvenner til Fornuft. Selv Angrebskrig, der tilsigtede at befordre Sikkerheden og det almene Bedste, skulde føres i Fællesskab og de vundne Fordele komme begge Magter til gode. Kom det ene Rige for sine særskilte Interessers Skyld i Strid med

*) En nu forsvunden By, der laa ved Nevaen, ikke langt fra det nuværende St. Petersburg.

en Nabo, skulde det andet ikke træde hindrende i Veien for at faa disse ordnede paa hensigtsmæssigste Vis. Blev derfor noget Land, som med Rette tilkom det ene Riges Konge, tilbageerobret, skulde det tilhøre denne, selv om det var vundet af begge Magter i Forening. Med Hensyn paa det tyske Rige skulde en fælles Politik følges, og med tydeligt Sigte paa Holsten-Gottorp og Hamburg heder det: "Saasom Deres Majestæter desuden har sine særlige Interesser med Hensyn til sine Naboer og Grander som andre længere borte liggende Kongeriger og Stater og kan saaledes blive foraarsagede til gjennem retmæssige Vaaben at forkynde en Krig, saa skal i saadanne Tilfælde den anden Konge i Tide underrettes derom, paa det de til Krigsførelsen gjorte Rustninger ikke maatte give Anledning til nogen svar Eftertanke, og udlover den anden Konge ikke paa nogen Maade at blande sig deri, saa længe Krigen varer, ei heller at lægge sig i Veien for disse Planers Gjennemførelse (fortsättiande)". Paa samme Maade skulde det og forholdes med Kongernes "domestiques affaires" i Tyskland.*) Skulde nogen Konge eller Stat understaa sig at ville tilvende sig noget Herredømme over de to Rigers Høiheder eller Rettigheder — som Told, Skibsfriheder etc. — eller at regulere Commercien efter eget Godtykke, da skulde begge Konger forbinde sig til at staa hinanden bi i Haandhævelsen af de dem tilkommende Rettigheder. Ligeoverfor den Afgift veilgelt, som Generalstaterne havde fundet for godt at besvære de fra begge Kongers Riger kommende Varer med, skulde man optræde i Forening for at faa den afskaffet, og hvis dette ikke lykkedes, skulde man komme overens om en særskilt Afgift for de hollandske Skibe, som kunde foranledige Hollænderne til at give efter. Da den dansk-norske Konge gjennem Krigen havde faaet ikke faa og smaa Fordringer paa en og anden Stat i Europa, og det kunde hænde, at der vilde blive gjort Forsøg paa at vride sig fra dem, saa skulde den svenske Konge af yderste Evne stræbe efter at skaffe ham Fyldest derfor. I dette Forbund maatte ingen anden end de to Konger optages; men skede dette alligevel ved fælles Samtykke, saa maatte det ske ved en særegen Traktat. Med Hensyn til de hemmelige Artikler skulde den største Hemmelighedsfuldhed iagttages, og de skulde staa ved Magt lige saa længe som Forbundstraktaten. Tilsidst heder det: "Og eftersom der saavel i sekrete som i de tvende Artikler adskilligt om Commercien er formeldt og begge Deres Majestæters Intention og Oiemerke derhen er rettet, hvorledes

*) Denne Bestemmelse, der indeholdes i den 4de af de hemmelige Artikler, vakte megen Strid. De danske Kommissarier forlangte i Overensstemmelse med sine Instruxer, at Hertugen af Gottorp og Hamburg udtrykkelig skulde paapeges som dem, til hvem der sigtedes. Men herpaa kunde Gyllenstjerna af Hensyn til den holstenskfødte Enkedronning, der fremdeles havde stor Indflydelse, ikke gaa ind; men "han svor og bandede meget, at Gud ham evindeligen skulde straffe, om Kongen af Sverige nogen Tid i sine Dage mere dermed agtede at befatte sig, og at den Alliance, som Sverig engang [1661] med Gottorp havde gjort, var ikke ærligt gjort, men at Kantsleren [M. G. de la Gardie] den Tid saaledes havde dirigeret."

Deres Majestæters Undersaatters Handel og Commercier maatte formeres og tiltage, saa fast man end for Tidens Korthed Skyld ikke alting saa fuldkommeligen har kunnet udarbeide, haaber man alligevel gjennem Guds naadige Bistand, at en god Grundvold dertil er lagt, og er til større Perfektion af et saa nyttigt Verk ogsaa bleven aftalt, at begge Deres Majestæter med forderligste skal lade sine Fuldmægtige træde sammen for at conferere nærmere derom og om alt, hvad til videre indbyrdes Handels og Commerciers Fortsættelse, Flor og Fremgang samt Mynten i Deres Majestæters Riger og Lande nyttigt og tjenligt kan eragtes og formenes".

Ved de i Lund sluttede Traktater lod det til, at en ny Tid skulde oprinde over de nordiske Lande. De opruller et smukt ideelt Fremtidsbillede af et ved sin Samdrægtighed kraftigt Norden, der ikke længere skulde foreskrives Love af de europæiske Stormagter, men selv have en afgjørende Stemme med i Laget, hvor det gjaldt Bevarelsen af Europas Ligevægt. Det var dog kun et Drømmesyn, der høist skulde vare i nogle Maaneder. Allerede

81. Sengevarmer fra Holmen i Skoger. Universitetets Oldsagsamling.

da Traktaterne blev sluttede, var der revet en Rift i dem ved de Forhandlinger, som havde fundet Sted i Udlandet, og ved hvilke Gyllenstjernas personlige Indflydelse ikke havde kunnet gjøre sig gjældende.

Imidlertid arbeidedes der dog trøstig videre paa at iverksætte det Forbund, som Freden i Lund havde oprettet.

Ifølge den ved Fredsslutningen trufne Aftale skulde Kommissarier fra begge Lande træde sammen i Lund for at opsætte Giftermaalskontrakten mellem Karl XI og Ulrika Eleonora. Til at forhandle herom opnævntes Johan Gyllenstjerna og Jens Juel, og under en Sammenkomst, som i dette Øiemed fandt Sted i Lund, blev der under 21de December 1679 truffet Bestemmelser om Prinsessens Hjemmegave og Livgeding.

I Februar 1680 begav Johan Gyllenstjerna sig over til Kjøbenhavn, hvor han under et mere end to Maaneder langt Ophold forhandlede med Fredskommissarierne og Storkantsleren Greve Ahlefeld. Udenfra betragtet dreiede disse Forhandlinger sig væsentlig om Giftermaalet mellem Karl XI og Ulrika Eleonora, og hvad dermed staar i Forbildense. Men egentlig gjaldt hans hele Sendelse at komme paa det rene med, hvorvidt det virkelig var

den dansk-norske Konges Mening at leve i Venskab med Sverige og opfylde sine paatagne Forpligtelser; derhos vilde han lægge an paa at overbevise den dansk-norske Konge og hans Mænd om, at de kunde nære den fuldkomneste Tillid til den svenske Konge og hans Hensigter. Ved Siden heraf vilde han optrække Grundlinierne for den Politik, som i den nærmeste Fremtid i Henhold til det indgaaede hemmelige Forbund skulde følges, navnlig ligeoverfor Holland og Frankrige. Fra disse Hold havde man nemlig det værste at frygte. Det blev saaledes anset for raadeligst med Hensyn til Forbundets Bestaaen at faa den dansk-norske Konge til at negte Ratifikationen af den Handelstraktat, som hans Gesandter havde afsluttet med Generalstaterne. Den franske Konge havde derhos for nogen Tid siden gjennem Marquien af Feuquières ladet sig merke med, at han nok kunde være tilbøielig til at indgaa et Forsvarsforbund med begge de nordiske Stater, en Antydning, som var modtaget med stor Koldsindighed. Men nu havde Ludvig XIV forandret Holdning, og det lod til, at han hverken likte Fredsslutningen eller det indgaaede Forbund. Hvis han nu skulde falde paa at indgaa Alliance med Brandenburg og Rigernes øvrige Naboer, vilde man være ilde ude. Gyldenstjerna ansaa det derfor heldigst, at man indgik et forsigtigt Forbund med Frankrige eller ialfald indledede Underhandlinger derom for at komme under Veir med Ludvig XIV's Hensigter. Han har nemlig indset, at der paa Grund af det uklare Forhold, hvori Norden nu stod til de omgivende Magter, indtil videre var sikrest at have Frankriges Støtte i Ryggen, men paa den anden Side var intet ham modbydeligere end at forny Traktaten af 1672, hvorved Sverige blev Frankriges lønnede Haandlanger og Erendsvend. En anden Sag var det derimod, om begge Riger i Forening kunde faa slutte en Forbundstraktat med Frankrige, i Lighed med den, som de havde indgaaet indbyrdes; og Grundlaget for denne skulde være Fredsslutningerne i Westfalen, Roskilde, Kjøbenhavn, Nimvegen, Fontainebleau og Lund. Derimod skulde hverken Brandenburg eller de tyske Magter optages i Forbundet.

I Overensstemmelse udfærdigedes der da omtrent enslydende Instruxer for de danske og svenske Sendebud i Frankrige. Ogsaa overfor Hollaud enedes man om en fælles Optræden, og den 29de April 1680 undertegnedes i Kjøbenhavn Supplementærtraktaten til Fredsslutningen i Lund, hvorved forskjellige Sager, som hidtil havde faaet bero, blev afgjorte. I det hele viste Johan Gyllenstjerna herunder en ganske merkelig Eftergivenhed, der vidner om, at hans Stræben har gaaet ud paa at oprette et Forbund, der virkelig kunde blive af Varighed, og at fjerne den Mistro, som gjennem Aarhundreder havde bredet sig Rigerne imellem.

Vi har et Par Skildringer af det Liv, som i hine Dage udfoldede sig ved det dansk-norske Hof, og som vi skal hidsætte i denne Forbindelse, da de giver os et godt Indblik baade i flere af Samtidens fornemste Personligheders

Karakter og i Tidens Tone, der just ikke kan siges at have været den fineste. De Festligheder, som her skildres, fandt Sted til Ære dels for Johan Gyllenstjerna, dels for Prinsesse Ulrika Eleonora, der som en ny Fredkulla paa denne Tid skulde gaa til Sverige som Karl XI's Brud.

Om Johan Gyllenstjernas Ophold i Kjøbenhavn og den ret løierlige Maade, hvorpaa han her modtoges og optraadte, heder det saaledes i en samtidig Beretning, der i Uddrag er trykt i Danske Samlinger:

"Hr. Ambassadøren havde efter sin Ankomst den Ære at opvarte Hds. Maj. Enkedronningen samt Prinsessen og talte da om adskillige Sager, som vedkom hans Erende.*) Blandt andet yttrede han det Ønske at ville for Sikkerheds Skyld og efter ældgammel Skik i Hs. Majestæt Kongen af Sveriges Navn vies og ledes tilsengs med den kongelige Prinsesse**). Men dette blev ham rent ud afslaaet, idet man sagde, at Prinsessen selv uden det var noksom forvisset om Hs. Maj. Kong Karls genereuse Parole, og vilde heller lade vente dermed, indtil de kom til det berammede Sted for Kopulationen og Bilägret Skottorp i Halland, hvor da alt paa engang kunde forrettes. Dette Svar gik Hs. Excellence nær til Hjerte, og det kunde maaske have fortrudt ham, at der i et saa vigtigt Erende ikke vederfores ham den samme Ære som andre Legater; dog lod han sig ikke merke med noget.

Enkedronningen lod ogsaa indrette et herligt Banquet og indbød Hs. Exc. Hr. Ambassadøren dertil, dog uden nogen Pomp, kun ledsaget af en af sine nærmeste Tjenere. Da Hs. Excellence kom i Dronningens Pallads og ikke blev nogen Mandsperson var, men idel Fruentimmer, og det de skjønneste man vilde ønske, merkede han strax, som en klog Herre, Pudset, at det var gjort med Flid, saasom han var ugift, og Rygtet gik, at han ei gjerne led noget Fruentimmer. Dog lod han sig ikke merke med noget, men befalede hemmeligen sin Kammertjener at løbe hjem og hente nogle Lommetørklæder og bevare hos sig. Da man satte sig tilbords, fik Ambassadøren, som var den eneste Mandsperson, Plads mellem Dronningen og Prinsessen. Mad og Drikke blev indbaaren af adelige Damer; han lod sig det smage godt, og som han af Naturen var en stærk Herre, gjorde han et saadant Maaltid, at alle forundrede sig derover; han talte lidet, saalænge Maaltidet stod paa, og kun for at svare, naar Dronningen spurgte ham om noget, men spiste desbedre, især fordi han merkede, at alle Fruentimmerne saa ham saa nøie paa Fingrene. Men da Konfekten frembares, og en og anden Jomfru af den megen Løben og Opvarten begyndte at blive varm, merkede han det strax og begyndte at svede overmaade, saa at det ene Tørklæde byttedes efter det andet. Nu merkede Enkedronningen, at Rygtet, som var udspredt om ham, var

*) Nemlig at afhente sin Herres trolovede Brud.

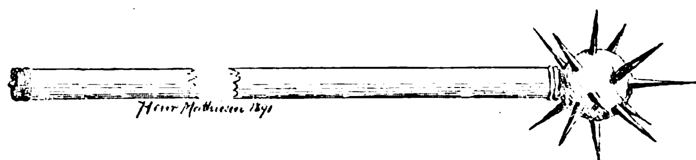
**) Hermed sigtes til den ved fyrstelige Personers Giftermaal sædvanlige, i det foregaaende oftere omtalte Ceremoni at lade Vielsen foregaa ved Stedfortræder.

sandt, at han ikke kunde taale nogen Kvindesperson i sin Nærhed, især naar hun førte Sved med sig, og angrede nu Pudset og havde gjerne set, det var ugjort. Da imidlertid Luften blev ham mer og mer besværlig, reiste han sig pludselig fra Bordet; Enkedronningen reiste sig ogsaa og spurgte, hvad der feilede ham. Han svarede, idet han bad om Forladelse, at han havde faaet en saadan Lugt i Næsen, som hans Natur umulig kunde taale, og bad derfor om at maatte tage Afsked. Der vistes ham tillige den Naade, at han ledsagedes til Døren af Prinsessen og andre fornemme Fruentimmer, hvilken Ære formildede hans Fortræd saaledes, at han siden drev Løier dermed. Men det fortrød Enkedronningen saare, at de Fruentimmer, som vidste sig beladte med en slig besværlig Sved, ikke havde kunnet begive sig bort og ikke saaledes beskjæmme Kjønnet, som om alle vare ligesaadanne.

Den 10de April gjorde Ambassadøren et stort og kosteligt Gjæstebud, hvortil de fornemste Herrer og Damer var indbudne; men af de sidste kom ikke mange, hvilket hans Excellence var vel tilfreds med. Ved Midnatstid tog de fleste Gjæster bort, men en Hob fornemme Kavallerer blev tilbage og begyndte at slaa sig helt løs, drikkende den ene Skaal efter den anden. Da begyndte alle blandt dem, som havde været Krigsmænd, under Glæden og Jublen hver at snappe en Karabin fra Drabanterne, som stod foran Værelset, og gjød dem fulde af Vin ved Skaalernes Drikken. Da hans Excellence mærkede dette, forelagde han dem den Lov, at saasnart Skaalen var uddrukket, skulde i Momentet gives Fyr, og den, som ikke kunde præstere det, skulde bøde med at drikke en Stob Vin. Dette blev samtykt af alle. Karabinerne ladedes derefter paany af Drabanterne, og Mundskjænken gjød derpaa hver Karabin fuld af Vin og leverede den til hver især. Da nu enhver var færdig med sin Karabin, gav Gyldenløve Tegn til, at hver skulde sætte Karabinen for Munden og gjøre sin devoir (Pligt). Den, der ikke efterkom det med at drikke ud eller affyre Karabinen, maatte til Straf tømme en Stob Vin. Paa denne Maade blev der fyret over 10 Gange med hver Karabin; men der gjordes ogsaa mange fauter (Bommerter) af en og anden, som ikke var hurtig nok, hvorfor de maatte tømme den ene Stob efter den anden, saa at de tilsidst ikke mere kunde haandtere noget Gevær og bad om Tilladelse til at sætte sig. Karabinerne blev da tagne bort, men Gjestebudet fortsattes.

I dette overgivne Spil vandt alene Ambassadøren Johan Gyllenstjerna og Hans Excellence Gyldenløve Prisen, som rigtig tog Tempo i Agt, saa at de befriede sig fra Vinstraffen. Gud være lovet, skete der ingen Ulykke ved denne kaade Leg. Medens de nu gjorde Hvile, forefaldt der nogle Discurser af Hr. Gyldenløve, som var noget overmodige, om de Danskes Mandighed og tapre Forholdende saavel i Tyskland som i Norge og Skaane. Dette fortrød Ambassadøren meget, og syntes ham ikke tjenligt i saadant Lag at bringe sligt paa Bane; han udbrød derfor i disse korte Ord: "Kjære Broder Gyldenløve, sig mig dog, hvad I have vundet; jeg tror, at I gode Herrer har faaet flere

Hug end Seirvindinger". Men Gyldenløve agtede ikke paa dette Svar, men vedblev med sin Pralen og lod derved et Ord falde, som mishagede Ambassadøren i den Grad, at han udbrød i en stor Latter og greb i det samme Gyldenløve i begge Skuldre og lagde ham saa lang, han var, midt paa Bordet, og da de var Dusbrødre, sagde han til ham: "Ti din Stakkel! hvad tror Du, Du kan gjøre en Svensk, som Du saa foragter?" Derpaa reiste han ham høfligt og artigt op paa Fødderne igjen. Men dette fortrød Excellencen Gyldenløve saa meget, at han udfordrede Ambassadøren paa et Par Pistoler. Derved kom Ilden i Lue, Laget blev sluttet og enhver begav sig over Hals og Hoved hjem; nogle sagde Farvel, men de fleste ikke. Ambassadøren var ikke sen, men lod sin Hest sadle og sin Vogn forspænde og for gjennem Staden til Nørreport. Her traf han imidlertid et Forbud fra Kongen mod Duellen, hvilket han med Ærbødighed modtog, og vendte derpaa om til sit Logi. Siden blev der ikke mere af Tvekampen; men Ordet gik overalt i Kjøbenhavn, at de to Herrer havde sat hinanden Stevne til Duel ved Hamburg".*)

82. "Morgenstjerne", Vægtervaaben.
Opbevares i Videnskabernes Selskabs Samling, Throndhjem.

Ogsaa Gyllenstjernas Tjenere indlod sig en Aften i Slagsmaal med en Del Kjøbenhavnere og slog herunder en ihjel og saarede et Par andre. De blev arresterede; men da det oplystes, at de kun havde brugt Nødværge, kom de igjen snart paa fri Fod.

Alt dette maa henregnes til den private Selskabelighed, hvormed den svenske Gesandt modtoges. De offentlige Forlystelser, som stod i Forbindelse med Kongedatterens Hjemfærd, havde et næsten middelalderligt Præg over sig. En Skildring af disse findes i den oftere omtalte Autobiografi af Mathies Skaanlund, som netop ved denne Tid var kommen i Tjeneste hos Kristian V's unge Frillesøn Kristian Gyldenløve. Af Skaanlunds Beretning hidsættes følgende ret levende og interessante Skildring:

"Den 11te April fulgte herpaa en usigelig skjøn og kostbar Karussel, den kongl. Prinsesse Ulrika Eleonora, som skulde være Dronning i Sverige,

*) Dette Optrin fortælles forøvrigt paa en noget afvigende Maade af andre. Men at det her anførte maa komme Sandheden temmelig nær, fremgaar af Mathies Skaanlunds Ytring i hans Autobiografi: "Statholder Gyldenløve tilbød ham tyst Konfekt, som reiste sig par respect af Skaalerne".

til Ære. Det kongl. Parti og Suite var røde med tvende grønne Herolder foran, alle baldyrede af Guld og Sølv paa Romanske. Prins Jørgens Parti var blaa med to røde Herolder, alle med romansk Dragt og samme Baldyring. Deres Kachetter med Plumager og Hestenes Hoveder ligedan, Skabrakkerne af samme Baldyring og Kostbarhed. Nu præsenterede disse to Partier paa Ridebanen for hver sin Ende, og var den tillukt og med Vagt forvaret, at ingen kom derind uden de Svenske og hver Herres Liberi, som hertil hørte, hvilke var af en stor Mængde og iligemaade kostelig klædte. Prinsesser og Damer af det kongl. Hus stod paa den ene Altan, tvert ud for Ringen og des Pyramider. Den svenske Ambassadør med Prinser, Grever og andre store Ministre, som var gamle og ei adrette til denne Divertissement, stod der tvertimod paa den anden Altan og beskued dette.*) Min Herre med sin Moder og Søster samt flere af den Familie stod i Vinduerne hos Fru Canselliraadske, og ellers alle de Huse omkring Ridebanen var ganske fuldpakkede med Anskuere, men endog alle Plankeværk og Tage var fulde af Folk, ja de afrev mange Tagstenene for at se denne Herlighed, hvilket saaledes angik.

Ved Trompeters og Herpukkers Lyd red begge disse Partier fra deres Ort i stor Pomp og Train og mødte hinanden midt for Ringen og Pyramiderne, som stod midt paa Pladsen. Saadanne Ture gjorde de tre Gange og det med Ceremonier i Mødelsen. Dernæst rendte Kongen fra sin Ort i fuld Gallop imod Ringen (men Herpukker og Trompeter holdt op i Rendingen) med sin skjønne lakerede og forgyldte Landse. Dernæst tumled med Hesten nogle Gange og rendte til igjen med Chevelinen og kasted i den staaende af Pap fuldkommen gjorte Morian. Dernæst red Prins Jørgen fra sin Sted lige paa samme Maade, og saa fremdeles en efter anden fra hver Ende indtil den sidste. Ved Pyramiden stod en Lakei fra hver Herre, naar han rendte, tog Lancetten af Haanden og flyde Chevelinen igjen og forføied sig strax fra det Rum. Siden red Kongen i fuld Furie med dragen Kaarde til Ringen og strax derpaa i samme Rend hug Hovedet af Morianen, vendte tilbage og tog Hovedet i Rendingen med Kaarden op paa Spidsen. Dette blev fuldført fra den første til sidste af begge Partier om hinanden. Alt medens Rendingen vared, hørte man hverken Herpukker eller Trompeter, uden saa snart nogen fik Ringen, halshugged Morianen eller tog Hovedet op med Kaarden eller rammed den med Chevelinen, og Livkarlen, som stod ved Pyramiden, maatte anvise Ringen for de Herrer Marqueurs, som holdt Bog herover, antegned paa hvad Sted Ringen var træffed, i Midten eller op paa Siden. Siden red en og en imod hinanden og saa i Tummel, havende hver sit malede Skjold paa Ryggen, og Lommen fuld af brændte Lerkugler

*) Johan Gyllenstjerna var nemlig en meget korpulent Herre, som til Trods for sin herkuliske Styrke var ude af Stand til at deltage i saadanne voldsomme Idrætter.

og slog dermed hver efter sin Mand til Omvexling med Kuglerne paa Skjoldene, og det fra den første til den sidste, som var iligemaade fornøieligt at anse. Kongen, Prinsen og alle Herrerne, som var i denne Forlystelse, havde ei alene 3, 4 à 5 Heste til Omvexling, alle med kostelig Mundering foruden de nye kostelige Liberier, som deres Pager, Lakeier og Domestiker førte. Til denne Forlystelse var opsat kostbare Priser af Guld og Juveler. Kongen vandt selv den største Pris, Statholder Gyldenløve vandt en Sølvskjolden, som en Guldring med Diamanter besat, stor som Ringen mellem Pyramiderne, som de brugte til Ringrendingen. Denne Divertissements Anordning kunde ingen Herre komme ud med til sin Romanske Klædning, Liberi og deslige foruden sine kostbare Heste end 3—4 ad 500 Rigsdaler. Mange par respect tog sig temmelig nær. Den anden Akt, siden blev endel af Kongens Staldkarle udstopped i Skindklæder i et helt Stykke fra Fod til Haand, en stopped Spand paa Hovedet med Hul udi for Øinene, at de kunde se igjennem. Saa blev de satte paa raske Heste uden Sadel, og disse, en imod en, skulde med Landse og Puld for Enden rende imod hinanden og støde hinanden fra Hesten, undertiden rammed de feil, undertiden blev en afstødt og undertiden begge, og hvem som faldt paa Jorden, den kunde ikke røre sig af Rummet, men de dertil bestilte maatte bære ham bort igjen eller og om han skulde ride igjen.

Der dette var til Ende, gik alle bort til de beskikkede Stilladser og Trapper efter Anstalt. Da blev paa Banen udslæbt Bjørne, Hunde, Tigere, Grævlinger, Tyre og Hunde, hver Parti med Hundene at kjæmpes. Denne Lyst vared fra Kl. 9 ad 10 til om Aftenen. Siden foræred Hr. Statholder Gyldenløve sine tvende romanske Klædninger til de franske Komediantspillere. Hans Ekvipage og Udredning samt det kostbare Liberi kom over 2000 Rigsd. at staa.

Denne Maaneds Udgang blev saaledes tilbragt med kostbare Festins, Maskerader, Komedier, Balletter, Fyrverk og mange andre Forlystelser".

Den 1ste Mai forlod Prinsessen Kjøbenhavn, ledsaget af Kongen, Dronningerne og Hofstaten, og drog over Fredriksborg og Kronborg til Skaane. Hendes Førere var Greven af Aldenburg og Jens Juel. Men hendes Modtagelse i Sverige var vidt forskjellig fra den Hjertelighed, hvormed det danske Folk havde ønsket hende Farvel. Kongen viste hende fra første Tid af en saarende Kulde og Mangel paa Opmerksomhed, og det var knap, han ænsede hende før Bryllupet, der i al Stilhed fandt Sted paa Skottorp den 6te Mai. Det paa denne Maade indledede Ægteskab blev da heller ikke lykkeligt, til Trods for, at Ulrika Elenora var den ædleste og bedste Dronning, Sverige endnu havde set. Først da hun laa paa sit Dødsleie (1693), tøede den strenge og haarde Konge op; da gik det op for ham, hvad hun havde været. Man tror, at Kongens Anger over hans udviste Opførsel og Sorgen over hendes Bortgang lagde ham i Graven længe før Tiden.

Til Trods for alle de Festligheder, hvormed den tilbagevendende Fred hilsedes, var det danske Folk alt andet end fornøiet med de Resultater, som den bragte. Det var visselig mere end Enkeltmands Mening, som udtaltes af Kjøbenhavnerpresten Esajas Fleischer, der rent ud kaldte den "en skidden Fred". Folk sandede saaledes, at Griffenfeld havde spaaet rigtigt, dengang han forudsagde, at en Krig mellem de nordiske Riger ene og alene vilde være til Gavn for de Stater, der spekulerede i Nordens Vanmagt. Ikke faa tør nu ogsaa have husket paa den faldne Statsmands Udtalelser, og Legenden havde allerede nu begyndt at omgive ham med en sterk Straaleglans. Man lagde Merke til, at de Mænd, som havde siddet tildoms over ham, blev rammede af en Vanskjæbne, som man ansaa for en Himlens Gjengjældelse. En af dem styrtede med Hesten paa en Ridetur, og slog sig saa forbærvet, at han døde deraf. En anden gik fra Forstanden og vilde skjære Halsen over baade paa sig selv og sine nærmeste. Otto Mauritius, den frække Anklager, der havde bidraget saa meget til at faa Griffenfeld dømt, blev endnu samme Aar fængslet for forskjellige Streger, han havde begaaet. Han dømtes til Døden for Mened, Falsk og Majestætsforbrydelse, men blev benaadet med livsvarigt Fængsel. Medens han sad i Blaataarn, fik han en af Arrestanterne her til at tage Taarngjemmeren af Dage. Han vred sig vel fra det paa et Slags Vis, men siden blev han ført til Bornholm, hvor han led saa meget af Vanrøgt, at man vil vide, at han blev levende opædt af Rotter.

Paa samme Tid begyndte Folkeopinionen ogsaa at slaa om i andre Henseender. Man blev under Sagernes forkjerte Gang mere og mere overbevist om, at havde Griffenfeld siddet ved Roret, vilde de forenede Riger være gaaet langt heldigere ud af den aarlange Krig, og der var ikke faa af dem, som havde arbeidet paa at faa den overmodige Statsmand væk, som nu ønskede ham tilbage. Smædedigteren Jakob Worm, der havde haanet Griffenfeld paa det blodigste i den Tid, denne var den altformaaende Storkantsler, rettede nu sine giftige Pile mod hans Modstandere, medens han bragte ham selv den varmeste Hyldest. I hans Digt "Lykkens ubestandige Speil" heder det saaledes:

"Jeg gik mig ud i Skoven
At høre Fuglesang.
Der var en Grif i Hoben,
Som havde ypperst Rang;
Thi Ørnen ham ophøiet.
Han snæret blev paa Fuglefang
Og i et Bur indføiet.

Saa klog en Fugl i Lunde
Var ei i Fugleflok.
Hans Visdom var i Munde

Og udi Brystet nok.
De Fugle ham ei agted',
De legte med ham Skak og Trok
Og hannem eftertragted."

Efterat Digtet, som ogsaa bærer Navnet "Fuglevisen", har uddelt drøie Snerter til alle de Hold, som antoges at have staaet den fangne Rigskantsler imod, tager det tilsidst ligefrem Ordet for, at han maa og bør frigives af Fangenskabet, idet det beder Konge-Ørnen om ei at lade sig "besnære af falske Fuglepak:"

"Lad ei din Naade fare
Mod Griffen, nu halvdød;
Guds Engle ham bevare
Fra Vaade, Fald og Nød.
Jeg, Irisken, saa sukker:
Gud Ørnen fri fra Sorg og Nød,
Til Himlen ham indlukker!"

Dette er forøvrigt ikke den eneste Gang, Jakob Worm tager Griffenfelds Forsvar. Ved en anden Leilighed udtaler han som sin og sin Samtids Mening:

"Siden at Griffen blev sat udi Fængsel,
Siden at Fyrsten af Pløn gik bort,
Har vi udstaaet stor Nød og stor Trængsel,
Intet Verk gaar os nu lykkelig fort.
De, som er kloge, forstandig og sikker,
Imod dem vi os saa skammelig skikker."

Maaske har vi, naar alt kommer til alt, ogsaa et Udtryk for den gjængse Opinion i den Ytring, man har lagt Kongen i Munden, "at Griffenfeld kjendte bedre Rigernes Tarv end hele det kongelige Raad tilsammen." Men hvad enten denne Ytring er falden eller ikke, saa er dog det sikkert, at den Braad, som sad i Kongens Hjerte, værkede altfor meget til, at der kunde være Tanke om, at Griffenfeld igjen skulde blive tagen til Naade. Ganske vist fortalte Rygtet flere Gange, at Kongen skulde have til Hensigt ikke blot at løslade ham af Fængselet, men ogsaa gjenindsætte ham i hans tidligere Værdighed; men hver Gang viste det sig at være Fostre af Folks ørkesløse Fantasi.

Imidlertid sad Griffenfeld i Fængsel i Citadellet, hvor han havde det nogenledes taaleligt. Han fik saaledes laant Bøger fra sit Bibliothek, der dog snart brændte, og modtog Besøg af Presten en Gang om Maaneden, men det var ham negtet at bruge Skrivematerialer, ja muligens har det ikke engang været ham tilladt at se nogen af sine Frænder og Venner. Man

har bevaret et Par af de Vers, som han forfattede, medens han sad fængslet her. Et af dem, som han efter Traditionen — der dog ogsaa tillægger forskjellige andre som Jakob Worm og Dorothea Engelbrektsdatter Forfatterskabet — skal have indridset paa Ruden i sit Fangerum, Dagen før hans Henrettelse skulde foregaa, lød saaledes:

Da Verden blev mig vred, da lærte jeg at kjende
For Alvor først min Gud, mig selv, min Ven, min Fiende.
Min Fiende var mig gram, min Ven var svigefuld,
Jeg selv var skrøbelig, — Gud blev alene huld.

Et andet Vers, som han med et Stykke Vinduesbly nedskrev paa et Blad i sin Andagtsbog, tyder hen paa, at han er naaet endnu dybere i Selverkjendelse, og at han, den engang saa forfængelige Mand, i Lighed med flere af Verdenshistoriens høieste og ædleste Skikkelser har søgt Lise i streng Askese og har fundet Trøst i Kristendommens Lære. Han skrev nemlig:

"Demuth hat mir Gunst gemacht,
Gunst hat mich zu Ehren bracht,
Ehre hat mir Reichthum geben,
Reichthum thut nach Hochmuth streben,
Hochmuth stürzt ins Elend nieder,
Elend bringt die Demuth wieder.*)

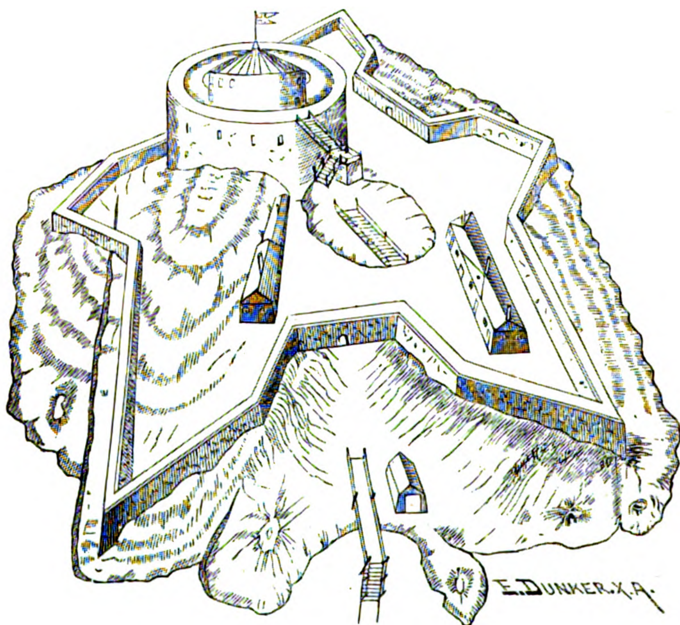
Og en Ydmyghedens Høiskole var hans Liv i Fængslet, hvor mildt det end efter Tidens Forhold maa have været, og med hvor stor Hensynsfuldhed han end behandledes, t. Ex. i Sammenligning med Kongedatteren Leonora Kristina. Citadellets Mure var neppe tykke nok til, at ethvert Rygte fra Udenverdenen skulde holdes ude. Han maa saaledes have hørt om den uheldige Udgang paa den Krig, som var begyndt med saa store Forventninger. Han maa ogsaa have hørt, at hans kolde Elskede, Prinsessen af Tarent, blev forlovet med den halvgamle Enkemand, Grev Anton af Aldenburg, Gyldenløves Svigerfader**). Men han skulde forskaanes for at være

*) Ydmyghed har bragt mig Gunst, Gunst har skaffet mig Ære, Ære har givet mig Rigdom, Rigdom bringer til at stræbe efter Hovmod, Hovmod styrter ned i Elendighed, Elendighed bringer Ydmygheden tilbage.

**) Den stolte Prinsesse af Tarent, for hvem Griffenfeld ikke var god nok, maatte alligevel tage til Takke med Skover; Grev Anton af Aldenburg var som uægte Søn ikke mere født Adelsmand end Griffenfeld; ogsaa han var dog en i enhver Henseende agtværdig og brav Mand. Dronning Charlotte Amalie var i den første Tid aldeles rasende over Forbindelsen. Grev Anton var en meget føielig Ægtemand overfor den kolde Skjønhed, ja elv sit Ønske om at blive Enke tidlig skulde hun faa opfyldt; han døde nemlig temmelig snart efter Bryllupet, og deres eneste Barn fødtes 8 Maaneder efter Faderens Død. Grevinden af Aldenburg maatte i sin Enkestand døie meget af Gyldenløve, som ikke likte Svigerfaderens Giftermaal. Hun døde først den 21de Januar 1732 i Utrecht, 80 Aar gammel.

i Kjøbenhavn, da deres Bryllup fandt Sted. Tre Dage i Forveien blev han af sin Broder, Albert Gyldensparre, afhentet i en Vogn og ført til Rungsted. Her laa det kongelige Krigsskib Antoinette, der skulde føre ham under Opsyn af Oberst Georg Kristian Schultz opover til Throndhjem for at indsættes paa Munkholmens Fæstning.

"Una salus miseris nullam sperare salutem!" (Kun en Frelse er der for de Ulykkelige; ingen Frelse at haabe!) skal Griffenfeld have udraabt, idet han gik i Baaden, som skulde føre ham ombord i Krigsskibet.

83. Munkholmen paa Griffenfelds Tid. Efter en Tegning fra 1696 i det danske Rigsarkiv.

Han vidste nemlig, at han nu skulde stilles under Gyldenløves Varetægt,*) og det maa forlængst være gaaet op for ham, at denne engang saa varmtfølende Ven var drevet med Strømmen over i Uvennernes Række. Alligevel

*) Man fortæller, at Gyldenløve for at haane Griffenfeld skal have ladet støbe Kakkelovne ved Larviks Jernverk, udstyret med et Billede, der hentydede til Griffenfelds Navn, og Indskriften:

"Da jeg greb Overmand om Fod,
Tog han mig bort med sig;
Thi raader jeg hver Dreng saa god,
Han speiler sig i mig."

maa det antages, at om der end var sparsomt med Solskin i de 18 Aar, hans Fængselsliv paa Munkholmen varede, saa blev han dog paa den anden Side forskaanet for de fleste af de Krænkelser, som blev ham tildel i Citadellet. Men de Oplysninger, vi har fra hans Ophold her, er dog temmelig sparsomme. Endnu i Begyndelsen af vort Aarhundrede havde dog gamle Underofficerer paa Holmen mange smaa karakteristiske Træk og Ytringer at berette, som havde forplantet sig fra Generation til Generation. Ingen har passet paa at optegne dem i ret Tid, og snart vil vel ogsaa de sidste Rester være udslettede af Mindet.

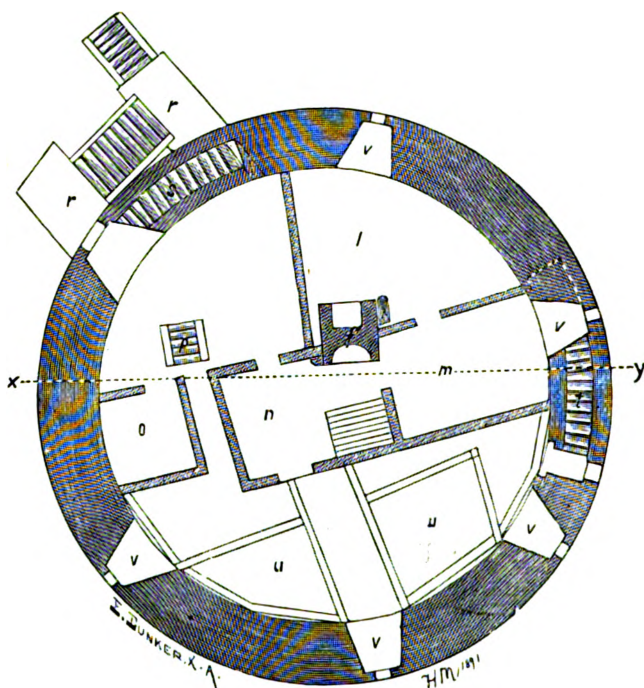
Hvor han i den første Tid har boet, medens han opholdt sig paa Munkholmen, vides ikke. Muligens har han havt Husvære og Kost i Kommandantens eller Underkommandantens Boliger, indtil Taarnet blev færdigt.*) Da dette skede engang i 1680-Aarene, blev der i dets mellemste Etage indrebet 3 Værelser, af hvilke Griffenfeld selv erholdt det inderste, medens hans Tjener og Vagten fik de to ydre. Det var smaa Værelser, i hvilke Lyset faldt kun sparsomt ind gjennem et dybt og lidet Vindue, og om Vinteren opvarmedes disse Rum kun af en Ovn, der stod i det yderste Værelse.

Kommandanterne paa Munkholmen, Svend Svendsen Skeen og Hans Kyhn, skildres som retskafne og efter sin Stand oplyste Folk, der skal have gjort alt muligt for at lette Griffenfeld Fængselslivets Byrde. Det samme var ogsaa Tilfældet med Underkommandanten Anders Pihl. Den lærde Statsmand havde sin Fornøielse af at undervise disses Sønner, af hvilke flere blev meget agtede Mænd.

Blandt de Begunstigelser, som her blev Griffenfeld tildel, maa nævnes, at han fik Lov til at modtage Besøg af sine Bekjendte. Blandt dem, som saaledes saa til ham, var Ørlandspresten Magister Hans Grøn, der i sin Tid var bleven befordret af Griffenfeld, men kun mod at erlægge en betydelig Pengesum. "I er vel og af dem, som under mig dette Sted," skal Griffenfeld have sagt, da Presten kom til ham. "Nei," svarede denne, "aldrig har jeg faaet bedre Kjøb, end da jeg gav Eder 300 Daler for Ørlandets Kald." En anden, som kom udover til Munkholmen for at se til Griffenfeld, var Throndhjems Lagmand Peter Drejer. Denne, der i sin Tid havde været

*) Jeg er tilbøielig til at tro, at Griffenfeld ialfald i nogen Tid har boet hos Underkommandanten Anders Pihl. Jeg skal hidsætte en Tradition, som vistnok er optegnet tidligere, men henført til uret Tid og Sted. Jeg har hørt den af en Mand, der som Soldat og Gevaldiger har tilbragt mangen Uge og Maaned paa de Tomter, hvor Griffenfeld engang færdedes. Engang havde Lieutenantens Kone forladt sit Hjem for at reise til Kirke i Byen, og Griffenfeld havde paataget sig at holde Øie med Børnene, medens hun blev borte. Men dette var et uvant Arbeide, som oversteg den allerede dengang syge Mands Kræfter, og navnlig havde han sit største Besvær med det mindste Barn, som endnu laa i Buggen. Da Madamen omsider kom tilbage, bebreidede han hende hendes Fravær med følgende Ord: "Alt til sin Tid! Det er smukt at besøge Guds Hus, men den bedste Gudstjeneste er at varetage sin Pligt."

Rektor ved Vordingborgs Skole, men desuagtet ved Siden af havde beklædt forskjellige diplomatiske Stillinger, hvorved han var kommen i Berøring med Griffenfeld, havde ham at takke for den Stilling, han nu indtog. Da Drejer

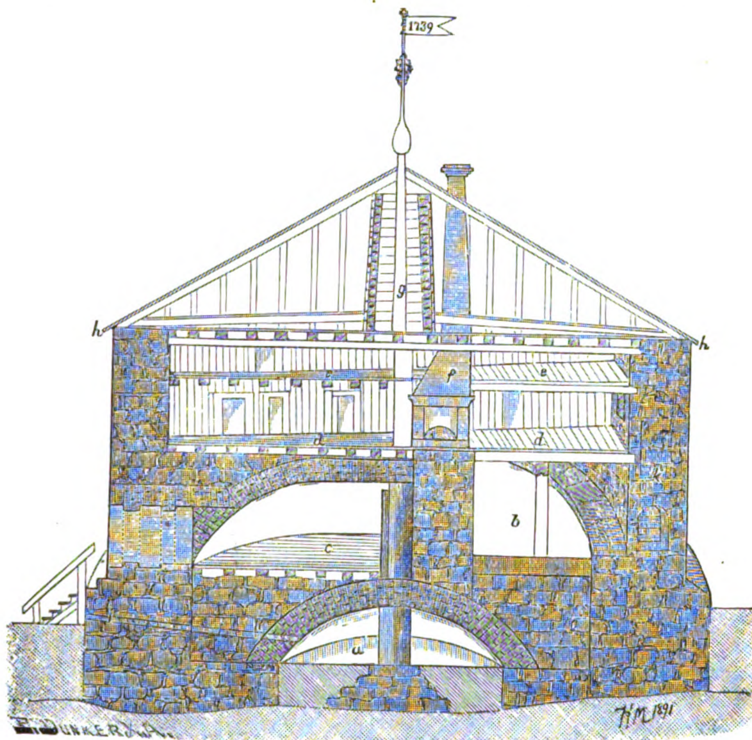
84. Munkholmens Taarn, som det omtrent var paa Griffenfelds Tid; Plan af anden Etage. Efter en Tegning fra 1760.

l. Griffenfelds Arrestværelse,
m. Forkammer,
n. Vagtværelse,
o. Et andet Forværelse,
p. Trap til tredie Etage,
r. — „ anden —
s. — i Muren fra anden til tredie Etage,
t. Nedgang i Muren fra anden Etage til Bjælkekjælderen,
u. Smaa Kot, afdelte ved Bindingsværk,
v. Lysaabninger.

første Gang kom til Griffenfeld, skal han af denne være modtagen med den Hilsen: "Du Drejer, du Drejer, du var klogere end jeg!" *)

*) Saaledes efter gamle Throndheres Gjengivelse. I "Anvisning til at føre et lykkeligt Liv" (Bergen 1837) har Presten Nils Dahl indført en meget bekjendt Fortælling "En liden Herre er lykkeligere end en stor Tjener", der angaar Forholdet mellem

Ved Siden af fik Griffenfeld ogsaa Anledning til at korrespondere med sine Slægtninge i Kjøbenhavn. Saaledes skrev han den 1ste Januar 1683 et

85. Munkholmens Taarn, Gjennemsnit efter Linien x—y paa Grundplanen.
a. Underste Kjælder,
b. Bjælkekjælder,
c. Hvælvet Krudtkjælder,
d. Anden Etage,
e. Tredie Do.
f. Skorstenen i anden Etage,
g. Fløistang,
h. Kobbertag,
i. Luftstrube fra underste Kjælder,
k. Nedgang i Muren fra anden Etage til Bjælkekjælderen.

langt Brev til sin Moder. I dette takker han hende for al hendes moderlige Kjærlighed baade mod ham selv og hans lille Datter, som hun maa have

Griffenfeld og Drejer. I denne heder det, at Drejer og Schumacher havde været Ungdomsvenner og havde lovet hinanden, "at den af dem, som kom høist paa Lykkens Stige, skulde af alle Kræfter drage den anden efter sig." Efter Aars Forløb, da Schumacher var bleven Minister, modtog han Besøg af en simpelt klædt ung Mand.

taget sig af. "Sandelig, I har født mig til Verden tiere end en Gang og alle Gange med Smerte, og denne Eders uforskyldte Kjærlighed, som I bær til mig, der ikkun har gjort Eder al Fortræd og Hjertesorg, erindrer og forsikrer mig des kraftigere om Guds Kjærlighed til mig og Eder, efterdi han ligner selv sin Kjærlighed og Naade til os ved en Moders Kjærlighed . . . . . . Jeg ved vel, høitærede kjære Moder, at denne Tanke skal maaske falde Eder ind, naar I faar dette i Hænderne: Det sidste, du skrev mig til, da var du i fuld Flor. O, nu er din Tilstand langt anderledes, end den var dengang! Men, allerkjæreste Moder, hvilken Tilstand tykkes Eder bedst, enten at være i Guds Unaade og i Kongens Naade eller at være i Guds Naade og Kongens Unaade? Mig tykkes og, som Gud nu har undervist mig, at det er bedre at være Portner og Dørvogter i Guds Hus end en Rigskantsler og en stor Mand i Verdens Øine."

I de nye Forhold, hvori Griffenfeld var hensat, vaagnede efterhaanden hans Trang til at sysselsætte sin Aand. Flere smukke latinske Digte blev forfattede af ham i denne Tid. Saaledes digtede han et Par elegante Vers om Munkholmen, hvori han sammenligner dens Fortid med Nutiden, og dens trygge Beliggenhed midt i den fraadende Havarm med sin egne trygge Tilværelse i Guds faderlige Varetægt.*) Denne Fortrøstning til det himmelske

Schumacher saa stivt paa den Fremmede, kjendte ham omsider og raabte overrasket: "Drejer! Min Ven, du kommer for at minde mig om vor Akkord? Nu, hvad forlanger du?" "At blive Lagmand i Throndhjem," svarede Drejer. "Intet høiere?" spurgte Schumacher. "Nei," var Svaret. "Lagmand skal du blive," endte denne med et fornemt Buk Samtalen, "men saa er ogsaa vort Kameratskab ude." Da Griffenfeld var sat paa Munkholm, havde han en Dag under Vagt faaet Lov til at gaa i Land. Da han gik Drejers Hus forbi, slog han med sin Stok paa Døren, sigende: "Du Drejer, du Drejer, du var klogere end jeg!" Af denne Beretning, som Dahl visnok har fra mundtlig Fortælling, har kun den Hilsen, hvormed Griffenfeld paa Munkholm modtog Drejer, Hjemmel i den **throndherske** Tradition, der dog ogsaa kjender til, at Griffenfeld og Drejer havde været Venner i lykkeligere Dage. Her kan tilægges, at Lagmand Drejer ikke var nogen lykkelig Mand. Hans økonomiske Stilling blev undergravet aldeles ved flere Processer, han maatte føre, navnlig med Humfred Brügman, og hans ægteskabelige Forhold var saa ulykkelige, at han i sine sidste Leveaar ikke engang holdt ud at leve i samme By som Hustruen. I 1698—99, da Griffenfeld var flyttet fra Munkholm, opholdt han sig saaledes neppe i Throndhjem; men Lagdømmet bestyredes af Sønnen Abraham Drejer som Vice-Lagmand.

*) Det ene af disse Digte med Oversættelse af Hr. Petter Dass og en Omskrivning af Biskop Peder Krog findes i A. E. Erichsens Udgave af Petter Dass's Samlede Skrifter I, 198 ff. Begge Digte er i O. Vaupells Biografi af Griffenfeld gjengivne i følgende ret tro Oversættelse:

Midt her i Havet staar frem med det aldrig bøiede Hoved
Holmen, der fordum har hust Mænd udi Kutternes Dragt.
Nu er det Vaabnenes Hus og en Teile, der lagdes paa Havet,
Klokken har veget sin Plads her for Kanonen saa barsk.

Forsyn har ogsaa faaet sit Udtryk i to gribende latinske Omskrivninger af Davids 23de og 42de Salme, der begge maa være forfattede i den første Halvdel af hans Fængselsliv paa Munkholmen, maaske under Indtrykket af Begivenheder, som maatte berøre ham selv paa det føleligste. Man har saaledes antaget, at det første Digt er forfattet i Juni 1680, da han fik Efterretning om, at Grevskabet Griffenfeld, der nu kaldtes Jarlsberg og var overdraget Statholder Gyldenløve, af denne skulde afhændes til den ovenfor omtalte Feltmarskalk Gustav Vilhelm Wedel, medens det andet skulde hidrøre fra 1685, da Kristian V kom til Throndhjem og reiste tilbage uden engang at have besøgt Munkholmens Fæstning.*)

Rædselsfuldt drønende Bud den det seilende Fartøi nu sender,
Byder det komme i Hu lydig at gjøre sin Pligt.
"Heida", den siger, "hei, reb nu flux dine svulmende Seil, du!
Kongen i Nord bær i Haand Havgudens Magt og hans Ret".

* * *

Munkholmen staar som et Aag over Nakken af Havet, som truer;
Bølgen sig bryder i Skum ind imod Klippernes Skjød;
Se, hvor tilbage det slaar hele Havet, som ruller imod det,
Lær, hvad der anstaar dig selv, Klippen dig minde derom!
Klippen, hvad lærer den dig, og den Fæstning, som ligger paa Klippen,
Murenes vældige Sten, Mændenes væbnede Vagt?
Guddommens hellige Navn, som for dig er den stærkeste Fæstning,
Tilflugt for fromme, som led, Værnet og Vagten for alt.
Englene om dig slaa Vagt og de himmelske Hærskarers Mængde.
Dersom kun Gud er dit Skjold, hvad gjør saa Menneskers Had!

*) Under Kong Kristians Besøg i Throndhjem, hvorom nærmere nedenfor, fortælles der, reiste Statholder Gyldenløve ud til Munkholmen for at nyde Synet af sin tidligere Medbeiler. Men dette skulde ske paa en Maade, at han selv maatte forblive uset. En af hans Følge skulde derfor banke paa Griffenfelds Dør, og naar denne aabnedes, slaa den paa saa vidt Gab, at Gyldenløve kunde faa Griffenfeld at se, idet han gik forbi. Men Griffenfeld skal have faaet et Nys om, at Gyldenløve var paa Farten. Da der første Gang blev banket paa, svarede han slet ikke; da Bankningen gjentoges, svarede han: "Den, som er udenfor, er mægtigere end jeg; han maa selv lukke op; thi jeg har ingen Nøgle." Da der bankedes for tredie Gang, slog han Døren paa vidt Gab, men traadte selv bag den, saa Statholderen, der gik forbi, ikke fik et Glimt af ham, medens han selv saa Gyldenløve. Den hele Beretning er ganske vist Opspind fra først til sidst. For det første er det lidet sandsynligt, at Gyldenløve har kunnet være fra Kongens Side saa lang Tid, som et Besøg paa Munkholmen vilde medtage, og dernæst er det den skjæreste Umulighed at faa Beretningen til at passe til Lokaliteterne i Taarnet, hvis Indre jo ovenikjøbet maa have ligget i mere end Halvmørke for en, som kom lige udenfra og kun skulde gaa igjennem. At denne Fortælling først forekommer hos C. P. Rothe, er neppe heller nogen Garanti for dens Troværdighed. Et mere sandsynligt Præg har en anden Beretning, der dog ogsaa hører til det tvivlsomme Slags. Ifølge denne skal tre Personer af det kongelige Følge have trængt sig ind til Griffenfeld, men være blevne viste paa Dør med de Ord: "Hvorfor ere I komne? Er I komne for at lære Visdom, saa lær den her. Er I komne for at se et Menneske, iført bløde Klæder? Ogsaa dem har jeg baaret. Eller er I maaske komne for at se mig i min fornedrede Tilstand? Da er I allermindst velkomne."

Da Biskop Peder Krog i 1689 kom til Throndhjem, foretog han efter høiere Ordre en Undersøgelse af Griffenfelds Papirer. Sandsynligvis har denne Sikkerhedsforanstaltning sin Forklaring i det daværende temmelig spændte Forhold overfor Sverige. Hvad Udbytte den foretagne Undersøgelse bragte, vides ikke; men Krog tog alle Griffenfelds Manuskripter, der skal have været af betydeligt Værd, til sig og forbød ham Brugen af Pen og Papir. Da Biskop Krogs Bolig nogen Tid efter brændte, strøg ogsaa Griffenfelds Manuskripter med. Hvorvidt der hos Biskopen, der i vore Dage males saa sort som en Djævel, medens man i forrige Aarhundrede ikke kunde finde Lovord, sterke nok for ham, har hersket et gammelt Nag til Griffenfeld, kan ikke afgjøres,

86. Dr. Peder Krog, Biskop i Throndhjem 1689—1731.

ihvorvel det er bleven paastaaet. Der var dog andre Momenter tilstede, som tør have havt Indflydelse paa hans Forhold overfor den store Statsmand, deriblandt den uhyggelige Strid, som fra første Tid af herskede mellem Biskopen og Sognepresten til Vor Frue Kirke, Griffenfelds Sjælesørger. Hans Fængselsliv synes nu at være bleven strengere, end det tidligere har været, ihvorvel Kommandant Kyhn skal have søgt at lempe paa de haarde Bestemmelser.

Efterat Griffenfeld ved BisPopens Indskriden var hindret fra at meddele sine Tanker til Papiret, ophørte hans literære Produktion aldeles. Kun af og til ridsede han med en Spiger eller skrev med et Stykke Kul Sentenser i

fremmede Sprog paa sit Fængsels Vægge,*) gjorde Notater i sine Bøger med Knappenaale eller Vinduesbly o. lign. Endnu i den sidste Halvdel af forrige Aarhundrede saa Gerhard Schøning her en Stentavle, hvorpaa han med Griffel havde skrevet forskjellige Tankesprog. Derimod havde han Fornøielse af at tale med Latinskolens Elever, og han underviste i den sidste Del af sin Fængselstid sin Oppasser, en norsk Soldat Peder Nilssøn. Ogsaa Børn, der besøgte Munkholmen, gav han, der nu med Aarene selv var bleven mere og mere barnlig stemt, sig af med. General Henrik Bjelke Kaas fortæller i sine efterladte Optegnelser, at endnu i sin høie Alderdom havde han bevaret et mildt tiltalende Indtryk af den ærværdige elskelige Olding, som han havde set i hans sidste Fængselsaar. Traditionen fortæller ogsaa, at han med en beundringsværdig Resignation fandt sig i ikke aldeles harmløse Drillerier fra den opvoxede Slægts Side.**)

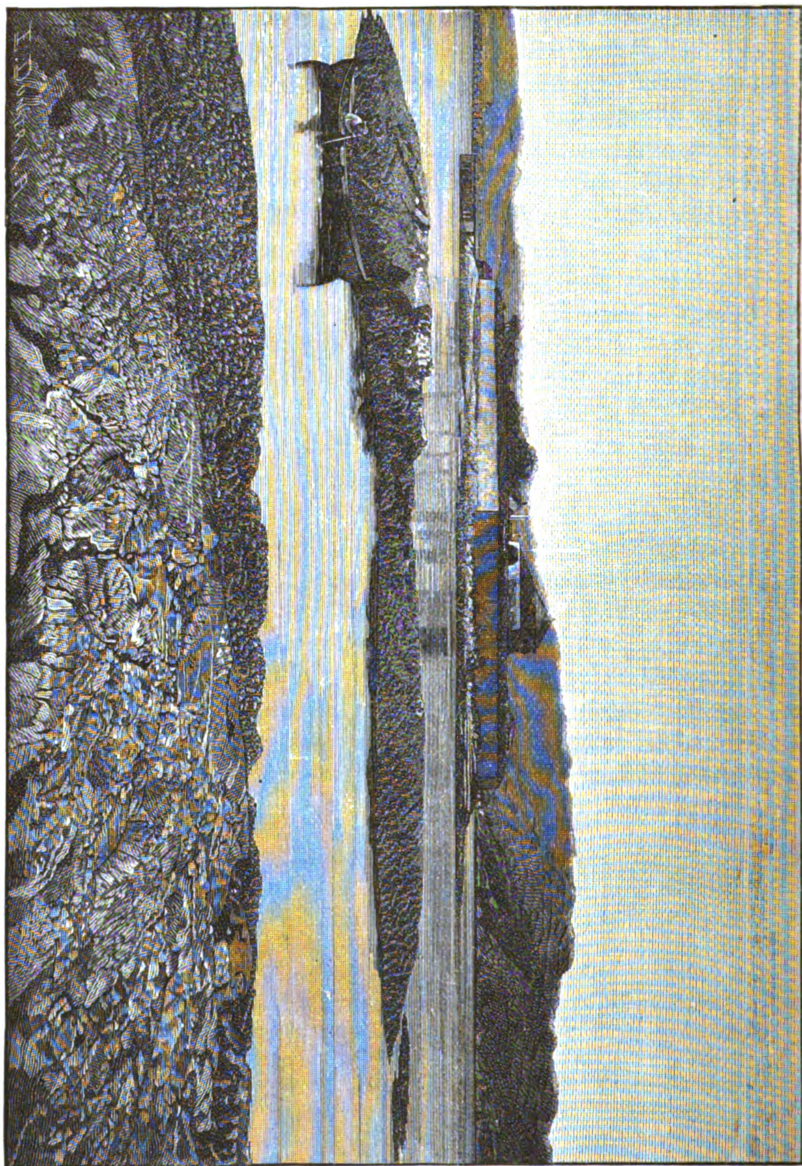
Allerede før Biskop Krog hjemsøgte hans Fangerum, havde han skrantet, og to Læger, Doktor Joakim Irgens og Mester Kristian Frauen maatte stadig se til ham. Efterhaanden tiltog Smerterne, og han affræftedes Dag for Dag. Han blev stadig mere ligegyldig om sit Udseende og sin Klædedragt, og hans Familie maatte omsider sætte sig i Bevægelse for at faa ham opklædt paa den kongelige Kasses Bekostning. Da de Aarpenge, som var anviste til hans Underholdning, efter Omstændighederne maa siges at have været ret rundelige, har han vistnok bortgivet ikke saa lidet deraf.

Det er muligt, at det Andragende, som saaledes blev indgivet for Griffenfeld, har været et Forsøg paa at komme paa det rene med Hensyn til Kongens Stemning mod ham, og da det viste sig, at dennes lidenskabelige Had, syg og nedtrykt, som han selv var, nu var noget mildnet, vovede man at tage Skridtet fuldt ud for at faa ham frigivet. Traditionen fortæller, at Kongens Konfessionarius Dr. Peter Jespersen om Høsten 1698 formaaede Kongen til at udstede Benaadningsordre,***) der naaede Throndhjem Mikkelbags=

*) Ved en Ombygning af Taarnet i vort Aarhundrede — ved Kroningen i 1818 eller maaske først i 1820= eller 30=Aarene — blev de sidste Spor af disse Indskrifter fjernede. At Kommandant Kr. Andreas Hjorth, en for sin Strenghed under Puds= og Barakkevisitationerne meget omtalt Officer, med frit Forsæt skal have udslettet de Griffenfeldske Inskriptioner, er vel endnu almindelig fortalt i det throndhjemske (se Conradine Dunker, Gamle Dage S. 82), men skal ikke forholde sig saa.

**) Professor J. F. Ramus, en Dattersøn af Kommandant Kyhn, fortalte, at engang han og flere Disciple fra Throndhjems Skole var ude paa Holmen, gjorde de Spilloppper udenfor Taarnet. Griffenfeld stak Hovedet ud og tyssede paa dem: "Vil I være rolige, Rollinger!" Men han traf det strax ind igjen, da han fik tilbage: "Pas dig selv, du Gamle! Hvorfor sidder du her?"

***) Det heder, at Kristian V ogsaa efter Griffenfelds Fald havde hans Portrait hængende i sit Sovekammer; men da han blev syg, lod han det tage bort. En Dag, da Dr. Peter Jespersen, traadte ind i Gemakket, "saa han sig om alle Vegne, hvorfor Kongen spurgte, "hvorfor han saa sig om?" Jespersen svarede: "Mig synes et Stykke er borte, som pleiede at hænge paa dette Sted." Kongen sagde, "at han havde ladet det

87 Munkholmen.

aften 1698. Griffenfeld blev nu ført til Throndhjem, hvor han indlogeredes hos Generaltoldforvalter Treschow eller efter andre hos Anna Kyhn, Lektor Melchior Ramus's Enke, og det skal have været Meningen den næste Sommer at lade ham drage til hans Datter, der i Aaret 1690 var bleven gift med Baron Fredrik Krag til Stensballe Gaard i Jylland, den samme, der senere blev Vicestatholder i Norge. Han betragtedes fremdeles som Fange, ihvorvel Johan Vibe, der fra 1683 var høistkommanderende General nordenfjelds, ellers skal have vist ham megen Venlighed*). Han skulde dog ikke forlade Throndhjem i levende Live. Efter forfærdelige Lidelser hensov han Søndag den 12te Marts 1699, just som der ringedes sammen i Byens Kirker. Ved Obduktionen fandtes hans Blære opfyldt af Grus og Sten, deriblandt en af et Hønseægs Størrelse. Hans Lig blev først bisat i Vor Frue Kirke, men førtes siden nedover til Jylland, hvor det fandt sit sidste Hvilested i Vær Kirke. I en helt igjennem temmelig smagløs Indskrift, som blev sat paa hans Kiste, heder det til Slutning: "Denne salige Herres Liv og Død maa være enhver, som dette læser, en Erindring, at deraf sees først Verdens Ubestandighed, Menneskens Skrøbelighed, siden Menneskens Ondskab, den ene mod den anden, og derefter en naadig Konges Mildhed".

tage bort af chagrin (Fortrydelse)," hvorpaa Jespersen vedblev: "Griffenfelds Arrest er for haard, og han er meget svag. Lad ham komme ud; jeg vil kavere for ham." Kongen sagde hertil: "Hans Uvenner har styrtet ham, gak til Harboe og lad ham sætte en Ordre op." Geheimeraad Harboe opsatte derpaa to Ordrer, en strengere og en mildere, men Kongen valgte den mildere." Enkelthederne i denne Beretning, der skal stamme fra Biskop Ludvig Harboe, faar imidlertid staa ved sit Værd.

*) Karl Deichman fortæller i sine Optegnelser (Medd. fra det norske Rigsarkiv I, 18): "Griffenfeld blev ladet løs af sit lange Fængsel formedelst hans Stensmerter, at han desbedre kunde tilses. Han blev modtaget af Generaltoldforvalter Treschow paa Toldboden, som tilspurgte ham, om han ikke havde Lyst til at gjøre en Tur om for at bese Byen, hvilket og skede. Men den daværende kommanderende General, Generallieutenant Vibe, lod strax med haarde Ord Treschow betyde, at han strax havde at føre Griffenfeld til sit Hus, hvis han ikke tilligemed Griffenfeld vilde indsættes paany, saa man skulde slutte, at han ikke kom paa fri Fod uden forsaavidt, at han i sin Sygdom bedre kunde tilses, og saaledes inden visse Grænser udladt af sit Fængsel." Det tør dog maaske indvendes mod Kjernepunktet i denne Beretning, at det af en kongelig Ordre af 26de August 1698 synes at fremgaa, at Griffenfelds Død betragtedes som meget nær forestaaende, idet der blev truffet Bestemmelse om, at han skulde begraves paa den kongelige Kasses Bekostning.

Den dansk-norske Stats Udenrigspolitik efter Freden i Lund. Kristian V's Reise i Norge 1685. Danske og norske Tropper i fremmed Tjeneste.

Da det nordiske Forbund blev oprettet i og ved Freden i Lund, troede dets Skaber, Johan Gyllenstjerna, fuldt og fast at have indledet en ny Tid i Nordens Historie. Det Maal, som hans Politik havde sat sig, var ikke nyt; det havde staaet som et idealt Drømmesyn for nogen hver af Nordens Konger i tidligere Dage. Men de Veie, som skulde føre til det, var forskjellige. Medens dets Forkjæmpere hidtil havde været svorne Tilhængere af Jernets og Blodets Politik, slog Gyllenstjerna ind paa de fredelige Forhandlingers Vei. Men de Vanskeligheder, som optaarnede sig mod Gjennemførelsen af denne kolossale Plan, forstod han ikke at vurdere. Han formaaede vel at rive andre med sig i sin sværmeriske Begeistring for sit Syn paa, hvad han ansaa for Nordens største Velfærdssag, men hans Statsmandskløgt og Erfaring havde taget storligen feil, naar han gjorde sikker Regning paa, at naar Nordens Folk først havde lagt Haand i Haand og lovet at staa sammen, skulde de ogsaa af sig selv arbeide paa at gjøre Samholdet saa sterkt og saa varigt som muligt. Han stod ensom med sine Ideer, der var vildfremmede ikke blot for Almuen, hvis Mening heller ingen spurgte efter, men ogsaa for Samtidens Diplomater og Statsmænd, der vistnok i et Dieblikks Rus kunde varmes af de storslagne Udsigter, som Gyllenstjernas Planer oprullede, men savnede Betingelserne for at kunne tilegne sig dem i den Udstrækning, som deres Gjennemførelse krævede. Det nordiske Forbund af 1679 var og blev derfor med al sin Storslagenhed en Drøm, en politisk Chimære, om man vil, og maatte dele Skjæbne med alle de Planer i lignende Retning, som i de sidste Aarhundreder er blevne bragte paa Bane, saa ofte en eller anden Ulykke har banket paa Døren hos et af Broderfolkene i Norden.

Det var med Døden i Hjertet, Johan Gyllenstjerna optrak Grundlinierne for den fællesnordiske Politik, som til Trods for, at den stadig skulde blive fornegtet, alligevel fra nu af hyppig skulde være et Ideal for Nordens mest fremragende Statsmænd. Det er en gammel Tro eller Overtro, at "feige" Folk har Fremsynthedens Gave. For Gyllenstjernas Vedkommende skulde man tro, at det virkelig forholdt sig saa. Først i vore Dage er det lykkedes at gjennemføre flere af de Ideer, hvis tidligste Talsmand han var, skjønt den største af dem alle, Nordens Forening, stedse er strandet, hvor ofte den end tør have været paa Nippet til at blive til Virkelighed.

Allerede den 10de Juni 1680 afgik Gyllenstjerna ved Døden, kun 45 Aar gammel. Faa eller ingen er bleven saa forskjellig bedømt som han. Medens man først i vor Tid er tilbøielig til at vise hans Eftermæle Retfærdighed og Erkjendtlighed, kunde Samtiden ikke finde Ord sterke nok til at fordømme hans Personlighed og hans Gjerning. Da der nogen Tid efter hans Bortgang viste sig en Komet paa Himmelen, som satte den overtroiske Tidsalder i Skræk, hed det strax hos Almuen, at det vist maatte være Gyllenstjernas Aand, som gik igjen paa denne Vis. For "Gud vill inte ha'n och fan törs inte ta'n," mente Folk, som i denne naive Betragtning fandt et Udtryk saavel for sin Harme som for sin Beundring.

Med Gyllenstjerna gik ogsaa det nordiske Forbund af 1679 i Graven. Det var i Virkeligheden endnu ikke bleven til noget mere end Planen til en storartet Bygning, da Grunden, hvorpaa den skulde opføres, svigtede aldeles. Det Program, som opstilledes af Gyllenstjernas Eftermand i Ledelsen af de udenrigske Anliggender, den alderstegne Bengt Oxenstjerna, betegner i de fleste Henseender en Tilbagevenden til den tidligere Politik. Medens Gyllenstjerna helst havde set sit Lands Stilling betrygget ved en nær Forbindelse mellem alle Nordens Folk og dernæst ved en Trippelalliance mellem Sverige, Danmark-Norge og Frankrige, hvorved Nordens Riger sikredes den franske Konges Venskab uden derfor at drages op i nye Krige, og kun i Tilfælde af, at Frankrige ikke kunde vindes for denne Plan, vilde søge Forbund med Keiseren og Holland, ansaa Oxenstjerna Forbindelsen med Danmark-Norge for et stort Misgreb, da denne Stat efter hans Anskuelse var Sveriges naturlige Fiende, "der satte sin Fordel i Sveriges Tab, sin Sikkerhed i dets Svaghed," og et Forbund med Frankrige maatte nødvendigvis indvikle Sverige i uophørlige Krige og stille det under den mægtige Konges Formynderskab. Langt mere betryggende for Freden og Selvstændigheden var derfor efter hans Mening et Forbund med de Magter, der netop havde sat sig til Opgave at bekjæmpe den franske Konges Erobringsplaner og at opretholde den almindelige europæiske Fred. Men dette Omslag foregik med stor Forsigtighed. Oxenstjerna vilde, at de Forhandlinger, som var indledede med Frankrige, skulde fortsættes, men paa samme Tid skulde man med stor Varsomhed og i største Hemmelighed nærme sig Keiseren og Holland og indgaa Forbund med dem, selv om dette skulde kjøbes dyrt ved at godkjende den haarde Handelstraktat, som nys før var bleven sluttet med den sidste Magt i Nimwegen.

Maa man end gaa ud fra, at Bengt Oxenstjernas Overtagelse af den svenske Udenrigspolitik var ensbetydende med Kuldkastelsen af det nordiske Forbund, er der paa den anden Side mange Omstændigheder tilstede, som tyder hen paa, at en stakket Levefrist i ethvert Fald vilde have været det forbeholdt. Navnlig var der i den danske Konges Forhold til den gottorpske Hertug udsaaet en sand Dragesæd, som i mere end en Menneskealder skulde

volde Uro i Norden. Det gottorpske Spørgsmaal skulde blive det dominerende Princip i den nordiske Politik, stille sig som en uoverstigelig Hindring for en nærmere Sammenslutning mellem Rigerne indbyrdes og være et væsentligt Moment til, at disse drages op i Koalitionskampene paa Fastlandet.

Ved Freden i Fontainebleau var Forholdet til Gottorp bleven ordnet ved en separat Artikel, hvorved Hertug Kristian Albrecht vistnok blev gjenindsat i sine Suverænetetsrettigheder og det tidligere Forhold mellem Hertugdømmet og Kongeriget oprettedes paany. Men der havde dog i Forhandlingerne været Momenter tilstede, der tydede hen paa, at Frankrige nok kunde være villigt til, naar der først var tilveiebragt Fred, at lade Kong Kristian have sin frie Raadighed til at gjennemføre sine Planer i Hertugdømmerne, som han vilde. Lignende Udtalelser faldt ogsaa, som vi har set fra Gyllenstjerna under Forhandlingerne i Lund. Hertugen af Gottorp blev vistnok ikke nævnt med et Ord i Fredstraktaten; men det fulgte dog af dennes 3die Artikel, der ophævede alle tidligere Forbund, som var oprettede til den enes eller den andens Skade, at den svensk-gottorpske Politik ikke kunde fortsættes, idet Traktaten af 24de Mai 1661 mellem Sverige og Gottorp og dens senere Fornyelser ogsaa maatte betragtes som ophævede. Men alt var og blev dog kun halve Forholdsregler, og der var altid en Mulighed tilstede for, at man vilde befinde sig midt oppe i de tidligere Forviklinger, naar man mindst ventede det.

Allerede i de nærmeste Maaneder efter Freden i Lund vaktes Striden mellem Kongen og Hertugen atter tillive. Denne dreiede sig først om Anlægget af nogle Skanser, som Hertugen havde tænkt at bygge i Ditmarsken, men atter maatte opgive paa Kongens udtrykkelige Forlangende, der fik den fornødne Vægt derigjennem, at den danske Overgeneral Geise fik Befaling til at lade en Troppestyrke rykke ind, om Hertugen ikke godvillig gav efter. Dernæst reiste der sig Tvist om Fordelingen af de Skatter, som Kongen og Hertugen i Forening trak af de Dele af Hertugdømmerne, som de i Fællesskab beherskede, og som skulde tjene til Troppernes Underholdning. Striden herom antog større og større Omfang og truede tilsidst med at kaste Kongen op i de Uroligheder, som paa denne Tid igjen hang som et truende Uveir over Europa.

Efter Freden i Nimwegen var Ludvig XIV paany begyndt at udvide sine Besiddelser ved de saakaldte Reunioner eller Annexioner, som vi nu vilde kalde dem. Paa sin Krigsminister Louvois' Raad oprettede han nemlig de saakaldte Reunionskamre, der skulde undersøge Udstrækningen af de Landafstaaelser, som Frankrige havde erholdt ved Fredsslutningerne i Osnabrück, Aachen og Nimwegen, og disse Regjeringsstole, der bare bestod af Franskmænd, tildømte uden videre Kongen alt, hvad der i tidligere Dage havde hørt med under de afstaaede Landstrækninger. For nu at give disse ubillige Krav det Eftertryk, som udfordredes, holdt han sin Hær under Vaa-

den, medens de øvrige Magter havde afvæbnet, og neppe havde Reunionskamrene afsagt sin Kjendelse, før han uden videre lod den rykke ud og besætte de Strækninger, som han saaledes betragtede som sin retmæssige Eiendom. Blandt dem, som Kongens Rovgjerrighed gik ud over, var ogsaa Karl XI, der i April Maaned 1681 havde arvet efter den afdøde Hertug af Zweibrücken sin Æts gamle Stamland, som dog nu holdtes besat af indkastede franske Tropper.

Karl XI, der til Trods for de Fornærmelser, som i de foregaaende Aar var ham tilføiede fra fransk Side, endnu havde stræbt at undgaa et Brud, gjorde sine Forestillinger herimod. Men da dette ikke frugtede, og alt, hvad han opnaaede, var et Tilbud om enten at modtage Zweibrücken som Len af den franske Krone eller at faa sine Krav paa dette Rige afløste med en Pengesum, afsluttede han den 30te September 1681 den saakaldte Garantitraktat i Haag, hvorved man enedes om at opretholde de seneste Fredsslutninger, d. v. s. om en forenet Indskriden mod Ludvig XIV's altomstyrtende Erobringsplaner. Dette Forbund blev i Marts Maaned 1682 tiltraadt af Keiseren og længere ud paa Aaret ogsaa af Spanien.

Som en Modvægt mod denne Alliance fik Ludvig XIV, efter først at have gjort et frugtesløst Forsøg paa at faa den sprængt, i Mai Maaned istandbragt et Forbund med Danmark og Brandenburg; ifølge dette skulde den dansk-norske Konge holde 18 Krigsskibe og 18000 Mand rede til at drage Frankrige til Undsætning, mod til Vederlag at erholde 800000 Rdlr. i aarlige Subsidier, hvorhos Frankrige forpligtede sig til at komme de forenede Riger til Hjælp, ifald de angrebes af Sverige. Hensigten med Alliancen er neppe at tage feil af. Den store Kurfyrste har vistnok gjort sig Haab om herigjennem at komme i Besiddelse af svensk Pomern, medens Danmark vilde gjenvinde sine under de tidligere Krige tabte Provinser, skaffe sig Opreisning for den Tort, som var det overgaaet ved Fredsslutningerne i Fontainebleau og Lund og endelig — hvad der vistnok ikke har været det mindst drivende Moment — skaffe sig Hertugen af Gottorp fra Halsen. Da der paa samme Tid forefaldt nogle Rivninger mellem Sverige og Rusland, søgte man fra dansk Side ved Hildebrand v. Horn at knytte den sidstnævnte Magt til Forbundet; men dette Forsøg faldt ikke heldigt ud under de urolige Tilstande, som herskede ved Hoffet i Moskwa umiddelbart efter Czarerne Ivans og Peters Thronbestigelse.

Alt tegnede nu til en almindelig europæisk Krig, og baade fra svensk og dansk-norsk Side foretoges der betydelige Rustninger. Saaledes lod den svenske Konge gjøre store Indkjøb af Vaaben; Orlogshavnene Karlskrona og Dalarö befæstedes, og Tropper opstilledes paa den norske Grænse, i Skaane, i Finland og i de tyske Landskaber. Ogsaa fra dansk-norsk Side rustede man sig af alle Kræfter. Den danske Hær bragtes op til en Styrke paa 35000 Mand, Fodfolk, Rytteri og Artilleri, og den norske Hær foregedes med flere

Kompagnier, saa den ved Nytaarstid 1683 med Befalet talte 16300 Mand*). Paa samme Tid foretoges der storartede Fæstningsanlæg paa flere Steder omkring i Norge. I det throndhjemske ombyggedes i Aarene 1682—83 Skaanes Skanse i Indhered, hvorhos Kristianstens Fæstning efter en af Ingeniørerne Coucheron og Cicignon opgjort Plan opbyggedes fra nyt af. Ogsaa paa Munkholmen foretoges der, som ovenfor omtalt, forskjellige Arbeider. Paa Oplandene anlagdes i Aaret 1683 af Grev Wedel Hammersberg Skanse og Taarn, der i 1685 fik Navnet Kristiansfjeld, Basmo og Blakjær, hvorhos Vinger eller Kongsvinger Fæstning, som den nu kaldtes, udbedredes. Ogsaa Fredrikstads Verker undergik omfattende Udvidelse (bl. a. ved Anlægget af Bjergfortet Kongsten), hvorhos nye Skanser anlagdes og ældre udvidedes paa flere Steder langs Kysten, saaledes paa Akerø i Hvalørgruppen (hvor der dog allerede tidligere synes at have været Fæstningsverker) og ved Staværn, hvis Befæstning dog falder nogle Aar senere**). Ved Fredrikstad, der var Skjærgaardsflaadens Oplagssted, sattes der ved samme Tid et Skibsbyggeri i Gang, hvortil der i Aaret 1683 anvendtes den efter Omstændighederne betydelige Sum 6610 Rdr.

Om Vaaren 1683 lod det til, at Krigen vilde bryde løs. Fra dansk-norsk Side udrustedes en betydelig Flaade under Nils Juels Kommando og med denne forenede sig ud paa Sommeren en større fransk Eskadre, der under Marquien af Preville beordredes til Østersøen. Denne, der selv var en dygtig og anset Sømand, forebyggede de sædvanlige Tvistigheder om Rangen ved at erklære det for en Ære for sig at tjene under en Admiral som Nils Juel, hvorefter denne overtog Overbefalingen over den hele Flaade.

Paa Efterretningen om den dansk-franske Flaades truende Holdning opstod der ikke liden Skræk i de svenske Hofkredse, hvor man ventede, at danske Tropper skulde gjøre Landgang paa de svenske Kyster. Det var ikke

*) I Oberst Vaupells Skrift, Den danske og norske Hærs Historie, opføres den norske Hærs Styrke med følgende Tal:

Generalstab: Feltmarskalk Gyldenløve, Feltmarskalklieutenant Wedel, Generalmajorerne Duncan og Cicignon, Generalkvartermester Coucheron, tre Ingeniører, en Overkrigskommissær, syv Justitsbetjente, 78 Fæstningsbetjente	100	Mand
Artilleri: Stab, en Major og en Mønsterskriver, to Kompagnier	200	"
Rytteri: et nationalt og et hvervet Regiment	800	"
Dragoner: en national og en hvervet Eskadron	1200	"
Fodfolk: sex nationale Regimenter, et Marineregiment, et Galeikomp. og sex Frikomp.	14,000	"
Ialt	16,300	Mand

**) Se nedenfor under Kongens Reise i Norge. Karl Deichman fortæller i sine efterladte Optegnelser (Medd. fra det norske Rigsarkiv I, 7), at Gyldenløve fik Staværns Fort opført til Beskyttelse for Fritsø Jernverk, da han frygtede for, at Svenskerne vilde hjemsøge det til Gjengjæld for hans ovenomtalte Tog til Dalsland og Vermland. Sin første Kommandant skal Staværn i ethvert Fald først have erholdt i 1689.

frit for, at enkelte af Svenskerne med et lunt Smil gottede sig over, at nu fik den selvkloge Konge ligge, som han havde redet; thi næsten paa samme Tid indløb der Efterretning om, at Tyrkerne med en overmægtig Hær havde leiret sig udenfor Wien, saa der var at skyde en hvid Pind efter den Hjælp, som kunde ventes fra Keiseren. Karl XI regnede imidlertid kun med det, som laa ham nærmest for Haanden. Da han frygtede for, at det af ham anlagte Karlskrona ikke var den sikreste Havn for Orlogsflaaden, fandt han det heldigst at forlægge denne til Kalmar. I August Maaned ankom en Undsætning paa 17 store hollandske Orlogsskibe til Gøteborg, og hermed var den største Fare dreven over. Den dansk-franske Flaade vendte i September tilbage til Sundet, hvorpaa de franske Skibe begav sig hjem, medens den danske Eskadre lagde ind til Kjøbenhavn og aftaklede. Snart indtraadte der ogsaa en almindelig Vaabenhvile. Tyrkernes Angreb paa Kristenheden var en Advarsel til Europas Fyrster om at tage sig i Agt, og Ludvig XIV, der seilede med alskens Bør, tilbød da Stilstand paa de Vilkaar, at han fik beholde, hvad han sidst havde ranet til sig. Den tyske Rigsdag, der var samlet i Regensburg, havde i Grunden intet Valg; den antog i Slutningen af August Maaned det franske Stilstandsforslag, ihvorvel dette hverken bestemte Aaremaal eller Vilkaar forøvrigt. Men denne Beslutning blev ikke godkjendt af Keiseren, og Ludvig XIV var derfor naadig nok til at udstrække Fristen et helt Aar i sikkert Paavente af, at man da nok vilde blive nødt til at falde tilføie.

Neppe var den Fare, som truede Europa fra Tyrkernes Side, bleven afvendt ved den polske Konge Johan Sobieskys heltemodige Optræden, før Ludvig XIV igjen begyndte at yppe Kiv. Denne Gang var det de spanske Nederlande, han tog fat paa, og Spaniens unge hidsige Konge besvarede strax hans Egling med en Krigserklæring. Prinsen af Oranien bestræbte sig af alle Kræfter for at faa Freden opretholdt, og i dette Øiemed indbød han til Raadslagninger herom i Haag. Her søgte Danmark at drage Holland over paa sin Side ved at tilbyde det store Handelsfordele, paa samme Tid som Ludvig XIV ved at forhandle med Prinsens Modparti i Amsterdam styrede mod det samme Maal. Der blev opsat et nyt Forslag til en Stilstandstraktat, og der underhandledes om de Skridt, som skulde gjøres, om dette ikke blev antaget. De allierede forlangte, at Sverige skulde sende 8000 Mand Tropper til Fastlandet; men herpaa vilde Karl XI ikke indlade sig. Han vilde ikke føre Krig i Tyskland, erklærede han lige ud; dertil havde han hverken Folk eller Penge. Men skulde han føre Krig — hvilket han nødig saa — skulde det være med Danmark, som han vilde angribe i Hjertet af dets Magt, og hertil fandt han det baade rimeligt og nødvendigt at faa de allieredes Understøttelse. Men der skulde dog hverken blive Spørgsmaal om det ene eller det andet. Det tunge Skydække vedblev at hænge over Europa; Ludvig XIV fortsatte sine Reunioner med væbnet Haand, og selv beherskede han med sine Trusler — lig en Jupiter med løftet Tordenkile, som det

heder i Tidens blomstrende Sprog — den hele Situation, takket være det mangelfulde Samhold, som raadede mellem de allierede Magter. Saaledes fik han ved den saakaldte Stilstand i Regensburg, der sluttedes i August 1684, godkjendt de Skridt, han paa en saa voldsom, al Lov og Ret krænkende Maade havde foretaget mod de tyske Lande, han havde kastet sin Elsk paa.

Under disse utrygge Forhold havde den danske Konge troet, at Tiden til at sikre hans Stilling overfor den gottorpske Hertug var kommen. Da Kongen havde udskrevet en Skat i de hertugelige Besiddelser, og Hertugen af Gottorp havde forbudt sine Undersaatter at betale den, blev de hertugelige Amter af Slesvig besatte med danske Tropper. Hertugen begav sig nu til Hamburg, hvorfra han nedlagde en høitidelig Indsigelse mod Kongens Fremfærd. Under 22de April 1684 tilbød Kong Kristian Hertugen Forlig paa den Betingelse, at han skulde modtage Slesvig som Len af ham, gjøre Afkald paa alle de Traktater, han havde indgaaet med fremmede Magter, og ikke indlade sig paa noget nyt Forbund uden at have erholdt Kongens Samtykke dertil, ikke holde nogen Korrespondents med Kongens Fiender, men stedse være enig med Kongen paa alle Landdage og tyske Rigsdage o. s. v. Men herpaa negtede Hertugen at gaa ind, og nu inddrog Kongen ved Patent af 30te Mai 1684 for anden Gang den hertugelige Del af Slesvig og lod en Afdeling af sine Tropper besætte Gottorp. Hertugen klagede for Keiseren, og ihvorvel denne af Frygt for Frankrige ikke havde gjort noget for ham,. udfærdigede han dog under 13de Juni 1684 et Forbud mod, at Hertugen skulde gaa ind paa de opstillede Betingelser, og krævede, at de stridende Parter som tyske Vasaller skulde underkaste sig den keiserlige Rigsrets Kjendelse. Men denne Paastand afvistes af den den danske Regjering, der hævdede, at over Slesvig havde den tyske Keiser intet at sige. I det følgende Aar foretog Kong Kristian ogsaa forskjellige nye Skridt i Retning af at udsondre Slesvig fra Forbindelsen med Holsten. Saaledes lod han i 1685 det slesvigske Ridderskab udfærdige et Diplom, hvorved det erklærede sig løst fra enhver Forbindelse med den holstenske Adel og anerkjendte Kongen af Danmark som sin eneste suveræne Herre.

Medens dette foregik, arbeidede den danske Gesandt i Stockholm paa at formaa Regjeringen her til at yde sin Medvirken til at bringe et Forlig mellem Hertugen og Kongen istand paa de Vilkaar, at den første opgav sine Suverænetetsrettigheder. Disse Forestillinger ledsagedes med forblommede Trusler om, at Danmark i Forening med Frankrige i Tilfælde af Afslag vilde sætte sin Villie igjennem med Vaabenmagt. Karl XI lod vel, som han tog Sagen med største Ro, og mente, at Danskerne fik slaa til, om de havde Mod og Lyst. Men de faldne Trusler holdt ham dog i alvorlig Spænding, og hele Vaaren og Sommeren igjennem drog han Omsorg for, at en ikke ubetydelig Del af hans Hær og Flaade befandt sig i kampfærdig Stand.

For at drage størst mulig Nytte af de Tropper, som Kristian V under alt dette nødtes til at holde samlede i Slesvig, sysselsatte han dem dels med forskjellige Erobringer, som han gjorde i det smaa, dels med Inkassationen af nogle Fordringer, han havde udestaaende hos Lübeckerne og Hertugen af Lauenburg.

Disse forskjellige Foretagender, hvortil man ogsaa kan lægge den stadige Tvist med Hamburgerne, som syntes ingen Ende at tage, vedkommer saagodtsom slet ikke Norge og heller ikke i synderlig Udstrækning det danske Folk, hvorfor de her skal forbigaaes. Ved Stilstanden i Regensburg blev der igjen skaffet Rolighed tilveie, og Hæren aftakkedes. Men det kunde dog ikke være skjult for nogen, at det kun var et Tidsspørgsmaal, naar Striden igjen vilde blusse op.

I nær Forbindelse med de Uroligheder, som netop havde fundet Sted, og som fremdeles var i Gjære, staar efter min Formening Kristian V's Reise i Norge, der fandt Sted i Sommeren 1685. Ihvorvel man har søgt forskjellige Motiver for denne Færd, fornemmelig da af personlig Karakter, tyder dog saa godt som alt, hvad der er os overleveret, hen paa, at den udelukkende er bleven foretaget for at inspicere Landets Krigsstyrke og Forsvarsvæsen overhovedet, ihvorvel Kongen herunder ogsaa benyttede Leiligheden til at sætte sig ind i Landets øvrige Forhold, saa godt som det i Fart lod sig gjøre. Da dette var den eneste Gang, han gjæstede Landet som dets Konge, og hans Færd tillige blev af større Varighed og Udstrækning, end noget kongeligt Besøg paa lange Tider havde havt, skal den her omtales nogenlunde udførligt.*)

Til at overføre Kongen og hans Følge fra Fladstrand til Norge udrustedes i Begyndelsen af Mai Maaned 11 Orlogsskibe og Fregatter under Kommando af Viceadmiral Hoppe og Schoutbynacht Dreyer. Da det var at formode, at Flaaden vilde blive sinket paa Veien gjennem Sundet og Kattegat, foretog Kongen og de ham ledsagende Herrer, hvoriblandt Gyldenløve, Reventlow, Gersdorf, Moth o. fl., først en Inspektionsreise til Odense, Kolding, Horsens og Aarhus, og først den 25de Mai kunde de indskibe sig i Fladstrand. To Dage efter gik Kongen fra Borde ved Portør og lod sig ro til Helleraaen, hvorfra han den 28de ankom til Larvik. Her var han i nogle Dage Statholder Gyldenløves Gjæst og lod sig forevise dennes Jernverk og Sagbrug. Ved Ankomsten til Tønsberg blev han modtagen af Feltmarskallieutenant Wedel og andre høie Officerer, hvorpaa Reisen gik til Fredriksstad. Her modtoges Kongen af Vicestatholder Just Høg, Amtmændene, Biskopen samt geistlige og civile Embedsmænd. Under sit Ophold paa dette Sted tog Kongen Fortet Kongssten (eller Kønigsstein, som det af Officererne benævnedes,)

*) Hovedkilden for Kristian V's Reise i Norge er den af Professor Dr. Y. Nielsen udgivne Beskrivelse (Vidar III, 291 fgg.) og Tageregister über Christian des fünften Lebens- und Regierungsgeschichte (Kbhvn. 1701). Om Kongens Ophold i Bergen findes Oplysninger i Norske Saml. 8 vo I, 35 fg. og i Budstikken f. 1823, S. 327 fg. samt de der anførte Steder.

i Viesyn. Om dette heder det i Beskrivelsen over Kongens Reise, at det "paa en høi Klippe, ungefær 800 Skridt fra Hovedfæstningen ligger og med en Kommunikationslinie dermed anføiet er, som Hs. Maj.t over alle Maader vel befaldt, fornemmelig der dette Fort som et Citadel for Byen kan agtes. Den hele Mark om bemeldte Fæstning decouvrerer (behersker) samme Fort, og er det ingen Fiende muligt at attakere Byen, førend dette er indtaget, og som det paa en høi, utilgjængelig Klippe ligger og med store tykke Kampestens Mure rundt om opbygget er, sammesteds og ingen Mangel for ferst Vand haves, er samme snart for norske Forter at regne ikke at indtage". Fra Kongssten begav Kongen sig til Hovedfæstningen Fredriksstad og "besaa alle Verkerne overalt udenfor og indenfor og ordinerede videre, hvad derved endnu gjøres og forandres skulde". "Denne Fæstning", heder det i den nævnte Beskrivelse over Kongens Reise, "er for nogle Aar siden af H. H. Exc. Gyldenløve først ret anlagt, ligger 5 Mile fra de gamle svenske Grændser og 2 Mile fra Søen, og som Hovedveien fra Sverige her paastøder, og vel ikke muligt, at nogen Fiende søndenfjelds paa den søndre Kant kan indkomme, uden først sig hertil at attachere, ansees den, som den og i sig selv er, som Nøglen for Norge, hvorfor og ingen Bekostning anses, hvad til en Hovedfæstning heraf at gjøre udfordres. Fæstningen i sig selv bestaar imod Landsiden eller de svenske Grændser udi 5 Hovedbolverker, hel regulær à la moderne (paa ny Vis) anlagt med en bred Vandgrav omgivet og med adskillige Udenværker forsynet. Disse 5 Bolverker begriber ikkun lidet mere end som den halve Part af Byen; den anden halve Part gaar en stærk Strøm forbi, næsten som et Kanonskud bred, kaldet Sarp,*) som sjelden formedelst det hastige Løb tilfryser, og ihvorvel Naturen Byen i saa Maade fortificeret haver, er denne Andel dog med en hel tyk og stærk Mur tillige med adskillige murede Redouter forsynet; ved bemeldte Fæstning imod den svenske Side er aldeles ingen Klipper, siden Königsstein fattet er, saa nærliggende, at Fæstningen deraf den allerringeste Skade kan have; mens imod Landsiden en stor Slette, næsten Fjerding Veis rundten om, og som ideligen herpaa endnu arbeides, er det at formode, den med Tiden inprenabel (uindtagelig) vorder. Efter at alting, hvad Fæstningens Værker i sig selv kunde være, af Hs. Maj. i Viesyn taget var, besaa han i lige Maade Tøi- og Magazin-Husene, som og nyligen opbygt var. Videre besaa Hs. Kgl. Maj. et andet Fort, liggendes udi Revieren (Elven) imod den norske Side, som er et stor rundt Taarn paa en Klippe bygget, som ved Enden af Øen, Isegran kaldet, beliggendes med mange Støkker forsynet er. Dette Fort tjener ikke alene til Indløbet og Byen, mens og de ved samme Ø beliggende Fregatter og Galleier, som her ved en Holm timres og forvarede ligger, at beskjerme. Herforuden ligger og paa begge Sider tvert over Vandet af samme Ø til des

*) D. e. Glommen. Navnet forekommer hyppig paa denne Tid.

bedre Beskjærmelse 2 smaa Skanser, saa at over alt intet, hvad til et Sted vel at befæstige med, her fandtes at være forglemt, mens Alting vel forsynet og udi hel god Stand, saa Hs. Kgl. Maj.t ikke andet end som en allernaadigst Behag og Velgefald derudi kunde have". Udenfor Fredriksstad var der draget sammen en Del Militær, hvorover Kongen Søndag den 31te Mai holdt Mønstring. Disse Tropper bestod i det smaalenske Regiment under Oberst Tritzschler og flere Kompagnier af det vesterlenske samt Obersterne Bülaus og Løvendals Regimenter, alle godt udstyrede med Klæder og Vaaben og alle, heder det i Beretningen, "udvalgte, høie, sterke og velskikkede norske Karle, som tilforn udi sidste Krig alle tjent havde og var ingen ældre af dennem end 30 og ingen yngre end 24 Aar. H. Kgl. Maj.t lod dem alle gjøre deres Exercitie baade med Haandgreb, Salver at give og andet, hvad en Soldat bør at vide, desligeste adskillige Marscher, som de alle med saadan Dexteritet (Færdighed) og Artighed forrettede, at intet smukkere var at se, især hvorledes disse norske Bønderkarle, hvoraf alle de norske Tropper sammensatte ere, med den største Taushed, nogensinde ske kunde, deres Officerers Kommando tilhørede og med hvad for Promptitude (Nøiagtighed) de, hvis som commanderet blev, alle paa en Gang exekverede og fornemmelig den Soin (Omhu), de udi deres Marsch og udi alt, hvad de skulde gjøre, lod se, at den ene ikke et Skridt før den anden gjorde, saa at Hs. Kgl. Maj.t dennem derover ikke liden Ros tillagde og Officerernes Flittighed og gode Conduite berømmede, og som Hs. Kgl. Maj.t saadan naadig Behag udi disse Troppers Væsen og Maner havde, at han dennem ikke noksom kunde bese, saa var og intet, som Hs. Kgl. Maj.t fra dennem kunde drage uden Natten, som begyndte at paafalde." Om Fredriksstad By anføres der kun, at der paa Grund af de forskjellige Ildebrande, som fra Tid til anden har overgaaet den, endnu ei er "meget bebygt og færdig", at "ei heller synderlig Næring eller Handel endnu sammesteds etableret er", og at "Indbyggerne næsten alle lever af de derved beliggende Sagbrug." Til Byens Ophjælp udfærdigedes nye Privilegier.

Fra Fredrikstad begav Kongen og hans Følge sig til Fredrikshald, hvor alt Forsvarsvæsenet vedkommende toges i Øiesyn, og navnlig viede han Fredrikstens Fæstning sin særlige Opmerksomhed. "Denne Fæstning — heder det i Beskrivelsen — er paa en meget høi Klippe beliggende, og for des bizarre Situation ikke vel kan beskrives. Paa den nordre Side løber en Elv nedenfor Klippen, hvorpaa Fæstningen ligger, og hvoraf Timmeret, hvoraf Byen sin største Næring haver, nedkommer; paa den østre og søndre Side ligger adskillige andre Klipper, hvor 3de murede, store Taarne paa de høieste og Fæstningen nærmest beliggende Bjerge er opmurede og med mange Stykker (Kanoner) forsynede. Disse Taarne tjener ikke alene til at decouvrere alle deromkring liggende Dale og Grunde, saa ingen Fiende sig der bag kan sætte eller Hoved-Fæstningen approchere (nærme), førend de sig først til disse

88. Fredriksften.

faar at give, mens end og betrygger Hovedveiene og Passene, som fra Sverige kommer og paa Byen gaar. Paa den 4de og vestre Side ligger Byen nedenfor Klippen. Fæstningens Anlæg i sig selv er, ligesom Klippens Situation det haver villet tillade, med 2 store regulære og adskillige andre hele og halve Bolverker forseet. Ved den søndre Side imod Landet, hvor Veien fra Sverige nedkommer, ligger en endnu høiere Klippe end som alle de andre, hvor et stort Verk paasattet er, som kaldes Kongen og alle andre Verker og Advenuer kommanderer, saa at om alle de Verker end var indtagne, dette endda sig kan holde og vel før inprenabel maa estimeres (agtes) og ikke ubillig det Navn som Kongen eller Hovedet for alle de andre Forter og Værker er given. Dette saavel som andre Verker, Batterier og Courtiner, og hvad det mere kaldes kan, er altsammen af store Kampesten opmuret, og er Muren paa de Sider, hvor Klipperne er, inaccessibel eller, hvor Kanon forsares kan, over alt 5 à 6 Alen tykke og somme Steder vel 20 Alen og mere høie, saa med Kanon aldeles intet derfore kan udrettes, og snart ikke muligt, naar den med alt, hvis til en Fæstnings Defension rekvireres, er forsynt, at kan indtages; og bestaar Norges Defension søndenfjelds ved denne Kant vel fornemmeligen udi denne Fæstnings og Fredrikstads Konservation, eftersom ingen Fiende sig i Landet (især der de ingen Retræt haver eller sig nogensteds kan sætte) imellem 2 Forter tør indvove, langt mindre, om de det end gjøre kunde, lade dennem ligge paa Ryggen, som deres Tilbagekomst saavelsom Provisionen og Tilførsel (thi Landet selv denne Kant synderlig intet til Subsistence for nogen Tropper kan udgive) kunde hindre og inden faa Dage en ganske Arme kunde ruinere." Under sin Inspektion af Fæstningen, heder det videre, resolverede Kongen og allernaadigst, "hvad videre gjøres og hvad for Steder endnu fattes skulde." Om Fredrikshalds By fortælles der kun, at den nu er "hel og vel regulær bebygt, med hel smukke og temmelig store Huse efter den norske Maneer, og haver mesten sin Næring af Timmer og Sagbrug."

Fra Fredrikshald gjorde Kongen en Afstikker til Skanserne ved Sponviken og paa Akerøen. Om den første heder det, at den "ligger en stor Mil fra Fredrikshald, en meget slem Vei, fuld af Klipper, ud imod Søkanten, paa Pynten af det faste Land, hvor tvert overfor ligger Vigsiden, nu af de svenske besiddende, saa ikkun Sundet, som er Indløbet til bemeldte Fredrikshald (paa somme Steder ikkun et Musketskud bredt og somme Steder mindre er) den danske Andel fra svenske separerer, og tjener dette lidet Fort, som paa en høi Klippe er beliggende, ikkuns til at bevare bemeldte Indløb og ellers at agtgive, hvad paa den anden Kant passerer. Nedenfor bemeldte Fort er og Passagen fra Norge til Vigen, som den ordinære ridende Post og ellers andre Reisende imellem Danmark og Norge sig betjener, hvilken Passage dette Fort i lige Maade beobagter (bevogter)". Om Akerøen berettes, at det "er et Fort, yderst ved Søkanten, 2de Mil fra Sponvigen, hvor et meget stort rundt Taarn af store Kampestene, vel 4re Alen tykke med Hvælvinger

under til Garnisonens Fornødenhed opmuret er, og som dette Fort og Taarn paa en liden omflydt Klippe er beliggende, som næsten af det ganske Fort fattet er, er derved ikke at komme eller nogen Attaqve paa at gjøre". Fortet ansaas for at have sin fornemste Betydning saavel ved sin fortrinlige Havn, der kunde optage 50 store Skibe, som ved sin Beliggenhed, der ganske beherskede Indløbet til de smaalenske Byer og Kristiania.

Over Fredrikstad og Mos ankom Kongen den 4de Juni til Kristiania. Hans Indtog her beskrives paa følgende Maade: "Der Hs. Kgl. Majt. paa en halv Mil nær Kristiania kom, mødte Hs. H. Exc. Hr. Statholder Gyldenløve, Feltmarskalk-Lieutenant Hr. Grev Wedel og Vice-Statholder, Hr. Just Høg, som Aftenen tilforn udgaaet var, Hs. Majt. med deres Jagter og fulgtes saa lige til Byen. Førend Hs. Majt. der ankom, blev af Akershus Fæstning, der Hs. Majt. den forbi passerede, 27 Kanonskud givet, og der Hs. Majt. ved Skibsbroen i Land traadte, stod bemeldte Hs. H. Exellence, Feltmarskalk-Lieutenant Wedel og Vice-Statholder Just Høg, som lidet forud roede var, paa Enden af Broen, tilligemed alle derværende høie kongl. Betjente, al Geistligheden og Magistraten og tog imod Hs. Kgl. Majt. og blev, da han paa Broen traadte, af 9 derstaaende Stykker 3 Gange Salve givet. Paa Skibsbroen, som ganske med rødt Klæde beklædt var, stod en stor Ereport, som paa begge Sider baade imod Søkanten og Byen med Gudfrygtigheds og Retfærdigheds Billeder og med denne Overskrift Pietate et Justitia*) var zirede; ovenpaa stod 3 forgyldte Kroner, en paa hver Side og den 3die, hvor de kongl. Regalier i præsenteredes, oven paa Spidsen af Porten og Hans Majts Navn midt imellem bemeldte 3 Kroner med denne Overskrift: Qvarta Perennis.**) Udi Indgangen paa begge Sider svævede en Engel, som disse Ord: Christianus Christianiam Illustrat***) udi Haanden holdt. Udi alle 4 Hjørner af denne Ereport, som ellers over alt med Festonner og Trofæer udziret var, saa man en Kvantitet Vin udspringe. Der Hans Majt. igjennem bemeldte Ereport passeret var, satte han sig til Hest og red igjennem Byen til Slottet Akershus. Den ganske Vei fra Stranden op til Slottet var Borgerskabet udi Gevær en haye ved Slottet; der Borgerskabet ophørte, stod det Akershusiske Regiment, 3 Kompagnier af Oberst Baron Løvendals, saa og 5 Kompagnier af Oberst Marskalks Dragoner, alle udi god Orden, som efterat Hs. Kgl. Majt. paa Slottet opkom, og 3 Gange 27 Stykker af Batterierne var løset, i lige Maade og næst efter dennem al Borgerskabet 3 skjønne Salver gav og sig siden uden for Byen, hvor deres Campement (Leir) var, udi hel god Orden retirerede".

Under Opholdet paa Akershus, der tilbragtes med at holde Mønstring over de der liggende Tropper, indtraf Pintsen, i hvilken Kongen og hans

---

*) Kongens Valgsprog: "Fromhed og Retfærdighed."

**) Den fjerde (Krone) er den evige.

***) Kristian spreder Lys over Kristiania.

Følge holdt sig i Rolighed.*) Derpaa begav Kongen og hans Følge sig over Bragernæs, hvis Betydning for den norske Trælasthandel sikkerlig er bleven udmalet af de norske Myndigheder med levende Farver, til Kongsberg, hvor Gruberne og Verket toges i Diesyn. Sandsynligvis har Reisens Plan fra først af kun omfattet disse sydlige Dele af Landet. Men under Opholdet i Kristiania besluttede Kongen sig, som det synes noget uventet, til at udstrække Færden lige til Throndhjem. De fornødne Forberedelser blev derfor i Hast trufne, og da Kongen var kommen tilbage til Akershus fra sin Udflugt til Kongsberg, brød han op den 12te Juni og drog gjennem Romerike og Hedemarken til Kongsvinger. Her mønstrede han en Del Kompagnier af de oplandske Regimenter og tog Fæstningen i Diesyn. Derpaa gik Færden til Elverum, hvor Fortet Hammersberg inspiceredes og omdøbtes til Kristiansfjeld, og derfra over Mjøsen til Gudbrandsdalen. I Kringen, hvor "Skotterslaget" havde staaet i Aaret 1612, viste man ham som et Minde "en Andel Dødningehoveder og Ben" af de faldne Fiender. Det sterkeste Indtryk paa Kongens Følge gjorde dog utvivlsomt Færden over Dovrefjeld. Denne Del af Reisen er i den til Grund for denne Fremstilling lagte Beskrivelse skildret paa følgende Maade:

"Fra Tofte an, hvor Bjerget begynder, faar man vel næsten en Time at ride, førend man ret ovenpaa Fjeldet kommer, hvor dog Veien temmeligen god og passabel er. Oven paa Bjerget kommende, gaar en ubanet og næsten ukjendelig Vei, som med Pæle for den Skyld besat er, til Fogstuen; derfra siden op til Hjerkind er Veien endeligen forsaavidt jevn, at ingen Klippe er at passere, mens dog fuld af Sten og meget incommode (besværlig) at ride. Fra Hjerkind til Hullet er ei heller nogen synderlig Klippe at passere, men en hel blød og moradsig Vei; fra Hullet og til Drivstuen over Vaarstien, eftersom den Vei langs Elven formedelst den af den megen faldne Regn, saa høit opløben, at den inpassabel var, begynder først det værste, udi det man først endel Klever eller udstikkende Klipper maatte passere, des Vei ei andet var, end Heftene fra et Sted eller fra en stor Kant af en Klippe paa en anden maatte hoppe, og det somme Steder saa smal, at en Hest neppe kunde fremkomme. Derpaa følger et forfærdeligt og meget høit og steilt Bjerg, hvor man af Siden af oprider, havende paa den ene Haand dette forfærdelige Fjeld og paa den anden Side aldeles intet uden at se ned af en Præcipice ligesom udi Afgrunden, hvor en stor Elv løber, og er denne Vei, som saaledes paa Kanten langs opad Bjerget er indhuggen, saa smal, at neppe en Hest uden Fare kan passere den anden, saa at, om man med Hesten kom til at falde og udenfor denne smale Vei, som lettelig ved Uagtsomhed sig kunde tildrage, maatte komme, ganske ingen menneskelig Red-

*) Af Kristian V's Ophold paa Akershus har Professor Dr. Yngvar Nielsen i "Aftenposten" for 1886 leveret en levende og interessant Skildring i Forbindelse med en Fremstilling af Slottets Historie.

ning skulle være, thi aldeles ingen Hold eller noget er, hvor man sig kunde arrestere (stanse), men fik at falde neder udi Elven. Naar man denne Høide opkommen er, farer man paa samme Maade neder igjen, og saa continuerligen, indtil man kommer til Drivstuen, ei andet end en Klev op og en anden neder, som varede saa nær halvanden Mil, hvor man næsten 6 Timer maatte tilbringe at passere, og er det somme Steder saa steilt at ride, at Hesten faar at sætte sig paa Rumpen og glide ned, og naar man skal opad igjen, at Rytteren faar at staa af, ellers Hesten ei vel med hannem kan opgaa, og ihvorvel at næsten den største Del af Suiten mangfoldige Gange af Hestene maatte afstaa og sig tilfods det bedste, de kunde, som og hel besværlig var, forthjælpe, saa forblev Hans Kongl. Majt. dog denne ganske onde og farlige Vei stedse paa Hesten siddende og agtede hverken Præcipicer, eller andet, mens red saa stille fort, som det paa jevn Vei kunde være. Fjeldet var og fornemmeligen svært at passere, formedelst Natten tilforn en temmelig stor Sne var falden, saa det over alt ganske tykt, ligesom midt om Vinteren, dermed var bedækt."

Reisen gik gjennem Orkedalen ned til Øren, hvorfra man paa Baade begav sig ind gjennem Fjorden til Throndhjem. Her foretoges de samme Mønstringer som i de øvrige norske Byer. Kongen udtalte sin særdeles Tilfredshed med Troppernes Holdning og Udrustning, heder det i Reise-beskrivelsen, og "efterat de adskillige Exercitier og Marscher gjort og sig igjen udi deres forrige Stand sat havde, begav H. Kgl. Maj.t sig ind ad Byen igjen paa Volden, hvor han saa længe holdt, indtil af samme Tropper tillige med de hos sig havende Stykker 3de Salver var given, hvorpaa han siden Byens Værker over alt besaa, som ikke er af synderlig Consideration udi sig selv, uden hvad Kalvskindet kan være, hvorom et temmelig reguleert Verk med 2 Bastioner, dog ikkuns tørre Grave, opførte er, og er Situationen af Throndhjems By af saadan Beskaffenhed, at formedelst den store Revier, som paa den ene Side løber, og Søen, som er paa den anden Side, ei vel nogen Verker kan anlægges eller snart nødig gjøres. Thi Naturen den udi saa Maader selv befæstiger. Byen, som noksom udi forrige Tider for des Storhed og megen Kjøbmandskab, item den rare, derudi værende, dog nu største Delen ruinerede Kirkes Skyld bekjendt været haver og endnu er, befindes formedelst den store Ildebrand, som for 7 [4] Aar siden derudi var, og hvor den ganske udi Grunden afbrændte, endnu udi temmelig slet Tilstand, idet at Halvparten ei endnu bebygt er. Ellers ligger bemeldte Throndhjem paa en liden Flekke med Klipper runden omgivet, dog ingen saa nær, at Byen derved nogen Skade kan tilføies, uden fra et tæt derved beliggende Bjerg, hvorpaa nu et Fort er gjort, Kristiansften kaldet, derhen H. Kgl. Maj.t sig begav, efterat han Byens Verker beset havde, og besaa samme Fort, for 5 [4] Aar siden anlagt og begyndt, over alt baade uden og inden, som hannem befaldt meget vel.

Dette Verk Kristiansſten er ligeſom et Citadel for Throndhjem, baade for at forſvare Byen fra Landſiden, ſaavelſom ogſaa at hindre, at ingen fra Søkanten Staden incommoderer og derved ankomme kan, ſaa at Byen ſnart ingen videre Defenſion behøver uden dette Fort alleneſte, ſom hel vel med adſkillige hele og halve, dog ingen rette, regulære Bolværker formedelſt Klippernes ſære Situations Skyld fattet er. I lige Maade er adſkillige Udenverker derved annekterede, ſaa at alle Høider, hvorfra dette Fort nogen Skade tilføies kunde, derudi med begreben er. Alle Baſtioner, ſaavelſom alle Courtinerne er af Mur, ſommeſteds hel høi, ligeſom Klippen det anviſt haver, opført. Midt udi dette Fort er et meget ſtort Taarn af ſtore Kampeſtene opført og muret, og det ſaa høit, at tvende Rader Stykker over hinanden ſtaar. Dette Taarn kommanderer alle Verker, ſaavelſom Byen over alle Kanter, ſaa at om aldeles intet andet, dette alleneſte mægtig var Byen at beſkjærme. Et ſterkt Kanonſkud neden for bemeldte Kriſtiansſten og udenfor Byen ved Indløbet ligger et Fort paa en midt udi Dybet alleneſte beliggende Klippe, kaldet Munkholmen, ſom imprenabel er; thi den ganſke Klippe med Mur er rundt omkring fattet, og midt derudi et ſtort Taarn, langt ſtørre end det paa Kriſtiansſten, hvorpaa Mangfoldighed af Stykker ligger. Om Vinteren fryſer og aldrig Søen der omkring, ſaa ingenlunde Leilighed er det at attakere eller Poſt derpaa at fatte. Alle Skibe, ſom til Byen vil, faar førſt herved at kaſte Anker, og ligger dette Fort ret ved Indløbet, ſaa ikke en Baad til Throndhjems By kan komme, dette Fort jo Meſter derover er, og al Indfart ved den Mængde af Kanoner, derpaa ligger, forbyde kan. Hs. Kgl. Majt. var ikke herpaa, mens beſaa det ikkuns fra Landet af".

Fra Throndhjem brød Kongen op den 26de Juni og begav ſig ud-gjennem Fjorden til Orkedalen, hvorfra Reiſen gik gjennem Meldalen, hvor Løkkens Kobberverk beſaas, Nordmøre, Romsdal, Søndmøre og Nordfjord, hvor han red over Mandseidet, medens den ſtørſte Del af hans Følge foretrak at gaa. Her laa en Del Jagter og ſtore Baade, ſom Bergenſerne havde ſendt opover for at afhente Kongen og hans Følge, ſom tog Søveien herfra til Bergen. Til denne By kom Kongen den 2den Juli om Aftenen, ledſaget af en uoverſkuelig Mængde Baade, ſom havde ſluttet ſig til Færden, efter hvert ſom den paſſerede Kyſten. Medens den Route fra Throndhjem, Kongen havde fulgt, ellers pleiede at medtage 10 Dage, havde han tilbagelagt den paa 7, og det lader derfor til, at han kom en Smule braat over Bergenſerne, der ikke havde ventet ham før omkring den 6te. Gyldenløve og Grev Wedel var derfor ilet noget i Forveien for at træffe Anſtalter til Kongens Modtagelſe.

Om Kongens Ophold i Bergen vil vi lade den gamle troværdige Konrektor Edvard Edvardsſøn, der var Dienvidne, fortælle, hvad han hørte og ſaa, idet vi kun hiſt og her knapper lidt af paa hans omſtændelige Beretning.

"Der blev strax efter Høiprædiken rørt Tromme, og al Borgerskabet kom i Gevær og blev stillet i Orden fra Broen, hvor H. Maj.t skulde lande, som var ude ved Nykirken, fast i den ene Ende af Byen, og siden paa begge Sider længst ind ad Gaden indtil Logementet udi Kammerraad Hjorts Hus, som for H. K. Majt. var tilredt. Uden for samme Logemente var iligemaade stillet en Del af Garnisonen med deres Officianter i Gevær, de øvrige af Garnisonen paa Befæstningerne og Skandserne tillige med de Kontorske paa Kommunen vel udmunderede. Uden for Byen ved Tønden var lagte tvende af Bergens nu hjemmeværende Hispanie-Farer, iblandt de andre de fornemste og største, saa og adskillige Skibe og Fartøier med Stykker forsynet og med Flag og Vimpler samt Skandseklæde oppe og neden, for og bag vel sirede. Stedet og Broen, hvor H. M. skulde lande, var særdeles dertil saaledes beredt med en ny Trappe og formalede Stakkitverk runden omkring med runde Knapper besat." Broen og Trappen var betrukne med rødt Klæde, hvorhos der var reist en Æreport, udstyret med prægtige Udskjæringer samt med Symboler og latinske Inskriptioner, hvori Kongen med Allusion til hans Valgsprog ønskedes velkommen. At Mars og Diana ikke savnedes ved en Leilighed som denne siger sig selv. I det hele maa Bergenserne have betragtet Æreporten som et Mesterstykke, hvoraf de med fuld Føie kunde være stolte. "Oven for Porten i Gaden var beskikkede velbesadlede Ridehester og nogle Karosser til Majestætens og hans Følges Tjeneste. Der var og befalt alle Kirketaarne med alle Klokker at kime og lege, naar de hørte det første Skud blev affyret. Den ganske Stads Gader og Stræder, ihvorsomhelst de var, desligeste al Kontoret var besat med hele, ved Roden afhuggede Furutræer etc., Hus efter Hus i fuldkommen Rad paa begge Sider, henimod 5000 udi Tal, af hvilke paa somme Steder de øverste Toppe var sammenflettede og behængte med Krandse af adskillige skjønne og deilige Blomster, somme med Pomerantser og Lemoner, saa de ligesom en Port præsenterede, men ellers Gaderne i sig selv allevegne bestrøet med hvid hollandsk Sand, adskillige Blomster og Guldflitter, saa at den ganske Stad lignede en lystig og velbehagelig Skov eller Krat."

Da det saa spurgtes, at Kongen var kommen Byen paa en Fjerding nær, drog Gyldenløve, Wedel og andre ham imøde for at føre ham ind til Byen, medens Stedets Autoriteter opstillede sig ved Landingspladsen.

"Om Aftenen imellem 8 og 9 kom H. Majt. samt hans høianseelige Følge over Puddefjorden, og der han kom imod Staden, blev først af Nordnes paa alle dens Skandser og Batterier alle Stykker løssede. Siden, der han kom nærmere Byen, blev der taget imod hannem med Skyden og idelig Løssen af Skibene og Lykønsk: Kongen leve, af Kristiansholm i Sandviken, af Sverresborg, Fredriksberg, og endelig, som Majestæten nu kom ind i Byen, af Slottet med alle Stykkers Løsen baade for og bag og paa alle Sider af alle Batterier og Skanser, desligeste af de forsamlede Kontorske og Slottets

Garnison, som hannem med idelig Skyden og Salven beneventerede (ønskede Velkommen)."

"Der H. M. opstigede paa Broen, fremtraadte hans Velærv. Bispen og med en kort Tale gratulerede H. K. Majts Ankomst, hvorefter H. Majt strax, der han havde givet en naadig og venlig Mine saavel imod Bispen som alle andre paa Broen staaende, gik med sit høianselige Følge langs ad Broen gjennem Ereporten. Kongen satte sig da strax udi en Karos og en Del af de kongl. Ministre udi andre Karosser, en Del til Hest, og saaledes for H. Majt. langs gjennem Byen og det i Orden beskikkede Borgeri indtil sit forordnede Logement, havende en Fourierer (Forrider) ridende for sig. Der Kongen var med sin Svite indkommen i Hr. Kammeraad Landkommissarii Hus, blev han opvartet af hans høianselige Følge saavelsom af de fornemste Geistlige, verdslige, civile og militære Betjente, han og selv med største Mildhed præsenterede sig for dem, som paa Steden forblev, indtil H. Majt gik tilbords, og da enhver forføiede sig til sit. Imidlertid trækkede Bergens Bys Borgerskab først for Raadhuset og satte sig der i Orden, siden gav de alle tillige deres Salver tre Gange, og derpaa de syv Kompagnier marscherede af forbi H. Majts Logemente, og dag omkring ved Domkirken forføiede sig hjem hver til sit med flyvende Fane og lystig Skyden; det samme gjorde de Kontorske, men det ottende Kompagni af Borgeriet hulde Vagt Natten over og siden fremdeles, mens H. Majt. var her, et halvt Kompagni ved Raadhuset og et andet inde i Marken ved Porten, men nærmest ved det kongel. Logemente en Del af Slottets Garnison, og hveranden Nat en Del af Oberst Iddekinghs Kompagnier. Der var og bag Raadhuset plantet 10 Stykker, hvorved H. Majt ogsaa blev beneventeret, og saaledes denne Dag ved Kongens yndelige og ønskelige Ankomst fra halv ni om Aftenen til 12 om Natten med største Lyst af alle Mennesker samt alle Klokkers Sang og Leg over den ganske Stad blev fuldendt, og var den ganske Almue i Byen saa indtaget af deres Arvekonges Tilkommelse, at de ikke skjøttede om, hvad de derpaa end over deres Formue skulde anvende".

I de fire Dage, Kongens Ophold i Bergen varede, inspicerede han Byens Fæstningsværker og mønstrede Tropperne, hvorhos han besaa de forskjellige Anlæg, Kommercedirektør Thormøhlen havde faaet istand, og besøgte Kontoret og Garpebryggen samt Byens offentlige Indretninger. Hele Opholdet betegnedes ved en Række af Festligheder, og den officielle Reiseberetning erklærer ogsaa udtrykkelig, at "Tiden ei udi andet end Fryd og Glæde blev tilbragt".

Om det Indtryk, Kongen gjorde paa Bergens Befolkning, skriver Edvard Edvardsøn: "Vi haver besynderligen høit at agte og storligen at forundre os iblandt andet over Hs. Majts kgl. Gunst og Naade, at han var saa velvillig og rededon mod alle og enhver, som hans Naade og Gunst enten mundtlig eller skriftlig begjærede, at han ei alene hørte deres Anbringende

og selv mangfoldige Supplikationer annammede og hos sig forvarede, men alle med en blid Aasyn, som begjærede at se hannem, sig præsenterede. Dernæst, at han med en venlig Mund og Tale undfangede (modtog) høie og lave, i Besynderlighed endogsaa hine fattige paa Gader og Stræder, som han med stor Almisse selv begavede, og hine enfoldige Bønder, deres Kvinder og Børn, som han personlig holdt en naadig Samtale med. Det kan iblandt andet udi efterfølgende fornemmes. Der H. Majt. den 4de Juli red fra Aarstad til Staden igjen, møder hannem 3 halvvoxne Bønderdrenge hver med sin Hest, de ginge dumdristige fra deres Heste og paa deres burisk (sin Bondeskik) kyssede det flade i Haanden og gav den H. H. Exc. Hr. Statholder Gyldenløve i Mening, at han skulde være Kongen; han smilede tilligemed Majestæten og de andre. Men at de skulde vide, hvem der var Kongen, bød han de andre at stige af Hesten, og han selv spurgte dennem da ad, om de havde Lyst til at tjene Kongen; de svarede ja og ingen heller; hvorpaa Maj. befalede dennem om Mandagen med deres Forældre at komme til sig i Landkommissarii Hus. Kongen udvalgte og af de norske Vossedrenge nogle halvvoxne, som han i deres egen Habit og Model lod klæde med fint hvidt Klæde og andre sølvforgyldte Bondeornamenter. Og hvo kan nok udsige hans kongl. milde Naade, som han begegnede imod enhver i denne Stad? Det er fast umuligt, omendskjønt den ganske Stad, høie og lave, rige og fattige, gamle og unge, Mand og Kvinde, Forældre og Børn ved nok at tale derom og Maj.s Naade i høieste Maader velsigner, ja end er bedrøvede, at de saa hastig skulde undvære hans naadige Nærværelse, der (de) og underdanigst havde formodet hannem længere her at havt, dersom ikke høivigtige Affærer det havde forhindret."

89. Milepæl fra Kristian den femtes Tid. Efter en Tegning i det store kongelige Bibliothek, Kjøbenhavn.

Fra Bergen fortsattes Kongens Reise den 7de Juli tilsøs over Halsnø Kloster og Finnø til Stavanger, hvor han tog ind paa Kongsgaarden; om Stavanger heder det i den officielle Beretning kun, at denne By var en af de ældste i Norge, at den havde en skjøn og stor Kirke, samt at den befandt sig i en meget slet Forfatning, da den endnu ikke havde reist sig efter den Brand, som var overgaaet den et Par Aar i Forveien. Derfra gik Færden videre over Jæderen, Sogndal til Farsund og Kristianssand, hvor han ankom den 11te Juli. Her blev Kongen modtagen med de Festligheder, som Stedets Evne tillod, og efter at have mønstret de derværende Tropper og beset Fæstningsverkerne, begav han sig den 13de Juli over Lillesand, Grimstad, Arendal, Øster-Risør og Kragerø til Larvik, hvor han

ankom den 15de. Her blev han modtagen med kongelige Æresbevisninger saavel af den der liggende Flaade som af det sammendragne Militær. Her traf Kongen ogsaa sammen med den franske Gesandt, Marquien af Torcy, en Brodersøn af den berømte franske Minister Colbert, der havde foretrukket at opsøge Kongen i Norge, da han ikke kunde træffe ham i Kjøbenhavn.*) Den 19de Juli gik Kongen ombord paa Eskadren i Staværn**), men opholdt paa Grund af Modvind kom han først den 24de Juli tilbage til sin Hovedstad. Reisen havde medtaget henved 2 Maaneder.

Med Udfaldet af Norgesreisen var Kongen særdeles tilfreds, og navnlig havde han overalt modtaget et fordelagtigt Indtryk af Gyldenløves hele Virksomhed som Landets Statholder og høistkommanderende General. Der høres vel fra visse Hold i Landet en dæmpet Hvisken om, at alt ikke var gaaet saa ganske rigtigt for sig, og at mange af de i en Hast trufne Foranstaltninger var et Skal uden Kjerne — altsaa et Slags Opvisning af noget nær samme Art, som Potemkin i sin Tid foretog overfor Keiserinde Katharina II af Rusland, — men disse Skumlerier, der endnu gjentoges i 1704, da Fredrik IV skulde gjæste Norge, har neppe noget paa sig***),

*) Det er sandsynligvis de Torcys Besøg i Norge, vi skylder den ældste Tegning af Kristiania, som hidtil er bevaret. Den findes paa Nationalbibliotheket i Paris og hidrører vistnok fra en Mand i den franske Gesandts Følge. Af Kongen selv har de Torcy leveret følgende Karakteristik i det Portrætgalleri af danske Personligheder, han under 12te Oktober 1685 fra Hamburg af tilstillede sin Herre: "Kongen af Danmark er 40 Aar gammel, han er kun af Middelhøide, men rank og fri i sine Bevægelser. Hans Haar og Øine er sorte, hans Ansigt temmelig brunt og Trækkene grove; han har en godmodig Mine og hans Væsen, naar han tiltaler nogen, er venligt og blidt. Han er ligefrem mod dem, som nærmer sig ham. Han selv taler ikke meget; men han vil gjerne, at man skal underholde ham. Krigen elsker han, og han drager stor Omsorg for sine Tropper og sin Flaade. Anstrengelser bærer han med Lethed, og han finder Behag i de voldsomste Legemsbevægelser. Naar han ikke er paa Reise, anvendes paa Jagten den Tid, som han ikke kan anvende paa sine Tropper, og naar Aarstiden ikke tillader ham at jage, rider han næsten hver Morgen en eller anden Hest fra sin Stald. Han har ingen meget glimrende Aand, men varetager flittigen Statssagerne. Han lader sig gjøre Regnskab for alt og arbeider selv meget. Intet afgjøres uden i hans Nærværelse. Imidlertid lader man ham ofte tage Beslutninger, som ikke er ham gavnlige."

**) Med hvad der ovenfor S. 448 er udtalt om Anlægget af Fortet i Staværn kan sammenholdes følgende under 20de Juli anførte Bemerkning i den officielle Reiseberetning: "Imidlertid [ɔ: medens Kongen og hans Følge laa veirfast i Staværn] lod de Tiden ei forgjæves passere, mens besaa overalt Havnens og Indlaabens Tilstand, og hvor et eller flere smaa Forter til en Flaades Beskjærmelse, hvortil her bekvemmelig Plads fandtes, udi Nødsfald indrettes kunde."

***) Saaledes er vistnok den sterkt farvede Fremstilling af Begivenhederne i Throndhjems Len, der ovenfor er benyttet under Skildringen af Gyldenløvefeiden, fremkommen under Kongens Ophold i Norge. Fra Fredrik IV's Reise er tillige bevaret et Digt, der tydelig har taget Sigte paa de Misligheder, som skulde være gaaet i Svang ved hans Forgjængers Besøg. Hertil kommer ogsaa samtidige Udtalelser, der gaar i samme Retning.

og er maaske heller ikke andet end et Udslag af den utækkelige Tone, som under den sidste Tid af Gyldenløves Statholderskab havde begyndt at faa Indpas i det offentlige Liv hertillands. Tvertimod har det vel snarest været Gyldenløve selv, som i Bevidstheden om, hvad han havde udrettet til Landets Opkomst, formaaede Kongen til at bereise Norge i den Udstrækning, som nu fandt Sted.

Sikkert er det i ethvert Fald, at fra nu af stod Gyldenløve fast i Kongens Gunst, og denne blev da ogsaa lagt for Dagen ved forskjellige Æresbevisninger. Aarsdagen efter Hjemkomsten fra Norge holdt Kongen paa Gyldenlund et stort Gjæstebud for Gyldenløve og de fornemste Herrer, som havde ledsaget ham paa hans Reise i Norge. Under dette blev en ny stor Guldpokal, der veiede 4000 Dukater, frembaaret. Denne Pokal, hvortil Kongen selv havde givet Tegningen, var efter den Beskrivelse, som Mathies Skaanlund har givet af den, helt igjennem et Minde om de Dage, Kongen havde tilbragt i Norge. Foden forestillede et Bergværk med Arbeidere; Stetten, der bar Bægeret, saa ud som et Figentræ, der bevogtedes af den norske Løve med Hellebarden; Pokalens Laag, der var forsiret med Fama*), Kongens Navnetræk samt det danske og det norske Vaaben, var forsynet med følgende af Biskop Kingo forfattede og i blaa Emaille støbte Inskription:

Saa kneiser med de himmelhøie Fjelde,
Ud af hvis Afgrunds Bug Guld og Sølvaarer vælde,
Hav, Elve, Skov og Berg, Fisk, Fugle, Frugt og Fæ,
Ja Kjøbmands Handel gror af Gran- og Fyrretræ.

Hvor ei Naturen Dig har given Kampe-Volde
Din væbnet Løve der med Skandse-Klo vil holde
Og gjøre sikker Værn; dog est Du fasteft, hvor
Du fandt Kong Kristian den Femtes Fodespor.

Syv Uger, Dage tre han reiste dig tilende
Og lod sin Naade, Flid og Omhu for Dig kjende.
Mens Laurvigen har Vand og Dovrefjeld kan staa,
Skal derfor Kongens Navn og Ros om Verden gaa.

Derhos bar Pokalen i forskjellige Felter Billeder af Fredrikshald, Akershus, Kongsvinger og Fredriksstad samt Throndhjem, Bergen og forskjellige norske Lokaliteter, der særlig havde fæstet sig i Kongens Minde ved sin skrækindjagende Farlighed som Mandseidet i Nordfjord og Rennebo Bakke. Efterat Kongen havde drukket Gyldenløve til af Pokalen, overrakte han ham den som en Mindegave.

*) Berømmelsens Gudinde.

Stilstanden i Regensburg var, hvad Samtidens Diplomater vel vidste, intet andet end en af de eiendommelige politiske Manøvrer, hvorpaa den store Kurfyrstes og Ludvig XIV's Tidsalder er saa rig, og hvis Formaal ikke var at skaffe Rolighed tilveie, men kun at vinde en Position for de fremtidige Operationer, som endnu ikke var tilstrækkelig forberedte. Navnlig blev det da det storbritanniske Rige, som skulde lægge det tyngste Lod i den europæiske Politiks Vægtskaal, og det siger sig selv, at det blev begge Partier af største Vigtighed at drage denne Magt over paa sin Side.

Hertug Jakob af York, der var Arving til Englands Throne efter den barnløse Karl II, havde i sit Ægteskab med Anna Hyde to Døtre, Maria og Anna. Af disse, der begge efter sin Fader maatte ansees som

90. Dronning Anna af England, Prins Georgs Gemalinde.

arveberettigede til Thronen, havde Maria i 1677 i største Hemmelighed ægtet sin Fætter, Prins Vilhelm af Oranien, Nederlandenes Statholder, der herigjennem kunde have den største Udsigt til at faa en overveiende Indflydelse paa den engelske Regjerings Anliggender. Under den fornyede Spænding, som var opstaaet efter Freden i Nimwegen, lod Ludvig XIV det være sig i høieste Grad magtpaaliggende at faa disse hans Planer forpurrede, og af denne Grund fik han i Aaret 1683 istandbragt et Giftermaal mellem Hertugens anden Datter Anna og Prins Georg af Danmark. Ihvorvel Prinsen og Prinsessen godt kunde være blevne boende i Danmark paa sine Slotte her, ansaa Ludvig XIV det dog tjenligst for sine Planer, at de flyttede over til England. Blev deres Ægteskab velsignet med Arvinger, der opdroges i engelske Sæder og Skikke, vilde Prinsen efter det Regnestykke, som den franske Konge opsatte, utvivlsomt herigjennem i den nationale

Sympathi vinde adskilligt forud for sin Svoger, naar Thronen skulde besættes efter Svigerfaderens Frafald, saameget mere som Vilhelm af Oranien hverken var synderlig likt af Englænderne eller havde Børn, hvorved Thronfølgen kunde sikres. Men Vilhelm var ikke den Mand, som vilde finde sig i at lade Forholdene udvikle sig af sig selv, saaledes som Ludvig XIV vilde, ligesaalidt som det var hans Agt at vente, til Thronen blev ledig ved Svigerfaderens Død. Seigt og roligt arbeidede han paa at faa Magten i England for herfra at faa en fastere Støtte i sin Kamp mod Ludvig XIV, og snart skulde da ogsaa Svigerfaderens Misgreb og hele Holdning herunder fremme hans Sag paa bedste Vis.

Om Vaaren 1685 afgik Karl II, der paa sit sidste var gaaet over til den katholske Lære, ved Døden, og Jakob af York, som var ivrig Papist, besteg Thronen. Den Jubel, hvormed han i sin Opgang hilsedes, døde snart aldeles hen, da Folk fik Øinene op for, hvorledes Forfatningen og Statskirken i ham havde en farlig Fiende, og det en, som kunde sætte sig udover alt med en brutal Tyrans Vilkaarlighed. Englænderne begyndte at angre, at de ikke, som flere havde foreslaaet, havde gaaet ham forbi ved Broderens Død, og medens den katholske Reaktion i Storbritanien truede med at kaste Riget over i Ludvig XIV's Politik, fik det oraniske Parti i Landet Vind i Seilene.

For Ludvig XIV var en Vaabenstilstand intet andet end en Væbning og en Besættelse af Fiendens fordelagtigste Poster og en Fred ensbetydende med en Række Fornærmelser mod Modparten. Siden Stilstanden i Regensburg havde hans Politik ikke været andet end en Fortsættelse af Reunionerne, og umiddelbart efter at Jakob II var kommen paa Englands Throne, tilslyngede han hele den protestantiske Verden en blodig Haan ved Ophævelsen af det af Henrik IV udfærdigede nantesiske Edikt, der havde sikret de Reformerte i Frankrige fri Religionsøvelse og Borgerrettigheder. Herved berøvedes Frankrige hundredetusinder af loyale og stræbsomme Borgere, der nødtes til at søge sig et nyt Fædreland. Men Ludvig XIV's Fremfærd var derhos et alvorligt Varsko til Protestantismens Fyrster, som ikke blev upaaagtet, og baade den store Kurfyrste, som af forskjellige Grunde var kommen paa Kant med den franske Konge, og Prinsen af Oranien begyndte at træffe Foranstaltninger til at sikre sig mod ham. I Juli Maaned 1686 blev der i Augsburg ogsaa mellem Østerrige, Spanien, Sverige og nogle tyske Kredse sluttet et Forbund, der gik ud paa, at de i fornødent Fald med Vaabenmagt skulde modsætte sig ethvert Indgreb i de bestaaende Forhold og Aftaler. Ifølge sin hele Karakter var det rettet mod Frankrige, skjønt denne Magt ikke udtrykkelig var bleven nævnt. Ved de forskjellige gjensidige Forsvarsforbund var Sagernes Stilling efterhaanden bleven saa nøie afpasset og sammenfuget, at brød Krigen først løs, vilde den kalde mere end en halv Verdensdel under Vaaben.

I den dansk-norske Stats Udenrigspolitik træder under disse Forhold dens isolerede Stilling sterkt frem, idet den lidt efter lidt blev forladt af alle sine Forbundne. Ganske vist gjorde den danske Regjering sig megen Uleilighed for at holde sig inde baade med Keiseren og Holland; men her var Sverige kommen den i Forkjøbet. Havde der end af og til kunnet dæmre et svagt Haab om at komme til endelig Afgjørelse med Hertugen af Gottorp, som nu havde fundet det heldigst at fortrække til Lüneburg, saa skulde dette fuldstændig skuffes. Karl XI, hvis Politik netop i denne Henseende skulde blive skjæbnesvanger for Sveriges Storhed, fandt nemlig at burde tage Hertugen under Armene paa en Tid, da denne var paa Nippet til at opgive sin Suverænetet og tage Slesvig som Len af Keiseren. Nu, da Sveriges Stilling var bleven trygget ved Augsburgerforbundet og ved Alliancerne med Brandenburg og Holland, lod det ogsaa til, at han fandt, at det beleilige Øieblik var kommet til at faa Hertugen af Gottorp indsat i hans Rettigheder. Han passede omhyggelig paa enhver Omstændighed, som frembød sig, og som kunde hjælpe ham til at naa dette Maal. I Begyndelsen af 1686 begyndte det igjen at tykne til paa den allerede mørke Horisont.

Paa Grund af nogle indre Uroligheder i Hamburg havde et lüneburgsk Korps besat Vierlandene, og for at holde et vaagent Øie baade med Byen og Lüneburgerne beordredes et dansk Korps nedover til disse Egne. Men da den svenske Regjering i disse Bevægelser saa en Fare for, at Danmark herved vilde faa et Slags Overtag over de svenske Provinser Bremen og Verden, og flere tyske Fyrster heller ikke skjøttede om at faa Danskerne for nær ind paa Livet af sig og af denne Grund fandt det raadeligst at gjøre fælles Sag med Sverige, blev det besluttet, at man for at afværge en Krig i Nordeuropa skulde søge at faa Forviklingerne løste ad diplomatisk Vei. Men herunder gjaldt det at vinde Frankriges Medvirken, og fra svensk Side skede en Tilnærmelse til denne Magt; paa samme Tid formaaede ogsaa Karl XI Keiseren og Kurfyrsterne af Brandenburg og Sachsen til at mægle i Stridighederne mellem den danske Konge og Hertugen af Holsten-Gottorp. I dette Øiemed traadte en Kongres sammen i Altona i Oktober Maaned 1687. Fra dette Øieblik af kommer det holsten-gottorpske Spørgsmaal til at blive et ikke uvæsentligt Moment i den europæiske Storpolitik.

Paa Kongressen i Altona krævede den svenske Konge, at Hertugen af Gottorp skulde gjenindsættes i sine Rettigheder, og at Fredsslutningerne i Kjøbenhavn og Lund skulde opretholdes. Herpaa negtede den danske Kommissarius rent at gaa ind, og den franske Konge søgte at drage de lüneburgske Hertuger og Kurfyrsten af Brandenburg, der som de stridende Parters Naboer jo maatte have Ret til at tale et Ord med, over paa Danmarks Side. Fra Mæglernes Side fremkom der et Mellemforslag, der gik ud paa at Hertugen af Gottorp skulde faa Norge til Vederlag for Slesvig, siden det var Danskerne saa magtpaaliggende at faa dette Land. Men selve Antydningen hertil blev

strax afvist af Danmark, der vel var stemt for et Mageskifte, men kun vilde give Oldenburg og Delmenhorst i Bytte, — altsaa i Forbigaaende bemerket, den samme Ordning, som henved hundrede Aar senere virkelig blev gjennemført. Men da Hertugen ved et saadant Mageskifte vilde udtræde af de suveræne Fyrsters Række, blev dette Tilbud afslaaet. Sagen blev da saaledes staaende hen. Kongen af Sverige erklærede lige ud, at han ikke vilde slaa en Tøddel af paa de Krav, han opstillede for Hertugen af Gottorp, og at han i Tilfælde af, at han ikke paa anden Vis skulde sætte sit Forlangende igjennem, vilde lade Vaabnene afgjøre den hele Tvist. For hver Dag, som gik, blev Stillingen mere og mere betænkelig. Der blev indgaaet Forbund til flere Hold. Kongen af Sverige forøgede sine Tropper i Pomern, og Holland og Fyrsterne af Lüneburg foretog Rustninger. For at møde det forventede Angreb lod Kong Kristian i 1687 og 1688 atter sine Landhære sætte paa Krigsfod, og i 1689 stod den danske Hær, der tilsammen talte 19000 Mand, under Kommando af den fra Krigen i 1676 fordelagtig bekjendte Hertug Johan Adolf af Plön paa Grandehede i det sydøstlige Hjørne af Holsten, paa samme Tid som et norsk Korps paa 7000 Mand under Gyldenløves Befaling droges sammen i Egnen om Fredriksstad. En Flaade paa 28 Linieskibe og 6 Fregatter under Nils Juels Kommando krydsede i Østersøen for at holde et vaagent Øie med en svensk Flaade af lignende Størrelse, som laa ude.

Der er i Grunden intet underligt i, at den dansk-norske Konge under Sagernes forhaandenværende Stilling kunde sætte alt paa Spidsen, saaledes som han gjorde. Med Englands og Frankriges Støtte i Ryggen kunde han gjøre sikker Regning paa, at den store Kurfyrste, der lurede paa de svenske Besiddelser i Pomern, vilde forholde sig temmelig neutral, saa meget mere som han synes at have foretrukket at have Danmark som sideordnet Magt i Nordtyskland fremfor Sverige. Da nu den danske Konge ikke lod uvillig til at ville forøge de Grevskaber, som han vilde give Hertugen af Holsten-Gottorp i Bytte, raadede Kurfyrsten Kongen af Sverige til at slaa til paa Gottorperens Vegne; men Keiseren var af modsat Mening, og Karl XI rettede sig efter ham.

Men fra Begyndelsen af Aar 1688 indtraadte der en Forandring i disse Forhold. Om Vaaren afgik den store Kurfyrste ved Døden, og til Trods for alle de Kneb og Puds, han havde tilladt sig overfor Danmark fra Tid til anden, saa havde han dog ikke været værre, end at den danske Konge var langt bedre tjent med ham end med hans Eftermand; thi denne var — eller ansaas for at være — afgjort paa den holstenske Hertugs Side. Som Følge af den indtraadte Forandring kunde Karl XI forhandle med de Magter, til hvem han stod i godt Forhold, om en Sammenslutning for at gjennemføre den gottorpske Hertugs Krav. Ludvig XIV formaaede paa sin Side Jakob II af England til at sende 25—30 Skibe ud for i fornødent Fald at hindre Hollænderne i at understøtte et fra svensk Side muligens paatænkt Angreb paa de danske Øer.

Men nu brast ogsaa omsider den tunge Sky, som saa længe havde sænket sig mørk og ulykkespaaende over Europa. I England havde Jakob II reist et overmaade stort Parti mod sig, og dette henvendte sig til Prinsen af Oranien. Denne afviste ikke Opfordringen, men foretog strax de fornødne Rustninger, hvortil baade Holland og Sverige ydede ham Understøttelse. I største Hemmelighed samlede han Tropper og Transportskibe og i November Maaned ankrede hans Flaade i Torbay, og hans Hær, der beløb sig til 13000 Mand, rykkede frem paa samme Tid, som der foregik en stor Reisning i det nordlige England, som fandt Tilslutning fra alle Hold. Jakob II havde først tænkt at sætte sig til Modværge og kue de fiendtlige Foretagender med Vaabenmagt; men da han snart blev overtydet om, at ethvert Forsøg i denne Retning vilde falde misligt ud, — selv hans Datter Anna og hendes Ægtefælle Prins Georg forlod ham nu — besluttede han sig til at forlade England og begive sig over til Frankrige, og i dette Forsæt lagdes der ham ingensomhelst Hindring i Veien. Den 13de Febr. 1689 erklæredes Vilhelm og Maria af Parliamentet som Konge og Dronning af England.

Det, som i fortrinlig Grad bidrog til at kuldkaste Jakob II's Modstand og fremme Vilhelm af Oraniens Planer, var det Misgreb, Ludvig XIV strax før havde begaaet, idet han uden forudgaaende Krigserklæring havde ladet sin Hær bryde ind i den øvre Del af Tyskland, i Stedet for at kaste den over den nederlandske Grænse. I den første Tid lod det til, at dette Skridt skulde retfærdiggjøres af det Held, som fulgte de franske Vaaben. Men snart skulde han faa føle, at han paa alle Kanter var omgiven af Fiender, og ihvorvel alene England og Holland mente Krig for fuldt Alvor, var han dog nu saa ilde faren, at han havde været aldeles ude af Stand til at hjælpe den danske Konge, selv om det havde været hans Agt. Det maa dog herunder bemerkes, at der, efterat Krigen var begyndt, blev gjort Forsøg paa at drage Sverige over paa Frankriges Side. Men dette vilde først se Tiden an; det havde nemlig om Høsten 1688 og om Vinteren 1689 indgaaet et Forbund med Brandenburg og de lüneburgske Fyrster for at udvirke Hertugen af Gottorps Gjenindsættelse. I det sidste Forbund, der sluttedes den 12te Febr. 1689, blev det i en hemmelig Artikel bestemt, at hvis det kom til virkelig Krig, og denne løb heldig af, skulde Sverige af yderste Magt og Evne bestræbe sig for, at de lüneburgske Fyrster kom i Besiddelse af Grevskabet Oldenburg, medens disse paa sin Side skulde skaffe Sverige et tilsvarende Vederlag enten i Tyskland eller i Norge.

Imidlertid havde Kongressen i Altona opstillet unyttige Forslag og drøftet dem paa endnu unyttigere Vis, og den hele Underhandling er af en svensk Historiker træffende lignet med "ett skepp för stridiga vindar." For den danske Konges Vedkommende maa Kongressen, der dog i sin første Samlingstid havde tegnet sig saa godt for ham, være bleven en bitter

Skuffelse, og nu, da han var ladet aldeles i Stikken af Frankrige, saa det endog ud til, at den gottorpske Hertugs Gjenindsættelse maatte være det mindste af de Onder, han havde at vælge imellem. Krigen syntes i den første Del af Aaret 1689 uundgaaelig, og i den almindelige europæiske Situation befandt Danmark-Norge sig fuldstændig i den samme Stilling, som Sverige fjorten Aar tidligere havde været i, kun endda meget ufordelagtigere. Det var denne Gang, som Ulykken skulde følge de franske Vaaben, og det lod derhos til, at Danmark-Norge i Tilfælde af Fredsbrud ogsaa vilde faa Sømagterne Holland og England til afgjorte Modstandere. For nogenledes at klare sig ud af den Vanskelighed, hvori han var stedt, tilbød Kristian V disse Magter Forbund for at sikre sig deres Bistand paa Kongressen i Altona. Men dette strandede aldeles. Paa den anden Side var det dog Vilhelm af Storbritanien magtpaaliggende at faa afvendt den truende Krig i Nord-Europa; thi en saadan vilde lægge store Hindringer i Veien for Gjennemførelsen af hans Planer, idet Sveriges Hænder herigjennem vilde blive aldeles bundne, saa det vilde være ude af Stand til at yde ham den Støtte, han gjorde Regning paa. Han trumfede derfor baade sin og Karl XI's Villie igjennem med et Magtsprog. Paa Kristian V's Henvendelse til ham svarede han lige ud, at saasom Danmark havde taget sig selv tilrette overfor Hertugen, saa maatte dette gjøres godt igjen ved, at Hertugen blev gjenindsat i sin Magt. Skede det ikke, saa fik Krigen mellem Danmark-Norge og Sverige bryde løs; men saa meget skulde den danske Konge vide, at han i dette Tilfælde ogsaa maatte regne med Sømagterne Holland og England som sine Fiender. Efter denne mere greie end behagelige Meddelelse maatte Danmark da tage sine Forholdsregler. Kristian V, som endnu Aaret i Forveien havde erklæret, at han langt heller vilde give Afkald paa Scepteret og Kronen end vise Hertugen af Gottorp den mindste Forekommenhed, nødtes nu til at give Kjøb og tilbød at gaa ind paa, at Hertugen blev gjenindsat, forsaavidt det kunde ske med "Kongens Respekt og Sikkerhed". Først, mente Karl XI, maatte der gjøres Rede for, hvad der mentes hermed, og Mæglerne erklærede, at hvad Respekten angik, saa skulde nok den blive iagtaget; men med Hensyn til Sikkerheden maatte den først og fremst søges i de opstillede Garantier. Lidt efter lidt kom det til Forklaring paa en Vis; men hermed var den truende Krigsfare ingenlunde afvendt. Tvertimod foretoges der, som allerede ovenfor omtalt, baade fra svensk og dansk-norsk Side betydelige Rustninger, og alt vilde neppe være løbet roligt af, hvis den danske Konges Sendebud ikke havde givet efter i sidste Dieblik. Den 20de Juni 1689 sluttedes da Forliget i Altona, hvorved Hertugen af Holsten-Gottorp fik sine beslaglagte Lande tilbage tilligemed Suveræneteten og de øvrige Rettigheder, som han før 1675 havde indehavt. Det hed sig endog, at alt, hvad der var forefaldet, skulde være glemt for evig, og at Kongen af Danmark og Hertugen af Holsten herefter skulde være forbundne med stedsevarende Venskab.

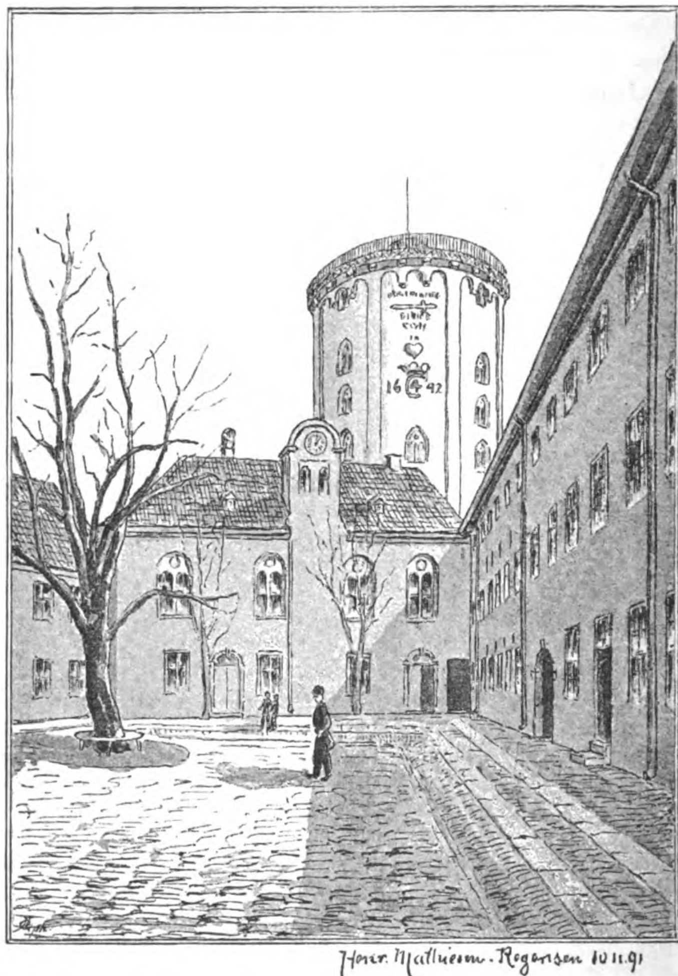
Saaledes drev det hele over. Men baade i Norge, i Danmark og i Sverige var der i Løbet af Vaaren og Sommeren trufne ikke faa Forberedelser til Krig. Fra svensk Side drømte man endog om, at Udbyttet af den nye Krig sikkerlig ikke skulde blive mindre end Afstaaelsen af hele Norge.*)

Det maa have været med tungt Hjerte, Kristian V gav sit Samtykke til denne Ordning, hvorved han igjen fik den gottorpske Hertug ind paa Livet af sig. "Leider!" (Desværre!) staar der i hans Notatbog anført i den korte Bemerkning, hvori han omtaler Ratifikationen af Forliget. Hvad Hertug Kristian Albrecht angaar, skal det dog udtales, at han til en Gottorper at være fra nu af viste sig som en meget god Nabo, og kan man af hans Forhold efter Forliget i Altona udlede nogen Slutning, ligger det endog nær at tro, at mangt og meget vilde have været anderledes, om Kristian V havde været mere Herre over sin Lidenskabelighed og sygelige Mistro. Indrømmer man først dette, saa har man i dette bedrøvelige Forhold Forklaringen paa flere af de Misgreb, som Kristian V's Regjering fremviser, og som for den følgende Tid skulde faa en skjæbnesvanger Rækkevidde. Motiverne til hans

*) Vi har fra denne Tid bevaret en Plan til Norges Erobring, forfattet af den gøteborgske Lektor Elias Parnovius, en af Tidens "alvidende" Polyhistorer. Denne, der i 1676 var bleven tagen til Fange i Venersborg af Nordmændene, havde som Mønsterskriver ved Oberstlieutenant Kristian Holbergs Kompagni faaet Anledning til at gjøre sig bekjendt med Landets Leilighed, og vilde Kongen, siger han, lyde hans Raad, skulde Norges Erobring gaa for sig uden synderlig Vanskelighed.

Hans Betænkning giver først en kortfattet, ikke synderlig korrekt Beskrivelse over Norges Inddeling og Næringsveie, der nøksom viser, hvilke Landsdele han har besøgt. Om Befolkningen i det hele siger han, at den er "simpel og dum". Thi mener han, saasom her ingen Rigsdag holdes, hvorved Bonden underrettes om Tilstanden paa andre Kanter, saa er denne let at ophidse og forskrække; til sine Embedsmænd og Officerer, der for en større Del bestaar af Juter og Fremmede, har Nordmanden ingen synderlig Lid; ja, af de sidste er de fleste Udlændinger, som ikke engang forstaar Landets Sprog. Saagodtsom overalt gjælder det dog, at "Presten er Fa'r og Fogden Husbond". Forfatteren dvæler med særlig Forkjærlighed ved de Fordele, Sveriges Krone vil have af Norges Erobring. I Forening med Norge, erklærer han, vil Sverige have en Beliggenhed, hvis Lige ikke findes i Verden. Alene Kysten udgjør en Strækning af 300 Mile, hvorigjennem Svenskerne vilde blive istand til at udrede en Flaade, som kunde slaa hele Europa med Skræk. Ved sine Indsøer og Bjerge, Elve og Skove var Norge for uindtageligt at regne. Om en Arme paa 20000 Mand faldt ind i Akershus Len, vilde den her vanskeligt finde Underhold og være ude af Stand til at trænge frem til Bergenhus og Stavanger Len. Men lykkedes det Svenskerne at faa den danske og norske Hær draget ned til Jylland og Holsten ved at true disse Landsdele med Angreb fra Pomern af, vilde man ved Hollands og Englands Hjælp kunne indtage de vestenfjeldske Amter, der spillede en overordentlig Rolle for det hele Land, som herigjennem kunde nødes til at kapitulere. Men langt bedre end at anvende Vaabenmagt, mener Parnovius, var det dog at gaa frem med Lempe mod Nordmændene; men skulde en Hær gjøre Indfald, var det sikrest og heldigst, om den stilledes under Kommando af en General med anset Navn. Alene et saadant vilde, efter hans Formening, paa Nordmændene gjøre et ligesaa overvældende Indtryk som en hel stor Krigsmagt.

Fremgangsmaade faar vi i hans politiske Testamente, der viser os, at hans Feil, der til en vis Grad kan undskyldes, har sin Grund i hans Opfatning af den Opgave, som paahvilede ham som Danmarks Konge.

91. Regensen i Kjøbenhavn med Rundetaarn i Baggrunden. Tegning af Henr. Mathiesen, tildels efter Fotografi.

Et ulige bedre Indtryk faar vi af Kristian V's Holdning under den store europæiske Krig, som i et helt Aarti igjennem rystede saagodtsom hele Europa, og som han ved heldige politiske Manøvrer undgik at blive indviklet i. Her tør dog snarere selve Forholdene end hans Statsmandsklogt have

anvist ham den Rolle, han havde at spille. Men det staar dog heller ikke til at negte, at han under disse lagde an paa at holde sig udenfor, belært, som han var af sin egen Erfaring. Til en vis Grad kan man endog sige, at han her følger den samme forsigtige Politik, som Griffenfeld i sin Tid havde hyldet, og indbragte den ham end ingen Laurbær, saa viste det sig dog, at den baadede hans Riger bedst. At hans Holdning ikke var udelukkende passiv, fremgaar tydelig nok af de Allianccer, han indgik fra Tid til anden, og blev disse end ikke udnyttede i den Udstrækning, som en virkelig Statsmand vilde have gjort, maa det dog erkjendes, at han med vaagen Opmerksomhed fulgte Forholdenes Udvikling.

Det var under disse Bestræbelser for at følge en nogenledes neutral Politik, at Kong Kristian dels med, dels endog mod sin Villie nødtes til at overlade de forskjellige krigførende Magter Dele af sin Hær, som af og til endog kom til at staa ligeoverfor hinanden. For Nutidens Opfatning er der noget i høi Grad oprørende i denne Fremfærd, og der er faldne sterke Udtalelser og drøie Beskyldninger mod Kong Kristian V og de andre Fyrster, der ligesom han opofrede Undersaatter i Tusindtal for en Sag, der var deres Fædreland aldeles uvedkommende. Vi maa dog erindre, at hin Tids Opfatning af Hærvæsenet ikke falder sammen med vor. Ligesaalidt som de middelalderlige Hære, som den ene Dag tjente en Herre og den næste hans Modpart, ansaas Datidens Tropper for at have noget Fædreland; de tjente sin Krigsherre og ham alene og betragtedes af ham som Krigsmateriel, som kunde leies bort, ja endog sælges. Navnlig gjælder da dette de hvervede Tropper, og af saadanne bestod, efter hvad Professor E. Holm har paavist, fornemmelig de Tropper, som i Kristian V's Tid bortleiedes til de krigførende Magter. Der er dog et og andet Træk, som tyder hen paa, at man ikke tog det saa nøie, om der af og til slængte nationale Soldater med under saadanne Exporter; men det hørte nok til Undtagelserne.

I nær Forbindelse med Forliget i Altona staar den Alliance, som Kristian V under 15de August 1689 sluttede med Kong Vilhelm med Gesandten Sir Robert Molesworth som Mellemmand, og som gik ud paa, at den dansk-norske Konge skulde overlade Kongen af England 1000 Mand Kavalleri og 6000 Mand Infanteri, som skulde affendes enten til England, Skotland eller Irland efter den engelske Konges Ønske. Transporten skulde ledsages af 6 Orlogsskibe paa 30—40 Kanoner. Tropperne skulde sværge Kongen af England Troskabsed, men tilbagesendes inden tre Maaneder, ifald Danmark blev angreben af nogen for denne Traktats Skyld, og i dette Tilfælde skulde Danmarks Fiender ogsaa være Englands. Den engelske Konge skulde have fuld Raadighed over Tropperne, som dog ikke maatte adsplittes uden bydende Nødvendighed, og disse skulde staa under den engelske Overgenerals Kommando; dog skulde de danske Generaler have Adgang til Krigsraadet. Skulde Tropperne sendes til England eller Skotland, skulde

der for Transporten betales 240000 Rdr.; skulde de derimod sendes til Irland, skulde der betales 325000 Rdr. Tropperne skulde i England besoldes med den der sædvanlige Sold, i Holland med den der fastsatte. Tre Maaneder efter endt Krig skulde Tropperne hjemsendes i lige saa stort Antal som ved Afleveringen; for hver manglende Fodsoldat skulde der betales 10 Rd., for hver manglende Rytter 60 Rd.

I Begyndelsen af November Maaned 1689 fandt Indskibningen af denne Hjælpehær Sted i Slesvig paa 80 Førselsskibe, som ledsagedes af 6 Orlogsskibe under Schoutbynacht v. Støckens Kommando. Overfarten til England var i høieste Grad uheldig under de herskende Høststorme. Kun to Trediedele af Flaaden naaede frem til Humberen; Resten, der var forslaaet til Norge og Jylland, kom vel igjen tilstede i Vinterens Løb, — kun Bataillonen Dronningen var og blev borte. De ankomne Tropper blev om Vaaren 1690 overførte til Irland, hvor de forlagdes i Kvarter i Egnen om Belfast. Om Sommeren deltog de med Udmerkelse i Slaget ved Boyne-floden, hvor Jakob II blev fuldstændig slagen og maatte forlade Landet efter at have overgivet Kommandoen til Tyrconnel. Under Krigens Fort-sættelse i Irland deltog Hjælpekorpset i Træfningen ved Limerick, hvor det led ret følelige Tab, i Stormen paa Athlone og i Hovedslaget ved Agrim, der havde Underkuelsen af den irske Opstand til Følge. Derefter førtes Hæren med det danske Hjælpekorps over til Flandern, hvor det deltog i hele Krigen mod Ludvig XIV, saaledes i Slaget ved Steenkerken (23de Juli 1692), i Stormen paa de franske Forskansninger ved Schelde 1693, i Ind-faldet i Nordfrankrige og Slaget ved Neerwinden samt i Namurs Beleiring og Erobring i 1695. Efter Freden i Ryswick blev Hjælpekorpset gjennem Nordtyskland sendt tilbage til Danmark.

Blandt de Fiender, det danske Auxiliærkorps i Flandern fik at kjæmpe med, var ogsaa Regimentet Royal Danois, der havde hørt med til det samme Korps, som om Høsten 1689 havde forladt Danmark for at begive sig over til England. Stammen i det var nemlig Bataillonen Dronningen, som var forsvundet paa Overreisen, idet Skibene, hvorpaa den befandt sig, var blevne opbragte af franske Kapere, der kommanderedes af den berømte Sohelt Jean Bart.*) Efter langvarige Forhandlinger tog Bataillonen fransk

*) Jean Bart, der i særdeles mange Henseender ligner Tordenskjold, var født i Dünkerken 21de Oktober 1650 og var udgaaet fra en Kaperfamilie, der havde udmerket sig i flere Slægtled. Efter at have gjort Tjeneste paa de Ruyters Flaade vendte han ved Krigens Udbrud i 1672 hjem til sin Fødeby og tog Tjeneste som Kaper. I denne Stilling udmærkede han sig ved forskjellige dristige Kup og fik, skjønt han ikke var Adelsmand, Officerspatent. Da Krigen i 1688 paany udbrød, fik han Kommando over en liden Kapereskadre, som udrustedes for den franske Krigsminister Louvois' Regning. I 1689 blev han tagen tilfange af Engelskmændene og indespærret i et Værtshus i Plymouth; men det lykkedes ham at romme, og endnu samme Aar var han ude paa Togt og erobrede herunder en Galliot med 450 Mand af de danske Hjælpetropper ombord, som skulde

Tjeneste og stilledes under Kommando af Oberst Frants Juel. Blandt Officererne ved det nye Regiment, der herefter bar Navnet Youl Danois, nævnes flere, der senere hen under Krigen mod Karl XII i Norge skulde vinde Navnkundighed, deriblandt Brødrene Huitfeldt, Arent Krag og J. Kr. Kofs. Paa Grund af den Maade, hvorpaa Regimentet var kommet i den franske Konges Tjeneste, betragtedes det dog som privat anhvervet, og Kong Kristian saa halvveis med Uvillie paa, at det befandt sig der.

Da nogle Aar var forledne, var det danske Auxiliærkorps i engelsk Tjeneste smeltet sterkt sammen, saa det var nødvendigt at refrutere det; men da det var et udsøgt Korps, vilde man kun modtage paalidelige Rekruter, som bedst kunde faaes fra Moderlandet. Nu var man i Danmark ikke uvillig til underhaanden at efterkomme Hjælpekorpsets Ønske; men det var at forudse, at Frankrige ikke vilde like det, og man befandt sig som Følge heraf i en ikke liden Vaande. Den kløgtige franske Gesandt, som indsaa, at det vilde være umuligt at hindre Officererne i det danske Hjælpekorps fra at hverve Rekruter ad privat Vei, foreslog da den Udvei, at Danmark-Norge skulde sende baade England og Frankrige Hjælpetropper, lige mange til hver Magt, saa Styrkeforholdet mellem de fiendtlige Armeer ikke blev forrykket. Idet Hjælpekorpset i England forøgedes, skulde Frankrige faa overladt et Regiment norske Soldater under Kristian Gyldenløves Befaling. Dette Forslag fandt Bifald ved det danske Hof, og da man mente, at det kunde være hip som hap for England og Frankrige, begyndte man strax at udruste Regimentet. Men hverken Englands eller Frankriges Konge hyldede denne Betragtningsmaade. Derimod erklærede Ludvig XIV, at han gjerne skulde give Kristian Gyldenløve, der ønskede at træde i fransk Tjeneste, et Regiment, hvis Officerer og Soldater for den største Del var danske. Det viste sig snart, at det var Regimentet Juel, han tænkte paa, og dette, der nu fik Navnet Royal Danois eller Royal de Dannemarck, blev kompletteret med de Mandskaber og Officerer, som man fra Tid til anden indfangede fra det danske Hjælpekorps

over til England. Af disse lykkedes det dog 150 Mand at undkomme til England, efterat Galioten, hvorpaa de var forblevne, var strandet paa Kysterne af Zeeland. Senere gjorde han den ene heldige Erobring efter den anden og dukkede stadig op paa de Steder, hvor man mindst ventede ham; i den ene Uge kunde han gjøre Landgang i Skotland, hvor han plyndrede og herjede paa det skrækkeligste, i den næste kunde han bortføre hollandske Kornskibe, der befandt sig under Norges Kyst. Hans mest bekjendte Bedrifter var Brydningen af Dünkerkens Blokade i Juli 1691 og hans Kamp med 8 store hollandske Krigsskibe under Hollands Kyst, der endte med, at han tog tre af dem og befriede en stor Konvoi franske Skibe, de havde taget. I 1697 førte han den polske Thronprætendent Prinsen af Condé til Danzig og slap lykkelig frem, endskjønt han stadig havde Fienden om sig. Ved Udbruddet af den spanske Arvefølgekrig skulde han overtage Kommandoen over en Eskadre, som skulde udrustes i Dünkerken. Men under Forberedelserne afgik han ved Døden 27de April 1702, 52 Aar gammel.

i engelsk Tjeneste, hvorhos der ogsaa fra Tid til anden i største Hemmelighed tilsendtes det Rekruter fra Norge. Under Gyldenløves Kommando deltog det nu i Felttogene i Flandern, og efterat denne i 1695 var vendt tilbage til Norden for at overtage Kommandoen over den norske Hær, vedblev det fremdeles at bestaa, indtil det i Aaret 1698 opløstes.*)

Vi ser saaledes, at der saavel i den engelske som i den franske Hær fandtes danske og norske Tropper. Men ogsaa paa begge Modstanderes Flaader fandtes der i overvættes stort Antal norske og danske Søfolk, og merkelig nok skal de under denne Krig især have taget Tjeneste ombord paa de franske Kapere, som ganske beherskede Nordsøen. Den ovenfor omtalte Jean Bart, der kaldes Admiral af Nordsøen, havde saaledes saagodtsom udelukkende Nordmænd ombord paa sine Skibe, og flere af de Ulke, der senere hen skulde udmerke sig paa Gabels og Tordenskjolds Flaader, modtog her sin Uddannelse i Sømandsyrket. I de norske Havne havde Jean Bart og de franske Kapere sin stadige Tilflugt, og herfra gik de ikke sjelden ud for at passe op fremmede Skibe.**) Ogsaa i den hollandske og engelske Marine vedblev det norske og danske Element at spille den samme fremtrædende Rolle som i Aarhundredets Midte. Efter Freden til Ryswick fandt ikke faa af de norske Sømænd fra Holland Veien til Rusland, hvor Admiralerne Kornelius Cruys og Bredal skulde blive Skabere af den russiske Marine.

*) Paa samme Tid, som Afdelinger af Kristian V's Hær saaledes kjæmpede i engelsk og fransk Tjeneste, blev ogsaa et Korps Jyder under Anførsel af General Rantzau sendt mod Tyrken. Dette forenede sig i 1692 med den keiserlige Hær, som stod i det sydlige Ungarn, deltog 1693 i Belgrads Beleiring, senere i Forsvaret af Peterwardein, Angrebet paa Temeswar og i Slagene ved Begafloden, og blev i 1698 overladt August af Polen og Sachsen, i hvis Tjeneste det blev staaende et Aars Tid.

**) I Aaret 1691 laa Bart et Par Dage i Bergens Havn, hvor der ogsaa paa samme Tid laa en engelsk Kaptein. De to Fiender mødtes, og Englænderen udtalte, efterat Høflighedsbevisninger var udvexlede, et levende Ønske om at prøve Kræfter med ham. Bart var villig til det, naar de var komne udenfor den neutrale Havn. Dagen før sin Afreise underretter Bart den engelske Kaptein herom, hvorpaa denne svarer med at indbyde ham til en Frokost. Bart mente vel, at for to Fiender som dem "sømmede sig bedst en Frokost, bestaaende af Kanonskud og Sabelhug", men han vilde dog ikke have Udseende af at være ræd og gik alene ombord til Engelskmanden. Da Frokosten var indtaget, og Bart med den uadskillelige Pibe i Munden atter vilde forlade Skibet, sagde Englænderen: "I er min Fange! Jeg har lovet at bringe Eder levende til England!" Bart blev rasende over denne Troløshed: "Nei, jeg vil ikke være din Fange, men dit Skib skal gaa i Luften", raabte han, holdt med det samme sin tændte Pibe nær til en Krudttønde, som man havde ladet staa opslaaet paa Dækket, og kaldte med høi Røst paa sit Mandskab; snart var Skibet ryddet og taget, og det blev saaledes Jean Bart, som i Triumf kom til at føre den engelske Kaptein til Dünkerken. Her var denne skamløs nok til at klage over, at Bart havde overfaldt ham i et neutralt Land, og forlange ham tiltalt.

Ogsaa i 1696 søgte Bart med sin Eskadre ind til Mandal efter at have slaaet den hollandske Flaade, som skulde opsøge en fransk Kornflaade, der skulde samles i de norske Havne og under Barts Ledsagelse begive sig til Hjemmet.

I det hele taget hersker der i Forholdene paa Norges Vestkyst en slaaende Lighed mellem Aarene før og efter 1690 og Kaperiernes og Licencefartens Dage i det første Decennium af vort Aarhundrede. Det var en glimrende Handelsperiode, som trak Velstand ind i Landet. De norske Skibe, der Dag for Dag tiltog i Antal, kunde — skjønt ingenlunde altid uantastede — under neutralt Flag besørge Omsætningen i hele Nord-Europa, ja, det var fra de norske Smaabyer, der ved denne Tid skjød op omkring Næsset, at Nord-Frankrige stundom var henvist til at hente sit Korn. I Havnene her lagde de fiendtlige Kapere ind for at afhænde sit Bytte til Befolkningen, stundom for en ren Slik, bare for at faa noget for det, som de den næste Dag maatte overlade til Fienden for intet. Vi kan derfor ogsaa her iagttage Udfoldelsen af en Luxus, som ellers synes at have været ukjendt hertillands. Endnu i 1720-Aarene, da man under den Affræftelse, som fulgte paa den store nordiske Krig, raadslog om Midlerne til at ophjælpe Landet af den Armod, hvori det var sunket, maa denne Periode have staaet for Nordmanden som en sand Guldalder.

Om Vaaren 1689 var der af Generalstaterne bleven udfærdiget en Forordning, der forbød hollandske Undersaatter al Handel paa Frankrige; derimod skulde det staa andre Nationer frit for at føre derhen saadanne Varer, som ikke kunde regnes til Krigskontrabande, saasom Krudt, Vaaben, Bly o. s. v., derimod ikke Korn, Tømmer, Tjære eller andet, som udfordredes til Skibsudrustning. Men længere ude paa Aaret fraveg man disse moderate Bestemmelser, idet al Handel paa Frankrige paa Initiativ af Vilhelm IV blev forbudt. Men dette Paabud stod i Strid med den mellem England og Danmark-Norge bestaaende Traktat af 11te Juli 1670, og den dansk-norske Regjering, som havde foresat sig at være neutral, vilde ikke finde sig i nogen saadan Tvangsbestemmelse. Da der om Høsten 1689 blev Tale om at forny Alliancetraktaten med Sverige af 1679, arbeidede Etatsraad Kristian Stockfleth, der var dansk-norsk Envoyé ved det svenske Hof, paa samme Tid for at bevæge dette til i Forening med Danmark-Norge at træffe Foranstaltninger til Beskyttelse af Handelen paa Frankrige. Alliance-Traktaten blev under 1ste Februar 1690 fornyet paa 5 Aar, og der blev foreløbig truffet Aftale om, at saavel de danske som de svenske Convoychefer skulde optage Skibe fra begge Nationer i sit Følge og forsvare dem ens. Dette likte hverken Hollænderne eller Englænderne, og da paa samme Tid en Kaper fra Vliessingen opbragte et Skib, der var ladet med Varer for det svenske Hof, aabnedes der i Begyndelsen af 1691 — rigtignok mod Bengt Oxenstjernas Ønske — Forhandlinger mellem Danmark-Norge og Sverige om et Forbund til Handelens Beskyttelse. Under 10de Marts s. A. kom Traktaten herom istand. Ifølge denne skulde begge Magter gjensidig beskytte hinandens Handel og Skibsfart i Overensstemmelse med de bestaaende Traktater. Visitation af Skibene skulde ikke tillades; blev noget Skib behandlet paa traktat- eller folkeretsstridig Maade,

skulde begge Magter, om Opreisning ikke inden 4 Uger var ydet, søge Skadeserstatning, og kom herover den ene Magt i Krig med den Stat, hvis Kapere eller Krigsskibe havde forvoldt Skaden, saa skulde den anden Magt i Kraft af Forbundstraktaten af 1ste Februar 1690 være forpligtet til at hjælpe. Den ene Nations Convoyer skulde optage den andens Skibe og forsvare disse, som om de havde været Landsmænd tilhørende. Traktaten skulde staa ved Magt, til Erstatning for al tilføiet Skade var ydet. Ganske vist forsøgte England og Holland at drage Sverige bort fra det saaledes indgaaede Forbund; men det lykkedes ikke, ihvorvel det ingenlunde var Karl XI's Mening hermed at foretage noget Skridt for at nærme sig Frankrige. Dette var derimod Tilfældet med Danmark-Norge, der endog til en vis Grad gik nok saa strengt frem mod Holland og England, naar det Tryk, disse Magter øvede, blev for sterkt.*) Den 17de Marts 1691 sluttedes i Kjøbenhavn med Frankrige den merkelige Neutralitetstraktat, der gik ud paa, at der skulde herske ubrødeligt Venskab og fuld Neutralitet mellem begge Riger, hvorhos Kongen af Danmark lovede ikke at understøtte Frankriges Fiender med Soldater eller Materiel til Krigens Fortsættelse. Den franske Konge skulde hjælpe Danmark-Norge, ifald Hollænderne paaførte denne Stat Krig i Anledning af, at den havde søgt Repressalier for forøvede Søroverier, og ellers bistaa de forenede Riger med at faa Erstatning for tilføiet Skade. Derhos blev der truffet foreløbig Aftale om Oprettelsen af en ny Handelstraktat.

*) Et Bevis paa, hvor skarpt den dansk-norske Regjering nu, da den gjensidige Beskyttelsestraktat med Sverige var kommen istand, har vi i følgende Reskript af 21de Mai 1692, som Statholder Gyldenløve udvirkede:

"Vi Kristian V etc. etc. gjør alle vitterligt, at eftersom os elskelige høibaarne Hr. Ulrik Frederik Gyldenløve, etc. etc. for Os allerunderdanigst har ladet andrage hvorledes et hans nybygget Skib af ungefær 180 Læster, Gyldenløve kaldet, skal paa sin Hjemreise fra St. Martin udi Frankrige nu i Januar Maaned sidst forleden udi Kanalen af en engelsk Kaper være bleven tagen og til Dortmouth udi England opbragt; og omendskjønt baade Skipperen og Folkene skal have aflagt deres Ed, at samme Skib og Ladning bemeldte Vores Statholder alene tilhørte; Vort paa forskrevne Skib allernaadigst meddelte Pas sligt skal stadfæste; den engelske Envoyé Extraordinaire og den hollandske Resident deres Attester det og med sig føre; der Ladningen udi Dortmouth skal være udkast, skal derudi ikke det ringeste af Kontrebande være bleven funden; det og for den første Ret skal være bleven frikjendt, ikke desmindre skal dog siges, at Kaperen skal have oppelleret, alene til at opholde Skibet, samt Folkene og Ekvipagen, forbemeldte Vores Statholder til største Omkostning og Skade; da have Vi efter merbemeldte Vores Statholders herom allerunderdanigst gjorte Ansøgning og Begjæring allernaadigst bevilget og tilladt, saa og hermed bevilger og tillader, at han, under en eller anden Prætext, et eller to engelske Skibe enten udi bemeldte Vort Rige Norge eller andetsteds maa lade anholde og sig deraf betalt gjøre, om saa skete, at de ham hans fratagne Skib og Gods, samt derpaa anvendte Bekostninger, ei skulde ville restituere. Forbydendes Alle og Enhver herimod, eftersom forestrevet staar, at hindre eller i nogen Maade Forfang at gjøre, under vor Hyldest og Naade."

Som Følge af disse energiske Forholdsregler begyndte baade Holland og Frankrige at fire noget paa de haarde Bestemmelser. Der blev givet Tilsagn om Skadeserstatning for de opbragte Skibe, og der blev truffet Overenskomst om, hvorledes Handelen paa Frankrige skulde foregaa fra dansk-norsk Side, hvad der skulde forstaaes ved Krigskontrabande, og hvorledes Visitationen af Skibspapirerne skulde foregaa. Men dette hindrede dog ikke nye Kranglerier, og et Par Aar efter gjorde Danmark-Norge og Sverige nye Skridt for at faa den trufne Overenskomst opretholdt og skaffe hinanden Opreisning for al tilføiet Skade. Disse Forholdsregler, der blev trufne med stor Bestemthed, havde da ogsaa den forønskede Virkning, for saa vidt det ialfald til en vis Grad lykkedes at drive de opstillede Fordringer igjennem.. Men dette var ogsaa den eneste Frugt, som det nyoprettede Forbund mellem Nordens Riger affatte. Snart skulde der paany indtræde Forhold, der skulde forstyrre Forstaaelsen mellem de nordiske Riger.

Efterat Oprettelsen af den niende Kurfyrstværdighed for Hertugen af Hannover havde vakt nogen Uenighed mellem Sverige og Danmark, som blev dragne ind i Forhandlingerne derom, opstod der ved Udgangen af Aaret 1694 ved Hertug Kristian Albrecht af Holsten-Gottorps Død nye Tvistigheder. Medens denne i den sidste Tid efter Altona-Forliget havde nærmet sig Danmark, ansaas hans ældste Søn Fredrik IV, der nu overtog Styret, for at staa i fortroligt Forhold til Sverige. Han havde opholdt sig flere Aar i Stockholm, og man vilde vide, at han havde Løfte paa Prinsesse Hedvig Sofias Haand. Det kunde selvfølgelig ikke være den danske Konge behageligt at have en saadan Nabo, og Hertugen skulde fra første Færd af retfærdiggjøre den Mistanke, man nærede til hans Hensigter. Det var da især det nedarvede Fælleskab i Regjeringen, som Kongen nu som før drog frem i Forgrunden, medens Hertugen af Gottorp søgte at skyve det tilside og faa ethvert Forhold til Kongehuset løst, som vakte Tvisten paany til Live. Nu saa det en Tid nok saa spændt ud; baade i Danmark-Norge, i Sverige og i Holsten begyndte man at ruste med Kraft.*) Kurfyrsten af Hannover sluttede sig til Forbundet, som skulde støtte den holsten-gottorpske Hertugs Krav. Om Sommeren traf Kongen et Korps sammen i Holsten for at afværge de muligens truende Angreb. Ved Forhandlinger i Hamburg og Pinneberg lykkedes det ved Kurfyrsten af Brandenburgs og Sachsens Mægling at faa et Slags Stilstand tilveiebragt. Men Hertugen kastede sig nu rent i Armene paa Sverige og begyndte i Tillid til den Hjælp, han ventede fra den Kant, at opføre nye Fæstninger i sit Land. Men nogen Tid efter (den 5te April 1697) afgik Karl XI ved Døden, og umiddelbart derpaa besluttede Kong Kristian V sig til at komme til Endskab med Hertugen af Holsten-

*) For Norges Vedkommende ses saaledes Fæstningsverkerne paany at være blevne udbedrede, ligesom Feltmarskalklieutenant Kristian Gyldenløve i Anledning af den paatænkte Mobilisering foretager en Rundreise i Norge for at inspicere Forsvarsvæsenet.

Gottorp enten ad Forhandlingernes Vei eller ved Vaabenmagt. I Juni Maaned, da de Tilbud om Forlig, som affærdigedes fra det danske Hof, var blevne haanlig afviste, rykkede Kong Kristian ind i Hertugens Besiddelser, hvor han beskjød og nedbrød de opførte Fæstninger. Nu stod alt igjen paa Kant, og det lod til, at det vilde bære løs. Da vaktes der fra dansk Side Motion om et nyt Forsvarsforbund i Stedet for det for et Par Aar siden udløbne og om en Giftermaalsforbindelse mellem Karl XII og den dansk-norske Prinsesse Sofia Hedvig. Det forsigtig fremsatte Forslag herom blev ikke egentlig ugunstig modtaget. Men den gamle Enkedronning var dog saa opsat paa alt det, som dansk var, at hun rent dirrede af nervøs Harme, bare hun hørte Danmark nævne; man maatte derfor af Hensyn til hende se Tiden an. Forøvrigt havde Karl XII fuldt op af Tilbud fra alle Kanter, saa man ikke forhastede sig med at vælge en Brud for den unge Konge. Men medens alt endnu henstod uafgjort, blev Hertug Fredrik IV af Holsten-Gottorp i Juni 1698 gift med den svenske Prinsesse Hedvig Sofia, og hermed var der i Virkeligheden indtraadt en Vending i hele den svenske Udenrigspolitik.

De nye Forviklinger, som herved opstod, skal vi komme tilbage til under Kristian V, der fik deres Løsning som en skjæbnesvanger Arv. Det har imidlertid sin Interesse at se, hvorledes Kong Kristian, der havde en sikker Fornemmelse af, hvilken Betydning det gottorpske Spørgsmaal havde for Danmarks og herigjennem for hele Nordens Fremtid, har tænkt sig dets Ordning, og i hans efterladte Testamente og dets tilføiede Tillæg, hvori han meddeler Thronfølgeren sine Erfaringer og sine Raad, har vi Anledning til at sætte os ind i hans Tankegang. Saaledes udtaler han under 15de April 1683 i selve Testamentet: "Vore Fyrstendømmer Slesvig og Holsten angaaende, da bør vore kongelige Arve-Successorer derhen at tragte, at de, naar lykkelige Konjunkturer dertil giver Anledning, kunde vorde incorporeret vort Kongerige Danmark". Da han nu Aaret efter havde sat sig i Besiddelse af den hertugelige Andel af Slesvig, nedskriver han under 22de November 1684 følgende Vink og Veiledning som Tillæg til de foregaaende Regler og Maximer: "Eftersom det med den Andel af Fyrstendømmet Slesvig, som Fyrsten af Holsten, Kristian Albrecht, hidindtil haver havt i Possession, er geraaden udi en anden Tilstand, idet vi af høinødvendige og vigtige Aarsager og i Henseende til forbemeldte Fyrste Kristian Albrechts uforsvarlige og fiendtlige Forhold imod os og vores kongelige Arvehus haver til os taget hans Anpart af benævnte Fyrstendom Slesvig og med vores Andel combineret og sammenføiet, da ville vi vores elskelige kjære Arve-Successorer af ret kongelig og faderlig Omsorg herved have erindret og formanet, at de aldrig tillader, at merbemeldte Fyrstendom Slesvig vorder delt og adskilt, under hvad Prætext, Skin og Aarsag, som af nogen dertil kunde bruges og forevendes, men at det til evig Tid udi et samlet Corpo udelt, uadskilt og usepareret under Kongernes, vore Arve-Successorers, Regjering forbliver. Og saasom en Del af vore

kongelige Forfædre, høilovlig Ihukommelse, noksom har erfaret, hvor stor Skade, Ulempe og præjuditz ved forberørte Fyrstendom Slesvigs Deling (som skede udi Kong Hans's Tid, mer af andres Tilskyndelse og af sær Interesse end i Henseende til det kongelige Hus's Nytte og Gavn) dennem er tilføiet, og vi desforuden af egen Erfarenhed kan sige, at merbemeldte Fyrste Kristian Albrecht ved sine Intriger, hemmelige Practiquer (Kneb) og skadelige Alliancer med fremmede Potentater imod os har været som en Slange udi vores Barm, saa formoder vi visseligen, at vore kongelige Arve-Successorer denne vor velmente Erindring og Formaning iagttager, og den i alle Maader efterlever". Som Følge heraf fraraader han ogsaa paa det bestemteste at overlade nogen Prins, som ei staar Thronen nærmest, noget Amt i Slesvig, som maa være de regjerende Konger alene forbeholdt. Da denne nye Ordning blev omstødt ved Forliget i Altona, maatte Kristian V, som han i en Paaskrift paa dette Dokument udtaler, anbefale Gud og Tiden denne Sag. Men at den dog fremdeles vedblev at hvile ham paa Sinde, fremgaar af den "Disposition", han den 5te April 1698 "velment og faderligen" optegnede for sin Søn og Efterfølger. I denne heder det: "Angaaende især Hertugen af Gottorp, da eftersom hans onde Intention imod vores kongelige Hus er evident nok, saa er paa det høieste fornøden, at vores kjære Søn og Arve-Successor altid haver god Agt paa hannem, hans Actioner og Anslag, og at i Særdeleshed han ikke noget Krigsfolk ved fremmede eller af sig selv, som kunde være af Consideration, forsamler eller og med flere Fæstninger sig forsyner, og om det skulde ske, er det bedst sig straxen derimod med Magt at opponere og ei tolerere, saasom han ved det forehavende Ægteskab med den ældste Prinsesse i Sverige intenderer at bringe med Tiden paa sig og sine Arvinger Successionsretten til Sveriges Krone, saa bør af vore Arve-Successorer som en fast maxime de estat (Regjeringsgrundsætning) faststilles, at des Effect paa alle optænkelige Maader forhindres skulde, om endog derfor behøvedes en Krig og alle Extrema at hazardere, efterdi naar en Hertug af Gottorp skulde blive Konge udi Sverige vores Arvesuccessorer, som da saaledes paa alle Sider er enclaverede, neppeligen uden Fare skulde kunne reise fra et Sted til det andet eller have force nok et fiendtligt Overfald paa alle Sider at afværge, hvortil intet raadeligere er end at conservere sin Militie og Flaade, at den altid, naar behøves, kan være udi Estat (istand) at remuere (bevæge) sig efter Occasionernes Beskaffenhed".

Det var saaledes Forbundet mellem de gottorpske Hertuger og det svenske Kongehus, som stod for det danske Hof som en overhængende Fare. I Danmark og Norge ventede man sig intet godt fra Sverige, og Kong Kristian udtalte i sine efterladte Regjeringsregler, at man altid maatte have et vaagent Øie med alle dets Foretagender, omendskjønt han nok kunde tilraade, at der paany sluttedes en Alliance, og at Hofferne indgik nærmere

Forbindelse indbyrdes ved Giftermaal. Det har forøvrigt sin Interesse at se, hvorledes Rigerne nu efterhaanden var komne hinanden noget nærmere. En farlig Forbryder fra det ene Rige havde nu ikke længere et sikkert Tilflugtssted i det andet, og man ser oftere, at begge Landes Øvrighed enes om fælles Optræden i forskjellige Tilfælde, t. Ex. naar der skal anstilles Klapjagt paa Fanter i Grænsebygderne, sættes Skranker for Skovfinnernes Herjinger eller opspores Falskmynterbander. Der blev henimod Aarhundredets Udgang nedsat et Par Kommissioner for at ordne mellemrigske Forhold. I 1690 blev der saaledes nedsat en Kommission, hvori blandt andre General Johan Vibe deltog fra norsk Side, for at ordne forskjellige Grænseforhold mellem det throndhjemske og svensk Norrland. Siden Freden i Kjøbenhavn havde Svenskerne, ret som det var, gjort Forsøg paa at forrykke Grænsefjellet, navnlig naar der i Fjeldtrakterne gjordes Fund af Malmanvisninger, der syntes nogenledes lovende. De Forhandlinger, som førtes herom i Tidernes Løb, førte neppe nogensinde til større Rivninger, da der vel i Regelen heller ikke lagdes synderlig Vægt paa dem. De tør dog fortjene Opmerksomhed, for saa vidt som de viser, at den Tanke, som Gyllenstjerna havde udtalt om en nærmere Sammenslutning og Forstaaelse mellem Nordens Riger, ikke havde fortonet, men vundet Tilslutning ogsaa i de Kredse, som hidtil havde været aldeles fremmede for den.

Ogsaa overfor sin tidligere Forbundsfælle, Kurfyrsten af Brandenburg, iagttog Kristian V nu en meget forsigtig Holdning, idet han havde faaet Øinene op for, hvor farligt det var for de forenede Riger at sætte for stor Tillid til denne Magt. Vi finder fra Kongens senere Leveaar forskjellige Udtalelser af ham, der tyder hen paa dette. I 1690, da Dronningen foreslog et dobbelt Giftermaal mellem Kongens og Kurfyrstens Børn, ytrede Kongen sig om Forholdet til Brandenburg paa følgende Maade:

"Angaaende Forbund og naturlig Alliance med Kurfyrsten, saa grunder vort Forhold til ham sig for største Delen paa gjensidig Defension mod Svensken og andre onde Naboer. Det er begges rette Interesse, at man dækker sig i Fællesskab og har et vaagent Øie med alle vore Modstandere, men uden Alliance og nærmere Forbund ved Ægteskab. Iøvrigt er det værd at lægge Merke til og at tage i Betragtning, at af alt, hvad vi hidtil har begjært af Kurfyrsten ved vor Gesandt Fuchs og sluttet med ham, har han intet holdt. De slesvigske, hamburgske, Elbtolden og andre Sager staar hen, og vi ved ikke, om han mener det ærligt med os eller ikke. Meget slemt, naar man skal rette sig efter fremmede Hoveder, der ikke under en noget godt, uden at man maa gaa ind paa alt, hvad deres Fantasier indskyder dem. Af det onde bør man vælge det mindst onde og ikke altid lade sig narre."*)

*) O. Vaupel, Griffenfeld II, 183.

Der ligger i disse Kongens Ord en bitter Følelse af, hvorledes han ved enhver Leilighed skulde blive ladt i Stikken paa det storpolitiske Omraade, selv i de Tilfælde, hvori han lod sine nærmeste Frænders Ve og Vel ialfald for en Del danne Indsatsen. Navnlig tør han herunder have havt for Øie sin Broder Georgs engelske Giftermaal, til hvilket der jo havde knyttet sig saa høitstræbende Planer, men som hurtigt var gaaede op i Røg. Hvor sterkt den broderlige Deltagelse i Prins Georgs personlige Velfærd har gjort sig gjældende hos Kong Kristian, kan ikke siges. Men det er sikkert nok, at hverken Prinsen eller hans Gemalinde havde det for godt der, hvor de var, i den Tid, Kong Vilhelm levede. Prinsen har selv i et Brev, der sandsynligvis er skrevet til hans Ven Kristian Siegfried v. Plessen, skildret, hvor tomt, glædeforladt og beklemt det Liv var, de førte under Svogerens Vælde. Det siger da ogsaa sig selv, at heller ikke den danske Konge paa langt nær skulde se opfyldt de Forhaabninger, han havde knyttet til Forbindelsen med det stuartske Kongehus.

Ihvorvel det danske Hof ved den engelske Revolution, der havde Jakob II's Fordrivelse til Følge, til en vis Grad var optraadt som Vilhelm af Oraniens Modstander, idet personlig Medfølelse for Prins Georgs Sag og politiske Beregninger i Forening dikterede dets Holdning, forstod det dog, som vi har set, hurtig at lempe sig efter Forholdene, og allerede om Vinteren 1689 indledededes der Forstaaelse med den nye Regjering. For at repræsentere denne indsandt Sir Robert Molesworth sig i Kjøbenhavn, hvor han modtoges med megen Venlighed og, som fortalt, strax efter sit Komme afsluttede Traktaten om Afgivelsen af danske Hjælpetropper til engelsk Tjeneste. Sir Robert var imidlertid en brysom Herre, og i de tre Aar, han opholdt sig ved det dansk-norske Hof, var der jevnlig Spektakler med ham. Det var en sand Velvillie, Kong Vilhelm udviste mod Kristian V, da han kaldte Molesworth tilbage fra hans Post. Men neppe var den engelske Gesandt kommen hjem til sit Land, før han anonymt udgav en Skildring af Forholdene i Danmark og ved det danske Hof (An account of Denmark, as it was in the year 1692). Dette Skrift bærer paa hver Side Vidnesbyrd om Forfatterens skarpe Iagttagelsesevne og vilde gjennemgaaende have været af blivende historisk Værd, hvis det ikke havde været gjennemfyret af et lidenskabeligt Had og en ægte britisk Foragt for den Nation, hvis Vilkaar han havde stillet sig til Opgave at skildre. Men selv til et Tendensskrift at være indtager det dog en fremtrædende Plads i Literaturen.*)

*) Foruden Fortalen, hvori Forfatteren ligefrem udtaler, at hans Hensigt er at give sine Landsmænd et "Indblik i Elendigheden i en af de Egne af Verden, hvor Folket er trælbundet," er Skriftet delt i 17 Afsnit. Af disse handler I—V om det danske Rige og dets forskjellige Bestanddele; VI om Regjeringsformen; VII om Landets Overgang til Arverige; VIII om Folkets Sæder, Tilstand og Lynne; IX om Landets Indkomster; X om Forsvarsvæsenet; XI om Hoffet; XII Kongen af Danmarks Forhold til Nabostaterne; XIII Striden med det gottorpske Hus; XIV den danske Udenrigs-

Dengang Molesworths Skrift udkom, var Etatsraad Mogens Skeel — den samme, som antages at have forfattet Satiren "Grevens og Friherrens Komedie" — ansat som Gesandt ved det engelske Hof. Ihvorvel denne, der ikke blot med Hensyn til Afstamning, men ogsaa i Tænkemaade tilhørte den gamle danske Adel, maatte antages at give Forfatteren Medhold i hans

politik; XV Lovgivning og Rettergang; XVI Religionsforfatningen, Geistligheden og Videnskabeligheden; XVII almindelige Betragtninger. Inddelingen er imidlertid ikke strengt overholdt, idet Forfatteren af oratoriske Hensyn ofte indskyder Bemerkninger paa et Sted, hvor de ikke hører hjemme.

Molesworth omtaler med megen Ros de danske Retsinstitutioner, saavel Lovgivningen, der er kort, grei og retfærdig, som Domstolene, der er upartiske og expedite. Ogsaa Politiordningen og Brandvæsenet i Kjøbenhavn samt Landets Apotheker nævnes med Anerkjendelse til Efterligning for den britiske Nation. Blandt de Goder, Danmark har fremfor England, anfører han, at den lutherske Religion er den eneste herskende i Landet, skjønt han misbilliger den Uforddragelighed, som hersker overfor Kalvinisterne. Med Universitetet og Videnskabeligheden siger han, at det nu kun er smaat bevendt, ihvorvel Danmark tidligere har havt fremragende Videnskabsmænd at opvise. Derimod staar Folkeoplysningen meget høit, idet Menigmand — det maa vel være i Byerne — i Regelen kan læse og skrive. Med Hensyn til Sæder og Skikke meddeler han forskjellige Træk, der vidner om tiltagende Luxus og tillige om, hvorledes Borgerne i et og alt stræbte efter at lægge sin Loyalitet mod Kongehuset for Dagen. Denne Hengivenhed for Kongen var et nationalt Karaktertræk hos de Danske. "I Danmark," skriver Forfatteren, "faar man Indtrykket af, at Kongen er almindelig elsket, og man hører derfor ikke noget om Mytteri, Oprør og Skandskrifter mod Regjeringen". Grove Forbrydelser som Myntklipning, Falskmyntneri, røverske Overfald og Indbrud var ganske ukjendte; men de almindeligste Forbrydelser var simpelt Tyveri og Drab. Ærlighed i Handel og Vandel var et gjennemgaaende Karaktertræk hos Nationen; dog var Almuesmanden ikke fri for Optrækkeri, naar han saa sit Snit til det, ligesom han ogsaa var tilbøielig til at mistænke andre for det samme. Med Hensyn til de Danskes Begavelse udtaler han, "at han aldrig har kjendt noget Land, hvor Folkets aandelige Væsen var af saa ensartet Kaliber og Begrænsning som her; thi man finder ingen, der besidder ualmindelige Evner og Kvalifikationer eller udmerker sig ved eiendommelige Studier eller Sysler; man ser ingen Enthusiaster, Galninge, Sværmere eller Fantaster; men der hersker en vis Lighed i Anskuelser mellem dem, og uden at vige til Høire eller Venstre holder enhver sig til den gængse Menings slagne Vei, der i dette Land hverken er den fortrinligste eller den daarligste." I politisk Henseende er den danske Nation efter Forfatterens Mening lad og forsagt og lader sig hverken stimulere af Ærgjerrighed eller Frihedstrang. Med dens gamle Stridbarhed er det forbi; Danskerne var paa Grund af sin Blødagtighed kun middelmaadige Soldater, og slettest var Rytteriet, der saagodtsom udelukkende bestod af Indfødte. I Modsætning til de Danske faar Nordmændene det Skudsmaal, at de er "et driftigt, arbeidsomt og hæderligt Folkefærd", og der lægges til, at de afgiver de bedste Sømænd til den danske Flaade, samt at de "baade af andre og af sig selv sættes over de danske, som de med Spot benævner Jyder". Til hans Omtale af Hoffet skal vi nedenfor komme tilbage. Han dvæler udførligt ved Kjøbenhavns heldige Beliggenhed for Handel og Skibsfart og udtaler som sin Formening, at hvis den danske Hovedstad var en Fristad, vilde den blive Torv og Oplagssted for hele Østersøens Omsætning. Ligeledes omtaler han Kjøbenhavns Udseende og de kongelige Slotte, om hvilke han har adskillige Skoser

Angreb paa det danske Enevælde, saa meget mere, som han var Svigersøn af den nedenfor omtalte, som Majestætsforbryder dømte Oluf Holgersen Rosenkrands, satte han sig dog strax i Bevægelse for at faa Forfatteren, hvis Navn han endnu ikke vidste, og hans Skrift dømte. Kong Vilhelm mente, at det hele ikke fortjente saa megen Staahei, "da Friheden til at

at give tilbedste. Med Hensyn til den dansk-norske Statskasses Indkomster og Udgifter ses han at have skaffet sig gode Underretninger, om disse end ikke tør antages at være aldeles paalidelige. Indtægterne anslaar han til 2622000 Rdr., hvoraf 1800000 faldt paa Danmark og Hertugdømmerne, 700000 paa Norge, Resten paa Oldenburg, Delmenhorst, Wesertolden og Island. Hærens Linie talte 37000 Mand, hvoraf der i Danmark, Holsten og Oldenburg stod 15 Regimenter Rytteri paa 9000 Mand, mest Indfødte, og 12 Regimenter Fodfolk, mest Udlændinger, paa 17000 Mand, foruden Artilleriet; i Norge stod to Regimenter Rytteri paa 1300 Mand og 9 Regimenter Fodfolk paa 9000 Mand foruden et Par Frikompagnier og en større Reserve. Flaaden talte 32 Orlogsskibe paa 1927 Kanoner med en Besætning paa 12670 Mand. Alle Stillinger i Landet, saavel civile som militære, blev besatte med Udlændinger fremfor indfødte; som Følge heraf var den gamle danske Adel for en stor Del nedsunken i Armod. Landet var ganske udsuget af de vilkaarlig paalagte Skatter og Afgifter, der ikke stod i nogetsomhelst Forhold til Befolkningens Bæreevne, og derfor var Eiendommene sunkne i Værdi og Industrien laa aldeles nede. Af den danske Bondestands Kaar giver han et mørkt Billede. En Negerslave paa Barbados havde det i disse Henseender bedre end en sjælandsk Bonde. Aarsagen til det forfærdelige Tryk, som hvilede paa Land og Folk, søger han i Krigsmagtens uforholdsmæssige Størrelse og Sammensætning af Udlændinger, der efter endt Tjenestetid fortærede sin Fortjeneste i fremmede Lande. I det hele maa Danmark efter hans Opfatning under de forhaandenværende Omstændigheder lignes med Padden, der sprak under Forsøget paa at puste sig op til Oxens Størrelse, idet det har taget det rige Frankrige til Forbillede. Thi medens den franske Erobrerkonge er gaaet seierig frem, har Danmark paa Grund af feilagtig Beregning af sine Kræfter siddet i Uheld i alle Foretagender overfor Naboerne: "Hamburg er nu en fri Stad, Hertugen af Holsten gjenindsat i sine Besiddelser, medens Skaane, Halland, Bleking og Jemtland forbliver i de svenskes Magt, og de danske er tvungne til at slaa sig til Taals med Tabet af disse deres bedste Provindser uden et fornuftigt Haab om nogensinde at faa dem tilbage." Det er især i Fremstillingen af den danske Udenrigspolitik, Forfatteren faar Vand paa sin Mølle. I sit Forhold til England og Holland ledes efter hans Anskuelse Danmark udelukkende af Misundelse over disse Landes Sømagt og Handel, og ligeoverfor Sverige er Misundelse og Had de ledende Momenter. Han indskjærper atter og atter, at Danskerne, svage, som de er, er slette Naboer; men rent utaalelige vilde de blive, om deres Magt stod i Forhold til deres Tilbøieligheder. I Følelsen heraf herskede der almindelig Uvillie mod Danmark hos alle dets Naboer; alene Brandenburg dannede en Undtagelse fra denne Regel, da ogsaa denne Magt var hildet i Frygt for Sverige. Men nogen større Indflydelse i selve Danmark havde denne Magt ikke. Det var efter Frankrige, Danmark rettede sig i et og alt, i Sæder som i Politik, og heraf havde den franske Konge benyttet sig, idet han havde "forstaaet at fornøie det danske Hof med smukke Ord, runde Løfter og nogle faa vel anbragte Penge, og derved faaet det til at handle efter sit Behag, til Trods for de mange Bestjæmmelser, det daarlige Held og den almindelige Forarmelse, det havde paadraget sig ved hans Anvisninger."

skrive og trykke i England gik til det yderste, og at man daglig udbredte Bøger mod ham selv, som han foragtede, uden at gjøre andet derved"; men han lovede dog at lade Sagen undersøge og skaffe den dansk-norske Konge Opreisning. Og denne fik da ogsaa den dansk-norske Konge. Til Skeels Paastand om, at Bogen skulde brændes og Forfatteren, som man nu med Bestemthed vidste var Molesworth, strengt straffes, blev der dog intet Hensyn taget; derimod blev Censor, der havde givet sit Samtykke til Bogens Trykning, beordret tiltalt. For Forfatters og Bogtrykkers Vedkommende lod Regjeringen Sagen bero, indtil man fra Arkiverne havde faaet fuld Rede paa, hvilken Fremgangsmaade var den hjemlede i saadanne Tilfælde, og da man ikke forhastede sig med deslige retshistoriske Undersøgelser, faldt hele Sagen dermed hen af sig selv.*)

Molesworths Beretning fremkaldte en hel Række af Modskrifter, der dels var forfattede af Englændere, som kjendte de danske Forhold, dels af Udlændinger. Saaledes udgav Hamburgeren Dr. med. Jodocus Crull Denmark vindicated og Englænderen T. R. Rogers The common Wealthsman unmasqved or a just rebuke to the Author of the account af Denmark (Friborgeren uden Maske eller en tilbørlig Tilrettevisning til Forfatteren af Beretningen om Danmark), men intet af disse Arbeider har synderligt Værd**). Ulige større Betydning har et tredie Skrift, der bærer Titelen Animadversions on a pretended Account of Denmark (Kritiske Bemerkninger til en saakaldet Beskrivelse af Danmark), hvis Fremkomst skyldes den nedenfor omtalte norske Prest Iver Brinck, der ved denne Tid var bosat i London, og som var forfattet af den unge ansete Retslærde Dr. William King. Bag disse Mænd stod Gesandten Mogens Skeel, og deres Skrift kan som Følge heraf til en vis Grad siges at have havt officiøs Karakter, ihvorvel Skeel neppe kan have havt direkte Andel i dets Affattelse.***) Rækken afsluttes med en

*) I forskjellige historiske Arbeider fortælles der, at Skeel skulde have sagt til Kong Vilhelm, at dersom en Person i Danmark havde skrevet slig om England, som Molesworth havde skrevet om Danmark, vilde den danske Konge, om Kong Vilhelm ønskede det, have sendt ham Forfatterens Hoved, og at den engelske Konge havde spurgt, om han maatte meddele Molesworth denne Ytring, for at den kunde benyttes i Bogens anden Udgave. Denne Anekdote er dog kun et Opspind.

**) Efter Kristian V's Død udgav Dr. Crull et Slags Pendant til dette Værk i en Levnetsbeskrivelse over Kongen.

***) Skriftet indledes med et ironisk Forsvar for Sir Robert Molesworth, som man ikke maatte tro havde skrevet Skriftet, dels fordi hele Partier af det maa karakteriseres som Vrøvl, dels fordi dennes Stilling som Gesandt jo skulde have gjort det umuligt for ham at fremføre slige Beskyldninger mod en venskabelig Magt, da en saadan Krænkelse af Gjæstevenskab jo for Fremtiden maatte bevirke, at de engelske Gesandter blev betragtede som Spioner og maskerede Fiender. Forfatteren giver derefter tilbedste et Par Fortællinger om hoven Optræden af en Gesandt, "der var tre Aar ved det danske Hof, hvor han i Begyndelsen var meget velset, men tilsidst var meget uvelkommen", og

"Defence du Danemark", der udkom i Køln i 2 Oplag i Aaret 1696 og skal være forfattet af den franske Sekretær ved den danske Legation i London de la Foulerešse, der var bleven fjernet fra sin Stilling ved Molesworths Indflydelse. Den lille Bog har ikke ringe Værd ved forskjellige smaa Bemerkninger om de danske Forhold; men især har den sin Interesse ved den nærgaaende Maade, hvorpaa Molesworths hele Optræden og private Liv i Kjøbenhavn blotstilles, og som viser, at denne, selv om blot en Brøkdel af den hele Fremstilling var Sandhed, maa have været en yderst krakilsk og ubehagelig Person. Der er, efter hvad der i dette saavelsom i det foregaaende Skrift oplyses, endog Grund til at tro, at hans Bog blev fremkaldt af temmelig lavtliggende personlige Motiver; men med alt dette har den, der vil lære det dansk-norske Statslivs Lys- og Skyggesider ved denne Tid at kjende, ingen Grund til at beklage dens Fremkomst, naar den kun i Tidernes Løb havde været benyttet med større Kritik, end Tilfældet har været.

Mogens Skeel tog Afsked fra sin Stilling ved det engelske Hof Vaaren 1694. Men forinden havde han ordnet en anden Sag, der skulde blive af en ikke liden Betydning, navnlig for Nordmændenes Forbindelse med det engelske Borgersamfund. Det var Oprettelsen af en dansk-norsk Kirke i London. Allerede fra Midten af det 17de Aarhundrede havde der i forskjellige større Byer i Storbritanien dannet sig dansk-norske eller vel rettere sagt norske Kolonier, nærmest bestaaende af Søfolk og Kjøbmænd, som havde nedsat sig her for Trælasthandelens Skyld. Den største var selvfølgelig den, som fandtes i selve London. Man regnede ogsaa, at 100 norske Trælastskuder aarlig gjæstede denne By, og at hver af dem gjennemsnitlig gjorde fire Reiser om Aaret. Efterhvert som Kolonien voxede, blev Trangen til at søge luthersk Gudstjeneste sterkere og sterkere; i Begyndelsen blev denne vistnok for en Del

denne Gesandt — det var Molesworth — var bleven meget forbitret over, at han paa Grund af sin Optræden ikke fik den Present, som kongelige Ambassadører pleier at faa, naar de forlader sin Post. Efter denne satiriske Indledning, der var beregnet paa at give Molesworth til Pris for Almenhedens Latter, gaar Forfatteren snart med strengt Alvor, snart med flirende Spot Molesworths "faktiske" Oplysninger efter i Sømmene og slaar ham stedse med hans egne Vaaben. Ved Siden heraf meddeles der en Række Kjendsgjerninger, som sætter de af Molesworth fremdragne Forhold i en helt ny Belysning. Af disse skal vi her kun omtale et enkelt Træk. Naar Molesworth fremhæver Nordmændenes Selvfølelse overfor de Danske, som de kalder Jyder, bemerker Brinck hertil, at Benævnelsen Jyder som Øgenavn ikke er norsk, men svensk, og hvad Selvfølelsen angaar, saa var det saa langt fra, at den forstyrrede Harmonien mellem de to Søsternationer, at meget mere det modsatte var Tilfældet. Enhver, som havde været i de nordiske Lande, vidste, at ingen var mere velkommen i Norge end en Dansk, eller i Danmark mere end en Nordmand. Det var smukt sagt, skjønt neppe ganske overensstemmende med det virkelige Forhold. Ogsaa overfor en spottende Ytring af Molesworth om det danske Sprog og dets Udtale tager Brinck med Kraft og Værdighed til Gjenmæle, idet han erklærer, at der ikke er noget Sprog, som kan gjøre det Rangen stridig med Hensyn til Ordforraad, syndigt Udtryk og Ynde.

afhjulpen derigjennem, at man søgte til en luthersk Kirke i Stahlhof*), som Tyskerne i 1673 havde faaet overladt; men da denne ikke laa rigtig bekvemt og mange af Nordmændene ikke forstod Tysk, gik Bestræbelserne ud paa at faa Gudstjenesten holdt paa Modersmaalet og efter dansk-norsk Ritus. Især arbeidede en i London bosat norsk Kjøbmand Morten Lyonschaar — eller Lionfeld, som han senere hen kaldte sig — ivrigt mod dette Maal, og til en Begyndelse fik han da ogsaa i Mangel af Kirke indrettet en Sal, hvor Gudstjenesten forrettedes af Studenter fra Danmark og Norge. Menigheden voxede nu jevnt og hurtigt, og i 1687 fik den egen Prest i Kristofer Meidell, en Kjøbmandssøn fra Tønsberg. Men dette Valg var ikke heldigt; thi Meidell gik snart over til Independenterne og blev derfor afskediget.**) Efter ham kom for nogen Tid Nils Gram, der tidligere havde været Prest i Tønsberg og gjort sig umulig der. Han maatte ogsaa fortrække fra London***), da Menigheden, der nu havde organiseret sig under sex Forstandere, allerede havde kaldet Nordmanden Ivar Brinck, som dengang var ansat ved de danske Hjælpetropper i Irland, og denne beklædte da Embedet til 1702.

Imidlertid havde den norske Menighed i London sat sig i Bevægelse for at faa opført egen Kirke. Den engelske Regjering gav sit Samtykke hertil; ved Indsamlinger i Norge og Danmark tilveiebragtes de Midler, hvorfor Kirken skulde opføres, og om Vaaren 1694 nedlagdes Grundstenen af Mogens Skeel. Det er et ret interessant Tidernes Tegn, at der just diskuteredes om at

*) Hanseaternes Kontor i London.

**) Meidell gik siden over til Anabaptisterne, dernæst til Kvækerne, hvis Lære han søgte at udbrede i det sydlige Norge, fornemmelig i Skeen, og blev af Provsteretten her fradømt sin Prestekjole. Derpaa gik han over til Katholicismen og kom tilsidst over til Irland, hvor han sporløst forsvinder.

***) Ogsaa Nils Gram hører til de Prester, som maa stemples som en Skjændsel for Kirken. Efter at være kommen tilbage til Danmark fik han Kald i Søborg og Gilleleie, blev dømt fra dette Embede for Hor, reiste saa over til Sverige, hvor han vil have faaet Adelskab under Navnet Løvengram og blev svensk Feltprovst i Brabant, blev ogsaa afsat fra denne Stilling, begav sig saa til Tyskland, hvor han gjorde en hel Del Blæst ved sin Lærdom og var paa Nippet til at faa et betydeligt Embede her, da han atter skeiede ud og jagedes bort. Nu lagde han over paa en anden Boug og drog som Kjøbmand til Ostindien og Persien. Han flakkede om vidt og bredt over Asien og besøgte bl. a. Jerusalem og Kristi Grav, drog saa tilbage til Holland, hvor han overtog Kommandoen over et Defensionsskib, med hvilket han bekrigede de algierske Korsarer. Tilsidst vendte han tilbage til Norge, hvor han blev taget ved Vingebenet og nedsendt til Bremerholm. Her blev han siddende til sin Død. I Literaturen har Hr. Nils bl. a. gjort sig bekjendt ved sine Skrøner om Sjøormen, som han bandt den tyske Polyhistor Happelius paa Ærmet, og som helt til den nyeste Tid har gjort sin Runde over Verden. Af en autobiografisk, men neppe fuldt paalidelig Skisse, som han forfattede, medens han sad i Arrest paa Akershus, og andre samtidige Vidnesbyrd faar man det Indtryk, at han maa have været en meget begavet Mand, men derhos en topmaalt Slyngel.

faa tilveiebragt en Sammensmeltning af det anglikanske og dansk-lutherske Kirkesamfund, en Diskussion, som forøvrigt ikke førte til noget. Men i den dansk-norske Kirke i London forrettedes Gudstjenesten dels efter luthersk, dels efter engelsk Ritus. Til den dansk-norske Kirke søgte ogsaa Svenskerne i den første Tid, indtil den store nordiske Krig afbrød Samkvemmet mellem de to Kolonier paa engelsk Grund.

Ogsaa paa Grænseforholdene mellem det nordlige Norge og Rusland begyndte man i Kristian V's sidste Regjeringsaar at henvende større Opmerksomhed end før*). Til disse Forhold skal vi nedenfor komme tilbage under Afsnittet om Finnemissionen.

Kristian V's Hof. Danske Forhold i Slutningen af det 17de Aarhundrede. Kong Kristians Død.

Efter Griffenfelds Fald havde Kristian V udtalt, at han fra nu af

92. Griffenfelds Haandskrift, efter en Notits i hans Almanak for 3die Mai 1672; den opbevares i det store kgl. Bibliothek, Kjøbenhavn.

*) Om en Reise, som Fogden Nils Knag (senere adlet under Navnet Knagenhjelm) i 1690 foretog til Malmis for at kræve Skatten af Nordfjeldet og hævde den norske Konges Paastand paa nogle af Russerne okkuperede Egne, findes en af ham selv forfattet Beretning, der er trykt i Danske Magazin, V, 273 fgg.

vilde være sin egen Premierminister. En Stund saa det ogsaa ud til, at han vilde holde Ord; thi han udfoldede en ganske merkelig Iver for at sætte sig ind i Sagerne. Men han var ingen Initiativets Mand, og med al hans priselige Stræben efter at følge med førte det hele ikke til andet, end at han efter megen Snakken frem og tilbage til syvende og sidst rettede sig efter sine Ministres Mening, naar dette eller hint skulde foretages. Hvad man end vil dømme om denne Konges Uselvstændighed, staar det dog ikke til at negte, at han ikke altid traf det heldigste Valg, indbyrdes uenige, som Ministrene var, og omspunden af Rænker, som han selv var til alle Hold.

Efter Griffenfeld var Storkantsler Fredrik Ahlefeld den, som havde mest at sige hos Kong Kristian. Men han formaaede trods sin anerkjendte Dygtighed ikke at omfatte Styrelsens enkelte Grene i samme Grad som Griffenfeld. I Kancelliarbeiderne skal han ikke have taget synderlig Del, ja det siges endog, at han ikke engang satte sine Ben i det danske Kancelli. Han fulgte dog væsentlig den samme Politik som sin Forgjænger, men hemmedes i ikke liden Grad af de Rænkespil, som Hofmændene satte i Gang mod ham.

Da Ahlefeld i 1686 afgik ved Døden, blev Overjægermesteren Grev Konrad Reventlow den fornemste Rigsembedsmand, skjønt han ikke modtog Titel af Storkantsler. Han lagde sig efterhaanden til nogen rutinemæssig Dygtighed og har ikke uden Fortjenester forestaaet baade det tyske og det danske Kancelli; men til at lede den danske Politik under de vanskelige Forhold, som opstod ved Ahlefelds Frafald, havde han ikke tilstrækkelige Evner. Hertil kom, at han var en temmelig uselvstændig Karakter, der ganske lod sig dominere af den Hofkamarilla, som dannedes af den listige Konrad Biermann-Ehrenschild, — "Vanskelighedernes Fader," som Diplomaterne kaldte ham — Vicekantsleren Mikael Vibe, Overrentemesteren Brandt og den senere Oversekretær Thomas Balthasar Jessen, der sidstpaa, da denne Kamarilla var bleven sprængt, blev den mægtigste Mand, som havde fuldstændigt Herredømme over Reventlow og dermed ogsaa over Kongen. En Modstander fik Jessen dog i dennes sidste Tid i Mecklenburgeren Kristian Siegfried Plessen, en Mand af ubestridelig Dygtighed, der i 1692 afløste Brandt som Chef for Finantsvæsenet. Striden mellem disse Mænd, der delte Hoffet i to Leire, var af mere end personlig Art, idet Plessen arbeidede for en Tilslutning til Holland og England, — han var nemlig, som vi har set, en fortrolig Ven af Prins Georg, — medens Jessen holdt paa den tidligere Forbindelse med Frankrige. Ogsaa Konflikten med det holsten-gottorpske Hus gav i den sidste Tid Striden en mere tilspidset Karakter, idet Plessen modsatte sig, at denne Sag blev dreven til det yderste.

I disse Forhold blander der sig et Moment, der maa have øvet en ikke ringe Indflydelse paa Statsstyrelsen, ihvorvel det paa en tendentiøs Maade er bleven udmalet med vel sterke Farver. Det er Kongens Forhold til

den Mothske Familie, hans illegitime Svogerskab. Direkte Indflydelse paa de vigtigste Statssagers Gang har Jomfru Moth eller Grevinde af Samsø, som hun kaldtes, neppe nogensinde havt, — alt, hvad der er fortalt herom, smager mere eller mindre af Opdigtelse —, men den Maade, hvorpaa Kongen paasaa hendes Afkoms og Families Tarv, var dog lidet stemmende med de Krav, Administrationen stillede. At hendes Broder Mathias Moth blev Oversekretær i det danske Kancelli, var ganske i sin Orden. Han var nemlig en duelig Mand, ialfald en af de dygtigste Embedsmænd, Riget havde paa denne Tid. Men uforsvarligt, for ikke at sige rent borte i Natten var det, at Kongen satte sine to Sønner med hende — Kristian Gyldenløve og Ulrik Kristian Gyldenløve — i deres pureste Ungdom i Spidsen for Hær og Flaade og gav dem det ene betydelige administrative Hverv efter det andet. Nogen usædvanlig Dygtighed, som kunde retfærdiggjøre disse Skridt fra Faderens Side, skulde disse Mænd heller ikke vise sig i Besiddelse af; men paa den anden Side maa det dog indrømmes, at det kunde have været værre. Generalfeltmarskalk Kristian Gyldenløve, der tegnede til at blive en kjæk Officer, døde tidlig, og hvad Generaladmirallieutenant Ulrik Kristian Gyldenløve angaar, saa viste han sig under den store nordiske Krig som en dygtig Sømand, naar han blot gad gjøre noget. I de unge Gyldenløvers Fremdragelse til Magt og Værdighed har vi vel heller ikke at se andet end et Slags reaktionært Udslag af den samme Politik, som Kristian IV i sin Tid havde havt for Øie ved sit Forsøg paa at skabe en høiere Adel, der skulde staa Thronen nærmest og afgive dens fornemste Støtter. En saadan Nydannelse havde ingen Rod i Enevældet. Den var en Anakronisme, og den maatte derfor strax visne under de forhaandenværende Forhold.

Det Indtryk, vi modtager af Kong Kristian selv, er, at han har været en velmenende, men lidet begavet og lidet selvstændig Mand, der var blottet for alle høiere Interesser. Derimod gjør man ham Uret, naar man tror, at han var en raa, tøilesløs og udsvævende Person, som kun levede for Forlystelser. Han var Sportsmand paa sin Hals, en dristig Rytter og en vældig Jæger; men hvor meget Beslag disse Interesser end lagde paa hans Kraft og Tid, udfyldte han dog sin Plads som Konge i samme Mon som de fleste af Samtidens Fyrster. Der er neppe nogen af de dansk-norske Konger, som i høiere Grad end han har følt det Ansvar, som Purpuret medfører. Hans Uheld var, at han ikke havde evnet at omgive sig med Mænd af den Dygtighed, som Gjennemførelsen og Opretholdelsen af det absolute Kongevælde udkrævede.

Men netop af denne Grund træder Skyggesiderne ved Enevældet sterkt frem, saa meget mere, som Kongen selv havde de høieste Begreber om den Magtfylde, hvortil han var baaren. Vi har heri Forklaringen til, at medens franske og tyske Gesandter omtaler Forholdene i Danmark som nogenledes gode, kan en Mand som Molesworth, der var opvoxet under ganske andre

Forhold, ikke finde Ord, sterke nok til at fordømme alt, hvad der fandtes i dette Rige.

Vi skal i denne Forbindelse indtage dels i sin Helhed, dels i Uddrag den Skildring, som den engelske Gesandt har givet af Kongehusets Medlemmer og af Forholdene ved det danske Hof i den Tid, han opholdt sig her. Den Ondskabsfuldhed, hvoraf hans hele Beretning om de danske Forhold er gjennemsyret, fornegter sig heller ikke i dette Afsnit; men just heri har man en Garanti for, at den givne Karakteristik ialfald ikke har lagt an paa at fremstille Sagerne i et Lys, der er skjønnere, end Sandheden medgiver. Om Kongehuset og dets nærmeste skriver han:

"Den nærværende Konge af Danmark, Kristian V, er kun af Middelhøide, snarere mager end før, dog vel proportioneret og stærkbygget; hans Ansigt er rødsprængt, og han bærer en sort Paryk; Trækkene i Underdelen af hans Ansigt har nogen Lighed med Karl II's; hans Konstitution har været meget stærk og udholdende, og han har været istand til at taale alskens Strabadser, indtil han for nogle Aar siden begyndte at plages af Gigten, der nødte ham til at holde inde med sine voldsomme Legemsøvelser, især da han i Fredstid mindre behøver at paatage sig saadan Møie, som han ellers endnu kunde og vilde gjøre, ifald han fandt det nødvendigt.

Hans Dragt er i Regelen tarvelig, men net; han viser sig sjelden ved nogen Cour med Hat eller Handsker, skjønt altid efter tysk Mode med en forsvarlig Kaarde spændt om Livet.

Hvad hans Egenskaber angaar, da er han venlig og godmodig og tarvelig i Forhold til det Lands Skik; thi han er hverken overdaadig i Mad eller Drikke og har i de sidste Aar meget sjelden skeiet ud. Hans Kjærlighedsforstaaelser har ikke været mange, og i disse har han vist megen Bestandighed. Han er gudfrygtig, som en Fyrste bør være, uden alligevel at være forgabet i sit Presteskab, som dog synes at tilbede ham; af egen Tilbøielighed er han en Elsker af Retfærdighed og Maadehold, men bliver dog ofte behersket af sine Omgivelser, til hvilke han overlader alle Sagernes Bestyrelse, saasom han selv hverken holder af eller har Anlæg for Forretninger. Han taler kun lidet undtagen til sine Ministre eller umiddelbare Tjenere; dog giver han andre al Leilighed og Opmuntring til at tale med sig dels ved at indgyde dem Mod dertil ved et naadigt Smil og dels nærme sig hen til dem. Han forstaar tre Sprog foruden sit eget, Høitysk, Plattysk og Fransk og bruger dem ved forefaldende Leilighed med stor Lethed. Han er ikke opdragen til nogen Slags Lærdom; dog er han aldrig mere fornøiet, end naar man forelægger ham et nøiagtigt Kart over et eller andet Land eller en Tegning af en Fæstning. Han besidder et uforfærdet Mod, hvilket han ofte har lagt for Dagen i sidste Krig mod Sverige; men han unddrager sig den største Del af Anførselen ved at overlade den til sine Generaler, da han ligesaalidt i Krigssager som i andre

93. Kong Kristian den Femte i Samtidens Dragt.

Forhandlinger fæster Lid til sin egen Dømmekraft, skjønt det er rimeligt nok, at hans store Mod i Forbindelse med hans rene Hensigter vilde frembringe bedre Virkninger, om han stolede mere paa sig selv og mindre paa andre. Kort sagt, han er en meget mild og god Fyrste, snarere afholdt end hyldet med Ærefrygt af sit Folk, som har en Fornemmelse af, at den nærværende Regjeringsform under en streng Konge vilde blive altfor utaalelig. Hans Valgsprog er: Pietate et Justitia, og hans Undersaatter tror virkelig, at han alvorlig stræber efter at bevare disse to Egenskaber (Gudsfrygt og Retfærdighed), og at alle Tryk, som maatte øves ligeoverfor dem, skriver sig fra Ministeriet. Derfor klager de mere over, hvad han ser gjennem Fingre med, end over hans egne Handlinger og giver hans altfor store Føielighed og Statsforfatningens Mangler Skylden for de Trængsler, de maa taale.

Dronningen Charlotte Amalia er en Prinsesse, der fortjener at nævnes med al Ære, selv om hun ikke var i saa en høi Stand. Hun er virkelig velskabt, og skjønt hun er i sit 41de Aar, er hun dog endnu smuk; hendes ydre Fremtræden er meget venlig og ligefrem; hendes store Fuldkommenheder sikrer hende alle Undersaatternes Hjerter til Trods for hendes afvigende Religionsbekjendelse og stopper Munden paa de bigotte Lutheranere, som gjerne turde have skreget imod hende, dersom ikke et pletfrit Levnet hævede hende over deres Ondskab. De har gjort mange Forsøg paa at give hende Afsmag paa den calvinistiske Religion, men hun har hidtil afvist dem alle og ikke alene bevaret sig selv, men ogsaa den lille fransk-protestantiske Kirke, som nys er bleven oprettet i Kjøbenhavn ved hendes Godgjørenhed og under hendes Beskyttelse, fra alle de Angreb, der er foretagne af mægtige Personer. Og dette har hun især opnaaet ved klogeligen at lempe sig efter Kongen i ligegyldige Ting, idet hun gaar ofte med ham i den lutherske Præken, hvorved hun ikke alene viser den kjærlige og gode Mening, hun har om den offentlig indsatte Gudstjeneste, men erholder ogsaa en større Frihed til hver Eftermiddag at høre de franske Prester i hendes egen Kirke. Hun er den almindelige Tilflugt for ulykkelige Folk, og de ser aldrig sit Haab skuffet, naar de henvender sig til hende. Ei heller er Adgangen til hende vanskelig; hun kommer ofte de trængende i Forkjøbet med at gjøre godt, inden man henvender sig til hende. Kort sagt, hun er Søster til den nuværende Landgreve af Hessen-Kassel, værdig en saadan Broder og den berømte Stamme, hvorfra hun er gaaet ud.

Kongen af Danmark har fem Børn, fire Prinser og en Prinsesse. Prins Fredrik, den ældste, som ogsaa kaldes Kronprinsen, er omtrent tyve Aar gammel; det var at ønske, at hans Opdragelse havde været mere overensstemmende med hans Stand; thi da hans forrige Hofmester var meget pedantisk, har han indgydt sin Elev lidt Stivhed og Formalitet, som Folk, der dømmer efter det ydre, er tilbøielige til at anse for Stolthed; men ganske vist vil Reiser rette paa denne slemme Mangel. Prins Kristian, den anden

Søn, er omtrent 18 Aar gammel og af et livligere og omgjængeligere Temperament end den ældre Broder; han er derhos noget høiere og af en mere robust Konstitution. Han elsker meget Jagten og længes meget efter at se Verden og ses af den. Prins Karl, den tredie Søn, er omtrent ni Aar gammel, og Prins Vilhelm, den fjerde, omtrent sex Aar. Den første er en meget haabefuld Yngling, den sidste kommer endnu ikke ud af Barnekammeret, saa man ikke kan sige noget om ham.

Prinsessen er omtrent 16 Aar gammel, en meget smuk, behagelig mild og vel opdraget Dame; hun var forlovet med sin kjødelige Fætter, Kurfyrsten af Sachsen, men Forlovelsen blev hævet.

Kongen har foruden disse legitime Børn to naturlige Sønner med Jomfru Moth, en Borgers Datter i Kjøbenhavn, som han har gjort til Grevinde af Samsø; han sender hende desuden, som man vil vide for vist, 1000 Rigsdaler hver Lørdagaften. Den ældste Søn er i fransk Tjeneste, hvor han har et Rytter-Regiment, og kaldes den unge Gyldenløve, for at skille ham fra den ældre, der er Vicekonge i Norge. Kongen giver ham Indkomsterne af Post-Amtet. Navnet Gyldenløve tillægges Kongernes uægte Børn. Jeg ved ikke, om det begyndte med den nuværende Gyldenløve; men det er rimeligt, at det vil vedblive herefter, og en ung Gyldenløve vil ligesaa nødvendig blive en Prydelse for Hoffet som en Thronarving for Riget.

Den anden af Kongens Sønner med Grevinden af Samsø er bestemt for Søen og er i dette Øiemed bleven sendt paa flere Reiser med et Krigsskib for under Veiledning af en paalidelig Mand at uddannes til at blive Admiral i sin Tid.

Hans Excellence Gyldenløve, Vicekongen i Norge og Kongens naturlige Broder, bør vel med større Ret omtales her som et Medlem af den kongelige Familie, end under Ministrene; thi endskjønt han hører til disse, bekymrer han sig dog ikke om at blande sig for dybt ind i de offentlige Anliggender, da han forhen ved forskjellige Leiligheder har brændt sine Fingre. Hans Livsvisdom gaar ud paa at more sig og nyde Kongen Yndest, den han nu besidder fuldkommen. Hans Fader, Kong Fredrik, elskede ham i den Grad, at han engang havde isinde at gjøre ham til Konge over Norge; dette er bleven erindret til hans Skade og nøder ham til at opføre sig med megen Forsigtighed under en saa vilkaarlig Regjering som denne. Han er omtrent 56 Aar gammel, har engang været en af de smukkeste Herrer, som Danmark har frembragt, og er fremdeles en komplet Gentleman. Ved Siden af sine naturlige Gaver har han det Fortrin at have reist meget, og han besidder megen Verdenskundskab. Han er en livsglad Mand, og han forstaar at leve. Hans Palads, hans Haver, hans Selskaber, hans Forlystelser o. s. v. overgaar i et og alt, hvad dette Kongerige ellers kan præstere. Han var i sin Tid extraordinær Ambassadør fra sin Fader Kong Fredrik til Kong Karl II, som viste ham en saadan udmærket Agtelse, at han tog ham med paa sine Forlystelser, og dette har vakt hans Erkjendtlighed i den Grad, at han næsten

aldrig nævner Kongens Navn uden virkelig Bevægelse. Han taler lidt engelsk og er meget venlig mod enhver, som hører hjemme i England til Tak for den store Venlighed, som man beviste ham her."

Molesworth gaar derefter over til at omtale Forholdene ved det danske Hof. Dette fortjener, siger han, hvad Pragt og Bram angaar, "neppe at kaldes kongeligt, da de sydligere europæiske Hoffers Overdaadighed og Luxus endnu ikke ligesaalidt som deres Rigdomme har naaet saa høit mod Nord. Og dog er det saa, at de danskes Sæder paa Grund af deres Forbindelse med Frankrige er blevne meget forfinede i Forhold til, hvad de før var." Ganske vist efteraber man i stor Maalestok franske Moder, holder franske Tjenere o. s. v.; men med alt dette hviler der dog intet Præg af Majestæt over Hoffet, bortset fra høitidelige militære Anledninger. Det kongelige Taffel er jevnt og tarveligt; der er ingen Overflødighed af Tjenere, og der gaar lidet ceremonielt til. En engelsk Lord kunde, siger han udtrykkelig, have det flottere til dagligt Behov end den dansk-norske Konge.

Han giver derefter en Karakteristik af Kongens Omgivelser og fornemste Raadgivere, og alle med Undtagelse af Plessen falder ganske igjennem for hans uskaansomme Dom. Endelig giver han et mere eller mindre karrikeret Billede af de kongelige Slotte, Hoffets Forlystelser og Maskeradeoptog samt de aarlige Jagter, — altsammen Lapperi, staar der at læse mellem Linierne.

Der er meget sundt og sandt i de molesworthske Skildringer af Forholdene ved Hoffet; men fuldt saa tomt for høiere Interesser, som han giver det Udseende af, har det dog ikke været. Under sin Omtale af Hoffets Forlystelser omtaler han saaledes hverken de sceniske Forestillinger, som her fandt Sted, eller de Koncerter, som gaves ved Hoffet. Navnlig havde den gamle Enkedronning lagt megen Kunstsans for Dagen, og hun er i Virkeligheden den, som har Fortjenesten af at have lagt den første Grundvold til den danske Skueplads*).

Men vi erfarer dog paa den anden Side ogsaa, at Tonen ved Kristian V's Hof langtfra har været den bedste. Kongen selv viste i sine senere Leveaar Maadehold, skjønt det dog af og til hændte, at han drak et Glas mere, end han kunde bære. Men det gik dog ikke sjelden vel lystigt til ved Hoffets Sammenkomster. Prinsessen af Tarent (Grevinden af Aldenburg) udtaler sig flere Gange saa, at man skulde tro, at Rigets høieste Embedsmænd alle tilhobe var Drukkenbolte. Denne Paastand kan nok pruttes noget ned. Men vi ved ogsaa fra andre Hold, at aldeles grundløs har den ikke været. Man kan slutte sig til Resten, naar man hører, at enkelte selskabelige Sammenkomster endte med, at "gamle" Gyldenløves Stok dansede paa

*) Til en saadan scenisk Forestilling, der gaves ved Amalienborg Slot den 15de April 1689, knytter sig et trist Minde for de fleste af Landets fornemste Familier. Under Forestillingen udbrød der Ild i Theatret, og over 200 Mennesker omkom i Luerne. Kongen og Dronningen havde endnu ikke indfundet sig, da Branden opstod.

Gjæsternes Rygstykker. Optrin som det, der om Vaaren 1680 fandt Sted mellem Gyllenstjerna og Gyldenløve, hørte vel heller ikke til Undtagelserne, og Molesworth kunde forresten gjerne ogsaa have omtalt sig selv som en af de Herrer, der angav den uhyggelige Tone ved det danske Hof i den Tid, han holdt til der*).

Med alt dette var Forholdene ved Kristian V's Hof jevne og rolige i Sammenligning med Udlandets Fyrstehoffer. Vi hører sjelden om Dueller, aldrig om raa Vellyst og Fostermord eller om den Forgiftningsindustri, som t. Ex. i Frankrige drevets i stor Maalestok, og hvorigjennem Menneskeliv efter en fransk Dommers Udsagn blev til en offentlig Handelsvare. Den eneste større Forbrydelse, som kan henføres herunder, var et Forgiftningsforsøg, som fandt Sted i Kongens sidste Leveaar. En Hofdame, Justine Katharine Rosenkrands, der i 19 Aar havde været i Dronningens Tjeneste, var gjennem Overhofmesterinden Margreta Ulfeld bleven betydet, at Dronningen gjerne saa, at hun forlangte sin Afsked fra Hoffet. Hun troede, at det var Dronningens Kammerjomfru, Frøken Dalvig, som havde lagt ondt for hende, og for at hævne sig kastede hun Rottekrudt i dennes Suppegryde. Saavel Frøken Dalvig som et Par andre, der nød af samme Ret, blev alvorlig syge. Sagen blev strax indbragt for en Kommission, der dømte Jomfru Rosenkrands fra Livet; men Kongen formildede Dommen til livsvarigt Fængsel paa Bornholm**).

Men man kan længe nok betone dette Forhold, at det danske Hof hverken med Hensyn til Forfinelse eller Fordærvelse kan stilles ved Siden af Udlandets Fyrstehoffer; det er dog sikkert nok, at den kongelige Hofhusholdning slugte forfærdelige Summer i Kong Kristians senere Regjeringstid. Den Sparsommelighedsaand, som havde raadet i den Tid, Griffenfeld sad ved Roret, var nu rent forsvunden. Kongen og hans Ministre kunde spare, men sparede helst der, hvor der ikke burde spares. Men at indskrænke den kostbare Hofholdning ses ikke at være falden en eneste ind. I 1694 — der vel at merke var et Fredsaar — løb saaledes Udgifterne til Hoffet og Apanagerne op til mere end en Femtedel af Statens samlede Udgift eller 469,711 Rdr. af 2,242,777 Rdrs. Udgift. Ganske vist blev der af Kongens Kasse udredet forskjellige Poster, som i vore Dage opføres under andre Rubriker i Statsregnskabet; men disse kan dog ikke have udgjort ret mange Tusinder.

Alene Kongehusets Konto i Statsregnskabet giver os et uforkasteligt Indblik i, hvor lidet misundelsesværdig en dansk-norsk Finantsministers Stilling maatte være i hine Dage, og de Stakler, som blev satte paa en saadan Uriaspost, har neppe forskyldt alle de Haansord for Udueligheb m. m., som er faldne i deres Lod. Jo dybere man trænger ind i Forholdet, desto

*) Oplysninger om hans Færd findes i Chr. Braschs Skrift om Molesworth (Kbhvn. 1879).
**) Danske og udenlandske Kriminalsager, udg. af F. M. Lange, V, 189 fgg.

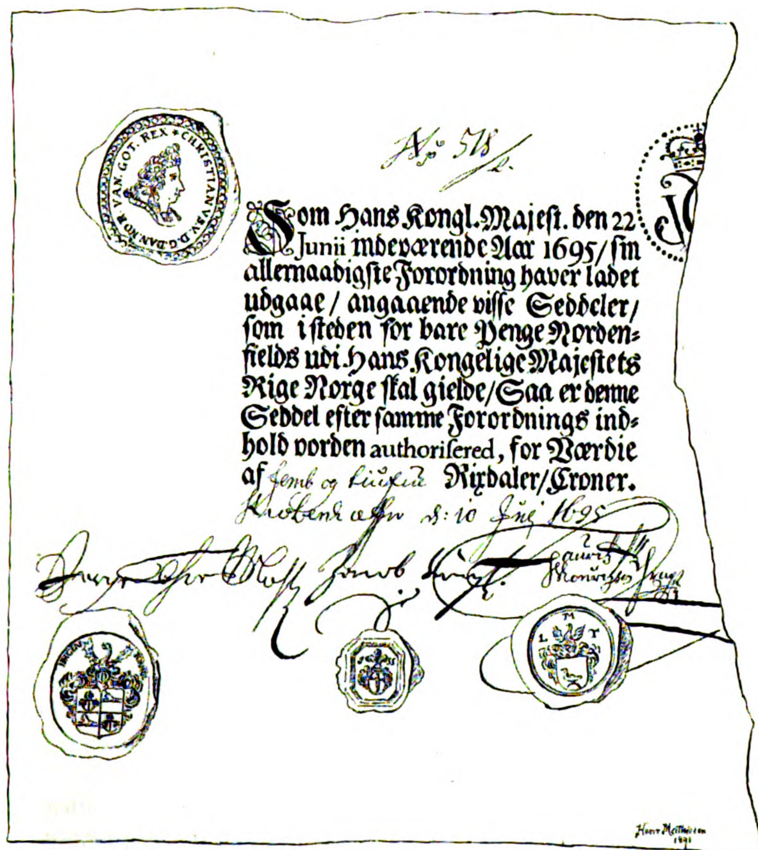
mere fortvivlet vil man finde det. Statsgjælden, der ved et løseligt, men neppe fuldstændigt Overslag i 1663 udgjorde noget over 3 Mill. Rigsdaler, var vel ved Salg af Krongodser og andre Dispositioner, der smager sterkt af Bankerot, gaaet noget ned; men i 1691 var den igjen steget ikke ubetydeligt over dette Beløb. I og for sig kan disse Tal jo ikke forekomme os saa forfærdelige; men her maa vi tage i Betragtning, at hvad der af denne Sum var kommen fra Udlandet, forrentedes med op til 12 pCt., og at Statens Udgifter langt oversteg Indtægterne*). Hvad den indenlandske Gjæld angaar, tog Regjeringen det ikke saa nøie med Betalingen, naar det var Laan, som var ydet af danske Adelsmænd; thi de fik vente længe, om de overhovedet fik noget af sit Tilgodehavende. Værre stillede Forholdet sig derigjennem, at det for en stor Del var ubetalte Gager til militære og civile Embedsmænd, som maatte udredes. Det kan derfor ikke have været nogen ufortjent Ros, man har givet Plessen for hans Finantsstyre, naar det kunde lykkes ham ikke blot at skaffe Orden i dette Røre, faa Renterne betalte i rette Tid og ovenikjøbet bringe Gjælden noget ned. Ved Kristian V's Død skal denne nemlig efter Overslag kun have udgjort 2 à 2½ Million Rdr. Men denne Gjæld udgjorde dog for en ikke liden Del indestaaende Lønninger.

Til Trods for denne fortvivlede Stilling klarede Staten den Fallit, som hang truende over den. Flere af de store Huller i Regnskabet blev dyttede ved de Subsidier, som den dansk-norske Stat modtog dels fra Frankrige, dels fra England og Holland. Ogsaa ved Udleie af Tropper til krigførende Magter kom mange Penge den nødlidende Statskasse tilbedste. Skattetrykket maa til sine Tider under Kristian V's Regjering have været rent ulideligt. Men især fik man Regnskabet balanceret ved fortvæk at optage nye Laan til at betale de mest paatrængende Kreditorer med. Navnlig var det i saadanne Tilfælde Folk, som var blevne hædrede med Titel og Rang, som maatte holde for. Disse ulykkelige, som blev anmodede om Laan, var ude af Stand til at undslaa sig, da Regjeringens Forlangende i Regelen var ledsaget med en mere eller mindre forblommet Trusel om, at de i Tilfælde af Vægring udsatte sig for at blive betragtede som utaknemmelige og uskjønsomme overfor den Naade, som var bleven dem vist fra Kongens Side.

Molesworth, der, som vi har set, maler med fed Pensel, paastaar, at Skatterne i Danmark omkring 1691 var tre Gange saa haarde som i England, og mener, karakteristisk nok, at den danske Befolkning havde al Grund til at ønske at blive erobret af en fremmed Magt; — værre kunde den ialfald ikke faa det, end den allerede havde det. Sikkert nok er det, at Skattetrykket voxede stadig, rigtignok med Mellemrum, da Byrden lettedes noget. Efter Enevældets Indførelse blev Matrikelskatten, som hidtil havde været ukjendt,

*) I 1690-Aarene, da Forholdene dog havde bedret sig noget, var det aarlige Underskud 570 000—600 000 Rdr.

paalagt til Hærens Underholdning; under Krigen med England 1666 kom hertil Oxe- og Fleskeskatten. Da Rostjenesten under Kristian V's første Tid ophævedes, erstattedes den ved en Forøgelse i Matrikelskatten. Dernæst kom Ydelser in natura til Underhold af Rytteri; disse afløstes siden af en

94. 25-Rigsdalers Pengeseddel, gjældende nordenfjelds i Henhold til Forordning af 22de Juni 1695 og undertegnet af Kommerceraad Jørgen Thormøhlen samt Renteskriverne Jakob Sørensen og Laurits Mauritsen Thrap.

Pengeafgift. Disse sloges i 1692 sammen til en enkelt Skat, der udgjorde 1 Rd. 5 Mk. 4 Skill. af hver Tønde Hartkorn. Hertil kom en Kornskat, der svaredes med 1 Rd. 12 Skill. Alt i alt udgjorde Gammelskatten, som disse 4 Skatter kaldtes, 3 Rdr. pr. Tønde Hartkorn eller omtrent 1/13 af Jordens hele Værdi. Men til denne Skat kom efterhaanden en Familieskat,

der betaltes med 1 à 2 Daler for hver Person over 15 Aar, en Folkeskat, som maatte erlægges af alle, som var i andres Tjeneste, Konsumtion af Brændevin, Vin, Tobak og Salt o. s. v. Endelig blev der, naar Forholdene udkrævede det, udlignet forskjellige extraordinære Paalæg, som inddreves med stor Haardhed, da de især gik ud over Folk, som antoges at have Evne til at betale. En Maalestok for, hvor nær Regjeringen kunde gaa, har man i et opstillet Overslag, der viser, at en Embedsmand med en middelstor Familie og 200 Rdr. Gage i et Aar (1689) maatte betale mellem 66 og 70 Rdr. i Kopskat. Man bliver noksaa underlig tilmode, naar man ser Regjeringen Gang paa Gang i strenge Forordninger rykke i Marken mod den Luxus og Overdaadighed, som paa samme Tid bredte sig i Folkets forskjellige Lag*).

Der hviler over hele den danske Stat i Slutningen af det 17de Aarhundrede det Præg, som en ihærdig, men frugtesløs Kamp mod Armodsdommen afsætter. Den eneste Klasse af Folket, som danner en Undtagelse, er Byernes Borgerskab, hvem Merkantilsystemets Beskyttelse kommer til Nytte. Det er først under Enevældet, at Byerne ret formaar at udfolde sine Evner under Handelens, Industriens og Manufakturernes Ophjælp. De eneste Kapitaler, som kan fortjene Omtale, findes i Byerne; paa Landet er der paa denne Tid økonomisk Forfald, Fallit og Fattigdom. I Løbet af 50 Aar var Jordeiendommenes Værdi sunket fra 100 Rdr., som i 1653 betaltes for en Tønde Hartkorn, til 5 Rdr. i 1695. Tusinder af Gaarde laa øde og blev inddragne under Kronen for Skatterestancer.

De privilegerede Klasser var i Grunden uheldigst stillede af alle, hvad enten de tilhører Adelen eller Godseierstanden, og alleruheldigst stillet var den indfødte Adel, som før havde havt saa meget at sige. Det havde til en vis Grad været dens Stræben efter at leve med, som havde ruineret den og medvirket til dens Opløsning og Forfald. Men den havde dog havt mange gode Sider, og disse traadte nu forsonende frem under Sammenligningen med Enevældets nybagte Adelsmænd. Der er vel ingen som helst Grund til at tro, at den danske Adel har været mere ømtfølende for sine Bønders Ve og Vel end den nye Adel var: man gjør rettest i at tale saa lidet som muligt om den Sag, da en saadan Sammenligning neppe bringer andet Resultat end Moralen i Fabelen om Grydens og Kjedelens Trætte. Men det lader sig ikke bestride, at den gamle danske Adel i sine Velmagtsdage havde indehavt

*) Det er dog sikkert nok, at der trods alt paa denne Tid fandtes en sterk Tilbøielighed til Luxus og overdaadig Levemaade hos den danske Nation, idet der var en sand Kappestrid mellem Familierne om at lægge sin Velstand for Dagen. Navnlig kunde en Begravelse sluge ganske klækkelige Summer. Da General Nils Rosenkrantz i 1676 skulde begraves, medgik der hertil 13500 Rdr. For at vi skal faa det rigtige Indtryk af, hvad denne Sum har at sige efter vore Forhold, bør vi, naar dette Beløb skal omsættes i Kroner, multiplicere Tallet med 10. Et Gravøl kunde sluge indtil Fjerdeparten af en nogenledes velstaaende Mands Efterladenskab.

et ganske andet Fond af Dannelse og Kundskaber, end den nye nogensinde erhvervede sig. Til Trods for, at de danske Enevoldskonger erkjendte dette, saa den dog i de gamle Slægter en Fare for Enevælde. Det var en Regjeringsgrundsætning saavel hos Kristian V som hans Eftermand, at den danske Adel skulde holdes udenfor alle Stillinger i Staten, som gav Magt og Indflydelse; derimod blev den haardt beskattet paa forskjellig Vis, og hvad der tilvisse i en meget høi Grad har befordret dens Ruin, er, at Regjeringen i Form af Laan, som sent eller aldrig blev tilbagebetalte, har slugt de Rester af Kapital, den endnu var i Besiddelse af. Al denne Modgang maatte nødvendigvis sætte den gamle Adel tilbage. De danske Storætters Navne forsvinder meget hurtigt af Historien; de gamle Ætter døde ud, trak sig rent tilbage fra det offentlige Liv eller indgik denationaliserende Forbindelser med de indflyttede Slægter.

Den fremmede Invasion begunstigedes i Særdeleshed ved den overordentlig store Rolle, som Hæren spillede i det danske Enevælde. Ved Siden af det kostbare Hofhold var det fornemmelig denne, som traf de største Vexler. Selv en Stat i Staten og uden organisk Sammenhæng med Nationen slugte den ikke blot mere end Broderparten af Rigets Indkomster, men truede ogsaa den danske Nationalitet med Opløsning.

I sin første Regjeringstid havde Kristian V lagt an paa at sammensætte Hæren af nationale Elementer; men denne Udvikling afbrødes, medens den endnu var i sin bedste Gang. Det var især paa Hensynet til de slette Landboforhold, den strandede. Udskrivningen til Fodfolket ophørte efter den skaanske Krig, og i Stedet traadte en Soldaterholdsskat. I Kongens sidste Regjeringstid bestod Hæren derfor udelukkende af hvervede Tropper. I 1699 talte den 20000 Mand fordelte paa 14 Rytterregimenter, to Dragonregimenter og 12 Fodfolkregimenter foruden Artilleriet, Drabanterne og Ingeniørkorpset. Til dens Underholdning medgik aarlig i Tidsrummet 1689—99 800000 Rdr. foruden Indtægterne af 4150 Ryttergaarde samt Brød- og Foderskatten.

Til Trods for disse betydelige Udgifter, som tyngede den lille Stats Budget, var Soldatens Kaar alt andet end gode. Hans knap tilmaalte Løn blev saa uregelmæssig betalt, at han maatte stjæle og røve for at opholde Livet.*) Mandstugten var streng, men vel at merke for Feilgreb i Tjenesten. Ligeoverfor Civilisten kunde Soldaten opføre sig, omtrent som han vilde. Til Klager over saadanne Excesser tog Officererne, til hvem den militære Straffepleie var aldeles overladt, intet Hensyn. Man kan ikke undres over, at Forholdene nu engang var saa, naar man hører, at Løsgjængere,

*) I en dansk Folkevise, som Holberg citerer, heder det:

Sæl er den Pige, som faar en Soldat,
thi naar han vil æde, saa stjæler han Mad
saa frydelig.

Dagdrivere og alskens Slusk var selvskrevne til at puttes ind i Hæren, enten med det onde eller med det gode, og at tre Femtedele af Hæren var Udlændinger, af hvilke mange ialfald havde gjort sig umulige i sit Hjemland. En saadan Hær maatte være en Svøbe for det Rige, den skulde tjene, og anrette ikke mindst Skade ved den moralske Smitte, den udbredte blandt Folket.

Den danske Hær var helt igjennem en unational Institution, ikke blot fordi den bestod af fremmede Elementer i Rækkerne, men ogsaa selve Officerskorpset var sammensat af Udlændinger. Danske Adelsmænd kunde i Kristian V's sidste Levetid vanskelig faa Ansættelse her, til Trods for, at de mest lysende Bedrifter i den skaanske Krig var udførte af Mænd af denne Klasse. Til de høiere Stillinger naaede kun faa af dem op. Det var Tyskere, som fornemmelig indehavde Officerspladsene, og Tysk var ogsaa saa godt som udelukkende det Sprog, som benyttedes i Hæren.

Et helt andet Syn frembyder Forholdene ombord paa Flaaden i enhver Henseende. Denne havde, som vi har set, Kong Kristian allerede fra sin første Regjeringstiltrædelse viet en særegen Opmerksomhed, og dens Bedrifter under den skaanske Krig hører til de mest lysende Begivenheder i den dansk-norske Historie. Efter Freden i Lund var den vistnok gaaet noget tilbage med Hensyn til Antallet af Skibe; men ved Kristian V's Død talte den dog 33 Linieskibe, 9 Fregatter, 33 Galeier og mindre Skibe, og havde en samlet Bestykning paa 2778 Kanoner. Her var der nu ikke længere Tale om at give Fremmede Fortrinet, efterat man havde emanciperet sig fra Hollænderne. Man beholdt vel de hollandske Officerer, som vilde finde sig i Forholdene, slig som de havde udviklet sig under Nils Juels Tilsyn; men det hørte til Sjeldenhederne, at der herefter indkaldtes Fremmede, og disse betroedes aldrig selvstændig Kommando. I Stedet uddannede den danske Flaade selv sine Officerer fra Lærlinger af, ligesom der blev lagt an paa at faa den bemandet med indfødte Matroser. Navnlig strakte Regjeringen sig temmelig langt for at faa saadanne Søfolk til at lade sig frivillig indrullere, ihvorvel disse Forsøg ikke førte til synderlig heldige Resultater. De norske Matroser vedblev nu som før at tage Hyre i Holland og England, og herfra maatte man under den store nordiske Krig hente dem tilbage, naar de tiltrængtes.

Det maa dog ikke glemmes, at der i Spidsen for den dansk-norske Marine stod en saa fremragende Personlighed som Nils Juel, der var Holmens Chef til 1690 og efterfulgtes af Henrik Span, der vel af Fødsel var en Hollænder, men dog i enhver Henseende levende interesseret i sit nye Fædrelands Ve og Vel. Denne døde i 1695, og to Aar efter fulgte Nils Juel ham i Graven (8de April 1697). Under hans Marmorbillede i Holmens Kirkes Kapel læses følgende Linier af Thomas Kingo:

„Staa Vandringsmand og sku en Søhelt an i Sten,
Og est du selv ei Flint, da ær hans døde Ben.
Thi det er Hr. Nils Juel, hvis Marv og Ben og Blod

Med fyrigt Hjerte for sin Konges Ære stod,
Hvis Manddoms Drifter i saa mange Søslag staar
Og gjennem Hav og Luft og Land med Ære gaar.
En Mand af gammel Dyd og dansk Oprigtighed
Af Ja og Nei, og hvad man Godt og Ærligt ved.
Hans Sjæl den er hos Gud, hans Ben i denne Grav,
Hans Navn i Minde, mens der findes Vand i Hav.

Det var i alt væsentligt en ny Generation og nye Kræfter, som ombord paa den danske Flaade skulde hilse det gryende Aarhundrede med

95. Parti af Holmens Kirke i Kjøbenhavn med det i forrige Aarhundrede opførte Gravkapel, hvor Niels Juel og Tordenskjold er bisatte.

dets ærefulde Kampe under en ny Konge. Naar vi i sin Tid læser om disse, maa vi ikke et eneste Øieblik glemme, at de afdøde gamle Ulke fra Kristian V's Dage har sin Andel i den Hæder, som blev vunden paa Kjøgebugt, paa Kolbergerheide, under Rügen og i Dynekilen: det var et udmerket Materiel, Nils Juel og Span havde skaffet tilveie, og en kjernesund Stok af Matroser og dygtige, kjække og hæderlige Officerer havde gaaet Skolen igjennem under dem.

Spiller Hærvæsenet end en overordentlig stor Rolle i Kristian V's Regjeringshistorie, udfoldedes der dog i andre Henseender en meget fortjenstfuld Virksomhed, der dels gik ud paa at afhjælpe gamle nedarvede Brøst og Misligheder, dels tilsigtede at gjennemføre Ensartethed i Styrelsens forskjellige Grene, overensstemmende med Enevældets Krav.

Bestræbelserne for at skabe et nyt og bedre Grundlag for Beskatningen var jevngamle med Enevældets Indførelse. Allerede i Januar 1661, strax efter at Arveenevoldsakten var bleven udfærdiget, blev der fra Statkammerkollegiet udstedt Paabud om, at Adel, Kapitler og Kjøbstæder i Danmark skulde indsende Jordebøger og Kjøbstæderne tillige Indberetning om Taxation af de Bygninger og Eiendomme, som fandtes i dem. Paa Grundlag af det saaledes samlede Materiale, der var indkommet til Regjeringen inden Udgangen af Februar 1664, blev der s. A. udarbeidet en Matrikel, der var beregnet efter det "haarde Korn" (Hartkorn ɔ: Rug og Byg), som erlagdes i Afgift af Bønderne. I Virkeligheden var dog denne Matrikel intet andet end de gamle Landgildetaxter*), omsatte i en fælles Maalestok, uden at Beskatningen i de forskjellige Dele af Landet derfor blev retfærdigere. Skulde en saadan gjennemføres, blev det nødvendigt at foretage en Opmaaling og Vurdering af alle Jordeiendomme i Danmark, og dette omfattende Arbeide blev da ogsaa udført i Løbet af Aarene 1681—87, hvorefter den nye Matrikel, der var udarbeidet under den nedenfor omtalte Ole Rømers Opsyn, og fremdeles var bygget paa Hartkornsafgiften som fælles Grundlag, under 8de Mai 1688 erholdt Kongens Stadfæstelse. Trods sine forskjellige Mangler, som nærmest bestaar i uretfærdig Maaling, afgav denne Hovedgrundlaget for det danske Beskatningsvæsen, indtil en ny indførtes i 1844.

Allerede før dette Arbeide var afsluttet, var ens Maal og Vægt bleven indført i Danmark og Norge. Hidtil havde der i denne Henseende hersket det største Virvar. Den jydske Alen var t. Ex. saa meget kortere end den sjælandske, at ti jydske svarede til ni sjælandske. Korntønden regnedes paa somme Steder til 20 Skjæpper, paa andre til 18, paa atter andre til 12 og færre. Paa samme Maade forholdt det sig med Vægten. Til Norm antog Rømer den rhinlandske Alen, der svarede til den hyppigst brugte gamle sjælandske Alen som 1000: 1007. Potten skulde være $^1/_{32}$ af den danske Kubikfod, Korntønden $4^1/_3$ Kubikfod, og det danske Pund $^1/_{62}$ af Kubikfoden eller $^1/_{62}$ af 32 Potter ferskt Vand. Disse Bestemmelser, der traadte i Kraft 1ste Mai 1683, men først blev gjennemført i sin fulde Udstrækning henimod Aarhundredets Udgang, vedblev at være gjældende som fælles Maal og Vægt i Danmark og Norge indtil Metersystemets Indførelse.

Det største Arbeide, som udførtes i den danske og norske Stat i Kristian V's Tid, var utvivlsomt de betydelige Reformer, som Lovgivningen under-

*) Landgilde kaldtes i Danmark den Afgift, som Fæstebønderne aarlig erlagde til Jordbrotten og som svarer til Landskylden i Norge.

kastedes. Ihvorvel Arbeiderne paa den danske og norske Lov gik Haand i Haand, skal vi her udelukkende beskjæftige os med den første.

Nogen Lov, gjældende for det hele Rige, havde Danmark endnu ikke. Derimod havde Brugen af den Jydske Lov fra Slutningen af det 16de Aarhundrede mere og mere trængt igjennem. Men det siger sig selv, at denne, der skriver sig fra Begyndelsen af det 13de Aarhundrede, forlængst maatte være temmelig forældet, uden at de vigtige Recesser, som blev givne af Kristian III, Fredrik II og Kristian IV formaaede at afhjælpe Manglerne, som blev stadig mere og mere følelige.

Efter Enevældets Indførelse blev der under 26de Januar 1661 efter Statskollegiets Forslag opnævnt en Kommission, bestaaende af 22 Kommissærer (9 adelige, 9 borgerlige og 4 lærde), der skulde træde sammen i Kjøbenhavn og "foretage dette Riges forrige Love, Recesser og andre Forordninger og

96. Skeens Bys Segl. Fra det 17de Aarhundrede.

der observere og korrigere, hvis de kunde eragte og betænke sig at skikke og overenskomme med den kongelige Arveregjering". Denne Lovrevision kom imidlertid til at antage større Omfang, end man havde tænkt. Den ene Kommission afløste den anden, og Arbeidet blev forsinket ved forskjellige Omstændigheder. I Begyndelsen af 1680 var man omsider kommen saa langt, at Hovedrevisionen, der skulde foretages af 10 Medlemmer, kunde foregaa, og det følgende Aar kunde Rasmus Vinding, P. Scavenius, Michael Vibe og Kaspar Schøller lægge sidste Haand paa Verket. Det saaledes gjennemarbeidede Udkast blev godkjendt af Kongen, og ved Forordning af 23de Juni 1683 traadte Loven efter forudgaaende Thinglysning i Kraft. Til Trods for, at den lider af forskjellige Brøst, er den et for sin Tid særdeles fortjenstfuldt Arbeide, der fremdeles danner Grundlaget for den gjældende Ret i Danmark.

Udfærdigelsen af Kristian V's danske Lov drog ogsaa Forandringer efter sig paa den særlig kirkelige Lovgivnings Omraade. Gjennemsynet af den Del af Lovbogen, som vedkom de kirkelige Forhold, foretoges dels af Sjælands daværende Biskop Vandal, dels af Biskop Hans Bagger, Hofprest Hans Leth og Professor Kr. Nold. Den er samlet dels af Kristian III's Kirkeordinants, dels af Kristian IV's Reces, hvis Bestemmelser ingen væsentlig Forandring undergik. Ordinantsens rituelle Bestemmelser blev herigjennem udsondrede og gjorte til Gjenstand for et nyt Lovgivningsverk, hvis Udbytte var det under 25de Juli 1685 approberede Kirkeritual. Men da heller ikke dette optog alt, hvad der hørte til det lovbestemte ved hver Gudstjeneste, blev det nødvendigt at foranstalte endnu en særskilt Haandbog for Prester. Saaledes fremkom Alterbogen, der traadte i Kraft ved Forordning af 7de April 1688. I Forbindelse med disse Bestræbelser for at gjennemføre Uniformitet kan ogsaa nævnes Indførelsen af en fælles Bededag for begge Riger, der skulde holdes fjerde Fredag efter Paaske*), Udarbeidelsen af en Kirkesalmebog, hvorom nærmere nedenfor, samt en paatænkt ny Oversættelse af Bibelen, der dog aldrig kom istand.

Det uhyggeligste Træk, som det danske Enevælde frembyder, er den religiøse Samvittighedstvang og den politiske Mistænksomhed, som var paa Post mod alt, hvori man troede at se Bestræbelser for at omstyrte det bestaaende. Saaledes var det i Særdeleshed dette Hensyn, som gjorde sig gjældende under hele Lovrevisionsarbeidet, og man merker i selve Loven tydelig, hvorledes Kongedømmets Ængstelighed slaar over i den krasseste Intolerance. Denne traadte ogsaa for Dagen, da de franske Reformerte, som Ludvig XIV drev i Landflygtighed, søgte Adgang til den danske Konges Stater. Da indgav Biskoperne til Kongen en Forestilling mod, at saadanne Kjættere, som tilmed skulde være urolige og upaalidelige Borgere, fik Adgang til Landet, og Følgen heraf var, at de franske Emigranter maatte vandre til Holland og Brandenburg, hvis Industri de bragte i blomstrende Forfatning. Siden fik man vel Øinene op for, hvilket Misgreb man havde begaaet, og gav de Reformerte Adgang til fri Religionsøvelse i Kjøbenhavn; men da var det for sent. Navnlig viste den tyske Hofprædikant, Professor Masius, sig som en voldsom Modstander af de reformerte. Han var nemlig kommen i en politisk Pennefeide med en tysk Filosof af denne Troesbekjendelse, der hævdede, at Kongemagten grundede sig paa en Overdragelse fra Folkets

*) "Den almindelige Faste-, Bods- og Bededag" blev paabudt ved Forordning af 27de Marts 1686, og som Anledning til den angives "de svare Trængsler, hvorunder Guds Menighed i den Tid sukkede ved de Paveliges Rænker og falske Læreres Underfundighed". Forøvrigt var Antallet af aarlige Faste- og Bededage i de forudgaaende 50 Aar meget større, og disse bortfaldt nu ganske. Den gængse Beretning om, at Bededagen er indstiftet til Minde om en stor Brand, som skulde været overgaaet Kjøbenhavn i det 17de Aarhundrede, er greben fuldstændig ud af Luften.

Side, medens Masius havde søgt at paavise, at Kongemagten hidrørte umiddelbart fra Gud.*) Masius fik ganske vist Modstanderens Skrift brændt af Bøddelen i Kjøbenhavn; men denne Seir skulde ikke skaffe ham selv varig Ære.

Vi har et andet Exempel paa, hvor liden Tænke- og Skrivefrihed, der ved denne Tid fandtes i Danmark. I Aaret 1680 udgav en tysk Professor Buno en Bog, hvori han søgte at godtgjøre, at Danmark altid havde været et Arverige, og at den Valgret, hvoraf Adelen havde været i Besiddelse, var lutter Anmasselse. Mod dette Statsskrift udgav Oluf Holgersen Rosenkrands til Egholm det følgende Aar en Retfærdiggjørelse for den danske Adel, hvori han hævdede, at Danmark fra Arilds Tid havde været et frit Valgrige, og at den Magt, den danske Adel havde besiddet og udøvet, havde været et Værn mod Paalæg og de Danskes Fortrængelse af Fremmede. Men ihvorvel Rosenkrands havde tilegnet Kongen Skriftet og omtalt ham personlig med Agtelse og Hengivenhed, fik han føle, at saadant ikke kunde siges og skrives i Danmark. Paa Michael Vibes Foranstaltning blev der anlagt Sag mod Rosenkrands for Majestætsforbrydelse, og han dømtes til at have forbrudt sine Godser samt forvises Hoffet. Han døde et Par Aar efter af Græmmelse over den Behandling, han havde lidt.

For Folkeoplysningen blev der gjort overmaade lidet i Kristian V's Tid. Vi hører, at Skolevæsenet er kommet i Forfald henimod Aarhundredets Udgang, og ved Universitetet hersker der Fattigdom baade i den ene og den anden Henseende. Ogsaa her var den frie Diskussion aldeles kneblet siden den Tid, da Regjeringen korrigerede ud en samfundsfarlig Sætning af Professor Kr. Nolds latinske Exempelsamling og fjernede Forfatteren selv fra Lærestolen. Universitetet havde vel fremdeles dygtige Lærerkræfter at opvise, blandt hvilke vi foruden dem, vi senere skal komme tilbage til, her skal nævne den lovkyndige Peder Resen, der 1688 døde som Præsident i Kjøbenhavn, og Historikeren Thomas Bartholin, der allerede i 1690 afsluttede sin Løbebane i en Alder af 30 Aar. Men det viser sig dog, at de Kuld, som i den sidste Halvdel af Aarhundredet forlader Universitetet, i Henseende til Lærdom ikke paa langt nær staar paa Høide med sine Forgjængere. Her er det neppe at tage Feil af, at den Lunkenhed, hvormed Kristian V i Modsætning til sin Fader omfatter Videnskaben, og Universitetets Mangel paa virkelige Patroner maa have gjort en nedbrydende Indflydelse gjældende.

Ihvorvel den danske Literatur og Videnskabelighed i Kristian V's Tid langt fra stod paa det samme Trin som nogle Menneskealdere forud, da Tycho Brahe og flere andre Stormænd i Aandens Verden spredte Lys over det Land, hvorfra de var udgaaede, findes der dog endnu nogle Mænd, der

*) "Hvorledes kan Folket bortgive, hvad det ikke har?" spurgte Masius. "Jeg har ingen Ørefigen," svarede hans Modstander, "men alligevel kan jeg nok give Hr. Masius en, da jeg har, hvad der hører dertil."

skulde indlægge sig Fortjeneste og Ære, især paa Læge- og Naturvidenskabernes Omraade.

Som Tycho Brahes og Christen Langbergs Arvtager maa Ole Rømer (født i Aarhus 1644, død 1710) nævnes. Han var med Astronomen Picard, der i 1671 indfandt sig i Danmark for nøiagtig at faa bestemt Beliggenheden af Uranienborg, — en Bestemmelse, der var nødvendig for Benyttelsen af Tycho Brahes Observationer — kommen til Frankrige, hvor han blev Lærer for Kronprinsen. Det var her, han ved Iagttagelsen af Jupiters Maaner opdagede Lysets Forplantningshastighed, en Theori, der stod i Modsætning til den cartesianske Læresætning, at Lyset ikke behøvede Tid for at gjennemløbe Rummet. Efterat han i 1681 var kaldet hjem til Fædrelandet, læssedes der mangfoldige praktiske Gjøremaal over paa den dygtige Mand, og han skilte sig med Ære fra dem alle. Ikke desmindre fik han Tid til at arbeide for Videnskaben, som han berigede med flere vigtige Opdagelser.

Paa Lægevidenskabens Omraade glimrer Navnene Thomas Bartholin, Ole Borch og Nils Stensen med udødelig Glans.

Thomas Bartholin blev født 1616 og tilhørte den bekjendte Slægt af Lærde og Videnskabsmænd, der i væsentlig Grad bidrog til at give det danske Aandsliv dets særegne Præg i det lærde Tidsrum. Efterat han i 1634 var kommen til Universitetet, gav han sig til at studere forskjellige Videnskaber, især Theologi. Medicinen blev først senere hen hans Hovedfag, da han paa en Udenlandsreise var kommen i Berøring med flere af Datidens mest bekjendte Anatomer og Naturforskere. Efterat han i 1647 var vendt hjem, overtog han først et Professorat i Mathematik, nærmest vel for at faa fast Fod ved Universitetet, men ombyttede dette allerede i det følgende Aar med det anatomiske Lærefag, der stemte bedre med hans Tilbøielighed. I denne Stilling vandt han snart et saa stort Ry, at han samlede Studenter fra fremmede Lande om sin Lærestol. Sin største Berømmelse vandt han imidlertid ved sine Opdagelser paa det for Ernæringen og Livets hele Økonomi saa vigtige Chylus- og Lymfesystems Omraade, i hvilke han uddrog Konsekvenserne af den nye anatomiske Lærebygning, som Harvey*) havde

*) William Harvey, den berømte engelske Anatom og Fysiolog, der har vundet et udødeligt Navn ved Opdagelsen af Blodomløbet, var født i Folkstone i Kent 1578, studerede først i Cambridge, senere i Padua og vandt efter Hjemkomsten stor Anseelse som praktiserende Læge. Da han i 1615 holdt Forelæsninger i Londons Lægeforening, fremlagde han i dem sin Lære om Blodomløbet i Dyrenes Legemer og udkastede ligeledes Tanken om det fælles Udviklingsprincip, som gaar gjennem hele den organiske Natur, en Tanke, som præciseres i den bekjendte Sats: omne vivum ex ovo (Ægget er det levendes første Udspring). Han døde i Juni Maaned 1657. Før Harveys Optræden hyldede hele Verdens Læger det System, som for halvandet Aartusinde siden var opstillet af den græsk-romerske Læge Klaudius Galenus (f. i Pergamon Aar 131 efter Kr., død omkr. 200). Denne, som maa betragtes som en Lærling af den store Hippokrates, grundede Lægevidenskaben paa Anatomien, men maatte paa Grund af

opstillet i sit epokegjørende Skrift om Hjertet og Blodets Bevægelser. Ved omhyggelige Vivisektioner lykkedes det ham at bestemme Chyluskar-Stammens Løb, hvorefter han 1653 opdagede de lymfatiske Kar. Disse Opdagelser skaffede Bartholin mange Ubehageligheder, dels fra de ældre Anatomers Side, der fastholdt den galenske Lære om Leveren som blod-dannende Organ, dels fra den geniale unge Svenske Olaf Rudbeck, der paa samme Tid havde gjort Opdagelser, der i alt væsentligt falder sammen med Bartholins. En hidsig lærd Strid begyndte nu mellem disse Mænd om Prioriteten; men om det end ikke staar til at negte, at Rudbeck først har gjort Opdagelsen, saa er det dog Bartholin, som først fattede dennes overordentlig store Betydning. I et stort Antal Skrifter, som han publicerede, navnlig efterat han i 1654 havde trukket sig tilbage fra Universitetets Lærergjerning, der vel neppe laa for ham, øvede han en overordentlig Indflydelse paa Lægevidenskaben; derimod var den Stilling og Holdning, han indtog overfor de unge Videnskabsmænd, der ikke ved Nedstamning eller Svogerskab tilhørte det mægtige bartholinske Dynasti, ingenlunde rosværdig, og man har ved flere Leiligheder fundet hans Optræden høist tvetydig for ikke at sige noget værre. Han døde 1680 paa Hagensted Gaard nær Holbek.

Blandt Bartholins Elever maa foruden den dygtige Medhjælper Michael Lyser, som man neppe uden al Grund har tildelt Æren for en ikke ringe Andel i Mesterens Opdagelser, nævnes Ole Borch, en Prestesøn fra Nørre-Bork i Ribe Stift, og Nils Stensen.

Ole Borch var født i Aaret 1626, og da han i 1644 var kommet til Universitetet, kastede han sig strax over Studiet af Medicinen med dens Hjælpevidenskaber Anatomi, Kemi og Botanik samt Filologi, Filosofi og Poesi. Først i 1660, da han var bleven udnævnt til Professor i Filologi som Hovedfag og Botanik og Kemi som Bifag, fik han Anledning til at reise udenlands, og han opholdt sig nu i nogen Tid ved Universitetet i Leyden. Senere gjæstede han England, Frankrige og Italien og vendte 1666 over Tyskland tilbage til sin Lærestol. Nogen Tid efter Hjemkomsten blev han antagen til kongelig Livlæge og fik Befaling til "flitteligen at udforske Metallernes Natur og grundeligen eftersøge, hvad sikker Nytte de udi Lægedom og did henhørende Beskaffenheder haver". Foruden sin betydelige Lægepraxis og sit mangesidige Kald som Professor udfoldede Borch en udstrakt literær og administrativ Virksomhed; han var saaledes baade Bestyrer af Universitetsbiblioteket og Assessor i Høiesteret. Før sin Død 1690 testamenterede han

Romerlovgivningens Forbud mod at skjære i Lig anstille sine Forsøg paa Dyr, navnlig Aber. Mest bekjendt er hans Lære om Temperamenterne, som han udleder af fire Vædsker i Legemet, Blod, Slim, Galde og Sortgalde. Disse gav han en saa udstrakt Anvendelse, at han ved Hjælp af dem ikke blot vilde forklare enhver Sygdoms Karakter og Oprindelse, men ogsaa Legemernes Særegenheder og Lægemidlernes Virkeevne.

sine Midler til Oprettelsen af Borchs Kollegium, hvor 16 Studenter skulde nyde frit Ophold.

Størst Fortjeneste og Berømmelse indlagde Kjøbenhavneren Nils Stensen sig. Denne, der var født i 1638 og blev Student 1656, studerede først under Thomas Bartholin og drog derpaa udenlands. Under Opholdet i Holland gjorde han en Række vigtige Opdagelser, der blev af epokegjørende Betydning for den anatomiske Videnskab og omfattede den efter ham opkaldte Gang for Drespytkjertlerne, Taarekjertlerne, Hjertets Bygning og Hjernen. Derfra begav han sig til Italien, hvor han bl. a. vandt stor Anseelse ved det storhertugelige Hof i Florents. Her kom han ind paa Studiet af Geologien, hvis Læerebygning han først opkonstruerede, hvorfor han er bleven kaldet Geologiens Fader. Efter Tvivl og Anfægtelser gik han i 1667 over til Katholicismen, og som Følge heraf ragede han, efterat han var bleven kaldet tilbage til Kjøbenhavn, i theologiske Stridigheder, der forbitrede den tilbageholdne, beskedne Videnskabsmand Livet i den Grad, at han atter vendte tilbage til Italien. Lidt efter lidt fik Interessen for Theologien og den katholske Kirke Overhaand over hans videnskabelige Tilbøieligheder; han lod sig prestevie og blev siden apostolisk Vikar for Nordtyskland. I denne Stilling udfoldede han en brændende Nidkjærhed, parret med den strengeste Askese og Fattigdom, og hans fine Legeme bukkede snart under for de Byrder og de Savn, han underkastede sig. Han døde i Schwerin 1685*).

Paa den lærde Theologis Omraade findes der intet Navn af Betydning; derimod optraadte flere som Forfattere af Andagtsskrifter, der vandt adskillig Udbredelse. Den mest bekjendte er vistnok den djærve Prest i Birkerød Henrik Gerner, der i 1659 under Svenskernes Okkupation af Sjælland havde deltaget i et Forsøg paa at gjenerobre Kronborg. Denne, der døde i Aaret 1700 som Biskop til Viborg, maa nævnes som Forfatter af en Postille, som ogsaa naaede udenfor Danmark, og en Haandbog i social Ethik. Ogsaa Erik Pontoppidan, til hvem vi senere skal komme tilbage, maa nævnes i denne Forbindelse som religiøs Forfatter.

Historieskrivningen i Danmark har i den sidste Halvdel af det 17de Aarhundrede ingen særdeles fremtrædende Forfatter at opvise. Den latinske Digter Vitus Bering (1617—1675) forfattede som kongelig Historiograf "Florus Danicus," en Danmarks Historie fra Kong Dan til Kristofer af Bayern, "Obsidio Hafniensis," en Skildring af Kjøbenhavns Beleiring, begge skrevne paa sirlig Latin, men af underordnet historisk Værd. Den Del af Arild Huitfeldts Krønike, som omfattede Fredrik II's Tidsalder, og endnu var utrykt, blev bearbeidet af den ovenfor omtalte Peder Resen, efter hvem den fik Navn.

*) En smuk Skildring af Nils Stensens Liv og Gjerning findes i A. D. Jørgensens i 1884 udgivne Mindeskrift over ham.

Af Filologer, som syslede med Oldsprogene, havde Danmark flere at opvise, deriblandt den ovenfor omtalte Ole Borch, der ansaas for en af Datidens ypperste Latinere. Han har ogsaa i en Mængde Verker nedlagt sin Lærdom paa dette Omraade. Nævnes maa som heldig Oversætter Birgitte Thott (f. 1610, d. 1662), der bl. a. overførte den romerske Filosof Senecas Verker paa Dansk.

Man har kaldt den Periode af Literaturen, som falder sammen med det 17de Aarhundrede, "den lærde Tidsalder". Den var ganske vist ikke aldeles blottet for Poesi, men skulde den gjøre rigtig Fyldest for sig, maatte den være indfattet i elegant Latin og udstyret med et vidtløftigt Lærdomsapparat. Størst Lykke gjorde selvfølgelig saadanne Poesier, som var udtrykte paa 6, 8 fremmede Sprog.*) Vi møder dog nu og da ogsaa i Digtningen friske Pust ude fra Livet, idet med forskjellige Mellemrum en og anden Digter vover at betjene sig af sit Modersmaal og forme sine Tanker og Følelser i det. Friskest er dog den Luftning, som stryger gjennem det danske Aandslivs lumre Atmosfære under Griffenfelds Regimente, og ihvorvel der temmelig snart indtraadte en Reaktion, blev den Retning, som ved denne Tid kom tilsyne, af varig Betydning for Literaturen. Af saadanne Digtere havde Danmark paa Kristian V's Tid ikke faa at opvise; men ingen af dem hæver sig over det rent middelmaadige, naar man undtager Anders Bording og Kingo.

Anders Bording, der var født i Ribe 1619, var en Tid Rektor i Slangerup, men opgav denne Stilling, blev derefter Lektor i Ribe, men klarede sig heller ikke her og flyttede til Kjøbenhavn, hvor han udgav "Danske Merkurius", en rimet maanedlig Avis. Ved Siden heraf skrev han en Mængde Leilighedsdigte, der betaltes saapas, at han kunde til Nød slaa sig igjennem. "Hans meste Poesi," skriver J. Paludan, "blev "Frydeskrig" ved fyrstelige Personers Fødsel, Hylding eller Bilager, "Cimbriske Nordens Taare" ved deres og "Hjertesuk" ved andre Stormænds Død, Bryllupsdigte og Gravvers, versificerede Ansøgninger og Taksigelser, ofte i overdrevne opstyltede Udtryk med stadige Opfordringer til Hav, Bælt og Sund om at stanse sit Løb og afgive tilstrækkelig Væde til Taarer ved den afdødes Baare, eller Forsikringer om, at Stevns og Møens Klint skal flytte sig til Island eller Hessen, før hans Minde udslettes." Det var dog ikke det rige poetiske Væld, som skulde skaffe Bording den Æresplads paa det danske Parnas, han næsten et helt Aarhundrede indtog, men meget mere hans Sprogkunst og metriske Lethed, "der ligesom med et Slag virkeliggjorde

*) Biskop Peder Krog, som stod i Anseelse som lærd Digter, skrev saaledes et Par Leilighedsdigte paa 9 Sprog: Hebraisk, Kaldæisk, Syrisk, Arabisk, Samaritansk, Græsk, Latin, Tysk og Dansk. En Efterdønning af den hele Retning har vi i Fortællingen om, at Rektor Slanke, der havde været Krogs Famulus, vilde vise Holberg sin Beundring ved at oversætte hans Peder Paars i græske Hexametre. "Græsk forstaar ingen nutildags," svarede Holberg, "men oversæt det heller paa Arabisk; det er da et levende Sprog."

Tidens Forhaabninger om, at det danske Sprog skulde hæve sig ligesaa høit som de beundrede fremmede.“ Hertil kommer at han i en i national Henseende sterkt formørket Tid er ægte dansk i Aand og Tone, og at han har stillet

116 Aandelige Siunge-Koors

Dend siette Morgen-sang.

1.

Nu rinder Solen op
Af Øster-side/
Forgylder Klippens Top
Og Biergets side/
Vær glad/ min Siæl/ og lad din stemme klinge/
Stig op fra Jordens Bool/
Og med din Tak og Troo
Til Himlen svinge.

2.

Vtallig saa som Sand/
Og uden maade/
Som Havsens dybe Vand
Er HErrens Naade/
Som hand mit Hoved daglig overgyder:
Hver Morgen i min Siaal
En Naade uden Maal
Til mig nedflyder.

97. Tekstside af Thomas Kingos “Aandelige Siunge-Koors” første Part, Kjøbenhavn 1674.

sig som en varm Forsvarer af Modersmaalet og vaaget over dets Renhed. Han døde i 1677, lidt over 58 Aar gammel.

Thomas Kingo blev født den 15de Decbr. 1634 i Byen Slangerup i Nordsjælland, hvor hans Fader, en Skote, havde nedsat sig som Linnedvæver. Gjennem trange Kaar sled han sig frem til theologisk Attestats og tog siden

ud som Huslærer paa en Herregaard i Sjæland. Allerede her begyndte han at forfatte Digte i Tidens Smag: det var snart Skjæmtedigte, snart beskrivende, snart historiske Digte, som oftest affattede i slæbende høitidelige Alexandriner. Han vandt herigjennem et anset Digternavn og tillige formaaende Velyndere, der hjalp ham til geistlig Befordring. 40 Aar gammel, da han var Prest i sin Fødeby Slangerup, optraadte han som Salmedigter med "Aandelige Sjungechor," 1ste Del, der indeholdt 7 Morgen- og 7 Aftensange samt 7 af Davids Pønitentsesalmer til Melodier fra verdslige Sange. I sin Tilegnelse til Kongen lover han fremdeles at anvende al sin Flid paa Salmedigtningen, "saa at vi ikke har Behov at tigge og laane af de Tyske og andre Landes Folk"; thi "de danskes Aand, siger han, er dog ikke saa fattig og forknyt, at den jo kan stige lige saa høit mod Himmelen som andres, alligevel at den ikke bliver ført paa fremmede og udlændiske Vinger". I 1677 blev han Biskop i Fyens Stift og optraadte her med megen Myndighed mod sit Presteskab, hvor han fandt, at det kunde behøves. Fra denne Tid skriver sig hans Aandelige Sjungechors 2den Part samt forskjellige Digte af mere efemer Art. Han optoges i Adelsstanden og giftede sig til Rigdom. Under den gjennemgribende Forandring, som Kirken i rituel Henseende undergik i Kristian V's Tid, blev det overdraget Kingo at udarbeide en Kirkesalmebog for Danmark og Norge. Men da den første Del af denne ("Vinterparten") udkom 1689, fandt den megen Modbør, da man syntes, at Kingo havde faret uvorrent frem mod de gamle, kjendte og kjære Salmer, og derhos ikke havde vist tilbørlig Kritik over for, hvad han optog af Samtidens Salmedigtning. Hvad Kingos egne Salmer angik, fandt man dem for høie for Menigmand. Ihvorvel Kingo var af en anden Mening, som rimeligt kan være, blev det dog Enden, at der nedsattes Kommission, der udarbeidede Salmebogen, dog under et Slags Overopsyn af Kingo, der fik Forlagsretten for en Tid til den saaledes fremkomne "Kingos Salmebog", der var i Brug over baade Danmark og Norge og for det sidste Lands Vedkommende først i vore Dage har fundet en virkelig Afløser.

Foruden sine Kirkesalmer forfattede Kingo ogsaa en Række bibelhistoriske Salmer, navnlig over Søndagsevangelierne fra Advent til Paaske og over hvert enkelt Led af Lidelseshistorien. "Den evangeliske Fortælling", siger Hammerich, "bliver snart gjenkaldt i korte Hentydninger, snart udmalt for Indbildningskraften, men fra først til sidst er den ligesom gjennemvirket med Andagtens, Straffens, Angerens, Trøstens og Bønnens Ord; det er ikke bibelhistoriske Digte, men Salmer med historisk Grundlag." Ogsaa hans aandelige Sange, Morgen- og Aftensangene, Bordbønnerne og Bodssalmerne har virket mægtig til Kristenfolkets Opbyggelse gjennem Tiderne. Kingo har været og er fremdeles "Salmisten i Kirkekoret;" hans mægtige Røst har naaet vidt omkring, og de senere store Salmedigtere i Norden — Brorson, Grundtvig og Landstad samt J. O. Wallin ikke at forglemme — er alle

i større eller mindre Grad paavirkede af ham. Kingo døde 1703, nær 69 Aar gammel.

Ihvorvel "den lærde Tidsalder" med hele sit kosmopolitiske Anstrøg maatte indtage en temmelig steil Stilling ligeover alt, hvad der var af særlig national Karakter, banede den dog i forskjellige Henseender de Veie, som skulde føre til det nationales Gjennembrud. Flere af Tidsalderens Lærde og det netop af dem, som indtog den mest fremskudte Plads, havde aabent Blik for det nationale Elements Betydning og arbeidede med Iver og Dygtighed paa at skaffe det Anerkjendelse i forskjellige Retninger. Navnlig staar disse Bestræbelser i Forbindelse med Syslen med Fædrelandets og Nordens Historie.

Det er to forskjellige Strømninger, som her mødes og gaar Side om Side; den ene er Udslag af den danske, den anden af den norske nationale Særfølelse. Den første har sit Udspring fra Anders Sørensen Vedel (Prest og Historiograf, f. 1542, d. 1616), den anden fra Undalspresten Peder Klaussøn Friis (1544—1614). Det var gjennem disse Mænds historiske Virksomhed, at Interessen for de nordiske Oldsprog vaktes tillive og derigjennem tillige Studiet af de levende Sprog, først og fornemmelig da det danske.

I Virkeligheden blev dette Studium af dobbelt Art: det var paa den ene Side en Kamp for Modersmaalets Tilværelse og Ret under de usunde Forhold, som dengang raadede i det danske Aandsliv, og paa den anden en Række af Bestræbelser for at samle og ordne Sprogets Materiale, opstille Lovene for dets Udvikling og Brug og vække den skyldige Agtelse og Kjærlighed, uden hvilken det som Kultursprog vilde være redningsløst fortabt, tilsidesat som det allerede var i det daglige og offentlige Liv.

Først og fremst fortjener det da vor Opmærksomhed, at den ovenfor omtalte Obersekretær Matthias Moth med utrættelig Flid og Interesse og med mange Medarbeideres Hjælp stræbte at samle det danske Sprogs Ordforraad. Han holdt paa med dette i og for sig møisommelige og sene Arbeidei i over tyve Aar; men den Plan, han havde lagt for det, var ogsaa saa omtrent den mest omfattende, som hidtil var lagt for et lexikalsk Arbeide. Den gik nemlig ud paa "intet mindre end at forene i et eneste Verk, ikke blot hvad det danske Talesprog og Skriftsprog i ældre og nyere Tid havde havt i Eie af enkelte og sammensatte Ord, af særegne Udtryk, Talemaader og Ordsprog uden at udelade enten de ældste og mest uforstaaelige Ord, de laveste og mest trivielle Udtryk eller saadanne Ord, som blot forekommer i Almuens Dialekter, men endog alle Kunstord, geografiske, historiske og mythologiske Særnavne, den hele videnskabelige Terminologi og en stor Mængde rent fremmede, kun ved en forandret Endelse fordanskede Ord". Men Moths Ordbog blev desværre aldrig trykt, ihvorvel den i Haandskrift kan siges at have været en vigtig Kilde for den danske Sprogforskning og afgivet Grundlaget for alle senere Arbeider.

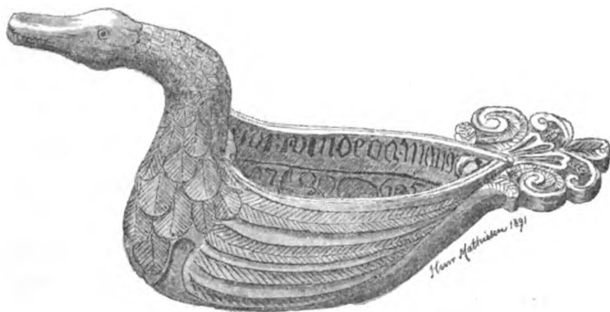
Blandt de øvrige danske Forfattere, som kjæmpede for Modersmaalets Ret maa først og fremst nævnes Presten Peder Syv, dernæst Henrik Gerner, Erik Pontoppidan m. fl. Peder Syv, der var født 1631 og døde 1702 som Prest i Hellested i Stevns, har af Efterverdenen faaet Navnet "den danske Sprogforsknings Fader". Sin Adkomst til dette Navn grunder han navnlig paa to Verker, hans "Betænkninger over det cimbriske Sprog" (1663) og hans "Danske Sprogkunst eller Grammatica" (1685). Han udgav imidlertid ogsaa andre Arbeider, der vidner om hans varme Kjærlighed til Fædrelandets Sprog og sproglige Minder. Samtidig med Syv udgav den senere Throndhjemsbisp Erik Pontoppidan (se foran S. 396), i Aaret 1668 sin paa Latin forfattede "Grammatica Danica", "et for sin Tid overordentligt dygtigt Arbeide, i hvilket der ved grundig og omfattende Sprogkundskab i Forbindelse med en ualmindelig Tænksomhed er naaet adskilligt mere, end man paa Forhaand skulde vente, saaledes bl. a. i Henseende til Jagttagelse af Lydovergangen imellem de forskjellige Sprog, han behandler, og Dansk". Paa Grund af mangelfuldt Kjendskab til Oldsproget var han under Udviklingen af Formlæren ofte ude af Stand til at forklare forskjellige Fænomener; "men hans Bemerkninger er dog mange Gange rigtige og veiledende, fordi han kjender regelrette Former, der nu er forsvundne, og fordi den daværende Brug uden Bevidsthed om Oprindelsen havde bevaret, hvad der laa denne nærmest". En særlig Interesse frembyder den i Slutningen af det 17de Aarhundrede førte Strid om Retskrivningen, der befandt sig i den forfærdeligste Forvirring. I sine "Betænkninger" havde Peder Syv fremsat gjennemgribende Reformforslag, der var en moderat Tilslutning til den saakaldte Scaligers Regel, at "man skal skrive, som man taler". Denne Anskuelse blev ogsaa tiltraadt af Erik Pontoppidan, men bekjæmpedes af Henrik Gerner, der mente, at man herigjennem aabnede Døren for alskens Udskeielser af ukyndige Sprogmænd. Medens Peder Syv betragter Spørgsmaalet fra videnskabeligt og nærmest da fra sproghistorisk Standpunkt, har Gerner taget Sigte paa det praktiske og pædagogiske og er bange for, at de nye Theorier, bragte i Anvendelse af ukyndige Skolemestere, vil afstedkomme den gyseligste Forvirring. "Skal man skrive, som man taler, maa det efter hans Mening i ethvert Fald ikke være den langelandske, fynske eller jydske Dialekt, der skal have den afgjørende Indflydelse, saa maa man holde sig til den bedste sjælandske, den, som tales af dem, der er opdragne i de bedste Familier i Hovedstaden. Men han ser helst, at man tager Datidens bedste Forfattere til Forbilleder og henviser iøvrigt til Skriftsproget i Bibeloversættelser, Lovbøger osv." Tilsidst tilbød han at lade Professorer og andre høilærde dømme mellem ham og Syv. Denne gik ind paa det, men nogen Voldgift blev ikke æsket, hverken dengang eller senere. De Regler, som i vort Aarhundrede af Rask og N. M. Petersen er blevne opstillede for det danske Sprogs Retskrivning, befinder sig dog i mange og væsentlige Henseender i Overensstemmelse med de af Syv og Pontoppidan opstillede Grundsætninger.

Vi har et ganske merkeligt Vidnesbyrd om det danske Sprogs Stilling i Danmark fra Overgangstiden mellem det 17de og 18de Aarhundrede. Dengang Presten Ivar Brinck i 1690-Aarene tog til Gjenmæle mod Molesworths Bemerkninger om det danske Sprogs Mangel paa Elegants og fyldigt Udtryk, havde han ikke havt noget at sige om den Ringeagt, som de Fremmede i Danmark udviste mod det danske Sprog, men indskrænket sig til at holde en Lovtale over sit Modersmaal og paavist, hvilken Adkomst det havde til at holdes i Agt og Ære. Denne hans reserverede Holdning er ganske merkelig. Da han i 1702 kom tilbage til Danmark efter 13 Aars Fravær, fik han overtyde sig om, at der var foregaaet en betydelig Forandring til det værre. Det var nemlig nu bleven høieste Mode, at end ikke Danske længere benyttede sit Modersmaal, men talte tysk og fransk indbyrdes, saa at den, som holdt paa det danske, stod omtrent som en fremmed midt blandt sine Landsmænd. Det var derfor Brinck en glædelig Overraskelse, at der midt i denne Useldom og Selvopgivelse virkelig fandtes en Mand, som havde Mod og Patriotisme nok til at optræde med Kraft mod denne Usans. I 1703 begyndte nemlig daværende Geheimearkivar Fredrik Rostgaard, til hvem vi i det følgende oftere vil komme tilbage, at forberede en Udgave af Anders Bordings literære Efterladenskab, hvorved han viste, at han vilde bidrage sit til at hævde Modersmaalets Ret til ikke blot at blive taalt i Danmark, men ogsaa gjenindsat paa den Plads, som tilkom det fremfor andre Sprog. Brinck gav da ogsaa sine Følelser Luft i et Æredigt "paa vort ædle og elskelige, men nu fast fortabte danske Sprogs Vegne til den ædle og redelige Sprogets Hjælpermand Friderich Rostgaard". Det er ingen krybende Smiger, som man sædvanlig møder i Datidens Æredigte, men en stemningsfuld og hjertelig følt Tak og paa samme Tid en Klage over den dybe Foragt, som er bleven det stakkels Modersmaal til Del, som finder sit Udtryk i følgende Vers:

Hvad? Er det og vel mueligt,
vort danske Sprog tør haabe
i disse Tider noget sligt,
da den anses en Taabe,
som vil besynderlig paa Dansk
beflitte sig og glemme,
hvad nu er Moden, Tysk og Fransk,
som man er fremmed hjemme?
I sidste Nød og Aandedræt
vort ædle Sprog jo ligger
som usæl Mand af Livet træt
forgjæves Redning tigger.
Foragtes det ei fast af hver,
som noget har at sige?
i eget Land landsflygtigt er
og maa for fremmedt vige.

Fandt det ei Sted paa Præke-Stol
og udi Rettens Sale,
Og Jeppe i sin Vadmels Kjol'
blev ei ved dansk at tale,
da blev jo Sproget snart forgjæt
og skulde neppe findes,
for Efterkommers næste Æt
de skulde Dansk ei mindes.
Foruden hvad i Skrift og Bog
var fordum trykt og tegnet,
saa blev vort smukke danske Sprog
som dødt vel snarlig regnet.

Det er ikke vanskeligt at fremdrage flere Vidnesbyrd, der gaar i samme Retning, og som tilstrækkelig viser, hvor sterkt fremherskende de fremmede

97. Ølkaal i Fugleform (har svømmet ovenpaa Ølet i et større Kar og været brugt som Haandøse). Fra Vinje i Thelemarken; opbevares i Universitetets Oldsamling.

Elementer, navnlig da Tysken, var i det danske Samfund. Men vi ser jo ogsaa i, hvad her er anført, at de bedste Kræfter i Folket er vakte og ruster sig til Modstand. Endnu før den varmhjertede Ivar Brinck lukkede sine Øine i Døden (1728), skulde han være Vidne til, hvorledes hans Landsmand Ludvig Holberg bragte det danske Sprog til en Ære og Værdighed, han neppe havde vovet at haabe eller vente.

Kristian V begyndte tidlig at ældes, og i sine sidste 10 Leveaar var han jevnlig syg. Gigt og Podagra havde slaaet sig til, og han nødtes til at holde sig mere og mere i Ro. Tilsidst følte han sig svimmel og mat ved den mindste Anstrengelse, og da han ikke holdt sig de foreskrevne diætetiske Forholdsregler efterrettelig, blev det stadig daarligere og

daarligere med ham. Navnlig faldt det ham tungt at give Afkald paa Jagtens vilde hidsende Glæde, og det var ogsaa denne hans Lidenskab, som skulde fremskynde hans Død.

Den 19de Oktober 1698 holdt Kongen og hans Følge i Jægersborg Dyrehave en større Parforcejagt. Den opstødte Hjort blev jaget længe og hidsigt, men undgik sine Forfølgere. Den svage Konge opgav da, træt og udmattet, Forfølgningen og begav sig tilbage til Jagtslottet Eremitagen for at samle Kræfter ved Taffelet. Inden dette endnu var tilende, meldtes der, at nu var Hjorten ringet, saa den ingen Vei kunde komme. Kongen skyndte sig da strax hen for at give det dødstrætte Dyr "Fangsten." Hjorten faldt vel for Stødet, men hvad enten dette ikke var ført med tilstrækkelig Kraft eller det ikke rammede paa rette Sted, — nok er det, den reiste sig paa Bagbenene og gav Kongen et Stød igjen, saa han tumlede overende. Ved en Hofmands Hjælp kom han vel igjen paa Fode, men fik nu atter et Slag af Hjortens Bagben, saa han faldt bevidstløs om. Man frygtede for, at Kongen havde faaet Benet knust; det viste sig dog ikke være Tilfældet; men fra den Dag af var han ikke mere ved Helse. Han, den sterke Rytter, der paa de fyrigste Heste havde jaget afsted over Gjerder og Moser, kunde, da han atter viste sig, ikke gaa uden Hjælp, ja taalte neppe at kjøre. Han vilde vel fremdeles varetage Regjeringens Anliggender, men det gik hurtigt nedad Bakke, og den 25de August 1699 sluknede han efter en langvarig Dødskamp. Han blev kun 53 Aar gammel. Hans Lig blev den 2den November s. A. bisat i Kongebegravelsen i Roskilde Domkirke.

Vi har i det foregaaende oftere set Kristians V's Dronning Charlotte Amalias Navn, ihvorvel hun havde havt en forsvindende Indflydelse paa Statens Anliggender. Det Ry, hun havde hos sin Samtid som en af de ædleste Kvinder, der nogensinde har baaret Purpuret, beholdt hun ogsaa efter Kongens Død. Hendes sidste 15 Leveaar, da hun sad i Enkestand, var vistnok hendes lykkeligste, ihvorvel der ikke findes noget, som tyder paa andet, end at hun er bleven behandlet med ydre Agtelse og Anstand af Kongen. Hun kjøbte af Ulrik Fredrik Gyldenløve det Palads i Kjøbenhavn, som efter hende fik Navnet Charlottenborg. Under de Farer, som i Sommeren 1700 truede Kjøbenhavn under Karl XII's Landgang og et Bombardement fra den engelsk-hollandsk-svenske Flaade, viste hun sandt Heltemod og opmuntrede Borgerne til et tappert Forsvar. Hun var en øm Moder, en dygtig Husholderske og en praktisk anlagt Kvinde, og den Godgjørenhed, hun udfoldede, var i Sandhed storartet. Det vakte derfor almindelig Landesorg i Danmark, da det spurgtes, at hun den 27de Marts 1714 var vandret bort.

Hendes og Kongens Børn var:

1. Fredrik, senere Konge under Navnet Fredrik IV.
2. Kristian Vilhelm, f. 1672 d. 1673.
3. Kristian, f. 1675, var i en Alder af tolv Aar paa Tale som muligt

Kongsemne i Polen og omtales af Molesworth som en lovende Yngling, men døde allerede i 1695 paa en Reise i Italien af Smaakopper.

4. Sofie Hedvig, født 1677, var i sin tidligste Ungdom forlovet med Kurprins Johan Georg af Sachsen, men efter Faderens Død hævede Prinsen Forlovelsen i December 1691. Siden forhandledes der i flere Aar om et Giftermaal mellem hende og den senere Keiser Josef I; men da der som Betingelse herfor var forlangt, at hun skulde gaa over til den katholske Lære, blev der intet af dette Parti. Forskjellige andre Beilere afvistes. Derimod interesserede Dronning Charlotte Amalie og vistnok flere med hende sig levende for et Giftermaal mellem Prinsessen og Karl XII, for at en fortsat Familieforbindelse mellem det dansk-norske og svenske Kongehus kunde udslette Hadet mellem disse. Men denne Plan strandede. Hun boede siden sammen med sin Broder Karl. Man har fortalt, at hun havde indgaaet et hemmeligt Ægteskab (mariage de conscience kalder P. F. Suhm det) med Overkammerherre Karl Adolf Plessen; men det er yderst tvivlsomt, om det forholder sig saa. Ialfald tyder intet historisk Vidnesbyrd hen paa, at et saadant Forhold har existeret.

5. Kristiane Charlotte f. 1679 d. 1689.

6. Karl, født 26de Oktober 1680, var i Opvæxten meget syglig og blev derfor i 1696 sendt til Sydfrankrige og Italien. Efter 4 Aars Fravær kom han hjem og blev i 1703 af sin Broder Fredrik IV overladt Jægerspris Gods. Efter Moderen arvede han senere hen Vemmetofte og Charlottenborg m. m. Han var en syglig, lidet betydelig, men godmodig Mand, der aldrig blandede sig i Statsanliggender. Han blev 1701 valgt til Coadjutor og 1705 til Biskop i Stiftet Lübeck; men han gav Afkald paa denne Værdighed mod et Pengevederlag af England og Holland. Derimod var han en hjælpsom Godseier, som gjorde godt mod Bønderne paa sine Godser og især drog Omsorg for Ungdommens Undervisning. Med Fredrik IV stod han en Tid paa spændt Fod, da han ikke likte dennes andet Giftermaal. Men han holdt ikke længe paa sin Vrede. Han døde i 1729.

7. Vilhelm f. 1687 d. 1705.

Med Jomfru Moth havde Kristian V fem Børn; af dem overlevede kun to Sønner, Kristian og Ulrik Kristian Gyldenløve, Faderen. Den første af disse, der blev dansk Feltmarskalklieutenant, var en Tid opdragen hos Statholder U. F. Gyldenløve, med hvis Datter han blev gift. Han døde i Odense 1703. Fra hans andet Ægteskab (med Dorothea Krag, Jens Juels Enke) nedstammede Greverne af Danneskjold-Samsø.

Grevinden af Samsø levede til 1719. Fredrik IV lod hende beholde alle de Indtægter, som var hende tilstaaede af hans Fader, mod at hun flyttede fra Kjøbenhavn. Folk sagde om hende, at hun ikke var mere tro mod Kristian V, end han var mod sin Gemalinde. Paa sine gamle Dage blev hun dog meget from og bodfærdig, efter hvad Fredrik IV's Historieskriver Andreas Højer siger.

Den norske Kirke i Slutningen af det 17de Aarhundrede. Folkeoplysning. Videnskab og Kunst.

Det Tidsrum af den evangelisk-lutherske Kirkes Historie, hvori vi nu befinder os, pleier man at kalde Orthodoxiens, Rettroenhedens, Tidsalder. Den staar i alt væsentligt i nøie Sammenhæng med Reformationsaarhundredet, men bærer gjennemgaaende et konservativt, skjønt ingenlunde stagnerende Præg. I Modsætning til den voldsomt nedbrydende og raskt opbyggende Tid, som gaar forud, maa Rettroenhedens Alder, der nærmest falder sammen med det 17de Aarhundrede, karakteriseres som det jevne Arbeides Tid, da det lutherske Læerebegreb paa Grundlag af Symbolerne bringes i et videnskabeligt System, organiseres til en Magt, der kan bære og beherske den følgende historiske Udvikling. Men det 17de Aarhundredes Theologi har ogsaa bevaret den reformatoriske Aands polemiske Tendentser uden dog at være gjennemstrømmet af den praktisk-kristelige Religiøsitet, som udmerkede denne. Udvortes betragtet tager den sig nærmest ud som et stivt logisk Schema, blottet for Aand og fremmed for Livet. Det opkonstruerede Læerebegreb var en Norm, som maatte og skulde være almengyldig, og det faldt neppe nogen ind at bevæge sig frit inden den engang optrukne Ramme. Den eneste Variation, som tillodes i det Stykke, var Angreb og Fordømmelse af Vildfarelser eller kjætterske Meninger. I denne Henseende kunde en Evangeliets Forkynder være saa bitter og lidenskabelig, som han bare vilde.

Mod denne Karakteristik af Rettroenhedens Tidsalder kan der vel indvendes, at den ogsaa rummer Johan Arndts, Kr. Scrivers og Henrik Müllers Virksomhed, og at en rig Skat af Salmer skriver sig fra den. Men det maa dog erindres, at disse Mænd indtager en oppositionel Stilling, og at de var lidet agtede af Theologerne, medens Folket, der hungrede efter Næring for sit religiøse Liv, ivrig sluttede sig om dem. Netop disse Exempler fra Orthodoxien selv viser os, hvor let Folk, der besjæles af en dybere religiøs Trang, ved at vende sig bort fra den stive pedantiske Forkyndelse af Evangeliet, kunde blive tiltrukne af Retninger, der gjorde Religionen mere til en Følelsens end Forstandens Sag, idet de satte dens Væsen i en indre Forening med Gud.

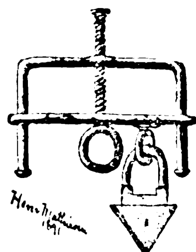
Det er netop i Orthodoxiens Tidsalder, at Mysticismen og Theosofien udbreder sig i det evangelisk-lutherske Samfund og nedbryder den kirkelige Aand med Foragt for Kirkens Naademidler. Navnlig fortjener den oppositionelle Retning at merkes, som udgik fra Presten Valentin Weigel (f. 1533 i Meißen, død 1588 som Sogneprest til Zschopau i Sachsen), Skomageren i Gørlitz, Theosofen Jakob Bøhme (f. 1575, død 1627) og deres Discipel Kristian Hoburg (død 1675), og hvis Udspring tildels kan føres tilbage til Luthers Samtidige, Sværmeren Kaspar Schwenkfeld. Et Særkjende for denne

Retning, der under forskjellige mere eller mindre sterke Afskygninger er kjendt i Kirkehistorien under Navnet Schwenkfeldianisme eller Weigelianisme, er dels dens Fordømmelse af det ydre Kirkevæsen og det kirkelige Embede, dels dens Opfatning af Kristendommens Inderliggjørelse gjennem det "indre" Aandens Lys og de "indre" Naademidler, hvorved Kristi historiske Person og hans Frelsergjerning taber sin historiske Gyldighed og bliver en symbolsk Fremstilling af, hvad der foregaar i den troendes eget Indre.

Nøie sammenknyttet, som den norske og danske Kirke var med den tyske Moderkirke, skulde disse Foreteelser ogsaa ytre sig her paa forskjellige Steder og til forskjellige Tider. Det er imidlertid ikke noget sterkt Bølgeslag, som kommer væltende ind over vort Kirkesamfund, men kun en Dønning fra den store Bevægelse, som var bleven reist i Udlandet. Ihvorvel den ikke efterlod sig noget synderligt merkbart Spor, fortjener den dog vor Opmerksomhed som Forløber for en anden, langt sterkere og betydningsfuldere Strømning, som skulde blive en Aandsmagt, der beherskede vort Samfund.

Da Ole Boesen fra Lektor i Theologien i Kristiania i 1639 udnævntes til Stiftets Biskop, erholdt han til Eftermand Magister Nils Svendsson Chronich eller Krønike, der tidligere havde været Rektor ved sin Fødeby Koldings Skole. Efterat han i 1640 var tiltraadt sit Embede, kom han snart paa Kant med Hovedstadens Geistlige, som han fandt ikke udførte sin Gjerning paa en tilfredsstillende Maade, da de undlod at revse Synden og heller ikke selv levede, som de lærte. Ihvorvel han kun havde Adgang til at forrette Tolvprædiken paa de høie Fester i Byens Domkirke, samlede han dog her og i private Sammenkomster en større Tilhørerskare om sig, og for denne drog han skarpt tilfelts mod Statskirkens Lærere. Vi hører, at han strax over Nytaar 1642 er indstevnet for Kapitlet „til aabenbar Straffe- og Beskjæmmelsesdom at høre", idet der blev paalagt ham at holde "en offentlig Disputation eller Overhørelses- og Forsøgelsestale", og at han strax efter af Kapellanen Hr. Nils Dyding er bleven indkaldt for den samme Ret for at have beskyldt Dyding for „at have været drukken udi Prædikestolen, der han læste Bøn til Aftensang"; han vilde nemlig have set „Drukkenskabs Tegn paa ham". Man hører ogsaa, at Presteskabet har villet formene ham at holde Konventikler, hvortil han erklærede, at „Ingen kunde hannem forbyde, dem, han kunde have nogen Trøst af, som frygtede Gud, udi sit Hus at indtage, og dersom Kongl. Majt. hannem det forbyde vilde selver, vilde han dog med saadanne have sin Omgjængelse". Navnlig maa Sognepresten i Kristiania, Mag. Trugils Nilsson, have fundet Forargelse ved disse Sammenkomster, i hvilke Chronich fremstillede sig som den, gjennem hvem Guds Aand talede til Menigheden, medens Kirkens Lærere paastodes udelukkende for Brødets Skyld at forrette Ordets Tjeneste. Det var derfor især med denne Mand, Chronich kom til at ligge i Strid, der med enkelte Mellemrum vedvarede hele den Tid, han opholdt sig i Kristiania.

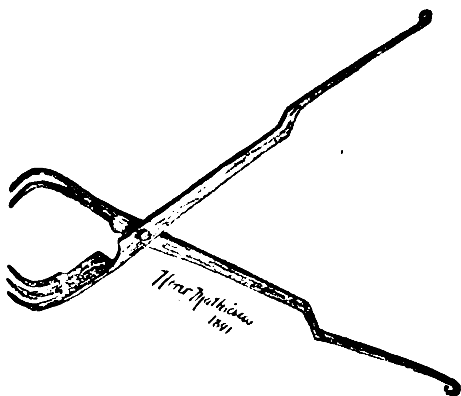
Efterat man flere Gange i Mindelighed havde søgt at formaa Mag. Nils at holde inde med sine Konventikler, tog man af en Prædiken, som han havde holdt Juledag 1642, Anledning til at udelukke ham fra Prædikestolen indtil videre. Hans Prædiken havde nemlig i dette Ords egentligste Forstand været en Skjændeprædiken, og man kunde tage og føle paa, hvem han havde for Øie*). Da dette Forbud blev Mag. Nils forkyndt, svarede han lige ud, at, hvad han prædikede, det prædikede han, og han agtede ikke, hvad Menneskene sagde. Naar man ikke strax besvarede en saadan Opsætsighed med Afsked eller Suspension paa staaende Fod, tør dette vistnok have havt sin Grund deri, at han har havt en Støtte i den daværende Statholder Hannibal Sehested. Der blev derfor temmelig snart mæglet et Forlig, der gik ud paa, at den hele Strid beroede paa en Misforstaaelse. Mag. Nils fik igjen Lov at prædike, modtage sine kristne Venner og samtale med dem om gudelige Ting; men private Konventikler og Gudstjeneste paa Kamrene skulde han afholde sig fra. Forøvrigt skulde hverken Mag. Trugils eller Mag. Nils for Fremtiden yppe Strid ved „nogen ny ved Eftertale fortænkelig Prædikens Trykkelse eller Udspredelse eller ved nogen Angribelse mundtlig eller skriftlig“. Dette Forlig blev sluttet den 24de Marts 1643. En Maaned efter gjorde Mag. Nils den forargelige Juleprædiken færdig til Trykken og forsynede den med en Tilegnelse til Hannibal Sehested.

98. Tommeskrue, hidrørende fra Kong Frederik den 7des Samling, opbevares nu i det oldnordiske Museum, Kjøbenhavn.

*) Blandt andet heder det i denne Prædiken: „Naarsomhelst nogen udi i disse sidste onde Dage drives og oplyses af Guds hellige Aand til at tale den bare Sandhed af Prædikestolen om mange Menneskers falske og hykleriske Kristendom, det er, at Mange af os, vi, som lader os kalde Kristne, dog ikke lever kristelig, da findes desværre saadanne Kristne blandt andre, som forarger sig og fortørnes over saadan sandfærdig og fornøden Prædiken og undertiden med Ordene lader sig merke, at de mener saadan Prædikant at være fuld af Had og Avind og at være blind og stolt ligesom Farisæerne og de Skriftkloge og indbilder sig, at saadan Prædikant og Lærer fordømmer andre, og at han ved ikke, om han bliver selv salig. Men ingen retsindig Prædikant prædiker af kjødelig Had og Avind“. „Hvor mange — siger han strax derpaa — forværres ikke i sin Kristendom, naar de ser, at de, som skulde være andres Ledsagere til Jesum, med de blinde Farisæere allermest forhaane Jesum udi hans sande Lemmer, og ikke alene ved synlige Foragtelsesmidler, Lader og Fagter, men endogsaa med lydelige Ord og Tale, ja med letfærdig Beipottelses Pen og Skrift, og af Djævelens Indskydelse og Tilskyndelse gives dem adskillige foragtelige og vederstyggelige Navne, endog den altvidende Gud ser og kjender, at dette af mig uværdige Jesu Kristi Tjener hverken siges eller skrives af nogen utilborlig Had og Vrede mod noget Menneske, hvem det saa kan være, men at det ved Guds Naade i kjærligste Maade og bedste Mening er fremført til Guds Ære, Guds allerkjæreste og foragtede Børns Trøst og Husvalelse, og dennem, som kunde være paa vrange Veie geraadne, til en salig Paamindelse, Eftertanke og Omvendelse“.

Striden vedvarede derfor, om end i det skjulte, og Bispeskiftet i 1646 havde ingen formildende Indflydelse paa dens Gang. Den nye Biskop Henning Stockflet havde som Medlem af Kapitlet noksom taget sine Kollegers Parti mod Mag. Nils, saa det ei kunde være at vente, at han skulde udfolde den tilbørlige Moderation, som krævedes til dens Bilæggelse. Om Beskaffenheden af denne geistlige Vaabenhvile kan man bedst opgjøre sig en Mening, naar man hører, at Mag. Nils Gang paa Gang udskjældte sine Modstandere fra Prædikestolen for Belials Børn, Satans Apostle, skinhellige Hyklere og sladrende Papagøier, og naar Byens øvrige Geistlige med Mag. Trugils Nilssøn i Spidsen advarer sine Tilhørere mod Sværmere og Enthusiaster, som vil opbrænde Skoler, afskaffe Kirker og Kirketjeneste og dæmpe Øvrighedens Myndighed, samt udspreder Traktater om de forrykte Gjendøbere i Münster paa Reformationstiden med tydelige Fingerpeg om, at der i Menigheden i Kristiania findes et Sidestykke til dem. Men i 1648 opblussede Striden paany. Slotspresten Michel Pedersen Escholt fremstod da for Kapitlet med en Forestilling om, at "Menigheden her udi Kristiania har været hos hannem, foregivendes bedre at søge Aker end Kristiania Kirke, efterdi ikke andet høres udi Kristiania Kirke end Skandal og Affekter." Som Følge heraf, krævede Byens Geistlighed, at "deres gode Øvrighed efter Ordinantsen dennem vil forsvare og ham (Chronich) sin Professsion efter Fundatsen at opvarte, som forsvarligt, maatte anbefales udi Rolighed, Presteembedet, til hvilket han ei er kaldet, ureformeret og uforagtet, eftersom de ei kjende ham for deres Øvrighed." Hvad der blev gjort ved dette Andragende, vides for Tiden ikke. Men nu gaar der et aandeligt Uveir over hele Kristiania, hvis Lige Byen neppe nogensinde har kjendt; Statskirken forhaanes af Mag. Nils som "den store Erzhore," Presterne faar sit Pas paaskrevet som "Forførere og Kjættere," ja, Mag. Trugils faar for sit personlige Vedkommende Titulaturen "Tyv og Morder." Det siger sig selv, at Udtalelser som disse maatte komme under Behandling for Domstolene; Kapitlet henviste Sagen mellem Mag. Trugils og Mag. Nils til den verdslige Ret som det rette Forum, da Mag. Trugils ikke ved sin Embedsfærd havde givet nogensomhelst Grund til at overføre Skriftets Betegnelse "Tyv og Morder" paa ham, som om han var en vrang Lærer. At dette skede, er lidet rimeligt, ialfald findes der saavidt bekjendt ikke noget Spor

99. Bøddeltang fra det oldnordiske Museum, Kjøbenhavn.

dertil. Men i Aaret 1651, da Hannibal Sehested, som maa have været den lærde Lektors Patron, er styrtet, lykkes det Geistligheden at komme Mag. Nils nærmere ind paa Livet, idet den fik Regjeringen til at tage sig af Sagen. Hidtil havde Kranglet mellem Mag. Nils og Kristianiapresterne været mere et Skjænderi end en Strid om Læren; ganske vist havde man insinueret baade det ene og det andet med Hensyn til denne allerede fra første Tid af; men man synes dog ikke at have faaet ret Tag paa ham, før han selv under sin sidste Proces blottede sig, og da Mag. Nils omkring Midten af Aaret 1651 indfandt sig i Kjøbenhavn, maatte han møde for "de Høilærde" for at besvare 14 ham forelagte Spørgsmaal. Hvad den Erklæring gik ud paa, der blev de kjøbenhavnske Theologer afæsket med Hensyn til Udfaldet af denne Examen, vides ikke; men under 22de Septbr. s. A. blev det paalagt Statholder Gregers Krabbe og Biskop Thomas Wegener af Stavanger at dømme i Sagen. I Begyndelsen af det næste Aar traadte denne Kommission ogsaa sammen i Kristiania; efter kongelig Ordre skulde Biskop Henning Stockflet som Aktor for denne tiltale baade Mag. Nils og Mag. Trugils. Det blev en meget vidtløftig Sag, og ihvorvel vi har en stor Del af Sagens Akter, kjender vi dog ikke med Vished den endelig afsagte Dom. Saa meget ser vi dog, at Mag. Nils ikke blev ligefrem afsat; men sin Stilling som Lektor maatte han opgive samme Aar, ihvorvel han aflagdes med en anstændig Pension. Det er troligt nok, at Kommissionen fandt, at ogsaa hans Modpart havde forløbet sig i sin Hidsighed; men denne forblev dog i Embedet, indtil han i 1669 i høi Alder afgik ved Døden. Mag. Nils begav sig nu til Kjøbenhavn, og da han ogsaa her blandt Theologer og andre vakte en hel Del Røre, blev han sat i Fængsel paa Dragsholm. Her sad han i tre Aars Tid, indtil Krigen med Sverige i 1658 var udbrudt for anden Gang. Svenskerne satte ham da i Frihed, og med sin trofaste Hustru, en Datter af Bisp Jens Jersin i Ribe, begav han sig til Holland, hvor de begge skal være afgaaede ved Døden i Amsterdam, uvist hvad Aar.

Det maa have været en ikke liden Skare af Tilhørere og Tilhængere, som Mag. Nils samlede om sig i Kristiania; men ihvorvel disse synes at have tilhørt alle Samfundsklasser, døde Bevægelsen snart hen. Der nævnes dog udtrykkelig, at Chronichs Skrifter havde Læsere langt ned i Aarhundredet og ind i det næste, da en ny beslægtet sekterisk Bevægelse opstod i Kristiania.

Under sit Ophold i Kristiania maa Chronich utvivlsomt være kommen i Berøring med en Aandsfrænde, Balthazar Trepsdorff, en Tysker, der fra 1651 til 1656 var Berginkvisitor i Norge, og som ligeledes tilhørte Weigelianernes Sekt. Navnlig synes denne at have øvet megen Indflydelse paa Sektens Tilhængere i Kjøbenhavn, blandt hvilke en Jesper Balthasar Könechen under Krigen mod Karl Gustav tildrog sig Opmerksomhed, idet han dels formanede sine Landsmænd til at nedlægge Vaabnene, dels ved profetiske Trusler om Guds Straffedomme søgte at bevæge den svenske Konge til at slutte Fred.

Ogsaa i Bergen synes Sekten noget senere at have havt Tilhængere. Deres Hoved var vistnok Lægen Johannes Olson, der skal have oversat og bearbeidet Jakob Bøhmes Skrifter paa dansk og forøvrigt have staaet i stor Anseelse for sin overordentlige Hjælpsomhed mod Enker og Fattige. Han døde i Aaret 1683.

Samtidig hermed havde ogsaa det throndhjemske nogle Schwenkfeldianere at opvise. I 1664 havde Anders Kempe, en Jemtlænding, der tidligere havde staaet i svensk Krigstjeneste som Stykjunker, slaaet sig ned i Værdalen, hvor han boede paa Gaarden Hegstad og giftede sig ind i en af de største Ætter der i Bygden. Han var en komplet Sværmer, der syslede dels med kemiske Studier, dels med at forfatte og oversætte mystiske Skrifter af schwenkfeldiansk Retning. Ogsaa gjennem private Forsamlinger skal han have søgt at skaffe sine Ideer Udbredelse. Allerede i 1672 ses han at være kommen paa Kant med Stedets Geistlighed, der udelukkede ham fra Nadverden, og i 1674 blev han ved kongelig Ordre forvist Landet. Han begav sig, som det synes, først til Holland og kom derfra til Hamburg. Her dedicerede han en rig Jøde et af sine Skrifter; men denne var ham saa lidet taknemmelig for denne Ære, at han meldte ham for Presterne som Kjætter. Det var, heder det, med Nød og neppe, han undgik Baalet, men udvistes af Byen. Han bosatte sig nu i Altona, hvor han døde strax efter, i Aaret 1689.

Det sidste Udslag af denne Aandsretning, som kommer tilsyne i vort Kirkesamfund, møder vi i Kristiania noget over femti Aar, efterat Nils Svendsson Chronich havde forladt Landet. Ihvorvel denne religiøse Bevægelse staar paa Grænsen af en ny Tid og tillige falder udenfor den optrukne historiske Ramme, tør den dog rettest medtages paa dette Sted.

I Begyndelsen af det 18de Aarhundrede tog den tyske Student Johan Otto Glüsing Kondition som Huslærer hos General Kaspar Herman Hausmann i Kristiania. Det var en begavet og lærd ung Mand, der snart samlede en Tilhørerkreds om sig, som han paavirkede dels ved sin Tale, dels ved Skrifter, han udbredte. Men allerede før Glüsing kom herop, havde han i Kjøbenhavn vakt adskillig Opsigt ved sine Lærdomme. Han havde oprindelig tilhørt den pietistiske Retning, men var efterhaanden kommen over i aabent Sværmeri, idet han rakkede ned paa Statskirkens Geistlighed og holdt sig borte fra Kirke og Altergang. Det Parti, han tilhørte, var som Følge heraf en Torn i Øiet paa Geistligheden, der kaldte dets Tilhængere "de særsindede" og fik under 2den Oktober 1706 udvirket en Plakat mod dem. Denne "forbyder alle Forsamlinger i Husene af særsindede Personer, som fører en egen Lærdom om ved egne Kræfter til at opnaa den fuldkomne Salighed, der ikke kommer overens med Skriften og den rene augsburgske Konfession." Med dette Parti vedligeholdt Glüsing Forbindelsen efter sit Komme til Kristiania, og han kolporterede dets Skrifter af separatistisk Indhold. Ogsaa Nils Svendsson Chronichs Verker, der i den sidste Tid var begyndt at gaa i

Glemme, blev nu fremdragne. Men paa samme Tid, som den kjøbenhavnske Geistlighed satte sig i Bevægelse mod "de særsindede," rettedes der ogsaa fra Kristianias Presteskab, i hvis Spidse den begavede unge Stiftsprovst Jakob Lodberg stod, et føleligt Slag mod Sekten*). Denne paakaldte nemlig ikke blot Politimesterens Hjælp mod Vranglæreren, som han kalder en "Erzkvæker", men indgik ogsaa med en Forestilling til det theologiske Fakultet i Kjøbenhavn, hvori han omtaler Tilstanden i sit Sogn og udtaler om sin Modstander Glüsing, at han hverken er "af vores Tro eller Papist eller Reformeret, men har en Lære, som bestaar af de groveste Kjætterier og udbreder den samme, bruger aldrig Sakramentet af Frygt (som han foregiver), for at han ikke skal besmittes af de Mennesker, som en ret Kristen ikke maa omgaaes med, forkleiner Kristenforsamlingerne i Kirken, foragter Daaben og ler kun af, at man døber Børn, negter Kristi Fyldestgjørelse, og at Helvede varer evindeligt, tror, at et Menneske kan blive saa fuldkomment, at han ikke synder, mener, at den Kristendom, som nu er i Velstand, er Antikristens Rige, og at den snart skal undergaa, naar Kristi tusindaarige Rige kommer, da han, Glüsing, som en mandig Forfegter ikke skal faa det mindste Sted".

Vi erfarer af Lodbergs Indberetning tillige, at Glüsing har faaet et Par Studenter med sig. Den ene af dem var en Danske, Jørgen Hammer, den anden en Tysker, Kristian Funch, den første holdtes efter Lodbergs Udsagn "paa en Del Pietisters Pung for gratis at oplære eller forføre fattige Børn", den sidste, der nærmest var at anse for en streng Pietist, delte vel ikke Glüsings Vildfarelser, men mødtes med ham i Uvillien mod Vanekristendommen og det udvortes Statskirkedømme med dettes Tjenere Presterne. Men forøvrigt havde det pietistiske Væsen her oppe, klager Lodberg, "gjort mange hel opiniatre (stivsindet), saa at de ikke vil slippe de Fugle, som de har i Huset hos sig". Der blev imidlertid andet af. Lodbergs Forestilling fremkaldte nemlig et Reskript af 28de Septbr. 1706 til Statholder Gabel, hvorefter denne skulde drage Omsorg for, at Glüsing blev underkastet en streng Examen med Hensyn saavel til hans Lære som til hans Tilhængere o. s. v. Det ser ud til, at General Hausmann i Forstningen har taget sin Huslærers Parti; thi det var først, efterat Vicestatholderen havde sat en Borgervagt udenfor Generalens Hus og efter Kongens udtrykkelige Ordre, at Glüsing fremmødte til Overhøringen, og da han her vedstod sine kjætterske Anskuelser, blev han ved et nyt Reskript af 11te December 1706 paalagt at rømme

*) Om Foranledningen til Striden mellem Glüsing og Kristiania Geistlighed meddeler Pontoppidan følgende. Glüsing var engang tilstede i et Selskab hos General Hausmann sammen med flere af Byens Prester. Iblandt andet spilledes der Kort, og en Prest (maaske Lodberg selv), der deltog i Spillet, henvendte da et Spørgsmaal til Glüsing om, hvad han mente om Kortspil. Den unge Lærer nølede ikke med at svare. Han gav Presten øieblikkelig en saa kort og drøi Besked, at det løb alle dem, som hørte derpaa, koldt nedad Ryggen.

Kongens Lande og Riger inden 3 Dage. Sine Tilhængere vægrede han sig ved at opgive; men det ser ud til, at Student Hammer samtidig med Glüsing maatte forlade Landet, og hvad Funch angaar, blev han i det følgende Aar underkastet en Rettroenhedsexamen af Stiftsprovst Lodberg, stødte under denne an i 15 forskjellige Punkter og maatte som Følge heraf over Hals og Hoved forlade Landet. Hvor der blev af Hammer og Funch, vides ikke; men Glüsing begav sig til Altona, der paa denne Tid var et Tilflugtssted for alskens Sværmere, og levede her, sysselsat med literære Arbeider, til sin Død, der indtraf i Aaret 1727.

Ligesom der med saa stor Omhu vaagedes over at bevare den evangelisk-lutherske Lære ren for Indblanding af sekteriske Elementer, paasaa man ogsaa med Strenghed, at den evangelisk-lutherske Religion var og blev den eneste herskende og tilladte i Riget. Hverken den reformerte eller den katholske Kirkes Tilhængere havde fri Religionsøvelse hertillands; kun blev der i 1682 tilladt Fremmede af den første Bekjendelse at nedsætte sig i Kristianssand og Fredrikstad, idet man vilde ophjælpe disse Byers Industri ved at aabne disse Byer som et Slags Fristæder for fordrevne franske Hugenotter. Denne Indrømmelse blev dog snart saagodtsom uden enhver Betydning, idet et Reskript af 6te September 1690 bestemte, at "naar nogen af fremmede Religions-bekjendere gifter sig med en af vores Religion, hvad heller det er Mand eller Kvinde, Brud eller Brudgom, da skal Kopulationen forrettes af den Prest, til hvis Menighed fornævnte vores Troes-Bekjendere henhører, Mand eller Kvinde, af hvad Stand de end kunde være; iligemaade skal og alle de Børn, som saaledes avles i de Ægteskaber, hvor en af Parterne er af vores Konfession, hvad heller det er Mand eller Kvinde, der hører vores Kirke til, døbes af vore Prester, i hvis Sogne samme Forældre bor, og aldeles holdes til den evangelisk-lutherske Religion, med mindre Kongen af sær bevægende Aarsager anderledes maatte disponere; desligeste, naar nogen af vores Troes-Bekjendere, Mands- eller Kvindes-Person, som har været gift med en af de fremmede Religions-Bekjendere, ved Døden afgaar, da skal dens Lig begraves i det Sogns Kirke eller Kirkegaard, hvor de bor eller sig opholder." Det var altsaa saa vidt, de Reformerte blev taalte, men heller ikke videre. Endnu strengere var den Opfatning, som gjorde sig gjældende overfor Katholicismen. Det kan vel ses, at en og anden Katholik i den sidste Del af Aarhundredet har opholdt sig uantastet her i Landet; hvorvidt saadanne har havt Tilladelse til i al Stilhed at øve sin Gudstjeneste, meldes der derimod intet om.*)

*) Det er dog et ret interessant Træk, at vi netop ved denne Tid ser, at man paany begynder at hædre St. Olafs Minde. Oberst Johan Lemfort, hvis Frue var af den katholske Religion, lod nemlig efter hendes Tilskyndelse oprette et Mindesmerke over Helgenen paa Gaarden Stiklestad og lagde Jordegods til dets Vedligeholdelse.

Paa den norske Kirkes Forhold kom Enevældet til at øve en meget vidtrækkende Indflydelse, og de sidste Rester af Uafhængighed, hvoraf den endnu var i Besiddelse, forsvandt. Ved de under 24de Juni 1661 udfærdigede Privilegier fik Geistligheden vistnok nogle Fordele*), men paa samme Tid udstedtes der det ene Kongebud efter det andet, hvorved Kirken aldeles ind ordnedes under Staten. De vigtigste af disse Bestemmelser var Kapitlernes Ophævelse ved Forordning af 25de Januar 1666, der udelukkende havde til Hensigt at inddrage deres Gods til Baade for Statens slette finantsielle Tilstand, og de forskjellige Skridt, som foretoges for at løse Kaldsretten fra Menighederne og overføre den paa Kongemagten.

---

*) Disse Privilegier, af hvilke enkelte Bestemmelser (t. Ex. den i § 4) er særegne for Danmark, men som i sin Helhed ogsaa maa have været gjældende for Norge, var saalydende:

"1. Hvis Kongen herefter hos Geistligheden vil have udrettet, skal ved Bisperne og særdeles hos enhver udi sit Stift direkte efter Kongens egen naadigste Ordre, og ikke ved Lensmændene eller deres Fuldmægtige, forrettes.

2. Dersom saa skede, at nogen herefter en eller flere Bondergaarde skulde nedbryde, Jorden til Avls- eller Lade-Gaarde at bruge eller og Avlsgaarde at oprette, da skal dog Geistligheden eller Kirkerne deraf saavelsom Kongen selv eller dem, hvilke Kronens Anpart Tiender efter sær Benaadning kan have at oppebære, Tienderne og tilbørlig Rettighed være forbeholden, saa at dem deres aarlige Indkomst uforkrænket forbliver. Og hvis Bøndergaarde før denne Tid er lagt under Avlsgaarde eller deraf Sædegaarde oprettede, derom vil Kongen gjøre sær Anordning, hvorledes dermed skal forholdes.

3. Jus patronatus (Kaldsret) til nogen Kirke skal efter denne Dag ingen tilstedes, uden dem, som Kongen dertil naadigst privilegeret haver eller i Fremtiden privilegerendes vorder. Dog at Enhver, som saadan Jus patronatus haver eller bekommer, sine underhavende Kirker forsvarligen vedligeholder, saafremt han saadan Høihed og Benaadning ikke vil have forbrudt.

4. Af synderlig Naade bevilges og tillades og hermed, at enhver Prest sig maa tilforhandle den Prestegaards Bygning, som han og bor udi, og derom med Kongens dertil Deputerede akkordere, og skal hans Successor udi Kaldet betale hans Arvinger samme Bygning og dens Forbedring efter 2 næste Presters og 2 bedste Sognemænds Vurdering, dog saa at Vurderingen ikke strækker sig over 500 Slettedaler.

5. Preste- og Annex-Gaarde, samt hvis der er lagt Noget ad mensam (til Bordhold), maa Presterne herefter nyde, saasom de dem af Arilds Tid med Rette nydt haver; men hvis kan bevises, Noget deraf med Uret at være bortkommet, skal det dem restitueres.

6. Og, eftersom Presterne udi Recessen og sær Forordninger, endog Forseelsen er hel ringe, med haarde Straffe trues, da vil Kongen saadan Straf, om nogen Prest sig af menneskelig Skrøbelighed udi sit Embede saaledes skulde forseet, efter Omstændighedernes Beskaffenhed og enhvers forrige Levnet og Skikkelighed herefter naadigst formilde og forlindre, ei paatvivlende, at enhver af dem sig jo sin Stand og Embede noksom erindrer, og denne kongelige Mildhed og Naade ikke misbruger.

7. Og dersom nogen Prest skulde blive tildømt nogen Bøder at udgive, da vil Kongen samme Bøder til fattige Presteenker have naadigst bevilget og forundt, i hvo og jus patronatus kunde tilhøre.

8. Sædedegne paa Landsbyen skal Boliger udvises saaledes, at de derudi kan holde Skole til Ungdommens Undervisning og Lære.

I det foregaaende er oftere fremhævet, hvilken overordentlig Betydning Menighedernes Valgret havde spillet i det kirkelige Liv hertillands, hvilke Skandaler de affødte, og hvorledes Regjeringen af og til ved Anbefalinger og Ordrer havde søgt at gribe ind for at stille Prestestanden ud fra Folket. Navnlig træder denne Stræben fra Regjeringens Side temmelig sterkt frem i Kristian IV's sidste og Fredrik III's første Regjeringstid.

Det er ret interessant at se, hvorledes Geistligheden, navnlig da det lavere Presteskab, opfattede sin Stilling ved den i 1660 indtraadte Regjeringsforandring. I det merkelige Bønskrift, som det mod Biskopernes Villie indleverede ved Hyldningen i Kristiania og hvori det bl. a. i Tilfælde af, at der for Norge skulde oprettes collegia status, justitiæ et consistorialia, anholdt om, at nogle af deres Stand maatte faa Sæde i disse Kollegier, bragtes ogsaa de geistlige Valgforhold paa Bane. Der klages nemlig over, "at nogle søger at forhverve Kongl. Maj.ts Breve paa Prestekald og Kapellanier og dermed Kongl. Haand og Privilegier ilde misbruges, og mangen en ærlig, dog fattig Presteenke med sine umyndige Børn derved imod Kongl. Reces uden billige Aarsage kan udstødes", og der andrages om „naadigste Efterretning om de, som ved kongelige Breve og Kaldelse er komne til noget frit kongeligt Prestekald, ikke og som andre, der kaldes af Menigheden, skal Menigheden forestilles" og om „Fogder, Lensmænd eller andre dem noget med Prestekald, helst udi Kaldsmændenes Udvælgelse maa befatte, eller Menigheden selv efter Ordinantsens Maade dennem skal udvælge." Det er tydeligt, at Geistligheden har tænkt sig en Tilbagevenden til det oprindelige, brede demokratiske Grundlag for Prestevalget som det ene rigtige og retfærdige; men det var netop gjennem den ensidige Fastholden paa den gamle Valgret, den i en forholdsvis kort Tid kom til at arbeide Regjeringens Stræben imøde.

Efter Enevældets Indførelse blev Menighedernes Kaldsret mere og mere et Skin, idet der principmæssig blev lagt an paa at samle al Magtfylde i Kongens Person og overføre paa Regjeringen den Myndighed, som

9. Og skal Kirkerne herefter selv nyde deres Anpart Tiende, og naar Kirkernes Tiender vorder ledige, da skal de bortfæstes til dem, som mest vil give, dog at Sognemændene bliver nærmest til, om de vil give saa meget som nogen anden.

10. Hvis og nogen Kirke af Mangel forfalder, og ikke nødtørftig vedlige kan holdes, eller nogen Prest for Kaldets Ringheds Skyld ikke kan have sin nødtørftige Underholdning, da vil Kongen, naar han underdanigst derom ansøges, om dets Leilighed lade forfare og derefter nødtørftelig lade forsyne.

11. Naar nogen Prest ved Døden afgaar, da skal hans Provst med 2 Prester i samme Hered, eller om Provsten selv var død eller forhindret, da i hans Sted en anden Prest af det samme Hered, være over Skiftet og efter Lov og Ret dermed forfare.

12. For Ligprædikener, som paa Landsbyerne af Presterne at holdes begjæres, maa de annamme, hvis de interessierede dem godvilligen give vil. Og vil Kongen naadigst, at Presterne skal herefter være fri for al Indkvartering; . . ."

Kommunerne og enkelte høiere Embedsmænd havde været i Besiddelse af. Ganske vist udfærdigedes der saavidt vides ingen udtrykkelig Forordning, hvorigjenem Kaldsretten berøvedes Menighederne; men ved Udfærdigelsen af Konge- og Expektancebreve*), lydende paa bestemte Embeder, blev denne stadig mere og mere beklippet. Naar det da hændte — og det var ingenlunde sjeldent — at Regjeringens Magtbud og Menighedernes Kaldsret kom i Kollision, var det altid Regjeringen, som satte sin Villie igjennem, og selv om Menighedens Kandidat allerede havde tiltraadt Embedet, maatte han vige for den, som Kongen havde udnævnt.

Vi har i den nærmeste Tid efter Enevældets Indførelse flere Exempler paa, hvilke Vanskeligheder denne Kollision af Valgret og Kongebud affødte. Her skal vi hidsætte nogle af de Valg- og Skandalhistorier, der vistnok i første Række fremkaldte de Reskripter og Forordninger, der forberedte den hele Omvæltning. Serien er meget langt fra udtømmende; men da den ene Historie gjerne er den anden lig, tør det her meddelte Udvalg tilstrækkelig karakterisere Forholdene.

Hr. Alf Pedersson, Søn af Throndhjems Lagmand Peder Alfsøn og Broder til Fronspresten Ivar Pedersson, der begge er omtalte tidligere, blev 1652 Kapellan hos Ringsakerpresten Jens Kristofersson, en Sønnesøn af Oslobispen Jens Nilssøn, og ægtede omtrent ved samme Tid Hr. Jens's Steddatter. Men Hr. Jens og Hr. Alf kunde ikke godt trække sammen, ikke mindst vistnok af den Grund, at Hr. Alf var en myndig Herre — han gik til dagligt Brug under Navnet "Paven" —, og i 1660 traf Hr. Jens Aftale med Sorenskriver Nils Muus's Søn Didrik om, at han skulde være Huskapellan og faa Ringsaker Kald efter Hr. Jens's Død. Hvorvidt Sognepresten var skjænket fuld, da han afgav dette Tilsagn, kan ikke bestemt afgjøres, da man ikke tør fæste ubetinget Lid til Hr. Alf, naar han paastaar, at saa var Tilfældet. Mellem Hr. Alf og Hr. Didrik opstod der nu en Kamp, som førtes med Hidsighed og Voldsomhed. En Bededag, da den sidste skulde prædike, blev han saaledes "stødt" fra Prædikestolen — neppe den opbyggeligste Scene for Menigheden —, og Traditionen lægger til, at Hr. Alf gav sin Modparts gamle Fader, Sorenskriveren, et Kjæprap i Hovedet, engang han kom til Kirke. Regjeringen selv søgte at forklare den kongelige Bevilling, som den under 20de Januar 1661 havde udfærdiget for Hr. Didrik som Hr. Jens's Huskapellan derhen, at den ikke skulde være Hr. Alf til nogen "Præjudits eller Skade", "men at den, som af menige Almue lovligen og efter Ordinantsen bliver kaldet, samme Prestekald maa beholde," og Domkapitlet og Herredagen dømte henholdsvis under 27de Juni og 27de August 1661, at Hr. Alf burde sit Kapellan-Embede fremdeles at forestaa og nyde efter Kaldsbrevet, og at Hr. Didrik skulde afholde sig fra Kapellanbestillingen, men nyde sin nødtørftige Underholdning hos Hr. Jens, "indtil han efter Hs. Kong. Maj.ts

*) Breve, hvorved vedkommende fik Løfte om et Embede, naar det blev ledigt.

Brev, som han erlanget haver, kan til det Kald, Hr. Jens Kristofersføn nu haver, naar det ledigt vorder, eller til noget andet blive lovligen kaldet." Hr. Didrik skulde altsaa have Kaldet, naar Hr. Jens faldt fra, men nogen prestelig Tjeneste maatte han ikke udføre. Hermed blev det da beroende et Par Aar. Hr. Alf kom nu til at arbeide for to, idet Sognepresten Hr. Jens Kristofersføn blev skrøbelig og sengeliggende. At alt ikke gik under saadanne Forhold, som det burde, kan man ikke undres over, og ihvorvel Hr. Alf anspændte sig af alle Kræfter, maatte hans paapasselige Modstander altid finde en og anden Knag at hænge sin Hat paa. Vi hører derfor ogsaa i 1662, at Biskopen klager over, at ikke alt var, som det burde, med den geistlige Pleie i Ringsaker.

Dette var kun nogle famlende Forsøg paa at komme "Paven" tillivs. Men i det næste Aar fik Hr. Didrik udvirket et Kongebrev af 24 Mai 1663, der gik ud paa, at "da Gudstjenesten i Kirkerne formedelst den sengeliggende Prests Svaghed forsømmes og ikke for Kaldets Vidtløftighed, som det sig burde, ved en Kapellan kan forrettes," skulde Hr. Didrik "i Sognepresten, Hr. Jens Kristofersføns, Sted og i hans Svaghed forrette Gudstjenesten efter den Anordning, som Sognepresten inden og uden Kirken derom gjørende vorder, saa at der hver Søndag sker Tjeneste ved Hovedkirken og ved hver af Annexerne hver anden Søndag." Men da Hr. Didrik med dette Kongebrev i Haanden indfandt sig i Ringsaker, var han lige nær; thi Hr. Alf vilde paa intet Sæt og Vis have nogen Hjælp af ham, og naar han nu engang havde givet sin Mening tilkjende, fik Hr. Didrik tage de ubehagelige Følger, det vilde have for ham, om han handlede derimod. Han fandt det da rettest at gaa til Øvrigheden, og der blev bestemt, at en Provsteret skulde dømme mellem dem. En saadan blev omsider ogsaa nedsat den 11te December 1663 paa Gaarden Lille Bolstad i Ringsaker, hvor Hr. Alf dog ikke mødte, men sendte i Stedet tre Bønder, som skulde gjøre Rede for ham. Til Trods for de Forklaringer, som her blev afgivne, og som gik ud paa, at Hr. Alf havde forestaaet Embedet paa forsvarlig Vis*), blev det besluttet, at Gudstjenesten herefter skulde anordnes i Overensstemmelse med Kongebrevet af 24de Mai, og for at faa Sagerne i ret Gjænge forordnede Provsten, at Hr. Alf den næste Søndag skulde forrette Gudstjenesten i Veldre Annexkirke, men Hr. Didrik i Ringsaker Kirke. For Sikkerheds Skyld besluttede Provsten sig til at være tilstede for at se, hvorledes det hele vilde gaa.

Da Provsten og Hr. Didrik om Morgenen Kl. 9 indfandt sig ved Kirken, kunde de ikke slippe ind; thi Hr. Alf havde Kirkenøglen i Forvaring.

*) Til de Insinuationer og ubeviiste Beskyldninger, som begge Parter fremførte mod hinanden, kan der vel ikke tages stort Hensyn. De Anker, som af Hr. Didriks Parti fremførtes mod Hr. Alf og som efter Provstens Formening maatte drage baade Suspension og Afsættelse efter sig, viser sig ialfald lidet holdbare, da det kom til virkelig Undersøgelse.

Efter nogen Efterforskning kom man efter, at den laa i Hr. Alfs Stue; men did kunde man ikke komme, da Hr. Alf skriftede Natverdgjæsterne hjemme. Efter endt Skriftemaal kom Hr. Alf og hans Medhjælper Mikkel Kragvig gaaende op til Kirken, og da de fandt Hr. Didrik staaende udenfor Kirkedøren, puffede de ham uden videre til Side med den Besked, at han havde intet der at gjøre. "Og da Provsten kom i Kirken, gik Hr. Alf, Mikkel Kragvig, Laurits Tande og Bjørn Tørrud*) ham imod, ogsaa nogle flere unge, som de havde oprørt, og bad, at Provsten vilde give nogen Dilation (Henstand), indtil de fik Bud fra Danmark igjen. Dertil svarede Provsten, at det ikke stod i hans Magt at give nogen Dilation; thi han havde Øvrighedens Befaling, og den maatte han følge. Han vilde læse Kongens Brev for dem, siden maatte de gjøre, hvad dem syntes godt at være. Hr. Alf sagde offentlig ud, at han vilde ikke, at Hr. Didrik skulde forrette nogen Kirketjeneste, hvilket eftersom det kom Provsten noget sælsomt for, begjærede han, at Hr. Alf vilde lade sig noget styre og respektere Kongens og Regjeringens Befalinger, saafremt han ikke vilde søge sin egen Ulykke. Men Hr. Alf og hans førnævnte Medkonsorter gjorde saadan Bulder og Allarm i Kirken, at Provsten fast ikke kan beskrive den. Han spurgte dem, hvad Aarsag de havde til saadan Tumult? De sagde, at de gjorde det paa den ganske Almues Vegne; men da Provsten begjærede at se deres Fuldmagt saaledes at handle imod Kongl. alvorlige Befalinger og al kristelig Skik, da befandtes, at de havde ingen Fuldmagt, hvorved de sagtnedes noget. Provsten gik da ned i Kirken og fandt der mange smukke gamle Mænd siddende i sine Stole og spurgte dem, om saadan Allarm og Øvrighedens Befalingers Foragt skede med deres Samtykke? De svarede Nei, det skal Gud dem forbyde, og de, som det gjorde, havde slet ingen Fuldmagt af dem. Derefter fortøvede Provsten længe i Kirken, men Alf lod ikke sammenringe, førend Klokken var 12. Efterat det var sammenringet, gik Didrik Muus for Alteret og bad Klokkeren som sædvanligt læse Bønnen, og selv faldt han skikkeligen paa Knæ for Alteret at gjøre Bøn, før han begyndte Messen. Da nu Hr. Didrik Muus laa paa sine Knæ for Alteret, kom Alf gaaende langs op ad Kirkegulvet, og da han saa Didrik ligge paa Knæ for Alteret at gjøre Bøn, vendte han om og løb ned i Kirken, udenfor Kirkedøren og op igjen og raabte høit: „Kommer nu op, kommer nu op, se, der staar han for Alteret, tager og drager ham derfra!" Strax fulgte med Hr. Alf disse trende forberørte Mikkel Kragvig, Laurits Tande og Bjørn Tørrud og nogle flere, som tilligemed dem var oprørte saadan ukristelig Gjerning at bedrive. Og da Provsten fornam, at de vilde gaa til Alteret og gjøre Presten nogen Overvold, gik han ud af sin Stol og bad dem sagtmodig, at de vilde betænke og vare sig, hvad de gjorde imod Kgl. Myndighed og Øvrigheds Befaling,

*) Tre Bønder af Ringsaker, der stadig optræder som Hr. Alfs Forsvarere.

samt at de vilde respektere dette hellige Sted, at de ikke der til nogen Guds Fortørnelse nogen Vold skulde drive. Da kom Alf imod Provsten med vredagtige Fagter og skjældte Hr. D. Muus's Kongebrev at være forhvervet ved Løgn og Usandfærdighed, og at Provsten var villig heri, fordi han var i Slægt til Hr. Jens, med mere usømmeligt, som ikke letteligt kunde beskrives. Herom skjød Provsten de nærmeste omstaaende Godtfolk i Koret til Vidne, at de vilde drage saadant til Minde. Da raabte atter Alf: „Kommer op, kommer op, tager fat paa ham, lader os staa paa vor Frihed!" Da saa D. Muus for Alteret var opstanden, efterat han havde gjort sin Bøn, og nu ventede efter Messeklæder, gik Hr. Alf op paa den ene Side til D. Muus og Mikkel Kragvig paa den anden Side af Alteret. Da raabte Hr. Alf: „Tag fat paa ham!" Saa tog Mikkel Kragvig Hr. Didrik i Armen, men Hr. Didrik vendte sig og bad dem ingen Vold eller Overlast bevise sig for Herrens høie Alter, da stødte og skjøv Alf bag paa Hr. Didrik, og Mikkel Kragvig for til, drog og rev ham fra Alteret, siden kom ogsaa Laurits Tande og tog fat paa Hr. Didrik. Og over saadan gruelig og fast uhørt Gjerning forskrækkedes mange godt Folk, som tilstede vare, baade af Adel og Uadel, og mange smukke Kvinders Personer med vemodig Graad beklagede saadan skrækkelig Forargelse og saadan Overvold paa det hellige Sted at vederfares en hæderlig Prestemand til Kgl. Befalingers Foragt. Siden stod Hr. Alf for Alteret og skjældte D. Muus i værste Maade baade for Løgner og andet mere, som sent vilde blive saadant hans Munds Overløb at beskrive. Efter saadan Tumult begyndte Hr. Alf Messen. Og paa det han endmere kunde forhindre Hr. Didrik Opgangen paa Prædikestolen, da som det sidste Vers af Troen var begyndt, løb han op i Prædikestolen og laa der eller sad der, indtil Sangen var ude. Da Prædikenen var ude, vilde Alf ikke rette sig efter at lyse Kirketjeneste efter Kongens Brev og Sognepresten̄s Anmodning, som Provsten havde tilsagt, hans Fuldmægtige saa og raadede Klokkeren derom at advare. Men Hr. Alf til Trods lyste paa, at der kun skulde ske en Prædiken i Hovedkirken Søndag derefter 4de Søndag i Advent, saa begge Annexerne skulde staa ledige. Da nu Velsignelsen efter Prædiken var sungen for Alteret, gik Provsten frem paa Embeds Vegne at tale noget for Menigheden, fornemmelig at formane dem til Fred og Enighed, at bevise deres Herre og Konge samt anden Øvrighed den Lydighed og Respekt, som de burde, og at de vilde betænke deres Saligheds Bedste, som H. Kgl. M:t med hans naadigste Brev søgte at fremme, hvorved og ingen er præjudiceret, og da han havde oplæst Bispens Befaling til ham, var det med Nød, at han for Alf fik komme til Orde, medens han oplæste Kongens Brev, men da han vilde oplæse Sognepresten̄s Anmodning, begyndte Alf med sit Anhang saadan Bulder og Allarm i Kirken, at man ikke kunde høre Mands Maal for dem, saa at Provsten ikke fik gjort nogen Formaning til Menigheden, ei heller blev Messen endt med sædvanlig Bøn og Sang. Man maatte løbe af Kirken

af Frygt for de oprørtes Overlast, saa Provsten takkede Gud, at han undslap. Dette altsammen varede ved Kirketjenesten, indtil det blev mørkt, og Klokken var 3 Eftermiddag".*)

Den hele Fremstilling af dette tumultuariske Kirkeoptrin hidrører vistnok fra Provsten, der stadig viser sig at være en Fiende af Hr. Alf; men at der ikke i nogen væsentlig Henseende er gjort Brud paa Sandheden, fremgaar af forskjellige Udtalelser fra andre Hold. Intet Under derfor, at baade den geistlige og verdslige Øvrighed kom i Bevægelse for at straffe denne Forgaaelse, som Biskopen finder at være "Gud i Himmelen til største Fortørnelse, det hellige og værdige Prædikeembede til største Foragt og Menigheden til Forargelse, Gud bedre det, saa at Hedningerne skal have Aarsag til at udle de Kristne, som bruger slig Daarlighed." Hr. Alf blev under 1ste Februar 1664 suspenderet fra sit Embede og sat under Tiltale, ligesom de tre Hovedmænd for Tumulten i Ringsakers Kirke blev indsatte paa Akershus. Men udpaa Vaaren begav Hr. Alf sig til Kjøbenhavn, hvor han under 16de April 1664 indgav sin Fremstilling af Sagen, hvorhos han androg om, at ogsaa Provsten og Hr. Didrik maatte suspenderes, indtil "upartiske ærlige Mænd af geistlig og verdslig Stand" havde dømt imellem dem. Der blev da nedsat en Kommission for at undersøge Sagen, og denne anbefalede da som en passende Løsning paa Striden, at Hr. Jens Kristofersøn efter eget Tilbud skulde oplade sit Kald for Hr. Mads Pedersøn Aalborg af Birid,**) denne skulde til Kapellan tage Hr. Didrik, som skulde ægte Hr. Mads's Datter, der var Hr. Jens's Søsterdatter, og Hr. Alf skulde faa Birid Kald. Heraf blev der dog intet; men ved Kommissionens Dom blev Hr. Alf frifunden og gjenindsat i sit Embede. Hr. Didrik Muus, der ved samme Tid havde forset sig ved Leiermaal, maatte vente i adskillige Aar, før han fik Kald.***)

Den her meddelte Skandalhistorie kan vistnok uegentlig kaldes en Valghistorie, ihvorvel den giver os et anskueligt Billede af de Forviklinger, som kunde finde Sted ved et Presteembedes Besættelse. Fra Throndhjems Stift har vi derimod fra Biskop Erik Bredals Tid et Par Historier, som stiller denne Prælats Karakter i et eiendommeligt, men ingenlunde tiltalende Lys,

---

*) Beretningen om det hele Optrin er et forkortet Uddrag af Provstens egen Indberetning, men med Bibehold af dennes egne Ord og Sætningsbygning.

**) Mads Pedersøn Aalborg kom ogsaa paa en noget besynderlig Maade til sit Kald. Da Hr. Even Olsøn til Birid i 1643 var afgaaet ved Døden, vilde Biskopen i Oslo Ole Boesen gjerne have faaet sin Famulus valgt til hans Eftermand. Efterat denne havde prædiket, anbefalede Biskopen ham til Menigheden uden at vinde Gehør. Biskopen spurgte da, hvem den vilde have. Nu havde Mads Aalborg prædiket tidligere og var kjendt i Sognet. En gammel Kone raabte da: "Aa Fa'r, lad os faa ham der med det gule Haar". Ogsaa Menigheden udtalte det samme Ønske, og Aalborg fik Kaldet.

***) Oplysninger om hele denne Sag findes i Luthersk Ugeskrift 1882, II (Meddelelser af Pastor J. Belsheim) samt i en Række Dokumenter i Rigsarkivet.

paa samme Tid, som de viser os, hvor mange Kneb og Streger, der kunde gaa i Svang ved kirkelige Embeders Besættelse.

Da Brønøens gamle Prest, Hr. Hans Magesson, i 1665 afgik ved Døden, blev Kapellanen, Hr. Henrik Jensson, mod Løfte om at ægte den afdødes Datter valgt til Sogneprest. Men ihvorvel han hidtil havde havt en Ven og Velynder i sin Biskop, Erik Bredal, undte denne sin Svigersøn, Mag. Jens à Møinichen, bedre at komme i Besiddelse af det fede Kald, og han udvirkede for denne et Kongebrev paa Embedet. Men dette var ikke efter Almuens og Presteenkens Hoved, og disse indgik i Forening til Regjeringen

100. Oblatæske af drevet Sølv, tilhørende Røros Kirke.

med en Forestilling, der indeholdt følgende Motiver: "Alt siden Luthers og Reformationens Tider havde den samme Prestefamilie, Enkens Forfædre, boet i Brønø Prestegjeld og alle været fromme Folk, dertil havde de ogsaa tilsat sine Midler paa Prestegaardens Bygning og reisende Folks Underholdning baade af Øvrighed og Undersaatter, thi alle, som her i Landet reiser enten nord eller sør, maa endelig til Brønø og ligge der undertiden med mange Norsfolk paa nogle Dages Tid og fortære frit i Prestegaarden uden noget Vederlag. Derhos havde Biskop Bredal tidligere stedse givet Hr. Henrik gode Vidnesbyrd, ligeindtil der blev Tale om hans egen Svigersøn, men det var jo rigtignok for hver Mand vitterligt, hvor

mesterlig samme Biskop sit eget Huses Nytte med Guds Æres og Menighedens Opbyggelses Skin haver bemantlet". Da Sagen blev forebragt Statholder Gyldenløve, tog han vistnok Bøndernes Parti; men Bredal satte dog Møinichens Bestikkelse igjennem. Men da Biskop Rosing i Kristiania, der var Presteenkens Søn af et tidligere Ægteskab, ikke vilde finde sig heri, fik han et Par Aar efter en Kommission nedsat i Kjøbenhavn i Sagens Anledning, og denne, der bestod af Statholder Gyldenløve og Erkebiskop Hans Svane, dømte Biskop Bredal til at betale Presteenken i Brønø en Erstatning paa 500 Rigsdaler.*)

Ikke meget vakrere opførte Bredal sig mod Familien Parelius, der i et Par Slægtled havde faaet et Slags Odelsret til Stjørdalens Prestegjeld. Erik Jenssøn Parelius var i 1647 efter fem Aars Skoletjeneste bleven ansat som Kapellan hos sin Fader Jens Klaussøn Parelius. Da denne begyndte at blive svag, fik Hr. Erik i 1660 Succession paa Kaldet, men forsømte at søge Konfirmation paa Kongebrevet ved Regjeringsforandringen. Da nu Faderen overlod ham Embedet i 1664, søgte Biskop Bredal at faa sin Svigersøn Peder Albrektsøn anbragt i det ved Hjælp af et Kongebrev; men dette blev tilbagekaldt, da Regjeringen oplystes om Sagens rette Sammenhæng, og Biskopen maatte lade Provsten indsætte Hr. Erik. Men 2—3 Aar efter kom Biskopens Søn, Villum Bredal, en vakker Dag til Stjørdalen med et Kongebrev paa Kaldet og oplæste det tilligemed et Indsættelsesbrev fra sin Fader, hvorpaa han begyndte at betjene Embedet fra Kristi Himmelfartsdag 1667. Biskopen, der kjendte til den Forsømmelse, som Hr. Erik havde gjort sig skyldig i med Hensyn til Konfirmationen, havde nemlig i al Stilhed udvirket Kongebrev paa Kaldet for sin Søn. Det fiffige Anslag hjalp ham dog ikke; Hr. Erik beholdt ikke blot sit Embede, men fik ogsaa senere Tilsagn om, at det skulde gaa over paa hans Søn Thomas, da denne i 1688 blev hans Kapellan.

Ihvorvel Menighedsvalgets Afskaffelse var forberedt ved forskjellige Skridt fra Regjeringens Side i Tiden før og efter Enevældets Indførelse, var det dog først ved Kristian V's Thronbestigelse, da Presterne paany maatte søge Stadfæstelse paa sine Kald**) og ved Kristian V's norske Lov, at Forandringen blev fuldstændig gjennemført, saa Presterne gik over til at blive kongelige Embedsmænd. Der dukkede vistnok af og til op en Tanke om, at Menighederne skulde erholde nogen Indflydelse paa Prestekaldenes Besættelse. Men det førte aldrig til noget. Herved afbrødes da den Udvikling, som tegnede til at skabe en "Levi Stamme blandt Folket"; den Praksis, at Kaldene gik i Arv fra Fader til Søn eller fra Svigerfader til Svigersøn,

*) L. Daae, Throndhjems Stifts geistlige Historie S. 114. Jfr. L. Daae, Geistliges Kaldelse S. 45.

**) Egentlig var vel disse kongelige Konfirmationer kun en liden Finantsoperation, da de maatte betales et Gebyr til Kongens Kasse for dem.

ophørte nu paa det nærmeste, ihvorvel en Prest ingenlunde var aldeles afskaaren fra at sikre en eller anden af sin Efterslægt Arvefølgen i Kaldet. Men disse Skridt fra Regjeringens Side drog ogsaa efter sig andre, der fik en større Rækkevidde.

I Prestevalgenes Historie spiller de ægteskabelige Forbindelser en meget fremtrædende Rolle, og man kan gjerne sige, at det var gjennemgaaende Hensynet til den afgaaede Prests Efterladte, som havde været det afgjørende Moment ved saadanne Beskikkelser. Ogsaa her maatte Kongemagten gribe ind for at gjennemføre en ny Tingenes Orden, da den tidligere Praksis havde havt en temmelig demoraliserende Indflydelse paa hele Standen. Det hørte nemlig ingenlunde til Sjeldenhederne, at Prestekald kun opnaaedes ved Brud paa ældre Løfter om Ægteskab, og de monstrøse Giftermaal, som hyppig fandt Sted, gav Anledning til grove Brud paa Sædeligheden. Naar Kongemagten nu tog Prestekaldenes Besættelse i sin egen Haand, var det en Selvfølge, at den maatte have sin Opmerksomhed henvendt paa denne Side af Sagen, og vi træffer netop paa dette Tidspunkt et Exempel paa en paafaldende streng Fremfærd mod en Prest, som havde brudt et Ægteskabsløfte.

I 1688 blev Tyge Broch, en Nordlænding, der fra 1682 havde været Informator for den unge Gyldenløve, kaldet til Sogneprest i Tysnæs. I sin tidligere Stilling havde han forlovet sig med Anna Dorothea Minnermann, Kammerpige hos Statholder Gyldenløves Frue, og hans Fæstemø havde forstrakt ham med de fornødne Penge til at løse Testimonium og Kaldsbrev. Det var ikke hans Agt at hæve denne Forlovelse, ihvorvel der ikke havde fundet nogen Trolovelse Sted efter Ritualet. Da han kom til Tysnæs, leiede han sig ind paa en Gaard i Prestegjeldet. Paa Presteenken, Margrete Pedersdatter Ibsen, der havde været gift med hans to Formænd, Otto Maltesen og Jørgen Henriksen Schurman, synes han ikke at have tænkt. Det skulde imidlertid blive anderledes. Hvorvidt det virkelig forholder sig saa, som han selv siger, at hans Tanker "ved Guds Forsyn blev omsnoede" til Enken, "at hun og hendes mange umyndige og faderløse Børn nogenledes ved ham kunde forsørges"*), eller om han ikke vovede at bryde med den gamle nedarvede Skik, faar staa derhen. Nok er det, hans Tanker begyndte at drages hen til Enken, og da Biskopen efter Paalæg fra høiere Vedkommende foreholdt ham det utilbørlige i hans Færd, skrev han strax til Grevinde Gyldenløve, at hans Fæstemø maatte komme til ham for at holde Bryllup, men paa samme Tid underrettede han sin Fæstemø om "Stedets fattige Leilighed og den fattige Enke." At han paa dette sit Brev ikke fik noget Svar, er ikke aldeles uforklarligt; men han opfattede hendes Taushed i Retning af, at hun gav sit Samtykke til hans Forbindelse med

*) Det maa nemlig erindres, at Presteenkesædet var optaget af Hr. Abraham Jørgensens endnu ikke meget gamle Enke.

Enken, saa meget mere, som han hørte, at hun skulde have indladt sig med en anden. Trods Biskopens Indsigelse holdt han derfor Bryllup med Enken. Men dette Skridt skulde komme ham dyrt at staa. Hans tidligere Forlovede stevnede ham nemlig for Brud paa Ægteskabsløfte, og ihvorvel han tilbød at overdrage hende "Hus og Gaard, Kvæg og Boskab, som han med sin Hustru tilkommer og hende er tilfalden efter Hr. Otto Maltesen, naar han maatte befries for Anna Minnermanns Krav," blev han dog dømt fra Embedet "for Ulydighed mod Biskopens Advarsler." Men der kan dog være Tvivl underkastet, om Sagen havde faaet dette Udfald, hvis ikke selve Gyldenløve paa en Maade havde betragtet sig som Part i den.

Det siger imidlertid sig selv, at i de Prestegjæld, hvortil Privatmænd havde Kaldsretten*), vedblev saadanne personlige Hensyn længe at gjøre sig gjældende i meget stor Udstrækning. Ligeledes synes dette at have være Tilfældet i de throndhjemske Præbende-Kald, der var et Slags geistlige Underbrug under Throndhjems Bispestol og Byens Sognekald og bestyredes af Residenter eller Vicepastorer, som valgtes af Sognepresterne. Den Række af Gjenvordigheder, som skulde gjøre Hans Egede Fædrelandet uudholdeligt og drive ham over til Grønlands Eskimoer, indledes netop med, at han vægrede sig ved at ægte sin Formands aldrende Enke, som ansaa det for sin Ret at blive forsørget paa denne Maade.

Ihvorvel disse uheldige Forhold gjorde sig gjældende temmelig langt ned gjennem Tiderne, synes Regjeringen dog temmelig snart at have dannet sig en Forestilling om, at alle Misbrug ved Prestekaldenes Besættelse var fjernede, og i Presteeden, saaledes som den blev formuleret i Henhold til Forordning af 23de Oktober 1700, maatte Ordinanden for Biskopen erklære, at han for sit Embede ikke havde givet, ladet give eller lovet i Fremtiden at ville give det ringeste i Penge eller Penges Værd og at han ikke havde skaffet sig det ved Giftermaal eller andre ulovlige Midler. Denne "Simonied", som den kaldtes, bortfaldt først ved Presteedens Omredaktion i 1870.

---

*) Efter Suverænetetens Indførelse udøvedes privat Kaldsret til følgende geistlige Embeder i Norge:

1. Prestegjældene i Jarlsbergs Grevskab og
2. Prestegjældene i Larviks Grevskab, hvor den var i Grevernes Hænder.
3. Kvindhered i Hardanger, hvor Baroniet Rosendals Besiddere havde Kaldsret.
4. Gjerpens Sognekald, hvor Kort Adeler og hans Familie samt fra 1735 af Fossum Jernverks Besiddere udøvede Kaldsretten.
5. Skjeberg, hvor den tilkom Eieren af Hafslund, samt
6. Gjerdrum paa Romerike, hvor private Patroner en Tid lang besatte Kaldet.

Den private Kaldsret blev dog snart begrænset; fra 1690 af maatte Patronens Kaldsbrev bekræftes af Kongen, i 1809 gik den over til Forslagsret, og ved Adelsloven af 1821 stilledes Patronatskaldene paa samme Fod som de øvrige Sognekald, forsaavidt som Retten ikke allerede var bortfaldt.

Den hele Omvæltning i de kirkelige Forhold kom imidlertid ikke paa langt nær til at gaa for sig med den Voldsomhed, som de kongelige Forordninger lovede; hvad man end vil dømme om Regjeringens Fremgangsmaade i de Stykker, maa det ialfald medgives, at den stadig fandt paa en eller anden Udvei til at formilde det haarde i de trufne Bestemmelser. Allerede i den første Tid efter Enevældets Indførelse blev der for Danmarks Vedkommende oprettet geistlige Enkekasser, og ihvorvel det drog temmelig længe ud, før Norge fik en lignende Institution, ser man dog, at der jevnlig tilflyder Presteenker Understøttelse dels af faldne Bøder, dels ved Pensioner, der tilstaaes dem af de kongelige Indtægter i vedkommende Distrikt. Derhos nød de vel ogsaa Skattefrihed for sit Aasæde. Gamle veltjente Prester, som ikke længere formaaede at bestride sit Embede, fik Adgang til at "oplade" det for yngre Kræfter, saaledes at de beholdt en Del af Kaldets Indkomster for sin Alderdom.

101. Kiste fra det 17de Aarh., tilhørende Bergens Museum.

Med denne Ændring i de geistlige Embeders Besættelse fulgte selvfølgelig tillige en sterk Forpligtelse for Regjeringen til at paase, at de Prester, som ansattes, virkelig ogsaa kunde gjøre Fyldest for sig. Allerede ved Kirkeordinantsen var det bleven paalagt Biskoperne at underkaste de valgte Presteemner en Lærdomsprøve for at komme efter, hvorvidt de var vel hjemme i de Lærestykker, hvori de skulde undervise sin Menighed. Synderlig dybtgaaende kunde denne Examen ikke blive, og der var vel heller ikke Tale om stort anden Lærdom, end at vedkommende Presteemne var saa vidt bevandret i Bibelen, at han kunde bevise de kristelige Hovedlærdomme af den. Ved Indførelsen af den theologiske Embedsprøve i 1629 maatte Bispeexamen tabe meget af sin Betydning, ihvorvel den fremdeles vedblev at bestaa. Men heller ikke den nye Ordning kunde være tilfredsstillende i Længden, da den Prøve, som holdtes, viser sig at have været alt andet end grundig. Examinationen foregik nemlig paa en Dag, kun en Professor examinerede, og flere

Kandidater fremstillede sig paa samme Tid til Prøven, der holdtes for lukkede Døre. I 1666 søgte man at raade Bod herpaa ved at indføre Karakterer*); men herigjennem var Mislighederne langtfra afhjulpne. I den Tid, Griffenfeld sad ved Roret, lod han Presteemnerne prædike for sig og ansatte dem saa i de Kald, hvor de efter hans Mening bedst passede; men med hans Bortgang bortfaldt ogsaa dette Forsøg fra Regjeringens Side paa at erhverve et selvstændigt Kjendskab til Ansøgernes Kvalifikationer. Vi ser i det 17de Aarhundrede forskjellige Bestræbelser for at faa Kandidaternes Duelighed underkastet en mere fyldestgjørende Prøve. Under Forhandlingerne om den kirkelige Lovgivning blev der saaledes bragt paa Bane et vistnok velment, men lidet praktisk Forslag om Oprettelsen af theologiske Seminarier for hvert Stift. I disse Seminarier skulde optages "enhver, som tragter efter Prædikeembedet", og her skulde de, forsaavidt de ikke var Rektorer eller Konrektorer eller allerede ordinerede Personer, aarlig underkaste sig en Examen. Men der toges intet Hensyn til dette Forslag, der vel ogsaa nærmest gik ud paa at fornye Menighedsvalget under mere betryggende Former end tidligere. Der kan ogsaa paapeges forskjellige andre Forsøg, som gaar i samme Retning, men som vi her ikke vil opholde os ved. Kun fortjener det vor Opmerksomhed, at der henimod Slutningen af det 17de Aarhundrede herskede en sand Overproduktion af Theologer, af hvilke en stor Del havnede i meget underordnede Stillinger**). I Aaret 1707, da en Reform af det hele Examensvæsen fandt Sted, fandtes der ialt i de forenede Riger 600 Kandidater, som gik og ventede paa Befordring.

Hvad det lærde Skolevæsen i Norge angaar, saa staar dette vistnok i Slutningen af det 17de Aarhundrede tildels lavere end 60—80 Aar forud. De Midler, som var stillede til Skolernes Raadighed, var nemlig blevne sterkt beklippede efter Enevældets Indførelse, de stakkels Skolemestere fik sin Løn

*) De Karakterer, som benyttedes, var Laudabilis (der dog sjelden gaves), Haud illaudabilis, Haud contemnendus, Non contemnendus, Mediocris og Illum (ɔ: recipimus); den sidste Karakter blev dog anset for saa daarlig, at Kandidaten maatte tage Examen om igjen.

**) Den nedenfor omtalte thrøndersk Digter M. K. Bolqvartz, der dog var en begavet, kundskabsrig og hæderlig Mand, maatte saaledes i hele 13 Aar gaa og vente paa Kald, og i Dedikationen foran sin "Sjælens Luth" skriver han mismodig med tydelig Henpegen paa disse bedrøvelige Befordringsudsigter:

"Et Seminarium for os jo Graven bliver,
Naar vor Samvittighed god Attestats os giver;
I Døden vor Dimis med Simeon vi faar
Saa Ærens Karakter paa vor Gravbakke staar.

Da skal Leviter ei om Brødet mere trætte,
Guds skjulte Himmelmann' skal alle Sjæle mætte.
Thi de, som strevet er blandt de udvalgtes Tal
I Evighed for Gud de Prester blive skal."

dels uregelmæssig betalt, dels saa sterkt reduceret ved alskens Fradrag, at de havde al Opfordring til at søge sig over i Prestestilling eller i Mangel deraf i et andet Embede saa snart som muligt. Der er i Overgangstiden mellem det 17de og 18de Aarhundrede neppe nogen Stand i Riget, som har bortkastet mere Tid og Flid paa frugtesløse Ansøgninger og krybende Forestillinger til Patroner end netop Lærerstanden ved de lærde Skoler. Blev der end af og til tilstaaet en Rektor eller Lærere et lidet Tillæg til deres Løn, saa blev dette ikke sjelden ydet paa en Maade, at de enten var omtrent lige nær, eller ogsaa blev dette Tillæg i deres Løn et Fradrag i en anden slet aflagt Funktionærs Gage. Det siger da sig selv, at Interessen for Skolegjerningen maatte blive den mindst mulige under den Strid for Udkommet, som disse Forhold affødte.

Hvad der giver det norske Skolevæsen ved denne Tid et meget frastødende Præg, er den Brutalitet fra Lærernes og den Raahed fra Disciplenes Side, som vi fremdeles iagttager. Rektoren ved Kristiania Skole (omkr. 1660) Søren Udby — eller Severinus Udbineus, som han kalder sig — var saaledes en raa Slagsbroder, som sloges paa Kirkegaarden og paa Gaderne for et godt Ord, og Sognepresten Mester Trugils Nilssøn fandt sig beføiet til at udelukke ham fra Natverden. Derimod synes Lektoren Mag. Kristen Nilssøn Bundtz, der tidligere havde været Lektor ved Kristiania Gymnasium og beklædte Lektoratet ved Latinskolen til sin Død (1679), at have været en agtværdig Skolemand, til Trods for alle de Viderværdigheder, han fik Liv igjennem plumpede op i.*) Fra Fredrikshalds Skole hører vi i Midten af 1690-Aarene, at Rektoren Henrik Augustinussøn Rothmann bliver dræbt af en af Skolens Hørere. Ogsaa fra Bergens og Throndhjems Skole, hvor dog Forholdene maa have været ulige bedre i enhver Henseende, hører vi om Misforstaaelser mellem Lærerne indbyrdes og Skolernes Foresatte. At opholde sig ved de mange Vidnesbyrd, som er bevarede om Elevernes Ryggesløshed og Forvorpenhed, er unødvendigt, naar man ser hen til det Exempel, Lærerne gav. Men heldigvis møder vi paa den anden Side ogsaa saa mange Beretninger om pligttro og dygtige Lærere, at vi af dem kan uddrage den Slutning, at en bedre Tid er oprunden ogsaa for Skolens Vedkommende.

Ihvorvel der i den sidste Halvdel af Aarhundredet ikke spores nogen sterkt udpræget religiøs Vækkelse i den norske Kirke, frembyder den dog et ret

*) Magister Kristen havde i sin Tid været Sogneprest ved Aarhus Domkirke og blev i denne Stilling gift med Appolone, en Datter af Biskop Morten Madsen. Nu vilde Ulykken, at Stedets Befalingsmand Erik Grubbe til Tjele (Fader til Maria Grubbe) forelskede sig i den vakre Prestekone, og da han ikke kunde forføre hende, fik han ved falske Vidner Bundtz dømt fra Embedet for at have staaet i et forargeligt Forhold til Svigermoderen, Bispinden. Prestens Uskyldighed kom dog efter megen Forfølgelse og Modgang for en Dag, og han blev i 1652 udnævnt til Lektor ved Kristiania Gymnasium.

tiltalende Skue, navnlig naar man sammenligner Forholdene med ældre Tiders Tilstande. Vi maa derhos erindre, som allerede tidligere er anført, at den evangelisk-lutherske Kirke under den sidste Del af Orthodoxens Tidsalder efter den gjængse Opfatning bærer Præg af sløvt Vanegjængeri. For Norges Vedkommende holder denne Regel neppe ganske Stik. Tvertom har den Rørelse, som begynder at ytre sig hos det norske Folk, heller ikke gaaet sporløst hen over den norske Kirke.

Kirkens Tilsynsmænd var i Aarhundredets sidste Halvdel paa enkelte Undtagelser nær særdeles agtværdige Mænd, og det eneste, som kan være at udsætte paa enkelte af dem, har været deres Magtbegjær og Herskesyge, der bragte dem i stadig Kollision med Embedsbrødre og civile Autoriteter. Men Forholdene i en Overgangstid som denne var ogsaa særlig skikkede til at opelske og nære en streng hierarkisk Aand.

Oslo Stift indehavdes 1646—1664 af Henning Stockfleth fra Haderslev, "en høi, anseelig Mand af megen Forstand", der efterfulgtes af Thrønderen Dr. Hans Rosing, der beklædte Bispestolen til 1699. Alle Vidnesbyrd, som vi har om den sidste, gaar ud paa, at det har været en meget myndig, nidkjær og dygtig Mand, som dog i ikke ringe Grad hemmedes i sin Virksomhed ved Chikaner for Vicestatholder Just Høgs Side; det spændte Forhold mellem dem, der især fik Udslag i alskens smaalige Drillerier,*) skal saaledes, efter hvad der senere hen paastodes, have hindret Biskopen fra at gjennemføre en paatænkt Reform i Skolevæsenet i Kristiania. Med gamle Gyldenløve stod han derimod paa en særdeles god Fod, og da Sjælands Bispestol i 1693 ved Biskop Hans Baggers Død blev ledig, interesserede denne sig levende for at faa ham forflyttet derhen. Rosing efterfulgtes af Dr. Hans Nilssøn Munch, om hvem nærmere nedenfor.

Paa Stavanger Bispestol sad 1655—1661 Mag. Markus Kristenssøn Humble, der efterfulgtes af Dr. Kristian Madssøn Tausan, vistnok en Efterkommer af den danske Reformator. Det maa have været en dygtig, praktisk anlagt Biskop, der fik at gjennemføre de vigtige Forandringer i Kirken, som Statsforandringen affødte. Da han i 1680 afgik ved Døden, blev Dr. Jakob Jenssøn Jersin, en Søn af Ribe-Biskopen Jens Dinessøn Jersin, hans Eftermand. Aaret efterat han havde overtaget Embedet, flyttedes Bispestolen fra Stavanger til Kristianssand, efter hvilken By Stiftet nu ogsaa fik Navn. Da Biskop Jersin i 1694 afgik ved Døden, fik Dr. Hans Nilssøn Munch ved sit Svogerskab med den mothske Familie Stiftet, en Stilling, som han allerede paa Grund af sin sygelige Disposition — han led af Lethargie eller Sovesyge — ikke paa langt nær kan have været voxen.

*) Da Grundstenen til Vor Frelsers Kirke i Kristiania nedlagdes i 1695, fandt Biskopen saaledes Anledning til at ærgre Vicestatholderen ved at hindre ham fra at holde en Tale, hvortil han havde forberedt sig

Paa Bergens Bispestol sad, efterat Ludvig Munthe i 1649 var afgaaet ved Døden, Jens Pederssøn Skjelderup, en Bispesøn fra Throndhjem, der ved sin Død 1665 efterfulgtes af Dr. Nils Randulf, som beklædte Embedet til 1711 eller i 46 Aar. Den sidste maa især have været en nidkjær og dygtig Biskop, der har efterladt sig et godt Ord i Kirkens Historie.

Af de throndhjemske Biskoper virkede Erik Bredal i 29 Aar (1643—72), Arnoldus de Fine i 1/2 Aar (1672), Erik Erikssøn Pontoppidan i 5 (1673—78), Kristofer Schletter i 10 (1678—88) og Peder Krog i 42 Aar (1689—1731). Om Schletter haves meget faa Oplysninger; Pontoppidan maa anses for en af de hæderligste og nidkjæreste Biskoper, som Norge nogensinde har havt, og af de øvrige tre var den første og den sidste kraftige og begavede Personligheder, der vistnok blev meget forskjellig bedømte af sin Samtid, men i ethvert Fald affatte mærkbare Spor af sin Virksomhed.

At der inden de Virkekredse, som var disse Mænd betroede, fandtes Prester, som i ingen Henseende var skikkede for sin Gjerning, er nær sagt en Selvfølge; naar vi derimod heller ikke nu sjelden hører om, at Prester bliver afsatte, er dette dog snarere et Bevis paa, at den kirkelige Tugt haandhæves med større Strenghed, end at Kirkens Lærerstand befinder sig i moralsk Tilbagegang. Det er sikkert nok, at Almuens Klagemaal over Presterne nu bliver meget hyppigere end før; men heraf følger ingenlunde, at Berettigelsen af disse voxer i tilsvarende Forhold. Helst gaar de Anker, vi ser fremførte, ud paa, at Presterne med en hidtil uhørt Strenghed inddriver sine Rettigheder i Overensstemmelse med Lovens Hjemmel eller kræver mere, end dem tilkommer. Forklaringen herpaa maa vi søge dels deri, at der blev trukket større Vexler paa Presternes Formue, dels ogsaa deri, at der ved Geistlighedens Overgang til kongelige Embedsmænd skede et altfor voldsomt Brud paa den tidligere patriarkalske Skik. Sterkest lyder dog Klagerne over Misgreb af saadan Art i Løbet af det 18de Aarhundrede. Ikke sjelden viser de Anker, som Almuen fremfører mod sine Prester, sig ogsaa at være saa lidet holdbare, at de snarere afgiver Bevis for den anklagedes Nidkjærhed end for det modsatte.

Over det hele Land ser vi, at den kristelige Oplysning er i stadigt Opgaaende, og at der med større Iver end før lægges an paa den religiøse Undervisning. Til Trods for at der endnu ikke paa lang Tid kan være Tale om et af det Offentlige bekostet Skolevæsen, fremgaar det dog af Skattemandtal og Kontributionsregnskaber, at der i hver eneste nogenledes velstaaende Familie i By og paa Land findes Lærere, og der haves derhos

*) En Anke, som vi af og til ser Menighederne fremfører mod sine Sjælesørgere, gaar saaledes ud paa, at disse har strevet sine Prædikener, og at de tager sit Haandskrift med sig paa Prædikestolen. Ihvorvel Biskoperne ses at have givet Klagerne Medhold i, at dette burde undgaaes, har disse Anker dog neppe foranlediget nogen Indskriden fra Myndighedernes Side.

Efterretninger, der tyder hen paa, at Kunsten at læse indenad i Slutningen af det 17de Aarhundrede var saa udbredt, at man trygt kan gaa ud fra, at de fleste voxne Mænd kunde læse i Bog. Hvorledes Forholdet stiller sig for Kvindernes Vedkommende, er vel tvivlsomt; men ogsaa i dette Tilfælde tør elementær boglig Kundskab have været noget større, end man gjerne vil forestille sig. Ganske vist staar Almueoplysningen paa et yderst forskjelligt Standpunkt i de forskjellige Egne af Landet, ja endog inden Prestegjældenes forskjellige Sogne. Men Fremskridtene er umiskjendelige fra det ene Decennium til det andet. Inden Aarhundredet endnu er gaaet tilende, maa hvert Prestegjeld og hvert Sogn have faaet Klokkere, som ialfald nu og da viser sig at have været studerede Mænd — et Forhold, som vel nærmest har sin Forklaring deri, at der for Theologerne i Kristian V's sidste Levetid var meget slette Udsigter til anden geistlig Beforbring —, og vi hører derhos fra forskjellige Bygder paa Østlandet og i det throndhjemske, at disse Degne har sine Medhjælpere, der skal bistaa dem i at oplære Ungdommen.

Der kan ikke være Tvivl om, at det først og fornemmelig er Katekismusundervisningen, som har været den egentlige Bærer af denne Oplysning. Et Bevis herfor har vi i de mange Haandbøger og Forklaringer til Luthers lille Katekismus, som fremkom hertillands i Løbet af det 17de Aarhundrede. Efterat den sjælandske Biskop Hans Paulsøn Resen i 1616 havde udgivet en Oversættelse af Luthers lille Katekismus fra Latin, udgav han 1634 en Katekismusforklaring, der begge skulde øve en meget vidtrækkende Indflydelse paa de norske Arbeider af samme Art. Af saadanne er tidligere omtalt Stavangerbispen Thomas Wegners „Liden Haandbog“, der oprindelig skulde tjene Presterne til Veiledning ved den Overhøring, som gik forud for den første Altergang, og Bergensbiskopen Ludvig Munthes „Guds Ords første Alfabet“, der nærmest var beregnet paa Ungdommens Selvundervisning. Hvorvidt disse har været i Brug udenfor Stavangers og Bergens Stift, kan ikke siges; men i 1673 udgav Throndhjemsbiskopen Erik Pontoppidan en Udlægning af Luthers Katekismus, der kjendes i 4 Udgaver og vistnok har været i Brug i det throndhjemske i henved 100 Aar, ligesom Kristiania Stift i 1681 fik en lignende Forklaring i Thotenspresten Knut Sevaldsøn Bangs Bog: „Den søde og velsmagende Katekismes Brystmelk“, der er bygget paa den af Kristen Steffensøn Bang forfattede svære katekétiske Postil i ti tykke Bind. Vi finder derhos Spor til, at haandskrevne Katekismusforklaringer paa sine Steder har været i Brug. Saaledes forfattede den ovenfor omtalte Prest Jens Colstrup til Nes paa Romerike et saadant Arbeide, der var i Brug i hans Prestegjæld.

Henimod Udgangen af det 17de Aarhundrede udfolder der sig i de norske Menigheder et rigere religiøst Liv end tidligere, og der møder os fra forskjellige Kanter Vidnesbyrd om, at den gjængse Karakteristik af Folkets Religiøsitet som blot og bar udvortes Vanekristendom ingenlunde holder Stik.

Tager man for sig Sagefaldsregnskaberne, vil man finde, at Bøderne for Forsømmelse af Kirketjenesten stadig bliver færre, jo nærmere man kommer Aarhundredets Udgang, og hvor meget dette Forhold end maa tilskrives den Strenghed og Aarvaagenhed, hvormed man paasaa Efterlevelsen af de herhen hørende Forordninger, saa er det dog paa den anden Side sikkert, at der hos Folket ytrer sig en stadig større Trang til at høre Guds Ord. Navnlig er Husandagt meget hyppig i de forskjellige Familier, og mange af de Ligprædikener, som er bevarede, viser, at denne har spillet en ikke lidet fremtrædende Rolle i Familielivet. I flere Menigheder finder af og til mindre Sammenkomster Sted til gjensidig Opbyggelse. Men Geistligheden maa dog stadig have været paa sin Post mod, at Husandagten og Opbyggelsesmøderne antog en sekterisk Karakter*) og vi ser den derfor give Veiledning og Anvisning for dem. I 1669 udstedte saaledes Bergens Biskop Nils Randulf en Anordning om daglig Husandagt i Menighederne. Den indledes med en Fortegnelse over de Salmer, der skulde bruges Morgen og Aften (t. Ex. Søndag Morgen: Nu bede vi den Hellig-Aand, Torsdag Aften: Paa Gud alene, Løvdag Morgen: Vreden din afvend), hvorpaa det heder: „Efterat saadanne Sange hver Morgen og Aften er ljudet, skal ljudeligen oplæses af en i Huset hver Gang en Part i cathechismo, saa de andre kan læse efter og siden med bøiede Knæ om Morgenen Morgenbønnen, som findes i cathechismo, med den anden Bøn: O allerhøieste Gud og Fader vor, og om Aftenen Aftenbønnen med den anden Bøn og Fader vor. Derefter kan de staa op og slutte deres Morgenchor med det Vers: Vor Herres Jesu Christi Fred o. s. v." I det hele taget maa denne huslige Andagt have havt et Præg af den samme Simpelhed og Umiddelbarhed, som danner Reformationstidens Særkjende. Man nøiede sig ved denne daglige Gudstjeneste vistnok i Regelen med de Katekismusforklaringer og Salmebøger, man havde faaet, idet disse gjerne foruden bibelske Texter indeholdt de Bønner, som fandtes tjenlige for Dagens Tider, Maaltiderne**) og særlige Begivenheder. Men at den ogsaa har været præget af en varmere, inderligere Religiøsitet, staar neppe til at negte, naar man ser hen til den Opbyggelsesliteratur, som er fremgaaet af og beregnet paa Husandagten i de norske Hjem. Forholdet har utvivlsomt været det samme, som vi ellers næsten overalt møder hertillands: det drog ud, før Folket kunde tilegne sig det nye, som Reformationen

*) Foruden til de ovenfor i dette Afsnit berørte Træk kan ogsaa henvises til den Vækkelse, som i 1669 fandt Sted i Fjelber, hvorom er fortalt Bd. IV, 665.

**) I Wegeners Haandbog forekommer saaledes den landskjendte Bordbøn:

I Jesu Navn gaa vi til Bords,
Æde og drikke paa hans Ord,
Hannem til Ære, os til Gavn,
Saa faa vi Mad i Jesu Navn.

bragte; men til Gjengjæld har det holdt trofast paa det, og dets Tilegnelse har havt en forholdsmæssig selvstændig Karakter.

Vi kan hertillands i den første Halvdel af det 17de Aarhundrede iagttage en liden lærd Koloni, som har bevaret Traditionerne fra Tyge Brahes og Nils Hemmingsens Dage, og som til en vis Grad maa siges at være Bæreren af Tidens høiere Aandskultur. Dens Medlemmer er spredte over det hele Land i Preste-, Læge- eller Dommerstillinger, Embeder, der ikke i synderlig Grad tillod dem at sysle med Videnskaben; men denne danner dog et Bindeled mellem dem indbyrdes, og der er bevaret Breve, som tyder hen paa, at de paa Grund af denne sin Særstilling har betragtet sig som et eget Laug. Fra 1630- og 1640-Aarene af træder disse Tilhængere af Humanismen mere i Baggrunden, ihvorvel det i 1636 oprettede Gymnasium i Kristiania godt kunde have været — hvad vel Hensigten med dets Oprettelse ogsaa var — et Midtpunkt for Nationens høiere Aandsliv. Det er vel muligt, at Kristian IV virkelig har tænkt sig dette Gymnasium som Forløber for en særlig norsk Høiskole. Naar dettes Levetid blev saa kort, er Skylden herfor udelukkende at søge i udvortes Forhold, ikke i Mangel paa tilstrækkelig videnskabelig Sans hos Nationen til at holde en saadan Institution oppe. Navnlig fremkaldte Gymnasiets Nedlæggelse efter Krigen med Sverige Udtalelser, der maa fortolkes derhen, at ialfald en Del af Folket betragtede dette Skridt som et Skaar i Nationens Ret. Det er karakteristisk nok, at dets Gjenoprettelse kommer paa Tale, saa ofte der senere hen aabnede sig et Slags Mulighed for, at Baahuslen kunde vende tilbage til Norge.

Ogsaa i det trondhjemske hører vi omkring Midten af det 17de Aarhundrede om vakte videnskabelige Interesser. I 1651 skriver en Student, som ved denne Tid befandt sig der i Byen, at Biskop Erik Bredal holdt nogle Forelæsninger over Hebraisk, lod Disputationssætninger opslaa paa Domkirkedøren og afholdt Bispeexamen med større Høitidelighed, end Tilfældet pleiede at være ved saadanne Leiligheder. Brevskriveren udtalte som sit Haab, at der af disse Bestræbelser maatte fremgaa et throndhjemsk Akademi. Heraf blev der dog intet, men Tanken om et eget norsk Universitet var ingenlunde fremmed for Norges Befolkning. Denne kommer da ogsaa — som sædvanlig i lignende Tilfælde — tilorde i Forslag, der snart styrer lige, snart ad Omveie mod Maalet.

Under Kjøbenhavns Beleiring indgav de norske Studenter, som havde deltaget i Byens Forsvar, et Andragende, forfattet af senere Lektor i Throndhjem Kristen Skjoldborg. I dette, der indeholder 10 Punkter, heder det bl. a.: "Eftersom Norge beviser lige Lydighed med Danmark, og Danske udi Norge

forfremmes endog til de høieste Bestillinger, da begjærer norske Studenter, at af deres Nation maatte herefter visse Professores konstitueres, som dem især kan patronisere og i Nød undsætte, ikke paatvivlende, at naar dem dertil gives Esperance (Haab), de jo sig herefter gjøre dygtige." Ogsaa i denne Optræden af de norske Studenter har vi vel at se et Udtryk for de Ønsker, som rørte sig hos en Del af Nationen, ihvorvel det var et Slags Middelvei, som blev bragt i Forslag. Men da Universitetets Professorer ganske undlod at tage Hensyn til det hele Andragende uden for saa vidt, at de gav dets Forfatter en Næse, førte det ikke til noget.

I 1661, da Stænderne for sidste Gang samledes i Kristiania, var der, som ovenfor (S. 110) fortalt, af Kjøbstædernes Deputerede bleven udtalt et Ønske om, at Norge maatte faa et eget Universitet, nærmest da vel som et Slags Vederlag for det nu ophævede Gymnasium i Oslo. Vi har ogsaa set, hvor liden Sympathi dette Ønske mødte hos Regjeringen. Det kan være et temmelig ørkesløst Arbeide at anstille Betragtninger over, hvilken Betydning et Universitets Oprettelse paa dette Tidspunkt vilde have havt for den norske Nationalitets Udvikling. Fastholdes maa det dog, at Nordmændenes Ønske var meget berettiget, fra hvilken Side man end vil betragte Sagen. Allerede under Dronning Kristinas Formyndere havde det med Sverige forbundne Finland erholdt eget Universitet i Aabo, for Holstenerne og de tysktalende Slesvigere oprettedes der nogle Aar senere et Universitet i Kiel, og i 1668 fik de skaanske Landskaber eget Universitet i Lund. Det eneste, som kan tale til Undskyldning for den Forsyndelse eller det Misgreb, som Enevældet begik mod den norske Nation, er, at Nordmændenes Krav ikke reistes med saadant Eftertryk, at det nødvendigvis maatte opfyldes, derimod ikke Regjeringens politiske Syn paa Sagen i dens Helhed.

Et er imidlertid, at Kravet reistes; det vidner kun om, at der var videnskabelig Sans tilstede; — et andet er det, om Ønsket ikke maatte vente paa sin Opfyldelse af den simple Grund, at Landet turde have savnet de fornødne Lærerkræfter, for at en saadan Høiskole kunde komme i Gang. Det viser sig dog, at Norge paa denne Tid havde dygtige Mænd at opvise i de forskjellige Grene af Videnskaberne, Mænd, som kunde pege paa en lang og vel anbragt Studietid baade ved Kjøbenhavns og udenlandske Universiteter, og som siden anvendtes i høie Stillinger i Danmark. Saaledes blev i Tiden mellem 1650 og 1720 ikke mindre end 4 Nordmænd Bisper i Danmark, et Par blev kongelige Skriftefædre, og i Høiesteret kom i den samme Tid enkelte Nordmænd til at tage Sæde som Assessorer, — kort sagt, vi ser, at der fandtes ikke faa Mænd, som utvivlsomt vilde have gjort god Fyldest for sig, om deres Fædreland i snevrere Forstand havde havt en Virkekreds for dem, afpasset efter deres Evner og Uddannelse. Listen paa saadanne Mænd vilde vistnok ikke være bleven overvættes stor, men dog betydelig større, end man gjerne vil forestille sig.

En Nordmand, som først og fremst maa nævnes i denne Forbindelse, var Maurits Röning, der var født i Kraakstad og i 1668, i en Alder af kun 31 Aar, blev kaldet til Biskop i Aalborg, en Stilling, som han indehavde kun i fire Aar. Han stod hos Fredrik III i særdeles stor Anseelse for sine Indsigter i den kartesianske Filosofi og blev af denne selv examineret og udnævnt til Doctor.

Medens Rönings sjeldne Begavelse hurtig bragte ham Anerkjendelse og Forfremmelse, finder vi paa den anden Side et Par af hans Landsmænd, som med al sin Dygtighed og Lærdom ikke kunde opnaa en Stilling, hvori de ret kunde gjøre sig gjældende.

Da der i Slutningen af 1660-Aarene var paatænkt en ny Bibeloversættelse, blev der hos de norske Biskoper forespurgt, om der blandt Prester eller Skolemænd skulde findes en eller anden, "bekvem til noget herudi tilbørligen at kunne præstere." Biskop Nils Randulf oplyste da, at der i Bergen fandtes en indfødt Bergenser, Jørgen Hanssøn, der havde givet Undervisning "i det hebraiske, kaldæiske og syriske Sprog, udi hvilke Sprog han er hel færdig." Han befandt sig just paa Besøg i Bergen, men skulde nu reise over til England, hvor han af Erkebiskopen i Canterbury havde faaet Løfte om Ansættelse. Der er ikke noget nærmere bekjendt om denne Mand; men jeg gjætter paa, at han har været en Brodersøn af den nedenfor omtalte Engelbrekt Jørgenssøn og en Fætter af Digterinden Dorothea Engelbrektsdatter. Saameget kan vel anses for sikkert, at man hertillands ikke havde noget Brug for ham, og at han nødtes til at modtage Kaldelsen fra Udlandet. Hans senere Skjæbne er i ethvert Fald indhyllet i fuldstændigt Mørke.

En anden ubrugt Begavelse maa man vel ogsaa kalde den dygtige Filolog, Magister Anders Ivarssøn Borch, en Fogedsøn fra Romsdalen, der paa mødrene Side nedstammede fra Bergens Biskop Ludvig Munthe. Han blev i 1681 Student fra Throndhjems Skole og stod i sin Studietid i stor Yndest hos den danske Videnskabsmand Dr. Ole Borch, og denne forærede ham — heder det — "sit Navn til Amindelse". Efter at have taget Magistergraden blev han 1687 Vicerektor ved Throndhjems Skole og overtog 1693 Rektoratet, samme Aar, som hans Formand og Svigerfader Mag. Simon Hoff blev Lektor. Nedbøiet af alskens Modgang og Fortrædeligheder, der forbitrede hans sidste Levetid, afgik han 1709 ved Døden*). Mest bekjendt var Borch af sine Studier i latinsk Lexikografi; men hans Arbeider for Tilveiebringelsen af en latinsk Ordbog, blev dog aldrig afsluttede. Dette maa vel kaldes et Tab for den norske Literatur,

*) Den gængse Beretning om, at Biskop Peder Krog forfulgte den dygtige Skolemand, bør neppe tages ganske efter Bogstaven. Saavidt jeg har kunnet se, hidrørte en stor Del af den Modgang, som blev Rektor Borch tildel, fra hans Svigerfaders skurvede Regnskabsførsel og underfundige Omgang med offentlige Midler, og han maa derhos have overtaget Skolen efter denne i en meget mislig økonomisk Forfatning.

da han med den Bistand, han havde sikret sig fra flere Hold, ganske vist vilde have leveret et for sin Tid fortrinligt Verk.

Paa Filosofiens og den klassiske Sprogvidenskabs Omraade har Norge neppe flere virkelige Størrelser at opvise; men der var dog ikke faa hertillands, som ses at have syslet med Arbeider af denne Art. Derimod vaktes i Aarhundredets sidste Halvdel Interessen for Fædrelandets gamle Historie og Sprog tillive i en Udstrækning, som vi ikke har set siden Peder Klaussøn Friis's Dage.

Efter dennes Død var hans Arbeider blevne gjenoptagne af den danske Videnskabsmand Ole Worm, der udgav hans Norges Krønike og Norges Beskrivelse. Allerede før (1622—26) havde Worm med Regjeringens Bistand sat sig i Bevægelse for at indsamle, hvad der i de forenede Riger fandtes af sproglige og historiske Mindesmerker. Resultaterne af disse hans Undersøgelser blev tildels nedlagte i hans Monumenta Danica, til hvilket Verk de norske Runeindskrifter meddeltes ham af Dr. med. Peder Alfsøn samt Biskoperne Thomas Wegener, Nils Paaske og Peder Skjelderup. For den norrøne Literaturs Fremme udfoldede Worm en utrættelig Flid, og herunder modtog han fortrinlig Bistand af den lærde Arngrim Jonson, "den gamle islandske Literaturs Restaurator" († 1648), af Biskop Brynjulf Sveinsson i Skaalholt, bekjendt som Samler af gamle Haandskrifter o. fl. Ved denne sin Virksomhed gav han Stødet til Dannelsen af den historiske Skole, hvis mest fremtrædende Medlemmer Thormod Torfæus og Arne Magnussøn var. Endelig skyldtes det ogsaa Worms Bestræbelser, at den første, af Presten Magnus Olafssøn forfattede oldnorske Ordbog i 1650 saa Lyset.*) Paa Island begyndte nu —

*) Den anden islandske Ordbog, der var forfattet af Gudmund Anderssøn, udkom 1683. Forfatteren var en fattig Bondegut fra Midfjord, der havde gaaet paa Hole Skole; men da han ikke havde Raad til at reise til Kjøbenhavn, vilde han nok være forbleven i Bondestanden, hvis han ikke uventet var bleven befordret til Danmark. Han skrev nemlig en Bog om Flerkoneri, som han forsvarede; han viste sit Skrift til flere, og da dette Kjætteri kom Biskopen for Øre, fik han den farlige Karl sendt til Kjøbenhavn, for at han der kunde hente sin fortjente Straf. Han sad nu en Tid i Blaataarn, uden at nogen syntes at ofre ham en Tanke. Men da han ikke gjorde en Kat Fortræd, fik han gaa omkring i Taarnet, som han vilde. En Nat sad han i et af Vinduerne og saa op mod Stjernerne. Med et tog han Overhaling og stupte ned i Gaarden, dog uden at slaa sig synderlig. Under sine Bestræbelser for at finde tilbage til sit Logement tullede han sig ind paa de kongelige Børns Kammer, hvor der blev en svare Opstandelse og Skrigen af de derværende Fruentimmer, og Islændingen blev i Hui og Hast kjørt ind i sit Fangerum. Om Morgenen, da Kongen fik høre om det Spektakel, som havde fundet Sted, kaldte han ham for sig, og efter den Samtale, som nu fandt Sted, varede det ikke længe, før hans Sag blev undersøgt. Da det theologiske Fakultet for en Gangs Skyld var naadigt, slap han meget godt fra sit farlige Skrift. Folk tog sig af ham og hjalp ham frem til Examen, og en smuk videnskabelig Bane havde allerede aabnet sig for ham, da han i 1651 bortreves af Pesten. Foruden Ordbogen efterlod han sig i Haandskrift en Bearbeidelse af Voluspaa og Haavamaal.

takket være de fra Worm udgaaede Impulser — en paaskjønnelsesværdig Indsamling af gamle Haandskrifter, hvorved mangen vigtig Efterretning fra Fortiden reddedes fra Undergang.

Ved denne Tid vaktes ogsaa Svenskernes Interesse for det gamle norske Sprog, hvorpaa Opmerksomheden var bleven henledet ved de Haandskrifter, som fandtes i de danske Bogsamlere Stephanius's og Jørgen Seefelds Bibliotheker, som var komne i Svenskernes Besiddelse. Navnlig fandt disse Studier formaaende Velyndere i Greverne Magnus Gabriel de la Gardie, Pehr Brahe og Johan Gyllenstjerna. Islændere indbødes til Sverige, hvor de ansattes i vel aflagte Stillinger og sendtes over til sin Fædrenee for at samle Haandskrifter. Saa rig Høst gjordes her, at den danske Regjering i 1685 fandt sig beføiet til at give den islandske Landfoged alvorligt Tilhold om, at "aldeles ingen skrevne Historier eller andre deslige Traktater om Landet vorder derfra til fremmede forhandlede eller udførte." Blandt de Mænd, der i Sverige med Begeistring omfattede og dyrkede den norrøne Literatur, maa nævnes Østgøten Oløf Verelius (1618—1682) og Olof Rudbeck (1630—1702), der begge betonede det nordiske Elements Betydning i den almindelige Historie paa en ensidig kraftpatriotisk Maade. Den første af disse Lærde, der forøvrigt har indlagt sig store Fortjenester ved sine fortrinlige Sagaudgaver, udtalte i sin glødende Begeistring, at "den burde af Lovene straffes, som vovede at betvivle, at de Gother, som erobrede Rom, var udgaaede fra Sverige, samt at den burde slaaes i Panden med Runestene, som vovede at betvivle deres høie Alder". Mere bekjendt er den anden, Olof Rudbeck, ikke blot for sin selv i Datiden mageløse polyhistoriske Lærdom, men ogsaa for sin lige saa geniale som fantastiske arkæologiske Roman "Atlantica", der til en vis Grad ogsaa øvede Indflydelse paa den norske historiske Videnskabelighed i Samtiden.*)

Den første, som hertillands gjenoptog Syslen med Norges Fortid var Mag. Arnoldus de Fine, som ovenfor er omtalt som Skolemand i

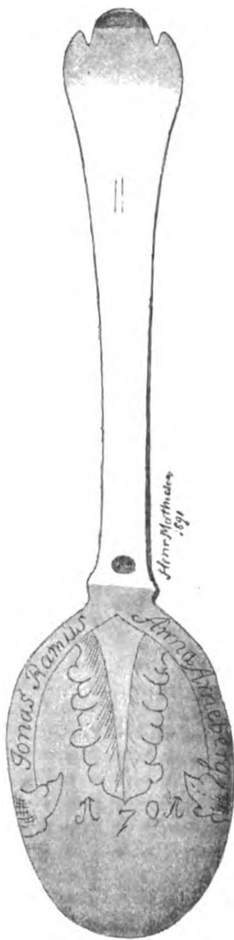
*) Medens man nuomstunder betragter de mythiske og heroiske Sagaer som Frembringelser af den senere Middelalders Romantik, gik Verelius og Rudbeck ud fra, at det var virkelig Historie, der skildrede Nordens og særlig Sveriges Fortid. Selvfølgelig maatte de være af overordentlig høi Ælde, og det Tidsrum, de skildrede, maatte ligge forud for det uægte Dusin af Karl'er og Erik'er, som patriotiske Historieskrivere tidligere havde udstyret Sveriges Historie med. Rudbeck gaar endnu videre: han fandt, at det gamle Atlantis, som græske Filosofer lader ægyptiske Prester omtale som det Land, der havde været den ældste Kulturs Vugge, ikke kan have været andet end det gamle Sverige, som han kalder Atland eller Manhem, og med en kolossal Lærdom søger han at paavise, hvorledes Antikens og Eddaens Myther, Fortællingerne om Oldtidens Folkeslag, Folkevandringerne, Tidsregningen, kort sagt alt, lige til Navne og Udtryk, finder sin Forklaring i de ældste skandinaviske Forhold. Man har spottet over den gamle Lærdes Fantasterier i tidligere Dage; nu omstunder anerkjender man i hans Verk Geniets Anelse og Stræben efter at finde Sandheder, som det først er lykkedes vore Dages Videnskabelighed at fastslaa. Paa den svenske Historieskrivning kom hans Roman til at øve en sterk Indflydelse, idet den rudbeckske Skole her var den eneraadende indtil Dalins Optræden.

Bergen og Biskop i Throndhjems Stift. Det var Kantsler Ove Bjelke og Statholder Ulrik Frederik Gyldenløve, som opfordrede ham til at skrive et stort latinsk Verk over Norges Historie, og det var nærmest som Forhaandsbetaling herfor, han havde faaet sin Bispestol. Ved sin Død efterlod han sig et ufuldendt Arbeide („Arnoldus de Fine scripsit librum sine fine“*), sagde Griffenfeld), der neppe var af synderligt Værd, og nu forlængst synes at være gaaet tabt.

Samtidig med eller noget senere end Arnoldus de Fine finder vi en hel Del Nordmænd, der dels har gjort Studiet af Fædrelandets Historie og Topografi til sin Livssag, dels syßler dermed paa en mere dilettantmæssig Maade. Selv om disse Mænd er optraadt i andre Grene af Literaturen, skal vi omtale dem her.

Først og fremst møder vi da i denne Forbindelse de thrønderske Brødre Ramus, af hvilke den ældste, Mag. Melchior Ramus, var Medlem af Throndhjems Domkapitel og Lektor og døde 1693, efterat han i 11 Aars Tid havde beklædt Lektoratet. Han var en grundig Videnskabsmand, der bl. a. besad et for hin Tid enestaaende Kjendtskab til Norges Topografi. Til en omfattende geografisk Beskrivelse over Landet havde han tegnet en hel Del Karter, ligesom han ogsaa havde bereist Norge i stor Udstrækning. Man har antaget — uvist dog med hvad Ret —, at Broderens Norges Beskrivelse, der udkom i 1735 efter allerede 1715 at være bragt i trykfærdig Stand, væsentlig er hans Arbeide.

Mere bekjendt er den yngre Broder, Jonas Ramus, der døde i Marts 1718 som Sogneprest til Norderhov, dog mindre som Forfatter end som den navnkundige Anna Kolbjørnsdatter Arnebergs Mand. Denne, der var født i Midten af det 17de Aarhundrede, blev 1682 personel Kapellan hos sin senere Svigerfader Kolbjørn Thorsteinsson Arneberg, Sogneprest til Sørum. Han optraadte 1680 som theologisk Forfatter, hvorom nærmere nedenfor, men allerede fra Universitetsaarene havde han fattet levende Interesse for Fædrelandets Historie og foretaget Indsamlinger af derhen hørende Materiale. I 1689 udgav han sit første historiske Arbeide, Nori regnum, en latinsk

102. Sølvske, der bærer Jonas Ramus' og hans Hustru Anna Arnebergs Navne med Aarstallet 1701; funden paa Gusgaarden i Norderhov, hendes Enkesæde. Tilhører Univ. Oldsamling.

*) „Arnoldus de Fine skrev en Bog uden Ende“.

Afhandling, der fortæller Norges Historie "fra den første Konge Nor" til Harald Haarfager, og var tilegnet Statholder Gyldenløve og flere Stormænd. Afhandlingen blev 1711 oversat paa Modersmaalet af Slotspresten paa Akershus, Mag. Anders Jenssøn Borch. Paavirket af Olof Rudbecks ovenfor omtalte Atlantica er Ramus's Ulysses et Otinus, hvori han søger at godtgjøre, at Nordboernes Odin er den samme som Grækernes Odysseus, som skulde have besøgt Norden*). Denne lærde Galskab blev døiet i ikke mindre end tre Oplag (1702, 1713 og 1719), og under de storartede Opdagelser, som vore Videnskabsmænd i de sidste Decennier har gjort paa den norrøne Mythologis Omraade, har Ramus's Arbeide atter tildraget sig et Slags uforskyldt Opmerksomhed. Et Slags Verdens- og Kirkehistorie udgav han 1704 i den tykke Foliant "Kirke- og Verdslige Historier," der oplevede et nyt Oplag efter hans Død. Hans sidste Arbeide var Norges Beskrivelse, der ovenfor er omtalt. Synderlig anset var Ramus ikke af sin lærde Samtid, der saa ham aldeles over Hovedet og betragtede ham som en Person, "der vendte op og ned paa Alt og skrev sammen noget Visvas, som forstyrrede de halvstuderede og prostituerede det lærde Væsen". Hertil kommer vel ogsaa, at han blev aldeles fordunklet af en ganske anderledes betydelig Videnskabsmand, som Norge havde at opvise paa denne Tid, Islændingen Thormod Torfæus.

Thormod Tørfesen eller Torfæus, som han efter Tidens lærde Maner kaldte sig, tilhørte en gammel islandsk Familie og var født i Aaret 1636 i Nærheden af Bessestad. Hans Fader var en Sysselmand, som siden blev dømt fra sin Stilling. Efter at have gjennemgaaet Skaalholt Skole blev han Student 1655 og underkastede sig derefter theologisk Attestats. I 1660 fik han i Opdrag af Kong Fredrik III at oversætte gamle islandske Skrifter. Kongen selv førte nøie Opsyn med Arbeidet, lod sig forelægge, hvad der var udført, og gav Ordre til, hvad der skulde paabegyndes. I 1662 blev han sendt til sit Hjemland for at indsamle Sagaer og vendte tilbage med adskillige Skatte. Det var ved denne Tid, han opstillede den saakaldte islandske Hypothes, der giver en anden Kongerække for Danmark end den, som man hidtil havde fulgt paa Saxos Autoritet. Efter at have ytret for en af Ministrene, at det ikke var Dan, men Skjold, som var Danmarks første Konge, blev dette Kjætteri ad forteft mulig Vei forebragt Kong Fredrik, og denne paalagde Torfæus at gjøre Rede for sin afvigende Opfatning. Saaledes kom Torfæus til at udarbeide sit Verk om den danske Kongerække fra Oldtiden af (Series Dynastarum et Regum Daniæ), der endnu, før det var bleven trykt, vakte stor Opsigt i den lærde Verden. I 1664 blev Torfæus ansat som Kammererer (Stiftamtskriver, Oppebærer af de kongelige

*) Odysseens Karybdis finder han saaledes i Moskenæsstrømmen i Lofoten, Odins Navn søger han i Utis (Ingen), som Odysseus ved en Leilighed kaldte sig o. s. v.

Indtægter) i Stavanger Stift og ægtede det følgende Aar Anna Hansdatter, Enke efter Forvalteren over Utstein Kloster Iver Nilssøn Lem. Med hende fik han Gaarden Stangeland paa Karmøen. Men Torfæus likte sig ikke i denne Stilling, der kun gav sparsomme Indkomster, og søgte derfor Lensforbedring, idet han tillige afgav Løfte om at udarbeide flere Skrifter; men da hans Andragende blev mødt med Kulde, opgav han sin Stilling i Norge og antog i 1667 Posten som kongelig Antikvar i Kjøbenhavn. Han fuld-

103. Thormod Torfæus 1636 – 1719.

endte nu Oversættelsen af Graagaas. Ved Fredrik III's Død erholdt han Afsked, og i det følgende Aar indtraf en ulykkelig Begivenhed, som i ti Aar holdt ham borte fra det offentlige og literære Liv. I 1671 havde han nemlig i et Arveanliggende været paa Island og var efter et ulykkeligt Skibbrud under Skagen med sit Følge bleven nødt til at søge ind til Samsø. I den exalterede Forfatning, hvori han nu befandt sig, dræbte han en Mand, som han frygtede for vilde tage hans Liv. Som Følge heraf blev han sat under Tiltale og dømtes af Underretterne til Døden. Det blev imidlertid oplyst, at det begaaede Drab til en vis Grad maatte betragtes som Nød-

værge, og Høiesteret fandt derfor, at Straffen kunde passende nedsættes til offentligt Skriftemaal og en Bod af 100 Rd. til Helliggeists Kirke, og denne Dom stadfæstedes af Kongen. Forsaavidt slap Torfæus altsaa godt fra det; men det indtrufne Uheld berøvede ham i lang Tid Modet til at henvende sig til Kongen om Støtte for sine videnskabelige Arbeider. Da han i 1682 omsider vovede det, blev han strax udnævnt til Historiograf for Norge med aarlig Løn af 600 Rd. og Rang som ordinær Professor. Han fik derhos Tilladelse til at laane fra de kjøbenhavnske Bibliotheker, hvad han behøvede til Udarbeidelsen af sine Verker. I en Række af Aar hører man nu intet fra ham; men at han i denne Tid ikke laa paa Ladsiden, viste hans Arbeider noksom, naar de efter 1695 først begyndte at udkomme. Det var en Færøernes, en Orknøernes*), en Vinlands, en Grønlands Historie m. fl., og i 1711 udkom hans Norges Historie i fire Bind. Udgivelsen af det sidste Arbeide, der naar til 1387, blev noget forhalet ved en Sygdom, der rammede ham i 1705 og berøvede ham Hukommelsen**). Til Trods for denne betydelige Produktivitet fandt man paa høieste Sted, at han ikke arbeidede nok, og da Fredrik IV besteg Thronen, strøg man uden videre hans Gage som Historiograf paa Budgettet. Som Følge heraf kom han i en slem Knibe; men ved formaaende Mænds Indflydelse — navnlig viste

*) Det sidste Afsnit af dette Verk indeholder en Redegjørelse for, hvad der fra den danske og norske Konges Side var gjort for at vinde Orknøerne tilbage. I den sidste Tid af Kristian IV's Regjering, der til Trods for de Gjenvordigheder, han selv havde havt at kjæmpe med, med Penge og Mandskab havde søgt at understøtte den ulykkelige Karl I under Borgerkrigen, troede man endog at være saa nær Maalet, at der i de danske Regjeringskredse var under Overveielse, hvem af de danske Rigsraader skulde gaa derhen for at overtage Bestyrelsen af Øerne. Under Krigen med England 1666—67 tænkte Fredrik III paa at lade Viceadmiral Nikolaus Heldt gaa ud med en Eskadre for at tage Øerne tilbage, og vi erfarer derhos, at der ved Freden i Breda underhandledes om Øernes Tilbagegivelse til Norge, et Forsøg, som kun resulterede i, at de dansk-norske Gesandter nedlagde et udtrykkeligt Forbehold om, at Retten til Øerne skulde bevares for den norske Krone. Men selve Udgivelsen af Torfæus's Verk om Orknøerne er en Hævdelse af den dansk-norsk Konges Ret til Øernes Gjenløsning, idet Forfatteren ikke blot med udtrykkelige Ord gjør den gjældende, men ogsaa i Tilegnelsen til Kongen kalder Øerne "Din Provins". Kristian V's Ministre var derfor ogsaa i stor Tvivl om, hvorvidt de skulde tillade Verkets Trykning, før det i denne Henseende var undergaaet en Forandring; men Kong Kristian befalede, at "Prætensionerne saa langt fra ikke maatte agtes som forbudne, at Skriftet tvertimod ingenlunde maatte komme for Lyset, medmindre de blev fuldkommeligen udførte."

**) Det var forøvrigt fortvivlede Forhold, en Forfatter i Danmark og Norge maatte arbeide under paa den Tid. Torfæus's Virksomhed er blandt andre et Vidnesbyrd herom. Da han vilde udgive sine to Skrifter om Grønland og Vinland, det ene paa 25½, det andet paa 10 Ark, kunde han længe ikke faa nogen Boghandler eller Bogtrykker til at forlægge eller trykke dem. Omsider sluttede han da en Overenskomst med Bogtrykker Johan Lauerentsen. Torfæus skulde selv levere Papiret, bekoste Landkortene stukne og trykte og besørge næsten hele Korrekturen. Bogtrykkeren skulde have 20, Forfatteren 300 Exemplarer, men Bogtrykkerregningen, der beløb sig til 141 Rdlr., skulde være

den omtalte Fr. Rostgaard megen Iherdighed — fik han det følgende Aar Pensionen tilbage, og han beholdt den siden til sin Død, 31te Januar 1719.

Alle Torfæus's Skrifter er forfattede paa elegant Latin, og ihvorvel de som Følge heraf kun kunde benyttes af Videnskabsmanden, fandt de til Gjengjæld Læsere rundt omkring i Landene. Af hans bevarede Korrespondance kan vi se, at han har været meget omhyggelig i at skaffe sig Oplysninger; disse har han vistnok ingenlunde altid benyttet med tilbørlig Kritik, men alligevel forringer denne Mangel ingenlunde hans Ry som en af de lærdeste Mænd, for ikke at sige den lærdeste Mand, som Norge har havt at opvise.

Ved Siden af disse Mænd optræder ogsaa forskjellige andre dels som Topografer, dels som Samlere og Bearbeidere af særegne Afsnit af Fædrelandets Historie. Didrik Brinck, der en Tid var Foged i Lofoten, skrev saaledes en naturhistorisk Beskrivelse over denne Landsdel, der udkom (paa Latin) i Amsterdam 1683. Om Moskenæsstrømmen har vi flere Afhandlinger, som stammer omtrent fra denne Tid. I Kristian V's sidste Levetid forfattede Hans Lillienskjold, der var Amtmand over Finmarken, et stort Verk over denne Landsdel, Speculum boreale kaldet, der endnu henligger utrykt og kun lidet er benyttet. Som Torfæus's frivillige Medhjælper skrev Presten Ivar Leganger, der døde 1702 som Sogneprest til Vik i Sogn, en Beskrivelse over Sogn. Nedenfor vil Hr. Petter Dass's "Nordlands Trompet" og Roland Knudsens "Jomfrulands Beskrivelse" blive omtalte. En udførligere Omtale fortjener de bergenske Topografer Edvard Edvardsen og Gerhard Miltzow.

Edvard Edvardsen, en Skomagersøn fra Bergen, var af hollandsk Herkomst og var født 1630. Efter at have gjennemgaaet Bergens Latinskole blev han Student 1651, tog theologisk Attestats og reiste udenlands paa et Aars Tid. Efter Hjemkomsten var han knyttet til Bergens Skole, først som Hører, siden som Konrektor indtil sin Død 1695. Han udgav 1668 en liden Andagtsbog "Guds Bolig hos Menneskene" og forfattede et kirkehistorisk Arbeide: "Guds og Jesu Kristi synlige og usynlige Menigheds og Kristenkirkes første Begyndelse, Fremgang og Vilkaar udi og under de 4 Monarkiers Regjering". Men fornemmelig har han indlagt sig Fortjeneste ved sine vigtige Samlinger til Bergens Beskrivelse, som han arbeidede paa næsten helt til sin Død. De har været kjendte og benyttede af flere Forfattere, men er først i vore Dage (tildels i Udtog) blevne udgivne af N. Nicolaysen i "Norsk Magazin". Han efterlod sig mange "rare" Manuskripter, som Sønne-

betalt, før Forfatteren fik sine Exemplarer udleverede. Endda viste det sig, da det kom til Stykket, at mange Exemplarer var defekte, og der maatte megen Strid og Besvær til, før Sagen kunde blive bragt i Orden. Det tør vel ansees for sikkert, at Torfæus's voluminøse Norges Historie aldrig vilde være bleven trykt, hvis ikke daværende Professor, senere Stiftamtmand Kristian Reitzer, der ingenlunde var nogen rig Mand, havde baaret alle de med Trykningen forbundne Omkostninger.

sønnen Edvard O. Schwartzkopf fortæller, han "var særdeles taabelig i at fordærve for Billedernes Skyld."

Gert eller Gerhard Miltzow var en Prestesøn fra Voss. Født i Aaret 1629 kom han, 19 Aar gammel, til Kjøbenhavns Universitet og tilbragte ti Aar med akademiske Studier, dels her, dels i Udlandet. I 1658 blev han Kapellan hos sin Fader, Hr. Henrik Miltzow, og blev 8 Aar efter dennes Eftermand i det vidtløftige Voss Prestegjeld, som han indehavde til sin Død 1688. Miltzow er med Føie bleven henregnet blandt de lærdeste Prester, som Norge nogensinde har havt. Hans Forfatterskab var just ikke meget betydeligt; men det omfattede flere Grene af Literaturen. Medens han laa ved Wittenbergs Universitet i 1656, lod han trykke en versificeret latinsk Omskrivning af Kristi Lidelseshistorie; men i Særdeleshed har han bevæget sig med Dygtighed paa det sproglige, topografiske og prestehistoriske Omraade, skjønt kun smaa Rester af hans Arbeider er bevarede. Saaledes skrev han et nu tabt lingvistisk Arbeide over det norske Sprog, en ligeledes tabt Beskrivelse over Hardanger, en Prestehistorie over hele Bergens Stift, der gik tilgrunde i Branden 1702, og den i 1679 trykte "Presbyterologia Norvegica-Wos-Hardangriana", der ikke blot er en Prestehistorie, men ogsaa en Bygdebeskrivelse med antikvarisk Tilsnit.

I denne Sammenhæng maa vi ogsaa omtale Meldalspresten Melchior Augustinussøn og hans Huskancelli, et Slags throndhjemske Annaler fra 1670 til 1705, der vistnok endnu ikke er trykt, men dog benyttet i forskjellige historiske Arbeider, deriblandt ogsaa i nærværende Bog. Han forfattede ogsaa en Mængde andre Verker, dels Prædikener og Andagtsbøger, dels Salmer, af hvilke ikke faa er bevarede i Manuskript. Synderligt Værd har disse religiøse Skrifter dog neppe.

Ligesom i det nordlige Europas literære Verden indtager ogsaa hertillands den theologiske Literatur en meget fremtrædende Plads. Ogsaa den norske Literatur turde have en sand Rigdom paa Andagtsbøger, lærde exegetiske Verker og i Særdeleshed Ligprædikener at opvise. Men paa Grund af de uheldige Forhold, som raadede her, er kun en meget liden Del af denne Overflod bleven Offentligheden forelagt. Et stort Antal af saadanne Arbeider gjemmes i Bibliothekernes Haandskriftsamlinger, men endnu større er vel Antallet af de Verker, som er gaaet tabt, og som nu i det høieste kun er kjendte af Omtale. I de fleste Tilfælde er vel saadanne Tab ikke meget at beklage, uden forsaavidt vi af saadanne Frembringelser kunde have dannet os et fyldigere Billede af det norske Aandsliv. Af hvad der er os levnet, kan vi dog slutte, at Tiden maa have været meget rigere paa Liv og Rørelse, end man gjerne forestiller sig. Pladsen tillader ikke her at gaa nærmere ind paa dette Emne, som dog kunde fortjene en omhyggelig Behandling. Kun nogle Exempler paa den Flid, som udfoldedes, og den Taknemmelighed, hvormed Samtidens theologiske Skrifter modtoges, skal her anføres.

Den fornemste Plads i den theologiske Literatur indtager Prædikenerne, især Ligprædikenerne. De samlede Antal af, hvad der er trykt af saadanne, løber vel op til et hundrede, og heraf falder vistnok de to Trediedele paa Tidsrummet 1650—1720. Medregner man, hvad der kun har existeret i Haandskrift, bliver Tallet mindst det tredobbelte. Bortset fra denne homiletiske Literaturs indre Værd, viser den Produktion, som her er udfoldet, sig ikke at have staaet tilbage for den, som senere, langt mere begunstigede Tidsrum har at opvise. Opbyggelsesliteraturen, der gjennemgaaende bærer Titler, der forekommer os temmelig usmagelige, eier saaledes ikke faa Verker, af hvilke enkelte endog har holdt sig paa Bogmarkedet til vor Tid. Saaledes sælges der aarlig endnu i hundredvis Exemplarer af Jonas Ramus's "Naadens Markedstid" *) foruden Oversættelser af fremmede Forfatteres Verker, der kan føres tilbage til denne Tidsalder. Ulige mindre gunstig stiller Tiden sig for den exegetiske Literatur. Ganske vist har ogsaa denne et ikke lidet Antal Verker at opvise; men disse er dog i Regelen af mindre Omfang. Vi ved dog, at denne har havt langt flere Dyrkere, end de literaturhistoriske Haandbøger giver os Oplysning om. Om Biskop Peder Krog fortælles saaledes, at han havde forfattet en Kommentar over den hele Bibel, som gik tilgrunde ved Bispereresidentsens Brand, og hans Samtidige Brønøpresten Peder Bredal, Biskop Erik Bredals Søn og Hr. Petter Dass's fortrolige Ven, efterlod sig efter Biskop Gunnerus's Udsagn i Manuskript "en Forklaring over Høisangens tvende første Kapitler, saa vidtløftig, at Forklaringen over det første Kapitels første 17 Vers udgjør 1303 skrevne Kvartsider." Det er ikke vanskeligt at fremdrage flere tilsvarende Exempler paa den Flid, som kunde udfoldes i norske Presters Studerekamre.

Størst Interesse paa det norske Aandslivs Omraade frembyder dog Digtekunsten, som repræsenteres ved ikke faa Navne og Arbeider. Om synderlig Originalitet eller Aandrighed er der her slet ikke Tale; det gjælder om Poesien som om Tidsaanden i det hele, at den er for sterkt bunden af den nøgterne Virkelighedssans og af den strenge Orthodoxi til, at den kan udfolde sig i Frihed og Livsfylde. Det er paa enkelte Undtagelser nær en gjennemgaaende Regel, at den verdslige Digtning viser sig at være matte Efterligninger af de tyske Poetskoler, hvorunder den gamle Naturpoesi trænges saa aldeles i Baggrunden, at man bliver hel underlig tilmode, naar man af og til hører et hendøende Ekko af hjemlige Folkevisetoner. Ogsaa den religiøse Digtning antager i stadig høiere Grad den tyske Orthodoxis Præg: kun sjelden møder vi de stærke Rhytmer af Reformationstidens enfoldige,

*) Titelen lyder fuldstændig: "Naadens aandelige Markedstid, eller Tidsmarked, Guds Børn til en Opmuntring at kjøbe Olie i deres Lamper den Stund, det endnu er Naadens Tid og Salighedens Dag, at de kunne være færdige, naar Brudgommen kommer, at indgaa med ham til Salighed. Enfoldig forestillet af dem, som i Stilhed og Haab henlever sin Tid og efter Tiden forventer Evigheden i Guds og Christi Jesu Rige".

fuldt tonende Salmesang, men meget hyppigere rimede dogmatiske Kompendier og udtværede Bibelparafraser. For at faa disse tørre Sager til at glide ned, lempede man dem efter de mest brugte Melodier fra den frodigt fremspirende Hyrdedigtning eller endog efter rene Kneipeviser. Selv i de bedre religiøse Digtninge finder vi de tyske Skolers Rimeleg og Jagen efter Ordspil, et Kunstleri, som i Datiden var paa Mode, men som forekommer os yderst flaut. Hos enkelte finder vi en virkelig sand og dyb Følelse, men under Trykket af den herskende Smagsretning spædes denne ikke sjelden op med sødladent, ligetil vammelt Føleri. Men med alt dette er det dog en Nydannelse, som foregaar paa Digtekunstens Omraade hertillands; de krappe Kulturstrømninger i Udlandet naar forholdsvis sent og afdæmpede herop, og ihvorvel den største Del af de Digtere, som her findes, kun uegentlig fortjener dette Navn, bliver dog Paavirkningen udenfra af Betydning for den nationale Digtnings Udvikling.

Her er ikke Anledning til at gaa nærmere ind paa dette Emne, som i flere Henseender fremdeles venter paa sin videnskabelige Udredning. Kun skal her gives en nogenledes udtømmende Redegjørelse for, hvilke Digtere der i det 17de Aarhundrede fandtes hertillands eller udgik herfra. Muligens tør de ved at opføres efter de Landsdele, hvori deres Virksomhed falder, afgive et Slags Maalestok for, hvor rigt Aandslivet i disse har udfoldet sig.

Fattigst ikke blot paa virkelige Digtere, men ogsaa paa Leilighedspoeter var i dette Tidsrum utvivlsomt Østlandet, ja vi træffer her neppe en eneste, som end efter en nogenledes beskeden Maalestok kan sættes høiere end det mest middelmaadige. Den eneste Undtagelse danner Kragerø-Presten Samuel Olsson Bruun, medens de øvrige, hvis Navne her skal anføres, staar et godt Stykke under ham.

Samuel Olsen Bruun var maaske en Jyde af Fødsel og blev i ethvert Fald Student fra Aalborg Skole 1677. 10 Aar senere træffer vi ham som residerende Kapellan i Kragerø, en Stilling, som han noget senere ombyttede med Sognepresteembedet sammesteds. Han udgav 1695 en Samling Salmer under Titelen "Den sjungende Tidsfordriv eller Korsets Frugt", som dediceredes til Oversekretær Matthias Moth. Hans lille Salmesamling vandt megen Yndest baade i Norge og i Danmark og er hyppig bleven optrykt, sidste Gang i 1865*).

Ikke liden Udbredelse fandt et Bibeludtog eller en Bibelhistorie paa Vers, "Det Bibelske Sange-Chor" kaldet, der er forfattet af Johan Didrikssøn Hegerman. Om Forfatteren ved vi ikke meget, men hans Liv har neppe været det lykkeligste. I 1660-Aarene var han som Lærer i Huset hos den rige throndhjemske Borgermester Laurits Bastianssøn Stabel, der for anden Gang var gift med en Prestedatter fra Aure, Susanne Krabbe.

*) I Landstads Salmebog er optaget et Par Salmer, der er hentede fra hans Samling.

Mellem Hegerman og Husmoderen opstod der et Forhold, der vakte den største Skandale, og som til Trods for de kongelige Beskjærmelsesbreve, den føielige Ægtemand udvirkede, havde tilfølge, at Hegerman paa Geistlighedens Foranstaltning blev forvist Byen.*) Hegerman kom senere til Kristiania, hvor han blev gift og i 1680-Aarene maa være afgaaet ved Døden. "Sange-choret," der saa vidt vides var hans eneste Arbeide, blev i 1709 i noget ændret Stand udgivet af Slotspresten Anders Borch, udkom i flere Oplag og er ogsaa i vore Dage optrykt. Hans Digtning er i Virkeligheden ikke meget andet end rimet Prosa**).

Af en Notits i et videnskabeligt tysk Tidsskrift ser vi, at Sorenskriver Henrik Thaulow paa Moss, Stamfader for den ansete Familie af dette Navn, i Aaret 1704 udgav to Digtsamlinger: "Aandelige syv og Gudelige Tidsfordriv syv Gange syv Aandelige Psalmer og lige saa mange Hjertesuck i danske Sonnetter" samt "Det menneskelige Levnets Beskrivelse med adskillige Viser paa de rareste Melodier", det sidste utvivlsomt ogsaa af opbyggelig Art Begge disse Digtsamlinger er vistnok tabte; ialfald findes der intet Exemplar bevaret af dem hverken i Norges eller i Danmarks offentlige Bibliotheker.

Foruden Nils Svendsøn Chronich, der ovenfor er omtalt, og som under sit Ophold i Kristiania ogsaa forfattede en Del religiøse Digte, maa som geistlig Sanger nævnes Nordmanden Peter Møller, der var født paa Kongsberg, og som efter en Tid at have været Legationspreſt i England indehavde forskjellige Kald i Danmark. Han døde 1697 som Sognepreſt til St. Mikkels Kirke i Slagelse. Han forfattede og oversatte flere Salmer, af hvilke et Par senere hen optoges i Guldbergs Salmebog.

Den mest bekjendte af Leilighedspoeterne søndenfjelds var Magister Kristian Muus, der var Søn af en til Kristiania indflyttet Jyde, som i sin

*) Susanne Krabbe, en af de throndhjemske Personligheder, til hvem det græske Oldsagn om Polykrates's Ring er overført, blev ogsaa grundig ribbet saavel af Regjeringen der nu kom efter forskjellige Underslæb, hendes Ægtefælle havde begaaet, som af sine Frænder for alt, hvad hun havde arvet efter sin Husbonde, og døde tilsidst i Kummer paa en Husmandsplads i sin Fødebygd.

**) Som Prøve kan hidsættes 1 Mos. 1 Kap.:

Gud skabte i Begyndelsen
Først Lyset og Befastningen
Til sit Navns prægtig Ære,
Havet med ganske Jordens Kreds,
Efter sin Art, Træer, Urter, Græs
Som deres Sæd skull' bære,
Sol, Maane, Stjerner ligesaa,
Ja Fiſk og Fugle, stor' og smaa,
Sig skabte lode finde;
Fæ, Dyr og Orme Skabning fik,
Hver efter deres Art og Skik,
Men siden Mand og Kvinde.

Tid her drev en betydelig Kornhandel. Ved nogle Digte om Gyldenløve og Krigen 1675—79 fik han denne til Patron, og ved hans Anbefaling befordredes han fra det ene Embede til det andet. Forøvrigt var han selv Mand for at holde sig frem. I 1693 forfattede han en Lykønskning til Prins Fredriks Hjemkomst fra Udlandet, der er ledsaget af en Exkurs om "de Longobarders Udgang af Danmark, først til Rygen, derefter til Beyren, og endelig til Italien". Som "Skaldreløn" erholdt han Stiftsprovstiet i Kristiania, som han indehavde til Aar 1701. Da Ribe Bispestol i det sidstnævnte Aar blev ledig, indsendte han følgende Ansøgning:

"Stormægtigste Monark, Bisp Ancher siges død,
Og Riber Stift vakant, Ens Død en Andens Brød,
Vil Gud, Kong Frederik, jeg bliver lykkelig,
Indtil jeg ogsaa dør, jeg takker ham og Dig."

Dette Rimeri blev virkelig ogsaa paaskjønnet med den attraaede Bispestol, som han senere (1712) ombyttede med den samme Stilling i Odense, som han indehavde til sin Død. Han tog forøvrigt et stygt Ord med sig for Nærighed fra alle de Embeder, han beklædte.

Til hvilken Gren af Literaturen man skal henregne Digtet Jomfrulands Beskrivelse, der blev forfattet i 1696 af en Roland Knudsen, som var Forvalter her eller vel snarere Byfoged i Kragerø, kan ikke bestemt siges. Digtet, der er forfattet "udi slette Bonderim", og fremkaldtes ved, at Statholder Gyldenløve i det nævnte Aar kjøbte Øen, der havde været en adelig Sædegaard, af Kort Adelers Broder, Justitsraad (senere Geheimeraad) Fredrik Kr. Adeler, er nemlig intet andet end jevn hverdagslig Prosa. Det er da ogsaa optaget baade i poetiske og topografiske Samleverker.

Blandt Digterne paa Vestlandet maa først og fremst nævnes "Bergens Debora", Dorothea Engelbretsdatter, der hos Samtiden nød et berettiget Ry, den ulykkelige Ingeborg Grytten samt Presterne Samuel Bugge, Anfinn Johanssøn Breder, Peder Olssøn Svegning og Klaus Hanssøn Gaas, som alle her skal omtales noget udførligere. Der fandtes vistnok nogle flere; men da de neppe syslede videre med Poesien end at levere et Anbefalingsdigt eller to til andre Forfatteres Arbeider, skal de her forbigaaes. En enkelt, Presten Maschius, der ogsaa optraadte som Digter, vil blive nævnt paa sit Sted nedenfor som Kobberstikker.

Dorothea Engelbretsdatter blev født i Bergen 16de Januar 1634. Hendes Fader, Magister Engelbrekt Jørgenssøn, var fra Søndmøre, Søn af Hr. Jørgen Hanssøn, residerede Kapellan i Hjørendfjord, og Anna Engelbrektsdatter. Paa mødrene Side nedstammede han sandsynligvis fra en Broder af Throndhjems sidste Erkebiskop Olaf Engelbretssøn*). Efterat have gjennem-

*) Ved velvillig Meddelelse fra Sognepræst R. J. Olsen i Hjørendfjord ser jeg mig istand til at meddele følgende Oplysninger om Dorothea Engelbretsdatters Familie. Ifølge Hjørendfjords gamle Kaldsbog blev Hr. Jørgen Hanssøn 1575

gaaet Bergens Latinskole laa han i fem Aar ved Kjøbenhavns Universitet og blev 1619 af Dr. Niels Paaske, Biskop i Bergen, kaldet til Rektor ved Skolen. I 1647 blev han Sognepræst til Domkirken i Bergen og beklædte dette Embede til sin Død den 13de September 1659. Han var to Gange gift, anden Gang med Lagmandsdatteren Anna Wrangel, der blev Dorotheas Moder.

Om Dorotheas Ungdom ved vi intet andet, end at hun i Hjemmet maa have faaet en omhyggelig Opdragelse og Undervisning, og at hun i nogen Tid skal have opholdt sig hos Frænder i Kjøbenhavn. I en Alder af henved 18 Aar blev hun gift med Magister Ambrosius Lucassøn Hardenbech, og deres Bryllup holdtes paa Bergens Raadhus den 19de Søndag efter Trefoldighed 1652.

Dorotheas Mand var født i Bergen 1621, Søn af Organist Lucas Hardenbech. Efter at have gaaet paa Bergens Latinskole kom han i 1637, 16 Aar gammel, til Rostocks Universitet, hvor han studerede en Tid, senere til Kjøbenhavns Universitet, hvor han afsluttede sine Studier, konditionerede nu paa forskjellige Steder i Danmark, indtil han i 1646 blev kaldet til Konrektor ved Bergens Latinskole. Efter 4 Aars Lærervirksomhed blev han i 1650 Kapellan til Domkirken, kaldtes ved sin Svigerfaders, Mag. Engelbrekt Jørgensens, Død til Sognepræst og erholdt i 1671 Bestalling som Provst over Nordhordland. Hardenbech skildres af Samtiden som "en herlig lærd Mand", og han ansaas for en af sin Tids ypperste Prædikanter hertillands. Han døde 8de Juni 1683. Af hans og Dorotheas 9 Børn levede kun to, Engelbrekt og Lukas ved Faderens Død. Den ældste af disse, Engelbrekt, synes at have været en urolig Eventyrernatur, der flakkede viden omkring i Verden; i 1690 lod han for sidste Gang høre fra sig, og antages strax efter at være afgaaet ved Døden. Den anden maa være død omtrent ved samme Tid. Det siger sig selv, at denne stadige Sorg maa have givet Dorotheas Digtning den mørke

residerende Kapellan til Hjørendfjord, der dengang var et Annex under Voldens Prestegjeld, og døde som Jubellærer i Aaret 1630. Han var, heder det, gift "med Kassi (d. e. Karen) Engelbrektsdatter, en Datter af Oluf Engelbretssøn, fordum Biskop i Throndhjem," med hvem hun havde 13 Børn. Opgaven maa for Hr. Jørgens Hustrus Vedkommende ubetinget være feilagtig og misvisende, ihvorvel en Tradition maa have foresvævet Kaldsbogens Forfatter. Derimod findes der i "Bispestuen" en Mindetavle over Hr. Jørgen og hans Slægt, der giver nærmere Oplysninger. Denne, der maa være malet strax efter Hr. Jørgens Død, viser, at hans Hustrus Navn var Anna Engelbretsdatter; af deres 13 Børn, 8 Sønner og 5 Døtre, var en Søn, Gabriel, og tre Døtre, Margrete, Kirsten og Anna, døde før Faderen. Med Hensyn til Margretes ulykkelige Skjæbne kan henvises til Norske Rigsregistranter, V, 255 og 276. Om de gjenlevende Døtre, Else og Karen, samt om Sønnerne Hans og Gruni vides for Tiden intet. De øvrige tre, Isak, Abraham og Engelbrekt blev alle Prester; hvilket Kald Hr. Isak fik, kjendes ikke, men Hr. Abraham blev 1638 Sognepræst til Tysnes, hvor han døde 1668. Hans Datterdatter var Sille Gad, en for sin klassiske Lærdom berømt og for sin ulykkelige Skjæbne, der i nogen Grad ligner hendes Grandtantes, i sin Tid meget omtalt Kvinde, der med Nød og neppe undgik Bøddelsværdet og forvistes Landet.

Stemning, som gaar gjennem den, og ihvorvel hun ved Mandens Død sad i ret gode Formuesomstændigheder, findes der adskilligt, som taler for, at hendes sidste Leveaar maa være forbitrede af Næringssorg.

Allerede i Mandens Levedage udkom Dorotheas første Digtsamling "Sangofferet," der først blev trykt i Kristiania 1678 og senere vistnok har oplevet henved et Snes Oplag. Det efterfulgtes 1685 af "Taareofferet" og 1698

104. Dorothe Engelbrets Datter.

af "Et kristeligt Valet fra Verden og Længsel efter Himmelen." Ved Siden heraf har man fra hendes Haand en Mængde Rimbreve og Leilighedsdigte, der fremdeles venter paa Udgivelse.

Faa har indtaget en mere omstridt Plads i Literaturen end Dorothea Engelbrektsdatter. Som en afholdt Prestemands høitagtede Hustru, hvis Hjem ialfald til sine Tider var et Slags Samlingssted for Nationens ypperste

Mænd — vi erfarer af hendes Digte, at Gyldenløve og flere andre havde været Gjæster i det Hardenbechske Hus i 1660- og 1670-Aarene —, og som et Mønster paa en Hustru og Moder i en betydelig Provinsby som Bergen siger det sig selv, at hun ved sin første Optræden i Literaturen maatte være selvskreven til at mødes med en Hyldest, som først sent bliver andre til Del. Hertil kom, at hun maatte vække Opmerksomhed derigjennem, at hun var den første norske Kvinde, som betraadte Forfatterbanen, og at hun derhos i alt væsentligt maa betragtes som Autodidakt. Da hun i 1685 opholdt sig paa Besøg i Danmark, kappedes Datidens Videnskabsmænd og Digtere om at bringe hende sin Hyldest, og hun fik Indbydelse til Besøg fra flere udenbysboende Forfattere. Til dette Besøg knytter sig ogsaa Anekdoten om hendes og Kingos Stevkamp i Selskabet hos Assessor Kaspar Schøller. Kingo begyndte:

"Jeg havde rimet selv, men vidste ikke hvad,
For Digterinden mig for nær paa Armen sad".

Dorothea svarede:

"O mageløs Poet, du kald' mig ikke saa,
At du min Mester est, al Verden skjønner paa".

Senere, da hendes religiøse Sange udkom samlede i 1698, ledsagede Peder Syv Samlingen med et Ærevers, hvori det heder:

"Er Sapfo den tiend' af Muserne ni,
Da Engelbrektsdatter er ellevt' af ti".

Ogsaa Holberg omtaler hende med megen Anerkjendelse. Derimod fik hun af Tøger Reenberg i hans kritiske Digt, Forsamlingen paa Parnas, en temmelig slem Medfart. Han lader Digtekunstens Gud kræve hendes Digte oplæste:

Det læstes op, endel han fandt
hvorfor han hende roser,
men laster, at der var iblandt
selvgjorte danske Gloser.

Ogsaa Rudelbach udtaler en lignende Dom: "Hendes Sang er vanhelbet med mangfoldige dels obsolete (gammeldags) dels uædle Udtryk og ved en Mængde Norvagismer". Andre har udtalt sig endda mere nedsættende, ja en har endog fundet for godt at kalde hende "en bergensk Taareperse". Med langt større Anerkjendelse har Landstad omtalt hende, idet han med Hensyn til de nedsættende Domme, som før hans Tid var fældede over hendes Digtning, fremhæver: "Hun var en enlig Fugl i Lunden og sad og sang heroppe, førend Kingo opløftede sin sterke Røst i Danmark, og sandelig, der var liflige Toner iblandt, som vi endnu lytter til med Glæde; og hvad Sproget angaar, saa er det ikke for tidligt, at det regnes hende til Ros, hvad nok er bedst, at ingen norsk Digter har nyttet saa mange Ord af

Folkesproget som hun. Men tilstaaes skal det ogsaa, at hun ikke var kræsen med Hensyn til udenlandske Sager". Ved Landstads Salmebog, der har optaget flere af hendes Salmer, er Opmerksomheden atter bleven henledet paa hendes Digtning, som den norske Almuesmand altid har omfattet med Sympathi. Vel er hun, som hun selv siger, "en liden Spurv blandt fuldvoxne Ørne"; men hun holder dog fuldt ud Maal, naar hun maales med Samtidens Alen. Først den 19de Februar 1716 afgik hun ved Døden, 82 Aar gammel.

Ingeborg Andersdatter Grytten, en Datterdatter af Biskop Ludvig Munthe og Datter af Presten Anders Grytten til Holmedal i Søndfjord, var født omkring 1670*) og var allerede fra sin tidligste Ungdom af uhelbredelig syg, efter Sigende besængt med Spedalskhed.**) Hun levede i mange Aar sammen med en ugift Søster, men hendes Dødsaar saavel som hendes Livsforhold forøvrigt kjendes ikke. Hun forfattede en Samling gudelige Sange, der i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede (1713?) udgaves under Titelen "Korsets Frugt". Paavirkningen af Dorothea Engelbretsdatters "Sang-Offer" og Kingos "Sjunge-Chor" merkes tydelig paa flere Steder, men med sin mangelfulde Form og ubehjælpelige Udtryksmaade røber hendes Salmer en Inderlighed og Følelse, som man ikke meget hyppig møder i dette Tidsrum. "Det er under Herrens vældige Haand, hun har lært at synge", siger Biskop J. N. Skaar. "Derfor kan vi af hendes Digtning lære hendes indre Liv at kjende; thi under Korset vil man i de sjeldneste Tilfælde hengive sig til legende, leflende Ordgyderi. Hun dvæler ikke synderlig ved det Sygdoms-Kors, hun bær, men hendes Blik er vendt indad og opad. Det er Synden som er hendes største Nød, og det er Naaden i Christo Jesu, som er hendes eneste Trøst". Senere udgaves der i Kjøbenhavn 1727 en anden Digtning af hende, kaldet "De stolte Farisæer."

Samuel Hanssøn Bugge var født i Etne Prestegjeld i Aaret 1605; i 1622 blev han Student fra Bergens Skole og blev senere kaldet til Prest i Eid i Nordfjord og Provst i Nordfjords Provsti. Allerede i sine Studenteraar syslede han med Poesien og udgav 1624 et aandeligt Digt, "Sjælens hjertelige Samtale med sin Brudgom", der synes at have vundet megen Udbredelse, navnlig da det var digtet til en dengang meget populær tysk Melodi. Som Prest til Eid udgav han en Andagtsbog, "Sjælens faste Borg er Jesu Naade", der udkom i mindst to Oplag. Størst Betydning har han dog som Forfatter af

*) Hartvig Munthe (Efterretninger om Familien Munthe S. 115) sætter hendes Fødselsaar til 1668.

**) Biskop Randulf udtaler i sin Censur, dat. 6te Septbr. 1701, at "Digterinden udi hendes Ungdoms bedste Flor er af Herren efter hans ubegribelige Raad hart bleven hjemsøgt og revset med en stedsevarende Sygdom." Selv udtaler han i Fororbet, at det er Herren selv, som har været "den arbeidende Bi, der i mit Nadsel og Kors har sammendraget disse Sange."

"Ethices Christianæ 1—3 Part om adskillige Fugles, Dyrs og Fiskes Natur og Egenskab udi danske Viser og Rim, med aandelige Betragtninger artig sammenskreven." Begyndelsen af dette Rimverk tager sig ikke værst ud:

"Nu vil vi gaa spasere
i Skov og Steder flere
og lyde paa Fuglesang,
medens hver saa lystig sjunger,
at Luften derved klinger
nu efter Vinters Tvang."

Bugge skal være død i det samme Aar, hans Rimverk udkom (1663).

Peder Olssøn Svegning var fra 1648 til 1671 Sogneprest til Stordøen. Han kom nogen Tid efter sin Ansættelse i Strid med Admiral Bernt Orning, som han i 1656 fik dømt for "Utugt og Foragt for Kirken". Svegning maa have været en stridbar Prestemand og temmelig svag overfor sterke Drikke, derhos neppe synderlig paapasselig i at varetage sit Embedes Pligter. Blandt andet erfarer vi, at han i 1670 sloges med sin Provst, saa Blodet flød. Denne Bedrift var nok kommen ham dyrt at staa, da Provsten klagede for Kapitlet. Men medens Sagen var inde for dette, afgik Peder Svegning ved Døden, efterat han havde foretaget en Kjøbenhavnerreise for at redde sit Embede, som det sikkerlig spøgte stygt for. Som Digter indtog han en anset Stilling i Samtiden. I 1668 udgav han paa Nils Klims Bekostning "Aurora eller den kommende Morgenrøde, aandelige Salmer og Bønner paa hver Dag i Ugen". Flere af Salmerne i denne Samling er gaaede over i Kingos Salmebog. I Haandskrift efterlod han en versificeret Oversættelse af flere af Davids Salmer, der fremdeles henligger utrykt.*)

Om Anfinn Johannessøn Breder, der var Sogneprest til Sund i Aarene 1635—74 og døde 1677, er kun at berette, at han skal have forfattet den morsomme Vise "Ravnebryllupet i Kraakelund", der under Eventyrets Maske giver en Satire paa Selskabeligheden i en vestlandsk Bondebygd. Endnu i Forfatterens Levetid maa den være naaet til Sverige, hvor den forlængst ligesom i Norge er bleven en af de mest yndede Folkeviser.

Klaus Hanssøn Gaas eller Gantzius, som han selv kaldte sig, var Sogneprest til Ulvsten paa Søndmøre, hvor han var Øienvidne til et stort ødelæggende Fjeldskred, der den 6te Februar 1679 rev flere Gaarde ud. Dette beskrev han i et Klagedigt, som udkom i Kjøbenhavn 1681.

Blandt Digterne fra Vestlandet maa vel ogsaa henregnes den tidligere omtalte Prest Ivar Brinck, ihvorvel hans Virksomhed væsentlig tilhører Danmark. Denne, der var født paa Valderhaug i Nærheden af det nuværende Aalesund, udgav 1695 "Brudgommens og Brudens, Jesu Kristi og hans Kirkes, aandelige Kjærlighedssange; det er: Salomons Høisang, sangvis forfattet", en Bog, der 1705 efterfulgtes af den senere ofte optrykte

*) Nogle mindre Prøver er dog trykte i Ny Kirkehistoriske Samlinger I.

Salmesamling: "En Kristens Tanke-Tøile eller og faa aandelige Sange, hvormed han mange Gange fordrev hans Tanker mange og holdte dem i I Bidsel".

Fra det throndhjemske udgik en Forfatter, der i sin Tid tildrog sig megen Opmerksomhed og som fremdeles i vore Dage opstilles som et afskrækkende Exempel paa, hvor bornerte og hadske Orthodoxiens Tidsalders Theologer kunde være. Det var Johannes Brunsmand, hvis Virksomhed dog udelukkende tilhører Danmark.

Johannes Brunsmand blev født 1637 i Throndhjem, hvor hans Fader var Hospitalsprest. Han blev Student ved Upsala Universitet 1658 — det Aar, Throndhjems Len var under svensk Vælde —, men fortsatte efter Freden i 1660 sine Studeringer ved Kjøbenhavns Universitet. I 1668 blev han Rektor ved Herlufsholms Skole, men nedlagde denne Post og blev nogen Tid efter Prest ved Vartou i Kjøbenhavn. Han døde 1707 som Følge af et ulykkeligt Fald, han havde gjort tre Aar i Forveien.

Brunsmand udgav 1676 en Salmesamling "Aandelig Sjungelyst" (2det Oplag 1678 med Titelen "Den sjungende Himmellyst"), der indeholder dels ældre, dels nye Salmer, som dog er uden synderligt Værd, ihvorvel et Par af dem optoges i Salmebøgerne. Mere bekjendt er han af den uhyggelige Strid, han yppede med Nils Stensen. Brunsmand udgav i den Tid, han som brødløs Rektor gik i Kjøbenhavn og ventede paa Kald, to Bøger, det berygtede "Kjøge Huskors" og "Frants Spieras Fortvivlelses Historie." Den første Bog var en ligesaa latterlig som sørgelig Djævlebesættelseshistorie fra Aarhundredets Begyndelse, som var endt med, at femten gamle Kjærringer maatte bestige Baalet. Han vakte ved dette Skrift en hel ny Djævlebesættelsesepidemi. Det andet Skrift om Franciscus Spira handlede om en italiensk Retslærd, som var gaaet over fra Katolicismen til Protestantismen og igjen fornægtede denne for at ende i Anger og Fortvivlelse over at have begaaet Synd mod den hellig Aand. Brunsmand sendte Stensen Skriftet, og denne svarede ham med en Redegjørelse for, hvad det var, som havde bevæget ham til at gaa over til Katolicismen. Dette Svar fremkaldte et raat Modsvar fra Brunsmand, og det er neppe Tvivl om, at de lavtliggende Beskyldninger, dette indeholdt, var det afgjørende Moment, som fik Stensen til at forlade Fædrelandet.

Det er dog i det nordenfjeldske, vi iagttager Udviklingen af det frodigste og friskeste literære Liv. Den Digtning, som her udvikler sig, har gjennemgaaende et mere nationalt Præg end den øvrige Digtning hertillands; den er mindre hildet i de kunstlede Former, som Tidens Mode og Smag opstillede, og der lyder os ofte imøde fra den Toner fra en svunden Tidsalders Naturpoesi. Man faar i det hele taget Indtrykket af, at man her befinder sig overfor Udslaget af en forudgaaende Strømning, at det er et Stykke løsrevet Kultur fra et tilbagelagt Stadium, som har slaaet Rod og udviklet

sig selvstændigt, idet den har optaget i sig ægte nationale Momenter. Dette er vistnok ogsaa Tilfældet. Det er Bisskop Arrebos Digtning, som har øvet den største Indflydelse paa de literære Forhold nordenfjelds, og saagodtsom alle de throndhjemske Digtere fra denne Tid staar temmelig ufrie overfor dette sit store Forbillede og Mønster.

Man har villet se et Bevis paa Thrøndernes Interesse for Arrebos Digtning deri, at hans ufuldendte Hovedverk fortsættes af en Rektorsøn fra Throndhjem, Klaus Anderssøn Thrundhiemb (f. 1642, d. 1684 som Sogneprest til Aarhus Domkirke); men dette er dog vel kun et rent Tilfælde.*) Thrundhiembs Fortsættelse "Heptaëmerinon eller Guds Hvile paa den sivende Dag," der udkom 1676, er et aandløst Rimeri, men det behandler dog den tunge Verseform med nogenlunde Lethed. Forøvrigt udkom ikke mere end første Del af Fortsættelsen, da Afsætningen ikke var stor nok til, at Trykningsomkostningerne kunde blive dækkede.

"Der sidder en Poet i hver Vraa," heder det i et throndhjemsk Bryllupsdigt, og dette slaar ogsaa omtrent til for hele Landstrækningen nordenfor Dovre. Derimod var der lidet, som blev trykt af den Masseproduktion, som her fandt Sted, hvad enten dette nu hidrører fra den sædvanlige Vanskelighed for at faa noget udgivet i den Tid eller i andre lige saa nærliggende Forhold.

Heldigst var i saa Henseende Prestekonen Ellen Opdal og Magister Rasmus Rosing, der begge opnaaede at se sine Skrifter trykte før sin Død, en Lykke, som faldt i de færreste thrøndersk Poeters Lod.

Ellen Opdal var en Prestedatter fra Opdal og var gift med Faderens Eftermand, Hans Anderssøn Bernhoft, med hvem hun havde flere Børn, deriblandt Sønnen Anders, der ogsaa 1689—95 var Sogneprest her. Hun oversatte et tysk Skrift under Titelen "Skat over al Skat, den dyre og trofaste Jesu Skat," som hun i 1703 udgav i Kjøbenhavn, samtidig med to af Sønnen forfattede Salmesamlinger "Et Guds Barns Fornøielse i Gud efter Herrens egen Anvisning om vores Kristendoms Hovedstykker udi 32 Sange" og "Jesu Kristi Pines og Døds Historie, sangvis forfattet." Hun var af Samtiden høit anset, talte blandt sine Velyndere Statholder Gyldenløve og

*) Mag. Anders Klaussøn (Andreas Claudianus), der beklædte Rektoratet i Throndhjem 1627–52 og selv optraadte i Literaturen, blev i sit andet Ægteskab med en Datter af den tidligere omtalte Dr. Peder Alfssøn, Fader til 4 Sønner, af hvilke de tre blev Prester i Danmark, og som paa en Undtagelse nær alle var Forfattere. En af dem, Anders Claudianus, var, heder det, "ikke ilde funderet, men som Lykken ikke vilde følge ham, gav han sig til Militien", idet han tog Tjeneste i det danske Auxiliærkorps, som skulde til Irland. Senere (1718) beskrev han sine Oplevelser her i en latinsk Afhandling. En anden af Brødrene, Peder Claudianus, forfattede et Nytaarsønske til Kristian V i Anledning af hans Besøg i Norge, der af en Literaturhistoriker faar Skudsmaal for at være "en af Tidens værste Frembringelser, opstyltet indtil Meningsløshed og fuld af ufordøiet arkæologisk Lærdom".

havde under sit Ophold i Kjøbenhavn Adgang til de fornemste Kredse.*) Hun døde i 1704 og blev begravet i Holmens Kirke.

Magister Rasmus Rosing var en Prestesøn fra Brønø, Broder af den ovenfor omtalte Biskop Hans Rosing. Efter at han i 10 Aars Tid (1664—1674) havde været Konrektor ved Throndhjems Skole, blev han Prest til Hiteren og senere Provst til Fosen. Han døde pludselig i Mai Maaned 1705. Allerede i 1685 havde han fuldført en Digtsamling "Den grædende Jeremias og den sjungende Salomon", som tilegnedes Kristian V under dennes Ophold i Throndhjem, men først udkom i Kjøbenhavn 1696.

Medens ingen af disse Forfattere hævede sig over de middelmaadige Rimere, som den norske Literatur har at opvise, frembragte Nordlandene derimod en Digter af høi Rang, som skulde øve varig Indflydelse paa baade Samtid og Efterslægt. Det er "Manden med det herlige Nemme", Hr. Petter Dass til Alstarhaug.

Hr. Petter Dass blev født i Aaret 1647 paa Gaarden Nord-Herø i Alstarhaug paa Helgeland. Hans Fader var en Skotlænder, Peter Don Dass**), som i Midten af Tretiaarene var kommen til Bergen og senere havde bosat sig paa Helgeland, hvor han ægtede Fogeddatteren Maren Falch, der nedstammede fra det throndhjemske Patriciat i det 16de Aarhundrede. Tidlig blev Dass faderløs, og da hans Moder ikke ret længe efter giftede sig for anden Gang, blev han sat i Huset hos Sognepresť Niels Mikkelsen Arctander i Nærø, som var gift med Mosteren. Paa Nærø Prestegaard modtog han i nogen Tid Undervisning sammen med Fætteren Peter Jespersen, den senere kongelige Konfessionarius, og blev derefter indsat i Bergens Kathedralskole, hvor han gik i fem Aar, indtil han i Juli Maaned 1666 indskreves som Student ved Kjøbenhavns Universitet. Efter et Par Aars Ophold her under daglig Kummer og Strid for Udkommet vendte han tilbage til Helgeland og antog Plads som Huslærer hos Presten Jakob Wirthmand i Vefsen. I 1672 (eller kanske allerede et Aar eller to før) blev han personel Kapellan i Nesne. Han var da allerede gift med Wirthmands Steddatter Margretha Andersdatter, og da det heder, at han var Fader, før han blev Ægtemand, har han vel været nødt til at modtage Stillingen, som den faldt. Sikkert er det, at han nu i flere Aar maatte slide haardt for Udkommet, og i sin rimede Autobiografi udtaler han selv: "jeg som en anden Bonde arbeided for mit Brød." Men dette var kun en Overgang.

*) Ifølge en Tradition i det throndhjemske, som imidlertid faar staa ved sit Værd, skal hun have forfattet det bekjendte lille Vers "Jesus, styr du mine Tanker", der findes optaget i Landstads Salmebog No. 58). Jeg har første Gang set det i en haandskreven Samling, der er tilbleven i Østerdalen i den første Halvdel af det 18de Aarhundrede.

**) At han skal have tilhørt den skotske Adelsfamilie Dundas, som man i en senere Tid har villet vide, er af Prof. A. Chr. Bang paavist (Nordlands Trompet f. 1892) at være umuligt.

Petter Dass

Petter Daſs.

Snart aabnede der sig lysere Udsigter for den dygtige Prest, idet han i 1681 befordredes til residerende Kapellan i Nesne og otte Aar efter kaldtes han, som

165. Ligsten over Petter Dass' Oldeforældre, Lagmand i Throndhjem Jakob Petersøn, født 1536, død 1633, og Hustru Margrethe Petersdatter Falch, født 1556, død 1622. Figurerne er udført i Legemsstørrelse; Stenen opbevares i Throndhjems Domkirke.

Sognepreſt til det store Alstarhaug Prestegjeld, dengang i Udstrækning og Folketal vistnok Landets største Kald og et af de bedst aflagte. Her arbeidede han sig efterhaanden op til en formuende Mand, ihvorvel han udfoldede en

efter nordlandske Forhold storartet Gjæstfrihed og Godgjørenhed, hvortil især de store Misvæxtaar, der indtraf i de fleste af 1690-Aarene, gav ham en rig Anledning.

Men Dass arbeidede ikke blot for sin og andres timelige Velfærd; men han var ogsaa en af Stiftets nidkjæreste Sjælesørgere. Hans Kirkereiser foregik hyppig i aaben Baad over milelange farlige Havstykker; alligevel hørte Messefald til Sjeldenhederne i hans Tid. Efter min Opfatning er det et Træk, som taler til Fordel for Biskop Peder Krog, om hvem der ellers siges saa meget leit, at han forstod at sætte Pris paa en Prest som Hr. Petter, med hvem han var forbunden med et varmt og inderligt Venskab.

Venner havde Hr. Petter mange af, og det i en vid Omkreds, skjønt han selv ikke reiste meget udenfor sit Distrikt. Blandt disse maa nævnes hans Naboprest i Brønøen, Magister Peter Bredal, med hvem han førte en endnu bevaret latinsk Skriftvexel om lærde theologiske Materier, endvidere Svogeren Steen Wirthmand, der ogsaa var skattet af Samtiden som Digter, "Bergens Debora," Dorothea Engelbrektsdatter, hans Barndomsven og Frænde, Konfessionarius Peter Jespersen o. fl. Herigjennem søgte og fandt han et Slags Vederlag baade for den ublide Himmelegn, hvorunder han var henvist at bo saavelsom for den Afsondring fra den literære Verden, han var henvist til. En kjærkommen Afvexling i dette ensformige Liv fandt han vistnok i de Reiser, han af og til ses at have foretaget til Bergen og Throndhjem.

Dass blev tidlig en gammel Mand. Et Benbrud, som han af Vanvare paadrog sig i 1696 eller 1697, blev aldrig fuldkommen lægt, Stensmerter slog til, og for disse Lidelser i Forening bukkede da han, den tidligere saa kjernesunde Mand, under i Begyndelsen af Aaret 1708, efterat han nogen Tid i Forveien havde opladt sin eneste gjenlevende Søn sit Prestekald. Da Biskop Peder Krog i Juni Maaned 1708 paa en Visitatsreise opholdt sig i Alstarhaug, tolkede han den almindelige Sorg, som hans Bortgang fremkaldte, i et smukt latinsk Digt, der af Markus Volqvartz er gjengivet paa følgende Maade:

"Tar nu jers hvide Kaabe bort
Og klæder jer af Sorg i sort,
I Søstre syv i Rad!
Skum op med Taarer, Alstarfjord!
I Musæ, holder Sørge-Kor!
Hvor er jers Laurbær-Blad?
Den norske Maro, Dass, er død,
Hvis Digter-Geist som Honning flød,
Udaf Parnassi Top".

Dass var en djærv og imponerende Personlighed, som i sin Kreds nød den største Agtelse, og neppe nogen Nordmand har siden Oldtiden ført et saa rigt

Liv i Folkesagnet som han. Navnlig i Nordland har "Hr. Petter" været en Sagnfigur, paa hvem blandt andet Sagnene om Dr. Faustus overførtes.

Det er dog fornemmelig som Digter, Dass vandt det Ry, som har sikret ham mod Aarhundredernes Glemsel. Han begyndte som Leiligheds-digter i Tidens Smag. Snart er han tilstede ved en Barnedaab, et Bryllup eller en Begravelse, snart skildrer han en Ulykke, en oprørende Forbrydelse eller en af Dagens Begivenheder. Om en stor Del af disse Digte, skriver Rektor A. E. Erichsen, der besidder det nøiagtigste Kjendskab til Dass's Digtning, gjelder det, at de "er utilbørlig udtværede og ordrige; ikke sjelden støder man paa Smagløsheder, og Forfatteren synes ikke altid at have givet sig Tid til at afrunde og affile. Imidlertid vil man ogsaa i disse Leiligheds-vers hyppig overraskes ved D's Evne til at træffe et smukt og tiltalende Udtryk for sin Stemning. De fleste af dem fremkaldtes ved Begivenheder i de helgelandske Familier, som udgjorde hans Omgangskreds; enkelte angaar Tildragelser i Udenverdenen, der har gjort Indtryk paa Forfatteren, saasom de mærkelige Viser om Bergens Ødelæggelse ved Ildebranden i 1702. Til denne Digtning maa ogsaa henregnes hans Rimbreve, hvoraf navnlig de til Dorothea Engebreftsdatter udmærker sig ved megen Kvikhed; end videre 2 Digte fra Slutningen af hans Liv, hvori han skildrer sit Levnetsløb og sin Sygdom, og som har holdt sig i stor Yndest blandt Almuen, saa at de fremdeles udkommer i særskilte Aftryk efter gamle Opskrifter. Om betydelige Gaver som en satirisk Digter vidner den fortræffelige "Dalevise" ("Fjeld-byggen agter paa Tiden"), hvori Forfatteren med megen Djærvhed og Anskuelighed opruller en Række Folkelivsbilleder til Belysning af Helge-lændingernes Hovedfeil: "Urenlighed, Procesyge og Usædelighed".

Det navnkundigste af Dass's Arbeider er dog hans "Nordlands Trompet"' hvorpaa han med forskjellige Mellemrum arbeidede i henved 20 Aar. Det er en poetisk Beskrivelse af hele det nuværende Tromsø Stift, af hvilket Forfatteren personlig kun kjendte Helgeland, medens han har hentet sin Kundskab om de nordligere Dele af andres mundtlige Frasagn. "Digtet er", skriver A. E. Erichsen, "en indtil de mindste Smaating sand og troværdig Skildring af Forholdene nord paa. Øernes Beliggenhed, Fjordenes Retning, de herskende Vinde, Dyrelivet paa Land og Hav gjøres der lige saa nøie Rede for som Lofotfisket, Handelsforholdene og Befolkningens daglige Levemaade. Der er lange Opregninger og en Indgaaen i Enkeltheder, som vilde være overvældende, hvis ikke den kjække, livsglade Tone, Forfatterens levende Interesse for sit Emne og hans Kjærlighed til det fattige og nøisomme Folk, hvis Bedrift han skildrer, gik som en belivende Strømning gjennem det hele Digt". "Trompeten er", siger Nordlændingen Professor A. Chr. Bang, "visselig ikke noget dybt følt Digterværk, det er aabenbart ikke undfangen og født under Smerter, der er ikke noget af Forfatterens Hjerterødder, som er revne ud med Tankerne og Versene. Men paa den anden Side ligger

dog det dybeste og bedste af Forfatterens indre Liv her gjemt. Og da dette Liv var et i Folket dybt rodfæstet, friskt og djærvt Liv, saa blev der ogsaa udbredt over Nordlands Trompet en Friskhed, en Livskraft, en folkelig Djærvhed, der vil gjøre den udødelig, saa længe der gives en norsk Literatur."

Næst efter — eller rettere sagt jevnsides med Nordlands Trompet — har Dass's religiøse Digtning sikret ham et uforglemmeligt Navn, og inden denne indtager især hans Katekismus-Sange ("Dr. Mort. Luthers lille Katekismus, forfattet i bekvemme Sange under føielige Melodier") en i enhver Henseende fremtrædende Plads. Dette Arbeide, der var fuldført i Aaret 1698, blev først trykt i 1714 paa Peter Jespersens Foranstaltning og har senere hen oplevet en Mængde Oplag. Det er gjennem Digte, hentede fra denne Samling og optagne i Landstads Salmebog, at Petter Dass er kommen med i den norske Kirkesang. I Almuens huslige Andagt har hans kjernefulde Sange stadig lydt gjennem Tiderne. I sine bibel-historiske Sange "Aandelig Tidsfordriv eller bibelske Visebog", der indeholder versificerede Fortællinger fra det gamle Testamente, har Dass ligeledes anslaaet ægte folkelige Toner, og flere af Digtene, navnlig Sangen om Jefta, er gaaede over til at blive Folkeviser, der ikke blot har været sungne over hele Norge, men endog i Dalarnes og Vermlands Fjeldbygder, hvorhen de sandsynligvis er komne ad den mundtlige Overleverings Vei. Af betydeligt mindre Værd er hans Evangelie-Sange, som udgaves sammen med Svogerens, Sten Wirthmands Sange over Epistlerne, ihvorvel ogsaa disse har fundet en stor Udbredelse gjennem Tiderne. Derimod glemtes hans bibelhistoriske Digte om Ruth, Ester og Judith meget snart.

Af Dass's Digtninge udkom med Undtagelse af et Par Viser intet, medens han endnu levede, ihvorvel de var fuldt færdige fra hans Haand; men de spredtes dog vidt omkring i Afskrifter. Af hans mindre Digte er dog des-værre mangfoldige at anse for tabte. Hvad der endnu er levnet, er af Rektor A. E. Erichsen samlet i en fortrinlig Udgave, hvorved han har faaet den Plads i vor Literaturs Historie, som med Rette tilkommer ham.

Jeg har ovenfor ved et Par Leiligheder benyttet Benævnelsen "den nordlandske Digterskole", hvorved jeg har havt for Øie de forskjellige Kredse af Digtere, som ses at have modtaget Paavirkning af Hr. Petter Dass, og som med større eller mindre Selvstændighed er traadte i hans Spor. Denne Gren af vor poetiske Literatur er langt righoldigere, end man vil tro, naar man kun ser hen til det lille Knippe af Skrifter, som er tilgjængelige i Trykken. Ulige betydeligere — maaske ogsaa med Hensyn til indre Værd — er det Antal, som har verseret i Afskrifter.

Blandt dem, som i første Række maa regnes med blandt Petter Dass's Lærlinge i Digtekunsten er Svogeren Sten Wirthmand († 24de Novbr. 1726), Sønnen Anders Dass, Markus Karstenssøn Volqvartz, Finmarkspresten Truid Ritter samt i visse Henseender maaske ogsaa Hans Skanke og Peter Høyer.

Af disse tilhører dog kun Sten Wirthmand, Markus Karstenssøn Volqvartz samt Hans Skanke, til hvem vi paa sit Sted skal komme tilbage, Literaturhistorien, da de øvriges Digte, som forresten ikke er mange, endnu henligger utrykte.

Den mest bekjendte af alle disse Forfattere er Markus Karstenssøn Volqvartz, som her skal omtales med nogle Ord. Han var født den 4de Marts 1678 i Throndhjem, hvor Faderen dengang var en efter Forholdene velstaaende Kjøbmand, men ruineredes ved Kommissioner for et udenlandsk Handelshus. I sine sidste Leveaar var han Notarius publicus i Throndhjem. Efterat have gjennemgaaet Throndhjems Skole blev han i 1695 Student og tog 1697 theologisk Attestats, vendte derpaa tilbage til sin Fødeegn, hvor han konditionerede som Huslærer paa forskjellige Steder, og holdt senere i en Række Aar selv et Slags Privatskole i Throndhjem. Prestekald søgte han flere Aar forgjæves, indtil han i 1714 — samme Aar, som hans Digtsamling „Sjælens Luth“ udkom — blev Sogneprest til Ørlandet. Her afgik han allerede i 1720 ved Døden, kun 42 Aar gammel. Ihvorvel “Sjælens Luth“ (eller “Markus-Boka“, som den nordenfjelds fremdeles kaldes) neppe kan antages at indeholde Volqvarts's hele Forfatterskab, er hans Navn og Minde dog udelukkende knyttet til den. Bogen falder i tre Afsnit, “Sjælens Luth“, “Brudeskammel“ og “Ligbaar“, paa et Par Oversættelser nær altsammen Leilighedsdigte, af hvilke flere som Folkeviser har været kjendte og sungne over det hele Land.

Hos samtlige disse Forfattere er Paavirkningen af Hr. Petter Dass meget sterkt fremtrædende, idet endog Udtryk og Vendinger, som er karakteristiske for denne, gjenfindes hos dem, ja stundom er Ligheden saa skuffende, at der kræves et nøie Kjendskab til Petter Dass's Forfatterskab for at skjelne det fra Efterligningerne. Men det var ikke blot paa Samtiden og de nærmeste Generationer, Digteren fra Alstarhaug øvede sin Indflydelse. Hele det attende Aarhundrede igjennem kan man paa den nordenfjeldske Bygdedigtning merke hans Eftervirkning, der for at bruge Welhavens Udtryk gik som en skjult Aare gjennem Folkelivet. Det er ikke blot J. N. Brun, Jens Zetlitz og Klaus Frimann, som minder os om den gamle nordlandske Sanger; ogsaa den nyere norske Digtning, der i Midten af vort Aarhundrede brød igjennem ved Ivar Aasen, Østgaard og Bjørnstjerne Bjørnson, staar i nært aandeligt Slægtskab med ham. Der er efter min Opfatning meget, som tyder hen paa, at det er den nordlandske Digterskole og dens Forgreninger til alle Sider, som har affat de kraftigste og dybest rodfæstede Spirer i den norske nationale Literatur.

Som tidligere omtalt havde de dramatiske Forestillinger, som man hidtil havde set hertillands, fornemmelig været knyttede til Undervisningen som Skolekomedier. De Stykker, som opførtes, var forfattede eller bearbeidede af Skolernes Lærere, var af religiøst eller moraliserende Indhold og spilledes

af Disciplene. En Parodi paa Skolekomedien var de kaade Løier, som de forskjellige Laug drev under sine Sammenkomster, blevne i Tidernes Løb, ihvorvel det vel vil falde vanskeligt at afgjøre, hvilken af disse to Arter er den ældste. Ogsaa hele det 17de og vel ogsaa det 18de Aarhundrede igjennem vedblev disse Skuespil, og vi har fremdeles bevaret enkelte af de Stykker, som opførtes. Ingen af dem har dog noget Værd i dramatisk Henseende.

Fra Midten af det 17de Aarhundrede af hører vi derimod jevnlig om omreisende Skuespillertrupper, som gjæster Norges større Byer. I 1664 optræder saaledes en Bande paa 16 Personer i Bergen. Tre Aar efter hører vi, at Magistraten i Kristiania har overladt en tysk eller hollandsk Trup Raadhussalen til Opførelse af sceniske Forestillinger. Men disse fik nok en brat Ende, da Statholderen lovede Magistraten, at han skulde spille Komedie med den, hvis den ikke saa til at faa Komedianterne af Byen. I 1690 og især i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede erfarer vi ligeledes, at forskjellige Trupper bereiser Landet; for at trække Hus medfører de Bjørne eller forener Forestillingerne med Eqvilibrist- og Taskenspillerkunster. Men efter de Udtalelser at dømme, hvormed disse forskjellige Præstationer omtales, fandt de fremmede Kunstnere ingen synderlig velvillig Modtagelse hertillands. Tiden var for streng og massiv til at kunne døie saadant "Lumpenverk", og man har vel heller ingensomhelst Grund til at tro, at de Artister, som tullede sig hid til Landet, var saa betydelige, at de skulde formaa at hæve Kunstsansen i merkbar Grad.

Det vilde være en taknemmelig Opgave for en Musiker, der besidder den fornødne historiske Indsigt, at udrede Tonekunstens Udvikling i vort Land i Løbet af det 17de Aarhundrede. Ogsaa paa dette Omraade tør Paavirkningen udenfra vise sig langt mere fremtrædende, end man hidtil har anet, og navnlig vil en saadan Undersøgelse forholdsvis vistnok godtgjøre, at det virkelig nationale Element i vor Folkesang er lidet fremtrædende ved Siden af, hvad der er mere eller mindre umiddelbare Laan fra andre Lande. Det ubehjælpelige Versemaal, som er et gjennemgaaende Særkjende for en stor Del af det 17de Aarhundredes Kunstdigtning, tyder hen paa, at Ordene er underlagte ældre Melodier af fremmed Oprindelse, og ikke sjelden vil man ved at forfølge den Angivelse af Tonen, som Digterne meddeler, indhente ganske merkelige Oplysninger om en Melodis vidunderlige Vandringer over Landene. Det franske Publikum, som henrykkes til Begeistring ved en norsk Folkemelodi, vilde ganske vist studse, om man vilde oplyse det om, at netop den samme Melodi for adskillige Slægtled tilbage var spiret fra fransk Grund, og at de Toner, som det betragter som et Udslag af en fjerntboende Nations skabende Evne, i Virkeligheden ikke er andet end en fremmed Antikvitet, som denne har opbevaret. Vi har flere meget betegnende Exempler paa, hvorledes denne Kulturudvexling er foregaaet mellem de forskjellige Folkeslag gjennem

Tiderne, og som tilfulde godtgjør, at Bytteforbindelsen har været ikke mindst paa dette Omraade.

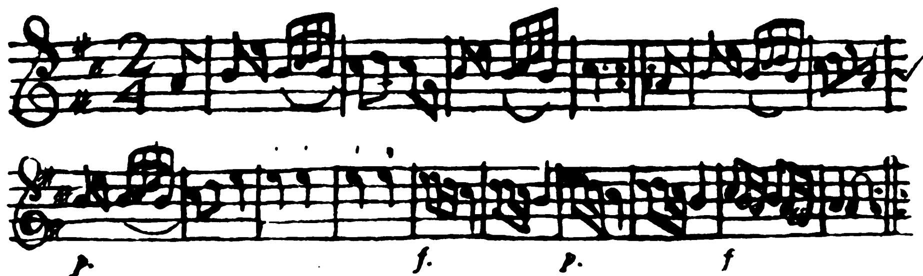
Hvem vil t. Ex. nuomstunder tænke andet, end at den eiendommelige Melodi til Hr. Petter Dass's Dalevise ("Fjeldbyggen agter paa Tiden") jo maa være ikke blot ægte norsk, men ogsaa ægte nordlandsk? Hr. Petter siger dog udtrykkelig, at denne Vise er underlagt en anden Melodi: "Bonden han agter paa Tiden". Denne danske Vise, som er digtet 1665, og som i sin Tid maa have været meget populær*), har laant Tonen fra en svensk Vise, som igjen er digtet til en Melodi, som længe forud var kjendt i Frankrige og allerede næsten glemt her, dengang den gjorde som størst Lykke i Norge.

Men kan vi gaa ud fra, at fremmede Impulser fra Byernes Organister og Stadsmusikanter samt fra Landets bedre stillede Hjem, (f. Ex. Prestegaardene) har øvet en meget sterk Indflydelse paa det norske Folks musikalske Sans, har vi ogsaa paa den anden Side Vidnesbyrd om, at det rige Fond af Toner, hvoraf dette har været i Besiddelse, tør have havt en tilbagevirkende Kraft. Det er de eiendommelige gamle Fjeldmelodier, som endnu den Dag idag er kjendt under Navn som Huldreslaatter, Nissespil o. lign., som ved denne Tid tildrager sig nogen Opmerksomhed fra Udenverdenens Side ved det mystiske Skjær fra Overtroens Verden, som omgiver dem**).

---

*) Et Æreverς, som den tidligere omtalte Prest Henrik Gerner forfattede til Kristian V's Salvingsdag 1671, er nemlig forfattet i denne Vises Versemaal med tydelig Henpegen til, at Melodien i Danmark var kjendt som svensk.

**) I 1740 udgav en i sin Tid berømt Musiker, Matteson, i Hamburg et lidet Skrift paa 4 Blade under Titelen: Etwas neues unter der Sonne! oder das unterirdische Klippen-Concert in Norwegen (Noget nyt under Solen eller den underjordiske Klippe-Koncert i Norge). Den bestaar af to af General Bertouch i Kristiania bekræftede Aktstykker og bærer paa sit Titelblad en Melodi, om hvis Tilblivelse Stadsmusikant Henrik Meyer i Kristiania meddeler følgende i sin Erklæring, dateret Kristiania 4de Januar 1740:

"Anno 1695, da jeg omtrent havde været et Aar i Lære hos Paul Krøplin, Stadsmusikant i Bergen, hændte det sig, at vi Dagen før Jul holdt en Prøve paa, hvad der skulde musiceres i Helligdagene. En Bonde, der pleiede at bringe Melk og Smør til vort Hus, kom just, idet vi spillede, og hørte paa os. Da sagde min Husbond til ham: Idag faar du ingen Penge for din Melk og dit Smør, thi hvad du har hørt

Det er ogsaa i det sidste Halvdel af det 17de Aarhundrede, der hertillands bliver gjort en Opfindelse, som nok maa siges at spille en betydelig Rolle paa Musikens Omraade, ialfald paa enkelte Steder af Landet.

"Violinen er den norske Bondes bedste Instrument og bruges paa nogle Steder her i Egnen hel utidig, endogsaa i Sørgestuen, hvor Spillemanden sidder, maaske som en Melancholi-Fordriver, Dagen igjennem, just ovenpaa Ligkisten og spiller bestandig," heder det i "Norges naturlige Historie" af Erik Pontoppidan. Med disse Ord har Pontoppidan givet os et Indblik i den vestlandske Bondes musikalske Sans i den Tid, han var Biskop i Bergens Stift (1747—1755). Navnlig tør det vel have været Hardangerviolinen, som her benyttedes. Denne blev først efter Midten af det 17de Aarhundrede opfunden af en Skoleholder i Viker, Lars Klark, der til Tidsfordriv begyndte at forsyne Træstykker, som han udhulede, med et Antal Strenge. Kunsten gik senere over til hans Sambygding Isak Nilssøn Botnen, der udviklede den videre og lærte den til sine Sønner, der med stor Fordel solgte sine Violiner paa Markederne i Røldal og paa Kongsberg.*)

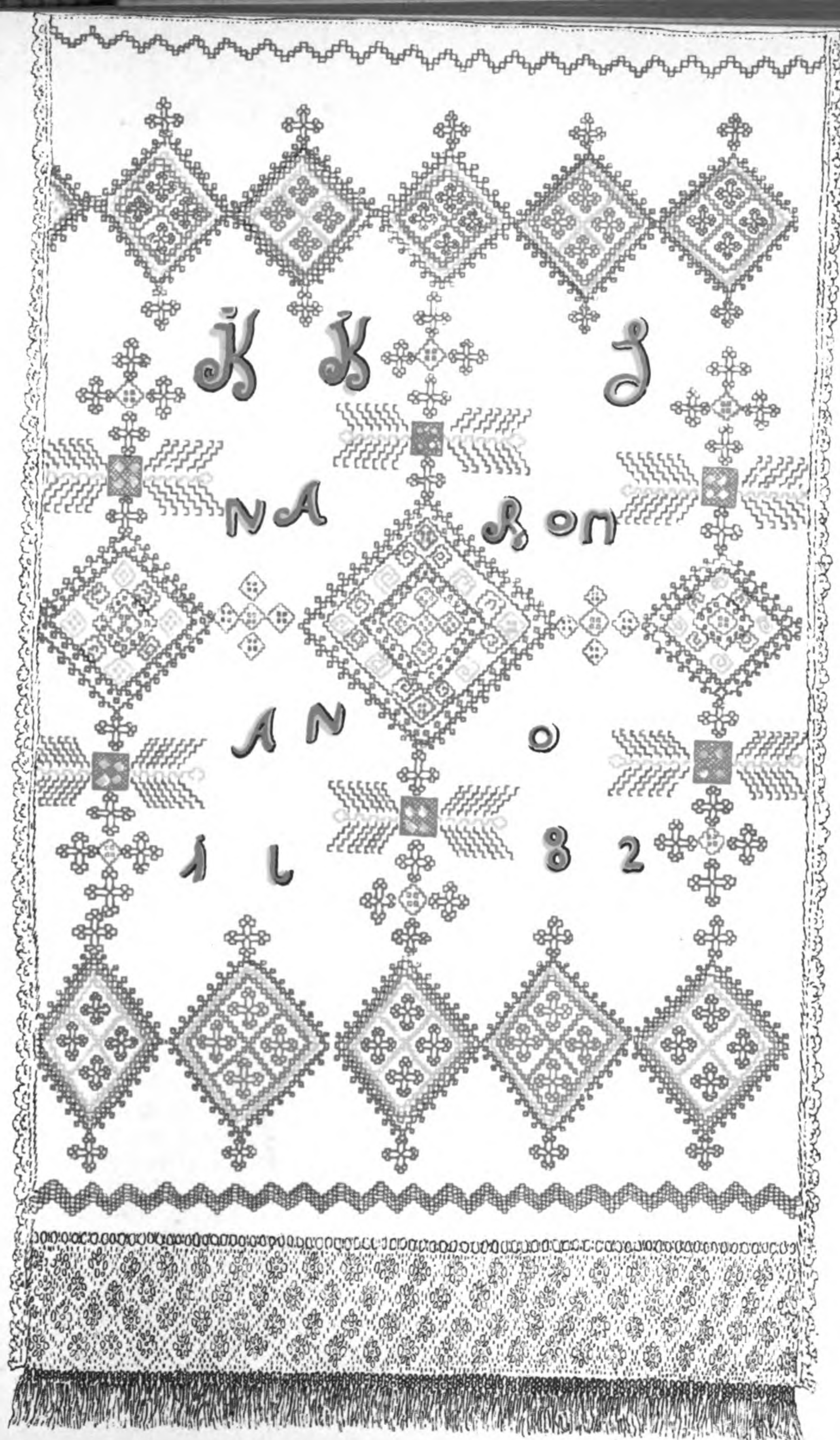
Forøvrigt møder der os fra flere Kanter af Landet Vidnesbyrd om, at der ogsaa paa forskjellige andre Omraader er begyndt at røre sig et nyt Liv. Vi hører hyppig om indfødte Haandværkmestere, som udfører Arbeider, der har tildraget sig Opmærksomhed i vide Kredse, og vi iagttoger de første Spirer til en norsk hjemlig Kunst. Træskjærerkunsten, der hertillands i tidligere Tid vistnok havde været dyrket af hver nogenledes hændig Bondegut, gaar i Midten af det 17de Aarhundrede vistnok tilbage i nogen Mon, rimeligvis under den sterke Paavirkning fra Udlandet, som gjør sig gjældende.

---

er god Betaling. Oh! svarede Bonden, i Fjeldet tæt ved min Gaard, hører jeg hver Julenat langt bedre Musik. Min Husbond, Kantoren og Organisten, som alle tre var tilstede ved Prøven, lo Bonden ud. Ja, gjentog denne, vil I komme ud til mig i Aften, saa skal De selv kunne overbevise Dem om, at jeg siger sandt. Da Bonden var gaaet, blev hine tre enige om at begive sig til det bestemte Sted. Ved Midnatstid kom Bonden og hentede os. Jeg maatte gaa med og bære en Flaske Brændevin. Da vi nu havde siddet et Kvarters Tid paa Fjeldet, hørte vi en Lyd inde i det, som syntes at være os ganske nær. Først en Akkord, derefter angaves en Tone, til at stemme Instrumenterne efter. Nu præluderedes paa et Orgel, og strax derefter begyndte en fuldstændig Harmoni af Vokal- og Instrumentalmusik, uden at vi saa et Menneske. Da vi længe havde hørt paa dette, blev Organisten saa opbragt over disse underjordiske Virtuoser, at han raabte: "Har vor Herre sendt Jer, saa lader Eder se, men er I Djævelskab, saa hører op!" Flux blev det ganske tyst. Organisten faldt næsegrus, som om han var bleven rørt af Slag; Fraaden stod ham ud af Næse og Mund. I denne Tilstand bar vi ham ind i Bondens Gaard og fik ham til Sengs. Om Morgenen var han igjen frisk, og vi skyndte os hjem. Dette Fjeld ligger en Mil fra Bergen, tæt ved Birkelands Kirke.

Alt dette er den rene Sandhed, og Melodien har jeg selv med egne Øren hørt paa dette Fjeld og dybt indpræget i min Hukommelse."

* L. Daae, norske Bygdesagn I, 76.

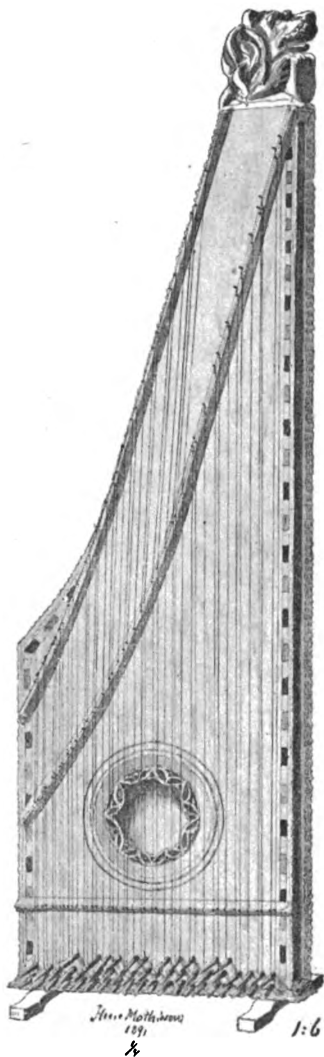
Henr. Mathiesen del 1889.

Broderet Dug fra Sigdal.

Den afløses til en vis Grad af Elfenbens- og Hornsnitteriet, hvis Glansperiode nu oprinder, og som nær sagt overalt finder dygtige Dyrkere i Bygderne og i Byerne. Man har fra denne Tid bevaret en hel Række af saadanne Gjenstande, der er rigt forsirede med Fremstillinger, hentede dels fra Bibelen (t. Ex. Davids Kamp med Goliat), dels fra Folkebøgerne (Holger Danske og Burman), og, hvad der er ikke mindre interessant, vi erfarer paa samme Tid Navnene paa flere af de selvlærte Kunstnere, som fandtes hertillands.

Om et saadant Bygdegeni, en Gjetergut, fortæller Pontoppidan (Norg. nat. Hist. II, 394), at han "Anno 1685 paa Kongens Reise til Throndhjem stod ved Veien og fattede Hs. Maj:ts Ansigt i saadan levende Impression, at han deraf kunde fremkalde hvert Lineament og forestille det med sin Tolleknív uden at have sit Original for Øine". Hvad denne Gjetergut hed, har neppe nogen uleiliget sig med at optegne; men hans Kunstværk fandtes paa Pontoppidans Tid endnu paa Kunstkammeret i Kjøbenhavn, og er efter Inspektør Dr. P. Brocks Formening det samme Stykke, som S. 578 er afbildet.*)

Der fandtes imidlertid ogsaa norske Kunstnere, som sprængte Bygdens snevre Mure og formaaede at gjøre sig gjældende i videre Kredse. Den første af disse Kunstnere, vi hører om, var Jakob Jenssøn Normand, der var begyndt som Sømand og havde flakket vidt om i Verden. Ved sin Færdighed i at dreie og udskjære alskens Smaating i Træ, Elfenben og Perlemoder tildrog han sig Fredrik III's Opmerksomhed, da denne i 1648 besøgte Norge. Kongeparret skal have vist ham megen Venlighed — saaledes var Dronning Sofia Amalie under Opholdet i Kristiania Fadder til hans Barn — og kaldte ham senere til Kjøbenhavn. Under Krigen i

106. Krogharpe fra Universitetets Oldsamling. Instrumentet har været i Brug i enkelte Bygder endnu for omtr. 60 Aar siden.

*) Kristian V's Reise i Norge blev ogsaa fremstillet i Ornamenter, indlagte paa et Gevær, som var forfærdiget af en "Lars Berrig" i Throndhjem, og som nu opbevares i Rosenborgs Slots Samlinger.

1659 gjorde han Tjeneste som Skibsfører, men var vistnok allerede før ansat som Inspektør paa Rosenborg og Opsynsmand over Kunst- og Modelkammeret. Han døde omkr. 1680. Af hans Arbeider tildrager de paa Rosenborg

107. Kristian den Femtes Portræt, omgivet af Trofæer Skaaret af en norsk Bondegut; opbevares paa Rosenborg Slot.

opbevarede Skibsmodeller, der er smukt udførte i Elfenben og af hvilke en tidligere (Bd. IV, 932) er afbildet, sig fortjent Opmerksomhed.

En norsk Kunstner har vi maaske ogsaa i den Johan Hollænder, der udmerkede sig som Elfenbensskjærer, og efter hvem der paa Kunstkammeret fandtes forskjellige udskaarne Sager. Han begik Selvmord i Aaret 1686.

En dygtig Træskjærer var ogsaa den ovenfor omtalte Prest, Hr. Didrik Muus fra Ringsaker, der allerede i 1660-Aarene havde overrakt Kong Fredrik III et eller et Par Arbeider, som blev indlemmede blandt Kunstkammerets Skatte. Efterat han i 1686 havde faaet Stordøens Kald, dyrkede han ved Siden af sin prestelige Virksomhed Billedskjærerkunsten. Saaledes leverede han en Altertavle til Valestrands Kirke*) og et Ecce homo. Over sin i 1702 afdøde Naboprest Peter Didrikssøn Heltberg forfærdigede han et smukt Mindesmerke, der muligens fremdeles findes i Aalands Annexkirke. Muus døde i Aaret 1706.

108. Magnus Berg, født 1666, død 1739.

Den navnkundigste af de norske Træskjærere var dog Magnus Berg, der var født i 1666, sandsynligvis i Gudbrandsdalen. Om hans Barndom

*) Om Hr. Didrik Muus fortælles der i Bergens Adressеavis (No. 48 for 1766), at han forrettede sit Embede upaaklagelig. "De frie Timer, han havde, anvendte han ei paa unyttige Besøg i de Huse, hvor han kunde blive vel trakteret. Han drev ingen Handel, som var den privilegerede Gjæstgiver der paa Stedet eller andre til Indgreb i deres Rettigheder. Men i sine frie Timer arbeidede han hjemme adskillig Slags kunstig Arbeide, hvoriblandt og var den smukke Altertavle." Forøvrigt maa Didrik Muus ogsaa have været Kobberstikker og Xylograf, en Kunst, som han muligens har lært af Thotenspresten Knud Sevaldssøn Bang, der selv havde udskaaret Titelbilledet til sin Katekismusforklaring.

109. Petrus og Tjenestepigen. Elfenbensarbeide af Magnus Berg.

Vase af Elfenben, skaaren af Magnus Berg. Opbevares paa Rosenborg.

vide
Tjen
havd
ſend
Ihv
dog
blev
Slo
har
Ped
over
den
var
Ber
i F
And
var
at
J
ſtor
af
ja
den
lod
Ha

ſkri
hen
Ark
Ty
ſvæ

ikke
De
Sle
vac
tyſk
giv

*)

vides intet. Da han som voxen Karl var kommen i Statholder Gyldenløves Tjeneste, tildrog han sig dennes Opmerksomhed ved nogle Træbilleder, han havde udskaaret til Forsiring af hans Have; for at udvikle disse Anlæg sendte Gyldenløve ham ned til Kjøbenhavn med et Anbefalingsbrev til Kongen. Ihvorvel alt tydede hen paa, at der stak en Billedhugger i ham, skulde der dog gjøres store Anstrengelser for at danne ham til Maler, og i dette Øiemed blev han sat i Lære hos "Hofskildreren" eller Historiemaleren paa Fredriksborg Slot, Peder Andersen Normand, som man — uvist dog med hvad Grund — har antaget for en Landsmand af ham. Her mødte han dog megen Modgang. Peder Normand, der fandt, at Berg kun gjorde smaa Fremskridt, havde ikke overdrevent store Tanker om hans Kunstnerkald, og Berg selv var vel heller ikke den medgjørligste Karakter; men ihvorvel Forholdet mellem dem saaledes ikke var synderligt godt, lagde dette dog ingen større Hindringer i Veien for Bergs Udvikling. Han fik senere Anledning til at opholde sig i Italien og i Frankrige i henved 3 Aars Tid og blev ved Hjemkomsten ansat som Peder Andersens Eftermand som Hofskildrer med 400 Rdlrs. aarlig Løn. Det var først efter Kristian V's Død, da han halvt om halvt faldt i Unaade, at han for Alvor kastede sig over Kunsten at skjære ud i Træ og Elfenben. I denne, som fra nu af blev hans virkelige Fag, vandt han snart et saa stort Ry, at da han i 1722 paa en Badereise til Pyrmont kom indom flere af Europas Lande, blev han hædret som en af sin Tids største Kunstnere, ja fra flere Fyrster fik han endog de mest smigrende Tilbud om at forlade den dansk-norske Konges Tjeneste og træde i deres. Men Magnus Berg lod sig ikke lokke bort fra det Land, han skyldte sin Udvikling som Kunstner. Han forblev i Danmark indtil sin Død, der indtraf i Kjøbenhavn i Aaret 1739.

Berg optraadte ogsaa som religiøs Forfatter og udgav et Par Smaaskrifter i Trykken. Ulige større var det literære Efterladenskab, der blev henliggende utrykt. Det ansloges ved hans Død til mindst 5—600 skrevne Ark og angaar alskens subtile Materier, Barnedaaben, de fordømtes Omvendelse, Dyret i Aabenbaringen og det aandelige Babylon m. m. Et mystisk, sværmerisk Drag gaar gjennem alle hans Afhandlinger.

Af hans Elfenbensarbeider i Relief findes der paa Rosenborg Slot ikke mindre end 38 Stykker, navnlig bibelske og allegoriske Fremstillinger. Den mest fremtrædende Plads blandt disse indtager hans Urne, "Vandets Element," som er gjengivet paa hosstaaende Planche; han skal have arbeidet paa den i 12—14 Aar, og den blev efter hans Død sammensat af den indkaldte tyske Hofmaler J. S. Wahl*). Til hans bedre Arbeider hører ogsaa de her gjengivne Fremstillinger: "Petrus og Tjenestepigen" og "Hyrdernes Tilbedelse".

*) Vasen beskrives af C. Andersen i hans smukke Skrift om Rosenborg Slots Samlinger paa følgende Maade: "Øverst, ovenpaa en Glaskuppel, svømmer i en Muslingskal en Svane; under Kuppelen sees blandt andet i herligt skaaret Arbeide Galatheas Tog over Havet; paa Hovedpartiets Runding sees bl. A. i Basreliefs Neptun, Galathea og

Omtrent samtidig med Magnus Berg — eller maaske noget ældre — var den østlandske Tusindkunstner, som gik under Navnet Halvard „Fanden“.

110. Hyrdernes Tilbedelse. Elfenbensarbeide af Magnus Berg.

Polyphem, Europa, Acis og Galathea, medens dets ydre Omgivelser (Hankene o. s. v.) dannes af Delfiner, legende Nereider og vandblæsende Tritoner. Fodstykket dannes af fire Delfiner, der hver i sit Hjørne udspyr Vand i en Muslingskal. Disse er, ligesom de omtalte Nereider og Tritoner, skiftevis af Sølv og Elfenben; Vasens Mellemparti er Elfenben, begrænset foroven og forneden af lueforgyldt drevet og ciceleret Sølvarbeide, ligesom Baandet, der løber over Kuppelen for at bære Svanen, er af forgyldt Sølv og viser sig som Frugter og Blade af smukt Arbeide.“ Vasens Høide er omtr. 1 Meter, dens største Bidde 0,25 M.

Denne, som for os staar næsten som et Slags mythisk Figur, omgiven af den samme Glorie, som for et Par Snese Aar siden omgav "Storeviken" og andre meget omtalte Bygdestørrelser,*) levede ifølge Pontoppidan endnu i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede i Nærheden af Bragernes og var

111. Halvard Fanden, skaaret af ham selv. Opbevares paa Rosenborg Slot, Kjøbenhavn.

navnlig bekjendt af de smukke Vaser og Ølkander af Valbirk, som han udskar, og som "af nogle Liebhabere," siger Biskopen, "betales lige med Sølv efter

*) Nordlandspresten Johannes Rask anfører i sin Beskrivelse over hans Reise til og fra Guinea i Forbigaaende som et Exempel for at illustrere de indfødtes Overtro: "Saaledes er mig vist berettet, at en til visse kunstige Verk at bygge meget kunstfærdig Mand ved Navn Halvor her i Norge blev deraf almindelig kaldet Halvor Fanden, og at Navnet tilligemed den naturlige Behændighed skal være fortplantet endog paa hans Børn."

sin Vægt." Flere af hans Arbeider blev indlemmede i det kongelige Kunstkammer i Kjøbenhavn.

Blandt de norske Malere maa først og fremst nævnes Thronderen Nils Byer, der udmerkede sig som Historie- og Portrætmaler. Hans Virksomhed

112. Halfri, skaaret af hendes Mand, Halvard Fanden. Opbevares paa Rosenborg Slot, Kjøbenhavn.

kan dog neppe siges at tilhøre Norge. I ung Alder kom han nemlig til England, hvor den bekjendte Diplomat Sir William Temple tog ham i sin Tjeneste. Han blev ingen gammel Mand, idet han undergravede sin Helse ved uordentlig Levemaade. I Aaret 1680 eller 81 afgik han ved Døden i Richmond og blev begraven i Kirken St. Clement Danes, som i gammel Tid var bygget af hans Landsmænd.

Samtidig med Byer var Miniaturmaleren von Behn, der muligens var fra Kristianssand. Om ham ved vi dog kun, at han i 1684 opholdt sig hos Dronning Ulrika Eleonora af Sverige, og at han efter hendes Død traadte i Tjeneste hos Kong August af Sachsen. Hans øvrige Livsforhold er aldeles ubekjendte.

Blandt Kobberstikkere og Medailleurer maa nævnes Jølsterpresten Jakob Maschius og Michael Røg*). Maschius, en Bergenser af Fødsel,

113. Postrytter, skaaren af Halvard Fanden. Opbevares paa Rosenborg Slot, Kjøbenhavn.

udførte i Aarene 1661—74 et Stik af Throndhjems Domkirke, af Levningerne af dens vestre Gavl, der ledsagedes med et Digt af ham, af

*) Muligens kunde i denne Forbindelse ogsaa medtages den hollandske Kunstner Louis Chomond de Boudan, der i 1685 opholdt sig i Østerrisør og i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede var bosat i Bergen. Han havde i 1706 forladt Landet. De Formodninger om denne Mand, som ældre Forfattere har opstillet, maa anses for at være urigtige.

Throndhjems By og et Søstykke, forestillende Kampen mellem to bergenske Defensionsskibe og en algiersk Korsar. Samtlige disse Billeder er gjengivne i denne Bog. Noget yngre end Maschius var Michael Augustinus Røg, en Prestesøn fra Senjen. Efter at have gjennemgaaet Bergens Skole, hvor

Wii Friderich den Fierde af Guds Naade, Konge til Danmark og Norge, de Wenders og Gothers, Hertug udi Schlesvig, Holsten, Stormarn og Dithmarschen, Greve udi Oldenborg og Delmenhorst.
Giøre alle vitterligt, At naar Vi eftertenker, hvorledis den Almægtige Gud, fra verdens begyndelse af, haver tilladt saa mangfoldige, merkelige og store forandringer i alle Kongeriger og Lande paa Jorden, sær med at ödelegge et Folk, for at ophöje et andet, sær med at samle mange Riger i et, eller af et at giöre flere; og over alt at indrette, forandre, og forbedre Regieringens Form og maade, saaleedis som det haver været hans ævige og ubegribelige vijsdom behageligt: da finder Vi allerhöjeste og billigste aarsag til, ej alleene at forundre og glæde Os over saadan den naadige Guds Regiering, men fornemmeligen at takke hannem for slig faderlig omsorg for det hele menniskelige kiöns vedligeholdelse, bestyring, og mægtige forsvar.
Men iblant de Exempler, som kunde gives paa den gode Guds omsorg for Kongers og Kongerigers conservation, skal vel ikke letteligen findes noget bedre, end det som kand tagis af Voris egne fæderne Arve Riger og Lande, og i synderlighed af Vort Rige Danmark, som den store Gud haver bevijst denne særdeelis naade, at det er blevet regieret i mere end To Tusinde aar alleeneste af tvende Kongeslægter, som nogle faa gange ved qvinderne, men ellers altid fra Sön til anden ere bleevne continuerede paa den Kongelige Throne, indtil at Voris Forfædre af det Oldenborgiske Huus, som dog ligesaa vel af den gamle Kongestamme ved Döttre needstigende, bleve satte til at regiere over Danmarkis og Norgis Riger, hvilke den Almægtige Gud, ikke meget lenge tilforne, hafde samlet under et Hovet. Ja Vi nödis til med en hiertelig taksigelse at tale om een, endnu större, Naade og Barmhiertighed, som den ævige Gud lood disse Voris fæderne

114. Side af "Kongeloven", (Indledningen), stukken af Michael Røg.

han var Holbergs Kamerat, blev han i 1699 Student, men holdt ikke frem paa den akademiske Bane. Derimod lagde han sig efter Medailleur- og Kobberstikkerkunsten, stak Skriften til Kongelovens Udgave i Kobberstik og flyttede siden til Paris, hvor han vandt megen Anerkjendelse og vistnok blev

boende til sin Død. Hans Dødsaar kjendes ikke. Omtrent samtidig var Olaus Wif, der i sin Tid havde arbeidet som Medailleur for Hoffet i Dresden, men i 1720 blev ansat ved Mynten paa Kongsberg.

115. Side af "Kongeloven", (Fredrik III's Billede).

Som dygtige Kunstnere maa i denne Forbindelse ogsaa nævnes Juvelererne og Ædelstenskjærerne Jørgen og C. E. Resen, der begge tilhørte en namdalsk Prestefamilie. Den sidstnævnte af dem var i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede bosat i London, "overvældet af Hæder og Bestillinger", heder det.

Fredrik IV's Thronbestigelse. Krig med Sverige 1700. Slotsloven i Norge.

Neppe havde Kristian V den 25de August 1699 lukket sine Øine i Døden, før Thronfølgeren udraabtes til Konge under Navnet Fredrik IV. Han var for Folket i Almindelighed en fuldkommen ukjendt Personlighed. Med stor Paapasselighed var der vaaget over at holde ham borte fra alt, hvad der vedkom Statens Anliggender. Først i Kong Kristians allersidste Levedage havde han deltaget i Høiesterets og Geheimeraadets Forhandlinger.

Den nye Konge var født den 11te Oktober 1671, 20 Maaneder efter Farfaderens Død. Om hans Opvæxt vides ikke stort mere, end hvad fremmede Gesandter i sine Indberetninger fra det danske Hof har meddelt, et meget talende Vidnesbyrd om, hvor lidet han i sin Ungdom har vist sig for Offentligheden. Saa meget fremgaar dog, at han maa have gjort Indtryk af at have været noget ubetydelig, derhos stiv og tilknappet. For en Del beroede dette vel paa den mangelfulde Opdragelse, han havde faaet. De Instruxer, som Kristian V havde udfærdiget i denne Henseende, er i visse Dele ret omhyggelige; men de indeholdt — maaske af nærliggende Aarsager — intet om, hvad han skulde lære*). Som Følge heraf tog hans Hovmestere og Lærere sig det anbetroede Hverv let, og Kronprinsen voxede op i større Uvidenhed end en nogenledes velstaaende Kjøbenhavner-Borgers Søn. Af de Videnskaber, han vilde have havt størst Nytte af som Regent, lærte han yderst lidet. Af Sprog lærte han først og fremst Tysk — det var jo det, som brugtes mest ved Hoffet — og Dansk, samt Fransk og Italiensk nogenledes, men intet til Fuldkommenhed. Hans tyske og danske Retskrivning var klodset, hans franske aldeles rædsom. Er de øvrige Undervisningsfag blevne dyrkede i samme Forhold, er det intet at undres over, at han senere hen stødt og stadig beklagede sig over, hvorledes han som voxen Mand maatte tilegne sig, hvad han i sin Ungdom burde have lært. Kun i Tegning skal hans Fremskridt have været ret gode. Hvad hans Lærere derimod ikke forsømte at indprente ham, var, hvilken ophøiet Stilling han var kaldet til at indtage i Samfundet, og de lagde an paa at fremelske hos ham en pedantisk Stivhed og Formalisme, der gav hans Fremtræden et vist keitet Præg. Ihvorvel dette fortonede sig med Aarene, blev noget dog hængende igjen. Efterat han var bleven

*) A. Højer fortæller, at Kong Kristian V's Ministre som Gabel, Knuth og andre, der selv havde havt liden Leilighed til at lære noget i sin Ungdom, forestillede ham, at en Prins trængte meget lidet til Videnskaber, og at det gik ud over den naturlige Begavelse, at man fyldte Hjernen med altfor mange Kundskaber. Men bag disse deres Forestillinger laa den Tanke, at de selv og deres Familier vilde være uundværligst, naar den vordende Konge var uvidende og uden sand Forstaaelse af sit Kalds Pligter.

Kong Fredrik den fjerde.

Louise,
Fredrik IV's Dronning,
f. 1667, d. 1721.

voxen, foretog han i 1692 en Reise til Tyskland, Frankrige, Italien og Holland for at sætte sig ind i disse Landes Forhold og vendte efter fem Fjerdingaars Fravær tilbage til Hjemmet. I Aaret 1695 ægtede han den mecklenburg-güstrowske Prinsesse Lovise, der var to Aar ældre end ham. Der havde allerede flere Aar i Forveien været forskjellige Giftermaalsforslag under Overveielse. Saaledes havde man længe tænkt, at Valget skulde falde paa en brandenburgsk Prinsesse; men dette strandede væsentlig paa Kristian V, der forlangte, at hun skulde gaa over fra den reformerte til den lutherske Lære. Senere taltes der om den svenske Prinsesse Hedvig Sofia som Kronprinsens Brud; men da Rygtet vilde vide, at hun havde vanskabte Hænder, blev der heller ikke noget af dette Parti. Ihvorvel Kronprinsens Valg fra først af skal have beroet paa en Inklination, blev han dog snart hjertelig kjed af sin Gemalinde, og deres Ægteskab blev efterhaanden høist ulykkeligt.

Der er af forskjellige Forfattere gjort Forsøg paa at stille Kongens Forhold over for hans Gemalinde i et for ham nogenledes gunstigt Lys. Alle disse Bestræbelser er dog faldne libet heldigt ud. Det er netop Kongens Usædelighed, som danner den mørkeste Side ved hans Karakter, og ihvorvel de illegitime kongelige Forbindelser kun i sjeldneste Tilfælde tilhører Historien, danner Fredrik IV's ryggesløse Frillelevnet en Undtagelse fra denne Regel. Det tør nemlig antages, at de forskjellige Friller, han indlod sig med, ialfald ved enkelte Anledninger har havt en utilbørlig Indflydelse paa Statens Anliggender, og paa en Tid, da Statens Budget var som mest spændt, og Folket sukkede under de ulideligste Skattebyrder, traf disse Mennesker Aar efter andet ustyrtelige Summer, som kunde være komne Staten tilgode paa en helt anden Maade. Hertil kommer, at de forskjellige Forbindelser havde noget ganske anderledes gement over sig end t. Ex. Kristian V's Forhold til Sofia Amalia Moth; navnlig maa det vække den dybeste Afsky, at han gjentagne Gange, medens Dronningen endnu lever, indlader sig i Tvegifte. Det siger sig selv, at det ikke skulde styrke Moralen hos Folket, hvor loyalt det end maatte være, naar det saa Kongen uden Blusel begaa den samme Brøde, som ellers var hjemfalden til Lovens allerhøieste Straf.

I 1703 var Kongen saaledes traadt i Forbindelse med Elisabet Helene Viereck, en Datter af den preussiske Gesandt ved det danske Hof; han ophøiede hende til dansk Grevinde, forærede hende Antvordskov Gods som Grevskab og lod hende vie til sin venstre Haand. Dette morganatiske Ægteskab blev imidlertid ikke af lang Varighed. Allerede i August Maaned det følgende Aar døde "den deilige Viereck" i Barselseng, medens Kongen var fraværende paa en Reise i Norge.

Da Kongen i 1709 kom tilbage fra en Reise, han foretog til Italien, var det omtrent det første, han gjorde, da han kom indenfor sit Lands Grænser, at tage sig en ny Mætresse. Hans Valg faldt paa Frøken Helene Schindel, Datter af en i Kristian V's Tid indkaldt tysk Byg-

mester. Hun havde tidligere været tjenstgjørende Dame hos Grevinde Viereck, der i hende saa sin Efterfølger. Frøkenen blev ophøiet i Grevestanden, fik flere Herregaarde og store aarlige Summer; men Syndepengene gik endda hurtigere, end de kom, og da hun snart skyldte Kreti og Pleti, blev Kong Fredrik, der var en Ordensmand i Pengesager, lei af hende og paalagde hende at flytte ud til sit Grevskab. Hun foregav nu at være frugtsommelig, og Skandalen gik da saa vidt, at der i Grevskabets Kirker blev holdt Bønner for hende. Men alle hendes Fif for at holde sig i Kongens Naade strakte ikke til, og snart kom det for en Dag, at hun ikke var Kongen tro. Hun blev nu i største Hast viet til sin Elsker — en aldrende, temmelig defekt Generalmajor —, og maatte give Afkald paa sit Grevskab, men fik dog

116. Koldinghus Slot.

beholde, hvad Kongen forøvrigt havde foræret hende, hvorefter hun bosatte sig i Hamburg. Efter sin Ægtefælles Død fik hun en Pension paa 2000 Rdr., der senere afknappedes til Halvdelen; men denne trak hun til sin Død (1752). Ikke desmindre efterlod hun sig ikke saa meget, at hun kunde komme i Jorden paa anstændig Vis.

Den, som stak Frøken Schindel ud i Kongens Kjærlighed, var Anna Sofia Reventlow, yngste Datter af Storkantsler Grev Reventlow. Hende havde Kongen lært at kjende paa en Maskerade paa Koldinghus Slot, hvor han befandt sig, medens Pesten rasede i Kjøbenhavn 1711. Vistnok var hendes Moder en Datter af Kristian V's Yndling Vincents Joakim Hahn; men hun var alligevel en Dame af strenge Sæder, som ikke vilde, at hendes Datter skulde kaste sig bort for en udsvævende Konges Skyld. Saasnart hun merkede, at hendes 18aarige Anna Sofia ikke var aldeles ubønhørlig lige over

for Kongens Tilnærmelser, slog hun hende, spærrede hende inde, naar Kongen bare viste sig, og lod ham ved enhver Leilighed forstaa, at han ikke skulde uleilige sig med at beære Huset med sine Besøg. Men Kongen kom nu alligevel, og i Juni Maaned 1712 bortførte han den unge Komtesse og lod hende vie til sin venstre Haand af en Konrektor, som naturligvis derfor fik Belønning og Kald. Den gamle Grevinde blev, som man kan tænke, yderst forbitret over dette Ran; men hun maatte nøie sig med at lade sin Vrede gaa ud over Kongens Hjælpere og lægge sin Forbandelse over Forføreren selv. Datteren tilgav hun aldrig; da denne var bleven Dronning, og Moderen indfandt sig til den store Cour, rakte hun hende sin Haand at kysse. Men Moderen hviskede paa Fransk: "Min Datters Haand foragter jeg; men jeg kysser min Dronnings Kjole".

Det siger sig selv, at Kongens hele Familieliv under saadanne Forhold maatte være ulykkeligt. Kronprinsen, den senere Kong Kristian VI, hadede sin Fader af Hjertet for alt det onde, han havde ladet hans Moder lide. Ved Udlandets Hoffer opholdt man sig over Kongens Privatlevnet, og der er fra disse bevaret flere Træk, som tyder hen paa, at han netop paa Grund heraf nød liden Agtelse. Preusserkongen Fredrik Vilhelm talte med Foragt om "de Skjøger, den danske Konge havde paa Stalden", ja selv Peter den store kunde give den dansk-norske Konge et temmelig spydigt Svar paa en Bemerkning, som denne gjorde ham, dengang han med en hel Bande af Fruentimmer med czariske Børn paa Armen drog om fra Hof til Hof.

Man vender sig imidlertid heller end gjerne bort fra al denne Uhygge og fæster sin Opmerksomhed ved de virkelig agtværdige Sider af Kongens Karakter, hans Virkelyst, hans Stræben efter at haandhæve Lov og Ret, samt hans Iver efter at rette paa de Brøst og Mangler, som Staten led under. I en tidligere Tid har man givet Kongen Tilnavnet "den store". Denne hædrende Benævnelse fortjener han ikke; thi han var i flere Henseender — og det endog i de mest iøinefaldende Træk — temmelig smaat skaaren, ja selv de Egenskaber hos ham, som man mindst af alt kan nægte sin Anerkjendelse, krænges ikke sjelden ud i den rene Karrikatur. Hans Karakterfasthed slaar ikke sjelden ud i stiv Umedgjørlighed, paa samme Tid som hans Stræben efter at træffe det bedste ikke sjelden skyder over Maalet eller slaar over i ængstelig Uvirksomhed. Men alligevel maa han regnes blandt de bedste Konger, som den dansk-norske Stat har havt at opvise.

Der udfoldedes ved Fredrik IV's Thronbestigelse en meget ufortrøden Arbeidsomhed, og Kongen selv gav et særdeles smukt Exempel, idet han baade søgte at sætte sig ind i Styrelsens forskjellige Grene fra Grunden af og at indhente, hvad der tidligere var forsømt ved hans Opdragelse. Han arbeidede fra den tidlige Morgen til langt paa Kveld, og han havde gjennemgaaende meget god Rede paa, hvad der passerede de forskjellige Kontorer. I det hele har neppe mange Konger taget sin Gjerning med større Alvor end han, og

naar man har rettet den Anke mod ham, at han gik for meget i Detaillerne, bør dette snarere være hans Ros end en Dadbel. Ligesom Kongen var Arbeidsomheden selv, fordrede han ogsaa, at hans Folk skulde arbeide, og det var først og fremst gjennem en nidkjær Virken i sit Kald, man kunde opnaa Forfremmelse hos ham. Men det skortede ham ikke sjelden paa den fornødne Menneskekundskab*). Han var altfor villig til paa Forhaand at paaskjønne Personer, som gjorde megen Blæst og udkastede alskens Projekter, og hans Unaade sad ligesaa løs, naar han fik den mindste Mistanke om, at vedkommende havde narret ham. Det Drag af sygelig Mistro, som findes hos alle Konger af det oldenburgske Hus, er i Begyndelsen af hans Regjering mindre fremtrædende hos ham end hos de øvrige; i den senere Del af hans Regjeringstid er den dog brudt fuldstændig igjennem, og han synes da nærmest at være gaaet ud fra, at alle, han kom i Berørelse med, var Kjeltringer og Bedragere, indtil han grundig havde overbevist sig om det modsatte. Men vi skal ogsaa se, at det ikke var for det gode, han havde tilegnet sig denne Livsanskuelse.

Forud for Fredrik IV's Thronbestigelse var der blandt Folk opstaaet Rygter om, at der vilde foregaa store Forandringer i Regjeringen, naar han kom til Magten. Man har saaledes en Tradition om, at han, medens Faderen levede, skal have ladet sig forlyde med, at naar det kom til at bero paa ham vilde han gjenindsætte Griffenfeld i hans fordums Magt og Værdighed; hvor meget eller hvor lidet der har ligget til Grund for dette Folkesnak faar staa derhen. Saa meget er ialfald sikkert, at Forandringerne ved hans Thronbestigelse ikke blev overvættes store. Oversekretærerne Mathias Moth og Jens Harboe maatte strax træde af, og Grunden hertil skal have været, at de ikke altid havde iagttaget den sømmeligste Tone overfor ham i den Tid, han var Kronprins. Grev Reventlow udnævntes til Storkantsler, og da Geheimeraad Kr. Sigfr. Plessen nogen Tid efter Kongens Thronbestigelse trak sig tilbage fra Bestyrelsen af Rentekammeret, blev dette anbetroet tre Deputerede for Finantserne. Kommandoen over Hæren erholdt Hertug Ferdinand Vilhelm af Würtemberg, medens Jens Juel som General-Admiral førte Befalingen over Flaaden. Han døde imidlertid, før Vaaren kom.

Til de Forandringer, som i Fredrik IV's første Regjeringstid foregik i Kollegiernes Sammensætning og Arbeidsordning, skal vi nedenfor komme tilbage.

*) Man har tidligere troet, at Fredrik IV var en stor Menneskekjender. Andreas Schytte skriver saaledes (Staternes indvortes Regjering I, S. 70): "Der har været Fyrster, som har havt den rare Gave at kunne dømme det skjulte Hjerte af det udvortes. Maaske den danske Konge, Fredrik IV, overgik deri alle Fyrster, som levede i hans Tid. Ansigtets Træk, Legemets Dannelse, Lemmernes Bevægelser var i hans Øine en opslagen Bog, hvori han læste et Menneskes Karakter". Nærmere er denne Karakteristik udført i Karl Deichmans efterladte Antegnelser. (Medd. fra det norske Rigsarkiv I, 23).

Ogsaa for Norges Vedkommende kom Thronskiftet til at drage Følger efter sig. Den gamle Gyldenløve, der ikke synes at have været i Norge siden 1696, da han besøgte Landet i Følge med sin Svigersøn, Kristian Gyldenløve til Samsø, var nu kun en Skygge af sit tidligere Jeg. Han indsaa, hvor lidet han passede ind i de nye Forhold og nedlagde derfor alle sine hidtil indehavte Embeder. Det heder, at denne Nedlæggelse foregik frivillig, og det er troligt nok, at Fredrik IV, der i det hele taget maa siges at have vist stor Pietet mod sin Fader, ikke har slaaet Haanden af dennes Ven, tilmed da denne i Faderens Testament var bleven ham anbefalet i de velvilligste Udtryk. Det var Gyldenløves Agt at tilbringe Resten af sine Levedage i sit norske Grevskab. Men han gav Afkald derpaa, da Kongen "raadede" ham fra det, vistnok af Frygt for, at den gamle Statholder let kunde blive opfordret af en eller anden Omstændighed til at gribe ind i Statsanliggenderne paa en ubeleilig Maade. Han foretrak derfor at tage Bopæl i Hamburg, som ved denne Tid var et Slags Samlingssted for veltjente Statsmænd og Generaler. Dette Valg var maaske ogsaa dikteret af hans Ønske om at være sine holstenske Godser saa nær som muligt. Om hans sidste Leveaar har man ikke mange Oplysninger; men man kan slutte, at de har neppe været lykkelige. Af hans ni ægtefødte Børn var de fleste døde i ung Alder. Hans Datter Charlotte Amalie, der var gift med Kristian Gyldenløve, afgik ved Døden samme Aar, han fratraadte Statholderskabet; to Aar efter (15de Juli 1701) fulgte hans Gemalinde, Antoinette Augusta, hende, og den 16de Juli 1703 døde Kristian Gyldenløve, som han synes at have elsket som en Søn. Alt dette maa have gaaet den, ialfald paa sine gamle Dage, varmhjertede Mand nær til Hjerte*), selv om han tør antages at have været temmelig sløv paa det sidste. Ved det danske Hof spurgte man ikke stort til ham, stille og sparsommelig, som han levede i Hamburg, og han synes her allerede at have været halv forglemt, da Efterretningen kom, at han den 17de April 1704 havde endt sit Levnetsløb.

Af Gyldenløves Børn blev hans Søn af første (hemmelige) Ægteskab Voldemar, Baron Løvendal, senerehen Statholder i Norge; Grevskabet Laurvig gik derimod over til hans eneste gjenlevende Søn af tredie Ægteskab, Ferdinand Anton.

*) Da hans mangeaarige Sekretær Johan Didriksen i 1698 afgik ved Døden, tolkede han sin Sorg over Tabet af denne troe Tjener i følgende tyske Vers:

Mein Fuss ist mir zu schwach,
Dich zu dein Gruft zu begleiten;
Doch folgt, mein Dirichsen, dir mein Herze nach.
Du warst die Redlichkeit, ein Wunder unsrer Zeiten.
Dich ruhmt dein eigner Ruhm, ich aber bin zu schwach.

Det var vistnok baade den første og den sidste Gang, den gamle Statholder gav sig af med at rime, og hans Lovtale over den afdøde Sekretær maa vel derfor tages efter Bogstaven.

Da Gyldenløve takkede af, var det en Tid paa Tale, at Generaladmirallieutenant Ulrik Kristian Gyldenløve skulde blive hans Eftermand. Men det blev ikke Tilfældet, ihvorvel Kristian V i sit politiske Testament synes at have udtalt et Ønske i denne Retning, idet han fraraader Sønnen at lade Statholderskabet i Norge være forenet med den øverste militære Kommando her, "uden saa var, at det kunde være en Person, som ingen Anhang eller stor Slægt i Rigerne havde, som Os elskelig Ulrik Fredrik Gyldenløve, eftersom han ingen Dependance haver 'end af Vores kongelige Hus". Derimod foretoges der en Deling af den militære og civile Myndighed. Medens den første overdroges til den ovenfor omtalte Grev Gustav Vilhelm Wedel til Jarlsberg, som hidtil havde været Gyldenløves Næstbefalende og nu udnævntes til Feltmarskalk, blev Fredrik Gabel anbetroet Landets civile Administration. Men Gabel blev dog kun Vicestatholder, og saavel af denne Titel og af forskjellige andre Omstændigheder synes det at fremgaa, at man fra Regjeringens Side har tænkt sig Ordningen som blot midlertidig. Paa flere Kanter af Landet forklarede man sig endnu flere Aar efter Forholdet paa den Maade, at gamle Gyldenløve fremdeles var Statholder.*) Sandsynligvis var det de Begivenheder, som forestod i den nærmeste Fremtid, som skulde endelig afgjøre, hvilken Vei Regjeringen skulde slaa ind paa med Hensyn til Norges øverste Administration.

Fredrik Gabel var ved sin Udnævnelse vistnok mellem de femti og sexti. Han var Søn af den tidligere noksom omtalte Kristofer Gabel og havde delt Faderens vexlende Skjæbne i Sæde og Fald. Han havde indehavt forskjellige diplomatiske Hverv, som han havde varetaget med en vis rutinemæssig Dygtighed, saa han undgik baade Klander og Ros. Ved sit Giftermaal med Vicestatholder Juels Datter var han kommen i Forbindelse med den gamle danske Adel, som hans Fader saa haardt havde forfulgt. Oppe i Norge fandt han Slægtninge, der indehavde temmelig underordnede Stillinger eller var indgiftede i fattige Kaar**). Der er ved Gabel selv noget af den høitstræbende nybagte Adelsmand, som vil leve med paa den gamle danske Adels Vis, og han er paa den anden Side en af Enevældens loyaleste og mest foretagsomme Embedsmænd. Derhos er han en ren Spekulant. I Danmark kjøbte han saaledes det ene adelige Gods efter det andet; ved sin Død var han ialfald af Navn Eier af Godserne Vavelse og Bregentved. Ogsaa i Norge indlader han sig paa

*) Da Grundstenen til Throndhjems Raadstue i 1702 nedlagdes, blev Gyldenløves Navn sat nærmest efter Kongens paa den Plads, som var indfældt paa den.

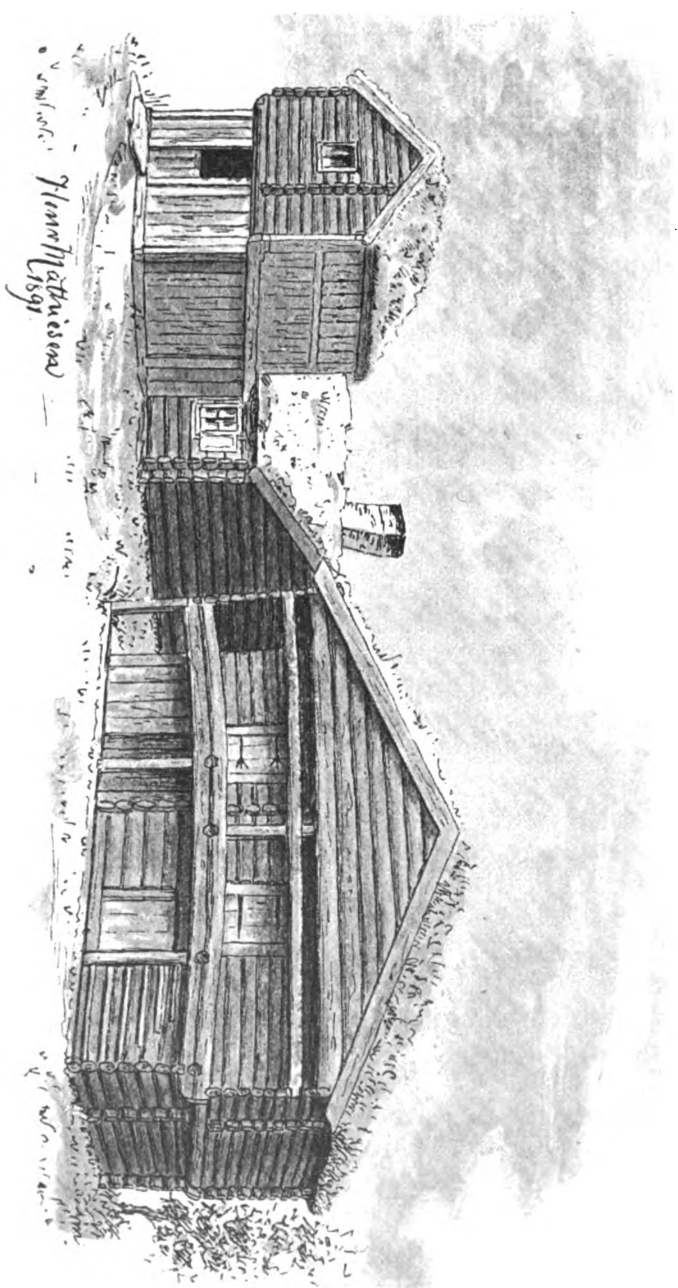
**) Saaledes var Familien Mühlenphort paa Lillefosen (det nuværende Kristianssund) hans nærmeste Slægt. En af de Personer, som hørte til Familien og drog sig Slægtskabet til Nytte, var Karlsøpresten Mikkel Jenssøn Hegelund, der var gift med Gabels Kusine Rebekka Elisabet Mühlenphort. I min Bog "Fra en svunden Tid" har jeg i Stykket "En Trolovelse paa Retterstedet" fortalt om en af hans ikke saa Genistreger.

forskjellige industrielle Foretagender. Men han spandt dog ikke Silke paa noget af det, han saaledes befattede sig med, og det siger sig selv, at den økonomiske Misère, hvori han stadig befandt sig, ikke skulde lægge nogen Dæmper paa den nervøse Uro, som gjennemtrængte hans hele Væsen og giver ham Udseende af at være en flygtig Person, for ikke at sige en ren Fantast.

Med Vicestatholderembedet i Norge var forenet Stiftamtmandskabet over Akershus Stift, og denne Kombination i Forbindelse med den Forandring, det første Embede havde undergaaet, maatte nødvendigvis bringe Gabel i Konflikt til alle Kanter. Navnlig stødte han stadig sammen med Feltmarskalken Grev Gustav Vilhelm Wedel, hvem han i sine Indberetninger ikke kan omtale engang uden at slænge en eller anden fornærmelig Ytring efter ham. Tilsidst antog Striden mellem dem endog et saadant Omfang, at Kongen i Aaret 1700 maatte tilholde hver især af dem at holde Fred. Det er vel ingen Tvivl om, at Skylden for dette spændte Forhold ligger hos Gabel, som gjerne vilde blande sig op i de militære Affærer, ihvorvel han ikke havde de tarveligste Begreber om dem; selv indbildte han sig rigtignok, at han var Karl for at lægge de mest storartede Operationsplaner, for ikke at tale om, hvilken dygtig Fæstningskonstruktør han i egne Tanker var. Hvad der i liden Grad skulde fremme Gabels Popularitet hos den bedre Del af Nationen, var, at han i temmelig stor Udstrækning lyttede til alskens malkontente Personer og Øretudere. Det er betegnende nok, at han ligesom Gyldenløve før ham indleder sit Statholderskab med en Række retslige Undersøgelser af forskjellige Embedsmænds offentlige Færd.

Det er sikkert nok, at Gabels Nidkjærhed og Embedsiver fra forskjellige Hold fremkaldte slet dulgte Smil eller ren Haanlatter; men paa den anden Side var der meget ved ham, som fortjener Anerkjendelse. Allerede fra første Stund af, da han var kommen hid til Landet, søgte han med Iver at sætte sig ind i Forholdene. Jo mere det gik op for ham, hvor stor Forskjel der var paa Forholdene i Danmark og i Norge, desto fastere blev han overbevist om, at det Centralisationsstyre, som Enevældet havde søgt at gjennemføre, var og maatte være et Misgreb. For at rette herpaa indgav han den ene Forestilling til Kongen efter den anden. I en saadan, som han affærdigede fra Akershus under 11te September 1700, heder det bl. a. saaledes:

"Som nu i Valgregjeringens Tid Danmarks Riges Convenients og Nytte har været Fundament til Norges Administration og desforuden Norge efter mange Particulieres saavel i Danmark som i Norge deres Egennyttighed sig da haver maattet tilligemed ladet regjere og regulere, og derved siden Souveræneteten mestendelen ligeledes er bleven kontinueret, saa finder jeg samme Fundament og Maade Norge at regjere aldeles at være forbemeldte min Instruktions Tilsigelse i høieste Maade saa modstridig og hinderlig, at den derover ei kan bringes til sin fulde Effekt. Hvorfor jeg min allerunderdanigste Pligt befinder at være, det fasteste og grundigste

117. Huse paa Gaarden Gammeltrøen, Tønset. Hovedbygningen skal være opført 1684, "Bærfrøet" er formentlig tilbygget i 1801.

Fundament til forbemeldte min Instruktions Henseendes Fuldbyrdelse efter min ringe Forstand E. k. Maj. allerunderdanigst til allernaadigst Approbation eller Korrektion at submittere som, følger:

1. Eftersom E. kgl. Maj. er en absolut og suveræn Arvekonge over Danmark og Norge, saa eragter jeg uforgribeligen, at først og fremst E. k. Maj. og siden derefter E. k. Maj.'s Rigers og Lande samt Undersaatternes i Almindelighed deres Bedste i allermest muligste Maade bør søges.

2. Af des Aarsage bør Norges Rige ogsaa først og fremmest efter E. k. Maj.'s egen og ei efter Danmarks og andre Particulieres deres Konvenients blive administreret, og derfor Norge for sig ligesom Danmark for sig bringes til den største Styrke og Velstand som muligt er, enhver efter sin egen naturelle Egenskabs, Situations og Omstændigheders Beskaffenhed, paa det E. k. Maj. saavel af det ene Rige som af det andet kunde endeligen opnaa al den Nytte, som deraf muligens er i yderste Maade at bekomme.

3. Til den Ende gjøres fornødent, at ethvert Rige bærer sine Incommoditeter, og dermed det andet Rige ei graveres og dets Opkomst hindres, mens det ene Rige udi sin Handel, Vandel og Næring samt havende Kommoditeter aldeles af det andet bliver umolesteret og utvungen.

Herom begjæres allerunderd. E. k. Maj.s allernaadigste Approbation, at mig forbemeldte trende Poster som et uforanderligt Hovedfundament allernaad. maa concederes, hvorpaa alle Forslag til E. K. Maj.s Interesse, Gavn, Fremtarv og Norges Riges Styrke, Flor og Velstand skal funderes, som da ogsaa saaledes næst Guds Hjælp derved i største Fuldkommenhed kan opnaaes, naar forbemeldte 3de Poster dertil uforanderligt bliver Fundamentet og Rettesnoren."

Til dette Emne kommer han stadig senere hen tilbage, og det var ham den største Pine, at man paa allerhøieste Sted ikke ofrede hans Projekter den Opmerksomhed, som de efter hans Formening fortjente, men ogsaa tog Hensyn til Forestillinger fra andre Hold. Under 16de Oktober 1700 gav han sine Følelser Luft i følgende allegoriske Fremstilling.

"Allernaadigste Konge, Norge haver havt hidtilbags en Klædning, som var for eng og for kold paa somme Steder, og for vid og for varm paa somme Steder. E. K. Maj. har bestilt mig til Norges Livskrædder, at jeg skulde tilskjære Riget en ny Klædning, som skulde være lige vid og lige tempereret overalt, saa at Norge udi alle Maader kunde røre og vende sig deri til E. Maj's Tjeneste efter E. Maj's eget Behag, som min Instrux udviser. Jeg beder allerunderd. allernaadigste Konge, E. Maj. permitterer ikke, at Bønhaser fra Norge eller andensteds fra befatte sig med at skjære den Klædning tilligemed mig til, for den vil faa en gal Skik, naar den bliver sammensyet. Jeg tiltror mig nu at fuldbyrde den mig givne Instruktion, og om E. Maj. befinder, at jeg skjærer ilde til, saa beder jeg allerunderd. ikke at lade mig blive en Time længere Mesterskrædder, mens saalænge jeg ogsaa ikke skjærer

ilde til, saa beder jeg, at disse Bønhaser maatte jages enhver til deres Hjem og Næring, og at mine Mestersvende (Stiftamtmænd) og Svende (Amtmænd) samt Drenge (Fogderne) enhver tilbørligen maa gjøre sin Funktion og holde mig for, hvad jeg er, og ei gjøre Maskepi med Bønhaserne eller andre Mestere, som ikke er bestilte for Norge at skræddere. Jeg vil gjerne lade mig af dem hjælpe, men de bør intet at gjøre uden min Videnskab, og jeg formoder allerunderd. at E. K. Maj. mig ved min Funktion efter allernaad. gjorte Løfte udi min allernaad. Instruktion kongelig maintenerer og ei taaler mig at ske nogen Indpas".

Naar man gjennemlæser en Række af Gabels Indberetninger til Regjeringen eller hans forskjellige Ordrer til de norske Autoriteter, modtager man gjennemgaaende Indtryk af, at han har været en velmenende og rettænkende Mand; men ikke sjelden gaar hans reformatoriske Planer op i det skjære Vrøvl. Mere end en Gang kan man ved saadanne Leiligheder fristes til at give den dygtige Jurist Kristian Stockfleth, som han ogsaa maa have regnet blandt sine Uvenner*), Medhold i den respektstridige Paategning, hvormed han ledsagede en Ansøgning, som Gabel havde sendt ham til Betænkning: "Hvad jeg om denne Sag har tænkt, tænker eller kunde tænke, det giver jeg Eders Excellence selv at betænke". Gabel kunde vel i Øieblikket døve den ubeleilige Kritik ved at faa Stockfleth forflyttet til Bergen som Stiftamtmand; men lige saa lidt som han selv dækkede over sine Fortjenester, dækkede hans Modstandere over hans Mangler, og i den Dagbog, som hans uheldige Medbeiler til Statholderembedet Ulrik Kristian Gyldenløve førte over Kongens Reise i Norge i Aaret 1704, vrimler der af Spydigheder over Gabels Indbildskhed, Naragtighed og Taabelighed, et meget talende Vidnesbyrd om, hvor lidet anset han var inden de toneangivende Kredse.

Et af de Foretagender, hvormed Gabel indledede sit Statholderskab, var at anstille en Klapjagt paa Fanter og Landstrygere, som ved denne Tid maa have været en sand Landeplage. Denne Jagt blev paa en Dag (4de Oktober 1700) foretagen over hele det søndenfjeldske, samtidig med, at lignende Forholdsregler blev trufne fra svensk Side. Der blev gjort en meget rig Fangst — i Akershus Amt alene blev der saaledes fakket halvandet hundrede Omstreifere, — og man spærrede dem en Tid inde paa Fæstningerne.

*) J. Chr. Berg antager, at Fiendskabet mellem Stockfleth og Gabel hidrører fra, at den første formedelst sit Venskabsforhold til Gyldenløve fandt det utaaleligt at rangere under Gabel. Det spændte Forhold synes dog snarere at have sin Grund i deres afvigende politiske Anskuelser; det maa have været Stockfleth, der have arbeidet for et nordisk Forbund, saart at se som Vicestatholder en Mand, der var ligesaa yderlig gaaende i sit Had til Sverige som i sit Venskab for Rusland. Blandt andet bragte Gabel i 1700 paa Bane at opgive den norske Konges Ret til Kola for at sikre sig den russiske Czars Venskab, og fire Aar senere foreslog han at aabne Russerne en Postvei gjennem Finmarken og Nordland til Throndhjem.

Men det norske Fængselsvæsen befandt sig endnu i sin Barndom, og paa Fæstningerne havde man intet Brug for den Slags arbeidsky Pak. Da man savnede de fornødne Midler til at underholde Fanterne, og man ikke nænnede at dræbe dem eller lade dem sulte ihjel, lod man først en Del rømme, hvorefter man slap Resten ud. Uvæsenet var og blev derfor aldeles det samme, og Aar efter Aar maatte Autoriteterne ikke blot i Gabels Tid, men ogsaa senere foretage lignende Jagter, stadig med det samme fortvivlede Resultat.

Af lignende Forholdsreger, som ikke bødede paa Mangler, men snarere gjorde ondt værre, har Gabels Virksomhed mangfoldige Exempler at opvise. Men trods alt dette har han dog ikke været egentlig upopulær her i Landet; Nordmanden tog vel i det Stykke som i saa mangt andet Villien i Gjerningens Sted.

118. "Den spanske Kappe", Strafferedskab. Opbevaret i Videnskabernes Selskabs Samling, Throndhjem.

Da Fredrik IV besteg Thronen i de forenede Riger, herskede der Fred over hele Europa. Ved Freden i Ryswick 1697 var der gjort Ende paa den langvarige Kamp, som Ludvig XIV havde ført mod England, Holland og den tyske Keiser, og ved Freden i Karlowitz 1699 var der sluttet Forlig mellem Østerrige og Tyrkiet og en toaarig Vaabenstilstand mellem den sidste Stat og Rusland. Men denne Vaabenhvile skulde ikke blive af lang Varighed. Knap to Aar skulde hengaa, før Krigen atter var brudt ud i lys Lue og omspændte hele Europa; men ihvorvel den efter de to Theatre, hvorpaa den førtes, i Historien kaldes dels den store nordiske Krig, dels den spanske Arvefølgekrig, er dens fælles Ophav dog nærmest at søge i den Politik, som for Tiden fuldstændig beherskede hele Europa. Stillingen var i det væsentlige ikke meget forskjellig fra den, som Frankriges og Ludvig XIV's politiske Kombinationer havde skabt i 1670-Aarene, hvorved det nordlige Europa var bleven indviklet i en femaarig Krig. Men efter hvert som det blodige Drama udvikler sig paa Nordens Skueplads, antager det dog en mere selvstændig og uafhængig Karakter derved, at forskjellige Momenter, som fra først af var af mindre iøinefaldende Betydning, træder sterkere og sterkere frem.

For den dansk-norske Udenrigspolitik skulde det holsten-gottorpske Spørgsmaal, som Fredrik IV havde modtaget som en uheldsvanger Arv efter sin Fader, blive af bestemmende Betydning.

Kristian V havde umiddelbart efter Karl XI's Død ladet sine Tropper rykke ind i Holsten og ødelagt fire af de Skanser, som Hertug Fredrik IV her havde anlagt; men paa de engelske og hollandske Gesandters indtrængende Forestillinger havde han derpaa begyndt at forhandle, for at Tvisten kunde blive bilagt i Mindelighed. Denne forsonlige Holdning bevarede Kristian V Resten af sin Levetid, og fra Begyndelsen af 1698 aabnede han gjennem sin Gesandt Jens Juel i Stockholm Underhandlinger med den svenske Regjering, der gik ud paa at tilveiebringe et Forbund mellem Nordens Riger, ja der blev fra dansk Side endog fremsat Tilbud om at indgaa Forlig med den gottorpske Hertug paa Vilkaar, som maatte siges at være meget hædrende

119. Fredrik den Fjerde, Hertug af Holsten.

for denne. Om den dansk-norske Regjerings Holdning var ærlig ment, tør der nok være Tvivl om; vi ser nemlig, at den paa andre Hold aabner Underhandlinger, som neppe aander Velvillie og Venskab for Sverige. Men paa den anden Side var den svenske Regjerings Optræden heller ikke uklanderlig. Under 22de December 1698 sluttedes der en Overenskomst, der gik ud paa en Fornyelse af Forbundet af 1690; men dette blev uden enhver praktisk Betydning, da den svenske Regjering, hvori Danmarks Uven Bengt Oxenstjerna havde meget at sige, allerede havde indladt sig saa dybt med Hertug Fredrik IV, at Sveriges og Holstens Sag var omtrent fælles. Hertugen, der tidligere paa Aaret var bleven gift med Karl XII's kjæreste Søster Hedvig Sofia,

forstod snart at vinde sin Svogers trofaste Venskab og udnævntes til General over alle de i Tyskland staaende svenske Tropper. Den svenske Konge erklærede, at han vilde understøtte Svogeren, der fik Raadighed over de 6000 Mand, som stod i Bremen og Wismar, og denne Styrke forøgedes om Høsten 1699 med yderligere 5000 Mand, der fra Sverige sendtes over til Pomern. Nu var Hertugen ganske ovenpaa. Han lod de i 1697 nedbrudte Skanser opføre, og da man gjorde ham opmærksom paa, at dette var spildt Umag, da de danske jo med Lethed vilde kunne rive dem ned paany, erklærede han rent ud, at hans Hensigt ene og alene var at udæske dem for at fremkalde Krig.

Men medens Sverige saaledes valgte at gaa med Holsten, havde den dansk-norske Konge nærmet sig til de Magter, der ifølge gammel Tradition ikke kunde være Sveriges Venner. Paa den polske Throne sad nu Kurfyrst August den sterke af Sachsen, der nogle Aar i Forveien ved Johan Sobieskis Død var kommen i Besiddelse af den ved Intriger og Bestikkelser. Kong August drømte om at gjøre Sachsen til en Stormagt, og han havde derfor allerede tidlig forsøgt en Tilnærmelse til Sverige. Da denne ikke faldt ud efter Ønske, begyndte han at lægge Planer til at gjenforene med Polen forskjellige af de Provinser, som de svenske Erobrerkonger havde frataget det. Navnlig var denne ærgjerrige Beslutning bleven næret ved de Udsigter, som forespeiledes ham af den liflandske Adelsmand Johan Reinhold Patkul, der havde stor Indflydelse hos ham. Patkul havde ved en djærv Optræden paa det liflandske Ridderskabs Vegne paadraget sig Karl XI's Uvillie, og denne havde faaet ham dømt fra Livet for Majestætsforbrydelse. Patkul havde unddraget sig Dødsdommen ved at flygte, og efter nogen Tids Omflakning ved Europas Hoffer var han endelig kommen til August af Sachsen, i hvem han fandt et villigt Redskab for sit Had og sin Hævn.

I Begyndelsen af 1698 havde Patkul forelagt Kong August Planen til et stort Anfaldsforbund mod Sverige, der skulde støttes ved en almindelig Reisning af den misfornøiede liflandske Adel. Strax efter (i Slutningen af Marts Maaned) blev der mellem Kristian V og Kurfyrsten af Sachsen indgaaet et Forbund, hvorefter den sidste lovede at understøtte den danske Konge med 8000 Mand Tropper, i Tilfælde af at han under Kampen med Holsten-Gottorp maatte komme til at trænge til dem. Men den Holdning, som Kristian V indtog, var dog for reserveret til, at Patkul troede at kunne tilraade Krigen. For at en saadan skulde komme i Gang udfordredes derfor, at ogsaa Sveriges mægtigste Nabo, det halvasiatiske Rusland, blev draget ind i Krigen mod dette Rige.

I Rusland herskede fra 1682 Peter den store, der med et klart Syn paa Forholdene og med en Villie af Staal stræbte efter at gjøre sit Land delagtigt i Kulturens Goder ved at aabne det Vei til Havet. Han vilde i dette Øiemed udvide sit Riges Grænser baade mod Syd og Nord, baade mod Sortehavet og Østersøen. Han havde derfor begyndt Krig med Tyrkiet, og

naar han her havde opnaaet sin Hensigt, vilde han søge at fravriste Sverige Ingermanland, som endnu for 70 Aar siden havde været russisk. Selv om den fredsommelige Karl XI fremdeles havde siddet paa Sveriges Throne, vilde han utvivlsomt have begyndt Krig med ham. I 1697 foretog han sin bekjendte Udenlandsreise til Tyskland, Holland og England, hvor han især søgte at sætte sig ind i Søkrigsvæsen og Skibsbyggeri. Her hvervede og hyrede han ogsaa i stort Antal Mænd af forskjellige Nationer, der skulde bistaa ham i hans mageløse omfattende Reformverk og Nybyggerarbeide*). Paa Tilbagereisen fra denne sin Udenlandsfærd stødte Peter i August Maaned 1698 sammen med Kong August af Polen paa Slottet Rava, og her traf

*) Blandt de Mænd, som Peter den store under Opholdet i Holland formaaede til at træde i sin Tjeneste, var Nordmanden Kornelius Cruys. Denne var født den 14de Juni 1657 i Stavanger eller maaske snarere i en af Landsbygderne omkring denne By, men var tidlig kommen i hollandsk Tjeneste, hvor han havde vundet megen Anseelse som Skibsbygger, da Peter den store i 1697 antog ham til Viceadmiral foreløbig for 3—4 Aars Tjeneste. Efter først at have hvervet Officerer og Sømænd for sin nye Herres Tjeneste ankom han om Høsten 1698 til Moskwa, hvor han modtoges med aabne Arme. I det følgende Aar førte han en russisk Flaade fra den nye russiske Orlogshavn Taganrog til Konstantinopel, hvor man endnu aldrig før havde set noget russisk Skib, og kartlagde senere hen det asowske Hav og dets Havne. Han fik dog snart føle, at han befandt sig i et barbarisk Land; man hører meget tidlig om, hvilken nedværdigende Behandling der blev ham tildel baade fra Czarens og flere af dennes Adelmænds Side. Dette havde dog ingen Indflydelse hverken paa Czarens Tillid eller paa Cruys's Troskab, og i 1704 foretog han en Reise til Holland for at hverve nye Søfolk. I den følgende Tid reddede han St. Petersburg to Gange fra den Ødelæggelse, hvormed Svenskerne truede Byen i 1705 og 1708, og medvirkede i 1710 til Viborgs Erobring. I 1711, da en ny Søkrig med Tyrkiet truede med at udbryde, sendtes han til det asowske Hav; men Faren drev denne Gang over. I Aaret 1713 deltog Cruys i Krigen mod Finland, men var her uheldig og tabte et Skib. Heraf benyttede hans Fiender sig til at faa ham styrtet. Han blev dømt til Døden, men paa Czarinde Katharinas Forbøn blev Straffen formildet til Forvisning til Kasan. Men Cruys's Unaade varede ikke længe. Czaren kom snart efter, at hans høiste Embedsmænd gjorde sig skyldige i alskens Underslæb, og erindrede, at Cruys havde advaret ham om, at saadant gik i Svang. Han blev derfor kaldt tilbage. Da de saa mødtes, sagde Czaren: Jeg er ikke længere vred." "Ikke jeg heller," svarede Cruys. Siden sad han fast i Czarens og hans Efterfølgerindes Gunst. Han afgik ved Døden paa sin 70de Fødselsdag, 14de Juni 1727, strax efter Peter II's Thronbestigelse.

Medens Cruys's Minde helt til den nyeste Tid har været forsømt af hans egne Landsmænd, foreligger der i den russiske Literatur en Mængde Vidnesbyrd, der tyder hen paa, at han her altid har været regnet blandt de Mænd, der stod Peter den store bi i hans Kjæmpeverk, og at han er betragtet som den egentlige Skaber af den russiske Marine. Men ogsaa i flere andre Henseender fortjener Cruys at ihukommes. Som flere andre af hans Landsmænd, der tog russisk Tjeneste, glemte han snart sit Modersmaal, men han vedblev dog at nære en vis Hengivenhed for sit gamle Fødeland og dets Konge. Navnlig lagde han dette for Dagen, da der henimod hans Livs Aften tegnede til sterk Spænding mellem Rusland og Danmark-Norge.

Cornelius Cruys,
russisk Admiral,
f. 14de Juni 1657, d. 14de Juni 1727.

de Aftale om en fælles Optræden mod Sverige, ihvorvel ingen Forbundsakt blev opsat.

I Sverige lovede man sig intet godt af den energiske russiske Selvhersker og hans Bestræbelser for at kultivere sit Folk paa andre Lands Bekostning, og i Februar Maaned 1699 sendtes et Gesandtskab til Moskwa for at overbringe Czaren Gaver og faa Fredsslutningerne i Kardis og Stolbowa fornyede, hvorved det russiske Rige fremdeles gav Afkald paa Besiddelsen af de tidligere Kystlinier. Men Peter opholdt sig ved sin i Felten mod Tyrkerne staaende Arme, da det svenske Gesandtskab ankom, og vendte først i Oktober Maaned tilbage til Moskwa, og efter nogle uvæsentlige Forhandlinger stadfæstedes den 3die November de tidligere Fredstraktater, som dog ikke blev beedigede, i det Czaren erklærede, at dette var en overflødig Formalitet.

Svenskerne fandt intet paafaldende i denne Vægring, og først for silde fik man Øinene op for, hvad der laa til Grund for denne Holdning fra Czarens Side. Det store Angrebsforbund mod Sverige var nemlig under Opseiling, og der manglede meget lidet paa, at man nu kunde slaa løs. I Midten af Mai Maaned 1699 var Patkul kommen til Kjøbenhavn, hvor han havde bestræbt sig for at rydde af Veien de Betænkeligheder, som den dansk-norske Konge endnu nærede for at indlade sig i et Angrebs- og Forsvarsforbund med Czaren og Kurfyrsten. Forbundet kom ogsaa istand nogle Maaneder senere, nemlig den 24de August mellem Czaren og den danske Konge, den 25de September mellem den sidste og Kurfyrsten af Sachsen og den 11te Nevember — 7 Dage efter at Ruslands Traktater med Sverige var stadfæstede af Czaren — tiltraadte Peter den Store Aliancen mellem Kongerne af Polen og Danmark-Norge.

Ved dette Forbund samledes saaledes alle Sveriges Naboer til et fælles Opgjør med en gammel Fiende. Endnu havde Karl XII ikke lagt for Dagen, hvad der boede i ham; men det er saa langt fra, at hans Modstandere havde gjort Regning paa hans Ungdom og Uerfarenhed, at man trygt kan gaa ud fra, at Krigen under enhver Omstændighed vilde være brudt ud. Det dansk-sachsisk-russiske Forbund har væsentlig sin Interesse deri, at der skulde opereres efter en forud lagt Plan. Allerede om Vinteren 1699—1700 skulde August af Polen uden Krigserklæring aabne Krigen med et Angreb paa Riga. Om Vaaren skulde Fredrik IV baade tillands og tilsøs med Kraft begynde Operationerne, og endelig skulde den russiske Czar, saasnart hans Stilling overfor Tyrkiet tillod ham det, gjøre et Indfald i Ingermanland og Karelen.

Hele Vinteren igjennem havde det dansk-norske Hof ført Underhandlinger med Sømagterne for at formaa disse til at holde sig i Ro, medens Hertugen af Holsten Gottorp fik sin tilbørlige Tugtelse. Men det Svar, som fra disse Hold blev afgivet, skulde ikke forlede til noget overilet Skridt; det gik nemlig ud paa, at de ved Altonaforliget var forbundne til at paase den

holsten-gottorpske Hertugs, ikke Danmarks Rettigheder, og at det danske Hof gjorde rettest i at fortsætte sine Underhandlinger under Mægling af deres Gesandter, som opholdt sig i Pinneberg. Men da Rustningerne ikke desmindre fortsattes fra dansk Side, blev der af Storbritannien, Nederlandene, Hannover, Lüneburg og Sverige indgaaet et nyt Forbund om at beskytte Hertugens Besiddelser med Vaabenmagt. Ganske vist fik den danske Konge Underretning om dette Forbund; men han troede i det længste, at det kun var tomme Trusler; han forstod ikke, at Situationen var ganske den samme som for 10 Aar siden, og at Danmark-Norge vilde faa det halve Europa paa Nakken, saasnart man bare begyndte at røre paa sig. Den danske General Hertug Ferdinand af Würtemberg var af den Mening, at det gjaldt at ydmyge Holsten-Gottorperen, før hans Forbundsfæller endnu var færdige til at komme ham til Hjælp, og at nedrive hans Fæstninger. Han gik nemlig ud fra, at naar dette først var gjort, vilde det have sit Forblivende dermed.

Denne Anskuelse deltes ogsaa af Kongen, og i Begyndelsen af Aaret 1700 droges hele den danske Hær paa nogle faa Batailloner nær sammen i Holsten i Omegnen af Rendsburg. Ialt talte den 18000 Mand. Flaaden derimod var paa langt nær ikke rustet, da Krigen udbrød, til Trods for, at man havde meget god Rede paa, hvilke Stridskræfter Sverige raadede over. Ogsaa den norske Hær, som nu kommanderedes af Feltmarskallieutenant Kristian Gyldenløve og Generallieutenant Johan Vibe, blev sat paa Feltfod, ihvorvel man ikke ventede noget Angreb paa Norge. Fire norske Regimenter blev derfor ogsaa ført ned til Danmark, dels for at forsterke Hæren i Holsten, dels for at anvendes paa Flaaden.

I April Maaned brød den danske Hær op fra Rendsburg. Medens en Afdeling paa 6000 Mand under Hertugen af Würtemberg rykkede mod Skanserne ved Husum, drog en anden Afdeling af omtrent samme Styrke under General Fuchs's Kommando mod Skanserne ved Stapelholm. Efterat disse havde overgivet sig, gik Fuchs's Marsch mod Fredrikstad, hvor ogsaa Hertugen af Würtemberg indfandt sig efter at have erobret Skanserne ved Husum. Efter en halv Times Kamp overgav Fæstningen sig, og efterat alle Skanser var jevnede mod Jorden, rykkede den danske Hær frem mod Tønningen. Denne Fæstning, der havde en Besætning paa 7000 Mand, blev først forgjæves beskudt i otte Dage, hvorpaa der strebes til Beleiring; men denne maatte hæves, idet en forenet Hær af Svenske, Hannoveranere og Lüneburgere i Slutningen af Mai Maaned rykkede over Elben for at undsætte den truede Fæstning. Den danske Hærs Opgave blev derfor at spærre denne Veien mod Nord. De Manøvrer, som Hertugen af Würtemberg i dette Øiemed foretog, var efter hvad en dansk Krigshistoriker har udtalt, meget smukke og vilde til enhver anden Tid have skaffet ham fortjent Beundring.

Men paa samme Tid trak der op et stort Uveir mod Danmark, der stod ganske isoleret, da de forbundne Magter Rusland, Polen og Sachsen var ude af Stand til at yde nogen virkelig Bistand, og Frankrige og Brandenburg fra første Stund af tilbageviste ethvert Forsøg fra Danmarks Side om at inddrage dem i Kampen. I Østersøen havde Gyldenløve om Vaaren krydset med den danske Flaade; men allerede i den første Halvdel af Juni Maaned blev han nødt til at vende tilbage til Kjøbenhavn, da det spurgtes, at en hollandsk-engelsk Flaade var under Opseiling. Denne, der kommanderedes af Admiralerne Rooke og Almonde, og talte 23 Linieskibe, ankrede i Slutningen af Juni Maaned udenfor Kronborg; nogen Tid efter stak ogsaa den svenske Flaade, der talte 38 Linieskibe og 10 Fregatter og kommanderedes af Admiral Wachtmeister, i Søen og lagde sig udenfor Dragør. Det gjaldt nu for den danske Flaade at forhindre en Forening mellem de fiendtlige Eskadrer; men dette lykkedes ikke, og efterat disse den 17de Juli havde iværksat Foreningen, nærmede de sig Kjøbenhavn og aabnede i Dagene mellem den 26de og 28de et Bombardement, som paa Grund af den betydelige Afstand ikke blev synderlig virksomt. Derimod led de fiendtlige Flaader ikke lidet under Kanonaden fra de danske Batterier og fra tre Pramme, som var lagt udenfor Byen.

Men det farligste Stød skulde dog komme fra svensk Side, idet Karl XII havde truffet Forberedelser til at foretage en Landgang paa Sjæland med en Styrke paa 4800 Mand, som han havde samlet i Skaane. Ihvorvel man i den danske Hovedstad havde god Rede paa hans Forehavende, blev der dog ikke truffet synderlig energiske Foranstaltninger til at modtage hans Angreb. Den 2den August indskibede Karl XII i Landskrona Havn sin Hær i en Mængde større og mindre Fartøier, og under Dækning af 10 Linieskibe — deraf to hollandske —, som lagde sig saa nær under Land, at de kunde bestryge Kysten, foregik Landgangen ved den omkring 36 Kilometer nord for Kjøbenhavn liggende Landsby Humlebæk. Paa Stranden stod 200 danske Ryttere og 100 bevæbnede Bønder, der søgte at byde Fienden Spidsen; men de formaaede dog ikke ret længe at holde Stand og trak sig efter en kort Kamp tilbage*). I de følgende Dage trak den svenske Konge Forsterkninger til sig, saa han ialt raadede over en Styrke paa 11000 Mand, og med denne rykkede han den 21de August frem mod Kjøbenhavn. Thi Erobringen af den danske Hovedstad stod for Karl XII som Maalet for hans Ønsker, ikke mindst af den Grund, at den ikke var lykkedes for hans Farfader. Men da han ikke havde faaet det fornødne Beleiringsmateriel til

*) Beretningen om, at Karl XII var den første, som sprang i Vandet og vadede ind mod Land, og hans Erklæring om, at Lyden af hvinende Kugler for Fremtiden skulde være hans Yndlingsmusik, er senere Tiders Digt. Kongen befandt sig nemlig paa høire Fløi, som landede sidst, og Kampen maa allerede have været overstaaet, da denne kom ind til Kysten.

sig, drog det ud, før der stredes til Angreb; men til Trods for, at der i Anledning af de aabnede Fredsunderhandlinger var sluttet Vaabenstilstand, var det først Efterretningen om, at der den 18de August var sluttet Fred i Travendal, og Kongens Raadgiveres Forestillinger, at Krigen efter denne var ham som Garant for Altonaforliget aldeles uvedkommende, som bevægede ham til at afstaa fra hans Forsæt. I Dagene mellem 28de August og 4de September førtes saa de svenske Tropper tilbage til Skaane.

Haardt betrængt, som Kong Fredrik var fra alle Kanter havde han nemlig for at redde, hvad der kunde reddes, maattet indlede Underhandlinger om Fred, selv om det skulde koste ham Landafstaaelse. Disse Underhandlinger førtes paa det Hertug Johan Adolf af Pløn tilhørende Lystslot Travendal. De danske Kommissarier kom imidlertid snart under Veir med, at det ingenlunde var Søstaternes og de nordtyske Fyrsters Mening, at Sveriges og Gottorps Magt skulde forøges paa Danmarks Bekostning, og de lovede derfor Kongen, som havde tænkt at afstaa Amterne Segeberg og Bredsted, at han skulde faa Fred uden Landafstaaelse. Ved Freden, som undertegnedes 18de August, blev det bestemt at de tidligere gjældende Traktater skulde staa ved Magt. Hertugen af Holsten Gottorp erholdt 260000 Rdr. i Krigsomkostninger, og det skulde staa saavel ham som Kongen frit for at anlægge saa mange Skanser i Holsten, som de bare lystede; dog maatte den indbyrdes Afstand mellem Fæstningerne være mindst to Mile, og ingen af dem maatte ligge Hovedveiene nærmere end en Mil. Ingen af Parterne maatte holde mere end 6000 Mand i Hertugdømmerne. Den danske Konge forpligtede sig til at godkjende Hannovers Overgang til Kurfyrstendømme, en Ophøielse, som han hidtil havde modsat sig.

Hele denne Krig havde været Norge uvedkommende, naar man ser bort fra, at nogle Regimenter var beordrede ned til Danmark for at gjøre Tjeneste. Men man havde dog truffet Forberedelser for det Tilfælde, at Svenskerne skulde vende sig mod den norske Grænse. Der ses nemlig at være arbeidet paa at befæste Fæstningerne; navnlig maa Akershus under Feltmarskalk Wedels Opsyn være bleven sat i ret god Forsvarsstand. Derimod foretoges der fra norsk Side ingen Bevægelse mod den svenske Grænse. Vicestatholder Gabel havde dog udkastet en temmelig fantastisk Angrebsplan, som han i en hidtil utrykt Forestilling af 8de Mai 1700 havde forelagt Kongen. Denne gik ud paa, at Rusland skulde opsætte et Korps paa 12000 Mand, som under Kommando af Oberst Folckersam ved Vintertid paa Ski skulde falde ind i Vesterbotten. Af et saadant Foretagende, som skulde udføres ved første dybe Snefald, lovede han sig overmaade meget; saaledes troede han fuldt og fast, at Norge skulde faa afstaaet Jemtland, Helsingland, Medelpad, Ångermanland og Vesterbotten samt Overheiheden over alle svenske Lapper, og at Idre og Serna skulde gjengives Moderlandet. Der findes imidlertid ingen Oplysning om, hvorledes denne storartede Plan blev bedømt af Regjeringen og militære Autoriteter.

Ved Freden til Travendal var det store nordiske Angrebs- og Forsvarsforbund mod Sverige bleven sprængt, og Turen var nu kommen til den russiske Czar og den polske Konge at maale sin Vaabenlykke med den unge svenske Heltekonges. Under den Kamp, som nu udspandt sig, og hvis Hovedtræk vi senere skal betragte, fik Fredrik IV atter Gang paa Gang Opfordring til at indlade sig i en ny Krig med Sverige. Men denne havde nu tilstrækkelig lært, at han først og fremst maatte regne med den Styrke, han selv raadede over, idet hans Forbundsfæller havde nok og mere end nok med at klare sine egne Anliggender. Han betragtede dog den indtraadte Fred kun som en midlertidig Vaabenhvile, og da han ogsaa snart skulde faa Beviser i Hænde for, at den heller ikke fra svensk Side opfattedes som et endeligt Opgjør, lagde han an paa at træffe saadanne Foranstaltninger, at han kunde være bedre rustet end før til at optage Kampen, naar det beleilige Dieblik kom. Det er Revanchetanken, der i den nærmest paafølgende Tid er det ledende Moment i hans Politik udadtil som indadtil. Paa den ene Side sørger han for altid at holde Striden med det gottorpske Hertughus gaaende, idet han havde en sikker Følelse af, at det først og fremst vilde lykkes ham at ramme Sverige gjennem dets Forbundsfælle. Paa den anden Side holder han sin hvervede Hær paa stadig Krigsfod, idet han leier større Dele af den bort til krigførende fremmede Magter, dog paa saadanne Vilkaar, at disse Tropper atter paa et kort Varsel vil staa til hans Raadighed, og paa samme Tid drager han Omsorg for at gjenoprette Landets nationale Værn.

Efter Freden i Lund var der i Danmak ikke foregaaet nogen Udskrivning til Hæren, ihvorvel denne Sag oftere havde været paa Bane. Den korte nu tilendebragte Krig havde aabnet Kongens Dine for Nødvendigheden af et sterkere Forsvar baade af Sjælland og Landets Sydgrænse, og efter Samraad med sin General, Hertug Ferdinand Vilhelm af Würtemberg, besluttede han sig til at gjenoprette Landmilitsen i større Udstrækning end tidligere. Ved Forordning af 22de Februar 1701 kom denne ogsaa istand. Den skulde udgjøre 15000 Mand, inddelte i 7 Regimenter. Alt Jordegods i Landet deltes i Lægder, af hvilke hvert skulde stille en Soldat, der skulde staa i Tjenesten i 6 Aar. Men Øvelserne blev dog ordnede saaledes, at de ved at henlægges til Søndagene ikke tilføiede Bondearbeidet synderligt Afbræk, og Kompagni-, Bataillons- og Regimentsexercitsen optog heller ikke ret mange Dage af Aaret. For at hæve Bondestanden paa den sjællandske Øgruppe og vække dens patriotiske Sans afskaffede Kongen Aaret efter Vornedskabet for alle dem, som var eller blev fødte efter hans Thronbestigelse.

Ogsaa for Norges Vedkommende tør den dansk-norske Konges afventende Krigspolitik have havt sin Betydning, idet man maaske tør tilskrive denne, at Landets øverste Administration blev undergivet et kollegialt Styre. Det er jo ikke utænkeligt, at Regjeringen har havt for Øie Muligheden af, at Forbindelsen mellem de forenede Riger kunde blive afskaaret ved Udbrudet

af en ny Krig, og at den ved denne Ordning har tilsigtet at raade Bod paa de Ulemper, en saadan Adskillelse maatte medføre. Der maa dog herunder ogsaa have gjort sig andre Momenter gjældende, der rettest tør ses i Belysning af de ved Fredrik IV's Thronbestigelse bestaaende Forhold.

Allerede fra Enevældets Indførelse var Norge i statsretslig Henseende bleven sideordnet med Danmark, begge Riger kaldes i Kongeloven "vore Arvekongeriger Danmark og Norge samt alle de dertil hørende Provinser og Lande," og der var fra nu af først, at den hyppig brugte Benævnelse "Tvillingrigerne" kan siges for Alvor at være gjældende. Ganske vist salvedes Enevoldskongen i en og samme Akt for begge Riger i Forening; men ogsaa ved saadanne Leiligheder fandt Rigernes Jernbyrdighed til en vis Grad sit Udtryk deri, at Kristiania Biskop, der i Rangforordningen stod Side om Side med Danmarks fornemste Biskop, den sjælandske, var indkaldt til Akten.

I Fredrik III's og Kristian V's Tid havde Sondringen mellem de to Riger væsentlig været fremhævet ved Bibelholdelse af det norske Statholderskab med de Bureauer, som stod i Forbindelse med det. Men der havde, som vi allerede af Gabels ovenanførte Memorialer har set, lige fra den nye Konges Regjeringstiltrædelse hævet sig Røster for en ialfald partiel Udskiftning af Fællesskabet, hvorigjennem de norske Anliggender kunde komme til sin Ret. Usandsynligt er det ikke, at der allerede strax efter Gyldenløves Afskedigelse har været paa Tale at faa en mere betryggende Ordning istand, og at det var paa Grund heraf, at Gabels Ansættelse fik sit Præg af Midlertidighed; men det er dog først et Par Aar efter, der blev gjort Alvor af at indsætte et Kollegialstyre for Norge under Vicestatholderens Præsidium. Forhandlingerne om Oprettelsen af dette Kollegium, som skulde føre det noget gammeldagse Navn "Slotsloven paa Akershus," fandt Sted i Løbet af Aaret 1703 og dreiede sig væsentlig om dets Sammensætning. Geheimeraadet har utvivlsomt fundet, at Gabel var for drøvlevoren til at beklæde det Præsidium, hvortil han var bestemt, og vilde helst have ham erstattet med en høitstaaende Militær, helst Søofficer, — sandsynligvis den omtalte Ulrik Kristian Gyldenløve. Ialfald antydes noget lignende i de omstændelige Forhandlinger om de Paragrafer i Instruxen, som handler om de militære Anliggender. Det maa dog have været Kongens Beslutning at opretholde Gabel i hans Stilling, og der blev derfor truffet særegne Bestemmelser for de Sager, som vedkom de civil-militære Forhold.

Ved Plakat af 16de Februar 1704 blev Beslutningen om Slotslovens Oprettelse bragt til Almenhedens Kundskab. I denne anføres, at Oprettelsen af denne Regjeringskommission er foregaaet dels for at spare Almuesmanden for at foretage de lange og besværlige samt derhos hyppig frugtesløse Reiser til Kjøbenhavn, naar han har nogen Uret eller Uskjel at klage over, — Reiser, heder det, hvortil "adskillige vanartige Mennesker" til sin egen Fordel "forleder de enfoldige Indbyggere," — dels for at befordre Landets Opkomst,

idet det heder: "Og saasom Norge er af Naturen saaledes beskaffen, at der lettelig allehaande Manufakturer, i Synderlighed af Gevær- og Krudtmøller saavelsom andet mere nyttigt kunde være at indrette, saa og Bergverker at optage, saa haver Enhver, som noget tjenligt Forslag til Manufakturers Indrettelse, Kommerciens Opkomst, Bergverkers Optagelse og ellers i andre Maader kunde vide til Kongens Tjeneste og det almindelige Bedste at gjøre, sig dermed for bemeldte Kommitterede i Slotsloven at tilkjendegive, som dennem dertil med Raad og Daad skal tilhændegaa."

Det bedste Indtryk af, hvad den hele Foranstaltning tilsigtede, modtager vi af den Instruktion, som ligeledes under 16de Februar 1704 udfærdigedes for det nye Kollegium. Den giver os paa en og samme Tid et ganske merkeligt Indblik i de Følelser for Nordmændene, som gjorde sig gjældende hos Regjeringen, og hvilken skjærpet Kontrol med Embedsverket, denne agtede at indføre. Til Trods for dens betydelige Længde tør den derfor hidsættes i sin Helhed. Den lyder saaledes:

"Instruktion, hvorefter Vores Kommitterede i Slotsloven paa Vort Slot Akershus i Vort Kongerige Norge . . . sig allerunderdanigst haver at rette og forholde.

1. Skal samme Vores Kommission bestaa af fire Civil- og en Militær Personer, som nu omstunder skal være Vores Geheimeraad og Vice-Statholder i bemeldte Vort Kongerige Os elskel. Hr. Fredrik von Gabel, Vores Etatsraad Os elskel. Kristian Stockfleth, Vores Generalmajor Os elskel. Hans Ernst Tritzschler, Vores Etatsraad Os elskel. Mathias Tonsberg, og Vores Justitsraad Os elskel. Henrik Adeler samt en Sekretarius, hvilke (uagtet at en eller anden af dem formedelst Svaghed eller anden vigtige Aarsager maatte blive forhindret at møde) tre Gange om Ugen eller oftere, eftersom Sagernes Nødtørft det udfordrer, paa fornævnte Vort Slot Akershus skal komme tilsammen, og sig med de da forekommende Sager efter følgende Instruktion allerunderdanigst forholde.

2. Skal de af yderste Kraft og Formue lade sig være angelegen, at Vores absolutum dominium, Souverainetet og Arve-Rettighed over begge Vores Kongeriger og de derunder liggende Lande ikke alene uforanderlig bliver konserveret, men endog paa Vores retmæssige Arve-Successorer i Regjeringen fortplantet.

3. Saa skal de og søge vore Undersaatter i Vort Kongerige Norge i deres medfødte og Vores Kongl. Forfædre høilovlig Ihukommelse stedse beviste Troskab, Respekt og Lydighed at holde, til hvilken Ende de altid skal betjene sig af al Høflighed og Beskedenhed, den Ringe saavelsom den Høie gjerne høre, enhver i sin retmæssige Søgning, saavidt det staar til dem, uden Ophold være beforderlig, og ikke gribe til nogen Haardhed, med mindre den høieste Nød det skulde udkræve.

4. Skulde de komme i Erfaring om et eller andet, som Vores og Vores Kongl. Arvehuses Interesse kunde være imod, have de ikke alene efter deres allerunderdanigste Pligt og den Ed, de os gjort haver, Os saadant uden Undseelse at aabenbare, men endog al Umag og Flid anvende, at saadant maa hindres og ingen Fremgang faa.

5. Paa det og Vore Undersaatter i Vort Kongerige Norge maa blive befriet fra de besværlige Reiser og deraf foraarsagede Omkostninger og i deres retmæssige Søgninger saasnart muligt hjulpen, saa ville Vi overalt i Vort Kongerige Norge allernaadigst lade publicere, at alle og enhver, som noget kunde · have at søge. forebringe eller over en eller anden dennem tilføiede Ubillighed og Uskjel sig at besværge, sig hos bemeldte Vores Vice=Statholder og den af Os allernaadigst forordnede Slots=Lov kunde angive, hvor dennem Besked og Svar skal blive meddelt.

6. Alle Supplikationer, som Vores Undersaatter i Vort Rige Norge til Vores Slotslov indgiver, skal af Sekretæren extraheres, tilbogs føres og paa den dertil bestemte Tid af samtlige Kommitterede foretages, da samme Vores Kommitterede haver derhen at se, at Vores Lov og Forordninger, som i alt, hvis de sig foretager, skal være dennem en Regel og Rettesnor, bliver tilbørligen observerede, hvorfor de og ingenlunde skal være berettiget imod samme at dispensere, men ifald dennem synes, at der i et eller andet kunde gives nogen Dispensation, skal saadant til Os allerunderdanigst remitteres, da Vi det under Vores Kongl. Haand og Signet allernaadigst ville lade udfærdige; Sager, som blot og alene af Justitien dependerer, haver de til enhver Rets Forum at henvise, og derhen se, at Rettens Betjente ikke mere fordrer for deres Forretninger, end hvad som dennem med Rette tilkommer, ikke heller nogen længe opholder, men lader enhver vederfares Ret, saasnart mest muligt er.

7. Saasom Vi og ofte have fornummet, hvorledes mange af vore Undersaatter i Vort Kongerige Norge, endel af onde Menneskers Tilskyndelse og endel af Enfoldighed, er blevne foranlediget til Processer at føre, saa haver Vores Kommitterede, ved flittig Korrespondents med Vores Amts-Betjente der i Riget, sig om saadanne Sagers omstændig Beskaffenhed nøie at informere, og dersom det skulle hænde sig, at nogen skulde antræffes, som stifter ubillige og urimelige Processer, eller og befindes, at for Os eller Vores Slotslov noget falskelig var bleven angiven, derhen se, at saadanne Personer med behørig Straf efter Loven vorder anset, og Vore tro Undersaatter for saadanne vanartige Mennesker befriet.

8. Men dersom det sig tildrager, at en eller anden angiver sig at være forfordelet, og ikke at have Midler til sin retfærdige Sag ved den ordinære Rettergang at udføre, saa haver Vores Kommitterede, naar de finder nogle Fundamenta dertil i Sagerne, at forordne saadanne fattige Folk Prokuratores, som deres Sager for dennem skal udføre, og ville Vi da iligemaade allernaadigst have

tilladt, at de for Retten beneficium paupertatis maa nyde, dog haver Vores Kommitterede vel iagt at tage, at denne Vores allernaadigste og til de Fattiges Trøst og Hjælp hensigtende Intention ingenlunde misbruges og Folk, som til Procesſer, uden det, inklinerer, deraf ikke skulde tage Anledning andre i unødige Omkostninger at bringe, og de samme derved udarme.

9. Med alle Vore Amts-Betjente i Vort Kongerige Norge skal Vores Kommitterede i Slotsloven have Opsigt, at de efter de dennem allernaadigst meddelte Bestallingsbreve deres Funktion gjører, og om befindes, at nogen af Vores Civil- og Justits-Betjente eller de, som Vore Intrader er betroede og staar for Regnskab, ikke handler, som han bør, men vore Undersaatter imod deres Embeds Pligt og Vores allernaadigste Intention besværger, saa skal Slotsloven have Magt til saadanne Betjente fra deres Charger strax at suspendere, ja, og om Sagen det erfordrede, de samme at arrestere, ei paatvivlende, at Vores Kommitterede i Slotsloven ikke gjører noget af Passion og deslige, men alting forhen vel overveier, paa det ingen Betjente maatte have Aarsag sig med Rette over alt for haard Medfart og Overiling at beklage, saasom Slotsloven skal beskytte alle og enhver, som uretmæssigen anklages, og dennem imod alle urolige og klage-elskende kraftig haandhæve, skulde der og indkomne Klagemaal over Stift-Amtmændene, Amtmændene og Magistraten i Kjøbstæderne eller andre høie Betjente, saa skal Slotsloven ikke mindre være berettiget saadanne Klagemaal paa bedste Maade at afhjælpe, hvad Retten er gemäs, derudinden anordne og altid saavidt muligt er, derhen se, at de Sager uden videre Proces vorder afgjorte; men er det Sager, hvorudi der er handlet imod Vores Høihed, Tjeneste og Interesse, eller at en saadan høi Betjent sig grovelig i andre Ting haver forset, skal de Sager med alle Omstændigheder Os først allerunderdanigst refereres og Vores allernaadigste Resolution derom ervartes.

10. Eftersom og mange Civil- og Militær-Sager i Vort Kongerige Norge er med hinanden connecterede, da ville Vi allernaadigst, at naar Sager forekommer af deslige Natur, at de hverken af Krigs- eller Civil-Retten kunde slettes, og for Vores Slotslov blive bragte, Tallet paa Vores Civil- og Militær-Betjente skal være lige, til hvilken Ende Vores nu omstunder kommitterede General-Major Tritzschler eller hvem vi herefter i hans Sted udnævner, tre af de næste og dertil skikkeligste Militær-Betjente, hvoriblandt dog ingen af Karakter maa være ringere end Oberstlieutenant, kan udvælge, hvilke da samtlige med hinanden derhen haver at se, at Fred og Enighed imellem vore Undersaatter i Vort Kongerige Norge kan stiftes, alle Irringer og Tvistigheder, som imellem Vores Civil- og Militær-Betjente maatte komme, i Mindelighed afgjøres, og Vores Kongl. Arvehuses Glorie, saa og Vores tro Undersaatters Interesse og Tiltagelse i alt befordres; skulde imod Forhaabning Vore Kommitterede blive af differente Mening og deres Vota

være lige, saa haver de os sligt allerunderdanigst at referere, og derover Vores allernaadigste Resolution ervarte.

11. Slotsloven skal stedse korrespondere med Amtmændene og Magistraten i Kjøbstæderne, om hvad som til Landets og Stædernes Opkomst og Tiltagelse kan geraade, og hvorledes de af Riget udgaaende Vare bedst er at beneficere, saa og paa hvad Maade Negotien i Flor og Velstand er at bringe, og skal fornemmelig derhen ses, at grove Manufakturer af den Art, som gemene Mand er høist nødig og uomgjængelig maa have, bliver indrettet. For alt dette desto bedre at befordre haver Slotsloven, efter Sagernes flittig Overveielse, uden Undseelse os stedse allerunderdanigst at forestille, hvad saadanne Manufakturers Indrettelse, som og ellers hvad til Kommercien og Skibsfarten at befordre og formere kunde være nyttelig og taalelig, og hvad udi des Befordring og Fortsættelse hinderlig og skadelig. Iligemaade skal og Slots-Loven med Vores Kommerce-Kollegio flittig korrespondere om hvad, som de til Negotien og Kommercien, Manufakturer og andet deslige at befordre tjenligst eragte.

12. Skulde Vores Kommitterede i Slotsloven komme i Erfaring, at der skulde ske nogen Underslæb ved Vores Intrader i Vort Kongerige Norge, være sig enten ved Tolden, Saugerne, Tienden, Fiskerierne eller i andre Maader, haver de os saadant ikke allene strax allerunderdanigst at give tilkjende, men endog paa Middel være betænkt, hvorledes saadanne indsnigende Misbrug kan blive afskaffet, Vores Intrader ved Kommercien, Manufakturer eller andre Midler formeret, Vores Undersaatter, saavidt muligt, soulageret, og deres Opkomst befordret, hvorfor de, ifald Vores Kjøb- og Handelsmænd i Norge eller andre formedelst Kommercien for dennem skulle indkomme, dennem haver at høre, og efterat de alting flittigen haver overveiet, hvad til Vores Kongerige Norges Avantage og Desavantage, og til en bestandig og fast Handel kunde geraade, Os derom deres allerunderdanigste Mening og Betænkende tilsende, og med de af Os allernaadigst forordnede Deputerede i Vores Rente-Kammer over alting, som til Vores Intrader i Vort Kongerige Norge at formere Anledning kunde give, flittig at korrespondere.

13. Saasom og Vores Kongerige Norge er af Naturen saaledes beskaffen, at der lettelig allehaande Manufakturer i Synderlighed af Geværog Krud-Møller kunde være at indrette, og større Kvantitet af Beg og Tjære, end hidindtil er skeet, at forskaffe, saa haver Vores Kommitterede denne Punkt med Flid at betragte, og derom ikke alene allerunderdanigste Forslag at gjøre, men endog Vores Undersaatter dertil animere og tilskynde, paa det de gemene til Flid og Skikkelighed opmuntret, deres Underhold i deres Fædreneland kan erlange, og dennem den Begjærlighed udaf Landet at reise maatte betages.

14. Om Vores Bergverkers Tilstand skal de sig flittig erkyndige, med den af Os allernaadigst forordnede Berg-Hauptmand derom ofte korrespondere,

og dersom de til deres Opkomst ved bedre Anordninger kunde vide Anledning at give, eller at nogen sig nye Bergverker ville paatage, skal de derom gjorte Forslag paa det nøieste examinere, og Os deraf allerunderdanigst Rapport gjøre.

15. Saasom Vi og desværre maa erfare, hvad for ulykkelige Tilfælde ikke alene i forrige Tider, men endog i Vores Regjeringstid ved Ildebrand i vore Kjøbstæder i Norge sig haver tildraget, og saadant at komme deraf, endel at de fleste Steder med Træhuse er bygte, endel at Gaderne er saa ganske enge, og at paa mange Steder er ingen ret Brandordning og Redskab til at dæmpe Ilden med i Nødstid, saa ville Vi allernaadigst, at Vores Kommitterede i Slotsloven sig om enhver Kjøbsteds Tilstand hos Magistraten nøie skal informere og saadanne praktikable Midler foreslaa, hvorledes efterhaanden jo mere og mere Husene med Sten kan blive bygte, Gader regulær gjorde, forvidede og overalt en bedre Brandordning indrettet.

16. Vores Kommitterede skal og yderst lade sig være angelegen flittig Efterretning at indhente om, hvad som paa Vores Nabos Grændser foregaar, hvorledes de deres Tropper formerer og bevæger, paa hvad Maade deres Grændse-Fæstninger er besatte, hvordan de deres Sø-Ekvipage til Gottenborg og Marstrand indretter, og derom med vores Feltmarskalk eller de i Norge kommanderende Generaler og Kommandanter i Fæstningerne flittig korrespondere, og stedse efter Sagernes Befindende overlægge, hvorledes al Uheld bedst kan remederes og begegnes og os derom i Tide deres allerunderdanigste Beretning tilligemed deres Sentiment og Tanker, hvad nødig og hvorledes alting til Rigets Konservation paa bedste Maade er at bestille, tilskikke, og Vores videre allernaadigste Ordre ervarte. Skulde det hænde sig, hvilket Gud naadelig afvende, at en Krig skulde paakomme, haver de Vores Feltmarskalk eller andre kommanderende Officerer i alt, hvor de det maatte forlange, at være behjælpelig, om alting, som de om Fiendens Foretagende kunde erfare, Efterretning give, og samtlige udi hvad, som til vores Tjeneste og Landets Sikkerhed erfordres, hinanden tilhaande gaa.

17. Dersom og Chef eller den kommanderende General foraarsages Tropperne af Landet, faa eller mange, tilsammen at drage eller og at han i det Fald bekommer Vores allernaadigste Ordre, skal han Vores Kommitterede det tilkjendegive, paa det de tilligemed ham og Ober-Krigs-Kommissarien behørig Anstalt til Troppernes Marsch og Subsistence hos Amtmændene og andre, som det maatte angaa, kan gjøre, saasom og Vores Kommitterede i Slots-Loven paa bedste Maade haver at overlægge og udfinde, hvorledes Regimenternes og Reservens Udskrivning og Komplettering, saa og et godt Antal Matrosers Enroullering efter Vores allerede udgangne allernaadigste Forordning føieligst kan ske.

18. Eftersom og Kron-Sverige nuomstunder bestandig holder en Eskadre Krigs-Skibe til Gottenborg, hvorved i Krigstider ikke alene Kommunikationen med Danmark kunde betages, men endog Vort Kongerige Norge

blive meget inkommoderet, ja en Transport til Jylland og andre Vores tilhørige Lande kunde ske, saa haver Slots-Loven med al Flid at overlægge, om ikke i Norge en Fond er at udfinde, hvoraf efterhaanden en Eskadre Krigs-Skibe, Fregatter, Galeier og andet efter Kysternes Leilighed tjenligt smaat Fartøi kunde bygges, saadanne der sammesteds underholdes, og derved Vores og Vores Kongerige Norges Sikkerhed prospiceres, og paa den Maade al Svenske Foretagende til Søs og deres skadelige Desseins der paa Steden forekommes, saasom de og i saadanne og andre deslige Sager de fornemste Officerer over Marinerne, som sig i Norge opholder, haver at tage til Raad med og deres Godtfindende derover fornemme.

19. Over alt det som meldt er og i Vores Slots-Lov bliver foretagen, skal af Vores Kommitterede ordentlig voteres, Vota af Vores dertil forordnede Sekretario til Bogs føres, og hvad saaledes per Majora bliver vedtagen og sluttet, skal under Vores Navn og Segl udfærdiges, og tillige af Vores Vice-Statholder eller i hans Fraværelse af den da præsiderendes underskrives og af Sekretæreren paragraferes, hvilken ikke alene Slotslovens Relationer til Os (som samtlige Kommitterede skal underskrive), men endog de Befalinger og Ordres, som han egenhændig udfærdiger, selv til Bogs at føre og ingen af sine Folk dem betro.

20. Denne Slotslov skal efter Tidens Beskaffenhed og Omstændighed hver Uge eller fjorten Dage, men, om Sagens Nødtørft og Vigtighed det skulle erfordre, ved en Kurer allerunderdanigst og udførlig berette os om alt, hvad der passerer og hvad de til Vores Tjeneste og det gemene Bedste haver anordnet, paa det om et eller andet var, som vi saaledes ei for godt maatte befinde, saadant desto snarere kunde blive ændret.

21. Over-Hof-Retten bliver endnu for det første i den Stand, som den har været, men naar denne Slots-Lov først er indrettet, vil man om den samme have at fornemme, om og hvorvidt i Justits Sager til Vores Undersaatters Nytte og Lettelse, nogen Forandring er at gjøre. Givet paa vort Slot Kjøbenhavn den 16de Februar 1704."

Det havde været Meningen, at denne Regjeringskommission skulde være traadt i Kraft allerede den 1ste Mai s. A. Men da der kort efter dens Nedsættelse var bleven besluttet, blev berammet, at Kongen længere ude paa Sommeren skulde foretage en Reise til Norge, blev Slotslovens Aabning udsat saa længe, til den kunde foregaa i Kongens personlige Nærværelse.

Der forekommer i Breve fra Fredrik IV's første Regjeringsaar ikke sjelden Udtalelser om, at han agtede at gjæste Norge; men disse Planer blev dog i ethvert Fald lige saa ofte opsatte. Det lader til, at den norske Befolkning har forberedt sig i god Tid paa at modtage det høie Besøg paa en nogenledes værdig Maade; blandt andet maa det have været Gjenstand for Drøftelse, ad hvilke Veie Kongen skulde drage gjennem Landet. Det fortjener at merkes, at det var under Forhandlingerne herom, det først blev bragt paa

Bane, at Kongen skulde drage fra Kongsberg over Haukelidfjeld til Hardanger og Bergen, en Vei, som hidtil nærmest kun havde været kjendt af Driftebønder, og som omsider i vore Dage er bleven aabnet for den almindelige Færdsel.

De Forberedelser, som blev trufne til Kongens Reise i Norge, var store og kostbare nok alligevel; uden al Sammenligning var de Omkostninger, som Festlighederne ved dette kongelige Besøg udkrævede, større end ved lignende Leiligheder tidligere. Gabel satte sin Ære i at føre Kongen omkring for at vise ham, hvad han havde udrettet til Landets Opkomst, og den loyale Befolkning stræbte efter at lægge for Dagen sin varme Hyldest for en Konge, af hvis Regjering den ventede sig saa meget.

120. Fæstningsport i Fredrikstad.

Den 14de Mai brød Kongen op fra Kjøbenhavn og lagde Veien over forskjellige sjælandske og jydske Stæder og først den 29de kunde han indskibe sig paa den Eskadre, der under Kommando af Schoutbynacht Peter Raben skulde overføre ham til Norge. Den næste Dag kastede den Anker et Stykke udenfor Fredrikstad. Efter at have mønstret de i Egnen liggende Tropper besøgte Kongen og hans Følge i de følgende Dage Akerøens Skanse og Fredrikshald, hvorpaa Reisen foregik tilsøs til Kristiania, hvor han ankom den 7de Juni. Efterat de sædvanlige Mønstringer var holdte, foregik Slotslovens høitidelige Indstiftelse den 11te Juni*). Den næste Dag begav det kongelige Følge sig over Bragernes til Kongsberg, hvor det besøgte Mynten og Gruberne; Kongen tænkte vel paa at stige ned i Gruben Christianus Qvintus, men betænkte sig, da det kom til Stykket. Derpaa gik Færden tilbage til

*) General-Admiral-Lieutenant Gyldenløve beskriver denne Ceremoni, der foregik i Kongens Forgemak, paa følgende Maade: "Han sad under en rød Damaskes Himmel og havde et Bord for sig, hvorpaa var Papir og Blæk. Hans Lænestol, lidt ophøiet, stod under Himmelen. Paa begge Sider var et Bord, hvorved sad alle de blaa Riddere, Geheimeraaderne, de to Oversekretærer, Etatsraad Tonsberg, Generalmajor Tritzschler og Justitsraad Adeler. Imellem begge Bordene, ligeoverfor det, hvor Kongen sad, stod et lidet Bord, hvor Sekretæren af Slotsloven ved Navn Hass sad. Det var enhver tilladt at anse denne Ceremoni. Efterat Kongen havde sat sig, oplæste Mr. Vibe af et Papir Indholdet af, hvad Aarsag Hs. Majt. havde paataget sig Reisen til Norge og indstiftet Slotsloven. Derefter blev alle og enhver udviste og Dørene lukte. Siden oplæste Mr. Vibe den Instrux, som Hs. Majt. udgav til dette nye Kollegium, og derpaa læste Sekretær Hass 7 à 8 Memorialer, hvorover enhver gav sin Mening og Kongen sin Decision."

Bragernes, hvorfra man tog Fjorden udefter til Horten. Reisen gik derefter over Tønsberg, Jarlsberg, Larvik, Staværn, Kragerø, Øster-Risør, Arendal og Merdø til Kristianssand. Her opholdt Kongen sig i nogle Dage, hvorpaa Følget begav sig over Mandal, Farsund og Egersund til Stavanger, hvor der holdtes en Dags Rast*). Den 12te Juli ankom Kongen til Bergen, hvor Opholdet kun varede et Par Dage. Reisen foregik derpaa dels tilsøs, dels over Land langs Kysten til Surendalsøren, hvorfra man tog Veien opgjennem Surendalen og Meldalen til Orkedalsøren. Herfra drog man ind gjennem Gulosen og over Byaasen til Throndhjem, hvor man ankom den 26de Juli. Her opholdt Kongen og hans Følge sig en hel Uge og tog alle Stedets Seværdigheder i Øiesyn**). Den 5te August tiltraadtes Tilbagereisen, der gik over Guldalen, Dovrefjeld og Gudbrandsdalen med Afstikker til Elverum, Kongsvinger, Blakjær og Basmo, hvorpaa Kongen atter den 16de August befandt sig i Kristiania. Den 29de August brød han op herfra, indskibede sig ved Larkullen og kom den 1ste September tilbage til Fladstrand i Jylland.

---

*) Fra Nerstrand gjorde Kongen, Gabel og nogle andre fornemme Herrer af Følget en Afstikker til Stangeland ved Karmtsund, hvor Torfæus boede, og overnattede hos ham. Under dette Besøg lod Kongen sig forelægge Torfæus's forskjellige Haandskrifter, deriblandt ogsaa hans Norges Historie, hvis Trykning dengang antoges at skulle foregaa paa Kongens Bekostning. Her blev der tillige forhandlet om forskjellige andre Gjenstande, deriblandt ogsaa om Grønlands Gjenopdagelse. I sin Taknemlighed for den Ære, som var ham vederfaret, tilegnede Torfæus det følgende Aar Gabel, „som har Overtilsynet med hele Norge og varetager dette med største Omhu og paa heldigste Maade", sin Beskrivelse over det gamle Vinland.

**) Om Kongens Ankomst til og Ophold i Throndhjem kan henvises til Sorenskriver Mathies Skaanlunds Optegnelser. I Schønings Samlinger paa det Store Kongl. Bibliothek i Kjøbenhavn findes en samtidig Beretning, der hidsættes i Uddrag:

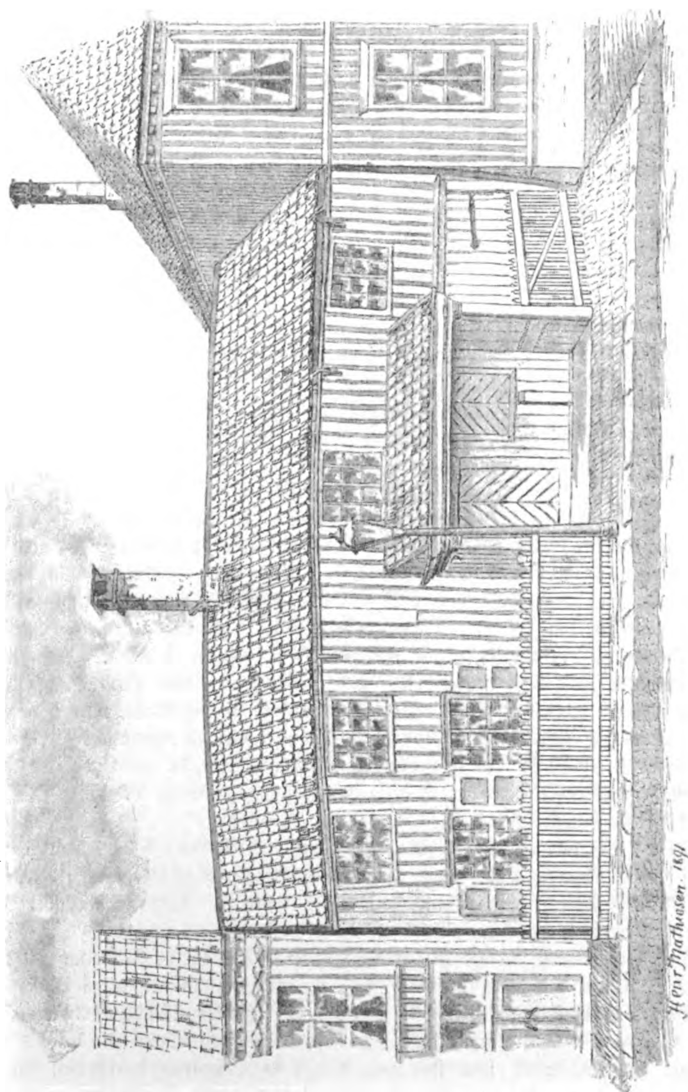
„Anno 1704 den 26de Juli, en Lørdags Aften Kl. halvgaaen 9 omtrent, ankom H. K. Mt. Kong Frederik IV med ganske følgende Suite her til Throndhjem over Land fra Stene paa Byneßet, eftersom han tilsøs fra Ørkedalsøren did var ankommen og formedelst nogen stor Blæst der lod sætte sig iland; hvor da ved Hs. Mts. Ankomst igjennem Skanseporten ind i Byen løsnedes paa Volden sammesteds 27 Stykker foruden de fire Kompagnier af Borgerskabet enhver i egen Person, som paa begge Sider og i tvende Linier stod i Gevær, lige fra Skanseporten til det Sted, hvor H. K. Mt. logerede, som var i Generallieutenant Vibes Gaard i Throndhjem. I Gaarden stod parat til at opvarte H. Mt. paa den ene Side Biskopen med mange af Presteskabet, paa den anden Side stod Stiftamtmanden med mange andre civile Betjente. Efter at H. K. Mt. med Herskaber var kommen ind i Byen, trækkede samtlige bemeldte fire Kompagnier Borgerskab straxen med flyende Fane, og rørende Trommer item for sig havende Byens tvende Musikantere, som spillede paa deres Hoboer, lige for Porten, hvor H. Mt. logerede, og der gav deres trende Salver. Og lod H. Mt. samme Aften sig se af alle og enhver, imedens han sad til Taffels, hvortil dennem og blev givet Forlov. —

Den 27de Juli, som var den tiende Søndag Trinitatis, var H. K. Mt. med Herskabet i Domkirken og hørte Prædiken til Høimesse, som blev forrettet af Biskopen Dr. Peder Krog. Gudstjenesten begyndtes Kl. 11 og varede til Kl. 2 og var ingen videre Musik

Sin største Interesse for Efterverdenen frembyder Kong Fredrik IV's Reise ved det Indblik, som de forskjellige Udtalelser, den fremkaldte, giver os saavel i Kongens Følelser for Nationen og Landet som i det norske Folks

---

uden alene legtes paa Orgelværket. H. Mt. stod i Kirken paa Amtmandens Stol kaldet, som med rødt Fløiel inden og uden var beklædt. Efterat H. Mt. havde spist

121. Gammel Gaard i Throndhjem, Strandgaden No 44.

til Middag, var han stedse i hans Logemente og modtog selv alle Suppliker, som baade da, før og efter, alt imedens H. Mt. her var, i nogle Hundrede Tal blev indgive af geistlige, civile og militære baade af Byen og Landet, ligesaa supplicerede nogle Kapellaner

Stemninger overfor Kongehuset. Det var neppe en tom Smiger til det norske Folk, naar Kongen paa de saakaldte Reisedalere, som var bestemte til Uddeling i Norge, lod sætte det anslaaende Vers:

"Mod, Troskab, Tapperhed og hvad som giver Ære,
Den hele Verden kan blandt norske Klipper lære".

---

af Landet paa samtliges Vegne, dem at maatte nyde noget Tillæg neml. den $^1/_3$ Del af Kaldets Indkomme, som H. M^t. tog i Betænkning, hvorpaa dog ingen bekom nogen Resolution, mens som blev tilkjendegivet, skulde det ske ved H. M^ts. lykkelige Ankomst til Kristiania, saasom H. M^t. her i Throndhjem resolverede paa Mestendelen af de Suppliker, som hannem i Bergen var overgivet. Den 28de Juli var H. M^t. ligeledes stedse i hans Logemente. Samme Dag holdt fire Kommissarier, som var af det høie Herskab, Mønstring med Militien her udenfor Byen udi Generalfeltmarskalk Wedels Overværelse, hvilken Militie bestod af fire Kompagnier Dragoner til Hest og 1 Kompagni Dragoner til Fods, item 15 Kompagnier Soldater til Fods, hvoraf 5 Kompagnier Reserve, desforuden et Kompagni Garnisonsoldater med Artilleri — uberegnet det Kompagni Mariner, som der og var tilstede, dog uden Gevær —, og blev da udtaget af hvert Kompagni en af de bedste Karle, som til Kjøbenhavn skal forsendes og indstilles under det Regiment Grenaderer. Under Mønstringen holdtes, skjød enhver gemen til Skiven, og hvem, som traf, blev foræret to Mark dansk, og de, som traf midt i Pletten, bekom til Mands 2 Rdlr., paa hvilken hver Rdlr. stod paa den ene Side H. M^ts. Billede med Symbolum, paa den anden Side stod den norske Løve, og omkring den i to Linier saaledes skrevet:

Mod, Troskab, Tapperhed og hvad der giver Ære,
den hele Verden kan blandt norske Klipper lære.

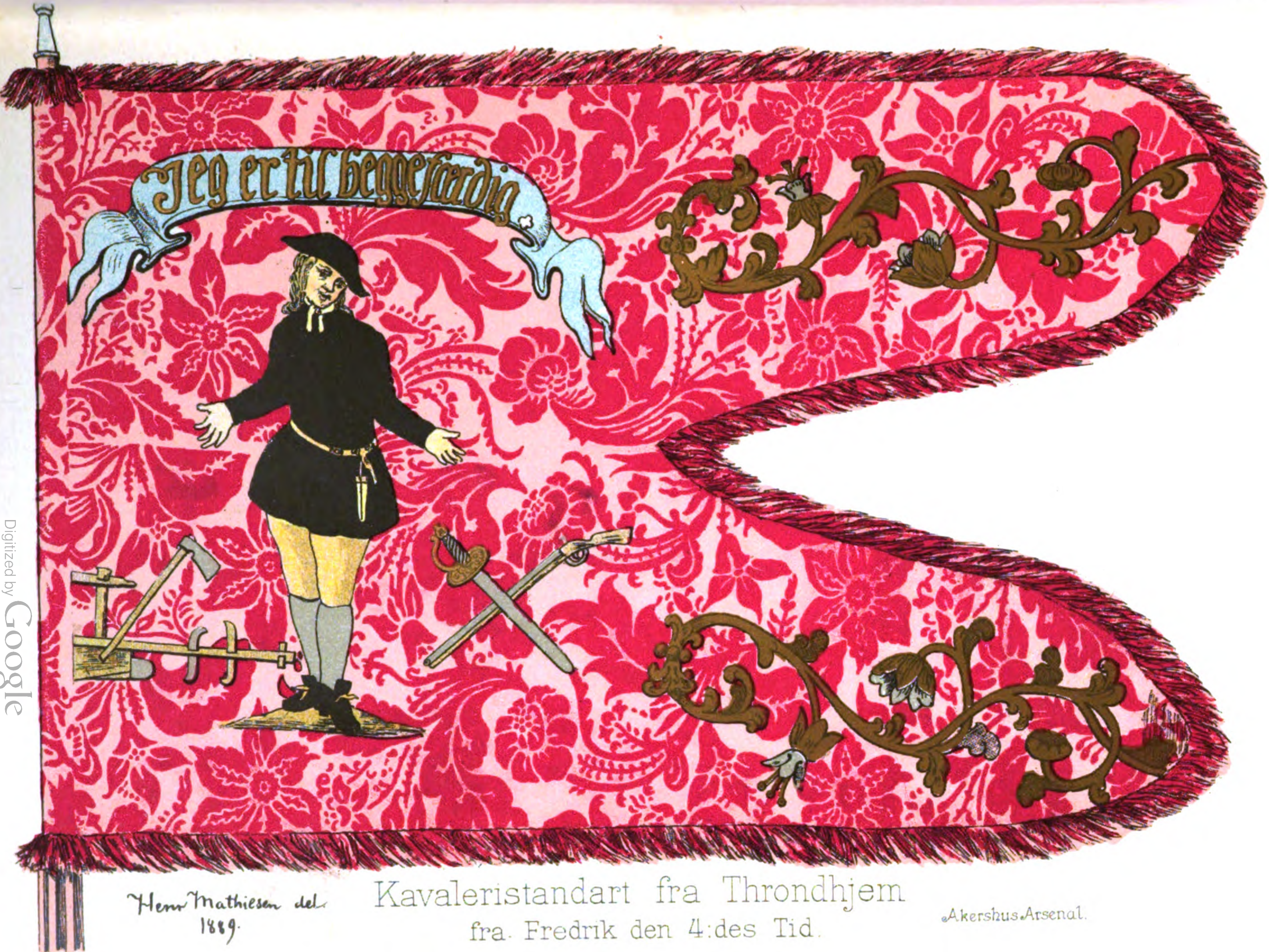
Den 29de Juli efter Taffel til Middag var holden, reiste H. M^t. med Suiten udi Leiren og besaa Militien, som samme Dag i Regiment- og Bataillonvis blev mønstrede over alt, hvor Generallieutenant Vibe samme Tid presenterede sig midt for Fronten for Regimenterne, og da H. M^t. reiste derfra til sit Kvarter igjen, gav Militien Salve trende Gange overalt, saavelsom Stykkerne trende Gange 9 Skud.

Den 30te Juli var atter H. M^t. med Herskabet ude ved Militien, hvor da samtlige Kompagnier til Hest og Fods skjærmydserede udi 5 Bataillioner tillige med Stykkerne; efterat det var fuldendt, marscherede alle Kompagnier et efter andet fire Mand høi op og forbi H. K. M^t., som paa Pladsen tilligemed Herskabet holdt paa en Hest og derudi havde stor Fornøielse. Efter at dette var forrettet, reiste H. M^t. med Herskabet enhver til deres Logement igjen.

Den 31te Juli var H. K. M^t. med Herskabet til Gjæst hos Generallieutenant Vibe paa hans Gaarde Lade, hvor da under og efter Taffels Holdelse blev fyret med 9 Stykker 8 Gange. Efter Maaltid var holdt, reiste H. M^t. med Herskabet her til Byen igjen til deres Logement.

Den 1ste August var H. M^t. med Herskabet til Taffels hos Stiftamtmand von Ahnen; efter Maaltidet var holdt, begav H. M^t. sig med Herskabet til deres Logement igjen.

Den 2den August reiste H. M^t. med det høie Herskab til Munkholmens Fæstning og gik til Baads ved Bratøren, hvor sammesteds af Borgerskabet var bekostet og opsat en meget ziret Æreport, som stod paa 2de Piller, ovenpaa Æreporten var omsat med Tralevæk, og paa den ene Side sammesteds stod tvende Pyramider, midt imellem stod F 4 i dobbelt Træk, som blev holdt af tvende norske Løver. Æreporten, hvorigjennem H. M^t. med Herskabet spadserede, var paa alle Sider kostelig udstafferet med fire Emblemer, udenfor Æreporten var af Borgerskabet iligemaade bekostet en lang Bro,

Henr Mathiesen del.
1889.

Kavaleristandart fra Throndhjem
fra. Fredrik den 4:des Tid.

Akershus Arsenal.

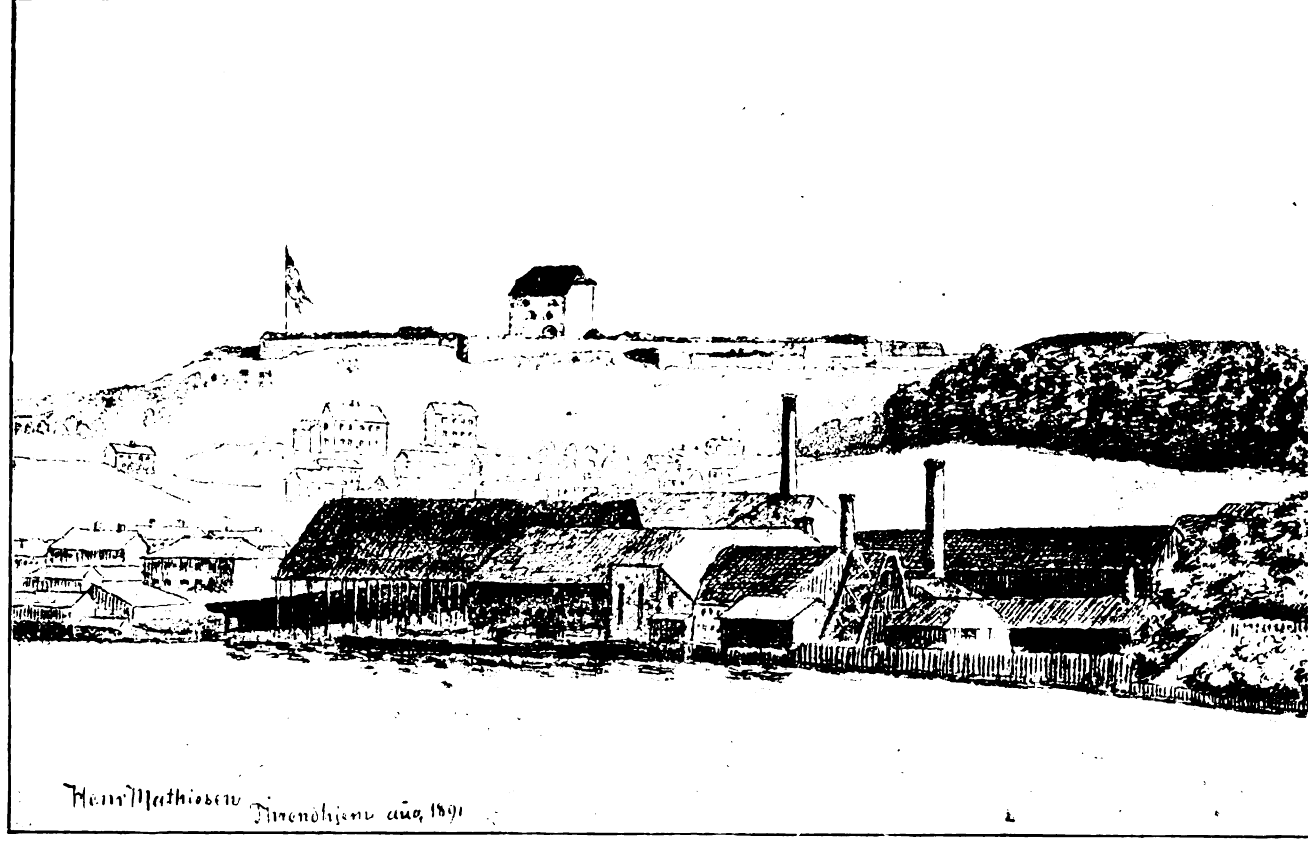
Der er tvertom meget, som virkelig tyder hen paa, at Kongen befandt sig meget vel i Norge, saa længe han var der, og selv paa en saa blaseret Verdensmand som den unge Gyldenløve synes det norske Folkeliv i al sin Simpelhed at have efterladt et dybt Indtryk. Der er i den Ligefremhed, som Kongen viser mod Nationen, heller intet kunstig tilgjort; han har endog følt Opholdet

som gik ned til Elven, hvilken med rødt Klæde var beklædt, og da H. Mt. med Herskabet kom nær ved Munkholmen løsnedes af tvende Skibe, som laa der under Anker, saasom paa det ene 9 Stykker og paa det andet Skib 6 Stykker. Efter H. Mt. var kommen uden Munkholmens Porte, blev løsnet paa Muren og omkring paa Volden trende Gange 9 Stykker. Og efter H. Mt. med Fornøielse havde taget alting paa Munkholmen i godt Øiesyn, hvor imidlertid H. Mt. selv annammede de der værende Fanger deres Suppliker, som de da havde i Beredskab, og stod paa Knæ, reiste H. Mt. derfra hid til Byen igjen og gik iland ved Bratøren, hvor da ved Kongens Reise fra Holmen blev løsnet af Muren og Volden trende Gange 9 Stykker og af de tvende Skibe 15 Stykker, og blev H. Mt. roet af de fornemste Skippere baade til og fra Munkholmen. Samme Dag efter H. Mt. var kommen fra Munkholmen, reiste H. Mt. tilligemed Herskabet til Kristiansten og den besaa, hvor da paa Muren ved H. Mt. Ankomst blev løsnet 9 Stykker og blev derefter ikke flere Stykker løsnet i Henseende Hestene, som H. Mt. og Herskabet red paa, ikke skulde blive løbske. Derfra red H. Mt. til Møllenberg og den besaa. Derfra til Domkirken her i Byen og den over alt baade uden og inden nøieste besaa. Derfra paa Kongsgaarden, og alle Tøihusene med Kjældere og Materialier samt Proviant besaa. Derfra til Skanseporten og dessen Volde samt Stykker, som ikke blev løsnet, besaa. Efter alt dette begav H. Mt. sig med ganske Suite enhver i deres Logement igjen om Aftenen.

Den 3die August, som var den 11te Søndag Trinitatis, var H. Mt. med Herskabet i Domkirken og hørte Prædiken til Høimesse, som af Biskopen Dr. Peder Krog blev forrettet, og begyndtes Gudstjenesten Kl. 11 og varede til Kl. 1, var ingen Musik i Kirken uden alene Orgelværket. Efter Maaltidets Endelse var H. Mt. den Dag stedse i hans Logemente.

Den 4de August løsgav H. Mt. alle Fanger, som var sluttede i Jern paa Munkholmen og var i Tallet 13, undtagen en, som havde stjaalet paa Sølvbjerget, som skal være paa Munkholmen i Jern hans Livstid; af de samme løsgivne Fanger blev antaget nogle af de bedste Karle, som til Kjøbenhavn blev forskikket til at understikkes Militien der sammesteds. Samme Dag blev Assistentsraad Albert Angel af H. Mt. givet virkelig Kancelliraads Titel.

Den 5te August Kl. halvgaaen 9 Formiddag reiste H. Mt. med ganske Suite her fra Throndhjem over Land til Kristiania, hvor han til Middag agtede at spise i Melhus Prestegaard, og til Aften i Størens Prestegaard, og da H. K. Mt. reiste herfra Byen var mange tilstede og gjorde Opvartning baade af geistlige, civile og militære Betjente foruden alle fire Kompagnier Borgerskabet, som i egen Person stod i Gevær paa baade Sider i to Linier lige fra Generallieutenant Vibes Port og til Skanseporten med flyende Fane og rørende Tromme, item Byens Musikantere, som spillede paa deres Hoboer, og lidt efter H. Mt. med Herskabet var passeret igjennem Skanseporten, blev løsnet paa Volden trende Gange 9 Stykker, derefter blev givet af samtlige Borgerskabet, som stod i Gevær trende Salver. Imidlertid H. Mt. her var, havde Borgerskabet næsten alle Dage Vagt ved alle Portene, og hvor Kongen med Herskabet logerede. H. K. Mt. lod og antage en ung Fin, som han med tre Rensdyr, hvilke han af nogle Finner havde kjøbt for 12 Rdlr., lod forsende til Kjøbenhavn."

122. Kristiansten Fæstning ved Throndhjem.

i Norge som en sand Frigjørelse. Paa den anden Side tyder den Aabenhed og Oprigtighed, hvormed Nationen kommer Kongen imøde, hen paa, at den i ham har set den retfærdige Haandhæver af Lov og Ret. Overalt, hvor han drog frem, har den uden Krus og Skraben forebragt, hvad den havde at anke over. Her var det en Sorenskriver, som Almuen helst saa forflyttet, der var det Militærbyrderne, som skulde lettes, ja Østerdølerne androg endog om, at de brysomme Skogfinner, som gjorde dem Indpas paa forskjellig Vis, maatte "udryddes". Det var Kongen selv, som man henvendte sig til, og der er bevaret ret morsomme Træk om den ubegrænsede Tillid til ham og den dybe Mistillid til hans Embedsmænd, som den norske Bonde husede. Den loyale Tænkemaade, som gjennemstrømmede det hele Folk, skaffede sig Udtryk snart i svulstige Poesier, snart i hundrede Epigrammer, som ophængtes paa de Æresporte, som var reist paa hvert eneste Veiskjel. Trods alle sine store Ord er de dog temmelig intetsigende. Men i den hele Masse er der dog et Digt, som fortjener noget større Opmerksomhed, idet det paa den ene Side i en Sum opregner, hvad Nordmanden har havt at klage over, og paa den anden udtaler, hvilke Forhaabninger man knyttede til den Regjering, som nu var oprettet for Norge. Det var "et Rim, som et ungt Bjergtrold skal have gjort i Anledning af Kong Fredriks Reise og som blev denne overrakt, da han drog over Dovrefjeld". Dette Digt, som hidtil ikke har været trykt, men findes bevaret i flere Afskrifter, lød saaledes:

Jeg evig ulykfalig Mand, som bor i Jordens Kløfter,
Som aldrig uden Skræk og Ve mit Syn til Himlen løfter,
Som ligger udi Pinested og vrider mig blandt Orme,
Som brænder udi Svovelild og gyser ved Guds Storme,
Har under Bjergets Tyngelast det store Ljud fornummen,
At Dannerkongen Friderich til Norge nu er kommen:
Thi kryber jeg af Jorden frem mod Solens lyse Straaler
Og sorrigblandet Glædesskrig af Struben der udraaber:
O søde Konge, Landets Sol, vær tusind Gang velkommen!
Gud give, at du kjende maa de onde fra de fromme.
Vel er jeg ond, dog vil jeg ei, at det skal gaa dig ilde,
Og du det gode, som du har, unyttig skal forspilde.
Thi varer jeg dig trolig ad, du agter vel de Steder,
Hvor Krokodillen ynkelig imod dit Aasyn græder
Og klynker, som han var ret svag og havde ondt for Maden,
Da han dog nylig har fortært tre Mænd, som kom fra Staden.
Jeg varer dig og ivrig ad for mine Medkonsorter,
Som mesten Del vil møde dig ved Grundmurhuses Porter,
Der Dragen skjule vil sin Svans, sin Stemme liflig gjøre,
Og bede, at du naadig vil de usle Orme høre,
Hvis Fader og hvis Slægtninge han vældelig har sluget,
Saa det er ei at undres paa, at han gaar nu saa buget.
Ved Trolddomskunst vil Bjørnen selv og Ulven for dig tale
Og gjøre sig saa yndelig, som man dem ei kan male.
De dig vil skjænke liflig Vin, som slet betager Panden,

Men har derhos den Troldomskraft, du ei skal høre Sanden.
Til Hjælp de tager, hvad som er, af Tusser, Slanger, Padder,
Som dig skal blæse Øren fuld med giftig Snak og Sladder.
Hvis Opdigt udaf Helved er, fra Løgnens første Kilde,
Og Sanserne besværge kan, som de var spændt i Hilde.
Men som du est Guds salved Mand og er hans Folkes Hyrde,
Saa troes nok, han staar dig bi og lette vil din Byrde.
Han skal vel holde dig ved Haand, du ei din Fod skal støde.
Til Side han og drive vil, hvad ondt som dig kan møde.
Hvorledes Gud har været med din Æt og Oldefædre,
Det sjunes af din Lov og Ret, som hver en Mand maa hædre.
Der er ei nogen Synd og Last, Lov derimod jo findes,
Og Skalk har Nakken ei saa haard, han dermed jo kan bindes.
Ei nogen dig kan give Skyld, at du din Tid forsømmer
Og om dit store Embede kun udi Søvne drømmer
Nei, du er vaagen som en Folk at vaage Folkets Bedste
Og at du Land og Riger kan i bedste Flor befæste.
Men et jeg dog dig laste maa, at du ei streng nok findes
Mod dennem, som fordrister sig imod din Lov at synde,
Hvoraf Anledning tages til det onde at bedrive,
Og at de store med de smaa foruden Ophold kive.
De gode blir ei heller lønt, som det sig burde være,
Og om man ondt gjør eller godt, har man dog lige Ære.
Og dette sker, fordi du maa med fremmed Øine skue,
Som Lammet skjælde tør for Ulv og Høgen kalde Due.
Men om det skal gaa bedre til, da maa der Alvor bruges,
Og der maa skydes Tordenild, om Trolden den skal kuges.
Kambyses lod flaa Huden af en uretmæssig Dommer
Og gjorde dermed større Skræk end med ti tusind Trommer.
Thi da den Hud blev spændet om den høie Dommers Sæde,
Da hørtes aldrig Fattigmand mer over Uret græde.
Kong Ahasverus tænkte og paa Mardochæum Jøde
Og lod ham for sin Ærlighed med megen Naade møde.
Deraf fik mangen ærlig Mand Lyst til at ville være
Alt mer' og mere huld og tro og fremme Kongens Ære.
At straffe ondt og lønne godt er Rigets bedste Støtter,
Som staar paa saadan sikker Grund, at de sig aldrig fløtter.
Den er ei ond, som straffer ondt, men den, som ondt tillader,
Og ikke, hvor det er Behov, det onde ivrig hader.
Om du da vil, at det skal vel gaa til i Land og Rige,
Og at enhver om din Person med Billighed skal sige,
At du retfærdig er og god, da maa du det saa lave,
At hver Mand ved et Ord og Rik sin Ret og Skjel kan have.
Naar det saa sker, saa er du vist Guds Billede paa Jorden
Og agtes, som du var opløft midt udi Guddoms Orden.
Saa længe Dannemark har Muld og Norge Fjeld og Klipper
Og noget levend' Kreatur i Skov og Enge stripper,
Saa længe der er Tunger til, som kunne Ord udtale,
Og nogen lærd Mand skrive kan og Kobberstik afmale,
Da skal din Ros udspredes vist og staa i alles Munde.

Selv vil jeg gjøre mit dertil, om jeg det skulde kunne.
Men som min Tid nu ude er, og jeg igjen maa synke
Ned til det Sted, hvor intet er end Pine, Kval og Klynke,
Saa ønsker jeg, at Gud vil staa tæt ved den høire Side
Og give dig saa meget godt, som ondt jeg selv maa lide.

Men hvor store eller hvor smaa de Forventninger, man havde stillet til det norske Regjeringskollegium, "Slotsloven paa Akershus", end har været, saa er det sikkert nok, at de skulde blive slemt skuffede, og man har ikke uden Grund anset Institutionen for at være forfeilet fra først til sidst. Hvad dens Sammensætning angaar, staar det vel ikke til at negte, at det hele Kollegium bestod af Mænd, der hver for sig var dygtige nok; men der herskede liden indbyrdes Enighed mellem dem. Den ovenfor omtalte Kristian Stockfleth, der var designerct til at tage Sæde her, var, som vi har set, Gabels erklærede Uven; han døde imidlertid, før Slotsloven var traadt i Kraft. I Gabels Tid spiller forøvrigt hans Kolleger ogsaa en libet fremtrædende Rolle, ja efter de bevarede Protokoller at dømme er det væsentlig Vicestatholderen, der har baaret Kollegiets Byrder. Det er først efter Gabels Død 21de Juni 1708, at Slotsloven faar en noget større Betydning; men da traadte ogsaa den indre Splidagtighed saa sterkt frem, at Landet i et kritisk Øieblik herigjennem blev bragt paa Afgrundens Rand.

Under Kongens Reise i Norge blev der overrakt ham mange Klager og Besværinger over de store Misbrug, som havde indsneget sig med Hensyn til Hærvæsenet, hvorved Almuen og de indrullerede Mandskaber led megen Uret. For at bøde paa disse mislige Forhold blev der under 28de Februar 1705 paa Grundlag af de af Slotsloven indhentede Oplysninger udfærdiget en kongelig Forordning, der sigtede til at sætte den norske Hær paa en ny og bedre Fod. Navnlig blev der ved denne Ordning lagt an paa at forebygge de store Underslæb, som gik i Svang hertillands baade med Hensyn til Udskrivningen og Soldaternes Udrustning. Men den blev dog i lang Tid staaende med Bestemmelsen paa Papiret alene. Maaske har dette sin Grund i, at Feltmarskalk Grev Wedel, der havde den øverste Befaling over den norske Hær, i den sidste Tid foretrak at opholde sig i Hamburg, da han ikke godt kunde trives i Norge, og at der blandt hans Underordnede ikke fandtes nogen, som havde Evne til at gjennemføre Ordningen. Det var først, efterat en ny Krig med Sverige var udbrudt, at denne kunde træde i Kraft.

Danske og norske Leietropper i den spanske Arvefølgekrig. Krigen med Sverige 1709—1720. Tordenskjold.

Den 1ste November 1700 afgik Kong Karl II af Spanien ved Døden, og om Arven efter ham opstod der en Kamp mellem Frankrige paa den ene og Keiseren, Storbrittanien og Holland paa den anden Side. Som sædvanlig var det ogsaa denne Gang Ludvig XIV's Politik, som fremkaldte Krigen, der i Historien er kjendt under Navnet den spanske Successions- eller Arvefølgekrig.

Af de 27000 Mand hvervede Tropper, som den danske Hær i Juni Maaned 1701 bestod af, og som dels befandt sig i Landet, dels stod i sachsisk Tjeneste, overlod Fredrik IV, der paa den ene Side havde det vanskeligt for at underholde denne Styrke og paa den anden nødig vilde aftakke den af Hensyn til Sverige og Holsten-Gottorp, de forbundne Magter 20000 Mand. Af disse fik Nederlandene og Storbrittanien 12000, Keiseren 8000, selvfølgelig mod Erstatning i klingende Mynt. For den største Del bestod disse Tropper af Tydskere, men Officerskorpset og vistnok ogsaa en mindre Del af de menige Soldater var Danske og Nordmænd. I det hele betragtedes disse Leietroppers Deltagelse i Arvefølgekrigen som en Forskole, hvori Officerer og Mandskab skulde uddannes for den Kamp, som sent eller tidlig atter maatte føres i Norden.

De 8000 Mand, som overlodes Keiseren, stod just i sachsisk Tjeneste. Kristian Gyldenløve overtog Kommandoen over Korpset med Generalerne K. D. Reventlow og J. Harthausen som Næstbefalende og førte det gjennem Tydskland og Tyrol til Nord-Italien, hvor det i Slutningen af Aaret forenede sig med den keiserlige Hær under den berømte Prins Eugen af Savoyen. Det kom strax til at deltage i et Overfald paa Fæstningen Cremona og udmerkede sig senere ved Beleiringen af Mantua og Undsætningen af Luzara. Ved alle disse Leiligheder var Fordelen dog fornemmelig paa Franskmændenes Side. Gyldenløve maatte i Begyndelsen af 1703 paa Grund af Sygdom reise hjem, og da han nogen Tid efter døde, overtog General Adam Trampe Befalingen over Korpset, der nu forøgedes med nogle Tusinde Mand nye Tropper og i Aarene 1704 og 1705 deltog i Krigen i Ungarn. I December 1708 blev det kaldt tilbage i Paavente af en ny Krig med Sverige, og det vendte ogsaa i Sommeren 1709 hjem i næsten fuldtallig Stand, idet de store Huller, som var opstaaede, var blevne udfyldte ved Hvervinger i Ungarn og Tydskland.

Mere virksomt kom de 12000 Mand Leietropper, som ved Traktat af 15de Juni 1701 var blevne Holland og England overladte, til at deltage i

Krigen. Korpset, der forøvrigt neppe var fuldtalligt, blev kommanderet af Karl Rudolf af Württemberg og kjæmpede som oftest under Marlboroughs Faner. Dennes første Opgave var at fravriste Franskmændene de Fæstninger i Flandern, som disse i de sidste femti Aar havde frataget Spanierne. Men senere antog Kampene større og større Dimensioner, og i de store Slag, som her fandt Sted mellem Troppemasser, hvis Lige man hidtil neppe havde set, fandt det danske Korps hyppig Leilighed til at udmerke sig. I 1702 var det med i Erobringen af Fæstningen Lüttich, som til Kommandant fik den danske Officer Jobst v. Scholten, og senere i det uafgjørende Slag paa Peerhede. I 1704 rykkede det ind i Bayern, hvor Marlboroughs og Prins Eugen af Savoyens Hære forenede sig og leverede det bekjendte Slag ved Höchstädt eller Blendheim, i hvilket det danske Korps udmerkede sig paa en beundringsværdig Maade. Ved denne Leilighed var det, at Fyrsten af Anhalt-Dessau („den gamle Dessauer") bragte sine vigende Tropper til Fornuft ved sit bekjendte Tilraab: „Vend Eder og staa! Ser I ikke, hvor de danske holder Stand, og hvor toppert de fegter!" Længere ude paa Aaret var Korpset med paa at storme forskjellige Fæstninger. I 1706 fegtede Leietropperne tappert i Slaget ved Ramilliers, hvor en væsentlig Andel i den glimrende Seir maa tilskrives dem, og Marlborough selv erkjendte dette ved at oversende nogle af de tagne Faner til Kjøbenhavn*). Senere gjorde de Tjeneste ved Erobringen af forskjellige Fæstninger paa den flanderske Grænse og deltog 1708 med Marlboroughs og Prins Eugens forenede Hære i Slaget ved Oudenarde, hvor de baade i Indledningen til Kampen og under selve Hovedtræfningen indlagde sig den største Hæder. Derefter afgaves en Del af de danske Tropper til Eugen af Savoyen, som skulde foretage en Beleiring af Fæstningen Lille, medens Marlborough holdt Øie med den ved Gent staaende franske Hær. I 1709 var de med i Slaget ved Malplaquet, hvor

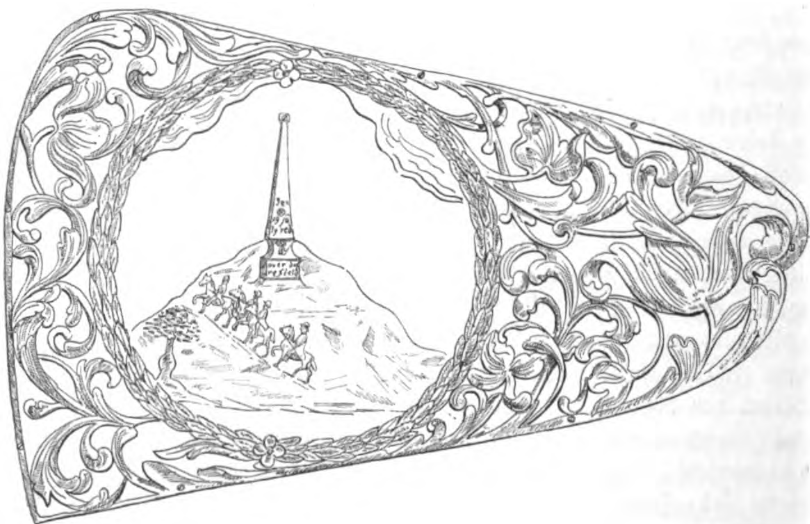

123. John Churchill, Hertug af Marlborough.

*) Den danske Gesandt i Paris, Meyercrone, havde underrettet den franske Konge om, at de danske Leietropper vægrede sig ved at forlade sine Kvarterer, før de havde faaet sin Lønning udbetalt. Men den fik de umiddelbart før Slaget og kom saaledes alligevel til at være med. Ludvig XIV blev nu saa forbitret paa Meyercrone, som han troede forsætlig havde ført ham bag Lyset, at han bød ham at forlade Landet inden 5 Dage. Meyercrone efterkom Befalingen; men paa Udreisen blev han paa snigmordersk Vis overfaldt af franske Soldater. En af hans Sekretærer, som disse antog for den danske Gesandt, blev skudt. Men Meyercrone fik derefter fortsætte sin Reise, efterat Franskmændene havde gjort Undskyldning for sin Adfærd, som de sagde beroede paa en Misforstaaelse.

Franskmændene efter et frygteligt Blodbad nødtes til at fortrække. Ogsaa i Krigens senere Aar deltog Leietropperne i forskjellige Beleiringer. Da England i 1712 havde sluttet Fred med Frankrige, erklærede den storbritanniske Regjering, at den ikke mere havde Brug for Leietropperne, som nu toges i nederlandsk Sold. I 1713 og 1714 vendte de saa omsider hjem til Danmark.

Hid ankom de ogsaa i rette Tid. Med Sverige havde der nemlig da atter i flere Aar været ført en Krig, i hvilken Lykken, saa ustadig som nogensinde, havde tilsmilet snart den ene, snart den anden Part. Det var i det afsluttende Afsnit af denne Kamp, som rigtignok fremdeles skulde udstrække sig gjennem flere Aar, de hjemvendende Leietropper skulde komme til at optræde.

124. Kristian den V's Gevær, Forside. Beslag paa Skjæftet af et Gevær, arbeidet af Lars Berrig i Throndhjem, forsynet med Graveringer til Minde om Kristian den V's Reise i Norge 1685. Opbevares paa Rosenborg Slot, Kjøbenhavn (se Side 577, Noten).

Før vi imidlertid gaar over til at betragte de Forhold, som atter kaldte den danske og norske Nation under Vaaben, skal vi kaste et kort Overblik over den unge svenske Heltekonges Seiersløb og over dettes bratte Afslutning.

Efter den af Patkull opgjorte Plan for Krigen rykkede i Februar Maaned 1700 de sachsiske Tropper uden forudgaaende Krigserklæring ind i Liflands og forsøgte at overumple Riga. Men den gamle Generalguvernør Erik Dahlberg — den samme, som i sin Tid havde vist Karl X Gustav Veien over Belterne — førte Befalingen her, og da han var paa sin Post, mislykkedes det hele Anslag. Kong August havde den hele Tid paataget sig en skinhellig Mine overfor sin svenske Fætter, som havde troet ham i det længste. Nu kunde han ikke mere, hvor gjerne han end havde ønsket det,

trække sig tilbage, og han satte sig derfor i Besiddelse af den ligeoverfor Riga liggende Skanse og Fæstningen Dünamünde, i Paavente af, at hans Foretagender skulde blive støttede af en Reisning blandt Liflands Befolkning. Dette Haab glap, og heller ikke Beleiringen af Riga førte til det forønskede Maal.

Imidlertid havde ogsaa Peter den store sat sig i Bevægelse. Han sluttede Fred med Tyrkiet for at have Ryggen fri, og med en Hær paa 60000 Mand brød han i September Maaned samme Aar ind i Ingermanland, hvor han aabnede en Beleiring af Fæstningen Narva, som forsvaredes af Oberst Horn og en Besætning paa 2000 Mand, deraf den halve Del Borgere og Bønder.

Paa Rygtet herom skyndte Karl XII sig med at tilendebringe sine Rustninger. Han indskibede sig i Oktober Maaned med en liden Styrke i Karlshamn, styrede over til Pernau og rykkede i den følgende Maaned gjennem det af Fienden herjede Estland frem mod Narva. I det Slag, som udenfor denne Fæstning fandt Sted den 20de November, blev den russiske Beleiringshær, der talte henved 50000 Mand og var beskyttet bag dobbelte Forsvarslinier, aldeles opreven. Kong Karl nøiede sig med at fratage de russiske Soldater deres Vaaben og lod dem løbe; kun de høiere Officerer holdtes tilbage i Fangenskab. Peter den store havde Natten før Slaget forladt Hæren, da han havde en Anelse om, at det ikke vilde løbe heldigt af.

125. Lars Berrigs Gevær, Beslagets Bagside.

Nu kom Turen til Kong August, der vel at merke havde begyndt Krigen i Egenskab af sachsisk Kurfyrste, medens hans Kongerige Polen skulde være neutralt. I Løbet af Vinteren drog Kong Karl Forsterkninger til sig og brød om Vaaren op fra sine Vinterkvarterer ved Peipus-Søen. Ved Riga gik han med 18000 Mand over Dünafloden i en overlegen sachsisk-russisk Hærs Paasyn og slog den saa (9de Juli 1701), hvorpaa han besatte Kurland. Efter en Tid at have været i Tvivl, om han skulde modtage Augusts Fredstilbud eller rykke ind i Polen, som endnu ikke havde erklæret ham Krig, besluttede han sig til det sidste. Han havde nemlig fattet den dybeste Uvillie mod sin Fætter August, i hvem han saa Ophavsmanden til Krigsforbundet mod Sverige, og han foresatte sig nu at fordrive August fra Polens Throne, som han vilde besætte med en af Landets egne Adelsmænd for herigjennem at skabe en Bundsforvandt af den tidligere mod Sverige saa fiendtlige Stat. Om Vaaren 1702 brød han ind i Polen og rykkede frem mod Warschau, som aabnede sine Porte for ham. August samlede imidlertid en Hær i

Sachsen, med hvilken den polske Rigshær forenede sig. Men med en meget mindre Styrke drog Karl XII Sachserne og Polakkerne imøde og slog dem den 9de Juli 1702 (sv. St.*) ved Klissow. Her faldt Karl XII's Svoger, Hertug Fredrik af Holsten-Gottorp. Efter at have vundet flere Fordele over Kong August, søgte Karl XII, der snart havde den største Del af Polen inde, at formaa Polakkerne til at afsætte ham. Men til Trods for, at disse var alt andet end fornøiede med sin Konge, vægrede de sig ved at gaa ind paa Karls Forlangende, og først efterat denne havde faaet Polens Kardinal-Primas, Erkebiskopen af Gnesen, Radziejowski, over paa sin Side, lykkedes det ham at istandbringe en Konføderation af Storpolens Magnater, der i Februar 1704 opsagde August Huldskab og Troskab. Karl XII fik nu til Konge over Polen valgt Stanislaus Lesczinsky; men denne havde fra første Stund af mange imod sig, og hans vaklende Throne kunde kun opretholdes ved svenske Vaaben. Navnlig bevarede hele den østlige Del af Polen sin Troskab mod August, og den Fred, som Kong Karl i 1705 sluttede med den polske Republik, blev saaledes uden Betydning. Saa ofte Kongen og Svenskerne viste sig, faldt Polakkerne tilføie; men neppe var han borte, før de igjen hyldede sin tidligere Konge. Endelig blev Karl XII træt af dette og besluttede sig til at gjøre Ende paa Sagen ved et Angreb paa Augusts eget Kurfyrstendømme. Om Høsten 1706 iverksatte han ogsaa dette sit Forsæt, og August blev nu nødt til at slutte Freden til Altranstädt, et Slot i Nærheden af Leipzig. Ved denne erkjendte han Stanislaus som Konge af Polen og maatte udlevere Patkull, som blev henrettet paa den barbariske Maade, som blev anvendt paa Majestætsforbrydere.

Karl XII blev staaende et helt Aar i de sachsiske Lande, og først i 1708 vendte han sig mod den eneste tiloversblevne af sine Fiender, Peter den store. Denne havde imidlertid ikke siddet med Hænderne i Skjødet, men havde sat sig i Besiddelse først af de svenske Fæstninger, som beherskede Nevafloden, siden af Landskaberne Ingermanland, Estland og Livland. Ved i Aaret 1703 at anlægge St. Petersburg ved Nevamundingen gav han tilkjende, at han agtede at beholde den Stilling, han her havde taget, selv om han skulde blive slaaet af Svenskerne den ene Gang efter den anden.

*) I Aaret 1700 indførtes i Danmark og Norge den gregorianske Kalender, hvorved der blev oversprunget 11 Dage, saaledes at man umiddelbart efter 18de Februar skrev 1ste Marts. Ogsaa i Sverige tænkte man paa samme Tid at indføre Kalenderforbedringen; men denne skulde gjennemføres derved, at man oversprang Skuddagen i 1700, udelod en hel Uge i November s. A., og endelig Skuddagene i 1704, 1708 og 1712. Men kun Skuddagen i 1700 udelodes, medens de øvrige Sløifninger udebleve. Som Følge heraf var den svenske Tidsregning i Aarene mellem 1700 og 1712 en Dag foran den julianske, men 10 Dage efter den gregorianske. Slaget ved Narva fandt saaledes Sted 20de November efter svensk Tidsregning, men 19de November efter gammel og 30te November efter ny Stil. I 1712 besluttede man sig til at vende tilbage til den julianske Kalender, som beholdtes i Sverige til 1753.

Da Karl XII begyndte at gaa angrebsvis frem mod Czaren, havde han Valget mellem at fravriste ham Østersøprovinserne ved et Angreb paa disse eller at trænge ind i Hjertet af Rusland. Han valgte det sidste; men da han var kommen til Berezina, bøiede han mod Sydøst ned mod Ukraine for at forene sig med Hetmanen Mazeppa, der havde lovet ham at istandbringe en Reisning af Kosakkerne. Den Plan, som Karl XII havde udkastet, var, efter hvad Krigshistorikere har udtalt, meget genial, og havde den ladet sig gjennemføre saaledes som Kongen havde tænkt sig det, vilde utvivlsomt selv Czaren være bleven nødt til at bøie sig for ham. Først skulde hans General Adam Lewenhaupt, der stod i Kurland med en svensk Hær, støde til Kongen, hvorefter Foreningen med Mazeppa skulde foregaa. Medens disse Masser af Svensker og Kosakker væltedes frem mod Moskwa, skulde to polske Hære rykke frem mod Smolensk og Kiew, og endelig skulde Ingermanland tilbageerobres og Czarens Anlæg ved Nevafloden ødelægges af den svenske Hær i Finland, som stod under Lübeckers Befaling. Men det gik helt anderledes. Lübecker gav intet gjøre, Czaren kastede sig over Lewenhaupts Hær, som ved Ljesna blev opreven, og endelig mislykkedes Mazeppas Reisning saa fuldstændig, at han selv som en Flygtning kom til Karl. Toget mod Moskwa maatte derfor opgives, og Svenskerne tog Vinterkvarter i det nordlige Ukraine, hvor de smeltede saa sterkt sammen, at Kongen kun med 18000 Mand kunde aabne Felttoget i 1709. Da han strax om Vaaren begyndte Beleiringen af Pultava, indfandt Peter Czar sig med en overlegen Hær, og i det Slag, som her udspandt sig (28de Juni svensk Stil, 8de Juli ny Stil), blev Karl fuldstændig slaaet og maatte for første Gang tage Flugten. Lewenhaupt og den største Del af Hæren maatte overgive sig ved Dnjepr, men Karl naaede med nogle faa Ledsagere over den tyrkiske Grænse.

Karl XII's Uheld i Ukraine og Nederlaget ved Pultava forandrede med en Gang den hele Situation i Nord-Europa: samtlige Sveriges Fiender reiste i samme Nu Hovedet og arbeidede i Forening paa at skaffe sig Opreisning for den Ydmygelse, som fra den svenske Konges Side var bleven dem tildel. Men det er dog kun tilsyneladende Karl XII's vanskelige Stilling i Sommeren 1709, som bringer den nye Koalition mod ham istand. I Virkeligheden havde denne længe været forberedt, og selv om den dansk-norske Konge kun modstræbende nu droges op i den, saa havde det dog ogsaa for dennes Vedkommende udelukkende været et Tidsspørgsmaal, naar han skulde gribe ind. Et andet Spørgsmaal er det, om det Skridt, som nu toges, var fuldt ud overveiet.

Efter Freden til Travendal havde der oftere hersket Rivninger mellem den danske Regjering og Hertugen af Holsten-Gottorp. Allerede umiddelbart efter Fredsslutningen opstod der Tvist om Udleveringen af Bredsted Amt, som Hertugen af Holsten-Gottorp havde faaet til Sikkerhed for Krigsomkostningerne. Denne Strid blev dog bilagt ved et Forlig, som sluttedes i Hamburg

12te Juni 1701. Men nogle Uger efter vaktes der paany Kjevl, idet Kong Fredriks Broder Prins Karl og Hertugens Broder Kristian August begge gjorde Fordring paa at blive Koadjutor (Medhjælper) hos den gamle og svagelige Erkebiskop i Lübeck og herigjennem opnaa Bispestolen efter dennes Frafald. Ved det Koadjutor-Valg, som fandt Sted, erholdt baade Prins Karl og Kristian August Stemmer, og Keiseren, til hvem Afgjørelsen blev indanket, paalagde begge Parter at holde Fred, til den keiserlige Rigshofret havde undersøgt Sagen. Denne Domstol erklærede sig til Fordel for Prins Karl; men nu erklærede den frankiske Adelsmand Baron Georg Henrik Görtz, der siden 1700 var den, som egentlig ledede de holsten-gottorpske Anliggender, at Karl XII, der, som vi har set, just stod i Polen, vilde gjøre Indfald i de østerrigske Arvelande, om der ikke afsagdes en anden Dom. Skræmt af denne Trusel ophævede Keiseren da sin egen Dom ved et Dekret, som dog skulde holdes hemmeligt. Men nu erklærede den danske Gesandt, at han vilde bringe Sagen ind for Rigsdagen i Regensburg. Keiseren lovede da, at han ved Hjælp af Nederlandene og Storbritannien skulde faa tilveiebragt en Ordning, hvormed begge Parter kunde være tilfreds. Imidlertid antog Prins Karl Titel af Koadjutor; men han erklærede tillige, at han vilde nøies med at være Medbesidder, indtil Sagen var bleven endelig afgjort.

Men efterhaanden blev Spændingen større og større. Hertug Fredrik IV faldt, som ovenfor omtalt, i Slaget ved Klissow i Polen, og da der ikke var truffet nogensomhelst Bestemmelse om, hvem der skulde føre Regjeringen i Sønnens, Karl Fredriks, Mindreaarighed, overtalte Görtz Enkehertuginden til at overdrage den til hendes Broder Karl XII eller rettere sagt til det svenske Kancelli i Stockholm, der styrede i hans Fravær. Dette vilde naturligvis ikke den danske Regjering gaa ind paa, og den udvirkede da ogsaa, at Formynderskabet skulde overtages af Enkehertuginden og hendes Svoger, den ovenfor omtalte Kristian August. Men hermed var man lige nær, da Enkehertuginden strax tog fast Ophold i Stockholm, hvorigjennem den svenske Indflydelse naturligvis kom til at gjøre sig gjældende i omtrent samme Maalestok, som om Formynderskabet havde været den svenske Regjering underlagt.

Lidt efter lidt begyndte Striden mellem den danske og den gottorpske Regjering at antage de besynderligste Former: der krangledes om baade uligt og ligt, bare fordi man vilde have Krangel. Saaledes udbrød den saakaldte Frakturstrid, der dreiede sig om, hvorvidt den holstenske Hertug skulde have Ret til at lade sit Navn trykke med lige saa store Bogstaver som Kongens, og denne Tvist dukkede stadig op i den følgende Tid, ihvorvel under nye Former.

I 1704 var Forbundet mellem Holsten-Gottorp, Sverige, Lüneburg og Hannover bleven fornyet, saaledes, at de sidstnævnte Stater anerkjendte den gottorpske Administrator Kristian August som Koadjutor i Lübeck og tilkjendte

Gottorp Høihedsret over Hamburg til Fortrængsel for Danmark. Det begyndte da strax at trække op til Uveir, og der forelaa allerede Forslag fra den gottorpske Regjering om at kaste de svenske Tropper, som stod i Pomern og Bremen, ind over den danske Sydgrænse. Der blev dog denne Gang intet af Krigen, idet den unge Hertugs Bedstemoder, Fredrike Amalia, der var en dansk Prinsesse, formaaede Svigerdatteren til at vise den danske Regjering en Smule Eftergivenhed. Men neppe var hun død (Oktbr. 1704), før det ogsaa var forbi med Forekommenheden fra holstensk Side. Navnlig traadte dette frem, da Bispestolen i Lübeck om Høsten 1705 omsider blev ledig. Det var nu nemlig Keiser Josef I's Agt at tilkjende Prins Karl Stiftet. Men Karl XII, som da stod i Polen, erklærede rent ud, at hvis Keiseren ikke opgav denne sin Holdning, vilde han strax gjøre Indfald i de østerrigske Arvelande, og forskjellige af de Dispositioner, han traf, viste, at hans Trusler var alvorlig mente. Paa samme Tid var der ogsaa fra den gottorpske Administrators Side gjort forskjellige Skridt til at tage Bispedømmet i Besiddelse, idet Slottet Eutin blev besat med holstenske Tropper. Nu lod den danske Konge, som ligeledes holdt nogle Regimenter i Beredskab, Slottet storme, og da et Kompromis, som han derefter tilbød, blev afvist, blev Stiftet taget i Besiddelse i Prins Karls Navn. Det saa nu ud til noget af hvert, og den holsten-gottorpske Regjering gjorde ialfald ikke Mine til at ville fire. Da mæglede Sømagterne et Forlig, der gik ud paa, at Kristian August skulde have Stiftet, men Prins Karl skulde aarlig faa udbetalt 4000 Pund Sterling af Storbritannien og 4000 Rdr. af Nederlandene. Herunder blev der fra dansk Side begaaet den Bommert, at Overenskomsten ikke blev bekræftet ved en Parlamentsakt, og som Følge heraf blev den kuldkastet ved Dronning Annas Død.

Det lykkedes saaledes ikke Baron Gørtz, der stod bag det hele, ved denne Strid at vække Krig mellem Danmark og Hertugdømmet. Men han gav sig dog ikke og søgte at bore sig ind snart paa et Punkt, snart paa et andet. Saaledes gjorde han Krav paa, at Grevskabet Rantzau skulde vende tilbage til Hertugen af Gottorp, naar den herskende Stamme uddøde, tiltrods for at det allerede i 1669 var bleven testamenteret den danske Krone, samt at Fællesregjeringen i Hertugdømmernes Fællesdistrikter skulde afskaffes, idet det slesvig-holstenske Ridderskab skulde deles mellem Kongen og Hertugen. Da nu Karl XII i 1706 havde underkuet Polen og stod med sin Hær i Sachsen, foreslog Gørtz den danske Regjering, at der i Hamburg skulde holdes en Kongres, hvor Lüneburg, Hannover, Nederlandene, Storbritannien, Sverige, Gottorp og Danmark skulde lade sig repræsentere, for at faa de forskjellige Tvistigheder om Grevskabet Rantzau, Fællesdistrikterne og Frakturskriften afgjorte, og da den danske Regjering selvfølgelig undslog sig for at forhandle paa slige Vilkaar, vakte han Motion i det holstenske Raad om at holde Opgjør med Danmark ved Hjælp af den svenske Konge og hans Hær.

Men Karl XII vilde ikke være med paa at faa Fællesregjeringen afskaffet, og han vilde heller ikke lade sin Hær staa paa Pinde for den gottorpske Formynderregjering, inden hvilken der desuden havde reist sig Strid om Udskiftningen af Fællesskabet. Derimod aabnedes der en Kongres i Hamburg; men da det her ikke gik efter Gørtz's Ønske, begyndte han, der i Holsten og i den svenske Regjering var omtrent lige ilde anskreven, at søge en Tilnærmelse til Danmark. Var denne bleven antagen, vilde mangt og meget være bleven anderledes; men Stillingen forandredes ved Hedvig Sofias Død (Decbr. 1708). Kristian August, hos hvem Gørtz var altformaaende, blev eneraadende Administrator i den gottorpske Regjering, og det lykkedes nu Gørtz at faa sine Modstandere i Raadet styrtede. En af dem, Königstein, flygtede, en anden, Wedderkop, blev fængslet og vilde være bleven henrettet, om Stormagterne ikke havde hindret det med sine truende Forestillinger.

126. Kong August af Polen.

Sandsynligvis vilde det i den allernærmeste Fremtid være lykkedes Gørtz at faa Krigen mellem Danmark og Holsten-Gottorp til at blusse op, hvis Slaget ved Pultava ikke havde krydset hans Planer. Han blev efter dette nødt til ialfald tilsyneladende at holde Fred, hvor meget han end i al Hemmelighed understøttede den svenske Regjering under Begivenhederne i de følgende Aar.

Allerede umiddelbart efter Freden til Altranstädt havde August af Sachsen opgjort sig en Plan til atter at komme i Besiddelse af Polens Throne, ihvorvel Tidsforholdene skulde synes saa ugunstige som bedst muligt for dens Fremgang. Men det var til Ruslands Czar, han fornemmelig satte sin Lid, og denne, der hele Sommeren 1707 igjennem havde søgt at formaa den dansk-norske Konge til at forny det tidligere Forbund, lagde sig nu, da Krigen for Alvor var bleven ført over paa hans eget Omraade, med dobbelt Iver i Sælen for at faa den truende Fare afvendt. Det varede heller ikke længe, før Underhandlingerne blev gjenoptagne saavel mellem Rusland og Sachsen som mellem Rusland og Danmark.

Fra russisk og dansk Side fandt en virkelig Tilnærmelse dog først Sted henimod Udgangen af Aaret 1708, da Karl XII's Tog ind i Hjertet af Rusland lod formode, at man stod overfor en Katastrofe. Da ødsledes der

formelig med Løfter fra Czarens Side for at faa den dansk-norske Hær til at foretage et Indfald i Sverige. Men hvor krigerskt stemt Fredrik IV end var, vilde han først se, hvorledes Forholdene udviklede sig. For at vinde Tid foretog han i November Maaned en Reise til Italien; men de russiske og sachsiske Gesandter opsøgte ham her, og da nu alt tydede hen paa, at der var indtraadt en Vending i den svenske Konges Vaabenlykke, lovede han, at han vilde undertegne Forbundet, naar han paa Tilbagereisen til Danmark kom indom Dresden. Kong Fredrik haabede ogsaa, at han ved at holde sig tilbage skulde faa drevet den Understøttelse, som skulde ydes ham fra Czarens Side, noget op. Forskjellen var ogsaa meget betydelig; den danske Konge forlangte nemlig til den første Udrustning 1400000 Rdlr. og for de følgende Aar 400000 Rdlr. aarlig; Russerne vilde derimod ikke betale mere end 300000 det første Aar og senere 100000 Rdlr.

Imidlertid havde baade Sachsen og Rusland undersøgt Stemningen ved flere af Europas Hoffer, og det viste sig, at man ikke ugjerne saa det dansk-sachsisk-russiske Forbund gjenoprettet. Preussierkongen, der havde gjort sig forgjæves Umag for at faa Karl XII til at indrømme ham den polske By Elbing, hvorpaa han troede at have Krav, var vel "i Hjertet moskovitisk og i Munden svensk", men ogsaa han saa ikke ugjerne, at Forbundet kom istand. Han udkastede endog paa Forhaand Planen til en Deling af Sverige, hvorved dette væsentlig vilde blive reduceret til det Omfang, det havde havt før Westfalerfreden.

127. Peter den store, Ruslands Czar.

Men det var dog neppe Meningen, at Preussen skulde faa det Spillerum, det vilde have. Den 26de Mai kom Fredrik IV til Dresden, hvor han forblev hele Juni Maaned igjennem, og den 28de Juni undertegnedes det dansk-sachsiske Angrebs- og Forsvarsforbund. Ved dette forpligtede Kong Fredrik og August sig til at staa hinanden bi, og lykkedes det dem til September at komme til Enighed med den russiske Czar, skulde den dansk-norske Konge i denne Maaned rette et Angreb paa Sverige baade fra dansk og norsk Side. De svenske Provinser i Nordtyskland skulde forblive neutrale saavelsom Holsten-Gottorp, saa længe dette Hus ikke bragte Sverige Understøttelse af Tropper og Penge. Den ene Magt skulde i fornødent Fald understøtte den anden med 6000 Mand Tropper, og derhos skulde de hver paa sin Kant søge at formaa Preussen, England og Holland til at tiltræde Forbundet mod Sverige. I Potsdam, hvor begge Konger i Juli Maaned kom sammen med Fredrik I af Preussen, strandede imidlertid Forsøget paa at drage denne ind i Forbundet, da han ved den Neutralitet, som skulde indrømmes Sveriges tyske Provinser, var afskaaren fra at gjøre

Erobringer her. Alt, hvad han ved et Forbund af 15de Juli 1709 forpligtede sig til, var at hindre General Krassow, som Karl XII havde efterladt i Polen for at støtte Kong Stanislaus's Throne, fra at drage mod Kong Augusts Arvelande eller mod den danske Konges Besiddelser. Senere forsøgte Preussserkongen ved Czarens Hjælp at komme ind i Forbundet for at faa realiseret en Plan, han udkastede til en Deling af Polen; men det lykkedes ikke. Efter Seiren ved Pultava følte Czaren sig nemlig et Hoved høiere end før, og der var i det hele vanskelig at komme tilrette med ham.

Ogsaa den dansk-norske Konge, der havde holdt sig tilbage i det længste, skulde faa føle Czarens Overmod efter Seiren. Medens denne før havde lovet Hjælp baade med Penge og Folk, gik han nu fra det hele, og den Understøttelse, han vilde yde, kom til at bero udelukkende paa hans gode Villie. Alligevel kom Forbundet, der fra russisk Side blev sluttet af Fyrst Dolgorukij, istand 22de Oktober. Hvad der gjorde de Forhold, hvorunder den dansk-norske Konge maatte begynde Krigen, endnu vanskeligere, var, at Sømagterne England og Holland nu var meget misfornøiede med Forbundet og søgte at hindre det. Det er neppe heller tvivlsomt, at de vilde have forhindret Krigens Udbrud, om de var optraadte med Kraft; for dem laa der naturligvis stor Vægt paa, at de Tropper, hvormed de førte Krigen mod Frankrige, ikke blev tilbagekaldte, og Kong Fredrik maatte derfor love, at de danske Leietropper, som var den overladte, skulde blive i deres Tjeneste, saalænge Krigen med Frankrige varede. Flere af Kongens Raadgivere foreholdt ham da ogsaa det uforsvarlige i at begynde Krigen, uden at han vilde laane deres Forestillinger Øre, og den 28de Oktober 1709 blev Krigen erklæret. Som Grund for denne blev der i et under samme Dag udfærdiget Manifest fremholdt følgende:

Erfaringen havde noksom vist, at Sverige i de Tilfælde, hvor det var gaaet det ilde, eller dets Foretagender ikke var faldne ud efter Ønske, stedse pleiede at vælte sig ind paa sine Naboer for at søge Erstatning uden at agte paa de bestaaende Traktater. Hvad den svenske Krones Hensigter overfor Danmark angik, saa havde Kong Fredrik havt tilstrækkelig Anledning til at forvisse sig om dem baade af en af den svenske Konge egenhændig underskreven Skrivelse og af den uafladelige Mistænkeliggjørelse af alt, hvad Danmark foretog sig, hvorved dette Land skulde sættes i et saa hadefuldt Lys som muligt. Man havde derhos i den Dethronisation af kronede Hoveder, som var foretagen af den svenske Konge, et Vink om, hvad den danske Konge havde at vente sig, og det gjaldt derfor for denne at iagttage den største Grad af Forsigtighed. Ved Kongens Broders, Prins Karls, Valg til Koadjutor i Stiftet Lübeck havde den svenske Regjering den 25de Mai 1705 i en Skrivelse til Generalstaterne betjent sig af injurierende og anstødelige Udtryk om Kong Fredrik. I et i Sverige i Aaret 1706 udgivet Skrift var Kong Karl bleven benævnt "Magnæ Scandinaviæ imperator", der ikke kunde betegne andet,

end at han skulde være Enevoldsherskser over de tre nordiske Riger. Der var fra svensk Side bleven begaaet de skammeligste Snyderier overfor Øresundstolden. Den svenske Regjering havde tvertimod Fredstraktaten i Lund optraadt med stor Haardhed mod de danske Undersaatter, som besad Eiendomme i de til Sverige afstaaede Provinser. I norsk Finmarken havde Sverige tilranet sig en stor Strækning af Landet, og fra de der ansatte Amtmænd og Betjente indløb der hyppig Klagemaal over Overgreb fra svensk Side.

Den hele Erklæring tager sig for vor Tids Betragtning temmelig løierlig ud, og man maa vel sige, at den eneste virkelige Grund til, at Krigen udbrød, var, at den dansk-norske Konge vilde have Revanche. Befolkningen i de forenede Riger vilde derimod helst, at Freden skulde bevares. For at forberede Stemningen maatte Presterne derfor fra selve Prædikestolene udrede for sine Menigheder, at Krigen var fuldkommen retmæssig. Men ikke alle drev med Strømmen; selv i Kongens Kjøbenhavn hævede der sig Røster imod Krigen. *)

Ogsaa i Sverige, hvor man ved en noget tvetydig Optræden fra den russiske Gesandts Side var bleven underrettet om Alliancen mellem den dansk-norske Konge og den sachsiske Kurfyrste, omtrent paa samme Tid, som denne blev indgaaet, synes Krigserklæringen at være bleven modtagen med meget blandede Følelser; men havde den dansk-norske Konge troet, at Sverige var aldeles blottet for Tropper, skulde det snart vise sig, at denne hans Forudsætning ikke holdt Stik.

Efter Slaget ved Pultava stod der i det egentlige Sverige en Hær paa 16400 Mand, Fodfolk og Rytteri, hvorhos der arbeidedes paa at oprette en Del nye Regimenter paa tilsammen 26600 Mand, som antoges at skulle befinde sig i kampfærdig Stand ved Nytaarstid 1710. Flaaden, der laa i Karlskrona Havn, talte 23 Linieskibe og 5 Fregatter med 7000 Mands Besætning. Den halve Del af denne gjordes seilklar om Høsten; men da Danskernes Angreb lod vente paa sig, blev Flaaden aftaklet igjen. I Finland stod en Hær paa 8000 Mand; hertil kom Besætningerne i Lifland, Estland og de nordtyske Fæstninger og et Korps paa 9000 Mand, som under General Krassow skulde understøtte Kong Stanislaus, og som ved August af Sachsens Anfald efter det svenske Raads Befaling trak sig tilbage til Pomern.

*) Saaledes indledede Kongens Konfessionarius, Peter Jespersen, paa den anordnede Bededag sin Prædiken med de Ord "Nunc aut nunqvam" (nu eller aldrig). Om Eftermiddagen besvaredes denne Prædiken af en anden Hofprest, der begyndte med: "Nec nunc nec unqvam" (hverken nu eller nogensinde). En tredie Prest i Kjøbenhavn udtalte sin Mening om Krigen med en saa stor Ligefremhed, at han blev indkaldt for Kongens Raad og fik en Irettesættelse. Efter Pontoppidans Paastand skal disse Prædikener have været holdte paa en saa indtrængende Maade, at flere Officerer erklærede, at de "i Anledning af disse Prædikener var modfaldne, før de gik i Felten".

Den danske Hær talte — fraregnet de 12000 Mand, som endnu i nogle Aars Tid forblev i Sømagternes Tjeneste — ved Krigens Udbrud 22000 Mand hvervede og 14000 Mand nationale Tropper. Den norske Hær udgjorde vistnok efter Rullerne ca. 22000 Mand, hvoraf de 12000 skulde være Felttropper, medens de 10000 skulde afgive Besætninger til Fæstningsverkerne; men den løb dog ikke paa langt nær op til denne Styrke. Flaaden talte 41 Linieskibe, 9 Fregatter, 30 Galeier og en Del mindre Skibe; af disse dannede Galeiflotillen, der ved Bygning af nye Skibe blev adskillig forsterket i Tiden nærmest efter Krigens Udbrud, det særlig norske Værn. Flaadens samlede Besætning var mellem 25 og 30000 Mand.

Hele Sommeren igjennem havde man fra dansk Side arbeidet paa at udruste de Tropper, hvormed Felttoget skulde aabnes, og i November Maaned sattes 8 Regimenter Rytteri, 8 Regimenter Fodfolk og 6 Kompagnier Artilleri over til Skaane. Kommandoen over denne Hær var anbetroet den dygtige unge General Reventlow, der havde faaet sin Uddannelse i den spanske Arvefølgekrig. Under ham kommanderede Generalerne Jørgen Rantzau, Dewitz og Gersdorf. Hæren udskibedes ved Raa Fiskerleie, 10 Kilometer fra Helsingborg. Det lod til, at Befolkningen i Skaane længtes efter at komme under dansk Herredømme igjen; thi Borgerskabet i Helsingborg indfandt sig i de samme Dage, Hæren udskibedes, for at hylde den danske Konge, som var fulgt med.

Generalguvernør i Skaane var paa denne Tid Grev Magnus Stenbock, en af de dygtigste Mænd, som Sverige nogensinde har fostret. Denne havde hele Sommeren igjennem holdt vaagent Øie med alt, hvad der fra dansk Side blev foretaget, og havde gjort den svenske Regjering opmerksom paa de danske Rustninger. Men her troede man ikke, at disse havde noget paa sig, da man fandt det utænkeligt, at Danskerne vilde aabne et Vinterfelttog. Man nøiede sig derfor med at sende Stenbock to Rytterregimenter, saa han i alt havde en Rytterstyrke paa 3000 Mand. Ved Baahuslens Grænse stod 7000 Mand under General Nieroth; men hverken disse eller den ved Karlskrona til Flaadens Bevogtning staaende Styrke paa to Regimenter Fodfolk maatte drages ned til Skaanes Forsvar. Stenbock var derfor henvist til at forsvare sig, som han bedst kunde, og de Foranstaltninger, han traf, viste ogsaa snart tilstrækkelig, at han var sin Opgave voxen. Befolkningen i Skaane stolte han ikke paa; men for Sikkerheds Skyld lod han Borgerskabet i Byerne paany aflægge Troskabsed til den svenske Konge. Efter Fiendens Landgang var det især den sterke Hovedfæstning Malmø, som han satte sin Lid til.

Det danske Forpleiningsvæsen var yderlig slet, og allerede i de første Dage efter Landgangen begyndte man at lide Mangel paa det nødvendige til Livsophold, og Skaaningernes Hengivenhed for Danskerne stak ikke dybere, end at de undslog at bringe Hæren Tilførsel af Proviant og Furage, da det viste sig, at de ikke fik Betaling derfor. Man blev da nødt til

at udskrive en Krigsskat hos Befolkningen, og dette gjorde, at det snart var ude med den Imødekommenhed, som var at vente fra den Kant. Soldaterne led i Vinterens Løb forfærdeligt af Sult og Sygdom, og Desertionerne tiltog i foruroligende Grad. Generalernes Breve indeholder fuldt op af Vidnesbyrd om, hvor slet anlagt det hele Felttog fra først til sidst var. Hertil kom, at der ikke synes at have været truffet nogensomhelst Foranstaltning til, at den danske Hær i Skaane skulde operere i Forening med den norske Armé.

Først i Januar Maaned 1710 tog Operationerne sin Begyndelse. Efter at have efterladt Afdelinger, som skulde holde Øie med den svenske Hær i

128. Grev Magnus Stenbock.

Baahuslen, indeslutte Landskrona og Malmø samt bevogte Helsingborg brød Reventlow med 6000 Mand op mod Kristiansstad. Ved Torsebro blev et svensk Korps, der skulde hindre Overgangen over Helgeaaen, dreven tilbage, en anden Afdeling, der havde taget Stilling 10 Kilometer østenfor ved Fjelkinge, blev sprængt efter en Times Fægtning, de betydelige Forraad, som var samlede i Ljungby, blev tagne, og den 29de Januar rykkede Hæren ind i Blekinge, hvor Karlshamn den næste Dag blev besat. Paa Grund af Troppernes slette Udrustning vovede Reventlow imidlertid ikke at fortsætte Fremrykningen mod Karlskrona, som man har paastaaet vilde have været ude af Stand til at udholde et Angreb fra Danskernes Side. Den 3die Februar tiltraadte Reventlow Tilbagetoget til Kristiansstad. Stenbock, der havde taget Stilling

ved Bexiø, traf nu en Del af den Hær, som stod i Baahuslen, til sig, og med de 18 Regimenter, han saaledes fik til sin Raadighed, fulgte han efter Reventlow. Denne, der havde forsterket sig med en Del af de i det sydlige Skaane efterladte Tropper, skrev nu til Kjøbenhavn, at hvis han ikke øieblikkelig fik Forsterkning fra Danmark, vilde han ikke indestaa for noget. Han fik da det Svar tilbage, at flere Regimenter skulde blive ham sendt fra Holsten; men af disse kunde en Del først komme om et Par Maaneder, da Kraverne og Underforet i deres Uniformer ikke var af reglementeret Tøi. Tiden gik da saaledes hen. Da Regimentet omsider var iført sine nye Klæder, var det skaanske Felttogs Skjæbne afgjort.

Efterat et Udfald af Besætningen i Malmø var bleven afslaaet, begyndte de svenske for Alvor at røre paa sig. Den 22de Februar gik Stenbock med 42 Eskadroner, 20 Batailloner og 12 Kanoner over Helgeaaen og rykkede frem mod Reventlow, der med 20 Eskadroner, 12 Batailloner og 14 Kanoner tog Stilling ved Skarhult for at hindre Stenbock fra at komme i Forbindelse med Malmø. Her var det hans Hensigt at levere Fienden et Hovedslag. Men til alt Uheld kastedes Reventlow paa Sygeleiet af en voldsom Gigtfeber, der nødte ham til at overdrage Jørgen Rantzau Overbefalingen. Denne var vistnok en dygtig Ryttergeneral, men hidsig, fremfusende og uden tilstrækkeligt Overblik til at kunne lede en hel Hærs Bevægelser, og som Følge heraf blev han et villieløst Redskab for de ængstelige Generaler, der kun tragtede efter at komme til Helsingborg, hvorfra Overfarten til Sjæland kunde foregaa uden Vanskelighed. Intet kunde være Stenbock mere kjært, end at den danske Hær trak sig tilbage til Helsingborg, og dette Ønske skulde han faa opfyldt. Da det ikke lykkedes Rantzau at formaa Fienden til at modtage Slag ved Skarhult, trak han sig tilbage til Raa ved Helsingborg, hvorved Stenbock kom i Forbindelse med Fæstningerne Malmø og Landskrona og kunde erholde den fornødne Proviant for sine Folk, der havde lidt Mangel paa alt og ganske vist havde maattet trække sig tilbage, om Danskerne havde beholdt sin fordelagtige Stilling. Efter at have ladet sine Tropper hvile ud, fulgte han efter de danske, og den 9de Marts stod hans Tropper aldeles uventet udenfor deres Leir. Den næste Dag hvilede der en sterk Taage over Trakten, og de danske Generaler ventede derfor intet Angreb. Det var ikke mere end netop, at Danskerne var komne i Slagorden, da Kampen tog sin Begyndelse. Under denne gjorde Rantzau i Spidsen for sine Rytterregimenter Gang paa Gang voldsomme Indhug paa Svenskerne og lagde under Kampen et glimrende personligt Mod for Dagen. Men i Stridens Hede glemte han aldeles, at han var kommanderende General, og medens han jagede efter de slagne svenske Eskadroner, blev hans Fodfolk og øvrige Styrke angreben i Ryggen og i Siden. Der kjæmpedes med et sandt Heltemod fra Danskernes Side, og der fortaltes mange Træk fra Slaget, der vidner om, at de trods Overmagten vilde have bragt Seiren hjem, om

de var blevne ledede med Klogskab og Omtanke; thi Stenbocks Hær bestod for den største Del af uøvede Folk, som var tagne lige fra Plogen. Rantzau selv, der havde frataget en fiendtlig Fænrik Standarten, var blandt de sidste, som forlod Valpladsen. Han var da saa haardt saaret, at han knap kunde hænge paa Hesten. I Slaget, der havde varet fra Kl. 11 om Formiddagen til Kl. 2 Eftermiddag, havde de svenske tabt 3000 Mand døde og saarede. Danskernes Tab udgjorde 4500 Mand døde, saarede og fangne. Blandt de døde var mange af Regimentscheferne.

Resterne af den slagne Hær, over hvilken Dewitz tog Befalingen i Rantzaus Sted, havde kastet sig ind i Helsingborg. De blev den følgende Dag af Guvernør Stenbock opfordrede til Overgivelse. Skede ikke det, vilde han med det første foretage en Hovedstorm. Den danske General gav et afvisende Svar, og Stenbock aabnede derfor et Bombardement paa Byen. Dewitz sendte nu Rytteriet over til Sjæland, hvorhen en stor Del af Generalerne vilde, at ogsaa de øvrige Tropper skulde føres. I et Krigsraad blev denne Sag drøftet, og det blev henstillet til Kongen selv at fatte Beslutning herom. Inden denne endnu var falden, var Helsingborg nær bleven taget ved Overumpling. Under Bombardementet blev et Krudttaarn, hvori flere tusinde fyldte Granater opbevaredes, antændt og sprang i Luften, og Stenbock vilde benytte den herved opstaaede Forvirring til at vove en Storm. Hans Generaler fraraadede ham det dog paa Grund af den slette Forfatning, hvori Tropperne befandt sig. Han tænkte nu paa at afskjære Byen fra Tilførsel og gav den i Gøteborg kommanderende Admiral Befaling til at gaa ud og forjage de danske Fregatter, som laa i Sundet. Inden denne Beslutning endnu kunde iverksættes, havde Fredrik IV givet sit Samtykke til, at Helsingborg skulde rømmes, og dette skede da.

Reventlow, der havde været syg under Slaget ved Helsingborg, blev afsat, ihvorvel alle Overofficerer, der skulde afgive sin Erklæring om Aarsagen til Slagets ulykkelige Udfald, ligefrem gav Rantzaus uforsigtige Holdning Skylden derfor. Maaske tør dog Grunden til Reventlows Afskedigelse være at søge i andre Forhold.

Under Indfaldet i Skaane havde den norske Hær forholdt sig aldeles uvirksom, ihvorvel Hensigten havde været, at den om Høsten 1709 ved et Angreb paa Baahuslen skulde have lettet og understøttet Danskernes Landgang i Skaane. Men der blev ikke noget af med dette, ihvorvel der var truffet ikke faa Anstalter dertil. Grunden er vistnok først og fremst at søge i den Uenighed, som herskede mellem Vicestatholderen og den høistkommanderende General.

Vicestatholder hertillands var siden December 1708 General Johan Vibe, der i sin Tid havde været en dygtig og energisk Mand. Nu var han gammel og svagelig, saa han neppe havde en Helsedag, og onde Tunger vilde vide, at han paa det sidste kigede vel dybt i Flasken. Han vilde dog

paa sin Vis gjerne følge med, og han havde med Hensyn til Krigsførelsen lagt en Plan, som vistnok tiltalte Kongen, derimod ikke Reventlow, som i den Anledning havde revet af sig nogle Uforskammetheder om "Johan Hollænder."*) Skylden for den norske Hærs Uvirksomhed, der ganske vist fik en skjæbnesvanger Indflydelse paa Udfaldet af det skaanske Felttog, kan dog neppe i første Række tilskrives ham, men snarere Generallieutenant Tritzschler, der i Feltmarskalk Wedels Fravær fra Landet førte den øverste Kommando over Hæren. Tritzschler, der stadig laa i Kiv med Vicestatholderen, lagde i det hele taget en besynderlig Holdning for Dagen, og det er ikke at undres over, at Folk havde ham mistænkt for at spille under Dække med Fienden. Hele Høsten 1709 hengik under alskens orkesløse Remonstrationer fra hans Side, og i hele tre Maaneder blev den 7000 sterke Hær staaende orkesløs ved Svinesund, ligesom den norske Galeiflaade heller ikke skulde øve en eneste Bedrift, som man har fundet værd at optegne. Ind under Jul opløstes Hæren under Paaskud af, at Aarstiden ikke vilde tillade noget Foretagende, og et Indfald i Jemtland fra det throndhjemske maatte ligeledes indstilles. De underordnede Generaler saavelsom Tropperne brændte derimod af en Stridslyst, som de ikke skulde faa styret. Man søgte da bl. a. Forklaringen til Tritzschlers Holdning i hans Hustrus Færd. Denne, der tilhørte den rige kristianenske Patricierfamilie Toller, havde ved Krigens Udbrud forladt Landet sammen med Generalens Sekretær under Paaskud af at reise til et Badested. Man hørte snart om hende, at hun befandt sig i Stockholm, hvor hun færdedes ved Hoffet og jevnlig var at finde ved Enkedronningens Spillebord. Hvorledes det forholder sig hermed, er ikke godt at sige; men sikkert er det, at Vicestatholder Vibe, der i ethvert Fald ikke skal frakjendes Æren for at have bevaret renere Hænder end nogen af Samtidens Embedsmænd hertillands, ærgrede sig tildøde over Tritzschlers og de norske Troppers ynkværdige Holdning.

129. Svinesund.

Efter Vibes Død, der indtraf Natten mellem 19de og 20de Februar 1710, kom Tritzschler til at indtage et Slags ledende Rolle. Tilsyneladende tog han sig ogsaa nu mere af Sagerne end før, og i Vaarens og

*) Johan Vibe var nemlig født i Brabandt og havde i sin Ungdom staaet i hollandsk Krigstjeneste.

Sommerens Løb oprettedes tre nye Regimenter, det andet throndhjemske Infanteriregiment og et nordenfjeldsk og et søndenfjeldsk Dragonregiment; men Mistanken blev dog heftende ved ham, og Regjeringen indsaa, at der maatte en ganske anden Haand til at styre de norske Anliggender.

Under sit Ophold ved Dresdener-Hoffet havde Kong Fredrik IV truffet sammen med en af sine tidligere Mænd, der gjorde et godt Indtryk paa ham. Det var den gamle Gyldenløves Søn Baron Voldemar Løvendal, der siden 1706 havde været sachsisk Minister og Hofmarskalk. Der var i sin Tid bleven fortalt meget om Aarsagen til, at han havde forladt den danske Tjeneste; somme vilde vide, at han, der havde gjort Tjeneste baade i Holland og under Wiens Beleiring i 1683, ikke havde været istand til at opnaa en Regimentchefspost i Fædrelandet, andre fortalte om alskens Chikaner og Fornærmelser, som skulde være bleven ham tildel fra ældre Officerers Side. Hvorom alting er, modtog han i 1709 Kong Fredriks Tilbud om at gjenindtræde i hans Tjeneste, og sit Program opstillede han, idet han efter Sigende ved Taffelet drak Kongen til med de Ord: "Treuer Herr, treuer Knecht." Der var ved Løvendal mangt og meget, som mindede om Faderen, da denne var i sin Velmagt. Han var en jevn og ligefrem Soldat, var sin egen Oppasser og holdt det ikke under sin Værdighed at slaa en Passiar af med en simpel Bonde eller Borger; men paa samme Tid var han den mest fuldkomne Verdensmand og angav en Tone, som ialfald paa lange Tider havde været ukjendt hertillands. Ogsaa i andre Henseender slægtede han Faderen paa: Hans Kjærlighedseventyr var mangfoldige, og hans Gemalinde, der ikke forstod Landets Sprog, spurgte sig stadig for, hvad Ordet jaloux hed paa Norsk.

130. General Løvendal.

Den 8de Juli 1710 indfandt Løvendal sig ved den danske Konges Hof, hvor han skal have faaet Valget mellem at overtage Overkommandoen over den danske Hær og "Generaldirektionen over den norske Militær- og Civiletat", som Vicestatholderskabet ved denne Leilighed kaldes. Han valgte det sidste og kom den 20de August til Kristiania.

Det viste sig ved hans Komme derhen, at han ikke var synderlig velset hverken af Slotsloven eller af Landets høiere Embedsmænd. Nys før havde en Kammerjunker Platen været her før at føre Kontrol med forskjellige af Slotslovens Foranstaltninger, og da var Medlemmerne af denne Institution blevne saa altererede, at de ved Synet af hans Fuldmagt havde "changeret Kulør". Slotslovens Embedsførsel var vedbleven at være lige mislig, og overalt i Norge taltes der om forskjellige Personer, som blot tragtede efter at

spille Svensken Landet i Hænde.*) Da Løvendal kom, fandt han tomme Kasser, Regimenterne talte store Huller, og Fæstningsverkerne befandt sig i temmelig faldefærdig Stand. Han maatte opbyde al sin Energi for at bringe Forholdene i nogenledes Skik, og hans Embedstiltrædelse indlededes med en Undersøgelse bl. a. af Tritzschlers Færd. Under 3die November blev det ved kongelig Ordre paalagt Slotslovens Medlemmer at gjøre Rede for, hvad der var dem bekjendt om denne og navnlig aabenbare, af hvilken Grund Generalen ikke var rykket ind i Baahuslen Høsten i Forveien. Hvad Resultater denne Undersøgelse bragte, vides for Tiden ikke; men Tritzschler blev en Stund efter afsat og hans Sekretær Morsing fængslet.

131. General Løvendals Bolig i Kristiania, senere kjendt under Navnet "Ellefsgaarden" (Raadhusgaden No. 5). Nedrevet i 1874.

Om Høsten kunde Løvendal indberette til Kongen, at nu befandt den norske Hær og Flaade sig i saapas Stand, at han naarsomhelst kunde foretage Indfald i Baahuslen og blokere Vikens Kyster. Det var nemlig Kong Fredriks Agt at gjentage det Angreb paa de svenske Lande, som Vinteren og Vaaren forud var løbet saa uheldigt af.

Efter Nederlaget ved Helsingborg var der med Kraft lagt an paa at faa udrustet Flaaden, der i den første Tid efter Krigens Udbrud paa Grund af den langt fremskredne Aarstid ikke havde spillet nogen Rolle. I April

*) I Juli Maaned 1710 fandt saaledes en opsigtvækkende Arrestation Sted paa Fredrikshald, idet de rige Borgere Jochum Mathiesen og dennes Søn Mathias Jochumsen blev heftede som mistænkte for ulovlig Korrespondance med Fienden. De blev satte paa Akershus i Bolt og Jern, den ene i to, den anden i fem Aar, uden at det dog lykkedes at overføre dem noget. Til Erstatning for Tort og Kreditspilde erholdt de senere hen Kommerceraads Titel.

Maaned 1710 sendtes en Eskadre paa 7—8 Linieskibe under Kommando af Viceadmiral Peter Raben først til Østersøen, derpaa til Kattegat og Nordsøen, dels for at holde den af Kapere truede Forbindelse mellem Danmark og Norge aaben, dels for at holde Øie med den af Admiral Sjøblad kommanderede Flaadeafdeling, der var stationeret i Gøteborg. Senere forenede den sig med Hovedflaaden, der længere ud paa Sommeren under General-Admiral-Lieutenant Ulrik Kristian Gyldenløves Kommando lagde ud i Østersøen. Det var en anselig Flaade, hvis Skibantal vistnok stadig vexlede, men i Regelen dog udgjorde opimod 40 Linieskibe foruden mindre Fartøier. Med denne Styrke vilde den svenske Flaade ikke optage Kampen, ihvorvel den havde en dygtig Fører i General-Admiral Grev Wachtmeister. Den indesluttede sig i Karlskrona og viste sig ikke engang paa Søen i Løbet af hele Sommeren.

Da Høsten kom, var det Kong Fredriks Agt at gjenoptage Angrebet paa Skaane. I dette Øiemed vilde han paa Sjæland samle en Hær paa 2000 Mand, der under Kommando af General Jobst Scholten skulde sætte over Sundet. Men da denne Styrke ikke ansaas for tilstrækkelig til Øiemedet, modtog Kong Fredrik Czarens Tilbud om at faa overladt 6000 Russere, som stod i Østersøprovinserne, og som maatte afhentes med den danske Flaade.

I September Maaned fik Gyldenløve med sin Flaade Befaling til at besørge disse Tropper overførte fra Danzig til Sjæland. Men dette Forehavende løb meget uheldigt af. Paa Udreisen overfaldtes Flaaden Natten mellem den 14de og 15de September af en skrækkelig orkanagtig Storm, hvorunder den led overvættes meget. Fire Orlogsskibe havde mistet alle Masterne, et maatte reise Nødmast, to — deriblandt Linieskibet Danebrog, der førtes af Nordmanden Kommandør Ivar Huitfeldt, — havde knækket Fokkemasten. Hertil kom, at der ombord paa Flaaden grasserede en slem Feber, der var af smitsom Art og naturligvis fandt et frodigt Felt hos det udhungrede og daarligt klædte Mandskab. Under disse Forhold ansaa Gyldenløve det for bedst at sende fire af Skibene til Kjøbenhavn for at reparere, medens Resten den 3die Oktober atter gik til Ankers paa Kjøgebugt. Her vilde den rette paa de forhaandenværende Mangler og komplettere Mandskabet, før den atter lagde ud. Der var neppe nogen, som drømte om, at der var Fare paa Færde. Hulter til bulter laa Orlogsmænd og Førselsskibe blandede om hverandre ude paa Bugten, idet det kun gjaldt at faa Provianten m. m. ombord for atter at kunne afseile paa kortest mulige Varsel. Ialt udgjorde Flaaden 26 Linieskibe foruden Fregatterne og Smaaskuderne.

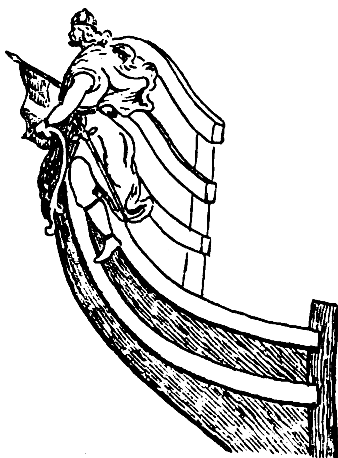
Om Morgenen den næste Dag, da det kulede sterkt fra Syd, opdagede man ude i Kimingen en Mængde Seilere. Man antog dem først for at være en Transportflaade, der kom fra Danzig; men efter hvert, som de nærmede sig, blev det tydeligt for alle, at det var den fiendtlige Flaade, som var under Opseiling. Den dansk-norske Flaade blev dog fremdeles liggende

132. Karlskrona 1700.

a. Fortet Kungsholm. b. Drotthningskär.

i samme Stilling som før; kun viste Signalflagene, der for op og ned, at der var noget usædvanligt paafærde. Fra Admiralskibet "Elefanten" tordnede tre Skud, Ankertaugene ombord paa de danske Skibe kappedes, og i en stiv Mersseils Kuling stod de N. O. t. O. over for at krydse op mod Fienden, som man havde til Luvart, uden at det dog under de uheldige Forhold lykkedes dem at komme i Slagorden. Den svenske Flaade nærmer sig imidlertid i Kjølvandslinie, bøier saa ret ud for Kjøge Sønakke mod Sydvest, som om den vilde føre sine Styrbords Batterier i Ilden, men vender saa ganske strax med Arrieregarden forrest i samme Retning som den danske Flaade Nordost til Ost. Gyldenløve giver nu Ordre til at vende Syd Sydvest over for at komme Svenskerne til Luvart; men dette lykkes ikke, og af den danske Avantgarde havde kun de tre forreste Skibe, Danebrog (Kommandør Huitfeldt), Mars (Kommandør Liebedantz) og Beskjærmeren (Kommandør Wilster) foretaget Vendingen, da Kampen tog sin Begyndelse. Det var kun disse tre Skibe, som kom med i Kampen fra dansk Side, da Resten af Flaaden endnu befandt sig for langt i Læ; fra svensk Side blev der derimod fyret fra 11—12 Skibe. Synderlig heftig blev Kampen ikke, da Afstanden var meget stor, og Skibene arbeidede for haardt i den voldsomme Kuling. Sin fornemste Interesse frembyder Kampen ved Skibet Danebrogs og dets kjække Fører Ivar Huitfeldts heltemodige Selvopofrelse.

133. "Danebrogs" Gallion.

Ivar Huitfeldt var Søn af Haldens Forsvarer Oberst Tønne Huitfeldt til Throndstad og var født paa Fredriksften 5te December 1665. Om hans Ungdom vides ikke ret meget mere, end at han i 1687 indtraadte i den hollandske Marine som Adelboers (Kadet) og gjorde en Reise til Middelhavet med et Orlogsskib, Staat en Landen kaldet. Nogen Tid efter maa han være kommen i Fædrelandets Tjeneste, hvor han i 1694 var Kaptein paa Fregatten Blaaheiren og i det følgende Aar gjorde en Reise til Frankrige med Orlogsskibet "Neldebladet" og en Konvoi af Handelsskibe. · Forøvrigt havde han nærmest alene havt med Udskrivningen af norske Matroser at gjøre. Da Krigen udbrød, førte han som Kommandør Orlogsskibet "Prins Kristian", men havde nu ombyttet dette med "Danebrog", der førte 70 Kanoner og havde en Besætning paa 600 Mand. Ihvorvel Huitfeldt i sine tidligere Stillinger ikke havde havt Anledning til at lægge nogen af sine store Egenskaber for Dagen, maa han have været meget respekteret af sit Mandskab, som han forstod at omgaaes paa en Maade, hvori paa en og

samme Tid Sømandens saftige Humor og en vis Haardhændthed ytrede sig*). Af høist uensartede Bestanddele havde han i kort Tid sammenarbeidet et Mandskab, som vilde staa Last og Brast med ham, og den Straaleglans, som falder over Ivar Huitfeldts Minde, omfatter derfor ogsaa Danebrogs hele heltemodige Besætning, der gik i Døden med ham.

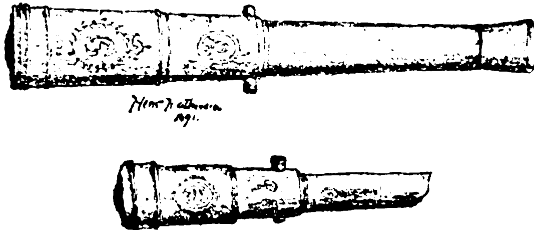
Idet "Danebrog" og de to Skibe, som holdt i dens Kjølvand, stevnede frem langs med den svenske Slaglinie, der hilsede dem med glatte Lag, opstod

134. Ivar Huitfeldt f. 1665, d. 1710.

*) En samtidig Matros har antegnet, hvorledes Huitfeldt bar sig ad for fra først af at skabe en Forstaaelsens Aand mellem de indfødte Matroser og de hyrede udenlandske Gaster, som han havde ombord paa Danebrog. Han gav dem en Dag Lov til at opgjøre sit Mellemværende med tørre Næver paa Dækket og greb først ind i Slagsmaalet, efterat Nordmændene havde banket de overmodige Udlændinger tilstrækkeligt af. Hvorvel det lyder lidt utroligt, tør det nok være sandt; men der maa i saa Fald ogsaa have siddet en Næve af Staal paa den Skibschef, som kunde opretholde en Disciplin, som var skabt paa denne Maade.

der i Skibet bag Mesanmasten en voldsom Ild, som utvivlsomt er foraarsaget af Gnister, der i den sterke Vind kastedes tilbage af dets egne Skud. Huitfeldt vedblev dog at fyre paa Fienden paa samme Tid, som han søgte at dæmpe Ilden; men da han saa, at han ved at falde af vilde drive ind paa de øvrige danske Skibe i Læ, som fremdeles kjæmpede for at komme i Orden, og derved bringe dem i den samme Dødsfare, hvori han selv befandt sig, lod han Ankeret falde og blev liggende der, hvor han just befandt sig. Efter hvad der senere fortaltes ombord paa de danske Skibe, blev den svenske Generaladmiral Grev Wachtmeister saa forbauset over dette storslagne Heltemod, at han udbrød: "Det är, för tusan, ingen Danske, det måste vara en Norrbagge!" Hvad der nu foregik ombord paa det til Døden viede Skib, ved ingen med Sikkerhed. Men Disciplinen maa have været opretholdt paa en udmerket Maade. Paa samme Tid som Kanonerne betjentes, arbeidedes der paa at slukke. Men Ilden griber om sig med stedse større Voldsomhed,

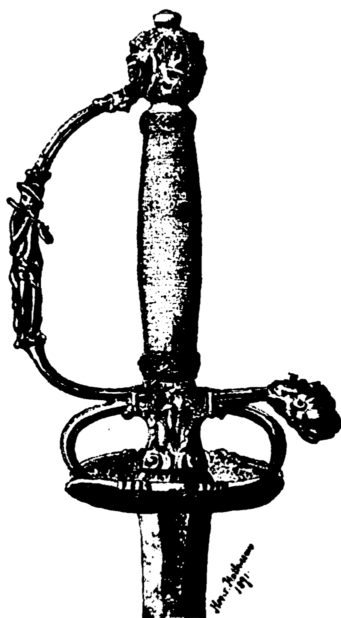
135. To af "Danebrogs" Kanoner, optagne fra Vraget og nu opstillede ved Huitfeldtsmonumentet i Kjøbenhavn.

Reisning og Skrog staar i lyse Luer, og Masterne falder den ene efter den anden. Tilsidst sender de af Ilden ophedede Kanoner Fienden af sig selv en Afskedshilsen, og hele Skibet med Besætningen — ialt henved 500 Mand — gaar i Luften. Alt, hvad der var tilovers af det stolte Skib, var kun de svedne Brande og en Jolle, hvori tre af Skibets Besætning, der havde reddet sig ud paa Bougspryded, havde kastet sig.

De tre—fire danske Orlogsskibe, som kom seilende i Danebrogs Kjølvand, bar af for ikke at komme det brændende Skib for nær. De svenske Skibe var imidlertid komne op til Amager-Grundene, hvorefter de vendte sydover, og herunder stødte et Par store svenske Skibe paa Grund. Grev Wachtmeister lod Besætningen paa disse redde og stak, da ethvert Forsøg paa at bringe dem af Grunden mislykkedes, Ild paa dem. De fiendtlige Flaader blev nu liggerde en Stund over for hinanden, uden at de formaaede at tilføie hinanden nogen Skade; dog lykkedes det den svenske Generaladmiral at opsnappe en Del Transportskibe, som kom fra Danzig. Den 7de Oktober krydsede han, forfulgt af Gyldenløve, ud af Bugten, hvorpaa han begav sig

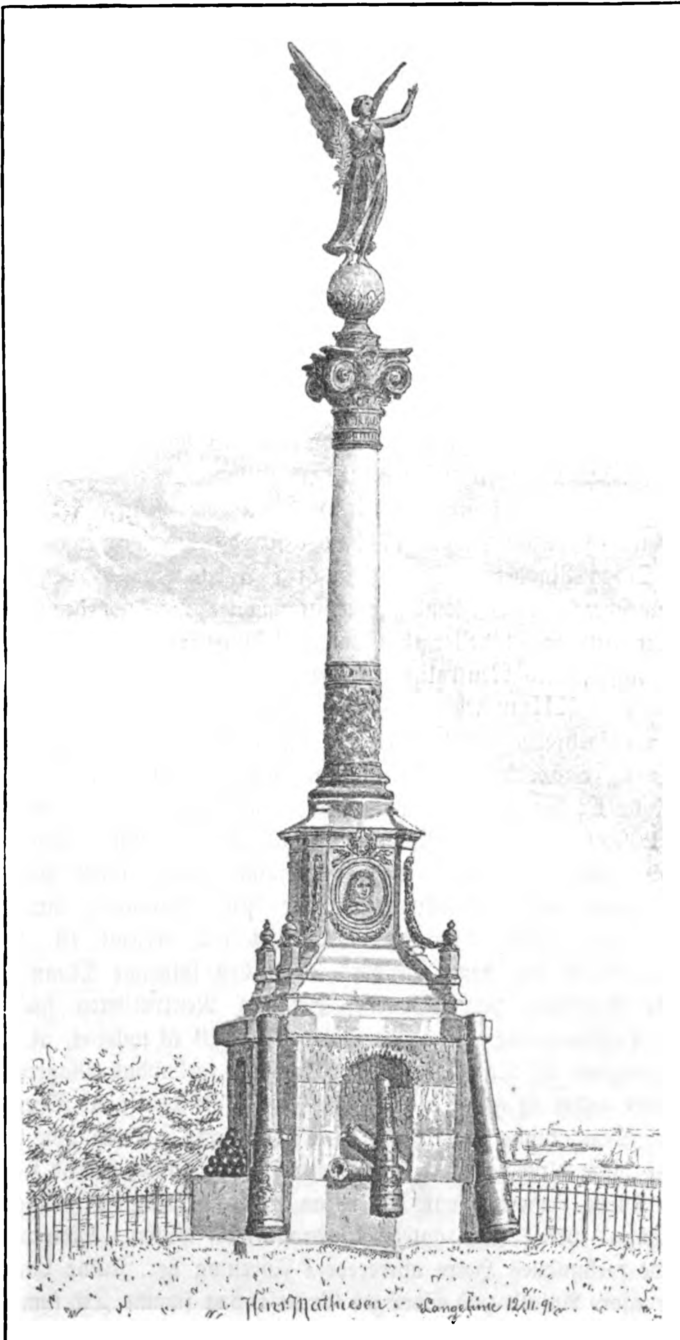
tilbage til Karlskrona. Strax efter fik ogsaa Gyldenløve Befaling til at lægge ind til Kjøbenhavn med Flaaden.

Nogle Uger efter fandtes Liget af Danebrogs tapre Chef ilanddrevet ved Kjøge; Klæderne var brændte af det, men det gjenkjendtes, heder det, paa en Ring, han bar. Liget kom først med en Jagt til Kjøbenhavn, hvor det blev indsat i Holmens Kirke, men blev siden ført til Norge, hvor det i Familiebegravelsen ved Hudrums Kirke fandt sit sidste Hvilested. Efter Stormfloden den 13de November 1872 fandtes Skroget af det gamle Linieskib, og ved Hjælp af Dykkere har man senere bjerget forskjellige Gjenstande derfra, deriblandt Kanoner, Kugler, Ankere m. m. Af Kanonerne er støbt Mindesmerker over Nils Juel og Nils Ebbesen samt Ivar Huitfeldts smukke Monument paa Langelinie udenfor Kjøbenhavn.

136. Heftet af Ivar Huitfeldts Kaarde; har før ligget paa hans Kiste i Hudrum Kirke, opbevares nu i Universitetets Oldsagssamling.

Paa Grund af Uheldet i Kjøgebugt kom Angrebet paa Skaane ikke til at foregaa, og Løvendals paatænkte Indfald i Viken blev ligeledes indstillet, ihvorvel Befalingen herom traf ham ifærd med at slaa Bro over Svinesund. Men medens den store Krig saaledes løiede af, rasede hele Høsten og Vinteren igjennem den lille Krig paa Søen, idet de smaa Kapere, som Lars Gatenhjelm („Lasse i Gatan") og de gøteborgske Handelsmænd udrustede i stort Antal, tilføiede den norske Handel et Afbræk, som nok maa vurderes høiere end den drøieste Skat, som blev paalagt Landet. Disse Fartøier var en Skræk for hele Landets Vestkyst dels ved den raa Hensynsløshed, hvormed de for frem, dels ved det virkelig beundringsværdige Mod, som deres Førere og Mandskab lagde for Dagen under sine Herjninger af Værene og Skjærgaarden. Mødte de en Orlogsmand i Søen, flygtede de naturligvis, og kun faa af dem blev opbragte i Krigens tidligste Afsnit. Koffardiskibene derimod blev ikke sjelden først plyndrede, idet de maatte betale Løsepenge for sig, og siden erklærede for godt Bytte. De dansk-norske Orlogsskibe, som skulde holde Søen ren, formaaede ikke at udrette noget imod dem i deres sikre Tilflugtssteder i den baahuslenske Skjærgaard, og ihvorvel Autoriteterne mente, at det skortede Skibscheferne paa tilstrækkelig Foretagsomhed, har denne Paastand dog neppe været begrundet. Heller ikke den Eskadre, som Løvendal om Høsten 1710 fik opover til Norge til Beskyttelse af Kysterne, ydede synderlig Nytte i Sammenligning med, hvad der blev udrettet af

137. Monument, reist til Minde om Ivar Huitfeldt og hans Mænd paa Langelinie i Kjøbenhavn. Figuren paa Toppen forestiller Seirsgudinden; omkring Fodstykket er anbragt Kanoner, optagne fra "Danebrog".

de Kapere, som udrustedes for privat Regning. Blandt de norske Kaperførere udmerkede sig især Peder Sørenssøn fra Bergen og Didrik Anker af Kristiania. Den første af disse, der tilsidst blev Kaptein i Marinen, skal saaledes paa nogle Aars Tid have opbragt flere af de armerede fiendtlige Fartøier og frataget Svenskerne Værdier til et Beløb af flere hundrede tusinde Rigsdaler.

Da den dansk-sachsisk-russiske Alliance blev indgaaet, blev det af flere Grunde anset for nødvendigt at holde de svenske Besiddelser i Nordtyskland udenfor Krigen. Fra dansk Side vilde man ved at tilstaa disse Provinser og Holsten-Gottorp Neutralitet sikre sig mod, at svenske Tropper søndenfra skulde rykke ind paa den jydske Halvø; skeede dette, vilde Rusland og Polen strax kaste sine Tropper ind i den nedersachsiske Kreds, og Følgen heraf vilde blive, at de tyske Fyrster hjemkaldte sine Tropper, der stod i engelsk og hollandsk Tjeneste, hvorved disse Magter vilde blive lammede i sine Foretagender i Krigen mod Frankrige. Alt dette tilsammen bevægede da Keiseren, England og Holland til at indgaa den saakaldte Neutralitetstraktat eller Haager-Concert af 20de Marts 1710, der sikrede Sveriges tyske Lande mod Angreb. Ogsaa Raadet i Sverige fandt i April Maaned paa Grund af de forhaandenværende Omstændigheder at maatte modtage denne Garanti, dog paa det Vilkaar, at heller ikke Danmark skulde føre Tropper mod Sverige fra de Provinser, hvis Neutralitet herigjennem garanteredes.

Men Karl XII udstedte i Juni Maaned et Opraab mod Danmark og Sachsen og opfordrede de Magter, som skulde garantere Fredsslutningerne i Altranstädt og Travendal til at opfylde sine Forpligtelser, og dette havde tilfølge, at de tre Stormagter tilbød sig at opretholde Neutraliteten med en Hær paa 20000 Mand, som skulde stilles af de tyske Stater, Storbritannien og Holland i Forening. Karl XII, der omsider havde faaet Porten til at erklære Rusland Krig, protesterede under 30te November mod Haager-Concerten, "som under Skin af Neutralitet var bestemt til at opstille en Hær til Gunst for hans Fiender", og i den følgende Maaned opsagde den svenske Regjering paa Kongens Befaling Neutraliteten for de tyske Provinsers Vedkommende. Det var saaledes ikke til at undgaa, at Krigsskuepladsen forlagdes til Nordtyskland, og for de forbundne Magter var der saaledes intet andet at gjøre end at sætte sig i Besiddelse af Sveriges tyske Provinser. Man kunde nemlig ikke et Dieblik være i Tvivl om, at der fra svensk Side vilde blive sendt en Hær derhen, som kunde forene sig med det krassowske Korps. Herom var der ogsaa givet Befaling af Kongen, der i Spidsen for en tyrkisk Hær agtede at drage mod Polen. Men paa samme Tid som de forbundnes Hære opererede i Forening her, skulde Løvendal fra norsk Side gjøre Anfald paa Sveriges Grænse, paa samme Tid som Gøteborg skulde blokeres af en Eskadre Orlogsskibe og den norske Galeiflaade.

Den Eskadre, som skulde anvendes mod Gøteborg, bestod af 10 Orlogsskibe samt nogle Fregatter og mindre Skibe og kommanderedes af Viceadmiral Kristian Schested. Men neppe var denne kommen til Norge, før han under 25de Juli 1711 fik Befaling til at begive sig til Østersøen med den største Del af Styrken. Da denne Ordre ankom, var Løvendal færdig til at rykke ind i Sverige med Hæren; han blev da nødt til at lade denne blive staaende, indtil Flaaden — som Tanken fra først af ogsaa var — kunde komme tilbage fra Østersøen. Da det imidlertid drog ud, før den kom, besluttede Løvendal sig efter afholdt Krigsraad til at lade Indfaldet foregaa.

Medens vi under de foregaaende Krige sjelden hører om, at der udfærdiges Opraab fra den ene Nation til den anden, er dette meget almindeligt under den store nordiske Krig. Forud for hvert Angreb af større eller mindre Hærafdelinger udstedes der Plakater, der skal oplæses for Almuen for at bevæge denne til Frafald og Forræderi. I Regelen indeholder disse Opraab et Forsvar for Angriberen, der selvfølgelig kun kommer for at befri Befolkningen i den okkuperede Landsdel fra det Tyranni, hvori den befinder sig. Som en Prøve paa denne eiendommelige Journalistik hidsættes det Opraab, som Løvendal i Slotslovens Navn udfærdigede til Forkyndelse for den baahuslenske Almue og som var saalydende:

"Frederik d. Fjerde etc. gjør hermed vitterligt, at som vi formedelst de Aarsager, udi vores forhen udgangne Manifest*) er kundgjort, haver maattet træde udi offentlig Krig med Kongen af Sverig, og derfor ladet vore Tropper i vort Kongerige Norge indrykke udi Vigen, med vores retfærdige Vaaben, som Gud lyksalig gjør, igjen at erobre alene de Lande og Provinser, som under vores Riger tilforn ligget haver, og os er bleven aftvunget og fravendt, uden at tragte efter at tilvende os noget af det, som Sveriges Krone fra gammel Tid af tilhører: Saa haver vi alle og enhver retsindige i Almindelighed villet forestille den for Gud og alle Christne mishagelige Alliance, som Kongen af Sverige med den store Christendommens Fiende, den tyrkiske Keiser haver indgaaet, og hannem dertil ved hans mange og mislige Løfter, som han dog ikke haver eller nogen Tid kan fuldbyrde, formaaet at føre sine uretfærdige Vaaben imod de Christne, ved hvilken farlige Alliance den christelige Tro og Religion, som til Guds Ære og vores alles evige Salighebs Bedste i Europa er indplantet, kunde sent eller tidlig forstyrres og lide Nød, om Gud den almægtigste det ikke ved sin de christne Potentaters retfærdige Vaaben givne Velsignelse og Styrke i Naade afvendte, som og ved Guds forlente Kraft i en Del allerede er skeet, idet at den store Tartarchan, Polahnen af Kiou og anden tyrkiske Anhang er bleven slagen og ruineret, saa og de ved Bender staaende tyrkiske Tropper, tilligemed Kongen af Sverige, af de Moskoviter for

*) Se ovenfor S. 634.

jaget, og Fæstningen Bender forhaabentlig nu vel er erobret, saa at Kongen af Sverrig haver maattet kaste sig udi de utroe Tyrkiskes Arme og Vold, og ikke er sig selv mægtig, mens nu alene maa dependere af dennem, og tage imod al den Uleilighed, han kunde udi forefalde, og maaske aldrig igjen i sit Rige indkommer, formedelst den utidige Krig, Kongen af Sverrig den tyrkiske Keiser med hans allerede tagne store Skade haver ibragt. Altsaa skulle vi formode, at alle fornuftige og retsindige selv kan overveie, hvad farlig Consequencer saadan uchristelig Alliance kan efter sig drage og hvad Fare den christelige Religion derved overhænger, som visseligen vilde løsbryde, om Tyrken mod Forhaabning nogen Slags Fremgang udi sit Forsæt mod Christendommen skulde naa, forsikrende derfor alle og enhver, som sig under vores kongelige Protection vil begive, at de ei alene med al kongelig Naade skal vorde anseet, men og enhver efter Stand og Vilkaar belønnet og beskjærmet. Og ville vi herved allernaadigst have erindret alle Vigens og andre os aftrængte Provinsers Indbyggere, paa deres allerunderd^te Troskab, hvormed de Danmarks Krone i forrige Tider har været forbunden, at de den nu og lader se udi alt, hvormed de vores Tropper kan til Haande gaa, og hvad de af Kornvarer og Victualier til vores Troppers Subsistence fremskaffer, skal dennem med rede Penge betales, ei paatvivlende, at enhver jo kraftig assisterer udi alt, hvis de dennem til Hjælp og Fordel kan formaa. Derhos allernaadigst forsikrende alle og enhver, som sin Troskab og Redebonhed imod os i saa Maader beviser, skal nyde al kongelig Naade og Beskjærmelse, ligesom enhver sig dertil villig erteer. Og ville vi hermed allernaad^te have forbudet, at ingen udi Vigen og de Provinser, som under Danmarks Krone tilforn haver henhørt, saavel geistlige og verdslige Personer som den gemene Almue maa understaa sig at forlade deres Huus og Hjem, mens stadig derved forblive, saasom dennem ingen Slags Molest eller Ulempe skal tilføies. Forbydendes hermed alvorligen alle vore civile og militaire Betjente, de udi Vigen og andre Provinser, som under Danmarks Krone tilforn haver henhørt, boende og sig dette vores Patent allerunderdanigst efterrettelig holder, nogen Slags Ulempe, Fortræd eller Skade under paafølgende Livsstraf at tilføie.

Given af vores Slotslov paa Agershuus den 29 Juli 1711."

Medens en nordenfjeldsk Afdeling paa 12—1400 Mand under General von Heinens Kommando over Røros og Rutefjeld skulde rykke ind i Herjeaadalen, skulde Hovedstyrken i det søndenfjeldske, ialt noget over 6000 Mand, under Løvendals egen Kommando rykke ind i Baahuslen. For at angribe den her posterede svenske Styrke i Ryggen skulde Cicignon med Galeiflotillen og noget over 1000 Mand begive sig til Lysekil, hvor en Landgang skulde forsøges under Dækning af en liden Eskadre Linieskibe, som var bleven efterladt under Kommandør Knoffs Kommando. Ved Kongsvinger skulde 2500 Mand under General Folkersam tage Stilling og sende Streifpartier ind i Vermland samt

forsvare Grænsen mod de Anfald, som fra svensk Side maatte blive foretagne for at tvinge Nordmændene til at trække sig tilbage fra Baahuslen.

Det hele Felttog, der efter Hovedanføreren har faaet Navnet "Løvendals-feiden", blev imidlertid af meget underordnet Betydning.

Efterat Hovedkorpset den 20de August var rykket over Svinesund, besatte det den følgende Dag Strømstad, hvor det blev staaende et Par Dage. Den svenske Styrke i Baahuslen, der bestod af Lenets Dragoner og 3 Rytter-regimenter og kommanderedes af General Jakob Burenskjöld, havde taget Stilling ved Tanum, hvorfra den blev fordreven ved Løvendals Komme. Svenskerne tog nu ny Stilling ved Kvistrum Bro, men maatte den 26de August atter opgive denne. Den 29de rykkede Løvendal ind i Uddevalla, i hvis Nærhed Svenskerne, der havde trukket Forsterkninger til sig fra Halland, havde forskanset sig. Det lykkedes dog ikke Cicignon at kaste Tropper iland her, og de dansk-norske Orlogsskibe kunde paa Grund af den slette Forfatning, hvori de befandt sig, ikke udrette noget. Løvendal, der havde faaet Efter-retning om, at svenske Tropper fra Skaane var paa Marschen opover, be-sluttede sig da til at trække sig tilbage til Kvistrum, hvor han blev staaende til den 9de September. I Midten af Maaneden trak han sig langsomt op mod den norske Grænse, gik over Svinesund og forlagde Tropperne i Vinterkvarter. Svenskerne, der iagttog en afventende Holdning ved Tanum Kirke, fulgte strax efter Exemplet.

Oppe ved Kongsvinger havde Folkersam staaet temmelig uvirksom, naar undtages, at han havde sendt et Par mindre Streifpartier over Grænsen. Som man havde forudset, gjorde en svensk Afdeling under Kommando af General Karl Gustav Mørner et herjende Indfald i Vingertrakten, paa samme Tid som Dalslands Almue foruroligede Grænsebygderne.*) Norden-fjelds havde General v. Heinen foretaget Indfald i Funnesdalen; men da han spurgte, at et svensk Korps under Befaling af Landshøvdingen i Vestnorrlands-Len, General Alexander Stromberg var paa Marschen mod den norske Grænse, trak han sig allerede Dagen efter tilbage ad den samme Vei, han var kommen.

Hvorvidt Løvendal, som Svenskerne paastaar, skal have lovet Kong Fredrik IV at erobre hele Sverige med den norske Hær, faar staa ved sit Værd. Sikkert er det, at han var meget misfornøiet med det tilendebragte Tog og kun stundede efter at faa gjentage det. Men uden Bistand af en tilstrækkelig Eskadre var der intet at gjøre. Paa hans Forestillinger sendtes om Høsten

*) Efterat Mørner ifølge Raadets Befaling med sin Styrke havde sat sig i Bevægelse for at komme Burenskjöld til Undsætning, søgte et norsk Streifkorps at opsnappe en svensk Rytterforpost, der laa paa Grytøe ved Kjøla Kirke. Det trak sig dog ilsomt tilbage, da Provst Faxells Hustru, Maria Camén, ringede med Kirkeklokkerne og lod Heredets Jenter, iførte blaa Kjoler og bevæbnede med gamle Bøsser, troppe op paa Prestegaarden under Kommando af en gammel Dragon (L. Daae, Norske Bygdesagn, I. Saml. 111).

nogle Linieskibe under Kommando af Schoutbynacht Daniel Wilster fra Østersøen opover til Norge, dels for at forsvare Kysterne, dels for at bistaa ved de Operationer, som skulde foregaa paa den norske Grænse. Men den Hjælp, Wilster skulde yde, var mindre end ingen. Under Paaskud af, at han med sine slet udrustede og bemandede Skibe intet kunde udrette, blev han hele Vinteren over liggende i Staværn, medens de svenske Kapere og Orlogsmænd huserede paa Søen. Den næste Vaar foretog Svenskerne betydelige Rustninger i Gøteborg, og en større Eskadre udrustedes under Befaling af Schoutbynacht Sjøblad. Denne havde i Mai Maaned 1712 et Sammenstød med nogle danske og norske Skibe, som kommanderedes af Kommandør Hans Knoff og laa for Anker udenfor Skagen. Ihvorvel ikke alle danske Skibe kom med i Kampen, blev Svenskerne dog saa ilde tilredte, at de maatte trække sig tilbage til Gøteborg. Strax efter løb en Eskadre ud herfra under Kommando af Admiral Ankerstierna; men ihvorvel Wilster vel vidste, at denne skulde ud for at kapre den norske Handelsflaade, som kom fra Holland, og til Trods for at han under sin Kommando havde en Eskadre paa 5 Linieskibe og 6 Fregatter foruden mindre Skibe, undgik han dog at optage Kampen med Fienden, som med et rigt Bytte slap ind til Gøteborg. Nu maatte der indledes Undersøgelse mod ham; han blev kaldt til Kjøbenhavn og stillet for Krigsret. Denne dømte ham til at have sin Stilling forbrudt; men Kongen formildede Dommen til Afsked i Naade. Men Wilster var saa lidet taknemmelig for, at Naade gik for Ret, at han forlod sit Fædreland og tog Tjeneste hos Fienden, paa hvis Flaade han senere kjæmpede mod sine Landsmænd.

Hovedkrigsskuepladsen var imidlertid i Aaret 1711 bleven forlagt til Nordtyskland. Paa Søen var det derimod temmelig roligt i dette Aar, da Besætningerne baade paa den svenske og paa den danske Flaade var blevne sterkt medtagne af Pesten og andre herjende Sygdomme*).

Det drog dog ud til langt paa Aaret, før Operationerne i Tyskland tog sin Begyndelse. De forbundne vilde nemlig først se, hvorledes Krigen mellem Tyrkiet og Rusland vilde løbe af. Først da Efterretningen om Freden ved Preuth indløb, blev der drevet paa Rustningerne med større Iver.

Den svenske Hær i Nordtyskland udgjorde omtrent 20000 Mand. Af disse stod omkring 12000 Mand i Pomern under Kommando af Generallieutenant Karl Gustav Dücker, der havde efterfulgt Krassow i Befalingen.

*) Efterat en Influenzaepedemi havde grasseret i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, optraadte denne Pest, der rasede med stor Voldsomhed næsten overalt i Europa. Den udbrød i 1701 først i Konstantinopel, naaede i 1708 Polens og Ungarns Grænser, kom ved den krassowske Arme til Pomern, hvor den i Særdeleshed anrettede Herjinger i Aaret 1710, paa samme Tid, som den optraadte i Karlskrona og Stockholm. I Danmark rasede den i 1711 saa sterkt i Kjøbenhavn og Helsingør, at den paa det første Sted bortrev 22000 og paa det sidste 1500 Mennesker. Pestens Vandring gjennem Europa skal først være ophørt i Marseille 1720.

I Stettin laa 2000 Mand, i Wismar 3000 Mand og i Stade 2500 Mand under Maurits Vellingk, der havde Overkommandoen over samtlige de svenske Tropper, som befandt sig i Tyskland.

Den danske Hær, som skulde afgaa til Mecklenburg og Pomern, talte 19000 Mand og kommanderedes af General Jobst v. Scholten. Den samledes i Løbet af Juli Maaned 1711 ved Rendsburg, brød op i Begyndelsen af August og efter at have lagt Blokadekorps udenfor flere af de Fæstninger, Svenskerne holdt besat, forenede den sig i September med 8000 Sachsere og 6000 Russere.

Efter den oprindelige Operationsplan skulde den danske Hær, saasnart de svenske Tropper havde trukket sig ind i Fæstningerne, vende sig mod Wismar, hvorhen det danske Beleiringsartilleri skulde sendes. Men i det Sted lod Kong Fredrik sig overtale til at lade sin Hær deltage i Beleiringen af Stralsund, og paa Grund af den Forrykning, som herved fandt Sted i hele Krigsplanen, gik Høsten hen, uden at noget synderligt blev udrettet. Den danske Flaade, der havde indtaget Beleiringsskyts, maatte omlade dette paa mindre dybtgaaende Fartøier, og først i November kunde dette udskibes. Efterat den største Del af Flaaden var vendt tilbage til Øresund, foreslog Viceadmiral Sehested, at der skulde foretages en Landgang paa Øen Rügen. Men denne Plan strandede paa Generalernes Modstand. Da man saa vilde aabne Bombardementet paa Stralsund, stak General-Admiral Wachtmeisters Flaade, som Magnus Stenbock havde sørget for at bringe i seilklar Stand, i Søen for at bringe Stralsund Undsætning. Dette lykkedes fuldstændig, og Wachtmeister kunde, uhindret af den danske Hovedflaade, der befandt sig i en altfor slet Forfatning til at kunne gjøre noget, trække sig i god Behold tilbage til Karlskrona. Udenfor Wismar laa en dansk Hær under General Jørgen Rantzau. Den 5te December vovede Besætningen et Udfald; men dette blev afslaaet, og Fæstningen kom herigjennem i den høieste Nød. Rantzau var dog ude af Stand til at forfølge Seiren, og ved Nytaarstid 1712 lykkedes det en svensk Eskadre, som Magnus Stenbock paany havde udsendt, at slippe ind til Wismar med Krigsfornødenheder og Folkehjælp.

Nu fandt Kong Fredrik, at det var til ingen Nytte at blive liggende med hele Hæren i Pomern og Mecklenburg. Han sendte derfor Artilleriet tilbage til Danmark og drog med den største Del af Tropperne tilbage til Holsten. Kun nogle Regimenter efterlodes i Pomern og i Rostock.

Allerede kort Tid efter, at Krigen med Danmark-Norge var udbrudt, havde Karl XII tænkt paa at istandbringe Fred med denne Magt, og der fattedes i Virkeligheden ikke paa Imødekommenhed fra Kong Fredriks Side, der helt siden Nederlaget ved Helsingborg heller end gjerne havde set, at han kunde trække sig ud af det hele. Men uheldigvis overdrog Karl XII dette Hverv til General Mauritz Vellingk, der var Statholder i Bremen, og denne skulde søge Støtte hos den holstenske Administrator og hos Baron Görtz;

det siger sig selv, at "disse underjordiske Veie", som Bellingk selv kalder de saaledes indledede Skridt, ikke skulde føre til en fredelig Løsning, og Forhandlingerne var neppe aabnede, før de atter blev afbrudte.

Om Vaaren 1712 blev der i Kolding, hvor de forenede Magters Ministre mødtes i April Maaned, aftalt en Plan for Aarets Felttog. Ifølge denne skulde Danskerne indtage Landskabet Bremen mellem Elben og Weser; til Beleiringen af Stade skulde de erholde Understøttelse af sachsisk Artilleri, der skulde sendes nedover Elben. Til Gjengjæld skulde den danske Konge skaffe Sachserne og Russerne, der skulde søge at indtage Rügen og Stralsund, det fornødne Artilleri og en Flaade, som kunde blokere Havnen. Ogsaa Beleiringen af Wismar skulde gjenoptages fra dansk Side. I Overensstemmelse med denne Plan rykkede den danske Hær i Slutningen af Juli og Begyndelsen af August ind paa det bremiske Omraade, hvor den strax aabnede Beleiringen af Fæstningen Stade. Kommandanten, General Stackelberg, forsvarede sig tappert, men maatte dog efter et voldsomt Bombardement kapitulere i Begyndelsen af September Maaned. Bremens Stift blev besat af Danskerne, som derpaa rustede sig til at komme sine Forbundsfæller til Hjælp ved Stralsunds Beleiring. For at rense Farvandet var i Slutningen af Juli Maaned Viceadmiral Sehested bleven sendt til Østersøen med en Eskadre paa 8 Skibe, der efter flere Dages Kamp tvang en svensk Flaade, der under Kommandør Michael Hencks Kommando skulde bevogte Adgangen til Stralsund, til at trække sig ind under Fæstningens Kanoner. Beleiringsartilleriet, som affendtes fra Kjøbenhavn, kunde nu udskibes; men neppe var dette skeet efter meget Besvær, før Czaren og Kong August, der hidtil med en Hær paa 20000 Mand havde staaet uvirksomme udenfor Stralsund, vilde beleire Stettin, og de forlangte derfor, at Generaladmiral Gyldenløve, der med 16 Skibe var kommen til Rügens Kyst for at dække Russernes Landgang paa denne Ø, skulde seile derhen med Artilleriet. De Forhandlinger, som førtes herom, antog snart en truende Karakter, og det lod endog til, at det hele Forbund skulde gaa istykker. Da nødte Svenskernes Optræden dem til at holde sammen. Magnus Stenbock havde efter Befaling fra Kong Karl i Skaane samlet en Hær paa 16000 Mand, som han vilde føre over til Nordtyskland; herfra skulde Marschen gaa til Polen, hvor Kong Karl skulde møde ham med en tyrkisk Styrke. Den 3die September løb den svenske Hovedflaade, der talte 24 Linieskibe, ud fra Karlskrona og holdt ned mod Bornholm, hvor Gyldenløves Flaade, der talte 16 Skibe, laa for Anker. Da denne følte sig for svag til at modtage Slag, trak han sig med stor Forsigtighed ind i Øresund og ankrede søndenfor Dragør, medens den svenske Flaade gik til Anker paa Kjøgebugt. Flaaderne blev nu i flere Dage liggende overfor hinanden. Gyldenløve, der havde Ordre til at vove Kamp, maatte først forsterke sin Flaade med de Skibe, der laa ved Kjøbenhavn, og en Eskadre med 5 Linieskibe og 4 Fregatter, der krydsede i Kattegat; men da

han omsider kunde lette den 23de September, havde Wachtmeister forladt sin Ankerplads og begivet sig over til Rügen for at dække Stenbocks Landgang med den første Afdeling af hans Hær. Da den danske Flaade ankom herhen den 28de September, var Svenskerne endnu ikke færdig med Udskibningen af Tropperne og de medbragte Forraad, og nu var Turen kommen til Wachtmeister at manøvrere for at undgaa Kamp. Den 29de lykkedes det omsider Gyldenløve at opnaa en saa gunstig Stilling, at han kunde skride til Angreb. Men den svenske Flaade bar af for Vinden, og ihvorvel Danskerne satte efter, kom det dog ikke til nogen Træfning, der er Omtale værd. Derimod lykkedes det nogle detascherede danske og norske Fregatter at ødelægge 40 og erobre 15 af Fiendens endnu ikke losfede Førselsskibe. Wachtmeister slap ind til Karlskrona, medens Gyldenløve ankrede med sin Flaade paa Kjøgebugt, hvor han blev liggende til ud i December. I Østersøen efterlodes paa Czarens og Kong Augusts Forestillinger Viceadmiral Sehested med en Eskadre, der ogsaa vendte tilbage til Kjøbenhavn i Midten af December Maaned.

Ved Stenbocks Landgang forandredes Situationen i Nordtyskland aldeles, idet Svenskerne, der nu raadede over en Styrke paa 20000 Mand, kunde gaa over fra Forsvar til Angreb. Den sachsisk-russiske Hær, der indesluttede Stralsund, var vel lige saa sterk som den svenske, men var spredt over en saa vidstrakt Cerneringslinie, at den svenske Hær overalt maatte kunne bryde igjennem, naar den først nødtes til at forlade Stralsund. Nu vilde den polske Konge, at den danske Hær, der stod i Holsten, skulde rykke ind i Mecklenburg og besætte Passet ved Damgarten for at hindre Svenskerne fra at bryde igjennem her. Men derpaa vilde Kongen ikke indlade sig, og som Følge heraf kunde Stenbock den 22de Oktober med 17000 Mand uden større Modstand drage igjennem Passet. Først i December Maaned brød den danske Hær op for at rykke ind i Mecklenburg, hvor Stenbock havde taget Stilling mellem Rostock og Wismar. For at faa Tid til at trække til sig Forsterkninger fra Sverige, for hvis Affendelse Wachtmeister skulde drage Omsorg, havde han paa Skrømt aabnet Fredsunderhandlinger med Russerne og Sachserne og opnaaet en Vaabenstilstand paa 14 Dage (1—14de Decbr.); da den indbrydende Vinter skuffede dette hans Haab, besluttede han sig til at slaa Fienderne hver for sig, inden de endnu havde faaet Tid til at forene sig. Først vendte han sig mod den danske Hær, der den 15de December var naaet frem til Gadebusch, tilbagelagde i Løbet af 5 Dage 15 Mile og tvang den til at modtage Slag her i en temmelig ufordelagtig Stilling. I dette, der fandt Sted den 20de December, og som udfegtedes med omtrent lige stor Styrke paa begge Sider — Danskerne, der i Begyndelsen af Slaget modtog Undsætning af 32 sachsiske Eskadroner, talte 15000 Mand, Svenskerne 16—17000 —, kjæmpede Danskerne med stor Tapperhed; men den af General von Scholten lagte Slagplan blev forstyrret paa en høist uheldig Maade af den tilstedeværende sachsiske General Flemming, og som Følge af den Forvirring,

som herved opstod, led den danske Hær et afgjørende Nederlag. I alt udgjorde Danskernes Tab 2500 døde og saarede og 3000 Fanger, medens Svenskerne kun havde 1500 døde og saarede. Kong Fredrik, der havde været tilstede i Slaget, undkom kun med stor Vanskelighed.

Efter Nederlaget traf Resterne af den slagne Hær sig i stor Uorden ind i Lauenburg. Den jydske Halvø truedes nu ligesom i 1643 og 1657 med en herjende fiendtlig Invasion, og Danmarks Skjæbne syntes fuldstændig at bero paa den Holdning, som Russerne og Sachserne vilde indtage. Paa Rygtet om Svenskernes Seir ved Gadebusch havde de første nemlig gjort Helt om, og Sachserne havde forenet sig med dem. Det lod nu til, at Czaren agtede at lade sine Forbundsfæller i Stikken. Da udkastede General Dewitz en dristig Plan, som han med Mod og Held gjennemførte paa en ærefuld Maade. I Spidsen for 30 danske Eskadroner af 10 forskjellige Regimenter, hvortil de 32 sachsiske Eskadroner sluttede sig, gik han gjennem Mecklenburg forbi den svenske Hær, der fremdeles stod ved Gadebusch, til Kriwitz, hvor han traf Czaren, og for denne erklærede han lige frem, at hvis han nu lod den danske Konge i Stikken, saa vilde denne slutte særskilt Fred med Sverige, og i saa Fald tvivlede han ikke paa, at Sachsen øieblikkelig vilde følge Exemplet. Czaren tænkte sig om i flere Dage, og omsider gav han da et bestemt Tilsagn om, at han i Forening med den danske og sachsiske Hær skulde gaa mod Svenskerne, saasnart disse gjorde Mine til at ville overskride Holstens Grænser.

I Slaget ved Gadebusch havde ogsaa Stenbock lidt saa store Tab, at han ikke ret vidste, hvorledes han skulde udnytte sin Seir. Han fandt da paa at raadføre sig med General Grev Vellingk om, hvad han havde at gjøre. Denne, der var yderst opbragt paa Danskerne for Stades Bombardement og maaske — sikkert kan nemlig intet siges — var underkjøbt af Hamburgerne, gav da Stenbock det Raad, at han strax skulde rykke ind i Holsten, brænde Altona og udskrive en svær Brandskat, altsammen under Paaskud af, at det skulde være Gjengjæld for Danskernes Optræden paa det bremiske Omraade. Til ubodelig Skade for sit Eftermæle fulgte Stenbock, der dog vel at merke af den svenske Regjering var paalagt at høre Vellingks Mening i alle vigtigere Sager, sig til at følge dette Judasraad. Den 30te December rykkede han over den holstenske Grænse, hvor han indtog en ret fordelagtig Stilling ved Segeberg. Her var det vistnok hans Agt at oppebie Forsterkninger fra Sverige; men disse udebleV fremdeles. Vinteren blev usedvanlig streng, og da der paa Grænsen af Jylland samledes en dansk Styrke, paa samme Tid, som de allieredes Hær rykkede frem søndenfra, blev Stenbock snart dreven til det yderste. Da Borgerskabet i Altona vægrede sig ved at betale en uhyre stor Brandskat og Vellingk fremdeles gjorde Paastand paa den forsvarsløse Bys Ødelæggelse, lod Stenbock Natten til 9de Januar 1713 Altona gaa op i Luer. Men lige saa lidt som denne Nidingsdaad indbragte Stenbock nogen

Ære, skulde den bringe ham Fordel. Stillingen ved Traven viste sig uholdbar, og han trak sig da tilbage til Friedrichsstadt i det sikre Haab, at den russiske Hær ikke vilde overskride den holstenske Grænse, men at han ene og alene skulde faa med Danskerne og Sachserne at bestille. Dette Haab glap, og da det saa ud til, at han vilde blive omringet paa alle Hold, modtog han den hertugelige Regjerings Tilbud om at holde Indtog i Fæstningen Tønningen. Dette Skridt fra den holsten-gottorpske Regjerings Side var et grovt Brud paa Neutraliteten, som hidtil havde været respekteret fra dansk Side, og det hele Rænkespil bliver ikke tækkeligere derved, at den søgte at dække sin lumpne Færd bag en Række mere eller mindre forfalskede Dokumenter, der i Tilfælde af, at den slap ilde fra sit Forræderi, skulde tjene til at vælte Skylden over paa Stenbock. Saa meget er ialfald sikkert, at denne ikke havde tænkt paa at kaste sig ind i Tønningen, før den gottorpske Regjering gjorde ham Tilbud om at overlade ham Fæstningen. Naar alt kommer til alt, har Regjeringen med Czarens trædske Politik for Øie vistnok i det længste gjort sikker Regning paa, at denne ikke vilde rykke over den holstenske Grænse, og at ligeledes Sachserne vilde holde sig tilbage. Men denne Gang havde den gjort Regning uden Vært. I Midten af Februar Maaned 1713 rykkede Stenbock ind i Tønningen, og nu satte Kong Fredrik sig uden videre i Besiddelse af de gottorpske Lande til Trods for de Brøl, som den gottorpske Administrator og Grev Vellingk i Forening opløftede over de Overgreb, han herved skulde have gjort sig skyldig i.

Det var langtfra Stenbocks Mening at lade sig indespærre i Tønningen. Han havde ene og alene villet vinde Tid og Raaderum. Men alle hans Beregninger slog feil saavelsom hans forskjellige Forsøg paa at bryde igjennem. I April Maaned stod de Allierede udenfor Fæstningen med 20000 Mand under v. Scholtens Kommando og traf sine Forberedelser til at aabne en Beleiring. Hverken fra Sverige eller andre Hold blev der gjort alvorlige Forsøg paa at bringe Stenbock Hjælp, ja selv Vellingk, der nærmest var Skyld i, at han var kommen i den vanskelige Situation, hvori han befandt sig, overlod ham paa en raa og hensynsløs Maade til hans Skjæbne. Ogsaa den gottorpske Regjering, som nu indsaa, hvor ilde den var faren, begyndte nu at anslaa andre Strenge end før. Baron Gørtz indfandt sig i den danske Leir udenfor Tønningen og talte saa længe og saa vakkert for Kong Fredrik, at denne blev usikker med sig selv, om Administrator virkelig havde været den Rænkesmed, han holdt ham for at være; ja, han lovede endog at tilbagekalde alle de Bestemmelser, han havde truffet under Forudsætning af, at den holsten-gottorpske Regjering havde givet sit Samtykke til Stenbocks Indrykning i Tønningen, naar Gørtz vilde udvirke, at den svenske Hær atter rykkede ud og overgav sig til Kong Fredrik. Gørtz begav sig da til Tønningen, hvor han anstillede omhyggelige Undersøgelser om, hvor længe Stenbock endnu kunde holde sig; derimod gjorde han, saavidt

man kan se, intetsomhelst Forsøg paa at faa denne til at kapitulere. Han gik derpaa fra den ene til den anden, som det syntes, levende interesseret for at redde Holsten for det gottorpske Hus; men i Virkeligheden gik hans hele Stræben og Tragten kun ud paa at vække Splid mellem Kong Fredrik og hans Forbundsfæller. Han vidste nemlig meget godt, at hverken Sachsen eller Rusland vilde gaa ind paa, at Gottorp blev det danske Hof underlagt. Men det varede ikke længe, før det kom op, at han talte med baade to og tre Tunger, og nu vilde man ikke have mere med ham at gjøre. Derimod aabnedes der Underhandlinger med Stenbock selv, og denne, der siden Brandnatten i Altona neppe har havt en Helsedag, og som derhos maa have været yderst ubehagelig berørt af den Ondskab og Falskhed, hvoraf han paa alle Hold var omspundet, maatte da den 16 Mai 1713 modtage Kapitulation paa de Vilkaar, som bødes af hans Modpart. Ifølge denne overgav Stenbock sig med sin hele Hær — 10—11,000 Mand, foruden 3000 Syge —, der skulde forblive i dansk Fangenskab, til Udløsning kunde finde Sted efter en mellem Danmark og Sverige tidligere oprettet Overenskomst. Den svenske Hær skulde beholde sin Bagage, sit Arkiv og sin Feltkasse; derimod skulde al Krigsarmatur — Sidegevær og Munderinger undtagne — udleveres. Der blev ligeledes fastsat bestemte Regler for de udvexlede Troppers Hjemreise. Den 20 Mai begyndte Udrykningen af de svenske Tropper, som aldrig skulde blive udvexlede, da den svenske Regjering vægrede sig ved at udlevere de russiske Fanger, den sad inde med. En Del af Fangerne, der gjennemgaaende var udsatte for at lide Nød i Fangenskabet, nødtes herigjennem til at tage dansk Krigstjeneste. Stenbock selv fik først anvist Kvarter i Flensborg, og der vistes ham megen Imødekommenhed fra den danske Regjerings Side. Ogsaa efterat han om Høsten 1713 var ført til Kjøbenhavn, nød han megen Frihed; men snart vaktes der Mistanke mod ham for, at han førte en betænkelig hemmelig Korrespondance, og da han tilsidst havde truffet Anstalter til Flugt, blev han sat paa Citadellet, hvor han forblev til sin Død (23de Februar 1717).

Ved den svenske Hærs Kapitulation havde Kong Fredrik forpligtet sig til at gjenkaste de Løbegrave, som var aabnede mod Tønningen samt til ikke at bombardere Fæstningen i Aarets Løb. Men dermed var det ingenlunde sagt, at han vilde lade Tønningen slippe sig af Hænde. Efterat de russiske og sachsiske Tropper var dragne afsted, kunde han derfor i Ro og Mag fortsætte Blokaden af Fæstningen, der sent eller tidlig maatte falde, uden at han derfor behøvede at løsne et Kanonskud. Værre var det Stræv, han havde med at hindre de udenlandske Kabinetter fra at blande sig op i de gottorpske Anliggender, og dette blev saa meget mere haardnakket, som han nu havde med en politisk Taskenspiller som Görtz at gjøre. Det kan ikke være Tvivl underkastet, at Fredrik IV for at komme i Besiddelse af alle de gottorpske Lande i Slesvig og Holsten hellere end gjerne havde indstillet

Fiendtlighederne mod Sverige og overladt det til sine Forbundsfæller at klare sig, som de bedst kunde; ialfald antyder de Forhandlinger, som førtes mellem hans Gesandt i England Etatsraad Rosenkrands og den engelske Udenrigsminister Lord Bolingbroke noget saadant. Havde han i 1713 eller 1714 foretaget en Landgang i Skaane, vilde han have havt Udsigt til at føre Krigen med Held, blottet som Sverige nu var for Tropper; naar han undlod dette, var det udelukkende af Hensyn til Sømagterne, der vilde, at Forholdene i Øresund skulde have sit Forblivende med den Ordning, som var truffen ved Kjøbenhavnerfreden af 1660. Han maatte derfor gaa varsomt tilverks for ikke at nøde de mægtige Hoffer til at indblande sig i Forholdene i Nordeuropa til Sveriges Fordel. Anderledes stillede Sagerne sig derimod for de gottorpske Landes Vedkommende; men den Ordning, han her havde tænkt sig, skulde dog ikke komme istand. Gørtz og hans Hjælpere var nemlig i største Aktivitet for at redde det gottorpske Hof ud af den Klemme, hvori det befandt sig. Det lykkedes den første at vinde Gehør hos Preusserkongen Fredrik Vilhelm I, der i Febr. 1713 var kommen paa Thronen, og ved at skaffe denne Indpas i Stettin, som den svenske Besætning ved et Bombardement nødtes til at rømme, troede han at have naaet sit Maal. Men Czaren, hvis Politik ialfald i Ærlighed stod betydelig over den, Gørtz og de svenske Diplomater hyldede, erklærede, at han ikke vilde sætte sit Navn under en Overenskomst, som var til den danske Konges Skade, og alt, hvad Gørtz ved sine underfundige Streger fik udrettet, var, at ogsaa Preussen for at beholde Stettin, som var bleven anbetroet til dets Varetægt, før eller senere maatte blive nødt til at tage Parti mod Sverige. Alligevel var Preusserkongen ingenlunde tilsinds at lade Kong Fredrik uden videre sætte sig i Besiddelse af Tønningen, og paa hans Forslag sammentraadte der i Sommeren 1713 paa Gottorp Slot en Forsamling af nordtyske Diplomater. For denne erklærede Kong Fredrik, at han ikke havde noget imod at tilbagegive de gottorpske Lande i Holsten, naar Tønningen havde faaet en Besætning af engelske og hollandske Tropper. Men herpaa vilde Gørtz ikke gaa ind, og da Opholdet paa Gottorp blev ham mindre behageligt, efterat flere af hans Kjeltringstreger var blevne afslørede, fandt han for godt at drage sin Vei uden at sige Farvel. Den hele Konferents førte derfor ikke til noget. Der havde nu ikke været noget i Veien for, at Kong Fredrik IV kunde have taget Tønningen, som han havde provianteret fra Uge til Uge, saa længe Forhandlingerne stod paa. Han ventede dog endnu en Stund for at se, hvad Udbytte en Fredskongres, som den tyske Keiser agtede at sammenkalde i Braunschweig, vilde bringe. Men da denne ikke kom istand, tog han den 7de Februar 1714 Tønningen i Besiddelse. Nu kom alt for en Dag, hvorledes det var gaaet til med, at Stenbock havde fundet Optagelse i Fæstningen, og den danske Regjering var ikke sen med at fremlægge det gottorpske Rænkespil nøgent i al sin Stygghed for Europas Øine.

Da der i 1714 var forholdsvis roligt paa de forskjellige Krigsskuepladse, benyttede den dansk-norske Regjering Leiligheden til at bringe Hæren paa god Fod og komplettere de sterkt medtagne Regimenter. Det kunde ogsaa behøves; thi den Vaabenhvile, som nu fandt Sted, var kun at betragte som Havblik for Storm. Om Høsten 1714 kom Karl XII nemlig hel uventet tilbage til sine Stater efter et eventyrligt Ophold i Tyrkiet.

Efter Ulykken ved Pultava og Dnjepr var Karl XII med et Følge paa 500 Mand i Slutningen af Juli Maaned 1709 ankommen til Bender, hvor de tyrkiske Autoriteter modtog ham med Beundring og Udmerkelse. Hans Agt var fra først af kun at forblive her saa længe, til de Saar, han havde faaet i Slaget, var blevne lægte; men han forandrede sin Beslutning, da Tyrkerne lovede ham Hjælp. De haabede nemlig, at Kongens blotte Tilstedeværelse skulde øve et kraftigt Tryk paa Czaren, med hvem der just forhandledes om en Forlængelse af Freden mellem Rusland og Tyrkiet. Der var vel mange blandt Karl XII's Omgivelser, som raadede ham fra at sætte nogen Lid til Tyrkernes Løfter; men Kongen var døv for disse Forestillinger. Han blev tvertimod mere og mere befæstet i det Forsæt, at han i Spidsen for en tyrkisk Hær vilde vende tilbage til Polen, hvor en svensk Arme skulde komme ham imøde fra Pomern af. Som Følge heraf afviste han alle de Forsøg, som den svenske Regjering gjorde paa at skaffe Landet Fred, og forkastede Neutralitetstraktaten af Marts 1710, hvorved Sveriges tyske Provinser stilledes udenfor Krigen. I November 1710 lykkedes det ham at faa Porten til at erklære Rusland Krig. En tyrkisk Hær paa 200000 Mand under Anførsel af Storvesiren selv rykkede ind i Rusland, hvor Peter Czar og hans Hær en vakker Dag saa sig omringet i sin Stilling ved Floden Pruth. Øieblikket var nu kommet, da det russiske Vælde kunde knuses, den svenske Heltekonges Nederlag ved Pultava hævnes og Tyrkiet for bestandig befries for den Fare, som truede det fra Czarens Rige. Men det utrolige hændte: bestukken af Russerhoffets Guld sluttede Storvesiren i Juli Maaned Freden ved Pruth, hvorved den farlige Fiende tilstaaes fri Afmarsch. Endskjønt Kong Karl saaledes havde faaet det haandgribeligste Bevis paa, hvor lidet han kunde bygge paa Tyrkernes Løfter, forblev han dog i Bender, hvorfra han to Gange (December 1711 og November 1712) fik Sultanen til at erklære Rusland Krig; men begge Gange skulde han se de Forhaabninger, han knyttede hertil, skuffede, idet der inden kort Tid blev sluttet Fred ved Sømagternes Mægling.

Men medens alt, som Karl XII saaledes foretog sig, faldt meget mislig ud og der fra Nordtyskland indtraf den ene Jobspost efter den anden om den Vanlykke, som fulgte efter de svenske Vaaben, aabnede der sig dog ogsaa en Udvei for Kong Karl til at vinde tilbage ialfald en større Del af, hvad han havde tabt. Under hans Ophold i Bender tilbød Kong Fredrik af Preussen ham kraftig Bistand til Tilbageerobringen af Østersøprovinserne paa

Betingelse af, at Preussen skulde garanteres Byen Elbing og at der blev sluttet Fred med August af Sachsen, der skulde beholde den polske Krone og indtræde i Forbundet mod Rusland. Ganske vist svigtede flere af de Forudsætninger, der laa til Grund for dette Tilbud fra Preusserkongens Side; men det kan dog være tvivlsomt, om Karl XII havde villet tage det under alvorlig Overveielse, til Trods for, at det maatte sige sig selv, at Preussen og Polen maatte være helt andre Forbundsfæller end de upaalidelige Tyrker. Ogsaa i 1713 og i Februar 1714 gjentog Preusserkongen sine Tilbud om Forbund med Sverige, men nu var hans Fordringer betydelig øgede: han vilde have Stettin og det nærmeste Omraade til Peenefloden. Ganske vist fandt det preussiske Forslag en ivrig Talsmand i General Mauritz Vellingk; men Karl XII fastholdt sit Standpunkt. Han negtede at kjøbe Freden med nogensomhelst Landafstaaelse, ja, han vilde ikke engang opgive Stanislaus's polske Kongedømme, efterat denne havde udtalt Ønsket om at trække sig tilbage.

Tilsidst blev Karl XII Tyrkerne selv en ubehagelig Gjæst, og de begyndte først paa en høflig, senere paa en mere ligefrem Maade at udtale, at han burde reise, og da Tyrkiet i November 1712 for tredie Gang havde erklæret Rusland Krig, saa det endog ud til, at det var hans Alvor at drage afsted. Men da kom han under Veir med, at den tyrkiske Eskorte, som skulde ledsage ham, agtede at udlevere ham til Kong August. Han blev derfor, hvor han var, og traf Anstalter til at forsvare sig med Vaabenmagt mod Tyrkerne, om de vilde tvinge ham til at reise. Det varede heller ikke længe, før Tyrkerne maatte vælge denne Udvei. Efter en Kamp mod 10000 Tyrker og Tartarer, der vistnok staar uden Lige i Historien, blev Karl XII tagen tilfange, men behandledes dog med Agtelse af sine Overvindere og anvistes Bolig først paa et Slot ved Adrianopel, siden i Byen Demotika.

Efterhaanden havde de ulykkesfrangre Skyer trukket sig tættere og tættere sammen over Sverige. Stenbock havde kapituleret (Mai 1713), Stettin var bleven besat af neutrale Tropper (September 1713), Finland var falden i Russernes Vold (Sommeren 1714), og iblandt det loyale svenske Folk var der begyndt at reise sig Modstand, vel ikke mod Karl XII selv, men mod det misbrugte Enevælde. Alt dette i Forening bevægede Kongen til at tænke paa Hjemreisen. Den 1ste Oktober 1714 brød han op fra Demotika; men Reisen gik kun langsomt for sig, og Karl gav sig tilsidst i Vei med to Ledsagere, med hvilke han som sagt naaede Stralsund.

Dyb og inderlig Glæde gjennemstrømmede det svenske Folk ved Efterretningen om, at Kongen var vendt tilbage fra Tyrkiet, og man jublede ved Tanken om, at nu skulde alle Lidelser og Nederlag omskiftes med Seir og og Fred til alle Hold. Men Folk glædede sig for tidligt; ikke ret mange Uger skulde hengaa, før man fik Øinene op for, at netop det modsatte af, hvad man havde ventet, var bleven Tilfældet.

De neutrale Magter havde i de foregaaende Aar søgt at tilveiebringe Fred i Nord-Europa paa en almindelig Kongres, der skulde holdes i Braunschweig; men en saadan kunde ikke komme istand, da Karl XII for det første ikke vilde have nogen uvedkommende til at blande sig i sine Anliggender, og dernæst vilde han slutte Fred med hver især af sine Modstandere enkeltvis. Da de Vilkaar, hvorpaa Freden kunde opnaaes, ikke syntes ham antagelige, besluttede han sig til at fortsætte Krigen med Anspændelse af alle Kræfter. Men nu vendte hans tidligere Forbundsfæller, de to Sømagter, sig aldeles fra ham, da han holdt fast ved de strenge Bestemmelser, han havde fattet med Hensyn til Handelen paa de af Russerne indtagne Østersøhavne. I Aaret 1715 forøgedes Antallet af Sveriges Fiender med to nye, nemlig Preussen og Hannover. Som ovenfor fortalt havde Vellingk og Gørtz ved et eiendommeligt diplomatisk Kunstgreb givet den preussiske Konge et Slags Indpas i Stettin, der blev betroet til hans Troppers Varetægt. Da det nu ikke lykkedes denne ved Tilbud om Forbund med Sverige at komme i Besiddelse af denne Fæstning med nærmest omliggende Landstrækning, søgte Fredrik Vilhelm I en Tilnærmelse til Ruslands Czar, og efterat denne havde garanteret han dette Ønskes Opfyldelse, erklærede han Sverige Krig. Kurfyrsten af Hannover, der i 1714 havde besteget den storbritanniske Throne under Navn af Georg I, vilde med sit Kurfyrstendømme forene Landskaberne Bremen og Verden, som tidligere var blevne okkuperede af den danske Konge og nu var blevne ham overladte mod en Pengesum. Da Karl XII negtede at aftræde disse Provinser, sluttede ogsaa Hannover sig til Forbundet mod Sverige og erklærede det Krig i Oktober Maaned 1715. Allerede før denne Tid havde Sveriges Fiender truffet foreløbig Aftale om, hvorledes dets tydske Provinser skulde deles.

Til Trods for, at Karl XII saaledes i det længste afviste ethvert Forslag om at kjøbe sig Fred med Landafstaaelse, arbeidedes der dog ad diplomatisk Vei paa at redde Sverige ud af den Klemme, hvori det befandt sig. Den øverste Ledelse af disse Forhandlinger, som især førtes med Keiseren og med Frankrige, blev lagte i Hænderne paa Baron Gørtz, der var kommen Kongen imøde paa hans Tilbagereise fra Tyrkiet og senere meget hurtigt havde vundet en merkelig Indflydelse over ham. I Begyndelsen af April 1715 blev der sluttet en Defensivalliance med Frankrige, der indbragte Sverige 600000 Rigsdaler i aarlige Subsidier; derimod vægrede Keiseren sig ved at hjælpe Sverige til at faa de tydske Provinser tilbage. Som Følge heraf undslog Kong Karl sig fremdeles for at sende Gesandter til den af Keiseren berammede Kongres i Braunschweig.

Medens dette stod paa, blev Kong Karl liggende i Stralsund, sysselsat med Forberedelser til Krigens Fortsættelse. I Stralsund og paa Rügen samlede han efterhaanden 12000 Mand, hvorhos Wismar erholdt en Besætning paa 2500 Mand. Rundt omkring Stralsund og paa Sydsiden af Den

Rügen anlagde han en Række Fæstningsverker og Forskansninger. Krigsforetagenderne indledes med, at Kongen i Februar drev Preusserne ud af Wolgast, som var bleven besat uden forudgaaende Krigserklæring, og i April Maaned fratog han dem Øen og Byen Wollin, som de ligeledes havde sat sig i Besiddelse af.

Ogsaa Søkrigen, der i de sidste Aar bortset fra Kaperierne paa det nærmeste var døet hen, blussede nu med et op. I den første Halvdel af April Maaned 1715 lagde Schoutbynacht Karl Hans Wachtmeister, en Søn

138. Karl den XII.

af den i 1714 afdøde svenske Generaladmiral, ud fra Karlskrona med en Eskadre paa 4 Linieskibe og 2 Fregatter, der forjagede de danske og norske Kapere i Østersøen og tog den danske Fregat Ørnen under Rügen. Herfra gik den efter Kong Karls Befaling til Femern for at oppebie en Eskadre, der fra Gøteborg skulde løbe ind i Store Belt. Paa Efterretningen herom sendtes Schoutbynacht K. K. Gabel ud med en Eskadre paa 8 Linieskibe og 3 Fregatter, der den 24de April stødte paa Fienden under Femern. Efter en hidsig Kamp paa den saakaldte Kolbergerheide saa Wachtmeister sig nødt til at lade sine Skibe løbe paa Grund i den Hensigt senere at ødelægge dem, for at de ikke skulde falde i Fiendens Hænder. Dette blev dog forhindret

ved en raadsnar Optræden af en norsk Fregatchef, som nedenfor nærmere skal blive omtalt, og hele den svenske Eskadre paa det ødelagte Admiralskib nær blev siden indlemmet i den dansk-norske Flaade. Slaget paa Kolbergerheide kostede Svenskerne 2500 Mand døde, saarede og fangne. Paa dansk-norsk Side var Tabet kun 63 faldne og 220 saarede.

I Slutningen af April Maaned afgik den dansk-norske Hovedflaade under Admiral Peter Rabens Kommando til Østersøen for at afskjære Forbindelsen mellem Sverige og Pomern og bevogte Farvandet udenfor Stralsund. En mindre Eskadre paa 13 fladgaaende Skibe og Pramme skulde under Viceadmiral Sehesteds Kommando understøtte Erobringen af Rügen og Stralsund.

Til denne skulde Danmark og Preussen hver stille 24 Batailloner og 40 Eskadroner, hvorhos den sidstnævnte Magt skulde levere alt Artilleri, som udfordredes til Beleiringen. Den dansk-norske Hær, der i alt talte 40000 Mand, samledes paa Grande-Hede i Holsten og brød op i Juni Maaned under Befaling af Kongen selv. Efterat den udenfor Wismar havde efterladt 8000 Mand, der i Forening med en tilsvarende preussisk Styrke skulde indeslutte denne By, rykkede den uden Modstand gjennem Passet ved Damgarten og forenede sig den 13de Juli udenfor Stralsund med den preussiske Hær, der talte 24000 Mand og kommanderedes af Kong Fredrik Vilhelm I og Fyrst Leopold af Dessau, og en sachsisk Styrke paa 6000 Mand under General Wackerbart. Ruslands Czar, der havde lovet at stille 40000 Mand, blev til liden Baade for Kong August staaende i Polen, indtil alt var forbi. Kurfyrsten af Hannover sendte udpaa Høsten i Egenskab af Storbritanniens Konge en Flaade paa 8 Linieskibe til Østersøen. Ihvorvel Karl XII kun raadede over Fjerdeparten af de forbundnes Styrke, var Stralsund dog saa godt befæstet, at han med Ro kunde oppebie den kommende Vinter, der vilde nøde de beleirende Hære til at fortrække; maaske turde Stralsund ogsaa blive befriet forinden, om der skulde opstaa Uenighed mellem Kongerne.

Fra Søsiden var Stralsund beskyttet af sterke Batterier og af to Eskadrer, den ene paa 9 Fregatter, der laa i Nydyb under Ankarkronas Kommando, den anden paa 7 Fregatter og 18 Kapere, der laa udenfor Usedom og Wollin under Kronhavens Kommando. Derhos var Indløbet til Nydyb afspæret ved nedsænkede Skibe. Før der kunde være Tanke eller Tale om at vove en Landgang paa Rügen, maatte de fiendtlige Skibe først fordrives, og denne Opgave var det, Viceadmiral Sehested skulde løse.

Samtidig med at de allieredes Hære indesluttede Stralsund, ankrede Rabens Flaade, der nu talte 16 Linieskibe foruden Fregatter og mindre Fartøier, udenfor Nydyb. Den 19de Juli viste den svenske Hovedflaade sig; den var, 21 Linieskibe sterk, løben ud fra Karlskrona under Admiral Sparres Befaling for at føre en stor Transportflaade med Tropper, Ammunition og andre Krigsfornødenheder til Stralsund. Raben indtog en uheldig Stilling

og maatte stille Lag med Sehested, hvis fladgaaende Skibe var uskikkede til Kamp i aaben Sø, men derhos var mindre let angribelige i det grunde Farvand, hvori de befandt sig; men da Raben nu blev for svag til at kunne modtage Slag, holdt han opover mod Møen og Sundet, uden at ænse den udfordrende Holdning, som Sparres Flaade indtog, idet den holdt efter ham i Slagorden. Forøvrigt havde Sparre opnaaet, hvad han vilde, idet Transportflaaden fik bragt sine Ladninger i Land paa Pomern. Nu gjaldt det for Svenskerne at faa drevet af Veien Sehesteds Eskadre, der spærrede Indløbet til Stralsund, og mod den lagde sig de 7 stralsundske Fregatter og en Del af den svenske Hovedflaade, paa samme Tid, som ogsaa de svenske Landbatterier begyndte at spille paa den. Men Sehested forsvarede sig tappert, skjønt Kampen varede i 11 Dage fra 22de Juli til 1ste August. Endelig lykkedes det Danskerne og Preussserne at sætte sig i Besiddelse af Øen Usedom, hvorefter Svenskerne trak sig tilbage.

Imidlertid havde Raben trukket Forsterkninger til sig, saa han raadede over en Styrke paa 21 Linieskibe, 4 Fregatter og 2 Brandere, og med denne gik han den 7de August mod den svenske Flaade, der var omtrent lige sterk og laa ved Nordenden af Rügen. Kampen begyndte den næste Dags Eftermiddag, og i denne led den svenske Flaade saa meget, at den maatte trække sig tilbage til Karlskrona for ikke mere at vise sig paa Søen det Aar. Ogsaa den danske Flaade havde lidt et betydeligt Tab; i Kampen var bl. a. Avantgardens Chef, Viceadmiral Just Juel, falden. Efter Slaget begav den sig til Kjøgebugt, hvorfra den var færdig til at gaa i Søen paa kort Varsel, om den svenske Flaade atter skulde vise sig. Da dette ikke skede, blev der sendt Sehesteds Eskadre Undsætning, hvorved denne blev sat istand til at gaa angrebsvis tilverks. Først angreb han Kronhaven, der laa søndenfor Usedom, med sine Smaaskuder og tvang ham til at trække sig tilbage gjennem Sundet mellem Usedom og Fastlandet og forene sig med Ankarkrona i Nydyb. Derpaa lod han sine Skibe bugsere op i Nydyb, hvor han under to Dages Kamp (24 og 25de September) tvang dem med betydelige Tab til at løbe ind til Stralsund. Nu kunde Landgangen paa Rügen foregaa med 22000 Mand. Efterat disse havde forskanset sig ved Stresow, forsøgte Kong Karl vistnok en Storm; men denne afsloges, og han trak sig derfor tilbage til Stralsund.

Beleiringen af denne By ledes imidlertid af v. Scholten og Sachseren Wackerbart, som ved en svensk Lieutenants Forræderi satte sig i Besiddelse af en Del af Svenskernes Udenverker. Efter Rügens Erobring dreves Beleiringsarbeiderne med større Kraft, og ihvorvel Svenskerne forsvarede sig med al den Tapperhed, som de kunde udfolde under Heltekongens eget Paasyn, og til Trods for at denne selv stedse befandt sig paa de mest udsatte Steder, tabte de dog Dag for Dag Terræn, skjønt hver Fodsbred maatte kjøbes dyrt og med Blod. I det sidste Øieblik forsøgte Karl XII at redde Fæstningen ved at aabne Underhandlinger med Preussen og Sachsen og herigjennem vække

Splid mellem de allierede; men dette lykkedes ikke. Da nu Stralsunds Mure for en Del allerede var nedskudte, og det hvert Oieblik var at forudse, at Fienderne vilde løbe Storm, besluttede Karl XII sig paa Generalernes Forestillinger til at forlade Stralsund og begive sig tilbage til Sverige. Den 22de December gik han udenfor Stralsund ombord paa en liden Skude, der efter flere Eventyr førte ham over til Skaane, hvor han den 24de tidlig paa Morgenen steg i Land. Samme Dag overgav Stralsund sig, og den dansk-norske Konge tog Stralsund, Rügen og Forpommern i Besiddelse.

Efterat Karl XII var kommen tilbage til Skaane, søgte han at sætte nyt Liv i sit Folk, som var temmelig modfaldent over alle de Gjenvordigheder, som var væltede ind over det. Med Undtagelse af Wismar og det lille Kajaneborg i Finland var alle Besiddelser paa den anden Side af Østersøen faldne i Fiendens Hænder. I Sverige selv havde Pesten formindsket Folkemængden. Handel og Næringsveie førte en hensygnende Tilværelse. De tunge Skatter og Udredsler, som Krigen krævede, havde udarmet Befolkningen. De dæmpede Suk efter Fred var lidt efter lidt voxede til en sand Storm, som brusede fra Landets ene Ende til den anden.

Men Karl XII ænsede hverken Folkets Klager eller Landets Nød. Han levede kun for sin Ide. Hvad der for andre dødeliges Øine stod som den skjære Umulighed, var efter hans Overbevisning ikke blot en Mulighed, men den sikre Sandsynlighed. Hans Fiender skulde og maatte give fra sig, hvad de havde berøvet ham. Men skulde dette Maal naaes, var nye og store Rustninger nødvendige, og hertil udfordredes betydelige Ofre, som det udsugede Land maatte yde. Ihvorvel Skatter og Kontributioner inddreves med megen Strenghed, strakte de dog ikke paa langt nær til for de voxende Behov. Hæren, der talte 40000 Mand, var kun slet rustet, Magazinerne var temmelig tomme og Officererne, der paa lang Tid ikke havde faaet sin Lønning udbetalt, var saa udarmede, at de havde intet til at føde og klæde sig for.

Under disse Forhold var det, at Gørtz, der fremdeles stod i holstensk Tjeneste, blev Kongens altformaaende Minister, i hvis Hænder Sveriges Finantsvæsen og Statsforvaltning blev lagt. Ubunden af alle Hensyn og samvittighedsløs til det yderste fandt han paa alt muligt for paa Landets Kredit at reise de Summer, som udfordredes for Oieblikkets Behov. Der blev ikke blot givet Anvisninger paa Kronens Oppebørseler med Underpant i de svenske Undersatters faste Eiendomme, men da de udfærdigede Obligationer ikke stod i synderlig Kurs, greb man ogsaa til den Udvei at slaa Nødmynt, Mynttegn af Kobber, der var saagodtsom uden alt Værd, og som i de følgende Aar i Millionvis kastedes ind paa Markedet. For at sætte Kronen paa hele Bankerotten blev saagodtsom hele Landets Handel monopoliseret. Det ulmende Misnøie brød igjennem og kunde kun dæmpes af det strengeste Despoti; men Folkets Uvillie vendte sig dog mindre mod Kongen selv end mod den holstenske Lykkejæger, som stod ved hans Side.

Under sit Ophold i Skaane udkastede Karl XII Planer til at bringe det haardt betrængte Wismar Undsætning baade af Tropper og Levnetsmidler. Nye Udskrivninger fandt Sted for saa vidt gjørligt at bringe Regimenterne i komplet Stand, ligesom Flaadens forskjellige Afdelinger i Karlskrona, Gøteborg og Stockholm udrustedes. Saasnart Isen gik op, skulde en Eskadre sendes til Wismar, og 14 Dage efter skulde en anden Afdeling af Flaaden være færdig til at løbe ud, hvorpaa Resten skulde stikke i Søen den 1ste Mai.

139. Sølvbæger med indfattede Gørtz'ske Nødmynter Univ. Oldsaml.

Men medens Kong Karl laa i Ystad, gav tilstødende Omstændigheder hans Planer en større Udstrækning, end de oprindelig synes at have havt. I Slutningen af December 1715 og Begyndelsen af 1716 indtraf der nemlig en saa sterk Kulde, at Øresund islagdes. Strax fattede da Karl XII det Forsæt at foretage en Landgang paa Sjæland med

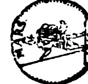

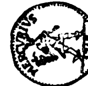

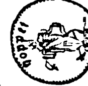

140. Mynterne paa Bægeret 139 med de hosstaaende Smædevers.

de Tropper, som laa i Skaane og nærmeste Omegn, ialt 10—12000 Mand. Han kunde nære Haab om, at dette Tog i flere Henseender vilde blive et Sidestykke til Farfaderens Marsch over Belterne for 68 Aar siden, bl. a. fordi Sjæland var saagodtsom blottet for Tropper. En mindre svensk Afdeling fordrev den danske Besætning paa Hven, og de svenske Regimenter droges sammen i Egnen om Landskrona. Men inden disse endnu var samlede, brød Lindveir og Vind Isen, og den forskræmte Befolkning i Kjøbenhavn og paa Sjæland slap med Skrækken.

Nu besluttede Kong Karl at vende sig mod Norge, som han ved et pludseligt Anfald haabede at lægge under den svenske Krone.

I Norge havde der i de sidste Aar fundet en Del Forandringer Sted, navnlig i Sammensætningen af Landsstyret. Allerede i Aaret 1712 tog Løvendal nemlig Afsked som Vicestatholder i Norge, efter Sigende fordi han havde paadraget sig den kongelige Mætresses, Anna Sofia Reventlows, Mishag. Saa kortvarig, som hans Virksomhed i Norge havde været, havde han dog udrettet ikke saa lidet hertillands, og selv om der maa pruttes adskillig af paa den Lovtale, som en af hans Beundrere forfattede, strax efterat han havde forladt Landet, er det dog neppe tvivlsomt, at han maa have efterladt sig et godt Ord.

Efter Løvendal kom Tyskeren Klaus Henrik Vieregg til Norge som Vicestatholder. Det maa have været en middelmaadig begavet og lidet kraftig Mand; hans Virksomhed blev imidlertid ikke af lang Varighed, idet han allerede Aaret efter sit Komme herhen afgik ved Døden. Han efterfulgtes af Baron Fredrik Kragh, der havde været Griffenfeldts Svigersøn. Med Hensyn til Evner var denne Mand stedmoderlig udstyret; men som alle indskrænkede Folk var han i høieste Grad stivsindet og paastaaelig. Derhos var han saa stolt af sin adelige Byrd, at han i Tide og i Utide holdt Folk tre Skridt fra Livet*). Forøvrigt var han brutal og kraftødende i sit Væsen, samt nærig som Landets fleste Embedsmænd i hans Tid.

Blandt Slotslovens Medlemmer i denne Tid var Biskop Bartholomæus Deichman, der i 1712 var kommen til Kristiania fra Viborg, Stiftamtmand Vilhelm de Tonsberg, der i 1710 var forflyttet til Kristiania fra Bergen, og Hans Nobel, der fra 1704 af havde været Amtmand i Romsdals Amt, de mest fremtrædende, skjønt ingen af disse Mænd nød stor Anseelse for sine Dyders Skyld. Om Biskop Deichman heder det i en Smædevise "Bisp Deichman og den sorte Pest er et for norske Drenge," og hvad Hans Nobel angaar, kunde retsindige Folk ikke engang tage hans Navn i sin Mund uden at ledsage det med en Paakaldelse af Himmelens naadige Bistand. Ihvorvel Tønsberg stod uendelig høit over disse to Mænd, gik heller ikke han fri for Beskyldningen om at søge ulovlig Fordel; men han gik dog ikke saa langt som Biskop Deichman, der havde taget Betaling for alle de Prestekald, der var ledige i Stiftet i hans Tid. Om de tre øvrige Medlemmer General Hausman, Etatsraad Hans Blixenkrone og Lagmand Hannibal Stockfleth er der mindre at sige, skjønt heller ikke de kan have været saa ubestikkelige, som ønskeligt havde været. Mellem alle Medlemmer af Slotsloven indbyrdes herskede der Splid og Uenighed.

I de foregaaende Aar var Tilstanden hertillands bleven paa det nærmeste uudholdelig, navnlig paa Grund af de svære Skatter, hvormed

*) Han skrev saaledes, betegnende nok, altid Barontitelen foran sit Navn.

alt blev betynget. I 1710 blev der af extraordinære Skatter først paalagt en "Skjærbaadsskat", der skulde anvendes til Bygninger af Galeier og Skjærbaade, derpaa blev der s. A. udlignet en "Baadsmands-, Barberer- og Trompeterskat;" det næste Aar blev der først lagt Skat paa Karosser, Chaiser, Karioler og andre Befordringsmidler, paa Parykker, Fontanger og Tjenestefolk, derhos paa Folks nye Skotøi, og endelig udlignedes under 1ste Juni 1711 en Kop- Heste- og Ildstedskat samt en Skat paa Rentepenge og Husleie. Alle disse Skatter sloges i 1712 sammen til en eneste Krigsskat, der det første Aar var ansat til 422000 Rdr., men senere maatte nedsættes til 307000 Rdr.*). At alt dette ikke smagte Nordmændene, siger sig selv, og vi hører fra flere Kanter af Landet om Uroligheder, der krævede en streng Optræden fra Øvrighedens Side. Den saaledes paalagte Skat skulde tjene til at holde de norske Festningsverker istand. Men ikke lidet af de saaledes indkomne Beløb maa dog være gaaet ud af Landet, navnlig da til Underholdning af de Tropper, som var kommanderede til Tjenstgjøring i Danmark.

I December Maaned 1712 var fra Norge bleven sendt til Danmark et hvervet Regiment, "Norge", det i samme Aar oprettede andet throndhjemske og det bergenhusiske Regiment, af hvilke de to første deltog i Kampen udenfor Tønningen og i Krigen i Nordtyskland.

Efter Løvendalsfeiden havde den norske Hær befundet sig paa Fredsfod og med Undtagelse af nogle gjensidige Besøg i Grænsebygdene, der var af liden Betydning, havde der gjennemgaaende hersket uforstyrret Ro her i Landet. Ganske vist havde der af og til været paa Tale at foretage Indfald baade fra norsk og fra svensk Side. I 1713 havde General Karl Gustav Mørner, der nu var Guvernør i Gøteborg og Baahus-Len, forelagt det svenske Raad et Forslag om at gjøre Indfald i Norge paa tre forskjellige Steder med 10000 Mand, helst ved Vintertid; men Forslaget vandt ikke Bifald, da Generalfelttøimester Reinhold Johan von Fersen fraraadede det navnlig af Hensyn til de Vanskeligheder, som Hærens Forpleining vilde medføre. Aaret efter (Juli 1714) blev der efter Paalæg fra Kong Fredrik af General Hausmann og Vicestatholder Kragh opgjort en Plan til Angreb paa Sverige fra norsk Side; men Planen blev igjen stillet i Bero, da Statskassen ikke raadede over de Midler, som udkræves til Øiemedet. Farligere var derimod det Anslag fra svensk Side, der sattes i Gang mod Norge af en af Landets egne Officerer og som maaske ligger til Grund for det Indfald, som i 1716 foregik.

I Aaret 1715 havde nemlig nok en Wilster gjort Svenske af sig. Det var Lieutenant Dominicus Wilster, en Søn af Kommandanten i Fredriksstad og en Brodersøn af Forræderen Schoutbynacht D. J. Wilster. Hvad der har bevæget Lieutenant Wilster til at følge dennes Exempel, vides ikke. Men i

*) I de følgende Aar udgjorde Krigsskatten for Norges Vedkommende:

1713: 197000 Rdr.	1715: 248000 Rdr.
1714: 140000 „	1716: 188000 „

Sverige blev han modtagen med aabne Arme og beordredes til Stralsund for at gjøre Tjeneste som Artilleriofficer. Men da han ikke kunde slippe ind i den beleirede Fæstning, sendte General-Guverner Maurits Vellingk ham med et Anbefalingsbrev til Karl XII's Svoger, Arveprinsen af Hessen-Kassel, for at han kunde meddele denne de Oplysninger om Forholdene i Norge, forsaavidt der skulde foretages noget mod dette Rige. Paa Arveprinsens Opfordring opsatte da Wilster et Forslag til Indfald i Norge, som under 20de Septbr. 1715 tilstilledes Kongen.

Wilsters Forslag gik ud paa, at der paa Forvinteren, inden Sneen endnu havde lagt sig i synderlig Dybde, skulde foretages et Angreb paa Norge over Ørjebro, paa samme Tid som der gjordes blind Allarm ved Svinesund, Vinger og om muligt Røros. Nogen synderlig Modstand vilde efter Wilsters Formening Angrebet ikke møde. Den norske Hær udgjorde efter hans Opgivende kun 1300 Mand Kavalleri og 9000 Mand Infanteri søndenfjelds, og 500 Mand Kavalleri og 1350 Mand Infanteri nordenfjelds. Naar Fæstningerne af denne Styrke var forsynede med behørigt Mandskab, vilde der ikke være ret mange Tropper tilovers til at møde Fienden i aaben Mark.

Arveprinsen omfattede Forslaget med megen Interesse og arbeidede med megen Ihærdighed paa at blive stillet i Spidsen for dette Foretagende. Hvad Svar, Kongen afgav paa hans Forestilling, vides ikke; men allerede den 27de Septbr. blev Prinsen udnævnt til Generalissimus, maaske inden hans Forestilling endnu var kommen Kongen i Hænde.

Saasnart Landgangen paa Sjæland var opgivet, traf Karl XII strax Anstalter til at iverksætte sine Planer mod Norge. I Begyndelsen af Februar Maaned droges i største Hemmelighed flere svenske Regimenter sammen paa Grænsen mod Norge. Angrebet skulde foregaa i to Afdelinger. Fra Holmedal skulde en Styrke paa noget over 3000 Mand under Kongens egen Befaling drage lige mod Kristiania, medens et andet, noget sterkere Korps under General Mörners Befaling fra Venersborg af skulde falde ind i Smaalenene, rykke forbi Fredrikshald, Fredriksstad og Moss og ved Kristiania forene sig med Kongen. For saa meget som muligt at splitte den norske Styrke skulde paa samme Tid Generallieutenant Kristian Ludvig von Aschenberg med et Regiment Rytteri gjøre blind Allarm ved Svinesund, ligesom Oberst Mikael Planting, der førte Kommandoen i Jemtland, skulde true Røros eller andre Punkter af det nordenfjeldske Norge.

I Norge var man kun lidet forberedt paa at modtage noget Besøg af Naboen. Af Tropperne var en Del overførte til Danmark og Tyskland. Tilbage i Landet var alene en Styrke paa henved 20000 Mand indbefattet Reserven. Af disse laa henved 14000 Mand søndenfjelds, 6000 Mand nordenfjelds. Tropperne var godt øvede og vel rustede med Vaaben; men Reserven savnede tildels Befalingsmænd. Magasinerne var derimod i mislig

Forfatning. I de offentlige Kasser herskede der grund Ebbe, og de tunge Skatter havde udpint Befolkningen, som Dag for Dag saa sig mere og mere ude af Stand til at imødekomme de stedse voxende Krav, som stilledes til den.

Den øverste Befaling over den norske Hær indehavdes fremdeles indtil Slutningen af Februar Maaned af Generallieutenant Kaspar Herman von Hausmann, der under 27de December 1715 var bleven afløst af General Erhard von Wedel. Men da denne endnu ikke var kommen til Landet, skulde Generallieutenant Barthold Henrik von Lützow føre Befalingen i hans Sted.

Saasnart Efterretningen om Karl XII's Landgang i Skaane var naaet til Norge, anede man strax, at hans næste Foretagende vilde gjælde dette Rige, og Anelsen afløstes snart af en grundet Frygt, da der indtraf Barfrost uden Snefald, hvorved alle Elve og Passe uden Vanskelighed blev farbare. Paa General Hausmanns Forestilling lod Slotsloven derfor Besætningerne i Fredrikshald, Fredriksstad, Basmo og Vinger forsterke, hvorhos der til Grænsernes Bevogtning sendtes tre Kompagnier Dragoner. Ligeledes fik Cheferne for de Troppeafdelinger, som var bestemte til at bevogte Grænserne, Befaling til at holde vaagent Øie med alle Fiendens Bevægelser. Faren syntes imidlertid at drive over, da der indtraf et sterkt Snefald i Slutningen af Januar Maaned, og den norske Generalkommando beordrede derfor en Del af de Tropper, som skulde forsterke Besætningerne paa Fæstningerne, tilbage til Kvartererne.

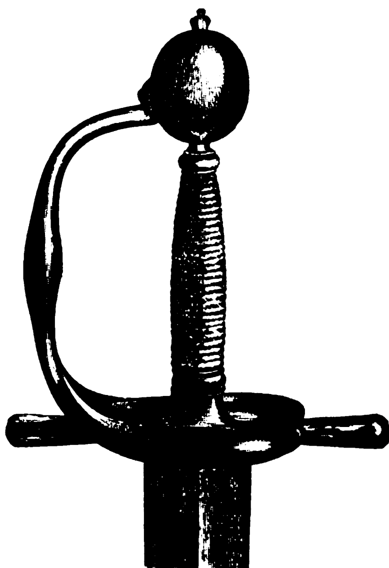

141. General Hausmann.

Men snart spurgtes det, at Arveprinsen af Hessen-Kassel havde foretaget en Reise langs den norske Grænse, og at der var truffet Anstalter til at oprette Magaziner. Der blev da strax sammendraget tre Troppekorpser ved Grænsen: et ved Vinger under Oberst Ove Wind, et i Høland under Oberst Ulrik Kristian Kruse og et i Egnen mellem Fredriksstad og Fredrikshald under Generallieutenant Lützow. Hertil kom et Reservekorps under Generalmajor Jens Malthesen Sehested, som tog Stilling ved Kristiania. Derhos sendte Slotsloven ned til Regjeringen en Forestilling om fra Danmark at erholde Understøttelse af Tropper og Levnetsmidler. Særlig anholdt den om, at en Flaade hurtigst muligt maatte sendes opover til Norge for at beskytte Kysterne og for at hindre den i Gøteborg stationerede Eskadre i at tilføre den svenske Hær Undsætning.

Søndag Morgen den 8de Marts 1716 brød Kong Karl ind over den norske Grænse og kom efter en anstrengende Marsch henimod Midnat til Hølands Prestegaard, hvor han tog den intet anende Oberstlieutenant Ulrik Fredrik Brüggemann og en Del af hans Styrke til Fange. Kongen

indkvarterede nu sit udmattede Mandskab paa de to nærmest liggende Gaarde Riser og Skattum. Men den Ro, Svenskerne her skulde finde, blev ikke af lang Varighed. Thi i Dagbrækningen kom Oberst Ulrik Kristian Kruse over dem med en i Hast samlet Styrke paa 200 Mand. Men i den Kamp, som udspandt sig ved Riserbækken, trak Kruse og Nordmændene det korteste Straa. Efter en heltemodig Kamp, hvoraf der skulde gaa stort Ry gjennem Tiderne, blev Kruses lille Trop sprængt fra hinanden, og han selv faldt, haardt saaret, i fiendtligt Fangenskab.*) Efter dette mislige Udfald paa Kampen vovede Nordmændene, som strax efter i et Antal af 500 Mand indfandt sig paa Kamppladsen, ikke at angribe den underlegne fiendtlige Styrke, men trak sig tilbage. Havde Kong Karl nu kunnet benytte sig af den opstaaede Panik, turde det have set temmelig mørkt ud. Men de svenske Tropper var saa udmattede og saa svækkede, at Kongen maatte lade dem hvile ud og oppebie sit Infanteri, der kom rykkende efter. I de to nærmest paafølgende Dage nødte en voldsom Snestorm Kongen til at forblive i Høland. Det Pusterum, Nordmændene saaledes fik, benyttede de til at træffe Anstalter til Hovedstadens Forsvar. Paa Akershus forsterkedes Besætningen, og Passerne paa Vagaasen, Bjøraasen og Gjelleraasen blev afspærrede ved Forhugninger og besatte af Reservekorpset under Generalmajor Jens Sehested og Oberst Johan Henrik Garman.

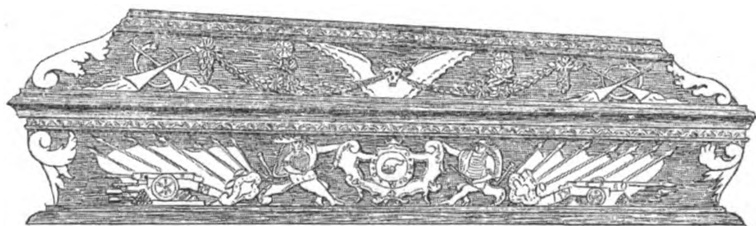
142. Kaarde, ifølge Sagnet foræret Oberst Kruse af Karl den XII efter Træfningen ved Riser og Skattum. Opbevares paa Rosenborg Slot, Kjøbenhavn.

Allerede Dagen efter Affæren i Høland var Lützow med sit Korps brudt op fra sin Postering efter at have kastet nogle Tropper ind i Fredriksstad og Fredrikshald, og den 13de Marts kunde Sammenslutningen af hans og

*) Den Tapperhed, som Kruse havde lagt for Dagen, vakte Kong Karls høieste Beundring. Han lod sin egen Læge forbinde hans Saar og aflagde ham et Besøg. "Hur vågade du med så få man sätta dig mot öfvermakten?" spurgte han. Kruse svarede: "Det var Ulykken, at vi var saa faa. Havde jeg havt nogle hundrede Mand mere, skulde jeg ikke saa let være tagen". "Om min bror Fredrik har många sådanne karler som du, då blir det ikke lätt att mot honom föra krig". "Jo længere Deres Majestæt kommer ind i Landet", svarede Kruse, "desto flere saadanne Folk vil I møde". Da Kruse som Fange havde maattet fragive sig sin Kaarde, overrakte Kongen ham sit eget Sværd. Dette, der nu findes paa Rosenborg Slot, er en 7 Kvarter lang Kaarde med Messingfæste og tilhørende sort Læderskede.

Sehesteds Korps finde Sted. Til Oberst Wind havde han samtidig sendt Ordre om at ile fra Vinger med sit Korps til Hovedstadens Forsvar.

Den 12te Marts forlod Karl XII Høland, drog gjennem Fet, passerede Glommen, som var tilfrossen, og tog Veien i Retning af Bagaas. Her undersøgte han den 14de Nordmændenes Stilling, og da han fandt, at det var umuligt for ham her at bryde gjennem Forhugningerne, vendte han om til Fet og Høland, hvor han slog Leir paa Gaardene Stalsberg, Nordby, Kind, Rolfsrud og Røgaas. En Rekognoscering, som han de følgende Dage foretog, overbeviste ham tillige om, at det var haabløst at vove et Forsøg mod Forhugningerne paa Gjelleraasen, der bevogtedes af en Styrke paa 3000 Mand Soldater og Bønder, som var kommen herhen dels fra Vinger under Obersterne Ove Wind og Jørgen Otto Brockenhuus, dels fra Basmo og Høland. Han besluttede sig derfor til at gjøre en Omvei og at forene sig med Mörner, før han for Alvor optog Kampen med Lützows overlegne Styrke. Han trak sig da over Enebak og Spydeberg ned til Hølen.

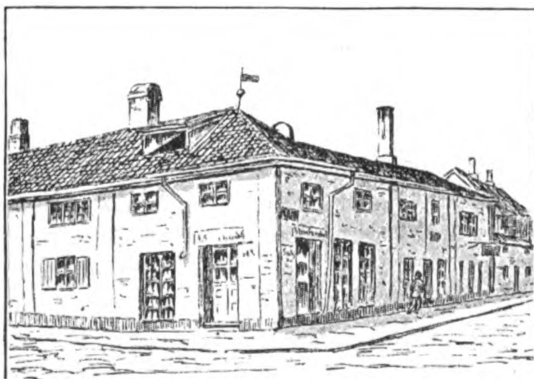
143. Ulrik Kristian Kruses Ligkiste.

Mörner var brudt op fra Venersborg paa samme Tid, som Kongen marscherede fra Holmedal, og gik den 9de Marts over Grænsen ved Bjerkebæk uden at møde nogen Modstand. Som ovenfor fortalt var de her under Lützows Kommando staaende norske Tropper trukne op til Passerne nord om Kristiania. Efter en besværlig Marsch kom han og hans Tropper den 13de Marts til Hafslund ved Fredriksstad, hvorfra den langsomt rykkede opover langs Kristianiafjordens østlige Bred, og den 19de Marts fandt Sammenslutningen af de to svenske Korpser Sted.

Den næste Dag brød Karl op fra Hølen. I Begyndelsen fulgte han Almandveien forbi Aas Kirke; men da han hørte, at Nordmændene længere fremme havde forhugget Veien, bøiede han af til den islagte Bundefjord i den Tanke langs Foden af Ekeberg at rykke frem mod Kristiania. Men saasnart han den 21de Marts kom indenfor Rækkevidden af Akershus's Kanoner, begyndte disse at spille saa lystigt op, at Kongen opgav at trænge ind i Byen ad den Kant. Han trak sig derfor noget tilbage, men kun for at lade sine Tropper i Ly af Blegøen og Hovedøen og senere i ganske smaa Af-

delinger tildels Mand efter Mand med flere Skridts Mellemrum gaa over til Ladegaardsøen. Allerede samme Dags Aften og næste Dags Morgen kunde Svenskerne uden at have lidt noget nævneværdigt Tab og uden at møde nogensomhelst Modstand holde sit Indtog i den norske Hovedstad.

Lützow havde nemlig ved Efterretningen om, at Kong Karl var gaaet over Dieren, strax gjennemskuet hans Hensigt. Han havde derfor den 17de Marts begivet sig med Tropperne til Kristiania. I et Krigsraad, som her blev afholdt, blev det besluttet, at Hæren skulde tage Stilling ved Gjellebæk, 3 Mile i Sydvest for Kristiania og 1 Mil fra Bragernes. Herved vilde man opnaa, at Fienden forhindredes fra at trænge vestover, paa samme Tid, som man var Kysten saa nær, at den Forsterkning, som var ventende fra Danmark, uden Vanskelighed kunde iverksætte Foreningen med den norske Styrke.*) Denne Beslutning blev ogsaa gjennemført den følgende Dag, efterat Lützow havde afgivet en Del Mandskab til Akershus's Garnison. For at hindre Svenskerne fra at omgaa Nordmændenes Stilling og trænge frem til Bragernes, hvor den norske Regjering nu ogsaa tog Sæde, blev Generalmajor Sehested med Kruses Dragonregiment posteret ved Gjellum, 1/2 Mil fra Bragernes. Veiene til Ringerike over Krokskoven og Harestuskoven blev afspærrede med Forhugninger, til hvis Forsvar Bønderne i de nærmest liggende Prestegjæld blev udbudte.

144. Karl den XII's Bolig i Kristiania under Beleiringen 1716.

Kong Karl stod altsaa nu i Kristiania.**) Her kunde hans Soldater hvile sig ovenpaa de haarde Strabadser, de havde maattet døie siden Opbrudet

*) Vicestatholder Kragh vilde, at der skulde leveres Fienden et Slag paa Isen udenfor Kristiania, til Trods for at den disponible Styrke kun udgjorde 3000 Mand foruden Garnisonen. Han var saa sikker paa Udfaldet, at han med Haand og Mund lovede Kristianias Patriciere, som indfandt sig hos ham, at han ikke vilde forlade Byen, før dette Slag var leveret. Nobel fandt derimod, at det nu var for sent, og til ham sluttede ogsaa Lützow sig, som erklærede, at man herigjennem udsatte sig for den største Fare. I Slotslovens Møder gik det hel tumultuarisk til med Banden, Skjælden og Raaben. Et af Medlemmerne indfandt sig endog i beruset Tilstand i det Møde, hvor der skulde forhandles om Kristianias Forsvar.

**) Under Opholdet i Kristiania boede Karl XII i den tydske Garver Polykarpus Reimanns Gaard i den nuværende Karl XII's Gade. Polykarpus og et Par andre Personer, en Overgevaldiger og en Underfoged, bekvemmede sig til at blive Svenskernes lønnede Haandlangere under deres Ophold i Kristiania.

fra Sverige, og i Byen, som de rigeste Borgere i Huj og Hast havde forladt, fandtes der rige Forraad paa Levnetsmidler. Kongen tænkte først paa at løbe Storm paa Akershus og lod i dette Øiemed forarbeide Stormstiger og Faschiner. Men han opgav dog snart denne Plan, da han erfarede, at Fæstningen havde en Besætning, som med betydelig Overdrivelse ansloges til opimod halvfjerde tusinde Mand. Derimod besluttede han sig til at skride til en ordentlig Beleiring, hvortil han ventede det fornødne Artilleri fra Gøteborg. Da den Hær, han havde ført med sig, ikke var tilstrækkelig til at udrette noget af Betydning, gav han de øvrige Tropper, som var beordrede til Norge, Befaling til at paaskynde sin Marsch. Foreløbig blev der i Trakten omkring Fæstningen forlagt 600 Mand for at bevogte Garnisonen, og ved Vor Frelsers Kirke samt ved den nuværende Johannes's Kirke blev der anlagt smaa Batterier. De Vandrender, som skulde forsyne Fæstningen med friskt Vand fra Akerselven, blev overskaarne. Men dette blev værst for Svenskerne selv; thi medens disse herefter maatte tage tiltakke med det skidne Vand, som løb gjennem Rendestenene, havde Besætningen paa Fæstningen det klareste og bedste Drikkevand i en Kilde, som sprang frem paa Hovedtangen og som flød rigeligen helt til Beleiringens Ophør.

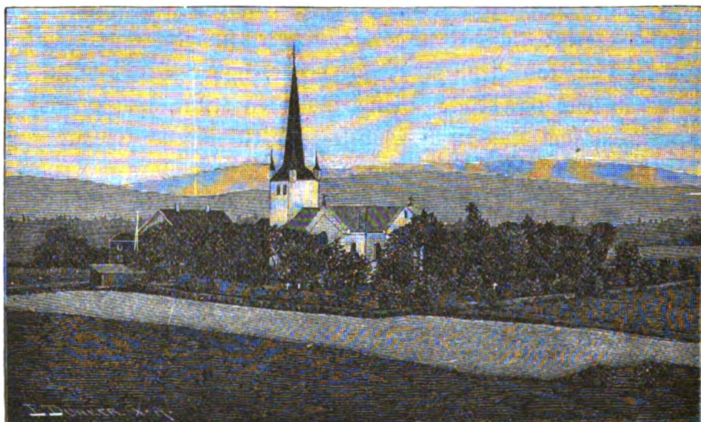
Fra Fæstningen, hvor Mecklenburgeren Oberst Jørgen Kristofer v. Klenow førte Befalingen, blev Byens Gader bestrøgne fra Batterierne, saasnart bare en Svenske viste sig der. Mange blev da ogsaa ihjelskudte under Beleiringen. Tilsidst fandt Fienden paa at bryde sig Vei gjennem Husene for saaledes at komme frem til Fæstningens Nærhed. Ved denne Leilighed plyndrede Svenskerne Kristiania Borgerskab for alle de Værdigjenstande, som de kunde overkomme. Store Summer blev derhos udskrevne i Brandskat.

Allerede Dagen efter sit Indtog i Kristiania sendte Kong Karl Obersterne Löwenstjerna og Bjelke med 600 Mand ud for at rekognoscere Nordmændenes Stilling. Ved Ankomsten til Ravnsborg i Asker erfarede disse, at Lützow og den norske Hær befandt sig 1½ Mil derfra. Den svenske Afdeling rykkede nu efter at have fordrevet et Par norske Udposter frem mod Gjellebæk, hvor der forefaldt en Forpostfægtning. I denne synes Svenskerne vistnok at have havt Overtaget; men paa Grund af Terrænforholdene, der ikke tillod Opstillingen af en eneste Eskadron, vendte de tilbage til Ravnsborg, hvor Löwenstjerna blev staaende over en Maaned. I denne Tid fandt der intet blodigt Sammenstød Sted mellem hans Tropper og den norske Hær. Men naar Svenskerne streifede om for at inddrive Levnetsmidler og Furage, blev de ikke sjelden tilføiede alvorlig Skade af Bønderne, som havde lagt sig i Baghold.

I Stillingen ved Gjellebæk led de norske Tropper meget ondt, da de i den haarde Vinter maatte bivuakere under aaben Himmel og derhos kun nød ussel Forpleining. Under disse Forhold lagde Borgerne paa Bragernes et patriotisk Sindelag for Dagen, idet de drog Omsorg for, at Hæren blev

proviianteret, og i Særdeleshed foregik Otto og Gabriel Cappelen, Søren Hanssøn Lemmich og Peder H. Buch sine Landsmænd med et saa smukt Exempel, at der endog blev udtalt, at Hærens Redning fra Hungersdøden først og fremst skyldtes dem.

Da Kong Karl indsaa, at Nordmændenes Stilling ved Gjellebæk var saa fordelagtig, at det neppe vilde lykkes ham ved et Frontangreb fra Ravnsborg af at fordrive dem herfra, gav han Oberst Axel Löwen Befaling til med 500 Ryttere at drage gjennem Hadeland og Ringerike for at falde dem i Ryggen, paa samme Tid som den ved Ravnsborg opstillede Styrke under Löwenstjernas Befaling skred til Angreb. Den 26de Marts brød Löwen op fra Kristiania og tog Veien over Bjøraasen op gjennem Hakedalen, hvor han den følgende Nat slog Leir paa Gaarden Kirkeby. Den næste Dag lykkedes det

145. Norderhov Kirke og Prestegaard.

ham med Tab af 4 Mand døde og 12 Mand saarede at fordrive 200 Bønder, der havde anlagt en Forhugning paa Harestuskogen, og naaede om Kvelden frem til Haakenstad i Lynner Annex paa Hadeland. Den næste Dags Aften Kl. 10 kom han til Norderhov paa Ringerike, hvor han selv tog Nattekvarter paa Prestegaarden med en Del af sine Mænd, medens de øvrige dels overnattede paa Nabogaardene Gudsgaarden, Hønen og Tanberg, dels kamperede under aaben Himmel paa Markerne og Kirkegaarden. Da General Lützow samme Dag fik Underretning om Löwens Tog, gav han Oberst Johan Vilhelm v. Oetken Befaling til med 7 Kompagnier Dragoner at stanse hans Fremtrængen. Oetken tog Veien fra Lier over til den tilfrosne Holsfjord og kom samme Aften, som Svenskerne var naaede Norderhov, frem til Gaarden Sten, som ligger en snau halv Mil derfra. Saasnart Oetken fik at vide, at Svenskerne var i Nabolaget, satte han sig om Natten med tre Kompagnier i Bevægelse mod Norderhov, hvor han kom aldeles uforvarende over Sven-

Anna Colbiorns dotter

Anna Kolbjørnsdatter.

skerne, som hverken fik Tid til at sadle sine Heste eller sætte sig alvorligt til Modværge. Löwen og den største Del af det Mandskab, som var hos ham, blev tagne tilfange eller jagede fra hverandre efter tre Timers Kamp. Resten af Svenskerne trak sig under Löwens Næstkommanderende Major Markus Tungelfeldt tilbage til Hovedhæren i Kristiania ad den samme Vei, de var komne.

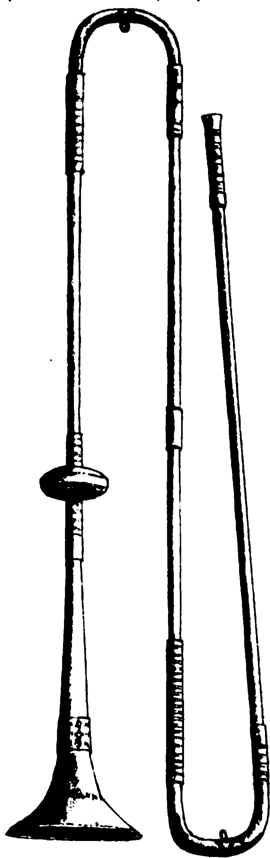
Som bekjendt har Traditionen der i Egnen tillagt Prestekonen Anna Kolbjørnsdatter en ikke uvæsentlig Andel i det Held, som fulgte Nordmændenes Vaaben. Ganske vist har hun lagt an paa at gjøre Fienden saa tryg som muligt; men de øvrige Bedrifter, som Sagnet tillægger hende, kjender ialfald de samtidige Beretninger intet til.

Efter Löwens Uheld undersøgte Kong Karl den 2den April selv skjette den norske Stilling ved Lier; sandsynligvis har han fundet den uangribelig; thi der nævnes hverken i norske eller i svenske Beretninger noget om, at han har foretaget nogetsomhelst for at at drive Lützow ud af den.

Ved sin Fremrykning mod Akershus havde Svenskerne omgaaet Fredriksten og Fredriksstad; men saa længe Nordmændene beholdt disse Fæstninger, var den svenske Hærs Forbindelse med Dalsland og Baahuslen truet, og Kong Karl ansaa det derfor nødvendigt at forlægge en større Styrke der, som ikke blot skulde opretholde Forbindelsen med Sverige, men ogsaa indesperre Fredrikshald og Fredriksstad og afskjære disse fra al Tilførsel. Udførelsen af dette Hverv var anbetroet Generallieutenant Kristian Ludvig von Aschenberg. Men denne forhastede sig ikke med at efterkomme nogen af de Befalinger, som Kongen havde givet ham, og som Følge heraf fik Nordmændene Tid til at proviantere Fæstningerne og ødelægge det Trævirke, som Svenskerne havde tænkt at anvende til at slaa en Bro over Svinesund, hvorved al Skibsfart paa Fredrikshald vilde ophøre.

En anden Følge af Aschenbergs Sendrægtighed var, at en Postering, som Karl XII havde lagt paa Moss under Befaling af Major Ludvig von Thesmar for at beskytte de syge og den Del af Trosset, som her maatte efterlades, den 15de Marts blev overfalden af en Styrke paa 350 Mand, som Kommandanten i Fredriksstad, Oberst Peter Jakob Wilster, havde sendt derhen under Kapteinerne Hans Rømer og Hans Otto Sten og Lieutenant Been. Nordmændene overrumplede i den tidlige Morgenstund den svenske Postering saa uforvarende, at den i sin Helhed — 383 Mand, Officerer og Skydsbønder iberegnede — tilligemed de her beroende Forraad faldt i deres Hænder. Først Dagen efter at Nordmændene havde forladt Stedet, ankom et Kompagni af Aschenbergs Regiment derhen. Aschenberg udrettede for Resten intet. Efter at have ligget nogle Uger i Skjeberg Sogn foretog han et ilsomt Tilbagetog til Sverige, da en norsk Bonde fortalte ham, at den norske Besætning i Fredriksstad havde faaet Forsterkning fra Danmark. Hans Tilbagetog foregik i saadan Hemmelighed, at han ikke engang under-

rettede Kongen derom og Oberst Melchior Falkenberg, som Karl XII havde sendt til Moss for at knytte den uafbrudte Forbindelse med Aschenbergs Korps, lodes ligeledes i Uvidenhed om, at han havde forladt Norge*).

146. Trompet af Messing, tagen i Træfningen ved Kirkebøen i Enningdalen 8de April 1716. Tilhører Universitetets Oldsagssamling. Den har følgende Indskrift:

Seijers Løn ved Kierchebøn
Da Haldens Mænd til Strid udgich
Og Gud det gaf de Seijer fich.
— Dimmeluge 1716. —

Følgerne heraf udebleve ikke. Saasnart Nordmændene spurgte hans Tilbagetog, begyndte deres Streifpartier at gaa angrebsvis tilverks mod de svenske Afdelinger. Saaledes blev Natten til den 8de April en svensk Postering ved Enningdals Bro overrumplet af en Friskare fra Fredrikshald, som ledsedes af Lieutenant Even Kraft og Klokkeren Ole Svendsen Bakke paa Id. Denne sidste havde nogle Dage tidligere gjort Tjeneste som Snaphane, idet han sammen med et Par Bønder havde lagt sig i Baghold og skudt den svenske Oberstlieutenant Anders Baltzer, der var bleven afskediget fra Krigstjenesten og skulde begive sig hjem til Sverige. Ved Overfaldet paa Enningdals Postering blev paa svensk Side 47 Ryttere og Bønder tagne tilfange, hvorhos en Del blev nedstødte. Men den heltemodige Klokker kjøbte Seiren med sin Død.

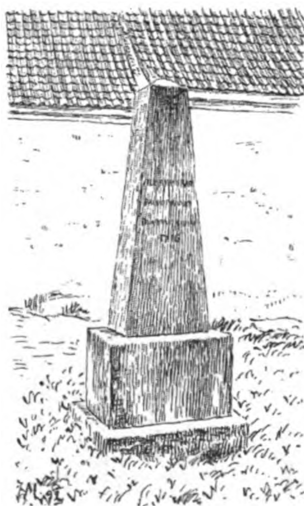
Den følgende Nat gik en anden norsk Afdeling paa 100 Infanterister og 50 Arbeidere fra Tistedalen under Kaptein Hans Jørgen Offenberg over Svinesund og ødelagde det Tømmer, som Svenskerne havde ført herhen for at føre op en Bro.

Imidlertid stod Karl XII i Kristiania uden at se sig istand til at udrette noget mod Akershus, da Beleiringsartilleriet fremdeles udeblev. Derimod blev hans Hær nogle Gange foruroliget ved de Udfald, som Nordmændene foretog herfra. Navnlig udmerkede sig ved disse Leiligheder Chefen for det skedsmoske Kompagni Johan Kristofer v. Koss, der lagde en saadan Uforfærdethed for Dagen, at Kong Karl udbrød, at kunde han blot faa Has paa "Gubben", skulde han nok klare "Gossarne". Den 27de April trængte v. Koss frem helt til Gamle-

*) Der fortælles ogsaa, at Provsten paa Skjeberg, Peter Rumohr, ved sine Fortællinger om Nordmændenes Styrke og om de Forsterkninger, som hver Dag var ventende derhen, skal have indjaget Generalen en saadan Skræk, at han fandt det raadeligt at fortrække. Hvorledes det forholder sig hermed, er ikke godt at sige. Derimod er det sikkert, at Rumohr skal have tilføiet Svensken Afbræk paa mange andre Maader. Saaledes

byen, hvor han, let kjendelig, som han var ved et hvidt Baand, han bar om Armen, blev skudt. Nordmændene trak sig nu tilbage; men hans Søn, Kristian, en syttenaarig Lieutenant, nænnede ikke at lade hans Lig falde i Fiendens Haand. Ledsaget af tre unge Vaabenfæller, styrtede han sig ind blandt Fienderne; de to af hans Venner faldt, den tredie blev fangen, men Kristian selv naaede Fæstningen, bærende Faderens blodige Legeme paa Ryggen.

Mange andre Træk af Heltemod og Patriotisme vilde vistnok have været at fortælle fra hine Dage; men ingen har i Tide optegnet dem, og kun leilighedsvis efter Aars Forløb er der bleven hentydet til dem, saa de ikke er gaaede helt i Glemme. Et saadant Tilfælde skylder vi Efterretningen om den kjække Holdning, som en Skipper — senere Handelsmand og Navigationslærer — Hans Hanssøn Heitman udviste. En Nat udbrød der Ild i et af de Kvartaler, som laa nærmest Fæstningen, og da Røgen stod ind over Akershus, var det at frygte for, at Fienden vilde gjøre Forsøg paa at tage den ved Overrumpling; Heitman, der gjorde Tjeneste som Frivillig, tilbød sig da at dæmpe Ilden, hvis han kunde faa et halvt Snes Mænd med sig. Kun to gik med, og efter et Par Forsøg lykkedes det ham ogsaa at faa Branden slukket. 19 Aar efter, da Heitman befandt sig i trængende Kaar, blev der til Belønning tilstaaet ham en Pension paa 20 Rigsdaler aarlig.

147. Gravminde ved Id Kirke over Klokker Ole Svendsen Bakke, falden 8de April 1716.

I den første Tid efter Fiendens Indfald blev det strengt paaset, at ingen Plyndring fandt Sted. Derimod blev der paalagt Indbyggerne at betale temmelig drøie Kontributioner i Penge og Madvarer. De Streifpartier, som Svenskerne udsendte for at inddrive disse, blev ikke sjelden mødte med væbnet Haand, og Bønderne sendte endog sine Kugler efter Karl XII selv. Ikke mindre var det Mod, som Presterne i det søndenfjeldske lagde for Dagen ved at undslaa sig for at oplæse de Kundgjørelser, som Svenskerne udfærdigede.

forsøgte han, der tidligere havde været Officer i det danske Hjælpekorps, der i Slutningen af det 17de Aarhundrede gjorde Tjeneste i Irland, at istandbringe en Reisning af sit Prestegjælds Almue, som han selv vilde anføre. Karl XII fandt sig tilsidst i Mai Maaned beføiet til at fakke den krigerske Prest, der blev sendt i Fangenskab til Sverige, hvor han døde i Aaret 1718, før han havde faaet sin Frihed tilbage.

Hvad der mest bidrog til at holde Nordmændenes Mod oppe under de kritiske Forhold, var vistnok, at den fra Danmark ventede Understøttelse nu begyndte at indfinde sig. Den 31te Marts kom Generalmajor Grev Sponneck, Oberst Løvenørn, Oberst H. Huitfeldt og flere Officerer opover til Bragernes, hvorfra de begav sig til Gjellebæk for her at komme overens med de norske Generaler om Operationsplanerne i den nærmeste Fremtid. Om

148. Gammel Gaard i Kristiania, Hjørnet af Øvre Slotsgade og Toldbodgaden. I Væggen sidder 2 Kugler fra Krigen i 1716.

disse synes man hurtig at være kommen til Enighed, og Oberst Løvenørn vendte allerede efter et Par Dages Forløb tilbage til Danmark for at afgive Beretning om Tilstanden i Norge.

Det gjaldt for Nordmændene først og fremst at faa afbrudt Svenskernes Forbindelse med Sverige, dernæst at omringe og angribe dem paa alle Kanter, inden det lykkedes dem at omgaa den norske Hær og tvinge den ud af den fordelagtige Stilling, den indtog. Bevogtningen af Passagerne

over Krokskogen og Harestuskogen var allerede i Marts Maaned bleven betroet en Del Bønder fra Fjeldbygderne, som en vakker Dag havde meldt sig til Tjeneste hos Lützow*), i Forening med nogle Kompagnier Soldater. I Midten af April Maaned sendte Karl XII Oberst Schlippenbach og Major Konrad Nieroth til Bærum, hvorfra den sidste med 2—300 Mand søgte at bane sig Vei over Krokskogen. Men her beredte Bønderne, der kommanderedes af Kaptein Antony Jakob Coucheron og Fogden Lars Mikkelsen, dem en saa varm Modtagelse, at de med betydeligt Tab nødtes til at trække sig tilbage til Bærum, Nieroth og et Par af hans Officerer haardt saarede**). Den følgende Dag forsterkedes Posteringerne her, for det Tilfælde, at Svenskerne skulde gjøre noget nyt Forsøg paa at bryde igjennem. Karl XII undersogte kort efter selv Nordmændenes Forhugning; men da deres Stilling viste sig at være meget fordelagtig, trak han atter den største Del af Tropperne ind til Kristiania fra Bærum, hvor kun en mindre Styrke blev staaende.

Ogsaa paa Gjelleraasen og ved Nitsund havde Nordmændene ladet Forhugningerne besætte med opbudte Bønder, der i Forening med en Del Soldater og Ryttere skulde afskjære Svenskernes Forbindelse med Vermland. Senere forsterkedes Besætningerne ved Nitsund af 700 Mand Tropper, som droges derhen fra Kristiansfjeld. Det skal, efter hvad Karl XII's Biograf Nordberg fortæller, være lykkedes Svenskerne under Thure Bjelke og Rutger Fuchs at gjennembryde Forskansningerne paa Gjelleraasen. I samtidige Kilder nævnes der dog intet derom.

Den svenske Hærs Forbindelse med Baahuslen og Dalsland skulde Generalmajor Sponneck afskjære med Garnisonen i Fredriksstad og en Del norske Tropper, som hidtil havde gjort Tjeneste i Danmark og Tyskland, men nu af en Eskadre under Viceadmiral Gabels Kommando skulde føres opover til Norge. Den 16de April løb Eskadren ind i Kristianiafjorden. I et Krigsraad, som efter Ankomsten holdtes ved Gjellebæk, blev det besluttet at rette et Angreb paa Mosś, som Oberst Falkenberg holdt besat, og dette blev ogsaa udført den 23de April. 500 Mand af Fredriksstads Garnison under Oberstlieutenant Henrik Jørgen Huitfeldts Kommando blev af Gabels Eskadre ført Søveien til Kambo, paa samme Tid som Oberst Vincents Budde med 1000 Thrøndere tog Landeveien fra Fredriksstad til Moss. Efterat Huitfeldts

*) Pontoppidan fortæller i sin Norges naturlige Historie følgende Træk, som han havde hørt af Lützows egen Mund: "Særdeles kom paa en Dag en Trop af 300 saadanne Volontaires fra Thelemarken, Folk fulde af Lyst og Mod, bærende 3 Ugers Kost i deres Randsel og derhos en riflet Bøsse, sigende: "God Dag, Fader, vi høre, du har faaet fremmede Gjæster, som du vilt skilles ved. Har du Lyst at bruge os, da sig, hvad vi skulle gjøre, saa skall du se, vi ere Mænd". Dette Træk stadfæstes ogsaa af Hans Nobel og Biskop Deichman.

**) Fra Træfningen i Krokkleven eller "Nordkleven", hvorigjennem Veien dengang gik, findes en Tradition meddelt i L. Daaes Norske Bygdesagn, 2 Saml. 59.

Styrke var bleven udskibet, lagde han halvveis mellem Rambo og Moss en Forhugning, til hvis Bevogtning han efterlod 125 Mand, hvorpaa Marschen fortsattes mod Byen. Snart var denne fuldstændig omringet baade fra Land- og Søsiden; da Falkenberg havde afslaaet den Opfordring, man rettede til ham om Overgivelse, begyndte Kampen, der endte med, at Falkenberg, som var bleven dødelig saaret, maatte overgive sig. Af Svenskerne faldt 100 Mand, men 522 toges til Fange. Nordmændene havde 30 Døde og 89 Saarede.

Huitfeldts Forsigtighed med at lægge en Forhugning nordenfor Moss viste sig at være paa rette Sted. Thi medens Kampen rasede som heftigst i Byen, søgte General Delvig, der var paa Veien til Sverige med 500 Ryttere, at bryde igjennem den for at bringe Falkenberg Undsætning. Men hans Forsøg afvistes af Huitfeldt, der selv indfandt sig paa Kamppladsen.

Kong Karl, som ikke vidste noget om General Aschenbergs Tilbagetog, kunde ikke forstaa, hvor der blev af de Tropper og det Beleiringsartilleri, som han skulde have sendt efter sig fra Sverige. Det var ham derhos magtpaaliggende at faa Underretning om, hvor langt man i Gøteborg og Karlskrona var kommen med Udrustningen saavel af den Eskadre, som skulde konvoiere en Transportflaade til Hæren i Norge, som af Hovedflaaden, som skulde bringe Wismar Undsætning. Den 18de April kom vistnok Generalmajor Magnus Julius de la Gardie med et Regiment og nogle Ryttere til ham i Kristiania; men paa samme Tid fik han Efterretning om Aschenbergs skammelige Flugt fra Skjeberg. Kongen besluttede da at sende Generalmajor Delvig til Sverige for at arrestere Aschenberg og stille ham under Tiltale og paaskynde Transportflaadens Afsendelse fra Gøteborg. Derpaa skulde han slaa en Bro over Svinesund og i Spidsen for de Tropper, som laa ved Grændsen, bryde ind i Norge. Den 21de April havde Delvig saa begivet sig afsted fra Kristiania og var kommen til Moss, just som Kampen stod paa. Da han ikke formaaede at bringe Falkenberg Undsætning, trak han sig tilbage og gik ved Grønsund over Glommen. Her sendte han noget over Halvdelen af sit Mandskab tilbage til Kristiania, men fortsatte med Resten af sin Styrke sit Ridt til Sverige.

Da Karl XII fik Efterretning om, hvorledes det var gaaet Falkenberg paa Moss og derhos, at den dansk-norske Eskadre var kommen ind i Kristianiafjorden, indsaa han, at det vilde være umuligt for den svenske Transportflaade at trænge opover til Kristiania. Da Isen paa Fjorden gik op, lagde norske Skjærbaade og større Fartøier ind paa Bjørviken og foruroligede Svenskerne, som kun med Vanskelighed formaaede at drive dem bort. Paa samme Tid indløb der ogsaa Tidender om, at det var Nordmændenes Agt at gaa angrebsvis tilverks mod Svenskerne, inden disse havde faaet Undsætning. Karl XII fandt det da raadeligst at drage de i Asker, Bærum og andre Steder staaende Afdelinger til sig, og det var kun ved ilsom Marsch, Løven-

stjerna reddede sig over Lysaker Bro og fik den afkastet, idet Fregatten Mynden havde lagt sig udenfor og bestrøg den med sine Kanoner. Natten mellem den 29de og 30te April brød Kong Karl op fra Kristiania og tog Marschen over Ekeberg i Retning af Onstad Sund.

Det var ogsaa paa høi Tid, Opbrudet fandt Sted; thi Nordmændene havde just sat sig i Bevægelse fra flere Hold for at angribe den svenske Hær. Fra Gjellebæk over Lysaker og Kristiania fulgte Lützow efter Fienden, der kun havde et Par Miles Forsprang. Fra Fredriksstad afmarscherede 2000 Mand, fra Moss 1500 Mand, fra Ritsund 1200 Mand foruden en Del opbudte Bønder. Da Kong Karl kom til Onstad Sund, fandt han paa Glommens Østside en større fiendtlig Styrke, som under Generalmajor Sponnecks Kommando var draget sammen herhen fra Moss, Basmo og Ritsund og havde dækket sig bag Forskansninger. Det lod nu til, at den svenske Hærs Skjæbne var afgjort; men Nordmændene havde skyndt sig for sterkt, saa de ikke havde givet sig Stunder til at medtage Artilleri og tilstrækkelige Levnetsmidler. Efter at have drevet Sponnecks Styrke op fra Stranden ved Ilden af nogle Kanoner iverksatte Kong Karl og hans Hær Overgangen over Glommen den 1ste til 4de Mai paa en Del i Hast sammentømrede Færger; derpaa holdt Hæren to Dages Rast, før den fortsatte Marschen over Eidsberg til Rakkestad. Her modtog Kongen Efterretninger fra Delvig og Transportflaaden, hvorefter han trak sig sydover henimod Svinesund. Den 12te Mai opslog han sit Hovedkvarter paa Torpum Herregaard, 7 Kilometer fra Fredrikshald.

Efter sit Komme til Sverige havde Delvig ladet Aschenberg arrestere og befalet hans Tropper at rykke frem mod den norske Grænse. Han brød nu den 5te Mai ind i Enningdalen, og da Nordmændene, som under Oberstlieutenant Landsbergs Befaling havde taget Stilling ved Svinesund, paa Rygtet om hans Marsch trak sig opover til Gaarden Veen ved Tistedalselven for at hindre ham fra at komme over denne, lod han sine Ryttere gjøre en Omvei omkring Femsjøen, som om de vilde falde Nordmændene i Ryggen. Disse trak sig da tilbage til Fredrikshald, medens Delvig drog ned til Svinesund, hvor han byggede en Bro for at føre de øvrige Tropper over.

Den gøteborgske Eskadre, som under Schoutbynacht Olof Knape skulde konvoiere en Transportflaade til den svenske Hærs Forsyning i Norge, var løbet ud den 15de April; men efter Ankomsten af Gabels Eskadre blev den nødt til at holde sig i den baahuslenske Skjærgaard og kunde kun langsomt nærme sig den norske Grænse, idet Løbene stadig var afstængte af den dansknorske Eskadre under Gabels Kommando. I Begyndelsen af Mai Maaned, da han havde ligget indestængt i Styrsund i flere Dage, blev han gjentagne Gange angreben af en Afdeling af Gabels Flaade, der kommanderedes af Kommandør Johan Vibe, uden at denne dog formaaede at udrette noget mod ham. I Midten af Mai Maaned, da Gabel havde trukket sin Eskadre

noget tilbage, slap Knape ind i Dynekilen, hvorfra han tilskrev Admiralitetet i Karlskrona om at faa sendt nogle Orlogsskibe, der kunde fordrive Gabels Eskadre. Men her havde man ingen Hjælp at sende ham, da Admiral Karl Hans Wachtmeister og Viceadmiral D. J Wilster nys før var gaaet ud herfra med en Flaade paa 13 Orlogsskibe, 5 Fregatter og 5 mindre Fartøier, dels for at konvoiere den Transportflaade, som skulde til Wismar, dels for at fordrive den danske Eskadre, som under Schoutbynacht Ulrik Kaas krydsede i Østersøen.

Lützow vovede efter at have fulgt den svenske Hær til Onstad Sund ikke at gaa over Glommen, men trak sig med sin Hær nedover til Fredriksstad, hvor det var hans Agt at føre Hæren over Elven og indtage en Stilling mellem Fredriksstad og Fredrikshald. Men denne Plan maatte opgives, da Karl XII opslog sit Hovedkvarter paa Torpum, og i Stedet nøiede Lützow sig med at sende to mindre Korpser over Glommen for at forurolige de svenske Afdelinger, som streifede omkring for at inddrive Levnetsmidler. Det ene af disse Korpser, der talte 1800 Mand, forskansede sig ved Sannesund paa Glommens Østbred, det andet, der kun bestod af 300 Mand, tog Stilling ved Borge, 3 Kilometer fra Fredriksstad. Karl XII likte ikke dette Naboskab; efterat han først havde opsnappet den norske Forvagt, der talte 40 Mand, rekognoscerede han selv Nordmændenes Forskansninger, men kom herunder disse alt for nær. En Dragon fra Lier ved Navn Baard Andersson Holmsmark tog Sigte paa Kongen, men rammede kun hans Hest, der styrtede død overende, og Kongen forstuvede sin Fod meget slemt. Ihvorvel Svenskerne ikke rettede noget Angreb paa Nordmændenes Stillinger, trak disse sig dog strax tilbage baade fra Sannesund og Borge, som strax blev besatte af Svenskerne. Paa det sidste Sted efterlodes Oberst Gøran Silfverhjelm med et Kavalleriregiment, medens Kongen med de øvrige Tropper vendte tilbage til Hovedkvarteret ved Torpum.

For nu at drive den svenske Hær ud af den Stilling, som den her havde indtaget og nøde den til Tilbagetog, søgte Nordmændene ved Hjælp af et Par Skibe af Gabels Eskadre i Begyndelsen af Juni Maaned at ødelægge den Bro, som General Delvig havde ladet slaa over Svinesund. Lykkedes dette, vilde Svenskerne blive afskaarne fra at faa Tilførsel fra Sverige, hvorved de snart vilde komme til at lide Mangel paa alt. Dette havde Karl XII indset og havde til Broens Forsvar ladet opkaste Skanser ved Sundet, hvorhos Bredderne bevogtedes af en ikke liden Styrke. Men Nordmændenes Angreb paa Broen faldt ikke heldigt ud, og et af Skibene, som anvendtes hertil, faldt i Svenskernes Hænder.

Nogle Dage efter tog Svenskerne under Kongens og General Delvigs Anførsel Sponvikens Skanse, der havde en Besætning paa 150 Mand, og jevnede den med Jorden.

„Kjeld Stubs Fane"

En hel Maaned igjennem var alt nu paa det nærmeste stille; kun hist og her fandt nogle mindre Sammenstød Sted mellem norske og svenske Streifpartier, der flakkede viden omkring. Men større Foretagender forberedtes. Det var nemlig Kong Karls Agt at sætte sig i Besiddelse af Byen Fredrikshald og Fæstningen Fredriksten. Aabne en Beleiring af denne kunde han ikke; thi denne sterke Bjergfæstning, der havde en Besætning paa 1350 Mand under Oberstlieutenanterne Hans Jakob Brun, der tillige var Kommandant, Sten Blix og Barthold Nikolai Landsberg, var meget godt forsynet med Levnetsmidler og om han end tør have havt en Del Beleiringsmateriel til sin Raadighed, har han dog neppe været tilstrækkelig forsynet med Ammunition. Det gjaldt ogsaa for ham at skynde sig og tage Byen og Fæstningen ved Overrumpling; thi Danskerne og Russerne traf Forberedelser til at foretage Landgang i Sverige, og den engelsk-hannoveranske Regjering fremførte Trusler for at formaa Kongen til at drage sine Tropper ud af Norge.

Det samme Heltemod, som Haldens Borgere under Krigen med Karl X Gustav havde lagt for Dagen, besjælede ogsaa deres Efterkommere i 1716. Navnlig har Efterslægtens Opmerksomhed og Beundring fæstet sig ved det gjæve Brødrepar Peder og Hans Kolbjørnsen. Ihvorvel Beretningerne om Fredrikshalds Forsvar i 1716 har stillet Brødrenes Bedrifter i et maaske vel fremtrædende Lys paa Militærets Bekostning, saa maa det dog paa den anden Side medgives, at disse alligevel er saa glimrende, at de vil sikre dem et uforgjængeligt Ry gjennem Tiderne, hvor meget der end maatte afpruttes.

Hans og Peder Kolbjørnsen var Sønner af Sørumspresten Hr. Kolbjørn Thorsteinssøn, en vældig Jæger og maaske stridere Kamphane, end man skulde vente at finde under en Prestekjole, Dattersønner af Hr. Kjeld Stub til Ullensaker og Halvbrødre af den ovenfor omtalte Prestekone Anna Kolbjørnsdatter. Brødrene, af hvilke Hans var født 1680 og Peder 1683, drev, som det synes i Forening, betydelige Forretninger, navnlig vistnok med Trælast, og var formuende Folk. Hans eiede saaledes foruden et Par Bygaarde Ekkeviken og nogle Gaarde i Bergs Sogn, og Peder anslog det Tab, han under Krigen led, til 30000 Rdr., "som ei er dragen Suk for", lægger han til med Selvfølelse. Da Krigen droges ind over den norske Grænse, fik begge Brødre Anledning til at lægge sin Patriotisme for Dagen, Hans først og fremst ved den Dygtighed og Paalidelighed, hvormed han ved Hjælp af Forbindelser i Sverige fik Efterretningsvæsenet ordnet, Peder ved sin Ledelse af det frivillige Kompagni, som under 20de Marts 1716 oprettedes af Borgere fra Fredrikshald og Sagbrugsarbeidere fra Tistedalen. I Vaarens Løb havde dette, der var uafhængigt af Kommandanten paa Fredriksten, foretaget flere heldige Streiftog dels i Fredrikshalds Omegn, dels endog ind paa svensk Omraade. I Mai Maaned havde det saaledes i Forening med Oberstlieutenant Barthold Nikolai v. Landsberg kjæmpet mod Generalmajor Delvig, da denne søgte at trænge frem over Svinesund, og efterat Broen over dette

var bleven opført, havde Kolbjørnsens Frikompagni deltaget i de frugtesløse Forsøg paa at faa den ødelagt. Iøvrigt havde Kolbjørnsens Friskare fornemmelig havt at gjøre med Bevogtningen af Byen og de til denne hørende Befæstninger, der var blevne udbedrede under Brødrenes Opsigt. Saa udmerket var den Aand, som herskede inden Frikorpset og Byens Borgerskab, at der var truffen frivillig Aftale mellem Kommandanten og Indvaanerne i Byen, at denne skulde stikkes i Brand, hvis Svenskerne søgte at sætte sig i Besiddelse af den. Længe skulde det da heller ikke vare, før Borgerskabet fik Anledning til at lægge for Dagen dette Bevis paa Fædrelandssind, som med Rette kan siges at have omgivet ikke blot den lille Grænsestad, men hele den norske Nation med en Straaleglans, som aldrig vil blegne, saa længe Ordet Patriotisme beholder sin Betydning.

Af en Overløber havde Kong Karl faaet vide, at en større Del af Fæstningens Besætning laa dels i Byens søndre Del, dels i Baraker, som var opførte bag de Pallisaderinger og Forskansninger, som var istandbragte af Borgerskabet. Han besluttede sig da til at vove et Forsøg paa at trænge ind mellem Byen og Fæstningen; lykkedes dette, kunde han have Haab om at afskjære og fange den Del af Besætningen, som opholdt sig udenfor Fæstningen, hvorved ogsaa denne muligens kunde blive nødt til at overgive sig.

Men Byens Borgerskab havde ved flere Leiligheder vist Kong Karl, at det havde Øinene med sig, og allerede den 21de Mai havde han selv været ude for det kolbjørnsenske Frikompagni. Et halvt Snes unge Frivillige, blandt hvilke den unge Kjøbmand Jakob Værn var, som stod som Lieutenant ved Kompagniet, var gaaede ud af Byen for at spille Kegler. Da de ikke var sikre for, at de kunde støde paa Fiender, havde de taget sine Rifler med. Bedst Spillet var i god Gang, blev der meldt, at ni svenske Ryttere kom ridende i Retning af Rødsbjerget, og i største Hast traf Haldenserne sine Forberedelser. Da Rytterne var komne paa Skudhold, modtoges de af en Salve, der kastede to af Rytterne af Sadlen og strakte en tredies Hest til Jorden. Rytteren, der var ingen anden end Kong Karl selv, besteg en ny Hest og befalede Tilbagetog. I Slutningen af Juni gik Kolbjørnsens Friskare under Lieutenant Even Krafts Kommando over til Vigsiden, hvor de bortførte 111 Artilleriheste og 26 Trosknegte. En svensk Lieutenant blev dræbt; men Peder Kolbjørnsen, som selv var med, kom ved Uforsigtighed af en af sine Mænd noget til Skade.

Allerede i Begyndelsen af Juli Maaned fik Nordmændene Underretning om, at Svenskerne vilde forsøge en Overumpling. Men man fæstede ikke rigtig Lid til det. "Lad dem bare komme!" sagde Oberstlieutenant Sten Blix, som kommanderede de i Byen liggende Tropper.

Nat til Søndag den 4de Juli, da Byens Indvaanere i Tillid til de udstillede Vagters Agtpaagivenhed laa i sin trygge Søvn, kom Kong Karl ansættende med 1500 Mand ned mellem Øsklevene til Skaaningsfossen,

vadede over Elven, hvis Vand stod dem op paa Bringen og nærmede sig i Stilhed baade Byen og Fæstningen. 600 Mand under Oberstlieutenant Rutger Fuchs og Oberst Løvenstjerna skulde rykke frem mod Byen og trænge ind i denne gjennem Kirkeporten, medens en anden Afdeling paa 900 Mand under Oberst Schlippenbachs Kommando skulde rette sit Angreb paa den mellem Byen og Fæstningen liggende Borgerskanse. Det var tyk og disig Luft, saa Vagterne ikke kunde se langt for sig. Alligevel gjorde disse Anskrig, og Allarmtrommen kaldte strax Besætningen under Vaaben, den største Del i Undertøi og i bare Skjorten.

Ved det første Stormløb lykkedes det Oberst Schlippenbach at trænge ind i den ydre Borgerskanse, hvis Besætning dreves tilbage til den indre Skanse, haardt eftersat af Fienden, og det var med Nød og neppe, man fik Porten slaaet i og Svenskerne stængt ude. Disse var da saa nær, at de med Bajonetterne stødte ind gjennem Pallisaderne og med Geværkolberne dundrede paa Porten. Oberstlieutenant Landsberg forstod dog hurtig at skaffe Orden tilveie blandt Skansens Besætning, og nu modtoges Svenskerne af en saa morderisk Ild, at de i Huj og Hast kastedes nedover til sine Kammerater, der var brudte ind i Byen. Men mere end hundrede faldne blev liggende tilbage indenfor Forskansningerne; nærmest indved Skanseporten laa Oberst Schlippenbach selv, der var fældet, just som han bestræbte sig for at støde den op.

I selve Byen havde der paa samme Tid raset en voldsom Kamp, idet ogsaa Borgerne og Soldaterne var komne paa Benene for at modtage Fienden under hans Fremtrængen. Ved Kirken, hvor Borgerne havde opkastet et Batteri paa ni Kanoner, udspandt der sig en voldsom Kamp, der varede til Kl. 3 om Morgenen; det blev da taget, efterat den største Del af Forsvarerne var faldne. Men under Fiendens videre Fremrykning fik han en haard Kamp at bestaa mod Sten Blix, der med 50 Mand, han havde samlet, var overalt paafærde og gjorde Modstand, hvorsomhelst han fandt Anledning dertil. Omsider maatte han dog, blødende af flere Saar, trække sig til Kongsbryggen, hvor han i en Baad reddede sig over til Sørhalden og over Knardalsbjerget slap ind paa Fæstningen. Her samledes efterhaanden ogsaa de øvrige af Byens Forsvarere, der ikke havde faaet Forfald eller var blevne nødte til at strække Gevær. Først Kl. 4 om Morgenen befandt Byen sig i Fiendernes Hænder; men Befolkningen havde da for den største Del reddet sig dels til Bjergene, Storkleven og Gammelporten bag Fæstningen, dels til Sørhalden, Ekleviken og Sauøen.

Nu gjaldt det for Karl XII at faa istandsat den mellem Nord- og Sørhalden førende Bro, som Nordmændene havde afkastet, for herigjennem at tilveiebringe en nemmere Forbindelse med Hovedkvarteret ved Torpum. Sandsynligvis var det hans Agt herfra at trække til sig flere Tropper, med hvilke han vilde friste en Storm paa Fæstningen. Han blev derfor staaende i Byen den hele Dag, ihvorvel det regnede med Kugler og Bomber ned

over den. Svenskernes Tab var som Følge heraf meget stort; men Kommandantens Forsøg paa at faa Byen skudt i Brand lykkedes dog ikke, da Svenskerne holdt streng Brandvagt. Om Formiddagen sendte Kong Karl med smaa Mellemrum ikke mindre end tre Parlamentærer op til Fæstningen for at anholde om 4 Timers Vaabenhvile for at begrave sine Døde. Men Peder Kolbjørnsen og Lieutenant Kraft mente, at det ikke gik an; var Svenskerne komme som ubudne Gjæster, saa havde Nordmændene intet andet at gjøre end at sætte dem paa Porten igjen saa hurtigt som muligt. Det tredie Bud ænsede Nordmændene ikke engang saa meget, at de holdt inde med Skydningen, saa længe dette fik Besked.

Kongen holdt til i Kjøbmand Walckers Gaard ligeoverfor Peder Kolbjørnsens Bolig. I denne var Søsteren Marie, der førte hans Husholdning, saagodtsom alene hjemme. Da Kongen slog op Vinduet og stak Hovedet ud, lukkede ogsaa hun et Vindu op og bad ham om, at han vilde give Befaling til, at hans Folk skulde lade hende og Broderens Hus i Fred; hun var saa bange, thi hun var ladt aldeles alene hjemme. Kongen raabte strax paa en Underofficer og fire Mand og bød dem holde Vagt ved Huset. Han spurgte hende derpaa, om hun havde noget "Svaldricka". Hun tillavede strax en Koldskaal, som hun rakte ud af Vinduet i et stort Sølvbæger. Kongen drak paa hendes Sundhed med de Ord: "Der ser hun, Mamsel, at jeg tror hende vel". Idet Marie rakte Bægeret ud, tabte hun en Ring og blev staaende at se efter den. Da Kongen fik vide, hvad hun saa efter, befalede han strax nogle Mænd, som stod udenfor, at søge den op, og hun fik den øieblikkelig igjen. Imidlertid stod de to og taltes ved fra hver sit Vindu. "Buldrer Kommandanten altid slig?" spurgte Kongen. "Ikke oftere, end naar her er Fremmede", lød Svaret. Kongen vilde nu vide, hvad Slags Landsmand Kommandanten var, siden han førte tre franske Lilier i Vaabenet. Derpaa kunde Marie ikke give ham nogen Besked. Tilsidst bad hun ham om, at hun maatte faa sende sin Broder noget Tøi, da han var bleven slet paaklædt i den Hast, som han maatte ile til Fæstningen, og hertil gav Kongen hende Tilladelse.

Kongen gik ud og ind og var, ret som det var, henne hos Garnisonsfeltskjæren, som havde fuldt op at gjøre med at forbinde de saarede. Paa en saadan Tur blev General Delvig, der gik umiddelbart foran Kongen, strakt livløs til Jorden af et Skud, som Sergeant Øde paa Borgerskansen affyrede. Kongen slog Hænderne sammen og raabte: "Au!" Delvigs Lig blev bragt ind i Walckers Hus, hvor det fandtes i sterkt forbrændt Stand efter Svenskernes Afmarsch.

Marie Kolbjørnsdatter havde imidlertid sendt Klædebylten op til sin Broder paa Fæstningen. Denne forstod strax, at der maatte stikke et eller andet under, og efter nogen Søgen fandt han ogsaa en Seddel, der angav, hvor Kongen opholdt sig. Fra Fæstningen rettede man sig da ogsaa der-

efter, og ret, som det var, kom den ene Bombe efter den anden susende ned over Huset og dets Nabolag.

Nys før havde Hans Kolbjørnsen og Kjøbmand Jens Munk indfundet sig hos Kongen for at bede ham om, at de Kvinder og Børn, som var flygtede til Ekkeviken og Sauøen, maatte faa Beskyttelse. Kongen havde antaget en meget barsk Mine, da han hørte, hvem han havde for sig, og havde befalet Kolbjørnsen og Munk at blive i Arrest indtil videre. Han gik op og ned i Værelset, drog sin Kaarde halvt ud, stødte den haardt ind igjen og erklærede, at det kom ikke an paa at tage nogle Heste, men det skulde dog blive værst for Kolbjørnsen og hans Broder selv, at de tilføiede ham saa megen Skade, skjønt de ikke stod i virkelig Krigstjeneste. Kolbjørnsen stod rolig under denne strenge Tordentale. "Naar Fienden er i Landet, er hver Undersaat Soldat", sagde han. "Desuden har jeg ikke gjort andet, end hvad Pligt og Troskab mod min Konge udfordrede, og jeg fortryder det ikke, hvad der end skal paafølge". I det samme slog en Bombe gjennem Taget og blev liggende paa Loftet over det Rum, hvori Kongen befandt sig. Alle kastede sig paa dennes Vink plat ned paa Gulvet. Nogle Øieblikke henløb, uden at man hørte mere til Bomben. "Den er alt kreveret (sprungen)", mente Kongen og reiste sig. Men i det samme sprang Bomben, Bjælkerne i Taget knækkedes, og Splinterne fløi de tilstedeværende om Ørerne. Kongen og flere andre faldt overende. Han kom dog strax til sig selv igjen, og da Blodet strømmede ned over hans Ansigt, tog Hans Kolbjørnsen sit Tørklæde og tørrede det af. "Det skader intet", sagde han, "Herren bevarer sin salvede". Til en Oberst, som først sent kom til sig selv, sagde han: "Det bliver snart bedre".

Og det lod til, at Legen nu skulde begynde for Alvor, idet det blev meldt, at der var udbrudt Ild paa flere Steder i Byen. Kongen skyndte sig da ud for at paase Slukningsarbeiderne; men forinden befalede han, at der skulde holdes Vagt over Hans Kolbjørnsen og Jens Munk.

Hele Dagen igjennem havde der været fyret paa Byen fra Fæstningen, fra Borgerskansen, fra en stor Pram, som Borgerne havde bygget for egen Regning og lagt udenfor Torvet, og fra Huitfeldtsholmen. Ogsaa de Borgere, som var flygtede om Morgenen, sendte sine Gjæster i Byen varme Hilsener. Ganske vist forsøgte Svenskerne at svare paa Tiltale. Mod Stykprammen slæbte de Gang paa Gang Kanoner ud paa Torvet, men disse blev snart demonterede. En Gang, da Svenskerne med stort Bryderi havde faaet draget en Kanon frem og forlod den for et Øieblik, fandt de den fornaglet og Forstillingskassen tømt, da de kom tilbage. Det var Hans Kolbjørnsens Tjenestepige Olaug, som udførte det Karsstykke. Men det var det mindste. En Stund efter stak hun Ild paa sin Husbondes Gaard og Høbod, og da der rundt omkring laa Tjæretønder og Strydotter, brændte det snart ret lystigt.

Snart tog Ilden ogsaa fat i Peder Kolbjørnsens, William Walckers og Nils Stubs Gaarde. Da Peder Kolbjørnsen saa, at Bomberne ikke anrettede den Ødelæggelse, som var tilsigtet, sendte han sin Dreng Anders Brynjulfssøn ned til Byen for at sætte Ild paa. Denne, som lidt tidligere paa Dagen havde taget Livet af en svensk Officer, havde af sin Husbonde faaet hvisket et Ord i Øret om, at der var ti Rigsdaler at tjene, og kom slentrende nedover i Skjorteærmerne, troskyldig og dum, som han ikke havde noget ondt i Sinde. Men i Barmen havde han to Begkranse. Den ene benyttede han til at sætte Ild paa Peder Kolbjørnsens og Nils Stubs Gaarde, den anden blev antændt kastet ind paa det sønderskudte Loft i Walckers Hus. Den Sikkerhedsvagt, som Marie Kolbjørnsdatter havde faaet overladt, havde slaaet sig ned i Husets Vinkjælder og sov sødelig, da Branden udbrød; den vaagnede aldrig mere. Den samme sørgelige Skjæbne rammede ikke blot de saarede Svensker, som var lagte ind i Husene, men ogsaa mange af Byens Folk, som havde søgt Tilflugt i sine Kjeldere. Trods deres angstfulde Nødskrig gjenlød overalt, var ingen istand til at bringe Hjelp, da enhver snart havde nok med at bjerge sig selv.

Kong Karl bed sig af Harme i Fingrene, da han saa, hvorledes Ilden greb om sig paa alle Hold og spottede alle Slukningsforsøg fra Svenskernes Side. Længe vilde han holde Stand mod den voxende Fare; men efter flere af sine Mænds Raad opgav han omsider Modstanden og besluttede sig til at trække sig tilbage.

Tilbagetoget gik over Broen, som i Hast blev istandsat, slig det lod sig gjøre. Men Kuglerne fra Stykprammen og Huitfeldtsholmen slog ofte ned over den, og flere faldt. Da Hans Kolbjørnsen og Jens Munk, der som Fanger skulde føres til Kongens Hovedkvarter, kom ud paa Broen, lod den første med et, som han blev saaret, slog ud med Armene og faldt i Elven. Derpaa svømmede han hen under en Brygge, hvorfra han slap i Land og kom ud til sin Gaard Eskeviken. I Faldet forslog han dog sit Hoved og Bryst i den Grad, at han havde Men deraf sin øvrige Levetid. Jens Munk, der var bleven kvæstet i Hovedet og Armen ved Bombesprængningen i Walckers Hus, blev den følgende Dag sat paa fri Fod og fik af Kongen til Foræring en opsadlet Hest og en Kaarde med Haandtag af Sølv og guldvirket Elgslæders Gehæng.

Angrebet paa Fredrikshald havde kostet Svenskerne opimod 500 Mand døde, saarede og fangne. Af de sidste, hvis Antal var henved 200, var de allerfleste saarede. Flere af Svenskernes dygtigste Officerer var blandt de faldne; mest beklagedes Tabet af Oberst Schlippenbach og Generalerne Delvig og Schommer, af hvilke den sidste var bleven dræbt, just som Tilbagetoget blev tiltraadt. Paa Nordmændenes Side var Tabet 180 Mand, af hvilke mere end den halve Del var tagne til Fange.

Efter det mislykkede Attentat paa Fredrikshald begyndte Kong Karl for Alvor at forsone sig med Tanken om at trække sig ud af Norge, og de Bevægelser, som forskjellige af hans Hærafdelinger i de følgende Dage foretog, tyder hen paa, at Tilbagetoget ogsaa vilde blive iverksat, om det ikke lykkedes den Transportflaade, som skulde tilføre hans Hær Levnetsmidler og Ammunition, formaaede at naa frem.

Hele Vaaren igjennem hører vi om, hvorledes Schoutbynacht Olof Knape, en Fiskersøn fra den baahuslenske Skjærgaard, som ved Mod og Dygtighed havde slaaet sig op, har ligget snart i den ene, snart i den anden Vik af Skjærgaarden med sin Transportflaade, og hvorledes han gjentagne Gange har leveret Eskadrer af den gabelske Flaade Slag. Af de hidtil frembragne Dokumenter kan der ikke med Bestemthed siges, hvor mange Expeditioner han har foretaget; men det tør have været flere. Gabel maa allerede efter Træfningerne i Styrsund have faaet Øinene op for, hvor vanskeligt, for ikke at sige umuligt, det var for ham at faa Has paa den dristige Ulk, som kjendte alle Løb og Smuthuller i Farvandet, med de Skibe han havde til sin Raadighed, og han besluttede sig derfor til at sende Kapteinen paa "Hvide Ørn", Peter Tordenskjold, til Kjøbenhavn efter en Del Pramme og fladgaaende Skibe, som havde været benyttede i Farvandene omkring Stralsund Høsten og Vinteren i Forveien.

Før vi gaar videre, skal vi først gjøre Bekjendtskab med den ungdommelige Helt, der maaske i høiere Grad end nogen anden er en baade karakteristisk og idealiseret Type paa sin Tidsalder og sit Folk, en fribaaren Viking i Enevoldskongens Uniform, en høi Adelssjæl i Matrosens raabarkede Ydre, — kort sagt, en Forening af de Egenskaber, som allerede i den graa Oldtid gjorde Halfred Vanraadeskald og Olaf Trygvessøn til Nordmandens Helteidealer.

Peter Wessel Tordenskjold gik ved denne Tid i sit 26de Aar; men han havde dog allerede en meget smuk Løbebane at se tilbage paa. Han var født den 28de Oktober 1690 i Throndhjem, hvor hans Fader, Jan Wessel, var bosat som Raadmand. Ved Siden af drev han Kjøbmandsforretninger og Skibsrederi og maa have siddet i ret gode Kaar. Han var almindelig agtet som en brav og retsindig, men just ikke synderlig foretagsom eller begavet Mand. I den sidste Henseende dannede hans Hustru, Maren Schøller, en fuldstændig Modsætning til ham. Endskjønt hun havde sat 18 Børn — 12 Gutter og 6 Piger — ind i Verden og saaledes skulde have nok med sit eget Husstel at gjøre, havde den raske og ferme Kvinde endda Tid og Kræfter til at føre Opsyn med de forskjellige Beværtningssteder, hendes Mand fra Tid til anden fik kongelig Bevilling paa at aabne i Byen og i de omliggende Landdistrikter, Strinden og Stjørdalen. Det maa have været fra hende, Børnene havde arvet deres glimrende Anlæg. En af Sønnerne havde under sit Studieophold i Kjøbenhavn og senere hjemme i Throndhjem gjort for-

skjellige gale Streger, og da Peter — der var No. 14 i Rækken — tegnede til at ville lægge i Vei paa samme Vis, fandt Faderen det for godt at

Anno 1672 d 2 Marty — forlöste Gud min Kiereste med een daatter kaldt Christina Anna Maria —

Anno 1673 d 20 [illegible] kaldt min K: forlöst med een Sön, Christian Hendrich, som döde A° 1675 = [illegible] Kopperne,

Anno 1674 d 31 xbr forlöste Gud min K: med een Sön Christian Christopher

Anno 1676 d 5 Marty — Min Kiereste forlöst med een daatter kaldt Christina d 12 ditto — [illegible]

Anno 1677 d 22 July — forlöste Gud min Kiereste med een Sön, kaldt Christina d 29 [illegible] og kaldet [illegible]

Anno 1678 d [illegible] min K: forlöst med een Sön, som kaldt Christian d 10 ditto, og kaldet Hendrich —

Anno 1680 d 9 [illegible] May — forlöste Gud min K: med een Sön kaldt Christian d [illegible] ditto — [illegible]

Anno 1681 d 21 Marty — Min K: forlöst med een Sön, kaldt Christian d 27 ditto,

Anno 1683 d 7 [illegible] forlöste Gud min K: med een Sön, kaldt Christian d 14 ditto [illegible] og kaldet [illegible] Christian,

Anno 1684 d 29 [illegible] Michaly dag, kaldt min K: forlöst med een Sön, Christian Johan,

Anno 1685 [illegible] Min K: forlöst med een daatter, kaldt Christina [illegible]

Anno 1687 d 26 Aprill — forlöste Gud min K: med een Sön, kaldt Christian d 3 Maj og kaldet [illegible]

Anno 1689 d 7 Maj — kaldt Min K: forlöst med een daatter og kaldt Christina d 14 ditto — Anna Cathrina —

Anno 1690 d 28 October min K: forlöst med een Sön og kaldt Christian [illegible]

Anno 1692 d 14 August — Min Kiereste forlöst med een Sön, kaldt Christian [illegible] William

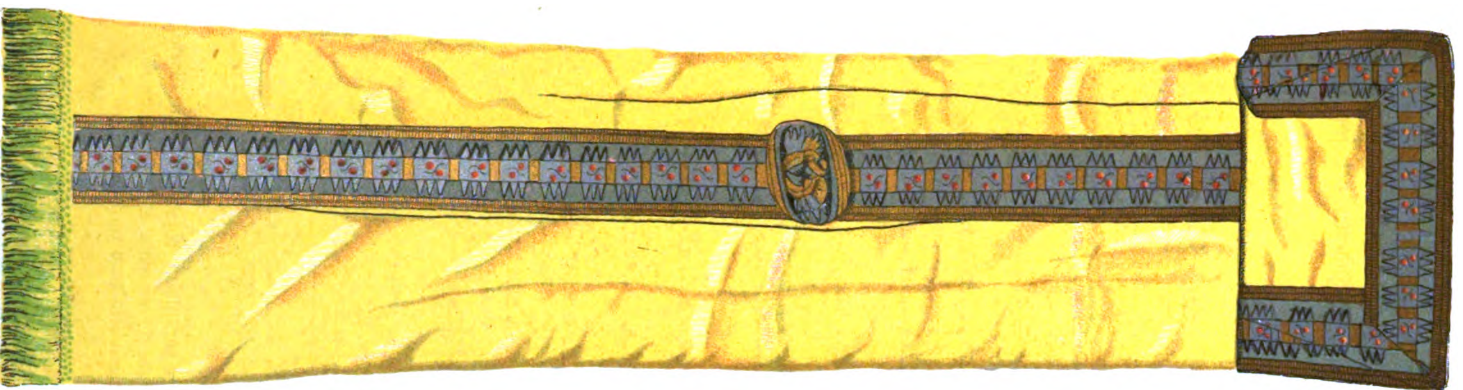
Anno 1693 d 2 [illegible] alle [illegible] dag, Min K: forlöst med een Sön, og kaldt Christian Caspar —,

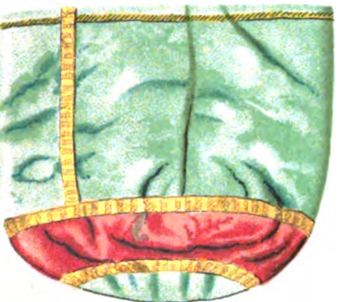
Anno 1696 d 15 July — Min K: forlöst med een daatter kaldt Christina Maren, og döde [illegible] 1697 = [illegible] Kopper

Henr. Mathiesen. 1892

149. Faksimile af et Blad foran i en Bibel, der har tilhørt Raadmand Jan Wessel i Throndhjem, og paa hvilket Fødselsdagene for 17 af hans Børn er optegnet. Bibelen tilhører nu Kommandørkaptein Klingenberg, Horten.

holde ham i Ørerne allerede fra Gutteaarene af. Hvorvidt han endog har sat ham i Skrædder- og Barberlære, da han ikke paa anden Vis kunde vænne ham

Henr Mathiesen 1892

Daabsdragt, i hvilken Tordenskjold efter sagnet skal være döbt.

til Stadighed, faar staa derhen; men Hjemmets Tvang forekom i ethvert Fald den viltre Gut saa uudholdelig, at han i 1704, da Fredrik IV gjæstede Throndhjem, uden Forældrenes Vidende og Villie slog Lag med det kongelige Følge og ledsagede det til Kjøbenhavn, hvor en Broder stod i kongelig Søkrigstjeneste. I et Aars Tid skal han her have prøvet den forlorne Søns Kaar, men henvendte sig saa — muligens i Anger over sin udviste Opførsel — til den kongelige Konfessionarius Peter Jespersen, der var gammel Bekjendt af Forældrene. Denne ædle Mand tog sig nu af det unge Menneske paa forskjellig Vis, skaffede ham Forældrenes Tilgivelse og hjalp ham ind i Søetaten som Lærling paa Holmen. Han gjorde en Reise til Guinea og Vestindien med et af det vestindiske Handelskompagnis Skibe, og efterat han i 1708 var kommen hjem, meldte han sig til Optagelse som Søkadet. Da han ikke fik noget Svar paa sin Ansøgning, tog han Hyre med et af det ostindiske Kompagnis Skibe og kom midtsommers 1710 tilbage til Bergen. Her erfarede han, at han var bleven Søkadet, og da han stundede efter snarest mulig at komme i Tjeneste, tog han afsted fra Bergen med et skotsk Skib, der skulde til Østersøen. Dette maatte paa Grund af Modvind løbe ind til Marstrand, hvor han i engelske Matrosklæder fik Leilighed til at se sig godt om, og derpaa begav han sig med et hollandsk Krigsskib ud til en dansk-norsk Eskadre, som krydsede i Nordsøen. Tidlig paa Aaret 1711 træffer vi ham i Kjøbenhavn, hvor han meldte sig til Tjeneste og androg om at faa Kommandoen over en Fregat, som skulde til Throndhjem for at afhente Matroser for Marinen. Der blev imidlertid ikke noget af med det; derimod blev han længere ude paa Vaaren udnævnt til Officer og beordredes til Tjeneste paa Fregatten Postillonen, Kaptein Rostgaard, der udrustedes i Altona og skulde opover til Norge. Her skulde Wessel først gaa ombord. Men før "Postillonen" endnu var kommen til Norge, havde der aabnet sig et andet Virkefelt for Wessel. Under Løvendals Indfald i Viken blev han nemlig af Kommandør Knoff, der førte Befalingen over den sekunderende Eskadre, sendt med Brevskaber til denne, som han indhentede strax indenfor den baahuslenske Grænse. Løvendal fik et meget godt Indtryk af den greie og raske unge Officer og tilbød ham at overtage Kommandoen over en liden Snav, "Ormen", som netop var under Udrustning og var bestemt til at optage Kampen med de farlige smaa svenske Kapere, som anrettede alskens Spektakler paa Kysten. Wessel tog med Taknemmelighed mod Tilbudet, reiste saa til Kristiansand, hvor han fik sin Afsked som Skibslieutenant paa "Postillon" — den eneste Befatning, han tilvisse nogensinde havde med denne Fregat — og udrustede sin Snav i Langesund, hvor den var bygget. Høsten samme Aar deltog han i en større Konvoi til Sundet og Belterne, drog midtvinters opover til Norge med en Skibsladning Heste og gjorde saa i Julehelgen et Togt ind paa Gøteborgsfjorden, hvor han vakte et svare Opstuds. Om Vaaren førte han Baron Løvendal over til Danmark, og denne, der allerede gjorde meget af den bjærve Thrønder, lovede

ham et nyt Skib, en Fregat paa 18—20 Kanoner, som var bygget paa Værftet i Langesund og skulde indkjøbes for Slotslovens Regning. Det var "Løvendals Gallei," et Skib, der trods sine forskjellige Mangler dengang var et af de bedste i den dansk-norske Marine. Da dette endnu ikke var færdigt til at stikke i Søen, gjorde han i Paasken med "Ormen" et Rekognosceringstogt ind under Elfsborgs Kanoner for at indhente Oplysninger om en stor Kaperexpedition, som foretoges herfra under Kommandør Ankerstjerna.

Saasnart Wessel havde overtaget Kommandoen over Fregatten, skulde han slutte sig til den Eskadre, som under Schoutbynacht D. J. Wilsters Ledelse skulde bevogte de norske Kyster og nu skulde møde Ankerstjerna. Paa Udseilingen fra Staværn gjorde han for at prøve Skibets "Seglation" et Slag over til Skagen og tog herunder den frygtede Kaper "Svenska vapnet," der kommanderedes af Nils Knabe. Siden laa han sammen med Wilsters Eskadre i Skagerrak for at oppasse Ankerstjerna. Men takket være Wilsters Uvirksomhed og Mangel paa Konduite slap denne med et rigt Bytte ind til Gøteborg. Den unge Lieutenant indgav nu Klage over sin Chef. Da denne ved sin Færd tidligere paa Aaret havde vakt almindelig Uvillie mod sig inden Slotsloven, og de bergenske Kjøbmænd, som især havde lidt meget ved Ankerstjernas Kaperier, tillige fordrede Undersøgelse, blev han suspenderet og stillet for en Kommission i Kjøbenhavn. Hvorledes Wilster blev dømt og siden paaskjønnede Kongens Naade ved at gaa i fiendtlig Tjeneste er ovenfor omtalt; for Wessels Vedkommende blev den hele Episode for saa vidt af Betydning, som den omtrent med en Gang skaffede ham en sikker Position i Regjeringens og Folkets Agtelse.

150. Sølvkrus, der har tilhørt Tordenskjolds Bedsteforældre, Kristofer Eilertsen Schøller og Karen Nilsdatter Brynie, og som senere er gaaet i Arv, først til Tordenskjolds Far og Mor, senere til hans Søster Karen og dennes Mand, Knud Brun. Tilhører nu Kunstindustrimuseet, Kristiania.

Hermed havde Wessel betraadt den Bane, der i Løbet af faa Aar skulde gjøre ham til Nationens populæreste Helt. At følge ham Trin for Trin paa denne, lader sig her ikke gjøre. Her skal kun medtages nogle faa Træk, der belyser hans uvorne, ubetvingelige Mod, hans Raadsnarhed,

hans retskafne Tænkemaade og hans Iver i Tjenesten, altsammen Egenskaber, der i og for sig vilde have dannet ham til en enestaaende helstøbt Personlighed, selv om han ikke i Buggegave havde faaet det uforlignelige Humor, som er et Særkjende for flere af hans Slægts Medlemmer. Mange af hans bevingede Ord, hvormed han i Farens Stund opflammede sit Mandskab, har levet efter ham til denne Dag, og allerede i sin Levetid var han bleven en hel Sagnfigur.

151. Schøllerkrusets Laag.

Om Høsten 1712 deltog han med Løvendals Gallei i Gyldenløves Expedition til Rügen, hvor han den 29de September i Forening med tre Fregatter blev sendt hen for at ødelægge den svenske Transportflaade, der var bleven skilt fra de svenske Orlogsskibe. Paa denne Expedition, som løb meget heldigt af, indlod han sig i Kamp med to store Spaniefarere, som var omskabte til Orlogsmænd, og gav dem det ene glatte Lag efter det andet; han tænkte endog paa at entre den ene, men maatte opgive Forsøget herpaa, da han ikke fik den fornødne Undsætning. Derimod kom han snart i Knibe, da en stor svensk Fregat kom de angrebne Skibe til Undsætning. Han holdt nu ned til Kysten, hvor den svenske Orlogsflaade laa, passerede denne paa knap Kanonskuds Distance og slap saaledes over til sine.

152. Indskrift paa Schøllerkrusets Forside.

Hele Aaret 1713 herskede der Ro paa Søen, og Wessel var væsentlig henvist til at ledsage Handelsflaader frem og tilbage over Nordsøen. Dog fik han i Mai Maaned Tilladelse til at krydse paa egen Haand i tre Ugers Tid medens en Konvoi af Handelsskibe, som han først skulde føre over til

hollandske Havne, laa der for at losse og lade. Wessel var paa Opreisen til Norge først indom den baahuslenske Skjærgaard for at forhøre sig om der fra Gøteborg var udgaaet nogen passe stor Fregat, som han kunde opsøge og slaas med i den Ventetid, han saaledes fik til sin Disposition. Saa vel var det dog ikke. I Gøteborg laa der i Øieblikket kun et Orlogsskib og en Fregat, og disse kunde, heb det, ikke løbe ud af Mangel paa fornødent Mandskab. Derhos spurgte han, at Guvernøren i Gøteborg, General Mørner, havde sat en Pris paa hans Hoved, fordi han i det foregaaende Aar havde frataget Byens Borgere flere armerede Fartøier og Kornbaade. Han lagde efter sig foreløbig Beskeb, førte lykkelig og vel sin Konvoi frem til Holland, hvor han ankom i Begyndelsen af August Maaned, og saasnart denne var kommen paa sine Fortøiningspladse, vendte han strax om og satte Kurs for Gøteborg uden at lade sig hefte af noget paa sin Vei.

Den 13de August indfandt der sig hos Guvernøren i Gøteborg en Lods ude fra Skjærgaarden med et Brev, som var ham betroet til Besørgelse, og som lød saaledes:

Høiædle og velbaarne Hr. Guvernør!

Med særdeles Forundring haver jeg erfaret, hvorledes De en og anden Gang tillader Deres Brigantiner og Chalupper at indløbe paa den norske Kyst der at røve og plyndre, hvilket for kort Tiid siden og skede paa Hvaløerne med endel Brude-Folk, hvilke paa en uchristelig Maade er blevne behandlede. Jeg kunde vel en og anden Gang ved mine ofte Besøgelser der ved Grændserne have ladet se en lige Authorité, men jeg holder for, at det sømmer sig ikke paa begge Sider, og er derudinden slet ingen Honnør. Mig er og bekant, at De haver forlangt min Person til Fange, hvorfor en god Recompance til Erobreren skulde gives, des Aarsage jeg nu, som ofte tilforne kommer, for at lade se min Person er til Deres Tieneste, og saa man heller end gjerne, at Deres Raisonabilité var saa stor, at De vilde udsende en af Deres Fregatter paa 24 a 26 Kanoner for at afhente min Person, hvorefter min Attraa forlængst haver været.

Det er Deres Sø-Officerer ingen Honnør til Dato, at de allene har amuseret sig med at erobre nogle Koffardie-Skibe, men var at ønske de vilde se deres Fiende under Øine, som noget armeret er betroet, endskjøndt den var af mindre Force, da kunde man slutte, der var noget raisonabelt ved dem. Ville nogen Sø-Officer der paa Stedet, som nogen Kongl. Fregat er betroet, Mr. Brinch, Ankerstierna eller Mr. Sparmand, som er Marstrand betroet, bevise mig den Ære, og møde mig her udenfor Vinge, da maatte det ske med allerførste, som Tiden ellers bliver mig meget kort at opvarte, og endskjønt min Force er ikke hel saa tilstrækkelig, som nogen af Deres, det Dem og er

bekjendt, saa skal jeg dog holde min Parole, min Nation til Honnør og mig selv til Avantage, forblivende i det øvrige

Høiædle og velbaarne Hr. Guvernørs
tjenstfærdige Tjener
P. Wessel.

Fregatten Løvendals Gallei til Ankers
ved Vinge den 12te August 1713.

Wessel blev liggende udenfor Vinga baade den Dag og den næste; men det lod ikke til, at den gotenborgske Guvernør vilde vise ham den Imødekommenhed, han ønskede. For at benytte Tiden til i det mindste at kapre en eller anden Koffardimand, lettede han ud paa Eftermiddagen Anker og satte i en frisk Kuling over i Retning af Skagen.

Omtrent $7^1/_2$ Mil fra Skagen bliver han var to store Skibe, der for en sagte Bris kommer seilende lige imod ham med et mindre Skib efter sig Det maatte være danske Skibe, da de førte Danebrog, og Wessel syntes ogsaa, han skulde drage Kjendsel paa dem. Det ene, tænkte han ved sig selv, maatte være Orlogsskibet "Delmenhorst," det andet "Prins Vilhelm." Medens han endnu funderede paa dette, blev der ved to skarpe Skud givet ham Signal til at lægge bi. Det gjorde han og, og da Skibene kom nærmere, lagde han strax paa Siden af det Skib, han havde til Luvart, og som efter hans Formening var "Delmenhorst." Wessel greb Raaberen og spurgte, hvorfra de kom. "Fra Kjøbenhavn," lød Svaret. Imidlertid var "Løvendals Gallei" kommen ind mellem begge Skibe. "Skibets Navn?" vedblev Wessel. "Ny Elfsborg", svaredes der. Danebrog for ned, og i Stedet heisedes det svenske Kongeflag. Der laa "Løvendals Gallei" i en slem Klemme, idet den til Luvart havde "Ny Elfsborg" paa 44 Kanoner og i Læ "Kalmar" paa 50 Kanoner, begge i saa kort Afstand, at "Løvendals Gallei" kunde faa det dobbelte Lag selv af de mindste Kanoner. Det bar da løs, Lag fulgte paa Lag og Kampen varede i hele 6 Glas. Wessels Skib fik megen Skade paa Skrog og Reisning, men som ved et Under led Mandskabet der ombord ikke synderligt; ikke en dræbtes, kun en saaredes haardt og et Par andre fik lettere Skrammer. Kampen var dog for ulige, og ihvorvel Wessels Mandskab sloges tappert, maatte han dog omsider føie dem i at trække sig ud af Ilden fra de svenske Orlogsmænd. "Jeg kunde vel have ladet mig skyde i Sænk af dem", skrev han til Admiralitetet, "men jeg syntes, Hs. Majestæt var ei dermed tjent, og Skibene, som mig er betroet at konvoiere, skulde derover ligget og ventet efter mig." Men idet Wessel kneb Luven fra de fremmede Krigsskibe, der holdt sydefter, lagde han med et over Stag for at fratage dem det lille Skib, de havde med sig og som han skjønte maatte være en dansk Koffardimand, som de havde kapret. Men han maatte opgive dette Forsæt, da "Kalmar" vendte Bredsiden til og gav "Løvendals Gallei" tre gode Lag.

Wessel maatte nu trække sig tilbage med et temmelig sønderskudt Skib; men han trøstede sig med, at de svenske Orlogsmænd ikke havde sluppet fra Legen for billigere Kjøb. Skaden var dog ikke større, end at han kunde løbe ind til Staværn og faa den udbedret paa 3 Dages Tid, hvorpaa han strax begav sig tilbage til Holland for at afhente den der efterladte Konvoi.

Da General Hausmann, som førte Kommandoen i Norge, modtog Wessels Rapport om Kampen, syntes han, at den unge Officer havde bidt særdeles godt fra sig, og han ledsagede en Ordre, han affærdigede til ham, med følgende egenhændige Efterskrift: "Hans gode Konduite og Bravur, han haver vist, vil jeg ei undlade paa vedkommende Steder at rekommendere." Men denne Gang blev der dog ingen "Rekommendation" af. Thi strax efter at Wessel var afseilet til Holland, modtog Hausmann fra Guvernøren i Gøteborg en Skrivelse, hvori han bitterligen beklager sig over Wessels Næsvished og forlanger ham straffet. Som Bilag medsendte han Wessels Udfordring i Original; derimod meddelte han ingen Oplysning om, at han paa egen Haand havde søgt at give Wessel en Korrex, eller hvorledes den var løben af. Der var efter dette intet andet for Hausmann at gjøre end at indberette Sagen, ihvorvel han vistnok har lagt et formildende Ord til; men Forholdene var nu engang saa, at hvad enten der var Krig eller Fred, var der tvingende Grunde for, at Guvernøren i Gøteborg iakfald behandledes med formel Høflighed. Hausmanns Forestilling fremkaldte da ogsaa en kongelig Ordre om, at Wessel skulde have et alvorligt Tilhold om at afholde sig fra slige Skøierstreger for Fremtiden ("daß er ins künftige sich dergleichen ungeziemenden Händel und Comportements bey Vermeidung anderweitiger schwerer Ahndung gebührend enthalte", heder det i Befalingen); dog skulde han ikke belægges med Arrest for den Sags Skyld. En eller anden af Wessels Uvenner havde vistnok været ude og slaaet paa noget saadant.

Wessel havde imidlertid uden at ane noget om den Tilstelning, som ventede ham ved Hjemkomsten, drevet paa at faa Konvoien klar og allerede den 20de September kunde han gaa under Seil fra Holland med 25 Skibe. Han fik Modbør paa Opreisen, og det faldt haardt for ham at holde Flaaden samlet; det sprøges, at han paa denne Opreise ogsaa har givet en Skipper en ordentlig Toraf, fordi han ikke til Punkt og Prikke havde efterlevet hans Befaling. Men det var ogsaa sterke Grunde for Wessel til at optræde, som han gjorde. „Ny Elfsborg“ og „Kalmar“ laa nemlig ude og krydsede efter ham baade høit og lavt, og stundom saa han dem ogsaa kun et Par Mile borte fra Konvoien. Efter forskjellige Viderværdigheder lykkedes det ham at faa Skibene godt og vel ind til Kristiansand, hvorpaa han den 14de Oktober igjen gik ud for at krydse. Muligens har han havt i Tanke at komme i et nyt Nappetag med „Ny Elfsborg“ eller „Kalmar“. Men i saa Fald skulde dette hans Haab ikke opfyldes; de var nu ingensteds at se.

Han maatte da nøie sig med at sende Guvernøren i Gøteborg en ny Epistel, der lød saaledes:

Høiædle og velbaarne Hr. Guvernør!

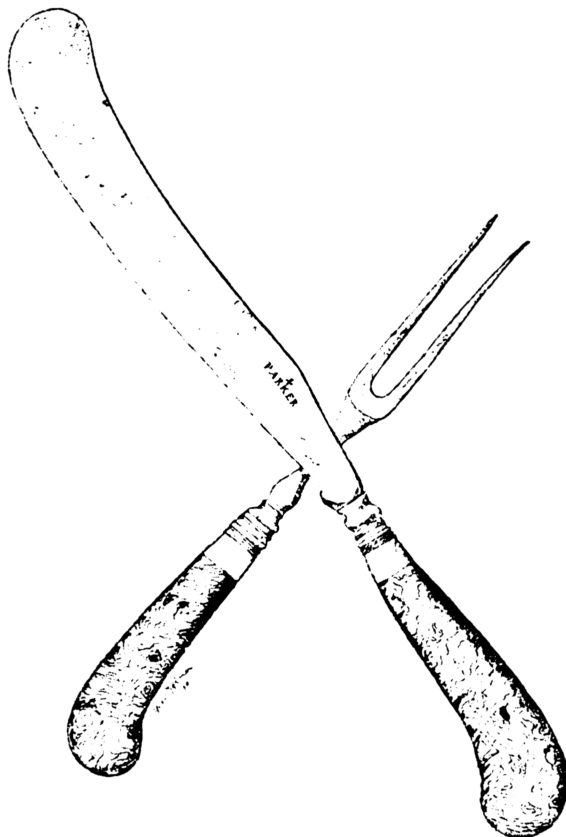
Min Missive af Dato 13de August næstafvigte tvivles ei paa jo at være Dennem indhændiget! Mit Begjærende var vel, De vilde behage at udsende en Fregat imellem 20 til 30 Kanoner, saasom De havde forlangt at afhente min Person, men havde mindst tænkt, at deres Complaisance havde gaaet saa vidt til at udskikke 2 Orlog-Skibe af saa svære og mange Kanoner, med hvilke jeg og talede, men betede sig ikke som retskafne Søemænd egner og anstaar, idet de skjød med Skarp efter mig, da jeg praiede den Kommanderende paa Ny Elfsborg, og sagde at være fra Kiøbenhavn, befandt dog anderledes i 6 Glas, som jeg var stedse under deres Kanoner. Jeg haaber dog, at af min allernaadigst anfortroede lille Fregat blev dem erstattet saa meget, som blev udgivet, omendskjønt det var af ulige Kanoner. Jeg vil have dennem en anden Tid recommanderet, at de sparer deres Krud og Lod og det ei til Unytte bortskyder, siden de ei bedre har lært at bruge deres Kanoner. Jeg havde den Ære at se dem den 30te Sept. næstafvigt 4 Mile O. S. O. fra mig, da Vinden var N. O., saa de vel kunde have cuperet den med mig fra Holland følgende Koffardi-Flaade, men jeg takker Gud, som lod mig og Flaaden komme i god Havn, saavelsom medhavende Fregat Jutte Leyen (Gøta-Lejon), dem forhen tilhøende, men nu kaldet Sø-Ormen. Ellers refererer jeg mig endnu til min første Skrivelse, at De vilde behage at udsende en Fregat af forbemeldte Kanons til at afhente min Person. Maa og fornemme, at en af deres Snaver for nylig har været inde paa Bergens Led og røvet de fattige der omboende Bønder-Folk, hvilket jeg inden kort Tid paa samme Maade agter at revanchere. Jeg forbliver etc.

Fregatten Løvendals Gallei
under Seil $5^1/_2$ Miil O. S. O. fra Lindesnes
den 18de Oktober 1713.

P. Wessel.

Nogle Dage efterat dette Brev var affærdiget, fik Wessel Øie paa en svensk Fregat, der var af samme Styrke som Løvendals Galei. Men idet han med Danebrog vaiende fra Vinden holdt ned mod Svensken, vilde denne ikke have noget med en slig Uvyrdning at gjøre og stak af. En Uges Tid senere fik han Øie paa en anden svensk Fregat, som først gjorde Mine til at ville optage Kampen, idet den med svensk Løsen heisede sit Kongeflag. Men neppe merkede den, at det var "Løvendals Gallei", den havde for sig, før den satte alle Klude til og strøg ind i den gøteborgske Skjærgaard med Wessel efter sig. Men vastrukken som hans Fregat nu var efter hele Sommerfarten, kunde den ikke indhente sin Modstander, der kom i Ly af Elfsborgs

Kanoner. Wessel gav sig gode Stunder her. Han kastede Anker en halv Mil udenfor og blev liggende saaledes et Par Dage i Paavente af, at Svenskerne skulde gjøre noget for at jage ham væk. Men Mørner lod, som intet var. Da nu Wessel ikke engang ved at foretage Presning af svenske Matroser i Gøteborgs umiddelbare Nærhed kunde faa ham til at røre paa sig, indsaa han, at der ikke var mere at gjøre ved den Sag. Han begav sig derfor over til Fladstrand for at optage den trivielle Konvoitjeneste igjen.

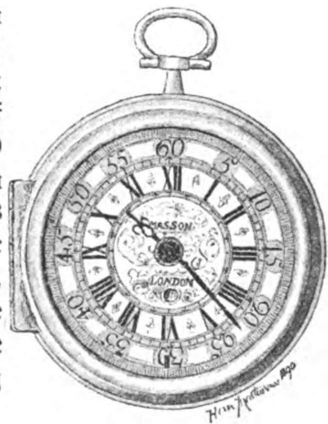

153. Kniv og Gaffel, der har tilhørt Tordenskjold. Universitetets Oldsamling.

Det var først, da han kom herhen, han fik høre, hvad der ventede ham, for at han havde udæsket Mørner, og sandsynligvis har han nu dannet sig de mest overdrevne Forestillinger om den kongelige Unaade, og at denne ikke vilde blive mindre efter hans sidste Optræden mod Mørner, kunde han være vis paa. Han besluttede sig derfor til øieblikkelig at indgive Melding om sit sidste Kryds til Kongen, før Rapporter indløb fra andre Hold. Men Tanken paa Kongens Unaade maa dog fremdeles være gaaet ham meget nær. Til Trods for, at han paa Opreisen til Norge havde en General ombord, var den unge belevne Officer ude af Stand til at vise sig som den hyggelige Vært, men maatte holde Køien, syg, som han var paa Sjæl og Legeme. Chefens Misstemning forplantede sig til Mandskabet, der trægt og slapt forrettede sin Tjeneste, ja ved den Salut, som blev given for Generalen, da han i Holmestrand gik fra Borde, blev der endog ved dettes Uvorrenhed affyret et skarpt Skud, der voldte et Menneskes Død.

I 1714 foretog han først paa Vaarkanten en Rekognoscering langs Hallands Kyst, hvor han udenfor Torrekov Skanse muntrede sig en Smule med de Dragoner, som her holdt Vagt*). Sommeren efter krydsede han i Nordsjøen for at beskytte Nordlands- og Finmarksfarerne mod de mange smaa svenske Kapere, som nu igjen begyndte at forurolige Sjøen. Det var en triviel Tjeneste, saa meget mere som han ikke fik komme i nogen egentlig Kamp hverken med fiendtlige Kapere eller Orlogsmænd. Omsider skulde der tilbyde sig en Leilighed til at prøve Styrke med en Fiende, i hvem han skulde finde en Ligemand.

Thorsdag Eftermiddag den 26de Juli paa Platfodvagten i det fjerde Glas kom en Orlogsmand ham imøde. Den tonede engelsk Flag, medens han selv viste hollandsk Flag. Det var en temmelig stor Fregat, der var boret til 36 Kanoner, men i Virkeligheden kun førte 28; den havde, hvad man siden fik høre, Navn af "Olbing Gallei"; Besætningen talte opimod 200 Mand og førtes af en Englænder ved Navn Bactman. Wessel holdt sydvestlig Kurs, medens den anden stod nordefter. Men da han var kommen i Fregattens Kjølvand, dreiede denne, skjød to skarpe Skud henover ham og heisede i det samme det svenske Flag. Wessel svarede med dansk Løsen — tre skarpe Skud — og heisede Dannebrog.

154. Lommeur, der har tilhørt Tordenskjold. Opbevares i Universitetets Oldsamling.

"Løvendals Gallei" var vistnok en ret god Seiler; men Wessel forstod strax, at Fienden var den overlegne i saa Henseende. Det lader dog til, at han var forberedt paa alle Muligheder, og havde i kortere Tid end selv ombord hos ham sædvanligt gjort klart Skib. "Gutter" raabte han med sin

*) Det er til denne Leilighed, man har knyttet Beretningen om, hvorledes han blev overfalden af en Ryttertrop, forladt af sit Mandskab og omringet af en Del Dragoner, der opfordrede ham til at overgive sig. Da han ikke saa nogen Udvei til at slippe bort, skal han efter Fortællingen have besvaret Svenskernes Opfordring med Ja og have rakt sin Kaarde frem, for i det næste Øieblik at hugge Haanden af den Dragon, som vilde modtage den. Allerede flere af de Enkeltheder, hvormed Fortællingen er udstyret, gjør den mistænkelig; naar den sammenholdes med Wessels egne Dagbøger og Rapporter, maa den rent ud erklæres for et urimeligt Opspind. En Nidingsdaad som den, der danner Fortællingens Hovedpunkt, vilde det desuden simpelthen have været Wessel med hans fine Opfatning af Ærens Bud en Umulighed at begaa. Saavidt jeg kan se, beror Beretningen paa et ubehjælpeligt Forsøg paa at fæste til en bestemt Leilighed hans vanlige Mundheld: "Ikke denne Gang", der forøvrigt er en af de utallige Reminiscentser fra det løsslupne throndhjemske Gadeliv, som møder os i hans Livshistorie.

gjennemtrængende Bas, "der ser I, det er en Fiende! Gjør nu Eders Pligt mod Gud og Kongen!" Et almindeligt Hurra var Svaret. Strax efter var den fiendtlige Fregat ham paa Siden i Læ og gav ham det glatte Lag. Wessel blev ikke Svar skyldig, og nu gik de hinanden Side om Side med opgivne Underseil i fire Timer fra Kl. ½6, i ikke større Afstand, end at de ogsaa kunde naa hverandre med Musketterne. Under den voldsomme Kanonade led begge Skibe meget paa Skrog og Takkelage; ombord paa "Olbing Gallei" saa man Ildløs paa Dækket, saa Luen endog stod ud igjennem Kanonportene. Klokken ½10 begyndte Fienden at sætte til alt, som trække kunde, maaske for at undslippe, maaske og for at se, hvad Wessel vilde gjøre. Ialfald optog han det paa den Vis; han sætter efter, og efter en halv Times Forløb begyndte han i Sommernattens Halvlys paany Kampen. Denne varede i halvanden Time. Wessel slap da sin Modstander, der havde faaet Storstangen skudt overbord; thi ogsaa hans egen Fregat trængte til Eftersyn, da den havde lidt megen Skade paa Stænger og Taugværk, havde et Skud i Vandgangen og derhos 12 Mand døde og saarede. Men hele Natten igjennem holdt han efter Fienden i Kanonskuds Afstand, og Kl. 6 den næste Morgen, efter at Vøn var holdt, lagde han ind paa Fregatten, som endnu ikke havde faaet sin Storstang op, og hilsede den "et bragende og blodigt Godmorgen". Dette Basketag stod paa i halvfjerde Time, og hver gjorde sit bedste for at pynte den anden med sine Kanoner: Ræer, Vanter, alt Gods blev istykkerskudt, saa Seilene hang i Filler. Klokken ½10 lod Wessel sakke agterud med 3 nye Grundskud, som han maatte lade efterse.

Vinden var imidlertid løiet af; Wessel havde havt stor Lyst til at entre, og han gjorde sig ogsaa færdig til det; men da der endnu gik voldsom Dønning efter de foregaaende Dages stærke Storm, maatte han nøie sig med at holde nær ind til Fienden for at hindre ham fra at undløbe. Kl. 10 aabnede han paany en saa virkningsfuld Ild, at de svenske Skibsfolk, som var ombord, holdt paa med at tvinge den engelske Kaptein til at stryge Flag. Klokken 2 — da Kampen havde varet i 4 Timer — kom der Melding fra Magazinforvalteren paa Løvendals Gallei, at der nu ikke var mere Krudt tilbage end 4 Skud til hver Kanon. Da Entring var umulig, og Wessel ikke vovede at bortskyde alt Krudtet, lod han Jollen sætte ud og sendte sin Trompeter ombord paa den fiendtlige Fregat med Hilsen fra Kaptein Wessel, at han denne Gang maatte lade den passere, saasom han ikke havde mere Krudt at spendere; men han haabede at have den Fornøielse at møde den igjen, naar han var bleven tilstrækkelig forsynet. Hvis Kapteinen vilde komme ombord til ham paa et Glas Vin, skulde det ske paa Æresord, eftersom han havde slaaet fra sig som en brav Karl. Trompeteren skulde derhos forhøre sig noget nærmere om Fregatten, da en svensk Lods, som var ombord hos Wessel, ikke havde kjendt den. Han kom tilbage, og Baadfolkene berettede, at Fregatten førte 28 Kanoner og havde en Besætning paa

150—200 Mand, at den var paa Reise til Gøteborg, var indkjøbt i England for svensk Regning for at drive Kaperi, havde en engelsk Kaptein, der hed Bactman, og engelsk Besætning med Undtagelse af nogle faa Svensker og Nordmænd. Da Jollen havde lagt fra, tog Kaptein Bactman sin Raaber og bad Wessel give Fokken op paa Æresord, for at de kunde faa tales ved. Wessel raabte tilbage og spurgte, om han ikke havde noget Krudt at laane ham. Den anden svarede, at han havde nok for eget Behov, men ikke noget at laane bort. Da de kom hinanden paa Siden, stod den engelske Kaptein med et Glas Vin i Haanden og drak Kapteinlieutenant Wessels Skaal med 7 Gange Hurra; da han havde drukket ud, kastede han Glasset over Hovedet og bad ham hilse gode Venner i Kjøbenhavn: Wessel drak da ligeledes et Glas Vin paa Kapteinens Velgaaende og bad ham hilse hans gode Venner i Gøteborg. Derpaa skiltes de.

Wessel søgte Havn i Kristianssand. Han havde ialt 7 Mand døde og 21 saarede, havde faaet 7 Kugler i Skroget om Bagbord, 5 om Styrbord, 3 agter ind og 1 i Stævnen; sin Forstang havde han mistet, Storstang, Stormast og alle Ræerne, Seil og Taug var sønderskudte. Den fiendtlige Fregat var saa ilde tilredt, at den maatte løbe ind til Marstrand som nærmeste svenske Havn; dens Forfatning, da den senere kom til Gøteborg, er skildret af en norsk Lieutenant, der opholdt sig der i Byen som Krigsfange, og som saa den gaa tilankers lige uden for hans Arrest, paa følgende Maade: Dens Stormast var borte, Mesanmasten ligesaa og i deres Sted var Nødmaster reiste; Fokke-Raaen var skudt midt over, Kahytten ødelagt, begge Kompasser bortskudte, saa man kun havde Styrmandens Lommekompas at seile efter. Folk mente endda, at den kunde prise sig lykkelig at være sluppet saapas fra Basketaget med Wessel.

Enkelthederne ved Træfningen mellem ham og Kaptein Bactman er saa meget nøiagtigere oplyste, som Kapteinlieutenant Wessel „for sin udi samme Combat førte Conduite" blev sat under Tiltale for Krigsret. Han havde strax efter Træfningen skrevet en udførlig Indberetning, baade til Kongen og Admiralitetet. Efterat han havde faaet sin Fregat udbedret, var han igjen gaaet paa Krydstogt langs Vestkysten, indtil alle Nordlandsfarerne var komne lykkelig frem og tilbage. Først ved sin Ankomst til Flekkerø længer ud paa Høsten hørte han Snak om den Undersøgelse, som ventede ham. Han kunde ikke forstaa, hvorledes det var fat. Han skrev strax til Slotsloven for at høre sig for, om han kunde faa Orlov til Kjøbenhavn. I dette Brev siger han: "Vil nu da endelig endel i Verden se vred, fordi man af en sin saa store Overmand bliver attaqveret, og slaar ham med Skamme fra sig, som de naadige Herrer vel er bevidst. Det jeg havde ei mere Krud, kan jeg vel forsvare, thi en Fregat af 24 Kanoner skal efter Reglementet ei have mere end 24 Skud til hver Kanon, og min allernaadigst anbetroede Fregat af 18 Kanoner havde 22 Skud til hver Kanon. Jeg bad min Kontrapart

vilde laane mig noget, det vilde han ikke, saa det maatte saa blive, til Gud behager, vi findes igjen, saa kan fuldkommes det, som senest var paa Veie". Ordren, som kaldte ham tilligemed Skib og Mandskab nedover til Kjøbenhavn,

Fregat. Galei. Linieskib. Stykpram.
155. Danske Orlogsfartøier paa Tordenskjolds Tid. Efter Tegning i Bojesens "Tordenskjold".

var allerede udfærdiget og indløb snart. Den 5te November seilede han fra Flekkerø, og tredie Dagen derefter ankrede han paa Kjøbenhavns Red.

Umiddelbart efter Ankomsten blev der holdt Krigsforhør ombord paa Fregatten, først over Kapteinlieutenant Wessel selv, som fremlagde sin Skibsjournal og forklarede Omstændighederne navnlig ved Træfningens Begyndelse og ved dens Afslutning. Derpaa begyndte Fiskalen at krydsforhøre ham.

Hvorfor — lød et af hans Spørgsmaal — havde han ikke, da han saa, at det var hans Overmand, "holdt af fra ham og søgt at retirere?" Hertil svarede han, at han var sig ikke nogen Søartikel bevidst, "at han for saadan en Fregat skal eller maa echapere;" tilmed seilede den bedre end hans "saa han var aldeles ei capabel til ham at undseile".

Hvorfor han, efter at have afslaaet det første Angreb, paany vilde søge den fiendtlige Fregat, som nu var ude af Stand til at forfølge ham, og derved udsætte Skib og Mandskab?

Først kunde han ikke vide, om det var den andens Alvor at undløbe, og da han derefter havde faaet Vished for det, kunde han umulig forsvare for Køngen og Admiralitetet at lade ham undslippe.

Hvorfor han da ikke holdt ved, indtil det sidste Skud Krudt var bortskudt, eller gjorde Forsøg paa at entre?

Entre kunde han ikke for den stærke Dønning, som der gik, og et Forsøg derpaa kunde lettelig være kommet begge Fregatter dyrt at staa; ikke heller kunde han aldeles bortskyde sit Krudt, saa at han siden ikke skulde kunne værge sig mod en Over- eller Undermand eller, om en Mast gik overbord og han i Nat og Taage kom paa en læger Val, kunde skyde efter Lods.

Hvorfor han, da han ei havde mere end 4—5 Skud Krudt til hver Kanon, og ei havde nogen Udsigt til at kunne foretage nogen Entring, løb den svenske Fregat paa Siden og derved udsatte sig for at faa det glatte Lag og muligens ikke kunne komme fra Fregatten igjen?

Han var altid i saadan Stand, at han kunde kaste løs for at undkomme. Naar han løb den paa Siden, skede det alene til hans Konges Ære, for at vise, at Modstanderen hverken kunde eller turde angribe ham mere.

Hvorfor han ikke vedblev Forfølgelsen, da det jo kunde hænde sig, at Søen og Vinden kunne føie sig til Entring?

Han havde selv lidt saapas megen Skade, at han fandt det raadeligst og forsvarligst at søge nærmeste Havn; derhos paalagde hans Samvittighed ham ogsaa at drage Omsorg for, at de haardt kvæstede kunde blive forbundne saa snart som muligt, da de ellers stod i Fare for at omkomme. Til Styrke for sit Udsagn fremlagde Wessel saa en udførlig, af Skipperen Nils Vos optagen Fortegnelse over, hvad Skade han havde havt paa staaende og løbende Redskab.

Efter hans derom udtalte Ønske blev dernæst den norske Krigsfange fra Gøteborg, en Lieutenant Lund, afhørt om den fiendtlige Fregats Forfatning ved dens Komme derhen, og hvad han videre af Folks Snak maatte have erfaret om Træfningen, dens Foranledning og Udfald*). Derefter blev Lieute-

*) I Slutningen af sin Forklaring omtalte Vidnet, "at han ved Admiral Grev Løwenhaupts eget Bord har hørt saaledes raisonnere om Wessel, at han engang vilde løbe absolut ilde an, fordi han var meget forvovendes: synderlig havde han engang udi Kattegat løbet en Kaptein, navnlig Sjøblad, paa Boven, da Kapt. Sjøblad tilligemed nogle andre Skibe laa under engelsk Flag, dreiede dem forbi, løftede sin Hat af og sagde: "Jeg kjender eder nok, I Lurendreiere".

nanter, Kadetter, Over- og Underskipper og 11 af Mandskabet (for den allerstørste Del Nordmænd) tagne i Ed og afhørte. Deres Forklaring stemte i alt væsentligt med den Forklaring, Wessel havde afgivet.

Under 23de November indgav Fiskalen sin Betænkning til Krigsretten. Den gaar ud fra, at Kapteinlieutenant Wessel, "der hans Overmand havde forladt hannem og han var udi Stand sig at retirere, burde han at have ladet sig nøie med den erholdte Honneur og Victorie over sin Fiende og ei igjen søgt hannem første, langt mindre anden og tredie Gang, hvorved han har exponeret Hans Kongl. Majestæts hannem anbetroede Fregat, som maatte med stor Bekostning repareres, og sacrificeret sig selv og sit underhavende Mandskab". Fremdeles ankes der over, at han saa freidig lod den fiendtlige Kaptein vide, at han ikke havde mere Krudt, "thi derved gav han sin Faibel (Svaghed) tilkjende, hvilket ei er Krigs-Brug". Men det værste af alt var dog, "at han omsider løb sin Fiende paa Siden, gjorde ligesom Fred med hannem og drak et Glas Vin paa hans Sundhed etc., hvilket var en Gasconade (Praleri), som en Sømand og Soldat ei er anstaaelig". Fiskalen henstiller derfor til Retten, "om ikke Capitain-Lieut. Peder Wessel for sin førte Conduite ifølge den 182de Søartikel bør at degraderes, indtil saa længe han lærer at bruge bedre Soldatskab, og derforuden at betale Mulkt og denne Processes Omkostning".

Et Par Dage efter afgav Wessel sit Svar. Hvad den første Ankepost angaar, beraaber han sig paa den norske Lieutenant Lunds Forklaring, at Fienden efter eget Sigende havde overgivet sig, dersom det var kommet til Entring: "skulde jeg have ladet den fiendtlige Fregat passere, da han søgte at undkomme, havde Hr. Fiskal, efter mine Tanker, havt større Aarsag mig at tiltale". At der manglede Krudt, syntes han, "maatte ikke være usagt, saasom Fienden ellers skulde flatteret sig af (smigret sig med), at jeg, for den af ham tilføiede Skade, var forceret at lade hannem passere". "Iligemaade skulde jeg formode, at det ei skulde komme min Conduite noget til Miskredit, at jeg, da han raabte til mig og drak min Skaal med 7 Gange Hurra, besvarede hans Skaal med 3de Gange, thi Ære mod Ære er Brug og Maade over al Verden; det kan dog noksom klarligen sees af det holdne Forhør, jeg i alt har trakteret ham en (som) Fiende, og af yderste Flid gjort mit Bedste, og tror jeg nok, at Hr. Fiskal haver freqventeret eller er bekjendt mange saadanne Rencontres, i saadanne Tilfælde at besvare et Glas Vin". — "Hvad ellers den Irettesættelse angaar", vedbliver han, "ved den af Fiendens Kanoner tilføiede Skade paa den mig allernaadigst anfortroede Fregat, da kan jeg det ikke nægte, thi man ved, at Kanonen er et Instrument, som temmelig lader se sin Effekt, hvor den træffer, og var det mig umuligt den Fiendtlige at forbyde, Fregatten eller Mandskabet at beskadige, med mindre jeg som en Kujon straxen vilde strøget for første Lag, da Hans Majestæt intet havde faaet tilbage af Fregatten, og mit Renomé da alletider skulde kaldes en Poltron". Sluttelig mener Wessel, at det ikke er mere end til-

børligt, at Hr. Fiskal "for sine haarde Irettesættelser vedbørlig vorder tilrettesat".

Sagen gik imidlertid ikke til Doms; den blev indstillet umiddelbart til Kongen. Denne, der var ikke uden Sands for Humor, fandt, at det dog var for galt, at der ved denne Slags Chikaner skulde lægges en Dæmper paa den unge Officers Tjenestiver. Han udtalte, at Kapteinlieutenant Wessel havde staaet paa sin Konges Ære og ellers holdt sig som en tapper Sømand og ærlig Soldat. I Stedet for at degradere ham, som Fiskalen havde paastaaet, kaldte han ham for sig og udnævnte ham under 28de December 1714 til virkelig Kaptein i Søetaten.

I Aaret 1715 havde Wessel ret faaet Anledning til at udfolde sin Virkelyst. Han havde allerede fra Vinteren af været paa Farten for at indhente Oplysninger om Fienden; længere ude paa Vaaren androg han om at maatte faa selvstændig Kommando over en liden Eskadre, med hvilken han forpligtede sig til at holde Nordsøen fri for de Kapere og Orlogsskibe, som udsendtes fra Gøteborg. Men fra Admiralitetet modtog han et næsten haanligt afvisende Svar, idet man paa en meget uforblommet Maade lod ham forstaa, at dette var en Sag, "som gik over hans Begreb". Derimod blev han sendt med en Konvoi til Norge, hvorfra han dog snart igjen blev nedkaldt for at slutte sig til den Gabelske Eskadre, som allerede var gaaet til Østersøen. Med denne kom han da til at deltage i Slaget paa Kolbergerheide. Forud for dette havde han indhentet saa tilforladelige Efterretninger om Fienden, at Gabel vovede at optage Kampen. Under denne fik han den svenske Fregat "Hvita Ørnen" paa sin Part. Efterat Wachtmeister var bleven afskaaren fra Tilbagetog og havde sat sine Skibe paa Grund, var Wessel den første, som opdagede dem, just som Svenskerne var ifærd med at ødelægge dem. Han skyndte sig da med at sende en Parlamentær ombord til Wachtmeister med den Beskeb i Gabels Navn, at hvis han ødelagde sine Skibe, skulde der ei blive givet nogen Pardon. Wachtmeister holdt da inde med sit Ødelæggelsesværk og overgav sig til Wessel, der førte ham ombord til Gabel, som modtog ham med udsøgt Forekommenhed. Efter Seiren lod Kong Fredrik IV det regne med Naadesbevisninger over Gabel og Skibscheferne; men det var Wessel en Skuffelse, at han, der i Julen var bleven forfremmet til Kaptein, ikke paany blev forfremmet. Derimod byttede han nu "Løvendals Gallei", der allerede synes at have været sterkt medtaget, med den fra Fienden tagne Fregat "Hvide Ørn". Den 8de August deltog han med denne i Slaget ved Rügen og udfyldte her en Tid Linieskibet "Svanens" Plads i Slagrækken, hvorfra han havde den Glæde at kunne vexle Skud med sin tidligere Eskadrechef, Forræderen Wilster. Den næste Dags Aften gjorde han Jagt paa Linieskibene Gotland og Øsel, der befandt sig i en meget slet Forfatning og derfor havde faaet Ordre til at søge nærmeste Havn, løb klods ind paa det sidste Skib og gav det en

saa varm Hilsen, at dets Agterspeil splintredes i Filler.*) I September Maaned blev han af Admiral Raben, der havde faaet Underretning om, at den svenske Hovedflaade var ifærd med at løbe ud fra Karlskrona, sendt til Østersøen for at afsøge Farvandet mellem Rügen, Sveriges Kyst og Bornholm, dog maatte han ikke indlade sig i Kamp med sin Overmand. Denne Ordre

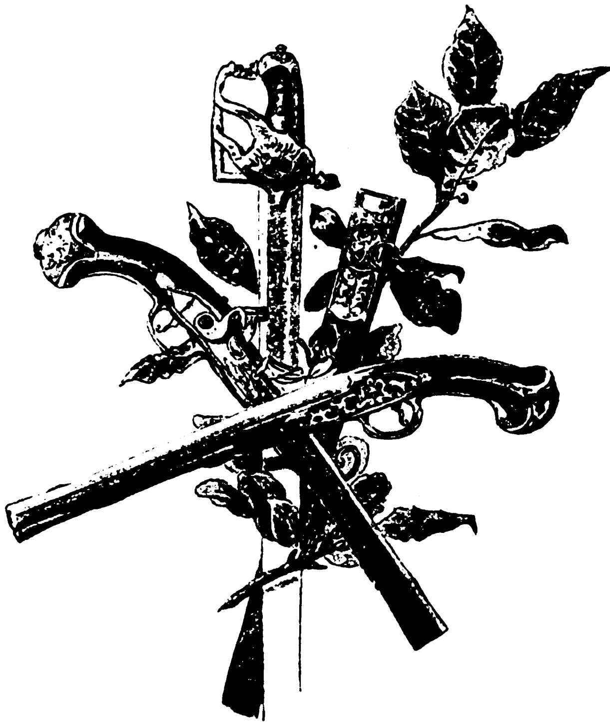
*) Efter Slaget havde Wessel faaet Ordre til at krydse mellem Flaaderne for at iagttage Fiendens Bevægelser og forøvrigt efter Omstændighederne handle efter bedste Evne. Han holdt lige efter den svenske Flaade hele Natten og den følgende Dag; om Aftenen havde han udset sig de to medtagne Linieskibe Øsel og Gotland, af hvilke han især kastede sin Elsk paa det første og fulgte trolig efter det. Ved Midnatstid besluttede han sig til at klappe det paa Siden og lade sine Folk entre. Men disse turde ikke indlade sig paa et saa dristigt Forehavende midt paa svarte Natten og vilde først have Dag. Wessel forsøgte vel at gjøre dem indlysende, at det da vilde være for sent; men det nyttede ikke, Besætningen blev ved sit. Under dette var Wessel kommen det svenske Linieskib ind paa Livet, og fra dette raabte Chefen, Kaptein Aron Sjøstjerna, over til ham: "Hvad Skib han gav sig ud for?" Wessel svarede: "Den nybyggede Fregat Velkomsten". Cheferne taltes nu ved, men Wessel, der kun havde en gammel svensk Signalbog at gaa efter, kunde ikke gjøre fyldestgjørende Rede for sig. Sjøstjerna lod ham da vide, at hvis han ikke holdt fra ham, saa vilde han give ham det glatte Lag. Sjøstjerna lod derpaa fyre nogle Musketsalver, men Wessel løb op bag Øsel, vendte Bredsiden til og gav det paa saa nært Hold, at Skibene i Vendingen streifede hinanden, det glatte Lag med tredobbelt Skarpt agter ind, og de saaredes og døendes Skrig og Jammer overbeviste ham om, hvor vel han havde rammet. Sjøstjerna satte nu alle Seil til for at undkomme; men Wessel lagde ham igjen paa Siden og gav ham en ny Ladning, som Svenskerne ikke kunde besvare uden med ganske enkelte Skud. Medens Skibene nu løb bredved hinanden, holdt Wessel fra sin Skanse en Formaningstale, der vel i Formen var rettet til Kapteinen ombord paa det svenske Linieskib, men sikkerlig ogsaa var beregnet paa at tages til Indtægt af hans egne Folk, der i hans Øine var rigtig store Kujoner. Kjapt, som Ordene faldt, var de ikke afveiede paa Guldvægt; men om de end smagte sterkt af den Tone, han havde lært sig paa Fladbryggerne i sin Fødeby, maa det dog paa den anden Side bero paa en Mangel paa Forstaaelse af den hele Situation, naar en svensk Forfatter heraf tager Anledning til at fremhæve Wessels hele Optræden som en stor Raahed. Han lod Sjøstjerna høre, at det ret var Skam, at et Orlogsskib løb for en Fregat, og at han skulde hede Vengelstjerna, ikke Sjøstjerna, hvis han ikke optog Kampen, "med andet mere", lægger han til, "som han maatte høre, som var en Del haardere". Men Wessel kunde have sparet sig det hele Vraak, da han hverken kunde faa Svensken til at holde Stand eller de Krystere, han selv havde med, til at gaa paa. Da det led ud paa Morgenen, var "Øsel" kommen i Nærheden af tre svenske Orlogsskibe, som gjorde Mine til at ville hjælpe sin Kamerat. Han lagde da nordover for at holde Øie med den svenske Transportflaade, som skulde forene sig med den svenske Hovedflaade. Denne bestod af ti Skibe, som konvoieredes af et Linieskib, en Fregat og et mindre armeret Fartøi. Han holdt nu ned til den og gjorde Signal til Linieskibets Chef, at han havde et Ord usnakket med ham; men denne skjøttede ikke om den Ære, og Wessel seilede da ind i Transportflaaden og tog en Galiot, lastet med 600 Tønder Korn, og med denne paa Slæb kom han tilbage til Rabens Flaade, efterat to af de svenske Skibe i tre Timer havde gjort frugtesløs Jagt paa ham.

var han dog ikke istand til at efterleve efter Bogstaven. Den 1ste Oktober havde han udenfor Nydyb en varm Dyst med Fregatten Fenix paa 34 og Linieskibet Riga paa 54 Kanoner; "Hvide Ørn" blev ilde tilredt paa Master og Stænger og kunde kun føre Fok og Mesan. Da der tillige reiste sig en voldsom Storm, saa Wessel sig nødt til at opgive Forfølgelsen. Men han

I Regelen har man udelukkende Wessels egne Rapporter at holde sig til; men i dette Tilfælde bliver hans Troværdighed helt og holdent stadfæstet af et svensk Øienvidne, Lieutenant Hans Jakob Munck, der befandt sig ombord paa "Gotland". Denne har i sin efterladte Dagbog skildret det hele Optrin; hans Fremstilling, der meddeler flere morsomme supplerende Træk, lyder i Fr. Schierns Oversættelse saaledes:

"Efterat baade Skibet "Gotland", hvorpaa jeg var ombord, og et andet, som hed "Øsel", var blevne saa ilde trufne i Vandgangen, at de aldeles ikke mentes at ville kunne holde Søen og endnu mindre at kunne udholde en ny Træfning med Fienden, da den danske Flaade viste sig i Luvart, fik de Ordre til strax om Aftenen at gaa bort til Karlskrona. At disse to Skibe blev værre skudte end de andre, kom deraf, at to af vore Skibe fik fat i dem med Takkelagen og i Løbet af to Timer ikke kunde stilles fra dem. I Mellemtiden maatte da "Gotland", hvorpaa jeg var, og "Øsel" afgive Skive for fire danske Skibe. Da vi nu, som sagt, gik væk fra vor Flaade, kom vi Dagen efter om Aftenen midt for Bornholm, udenfor hvilken vi fik Øie paa et Skib, og da vor Skibskaptein Nyman havde iagttaget det gjennem Kikkerten, sagde han, at det var Fregatten "den hvide Ørn", hvis Mage til at seile ikke fandtes. Kapteinen sagde da "Den der hilser paa os i Nat". Saa sagde jeg: "Hvorledes skulde det være muligt, at han skulde kunne hitte os i den aabne Sø og i det kulsorte Mørke?" hvorpaa Kapteinen svarede: "Om Natten var to Gange saa lang og Mørket aldrig saa tykt, saa hitter han os endda!" Strax efter Solens Nedgang blev der et heftigt Stormveir, vore Skibe gik Side om Side, "Øsel" i Luvart og "Gotland" i Læ, og da, om Natten Kl. 12, kom den danske Fregat "den hvide Ørn" lige paa "Øsel", som kommanderedes af Kaptein Sjøstjerna. Da denne merkede Larmen, der hørtes af den danske Fregat, som kom paa ham, tog han Raaberen og raabte: "Hola"! Men den danske vilde ikke svare efter Signalbogen, som han ikke kjendte, thi den var blevet forandret siden det foregaaende Aar, da den Fregat tilligemed tre eller fire Kapteinsskibe blev tagne fra os i Kjøge Bugt, men han ventede med Svaret, til han kom lige ind ved Sjøstjernas Skib; da sagde han: "God afton, kära Bror! jag skall helse Dig från Amiralen, han ber Dig, at Du icke seglar längre från flotten, än Du kan ha honom i sigte". Da svarede Sjøstjerna: "Er Du god Ven, saa fak agter, jeg kjender ingen Broder i Mørket!" Da svarede den Danske: "Kjender Du mig ikke, saa skal Du, Guds Pine Død, lære mig at kjende", og saa seilede han paa ham og havde sine Baadsmænd ude paa Bougspryddet, som afhug Kampagneflaget og borttog begge Lanterner; derpaa lagde han bi og skjød med sine Kanoner langskibs paa "Øsel", saa at han aldeles sønderskjød Agterspeilet i Laser, baade med Stangkugler og Kofødder. Da saa „Gotland", som seilede i Læ for Sjøstjerna, hørte dette, løsnede vi i Hast tre Kanonskud, paa det at Sjøstjerna skulde høre, hvor vi var; thi vor Kaptein ytrede, at denne, under Angst for, at hans Skib skulde synke, nu havde affyret alle sine Kanoner. Men da paa den anden Side Sjøstjerna hørte vore Skud, seilede han ned til os, antagende, at den Danske ogsaa havde en Kammerat, og menende det hæderligere at slaas med to end med en. Idet han da kom ned til os, blev han anraabt og svarede efter Signalbogen; da blev det ham sagt, at han skulde sakke efter, hvad han ogsaa gjorde, derpaa sendte han en af sine Lieutenanter til os, og kom siden selv og berettede, hvorledes han var

var sikker paa, at havde han havt den Fordel over dem, som de havde over ham, skulde en af dem have "danset med". Den samme Opfatning havde ogsaa Eskadrechefen Sehested, der i sin Indberetning til Kongen udtaler: "Jeg kan sandelig ikke noksom berømme den Maade, som Kaptein Wessel har gjort denne Aktion paa; thi omendskjønt de var ham for sterke i Stykkerne, saa har han været dem for sterk i Sømandskabet. Thi enten har han lagt dem for Bougen og skudt dem langskibs, eller ogsaa er han kommen dem paa den

156. Tordenskjolds Kaarde og Pistoler. Efter Bojesens "Tordenskjold".

Side, hvor de ei for den haarde Blæst kunde lukke deres underste Porte op, og dette er Aarsagen til, at de ei har kunnet holde ud med ham. Denne

bleven hilset af "den hvide Ørn". Derefter mødte os en Schoutbynacht ved Navn Psilander, som med et Kapteinskib og en Fregat konvoierede tolv Koffardiskibe, som agtede sig til Stralsund. Da kom igjen "den hvide Ørn", og da han kom mod Psilander, strøg han sit Stagseil (sitt Snedsegel) og affyrede et Kanonskud, hvilket efter det forrige Aars Signalbog betød saa meget, som at han vilde tale med Kommandøren, og nu havde han svensk Kampagneflag oppe, men strax efter strøg han det ned og stak det danske op, og saa seilede han bagefter Psilander til Koffardiskibene og udvalgte sig der et Skib, som var lastet med Korn, og drog bort dermed som en Ulv med et Faar i alle vore Skibes Paasyn". — —

Aktion er sandelig saa merkelig, at jeg allerunderdanigst vover at anbefale ham videre til E. Maj^ts. Naade". Men Tjenesten ombord paa Wessels Skibe var altid streng, og Mandskabet klagede paa ham, for at han for alt for uvorrent frem. Der toges dog intet Hensyn til dette Klagemaal, uden for saa vidt at Hovedmændene fik Tamp for sin Opsætsighed og senere sattes over i andre Skibe. Om Vinteren laa en Afdeling af den danske Flaade under Gabels Kommando ude i Østersøen for at holde et Øie med den svenske Konge, om han skulde forsøge at slippe over til Sverige. Der var udsat en stor Belønning for hans Opbringelse; men Wessel, hvis skarpe Agtpaagivenhed den svenske Konge neppe vilde have undgaaet, var vendt tilbage til Kjøbenhavn for at bytte Skib i de samme Dage, Karl XII slap over til Skaane. Men det var til Paaskjønnelse af de Bedrifter, han havde udført i Aarets Løb, Kongen den 24de Februar 1716 optog ham i den danske Adelsstand under Navnet Tordenskjold. Da den unge Helt hørte dette, skal han have lovet at tordne slig for Svenskernes Ører, at man nok skulde medgive, at han ikke for intet havde faaet dette Navn.

Vaaren 1716 igjennem havde han ogsaa havt den rigeste Anledning til at vise, at det var hans Hensigt at indfri dette Løfte. Samme Dag, som hans Adelsdiplom udfærdigedes, fik han Ordre til at faa klargjort sin Fregat "Hvide Ørn", og efterat denne havde undergaaet en gjennemgribende Reparation, begav han sig i Slutningen af Marts Maaned opover til Norge med en Del Officerer, der dels skulde gjøre Tjeneste her, dels paa Kongens Vegne undersøge Tilstanden i Landet. I April Maaned vendte han tilbage til Kjøbenhavn, hvorpaa han i Slutningen af April Maaned seilede opover til Norge for at slutte sig til Gabels Eskadre. I den første Halvdel af Mai Maaned var han underlagt Kommandør Vibes Kommando, der havde faaet i Opdrag sammen med en Del Fregatter at forjage de svenske Galeier, der under Schoutbynacht Knapes Kommando var gaaede ind i den norske Skjærgaard. Ogsaa ved denne Leilighed udmerkede han sig med sin sædvanlige Tjenesteiver, men med Fienden var der dog intet synderligt at gjøre. Længere ude i Maaneden blev han af Gabel sendt til Kjøbenhavn for at indhente Oplysninger om Sagernes Tilstand, da Gabel frygtede for, at en svensk Eskadre, som under Wilsters Kommando udrustedes i Karlskrona, skulde vende sig mod ham. Han vendte tilbage den 22de Mai, konvoierede saa en Koffardiflaade til Fredrikshavn og førte Matroser og svenske Fanger til Kjøbenhavn; endda havde han faaet Tid til at gjøre Afstikkere til forskjellige Kanter. Efter hans Opfatning beroede Norges Frelse først og fornemmelig paa, at den svenske Flaade blev hindret fra at trænge op gjennem den norske Skjærgaard og tilføre Karl XII's Hær Undsætning med Ammunition og Levnetsmidler; men dette kunde kun ske derved, at en Eskadre af de fladbundede Skibe, som tidligere havde gjort Tjeneste udenfor Stralsund blev sendt opover til Norge. Dette havde Tordenskiold tidligere foreslaaet Gabel, som igjen havde forebragt

det for Regjeringen; men det lod ikke til, at man havde taget større Hensyn dertil. Først, da Tordenskjold efter sit Komme til Kjøbenhavn paa sin greie og ligefremme Maade havde gjort Gyldenløve indlysende, at dette var en uafviselig Nødvendighed, blev der truffet Anstalter til at affende en Eskadre af saadanne Skibe, der paa Gyldenløves indtrængende Forestilling blev underlagt Tordenskjolds Kommando; dog skulde han ved Ankomsten til Norge underordne sig Gabel, saasnart dette kunde ske.

Efter en Tid forgjæves at have ventet paa en Del Transportskibe, som skulde opover til Norge, afseilede Tordenskjold den 2den Juli med sin Eskadre, som bestod af Fregatterne "Hvide Ørn," som han selv kommanderede, og "Vindhunden", som førtes af Premierlieutenant Peter Grib, Stykprammen "Hjælperen," Kapt. Lieut. V. Lemvig, og "Arche Noæ," Kapt. Lieut de l'Etang, samt Galleierne "Prins Kristian," Premierlieut. M. Tønder, "Louise", Lieut. Kristian Tønder, og "Charlotte Amalia," Lieut. Nils Dahl. Fregatterne og Prammerne førte tilsammen 116 Kanoner og Galeierne 25 Kanoner. Fra Norge var der nys før kommen Melding om, at en svensk Flotille var løben ud fra Gøteborg for at gaa op gjennem Skjærgaarden med Tilførsel for den svenske Hær, og det gjaldt derfor at møde denne, medens Tid var.

Efter at have erobret en svensk Hukkert og en Skjærbaad, der udenfor Kullen var ifærd med at bugsere en dansk Skude, maatte Eskadren paa Grund af Storm vende tilbage til Sundet og tabte herved et Par Dage, saa den først om Aftenen den 7de Juli naaede til Koster, der ligger et Par Mile søndenfor Dynekilen. Af en Baadbesætning, der tilhørte Gabels Eskadre, erfarede han, at Gabel laa under Magø, og at den svenske Transportflaade var løben ind i Dynekilen. En Stund efter fik han fat paa et Par svenske Fiskere der fra Trakten, der gav ham nøiagtige Oplysninger om den svenske Flotille, dens Styrke og Officerer. Da de omtalte, at Flotillen kommanderedes af Strømstjerna, troede Tordenskjold, at dette var en ny Mand, som han aldrig før havde hørt omtale; men da han hørte, at det var Olof Knape, som nys før af Kongen var bleven adlet under dette Navn, slog han henrykt Hænderne sammen og udbrød: "Ogsaa jeg er nylig bleven adlet! Saa faar da vi nye Adelsmænd ihop for at prøve Styrke".

I Dynekilen, der er en smal Bugt, som skjærer sig ind i den svenske Kyst mellem Koster og Hvaløerne, laa den fiendtlige Flotille, der bestod af Stykprammen "Stenbocken", Kommandør Nils Skiuf, 5 Galeier, deriblandt "Vreden", der kommanderedes af Schoutbynacht Strømstjerna, 4 Halvgaleier, en Galliot, to Dobbeltslupper, en Strømbaad samt en Del Transportskibe; den hele Styrke talte i alt 884 Mand og 105 Kanoner; men hertil kommer et paa en Holme i Kilen opkastet Batteri paa 6 større Kanoner og noget over 600 Mand sachsiske Tropper, der havde taget Post paa forskjellige Punkter omkring det trange, knap 200 Alen brede Indløb. Var den Styrke Tordenskjold havde til sin Raadighed end paa det nærmeste ligesaa stor som

Svenskernes, var det hele Foretagende dog fra hans Side et stort Vovestykke, bl. a. af den Grund, at han selv aldrig havde været inde i Dynekilen, men udelukkende var henvist til at gaa efter Skjøn og stole paa de svenske Lodser, der heller ikke synes at have været synderlig vel kjendte i dette Farvand.

Strømstjerna, der ikke synes at have havt den fjerneste Anelse om, at den tordenskjoldske Eskadre var ude, havde foreløbig truffet alle Anstalter til at ligge i Ro, der han laa, og udenfor Indløbet havde han lagt to Galeier og en Skjærbaad som Forpost. Den 7de Juli skal flere af hans Officerer have været i Bryllup, hvorfra de først var komne tilbage sent paa Nat, og Dagen efter var det hans egen Agt at holde Gjestebud. Men der blev andet af.

Tidlig om Morgenen den 8de Juli holdt Tordenskjolds Eskadre i Solgangsbrisen ind i Skjærgaarden. "Hvide Ørn" løb op paa Siden af "Vindhunden", og de to Fregatchefer vexlede nogle Ord.

"Har hørt, at den svenske Schoutbynacht gastererer idag", sagde Tordenskjold. "Skal vi gaa ubudne i Laget?"

"Vi har Dagen for os," sagde Lieutenant Grib; "har Kapteinen Ordre, saa har jeg Lyst, og da jo før jo bedre, medens Vinden er god."

Udenfor Indløbet gik Tordenskjold ombord paa Galeien "Prins Kristian" og tog i Følge med den ved Kullen tagne Skjærbaad indover for at undersøge Forholdene. Den svenske Brandvagt trak sig tilbage ved hans Komme, og Tordenskjold fik saaledes Anledning til at overskue Situationen. Da han kom tilbage, erklærede han for de Thrøndere, som fulgte ham, at Indløbet var bare "som grove Geilann,*) gik ombord paa "Hjælperen", hvis Chef Kapteinlt. Lemvig overtog Kommandoen over "Hvide Ørn", og satte i Spidsen for Eskadren ind i Kilen. Vinden løiede noget af, og først Kl. $^{1}/_{2}$8 befandt man sig paa Skudhold. Men Tordenskjold besvarede ikke Svenskernes Ild, før han kunde lægge alle sine Skibe i Linie. Da dette efter en halv Times Forløb var udført, aabnedes ogsaa Ildsvælgene paa de danske Skibe, og nu fyredes der uafbrudt i samfulde tre Timer. Klokken 11 om Formiddagen begyndte Svenskernes Ild at sagtne noget, og strax lod Tordenskjold sine Skibe slæbe Svenskerne nærmere ind paa Livet, saa de befandt sig omtrent midt i Kilens Bassin, og fortsatte Kanonaden paa mindre end Geværskuds Distance. Svenskerne forsvarede sig tappert; men tilsidst maatte de dog sætte sine Skibe paa Land i den Hensigt senere at ødelægge dem. Batteriet paa Holmen blev paa samme Tid bragt til Taushed og erobret af Lieutenant Tønder og hans Fætter Kaptein Andreas Tønder af Landetaten.

Hermed var den første Episode af Kampen afsluttet. Fra de strandsatte svenske Skuder yrede og krøkede Matroserne i Land det hurtigste, de kunde,

*) En Gade i Throndhjem, der førte ud til Ilevolden og Bymarken, og som nu kaldes Kongens Gade. Den var dengang paa langt nær ikke bebygget paa begge Sider.

og Forklaringen paa denne deres Færd skulde ikke længe lade vente paa sig: fra de aabne Luger paa hvert Skib stod der en Røgstrime, først tynd og lys, men efterhaanden tykkere og mørkere, og snart slikkede der spillende røde Luer ud af de ofende Røgsøiler. For idetmindste at fravriste Seirherrerne Kampens Udbytte havde Svenskerne sat Ild paa Skibene og deres Ladninger; men dette var ikke efter Tordenskjolds Hoved. Saasnart han saa Svenskerne rømme, skjønte han, hvad det gjaldt. Strax lod han, Tønder og Grib Galeierne lægge til de fiendtlige Skibe, som enten allerede stod i Luer, eller som var tillagede til at springe i Luften. Det Heltemod, som herunder udfoldedes, stod fuldkommen paa Høide med alt, hvad Tordenskjold og hans Gaster havde udført tidligere paa Dagen; thi der maatte en ny Kamp for Livet til for at redde det Bytte, som man i selve Slaget havde vundet. For at drive Faren op til det høieste laa der Soldater rundt omkring paa Klipperne og fyrede paa dem, som søgte at slukke.

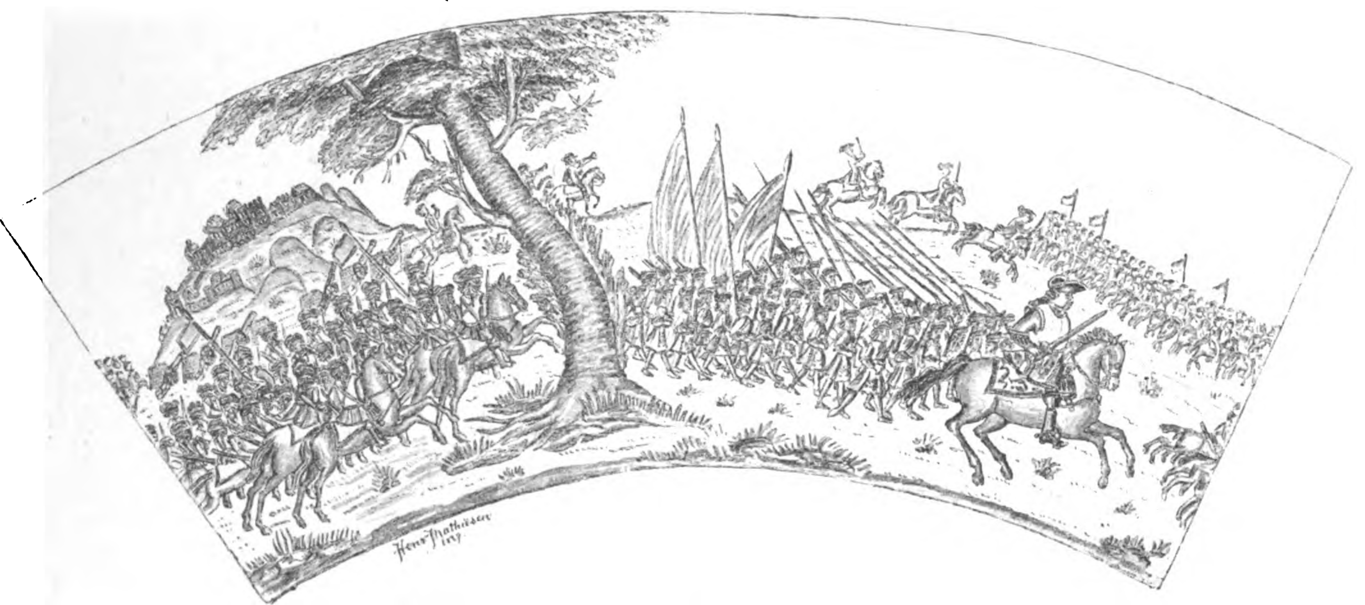
Lieutenant Michael Tønders Optræden er kun et Exempel paa, hvad der blev udrettet. Denne havde Aaret i Forveien mistet sit ene Ben, men var fremdeles bleven staaende i Tjenesten og gjorde lige saa god Fyldest for sig som nogen, der havde sine to Ben i Behold. Da han havde fornaglet Kanonerne paa det erobrede svenske Batteri, fik han Øie paa en Hukkert, som det røg af. Han roede strax hen, sprang ombord paa den og fandt, at en Balje med brændende Tjære var anbragt under Storlugen, hvis Karm allerede havde fænget. Han lod sin Kvartermester gaa ned og lange ham op Baljen, som blev smidt i Søen. Men i det samme for Kvartermesteren op af Rummet, smat forbi Tønder og jumpede ned i Baaden, idet han skreg: "Hukkerten er ladet med Krudt, vi gaar tilveirs alle Mand!" Tønder tog det med Ro; han rev Trøierne af et Par af Matroserne, dyppede dem i Vand og fik kvalt Branden i Lugen. Derpaa tog han et Par Mand med sig og gik ned i Rummet, hvor han fandt en opslaaet Krudttønde, til hvilken der var fæstet en brændende Lunte, hvis Gløb kun var to Tommer fra Krudtet. Saa omhyggelig for sig gjort var det hele Ødelæggelsesværk, at Indholdet af et Par Krudttønder var strøet omkring. Tønder fik dog i Tide slukket Lunten. Det viste sig siden, at der ombord paa Hukkerten fandtes ikke mindre end 260 Tønder Krudt.

Saadanne Eventyr oplevede nær sagt alle Officererne under Bjergningsarbeiderne, ihvorvel ikke alle slap saa godt fra den vovelige Leg. Galeien "Vreden", som Schoutbynacht Strømstjerna selv havde kommanderet, var paa samme Maade bleven antændt. Da Kadet Sivertzen og tre Matroser havde entret den, sprang den i Luften; Matroserne dræbtes, men Sivertzen slap vidunderlig nok fra det hele med et Bad.

Efterat Tordenskjold nu havde reddet alle de Skibe, som stod til at redde, havde han at føre Fartøierne ud af Dynekilen; ogsaa det var et Stykke Arbeide, som er al Ære værd. Thi paa begge Sider af Løbet laa

Pokal af Glas, Fredrikshald, nu i Universitetets Oldsagssamling.
Billederne forestiller det svenske Angreb paa Fredriksteen i 1716.

Udfoldning af Billederne paa Glaspokalen fra Fredrikshald.

svenske Soldater, som uafladelig fyrede paa Matroserne, som maatte ro Fartøierne ud. For at gjøre Flaaden til et saa usikkert Maal som muligt lod Tordenskjold sine Skibe vedligeholde en uafbrudt Kanonade, hvorved de indhylledes i en tæt og uigjennemtrængelig Røgsky. Om Morgenen den 9de Juli befandt han sig endelig ude i et friere Farvand, og om Formiddagen kunde han kaste Anker udenfor Magø, hvor strax efter Kommandør Vibe indfandt sig med tre Linieskibe.

Svenskens Tab udgjorde ni Krigsfartøier og 5 Transportskibe, som faldt i Tordenskjolds Hænder, foruden at de selv havde brændt 3 og sænket 4 Skibe. Hvor mange der blev dræbt eller saaret paa svensk Side, kan ikke bestemt opgives; men to Officerer og 20 Mand toges til Fange. Tordenskjolds Tab var 19 Døde og 57 Saarede; af dette Antal falder mere end en Trediedel paa "Hjælperen", som han selv havde ført under Striden. Strømstjerna havde kjæmpet tappert, og Kong Karl erkjendte ogsaa, at han havde holdt sig saa godt, som man kunde forlange, idet han Dagen efter Slaget udnævnte ham til Viceadmiral. Hertil kan ogsaa lægges, at blandt alle de svenske Ulke, som Tordenskjold havde havt at gjøre med og som han omtaler med Agtelse, var "gamle Knape" den, han i Virkeligheden havde faaet størst Respekt for.

Nederlaget i Dynekilen blev afgjørende for Udfaldet af det hele Felttog. Allerede Dagen efter Slaget begyndte Kong Karl at tiltræde Tilbagetoget til Sverige. Efter Lützows Ordre forsøgte Tordenskjold vistnok at forurolige den svenske Hær under Marschen over Broen over Svinesund; men han kom for sent frem til at kunne udrette noget og nødtes desuden af den voldsomme Ild, som aabnedes mod ham fra svensk Side, til at trække sig tilbage.

Wismar, Sveriges sidste faste Punkt paa den anden Side af Østersøen, var efter et tappert og haardnakket Forsvar faldet den 19de April, og nu kunde de forbundne Magter træffe Anstalter til at rykke den svenske Konge noget nærmere ind paa Livet.

Efter Forslag af den russiske Czar var det allerede Aaret før bleven besluttet, at der samtidig med, at den russiske Galeiflaade førte 20000 Mand under General Apraxin over paa Sveriges Østkyst, skulde foretages Landgang i Skaane af en forenet dansk og russisk Styrke, deraf ikke mindre end 30000 Russer. Karl XII's Angreb paa Norge havde foreløbig stillet denne Plan i Bero; men efterat dette paa det nærmeste var afslaaet, blev den gjenoptaget, og $\frac{\text{3 Juni n. St.}}{\text{23 Mai gl. St.}}$ blev der i Altona opsat en Overenskomst om dette Foretagende, hvorved Czaren forpligtede sig til at stille 40 Batailloner Infanteri og 2 à 3 Dragonregimenter til Angrebet paa Skaane. Den største Del af denne Styrke skulde den danske Konge paa sine Skibe overføre fra Rostock til Sjæland, medens Resten skulde føres derhen paa russiske Galeier. Forpleiningen af en Del af dette Mandskab skulde overtages af den danske Konge. Samtidig med Hovedangrebet paa Skaane skulde den russiske Czar angribe Sveriges Østkyst, saasnart man havde sikret sig tilstrækkelig mod den svenske

Hovedflaade og den Eskadre, som var stationeret ved Stockholm, hvilket skulde ske derved, at Karlskrona indesluttedes af en forenet dansk-russisk og muligens tillige engelsk Flaade. Fredrik IV skulde deltage i Landgangen i Skaane med 10000 Ryttere og 20 Batailloner Infanteri.

Men allerede fra første Stund af stødte Gjennemførelsen af denne Plan paa de største Vanskeligheder. Samtidig med at Czaren førte Underhandlinger med den danske Konge, forhandlede han ogsaa med Kongerne af England og Preussen for at formaa dem til at deltage i Landgangen paa Skaane. Men Czaren havde skyndt sig for meget i sine Bestræbelser for at realisere sin Plan saa hurtigt som muligt, og ved sin hele Holdning herunder vakt en sterk Mistanke mod sig for at omgaaes med Planer, som truede med at forrykke Ligevægten i Europa. Han havde knyttet en nær Forbindelse med den mecklenburgske Hertug for at faa Anledning til at indkvartere sine Tropper i dennes Lande. Til Vederlag skulde denne faa Wismar, og han forbrede derfor, at hans Tropper skulde rykke ind i denne Fæstning, efterat den havde overgivet sig til de allierede. Disse vægrede sig ved at gaa ind paa Czarens Forlangende, der ikke førte til andet, end at man fra næsten alle Hold begyndte at nære Mistanke til hans Hensigter. Dette var saaledes Tilfælde med den preussiske Konge Fredrik Vilhelm I, der ved en Sammenkomst med Czaren (Mai 1716) vel gjorde nogle Indrømmelser, som kunde faa nogen Betydning for det paatænkte Hovedangreb, men afslog ganske at være med paa det. Den engelske Konge viste en meget vaklende Holdning, idet han snart viste sig villig til at bistaa Czaren, snart modarbeidede ham, alt eftersom han rettede sig efter sine Ministres Raad eller efter det engelske Folks Ønsker; thi dette saa lidet gjerne, at den russiske Stat hævede sig til Stormagtsvælde paa Sveriges Bekostning. Da det endelig lod til at skulle blive til Alvor med Angrebet paa Skaane, optraadte han igjen som Kurfyrste af Hannover, i hvis Interesse det var, at de russiske Tropper saa hurtigt som muligt droges ud af Nordtyskland. Her havde Czaren nemlig huseret paa en temmelig voldsom og hensynsløs Maade, ret som om han havde befundet sig i en fiendtlig Stat.

Efter mange Omstændigheder var det endelig lykkedes Czaren at faa overført 29000 Mand Tropper til Danmark; men disse ankom senere end Bestemmelsen havde været. For en ikke ringe Del var dette den dansk-norske Regjerings Skyld, da den ikke i Tide havde sørget for at have det fornødne Antal Transportskibe rede for Øiemedet; thi det var først i Slutningen af Juli og i Begyndelsen af August Maaned saadanne samledes, og de russiske Troppers Overførsel til Sjælland, som besørgedes under Gabels og Tordenskjolds Overopsyn, foregik omsider i September Maaned*). Men nu forandrede

*) Strax efter Slaget i Dynekilen var Tordenskjold bleven forfremmet til Kommandør, en Stilling, som han forøvrigt allerede havde indgivet Androgende om at opnaa, før han i Juli Maaned drog opover til Norge.

Czaren med et Tanker og vilde, at Landgangen paa Skaane skulde opsættes til det følgende Aar. Den heldige Aarstid, hed det, var nu omme, Svenskerne havde faaet Tid til at omraade sig og, saavidt han havde havt Anledning til at forvisse sig derom, rustet sig til et energisk Forsvar. Endelig paastod han, at den dansk-norske Konge havde undslaaet sig for at sende Orlogsskibe til Aalandshavet for at understøtte Apraxins Angreb paa Sverige fra Finland af, et Moment, som ialfald ikke havde været paa Bane under Forhandlingerne i Altona.

Efter Tilbagetoget fra Norge havde Karl XII ladet sine Tropper blive staaende i Nærheden af Svinesund, ligesom Broen over dette blev liggende.

Midt under al den Hyldest, som blev Tordenskjold tildel efter den lykkelige Seir i Dynekilen, rammedes han af en stor Sorg, idet hans gamle Fader, Jan Wessel, afgik ved Døden i Throndhjem. Der er meget, som tyder hen paa, at Tordenskjold, efterat han havde faaet sine Forældres Tilgivelse for sin ubesindige Bortløben fra Fædrehjemmet, har været en meget kjærlig Søn og en god Broder. Da Faderen under Krigen var kommen i temmelig fortrykte Kaar, hjalp han ham med et meget stort Laan, som kun skulde betales ham tilbage, om han selv skulde høilig trænge dertil, og forærede ham et Skib til Erstatning for et, som Fienden havde frataget ham. Der findes fuldt op af Vidnesbyrd om, hvorledes han stadig sørgede for at drage sine Søskende efter sig paa Ærens Bane, og det maa vel ogsaa siges, at de Forfremmelser, som Enevoldskongen tidlig lod blive Heltens Brødre til Del, var en Afbetaling paa den Gjæld, hvori han stod til denne.

Da Tordenskjold modtog Efterretningen om Faderens sidste Sygdom, gik dette Budskab ham saa nær til Hjerte, at han i de nærmeste Dage var som fra sig selv, og af en Udtalelse i et Brev fra Kommandør Vibe at slutte maa hans Venner endog have frygtet for, at han skulde blive alvorlig syg. Der er ogsaa bevaret et Brev fra ham til Faderen, som dog neppe naaede denne, medens han endnu var blandt de levendes Tal. Som et smukt Bidrag til en ret Bedømmelse af Heltens ædle, barnlige Sind tør det hidsættes i sin Helhed med Bibehold af hans eiendommelige Skrivemaade:

Høyd ærede Herr Fader

Som ieg u-gierne maa for neme dett att Kiere Fader skal verre senge ligende og megett svag hueldet for dett første er naaget der Kommer fra Gud samt Aarenesz med bringelsz: Wilde Den Naadige Gud behage att gifue Dem deresz størcke og sundhed ved Den Aller høyest dett skulde verre mig een af di Fornøyelszer mig udj Dene verden kunde vedderfarresz Jeg fornemer daglig Gudsz Velsignelsze og beskiermelsze mod mig tel Kongens og Landszens beste Som ieg altider telstaar att deresz ofuerflødig velsignelszer og bøner tel Gud contribuerer den største del tel den Naade Gud daglig bevisser mig Jeg vidner dett for den Høyeste Gud at ieg er saa forseckret at deres Velsignelser er mere Kraft og bønhørelsze ved end Mange 1000 der og eller og beeder Gud for mig, thj er der een Gudz mand j disze tider udj Werden er dett h. K. Fader thi dermed er ieg mere Content end ieg kune arfue 20000 Rd. Skal dette verre dett seneste udj dene verden ieg til skrifuer dem tacker ieg ydmygeligst for ald Faderlig Kierlig omsorg og Kierlighed mig er vederfarret af dem Haaber udj dett tilkommende at see dem sidende ved Lamets stol og Verre hos den Almegtige Gud huor og hen gifue Gud ieg hastig maatte følge thj dett er det seckreste af alt udi Verden nemlig att døe salig Wilde befale dem den Allerhøyeste tel Lif og siel lefuer tel met siste aandedret Hr. Faders lydigste søn

Chrestiania d. 1 Augustj 1716. P. Tordenskiold.

Fra norsk Side var det bestemt, at der skulde foretages et Anfald, samtidig med, at Danskerne og Russerne gjorde Landgang i Skaane. Men det blev med Planen alene. De norske Tropper befandt sig heller ikke i den Forfatning, at de kunde udrette noget, medtagne, som de var af Sygdom og Sult. Karl XII kunde derfor, saasnart han merkede det, lade en større Del af sine Tropper drage nedover til Skaane, hvor den største Fare truede. Over den Styrke, som blev liggende ved den norske Grænse, førte Generalmajor de la Gardie Kommandoen.

Om Høsten blev Nordsøeskadren, der talte 2 Linieskibe, 5 Fregatter, 2 smaa Skibe og 36 Skjærgaardsfartøier underlagt Tordenskjold, der om Høsten tillige førte en Del Batailloner opover fra Kjøbenhavn. Men nu var Ulykken ude. Paa Opreisen overfaldtes han af en voldsom Storm, under hvilken fire Skibe strandede paa den svenske Kyst, og 604 Mand faldt i svensk Fangenskab. Man havde skyndt sig for meget med denne Udrustning; thi man frygtede hvert Øieblik for, at Svenskerne igjen skulde gjæste Norge.

For Tordenskjold, der ifølge sin Instruktion vistnok skulde raadslaa med det norske Generalitet og sætte i Verk efter dets Forgodtbefindende, hvad han fandt var bedst og nyttigst, men i Nødsfald ogsaa kunde handle i Overensstemmelse med, hvad han efter Overlæg med sit Krigsraad besluttede, aabnede der sig med Overtagelse af denne Kommando de videste Udsigter; han maa dog — saa synes det i ethvert Fald — allerede fra første Stund af have besluttet at handle paa egen Haand saa meget som muligt.

Siden Baahuslen i 1658 var bleven afstaaet, havde der sikkerligen i Tidernes Løb været mere end en paa begge Sider af det nye Grænseskjel, som havde drømt om en Gjenoprettelse af det gamle Forhold mellem Rigerne, og baade under Gyldenløves Krig og under Løvendalsfeiden havde Baahusleningen lagt norske Sympathier for Dagen. Efter den norske Hærs Tilbagetog i 1711 skal saaledes ikke mindre end 6 Prester i Baahuslen være blevne stillede for Krigsret for at være gaaede vel vidt i sin Hengivenhed for det gamle Moderland.

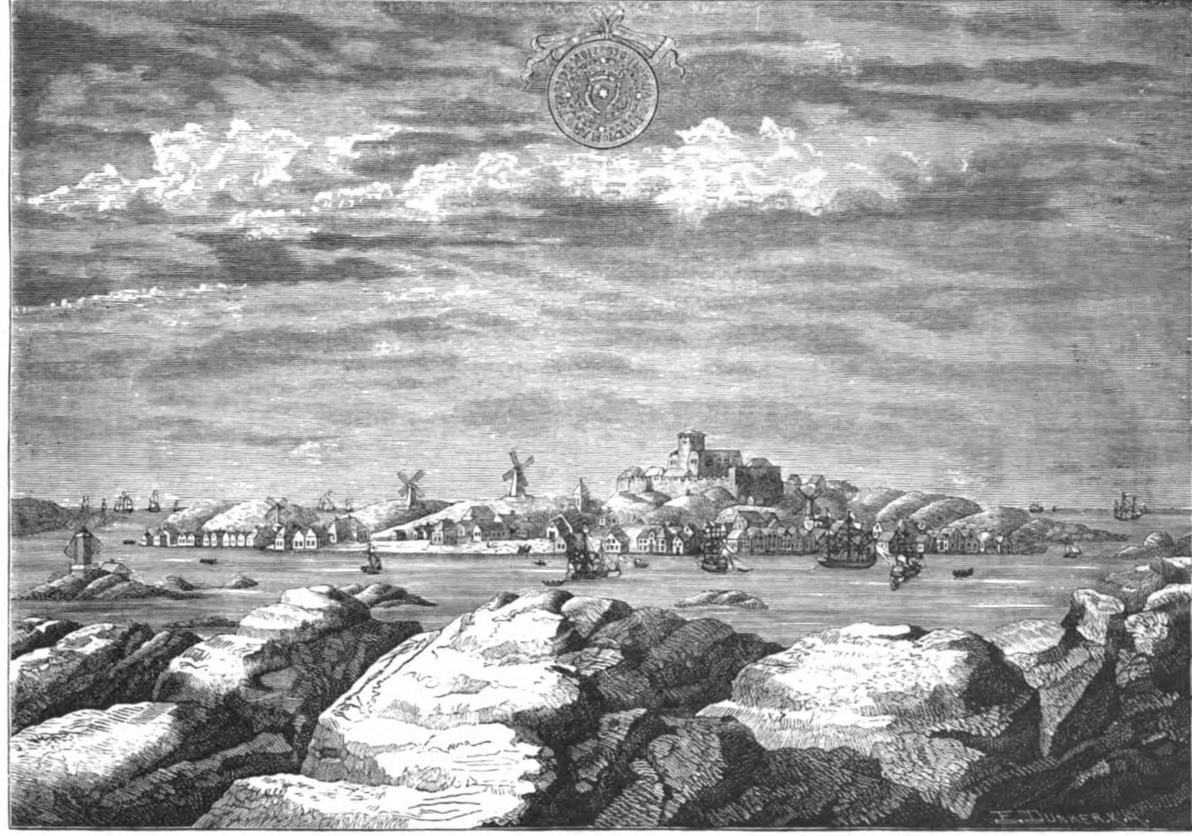
Men ogsaa i Norge var der fuldt op af Folk, som intet hellere saa, end at Baahuslen atter blev norsk. Blandt dem, som med størst Iver frembar dette Ønske, var Presten Jens Colstrup i Nes paa Romerike, den tidligere omtalte Baahuslening, som under Gyldenløvefeiden havde maattet forlade sin Hjemstavn. I 1711 var han, skjønt 65 Aar gammel, gaaet med som Feltprest, og senere hen havde han under hele Krigen været Leder af det norske Speidervæsen i Sverige; Karl XII var i den Grad forbitret paa ham, at han i 1716 endog havde sendt et Parti hen for at gribe ham, og kun ved at flygte til Eidsvold havde han undgaaet den Skjæbne, som var ham tiltænkt. I sine Forestillinger til Regjeringen og de kommanderende Generaler var han utrættelig i at fremhæve, hvor ønskeligt det var, at Baahuslen atter vendte tilbage under Norge.

Ogsaa fra flere andre Hold har vi lignende Udtalelser. Her skal vi kun omtale en hidtil utrykt Forestilling til Kongen, som Biskop Bartholomæus Deichman under 14de Juni 1714 afgav, hvori han fremholder "den store Nytte og fast uomgjængelige Fornødenhed, som udkræver Baahuslens med begge Vigernes Restitution til Deres Kgl. Maj^ts. Rige Norge"*). I denne fremhæver han følgende Momenter. Ved Baahuslens Gjenerhvervelse vilde de norske Grænser blive bedre sikrede, navnlig mod den Fare, hvormed de blev truede fra Strømstad og Koster Havn, paa samme Tid, som Svenskerne vilde miste de store Fordele, som de havde af den baahuslenske Kyst, naar Øresund gjordes dem usikkert. Skulde et Indfald i Sverige foregaa, kunde dette lettest iverksættes fra Baahuslen som norsk Provins; her kunde ogsaa uden Vanskelighed de fornødne Magaziner oprettes, og Forbindelsen mellem Norge og Danmark vilde lettes i overordentlig Grad. I det hele var alt, hvad den norske Stat vandt herved, en tilsvarende Formindskelse i Sveriges Styrke. Den norske Hær vilde forøges med 2 Regimenter Kavalleri og 2 Regimenter Infanteri; den norske Flaade vilde faa et stort Antal ypperlige Matroser, der kunde gives Uddannelse for Krigeryrket ved, at Defensionsskibene, der i nogen Tid havde været afskaffede, atter gjenoprettedes, en Foranstaltning, som efter Biskopens Formening vilde blive af største Betydning for de norske Kjøbstæder. Naar Baahuslen først atter var bleven norsk Provins, vilde Fredrikshald og Fredriksstad ved sin Trælasthandel og ved det store Opland, de erholdt, overfløie Gøteborg saa aldeles, at denne By vilde tabe omtrent al den Betydning, den havde for Sverige som eneste Havn mod Nordsøen. Han slutter sin Forestilling, der vistnok turde fortjene noget større Opmerksomhed, end hidtil er bleven den tildel, med følgende Ord: "Jeg er og forsikret, at mange tusinde Sjæle udi samme forlorne Provinser og Lande, som endnu ei have glemt Deres Kgl. Maj^ts Forfædres høilovl. Regimente og derimod sukke under den Foragt og de Byrder, som dem under Sveriges Regjering ere paalagte, føre med mig lige Ønske" (nemlig Baahuslens Gjenforening med Norge).

Ogsaa i Tordenskjolds Rapporter findes der flere Vidnesbyrd om Baahusleningens Sympathier for Norge, og om det end neppe findes udtrykkelig udtalt, tør der neppe være Tvivl om, at Lenets Gjenerobring har staaet for ham som Maalet for hans Ønsker. Ialfald tyder de Foranstaltninger, han traf i den Tid, han var Nordsøeskadrens Chef, hen paa ganske anderledes vidtrækkende Planer end blot og bar Blokade af Kysterne.

Medens Karl XII, som alle vidste, rustede sig til at foretage et nyt Angreb paa Norge, opblomstrede Kaperierne fra svensk Side, over hvilke

*) I L. Daaes Historiske Skildringer II. meddeles der et kort Udtog af den. Den findes i en ikke meget god Afskrift paa det store Kgl. Bibliothek i Kbhvn. (Ny Kgl. Saml. 1061 Fol.).

157. Marstrand ved Aar 1700.

Kommandør Lars Gathenhjelm*) førte et Slags Opsigt. Mangfoldige Handelsfartøier blev i Vinterens Løb opbragte, og i Kjøbenhavn begyndte man halvt om halvt at frygte for, at Tordenskjold ikke var sin ansvarsfulde Dont voxen. Grunden var imidlertid, at de Skibe, som hørte hjemme i Norge, befandt sig i mindre god Forfatning og derfor allerede ved hans Komme til Landet var blevne lagte i Vinterhavn i Fredriksstad, da de ikke kunde holde Søen. Da nu Tordenskjold i Begyndelsen af April Maaned kunde gaa ud, kom til hans store Ærgrelse en liden Eskadre ham imøde, der under Kommandør Paulsens Befaling var afsendt fra Kjøbenhavn for at beskytte de danske Handelsfartøier i Nordsøen, et Hverv, som ellers paahvilede Nordsøeskadrens Chef. Tordenskjold troede nu, at det var hans Fiender, som var ude, og besluttede sig ved et hurtigt Kup til at stoppe Munden paa dem. Han vilde nemlig angribe det sterkt befæstede Gøteborg, der nu var saa godt som den eneste Havn, hvorved Sverige stod i Forbindelse med Vesteuropa, og skulde det end ikke lykkes ham at sætte sig fast her, haabede han i det mindste ved at ødelægge de derværende Magaziner at faa forpurret den svenske Konges Rustninger mod Norge. Kronedes hans Foretagende mod Gøteborg med Seir, vilde han ovenikjøbet tilføie Kaperierne, hvis fornemste Rede denne By var, et Ulivssaar, som de aldrig vilde forvinde. Hvorvidt han har forelagt den kommanderende General i Norge, Erhard Wedel, der i Begyndelsen af 1717 — mere end et Aar efter hans Udnævnelse — omsider var kommen opover til Landet, sin Plan i dens Helhed, kan ikke med Bestemthed siges; ialfald foreligger der ikke noget skriftligt derom. Sikkert er kun, at den er bleven drøftet af dem for enkelte Punkters Vedkommende, og forsaavidt fraraadede Wedel den i ethvert Fald ikke. Den dygtige, men forsigtige General vilde dog have Ryggen fri i Tilfælde af, at det hele Foretagende løb uheldigt af. Hertil kommer ogsaa, at Forholdet mellem ham og Tordenskjold ingenlunde var synderlig godt, og ihvorvel han i den første Tid ikke stillede sig ugunstig over for den unge Eskadrechefs Krav, fandt der neppe nogensinde noget virkeligt Samarbeide Sted mellem dem. Som Følge heraf spildte Tordenskjold den kostbare Tid. Thi før han kunde faa Galeieskadren udrustet og Landgangstropperne bragte ombord, befandt man sig allerede et godt Stykke ude i Mai Maaned.

Den 9de Mai forlod Tordenskjold Fredriksstad med sin Eskadre, der bestod af 2 Orlogsskibe, 2 Pramme, 12 Galeier, 8 dobbelte og 6 enkelte

*) Lars Gathenhjelm eller "Lasse i Gatan", som han af Almuen kaldtes, var en Skippersøn fra Onsala Socken og født Aaret før Tordenskjold. Allerede fra Barnsben af uddannet til en dygtig Sømand lod han sig ved Krigens Udbrud tildele Kaperbrev og blev, i Bund og Grund raa og samvittighedsløs, som han var, en Svøbe for Ven og Fiende. Karl XII, som var svag ligeoverfor virkelig modige Bedrifter, ophøiede ham i Adelsstanden, til Trods for alle de Skamflekker, som heftede ved ham. Han døde i 1718 af Ærgrelse over, at en af hans Kjeltringstreger var bleven røbet.

Chalouppper, og ankrede den 12te udenfor Fladstrand, hvor Fregatten "Søridderen," Kaptein Vosbein, skulde støde til hans Styrke. Med denne vilde han nemlig strax om Kvelden lægge over Kattegat, saaledes at han kom udenfor Gøteborg om Natten, hvorpaa han ved den næste Morgens første Gry vilde skride til Angreb. Men da Stykprammen "Arche Noæ," som Grib nu førte, var en elendig Seiler, skulde Kaptein Vosbein give den Slæber og trække den over Kattegat. Men Vosbein, der ellers var en dygtig Officer, stod paa spændt Fod med Tordenskjold, til hvis raske Avancement han skal have set med skjæve Øine. Han lod, som han misforstod Befalingen, og seilede bort. "Arche Noæ", som blev overladt til sig selv, kom derfor først den 13de Mai Kl. 6 til de andre Skibe, som forlængst var naaede udenfor Vinga. Om Overfald kunde der da ikke mere være Tale; men hele Eskadren gik til Ankers ude paa Rivøfjorden, ½ Mil udenfor Ny Elfsborg, hvor den traf Anstalter til at gaa i Kamp den paafølgende Nat.

Men Fienden havde imidlertid faaet Stunder til at omraade sig. Generalguvernør Mørner, der havde været henne for at tage de paabegyndte

158. Ny Elfsborg.

Skansearbeider ved Svinesund i Øiesyn, vendte paa Rygtet om Tordenskjolds Komme strax tilbage til Gøteborg, hvor ogsaa Prinsen af Hessen-Kassel, der befandt sig paa Gjennemreise til Posteringerne ved den norske Grænse, indfandt sig. I Forening traf disse nu Anstalter til at berede Tordenskjold en varm Modtagelse. Indløbet til Byen blev afspærret med en Bom. Bag denne lagdes i Linie den gøteborgske Eskadre, som kommanderedes af Viceadmiral Strømstjerna, og de Tropper, som befandt sig i Byen, posteredes paa Kjærringbjerget. Der opkastedes to Batterier ved Indløbet, og flere Tropper, der befandt sig i de nærmest Byen liggende Trakter, blev tilkaldte.

Men Fienden skulde ikke faa ret lang Tid til sine Forberedelser. I Skumringen lod Tordenskjold hele sin Eskadre med Undtagelse af Linieskibene, der blev liggende igjen ude paa Rivøfjorden, lidt efter lidt trække sig forbi Ny Elfsborg ind mod de fiendtlige Skibe, og Kl. 2 om Natten aabnedes der baade fra norsk og svensk Side en voldsom Ild, der vedvarede til Kl. 8 om Morgenen. Under denne Kamp, som indledede af "Arche Noæ", var Tordenskjold overalt paafærde, idet han i en Baad roede om fra Skib

til Skib, ivrigt speidende efter et svagt Punkt, hvor den svenske Linie kunde gjennembrydes. Det urokkelige Mod, som han sin hele Levnetsbane igjennem lagde for Dagen, fornegtede sig heller ikke i denne Kamp, om hvilken han siger, at den vistnok var den skarpeste, som havde fundet Sted under hele Krigen. En Gang sank Baaden, hvori han befandt sig, knust af tvende 36 ℔'s Kugler. Neppe var han kommen op i en anden, før en Kugle bortrev dennes Aarer. Disse Uheld hindrede ham dog ikke fra at være tilstede paa alle de Punkter, hvor Kampen gik som skarpest for sig. Men de Anstalter, som Svenskerne havde truffet, var saa fortrinlige, at alle de Anstrengelser, som han og hans Mænd udfoldede, var forgjæves. I Begyndelsen af Kampen havde Galeien "Lovise fra Kristianssand" faaet 5 Grundskud; Mandskabet reddedes, men selve Skibet blev taget af Svenskene. Alle Skibe, som havde været i Ilden, led overvættes meget, og ihvorvel Svenskerne heller ikke skulde rose sig af at være slupne godt fra Legen, var Tordenskjolds Tab dog størst. Da Klokken var $^1/_2$7 om Morgenen, besluttede Tordenskjold sig til at trække sig tilbage, idet der just begyndte at blæse op en østlig Bris. Men under dette Tilbagetog havde han det Uheld at miste Galeien "Lukretia", som han Aaret i Forveien havde taget i Dynekilen. "Arche Noæ", der havde indledet Kampen, afsluttede den ogsaa. Udenfor Ny Elfsborg havde den det Uheld at støde paa Grund og blev nu udsat for en fiendtlig Krydsild. To svenske Galeier — deriblandt "Vreden", der var sænket i Dynekilen Aaret i Forveien, men atter optaget og istandsat — nærmede sig for at forsøge Entring; men de modtoges med saa velrettede Salver, at de maatte trække sig tilbage med uforrettet Sag, og strax efter lykkedes det "Archen" at slippe af Grunden. Kl. 8 om Morgenen var det hele forbi, og den norske Eskadre lagde sig atter ude paa Rivøfjorden. Paa Nordmændenes Side var 52 Mand faldne samt 79 haardt og 40 lettere saarede.

Tordenskjold blev i længere Tid liggende udenfor Gøteborg i Haab om at finde Leilighed til at gjentage Angrebet; men denne vendte ikke tilbage. Tabet af de to Galeier fik han opveiet ved at ødelægge en Del Kapere og Koffardiskibe for Fienden, som han ogsaa tilføiede Skade paa anden Vis. Saaledes opbrændte han en stor Reberbane i Onsala og en Gaard, som tilhørte Kommandør Gathenhjelms Moder, og der blev plyndret vidt og bredt i den baahuslenske Skjærgaard. Flere sammenstødende Omstændigheder nødte ham dog den 26de Mai til at hæve Blokaden. Ombord paa hans Eskadre raadede der megen Sygelighed, saa den mindste Del af Mandskabet var i tjenstdygtig Stand; Strømstjerna trak paa sin Side saa betydelige Forsterkninger til sig, at han inden kort Tid vilde kunne bryde Blokaden. Hertil kom ogsaa, at han fik Ordre til at holde Stykprammene og Galeierne rede til at gaa til Danmark, og at vedligeholde Blokaden med de to Linieskibe, han saaledes beholdt tilbage, kunde der ikke være Mening i. Han begav sig da i Slutningen af Mai opover til Norge.

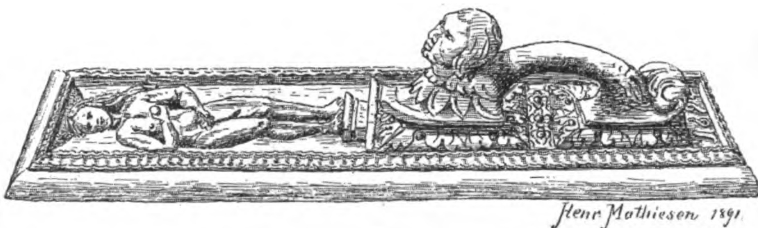
Uheldet udenfor Gøteborg skaffede Tordenskjold mangen mørk Stund. Borte var nu Troen paa hans Uovervindelighed, og Kongen begyndte at laane hans Avindsmænd Øre. Denne Mistillid skaffede sig Udtryk paa allehaande Vis. Saaledes fik han fra Overkrigssekretæren K. K. Gabel, der til Trods for sine glatte Ord neppe altid stod paa Tordenskjolds Side, et temmelig saarende Brev, og i dette blev der lagt ham til Last, at han havde hævet Blokaden af Gøteborg, som det i Kongens Navn blev ham paalagt at gjenoptage i Forening med tre engelske Skibe. Derhos blev det ham tilkjendegivet, at Kongen ikke var fornøiet med "den sidste Aktion". Og tilsidst fik han, hvad der neppe har krænket ham mindst, Tilhold om at vise sig mere "facil" (venlig) i Omgangen med sine Officerer.

Hvad den sidste Ytring angaar, saa havde den sikkerligen Tordenskjolds Forhold til Vossbein for Øie. Umiddelbart før Angrebet paa Gøteborg havde Vosbein, som vi har set, i Stedet for at slæbe "Arche Noæ" over til den gøteborgske Skjærgaard stukket af, og Tordenskjold havde Grund til at tro, at Overrumplingen med Held vilde være bleven foretaget, om Vossbein havde opfyldt sin Pligt. Vossbein var en Mand med temmelig sterk Selvfølelse, medens Tordenskjold fandt, at der ikke var noget synderlig ved ham; han havde endnu ikke set andet af ham, end at han var en Officer af det ordinære Slags, der aldrig indlod sig i Kamp, uden hvor han havde al Udsigt til at vinde. Hans Tilbøielighed til at sætte Næsen i Sky fik derfor ikke sjelden en Dæmper af Tordenskjolds skarpe Sarkasmer, som just ikke altid var af det fineste Slags. Efter det mislykkede Angreb paa Gøteborg havde Tordenskjold i sin Harme givet udtrykkelig Ordre til, at han skulde afløses fra sit Skib og arresteres, saasnart han kom i Havn; Admiralitetet havde besluttet, at der skulde nedsættes Krigsret over ham, idet han ogsaa i sine til Admiralitetet indgivne Forestillinger om Tordenskjolds Færd mod ham havde forløbet sig mod Subordinationen. Da nu Vossbein løb ind til Larvik, blev han strax fjernet fra Fregatten og arresteret; men samtidig med, at Tordenskjold fik Melding herom, erfarede han ogsaa, at Vossbein umiddelbart, før han kom i Havn, havde taget en fiendtlig Fregat paa 30 Kanoner. Nu var hans værste Uvillie mod Vossbein med et som strøgen væk, og Vossbein, der paa sin Side erkjendte, at han havde forløbet sig, skrev Tordenskjold et ærligt og ligefremt Brev til, hvori han bad om Tilgivelse. Dette var nok for Tordenskjold, som ikke blot formaaede Admiralitetet til at lade Sagen mod ham falde, men ogsaa talte hans Sag saa varmt hos Kongen, at han øieblikkelig forfremmedes til Kommandørkaptein.

Blokaden af Gøteborg blev dog ikke optaget; derimod fik Tordenskjold i den nærmeste Tid nok at gjøre med at føre Troppetransporter ned til Danmark og ledsage Handelsflaader frem og tilbage over Kattegat. Stykprammene var allerede strax efter Angrebet paa Gøteborg blevne sendte til Kjøbenhavn. Med Rusland var den dansk-norske Konge nemlig kommen i et

temmelig spændt Forhold, siden Planerne til et Angreb paa Skaane var gaaede overstyr. Den russiske Hær var bleven staaende i Mecklenburg som en Trusel mod Danmark, og Kong Fredrik fandt det derfor raadeligst at samle en Hær i Holsten og at lade de tyske Kyster bevogte. Det saa saaledes ud til noget af hvert; men den engelske Regjerings Holdning afvendte det voldsomme Brud.

Men medens Faren drev over i Syd, hendroges Opmerksomheden atter til de store Rustninger, som Karl XII foretog ved den norske Grænse, og som lod formode, at han snart vilde gaa angrebsvis tilverks. Ved Strømstad var Svenskerne nemlig begyndt at anlægge Batterier til Beskyttelse for de Magaziner, som her skulde oprettes, og ved Svinesund arbeidedes der med stor Ihærdighed paa forskjellige Skanseanlæg. Saasnart Tordenskjold var kommen op til Norge, traf han Anstalter til at faa Galeiernes Mandskab kompletteret, hvilket ogsaa lykkedes ham. Vanskeligere var det for ham at faa den for-

159. Mangletræ fra Universitetets Oldsamling. Bærer Aarstallet 1694.

nødne Proviant, da General Wedel erklærede, at Kongen havde forbudt at overlade Flaaden noget af den Proviant, som fandtes i Landhærens Magaziner. Tordenskjold tog da Bladet fra Munden og mente, at han ikke kunde overtage Ansvaret for, hvorledes det vilde gaa, naar hans Mandskaber skulde undvære det vigtigste til Livets Ophold. Ved Kongens personlige Mellemkomst lykkedes det ham dog at raade Bod paa de væsentligste Mangler, saa han i Juli Maaned paany kunde stikke i Søen med sin Eskadre. Denne bestod nu af 3 Linieskibe, 9 Galeier og Stykprammene Hjælperen og Arche Noæ og havde 3 Bataillоner af smaalenske, vesterlenske og fynske nationale Regiment omborb.

Der var blandt det norske Generalitets Medlemmer ingen, som tænkte andet, end at Tordenskjold nu vilde begive sig tilbage til sin Post og optage Blokaden af Gøteborg. Man syntes nok, at han forlangte vel meget Folk til Galeieskadren; men nogen Mistanke om, at han agtede at gaa angrebsvis frem, vakte dette dog ikke. End ikke General Wedel, hvem han havde ad-spurgt, om han skulde gaa defensivt eller offensivt tilverks, vilde nu have konfereret med ham om hans Planer, men "vel discoursive snart et og snart

et andet talet;" han havde dog erindret ham om, at det var af høieste Vigtighed, at han uden Forsømmelse gik tilsøs med sin hele Eskadre og hindrede Svenskerne i med sin Sømagt at fatte Post paa Norges Kyster, i Dynekilen, Strømstad eller deromkring.

Medens Tordenskjold endnu laa udenfor Fredriksstad og traf sine Forberedelser til at gaa tilsøs, sendte han den 8de Juli Kaptein K. Sahlgaard nedover til Strømstad med 3 Galeier og nogle Dobbeltslupper for at bortføre eller brænde de fiendtlige Transportfartøier og ødelægge de under Arbeide værende Befæstningsarbeider. Sahlgaard kom vel frem til Strømstad den 8de Juli; men her fik han af Batterierne en saa varm Modtagelse, at han hurtigt maatte trække sig tilbage.

Saasnart Tordenskjold gjennem Sahlgaard havde indhentet Oplysninger om Forholdene i Strømstad, besluttede han sig strax til at gaa angrebsvis tilverks. Men paa Grund af Modvind og Stille kunde han først den 15de Juli kaste Anker udenfor Havnen med tre Linieskibe; Prammerne og Galeierne kunde paa Grund af den sterke Strøm og Modbør ikke komme op, men maatte ankre under Akerøen. Svenskerne troede, at Tordenskjolds Angreb paa Strømstad blev foretaget for at understøtte et Angreb fra Landsiden, og der gik vilde Rygter i Omløb om, at en stor norsk Hær var under Fremrykning gjennem Enningdalen, og den svenske General Johan Gjerta*), der i de la Gardies Fravær førte Kommando her, nødtes som Følge heraf til at rette sine Forholdsregler derefter. Men ogsaa nu tabte Tordenskjold Tid. Den 18de Juli lykkedes det vel "Arche Noæ" og 4 Galleier at naa frem til Strømstad; men "Hjælperen" og 5 af Galleierne lod fremdeles vente paa sig. Da han imidlertid ikke turde opsætte Angrebet længere, lod han om Natten mellem 18de og 19de Juli sine Skibe holde ind mod Byen.

Paa Laholmen, som dengang var en Ø udenfor Byen, forenet med Fastlandet med en smal Bro, havde Svenskerne opkastet et Batteri, "Karolus" kaldet. Midt for dette var der paa Byens Torv anlagt et andet Batteri, "Prins Karl", og derhos beherskedes Havnen ogsaa af to andre Batterier, et i Byens vestre og et i dens østre Del. Ihvorvel disse Befæstninger ikke raadede over noget synderligt stort Kanonantal, kunde de dog holde hele Strømstad Havn under fuldstændig Krydsild.

Ved Midnatstid begyndte Tordenskjold at føre sin Flaade frem til Angreb. "Arche Noæ", som fremdeles førtes af Kaptein Grib, og fire Galeier gik i Spidsen frem mod Batteriet Karolus, der dog modtog dem med en saa voldsom Kanonade, at "Arche Noæ" nødtes til at trække sig tilbage bag en Klippe for at oppebie Tordenskjolds og Linieskibenes Ankomst. Galeierne,

*) Johan Gjerta var født 1666 i Narva, deltog i alle Karl XII's Felttog, reddede i Slaget ved Pultava Kongens Liv ved at overlade ham sin Hest og belønnedes derfor med Adelsbrev. Selv blandt de tapre Karoliner udmerkede han sig ved en enestaaende Tapperhed.

der kommanderedes af Kaptein Sahlgaard, deltog ikke engang i denne Episode af Kampen.

De tre Linieskibe med Laaland i Spidsen varpede sig imidlertid ind gjennem Løbet lige mod Batteriet Karolus. Indvarpningen var imidlertid forbundet med mange Vanskeligheder i det trange Indløb, og Skibene befandt sig snart i en voldsom Krydsild fra de fiendtlige Batterier, som de kun besvarede med enkelte Skud. I Særdeleshed befandt "Laaland" sig i en meget vanskelig Stilling, da det i længere Tid alene maatte udholde Ilden fra alle Batterier, som det var ude af Stand til at besvare, og der var al Fare for, at det vilde blive skudt sønder og sammen. Grib roede da over til "Laaland", hvor Tordenskjold modtog ham ved Faldrebet, bad ham forsyne sig med friske Folk fra Galeierne og igjen lægge "Archen" frem paa det Sted, som var den anvist. Grib gjorde da det og begyndte Kampen paany. Under denne blev Mandskabet paa Batteriet Karolus bortskudt to Gange; men Gjerta lod nyt Mandskab med Stokkeprygl drive over Broen, som forbandt Holmen med Byen. Men ogsaa Archen led forfærdeligt, idet Dækket raseredes, saa Grib stod alene tilbage med 4 Mand. Allerede havde denne gjort Forberedelser til at varpe sig frem mod Broen for at ødelægge denne, hvorved Batteriet vilde blive afskaaret fra at faa nyt Mandskab, da hans høire Arm blev aldeles knust af en Skraakugle. Han maatte nu overlade Befalingen til Næstkommanderende, da han efter tre mislykkede Forsøg paa at hævde sin Plads var en Afmagt nær. Han paalagde dog sin Stedfortræder, at han ikke under nogen Betingelse maatte forlade sin Post eller lade Tordenskjold i Stikken, saa længe Fartøiet kunde flyde.

Medens dette stod paa, arbeidede Linieskibene og Galeierne meget haardt for at naa frem til de Stillinger, hvorfra det var bestemt, at de skulde gribe ind i Kampen. Varplinerne blev Gang paa Gang overskudte, og da "Laaland" omsider havde vundet frem, kunde det paa Grund af Vindstille ikke faa vendt Bredsiden mod Batteriet, men maatte hele tre Kvarter igjennem udholde en morderisk Langskibsild. Endelig lykkedes det Tordenskjold ved at anbringe en Trosse paa en af Øerne at faa Skibet til at vende Bredsiden til. Men da stod paa Laalands Dæk Tordenskjold selvtredie tilbage; Resten af Dæksmandskabet var nedskudt.

Men med det samme denne Manøvre var lykkelig udført, modtog Tordenskjold Efterretningen om, at Grib var haardt saaret, og at Prammen paa Grund af den Forvirring, som var opstaaet blandt Mandskabet, havde maattet trække sig tilbage. Han befalede da sin Adjutant Lilienskjold at ro derhen for at overtage Kommandoen; men da denne skulde gaa ned ad Faldrebet paa Laaland, rammedes han af en Kugle, der skar ham over paa Midjen.

Kl. 4 om Morgenen var det omsider lykkedes Tordenskjold at faa Skibene lagte paa sin bestemte Ankerplads, og Kanonaden begyndte saa vel fra Linieskibene som fra Galeierne, som nu ikke længere vovede at holde sig

udenfor Skudvidde, og baade Batterierne og Byen overdængedes med en Regn af Kugler. Navnlig rettede han sin Ild mod Batteriet paa Laholmen, som laa indenfor Musketskuds Distance; men her førte Gjerta selv Kommandoen over en udvalgt Skare, som sloges med sand Dødsforagt. Neppe har noget nyt Korps modtaget Ilddaaben under vanskeligere Forhold end de, hvorunder den nyopsatte svenske Grenaderbataillon fik den hin Julimorgen udenfor Strømstad.

Omkring Klokken 6 viste "Hjælperen" sig, bugseret af en Del Galeier. Tordenskjold, som nu haabede inden kort Tid at faa bragt Batteriet Karolus til Taushed, traf sine Anstalter til at gjøre Landgang paa Laholmen for at tage Batteriet med Storm. Ganske vist indtraf der nu og da en Stansning i Ilden fra dette; men hver Gang Tordenskjold troede, at han kunde lade Stormen foregaa, begyndte Batteriet igjen at spille op. Kl. 7 hørte Tordenskjold et sterkt Knald, der lod ham formode, at der havde fundet en Explosion Sted; ialfald tystnede Kanonaden fra det svenske Batteri for længere Tid. Han beordrede da strax tre af Galeierne at gaa frem mod Broen, der forbandt Laholmen med Byen, gik selv ombord paa Galeien Sofia, der sammen med Galeien Prins Karl skulde lægge til Sydsiden af Laholmen, medens Sahlgaard med de to Galeier af Navnet Fredericus Qvartus skulde lægge i Land paa Nordsiden af Holmen. Men hverken de tre Galeier, som skulde bryde Broen, eller Sahlgaard udførte Befalingen, hvad Aarsagen nu dertil end kan have været. Men da "Sofia" og "Prins Karl" lagde til, modtoges Besætningerne af den svenske Besætning, der under Gjertas egen Befaling laa paa Lur mellem Klipperne, med en saa dræbende Salve paa 20 Skridts Afstand, at den allerstørste Del tumlede overende døde eller saarede. For første Gang paa sin Krigerbane blev Tordenskjold saaret, idet en Kugle rammede ham i den venstre Arm og gik ud ved Skulderbladet, og en anden gjennemborede hans høire Laar lige nedenfor Hoften. Bevidstløs førtes han ombord paa "Laaland"; men med den udfaldende Sø drev Galeierne fra Land og reddedes saaledes fra at falde i Fiendernes Hænder*).

*) Der fortælles, at Galeien "Sofia" blev reddet ved Kadet Henrik Julius Wodroffs og et Par Matrosers Snarraadighed, just som Fienden søgte at sætte sig i Besiddelse af den. Om Galeien "Prins Karls" Redning har man en Beretning, der ialfald bør modtages med Varsomhed. Hele Besætningen ombord var falden eller saaret med Undtagelse af Chefen, Lieutenant Helmich, og en Matros. En Grenader, som vadede ud for at fastgjøre en Trosse i den, blev skudt af Lieutenanten, medens Matrosen lynsnart kapper Beslaaseisingerne paa Seilene, saa de falder. Men paa Grund af Vindstille kommer den ikke af Flekken. Da Skipper Elias Wulff, som var ombord paa Halvgaleien "Pollux", ser dette, lader han Mandskabet sætte sig til Aarerne og ro ind til Galeien, medens han selv klæder sig af paa Skansen og ved alskens uartige Gebærder indbyder Fienden til at sigte paa sig. Det skulde da herigjennem ogsaa være lykkedes ham at hendrage Fiendens Opmerksomhed paa sig, saa "Prins Karl" af "Pollux" blev slæbt ud af sin vanskelige Stilling uden yderligere Tab. Ogsaa den bjærve Skipper slap helskindet fra sin Spas.

Ihvorvel Tordenskjold senere hen paastod, at han til Trods for alle indtrufne Uheld nok skulde have bragt Seiren hjem, hvis han selv ikke var bleven saaret, tør dette dog have været tvivlsomt. Derimod vilde Forholdet ganske vist have stillet sig anderledes, om Skibene strax ved hans Komme udenfor Strømstad kunde have gaaet angrebsvis frem eller om begge Pramme samtidig havde deltaget i Kampen fra første Stund af, og Sahlgaard og Galeiflaaden havde opfyldt sin Pligt. Tordenskjolds Tab havde været meget stort, idet 104 Mand var faldne og 246 saarede. Paa svensk Side var Tabet 19 Døde og 173 Saarede. Natten efter Træfningen trak Tordenskjold sig med sin Flaade tilbage fra Strømstad.

Det var imidlertid ikke Tordenskjolds Mening andet, end at han skulde komme igjen, saasnart Omstændighederne tillod det; thi han vidste, at Norges Skjæbne i den nærmeste Fremtid vilde komme til at afhænge af, om det lykkedes Fienden at faa Magaziner oprettede i Strømstad eller ei. Hertil kom ogsaa, at det maatte være ham i høi Grad magtpaaliggende at faa oprettet i Kongens og Admiralitetets Omdømme, hvad han ved sit tidligere Uheld havde forlist. Medens hans Saar begyndte at gro, udkastede han omfattende Planer til en ny Expedition til Strømstad. Allerede den 28de Juli sendte han Kaptein Sahlgaard til Strømstad med Galeierne og begge Prammene for at paase, at Byen blev afskaaren fra enhver Tilførsel fra Søsiden. Men ihvorvel Sahlgaard den 4de August lagde sig udenfor Indløbet til Havnen, vovede han dog ikke at holde Stand mod en svensk Galei-eskadre, som under Nils Gyllenskruss Kommando kom herhen med en Transport-flaade, men trak sig strax tilbage. Tordenskjold blev yderlig forbitret over Sahlgaards Holdning og bød ham vende tilbage til sin Post. Dette skede; men meget var allerede gaaet tabt, idet Gierta ved Gyllenskruss Transport var bleven forsynet med de fornødne Materialier til Befæstningsarbeidernes Fremme.

Nogle Dage efter (19de August) afseilede Tordenskjold med sine tre Linieskibe fra Fredrikstad, men naaede paa Grund af Vindstille først den næste Dags Aften Indløbet til Strømstad, som nu blev afstængt saa aldeles, at der var Udsigt til, at Gyllenskruss slet provianterede Eskadre ikke ret længe skulde formaa at holde sig der. Efter nogen Tids Forløb begyndte Tordenskjold ogsaa fra Linieskibene og Arche Noæ at aabne et Bombardement paa Byen og Havnen. Det saa temmelig mørkt ud for Gierta, hvis hele Arbeide herigjennem truedes med fuldstændig Ødelæggelse. For dog at aabne Galeiflaaden en Udgang lod han den 28de August en Del Kanoner og Mortere føre ud af Byen og beskjød med dem "Hjælperen" og de Galeier, som skulde bevogte et af de sydlige Løb gjennem Seilleden, og nødte dem til at trække sig tilbage. Men da var Faren for Strømstads Vedkommende allerede dreven over. Thi den 22de August var Schoutbynacht Andreas Rosenpalm kommen op til Norge med 3 Orlogsskibe og 1 Fregat for at afløse Tordenskjold i Kommandoen over Nordsøeskadren.

Da Rosenpalm mistvivlede om at kunne fortsætte Blokaden af Strømstad, trak han sig tilbage til Mags, hvor hans Eskadre strax efter forsterkedes med nogle engelske Orlogsskibe. Men ihvorvel Rosenpalms Styrke saaledes blev Svenskernes adskillig overlegen, var han altfor forsigtig til at vove noget, og Forbindelsen mellem Gøteborg og Strømstad blev ikke forstyrret. Søen blev atter sterkt foruroliget af svenske Kapere, der Dag for Dag blev mere nærgaaende. Den eneste, som udrettede noget, var Tordenskjold, som havde overtaget Kommandoen over Galeieskadren paa samme Tid, som han var Skibschef ombord paa "Laaland". Længere ud paa Høsten fik han Befaling om at støde til Østersøeskadren, og han overlod nu Befalingen over Galeieskadren til Kommandørkaptein Vosbein og fratraadte paa samme Tid sin Kommando over Orlogsskibet Laaland.

Efterat have sagt Mandskabet ombord paa Laaland Farvel gik Tordenskjold ombord paa "Løvendals Gallei", med hvilken han tog opover til Kristiania. Her samlede han sine Eiendele og lagde den 7de December ud fra Larvik med en liden Prishukkert, der førte to trepundige Kanoner. Den næste Dag blev han under den svenske Kyst opseilet af en fiendtlig Kaperfregat paa 16 Kanoner, og det skulde synes, at der ikke kunde herske delte Meninger om den Skjæbne, som ventede Hukkerten og dens Fører.

Ombord var 21 Mand, nemlig 8 Matroser, Tordenskjold og hans Tjenere, nogle svenske Krigsfanger og 6 Trompetere og en Paukeslager, som skulde være med nedover til Kjøbenhavn. Med denne Styrke vilde Tordenskjold optage Kampen mod den overlegne Modstander. Til alt Held førte han sin fortrinlige Vaabensamling med, og denne blev uddelt til Mandskabet. Kanonerne blev flyttede over i Hukkertens ene Side, og da der ombord fandtes Krudt nok, men mindre af Kugler, lod Tordenskjold en Del Tinblokke, som hørte med til Skibets Ladning, ophugge til Skraa. Musikanterne skulde dog ikke deltage i Kampen; de skulde i Stedet underholde de kjæmpende med sit Spil. Til egen Raadighed beholdt Tordenskjold to Geværer og en Muskedonner, som hans Tjenere skulde lade for ham.

Da nu Kaperfregatten havde opseilet Hukkerten, vendte den Bredsiden til og gav den det glatte Lag. Kapteinen raabte, at Hukkerten skulde overgive sig. Tordenskjold, hvis Paukeslager var bleven dræbt i den første Omgang, lod en af Musikanterne indtage hans Plads og hamre løs paa Paukerne. Derpaa tog han Ordet og foreholdt den svenske Kaptein, at det var Tordenskjold, han havde at gjøre med, og han lod sig ikke saa let tage. Men var han en ærlig svensk Officer, saa skulde han lægge ham paa Siden og entre. Kunde han klare det, skulde han holde ham for den bedste Sømand, som i Sverige fandtes. Den svenske Kaptein — Lind var hans Navn — lod sig ikke det sige to Gange. Han gav Hukkerten det ene glatte Lag efter det andet og fik Svar fra Tordenskjolds Kanoner og Geværer. Men hver Gang han forsøgte at krøge sin Entrebræg fast i Hukkerten, gjorde

denne en eller anden uventet Dreining, hvorved Forsøget mislykkedes. Tilsidst var Hukkerten dog saa istykkerskudt paa Skrog og Reisning, at Kapteinen ikke tvivlede paa, at den maatte give sig. Han sprang op paa Hytten, viftede med Hatten og gratulerede sig selv med, at retnu skulde han have Æren af at føre Hr. Tordenskjold som Fange til Gøteborg. "Nei", svor Tordenskjold, idet han tog et ladt Gevær, som raktes ham, "hverken skal du eller nogen Svenske føre mig til Gothenborg", — og i det næste Øieblik slog den svenske Kaptein Næsen i Dækket. Musikanterne spillede paa Tordenskjolds Vink op en lystig Slaat, Paukeslageren hamrede løs, Mandskabet raabte Hurra, og den svenske Kaperfregat stak af. Kampen havde varet i fem Timer.

Hukkerten søgte nu nedover mod Sundet, medens Mandskabet trakteredes rundelig af Tordenskjolds Flaskefoder. Men hvad enten det skyldtes Folkenes Drukkenskab, eller Ulykken var ude at gaa i anden Skikkelse, — nok er det, om Natten satte Hukkerten op paa Svineboerne halvveis mellem Kullen og Helsingborg. Da Tordenskjold skjønte, at den maatte blive Vrag, om den ikke fik hurtig Hjælp, kastede han sig i en liden sønderskudt Jolle, med hvilken han naaede Sjæland. Men før der herfra kunde komme Hjælp, havde Svenskerne taget Hukkerten og dens Besætning. Det Formuestab, Tordenskjold herigjennem led, var ikke lidet, da han ombord paa Hukkerten havde havt næsten al sin rørlige Eiendom. Karl XII, der nærede Beundring og Høiagtelse for Tordenskjold, var villig til at sende ham tilbage, hvad han saaledes havde mistet; men Heltekongen døde, før dette Forsæt blev virkeliggjort.

Efter sit Komme til Kjøbenhavn forlangte Tordenskjold en retslig Undersøgelse af sit ved Angrebet paa Strømstad udviste Forhold; men Kongen skal have modsat sig dette, idet han vilde lade det bero med, hvad han ved deres første Møde lod ham høre: "at Angrebet paa Strømstad ei havde været grundet paa Raison". Hermed var Tordenskjold dog ikke tilsinds at lade det skure. Der blev negtet ham Adgang til Hoffet; men en Dag, da der blev givet Kur, indfandt han sig dog med et Bønskrift, hvori han anholdt om, at en Undersøgelse maatte blive ham tilstaaet. Nu undslog da heller ikke Kongen sig længere for at forelægge Sagen for Admiralitetet, der under 14de Marts 1718 fik Befaling til at undersøge, "hvorvidt Kommandør Tordenskjolds Konduite med Hensyn til den mod Strømstad tenterede Attaque fortjente, at han derom ved en formelig Krigsret blev belanget eller ikke". Tordenskjold fremlagde nu for Admiralitetsherrerne sine Papirer, og efter at disse havde underkastet dem en grundig Undersøgelse, kunde de erklære, "at han i alle Maader havde gjort vel, samt efter Tidernes Omstændigheder, hvis han havde efterladt det mod Strømstad foretagne Angreb, snarere havde fortjent Fiskalens Tiltale end nu".

Aaret 1718 begyndte forholdsvis roligt paa den almindelige Skueplads. I Karlskrona laa den svenske Flaade hele Vaaren og Sommeren igjennem færdig til at stikke i Søen; men da det kom til Stykket, vovede den ikke at

løbe ud. I den sidste Halvdel af Mai Maaned afseilede nemlig Admiral Raben fra Kjøbenhavn med en Flaade paa 12 Linieskibe og 2 Fregatter, der i Juni Maaned forenede sig først med en engelsk Flaade paa 10 Linieskibe og 2 Fregatter under Admiral Norris og senere med en hollandsk Eskadre paa 4 Linieskibe og 1 Fregat. Hele denne store Flaade krydsede i Løbet af Sommeren i Østersøen; men der udrettedes ikke meget. Kaperierne blomstrede ganske som i det foregaaende Aar, og kun Tordenskjold, der paa denne Tid fulgte Hovedflaaden, tog et Par Priser.

Paa Vestkysten var den svenske Nordsø-Eskadre, som hidtil havde havt Leie i Gøteborg, bleven forlagt til Marstrand; men nogle Galeier skulde ligge i Strømstad. Ved denne Anordning havde man vistnok for Øie at faa Forbindelsen mellem Danmark og Norge afbrudt, saa det sidste Rige ikke skulde faa Understøttelse af Tropper og Krigsfornødenheder fra det andet.

Forøvrigt fortsatte Karl XII sine Rustninger til et Angreb paa den norske Grænse. Ved Krokstrand ved Iddefjorden lod han anlægge en Skanse med Navnet Klausenborg, nærmest vistnok til Beskyttelse for de Afdelinger, der havde at bevogte Grænserne mod fiendtlige Indfald. Men paa samme Tid, som disse Anlæg foretoges, spurgte General Wedel, at Svenskerne ogsaa byggede Prammer, og Hensigten med disse kunde efter hans Formening ikke være nogen anden, end at de agtede at tage de Fartøier, som laa ved Fredrikshald. For at forhindre dette var der om Høsten 1717 under Tordenskjolds Opsyn ført et Par Dobbeltslupper over Land til Iddefjorden; det viste sig da, at Svenskerne ikke endnu havde begyndt at bygge Fartøier; men da nu Nordmændene havde faaet en Flotille her, maatte ogsaa Svenskerne skaffe sig en, og i Juli Maaned 1718 slæbtes derhen fra Strømstad to Galeier, en Dobbeltslup og 4 enkelte Slupper. Mellem disse to Flotiller udspandt der sig saa den 18de Juli en Skjærmydsel, der endte med, at Nordmændene uden synderligt Tab maatte trække sig tilbage til Sandøen, da de uforvarende blev udsatte for Ilden fra nogle Batterier, Svenskerne havde opkastet. Men Karl XII, der selv var tilstede under denne Kamp, havde svævet i stor Fare, idet en Kugle havde streifet hans venstre Kind. I den følgende Tid fortsattes disse Skjærmydsler, tildels endog daglig, og Flotillerne forøgedes stadig med nye Skibe; men med Undtagelse af et Par Træfninger, som fandt Sted den 10de August og 21de September, var de temmelig harmløse og kostede kun lidet Blod.

Hvad Rosenpalm, der i 1718 endog udnævntes til Viceadmiral, foretog sig i denne Tid, hører og spørger man intet til; nærmest maa man vel gaa ud fra, at han intet magtede gjøre. Men til Trods for denne sin Uvirksomhed skulde heller ikke han gaa klar af de Uheld, som havde rammet hans Formand. I Slutningen af December 1717 blev nemlig en større norsk Transportflaade paa Veien til Jylland overfalden af en voldsom orkanagtig Storm, i hvilken mange Skibe forliste eller dreves ind i den svenske Skjær-

gaard, hvor de faldt i Fiendens Hænder. Ogsaa en Fregat, der ledsagede Flaaden, strandede udenfor Hvaløerne, hvorved omtrent Halvdelen af Besætningen omkom.

Hele Aaret 1717 igjennem havde General Wedel fundet det raadeligst at holde hele den norske Hær paa Benene for at møde den svenske Konges Angreb, som man kunde formode ikke vilde lade længe vente paa sig. Et Par af Regimenterne blev forøgede med nye Kompagnier, og fra Danmark blev der i August Maaned sendt 8 Bataillоner opover til Norge. Hele den søndenfjeldske Styrke var om Høsten draget sammen paa Skjebergheien nordenfor Fredrikshald. Det fiendtlige Indfald udeblev imidlertid, og længere ude paa Høsten blev de norske Tropper derfor hjemsendte til sine Lægder, med Undtagelse af nogle mindre Afdelinger, der skulde anvendes til Bevogtning af Grænsepasserne. De danske Tropper blev indkvarterede dels i Kristiania og de smaalenske Byer, hvor de ialfald tildels blev anvendte til Udbedring af Fæstningsverkerne, dels i Grænsebygderne søndenfjelds. Om Høsten var det lykkedes Wedel at bringe Hæren i nogenledes god Forfatning, og han synes med Tillid og Haab at have set Fremtiden imøde. Men om Vinteren, da det spurgtes, at Svenskerne atter samlede sig ved Grænsen, nødtes han til at drage Hæren sammen i to Korpser, et ved Vinger og et i Enningdalen og Tistedalen, og da disse blev staaende i Marken hele Vinteren igjennem, blev Krigskassen og de offentlige Kasser saa sterkt medtagne, at de ikke formaaede at afgive det mindste Bidrag til Hærens Underholdning. Denne kom derfor snart til at savne alle Livets Fornødenheder. Wedel, der vistnok maa siges at have været en dygtig General, men ikke havde tilstrækkelig Indsigt i Landets Forfatning og derhos hemmedes i sin Virksomhed af de civile Autoriteter, indgik Gang paa Gang til Regjeringen med Forestillinger; men disse blev ikke paaagtede, og snart blev hans Stilling hertillands aldeles uholdbar. Han tog derfor Afsked ved Udgangen af Mai Maaned 1718, og Lützow blev igjen Overstbefalende for den norske Hær.

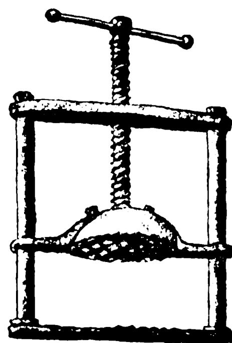

160. "Gigen", Strafferedskab. Opbevares i Videnskabernes Selskabs Samling, Throndhjem.

Samtidig med at Wedel takkede af, fik General Fredrik Cicignon og Oberst Hans Jakob Arnoldt Paalæg om som Kommissarier at foretage en Del Forandringer ved den norske Hærordning, hvorved de nationale Regimenters Antal paa det nærmeste vilde blive fordoblet. Hvert af de gamle

Regimenter skulde deles i to nye, der skulde udgjøre 2 Battailloner eller 1200 Mand; af de to throndhjemske Regimenter skulde der oprettes et tredie. Selvfølgelig var en saadan gjennemgribende Omkalfatring i det Øieblik, Fienden stod for Døren, omtrent det uheldigste af alt, som man kunde foretage sig. Lützow gjorde ogsaa Forestillinger herimod; men det lod dog ikke til, at de vægtige Grunde, han anførte, skulde blive tagne i Betragtning. Karl XII's Indfald i Landet nødte dog Regjeringen til at opsætte Forandringen til det følgende Aar.

Efterat den paatænkte Expedition mod Skaane Høsten 1716 var gaaet overstyr, havde Gørtz udfoldet ikke smaa Anstrengelser for at skaffe Sverige Fred med England eller Rusland; paa samme Tid omgikkes han med Planer om at gjenindsætte Stuarterne paa deres engelske Throne. Disse sidste Planer var imidlertid nærmest kun et Slags Finantsoperation, hvorved han vilde hjælpe Sverige i dets fortrykte økonomiske Stilling og skaffe Kongen en Eskadre Krigsskibe fra udenlandske Havne. Det var dog især Rusland, som Gørtz stræbte at formaa til Fred, og hos Czaren mødte han ogsaa i denne Henseende større Imødekommenhed, end han havde vovet at vente. Det blev da bestemt, at der paa Loføen i Aalandsgruppen skulde aabnes Underhandlinger udpaa Vaaren 1718. Mødet kom ogsaa istand, og her fremsatte Czaren Tilbud om at tilbagelevere Sverige saagodtsom alt, hvad han havde frataget det under Krigen, eller og skulde han mod at erholde Østersøprovinserne bistaa den svenske Konge med Erobringen af Norge. Men ihvorvel Gørtz ret indtrængende søgte at formaa Kong Karl til at antage de Tilbud, Czaren gjorde ham, vilde denne dog ikke høre noget om Landafstaaelse, og Gørtz maatte gjenoptage Forhandlingerne uden nogensomhelst Instruktion fra Kongens Side. Disse, der fornemmelig førtes mellem Gørtz og Grev Ostermann, antog nu efterhaanden en rent fantastisk Karakter, idet Sverige ved Ruslands Hjælp skulde opretholdes i sin tidligere Stormagtsstilling. Følgende Bestemmelser blev nu foreslaaede til Grundlag for Forhandlingerne. Czaren skulde den næste Vaar rykke ind i Polen for at gjøre Alt-Ranstädter-Freden gjældende. Preussen skulde erholde Stettin med tilhørende Omraade eller ogsaa levere Staden tilbage til Sverige mod Erstatning. Endelig skulde den dansk-norske Konge ved et Felttog fra Tyskland af, hvorunder Czaren skulde understøtte Karl XII med sin Flaade og en Landhær paa 20—25000 Mand, tvinges til at afstaa Norge til Sverige. Ligeledes skulde dette Rige ved Czarens Hjælp faa Bremen og Verden tilbage af Kurfyrsten af Hannover, og ifald England kom Hannover til Hjælp,

161. Knæknuser fra oldnordisk Museums Samling, Kjøbenhavn.

skulde Kongen og Czaren i Forening bekrige det. Görtz havde vistnok ingen større Tillid til Czarens Løfter og Forespeilinger; men han troede dog, at man nu burde slutte Fred med ham, om ikke for andet, saa for at faa Finland tilbage til Sverige og Czaren skilt fra hans Forbundsfæller. Men Karl XII vægrede sig ved at gaa ind paa de opstillede Vilkaar, der kun gav en usikker Erstatning for sikre Tab. Men Czaren syntes, at han havde strakt sig saa langt, at han ikke et Øieblik tvivlede paa, at Karl XII maatte antage Fredsvilkaarene, som han allerede havde ladet udarbeide i fuldkommen traktatmæssig Form.

Sin største Betydning fik disse Forhandlinger derigjennem, at de skaffede Sverige en Vaabenstilstand med den mægtige Nabo mod Øst, hvorved det blev istand til at samle alle sine Kræfter til de Rustninger, som foregik paa den norske Grænse.

De Udskrivninger og tvungne Hverveninger, som foregik i Sverige i Aarene 1717 og 1718, var overvættes store. Det var den sidste Kraftanstrengelse, som Sverige gjorde i Egenskab af Stormagt, og denne sidste Anspændelse maatte nødvendigvis drage efter sig en Slappelse, der maatte afføde ren Vanmagt. Ialt udgjorde Hæren i 1718 over 60000 Mand, af hvilke 52000 anvendtes til Krigen mod Norge. For at skaffe Beklædning, Vaaben og Føde til en saadan Styrke maatte uhyre Skatter udskrives af det udpinte Land, og ihvorvel der i 1717 paa sine Steder indtraf ren Misvæxt, blev der lagt Beslag paa alle de Kornvarer og Levnetsmidler, som fandtes i Landet. Handelsstanden i Byerne fik derhos Paalæg om at drage Omsorg for, at der til Landet blev indført flere hundrede tusinde Tønder Korn i Løbet af Vaaren og Sommeren 1718. Af Furage udskreves Kontributioner, der føltes i høieste Grad trykkende for det hele Land. Der foregik store Indkjøb af Slagtekvæg; men der blev paalagt Sælgerne at underholde dette, til det efter nærmere Ordre kunde drives til Hæren. Lægger man hertil, at Indbyggerne fik Ordre til at bage Brød, brygge Øl, brænde Brændevin og besørge alskens Kjørsler og Førsler for Krigsfolket, siger det sig selv, at den Beleiringstilstand, hvori det hele Folk ved disse haarde Bestemmelser hensattes, maatte afstedkomme Armod og Hungersnød. Endda naaedes Hensigten kun halvt: de Magaziner, som oprettedes i Strømstad og i Jemtland, var vistnok saa righoldige, som Omstændighederne tillod, og dog var de ikke tilstrækkelige til at betrygge Hærens Existens i mere end høist et Par Maaneder af det anstundende Felttog.

I det hele taget var de Rustninger og Forberedelser, som gjordes til Felttoget saa omfattende, at der neppe kunde have hersket Tvivl om dets Udgang, hvis den svenske Konge tillige havde været Herre over Søen. Det var han imidlertid ikke, til Trods for at han ved Bygningen af nye Galeier og Skjærbaade vistnok vilde have magtet at holde den norske Skjærgaardsflaade Stangen. Ihvorvel Rustningerne til Karl XII's sidste Krig viser sig at

have været mere omfattende, end man tidligere har anset dem for at være, har man dog derfor ingenlunde Ret til at udlede som sandsynlig, end sige som sikker Slutning, at Norge nu som erobret Land vilde være bleven Sverige underlagt.

Karl XII nærede selv ingensomhelst Tvivl om, at Felttoget vilde føre ham til det forønskede Maal, og han traf derfor Anstalter til at faa Landet organiseret under det svenske Vælde, efter hvert som Erobringen foregik. Denne skulde iverksættes ved et dobbelt Angreb, idet han vilde lade sin Hær gjøre Indfald saavel nordenfjelds som søndenfjelds.

Til at lede Angrebet paa det nordenfjeldske havde Kong Karl udset den tapre Fører for den finske Hær, Generallieutenant Karl Gustav Armfeldt*). Allerede Aaret i Forveien havde denne paa en Mønstringsreise i Jemtland begyndt at træffe Anstalter til at anlægge Magaziner og udbedre de derværende Skanser, og noget senere, ved Aarets Begyndelse, havde han indfundet sig i Lund for af Kongen selv at modtage Ordre om, hvorledes Indfaldet skulde iverksættes. Den Hær, som skulde anvendes hertil, var de finske Regimenter, der nu alle befandt sig paa svensk Grund, samt de helsinglandske og jemtlandske Regimenter, ialt vistnok en Styrke paa 8000 Mand, hvoraf henved Fjerdeparten var Kavalleri.

162. General Karl Gustav Armfeldt. 1666—1736.

Ihvorvel Forberedelserne til dette Angreb holdtes hemmelige, trængte dog uheldvarslende Rygter herom snart over Fjeldet til det throndhjemske. Befalingen over den her staaende Hær, der udgjorde tilsammen henved 7000 Mand, indehavdes i den første Del af Aaret af Generalmajor Ove Wind, en tapper, men muligens vel haardhændt Krigsmand. Efterat han i Begyndelsen af 1717 var kommen herhen som kommanderende General, havde han lagt Forhugninger og opført

*) Generallieutenant Karl Gustav Armfeldt var født i Ingermanland 1666 og havde i fransk Krigstjeneste deltaget i flere Felttog, da han ved Udbrudet af den store nordiske Krig blev ansat som Kaptein i den finske Hær. I 1713, da Peter den store rettede sit Hovedangreb paa Finland baade fra Land- og Søsiden, afløste han den feige og udvelige Lübecker i Overbefalingen, og ihvorvel Forholdene i den af Hunger og Modgang demoraliserede Hær nødte ham til stadigt Tilbagetog, maatte Russerne dog med Blod kjøbe hver Tomme af Finlands Jord. Ved Stor-Kyro havde han

Forskansninger ved flere af Grænsepassene. Ved det mindste Nys om Bevægelser fra Fiendens Side var han, der var belært af Erfaringerne fra det søndenfjeldske Aaret i Forveien, strax rede til at lade sine Tropper møde paa det truede Sted; men da det altid viste sig at være blind Allarm, blev Landets Almue, der led meget under det haarde Skattetryk og af de foregaaende Aars Misvæxt, forbitret over de Naturalydelser, som stadig blev udskrevne til Soldaternes Underholdning, og over de Kjørseler, som blev den paalagt. Men Generalen var døv over for alle Thrøndernes Klager og Forestillinger. "Der er bedre Lande ødelagte end dette", skal hans vrantne Svar have været, da Stiftamtmanden og andre Autoriteter gjorde ham opmerksom paa, at Landet umulig kunde bære de tunge Ofre, som blev det paalagt. I Marts Maaned 1718, da de finske Tropper var begyndt at drage sig sammen, lod han Regimenterne rykke ud til sine Posteringer ved Grænsen. Men i den næste Maaned fik han Ordre om at bytte Stilling med Kommandanten i Fredriksstad, Generalmajor Vincents Budde, der tidligere havde været Chef for et af de throndhjemske Regimenter og var meget populær baade blandt Soldaterne og Almuen. Da denne i Mai Maaned ankom til Throndhjem, fandt han, at hans Formand med stor Dygtighed havde truffet alle de Foranstaltninger, som udkrævedes til Landets Forsvar; men han indsaa tillige, at det var en ren Umulighed at holde Hæren paa Benene under den Nød og Elendighed, som herskede i den udsugede Landsdel. Han lod derfor Hæren rykke ind i Lægderne og beholdt kun nogle sterke Posteringer langs Grænsen. Disse blev forsterkede i Løbet af Sommeren, og først i August Maaned, da han havde sikker Efterretning om, at Svenskernes Angreb stod for Døren, kaldte han den regulære Hær og Reserven under Vaaben.

Ifølge Karl XII's Ordre skulde Armfeldt og den jemtlandske Hær allerede i Midten af August Maaned have begyndt sine Operationer ved den svenske Grænse; men hele Sommeren igjennem havde det stridregnet slig, at Regimenterne paa de opblødte Veie ikke havde kunnet naa frem til fastsat Tid, ihvorvel de efter den opsatte Marschplan kun havde at tilbagelægge 2 Mile om Dag. Angrebet aabnedes med, at den raske Partigjænger Peter Långström med sin Friskare gik over til Snaasen, hvor han bortførte den 76-aarige Gubbe, Presten Nils Muus, der stadig skaffede den norske General Efterretninger fra Sverige, samt sprængte og fangede en norsk Postering.

---

saaledes leveret Fyrst Galitzin et Slag, hvoraf der skulde gaa Ry nedgjennem Tiderne; med en Styrke paa lidt over 4000 Mand havde han holdt en mere end firedobbelt russisk Hær Stangen, og usandsynligt var det ikke, at han her vilde have vundet en glimrende Seir, hvis ikke flere af hans mest betroede Officerer havde svigtet i det afgjørende Øieblik. Efter denne Kamp havde han med Resterne af sin Hær maattet trække sig indenfor den svenske Grænse, medens Finland paa det strækkeligste herjedes af de russiske Horder.

I Begyndelsen af September foretoges der oppe i Fjeldtrakterne fra svensk Side forskjellige Bevægelser, hvorfor den throndhjemske Hær maatte spredes over en temmelig stor Strækning langs Grænsen, da Anfaldet kunde rettes mod 5 – 6 forskjellige Bygdelag. Forsvaret af Nordmændenes Stillinger blev yderligere vanskeliggjort derigjennem, at det raa og fugtige Veirlig, som havde hersket Vaaren og Sommeren igjennem, i Hundedagene afløstes af en saa sterk Hede, at Myrlænde, som ellers var ufremkommeligt, kunde befares baade af Fodfolk og Rytteri, og flere dybe Vandløb uden Vanskelighed kunde passeres. Flere Forhugninger, som var anlagte med de sædvanlige Forhold for Øie, viste sig som Følge heraf ikke at svare til sin Hensigt. Selve den jemtlandske Hærs Indmarsch over Grænsen staar alligevel uden Sidestykke i den nordiske Krigshistorie, saavel med Hensyn til de Vanskeligheder, den frembød, som til den Maade, hvorpaa disse blev overvundne. Fra Skalstuen af og helt ned til Sulelvens Dalføre blev der nemlig bygget en ny Vei, af hvilken store Stykker endnu den Dag idag er bevarede.

Den 12te September rykkede den svenske Hær ned mod Stene Skanse, hvor General Budde havde taget Stilling med 1800 Mand i den faste Beslutning her at stanse Fiendens videre Fremrykning. Men Armfeldt var ved at lægge Veien over nogle næsten udtørrede Myrer nær ved at komme Budde i Ryggen og afskjære ham fra Tilbagetog. Denne blev dog i Tide opmærksom paa Faren og sendte en Del Rytteri mod Fienden. Under den Træfning, der nu fandt Sted paa Gaarden Levringen, faldt tyve af de norske Dragoner og et halvt Snes toges tilfange; men Budde vandt dog saa megen Tid, at han fik draget sine Tropper tilbage, rigtignok i Uorden og med Tab af nogle Kanoner samt en Del Ammunitions- og Proviantvogne. I de følgende Dage fortsatte han Marschen til Stjørdalen, hvor han foreløbig gjorde Holdt og trak de til Grænsebygderne detascherede Afdelinger til sig.

Efterat Armfeldt havde ladet sine Tropper hvile ud efter Strabadserne i nogle Dage, som han anvendte til at ordne Forbindelsen med Sverige, rykkede han efter; den vigtige Skaanes Skanse blev uden Kamp overgivet af Kommandanten Johan Fredrik von Wahlen, en invalid Officer fra Lifland, der sendtes til Sverige, medens Besætningen fik gaa hver hjem til sit. Derpaa gik Marschen til Stjørdalen over Passet ved Langstenen, som Major Lorents Brun med 300 Mand skulde forsvare, men strax opgav ved Fiendens Fremrykning. Budde, der en Tid havde tænkt at forskanse sig paa Gevingaasen mellem Stjørdalen og Hummelvik, besluttede sig nu trods en energisk Protest fra det vrangvillige Borgerskabs Side til at kaste sig ind i Throndhjem, som sattes i Forsvarsstand. Her trak han til sig Forsterkninger fra Omegnen og inddrev Proviant og Furage fra de nærmeste Bygder, medens der fra det søndenfjeldske, der var bleven allarmeret ved det fiendtlige Angreb, gjordes Anstalter til at komme ham til Hjælp med Tropper og med Skibe, der skulde forsvare Byen fra Fjorden af.

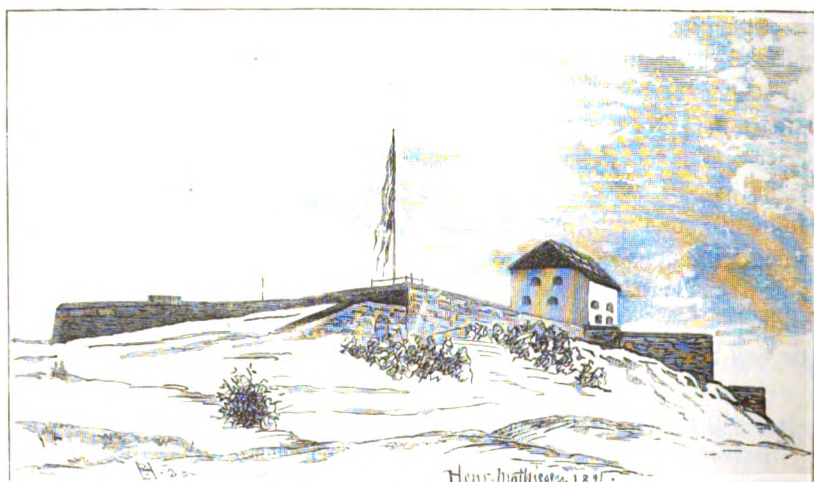
Armfeldt blev i de nærmeste tolv Dage staaende ved Stjørdalselven for at oppebie Tilførsler fra Sverige; men da disse ganske udeblev, og der snart indtraf voldsomme Regnskyl, der gjorde det umuligt for ham at gaa over Elven, besluttede han sig til at vende tilbage til Værdalen, hvor der var lettere for ham at skaffe Underholdning for Folk og Heste. Neppe var han brudt op, før Nordmændene atter rykkede ud og tog Stilling ved Stjørdalselven, hvorfra de ved hyppigt udsendte Streifpartier foruroligede Svenskerne.*) Ogsaa Byens Borgerskab tog nu Mod til sig, og Tordenskjolds Broder, Jan Wessel, og hans Fætter Skipper Peter Stork, begge Borgere af Byen, udrustede for egen Regning et lidet Kaperfartøi, hvormed de i Løbet af Høsten og Vinteren tilføiede Fienden adskillig Skade.

Saasnart Karl XII fik Efterretning om Armfeldts Marsch over Fjeldene og hans lykkelige Erobring af Skanserne i Indhered, skrev han ham strax til og meddelte ham nøiagtige Forskrifter for, hvorledes de throndhjemske Forhold skulde ordnes, efter hvert som Landets Erobring foregik. Men da han hørte, at Armfeldt var gaaet tilbage til Værdalen, fattede han Mistanke om, at det var hans Hensigt uden videre at begive sig tilbage til Sverige. Han sendte ham da den ene Skrivelse efter den anden med skarpe Bebreidelser for hans uvirksomme Holdning og paalagde ham at »tränga igenom alla mötande svårigheter«. Inden denne kongelige Skrabe endnu var naaet frem, havde Armfeldt, der med Strenghed havde inddrevet en Del Proviant i Værdalen og nærmeste Bygder, atter sat sig i Marsch mod Throndhjem, og for at undgaa Langstenen og Forhugningerne paa Gevingaasen lagde han Veien over Fjeldet til Forbygden i Stjørdalen, hvor han gik over

*) Fra Stjørdalen sendte Armfeldt Oberst Stiernschantz med en Sum Penge og 200 Mand Forveien for at drage Omsorg for Hærens Forpleining. Men tvertimod Armfeldts udtrykkelige Befaling drog han over til Ytterøen, hvor han og hans Mandskab slog sig ned paa Prestegaarden og de omliggende Gaarde og gjorde sig tilgode med, hvad der her forefandt. De havde været her paa tredie Dag, da Stiernschantz ved at se ud af Prestegaardens Vinduer fik Øie paa en sort Masse ude paa Fjorden, som syntes at være i Bevægelse. Han spørger da Presten Peder Leth, hvad dette vel kunde være. Denne svarede: »Jeg ved ikke; jeg tror, det er Skjær, som sommetider ved stor Fjære kommer tilsyne†). Obersten stod et Øieblik og saa udover, men udbrød derpaa med et: »Det är, för tusan, icke skär, det er Jutan«. Han lod Mandskabet tromme sammen, ilede i Baaden og satte af i Retning af Skaanes Skanse. Han havde ikke taget feil. Det var 200 Nordmænd, som Budde havde sendt afsted for at forjage den svenske Styrke fra Ytterøen, og disse anstillede nu strax Jagt paa de Flygtende. Et Par af Baadene, hvori bl. a. nogle Kapteiner befandt sig, blev ogsaa tagne; men Oberst Stiernschantz undkom. De svenske Soldater, som blev tilbage paa Ytterøen, blev nogle Dage efter tagne tilfange.

†) I Kaptein J. B. Klüwers Beretning, der er trykt i Ny Minerva for 1806, er Provstens Ytring gjengivet saaledes: »Jeg ved det ikke; jeg tror, det er Skyer, som sommetider ved stort Fjern lader sig tilsyne«. Rettelsen af denne Meningsløshed, der visstnok hidrører fra Feillæsning af Manuskriptet, skylder jeg en lokalkjendt Mand fra Inderøen, der bemerker, at der fra Prestegaarden ikke er saa lang Udsigt over Fjorden, at man skulde kunne tage Feil af Skyer og Baade.

Elven; herfra gik han videre gjennem Mostadmarken og Hummelviken, og den 17de November stod han udenfor Throndhjem. Budde, der havde faaet Forsterkninger fra det søndenfjeldske, havde allerede paa Rygtet om hans Nærmelse i største Hast trukket sig tilbage til Byen. Det var først Armfeldts Hensigt at vove en Storm paa Kristianssten; men saavel denne som Byens øvrige Befæstningsverker var satte i en saa fortrinlig Forsvarsstand, at han meget snart opgav denne Plan og besluttede sig til at gaa over Nidelven for at forsøge et Angreb paa Byen fra Syd- eller Vestsiden, saasnart Isen tillagde Elven. Den 28de November gik Overgangen for sig. Paa Aabredden stod Oberst Peter Motzfeldt med 800 Mand Ryttere og Bønder. De sidste jagedes strax paa Flugt ved nogle Kanonskud — de

163. Kristiansten Fæstning ved Throndhjem.

havde nemlig ingen egentlig Fører — og Oberst Motzfeldt trak sig tilbage opgjennem Guldalen og videre opover til Opdal, stadig eftersat af det svenske Rytteri under General de la Barre. Først under Dovrefjeld ophørte Forfølgelsen, da Motzfeldt for at hindre Fienden for at komme over, afbrændte Fjeldstuerne efter sig, men afskar derved ogsaa paa samme Tid sig selv Adgangen fra at komme tilbage til Throndhjem.

Armfeldt havde imidlertid fortsat Overgangen med den tiloversblevne Del af sin Hær og havde slaaet sig ned i Bygderne strax søndenfor Throndhjem, helt fra Byaasen og Bynesset og opover til Melhus Kirke. Sandsynligvis var det fra denne Stilling fremdeles Armfeldts Agt at vove en Storm paa Byen; men heraf blev der dog intet. Snart fik Svenskerne ogsaa nok at gjøre med at skaffe sig selv Proviant i den allerede før deres

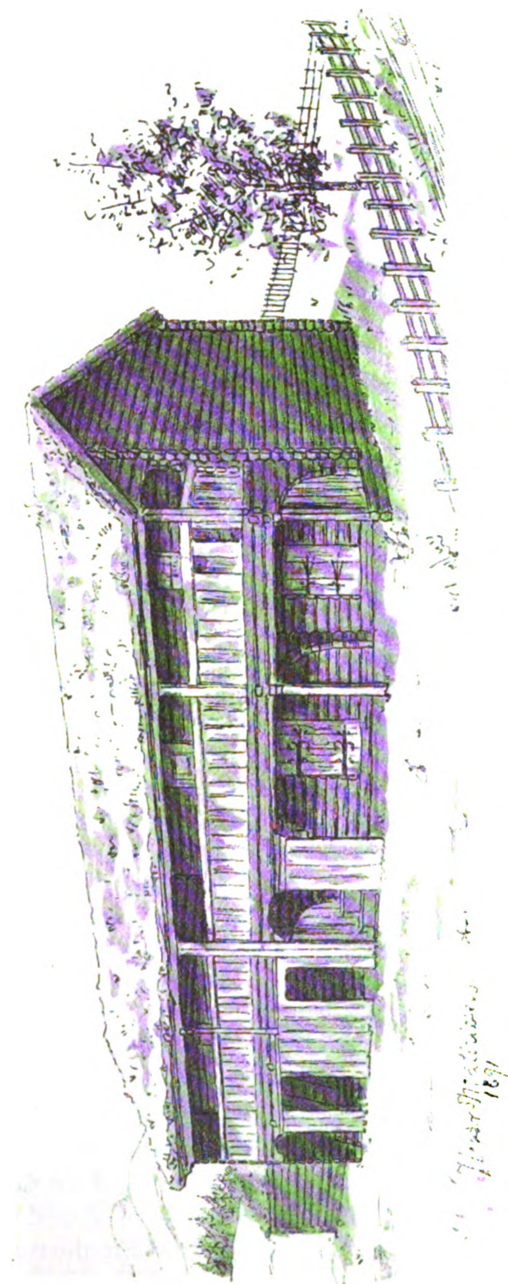
164. Lerfossen ved Trondhjem.

Komme udplyndrede Egn, og deres Streifpartier for vide omkring.*) Alligevel holdt Armfeldt udmerket Mandstugt, endskjønt Nøden i hans Hær steg til en frygtelig Høide. Sagnet i Bygderne nordenfjelds fortæller mange Træk fra Fiendens Ophold her.

Saasnart de la Barre havde faaet Sikkerhed for, at Motzfeldt ikke vilde komme tilbage over Dovrefjeld, gjaldt det for ham at stænge de øvrige Veie mellem det nordenfjeldske og søndenfjeldske og aabne Forbindelsen med den svenske Hovedhær. Efter at have inddrevet en betydelig Kontribution af Furage og Levnetsmidler, som skulde føres til Hæren i Melhus, brød han op fra Opdal og tog over Indset til Kvikne. Her havde Bergverkets Direktør Broſtrop Tax opbudt Almuen af Tønset og Kvikne til Forsvar af de i Navardalskleven anlagte Forhugninger, saasnart han havde faaet Nys om de la Barres Marsch og om en svensk Afdelings Fremrykning gjennem Orkedalen. Da fik han til sin Forundring Bud fra Presten i Meldalen, at General Budde havde sendt et Korps paa 2000 Mand til Orkedalen for i Rennebo at afskjære og fange de la Barre med hans Afdeling. Uden at drage Sandheden af denne Beretning i Tvivl bragte Tax det tilvirkede Kobber og Verkets Forraad i Sikkerhed i Gruberne, hvorpaa han i Spidsen for Bønderne drog ned til Rennebo, hvor han vilde forene sig med de fremrykkende Tropper for at "knibe de store sikre Svensker", som laa i Opdal. Men den Afdeling, som kom rykkende op gjennem Meldalen, var ikke norske, men svenske Tropper under Oberst Stiernschantz's Kommando**). Da Kviknedølerne kom frem til Bjerkaker, hvor Svenskerne laa, kastede de sig paa vild Flugt uden engang at gjøre noget Forsøg paa at besætte Forhugningerne. Medens den største Del af Bønderne tyede hjem til sine Gaarde, søgte Tax og endel Tønsetinger Tilflugt i selve Gruben. Her fik de imidlertid ikke blive i Fred. Thi den 14de December kom de la Barre til Kvikne, hvor han tvang Tax til at give sig til Fange og udlevere det tilvirkede Kobber, som fandtes ved Verket. Dette vilde Svenskerne senere hen lade afhente. Derpaa tog han Veien over Fjeldet til Vingelen og Tolgen, hvor Bønderne og Bergfolkene, der havde rustet sig til at drage ham imøde, blev saa haandfaldne, at de ei engang tænkte paa at sætte sig til Modværge. Den 21de December kunde de la Barre saa holde sit Indtog paa Røros, idet den Afdeling Soldater, som skulde bevogte Bergstaden, ved det falske Rygte om

*) Saaledes søgte Oberst Maidel med 400 Ryttere at trænge ned i Bygderne paa Nordmøre og i Romsdalen. Hans Korps blev — uvist hvor — oprevet af Egnens Bønder; de nærmere Omstændigheder herved kjendes dog ikke.

**) Om Svenskernes Ophold i Rennebo og Opdal har jeg meddelt nogle Traditioner i anden Udgave af Professor L. Daaes Norske Bygdesagn, første Saml. Paa Marschen fra Opdal brændte de la Barre Gaarden Sundset, da Ritmester Ekebom blev stukt af Tjenestedrengen her, medens han sad ved Arnen og "drak en Pibe Tobak" (Brev fra Sorenskriver Skaanlund, dat. Follo 26de Marts 1726).

165. Gammelt Hus paa Rammsmoen, Tønset. Bygningen omtales i Østgaards "En Fjeldbygd" som "Fasterloftet"; dette Navn bærer den endnu.

Nordmændenes Marsch gjennem Orkedalen, var dragen ned til Dragaasen for her at anlægge Forhugninger for at hindre Svenskernes Fremtrængen gjennem Guldalen. De la Barre blev nu indtil videre staaende paa Røros, hvor Verket plyndredes, og sendte mindre Afdelinger ned til Tønset og Tyldalen. Her blev deres videre Fremtrængen stanset af det søndenfjeldske Skiløberkompagni, der under Kommando af Even Kraft havde indtaget en fast Stilling paa Femmilskogen.

Samtidig med, at de la Barre satte efter de throndhjemske Dragoner, gjorde Oberstlieutenant Peter Jungh, der af Armfeldt var sendt tilbage til Jemtland, et Indfald i Snaasen, hvor Nordmændene havde et Kompagni Fodfolk staaende. Dette blev forjaget, og Svenskerne trængte derefter ind i Sparbu.

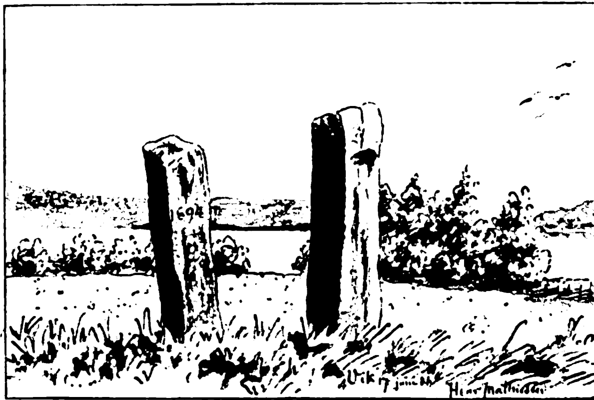

166. Sølje med Aarstal 1715, tilhører Madm. Larsen, Røros.

Den Opgave, som var stillet Armfeldt og hans Tropper, var saaledes løst paa den Maade, som Omstændighederne vilde tillade. Budde og de nordenfjeldske Tropper var indesluttede i Throndhjem, og hele Throndhjems Amt holdtes besat. Men Svenskernes Stilling her afhang dog ganske af den Vaabenlykke, som fulgte den svenske Hovedhær paa den søndenfjeldske Krigsskueplads.

Da Lützow overtog Befalingen over den norske Hær søndenfjelds, lod han Tropperne beholde de samme Stillinger langs Grænsen, som var blevne dem anviste af General Wedel, og som paa det nærmeste svarede til den Fordeling, som havde fundet Sted ved Fiendens Indfald i 1716. Det vingerske Kanton var betroet General Gaffron, det hølandske Oberst Reichwein og det smaalenske General Sponneck. Da hele Sommeren var hengaaet, uden at der blev Alvor af det Indfald, hvormed Fienden havde truet, var man begyndt at aande lettere, skjønt baade det udpinte Folk og de udsultede Tropper kun med Gru turde se de kommende Dage imøde. Vicestatholderen og Slotslovens Medlemmer haabede imidlertid i det længste, at Faren skulde drive bort fra de norske Grænser. Armfeldts Indfald rystede dog snart alle op af den Døs, hvori de var begyndt at synke hen, og snart gik samtlige de Efterretninger, som indløb fra Sverige ud paa, at Fienden hver Dag kunde ventes. Selv Generalerne begyndte at mistvivle om Norges Redning, da den Styrke, som skulde værge Landet, var for liden. Paa deres Forestillinger blev der om Høsten sendt nogle Batailloner Infanteri og en Del Artilleri opover til Norge. I Begyndelsen af Oktober besluttede General Lützow at drage Hæren sammen i to Korpser, hvert paa 5000 Mand, af hvilke det ene skulde forsvare Vingertrakten, det andet hindre Fiendens Fremtrængen gjennem Tistedalen. Men da nu ogsaa Oktober Maaned var gaaet til Ende, uden at Fienden havde vist sig, begyndte man halvt om halvt at tænke paa at lade en Del

af Tropperne marschere hjem til Lægderne. Inden Beslutning endnu var fattet herom, indløb der Melding om, at Fienden var rykket over Grænsen.

Den svenske Hær, som skulde anvendes til Angrebet paa det søndenfjeldske Norge, bestod af 44000 Mand Fodfolk og Rytteri, af hvilke dog vistnok en Del efterlodes i Sverige til Bedækning af Grænserne. Den samledes i tre Afdelinger; Hovedkorpset, som sammendroges ved Strømstad, skulde under Kommando af General Dücker gaa over Svinesund, Fortroppen, som Kongen selv skulde anføre, skulde fra Vestra Ed rykke frem gjennem Enningdalen, og den tredie Afdeling, der stod ved Holmedal, skulde under Generallieutenant Henrik Otto Albedyhlls Kommando trænge ind i Høland over Ørjebro.

167. To gamle Bautastene paa Gaarden Præsthus i Strinden. Den ene bar Aarstallet 1694, men de hidrørte formentlig oprindelig fra en ældre Tid. Stenene, der var reiste paa den forlængst forsvundne store Gaard Vik's Grund, nær Vikelven, blev omstyrtede og vækkjørte for et Par Aar siden. Paa Tegningen sees i Baggrunden Tautra (i Midten) og Frostalandet (tilhøire).

Den Afdeling, som Kong Karl selv anførte, rykkede den 8de November frem gjennem Eningdalen og opsnappede ved Prestebakke en norsk Feltvagt, som han kom uforvarende over. Før han imidlertid vilde drage videre, maatte Iddefjorden være renset for de norske Fartøier, som her fandtes, og den 14de November kom det til en hidsig, men uafgjørende Træfning. General Sponneck, som efter den opgjorte Forsvarsplan skulde havde sat alt ind paa at hindre Fienden fra at trænge ind i Tistedalen, trak sig den 16de November paa Rygtet om, at et fiendtligt Korps var under Fremrykning over Ørjebro, tilbage til Skjeberg Sogn, efterat den norske Eskadre paa Iddefjorden var bleven sænket. Det blev nu opgivet at forsvare Landet østenfor Glommen. Gaffron tog med sit Korps Stilling i Strækningen mellem Vormens og Glommens Aamot til Fet, Sponnecks Korps skulde dække Linien mellem

Opsund og Fredriksstad og til Forsvaret af den mellemliggende Strækning detascheredes fire Batailloner under Reichwein og Rømeling. Meningen var at holde denne Stilling i det længste; men dreves man ud af den, skulde man ligesom i 1716 trække sig tilbage til Gjellebæk. Til Vaaren vilde der fra Danmark blive sendt 15—16000 Mand opover til Norges Undsætning, hvorpaa der skulde gaaes angrebsvis tilverks. Men overalt var man dog forberedt paa, at Svenskerne hele Vinteren 1718—19 igjennem vilde komme til at skalte og valte i Trakterne østenfor Glommen, ligesom han allerede gjorde i det nordenfjeldske.

Belært af Erfaringerne fra 1716 havde Karl XII besluttet ikke at lade de norske Hovedfæstninger i sin Ryg under Fremrykningen, og han vilde derfor først tage Fredriksten. Medens den største Del af Rytteriet sværmede over hele Smaalenene op til Strøget omkring Øieren, hvor det forenede sig med den over Ørjebro mod Høland fremskudte Hærafdeling, skred Kongen den 18de til Beleiring af Fredriksten. Herhen drog han ogsaa Hovedstyrken, der den 22de November over Svinesund rykkede ind i Landet.

Hele Sommeren igjennem havde der med Iver og Kraft været arbeidet paa at udbedre Fredrikstens Fæstningsverker, og blandt andet var Forterne Overbjerget og Stortaarnet blevne forbundne med Feltverker. Med Krigsfornødenheder var Fæstningen rigelig forsynet, og Besætningen, der ved Sponnecks Afmarsch var bleven forsterket med et Par Kompagnier, talte omtrent 1200 Mand. Kommandoen indehavdes af Oberstlieutenant Landsberg, der havde afløst den tidligere Kommandant H. J. Brun, da denne var bleven usams med Peder Kolbjørnsen og Byens Borgerskab.

Karl XII var først tilsinds at lade Fredrikshald i Fred, idet han følte sig forvisset om, at der ikke skulde hengaa ret mange Dage, før Fredriksten blev nødt til at overgive sig. Natten til den 24de November gjorde han dog et Forsøg paa at tage Byen ved Overrumpling, idet han lod en Afdeling gaa over Tistedalselven og rykke frem mod Kirkegaarden. Major Nutzhorn, der førte Kommandoen over Borgerskansen, var imidlertid paa sin Post, og Fienden blev med Tab dreven tilbage. I de følgende Dage gjæstedes vistnok Byens Nordside af og til af fiendtlige Partier, som dog ikke gjorde noget alvorligere Forsøg paa at sætte sig fast der.

I den svenske Leir herskede der travl Virksomhed. Paa Iddefjorden for den svenske Flotille frem og tilbage, sysselsat med at fremføre Kanoner og Proviant. Soldaterne forarbeidede Faskiner og Skansekurve. Snart kunde der ikke være nogen Tvivl om, at Fortet Gyldenløve var det Maal, som Fienden nærmest havde for Øie, idet der blev lagt en Bro af Trækavler over Harekasmyren. Landsberg lod dog ikke Fienden udføre sit Arbeide i Ro, men aabnede allerede paa betydelig Afstand Kanonade paa de fiendtlige Arbeidere, som han stadig holdt i Aande. Først den 6te December lykkedes det Karl XII at faa tre Batterier færdige i Bjergkløfterne bag Gyldenløve

paa Riffelskuds Afftand, og nu blev dette Fort beskudt paa det voldsomste fra den 6te om Eftermiddagen til den 8de. Der var da skudt Bresche i Murene, og de fleste af Kanonerne var gjorte ubrugelige. Landsberg, der mistvivlede om, at Gyldenløve under disse Forhold kunde holde sig, lod den 7de Ammunitionen og alt rørligt Gods bringe op paa Fæstningen, samt lod paa samme Tid Besætningen afløse af Lieutenant Vibe med 30 Mand af det akershusiske Regiment. Disse, der ikke længere kunde betjene sig af Kanonerne, men var henviste til at forsvare sig med Geværer og Haandgranater, gjorde ogsaa Ret og Skjel for sig. To Stormløb, som Fienden foretog, blev afslaaede. Tilsidst stillede Karl XII sig selv i Spidsen for Stormkolonnen, der bestod af 200 Grenaderer, og nu blev Fortet taget. Den lille Besætning blev dels nedhuggen, dels tagen tilfange; men Lieutenant Vibe og 6 Mand slog sig igjennem og naaede Fæstningen, hvorfra man forgjæves havde søgt at sende Fortet Undsætning i det afgjørende Øieblik.

Saasnart Gyldenløve var taget, aabnede Fienden sine Løbegrave mod selve Fæstningens Hovedvold og fortsatte Arbeiderne hermed til Søndag den 15de December.. For at paaskynde Arbeiderne lod Kongen i Nærheden af Løbegravene bygge sig en Bordhytte, hvor han tilbragte en større Del af sine sidste Levedage.

Hele Søndagen hvilede Arbeidet i Løbegravene, der var førte frem mod Fæstningens Kontrescarpe i en Afftand af et Par hundrede Skridt, for at Kongen og hans Mænd kunde overvære Gudstjenesten. Om Aftenen red Kongen, ledsaget af Ingenieuren Oberst Maigret, Prinsen af Hessens Adjutant Sicre og flere Herrer, fra Tistedalen til Løbegravene, fra hvilke en ny Parallel blev skaaren ind mod Fæstningen. Efter at have indtaget sit Aftensmaaltid i Bordhytten ved Gyldenløve og da vist sig venlig som sædvanlig begav Kongen sig ud for at se paa Arbeiderne. Kongen udtalte sit Misnøie med, at disse gik langsomt frem. Maigret undskyldte sig og lovede, at han inden 8 Dage skulde overgive ham Fæstningen. "Vi faar da se!" sagde Kongen, idet han gik ned i Løbegraven.

Fra Fæstningen blev der hele Dagen og Eftermiddagen igjennem uafladelig fyret paa Beleirerne, og efter Mørkets Frembrud blev der for lettere at iagttage Arbeiderne i Løbegravene ophængt Begkranse paa Murene og udkastet Lyskugler, saa hele Egnen til Trods for det Taageslør, som hvilede over den, laa i et dæmrende Halvlys, da Maanen længere ude paa Aftenen stod op. For bedre at tage Arbeiderne i Øiesyn steg Kongen op paa Brystværnets indre Affats, saa baade Hoved og Bryst var ovenfor dette. "Dette er ikke Plads for Deres Majestæt", sagde Maigret. "Her regner det jo med Kartætsker, Musket- og Kanonkugler og de har ikke mere Respekt for en Konge end for en simpel Soldat". "Vær ikke ræd, jeg beskyttes jo af Brystværnet", svarede Kongen. "Men Deres Majestæt benytter det jo ikke", vedblev Maigret. Kongen svarede med at sende ham

og et Par andre af Officererne hen for at se til Arbeiderne i den nye Parallel. Man forsøgte endnu en Gang at faa Kongen til at forlade den farlige Plads, han indtog. Han lovede vel at gaa ned, men af Frygt for at han, stivsindet som han var, skulde forledes til at blotstille sig endda yderligere, skal man have undladt at trænge ind paa ham.

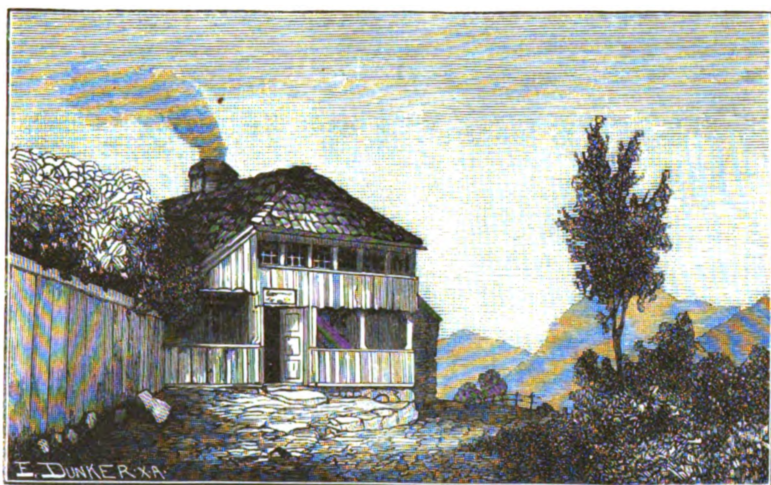
Der var vel hengaaet henved en halv Times Tid, uden at Kongen endnu havde fundet for godt at stige ned fra Dosseringen, hvorpaa han laa. Officererne gik frem og tilbage i Løbegravene, optagne af Tilsynet med Soldaternes Arbeide. Af og til synes enkelte af dem at have befundet sig i Kongens umiddelbare Nærhed, hvor de vexlede nogle Ord sammen eller modtog en eller anden Ordre af ham. Navnlig synes Kongens udsatte Stilling at have vakt hans Mænds Bekymring, ikke mindst forbi Mandefaldet i Løbegravene denne Dag havde været meget stort. Ved Ni-Tiden, da Maanen var staaet op, havde der i Løbegraven lige under Kongens Fødder samlet sig en Klynge paa opimod et halvt Snes Officerer, deriblandt Oberst Maigret, Generaladjutant Kaulbars og Lieutenant Carlberg. Medens de stod og taltes ved om, hvorledes de skulde bære sig ad med at faa Kongen lokket ned, hørte man en Lyd, omtrent som naar en Sten kastes i Dynd. I det samme gav det ligesom et Ryk i Kongens Legeme; hans Hoved og Arm sank; men forøvrigt blev han liggende ganske som før. "Herre Jesus, Kongen er saaret", skreg Kaulbars ud i sin Angst. "Han er død!" sagde Maigret. "Aa, se dog efter", bad Kaulbars. Maigret greb i Kongens Kappe; men da denne ikke rørte paa sig, sagde han: "Ak, det er desværre kun altfor sandt".*) Paa Kaulbars's Opfordring løb Lieutenant Carlberg til General Schwerin, der førte Befalingen i Løbegravene og som nys før havde været hos Kongen, for at melde ham den indtrufne Ulykke. Medens Carlberg fjernede sig, synte de tilstedeværende Liget ved Hjælp af en Lygte. Det viste sig da, at Kongen laa med den venstre Haand fast knyttet om Sværdfæstet, i Tindingen fandtes et stort Hul, saa fire Fingre kunde lægges i det, det venstre Øie var trukket ind i Hovedet, medens det høire var næsten sprængt ud. Da Schwerin modtog Carlbergs Budskab, formaaede han af Sorg og Skræk ikke at faa et Ord frem, men greb Overbringeren i Armen med Udraabet: "Herre Jesus!" Han ilede til Stedet, hvor han fandt hans Udsagn stadfæstet. Han befalede nu Carlberg og Kongens Adjutant Kaptein Posse at skaffe en Baare tilveie og afspærrede Løbegraven. Da Baaren kom, blev Kongens Legeme lagt paa den, Generaladjutant Sicre satte sin lyse Paryk og galonerede Hat paa hans Hoved for at gjøre ham ukjendelig, og Carlberg fik nu

*) Voltaires Beretning, at Maigret, umiddelbart efterat det dræbende Skud var faldet, skal have udtalt de besynderlige Ord: "La pièce est finie, allons souper" (Stykket er ude; lad os spise til Aftens), har ingensomhelst Hjemmel i de tilstedeværendes Udsagn og maa derfor betragtes som en senere Digtning

Befaling til at føre Liget opover til Hovedkvarteret i Tistedalen. Trods al anvendt Forsigtighed synes Rygtet om Kongens Død dog at være kommet ud blandt Soldaterne.

Fra Tistedalen blev Kongens Lig ført til Uddevalla, hvor det balsameredes, og senere til Slottet Karlberg; her henstod det, til det i Marts Maaned 1719 kunde finde sit sidste Hvilested i det karolinske Gravkapel ved Riddarholmskyrkan.

Saasnart Karls XII's Lig var kommen til Tistedalen, samledes Hertugen af Holsten, Kongens Søstersøn, Feltmarskalk Mørner, Generalerne Dücker og Schwerin m. fl. omkring det for at holde Krigsraad. Men da Generaladjutant Sicre, der skulde overbringe Sørgebudskabet til Arveprinsen af

168. Gaard i Tistedalen, til hvilken Karl d. 12tes Lig efter en (senere) Tradition først blev bragt hen.*)

Hessen, der havde sit Kvarter paa Herregaarden Torpum, først naaede frem sent paa Aftenen, maatte det opsættes til den følgende Dag. Her blev det besluttet, at Beleiringen af Fæstningen skulde hæves, og at Hæren skulde føres tilbage til Sverige. Inden Tilbagetoget endnu var tiltraadt, blev Görtz, der just befandt sig paa Veien til det svenske Hovedkvarter, arresteret i Strømstad, og Krigskassen, der indeholdt 100000 Rdr. Sølvmynt, blev delt mellem de

*) Det Hus i Tistedalen, hvor Kongen havde sit Hovedkvarter, blev siden efter E. Hoffs Beretning (Top. Journ. IV, 66) flyttet til den søndre Del af Fredrikshald, hvor det endnu fandtes 1791. Senere er det imidlertid ødelagt ved Ildebrand. Sagnet, der sætter det her afbildede Hus i Forbindelse med Heltekongens Død, medfører saaledes ikke Sandhed, ihvorvel det nok kan have staaet her allerede i Karl XII's Dage.

høiere Officerer som Erstatning for de Savn og Ofre, som Toget havde paalagt dem.

Den 15de December begyndte Fienden sit Tilbagetog, og allerede den 21de December var det søndenfjeldske Norge aldeles rømmet. En Del af Skytset blev efterladt, og Galeierne blev nedsænkede paa Iddefjorden.

169 Molins Billedstøtte af Karl den 12te i "Kungsträdgården", Stockholm.

Samme Dag, som Svenskernes Tilbagetog tog sin Begyndelse, kom en svensk Fænrik, Martin Hallenfeld, der havde været Dienvidne til Kongens Død, som Flygtning til Fredriksten med Efterretning om Aarsagen til Svenskernes Opbrud, og i de følgende Dage stadfæstedes hans Budskab af

andre svenske Overløbere. Disse paaviste ogsaa for Kommandanten det Sted, hvor Døden endte Kong Karls Livsløb.*)

Til Kjøbenhavn blev Budskabet om Kong Karls Død og Svenskernes Udmarsch af Norge overbragt af Tordenskjold. Denne skulde i Begyndelsen af Maaneden føre en Transport af danske Tropper opover til Norge; hans Skib "Laaland" løb paa Grund ved Læsø, saa han med Nød og neppe slap ind til Fladstrand. Herfra tiltraadte han saa Reisen til Norge med en Del af Transportskibene. Da han den 18de December kom til Moss, erfarede han, at Karl XII var falden, og at Svenskerne befandt sig paa Tilbagetog. Han fæstede ikke rigtig Lid til Rygtet, men vilde høre sig nærmere for og red samme Nat opover til Kristiania. Her fik han af Statholderen en Udskrift af et "Dagregister", som Magistraten i Fredrikshald havde indsendt, og med de saaledes indhentede Bevisligheder skyndte han sig ombord og seilede nedover til Danmark. Den 28de December Kl. 10 om Kvelden kastede han Anker paa Kjøbenhavns Red og stormede afsted til Slottet. Kongen havde allerede begivet sig til Ro, da Tordenskjold kom; men da han hørte, hvem det var, lod han ham øieblikkelig træde ind i Sovevær elset. "Er Fredrikshalds Fæstning tagen?" spurgte Kongen i aandeløs Hast. "Nei, langt fra," svarede Tordenskjold. "Jeg har tvertimod den Ære at ønske Deres Majestæt til Lykke; thi Kong Karl er død, og der findes ikke en Svenske i hele Norge." Kongen blev taus og stod en Stund med bortvendt Aasyn. "Er nu ogsaa denne Tidende aldeles tilforladelig?" spurgte han. "Gud give, Deres Majestæt saa vist vilde gjøre mig til Schoutbynacht, som dette er sandt," sagde Tordenskjold, idet han fremlagde sine Bevisligheder. Snart stadfæstedes ogsaa hans Ud-

170. Støtte ved Fredriksten over Karl d. 12te, reist 1723.

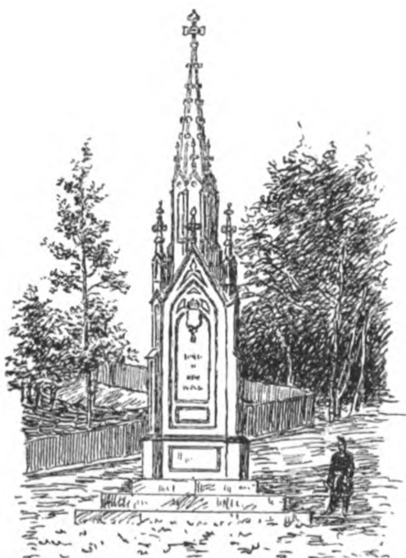
*) Paa dette Sted reiste Kommandant B. N. v. Landsberg strax et Merke, hvorefter der i 1723 her paa Fredrikshalds Borgeres Bekostning reistes en ti Alen høi Stenobelisk, hvis Sider prydedes med Emblemer og Vaabenskjolde og bar Inskriptioner paa Norsk og Latin, forfattede af Fr. Rostgaard og Mathias Plade. Den ene af Indskrifterne, der var sat under det norske Vaaben, lød saaledes:

Hav Tak, o store Gud,
For Frederik den fjerde,
Som var mod Fiendens Brud
Næst dig vor Værn og Gjerde!
MDCCXVIII.

sagn fra andre Hold, og den 30te December fik Tordenskjold sin Bestalling som Schoutbynacht.*)

Medens den svenske Hær, som var falden ind i det søndenfjeldske uden noget større Tab kunde iverksætte sit Tilbagetog, ventede der det Armfeldtske Korps i det nordenfjeldske en Skjæbne, saa ulykkelig, at Erindringen herom sent vil fortone sig.

En anden Inskription var saalydende:

171. Støtte ved Fredriksten over Karl d. 12te, reist 1860. Den staar ikke paa det Sted, hvor Kongen faldt.

Carl den tolvte maatte vige
Fra Stralsund, og tvungen sige
Hele Tydskland sit Farvel:
Derfor han det norske Rige
Vil ved Fridrichshald bestige
Og ved flere Grændse-Skel.
Han ei sparer Kunst og Møie
Ja Naturen selv vil bøie,
For at faa sit Forsæt frem:
Men et Bud, sendt fra det høie
Lukte Sverrigs Konges Øie:
Her han faldt; og hver gik hjem.
D. XI Decemb. MDCCXVIII.

Den latinske Indskrift lød i Oversættelse saaledes: "Rammet af en dødbringende Kugle faldt paa dette Sted og i dette Aar og voldte sig selv den Død, sin Hær den Flugt, som han tiltænkte os, Sveriges krigerske Konge, Karl den tolvte, som, efterat han, ikke afskrækket ved sit eget og sin Bedstefaders Uheld, forgjæves med fornyet Angreb havde hjemsøgt denne Fæstning og dette Rige, dem han for to Aar siden ei uden stort Tab havde bekriget, segnede her efter Guds Villie og overlod Forsvarerens uforfærdede Kjækhed en hidtil endnu ubestaaren og uforstyrret Seier, hvorpaa to Aar efter fulgte en Fred, fravristet den overvundne Fiende og tilkjæmpet det seirrige Fædreland under Seierherren, Fredbringeren, Danmarks og Norges o. s. v. uovervindelige Konge Fredrik den fjerdes lyksalige Styrelse og Regimente, hvis Hjælper er Gud".

Denne Støtte blev dog kun staaende her til 1731, da Kong Kristian VI for at vise Svenskerne sit medgjørlige Sindelag lod den borttage. I 1788 reistes, "for at anvise Kronprins Fredrik Stedet," et simpelt Trækors med Kongens Navn og Dødsdatum, dog ikke paa samme Sted, hvor Stenobelisken havde staaet. Dette Trækors fandtes der endnu i 1814, da det afløstes af en Marmorstøtte. I 1860 reiste den svenske Arme et nyt og smukkere Monument, der den 29de August afsløredes af Kong Karl XV.

*) Der var i Kjøbenhavn, allerede i de samme Dage, da Tordenskjold havde bragt Budskabet om Karl XII's Død derhen, i alle Kredse udbredt et Rygte om, at den svenske Konge var ryddet af Veien ved Snigmord, og det synes at have været herfra, det blev kolporteret i Udlandet. Først lang Tid bagefter var det, at Svenskernes Mistanke blev vakt, da Generaladjutant Sicre i et Anfald af Sindsforvirring angav sig som hans Morder. Senere rettedes Beskyldningen snart mod den ene, snart mod den anden

Saasnart Svenskerne havde begyndt at tiltræde sit Tilbagetog fra det søndenfjeldske, udkastede General Lützow en Plan til at afskjære Armfeldt og hans Hær. For at hindre de la Barres Korps fra at trænge frem gjennem Østerdalen skulde Generalmajor Gaffron strax med 4 Batailloner begive sig til Kristiansfjeld i Elverum og derfra drage videre op gjennem Østerdalen. Imidlertid skulde Sponneck samle et Korps paa 6000 Mand, med hvilket han skulde følge efter for at møde Armfeldt paa Tilbagetoget, paa samme Tid som Budde rykkede ud fra Throndhjem og angreb ham i Ryggen. Tvivlsomt var det dog, om denne Plan kunde være bleven gjennemført, da Buddes Korps i Throndhjem kun talte 2000 Mand friske Folk, og med disse vovede han ikke at forlade Byen af Frygt for, at de ved Skaanes og Stene efterladte svenske Afdelinger kunde rette et Angreb mod den. Tanken paa den vanskelige Stilling, hvori han befandt sig, har saaledes vistnok lagt en Dæmper paa den Glæde, hvormed han den 30te December modtog Efterretningen om Karl XII's Død, og som fandt sit Udtryk i en drønende Salut fra Byens Fæstningsverker og de paa Reden liggende Skibe.*)

Hvorvidt Armfeldt har modtaget Efterretningen om Kongens Død før Budde eller paa samme Tid som han, lader sig ikke afgjøre med Bestemthed af de hidtil fremdragne Aktstykker; men usandsynligt er det dog ikke, at det har været Tilfældet, ihvorvel hans Forbindelse med Sverige af og til synes at have været aldeles afbrudt.**)

Den 30te December drog Armfeldt sine over Guldalen spredte Afdelinger sammen og satte sig i Bevægelse sydover. Fra Støren sendte han de la Barre paa Røros Befaling om at støde til ham med sit Korps. Paa Grund af den Barfrost, som havde hersket hele Vinteren igjennem, kunde Marschen foregaa uden anden Hindring end den, som de norske Streifpartier lagde dem i Veien. I Haltdalen forenede de la Barres Afdeling sig med Hovedkorpset, hvorefter Marschen gik over Bukhammerfjeldet til Tydalen. Paa dette øde Fjeld laa Sneen løs og dyb, og først efter 2 Dages Forløb var den 25—30 Kilometer lange, men besværlige Vei tilbagelagt. To hundrede Mand, den største Del af Helsinge Regiment, satte her Livet til, og en Del af Trosset

---

af Karl XII's Officerer. Hvad der fra svensk Side er fremført som det vægtigste Bevis for, at Rygtet er ugrundet, er, at en Undersøgelse af Skudkanalens Retning gjennem Karl XII's Hoved har godtgjort, at det dræbende Skud, der maa have været en grov Musket- eller Kartætskugle, maa være affyret fra et Punkt, der laa høiere end det Sted, hvor Kongen befandt sig i Dødsøieblikket.

*) Efterretningen om Karl XII's Død blev overbragt Budde af senere Oberstlieutenant Oluf Holck, der slap frem efter en eventyrlig Færd (Personalhistorisk Tidsskrift, 1 R. IV. 75).

**) For at aabne Forbindelsen med Jemtland havde Armfeldt strax efter Overgangen over Nidelven udsendt den kjække Partigjænger Långström med 22 Ryttere. Efter at denne først forgjæves havde søgt at trænge igjennem Selbu, lagde han Veien gjennem Stjørdalen. I Hegre Sogn blev han skudt af nogle Bønder, som bevogtede en der anlagt Forhugning.

maatte efterlades. Ved Hilmo Bro havde de nordenfjeldske Skiløbere under Kaptein Emahusen taget Stilling i en opkastet Skanse. Disse blev ved Svenskernes Komme kastede ud af denne og drevne nedover til Selbu.

Efter Ankomsten til Tydalen traf Armfeldt strax Forberedelser til at fortsætte Tilbagetoget til Jemtland over Tydalsfjeldet. Fra de øverste Fjeldgaarde paa begge Sider — Østby i Tydalen og Handøl i Jemtland — er der en Afstand af 70—80 Kilometer. Hist og her laa der vel større Snemasser; men i Almindelighed var det ligesaa snefrit paa Fjeldet som i Dalene. Efter to, høist tre Dages Marsch turde Armfeldt derfor haabe at være nede i Jemtland, hvis Veiret holdt sig som før paa Vinteren. Under ordinære Forhold vilde Armfeldts Tilbagetog over Tydalsfjeldet have været et ligesaa beundringsværdigt Foretagende som hans Indmarsch over Værdalsfjeldet; men at det i alle Fald vilde have kostet mange Menneskeliv, kan neppe betvivles, slet udrustet og beklædt som det Armfeldtske Korps nu maa have været efter hele Vinterfelttoget.

To Bønder af Tydalen blev tagne til Veivisere. Den ene af dem var Lars Bergsveinssøn Østby, der pleiede at ledsage de Falkefængere, som søgte herhen, og var vel kjendt paa Fjeldet; tidligere om Aarene havde han oftere skaffet Generalerne i Throndhjem Efterretninger fra Sverige. Natten mellem 11te og 12te Januar 1719 (Nytaarsnat efter gammel Stil) rykkede Fortroppen op paa Fjeldet, hvor den leirede sig paa et Sted, som senere hen benævnes Svenskklegren eller Svenskemyren. Den følgende Dag drog de øvrige Regimenter efter i en lang Linie, to og to Mand i Bredden. Veiret var klart, men koldt, "saa Flisen sprat"; alt tydede dog paa en forholdsvis heldig Hjemmarsch.

Men neppe er Svenskerne godt og vel komne op paa Fjeldet, før der reiser sig en voldsom Storm af Nordvest, der hvirvler det fine Snestøv op i en eneste Yre, saa man ikke kan se ret mange Skridt frem for sig, og Kulden føles dobbelt brændende og svidende. Ethvert Med og Maal tabes snart af Sigte, og Soldaterne vandrer sin Vei uden at vide, hvor de befinder sig. Selv Veiviserne maa vistnok, hvor godt kjendte de under almindelige Forhold end var paa Fjeldet, have været ude af Stand til at finde frem*). De

*) Det har almindelig været troet i Tydalen, at Lars Østby med frit Forsæt har ledet Svenskerne vild. Det kan dog være høist tvivlsomt, om dette forholder sig saa. En nu afdød Embedsmand, der i henved en Menneskealder virkede i Distriktet og som kjendte Tydalsfjeldenes Farlighed meget nøie, meddelte mig i 1879, at der selv i almindelige Vintre, naar Snestorm pludselig indtræffer, kan hænde deroppe i Dalen, at Folk gaar i Ring om sin egen Stue, til de styrter under sine frugtesløse Bestræbelser for at finde frem, stundom kun nogle faa Skridt fra Stuedøren. Meget værre endda er selvfølgelig Forholdene oppe paa selve Fjeldet, og det merkeligste ved det Armfeldtske Korps's Tilbagetog var efter hans Overbevisning ikke, at saa mange frøs ihjel, men at overhovedet en eneste Mand slap over Fjeldet med Livet. Uveiret i "Svenskevinteren" var saa voldsomt, som det ikke havde været i Mands Minde og maa have gaaet herjende over alle Bygder nordenfjelds. Først i 1780-Aarene hjemsøgtes Fjeldbygderne af et Uveir, som gamle Folk vilde jevnføre med det, som havde raset i Nytaarshelgen 1719.

Rædsler, som Tilbagetoget frembød, trodser enhver Beskrivelse, ja selv de Skildringer, som hidrører fra Deltagerne i Toget, giver os kun en meget svag Forestilling derom. Hvad der under denne forfærdelige, døgnlange Dødskamp er det merkeligste er dog, at Disciplinen maa have været opretholdt.

Ved "Svenskhaugene" og ved "Svensklegertjern," en drøi Mil fra Tydalens øverste Grænd, maa den største Del af den svenske Hær have leiret sig den første Nat. Med stor Vanskelighed fik de her af Vidje og Lyng gjort op Varme, som nærede veds Geværskjæfter og andet medbragt Trævirke. Stort forslog det dog ikke, og allerede om Kvelden lukkede mangt et Øie sig til den evige Søvn. Da Marschen den næste Dags Morgen skulde tiltrædes, var et Par hundrede Mand frosne ihjel. For at holde Varmen havde en Skare Soldater stillet sig tæt op til hverandre, og da Appellen lød, stod de fremdeles der, som de havde staaet. Men da man rørte ved den livløse Masse, faldt de stivfrosne Lig overende ligesom Billedstøtter.

Den anden Natteleir sloges ved Essandsjøen i Nærheden af Rigsgrænsen, efterat Artilleriet og en stor Del af Bagageslædene var blevne efterladte under den forløbne Dags Marsch. De forreste Afdelinger, der vistnok for den største Del udgjordes af jemtlandske Soldater, naaede dog Ranglaelven, som de fulgte til dens Sammenløb med Enaelven. Men nu var ogsaa de sterkeres Kræfter udtømte, og Scenerne fra den foregaaende Nat gjentog sig. Presten Nils Idman, der fulgte med Hæren, har i sin Prædiken "Folkets rop paa norrska fjällan" skildret de Optrin, han saa, paa følgende Maade: "Hvad jämmer och nöd, rop och skri man här måste se och höra, lärer den oförsökte ikke lätteligen kunna föreställa sig, emedan saken til alla omständigheter icke kan beskrifvas så bedröflig, som den uti sig sjelf var. Ehuru medlidande och ömt hjärta den ena hade för den andra, så hvarken kunde eller förmådde han hjelpa den nödträngda: thy alla voro uti nästan lika fördömelse. När någon satte sig ned at hvila eller sofva, blef han af kölden så betagen och styf, at han ei var i stånd at med arbete uppvärma sig. Deremot den, som förmådde ständigt vara i rörelse, stod sig bättre".

Under den anden Nats Bivuakering lykkedes det fem søndenfjeldske Dragoner, som var tagne tilfange udenfor Throndhjem, at rømme. De kom nedover mod Merakertrakten, hvor de mødte en Bondepatrulje, som tog sig af dem. Siden blev de førte til Throndhjem, hvor de blev tagne i Forhør og afgav en Beretning om alle de Rædsler, de havde set paa Fjeldet.

Den tredie Dags Morgen besluttede Armfeldt sig til at dele den tiloversblevne Hær i to Kolonner, af hvilke den ene, hvormed Armfeldt selv fulgte, gik mod Øst over Snasahøgarne ned til Handøl, medens den anden, der væsentlig bestod af finske Tropper, gik langs Enaelven over Enbogen og Enkroken ned til Annsjøn. Men hermed var den ulykkelige Hærs Lidelser

ingenlunde tilende. Thi de tre smaa Gaarde, som her fandtes, kunde paa langt nær ikke rumme alle dem, som søgte herhen. Mange omkom derfor lige udenfor Husvæggene. Regimentsfeltskjæren Per Hagstrøm fortalte senere hen, at han fyldte flere Tønder med Ben og Arme, som han havde maattet sage af de forfrosne Stakler.

Lidt efter lidt samledes her forskjellige Flokke og Mænd, som enkeltvis havde flakket om paa Fjeldet i 4, 5, ja 6 Døgn. Men allerede nogle Dage efter Hjemkomsten befandt Hæren sig i Trakterne omkring Dufved Skanse, hvor den fik hvile sig ud efter de udstaaede Strabadser.

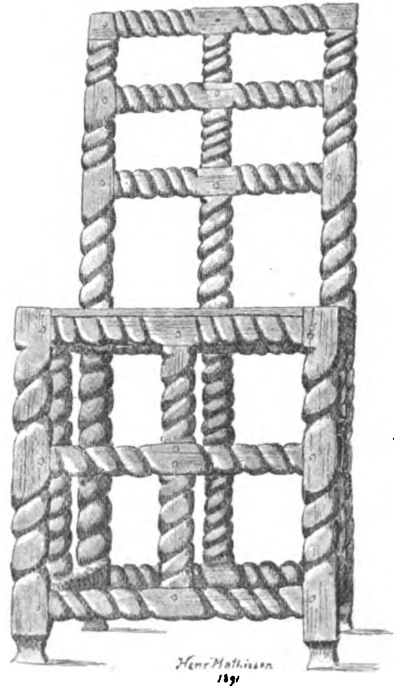
Da Uveiret havde bedaget sig noget, kom Kaptein Emahusen med de norske Skiløbere op paa Fjeldet. Af hvad han her fik at se, gav han strax efter Hjemkomsten en Skildring i et Brev til en af de norske Generaler. I dette heder det: "Jeg er ikke istand til at skildre den svenske Hærs Undergang, saaledes som jeg har set den . . . . . . Paa hele Fjeldet er der ingen Ved at finde, og da de sidste marscherede op paa Fjeldet, begyndte Uveiret, som vedvarede paa fjerde Dag. Det var et sørgeligt og gyseligt Syn! Menneskene laa døde i Hobe paa 30, 40, 50 og flere, i fuld Mundering med Randsel paa Ryggen, nogle med Geværet i Armen; andre laa døde ved Veien med Mad i Haanden, ja endog i Munden; Rytterne stod paa Hovedet i Sneen langs Veien, saaledes som de var kastede af Hestene, mange havde slaaet Kolberne af sine Geværer for at gjøre op Ild med —, nei, jeg kan ikke beskrive det! Jo længere man kom op paa Fjeldet, des flere døde Mennesker og Heste fik man at se. Blot faa saavel af Kavalleriet som af Infanteriet kan være komne over Fjeldet; de, som er det, maa være forfrosne, hvad Rang de end indehar; thi Uveiret og Kulden var altfor gjennemtrængende — — —."

Endnu 22 Aar senere stod det frygtelige Syn levende for hans Øine. "Jeg saa," skriver han, "vel den halve Del af Folkene ligge død paa Fjeldet og nogle hundrede Heste omkringløbende med Sadel og fuld Eqvipage, hvilke ikke andet kunde end maatte krepere. Man kan tænke, til hvad Yderlighed Nøden gik, at, da Fjeldet var bart uden Skov, havde den gemene Mand af Mangel paa Brænde slaget Skjæfterne fra deres Gevær, lagt dem i Dynge tilsammen og gjort en Ild op deraf for at varme sig ved; jeg fandt sømmesteds Folkene, ligesom de havde lagt sig om Ilden, døde."

Ved Opbrudet fra Haltdalen talte det Armfeldtske Korps, der lagde Hjemveien over Tydalsfjeldene, vistnok opimod 4000 Mand. Af disse omkom mere end Halvdelen paa Marschen over Fjeldet. Endnu den Dag idag betegnes Tilbagetogslinien ved smaa Forhøininger eller meterlange Indsænkninger; i disse er de ihjelfrosne Karoliners Støv stedede til sin sidste Hvile. Hist og her findes der i Fjeldtrakterne ogsaa større Gravpladse, i hvilke flere hundreder er nedlagte.

De Tropper, som havde staaet i Indhered ved Skaanes og Stene, trak sig ogsaa efter en af Armfeldt derom udfærdiget Befaling tilbage over Sulfjeldet efter at have solgt den Proviant, de havde inddrevet, til Omegnens Bønder og sat Ild paa Fæstningsverkerne. Ogsaa denne Afdeling led meget paa Hjemmarschen over Fjeldet, skjønt forholdsvis meget mindre end selve Hovedkorpset.

Til Minde om Norges lykkelige Frelse fra den fiendtlige Invasion blev den 13de Januar siden feiret som en Bede- og Takkedag; men i 1766, da den dansk-norske Prinsesse Sofia Magdalene ægtede den svenske Thronfølger Gustav, blev den igjen afskaffet. Der var i sin Tid ogsaa paa Tale at bygge et Kapel paa selve Fjeldet; men det blev dog med Tanken alene.

172. Stol, der er bleven benyttet af Karl XII foran Fredriksten. Tilhører Universitetets Oldsamling.

Med Karl XII's Død forandredes Sveriges hele politiske Stilling saavel indadtil som udadtil. Thi da den kraftige, af en overlegen Villie ledede Haand, som hidtil havde formaaet at holde Svenskerne sammen, var borte, indtraadte der øieblikkelig en Reaktion, saa voldsom, at den var af fuldstændig revolutionær Karakter. Folkets Had til det tidligere Enevælde og de Gjenvordigheder, det havde væltet ind over Riget, skaffede sig Luft i Rettergangen mod Gørtz og dennes Aflivelse. Men paa samme Tid svækkedes Folkets Samhold ved Dronning Ulrika Eleonoras Thronbestigelse, idet et stort Parti hellere havde set den holstenske Hertug Karl Fredrik end hans Moster paa Thronen. Der er ikke Tvil om, at Sverige havde maattet modtage den Fred, det kunde faa, hvis der nu havde hersket Enighed mellem de forbundne Magter. Men med Aaret 1719 indtraadte der en almindelig Splittelse mellem disse, der gjorde det umuligt endnu at tænke paa Fred, hvor meget hver især end stundede derefter, og ikke mindst Kong Fredriks haardt medtagne Riger. Da det ikke var at tænke paa at vinde den russiske Czar for sine Planer, søgte Kong Fredrik at nærme sig Kong Georg for i Forening med denne at indgaa Fred med Sverige, paa samme Tid som han ved at hjælpe Hertug Karl Fredrik til at komme paa Sveriges Throne vilde faa denne til at opgive sine gottorpske Lande som Vederlag her-

for. Karl Fredrik lod ikke uvillig til det; men den engelske Regjering vilde ikke indgaa herpaa, da den frygtede for, at den holstenske Hertug i saa Fald vilde søge en Tilnærmelse til Czaren til Skade for de britiske Handelsinteresser. Det var denne Frygt, som var bestemmende for Englands Holdning i den følgende Tid, og ihvorvel dette Land ved den Maade, hvorpaa det hidtil havde opretholdt sin Neutralitet, ikke havde vist Sverige synderlig Velvillie, maatte det dog nu, da det i den fælles Antipathi mod Czaren mødtes af den hannoveranske Regjering, ogsaa paa den dansk-norske Stats Politik i det hele øve en stærkt fremtrædende Indflydelse. For at undersøge Stemningen i Sverige sendte den dansk-norske Konge i Begyndelsen af 1719 Paul Vendelbo Løvenørn*) til Stockholm under Paaskud af at indlede Forhandlinger om Fangernes Udvexling, men i Virkeligheden for at give den nye svenske Regjering Leilighed til at bringe Fredsspørgsmaalet paa Bane. Men dette Forsøg fra Regjeringens Side slog dog aldeles feil, idet Svenskerne, der nu haabede at faa England over paa sin Side, ikke agtede at vise Danmark-Norge den mindste Imødekommenhed, og hvad denne Stat angaar, saa var de Fordringer, den agtede at opstille, ogsaa overvættes store. Som Følge heraf aabnede der sig for den dansk-norske Konge ingen Udsigter til at opnaa en antagelig Fred med Sverige, med mindre den optraadte i Forening med den russiske Czar, som nu rustede sig til at rette et sidste afgjørende Slag mod Sverige. Om noget egentligt Forbund kunde der dog ikke godt blive Tale, hvor gjerne Czaren end ønskede det, men vel om en samtidig aggressiv Optræden. Men den dansk-norske Konge vilde dog ikke strække sig længere, end at han kunde slutte Fred med Sverige, naarsomhelst dette kunde ske med Fordel.

Allerede tidlig paa Aaret blev der derfor foretaget de mest omfattende Rustninger til at fortsætte Krigen mod Sverige. Det blev bestemt, at der tidlig paa Vaaren skulde udrustes en Flaade paa 22 Linieskibe og 8 Fregatter, der i Forening med Galeierne og en Del Transportskibe skulde føre Tropper opover til Norge. Med disse, der i Forening med den norske Hær udgjorde en Styrke paa 34000 Mand, skulde der i Løbet af Sommeren rettes et Angreb paa Baahuslen, paa samme Tid, som Flaaden blokerede de svenske Havne. I Juni Maaned tog Kongen, ledsaget af Kronprins

*) Paul Vendelbo var en Bedemandssøn fra Horsens, født 1686. Efter at være bleven Student 1705 gik han et Par Aar efter i russisk Tjeneste, hvor han vandt Fyrst Menzikows Gunst og ansattes i Hæren som Kaptein. I 1708 deltog han med Udmærkelse i Slaget ved Liesna og forfremmedes til Major, kjæmpede Aaret efter i Slaget ved Pultava, efter hvilket han ved sine Forestillinger fik den svenske Hærs Rester til at strække Vaaben, og blev til Belønning herfor forfremmet til Generaladjutant og Oberstlieutenant. I 1710 gik han over i sit Fædrelands Tjeneste, adledes det følgende Aar under Navnet Løvenørn og steg nu fra det ene Ærestrin til det andet. Han døde, neppe 54 Aar gammel, i Kjøbenhavn 27de Februar 1740.

Kristian, selv opover til Norge og landede i Moss den 22de Juni, hvorpaa der strax blev truffet Anstalter til at iværksætte Angrebet.

Hæren blev delt i tre Korpser. Det største af disse, der samledes i Smaalenene nord for Fredrikshald under Lützows Befaling, talte 24 Bataillоner, 20 Eskadroner og 4 Kompagnier Artilleri og skulde rykke ind i Baahuslen. Et andet Korps paa 12 Batailloner og 2 Kompagnier Artilleri skulde under Arnoldts Kommando indskibes ved Larkollen paa Rosenpalms Eskadre for at drage mod Gøteborg, og et tredie Korps, det vingerske, som talte 6 Batailloner, 6 Eskadroner og 1 Kompagni Artilleri, skulde rykke ind i Vermland.

Den sidste Afdeling, som kommanderedes af Generalmajor Vincents Budde rykkede i Slutningen af Juni Maaned frem mod Eda Skanse, som forsvaredes af 500 Mand under Oberst Didron. Mod denne kunde Budde intet udrette, da General Fersen stod i Skansens umiddelbare Nærhed med et Korps paa 5000 Mand og derhos havde Anledning til at trække til sig Forsterkninger fra det indre Sverige.

I Baahuslen stod et svensk Korps under General Renskjöld ved Strømstad. Dette, der talte 10000 Mand, havde ødelagt Broen over Svinesund og de i Nærheden af dette opkastede Skanser. Meningen var at holde Stillingen ved Strømstad, der fra Søsiden forsvaredes af en Galeiflaade under Admiral Örnstedts Befaling. Men snart forandrede Renskjöld Mening med Hensyn til Byens Forsvarsevne. Han gav derfor Örnstedt Befaling til at begive sig med Galeierne til Gøteborg, medens han selv med Hæren trak sig tilbage til Uddevalla. Før Örnstedt imidlertid kunde komme afsted, blev Indløbet til Strømstads Havn spærret af en Eskadre under Rosenpalms Kommando, bestaaende af 1 Linieskib, 4 Galeier og 4 Fregatter. Efter et mislykket Forsøg paa at bryde Blokaden ødelagde Örnstedt sine Skibe, som blev nedsænkede paa Havnen.

Paa Efterretningen om, at Strømstad var rømmet, satte den norske Hovedhær sig i Bevægelse over Grænsen og holdt den 19de Juli sit Indtog i denne By, i hvis umiddelbare Nærhed den slog Leir. Rytteriet sendtes herfra under General Trampes Befaling frem mod Uddevalla for at indhente Oplysninger om Renskjölds Stilling her. Paa Rygtet om Fiendens Nærmelse brød denne strax op og rykkede tilbage over Gøtaelven efter at have ødelagt de Forraad, som fandtes i Skansen. Det norske Rytteri fik imidlertid ikke Besked herom; da det var naaet frem til Kvistrum og fandt Broen her afkastet, sendte det strax til Hovedkvarteret Melding om, at Renskjöld havde ved Uddevalla indtaget en sterkt befæstet Stilling. Kong Fredrik og hans Generaler blev nu meget tvivlraadige, om de skulde fortsætte Fremrykningen mod Marstrand; thi man vidste, at der i dennes Havn under Schoutbynacht Sjøblads Kommando laa en Eskadre paa 5 smaa Linieskibe, 1 Fregat, 1 Snav, 3 Skytsskibe, 1 Stykpram og 2 Galeier, og man fandt det af denne Grund

for resikabelt at angribe den sterke Fæstning. Inden ret mange Dage skulde man dog faa Efterretning om, at denne Fare var rydbet af Veien.

I Begyndelsen af April Maaned havde Tordenskjold lagt ud med en Eskadre paa 4 Linieskibe og 1 Fregat. Hans Ordre, der først blev aabnet, da han befandt sig ude paa Kattegat, lød paa, at han skulde blokere Gøteborg, og for at efterleve denne gik han den 7de April tilankers med Eskadren paa Rifsøfjorden. Hans Komme her vakte, som man vel kan tænke, den største Forskrækkelse, da hans Besøg for to Aar siden fremdeles var i frisk Minde*). I største Hast traf man dog en Del Anstalter til at holde ham ude. Fire gamle Orlogsskibe, som laa her, blev sænkede i Løbet udenfor Gammel-Elfsborg, og i det nordlige Indløb blev nogle Galeier og mindre Skibe henlagte, der skulde forhindre Fienden fra at trænge gjennem dette.

Til at bevogte de to Indløb og tillige holde vaagent Øie med den Marstrand stationerede Flaade, var Tordenskjolds Eskadre for liden, og da en af hans Galeier, "Prins Kristian", der laa paa Brandvagt udenfor Ny Elfsborg, en Nat blev bortsnappet af Svenskerne, skrev han baade til Danmark og Norge efter Forsterkninger. Han maatte vistnok purre paa vedkommende et Par Gange derom; men omsider fik han ogsaa sit Ønske opfyldt, og i den sidste Halvdel af Juli Maaned havde han til sin Raadighed 7 Linieskibe, 6 Fregatter, 4 Galeier, en Bombarder og 2 Flydebatterier — "Spydstogen" og "Lange-Maren", der førte 150 ℔'s Morterer —, der alle tilsammen havde en Bestykning af 528 Kanoner. Denne Styrke blev da fordelt saaledes, at Hovedindløbet ved Ny-Elfsborg blev blokeret af to store Skibe og en Galei, medens Hovedstyrken lagde sig udenfor Nordelven, hvorfra den tillige kunde holde vaagent Øie med Marstrand.

En Dag kom der en Fiskerbaad, hvori der var tre Mand, roende op til Marstrand. En af dem gik i Land med en Kurv Fisk, som han bød frem i Byen og paa den ovenfor liggende Fæstning Karlsten. Folk fandt dog, at han holdt vel stive Priser, og han fik derfor længe gaa rundt med sine Varer. Tilsidst var han dog bleven Fisken kvit, og han lagde derefter ud fra Byen. Det var Tordenskjold selv, som paa denne Maade opfriskede sit

*) Strax efterat Tordenskjold var kommen udenfor Gøteborg, sendte han Feltmarskalk Mørner en Skrivelse, hvori han meldte, at "han ikke var kommen dertil for at begynde andre Fiendtligheder end at hindre Tilførsel af Levnetsmidler, og at, da Kongen, hans Herre, var rede baade til at slutte Fred og til at føre Krig, afhang alt af Rigsraadets Beslutning og af det Svar, som det vilde give Oberst Løvenørn". Nu skulde, som vi ovenfor har set, Løvenørn blot sondere Stemningen, og han kom ved denne Udtalelse af Tordenskjold i en ikke lidet pinlig Stilling, da han blev betragtet som et Slags Spion, og han udtalte ogsaa til det svenske Rigsraad: "Jeg vilde allersidst vælge Tordenskjold til min Medhjælper og Fortrolige, om jeg skulde ellers være capabel til at formere nogle Intriger." Tordenskjold, som Løvenørn gjerne vilde hakke paa, naar han fandt Leilighed dertil, fik da ogsaa et skarpt Tilhold fra Regjeringen om, at han for Fremtiden skulde afholde sig fra saadanne Skriverier.

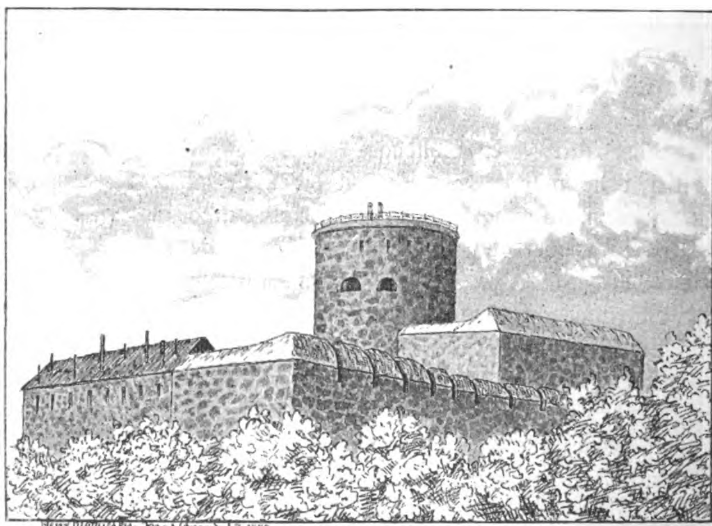
gamle Bekjendtskab til Lokaliteterne i Marstrand og satte sig ind i de Anstalter, som var trufne til Byens Forsvar. Ingen havde fattet Mistanke til ham; thi Baahuslens Befolkning talte endnu Norsk, og Tordenskjold maa, da der i Marstrand vistnok har været mange, som kjendte ham, have spillet sin Rolle paa en udmerket Maade.

Efterat der i afholdt Krigsraad var udkastet en Plan for Angrebet, lod Tordenskjold Flydebatterierne "Lange-Maren" og "Spydstagen" samt Skytsskibene og Bombarderen slæbe ind til den i Nord og Øst for Marstrandøen liggende Koø, paa hvis nordvestlige Side Tordenskjold saa gik i Land med 6—700 Mand. Med disse gav han sig ifærd med at opkaste en Skanse, paa samme Tid, som der fra Skibene aabnedes en voldsom Ild mod Fæstningen Karlsten og de i Byen opførte Batterier. Herfra besvaredes Ilden med stor Kraft, og for at hindre Nordmændenes Skansearbeider lod Svenskerne ovenikjøbet et Skytsskib og en Stykpram lægge frem i Løbet, og da det ikke frugtede, forsøgte de endog at gjøre Landgang paa Koøen; men denne afsloges.

Den 23de Juli — en Søndag — aabnedes Ilden fra 4 Mørsere og 40 Haubitser i de anlagte Skanser, og da denne havde vedvaret hele Formiddagen igjennem, uden at nogen større Virkning kunde spores, sendte Tordenskjold Kapteinlieutenant Ployardt i Land for at parlamentere. Han henstillede i al Høflighed til Kommandanten paa Karlsten Oberst Heinrich Danckwardt og Schoutbynacht Sjøblad at overlade Tordenskjold 3 af Linieskibene og 3 Skytsskibe, som laa der i Havnen, paa den Betingelse, at han indstillede Bombardementet paa Byen. Baade Kommandanten og Schoutbynachten fandt dette Forlangende vel næsvist og afslog det. Andet havde Tordenskjold heller neppe ventet. Men medens Ployardt var henne for at underhandle, havde han truffet Anstalter til at rense Løbet og foretage Landgang i Byen. Den næste Morgen aabnedes først en forfærdelig Ild mod Marstrand, Batterierne og Skibene i Havnen. Byens Indbyggere flygtede over til de andre Øer; men Tordenskjold satte med 8 Chalupper, hvori der befandt sig 200 Matroser, over til Marstrand. Da Landgangen lykkelig var foregaaet, saa han, at Svenskerne var ifærd med at ødelægge sine Skibe ved at skyde deres Bund i Stykker; han traf da strax Anstalter til at faa sprængt den Bom, som afspærrede Havnen, og de svenske Matroser flygtede nu strax i Land. Men det var nu for sent at redde alle de svenske Skibe; 11 af dem var nemlig allerede sunkne. Men et Linieskib, 2 Fregatter, 1 Skytsskib og 1 Stykpram blev erobrede og bortførte. De forskjellige Batterier i og ved Byen var imidlertid ogsaa blevne bragte til Taushed.

Tordenskjold havde saaledes naaet sin fornemste Hensigt med Angrebet paa Marstrand; men da han nu havde faaet Blod paa Tand, syntes han, at der ikke var nogensomhelst Grund for ham til at lade Fæstningen Karlsten uindtaget. Ihvorvel denne kun havde en Besætning paa 300 Mand, regnedes

den dog dels paa Grund af sin usædvanlig gunstige Beliggenhed, dels for sine omhyggelig opførte sterke Verker for at være næsten uindtagelig. Tordenskjolds egen Stilling i den erobrede By var ikke synderlig god, da han kun havde lidet Mandskab hos sig, og der i Løbet af Natten blev fyret uafladelig paa Husene for at sætte disse i Brand. Den næste Dag traf han Anstalter til at bringe i Sikkerhed alt, som fandtes i Byen, og førte Resten af Befolkningen over til en udenfor Indløbet liggende Ø, Kløverøen kaldet, hvor den kunde være uantastet. Men mod Karlsten aabnedes der fra Batterierne og Skibene en concentreret Ild, der ødelagde et Kornmagazin og en Krudtbeholder paa en af Fæstningens Bastioner. Det lod dog til, at hverken Kugler eller Bomber skulde udrette noget mod den faste Fæstning.

173. Fæstningen Karlsten ved Marstrand.

Tordenskjold havde imidlertid faaet Rede paa forskjellige Forhold indenfor denne, som havde rokket sterkt ved hans Tro paa dens Uindtagelighed. Han vidste, at Besætningen for en Del bestod af fangne Sachsere, som intet hellere saa end, at Forsvaret blev opgivet, og at Kommandantens Frue var i den Grad livræd, at hun for hver Bombe, som faldt ned i Fæstningen, tryglede og overhængte sin Mand om at lade Kampen ophøre. Tordenskjold benyttede sig heraf. Han fik smuglet ind i Fæstningen en Del Proklamationer, hvori han meddelte, at han havde en forfærdelig Styrke med sig, og lovede Belønninger til enhver, der frivillig nedlagde Vaaben eller formaaede Kommandanten til at opgive det frugtesløse Forsvar. En Veninde af Kommandanten og hans Frue, der boede i Marstrand, blev paa en listig

Maade overbevist om, at det var af pur Menneskekjærlighed, at Tordenskjold ikke allerede havde skudt Fæstningen sønder og sammen; men hvorledes det vilde gaa, naar de 20000 Mand kom, som hvert Øieblik var ventende fra Strømstad, var ikke godt at sige. Det var en Selvfølge, at hun ikke fandt Rist eller Ro, før hun fik meddelt Kommandanten denne sin Viden, og at hun ikke fik Nei paa sin Bøn om at aflægge Kommandantens Familie et Besøg. Medens hun endnu opholdt sig paa Fæstningen, indløb der en Skrivelse fra Tordenskjold, hvori denne foreholder Kommandanten, hvor uvorrent hans Forsvar var, og opfordrer ham til at sende en af sine Officerer ned til Byen, for at han kunde sætte sig ind i de Anstalter, som allerede var trufne til Fæstningens Indtagelse, og derefter tage sin Beslutning.

Oberst Danckwardt tog Tordenskjold paa Ordet og sendte Kaptein Utfall nedover til Byen for at tage i Øiesyn de forfærdelige Anstalter, som skulde true Fæstningen med Undergang. Dette havde Tordenskjold neppe ventet; men Raad for Uraad vidste han. Den glade Kaptein Utfall mødte i Tordenskjolds Officerer andre glade Sjæle; der blev baset og turet, og da det omsider bar ud med dem for at tage Tordenskjolds Tropper i Øiesyn, var Utfall dygtig fuld. Den eneste Erindring, han beholdt efter sit Besøg i Marstrand, var, at han i hver eneste Gade, som han havde besøgt i Tordenskjolds Følge, havde set en utrolig Mængde Soldater; men i sin Fuldskab havde han ikke sanset, at det var de samme Soldater, som han havde set i de forskjellige Gader, hvorigjennem hans Vei faldt. Da han var bleven lidt klarere i Skallen, lod Tordenskjold ham vende tilbage til Fæstningen, hvor han forsikrede Kommandanten, at det havde sin Rigtighed med alt, hvad Tordenskjold havde sagt om sin Angrebsstyrke. Danckwardt blev tvivlraadig og sammenkaldte sine Officerer til Krigsraad. Medens dette holdtes, susede Tordenskjolds Bomber ind over Fæstningen, og da en af disse just sprængte et Krudtkammer, blev Fæstningens Kapitulation besluttet. Den næste Dag overbragte Kaptein Utfall et Forslag til Vilkaarene for Overgivelsen. Disse, der gik ud paa, at al privat Eiendom skulde skaanes, og at Garnisonen skulde have fri Afmarsch med flyvende Faner og klingende Spil, gik Tordenskjold ind paa; men han forlangte tillige, at hans Tropper skulde rykke ind, saasnart en Del af Garnisonen havde rømmet Fæstningen. Tilsidst lykønsker Tordenstjold Kommandanten med den tagne Beslutning; "thi", skriver han, "havde det end tarderet i to Gange fire og tyve Timer, det Resten af den her for Fæstningen destinerede Force var arriveret, kan jeg forsikre, ingen af Punkterne saaledes kunde have bleven accorderede."

Ifølge Overenskomsten skulde Karlsten rømmes samme Dags Eftermiddag Kl. 3. Da Tiden kom, gik Tordenskjold med 100 Mand op til Fæstningen og opstillede disse udenfor Porten. Men det lod ikke til, at Kommandanten endnu agtede at drage ud. Fulgt af et Par Officerer og nogle Sluproere gik Tordenskjold ind i Fæstningen til Kommandantboligen

og raabte i en ærgerlig Tone paa sit brede Trøndermaal til Dandwardt: "Dæker'n! Hvad er det, De venter paa? De ved da vel, at Tiden er ude?" Kommandanten lod da strax Tropperne rykke ud, hvorefter Tordenskjold og hans Gaster strax tog Fæstningen i Besiddelse. Som ovenfor fortalt, havde han lovet dem, som formaaede Kommandanten til at opgive Fæstningen, Belønninger. Efter Traditionen i Marstrand opfyldte han dette Løfte ved at forære Officererne Sykrin, Naalepuder og Kvindfolkstads. Dandwardt syntes han derimod Synd paa, og han tilbød ham et Tilflugtssted i Danmark samt lovede, om han ønskede det, at udvirke en Ansættelse for ham i den dansk-norske Hær. Men om Dandwardt end var en Dumrian, var han dog ingen Kjeltring, og ihvorvel han vel vidste, hvad der forestod ham, vilde han som en retskaffen Officer tage Følgerne af, at han havde ladet sig overliste som skeet. Hans Anelse skuffede ham heller ikke. Aaret efter blev han nemlig paa en oprørende Maade halshugget udenfor Gøteborg.

Efterretningen om Marstrands Erobring blev overbragt Kongen i Hovedkvarteret i Strømstad af Lieutenant Paulsen, og tre Dage efter indtraf Kapteinlieutenant Ployardt med Budskabet om Karlstens Overgivelse. Denne Fæstning fik nu igjen for en Tid norsk Besætning og Navnet Kristiansten, som den i nogle Maaneder under Gyldenløvefeiden havde havt.

Tordenskjold tvivlede ikke et Øieblik paa, at den norske Hovedhær nu, da Marstrand og Karlsten var tagne, strax vilde fortsættte sin Fremrykning mod Gøteborg. Allerede ved Felttogets Begyndelse havde han indgivet Forslag om, at man skulde rette sit Angreb paa denne By og søge at sætte sig i Besiddelse af Øen Hisingen. I dette Øiemed var Hertugen af Sønderborg ogsaa bleven beordret til at holde sig rede med 6000 Mand for at forsøge en Landgang paa denne Ø. Hvorvidt Tordenskjold var vidende herom, kan ikke med Bestemthed siges. Men han ansaa det for en given Sag, at et Angreb paa Ny Elfsborg nu maatte krones med Held. Den 31te Juli og 1ste August ankrede hans Eskadre ude paa Gøteborgsfjorden udenfor Ny Elfsborg, og den 2den August om Formiddagen aabnedes der fra fem af hans Skibe en voldsom Kanonade, som varede helt til den næste Dag. Tordenskjold fik imidlertid føle, at Krigeraanden ikke aldeles var vegen fra de gamle Karoliner; thi i Ny Elfsborgs Kommandant, Oberst Johan Lilja, havde han en kjæk og tapper Modstander, der ikke som Dandwardt lod sig paavirke af sine Omgivelser. Ihvorvel der paa Fæstningen allerede i Begyndelsen af Slaget sprang et Krudttaarn, sendte han dog de fiendtlige Skibe det ene glatte Lag efter det andet, saa disse blev slemt tilredte paa Skrog og Takelage, ja et af Skibene maatte endog trække sig ud af Kampen efter en Kanonsprængning, der medtog det haardt. Kl. 8 om Aftenen heistes der et hvidt Flag fra Ny Elfsborg paa den Side, som vendte mod Gøteborg, og Tordenskjold, som antog, at Kommandanten nu vilde overgive sig, sendte strax en af sine Officerer derhen med en Skrivelse, der gik ud paa, at der

nu skulde blive Alvor af Angrebet, om Fæstningen ikke ufortøvet overgav sig. For at give disse sine Ord Eftertryk lod han Merseilene gjøre løs, ret som om det var hans Agt at lade et Angreb af den hele Eskadre følge paa et afslaaende Svar. Men Silja beklagede den Uleilighed, som Tordenskjolds Mænd gjorde sig. Det hvide Flag, han havde heiset, betød kun, at han ønskede Forsterkning fra Gøteborg; men det var hans fulde og faste Forsæt at slaas, saa længe han havde en Mand igjen. Efter denne Oplysning maatte Tordenskjold gjøre Seilene fast igjen; men han lod dog Bombardementet af Ny Elfsborg fortsætte af en Del af Skibene, medens de, der havde lidt mest Skade, blev reparerede.

Om Natten mellem den 2den og 3die August fik Tordenskjold gjennem Kaptein Ployardt Efterretning om, at Kongen var seilet fra Strømstad til Marstrand, og da han nu ansaa det for sin Pligt personlig at overgive Kongen denne sin Erobring, overdrog han til Kommandørkaptein Fredrik Hoppe at lede Blokaden af Gøteborg og reiste selv om Morgenen op til Marstrand. Her kom han imidlertid til at vente længe paa Kongen, som paa Grund af de paa den politiske Skueplads indtrufne Begivenheder maatte lade sin Hær trække sig ud af Sverige, et Tilbagetog, som ogsaa blev iverksat den 8de August for Søkorpsets og det smaalenske Korps's Vedkommende og nogle Dage efter ogsaa af det vingerske Korps. Først den 17de August indfandt Kongen sig i Marstrand, hvor han viste Tordenskjold den Naade at udnævne ham til Viceadmiral, og den næste Dag begav han sig over til Danmark.

Hoppe, der var en dygtig Officer, havde imidlertid fortsat Bombardementet af Ny Elfsborg, men uden nogen merkbar Fremgang. Svenskerne, der havde faaet Forsterkninger fra Gøteborg, foretog derimod i Løbet af Dagen Landgang paa Hisingen, hvor der blev opkastet Batterier. Den næste Dag maatte Hoppe, hvis Skibe led meget under den dobbelte Ild, hvorfor de var udsatte, trække sig tilbage og lægge sine Skibe for Anker ude paa Rivøfjorden.

Efter den norske Hærs Tilbagetog havde Tordenskjold faaet Befaling til at sende den største Del af sine Skibe til Kjøbenhavn, og Blokaden af Gøteborg blev derfor hævet. Tilbage havde han kun tre Linieskibe, et Skytsskib og tre Galeier, som laa ude paa Rivøfjorden, samt to Prammer, to Galleier og fire Transportskibe, der laa under Grøtøen udenfor Hisingen og ventede paa en Leilighed til at komme over til Kjøbenhavn. Med Undtagelse af Galeien "Charlotta", der laa paa Brandvagt, var alle disse Skibe i daarlig Stand og havde kun liden Besætning. Af Prammerne var alt Skyts udtaget. Om Overfald fra svensk Side var der ingen, som drømte engang; thi sligt var hverken hørt eller spurgt, naar Tordenskjold befandt sig i Nærheden.

Men om Natten mellem den 11te og 12te September kom Svenskerne, der havde faaet Nys om, hvorledes det stod til med de Skibe, som laa under Hisingen, listende ud af Baahuselven med sine Galeier og Chalupper og

bortførte syv af de otte Skibe, som laa her, i Stilhed til Gøteborg. Alene Galeien "Charlotta" undkom, ligesom ogsaa den største Del af Skibenes Besætning bjergede sig op paa Øerne og Holmerne. Da Tordenskjold hørte dette, blev han rasende og bandte paa, at denne Spas skulde komme Svenskerne

174. Viceadmiral Peter Tordenskjold f. 1690, d. 1720.

dyrt at staa. Uden at indvie Admiral Judichær, der netop befandt sig i Marstrand for at optage de Skibe, som Svenskerne her havde sænket, i sit Forehavende samlede han den 8de Oktober saa mange Chalupper, som han kunde overkomme, og gik med ti saadanne og to Galeier ind gjennem Gøteborgs-

fjorden. Chalupperne, som kommanderedes af Tordenskjolds Flagkaptein Ole Budde, slap ubemerket forbi 5 svenske Galeier, som laa paa Vagt i Baahuselven, og Ny Elfsborg, hvor Vagterne synes at have taget sig en liden Lur, og naaede Gammel-Elfsborg, hvor han gik i Land. Underveis var han bleven anraabt af en Strandvagt; men da han havde svaret denne paa Svensk, havde han faaet passere. Ved Fremkomsten til Gammel-Elfsborg gik Kaptein Kleve iland med en Del Landsoldater, som havde vrængt det blaa Undersoder paa sine Frakker ud, saa de i en snever Vending og i Maaneskin kunde passere for Svensker, og tog med dem Veien op til Fæstningens Vagtstue. Her blev de anraabte af Vagten, men ogsaa denne lod dem passere, da Kleve svarede paa svensk, at det var gode Venner, som kom fra Galeierne med nogle danske Fanger. I det samme de aabnede Vagtstuens Dør og opfordrede de svenske Soldater, som indenfor var, til at overgive sig, svarede disse vel med en Salve; men efterat den vagthavende Fænrik var strakt til Jorden, overgav den 25 Mand sterke Vagt sig strax til Kleve, som derefter lod Fæstningens Kanoner fornagle.

Budde var imidlertid kommen ind paa Havnen, hvor der laa en svensk Fregat, en Galeas og Galeien "Vreden" foruden de udenfor Giøtøen tagne norske Skibe. Det siger sig selv, at Budde ikke vilde lade noget af disse blive liggende igjen, saafandt han kunde faa dem med. Under munter Opsang, Larm og Skraal gik hans Mænd i Gang med Udvarpningen, saa en svensk Afdeling paa 300 Mand, der ved Skuddene fra Gammel-Elfsborg var hidkaldt, vendte om i den sikre Tro, at der mindst maatte være 1000 Mand i Arbeide, og Budde fik derfor i Ro og Mag foretage Udvarpningen. Det viste sig dog snart, at denne ikke lod sig iverksætte, da Skibene efterhaanden ragede paa Grund. For at Svenskerne ikke skulde faa nogen Nytte af dem, blev de alle, det ene efter det andet, stukne i Brand, og da de alle havde Krudt ombord, fløi de i Luften. Kun Galeien "Prins Karl" blev lykkelig og vel bragt ud fra Gøteborg.

Under denne Skyden og Larmen var ogsaa Besætningen paa Ny-Elfsborg vaagnet, og for at faa Rede paa, hvad der foranledigede alt dette Opstyr, sendte Kommandanten en Chaluppe indover. Paa Veien mødte denne en anden Chaluppe, som det lod til skulde samme Vei. Svenskerne raabte den an: "Hvem der?" "Tordenskjold!" lød Svaret, og idet de forbløffede Svensker foretog en mere rask end smuk Vending, fik de den Besked at overbringe: "Hils Kommandanten og sig ham, at jeg skal lære ham en anden Gang at holde Øinene oppe".

Da Tordenskjold, der under Buddes Angreb paa Gammel-Elfsborg havde lagt sine Galeier udenfor Ny Elfsborg, havde faaet sine Chalupper og Galeier ud, lod han dem gaa til Ankers udenfor Hisingen. Selv begav han sig tilbage til Marstrand. Paa Veien derhen fik han Øie paa de 5 svenske Galeier, som laa i Baahuselven, og som nu kom stevnende over mod

ham. Han satte strax Danebrog i Stævnen og roede ned mod dem, medens disse skjød paa ham, det bedste de havde lært. Men da han var kommen dem nær paa et halvt Kanonskuds Afstand, vendte han og fortsatte Veien til Marstrand.

Med dette Angreb paa Gøteborgs Fæstningsverker, der i enhver Henseende staar uden Sidestykke i Nordens Krigshistorie, afsluttedes Krigen, idet der nogen Tid efter blev mæglet en Vaabenstilstand.

Samtidig med, at den norsk-danske Hær gjorde Indfald i Baahuslen og Marstrand erobredes, sendte Peter den store en uhyre Flaade til Roslag-

175. Fortet Kronan, Gøtheborg.

skjærene ved Sveriges Østkyst, hvor der huseredes med Mord og Brand paa rædsomste Maade i Stockholms umiddelbare Nærhed. Men dette Angreb forfeilede ganske sin Hensigt. Efterat et Forsøg paa at overrumple den svenske Hovedstad var afslaaet, indskibede den russiske Landgangshær sig paany. Efter disse Herjinger, der har sat en uaftvættelig Plet paa Peter den stores Minde, sendte han sin Gesandt Ostermann til Sverige for at tilbyde Regjeringen Fred, nærmest paa de samme Vilkaar, som Aaret i Forveien var opstillede, saaledes at han skulde indgaa Forbund med Sverige, der for de Lande, det afstod til ham, skulde faa Vederlag i Polen eller andensteds. At han med dette "andensteds" tænkte paa Norge, kan der neppe være Tvivl om.

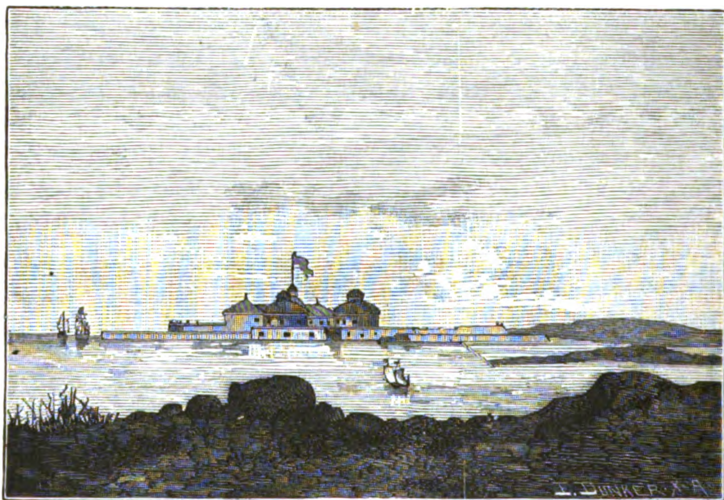
Men Russernes Herjinger havde ikke givet Svenskerne tilstrækkelig Garanti for Czarens Velvillie, og hans Forslag blev derfor temmelig uønset.

Hertil kom ogsaa forskjellige andre Forhold, der fik en bestemmende Indflydelse paa Situationen i det hele. Formynderregjeringen i Frankrige var saaledes begyndt at optræde til Fordel for Sverige, som den vilde skaffe Fred paa lempelige Vilkaar. Den havde forestillet det britiske og preussiske Hof, hvilke Farer en yderligere Svækkelse af Sverige vilde medføre, og fremsat Forslag om, at Hannover og Preussen skulde nøie sig med at faa i Pant, den første Stat Bremen og Verden, den anden Stettin, og at disse Magter derefter sammen med Polen skulde slutte Forbund med Sverige for at sætte en Bom for Czarens videre Omsiggriben. Paa samme Tid raadede den det svenske Hof til at trække Fredsunderhandlingerne ud saa længe, til man fik se, hvad Vei Englands Regjering vilde slaa ind paa.

For at mægle Fred mellem Sverige og Hannover, hvis Parti den engelske Regjering tog, blev i Juni Maaned den unge Lord Carteret (den senere Earl af Granville) sendt til Stockholm; der skulde han optræde til Hannovers Fordel ved at stille Svenskerne i Udsigt at faa fornyet et Forbund med England, som nu var udløbet. Hans Underhandling skulde gives Eftertryk ved den britiske Flaade, som under Norris tidligere Befaling var sendt til de nordiske Farvande. Da nu det udløbne Forbund bl. a. gik ud paa at garantere Fredene i Kjøbenhavn og Lund, fik hans Underhandling saaledes Udseende af at Norris's Flaade skulde optræde paa Sveriges Side mod Danmark; men de Instruxer, som Norris havde faaet, gik dog i en helt anden Retning.

Medens den russiske Hær og Flaade nærmede sig de svenske Kyster, tog Forhandlingerne mellem Lord Carteret og det svenske Rigsraad sin Begyndelse, og den 22de Juli sluttedes der en Præliminærfred med Hannover, hvorved Bremen og Verden blev afstaaet mod en Million Rigsdaler. Men i den herom opsatte Traktat berørtes den dansk-norske Stats Interesser ikke med et eneste Ord, ihvorvel den engelske Statsaffending i Kjøbenhavn Gang paa Gang havde forsikret Regjeringen om, at der aldrig vilde blive sluttet Fred med Sverige, uden at ogsaa Danmark skulde være indbefattet i den. Nu havde Carteret virkelig forsøgt at faa ind i Præliminærfreden nogle Bestemmelser til Gavn for Danmark-Norge; men herom vilde Svenskerne intet høre. De troede nemlig, at det samtidige Angreb fra norsk og russisk Side var grundet paa en mellem Kong Fredrik og Czaren bestaaende Aftale, og denne Mening var man bleven bestyrket i, da Kongen selv fulgte med Hæren. Da nu Præliminærfreden var bleven sluttet, søgte Carteret at tale den dansk-norske Konges Sag, idet han opfordrede Svenskerne til at lade den holsten-gottorpske Hertug seile sin egen Sø og affinde sig med ham ved en Afstaaelse af Rügen og den tilstødende Del af Pomern; men heller ikke paa det vilde Svenskerne høre. I Danmark vakte selve Præliminærfredens

Afslutning dyb Misstemning og Harme, idet man gik ud fra, at Kong Georg, der nogen Tid i Forveien havde dømt meget strengt om Czarens Holdning under de Forhandlinger, som havde fundet Sted paa Aalandsøerne, nu selv vilde lade sine Forbundsfæller i Stikken, og navnlig nærede Regjeringen Frygt for, at Danmark-Norge vilde blive staaende alene i Kampen mod Naboen. Heri bestyrkedes man ved den Tilnærmelse, som i August Maaned 1719 fandt Sted mellem Georg I og Preussen, og som fik sit Udslag i en Præliminærtraktat, som den første den 29de s. M. i Egenskab af Englands Konge sluttede med Sverige. I denne forpligtede Sverige sig til at afstaa til Preussen Stettin og Landet mellem Oder og Peene imod en Sum af 2 Millioner Rigsdaler og paa den Betingelse, at Preussen ikke paa nogen

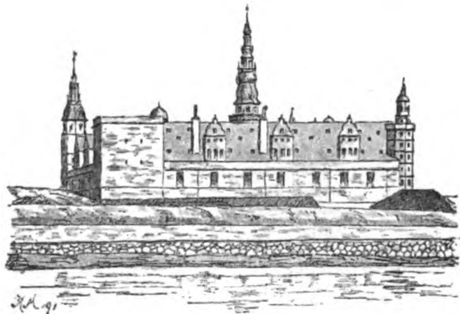
176. Fort Dronningskjær, set fra Vest.

Maade skulde komme Czaren til Hjælp. Derimod lovede Kong Georg at arbeide paa at skaffe Sverige en saa fordelagtig Fred som muligt med den af dets to Fiender, Rusland eller Danmark, som det fandt det fordelagtigst at underhandle med. Paa dette Grundlag undertegnedes da ogsaa den endelige Fred mellem Sverige og Hannover den 20de Novbr. 1719, og mellem Sverige og Preussen den 1ste Februar 1720.

Fredrik IV havde nu Valget mellem at lade den engelske Regjering mægle Fred mellem ham og Sverige eller og i Forening med Czaren at fortsætte Kampen. Ihvorvel der fra den sidstes Side ikke manglede paa Opfordringer til forenet Optræden, foretrak Kongen dog at modtage Englands Mægling, og den 30te Oktober 1719 blev der sluttet en Overenskomst derom.

Ved denne indgik Kongen paa en Vaabenstilstand paa 6 Maaneder, der skulde træde i Kraft, i Danmark 10 og i Norge 20 Dage, efterat Konventionen var afsluttet. I selve Konventionen lovede Kong Georg at opretholde den danske Konge og hans Eftermænd i den fredelige Besiddelse af Hertugdømmet Slesvig mod alle, som kunde beslutte at angribe eller forstyrre ham deri, samt at arbeide paa, at den danske Konge ved den endelige Fredstraktat blev sikret mod, at Sverige nogensinde paa nogensomhelst Maade generede Danmark i dets Besiddelse af Hertugdømmet Slesvig. Den danske Konge lovede paa sin Side at nøies med et Ækvivalent for Rügen og den tilstødende Del af Pomern, i Tilfælde af, at Sverige ikke vilde give Afkald paa disse Landskaber.

Fra dansk-norsk Side havde Forhandlingerne i nogen Tid været førte af Grev Holstein-Holsteinborg, der af Kongen havde faaet Paalæg om at kræve Halland, Jemtland og Herjedalen, Forpomern og Rügen, det gottorpske Slesvig, Ophævelse af Svenskernes Toldfrihed i Sundet, Marstrand med Baahuslen, Øen Hveen, samt at Wismar skulde gaa over til at blive en tysk Rigsstad. Der blev taget rummeligt til, for at Svenskerne kunde faa Prutningsmon; saaledes var det ikke Meningen at fastholde Kravet paa Halland, Jemtland og Herjedalen. Men Svenskerne var ikke tilsinds at gjøre Danskerne flere Indrømmelser, end de strengt taget blev tvungne til. Fredrik IV erklærede da ogsaa om nogen Tid, at han "som et Vidnesbyrd om sin Kjærlighed til Freden" vilde opgive Paastanden om Rügen og Pomern ved Stralsund; derimod skulde Sverige afstaa Jemtland, Baahuslen med Vigen, Halland og Skaane til Helsingborg samt give Afkald paa sin Toldfrihed i Øresund. Men et sligt Forslag vilde den engelske Mægler, Lord Carteret, ikke forelægge Svenskerne engang, og den engelske Regjering fandt ogsaa, at Opgivelsen af Toldfriheden i Øresund, Afstaaelsen af Wismar og en Sum Penge var nok at opstille som Grundlag for den Fred, som skulde tilveiebringes.

177. Kronborg Slot ved Øresund.

For at deltage i Fredsforhandlingerne, der skulde føres i Stockholm, indfandt Løvenørn sig her i de sidste Dage af Marts Maaned. Da han kom herhen, fandt han, at Fredspræliminærerne allerede var fastslaaede af Carteret. De indeholdt, at Sverige skulde opgive Toldfriheden i Sundet og i Forening med Keiseren, Storbritannien og Frankrige bringe en Ordning af det slesvigske Spørgsmaal istand, samt betale Danmark en Sum Penge i Vederlag for Marstrand, Rügen og den Del af Pomern, som det havde

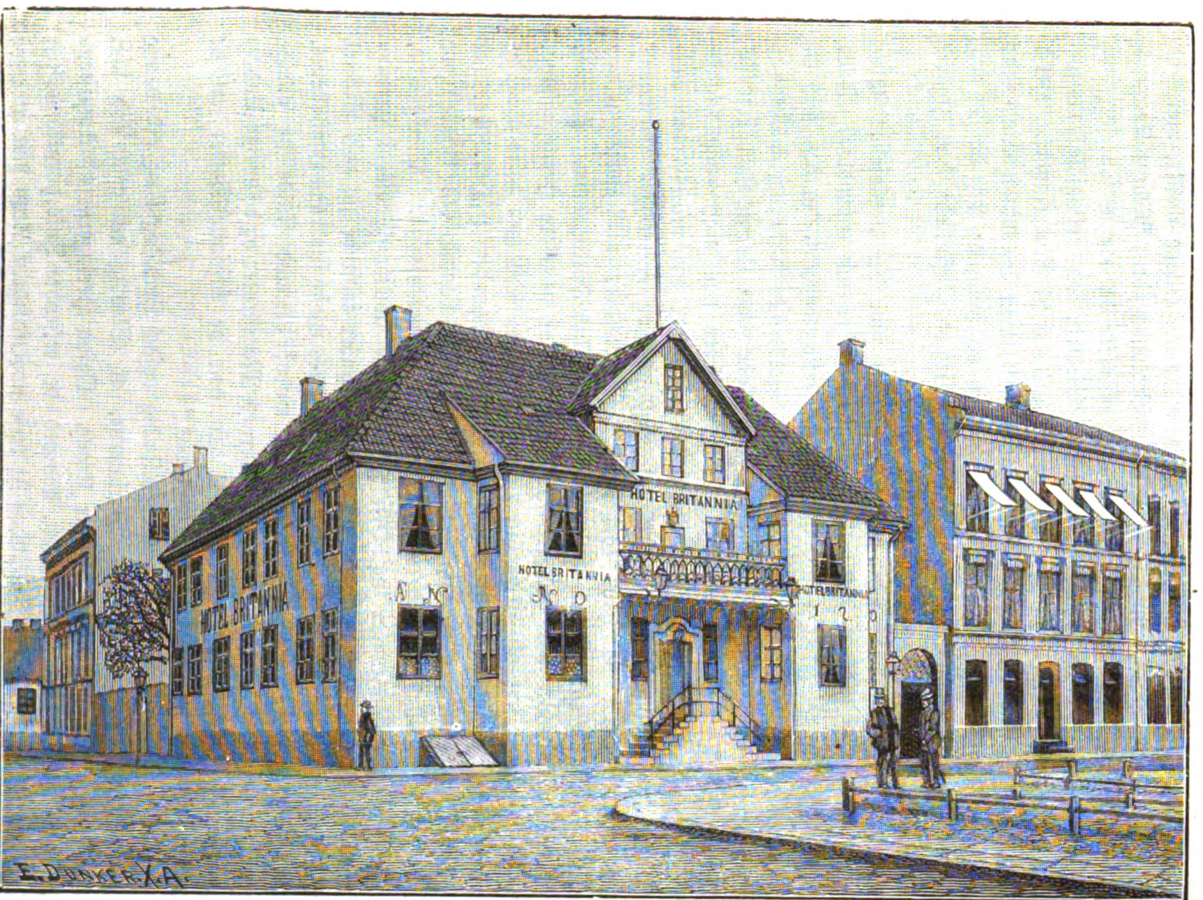
besat. Løvenørn forlangte vel ogsaa Baahuslens Afftaaelse; men herom, erklærede Carteret, kunde der ikke være Tale. Ihvorvel den danske Regjering ikke likte disse Præliminærer, som ved forskjellige vedføiede Bestemmelser, der var i høi Grad partiske for Sverige, aabnede Muligheder for alskens Chikanerier fra flere Kanter, blev Underhandlingerne dog fortsatte. Da Hertugen af Holsten-Gottorp paa denne Tid kastede sig i den russiske Czars Arme, bortfaldt af sig selv de Vanskeligheder, som fra svensk Side ellers vilde være blevne gjorte for Tilveiebringelsen af en Ordning af det slesvigske Spørgsmaal. Nærmest kom Forhandlingerne til at dreie sig om Størrelsen af den Pengesum, som Svenskerne skulde udrede til Danmark. Dette var begyndt med at kræve 120000 Rigsdaler, men slog efterhaanden af til Halvdelen. Efterat Vaabenstilstanden, der udløb i Slutningen af April 1720, var bleven forlænget, blev Fredsforhandlingerne afsluttede, og den 3die Juli 1720 undertegnedes Freden paa Fredriksborg. Ved denne blev det da bestemt, at Sverige opgav Toldfriheden i Sundet, lovede at udrede 600000 Rdlr., samt gav Tilsagn om, at det paa ingen Maade skulde modsætte sig de Forholdsregler, som maatte blive trufne til Gavn for Danmark med Hensyn til Hertugdømmet Slesvig. Danmark gav paa sin Side sine forskjellige Erobringer tilbage og lovede at bryde Forbundet med Czaren samt at lukke sine Havne for de russiske Krydsere, saalænge Krigen mellem Sverige og Rusland vedvarede.

178. Lord Carteret, senere Earl af Granville.

I nær Forbindelse med selve Fredsslutningen udfærdigedes der fra engelsk og fransk Side tvende Akter, den første dateret 26de Juli, den anden 18de August 1720, der garanterede den danske Konge Besiddelsen af Slesvig. Herved var et gammelt Stridsspørgsmaal oprykket med Roden, og Freden blev netop af denne Grund af længere Varighed end nogensinde før. Ogsaa Samtiden havde en klar og sikker Fornemmelse af, hvormeget Danmark havde vundet ved at faa sin gamle Sydgrænse tilbage; denne Anskuelse fik sit symbolske Udtryk ved de Medailler, som blev slagne i Anledning af Fredsslutningen, hvorved der blev udtalt, at nu, da Danmark havde sine Grænsevogtere i Sundet og Eideren, vilde Danmark-Norge og Sverige stedse holde Fred indbyrdes.

I Forholdet til Danmark havde Slesvig hidtil indtaget en særegen Stilling, idet dette Land havde været delt mellem Kongen af Danmark og Hertugen af Holsten-Gottorp; i statsretslig Henseende var hele Slesvig udskilt fra Kongeriget Danmark, og hver af dets Dele dannede i Forening med den kongelige og hertugelige Del af Hertugdømmet Holsten et politisk Hele. Hvad der var foregaaet i 1713, da den gottorpske Regjering ved at optage

179. Gaard i Kristiania paa Hjørnet af Strandgaden og Toldbodgaden, opført 1710 af Gerhard Treschow (nu Britania Hotel).

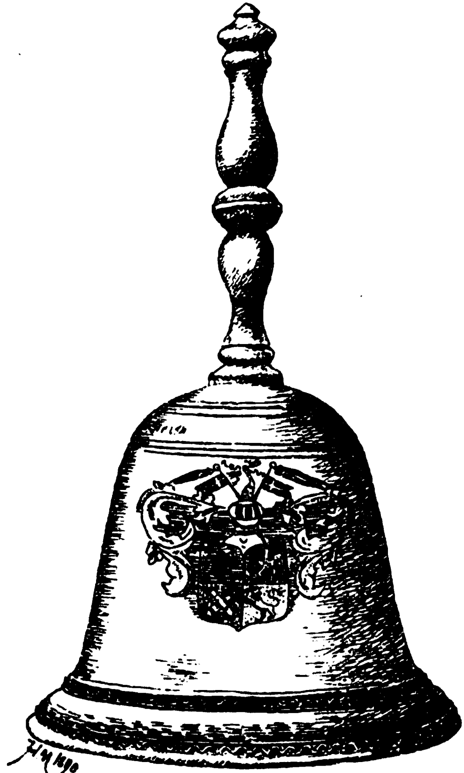
Stenbock i Fæstningen Tønningen havde gjort Brud paa sin Neutralitet, var alene en Beslaglæggelse af den gottorpske Del af Slesvig, som blev foretagen fra den danske Konges Side. Men Regjeringen i Slesvig havde paa samme Tid, som de to Fyrster herskede særlig i sine Amter, været et Samstyre for de adelige Godsers og Klostres Vedkommende. Medens Kongens Forhold for Holstens Vedkommende vedblev at være det samme som før, var han efter Freden i Fredriksborg Eneherre i Slesvig, og det gjaldt nu for ham at bringe denne Landsdel i nærmere Forhold til Moderlandet. Helst havde han da med en Gang administrativt indlemmet Slesvig i Kongeriget som en Provins i Lighed med Sjæland, Fyn og Jylland; men da der fra forskjellige Hold fremførtes Betænkeligheder herimod, besluttede han sig til at lade Forandringen foregaa lidt efter lidt.

Først vilde han da ved en høitidelig Akt give den uopløselige statsretslige Forbindelse mellem Slesvig og Danmark et fast Grundlag. I et under 22de August 1721 udfærdiget Patent erklærede han, "at han som en Følge af den fiendtlige Holdning, som den gottorpske Regjering havde vist imod ham under Krigen med Sverige, igjen havde taget Hertug Karl Fredriks Del af Slesvig i Besiddelse som et i onde Tider paa uretmæssig Maade fra Kronen Danmark løsrevet Pertinens. Da der nu ved Freden med Sverige og derpaa ved Kongerne af Englands og Frankriges Garantier var tilsikret ham og hans kongelige Arvesuccessorer i Regjeringen den evig og rolige Besiddelse af og Herredømmet over hele Hertugdømmet Slesvig, følgelig ogsaa over den tidligere fyrstelige Del af bemeldte Hertugdømme, havde han besluttet at forene og incorporere denne Del med hans egen og kræve Arvehyldning til sig alene af samtlige Stænder i Hertugdømmet Slesvig, Prælater, Ridderskab, Byer, Amter og Landskabers Indbyggere med visse dertil forordnede og autoriserede Kommissarier. Prælaterne, Ridderskabets Medlemmer og Besidderne af de adelige Godser i Hertugdømmet Slesvig skulde derfor den 4de September indfinde sig paa Slottet Gottorp for at sværge ham Troskabsed som deres eneste suveræne Landsherre. Af Geistligheden skulde kun Provsterne møde; derimod skulde de øvrige geistlige og verdslige Embedsmænd, Byernes Magistrater og de øvrige Undersaatter i By og paa Land aflægge Ed paa de fastsatte Steder til de Kommissarier, som Kongen havde opnævnt."

Til fastsat Tid fandt denne Hyldning ogsaa Sted, og i og ved denne Akt erkjendte Ridderskabet og Prælaterne, at Slesvig til evig Tid som Helhed var indlemmet i den danske Krone. Ogsaa Hertugerne af Augustenburg og Glücksburg aflagde Eden, hvorved de erkjendte Inkorporationsakten og gav Afkald paa for Fremtiden at reise nogetsomhelst Krav paa at arve Slesvig i Tilfælde af at den kongelige Mandsstamme skulde uddø. Derimod vægrede Hertugen af Holsten-Gottorp sig ved at godkjende den trufne Ordning, som han indsaa for at være i høieste Grad uretfærdig mod ham selv. Først

et halvt Aarhundrede senere gav de fordrevne Hertuger virkelig Afkald paa Andel i Slesvig.

— — Kun et Par Maaneder efter Freden endte Tordenskjold sin Heltebane, nogle Uger efter at han havde fyldt sit 30te Aar. Medens Fredsforhandlingerne havde staaet paa, havde han meget ofte lagt saadanne Sympathier for sine tidligere Modstandere for Dagen, at danske Statsmænd sagde om ham, at han var ingen Diplomat. Det var ham saart at tænke paa, hvorledes Sverige nu skulde blive prisgivet den raa Czar, hvis gode Sider han ikke havde Øie for; derimod nærede han et virkeligt Had til denne nærmest vistnok paa Grund af hans Opførsel mod de brave norske Officerer, han havde i sin Tjeneste, og han betjente sig ialfald ikke af Hofmandsudtryk, saa ofte Talen kom ind paa de russiske Sager. Til den svenske Minister i Kjøbenhavn, Generalmajor Adlerfelt, udtalte han lige frem, at han skulde intet heller ønske, end at hans Herre maatte tillade ham at støde til den svenske Eskadre og den engelske Flaade med nogle Skibe; da skulde han gjøre sit Bedste for at faa opbrændt for Russen saa mange Skuder som muligt. At det var Tordenskjolds ramme Alvor, er sikkert nok; mere tvivlsomt er det vel, om Kong Fredrik vilde have gaaet ind paa et saadant Forslag, om det var bleven fremsat.

180. Bordklokke, der har tilhørt Tordenskjold og som bærer hans Vaaben samt følgende Indskrift: Partant que vos vallets obeissent ma voix mais Apré les coiquettes ne me faitte sonner jamois.

De rolige Dage, som Tordenskjold nu nød i Kjøbenhavn, og det Slaraffenliv, han mere og mere droges ind i, var ikke ganske efter hans Smag. Han kunde med Liv og Lyst deltage i en Fest og da slaa sig tilgavns løs; men stadig Sus og Dus bød ham i høieste Grad imod. Han stundede efter at komme ud paa en Udenlandsfærd, hvor han kunde lære nye Sider af Livet at kjende. Maaske har der under dette hans Ønske ogsaa ligget andre Hensigter. Der er bleven udtalt, at han har tænkt at gaa i

fremmed Krigstjeneste paa et Par Aar for at faa Anledning til at sætte sig ind i andre Landes Søkrigsvæsen. Andre har ment, at han paa denne Reise vilde søge at faa sin økonomiske Stilling forbedret ved et rigt Giftermaal, ja man har endog talt om, at han agtede at beile til en rig engelsk Adelsdame, Miss Norris, som Lord Carteret havde givet ham Anvisning paa. Trods det rige Bytte, Tordenskjold havde gjort under Krigen, var han alt andet end velstaaende. Der blev truffet store Vexler paa hans Gavmildhed fra alle Hold. Adelige Vaabensæller havde modtaget Laan af ham, som aldrig blev betalte. Matrosenker fik betydelige Almisser af ham, og han var aldrig kneben paa Skillingen, naar det gjaldt om at "honorere" en Poet, der indfandt sig hos ham med et Æresdigt over hans berømmelige Seirvindinger eller desl. Det er derfor rimeligt nok, at den Opmerksomhed, han saaledes var Gjenstand for, heller ikke skulde gjøre ham Opholdet i Kjøbenhavn behageligt.

Men det varede længe, før han kom afsted. Man har fortalt, at Kongen og hans Venner har modsat sig hans Reise, da de frygtede for, at han ved "sin megen Levenhed" — som hans Biograf Rothe udtrykker sig — skulde bringe sig selv i en eller anden Fortræd. Dette kan dog ikke forholde sig saa. Snarest blev hans Reise opsat af den Grund, at han manglede de fornødne Midler til at komme afsted for; tilsidst maatte han reise Laan hos et Par Jøder. Paa Udfærden besøgte han Hertugen af Augustenborg og kom i Slutningen af September 1720 til Hamburg.

Hamburg var som tidligere fortalt en raskt opblomstrende By, hvor politiske og literære Notabiliteter gjerne tog Ophold. Men derhos var den et sandt Røverrede ved alle de Spillehuler, som her fandtes, og hvad Indbyggernes Sladresyge angik, fik den som bekjendt en ret karakteristisk Betegnelse derved, at den engelske Folkeetymologi forklarede Ordet Humbug af Byens Navn. Medens Tordenskjold opholdt sig her, gjorde en Sladderhistorie, der stadig forsynedes med nye Tillæg, sin Runde over Staden. Den lød i Korthed saaledes: Unge Abraham Lehn fra Kjøbenhavn, i hvis Faders Gaard paa Kristianshavn Tordenskjold skal have boet*), var af Nysgjerrighed gaaet hen for at se paa en syvhovedet Slange, som en Bedrager pleiede at fremvise

*) Ihvorvel det forlængst er godtgjort, at Lehns og Tordenskjolds Ophold i Hamburg ikke falder paa samme Tid, heder det dog fremdeles i flere Fremstillinger af Tordenskjolds Levnet, at Lehn var i Følge med Tordenskjold. Enkelte lægger endog til, at Lehns Fader (som var død allerede i 1709!) havde anmodet Tordenskjold om at være et Slags Hovmester (!) for hans Søn. Der er System i den Maade, hvorpaa Sagnet kan vrøvle: Den unge Lehn, heder det, hensank paa Efterretningen om den Ulykke, hvori han havde bragt Tordenskjold, i en fuldstændig Melankoli, hvorunder han indesluttede sig paa et mørkt Taarnkammer, som fremdeles vises paa Berritsgaard. Abraham Lehn, der vel er en af de dygtigste og dristigste Forretningsmænd, som Danmark eiede i det 18de Aarhundrede, giver dog Indtryk af at have været alt andet end Melankoliker, og han har tilvisse heller ikke havt for Vane at stænge sig ud fra Verden.

for at lokke Folk til en Spillebule, han holdt. Her var Abraham Lehn bleven plukket for hele 27000 Rigsdaler, hvorfor han havde maattet udstede Vexel. Tordenskjold tog Historien, slig som den var, lagde sig den ikke synderlig paa Sinde og anstillede heller ingen Undersøgelse om dens virkelige Sammenhæng, hvortil han heller ingensomhelst Opfordring havde, da den jo var ham aldeles uvedkommende. Havde han gaaet Sagen lidt efter i Sømmene, turde han nok have fundet, at Historien virkelig tog sig noget anderledes ud.

Den syvhovedede Slange — den königsmarckske eller lewenhauptske Hydra, som den efter sine Eiere i det 17de og 18de Aarhundrede kaldtes — var en naturhistorisk Gaade, som endnu ingen havde formaaet at løse, ihvorvel flere Videnskabsmænd fra Tid til anden skal have skrevet lærde latinske Afhandlinger om den. I Faunaen havde den endog faaet det videnskabelige Navn Hydra Sebæ. Den skildres af Pontoppidan og andre, som har set den, som et skjælbedækket Firben af et Par Alens Længde med 7 Halse og Hoveder og havde en Historie, som var ganske merkelig. Paa Tretiaarskrigens Tid opbevaredes den i Prag, hvor den gjaldt for at være et helt Vidunder. Da Königsmarck stormede Byen og tog det rige Bytte, han her fandt, overlod han vel den svenske Stat og Dronningen forskjellige Gjenstande, der fremdeles tildrager sig Opmærksomhed ved sit eneſtaaende Værd; men Hydraen, den største Kostbarhed, beholdt han for sig selv. Siden var den i hans og hans Families Eie, indtil den for sin ulykkelige Skjæbne bekjendte Filip Kristofer Königsmarck deponerede den med mange andre lignende "Prætiosa" hos et Hamburgerhus. Den ansloges da at have en Værdi af 40000 tyske Rigsdaler. Da den sidste Königsmarck forsvandt paa en hemmelighedsfuld Maade, søgte hans Søstre, Grevinde Lewenhaupt og den bekjendte Aurora Königsmarck, at komme i Besiddelse af disse Kostbarheder, og det var i dette Erende, den sidste var kommen til August af Sachsens Hof, da hun faldt som Offer for denne Libertiner. Hydraen blev anerkjendt som Familiens Eiendom, men deponeredes fremdeles hos Handelshuset. Der var ved denne Tid Adgang for alle til at tage den i Øiesyn ved Henvendelse til Grevinde Lewenhaupt eller hendes Svigersøn, Oberst Jakob Axel Stael v. Holstein, — "Hvita Staelen", som Svenskerne kaldte ham —, der begge var bosatte der i Byen. Blandt dem, som henvendte sig til Obersten i denne Anledning, var den rige unge Kjøbenhavner Abraham Lehn, der selv var en passioneret Samler; han blev introduceret af en tysk Doktor, modtoges med megen Høflighed og Imødekommenhed, og i Ventetiden, medens Hydraen afhentedes, blev der spillet Kort, hvorunder Lehn tabte nogle hundrede Dukater. Saasnart Gjæsterne havde faaet opfyldt sit Ønske om at se Hydraen, fjernede de sig. Lehn forlod strax efter Byen, uden — vel at merke — at have afgjort sin Spillegjæld til Obersten, som heller ikke havde gjort Krav derpaa. Dette var den sande Kjerne i den hele Røverhistorie, som var paa Vandring mellem Alsterstadens mandlige og kvindelige Sladdersøstre. Det er kun simpel Ret-

færdighed at lægge til, at der ikke foreligger nogetsomhelst, som giver Anledning til at udtale en nedsættende Dom om Oberst Stael v. Holstein, der tvertimod i moralsk Henseende endog maa have været en efter Datidens Maalestok særdeles agtværdig Mand, medens han i aandelig Henseende neppe har hørt til de mere begavede. Professionel Spiller var han mindst af alt; thi det fremgaar af flere Beretninger, at det kun var af Forekommenhed mod sine Gjæster, han havde sat sig til Spilleborbet. I Hamburg havde han Adgang til de bedste Kredse. Saaledes havde han og Tordenskjold her været i Selskab sammen, uden at den sidste dog havde lagt Merke til ham.*)

Tordenskjolds Ophold i Hamburg blev af kortere Varighed, end han havde tænkt. Fra Hannover spurgtes det nemlig, at Kong Georg paa Grund af en i England udbrudt Ministerkrise agtede at begive sig derhen, og da Tordenskjold ønskede at hilse paa ham allerede i Hannover, havde han ingen Tid at tabe. I temmelig stive Dagsreiser drog han derfor over Lüneburgerheden og kom til Hannover et Par Dage, før Kongen brød op. Denne modtog ham paa sin jevne tyske Maade, og Tordenskjold vankede daglig paa Slottet Herrenhausen, hvor Kongen trods den Travlhed, som gik forud for den forestaaende Afreise, havde gode Stunder til at underholde sig med ham. Der blev truffet Aftale om, at Tordenskjold saa snart som muligt skulde komme efter til England. I det hele maa Tordenskjold i Hannover have været en lige saa feiret Personlighed, som han var i selve Kjøbenhavn.

I de samme Dage, Tordenskjold kom til Hannover, indfandt ogsaa Oberst Stael sig der for paa sin eneste Søns Vegne at faa ordnet et Arveanliggende efter sin nys før afdøde Hustru, som havde reist Krav paa et af den svenske Regjering i sin Tid inddraget Gods paa det bremiske Omraade. Efter Stiftet Bremens Overgang til det hannoveranske Kurfyrstehus var der nemlig Haab om at faa det tilbage, og han havde derfor foretaget Reisen for at træffe Kongen, før han endnu forlod sin tyske Residents.

To Dage før Kong Georgs Afreise gav den hannoveranske Kammerpræsident Gørtz Middag for Tordenskjold. Efter Taffelet indfandt flere andre Gjæster sig, blandt dem ogsaa Oberst Stael v. Holstein. Medens der arrangeredes Spillepartier, hvori Tordenskjold, der neppe rørte ved en Kortleg hele sit Liv igjennem, ikke vilde være Deltager, samlede der sig om ham en

*) Om Hydraen, som endnu i lang Tid vedblev at tilbrage sig Opmerksomhed, skal her oplyses, at den blev afsløret af den berømte Linné, da han i 1735 besøgte Hamburg. Han saa nemlig strax, at det hele var et frækt Bedrageri, og at Slangens syv Hoveder var Væselhoveder, overtrukne med Slangehud. Hydraens Eier blev saa forbitret over denne Afsløring, som jo berøvede ham en hel Formue, at Linné fandt det rettest at rømme fra Byen. Linnés Mening blev dog længe bestridt, og endnu i 1780-Aarene ansaaes Hydraen af mange for at være et virkeligt Fænomen. Om den fremdeles existerer vides ikke; tyske Videnskabsmænd, til hvem jeg har henvendt mig, har ikke kunnet give Oplysning derom. Derimod skal der findes Afbildninger af den.

liden Gruppe, til hvilken ogsaa Stael om lidt sluttede sig. Der taltes just om nogle falske Spillere, som Kurfyrsten af Hannover havde ladet arrestere, da den engelske Ambassadør i Kassel præsenterede Tordenskjold for Stael. Under Præsentationen sagde denne, at han havde set Admiralen paa en Assemblee i Hamburg. "Nei, min Herre, jeg har ikke set Dem der," sagde Tordenskjold paa sin sædvanlige, noget kantede Maner, som den mere slebne Stael tør have taget en Smule fortrydelig op. Derpaa optog Tordenskjold Traaden i Samtalen og sagde, at Øvrigheden havde baaret sig aldeles rigtig ad; slige Kjeltringer burde jages af By med tusinde Stokkeprygl. I Hamburg havde han hørt en saadan Falskspillerhistorie, som en af hans Bekjendte var kommen op i, — og saa fortalte han om Slangen med 7 Hoveder og om Lehns uhyre Tab samt henvendte sig til Stael med Spørgsmaal, om ikke ogsaa han havde hørt Historien om Lehn? Stael blev bleg og vidste ikke ret, hvad han skulde tro. Han bevarede dog sin Sindsro, skjønt det allerede maa være begyndt at koge i ham, og tog forsigtig til Orde: Hvad Lehn angik, saa havde han set ham en Gang, men ikke tiere; den syvhovedede Slange kjendte han godt; thi den tilhørte ham og hans Familie; han vilde derfor have Admiralen anmodet om at forklare, hvad han mente. Tordenskjold, der enten ikke forstod ham eller og troede, at han vilde forsvare Spillerne, spurgte da, om ikke han fandt, at det var lumpent at bestjæle en Mand for 27000 Rdr. paa slig Vis. Nu blev Stael hidsig, og Tordenskjold blev hidsig; det ene Ord tog det andet, uden at det er muligt at gjengive Trætten i dens hele Gang. Kun saa meget fremgaar med fuld Sikkerhed, at naar Tordenskjold talte om de hamburgske Falskspillere, havde han ikke Anelse om, at det var Stael, Sladderhistorien var myntet paa, medens Stael paa sin Side gik ud fra, at Tordenskjold vilde paadutte ham en Forbrydelse, som han var aldeles uskyldig i. Som vanligt i saadanne Tilfælde satte Tordenskjold Formerne tilside, saa at Stael maatte minde ham om, hvor de var, og lade ham vide, at de gjorde rettest i at forføie sig ud i Forværelset, hvor de kunde forklare sig. Saa skede; men paa Veien derhen siger Stael, at Tordenskjold bar sig ad som en gemen Matros, og denne fik strax tilbage, at han var en Jeanfutel.*) De gik nu efter hinanden ud under stadigt Mundhuggeri og befandt sig snart sammen med flere af Herrerne ude paa Gaardspladsen. Bedst det var, løftede Obersten sin Stok og vilde slaa til Tordenskjold; men denne bøiede til Side og sprang Obersten, der paa samme Tid havde trukket Kaarden med Skeden paa ud af Gehænget, ind paa Livet, hvælvede ham overende i Sølen og brød hans Kaarde over efter at have givet ham et Par Rap af den. Nu kunde han huske "Matrosen" til en anden Gang, mente han og begav sig, ledsaget af Herrerne, atter ind i Selskabet. Obersten maatte luske skamfuld bort; men Dagen efter sendte han

*) Sandsynligvis et Øgenavn, som Søfolk gav de menige Soldater.

Tordenskjold Udfordring. Denne, der endnu ikke havde faaet Rede paa, hvorledes alt egentlig hang sammen, undslog sig for at modtage den, idet han erklærede, at Stael ved at løfte Stokken mod ham, var den fornærmende Part. Udpaa Dagen sendte Kong Georg, der indsaa, at Striden hidrørte fra en Misforstaaelse, en Adjutant til dem begge og bad dem om at indgaa Forlig; vilde de slaas, maatte de ikke opgjøre sit Mellemværende i hans Stater. Imidlertid fik Tordenskjold Rede paa Sammenhængen med den hele Sladderhistorie, man havde bundet ham paa Ærmet, og nu vægrede han sig ikke længere ved at yde Stael den Opreisning, som Tidsalderens Barbari krævede. For at denne skulde blive fuldstændig, valgte han, der havde Valg af Vaaben, ikke Pistoler, som han kunde behandle med enestaaende Færdighed, men Kaarde; Mødepladsen skulde være udenfor Landsbyen Gledinge i det Hildesheimske.

Egentlig skulde Duellen have fundet Sted den 11te om Morgenen; men da Kongens Afreise just skulde foregaa den Dag, var Hæste ikke at opdrive. Samtidige Beretninger fortæller, at Helten om Aftenen var munter og opræmt som sædvanlig; men hele Natten kom der ikke Søvn paa hans Øine. Naar man kjender Tordenskjolds ægte barnlige Naturel, er dette let at forklare. Det maa være gaaet ham nær til Hjerte, at han havde ladet sig forlede til at forulempe en aldeles uskyldig Mand, som han ikke havde havt noget udestaaende med, og det maa have saaret ham dybt, om han maaske oven i Kjøbet skulde sætte Kronen paa Forurettelsen ved at tage hans Liv. Før dette skulde times ham, vilde han selv tage paa sig Følgerne for sin ubesindige Fremfærd. Da han tidlig om Morgenen den 12te November kjørte ud til den aftalte Kampplads, spurgte han sin Sekundant, Oberstlieutenant Münnichhausen, om han troede, at Kampen vilde gjælde Liv og Død. Hertil svarede denne, at han antog for vist, at man maatte nøies med meget mindre, — en Flænge, en Rift eller saa, hvorved Ærens Fordringer kunde siges at være opfyldte. Tordenskjold sagde da ligesom hen for sig selv: "Kanske jeg hellere burde have valgt Pistoler". Kun en Forklaring er her tilladelig: han vilde have overladt sin Modstander det første Skud, som tilkom ham, den udfordrede Part, eller ogsaa paa anden Maade have givet Obersten et Bevis paa, hvor lidet det havde været i hans Tanke at fornærme ham, som sket var.

Ved Ankomsten til Kamppladsen befandt Stael sig allerede der med sin Sekundant, den tidligere omtalte Franskmand Sicre, den samme, som siden blev mistænkt for at være Karl XII's Morder, og omkring 20 andre Herrer, mest hannoveranske Officerer. Tordenskjold hilsede Stael høfligt og sagde: "Godmorgen, Hr. Oberst! Jeg beklager meget, at jeg er kommen ud for en Misforstaaelse. Jeg forsikrer Dem, at jeg ikke sigtede til Dem med den Historie om Slangen; jeg havde selv hørt den slig, da jeg reiste gjennem Hamburg". "Jeg er Admiralen forbunden for denne Erklæring" sagde Stael. "Men da Fornærmelsen foregik saa offentlig, beder jeg, at

181. Tordenskjolds Sarkofag i Holmens Kirkes Gravkapel, Kjøbenhavn.

Admiralen ikke vil undslaa sig for at duellere". Det var heller ikke Tordenskjolds Mening andet, end at Duellen burde foregaa.

Duellen begyndte. Ved det første Udfald løftede Tordenskjold — som det synes med fuldt Forsæt — sin Arm og sin Kaarde saa høit, at han stod aldeles uden Dækning for at modtage den Blessure af Oberstens Haand, som skulde skaffe denne den fornødne Æresopreisning. I det næste Øieblik vaklede han, tabte Kaarden og sank sammen, idet han mumlede: "Genug, Arm ab!" Det var imidlertid ikke Armen, som var rammet: ud af hans høire Bryst lige under Brystvorten vældede en tyk Blodstraale frem. Han søgte igjen at komme paa Benene, men sank død om. Alle Bestræbelser fra en tilstedeværende Læges og Münnichhausens Side for igjen at kalde ham til Live, viste sig frugtesløse. Klokken var 8 om Morgenen, da Helten udaandede.

Det lader til, at Oberst Stael selv ikke ret har vidst at forklare sig det ulykkelige Stød, der skilte Helten ved Livet; kun saa meget fremgaar af hans til forskjellige Tider afgivne Erklæringer, at den hidtil gjængse Beretning om, at han med Underfundighed tog Tordenskjold af Dage, maa stemples som simpel Bagvaskelse og Løgn. Ihvorvel han ialfald ikke i Tiden nærmest efter Duellen neppe var kommen aldeles paa det rene med, hvor uskyldig Tordenskjold i Virkeligheden var i den hele Misforstaaelse, udtalte han dog, at han ønskede sig i den faldnes Sted. Efter Duellen begav han sig tilbage til Hamburg, hvor han foreløbig tog Bolig i den svenske Resident Axel Rosenstjernas Hus, da han erfarede, at der fra den danske Regjerings Side blev foretaget Skridt til at faa ham arresteret; senere maatte han dog forlade Byen. Hvorvidt der fra den danske Regjerings Side blev gjort noget virkeligt Forsøg paa at komme ham tillivs, vides ikke, men synes lidet sandsynligt, da Stael jo kun havde rettet sig efter, hvad man den Tid kaldte Ærens Bud. Han døde i Pomern 17de Februar 1730.

Det lykkedes kun med stor Vanskelighed at faa Tordenskjolds Lig bragt over paa hannoveransk Grund, idet de hildesheimske Myndigheder gjorde Forsøg paa at holde det tilbage, og der synes i denne Anledning endog at være kommen til et Haandgemæng mellem de tilstedeværende Officerer og Bønderne af Gledinge. Efterat Liget var bleven balsameret, blev det af Kaptein Plovardt ført til Hamburg, hvorfra det senere paa en Jagt, som førtes af Tordenskjolds Søstersøn, Lieutenant Jakob Rasch, blev bragt til Kjøbenhavn. Uden nogensomhelst kirkelig Ceremoni — som dræbt i Duel betragtedes han efter Loven som Selvmorder — blev Liget bisat i Holmens Kirkes Kapel og flyttedes siden til en Begravelse under Alteret. Henved 100 Aar efter Heltens Død blev hans Legeme paa Fredrik VI's Foranstaltning lagt i en Marmorsarkofag, hvorpaa der staar de tre talende Ord: Dynekilen — Marstrand — Elfsborg.

Hans Rosencreutz's Relation om Norges Tilstand 1699. Administrative og materielle Forhold i Norge 1660—1720.

Et vigtigt Bidrag til at lære Forholdene i Norge at kjende, saaledes som de var, da Thronskiftet i 1699 foregik, har vi i den "allerunderdanigste Relation", som den tidligere Landkommissarius Hans Hanssøn Rosencreutz under 29de September 1699 indgav til Kong Fredrik IV. I formel Henseende har dette Indlæg vistnok et temmelig gammeldags Præg og kan derhos neppe egentlig kaldes velskrevet; men det er gjennemstrømmet af en levende Interesse for det Emne, som behandles, og rummer en Rigdom paa nye Tanker, der tildels staar i Modsætning til Tidsalderens statsvidenskabelige Opfatning, som derfor gjøres til Gjenstand for en streng og uforfærdet Kritik. Det hele Skrift har en vis Lighed med Hannibal Sehesteds Testament og "Fyrstelig Tankering"*), men staar dog som historisk Aktstykke betragtet langt over dem begge.

Forfatteren af denne Relation havde i sin Tid gjort Tjeneste under Krigene mod Karl X Gustav og var efter nogen Tids Ansættelse i Skatkammeret bleven forfremmet til Krigskommissarius i Norge, hvilken Stilling han senere havde ombyttet med Landkommissarius-Embedet søndenfjelds. I disse sine Stillinger havde Rosencreutz havt saa god Anledning som nogen til at sætte sig ind i Landets Forhold, og med sin skarpe Intelligents, der var forenet med en varm Interesse for Folkets Ve og Vel, opdagede han det norske Samfunds væsentligste Brøst og fandt ret heldige Midler til at faa dem afhjulpne. Medens han i Kristian V's første Regjeringstid havde været en meget benyttet Mand, der for sine Fortjenesters Skyld blev hædret med at optages i Adelsstanden, faldt han i 1691 i Unaade, "ikke formedelst Udyd eller nogen i ringeste Maader begangen Feil", siger han selv, men paa Grund af Efterstræbelser fra Fienders og Misunderes Side, hvorfor han havde maattet "retirere sig til ringe Vilkaar". Fuldt saa uskyldig i sit Fald, som han her fremstiller det, har han vel neppe været; man faar nemlig et vist Indtryk af, at han har været noget umedgjørlig, og at det fra Tid til anden ogsaa har skortet ham paa tilbørlig Omhu i Varetagelsen af for-

*) Saa kaldes en Forestilling, som af en unævnt Mand, der tydelig nok har staaet Griffenfeld nær, blev rettet til Kristian V strax efter hans Thronbestigelse.

skjellige ham overdragne Hverv, hvorved det blev muligt for hans Fiender og Misundere at komme ham tillivs. Det er dog for Tiden ikke godt at sige, hvorledes det egentlig hang sammen hermed. Da Fredrik IV var kommen til Regjeringen, havde han igjen søgt at komme i Stilling, og i dette Øiemed havde han efter Kongens Forlangende forfattet denne Relation, hvortil Materialierne utvivlsomt har været samlede, skjønt neppe bearbeidede under hans syvaarige ufrivillige Otium. Han lægger til, at da han ved, "at Sandhed ikke altid nyder sin Ret, men oftefte er ilde hørt", maa han bede Kongen tage ham i Beskjærmelse mod hans "mægtige Havere og Misundere". Her kan da med det samme anføres, at det var saa langt fra, at Kongen tog ham hans frimodige Ytringer ilde op, at han efter at have læst hans Relation igjennem atter gav ham Plads blandt Rigets høieste Embedsmænd, idet han udnævnte ham til Etatsraad og Deputeret for Finantserne. I denne Egenskab kom han i Fredrik IV's første Regjeringsaar oftere til at deltage i en Række Kommissionsforhandlinger, navnlig i saadanne, som dreiede sig om særlig norske Sager. Efter at have taget Afsked fra sit Embede døde han i Kjøbenhavn 15de Februar 1708, 64 Aar gammel.

Rosencreutz's Relation er delt i to Afsnit, som igjen er inddelt i Underafdelinger. Han gjør først nøie Rede for Landets geografiske Beliggenhed*), Grænserne**), Veiene, som fører til og fra Sverige***), Fæstningerne†) og

*) R. angiver Norges Længde til 230 og dets største Bredde til 40 à 50 norske Mile.

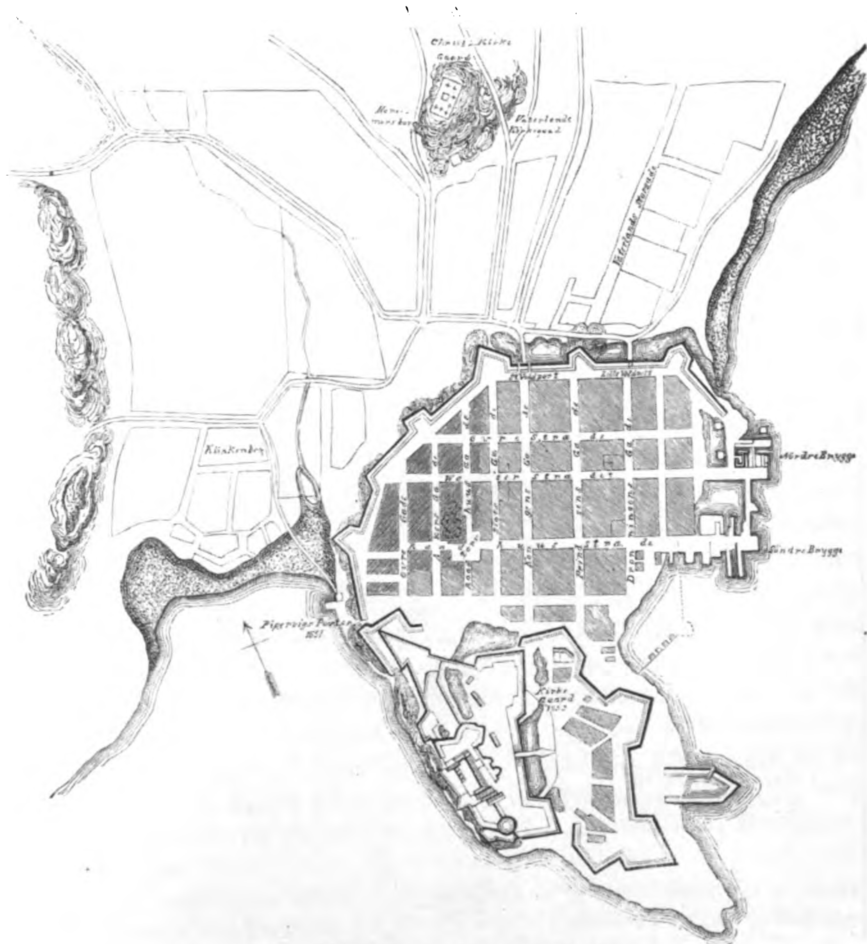
**) Idet Forf. giver en Skildring af Grænsefjellenes Løb, bemerker han: "Og som her og der ved Grænserne med Naboerne undertiden en og anden Dispute er forefalden, saa skulde det være fornøden, at gamle Grændsebreve, hvor de burde findes i Forvaring, igjen blev opsøgte, paa det om Grænsefjellene en pertinent (ɔ: tilbørlig) Efterretning haves maatte."

***) Ved Opregningen af Veiene, som forbinder Norge med Sverige, betoner Forfatteren meget sterkt hver enkelts Betydning i Krigstid, ligesom han ogsaa udtrykkelig paa flere Steder fremhæver, hvorledes under Gyldenløvefeiden Nordmændene ad dem rykkede ind i Sverige eller Svenskerne ind i Norge.

†) Fæstningerne og Skanserne langs Grænserne var efter Forfatterens Opgivende følgende:
Sponviks Skanse, anlagt af Gyldenløve 1675. Besat.
Fredrikshalds Hovedfæstninger og underliggende Forter.
Fredriksstads Hovedfæstning med underliggende Forter.
Basmo, anlagt af Grev Wedel 1683. Besat
Kristiania med Akershus.
Blakjær Skanse, anlagt af Grev Wedel 1683. Besat.
Næs Skanse, anlagt af Gyldenløve 1675. Nedlagt.
Kongsvingers Fæstning, "en gammel Post, som siden 1683 af Grev Wedel er bragt i regulær Defension."
Kristiansfjeld, anlagt af Grev Wedel 1683. Besat.
Elverum, anlagt af Gyldenløve 1675. Ikke besat.

I det nordenfjeldske havde alene de throndhjemske Fæstningsverker, Skaanes Skanse og Stene Skanse fast Besætning; Skanserne i Brækken, Aalen, Holtaalen, Selbo samt nogle i Indhered holdtes kun besatte i Krigstid, medens andre stod rent til Nedfalds.

de vigtigste Udhavne*). Derpaa gaar han over til at tale om "Norges Riges indvortes Leilighed og dets Indbyggeres Beskaffenhed". Af Indbyggerne giver han følgende Karakteristik:

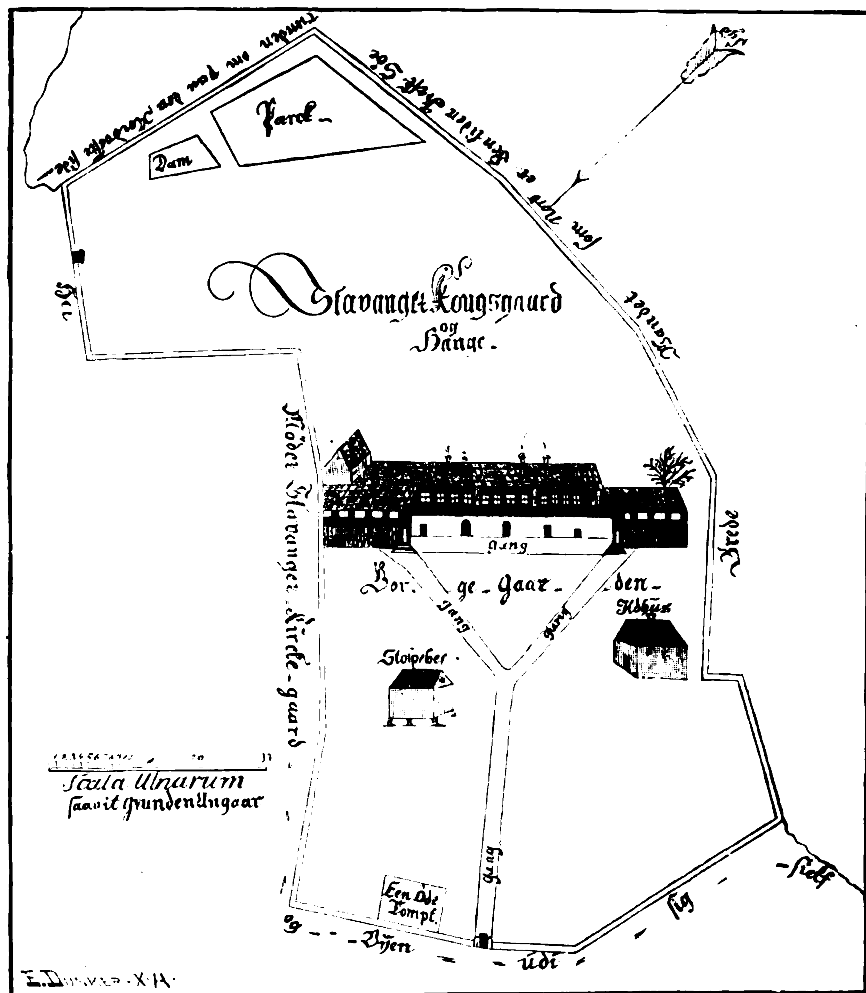
182. Plan af Kristiania i 1686.
Fra Rigsarchivar Langes Efterretninger i "Illustreret Nyhedsblad" f. 1858.

Med Henfyn til disse Skanser, udtaler Forfatteren, "kunde nogles Mening vel være, at en Del af dem noksom kunde været uanlagte, og det fornemmelig, fordi de koster E. K. Mt. altfor meget at underholde, med mere, som nok lader sig høre: men som de nu er der og har kostet Kongen ved Tønder Guld at opbygge, skulde det vel være mere eftertænkeligt (ɔ: betænkeligt) at rasere de bedste af dem".

*) Af Udhavnene var eller havde følgende været befæstede:

Sponviken (Sponvikens Skanse), Akerø-Sund (Akerøens Skanse, opført 1675, udbedret 1683, havde fast Garnison), Staværn (Skanse med fast Garnison), Langesund (Skanse,

"Dets Indbyggere, Eders kgl. Majsts. allerunderdanigste og trolydigste Undersaatter, haver altid havt den Renommé, at de i Troskab, Lydighed og Færdighed til at vove Liv, Gods og Blod og alt, hvis de formaar, for deres

183. Stavanger Kongsgaard i 1720-Aarene.
Efter Amtmand de Fines Stavanger Amts Beskrivelse gjengivet i Norske Magazin, udg. af N. Nicolaysen, Bd. III, Bl. 2.

forfalden), Kragerø (Træblokhus, forfaldet), Øster-Risør (Træblokhus, forfaldet), Flekkerø („Den er med et temmelig Kastel og et Taarn, som af Kampesten er opført, og en Garnison forsynet; men som paa denne Post fremfor alle andre stor Reflektion gjøres maa, og det i Særdeleshed for Forbindelsen i Ufredstider imellem Danmark

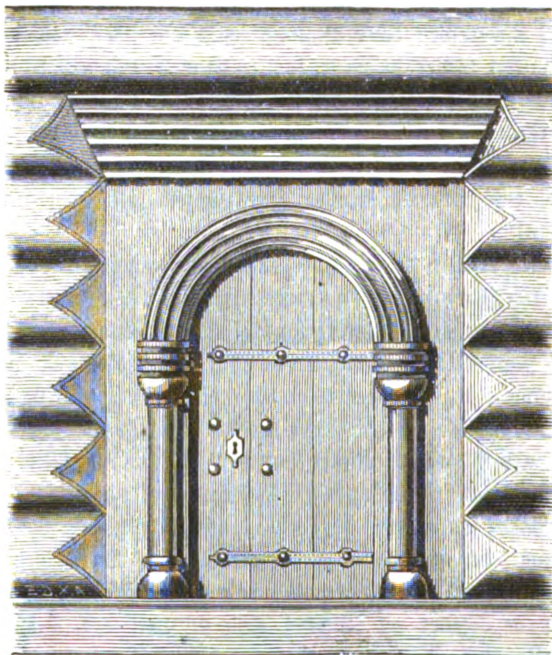
Konge og Fædreneland, hvor og naar det gjøres fornøden og de er befalede, og som de derudi ikke viger nogen Nation i Verden, saa kan Kongen des tryggere hælde sig til deres Troskab; de er og et cordat (behjertet), haardt og mandigt Folk og lærvillige udi alt det de undervises, men derhos noget ærgjerrige, og ser heller at følge deres egne, eller de, som hos dem er naturaliserede, end Fremmede, hvis Tungemaal de ikke forstaar. At de af Ungdommen op er vante til ringe Kost og store Anstrengelser, bidrager meget dertil, at de, naar de ikkun har gode Anførere, og deres Skuldre først bliver vante til Vaaben, og deres Maver til fremmed Kost, er et meget duerhaftig Krigsfolk; men som de vænnes til et Slags Brød, som alene æltes tilsammen af Havremel og undertiden libet Bygmel og Vand uden nogen Surdeig, som kaldes Fladbrød, saa bliver de meget svage, naar de kommer til det sure Brød, og derfore er den første Campagne den farligste; men naar de kommer i Vanen, er de meget haardføre, hvorom jeg kunde fortælle mange Prøver. Skulde derfore være af de uforgribelige Tanker, at i denne Post engang for alle noget fast for dem sættes, end man om mange Omskiftelser gjør dem store Løfter og intet holder deraf".

I det næste Afsnit, "Om Undersaatternes Haandtering og Idrætter paa Landet," fortsætter Forfatteren, "saa vil jeg uforgribelig afdele dem i 5 Klasser. Udi den første vil jeg sætte dennem ved Søkanten, hvortil jeg vil regne dem i Nordlandene og Finmarken, som dog ikke er at regne for andet end norske Kolonier, saa lægger de dennem fra Ungdommen op paa Seilads, Havet og Fiskeri, og som de derudi er saa driftige og uforsagte, at de oftest vover sig ud i allerstørste Livsfare, idet de med aabne Baade begiver sig 4 à 6 Mile og ofte mere ud paa det vilde Hav, til at opsøge Fiskebjergene, og hvor de haver deres Stade, saa geraader og mange derover i Ulykke og bliver borte med Mand og alt, helst naar de af uformodende Storm og Uveir bliver overraskede; og som det foraarsager en stor Afgang paa Mandskab i Landet, saa er det noget, som paa de Steder vil haves i Agt, og tænkes paa Midler og Veie, hvorved Mandskabet kunde vedblive, og Landet, i Særdeleshed i Nordlandene

saa og det nordenfjeldske Distrikt at opretholde, saa er det hoit fornødent, at det eftersees, om Fæstningen er i den Stand, som den bør at være"), Ekersund (Blokhus) og Stavanger (Blokhus). Rosencreutz fandt vistnok, at der paa flere Steder kunde være Tale om at anlægge Verker til Forsvar af Havnene; men da et saadant Befæstningssystem vilde kræve altfor store Bekostninger uden dog at svare til sin Hensigt, navnlig under en Krig med England eller Holland, vilde han anbefale, at Hovedvægten paa Kystforsvaret blev samlet paa Trakterne omkring Lindesnes.

I denne Forbindelse bør erindres, at Vicestatholder Gabel i sin Embedstid ivrede for, at flere Steder af Landets Vestkyst skulde forsynes med Forsvarsverker; men hans forskjellige Forslag fandt ikke aabent Øre, væsentlig vistnok af den Grund, at de ansaas for at være temmelig upraktiske. Under Krigen med Sverige 1709—20 blev der dog paa flere Steder opført Skanser. I det nordenfjeldske blev der saaledes ved Lille-Fosen omkr. 1712 bygget en Skanse.

og Finmarken, bedst underholdes og populeres (befolkes). Og som mig er bekjendt, at om Farten paa Finmarken og des Subsistence paa nogle Aar haver været store Deliberationes og Sincerationes (Overlægninger), saa skulde jeg være af de uforgribelige Tanker, at som Landet nu omstunder formedelst slet Fiskeri og andre Tilfælde skal være forfalden i en elendig Tilstand, at det skulde kunne frugte meget, om Eders kgl. Majst. ved en allernaadigst Kommission alvorligen lader udforske, hvo derudi er skyldig; thi den Post kan aldrig være saa vanskelig, at den jo kan afhjælpes. Og som Føden for disse Søfolk ikkun

184. Dør fra Gavelstad-Loftet i Lardal i Jarlsberg og Larviks Amt. I Universitetets Oldsagsamling*).

er slet og ringe, og de oftest er brødløse, saa er det ikke at forundre, at de af den ferske Fisk, som er deres Kost, hvortil de fleste hverken har Salt eller surt, forfalde i allehaande Skrøbeligheder, Spedalskhed og Afmægtigheder, saa deres armselige Levnet ikke vel kan være ringere. Sælhunde-Spæk er hos dem i en stor Værdi, og deres Blod en Lægedom for Skjørbug, Lemmernes Krumpenhed og andre saadanne Skrøbeligheder. At facilitere (raade Bod paa) saadan miserable Tilstand begiver mange, saasnart de noget

*) I Bd. II, S. 146 er gjengivet et Par udskaarne Portstolper, der var anbragte paa samme Loft, men som oprindelig har tilhørt Bygdens gamle Stavekirke.

formaar, sig ud af Landet i fremmede Magters Tjeneste, saa det er at tro, at dersom det var mulig, at alle norske Søfolk engang skulde forlade dennem, skulde deres Effort (Styrke) mærkelig aftage. De, som er gifte og efterlader sig Kvinder og Børn hjemme i Norge, underlader ikke at besøge dennem efter deres aflagte Reisers Beskaffenhed, og de fleste at meddele dem til Livs Ophold, og deres Odel at skatværge, af hvis de udenlands fortjent haver; og deraf kommer det, at paa en liden Plads, som kan være deres Odel, ofte sidder mange Husholdninger hinanden til Fortrængsel, og Landet med en Hob fattige at besværge, og ihvorvel samme Søfolk ved mange Forordninger er hjemkaldede, findes det dog, at de udenlands er saa bundne, at de fleste af dem forglemmer deres Fædreneland, som dog tildels uden Tvivl vel er at forandre, om de noget til deres Forfremmelse og Bedste hjemme havde at forvente.

"Det andet Slags vil jeg antegne for dem, som er oppe i Landet og til Fjelds, hvilke ernærer sig af Skovene, Tømmerhugst, Tjærebrænderi, deres Fætugt og Slagtefæ, som de mange Mile uddriver til Markeder og Kjøbstæderne, saa og hvad andre smaa Kjøbmandskaber, saasom Huder, Smør, Skind, Talg, allehaande Vildvare, Pelteri og hvad andet de kunde afstedkomme; og som mange af dem er gode Skiløbere og Skyttere, saa lægger de sig meget efter Skytteri og Veldefang, og formedelst denne Øvelse ved de desbedre at omgaaes med Bøsser og Gevær, hvormed de ikke alene forsvarer deres egne Boliger og Fæ for onde Mennesker og Dyr, men og, naar noget paakommer, deres Fædrenelands Grændser. Disse, ihvorvel de ikke mindre end de forrige er hærdede i deres Fædrenelands Skjæbne og ofte savner Brødet, bereder de sig dog i Hungersnød Brød af Bark, Mask og smaamalet Halm, og er deres Sulvare og Drik Vandblande og noget, de kalder Syre. Til deres Føde nyder de og Elsdyr-, Rensdyr-, Bjørne-, Hare- og Fuglekjød, naar de kan faa det, hvilket de mestendels formedelst Vindenes Tørke spæge og gjør sig brugbart. Derforuden bruger de etslags Fisk, som de fanger i store Vande paa Fjeldene, hvilken de kalder Ragaure, som de, imens de er friske, hensætter paa varme Steder til at putrificeres og mørgjøres, og derefter fortærer de dem foruden Krydder og Salt som den bedste Delikatesse; og som Agerjorden hos dem paa de fleste Steder ikkun er meget ringe, ved de dog efter Aarenes Leilighed at skaffe sig Brød, idet de nedhugger Skovene, som de siden igjen opbrænder, og derudi saar de deres Rug, hvorved Skovene meget er medtagne og opbrændte.

"Det tredie Slags Folk agter jeg for de, som bor imellem Søfolkene og Fjeldbyggerne, og fornemmelig de udi Smaalenene, Akershus Amt og andre Fogderier næst Kjøbstæderne, Handels-Pladserne, Saugerne og Bergværkerne; og som deres Idrætter, saavelsom forriges, er at handle med Tømmerlast og Kjørsel ved Bergværkerne og Saugbrugene, saa er deres Vilkaar og isaavidt bedre end de andres; thi idet de med deres Idrætter og Haandteringer bedre kan vinde deres Nødtørft og Underholdning end de

andre, foruden at de besidder Gaarde og Pladse, hvortil temmelig Ager og Eng findes, saa lever de og bedre end de første. Men som det og er vist, at fordi de lettere kan vinde Penge og hvad de forlanger, saa lader de og gaa mere op, og deres Regnskab er des større i Kjøbmændenes Bøger, hvorudover de flestes Vilkaar efterhaanden er bleven meget ringe, Landet forarmet, Skovene udhuggede og fordærvede, som dog formedelst god Orden og Opsigt i meget kunde have været at forekomme.

"Af foreskrevne tre Slags kommer det fjerde, som er de udskrevne Ryttere, Dragoner, Soldater og Mariner, og i ni Regimenter er indrettede, hvilke bestaar enten af Bønderne selv, som besidder Gaarde eller Jorder, deres Sønner, Tjenestekarle eller Husmænd, af hvilke Rytterne og Dragonerne i Freds Tider med Pension er aflagte, mens de andre, saasom Fodfolket og Marinerne, maa selv være om deres Føde og Underholdning og nyder alene. naar de til noget Tog eller Mønstring opbydes, nogle visse Dages Kost af deres Lægder, eftersom deres Udeblivende stakket eller længe beordres.

"Det femte Slags Folk kaldes Rugfinner, Søfinner og Lapper, hvoraf det første Slags, som sig søndenfjelds opholder, er det allerskadeligste Ukrudt for Landet, som nogen Tid nævnes kan; thi som de vagere (flakke) fast omkring i alle Skove og paa Fjeldene, saa fordærver de ikke alene Skytteriet for de rette Landsens Indbyggere, men og hvor man (dog meget uforsvarlig) haver dissimuleret (set gjennem Fingre med) deres slette Forhold, og bevilget dennem Rolighed, der har de paa mange Mile opbrændt de skjønneste og bedste Skove til deres Rug- og Næpe-Braater, Betjenterne til en ringe Profit, men Kongen, Landet og Indbyggerne til allerstørste Skade; thi i Ufreds-Tider er de ikke alene de allerstørste Espioner (Spioner, Forrædere), men og som de ved alle Gjenveie og Stier i Skovene, saa maa hver fattig Mand frygte sig for deres Overfald, Røven og Tyveri, hvorom forrige Ufreds-Tider har vist mange Exempler, og de af Undersaatterne, som er berøvede deres timelige Velfærd, endnu kan bære Vidne om; hvorfor jeg uforgribelig allerunderdanigst skulde eragte, at det er høit fornøden, at denne Post ret examineres, og udledes, hos hvem Skylden er, at Hans kgl. Majts. allernaadigste Forordninger og Norges Lov, om saadant Ukrudt ikke at lide, saalidet er efterkommet og iagttaget".

Forfatteren gaar derpaa over til en Skildring af Landets naturlige og administrative Inddeling, opregner Kjøbstæderne i Forbindelse med deres underliggende Ladesteder og Toldstederne, samt gjør Rede for Landets Bergverker, saavel for de i Gang værende som for de nedlagte.

Efter denne statistisk-topografiske Indledning giver Forfatteren en Fremstilling af Landets Administration, som han paa samme Tid underkaster en skarp og, som det maa antages, vel beføiet Kritik. Ihvorvel han undgaar at nævne Navne, er det dog ikke sjelden at tage og føle paa, hvilke Personer han har havt for Øie, idet han omtaler, hvilke Pligter der paahvilede og

burde paahvile Rigets høiere Embedsmænd, og hvorledes de skjøttede og burde skjøtte sin Stilling. Han skriver:

"Belangende Statholderskabet som den ypperste og høieste Charge der udi Riget, saa har den altid været forvaltet af en af de ypperste og fornemste Herrer, som Kongerne af deres Raad dertil haver eligeret og udvalgt, og der i Riget bestandig resideret; men paa en Tid omtrent af 28 Aar er samme høie Charge af og til forvaltet of Vice-Statholdere, og som jeg uforgribelig skulde eragte, at den største Del det ganske Riges Velfart derpaa beror, at Statholderen er Kongens Øre, idet han gjerne hører Undersaatternes Nød og Klagemaal, gjerne, og foruden at lade dem længe supplicere, hjælper dem tilrette, haandhæver og forsvarer dem imod Tyranner og Voldsmænd, som vilde forstyrre deres Ro og bedrøve dem i deres redelige Haandtering og Næring, og i alt, saasom han er sat i saadant høit Embede af Gud og Kongen, saaledes hører begge Parter, at Gud og Kongen ikke skal negte ham Bønhørelse i sin Tid. Statholderen bør og være Kongens Øie, idet han altid med et aarvaagent Øie ser sig om i Landet og 1) giver Agt paa, at Kongens Love, Forordninger og Ret af alle og enhver uden Forskjel punktlig bliver efterlevet; 2) at Religionen og den sande Gudstjeneste i alle Maader haandhæves og befordres; 3) at Presterne og de geistlige ikke, saa meget som hidindtil, bemøie sig med Kjøbmandskab og verdslig Handel, og at de onde og forsømmelige alvorlig straffes; 4) at Justitsen udi alle Retter har sin rene og ubehindrede Gang, efter den Visdom Kongens Lov og Forordninger lærer, saa den formedelst Gunst og Gave ei bøies mere til den ene end den anden Side, men at den er lige vigtig, saavel for den fattige som den vældige i Landet, og for den ene saavelsom den anden, og det uden nogen forvendte Billigheders fallible Ræsonnements*); desligeste at Blodiglerne enten afskaffes eller inden visse Grændser holdes; 5) at Enkers og faderløses Sag uden Ophold befordres; 6) at falsk Maal og Vægt og al anden Underfundighed i Handel og Vandel korrigeres og forekommes; 7) at Prisen paa de Varer, som Almuen af Borgerne behøver, ikke for høit sættes, 8) og at de for deres Varer og Arbeide billigen betales; 9) at Mynten ikke korrumperes; 10) Kommercien befordres; 11) at de Tingester, hvorudi Landets og Indbyggernes Bedste bestaar, ikke som hidindtil saasom et Rov behandles; 12) at han er en velhævdet og velaflagt Herre, som ikke trænger til Undersaatterne, men efter Leilighed har at meddele dem, thi Ordsproget lyder, at Ørighed uden Formue er som en feneløs Haand; 13) at de hannem undergivne Betjente præstere deres Embede og Pligt. Men, almægtige, evige Gud! haver saadanne ædle Sandser paa en Tid enten ikke været nærværende, eller forstoppede, efterdi det nu desværre overalt staar saa meget ilde til i Landet.

*) Vil vel sige: uden paa nogen underfundig Maade at tage uretfærdige Handlinger i Forsvar.

"At Statholderens Charge og Embede medfører saa stor Møie og Forsvar, er udisputerlig, og derfor har de og i forrige Tider været aflagte med det fornemste Len der i Riget, item Ladegaarde og andre store Beneficier og Indkomster, som aarlig over 20,000 Rdlr. og mere haver kunnet uddrage. Men som det alt paa nogen Tid er reduceret til en vis Gage i Penge, og deres Residence paa Akershus Slot er nu bleven til en regulær Fæstning, som efter Krigs-Ræsons ikke vil lide den Passage, Fremmede og andre til og fra maatte have, om Statholderen eller nogen anden Minister der residerer, saa haver Statholderen ikke et Hus at bo udi, eller saa megen Jord tilbage at lade en Høne gaa paa. Om det nu er Eders kgl. Majts. Tjeneste nyttig,

185. Malet Ølbolle fra Setesdalen.

"Fra en grønmalet Stamme, der opad slutter i et slet tegnet menneskeligt Hoved, omgivet af straalelignende Linier, udgaar over Hovedet som Grene to tykke, rødfarvede, pølselignende, buede Stengler, en til hver Side; de afsætter begge en opad- og en nedadgaaende Lilie, der er grønfarvet med røde Striber. Paa begge Sider af de opadgaaende Stengler staar et fritsvævende Ornament i rødt og grønt, der ligner to over hinanden halvt sammenfoldede Blade eller Vinger. Over Midtstammens Hoved staar den fra Kirkerne velkjendte Indskrift I. H. S. Et Zigzagornament m. m. løber rundt Bollens Hals".

(L. Dietrichson, Den norske Træskjærerkunst, S. 83).

og Landet tarveligt (ɔ: gavnligt) at saadan en høi Minister der i Riget skal kontinuere, eller det kunde bestilles ved Stiftamtmændene, hvoraf en kunde forvalte dens Vices, og derved meget menageres (spares), det vil jeg i allerdybeste Underdanighed Deres kgl. Majts. høie Etats-Ræsons (Statsindsigter) allerunderdanigst have henstillet.

"Om Sekretæren. At der hos Statholderen eller Vice-Statholderen altid er en kongl. Sekretærer, hvis Embede maatte være: 1) at forestaa Kancelliet og Rigets Arkiv, at derover saavelsom om vedkommende kongl.

Forordninger, Kommissioner og Befalinger holdes et pertinent Register og Rigtighed; 2) at holde Kopibøger og Rigtighed over alt det, som af Statholderen eller Vice-Statholderen til Kongens Tjeneste i Riget ordineres og befales; 3) at holde Bog og Register over alle Supplikationer og de Resolutioner, som af Statholderen derpaa expederes; 4) og som han maa parafere alt det, som udfærdiges, og være Kongen med Ed forbunden, saa faar han med tilbørlig Respekt og Moderation forestille Statholderen eller Vice-Statholderen, om noget maatte forekomme, som enten strider imod Kongens Interesse og høie Ret, Lands-Loven og Landets almindelige Bedste, saavidt han det kan begribe, og i sin Tid agter at forsvare, hvilket med videre i hans Bestalling maa udtrykkelig fremhæves. At saadan Person har været og oppebaaret Gage derfore, er mig nok bekjendt. Det skulde og være vel, om han kunde gjøre fuldkommen god Rigtighed for sin Charge; thi det er Kongens høie Tjeneste meget angelegen.

"Om Stiftamtmændene. Hvad Statholderen er i Almindelighed, det er hver Stiftbefalingsmand i Særdeleshed i sit anbetroede Stift, og derfore har samme høie Charge siden Arve-Regjeringens Begyndelse mesten altid været forvaltet af Kongernes Geheime-Raad, nemlig Akershus Stift af Statholderen, Kristiansands Stift af Vice-Statholderen, Throndhjems Stift af Kantsleren og Bergenhus Stift af Vice-Kantsleren i Norge*); men som det efter deres Død er kommen til andre, dog ikke af deres Kaliber, saa er det at ønske, at de for saadan dennem anfortroede høie Embede kunde gjøre saadant et udadelhaftig Regnskab, at det maatte indføres i deres Kvittance: Vel dig, du tro Tjenere etc.

"Om Bogholderen. Hos hver Stiftamtmand synes mig uforgribelig at burde ordineres en Register-Skriver eller Bogholder, hvis Embede skulde være ligesom Sekretærens hos Statholderen, at holde Rigtighed over Kongens Breve og Forordninger, saa og Stiftets Breve, og hvis som passerer og expederes i Stiftet og Amtet. Hvor nyttige disse Betjente er, skal Tiden lære, og hvad Skade og Nachdel det fører med sig, at naar enten Statholderen eller Stiftamtmanden gaar af og efterlader sig intet af hans Expeditioner, eller de Papirer og Dokumenter, som egentlig hører til Kancelliet, Stiftet eller Amtet, det kan Kongens Tjeneste, Undersaatterne og det almene Bedste bære Vidnesbyrd om; thi naar en anden kommer til Chargen igjen og finder intet for sig, enten af Lenets Breve eller hvis i hans Formands Tid er ordineret, afhandlet eller konkluderet, maa han først lære det med Kongens

*) Statholderen indehavde indtil 1671 Stiftamtmandskabet over Akershus Stift, der senere beklædtes af Erik Banner, Vicestatholder Just Høg (1682—94) og Kristian Stockfleth (1694—1700), hvorefter det igjen var forenet med Vicestatholderskabet indtil Fr. Gabels Død (1708). Kantsler Ove Bjelke († 1674) var Stiftamtmand i Throndhjem, og Vicekantsler, senere Kantsler Johan Fredrik Marschalk var Stiftamtmand i Bergen til sin Død 1679.

og Landets Skade, men finder han noget for sig, da kan det, som ikke er saa punktligt, som ske bør, forbedres, og det, som godt og rigtigt er, følges, og Kongens Tjeneste og det gemene Bedste med des ringere Spekulationes og Tidsspilde befordres; og som det ikke er noget nyt, men af gammel Tid brugeligt, at naar saadan en Minister afgik, blev Amtet med alle dets Inventarier og Vedkommende ved visse dertil af Kongen forordnede Kommissarier overleveret Eftermanden, og saa forholdtes det Mand efter anden, saa er det endnu, det jeg med gode Grunde uforgribelig allerunderdanigst skulde formene, ikke at forkaste.

"Om Amtmændene. Hvad Stiftamtmændene er i deres Stift, det skulde Amtmændene hver især være i deres Amter, dog under Stiftamtmændenes Ordre. Det synes ellers uforgribeligt, at naar Stiftamtmændene vil forestaa deres høie Charger retsindelig, og der bliver ordineret retskafne og dygtige Personer til Fogderierne, saa kunde disse smaa Amtmandscharger vel menageres (indskrænkes), med mindre Eders kgl. Majt. allernaad. skulde behage at reservere dem for at aflægge en eller anden veltjent Tjener dermed, og det kunde saaledes indrettes, at saadan en Amtmand imod Kaution kunde betroes al Forvaltningen, og Fogderne udi saadant et Amt eller Fogderi derimod afskaffes; thi Forfarenhed viser det klarlig, at hvor saadanne Betjente udi et lidet Amt leve skal, der gaar det ikke af uden Almuens Besværing. Man haver et Ordsprog i Norge, at hvor Gjeden er bunden, der gnaver den. Vil nogen indvende, at der endelig behøves nogen, som skal have Indseende med Fogderne, saa tilstaaes det gjerne, mens derfore er Stiftamtmændene, og naar de er aarvaagne og ved klogelig at indrette deres Embeder, saa kan de magelig nok bestyre det.

"Om Fogderne. Fogderne er de Personer, som er ansatte til at give Agt paa Eders kgl. Majts. Høihed Ret og Indkomster, enhver i sit Fogderi, og derfor Regnskab gjøre; og ihvorvel saadanne Bestillinger ikkun er af ringe Anseelse, saa beror dog meget paa deres Duelighed, og i Særdeleshed paa dem langs ved Grændserne; thi de bør ikke alene at lægge sig efter at kjende Grændsernes rette Løb og Afpælinger fuldkommen og rigtig, paa det om nogen af Naboerne sig skulde fordriste at skride derover (som mulig vel allerede er sket og foretaget), at de da med saadan Rigtighed kunde tilbagedrives, at det ikke skulde kunne foraarsage nogen Allarm. Fogderne ved Grændserne maa og være mandhaftige og behjertede Personer; thi de skal udi Feidetider som Kapteiner anføre Almuen og de Enroullerede ved Grændserne, Passerne og hvor Hærbraaterne er hugne, hvor de ikke alene maa forse Vagterne, men og, om noget paatrænger, gjøre al mulig Modstand, indtil de af Militien understøttes; og som Kongens Tjeneste og en Del af Grændsernes Defension i saa Maader af dennem maa iagttages, saa skulde jeg allerunderdanigst uforgribelig eragte, at det er høit nødig, at, i

Særdeleshed til Grændse-Fogderierne, saadanne Personer maatte bestilles, som kunde være istand til at opfylde sin Pligt, naar fornøden gjøres."

Forfatteren gaar derpaa over til at omtale den norske Retspleie og de forskjellige Instanser, Retssagerne maatte gjennemgaa. For at de mest magtpaaliggende Sager kunde blive fremmede saa hurtigt som muligt, foreslaar han, at Sorenskriveren skulde holde Thing hver ottende Dag paa det Sted, som laa hans Bolig nærmest, og at han som Lagrette kunde tilkalde de Naboer, som mod en passende Godtgjørelse af Sagsøgeren kunde være villige til at være tilstede. Med Hensyn til Overhofretten, som han af forskjellige Grunde fandt ikke svarede til Hensigten med dens Oprettelse, foreslaar han, at den burde nedlægges, og at de Sager, som skulde paadømmes af den, fra Lagthinget skulde indankes for den danske Høiesteret.

Af Landets forskjellige Næringsveie omtaler han Agerbruget, Fiskerierne, Bjergverksdriften og Manufakturerne som de vigtigste. Om den Maade, hvorpaa Rydningsland optoges, udtaler han sin største Misbilligelse; "thi", skriver han, "paa de fleste Steder er ryddet og Skovene afbrændt, hvor liden eller ingen Jord findes og der aldrig kan voxe Korn mere end en Gang; hvad Skade saadan Uraad har foraarsaget Landet, er fast uoprettelig."

186. Slavejern uden Led.
Tilhører Dansk Folkemuseum, Kjøbenhavn.

Med Hensyn til Fiskerierne, som nu saagodtsom udelukkende dreves med Fordel i Bergens og Throndhjems Stift, og som han anser for Landets vigtigste Næringsgren, for Guds store Velsignelse, udbryder han med Varme: "Naadige Gud! Bliver saadanne Guds Gaver enten ret søgt eller vel udbragt? Har og de fattige Undersaatter der Brødet, og af hvem er deres Styrke svækket? De, som formener, at Fiskeriet er et let Arbeide, koster intet og at Føden dermed let kan vindes, har sandelig ikke været med i de lange kolde Vinternætter paa det vilde Hav, ei heller deraf overskyllet og sat i Livsfare; de ved og ikke, hvad det er at holde Hus paa de vilde Skjær og Udøer i Havet, hvor deres Fiskehjelde er, eller hvad det betyder altid at være i vaade Klæder med en sulten Mave, som de arme Stympere, der alene er fødte til den Skjæbne; at deres Fiskerbaade, Fiskeredskab, Jægter og Tøi at vedligeholde, saa og Kost, Klæder, Løn og Underholdning til deres Folk, som de til Fiskerierne maa holde, og end ikke hjemme ved Husene, men langveis fra dennem, hvor Fiskeværene falder, og aarlig koster dem meget, er ufeilbar; saa den Velsignelse, Gud giver dem, ganske ikke bør at misundes dem, men

mere formedelst gode Privilegier at haandhæves, understøttes og beskyttes, paa det ikke alene Fiskerierne selv, men endog de af Kongens flittige og nærsomme Undersaatter, som sig derefter lægge kunde, opmuntres det i en fuldkomnere Brug at føre, og paa den Maade kan denne Guds Velsignelse sætte Landene i Velstand, fornøie Kongen, forøge Hans Majts. Ret og Indkomster, og de andre Kongens Undersaatter baade i Danmark og Norge nyde deres Del deraf. Men hvor er de Øine, som hidindtil har set saa langt i Nord? og hvoraf kommer det, at Gud tager sin Velsignelse fra de arme Mennesker? hvis Forsømmelse er det, at Landet ikke er forsynet? og hvo skal tage de Synder paa sig, at Menneskene af Hunger og Kummer saa elendig maa forgaa, som Ordene gaar? Enfoldig Raad dertil har jeg tilforn allerunderdanigst sat supra (ovenfor), ihvorvel det bliver en altfor sildig Kur dette Aar*).

Forfatteren gaar derpaa over til at omtale Tilstanden ved de norske Bergverker. "Jeg tør", siger han, "ikke skrive noget om Eders Kongl. Majts det store Kongsbergs Sølvværk; thi derom tror jeg andre ved saa meget at berette Eders Kongelige Majt., at derpaa intet fattes; og skulde jeg falde i de allerunderdanigste og uforgribelige Tanker, at de Uordener, som derved saavelsom ved de andre Bergværker i Almindelighed findes, ved den Bergordning, som saa mange Aar har været under Hænderne**), kunde afhjælpes. At Forfædrene og de gamle Landkyndige haver holdt Bergværkerne og des Drift for en af de faste Piller, hvorpaa Norges Velstand beror, det tilstaar jeg gjerne, efterdi de derfor giver disse Grunde, nemlig: 1) at det ikke er forsvarligt, at saadanne Guds Velsignelser skal blive skjulte under Jorden; 2) at saadanne ædle Ting bør at komme Menneskene tilgode, og hvad man haver nærværende, det behøver man ikke hente langt borte eller fraværende; 3) at mange Mennesker kan leve og underholdes derved; 4) indbringe Eders Kongl. Majst. et anseeligt i Tiende og Told; 5) af de Arbeidendes Skatter og Kontributioner med videre. Jeg har udi allerdybeste Underdanighed supra omtalt alle Bergværkerne i Norge, og af hvad Natur de er, og som den mindste Del af dem bestaar i de ædle Ting, saasom Sølv og Kobber, saa skulde jeg hjertelig ønske, at den største Del af de mange Jernværker dertil maatte omskiftes; men som det vel ikke lader sig gjøre derved, og jeg finder, at der er ingen Regel uden Undtagelse, og ingen Mening uden Distinktion, saa vil jeg og sige om de gamle Godes oprigtige Mening. Men som det alleræbleste og formedelst Misbrug og Uorden kan forvendes, altsaa kan jeg allerunderdanigst med Sandhed demonstrere og forklare, at de mange Bergværker, at forstaa Jernværker, som nu paa nogen Tid er

*) Se ovenfor S. 790.

**) Sigter til Arbeiderne med en ny Berganordning, som dog strandede paa R. selv, der underkastede det ham forelagte Udkast en saa syndig Kritik, at det blev henlagt.

optagne, mere skader Landet end gavner det almindelige Bedste, og det saaledes: 1) Drives de ikke, som de skulde, men som Eierne vil, og de ser deres Fordel til at bringe Jernet i Pris og derudi følger de Fremmedes Grundsætning, som i Indien haver ladet opbrænde for Millioner Spceceri, paa det de i Europa skulde komme i des høiere Pris, og det er og eneste Aarsagen, hvorfor Verkseierne med saa stor Magt har stræbt efter, at alt fremmed Jern, som indføres, saa meget i Tolden er besværget. Men hvad gavner det Kongen eller det almene Bedste? Intet. 2) Gjøres ingen smaa Manufakturer ved Jernverkerne, som kunde komme Landet tilgode enten ved Bygninger eller i Husholdning; men de bliver altid ved det grove, hvorved der er mindst Arbeide og mest at fortjene. 3) Og som Regelen er, at alting bør at være til Kongens Tjeneste og det gemene Bedste, saa manqverer (ↄ: slaar feil) Bergværkerne i begge Dele; thi idet fremmed Jern kan kjøbes for 4, 4½ til 5 Rdlr. Skpd., sælger de norske Verkseiere det ikke under 8 til 9 Rdlr., ja vel og derover, og derved tabes Kongens Told og for Almenheden et bedre Kjøb. 4) Liden Mageligheb eller Gavn for Landet; thi som Jernværkerne mest alle ligger ved Søkanten, kan Undersaatterne liden Nytte have deraf, og meget for dyr, om de oppe i Landet 20 à 30 Mil og mer fra Kristiania eller Jernværkerne skulde føre det til deres Hjemsteder; de kan og ikke have deres Gading*) der, af hvis de behøver; men der Naboerne**) var tilladt at føre dem Hestesko, Hesteskosøm, Pandejern, Bjælder og Skjolder, og andet, hvad de behøvede, havde de baade deres Fornødenhed og et meget godt Kjøb. 5) Er det og Ruin for Bonden; thi i den Egn, Jernværkerne ligger, forsømmer Bønderne: 1. deres Agerdyrkning og Gjerning hjemme; 2. og idet de formener at kunne fortjene deres Udkomst lettere ved deres Kjørsel og Førsel ved Værkerne, holder de sig alene dertil og beslitter sig ei paa andet; 3. og paa det de desmere kan være bundne, mangler det ikke, at deres Regning jo altid er den sterkeste i Verkseiernes Bog, og de selv de fattigste Trælle hjemme; 4. at Verkseierne og undsætter dem med Penge til Kongens Skatter, er ikke, fordi Bonden haver noget tilgode, men mere som et Baand til at holde hannem til sin Devotion (Afhængighed). 5. Dersom og altid faldt rede Penge, kunde det løbe hen, men de maa ofte tage Jernkakkelovne og andre Varer istedenfor Penge, og som de endelig behøver Penge til Skatter og andet, maa de sælge det igjen for den halve Part, de selv har maattet tage det for. 6. Naar Verkseieren befinder, at det ikke er hans Gavn at blæse, og enten paa en Tid eller og ganske indstiller Værket, og enten ikke kan eller vil undsætte Bonden længer, da er han ganske om en Hals og den ganske Egn desolat (øde) og maa krepere. 7. Udbrændes og ruineres Skovene i det ganske Distrikt, hvor Bergværkerne

*) Marked, Forsyning?

**) d. e. Svenskerne.

er, i Bund og Grund, saa de aldrig kan komme sig igjen; vil nogen sige, at det er Smaaskov, som ei til andet er nyttig, saa spørges, hvoraf den store Skov da skal komme? Disse og med flere uforkastelige Grunde, som for Vidtløftighed forbigaaes, viser klarligen, i hvad Stand Landet, paa de Steder Jernværkerne er beliggende, er geraaden udi; om nogen bør at indstilles, eller saaledes reformeres, at det kunde være det almindelige Bedste gavnlig og Manufakturerne beforderlig, det rettes vel i Bergordningen*).

Idet Forfatteren kommer ind paa Emnet om Landets Manufakturvæsen, udtaler han: "At Manufakturerne og meget ophjælper et Land, saa og at derom nok haver været talt og skrevet, at det var godt de blev indrettede, tilstaar jeg gjerne; men at de ikke haver kunnet vinde nogen Fremgang, dertil finder jeg disse Aarsager: 1) at der i Landet ikke findes nogen synderlig Materier, hvoraf noget rart kan fabrikeres, men maa alt komme fra fremmede Stæder, hvor Misundelse og Egennyttighed er saadanne Portiers (Portnere), der ikke lader noget ud af Landet, hvorved deres egen Nytte kan undertrykkes og andres Handel og Vandel befordres; 2) er det i Landet ikke den Maner at leve med, som de Steder, hvor Manufakturerne florerer; 3) behøves til et Manufaktur af Førstningen at indrette Forlag, Resiko og Omkostninger; 4) Kjøbmænd, som forstaar det og ved Udveie, hvor Varene kunde afsættes; 5) faste Oktroier og Privilegier, som, naar de efter et vel overlagt Konseil er givne, ikke efter enhvers Kapricer (der ofte mere kan have Oprindelse af hemmelig Had og Misundelse end nogen sær Nidkjærhed for det almene Bedste), førend Værket, hvorpaa de er givne, engang er kommen til Fuldkommenhed, maa omkastes; thi derved bliver de Oktroierede ruinerede og andre duelige Personer, som og kunde lægge sig efter noget, afskrækkede; thi at vinde, derpaa studerer en Kjøbmand af Ungdommen, men at tabe lærer sig selv; det kan og ikke regnes Kongen eller Landet til Skade, hvor egne Kjøbmænd har Profit i noget, thi Ordsproget lyder, at Undersaatternes Pung er Kongens og Soldaternes Skatkammer; item det er Kongens Ære, at have rige Undersaatter, thi rige Stæder og yndig Land fæster Kongen Sværd i Haand. 6) At der jo dog i Norge skulde kunne indrettes Manufakturer, og i Særdeleshed ved Bergværkerne, Garverier, Feldberederier, og andet, som baade kan være Kongens og det algemene Bedste og der saavelsom i Danmark nyttigt, er vist nok, men det redeste (simpleste) holdes der mest af. 7) Af alle norske Manufakturer skulde jeg ellers mene disse tvende at have været mest brugt, nemlig: 1. Tømmerhugsten, 2. Saugbruget. Men som det første Kongen til en ubodelig Skade og Landet til Ruin og Undergang er misbrugt, og Saugbruget tildels mange Familier til Ruin og Undergang reformeret, saa har fremmede des mere lagt sig derefter, og den Manufaktur i mange Maader til sig sneget, som med uforkastelige Grunde kan demonstreres, men

*) Som ikke kom, se ovenfor S. 798 **).

formedelst Vidtløftighed forbigaaes, og kan meritere, om Eders Kongl. Maj. allernaadigst behager at vide Aarsagerne, ved en i dette Øiemed nedsat Kommission at undersøges og reguleres".

Forfatteren gaar derefter over til at tale om Kjøbstæderne, Handelen og Skibsfarten samt de Hindringer, som hemmer disses Opkomst. Han kunde være tilbøielig til, siger han, at anbefale nogle af de fornemste Ladesteder til at faa Kjøbstadsrettigheder; men da dette vil være for vidtløftigt, undlader han at gjøre det. Som Midler til at fremme Byernes og Borgernes Fremgang og Velfærd anbefaler han blandt andet, at "Fremmede, der ikke er forbundne med borgerlig Ed og virkelig præsterer sin Borgerret, ikke som hidtil almindelig har været Tilfældet, tillades eller tilstedes at bruge nogen Handel, Kjøbmandskab eller borgerlig Næring", at ingen, som savner de behørige Kvalifikationer, faar Borgerret "alene for at gjøre Øvrigheden en fed St. Thomæ Dag*)", at "al fremmed Kjøb og Handel afskaffes og at Handel bliver mellem Landmanden og Kjøbstæderne alene", samt "at Øvrigheden beflitter sig paa at indkalde i Kjøbstæderne dygtige Mestere af adskillige Haandverker og dennem mere med god Medfart underholder end med altfor tung borgerlig Tynge i Førstningen besværger og forjager". Endvidere anbefaler han som et Middel til Kjøbstædernes Opkomst, Indrettelsen af Kornhuse, en hurtigere Afgjørelse af Arveskifter m. m.

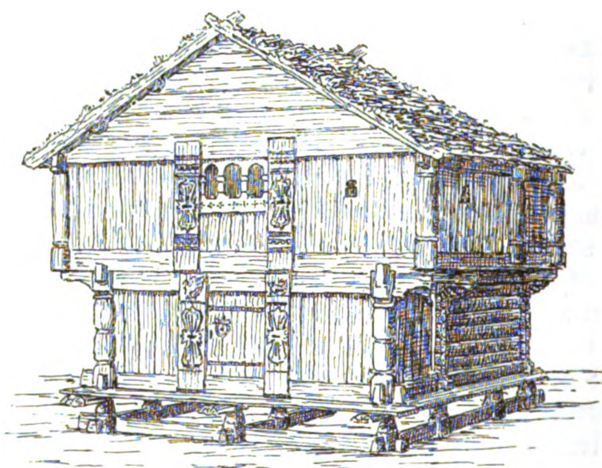
Efter at have gjort Rede for Landets vigtigste Indførsels- og Udførselsartikler, henleder han Kongens Opmerksomhed paa Skibsfartens Betydning for Landet, ad hvilke Veie denne efter hans Formening bedst kunde ophjælpes, og hvorledes de Hindringer, den hidtil havde havt at kjæmpe med, lettest kunde bortryddes.

"At Norge i seneste Feide imellem de udvortes Naboer haver lært, hvad Profit og Skade derved er, det vidner de mange Skibe Indbyggerne har forsynet sig med, saa jeg vel tør understaa mig at skrive, at der aldrig har været flere store Kjøbmandsskibe i Norge nogen Tid, end nu; desligeste og, at mange, til at beverbe sig derom, har udsat al deres Velfærd. At en stor Del af Undersaatterne og derudi haver været ulykkelig, idet deres Skibe af de krigende Partier er opbragte, hvorover de endnu med Smerte venter efter den belovede Refusion, og andre i Førstningen meget lykkelige, er vist nok, og skulde vel synes, at det Plaster skulde kunne læge den Skade; men det er dog borte, som borte er. At den gyldne Fred og skulde kunne vederlægge alting, og ersætte den Skade, er vel at ønske; men det er at beklage, at de Fremmede tager os Brødet fra Munden, 1) idet de af lang Erfarenhed har Seiladsen til deres Villie; 2) og fordi de ikke gjerne vil seiles af Søen,

*) Sigter til Bestemmelsen om, at Byernes Borgere enten personlig eller ved Fuldmægtig skulde indfinde sig ved det Møde, som holdtes paa denne Dag, paa hvilket Borgermestere og Raad i de kongelige Embedsmænds Nærværelse optog Fortegnelse over, hvem der skulde regnes for Borgere eller ikke.

mage de det saa udenlands, at de norske Skibe altid kommer til slap Marked, og ofte taber Fragten og vinder ganske lidet paa deres Ladninger etc., hvilket altsammen jeg uforgribelig skulde formene med nogen smaa Friheder kunde afhjælpes, som Kongens Undersaatter kunde bevilges hos de Fremmede, men det maatte ske hemmelig, efterdi de Fremmede efter Traktaterne altid tilegner sig samme Friheder som Kongens egne Undersaatter, der dog de sidste nyder liden Frihed hos dem".

Med Hensyn til de kongelige Indtægter af Landet gjør han opmerksom paa, at disse ikke er fast regulerede, og at der som Følge heraf ikke kunde bygges nogen sikker Beregning paa dem. At der heraf maatte opstaa mang-

187. Stabur paa Hvaal.
Efter N. Nicolaysens "Kunst og Haandværk fra Norges Fortid".

foldige Ulemper var indlysende, og Forfatteren vilde derfor fremlægge for Kongen de Iagttagelser, han havde gjort samt hertil knytte de Bemerkninger, som disse foranledigede. Han gjennemgaar derpaa de forskjellige Statsoppebørsler i følgende Orden:

"Jordebogens Indkomster: 1) Landskylden, som er overbleven; dersom Eders Kongl. Majsts Rentekammer skulde gjøre Forklaring om, hvor Kongens Amter og underliggende Jordegods er afbleven, og hvad der er kommet igjen for det, som er bortmageskiftet, tror jeg, man skulde finde en og anden Ulighed i Regningerne; 2) Ledingen, det er noget, som af Uralder in genere (i Almindelighed) er paalagt Landet saasom en Krigsstyr til Rigets almindelig Defension og Grændsernes Forsikring i Freds- og Feidetid, og som Fundamenterne hertil af første Begyndelse er, at enhver skulde betale den, eftersom han havde

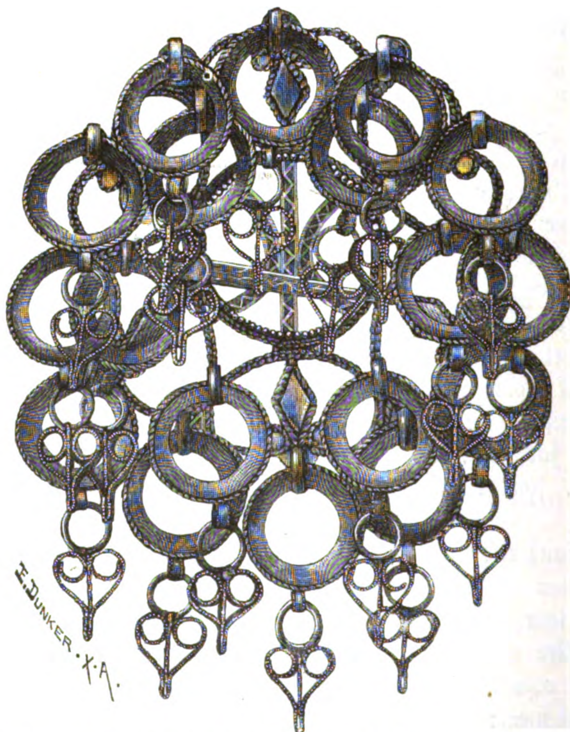
Jord og Formue til, saa finder jeg derudi en meget stor Forskjel, idet de ringeste Egne giver større Leding, end de andre, som bedre er, og som det ikke er at bære lige Byrde, saa kunde denne Post baade Kongen og Landet til Bedste jævnes og fastsættes; 3) Foring er ligesom Gjæsteri i Danmark, kan som forrige reguleres og fastsættes; 4) Kongl. Majsts Tiender bestaar i Korn eller Fisk, da som det er Indkomster, som løber af og til, eftersom Gud velsigner Bjeringen, og i des Beregning en og anden Undersløb kan underløbe, saa er og Raad til, at den Post til Eders Kongl. Majst.s Tjeneste og Landets Bedste hel vel paa en vis Fod at sætte; 5) det Uvisse, saasom Sigt og Sagefald, saa kan derpaa ingen vis Regning gjøres, med mindre det med visse Indskrænkninger kom til Forpagtning.

Kontributionerne: 6) Leilændingsskatten; 7) Proviantskatten; 8) Rostjenesten; 9) Odelsskatten opbæres efter Matrikulen; men som deraf udi Rentekammeret ei findes flere end 2de for de søndenfjeldske Stifter, som jeg med stor Arbeide har indrettet, hvorudi jeg saa klarlig har demonstreret Fundamenterne til Kontributionernes Oppebørsel, at Rentekammeret, førend de fik dem, vidste lidet eller intet derom; men som min Belønning derfor, saavelsom al den Oplysning, jeg har gjort dem om Kongens høie Tjeneste, ikkun har været Had og Forfølgelse, saa har min Medkollega nordenfjelds havt det mageligere, som gjorde slet intet, og fik dog en meget stor Summa eftergiven, af hvis han Kongen retmæssig skyldig var. Men som det er Hoveddokumenter, som endelig bør at være i Kammeret, saa er det høit fornøden, at de forfattes, hvortil de efter min uforgribelig Mening skulde være de nærmeste, som derudi uforsvarlig har forsømt Kongens høie Interesse og Tjeneste.

10) Saugmesterskatten, 11) Husmands- og Haandværksfolks Skat, 12) Konsumtion og Folkeskat oppebæres efter Mandtallet, som derover aarlig gjøres, men som det i saa Maader er en foranderlig Oppebørsel, saa kan derpaa ei heller noget vist Overslag gjøres. Og som, allernaadigste Konge og Herre, af ovenskrevne mange Navne, Skatterne har, let er at slutte, at Landet derved meget betynges, helst naar de mange ulige Maader og Manerer, hvorefter Oppebørslerne sker, dertil kommer, hvilke ikke alene forvirrer Betjenterne, som Oppebørslerne er betroede, men volder og, at mangen fattig Bonde, der hverken kan læse eller skrive, forurettes. Altsaa skulde det efter min uforgribelige Mening være meget bekvemt for Eders Kongl. Majst.s høie Tjeneste, og magelig for Landet, om Skatterne maatte reduceres, eller samles til en eller nogle faa, og Jordebøgerne overalt anslaaes efter en vis Hartkorns-Taxt, som kunde være indrettet efter hver Steds Leilighed i Landet. At Kontributionerne i Norge samt Udskrivelse og Soldaterhold, Under-Officerernes irregulære Indkvarteringer og andre Tynger løber langt over det, som ordinairement af en Tønde Hartkorn i Danmark betales, det kan klarlig bevises; og som det med andre Enormiteter og Uligheder meget er Aarsag udi

Landets slette Tilstand, saa er fornøden, at det endnu i Tide hjælpes, saaat omendskjønt Udgifterne ingen Afslag kunde taale, skulde det dog være vel, at Undersaatterne i det mindste med Lighed og god Orden støttes.

13) Toldene og des Betjente. Saasom disse Indkomster indbringer Eders Kongl. Majst. mest, saa burde og derudi ikke haves mindre Opsigt end i alt det andet, og Toldene saaledes sættes, at de ikke alene kunde indbringe Eders Kongl. Majst. noget anseligt, men og ikke være Undersaatterne for tyngelige, i Særdeleshed paa de Varer, de uomgjængelig mest behøver, og ligesom

188. Hallingsølje. Af Professor Yngvar Nielsens "Reisebreve og Folkelivsstudier".

Toldinspektørerne har været allehaande Skjæbne undergivne, og det af første Begyndelse, saa har de og ikke været uden Misundere, Hadere og Efterstræbere, hvorfor det ikke er at forundre, om Betjenterne, som endnu følger den gamle Slenterjan, jo og for at have Ro og gode Dage, lader det gaa, som det kan. At man ved Forpagtning haver villet sætte Toldenes Indkomster paa en vis Fod, saa at Kongen paa Afgifterne aarlig kunde gjøre et vist Facit, er mig noksom bekjendt. At det endelig nordenfjelds er kommen dertil, er vist; men jeg tror, at dersom Deres Kongl. Majst. vilde lade sig forklare, hvad saadanne Forpagtninger haver profiteret, skulde der snarere

findes mange Besmykkelser til Afgang, end nogen kjendelig Avance. At Toldens Forpagtning i det søndenfjeldske Distrikt og ikke er gaaen for sig, dertil kan være mange Aarsager, hvilke naar de nærmere overlægges, og derefter en ferm Resolution tages, hvad derudi gjøres skal, det uden Tvivl og til Kongens Tjeneste kan udfalde.

14) Trælasttienden er og en god Indkomst; den har tilforn været bortforpagtet, men fordi Forpagtningsbrevene udi en Del ikke er bleven holdte, det og ikke haver været alle til Maade, altsaa forvaltes de, saasom tilforne er meldet, af Toldbetjentene.

Konsumtionen og Folkeskatten. Paa Landet forvaltes de, som oven er meldet, af Fogderne, men udi Kjøbstæderne, saa og hvad søværts indkommer, er de bortforpagtede, hvorved dette alene er at observere, at som den fattige Bonde, der kan have ført sin Vare enten til Lands eller Vands langveis fra, ja ofte 10, 20 til 30 Mile, til Kjøbstæderne, og lidt meget ondt underveis, ikke har de Midler, at han kan betale Konsumtionen med, hænder det sig ofte, at Nøden tvinger hannem til af blotte Taabelighed at begaa en og anden Undersłæb, hvorover, naar Betjenterne betræder hannem, de ikke alene borttage det, som er urigtig, men og ofte Resten med; og som det ikke er mulig for hannem at føre en vidtløftig Proces med dem derom, maa mangen fattig Mand vandre sin Hjemvei igjen tomhændet med Bedrøvelse, og ofte tigge sig frem; dersom derudi maatte bevilges nogen allernaadigst Moderation, i Henseende at det er langt anderledes i Norge, hvor en fattig Bonde til Lands ofte i de allerværste Veie maa vandre tilfods med sine Varer, som han paa Hesteryggen eller og i Storm og Uveir til Baads fremfører, og det, som oven er meldt, saa mange Mile, end i Danmark, hvor Bonden med Mageligbed kan kjøre til Torvs og bringe en god Rus tilbage, der hine maa hjælpe sig med en Drik koldt Vand, naar han tørster, foruden at han, ut supra meldet, dog er mere betynget end i Danmark: saa kunde han derved meget lettes og i det mindste have en glad Markeds Reise; Kongen kan og derved intet afgaa, men vinde Millioner Velsignelser. Jeg erindrer nok, at Kongen i saa Maader var Landet i Danmark naadig for stakket Tid siden, og at det strax kjendtes paa Næringen i Kjøbstæderne; men som det ikke blev ret indrettet, og man imod al Raison vilde have Ko af koløs Mand, altsaa gik det ud paa en Lamentation for det, tilforne elendig nok, arme Borgerskab. Jeg ved vel, at jeg i dette fortjener en haard Reprimande, og at man vil sige, jeg skal blive ved Norge; men som det ikke sker for min Interesse eller nogen Nyttighed, men for Kongens Ære og det gemene Bedste, og som jeg vil bestaa i Sandhed at være, blues jeg ganske ikke derved."

Forfatteren afslutter den første Hovedafdeling af sit Indlæg med nogle Bemerkninger om Geistligheden, dens Jurisdiktion og økonomiske Stilling Disse er dog meget korte og derhos noget uklare, da der i dem henthydes til forskjellige Forhold, som endnu ikke er udredede.

Beretningens anden Hovedafdeling angaar Landets Forsvarsvæsen. Forfatteren gjør Rede for de Mangler, som han har opdaget ved dette, og angiver, hvilke Midler han anser for de heldigste til at raade Bod paa de forefundne Mangler. Denne sidste Del af hans Skrift skal vi ikke nærmere gaa ind paa.

189. Frontispice til Billedbibeludgave, foranstaltet af Kristian den 4de 1633. Udgaven har været i almindelig Brug hertillands i 17de og 18de Aarhundrede. Tegningen er taget fra et Exemplar, der har tilhørt Raadmand Jan Wessell i Throndhjem (Tordenskjolds Fader).

Havde Pladsen tilladt det, kunde her ogsaa have været medtaget nogle andre Indberetninger og Forestillinger, der fra Indholdets Side staar Rosencreutz's Relation temmelig nær, og som ialfald for en Del hidrører fra Mænd, der i særegne Hverv var sendte hid til Landet i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede. Ogsaa i Ramus's topografiske Verk over Norge

findes et Par ret interessante Træk, som belyser Landets Forhold paa denne Tid, men som her forbigaaes. Derimod skal paa sit Sted nedenfor medtages de karakteristiske Udtalelser, som Holberg har ladet falde om Norge og Nordmændene i hans topografiske og statistiske Arbeider.

190. Titelblad til Bibeludgaven af 1633 (se Tegning No. 189).

Rosencreutz's Relation og andre Beretninger giver os et ret godt Indblik i den Overgangstilstand, hvori Norge befandt sig i Tidsrummet 1660 til 1720, først og fremst da paa et Tidspunkt, da der i flere Henseender foregik et Systemskifte. Rosencreutz's Kritik viser os fuldt op af Misligheder, der dels havde sin Rod i Enevoldsregjeringens Principer, dels — og ikke mindst — i Forhold, der var nedarvede fra tidligere Dage. Men allerede

den Omstændighed, at der kunde holdes en saadan Mønstring over de herskende Misbrug og forefundne Brøst, giver Sikkerhed for, at man havde slaaet ind paa en Vei, der maatte føre til en bedre Tingenes Orden. Denne Forandring gik sikkert, skjønt ikke overvættes hurtig for sig.

Et vigtigt Moment i denne Udvikling er den gjennemgribende Forandring, som de forskjellige Landsdeles Administration undergik, idet de tidligere Len omreguleredes til Amter ved, at flere af de smaa Forleninger sloges sammen, og i Stedet for de tidligere Lensherrer indsattes fastlønnede Amtmænd og Stiftamtmænd. I de to første Enevoldskongers Tid lykkedes det dog ikke fuldt ud at gjennemføre denne Forandring i Enevældets Aand. Endnu i Kristian V's Tid har vi saaledes Exempler paa, at Amterne overdroges som Apanage eller Vederlag for ydede Tjenester til Mænd, der savnede Betingelserne for at gjøre Fyldest for sig i den ansvarsfulde Stilling, som saaledes blev dem betroet. Bergens Stiftamtmandsembede var saaledes i længere Tid beklædt af Kristian V's Frillesøn Kristian Gyldenløve, og i 1670-Aarene indehavdes Nedenes Amt af Skotlænderen Robert Hamilton, som ikke engang forstod Landets Sprog.

I Kristian V's sidste Regjeringsaar, men fornemmelig fra Fredrik IV's Thronbestigelse af, indtraadte der dog i det hele taget en gjennemgribende Forandring i dette Forhold, idet der fra nu af udelukkende indsattes Amtmænd, der havde Evner og Forudsætninger til at varetage sit Embede paa en Maade, som var overensstemmende med Statens Tarv. Ved Instruxer af 1ste Juli 1682 og 7de Februar 1685 samt 24de November 1691 blev Stiftamtmændenes — eller Stiftbefalingsmændenes, som de ved denne Tid gjerne kaldtes — og Amtmændenes Pligter nøie bestemte og deres Magtomraade afmerket ved bestemte Grænser.*)

En særegen Stilling kom Finmarken til at indtage blandt Landets forskjellige Dele, idet det Afhængighedsforhold, hvori Befolkningen i dette gamle Skatland var kommen til Bergens Borgerskab, kom til at øve en indgribende Indflydelse paa dets Administration, der vistnok maa siges at danne et mørkt Punkt i Enevældets Historie. Der er neppe noget Sted, hvor det herskende Merkantilsystems fordærvelige Virkninger traadte saa skarpt for Lyset, som Tilfældet her var, og ihvorvel denne Landsdel allerede fra Kristian IV's Tid, ja maaske helt siden 1562, da Forbudet mod Udlændingers Handel for Alvor blev gjennemført, gik det dog hurtigt nedad med de Smuler af Velstand og Velvære, som Befolkningen havde tilovers fra lykkelige Dage. Skildringen af de finmarkske Forhold hører vistnok for en ikke liden Del under den bergenske Handels Historie; men den afslører dog paa den anden

*) Disse Instruxer findes trykte i 2det Bind af Aarsberetninger fra det danske Geheimearkiv.

Side saa væsentlige Feilgreb i Administrationen, at en Fremstilling af dem nok maa siges her at være paa rette Sted.

Fra gammel Tid af havde Bergenserne og Thrønderne været eneberettigede til at drive Handel paa Finmarken, en Ret, som var bleven stadfæstet ved forskjellige Forordninger, i Særdeleshed fra Slutningen af det 16de Aarhundrede. Navnlig havde Handelen været i Hænderne paa de saakaldte Udliggere, Handelsmænd, der havde Borgerskab i Bergen eller Throndhjem, men som nu optraadte som Rivaler af disse Byers Borgerskab. For at hindre disse fra at voxe op til en virkelig Stand, der udelukkende arbeidede for de finmarkske Interessers Fremme, blev der af de bergenske Borgere udvirket en Række Forbud mod, at de, der var bosatte i Finmarken, handlede med Forbigaaelse af Bergen, og da der ogsaa bestod et tidligere Forbud mod at handle med andre Kjøbmænds Skyldnere, havde dette snart til Følge, at Handelen paa Finmarken udelukkende blev dreven af bergenske Kjøbmænds Fuldmægtige, og at den finmarkske Almue kom i et sligt Afhængighedsforhold til Bergenserne, at det paa lidet nær danner et fuldstændigt Sidestykke til de danske Bønders Hoveri og Vornedskab. Aar for Aar blev Tilstanden i Finmarken slettere og slettere, og naar Fiskerierne slog feil, sørgede de bergenske Kjøbmænd ikke bedre for sine forkomne Trælle der nord, end at de bogstavelig lod dem svelte ihjel, naar de bare fik Lov til det. Det er stygt at høre, hvorledes Bergenserne bar sig ad mod Finmarkingen i den Tid; men til alt Held fandtes der her af og til Lensherrer, som havde Ben nok i Næsen til at holde deres Vilkaarlighed inden visse Grænser. Dette var saaledes Tilfældet med Jørgen Friis til Lindholm, som var ansat her 1651—1661, og som derfor fortjener at mindes. Da Bergenserne klagede over, at fremmede i Strid mod deres Privilegier drev Handel paa Finmarken, fik Friis Anledning til at gjøre nøiagtig Rede for, hvorledes Bergenserne huserede som værst i Landet, som de arbeidede paa at faa ødelagt aldeles. Bergenserne havde hertil alene at svare, at det var ganske vist saa, at Landets Proviantering var bleven forsømt; men Skylden var ikke deres, men de slette Tiders. De havde nemlig, erklærede de, gjort Finmarkingen saa længe Forskud uden at faa noget igjen, at man ikke maatte fortænke dem i, at de nu sagde stop. Forøvrigt gjorde de, ganske vist med ikke liden Ret, opmerksom paa, at de fremmede, som mod deres Privilegier handlede paa Finmarken, i Almindelighed fik de bedste Produkter, men naar Fiskerierne her mislykkedes, holdt de sig borte. Fra Bergensernes Standpunkt betragtet var denne Opfatning af Forholdene ganske i sin Orden; thi Finmarkingerne, som just ikke altid var Vorherres bedste Børn, vilde helst slippe at betale sin Gjæld, naar de havde Leilighed til at skofte. Men det var saa langt fra, at Regjeringen indsaa, at det hele Monopolvæsen var et eneste Misgreb fra Ende til anden, at den tilsidst for at undgaa de evindelige Klager over de fremmedes Indtrængen gav Bergenserne saa at sige Hals og Haand over det hele Land,

idet endog dets civile Administration for en Tid blev lagt i deres Hænder. Efterat der ved forskjellige Privilegier var bleven afskaaret alle fremmede — endog Thrønderne — fri Adgang til at handle paa Finmarken, blev ved et Kongebrev af 1ste Januar 1681 hele denne Landsdel overdraget Bergenserne til Forpagtning paa 6 Aar mod en Afgift af 200 Rdr. samt med Forpligtelse til at de skulde overtage de Udgifter, som Lønningen af de to Fogder, Garnisonen paa Vardøhus og Malmis-Reiserne*) medførte.

191 Brudgom fra Thelemarken i ældre Dragt.
Efter Professor Yngvar Nielsens "Reisebreve og Folkelivsstudier".

I 1682 blev Finmarkens Amtmandsembede inddraget og dets Forretninger henlagdes under Bergens Magistrat, af hvis Medlemmer en hvert Aar skulde bereise Landet. Hermed fulgte ogsaa Ret for Bergenserne til at besætte Fogedembederne og andre Ombud. Men denne Ordning blev dog ikke længe staaende ved Magt. Da der kom Klage over forskjellige Misgreb, som Bergenserne havde tilladt sig, foregik der en Forandring i Landets Administration, idet Hans Lilienskjold udnævntes til Amtmand; da Bergenserne imidlertid vilde fortsætte Forpagtningen, blev der ved kongeligt Kommissorium

*) Om disse se ovenfor bl. a. S. 498.

af 7de Februar 1685 paalagt Hans Lilienskjold og Amtmanden paa Bergenhus Lars Lindenow at undersøge Forholdene paa selve Stedet, hvorved der skulde tages Hensyn saavel til de Klager, som førtes fra Almuens Side, som til de Udtalelser, som fremkom fra Handelsmændenes Side. Paa Grundlag af de saaledes indhentede Oplysninger skulde de indgaa til Regjeringen med en udførlig Betænkning om Forholdene der nord. Lilienskjold og Lindenow bereiste nu Landet i Sommerens Løb, og om Høsten vendte de tilbage til Bergen, hvorfra de indgav sin Indberetning. Denne kjendes for

192. Brud fra Thelemarken i ældre Dragt.
Efter Professor Yngvar Nilsens "Reisebreve og Folkelivsstudier".

Tiden ikke. Derimod har Lilienskjold i sit Verk Speculum boreale givet en Fremstilling af Forholdene, der maa have været i høieste Grad sørgelige. Finmarkens Befolkning maa have staaet i et sandt Livegenskabsforhold til de bergenske Kjøbmænd. Ingen maatte gifte sig og sine Børn ind paa en andens Handel. De bemægtigede sig de afdøde Almuesmænds Dødsboer, og strakte disse Midler ikke til at betale Gjælden, maatte Børnene træde i deres Tjeneste og forblive der, til de havde optjent i Løn, hvad Kjøbmændene havde tilgode hos Forældrene. Alt, hvad der blev opfisket, toges i Afbetaling paa Gjælden, uden at der nogensinde blev holdt ordentlig Afregning. Derhos

lød der sterke Klager over, at Kjøbmændene brugte falsk Maal og Vægt, og at de Varer, som blev falholdte, stedse var af sletteste Slags.

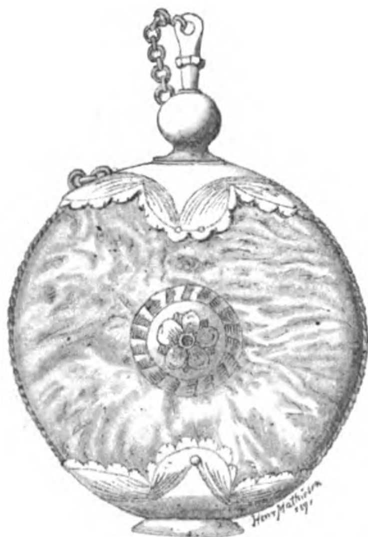
De to Kommissarier udfærdigede efter endt Reise en saakaldet Interimsanordning for Finmarken, som under 28de Juli 1686 fik kongelig Stadfæstelse og senere hen blev lagt til Grund for Oktroien af 2den April 1687, hvorved Bergenserne, der nogen Tid i Forveien havde faaet sit Monopol midlertidig forlænget, fik sig Finmarkshandelen overdraget paa 12 Aar, dog paa saadanne Betingelser, at Almuen skulde være nogenledes betrygget mod Kjøbmændenes Vilkaarligheder. Den, som vilde drive Handel her, maatte saaledes godtgjøre, at han var istand til at drive den paa forsvarlig Vis; i Tilfælde af, at der var Tvivl om Varernes Godhed, skulde Øvrigheden og to bosatte Mænd optage Skjøn over dem. Der blev sat Taxt paa alle Varer saavel mod Kontant som mod et Aars Kredit, og denne maatte under strenge Bøder ikke overskrides. Bumændene blev nu fritagne for at svare Skat og Leding, og al Gjæld, som var stiftet før 1676, eftergaves. Men de Fordele, som Finmarken saaledes kom i Besiddelse af, existerede dog kun paa Papiret, medens der i Bergensernes Handelsvælde ikke skede det mindste Skaar. Den væsentligste Feil ved Oktroien af 1687 var, at Bergenserne fik Ret til at handle paa Finmarken, medens man undlod at sikre sig Garantier for at Finmarken blev regelmæssig forsynet. Følgen heraf var, at Bergenserne lod det blive hermed, som det kunde falde, og Seiladsen paa Finmarken kom udelukkende til at bero paa deres eget Forgodtbefindende. Usikkert kan det vel være, hvorledes det her vilde have gaaet, hvis Amtmanden ikke ifølge sin Instrux havde ført nøie Indseende saavel med Tilførselen og dennes Beskaffenhed som med de Priser, Finmarkingerne havde at betale for Varerne. Der fattes i den følgende Tid hverken paa Klager fra Almuen, paa Forestillinger fra Amtmanden eller paa Erklæringer fra de bergenske Borgere. Da det viste sig, at Amtmanden helt ud stillede sig paa Finmarkingernes Side, blev han Gjenstand for Bergensernes Vrede, og da disse havde udvirket, at Amtmanden fik sig en Skrabe fra Regjeringens Side, førte hans Retfærdiggjørelse til, at der blev nedsat en Kommission for at undersøge Forholdene. Denne kom til det Resultat, at Almuens og Amtmandens Klager havde været fuldkommen berettigede, og at Forholdene der nord fremdeles lod meget tilbage at ønske. Nu blev der under 16de Mai 1691 udfærdiget en ny Oktroi, hvorved Finmarken inddeltes i 7 Handelsdistrikter, der blev bortforpagtede til forskjellige Bergensere paa 6 Aar for tilsammen 1620 Rdr. I denne Oktroi var de ansatte Taxter i det væsentlige lig de tidligere opstillede. Af nyt indeholdt den, at de handlende forpligtedes til at forskaffe til sin Forretning to Mænd og en Kvinde, der maatte være arbeidsføre og forpligte sig til at forblive 5 Aar i Landet; naar disse havde optjent sine Reiseomkostninger, skulde det staa dem frit for at tage Tjeneste eller at nedsætte sig, hvor de vilde, ligesom Karlene ogsaa efter sin Tilbagekomst skulde være

fri for Udskrivning. Finmarken aabnedes tillige som et Fristed for Folk, der blev eftersatte af sine Kreditorer; efter 10 Aars Ophold her skulde de være fri for disses Krav. Ganske vist var denne Ordning et betydeligt Fremskridt, forsaavidt som flere af de raadende Ulemper blev afhjulpne. Men af saadanne var der alligevel fuldt op, navnlig da de Handlende ikke med samme Iver tog sig af Handelen. Amtmand Lilienskjold fandt i ethvert Fald, og ganske vist med Rette, vedvarende Grund til at fremføre Klager over Bergensernes Fremfærd, og disse forfulgte ham derfor med et uslukkeligt Had. Efter at han med kongelig Tilladelse havde forlagt sin Residents fra Vardø til Bergen, mod at han hvert tredie Aar skulde foretage en Visitationsreise i sit Amt, fik han Ordre til at forholde sig i Ro paa sit nye Bosted, da "hans Omreise i Landet skal være Indbyggerne i Finmarken til ikke lidet Besvær og for at ikke Almuen skal sinkes i sit Fiskeri." End ikke en Fuldmægtig skulde han behøve at holde i sit Amt. Samme Dag, som denne Befaling udstedtes, blev Finmarkshandelen overdraget til tre bergenske Borgere, og disse var i Enebesiddelse af denne Ret til 1702, da den mod 1000 Rdr.s aarlig Afgift blev overdraget til et Kompagni, bestaaende af 12 eller 16 af Bergens bedste Kjøbmænd; de tidligere Handlende fik Tilladelse til at indkræve hos sine Skyldnere, hvad de uden at ruinere dem kunde faa indbetalt inden St. Hans Dag 1703; men efter den Tid skulde de ikke mere kunne gjøre Krav gjældende. I de tolv Aar, dette Kompagni nu havde Handelen, tabte det — efter hvad det paastod — over 80000 Rdr., hvoraf en stor Del (51500 Rdr.) var udestaaende Gjæld hos Finmarkens Indbyggere. Det kan dog være høist tvivlsomt, om Kjøbmændene har tabt saa meget paa denne Forretning; men havde de gjort Regning paa, at de skulde faa den paa billigere Vilkaar, havde de taget feil. I 1715 slog Regjeringen nemlig ind paa en ny, hel liberal Ordning, idet Handelen ved Forordning af 8de April 1715 blev given fri for alle Bergens- og Throndhjems-Borgere, der skulde handle og sælge med Finmarkingen uden at være bundne til nogen Taxt som tidligere. Det havde ikke været Bergensernes Mening andet, end at de jo nok gjerne vilde beholde Finmarkshandelen, til Trods for, at den skulde være saa lidet indbringende, som de gav den ud for at være. I 1715 fremsatte de Tilbud om at overtage Handelen paa ny, mod at erholde udstrakte Privilegier, og paa det Vilkaar, at Amtmanden, der i Embeds Medfør skulde varetage Distriktets Indbyggeres Tarv, flyttede fra Landet; men Regjeringen fastholdt dog sin tidligere Bestemmelse. I de 14 Aar, denne Ordning blev staaende ved Magt, viste Frihandelens Nytte for Finmarken sig i alle Henseender, og mange Nordmænd begyndte frivillig at bosætte sig her, hvor de under de raadende Vilkaar kunde faa det bedre end paa mange andre Steder i Landet. Men denne lykkelige Periode varede kun til 1729, da Handelen som Monopol blev overdraget tre kjøbenhavnske Kjøbmænd. Herigjennem indledede der for denne i saa mange Henseender

vanskjøttede og for Norges hele Existens dog saa vigtige Landsdel en trang og vanskelig Tid, der strakte sig gjennem hele sexti Aar.

Ved Siden af de indgribende Forandringer, som fandt Sted i Landets Administration, foregik der i Enevældets første Tid ogsaa en hel Omvæltning paa den norske Lovgivnings Omraade, idet denne under sterk Paavirkning af udenlandske Mønstre omstøbtes i Enevældets Aand, og under Bestræbelserne for at tilveiebringe den størst mulige Ensartethed mellem dansk og norsk Ret tabte den for en stor Del sin oprindelige nationale Karakter.

Samtidig med, at Statholder Gyldenløve under 22de November 1664 foreslog Oprettelsen af Overhofretten, som han vilde gjøre til en norsk Høiesteret, bragte han ogsaa Revisionen af den norske Lov paa Bane. Dette Arbeide havde han tænkt sig udført af den norske Overhofret. Der toges vel nu saa meget Hensyn til hans Forestillinger, at han under 25de Marts 1666 erholdt Befaling om, at Revisionen under hans Ledelse kunde foretages af Lagmændene, der havde at dele Loven mellem sig; men da det kom til Stykket, viste det sig, at Arbeidet laa over Lagmændenes Kræfter, og ihvorvel en Bogtrykker allerede havde faaet Privilegium paa at trykke Loven, naar den var revideret, maa dette være bleven med de indledende Skridt. For den norske Lovs Vedkommende blev Revisionen udskudt helt til 1680, da Udkastet til den danske Lov allerede paa det nærmeste var færdig, og Arbeiderne gik da i Retning af en Sammensmeltning af dansk og norsk Ret.

193. Snusflaske.
Tilhører Universitetets Oldsagsamling.

En saadan Sammensmeltning havde allerede længe været forberedt gjennem den historiske Udvikling, der jo helt fra 1536 af havde givet den norske Lovgivning et dansk Præg. Dette gjælder ikke blot Kirkeretten, de tre Fælleslove, som hidrører fra Fredrik II's Tid — Søretten, Gaardsretten og Ægteskabsordinantsen — og Kristian IV's Love; men ogsaa de Forordninger, der havde været udfærdigede efter Enevældets Indførelse, har vistnok været gjældende i begge Riger. Det var dog især gjennem Sædvanen, de danske Love havde faaet Indpas i Norge, idet de faste Dommere, som ansattes, fornemmelig var Udlændinger, der — selvfølgelig kan man sige — betjente sig af den Lovgivning, de kjendte, medens de ikke engang gad sætte sig ind i Landets egne Love. Man finder derfor, at den jydske Lov og Koldinghus-Recessen af 1558 — navnlig den sidste — tidlig kommer til Anvendelse i den

norske Rettergang, og jo længere det lider ud i det 17de Aarhundrede, desto raskere trænger den danske Ret ind. Dennes Indflydelse gjør sig mere og mere gjældende, efter hvert som Lagretten skydes tilside og den dømmende Myndighed i første Instans gaar helt og holdent over i Sorenskrivernes Hænder; thi det siger sig selv, at disse, der hyppigt var danske Skriverkarle ikke forstod sig synderlig paa den norske Ret, men dømte efter den danske, hvor de bedst kunde komme til dermed. Ikke uden Føie har man sammenlignet den norske Ret i Slutningen af det 17de Aarhundrede med en uddøende Urskov.

Under 10de April 1680 blev der udfærdiget et Kongebrev til den forsamlede Revisionskommission for den danske Lov, at saasom Kongen havde "for godt befundet den Norske Lov den Danske at lade annectere" skulde de danske Kommissærer i Forening med Kristian Stockfleth, Jens Rosenheim Kristen Jenssøn og Laurits Kristenssøn" foretage sig den norske Lov "og konferere den med de danske Udkast "saa og derhos med største Sindighed overveie, hvorledes saadant bedst og føieligst kan ske." Meningen kan saaledes neppe have været nogen anden end at den nye Lovbog skulde være fælles for begge Riger, og at de for Norge særegne Bestemmelser skulde knyttes til den i et Anhang. Men denne Plan faldt, hvad enten det nu var fra dansk eller norsk Side, den fandt Modbør. Derimod udfærdigedes der under 5te Juni 1680 et nyt Reskript, hvori det udtales, at da der vil medgaa for lang Tid til at bringe en saadan Lov istand, skal den danske Revisionskommission hurtigst muligt afslutte det danske Lovarbeide, idet Kongen har besluttet at nedsætte en særskilt Kommission for Affattelsen af en Lovbog for Norge. Den norske Statholder fik samme Dag Befaling til "at forordne og beordre en Del kongelige Betjente, som dertil dygtigst og ellers udi Rettens Materie kyndigst eragtes, hvilke Norske Lov til Revision der sammesteds (ɔ: i Norge) skal for sig tage". Sandsynligvis var Meningen hermed, at de ældre norske Love, ikke det danske Lovudkast skulde lægges til Grund for Arbeidet. Som Følge af dette Reskript opnævnte da Statholderen en Kommission, hvori bl. andre Kristian Stockfleth, Rosenheim og Peter Dreier havde Sæde. Men denne Kommission var neppe sit Hverv fuldt ud voxen; ialfald gik Arbeidet meget langsomt fra Haanden, og under 14de Januar 1682 fik Kristian Stockfleth med flere Befaling til at indfinde sig i Kjøbenhavn med det, som allerede var forrettet. Endnu synes man at have holdt paa, at de gamle norske Love skulde lægges til Grund for det paatænkte Arbeide, idet de norske Biskoper under 4de Februar 1682 fik Befaling til at gjennemse den norske Kirkeordinants og afgive sin Betænkning derover inden en Maaned, efterat Ordren var kommen dem i Hænde.

I Marts Maaned 1682 samledes i Kjøbenhavn den anden norske Lovkommission, bestaaende af Etatsraad Kristian Stockfleth, Amtmand Jens Toller Rosenheim, Assessor Laurits Kristenssøn og Borgermester Jens

Alexanderssøn Hoppener, der under 22 Marts erholdt et nyt Kommissorium, hvorved det blev bestemt, at det norske Lovarbeide skulde grundes paa den danske Lov. De skulde nemlig efter hvert erholde udleveret de forskjellige Bøger af denne, som de skulde efterse og overveie, "hvorvidt I formene, at den norske Lov dermed kan overensstemme, hvilket vi ville derved at skulle forblive, paa det en Uniformitet i begge Rigers Love saavidt muligt herefter kan observeres; men hvis i bemeldte norske Lov befindes af den Beskaffenhed ei efter den danske Lov at kunne forandres, haver I udi hver Materie tilbørlig udi Agt at tage, at det efter Norges Riges Skik og Sædvane vorder forfattet, dog at alting paa den Maade vorder indrettet, saa det sig med vor Arveregjering bedst kan skikke og overenskomme". Arbeidet skulde være færdigt inden Udgangen af Aaret 1682.

I de sidste Dage af Aaret var Kommissionen, der havde holdt sine Møder i Høiesterets Lokale paa Slottet, paa det nærmeste ogsaa færdig med sit Arbeide, som den indleverede. "Dette Udkast", siger Professor L. M. B. Aubert, "er et meget merkeligt Arbeide. For det første gjenfinder man allerede her de fleste Afvigelser fra Danske Lov, som er gjorte i Lovbogen; thi udenfor 2den Bog er det faa af disse, som skyldes den senere norske Revisionskommission. Men dernæst ses det let, at Udkastet, naar undtages 2den og 4de Bog, havde en stor Mængde andre Afvigelser fra Danske Lov end dem, der findes i den færdige Lovbog. Dette gjælder først og fremst ved de Emner, hvor "Norges Beskaffenhed" krævede andre Regler. Kommissionen havde meget vel forstaaet dette, og man vil derfor i dens Udkast næsten ikke finde nogen af de mange, i Norge aldeles ikke passende rent danske Retsregler eller Udtryk, som er optagne i Lovbogen. Men den er gaaet langt videre. Vistnok havde den udenfor de særligt norske Emner næsten helt igjennem lagt Danske Lov til Grund. Men den havde dog tilladt sig at gjøre Brud paa "Uniformiteten" i mange vigtige Tilfælde, hvor Norges særegne Forholde ikke kunde paaberaabes. Dels havde den nemlig rettet paa adskillige Feil eller Uklarheder i Danske Lov, dels havde den udfyldt Huller i denne ved Hjælp af ældre norske Regler, dels havde den endelig — og det var heri det egentlige Brud paa Kommissoriet laa — fremdeles uden nogen Grund i Norges særlige Forholde foreslaaet mange Forandringer eller Tillæg, hvoraf nogle vel var norske Retssætninger, men mange ogsaa, ialfald som skreven Ret, nye baade i Danmark og Norge. Udkastet var derfor paa en Gang en Bearbeidelse af Danske Lov for norske Forholde og en Revision deraf. . . . . Arbeidets Udførelse i dets Helhed bar Vidne om, at der nu i Norge var Mænd med ganske anden Dygtighed i Lovarbeide end nogensinde forhen. Udkastet staar i skarp Modsætning til Kristian IV's norske Lov og den lange Række af ynkelige Revisionsforsøg i Aarhundredets tidligere Del og er et glædeligt Tegn paa, at ikke Selvstændighedsfølelse og høiere Aandsliv var udslukket i Landet. Dets Hovedforfatter, Kristian Stockfleth har Æren af at være den

første, der i nyere Tid fortjener Navn af norsk Lovkyndig. . . . Visselig kunde ikke det norske Lovudkast af 1682 være blevet til uden det gode Grundlag, som Danske Lov afgav; men det er ogsaa vist, at Lovbogen vilde være bleven langt bedre, at navnlig mange Fremskridt vilde være gjorte, som nu først tilhører en meget senere Tid, og at saaledes et mere fremrykket Udgangspunkt for den følgende Retsudvikling vilde være vundet, om Udkastet var bleven ophøiet til Lov."

Men Udkastet skulde dog undergaa saa store Forandringer, "at netop næsten alt det bedste i Udkastet gik tabt", idet alle Hensyn skjoves tilside for "Uniformitetens" Skyld. Den danske Revisionskommission, der blev nedsat 23de Januar 1683, fik nemlig Befaling til at gjennemgaa den norske Kommissions Udkast, med hvilket Kongen dog i et Reskript til de norske Kommissarier udtaler sin Tilfredshed, og som man derfor paa høieste Sted maaske i alt væsentligt har tænkt sig ophøiet til Lov. Men den danske Kommission fastholdt dog Tanken om en Sammensmeltning af den danske og norske Ret. Den strøg derfor uden videre saagodtsom alle de Afvigelser, som det norske Udkast indeholdt, og i sit Ubekjendtskab med de norske Forhold optog den endog enkelte Afsnit fra den danske Lov, som aldrig kunde komme til Anvendelse i Norge. Dog deltog ogsaa nogle af de norske Kommissarier, som var blevne tilbage i Kjøbenhavn i Arbeidets første Del; men efterat disse var hjemsendte, og der endnu var forskjellige Spørgsmaal tilbage, som turde være Gjenstand for Tvivl, foreslog den danske Kommission selv, at der skulde nedsættes en norsk Revisionskommission, som kunde eftergaa Arbeidet. En saadan blev da ogsaa nedsat ifølge Reskript af 11te Oktober 1684; men denne, der bestod af Overhofrettens Justitiarius Kristian Lund, fire af dens Assessorer — Lagmand Peter Drejer af Throndhjem, Lagmand Laurits Christensen af Kristiania, Lagmand Laurits Andersen Undal af Kristianssand og Præsident Laurits Jakobssen af Kristiania —, Lagmand Werner Nilsen af Fredrikstad, Vice-Lagmand Morten Bentsen af Oplandene og Borgermester Laurits Sørensen af Bergen, gjorde, som det synes, intet alvorligt Forsøg paa at hævde de Afvigelser, som var blevne bragte i Forslag af den første norske Revisionskommission. I de følgende Aar fortsattes Gjennemgaaelsen af Udkastet, hvorpaa der blev lagt sidste Haand paa Lovarbeidet, som afsluttedes i Juli 1687. Loven, hvis Fortale er dateret 15de April 1687, blev færdigtrykt i Begyndelsen af 1688 og skulde efter Forordning af 14de April s. A. tages i Brug fra 29de September, samtidig med at Kirkeritualet traadte i Kraft*).

*) Ved Reskript af 12te Mai 1688 blev Norske Lov indført paa Færøerne, hvor den fremdeles afgiver Grundlaget for Retsforfatningen. Ogsaa paa Island, hvor det oprindelig synes at have været Meningen at indføre en ny Lov, blev i Løbet af det 18de Aarhundrede større Dele af den norske Ret gjorte gjældende, medens den ældre Lovgivning forøvrigt blev staaende ved Magt.

Man har anset det for utvivlsomt, at Kristian V's Lov af Nordmændene blev hilset med den samme Glæde, hvormed de i sin Tid havde modtaget Kristian IV's Norske Lov. Saa rent ubetinget gunstig har Modtagelsen dog neppe været. Ganske vist har man intet Exempel paa, at det norske Folk ved Opløb eller anden Uorden lagde Misnøie for Dagen; men fra Tid til anden blev der dog paa en meget uforblommet Maade udtalt, hvor lidet tjent man var med den i denne eller hin Henseende. Det er derfor ikke umuligt, at der kan ligge noget sandt til Grund for den — rigtignok til urette Tid og Sted henførte — Anekdote om Bonden, som gav Kongen Lovbogen tilbage med de Ord: "Far, tag Bogen til dig igjen, vi har ikke mere Brug for den i Norge." At Lovbogen havde faaet sin endelige Bearbeidelse af Mænd, som ikke var tilstrækkeligt hjemme i den ældre Lovgivning og i Landets særegne Forhold, var især føleligt, da den blev tagen i Brug. Men Regjeringen var strax rede til at rette paa Feil, som var opstaaede heraf, naar den blev gjort opmerksom paa dem, og den kom herunder nu og da til at foretage enkelte ret snurrige Ændringer*). Lovgivningen fortsættes i den følgende Tid i de kongelige Forordninger og Reskripter, der dels forandrede, dels supplerede Lovbogens Bestemmelser, ikke sjelden paa en mindre heldig Maade. I enkelte Tilfælde, hvor Lovens Bestemmelser var utilstrækkelige, saa man sig nødt til at henty til ældre Forordninger, ihvorvel disse i Henhold til, hvad der i Lovens Fortale udtales, skulde være satte ud af Kraft.

I Fortalen til Norske Lov udgives den for en Revision af den ældre norske Lovgivning, ihvorvel det indrømmes, at denne var bleven foretagen i den Udstrækning, "at denne Norske med vor tilforn givne Danske Lovbog udi Orden, Mening og Ord, det meste muligt var, og hvor Norges Beskaffenhed det ei anderledes fornødenlig udkrævede, kunde overensstemme." Rettere kunde det dog rent ud være sagt, at den norske Lov var ligefrem udskreven af den danske, saa det var et helt Retsskifte, som i og ved den blev gjennemført. De Punkter, hvor "Norges Beskaffenhed" reiste Krav paa andre Retsregler, er nemlig meget faa, og paa disse faa Punkter viser det sig, at man har fundet det tilraadeligst at iagttage Hensynsfuldhed ligeoverfor Folkets,

*) Saaledes blev ved Reskript af 31te Mai 1690 Arveskifterne paa Landet, der ifg. Lovbogens 5—2—91 skulde foretages af Amtmændene, henlagte under Sorenskrivernes Embedsomraade. Den virkelige Aarsag til, at denne Ændring blev gjort, oplyser den forhenværende Lakei, senere Sorenskriver Matthies Skaanlund os om i sin Autobiografi (Hist. Tidsskr. III, 171 fg. og 187). Et Slags Sidestykke hertil har vi fra 1704 i Bestemmelsen om de geistlige Landemoder i Throndhjems Stift, en Institution, hvis Oprindelse ligger langt tilbage, og som først nu blev afskaffet som ikke hjemlet i Norske Lov. Grunden hertil maa dog udelukkende søges i det Uvenskab, som var opstaaet mellem Bispop Peder Krog og Lektor Notarius Capituli Simon Hoff.

nærmest da Bondens, Fastholden af det nedarvede, da Gjennemførelsen af Uniformitet ogsaa i disse Henseender vilde have fremkaldt en Omvæltning i Folkets Liv og Vilkaar. Den norske Lovs Afvigelser fra den danske indskrænker sig til Tingsretten, navnlig til Landboretten, naar denne tages i videste Forstand — bl. a. fattes alle de i den norske Lov optagne Bestemmelser om Odels- og Aasædesretten ganske i den danske —, til Bestemmelserne om Domstolenes Organisation samt til Kirkerettens Bestemmelser om Geistlighedens Indkomster foruden enkelte andre Tilfælde, som beroede paa Landenes naturlige Forskjellighed. Flere Redaktionsforandringer blev foretagne for at hævde Norges selvstændige Stilling i statsretslig Henseende. Men det var dog saa langt fra, at der i den norske Lov blev taget tilstrækkeligt Hensyn til, hvad "Norges Beskaffenhed fornødenlig udkrævede", at man tvertimod her vil finde adskillige danske Retsregler, ja hele Institutioner optagne, som ikke har den ringeste Tilknytning i den norske Ret eller i de norske Forhold, medens omvendt vigtige norske Retsinstitutioner, som ikke fandtes i Danske Lov, ganske er overseede.

Men ihvorvel Kristian V Lovgivning saaledes stræbte efter at tilveiebringe en Sammensmeltning af dansk og norsk Ret, medførte den dog liden eller ingen Forandring i national Henseende, idet den som ovenfor berørt lod den Del af Lovbogen, der hidrørte fra Norges ældre Lovgivning, og som for Folkets daglige Liv, ja for Samfundsforholdene var af den mest indgribende Betydning, blive staaende ved Magt, og paa andre Omraader af Lovgivningen, hvormed Folket hyppigst kommer i Berørelse, var Forandringen heller ikke saa stor, som den ved første Øiekast kunde synes, idet den var begrundet i en forudgaaende, i Praxis allerede fuldt gjennemført Udvikling. Dette var saaledes Tilfældet med Domstolenes Organisation og de Forandringer, som den kirkelige Lovgivning undergik. Paa andre Punkter, hvor Forandringen maatte føles og virkelig føltes som en brat Overgang, finder den sin Forklaring i den almindelige Retsudvikling, som den fremadskridende Civilisation affødte.

I Strafferetten gjorde fremmed Indflydelse sig saaledes meget sterkt gjældende, og navnlig merker man paa flere Steder Paavirkning af Keiser Karl V's peinliche Halsgerichtsordnung af 1532. I disse Henseender bærer den norske Lovbogs Bestemmelser Præget af Maadehold — den satte saaledes ikke Dødsstraf for Tyveri —; men den er dog gjennemgaaende langt strengere end den ældre Ret, og navnlig kom den til at øve en sterkt fremtrædende Indflydelse paa den haardhændte norske Bondes hele Færd ude og hjemme, idet den saa at sige vristede ud af hans Hænder den Øxe, som han førte med sig, hvor han gik og stod. Den satte nemlig Dødsstraf for ethvert begaaet Drab, som ikke skyldtes Nødværge eller Vaadesgjerning. Tidligere kunde en Mand, der havde gjort sig skyldig i et "ærligt" Drab, "løse Freden", det vil sige, erhverve kongelig Bevilling til at forblive 12 Maaneder i Landet, sikker

for al Selvhevn af den Dræbtes Frænder, hvorefter han ved at betale Mandebod til dem og Thegn- og Fredkjøb til Kongen kunde faa sin Fred tilbage. Mandebodens Størrelse havde i det 17de Aarhundrede i Regelen udgjort "tre Tjaug" (60 Lod Sølv) eller 28—30 Rigsdaler; men den kunde stige op til det firedobbelte under særdeles graverende Omstændigheder: Saadanne Gridkjøb var i den Tid ligesaa kurante Bevillinger, som de saakaldte Kongebreve er i vore Dage, og de udfærdigedes i Kongens Navn af Kantsler eller Vicekantsler.

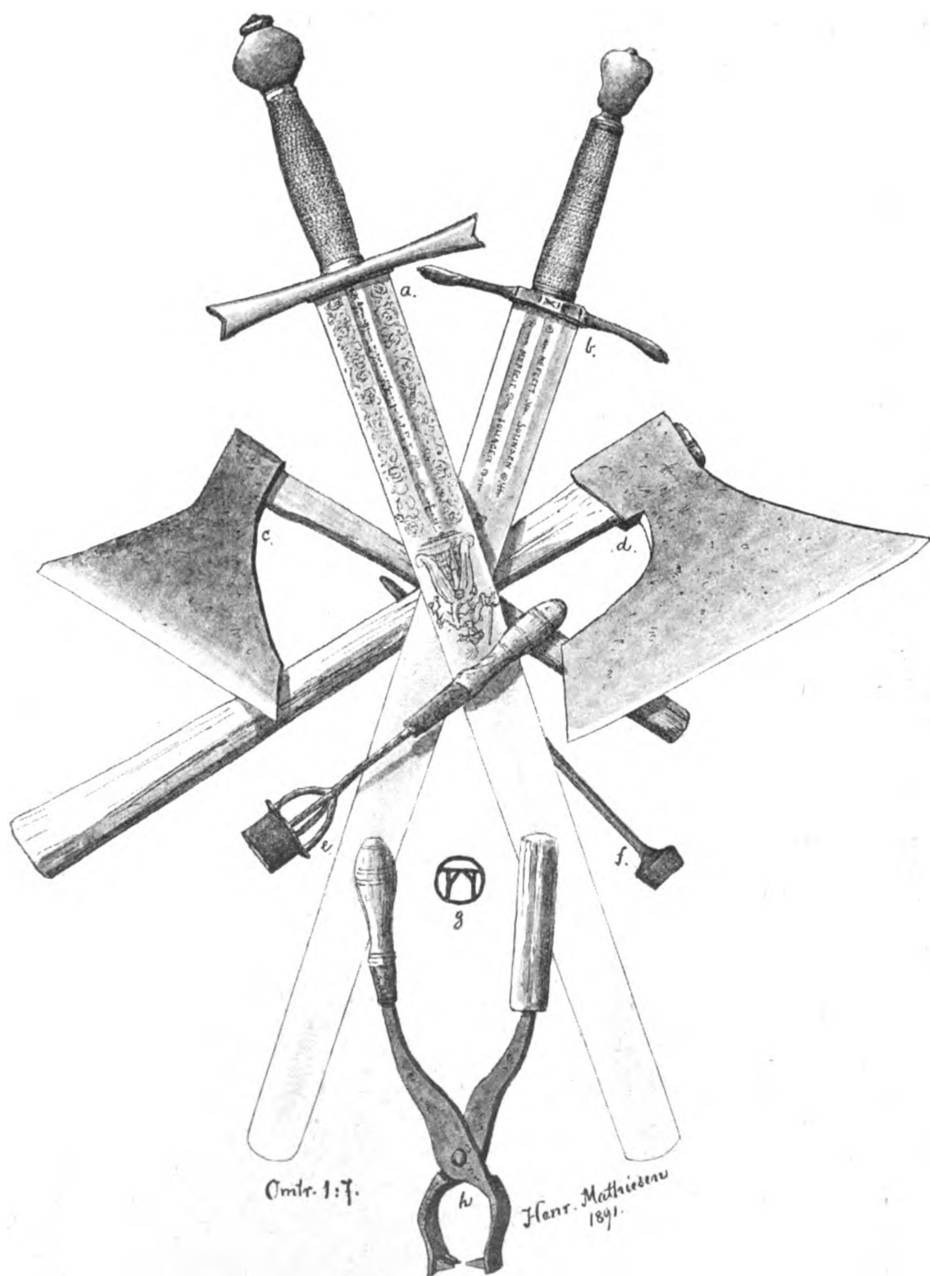
Paa dette Forhold, der jo i Virkeligheden opstillede en Retsregel for den rige, en anden for den fattige, gjorde Lovbogen nu en Ende.

Fra M. B. Landstads Folkeviser kjender vi Visen om Aamund Gaangsøy af Aamlid, som blev fredløs for et Drab, han havde øvet, men blev gaaende paa fri Fod i otte Aar og i den Tid endog fremmødte til Gjestebud. I et saadant begik han et nyt Drab; men alligevel gjorde man intet for at gjøre ham uskadelig. Først da han indfandt sig i et Fæsterøl, hvor Fogden var tilstede, og angreb denne, blev han fakket og dømt til Døden. Men i Folkevisen staar der tydelig at læse mellem Linierne, at man fandt den Straffedom, som overgik Drabsmanden, altfor haard. Et saakaldt "ærligt" Drab var nu engang efter Folks Mening en Uheppe, som selv den bedste uforvarende kunde komme op i. Det er derfor ikke blot sandsynligt, men aldeles sikkert, at endnu et godt Stykke ind i det 18de Aarhundrede kunde Lovens hele Strenghed ikke opretholdes i flere af Fjeldbygderne, uden i saadanne Tilfælde, hvor Almuen fuldstændig stillede sig paa Øvrighedens Side. Til Gjengjæld var Tiden blottet for al Sentimentalitet. Man har i den følgende Tid hyppig Exempler paa, at en Drabsmand, der i en lang Aarrække, efterat Forbrydelsen var begaaet, havde forstaaet at unddrage sig Øvrigheden, maatte lide sin Straf, naar Tilfældet omsider spillede ham i dens Hænder. Man ved dog ogsaa, at Almuen forgjæves er gaaet i Forbøn for saadanne ulykkelige Manddrabere, som ved den Gjæstfrihed, de kan have udfoldet i sine fattige Kojer i Vildmarken, eller af andre Grunde maa have vundet Venner i sin fredløse Stand.

194. Slavejern fra Dansk Folkemuseum, Kjøbenhavn. Vægten er 85 Skaalpund.

En væsentlig Hindring for Lovens Gjennemførelse i denne Henseende var Mangelen paa Arresthuse, der udenfor Byerne neppe engang existerede før henimod Slutningen af Fredrik IV's Regjeringstid, og det Vagthold over Fanger, som blev Almuen paalagt, føltes som en Byrde, som man kunde tage og tog sig saa let som muligt. Ogsaa i Byerne stod Fængselsvæsenet paa et meget lavt Standpunkt og bærer Vidnesbyrd om Tidens Raahed og

Kristiania Mestermands Efterladenskaber. a og b tveeggede Sværde. c og d Øxer.
e og f Mærkejern. g Stemplet i Mærkejernene. h Tang.
Opbevares i det ethnografiske Musæum i Kristiania.

Ligegyldighed for Menneskeliv. I Byernes Raadstuearrester kunde Fangerne være udsatte for at fryse sig fordærvet eller for at blive opædte af Utøi.*) Man finder hele det 17de og en større Del af det 18de Aarhundrede igjennem neppe noget alvorligt Forsøg paa at faa lindret de arme Fangers Kaar, hvorimod man har meget samvittighedsfulde Bestemmelser om, hvorledes Skarpretteren og Bøddelen skulde udføre sine Forretninger, og hvorledes de skulde betales for dem**)

Frihedsstraffene var dog endnu lidet udviklede. Foruden Vand- og Brødstraffen, der kan føres tilbage til den kanoniske Ret og hertillands allerede kjendes i Magnus Lagabøters Lovgivning, anvendtes Slaveri paa Bremerholm

*) Som Exempel paa, hvor uhumske de norske Arrester kunde være, kan nævnes de saakaldte "Finstuer" under Throndhjems Raadhus. Disse, der vistnok har faaet Navn af, at de i 1718 var et foreløbigt Interneringssted for fangne Soldater af det Armfeldtske Troppekorps, og som endnu existerede i vore Bedsteforældres Barndom, bestod saaledes af tre smaa Celler uden Vinduer og Ovne og fik alene Tilgang af Lys og Luft fra en dyb og mørk Kjeldergang. Stanken fra disse væmmelige Huller, i hvilke Folk endnu saa sent som i 1808 for en høist ubetydelig Forseelse kunde forsmægte i Aarevis, var mangen Gang saa fæl, at den kunde jage Byens velvise Fædre paa Dør, naar de skulde holde sine Møder paa Raadhussalen, og Traditionen i Throndhjem vidste at fortælle, at Folk, som havde gjort intimere Bekjendtskab med disse Kjældere, fik til Minde herom helt til sin Død bære paa den samme Sygdom, som lagde Sulla, Herodes den store og Filip II af Spanien i Graven, — et betegnende Udtryk for, hvor høit eller rettere sagt, hvor lavt Byens Fængselsvæsen i gamle Dage maa have staaet.

**) I 1690-Aarene blev der for Skarpretterne udfærdiget følgende Betalingsreglement:

1.	For et Hoved med Sværd at afhugge	10 Rd.
2.	For et Hoved med Øxe at afhugge	8 „
3.	For en Haand eller Fingre at afhugge	4 „
4.	For et Hoved og en Haand at sætte paa Steile, for hver 2 Rd., er	4 „
5.	For En at hænge	10 „
6.	For En igjen af Galgen at nedtage	4 „
7.	For en hel Krop at lægge paa Steile og Hjul, og Pælen at nedgrave og sætte	7 „
8.	For En at slaa Arme og Ben i Stykker paa, og lægge paa Steile	14 „
9.	For en Krop at nedgrave i Jorden	3 „
10.	For en død Krop at udføre af Byen	2 „
11.	For En at partere og lægge paa Steile	12 „
12.	For hvert Knib med gloende Tænger	2 „
13.	For et Brændemærke	4 „
14.	For Kagstrygning	5 „
15.	For at piske En af Byen	7 „
16.	For En at vise af Byen eller Heredet	4 „
17.	For at brænde en Krop	10 „
18.	For Paskviller eller andet deslige at brænde	3 „
19.	For at slaa Navne paa Galgen	2 „

Gryder eller Kjedler, Tænger, Brændemærker, Blokke, Øxer, Pæle, Steiler, Søm, Sluffer med tilhørende Heste, Tavl, Strikker og andre deslige Instrumenter forskaffer Skarpretterne sig selv imod den sædvanlige aarlige Løn, de nyder af Kjøbstædernes Indbyggere samt af Bønder og Husmænd paa Landet.

og Fæstningerne samt Strafarbeide i Bergverkerne. En særegen Straf var Forvisningen paa et bestemt Antal Aar til Finmarken og de nordlandske Fiskevær. Tugthusstraffen var endnu indskrænket til Arbeide i det af Kristian IV oprettede kjøbenhavnske Spindehus, idet de tilsvarende Indretninger, som allerede fandtes i enkelte af de norske Byer, fremdeles nærmest betragtedes som Velgjørenhedsanstalter*).

For de dømmende Institutioners Vedkommende indeholder Kristian V's Lov forskjellige Bestemmelser, hvorved deres Organisation i Overensstemmelse med den Udvikling, de havde gjennemgaaet, fik et fastere Præg for Underretternes Vedkommende, hvorhos Instansfølgen blev udtrykkelig etableret.

For Underdomstolenes Vedkommende fastslog Lovbogen væsentlig kun en Ordning, som i Praxis allerede var gjennemført. Allerede forlængst var Sorenskriveren, hvis Forretning oprindelig blot havde bestaaet i at føre Pennen for Lagrettemændene og at undervise dem om Loven, bleven den, hvis Stemme blev den afgjørende i Sagernes Paadømmelse, medens Lagretten var sunken ned til at blive blotte Retsvidner, naar deres Deltagelse ikke ved en Virksomhed af mere fremtrædende Art — som særlig opnævnte Domsmænd i grovere Misgjerningssager eller som Skjøns- og Taxationsmænd — fik en betydningsfuldere Karakter. Dog havde de endnu beholdt sin Stemme ved Domsafsigelserne, ihvorvel der maa være tillagt den liden Betydning. Ved den nye Lovgivning indskrænkedes Lagrettemændenes Virksomhed til udelukkende at forrette som Retsvidner, og de beholdtes som Meddomsmænd kun i Livs- og Æressager, til hvis Behandling de blev særskilt opnævnte, samt i Odels- og Eiendomstrætter, hvor de tilkaldtes som Skjøns- eller Taxationsmænd. Ved Kristian V's Lov blev en regelmæssig Afholdelse af Thingene paabudt, og den til Loven føiede Thingtavle, der vistnok ogsaa alene stadfæster en ældre Sædvane, bestemmer, paa hvilke Dage og i hvilken Rækkefølge de skulde holdes i de forskjellige Bygdelag og Landsdele.

195. "Mundpæren" ("die goldne Birne"), Marterredskab. Tilhører Kong Fredrik den 7des Samling i oldnordiske Musæum, Kjøbenhavn.

*) Saaledes havde Thjondhjem allerede i 1639 faaet et Tugthus, for hvilket der den 3die Februar s. A. udfærdigedes Fundats. Efter Branden i 1681 var det nedlagt i over 50 Aar og gjenoprettedes først i 1730-Aarene. — Bergen fik i 1646 et Børnehus, der 1ste Novbr. 1660 blev tilstaaet forskjellige Benaadninger. Dette, som oprindelig var beregnet paa at oplære forsømte Børn i et ærligt Haandverk, blev i 1684 overladt Jakob v. Wida, der udvidede det og indrettede det for Uld- og Linvæveri, hvorefter det kaldtes Bergens Manufakturhus. Efterat v. Wida havde forestaaet det i 40 Aar, i hvilken Tid Stiftelsen havde skaffet 80—100 Personer stadigt Underhold, blev der fra Regjeringens Side foretaget Skridt til at træffe en ny Ordning. Denne kom dog først istand i 1744, da Manufakturhuset gik over til at blive Strafanstalt.

Efter Suverænetetens Indførelse havde Byerne — foruden Overhofretten og Høiesteret, som senere oprettedes — faaet tre Instanser, af hvilke dog kun den ene kunde betragtes som ny Domstol. Fra Slutningen af det 16de Aarhundrede holdt Bymøde og Lagthing paa at smelte sammen til en Instans, idet Lagmanden deltog i Bymødets og Borgermestere og Raadmænd i Lagthingets Paakjendelse af Sagerne. Ved Forordning, udstedt paa Herredagen i Stavanger 6te August 1607 blev denne Forbindelse atter løst, idet der blev bestemt, at Lagmanden ikke mere skulde deltage med Borgermestere og Raad i Behandlingen af de indenbyes Sager, og disse heller ikke mere med Lagmanden i Paakjendelse af de udenbyes Sager. Borgermestere og Raadmænd skulde beklæde en Underdomstol for Byerne, Raadstueretten kaldet, hvis Domme kunde indankes for Lagmanden som Overdommer, og den selvstændige Lagthingsjurisdiktion, som enkelte af Byerne — Nidaros, Bergen, Tunsberg, Oslo, Stavanger, Skeen og Fredriksstad — havde faaet, bortfaldt derfor. Disse to Instanser forøgedes efter Enevoldsmagtens Indførelse med en tredie, idet Byfogderne i Byerne fik Myndighed til at dømme i første Instans under Appel til Raadstueretten. For de fire Stiftsstæders Vedkommende blev denne lange Række dog forkortet derved, at Magistraterne i dem fik Lagthingsret, d. v. s. at Raadstuerettens Domme skulde gaa Lagthinget forbi og indankes umiddelbart til Overhofretten. Denne Lagthingsret blev først tilstaaet Kristiania (Reskr. af 11te Novbr. 1670) dernæst Bergen (Reskr. 7de Marts 1682), saa Throndhjem (Reskr. 15de Mai 1700), og endelig Kristianssand (i 1729). I de mindre Byer afskaffedes derimod i en senere Tid Magistraterne, saa at Byfogdens Domme blev indankede til Lagthinget. Kragerø Bythingsdomme, som i 1660-Aarene blev paakjendte af Overraadmand Nils Sørenssen Adeler, gik efter dennes Død (1669) direkte ind for Skeens Lagthing. En særegen Stilling indtog Larvik, der i 1665 havde faaet egen Byfoged. Dennes Domme indankedes først for Tunsbergs Raadstueret, men gik senere ind til Overbirkethinget, der blev anordnet ved Grevskabets Oprettelse i 1671.

For alle Lagthing blev der ved Kristian V's Lovbog paabudt tre Sessioner aarlig, der skulde holdes tredie Søgnedag efter Hellig Tre Kongers Dag, St. Botolfs Dag og Korsmesse om Høsten. Herfra gjordes der dog Undtagelse for Stegens Lagthing, der kun skulde holdes en Gang aarlig (St. Botolfs Dag) og hvert tredie Aar i hvert af de finmarkske Fiskevær.

Med Hensyn til Overhofretten, der den 28de Januar 1667 var traadt i Virksomhed som et fast Overtribunal i Norge, indeholdt i Kristian V's Lov ingensomhelst Bestemmelse, der sigtede til at sætte denne Norges høieste Retsinstans istand til at virke nogenlunde i sit Øiemed. Denne Domstol skulde beklædes af Rigets Statholder som Præses, en Justitiarius og ni af Kongen udnævnte Assessorer, som skulde træde sammen paa Akershus den 25de Januar hvert Aar; men da dens Assessorer ikke havde fast Løn, men

kun Retssportler, blev det Arbeide, som udførtes, ogsaa derefter. Vi ser nemlig, at Retten betjentes paa en høist slurvet Vis, og hverken Kongebud eller Bøder for Udeblivelse fra dens Møder kunde formaa Assessorerne til at indfinde sig her. Retten, som skulde være kompetent med 5 Medlemmer, maatte stundom betjenes med færre, endda Regjeringen til sine Tider søgte at lette Byrden. En ordentlig Instrux fik Overhofretten først under 20de December 1684, og denne fornyedes med en liden Forandring under 13de Januar 1700. Ved Kristian V's Lov blev det bestemt, at Overhofrettens Domme kunde indankes for Høiesteret i Kjøbenhavn, naar Sagen gjaldt 200 Lod Sølv. For Landets Adel var Overhofretten rette Værnething i Sager, der gjaldt Liv, Ære og Forbrydelse af dens Jordegods. Den høiere Adel skulde dog i alle Sager svare umiddelbart for Høiesteret.

I Professor L. M. B. Auberts omfattende Arbeide, De norske Retskilder og deres Anvendelse, hvorfra den ovenstaaende Fremstilling for en stor Del er hentet, er der gjort udførlig Rede for, hvad der i Landets ældre Ret fik sin Afløsning ved Kristian V's Norske Lov, og hvorfra det nye i denne er kommet. Enkelte Momenter, der har spillet en betydeligere Rolle i vort Folks Udviklings Historie, maa dog her hidsættes.

Med Hensyn til Arveretten i Kristian V's Norske Lov har denne væsentlig sin Rod i den danske Lovgivning; men for endel Bestemmelsers Vedkommende var den allerede gjennem Recessen af 1643 bleven gjældende Lov for Norge. I Familieretten oprettedes der nu fuldstændigt Formuesfællesskab mellem Ægtefællerne; Myndighedsalderen nedsattes fra 20 til 18 Aar, og Giftemandsretten*) ophævedes. Det tør dog ogsaa have draget noget ud, før Loven gjennemførtes helt for disse Punkters Vedkommende.

Endnu større Indflydelse paa den norske Bondestands Vilkaar kom Kristian V's Lov til at øve ved sine Bestemmelser om Odelsretten og Leilændingsvæsenet.

Odelsretten havde oprindelig kun været et personligt Fortrin, som enkelte af Landets Grundbesiddere (Hauldene) besad; denne Institution kan forfølges tilbage til Landets tidligste Bebyggelse, idet man gaar ud fra, at Forholdene hertillands har udviklet sig saaledes, som Tilfældet var paa Island i Tiden nærmest efter Nordmændenes Bosættelse her. Enhver, der besad Jordegods som fuld Eiendom, og hvis Forfædre gjennem tilstrækkelig mange Generationer havde boet i Bygden som Grundeiere, besad Hauldsret, og denne Ret tilkom Ætten, saalænge Godset var i dens Eie. I Tilfælde af Salg eller Pantsættelse havde Ættens Medlemmer derfor Forkjøbsret til Gaarden, som først, naar ingen af Ætten vilde overtage den, efter at den var lovlig frembudt,

*) Giftemand (giftingarmaðr) var den, som afgjorde en Kvindes Giftermaal paa hendes Vegne og bortgiftede hende. Dette var hendes Fader og Moder, om de var i Live, ellers hendes myndige Brødre, eller, hvis de ikke existerede, hendes Værge.

kunde overtages af en fremmed. Naar Jord var arvet gjennem 6 Generationer, regnedes den for Odel, ligeledes, hvis den var Gave fra Kongen eller Mageskifte af Odel mod Odel. Fra Begyndelsen af det 13de Aarhundrede svækkedes Odelsrettens personlige Betydning, medens dens tinglige Element, Adgangen til at komme i Besiddelse af en Gaard, blev mere fremtrædende og lettedes paa forskjellig Vis. Ved Magnus Lagaboters Lovgivning blev Hævdstiden fastsat til 60 Aar eller fjerde Slægtled; men det var dog de Odelsberettigede tilladt i Forfaldstilfælde — navnlig Pengemangel, Ophold i Udlandet, Fraværelse indenlands i Kongens Erende, Sygdom og Uvidenhed om Lovbydelsen — at forbeholde sig sin Gjenløsningsret en vis Tid, naar de lyste Forfald. Var Lovbydelsen forsømt, behøvedes ingen Forfaldslysning; Pengemangelslysningen skulde gjentages hvert 10de Aar. Ved Kristian IV's Lov blev Hævdstiden forkortet til 3die Generation og 30 Aar. I Kristian V's Lov opstilledes der ikke længere noget bestemt Antal Generationer, men Hævdstiden ansættes til 20 Aar, og hermed havde det sit Forblivende, til den ved Forordning af 14de Januar 1771 nedsattes til 10 Aar.

Medens Antallet af dem, som ved Enevoldsmagtens Indførelse brugte egen Jord hertillands, — med Fradrag af Nordland og Finmarken, hvorfra ingen Opgave findes, — udgjorde 11000, maa Leilændingernes Antal have været mere end det dobbelte, nemlig 25—27000. For denne talrige Klasse, der udgjorde Massen af Landets Jordbrugere, blev Kristian V's Lov af overordentlig stor Betydning, og den danner i mange Henseender en Afslutning paa en hel Række gjennem mere end 100 Aar fortsatte Bestræbelser for at værne om denne Klasses Rettigheder og betrygge dens Existens.

Allerede fra den tidlige Middelalder af havde den norske Leilænding, hvad enten han leiede Kronens, Kirkens eller Privatmands Jord, været ganske anderledes heldig stillet end den danske Fæstebonde. Hertillands var hans Stand ikke ved Kasteforskjel adskilt fra Odelsbondens; var Lykken god, kunde Leilændingen selv blive Odelsmand, ligesom den Odelsbaarne stundom, naar han sad i Uheld, saa sig nødt til at blive Leilænding. Ved Lovgivningen var der sørget for, at Leilændingen ikke blev undertrykt af Jorddrotten, idet begges gjensidige Rettigheder og Pligter var temmelig nøie bestemte. Men til Trods for alt dette var den norske Leilænding det 16de og en stor Del af det 17de Aarhundrede igjennem langt mindre heldig stillet, end Tilfældet senere hen var, idet han var kommen i større og større Afhængighed af sin Jorddrot, der undertrykkede ham paa forskjellig Vis.

Leien af Jorden foregik i den ældste Tid vistnok kun paa Aaremaal*), efter hvis Udløb den enten kunde fornyes eller ophøre; dog omfattede Tidsrummet for Jordens Leie sædvanlig tre Aar, hvilket ogsaa Loven forud-

---

*) Aaremaal, **ardarmáli**, betyder Aftale om Jordens Brug for en Pløinings- eller Frugtperiode (ár), altsaa for et Aar ad Gangen.

sætter, skjønt man ogsaa har Exempler paa, at Leien har været afsluttet for flere Aar ad Gangen. Det stod derfor Eier og Leier frit for ved Aaremaalets Udløb at løse Forholdet, dog tør det vel forudsættes, at Leilændingen blev boende paa Jorden, saa længe han opfyldte sin Skyldighed og ikke selv ønskede nogen Forandring. Blev Leilændingen imidlertid opsagt ved Aaremaalets Udløb, led han herved i formel Henseende ingen Overlast; thi han havde ikke erlagt Leie af Jorden (Landskyld) for flere Aar, end han havde havt den i Brug. Landskyldens Størrelse beroede paa den mellem Jorddrot og Leilænding trufne Aftale, uden at Loven havde sat Grænser for den, og rettede sig selvfølgelig efter Jordens voxende Værd og de synkende Priser paa de Varer, hvori Leien skulde erlægges. Men fra Midten af det 13de Aarhundrede blev Ledingen, som hidtil havde været en personlig Skat, som udlignedes efter Mandtallet, en reel Byrde, som paahvilede Jordegodset, og hvis Størrelse rettede sig efter Landskylden. At forøge denne laa ikke i Eierens Interesse, da hans Eiendom derved blev saa meget mere skattebetynget; Landskylden blev derfor fastsat en Gang for alle; men for at tage sin Mon igjen maatte Eieren ved Jordens Bortleie betinge sig forlods en Sum Penge af den, til hvem Jorden blev bortsat. Saaledes opstod da Bygselpengene — Indfæstningen eller Stedsmaalet, som de efter dansk Sprogbrug kaldtes —, som til Trods for, at de i Magnus Lagabøters Lovgivning og i Forordninger fra hans Eftermænds Dage opfattedes som Stikpenge og Besvigelse af Kronen for dens rettelig tilkommende Indtægter, efterhaanden gik over til at blive en Del af de jorddrotlige Rettigheder. Men denne Bygselsum, som skulde erstatte Jorddrotten det Tab, han led derved, at Landskylden var for lavt sat, blev, som det synes, meget tidlig beregnet for længere Tid end det i Loven fastsatte Aaremaal, idet Leilændingen herigjennem vilde sikre sig mod, at den Jord, han i sit Ansigts Sved dyrkede, skulde blive ham fratagen ved Leietidens Udløb. Men netop fordi denne Fremgangsmaade ikke var lovmedholdelig, aabnedes Døren paa vid Gab for Jorddrottens Vilkaarligheder, som stadig gik videre og videre paa Leilændingens Bekostning. Fra Midten af det 16de Aarhundrede gaar Regjeringens Bestræbelser ud paa at faa Livsfæstet indført som juridisk Pligt, idet det blev nedlagt Forbud mod at drive Bonden fra Gaarden uden Lovmaal og Dom og at tvinge Leilændingen til at bygsle sin Gaard paany hvert 3die Aar; men dette gik dog ikke af uden nye Indrømmelser til Jorddrotten, som oppebar en Kjendelse for det gamle Landboveitsle (det Gjæstebud, som Bonden hvert 3die Aar maatte holde for sin Jorddrot ved Eftersynet af Gaarden) samt en ny Afgift, Tredieaarstagen, der traadte i Stedet for den nye Indfæstning ved Aaremaalets Udløb. Disse to Afgifter blev senere slaaede sammen til en; men saa skulde Fogden som Ombudsmand for Kronens og Kirkens Gods ogsaa have sin Tribut af Bonden saavel ved hver Indfæstning som ved hvert Aare-

maals Fornyelse af Jordleien. Sportlerne ved hvert 3die Aars Tage blev dog afskaffede ved Kristian IV's Lov.

Men Leilændingens Kaar trykkedes snart ogsaa ved andre Bestemmelser, som netop ved den Tid, Afgifterne naaede sin største Høide, blev som mest følelige og derfor bidrog sit til at gjøre hans Stilling usikker i særlig Grad. Naar Jordbrotten døde, maatte Leilændingen inden et Aar fravige Gaarden eller bygsle den af hans Eftermand, selv om han forud havde leiet den paa nok saa mange Aar. Leilændingerne paa Kronens Gods, der forvaltedes af Lensherrerne og deres rovgjerrige Fogder som Kronens Ombudsmænd, fik det derfor i Regelen meget værre end de andre Leilændinger, og navnlig i de Egne, hvor Lenene var bortsatte paa Afgift. Thi da baade de danske Adelsmænd og deres Undergivne i saadanne Tilfælde maatte gjøre sig Lenene saa indbringende som muligt, gik det især udover Leilændingerne, som hver Gang, Lenet skiftede Lensherre, maatte fæste sin Jord paany. Ogsaa Leilændingernes Enker maatte ved Husbondens Død betale ny Indfæstning. At de Leilændinger, som havde forbedret sine Gaarde, herunder i særlig Grad blev Gjenstand for Efterstræbelser af Kronens og Kirkens Ombudsmænd siger sig selv. Fra Regjeringens Side blev der vel ved en hel Række af Kongebud lagt an paa at faa forhindret saadanne Overgreb, uden at det dog kan ses at være lykkedes den. Det Tryk, som herved kom til at hvile paa Leilændingerne, meddelte sig ogsaa til Borgerskabet i de norske Byer, idet det blev Leilændingerne forment at sælge sine Varer til andre end deres Herskab, som betalte dem efter eget Tykke, stundom med ikke mere end Halvparten af Varernes Værd.

Men hermed er vi ingenlunde færdige med alle de Paalæg, som fra det 16de Aarhundrede af truede med at tvinge den norske Leilænding ned i den samme Ufrihed, hvori den danske Fæstebonde befandt sig. Medens Hoveriet i ældre Tider havde været saagodtsom ukjendt hertillands, blev det efter Foreningen med Danmark almindeligt, at Kronens Leilændinger, der boede nærmest de Avlsgaarde, hvor Lensherrerne havde sin Residents, maatte svare Arbeide til disse; de var som Følge heraf fritagne for at svare den halve Del af Skatterne og benævnedes Ugedagstjenere. Ogsaa den norske Adel begyndte fra det 16de Aarhundrede af at bruge sine nærmest boende Leilændinger til sine Sædegaardes Dyrkning, men først ved Midten af det 17de Aarhundrede opnaaede den Skattefrihed for disse sine Ugedagstjenere. Naar den tilkjøbte sig Kronens Avlsgaarde, passede den altid paa, at det til disse hørende Ægt og Arbeide gik med paa Kjøbet. Ganske vist skulde Adelen i denne Henseende holde sig til den gamle Vedtægt; men vi møder dog tidlig Exempler paa, at de i Lighed med de øvrige Afgifter, Leilændingen havde at svare, blev forhøiede i meget stor Udstrækning. Ogsaa Lensherrerne og Fogderne misbrugte paa skammeligste Maade i sin private Interesse den Forpligtelse, som var bleven Kronens Bønder

paalagt til at gjøre Ægt og Arbeide. Bonden maatte finde sig i sligt, hvis han ikke vilde udsætte sig for, at Lensherren eller Fogden en vakker Dag skulde trænge ham fra hans Gaard uden Lov og Dom. Men med alt dette maa dog erindres, at det kun var et forholdsvis ubetydeligt Antal af Landets Leilændinger, som kom til at lide under dette sterke Tryk, og selve den Omstændighed, at det efter Aaremaalets Udløb stod den forurettede Leilænding frit for at søge sig bedre Kaar, maatte bidrage til, at Kronens Embedsmænd og Adelen holdt sine tyranniske Tilbøieligheder inden visse Grænser.

Ihvorvel Regjeringen meget vel indsaa — hvad Erik Rosenkrands's Reces af 1556 udtalte —, at "den Skik med Jordebygselen" var "det første og største Klagemaal her udi Landet", som den derfor bestræbte sig for at faa afhjulpet ved Livsfæstets Indførelse, viser det sig dog, at disse dens Bestræbelser var famlende og usikre; thi paa samme Tid, som Livsfæstet ved en Række af Recesser blev indført, vedblev det tidligere Forhold, hvorved Leilændingen ved Aaremaalets Udløb kunde trænges bort fra sin Gaard, lige fuldt at bestaa. At de Feilgreb og Selvmodsigelser, hvori Regjeringen saaledes gjorde sig skyldig, kom til at have en skadelig Indflydelse paa Løsningen af det vigtige Spørgsmaal, tør neppe være Tvivl underkastet. Først i Kristian IV's Lovbog af 1604 blev det i Landsleiebolkens 1ste Kap. fastsat, at "hvilken Bonde, som fæster sin Gaard og udgiver sin første Tage, han skal beholde sin Gaard udi sin Livstid og maa hannem ikke frafæstes, dog med slig Vilkaar, at han holder Gaarden ved god Hævd og Bygning, udgiver sin Leding og Landskyld aarlig i rette Tid og er sin Jorddrot eller hans Ombudsmand hørig og lydig."

196. Udskaaret Høvre fra Gaarden Løvaas i Tilder. Tilhører Videnskabernes Selskabs Samling, Throndhjem.

Fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede indtog Leilændingsklassen en friere, af Loven bedre betrygget Stilling end tidligere, idet der var bragt Overensstemmelse mellem den gjældende Praxis og de gjældende Retsregler, og det til Trods for, at Adel og Embedsstand tærede haardt paa de Rester af tidligere Velvære, som den norske Leilænding fremdeles var i Besiddelse af. Adelen blev imidlertid aldrig talrig hertillands, og dens Jordegods blev, sammenlignet med Forholdene i Danmark, aldrig meget stort; den skjærpede Kontrol med Embedsmændenes Færd, som Kristian IV fortjener Efterverdenens Erkjendtlighed for at have gjennemført, hindrede disse fra at samle meget Jordegods, og endelig var Leilændingerne ved selve Lovgivningen sikrede

mod Udsugelser fra Jordbrotternes Side. Ved Enevoldsmagtens Indførelse indtog den norske Leilænding, hvor sterkt han end maatte lide under det urimelige Skattetryk, som Tidernes Ugunst medførte, en Stilling, der tilvisse endog var bedre end den, som Selveiere i andre Lande — f. Ex. Danmark — kunde glæde sig ved. Men Enevoldskongerne tog efterhaanden Skridtet fuldt i Retning af at betrygge den norske Bondes økonomiske og retslige Stilling.

Allerede umiddelbart efter Enevoldsmagtens Indførelse aabnede Regjeringen saa at sige en Krig med den til Norge overflyttede danske Adel, som herigjennem i økonomisk Henseende meget snart fik sit Ulivsfaar*). Den lagde først og fremst an paa at faa Antallet af de privilegerede Herregaardseiere formindsket, idet den bestemte, at en adelig Sædegaard tabte sin Ret og Rang som saadan, naar den gik over i en borgerlig Persons Eie, og at ingen Sædegaard maatte nyde Skattefrihed, med mindre dens Eier selv holdt Dug og Disk der og derhos kunde godtgjøre, at den lige siden 1639 havde været ret adelig Sædegaard og at den i Mellemtiden aldrig havde været i nogen Borgerligs Eie som Pant eller Eiendom. Dernæst blev i 1663 de adelige Privilegier beklippede, idet den Skattefrihed, som i 1646 blev tilstaaet Adelens Ugedagstjenere, ophævedes, og selve Sædegaardenes Frihed indskrænkedes til kun at omfatte enkelte ældre Skatter. Paa samme Tid fortsattes Arbeidet med at betrygge Leilændingerne mod Jordbrotternes Overvold, først gjennem den i flere Henseender merkelige Forordning af 5te Februar 1685, dernæst gjennem Kristian V's Norske Lov, i hvilken, for at tale med Professor E. Holm, Regjeringens norske Landbopolitik tydelig gaar i Retning af at gjøre Norge til et Bondeland.

Uden at dvæle ved de vigtige og interessante, vistnok under Gyldenløves Auspicier tilblevne Forarbeider til Forordningen af 5te Februar 1685**) skal vi her i Korthed gjøre Rede for de vigtigste af dens Bestemmelser, der tilsigtede at betrygge Leilændingens Vilkaar. Den ældre norske Lovgivning paabød, at naar Leilændingen sluttede Aftale om Jordleie, skulde han have med sig to Vidner, "og var det bedre, om han havde flere". Men hvis nu Vidnerne døde, saa var han lige nær, om Jordbrotten vilde trænge ham bort fra Gaarden; Forordningen bestemte derfor, at Leilændingen skulde tage Bygselseddel, hvori den leiede Gaards Landskyld og Taxt samt Bygselsummens Størrelse skulde være opgivet, og denne, som maatte være dateret, skulde læses paa første Thing. Regjeringen blev imidlertid ikke staaende ved, at

*) Den i 1671 oprettede Greve- og Friherreadel maatte som Hofadel nærmest være knyttet til Danmark; at der i Norge aldrig blev oprettet mere end to Grevskaber og et Baroni havde vel for en Del sin Grund i Landets naturlige Forhold, der ikke egnede sig for saadanne Godskomplexer, men væsentlig dog vistnok i Regjeringens Ulyst til at skabe en stor Godseierklasse her.

**) Disse findes trykte i Aktstykker til Leilændingsvæsenets Historie (Bilag til Leilændingskommissionens Indstilling) Kr.a 1881.

Kontraktsforholdet i formel Henseende blev ordnet paa en for Leilændingen fuldt ud betryggende Maade; men den satte ogsaa Grænser for Kontraktsfriheden, idet den udfærdigede forskjellige Bestemmelser om, hvilke Fordringer Jorddrotten havde Ret til at opstille overfor sin Leilænding. Samtidig med Livsbygselens Indførelse var Leilændingens aarlige og treaarlige Ydelse, Landskylden og Tredjeaarstagen, bleven bestemt til et Beløb, som Jorddrotten ikke under nogen Omstændighed maatte overskride; Bygselsummen var derimod fremdeles ubestemt, og Jorddrotten kunde med Hensyn til den frit tage, hvad han kunde faa. Men ved Forordningen af 5te Februar 1685 blev der gjort Forsøg paa ogsaa at fastsætte Bygselsummen til et bestemt Beløb, idet den bestemte, at Jorddrotten ikke maatte "fordre eller tage mere af den, som en Gaard vil bygsle end i det høieste 10 Rdr. af et Skippund Tunge, 5 Rdr. af en Hud og af de andre Species efter samme Proportion." Da det havde hændt, at Bygselgods af Proprietærerne var bleven lagt ind under deres paaboende Gaarde som Avlsgaarde eller Underbrug, hvorved de havde undraget sig for at svare de Rettigheder, som disse havde at yde, bestemmer Forordningen, at der af saadanne Avlsgaarde, som unddrages Bygselgodset, skulde svares dobbelt Skat og udredes dobbelt Mandskab efter Gaardens Proportion.

Kristian V's Lov gik med Hensyn til Ordningen af Leilændingsvæsenet endnu videre end Forordningen af 5te Februar 1685, som dog ikke blev helt udnyttet i selve Loven. Den gjentog Bestemmelserne om Bygselseddelens Thinglæsning; men den bestemte derhos, at Leilændingen kun forbrød sin Gaard i Tilfælde af, at han undlod at svare de aarlige Afgifter eller forhuggede Skoven til Upligt. Den bestemte derhos, at Hoveri alene skulde ydes til de gamle privilegerede Sædegaarde af de Bønder, som boede inden 2 Miles Afstand fra Sædegaarden, og disse maatte ikke besværes med mere Arbeide, end "sædvanligt været haver." Ingen Gaard, hvis Skyld var 1 Skippund Tunge eller derunder, maatte bortbygsles til mere end en Leilænding, hvorhos Bygselsummen fastsattes i Overensstemmelse med den nævnte Forordning.

Disse Bestemmelser maa visselig af de store Jorddrotter, som anskuede Forholdene med sin Samtids Øine, have været opfattede som en eneste stor Uretfærdighed fra først til sidst, og utallige tør nok de Beklager have været, som i den følgende Tid opsteg til Thronen. Som ovenfor oftere fortalt, foregik just i den sidste Halvdel af det 17de Aarhundrede Salget af store Krongodser hertillands, hvorigjennem et nyt Aristokrati var under Dannelse. Forordningen af 5te Februar 1685 og Kristian V's Norske Lov hemmede imidlertid dets Vækst allerede i den første Udvikling, og de usunde Spekulationer, som haade været knyttede til Erhvervelsen af de store Godser, faldt lammede til Jorden. I Tidernes Løb medførte de store Bygselgodser efterhaanden Jorddrotternes Ruin, hvis de ikke i Tide forebyggede den ved at

sælge Eiendommene til sine Leilændinger, enten saaledes, at disse helt ud kom i Besiddelse af dem, eller og paa den Maade, at de solgte Bygselretten, men forbeholdt sig Landskylden. Denne Afgift, der benævnes løs (d. v. s. fra Eiendommen skilt) Landskyld, blev saaledes vistnok en Grundbyrde, men uden at den dertil Berettigede erholdt den mindste anden Raadighed over Eiendommen. Fra Begyndelsen af det 18de Aarhundrede voxede Selveiernes Tal med rivende Hastighed. Allerede omkring Aar 1740 udgjorde Selveierne i mange Bygder det tre-, fire-, ja syvdobbelte Antal af, hvad de før Regjeringsforandringen i 1660 havde været.

Med Hensyn til de norske Statsindtægters Størrelse i de første 60 Aar efter Enevældets Indførelse findes der kun faa og tarvelige Oplysninger, og det lader næsten til, at Regnskaberne ialfald for en Del er førte paa en saadan Maade, at man vanskelig kan faa Rede paa, hvor stor Andel af Intraderne der falder paa Norges Part. I 1662 udgjorde den samlede Indtægt af de forenede Riger 777040 Rdr., hvoraf 317030 Rdr. blev erlagte fra Norge.*) Molesworth opgav i 1692, som vi har set, de norske Statsindtægter til 700000 Rdlr. Heri maa dog ogsaa extraordinære Paabud være indbefattede; thi en Budget-Extrakt fra dette Aar viser, at Norges (heri ogsaa indbefattet Island og Færøerne) ordinære Indtægter for dette Aar udgjorde 434000 Rdr. Riegels, som man forøvrigt maa vogte sig for at sætte stor Lid til, sætter i 1670 "Norges Landskyld og Tiender" til 263975 Rdlr. og "Tolden med Kjøbstedsskat og andre Land- og Byskatter" til 136025 Rdlr. eller tilsammen 400000 Rdlr., hvortil vistnok ogsaa kommer forskjellige andre Paalæg, som er slaaede sammen med de danske. Omkring 1686 anslaar han de norske Indkomster til 600000 Rdr. Ved Thronstiftet i 1699 opfører han Indtægterne af Norge til 533278 Rdr. 43 ß og i 1710 til 670832 Rdr., i hvilke Beløb han dog neppe har medregnet de Poster, som var henlagte til Kongens Partikulærkasse. Finantsregnskabet for 1715, der er trykt som Bilag til E. Holms Danmark-Norges indre Historie 1660—1720, udviser for Norges Vedkommende af ordinære Indtægter 511662 Rdr. 89 ß og af extraordinære Indtægter 351213 Rdr. 77½ ß.

*) Indtægterne var fordelte paa følgende Maade:

Leilændingsskat af 13732 fulde Gaarde à 2 Skp. Tunge) à 8 Rdr.	109,860	Rdr.
Odelsskat af Adels-, Odels- og Pantegods	7,0(0	—
Geistlighedens Skatter	6,000	—
Kjøbstædernes —	6,000	—
Tolden (med Fradrag af den Del, der var pantsat)	121,954	—
Overskud af Lenenes Indtægter	62,216	—
Stemplet Papir	4,000	—
Samlet Indtægt af Norge	317,030	Rdr.

De opførte Tal for Statsindtægterne giver os dog kun en høist ufuldkommen Forestilling om det svære Skattetryk, som maa have hvilet paa Landets Befolkning, navnlig da paa den saakaldte Underklasse. Man har af og til søgt at anskueliggjøre Datidens Skatteforhold ved en Multiplikation af de Skattebeløb, som nu omstunder erlægges. Men saadanne Forsøg er dog temmelig orkesløse og tør neppe anses for mere end løse Gisninger, hvor megen Umag man end kan ses at have gjort sig med deslige Regnestykker. Bedre belyses vistnok Trykket ved Rosencreutz's ovenanførte Ord, at "Kontributionerne i Norge samt Udskrivelse og Soldaterhold, Underofficerernes irreguliere Indkvarteringer og andre Tyngder løbe langt over det, som ordinairement af en Tønde Hartkorn i Danmark betales."

Medens de Indtægter, som Kronen i tidligere Tider havde havt af det bortbygslede og bortforlenede Gods, nærmest ophørte med Krongodsernes Salg, kom Statsindkomsterne efter Enevoldsmagtens Indførelse fornemmelig til at bestaa i ældre og nye, ordinære og extraordinære Skatter og Paalæg. Disse kan for Landdistrikternes Vedkommende inddeles i 1) Jordebogsrettigheder, 2) Tienden, 3) Landkontributioner, og 4) Landkonsumtionen; for Byernes Vedkommende bestod Afgifterne til Statskassen, efter at de ældre smaa Kjøbstadskatter i 1681 var afskaffede, udelukkende i Tolden, Kontributioner og Konsumtionen.

Naar faste Eiendomme paa Landet skulde lignes i Skat, betjente man sig af Landskylden som Maalestok for deres indbyrdes Værdi, for Bygselgodsets Vedkommende efter den Landskyld, som virkelig svaredes, for det ikke bortbygslede Gods efter dets antagne Leieværdi. Men Landskylden var forskjellig i Landets forskjellige Egne, og som Maalestok havde den endvidere den Ulempe, at den var fastsat i forskjellige Naturalpræstationer, som maatte gjøre den næsten uanvendelig, hvor der var Tale om Udligning af Pengeskatter, medens den meget vel havde egnet sig som Fundament for Udligning af en Byrde som Ledingen, hvis Størrelse for hvert Thinglag eller Skibrede var bestemt. Da nu Pengeskatter i Løbet af det 17de Aarhundrede blev indførte, blev en Omregulering af Landskylden som Skattefundament nødvendig.

Allerede tidlig bestod der hertillands en Inddeling i hele, Tredjings (tre fjerdedels), halve og Øde- eller Fjerdingsgaarde — en Inddeling, som muligens kan forfølges op til Begyndelsen af det 13de Aarhundrede —, og denne blev ogsaa i Kristian IV's Tid benyttet ved Udligningen af forskjellige direkte Skatter; men et saadant Klassesystem maatte være baade ufuldkomment og uretfærdigt, idet Gaardenes forskjellige Godhed og Størrelse herved ikke kunde komme i Betragtning, og der blev derfor allerede i 1645 vakt Motion om Indførelsen af en ny Matrikul, hvorved disse Mangler kunde blive afhjulpne. Denne kom dog ikke istand; derimod blev i 1647 Skatteligningen fuldstændig lagt paa Landskylden, og dette Princip blev ogsaa til en vis Grad fulgt i den følgende Tid, skjønt man i Navnet fulgte Indde-

lingen i hele, halve og Ødegaarde. Ved det tidligere omtalte Reskript af 23de Januar 1665 blev en Omregulering af Landskylden over det hele Land paabudt, hvorefter al Skyld skulde reduceres til Korn, Smør og Fisk, saaledes at 1 Skp. (= 1½ Spand) Korn (Tunge) skulde være = 1½ Løb Smør og 3 Voger Fisk. Men ved selve Matrikuleringsverket blev dette dog ikke iagttaget, og mange af de gamle Skyldspecies blev fremdeles staaende. Denne Matrikul led derhos af den Ulempe, at den var indrettet for hvert Distrikt for sig, hvorved Skyldforholdet blev høist ulige for Landets forskjellige Egne. Reduceret til Korn udgjorde Rigets samlede Matrikulskyld omtrent 40500 Skpd. Tunge. Paa den Tabel, der er vedføiet Forordningen om Rostjenesteskatten af 22de April 1682, er 1 Skpd. Tunge opført omtrent = 2 Tdr. Hartkorn.

De saakaldte Jordebogsrettigheder bestaar fornemmelig i Leding og Visøre, der ved Magnus Lagabøters Lovgivning var gaaet over til en Skat paa faste Eiendomme og fordeltes efter Landskylden, samt i nogle mindre Afgifter, som hidrører fra en senere Tid.

Med Hensyn til Tienden, der svaredes af Agerbrug, Fiskeri og Kvægavl og som fra gammel Tid af havde været delt i fire Dele, hvoraf Kongen erholdt den ene, blev der ved Matrikuleringen af 1665 gjort et Forsøg paa at lade den gaa over til en fast og uforanderlig Afgift, idet det derom udfærdigede Reskript paalægger Kommissarierne at "tilskrive enhver Gaard sin visse Tiende efter enhvers Avling, Landskyld og Beskaffenhed for Vished udi Kongens og Kirkens samt Prestens Indkomst og Bondens egen Udgift". I hvilken Udstrækning dette Bud blev efterlevet, er ikke endnu bragt paa det Rene; men det lader til, at denne i adskillige Dele af Landet er bleven reguleret med bestemte uforanderlige Beløb i Naturalpræstationer, der var uafhængige af det vexlende Aarsudbytte, en Ordning, som fremdeles er gjældende paa sine Steder.*) I Begyndelsen af det 18de Aarhundrede blev der af Løvendal gjort Forsøg paa ogsaa at faa Fisketienden reguleret; men dette strandede dog paa den Modstand, det mødte hos den nordenfjeldske Geistlighed med Biskop Peder Krog i Spidsen.

De saakaldte Landkontributioner eller ordinære Kontributioner, som ogsaa var udlignede paa Matrikulskylden, bestod i den saakaldte Leilændingsskat, Odelsskat, Rostjenesteskat, Proviantskat, Munderingsskat samt forskjellige mindre Grundafgifter, der ikke var medtagne i Matrikulen. Af disse har Odels- og Leilændingsskatten, som baade Odelsbønder og Leilændinger havde at svare, sin Oprindelse fra temmelig gammel Tid, idet de kun er en nyere Form for den Rettighed til Gjæsteri eller Underholdning af Almuen, som efter Sædvane tilkom Kongen paa hans Reiser og under hans Ophold i Bygderne. Denne Skat, som tidligere havde været oppebaaret under

*) M. Birkeland, Om Tienden og dens Indløsning.

Navn af Gjengjerd, Landehjælp, Landeskat, Sølvskat eller Kongeskat, fik i Slutningen af det 16de Aarhundrede Navn af Leilændingsskat, forsaavidt som den udrededes af Leilændingerne, der blev lagte i Lægder paa 10—20 Mand, som havde at udrede et bestemt Beløb, men Navn af Odelsskat, forsaavidt den svaredes af Selveierne af det Jordegods, hver især eiede. Leilændingsskatten varierede meget sterkt og beløb sig i 1659 endog til 12 Rdr. af hver fuld Gaard (paa 1½ Skp. Tunge og derover); senere blev den dog nedsat til 5 og 3 Rdr. pr. Skp. Tunge. Odelsskatten, der erlagdes med Halvdelen af Eierens Landskyld af Odelsgodset, udlignedes 1663 med ½ Rdr. pr. Skp. Tunge, men blev i 1674 forhøiet til det tredobbelte. Rostjenesteskatten, der paabødes ved Forordning af 22de April 1682 og afløste den forrige Rostjeneste og Rytterhold in natura, udrededes med 16 Skilling af hver Tønde Hartkorn, hvortil de norske Skyldspecies reduceredes efter en Forordningen vedføiet Tabel, eller med omtr. 40 Skill. pr. Skp. Tunge. For denne var det beneficerede Gods samt Statens og den høiere Adels privilegerede Gods fritaget. Munderingsskatten, der siden den staaende Hærs Gjenoprettelse havde været en Ydelse in natura, gik i 1670-Aarene over til en Pengeskat, der oprindelig udgjorde 2 Slettedaler, senere (fra 1705) 2 Rigsdaler og (fra 1718) 3 Rigsdaler af hvert Lægd. Proviantskatten blev første Gang paabudt ved Forordning af 2den Januar 1667 og svaredes med ½ Rdr. af hvert Skp. Tunge. Herforuden regnedes under Landkontributionerne den saakaldte Otte-Procent-Skat, Eng-Slette-, Fjeld-Slette- og Rydningsskat, Kværneskat, Fiskevands-Skat m. m.

Landkonsumtionen blev indført ved Forordning af 8de November 1680; for denne var Bønderne fritagne, og den faldt derfor kun paa de store Godseiere, Sagbrugseiere, Embedsmænd, Klokkere, Landhandlere, Gjæstgivere o. s. v. Denne bestod af den egentlige Konsumtion eller Familieskat, der erlagdes med et Beløb, der varierede mellem 1 Rdr. 64 Skill. og 32 Skill. for de skattepligtiges egne, Koners og Børns Personer, dog saaledes, at ingen betalte for mere end 2 Børn, selv om han havde flere, Folkeskatten, der i Regelen betaltes med 24 Skill. af hver Tjenestegut og 16 Skill. af hver Tjenestepige, og Stald- eller Hesteskatten, der erlagdes med 1 Rdr. for hver Hest. I Forbindelse med Landkonsumtionen stod Kopulationsskatten eller Vielsespengene, der erlagdes med et forskjelligt Beløb, fra 50 Rdr. for Rangspersoner og ned til 24 Skilling for Dagløonnere og Tjenestefolk.

Foruden Landkonsumtionen fandtes der ogsaa en Del andre personlige Skatter, som alene kom til at paahvile Landdistrikterne. Blandt disse kan nævnes Sagskatten, der blev paabudt ved Forordning af 30te Januar 1664 og egentlig afløste den tidligere, af Kongen alene oppebaarne Sagbrugstiende, Sagmesterskatten, der erlagdes af alle Sage og Sagmestere med ½ Rdr. pr. 1000 Bord, Husmands- eller Haandværker- eller Strandsidderskatten

samt Løsgjænger- eller Pebersvende- og Handelsskatten, som alle, der ikke var medtagne under Folke- og Familieskatten, maatte svare.

Saa betydelig denne Liste over Landbefolkningens Skatter end er, kan den dog ikke paa langt nær antages at være udtømmende. Militærbyrderne er saaledes vistnok kun for en Del medtagne her, og fra de forskjellige Kanter af Landet hører vi fra Tid til anden om forskjellige Paalæg, der ikke findes nævnte i de Forordninger, som forefindes, uden at de derfor uden videre kan henregnes blandt de ulovlige Sportler, som uredelige Embedsmænd har beregnet sig. Hertil kommer de Tiender, som var paalagt Bergverksdrift og Trælasthandelen. Ogsaa Embedsstanden — t. Ex. Geistligheden — ses at have havt sine særegne Skatter at udrede.

I Byerne svaredes der Konsumtion af alle de Varer, som blev indførte tillands eller tilvands, Folkeskat og Vielsespenge efter Forordning af 24de Januar 1682. Den vigtigste Afgift, som blev paalagt Byerne og derigjennem det hele Land, var dog Tolden, til hvilken vi lidt længere nede skal komme tilbage.

Medens alle de her opregnede Skatter hørte til de ordinære Paalæg, har vi fra det omhandlede Tidsrum en Mængde extraordinære, som fremkaldtes ved særlige Forhold og som især rammede de mere bemidlede. Naar en Kongedatter skulde bortgiftes, blev der paalagt Prinsesseskyr; skulde en eller anden Fæstning istandsættes, blev der anordnet en Fortifikationsskat; da Fredrikshald i 1716 af sine heltemodige Borgere var bleven lagt i Aske, ansaa Regjeringen det som Pligt for hver og en i de forenede Riger at bidrage sit til Byens Gjenopførelse og udskrev i dette Øiemed en Skat.

Især maa de saakaldte Krigsskatter have været meget trykkende, navnlig da disse blev saa hyppig paalagte, at de ganske tabte sin Karakter af extraordinære Paalæg. I 1676 blev der saaledes udlignet Krigsstyr af alle, som var skattepligtige efter Konsumtionsforordningen, og denne fornyedes i de tre følgende Aar. I 1677 kom hertil en Ildsted- og Kvægskat, som Huseiere og Bønder maatte betale. I 1678 blev Ildstedskatten afløst af en Kop- og Rentepengeskat, af hvilke den første, der rammede alle, især var meget følelig; den sidste medtog 2 pCt. af den rentebærende Kapital. Efter Freden i Lund ophørte disse Skatter for nogle Aar, men paalagdes igjen i 1682 og erlagdes da til 1692, dog saaledes, at Kvægskatten i 1688 afløstes af en Ildstedskat. Fra 1692 af var Folket forskaanet for extraordinære Skatter i 7 Aar; men da blev der i Anledning af den ligeoverfor Sverige og Holsten-Gottorp indtraadte Spænding paalagt en ny og trykkende Extraskat, der ganske strax efterfulgtes af en Kop-, Heste- og Studeskat, Rentepenge- og Husleieskat, der alle var betydelig sværere end de tidligere anførte Skatter af samme Navn. Denne Skat ophørte dog snart igjen; men i Krigsaarene 1709—20 blev der igjen paalagt en svær Krigsstyr eller Dagskat, som den ogsaa kaldes, idet de var beregnede for hver Dag, foruden en hel Mængde

forskjellige, i al sin Smaalighed tildels rent latterlige Extraskatter paa nye Sko, paa Husmødres og Tjenestepigers Haarpynt, paa Mandfolks Parykker, paa Vogne og Baade o. s. v. o. s. v. Men nu skrabede Regjeringen ogsaa saa føleligt, at det loyale Folk ikke længere vilde være med. Medens der ved de tidligere Skattepaalæg ikke høres andet, end at alt gik stille af, vakte disse et sterkt Misnøie, og det kom paa sine Steder endog til Uroligheder paa Thingene. Men Tiderne havde forandret sig siden de Dage, da Bønderne ved at ihjelslaa eller forjage en Foged kunde nedlægge sin Protest mod nye Skatter. Ved at sikre sig de Personer, som ansaas for Hovedmænd for Reisningen, og holde dem i aarlang Forvaring, medens den mod dem anlagte Sag sneglede sig frem igjennem de forskjellige Instanser, lykkedes det Regjeringen at kvæle Uordnerne, før de endnu havde faaet gribe om sig.

Indtil Fredrik III's Dage opkrævedes Tolden hertillands udelukkende i finantsiel Henseende som en ren Statsindtægt, som oftest i lige Grad for Varernes Værdi, hvad enten de indførtes eller udførtes; kun ses der at være tilstaaet de Varer, som indførtes i norske Skibe, en Lettelse i Afgiften, hvorhos der ligeoverfor udenlandske Skibe blev taget Hensyn til, hvorledes norske Skibe og Undersaatter blev behandlede i vedkommende Nations Land. Oprindelig synes Toldsatserne at have været uforandrede fra det ene Aarhundrede til det andet; det var først Kristian IV, som begyndte at forhøie dem i nogen Grad, dels for at spare Skovene, dels for at hindre Indførelsen af Overdaadighedsgjenstande. Ogsaa hans Eftermand, der under 8de April 1662 udfærdigede en ny Toldrulle, fulgte væsentlig det samme Princip.

Først i Kristian V's Tid tog Enevoldsregjeringen med Hensyn til Toldopkrævningen Skridtet fuldt ud og gjennemførte de samme Grundsætninger, som findes i den store franske Finantsminister Colberts berømte Toldtarif af 1664, der er bleven efterlignet i de fleste europæiske Lande. Tolden blev fra nu af ikke længere som i tidligere Tid en blot og bar Statsindtægt; men den blev i den landsfaderlige Regjerings Haand ogsaa et Redskab til at modarbeide Luxus og ophjælpe Arbeidsomhed. I fuld Overensstemmelse hermed indeholder Toldlovgivningen fra Enevældets Dage, — navnlig Kristian V's Toldforordning af 1672, Kommercieforordningen af 16de April 1681 og Toldforordningerne af 1683 og 1691, af hvilke den sidste er bleven et Forbillede for de senere udfærdigede Tariffer, — et udviklet Opmuntrings- og Forbudssystem. I disse er nemlig alle Artikler, der ei henhører til Fornødenheder, belagte med høi Told, medens den paa den anden Side er skaansom og mild ligeoverfor alt, hvad der behøves til Livsbehov.*) Kristian V's Handelslovgivning er derhos gjennemgaaende

*) Af al Slags Vin med Undtagelse af den franske erlagdes 10 Rdr. 64 ß pr. Oxehoved eller 20 Øre pr. Liter. Kaffe blev neppe endnu drukket hertillands i saa stor Udstrækning, at den skulde bringe noget nævneværdigt Toldbeløb ind. The — "en Urt, saakaldet The", benævnes den i Tariffen — belagdes med 48 ß Pundet i Told. Af Tobak,

bygget paa den Hovedsætning i Merkantilismens System, at ingen Vare kan blive for dyr, naar den kun blev frembragt inden Rigets Grænser; for at ophjælpe Industrien i eget Land blev Indførselen af udenlandske Fabrikata dels ligefrem forbudt (ved Forordning af 29de Juli 1684 forbødes saaledes Indførselen af Taugverk og Skibsankere), dels belastet med høi Told. Disse Bestræbelser for at ophjælpe den indenlandske Industri gik vel aldrig til en saadan Yderlighed som t. Ex. i England, hvor der for at befordre Afsætningen paa Uldmanufakturer udgik Befaling om, at alle Lig skulde svøbes i uldent Tøi og ikke i Linned; men Sidestykker hertil fattes dog ikke ganske. Regjeringens Stilling ligeoverfor den indenlandske Industri blev udtalt i Manufakturprivilegierne af 8de Januar 1681, hvori det heder: "Naar Manufakturerne til saadan Fuldkommenhed ere komne, at adskillige Stykker og et anseligt Forraad af Stoffer af Silke, Uld og Linned kan vorde forfærdigede, vil Kongen Tolden paa alle saadanne Vare, som udenlands fra indføres, saaledes forhøie, at de, som herudi ere interesserede, altid fremfor andre herudi kan beholde Markedet." I Tarifen af 1691 sattes Tolden af en Alen Fløiel til 32 ß, af en Alen Klæde til 16 ß, af en Alen trykt Kattun 4 ß og af en Alen brabantsk Lærred til 5 ß, — Satser, som ialfald stod ikke lidet over de 8 PCt. af Værdien, som ellers var gjennemført Regel for de Artikler, som ei var udtrykkeligen nævnte i Tariffen. At Regjeringen fastholdt dette Princip, kan ses af Privilegierne for Uldmanufakturerne af 10de December 1698, i hvis § 6 det udtrykkelig heder: "Kongen vil lade udfinde tjenlige Midler til at bringe de her forarbeidede uldne Varer udi saadan Pris, at de altid kunne gaa fra Haanden for dem, som i bemeldte Verk interessere." I Fredrik IV's Regjeringstid blev der i Toldlovgivningen ikke foretaget nogensomhelst større Forandring.

Med Tolden var der dengang forbunden forskjellige andre Afgifter som stemplet Papir, Sportler til Toldbetjentene, tildels Accise m. m., som selvfølgelig ogsaa i høi Grad maatte bidrage til at forhøie Varernes Salgspris, naar de kom paa det norske Marked.

Det staar dog ikke til at negte, at Enevoldsregjeringens Hensigter kun i ringe Mon opnaaedes, medens alle disse Skatter og Paalæg maa have udsuget Nationen overmaade sterkt og have hemmet dens Fremgang. Det er derfor intet Under, at vi støder paa mange lidet tiltalende Træk af, hvorledes Folk bar sig ad for at fri sig for det sterke Tryk. Ved Indførselsforbud og ved de overdrevne høie Toldsatser opelskede Regjeringen ikke Industri og Manu-

der allerede fra Kristian IV's Dage var bleven en Nødvendighedsartikel for Nordmanden — i Hæren snusede saaledes i Gyldenløves Dage hver eneste Mand fra den øverstbefalende til Tamburlærlingen —, svaredes der kun 1 ß i Told. Kornvarer, der indførtes fra Udlandet, var vel belastede med høi Told, men Moderation og Fritagelse for Told hørte i vanskeligere Tidsforhold til Regelen; derhos neutraliseredes Tolden for en væsentlig Del ved den toldfri Indførsel fra Danmark.

fakturer, men et Smugleri, hvori nær sagt alle og enhver gjorde sig skyldig, og Kunsten at lure Toldopsynet var dengang ligesom i vore Bedstefædres Dage et Omraade, hvorpaa haabefulde unge Genier og Talenter ret kunde tumle sine Evner. Ed maatte Skipperne og Kjøbmændene aflægge paa Rigtigheden af de Opgaver, som blev Toldvæsenet forelagte; i de allerfleste Tilfælde gjaldt det da ved fint Haarkløveri at stelle sig slig, at Ens egen Samvittighed ikke senere hen skulde blive urolig over, at der var bleven aflagt aabenbar Mened. Det var dog noget, som alle og enhver vidste, at der blev begaaet Toldsvig i stor Skala i alle Byer, og Bestræbelserne for at faa denne afskaffet affødte i Fredrik IV's Tid en hel Mængde Projekter, som dog alle viste sig uigjennemførlige. Som Exempel paa, i hvor stor Maalestok Snyderierne foregik, kan anføres, at der i Kristiania i 1705, da der blev reist Anklage for Underslæb mod en Toldembedsmand*), viste sig, at ikke mindre end 63 af Byens Borgere og Embedsmænd var indviklede deri. Blandt dem var ikke faa af Byens bedste Borgere, som det saaledes spøgte stygt for. Men Regjeringen var mild og udstedte almindelig Pardon, mod at der skulde afgives fuld Tilstaaelse. Alligevel virkede dette ikke bedre, end at et Par af de samme Kjøbmænd Aaret efter blev grebne i en ny Smuglerisag. Og saadanne Streger hører vi meget hyppig om fra alle Kanter af Landet.

Det var imidlertid ikke blot Kjøbmændene, som saaledes besveg det offentlige. Ogsaa selve Embedsmændene, der havde med Oppebørslerne at gjøre, gjorde sig skyldige i store Misligheder, idet de dels modtog Bestikkelser, dels begik ligefrem enorme Underslæb. Alene de Optrækkerier, som Tolderne stadig fandt paa, vilde, om de blev ordentlig udredede, udgjøre et Kapitel, som turde levere tilstrækkelige Beviser paa, at de ogsaa hertillands kunde blive at indbefatte i den bekjendte Klassifikation, hvorunder de allerede i Oldtiden blev henførte. I det hele tør det nok siges, at den offentlige Moral var overmaade slap i alle Lag, ikke mindst i de mest betroede Embedsmænds Klasse. Fra Begyndelsen af det 18de Aarhundrede har vi nemlig en hel Række af Kassemangelsager, der forvoldte mangfoldiges Ruin. I 1711 blev saaledes Bergens Stiftamtskriver Kristofer Mohrsen greben i en Kassemangel paa 100000 Rigsdaler, og han blev derfor sat i Fængsel paa Akershus. Ogsaa efter hans Eftermand Severin Seehusen eller Svanenhjelm fandtes der i 1726 en betydelig Underballance. Paul Weibye i Kristiania, der var den første, som kaldtes Zahlkasserer, arresteredes i 1723 for en betydelig Underballance, der dog efterhaanden blev dækket ved Kautionsansvar og ved en

*) Hans Navn var Frantz Jørgensen; hans Gaard paa Hjørnet af Dronningens Gade og Raadhusgaden erklæredes forbrudt til Kronen, da hans Bo ikke kunde dække hans Underslæb. I 1749 forærede Fredrik V den til Byen, hvis Raadhus den siden var til 1860-Aarene.

Arv, som tilfaldt hans Hustru, saa hans Gjæld til Statskassen beløb sig til omkring 6000 Rigsdaler, da han i 1733 atter kom paa fri Fod.

For at faa sat Grænser for den omsiggribende Told- og Konsumptionssvig og derhos indføre en bedre Kontrol med Oppebørselsbetjentene slog Regjeringen derfor fra Slutningen af det 17de Aarhundrede gjentagne Gange ind paa den Udvei at bortforpagte Tolden, Konsumtionen og forskjellige andre af Statsindtægterne — Jordebogsrettighederne, Kronens løse Landskyld, Sigt- og Sagefald m. m. — for visse Aar til flere eller færre Forpagtere. Herved kunde den faa et fast Indtægtsbeløb at gaa ud fra, paa samme Tid som den kunde gjøre sig Haab om, at Forpagterne i egen Interesse vilde bestræbe sig for at faa bekjæmpet de Ulovligheder og Underslæb, som gik i Svang.

I Tiden nærmest før og efter Enevældets Indførelse blev der af Regjeringen indhentet forskjellige statistiske Opgaver, nærmest i praktiske Øiemed, og da det saaledes tilveiebragte Materiale fremdeles for en større Del findes bevaret i Arkiverne, har man deraf kunnet uddrage vigtige Oplysninger saavel om Landets materielle Forhold som om Befolkningens Størrelse paa denne Tid. Det siger sig selv, at disse første famlende Forsøg paa Statistikens Omraade lider af store og let øinefaldende Mangler, og de Resultater, som kan udledes af dem, er kun omtrentlige. Men ikke desmindre har vi dog i dette Materiale og i de omhyggelige Bearbeidelser, det er underkastet, et nogenledes sikkert Grundlag for Bedømmelsen af Forholdenes Væxt i den følgende Tid.

Rækken aabnes med en Beregning af Landets Kvæghold i Aaret 1657. I Anledning af Krigen med Sverige blev der nemlig i dette Aar paabudt en Kvægskat, der nødvendiggjorde en Tælling af de Husdyr, som fandtes i Landet. De indkomne Opgaver er temmelig vel bevarede, og den Beregning, som Professor Dr. Yngvar Nielsen paa Grundlag heraf har opstillet, giver følgende Tal for Kreaturbestanden*):

Heste	54500	(i 1891: 136192)
Køer	484000	(i 1891: 887692)
Geder	139662	(i 1891: 237491)
Faar	329000	(i 1891: 1186717)
Svin	29000	(i 1891: 116310).

Ulige mindre nøiagtige er de Opgaver over Landets Kreaturbestand, som indeholdes i Matriklerne af 1665 og 1723, til hvilken sidste vi nedenfor skal komme tilbage. I disse fattes nemlig alle Oplysninger over Svineholdet. Det statistiske Materiale, som Matriklerne meddeler, er bearbeidet af Professor

*) I Opgaverne er Amterne Nordland, Tromsø og Finmarken ikke medtagne, hverken i den første eller den sidste Rubrik.

T. H. Aschehoug, der for de nævnte Aar opstiller følgende Beregning af Landets Kreaturhold:

	1665	1723
Heste	73000 . . .	80000
Hornkvæg . .	490000 . . .	520000
Smaafæ . . .	560000 . . .	660000

For Smaafæets Vedkommende antager Professor Aschehoug dog, at Opgaverne efter Sagens Natur maa have været lidet nøiagtige.*)

Den første Folketælling fandt hertillands Sted i Aarene 1664—66 og lededes af den tidligere omtalte Titus Bülche, som ifølge kongelig Befaling af 20de September 1663 til dette Arbeide skulde erholde Bistand af Landets civile Autoriteter. De Lister, som i Henhold hertil forfattedes af Prester og Fogder i Aarene mellem 1663 og 1666 og for det meste omfatter alt Mandkjøn over 12 Aar, er fremdeles bevarede i omtrent fuldstændige Rækker. De har været flere Gange bearbeidede, først af Professor T. H. Aschehoug**), dernæst af Sekretær L. Havstad***) og sidst af Tallak Lindstøl†). Medens den første paa Grundlag af det dengang foreliggende Materiale beregnede Folkemængden til omkring 451000, anslog den anden, der havde noget større Materiale til sin Raadighed, den til omkr. 460438; det sidste Tal synes dog at være noget for høit, idet det Tillæg, som er gjort for de i Listerne forbigaaede Mandspersoner, vel er for stort. Lindstøl ansætter Folkemængden omkr. 1665 til ca. 440000, og denne Beregning er tiltraadt af Professor Aschehoug††) og det statistiske Centralbureau†††). Af dette Indbyggertal falder 410000 paa Landdistrikterne — for Finmarken er antaget et Folketal af 3000 — og ca. 30000 for Byerne.

I September Maaned 1701 og Vaaren 1702 holdtes en ny Folketælling, for hvilken dog alene Listerne for det nordenfjeldske (ɔ: det norden- og vestenfjeldske) samt for Nedenes Len er bevarede. Disse er bearbeidede af Tallak Lindstøl, der paa Grundlag af dem har beregnet Rigets daværende

*) De opførte Tal for Kreaturholdets Størrelse hertillands i ældre og nyere Tid viser, at dette ikke har holdt Skridt med Folkemængdens Forøgelse. Det maa herunder erindres, at Landets store Krigsmagt krævede et langt større Hestehold end nuomstunder, og at Sultefodring af Kvæget maa have været almindelig over det hele Land. Ikke blot Smaafæet, men ogsaa Storkreaturerne maa saaledes paa Vestlandet og i flere af de nordenfjeldske Kystbygder vistnok udelukkende have været overladte til at skaffe sig selv Føde Vinter som Sommer. Det er derfor meget sandsynligt — og stadfæstes derhos af samtidige Vidnesbyrd —, at Fædriften i det her omhandlede Tidsrum for ikke faa Bygders Vedkommende ikke har ydet større Afkastning, end hvad der medgik til Befolkningens eget Behov.

**) Norsk Tidsskrift f. Videnskab og Literatur II, 281 flg.

***) Kristiania Videnskabsselsk. Forh. for 1874, Tillæg.

†) Folketællingen i 1701.

††) T. H. Aschehoug, Statistiske Studier over Folkemængde og Jordbrug (Kra. 1890).

†††) Oversigt over Folkemængdens Bevægelse 1866—1885.

Folkemængde til 504000, hvoraf Bybefolkningen anslaaes til 40000 og Befolkningen i Landdistrikterne til 464000.

Foruden disse Lister findes der fremdeles et righoldigt Materiale i de forskjellige Regnskaber over extraordinære Skatter og Paalæg, som, naar det først bliver behandlet, vil yde vigtige Bidrag til Belysning af Landets Befolkningsforhold og muligens paa enkelte Punkter bringe rigtigere Resultater, end det har været muligt at opstille paa Grundlag af de officielle Tællingslister.

Ved de anførte Beregninger af Landets Indbyggertal maa man dog erindre, at netop ved de Tidspunkter, de nævnte Folketællinger foregik, foregik en betydelig Udvandring af Søfolk saavel til Holland og England som til Nordfrankrige, der visselig paa sine Steder har havt en merkbar Indflydelse paa Befolkningens Vært, om det end ikke vilde blive muligt med nogenlunde Sikkerhed at bestemme, hvor stor Afgangen har været. Til en vis Grad maa denne dog være bleven opveiet ved den betydelige Indvandring, som foregik til Byerne og til de mod Sverige stødende Grænsetrakter.

Med Undtagelse af de herjende Krige, som 1675—79 og 1709—20 førtes paa den norske Grænse, og de store Epidemier, som fulgte disse, og som nedenfor skal omtales, rammedes det norske Folk i dette Tidsrum ikke af nogen større Ulykke, som for længere Tid skulde hemme dets Fremgang og Vært. Vi hører fra Tid til anden om, at Flommen anretter store Ødelæggelser*), om Udrasning af enkelte Gaarde**), om Berg-

*) I det throndhjemske fandt der i Juli Maaned 1675 en stor Vandflom Sted, der ødelagde store Værdier og bortførte næsten alle de Broer, som fandtes. Ogsaa tre Aar efter i September Maaned bortrev Flommen her flere Huse og Møller. Om Elvebrud haves Efterretninger fra flere Kanter af Landet.

**) Fra det throndhjemske berettes der saaledes i 1686 om, at en Gaard i Stjørdalen sank i Jorden, uden at Beboerne eller Besætningen blev reddet. Hvorvidt det var ved denne Tid, at en lignende Skjæbne overgik den fra Sverres Saga bekjendte Gaard Saltnes i Buviken og den paa Gaardens Grund staaende Kirke — saaledes som i Krafts topografisk-statistiske Beskrivelse anført — er tvivlsomt. Mest bekjendt af saadanne ulykkelige Tildragelser er Herregaarden Borges Undergang i Februar Maaned 1702. Denne, der i Samtiden vakte Opmerksomhed ogsaa i Udlandet, skildres af Pontoppidan i hans Norges naturlige Historie (I, 149) paa følgende Maade: "Den 5te Februar i bemeldte Aar skede det om Nattetide, at Herregaarden Borge med alt, hvad da befandt sig derpaa, slap ned i et Dyb af 100 Favne og efterlod sig i det Sted et Vandstade, 3—400 Alen langt og halv saa bredt. Gaarden havde en dobbelt Mur og nogle Taarne, af hvilke ikke var mindste Spor at se. Tilligemed den sank 14 Mennesker og 200 Stykker Kvæg. Det adelige Herskab af Wærenskjold, nemlig Herren, Fruen, 2 Børn og deres Hovmester var saa lykkelige at redde sig betimelig med Flugten, og det af den Anledning, at en Jordemoder, som blev hentet til Fruen, der skulde i Barselseng, advarede dem, idet hun merkede, at Gaard og Grund begyndte at synke, hvorpaa de strax lod sig sætte over Sundet og frelste deres Liv, da Fruen næste Dag hos hendes Mands Broder gjorde Barsel. Aarsagen til denne Ulykke var ingen anden, end at den over Sarpsfossen nedstyrtende store Elv Glommen i lang Tid uformerket havde

skred*), om Ulykker paa Søen**), men disse Tilstød var dels af forbigaaende Art, dels rammede de kun enkelte mindre Distrikter. Det maa dog tilføies, at dette dystre Kapitel af vort Lands og vort Folks Historie endnu er uskrevet, saa Kundskaben herom indskrænker sig til sparsomme, leilighedsvis anførte Notiser, navnlig i topografiske Arbeider.

Derimod hører vi fra det Tidsrum, vi her befatter os med, hyppig om herjende Epidemier hertillands. Pesten, som tidligere ved indtræffende Uaar har været en stadig Gjæst, merker vi vistnok intet til; derimod forekommer Børnekopper og Blodgang hyppig epidemisk og anretter Ødelæggelser, som vi nu neppe engang kan danne os en klar Forestilling om. Under Gyldenløvefeiden optræder der saaledes allerede i Krigens første Aar en smitsom Syge baade norden- og søndenfjelds, der ogsaa meddelte sig til Kreaturbestanden, som ialfald paa flere Steder blev formindsket i kjendelig Grad. Børnekoppeepidemierne af 1675 og 1691 stod ogsaa i et uhyggeligt Ry for den frygtelige Maade, hvorpaa de optraadte. I 1719 gik der over hele Norge en smitsom Farsot, der bortrev Mennesker i tusindvis, og det er vistnok navnlig dennes Ødelæggelser, Biskop Deichman har havt for Øie, naar han i sit bekjendte Forsvarsskrift for den norske Nation udtaler, at Krigen 1709—20 havde kostet Norge en Trediedel af dets Befolkning, — et Overslag, der for enkelte Byers og Bygders Vedkommende nok tør holde Stik. Ogsaa Spedalskheden naaede i den

arbeidet paa at underminere Grunden". En Skisse af Jordfaldet findes i det lübeckske Tidsskrift Nova literaria maris Baltici f. Mai 1703, hvor en Beretning om Ulykken ligeledes findes.

*) Der findes i Fogderegnskaberne Efterretning om flere saadanne, der fandt Sted i Bergens Stift. Det merkeligste er dog vistnok det, som fandt Sted den 6te Febr. 1679 i Nordalen og Hjørenfjord paa Søndmøre, hvorved 20 Gaarde ødelagdes og 180 Mennesker omkom.

**) Fra Midten af det 17de Aarhundrede møder vi Efterretninger om en større Ulykke, som foregik paa Folden — vistnok paa det samme Sted, som var Skueepladsen for det af Mikkel Mogenssøn i sin Tid besungne store Forlis. I den strenge Vinter 1684—85 skal ifølge udenlandske Beretninger, som dog lyder noget utrolige, i Februar Maaned over 2000 Fiskere være ihjelfrosne paa Fiskeværene nordenfjelds. I Aaret 1696 kom efter Meldalspresten Melchior Augustinussøns Optegnelser 12 Baade, hjemmehørende i Aure og hver paa 4—5 Mands Besætning, bort under Fiske paa Nordmørekanten. Den 3die April 1703 omkom over 80 Fiskere fra Hitteren paa Frohavet. Ogsaa i Begyndelsen af 1718 rammedes et andet af de fosenske Prestegjæld af en lignende Ulykke. Det siges udtrykkelig i disse sidste Tilfælde, at Ulykken var meget større, og at de nævnte Tal kun er anførte som Exempler paa, hvor haardt den kunde ramme de enkelte Prestegjæld. — I Forbindelse hermed kan ogsaa omtales, at 4—5 store Arkangel- og Ostindiefarere fra Hamburg om Høsten 1678 forliste paa Kysterne af Nordmøre, — "saa mange derover blev usigelig rige", lægger den nævnte Meldalsprest til, — og at der den 12te December 1689 over det nordenfjeldste rasede en orkanagtig Storm af Sydvest, der blandt anden Skade, den anrettede, nedblæste Taarnene paa Throndhjems Domkirke og Hospitalskirken, samt paa Kirkerne paa Lade, i Stadsbygden, Klæbu, Thingvold, Skogn, Alstahaug, Ørlandet og Saxhaug m. fl.

sidste Halvdel af det 17de Aarhundrede en frygtelig Høide i Kystdistrikterne*), ihvorvel man helt fra det 16de Aarhundrede maa have været paa Post mod den farlige Fiende. St. Jørgens Hospital i Bergen, til hvis Vedligeholdelse Selje Klostergods var lagt, blev i Løbet af det 17de Aarhundrede udvidet fra Tid til anden, men kunde dog ikke paa langt nær optage alle de ulykkelige, som var befængte med Sygdommen. Ved Reskript af 16de August 1713 oprettedes derfor Reknes Hospital ved Molde, til hvis Underholdning Amtets Sigt- og Sagefalds-Indtægter henlagdes, hvorhos Provst Knut Mand af Borgund paa Søndmøre skjænkede det Hustad Gaard og Jordegods i Bu til samlet Skyld af 53 Vog 12 Mrk. Fisk.

Ligesom nu omstunder afgav Agerbruget den vigtigste Næringskilde, og der foreligger fra flere Kanter af Landet Vidnesbyrd om, at man var begyndt at drive dette paa en forholdsvis mere rationel Maade end tidligere. Blandt andet erfarer vi, at Rugen, der allerede i Middelalderen maa have været dyrket hertillands, fra det 17de Aarhundrede af dyrkes i noget større Udstrækning end tidligere, vistnok fornemmelig i Braater, saaledes som de indflyttede Kvæner pleiede at gjøre. Omvendt blev det saakaldte Thorekorn eller Himmelbyg, der nu neppe forekommer i nogen større

197 Løs Lomme fra Aure i Nordmøre. Tilhører Universitetets Oldsagssamling.

*) I en Skrivelse, dateret Nordfjord den 12te April 1670 og paa Almuens Forlangende opsat af Sorenskriver Søren Kristenssøn, heder det bl a.:

"Nøden og Elendigheden er saa stor, at den største Del iblandt os maa æde Bark af Træerne, saa at mange derover har sat Livet til og en Del med den slemme spedalske Syge, som endelig paa saadan ufordøielig Spise vil efterfølge, er bleven befængt, hvortil og saadant at forekomme vi hidtildags haver hjulpet hinanden med Penge, og de spedalske Lemmer udi Hospitalet at indbringe, som nu paa faa Aaringer er skeet, at vi haver indsendt vel sexti Personer, hvortil dette udarmede Fogderi haver udlagt vel over de 1400 Rdr.; men . . . . er desværre nu paany tilvoxet henved en 50 Spedalske, som lever her hos os efter vores jammerlige Tilstand, hvilke vi ikke kan i Hospitalet bekomme, medmindre med hver Person straxen indbringes 36 Rdr. foruden de 4 Stilling, som af hver Mand her af Fogderiet til Hospitalet aarlig leveres."

Udstrækning, meget dyrket paa forskjellige Kanter af Landet. De almindeligst forekommende Kornsorter var imidlertid Byg, Blandkorn og Havre. Paa Grundlag af de Oplysninger, som Matriklerne af 1665 og 1723 meddeler, har Professor Aschehoug opstillet følgende Beregning af Udsæd og Avling for de nævnte Aar:

Der saaedes

		1665		1723
Hummelkorn*)	Tdr.	2827	...	2510
Havre	„	147101	...	183219
Blandkorn	„	41945	...	44532
Byg	„	31739	...	38712

Der avledes

		1665		1723
Hummelkorn	Tdr.	17715	...	14578
Havre	„	435139	...	569257
Blandkorn	„	149371	...	139539
Byg	„	150226	...	156468

Dette Kvantum, der vistnok kommer det virkelige Forhold temmelig nær, var dog langt fra tilstrækkeligt til at brødføde Landets Befolkning, som derfor ved Indførsel fra Udlandet maatte forskaffe sig, hvad der forøvrigt udfordredes til dens Underholdning.

De anførte Talstørrelser viser os dog kun et gjennemsnitligt Overslag over Landets Kornproduktion i Middelsaar, som under de daværende Forhold naturligvis har varieret endnu sterkere end i vor Tid.

De Oplysninger, vi har om Aarsvæxten i Tidsrummet 1660—1720, er kun faa og spredte, og det Billede, man paa Grundlag af den kan fremstille, vil derfor lide af væsentlige Mangler, om det end i sine Hovedtræk er korrekt. I den almindelige Landkommissions Indberetninger fra 1661 heder det saaledes, at der i Oplandenes Lagdømme fast aarlig indtraf Misvæxt, og fra Bergenhus Len heder det, at Elendigheden og Kornmangelen her var saa stor, at "mange, besynderlig udi Indre Sogn, Hardanger og Søndhordland haver maat opholde sig af Bark paa Træerne og af Rødder, som de haver opgravet af Jorden og brugt i Stedet for Brød, hvorover mange af Sult i dette Aar beklageligen ere hendøde og mange Jorder ligger usaaet, som ei kunde hjælpes til Sæd, efterdi der ei var Sædekorn, hverken i Bygden eller i Byen at bekomme." Følgen heraf var, at der heller ikke dette Aar kunde avles noget paa mange Steder. Ogsaa fra de følgende Aar møder der os stundom høilydte Klager over mislykket Aarsvæxt fra forskjellige Kanter, navnlig i Bergens og Throndhjems Stift, hvor man paa flere Steder maatte tære Barkebrød. Aarsvæxten i 1670 faldt heldig ud. Men efterpaa fulgte en Vinter, der var en af de strengeste, som Europa havde at opvise hele det

*) D. e. Rug og Hvede.

17de Aarhundrede igjennem. De forskjellige Bugter i Throndhjemsfjorden og i Vikerne paa Vestkysten islagdes, saa de kunde kjøres med tunge Læs. Aarene 1671 og 1672 var gode Aaringer nordenfjelds; de tre følgende Aar tog Kornet derimod Skade dels af Hagel, dels af Væde og Frost. Vinteren 1674—75 var i Danmark omtrent lige saa streng som i det Aar, Karl Gustav foretog sit Tog over Belterne, og i Norge var Vaarflommen i 1675 saa sterk, at den rev ud mangfoldige Broer. Aarene 1676, 77, 78 og 79 var gode Kornaar, og hertil kom, at der fra de britiske Øer indførtes en Mængde Korn og Mel til Landet. Hele Vaaren og langt ud paa Sommeren 1680 saa det meget misligt ud over en større Del af Landet. Græsset vilde ikke skyde, saa Heste og Kvæg styrtede af Sult. Ved St. Hans Tider var der endnu ikke Løv at se paa Træerne, og Agrene, der blev sent tilsaaede, laa sorte og golde. Men ved Solhvervstid slog Veiret om, og mod al Forventning fik man et rigt Korn- og Høaar. Gode Aaringer var ogsaa gjennemgaaende de fire følgende Aar; men Vinteren 1684—85 var streng over hele Nordeuropa. Aarene 1685—87 var allesammen Uaar, uden at Folket dog led egentlig Nød; thi fra Udlandet tilførtes saa meget Korn, at Priserne ikke stod meget høiere end i et Middelsaar. Tidsrummet mellem 1689 og 1697 var med Undtagelse af 1690 og tildels 1694 en Dyrtidsperiode, dels fordi Krigen udenlands hindrede Tilførsel, dels fordi der herskede Misvæxt i selve Landet, snart paa Grund af Tørken, snart paa Grund af Frosten. Værst var Tilstanden i 1695, der endnu lever i den nordenfjeldske Almues Minde under Navnet "det store Frostaar". Natten til den 20de August frøs Kornet bort for en større Del baade i det nordenfjeldske og i det søndenfjeldske, og det, som nn blev staanet, blev bedærvet i tre paa hinanden følgende Frostnætter i Begyndelsen af September Maaned. For at raade Bod paa den herskende Nød maatte Regjeringen træffe den Forføining, at alle Landets Jordegodseiere under Tab af 2 Aars Rettigheder skulde være forpligtede til at skaffe sine Leilændinger Saakorn*). Aarhundredets to sidste Aaringer faldt heldige ud, ligesom det 18de Aarhundrede indledebes med et Par gode Aar. I 1701 skinnede Kornet af paa mange Steder; men da der siden kom Regn, begyndte det igjen at skyde fra Roden af, uden at det dog nu kom til fuld Modenhed, da der ud paa Høsten indtraf voldsomme Regnskyl, der ogsaa paa sine Steder hindrede Høets Indbjergning. 1702 var et frugtbart Aar, skjønt Indhøstningen paa sine Steder blev saa forsinket, at meget Korn blev liggende under Sneen; 1703 var derimod et Skinaar paa mange Steder. I 1704, da Kongen bereiste Norge, herskede der et raat og koldt Veirlig, og paa ikke faa Steder

*) Paa Søndmøre maatte man efter det store Frostaar drage helt til Ryfylke for at kjøbe Korn, og da Bønderne ikke havde rede Penge, maatte de sætte Jordegods i Pant. Ryfylke-Kornet, der maaske var af samme Slags, som det, der for nogle Aarti siden og maaske endnu dyrkes i det Throndhjemske under Navnet „Fløtkorn", holdt sig paa Søndmøre hele forrige Aarhundrede igjennem (L. Daae Norske Bygdesagn, I, 79).

af Landet kunde Kornet ikke komme til Modenhed. Aarene 1705—07 var gjennemgaaende Uaar, og i det nordenfjeldske led Græsbunden i disse Aar en slem Medfart under de Vandringer, som Lemændene foretog. I Krigsaarene klages der fra flere Kanter af Landet over Misvæxt og Uaar, skjønt der dog ogsaa maa have været gode Korn- og Høaar iblandt. Saaledes var Vinteren 1708—09 berygtet for sin over hele Europa herskende strenge Kulde, der ødelagde Provences Olivenskove ligesaavel som de vintersaaede Agre i de nordiske Lande. I Danmark varede den fra strax over Mikkelsdag og til April 1709. "Fiskedammene bundfrøs", siger E. Holm, "hvad der var af Fuglevildt saavelsom af Harer døde for største Delen bort i Jylland, Rugen blev i mange Egne ødelagt, og man fattedes rundt omkring Saasæd til det følgende Aar." Denne Skildring passer med en noget mere dyster Grundfarve ogsaa fuldt ud paa Norge, hvor Nøden maa have været meget stor baade i Løbet af Vinteren og den følgende Sommer. Det kan være unødigt at dvæle ved, hvorledes Tilstanden var søndenfjelds i 1716, da Fiendens Ophold her selvfølgelig har foraarsaget megen Nød; i 1717 slog baade Hø- og Kornhøst rent feil paa mange Steder; i 1718 var Sommeren over det hele Land saa varm, at Græs og Korn skinnede af søndenfjelds, og i det nordenfjeldske, hvor det en Tid saa ud til at blive rent et Kronaar, besørgede Fienden i de bedste Kornbygder Indhøstningen, som rigtignok blev adskillig medtaget af det raakolde Høstveir. Ogsaa 1719 maa have været et Uaar, som man kunde vente efter den forudgaaende strenge Vinter.

Der er dog neppe Grund til at tro, at Nøden i Norge nogensinde naaede til den Høide som i Sverige i Midten af 1690-Aarene, skjønt det dog unegtelig mangen Gang maa have set meget mørkt ud. Medens Kornpriserne i 1674 i Throndhjem gik op til 3 Rdr. for Bygtønden og 4 Rdr. for Rugtønden, solgtes i 1686, der vel at merke ogsaa var et Uaar, Havretønden for 3 Ort og Rugtønden for $6\frac{1}{2}$ Ort, ja i selve det store Frostaar kostede dansk Rug 9 Ort, Sædebyg 9 Ort, Madkorn 8 Ort, Malt 7 Ort og Havre 5 Ort pr. Tønde. Det var fra de britiske Øer, Østersølandene og Danmark, Norge under saadanne Omstændigheder fik sit Brødkorn. Denne Indførsel var i Uaarsperioden i 1690-Aarene stundom saa rig, at der fra norske Havne kunde afsendes hele Kornlaader til Frankrige. Under Krigen med Sverige fik Norges Indbyggere i 1711 af Czaren Tilladelse til at udføre fra Archangel 15000 Tønder Korn aarlig; af disse kom 2 Trediedele Bergen, Resten Throndhjem tilgode. Ogsaa fra de britiske Øer, navnlig fra Skotland og Irland, foregik der paa denne Tid en betydelig Kornudførsel til det vestenfjeldske og nordenfjeldske Norge, og denne Indførsel var i disse Aar begunstiget derigjennem, at Tolden paa Kornvarer var ophævet.*)

*) Med Hensyn til Kornpriserne i Norge i det her behandlede Tidsrum har Professor Aschehoug i Statsøkonomisk Tidsskrift f. 1888 paa Grundlag af Kapiteltaxterne opstillet følgende Gjennemsnitspriser i Kroner og Øre pr. Tønde Tiendekorn:

En Fordel havde Norge og Nordmændene deri, at et Uaar paa Landjorden ikke sjelden var ledsaget af et rigt Fiske, naar der blot ikke indtraf Skinaar. Thi i saadanne Aaringer slog ogsaa Fiskerierne gjerne Feil. I Finmarken var der, maaske af temmelig nærliggende Grunde, i den sidste Halvdel af det 17de Aarhundrede i Regelen ikke saa godt Fiske som i de søndenfor liggende Distrikter. Tør man sætte Lid til de til vor Tid bevarede Lokalsagn, maa Finmarksfisket hele det 17de Aarhundrede igjennem have gaaet jevnt nedad, ja man vilde endog vide, at betydelige Fiskevær, der havde skaffet hele Prestegjeldet rummeligt Udkomme, nu blev staaende forladte. Fra Lofoten og sydover gik Torskefiskerierne vistnok i Regelen nogenlunde godt til. Dog klages der fra enkelte Kanter af det throndhjemske over en Række Uaar paa Søen. Saaledes hører man fra de fosenske Bygder, at Fiskeriet slog feil i hele tyve Aar i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede (fra 1704—1723), og at der i 1714 og 1715 paa Søndmøre indtraf et saa slet Torskefiske, at mange afhændede sine Baade og Fiskeredskaber i den Tro, at Fisken ikke mere vilde komme tilbage. Fra 1718 til 1730-Aarene var disse Fiskerier dog jevnt gode. De uheldige Torskefiskerier blev vel i enkelte Aar i nogen Grad erstattede ved rigt Seifiske; men denne Fiskesort egnede sig ikke til Udførsel og blev derfor saa godt som udelukkende fortæret i selve Landet. Ogsaa i Sildefiskerierne indtraf der ved denne Tid en meget heldig Periode, der for enkelte Kystegnes Vedkommende vedvarede ind i det 18de Aarhundrede. Paa Bergenskanten indtraf der saaledes i 1661—62 et overordentlig rigt Sildefiske. Paa Nordmøre og i Throndhjemsfjorden gik Høstsilden paa et Par Aar nær ret godt til. Fra Slutningen af det 17de Aarhundrede, da Vaarsilden ifølge Traditionen i hele 50—60 Aar havde været borte fra de norske Kyster, begyndte den igjen at sige ind til Skudesnæs og Trakterne deromkring, og disse Fiskerier, der efterhaanden udbredte sig over hele Vestkysten, vedvarede til langt ind i det 18de Aarhundrede. Navnlig fik de under de store Uaar, som indtraf i 1740-Aarene, en overordentlig Betydning for den norske Befolkning.

Der forekommer flere Træk fra denne Tid, som tyder hen paa, at Nordmændene har begyndt at udnytte Fiskerierne bedre end tidligere, navnlig for Torskefiskeriets Vedkommende. Fra Vestlandet udrustes der i Løbet af Aarhundredets sidste Halvdel ikke faa Skuder for at drive Bankfiske. Storegfisket langs Kysten af Romsdals Amt opdagedes ved det 17de Aarhundredes Midte tilfældigvis af Bonden Thomas Langvid af Harham, der paa Grund

	Rug	Byg	Havre
1661—1668	8.08	6 44	3.17
1673 & 1678—80	5.69	4.67	2.61
1685—1700	6.28	5.39	2.97
1701—1710	6.31	5.02	2.72
1711—1720	7.54	6.14	3.08

af Taage var dreven ud af sin Kurs og opdagede Fiskegrundene, hvorfra baade han selv og andre med ham hentede sig baade Livsophold og Velstand.*) Medens Krog og Snøre hidtil havde været det eneste brugte Redskab, opfandt Søndmøringen Rasmus Arnesſøn Moldnes fra Vigerøen, der skal have levet indtil omkr. 1730, Brugen af Torskelinen, og Handelsmand Klaus Nilsſøn, der boede paa Gaarden Slindingen i Borgund paa Søndmøre, indførte omkring 1685 Torskegarnet. Selvfølgelig mødte disse Paafund megen Modbør, inden man fik Øinene op for den store Nytte, de stiftede.

Fra den sidste Halvdel af det 17de Aarhundrede tog ogsaa Udførselen af Hummer til Holland sin Begyndelse; Hollænderne afhentede selv i særegne dertil indrettede "Hummerbuyser" ("Skibe med Brønd udi") to Gange om Aaret denne Vare, som de efter en fastslaaet Taxt betalte med 1 Skilling Stykket, indtil Amtmand Paul Juel, om hvem der nedenfor skal fortælles, forhøiede Taxten til 2 Skilling, hvormed det havde sit Forblivende hele det 18de Aarhundrede igjennem.

Hvad der i ikke ringe Grad skulde hemme de norske Fiskerier, var, at Salthandelen i nogen Tid var overdraget til et Selskab, der havde Eneret til at drive den. Men dette Selskab var ikke saa rigt paa Kapital, at det kunde opretholde sit Privilegium. Det var til stor Skade for Landet, at dette Selskab fik Lov til at bestaa, uagtet det var aldeles ude af Stand til at klare sine Forpligtelser. I 1660-Aarene fremkaldte Mangelen paa Salt ikke sjelden Hungersnød i Kystdistrikterne, til Trods for at Fisket var meget rigt. Det hjalp lidet, at man paa flere Steder i Kystegnene til liden Baade for Skoven drev Saltilvirkning i stor Maalestok. Thi det Salt, som de norske Kjedler producerede, var saa slapt, at det ikke gav Fisken Holdbarhed for længere Tid. Forordningen af 24de Mai 1671, der indførte fri Salthandel, mod at Kjøbmændene udrustede Defensionsskibe, føltes som en sand Velgjerning, navnlig da der ogsaa i andre Henseender blev truffet forskjellige Foranstaltninger fra Regjeringens Side, som sigtede til at lette Fiskeralmuen Adgangen til denne Nødvendighedsartikel. Der blev ved kongelige Forordninger sat en Pris paa Saltet, som ikke maatte overskrides, og i 1694 blev der ogsaa indrømmet en Toldnedsættelse paa det Salt, som indførtes til det nordenfjeldske Norge paa egne Skibe. Men Herligheden blev ikke af lang Varighed. Efterat Defensionsskibsinstitutionen i 1701 ved Afslutningen af den for de forenede Riger saa ufordelagtige Handelstraktat med Holland havde faaet sit Dødsstød, tilrev Hollænderne sig hele Salthandelen. Vi hører vel ikke noget om, at der i den følgende Tid herſker Saltmangel hertillands; men Fiskerierne var nu heller ikke længere, hvad de havde været.

---

*) Strøm omtaler i sin Søndmøres Beskrivelse Bd. II, 18 og 123 Bonden Ole Stadde fra Gangstad i Vatne Sogn, hvis Levetid dog ikke nærmere angives, som Opdager af den Del af Storeggen, der efter ham bærer Navnet Staddenes.

Vi finder i Tiden nærmest efter Enevældets Indførelse de første Spor til, at Nordmændene begyndte at drive Hvalfangsten under Finmarken paa et Slags rationel Vis. I det 16de Aarhundrede havde denne Næringsvei nærmest staaet aaben for alle og enhver, og det synes, som baade Hollændere, Englændere og Franskmænd havde sine Etablissementer rundtom i Finmarken. Fra Kristian IV's Tid (omkr. 1620) var der indtraadt Forandring heri, idet der blev nedlagt Forbud mod fremmede Nationers Hvalfangst uden forud erhvervet kongelig Bevilling. I 1663 fik Nordlandenes Amtmand, Preben v. Ahnen, Benaadning paa at drive Hvalfangst under Nordland og Finmarken, og det Selskab, som nu blev stiftet af ham i det Øiemed at udnytte denne, skulde tillige faa Eneret til at indkjøbe og udføre Hvalrav fra Landets nordlige Dele. Meningen med dette kongelige Privilegium var vistnok at ophjælpe en hel ny Næringsvei inden Landet; men da det viste sig, at Preben v. Ahnen, der dog selv var en efter norske Forhold ret formuende Mand, ikke kunde faa nogen med sig paa dette Foretagende, erholdt han nogen Tid efter ikke blot Tilladelse til at tage Participanter saavel i som udenfor Riget og betjene sig af fremmede Skibe, men der blev ogsaa tilstaaet ham toldfri Udførsel i 20 Aar, toldfri Indførsel af, hvad han behøvede til Driften o. s. v. Andres Hvalfangst blev forbudt. Preben v. Ahnens Hvalfangerselskab kom neppe istand eller blev ialfald ikke længe hængende ved Driften til Trods for de Privilegier, som blev det indrømmet.*) I 1698 blev der i ethvert Fald oprettet et nyt Kompagni under den dygtige Sømand, senere Amtmand, Erik Lorcks, Auspicier. Om dette nye Hvalfangerselskab, der fik ganske de samme Privilegier som det, v. Ahnen havde stræbet med, haves dog ingen nærmere Oplysninger.

198. Messingsølje fra Setesdalen. Efter Prof. Yngvar Nielsens "Reisebreve og Folkelivsstudier."

Bjergverksdriften kom i Slutningen af det 17de og Begyndelsen af det 18de Aarhundrede til at spille en saa fremtrædende Rolle i det norske Næringsliv, som Tilfældet hverken før eller siden har været. Det var fuldt ud stemmende med Tidens statsøkonomiske Opfatning, at Regjeringen paa mangehaande Vis støttede denne Industrigren, hvis Værd skattedes efter de

*) Under 2den Juli 1658 blev der meddelt Preben v. Ahnen og et Kompagni, som han havde oprettet eller tænkte paa at oprette, Privilegier paa Eneret til over hele Nordlandene at opkjøbe og udskibe Torskerogn, som hidtil gjerne bortkastedes som værdiløs. Denne skulde fortoldes som saltet Fisk. Heller ikke dette Kompagnis Skjæbne er bekjendt.

rede Penge, den antoges at bringe ind i Landet. Men det Haab, som knyttedes til den, skulde kun for en meget ringe Del blive opfyldt, navnlig forsaavidt som man havde gjort Regning paa, at der af Bjergverksdriften skulde opstaa Manufakturer og Fabrikdrift. Hist og her tilvirkedes der vel Gryder, Kakkelovne og Kanonkugler, som til Nød kunde afsættes i Norge og Danmark; men forøvrigt indskrænkede Kobber- og Jernverkerne sig udelukkende til Produktionen af Garkobber og Stangjern. Nærmere betragtet er dette ikke at undres over; thi den norske Almuesmands Fornødenheder var faa og smaa; "der er i Landet ikke den Maner at leve med som de Steder, hvor Manufakturer florerer," skriver Hans Rosencreutz. En Fabrikdrift, der udelukkende eller saa godt som udelukkende var beregnet paa det udenlandske Marked, var og maatte være utænkelig i hine Dage. Men selv om den indenlandske Afsætning havde været betydelig større, end den var, maatte Foretagender af denne Art strande af Mangel paa fornøden Kapital, og herpaa kunde end ikke den videst gaaende Beskyttelse raade Bod. Bjergverksdriften var efterhaanden bleven et vidt Felt for Spekulanter, der vistnok havde Foretagsomhedsaand, men manglede Kapital og Indsigter. Som Følge heraf nød Bergverksforetagenderne overhovedet liden Tiltro hos Almuen, og den Uenighed, som kun altfor ofte opstod inden de Participantskaber, der eiede forskjellige Verker, bidrog ogsaa sit til at hemme deres Fremgang, om de ikke gik helt istaa. Det staar ikke til at negte, at enkelte Bergverker, som blev drevne med Forstand, bragte baade sine Eiere og Almuen i det Distrikt, de laa, Velstand og sikkert Udkomme. Men tager man i Betragtning al den Letsindighed, al den Udueligheb og al den Svindel, som gjorde sig gjældende, tør man nok give Rosencreutz Medhold i, at den norske Bergverksdrift i det hele taget havde været til større Skade end Gavn for Landet.

Kongsberg Sølverk var ved Enevoldsregjeringens Indførelse i betydelig Tilbagegang, saa at det Participantskab, som hidtil havde eiet det, tænkte paa at indstille Driften*). Det kom det derfor ret vel tilpas, at Kongen i 1661 udkjøbte de øvrige Participanter og erhvervede Verket for en Indløsningssum af 24000 Rdr. For at bringe det paa Fode igjen udfærdigedes under 4de September 1663 en kongelig Instruktion for Verkets Drift og Bestyrelse, ligesom Verket under 2den Oktober s. A. meddeltes nye Privilegier. I de fire første Aar, da Verket dreves for Kronens Regning, ydede Driften et betydeligt Overskud, der beregnedes til ca. 70000 Rdr. Men denne Herlighed stod ikke længe paa; de fire paafølgende Aar dreves det nemlig med Tab, saa det ved Udgangen af 1668 befandt sig i en Gjæld af 20000 Rdr. Dette havde væsentlig sin Grund i den mislige Maade, hvorpaa Oberberghaupt-

*) En medvirkende Aarsag til Verkets Tilbagegang var den Ildebrand, som i 1652 overgik Bergstaden, hvorved betydelige Værdier ødelagdes.

manden Ditlev Bülche bestyrede Verket, og da dettes Arbeidere ikke kunde faa sin Lønning udbetalt i rette Tid, gjorde de Mytteri mod ham. Bülche blev derfor i 1669 kaldet ned til Kjøbenhavn for at gjøre Regnskab for sin Administration. Det lykkedes her Overbergmester Johannes Barth at godtgjøre, at Verket ved Bülches Bestyrelse var tilføiet Skade for 76000 Rdr., hvoraf de 44000 Rdr. var gaaet tabt ved den uheldige Fremgangsmaade, som var bragt i Anvendelse ved Ertsens Smeltning. Bülche blev som Følge heraf dømt til at have sit Embede forbrudt og hans Gods konfiskeredes, hvorefter Overbergmester Barth overtog Verkets Administration. Denne havde imidlertid ikke bedre Lykke med sig, og allerede i 1670 søgte Kongen at faa Verket overdraget til et Participantskab. Et saadant lod sig dog ikke danne, og i 1673 overlod Kongen Verket, der befandt sig i 50000 Rdrs. Gjæld, til Rentemester Henrik Müller, hvem det ialt efter hans eget Opgivende kom til at koste 120000 Rdr. Müller drev nu med afvexlende Held Verket til 1683; men da nødtes Kongen til at tage det tilbage. Der gjordes vel Forsøg paa at faa det afhændet paany; men da dette ikke lykkedes, blev det atter drevet for Kronens Regning, under Ledelse af Overberghauptmand Generallieutenant Broftrup Schiort. Inden Verkets Bestyrelse herskede der jevnlig liden Enighed. Efterat dets Tilstand var bleven undersøgt af den saakaldte Bragernæsiske Kommission, som nedenfor skal omtales, blev der i 1685 indkaldt nye Bergfolk fra Tyskland, og en af dem, Heinrich Schlanbusch, blev Berghauptmand. Schlanbusch, der nu i 20 Aar ledede Verkets Anliggender, var en dygtig Bergmand, som i Aarene 1685—87 drev Produktionen op til gjennemsnitlig 5212 Mark Sølv aarlig; men paa Grund af sin hovne Optræden vakte han meget Misnøie mod sig. Da Verkets Udbytte snart begyndte at aftage, saa det i Aarene 1688—92 kun udgjorde 3457 Mark, blev der i 1689 nedsat en ny Kommission, der skulde undersøge hans Forhold overfor Bergverkerne. Kommissionens Undersøgelse havde til Følge, at der under 21de December 1689 udfærdigedes en ny Instruktion og Reglement for Over- og Underbergamtet søndenfjelds; men da Lønningerne efter dette blev nedsatte, opstod der den 25de Februar et farligt Mytteri paa Bergstaden, under hvilket Bergamtskriver Brügmann nær var bleven taget af Dage af den ophidsede Befolkning. Da disse Optrin senere hen gjentog sig, fandt man det raadeligst at lægge en Garnison paa Staden. Hovedmændene for Opræret blev vistnok tiltalte og dømte; men de fik Straffen eftergivet. Det varede heller ikke længe, før Forholdene ved Verket under Schlanbusch's dygtige Ledelse bedrede sig noget, navnlig ved den rige Afkastning, som Gruben Segen Gottes ydede. Men henimod Aarhundredets Udgang gik det atter nedad. Heinrich Schlanbusch, der havde faaet sin ældste Søn Johan Ludvig Schlanbusch ansat som Viceberghauptmand, døde under et Ophold i Kjøbenhavn 1705, hvorhen han var kaldet dels for at forsvare sig mod forskjellige Beskyldninger, som var reiste mod ham, dels for at istandbringe en ny Berganordning, og Bestyrelsen

af Bergverket blev nu anbetroet fire af Verkets Funktionærer. I Aaret 1710 kom den chursachsiske Bergraad Kristian Vitzthum v. Eichstedt til Norge for at undersøge Verkets Forfatning, og man overdrog nu ham Ledelsen af dette. I de Aar, Vitzthum var her, blev der foretaget gjennemgribende Forandringer baade ved Grubedriften og ved Hyttevæsenet; men allerede i 1714 forlod han Landet, og Bestyrelsen blev nu lagt i Bergamtskriver F. V. Gabels og I. L. Schlanbuschs Haand. Den første blev senere hen (1721) Overberghauptmand og den sidste paany Viceberghauptmand. Fra 1704 af indtraadte der en heldig Periode for Verkets Drift, der vedvarede i 20 Aar, idet det nemlig i Aarene 1704—14 gav 320000 Rdr. og i Tidsrummet 1716—23 337186 Rdr. i Overskud. I denne Tid optoges ogsaa flere nye Anvisninger, ligesom Verkets Bygninger og Eiendomme blev betydelig forøgede.

Fra det nordenfjeldske hører vi i Løbet af det 17de Aarhundrede nogle Gange, at der findes Sølvanvisninger, som gav Anledning til, at der anstilledes forskjellige Forsøg paa rationel Drift. Saaledes lovede man sig stort Udbytte af nogle sølv- og kobberholdige Blygange, som i 1680-Aarene fandtes i Træthammer i Mo Sogn i Ranen; men hverken her eller paa de andre Steder i Nordland, hvor der ogsaa fandtes lovende Anvisninger, kom der nogen virkelig Bergverksdrift i Gang.*) Som bekjendt har det ogsaa i vore Dage her været paa Tale at optage Bergverksdrift.

Røros Kobberverks Historie i Tidsrummet 1660—1720 er i sine Grundtræk ovenfor fortalt (S. 397 fgg., 413 fg. og 744), og vi skal derfor indskrænke os til at hidsætte nogle Oplysninger om den Grubedrift, som her fandt Sted, og det Udbytte, den bragte. I Verkets første Tid var Driften alene indskrænket til Storvarts eller Storvola Grube eller Gamle-Gruben, som den kaldes, der ydede temmelig ædel Malm; men henimod Aarhundredets Udgang blev den udtømt, og Driften indstilledes derfor. I 1708 optog man dog strax nordenfor den gamle Grube en ny af samme Navn, "der", siger Direktør Peder Hjort, "saavel i Henseende til sin Vidtløftighed som ædle Malm har været den betydeligste af alle Røros Verks Gruber, og virkelig den, der har været Aarsag til det i nogle Aar faldende gode Udbytte."

Men i Aarenes Løb har en Mængde andre Gruber i Omegnen af Røros og i de tilstødende Prestegjæld været drevne med større eller mindre Held. I saadanne Tilfælde, hvor Driften syntes at være ualmindelig lønnende,

*) Almuens Drømme om den Rigdom, som man lovede sig af Ranens Sølvverk, blev som bekjendt spottede af Hr. Petter Dass i hans vittige Sølvbergrim. Oplysninger om de i det 17de og 18de Aarhundrede gjorte Fund af Metalanvisninger i Nordlandene findes i en Skrivelse fra Biskop Peder Krog, dateret Bakke Gaard 22de Juni 1715 (trykt i Uddrag i det Throndhjemske Selsk. Skriiter I, Kbhvn. 1761, S. 275 fl.). Ogsaa i Regjeringskredsene gjorde man sig, efter Udtalelser i forskjellige samtidige Skrivelser at dømme, store Forventninger om den nordlandske Bjergverksdrift, og disse fik ogsaa et Udtryk deri, at Henning Irgens under 21de Mai 1688 blev udnævnt til Bergmester i Nordlandene.

søgte gjerne en og anden af Participantskabet at gjøre Eiendomsret til de enkelte Gruber gjældende, og der anlagdes derfor nye Smeltehytter m. v. Som oftest kom dog inden ret lang Tid disse under selve Rørosverket.

I 1650 optoges Nybergs Grube, der ligger omtrent 3 Kilometer fra Storvarts Grube. Den ydede i Aarene 1706—08 en Afkastning paa 3673 Tdr. Malm til omtr. 2 Rdr. 72 ß pr. Td. Nogle Aar efter opdagedes ved Aursundsjøen, omtr. 8 Kilometer fra Storvarts Grube en betydelig Kisgang, som en af Verkets Tjeneste afskediget Bergskriver, Klaus Rasmussen, lod belægge. Til Driften af denne Grube, som fik Navnet Klausberg Verk, fik han stiftet et Interessentskab; men det lader dog til, at en sparsom Lykke var det forbeholdt. I 1665 heder det nemlig, at det ifølge en Herredagsdom forlængst var bleven henlagt under Rørosverket.

I 1657 blev der ved Arvesøen, omtrent 16 Kilometer nordenfor Røros, fundet en ny tilsyneladende righoldig Ertsgang, hvortil Joachim Irgens tilegnede sig Eiendomsretten. Gruben, der fik Navnet Arvedals Grube, blev optagen til Drift og Malmen førtes herfra ned til Haltdalen, hvor der ved Tamlagen anlagdes en ny Smeltehytte. Driften viste sig dog ikke mere lønnende, end at der til at udvinde 76 Skp. Kobber medgik en Bekostning af 4031 Rdr., og 1671 fik Irgens derfor Gruben mod et ret klækkeligt Vederlag prakket paa Rørosverkets Participantskab. Siden dreves den under Rørosverket, men blev allerede i 1714 nedlagt. Hestklettens Grube i Nærheden af Storvartsgruben blev først fundet i 1659 og dreves i den første Tid i løse Stene. I 1690 blev det første Bergfæste igjensat. Den udbragte i Aarene 1706—08 omtr. 8000 Tønder Malm til en Gjennemsnitsværdi af 1 Rdr. 48 ß pr. Tønde. I 1673 optoges Solskinsgruben, der i Aarene 1706—08 afgav 9581 Tdr. Malm, beregnet til 1 Rdr. 24 ß pr. Tønde. Den blev i 1724 igjen nedlagt. Omtrent samtidig med Solskinsgruben fandtes Harsjø og Killingdals Gruber, til hvilke Henning Irgens tilegnede sig Eiendomsretten, som han dog snart maatte opgive. Disse var kun en kort Tid i Drift. I 1691 belagdes Kristian V's Grube, som siden blev en af Verkets Hovedgruber, og tre Aar efter den saakaldte Myrgrube, der i mange Aar dreves med Fordel. De gav i Aarene 1706—08 et Udbytte af omtrent 8800 Tønder Malm til en Gjennemsnitsværdi af 2 Rdr. 24 ß Tønden. Samtidig med disse dreves ogsaa Klinkenberggruberne en kortere Tid. Endelig blev i 1707 i Dalsbygden optaget den saakaldte Fredrik IV's Grube eller Vandgrøftgruben.

Der maa saaledes være udfoldet en betydelig Virksomhed oppe paa Vandskillet mellem det norden- og søndenfjeldske, hvor der for en Menneskealder siden havde været en Vildmark, dækket af store Skove, som kun til visse Tider af Aaret gjæstedes af Elgsdyrsskyttere og Fiskere. Men der heftede fra første Stund af forskjellige Mangler ved Driften, der hindrede den fra at tage noget større Opsving. Ihvorvel Verket tilhørte et Participantskab,

betragtedes det dog nærmest som en Domæne for Familien Irgens, hvis Medlemmer hyppigst havde dets Ledelse i sin Haand, og ihvorvel enkelte af disse ikke egentlig kan siges at have været uskikkede for sit Hverv, vakte de dog ved sin anmassende Optræden Harme og Misnøie ikke blot hos sine Medeiere, men ogsaa hos Almuen, der gjentagne Gange ses at have gjort Mytteri. Driftskapitalen kan paa langt nær ikke have været tilstrækkelig til at holde Verket i Gang i den Omfang, det efterhaanden havde faaet, — til sine Tider ses der endog at have hersket Mangel paa Kul —, og forskjellige Uheld, der navnlig i 1670-Aarene rammede Verket, satte det end yderligere tilbage. Det i Throndhjem gjængse Mundheld, "Det brænder ikke paa Røros", holdt dengang heller ikke Stik, idet en Vaadeild i 1673 ødelagde mange tusinde Læster Kul; i 1678 og 1679 sved Svenskerne Verket af to Gange. Vi ser derfor ogsaa, at Eierne af Verkets Kuxer gjerne skilte sig ved den. Disse Kuxer, hvis Antal oprindelig havde været 60, der hver havde en Værdi af 2000 Rdr., blev i 1685 delte hver i tre Parter, saa Verket bestod i 180 Parter, der hver ansattes til 1000 Rdr. Ved den Tilgang af Driftskapital, som Verket herigjennem fik, begyndte en fordelagtigere Periode, i hvilken man ogsaa forsøgsvis satte enkelte industrielle Foretagender i Gang, uden at disse dog blev af nogen længere Varighed. Efterat gamle Storvarts Grube, der i nogle Aar var dreven med betydeligt Tab, i 1700 var bleven nedlagt, udgjorde i de første 17 Aarhundrede den aarlige Produktion 12—1400 Skpd. Garkobber. Men fra 1717 gik Driften paa Grund af Krigen atter tilbage, og Kuxernes Antal gik fra 180 ned til 172, idet de 8 Aktier blev slaaede til de øvrige, da deres Indehavere ikke vilde eller var istand til at gjøre de fornødne Tilskud.

Kvikne Kobberverk, der fra 1643—53 var drevet for kongelig Regning og havde ydet en gjennemsnitlig aarlig Produktion af 761 Skp. Garkobber, afhændedes i 1655 for 100000 Rdr. til Rentemester Henrik Müller, som drev det i en længere Aarrække med vexlende Held. Men i 1677 styrtede Verkets bedste Grube sammen, og ihvorvel andre Gruber optoges, satte dette Uheld dog Verket saa meget tilbage, at Müller i 1683 afhændede det til Homfred Brügman. Denne laa nu i lang Tid i Proces med Müller, og Følgen var, at Verket i 1692 blev aldeles nedlagt. I 1707 opdagedes nogle nye Anvisninger i Kvikne, og for at drive disse, dannedes der et throndhjemsk Interessentskab, bestaaende af Stiftamtmand Iver v. Ahnen, Berghauptmand Abraham Drejer m. fl. Verket kom da atter i Drift og producerede i Aarene 1713—17 gjennemsnitlig 312½ Skp. Garkobber. Ved Fiendens Indfald i 1718 led Verket betydelige Tab, som det ikke skulde forvinde, ihvorvel Driften fortsattes. En Underafdeling af Kvikneverket var det saakaldte Indsets eller Ilens Kobberverk, som dog til sine Tider drevet selvstændigt for at udnytte Malmen fra Ondsdal og Skamfær Gruber.

Ogsaa paa andre Steder i Throndhjems Stift var Kobberverker i Gang; om disse skal følgende Oplysninger hidsættes.

Ytterøens Kobberverk, der i 1636 først blev optaget af Throndhjems Befalingsmand Oluf Parsberg m. fl., var vistnok henimod Midten af det 17de Aarhundrede nedlagt, men optoges senere igjen af Kaspar Kristoferssøn Scholler m. fl. I 1673, da det eiedes af dennes Arvinger samt Bøye Petersen og Jakob Mathias Tax, heder det, at det kun gav ringe Afkastning, og at der mellem Participanterne herskede megen Uenighed om Indskud og Udbytte. Der blev derfor gjort Forsøg paa at faa et nyt Participantskab istand; men om dette virkelig blev oprettet, vides ikke. Om Verkets Tilstand i den øvrige Del af dette Tidsrum haves ingen nærmere Oplysninger.

Ulriksdals Kobberverk i Klæbo Prestegjæld i Nærheden af Throndhjem blev optaget af Ridder og Baronet William Davidson, engelsk Resident i Holland, der den 14de Oktober 1670 fik Privilegier paa dets Drift. Ved den saakaldte Hyttefos blev der opført en Smeltehytte, hvor Malmen, der hentedes fra Gruber, der laa en Mil borte, skulde smeltes. Til Trods for, at Driften maa have været ikke ubetydelig, gav den dog kun ringe Afkastning, og efter at Davidson i 1675 havde begivet sig tilbage til Holland, stansede den efterhaanden aldeles.

Betydeligere var vistnok det saakaldte **Selbu Kobberverk**, der i 1713 af Lagmand Abraham Drejer blev optaget til Drift af de nogen Tid i Forveien fundne Ertsgange i Heiaasvarden i Frolen. En Hytte blev opført ved Møllenaa, 6 Kilometer østenfor Selbu Kirke, hvor Smeltningen begyndte i 1716. Men Udbyttet var dog saa ringe, at det ikke engang dækkede Driftsomkostningerne, hvorfor Driften stansede allerede efter ti Aars Forløb.

Løkkens Kobberverk i Meldalen blev optaget i 1657*), erholdt under 13de Mai s. A. sine første Privilegier og eiedes oprindelig af et af

*) Om Optagelsen af Løkkens Verk meddeler Prof. L. Daaes norske Bygdesagn (1ste Saml. 210) følgende: "Paa Gaarden Vold i Meldalen i Throndhjems Stift boede omtrent 1650 en Bonde Oluf Jonssøn, som havde tre Sønner, Jon, Lars og Arnt. Lars blev Bygdeskrædder. Som han engang ved Mikkelsdagstid var ude paa sit Haandverk og skulde gaa mellem Gaardene Lien og Søraasen, lagde han sig til at sove underveis, og da han vaagnede, fik han han se, at Stenene rundt om havde en usædvanlig Glans. Han merkede sig Stedet, men fortalte det ikke til andre end til sine Brødre; thi det var en almindelig Tro, at man gjorde rettest i at tie med saadant. Nogen Tid efter var Lars (efter andre Arnt) i en Dovning paa Snean i Meldalen og blev der overfalden af tre Karle. For at redde sig trak han sin Kniv og dræbte den ene i Slagsmaalet. Derfor matte han rømme til Sverige og opholde sig der et Par Aar. Men da han længtes efter at komme tilbage til sit Fædreland igjen, listede han sig en Sommer hemmelig hjemover til Sæteren under Faderens Gaard Vold og fik der sin Fader i Tale. Saa gik han med en liden Gut hen til det Sted, hvor han (eller Broderen) havde set de glinsende Stene og tog nogle Prøver med sig til Sverige, hvor han lod Malmen undersøge. Det befandtes, at det var rig Kobbererts. Han

Lagmand Nikolaus Paulssøn Orloff stiftet Participantskab, blandt hvis Deltagere ogsaa Rentemester Henrik Müller var. Senere synes Selio Marselius, der under 14de Juli 1662 meddeltes Konfirmation paa Verkets Privilegier, at have været den fornemste i Interessentskabet. I de første Aar, efterat Verket var optaget, gav det et rigt Udbytte. I en Beretning, som Bergmester J. M. Tax i 1665 afgav om Verkets Tilstand, heder det, at de to Gruber, som var i Drift, udbragte maanedlig 8—900 Tdr. Malm, som smeltedes i 8 Ovne. Af Verkets Kobber afskibedes der fra Throndhjem i Aaret 1666 550, i 1668 704, i 1671 557, i 1674 640 og i 1676 935 Skippund, en Produktion, der stod adskilligt over Rørosverkets paa samme Tid. I Meldalsverkets første 27 Aar (1657—1685) gav det derfor ogsaa et Nettoudbytte af 250000 Rdr. Verket, der omkring 1670 eiedes af Kristofer Gabel, Rentemester Müller og Bergraad Johan Marselius, begyndte dog allerede ved dette Tidspunkt at gaa tilbage, og fra 1680—91 dækkede Udbyttet ikke engang Driftsomkostningerne. I de følgende 12 Aar steg derimod Produktionen paany, saa dens Nettoindtægt udgjorde ikke mindre end 200000 Rdr. Derefter gik Driften igjen tilbage og skal endog med Undtagelse af Aar 1711, da det gav et Udbytte af 29000 Rdr., tildels være gaaet med Tab.

Af de øvrige nordenfjeldske Kobberverker, som i dette Tidsrum var i Drift, kan nævnes Soknedals Verk, der i 1660-Aarene optoges af en Peder Eriksen, som dog ved Overbergamtsdom af 24de Marts 1671 blev frakjendt Retten hertil, hvorefter dets Grube henlagdes til Indsets Verk, samt Budalsverket, som var i Drift fra 1670-Aarene af, men nedlagdes i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede.

I Bergens Stift var i dette Tidsrum to Kobberverker fra Tid til anden i Drift; men begge disse dreves med betydeligt Tab.

Aardals eller Sembals Kobberverk i Sogn, hvis Gruber i Grøndalsfjeldet ovenfor Semsdalen blev opdagede af Bønder, blev i 1702 først optaget til Drift af Apotheker Henrik Blath i Bergen. Denne fik dannet et Interessentskab, bestaaende af Generalerne Kaspar Herm. Hausmann og Fredrik Cicignon samt flere andre formaaende Mænd. Driften ansaas for at være lønnende, og da Ertsen tillige viste sig at indeholde Guld, kjøbte Kong Fredrik IV i 1708 Verket, der med et Par Gruber og Skjærp var taxeret til omkr. 8000 Rdr., for 36000 Rdr. Hvorledes den i Kjøbenhavn

tilbød nu at ville aabenbare sin Opdagelse, hvis han maatte faa Lov at komme hjem, og det blev ham forundt; dog maatte han ei bo i Meldalen, men nedsætte sig paa Dybdal i Guldalen. Retten til at drive Gruberne maatte han som uformuende afstaa til Lagmanden i Throndhjem Niklas Paulssøn". Denne Tradition, som først er meddelt Schøning af Oluf Volds Efterkommere, stadfæstes kun i enkelte Dele af Beretninger, der stammer fra en noget ældre Tid. Et Sagn, der er omtalt i en Ansøgning fra Veimester Peter Drejer i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, beretter saaledes, at en Bonde, som havde fundet en Malmanvisning her, med fuldt Forsæt byggede en Stue over den, for at hans Opdagelse ikke skulde komme til andres Kundskab.

foretagne Smeltning af en Del af Malmen faldt ud, vides ikke. Verket fik nu en forhenværende kongelig Lakei Danziger til Bestyrer; men denne forstod sig ikke det ringeste paa Driften, som derfor slugte ikke blot Værdien af det udbragte Kobber, men desuden adskillige tusinde Rigsdaler, og heldigere var heller ikke Danzigers Eftermand Oberstlieutenant Johannes Schiort. Fra 1708—13 var den samlede Produktion kun 270 Skp. Kobber, hvis Udvinding havde kostet 28000 Rdr. Da det ikke kunde gaa paa denne Vis, vilde Regjeringen i 1718 have de tidligere Interessenter til at overtage Verket for den erlagte Kjøbesum, og da det ikke lykkedes, søgte den at faa dannet et Participantskab. Men heller ikke det kom istand, til Trods for at der i 1719 opdagedes et nyt Skjærp, der i den første Tid gav gode Forhaabninger. I de følgende Aar søgte Regjeringen snart paa en, snart paa en anden Vis at blive af med Verket, som i dette Øiemed udstyredes med store Privilegier og andre Herligheder.

Lilledals Kobberverk i Kvindhered, i senere Tid ogsaa kaldet Kristiansgaves Verk, blev i 1647 optagen af Bergens Befalingsmand Henrik Thott til Boltinggaard, efter at han under 30te Januar s. A. havde faaet Privilegier herpaa samt Ret til al lignende Bergverksdrift i Søndhordland. Men det Udbytte, Verker bragte, var kun ubetydeligt (i 1655 15 Skippund og i 1661 66 Skippund) og ihvorvel det i 1668 fik Fornyelse af sine Privilegier, blev det efter faa Aars Forløb nedlagt. Det eiedes siden af Statholder Gyldenløve, der i 1686 solgte det til den bergenske Kjøbmand Jørgen Thormøhlen, der under 27de April 1686 erholdt nye Privilegier for Verket. Men det vilde dog ikke gaa og maatte nedlægges. Først efter Midten af det 18de Aarhundrede blev Driften her atter optaget.

I det søndenfjeldske Norge tales der vel fra Tid til anden om Fund af større Kobberkisforekomster; men disse kan dog ikke ses at have foranlediget nogen større Bergverksdrift, og de kan derfor her omtales i Korthed, forsaavidt der haves Oplysninger om dem.

Fredriksgaves Kobberverk i Sel i Gudbrandsdalen, var i den første Halvdel af det 17de Aarhundrede først bleven optaget til Drift under Navnet Sels Verk og havde i sin Tid tilhørt Hannibal Sehested, med hvis øvrige Eiendomme det kom under Kronen. Det var siden bortforpagtet mod en Afgift af 1500 Rdr. til Selio Marselius, der dog ikke længe holdt Driften gaaende. Senere blev det af Fredrik III skjænket Statholder Gyldenløve, der under 23de Juli 1687 erholdt Privilegier derpaa; men heller ikke han har længe holdt Driften gaaende, og den var ialfald ganske nedlagt før Aarhundredets Udgang. I Kristiania Bys umiddelbare Nærhed oprettede Vicestatholder Fredrik Gabel i sin sidste Levetid det saakaldte Gothaltske Kobberverk, hvortil Malmen hentedes fra nogle Gruber i Gaardene Tonsens og Rødtvedts Udmark samt fra den saakaldte Kobberhaug strax ovenfor Kamphaug i Nordmarken. Synderlig mere ved vi heller ikke om

det odalske Kobberverk, Treenigheds Kobberverk kaldet, der omtrent ved samme Tid blev optaget af Zahlkasserer Weibye, Nils Josten og flere. Ogsaa de gamle thelemarkske Kobberverker, Guldnesverk ved Sundbarmvandet og Omdals Verk i Skafse var i Drift i Slutningen af det 17de og Begyndelsen af det 18de Aarhundrede. Det første dreves i Aarene mellem 1691 og 1707 af Kjøbmand Nils Josten i Arendal, der tilsatte 8000 Rdr. paa det, det andet af Borgermester i Kristiania Johan Petersen Bergman; det nedlagdes i Aaret 1712 for at gjenoptages henimod Midten af Aarhundredet. Ogsaa i Setesdalen var et lidet Kobberverk i Gang i 1690-Aarene.

Af Jernverker fandtes der efter Rosencreutz's Opgivende hertillands ved Overgangen fra det syttende til det attende Aarhundrede 14 i det søndenfjeldske og et i det nordenfjeldske Norge; men disse var dog ingenlunde alle i Drift, og af de øvrige var vistnok flere af liden Levedygtighed.

Det eneste Jernverk, som blev drevet nordenfjelds, var Mostadmarkens Verk, der ligger i Malvik Sogn paa Strinden. Det blev i 1650-Aarene optaget af Hospitalspresten Bernt Brunsmand, der i 1657 erholdt Privilegier derpaa. Men efter hans Død overtoges det for Gjæld af den ovenfor omtalte Baronet William Davidson. Denne erholdt under 7de Mai 1664 Privilegier paa Verket, der ogsaa senere blev fornyede; men slet Drift og en hel Hoben Processer, der reiste sig af de meningsløse Privilegier, som var det indrømmet, hemmede dets Virksomhed, som derfor ogsaa blev helt indstillet i 1675, da Davidson forlod Landet. Senere (1687) blev det optaget af hans tidligere Fuldmægtig, David Jelstrup, der dog ikke længe formaaede at holde Driften gaaende. Da det ikke lykkedes ham at faa Verket solgt, blev det i 1695 aldeles nedlagt.

Bærums Jernværk, der i det foregaaende Bind er omtalt for et af Landets betydeligste Bergverker, tilhørte fra 1641 til 1664 Gabriel Marselius, Kongelig Faktor i Amsterdam, der under 2den Juni 1641 og 30te August 1648 fik Privilegier derpaa. Ved Skjøde af 20de Februar 1664 overdrog Marselius Verket til sin Fuldmægtig Johan Krefting, der under 12te September 1670 udvirkede nye Privilegier. I hans Tid forsynedes Verket med Malm fra Barbo og Brunstad, og Produktionen ansloges i 1673 til 1500 Skippund Stangjern og Støbegods aarlig. I den Kreftingske Families Eie var Verket i mere end 100 Aar.

I Nærheden af Bærums Verk laa Dikemarks Jernverk, der i 1697 optoges til Drift paa Askerskoven af Generalauditør Frants Heinrich Schade, som under 16de April 1698 erholdt Privilegier. Driften blev dog temmelig snart indstillet, men optoges i 1719 af Eierinden af Bærums Verk, Anna Vogt, Herman Kreftings Enke, der fik Bevilling paa at nyde det efter de Schade meddelte Privilegier.

Eidsfos Jernverk blev i 1697 optaget af Brigader, senere Generallieutenant Kaspar Herman Hausmann og kom efter hans Død i 1718 til Sønnen

Generallieutenant Fredrik Ferdinand Hausmann og dennes Medarvinger. Verket, der ligger i Hofs Sogn mellem Holmestrand og Drammen, fik 22de Juli 1703 Privilegium paa at oprette en Staalfabrik, som ogsaa kom i Gang.

Ældre end dette Verk var Hassel Verk i Nykirke Sogn paa Modum, der i 1649 optoges af et Participantskab, bestaaende af Peder Vibe, Borgermester Hans Eggertsøn Stockfleth, Tolder Johannes Garmann m. fl. Senere eiedes det af et andet Participantskab, til hvilket bl. a. General-Toldforvalter Daniel Knoff hørte, og blev i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, da det tilhørte Oberst Tritzschlers Arvinger, solgt til Assessor Weichhardt, hvis Enke og Søn eiede det i 1720. Af dets under 20de April 1668 konfirmerede Privilegier erfares, at Interessenterne paa dets Omraade agtede at anlægge et andet Verk ved Haugfos; det er dog tvivlsomt, om dette kom istand.

Eidsvolds Jernverk var optaget til Drift i 1631; men denne ophørte allerede efter faa Aars Forløb, hvorfor det atter faldt tilbage under Kronen. I 1640 blev det overladt et nyt Interessentskab, der dannedes af Berghauptmanden i Østerdalen Iver Prip, fra hvem det i 1644 gik over til et Participantskab. Hannibal Sehested, der var Deltager heri, udløste senere hen sine Med-Interessentere og satte Verket, for hvilket han 8de Januar 1647 erholdt nye Privilegier, atter i Gang. Ved hans Fald kom Verket tilbage til Kronen, der bortforpagtede det til Marselierne. Efterat disse i nogen Tid havde drevet det paa Rov, indstilledes Driften i 1663 af Mangel paa Erts. Aaret efter blev det ved Kongebrev af 25de Mai 1664 overdraget den bemidlede Hertug Jakob af Kurland, der interesserede sig levende for Handel og Manufakturer, og denne lod i Marts 1665 treti Arbeidere fra Kurland indfinde sig her for at optage Driften, der dog, som det heder af Mangel paa Kapital, blev dreven temmelig slapt, til Trods for at det under 6te Mai 1669 erholdt nye, temmelig omfattende Privilegier, og i 1673 skal det endog have befundet sig i meget slet Forfatning. Da Hertug Jakob i 1682 afgik ved Døden, og hans Eftermand Fredrik Kasimir ikke delte Faderens Tilbøieligheder, kom Verket tilbage til den norske Krone. Efterat det i nogen Tid havde ligget i Dvale, blev det i 1688 skjænket til Overberghauptmand Heinrich Schlanbusch, der under 16de November f. A. fik Privilegier derpaa. Denne satte det ved Hjælp af indflyttede tyske Bergfolk i god Stand og efter hans Død (1705) gik det over til en af hans Sønner Theodor Georg v. Schlanbusch. I det 17de Aarhundrede havde Verket to Hammere og fire Marsovne, af hvilke to laa ved Eidsvold, en ved Julsrud og en ved Vik i Stange Sogn. Enkelte af disse maa fra Tid til anden have været drevne som selvstændige Verker.

Hakedals Jernverk, der efter Grubernes Beliggenhed havde ført Navn af Hadelands Jernverk og havde været i Drift i det syttende Aarhundredes første Fjerdedel, blev henimod Aarhundredets Udgang (1697) efter 60 Aars

Hvile optaget til fornyet Drift af et Participantskab, fra hvem det efter et Par Aars Forløb gik over til Lars Robsahm som Eneeier. Det lykkedes denne at opdage nye Malmfelter, og Verkets Omraade blev bestemt ved Udvisninger af 1698 og 1702, hvorefter Driften kom i fuld Gang i Aaret 1704. Efter Robsahms Død (1709) fortsattes den af hans Enke og Arvinger.

Lesje Jernverk, hvis Optagelse omkr. 1660 havde forvoldt megen Kiv og Strid mellem dets første Eiere Joachim Irgens og den senere Lagmand Jørgen Filipsen paa den ene og Provsten Ivar Pedersson Adolphus paa den anden Side, fik sine første Privilegier under 19de Novbr. 1660, hvorved hele Lesje henlagdes til dets Omraade, saa al Skovhugst og Sagbrugsdrift blev det alene indrømmet. Efterat dets Privilegier var blevne konfirmerede under 16de April 1673, afhændedes det til Hollænderen Peter Schielbeck, som satte det i ypperlig Stand med Bygninger, Dæmninger o. s. v. Men herved kom han i en Gjæld paa 80000 Rdr., som han itke kunde klare. Hans Kreditorer satte ham da i Arrest paa Akershus, og Verket var derefter en Tid forladt, indtil det i 1692 af et throndhjemsk Participantskab blev optaget til ny Drift, som imidlertid stansede i 1701. I 1708 blev de ældre Privilegier tilbagekaldte, og General-Toldforvalter Herman Treschow, som var den eneste tilbageblevne af Participantskabet, solgte det i det følgende Aar til Reinhold Ziegler, Forvalter ved Eidsvolds Jernverk, som dog ikke formaaede at holde det i stadig Gang.

Ved Kongsberg lod Overberghauptmand Schlanbusch i 1689 opføre en Marsovn, der senere overtoges af en Privatmand og udvidedes til et helt Jernverk, hvor der bl. a. ogsaa dreves Kanonstøberi. Men dets Levetid blev ikke lang, da man af Frygt for, at det vilde ødelægge de kongsbergske Skove, fik dets Virksomhed stanset.

Moss Jernverk blev først i 1704 optaget af Over-Kammersekretær og Deputeret for Finantserne Ernst Ulrik Dose af Kjøbenhavn, der samme Aar ved Kjøb erhvervede sig adskillige Skovgaarde paa Jeløn og fik sig anvist et Verksomraade. Han fik i det følgende Aar Privilegier for Verket, som han dog neppe opnaaede at se i fuld Gang, da han allerede i 1706 afgik ved Døden. I 1708 blev Verket, der var i Drift med en dobbelt Marsovn og som forsynedes med Malm fra Gruberne ved Arendal, solgt til Kammerjunker Jakob Heubsch og Etatsraad Henrik Oxsen, der drev det i Fællesskab en Tid.

Mørlands eller Sannikedals Jernverk, som i Midten af det 17de Aarhundrede tilhørte Brødrene Gabriel og Selio Marselius, var kun i Drift i nogle Decennier, hvorpaa det nedlagdes.

Noget yngre var Egelands Verk i Gjerrestad, der i 1706 blev optaget af Sekretær C. A. Gunheimer, der i 1707 fik Privilegier derpaa. Han solgte det i 1723 til Kjøbmand Ellef Thomesen, i hvis Families Eie det var til Aarhundredets Udgang.

Den største Jernverkseier i Norge var utvivlsomt Statholder Ulrikt Fredrik Gyldenløve. Med Hovedgaarden Frese eller Fritsø, som han i Aaret 1670 kjøbte af Familien Lange, kom han i Besiddelse af det til Godset liggende Jernverk af samme Navn, hvis Drift i nogen Tid havde været indstillet, efterat det var bleven ødelagt af en større Flom. Gyldenløve udvirkede under 14de Mai 1673 nye Privilegier for Verket, som herved fik et Omraade af 4 Mile og atter sattes i Gang. Med dette forenedes 1690 Brunlanes eller Nes Jernverk, der i 1664 var optaget af Georg Orse og senere havde været eiet af et Participantskab. Da dette ikke godvillig vilde stille sig ved det, udvirkede Gyldenløve kongelig Tilladelse til at tage det efter Taxation. Begge Verker dreves nu i Fællesskab, og i Aarene mellem 1690 og 1699 steg Produktionen til nogle tusinde Skippund Jern aarlig. Gyldenløve, der i 1689 havde faaet nye Privilegier for Fritsø Verk, som senere ogsaa udstraktes til at omfatte Brunlanes Verk, oprettede her et Kanonstøberi og satte flere nye Marsovne i Gang. Verket var fritaget for at svare baade Tiende og andre Paalæg mod at levere 300 Centner Jernkugler til det kongelige Arsenal.

En mægtig Jernverkseier var ogsaa den et Par Gange tidligere omtalte Slubbert Peter Børting, der var kommen i Besiddelse af Jernverkerne Fossum og Baaseland. Det første af disse, der ligger i Gjerpen Prestegjeld ved Skien, var vistnok et af de ældste Verker hertillands. Det blev i 1669 af Preben v. Ahnen afhændet til Peder Børting, efter hvis Død (1702) det tilhørte hans Søn Kai Børting og senere et Interessentskab, der i 1717 afhændede det til Gimsø Klosters Eier, Geheimeraad F. C. Adeler. Baaselands eller Nes Jernverk, som det nu kaldes, ligger i Holts Sogn og var opstaaet af det nedlagte Barbo Verk. Det blev med Privilegier af 9de December 1665 optaget af et Interessentskab, bestaaende af Præsident Nils Pedersøn i Kristianssand, Agdesidens Lagmand Lars Undal m. fl., tilhørte senere Hans Juul og kom i 1680-Aarene i Peder Børtings Eie. Efter hans Død tilhørte det Sønnen Frans Børting og blev i 1717 afhændet til Kjøbmand Nils Josten, som havde forpagtet det fra 1708 af.

En tredie af disse Magnater var Assessor Halvor Sørensen Borse, der eiede Jernverkerne Holden eller Ulefos samt Bolvik eller Bold. Det første af disse, der hidrører fra 1652 og efter nogen Tids Hvile i 1672 igjen blev optaget af Borgermester Anders Madssøns Enke af Tønsberg, kom i 1680-Aarene i Halvor Borses Eie. I 1692 optog denne ogsaa Bolviks Verk, hvorpaa han erholdt Privilegier under 19de Juli s. A. Efter Borses Død gik disse Verker over til hans Søn Kancelliraad Joakim Borse og Svigersønnen Herman Leopoldus, Stamfader for Familien Løvenskjold.

Den øverste Administration af det norske Bergverksvæsen havde det saakaldte Bergamt. Dette, der oprindelig synes kun at have havt Ledelsen af det kongsbergske Sølverks Anliggender og bestod af to Afdelinger, Over-

bergamtet, der residerede i Kristiania, og Underbergamtet, der holdtes paa Kongsberg, blev ved Instrux af 16de August 1654 overdraget en administrativ og dømmende Myndighed i alle Bergsager samt Jurisdiktion i de civile Sager vedkommende Indvaanerne paa Kongsberg og Røros. I 1686 blev der for det nordenfjeldske Norge oprettet et særeget Bergamt, der fik at dømme i alle Bergverksanliggender i anden Instans samt i de ved Røros Bergverks Jurisdiktion paakjendte Sager. Ved Reskript af 21de December 1689 blev det bestemt, at Overbergamtets og det nordenfjeldske Bergamts Domme skulde indstevnes direkte for Høiesteret.

Paa Grund af de mange Misligheder, som i 1680-Aarene forefandtes ved de norske Bergverker, blev der i 1685 nedsat en Kommission, bestaaende af Vicestatholder Just Høg, Geheimeraad Jens Juel og Generallieutenant Brostrup Schiort, der skulde træde sammen paa Bragernes for at undersøge Forholdene og indgive Forslag om, hvorledes Manglerne skulde afhjælpes. Resultatet af denne Kommissions Virksomhed var bl. a. Udfærdigelsen af en Anordning for Røros verket, der konfirmeredes 26de September 1685. Ogsaa i den følgende Tid blev lignende Kommissioner nedsatte i særegne Anledninger.

Meget tidlig hæver der sig hertillands advarende Røster mod at tilstaa Bergverksdriften altfor store Begunstigelser paa de øvrige Næringsveies Bekostning, og navnlig fremhæves der atter og atter med stor Styrke, hvilken ubodelig Skade Bergverkerne tilføiede Landet ved Skovenes Ødelæggelse. Men alle Advarsler var spildte ligeoverfor det Ræsonnement, at Skoven voxede Dag for Dag, men Bjergenes Metalrigdom gjaldt det at udnytte saa hurtigt som muligt. Den Holdning, som Regjeringen i denne Sag indtog, var meget vaklende, idet den paa den ene Side ved strenge Forordninger søgte at hindre Skovenes Ødelæggelse og paa den anden vilde ophjælpe Bergverksdriften ved at tilstaa den vidtløftige Privilegier og store Skovstrækninger. Den Rigdomskilde, som Nordmanden hidtil havde havt i sine Skove, flød forlængst mindre villigt fra Aar til Aar, idet den uvyrdne Hugst til Udskibning, Verkernes ødsle Kulforbrug og en udstrakt Braatedyrkning, hvorunder Ilden ved Ligegyldighed og Skjødesløshed vistnok ikke sjelden fik herje Tusinder Maal af Skov, som Naturen havde behøvet mangfoldige Aarhundreder for at opelske, stillede altfor store Krav til den.

Allerede af den Forordning, som Kristian IV under 28de Juni 1632 udfærdigede "om Skovenes Forhuggelse udi Norge", fremgaar det tydeligt, at Skovene maa have været sterkt medtagne paa alle Steder, hvor man havde nogenledes let Adkomst til Søen, og Udhugsten maa efterhaanden have strakt sig opgjennem Landet, hvor de større Vasdrag tillod et organiseret Fløtningsvæsen. Den almindelige Landskommissions Indberetning af 1661 giver os et Indblik i disse Forhold. "Udi Soløer", heder det, "er ingen Masteskov,

men Sagtømmer, hvilket udfløders langs Glommen til de Sage omkring ved Fredrikstad"; i Østerdalen findes der vel paa sine Steder nogen Tømmerskov, "dog ingen Masteskov, som udbringes kan formedelst Berge og Fosser". Kommissionen foreslaar og, at der maatte udfærdiges Befaling til, at "intet Tømmer eller Braater skal hugges paa den østre Side af den store Elv Glumen, i Særdeleshed ved de Tverelve, som er Passer over Grænserne, hvor at have Herrebraater, om Feide igjen mellem Rigerne paakom, var en ikke ringe Fordel". Om Smaalenene heder det, at der sammesteds kun fandtes "ringe Sagtømmer, som dog mesten er udhugget." Det Billede, som Kommissionen giver os af Forholdene ved Landets største Vasdrag, gjælder i det store taget Skovbestanden over det hele Land. Ved Drammenselvens Vasdrag var Sigdal og Snarum de øverste Siræfninger, hvorfra Fløding foregik, medens Hallingdal og Valders for den største Del var urørte ligesom Østerdalen, og det samme Forhold viser sig ogsaa at finde Sted ved Vasdragene i Thelemarken og Agdesiden.

I en Betænkning af 14de Januar 1675 udtaler Gyldenløve, at den fornemste Aarsag til Skovenes Forhuggelse, hvorved Almuen forarmes, bestaar deri, at Bønderne hidtil har pleiet at rasere "al tjenlig Skov", som laa beleiligst og nærmest Gaardene og Vasdragene, hvorefter Raden kom til de mindre Dimensioner og Ungskoven, som "paa de Steder udi stor Mængde hugges, saa Skoven paa de nærliggende og bekvemme Steder er paa det allernærmeste ad Ende, og paa mange Steder, hvor tilforn har været sirlige Skove, er nu aldeles intet at bekomme".

En lignende Udtalelse om den sterke Udhugst, som foregik i de norske Skove, møder os i Jonas Ramus's Norges Beskrivelse, hvor det S. 21 heder: "Tømmer og Trælast er nu almindelig over hele Norge, hvorved Bønderne kunde noget fortjene, al den Stund Skovene stod nær ved Vandene og Elvene; men efterat den nærmeste Skov alt er udhuggen, og Tømmeret nu maa kjøres mange Mil over Land, saa bliver Bonden ved saadan Tømmerdrift mere og mere forarmet, naar hans Arbeid formeres og hans Løn formindskes."

Endelig kan vi her ogsaa hidsætte Pontoppidans Skildring af Forholdene, saaledes som han lærte dem at kjende paa en Tid, der ligger noget udenfor det Afsnit, hvormed vi her beskjæftiger os. "Maa end Norge," skriver han, "vige de fleste europæiske Landskaber i Væxt af Haugetræer og deres Frugter, saa oprettes rigelig den Skade ved Skovvæxtens Velsignelse, som i de fleste Provinser er saa stor, at derved aarlig Tønder Guld indløses fra Fremmede . . . ., at jeg ei skal tale om, hvad Landet selv behøver til at bygge næsten alle sine Huse o. s. v., item til at fournere sine mange Marsovne, alle de mange 1000 Gange 1000 Læster Kul, som udkræves til Metallernes Smeltning. . . . . . Hertil kommer, at man paa mange Steder gjør stor Braatehugst og fælder Skoven alene for at rydde Jorden og

brænde Aske til dens Gjødning, hvoraf saavelsom af Skjødesløshed opkommer ofte uforvarendes den skadelige Skovild, hvilken om Sommerens Tid i den tørre Mose, som skjuler Grunden, udbredes og griber saa vidt om sig, at Træerne ligger i 1000-Tal afsvedne ved Roden og siden fældede af Vinden . . . . . I Betragtning af alt dette saavelsom af andre Aarsager maatte Norge længe siden have været lige saa fattig paa Skov, som det er rigt derpaa i de fleste Provinser, hvis ikke Naturen havde nedlagt i Norges Grunde, ja endogsaa i de tørreste Fjeld, en særdeles Drift og Kraft til at give Træer af sig, ligesom man ogsaa ser, at af den mindste Sprække eller Aabning i Stenen udspirer Stamme ved Stamme, langt bedre end om den med Flid var plantet i god Jord. Imidlertid er ogsaa i dette som i alt andet stor Forskjel paa Norges Provinser. Paa Vestersiden langs med Havet udskibes vel til Skotland og Spanien nogen Tømmer og Bordlast, men samme er dog som intet at regne mod Oplandenes Udskibning særdeles fra Drammen, Fredrikshald, Fredriksstad, Kristiania, Skeen, Arendal, Kristianssand, Kristianssund eller Fosen og Throndhjem, hvor den allervigtigste Handel drives med Skovenes Produkter, da Mastetræer og Sagstokke nedflødes paa Elvene og de sidste paa Sagmøllerne skjæres til Bretter. Af disse ser man undertiden i Havnene ligge saa store Stabler som smaa Bjerge, og man maatte vente, det vilde vare længe, før Pladsen blev ryddelig. Men en Transport til England, Holland, Frankrige eller Spanien udtømmer alting inden faa Dage, og efter nogle Ugers Forløb finder man maaske samme Plads lige saa fuld som tilforn." Pontoppidan giver derpaa en Skildring af Sagbrugsforholdene her i Landet to Aarhundreder, før han skrev, og hvorledes man i Kristian III's Tid begyndte at nære Frygt for, at den sterke Udførsel til Holland skulde ruinere de norske Skove, og nedlagde Forbud mod Trælastudførselen, navnlig af den Grund, at "Bonden lod sine Agre ligge udyrkede, naar han for Mageligheds Skyld vilde hente al sin Næring af Skoven". "Det samme Klagemaal," vedbliver han, "høres endnu paa mange Steder; thi endskjønt Agerdyrkningen nuomstunder er vel mer end dobbelt saa stor som da, saa gjør dog Indbyggernes Tilvæxt og Bøndergaardenes Deling blandt mange Sønner, at den norske Bonde fornemmelig holder sig til Skoven, hvilken umulig kan holde det ud, dersom ikke Grunden var saa villig til at give denne Væxt af sig, hvor det unge faar mindste Fred, ved forsynlig Omgang eller og ved Stedernes Situation, som gjør Udførselen vanskelig; thi jeg tror, at i de norske Skove raadner aarlig mere Træ end det, der i Danmark aarlig brændes, og for Løvskov synes det umuligt, at Landet nogen Tid kan lide Mangel, men Furu- og Egeskov vil i det mindste ei blive saa overflødig for Efterkommerne, med mindre Skovforordningerne bedre blive efterlevede, særdeles hvad Undermaalstømmer angaar; thi dets Udførsel kan ikke have nogen god Følge." Med Undermaalstømmeret sigter Pontoppidan til den saakaldte "Skottelast", som

udførtes fra Bergens Stift og som, siger han, "bestaar i lutter unge Furustammer, saa ranke, at mange kunde blive Master til 100 Rdr. Stykket, men sælges nu som Spirer for $2\frac{1}{2}$ Mark Tylvten og lidt større af 12 Alen for 5 Mark Tylvten, saa at ei engang Arbeidet betales, end sige det Tømmer, man arbeider paa at skille Landet ved".

Disse Udtalelser, der bestyrkes af andre samtidige Udsagn, giver os et ret godt Indblik i Udhugstens stadige Fremskridt fra Decennium til Decennium, og vi skimter igjennem dem, hvorledes Landets Afskovning efterhaanden foregik til Trods for de Forholdsregler, som Regjeringen stadig fandt sig beføiet til at træffe.

Som ovenfor fortalt havde Kristian IV taget de første Skridt i Retning af at forebygge den Ødelæggelse, som overgik de norske Skove, og Enevoldsregjeringen fulgte troligt i hans Spor. Ihvorvel den med ikke ugunstige Øine maatte se paa Trælastudførselen, der bragte Penge baade ud blandt det norske Folk og ind i den kongelige Kasse, tog den dog altid de billigste Hensyn til de Forestillinger, Skovbruget vedkommende, som Landets Sagbrugseiere og Trælasthandlere indgav til den, selv om disse ikke sjelden paa en ret paatagelig Maade kunde ses at være dikterede af egennyttige Hensyn.

Ved Kristian IV's Forordninger og store Reces blev der paabudt, at Mastetrær, der var over 12 Palmer*) Rundmaal i Toppen, eller Bjælker, over 14 Alen lange, ikke maatte udføres, og at der til Sagtømmer ei maatte hugges mindre end "7-Bordstokke" (d. e. Stokke, hvoraf 7 Bord kunde skjæres), uden til Bondens eget Brug, hvor intet større Tømmer kunde faaes. Derhos blev det forbudt at brænde Tjære af friske Trær. Selve Forordningen viser, at Skovene endnu har udmerket sig ved en vældig Frodighed, som dog inden en eller et Par Mandsaldere skulde blive en Saga blot. I en Forordning af 9de Juli 1670, hvis fornemste Bestemmelser siden efter gaar igjen i alle de Lovbud, som vedkommer Skovdriften, blev det fastsat, at Master over 20 Palmer i Toppen ei maatte hugges, i hvis Skov det end var, uden Kongens Tilladelse, da han trængte alle saadanne Trær til Krigsskibene, ligesom Lodbjælker**) kun maatte hugges 24 Alen lange og i det høieste 16 Palmer tykke. Dog maatte saadanne ei hugges, hvor Tømmeret kunde flødes med Strømmen til de Steder, hvor der var Sagbrug, ligesaalidt som Hustømmer, der til Bjelker kunde ombannes. Bjælkehugst tillodes kun paa et Par saadanne Steder, hvor Skovene ikke var istand til at frembringe Mastetrær, og hvor der ikke fandtes et tilstrækkeligt Antal Sage. Men saadanne Bjælker, som før blev huggede flade og tynde, hvorved $\frac{1}{3}$ af Veden

*) Palmemaalet blev ved Forordning af 10de Januar 1698 bestemt derhen, at 3 Palmer skulde udgjøre 10 Tommer 2 Linier, 1 Palm altsaa = 3 Tommer $4\frac{2}{3}$ Linie. Tidligere var Palmen ved Forordning af 2den Septbr. 1628 bestemt til $3\frac{2}{5}$ Tomme.

**) De saakaldte Lodbjelker, der især gik til England, blev huggede af Bragmaster og Mastestubber.

gik tabt, skulde herefter hugges firkantede, saa de i hver Vandkant holdt 1½ Tomme og i det høieste 9 à 10 Tommer i Bredde mellem Barkslagene paa Midten. Thi, heder det i den landsfaderlige Bestemmelse, "herved forbedres Skoven, Lasten i Skibenes Rum forøges og forekommes de store Sagbrug, Hollænderne nu omstunder selv have anrettet med deres mangfoldige Vindsager af saadanne brede og flade Bjelker, som tilforn er bleven udførte, og dette Riges Sagbrug derved igjen merkeligen formodes at skulle tiltage." Derhos blev der tilladt at hugge mindre Sorter Bjelker — sandsynligvis den saakaldte danske Last — paa sædvanlig Maner efter enhvers Bekvemmelighed.*) Til denne Forordning, der fastsætter, hvad Slags Last der maatte hugges paa de forskjellige Kanter af Landet, slutter der sig en Række af Forordninger og Reskripter, der gaar ud paa at fastsætte, hvor hver Last maa hugges samt hvad Maal den skal have. Det lader dog til, at de kongelige Bud og Befalinger, som udfærdigedes, ikke blev synderlig respekterede, siden det var fornødent at indskjærpe dem saa hyppig, som Tilfældet var. At oprette Sage synes længe at have været noget, som enhver Liebhaber uden at ænse Lovens Bud gjorde efter eget Forgodtbefindende, og navnlig tør dette have været Tilfældet i Bergenhus Amt. Da det ikke paa anden Vis var muligt at skaffe Bergens By det fornødne Bygningstømmer, blev der under 28de Januar 1682 paabudt, at alle Sager, som laa inden en Omkreds af 5 Mile fra Bergen, saavelsom paa Vos og i Nordhordland, skulde nedlægges. Senere (ved Forordning af 5te Febr. 1685) blev der udfærdiget Forbud mod ulovlig Hugst i de beneficerede Gaardes Skove, og under 23de Januar 1686 forbødes det kongelige Embedsmænd at befatte sig med nogensomhelst Slags Skovdrift. Ikke sjelden udtaler Lovgiveren sin Uvillie over den Hensynsløshed, hvormed Skovene især paa Agdesiden og Vestlandet ødelagdes, og i et Par Forordninger indskjærpes paa det alvorligste Forbudet mod, at Skoveierne forhuggede sine Skove til Upligt. Saaledes heder det i en Forordning af 5te December 1685: "Eftersom Vi maa fornemme, at Vore velmente Forordninger, som vi til Skovenes Konservation udi Vort Rige Norge og Vore kjære og troe Undersaatters deraf hengaaende Fremtarv, Tid efter anden haver ladet udgaa, ikke med den Observants (Opmerksomhed) efterleves, som det sig burde, der endog findes adskillige Skovhadere, som i Henseende til den Fordel, de i deres Tid deraf kunde trække, ingen Konsideration haver for (intet Hensyn tager til) Efterkommerne, men hugger for Fode saadan ubillig stor Mængde af Bjælker, at mange Skove derover engang ere udhugne; — da have Vi af kongelig Omhu for Vore kjære Undersaatters og Skovenes Konservation allernaadigst for godt befunden at byde og befale, saasom Vi og hermed strengeligen byder

*) Indberetning og Indstilling fra den i 1849 nedsatte Kommission ang. Sagbrugsvæsenet S. 108. Dette Arbeide er i det følgende oftere benyttet.

og befaler, og alle og enhver sig herefter fra al ulovlig Skoghugst skal entholde (afholde) og enhver Proprietarius være betænkt paa sine Skove det bedste muligt er at konservere og ei til saaadan Upligt enten bortleie eller forhugge lade. Befindes nogen derimod at handle, da skal den skyldige ikke alene ste det udvirkede Tømmer, mens endog hans derhos liggende Jordegods til os have forbrudt, omendskjønt han udi sine egne Skove saadan utilbørlig Hugst haver begaaet, saa og derforuden som Vore Mandaters Overtrædere være Vore Generalprokurørs Fuldmægtiges Tiltale undergiven, som skal tiltænkt være, naar nogens Brøst derimod, som forskrevet staar, befindes, dennem uden Persons Anseelse at tiltale." Baade før og efter Udstedelsen af denne strenge Forordning, der forøvrigt efterfulgtes af andre, der var endnu skarpere, udfærdigedes der en Række Bestemmelser, der sigtede til at regulere baade Hugsten og Skurden i de forskjellige Dele af Landet. Vi træffer da ogsaa ved denne Tid de første Bestræbelser for at faa gjennemført et fast ordnet Forstvæsen. Under 20de Marts 1686 oprettedes der to Skovinspektørembeder, et nordenfjelds og et søndenfjelds, og den 12te Februar 1687 udfærdigedes der for Kommissærerne over Sagene søndenfjelds en Instrux, hvis detaljerede Bestemmelser tilstrækkelig viser, hvilken skarp Kontrol Regjeringen nu vilde føre baade med Skov- og Sagdriften.

Den 10de April 1686 blev der af Statholder Gyldenløve nedsat en Kommission, der skulde undersøge Skov- og Sagbrugsvæsenets Tilstand. Efterat denne, der sad samlet i flere Aar, havde indgivet sin Betænkning, blev der ved Reskript af 6te Septbr. 1688 udfærdiget specielle Designationer over, hvilke Sagbrug i de søndenfjeldske Amter fremdeles skulde tillades at bestaa, og som Regel blev det Tilfældet med alle, som havde været i Drift i mindst 30 Aar eller og senere hen var oprettede med Bevilling fra Kongen og Statholderen; dog skulde de sidste inden sex Uger søge kongelig Konfirmation paa sin Bevilling. Alle de andre Sagbrug skulde afskaffes. Derhos blev det bestemt, hvor stort Kvantum Bord der aarlig skulde skjæres paa hver Sag; men blev der i noget Aar skaaret mindre end det tilladte Kvantum, maatte det resterende ikke overføres paa det næste Aar. Det under samme Dag udfærdigede Reskript om Skovdriften indeholder bl. a. følgende Bestemmelse: "Til ulovlig Skovhugst at forekomme skal det være alle og enhver, som ingen Sag eier eller bruger, forbudet at kjøbe Sagtømmer eller dermed at handle under 50 Rdr. Straf, saasom Sligt de Sagbrugende alene enten selv eller ved deres Tømmerfogder eller og sædvanlige Fuldmægtige i Tømmerkjøb at forrette skal være tilladt; dog at de ingenlunde tilforhandle sig mere Tømmer, end hvad dem aarligt er tilladt at skjære og til fornøden Beholdning at have, indtil det andet Aars Tømmer igjen indkommer." Den saaledes tilveiebragte Ordning af Skov- og Sagbrugsvæsenet blev i sine Hovedtræk staaende ved Magt til Udgangen af det 18de Aarhundrede. Dog kan man fra Tid til anden merke Tendenser til at faa disse Bestemmelser forrykkede.

Under den storartede Aktiesvindel (the bubbles), der foregik i England i det andet Decennium af det 18de Aarhundrede, spekuleredes der ogsaa vildt i den norske Trælast, og paa Grund af den stigende Efterspørgsel blev der i 1717 tilstaaet de norske Sagbrugseiere Adgang til at skjære saamegen Last, som de kunde afsætte, og der var endog paa Tale at forøge Sagbrugenes Antal. Dette blev dog, da det kom til Stykket, paa det bestemteste fraraadet af Slotsloven, der fandt det uforsvarligt at ruinere Skovene for en øieblikkelig Vindings Skyld, og denne Synsmaade deltes ogsaa af Kongen, der under sin Reise i Norge 1719 havde faaet et bestemt Indtryk af, at de norske Skove "merkelig aftog".

Medens de udenlandske Skippere, som indfandt sig her i Landet for at kjøbe Trælast, i den første Tid kunde lægge til paa det første det bedste Sted og kjøbslaa med Bønderne, som for at faa en Skilling mellem Hænderne lod dem faa sit Tømmer saa at sige for en Slik og ingenting, gik denne Handel i den første Halvdel af det 17de Aarhundrede over til Landets Adel og Embedsmænd. Saa længe der endnu var Tømmer og Trælast at faa i Kystegnene, gik denne vigtige Udførselsartikel Borgernes Næse forbi, hvor surt disse end kan have set til, at andre gik dem i Næringen. Men det skulde under den uvorne Hugst, som paagik, ikke vare meget længe, før man maatte henty til Borgerne som Mellemmænd, idet disse kunde tilhandle sig Trælasten af Bønderne paa Oplandet, og nu steg ogsaa Trælastpriserne, der stadig havde været i Synkende, fra Aar til Aar*). Denne Udvikling fik et mægtigt Fremstød umiddelbart efter Enevældets Indførelse, idet Trælasthandelen ved de under 30te Juli 1662 udfærdigede Privilegier udelukkende blev lagt i Borgernes Hænder. For at drive Udførselshandel var det derfor for Fremtiden nødvendigt at have Borgerskab i en By; derimod var det hermed ingenlunde givet, at Udskibningen nødvendigvis maatte foregaa fra et Byterritorium, som Borgerstandens Deputerede nærmest havde havt for Øie i sin

*) Vi har fra 1659—61 en Liste over de Priser, hvormed Trælasten i Drammens Vasdrag i disse Aar synes at være betalt. Disse viser sig at være i stadigt Nedadgaaende:

		1659		1660		1661	
Hønefos Bord							
bedste Sort pr. Hundrede		12 à 13	Rdr.	10 à 11	Rdr.	10 à 10½	Rdr.
ringere Sort	—	11 à 12	„	9 à 10	„	9 à 9½	„
Skotselv Bord							
bedste Sort	—	12 à 13	„	10 à 11	„	10 à 10½	„
ringere Sort	—	10 à 10½	„	9 à 10	„	9 à 9¼	„
Haugsfos Bord	—	8 à 9	„	7 à 8	„	7 à 7½	„
Vestfos Bord	—	10 à 10½	„	8 à 9	„	8 à 9	„
Liers Granbord	—	7 à 8	„	6 à 7	„	5 à 6	„
„ Furubord	—	9	„	8	„	7 à 8	„

Det er først fra 1665 af, at Trælastpriserne begynder at vise Tendens til at gaa opad.

under 9de Mai 1662 indgivne Betænkning*). De gamle Udskibnings- og Toldsteder blev derfor for den største Del fremdeles bestaaende, om den Ret til Ind- og Udførsel, som de hidtil havde havt paa det nærmeste lige med Kjøbstæderne, end blev temmelig sterkt begrænset, ja i Kristian V's Tid blev man endog nødt til at forøge disse Told- og Udskibningssteders Antal, da Udviklingen rent tog Luven fra de kongelige Forordninger og det kunstige Handelssystem, som de stræbte efter at tilveiebringe.

---

*) Blandt de Spørgsmaal, som blev forelagt den Repræsentation for de norske Kjøbstæder, der i 1662 var samlet i Kjøbenhavn fornemmelig for at forhandle om Kjøbstædernes Privilegier og Ordningen af Landets finantsielle Forhold, var ogsaa et, der lød saaledes:

Paa hvad Steder, de formener, at Delebruget herefter bedst kunde forblive, og paa hvad Steder al anden huggen Last bruges, samt til hvad Steder forføres i hvert Len og hvad smaa Toldsteder for Underslæb Skyld kunde afskaffes og naar?

"Al Trælast af Dæler inden Agdenæs", hedder det i de Kommitteredes Svar, "eragtes gavnligst at føres til Throndhjems By, og alle andre Havne eller Ladesteder indenfor Agdenæs forbydes og afskaffes, mens udenfor Agdenæs at føres til Lille-Fosen eller Throndhjems Toldsted, og ingen anden Ladeplads der i Lenet at tilstedes, og alle Fedevarer at føres af alt Lenet til Byen efter Loven, Privilegierne og Toldrullen, samt al fremmed Indførsel, være sig Kramgods, Speceri, Salt eller Kornvare, at ske til Byen og ingen andensteds, undtagen hvis Korn og Salt Borgerskabet med deres egne eller Fragtskibe selv indfører, som de ere pligtige at forsyne Sølenene med, mens Romsdals Toldsted (Molde), synes fornøden at afskaffes efter Borgerskabets egen Andragelse samt menige Almues store Klagemaal over Skovenes ganske Udhuggelse.

Sammeledes udi Bergenhus Len eragtes ingen mere Toldsted end Bergen alene fornøden, og Sundhords Toldsted sammesteds for Underslæbs Skyld i Fedevarers Udførsel afskaffes, al Trælast med alle andre Vare, ingen undtagen, igjen at føres til Byen, og ingen Ladning der i Lenet uden Bergen alene tilstedes.

Stavanger Toldsted eragtes at forblive, mens Ryfylke og Sognedals Toldsted at afskaffes, og al Last og Vare i Stavanger Len at føres til Byen og ingen andensteds.

Udi Agdesidens Len, eragtes alene fornøden Kristianssands Toldsted for Byen at forblive, og alle Fedevarer der i Lenene at føres did til Byen med al Trælast 3 Mile nær Byen paa begge Sider. Desligeste Mandal, Arendal og Østerrisør at forblive til Ladesteder for Trælasten alene, og ingen anden Indførsel, uden rede Penge at kjøbe Last for, der at ske og ellers ingen anden Havn, Indvig eller Ladested der i Lenene at beseiles, end forbemeldt er, samt al fremmed Indførsel, Intet undtagen, at ske til Byen alene, og Flekkefjords Toldsted i Lister Len som ufornøden at afskaffes.

Udi Bratsberg Len alene at være Langesunds Tolderi og Ladestedet ved Porsgrund, hvor Toldboden er, og al Ind- og Udførende angives, visiteres og fortoldes, og al Last ifra Byen (Skien) og Brevig did flødes, dog alle indgaaende og Lenets Fedevare at føres til Byen, men alle udførende Vare at indlades ved Toldstedet, og ingen andensteds, og Kragerøen at forblive som en Ladeplads for Trælast uden al Indførsel andet end rede Penge.

Udi Brunla og Tønsberg Len alene at være fornøden Tønsberg Bys Toldsted, hvor al Indførsel af fremmede Vare, ingen undtagen, samt Fedevare og al Trælast, undtagen den Trælast, som haver nærmere til Laurvig end Tønsberg, og Laurvigen alene at være som en Ladested, saavidt Handlingen angaar, uden al fremmed Tilførsel andet end rede Penge og Trælast til Udførsel, og Holmestrands Toldsted afskaffes, og

Den Trælasthandel, som de fremmede drev direkte med de norske Bønder, maa dog tidlig være bleven indskrænket og spillede ialfald ved Enevældets Indførelse en mindre væsentlig Rolle i Omsætningen. Det var derfor heller ikke saa meget Bondens direkte Handel med Udlændingen, Byprivilegierne tog Sigte paa, som paa de enkelte Personer — Fogder, Prester, Kaxer o. a. —, der udenfor Byerne syslede med Tømmerhandel og Sagbrugsdrift. Disse blev derfor for den største Del nødte til at tage Borgerskab i en eller

al Last i Sanden Sogn og udenfor Strømmen indtil Holmestrand, som ikke kan føres til Tønsberg, at afhændes til Tønsberg Borgere, som det med deres egne eller Fragteskibe burde udføre, og Bonden at handle med Borgerskabet og ikke med Fremmede.

Imellem Tønsberg og Kristiania at være Drammens Ladested, hvor ingen anden Vare end Kornvare og rede Penge burde indføres, og alle andre indførende Kramvarer, Vin og Speceri etc. med alle Fedevarer af Landet at føres til Kristiania, samt al Trælast indenfor Guldholmen [ved Jeløn] langs Follo og Hurums Land indenfjords at føres og flødes til Sands Ladested*), hvor og ingen Indførsel med nogen Vare maatte ske, uden rede Penge at kjøbe Last for, Sogns (Soons) Last at flødes til Moss, som og et Ladested uden al Indførsel andet end rede Penge at kjøbe Last for, og alle Fedevarer at føres til Kristiania forinden (indenfor) Guldholmen efter Byens Privilegier, med al den Last, der falder indenfor Drøbak. Mellem Moss og Fredrikstad ingen Ladested eller Plads være, men Ellinkilens og Kraakstads Toldsteder samt Græsvigs Ladested afskaffes, og al Trælast derimellem at føres til enten Steder, men alle Fedevarer og fremmed Indførsel at være til Fredrikstad, og der for Byen at lades og ingen andensteds, og Halden at forblive et Ladested uden nogen Indførsel andet end rede Penge samt Korn og ædende Vare, saavidt enhver til egen Fornødenhed og Sagkost, uden Kjøbmandsskab eller Forprang derunder at drive, behøver, og Sponevigs Ladested og Skjebergkilen Toldsted at afskaffes og forbydes, item at ingen svenske Vare over Grændserne kommende maa andensteds henføres end til Fredrikstads og Kristiania, mens for svenske Slagter Skyld et frit Marked at maa holdes ved Sandesund aarligen om Michaeli Tider. Ei heller en Bonde at handle med anden til Forkjøb eller Forprang mod Loven, saa og at Bonden over alt Landet ei tillades at handle med Fremmede og ei Gjæst med Gjæst, ei heller Bonde med Bonde til Forprang, men alene til Borgerskabet.

Belangende Lastens Fordeling, da eragtes gavnligst og bekvemmeligst, at udi Akershus og underliggende Lene samt Tønsberg, Brunla og Bratsberg Len alene paa forbemte Toldsteder og Ladepladser handles med Bord, Spirer, Spærrer og Slottebjelker samt Juffers og deslige Sort af Bjelker, item Hjultømmer og Brændeved, dog med Tønsbergs Byes egne Skibe, saavidt Hjultømmer og Slottebjelker angaa, at udføres, (Eg, Ask og Løn aldeles forbøden) og al anden huggen Last og Tømmer, saavidt at udføres er tilladt, at forhandles og bruges i Agdesidens Lene paa de Ladesteder før er sagt og ellers ikke, og sammesteds ingen Bord eller Dæler at udføres uden med Kristiansands egne hjembygte eller Fragteskibe af de faa Sager, de nu have, og ikke videre, og ei tillades nogen Bjelker at hugges under 9, 10 og 11 Tommer i Toppen og 25 Fod i Længden med en Haandsbred Bark paa hver Kant, og al Eg, Ask og Løn forboden.

Udi Stavanger, Bergenhus og Throndhjems Lene at handle med Bord og Slottelast som før." (Meddelelser fra det norske Rigsarkiv, I, 317 ffg.)

*) Ligeoverfor Drøbak.

anden By. Vi har dog ogsaa fra en noget senere Tid Exempler paa, at der udenfor Byernes Borgerskab kunde findes enkelte privilegerede Personer, som drev baade Sagbrug og Tømmerhandel*). Men disse var dog Undtagelser. Derimod blev i den nærmeste Tid efter, at Byerne havde faaet sine udstrakte Privilegier, det at være Trælasthandler og Sagbrugseier et og det samme, idet Sagbrugsdriften, som vi har set, blev Gjenstand for kongelige Privilegier, hvorover den Stand, som erhvervede dem, vaagede med stor Skinsyge. Der fattes saaledes ikke Exempler paa, at Trælasthandlere, der solgte under den Taxt, som var sat af de største Handelsmænd, blev berøvede sin Ret til at drive Bordhandel, og inden ret mange Aar blev ved den ovenfor nævnte Forordning af 6te Septbr. 1688 enhver Mellemhandel mellem Skoveier og Sagbrugseier stemplet som strafbart Forprang, hvorved al Handel med Skovprodukter blev givet i Sagbrugseiernes Vold; dette opnaaedes endda fuldkomnere derved, at andre kongelige Forordninger, som var udvirkede ved deres idelige og vistnok ikke uberettigede Klager og Forestillinger om Skovenes nær forestaaende Ruin, hindrede Hugsten af det Trævirke, som ikke var Gjenstand for Sagbrugsprivilegium. Som Følge heraf var det Bonden, som tilsidst kom til at svide for de Privilegier, som blev Sagbrugseierne tilstaaede, og man kan ogsaa anføre Exempler paa, at han fra Nutidens Standpunkt betragtet virkelig led Overlast**). Men Sagen maa dog betragtes fra to Sider. Saa længe Bonden havde fri Exportret — en Ret, som rigtignok alene tør have bestaaet i Navnet — og Adgang til selv at kjøbslaa med den fremmede Skipper, skulde han vel synes at have havt det i sin Magt selv at bestemme Priserne paa den Last, han afhændede. Men dette var dog ikke saa; han var fuldstændig prisgivet Udlændingens Vilkaarlighed

*) Saaledes bevilgedes der ved Reskript af 14de August 1669 Kort Sivertssøn Adeler, der eiede 8 Sager ved Skien, første Tømmerkjøb i Tind, Granshered og Lillehered; i 1670 fik Fritsø Sagbrug Forkjøbsret paa Tømmer i Laugen.

**) Til Oplysning om de Priser, som Sagbrugseiere og Lastehandlere i Begyndelsen af dette Tidsrum endnu kunde betale, skal følgende Exempel, der nærmest maa siges at være taget i Flæng, anføres. Den 12te Juli 1663 sluttede Vicelagmand i Skeen Oluf Anderssøn Tønsberg Kontrakt med Steinar Øy paa Raudlandsstranden om et ved Totak liggende Skovstykke, som Vicelagmanden skulde faa Lov til at udhugge mod at betale Steinar Øy "for hver Stuve-Tylvt, hvorudi beregnes fire ordinære Tylvter, een Mark og otte Skilling." Ved Totak maa altsaa Skoven endnu gjennemgaaende have bestaaet af Trær paa 36—40 Alens Høide med Sagtømmers Top. Naar der nu betaltes 1 Mark og 8 ß (= 24 ß) for 4 Tylvter Tømmer eller 6 Skilling Tylvten, maatte Bonden Aar for Aar lade rydde ganske ordentlig op i sin Skov for at faa Kontanter til at klare sine Skatter med. I det nævnte Aar udgjorde Skatterne af en fuld Gaard i Vinje Gjæld snarere over end under 9½ Rdr., som af M. B. Landstad antaget. Gaar vi imidlertid ud fra dette Beløb, saa maatte Bonden for at faa de fornødne Kontanter lade hugge ikke mindre end 152 Tylvter Sagtømmer. Det kan lægges til, at Fløדningen fra Totak ikke frembyder nogen særegne Vanskeligheder, om Vasdraget end ligger noget fjernt.

i det Stykke og senere hen var han bleven trukket grundig op af de Adelsmænd, Embedsmænd og andre, som havde tilrevet sig den fornemste Del af Trælasthandelen. Adskillig bedre blev Tilstanden, da Byernes Handelsmænd indbyrdes kom til at konkurrere om hans Tømmerlast. Ved de forskjellige Forordninger om Skov og Sagbrugsvæsen blev der ogsaa taget de samme Hensyn til Bondens Tarv, som vi møder saa mange Exempler paa fra Enevoldskongernes første Tid. Da der ved Reskript af 30te August 1662 blev forbudt Bønderne af Eker og Lier at handle med Fremmede, blev det paa samme Tid bestemt, at Kristiania Borgerskab — hvorunder Indbyggerne paa Bragernes skulde regnes — skulde betale lige saa meget for deres Trælast, som en Fremmed vilde give og betale; til Sikkerhed i saa Maade skulde forstandige og vederheftige Mænd sætte Taxt paa Tømmeret. Der blev ved aabent Brev af 20de Juni 1673 sat en Stopper for den almindelige Trafik, som Kjøbmændene paa Agdesiden drev med at faa Bønderne i sin Gjæld for saa uden deres Vidende og Villie at tage sig betalt i den Tømmerlast, de maatte have i sine Skove. Ved et andet Reskript af 8de September 1688 blev det bestemt, at Trælasthandelen skulde drives med kontante Penge, ikke med dyrt opskreven Proviant, hvorved Almuen forarmedes. Men det er vel sikkert nok, at disse Forbud kun lidet blev efterlevede, da vi ser, at de i den følgende Tid hyppig maatte gjentages. Ved Reskript af 27de Februar 1692 fik Almuen i Nærheden af Tønsberg Tilladelse til at handle med andre end denne Bys Borgere, da disse var komne saapas paa Knæerne, at de ikke kunde befatte sig med Trælasthandel.

Om Størrelsen af den Trælastudskibning, som foregik hertillands i det omhandlede Tidsrum, har vi kun faa og tarvelige Oplysninger. Endnu saa sent som i 1650-Aarene var der neppe ført nogen virkelig Kontrol med Udførselen, og Opgaverne over den Trælasttold, som skulde erlægges, blev i Regelen indhentede i Holland, hvor det fornemste Marked var. I 1664 blev der betalt Told af 240550 Kommercelæster Trælast, som fornemmelig var gaaet til Holland. Men nogle Aar efter tiltog Trælastudførselen til England, som hidtil havde været af underordnet Betydning, med et i en ganske mærkværdig Grad. Den 3die September 1666 blev omtrent to Trediedele af London — 300 Gader, 89 Kirker og 13000 Huse — ødelagt af en frygtelig Ildebrand, der rasede i tre Samdøgn under en rasende Østenvind. Byens Gjenopførelse krævede stor Indførsel af Tømmer, og for den største Del kom dette fra Norge. Til Trods for at der paa denne Tid var Krig mellem Rigerne, blev der dog ikke lagt nogen Hindring i Veien for Trælasthandelen, som fik foregaa uforstyrret som i dybeste Fred. Et Vidnesbyrd om den Betydning, som blev tillagt denne, findes anført i Biskop Jens Bircherods Dagbøger, hvor der under 7de Marts 1667 staar skrevet: "Hørte jeg en Skipper, som fra Norge var hjemkommen, fortælle om den skjønne Fordel, som Norges

Riges Indvaanere havde af den sidste store Ildebrand, hvilken var forleden Høst til London, idet deres Tømmerlast, som til bemeldte Stads Opbyggelse behøvedes, blev jevnligen i en overmaade stor Kvantitet udført, saa Landsaatterne kunde derfor begjære saa høi Betaling, som de vilde begjære. Thi uanseer, at der nu skulde være Krig mellem os og England, saa tillod vores Konge dog saadan Tømmer-Udførsel af Norge i Henseende til de mange gode Penge, som derved indbragtes i Landet. Hvorudover det var allerede bleven til et Ordsprog hos de Norske: "Ved Londons Ildebrand haver Nordmanden brav varmet sig"."

Til hvilken Høide Trælastudførselen i Slutningen af 1680-Aarene var naaet, fremgaar af den Beretning, som den i 1686 nedsatte Kommission i 1688 afgav. I det søndenfjeldske fandtes der i det nævnte Aar 1200 Sage — Durell ansætter henved 40 Aar tidligere det samlede Antal af Sage i det søndenfjeldske, store og smaa, til 1132 —, og paa disse blev derefter Eiernes sikkerligen ikke for høit ansatte Angivelse skaaret 6389700 Bord*). Men denne Produktion skal dog have været betydelig større end Ansætningen, hvorfor Priserne trykkedes i sterk Grad. Paa Kommissionens Forslag blev Sagenes Antal reduceret til 664 med en samlet Skjørselsevne af 5040918 Bord; men selv en saa stor Produktion ansaas for utilraadelig af Hensyn til Skovenes Tilstand, der skal have været sterkt medtagne, og Markedets Behov, og det bestemtes derfor, at ingen af de tiloversblevne Sage maatte skjære mere end to Trediedele af, hvad der var opgivet at kunne skjæres paa dem. Den samlede Produktion til Udskibning skulde saaledes gaa ned til 3360618 Bord aarlig. Under disse Tal staar dog tydelig at læse, at de store Sagbrugseiere nu fik trængt sine smaa Konkurrenter ud, og at de tilbageblevne sluttede sig sammen i en Ring, som vilde benytte Tidskonjunkturerne til efter eget Forgodtbefindende at regulere Trælastpriserne paa det europæiske Marked. At dette ialfald til en vis Grad lykkedes, fremgaar bedst deraf, at der paa meget kort Tid i de østlandske Byer samledes de betydeligste Kapitaler, som man havde at tære paa i Krigens Aar.

Ogsaa under Krigen 1709—1720 findes der ialfald i enkelte Aar Beviser paa, at Trælastexporten baade fra det søndenfjeldske og det nordenfjeldske har været meget stor, et Forhold, som visselig har sin Forklaring i de ovenfor omtalte engelske Spekulationer. Det store Krach, som i 1720 fandt Sted i England, kom derfor ogsaa til at have sin Indflydelse paa de norske Trælasthandleres og Sagbrugseieres økonomiske Stilling, idet disse havde forberedt sig paa en stigende Efterspørgsel af Trælast, ikke paa en pludselig Stansning. Der maa ogsaa være hengaaet nogle Aar, før de

*) Ifølge en Opgave fra Tiden omkring 1660 blev der ved Sagbrugene paa Bragernes, som tilhørte Stedets Indbyggere, virket 261000 Bord, og af Sagbrugene i Omegnen 772000 Bord. Det tør dog ikke være Tvivl underkastet, at disse Opgaver er upaalidelige, selv om de hidrører fra Sagbrugseierne selv.

store Beholdninger, som var samlede i England, slap op, saa nogen betydeligere Udførsel fra Norge igjen kunde finde Sted.

I nær Forbindelse med den norske Trælasthandel stod den norske Skibsfarts Udvikling, som i denne Periode — bortset fra Krigsaarene — blev begunstiget ved forskjellige, navnlig udenrigske Forhold. Ved Aar 1650 skal Norge efter Magnus Durells Beretning kun have eiet 50 Fartøier paa over 88 Læster, af hvilke kun 19 hørte hjemme i de østlandske Byer. Hvor nøiagtig denne Opgave er, kan for Tiden ikke siges; men Afvigelsen fra det sande Forhold kan dog ikke have været meget stor. Aaret efter udfærdigedes i England den saakaldte Navigationsakt, der befriede Nordmændene fra den trykkende Afhængighed, hvori de stod til Hollænderne, hvis Skibe nu med en Gang blev kastede ud af Farten mellem Norge og England, og skaffede dem en overmægtig Konkurrent fra Halsen. Vi kan vistnok ikke ved Talstørrelser godtgjøre, hvor stor Betydning Navigationen strax fik for den norske Søfart; men den kan dog til Trods for, at Krigene med Sverige maa have tilføiet den noget Afbræk, ikke have været ringe. Det var derfor en stor Glæde for Nordmændene at høre, at Kong Karl II strax efter Restaurationen stadfæstede Navigationsakten, og i de norske Deputeredes Andragende ved Hyldingen i 1661 blev det ogsaa betegnende nok udtalt, at det "skulde være E. Kgl. Majt. dessen fattige Undersaatter og dette Rige udi dessen Handling og tiltagende Sjøfart en merkelig Opkomst og utrolig Gavn," om Navigationsakten var stadfæstet, "hvorfor vi underdanigsten søger, at E. Kgl. Majt. ved sine Ministris udi England ville det derhen befordre, at det derved maatte forblive." Men Forholdene var dog under den største Del af Fredrik III's Regjeringstid lidet gunstige for den norske Skibsfarts Fremme. I en Forestilling, dateret 1ste Februar 1666, udtaler Gyldenløve saaledes, at "dette Riges Skibers Tal dagligen aftager og sig forringer til største Ruin for dette Lands Indvaanere og Trafik," og at det derfor var nødvendigt, "at Undersaatterne bliver given nogen Privilegier og Frihed fremfor Fremmede." Den betydelige Trælastudførsel, der som tidligere fortalt længere ud paa Aaret foregik til England, og som vedvarede til Trods for Krigen med dette Rige, gav dog strax den norske Skibsfart et kraftigt Fremstød, og Defensionsfriheden, som i 1670 blev tilstaaet de norske Byer, bidrog om muligt i endnu høiere Grad til at befordre deres Trivsel. Allerede i Indledningen til Kommercieforordningen af 16de April 1681 heder det, "at det med Søfarten allerede er kommen saa vidt, at vores Undersaatter selv kan fra fremmede Steder hente sig de Varer, som de til deres Fornødenhed kan behøve". Af stor Betydning for den norske Skibsfarts Opkomst var det Toldregulativ, som denne Forordning indeholder og som tydelig har taget Navigationsakten til Mønster. Baade hos Hollænderne og hos Englænderne vakte den sterkt Misnøie, og de indstillede endog paa Rygtet om Forordningens Bestemmelser for en Tid sin Fart paa Norge. For end mere at fremme

den aktive Skibsfart blev der ved Reskript af 18de Juni 1687 paalagt alle dem, som handlede med Trælast at anskaffe sig Skibsrum i Forhold til den Virksomhed, hvori de sad. I Aarhundredets to sidste Decennier blomstrede den norske Handel og Skibsfart i en hidtil ukjendt Udstrækning, idet de norske Fartøier under neutralt Flag kunde seile fra Havn til Havn, medens Sømagterne var indviklede i idelige og ødelæggende Krige. I 1692 havde alene Byerne i Akershus Stift en Koffardiflaade paa 140 Skibe paa tilsammen 11439 Kommerce-Læster og Bergens By havde sex Aar senere 125 Fartøier af 8933 Kommercelæsters Drægtighed. Hvor betydelig Skibsfarten paa England allerede dengang var, fremgaar bedst af den Oplysning, at alene London gjæstedes aarlig af mere end 100 norske Skibe, af hvilke de fleste skulde gjøre indtil fire Reiser om Aaret. I 1707 talte Norges Handelsflaade 568 Fartøier, af hvilke 94 var paa mellem 100 og 160 Læster; men den skal dog allerede paa denne Tid have befundet sig i Tilbagegang, navnlig efter at Defensionsfriheden i Aaret 1701 var bleven ophævet i Henhold til den med Hollænderne samme Aar sluttede Handelstraktat.*)

Den ødelæggende Tiaarskrig, der i saa overvættes mange Henseender, satte Norge tilbage, øvede ogsaa en skadelig Indflydelse paa Skibsfarten, som tilføiedes et meget betydeligt Afbræk dels ved Fiendens Kaperier, dels ved talrige Forlis, der havde sin Grund i, at Seiladsen fornemmelig maatte foregaa ved Vinters Tid. Tolddistrikterne fra Fredrikshald til Langesund, der i 1692 havde havt 131 Skibe af 10441 Læsters Drægtighed, eiede i 1723 kun 96 Skibe paa 7255 Kommercelæster. Bergens By alene tabte i Krigens 4 første Aar 55 Fartøier af 3073 Læsters Drægtighed.

Som Følge af disse Forhold tog den hollandske Skibsfart paa Norge atter et sterkt Opsving i disse Aar, og det heder, at der i Fragt- og Handelsfart paa Norge gik ikke mindre end 300 Skibe paa gjennemsnitlig 500 Læsters Drægtighed og med 10—12 Mands Besætning. Saa betydelig var alene Farten paa Kristiania, at der i 1719 var paa Tale, at der her skulde ansættes en hollandsk Konsul. Endnu større tør Hollændernes Handel og Skibsfart paa Bergen og Vestlandet have været.

Til Betryggelse for Skibsfarten blev i dette Tidsrum de første norske Fyre tændte paa Store Færder udenfor Kristianiafjorden (1696) og paa Hvitingsø udenfor Stavanger (1700). Det første var et primitivt Kulgrydefyr,

*) Efter Bergens Brand i 1702 blev der for at skaffe Midler til de offentlige Bygningers Gjenopførelse blandt andet ogsaa lagt en Afgift paa de norske Skibe, og der blev i den Anledning af Rentekammeret indhentet Opgave over Skibenes Antal og Drægtighed. Men de Lister, som i denne Anledning indløb fra Toldstederne, giver kun høist ufuldkommen Besked om de norske Skibes virkelige Antal. Fra de søndenfjeldske Toldsteder indkom der navnlig Angivelse af de norske Fartøier, som havde lagt til her, uden at det oplyses om, hvor mange Gange et og samme Skib havde været der, og Listerne fra det nordenfjeldske omfatter "samtlige de Skibe, som paa Toldstedet haver faret." (N. Saml. II, 144).

som var anbragt paa en Fjeldtop; men i Storm og Uveir, da det var af størst Vigtighed, spredtes Kullene og Gløderne til alle Kanter og sluktes. Bedre udstyret var vistnok det andet Fyr, der var en Fyrvippe, som en dansk Mand Petersen v. Fyren fik Privilegium paa at anlægge. Allerede i 1650-Aarene brandt der for offentlig Regning fra Tid til anden Blus paa Pynten af Lindesnes. Men først i 1723 tændtes faste Fyr paa Lindesnes og Markø, og disse anlagdes af et Interessentskab med Drammenseren Jørgen Michelsen Bornholm i Spidsen.

Det norske Lodsvæsen befandt sig indtil 1720 paa et meget ufuldkomment Standpunkt, og ihvorvel der paa sine Steder fandtes ansat privilegerede Lodser, kunde dog deres Tjeneste udføres af nær sagt alle og enhver, ja endog af Smaagutter og Kvindfolk. Initiativet til at bringe Lodsvæsenet paa en bedre Fod synes at være udgaaet fra Tordenskjold, der fra sine Krydstogter langs Kysten bedst kjendte dets Mangler; men Æren for at have bragt Ordningen istand tilkommer en af hans Officerer, Gabriel Kristiansen. Denne indgik henimod Fredsslutningen i 1720 med Forslag om, at der i hver Havn og i hvert Ladested skulde ansættes faste Lodser, som skulde staa under Lodsoldermænds Opsigt og oppebære maanedlig Løn af de indkomne Lodspenge. Disses Størrelse skulde være afhængig af de ind- eller udlodsede Skibes Drægtighed. Gabriel Kristiansen blev under Titel af Overlods og Kaptein i Søetaten overdraget at ordne Lodsvæsenet i det søndenfjeldske Norge, der inddeltes i 28 Lodsoldermandskaber med 313 Lodse, for det meste bestaaende af veltjente Orlogsgaster. Samtig hermed blev ogsaa det nordenfjeldske Lodsvæsen ordnet af Tordenskjolds Broder, Jan Wessel, der i samme Aar udnævntes til Overlods og Kaptein i Søetaten og tog Bolig i Bergen.

Paa de norske Byers Udvikling kom Enevældet allerede fra første Tid af til at øve en gjennemgribende Indflydelse. Indtil da var Forholdene i alle Landets Byer smaa og kummerlige. Hvor Kristian IV's kraftige Haand ikke havde kunnet gribe ind, havde de alle bevaret et mere eller mindre middelalderligt Præg. Folketallet var i de fleste af dem ikke meget større end i betydeligere Ladesteder og Strandsteder nu tildags. Om Industri i større Maalestok var der lige saa lidt Tale som om høiere aandelige Interesser. Skibsfarten og Handelen var — fraregnet Trælasthandelen — høist ubetydelig. Ogsaa selve Husenes Udstyr maa gjennemgaaende have baaret Vidne om de Armodskaar, hvori Befolkningen befandt sig.

I Løbet af de første sexti Aar efter Enevoldsmagtens Indførelse foregik der dog — takket være det Opsving, Næringsveiene nu tog — i alle Henseender en Forandring til det bedre. Idet al Magt samledes i Eneherskerens Haand, skjærpedes Kontrollen med Byernes Administration. Der udfærdigedes en Række af Brandanordninger for de norske Byer, hvis Gader ved enhver Anledning, som gaves, blev regulerede; til Forebyggelse af de vidtomfattende Ildsvaader, som hidtil saa ofte havde herjet de norske Træbyer, udfærdigedes

Byggelove, hvis Efterlevelse rigtignok skulde lade meget tilbage at ønske. Endelig bliver paa denne Tid de første Skridt tagne i Retning af Oprettelsen af et ordentligt Politiopsyn under Politimestre i Landets større Byer, som hidtil alene havde været bevogtede af et mindre Antal Gadevægtere, den saakaldte Byens Vagt. Ogsaa Byernes Vand- og Brolægningsvæsen blev nu efterhaanden sat i bedre Stand end før.

Med alt dette voxede Forholdene i Byerne dog temmelig langsomt. I Bergen til Exempel udgjorde Byens Budget i 1687, saaledes som det blev fastsat af Magistraten og konfirmeret af Kongen i alt kun 1379 Rdr. 4 Mrk., der medgik til "Brandvæsenet, Byens Betjente og publique Ting, Cantor, en dansk Skole, Stodderfogderne og Skarpretteren". I Kristiania udgjorde i 1722 Byens Udgiftsbudget omtrent 1600 Rdr., hvoraf der til Funktionærers Lønning medgik 1248 Rdr.*)

Modtager man af disse Budgetoverslag et bestemt Indtryk af, at der har hvilet et smaastadsagtigt Præg over samtlige norske Byer, afsvækkes dette i ingen Henseende, naar man tager for sig Listerne over, hvad der indkom i Statskassen ved de extraordinære Skatter, som blev lagte paa overflødig Komfort, Luxusartikler, Modepynt o. s. v. Men heller ikke andre Skattelister skal fremkalde nogen Illusion om store Rigdomme her. Prof. E. Holm meddeler i sin Danmark-Norges indre Historie 1660—1720 flere Træk, der belyser Forholdene i vore Byer i Sammenligning med de danske. Da Fortifikationsskatten i 1691 udlignedes, blev det paalagt de norske Byer at udrede 22150 Rdr., medens de danske ansattes til 31590 Rdr. Bergen indtager en Plads for sig selv, idet den maatte udrede 8400 Rdr. Dernæst kommer Bragernes og Strømsø, der i Forening svarede 3500, dernæst Kristiania med 3000, Throndhjem med 2500 og Skeen med 1000 Rdr. Til Sammenligning kan anføres, at Aalborg maatte yde 3000 Rdr., altsaa det samme som Kristiania, Odense 2200 Rdr. eller lidt mindre end Throndhjem, Randers, Viborg og Helsingør 1000 Rdr. eller det samme som Skeen. Andre Data, der ogsaa kan tjene til at belyse Formuesforholdene, vil i det følgende blive meddelte under hver enkelt By.

Ved Enevældets Indførelse gik samtlige Magistratspersoner, der hidtil

---

*) Af Bykassen udrededes følgende Lønninger:

Byfogden 100 Rdr. By- og Raadstueskriveren (med Skrivematerialer) 151 Rdr. Instrumentisterne 100 Rdr., Organisten 120 Rdr., Underfogden 65 Rdr., Brandmesteren 100 Rdr., Vagtmesteren 60 Rdr., Provstinden Sal. Mag. Langes til Husleie 21 Rdr., Erik Smed for Opvartning ved Kirkens Slagverk 25 Rdr., Skolemesteren 40 Rdr., Raadstuetjenerne 60 Rdr., Postmagerne ved Byens Vand 70 Rdr., Manden, som optager Postbrønden 6 Rdr., Tvende Byens Tjenere (à 12 Rdr.) 24 Rdr., 4 Vægtere (à 16 Rdr.) 64 Rdr., 6 Vægtere (à 20 Rdr.) 120 Rdr., 4 Byens Trommeslagere (à 10 Rdr.) 40 Rdr., Rendemageren 16 Rdr., Mestermanden (Løn 16 Rdr. i Husleie 12 Rdr.) 28 Rdr., 3 Stodderfogder (à 10 Rdr.) 30 Rdr., Skorstensfeier 3 Rdr., Natmanden 12 Rdr. (L. Daae, Det gamle Kristiania S 77).

havde været Byernes Ombudsmænd, over til at blive Embedsmænd med kongelig Udnævnelse. De municipale Forhold var før ordnede i Overensstemmelse med en Forordning af 1619, der bestemte, at hver By skulde have en, to eller flere Borgermestere og fire—sex Raadmænd, mellem hvem Borgermesterværdigheden skulde gaa paa Omgang*). Raadmændene selv beskikkedes af den kongelige Lensherre som oftest i Forening med Borgermester og Raad. Under Raadets Embedsomraade hørte alt, som vedkom Byens Vel, som Politi-, Bygnings- og Brandvæsen, Udligning og Fordeling af Skatter, hvorhos Raadmændene var selvskrevne Lagrettemænd og saaledes tillige i Besiddelse af dømmende Myndighed. Derimod var Byfogdens Virksomhed indskrænket til at udfærdige Stevninger og afholde Exekutioner. Efter Enevældets Indførelse blev denne imidlertid Dommer i første Instans, medens Magistraten dømte i anden. I Spidsen for Magistraten kom senerehen (fra 1666) en Præsident, under hvem en Borgermester og et vist Antal (3—6) Raadmænd sorterede. Medens Magistratspersonerne tidligere saagodtsom udelukkende havde været henviste til sin borgerlige Næring, da de ikke oppebar Løn af Byen, blev deres Embeder nu efterhaanden nogenledes aflagte. Bergens Magistrat fik saaledes ved Reskript af 30te Juli 1662 bevilget 2400 Rdr. i Løn, som skulde oppebæres af Lastepengene og Vinaccisen. Throndhjems Magistrat fik samme Aar til Forbedring i sin Løn 1 Skill. af hver Tønde Gods, som maales, og en halv Ort af hver Læst af de Varer, som til Byen ind- eller udførtes o. s. v. Kristiania Magistrat fik i 1685 1000 Rdr. af Accisen, hvoraf Præsidenten oppebar det halve, Borgermesteren en Fjerdedel og det øvrige deltes mellem Raadmændene. Hertil kommer forskjellige Skiftesalærer, Sportler, Stevningspenge m. v. Men medens Præsident- og Borgermesterembederne ansaas for at være meget godt aflagte, var den Løn, Raadmændene nød, forholdsvis ringe og steg sjelden eller aldrig op til mere end 2—300 Rdr. Deres Embede var dog ogsaa kun en Bibeskjæftigelse ved Siden af deres borgerlige Næring.

Ved Reskript af 31te Juli 1670 blev det overdraget til Præsidenterne og Borgermestrene i Byerne at beskikke Overformyndere, Kirkeværger og alle Forstandere, Overkjøbmænd, Skifteforvaltere, Kæmnere, Underfogder, Vagtmestere, Auktionarier, Bedemænd, Veiere, Prokuratorer, Inspektører over uloolig Handel, Instrumentister, Havnefogder, Stevnevidner, Vragere og Maalere. Af disse Bestillinger svarede Overkjøbsmændenes Ombud nogenledes til Dispachør-Stillingen i vore Dage, idet de skulde forlige alle Tvistigheder Kjøbmænd imellem angaaende Kjøb, Salg, Vexler, Assurance, Fragt, Mandskab, Interessentskab og andet, Handelen vedkommende; dog maatte de ingen Kriminalsager behandle.

Hvad Indflydelse det menige Borgerskab hidtil har havt paa de kommunale Anliggender, kan ikke bestemt siges. Vi hører, at der en Gang om

*) Raadmændenes Antal var dog hyppig adskilligt større, end Forordningen fastsatte.

Aaret paa St. Thomas's Dag (21de December) holdtes et Møde paa Raadhuset i hver By af samtlige Borgere, hvor Byens Privilegier oplæstes, og hvor Øvrigheden meddelte dem en og anden Foranstaltning, Byen vedkommende. Derhos synes ved disse Leiligheder Gjennemgaaelse af og Indførelse i Borgermandtallene at have fundet Sted. Disse Aarsmøder var endnu ikke afskaffede ved Udgangen af det 17de Aarhundrede. For Magistraterne var St. Thomæ Dag en sand Fest paa Grund af de Sportler, som da vankede; men det menige Borgerskab spillede dog paa disse Møder en meget underordnet Rolle, saa det hele nærmest maa være betragtet som en temmelig betydningsløs Antikvitet.

Det var ialfald gjennem en anden Institution, der bestod af et snevrere Udvalg af Borgerskabet, at dette skulde faa et Slags Andel i det kommunale Styre. Allerede i Tiden nærmest efter Enevældets Indførelse blev der af Magistraterne i de større Byer opnævnt et bestemt Antal Borgere, de saakaldte Taxereborgere, der havde at "lægge" Byskatten. Disse eligerede Mænd, som de ogsaa kaldtes, kom efterhaanden til at spille en mere fremtrædende Rolle i det kommunale Liv. I Bergen, hvor deres Antal var 16, blev de ved Raadstueanordning af 14de August 1679 (konf. 31te Juli 1680) paalagte at "iagttage alt, hvad paa Byens og Borgerskabets Vegne kan forefalde om at andrage, supplicere og tilkjendegive, de fornødne Begjæringer opsætte og Tid efter anden derom med Magistraten konferere, at saa med samtliges Raad kan bearbeides, hvad Byen og Borgerskabet til Gavn kan gelinge". Ved Reskr. af 4de Febr. 1682 blev det overdraget til disse 16 Mænd alene at indgaa med Forestillinger om, hvad der skulde foretages til Byens Tarv, og ingen anden maatte foranstalte nogen Samling eller opsætte noget Skrift i saadanne Øiemed. Ved Bergens Privilegier af 1702 blev det fastslaaet — hvad der altsaa tidligere havde været vedtaget —, at dette Kollegium selv skulde have Ret til at besætte de ledige Pladse, som ved Dødsfald maatte blive ledige inden det. Dets Formand var Stadshauptmanden, der ved Vagtmesteren sammenkaldte Borgerrepræsentanterne til Møder. I 1702 var de 16 Mænds Myndighed ogsaa bleven udstrakt til at disponere over den Andel af Bøderne, som maatte tilfalde Bykassen. De 16 Mænd nød ingen Løn, men var fritagne for andre kommunale Hverv. Ikke ret længe efter maa Throndhjem have faaet en lignende Institution i de 12 Mænd eller Byens 12 deputerede Borgere, som de kaldes, hvorimod Kristiania først i 1730 fik et tilsvarende Kollegium. Ihvorvel de eligerede Mænd neppe nogensinde fik direkte Befatning med selve Byens Administration, der udelukkende var den af Kongen udnævnte Magistrat forbeholdt, kom de dog til at øve sin Indflydelse paa de forskjellige Anliggender. De udvalgtes nemlig altid blandt Byernes bedste Mænd. Størst Interesse frembyder Sexten- eller Tolv-Mands Institutionen derved, at den har afgivet Grundlaget for Nutidens Formandskaber.

I Regjeringens økonomiske Politik overfor Byerne gjør, som ovenfor allerede hyppig er nævnt, to Hovedmomenter sig sterkt gjældende, en temmelig vidtgaaende Beskyttelse for de privilegerede Kjøbstæder, der skulde ophjælpes, idet al Handel og Haandverksdrift skulde samles i dem, og en næsten voldsom Tvang overfor de Smaastæder, som skyldte heldige Konjunkturer sin Tilblivelse; da disse tildels gik de privilegerede Kjøbstæder i Næringen, skulde de kverkes som skadelige Udvæxter paa Statslegemet. Doktrinært, som det hele Enevældsstyre var fra først til sidst, kom dets Bestræbelser for at fremme Kjøbstadsnæringen til at blive en schematisk Gjennemførelse af Merkantilsystemets Læresætninger. Hvor rent bort i Natten det bar med al denne Doktrinarisme, har vi saaledes et Bevis paa i Regjeringens Bestræbelser for at værne om sin Kjæledægge Kristianssand, der for enhver Pris skulde voxe sig stor og mægtig. Men forøvrigt møder der os Sidestykker hertil i nær sagt alle vigtigere Bestemmelser, som vedrører de privilegerede Byer. De Privilegier, som under 30te Juli 1662 blev udfærdigede for alle norske Kjøbstæder, tager sig saaledes ogsaa nærmest ud som en Række statsøkonomiske Grundsætninger, der er hentede fra Merkantilismens Lovbog og tillempede efter de særlige norske Forhold. Dens første 6 Hovedbestemmelser er saalydende:

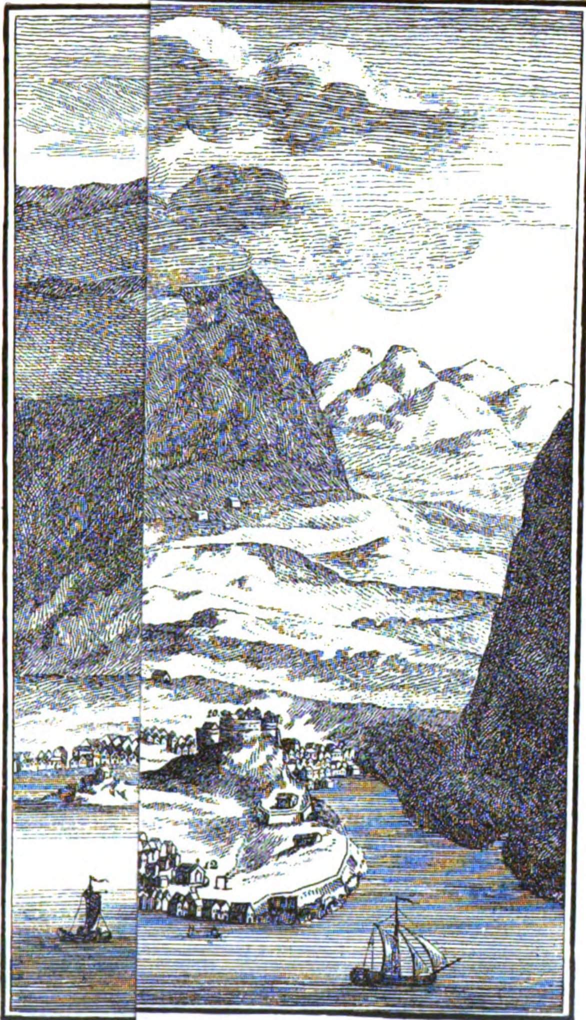
1. De Haandværksfolk, som ikke nødvendig paa Landet behøves, og Landsloven ei tillader, skal flytte til Kjøbstederne; men hvad Værtshusene paa Landet er anbelangende, som ligger noget vidt fra Kjøbstæderne, skal til reisende Mænds Nødvendighed forblive.

2. Trælast-Handelen skal hos Borgerskabet alene forblive, dog at ingen for vidt fra Kjøbstæderne boende skal derved være betvungen sin Last did at føre, men Borgerskabet ved deres Faktorer, paa de vidt afliggende Steder, Lasten skal lade kjøbe, og Eiermændene saa billig Værd derfor give, saa ingen i ringeste Maader derover skal have Føie at klage og skal Kjøbstæderne providere dem, som paa Landet bo, med al Fornødenhed, for billig Betaling, saa at dem intet til deres Ophold og anden fornøden Udgift kunde mangle, saa vidt de for deres Lasts Salg kunde bringe til Veie.

3. Ingen, som Varer fra Landet til Marked ud til Kjøbstæderne fører, skal sig under høieste Straf tilforbriste, samme Varer andensteds i Byerne, end paa Torvet, efter Landsloven til enhvers Kjøb i Almindelighed at sælge.

4. Alle fremmede Kjøbmænd, som sig hidindtil udi Landet Aaret igjennem har opholdt, til at udprange deres Varer udi Smaapluk, skal herefter være forbudet længere der at forblive, end de Skibe, med hvilke de til Landet ankommer, der ere, og imidlertid deres medhavendes Varer ikke at sælge kjøbmandsvis og udi Stykke-Tal.

5. Den, som noget Hus udi Kjøbstæderne eier og ei deri bor, bør billigen at betale den Kontribution, som paa Gaardene og Husene egentlig er lagt; men den deri bor og Gaarden leiet haver, kontribuerer efter sin

g.

ten.

Næring; men de, som nogen øde Pladse har i nogen By, skal være tiltænkte dem at opbygge eller afhænde til dem, som bemeldte Pladse inden 6 Aar kjøbe vil, saafremt de ikke skal være forfaldne Kongen og Byen til lige Deling; dog hermed ikke ment de Byer, som nyligen af Ildebrand er beskadigede, hvilke Pladse til Kongens Befalingsmænd eller næste Nabo for billig Betaling først skal tilbydes.

6. Kongens Byfoged i Fiskalens Sted skal tilbørligen tale paa hvis som begaaes imod ulovlig Handel og Privilegier, saa at enhver for sine tilbørlige Dommere søges, og Bøderne, som der falder, udgives efter de derom paabudne Forordninger."

De øvrige Hovedbestemmelser i Privilegierne gaar ud paa, at den danske Stadsret herefter skal bruges i Byerne, indtil Kongen anden Anordning lader gjøre, at Byfogden skal dømme i første og Magistraten i anden Instans, og at den sidstes Domme skal være appellerede inden 2 Aar, hvortil endnu kommer nogle Bestemmelser om Fattigvæsen, Skifter og Byjurisdiktionernes Udstrækning.

Men ved Siden af disse almindelige Byprivilegier, der for Datidens Betragtning maa have taget sig nok saa rimelige ud, udfærdigedes der ogsaa en Række specielle for hver enkelt By, og det er i disse, at Merkantilsystemets Uretfærdighed træder sterkest frem.

Den betydeligste af Landets Byer var ved denne Tid som alt fra den tidlige Middelalder Bergen, hvis Indbyggerantal utvivlsomt ved Enevældets Indførelse tør anslaaes til 9—10000, eller med andre Ord til Tredieparten af de norske Byers samlede Befolkning.*) Som Handelsstad betragtet var den den første i de forenede Riger, og Kristian IV's bekjendte Ytring fra 1638, at han ansaa Bergens Trafik for nogle Gange at overgaa Kjøbenhavns, stadfæstes i 1704 — da Byen paa Grund af Omstændigheder, hvorfor nedenfor nærmere skal gjøres Rede, befandt sig i en uheldig Periode — af Ulrik Kristian Gyldenløve, der i sin Dagbog over en Reise i Norge skriver etsteds: "Man siger, at Bergen driver større Handel i en Uge end Kjøbenhavn i en Maaned". Under den store nordiske Krig maa dette Forhold dog have forandret sig i betydelig Grad; thi Toldindtægterne udgjør for Kjøbenhavns Vedkommende et ikke lidet større Beløb, end Bergen erlagde.

Man faar dog ved Studiet af samtidige Aktstykker ikke noget direkte Indtryk af, at overvættes store Formuer her har været samlede paa enkelte Hænder. Bergenserne var ikke de sidste, som under trange Tider opløftede sine Jammerklager til Thronen, og i 1667 førte de overfor Gyldenløve et Sprog, som de var fattige Borgere i en liden By, hvis Handel laa aldeles

*) I 1722 talte Bergen 2500 Familier, hvilket skulde svare til et Indbyggertal af tretten, høist fjorten tusinde. Men maaske ogsaa det første af disse Tal er noget for stort.

nede. Ved Skatteligningen i 1657 eiede de 1012 Personer, som kunde betale Skat, tilsammen 711242½ Rdr., og endnu i 1674 ved Ilæggelsen af den saakaldte Kobberskat blev den samlede Formue anslaaet til ikke mere end 730500 Rdr. Ved Ansættelsen af Krigsstyren i 1676 var kun to Bergensere, af hvilke den ene var en Embedsmand, opført i første Klasse og kun 5, hvoraf neppe mere end tre Handelsmænd, i anden Klasse. Ved de tvungne Laan, som optoges under den store nordiske Krig, var ingen sat til en større Sum end 500 Rdr. I 1714 og 1715 udgjorde Krigsstyren for Bergen 32850 Rdr., og da Krigsstyren blev beregnet efter 2 Pct. af den samlede Formue, bliver denne herefter 1642500 Rdr. Vi kan heraf udlede det Resultat, at Formuen maa have været nogenledes jevnt fordelt over det hele Samfund, at der paa denne Tid ikke har været samlet større Kapitaler her paa enkelte Hænder, men at der paa den anden Side heller ikke har hersket nogen dyb Fattigdom. Totalindtrykket bliver som Følge heraf, at det bergenske Samfund allerede paa denne Tid maa have udmerket sig fremfor de øvrige norske Byer, som kun altfor ofte havnede i Stagnation, ved Afvexling, Rørelse og frodig Livsfylde. Ikke uden Grund har man ogsaa kunnet sige om Bergen, at den er de nordiske Rigers mindst nationale og mest europæiske By.

En for den Tid enestaaende Skildring af det rigt pulserende Liv, som i dette Tidsrum udfoldede sig her, skylder vi den Mand, som har grundlagt den dansk-norske Nationalliteratur. I sin Bergens Beskrivelse har Holberg tegnet det Borgersamfund, hvorfra han selv er udgaaet, og sine Bysbørn, saaledes som han med sin ædruelige Virkelighedssands opfattede dem, med saa livagtige Farver, at hans Skildring endnu efter 200 Aars Forløb kan siges at have sin Gyldighed. Men den genialt udkastede og djærvt behandlede Skisse giver os ogsaa paa samme Tid et ret idealt Billede af Borgerskabet i andre norske Byer, for hvilke Bergen maa have staaet som et Mønster. Trods sin Længde tør Skildringen derfor hidsættes i sin Helhed:

"Saasom Bergens Indbyggere ere en Samling af alle Slags Nationer, saa seer man dem meget udi Talemaader, Skik og Sæder at differere fra andre Norske; Og er der ingen Nation, som de meere have udcopieret udi Sprog, Tarvelighed og Arbeidsomhed, end den Hollandske. Borgerfolk havde for 30 Aar siden deres egen Dragt, hvilken de bestandigen holdt ved lige, uden at rette sig efter fremmede Moder, saa at man paa Klæderne strax kunde kiende en Borger-Kone eller Dotter fra Folk af anden Stand; thi Magistrats-Personer, Geistlige og Folk af Militaire Stand fulgte de almindelige Lande-Moder og alle de Forandringer, som de ere underkastede, saa at man derfor kunde ansee heele Ny-Kirke-Sogns Folk, og det øvrige af Stranden i visse Maader, som en anden Nation, og Staden bestaaende af tvende Partier, hvoraf det eene gjorde Commentarier og Gloser over det andets saavel Klædedragt og Sæder, som Talemaader. Saaledes

bleve i min Ungdom Borgerfolk af de andre spottviis kaldne Peter, af det Hollandske Ord Petie eller Faster, efterdi de kaldte deres Faders Søstere og Morbrødre Peter og Ohmer. Borgerfolk forsømmede sig ikke paa deres Side ogsaa at gjøre Critiquer over de andre saa kaldne fornemme Folk, hvilke de ansaae som fattige og hoffærdige, og til Vederlag kaldte dem Top-Høner, efterdi de bare Sætte og Fontanger, som var en contrebande Klædedragt paa Stranden, hvor Borger-Koner, samt Piger og Døttre bare Huer, eller rettere, Hætter af en særdeles Facon, hartad gjorte som de Straahætter Fruentimmeret bruger om Sommeren paa Landet. De samme kaldtes gemeenligen Skur, og bestode af fint Lærret. Mandsfolkenes Dragt var og heel simpel, saa at de fleeste Borgere saae ud som Skippere, bærende Kioler uden Haand-Klapper.

Fruentimmeret af begge Partier vare dog eenige udi en særdeeles udvortes Modestie udi Mandsfolks Omgiængelse, hvilket gik saa vidt, at det holdtes uanstændigt for et Fruentimmer, som blev hilset af en Mandsperson paa Gaden, at hilse igien; skiønt saadant ikke altid er et Beviis paa en fuldkommen Kydskhed, thi Fruentimmeret er der ikke meer uovervindeligt end andensteds. Blant de Epitheta, som gives til de Norske Stæder, er Bergen tillagt Løsagtighed. Men man kand derhos sige, at hvis Ord-Sproget er rigtigt, at denne Skrøbelighed er større udi Bergen, end udi de andre Norske Stæder, saa er det ikke at tilskrive Indbyggernes Naturel, men heller den store Sverm af fremmede Søefarende Folk, som der ideligen findes, hvilket naar de komme fra lange Reyser, mere jage efter Fruentimmer end andre, og kand ansees som forhungrede Mennesker, der paa een gang forfalde til Graadighed. Hvis dette ikke var, er troeligt, at man mindre udi Bergen vilde høre tale om deslige Sager, end udi nogen Stad i Norge; thi der er intet kraftigere Middel til at fordrive amoureuse Passioner, end idelig Arbeide og Forretninger, og intet Folk er meere arbeidsomme og duelige end Bergens Indbyggere, og det saavel Mands som Qvindes-Personner; thi man seer der Borger-Koner undertiden den heele Dag at staae i deres Kramboder, og der at giøre samme Tjeneste, som Krambod-Svenne paa andre Steder. Ja adskillige af dem ere saadan drevne udi Handel, at de ikke give de største Kiøbmænd derudi noget efter. Mændene paa deres Side ere ogsaa ideligen occuperede, indtil at paatage sig Tieneres og Arbeids-folks Skikkelse, saa at det er ikke rart at see fornemme Borgere selv at rulle deres Tønder paa Bryggerne, og hidse deres Vare op paa Pakhusene. Man maatte derfor ikke regne det saa nøye, om man hilsede en Borger paa Gaden, og ingen Hilsen fik igien, saasom saadant ikke skeede af Grovhed eller Storagtighed, men efterdi de gemeenligen vare udi hastige og vigtig Ærender, og derfore ikke havde Stunder til at giøre mange Complimenter, eller rettere ikke gave Agt paa de Forbigaaende. Een af de dueligste Borgere i min Barndom var een ved Navn Jacob Andersen, hvilken var saadan Haber af

Orkesløshed, at han ikke kunde lide at see nogen ørkeløs ung Karl paa Gaden, men snappede dem op, og strax flyede dem noget at bestille hos sig selv, om de intet andet havde at forette, saa at hans Aasyn var ligesaa forfærdeligt for dovne Arbeids-Karle, som en Hververs er for Bønder og Løsgiengere.

Mange fornemme Borgere føre deres Skibe selv, som Skippere, og sætte en Kabuds paa deres Sønner, og giøre dem til Cajut-Vogtere, saa at mangen Borger-Søn, førend han har naaet sit 20 Aar, er bleven en experimenteret Sømand, og beqvem til at fortsætte sin Faders Handel. Det var i min Tiid rart, at Borgerfolk allierede sig ved Ægteskab med Geistlige og Magistrats-Personer; thi en Borger saae ikke saa meget efter, at hans Dotter kunde giøre et riigt og anseeligt Partie, som at hun kunde faae en Mand, der kunde fortsætte Forældrenes Handel, og var arbeidsom og duelig. Det forunderligste er, at end ogsaa unge Borger-Døttre selv, som ellers paa andre Steder seer efter Ungdom, Stand og Politesse, her alleene gemeenligen reflecterede paa Duelighed og Arbeidsomhed, saa at hos dem en duelig Sømand og fornuftig Kiøbmand, skiønt han aldeeles intet besad, hvormed han kunde charmere et ungt Fruentimmer, blev præfereret den galanteste, artigste og fornemste Frier, hvorpaa jeg har seet adskillige merkelige Exempler i min Tiid i Bergen. Det var at ønske, at denne fortreffelige Sædvane havde altid været holdet ved lige; men der er paa en Tiid af 20 Aar giort temmelig Skaar derudi, saa at Bergen nu omstunder ligner sig ikke selv meere udi Sæder, og derfore maaskee ey heller udi Velstand. Og kand denne Uheld tilskrives visse fremmede Personer, der have indført Vellyst og fremmede Moder, ruineret sig selv med heele Familier, ved daarlig Handel, og det, som mest er, forvendet Indbyggernes gamle og priselige Levmaader, som i mine Tanker ikke lidet have contribueret til denne Stads Velstand og Conservation Saa at det er gaaet udi dette Seculo til med denne Stad, som med de fleeste Hollandske Stæder, hvilke man overalt seer at vanslægte fra deres Forfædres Simplicitet, og forfalde til Stads og saadanne Levemaader, hvoraf fornuftige Folk ingen god Virkning ominere sig. I min Skole-Gang begyndte man alt med Baller og alamodiske Assembléer at omstøbe Indbyggerne, og har jeg siden fornummet, at den Borgerlige gamle Klædedragt ganske er afskaffet.

Jeg har tilforn viset, at Bergens Indbyggere ingen Nation meer have efterfulgt udi Skik og Levemaader, end den Hollandske, saa at end ogsaa de fleeste Spil og Leeg blant Ungdommen ere Hollandske, som at svømme, og dukke under Vandet, at lade flyve Drager i Luften, og at rende paa Skøytter, og det med saadan Behændighed og Konst, at jeg aldrig paa noget Sted har seet sliige Exercitier udi større Fuldkommenhed. Med de gode Hollandske Sæder ere ogsaa indbragte adskillige onde, saa at unge Personer øve visse Licencer, som ere alt for meget Republicanske. I min Skole-Gang var det ikke rart at see et Kirke-Sogns Ungdom at føre Krig med et andet, iligemaade

at den heele Latinske Skole har bevæbnet sig nu mod Garpe-Geseller og Junger paa Bryggen, nu mod Styrmands-Skolen. Saaledes var, sidste Aar, jeg gik udi Skolen, den heele Stad bragt udi Allarm formedelst en Tvistighed, som var reiset imellem Latinske Skole og Garperne, saa at det kom til en Slags Bataille, som jeg selv bivaanede. Og formerede da Styrmands Skolen det tredie Corps for at give Agt paa Krigens Udfald. Saasom saadanne Krige gemeenligen afgiordes med tørre Hug, saa bekymrede Øvrigheden sig ikke om dem at dæmpe; Tvert imod mange Borgere vare selv Spectatores deraf og undertiden gave Lectioner for deres Sønner, hvorledes de beqvemmeligen kunde forraske deres Fiender. Den største Excess jeg derudi haver seet, var at Ungdommen en gang paa Torvet oppassede Politiemester Peder Glad og bombarderede ham med Steene, da han steeg udi Baaden. Men disse licentieuse Exercitier ere ogsaa temmeligen komne af Brug.

Blant Ungdommens uskyldige Spil og Exercitier ere adskillige, som jeg ikke har seet nogen andensteds; thi en Deel ere saadanne, som sætte den heele Stad eller i det ringeste en heel Gade udi Bevægelse, saasom udi en Leeg, som man kalder at spille Vink, hvorudi en heel Gades Ungdom deeler sig i visse Bander, og posterer sig paa visse Steder overalt udi Byen; item de Processioner, som skeer ved Mortens Tider, hvor en Dreng gaaer først ud med en Gaas paa en Stang, syngende en Viise om Mortens Gaas, og paa Veyen faaer Tilløb af andre Drenge, hvilke intonere samme Viise med ham, saa at inden han kommer til Bye-Enden, er han geleidet af den heele Ungdom, og all Staden er udi Sang. At ellers Ungdommen her er saa levende, foraarsages deraf, at mange halvvoxne Drenge have været paa fremmede Stæder, sær udi Engeland og Holland, hvor de frie Levemaader ere. Hvad Bergens Indbyggere i det øvrige udi Sæder og Levemaade have tilfælles med andre Norske, vil jeg her ikke tale om.

Lærdom og Boglige Konster have i Bergen ikke været synderlig dyrkede; thi, saasom Indbyggerne fast alle have haft deres Tanker henvendte til Handel og Kiøbmandskab, saa have de fleeste Borgere fundet for got, heller at sætte deres Børn udi den store Styrmands-Skole end udi Latin-Skolen, saa at de fleeste Disciple udi Latin-Skolen have bestaaet enten af Ungdom fra Landet eller fattige Byens Børn. Dog er formedelst Handelens Aftagelse nu omstunder ogsaa temmelig Forandring der udi giort, saa at man seer mange Kiøbmænds Børn nu aarligen at dimitteres til Kiøbenhavns Universitet.

Men, omendskiønt Lærdom saa lidet haver floreret i Bergen, saa haver dog Staden havt den Lykke frem for andre Danske og Norske Stæder, at adskillige brave Mænd der have antegned vigtige Ting, som tiene til Bergens Historie, og af hvis Skrifter Mag. Edvardsen fornemmeligen har betient sig til at forfatte sin Bergens Beskrivelse*). I det øvrige kand man sige, at Bergen ikke

*) Her opregner Holberg en Del af de bergenske Forfattere, som har syslet med sin Hjemstads Historie.

haver været det Sted, hvor lærde Folk og Philosophi kunde finde Fornøyelse at fæste deres Sæde, saasom Staden har haft temmelig Mangel saa vel paa Bøger, som paa literate Folk. Mag. Edvardsen taler vel prægtigen om det Bibliothek, som har været i Dom-Kirke-Capellet, men det er troeligt, at det hverken har været af megen Storhed eller Vigtighed. Det var derfor underligt, at den store Voyageur og Philosophus Abelin, der i saa lang Tid havde opholdet sig udi Italien, kunde persvadere sig til at bortdrive sin Alderdom udi Bergen. Den samme boede udi min Barndom der i Staden, men var kun lidet agtet. Saaledes gik det ogsaa den store Norske Historie-skriver Tormod Torvesen, hvilken boede nogle Mile fra Staden ud paa Landet, men var udi Bergen fast ubekiendt. Men dette uanseet, har dog Bergen havt det at berømme sig af, som ingen Dansk og Norsk Stad kand vise, nemlig at den har produceret den første Poëtinde, som de Nordiske Riger have havt, nemlig den bekiendte Dorothea Engelbrechts Dotter, om hvilken Olaus Borichius og andre vore Poëter have givet prægtige Vidnesbyrd, og det med al Billighed; thi, endskiønt hendes Poëtiske Skrifter ikke have været frie for Censure i Henseende til Reglerne, saa kand man dog sige, at de ere saa fulde af Geist, og vist slige Prøver paa poëtisk Fertilitet, at faa Danske poëtiske Skrifter kand lignes derimod. Bemældte navnkundige Dame levede endda udi min Barndom, i agt tagende den gamle Bergenske Klædedragt; thi jeg mindes ikke paa de Tider at have seet nogen saaledes coëferet.

Hvad som udi Boglige Konster har manglet udi Bergen har været erstattet ved Indbyggernes Duelighed i andre Ting, og deres særdeles Capacitet udi Handel og Vandel, saa at ligesom Staden i Henseende til dens Situation har Fordeel som alle andre Norske Steder, saa haver Borgerne i Henseende til deres Activitet Fortrin for alle andre Norske Handels-Mænd, saa at Staden har stedse været anseet som den fornemste høye Skole for Kiøbmænd udi Norge. Bergens Borgere have ogsaa altid havt Reputation for Oprigtighed udi Kiøbmandskab, saa at de, som derved ere komne i Midler og Formue, have forhvervet dem heller ved Activitet, Arbeidsomhed og Oeconomie, end ved utilladelig Negotie. De have stedse været holdne for Folk af liden Facon og faa Complimenter, saa at det har været en Borgere-Søn besværligere at gjøre Cour eller frie til et Fruentimmer, end at giøre en spansk Reise; hvorudover Forældrene ofte have maattet slutte Partier for deres Børn og afgiøre Sagen forud, saa at der stod intet tilbage for Børnene end uden videre Ceremonier at gaae i Brude-Seng. Vel er sandt, at en og anden ung Kiøbmand ogsaa legger sig efter Galanterie, men samme have af de andre været anseet med skiæle Øyne. Men dette saa vel som adskilligt andet er paa en tive Aars Tid meget bleven forandred.

Staden har ellers i gamle Dage bestaaet af 3 Slags Folk fornemmeligen, nemlig af de Norske Indbyggere, de Contoirske, og et andet Tydsk Societet, kaldet de 5 Amter eller Skomagere. Hvad de første angaaer, som

egentligen kaldes Bergens Borgere, da, endskiønt de ere indfødde Folk, ere de dog en Blanding af allehaande Slags Nationer, eftersom fremmede Kiøbmænd Tid efter anden have gifftet sig med Borgernes Enker og Børn, og ere blevne boesiddende i Bergen, og kand man derfore ikke undre sig over den Irregularitet, som findes saavel udi Sprog som Leve-Maade er, saasom det

199. Gammel Bygning ved Holbergsalmenningen i Bergen, efter en (feilagtig) Tradition Ludvig Holbergs Fødested.

er troeligt, at enhver Fader har vildet optugte sine Børn efter sit Lands Maade".

Kun mat og tarvelig maa enhver Fremstilling af Bergens Bys Udvikling, der udelukkende er bygget paa statistiske Data, tage sig ud ved Siden af Holbergs mesterlige og fængslende Skildring. I denne er der et Moment,

som i særlig Grad gjør et sterkt Indtryk, og det er Datidens Bergenseres kløgtige Næringsvid og vindskibelige Stræbsomhed. Der er neppe nogen af de norske Stiftsstæder, som forholdsvis skylder Enevoldsstyret og Merkantilsystemet saa lidet som Bergen; den Handel, som blev dreven herfra paa Landets nordlige Egne, og som ingenlunde kan siges at have været til disses Gavn, var mere begrundet i en forudgaaende Udvikling end i de Særrettigheder, som blev Byen indrømmede af Enevoldsregjeringen. Snarest tør man vel sige, at de Privilegier, som meddeltes Byen, var i ikke ringe Mon dikterede af Hensynet til Landets nordligste Stiftsstads Bestaaen. Kun i Henseende til det Skaar, som Byens Privilegier gjorde i den Ret, som det tyske Samfund i Staden havde hævdet sig fra ældre Tider, føltes disse paa enkelte Hold som en virkelig Uretfærdighed.

De særlige Privilegier, som under 30te Juli 1662 blev udfærdigede for Bergens By, gik dels ud paa at forbyde den ulovlige Handel, som fremmede drev paa Udhavnene og i Byen, og den Fragtfart, hvortil Fremmedes Skibe til Skade for Byens egen Skibsfart benyttedes, dels at afskaffe det Landprangeri og ulovlige Forkjøb, som fandt Sted i Stiftet. Først efter den nedenfor omtalte Brand i 1702 blev der udfærdiget Privilegier, der lader Byen blive delagtig i det Beskyttelsessystem, som allerede var gjennemført for andre Stæders Vedkommende, skjønt de fleste Bestemmelser i disse fornemmelig bestaar i Tillæg og Forklaringer til de ældre, dels ogsaa indeholdt adskilligt, som ellers havde været indført i Byvedtægterne.

Byen var i den sidste Halvdel af det 17de Aarhundrede ikke lidet mindre end nuomstunder. Et Kart over Byen fra 1685 udviser nemlig, at den paa Sydvestsiden af Strandgaden, paa den nordøstlige Side fra Øvre-Gaden og Tyskekirken til Fløifjeldet samt paa Strækningen mellem Lungegaardsvandet og Nøstet var mindre bebygget end i vort Aarhundrede. Byens indre Dele synes dog at have været temmelig trangt sammenstuvede og Gaderne og Almenningerne snevrere end nuomstunder. I Løbet af det 17de og 18de Aarhundrede blev der dog truffet forskjellige Anstalter til at faa Byen bedre bebygget og reguleret, navnlig da efter de store Ildebrande, som overgik den.

Den første af disse udbrød den 18de Juni 1660 og afsved hele Strækningen mellem Muren og Nykirken. De skadelidte blev tilstaaede 36000 Rdr. af Salttolden, hvorhos de, der vilde gjenopføre sine Huse af Sten, fik Tilsagn om, at de skulde faa nyde Kongens Grund- og Jordskyld. 15 Aar efter, den 29de Juli 1675, brændte henved 100 Gaarde paa Øvregaden; Kontoret var truet, men takket være de store Haver, som laa bag dette, undgik det denne Gang Faren. Efter et Par mindre Ildebrande blev den 27de September 1686 igjen Strækningen mellem Nykirken og Muren ødelagt, og ihvorvel den siden Branden for 25 Aar siden var bleven bebygget med grundmurede Vaaninger, var Ødelæggelsen lige saa fuldkommen som da. Men den største

Brand, som nogensinde overgik Byen, udbrød den 19de Mai 1702. Den opstod i Nærheden af Tugthuset, og ihvorvel Veiret var ganske stille, blev dog den allerstørste Del af Byen ødelagt. Tilbage stod alene paa Bryggesiden Mariakirken og paa Strandsiden Nykirken med nogle faa Huse. Alt det øvrige strøg med. I de samme Dage, Branden opkom, opholdt Vicestatholder Fredrik Gabel sig i Byen, ihvorvel han var fraværende fra Stedet i det Øieblik, den opstod. Han har i sine Indberetninger leveret en ganske interessant Skildring af Begivenheden. Han havde just i Anledning af Oprettelsen af et Kystforsvar været ude paa Leden og befandt sig paa Indgaaende, da han opdagede Ilden. "Ungefær Kl. 2," skriver han, "der jeg var 3 Mile fra Bergen, ser jeg en temmelig sterk Røg, som jeg og Brandfolkene i Førstningen holdt for, at Bønderne stak nogensteds Ild i Lyng, men som Røgen blev ganske sort og siden af andre Farver, begyndte jeg at mistykke og allerhelst blev persvaderet, der var Ulykke paa Færde, den Tid jeg saa nogle Gange den hastige Krudtrøg kom op, hvorover jeg sluttede, at man sprængte Huse, og hastede til Bergen, hvor jeg ankom Kl. imod 6 og fandt Ilden af en meget stor Begreb og mit Logement alt afbrændt. Jeg løb strax omkring, men fandt ingen Sted, hvor man Ilden kunde coupere, tilmed Politimesteren og Brandmesteren ganske alene og af alle Folk forladt, og Folket, som var af maadelige og slette Middel, samt den gemene Mand i mangfoldige Maader outreret generalement*) alle imod Magistraten og de rige og en stor Del imod Politi- og Brandmesteren og Sprøiterne, med hel perverse Raisonnements.**) Jeg remonstrerte dem med en sagtmodig Fermeté***) at jeg kunde ikke tale om, hvad Anstalt der var skeet, før jeg kom, mens at jeg sagde, at det nu kom af Brandfolkenes og andres Ulydighed, at de havde forladt Politimesteren og Brandmesteren. Mens jeg var ikke god for at holde 10 Personer samlet, forinden jeg fik den 7 samlet, løb den 5te og 6te alt bort igjen, og enhver vil frelse noget eller stjæle, og naar Ilden kom til nogle af Magistratens eller de rige Borgere deres Hus, som er af Magistratens Favoriter, saa raabte den fattige Borgerskab af Glæde, at Gud straffed deres Uretfærdighed, og at de undertrykte dem, og at de haabtes herefter at være lige gode, og at de fik herefter at tænke paa deres egen Frelse og ikke videre de fattige at ruinere. Og naar deres egne Huse brændte, saa raabte de: Det maa vi taale for deres Uretfærdigheds Skyld, nu straffer Gud os med for deres Skyld. Og naar jeg talte til dem at hjælpe at slukke, saa svarte de mig Graad og rage (Forbitrelse): Hvem kan hjælpe? — og gik deres Vei, saa jeg maatte alting angive og sagde til Brandmesteren, at han skulde se, han fik Sprøiterne færdig igjen og Folk til, for den ene Slange var gaaen itu. Og som alle Folk raabte: at kunde Kontoret kun blive reddet, saa kunde vi vente Hjælp,

*) Ophidset, i det hele taget. **) forkjerte Grunde. ***) Fasthed.

det har altid hjulpet os paa Fod igjen, vi haaber, det gjør saa endnu, om det maa vedblive for de forbandede Folk, som vil have det bort, — saa posterede jeg Kommandanten at studse Ilden, hvor Kontoret begyndes og Politimesteren ved en anden stor Plads ad Byens Side, som kaldes Muralmenningen Ilden der at studse, hvor Tormøhlens Hus stod, som Stiftamtmanden logerte udi, og som Politimesters eget Hus stod, og gjorde selv mit Bedste Folk at sanke og Madame Tormøhlen bød dem, som vilde frelse hendes Hus tusind Rixdaler, men alt forgjæves, vi kunde ikke faa en Mand. Jeg sagde til Politimesteren, han fik at gaa Hus fra Hus, der som Ilden ikke endnu ikke havde været, og bede hver Borger at give ham en Person til at slukke og se, at han kunde holde dem sanket at employere dem og derpaa drog jeg omkring paa alle Steder, men forgjæves. Og som Kontoret alt stod i Brand, og jeg ingen Frelse der mere saa, forføiede jeg mig op paa et høit Bjerg, hvorfra jeg kunde se over hele Byen, forat udfinde, om muligt var, en Situation, hvor Ilden kunde studses, som jeg ogsaa fandt. Paa samme Bjerg laa Størstedelen Kvindfolk hos deres reddet Gods, der gik min Plage først ret om, og hvad jeg ikke havde hørt af Magistratens Uretfærdighed, det maatte jeg der høre, baade hvad raisonabel og irraisonabel var, og alle skulde jeg frelse og alle skulde jeg hjælpe og med Graad og rage og Bedrøvelse var jeg paa alle Sider omgiven, saa her var ret en Ødelæggelses Vederstyggelighed, hvor man kom hen, og blev altfor vidtløftig alting at rapportere. Kort sagt, jeg tror ikke, at der er et Hjørne af Byen, hvor Ilden har været, hvor man ikke har seet mig."

Efter denne Brand benyttede man Anledningen til at foretage en gjennemgribende Regulering af Byens Bebyggelse, og denne er senere hen væsentlig bleven bibeholdt. I dette Arbeide deltog Gabel med Liv og Sjæl.

Allerede før Gruset endnu var bleven koldt, var Bergens Borgere begyndt at rydde Grunden, og det lod til, at de vilde opføre sin By paa samme irregulære Maade som før. For at forhindre dette, udfærdigede Gabel den 2den Juni fra Hop, hvor han midlertidig havde taget Bopæl, en foreløbig Anordning, hvori han bestemte, at man, indtil nærmere Resolution indløb fra Kongen, paa alle Almenninger skulde holde et aabent Rum paa 100 Alen og at ingen af disse maatte bebygges for Enden. Alle Huse, som vendte ud mod en Almenning, skulde opføres efter en ret Linie og paa den udvendige Side bygges af Sten. Derhos blev der truffet forskjellige midlertidige Foranstaltninger til at sikre Fæstningen, Domkirken m. v. ved bredere Almenninger, og der bestemtes, fra hvilken Side Udvidelsen skulde foregaa. Ved kongelig Resolution af 15de Septbr. 1702 blev det fastsat, at der paa Strandsiden skulde anlægges en Gade af 14 Alens Bredde med Søboderne paa den nedre Side adskilte fra Gaden ved en 12 Alen høi Mur, og at der ved de "reale" Hovedgader maatte bygges Murhuse paa to Etager samt ved de øvrige Mur- eller Bindingsverkshuse af samme Høide. Derimod maatte der

ikke bygges af Træ, medmindre Husene var adskilte fra de nærmest tilstødende ved et Mellemrum paa treti Alen. Derimod fik "den gemene Mand" bygge af Træ i Marken, Engen og lignende Steder. Disse Anordninger lod sig dog ikke gjennemføre, og de fastsatte Regler for Byens Gjenopførelse maatte snart forandres. Ved kongelig Resolution blev det nemlig fastsat, at Almenningerne saavelsom den ved samme Leilighed paabudne Kommunikationslinie, der skulde strække sig helt fra Fredriksberg til det lille Lungegaardsvand, i det hele kun skulde have en Bredde af 75 Alen, men nede ved Vaagen af 100 Alen, hvorhos man i Strandgaden og ellers i Byen "efter Evne og Formue" kunde bygge af Sten eller Træ paa en eller to Etagers Høide. Gabels Plan om Anlægget af en særskilt ny Gade mellem Vaaningshusene og Søboderne paa Strandsiden blev frafaldt; men det blev forbudt at have Ildsteder i Pakhusene. Et Par af de gamle Huse, som i den første Reguleringsplan foresloges fjernede, fik fremdeles Lov til at blive staaende. Alligevel var den Forandring, som Byen undergik, af overvættes stor Betydning, idet den nu fik et Udseende, der var vidt forskjelligt fra det, som det siden Middelalderen havde havt*).

Vi har i fjerde Bind af Krafts statistisk-topografiske Beskrivelse over Norge — fra hvilket Verk de fleste nedenfor meddelte statistiske Data er laante — nogle Tabeller, som belyser Bergens Udførsel og Indførsel i Aarene mellem 1665 og 1672. Fra disse skal vi her hidsætte for de vigtigste Artiklers Vedkommende de høieste og laveste Tal, som Tabellerne opviser. Af Tørfisk udskibedes der i 1665 20560 Skp., i 1667 26851 Skp., af Saltfisk i 1667 14930 Tdr., i 1665 25680 Tdr. Af Sild udførtes i 1669 2355 Tdr., i 1672 16022 Tdr., af Tran i 1670 1619 Tdr., i 1667 3946 Tdr., af Bukke- og Gedeskind i 1672 922 Deger, i 1667 3120 Deger, af Smør i 1669 2762 Bismerpund, i 1672 12918 Bpd., af Bord i 1665 19021 og i 1670 32205 Tylvter og af Tjære i 1665 3848 Tdr. og i 1667 8611 Tdr. Blandt de øvrige Udførselsartikler nævnes Rogn, Rav, Lax, Østers, Huder, Faare- og Kalveskind, Talg, Heste, Rødder, Enebær, Multer, Garkobber m. v. Der indførtes af Kornvarer i 1667 37918 Tdr. og i 1669 af 76447 Tdr., af Malt i 1669 31892 Tdr. og i 1665 45564 Tdr., af Salt i 1670 2866 Tdr. og i 1671 og 72 27140 Tdr.**), af Vin i 1670 154 Oxehoveder og i 1668 302 Oxehoveder samt af Tobak i 1672 34416 Pund og i 1670 91385 Pund. De øvrige Indførselsartikler var Brændevin, Øl, Mjød, Edikke, Lærreder, Seildug, Hamp og Hør, Sirup og Sukker m. v. I Aarene 1695—99 udførtes der aarlig i Gjennemsnit af Tørfisk 16821 Skp., af Saltfisk 15393 Tdr., af Sild 13570 Tdr., af Tran

*) Om Bergens Udseende før og efter Branden i 1702 se Dr. Y. Nielsen, Bergen fra de ældste Tider indtil Nutiden, S. 373 ffg.

**) I Aarene 1671—79 skal der til Bergen være indført omtrent 10300 Læster spansk Salt.

4667 Tdr., af Bukke- og Gedeskind 1582 Deger, af Smør 571 Bismerpund, af Bord 26646 Tylvter og af Tjære 3662 Tdr. I det samme Tidsrum indførtes der i Gjennemsnit aarlig af Korn 74425 Tdr., af Malt 35262 Tdr. og af Vin 132 Oxehoveder.

Medens Bergens Toldintrader i Aarene nærmest forud for Enevældets Indførelse ikke gik op til større Beløb end omfring 40000 Rdr., steg de i de følgende Aar meget betydeligt, saa de i 1663 udgjorde 86,168¼ Rdr., i 1664 75090½ Rdr., i 1665 61543¼ Rdr. og i 1668 97626¼ Rdr. Men i de følgende Aar gik de dels paa Grund af det saakaldte Saltkammers Oprettelse dels paa Grund af flere Paalæg, som trykkede Handelen og Næringsveiene, noget ned, saa de i 1669 kun udgjorde 66435½ Rdr., i 1670 56082¾ Rdr., i 1671 72741½ Rdr. og i 1672 71569 Rdr. Fra 1673—78 udgjorde Toldindtægterne i Gjennemsnit 55256½ Rdr. aarlig; men i Aarhundredets sidste Aarti udgjorde de fra 44690 Rdr. (i 1690) til 47374 Rdr. (gjennemsnitligt i Aarene 1695—99). Noget bedre stiller Forholdet sig i det 18de Aarhundredes to første Decennier; i Aarene 1700—1702 indbragte Tolden aarlig 49886 Rdr., 1712—15 50592 Rdr. og 1716—1720 59549 Rdr. 34 ß.

De sidste 4 Decennier af det 17de Aarhundrede var ogsaa en opgaaende Periode for den bergenske Skibsfart, navnlig i de Aar, den saakaldte Defensionsfrihed stod ved Magt. Medens Bergen i 1672 endnu kun eiede 56 Fartøier (deraf 5 Defensionsskibe) paa 2327 Læster,*) var ved Aarhundredets Udgang (1699) her hjemmehørende ikke mindre end 125 Fartøier (deraf 21 Defensionsskibe, der førte fra 6 til 34 Kanoner) med en Drægtighed af tilsammen 8933¼ Læst. Dette Tal stemmer meget godt med en Opgave fra 1701, hvorefter Byen skal have eiet 126 Skibe, hvoraf 19 var Defensionsskibe med en Drægtighed fra 33 til 265 Læster og 24 andre var store Skibe fra 100 til 227 Læster. Fra Begyndelsen af det 18de Aarhundrede aftog imidlertid det bergenske Skibsrederi meget; thi i Aarene 1710—13 mistede Byen dels ved Forlis, dels ved fiendtlige Kaperier ikke mindre end 55 Skibe paa tilsammen 3073 Kommercelæster, og i 1714 blev et Skib opbragt af Fienden og 7 forliste.

Allerede i Enevældets første Tid maa den bergenske Skibsfart have omspændt hele Nord- og Vesteuropa fra Archangel til Spanske-Søen og den strakte sig til sine Tider endnu videre. Under 16de December 1663 udfærdigedes der Privilegier for de Borgere af Bergen, som vilde deltage i Seiladsen paa de karaibiske Øer. Omtrent ved samme Tid slog bergenske Kolonister sig ned ved Floden Hackinsacks Udløb i det nuværende New Jersey, hvor de opkaldte sin Koloni og det omliggende Distrikt efter sin Fødeby.

*) Braem, der besøgte Bergen i 1673, siger, at Byen allerede dengang eiede halvandethundrede Skibe, hvoraf 11 var Defensionsskibe.

I 1674 siger Korfits Braem, at Byen drev stor Handel og Skibsfart paa Vestindien, Guinea, Spanien, Frankrige, England, Holland og Østersøen. Ved Forordning af 19de April 1687 blev det Bergens Borgere — saavel som Kjøbenhavns og Kristiansands Indbyggere — tilladt i sex Aars Tid at drive Skibsfart paa Vestindien, i Særdeleshed paa St. Thomas, og ved Konfirmation af 18de Februar 1690 overdroges Handelen paa denne Ø til Kommercedirektør Jørgen Thormøhlen for ti Aar, men den blev dog kun drevet i 3—4 Aar. Omtrent ved samme Tid maa Bergensernes Fart paa Grønland ogsaa have taget sin Begyndelse, idet der under 1ste August 1671 bevilgedes dem Privilegier paa denne og disse blev under 3die April 1678 fornyede for andre 10 Aar. Ved disse blev der tilstaaet Bergenserne Toldfrihed for Tranen, Spækket, Fiskebenene etc., der som Grønlandsfartens Udbytte indførtes til Bergen og igjen udførtes; Mandskabet ombord paa de Skibe, som for paa Grønland, var fritagne for Udskrivning, og selve Skibene skulde have Ret til at fare paa Frankrige og andre Steder — dog med Undtagelse af Spanien og Portugal — med den Toldfrihed, som var tilstaaet de mindre Defensionsskibe. Hvor mange Skibe, der har deltaget i Grønlandsfarten, vides ikke sikkert; men det lader til, at den maa have havt mange Vanskeligheder at kjæmpe med. I 1673 eller saa omtrent havde Kommercedirektør Thormøhlen til Beseiling af Grønland udrustet et Skib, som førtes af en Hollænder, og som blandt andet medbragte Træhuse, for at Mandskabet kunde faa overvintre der. Men Dünkerkerne tog Skibet, og Skipperen døde i Fangenskab hos dem. Udbyttet af Farten skal i Aarene 1673—78 have udgjort 4244 Tdr. Tran og 1932 Voger Fiskeben. Senere hen søgte Hollænderne og Hansestæderne at tilvende sig Skibsfarten paa Grønland; ved Plakat af 25de Februar 1691 blev der imidlertid for de sidstes Vedkommende sat en Stopper derfor; derimod lod Hollænderne sig hverken ved Forestillinger eller Forbud holde borte fra denne Trafik. I 1697 blev der udfærdiget Privilegier for to Grønlandske Kompagnier, af hvilke det ene var i Kjøbenhavn og det andet i Bergen, og i de følgende Aar var Hvalfangsten saa indbringende, at der i 1702 endog udrustedes syv Skibe til Grønlandsfart. Flere af disse Skibe forulykkede imidlertid, og Fangsten var senere hen heller ikke synderlig lønnende, saa det hele var paa Veie til at gaa helt over til Hollænderne, da Hans Egedes Missionsvirksomhed tog sin Begyndelse.

Under Krigsaarene 1709—20 gik den bergenske Handel og Skibsfart ogsaa i andre Henseender tilbage. Saaledes ophørte Farten paa Middelhavet aldeles, og man begyndte at betjene sig af udenlandske Skibe til Fragtfart i en Udstrækning, som ikke havde været kjendt siden 1670. Derimod aabnedes der nu Forbindelse med Archangel, hvorfra Bergenserne fra 1711 med Czarens Tilladelse toldfrit kunde udføre indtil 15000 Tdr. Rug. Men forøvrigt var Farten nu mest indskrænket til Landene omkring Nordsøen, Frankrige, Nordspanien og Portugal.

En af de merkeligste Forretningsmænd, som vort Land nogensinde har eiet, havde Bergen ved denne Tid at opvise i Jørgen Thormøhlen, der i de 30—40 Aar, han opholdt sig her, maa have spillet en meget fremtrædende Rolle i Byens hele Forretningsliv. Der hviler unegtelig et vist fantastisk Præg over flere af hans Planer, og Samtiden har ogsaa, saavidt vi kan se, anset ham for en farlig Fusentast, for ikke at sige det, som værre er; men det maa have været en genial og driftig Forretningsmand, som forstod at bryde nye Baner, hvorsomhelst han vendte sig. Han stillede sig saaledes i Spidsen for Anlægget af forskjellige Fabriker i Bergen og opdyrkede af øde Mark den efter ham opkaldte Eiendom Møhlenpris. I 1690 fik han sig af det vestindiske Kompagni paa 10 Aar overdraget Handelen paa Øen St. Thomas, var interesseret i Handelen paa Finmarken, hvor han eiede flere Kræmmerleier, som han lod bestyre af Faktorer, samt udredede Skibe for Grønland og Guineakysten. Henimod det 17de Aarhundredes Udgang bestræbte han sig for efter hollandsk Mønster at faa istand et Bankfiske udenfor Utsire. Ligesom han i sin Tid havde forestaaet Emissionen af de første norske Pengesedler (jfr. S. 499), bragte han i 1698 paa Bane Oprettelsen af et Bankinstitut efter engelsk Mønster med Sæde i Kjøbenhavn. Ved Siden heraf sad han i en meget stor privat Virksomhed. I 1696 kunde han udtale, at han i Løbet af 10 Maaneder havde afladet 34 Skibe, der dels tilhørte ham, dels fremmede, og blandt dem var der ikke mindre end 16, som for paa Frankrige. Hos Regjeringen, navnlig hos Kristian V, stod Thormøhlen meget høit anskreven. Han udnævntes til Kommercedirektør og fik Ret til at tilvirke og indføre Salt samt Privilegium paa at drive det i Hardanger liggende Lillebals Kobberverk. Men Ulykken var, at den Kapital, han havde til sin Raadighed, ikke stod i nogetsomhelst Forhold til hans Spekulationsaand. Hertil kom, at han den ene Gang efter den anden ramnedes af store Uheld. Han ses saaledes at have mistet flere af sine Skibe og ved Branden i 1702 var han en af dem, som havde lidt mest. Han blev derfor nødt til at søge og fik gjentagne Gange Udsættelse med at gjøre op med sine Kreditorer, sidste Gang i 1706; men det lader dog til, at han ruinerede mange, da han i Aaret 1708 afgik ved Døden, før Opgjør havde fundet Sted.

Det bergenske Kontor var nu forlængst kun en Skygge af, hvad det i fordums Tider havde været. Efterat det middelalderlige Hansaforbund i 1630 var bleven opløst, vedblev Kontoret i Bergen ligefuldt at bestaa som Institution og nød fremdeles de samme Privilegier, som det tidligere havde nydt, hvorhos det vedblev at staa i Afhængighedsforhold til Bremen, Lübeck og Hamburg, der under det gamle Forbunds Navn vedligeholdt sin tidligere Forbindelse indbyrdes. Disse tre Stæder eiede fremdeles Kontorets forskjellige Stuer, og deres Bergerfarere vedblev at danne afsluttede Korporationer under Ledelse af Fragtherrer og Oldermænd, som stod i Spidsen for deres ved faste Vedtægter organiserede Samfund. Men Enevoldsstyret var dog lidet gunstig

stemt mod det hanseatiske Kontors Virksomhed. Ganske vist blev i 1663 paa Stædernes Andragende deres ældre Privilegier stadfæstede, men med betydelige Indskrænkninger og kun enkeltvis for hver By, ikke under et, som Tilfældet tidligere havde været, og i det næste Aar udstraktes Privilegierne ogsaa til Stralsund og Rostock, der stod udenfor Forbundet i dets nye Skikkelse, som heller ikke blev erkjendt af den dansk-norske Regjering. Handelen i Bergens Stift forbeholdtes allerede nu Bergens Borgere, der fik 14 Dages Forkjøbsret fremfor Kontoret til Varer, som ankom med fremmede Skibe, og 6 Dages Forkjøbsret til saadanne, der ankom med indenlandske eller danske Skibe. Under alt dette gjorde de dansk-norske Kongers Politik overfor Hamburg, som de betragtede som en holstensk By, der skyldte dem Arvehylding i Egenskab af holstenske Hertuger, sig gjældende i ret merkbar Grad. Der vaagedes i den følgende Tid strengt over, at Kontoret ikke paa nogen Maade skulde sætte sig ud over sine Privilegier, ihvorvel disse blev stadfæstede efter Kristian V's Thronbestigelse. Men paa den anden Side viste Regjeringen ogsaa Maadehold med Hensyn til den Begrænsning, som fandt Sted overfor Hanseaternes Handel, og navnlig maa der være gaaet nogenledes lempeligt frem ved Afviklingen af det Forhold, hvori Kontoret i tidligere Tid havde staaet til Bergens Stifts Indbyggere. Da Bergens Borgere under 27de November 1680 havde faaet sine Privilegier udvidede derhen, at "Haandteringen med Indvaanerne udi Bergens Stift skulde forblive Bergens Borgere alene forbeholden", gav Hansestæderne sig ikke, før de tre Aar efter (14de April 1683) havde faaet et Privilegium for Kontoret, hvorved dette bl. a. fik Ret til at handle med alle Indbyggere i Bergenhus Amt med Undtagelse af dem, som stod i Gjæld til Borgerne. At dette ikke var efter Bergensernes Hoved, siger sig selv, og det tør vel hænde, at de bar sig ynkelig over, at Kongen gav med den ene Haand og tog tilbage med den anden; men det blev nu med den en Gang trufne Bestemmelse i Kristian V's Tid. Da der ved Fredrik IV's Thronbestigelse blev Tale om at faa stadfæstet de Privilegier, som Byen havde faaet, lykkedes det Borgerne at faa tilbagekaldt Kontorets Ret til at handle med Indbyggerne i Bergenhus Amt; kun med Nordlændingen og med de tilreisende Bønder fra Sølenene skulde Kontoret herefter have Ret til at handle, og selv Handelen med de sidste søgte Borgerne, skjønt forgjæves, at gjøre Kontoret stridig*).

*) I 1706 havde nogle af Kontorets Medlemmer kjøbt Fisk af en Jægteskipper fra Nordmøre. De blev da øieblikkelig sagsøgte for at have overtraadt Bergens Privilegier og domfældtes ved Bythinget og Raadstueretten, men frifandtes ved Overhofretsdom af 15de Marts 1708. Sagen var ogsaa Gjenstand for Behandling i Kongens Raad. I den Erklæring, som Stiftamtmanden afgav, udtalte han, at han "holder det for et fast Argument, at naar Bonden har tvende stridende Parter at sælge til, han da bedre sine Varer kan debitere og ei være forbunden at sælge dem for den Pris, som Borgerskabet selv fastsætter, om de alene den Handling have, hvilket er merkeligt at se i Ber-

Ogsaa Kontorets indre Organisation undergik efter Midten af det 17de Aarhundrede forskjellige Forandringer, dels med Hensyn til Bestyrelsen, der fra 1672 af lededes af to paa 5 Aar valgte Oldermænd og et Raad, dels og med Hensyn til den Skik og Orden, som her opretholdtes. De kaade Spil ophævedes ved Forordning af 8de November 1671, og der udvistes nu her en Sparsommelighed, som stod i sterk Modsætning til det Liv, som her var ført i tidligere Tider. Paa sine gamle Dage nød Kontoret ialfald hos Bergens Almue en større Popularitet paa Grund af den Hjælpsomhed, som her udfoldedes, end Byens egen Borgerstand kunde glæde sig ved.

Den store Brand i 1702 havde skjæbnesvangre Følger for Kontoret. Vistnok blev Kontoret gjenopført i sin tidligere Skikkelse, men mange af dem, som hidtil havde eiet Stuer her, opgav dem nu, og de gik derfor over til Byens Borgere. Bremerne, der havde været forholdsvis heldigst stillede af de tyske Kjøbmænd, holdt dog bedst ud, og i 1719 fandtes der her 24 Bremer-, 2 Hamburger- og 2 Lübeckerstuer, ialt 28 Stuer i tyske Kjøbmænds Besiddelse, et Antal, som ogsaa stemmer med en Angivelse fra 1717. I den følgende Tid holdt dog de norske Kjøbmænd sit Indtog i den ene Stue efter den anden.

Den Forrykkelse i de to bergenske Handelssamfunds gjensidige Stilling, som begyndte i det 16de og gjennemførtes i det 17de Aarhundrede, skyldes dog først og fremst den Maade, hvorpaa Handelen paa de nordlige Landdistrikter fordeltes. Ovenfor er der i Forbindelse med Oversigten over Landets administrative Forhold bleven gjort Rede for, hvorledes Bergenserne igjennem den største Del af det her omhandlede Tidsrum misbrugte den Eneret til at handle paa Finmarken, som de ved Regjeringens kortsynede Handelspolitik havde faaet sig overdraget igjennem næsten hele Tidsrummet, til at holde denne Landsdel i en saa dyb Afhængighed, at den nærmest kunde kaldes Trældom. Igjennem de fleste af de Aar, Bergensernes Handelsaag hvilede trykkende paa Finmarkingen, herskede der her en yderlig Fattigdom, og Hungersnøden var jevnlig Gjæst i hver Mands Hus. Det er ikke blot muligt, men endog mere end sandsynligt, at Finmarkens Befolkning i hine Tider ikke kunde regnes med blandt Herrens bedste Børn. Efter Tidens Opfatning skulde de Tvangsforholdsregler, som blev bragte i Anvendelse for at faa den til at arbeide

genhus Stift, hvor Bonden er Borgernes Træl formedelst den Gjæld, de saa vel ved at binde ham fast ved, hvorover Gjæld følger Slægt til Slægt uden Haab at komme ud deraf. Saa er det at slutte af denne Borgerskabets Tvistighed, at dets Øiemerke er at fordrive de Kontorske, som uden denne Handel ei kan subsistere, da de dog have sat Bergen paa en ganske god Fod, thi de fleste formuende Borgere have først tjent paa Kontoret og siden taget deres Borgerskab, hvorved Byen meget har profiteret. Borgerskabet har desforuden den halve Handling paa Nordland fra de Kontorske, saa det ei er troligt, at de saa, som endnu af dennem er tilovers skal være udi den Tilstand, at de kunde præjudicere (skade) Borgerskabet, i hvad Handel det end være kan". (L. Daae, Nogle Smaabidrag til det bergenske Contoirs Historie, S. 13.)

og gjøre Ret og Skjel for sig, derfor være paa rette Plads; men Systemets hele Uholdbarhed viste sig her paa den mest slaaende Maade. Paa samme Tid, som Landet affolkedes, blev det ogsaa udarmet, og den oversblevne Del af Befolkningen hensank i en sløv Ligegyldighed for alt, hvad der angik dens hele Existens.

I Nordland blev Forholdene anderledes, ihvorvel Befolkningens Afhængighed af Handelsstanden ogsaa her maa have været følt som et trykkende Aag. Ved den Odenseiske Reces af 25de Juli 1560 havde den bergenske Borgerstand med Hensyn til Nordlandshandelen erholdt fuld Ligestilling med de kontorske Kjøbmænd, og der opstod som Følge heraf mellem disse Væddestrid, der ubetinget maatte blive til Fordel for den nordlandske Befolkning. Ganske vist vedblev denne at være afskaaret fra at beseile de udenlandske Havne, og al Afsætning af de nordlandske Produkter maatte foregaa over Bergen; men paa samme Tid slog ikke faa af de bergenske Borgere sig som Udliggere ned i Nordlandene, medens de dog opretholdt sit Borgerskab i Bergen, eller oprettede Kræmmerleier her, som de lod bestyre af Tjenere og Fuldmægtige.

Men Bergenserne og de kontorske Kjøbmænd var dog ikke alene om Handelen paa Nordland; ogsaa Thrønderne havde fra gammel Tid af Ret til at handle her, og det lykkedes ikke Bergenserne at drive dem bort fra denne, som de havde gjort ligeoverfor Finmarkshandelen. Tvertimod blev der i Tiden nærmest efter Enevoldsmagtens Indførelse fra Thrøndernes Side gjort et Forsøg paa at drive Bergenserne ialfald for en Del bort fra Nordlandshandelen.

Ved Skjøde af 12te Januar 1666 afhændede Kong Fredrik III for 100000 Rdr. til Joachim Irgens, den bekjendte ovenfor omtalte Bergverksmagnat, det Jordegods, som Kronen eiede i Nordlandene, og som udgjorde omkring 1440 Voger eller Tredieparten af Lenets samlede Skyld*). Medens der nu i 1664 og 1665 forhandledes om dette Salg, gjorde Thrønderne et Forsøg paa at knytte Handelen med Opsidderne paa Jordegodset uopløselig til deres By. De mente nemlig, at Irgens kunde "obligeres til at lade al hans Rettighed af Landsens Vare, med hvis han sig ellers sammesteds kunde tilforhandle af Fisk og Fedevare, forføre først paa Throndhjem, saa og hvis han af en eller anden Vare igjen didhen sendte, det ogsaa fra Throndhjem igjen udskibes skulde". Som Grund til at foretage denne Forandring anførtes, at "det for Kongl. Majestæt og Landet var langt gavnligere, at Handelen kunde forflyttes fra Bergen til Throndhjem, end herefter blive, som den er. Thi Bergen er alene og mere et Sted for de fremmedes Kommoditet (Bekvemmelighed) end for Kongens og Landets Gavn,

*) Efter Irgens's Død kom dette Jordegods for en Del tilbage til Kronen, men det helgelandske Gods (ialt 593 Voger) afhændedes til Lorents Mortensen Angell og Baron Jakob de Petersen, en forhenværende Kammertjener hos Sofia Amalie

imod den Nytte og Forsikring, Kongen og Riget i alle Tilfælde skede, naar Throndhjem som et Grænsested og ret tryg for Norge, fik Magt og Middel Fienden i alle Tilfælde at resistere og sig selv til Land og Vand at defendere, uden saa stor Bekostning og Assistence samt Divertering af Magt og Dessein her søndenfjelds fra, som nu senest (ↄ: 1658) skede, hvorfor man de disaffektionerede Kontorske blev snart kvit, og de allierede drage med til Throndhjem." "Thi", heder det videre, "omendskjønt Throndhjem ikke ligger for Handelen og de fremmede saa vel gelegen som Bergen, saa lokker de Vare, som de umulig i Europa kunde ombære og ingen andensteds saaledes kan have, dem og andre fremmede vel hid." Der blev vel ved kongeligt Reskript af 14de April 1665 paalagt Statskollegiet at afgive en Betænkning over Thrøndernes Andragende; men alle deres Bestræbelser førte i denne Henseende ikke til noget. Derimod lykkedes det efterhaanden i den følgende Tid Thrønderne at skaffe sig betydelig større Indpas i Nordlandshandelen, end Tilfældet tidligere havde været.

Nordlandshandelen var forøvrigt ikke det eneste Felt, hvorpaa Bergensernes og Thrøndernes Handelsinteresser krydsedes. Ogsaa Handelen paa de fire saakaldte Sølen — Namdalen, Fosen, Nordmøre og Romsdal — var Gjenstand for en økonomisk Krig mellem de to Stiftsstæder, der helt siden det 16de Aarhundrede havde stræbt hver for sig at lægge dem under sit Omraade. Regjeringen havde vexelvis holdt med de to Rivaler, idet den, hver Gang den lod Bergenserne faa Indpas paa Thrøndernes naturlige Domæne, gav disse Lov til at handle paa Bergens Stift, en Tilladelse, som for de sidste maatte være uden al Betydning. Da Enevældet i 1660 indførtes, blev der tilstaaet Bergens Borgere fælles Handel med Throndhjem i de fire Sølen; men ved Reskript af 22de Juni 1662 blev denne Tilladelse tilbagekaldt og Thrønderne alene skulde nyde Handel og Seilads i Sølenene. Senere blev der, navnlig da Thrønderne ikke var kapitalsterke nok til at afkjøbe Bønderne her deres Fiskeprodukter, lempet noget paa disse Bestemmelser til Fordel for Bergenserne; men i Længden var det dog Bønderne, som de urimelige Tvangsforordninger gik ud over. Men Kampen mellem Bergen og Throndhjem havde dog her til Følge, at der paa Nordmøre og i Romsdal reiste sig Ladesteder, Lille-Fosen og Molde, der til Trods for al den Modbør, som mødte dem fra Bergensernes og Thrøndernes Side, omsider efter en haard Kamp skulde vinde en Plads i Kjøbstædernes Række. Til disse Forhold skal vi i det følgende komme tilbage.

Throndhjem var i hele det her omhandlede Tidsrum hjemsøgt af en Kjæde af Ulykker, som nødvendigvis maatte lægge Hindringer i Veien for dens Opkomst, selv om Indbyggerne viste sig i Besiddelse af en ganske merkelig Spændstighed i at forvinde de haarde Stød, som rammede dem. Ved Brømsebrofreden i 1645 var Jemtland bleven afstaaet, hvorved Byen tabte et anseligt Stykke af sit Opland. Paa det sjette Aar derefter, Hellig

Tre Kongers Aften 1651, herjede en Ildebrand, der udbrød om Natten i Borgermester Jens Friis's Gaard, Byen, som med Undtagelse af Domkirken og nogle smaa Hytter i Sanden blev lagt aldeles i Aske. Syv Aar efter, før Byen endnu var helt gjenopført, blev Throndhjems Len ved Roskildefreden afstaaet til Svenskerne, som den 8de Mai 1658 tog Byen i Besiddelse, hvorpaa Befolkningen den 1ste September s. A. hyldede den svenske Konge. Men strax efter blev Byen beleiret af Nordmændene; Svenskerne brændte Baklandet af, og under det Bombardement, som Nordmændene nu rettede mod den, blev ikke faa Huse ødelagte. Som Følge af alt dette var det ved Enevældets Indførelse i høieste Grad paakrævet, at Byen udstyredes med særlige Privilegier. Under 30te Juli 1662 blev der da ogsaa tilstaaet den forskjellige Begunstigelser, der dels sigtede til at samle alle Byens Næringsberettigede paa et Sted, dels skulde opretholde Thrønderne under den skarpe Konkurrance med Bergenserne. Saaledes skulde alle "Udliggere" paa Landet (d. e. Handelsmænd, der havde Borgerskab i Throndhjem, men boede og drev Forretninger udenfor Byen) flytte ind til Byen, al Landhandel, hvad enten den foregik gjennem Bissekræmmere eller andre upriviliegerede, afskaffes, Byens Handel deles mellem Bykjøbmænd og Nordlandshandlere, som ikke maatte gaa hverandre i Næringen, idet ingen, som holdt Krambod i Byen, maatte seile paa Nordland, ligesaalidt som nogen Nordlandsfarer maatte have Krambodhandel her, Fogderne forbødes at tage Borgerskab, saa længe de sad i Embede, og Orkedalsørens Marked afskaffedes. De, som ikke havde bebygget sine Tomter efter Ildebranden i 1651, skulde inden tre Aar have opført Huse der eller afhændet dem til andre, hvis de ikke vilde udsætte sig for at miste dem. Derhos skulde der hver Lørdag af de omkringboende Bønder holdes Axeltorv i Byen. Takket være disse Privilegier og de gunstige Tidsforhold begyndte Throndhjems Handel nu at tage Opsving. Toldindtægterne, der i de 10 Aar 1651—1660 i Gjennemsnit udgjorde 15400 Rdr. aarlig, steg i Aarene 1668—76 til 21—30000 Rdr. aarlig. I 1665 udførtes der herfra 57156 Stkr. Bord, 28913 Vog Tørfisk, 2616 Tdr. Saltfisk, 1265 Tdr. Sild, 1172 Tdr. Tjære, 196 Tdr. Rogn, 645½ Tdr. Tran, 371 Deger Bukke- og Gjedeskind, 1462⅕ Skp. Kobber. I Aarene 1668—73 udgjorde Udførselen aarlig i Gjennemsnit 486000 Bord, 50—75000 Vog Tørfisk, 12—1400 Tdr. Saltfisk, 12—2500 Tdr. Tjære, 4—900 Tdr. Rogn, 600—1000 Tdr. Tran, 6—700 Deger Skind, 16—2000 Skpd. Kobber foruden andre Artikler, som Lax, Kvœrnstene o. s. v. Af Sild udførtes der enkelte Aar kun nogle hundrede Tønder; men i 1671 gik Udførselen op til 4180 Tdr. Ogsaa Byens Skibsfart var i stadigt Stigende. Medens Byen endnu ved 1650 neppe havde egne Skibe, fraregnet de Jægter, hvormed Handelen paa Nordland dreves, havde den i 1668 foruden 90 Nordlandsjægter 7 Skibe paa tilsammen 118 Læster. I 1673 var Skibenes Antal voxet til 13, hvoraf et Defensionsskib, og i 1675 til 20, hvoraf 5 var paa

100 Læster og derover; blandt de sidste var 3 Defensionsskibe. Imidlertid hemmedes Thrøndernes Handel i ikke ringe Grad ved den Handel, som Flensborgerne, Englænderne og Skotterne samt Friserne drev. De sidste havde fra gammel Tid af Ret til at handle her to Maaneder hver Vaar og Høst, men skulde drage bort igjen med de Skibe, de var komne. Skotterne havde ved Traktater faaet Adgang til at drive Handel her, og disse og Flensborgerne laa nu her i Fjordene Aaret rundt og handlede til liden Baade for den indfødte Handelsstand, som derfor satte sig i Bevægelse for at faa de fremmede holdt ude. Dette lykkedes ogsaa. Under 18de November 1676 blev Privilegierne af 1662 stadfæstede, hvorhos nye blev meddelte. Ved disse blev der sat en Stopper for den Trafik, som Flensborgerne og Skotterne drev; den nærmeste Følge heraf var, at der nu tilførtes den throndhjemske Handelsstand en Del nye virksomme Elementer, idet flere af de fremmede, som hidtil havde seilet herhen, nu tog fast Bolig her i Byen. Især kom Indvandringen fra Flensborg til at spille en fremtrædende Rolle; de Mænd, som hidtil havde været Faktorer for flensborgske Handelshuse, tog nemlig Borgerskab i Byen, hvor de paa forholdsvis kort Tid arbeidede sig op til Velstandsfolk. Der var ogsaa flere Skotter og Engelskmænd, som blev indtegnede blandt Byens Borgere; disse tog dog for den største Del Bolig paa Ladestederne i Nordmøre og Romsdal, Lille-Fosen og Molde, der udfoldede en Handel og Omsætning, som ialfald til sine Tider skulde gaa Stiftstadens en høi Gang.

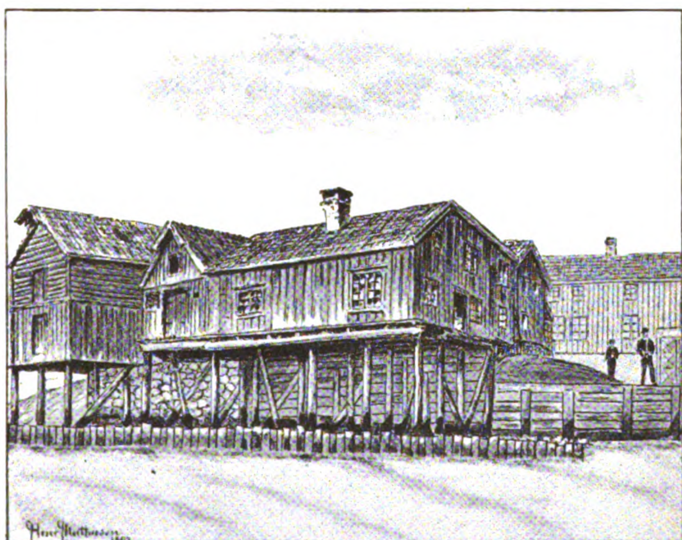
De lykkelige Forhold, som herskede i Throndhjems By, skulde imidlertid ikke blive af lang Varighed. Natten til 19de April 1681 udbrød der nemlig Ild paa en af Byens største Kjøbmænds, Henrik Hornemanns, Brygge, og i Løbet af 12 Timer forvandledes hele Byen med Undtagelse af Domkirken, Kongsgaarden, Hospitalet og nogle Fiskerhytter i Sanden til en rygende Askehob. Efter dette blev det anset nødvendigt at foretage en Regulering af Byers Gader. De trange Gadeløb, som hidrørte fra Byens ældste Tid, blev vel for en større Del bibeholdte som "Veiter"; men der blev tillige udstukket nye brede og rummelige Hovedgader, der gjennemskar de tidligere Kvartaler. I det hele taget fik Byen nu et Udseende, der var væsentlig forskjelligt fra det, den tidligere havde havt. Til Trods for, at denne Regulering maa have krævet Tid, gik Byens Gjenopførelse dog hurtigt for sig, og allerede i 1685, da Kristian V var her, var mere end Halvdelen af Byen gjenopbygget. Folkemængden maa ogsaa være sterkt tiltaget i de sidste treti Aar, navnlig i Byens nedre Dele. Det blev nemlig efter Branden anset fornødent at forlænge den ene Sognekirke, Vor Frue Kirke, der var bleven for snever.

For at befordre Byens Opkomst efter Branden blev der under 7de Marts 1682 tilstaaet den nye Privilegier, og i disse kom det Handelsnid, som de thrønderske Kjøbmænd nærede til Ladestederne Lille-Fosen og Molde tilorde. Da der under de Forhandlinger, som i 1662 fandt Sted i Kjøbenhavn i

Regaliesalen i Erkebiskopsgaarden Throndhjem.

Anledning af Udfærdigelsen af Byprivilegierne, kom paa Bane, "hvilke smaa Toldsteder for Underslæbs Skyld kunde afskaffes", blev det udtalt, at al Trælast indenfor Agdenes burde føres til Throndhjems By, men udenfor Agdenes til Lille-Fosen; forøvrigt burde der ikke taales noget Ladested i Lenet. Udenfor Trælasthandelen vilde man ikke tilstaa Lille-Fosen Ret til at drive nogensomhelst Omsætning, idet Fedevarerne skulde føres til Throndhjem og "al fremmed Indførsel, være sig Kramgods, Specerier, Salt, Kornvarer, burde ske til Byen og ingen andensteds, undtagen hvad Borgerskabet selv med deres egne eller Fragteskibe indfører, som de er pligtige at forsyne Sølenene

200. Gammel Bygning i Rakker-Sanden i Throndhjem, af Folkevittigheden døbt "Hotel Knap Næring." Den eneste Pælebygning, som nu (1892) staar igjen fra Sandens tidligere Bebyggelse.

med". Derimod foresloges Romsdals Toldsted (Molde) af Hensyn til Skovenes haardt medtagne Tilstand helt nedlagt i Overensstemmelse med det af Throndhjems Borgerskab indgivne Andragende. Men til Trods herfor vedblev Molde alligevel at være Ladested og paa Lille-Fosen dreves der Handel i stedse større Udstrækning, hvortil de rige Høstsildefiskerier, som nu indtraf her, ogsaa bidrog sit.*) I de nye Privilegier, som udfærdigedes for Throndhjems By i 1682, rettes der da et alvorligt Slag mod det hurtigt opblomstrende Ladested, idet der i § 1 bestemmes: "Skal enhver af Bebyggerne af Lille-Fosen og Molde, som bruger borgerlig Næring, være forpligtet

*) I 1669 udførtes der saaledes fra Lille-Fosen henved 1/2 Million Bord.

enten inden Aar og Dags Forløb at opbygge saa godt et Hus i Throndhjem, som deres er, de nu bebor, eller og at flytte til Byen, og da ingen Losning eller Ladning skal ske uden paa de rette Toldsteder, saa skal de, som bor paa Smaastederne og Havnene paa Fjorden, indflytte i fornævnte Throndhjem". I § 2 bestemtes der, at alle Slags Fedevarer skulde føres lige til Throndhjem, derimod ikke til Nordmøre eller Romsdalen og endda mindre til andre Udhavne, og endelig blev al Udlosning af Salt, Malt og andre Kornvarer samt Vin, Brændevin, Tobak, Specerier og alt andet Kræmmeri ved Toldstederne paa Nordmøre og i Romsdalen forbudt. Ligeledes ophævedes herved det gamle Marked paa Sundalsøren, der ligesom det romsdalske Marked havde været Omsætningssted for Varerne fra Oplandet og Søegnene.*) Ved aabent Brev af 14de Marts 1685 blev Throndhjems Privilegier imidlertid igjen indskrænkede, idet Beboerne af de fire Sølen fik Frihed til at afsætte sine Fedevarer til hvem de vilde i Riget, saafremt Throndhjems Borgere ikke kjøbte dem inden 1ste Mai, hvorhos de fik Tilladelse til at afhænde Tjære og Trælast til de fremmede, som besøgte Havnene. Ved Reskripter af 1686 og 1688 indskjærpedes dog paany Throndhjems Privilegier og ved det sidste blev de udenbys Borgere og Udliggere atter paalagte at flytte ind til Throndhjem. Toldforordningen af 21de Marts 1691 tillod dog, at der ved Nordmøres og Romsdals Toldsteder losedes og fortoldedes Kornvarer fra Danmark og udførtes Trælast, men ingen andre Varer, uden de, som gik fra og til Kjøbstederne i Riget.

Noget varigt Men skulde Throndhjems Borgere dog ikke lide af Branden i 1681, idet de nærmest paafølgende Aar maa siges at have været overmaade gunstige for Byens Opkomst. I Aarene 1680—82 besøgtes Throndhjem gjennemsnitlig af 105 Skibe aarlig, deraf 70 fremmede og 35 indenlandske; men et halvt Aar senere var de indenlandske Fartøiers Antal langt større. Fraregnet Aar 1683, for hvilket ingen Opgaver haves, blev der i Aarene 1680—88 til udenrigske Havne aarlig i Gjennemsnit udført 384004 Stykker Bord, 77151 Vog Tørfisk, 2015½ Td. Sild, 1404 Td. Saltfisk, 1126 Td. Tran, 664 Td. Rogn, 586 Td. Tjære, 309 Deger Skind, 1202 11/20 Skpd. Kobber o. s. v. I 1692 fandtes der i Throndhjem 32 Skibe paa 1432½ Kommercelæster, hvoraf de fleste for paa Holland, en Del paa Frankrige og Hamburg, et mindre Antal paa England og Skotland, samt to Spaniefarere. I 1686 indførtes der af Kornvarer alene ikke mindre end 118446 Tdr. Korn og Mel, deraf 33857¼ Td. Malt**). I 1695 bestod Udførselen i 10142½ Skpd. Tørfisk, 2085 Skpd. Garkobber og 112¾

*) Ved disse Tvangsbestemmelser sank Handelen paa Lille-Fosen i meget merkbar Grad. Medens Ladestedet i 1681 havde været besøgt af 52 fremmede og 7 norske Skibe, ankom i 1685 kun 23 Skibe herhen.

**) Melchior Augustinussøn anslaar Indførselen af Kornvarer i dette Aar til over 70000 Læster.

Skpd. Platkobber, 310 Skpd. Klipfisk, 398⅘ Skpd. Stangjern, 16828 Pund Vitriol*), 4500 Pd. Harpix o. s. v. Der indførtes i samme Aar 54843 Tdr. Kornvarer, deraf 29018 Tdr. Malt, 140⁹⁄₂₀ Skpd. Humle, 504¹⁵⁄₂₀ Skpd. Hamp, 56793 Pund Tobak, 1693 Pd. Sukker, 2700 Pd. Sirup, 214 Tdr. Salt m. v. De anførte Tal viser tilstrækkelig, at der maa have været ikke liden Rørelse i Byen paa den Tid, som den ældre Slægt dels opkaldte efter Indflytningen fra Flensborg, dels benævnte efter de to store Ildebrande (Hornemannsbranden og Lars With-Branden), som begrænsede et Afsnit af Byens Historie.

Medens Throndhjems Borgere ved Privilegierne af 1662 var blevne inddelte i to Klasser, Krambodhandlere og Nordlandshandlere, blev der i 1686 i Henhold til Kommerceanordningen af 16de April 1681 foretaget en ny Inddeling, hvorefter Byens 79 Handelsmænd henførtes til 14 Klasser, mellem hvem Byens Handel fordeltes. Senere, i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, ses Byens Handelsstand, der talte 63 Personer, efter sin Næringsdrift og Formuesforfatning at have været inddelte i tre Klasser, af hvilke de to første talte hver 19 Kjøbmænd. De Kjøbmænd, som sad i den største Drift her i Slutningen af det 17de og Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, var følgende: Lorents Mortensen Angell, Albert Angell, Jens Bing, Lars Brix, Homfred Brügmand, Søren Bygbal, Jens Hanssøn Collin, Vincents Friis, Thomas Hammond og hans Sønner, Harder Holst, Henrik Hornemann — vistnok en af de rigeste, om ikke den rigeste Mand, Throndhjem nogensinde har havt —, Andreas og Peter Høyer, David Jelstrup, Klaus Kemmler og Sønner, Bastian Krenckell, Joachim Mantzin, Johan Mølmann, Kommerceraad Anders Schøller, Jan Wessel, Kaspar Wilthagen, Jakob With og Morten Wium m. fl.**).

---

*) I 1690-Aarene anlagde Bergmester Henning Irgens i Aalen et Vitriol-Syderi og et Rødfarvekogeri, der dog kun var i Gang i nogle faa Aars Tid.

**) Om de her opregnede Borgere tør følgende personalhistoriske Oplysninger hidsættes. Lorents Mortenssøn Angell var en Jyde af Fødsel og tog Navn efter sin Hjemstavn. I Throndhjem, hvor han en Tid var Raadmand, drev han meget udstrakte Forretninger og eiede bl. a. Parter i Røros Kobberverk. Han var tre Gange gift og blev Stamfader for en talrig og høit anset Efterslægt. Hans Søn, Albert Angell, havde en Tid studeret Theologi uden at drive det til at tage Examen — man vilde vide, at hans religiøse Anskuelser i hans yngre Aar var alt andet end orthodoxe — men gik siden over til det praktiske Liv og blev i 1699 Præsident i Throndhjem, i hvilken Stilling han d. 13de Septbr. 1705 afgik ved Døden. Med sin Hustru Sara Thomasdatter Hammond havde han to Sønner, Lorents og Thomas, af hvilke den sidste er landskjendt ved de store Legater, han skjænkede sin Slægt og sin Fødeby. — Jens Bing var Svigersøn af Meldalspresten Anders Bruse og eiede Parter i Rørosverket; han døde i 1693. — Præsident Lars Brix († 1699) havde udmerket sig i Krigen mod Karl X Gustav og fik Borgermesterstillingen i Throndhjem til Belønning for sin udviste Holdning. Han var gift med en Stedatter af Biskop Schletter. Han skildres forøvrigt som en haard og egennyttig Mand. — Om Homfred Brügman og hans

Fra Aar 1700 af begyndte Forretningslivet i Throndhjem at hensygne, og man vilde forklare sig dette af, at Byens Magistrat ikke strengt nok paasaa Opretholdelsen af Byens Privilegier, d. v. s. at Lille-Fosens driftige

Broder Alexander, der begge maa have drevet betydelige Forretninger og ikke altid nævnes for det gode, haves ingen nærmere Oplysninger. — Søren Bygdal var en Jyde, der slog sig op her, skjønt neppe ved de retskafneste Midler. Han ægtede i 1707 Præsident Albert Angells Enke. — Jens Hanssøn Collin var fra Kolding, ægtede i 1679 Stiftsprovst Tønders Datter Karen og blev Assessor i det nordenfjeldske Bergamt. Han døde 1708. Enken ægtede senere Berghauptmand Abraham Drejer. Thomas Hammond — sædvanlig Thomas Engelskmand kaldet — var oprindelig bosat i Ufford i England og deltog i Bloddommen over Kong Karl I. Efter Restaurationen flygtede han til Norge, hvor han bosatte sig som Handelsmand i Throndhjem og blev Stamfader for den her i Landet endnu levende Hammondske Familie. Ogsaa en stor Del af det throndhjemske Patriciat i det 18de Aarhundrede udledede paa Spindesiden sin Herkomst fra ham. — Harder Holst var oprindelig Foged i Orkedalen, men nedsatte sig siden i Throndhjem som Handelsmand og Sagbrugs- og Molleeier og døde her omtr. 1680. — Henrik Hornemann tilhørte en anset flensborgsk Familie, der helt fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede havde drevet Forretninger paa Throndhjem, hvorhen den her omhandlede vistnok i 1660-Aarene kom som Faktor. Skjønt han ved de to Ildebrande i 1681 og 1708 og under Tiaarskrigen led Tab, der efter throndhjemske Forhold maa kaldes uhyre, var han ved sin Død i 1717 en saa velholden Mand, at hans Bo kunde tilignes et meget stort Laan til den kongelige Kasse. — Andreas og Peter Høyer var Flensborgere (Brødre?); den første, der døde 1729, drev udstrakte Handelsforretninger, den anden erhvervede i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede det betydelige Bakke Kloster Gods. — David Jakobssen Jelstrup fra Nørre-Jylland var oprindelig et Slags Faktor for den engelske Baronet William Davidson, hvis Verker han bestyrede, men nedsatte sig senere hen som Handelsmand i Throndhjem, hvor han blev Stamfader for en endnu blomstrende og anset Familie. Familien Kemmler var ogsaa oprindelig kommen fra Flensborg og spillede i det 18de Aarhundrede en ikke ubetydelig Rolle i Throndhjem. Bastian Krenckell (f. 1666 † 1711) var Hamburger af Fødsel og regnedes som Henrik Hornemanns Svigersøn blandt Byens mest velstaaende Forretningsmænd. — Joachim Mantzin var indfødt Thrønder, Svigersøn af Thomas Hammond og døde 1704. Hans Enke ægtede den senere Borgermester Hans Hagerup, der døde 1753. En anden Svigersøn af Thomas Engelskmand var Flensborgeren Johan Mølmann, der døde 1707 og blev Stamfader for den i Aarhundredets sidste Halvdel mægtige Møllmanske Familie. — Kommerceraad Anders Schøller, der var Hoved for den bekjendte Slægt, der har afsat saa merkbare Spor i den throndhjemske Historie, var Søn af Vicelagmand Kristofer Schøller til Gjølme og var født 1664. Det synes at være gaaet ud med Faderen, men ved Giftermaal med Sti Tønsbergs Datter Anna kom han atter til Velstand. Til hans udstrakte Jordegods hørte bl. a. Lerens Gaard og Brug ved Throndhjem. Ved hans Død gik Godset over til Sønnen, senere Konferentsraad og Stiftamtmand Sti Tønsberg Schøller († 1769). — Jan Wessel, hvis Hustru tilhørte Schølleræ tten, er ovenfor oftere omtalt som Tordenskjolds Fader. — Morten Wium († 1724) en Kjøbenhavner, var Stiftsskriver i Throndhjem og gift med en Datter af Jens Hanssøn Collin. — I det hele taget deler den throndhjemske Handelsstand i det 17de og 18de Aarhundrede sig i forskjellige Grupper efter sine Slægtskabsforbindelser. De mægtigste Familier var fra først af Schøllerne og Tønderne; senere arbeider den med den sidste besvogrede Familie Hornemann sig op med sine forskjellige Grene. Dernæst kommer Familierne Collin, Angell og Hammond med Sidegrene.

Indbyggere begyndte at hale ind paa Byens Borgerskab, som paa sin Side heller ikke var istand til at opfylde den Pligt, som paahvilede det med Hensyn til Sølenenes Forsyning med de Varer, som de behøvede. Der aabnedes nu en hel økonomisk Krig mellem Byen og Ladestedet, der fik sit Udslag i kongelige Reskripter. Et saadant af 7de Juni 1701 hæver fremdeles Thrøndernes Privilegier og gjentager det tit og ofte indskjærpede Forbud til Fogder, Prester, Sorenskrivere, Tiende- og Toldopkrævere og andre Betjente om ikke at drive borgerlig Næring; men Borgerskabet blev derhos paalagt i hvert Fogderi at holde et Kræmmerleie, hvor Landmanden kunde tilkjøbe sig Korn, Salt, Fiskeredskaber og andet, som hørte til hans uomgjængelige Behov, for at han kunde undgaa Bekostningen med at hente dem fra Throndhjem. Senere blev dog disse Baand løsnede noget. Ved de Privilegier, som indrømmedes Bergen efter Branden i 1702, blev det tilladt Indbyggerne i de fire Sølen at føre sine Varer enten til Bergen eller Throndhjem; dog maatte Bergens Borgere ikke selv fare derhen eller oprette noget Kræmmerleie der. I 1704 fik Lille-Fosens og Moldes Indbyggere Tilladelse til at indføre udenlandske Kornvarer samt udføre indenlands avlede Produkter. Denne Tilladelse blev paa Grund af Tidsomstændighederne gjentagen i Aaret 1709. Der kan ikke være Tvivl om, at disse Bestemmelser i ikke ringe Grad maa have sat Throndhjem tilbage. I 1705 udgjorde Byens Udførsel 13813 Skp. Tørfisk, 1591 Skp. Garkobber og 97 Skp. Platkobber m. m. Natten mellem den 1ste og 2den August 1708 blev en større Del af Byen paany et Rov for Luerne, idet der i en Baggaard, som tilhørte Borgeren Lars Withs Enke og som benyttedes til Brændevinsdestillation, udbrød en Ildebrand, som i Løbet af et Døgn lagde 459 Huse i Aske. Blandt de afbrændte Bygninger var Kirkerne, Raadhuset, Skolen m. m. Ulykken lamslog vel for et Øieblik Byens Befolkning; men allerede ved Vinterens Komme havde de fleste Borgere gjenopført sine Huse, og det er et meget smukt Træk, at de først og fremst havde sin Tanke henvendt paa at faa istandsat den ærværdige Domkirke, som man nu endog vilde indrede i sin Helhed til Gudstjeneste*). Det blev dog denne Gang heldigvis med Tanken alene.

Under den paafølgende Krig led Byen meget ved den Stansning i Forretningerne, som den medførte. Mange af Byens Skibe forliste i de paafølgende Aar eller kapredes af Fienden, og i 1717 blev Byen to Gange — 3die Marts og 17de Juli — hjemsøgt af Ildsvaader, af hvilke den ene ødelagde 39 Gaarde og Brygger, den anden 60 Huse. Det næste Aar lagde

*) Min Afhandling: Om en paatænkt Restauration af Throndhjems Domkirke i det 18de Aarh. N. Hist. Tidsskrift, 2 R. II, 308 fg. Jfr. Markus Volqvartz's "Klagedigt over Throndhjems Aske", der tolker Stemningen paa en meget tiltalende Maade. Domkirkens Reparation blev paa nogle Ugers Tid udført af senere Hospitalsforstander Holger Bierch, og Lektor Mag. Simon Hoff blev begravet i den, samme Dag den igjen kunde tages i Brug.

Armfeldt og den finske Hær sig udenfor Byen, hvis Opland blev aldeles udsuget, og efterat Fienden i Januar Maaned 1719 havde tiltraadt sin bekjendte ulykkelige Hjemmarsch, gik der Nat til 25de Januar over Byen et frygteligt Uveir, i hvilket Lynet slog ned i og antændte Domkirken og mange Skibe forliste ude paa Ilebugten. Til Trods for alt dette udgjorde Byens Toldintrader fra 1710—20 aarlig 38132 Rdr. i Gjennemsnit, med Undtagelse af Aar 1719, da de kun gik op til henved 25000 Rdr. Fiskehandelen var igjennem hele denne Tid i sterk Tilbagegang; dog udgjorde Tørfiskudførselen endnu i 1713 11241 Skpd. Af Handelsselskaber havde Throndhjem kun et eneste, det i 1714 oprettede Archangelske Selskab. I 1722 havde Throndhjem 61 Kjøbmænd, 39 Nordlandshandlere, 48 Høkere, 24 Skippere, 26 Øltappere m. v.

Paa samme Tid, som Throndhjem ved Krigen sattes tilbage, gik Lille-Fosen paa Grund af sin heldige Beliggenhed raskt frem trods alle doktrinære og ikke-doktrinære Foranstaltninger for at holde dette Ladested nede. I Aaret 1709, da Lille-Fosen fik egen Kirke, skal Ladestedet have havt 400 Indbyggere, og under Krigen blev der her anlagt en Skanse til Stedets Forsvar. Medens Trælasthandelen, som drevs herfra, i Løbet af det 17de Aarhundredes Decennier var i jevnt Aftagende, tiltog Fiskeexporten i meget merkbar Grad, og navnlig har de til Lille-Fosen indflyttede britiske Familier Æren af først at have drevet Klipfisktilvirkningen i en saa betydelig Udstrækning, at der ved Udgangen af det 17de Aarhundrede udførtes nogle Tusinde Vog af denne Vare, hvoraf Bergen paa samme Tid udskibede et meget lidet Kvantum*). Toldintraderne for Lille-Fosen udgjorde i Aarene nærmest efter 1714 ca. 3000 Rdr. aarlig, og i en Erklæring fra Throndhjems Borgerskab af 1722 anføres det, at 50—60 fremmede Skibe her lagde til Aar om andet for at losse og lade.

For Moldes Vedkommende bevirkede Enevoldsregjeringens Tvangsbud et temmelig sterkt Tilbageslag. Allerede i 1661 havde dette Ladested, hvor vi tidlig finder en sterk Invasion fra de britiske Øer, faaet egen Kirke, og Befolkningen her regnedes ved 1665 til 5 à 600 Mennesker. Men i den sidste Halvdel af Aarhundredet aftog denne jevnt, og Indbyggertallet tør i 1701 ikke anslaas til mere end omkring 280, og muligens er dette Tal ogsaa lidt for stort. Omsætningen var her ikke lidet mindre end i Kristianssund; i 1722 antog man saaledes, at 12 à 16 Skibe om Aaret lagde til her for at losse og lade.

Et sterkt Indtryk af Forfald og Nedgang frembyder i Løbet af det 17de Aarhundredes senere Halvdel Byen Stavanger, der en Tid endog var

*) Blandt dem, som gav Klipfisktilvirkningen sit betydeligste Opsving, nævnes Skotten John Ramsay, hvis Ophold i Lille-Fosen dog tilhører en noget senere Tid.

ophørt at existere som Kjøbstad. Vistnok erholdt den under 30te Juli 1662 og 21de Novbr. 1671 nye og udvidede Privilegier; men dens faatallige Borgerskab, der i 1664 skal have bestaaet af 373 Personer, drev paa Grund af de aftagende Fiskerier ingen synderlig Handel og maa have befundet sig i en temmelig udarmet Forfatning. Efterat Valders og Hallingdal var blevne henlagte under Kristianias Biskop, havde Kristianssand en heldigere Beliggenhed som Stiftsstad, og ved Reskript af 6te Mai 1682 blev det besluttet, at Stiftsamtmandens og Biskopens Sæde skulde forflyttes herhen. Den Opløsning, hvori Forholdene her befandt sig, fremskyndedes i meget væsentlig Grad af en Ildebrand, der Allehelgensdag 1684 ødelagde 149 Huse i Byens bedste Strøg paa begge Sider af Vaagen. I det næste Aar besøgte Kristian V Bergen, og da han med egne Øine havde forvisset sig om Byens mislige Tilstand, tog han ikke i Betænkning at lægge Resterne af den gamle Bys Velstand ind under Kristianssand, idet Stavangers Kjøbstadsprivilegier under 15de Juni 1686 blev allernaadigst ophævede, saaledes at Byen herefter skulde anses for et Ladested, hvis Indbyggere skulde staa under Fogden og Sorenskriveren som andre Udhavnes Indbyggere. Men det varede dog ikke længe, før man fik Øinene op for, hvor uhensigtsmæssige disse Bestemmelser var, og ved Reskript af 1ste Marts 1690 blev Byens Kjøbstadsprivilegier igjen væsentlig satte i Kraft; dog indskrænkedes dens Retsfunktionærer nu til en Byfoged og en Byskriver, og hermed havde det sit Forblivende, ihvorvel der i 1711 ved en Overraadmands Død blev indsendt Klage over, hvor utilstrækkelig Stedets Retspleie var. Aaret efter, at Stavanger havde faaet sine Kjøbstadsprivilegier tilbage, havde Byen 205 skatteydende Indbyggere, hvoraf 71 bemidlede; ved den i samme Aar paabudne Fortifikationsskat var den ansat til 500 Rdr., — det samme Beløb, som Tønsberg, der ogsaa just befandt sig i sit dybeste Forfald, havde at svare. I de følgende Aar gik Skatteydernes Antal endnu sterkere ned, og det er først i det andet Decennium af det 18de Aarhundrede, at nogen Forandring til det bedre kan være indtraadt. Da der i 1711 optoges Mandtal i Byen, viste det sig, at denne bestod af 421 Familier, hvoraf 184 Skatteydere, og i 1714 ilagdes Byen en Krigsstyr af 1479 Rdr., der var noget mindre end det Beløb, som udredebes af Fredrikshald, og noget større end det, som Kragerø havde at svare. I 1716 blev en Del af Byen, den saakaldte Østervaag, lagt i Aske, og troligen har dette for en Tid igjen hemmet Byens Vært, da den i 1722 har et mindre Indbyggertal at opvise end elleve Aar forud.

Stavangers Handel og Skibsfart holdt sig gjennem hele det her omhandlede Tidsrum paa et temmelig lavt Trin, og Tabet af Kjøbstadsprivilegierne havde ingen Indflydelse derpaa. I Aarene 1664—73 udførtes der i Gjennemsnit 1067½ Td. saltede og 311½ Vog tørrede Fiskevarer, 333½ Td. Sild, 300 Læster Trælast o. s. v. I 1688, da Toldindtægterne

udgjorde 2950 Rdr., bestod Udførselen i 20693 Bord, 386 2/3 Tylvter Bjelker, 611 1/3 Favn Brænde, 1225 Tdr. salt Fisk, 44666 Stkr. Hummer o. s. v. I Aarene 1697—99 udførtes der aarlig 2317 Tdr. Sild, 68000 Hummer o. s. v. I 1664 eiede Byen 3 Fartøier paa 36 Læster, senere (omkring 1673) to Fartøier paa 41 Læster foruden nogle Jægter. I 1678 var her hjemmehørende et Defensionsskib paa 126 Læster samt 7 mindre Fartøier paa tilsammen 52 Læster og 27 Jægter. Ved Aarhundredets Udgang var Fartøiernes Antal 8 med 200 Læsters Drægtighed, Jægterne heri ikke indbefattede.

De to Ladesteder, Ekersund og Soggendal, som hørte under Stavanger By, var begge meget ubetydelige, skjønt det tidlig i det 17de Aarhundrede omtales, at Strandsiddere og Stavangerborgere var bosatte her. Ekersund, der ikke var Toldsted og ved Kristianssands Privilegier af 1686 henlagdes under denne, havde saaledes i 1672 et og i 1698 ni Fartøier, der dog alle var af ringe Størrelse. Noget større synes Soggendal at have været; thi dette Ladested eiede i 1672 tre og i 1698 syv Fartøier, der rigtignok ogsaa var temmelig smaa. I 1699 henlagdes dette Ladested under Flekkefjords Tolddistrikt.

Kristianssand, der i saa fortrinlig Grad havde været Gjenstand for sin Grundlæggers faderlige Omsorg, blev af hans nærmeste Eftermænd ikke mindre begunstiget og det paa en Maade, som snarest maa siges at have været til den hele omliggende Landsdels Skade, ja man kunde næsten fristes til at kalde alle de Naadesbevisninger, som blev dette Kjøbstadsanlæg til Del, for Udslag af skakkjørt Doktrinarisme. Regjeringen blev nemlig ikke staaende ved at gjøre Byen til en Frihavn, hvad der i vore Dage er vakt Motion om at gjøre den til, og hvortil den ved sin enestaaende heldige Beliggenhed maa ansees for at være fortrinlig skikket; men den var fuldt og fast overbevist om, at Kristianssand vilde blive en meget stor By, naar kun Stiftets hele Handel og Skibsfart blev samlet herhen, og lykkedes først dette, saa var der hermed ogsaa sikret den en dominerende Stilling blandt Norges Stæder. Men med dette skulde det dog have lange Udsigter. Til Trods for alle de Kunster, som fra første Tid af var anvendte paa at opelske en stor By her, havde Kristianssand endnu i 1648 ikke mere end 50 Gaarde at opvise; skulde det blive til noget, maatte der tages ganske anderledes fat. I Begyndelsen nøiedes Frederik III med at indskjærpe de ældre Anordninger vedkommende Landprang og Handel paa Udhavnene, der ansaas for at være til største Skade for Kristianssand. Men efter Enevoldsmagtens Indførelse fulgte Byprivilegium paa Byprivilegium, det ene mere omfattende end det andet. Efterat nye Privilegier var udfærdigede for Byen under 30te Juli 1662, ansattes der i 1665 en Magistratspræsident; under 15de November 1665 fik Byen Privilegium paa at drive Bankfiske, hvorhos der bestemtes, at der ved Odderøen skulde anlægges et Saltsyderi. Aaret efter (5te Marts 1666) blev der

besluttet, at en Søskole skulde oprettes her. Til alt dette kommer Anlægget af Fæstningsværker ved Byen og Gjennemgravningen af Sanden mellem den østre og vestre Havn. Men under Kristian V kulminerer ret Regjeringens landsfaderlige Kjærlighed til denne By. Først bliver dens Privilegier stadfæstede og udvidede under 29de Januar 1672. Ti Aar efter (28de Januar 1682) bliver de Borgere, der bor paa Udhavnene udenfor Toldstederne indskjærpede at flytte ind til Byen, og kort efter (6te Mai 1682) bliver det bestemt, at Stavangers Stift herefter skal kaldes Kristianssands Stift, og at Stiftamtmandens og Biskoppens Sæde skal flyttes fra Stavanger til Kristianssand. Da nu Stavanger, som ovenfor fortalt, to Aar efter blev ødelagt af Ildebrand, blev den derværende latinske Skole i 1685 flyttet til Kristianssand. Da Kristian V samme Aar gjæstede Byen, fandt han, at der endnu ikke paa langt nær var gjort nok for Byens Opkomst. Der blev nu besluttet oprettet et Galleikompagni og et Skibsværft her, og dette kom istand i 1687. Byen, der endnu kun var bebygget i de til Elven og Søen stødende Gader, blev inddelt i regulære Kvartaler. Aaret efter (15de Juni 1686) fik Byen nye Privilegier, der var endda mere omfattende end de, den hidtil havde havt. Indvaanerne skulde i 20 Aar være forskaanede for at betale mere end halv Konsumtion; derimod skulde alle Indbyggere af Øster-Risør, Arendal, Mandal og Flekkefjord, der ikke inden Nytaar flyttede ind til Kristianssand, betale dobbelt Skat og Konsumtion og ingen Andel have i Byens Privilegier, men svare under Fogden og Sorenskriveren. Derhos skulde det staa alle Kristianssands Borgere frit for paa disse fire Toldsteder at have Pakboder og drive Handel ved ugifte Tjenere. Alle, som drev borgerlig Næring udenfor disse Havne, skulde under Straf af sine Huses Konfiskation, være flyttede ind til Kristianssand. Alle fremmede Nationer tilstodes Ret til at nedsætte sig i Byen, hvor de kunde drive Handel som de indfødte og nyde fri Religionsøvelse. Endelig blev Stavangers Kjøbstadsrettigheder hævede, og det Opland, den hidtil havde havt i Jæderens og Dalernes Fogderi, skulde henlægges under Kristianssand, under hvis Jurisdiktion det skulde høre, saavidt Kommercien og Navigationen angik, hvorhos de indenfor dette Omraade boende Borgere inden Michelsdag skulde være forpligtede til at flytte ind til Kristianssand. Endelig skulde Almuen inden Distriktet være forpligtet til at føre sine Fede- og Fiskevarer til Kristianssand og holde to Liggedage der, før de maatte afhænde dem paa andre Steder. Endda ansaas disse Begunstigelser ikke tilstrækkelige; thi under 20de November 1686 — altsaa vel fem Maaneder efter — udfærdigedes der følgende ret besynderlige Bestemmelser: Da de udenbyes Handlende endnu ikke var indflyttede til Kristianssand, maatte de i tre Aar ikke indkræve Restancer hos Bønderne, som disse ogsaa skulde være fritagne for at betale, og hvis dette alligevel skede, skulde Værdien være forbrudt dels til Kristianssands Raadhus, dels til Byens Skole. Derhos skulde de sælge sine Varer til Kristianssands Borgerskab for Indkjøbspris og ikke forhandle nogen Slags

Varer til Bonden; de Indbyggere af Øster-Risør, Arendal, Mandal og Flekkefjord, som ikke var indflyttede før Nytaar, skulde af al Last, som de kjøbte til 3 Rdlr. Tylvten, svare 1 Rdlr. til Kristianssands Raadhus og Kirke. Ingen udenbys Borger maatte sælge sine Skibe til Fremmede, og endelig skulde enhver, der efter Nytaar handlede med Bonden, ikke blot have forbrudt Varerne, men endog betale deres fulde Værdi i Bøder. Disse strenge Bestemmelser blev gjentagne ved Reskripter af 23de April 1687 og 14de Januar 1688, og de ledede da ogsaa til, at nogle af dem, som drev Handel udenfor Byen skaffede sig Huse her og fremmødte paa Raadstuen hver St. Thomas-Dag, naar deres Navne blev opraabte; men forøvrigt blev de boende der, de havde slaaet sig ned. Men denne Omgaaelse af den kongelige Befaling blev forbudt ved et nyt Reskript, og Byens Magistrat, der ikke med tilstrækkelig Nidkjærhed havde paaset, at Privilegierne blev efterlevede, blev afsat. I 1688 kom det da virkelig ogsaa dertil, at omtrent 50 Borgere tog Bopæl i Byen. Denne blev nu i de følgende Aar adskillig mere bebygget, og der blev truffet forskjellige Anordninger, der sigtede til at fordele Handelen mellem Borgerne i Lighed med de Foranstaltninger, der paa samme Tid fandt Sted i de øvrige større norske Byer. Der blev ligeledes udfærdiget nye Instruxer for Byens Magistrat, der herefter skulde bestaa af en Præsident, en Borgermester og fire Raadmænd. Men da alle disse Kunstgreb ikke formaaede at ophjælpe Byen i den Udstrækning, som beregnet var, begyndte Regjeringen lidt efter lidt at unddrage den de forskjellige store Begunstigelser, som var faldne i dens Lod. Ved de Privilegier, som under 1ste Marts 1690 blev Byen tilstaaede, erholdt den vistnok Toldfrihed paa 10 Aar for alle de Varer, som blev indførte herhen i egne Skibe, samt Skatte- og Konsumtionsfrihed for det samme Tidsrum. Men paa samme Tid indrømmedes der ogsaa de omliggende Ladesteder, som ikke vilde lade sig underkue af de kongelige Paabud, en vis Ret til at bestaa. Alle udenbyes Borgere fik nemlig Lov til at blive boende i sine Huse ved Toldstederne, mod at de betalte Halvdelen af de Byrder, som paahvilede Kristianssands Borgere, samt desuden erlagde to pCt. af alle Udførselsvarer til Vedligeholdelsen af Kristianssands Kirke, Raadhus og Hospital. Ogsaa Stavanger fik sine Handelsrettigheder og sit tidligere Handelsdistrikt til Sirevaag tilbage. Fra nu af unddrog Regjeringen Kristianssand mere og mere sin særlige Beskyttelse, og efterat de sidste Forrettigheder, som var den indrømmede, udløb med det 17de Aarhundrede, overlodes Byen aldeles til sig selv. Da der i Aar 1700 kom paa Tale, at Byens vidtløftige Privilegier skulde fornyes, udtalte Vicestatholder Gabel, at de Privilegier, som var Kristianssands Borgere meddelte, kun var til Fortræd for dem, som boede i treti Miles Afstand fra Byen, uden at være til Gavn for dem selv. Fra nu af og et godt Stykke ind i det 18de Aarhundrede, bestaar Byens Historie udelukkende i Kjævlerier med

de Toldsteder og Udhavne, som hidtil havde været Byen en Pæl i Kjødet, og som efterhaanden skulde kjæmpe sig frem til at erholde Kjøbstadsrettigheder.

De statistiske Data, vi har fra denne saa begunstigede Periode af Byens Historie, viser os ogsaa tilstrækkelig, hvor langsomt Byens Vækst er foregaaet. Tyve Aar efter Byens Anlæg fandtes der her ikke mere end 120 Vaaningshuse. I 1666 udgjorde den samlede Befolkning 1544 Mennesker, deraf 355 Mandspersoner over 17 Aar. I 1722 var den voxet omtrent til det dobbelte eller 3059 Individer. Om den Skibsfart, som foregik herfra, findes kun faa og tarvelige Oplysninger. I 1673 fandtes der i Kristianssands Distrikt 81 Skibe, hvoraf dog kun tre var af over 100 Læsters Drægtighed; hvor mange der af disse var hjemmehørende i Kristianssand, nævnes ikke. I 1704 havde Byen efter Opgave af den samtidige Raadmand Erdman Jensen 43 Skibe, af hvilke 11 var over 200, 9 over 100 og 7 over 80 Læster samt 16 Kreierter. Fra Tid til anden udrustedes muligens enkelte af disse Skibe til Grønlandsfart.*) Vi hører ogsaa, at Byens Omsætning i 1690-Aarene og i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, herunder ogsaa Krigsaarene indbefattede, har været noget større end tidligere, til Trods for de Tab, som dens Skibsfart led ved fiendtlige Kaperier. Der var dog paa denne Tid ingen større Kapitaler samlede paa enkelte Hænder, om end en Del af Byens Befolkning tør siges at have siddet i jevne Velstandskaar.**)

Blandt de mange Handelssteder i Kristianssands vidtløftige Distrikt, som ved de Privilegier, som var denne By indrømmede, enten hemmedes i sin Opkomst eller truedes med fuldstændig Undergang, var Ladestederne Arendal, Øster-Risør, Mandal og Flekkefjord utvivlsomt de betydeligste, og de, som kom til at lide mest under det paalagte Aag. Man kan i det hele taget ikke undres over, at disse Handelspladse i dette Tidsrum holdt sig paa et meget lavt Trin under den haardnakkede Kamp for Tilværelsen.

Arendal nævnes allerede før Midten af det 16de Aarhundrede som et Sted for betydelig Handelsrørelse, og navnlig maa der herfra være foregaaet en betydelig Trælastudskibning. Da Kristianssand i 1662 fik sine udstrakte Privilegier, hvorefter flere af de smaa Handelssteder inden Kjøbstadens Distrikt skulde nedlægges, blev der for Arendals og Øster-Risørs Vedkommende gjort utrykkelig Undtagelse, idet de fremdeles skulde beholdes som Udskibningssteder for Trælast. I Ly af disse Indrømmelser kunde Arendals Indvaanere derfor uforstyrrede drive sin Handel og Skibsfart, indtil

*) I Byens Privilegier af 1690 blev det paalagt Arendals og Risørs Indbyggere at indskyde 8000 Rdr. i den Grønlandske Handel, som skulde drives fra Kristianssand.

**) I Aaret 1700 optoges der i Anledning af Krigen med Sverige hos Borgerskabet i de søndenfjeldske Byer et Laan i rede Penge, der skulde anvendes til Landets Forsvar. Hos Borgerskabet i Kristianssand laantes der i alt 15500 Rdr.; tre Mænd (Præsident Kl. Bertelsen, Borgermester Vendelbo og Tønnes Andersen) bidrog hver 2000, en (Søren Andersen Næs-kil) 1000, elleve 500, syv 300 og fem 200 Rdr.

Kristianssandensernes Opmerksomhed henledebes paa den raske Fremgang, som denne Ladeplads nød, og nu hvilede deres Misundelse ikke, før de fik udvirket de nye Privilegier af 15de Juni 1686, der bestemte, at Arendals, Øster-Risørs, Mandals og Flekkefjords Indvaanere enten strax skulde flytte ind til Kristianssand eller give dobbelt Skat og Konsumtion samt være berøvede sin Del i Kristianssands Bys Privilegier. Da disse haarde Bestemmelser blev gjentagne ved senere Kongebud, efterkom en Del af Arendals Indbyggere virkelig det urimelige Paalæg, medens andre foretrak at opgive sit Borgerskab i Kristianssand fremfor at forlade Hus og Hjem. Ved Kristianssands Privilegier af 1ste Marts 1690 blev det vel tilladt Indbyggerne af Arendal og Øster-Risør med deres Descendenter at forblive boende paa disse Steder, dog saaledes, at ingen anden maatte nedsætte sig der, og heller ingen nye Huse opføres paa Stedet, og hermed skulde Kristianssands Magistrat have Indseende*). Paa samme Tid blev det tilladt Borgerne af Arendal og Risør at sælge sin Trælast til hvem, de vilde, og paa egne Skibe at indføre Korn og andre indenlandske Varer fra Danmark. Ogsaa Danskernes Handel her blev tilladt. Derimod forbødes al Indførsel fra Udlandet paa det nær, at de paa den sidste Reise, de foretog om Aaret med sine Skibe, fik Lov til at indføre hvilke Varer, de lystede, dog kun paa Betingelse af, at Varerne skulde fortoldes i Kristianssand, hvor ogsaa Skibene maatte overvintre. Men for denne forøgede Handelsrettighed maatte Indvaanerne af Arendal og Øster-Risør betale til Kristianssand 3/8 af, hvad denne Kjøbstad havde at udrede til kommunale Byrder, svare 2 pCt. af al den Trælast og andre Varer, som de forhandlede, samt erlægge en Skilling af alle Skibes Læstedrægtighed under Navn af Kanalpenge**). Disse Afgifter ophævedes dog ved Reskript af 8de Mai 1710. Ved disse Privilegier fik Arendal og Øster-Risør i Fællesskab en Byfoged, hvis Forretning dog skulde staa under Paakjendelse af Magistraten i Kristianssand***). I 1705 fik Stedet sin egen Sogneprest†), og da der senere opstod Tvist om Jurisdiktionens og Prestegjældets Grænser, blev disse regulerede ved Forretning af 10de Juni 1717††), og herigjennem blev Byen for en Tid paa en vis Maade adskilt fra Kristianssand. Under Krigene mod Karl XII fik Byen ogsaa forskjellige Fæstnings-

*) Denne Indskrænkning bortfaldt ved Reskr. af 27de Oktober 1703.

**) Disse Procentpenge udgjorde i de følgende Aar 3—400 Rdr. og Kanalpengene 100—115 Rdr. aarlig.

***) Arendals og Øster-Risørs første Byfoged var en dansk Mand Peter Petersen Sønderburgh, der ved sin Død (1726) efterfulgtes af sin Søn Ulrik, der i Aaret 1733 druknede paa en Embedsreise fra Risør til Arendal.

†) Byen havde allerede i 1670 erholdt egen Kirke, Hellig Trefoldigheds Kirke kaldet.

††) Arendals Prestegjælds Grænser blev herved bestemte saaledes: mod Øst Langsevnesset, mod Vest Tyholmen eller Kirkeholmen, mod Nord Kjedelsbugten og Stranden med tilhørende Blødekjær samt mod Nordost Vendixkleven. Derhos skulde Havnen med de beboede Holmer regnes til Byens Menighed.

verker. Saaledes blev der her i 1700 anlagt et Blokhus og under Tiaarskrigen opførtes der forskjellige Forsvarsverker i Arendal, i Sandviken, paa Merdø og i Tromøsunds østre Gab, — alt paa Arendals Indbyggeres Bekostning.

Med Kristianssands Magistrat kom Arendals og Øster-Risørs Indbyggere snart i Strid om Fortolkningen af Stiftstadens Privilegier. Der reiste sig Proces deraf, som førtes dels for en kongelig nedsat Kommission, dels for de overordnede Retter; Kristianssands Magistrat fik dog Medhold hos Høiesteret, og Arendal og Øster-Risør forpligtedes til at betale Stiftsstaden en større Sum Penge. Senere opstod der Strid om Udligningen af denne Sum, og denne blev først afgjort ved Høiesteretsdom af 12te Juni 1720, da de Mænd, som først havde sat Processen i Gang, allerede for den største Del var døde. Ogsaa ved andre Leiligheder kom det til voldsomme Rivninger mellem Kristianssands og Arendals Indbyggere.

Ved Folketællingen i 1701 havde Arendal omkring 700 Indbyggere, der ernærede sig fornemmelig af Skibsfart og Handel, navnlig Trælastudførsel, der foregik i egne Skibe til England, Skotland, Irland, Holland, Belgien og Frankrige. Da Fredrik IV i 1704 var indom her, laa der paa Havnen 60 Skibe, hvoraf 5 sterkt armerede, der alle var hjemmehørende der i Byen. Ved Udligningen af det i 1700 optagne Laan, faldt der paa Arendals Part 7500 Rdr., hvoraf et Par Mænd bidrog hver 2000 Rdr.

For Øster-Risørs Vedkommende gjælder med Hensyn til Forholdet overfor Kristianssand det samme, som er anført om Arendal. Stedet, der i 1701 havde 600 Indbyggere, havde dog paa langt nær ikke at opvise en Velstand som Arendal, og selv om det ikke har set fuldt saa mørkt ud her, som de meddelte Opgaver lader formode, maa Byens økonomiske Tilstand dog ikke have været god. I 1692 hørte der hjemme her i Tolddistriktet 4 Skibe paa 684 Læster samt 16 Skuder paa 70 Læster, der benyttedes til Farten paa Jylland.

Baade Grimstad, der allerede i den første Halvdel af det 17de Aarhundrede, og Tvedestrand, der maa være opstaaet i Slutningen af det 17de Aarhundrede, var hele dette Tidsrum igjennem at regne for ubetydelige Flekker.

Mandal var et gammelt Lade- og Handelssted, der nævnes allerede paa Kristian II's Tid. Det var navnlig det rige Laxefiskeri, som faldt i Agdesidens Elve, Stedet skyldte sin Opkomst, og det usædelige Liv, som her førtes, fremkaldte voldsomme Beklager hos Forfatteren af "Den norske So." Allerede fra gammel Tid af — maaske helt fra Erik af Pomerns Dage — havde Indbyggerne i Landskrona Privilegium paa at handle paa dette Sted, hvor Lokalbetegnelsen "de danske Boder" (Buane) maaske endnu minder derom. Landskronas Borgere forsvarede denne sin Ret med Næb og Klør mod de Tyskere og Indfødte, som vilde gaa dem i Næringen; men det lader dog til, at de allerede ved Udgangen af det 16de Aarhundrede af sig selv

har opgivet denne Handelsbedrift, som de maaske har fundet ikke svarede Regning.

I Midten af det 17de Aarhundrede maa der paa flere Steder i Omegnen have reist sig Husklynger, dels ved Halsaa Kirke paa Malmøen, dels ved Spisbo, som ogsaa benævnedes Vestre Risør, ligesom der her fandtes et Toldsted, hvor de fremmede Skibe lagde til for at indtage Trælast. I de Privilegier, som Kristianssand erholdt i 1662, beholdt Stedet vistnok den Handelsfrihed, som det hidtil havde nydt, og ved den Export af Trælast og Fiskevarer, som foregik herfra, lader det til, at det var i den bedste Opkomst. Men denne Udvikling skulde snart i en neppe ubetydelig Grad blive hemmet ved de udstrakte Privilegier, som Kristianssand fik i 1686, og ved de Reskripter, som indskjærpede disse. I 1688 nødtes 12 af Distriktets Handelsmænd til at flytte ind til Kristianssand, og ihvorvel Borgerne i Mandal ved de senere Privilegier af 1690 fritoges for den paabudte Indflytning, maatte dog Udliggerne i Mandal og de øvrige Ladesteder yde ret klækkelige Bidrag (2 Pct. af Udførselshandelen) til Kristianssands Bys kommunale Udgifter og Bygninger. Alligevel gik Strandstedet fremad, og af en endnu ikke gjenfunden Folketællingsliste fra 1701, som anføres i Krafts Norges Beskrivelse, fremgaar det, at der dengang ved Mandals Elv boede 5 Borgere (ↄ: af Kristianssand) og 20 Strandsiddere foruden nogle Borgere og en Del Strandsiddere ved Havnene i Ladestedets umiddelbare Nærhed.

Fra Mandal udførtes i 1675 af Trælast 429 Tylvter Furu- og 198 Tylvter Ekebjelker, 1154 Tylvter Ekestolper, 823 Tylvter Eke- og 12414 Tylvter Furubord, 12 Tylvter Ankerstokke, 42450 Ekestave, 1228 Favne Brænde o. s. v., samt af Fiskevarer 86½ Læst saltet Makrel, 4⅙ Læst Makrelrogn, 12 Læster Torsk og Sei, 3⅚ Læst og 1938 Stykker Lax og 9900 Stkr. Hummer; hertil kommer en Del Skindvarer. Af Skibe havde Toldstedet i det samme Aar 13 paa 4—26 Læster, og i 1683 4 paa over 50 samt 8 paa 3—8 Læster. I Told indkom der 1677—81 gjennemsnitlig 3110 Rdr. aarlig.

I det 18de Aarhundrede synes Mandals Handel at være aftagen.*) Dog havde Stedet paa denne Tid en dygtig Forretningsmand i Torris Kristenssen Nedenes, "Mandalskongen" kaldet, Stamfader til den ansete Familie Gjertsen. Til hans Eiendomme hørte Halsaa Gaard, Jaabæk, Birkenes o. fl. med tilhørende Sagbrug, Møller m. v. Derhos drev han i stor Udstrækning Skibsrederi.

Flekkefjord var allerede i Midten af det 17de Aarhundrede et Handels- og Toldsted og forekommer ogsaa som saadant i de nærmeste Aar, efterat Kristianssands Privilegier af 1662 og et Reskript af 1665 havde paabudt

*) Ved det i 1700 af Regjeringen optagne Laan af rede Penge til Krigens Førelse var der i Mandal 5 Borgere, som forstrakte Kronen med et Laan af 2700 Rdr, hvoraf en Torres Kristensen, erlagde 1000 Rdr., tre 500 og en 200 Rdr.

dets Nedlæggelse. Medens Fiske- og Trælastudførselen herfra kun spillede en temmelig underordnet Rolle, foregik der her i 1660- og 70-Aarene en ikke ubetydelig Export af Hummer*) og Heste, hvilke sidste gik til de hollandske Kolonier i Vestindien. I Aaret 1676 havde Stedet 23 Fartøier, af hvilke dog ingen var over 10 Læster. Da Indbyggerne af Flekkefjord i 1690 blev fritagne for at flytte ind til Kristianssand, blev det paalagt dem at tage Del med Mandal i at bestride Kristianssands Udgifter; paa Flekkefjord faldt 1/10 af disse foruden Procent- og Kanalpenge. I Begyndelsen af det 18de Aarhundrede skildres Stedet som næringsløst, ihvorvel det i 1723 skal have havt 41 Huse.

Farsund nævnes ikke blandt de Handelssteder, hvis Nedlæggelse ved Kristianssands Privilegier blev paabudt, og maa derfor have været meget ubetydeligt. Der drevs dog nogen Hummerudskibning herfra. Stedet havde i 1691 Toldbetjent, og i 1723 fandtes der her 22 smaa Huse.

Skeen synes i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede at have været paa god Vei til at blive en af Landets større Byer ved den Trælasthandel, som foregik herfra, og den norskfødte Forfatter Arnt Berntsen kalder Skeen "en velbebygt Kjøbstad af maadelig Størrelse og velhavende Borgerskab." Tre Ildebrande, som den 14de Februar 1652, Pintsedag 1671 og en Gang i 1680-Aarene herjede Byen, og Handelens Overgang til Ladestederne ved Skeensfjorden maa dog have sat den tilbage, og efter den store nordiske Krig maa den være sunken ned til at være rent ubetydelig. Derimod begyndte Ladestederne Porsgrund, Brevik og Langesund at hæve sig, navnlig da disse laa heldigere for Trælastudførselen, som derfor i væsentlig Grad gik over til dem. I 1661 fandtes der saaledes i Porsgrund 38 Gaarde, i Brevik 41 og 21 i Langesund, som Arnt Berntsen kalder det "berømte og store Ladested". Beboerne paa disse Ladesteder havde dog for en Del taget Borgerskab i Skeen. Udførselen fra denne By og underliggende Ladesteder, bestod fornemmelig i Trælast og Jern. Af Bord udførtes der i de 10 Aar 1667—76 aarlig 3—600000 Bord (i 1676: 728587), hvortil kommer Smaalast og 1—3000 Favne Ved. Af Jern udførtes der 1667—69 aarlig omkr. 1500 Skp. Toldintraderne beløb sig i Aarene 1701—05 til 21039 Rdr. aarlig og i 1718 til 34716 3/4 Rdr. I 1675 fandtes der her 13 Skibe paa 1088 Kommercelæster og i 1692 22 paa 2780 Læster. Under Krigen 1709—20 aftog Skibsfarten i den Grad, at der i 1723 kun fandtes tilbage 4 Skibe paa 569 1/2 Læster.

Kragerø, der tidligere havde været Ladested under Skeen, fik under 16de Januar 1666 Kjøbstadsrettighed, egen Øvrighed og Privilegier; men først i 1739 fik Byen fri Indførsels- og Fortoldningsret. I 1692 eiede den

*) I 1674 indfandt der sig her ikke mindre end 10 Hummerbuyser for at indtage Ladning.

ni store Skibe, hvoraf to var paa over 200 Læster, og ti Smaafartøier, som for paa Danmark. Dens Udvikling hemmedes dog ved en Ildebrand, som i 1711 overgik den, og ved den store Krig, i hvilken dens Skibsfart døde saa aldeles hen, at den i 1722 kun havde fire smaa Kreierter tilbage.

Endda mindre end Skeen var den ældste af Norges Byer, Tønsberg, der i Tiden efter Enevældets Indførelse fristede en næsten ligesaa kummerlig Tilværelse som Stavanger. Da denne By, der ikke ligger ved noget Hovedvasdrag, ikke kunde tage nogen større Del i Trælastudskibningen, blev den ved Enevældets Indførelse aldeles overfløiet af de Handelspladse, som reiste sig i dens Nærhed, og der blev endog i 1660-Aarene af Regjeringen bragt paa Bane, at Tønsberg skulde nedlægges som Kjøbstad og flyttes til Hølen ved Laagens Udløb*). Statholder Gyldenløve havde nemlig i en Forestilling erklæret, at i Tønsberg "det ene Hus falder paa det andet." Men der blev dog intet af med Flytningen, nærmest vistnok af den Grund, at Larvik, der hidtil havde været Ladested under Tønsberg, i 1671 erholdt Kjøbstadsrettigheder.

Da Grevskabet Griffenfeld i 1673 var bleven oprettet, blev et Par Aar efter Tønsberg By henlagt derunder. Griffenfeld skal efter, hvad der i sin Tid blev Provst Jens Müller fortalt, have tænkt paa at anlægge et Gymnasium her, i Lighed med den Institution, som Kristian IV i 1636 havde oprettet i Kristiania, og som senere var gaaet ind. Men denne Plan blev i ethvert Fald forpurret ved hans Fald.

De forskjellige statistiske Oplysninger, vi har om Byen, giver os Indtryk af, at der i det hele maa have været smaat bevendt med alt her. Udførselen herfra bestod i 1663, da Toldintraderne beløb sig til 1387 Rdr. 15 ß, fornemmelig i Bord og Smaalast samt en Del Egetømmer, og Udskibningen foregik endog for det meste fra Ladepladserne Melsomvik, Grinholmsund, Jersø og Klosterbogen. I 1670 var 12 Skibe paa 649 Læster og i 1696 21 paa 1486½ Læster hjemmehørende i Byen og nærmeste Omegn. I Aarene 1691—99 udgjorde Tolden i Gjennemsnit 2584 Rdr., og kun i 2 Aar gik den op til mere end 3000 Rdr. Som Følge af denne ringe Omsætning herskede der her alt andet end Velstand. I 1675 angaves i Anledning af den til Krigen udskrevne Familie-Landehjælp Husholdningerne

*) "Eftersom", heder det i et Kongebrev til Gyldenløve af 25de Marts 1666, "Tønsbergs Bys Handel formedelst Skovenes Udhuggelse og de mange omliggende Udhavnes Bevaaning af Borgere ganske aftager, saa at samme By næsten skal være øde, da efterdi der ved Laurvigen skal befindes et Sted og en Havn, kaldet Hølen, som formedelst adskillige derved forekommende Bekvemmeligheder til en Kjøbstads og Handels Fundering og Brug meget konsiderabelt være skal, er vor naadige Villie og Befaling, at der efter derom gjorte udførlige Information med Flid overveier og derpaa den bedste Anordning gjør og udi Verk stiller, hvorledes Tønsberg Bys Privilegier kunde betages og ophæves, og Indbyggerne sammesteds disponeres og være tilholdne til bemeldte Hølen ved Laurvigen at flytte o. s. v."

i Tønsberg og Holmestrand tilsammen at udgjøre 91 "foruden 62 forarmede, som intet har, samt fattige Seilingsfolk og Vedhuggere." Indbyggertallet i begge Byer kan saaledes neppe være løbet op til mere end 6 à 700. I Skatteregnskaberne fra 1676 er kun 5 Familier opførte i første Klasse, 11 i anden, 30 i tredie, 37 i fjerde; Resten var fattige. I 1692 udfærdigedes der et Reskript til Almuen i Byens Omegn, hvorved denne tillodes at sælge sin Trælast til andre end Tønsbergs Borgere, "efterdi, heder det, Borgerskabet ikke er i den Stand, at det kan kjøbe samme." I 1699 blev Tønsbergs gamle Lagthing flyttet til Mos. Da Regjeringen i Aaret 1700 optog Laan i rede Penge i Anledning den korte Krig med Sverige, fandtes der i Tønsberg kun to Mænd, Tolderen og Borgermesteren, som var saavidt ved Magt, at de kunde yde en Forstrækning paa tilsammen 800 Rdr. I Begyndelsen af det 17de Aarhundrede lyder Beretningerne fra Tønsberg endnu trøstesløsere, og vi har fra 1722 en Skildring af Byens Vilkaar, forfattet af Kristianias Stiftamtmand, Konferentsraad Vilhelm Tonsberg, der viser os tilstrækkelig, hvor fortvivlede Forholdene maa have været. I denne heder det*):

"Tønsberg er vel uden Kontestation en af de ældste Byer udi Norge og har altid (!) vaaren de gamle norske Kongers Residens, sammesteds har vaaren et Slot, hvoraf endnu Rudera er at se, og siges forvist, at udi denne By har vaaren syv Kirker, mens hvorledes de ere blevne ruinerede, kan jeg ei forklare, saasom der nu ei mere Kirker sammesteds befindes end tvende, nemlig nordre og søndre Kirke, mens det veed jeg, at af en stor og berømmelig By er der bleven en meget liden og ligger mest udi Agoni, er ganske ringe og slet, Husene af Tømmerbygning og saa at sige staa de fast af Ælde og nikker imod hinanden. Borgerskabet er hel ringe, saa at der ikke findes over 5 à 6 Mand, som er at reflektere paa, der haver nogen tilstrækkelig Handling. Deres Negoce bestaar af slet hollandsk og engelsk Trælast, Bjelker, Juffers o. desl., en ringe Del Granbord og saakaldet jydsk Last, smaa Bjelker, Spærrer og Lægter, hvorimod fra England og Holland føres ganske faa Kornvarer og Specerier efter denne forarmede Byes Tilstand, saasom den største Part ere Arbeidsfolk, Daglømere og Fiskere samt en stor Del forarmede Enker, som lever af Guds Naade, de Fattiges Penge og af deres Næstes Barmhjertighed. Fra Danmark fører de seilende Borgere Kornvarer o. desl., som de afsætte mod Last, som der fra Landet tilføres, samt endel Fiskevarer, som smaa Fartøier fra Bergen, Stavanger og Egersund derhen bringer. Byen svækkes ogsaa ved de i Jarlsberg Grevskab paa Land og Strand boende Folk, som underhaanden bruger, mod al Billighed og Politi, Handel og Næring, hvilket ei afværges uden allernaadigste Forbud. Ladepladserne udi Tønsbergs Tolderi ere Ulvigsbouen, Sander ved Langø, Klosterbouen,

*) L. Daae, Kort Beskrivelse over Tønsberg, S. 27 flg.

Barshoug samt Melsomvigen, hvor ganske faa ere, som ere Borgere, men den største Del uden Borgerskab driver dog til Byens største Præjudice Handel og Kjøbmandskab. Under Tønsbergs By sorterer Holmestrand, hvor en Del Borgere og Strandsiddere ere. Deres Negoce bestaar i Trælast, som de sig af Bønderne tilforhandler og til fremmede Steder med egne og fremmede Skibe udfører og har ellers ligesaadan Handling som Tønsberg By. Under Holmestrands Toldsted sorterer fire Ladesteder, nemlig Sandesogns Bugt, Løvøsund, Fredersvig og Aasgaardstrand. Tønsbergs Revenuer bestaar af intet andet end Byens ringe Mark, hvor endel af Indvaanerne fra Formaals Tider haver ladet med stor Bekostning oprydde nogle Stykker Korn- og England, som de aarlig svarer Skat af til Betjentenes Løns Hjelp. Videre Revenuer har Byen ei undtagen den aarlige Byskat, der skulde være 229 Rdlr., som dog ei paa nogle Aar har kunnet tilfulde indkomme, siden Holmestrand Anno 1716 af ulykkelig Ildebrand blev for den største Del lagt i Aske og en Del af de bedste Indbyggere ere døde og afflyttede, hvorover enhver af Betjentene (Embedsmændene) ei har kunnet fra bemeldte Tid og hidindtil naa deres Løn tilfulde."

Holmestrand, der fra det 17de Aarhundrede havde været Ladested under Tønsberg, havde stadig ligget i Kiv og Tvist med denne Bys Øvrighed, der vilde tvinge Stedets Borgere til at flytte ind til Byen. Men disse Forsøg bar dog liden Frugt; tvertimod lader det til, at Holmestrand paa denne Tid ikke kan have staaet langt tilbage for selve Byen, til Trods for, at Ladestedet maa være bleven sat meget tilbage ved den Ildebrand, som i 1716 overgik det. Til det i Aar 1700 optagne Laan bidrog Holmestrand saaledes 1700 Rdr. eller mere end det dobbelte Beløb af, hvad Tønsberg udredede, og Skibsfarten herfra maa ogsaa have været betydelig større end fra selve Byen. Som et Ladested under Holmestrands Toldsted nævnes allerede i det 17de Aarhundredes Midte Aasgaardstrand, hvorfra en Del Trælastudskibning fandt Sted.

Et andet Ladested, som snart hørte under Tønsberg, snart under Kristiania, var Strømsø. Da dettes Skjæbne i det hele taget er nøie sammenknyttet med Bragernes's, skal disse to Steder i Forening nærmere omtales nedenfor.

En medvirkende Aarsag til Tønsbergs Tilbagegang var Byen Larviks Opkomst og Overgang til Kjøbstad. Denne, der i det 17de Aarhundredes første Halvdel oftere nævnes som Ladeplads under Tønsberg, var allerede i 1650-Aarene tiltaget saa meget, at man her tænkte paa at opføre en Kirke, og i Arent Berntsens "Danmarks og Norges frugtbare Herlighed" kaldes den "den store, navnkundige og berømte Ladestad Laurvigen." I 1665 fik Stedet sin egen Byfoged og Byskriver; men efterat Laurvigens Grevskab i 1671 var bleven oprettet, blev det bestemt, at det skulde udgjøre egen Kjøbstad, adskilt fra Tønsberg, og at Ladepladsene Helgeraaen og Sandefjord skulde henhøre under dens Jurisdiktion. Allerede i 1660-Aarene maa Stedets

Handel have været meget betydelig. I Aarene 1660—70 udgjorde Tolden her mellem 7 og 10000 Rdr. aarlig. I endda større Udstrækning voxede den, efterat Gyldenløve var bleven Eier af Grevskabet. I Aarene 1673—77 indtog aarlig 95 Skibe Ladning her, og i 1675 eiede Toldstedet ikke mindre end 25 Skibe af 3153 Læsters Drægtighed. I 1688 indtog ikke mindre end 135 Skibe Ladning her, og der udførtes 334000 Stkr. Bord, 1332 Tylvter Bjelker. Jernudførselen beløb sig i nogle Aar til et Par tusinde Skippund. Nogen større Velstand tør dog neppe have hersket her; ialfald fandtes der her i Aaret 1700 kun en Mand, der i Forstrækning til den kongelige Kasse ydede et Laan paa 300 Rdr. Ogsaa ved Sandefjord maa der have fundet nogen Handelsrørelse Sted, idet Antallet af de Skibe, som her indtog Ladning, i Aarhundredets sidste Decennium varierede fra 20 til 42 aarlig. Udførselen maa ogsaa her fornemmelig have bestaaet i Trælast.

Et Sidestykke til den Kamp, som havde været ført mellem Borgerskabet i de ovenfor omtalte Stiftstæder og de underliggende Ladepladse, har vi i de Bestræbelser, som Kristianias Borgerskab udfoldede for at holde Konkurrencen fra Ladestederne og Udhavnene nede. Men paa samme Tid gjør dog i de østlandske Byer friere Handelsgrundsætninger sig gjældende. Ihvorvel Kristiania og Bragernes var Rivaler, fremkaldte dette Forhold ikke paa langt nær saa voldsomme Rivninger, som havde fundet Sted mellem Kristiansand paa den ene og Arendal og Øster-Risør paa den anden Side. Men Bragernes havde ogsaa tidlig vundet en saa fast Stilling, at den ikke lod sig kue ved den Privilegietvang, som kunde udøves af en fra Regjeringens Side mere begunstiget Medbeiler.

Før Enevældets Indførelse havde Forholdene i Kristiania været smaa og kummerlige, og maaske led Byens Handelsstand allerede nu under Trykket af det mægtige Patriciat, som søgte at monopolisere Handelen paa de øvrige Kjøbmænds Bekostning. I 1643 heder det, at der i Byen ikke fandtes "30 vederheftige Borgere, som uden Gjæld forstod at drive sin ringe Handel", og i 1653 klages der over, at enkelte af Byens rigeste Borgere havde revet til sig al Handel ved at drive Opkjøberi i Landdistrikterne i stor Maalestok. Ogsaa den uprivilegerede Handel, som Embedsklassen i stor Udstrækning drev, tør have bidraget meget til at hemme Borgerskabets Opkomst. I 1654 hjemsøgtes Byen af en Pest, der krævede "de fleste og bedste Borgere" som sine Ofre. Ogsaa Krigene mod Karl X Gustav, hvorunder bl. a. Frygten for et fiendtligt Anfald formaaede Statholderen til at nedrive Byens Forstæder, maa have sat Byen tilbage.

Da Enevoldsmagten i 1660 indførtes, maa Kristiania have været en By paa 3500 Indbyggere eller saa omtrent. Men fra dette Tidspunkt af gaar ogsaa Byen stadigt fremad baade i Henseende til Folketal og Velstand, og vi kan fra det ene Decennium til det andet følge dens Udvikling og Vært.

Særlig var det Eneretten til at drive Trælasthandel, som Privilegierne af 1662 hjemlede Kjøbstæderne, som Kristianias Borgere først og sidst drog sig til Nytte. I den følgende Tid tager ikke faa Trælasthandlere fra Landdistrikterne Bopæl i Kristiania, ihvorvel Indbyggerne af forskjellige Egne omkring Fjorden protesterer mod den Særret, som ved Privilegierne er Kristiania indrømmet.*)

Som vi allerede har set, tog i Løbet af 1660-Aarene Trælasthandelen et overmaade stort Opsving. Ved denne Tid foregik de største Opkjøb af Tømmer fra Glomdalen ved Bingen i Sørum, ved hvis Lænse alt Tømmer, som kom derfra, samledes og sorteredes. Her holdtes der hvert Aar ved Sankthanstider et Marked, hvor Kjøbmændene fra Kristiania og Fredriksstad mødte op for at kjøbslaa med Bonderne. Hvor langt ned i Tiden dette Marked blev holdt, kan ikke siges; men det er dog ikke umuligt, at mere end et Minde herom kan være bevaret i Kristianias Handelshistorie. Vigtigere for Byens Omsætning var dog det Marked, som fra Byens ældste Tider holdtes her. Ved dette, som var en Arv fra det gamle Oslo, hvor det havde været afholdt helt siden Kong Sverres Dage, blev der omkring Midten af det 17de Aarhundrede foretaget forskjellige Forandringer. Siden 1640-Aarene og langt ind i det første Decennium af det 18de Aarhundrede, holdtes det paa Torvet udenfor Trefoldighedskirken, i Begyndelsen ved Fastelavnstid, men efter 1667 i Dagene omkring 25de Januar. Til at vaage over Ro og Orden i Byen, medens Markedet varede, indkommanderedes der 300 Soldater, der holdt Vagt i Gaderne, paa Voldene og ved Portene. Det lader til, at dette Marked ogsaa for Trælasthandelens Vedkommende maa have afløst det sørumske Marked, maaske allerede før Udgangen af det 17de Aarhundrede.

De statistiske Oplysninger, som vi har om Byens Omsætning i Slutningen af det 17de og Begyndelsen af det 18de Aarhundrede er vistnok ikke tilstrækkelige til, at vi kan faa et fuldt Indblik i, hvor stor den har været; men de viser os dog, hvilke Konjunkturer der har herstet. Toldintraderne udgjorde i Aarene 1655—60 aarlig 11513 Rdr., i 1663 derimod 20235 Rdr., i Aarene 1667—69 endog 30109 Rdr. aarlig**). Senere gik de dog jevnt nedover henimod Aarhundredets Udgang (1681: 27452 Rdr. 1687: 22918 Rdr. i 1697—99: knap 25000 Rdr. aarlig). Om Intradernes Størrelse i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede haves ingen Oplysning. Udførselen herfra bestod i Skindvarer, Kalk, Jern o. s. v., men fornemmelig i Skovprodukter, Trælast og Tjære. Af den sidste Artikel udskibedes der

*) Saaledes negtede Indbyggerne af Follo endnu i 1681 at rette sig efter Kristianiensernes Privilegier, idet de fremdeles vilde udføre sin Trælast direkte og kjøbslaa med de fremmede.

**) Det kan anføres, at den Fritagelse for at betale Told, som Selio Marselis nød, antoges at medføre et Tab for den kongelige Kasse af 13000 Rdr. aarlig alene for Kristianias Toldsteds Vedkommende.

saaledes i Aarene 1667—68 over 300 Læster, senere (1697—99) 1741 Tdr. aarlig. Af Trælast udskibedes der i 1669—70 omtrent 1 Million, i 1680—84 omtrent halvanden Million Bord aarlig. Ved Aarhundredets Udgang var Exporten dog gjennemsnitlig 836017 Bord aarlig foruden en Mængde Bjælker og Smaalast.

Som ovenfor omtalt staar den norske Skibsfarts Udvikling i nærmeste Sammenhæng med Trælastudførselen, og navnlig gav Reskriptet af 18de Juni 1687, der bestemte, at alle Sagbrugseiere og Trælasthandlere skulde eie Skibsparter i Forhold til sin Bedrifts Omfang, Skibsfarten et betydeligt Opsving. I 1692 eiede Kristiania Borgerskab 10 store Skibe og 19 mindre af en samlet Drægtighed af 1924 Læster. Af de første af disse Skibe var kun et bygget i Norge og kunde derfor i Henhold til Navigationsaktens Bestemmelser gaa i Fart paa England, medens de øvrige, som var byggede udenfor Landet, ikke kunde anvendes hertil. Af de mindre Skibe for 9 paa England, 1 paa Spanien, 1 paa Holland, og Resten anvendtes til Kystfart.

I 1696 var der ved Kristianias Toldsted hjemmehørende 41 Fartøier med en samlet Drægtighed af 3628 Læster, deraf 15 Skibe paa over 100 Læster. Herunder maa dog vistnok ogsaa de i Bragernes, Soon og Høen hjemmehørende være indbefattede. I 1704 var Skibenes Antal sunket ned til 25 paa 2940 Læsters Drægtighed, og af disse var 14 paa over 100 Læster. Ved Krigen fik Skibsfarten et saa føleligt Knæk, at Kristiania Handelsflaade endnu 15 Aar efter Krigen kun bestod af 10 Fartøier paa 436 Læster, og deraf var intet paa over 100 Læster.

En stor Hindring for Skibsfartens Opkomst var Østlændingens Ulyst til at færdes paa Søen ved Vintertid, og Fragtfarten, som faldt efter Mikkelsdags Tid, var derfor overladt til Hollænderne. Under Tiaarskrigen, navnlig efterat Skibsassurance var bleven hyppigere end før, blev disse dog efterhaanden afløste i denne Fart af Landets egne Søfolk, der ogsaa lærte sig at navigere ved Vintertid, idet man herved havde for Øie at undgaa de med Grund frygtede fiendtlige Kapere.

I Lighed med den Ordning, som fandt Sted i forskjellige andre Byer, var der ogsaa i Kristiania paa Bane i 1680-Aarene at foretage en Klasseinddeling af Byens Handelsmænd. Den 1ste Juni 1686 samlede Kristianias Magistrat efter kongl. Ordre Byens Borgere paa Raadstuen for i Forening med dem at fremsætte Forslag derom. Forslaget blev ogsaa fremsat*); men det er tvivlsomt, om den trufne Ordning virkelig blev gjennemført her.

---

*) Første Klasse skulde handle med Trælast og ved Siden heraf tillige kunne handle til deres "Brugs Fornødenheder", men ei videre, med Kornvarer, Humle, Salt, Flesk, Fisk og deslige Viktualier samt Tobak. Iøvrigt skulde Trælasthandlere ikke befatte sig med Kornhandel, og omvendt heller ikke Kramhandlerne med Trælast.

Anden Klasse skulde forhandle Silkevarer, Guld og Sølv, Kniplinger og Possementer, Baand, Galloner med Snorer og Lidser, Silkenattrøier og Ærmer, Silkestrømper, Knapper af Guld, Sølvtraad og Silke osv.

Det er først fra Midten af det 17de Aarhundrede af, at Fabrikdriften i Kristiania Omegn kan siges at have taget sin Begyndelse efter fattig Leilighed. Ganske vist var den Virksomhed, som her udfoldedes, betydelig større end den, som udfoldedes i andre af Norges Byer; men det siger ikke stort. I det hele taget var Forholdene hertillands endnu saadanne, at man snarest kan undres over, at Folk vovede at indlade sig paa saadanne Foretagender. Sagbrugsdriften i Akerselvens Dalføre var lige saa gammel og maaske endog ældre end Byens Anlæg, og Arbeiderforstaden "Sagene" forekommer meget tidlig nævnt. Senere kom Mølledriften, der dog udelukkende foregik i den priviligerede "Kongens Mølle" paa Nedre Foss, som i 1672 afhændedes til Myntmester Fr. Grüner. I 1686 fik Ole Bentsen, som det synes en dansk Mand, Bevilling til at anlægge en Papirmølle; — det var Indledning til den Drift, som senere er udfoldet paa det efter ham opkaldte "Bentse Brug." Denne gik senere hen over til Admiralitetsraad Gerhard Treschow, en Raadmandssøn fra Stege paa Møn, der efter afsluttede Universitetsstudier havde havt Ansættelse ved det norske Statholderskab og havde erhvervet sig Kundskaber i Fabrik- og Bygningsvæsen*). Siden efter anlagde Treschow i Forening med Mads Wiel paa Strømsø en Oliemølle og et Sæbesyderi, de første i sit Slags søndenfjelds, der i 1712 meddeltes Privilegier. Der fandtes ialfald til sine Tider en Reberbane her, ligesom flere Tobaksspinderier i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede var i Gang, drevne først af Hollændere, senere af Indfødte, et Pottemageri, et Teglverk m. m.

Men i det her behandlede Tidsrum rammedes Byen af forskjellige Uheld og Ulykker, som nødvendigvis maatte sætte den tilbage. Disse var

---

Tredie Klasse Klæde, Kursei, Bai, Sammet, Dornix, Uldent og Kamelhaars Stykgods, uldne Nattrøier, Ærmer og Strømper, Floret og Ulden-Baand osv.

Fjerde Klasse: Lærred, Kattun, Kammerdug, Flor, Traad, hvide Kniplinger, Bolster, Olmerdug osv.

Femte Klasse: Nürnberger-Handel, Jernkram, Staal, Bly, Poppentøi (ɔ: Legetøi), Glas- og Stentøi, Papir, Hør, Hamp, Taugverk, Seilgarn, Sigte- og Haardug, Speceri, Drogisteri, Tobak, Voxlys osv.

Sjette Klasse: Vin, Brændevin i 1, ½ og ¼ Ankere og større, men uden Ret til at udtappe disse Varer i Potteviis; omvendt skulde de, som udtappede fremmed Øl eller andre Drikkevarer, ikke sælge dem i Foustager.

Syvende Klasse; Hatte, Huer, Gehæng, Kallotter, Hattebaand, Knæbaand, Natkjoler, Brystduge, Handsker osv. efter Kommerceanordningens Tilladelse.

Ottende Klasse: Kornvarer, Humle, Salt, Fiskevarer, Flesk, Hør, Hamp og "anden slig grov Handel." Tillige skulde "Enhver efter sin Leilighed ved sin antagne Smaahandel handle en gros med hvad Sort, han lystede, og indenlandske Varers Handel, Tjære, Skind, Karve, Jern osv. være commun." (Daae, Det gamle Christiania S. 58 fg.)

*) Hvorledes den senere Fabrikmester ved Papirmøllen, Gudbrandsdølen Svend Hagen, tilegnede sig den rigtige Arbeidsmethode findes omtalt i L. Daaes Norske Bygdesagn I, (2den Udg.) S. 78.

dog alle af forbigaaende Art og kan tildels endog nærmest siges at have været til dens Gavn, idet de snevre Grænser, som dens Grundlægger havde givet den, herigjennem forrykkedes og dens Udvikling fik foregaa i større Frihed, end Tidens Grundsætninger ellers tillod.

Den 21de April 1686 hjemsøgtes Kristiania af en større Ildsvaade, der i Løbet af nogle faa Timer lagde omtrent en Trediedel af Byen, eller 9—10 Kvartaler mellem Voldene og den nuværende Øvre Slotsgade, i Aske. Ogsaa Byens Kirke havde lidt saa meget ved Branden, at man besluttede sig til at rive den ned, og i Stedet opførtes i Aarene 1695—99 Vor Frelsers Kirke*) ved det nuværende Stortorv, som i denne Anledning blev udstukket. Til at opfylde det store Tjern, som her fandtes, anvendtes Jord og Sten fra de Volde, som hidtil havde omgivet Byen, og som nu besluttedes nedrevne. Flere af de afbrændte Tomter blev efter denne Brand lagte ind under Fæstningens Glacis.

I Juli Maaned 1694 brændte 14 store Gaarde. Om muligt endnu mere ødelæggende end Branden i 1686 var den Ildebrand, som den 10de Oktober 1708 lagde fire Kvartaler i Byens nedre Del tillige med 80 Pakboder og deres Varebeholdninger i Aske. Fire Aar efter brændte atter et Kvartal af Byen. I 1716 holdt som ovenfor fortalt Karl XII og Svenskerne til her i fem, sex Ugers Tid og huserede ret af Hjertens Lyst, hvorved Byen, der havde lidt ret klækkelige Tab i den tidligere Del af Krigen, fik et Knæk, som den kun sent skulde forvinde**). Da nu Freden vendte tilbage, blev i de nærmest paafølgende Aar ogsaa et Par Kvartaler hjemsøgte af Ildebrand.

Ifølge den Optælling, som i 1722 fandt Sted, havde Byen 546 Familier, hvoraf de 355 boede i de fire Kvarterer, Resten i Grændsen, Vaterland og Pipervikén. Af Næringsdrivende fandtes her 24 Trælasthandlere, 35 Krambodhandlere og 38, som handlede med forskjellige Varer. Af Haandværkere fandtes her i 33 Professioner 222 Mestere, hvoraf 145 Laugsmestere (34 Skomagere, 28 Skræddere, 22 Vognmænd, 19 Smede o. s. v.)

Naar man gjennemgaar Listerne over Kristianias Indbyggere i det 17de og 18de Aarhundrede, faar man Indtryk af, at der maa være foregaaet en sterk Indvandring herhen fra Sverige og Tyskland af for Haandværkerstandens Vedkommende, medens Handelsstanden her — ligesom i Throndhjem — fornemmelig har optaget danske og hamburgske Elementer i sig. For en Del er dette Forhold vistnok kun tilsyneladende, idet gode Nordmænd uden

*) Omkostningerne ved den nye Kirkes Opførelse beløb sig til 14675 Rdr., der tildels indkom ved Indsamlinger, som foregik ogsaa udenfor Norges Grænser.

**) Under Fiendens Indfald ødelagdes Byens gamle Vandledning, der forøvrigt havde været temmelig mangelfuld. I 1722 anlagdes derfor en ny med Indtag fra Akerselven en Fjerding Vei fra Byen med Vandspring ved Krydset af alle Hovedgader. Dette kostede 5714 Rdr., som udlignedes paa 556 af Byens Indbyggere.

videre har givet sine Tilnavne et fremmed Sving; men at Indflytningen især fra Tyskland har været meget betydelig, godtgjøres tilstrækkelig deraf, at der i 1676 var alvorlig paa Bane at oprette en tysk Menighed her, der kunde betjenes af tyske Prester. Ja, det heder endog i det Aktstykke, hvorfra vor Kundskab herom haves, at Tyskerne i Kristiania var mandsterkere end den indfødte Befolkning.*)

Allerede fra Kristianias ældste Tid kan vi spore Tilværelsen af et Patriciat, der paa sine Hænder havde samlet den væsenligste Del af Omsætningen og beherskede saagodtsom alle Byens Forhold. Til dette ældste Patriciats mest fremtrædende Medlemmer hørte Familierne Toller og Marselis, der begge var af fremmed Oprindelse. Familien Tollers Stamfader, Nils Toller, var en Sønderjyde (Haderslever) af Herkomst, der i 1620 kom herop som Slotsskriver paa Akershus og senere slog sig op som Deltager i forskjellige Bergverksforetagender. Ved hans Død (1642) gik hans Formue over til Sønnerne Nils og Jens. Af disse blev den første Assessor i Overhofretten og Vicelagmand i Tønsberg, men drev derhos udstrakte Forretninger i Trælast; hans Døtre blev gifte med Generalerne Tritzschler og Hausmann, der ogsaa fortsatte Forretningerne. Jens Toller blev i 1676 adlet under Navnet Rosenheim og døde i 1690 i Dublin som Overkommissær ved de norske Hjælpetropper i Irland. Af Marselierne var Selio bosat i Kristiania, hvor han til Skade for Byens øvrige Handelsstand nød forskjellige vidtrækkende Begunstigelser, der ogsaa gik over til hans Søn Gabriel, der i 1671 tog sig selv af Dage i Hamburg.

Efterhaanden kom forskjellige andre Forretningsmænd i Indflydelse op paa Siden af eller i Stedet for dette Patriciat. De fleste af disse, der kun undtagelsesvis tilhørte indfødte Slægter, var Udlændinger, ofte af ringe Herkomst, som ved Foretagsomhed og heldige Konjunkturer slog sig op her.

Vi kan danne os et Slags Forestilling om Formuesforholdene i Kristiania ved at kaste et Blik paa de Skatteligninger, som foreligger, og herigjennem ogsaa faa et Indblik i det yngre Kristianiensiske Patriciats Vext.

Blandt Kristianias største Skatteydere opføres i Krigsstyrligningen af 1676 Kirsten sal. Nils Tollers, Raadmand Jakob Didrikssen, Zakarias Lemfort og Dominikus Braunmann i anden Klasse, der havde at erlægge 1 Rigsdaler daglig, Assistentsraad Jens Rosenheim og Raadmand Kristen Eskildssen i 3die (½ Rdr.), samt Assessor Knud Frantsen, Præsident Stockfleth, Stiftsskriver Hans Must m. fl. i 4de Klasse (1 Rigsort daglig). Der var saaledes ikke ret mange af de herværende Handelsmænd, der regnedes blandt de mere bemidlede. Henimod Aarhundredets Udgang bedredes Forholdene derimod i betydelig Grad.

*) L. Daae, Det gamle Kristiania S. 122.

Ved Udligning af det ovenfor omtalte Laan, som i 1700 blev optaget hos Borgerskabet i de norske Kjøbstæder, blev det paalagt Kristiania Borgerskab — heri dog ogsaa indbefattet flere Embedsmænd, der boede udenfor Byen — at udrede 28000 Rdr. eller omtrent det dobbelte af det hos Kristianssands Borgerskab udlignede Beløb. Den største Laangiver var Herman Leopoldus, der ydede 2000 Rdr. Af de øvrige Kreditorer maa nævnes Generalauditør Schade, som Participant for det Dikemarkske Jernverk, Kommerceraad Gjord Andersen, Etatsraad Wiggers Enke, Assistentsraad Hans Must, Jørgen Povelsen, Paul Pedersøn Vogt, James Collet, Peder Pedersen Müller, Byfoged Adam Barch, Raadmand Kristian Hansen, der hver erlagde 1000 Rdr.*).

Et andet Bidrag til Kundskaben om de økonomiske Tilstande i Kristiania, har vi i en af Vicestatholder Johan Vibe i 1709 optagen "Fortegnelse paa de af Stand og Rang, store bemiddelte Personer, der besidde kostelige Saugbrug og Tømmerhugst, stort Jordegods, rede Kontanter og Vexeler her søndenfjelds, der kan udgjøre Rytterhold, reduceret i 4 Classer og Ordninger". I første Klasse opføres af Forretningsmænd i Embedsstilling eller med Rang følgende, der havde at udrede fra 1 til 3 Ryttere**):

General Tritzschler ("som den der besidder stort Jordegods, Sagbrug, Skibe m. m."), General Hausmann, Justitsraad Mercker ("som den, der har stort Sagbrug, Penge og Kontanter etc."), Admiralitetsraad Treschow, Kommerceraad Gjord Andersen og Kommerceraad James Collett ("en stor Handelsmand"). Blandt de øvrige Borgere nævnes Peder Pedersen Müller, Mogens Larsen, Henrik Carlsen ("alle tre hele rige Mænd") Morten Leuck ("staar sig vel"), Peder Iversen ("ligesaa"), Erik Anchers Enke ("temmelig bemidlet") og Kommerceraad Paul Pedersen Vogts Enke ("hel formuende i rede Penge, driver og stor Handel")***).

---

*) De betydeligste Udskibere, som Kristiania i Tidsrummet 1704—1710 havde at opvise var Kommerceraad James Collett, Justitsraad og Toldforvalter Gjord Anderssen, Kommerceraad Paul Pederssen Vogt og senere hans Enke, Raadmand Peder Pederssen Müller, Admiralitetsraad Gerhard Treschow, Peder Iversen Rosenberg, Jørgen Paulssen, Jakob Kresting, Byfoged Barch, Mogens Larssen, Generalmajor Hausmann og Morten Leuch. (A. Collet, En gammel Kristianiaslægt S. 21).

**) Da Rytterne skulde stilles med Hest og fuld Mundur, beløb selve Udrustningen sig for hver Rytter til omkr. 90 Rdr.

***) A. Collett, En gammel Kristianiaslægt S. 26 fg. Hertil kan føies følgende, af Toldinspektør L. J. Vogt i hans Bog. Slægten Vogt i gamle Dage, S. 38 fg. meddelte Oplysninger om Skjærbaads- og Baadsmandsskatterne f. 1709 og 1710. Den første af disse Skatter erlagdes af Generalmajor Hausmann med 24 Rdr., af Kommerceraad Vogts Enke, Kommerceraad Collett og Henrich Lachmann med 20 Rdr., af Gjord Andersen med 12 Rdr. o. s. v. Den anden ilignedes Hausmann med 28, Admiralitetsraad Treschow og Henrik Lachmann med 24, Kommerceraad Vogts Enke med 20, Gjord Andersen med 12 Rdr. o. s. v.

Der er her ikke Anledning til at gjøre Rede for, hvilken Rolle Bærerne af flere af de opførte Navne spillede hver i sin Kreds. Men kun faa af de større Formuer, som samledes i dette Tidsrum, bevaredes gjennem de følgende Slægtled. Gerhard Treschows Formue arvedes af Sønnen Johannes, der levede som privatiserende Lærd i Kristiania, og Datteren, der var gift med senere Biskop Trellund i Viborg. Gjord Andersen, der var Jyde af Fødsel, og som ved sin Død (1720) maa have været en af Kristianias rigeste Mænd, efterlod sin Formue til Familierne v. Rappe*) og Scheel. Mogens Larsens Formue gik senere hen over til Familien Mathiesen, der nedstammer fra ham gjennem Kvindeled. Fra Herman Leopold (der var 2 af dette Navn, Fader og Søn) nedstammer den i 1739 adlede Slægt Løvenskiold. Størst Interesse knytter sig dog til Familierne Vogt, Leuch, Müller, Collett og Anker, hvis første Optræden her i Byen skal ofres lidt udførligere Omtale.

Slægten Vogt kom til Norge i 1669 med den 23-aarige Slesviger Paul Peterssen Vogt, der ti Aar efter ægtede en Datter af Proviantforvalter Dominikus Braunmann, der sandsynligvis ogsaa var en Slesviger af Herkomst**). Paul Vogt overtog senere Proviantforvalterstillingen paa Akershus, men drev ved Siden af den temmelig betydelige Trælastforretninger, indtil han i 1694 opgav sin Embedsstilling for at gaa helt over til Handelen. Han slog sig efterhaanden op til en af Byens rigeste Mænd, erholdt Rang af Kommerce-raad og snød den kongelige Kasse for dens Tilkommende i Told, naar han kunde slippe til dermed. Han døde i Aaret 1708. Af hans Børn blev en Datter, Anna, gift med Eieren af Bærums Jernverk Herman Johanssen Krefting, en anden, Sofia Katharina, ægtede den rige Helle Michelsen og blev ved ham Stammoder for Familien Heltzen; en tredie Datter, Eleonora, blev gift med Nils Michelssøn, Helles Broder, og herigjennem Stammoder for den nulevende Familie Vogt. Af deres to Sønner blev en Peter Vogt († 1767) Konferenceraad og Lagmand i Kristiania, paa samme Tid, som han drev stor Trælasthandel, den anden, Dominikus Vogt († 1744) Kancelliraad, Assessor i Overhofretten og Trælasthandler***).

*) Oberst, senere Stiftamtmand, Generallieutenant og Geheimeraad Otto Fredrik Rappe ægtede i 1728 Gjords aldrende Datter Dorothea, der døde i Aaret 1742.

**) Af de slesvigske Indflyttere til de norske Byer giver Toldinspektør L. J. Vogt følgende ret træffende Karakteristik: "Opdragne halvt paa Dansk og halvt paa Tysk, talende begge Sprog, beregnende og husholderiske, hørte disse Folk til en Race, der særlig var egnet til heroppe at gjøre sin Lykke, idet de besad, hvad der manglede de indfødte Nordmænd i Næringsvid og Selvfornegtelse. De havde et skarpt Blik for, hvad der kunde give Penge af sig og stor Udholdenhed i at lægge Daler til Daler, men de var lige saa vist uden det Sving og den bredere Grund, der har bragt Englands Sønner til at tristne og kolonisere fjerntliggende Verdensdele". (Slægten Vogt i gamle Dage S. 18).

***) Af Familien Heltzen indgiftedes et Par af Døtrene i Familien Leuch, hvorom nedenfor. Dominikus Vogt ægtede Tolder Henrik Lachmanns Datter Henrika, der tilhørte den i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede anselige Familie, som eiede det gamle Dælen, som efter den fik Navnet Lakkegaarden.

Blandt de Visjekræmmere, som i 1650-Aarne vankede omkring i Bygderne omkring Kristiania, var ogsaa to tyske Skræddersvende, der havde slaaet sine Pjalter sammen. Deres Navne var Peder Nilssøn Leuck*) og Peder Pederssen Müller. Da de havde kravset sammen saapas meget, at de kunde begynde Byhandel, nedsatte de sig som Kjøbmænd i Kristiania, hvor de drev Vin- og Trælasthandel. De havde Lykken med sig og blev baade ansete og velholdne Folk. I 1687 blev de begge Raadmænd i Kristiania. Peder Leuck døde først (1693). Ved sin Død eiede han bl. a. det store Eiendomskompleх, som strækker sig paa begge Sider af Lysaker-Elven, Bogstadvandet og dettes Tilløb fra Heggeli- og Flaaten-Vandene lige op til Stubdal paa Ringerike. Dette Jordegods, der dengang rigtignok ikke ansaas for synderlig værdifuldt, havde han samlet sig efterhaanden. Peder Müller, der overlevede sin gamle Handelskammerat i 21 Aar, blev endnu rigere. Han kjøbte navnlig Jordegods paa Østsiden af Kristiania. Saaledes eiede han Stubbeljan med Hvidebjørns Brug, Prinsdal, Lerdal, Fløisbond, Midtsjø, Taraldsrud, Grorud, Ammerud, Ulleholt og Aarvold i Aker, Agnor, Solberg, Løes, Sørby, Grøstad, Kurud og Næsoddens Kirke paa Næsodden, samt en Mængde andre Gaarde i Aas, Skeidsmo, Fet, Næs og Odalen. Hans Formue ansloges ved hans Død til 70572 Rdr.

James Collett var født i London 1655 og kom i Aaret 1683 til Kristiania som Faktor for engelske Handelshuse, for hvem han besørgede Indkjøb og Afskibning af Trælast. Ved Siden af denne Mellemhandel drev han ogsaa for egen Regning Handel paa England, bestaaende dels i Trælastudførsel og Indkjøb af engelske Metaller. Ihvorvel han her ægtede en Datter af den ovenfor omtalte Raadmand Peder Nilssøn Leuck, ansaa han sig dog ikke for fastere bundet til Norge, end at han et Par Gange tænkte paa at drage tilbage til sit Hjemland. Det blev dog ved Tanken alene; thi Kristiania Magistrat forstod at lægge en Dæmper paa hans Hjemve ved at kræve Sjette- og Tiendepenge af alt, hvad han maatte føre med sig ud af Landet. Han tog da Borgerskab i Kristiania, hvor han slog sig ned for Resten af sin Levetid og hædredes af Kongen med Titel af Kommerceraad. I Tidsrummet 1704—1710 udskibede han dels i egne, dels i befragtede Fartøier omtrent 3500 Læster Trælast aarlig, deraf i Aarene 1709 og 1710 i 36 Ladninger 6880 Læster. I Krigsaarene sank denne Export dog jevnt ned til nogle faa hundrede Læster, og han havde derhos det Uheld, at ikke mindre end 6 Skibe, hvori han eiede Parter, toges af Fienden, hvorhos flere andre, som ogsaa tildels tilhørte ham eller var fragtede af ham, forliste. Selv anslog han den direkte Skade, han havde lidt ved Krigen, til omtr. 32500 Rdr. Ikke desmindre efterlod han sig ved sin Død (1727) en Nettoformue paa 85500 Rdr., heri ikke indbefattet de usikre Fordringer, der gik op til 27000 Rdr.

*) Navnet skreves senere hen Leuch.

Den merkeligste af Kristianias Patricieslægters, Familien Ankers, første Optræden hertillands var ligeledes af meget beskeden Karakter. Der fortaltes i forrige Aarhundrede et Sagn om, at Familien skulde være af svensk Adel og en umiddelbar Fortsættelse af den i Midten af det 17de Aarhundrede udgaaede Bothvida-Slægt, som kaldes Anckar til Agnhammar. Dette Slægtskab er aldrig bleven bevist; derimod heder det i 1666 om Familiens ældste Medlem hertillands, der bærer det ubestridelig nordiske Navn Erik Olssen Ancker, dels at han var "en fattig fremmed Karl af Lübeck", dels at han var "Sr. Peter Barums Tjener af Lübeck". I 1668 tog han Borgerskab i Kristiania, ægtede 5 Aar efter en Datter af Byens Stadshauptmand Lars Larsen og slog sig rask op. Han eiede bl. a. en stor Gaard paa Hjørnet af Kirke- og Toldbodgaden, samt Gaarden Huseby i Aker og efterlod sig ved sin Død i 1699 en Formue paa 17000 Rdr. Hans Enke Maren Larsdatter fortsatte Forretningerne. Af deres Børn blev en Datter gift med den rige Kjøbmand Henrik Carlsen († 1813); da Fienden i 1716 holdt Kristiania besat, bemægtigede han sig ikke mindre end 40000 Rdr. i hendes Kjælder. En af Sønnerne, blev Prest til Land og fra ham nedstammer en talrig og berømt Efterslægt, der i det følgende oftere vil blive nævnt; en anden, Didrik, udmerkede sig under Krigen 1709—1720 som en bjærv og dygtig Kaperfører. Flere andre af Sønnerne nedsatte sig som Kjøbmænd dels i Kristiania, dels paa Bragernes.

Af de Kristiania underliggende Ladepladse havde Bragernes i 1630- og 1640-Aarene taget et ganske betydeligt Opsving ved Trælasthandelen. Flere Medlemmer af Kristiania Borgerskab havde slaaet sig ned her og var fremdeles bleven boende paa dette Sted, til Trods for, at de Privilegier, som fra Tid til anden var bleven Kristian IV's By forundte, stedse var gaaet i Retning af at faa Handelen samlet i Stiftstæderne. I Hannibal Sehesteds Statholdertid begyndte ogsaa Borgere af Tønsberg at nedsætte sig paa Strømsø, der hørte ind under det ham tilhørende Herresæde Strøm, og nu forlangte Kristianias Borgerskab, at disse skulde flytte over til Bragernes, hvis Opkomst de saaledes havde opgivet Haabet om at faa hemmet. Ved aabent Brev af 3die Novbr. 1653 blev Tønsbergs Handelsdistrikt ogsaa indskrænket til 3 Miles Omkreds, og som Følge heraf fandt en nærmere Sammenslutning mellem Strømsøs og Bragernes's Indbyggere Sted, ihvorvel Strømsø nu som tidligere regnedes som et Ladested under Tønsberg, ikke, som oftere udtalt, under Kristiania. I 1657 havde nemlig Daniel Knoff, der var Strømsøs rigeste Mand*), ladet opføre en Toldbod paa Strømsø,

*) Daniel Knoff var oprindelig Borger og Handelsmand i Kjøbenhavn, men kom i 1650 som Tolder til Bragernes. I 1664 blev han Trælast-Tiende-Forvalter søndenfjelds samt Direktør over Skibsmaalingen. I Aarene 1682—83 var han Amtmand over

og strax klagedes der af Kristianias Borgerskab over, at alle Handlende bosatte sig under Tønsberg, "saa at Kristianias Undergang nu var uundgaaelig". Fuldt saa farligt var det dog ikke, ihvorvel Statholder Nils Trolle gav Borgerne Medhold; thi i Arent Berntsens oftere omtalte Skrift nævnes Strømsø ikke engang ved Navn, medens det om Bragernes heder, at det er "et fornemt Ladested, som noksom formedelst Bygning, Størrelse, Indvaanere og Handling blandt Kjøbstæderne kunde beregnes, om den ellers med Kjøbstadsprivilegier var begavet."

I 1662 ansøgte Bragernes og Strømsø i Forening om at faa Kjøbstadsprivilegier under Navn af Fredriksstrøm. I denne Anledning lod Regjeringen hos Statholder Iver Krabbe indhente Erklæring om, hvorvidt deres Andragende uden Skade for Kristiania kunde indvilges, om Bragernes kunde ombannes til Fæstning, og om der ved Saltskjær ved Svelvig var Anledning til at anlægge et Udenverk, skikket til at forsvare Bragernes og Opseilingen derhen. Der var nemlig af den ovenfor omtalte Daniel Knoff bleven udtalt, at hvis Strømsø og Bragernes fik Kjøbstadsrettigheder og 12 Aars Accisefrihed, saa vilde Borgerskabet paa egen Bekostning opføre Fæstningsverkerne paa Saltskjæret. I den Forestilling, som i Henhold hertil under 11te Juli 1662 blev afgiven af Statholder Krabbe, Overingeniør Coucheron og Oberst H. J. Schiort, heder det bl. andet, at Trafiken paa Bragernes var større end i Kristiania; men da den udelukkende bestod i Tømmerdrift, var Bragernes's Fremtidsudsigter ikke lyse; thi naar Hugsten om 20 à 30 Aar ophørte, vilde Byen atter synke tilbage til intet. Ikke desmindre vilde Bragernes som Kjøbstad forvolde Kristianias Ruin, da denne Bys Indvaanere vilde flytte did, hvor de paa Grund af den Fritagelse for Indkvartering, de her kunde nyde, vilde kunne leve billigere. Heller ikke fandt Kommissionen, at Bragernes egnede sig til Anlæg af en Fæstning, lige saa lidt som den kunde anbefale Fortifikationen af Saltskjæret, som en Fiende kunde omgaa paa flere Sider. I Henhold til denne Forestilling afslog Regjeringen derfor at gaa ind paa Bragernes' og Strømsøs Indbyggeres Andragende, og disse Steder vedblev derfor at være Ladepladse som før; kun erholdt Bragernes allerede i 1663 en Magistratsperson, der boede paa Stedet, men var Medlem af Kristiania Magistrat. I 1671 ses Strømsø ogsaa at have henhørt under Bragernes Bything; senere var det henlagt under Tønsberg eller Griffenfelds Grevskab for i 1680 at erholde egen Jurisdiktion. I 1667 erholdt Strømsø egen Kirke, som Bragernes alt siden 1620 havde havt.

I den følgende Tid gjorde de to Ladesteder betydelige Fremskridt, medens Kobbervigstangen, der var den ældste Del af dette Ladestedkomplex, maa

Lister og Mandals Amt og blev senere ansat i samme Stilling over Stavanger Amt, uden at han dog nogensinde kan have havt fast Bopæl i disse sine Embedsdistrikter. Han døde i Aaret 1687.

have holdt sig omtrent paa det samme Trin, hvorpaa det i Midten af det 17de Aarhundrede befandt sig. Ved denne Tid beløb Toldintraderne paa Ladestederne sig til mere end 20000 Rdr. og disse voxede i de følgende 10 Aar saa hurtigt, at Bragernes' Borgere i sin i 1662 indgivne Ansøgning om Privilegier kunde sige, at Tolden i Aarene 1659—61 havde udgjort 20000 Rdr. mere, end der var bleven erlagt i Kristiania. I 1670-Aarene indkom der aarlig 50—60000 Rdr.; men i Aarene 1680-86 varierede den mellem 40 og 50000 Rdr. aarlig. Udførselen af Trælast, der var Ladestedets fornemste Handelsvare, foregik her ligesom fra Østlandet overhovedet i hollandske Skibe, der afhentede Lasten til sin Hjemstavn. Men Ladestedets egen Skibsfart var heller ikke ubetydelig. I 1692 fandtes der her af Skibe paa over 10 Kommercelæster 11, der havde en samlet Drægtighed af 1398 Læster. I 1704 havde Bragernes 8 Skibe paa 1164 Læster.*) I 1722 var Strømsøs og Bragernes's samlede Skibsantal 22 paa 2378 Læster; senere maa dette være gaaet endda mere ned.**)

Under 21de Januar 1715 erholdt Strømsø og Bragernes i Forening Kjøbstadsprivilegier, og disse blev senere hen oftere stadfæstede.

Blandt de Familier, som i det 17de og 18de Aarhundrede mest bidrog til at hæve Stedets Anseelse, maa foruden den ovenfor omtalte Daniel Knoff paa Strømsø ogsaa nævnes Slægten Wiel og paa Bragernes Familierne Mechlenburg, Moss, Lemmich, Cappelen, Buch og Nils Gundersen med hans under Familienavnet Elieson fra Kristiania kjendte Efterslægt.

Af Ladestederne paa Kristianiafjordens Østside hørte i den største Del af det Tidsrum, vi her beskjæftiger os med, Drøbak, Hølen og Soon eller Sogn under Kristiania. Drøbak, der henhørte under Sands eller, som det ogsaa kaldtes, Hurums og Drøbaks Toldsted, var Exportsted for den Trælast, som faldt paa Næsodden og Trakterne nærmest søndenfor Bundefjorden. Hvorvidt der boede mange Personer her, kan ikke bestemt siges; men en mægtig Mand, der ses at have beskjæftiget en større Arbeidsstok, var Jens Jenssen paa Husvik. Forøvrigt fandtes der baade paa Vestby- og Hudrumsiden flere smaa Ladepladse, der henhørte under Drøbak. Ved dette Toldsted var Indtægterne i Aarene 1682—86 aarlig 7453 Rdr. Om Skibsfarten herfra haves ingen Oplysninger. Meget betydeligere end Drøbak var Hølen, hvor i 1694 fem Kristianiaborgere havde Bopæl, og hvor der udfoldedes ikke liden Tømmertrafik. Men det største af disse Ladesteder var dog fremdeles Soon, som Hollænderne i sin Tid havde opkaldt Kristianiafjorden efter (Zoon-Water). Her boede ogsaa flere Borgerfamilier, blandt hvilke Slægten

*) I et Manuskript fra 1735, citeret i L. Daae, Det gamle Kristiania, S. 68, heder det, at Drammen før Udbruddet af Tiaarskrigen havde havt 60 Skibe, hvoraf 40 "kapitale og gode."

**) I det ovennævnte Manuskript angives nemlig Skibeantallet i 1735 til 16.

Solgaard i et Par Generationer vistnok spillede den største Rolle. I Aarene 1673—1680 udgjorde Toldintraderne her gjennemsnitlig 4548 Rdr., og Stedet besøgtes Aar om andet af 25—40 Fartøier, fornemmelig hollandske Skibe. Den Skibsfart, som dreves af Soon og Hølen, var dog kun af ringe Betydning. I 1704 eiede de sammen kun 4 Skibe af 592½ Læsters Drægtighed.

Fredriksstad havde i 1653 lidt stor Skade ved en Ildebrand, som paa faa Timer havde lagt den ene Halvpart af den i Aske, og senere havde den døiet adskilligt under de Tilskikkelser, som Krigen mod Karl X Gustav bragte. Regjeringen søgte da at bringe den sterkt medtagne By paa Fode ved nye Privilegier, som udfærdigedes under 30te Juli 1662, udvidede 17de August 1671 og 25de April 1682, ved hvilke der blev tilstaaet Byen Asylret for Fallenter, Religionsfrihed (men ikke offentlig Religionsøvelse) for dem, som var af anden Bekjendelse end den lutherske, Jøder, Socinianer og Photinianer undtagne, samt Konsumtionsfrihed for de landværts indførte Varer. Disse forskjellige Begunstigelser hidrørte dog for en god Del deraf, at Regjeringen lod Fredriksstad ombanne til en Fæstning, hvorved der paalagdes Borgerne Forpligtelse til at bygge af Sten. Som Følge heraf reiste der sig ogsaa en By udenfor Fæstningen, idet den fra gammel Tid bestaaende Forstad ved Havnen Græsviken efterhaanden tog et stort Opsving. Ganske vist havde Forstadens Indbyggere ingen Andel i Byens Privilegier, og dens raske Opkomst var en Torn i Øiet paa Beboerne af det egentlige Fredriksstad, som søgte at faa den afskaffet. Dette lykkedes vistnok ikke; i Privilegierne af 1671 blev det nemlig bestemt, at Græsviken fremdeles maatte beseiles og at Stedet som tidligere maatte være et Losse- og Ladested; i Privilegierne af 1682 blev det paalagt alle Handlende og Sagbrugsdrivende, som boede udenfor Byen at indflytte til Fredriksstad, og dette Paabud gjentoges ved Reskript af 21de November 1718, hvorefter enhver, som vilde drive borgerlig Handel og Næring, og som vilde nyde godt af Byens Privilegier, hvad enten han boede i Græsvik eller andre Steder ved Byen, skulde flytte ind i denne, saa længe der fandtes Plads. Det var først i 1723, Forstaden blev indlemmet i Fredriksstad, hvorefter Indvaanerne her skulde betragtes som Borgere af denne By.

En anden af Fredrikstads Forstæder, Vaterland, som ligger udenfor Fæstningsværkerne, nævnes i Privilegierne af 1682; men ogsaa paa andre Steder i Stadens Omegn maa der tidlig have reist sig forskjellige Husklynger af forstadsmæssig Karakter.

Det var først efter Enevældets Indførelse, at Fredriksstad fik nogen Betydning som Handelsby. Dens vigtigste Udførselsartikel var Trælast. I Aarene 1673—75 udskibedes der aarlig i Gjennemsnit 430360 Bord, nogle hundrede Bjelker, endel Mastetræer og Smaalast. Senere maa denne Udførsel

dog være aftagen. I 1696 udskibedes der 358650 og i 1699 280100 Bord. I 1673 fandtes der i Fredriksstad og nærmeste Omegn 11 Skibe af 656¾ Læsters Drægtighed, i 1698 8 Skibe paa 996½ Læst. Toldindtægterne udgjorde 1673—75 10—12000 Rdr. aarlig. Trælastudførselen foregik for det meste til engelske og hollandske Havne; dog var Exporten til England i Aarhundredets sidste Aaringer mere end dobbelt saa stor som den, der foregik til Holland. I Aaret 1708 beløb Fredriksstads Told sig til 10331 og i 1720 til 8172 Rdr. I det sidste Aar gik den Trælasttiende, som her erlagdes op til 3048 Rdr. 69 ß.

I 1722 havde Fredriksstad — eller Østre Fredriksstad — 11 Kjøbmænd, der drev Trælasthandel, Sagbrug og tillige Krambodhandel, 18, som handlede med Kramvarer, Korn og Fedevarer, 9 Enker, som drev Husnæring, 26, som ernærede sig ved Høkerhandel og Øltapperi, 23 Haandværkere og 16 Norsmænd og Dagløunere. I Forstaden — eller Vestre Fredriksstad, som det vel hellere bør kaldes — fandtes der kun 10 Handelsborgere, to Enker, som drev Husnæring og en Haandverker, og i Vaterland to Borgere og 10 Dagløunere.

Under Fredriksstad henhørte allerede i Tiden nærmest efter Enevoldsmagtens Indførelse Ladestedet Moss, et Forhold, som vedblev at bestaa indtil 1775, ihvorvel Moss i 1720 fik sin egen Byfoged og fik sine Grænser mod Landet bestemte. Allerede i 1656 skildres den Sagbrugsvirksomhed og Trælasthandel, som Stedets Indbyggere sysselsatte sig med, som ret levende, ihvorvel den ikke kunde maale sig med den Trafik, som paa samme Tid og langt senere foregik i Soon. I Aarene mellem 1673 og 1680 udgjorde Toldintraderne her i Gjennemsnit 2390¼ Rdr. Det sterke Tryk, som Stedet var udsat for fra Fredriksstads Borgeres Side i Forbindelse med de Gjenvordigheder, som Krigen 1709—20 medførte — i 1716 holdtes som ovenfor fortalt Byen i længere Tid besat af Svenskerne — hindrede med adskilligt mere dets Opkomst; i 1722 fandtes der her 32, som drev Krambod- og Trælasthandel samt Øltapperi og 27 Haandverkere, fordelte paa 11 Professioner.

Fredrikshald var oprindelig et Ladested under Fredriksstad og kaldtes Halden. For det Heltemod, som Stedets Indvaanere udviste under Krigen mod Karl X Gustav, erholdt Ladestedet under 10de April 1665 sit nye Navn og Kjøbstadsprivilegier, hvorved Byen fik sin egen Øvrighed, bevilget Oppebørsel af Accise "til Øvrighedens og Byens Konservation" og Ret til at holde to aarlige Markeder. Efter at næsten hele Byen i 1667 var afbrændt, blev der til dens Ophjælp indrømmet den forskjellige nye Begunstigelser. Saaledes blev det ved Benaadning af 29de Januar 1669 tilstaaet den 10 Aars Skattefrihed, og senere henlagdes den Forstad, som havde reist sig paa Os Gaards Grund, og som i 1668 havde faaet egen Kirke, under Byen. Ved de nye Privilegier, som 21de Februar 1672 blev tilstaaede,

afskaffedes Markederne, medens der blev indrømmet Byen Tilladelse til at hæve en Afgift af de Skibe, som kom derhen, til Vedligeholdelse af den Bro, som forbandt Byens to Dele. I 1676 hjemsøgtes Byen af en ny Ildsvaade, der lagde den næsten helt og holdent i Aske. Til Byens Opkomst blev der tilstaaet den forskjellige nye Begunstigelser; saaledes blev ved kongelig Gave af 1686 det betydelige Os Gods overdraget den. Ogsaa i det 18de Aarhundredes Begyndelse led Byen under flere Ulykker. Den 10de November 1703 ødelagde en Ildebrand 225 Gaarde, og i Juli Maaned 1716 satte Borgerne selv Ild paa Byen for at drive Fienden ud af den; ved den sidste Brand ødelagdes 330 Gaarde, af hvilke 175 laa paa Nordsiden. Den Skade, Byen led, ansloges til 163216 Rdr. og dens Skatteborgeres Antal sank nu fra 252 til 167. Men ved forskjellige Benaadninger — en Extraskat, der udlignes baade i Danmark og Norge, indbragte saaledes 30643 Rdr. 56 ß. —, Fritagelse for og Lettelse i Afgifter m. v., der tilstodes Byen ved Privilegier af 18de Januar 1717, bragtes den atter hurtigt paa Fode.

Medens Halden endnu kun var et Ladested, var den Udskibningssted for den Trælast, som tilvirkedes i Baahuslen. Efter denne Landsdels Afstaaelse til Sverige, tog denne Handel af; men i de tre Aar 1667—69 udskibedes der dog herfra 532671 Bord, 26800 Rafter, 2123 Tylvter Bjælker, 95130 Lægter, 818 Favne Birkeved o. s. v. I 1685 nedlagde Gyldenløve Forbud mod, at Haldenserne opkjøbte Tømmer i Sverige; derimod blev i 1686 Udliggerne i Skjebergkilen og paa Knivsøen befalede at flytte enten til Fredrikshald eller Fredriksstad, og i 1692 fik Byens Handlende Tilladelse til at kjøbe Trælast paa andre Steder i Norge og igjen at udskibe den mod at svare Tiende. Den Reduktion af Sagbrugene, som fandt Sted i 1688, synes at have sat Byen adskilligt tilbage; thi Told-Indtægterne, der i 1684 havde været 13849 Rdr. 89 ß. og i 1685 14206 Rdr. 85 ß., udgjorde i de fire Aar 1689—92 kun 6155½ Rdr. aarlig. Henimod Aarhundredets Udgang steg de dog atter. I Aarene 1697—99, da der i Fredrikshald udskibedes 483873 Bord, 217383 Rafter, 2432 Tylvter Bjelker, 46377 Lægter, 720 Favne Birkeved m. v., udgjorde de saaledes 8468 Rdr. aarlig.

Af det fredrikshaldske Borgerskab er flere Familier, som i dette Tidsrum gav sit Hjemsted Anseelse ogsaa udenfor det merkantile Omraade, nævnte i det foregaaende. Blandt disse indtager Slægterne Blix, Wærn, Lembach, Tank o. fl. samt Assistentsraad Nils Stub, der var Søn af den djerve Hr. Kjeld Stub til Ullensaker og gift med den tidligere omtalte Peder Olsen Normands Enke, og hans Søstersønner, de berømte Brødre Peder og Hans Kolbjørnsen, en udmerket Plads.

Naar man kaster et Tilbageblik paa Handelsforholdene hertillands i det her behandlede Tidsrum, modtager man Indtryk af, at den Virksomhed, som har været udfoldet, neppe har været meget omfattende, sammenlignet

med de udenlandske Forhold, men ogsaa at den paa den anden Side — bortset fra Krigsaarene, da alt maatte ligge nede — har gaaet jevnt fremad. Det Liv, som her udfoldede sig, maa i det hele store taget siges at have været sundt, om der end af og til ytrer sig Tendenser til vilde og farlige Spekulationer, navnlig paa Bergverksdriftens Omraade. Disse kom dog aldrig til at spille nogen særlig fremtrædende Rolle, nærmest vistnok af den Grund, at Norge endnu maa siges at have staaet udenfor det store Verdensmarked. Det er først henimod Udgangen af dette Tidsrum, at dettes Fluktuationer øver nogen merkbar Indflydelse paa Forholdene hertillands, og navnlig kan man her merke Dragsuen fra de store Kriser i Frankrige og England, som fremkaldtes af de John-Lawske Svindelforetagender og de britiske Bobler, blandt hvilke sidste den saakaldte Sydsøboble er den mest bekjendte*). Hvorvidt norske Penge var anbragte i netop de her omtalte Foretagender, kan ikke siges, ihvorvel vi allerede fra det 17de Aarhundrede af oftere hører om norske Kapitaler, der har været indskudte i udenlandske Forretninger. Der var dog enkelte norske Næringsveie, som blev Gjenstand

*) John Law, en Guldsmedsøn fra Edinburgh, født 1671, havde i sin Ungdom lagt sig efter Bank- og Finantsvæsen, men nødtes paa Grund af et Drab, begaaet i en Duel, til at flygte over til Frankrige, hvor han gik i Tjeneste hos Hertugen af Orleans. Der var i det finantsielle System, han udviklede, meget, som er sundt og rigtigt, og mange af hans Ideer er godkjendte af den nyere Finantsvidenskab. Men hildet, som han var i sin Tids statsøkonomiske Opfatning, fik hans Ideer ikke sjelden et meget fantastisk Præg. Han grundede i 1716 i Paris en Privatbank, som var grundlagt paa Aktier, og hvis Banknoter stod i høi Kurs hos det franske Folk, og trang herigjennem Rentefoden, der havde staaet paa 20—30 pCt., ned paa 6 pCt. Var han bleven staaende herved, vilde han utvivlsomt være bleven en Velgjører for det franske Folk. Men den overdrevne Tillid, han herigjennem vandt, lokkede ham ind paa det store Kolonisationsforetagende, som kaldtes Vestselskabet (compagnie d'occident), og som gik ud paa at kolonisere Mississippi-Landene paa Grundlag af en Kapital, reist paa Aktier. Det hele tog sig ganske storartet ud, og inden kort Tid omspændte Vestselskabet næsten alle de Handelsforetagender, som dreves paa Kysterne af Afrika, det indiske og det stille Hav, idet de tidligere afrikanske, indiske og kinesiske Handelsselskaber blev henlagte under det. Vestselskabets Forretninger voxede i Omfang, og dets Aktier blev Gjenstand for et Børsspil, der har et Sidestykke i vore Dages Terminspekulationer. Men det hele endte med en Fallit og en Underballance af — 2500 Millioner Francs.

Samtidig med de Law'ske Experimenter oprettedes der i England et Handelsselskab, der skulde udnytte de store Rigdomme, som antoges at findes i de spansk-amerikanske Besiddelser, hvortil det skulde faa Adgang gjennem 4 Havne, som Spanien skulde afstaa. Ogsaa dette Selskab, der oprindelig var grundlagt paa Aktier til et samlet Beløb af 12 Mill. £, vandt en ganske merkelig Tilslutning, saa den beskjæftigede Kapital steg op til henved 50 Millioner £. Men allerede i 1720 indtraadte Reaktionen, og Aktierne faldt sterkt i Værd. Det hele Aktieselskab gik vistnok ikke overstyr, men der kom mange styggе Bedragerier for Dagen, der aldeles ruinerede dets Kredit. Men det var dog, som den britiske Nation var bidt af en gal Spekulationsdjævel; thi i de følgende Aar satte baade de, som havde tjent Penge paa Sydsøaktierne, og de, som havde tabt paa dem, sine Midler i nye hazardiøse Aktieforetagender.

for britiske Spekulationer. Ovenfor (S. 868) er omtalt et af de engelske Aktieselskaber, som havde sat sig til Opgave at beherske hele det udenlandske Trælastmarked ved Opkjøb og Indførsel af norske Skovprodukter; andre Selskaber, af hvilke et, der var af noget ældre Datum, ses at have havt Forbindelser i Bergen, spekulerede i Hvalfangst under Grønland, atter andre havde sat sig til Opgave at drive Handel med nordiske Bergverksprodukter — kort sagt, en Liste over de Bobler, som kjendes og som tildels brast i det tredie Decennium af det 18de Aarhundrede, opregner adskilligt over 200 saadanne. Vi ser fra Tid til anden, at Regjeringen viser Tendens til at indlade sig med disse Spekulationer, dels ved at lempe paa sine Bestemmelser vedkommende Trælasteksporten, dels ved at aabne Underhandlinger om Overdragelse af enkelte norske Bergverker til Aktieselskaber, som var grundlagte ved engelske Kapitaler. Muligens bunder dog forskjellige af de Kassemangler, som netop paa denne Tid opdages hos Landets mest betroede Oppebørselsembedsmænd, i Affærer, der staar i intimt Forhold til de engelske Spekulationer. Dette synes ialfald at have været Tilfældet med en af de Finantsoperationer, som den ovenfor omtalte Zahlkasserer Paul Weibye foretog i Forening med Brødrene Nils og Kristoffer Josten*).

Kjøbmand Nils Josten af Øster-Risør, en Fogedsøn fra Bamle og Svigersøn af den ovenfor omtalte Assessor Halvor Sørensøn Borse, var efter sin Svigerfaders Død bleven Medeier i flere Bergverker i det søndenfjeldske og sad i stor Drift som Skibsreder og Trælasteksportør. Under den store nordiske Krig stod Josten oftere i Forskud for Staten med betydelige Leverancer af Krigsmateriel og Trælast og kom derigjennem i Forbindelse med Zahlkasserer Paul Weibye, der paa Grund af en næsten enestaaende Arbeidsomhed, som han udfoldede i Varetagelsen af sine Embedspligter, nød almindelig Tillid hos Slotsloven. Allerede fra 1714 af ser man, at disse to har drevet Forretninger sammen i en ikke liden Maalestok, og saa slap var Kontrollen med Zahlkassererens Forretningsførsel, at denne meget ofte paa egen Haand forstrakte Josten med Laan af Zahlkassen, saa hans Gjæld til denne tilsidst løb op til mere end 50000 Rdr. Ogsaa med tre forskjellige Fogder, som alle kom i Underballance og af hvilke en blev fakket som Rømling i Holland, ses Josten at have staaet i Forretningsforbindelse paa samme Tid, som han var deres Kautionist.

I Aarene 1718—20 var Nils Josten for et Par Tusinde Rigsdaler bleven Eier af nogle Skjærp paa Øen Smølen paa Nordmøre, hvor man helt siden Kristian IV's Dage jevnlig havde stødt paa Ertsforekomster, snart Sølv, snart Bly, snart Jern og nu sidst Kobber. Trods al Skjærping var der dog hidtil ikke begyndt Grubedrift paa Øen. Nu blev der dog løst

*) Om Brødrene Josten og Kobberverket paa Smølen har Arkivassistent A. Taranger i Aftenposten f. November 1889 meddelt interessante Oplysninger.

Muthungsbrev og indgivet Andragende om Privilegier for det paatænkte nye Kobberverk, og disse var temmelig rummeligt tiltagne, dels i Betragtning af, at Smeltningen paa Grund af Øens Træbarhed maatte foregaa ved Stenkul, dels vel ogsaa for den behørige Reklames Skyld. Jostens Andragende om Privilegier paa Verket blev afslaaet ved Resolution af 19de Mai 1721; derimod blev det ved en senere Resolution af 23de Juli 1721 tilstaaet ham Adgang til at udføre 1000 Tdr. Kobberkis til udenrigske Stæder, mod at der ved selve Udførselen svaredes en Told af 48 Rdr. pr. 100 Tønder Malm. Medens det endnu var under Overveielse i Regjeringskredsene, om hans Andragende om Privilegier skulde indvilges, var det paatænkte Smølens eller Lille-Fosens Kobberverk nemlig paa Vei til at blive en af de Bobler, som Londonnerbørsen beskjæftigede sig med. Det hele Arrangement herved blev truffet af Nils Jostens Broder, Kristoffer, der allerede i en Aarrække havde tilhørt den engelske Forretningsverden, i hvilken han havde været sin Broders Kommissionær. Han maa derhos med Liv og Sjæl have fulgt de nyeste Foretagender paa det britiske Marked. Han foreslog nu at overdrage 3/4 Parter af Smølens Kobberverk til et engelsk Aktieselskab, saaledes at Parterne fordeltes paa 1500 Aktier a 20 £. Af Aktiekapitalen skulde de 20000 £ anvendes til Indløsning af Parterne fra Josten, medens de øvrige 10000 £ skulde benyttes som Driftskapital. Josten selv skulde beholde den ene Fjerdepart og Adgang til at indløse 200 af Aktierne; Kristoffer Josten skulde for sin Møie og Umag have andre 200 Aktier. For at fremme det paatænkte Foretagende sendte Kristoffer Josten en Ven Thomas Cable over til Norge, hvor han i Forening med Nils Josten skulde tage Grubedriften i Øiesyn. De Skildringer, denne giver af Forholdene paa Smølen, er i høieste Grad lovende. "Der er 12 Skjærp fundne, som alle giver god Malm og lader sig anse at blive meget store, naar de bliver arbeidede", skriver han til Kristoffer Josten. "Eders Broder har, siden han kom til Smølen, fundet en Kobberaare, som nu er 50 Fod bred og videre er bleven prøvet og strækker sig i det ringeste 100 Fod i Bredde og Længde, ja, ingen ved, hvor vidt. Den er sandelig den rigeste og største Kobberaare i hele Verden. Jeg kan og forsikre Eder, at, saa vidt jeg har observeret ved de andre Kobberverker, haver Eders Broder den bedste Malm, hvilket alle Proprietærerne og tilstaar, at Smølens Malm er den rigeste og reneste for Svovl, og den største Del af Malmen er saa god, at den, ligesom den kommer af Gruberne, kan smeltes uden at pukkes, og i hele Riget ingen har saadan Leilighed til Verk, som der er. Thi Malmen føres fra Gruberne til Edøen, hvor Ovnene er byggede, og ikkun er en norsk Mil fra Smølen, for 16 Styver pr. Tønde, og 2 Tønder er en engelsk Ton. Ved denne Edø er og en god Havn for Skibe, hvor de paa 6 Favne Vand kan ligge sikre. Paa Eilandet er nu i det ringeste brudt 2000 Tons af god smeltværdig Kobbermalm, og til Foraaret, tror jeg, at idetmindste bliver brudt 1000 Tons til ved 34 Mand,

som nu arbeider udi Gruberne, og paa Eilandet er saa megen Malm, at det er ufornødent at grave dybere, end 7 eller 8 Favne, og da igjen aabne nye Aarer for at spare baade Tid og Omkostninger paa at gaa udi Dybet efter Malmen. Ja, det er forunderligt at betænke, hvor overflødig rig Smølen er paa Kobbermalm. Jeg er forsikret paa, at 500 Mand udi 500 Aar ikke kan grave den ud. Alle og enhver, som kommer paa Øen, maa forundre sig over den Overflødighed paa Malm. De haver endnu aldrig begyndt at bryde paa Øen, uden at de jo haver fundet Malm, og jeg tror visselig, at hele Øen igjennem er fuld af Aarer. Mig synes, at jeg i al min Tid aldrig har seet noget med større Fornøielse end Smølen, og er mig ingen Ting kjærere, end at en saadan Mand er Proprietær deraf som Eders Broder. Han haver ikke fornøden at befatte sig med andet, ei heller haver han Tanke — efter hans Sigende til mig — saalænge han lever, at indlade sig udi nogen Handel uden at aabne Jordens Indvolde".

Ogsaa Nils Josten var nemlig, da han havde faaet Øinene op for, hvor rent forhipne Engelskmændene var paa at blive narrede op i Stry, kommen til den Anskuelse, at 20000 £ var for lidet Vederlag for de tre Fjerdeparter af Smølensverket; men til Uheld for ham havde hans Fuldmægtig paa Smølen, Albert Angel, sluttet Kontrakt med det londonske Handelshus William Wood & Comp., der mod et Forskud af 6000 £ skulde have Pant i 3/4 af Verket og Ret til Malmen efter en bestemt Pris pr. Ton. Malmen skulde smeltes i en i dette Øiemed ved Tyrhaug paa Edøen opført Hytte. Det gjaldt nu at faa Wood & Comp. til at opgive sin Ret til Verket; men dette gik ikke saa let. Om Vaaren 1721 sendtes engelske Arbeidere over til Smølen for under Ledelse af William Woods Søn at optage Arbeiderne her. Men da viste det sig, at den udbrudte Malm kun for en meget ringe Del var smelteværdig, og Arbeiderne vendte derfor hjem igjen om Høsten. Det var dog ikke Wood & Comp.s Mening efter det uheldige Udfald af denne Prøve at trække sig tilbage fra Forretningen; tvertimod forlangte Firmaet for de 5800 £, som det efterhaanden havde forstrakt Josten med, at erholde Andel i Verket, til hvis Drift Firmaet sagtens vilde søge at faa dannet et Aktieselskab. Men for at faa forpurret Oprettelsen af det Selskab, som Kristoffer Josten arbeidede for, lod det de hjemvendte Arbeidere paa en mere ligefrem end smigrende Maade udtale sig om det hele Foretagende. Dette afskrækkede imidlertid ikke Kristoffer Josten fra hans tidligere Planer, og han begav sig strax efter over til Norge med en Del hyrede engelske Bergfolk. Driften gjenoptoges nu under Kristoffer Jostens Ledelse og fortsattes, skjønt med lidet Udbytte*), hvilket

*) Paa Sattrupholm i Slesvig fandtes der omkring 1780 en Kobberthekjedel, hvorpaa der var udgravet følgende Strofer, der sigter til de Gjenvordigheder, som mødte Nils Josten ved Optagelsen af Verket paa Smølen:

Jeg udaf Smølens Malm i Tyrhaug er uddreven
Med pure Stenkuls Ild til Avindsyges Harm,

dels havde sin Grund i at Malmen ikke kan have været synderlig gedigen, dels vel ogsaa deri, at Folkene var ukyndige i dens Smeltning. Efterat Weibyes Kassemangel kom op og Nils Josten blev sat fast for Gjæld til Zahlkassen, holdtes Driften fremdeles gaaende en Tid, skjønt den i 1723 led noget Afbræk derigjennem, at alle Jostens Folk paa Edøen blev arresterede, idet der var vakt Mistanke om, at Josten stod i Ledtog med Landsforræderen Amtmand Paul Juel, om hvem der nedenfor skal fortælles. Ved Smølens Verk opholdt der sig nemlig under hemmelighedsfulde Omstændigheder en svensk Baron Fredrik Løwen — Broder til den fra Norderhovaffæren bekjendte Oberst Axel Løwen — og med denne antog man, at Juel skulde have staaet i Forbindelse. Det varede da heller ikke længe, før hele Verket gik istaa. Henimod Udgangen af 1726 blev Wood & Comp. tilkjendt Sikkerhed i 3/4 af Verket, uden at det engelske Firma dog senerehen kan ses at have optaget Driften her.

Det lader til, at Nils Jostens Forretningsstansning i Forbindelse med de store Krach, som fandt Sted i England paa samme Tid, har havt en temmelig betydelig Rækkevidde inden den vestlandske Handelsverden, og den Strenghed, hvormed man gik frem mod ham — han døde i 1729 som Arrestant i Kristiania — vidner om, at man under Efterveerne af den store Krise har givet hans forskjellige fortvivlede Spekulationer en væsentlig Andel i Skylden for det Uføre, som den norske Handelsstand var kommen op i*).

Vi møder forøvrigt ogsaa andre Vidnesbyrd om, at den norske Forretningsverden har staaet i Berøring med de spekulerende Kredse i England, hvorfra Boblerne udgik. Vi har saaledes fra Throndhjem Exempel paa et attenteret storartet Bedrageri, der har samtidige Sidestykker i England, og som, da det var rettet mod et hollandsk Assuranceselskab, havde til Følge, at de nordenfjeldske Skibe igjennem en længere Række af Aar ikke kunde blive forsikrede i Holland. Skibet "De groene Bosch", ført af Skipper Kristen Guding og Hans Jenssøn Juel og bestemt for Amsterdam med en Ladning Kobber, Tjære, Tran m. m., der var assureret for 93513 Gylden, forliste den 19de Juni 1721 udenfor Bremanger. Da den i Konnossementerne

---

Som gjerne vilde set, at jeg Graasten var bleven,
Skam dem enhver for sig i deres Bryst og Barm.

Anno 1723.

Jeg nu til Ære staar for dem, som mig velynder
Og ofte ønsket har, jeg før var kommen frem.
Gud glæde alle dem, som troligen tilskynder
Nils Josten, at han fler fra Smølen fører frem.

Anno 1723.

*) Under 3die November 1721 erklærer nemlig Magistraten i Skeen, Langesund, Porsgrund, og Brevik, at "de Negotierende paa disse Steder har ligesom sat al Handel tilside og kun tænkte paa at lukke deres Boder".

opgivne Ladnings Volum ikke stod i Forhold til Skibets Drægtighed, blev Assurandørerne mistænksomme, og de Undersøgelser, som anstilledes, bragte paa det rene, at Skibet havde været lastet med Sten og Sand, og at det var bleven boret i Sænk. Assurandørerne blev selvfølgelig fritagne for at betale Assurancebeløbet; de lod slaa en Medalje og forærede i sin Erkjendtlighed for Domstolens Retfærdighed Throndhjems Domkirke en svær Kirkeklokke med en Indskrift, som skulde bevare Mindet om Kjeltringstregen til de seneste Slægter.

Alt, hvad der henhørte til Fremme af Handel og Vindskibelighed inden Nationen, var fra den første Enevoldskonges Tid henlagt under et Kommercekollegium. Der hviler over dettes hele Skjæbne et ret mystisk Slør; snart existerede det, snart eixisterede det ikke, og dets Virksomhed kom vel heller ikke til at strække sig ud over Skibsmaalingsforretningerne og et Slags Opsyn med Manufakturerne. Ogsaa Norge havde en Tid et Slags underordnet Kommercekollegium, idet den oftere omtalte bergenske Kjøbmand Jørgen Thormöhlen i 1682 erholdt Udnævnelse til Kommercedirektør, og der blev derhos paalagt ham i hver Kjøbstad at udvælge til Raadgivere (Kommerceraader?) "saa mange af de fornemste og bedste erfarne Kjøbmænd, som han fornøden og tjenlig eragter", med hvilke han kunde korrespondere om alt, hvad der vedrørte Landets Navigation og Handel. Det er sandsynligt, at Udnævnelsen af Kommerceraaderne i den følgende Tid staar i Forbindelse med den saaledes paatænkte Ordning, forsaavidt det var noget mere end en blot og bar Titel, enkelte Kjøbmænd fik. Men om den hele Ordning er bleven gjennemført, og hvor længe den i saa Fald er bleven staaende ved Magt, kan ikke siges. Merkbare Spor har den hele Institution ialfald ikke efterladt sig.

Ved Udgangen af dette Tidsrum havde de norske Kjøbstæder derimod nær opnaaet et i Suverænetetens Tidsalder enestaaende Gode, nemlig en fælles Repræsentation, der skulde have Ret til at indgaa til Regjeringen med Forslag om Midler til at ophjælpe Næringsveiene. De Oplysninger, man hidtil har havt om denne i og for sig ret interessante Sag, har ene og alene indskrænket sig til det nedenfor nævnte Reskript af 25de Marts 1720. I Slotslovens Kopibøger for 1720 og 21 findes dog i forskjellige Brevskaber en Del udførligere hidtil ubenyttede og lidet paaagtede Efterretninger, navnlig i den udførlige og til Belysning af Landets Handelsforhold særdeles vigtige Forestilling, som Slotsloven under 19de December 1721 indgav til Regjeringen. De heri meget ofte paaberaabte Aktstykker, uden hvilke man neppe kan faa et fuldstændigt Overblik over de førte Forhandlinger, har desværre ikke været tilgjængelige, hvorfor den nedenfor givne Fremstilling neppe tør betragtes som fuldt udtømmende.

Under 5te Februar 1720 indgik "de udi Commercien bedst kyndige Indbyggere og Handelsmænd paa Bragernes og Strømsø" med en Række Forslag til at ophjælpe Handelen og Næringsveiene, "som", heder det i Slotsloven derom indhentede Betænkning, "i dette Rige for den største Del virkelig er nedlagt". Hvad de af de nævnte Borgere indgivne Forslag egentlig gik ud paa, kan man ikke nærmere se; men den af Slotsloven under 15de Marts s. A. afgivne Erklæring fremkaldte et kongeligt Reskript af 25de s. M., ifølge hvilket Slotsloven fik Tilladelse til hvert Aar ved Kristiania Markedstid at indkalde Deputerede fra de norske Kjøbstæder, som drev udenrigsk Handel, til et Møde i Kristiania, hvor de skulde raadslaa om, hvad der kunde tjene til "Commerciens" Fremme, og de saaledes fremkomne Forslag skulde saa gjennem Slotsloven forelægges Regjeringen. Det kongelige Reskript blev saa under 8de April meddelt Borgerne paa Strømsø og Bragernes, som Slotsloven antog af Borgerskabet i Landets øvrige Byer var bleven bemyndiget til at indgaa med det ovennævnte Andragende; men da dette senere viste sig ikke at være Tilfældet, blev under 20de November 1720 Reskriptet med Paalæg om at træffe de ved dette paabudne Forføininger meddelt Magistraterne i Kristiania, Fredrikstad, Fredrikshald, Moss, Larvik, Skeen, Arendal, Kristianssand, Bergen og Throndhjem. Ihvorvel der endnu havde været tilstrækkelig Tid til at vælge og sende Deputerede med behørige Fuldmagter, blev dette ikke efterkommet af nogle Byer, som i det Sted kun fremsendte skriftlige Forslag. Fra andre af Byerne indfandt dog Deputerede sig til den berammede Tid i Februar Maaned 1721. De Forhandlinger, som her førtes, dreiede sig dog udelukkende om, at Toldforpagtningen skulde overtages af Byerne; men da der ikke kunde opnaaes Enighed herom, blev det besluttet, at der skulde indhentes Betænkninger og Forslag fra hver især af Byerne om, hvad der ansaas for nødvendigt at foretage til "Commerciens" Opkomst og Fremme. Saadanne Forslag indløb da ogsaa i den følgende Tid fra flere af Byerne, og af disse meddeler Slotsloven i sin Forestilling af 19de December 1721 en Række Uddrag.

Kristianias Borgerskabs Forestilling, der er dateret 19de Marts 1721, indeholder følgende Poster:

1. Defensionsfrihed bør tilstaaes alle Skibe paa 200 Læsters Drægtighed og derover, naar de er monterede med 16—24 Kanoner af 4—8 ℔'s Kaliber og har en Besætnig af 30—40 Mand.

2. Fremmede maa hertillands kun hos Byernes Borgere kjøbe Trælast og andre Varer og ikke drive anden Handel med de indførte Varer, end Byprivilegierne tillader.

3. En ny Toldrulle paa Vine, Brændevine, Tobakker, Salt og Kornvarer bør udfærdiges, saaledes at Tolden modereres, naar Varerne indføres med Defensionsskibene, forhøies med en Fjerdepart, naar de føres fra første Haand

med udenlandske Skibe, men til det dobbelte Beløb, naar de indføres fra anden Haand med inden- eller udenlandske Skibe.

4. Af Uld-, Silke- og Kramvarer, Fedevarer, Specerier m. v. skulde svares 5% af Værdien; Tolden burde derimod være uforandret for de Varers Vedkommende, som var Gjenstand for Manufaktur i Landet.

5. Af andre Manufakturvarer skulde Tolden erlægges, som de blev indførte fra første Haand, naar de kom fra Tilvirkningsstederne; Specerier, Tobak og rhinske Vine skulde fortoldes, som om de var indførte fra første Haand, hvad enten de indførtes med indenlandske eller med udenlandske Skibe, naar de kom fra Holland, Bremen eller Hamburg samt — for de to første Artiklers Vedkommende — fra Storbritannien.

6. Paa Salt, Vine, Brændevine og Eddike, som indførtes i store Partier, skulde der tilstaaes Retraditionsfrihed, idet 3/4 af den erlagte Indførselstold skulde erstattes paa de Kvanta, som af disse Artikler udførtes i Løbet af 3 Aar efter Indførselen. Paa Tolden skulde der ved Beløb af 500—1000 Rdlr. tilstaaes 3 Maaneders Kredit, men 6 Maaneders Kredit, naar Beløbet udgjorde 1000 Rdlr. eller derover.

7. Ved indgaaende maatte der ved føielig Vind ikke være noget Skib tilladt at ligge over i en Udhavn mere end i 24 Timer.

Den Forestilling, som Borgerne paa Bragernes og Strømsø under 12te August indgav, stemmer overens med den fra Kristianias Borgerskab indgivne, kun med Forandring af nogle af de foreslaaede Toldsatser og med Udvidelse af Defensionsfriheden til Skibe af 150 Læsters Drægtighed, hvorhos Forbudet mod den Handel, som mod Byernes Privilegier drives af fremmede i Byerne og af formuende "Knaber" paa Landet og i Udhavnene, foreslogеs skjærpet. Derhos besværer de sig over en nys før i Irland indført Forhøielse i Trælasttolden, som de begjærer Regjeringen vil bestræbe sig for at faa afskaffet, samt over en Forhøielse af Bordskatten, som samme Aar havde fundet Sted, og som de kræver nedsat.

Fredrikshalds Borgeres Forestilling, der er dateret 12te Marts 1721, stemmer i det væsentlige overens med de Forslag, som indgaves fra Borgerne i Kristiania samt paa Bragernes og Strømsø, hvorhos der tillægges: "Det skulde og lade sig anse saavel for Deres Kgl. Maj:ts Tjenestes Befordring som Undersaatternes Gavn, at ingen fremmede Undersaatters Skibe blev tilladte med nogen Slags Varer udi Fredstider at seile mellem Deres Kgl. Maj:ts Riger og Provinser, men saadan Søfart at være for Deres Maj:ts egne Undersaattere, hvorudover mange skulde gjøre deres bedste Flid med Fartøier, til saadan Fart bekvemme, sig at forskaffe, derved ikke alene mange Mennesker kunde erhverve deres daglige Brød og Livsophold, og i paakommende Ufredstider imellem Deres Maj:ts og Sverige være de svenske Havne og Kyster saa bekjendt og befaren, Deres Kgl. Maj:ts derved kunde have temmelig Fordel, saa og Deres Maj:ts Antal af Matroser og Søfolk Aar efter andet merkelig tiltage".

Kristiansands Borgere indskrænker sig i sin Forestilling, dat. 26de August 1721, til at foreslaa, at "Told og Udgifterne maatte formildes og modereres til det mindste muligt af alle Slags Vare, som ved E. K. M.ts egne Undersaatters Skibe fra fremmede Steder indføres," samt at der for Beløb paa 2—500 Rdlr. maa tilstaaes dem 6 Ugers Kredit. Defensionsskibenes mindste Drægtighed foreslaaes sat til 120 Læster. De andrager derhos om Toldfrihed for det fra de britiske Øer indførte Korn. Med Hensyn til Retraditionsfrihed og Fremmedes Handel mod Byprivilegierne stemmer deres Forestilling overens med den af Borgerskabet i Kristiania og de øvrige Byer afgivne Betænkning.

Throndhjems Borgerskab fremfører i sin Forestilling af 25de Januar 1721 høilydte Klager over Udliggerne, som i de sidst forløbne Aar har svaret Skatter til Landet, ikke til Byen, og som paa forskjellig Vis tilføier det Afbræk i dets Næring. Det klager derhos over den nye Told, som i Irland er bleven lagt paa norsk Trælast, og som vil bevirke, at det maa skille sig ved sine egne Fartøier og betjene sig af engelske Skibe. Borgerne andrager derhos om, at den Oplagsfrihed paa 6 Maaneder, der er tilstaaet deres By, maa forlænges til et Aar, en Frihed, som Bergens og Kristiansands Borgerskab havde erholdt, samt at de Varer, som Bønderne fører til Byen, maa bringes til Torvs eller oplægges i Almenningerne, saa at den saakaldte Bratørhandel, som drives af Konsumtionsbetjenterne, Garnisonen og Soldaterne til Borgernes største Skade, kunde ophøre. De tilraader endelig, at Saltkjedlerne, som foraarsagede stor Skade paa Skovene, maatte afskaffes; i Byen var Priserne paa Brænde nemlig blevne temmelig stive.

Den udførligste Forestilling blev under 19de April 1721 fremsendt fra Bergens Borgerskab. Dette foreslaar en betydelig Nedsættelse i Toldsatserne paa Brændevin, Vin og Tobak, hvorved Oplagsfriheden, Repartitionsfriheden og Krediten kunde bortfalde, og det tilbyder sig derhos at erlægge Told af endel af, hvad der udføres til Finmarken af disse Varer. Tolden paa Sukker foreslaaes nedsat. Tolden paa fransk og spansk Salt, som over Bergen udførtes til det østlige Norge eller Danmark, burde ligesom tidligere erlægges paa Udlosningsstedet. Af Silke- og Uldvarer, Fedevarer, Specerier og andre Kjøbmandsvarer, som uden Skade for den indenlandske Tilvirkning blev indførte, burde Tolden være 5% af Værdien. Tjærehandelen, der nu, da Storbritannien fik sin Forsyning fra Ny-England, alene var henvist til det hollandske Marked, burde ophjælpes ved Moderation i Told og Tiende, for at Nordmændene paa dette Omraade kunde optage Konkurrencen med Svenskerne. Sundhords Lade- og Toldsted burde nedlægges, da det var Bergens Borgerskab til stor Skade, og de hollandske Hummerbyser skulde af samme Grund enten aldeles holdes borte fra Landet, hvorved Hummerhandelen aldeles burde afskaffes, eller og maatte de strengt forbydes at drive anden Handel med Bonden, som skulde erholde sin Betaling for Hummeren i rede Penge.

For at Bergens Borgerskab skulde optage Handelen med Grønland, som nu med Fordel blev dreven af Hollændere og Hamburgere, burde Borgerskabet ligesom tidligere nyde den nu ophævede Frihed for Told, Konsumtion og Accise af de Varer, som førtes derhen. Forbudet mod Udførsel af Fedevarer burde ophæves, og Toldfrihed paa indført fremmed Korn burde endnu i nogen Tid tilstaaes Landets Indbyggere paa Grund af den herskende Dyrtid. Derhos andrager Bergens Borgere om at faa tilbage Eneretten til at handle paa Finmarken, saaledes som de havde havt den før 1716, "for med Tiden at faa indhentet den Skade, de ved samme Handel skal have taget, og den Orden med Indbyggerne at holdes, at hver, som haver udborget noget hos en Kjøbmand, ikke maatte handle med en anden, førend den første er bleven betalt". I flere andre her udeladte Punkter gaar Bergens Borgerskabs Forslag ud paa det samme som de Forestillinger, som indgaves fra Borgerskabet i de øvrige Byer.

Den Forestilling, som Slotsloven under 19de December 1721 indgiver paa Grundlag af de fra Byerne indhentede Forslag og Betænkninger, frembyder i mange Henseender stor Interesse ved det Lys, den kaster over forskjellige Sider af Landets Næringsliv.

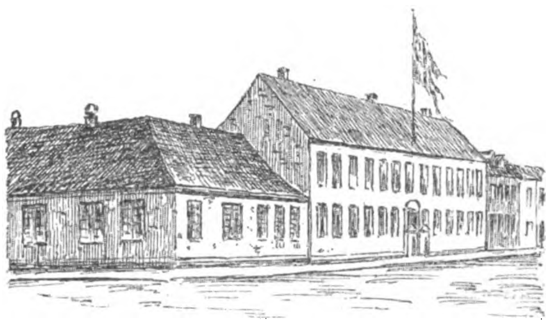
Med Hensyn til den af næsten samtlige Byers Borgerskab begjærede Defensionsfrihed meddeler Slotsloven en Række Oplysninger om de Fordele, som Defensionsskibene i tidligere Dage havde bragt Landet, og som kunde tjene som Motiver for den hele Institutions Gjenoprettelse. "I forrige Tider", heder det, "da Defensionsskibene formedelst de dem forundte Friheder blev brugte, kunde den hollandske Nation ikke afsætte her i Riget de Varer, som i Spanien, Portugal og paa andre i den spanske Sø beliggende Steder falder og her behøves, helst Salt i stor Mængde, hvorved den forsaavidt blev seilet af Søen og følgelig den Fordel E. Kgl. M.ts Undersaatter konserveret, hvilket forvoldte, at Generalstaterne i Begyndelsen af dette Aarhundrede ved deres Gesandt under Forhandlingerne om en ny Handelstraktat med stor Omhyggelighed arbeidede paa, at Undersaatterne i de syv forenede Provinser ikke maatte erlægge høiere Told end E. Kgl. Maj.ts egne Undersaatter, idet de forudsaa, at naar bemeldte Frihed ophørte, maatte Defensionsskibene beholdes i Havnene, formedelst de store Bekostninger ved første Indskud til Skibets svære Bygning, sterke Reisning og svære Takkelage, Kanoner, Gevær samt staaende Udgifter til Lod og Krudt, sterk Bemanding, Proviant, høi Assurance, Lodspenge m. v., umulig kunde stoppes ved den Gevinst paa Varerne fra første Haand, her kunde haves, hvorved Hollænderne maatte nødvendig erholde den hele Omsætning, som og skede, hvilket bidrog ikke lidet til deres Fordel, men E. Kgl. Maj.ts Undersaatter til større Skade, end mange tænker. Naar de (ɔ: Hollænderne) har Fred i Europa og med de 5 Barbareskstater, beseiler de den spanske Sø med deres Fløiteskibe, byggede til Last med liden Reisning, smækker Takkelage og Redskab, der er magelig at behandle og altsaa (udkræver)

ganske liden Bemanding. Formedelst den maadelig derover medgaaende Omkostning kan de og sælge Varerne for mindre Pris end andre og dog med større Fordel. Har de Krig enten i Europa eller med nogen af de ommeldte Barbarer i Afrika, er de ved Konvoi protegerede, som i Henseende til deres sterke Negotie foraarsager dem maadelig Udgift, saasom de da navigerer flaadevis, saa de saaledes fortjener stedse Fragt af deres Skibe, der idelig er i Farten. . . . Alt dette gjør, at de sætter dette Lands Negotierende Prisen fore efter eget Tykke; thi den maa betale, som dertil trænger". Som Følge af disse Forhold, skriver Slotsloven, har Nordmændene nu ganske maattet opgive at handle paa Middelhavslandene medens de tidligere kunde forsyne ikke blot Norge, men ogsaa for en stor Del Danmark og Østersøstæderne med Varer herfra. "Deres (ↄ: Nordmændenes) Skibe ligger ubrugte, der tilforn fortjente anselige Fragter. Folkene kan ikke employeres og derfor Landet til Svækkelse sig udpraktiserer, som snart ikke kan forebygges . . . Vel gaar her fra Landet nogle faa Skibe aarlig paa Portugal og Spanien, men paa det sidste ikke længere end til Cadix, som dog meget sjelden sker. Men den indbringende Kvantitet er ikke nær tilstrækkelig; foruden at de maa paa hver Reise sætte til, indtil de nødes et Skib efter andet af de meget faa beholdne at forhandle, efterat de paa Reisen have udsat Skib og Gods for Sørøvere og Folkene for Slaveri, hvorfra saa mange, der haver noget til bedste, maa søge sig med store Summer udløste. Saadan Opbringelse aarsages fornemmelig deraf, at Skibe kan efter Frihedens Ophævelse umulig blive med den behøvende Ammunition og Bemanding forsynet, hvorover neppe gaar noget Aar forbi, at jo saadanne Skibe paa de Farvande bliver af Tyrkerne optagne." Assurancevæsenet kunde efter Slotslovens Formening ikke forebygge den saaledes bevirkede Skade. Præmien var nemlig høi for Skibe paa disse Farvande og maatte betales forskudsvis. Det var og oftere hændt, at naar Skibe var forulykkede eller opbragte, var baade Kapital og Præmie gaaet tabt, idet Assurandøren havde spillet Fallit. "Da den med Generalstaterne senest sluttede Kommerce-Traktat blev bekjendt, lod Undersaatterne alle deres Defensionsskibe blive længe beliggende, af hvilke de fleste, da Eierne ingen Forandring var formodende, Tid efter anden blev solgte og den største Del til Hollænderne for Fjerde- og stundom Sjetteparten imod det, de var værd. Nogle faa, som sad i nogen Velstand og undsaa sig for at tage imod saa ringe Penge med skammelig Forlis, lod Skibene ligge, indtil de forraadnede i Havnene. Dette alene var Skade for E. Kgl. Maj.ts Undersaatter, som redede i deslige Skibe, for mange Tønder Guld." Foruden anden Skade, som Defensionsfrihedens Ophævelse direkte og indirekte tilføiede Landet, nævner Slotsloven den følelige Mangel paa dygtige Matroser, som havde hersket under den sidste Krig med Sverige, tiltrods for, at de norske Kystboere, "naar de er befarne, holdes for de dygtigste Søfolk i Europa." Til Langreiser, navnlig til Ost-

og Vestindien, var de norske Matroser i Holland saaledes meget søgte, saa "at dennem gives en god Del mere Hyre end de egne Indfødte", hvorhos de "i Henseende til deres Behjertighed og sterke Natur søges overalt, hvor Orlogskrig føres, snart fremfor alle andre Nationer, som den da levende, i Frankrige kaldede Admiral af Nordsøen Ridder Johan Bart vel tog i Agt, saa at den største Del af den hannem under Kommando givne Eskadres Bemanding bestod i norske Matroser, hvorpaa han ingen Penge sparede." Slotsloven erklærer, at Antallet af de norske Matroser, som opholdt sig udenlands, var større, end nogen vilde tro, og at kun faa af dem kom under disse Forhold tilbage til Fædrenelandet. Under den sidste Krig havde den hollandske Regjering forbudt Skipperne at medtage norske Matroser, naar de for paa Norge, og disse, som saaledes var afskaarne fra Hjemreise, blev saaledes, naar de havde fortæret, hvad de havde lagt sig til bedste, nødsagede til at tage Hyre paa de fremmede Skibe. Slotsloven dvæler ved den store Nytte, Defensionsskibene gjorde under Gyldenløvefeiden, og omtaler, at i de 21 Aar, som Defensionsfriheden efter denne Krigs Ende endnu stod ved Magt, var Skibenes Antal voxet saa betydeligt, at alene Bergen eiede 22 saadanne, af hvilke nogle førte fra 40 til 50 Kanoner. "Ved disse Skibe", heder det, "fortjente E. Kgl. Majts Undersaatter her i Riget under den udenlandske Krig 1689—1697 store Fragter og avancerede ved egen Negotie til anselige Midler". I bemeldte Krig blev Kommercien bragt udi saa god Stand, som den tilforn aldrig havde været. Men siden er den, desværre, Aar efter Aar saa aftaget, at den nu ligger ligesom in agone (i Dødskamp)." At Defensionsskibene skulde berøve Orlogsstanden de Matroser, som den behøvede, bestrides paa det bestemteste af Slotsloven, der paa det kraftigste anbefaler Institutionens Gjenindførelse som en for Riget gavnlig Foranstaltning, der i høi Grad vilde bidrage til at ophjælpe Borgerskabet, hvis Skibsfart under den sidste Krig dels ved Kaperier, dels ved de overvættes hyppige Forlis var gaaet meget sterkt tilbage.

Med Hensyn til det af Byernes Borgerskab opstillede Forlangende om, at fremmede ikke maatte kjøbe Trælast af Sagbrugseierne, men udelukkende af Kjøbmændene, udtaler Slotsloven, at den ei kan give denne Foranstaltning sin Anbefaling, idet den fandt, at Sagbrugseierne i Norge maatte stilles paa samme Fod som Proprietærerne i Danmark, der havde Ret til at afhænde sine Stalddøxne og sin Kornavling, til hvem de lystede. En anden Sag var det, at Afskastningen af de smaa Sagbrug udelukkende gik til Borgerskabet i Byerne. Den anbefalede, at fremmedes Handel paa Landdistrikterne, der maatte siges at være Byernes Borgerskab til største Skade, maatte afskaffes aldeles. Men paa den anden Side fandt Slotsloven og, at der maatte opstilles ganske andre Fordringer af dem, som vilde tage Borgerskab i Byerne, end hidtil havde været almindeligt, og den henstillede derfor til Kongen at paalægge Magistraterne "ikke at antage andre til Borgerskab end de, som udi Negotien

kunde med vedkommende Attest bevise at være blevne oplærte, saa og studerede Personer, som sig dertil vilde begive, samt de i civile Sager exercerede og endeligen skikkelige og erfarne Kunst- og Haandverksmænd, der haver tillagt sig et godt Navn og Rygte, som deres Kunst og Haandverk vilde nedlægge". "Naar nogen deslige saaledes angav sig", heder det videre, "maatte de end ikke antages, forinden de kunde bevise at eie frelste Midler i det ringeste 500 Rdlrs. Værdi; thi ellers bliver Stæderne end mere opfyldte med en stor Del til Handel utjenlige Mennesker, der ikke kan vinde deres Føde, mens over deres smaa Høkerier udarmer sig selv og er andre til ubillig Indpas. Bondersønner og andre gemene Folks Børn maatte først tjene sig op og efter deres ærlige Forhold siden employeres. Af fremmede Nationer maatte ei heller nogen admitteres, med mindre de med Attest beviser at være af ærlige skikkelige Folk og sig, som saadanne sømmer, vel at have forholdet, derefter forklare at have indbragt i det mindste til 2000 Rdlrs. Værdi og endeligen forbinde sig deres Bopæl paa Stedet at tage og holde der Dug og Disk. Thi det er ofte hændt, at naar de syv forenede Provinser har været i Krig begreben og Neutralitet i disse Riger konserveret, har adskillige af samme Provinsers Indbyggere begivet sig hidind i Riget og alenefte for at profitere af deres Handel taget Borgerskab, opholdet sig og negotieret under lige allernaadigste Protektion som de indfødte Undersaattere, indtil Freden er bleven sluttet, da de strax havde retireret sig af Landet med alt, hvad de havde fortjent".

201. Stiftsgaarden i Kristiania.

Hvad de forskjellige Moderationer i Tolden, som Kjøbstædernes Borgerskab havde begjæret, angaar, slaar Slotsloven om sig med følgende Betragtninger:

"Det er bekjendt, at udi alle Kongeriger og Republiker anvendes yderste Flid for en ret Kommercie, som er nervus rerum gerendarum (den fornemste Drivfjær i menneskelige Foretagender), sig aldeles at tilbringe og Tid efter anden saa vidt muligt videre udbrede, hvilket i Henseende til dens store Fordel har upaatvivlelig i mange Aar været de største Aarsager til de fleste Krige i Europa og ved paafølgende Konferentser til Fredstraktater paaagtet som en Hovedpost, — og at Ex. Kgl. Majt. selv saavelsom E. K. Mts. høilovl. Forfædre har allernaadigst villet se den i disse Riger og Lande befordret, er alene øiensynlig af de mange Tid efter anden derom allernaadigst udgangne Forordninger, Mandater og udgivne Forordninger at fornemme. Nu befinder

E. K. Majt. derfor allernaadigst, at Told og andre Imposter (Paalæg) maa saaledes paalægges, at saadant Hovedprincipium kan blive befordret, hvilke Paalæg efter vore allerund. uforgribelige Tanker maatte sættes paa ind- og udførende Varer, ligesom de er fornødne til, og efter omliggende Rigers og Landes Natur og deres Interesser, saasom E. K. Mt. allernaadigst er bekjendt, at enhver Puissance søger paa saadan og andre flere Inventioner at trække Kommercien til sig. Der vil befindes, at de Varer, som enten avles eller fabrikeres udi et Land, er overalt paalagt høi Told ved deslige Indførsel fra andre Steder og derimod ganske liden Told ved Udførsel, af hver i Landet, dog efter Proportion af den Begjærlighed og Fornødenhed, som dertil er i andre Lande; thi det, som andre Steder nødvendig behøver, (taaler) høiere Paalæg end de, der ikke er saa meget begjærlige, hvorved dog observeres, at naar samme (nemlig de mest behøvende) med maadelig Omkostning kan haves fra et andet Rige, maa Udgiften uomgjængelig modereres saaledes, at Debeten (Afsætningen) kan blive konserveret. Exempler deraf tildrog sig udi E. K. Majts Hr. Faders Regjeringstid, at da høistbemeldte allernaadigste Konge behagede at gjøre en Forandring udi den her i Riget avlende Tømmerlasts Virkning til Udførsel, resolverede Hollænderne derimod at afhente fra det saa nær beliggende Sveriges Rige, hvis de deraf forlangede, hvorover høistbemeldte allern. Konge fandt til sin Interesse og Landets Tjeneste fornøden den gjorte Forandring allern. at ophæve, som bragte forrige Negotie igjen til Landet.*) De Varer, som et Land ikke producerer, paasættes høi, maadelig eller liden Told, ligesom de er fornødne til: Saadanne Remarques (Hensyn) vil ufeilbarligen iagttages ved en Toldrulles Indrettelse, og ser man og, at det i mange Poster er udi den seneste allernaadigst udgangne Toldrulle bleven af Vedkommende ved dens Forfattelse observeret, idet de her i Landene fra andre Steder uomgjængelig behøvende Sorter Vare af slet eller ringe Værdi er sat for høi Afgift, idet de maa have gjort sig Formodning om at faa Manufakturer her indførte og oprettede. Anden Vare saavel til Konsumtion (Fortæring) som til Legemet at klæde er ligeledes paasat høi Told, upaatvivlelig i den Tanke, at af saadanne desformedelst ikke skulde blive for store Kvantiteter indførte og den gemene saa og Middelstanden forføres til Overdaadighed og derover siden komme udi Armod. Men at ingen af Delene er lykkedes, viser den nuværende Tid. Thi først er i al den Tid saa faa Manufakturer bleven oprettede, at Tilførsel af de ringe Sortimenter uomgjængelig behøves, og for det andet ses af den store Vanitet (Forfængelighed) og Misbrug udi Klædedragt, som sig til Folk endog af ringe Stand i disse Riger har indsneget, at kostbare Varer dog er bleven indførte, hvilket oplyser, at som Tolden er efter uforandret staaende Rulle saa meget høi paalagt, kan de Negotierende ikke taale den at svare og

*) Sigter formodentlig til det ovenfor S. 874 omtalte.

derfor ligesom nødes til at forsvige for at holde Marked med Hollænderne og andre fremmede, der ufeilbarligen i Mængde indpraktiserer deslige Vare udi Udhavnene og derfor sælger den for saa meget rimeligere Pris. Og som vi ikke kan udfinde noget Middel til saadan Toldsvigs Afskaffelse uden altfor overdrevne og vedvarende Omkostninger, som den forsvigende Told ikke skal kunue stoppe, saa synes os uforgribelig at være høist fornøden, at Tolden paa de Varer, der mest og i stor Mængde behøves, maatte vorde formildet og forringet, indtil de behøvende Manufakturverker kan med Tiden blive indrettede, og ligeledes paa de kostbare Varer, indtil en suffisant Methode kan udfindes til den indsnegne Overdaadigheds Afskaffelse, da E. K. Mt. vil ufeilbarligen aarlig erholde langt mere udi Told end i mange Aar hidindtil aarlig er sket. Ja, vi understaar os allerunderdanigst at forsikre, at om det allernaadigst skulde ville behage E. Mt. ikke høiere Told end allerunderdanigst foreslaaet er, E. K. Majts Toldrevenuer overalt her i Riget dog vilde aarligen for en anselig Summa høiere opløbe end hindindtil er indkommet. Saa skulde de Negotierende og langt heller betale saadan maadelig Told end ved Varernes Indsnigelse udsætte sig for adskillige Farligheder, som de upaatvivlelig maa gjøre, ihvor stor Forsigtighed de derved end bruger, foruden at de da bliver uden Bekymring, sparer de mange Omkostninger og forebygger Varernes Bedærvelse og Spolering med videre, som den utilladelige Indpraktisering dennem uimodsigelig maa forvolde. Det var efter vore allerunderdanigste Tanker værd, at et Forsøg maatte blive gjort paa nogle Aars Tid, og hvilken, som da blev udi Undersløb befunden, uden nogen Anseelse og uden foregaaende Proces og Vidtløftighed strax med høi Straf anses som den, der saa aldeles modvillig havde i ubilligste Maade misbrugt E. K. Majts store Naade. Dobbelt Told af alle Vare, som enten med indlændske eller fremmede Skibe fra anden Haand indføres, er meget tjenlig at maatte allernaad. blive paabudet, saasom man da nødvendig vilde erholde alle Sorter fra første Haand og følgelig for bedre Pris, sammeledes at alt, hvad som med fremmede Skibe og Fartøier fra første Haand vorder indført, en fjerdedels Forhøielse paalægges; thi der er intet bedre Middel til at faa Hollænderne og andre fremmede fra og E. Majts Undersaatter til Farten. At det ellers som ovenmeldt holdes snart umuligt Varernes Indpraktisering her i Landet at forekomme, er i vore Tanker ikke urimelig, naar der henses til dette Riges vidtløftige Udstrækning, der i Længden søværts fra Hvaler, som er i Fredrikshalds Kjøbstads Sødistrikt, og indtil det Moskovitiske Territorium, faa Mile østenfor Vardøhus, gjør en Distance af ungefær halvfjerde hundrede tyske Mile, som af Naturen med saa mange Fjorde, Indviker samt Eilænder og Holmer er saaledes forset, at Havne og Ankergrunde haves helst om Sommerdag i mange Tusindtal, der er Hollænderne lige saa vel bekjendte som Landets Indfødte“.

Over den af Borgerne begjærede Retraditionsfrihed (Tilbagebetaling af 3/4 af Tolden for de igjen udførte Varer) og Oplagskredit afgiver Slotsloven følgende Betænkning: "Dersom dette Lands Negotierende kunde bringe det saa vidt at lade indføre anselige Partier Varer fra fremmede Steder og dennem paa andre Steder uden Rigerne igjen udføre og afsætte, var det hel tjenlig, om E. K. Majt. skulde ville behage den allerunderdan. projekterede saakaldte Retraditionsfrihed at akkordere (bevilge); thi vi formener uforgribelig, at det vilde geraade til E. K. Majts Interesses og Tjenestes merkelig Formerelse, idet Kommercien derved vilde blive saa meget mere befordret, Undersaatterne anvende al Flid for at tillægge sig flere Skibe, Matrosernes Antal vorde forøget, de Negotierende uden at søge nogen Gevinst hos deres Medundersaatter beriges og omsider en Mængde af fattige Mennesker vinde deres Brød ved de Handlende, foruden at E. K. Majts Kasse avancerede den ene Fjerdepart Told af alle saaledes udførende Vare, som med Tiden vilde formodentlig opvoxe aarlig til en anselig Summa. Det var at ønske, at E. K. Majts Undersaatter kunde formaa at lade Vare til saadan Negotie indkomme og igjen udføre for Millioner Penge aarlig; thi da vilde E. K. Majts Undersaatters Tilstand blive considerable (anselig) og følgelig E. Majts Interesse formeret. Man har Exempel af England, hvilken Nation ligesaavel som Hollænderne maa agtes for de i Kommercien mest oplyste, at uagtet den overflødige Rigdom, som Undersaatterne besidder, saadan 3/4 Part Tolds Tilbagegift, som de kalder Drobach (ɔ: drawback), er paa visse Vare der tilladt, hvilket ikke skede, uden en særdeles Avantage derved i andre Maader blev søgt. Det andet allerunderdanigste Petitum (Ansøgning) om at maatte erholde Dilation (Henstand) paa Toldens Betaling af de i store Partier indførende Vare, nemlig naar Tolden maatte beløbe sig 500—1000 Rdr., at nyde 3 Maaneders og naar til 1000 Rdr. og derover da 6 Maaneders Dilation imod nøiagtig Kaution eller tilstrækkelig Borgen udi Varerne, er ikke saa betydelig som det første, men lige saa fornøden allernaadigst at maatte vorde bønhørt, formedelst den Soulagement (Hjælp) det er for Kjøbmænd til Kommerciens Fremme ei at være nødtvungne Penge at optage til Toldens Erlæggelse paa Maaneds Rente, der i disse Riger falder saa meget mere tungt, end hvor Banker er indrettede. Thi der kan alle, som har Effekter, strax blive assisterede mod en hel ringe Agio og dog blive deres Gods raadige, i Stedet at her tages mere Rente og Kredit maa søges med Møie formedelst de faa Penge, her er blandt Folk. Saa er E. K. Majt. ei heller saadan Dilation til nogen Afgang, naar ikkun Tolderne efter deres Pligt den allerunderdanigst tilbudne Forsikring behørig observerer."

Slotsloven anbefaler ogsaa det af Borgerskabet fremsatte Forslag om, at intet Skib paa Indgaaende maa opholde sig i nogen Udhavn eller ved noget Toldsted, hvor udenrigske Varer ikke maa fortoldes, idet den heri ser en alvorlig Stræben fra Borgernes Side efter at faa Smugling og ulovlig

Handel afskaffet, "saasom de hidindtil forsvegne Varer er fornemmelig i saadanne Udhavne og ved Ladestederne blevne i Land praktiserede og siden ved Tid og Leilighed bragt i Sikkerhed." "Der vil nu forsikres", heder det, "at af Hollænderne bliver den største Underslæb i saa Fald begaaet og det saa bjærveligen, at de endog skal med deres smaa Fartøier gaa Kjøb- og Ladestederne forbi, fra et Sted til et andet i Udhavnene og selv udhøkre deres medbragte Varer af franske Vine, Brændevin, Tobak og adskilligt andet til Landmanden og Strandsidderne, og modtager de kurante Varer, i Egnen falder, for saavidt de kan tilstrække, og det øvrige i rede Penge, saa og nedlægger hos en og anden til Forhandling imod en liden Rekognition, hvad de ikke selv strax kan afsætte, som de næste Reise igjen indkasserer og atter flere Varer indbringer for paa ovenmeldte Maade at forhandle. Af saadanne ind- og udførende Varer bliver til E. K. Maj.ts Kasse intet betalt, de Negotierende sker megen Forkort udi deres Handel og Vandel og den gemene Mand, der ellers er forbunden at handle med Borgerne og med ingen fremmed forbuden, bliver saa forført til en og andre hannem hidindtil til hans eget Bedste ubekjendte Sager af ædende og drikkende Varer saa og til anden Brug, at han efter ikommen Vane, som Tobakkens Brug udviser, ikke er til at bringe derfra og kommer ved saadan Uskik snart til Bettelstaven med Hustru og Børn. Den liden Forskjel paa Prisen, som Hollænderne sælger lettere end Kjøbmændene udi Kjøbstæderne, lokker Bonden til dennem; lettere Pris kan de og med større Fordel give i Henseende til Varernes Ringhed ved Melange (Blanding), hvorudi den Nation skal være meget behændig, at de svarer ingen Told ved Ind- og Udgaaende, ingen Skatter og Kontributioner til E. Kongl. Maj.t og Byen og ikke forestaar Byens Bestillinger uden Løn, som Borgerne maa gjøre det" o. s. v. For at sætte en Stopper for den utilladelige Handel, som Hollænderne saaledes drev, foreslaar Slotsloven at konfiskere Smuglernes Skibe og Ladninger, ihvorvel den tilstaar, at den har liden Tro paa, at selv en saa radikal Forholdsregel vilde frugte noget overfor de ihærdige, hollandske Lurendreiere, som nok vilde forstaa at bore sig ind paa et eller andet ubevogtet Sted af de vidtstrakte norske Kyster.

Med Hensyn til det Forlangende, som Borgerne af Bragernes og Strømsø samt Throndhjem havde opstillet om, at der fra den dansk-norske Regjerings Side maatte træffes Anstalter til at faa afskaffet den nye Afgift, som i Irland et Aars Tid i Forveien var bleven paalagt Trælasten, som førtes derhen i norske Skibe, en Afgift, som de engelske var fritagne for at svare, udtaler Slotsloven: "Dette viser, at de Engelske, der har Skibe i Overflod, tragter efter intet andet end at bringe E. Maj.ts Undersaatter fra Farten og deres egne Skibe at fortjene den Fragt, ligesom og i England har alene i den Henseende været længe paalagt mere Afgift paa den Last, som her fra Riget med E. Maj.ts Undersaatters Skibe end

paa hvis ved deres egne der indføres. Saa var det meget ønskeligt, om E. K. M:t maatte allernaadigst behage derudinden at lade søge Forandring, som man allerunderdanigst skulde vente at ville blive antaget." Som Middel til at tvinge disse Afgifter ned anbefaler Slotsloven Repressalier mod de engelske Skibe og den Ladning, de indfører, idet den vilde vide, at de svenske Skibe nød meget store Begunstigelser i England fremfor de norske og danske. Slotsloven finder ogsaa at kunne anbefale det Andragende, som fra Borgerskabet paa Strømsø og Bragernes er indgivet om, at Forhøielsen af Bordskatten, som havde fundet Sted, igjen maa afskaffes, idet den udtaler, "at den, som samme haver projekteret, enten ikke har vidst og forstaaet eller og af Avind gaaet forbi de til Sagbrugenes Drift erfordrende overordentlige Omkostninger samt store Hazard, som Sageierne maa stedse gjøre og udstaa". Disse Omkostninger og denne Hazard bestaar først i anselige "Forskud af Penge til Tømmerets Indkjøb ved de saakaldte Tømmerkjøbere, en for hver Proprietær udi enhver Elv og Vasdrag, paa hvilke, der ikkun er formuende Bønder, deres formodende Nedelighed Midlerne maa exponeres," dernæst i "Tømmerets tiltagne Pris og Omkostning ved dets Fremførsel, udstaaende Fare for Elvenes Opvæxt her i Landet, kaldet Vandflom, som fører Tømmeret af Hængslerne ad Søen og tit bliver for en stor Del borte, hvorved mange tager aarlig Skade, de store Udgifter ved Sagfolkenes Lønninger og Tiendens Tilsvarelse", samt endelig "den befrygtende Afgang udi Prisen paa Lasten, der siden sidste Fred Tid efter anden har saa merkelig aftaget, at mange kan neppe stoppe de staaende Omkostninger, langt mindre den Skade, som formedelst ovenrørte Tilfælde arriverer, saa at her findes mange tilbagesatte saa og ruinerede Sag-Eiere".

Fredrikshalds Borgeres Forestilling om, at "fremmede maatte vorde aldeles fraholdne med deres Skibe at beseile Landet og deres Vare her forhandle", finder Slotsloven urimelig, og der kunde allerede paa Grund af de med fremmede Magter oprettede Traktater ikke tages noget Hensyn til den. "Det bedste og bekvemmeligste Middel til at faa de fremmede fra Farten" var imidlertid efter Slotslovens Formening at tilstaa Landets Forretningsmænd udstrakte Privilegier. Lige saa afvisende er den Holdning, som Slotsloven indtager overfor de Forestillinger, som Borgerskabet i Kristiansand og Throndhjem indgav over den Skade og Overlast, som disse Byer led fra de underliggende Ladesteders Side. Den vilde heller ikke anbefale at træffe nogensomhelst Forføining i Retning af at tvinge Borgerne og "de rige Knaber", som boede i Havnene og paa Landet, til at flytte ind til Byerne. Med Hensyn til Saltkjedlernes Afskaffelse, som Throndhjems Borgere har foreslaaet, tør Slotsloven ikke give sit Minde dertil, om den end kan medgive, at Byens Forsyning med fornøden Brændeved udkræver, at de forbydes inden en vis Omkreds.

Ligeoverfor de Forestillinger, som indkom fra Bergens Borgerskab, indtager Slotsloven en ret velvillig Holdning. Den anbefaler saaledes, at Tolden af det spanske og franske Salt, som over Bergen indføres til det østlige Norge og Danmark, skulde opkræves paa Losningsstedet, ligesom før var sket indtil det sidste Aar. Tolden og Tienden af Tjære foreslaaes nedsat af de Grunde, som af Borgerskabet er anførte. Nedlæggelsen af Sundhords Toldsted og den Indskrænkning i Hollændernes Hummerhandel, som Bergens Borgerskab havde krævet, stod efter Slotslovens Formening i saa nær Sammenhæng med de Forføininger, den havde tilraadet ligeoverfor Snighandelen og Smuglerierne, at den antog, at Borgerskabets Klager vilde blive afhjulpne, naar disse blev iverksatte. Ogsaa forskjellige andre Poster i Bergensernes Forestilling anbefaler den til Regjeringens Imødekommenhed, hvorimod den kort og godt afviser deres Forsøg paa atter at komme i Besiddelse af Finmarkshandelen. Om Farten paa Grønland heder det i Slotslovens Betænkning: "I Henseende til den mislige Hvalfiskefangst, der i nogle Aar undertiden gaar saa ulykkelig, at Rederne maa sætte til og undertiden igjen træffes meget lykkelig — thi ellers blev den Fart fra dette Rige, der ikke har store Kapitaler at risikere, ganske nedlagt —, saa skulde vi allerunderdanigst eragte fornøden, at de Undersaatter, som samme formodentlig kompagnivis vil bruge, maatte allernaadigst ved en og anden Frihed dertil blive animeret (opmuntret) for at indhente et Aar, hvad de i et eller tvende andre kunde have forlist og saaledes holde Farten vedlige." "Det er bekjendt", heder det videre*), "at Hamburgerne, medens Hollænderne var i langvarig Krig begrebne, foretog sig saadan Fart og formedelst Fangsten gik lykkelig, udredede de paa det sidste 50 Skibe dertil, og derover blev Mester for Tranhandelen med hvad andet af Hvalfiskere kunde bruges til Nytte og Fordel, hvorimod Regjeringen for de syv forenede Provindser gav de Indvaanere, som den Fart vilde atter optage og bruge, store Friheder for med Tiden at faa Hamburgerne seilet af Søen, hvilket de og efter mange Aars Forløb endelig skal have saa vidt opnaaet, at de nu farer langt svagere end Hollænderne. Altsaa skulde vi efter saadant Exempel allerunderdanigst holde for tjenlig, at de (af Bergenserne) ansøgte Friheder maatte allernaadigst vorde akkorderede."

Slotsloven afslutter sin Betænkning med følgende Forestilling:

"Dersom foregaaende vore allerunderdanigste Tanker og Propositioner finder E. K. Majt.s allernaadigste Bifald, da er vi forvissede om, at Negotien i dette Rige skal, saasnart den i andre Lande grasserende Pest ophører, inden kort Tid meget tiltage og E. K. Majt.s Interesse saa og Undersaatternes Velstand tilvoxe og formeres: men saa faste Tanker vi allerunderdanigst gjøre os om den Nytte og Fordel, en ret indrettet Negotie tilbringer, saa

*) Se herom ovenfor S. 893.

skadelig er den derimod igjen, naar den ved en forfalden Politie og slet Økonomi bliver misbrugt, som sker, naar Undersaatterne ikke forhindres udi at leve efter eget Tykke i al Overdaadighed, hvilket er i disse Lande snart lige saa fornøden ved muligste og vel indrettede Anstalter at faa afskaffet, som Kommercien at bringe i Opkomst; thi ellers fordrives og ruineres hint, hvad denne skal befordre og oprette. Saadan Overdaadighed finder E. K. Majt allernaadigst selv, at udi disse Lande desværre er opkommet i Kræsenhed og kostbar Klædebragt med saa mange Variationer, at et Rige, der langt herligere Frugter og Effekter ved Natur og Kunst kunde producere, maatte udtære sig selv, ja samme er allerede saa vidt indgrebet, at det, som af Landet kan debiteres (afsættes), som er alt nyttigt og af andre Nationer begjærligt, neppe stopper imod, hvad indføres, der snart for den største Part kunde undværes. Den gemene Bonde og andre gemene Folk har for en stor Del allerede faaet Smag paa franske Vine og Brændevine. I Klædebragten er og begyndt Forandring af ulige mere Kostbarhed end tilforne, hvoraf Pengene maa føres af Landet in natura, naar Landets Effekter ikke tilstrækker; thi de fremmede skjænker os intet, i det Sted, at for omtrent 30 Aar siden — er ialfald en meget kort Tid — blev gode Species, helst af de engelske og skotske indbragt i Landet til de behøvende Varers Indkjøb, og altsaa vil følge, om derpaa ikke i Tide bliver raadet Bod, at Armod vil komme som en bevæbnet Mand. Den Uorden i Klædebragt, som er det allerskadeligste, synes os allerunderdanigst uforgribelig at kunne lettest blive forandret, idet for den allernaadigst foreskrivende Orden og Instrux at overholde, Skræbderne kunde forelægges lige saa høi Pengemulkt, der uden Proces strax maatte udpantes og til visse Brug anvendes, som Arbeidslønnen sig fuldkommen kunde bedrage, og saaledes andre Haandverkere efter Proportion. Thi det skadede aldeles ikke, om sig ei saa mange Haandverkere paa et Sted efter saadan Forandring skulde kunne opholde og ernære, saasom at deslige Folk er for Stedets øvrige Indbyggere og Indbyggerne ikke for dennem. Men det principaleste, som ved saadan høist fornøden Forordning er at observere, bestaar fornemmelig i Tiden og Methoden, naar og hvorledes det allernaadigst kan vorde anbefalet til Begyndelse, Kontinuation og Overholdelse, paa det de mangfoldige Familier i Kjøbmandsstanden, som i disse Riger har Forraad af kostbare Vare af Guld, Sølv, Silke- og Linnedmanufakturvarer, snart for Millioner Penge ikke skal vorde ruinerede, E. K. Majt og Landet til ubodelig Skade. Vi holder den gjørende Instance om Afgang udi E. Majts Told i denne Tilfælde saa slet funderet, at den ikke fortjener Besvaring, siden det staar urtyggelig fast, at den Interesse, E. K. Majt. har ved formuende Undersaatter, er standhaftig og sviger ikke, imod at den anden ikkun varer for en Tid. Alleneste dette maatte man anføre, at naar Kommercien i sig selv efter foregaaende vore allerunderdanigste Tanker og Forslag bliver understøttet og befordret, vil E. K. Majt

endog i Toldrevenuerne (Indtægterne) desuagtet langt mere avancere end forlise."

Med denne Betænkning, der var det omfangsrigeste Arbeide, som Slotsloven leverede, afsluttede denne sin Virksomhed. Vicestatholder Kragh, der allerede havde taget Afsked fra sit Embede, fandt at burde være tilstede under Forhandlingerne af denne vigtige Sag. Hvad der imidlertid kom ud af den hele Overveielse og det hele Apparat, som var sat i Gang, kan ikke ses. Der udfærdigedes i den følgende Tid, saavidt vides, ingen Forordning, intet Reskript, som med Bestemthed kan siges at være fremgaaet af de af Byernes Borgerskab og Slotsloven i Forening saaledes indgivne Forestillinger.

Danmarks og Norges ydre Politik 1720—1730. Paul Juels Landsforræderi *).

Ved Freden til Fredriksborg havde de forenede Riger trukket sig ud af Krigen med Sverige paa en efter Omstændighederne nogenledes taalelig Maade**). Men det saa dog en Tid ud til, at de ikke ret længe skulde komme til at nyde de Frugter, den bragte. Den russiske Czar betragtede nemlig Fredsslutningen som mere end halvt Forræderi fra den dansk-norske Konges Side; at han selv nogle Aar i Forveien havde aabnet Underhandlinger med Sverige om Fred, og at han dengang heller end gjerne havde kjøbt sig Fred med dette Rige ved at opofre sine Forbundsfæller, var i hans Øine den uskyldigste Sag af Verden. Han lod nu falde et Ord om, at den danske Konge aldrig maatte vente at opnaa hans Samtykke til at beholde den gottorpske Del af Slesvig, og at der laa Alvor bag denne Trusel, kunde man slutte deraf, at han indbød den gottorpske Hertug Karl Fredrik, der siden Karl XII's Fald havde opholdt sig i Tyskland, sysselsat med Planer til at skaffe sig Sveriges Throne, til at komme til hans Hof, hvorfra der forespeiledes ham, at han skulde faa Slesvig tilbage samt opnaa Giftermaal med en af Czarens Døtre og Afstaaelsen af de fra Sverige erobrede Provinser Lifland og Estland. Hertugen fulgte vel ikke strax Indbydelsen, før han havde fristet, hvad Keiseren kunde udrette for ham med Hensyn til Gjenerhvervelsen af Slesvig og

*) I dette Afsnit er væsentlig fulgt E. Holms Fremstilling af de politiske Forhold i Danmark-Norges Historie 1720—30.

**) I sin Glæde over Freden, hvis Istandbringelse for en væsentlig Del skyldtes Kongen selv, gav denne et netop paabegyndt Slot Navnet Fredensborg. Paa dette, der var opført af forskjellige ældre Bygninger i Fredriksborgs Omegn, der nedbrødes, opholdt den dansk-norske Kongefamilie sig hyppig om Somren.

Opnaaelsen af den svenske Throne; men om Vaaren 1721 indfandt han sig dog i Riga, hvor han fuldstændig kastede sig i Czarens Arme. Ved dette Skridt fra Hertugens Side blev Kong Fredrik meget betænkelig. Han havde vistnok før tænkt sig Striden med det gottorpske Hus løst paa den Maade, at han gjorde, hvad han kunde, for at faa den gottorpske Hertug sat paa Sveriges Throne; men hans Ønsker i denne Retning havde mødt den mest afgjorte Modstand hos hans Forbundsfælle Kong Georg I af Storbritannien, der holdt paa, at Dronning Ulrika Eleonora burde beholde den Krone uanfægtet, som hun havde tilkjøbt sig af de svenske Stænder med Opgivelsen af Enevoldsmagten. Men at se sit Huses Arvefiende som Thronfølger i det Rige, som havde hævet sig til Stormagts Rang ved Stridighederne mellem Nordens Kongedømmer, var ham i høieste Grad imod, og han nedlagde derfor gjennem sin Gesandt ved det russiske Hof en bestemt Indsigelse mod, at Karl Fredrik fik den ældste af Czarens Døtre, samt udtalte, at hvis Czaren indlod sig paa noget, som var til Skade for Danmarks Interesser, saa maatte han ikke fortænke ham i, at han traf sine Forholdsregler. Czaren blev ærgerlig over, at Kongen vilde blande sig op i Spørgsmaalet om hans Døtres Giftermaal og frabad sig saadanne Forestillinger; men han erklærede nu tillige, at han ikke vilde befatte sig med de slesvigske Anliggender, og at han kun agtede at bistaa Hertugen i hans Fordringer paa den svenske Krone. Ganske vist forsøgte Hertugen ved denne Tid ad Underhandlingernes Vei at opnaa noget Vederlag for sin Andel af Slesvig; men dette lykkedes ikke, og det var vistnok for at afskjære ham fra enhver Tanke herpaa, at Kong Fredrik nu lod offentliggjøre de engelsk-franske Garantier for Slesvig. Han vilde vise baade ham og Russerne, at han nok skulde vide at holde fast paa denne Landsdel, selv om hans egen Styrke ikke strakte fuldstændig til.

Ved Freden i Nystad, der sluttedes 30te August 1721 efter gammel Stil, kom Czaren i Besiddelse af Sveriges Lande hinsides Østersøen med Undtagelse af Finland. Efter denne sidste Udvidelse af sit Magtomraade fandt han, at Keisertitelen var ham høvelig, og han antog den derfor strax efter Freden. Men paa samme Tid vilde han, der nu ubestridelig var bleven den mægtigste Monark i Norden, ogsaa gjøre sin Villie gjældende her. Efter Fredslutningen gjorde han da Paastand om, at den Toldfrihed i Øresund, som Sverige før Fredriksborgsfreden havde været i Besiddelse af, skulde komme de af ham erobrede Østersølandskaber til Gode, eller — hvad der jo var det samme — at Rusland skulde være fritaget for at betale Sundtold. Dette nægtede Fredrik IV selvfølgelig at gaa ind paa, da der jo faktisk ved Fredriksborg-Freden, som var sluttet et helt Aar før Freden i Nystad, var givet Afkald paa denne Ret, og Czaren kunde selvfølgelig ikke gjøre Fordring paa andet og mere, end hvad Sverige havde Ret til at afstaa til ham. Men paa samme Tid gjorde Fredrik IV rigtignok — uvist af hvilken Grund — Vanskeligheder ved at erkjende Czaren som Keiser. Dette Etikettespørgsmaal, som man har

kaldt det, kom da ogsaa til at drage ikke uvæsentlige Følger efter sig, idet det i de følgende Aar, da den senere russiske Kantsler Alexius Bestushef Riumin blev ansat som Ministerresident i Kjøbenhavn, stadig vendte tilbage. I 1722 blev der i Rusland foretaget omfattende Flaaderustninger, som man vilde vide skulde gjælde Danmark, og der blev i denne Anledning ogsaa her foretaget forskjellige Skridt til at modtage Czaren, om han maatte gjøre noget Forsøg paa at foretage Landgang paa de danske Kyster. Men den opstaaede Spænding lagde sig dog snart, idet Czaren fik nok at gjøre med Iverksættelsen af sine Planer til at foretage Erobringer ved det kaspiske Hav paa det persiske Riges Bekostning.

Under disse Forhold var det, at den dansk-norske Konge søgte en Tilnærmelse til Sverige, for at dette Rige kunde tjene ham som et Slags Formur mod Czarens omsiggribende Vælde. Han turde haabe, at det svenske Hof, for hvem Hertugen af Gottorps stadig voxende Yndest hos Czaren maatte være en ram Trusel, skulde møde ham paa Halvveien. Alene det, at den russiske Czar beholdt den holsten-gottorpske Hertug hos sig og, som Ordet gik, agtede at gjøre ham til sin Svigersøn, aabnede ham Adgang til naarsomhelst at kunne gribe ind i de svenske Anliggender, og selv om det i 1720 var lykkedes Dronning Ulrika Eleonora at faa Stændernes Samtykke til at overdrage hendes Gemal Fredrik I Kongemagten, var der jo altid en Mulighed for, at Czaren kunde paanøde det barnløse Par den forhadte Søstersøn som Thronarving. Siden Fredriksborg-Freden var der i begge Riger begyndt at hæve sig Røster for Ønskeligheden af, at der blev tilveiebragt et nærmere, mere venskabeligt Forhold mellem de nordiske Folk, der til Trods for de Kampe, som havde raset Aarhundreder igjennem, dog var forenede med saa mange og sterke Baand. Umiddelbart efter Freden havde der i flere Kredse været paa Tale, at en dansk-norsk Flaade skulde komme Sverige til Hjælp i dets Kamp mod Czaren, og hvorledes Tordenskjolds Hu havde staaet til at kjæmpe Side om Side med sine tidligere Modstandere, er ovenfor fortalt. Flere af de ledende Mænd i Danmark havde givet Svenskerne Vink om, hvilke Forholdsregler de maatte tage med Hensyn til Russernes Operationer, — kort sagt, var det tidligere Nationalhad end ikke brat slaaet om i, hvad vi vilde kalde skandinaviske Sympathier, saa var en sterk Følelse af de nordiske Rigers indbyrdes Solidaritet dog begyndt at spire og udvikle sig. Men i Sverige hemmedes dog den nordiske Tankes Fremvæxt meget snart ved Frygten for den mægtige Nabo i Øst, som det for det sterkt reducerede Rige gjaldt at holde sig inde med, hvor intenst end det Had var, hvormed Flertallet af den svenske Nation maatte omfatte Czaren i sit Hjerte. Hertil kommer ogsaa, at Sverige dengang ligesom saa hyppig i senere Tider havde det vanskeligt for at forlade den Politik, det havde fulgt i Karlernes og Oxenstjernernes Dage. De danske Gesandter i Stockholm, Kristian August Berckentin og General Arnoldt,

arbeidede i Aarene 1721—1723 af bedste Evne paa at faa istandbragt en Alliance mellem de forenede Riger og Sverige, men uden Held, ja, der blev nu fra svensk Side — af Landets betydeligste Statsmand Arvid Horn — endog udtalt, at "ingen Alliance kunde være mindre nyttig eller mere farlig for Sverige end den, som det danske Hof bestræbte sig forat faa istand", og at Sverige havde Grund til "af alle Kræfter at arbeide paa, at Hertugdømmet Slesvig blev givet tilbage til sin rette Herre, da den Forøgelse af Magt og Indtægter, som Danmark havde vundet ved dets Inddragelse, var altfor stor og farlig." Avindsygen mod Danmark og Frygten for Rusland blev i den følgende Tid de ledende Kræfter i den svenske Politik, som var fuldstændig lagt i Rigsdagens Haand, og i sin smygende Ærbødighed for Ruslands Czar erkjendte denne ikke blot hans Keisertitel, men tildelte endog Hertugen af Holsten Titelen af "Kongelig Høihed", hvori der unegtelig laa et Slags Anerkjendelse af dennes Arveret til Sveriges Throne tvertimod de Anskuelser og Følelser, som Hertugens Moster og dennes Ægtefælle Kong Fredrik nærede. I fuld Harmoni med den Holdning, Sverige nu indtog, stod da ogsaa det Forbund, som under 22de Februar 1724 (gl. Stil) blev indgaaet paa 12 Aar med Rusland, og som paa den sidste Magts Vegne blev afsluttet af Bestushef, Broder til den russiske Gesandt i Kjøbenhavn. I de Forhandlinger, som gik forud for Indgaaelsen af dette Forbund var der fra den russiske Gesandt bleven bragt paa Bane, at Sverige og Rusland i Fællesskab skulde arbeide for, at Slesvig blev givet tilbage til den gottorpske Hertug; herpaa kunde Sverige ikke gaa ind af Frygt for at komme paa Kant med England og Frankrige; derimod lovede det ad Underhandlingernes Vei at yde sin Medvirken til, at denne Sag kunde blive bragt i Orden.

Ved dette Forbund havde Svenskerne sluttet sig til en Politik, der var fiendtlig sindet mod de forenede Riger, og det Nederlag, som Kong Fredrik herigjennem led, efterlod et dybt og varigt Indtryk hos ham, ja man vilde endog vide, at Ærgrelsen tog saa sterkt paa ham, at hans Helse led derunder. Det var ikke at tage feil af, at det var Hertugen af Holstens Sag, som Czaren saaledes gjorde til sin og vilde opretholde over for den dansk-norske Regjering. De Rustninger, som i 1723 foretoges fra russisk Side, truede ogsaa med noget af hvert, skjønt de fra dansk-norsk Side ikke blev stort ænsede. Men midt under denne Spænding forsøgte Kong Fredrik dog ad skjulte Veie at aabne Underhandlinger med Czaren for at faa tilveiebragt et Forbund, ihvorvel han ikke vilde kjøbe dette med ligefrem Opgivelse af sit venskabelige Forhold til England-Hannover.*) Det var navnlig Krigsministeren K. K. Gabel

*) Indtil 1721 havde de udenrigske Sager gaaet gjennem det tyske Kancelli, hvis Oversekretær tillige var Udenrigsminister. Efterat Kristian Sehested havde faaet Afsked som saadan, stod Storkantsleren i Spidsen for saavel det danske som det tyske Kancelli, og Diplomaternes Skrivelser sendtes derfor til ham. Men baade de til ham indkommende og

som arbeidede derfor, og det lykkedes denne i Marts 1723 at istandbringe en Sammenkomst mellem Kongen og Bestushef. Under denne slog Kongen paa, at hvis han fik Garanti for Slesvig, og hvis den holstenske Hertug for sig og Arvinger gav Afkald paa sin tidligere Del af dette Landskab, vilde han anerkjende denne som kongelig Høihed og yde sin Medvirken til, at han maatte komme paa Sveriges Throne; han vilde godkjende Czarens Keisertitel, og saafremt denne vilde optræde fiendtlig mod Kong Georg af England-Hannover, skulde han lade den russiske Flaade uhindret faa Adgang til de danske Havne samt yde ham anden Hjælp, medens han selv dog maatte forblive neutral. Toldfrihed i Sundet vilde han dog ikke indrømme det russiske Rige uden paa det Vilkaar, at han fik et Slags Ækvivalent i Hamp, Beg og Tjære, som Rusland aarlig skulde yde ham. Men vilde Czaren ikke gaa ind herpaa, vilde han slutte et Forbund med England-Hannover.

Grunden til denne eiendommelige Signalforandring, som Kong Fredrik personlig foretog — Forhandligerne herom blev nemlig drevne med en saadan Hemmelighedsfuldhed, at ikke blot hans Gesandt i Rusland, men ogsaa Konseillet holdtes fuldstændig udenfor dem — er vistnok at søge i den Misstemning, som Amtmand Paul Juels attenterede Landsforræderi vakte hos ham, og i hvilket han, mistroisk, som han af Naturen var, øinede den største Fare for sine Lande og for sin Krone, navnlig nu, da Sverige havde gjort alvorlig Mine til at nærme sig den russiske Czar.

Før vi gaar videre, skal vi kaste et Blik paa denne Episode, som netop ved Kongens personlige og i høi Grad lidenskabelige Indskriden blev pustet op til at blive en Sag af langt større Betydning, end den i og for sig selv kan siges at have været.

Paul Juel var født i Throndhjem i Begyndelsen af 1670-Aarene. Naar han, der var af jevn borgerlig Herkomst — Faderen var Nordlandshandler —, af og til pukker paa at tilhøre den gamle norske Adel, ja fører sit Stamtræ op til den gamle Jarleslægt, "de gamle norske Grever", tør dette vel forklares deraf, at han paa Faders eller Moders Side har været beslægtet med de ansete Bondeætter paa Nordmøre, til hvis Descendents i sin Tid de throndhjemske Erkebiskoper hørte.*) Paul Juel var i sin Ungdom

fra ham udgaaende Skrivelser blev, hvis de havde nogen Betydning, forelagte Kongen i Konseillet, hvor han afgav sin Resolution. Var Kongen ikke tilstede, sendtes der ham Uddrag af Akterne tilligemed de Betænkninger, som Konseillet havde at forelægge. I det hele taget maa de udenrigske Forhold i Konseillet være undergivne Drøftelse, hvori ogsaa andre end Storkantsleren kunde deltage. Men Kongen kunde dog, som vi her skal se, ogsaa gaa Storkantsler og Konseil forbi og tage Sagerne i egen Haand.

*) Jeg antager, at hans Familie har taget Navnet fra Gaarden Jul i Thingvold, hvor der i det 17de Aarhundrede boede en rig og anset Bondeslægt. Blandt flere Ætter paa Nordmøre og i Romsdal lever der nemlig endnu den Dag idag Sagn om, at de nedstammer fra Mørejarlerne, ja enkelte fører endog sit Stamtræ op til — Olaf Trygvessøn. Hvorvidt disse Sagn medfører Rigtighed, vil man neppe kunne bevise. Derimod er det sikkert nok, at de Familier, hvorfra ialfald de sidste Erkebiskoper udgik, fremdeles existerer.

Prokurator i Nordland, hvor der endnu i Slutningen af forrige Aarhundrede levede et uhyggeligt Sagn om, hvorledes han for at faa indebrændt en Pige, han havde besvangret, stak Ild paa Harstad Sorenskrivergaard.*) Senere var han i flere Aar en meget søgt Prokurator i Bergen. Det staar ikke til at negte, at han maa have været en dygtig Forretningsmand. Ligesom saa mange andre i sin Samtid sysslede han med Digtekunst og hørte som Digter til de mest begavede hertillands. Fra Karakterens og Moralens Side var han alt andet end agtværdig, og der synes ikke at have været Tal paa alle de Historier, som gik i Svang om hans ryggesløse og raa Vandel**). Der er unegtelig mere end et Træk hos ham, som minder om hans Bysbarn Tordenskjold, og navnlig vidner hans Procedure ved forskjellige Leiligheder om en sjelden Genialitet og Raadsnarhed. Men i de fleste Henseender er han dog dennes fuldstændige Modsætning; thi for ham kom alt ud paa et, naar han kun selv kunde komme til Veirs. Allerede under Fredrik IV's Norgesreise i 1704 synes han at være kommen i et nærmere Forhold til Kongen, men det er dog først ved den store nordiske Krigs Udbrud, da han var bleven konstitueret Byfoged i Bergen, at han begynder at tildrage sig en noget større Opmerksomhed Ved denne Tid indgav han nemlig til Kongen nogle Projekter til at forøge Statskassens Indtægter og blev i denne Anledning om Vinteren 1711 kaldt ned til Kjøbenhavn, hvor der blev nedsat en kongelig Kommission, som skulde tage hans Forslag under Behandling. Disse gik ud paa en Omregulering af Fisketienden i Nordlandene, en mere udstrakt Anvendelse af stemplet Papir, en skarpere Kontrol med Toldoppebørslerne og deres Bortforpagtning, Optagelsen af et kongeligt Laan hos Norges formuende Indbyggere og i de større Dødsboer m. m., — altsammen Forslag, der mødtes med almindelig Uvillie saavel hos den Kommission, der skulde tage dem under Behandling, som hos forskjellige norske Autoriteter, der vilde lide et ikke ringe Skaar i sine Indtægter i Tilfælde af, at de maatte blive gjennemførte. Ved at indgive disse Forslag, der netop ved den Forøgelse i Kronens Indtægter, de tilsigtede, maa have havt noget særdeles bestikkende ved sig, havde Paul Juel først og fremst for Øie at forskaffe sig selv et af Landets største civile Embeder. Han skal da ogsaa af Kongen have faaet Løfte om at erholde Sæde i den norske Slotslov i Forbindelse med Ober-Bergamtforvalterembedet i det søndenfjeldske Norge, og han foretog for at sætte sig ind i Bergverksvæsenet en Reise til Bøhmen og Ungarn. Men han opnaaede ingen af disse Stillinger.

*) At der maa ligge noget sandt til Grund for Rygtet om Ildspaasættelsen, fremgaar deraf, at det er fortalt fra flere indbyrdes uafhængige Hold.

**) Medens han boede i Bergen, laa han i stadig Kiv og Slagsmaal med Byens Natvægtere, der ikke sjelden kom tilkort over for den kampløstne Thrønder. Det var ikke smaa Mulkter, han blev idømt for slige Uordener; men til Gjengjæld tranglede han for alle Retter, før han betalte dem.

Derimod udnævntes han i 1711 til Amtmand i Lister og Mandals Amt. I dette sit Embede kom han strax paa Kant med Stiftamtmand Henrik Adeler i Kristianssand, og nogen Tid efter ogsaa med Slotsloven*). Storsnudet, som Juel nu var, lagde han an paa at haane disse Autoriteter, og det er et Træk, som ret godt karakteriserer det norske Regjeringskollegiums hele Svaghed, at det tilsidst endog vægrede sig ved at modtage Juels Breve og Indberetninger. Derimod blev der fra alle Hold holdt nøiagtigt Udkik med Juels hele Færd, og længe varede det heller ikke, før man kom efter forskjellige Forgaaelser fra hans Side, der sammenlagte blev vægtige Anklageposter mod ham. Det staar ikke til at negte, at der i den Forfølgelse, som blev reist mod Juel, har gjort sig personlig Animositet og Uretfærdighed gjældende; thi de Forseelser, der i 1718 havde hans Fjernelse fra Amtmandsstillingen til Følge, var saa ubetydelige, at man uden i mindste Maade at gaa Sandheden for nær kan paastaa, at de hos enhver anden vilde være gaaede ikke blot upaatalte, men endog temmelig uænsede hen. Juel blev yderlig opbragt over Regjeringens Optræden mod ham og blev Dag for Dag mere fortrolig med Tanken om at spille baade Regjeringen og Fædrelandet et Puds til Gjengjæld for den Tort, som var overgaaet ham. Allerede i 1716 havde han begyndt at aabne Underhandlinger med Svenskerne for at holde sig tilvens med dem, om det maatte lykkes dem at faa fast Fod i Landet; men da Karl XII's Planer baade denne Gang og senere slog feil, fandt han det raadeligst at stræbe efter at vinde Kongens Gunst tilbage. Han begav sig derfor i Begyndelsen af 1720 til Kjøbenhavn, hvor han den 30te April tilskrev Kongen et Andragende, og anraabte om Naade. Uheldigvis for ham fandtes der i dette Bønskrift, der er i høi Grad karakteristisk for den begavede og uvorne Mands hele Tænkemaade og sterke Selvfølelse forskjellige Udtryk, der selv af mindre mistroiske Regenter end Kong Fredrik IV maatte opfattes som Undsigelser. Foreløbig blev der vistnok ikke taget noget Hensyn til hans Andragende; men det blev dog ikke begravet i Glemsel, hvilket for Juel unegtelig havde været det bedste. Men han lod det ikke blive hermed. Saasnart han fik en Anelse om, at hans Rolle i Fædrelandet var udspillet, traf han Anstalter til at søge sin Lykke i Sverige. Her vilde han, der ved samme Tid var bleven Enkemand**), indgaa Ægteskab med Kommandør Lars Gathenhjelms Enke og herigjennem opnaa en fast Stilling i dette Land. Han drog virkelig ogsaa afsted, og i sine sangvinske Forhaabninger om, at han i Sverige vilde blive modtagen med aabne Arme, tillod han sig paa Udreisen at insultere sit Fædrelands Institutioner paa en saa brutal Maade, at han alene herigjennem

*) Med Løvendal ses Juel derimod at have staaet paa god Fod, og man har, uvist dog med hvad Ret, tillagt ham Forfatterskabet af den anonyme Lovtale over denne, som ovenfor oftere er benyttet.

**) Han var i 1716 bleven gift med en bergensk Dame, Toldforvalter, Kammerraad Hans Schreuders Datter, der døde i Kjøbenhavn 1720.

skulde synes at have afkastet alle Broer efter sig. Men i Sverige gik intet ham efter Ønske, og allerede i Mai Maaned 1721 vendte han tilbage til Kjøbenhavn. I sine Fristunder havde Juel som fortalt syslet med Digtekunst, og han udgav strax efter en Samling af Idyller, "Et lyksaligt Liv" kaldet, samt nogle Maaneder efter et landøkonomisk Skrift, "En god Bonde, hans Avl og Bjering", en praktisk Haandbog i Landbruget, der tildrog sig fortjent Opmerksomhed og senere hen oftere er bleven optrykt. I begge disse Skrifter udtaler han et Slags Længsel efter at trække sig tilbage fra det offentlige Liv og vie sig til den arbeidsomme Landmands idylliske Ro. Men dette var altsammen poetiske Floskler, hvormed den urolige Ex-Amtmand søgte at døve den Stemme, som i hans Indre eggede ham til at kaste sig op i Livets Stimmel. Tvertimod fandt han kun altfor snart Anledning til at smede nye forvovne Planer mod sin Konge og sit Fædreland. I Kjøbenhavn opholdt der sig ved denne Tid en tidligere svensk Generalmajor, Friherre Gustav Vilhelm Coyet, der hos den danske Regjering vilde erholde Erstatning for forskjellige Tab, som under den danske Hærs Ophold i Skaane var tilføiede hans derværende Eiendomme. Disse hans Bestræbelser kronedes dog ikke med Held, og da han paa samme Tid var misfornøiet med det daværende Hofparti i Sverige, satte han sin Lid til Hertugen af Holsten-Gottorp, som han mente nok vilde skaffe ham Opreisning, om han kom til Magten. Han knyttede da Forbindelse med en svenskfødt Major i hertugelig Tjeneste ved Navn Herling, der opholdt sig i Kjøbenhavn for at virke for sin Herres Sag, og til disse Mænd sluttede Paul Juel sig. Ved denne Tid omgikkes han just med Planer til at anlægge en Koloni paa Grønland og oprette et Handelsselskab, som skulde fremme Forbindelsen mellem det gamle norske Skatland og Danmark. Vi skal senere komme tilbage til dette Projekt, som ikke blev godkjendt af Regjeringen i den Skikkelse, hvori det blev fremlagt af Juel, og nu henvendte han sig gjennem Coyet til den svenske Regjering med sit Forslag. Da heller ikke denne vilde antage det, lagde det vakre Konsortium, der vel kjendte til Czarens uvenlige Følelser mod den danske Konge paa denne Tid, sine Hoveder i Bløb for at faa Kong Fredrik skilt ved alle de Lande, som nordenfor Danmark hørte under hans Scepter, og bringe dem under Czarens Vælde. De Sammensvorne haabede, at denne, i Tilfælde af, at deres Forehavende løb uheldigt af, skulde tage dem i sin Beskyttelse, og de forhandlede derfor saavel mundtlig med den russiske Gesandt i Kjøbenhavn som skriftlig med Czaren og Hertugen af Holsten. Disse Forhandlinger dreiede sig til en Begyndelse om Affendelsen af en af Juel ledet russisk Expedition til Grønland, der efter Juels Fremstilling "strakte sig nordefter hen fra Samojeden og Nova Sembla" og altsaa med Rette burde tilhøre Czarens Rige; naar det af Juel foreslaaede Kolonisationsforsøg paa Grønland var gjennemført, skulde Turen komme til Island, Færøerne og Norge, som skulde underlægges Hertug Karl Fredriks Herre-

dømme. For at styrke sin Kredit hos den fremmede Hersker slog Juel, som hans Vane nu engang var, om sig med store Ord om, at han tilhørte en af Landets ældste og fornemste Familier og at han havde indtaget en saa fremskudt Stilling i Norge, at han var sikker paa, at Landets Indbyggere, der længtes efter at løsrive sig fra Forbindelsen med Danmark, alle som en vilde yde ham sin Tilslutning. Medens der nu forhandledes frem og tilbage herom, kastede de tre Galgenfugle alle Forsigtighedshensyn overbord, til Trods for, at de neppe kan have været aldeles uvidende om, at Postmesteren i Kjøbenhavn, Kristian Erlund, aabnede og læste alle de mistænkelige Breve, som gik gjennem hans Hænder. Erlund var en topmaalt Slyngel, som baade snød og stjal, naar han slap til; men han var en nyttig Mand i Enevoldskongens Tjeneste, idet han udførte en Politispions Rolle. Saasnart han nu havde bragt Sammensværgelsen i dens Enkeltheder paa det rene, blev det den 5te Febr. 1723 besluttet, at Juel skulde fængsles, og at Husundersøgelse skulde foretages hos ham. Denne Forretning blev det paalagt Erlund at udføre sammen med Kancelliforvalter Seckmann. Ved en Misforstaaelse, hvori disse gjorde sig skyldige, var det nær lykkedes Juel at skaffe Bevislighederne for sin Brøde af Veien. Seckmann kom nemlig først ind til Juel og underrettede ham om, at ret nu vilde Erlund indfinde sig hos Juel for at arrestere ham og beslaglægge hans Papirer. Paa Efterretningen herom trak Juel strax en Skuffe Papirer ud og bød sin Tjener om at bringe den hen til hans Værtinde. Dette fik Seckmann dog forhindret, og Juel satte derpaa Skuffen fra sig. Dog saa han lidt efter sit Snit til at putte nogle af Papirerne ind under Slobrokken og senere at kaste dem i Kakkelovnen i et tilstødende Værelse, paa samme Tid som han fik sendt Coyet et Bud om, hvilken Fare han var stedt i. Da nu Erlund kom, modtog Juel ham med Høflighed og spurgte, med hvem han havde den Ære at tale? Erlund sagde sit Navn og nævnte sit Erende. Han lod ogsaa falde et Ord om, at Juel kunde prise sig lykkelig ved at være falden i saa gode Hænder, idet han forsikrede ham om, at han ikke skulde stikke noget under Stolen af, hvad der maatte tjene til at godtgjøre hans Uskyldighed; paa den anden Side maatte Juel da heller ikke fortænke ham i, at han meddelte Kongen, hvad mistænkeligt han maatte finde. Undersøgelserne tog derpaa sin Begyndelse, og Erlund fandt i Juels Gjemmer Udkastet til et Brev til Czaren, som var skrevet med Coyets Haand. Da dette blev vist Juel, sagde han strax, at det var et Udkast, som Coyet havde opsat for ham, uden at han dog havde betjent sig deraf; han var, sagde han, altfor god Patriot til, at det skulde falde ham ind at skrive til Czaren. "Men her," sagde Erlund strax efter med en uskyldig Mine, "her er Eders egen Haandskrift til Udkastet." Juel bad om at faa se det, og Erlund holdt det frem. I det samme snappede Juel Papiret, rev af det Stykke, hvorpaa Datum og hans Navn var skrevet, og puttede det i Munden for at svælge det. Før han imidlertid var kommen

saa langt, havde Erlund bagfra faaet Tag i hans Halsdug, og Juel, som dog maa have været en alt andet end vek Karl, maatte for ikke at blive kvalt give fra sig Papirtuggen, før den var opblødt. Men nu var Erlund ikke længer den høflige Mand. Han lod en Underofficer og fire Soldater med opplantede Bajonetter holde Vagt over Juel, medens han fortsatte Undersøgelserne, og efterat disse, som forøvrigt ikke bragte mere for Lyset, end han alt havde fundet, var endte, blev Juel som Arrestant ført bort af Vagten.

Da Juels Tjener indfandt sig hos Coyet med Underretning om den Husundersøgelse, som fandt Sted hos ham, beklagede denne, at Juel ikke havde brændt sine Papirer og søgt Tilflugt i Sverige, medens det endnu var Tid. Han gjorde dog et Forsøg paa at formaa den russiske Minister Bestushef til at redde Juel ved at erklære ham for Kancelliraad i Czarens Tjeneste; men herpaa vilde denne ikke indlade sig, og snart fik Coyet ogsaa nok med at passe sig selv, idet baade han og Hørling et Par Dage efter blev tagne i Forvaring.

Umiddelbart efter at Juel var bleven fængslet, blev der af Erlund optaget Forhør over ham, hvorpaa de Sammensvornes Sag blev indbragt for en Kommission, i hvilken bl. a. K. K. Gabel, Erlund og General Grev Sponneck havde Sæde. Der var reist Anklage mod dem for Majestætsforbrydelse, og allerede strax efter Kommissionens første Session, der tog sin Begyndelse den 12te Februar 1723, blev det anset for fornødent at lægge Juel paa Pinebænken. Men de Forklaringer, som herved blev ham aftvungne, skulde ikke kaste noget større Lys over den i Regjeringens Øine vidt forgrenede Sammensværgelse, end man allerede af hans forbryderske Korrespondance havde erholdt. Af Frygt for, at det skulde falde Czaren ind at blande sig i Sagen, blev Processen fremmet med ilsom Hast. Den 4de Marts indleveredes Generalfiskalens Indlæg, som der gaves Juel 3½ Time til at besvare, uden at der blev tilstaaet ham nogen Defensor. Ikke desmindre havde Juel sit Forsvar færdigt til rette Tid. Dette var affattet med stor Dygtighed, og han afviser i det paa det bestemteste Beskyldningen for at have indladt sig i Stemplinger mod Norge og erklærer de Forklaringer, som Coyet og Hørling i denne Henseende havde afgivet, for løgnagtige. Derimod lykkedes det ham ikke at bortræsonnere sit Forhold til de Forslag, han havde gjort Czaren med Hensyn til Grønland, Færøerne og Island, og selv om en Nutidens Domstol efter al Sandsynlighed vilde have fundet Beviserne for hans Skyld i det første Punkt for utilstrækkelige, maatte han dog med Rette fældes for Landsforræderi med Hensyn til den sidste Post. Allerede Dagen efter at Juel havde indleveret sit Forsvar, blev Kommissionens Dom afsagt. Den gik ud paa, at han som skyldig i Majestætsforbrydelse i høieste Grad "bør sig selv til velfortjent Straf og andre til Afsky have forbrudt Ære, Liv og Gods og bør den høire Haand hannem levende afhugges og derpaa Hovedet tilligemed Haanden at sættes paa en Stage.

Saa bør og alt hans Gods og Midler være til Fiskus forfalden, efterat hans bevislige Gjæld først er betalt". Men Juel havde endnu meget at gjennemgaa, før han rakte sit Hoved under Bøddelens Øxe. Dagen efter, at Dødsdommen var bleven afsagt, indfandt Erlund, to tyske Auditører og Garnisonspresten sig i Fængselet hos ham for at bevæge ham til at tilstaa, hvilke Medskyldige han havde i Norge. Da han fastholdt, at Coyet og Hørling var hans eneste Medvidere, blev han en Times Tid underkastet den voldsomste Tortur, under hvilken han var nær ved at opgive Aanden, og formanedes til at tilstaa alt, hvad han vidste. Forhandlingerne herom førtes paa det tyske Sprog. Da Pinslerne tilsidst blev ham rent uudholdelige, lovede han at efterkomme sine Bødlers Forlangende ved at angive de Mænd, der efter hans Formening ikke kunde betragtes som gode Borgere. Han nævnte derpaa nogle Borgermestere og Raadmænd i de norske Byer, der skulde være blevne tilsidesatte ved den sidste Rangforordning samt et Par høitstaaende Mænd, som Overhofrettens Justitiarius Blixencrone i Kristiania, Præsident Hans Collin og Lagmand Abraham Dreyer i Throndhjem. For at formilde Kongen anvendte han sine sidste Levetimer til Affattelsen af en Memorial, hvori han gjør Rede for, hvad han af Coyet, Bestuschef o. fl. havde erfaret angaaende Czarens Planer med Hensyn til Norge, som denne hverken vilde se i den svenske Konges eller i den holstenske Hertugs Magt, og giver sine Raad om, hvorledes den Fare, som truede Landet fra russisk Side kunde afvendes. Men havde han gjort Regning paa herigjennem at vinde Kongens Naade, skulde dette Haab haardt blive skuffet. Paa Domsakten havde Kongen med egen Haand skrevet: "Denne Dom approberes udi alle Klausuler og Punkter, og godt om Exekutionen saa snart som muligt vorder foretaget". Med Ro og Fatning gik Juel den 8de Marts Døden imøde. Hvad hans Medsammensvorne angaar, blev Hørling udvist af Danmark, medens Coyet dømtes til Døden. Han blev dog benaadet med livsvarigt Fængsel, hvorfra den svenske Regjering forgjæves søgte at faa ham udfriet. Han blev sat paa Citadellet, hvor han sidstpaa skal have drukket sig ihjel (1730).

Hvorledes Juels Sammensværgelse og Landsforræderi — om man kan bruge disse Udtryk om dette fantastiske Rænkespil — skulde øve sin Indflydelse paa Regjeringens Opfatning af forskjellige Forhold i Norge og bl. a. maaske ogsaa bidrog til at fremkalde Bisskop Deichmans Forsvarsskrift for det norske Folk, skal vi nedenfor paa sit Sted komme tilbage til.

Den besynderlige vaklende Holdning, som Kongen udviste i sin Politik overfor Rusland netop i den Tid, da Komplottet opdagedes, var vel derfor kun et Udslag af den Stemning, som det i Forbigaaende fremkaldte hos ham; da Czaren ikke i nogen Henseende forandrede sin udfordrende Holdning, forvandt Kong Fredrik ikke blot hurtigt den Svaghed, som var kommen over ham, men han kunde ogsaa tage sin Mod igjen, da Spændingen mellem Rigerne vedblev i den følgende Tid. For at modtage Russerne, om de skulde

gjøre Alvor af de Trusler, som deres Rustninger indeholdt, udfærdigedes der allerede i de nærmeste følgende Maaneder forskjellige Ordrer om, at de norske Regimenter skulde holde sig parate til at gaa til Danmark; en Eskadre Orlogsskibe holdtes i kampfærdig Stand, og der blev truffet forskjellige Foranstaltninger til at sætte Kjøbenhavn og Sjælland i Forsvarsstand. Den russiske Czar fik imidlertid ogsaa nu saa meget andet at tænke paa i sin egen Kreds, at han foreløbig maatte lade de forenede Riger være i Fred.

Umiddelbart efter at Czaren den 22de Februar 1724 havde sluttet Forbund med Sverige, lod Czaren sin Hustru Katharina, hvis Had mod alt, hvad der var dansk, var almindelig kjendt, krone til Keiserinde, for at Adgangen til Thronen skulde staa hende aaben efter hans Død. Længere ude paa Aaret deklareredes Forlovelsen mellem Czarens ældste Datter Anna og Hertugen af Holsten. Forholdet mellem Danmark, Norge og Rusland var derfor, saa længe Czaren levede lige saa spændt, som det havde været i den første Tid efter Freden til Fredriksborg. Rygtet vilde af og til endog vide, at Czaren vilde lade en Eskadre Orlogsskibe under Forræderen Admiral Wilsters Kom-

202. Pibefuteral fra Aal i Hallingdal. Universitetets Oldsagssamling.

mando konvoiere de russiske Handelsskibe til Øresund for herigjennem at skaffe en Løsning paa det af ham vakte Spørgsmaal om Sundtolden.

Men jo sterkere Spændingen mellem Kong Fredrik IV og Czaren blev, desto fastere opretholdt den første sin Beslutning, at han ikke vilde lade sig fravriste den hertugelige Del af Slesvig eller nogen Indrømmelse i Øresundssagen. Derimod var han ikke utilbøielig til ad andre Veie at komme til Forstaaelse baade med Czaren og Hertugen. Han vilde saaledes afstaa den sidste Oldenburg og Retten til at indløse Delmenhorst, som var pantsat til Hannover, mod at denne afstod til Kong Fredrik sin Del af Holsten, naar han engang blev Konge af Sverige. Med Czaren vilde han endog slutte et evigt Forsvarsforbund, idet han lovede at anerkjende denne som Keiser, naar han opgav alle Fordringer paa Toldfrihed i Øresund. Ogsaa i denne Sag handlede Kong Fredrik paa egen Haand uden at raadføre sig med Konseillets Medlemmer, som han tiltroede engelske Sympathier.

Da Peter den store den 8de Februar 1725 afgik ved Døden og Katharina I besteg Ruslands Throne, indtraadte der en kjendelig Forandring

i den russiske Politik overfor Danmark, idet Keiserindens hele Holdning blev afhængig af Svigersønnens, den gottorpske Hertugs, Interesser, og hun var saaledes allerede fra første Stund af i endnu høiere Grad fiendtlig stemt mod den dansk-norske Konge, end hendes Gemal havde været. "Jeg er", skal hun ifølge en engelsk Gesandts Udsagn have udtalt i Senatet, "ved alle Ærens Bud saavelsom ved Blodets Baand forpligtet til at se denne ulykkelige Fyrste opnaa, hvad der er hans Ret, og jeg vilde for hans Skyld ikke tage i Betænkning at glemme mit Kjøns Svaghed og endog at drage Sværdet og selv stille mig i Spidsen for en Hær." Den Jubel, hvormed Efterretningen om Czarens Død modtoges i Kjøbenhavn, skulde derfor lægge sig snart, da man havde Følelse af, at de forenede Riger ikke havde vundet noget ved den frygtede Fiendes Bortgang. For hver Dag, som gik, blev Faren imidlertid mindre, idet den forfyldte Keiserinde snart hensank i sløv Uvirksomhed og overlod Menzikow og den gottorpske Hertug at varetage hendes Regentpligter. Begge disse Mænd vakte efterhaanden ved sin Vilkaarlighed og sit Hovmod et sterkt Had mod sig tillive hos Landets Befolkning, og til Trods for, at de havde Peters Hær og Flaade til sin Raadighed, maatte Hertugen dog fornemmelig søge at faa sin Sag fremmet ad Underhandlingernes Vei.

Som vi har set, havde Frankrige og England garanteret den danske Konge Besiddelsen af Slesvig; men hermed var det ingenlunde givet, at Kong Fredrik kunde gjøre sikker Regning paa disse Magters Venskab. Hvad Frankrige angaar, saa havde man her i friskt Minde, hvilken Skade de danske Hjælpetropper i den spanske Arvefølgekrig havde tilføiet den franske Hær, og naar dette Land havde indladt sig paa den omtalte Garanti, saa var det udelukkende af Imødekommenhed mod England og af Venskab for Sverige, der ene og alene herigjennem havde Udsigt til at faa tilbage de Landskaber og Byer, som var blevne besatte af de danske og norske Tropper. Hvor lidet den franske Regjering skattede Kong Fredriks Venskab, ytrede sig da ogsaa jevnlig i den Strid, der fra Tid til anden vaktes om ubetydelige Etikettespørgsmaal, og i den Maade, hvorpaa Kong Fredriks forskjellige Forsøg paa at faa istandbragt en Handelstraktat mellem Frankrige og de forenede Riger blev afvist. Hertil kom ogsaa, at den franske Regjering paa denne Tid lod det være sig magtpaaliggende at komme i Forbund med Czaren, og det siger sig selv, at den under disse sine Bestræbelser ikke skulde være at formaa til at opgive sin Paastand om, at Hertugen af Gottorp burde have Vederlag for den afstaaede Del af Slesvig, et Krav, som den meget tidlig havde reist. Ulige bedre var Kong Fredriks Forhold til Kong Georg og hans Riger England og Hannover, idet den fælles Frygt for Czarens gottorpske Politik nødte dem til at holde sammen. Efter Freden i Fredriksborg blev der da ogsaa paa engelsk Initiativ aabnet Forhandlinger om en Alliance mellem Danmark-Norge og England-Hannover, der tilsigtede at værne om Nord-

tyskland. Dette Forbund kom dog ikke istand, da Preussen og Hessen-Kassel ikke vilde være med paa det. I 1722, da de russiske Sørustninger indgjød den dansk-norske Regjering Frygt for Angreb fra Czarens Side, blev der fra Kong Fredriks Side aabnet nye Forbundsunderhandlinger; men baade fra engelsk og hannoveransk Side stilledes der nu saa store Fordringer, at den dansk-norske Regjering ikke kunde gaa ind derpaa*), og da der i Oktober 1723 blev sluttet Forbund mellem Kong Georg og hans Svigersøn Fredrik Vilhelm I af Preussen, ansaa den første sine tyske Besiddelser for at være saa tilstrækkelig sikrede, at han ikke skjøttede om at gjøre sig større Umag for at knytte Kong Fredrik til sig. Da det svensk-russiske Forbund af 1724 blev indgaaet, blev der, da Kong Fredrik i London gjorde opmerksom paa, hvilken Trusel dette indeholdt mod ham og hans Riger, af den engelske Regjering i London udtalt, at Kong Fredrik ikke behøvede at tage sig dette nær, da England var fast bestemt paa at opretholde den indgaaede Garanti med Vaabenmagt. Hermed blev det hele staaende hen, ihvorvel Kong Fredrik fandt, at han havde været langt sikrere, om et virkeligt Forbund var kommen istand, saa meget mere, som han begyndte at tvivle paa, om han kunde sætte fuld Lid til England, der just ved denne Tid søgte at bringe en Udsoning med Rusland istand.

Ligeoverfor den tyske Keiser og Wienerhoffet befandt Fredrik IV sig i Egenskab af tysk Rigsfyrste oftere paa mindre god Fod, skjønt Forholdet, udvortes betragtet, stedse bevarede et vist venskabeligt Præg. Det var vel ogsaa her i friskt Minde, hvorledes Kong Fredrik under den spanske Arvefølgekrig havde ydet Keiseren og hans Forbundne en ikke ubetydelig Hjælp; fra Tid til anden lod det ogsaa til, at man her i Erkjendelsen heraf vilde optræde til Fordel for den danske Stat, navnlig i det slesvigske Spørgsmaal. Thi i dette havde Keiseren i Egenskab af Overlensherre og Overdommer Anledning til at blande sig. Men de gottorpske Sympathier viste sig dog i Længden at være sterkere end den gamle Taknemmelighedsgjæld, og ihvorvel Ønsket om at staa sig godt med Ruslands mægtige Czar i denne Sag vistnok fik den afgjørende Vægt, viste det sig dog noksom i flere andre Tilfælde, at den dansk-norske Stats Ve og Vel i det store Hele taget kun lidet laa Keiseren paa Hjerte. Dette traadte især frem i den saakaldte rantzauske Mordsag og i den plöenske Arvestrib. Rigsgrevskabet Rantzau i Holsten, der i 1650 var bleven oprettet for den i Fredrik III's Historie bekjendte Grev Kristian Rantzau af Grevskabet Barmstedt, som denne havde kjøbt af den gottorpske Hertug, skulde ifølge testamentariske Bestemmelser, som var trufne af Grev Kristians Søn Ditlev, tilfalde den

*) Blandt andet bragte Englænderne nu en Fornyelse af Handels-Traktaten af 1670 paa Bane, men de krævede, at de engelske Kjøbmænd med Hensyn til Indførsel af Varer til Norge skulde tilstaaes ganske de samme Vilkaar, som undtagelsesvis til sine Tider havde været tilstaaede dem under den store nordiske Krig.

danske Konge, ifald Kristian Rantzaus Slægt uddøde. Den 10de Novbr. 1721 blev Grev Kristian Ditlev Rantzau dræbt paa en Sneppejagt. Han var en ond og lumpen Person, der havde ligget i langvarig Tvist med sin yngre Broder Vilhelm Adolf, som var dansk Elefantridder, Geheimeraad og Indehaver af det jydske Grevskab Løvenholm m. m., og Mistanken for den begaaede Ugjerning faldt derfor paa denne, skjønt han gjorde alt muligt for at faa den afvendt. Dette lykkedes ham dog ikke, og i Mai 1722 lod Kong Fredrik IV, der havde nedsat en Kommission for at faa Sagen undersøgt, Grev Vilhelm lokke over paa holstensk Grund, hvor han fængslede ham under Paaskud af, at han var hans Undersaat. Senere kom det op, at Grev Kristian Ditlev var bleven myrdet af en Kaptein Ditlev Prætorius, som var tilskyndet dertil af Grev Vilhelm Adolf, og for at faa Tag i denne lod Kong Fredrik IV ham lokke fra schlesisk Grund, hvor han just opholdt sig, over paa preussisk.*) Men Preusserkongen Fredrik Vilhelm I, der som bekjendt havde en vis Svaghed for svære Gardister og havde et gammelt, hidtil ikke opfyldt Løfte af Kong Fredrik paa at faa overladt sex 75 Toms Karle til Potsdamergarden, skyndte sig med at lægge Beslag paa Prætorius og negtede at udlevere denne, før han havde faaet Rekruterne. Der var da intet andet for Fredrik IV at gjøre end at opfylde Preusserkongens Forlangende**), og han fik da nu ogsaa Prætorius udleveret. Denne dømtes til Døden og henrettedes i Aaret 1725, medens hans Herre slap med livsvarigt Fængsel. Han indespærredes paa Akershus Fæstning, hvor han blev siddende til sin Død (1734). Han blev høitidelig bisat i Vor Frelsers Kirkes Kor under Alteret***) og er saaledes den eneste regjerende Fyrste, som siden Haakon VI's Dage er bleven jordet her i Landet.

Da ingen af Greverne havde legitime Efterkommere, satte Kong Fredrik IV sig i Besiddelse af Grevskabet Rantzau som den rette Arving; men fra Wienerhoffets Side blev Kongens hele Forhold strax gjort til Gjenstand for sterk Klander. Dette vilde nemlig ikke tage noget Hensyn til, at Vilhelm Adolf Rantzau var dansk Undersaat — han havde dog, som ovenfor omtalt, Godser i Jylland, var dansk Geheimeraad, Ridder af Elefanten m. v. —, men hævdede, at han efter Broderens Død maatte anses for tysk Rigsgreve, og som saadan havde Kongen ingen Ret til at opkaste sig til Dommer over ham, langt mindre til at besætte Grevskabet. Keiseren opfordrede nu Hannover, Preussen og Braunschweig-Wolfenbüttel, der var Direktører for den neder-

*) Som Mellemmand benyttedes en anden Slyngel, en Major Kohler, som for sin Imødekommenhed skulde faa et Kompagni i dansk Tjeneste. For Opfyldelsen af dette Løfte fritog Kohler dog Kongen, idet han, fakket som Røver, tog sig selv af Dage.

**) Hvorledes dette gav Anledning til, at norske Bondegutter kom til at tage Tjeneste i den store Potsdamergarde, er fortalt i min Bog "Fra en svunden Tid", S. 109 flg.

***) Om Grev Vilhelm Adolfs Fangenskab paa Akershus, se "Fra en svunden Tid", S. 114.

sachsiske Kreds, til at faa Fredrik IV til at rømme Grevskabet. De gjorde da denne sine Forestillinger; men da han ikke ænsede dem, lod de det bero dermed. Heller ikke det keiserlige Paabud om at overlevere Grevskabet til Wienerhoffets Fuldmægtige blev agtet, ihvorvel Keiseren dekreterede en Bod af 100 Mark Guld, om Kongen blev siddende hans Bud overhørig.

Samtidig hermed indtraadte der ogsaa en Spænding mellem Hofferne i Wien og i Kjøbenhavn om Arvefølgen i Hertugdømmet Plöen, hvorom der ved Hertug Joachim Fredriks Død i 1722 reiste sig Tvist mellem hans Brodersøn Fredrik Karl, Herre til Karlstein, og dennes Fætter Johan Emil Ferdinand, Hertug af Rethwisch. Den første af disse var unegtelig den nærmeste Arving ifølge de almindelige Arveretsbestemmelser; men da hans Moder ikke var en fyrstelig Dame, blev der gjort Indsigelse mod hans Afkomst til Fyrstendømmet. Kong Fredrik IV tog Herren til Karlsteins Parti, til Trods for, at Hertugen af Rethwisch forestillede ham, at han vilde staa sig paa at støtte hans Sag, da han ingen Arvinger havde og heller ingen vilde faa, hvorefter Hertugdømmet ved hans Død vilde tilfalde den danske Krone. Men der var dog den Hage ved ham, at han var en ivrig Katholik, og katholsk Propaganda vilde Kong Fredrik ikke vide noget af i sine Lande. Han anerkjendte derfor Herren til Karlstein som Hertug af Nordborg og lovede at understøtte ham i hans Fordringer paa Fyrstendømmet Plöen; men han betingede sig derhos, at Fredrik Karl skulde afstaa de fyrstelige plöenske nordborgske Eiendomme paa Als og Ærø til det danske Kongehus tilligemed nogle Dele af Amtet Segeberg, som Kristian V i sin Tid havde overladt det plöenske Hus til Vederlag for dets Ret til Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst. For at hindre Hertugen af Rethwisch fra at sætte sig i Besiddelse af de plöenske Lande i Holsten lod Fredrik IV paa Opfordring af Joachim Fredriks Enke dem besætte af danske Tropper. Dette opfattedes af Wienerhoffet som et Indgreb i de keiserlige Rettigheder, og der opstod nu en Spænding mellem Keiseren og Kongen, der i Forbindelse med den rantzauske Sag truede med at hidføre et voldsomt Brud.

Et Held for Kong Fredrik i denne Strid var dog den Omstændighed, at Hertugen af Retwisch, som Keiseren saaledes tog under Armene, var Katholik; thi netop i de religiøse Tvistigheder havde Wienerhoffet vist stor Partiskhed, og der herskede som Følge heraf ikke liden Misstemning ved de protestantiske Hoffer, navnlig ved det hannoveranske og det preussiske. Var det derfor af Keiseren bleven paalagt den nedersachsiske Kreds at foretage Exekution til Gavn for Hertugen af Rethwisch eller havde Fredrik IV indbragt Sagen for Rigsdagen i Regensburg, turde det nok have vist sig, at han havde ret gode Kort paa Haanden; men hverken Keiseren eller Fredrik IV ønskede at sætte Sagen paa Spidsen, men saa den helst bilagt i Mindelighed. Snart skulde Keiserens Opmerksomhed ogsaa blive hendragen paa Løsningen

af større Spørgsmaal, hvorunder baade den rantzauske og plöenske Sag skulde trænges i Baggrunden.*)

En god Støtte saavel i Forholdet til Keiseren som til den russiske Stat havde Kong Fredrik i Preusserkongen Fredrik Vilhelm I, en værdig Efterfølger af den store Kurfyrste, hvis Navn han bar. Ganske vist var han en Jeronimus paa Thronen, en smaalig og grætten Knark, over hvis Svagheder man støt og stadig — og ganske vist med fuld Ret — har faaet sig en god Latter. Man maa dog erindre, at alt dette kun er den vrange Side af denne Monarks Personlighed, om han end næsten bestandig vendte den ud. Man maa dog yde ham den Retfærdighed, at han var et Pligtmenneske som ingen anden Fyrste i hans Samtid, og at han, naar hans Samlermani ikke kom i Strid med hans bedre Jeg, var en ret brav og ærlig Personlighed, hvor vanskelig han end var at have at gjøre med. Dette fornegtede sig heller ikke i hans Forhold over for den dansk-norske Konge, mod hvem han viste sig som en Ven i mange Tilfælde, hvor blot deres Rigers Interesser ikke stod mod hinanden.**) Med den holstenske Hertugs Sag vilde han saaledes ingen Befatning have, og han erklærede lige ud, at han ikke vilde vide af nogen Gjennemmarsch af russiske Tropper, som gjennem hans Lande skulde rykke mod Danmark, ja, da Peter Czar opfordrede ham til at tiltræde det under 23de Februar 1724 sluttede Forbund mellem ham og Sverige, afviste han det med Bestemthed, til Trods for, at man stillede ham Erhvervelsen af Rügen og Stralsund i Udsigt.

*) I den rantzauske Sag kom Kong Fredrik IV senere til Enighed med den domfældte Greves Søster, Grevinde Katharina af Castell-Rudenhausen, saaledes at hun skulde have Allodialgodserne, mod at Kongen beholdt Grevskabet. I Løbet af Høsten 1727 blev der udfærdiget en keiserlig Resolution om, at Grevskaber skulde "sekvesteres" i Keiserens Navn af Direktørerne i den nedersachsiske Kreds — Kongen af Preussen, Kurfyrsten af Hannover og Hertugen af Braunschweig-Wolfenbüttel —; men da Kong Fredrik erklærede, at han var bestemt paa at forsvare sin Ret "med den ham af Gud skjænkede Magt", lod disse det bero hermed, og Kongen beholdt Grevskabet under Form af Beslaglæggelse, indtil Greven i 1734 døde. Da først overtog den danske Konge det som Eiendom.

Den plöenske Sag blev i August 1725 paakjendt af Rigshofraadet i Wien; men her erklærede de tre af de fire protestantiske Raader sig for Hertugen af Nordborg og Sagen optoges derfor til ny Forhandling. Der udspandt sig nu en hel literær statsretslig Feide mellem leiede tyske Lærde; men Striden fik en uventet Løsning ved Hertugen af Rethwisch's Død (Forsommeren 1729), og Vinteren samme Aar tilkjendte Rigshofraadet i Wien Hertug Fredrik Karls Arvekrav. Hermed havde Kong Fredrik IV erhvervet den plöenske Linies Eiendomme paa Als og Ærø.

**) Hvad her anføres, maa dog maaske opfattes paa en noget relativ Maade. Den dansknorske Afsending i Berlin, Løvenørn, der havde en saa høi Stjerne hos Soldaterkongen, at denne vistnok har fundet "at det i Grunden var ganske galt, at han var dansk General og Diplomat i Stedet for preussisk Grenader", har intet godt at sige om Kongen. I en privat Skrivelse udtaler han endog, at "man maa tage den preussiske Konge, som han er, og behandle ham paa samme Maade, hvorpaa Indianerne behandler Djævelen, for at han ikke skal gjøre noget ondt". "Det er i det mindste den Fremgangsmaade, som alle følger over for ham", lægger han til.

Det var gjennem Forhandlinger med Frankrige og England, den holsten-gottorpske Hertug efter Katharina I's Thronbestigelse stræbte efter at tilveiebringe en for sig tilfredsstillende Løsning af det slesvigske Spørgsmaal, og efterat han i Juni Maaned 1725 havde ægtet Prinsesse Anna, søgte han i dette Øiemed at faa istand et Forbund mellem Rusland, England og Frankrige. Han indsaa vistnok, at der var lidet Haab for ham at faa tilbage den Del af Slesvig, som var ham fravristet. Derimod haabede han, at han skulde erholde et klækkeligt Vederlag for det, saa meget mere, som den franske Regjering stedse havde arbeidet for en saadan Ordning og jevnlig kom tilbage til den. Det var derfor ogsaa med Frankrige, han indledede Underhandlingerne om Vaaren 1725. I det Udkast til Traktat, som blev den franske Gesandt forelagt fra russisk Side, fandtes der en Bestemmelse om, at Frankrige og England skulde forpligte sig til "saa snart som muligt at skaffe Karl Fredrik et fuldstændigt Vederlag, der helt kunde tjene som en billig Skadesløsholdelse for hans Hertugdømme Slesvig. Men i det Tilfælde, at Kongen af Danmark ikke vilde række Haanden dertil, skulde deres Majestæter Kongerne af Frankrige og England love, at de hverken umiddelbart eller middelbart vilde modsætte sig de Skridt, som Keiserinden vilde finde det hensigtsmæssigt at bruge for at skaffe sin Svigersøn Hertugen Retfærdighed". Med andre Ord: Rusland fordrede, at England og Frankrige skulde opgive sine Garantier for Slesvig, medens den holstenske Hertug efter Forgodtbefindende klængede sig ind paa den dansk-norske Konge. Men herpaa kunde og vilde Regjeringerne i disse Lande ikke indlade sig Alt, hvad de vilde indrømme Hertugen, var inden Rimelighedens Grænser og ad mindelig Vei at holde ham skadesløs for Slesvig; men andet og mere maatte Keiserinden ikke forlange af dem. Forhandlingerne førtes derfor ikke videre; men overfor den danske Gesandt i Petersburg blev der af de russiske Ministre ligefrem udtalt, at der aldrig kunde være Tale om en Tilnærmelse, end sige fuldstændig Udsoning mellem Danmark-Norge og Rusland, før Hertugen havde faaet Opreisning for den Tort, som var ham vederfaret. I Løbet af Vaaren 1725 var der ogsaa fra russisk Side foretaget betydelige Rustninger, som man vilde vide gjaldt Danmark. Ihvorvel man her af bedste Evne traf Anstalter til at afvise det forventede Angreb, var de forenede Rigers Stilling dog alt andet end gunstig, navnlig da man kunde skjønne, at Sverige, hvor Hertugen af Holsten havde et meget betydeligt Parti*), ikke vilde staa som ørkesløs Tilskuer, ifald det brød løs. Truende, som Situationen nu var, ansaa Kong Fredrik IV det raadeligst at komme til Enighed med Keiserinden og hendes Svigerson ad Underhandlingernes Vei. Han lod sin Gesandt i St. Petersburg gjentage

*) Dette var paa Grund af den mod Kongen herskende Uvillie voxet meget sterkt, og paa Rigsdagen i 1723 havde det havt afgjort Overvægt, hvorved Alliancen med Rusland kunde sluttes.

det Tilbud, han tidligere havde gjort, om at hjælpe Keiserinden til at sikre Hertugen den svenske Throne; derhos vilde han overlade ham Oldenburg eller og betale ham 100000 Rdr. aarlig, saa længe, til han var kommen i Besiddelse af Sveriges Krone. Derimod skulde Hertugen til Vederlag give Afkald ikke blot paa Slesvig, men ogsaa paa sin Andel af Holsten, saasnart dette Maal var naaet. Men dette Tilbud blev bare afvist paa en meget haanlig Maade, og Russerne og Holstenerne ilede med at plappre ud til alle Kanter, hvad den dansk-norske Konge havde lovet. Denne kom herigjennem til at staa i et for ham ret ubehageligt Lys, saa meget mere, som han havde aabnet disse Forhandlinger uden at indvie sit Konseil i, hvad han saaledes indlod sig paa. Den lille diplomatiske Episode vakte endog Skandale, idet de russiske og holstenske Ministre for at ærgre sine Modstandere offentliggjorde den danske Gesandts og Konseillets Skrivelser, der var i høi Grad kompromitterende for den dansk-norske Konge og hans Regjering.

I Syd- og Vest-Europa havde de politiske Forhold helt siden 1720 fremkaldt en sterk Spænding, der truede med at hidføre en almindelig Krig. Den ærgjerrige spanske Dronning Elisabet arbeidede nemlig paa at skaffe sine Sønner italienske Fyrstendømmer, som skulde fravristes Huset Østerrige, og dette havde tilfølge, at Østerrige nærmede sig Frankrige, hvis Interesse det var at holde den spanske Magtfylde paa et vist Lavmaal. Frygten for Stuarternes mulige Gjenindsættelse havde skabt et Forbund mellem England og Frankrige, og til dette havde ogsaa Holland sluttet sig paa Grund af den spanske Kongemagts magtlystne Holdning. Der stod saaledes mod Spanien et fransk-engelsk-østerrigsk-hollandsk Forbund, en ganske eiendommelig politisk Fremtoning. I 1720 blev der truffet en Overenskomst, hvorved det blev bestemt, at det spanske Hof skulde frafalde alle Krav paa de østerrigske Landskaber i Italien, men Dronning Elisabets ældste Søn fik Tilsagn om Toscana, Parma og Piacenza, naar de her regjerende Fyrstehuse uddøde, hvilket efter al Sandsynlighed snart vilde ske. Men snart opkom der nye Stridsspørgsmaal, der truede med at hidføre et alvorligt Sammenstød. Englænderne og Hollænderne, der ikke vilde vide af Medbeilere i Handelen paa Ostindien, saa med Misnøie paa, at Keiser Karl VI oprettede et Handelskompagni i Ostende*), og de spidsfindige Fortolkninger, som Westfalerfredens Bestemmelser underkastedes, gik ud paa, at Keiseren herigjennem havde gjort Brud paa disse. Der opstod da et Brud mellem England og Keiseren. Strax efter kom Frankrige ogsaa i Anledning af den franske Konges Giftermaal paa Kant med Spanien, idet den unge spanske Prinsesse, der var udset til hans Brud, blev kasseret som saadan. Forbitrede herover indgik nu Keiseren og Spanien i April 1725 en Alliance i Wien, der var rettet mod Vestmagterne, og som en Modvægt mod denne blev der i September s. A. paa Slottet

*) Størstedelen af det nuværende Belgien hørte nemlig med til Keiserens Besiddelser.

Herrenhausen i Hannover sluttet et Forsvarsforbund mellem England, Frankrige og Preussen. Det siger sig selv, at disse to Forbund under sine Bestræbelser for at holde hinanden Stangen, maatte lægge alle Aarer ud for at sikre sig den Alliance, som var at opdrive hos de nordiske Magter. Navnlig blev det da Ruslands Venskab, begge Forbund beilede til. Men heller ikke denne Gang vilde Vestmagterne kjøbe dette med Opgivelsen af de slesvigske Garantier og med den Indrømmelse overfor den gottorpske Hertug, som Katharina I krævede. Dette forstod Keiseren at benytte sig af. Han skyndte sig med at anerkjende Hertugen af Holsten-Gottorp som kongelig Høihed, og inden Aaret var omme, vilde et Forlydende vide, at der var afsluttet en Traktat mellem Rusland og Østerrige, hvori Slesvigs Tilbagegivelse til den gottorpske Hertug skulde være sterkt udhævet. Saa sikkert var det hertugelige Parti i Rusland nu paa, at Gottorperen vilde høste Fordel af den Konflikt, som maatte opstaa i Europa, at dets mest fremtrædende Medlemmer begyndte at raadslaa sig imellem, om Hertugen ikke ligesaa godt kunde give Afkald paa baade Slesvig og Holsten, naar han til Vederlag fik — Norge. Dobbelt fordelagtigt maatte et saadant Mageskifte blive, naar Karl Fredrik, hvad baade han og hans Raadgivere fremdeles haabede paa, inden kortere eller længere Tid blev Konge i Sverige. Der blev forelagt den danske Gesandt i St. Petersburg Forslag derom; men dette blev ikke ænset mere end andre, der dog hørtes ulige mere fornuftige ud, hvorefter Hertugen til Vederlag for Slesvig skulde erholde Oldenburg, Delmenhorst, Femern, Fredriksort og forskjellige Stykker af Holsten m. m.

Saaledes som Stillingen i Europa nu artede sig, haabede Kong Fredrik og det med god Grund, at han skulde slippe for at gjøre nogensomhelst Landafstaaelse, og han vilde derfor ikke engang fremsætte Antydning af Tilbud derom mere. Hans Bestræbelser gik nu ud paa at blive optaget i det mellem England, Frankrige og Preussen sluttede, saakaldte hannoveranske Forbund. Da Russerne om Vaaren 1725 truede med at sende en stor Hær og Flaade mod Danmark, havde den danske Regjering paakaldt Englands og Frankriges Støtte derimod, idet den slog paa, at der skulde sluttes en Overenskomst mellem England, Frankrige og Danmark til Værn mod Rusland, hvis Stridsmagt den paa ingen Maade saa sig istand til at døve paa egen Haand. Fra engelsk Side blev der da paa disse Forestillinger svaret, at det hverken var Englands eller Frankriges Mening andet end at opfylde de indgaaede Forpligtelser overfor Danmark, der skulde faa Hjælp baade med Stridskræfter og Penge; men først naar Bruddet virkelig var sket og Danmark havde taget det første Stød af, kunde England yde denne Hjælp. Omtrent ligedan lød det Svar, som Frankrige gav. Denne Stat skulde af bedste Evne søge at forebygge, at Russerne tilføiede Kong Fredrik nogen Skade; men selv maatte denne træffe Anstalter til at modtage dem, om de desuagtet kom. Kong Fredrik vilde, at i det af ham foreslaaede Forbund skulde ogsaa Sverige op-

tages, idet han forudsaa, at Rusland neppe vilde skride til Angreb, med mindre det sikrede sig dette Rige. Englænderne lovede da ogsaa, at de skulde gjøre alt, hvad der stod i deres Magt for at hindre Svenskerne fra at gjøre fælles Sag med Rusland; men ikke desmindre spurgtes det henimod Aarets Udgang, at den svenske Regjering under 3die November 1725 havde vedtaget en Resolution om, at "Hans Majestæt Kongen af Sverige ikke vilde undlade noget for at udvirke en fuldstændig Tilfredsstillelse af Hertugens Ønsker og hans Gjenindsættelse i Hertugdømmet Slesvig", — altsaa en Tilkjendegivelse af, at det holstenske Parti i Sverige var endnu farligere Fiender for Danmark end Hertugens Beskyttere i Rusland.

Om Vaaren (16de April) 1726 sluttede Wienerhoffet sig til det nogle Aar i Forveien indgaaede Forbund mellem Rusland og Sverige, og det bestræbte sig derhos for at formaa Preussen til ogsaa at slutte sig til det. Herved opnaaede det, at Rusland i August Maaned s. A. tiltraadte Wienerforbundet, og Keiseren lovede da, at hvis det inden et Aars Forløb viste sig umuligt med det gode at formaa Fredrik IV til at gjengive Hertugen hans Del af Slesvig, skulde de forpligte sig til i Forening at tvinge ham dertil med Vaabenmagt. Ogsaa Sverige skulde overtales til at være med paa dette. Fra Nytaarstid 1726 af taltes der nu vidt og bredt om de store Rustninger, som fra russisk Side blev foretagne for at hjemsøge Danmark med Baal og Brand, og det hed, at Danmark var redningsløst fortabt, om dets Konge ikke skyndte sig med at gaa ind paa de Fordringer, som den gottorpske Hertug fandt for godt at opstille. Det saa unegtelig ogsaa meget farligt ud. Men til alt Held for de forenede Riger fandtes der i den russiske Flaade og Hær flere Nordmænd og Danske, som ikke blot negtede at bære Vaaben mod sit Fædreland, men ogsaa gav den dansk-norske Regjerings Repræsentant i St. Petersborg Anvisning paa, hvorledes den truende Fare bedst og sikrest kunde afvendes. Den gamle Admiral Kornelius Cruys raadede saaledes til, at den dansk-norske Stat skulde gribe Offensiven og ved et rask Overfald søge at tilintetgjøre den russiske Flaade, der ikke paa langt nær var saa farlig, som den saa ud til, før den endnu var naaet til de danske Farvande.*) Men den dansk-norske Flaade var nu ikke mere, hvad den havde været paa den store nordiske Krigs Tid, idet det Knibesystem, som havde været indført, fortrinsvis var bleven gjennemført i Søetaten. Al Tale fra de nævnte danske og norske Officerers Side om at forekomme Russernes Overfald ved et Angreb som foreslaaet, maatte som Følge heraf minde noget om Fabelen om Musene, som vilde hænge Klokken paa Katten. For den dansk-norske Regjering var der intet andet at gjøre end at paakalde

*) Der var dog andre dansk- og norskfødte Officerer, som nærede mindre sønlige Følelser mod sit Fædreland. At Forræderen Wilster hadede den dansk-norske Konge og hans Folk, er rimeligt nok; men mindre forklarligt er det Had, som Admiral Bredal, en Sønnesøn af Biskop Erik Bredal (?), lagde for Dagen.

Vestmagternes Hjælp, og det blev da ogsaa gjort, saasnart de første Rygter om Russernes Udrustninger var naaede til Kjøbenhavn. Kong Fredrik befandt sig i en nervøs ophidset Stemning, idet han levede i stadig Frygt for, at Englænderne, saaledes som de havde udtalt, ikke vilde tage Hatten af, før de saa Manden, det vil sige, oppebie Russernes Angreb paa Danmark. Men denne Frygt var dog ugrundet. Hvad enten det nu var, at Englænderne vilde hindre, at den russiske Indflydelse i Sverige skulde blive for stor, eller de fandt, det var nødvendigt at holde Ord, nok af det, i Begyndelsen af Mai Maaned 1726 indfandt 20 engelske Linieskibe sig under Kommando af Admiral Wager og kastede Anker udenfor Kjøbenhavn. Denne Flaades Opseiling forandrede strax Stillingen i Norden. Den svenske Regjering, der i November 1725 havde fattet Beslutning om at støtte den holstenske Hertug paa kraftigste Maade, forandrede nu, da den engelske Flaade drog opover til Stockholm, strax Tanker og sluttede sig — rigtignok med et meget knebent Flertal — til det hannoveranske Forbund (Juni 1726). Derpaa begav den engelske Flaade, ledsaget af 8 danske Linieskibe under Kontreadmiral Mikael Billes Kommando, sig til den finske Bugt og lagde sig for Anker udenfor Nargø, saaledes at intet russisk Skib fra de østlige Havne kunde komme ud af Bugten uden at udsætte sig for at blive skudt i Sænk af den engelsk-danske Flaade. Vistnok tænkte Russerne paa i første Vindstille at angribe denne med sine Galeier; men de lod det dog være og holdt sig i Ro i sine Havne, til den fremmede Flaade i Løbet af Oktober igjen var dragen bort.

Paa den politiske Situation kom denne Flaadedemonstration til at have vidtrækkende Følger. I Sverige havde det holstenske Parti lidt et afgjørende Nederlag, og i Rusland kom det til Brud mellem Menzikof og Hertug Karl Fredrik; den første erklærede det endog for det rene Vanvid, om man skulde indlade sig i Krig med Englænderne og Danmark-Norge for Hertugens Skyld. Saa sterkt var nu Omslaget, at man i de danske Regjeringskredse synes at have drøftet Spørgsmaalet om Hensigtsmæssigheden af at faa indskrænket den russiske Sømagt, ja, der blev endog udtalt, at man hellere undte Sverige end Rusland Østersøprovinserne.

Men den Overvægt, som Vestmagterne nu havde faaet i Nordens politiske Forhold, blev dog i væsentlig Grad indskrænket derved, at Preussens Konge unddrog dem den Støtte, de havde gjort Regning paa at finde hos ham. Forsigtig, som han helt igjennem var ligeover for alt, hvad der kunde sætte hans Riges Velfærd eller hans stadselige og omhyggelig dresserede Hær paa Spil, tog han sig vel i Agt for, at han ikke skulde blive ladt i Stikken og blotstillet for et samlet Angreb af Wienerforbundets Magter. Derhos vilde han nødig komme paa Kant med Rusland. Skjønt han gav den gottorpske Hertug en god Dag, fandt han det dog af Hensyn til sit eget kjære Jeg, at Fredrik IV gjerne kunde give denne en Smule Vederlag, ligesom han for sin egen Del gik med paa at give Hertugen Titel af

"Kongelig Høihed". Han foreslog nu, at den dansk-norske Konge skulde arbeide for at skaffe Hertugen Kurland, hvor der just skulde vælges Fyrste, hvorved det hele Spørgsmaal paa den nemmeste Maade af Verden kunde skaffes af Veien. Dette var som talt af Kong Fredriks Hjerte, og Preusserkongens Forslag lod ogsaa til at finde Bifald hos Vestmagterne. Men Hertugen selv var imod det og ligeledes den russiske Regjering, den sidste dog nærmest af den Grund, at Menzikof vilde have Fyrstendømmet for sig selv. Men længere ude paa Aaret gik Preusserkongen dog tabt for det hannoveranske Forbund. For at drage ham bort fra Vestmagterne og faa ham til at tilstaa russiske Tropper fri Gjennemmarsch mod Danmark anvendte den russiske Regjering et Bestikkelsesmiddel, som hos ham ellers var aldeles ufeilbart: den sendte ham 24 "hohen Kerls" til Potsdamergarden. Alligevel holdt han fast ved sit, og det var først, efterat England og Frankrige havde undladt at skaffe ham den Sikkerhed, han krævede for at kunne stille sig i Veien for de russiske Foretagender, han indlod sig i Forbund med Rusland og den tyske Keiser. Men hermed havde han ingenlunde indgaaet paa at understøtte den gottorpske Hertug mod Kong Fredrik IV. Han vilde bare have Fred for sig selv og sine Lande, og for Resten kunde for ham alle andre gjerne seile sin egen Sø.

Det Forlangende, han havde opstillet overfor Vestmagterne, var forøvrigt ingen Ubillighed, idet hans Forslag ikke gik ud paa andet, end hvad der tidligere havde været bragt paa Bane som Sikkerhedsforanstaltninger mod Russernes Angreb paa Danmark. Hans nye Holdning kom dog Vestmagterne noget paa tvers, og de nødtes nu af Omstændighederne til at aabne Underhandlinger med den dansk-norske Regjering om et Forbund. Disse drog siden noget i Langdrag, da de danske Ministre maatte bringe det derhen, at Kongen selv opstillede de Forslag, de ønskede, for at de kunde være forskaanede for at høre de bitre Bebreidelser, som ellers sikkerligen ikke vilde udeblive, i Tilfælde af, at de trufne Anstalter faldt uheldigt ud. Forøvrigt spildtes ogsaa megen Tid paa alskens latterlige Etikettespørgsmaal, som Kong Fredrik ikke var fordomsfri nok til at sætte sig ud over. Efter meget Krangel om, hvorledes man skulde affinde sig med Hertugen af Holsten, og hvor store Subsidier, Frankrige skulde yde, blev der ved den Mægling, som den engelske Regjering foretog, endelig den 16de April 1727 sluttet et Forbund imellem de tre Stater. Dette gik ud paa at forsvare den dansk-norske Konges Stater saavel mod ethvert Forsøg paa at fratage ham Slesvig som imod andre Planer til Angreb paa ham, hvorved Roligheden i den nedersachsiske eller westfalske Kreds truedes. Kongen af Danmark paatog sig paa sin Side "i Tillid til Oprigtigheden af de tvende Magters Garanti for Slesvig", at stille i Marken en Hær paa 24000 Mand foruden en Reserve paa 6000 Mand, til hvis Underholdning den franske Konge skulde betale ham 350000 Rdr. i aarlige Subsidier i 4 Aar. Kom det til Krig, skulde den franske Konge udrede

Sold til 9000 Mand af den nævnte Styrke, Kongen af England skulde sende en Flaade til Danmarks Forsvar, i Tilfælde dette Rige blev angrebet af den russiske Flaade, og derhos skulde de to Konger i saa Fald lade foretage en Diversion til Gavn for Danmark, Frankriges Konge med 30000 og Englands med 12000 Mand. Endelig blev ved Forbundstraktaten det vigtige Spørgsmaal om den dansk-norske Konges Majestætstitel afgjort, idet Frankrige nu gik ind paa at tilstaa ham denne.

Ved denne Traktat lykkedes det vel ikke den danske Regjering at blive optaget i det bestaaende hannoveranske Forbund, som den gjerne havde set; men den hørte dog nu ved den nye Forbundstraktat til Vestmagternes Alliance-system, og glad var Kongen for det.*) I Virkeligheden var denne Traktat ogsaa meget fordelagtig for Danmark — Fredrik IV's Historieskriver Andreas Hojer paastaar, at i Løbet af 200 Aar havde den danske Stat ikke sluttet en saa fordelagtig Traktat —; thi den paalagde den dansk-norske Konge ingen ny Forpligtelse, men skaffede ham baade Subsidier og Forbunds-fæller. Men der var dog den Hage ved den, at den var bygget paa et venskabeligt Forhold mellem de to Vestmagter, og Spørgsmaalet var derfor, hvor længe det vilde vare.

Det var imidlertid ingenlunde Danmarks Ve og Vel, men meget mere den Udvikling, som den politiske Situation i Europa havde taget, som bevægede Vestmagterne til at vise Danmark denne Hensynsfuldhed og Imødekommenhed. England-Hannover havde nemlig Udsigt til at komme i Krig med Rusland, og for Frankrige gjaldt det at sikre sig mod Wienerforbundets Magter, om det kom til Brud; thi i saa Fald var der Udsigt til, at Krigen vilde blive forplantet til Nordtyskland.

Omtrent ved samme Tid, som det dansk-engelsk-franske Forsvarsforbund sluttedes, tiltraadte ogsaa Sverige det hannoveranske Forbund (13de Marts gl. St.), hvorved de nordiske Riger ved en ret eiendommelig Skjæbnens Tilskikkelse kom til at befinde sig paa samme Side i politisk Henseende. I det hele taget havde, som en af Datidens Diplomater har udtalt og som J. G. Droysen og E. Holm har gjentaget, de forskjellige Forbundsmanøvrer, som den diplomatiske Verden i hine Dage havde at opvise, meget tilfælles med en engelsk Kontradans, ved hvis Slutning man først faar Rede paa, hvilke Par hører sammen. Thi medens der forhandledes om Sveriges og Danmark-Norges Tilslutning til Vestmagternes Politik, søgte ogsaa Rusland at fastholde Sverige ved Alliancen af Februar 1724 og vinde den danske Konges Venskab, idet der blev stillet den sidste i Udsigt herigjennem at komme til fredelig Udjevning af Striden med Hertugen af Holsten paa de af Kong Fredrik IV før foreslaaede Vilkaar. Men nu var det for sent.

*) Han undertegnede Traktaten saaledes paa Dronningens Fødselsdag og udnævnte paa samme Tid tre Elefant- og tretten Danebrogsriddere.

I Begyndelsen af 1727 udbrød der Krig mellem England og Spanien, og nu tegnede det sig efterhaanden til en almindelig Krig over hele Europa fra Middelhavet og til Østersøen, idet Keiseren og flere tyske Stater rustede sig for at gaa løs paa England-Hannover. Ogsaa fra dansk-norsk og russisk Side blev der foretaget Rustninger, og hele Europas Fred hang i en Traad. Men heldigvis var Robert Walpole, der ledede den engelske, og Kardinal Fleury, der ledede den franske Udenrigspolitik, fredelskende Mænd, og disse i Forening med Preussens Konge, som heller ikke vilde drages op i en ødelæggende Krig, afværgede da det truende Brud. Men for at give Verden et Vidnesbyrd om, at den britiske Nation i Tilfælde ikke vilde unddrage sig Kamp, udrustede Regjeringen her ikke mindre end tre Eskadrer, af hvilke en, der talte 15 Linieskibe og kommanderedes af Admiral Norris, den 23de Mai 1727 lagde sig paa Kjøbenhavns Red, hvorfra den i Tilfælde af, at det viste sig nødvendigt, i Forening med dansk-norske og svenske Eskadrer kunde seile østover for at blokere de russiske Havne. Den blev imidlertid liggende udenfor Kjøbenhavn; thi den 6te Mai 1727 (gl. St.) døde Keiserinde Katharina I, og Peter den stores Sønnesøn, den trettenaarige Peter II, der forlovedes med en af Menzikofs Døtre, besteg Thronen. Herigjennem blev Hertug Karl Fredrik af Gottorp sat helt udenfor den russiske Regjering. Som Følge heraf forlod han i Begyndelsen af August 1727 Rusland og tog Bopæl i sit Fyrstendømme, den gottorpske Del af Holsten. Ganske vist havde den russiske Regjering udstedt en Erklæring om, at den foruden at fornye de Traktater, som var afsluttede til hans Fordel, vilde betale ham 100000 Rdr. om Aaret. Men der indtraadte dog strax i den russiske Udenrigspolitik et helt Systemskifte ligeoverfor Hertugen og hans Fordringer paa Slesvig. Den Pension, som var Hertugen tilstaaet, inddrog Menzikof uden videre, og det lader til, at han inden kort Tid ogsaa vilde have faaet løsnet de øvrige Baand, som knyttede Hertugen til det russiske Samfund, hvis han ikke selv i September Maaned 1727 var bleven styrtet fra sin høie Magtstilling og sendt til Sibirien. Den unge Keiser kom nu under Indflydelse af Dolgorukierne, der søgte at paavirke ham i reaktionær Retning og som netop af denne Grund var stemte for at bevare Freden, da en Krig nødvendigvis maatte medføre, at de forhadte Fremmede, som Peter den store havde trukket ind i Landet, igjen kom tilveirs. Dolgorukierne havde vistnok før ikke været synderlig gunstig stemte mod den dansk-norske Stat; men nu fulgte ogsaa de overfor den en meget fredelig Politik, og efter at Hertug Karl Fredriks Gemalinde i 1728 var afgaaet ved Døden, stod han heller ikke længere i noget nærmere Forhold til det russiske Hof. Mellem dette og Kong Fredrik herskede der som Følge heraf en ret forsonlig Stemning, og Peter II's Død, Anna Iwanovnas Thronbestigelse og Dolgorukiernes Fald gjorde, saavidt vi kan se, intet Skaar deri.

Paa Forholdene i Europa havde Katharina I's og Georg I's omtrent samtidige Død øvet en meget merkbar Indflydelse, idet den hidtil herskende Spænding nu lidt efter lidt begyndte at lægge sig medens Samholdet mellem Frankrige og England vedvarede. Wienerhoffet gjorde i Mai Maaned 1727 de første Skridt for at komme til Udsoning med Frankrige, England og Holland, og Spanien maatte, skjønt modstræbende, følge efter. For at faa alle Tvistigheder løste berammedes der en Fredskongres, der ogsaa traadte sammen i Soissons i Juni Maaned 1728. Blandt de Sager, som her skulde afgjøres, var ogsaa Stridighederne mellem den dansk-norske Konge og den gottorpske Hertug. Den sidste havde en trofast Støtte i den tyske Keiser, som søgte at drage saa mange som muligt over paa hans Side for at skaffe ham et klækkeligt Vederlag for hans Del af Slesvig. Baade den preussiske Konge og den franske Regjering var af den Anskuelse, at et saadant burde ydes, og den eneste Magt, hos hvem Kong Fredrik kunde vente at finde nogen Bistand, var nu som før England; men ogsaa dette Lands Regjering var bundet af de Hensyn, som maatte iagttages overfor Frankrige. Kong Fredrik stod derfor "blottendes alene". Men til al Lykke opfordrede baade England og Frankrige ham til at lade sig repræsentere paa Kongressen. Han fulgte Opfordringen og sendte sin tidligere Minister, nu Stiftamtmand i Fyen, Kristian Sehested, til Frankrige, hvor hans Opgave bestod i dels at kaste Holstenerne ud af de Stillinger, de havde indtaget hos Stormagterne, dels at formaa den franske Regjering til at betale de Subsidier, den i Traktaten af 16de April 1727 havde paataget sig at udrede til den dansk-norske Stat, og som endnu stod til Rest. Hertil kom ogsaa nogle andre Gjøremaal af mere underordnet Betydning.

Ved Kongressens Forhandlinger, der førtes vel saa meget i Paris som i Soissons, lykkedes det Sehested med megen Møie at faa afvristet Franskmændene de lovede Subsidier. Derimod drog Sagen med den holstenske Hertug i Langdrag, hvortil ogsaa de ugunstige Fremstillinger, som den franske Gesandt i Kjøbenhavn Plélo gav af Stemninger og Forhold her, tør have bidraget sit. Men havde den franske Regjering taget sig ivrig af Gottorperen i Førstningen, saa kjølnede denne Iver nok saa snart. Den engelske Regjering vendte tilbage til sin tidligere Opfatning, at den gottorpske Hertug ikke havde Krav paa noget Vederlag. Da nu Forhandlingerne paa Kongressen i Soissons i Begyndelsen af 1729 gik rent i Staa, og den politiske Situation paa Grund af forskjellige nye Forviklinger, som indtraadte, igjen antog en meget spændt Karakter, blev, som Sehested selv spaaede, ogsaa den franske Regjering i Begyndelsen af 1730 nødt til at lade Paastanden om, at Hertugen af Holsten skulde have Vederlag, falde, og hans Sag støttedes nu kun af Wienerhoffet.

Med dette kom Fredrik IV ogsaa fra Tid til anden i Kollision i forskjellige andre Spørgsmaal, der berørte hans Stilling som tysk Rigsfyrste.

Disse skal dog her ikke nærmere omtales. Der udfærdigedes af Keiseren det ene Dekret efter det andet mod Kong Fredrik, som dog aldrig lagde synderligt Vægt paa dem. Navnlig tildrog Striden om Hamburgs statsretslige Stilling sig en vis Opmerksomhed hos Samtiden. De danske Konger gjorde nemlig fra gammel Tid af Krav paa Overherredømme over denne Stad som henhørende under deres holstenske Besiddelser, medens Hamburgerne hævdede, at Byens Stilling som fri tysk Rigsstad havde medført Opløsningen af det tidligere Undersaatforhold. Desforuden var der ogsaa forskjellige andre Klagemaal, som førtes over Byen fra dansk Side og omvendt. Saaledes førte en Tvist om Myntvæsenet i Aarene 1726 og 1727 til, at Kong Fredrik forbød sine Undersaatter at handle paa Hamburg, ja lod endog i Bergen beslaglægge Varer og Skibe fra denne By til et Beløb af 100000 Rdr. Men Spændingen mellem Hamburg og den dansk-norske Regjering vedvarede ogsaa efter Fredrik IV's Død.

Det venskabelige Forhold, som bestod mellem Fredrik og Kongerne Georg af England-Hannover og Fredrik Vilhelm af Preussen bragte ham i Aaret 1729 i en ret vanskelig Stilling, da disse to Svogere, der "havde et paafaldende Talent til at tirre hinanden", af en ren Ubetydelighed tog Anledning til at foretage krigerske Rustninger. I Henhold til Traktaten af 1727 var Kong Fredrik forpligtet til at bistaa England med 12000 Mand, og paa Opfordring begyndte Regjeringen ogsaa at mobilisere det forlangte Troppekorps. Heldigvis besluttede Kongerne at lade Striden afgjøre ved en Voldgiftskongres, der traadte sammen i Braunschweig. Det var heldigt, at saa skede; thi var der først kommen til Kamp mellem England og Preussen, er det neppe Tvivl om, at en almindelig europæisk Krig vilde have udspundet sig deraf. Thi der var nok af dem, som lurede paa Anledning til at bringe en saadan istand, og der var ved de oprettede Alliancesystemer sørget for, at Krigen fik den størst mulige Udstrækning, naar det først bar løs paa et enkelt Punkt.

Ihvorvel den dansk-norske Stat under de her omtalte storpolitiske Forviklinger ikke kom i direkte Berørelse med den hollandske Republik, var Forholdet mellem de to Riger ikke sjelden ret spændt.*) Fra længere Tid tilbage havde den dansk-norske Regjering et større Krav paa Republiken dels for resterende Subsidier, dels for Lønninger til den Hærstyrke, som Kongen under den spanske Arvefølgekrig havde overladt den og England. Ialt løb Gjælden i 1721 op til henved 1350000 Gylden. Da nu i det nævnte Aar den i 1701 afsluttede Handelstraktat, der havde været af saa overvættes stor

*) Dansk-norsk Gesandt i Holland var Nordmanden Nils Griis, en Prestesøn fra Sigdal. Denne, der var født 1672, blev i 1704 udnævnt til Legationssekretær her, men tilbagekaldtes i 1713. I 1717 gik han som Gesandt til Haag og beklædte denne Stilling til sin Død 1746. En udførlig Levnetsbeskrivelse af denne i flere Henseender ret merkelige Mand har Prof. Dr. L. Daae leveret i Hist. Tidsskr. 2 R. VI. 1 fgg.

Nytte for Hollænderne paa Danskernes og Nordmændenes Bekostning, udløb, aabnedes der Forhandlinger om Traktatens Fornyelse; men under disse blev der fra dansk-norsk Side gjort Forsøg paa at faa indkasseret den omtalte Gjæld. Men Hollænderne paastod, dels, at Gjælden ikke var saa stor, som Danskerne havde anført, dels krævede de, at en Del private Gjældsposter skulde likvideres i Regnskabet, og endelig vilde de ikke gjøre Indrømmelser over for de dansk-norske Pengekrav, med mindre de fik den nye Handelstraktat affattet efter Ønske. Herpaa vilde naturligvis Kong Fredrik ikke gaa ind, og ihvorvel han i den første Tid, efterat Traktaten var udløben, havde behandlet Hollænderne, som om den endnu stod ved Magt, tog han i sin sidste Levetid Skeen i den anden Haand og befalede, at deres Skibe herefter skulde behandles efter de almindelige Bestemmelser, som var gjældende for Fremmedes Handel.

Træk af Livet ved Hoffet. Danmarks og Norges indre Forhold i Fredrik IV's sidste Regjeringstid. Ditlev Vibe og Bartholomæus Deichman. Hans Egedes og Thomas von Westens Livsgjerning. Fredrik IV's Død.

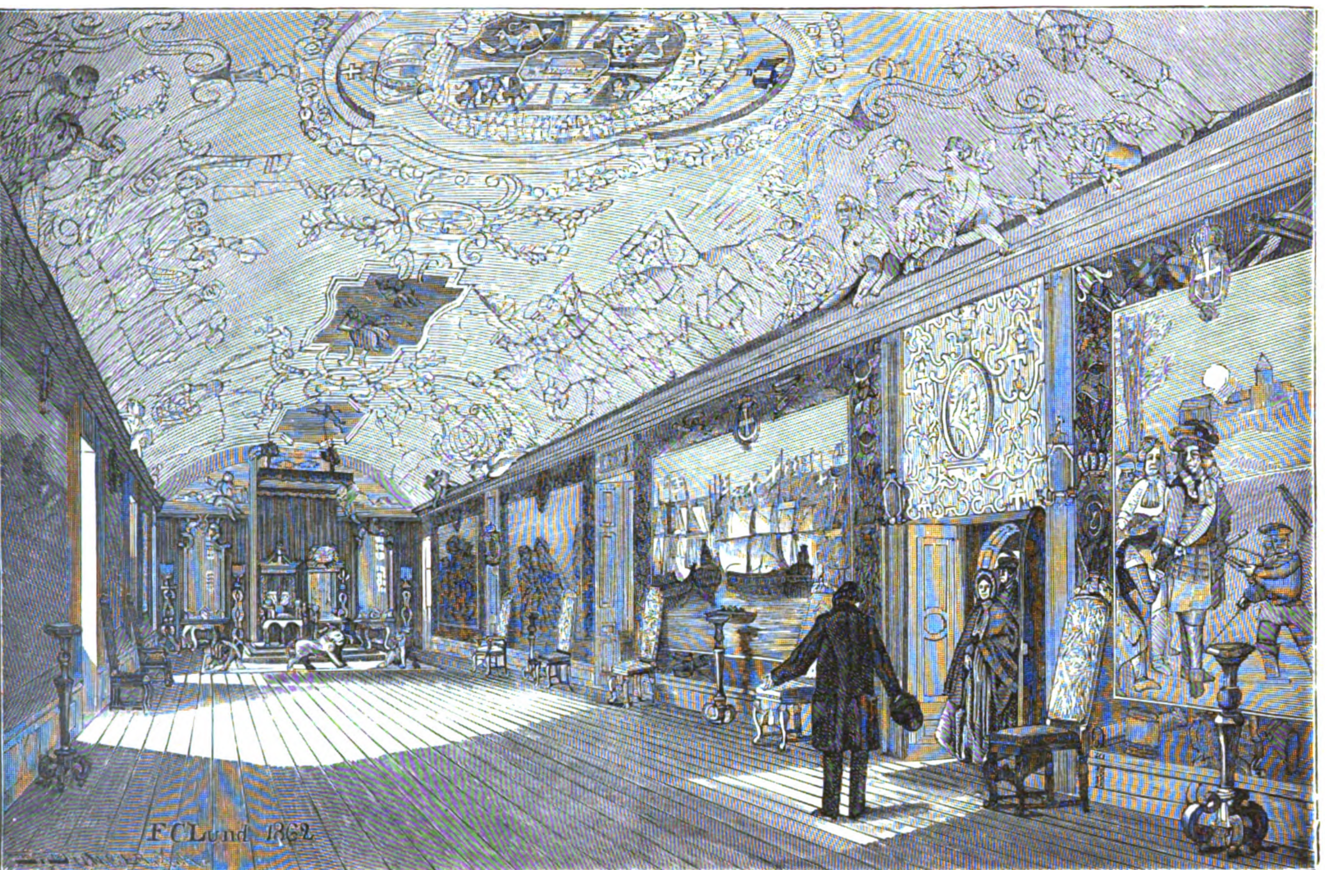
Som tidligere fortalt levede Kong Fredrik IV siden 1712 i morganatisk Ægteskab med Anna Sofia Reventlow, der var bleven ophøiet til Fyrstinde af Slesvig. Først den 15de Marts 1721 afgik den forurettede, ulykkelige Dronning ved Døden og blev tre Uger efter høitidelig bisat i Roskilde Domkirke. Der blev paabudt vanlig Landesorg over hende, og Dagen efter hendes Bisættelse (4de April) holdt Universitetet til hendes Minde en Sørgefest, ved hvilken Kongen selv var tilstede. Men samme Dags Eftermiddag blev Anna Sofia ved en ny Akt, der forrettedes af den samme Mand som ni Aar tidligere havde viet hende til Kongens venstre Haand, gjort til hans retmæssige Hustru. Hun ophøiedes i de samme Dage til Hertuginde af Slesvig, og hun skulde herefter nævnes i Kirkebønnen nærmest efter Kongen. For at Alverden ret skulde faa at vide, at Kongen havde bidt Hovedet af al Skam, blev der til de dansk-norske Diplomater ved Europas forskjellige Hoffer udsendt Rundskrivelser, hvori Kongen kundgjorde sit Høire-Haands-Giftermaal. Saa sørgelig den hele Tilstelning helt igjennem var, havde den dog sine grundkomiske Sider; navnlig er det ganske løierligt at iagttage de smidige diplomatiske Krumspring, som Hoffets Funktionærer og Redaktørerne af Tidens Aviser maatte gjøre for at udtrykke saavel sin Sorg over Dronningens Død som

sin Glæde over Kongens nye Ægteskab. Wielands Extraordinære Relationer, Kjøbenhavns fornemste Avis paa denne Tid, indeholdt paa en Side en Notits om Dronningens Død med et rørende Tillæg om, at det ikke "er til at beskrive, hvor nær hele Hoffet og alle tro Undersaatter tager sig denne saa dyre, dydige og eiegode Dronnings Forlis til Hjerte og beklager saa kostbart et Dødsfald, hvis Lige ingen har oplevet, og hvorfor Himlen disse Riger nu over 100 Aar haver forskaanet." Et Par Sider længere ude i det samme Nummer har man en Notits om Kongens Giftermaal, hvori der i Bedemandsstil udtales, hvilken almindelig Glæde der herskede over Kongens Forbindelse med Fyrstinden af Slesvig, idet "begge Nationer kappes om at forekomme hinanden med Lykønskninger over det trufne lykkelige Parti, og det ikke uden Aarsag, saasom de ikke andet kan end af al den Godhed, Mildhed, de Dyder og de Egenskaber, som denne Prinsesse arveligen besidder, vente og forsikre sig om al Lyksalighed og Naade." Det skulde synes, at Folk ikke skulde kunne bringe det stort videre i slavisk næsegrusliggende Ærbødighed overfor Kongedømmet og Majestæten; man kan dog lægge paa Bordet endnu flauere Ting, som Smigeren formaaede at præstere.

Otte Uger efter at Anna Sofia Reventlow havde opnaaet at blive Kongens ægteviede Hustru, paasatte Kongen hende Kronen og erklærede hende for Dronning af Danmark og Norge. Han lagde til, at han gav hende Kronen "af godt Hjerte". Den forhenværende Frille, som i ni Aar havde levet i et skammeligt Tvegifte, havde nu faaet opfyldt det fornemste af alle sine Ønsker her i Livet, og hun nedskrev samme Dag, som Kroningen foregik, et fromt Hjertesuk om, at ogsaa Herren hisset maatte krone hende med den evige Krone.

Har Folk virkelig ikke gjort sig underlige Tanker om al denne Uanstændighed? Derom formaar man for Tiden ikke at sige noget bestemt.*) Noget Skaar i Kongens Popularitet har den hele Mesalliance ialfald neppe gjort. Men det var fra nu af ude med den gode Forstaaelse, som havde hersket mellem Kongen og hans Søskende, Prins Karl og Prinsesse Sofie Hedvig, der forlod Hoffet og tog fast Bolig paa Vemmetofte, og ihvorvel det senere

*) Der er fortalt, at en Prest ved den tyske Kirke i Kjøbenhavn "helt bittert og tydelig skjønt indhyllet i bibelske Billeder, omtalte Kongens Giftermaal med Anna Sofia Reventlow", og at den bekjendte Morten Reenberg ved Indtogshøitideligheden prædikede i Vor Frue Kirke sammesteds om den babyloniske Hore. De Lovtaler, hvorunder Dronningen stededes til Jorden, maa jo ogsaa i og for sig have indeholdt en bitter Kritik over Kongens og hans Frilles hele Færd. Det maa herved erindres, at Dronningen langt fra havde havt nogen Gave til at gjøre sig yndet af den store Almenhed, medens hendes Medbeilerske baade havde Evne og Villie til det. En anden Sag er det, at det aldrig lykkedes denne at faa Folk til at glemme hendes bedrøvelige Fortid, der for altid havde reist en uoverstigelig Skranke mellem hende og Nationens bedre Del. Blandt meget andet stygt, som fortaltes om hende, var da ogsaa et taabeligt Rygte om, at hun ved et af sine Kreaturer skulde have ladet Dronningen rydde af Veien ved Gift.

Riddersalen paa Rosenborg Slot, Kjøbenhavn. Den fik sit nuværende Udseende væsentlig under Kristian den femte, der lod de 12 store Tapeter med Fremstillinger fra Kongens Krige ophænge paa Væggene, og under Fredrik den fjerde, som fik Stukaturloftet istand.

kom til et Slags Forsoning, var det for stedse ude med det hjertelige Søskende-forhold, som tidligere havde bestaaet. Ogsaa Kongens Børn af første Ægteskab blev — med Undtagelse af Datteren Charlotte Amalia — ganske fremmede for ham, efterat Faderens forhenværende Frille var bleven deres Stifmoder. Især ytrede denne Kulde sig paa en helt igjennem pinlig Maade i Forholdet til den ældste Søn, den sterkt religiøse Kronprins Kristian, der allerede tidlig maa være bleven irriteret over den Tilsidesættelse og Forurettelse, som var bleven hans Moder tildel fra Frillens og Faderens Side. Rygtet vilde vide, at Dronning Louise i sin Dødsstund havde taget "den helligste og dyreste" Ed af ham paa, at han skulde hevne hende paa hendes Medbeilerske, som hun aldrig havde kunnet bekvemme sig til at nævne anderledes end med de raaeste Skjældsord for faldne Kvinder.

Man har troet, at det nærmest var for at gjøre Kronprinsen god igjen, at denne fik Tilladelse til at vælge sig en Brud efter sit eget Hjertes Raad. Der havde tidligere været foreslaaet baade et russisk og et engelsk Parti for ham, alt eftersom Hensynet til Statens Tarv havde tilraadet en Tilnærmelse til det ene eller det andet Hof. Rigdom, politisk Indflydelse, kort sagt alt, hvad der pleier at være bestemmende for fyrstelige Personers Giftermaal, veiede imidlertid intet for Kronprinsen, der kun søgte sin Lykke i Samlivet med en Hustru, der delte hans religiøse Anskuelser. En saadan haabede han at finde i Prinsesse Sofie Magdalena af Kulmbach-Baireuth, Datter af den i 1708 afdøde Markgrev Kristian Henrik af Kulmbach, en Fyrste, der var mere velsignet med Børn — af dem havde han 14 i Tallet — end med andre Verdens Goder; thi han sad i Gjæld op over begge Ører. Men Sofie Magdalena var opdraget paa strengt religiøs Vis, og det er derfor rimeligt nok, at Kronprinsen af de pietistiske Prester, han støt og stadig havde om sig, havde hørt slige Lovtaler om hende, at hans Valg allerede tidlig var truffet. Personlig lærte han hende at kjende paa en Reise, han Sommeren 1721 foretog til Sachsen, hvor hun opholdt sig hos August II's Dronning, og da Faderen paa første Ord gav sit Samtykke til deres Forbindelse, — hendes Moder var rent i den syvende Himmel af Glæde over det glimrende Parti, som Datteren saa ufortænkt kom til at gjøre — kunde de øieblikkelig holde sit Bryllup.*) Dette feiredes med megen Pragt og Lystighed, — en besynderlig Indledning til et Samliv, der vistnok var lykkeligt paa sin Vis, men saa fremmed som muligt for alt, hvad man pleier at kalde Livsglæde. I August Maaned kom Prinsen og hans Brud til Danmark og henimod Aarets Udgang fandt Parrets høitidelige Indtog i

*) Pontoppidan fortæller i sit Danske Atlas, at Kong Fredrik IV før Sønnens Udenlandsreise under Afskeden udtalte følgende høitidelige Ord: "Abrahams, Isaks og Jakobs Gud være med Eder paa denne Reise, han beskjære Eder en saadan Gemal, at I ikke tør ved at se Eder om efter andre". Der kan dog være Tvivl om, hvorvidt Ordene virkelig faldt saa.

Kjøbenhavn Sted. Her blev det imidlertid mødt med liden Hjertelighed hos Befolkningen, der havde ønsket sin Kronprins en rigere og mere formaaende Brud end den tyske Smaaprinsesse, som han havde valgt.

Kong Fredriks Giftermaal og Dronning Anna Sofias Kroning øvede ogsaa en betydelig vidtrækkende Indflydelse paa Regjeringens Anliggender, idet Varetagelsen af disse nu blev lagt i Hænderne paa Mænd, som var Dronningens nærmeste Slægtninge, eller havde vundet hendes Naade ved at hjælpe hende til at naa frem til det længe efterstræbte Maal. Dronningens Svoger, Grev Ulrik Anton Holstein til Holsteinborg*), der var gift med hendes Halvsøster, den aandrige og skjønne Kristine Sofie, og som havde Ord for i sin Tid at have befordret Kongens Forbindelse med Anna Sofie, blev nogle Maaneder efter, at denne var bleven Kongens lovlige Hustru, ophøiet til Storkantsler, og han trak sine Brødre efter sig**). Den tidligere omtalte Fredrik Rostgaard, som var gift med Dronningens uægte Halvsøster, blev Oversekretær i det danske Kancelli — en Stilling, der nu dog ikke længere havde den store Betydning, som den i hans Forgjængers Tid havde havt. En noget fjernere Slægtning, Admiral Kristian Karl Gabel, der siden 1717 havde bestyret Krigsvæsenet til Lands og Vands som Overkrigssekretær, blev nu Præses i Generalkrigskommissariatet og i Admiralitetet. Dronningens Broder, Grev Kristian Ditlev Reventlow, der i sin Tid havde havt den øverste Ledelse af den danske Hær og heller end gjerne vilde have været Storkantsler, fik et stort Jordegods i Afsavn for denne Værdighed. Samtidig hermed ryddedes der op i Konseillet, fra hvilket

*) U. A. Holstein var Søn af en indvandret mecklenburgsk Adelsmand, der var gaaet i dansk Krigstjeneste. Født i Aaret 1664 var han tidlig bleven Page ved Kristian V's Hof og blev i sit 15de Aar ansat til daglig Opvartning hos den syvaarige Kronprins Fredrik. Mellem disse opstod der et Venskab, der varede Livet ud, skjønt der var nok af dem, som fra Tid til anden søgte at gribe forstyrrende ind i det. Strax efter at Fredrik IV havde besteget Thronen, ophøiede han Holstein i Friherrestanden og skjænkede ham Lens-Baroniet Fiurendal. Nogle Aar efter maatte Kongen for at gjøre sin Elskerinde Frøken Viereck tillags fjerne ham fra sin Person, idet han gjorde ham til Amtmand i Flensborg. Men medens han var der, blev han under 1ste Januar 1708 ophøiet til Lensgreve, og Fiurendal og Trolholm, som Holstein havde kjøbt Aaret i Forveien, blev gjort til Grevskabet Holsteinborg. Ved Svigerindens, Anna Sofia Reventlows Bortførelse spillede han en meget lidet agtværdig Rolle, men netop af denne Grund knyttedes der et nyt Baand mellem ham og Kongen, skjønt det først var ved Aar 1720, han begyndte at faa nogen større politisk Betydning. Han var siden 1700 gift med Kristine Sofie Reventlow, der var Enke efter Grev Nils Frijs Frijsenborg (†1699 i Haag). Man vilde vide, at hun fuldstændig behersk̃ede baade sin Mand, der betroede hende alle Statshemmeligheder, og sin Søster Anna Sofia, gjennem hvem han kom til at øve en ikke ringe Indflydelse paa Kongen selv.

**) En af hans Brødre Etatsraad Kristian Fredrik Holstein blev Overhofmarskalk, en anden, Henning Holstein, blev Overhofmester hos Dronningen.

Ditlev Vibe*), der havde været Oversekretær i det danske Kancelli, og Kristian Sehested**), der som Oversekretær i det tyske Kancelli havde bestyret de udenrigske Anliggender, fjernedes, idet den første maatte gaa som Statholder til Norge, den anden som Stiftamtmand til Fyen. Aarsagen til deres Afskedigelse, der for begges Vedkommende gaves nærmest Form af Udmerkelse, var ingen anden, end at de havde modsat sig Anna Sofias Ophøielse til Dronningværdigheden, og herigjennem lykkedes det U. A. Holstein, der var Ditlev Vibes erklærede Uven, at komme dem tillivs. Geheimeraaderne Johan Georg Holstein***) og Kristian Lente †) beholdt derimod sin Plads i Konseillet, til Trods for at heller ikke den førstnævnte skal have likt Kongens nye Giftermaal; men disse stod dog ved denne Tid paa god Fod med den nye Storkantsler, hvilket ikke var Tilfældet med Vibe og Sehested, og havde derhos mindre Indflydelse nu, end de før havde havt. Saaledes som Konseillets Sammensætning nu blev, kom, som vi har set, dets udenrigske Politik, hvor Kongen ikke selv kom til at gjøre sine personlige Anskuelser gjældende i nogen mere fremtrædende Udstrækning, fornemmelig til at slutte sig til England-Hannover.

Allerede i 1718 havde en, som det synes, halvgal Person, Geheimekrigsraad Kristian Müller, som senerehen omtales som en Windbeutel og "ein Muster der Niederträchtigkeit und Frechheit", med Bitterhed udtalt sig om den utilbørlige Indflydelse, som "den reventlowske Bande" øvede paa Kongen og paa Statens Anliggender og navnlig klaget over, at den var Skyld i, at det ikke gik bedre i Krigen, end det gjorde. Det var dog som anført først fra 1721 af, at denne kom til at gjøre sig gjældende, skjønt da rigtignok

*) Ditlev Vibe var en Søn af Michael Vibe, der i Kristian V's Tid stod i Spidsen for det danske Kancelli. Han var født 1670 og havde i Opvæxten været nøie knyttet til Fredrik IV, der ved sin Thronbestigelse udnævnte ham til Oversekretær i det danske Kancelli. Siden 1708 havde han havt Sæde i Konseillet.

**) Kristian Sehested var i Aaret 1700 bleven Oversekretær i det tyske Kancelli og var fra 1708 Medlem af Konseillet. Han var en Ven og Tilhænger af Ditlev Vibe. Uden at være nogen særlig begavet Mand, viste han ved flere Leiligheder den dansk-norske Stat betydelige Tjenester. Ligesom Vibe var han ivrig Patriot, og i Modsætning til Samtidens Diplomater betjente han sig i sine Rapporter og Forestillinger af sit Modersmaal.

***) Johan Georg Holstein var en fjern Slægtning af U. A. Holstein. Han var født 1662 i Mecklenburg, hvor han eiede betydelige Godser, men var i 1688 traadt i Kristian V's Tjeneste som Kammerjunker hos Prins Karl. Senere var han Overlanddrost i Oldenburg og Delmenhorst, blev derpaa Deputeret i Finantserne og kom i 1712 ind i Konseillet. Samtidig hermed var han Amtmand i Tønder Amt og Formand i det i 1714 oprettede Missionskollegium. Han var Hovmester hos Kronprins Kristian, hvis pietistiske Anskuelser han delte.

†) Kristian Lente var i 1699 bleven Oversekretær i Krigskancelliet. Han døde i Aaret 1725 og tog et godt Ord med sig i Graven for Uegennyttighed og Retsindighed i enhver Henseende. Efter Freden synes han at have spillet en lidet fremtrædende Rolle.

ogsaa i en Udstrækning, som man heller neppe paa noget Hold skulde kunne bestride. Men denne Indflydelse blev dog ikke saa overvættes stor, som man skulde have ventet. Sagen var nemlig, at der inden den reventlowske "Bande" ikke herskede synderligt Samhold; men den var splittet i en Flerhed af mindre Kliker, som indbyrdes holdt vaagent Øie med hverandre. For Kongen, der af Naturen var mistroisk som alle Oldenburgere og under sin Regjeringstid lod disse Anlæg udvikle sig til en hel Sygdom, kunde intet være mere kjærkomment end denne indbyrdes Splidagtighed, da han herigjennem kunde være sikker paa, at der øvedes Kontrol mellem Fraktionerne indbyrdes. Det gjaldt da for disse at holde sig i Gunst hos Dronning Anna Sofia, hvis Herredømme over Kongen voxede for hvert Aar ved den lidenskabelige Fortryllelse, hun holdt ham i helt til hans sidste Tid, og der er ingensomhelst Grund til at tro andet, end at hun ogsaa har øvet en meget betydelig Indflydelse paa de forskjellige Statsanliggender. Kongen undlod heller ikke ved forskjellige Naadeshandlinger, han foretog, at fremhæve med stor Styrke, at det var hendes Forbøn og Mellemkomst, de skyldtes, idet han herigjennem haabede at gjøre hende æret og afholdt hos Folket. Men man vidste ogsaa, at Kongen hørte hende ogsaa i andre Sager end i saadanne, hvor der gjaldt Eftergivelse af Straf og Bøder, og naar man vilde opnaa noget hos Kongen, saa sørgede man for at faa Dronningen paa sin Side. Dette var paa en Gang en baade let og vanskelig Opgave; thi saa gjerne hun vilde gjøre sig gjældende, var hun lunefuld indtil Uberegnelighed, og "Madames sædvanlige Galskab" var en Faktor, som maatte tages med i enhver Beregning, som blev opgjort af de kongelige Omgivelser. Med alt dette maa det dog lægges til, at der overalt, hvor Dronningens Ord med Bestemthed kan siges at have havt afgjørende Vægt, ikke findes nogensomhelst Grund til at laste, men meget mere til at rose hende for hendes Indskriden. For Kjøbenhavns Universitet og for den opblomstrende dansk-norske Literatur — navnlig for det nye Theater, hvorpaa Holbergs Komedier opførtes, — nærede hun saaledes virkelig Interesse, medens Kongen selv var aldeles ligegyldig derfor. At hun paa andre Omraader skal have gjort sig gjældende paa en mindre heldig Maade, er ikke bevist, og ren Bagvaskelse er det, at hun misbrugte sin Indflydelse hos Kongen til at berige sig paa Undersaatternes Bekostning.

Et lidet tiltalende Træk i Fredrik IV's Karakter og Rigsstyre er den Mistro og Uvillie, som han nærede mod den gamle danske og den med den indforlivede holstenske Adel, til Trods for, at saa mange af dennes Medlemmer under den store nordiske Krig saa ofte havde udgydt sit Blod for hans og Statens Skyld, og overalt, hvor de nu var ansatte i Embeder, udmerkede sig ved en Pligttroskab, som ingenlunde forekom hyppig i det danske Statssamfund. Det er noget sygeligt ved den Skinsyge, som var fremherskende i de første Enevoldskongers Forhold over for den danske Adel; men sterkest træder denne uhyggelige Stemning frem i de Regjeringsregler, som Kong Fredrik IV

udarbeidede for sin Søn Thronfølgeren. I disse, som er daterede 24de April 1723, træffer vi ikke nogen Indskjærpelse af de Pligter, Thronfølgeren havde at iagttage over for Landet og Befolkningen — for Fredrik IV som for andre af Samtidens Konger var Begreberne Folk og Fædreland rent opslugte af Enevoldsmagten og dens Storhed —, men ene og alene om, hvorledes Klenodiet Kongemagten og Enevældet skulde bevares inden Familien og skjærmes mod de Fiender, som truede med at gjøre Indgreb deri. Den farligste af disse var i Kong Fredriks Øine den gamle Adel, og han udtaler, at det "maa være en Fundamentallov til evig Tid" at holde den nede, "saafremt den suveræne Krone skal bevares til den sene kongelige Efterslægt". Hermed var det, siger han, ingenlunde hans Mening, at Adelen skulde forulempes; "thi" lægger han til, "det er billigt, at Kongen tager under sin Varetægt og forfremmer saadanne Landets Børn, der fortjener det, og om hvis Troskab og oprigtige gode Sindelag imod den suveræne Regjering, han er overtydet". Men han fraraader paa det bestemteste at overdrage nogen, der tilhørte de gamle danske Slægter eller den holstenske Adel, de høieste og vigtigste civile og militære Embeder, med mindre det skulde hænde, at en af dem "først ganske slog den svenske Flaade og erobrede de fiendtlige Skibe, der ikke blev skudte i Sænk, og førte dem som Bytte med sig". Hændte det, mener han, saa kunde man nok gjøre en saadan Mand til Generaladmiral eller Generaladmirallieutnant; "thi", heder det, "i Tilfælde af en saadan extraordinær lykkelig Begivenhed kunde man nok lade noget ske, der ellers vilde være utilladeligt.*)" Heller ikke til Hoffets forskjellige Charger maatte disse to Adelsklasser tilstedes Adgang; men Kongen medgiver dog, at en enkelt Adelsmand — dog heller aldrig flere — kunde have Sæde i Konseillet, og denne maatte paa ingen Maade være "raffineret og intrigant", men forstaa sig paa Landvæsenet alene og forøvrigt være "en skikkelig og brav Mand". Hvad der gjør det hele Aktstykke saa meget mere beklageligt, er, at Kongen nedværdiger sig til Angreb paa enkelte navngivne danske Adelsmænd, der tilvisse mindst af alt havde gjort sig fortjente til den lumpne Omtale, som han gjør dem til Gjenstand for.

Man maa dog i den Tilsidesættelse, som saaledes blev den danske og holstenske Adel tildel, mindre se personlige Motiver end Opretholdelsen af Enevældets Ide, mod hvilken den blotte Tilværelse af en af Kongedømmet uafhængig Adel maatte være en Trusel, og selvfølgelig i endnu høiere Grad, hvor denne Adel havde havt en Fortid som den danske og den holstenske. Der er Grund til at tro, at Kong Fredrik IV har været mindre haard-

*) Han har, som E. Holm anfører, tydeligvis husket paa Nils Juel og hans Seir i Kjøgebugt, efterat han havde banlyst de gammeldanske Adelsmænd fra Overadmiralsværdigheden, og har da af Skamfølelse overfor den store Søhelts Minde tilføiet den, som det turde synes, temmelig meningsløse Begrænsning.

hjertet end de fleste af sin Tids Fyrster; men lige over for Mænd, som han mistænkte for at være farlige for Staten eller som nærede lumske Planer mod Kongehusets Medlemmer, kunde han lægge for Dagen en Grumhed, der ikke stod tilbage for nogen af Samtidens Despoters. Som Exempler herpaa kan nævnes hans Fremfærd mod Amtmand Paul Juel og Røveren Johan Norcross, der havde staaet Kronprinsen efter Friheden*).

*) John Norcross eller Norcrass, som hans Navn ogsaa skrives, var en engelsk Eventyrer, der havde sluttet sig til Jakobiterne og derfor førte en temmelig rodløs Tilværelse. Han tog i den store nordiske Krig Tjeneste som svensk Kaperkaptein og udkastede i 1717 med Baron Görtz's Vidende Planer til at bortføre enten Kong Fredrik selv eller Kronprins Kristian. Norcross, der var en undersætsig og behændig Karl af usædvanlige Legemskræfter, havde nemlig spurgt, at Kronprins Kristian jevnlig med et libet Følge red ud til Gyldenlund, en snau Mil fra Kjøbenhavn. Han skaffede sig da Efterretning om, naar Kronprinsen vilde foretage en af disse Ture, og seilede da over Sundet i en stor Fiskerbaad, hvori der var tolv Karle, der var lige saa forsorne som han selv og bevæbnede til Tænderne. Baaden lagde til under en Pælebro i Nærheden af Gyldenlund, i hvis Have Kronprinsen spadserede med 4—5 Kavallerer. Men uheldigvis for ham havde en Mængde Kjøbenhavnere just den Dag taget ud i Skoven, hvor de rent kringsatte Kronprinsen. Norcross fandt det derfor raadeligst at liste sig bort igjen. Efter flere andre frugtesløse Forsøg seilede han med en Fregat under falsk Flag over til den danske Kyst og lagde sig paa Lur efter Kronprinsen, som undertiden seilede ud til Gyldenlund. En Dag kom denne virkelig ogsaa i en Chalup sammen med flere høitstaaende Officerer. Men da disse fik Øie paa den fremmede Fregat, fattede de Mistanke, og paa deres Raad vendte Prinsen om til Kjøbenhavn. Ved Ankomsten herhen blev der strax sendt 3 bevæbnede Fartøier ud; men Fregatten saaes da for fulde Seil at stevne over mod den svenske Kyst. Senere lagde Norcross sig paany med sin Fiskerbaad under Gyldenlunds Bro og lurede to Dage i Træk paa Kronprinsen, som kom derhen med et stort, men næsten ubevæbnet Følge for at jage i Skoven. Efter endt Jagt vilde Prinsen fra Gyldenlund ride hjem ad den ensomme Strandvei. Men det blæste den Aften temmelig surt ved Stranden, og Følget raadede derfor Prinsen, som var af temmelig svag Helse, at tage hjem ad den lunere Vei, over Jægersborg, og saaledes røg Norcross' lumske Plan atter i Lyset. Men samme Aften vidste Rygtet i Kjøbenhavn at berette, at en Sørøver havde luret paa Prinsen ved Gyldenlund, hvor man havde set mistænkelige Folk.

I det næste Aar (1718) forliste Norcross med sin Kaperfregat udenfor den jydske Kyst; han blev reddet med sit Mandskab og kom gjennem flere danske Byer til Kjøbenhavn, idet han underveis udgav sig for en engelsk Handelsmand. I den danske Hovedstad skal han — som det heder, efter en forud med Baron Görtz overlagt Plan — have luret paa en Leilighed til at sætte Ild paa den dansk-norske Flaade. Hvad enten det var, fordi der var vakt Mistanke mod ham — i Aarhus, hvor han paa Gjennemreisen havde opholdt sig i nogle Dage, rygtedes det strax, hvem han var, efterat han havde forladt Byen, — eller han af andre Grunde fandt Opholdet her farligt, — nok af det, han overtalte nogle russiske Sluproere til at sætte ham over til Skaane. Men udenfor Havnen blev deres Baad praiet af Orlogsskibet Ebenezer, hvis Chef Tordenskjold var, og da Norcross paa Opfordring ikke kunde forevise Pas, blev han taget i Forvaring. Men Tordenskjold vidste dog ikke, hvilken Fangst han her havde gjort. Norcross blev nu sat paa Bremerholm, men rømte dog strax efter herfra ved en Værtshusmadams Hjælp. Han flakkede sidenefter vidt omkring — han var saaledes en Tid i russisk

I Tiden nærmest efter den store nordiske Krigs Tilendebringelse blev der bragt et Slags Afslutning paa de forskjellige Bestræbelser, der siden 1660 havde været udfoldede for at ordne Administrationen i Overensstemmelse med Enevældets Krav. Det sidste Skridt i denne Retning var den Instrux, som under 18de Marts 1720 udfærdigedes for Kammerretten, den Domstol, der dømte i første og sidste Instans i Sager, som angik den kongelige Kasses tilkommende Rettigheder og Oppebørselsbetjentenes Embedsforhold. Omtrent

Tjeneste — og i Aaret 1724 kom han over til Danmark, hvor han troede, at man havde glemt hans tidligere Anslag, eller at man ialfald ikke kjendte dem i deres hele Udstrækning. Han omgikkes nu med Planer til et Kolonianlæg paa Madagaskar, og for at faa Kong Fredrik IV til at gaa med paa disse, skal han have tilbudt ham at drage til St. Petersburg for at bortføre selve Czaren til Danmark. En Kancelliraad Bredal, som af den dansk-norske Regjering var sendt til Helsingør for at skaffe tilveie Underretning om den russiske Eskadre, som just var ventende herhen, fik ham nu ved et godt Glas Vin lokket til at fortælle alle Enkelthederne ved hans Attentat imod Kronprinsen. Han gjentog senere denne sin Beretning for Gabel og for Kongen, der begge personlig talte med ham Fredrik IV gjorde ham dog ikke noget ondt, men lod ham blot vide, at han aldrig maatte sætte sin Fod i hans Riger og Lande. Norcross fik derpaa 30 Rdr. i Reisepenge og maatte forlade Danmark. Men Afskummet vilde ikke lade sig tale til Rette, og i Aaret 1726 kom han igjen til Kjøbenhavn og søgte at faa Fredrik IV i Tale. Men nu blev han arresteret og sat paa Citadellet. Men herfra rømte han en Septembernat. Han gjennembrød, heder det i hans egen noget utroiige Beretning, to Mure, naaede ned til Kastelpynten og svømmede over til Hveen, hvorfra han senere slap over til Skaane. Sidenefter spurgte den dansk-norske Regjering, at han herfra var kommen til Hamburg over Holsten, og at han i Kiel havde pralet af sit tidligere Forsøg paa at fange Kronprinsen og lovet, at han skulde gjentage det, naar Leilighed gaves. Som Følge heraf krævede Regjeringen af det hamburgske Senat hans Udlevering; men i Stedet for at gaa denne besværlige Omvei lod den danske Gesandt i Hamburg en Hververofficer lokke ham over paa holstensk Omraade, hvor han blev fanget. Han sattes nu (April 1727) paa Kjøbenhavns Citadel med forsvarlige Lænker om Benene. Dette hindrede ham dog ikke fra at gjøre et nyt Forsøg paa Flugt. Nøgen og med Legemet indgnedet i Olie styrtede han en Dag gjennem Vagtstuen, idet Døren til hans Arrest aabnedes, og løb mod Stranden. Soldaterne, som satte efter, kunde ikke holde fast paa ham, men i det samme, han vilde plumpe i Søen, greb en Skildvagt paa Volden ham i Haaret, og dermed var han atter Fange. Han blev nu sat i et stort og sterkt Bur af Egetræ, der opstilledes midt i Fængselsværelset, og desuden lænkedes han ved den ene Fod til en Jernstang, hvorved de tillod ham at gaa 3—4 Skridt frem og tilbage. Desuden bevogtedes Buret baade Nat og Dag af to Underofficerer. I dette Bur blev da Norcross siddende i 15 Aar (1727—1742). For at fordrive Tiden syslede han med at tæmme Mus, og af saadanne havde han tilsidst over 60. Naar han kaldte paa dem, løb de op paa ham, satte sig paa hans Hals eller gjemte sig i hans lange Skjæg. Det hørte med til "Kjøbenhavneriet" i Kristian VI's Tid at besøge denne merkelige Fange om Søndagene. I 1742 slap Norcross ud af Buret og fik et bedre Fængsel uden Lænker og med Frihed til at læse, skrive, spille Violin og sysle med andre Ting. Han levede til 4de Decbr. 1758 og var indpaa 71 Aar gammel, da han døde. Han var og blev den samme Slyngel, som han sit hele Liv igjennem havde været.

samtidig hermed gjennemførte Kongen ogsaa en længe næret Plan til at skaffe de forskjellige Kollegier passende Lokaler i en og samme Bygning. En saadan, som efter Datidens Forhold maa siges at have været et rent Pragtstykke i sit Slags, opførtes mellem Slottet og Børsen i Kjøbenhavn og blev færdig i Aaret 1721.

I Kong Fredrik IV's Regjeringstid var forøvrigt Administrationen undergaaet forskjellige Ændringer. De to Kancellier, det danske og det tyske*), stod siden 1703 i saa umiddelbar Afhængighed af Konseillet, at de næsten var at betragte som Expeditionskontorer for dette, idet Oversekretærerne for Kancellierne forelagde det de forskjellige Sager, som det da enten afviste eller behandlede; de sidste blev efter endt Behandling forelagte Kongen til Resolution eller Underskrift i de Møder, som han hver Uge holdt med Konseillet. Dette kunde ogsaa udenfor Kancellisagerne blive hørt i forskjellige andre Spørgsmaal; men noget Centralkollegium var det dog ikke. Det havde saaledes intet at gjøre med Rentekammerets eller Kammerkollegiets og de forskjellige militære Kollegiers Sager, der efter endt Behandling forelagdes Kongen til Afgjørelse eller Underskrift.

Under den sterke Centralisation, som saaledes blev gjennemført, forsvandt de sidste Rester af det tidligere Selvstyre, og til alt muligt, hvad enten det gjaldt Besættelsen af et ubetydeligt kommunalt Ombud eller Bevilling paa det mindste Erhverv, var det fornødent eller ansaas det for ønskeligst at have kongelig Udnævnelse eller Stadfæstelse. Desforuden skommede der over Kongen et Mylder af Ansøgninger om ligt og uligt; alles Andragender skulde han høre, og alle skulde han hjælpe, selv om han herved gik Landets Lov og Ret for nær. Det siger sig selv, at den største Del af den Papirmasse, som passerede Kancellierne og Konseillet, angik lidet magtpaaliggende Sager og derfor i største Hast kunde expederes; men meget, som fortjente Opmerksomhed, specielt Forespørgsler fra Embedsmænd om Fortolkning af Forordninger, Reskripter og Lovbestemmelser, blev dog ogsaa henlagt eller udsat, hvorved de løb Fare for at begraves i det stadig voxende Kaos. Dette gjælder dog kun Kancellisagerne, for hvilke Kongen neppe i det hele taget havde særlig Interesse og derfor nærmest alene indskrænkede sig til at føre et Slags Overtilsyn med. Ganske anderledes tog han sig af Kammersagerne og de militære Anliggender, som han for en stor Del afgjorde paa egen Haand. Hvad disse Sager angaar, sørgede han for, at de ikke paa nogen Maade blev forliggende. Det er rent ufatteligt,

*) Under det danske Kancelli hørte som tidligere anført nærmest alle de Sager, som vedkom Kongerigernes, Islands og Færøernes Justits-, Kirke- og Undervisningsvæsen, medens det tyske Kancelli foruden det tilsvarende Virksomhedsfelt for Hertugdømmernes og de tyske Grevskabers Vedkommende ogsaa havde Varetagelsen af de udenrigske Anliggender.

hvorledes Kongen fik Tid til at udføre alt det Arbeide, som herigjennem kom til at paahvile ham personlig. Han har selv anført, at han arbeidede 3 à 4 Eftermiddage om Ugen alene med Kammersagerne, og tager man i Betragtning, hvilken Tid han tilbragte i Konseillet og var sysselsat med de øvrige Regjeringsanliggender, maa det nok indrømmes, at den Ros, som man fra gammel Tid af har ydet ham for hans mageløse Flittighed, har været fuldt berettiget*). Man har som Følge heraf ikke uden Grund kunnet se bort fra de forskjellige Skyggesider ved hans Personlighed. Hans Regjeringssystem var snarere et gjennemført Kabinetsstyre end et Kollegialstyre, og det kan fortjene vor Opmerksomhed, at Preussens store Fredrik II udtalte, at hans dansk-norske Navne i flere Henseender havde været ham et Forbillede.

Et af de smukkeste Træk ved Fredrik IV's Personlighed var hans nedladende Forekommenhed og Omgjængelighed. Han holdt ikke af det stive Ceremoniel, som reiste en Skranke mellem ham og Folket, og selv Kollegiernes strengt afpassede System satte han sig ud over. Trods Ceremoniellets Bud havde Menigmand uden Vanskelighed Adgang til ham helt fra hans første Regjeringstid af. Man behøvede blot at passe ham op, naar han indfandt sig i Stalden for at ride eller kjøre ud, og hvor travlt Kongen end kunde have det, havde han dog altid Tid til at høre paa den, som havde noget at forebringe. Det var vistnok mange, som benyttede sig af denne Adgang til at faa Kongen i Tale. Ved enkelte Leiligheder kunde Folk endda lettere faa Anledning til at se og tale med ham, selv naar han sad til Taffels. Dette var saaledes ialfald næsten bestandig Tilfældet, naar han befandt sig paa Reiser. Hver Nytaarsaften havde Folk Anledning til at hilse paa ham, og til de Maskerader, han gav, kunde alle og enhver, som blot var saaledes antrukne, at de ikke vakte Forargelse, faa uhindret Adgang.

Allerede meget tidlig havde Kongen givet Folk Anledning til skriftlig at henvende sig til ham. Men da han nu blev bestormet med en slig Masse af Forslag og Andragender, at han ikke vilde have faaet Tid til andet, om han skulde gjennemgaa dem alle, maatte han henimod Slutningen af den store nordiske Krig, da Begivenhederne var rykket ham temmelig nær ind paa Livet, udfærdige en Kundgjørelse om, at alle Bønskrifter for Fremtiden skulde indsendes til vedkommende Kollegier og kun indleveres til Kongen selv, i Tilfælde af, at Ansøgeren havde at forebringe Klager over vedkommende Kollegium eller over en eller anden overordnet. Denne Ordning var dog i Længden ikke tilfredsstillende for den mistroiske Konge, og i 1725, da der i alle Kredse taltes saa meget om de høieste Embedsmænds Bestikkelser og underfundige Færd, udfærdigedes der under 24de Februar en ny Kund-

*) "Vi kunne", har han nedskrevet, "ikke tage nogen Time, langt mindre nogen Dag til Rekreation for os, saa vi kunne trække en Smule frisk Luft. Have vi engang gjort os fri en Dag, maa vi for at vinde det tabte tilbage, stjæle Tiden fra vor Nattero; thi Arbeidet maa gaa sin Gang. Men om sligt kan vare længe, maa andre dømme om."

gjørelse om, "at alle Undersaatter, der havde Klager at fremsætte over Krænkelser eller Undertrykkelse fra andres Side, eller kunde komme med et eller andet nyttigt Forslag til at fremme Rigernes Tarv eller Kongens Bedste, hver Onsdag Formiddag Kl. 10—11 maatte møde med deres "Supplik" paa Slottet og i Kongens egen Nærværelse nedlægge den i en Kasse, som stod i Audientsværelset" *). Ved disse Onsdags-Audientser havde Kongen god Anledning til at underholde sig med Supplikanterne, og naar der var Ansøgninger, der havde Krav paa hurtig Opmerksomhed, tog Kongen mod dem og forvarede dem i sin Hat, til Audientstiden var ude. Om Søndagene efter endt Gudstjeneste tog han da de i det aflaasede Skrin nedlagte Ansøgninger for sig til Gjennemlæsning. "Skjønt", siger han i en Optegnelse, "jeg ikke kan gjøre stort andet ved dem end fordele dem og sende dem derhen, hvor de hører hjemme, for at de kan blive undersøgte der, har jeg dog ment at kunne faa en foreløbig Forestilling om dem, og saa for at faa at vide, om nogen havde gyldig Grund til at klage over noget". Men ved denne Foranstaltning havde han dog ikke, som E. Holm med Styrke fremhæver, gjort sit Kabinet til et Naadessekretariat; tvertom, det hele Skridt staar — til Trods for, at det vel nærmest er dikteret af hans Mistænksomhed — som et i Historien vistnok enestaaende Træk af den strenge Retfærdighed, som besjælede den landsfaderlige Regjering.

Saavidt jeg kan se, er det ogsaa først efter Fredriksborg-Freden, at Nordmændene i stadig større Udstrækning begiver sig til Kjøbenhavn for at forebringe for "Far sjøl", hvad der ligger dem paa Hjertet, og disse Reiser, der vel ogsaa før af og til foretoges, bliver nu endog saa hyppige, at der saagodtsom aarlig ses at være udlignet frivillige Bidrag af den ene eller den anden Bygd til at bestride Udgifterne ved saadanne Talsmænds Færd.

Hvad der i nogen Grad maa have lettet Kongen hans intense personlige Arbeide, var, at han forstod at omgive sig med Tjenere, der kunde staa ham bi uden at udføre Arbeidet for ham, og ikke faa af disse kom senere hen til at indtage ret betydelige Embeder. Blandt disse Mænd maa først og fremst Hamburgeren Andreas Lüders nævnes. Han var uanselig at se til — af Væxt nærmest en Dverg — og havde ikke synderlig store Kundskaber; men han roses af alle som Hæderligheden og Godheden selv, og Kongen selv udtalte ved hans Død, at han aldrig talte ondt om noget Menneske **).

Men det siger sig selv, at hvor betydeligt end det Arbeide var, som Kongen udførte, og hvor meget der end var lagt ind under selve Kongemagten, paalaa der dog paa samme Tid ogsaa de forskjellige Kollegier meget

---

*) E. Holm, Danmark-Norges Historie 1720—1730, S. 249.

**) Nordmændene har Grund til at mindes Lüders som Tordenskjolds trofaste Ven, der stod ham bi, naar de fleste andre vendte ham Ryggen.

at gjøre, og ihvorvel Kong Fredrik IV ikke hørte til dem, som lod sig lede, maatte han finde sig i, at enkelte Medlemmer af disse fik overmaade meget at sige. De mest betroede af disse var Krigsministeren Kristian Karl v. Gabel, Seirherren fra Kolberger Heide, og Oversekretær Fredrik Rostgaard, der var gift med Dronningens uægte Søster. Men heller ikke disse Mænd indtog en mere grundfæstet Stilling, end at de maatte falde, naar de blev Gjenstand for Kongens Mistro, og denne var, som vi stadig har Exempler paa, bestandig vaagen.

For Danmarks Vedkommende blev i Fredrik IV's sidste ti Regjeringsaar foretaget forskjellige Reformer, tildels af temmelig gjennemgribende Natur, navnlig paa Landboforholdenes Omraade. Ved Forordning af 21de Februar 1702 var Vornedskabet bleven ophævet; men de gavnlige Følger, som denne vigtige Foranstaltning skulde antages at drage efter sig, udeblev ganske paa Grund af den paafølgende langvarige Krig, og da Freden var vendt tilbage, hjemsøgtes Landene endnu af en Række Ulykker, som maatte vedligeholde Armodsdommen fra Krigens Aar. Ødegaardenes Antal tiltog fra Aar til Aar, og da man i 1721 afhændede en Del af Kronens tilbagestaaende Jordegods, blev det kun slet betalt, naar der overhovedet fremkom noget Bud paa det. Mest trykket var Bøndernes Stilling, der blev sørgeligere fra Aar til Aar, og den blev i betydelig Grad forværret ved den Vilkaarlighed og Haardhed, som udvistes mod dem fra Herremændenes Side. Da Landmilitsen ved Forordning af 22de Februar 1701 blev indført, blev det paalagt Godseierne som Pligt at drage Omsorg for, at der fra deres Gods blev stillet et Antal Soldater, der svarede til Mængden af de Tønder Hartkorn, de eiede.*) Men den sterke Afgang paa Mandskab, som fandt Sted under den store nordiske Krig, satte Godseierne jevnlig i Knibe, idet de hovelige Soldateremner flyttede bort fra deres Godser, uden at Herremanden havde lovlig Ret til at negte nogen Tilladelse dertil. Men Nød bryder Love, og under Krigen tiltog da Godseierne sig denne Ret, og de lod endog fortrinsvis udskrive til Soldater de Karle, som havde ytret Ønske om at flytte bort. Ingen vovede at klage herover for Domstolene, da man saa alligevel ikke kom nogen Vei med Herremændene; den eneste Udvei, man havde til at slippe for dette Slaveri, var simpelthen at rømme. For at lette Byrderne ved Landmilitsen blev det da i 1724 bestemt, at Lægdernes Antal skulde formindskes, saa at der herefter skulde stilles 9 Soldater af de samme Lægder, der hidtil havde stillet 14. Men Rømningerne vedvarede ligefuldt, og der blev omtrent ved samme Tid bragt paa Bane af Folk, som havde med Udskrivningsvæsenet at gjøre, at formindske Bønderkarlenes Flytningsfrihed eller — hvad der var det samme — at gjenindføre Vornedskabet i Form af Stavnsbaand, og dette skulde udstrækkes

*) Ifølge den nævnte Forordning skulde der stilles en Soldat af hvert Lægd paa 20 Tdr. Hartkorn.

ogsaa til de Dele af Danmark, hvor Vornedskabet havde været ukjendt. Men disse Forsøg mødte dog Afvisning hos Fredrik IV og hans Regjering.

Det Afbræk, som Handel og Skibsfart havde lidt under den store nordiske Krig, var ikke let at forvinde. Alene Kjøbenhavn havde saaledes mistet 55 Skibe, af hvilke den største Del dog var mindre Skibe. Saavel under som efter Krigen blev der truffet forskjellige Foranstaltninger for at ophjælpe disse Næringsveie. Saaledes blev der i 1726 af den kjøbenhavnske Handelsstand oprettet et Søassurancekompagni, det første i de forenede Riger, hvis Rederier hidtil havde været henviste til at tegne Assurance i Udlandet, navnlig i Holland. Det ostindiske Handelskompagni, der under og efter Krigen havde ført en temmelig hensygnende Tilværelse, da Regjeringen havde lagt Beslag paa alle Kompagniets Midler, opløstes i 1729; men samtidig hermed dannedes der under Kronprins Kristians Auspicier et nyt Handelskompagni, der senere fik Navn af det asiatiske Kompagni. Et eiendommeligt Udslag af Regjeringens økonomiske Politik var Forordningen af 1ste Juni 1726, der overdrog Kjøbenhavns Borgerskab Eneretten til at handle med de saakaldte fire Species, Brændevin, Vin, Salt og Tobak. Meningen hermed var at forebygge Smugleri og skaffe den kongelige Kasse Indtægterne af Tolden; men denne Ordning, som fandt saavel Forsvarere som Modstandere, var i høieste Grad uheldig, idet Smuglerierne saa langt fra at ophøre nu antog et Omfang, som gav de begunstigede Kjøbenhavnere Grund til at nære Frygt for, at Omsætningen af disse Varesorter for en stor Del vilde komme til at foregaa ad Snigveie, til Trods for at Provinskjøbmændene maatte aflægge en i sterke Udtryk affattet Ed paa, at de ikke indlod sig paa Smugling. For at befordre Fabrikvæsen og Manufakturer indkaldtes ikke faa Fremmede. Ogsaa Forbruget af Gjenstande, som her forarbeidedes, tiltog nu i større Grad, end Tilfældet før havde været. Postvæsenet, der i 1711 var overtaget for kongelig Regning, sattes ogsaa efterhaanden paa god Fod. Dets Indtægter blev for en Del anvendte til Pensioner for afgaaede Embedsmænd og deres Enker. Endnu var dog Pensionsvæsenet dog ikke mere udviklet, end at det hele Beløb, som medgik hertil, i Aaret 1729 ikke udgjorde over 11000 Rdlr.

For Folkeoplysning blev der i Fredrik IV's Tid gjort ikke lidet i Danmark, hvor man hidtil kun havde havt omflakkende Lærere, der ved Sommertid vankede om fra Landsby til Landsby og underviste Ungdommen. Skolebygninger fandtes i Regelen ikke; men Undervisningen foregik tildels i Jord- eller Løvhytter. Fredrik IV opførte 240 Skoler paa Ryttergodset, anviste Lærerne faste Indtægter og udfærdigede Reglementer for Undervisningen. For at udbrede Kristendommen blandt Hedningerne i Ostindien sendtes i 1705 og følgende Aar forskjellige tyske Missionærer derhen. I 1714 oprettedes Missionskollegiet under Paavirkning af den Hallesk Pietisme. Om

dettes Virksomhed for de grønlandske Eskimoers og de norske Finlappers Omvendelse skal nedenfor blive fortalt.

Ogsaa i Norge havde den nys tilendebragte Krig afsat sine sterke Spor. Overalt klagedes der over økonomisk Tilbagegang, over Standsning af forskjellige Næringsveie, over Formindskelse af Arbeidskraft, over det ulidelige Skattetryk og over den strenge Indkvartering. Men sørgeligst var dog Tilstanden i de Egne, som Fienden havde gjæstet. Af de hjemsøgte Fogderier søndenfjelds havde Idde og Marker lidt en Skade, der af en nedsat Kommission vurderedes til 55934 Rdr., og for de nordenfjeldske Fogderiers Vedkommende taxeredes den i Stjør- og Værdal til 78637 Rdr., i Strinden til 66638 Rdr. og i Guldalen til 46094 Rdr. Fra disse Trakter høres da ogsaa de mest høilydte Klagemaal. Saaledes anfører Almuen af Idde og Marker i en Forestilling, som den indgav, at den "intet Korn havde til at saa eller æde, ingen Heste at pløie med, ingen Kreaturer, mange af dennem ingen Huse og de fleste af dennem spolerede Huse at bo i." Almuen paa Nedre Romerike beretter, at den i 1720 "maatte blande deres Brød med Bark af Furutræ, af hvilken Spise de med Hustruer og Børn til den største Del vansmægtede og blev syge." Ogsaa i det throndhjemske var Tilstanden paa flere Steder saa ynkelig, at Folk bogstavelig svalt ihjel eller ved Selvmord unddrog sig Hungerens Kvaler. Vi erfarer ogsaa, at Tilstanden ialfald i enkelte Bygder var for næsten opløst at regne; der blev saaledes begaaet flere Rovmord, hvis Forøvere aldrig blev opdagede, Tyverier hørte til Dagens Orden, store Fantefølger streifede om og var en Skræk for Bygdefolk, og endelig hjemsøgtes Distrikterne af svære Ulvesfreder, som rev ihjel Folk og Kvæg i stort Antal.

Det siger sig selv, at den nødlidende Statskasse var ude af Stand til at erstatte selv den mindste Del af den Skade, som var overgaaet Bønderne i de hjemsøgte Egne. Alt, hvad Regjeringen formaaede at gjøre, var at bevilge hel eller delvis Fritagelse for Skatter og Laan af Korn fra de kongelige Magaz..er, hvorhos der blev udskrevet en Extraskat til den nødlidende Befolknings Ophjælp. Ikke ret mange Aar skulde hengaa, før denne atter var kommen paa Benene, og alt igjen var bleven bragt i sine gamle vante Folder.

Den langvarigste Mindelse om Krigen, efterat den var bleven afsluttet, beholdt den norske Bonde i de svære Indkvarteringer, som fandt Sted i de for dens Ødelæggelser forskaanede Dele af Landet. Fra flere Steder baade i det nordenfjeldske og i det søndenfjeldske møder der os Efterretninger om de Militæres uvorne og hensynsløse Fremfærd, ja Mindet har paa sine Steder endog holdt sig indtil vore Dage.*) En Byrde, som umiddelbart efter Krigen især

*) Mest bekjendt af disse Historier er visstnok Beretningen om Lensmanden Ole Olsjøn Hovdejord i Heddal og hans Sammenstød med det i hans Bygd indkvarterede Militær. I Prof. L. Daaes Norske Bygdesagn (I Saml. S. 132 fg.) fortælles Begivenheden

føltes overmaade trykkende, var den Friskyds, som Officerer og andre vedblev at kræve af Bonden; de forskjellige Kongebud, som i fordums Tider var udfærdigede mod denne Utilbørlighed, synes nemlig at have været glemte og maatte opfriskes ikke alene ved nye Forordninger, men ogsaa ved udstrakt Anvendelse af Krigsret, og denne drog efter sig Degradation for enkelte ret fortjente subalterne Officerers Vedkommende.

Forholdene i Norge var ved Slutningen af den store Krig i mange Henseender vistnok adskillig slettere end i Danmark, og Slotsloven, den for Landet særlig indsatte Regjering, var dels ved indvortes Tvist, dels ved Mangel paa forneden Anseelse ude af Stand til at optræde med den Kraft, som udfordredes. Sin største Virksomhed udfoldede den netop paa det Tidspunkt, da Vicestatholderen, Fredrik Kragh, der i Embeds Medfør havde været Slotslovens Formand, allerede havde faaet Afsked, og det øvrige Kollegium for hver Postdag, som gik, kunde vente Efterretning fra Kjøbenhavn om, at det var bleven afløst og en Statholder udnævnt. I Løbet af December Maaned 1721 kom da ogsaa officiel Underretning om, at Oversekretær Ditlev Vibe var bleven overdraget Statholderværdigheden. Der havde, som der er Grund til at tro, allerede i længere Tid været paa Tale blandt de høiere Samfundslag i Norge, baade at Vibe skulde afgaa fra Oversekretærstillingen og hvad Grunden til hans Fjernelse var.

---

paa følgende Maade: "Efterat den lange Ufred med Sverige var endt (1720), indkvarteredes Soldater rundt om paa Landet. Ogsaa Hiterdal fik sin Part, og Exercerpladsen var strax nordenfor Hovedkirken paa Ryenjordet. Men Officererne opførte sig saa overmodigt og uforskammet i sine Kvarterer, at Bønderne forbitredes. Lensmanden, Ole Olssøn Hovdejord forsøgte da først med det gode at faa Ende paa dette, men Officererne brød sig ikke om, hvad han sagde. Ole besluttede da at bruge Magt. Han samlede Bønderne og lod dem væbne sig med de Vaaben, de havde, og gik afsted med dem til Exercerpladsen. Nu blev Officererne bange, thi de vidste, at de ikke kunde stole paa sine Soldater, om det skulde blive Alvor. De blev da enige med Ole Hovdejord om, at han skulde mødes med dem paa Ryen for at gjøre Forlig. Bønderne gik da fra hverandre. Men da Ole kom til bestemt Tid, laa der Pistoler og dragne Sabler paa Bordet. Kaptein Nægler slog til Lensmanden med en Sabel, og mens Ole forsøgte at værge sig med en Stol, gav han ham et Hug over den venstre Arm, saa at Haanden faldt paa Gulvet. Den kastede da Kapteinen ud af Vinduet med de Ord: "Der har du Labben din!" Ole løb saa hurtig, han kunde, hen til en Smedie, som stod i Nætheden, og stak sin Arm lige ned i den gloende Esse for ikke at forbløde sig. Da han var bleven helbredet, lod han sig gjøre en Haand af rent Sølv til Stads og en anden til dagligt Brug af tykt Jernblik. Den sidste er endnu til. Om Vaaren 1723 reiste han til Kjøbenhavn for selv at tale med Fredrik IV. Kongen havde hørt ham nævne før og sagde til ham: „Er du Blodhunden Ole Hovdejord, som gjør Opstand i Spidsen for Bønderne i Norge?" Da tog Lensmanden sin Sølvhaand af, rakte Armstumpen mod Kongen og svarede uforfærdet: "Se, saaledes behandler dine Krigsfolk under Freden dine stakkels Bønder i Norge." "Gud bevare os!" raabte Kongen og veg forfærdet tilbage. Da nu Lensmanden ved Dokumenter, som han havde taget med sig, beviste, at han havde Ret, spurgte Kongen ham, hvilken Straf

Vibes Udnævnelse til Statholder i Norge havde en for ham særdeles smigrende Form. I den for ham under 17de April 1722 udfærdigede Instrux anføres der, "at Vore kjære og troe Undersaattere i Vort Rige Norge ei alene i den forbigangne langvarige Krig have udstaaet meget ondt, men endog endnu dagligen derved tager Skade, at de gode Anstalter, som saavel af fremfarne Konger som af Os selv til det gemene Bedste er gjorte, paa mange Steder enten vrangeligen fortolkes eller ganske forsømmes". Som Følge heraf, heder det videre, "er Vi blevne foraarsagede iblandt Vores fornemste Raad og Ministre at udsøge en Mand, som vi det høie Embede af Statholder over det hele Norges Rige kunde betro", og hans Valg var faldet paa Vibe, "om hvis Kapacitet og Troskab Vi fuldkommeligen er forsikrede".

Da Vibe saaledes byttede Stilling, var han allerede noget tilaars. Han var anset for at være et forslagent Hoved, der forstod at faa Folk til at forsnakke sig. Han var ugift og satte Pris paa Verdens Glæder, hvorfor

---

han forlangte over Ugjerningsmanden: "Ingen anden," svarede Ole, "end at han bortflyttes fra min Bygd." Dette skede da."

Sammenholder man denne Beretning med de tilgjængelige Akter i Sagen, viser det sig dog, at B. H. Løvenskjold har havt Ret, naar han i sin Fremstilling af denne Begivenhed i "Bratsberg Amts Beskrivelse" udtaler, at Ole Hovdejord ikke har været i den Grad sagesløs, som Sagnet har villet gjøre ham til. Ifølge Slotslovens Forestillinger gik det saaledes til: Kaptein Nøglers Kompagni af Oberst Frølichs Regiment var indkvarteret i Heddal. To Underofficerer pryglede den Bonde, hos hvem de var indlogerede, og "for at foreholde dennem deres Forseelse og stifte Enighed" — som Hovdejorden udtrykte sig — indfandt han sig selv fjerde paa Gaarden, hvor de havde Tilhold, og her "foreholdt" han dem deres Forseelse paa en saa ægte thelemarkisk Maade, at de i længere Tid blev liggende under Badskjærhaand. Kaptein Nøgler gav da Befaling til, at Hovdejorden skulde bringes ham enten død eller levende. Men paa Rygtet herom samlede Almuen sig — efter Forlydende opbudt af Lensmanden, der havde udsendt Budstikke — og begav sig under Vaaben til Kapteinens Kvarter "for at persvadere hannem til bedre Justice at holde over de under hans Kommando staaende." Saasnart Kapteinen havde afgivet Løfte saavel om dette som om at han ikke skulde besvære sig over, hvad der var indtruffet, skiltes Almuen ad. Men Kapteinen indgav alligevel Klage til sine Overordnede, og Sagen blev strax undersøgt af en i dette Øiemed nedsat Kommission, som af Slotsloven fik udtrykkeligt Paalæg om at gaa varsomt frem mod Bønderne. Senere mødte baade Kaptein Nøgler og Ole Hovdejord for Slotsloven i Kristiania, uden at der dog her blev gjort noget ved Sagen. Hovdejorden indgav i den følgende Tid flere Klager over Kaptein Nøgler. Det var i denne Anledning, der efter Hjemkomsten til Heddal udspandt sig et hidsigt Optrin mellem Kapteinen og en Lieutenant Hegerman paa den ene og Hovdejorden paa den anden Side, og under dette var det, at Lieutenanten hug Haanden af Lensmanden. Sagen blev dog hævet, saaledes at Hovdejorden slap for Kommissionsdommen, derimod maatte han betale Kurpenge og Erstatning til de Underofficerer, han havde slaaet fordærvet. Kaptein Nøgler blev forflyttet til et andet Regiment, Lieutenanten forvistes fra Landet og Ole Hovdejord fik sin ældste Søn fritagen for Militærtjenesten, for at han kunde være sin arbeidsudygtige Faders Medhjælper.

han holdtes for en Epikuræer. Men han forstod derhos at vurdere Lærdom. Selv eiede han et godt Bibliothek, som ikke blev staaende urørt. Han udtrykte sig godt baade paa Latin og Græsk. Som Statsmand holdt man ham, der dog havde været den sterkeste Drivfjær i de forenede Rigers ydre Politik under Krigen med Sverige, for at være ængstelig og forsagt; men hans Forsigtighed har dog snarere været et Udslag af hans beregnende Karakter end af virkelig Frygt. Umiddelbart efter Tiltrædelsen af sin Stilling kom Vibe til at anstille Undersøgelser af forskjellige norske Oppebørselsbetjentes og andre Embedsmænds bedragerisk eller utilbørlige Færd, og han fik da med en Gang Anledning til at se Samtidens norske Bureaukrati fra dets vrange Side. Tidligere er omtalt de mange og store Kassemangler, som just ved denne Tid kom for Lyset; men det gjælder dog om de norske Fogder og Sorenskrivere i det hele taget, at deres Embedsførelse lod meget tilbage at ønske. Fra Throndhjems Stift, hvor den flittige og kraftige Iver v. Ahnen i 22 Aar havde været Stiftamtmand, gav Kristian Reitzer saaledes i 1723 ved sin Embedstiltrædelse et mørkt Billede af Tilstanden, og tør det end antages, at hans Misnøie med Forflyttelsen saa langt fra Kjøbenhavn har bidraget til at give Skildringen dens dystre Kolorit, saa er det paa den anden Side sikkert nok, at den ikke er blottet for Sandhed.*) Landets høieste Domstol viste ligeledes en sørgelig Forsømmelighed, idet enkelte af dens Medlemmer kun et Par Dage om Aaret var tilstede i Retten. Ogsaa paa Landets øverste administrative Embedsmænd var der baade det ene og det andet at sige. Der var saaledes for Vibe nok at varetage, og man maa tilstaa, at han med god Villie og Kraft tog sig af Forholdene hertillands, og at han optraadte som den norske Bondes varme og myndige Talsmand mod alle og enhver, som søgte at lægge det mindste Tryk paa denne. Han tog sig ligeledes med Iver af Salget af de tilbageblevne norske Krongodser, og ihvorvel der ikke fremmødte Liebhabere til alt Godset, afhændedes det dog gjennemsnitlig til Priser, som dengang var uhørte i Danmark. Det var ved denne Handel især de norske Bønder, som var ude om sig og erhvervede sig sine paaboende Gaarde til Odel og Selveiendom. Det maa vel ogsaa siges,

203. Statholder Ditlev Vibe.

*) H. H. Müller, Throndhjemske Tilstande 1723—26. (Ill. Nyhedsblad f. 1853).

at baade Regjeringen og Statholder Vibe paa forskjellig Vis lettede Bønderne Adgangen til at blive Selveiere, en Ordning, som baade Sælger og Kjøber i Længden stod sig godt paa. Det er ikke vel muligt her at give en detailleret Skildring af alle de nyttige Foranstaltninger og Reformer, som Vibe fik gjennemført. Men det er ingen Tvivl underkastet, at han maa regnes for en af de dygtigste Statholdere, som Norge nogensinde har havt. Han var baade en Initiativets Mand, og han forstod ogsaa at faa gjennemført, hvad han først engang havde givet sig i Kast med.

Det er et vakkert Træk hos Vibe, at han fandt sig meget vel tilrette blandt de norske Bønder, blandt hvilke han meget hyppig færdedes, og at han virkelig trivedes heroppe. Da han i Fredrik IV's sidste Levetid blev tilbudt at ombytte Statholderskabet i Norge med Gesandtstillingen i Frankrige, afslog han Tilbudet og blev, hvor han var. Af Almuen synes han at have været ret afholdt; men Embedsmændene, som han stadig saa paa Fingrene, likte ham mindre, og blandt dem havde han endog Fiender, som heller end gjerne havde søgt at komme ham tillivs, om de havde kunnet. Men Vibes hele Færd var uklanderlig, og de Forsøg, som blev gjorte for at faa ham fjernet eller hans Myndighed begrænset, strandede derfor aldeles.

Allerede strax efter, at Ditlev Vibe var kommen til Norge, blev der saaledes bragt paa Bane, at hans Magt skulde indskrænkes derigjennem, at Slotsloven blev gjenoprettet. Det heb sig nemlig, at Statholderen var for fremmed for de norske Forhold til, at han kunde bestride dette Hverv under de herskende Omstændigheder, der var saa meget farefuldere, som Russerne truede Landet med Angreb. Det blev derfor foreslaaet, at den nye Slotslov ved Siden af Statholderen skulde bestaa af Admiral Reetz, Etatsraad Blixencrone, Justitsraad og Lagmand Kristian Braunmann og Kancelliraad Vogt. "Amtmændene kan i disse Tider dertil ei employeres, saasom de har nok at gjøre med at have Omsjun med deres Bestillingsmænd og at stille Ordre overalt, hvor det fornødiges udi Amterne, hvortil deres egen Nærværelse endelig behøves", heder det i Forslaget, som synes at hidrøre fra en Fraktion af den tidligere norske Regjering.*)

Farligst blandt de Uvenner, som Statholder Vibe fik hertillands, skulde Biskop Bartholomæus Deichman synes at være, da han indtog en høi Stilling i Kongens Gunst og netop ved denne Tid beskjæftigede sig med forskjellige Anliggender, hvis Gjennemførelse vilde have faaet en indgribende Betydning

*) Dette Forslag, der hverken bærer Underskrift eller Datum, men sandsynligvis hidrører fra 1722 eller 1723, opstiller forøvrigt i 15 Poster de Forholdsregler, som maatte iagttages ved et eventuelt Angreb fra russisk Side. At Forslaget stammer fra et af Slotslovens tidligere Medlemmer, turde maaske sluttes af en ret paatagelig Lighed, som hersker mellem dets forskjellige Punkter og Slotslovens ovenfor omtalte Forestilling af 19de December 1721. Hvis denne Gjetning holder Stik, ligger det nær at antage, at Biskop Deichman er Forfatter deraf.

for de norske Forhold. Før vi gaar over til at betragte disse, skal vi først dvæle lidt ved denne i mange Henseender merkelige Mands Livsforhold.

Bartholomæus Deichman var født i Kjøbenhavn 1671. I Aarene 1696—99 reiste han udenlands med Prins Karl som dennes Hofprædikant og Skriftefader og blev Aaret efter Hjemkomsten — endnu kun 28 Aar gammel — udnævnt til Biskop i Viborg. Dette Embede ombyttede han 12 Aar efter (1712) med Akershus Bispestol. „Deichman", skriver Chr. Bruun i sin Bog om Fredrik Rostgaard, „besad en lærd theologisk Dannelse, men han har dog ikke opnaaet noget Navn som theologisk Forfatter. Han var i Besiddelse af en stor Veltalenhed, og i hans personlige Fremtræden var der noget imponerende og fængslende. Sin Berømmelse har han hentet fra sine merkelige Gaver til at administrere. I denne Retning kom hans betydelige Evner ham ret tilpas: hans Klogskab, hans Myndighed, hans store Arbeidskraft, et hurtigt og sikkert Blik, et udmerket Talent til at styre og lede". I Norge aabnede der sig en meget stor Virkekreds for ham, idet han her anvendtes til utallige Gjøremaal, som skulde synes at stemme lidet overens med en Biskops Kald. Han sad i Kommissioner vedkommende Landeveienes Vedligeholdelse, Stutterivæsenet, Bestyrelsen af Kongsbergs Sølvverk m. m. m.; men hvad der er det merkeligste, er, at han forstod at udfylde sin Plads i disse. Men hans Anseelse som Biskop og Menneske led meget herunder. Allerede i Viborg var han almindelig forhadt, og han havde ikke været længe i Norge, før der ogsaa her herskede den mest afgjorte Uvillie, for ikke at sige det voldsomste Had mod ham. Utallige var de onde Rygter, som var i Omløb om ham, og det maa desværre lægges til, at de tildels var altfor sande. Han drev saaledes Aagerforretninger — i Kristiania kaldtes 12 Procents Rente i hine Dage "høiærværdig Rente" —; Presterne i sit Bispedømme beskattede han paa mangehaande Vis — sit betydelige Bibliothek skyldte han saaledes den Bogtiende, som han tog af Prester, Degne og Studenter —, og han tog sig blodig betalt af alle, som han skulde anbringe i Prestekald eller Klokkerombud. Derhos var han udom sig paa alle Kanter for at skaffe sine Sønner, Svigersønner og andre Slægtninge Levebrød og Embeder. En af sine Svigersønner, Presten Peter Matthias Tanche, forhvervede han saaledes Sognepresteembedet til Bergens Domkirke, senere Ventebrev paa Trondhjems Bispestol; en anden, Rektor Jakob Rasch, der forøvrigt var en meget dygtig Mand, fik forskjellige Lenspaalæg, Kancelliraads Titel m. m. og var bleven Biskop, om det var gaaet efter Deichmans Ønske. Hans ældste Søn, Peter Deichman, blev i 1724 paa et godt Ord Kaptein

204. Biskop Deichman.

af Infanteriet og skulde have det første ledige Kompagni. I den Anledning forfattede man i Kristiania følgende bidende Epigram:

Hille Pine, Hille Haare
Er vor Bispeşøn Kaptein,
Han, som aldrig trække Kaare
Mer end Bartous usle Degn?
Meckelborgske Studedrenge
Til Kapteiner gjøres kan;
Skulde da ei Bispens Penge,
Gjøre af en Pog en Mand?

Der blev dog sørget for, at han først maatte reise ud "for at gjøre sig mere meriteret", og det skal lægges til, at han blev en ualmindelig dygtig Officer, der indlagde sig Fortjenester af den norske Hærs Organisation og døde som Generalmajor. De her anførte Exempler kan forfleres i stor Udstrækning. Ved Siden af Biskopens skammelige Nepotisme bidrog ogsaa hans Hevngjerrighed til at gjøre ham forhadt i overordentlig høi Grad. Man vilde vide, at han ikke tog Hustavlens Bud om en Biskops Ustraffelighed i ægteskabelig Henseende meget nøie, og hans sterkt sammensunkne Næsebrusk maa have været et yndet Underholdningsthema for mandlige og kvindelige Sladdersøstre.

De administrative Reformer, som Biskop Deichman opkastede sig til Talsmand for og som i første Række bevirkede Spændingen mellem ham og Statholderen, skyldtes dels andres, dels hans eget Initiativ. De danner i Virkeligheden et Led i den Række af Projekter, hvorfor Kong Fredrik IV's Regjeringstid var en sand Guldalder, og hvis væsentligste Formaal var at skaffe Penge ind i den kongelige Kasse. Den fornemste af disse Reformer var det nye Matrikuleringsarbeide, hvis Gang vi her skal betragte i sine Hovedtræk.

Allerede meget tidlig havde der i Norge ytret sig sterkt Misnøie med den i 1665 indførte Matrikel, navnlig paa Grund af de mange Skyldspecies, som den opstillede, og den deraf følgende Ulighed i Skyldsætningen. I 1693 havde Gyldenløve saaledes foreslaaet en Revision af Matrikulvæsenet, idet han udtalte: "Bonden bliver forvildet med de mange Species og Perceler, han nu maa skatte og skylde efter, Fogden og hans Tjenere til egen Nytte og Skinderi, men Bonden til merkelig Skade." Men dengang fandt Raadet, at denne Sag indtil videre kunde henstaa. Omtrent ved samme Tid bragte ogsaa Hans Rosencreutz, som hans ovenfor udførlig gjengivne Relation viser, Sagen paa Bane, uden at der blev gjort noget ved den, ihvorvel han ogsaa senere optog Forslaget derom. Men i Aaret 1713 fremsatte Amtmanden i Romsdals Amt Justitsraad Hans Nobel Forslag om Istandbringelsen af et nyt Matrikelverk, idet han som Prøve indsendte en af ham forfattet Jordebog over Søndmøre. Dette hans Arbeide fandt i den Grad Regjeringens Bifald, at det i 1715 blev paabudt, at det herefter

skulde lægges til Grund for Skatteopkrævningen i Romsdals Amts Fogderier. Hidtil havde Nobel experimenteret paa egen Haand, idet han dog havde raadført sig med den høit ansete islandske Videnskabsmand Arne Magnussen, der noget før denne Tid havde været betroet Ordningen af Islands Matrikelvæsen. Regjeringen fulgte dog Sagen med meget stor Opmerksomhed. Rentekammeret og forskjellige nedsatte Kommissioner gik Planerne og Tabellerne efter i Sømmene, og da der indkom Klager fra Søndmøringerne over forskjellige nye Tynger, som Nobels Matrikel indførte, blev der under 17de Septbr. 1719 paalagt J. G. Holstein, Kammerherre K. K. Gabel og Konferentsraad Baron Kristian Gyldenkrone at træde sammen for i Forening med Nobel at undersøge Udkastet. Men først efter den store nordiske Krigs Ende kom Sagen under virkelig Behandling. Under 12te November 1720 meddelte Rentekammeret nemlig den norske Slotslov, at Kongen i Stedet for de 72 forskjellige Skyldspecies, hvorefter Statterne beregnedes, vilde indføre en enkelt Norm for Skatteansættelsen, nemlig Hartkornet — den i Danmark anvendte Maalestok —, og det paalagdes Slotsloven og Landets Amtmænd at udtale sig om denne Ordning. I Henhold til de saaledes indhentede Erklæringer udfærdigedes der under 7de Juli 1721 en Række af kongelige aabne Breve, om at der for hele Norge skulde indrettes en ny Matrikel, og i dette Arbeide skulde alle Stiftamtmænd, Amtmænd, Lagmænd og Sorenskrivere tilligemed opnævnte Lagrettemænd deltage under Overledelse af en Kommission, bestaaende af Overhofmester Kristian Fredrik v. Holstein og Justitsraad Hans Nobel som Direktører og Andreas Hojer som Sekretær. Selve Arbeidet tog dog neppe sin Begyndelse før i 1722, da Nobel kom opover til Norge fra Danmark, hvor han nu var bosat som Godseier paa Fyen, og under 14de August s. A. paalagdes det ham og Biskop Deichman i Forening at bereise Landet som et Slags Over-Skyldsætnings-Kommission. I Slutningen af August og Begyndelsen af September fandt der i Kristiania forskjellige Forhandlinger om Matrikuleringen Sted mellem Nobel, Deichman, Stiftamtmand Tonsberg, Justitiarius Blixencrone m. fl., og hvad man her kom overens om, blev forelagt Kongen gjennem Holstein, der var at betragte som et Slags Overdirektør for det hele Matrikelvæsen. Kongen tiltraadte de norske Embedsmyndigheders paa Mødet i Kristiania udtalte Anskuelser, hvorefter der med stor Iver blev drevet paa Sagens Gjennemførelse. Efter hvert, som denne skred fremad, blev Deichman Sjælen i det hele Arbeide, idet Nobel snart paa Grund af sin fremrykkede Alder blev fritagen for det byrdefulde og anstrengende Hverv. Han afløstes af Lagmand og Assessor i Overhofretten Peter Vogt, der sammen med Stiftamtmand Tonsberg havde ommatrikuleret Fogderierne Øvre og Nedre Romerike samt Aker og Follo og Larviks Grevskab.

Det Nobel-Deichmanske Matrikelverks Historie er endnu ikke skrevet; men en Fremstilling af denne vil utvivlsomt bringe vigtige Oplysninger om vort Lands indre Forhold i Tiden nærmest efter den store nordiske Krig. Her maa vi imidlertid nøies med at fremhæve Hovedtrækkene i Arbeidets Gang. I de kongelige Kundgjørelser om Matrikelverket blev det sterkt fremhævet, at Meningen hermed ingenlunde var at faa forhøiet de gamle Skatter eller indføre nye Byrder for Befolkningen, men tvertimod at faa tilveiebragt Lighed og fast Vished i "Skatterne saavelsom udi Jordegodsets Taxt, saa at lige god Gaard, Jordbrug og Herlighed ogsaa skatter og skylder lige meget, og den ene bær lige Byrde med den anden." Der udtaltes derfor det Haab, at det nye Verk skulde skaffe Befolkningen "i alle Maader Hjælp og Lettelse." Men ifølge sin Natur maatte det hele Arbeide blive af gjennemgribende Betydning, idet ikke blot de kongelige Skatter, men ogsaa selve Landskylden, efter hvilken disse allerede fra gammel Tid rettede sig, maatte omreguleres, hvorigjennem tillige en hel ny Værdsættelse af Landets faste Eiendomme maatte finde Sted. Skulde dette Arbeide blive samvittighedsfuldt gjennemført, vilde det tage Tid, hvor mange Hænder det end blev fordelt paa. Men da det skulde være hurtigt tilendebragt, blev Udførelsen ogsaa derefter. Ganske vist blev der indhentet en Række vigtige Oplysninger om Husdyrstand, om Udsæd og Indhøstning m. v.; men disse grundede sig ikke paa vedkommende Kommissærers Befaringer, men paa indhentede edelige Vidnesbyrd og Erklæringer, altsaa omtrent det mindst sikre Grundlag, som man kan tænke sig. Hos Befolkningen var det hele Arbeide dels af de her anførte, dels af andre Grunde saa upopulært som nogen Foranstaltning. Den Omvæltning i Eiendomspriserne, som Taxationen og den nye Skyldsætning maatte medføre, vakte Forbitrelse, naar den Skattebyrde, som blev Eierne paalagt, forøgedes; men det spørges ikke, at Glæden hos dem, som fik sine Skatter formindskede, skaffede sig Luft i samme Forhold som Misstemningen hos hine, som ansaa sig forurettede. Forøvrigt havde dette nok sin gode Grund. Deichman og Nobel kunde nemlig ikke undlade at benytte Anledningen til at sikre sig Kongens Yndest og Bevaagenhed ved at skaffe ham en forøget Statsindtægt, og det hørte derfor til Undtagelserne, at Skatterne og Afgifterne blev nedsatte, tvertimod hvad der i de kongelige Forordninger, hvori Matrikelverket blev paabudt, udtrykkelig var bleven stillet i Udsigt. Men herigjennem var ogsaa Arbeidets Skjæbne, hvor fortjenstligt det end i mange Henseender maa siges at være, afgjort ved den Kritik, det paa Forhaand blev Gjenstand for.

Men der var ogsaa efterhaanden komne andre Momenter til, som maatte gjøre Matrikelkommissionen og dens Arbeide lidet populære, idet der blev paalagt den andre Gjøremaal, der ialfald stod paa Grænsen af, hvad der kunde bydes et loyalt Folk. Den fik nemlig i Opdrag at sælge Landets Kirker og Prestegaarde.

Under Tiaarskrigen havde Regjeringen set sig nødt til at laane af de norske Kirkers Indkomster først en Trediedel, siden Halvdelen til Brug for de kongelige Magaziner. Det var dog Meningen at betale dette Laan i Kirkens Tiender igjen, naar Freden var vendt tilbage; men da disse Laan tilsammen udgjorde et meget betydeligt Beløb, saa den sterkt medtagne Statskasse sig selvfølgelig ude af Stand til at opfylde sine Forpligtelser. Den nærmeste Følge heraf var, at Kirkerne, der var berøvede sine Midler selv til de mest nødvendige Reparationer, stod rent til Nedfalds, og enkelte af dem skal, efter hvad der fortælles, efterhaanden være blevne saa medtagne, at de saa mere ud som forladte Rønner end som Gudshuse, der var i Brug. Der fattedes ikke paa Forestillinger til Regjeringen om det utilbørlige heri, og Biskop Deichman, der maa siges at have havt Øie for den rituelle Sømmeligheds Fordringer, skal endog — "hver Postdag", paastaaes der, — have skrevet til Kjøbenhavn om at faa Hjælp til Kirkerne. Regjeringen besluttede sig da til at raade Bod paa Ondet ved et Middel, der rummede den mest suveræne Foragt for Eiendomsretten paa samme Tid, som det fritog den for yderligere Bekymringer ligeover for Afviklingen af de hos Kirkerne tidligere optagne Laan.

Allerede i 1719, som det synes, var der fremkommet to Forslag til at forøge Kongens Indtægter af Norge; det ene gik ud paa at sælge Landets Kirker, det andet paa at sælge Prestegaardene. Forslaget om Kirkernes Salg blev undersøgt i Kammerkollegiet, hvorefter det blev tilstillet Biskop Deichman og Stiftamtmand Tonsberg til Erklæring. Disse var imod Forslaget. Derimod blev det paa det kraftigste støttet af Justitsraad Hans Nobel, der ved denne Tid opholdt sig i Kjøbenhavn*), og i Henhold til Kgl. Resolution af 18de Juli 1721 udfærdigedes der fra Kammerkollegiet en Plakat af 1ste August 1721 om Kirkernes Salg og Konditionerne derfor. Men ved de Auktioner, som nu afholdtes og som forestodes af Stiftamtmand Tonsberg, indfandt, heder det, ingen Liebhabere sig og intet Kirkesalg kunde derfor finde Sted. Ved en Middag hos Biskop Deichman, hvor Hans Nobel var tilstede, kom den mislykkede Spekulation paa Tale, og Biskopen lod da falde det Ord, at det ei var at undres over, at Sagen havde faaet det Udfald, da den kun var lidet forberedt og Kjøberne ikke engang fik at vide, hvilke Rettigheder man ved Kjøbet kom i Besiddelse af. Denne Ytring havde til Følge, at Sagen blev tagen under Overveielse paany, og paa Forestilling af Biskop Deichman blev det besluttet at opstille følgende Vilkaar for Kirkernes Salg:

1. Beholdt Kongen Kaldsretten til Kirkerne.

2. Skulde alle Gaarde i Sognet svare Landskyld til Kirkerne, uanset, hvem deres Eiere blev.

---

*) Denne regnede, at Kirkernes Salg i alt skulde skaffe Statskassen en Indtægt af 183900 Rdr.

3. Skulde Kjøberne af bedste Formue kunne udnytte Kirkernes Indkomster og Gods.

4. Skulde samtlige Kirker inden visse Aar være satte i fuldt brugbar Stand.

Efterat Sagen paa denne Maade paany var bleven forberedt, lykkedes det Deichman at faa Stiftamtmand Tonsberg skubbet tilside, og under 14de August 1722 blev det paalagt ham i Forening med Hans Nobel at forestaa Kirkesalgene i Forbindelse med de paagaaende Matrikuleringsarbeider. I Løbet af Høsten og Vinteren 1722 foregik Salget af Kirkerne i Akershus Stift, og dette fik under 6te Februar 1723 kongelig Approbation*). I den følgende Tid kom efterhaanden Turen til Kirkerne i Landets øvrige Stifter, der ogsaa maatte under Auktionshammeren. En Undtagelse herfra dannede alene Kirkerne i Grevskaberne, Baroniet og i Gjerpen, til hvilke vedkommende adelige Eiere havde erholdt samtlige Rettigheder, samt de nordlandske og finmarkske Kirker, som var henlagte til den lappiske Mission, der dannede en Institution for sig selv.**)

Ved disse Kirkesalg, der var fremgaaede af et voldsomt Brud paa Eiendomsretten, tilflød der vel Statskassen en Del kontante Penge; men det medførte dog ikke saa ret paatagelige Ulemper i den følgende Tid. De private Kirkepatroner plyndrede tildels Kirkerne for de Kostbarheder, som de havde i Behold***); men værre var det dog, at Kirkerne saa langt fra blev reddede fra den Ødelæggelse, som truede dem, at den meget mere befordredes. Allerede i Aaret 1724 fremkom der Forslag fra et Par af Biskoperne, der tilsigtede at faa forebygget de Uordener, som fandt Sted. Biskop Deichman foreslog saaledes, at der skulde udnævnes Kirkekommissærer, som skulde føre Tilsyn med Kirkernes Vedligeholdelse, gjøre Repartition mellem Almuen og forekomme Processer mellem Undersaatterne samt hvert tredie Aar foretage

*) Om Salget af Kirkerne i Akershus Stift, deres Kjøbere og Kjøbesummen findes der vedføiet Topografisk Journal, H. 24, en Specifikation, der er meddelt af Hans Hammond. Denne er dog, saavidt jeg har kunnet kontrollere dens Opgaver, ikke ganske paalidelig i Enkeltheberne. Skjødet paa Vingers Kirker er trykt i Saml. til Norske Folks Sprog og Historie, VI, 171 fgg.

**) Ovenstaaende Fremstilling er væsentlig bygget paa et utrykt Aktstykke, der findes blandt de af Konferentsraad Werlauff i sin Tid til vort Universitetsbibliothek skjænkede Sager. Det synes at hidrøre fra en Mand, der har været nøie inde i Forholdene og tør derfor fortjene Tiltro, om Udtrykkene end paa enkelte Punkter er noget uklare. Forskjellige supplerende Træk er hentede fra Overbibliothekar Bruuns Skrift om Fredrik Rostgaard.

***) De fleste Kirker i Ryfylke blev saaledes afhændede til Kaptein, senere Oberst Kristofer v. Krogh paa Haakenvik i Vikedal, der under Krigen mod Karl XII havde udmerket sig som en djærv og tapper Partigjænger. Fra Røldals Lovekirke, som han skal have betalt med 101 Rdr., bortførte han en stiv Kløv Sølv. En Del af de smaa Kalke og Diske, som her fandtes, overlodes til andre ham tilhørende Kirker i Ryfylke; men de hellige Kar, som tilhørte disse og som var større og kostbarere, solgte han og stak Indtægten i sin egen Lomme. Forøvrigt lod han Kirkerne skjøtte sig selv.

en Besigtigelse af Kirkerne. Under 16de December 1724 fik Statholder Vibe Befaling til at afgive Betænkning over Deichmans Forslag, hvis videre Skjæbne dog ikke er bekjendt. Biskop Krog i Throndhjem udtalte sin Frygt for, at de aarlige Kontributioner ikke skulde blive ordentlig betalte, og foreslog derfor, at Kirkepatronerne skulde indbetale Kontributionerne, førend de hævede Tienden. Gjorde de ikke det, skulde Sognepresten have Ret til at bortsælge af Tienden, hvad der behøvedes til Dækning af Kontributionerne. Hans Forslag blev tiltraadt ved Anordning af 21de Oktober 1724. Men det var dog saa langt fra, at disse Foranstaltninger afhjalp Manglerne, at Kirkernes Tilstand tvertom blev slettere og slettere for hvert Aar, som gik*). Fra andre Hold klagedes der over, at Kirkerne var blevne for dyrt betalte i Forhold til, hvad deres Indtægter beløb sig til. Fra Throndhjems Stift ansøgte Amtmand Ove Schielderup og andre Kirkeeiere om, at de søndenfjeldske Kirker maatte komme de nordenfjeldske til Hjælp i Tilfælde af, at der rammede disse et Uheld. Ogsaa Hans Nobel, som ellers ikke havde Ord for at lade sig lumpe, var en af dem, som fandt sig snydt paa den Handel, som han havde gjort.

Forslaget om at sælge de norske Prestegaarde (d. v. s. Bygningerne, ikke Jorderne) var fremkommet allerede i 1710, men var dengang bleven henlagt. Ogsaa nu, da det paany var fremsat, hengik der nogen Tid, før det toges under Overveielse, og da man endelig kom saa langt, at Sagen havde været Gjenstand for Behandling saavel i Konseillet som i Kancelliet og et kongeligt aabent Brev derom var bleven opsat, lod man det hele igjen falde, af Frygt for den Misstemning, et saadant Skridt vilde vække hos den norske Geistlighed. Hans Nobel forestillede nemlig Geheimeraad Johan Georg Holstein, at denne var farlig at komme ud for, "saasom", siger han, "det er det Slags Folk, som kan kontribuere til den Troskab og Lydighed, Undersaatterne er Regjeringen skyldig." Ihvorvel dette Brev ikke var bestemt til at læses af andre end Geheimeraad Holstein, blev det dog fremlagt i Kancelliet og refereret for Kongen, der lod det forelægge Statholder Vibe og Biskop Deichman til Erklæring, og det viste sig da, at Vibe var imod, men Deichman for Forslaget om Prestegaardenes Salg.

Kort efter blev Vibe og Deichman kaldte til Kjøbenhavn for at give Kongen Efterretning om Tilstanden i Norge, hvor der havde reist sig en sterk Modstand mod Fuldførelsen af Matrikelverket og Forslaget om Prestegaardenes Salg. Det lader ogsaa til, at Paul Juels Sag og forskjellige andre Forhold var blevne benyttede til at nedsætte Norge og Nordmændene i Kong Fredriks Øine. For nu at faa Nordmændene renvaskede for disse Beskyldninger og paa samme Tid at stemme Enevoldskongen gunstigt for de

*) Forskjellige Træk til Belysning af de Misligheder, som heraf opstod, er omtalte i A. Fayes Kristiansands Bispehistorie S. 311 og 353 fg.

Planer, hvormed han omgikkes, forfattede Biskop Deichman sit bekjendte Forsvarsskrift, der er dateret Kjøbenhavn 2den April 1724.

"Med største Forundring, ja sensibleste Bekymring" — saaledes indleder Biskopen sit Skrift — "har jeg ved min Nærværelse paa dette Sted maattet erfare de ligesaa ugrundede som ubillige og uskjønsomme Tanker, som adskillige baade selv har fattet sig, og til andre vil udsprede om den norske Nations Beskaffenhed og Undersatternes i Deres Majestæts Rige Norge, allerunderdanigste Hengivenhed, Nidkjærhed og Troskab imod deres Overhoved, ligesom den ikke skulde være aldeles paalidelig og tilforladelig, ei heller man paa dem som retsindige Patrioter og Undersaatter kunde stole, men dem mere som Egennyttige, Vankelmodige, Ubestandige og altid Misfornøiede kunde anse. Det har givet mig Anledning, nu Svaghed og Indisposition nogen Tid har holdt mig inden mit Kammer, og betaget mig Tiden og Styrken til andre og vigtigere Forretninger, at tage mig den Frihed, at forestille Deres Majestæt den Nidkjærhed, Ide og rette Tanke, som alle redelige, retsindige og fornuftige Kongens Tjenere baade bør have og forsvare om de norske Undersaatters sande og tilforladelige Troskab mod deres Overhoved, om deres patriotiske Standhaftighed i alle Prøver, som de udi sidste Krig fremfor alle Nationer i Verden, haver beteet, det jeg med saamegen mere Frimodighed til denne Nations Forsvar, ja udødelige fortjente Berømmelse kan fordriste mig Deres Kongelige Majestæt at forestille, som jeg ei selv er fød i Norge, men i Danmark, og følgelig derudi har ingen Interesse eller Passion, kjender nu Landet og Indbyggerne af alle Stæder ganske nøie, saasom jeg udi tolv Aar ved det mig allernaadigst anfortroede Embede som Biskop haver daglig havt Leilighed at udforske og vide Indbyggernes Naturel og Genie ved mangfoldige Reiser, baade i min Embedspligt og Deres Kongelige Majestæts anbetroede Forretninger, har lært Landets Situation, Beskaffenhed og Adgange, samt Nationens Følelser, Sædvane, Levemaade og Tilbøielighed hele Riget igjennem at kjende, og derved samlet saamegen Erfaring om disse Poster, at jeg derom med noksom Kyndighed og Videnskab, og ikke efter andre mig givne Indtryk kan skrive, og endelig, efterdi jeg ved tolv Aars Reiser i andre Riger og Nationer, dels uden, dels i Embedet, og deriblandt med tre Aars Kampagne*) har fattet saa tilstrækkelig Ide om andre Nationers Beskaffenhed, at jeg mener med Grund at kunne gjøre en Parallel mellem andre og den norske Nation i dette Tilfælde".

Biskopen giver derpaa en Skildring af, hvor udmerket de norske nationale Soldaters Holdning ligeoverfor Landets egne Indbyggere er i Sammenligning med de fordringsfulde og røverske hvervede Regimenter, der er en sand

*) Biskop Deichman havde nemlig i sin Ungdom været ansat som Feltprovst ved de dansk-norske Hjælpetropper i Brabant.

Svøbe for Befolkningen i det Land, i hvis Tjeneste de er antagne, og hvor trofast Norges Indbyggere overholdt den Ed, de havde svoret sin Konge, i Modsætning til de givne og gjentagne Gange brudte Troskabsforsikringer, som andre Folks Historie i Samtiden frembød saa mange Exempler paa. Han anfører derefter en Række af ret betegnende Træk fra den sidste Krig, som han kjendte dels af egen Erfaring, dels af Omtale. Da Fienden i 1716 faldt ind i Landet, bestod Hæren af lutter nationale Tropper, der savnede Magaziner og Provisioner, og i den kongelige Kasse fandtes kun nogle faa hundrede Rigsdaler. Men Soldaterne begav sig paa egen Kost til Grænserne, hvor de i Fæstningerne og Kantonnementerne maatte døie meget ondt, slet klædte og rustede som de i enhver Henseende var. Til Trods for alle de Gjenvordigheder og Lidelser, som denne Hær maatte døie af Frost, Sult og Sygdomme, — og Biskopen lader ikke utydelig at forstaa, at deres Levelse efter hans Opfatning var i høieste Grad slet, — hørtes dog ingen Klage, ingen Murren, men de gik med Lyst og Glæde i Ilden eller holdt i Uger Vagt paa de Poster, de var stillede, og tilføiede herfra de fiendtlige Partier, som i enhver Henseende var ulige bedre stillede, det største Afbræk. Den samme kjække Holdning udviste Borgerskabet paa Bragernes, der drog Omsorg for at forsyne Hæren ved Gjellebæk med Levnetsmidler og Bønderne i de af Fienden besatte Distrikter, der lagde sig i Baghold for Fienden og trods Trusler og Løfter ei var at formaa til at yde ham nogen Hjælp, men tvertom skaffede de norske Officerer Efterretninger om hans Foretagende. Han omtaler derhos Thelemarkingernes kjække Optræden (se Side 683) og Haldensernes ædle Fædrelandssind. De samme Træk af hædrende Patriotisme havde gjentaget sig ved Fiendens fornyede Indfald i 1718, til Trods for at Bønderne i de sidste to Aar ogsaa havde lidt overvættes meget ved Indkvarteringerne af de fra Danmark opsendte Tropper. Biskopen afslutter sit Forsvarsskrift med følgende Henvendelse:

"Endelig, hvor utrolig meget den Norske Nation udi den sidste Krig har lidt, ei alene af Fienden, saa langt han har været, som dem har ruineret, og hvor der fandtes Mistanke nogensteds nogen af hans Tropper at være skudt, satte han Ild, og opbrændte Huse og Gaarde, men ogsaa ved Deres Majestæts Tropper, som hos dem har været indkvarterede, og dem ganske har udsuget, som dog Landet selv havde Mangel paa Underholdning, og de fleste Bønder deres Korn maatte kjøbe, men og fornemmelig, ved stærke Rekruteringer, baade til en Del af de norske Regimenter i Danmark og Pomern, hvor de da var, saa og i Steden for de 1600 Detacherede, som de havde afgivet, for at kompletere de andre Regimenter i Deres Majestæts Rige Danmark, samt i Steden for den store Mængde, som paa Galeierne og Fæstningerne i de saa vidtløftige og fatigable Posteringer med den slette Traktement og udstaaende Mangel haver kreperet, saa jeg fast tør sige, at den tredie Del i det mindste af Landets Indbyggere er i den sidste Krig

bortsmeltet, og over Halvdelen af Rigets forrige Velstand, Midler og Formue fortæret og formindsket. Desuden hvad Landet med de idelige Skydser af Almuen, ved deres Skoves Udhugning til Posteringer, ved de idelige Leverancer af Heste til Artilleriet, af Kjød, Hø, Mel og Gryn, hvoraf den mindste Del er vorden dem betalt eller ved Skatter godtgjort, ved idelige Marscher frem og tilbage, Kantoneringer og Kampagner, har udstaaet, med videre, som fast umuligt er at opregne, og dog ei fornummet hos dem mindste Utaalmodighed, Modvillighed eller Gjenstridighed, ingen Desertion, mindre nogen Kollusion med*) eller Tilbøielighed til Fienden, men i alt det de led og udstod, har kontinueret og vedblevet at gjøre Fienden al mulig Afbræk: Saa begriber jeg for den høieste Gud ei andet, end at jeg jo kan sætte dem til Troskabs Exempel for alle Nationer i Verden, og at jeg for min Del hverken ved eller i Historierne haver læst, nogen Nation i fire samfulde Aar saa taalig at have lidt baade af Ven og Fiende, Bønderne gaar til Felts paa deres egen Kost, og dog villig at tilføre Armeen al Subsistence, endogsaa naar deres Børn selv led Mangel, og dog ei aleneste bevist sig tro, men selv i alle Begivenheder tillige stridet mod Fienden og gjort ham Afbræk, hvorfore jeg for Gud og min Samvittighed er forsikret, at om nogen, enten mundtlig eller skriftlig, har søgt at beføre denne Nations Troskab og sætte den i Tvivl hos Deres Majestæt, at den retfærdige Gud, der ser, hvad der er skjult hos Mennesket selv, imod saadanne vil blive dette Folkes og deres Troskab ei alene Vidne, men og Hevner, saa den ganske Nation, og det ganske Riges Undersaatter have Aarsag at formode sig af Deres Majestæt som en saa genereux Monark, som i noget Verdens Rige kan findes, soulageret og husvalet, som Landet nu er sket, med en billig og proportioneret Matrikel, hvor den ene ei som tilforn skal bære større Byrde end den anden, og alle fra de forrige Exactioner og Udsugelser kan blive herefter befriede. Saa og Kjøbstæderne med Toldens Forlindring og Negotiens Forfremmelse paa saadan Maade, at Deres Majestæt selv ei skulde finde mindre Fordele i sine Revenuers Forøgelse**). At Presteskabet med de af Deres Majestæt det allernaadigst allerede konfirmerede og tilforn af Deres høistsalige Hr. Fader, Kong Kristian V, tillagde Privilegier, som de hidtil, med Preste-Bygningers Kjøb, og Auktions-Rettigheder udi Geistlighedens Stervboer, ei har nydt, men af Deres Majestæts allerhøieste Naade nu venter, for at blive deres Medbrødre i Danmark ligestillede, (som iligemaade efter den

*) Spillen under Dække med.

**) Hermed sigter Biskopen til de ovenfor Side 942 ff omtalte Forestillinger fra Borgerskabet i de norske Byer, der fremkaldte Slotslovens udførlige Erklæring af 19de December 1721. Har Biskop Deichman ført denne Erklæring i Pennen — hvad der maaske af flere Grunde turde ligge nær at gaa ud fra —, saa har hans Reformbestræbelser ogsaa havt et betydeligt større Omfang, end man nu gjerne vil antage. I saa Fald tør man ogsaa være sikker paa, at han ikke har været fremmed for det ovenfor nævnte Forslag om Slotslovens Rekonstruktion.

tunge Krig 1660 dermed blev benaadede), hvilket de efter denne tunge Krig og fire Aars Invasioner, med deres store og mer end exemplariske Taalmodighed, Troskab og Tapperhed og dermed gjorte mærkelige Tjenester har meriteret, eftersom de fleste af dem, al den Stund Krigen varede, har lidt mere end Geistligheden i Danmark i Krigen fra 1656 til 1668(!). Og dersom den kongelige Naade blev lagt til, at de fire Borgere*), som 1716 forsynede og forsørgede Deres Majestæts Arme paa Gjellebæk, med en Naade-Medaille maatte udmerkes, (den de sandelig saavel har fortjent, som nogen anden, som dermed er bleven benaadet), saa skulde det meget oprette Nationens nedslagne Gemytter, som (jeg ved ei selv, af hvad Anledning, efter almindeligt Rygte) forestiller sig, at være for Deres Majestæt ilde beskreven, endskjønt i alle Maader uforskyldt. Deres Kongelige Majestæt skulde ved disse Poster mere og mere forbinde sig alle Undersaatternes Hjerter, som dog nu er saa beredte, som altid tilforn, for Deres Majestæt og det Kongelige Huses Hæder og Bedste at opofre ei alene den sidste Skjærv af deres Formue, men endog den sidste Draabe af deres Blod, saa at om nogen Tid noget fiendtligt skulde paakomme, det Gud i Naade afvende, jeg da er vis paa, at deres hele og uforfalskede Troskab blev lagt for Dagen, da skulde deres Fiender og Misundere blive til Beskjæmmelse. Deres Majestæt kunde og visselig forsikre sig, at jeg alt dette af fuldkommen Kundskab og Erfarenhed, uden nogen Slags Interesse og Passion skriver, som udi dette Fald, udi ingen Maade, mig kan paafalde, og udi ingen anden Hensigt end for at give Deres Majestæt al den Oplysning, mig er bekjendt, og jeg, om Eders Kongelige Majestæt at skulle Allernaadigst befale, med mærkelig Omstændigheder videre kan udvikle, og give de norske Undersaatter det Vidnesbyrd, som de saa berømmeligen fortjener, og hvorom jeg er forsikret, at de med Job kan søge deres Vidnesbyrd i Himmelen, om ingen end af dem, som dertil er forpligtede, og det kunde vide, vilde give dem det paa Jorden, hvilket jeg har holdt for, at være min uimodsigelige Skyldighed mod dem, baade som en Kristen, som en Medundersaat og som en Embedsmand i Landet, og tillige at min allerunderdanigste Pligt og uforanderlige Nidkjærhed og Troskab mod Deres Kongelige Majestæt, det af mig har udkræver."

Men Deichmans Forsvarsskrift blev dog uden al Betydning, og det var saa langt fra, at det herigjennem lykkedes ham at nedslaa de Indvendinger, som reiste sig mod hans Projekter fra Kongens Omgivelsers Side, at denne tvertimod lod Sagerne falde, da de allerede var saa forberedte, at de kunde gjennemføres i det offentlige Liv.

Medens Vibe og Deichman om Vaaren 1724 opholdt sig i Kjøbenhavn, indgav de begge hver sit Indlæg angaaende Salget af Prestegaardene, og

*) Disse fire Bragernesborgere var Otto og Gabriel von Cappelen, Søren Hanssøn Lemmich og Peder Busch.

det viste sig, at ingen af dem havde forandret Standpunkt i denne Sag. Vibe begav sig derpaa tilbage til Norge. Paa Grund af en Badereise, som Kongen om Sommeren foretog, og vistnok ogsaa andre Omstændigheder, blev Sagen om Prestegaardssalget først om Høsten forelagt Kongen. "Rostgaard fortæller", heder det i Overbibliothekar Bruuns Skrift, Fredrik Rostgaard og hans Samtid, "at han efter Kongens Befaling havde udfærdiget 4 Ordrer til Biskoperne i Norge om at foranstalte Salget af Prestegaardene sat i Verk. Han havde paraferet dem og kom med dem til Kongen for at forelægge ham dem til Underskrift. Da benyttede han Øieblikket til frimodig at forestille Kongen, at denne Sag vilde blive til Hs. Majts største Præjudice og hele Norges Geistligheds Ruin". Kongen blev betænkelig og gav Gabel Ordre til at kalde Statholder Vibe øieblikkelig nedover til Kjøbenhavn. Efterat denne for tredie Gang havde havt Anledning til at udtale sig herom, udfærdigedes der under 24de September 1724 et Reskript til Biskop Deichman, i hvilket der tilkjendegaves ham, at "det med Prestegaardene herefter som det af gammel Tid og indtil denne Dag været haver, fremdeles skal have sit Forblivende".

Ligesom Rostgaard optraadte som Modstander af det Deichmanske Projekt om Prestegaardssalget, havde Matrikelsagen en ikke mindre udpræget Modstander i Krigsministeren Kristian Karl v. Gabel. I dette Anliggende arbeidede Parterne aabent og hemmeligt mod hinanden, og det lod til, at Deichman, der nu som før havde en høi Stjerne hos Kongen, virkelig skulde drive sin Krig igjennem, da han i Løbet af Sommeren stadig havde Leilighed til at foreholde Kongen, at det var bare Folks Misundelse og ubillige Egennytte, som stillede sig i Veien for Indførelsen af den nye Matrikel. Det var Gabel, som ansaa det hele Verk for "et forvirret Ting og Lapperi", som fik drevet det dertil, at Vibes Mening blev hørt ogsaa i Matrikelsagen. Efterat Statholderen og Gabel samt nogle Finantsdeputerede var traadt sammen i en Kommission, gjennemgik de Planen til den hele Matrikel, og Resultatet af deres Overlægninger var, at der ved Reskript af 8de December 1724 blev bekjendtgjort, "at det i Norge skal forblive ved den gamle Matrikel og de sædvanlige Skattebreve".

"Den kloge Bisp", som Gabel kaldte Deichman, havde saaledes unegtelig lidt et Nederlag, og det var vistnok for at lindre Svien af dette, at Kong Fredrik en Uges Tid, før den kongelige Resolution faldt, skjænkede ham Konferentsraadstitelen, ligesom han ogsaa lod ham blive andre Naadesbevisninger til Del. Men ødelagde de Herrer, som sad ved Magten, Udbyttet af det aarlange Arbeide for Deichman, saa ødelagde nu denne dem selv til Gjengjæld, og man kan sige, at han kun levede for sit Had og sin Hevn i den Tid, han havde igjen. Vibe var uangribelig i enhver Henseende; men med Gabel, Rostgaard og andre, som nu var optraadte som hans Mod-

standere, havde han havt saa meget at gjøre, at han nok paa en Prik vidste, hvorledes de havde blandet Kortene til sin egen Skade.

Umiddelbart efter, at den kongelige Resolution i Matrikelsagen var falden, meddelte "den kloge Bisp" Kongen, at han som en tro Undersaat ikke kunde bære over sit Hjerte at fortie for ham, hvad der blandt Folket fortaltes om de skandaløse Bestikkelser, som forskjellige af Rigets høieste Embedsmænd modtog, og det hed sig, at Dronningen skulde have de Penge, som de saaledes stak i sin Lomme. Som særlig skyldig i dette Slags Underfundighed, som jo gik Kongehusets Ære nær i allerhøieste Grad, udpegte Rygtet Oversekretær Rostgaard.

Allerede fra Enevældets første Dage havde Anvendelsen af Stikpenge og Modtagelsen af Foræringer ("Diskretioner") gaaet sterkt i Svang; Griffenfeld var tildels falden som Offer for denne Brøde og mange flere med ham. Den Forordning mod at modtage Skjænk og Gave, som var udfærdiget, just som Processen mod den store Kantsler havde taget sin Begyndelse, var bleven indskjærpet gjentagne Gange. Ogsaa Fredrik IV havde under 23de Oktober 1700 udstedt en ny saadan, og ved denne var der sat alvorlig Straf baade for at give og annamme sligt. Den, som gjorde sig skyldig i det første, skulde udrede en meget stor Pengebøde og være uværdig "til noget Embede videre at betjene", men de, som modtog saadanne Gaver, skulde uden Naade have forbrudt deres Bestillinger, Ære og Gods. Men Forholdene havde dog været saadanne, at denne Forordning havde maattet "sove", og den var kun bleven fremdraget en Gang imellem, naar en eller anden mindre velset Person skulde knuses. For flere Embeders Vedkommende var Lønningerne paa denne Tid saaledes aflagte, at der var overmaade vanskeligt at trække Grænsen mellem, hvad der var lovlige Sportler og ulovlige Diskretioner, og forøvrigt kunde man i den Tid ikke tilegne sig den Opfatning, at det var noget galt i at modtage en Gave af en Mand, som man tidligere havde gjort en eller anden Tjeneste. Det kan jo paa en Maade ogsaa tale til de forskjellige Embedsmænds Undskyldning, at de i en Del af Fredrik IV's Regjeringstid maatte betale for at faa sine Embeder*), og det maatte derfor ligge nær

*) Paa denne Tid var theoretisk juridisk Uddannelse endnu ukjendt; men som Følge heraf maatte enhver, der efter kortere eller længere Skrivertjeneste paatog sig et civilt Embede, være i høieste Grad paapasselig for ikke at rende sig en Stage i Livet under Udøvelsen af de Pligter, dette paalagde. For i endnu høiere Grad at skjærpe Embedsmændenes Paapasselighed — paa samme Tid, som den kongelige Kasse selvfølgelig skulde have sine Indkomster — blev der ved et kongeligt Reskript, der under 22de Febr. 1715 udfærdigedes til Ditlev Vibe, tilladt, at man "imod en Recognitions Erlæggelse" maatte kjøbe Ventebreve og Bevillinger, Embeder og Titler. Som Exempler paa, hvorledes denne Handel gik i den følgende Tid, kan en Del Exempler anføres. For Ventebrev paa Vice-Borgermester-Embedet i Kristiania bød i 1716 Leonard Peghmann 1000 Rdr.; Ulrik Fredrik From bød det samme Beløb for at blive Justitssekretær ved Overhofretten. For Auktionsmesterstillingen i Throndhjem bød paa samme

for dem senere hen at søge Dækning hos andre. Men hvorom alting er, saa maa det dog fastholdes, at der er ingensomhelst Grund til at undskylde Forgaaelser af denne Art, naar de fandt Sted hos Mænd, der var aflagte med Gager, der svarer til mindst 30000 Kroner aarlig i vore Penge. Naar Biskop Deichman, der selv skakrede med alle Kald og Ombud i sit Stift, er den, som faar Undersøgelserne satte i Gang, maa man, som man ogsaa har gjort, heri kun se et Vidnesbyrd om, hvor lavt den offentlige Moral stod, med mindre der tør have været et eller andet Moment tilstede, der tillader at se hans Fremfærd i et noget andet Lys, end man er tilbøielig til at se det i.*)

Tid Berent Sommer 500 Rdr. I 1719 kostede et Sorenskriverembede i Norge 5—600 Rdr.; Aaret efter bød man for Præsident-Embedet i Kristiania 1500—2500 Rdr. Da Kristiania i 1728 skulde have egen Auktionsdirektør, bød den som topografisk Forfatter bekjendte Iver Wiel 1004 Rdr derfor, en anden, N. Nielsen, bød 1200 Rdr.; men den lykkelige blev Rasmus Bartholin, der fik Tilslaget for 2455 Rdr. En af Ansøgerne bød bare Likvidation i en betydelig Fordring, som han havde paa Kronen; men til ham toges der intet Hensyn. Man maa dog erindre, at Salg af Embeder — navnlig Officersstillinger — helt til den sidste Tid har fundet Sted selv i et Land som Storbritannien.

Ulige tækkeligere end dette Bortauktioneringssystem er, maa man sige, Hans Nobels Forslag om at sætte en bestemt Taxt paa de norske Embeder. Dette, som er dateret 30te Marts 1715, og som naturligvis tilsigtede at skaffe Penge ind i den kongelige Kasse, var begrundet dermed, at "den fattige, som var habil og som duede noget, ikke skulde afskjæres mere fra at gjøre sin Lykke hertillands end andre Steder"; thi, heder det, en saadan fattig Karl kunde enten ved sin Tjeneste, Kredit eller ved et godt Giftermaal, bringe sig frem i Verden; den rige og formuende derimod, som ikke duede noget, blev paa denne Maade tvungen til mere at tage sit Embede udi Agt, paa det han, ifald han forsaa sig, ikke tilligemed Bestillingen ogsaa skulde miste sine Penge. Kort sagt, ved Nobels Projekt skulde Statskassen tjene mange Penge og Kongen faa duelige Embedsmænd. For 167 Embeder havde Nobel foreslaaet Kjøbesummen, der af Ansøgeren skulde erlægges med Halvdelen strax og med den anden Halvdel, naar vedkommende, hvis Eftermand han vilde blive, afgik ved Døden, eller forflyttedes. Som Exempler paa den Kjøbesum, som skulde erlægges, kan anføres: Høist var Overhofrettens Justitssekretær-Embede opført, idet det skulde betales med 5000 Rdr.; det søndenfjeldske Generalveimesterembede skulde erhverves for 4000 Rdr., det nordenfjeldske for 3000 Rdr.; en Amtmandsstilling skulde betales med 2—3000 Rdr.; et Lagmands-Embede med 1—3000 Rdr.; Overkrigskommissærens Embede skulde koste 3000 Rdr., andre Krigskommissær-Embeder det halve; for Præsident-Embeder i Byerne skulde betales 2—1500 Rdr. o. s. v.

*) Det maa dog til Deichmans Forsvar eller Undskyldning anføres, at Klager over de høieste Rigsembedsmænds Besikkelighed meget hyppig indløb til Kongen. Theologer, der ansaa sig forbigaaede ved Besættelsen af Prestekald, eller Ansøgere, der ikke var komne i Betragtning til civile eller civil militære Ombud, var strax rede til at indgaa til Landsfaderen med Besværinger over den Forurettelse, som var dem tilføiet. Over Gabel ses saaledes flere Supplikanter tidlig at have fremsat de samme Ankeposter, som efter flere Aars Forløb skulde volde hans Fald. Ligeoverfor Rosenkrantz haves der mindst et Exempel paa, at det samme har været Tilfælde. Jeg skulde derfor være tilbøielig

Den 15de December 1724 fik Biskop Deichman hemmelig Ordre til at foretage Efterforskninger i denne Sag, "da Vi med største Mishag", udtaler Kongen, "have fornummet, hvorledes endel af Undersaatterne for en eller anden dem beteede Naade og Bestilling skal paa en uanstændig og strafværdig Maade og under ganske utilladelige Prætexter (Paaskud) være bleven afsnakket og under adskillige Persvasioner (Overtalelser) og Løfter være aftvungen og udpresset Penge-Summer eller Penges Værd, ja endel Gud og Os og deres egen Ære forgjettende Mennesker skal endog have understaaet sig at udsprede det ublue og ugudelige Rygte, ligesom Vores høist elskeligste Gemal, Hendes Majt. Dronningen udi slige syndige Penge skal participere (tage Del)." Til Medhjælper i denne Inkvisitionsforretning valgte Deichman Kristian Meinichen, som han kjendte fra sit Ophold i Viborg og som samme Dag, Inkvisitionsordren udgik, fik Udnævnelse til Deputeret i Finantskollegiet med Etatsraads Titel. Disse Mænd begyndte strax over Nytaar 1725 sine Undersøgelser, der holdtes paa Kjøbenhavns Slot. Her blev alle, der formodedes at kunne give nogensomhelst Oplysning i Sagen, tilsagte at møde, og de blev tagne i Ed paa, at de ikke blot skulde tale Sandhed, men de maatte ikke engang røbe det allerringeste af, hvad der fremkom under Forhørene. Denne Ed var affattet i saa forfærdelig sterke Udtryk, at man gav den nedsatte hemmelige Kommission, der næsten satte det pene Kjøbenhavn paa Ende, Navnet "Bandekommissionen." Først undersøgtes Oversekretær Rostgaards Embedsfærd. Dette skede dog ikke paa den Maade, at han personlig indkaldtes for Kommissionen, som forhørte alle andre, der kjendte til Sagen. Men Rostgaard kom dog under Veir med, hvad Bandekommissionen havde fore. I sin Skræk skrev han da til Kongen, og erklærede i dette Brev "for den levende Guds Ansigt", at han aldrig havde solgt Retten eller foretaget for Penge nogetsomhelst, der var stridende mod Kongens Tarv, men at han vel i flere Tilfælde, hvor han som Oversekretær havde expederet Sager for Folk, bagefter havde modtaget den "Diskretion", som blev ham sendt. Han bad om Kongens Tilgivelse "for hans stakkels uskyldige Kones og hans fem kjære Børns Skyld". Han fik imidlertid intet Svar paa sit Brev, og da han lod sin Hustru høre sig for ved Hoffet, fik han at vide, at Kongen var yderst opbragt paa ham og ikke vilde se ham for sine Øine engang. Han mistede nu rent Hovedet og strøg fra Kjøbenhavn over til Helsingborg, hvor han tog ind til en borgerlig Familie, han kjendte fra gamle Dage. Han skrev herfra til Kongen og tryglede og bad om Naade samt om at faa beholde sit Embede mod et tusinde Rigsdalers Afkortning i Gagen. Neppe havde han fet dette Brev vel afsted, før der i Helsingborg indfandt sig et Par kongelige Lakeier for

til at tro, at Deichmans Angivelse nærmest kun gjaldt den skandaløse Maade, hvorpaa Dronningen indblandedes i Besiikkelseshistorierne; men allerede dette var jo i og for sig dræbende nok for Rostgaard og Gabel.

at søge efter ham, og han fandt det da raadeligst at følge disse til København, hvor han d. 23de Januar 1725 blev forhørt i Geheimekonseillet af sin Svoger, Storkantsleren, i Deichmans og Møinichens Overvær. Allerede flere Dage i Forveien havde Kongen dog givet Befaling til hans Afskedigelse fra Overseкretærembedet, som nu blev overdraget Kristian Møinichen. Han befandt sig nu i et Par Aar i Kongens Unaade; men paa Dronningens Forbøn blev denne igjen hævet, hvorefter han i Oktober 1727 udnævntes til Amtmand i Antvorskov og Korsør.

Efter Rostgaards Afskedigelse udtraadte Deichman af Bandekommissionen for at begive sig tilbage til Norge, og i hans Sted indtraadte tidligere Professor og Høiesteretsassessor, nu Stiftamtmand i Throndhjem Kristian Reitzer i den. Som Trediemand tilkaldtes senere hen Generalmajor Kristian Fredrik Staffeldt, og Peter Ramshart ansattes som Sekretær. Kommissionens Undersøgelser vendte sig nu mod Høiesterets Justitiarius Scavenius og en af Assessorerne, der blev overførte at have modtaget Bestikkelser for at fælde vrange Domme, og derfor meddeltes Afsked.

Saa kom Turen til F. K. v. Gabel, der i Matrikelsagen var optraadt som Deichmans Uven, og som denne derfor vilde tillivs. Hvorvidt der er reist Anklage mod Gabel, samtidig med, at Undersøgelserne mod Rostgaard indledede, kan ikke ses. Kongen har i ethvert Fald anset Gabel for umistelig, saa længe de af ham førte Underhandlinger med Rusland lovede en mindelig Løsning af det slesvigske Spørgsmaal. Men da den politiske Situation forandredes med Peter den stores Død, og da Gabel til en vis Grad havde kjørt den dansk-norske Konge fast i denne Sag, var der intet i Veien for, at der kunde anstilles Undersøgelser af hans Færd som Krigs- og Marineminister, og nu fremdroges der saa mange Ankeposter mod ham, at han i Oktober Maaned 1725 erholdt Afsked fra sin Ministerpost; men umiddelbart efter ansattes han som Stiftamtmand i Ribe, idet Indehaveren af dette Embede fik Afsked med fuld Gage i Pension. Undersøgelserne mod Gabel viste, hvor nødvendigt det var, at der blev ruskket op i Marinestyrelsens Forhold. Admiral Judichær, der var Holmens Chef og som i denne Stilling havde indlagt sig ikke smaa Fortjenester, gik fri for Bandekommissionen, skjønt den havde været efter ham. Men da han i sit Forsvar havde slaaet løs paa et Par af Herrerne i Admiralitetet, Admiralerne Raben og Trojel, optog disse Handsken og indgav Klage til Kongen over Marinens Styrelse. For at komme til Bunds heri nedsattes der i Begyndelsen af 1726 en Undersøgelseskommission under Forsæde af Geheimeraad Kristen Thomesen Sehested og Baron Kristian Rantzau, der begge maatte antages at have overmaade meget lidet tilovers for Gabel, der havde fortrængt dem af de Stillinger, de før havde indtaget i Kongens nærmeste Omgivelser. Men havde man gjennem denne Kommission gjort Regning paa at komme Gabel tillivs, saa holdt dette ikke Stik; thi Kommissionen holdt sig til Sagerne, som de forelaa, og

anviste Midlerne til at afhjælpe de forefundne Mangler. Derimod væltede de ikke Skylden over paa bestemte Personer. Ved Revisionen af forskjellige af Marinens Regnskaber viste det sig dog, at Judichær ikke havde staaet paa Kongens Bedste ligeoverfor Skipperne, og dette havde til Følge, at han blev stillet for Admiralitetets Domstol, i hvilken hans Fiender Raben og Trojel havde Sæde. I Februar 1727 dømte denne ham til at have sine Embeder forbrudte, fordi han ikke havde sørget for at have faaet Linieskibet "Ebenezer" istandsat i rette Tid; men paa Grund af de just paagaaende Udrustninger kunde man ikke give Slip paa ham før til Høsten, da han simpelthen fik Afsked. For Gabel havde den nævnte Undersøgelseskommissions Virksomhed ingen ubehagelige Følger, idet Rantzau holdt sin Haand over ham. Baade Kongen og Almenheden fandt, at det var vakkert gjort af ham, at han saaledes samlede Kul paa sin Uvens Hoved.

Sammen med disse Mænd var der ogsaa forskjellige ringere Personer, som Bandekommissionen bragte i Ulykke. En Inspektør i Nybøder tog mod Penge af tosside Studenter for Prestekald, i hvis Besættelse han paastod at have Del; en Værtshusmadam i Kjøbenhavn gik endnu videre, idet hun endog havde sat en Taxt paa Kaldene; og som Mellemmand mellem hende og Embedsansøgerne fungerede en Student Isenfeldt. Det bedrageriske Pak forstod nemlig at binde Folk paa Ærmet, at det var Dronningen, som modtog disse Penge for at øve Indflydelse paa Embedernes Besættelse. At disse kom i Straf var ganske i sin Orden; men ved Dronningens Mellemkomst fik de dog en Del af Straffen eftergivet. Og under hele den Staahei, som vaktes, bad Presterne fra Prædikestolene til Gud om, at han vilde skaffe Lys i disse og de andre reiste Sager "til hans egen Æres Udbredelse, Sandhedens rette Udforskning og vores kjære og tro Undersaatters Lettelse". Det maa dog til Ære for Geistligheden siges, at flere af dem med Afsky vendte sig bort fra de stygge Edsaflæggelser og det andet Uvæsen, som stod i Forbindelse med Undersøgelserne. Den djærve Morten Reenberg, som man heller end gjerne vilde have havt med i Kommissionen, sagde paa Prædikestolen lige ud, hvad Mening han havde om Edsaflæggelserne, og der var for saa vidt intet i Veien for, at han, som man fortalte, en Dag fra Prædikestolen ved Synet af Biskop Deichman kan have udbrudt: "Nei, men hvad? Sidder du her, Kaifas i Kommissionen! Var det ikke bedre, du sad hjemme og studerede paa din Paaskeprædiken?" *)

Af en noget anden Karakter var den Sag, som anlagdes mod Kammerassessor Peter Rysel af Skeen og Kristianshavnspresten Hans Trojel. Denne Sag, som ogsaa behandledes af Bandekommissionen, har nærmest Karakteren af en "artig Komedie."

*) Nogen maanedlang Forberedelse behøvede Biskop Deichman dog vel neppe for sine Prædikener; thi allerede den 16de Marts reiste han fra Kjøbenhavn til Norge.

Kammerassessor Peter Rysel havde i nogle Aar spillet en vis Rolle i det søndenfjeldske Norge, hvor han var konstitueret Magistrat i Skeen. Han var en Mand af voldsomt Væsen og med en Tunge, skarp som en Ragekniv, og indvikledes som Følge heraf i forskjellige Injurieprocesser; bl. a. var han Karl for at indlade sig i alvorlig Krangel med Justitsraad Hans Nobel, som Folk ellers helst gik af Veien for. Da Zahlkasserer Weybyes Underslæb blev Gjenstand for Undersøgelse, befandtes Rysel at være indviklet i hans Affærer; han blev sat fast i Kristiania og dømtes til at betale en betydelig Sum Penge. Som Følge heraf fattede han et glødende Had til de Mænd, der havde været Kommissærer i den Weybyeske Sag, Statholder Vibe og Deichman, og efterat han var kommen til Kjøbenhavn begyndte han at forfølge disse Mænd og Matrikelkommissionens Formand Kr. Fr. Holstein med Invektiver af temmelig lumpen Art. Allerede i 1723, medens en af hans mange Sager endnu var under Behandling i Kjøbenhavn, slog han om sig med forblommede Ytringer om, at han kunde "oplyse om store og magtpaaliggende Ting", og om Høsten 1724 begyndte han at tilstille Kongen Skrivelser, hvori han paastod, at Deichman og flere med ham havde sat Norge i en saadan Tilstand, at det udisputerlig maatte gaa tabt for Kongen, hvis der ikke i Tide blev truffet Anstalter derimod. Vibe var en Forræder og Meinichen en utro Embedsmand, og hvad Kristian Fr. Holstein angik, havde han været i Ledtog med Paul Juel og omgikkes med Planer til at kuldkaste Suveræneteten. Han advarede Kongen ogsaa mod de øvrige "Holster", hvis forenede Vælde havde indsnevret hans Magt i den Grad, at han nu kun regjerede i Navnet. Kongen synes en Stund at have funderet paa de Beskyldninger, som Rysel fremførte; men denne Gang bekjæmpede han dog den ham medfødte Mistro og gav Generalfiskalen Kaspar Bartholin Ordre til at skride ind mod Rysel, dog paa den lemfældige Maade, at denne først fik Adgang til at tilbagekalde de af ham fremførte Beskyldninger. Men denne fastholdt ikke blot, men gjentog endog sine Paastande i en om muligt endnu skarpere Form. Hans Ubesindighed gik saa vidt, at han satte sig i Forbindelse med den halvskrullede Prest paa Kristianshavn, Hans Trojel, som i sine Breve endog fandt paa at angribe Dronningen. Han udtalte nemlig i et af disse, at hvor kun to Venner mødtes i Kjøbenhavn, talte de strax om de Omvæltnings-Planer, hvormed et vist Parti omgikkes, idet der var intet mindre paa Bane end at faa Enevoldsregjeringen afskaffet efter Kongens Død. Trojel blev forhørt af Bandekommissionen og stilledes paa samme Tid for en anden særlig Kommission, der ogsaa fik Ordre om at tage sig af Rysel. Der optoges nu Forhør baade vidt og bredt; men af disse fremgik det kun, at de to Mænd dels af Dumhed, dels af overlagt Ondskab havde sat sammen den hele Historie, som opløste sig i intet. Trojel, der i sine Breve havde angrebet ikke blot Dronningens Paarørende, men ogsaa hende selv, blev af

Kommissionen dømt fra Livet som Majestætsforbryder, og Røsel dømtes til Kagstrygning samt til at have Ære og Gods forbrudt. Paa Dronningens Forbøn, som det heed, formildede Kongen dog Straffen for dem begge, saaledes at Trojel slap med at hensættes paa Munkholmen for Levetiden.

Ogsaa Norge fik paa en Maade godt af Bandekommissionens Virksomhed, idet der ogsaa her blev anstillet Undersøgelser vedkommende forskjellige Embedsmænds Færd, og Sjælen i disse var Biskop Deichman. Myntmester Henning Kristofer Meyer paa Kongsberg havde opvakt denne mægtige Prælats Forbitrelse mod sig, idet han havde hængt hans Billede "paa et foragteligt Sted". Meyer var forøvrigt en stor Slyngel, som forfalskede Mynten, og da han ved sin ødsle Levemaade paadrog sig Mistanke, blev der ved anstillet Undersøgelse fundet en ikke liden Kassemangel hos ham. Han blev arresteret, og da han befandtes skyldig baade i Underslæb og Myntforfalskning, dømtes han til Kagstrygning og livsvarigt Slaveri.*)

Ogsaa mod en anden høit betroet Embedsmand blev der indledet Undersøgelser, nemlig mod Justitiarius ved Overhofretten Hans Blixencrone. I December 1727 udgik der et Reskript til Statholder Ditlev Vibe om, at Blixencrone paa Grund af at have modtaget Bestikkelser skulde afsættes fra sit Embede; men forøvrigt skulde han slippe med at erlægge 10000 Rdr. eller omtrent Halvdelen af sin Formue "til gudeligt Brug", hvis han uden Modstand gik til Sandheds Bekjendelse. Dette skede, men senere gjorde han dog et mislykket Forsøg paa at slippe for en Del af Pengestraffen. Han tog sig saa nær af Ulykken, at han i sine sidste Leveaar var rent som fra Forstanden.

Man vender sig heller end gjerne bort fra "Bandekommissionen" og dens Virksomhed og dvæler med langt større Interesse og Tilfredsstillelse ved de Bevægelser, som ved denne Tid foregik paa Kirkens og Aandslivets Omraade i de forenede Riger. Idet vi i et Afsnit for sig skal komme tilbage til det merkelige Gjennembrud, som foregik ved Ludvig Holberg, skal vi

*) L. Daae, Norske Bygdesagn I, 202 fg. Samtidig med, at denne haarde Dom overgik Meyer, blev ogsaa Bergmester Ziener afsat, og i Stedet blev Justitsraad Köpp, der havde deltaget i Undersøgelserne mod Meyer, ansat ved Bergverkets Direktion. Baade Meyer og Ziener havde imidlertid Venner blandt Almuen, og den gik endog i Forbøn for dem, ja, den ovenfor omtalte Lensmand Ole Hovdejord, der skal have skyldt Meyer sin Lykke, tilbød endog at opofre hele sin Formue for at faa sin Velgjører sat paa fri Fod, og for at udvirke Zieners Gjenindsættelse sendte Bergfolkene paa Kongsberg nogle af sin Midte nedover til Kjøbenhavn. Men disse blev hjemsendte og arresteredes ved Hjemkomsten til Kongsberg. Forbitret herover rottede Almuen sig sammen tredie Pintsedag 1730 og satte sig til væbnet Modværge; men Tumulterne blev dæmpede med Vaabenmagt. Herunder optraadte Biskop Deichman, der indfandt sig paa Bergstaden, paa en energisk Maade, og hans Holdning var ialfald ved denne Leilighed ikke saa modløs, som den under Karl XII's Indfald havde havt Ord for at være.

her kaste et Blik paa den Brydning, som under Fredrik IV's Regjeringstid fandt Sted mellem Orthodoxien og Pietismen. Endnu havde den sidste Aandsretning ikke antaget nogen sterkt udpræget Karakter, og dens Tilbøielighed til at udskille de hellige fra Kirkens øvrige Medlemmer og foranstalte særegne Opbyggelsessammenkomster, var dels endnu ikke traadt synderlig frem eller blev ialfald holdt i Age ved Regjeringens Magtbud.*)

Man har været og er fremdeles tilbøielig til at erklære den lutherske Orthodoxi i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede for at have været en død Tro, der ved den ensidige Vægt, den lagde paa Lærens Renhed, ganske tabte Livet af Sigte, og at den i sin Iver for at indskjærpe Retfærdiggjørelsen ved Troen saa bort fra, at Troens Forudsætning er Bod og at Troen er død uden Gjerninger. Hvorvidt denne Karakteristik fuldt ud passer paa det evangelisk-lutherske Kirkesamfund andenstedes, faar staa derhen; men paa Forholdene i den norske Kirke kan den ikke ganske siges at have sin Gyldighed; i ethvert Fald fandtes der hertillands i Slutningen af det 17de og Begyndelsen af det 18de Aarhundrede mange strengt religiøse og alvorlige Prester, om end Biskoperne ved alskens administrative Gjøremaal og de Tvistigheder til alle Kanter, som disse medførte, droges bort fra sin fornemste Gjerning i Kirkens Tjeneste. Det er sikkert nok, at Pietismen — den fra Filip Jakob Spener**), August Herman Francke***) og deres Disciple udgaaende Aandsretning — har havt en stor og gjennemgribende Indflydelse paa vort Folks Aandsliv; men naar man gaar ud fra, at det har fremkaldt en kraftig Vækkelse over det hele Land er dette en betydelig Overdrivelse. En saadan Vækkelse, der nogenledes skulde svare til den Bevægelse, som Hans Hauge og hans Venner fremkaldte, fandt nemlig ikke Sted i Fredrik IV's Regjeringstid, og udenfor den nedenfor omtalte Episode, som knytter sig

*) Smlgn. hermed det ovenfor S. 525 ffg. fortalte.

**) Den tyske Theolog Filip Jakob Spener var født den 13de Januar 1635 i Rappoltsweiler i Øvre Elsass og studerede i sin Ungdom ved Universiteterne i Strassburg, Basel, Genf og Tübingen. Efter at have udgivet nogle heraldiske Skrifter, de første videnskabelige tyske Arbeider i sit Slags, blev han i 1663 Feltprest og i 1666 Geistlighedens Senior i Frankfurt a Main. Her var det, han fra 1670 af begyndte paa en energisk Maade at indgyde det kristne Forsamlingsliv en ny Aand ved at betone Nødvendigheden af en personlig Gjenfødelse og at fremholde Læren om "de troendes Prestedømme." Sine Meningsfæller samlede han i de saakaldte "collegia pietatis" (Fromhedsselskaber), hvoraf de fik Navnet Pietister. I Aaret 1686 blev Spener Overhofprædikant ved det kurfyrstelige sachsiske Hof, men modtog 1691 en Kaldelse fra Berlin som Provst og Kirkeinspektør. Her døde han 5te Februar 1705.

***) August Herman Francke var født i Lübeck 22de Marts 1663, studerede ved Universiteterne i Erfurt, Kiel og Leipzig og grundlagde 1686 paa det sidstnævnte Sted et exegetisk Kollegium for Bibeltolkning. I Aaret 1687 foregik der et Omslag hos ham, idet han nu begyndte at forkynde en mere levende Kristendom. I 1690—91 var han Diakon ved Augustinkirken i Erfurt, men vakte der saadan Opsigt og Anstød, at man

til Sydstjernen og dens Virksomhed i Romsdals Amt, kan man paa denne Tid neppe paavise noget sterkere Udslag af den nye Aandsretning hertillands. En anden Sag er det, at der under Paavirkning af den hele Bevægelse opstilledes større Krav til Geistlighedens Lære og Liv, og at der efterhaanden som Følge heraf fandt en gjensidig Tilnærmelse Sted mellem de to Retninger, hvis Modsætninger udsonedes. Allerede tidlig møder der os derfor Exempler paa Prester, der med sin Lære tilhører den orthodoxe Skole, men hvis Embedsførelse er præget af Pietismens Strenghed. Katekisationen og det forbedrede Skolevæsen samt Missionsgjerningen, som ellers først gjennem Pietismen formaar at udfolde sig, er, som vi kan se, allerede af den orthodoxe norske Geistlighed blev ført til en høi Grad af Udvikling.

Af stor Betydning for Kirken blev Reformen af den theologiske Embedsexamen, der ved Forordning af 1ste August 1707 var bleven indført. Ved denne nye Ordning af Embedsprøven blev det bestemt, at denne skulde holdes en Gang om Maaneden af samtlige theologiske Professorer. Udfaldet af denne, til hvilken ogsaa en Prøveprædiken var knyttet, bestemtes ved tre forskjellige Karakterer. Med Kandidaterne skulde Biskoperne og Provsterne føre Tilsyn, hver inden sit Distrikt, og Bispeexamen skulde fremdeles bibeholdes, for at man kunde have Sikkerhed for, at Studierne i Mellemtiden ikke var lagte tilside. Det staar vel ikke til at negte, at denne Foranstaltning i den første Tid tildels blev benyttet til at modarbeide den pietistiske Retning; men dens praktiske Nytte traadte dog efterhaanden frem paa en ret haandgribelig Maade.

Den dansk-norske Kirkes Missionsgjerning tog sin Begyndelse uden umiddelbar Paavirkning af Pietismen, og navnlig udgik den grønlandske Mission, der betegnende nok var nøie knyttet til Handelen og Kolonisationen af den store Polarø, fra den orthodoxe Retning inden Kirken.

Efterat Jens Munk i Aaret 1619 havde foretaget sin ulykkelige Færd til Hudsonsbugten, blev der paa 15 Aars Tid ikke udrustet nogen ny Expedition for Nord-Ishavet fra Danmark eller Norge af. I Aaret 1636 dannedes der i Kjøbenhavn et Grønlandsk Kompagni, der fik kongelige Privilegier, og dette sendte umiddelbart efter sin Oprettelse to Skibe til Davisstrædet for at drive Handel med de Indfødte paa Grønlands Vestkyst. Medens Skibene laa her og Handelen med Grønlænderne gik som bedst, opdagede en af Matroserne, at Stranden bestod af Sand, der var tung og

fandt sig beføiet til at afskedige ham. Han modtog nu et Professorat i de østerlandske Sprog ved Universitetet i Halle og samtidig Prestekald i en af Byens Forstæder, ombyttede denne Stilling med et theologisk Læreembede og blev nu efterhaanden ved Siden af Spener regnet med blandt Pietismens Stiftere. I Halle oprettede han ogsaa forskjellige Stiftelser og Skoler, som fremdeles bestaar, deriblandt Waisenhuset, som stiftedes ved frivillige Bidrag, et Missionsinstitut, en Bibelanstalt m. v. Alt dette ledede han uden offentlig Understøttelse helt til sin Død 8de Juni 1727.

glinsende som Guld. Strax troede man, at et Eldorado var fundet; man fyldte Skibene med denne Sand og begav sig tilbage til Danmark dermed. Men da den kostbare Ladning kom til Kjøbenhavn, var de Guldsmede og Kemikere, som her fandtes, ikke istand til at udvinde mindste Korn Guld af Sandet, og hele Ladningen blev derfor som unyttigt Kram styrtet i Søen. Man antager, at det maa have været det magnetiske Jernsand, som findes paa flere Steder af Grønlands Vestkyst, som de ukyndige Søfolk har taget for Guldsand. Men Sagnet om, at Grønland var et sandt Guldland holdt sig dog længe ned gjennem Tiden, og man vilde vide, at der virkelig ogsaa var virket Guld af en liden Prøve af Sandet, som var bleven tilovers.

I Fredrik den III's Regjeringstid blev der efter Initativ af Generaltoldforvalter Henrik Müller udrustet ikke mindre end tre Expeditioner til Grønland, der samtlige ledes af en fremmed Sømand i dansk-norsk Tjeneste David Danell. Den første af disse foregik i Aaret 1652 med to Skibe. Efter meget Besvær kom disse ind til Grønland, hvor de handlede med de Indfødte, og vendte saa tidlig paa Høsten tilbage til Danmark. Aaret efter foretog Danell en ny Reise med det ene Skib. Han naaede lykkelig og vel Grønland, hvor han dels handlede med de Indfødte, som denne Gang ikke viste sig fra nogen synderlig elskværdig Side, dels drev Fiske- og Hvalfangst. Efter at have besøgt Island, kom han i September Maaned tilbage til Kjøbenhavn. Den tredie og sidste Expedition foretog Danell i Aaret 1654. Han førte ogsaa denne Gang to Skibe, med hvilke han lagde ind i Davisstrædet paa Grønlands Vestkyst, hvor han opholdt sig i tre Ugers Tid. Ved Afreisen bortførte han med Magt nogle grønlandske Mænd og Kvinder, der efter Ankomsten til Danmark blev forestillede for Kongen og for den holsten-gottorpske Hertug. Disse, der blev i Danmark til sin Død, skyldes det første grønlandske Glossarium, der dels findes optaget i Olearius's Moschowitische und Persianische Reisebeschreibung, som udkom 1656, dels i Thomas Bartholins Acta medica, der udkom 1675. Nogle Aar efter tør det have været Regjeringens Agt at tage Grønlandsexpeditionerne i sin egen Haand. Under 28de Marts 1664 udgik der nemlig til Biskop Erik Bredal i Throndhjem en kongelig Ordre om, at han skulde indsende til Kancelliet "alle hvis Breve og Dokumenter som findes i throndhjemske Kapitel, Grønland, Grindland (!), Nordland (!) og Island anrørendes". Men hvorom alting er, saa indskrænkede Regjeringen sig kun til dette indledende Skridt.

Efter Kristian V's Thronbestigelse affærdigedes i Aaret 1670 Skibskaptein Otto Axelsøn paa Ishavsexpedition for at opsøge det gamle Grønland. Om dennes første Reise vides intet, uden at den løb lykkeligt af. Det næste Aar sendtes han atter i Vei; men senere spurgte man intet til ham, hvad enten han er kommen bort i Drivisen, eller han — efter hvad Torfæus meddelte Arne Magnussøn — er bleven oppasset og dræbt paa Tilbagereisen af en Del Hollændere, som han havde fornærmet. Nogle Aar efter udrustede

den bergenske Kjøbmand Kommercedirektør Jørgen Thormøhlen et Skib til Grønlandsfart; Hensigten med denne Expedition var tillige at indlede en Kolonisation af Landet. Men Skibet og alt, hvad der ombord var, blev allerede paa Udreisen kapret af en Dunkercker, og først efter lange Forhandlinger lykkedes det Griffenfeld at udvirke Ladningens Frigivelse. Men da var Skibsføreren død, og Thormøhlen blev vistnok af sine mange andre Gjøremaal forhindret fra at fortsætte sine grønlandske Kolonisationsplaner.

Som vi ovenfor har omtalt, udgik der baade i Slutningen af det 17de og Begyndelsen af det 18de Aarhundrede fra Bergen ikke faa Fangstexpeditioner til Grønlandskysten, til hvis Befolkning Europas lærde Verden fra Aar til Aar erhvervede stadig bedre Kjendtskab, navnlig da de Skibe, som udgik herhen fra Holland og Hamburg, var endnu talrigere en de bergenske. Ihvorvel den norske Krone endnu holdt fast paa sin Ret til at besidde Landet, betragtedes det dog af de øvrige Nationer som herreløst, og hvorom Alting er, saa skyldes dette Polarlands Gjenerhvervelse i første Række en norsk Prestemand, der gik derhen, dreven dertil først og fremst af en brændende Missionsiver, men paa den anden Side ogsaa af den Uafhængighedsfølelse og Tørst efter Eventyr, som havde ført de gamle Nordmænd til det fjerne Polarland.

Denne Prestemand var Hans Egede. Man er i vore Dage tilbøielig til i ham at se en høi og mild, af Kjærlighed gjennemstrømmet apostolisk Skikkelse, et fuldkomment Sidestykke til den Apostel, hvis Navn han bærer. Denne Karakteristik gjælder ganske vist om ham i hans senere Levetid, da Alderen havde mildnet hans haarde Styrke og afslebet de skarpe Kanter ved hans Personlighed. I sine yngre Aar var han dog ogsaa ligesom sin Navne, "den Discipel, Herren elskede", en "Tordenens Søn", og der er ved hans Personlighed mere, som leder Tanken hen paa de gamle Hærkonger, som "brød" Folk under Kristi Tro end paa en Nutidens Missionær. Men denne djærve Viking i Prestekjole og hans fordringsløse, tilsyneladende hverdagslige Hustru, der hver paa sin Vis havde modtaget sit Præg af den barske Nordlandsnatur, som havde fostret dem, hører alligevel og det med fuld Ret til de Skikkelser, der kaster en Straaleglans over sin Tid og sit Fædreland.

Hans Egede tilhørte en oprindelig sjælandsk Prestefamilie, der efter Traditionen skal have hedt Ravn, men senere havde antaget Navnet Egede efter Landsbyen Vestre-Egede. Hans Fader var i den sidste Halvdel af det 17de Aarhundrede kommen til Nordland, hvor han var Sorenskriver i Senjen og boede paa Harstad Gaard i Throndenes. Det var i hans Tid, Paul Juel skulde have ladet sætte Ild paa Skrivergaarden. Her blev Hans født den 31te Januar 1686. Om hans Barndom og Ungdom vides ikke stort andet, end at hans første Lærer var Morbroderen Peder Hind, der var Sognepresť til Sand, og at han i 1704 blev dimitteret til Universitet af Hammerøpresten Nils Skjelderup, en gammel, anset Skolemand. I Løbet af 1½ Aar tilendebragte Hans Egede nu sine akademiske Studier og vendte tilbage til Norge.

Hans Egede, "Grønlands Apostel."

Under 15de April 1707 blev han ordineret til Pastor i Vaagens Gjæld, et af de nordlandske Sognekald, hvortil Throndhjems Bisp havde Kaldsretten. Der var forøvrigt noget Kluds med Kaldsbrevet, der synes at have været udfærdiget paa et andet Kald; men hvori Feilen laa, kan ikke nu afgjøres, ihvorvel Kaldsbrevets Form senere hen skal være benyttet til at gjøre Hans Egede Opholdet i Nordland saa ubehageligt som muligt.

205. Sølvkrus, foræret Hans Egede i 1715 af Vaagens Fiskere.
Krusets Laag bærer følgende Omskrift:
Udaf dend guld:n fiere fisch, kand Sølfver=Kander Skabis
Som er en Ziir paa hver Mands Disch, af nogen nøve tabis,
Men at paa Voge=Prestens Bord jeg uformodentlig findes
Forvoldt den Findnehs=Kamp i fjord (Anno 1714 d. 9 Febr.)
om jeg kand rettelig mindes.

Forøvrigt giver Billederne paa Laaget med de forskjellige Skriftsteder o. s. v. et temmelig nøie Indblik i den hele Tiendestrid og Almuens Tanker derom. Som man ogsaa heraf vil se, stiller denne sig helt og holdent paa Hans Egedes Side, ihvorvel Lødingens Prest havde Reformatsens Bestemmelser paa sin.

Kruset, der har været i forskjellige Familiers Eie, fandtes 1873 paa Gaarden Vasby ved Roskilde.

Allerede strax efter at være kommen til Vaagen fik Hr. Hans flere Fiender. Formanden Gert Estenssøns Enke, Dorothea de Fine — senere bekjendt som Gerhard Schønings Pleiemoder — vilde, at han efter den gamle Skik skulde gifte sig med hende; han vilde ikke, men foretrak den 13 Aar ældre Gerthrud Rask, Datter af Nils Rask til Vebestad. Senere kom han i Krangel med Lødingens Prest, Hr. Nils Svendssøn Parelius, der i Henhold til Reformatsens forældede

Bestemmelser en bestemt Tid af Aaret skulde forrette Gudstjenesten i Vaagen og oppebære det Offer, som der faldt. Presten i Vaagen skulde paa samme Tid gjøre Tjeneste i Skraaven; men der fandtes der ved Egedes Tiltrædelse af Kaldet ikke længere nogen Kirke. Under denne Strid gik det temmelig hidsigt til, og der forefaldt Optrin i selve Kirken, som i nogen Grad minder om den Kamp, som udfægtedes i Ringsaker Kirke mellem Didrik Muus og Alf Pave.

Under disse Omstændigheder var det, at Egede begyndte at se sig om efter en anden Virkekreds. Det randt ham ihu, fortæller han selv, at han i sin Barndom havde læst om, hvorledes Grønland var bleven befolket og kristnet fra Norge, og der voxede hos ham et sterkere og sterkere Ønske om at faa vide, om de norske Kolonier fremdeles bestod og om de fremdeles havde holdt fast ved Kristendommen. Han forhørte sig da hos en Svoger i Bergen, Nils Rask, der havde faret paa Grønland, og fik af ham at vide, at Befolkningen paa Øens Sydkyst kun var vilde Hedninger; men til Østkysten havde endnu ingen kunnet komme formedelst Drivis. Men i ethvert Fald maatte der antages, at Kristendommen blandt de norske Kolonister forlængst var forsvunden. Han begyndte da mere og mere at "anse det som sin største Lyksalighed, om han maatte prædike Kristendom for dem"; men paa den anden Side gjorde Tanken paa hans Familie ham længe tvivlraadig. I Aaret 1710 kom han sig da endelig saavidt, at han opsatte et "Forslag til Grønlændernes Oplysning og Omvendelse", og dette sendte han til Biskoperne Krog i Throndhjem og Randulf i Bergen, de to Mænd, hvem han troede, Sagen nærmest maatte vedkomme.

206. Laaget paa Egedes Krus.

Biskop Randulf i Bergen glædede sig vel over Egedes Plan og over hans Tilbud om selv at bringe Evangeliet til Grønlænderne, men mindede dog om, at der mod Gjennemførelsen af denne Plan reiste sig ikke faa Vanskeligheder fra Sprogets Side. Ogsaa Biskop Krog glædede sig meget over Egedes Forehavende, og hans Glæde blev saa meget større, da han kom under Veir med, at der tidligere havde været Biskoper i Grønland, som havde staaet i Afhængighed af den throndhjemske Bispestol, og hans Tænder løb ordentlig i Vand, naar han udmalede sig alle de Herligheder, som der maatte findes, ja han opstillede endog som sin uforgribelige Formening, at der umulig kunde være langt mellem Grønland og Kuba," hvor den store Overflødighed af Guld findes". Men det

skal og maa paa den anden Side ogsaa nævnes, at Biskop Krog stadig viste Egede og hans Forehavende Interesse, selv naar alle andre var tilbøielig til at slaa Haanden af ham.

Disse foreløbige Forhandlinger havde Egedeført uden sin Hustrus og hendes Families Vidende, og da disse ad Omveie kom under Veir dermed, vakte hans Planer en stormende Modbør fra den Kant, og navnlig vilde hans Hustru ikke medgive, at denne Kaldelse kunde være udgaaet fra Gud. Men i den Strid, hvori Egede havde indviklet sig under Opholdet i Nordland, kom hun ogsaa til at tage Del; Familien maa have siddet i saa trange og fattige Kaar, at den maa have anset det for givet, at værre vilde den vel neppe kunne faa det noget Sted. Efter et nyt Sammenstød med Presten i Lødingen hvori Hr. Hans trak det korteste Straa, synes Gertrud Rask ganske at have, sluttet sig til hans Plan, som han nu atter fremlagde for Bisperne og Missionskollegiet. Men fra den Kant fik han alene det Raad, at han fik smøre sig med Taalmodighed, og da han kunde forstaa, at Indvendingerne mod hans Plan daglig tiltog i Styrke, skrev han i Januar 1715 til Forsvar for denne: "En skrift- og fornuftgrundet Resolution og Erklæring over de Objektioner og Forhindringer angaaende det Forsæt til de hedenske Grønlænderes Omvendelse". For nu at slippe løs fra det fattige og besværlige Vaagens Kald tilbød han sig at opgive det mod en ringe Pension af Eftermanden, for at han selv i Danmark kunde virke for sin Livssag; men der blev slaaet ham koldt Vand i Blodet, idet han fik det Svar — som han jo nok ogsaa burde have tænkt sig —, at Vaagens Kald var lidet nok for en Prest. Egede tænkte nu paa Sagen et Aars Tid eller to; da skrev han i 1717 til Biskopen og erklærede rent ud, at det nok var det bedste, at han gav ligefrem Afkald paa sit Embede.

I 1718 brød han da over tvert. Han forlod uden videre sit Embede og drog om Høsten med Kone og fire Børn til Bergen. Her blev han betragtet med høist forskjellige Øine. Nogle ansaa ham ligefrem for gal, andre holdt ham for en Sværmer, kun faa dømte "retsindig og kristelig" om hans Forehavende. Det er et betegnende Træk for Hans Egede, der helt igjennem var en praktisk anlagt Mand, at han under Opholdet i Bergen lagde sig efter forskjelligt, som han haabede skulde komme ham til Nytte. Saaledes lærte han sig Landmaaling, at smelte Metaller o. a. desl., ligesom Børnene ogsaa maatte lægge sig efter et og andet, som i deres fremtidige Stilling mentes at komme dem til Nytte. Fra Bergen begav han sig under Vaabenstilstanden til Kjøbenhavn for personlig at tale sin Sag paa vedkommende Sted. Hos Kongen fandt han en naadig Modtagelse, og der blev undersøgt, om de bergenske Kjøbmænd med kongelig Bistand vilde gjenoptage Handelen paa Grønland. Men fra den Kant fik man kun et lidet imødekommende Svar; thi under Krigen havde Byens Næringsveie lidt saa overvættes meget, at al Foretagsomhed havde maattet ligge nede. Skulde et grønlandsk

Kompagni oprettes, maatte det udstyres med meget omfattende Privilegier. Der var da intet andet for Egede at gjøre end selv paa bedste Maade at arbeide for Kompagniets Oprettelse. Selv indskjød han Resten af sin Formue (300 Rdr.) i Foretagendet og fik nu ved at gaa omkring til Byens Forretningsmænd istandbragt Kompagniet, der begyndte med en Kapital paa 8—10000 Rdr., for hvilken et Skib, "Haabet", blev indkjøbt. Under 15de Marts 1721 blev Egede udnævnt til Missionær med 300 Rdrs. aarlig Løn, hvorhos der til Udrustning tilstodes ham 200 Rdr. Den 3die Mai kunde "Haabet", ledsaget af to andre Skibe, lette Anker; men først den 12te Mai tillod Vinden dem at lægge ud paa den aabne Sø.

Den 12te Juni fik Egede og hans Reisefæller Grønlands Sydspids i Sigte; men snart omgaves Skibene paa alle Kanter af Drivis, i hvilken der ingen Aabning var at se, og den 24de Juni, da Vinden sprang om til Kuling fra Syd, truede den endog at skrue Skibene i Stykker. Et af Skibene fik en betydelig Læk, og Kapteinen ombord paa "Haabet" erklærede, at de maatte gaa under. Men Uveiret lagde sig dog over Midnat, og det viste sig da, at Isen var brudt og dreven bort. Den 3die Juli kom de i Havn ved den paa Grønlands Vestkyst liggende Ø Imeriksok under den 64de Breddegrad. Egede kaldte Øen efter Skibets Navn Haabets Ø og udsaa sig her Byggeplads til Vinterbolig for sig og sine Ledsagere. Han og hans Ledsagere gav sig da strax ifærd med af Torv og Sten at opføre et Hus, som udvendig beklædtes med Bord; den 31te August stod Bygningen færdig, og han kunde holde sin første Prædiken paa Grønlands Grund. Nu, da han og hans Folk havde faaet Ly mod den anstundende barske Vinter, kunde de drage ud til forskjellige Kanter for at lære Landet at kjende.

Allerede ved sit Komme til Grønland havde Egede og hans Mænd gjort Bekjendtskab med de Indfødte; men da de skjønte, at det var Egedes Hensigt at slaa sig ned i deres Land, havde de ved Tegn givet ham at forstaa at han igjen burde drage bort. Da dette ikke skede, blev deres Mistænksomhed vakt, og naar Egede og hans Folk om Høsten viste sig paa et Sted, hvor de havde sine Vinterhuse, brød de strax op og drog bort. Først ved Juletider fandt en Tilnærmelse Sted mellem Egedes Folk og Grønlænderne, da de første paa Grund af Uveir nødtes til at opholde sig paa et Sted, hvor 150 Indfødte havde slaaet sig ned. Under dette Ophold knyttedes der Venskab mellem en af Egedes Mænd, der hed Aron, og en Grønlænder ved Navn Arok, og denne blev nu en Mellemmand mellem de fremmede og sine Landsmænd. Størst Vanskelighed lagde Sproget Egede i Veien; men da Isen først var brudt, og han havde lært Spørgsmaalet: "Hvad heder det?" tilegnede han sig lidt efter lidt Sprogets væsentligste Ordforraad; i sine Børn, der ved sit Samkvem med de jevnaldrende Grønlændinger snart kunde tale Eskimosproget som sit andet Modersmaal, opdrog han sig dygtige Tolke og Sproglærere. Men hermed var alle Vanskeligheder og Hindringer

for Evangeliets Forkyndelse dog ingenlunde ryddede af Veien; thi Sproget savnede de vigtigste Ord til at udtrykke Kristendommens Begreber, og hans Forkyndelse af Evangeliet foregik derfor fra først af ved Tegn og "sagte Stammen." Grønlænderne miskjendte dog ikke hans gode Villie, og lidt efter lidt blev han blandt dem anset for en uforkrænkelig Person, navnlig da deres Troldmænd (Angakut) erklærede, at han selv var en stor Troldmand (Angakok), der ei vilde tilføie dem noget ondt.

Men paa samme Tid, som Missionen begyndte at vinde Terræn paa Grønland, truedes den med en stor Fare fra Egedes egne Folk, der saa sig skuffede i sit Haab om Tilførsel fra Fædrelandet. De begyndte derfor sig imellem at tale om, at de ved den første Leilighed, som frembød sig, vilde forlade det ugjæstmilde Land og overlade Missionen til dens Skjæbne. Det lykkedes vel Hans Egede at overtale 6 Mand til at blive hos ham, men ogsaa de vilde dog først se, hvad Bistand de modtog fra Hjemmet, før de for Alvor besluttede sig til at blive. Men i Juni Maaned 1722, da de fleste allerede havde begyndt at gjøre sig klar til Hjemreise, kom der 2 Skibe fra Fædrelandet, og disse medbragte ikke blot Levnetsmidler, men ogsaa gode Tilsagn fra Kongen og Regjeringen. Herved vaktes der et nyt Haab tillive hos den lille Skare, som ogsaa udsaa sig en bedre Plads til en ny Nybygd, og denne fik Navnet "Godthaab". Lidt senere oprettede Egede en Skole, idet han til en Begyndelse tog nogle unge Grønlændere til sig i Huset. Disse var allerede før Aarets Udgang saa langt fremme, at de kjendte Alfabetet, og lidt efter lidt havde Egede ogsaa den Tilfredsstillelse at merke, hvorledes hans Prædiken begyndte at finde aabent Øre hos Grønlænderne, hvis Mistro efterhaanden forsvandt. Ved det Kjendskab, han erhvervede til Sproget, kunde han nu ogsaa gjøre det første Udkast til en Katekismus paa Grønlandsk, som han kaldte "Enfoldige Kristendomsspørgsmaal," men denne var dog udelukkende beregnet paa den Undervisning, som han meddelte Børnene i sit Hjem.

I de forenede Riger og i Kjøbenhavn havde man imidlertid ikke tabt Hans Egede og hans Gjerning af Sigte, om end det grønlandske Kompagni, ved hvis Bistand det hele Missionsarbeide var bleven optaget, arbeidede under de vanskeligste Forhold. I 1722 havde Kompagniets Interessenter gjort nye Indskud og havde atter affendt to Skibe til Grønland. Da Skibet "Haabet", med hvilket Egede var reist opover til Grønland, efter lykkelig Overvintring den 18de August 1722 kom tilbage til Bergen, blev der bragt paa Bane, at Kompagniet skulde fortsættes. Men da de ældre Interessenter, som allerede havde betalt 13867 Rdr., ikke saa sig istand til at gjøre flere Udlæg, indgik Direktørerne med et Andragende om, at der maatte tilstaaes Kompagniet Privilegier, Ret til at oprette et Lotteri m. v. Den 5te Febr. 1723 blev der ogsaa ved kongeligt Reskript tilladt Kompagniet at oprette et Lotteri, og den 27de Februar udstedte dets Ledere fra Bergen af en Indbydelse til at

tegne Lodder heri "for at befordre Guds Kirkes Fremvæxt"*). Der var dog flere, navnlig blandt Geistligheden, som fandt, at dette ikke var den rette Maade at tage Missionsverket paa**), og det tør hænde, at det var disses Holdning, som bevirkede, at Sagen ikke nød synderlig Fremgang.

Samtidig med, at det grønlandske Kompagni saaledes fik Ret til at oprette et Lotteri, blev der ogsaa udfærdiget en Oktroi paa 25 Aar for det og ud paa Vaaren udrustedes der for en Bekostning af 14164 Rdr. en ny Expedition, der bestod af to Skibe. Det ene af disse var en Hvalfanger, det andet skulde under Egedes Ledelse foretage en Undersøgelsesreise langs Kysten. Med denne Expedition fulgte ogsaa Egedes første Medhjælper Albert Top, som skulde afgaa til Nepisene***), hvor der skulde oprettes en ny Koloni, saasnart han havde erhvervet sig de fornødne Sprogkundskaber og Indsigter i Landets Forhold.

Den Interesse, som Kong Fredrik IV saaledes ganske uventet kom til at vise Grønland og Egedes Mission, stod vistnok i en eller anden Sammenhæng med de Stemplinger, som Amtmand Paul Juel og hans Medsammensvorne havde indladt sig paa. Blandt de Projekter, som denne havde forelagt den russiske Krone, var nemlig ogsaa et, der gik ud paa for dens Regning at anlægge Kolonier paa Grønland, og navnlig synes det af hans Forslag at fremgaa, at det var den gamle Østerbygd, som han havde havt for Øie. Baade fra Missionskollegiet og fra Direktionen for det grønlandske Kompagni modtog Egede Underretning om, at det var Kongens Villie og Forlangende, at man paa alle mulige Maader skulde søge fra Kolonien at trænge frem til Østerbygden, og at han i dette Øiemed saa snart som muligt skulde affende Folk og Fartøier, som var skikkede dertil. I August Maaned brød Egede derfor op med to Slupper for gjennem det saakaldte Frobisherstræde, som dengang fandtes paa ethvert Landkort under den 62de Breddegrad, at naa frem til Østkysten, hvor han antog, at Østerbygden var at søge. Da han den 15de August befandt sig paa det Sted, hvor Landkortene angav det vestlige Indløb til Frobisher-Stræbet, blev han i Begyndelsen bestyrket i Troen paa Strædets Tilværelse, da han paa den angivne Høide fandt en Mængde Drivis og saa en isopfyldt Bugt strække sig langt indigjennem Landet. Men de Grønlændere, som fulgte ham, havde oftere været her paa Rensdyrjagt; de forsikrede ham, at hvad han der saa, var intet andet end en lang og dyb Kile, som skar sig ind i Landet. Han fortsatte da Reisen

*) Indbydelsen er undertegnet af Jean von der Lippe senior, Magnus Schiøtte, Jens Fester, Jens Andersen Refdal. Lotteriet, der skulde bestaa af 100000 Lodder (à 1 Rdr. Loddet) og 219 Gevinster, havde til Kommissionærer Stiftamtmænd og Amtmænd, der skulde samle Kollektører og Spillere for det.

**) Biskop Bartholomæus Deichman, der dog i 1722 havde foreslaaet Oprettelsen af et Lotteri til Indtægt for et Børnehus i Kristiania, var saaledes imod denne Foranstaltning, og foreslog, at der skulde foretages en Indsamling i Stedet.

***) En Ø i det nuværende Holsteinsborgs Distrikt mellem Fjordene Amerilok og Ikertok.

videre i den Tanke at gaa sønden om Hukken af Landet; men da han var naaet til Øen Nennortalik, nødte den fremskredne Aarstid ham til at vende om til Kolonien. Paa Tilbageveien besøgte Egede forskjellige Ruiner af de gamle Nordmænds Anlæg.

Ihvorvel Reisens Formaal ikke opnaaedes, hvad de forventede Opdagelser angik, havde Egede dog i andre Henseender høstet rige Erfaringer. Paa Reisen fandt han rigelig Anledning til at forkynde den kristne Lære. Hans Sprogkundskaber var ogsaa under det stadige Samvær med Grønlænderne blevne udvidede, og den 10de Januar 1724 kunde han for de forsamlede Grønlændinger i Kolonien holde den første Tale paa deres Sprog, ligesom han ogsaa kunde give sig ifærd med Udarbeidelsen af en vidtløftigere Katekismus.

Om Sommeren 1724 var der fra Bergen udrustet to Skibe til Grønlandsfarten. Da disse om Høsten skulde reise hjem, skulde Bogholder og Kjøbmand Hartvig Jentoft, der siden 1721 havde opholdt sig paa Grønland, være med. Han overtalte da Grønlænderen Poek, der en Vinters Tid havde havt Tilhold i Kolonien, til at følge med, og for at denne ikke skulde savne Selskab i det fremmede Land, formaaede Egede en anden af hans Landsmænd til at slaa Lag med ham. Efter en lykkelig Overreise naaede de frem til Danmark i de samme Dage, som Kongens og Prins Karls Fødselsdage indtraf, og der blev nu gjort næsten lige saa megen Stas af de halvvilde Eskimoer som af fyrstelige Personer, som kom paa Besøg ved Hoffet. Den 26de Oktober (Prins Karls Fødselsdag) holdt de saaledes for Kongen og Hoffet et Slags Opvisning ude paa Esrom Sø*) og den 9de November fandt der i selve Kjøbenhavn en Regattafest Sted til deres Ære.**)

---

*) I et Udtog af en haandskreven Beretning herom, som C. Bruun (Rostgaard og hans Samtid I, 246) meddeler, heder det herom: "Ude paa Esrom Sø laa Grønlænderne i deres Kajakker, og nu begyndte de paa deres Lands Exercitier saavel med at ro i deres grønlandske Baade som med at skyde og kaste med deres Kastespyde (som de Indianer eller Americaner kalde Hassagays eller Asjsgays, hvilke de bruge til at dræbe de store grønlandske Fiske med) efter de for dennem i Esserum Søe udkastede Ænder, og med at roe i Veddemaal mod hinanden med en enkiste Aare, saa og at bolte sig fra dend eene Side med sit Hoved og halve Legeme need under Vandet, med Kølen af sin Sælskinds Baad i Veiret, og dog ved Hielp af en liden Aare at komme op igjen paa dend anden Side, hvorudi de udviiste en stor Behændighed." En anden Kunst de forstode var, med deres Spyd at kaste til Maals; "de kunde endog treffe saa vist og accurat, at de paa en temmelig Distance og Længde kunde snart ramme paa en halv Dansk-Crone, hvilket foraarsagede det Kongl. Herskab en stor Plaisir." Kongen lod dem, efterat Øvelserne vare tilendebragte, "tractere, samt i andre Maader beviiste dem sin kongelige Naade og Mildhed."

**) Denne beskrives i Bruuns Verk om Rostgaard paa følgende Maade: "Det grønlandske Optog gik ud fra den kongelige Holme. Først kom en Chalup, som holdt Farvandet ryddeligt. Derefter en Baad med Pauker og Trompeter, som fra den følgende Chalup fik Signal, naar de skulde blæse og spille, naar tie stille, naar rykke fremad eller blive liggende. Den følgende Chalup var Admiral Judichærs; han havde ombord hos sig

Men med alt dette stod Hans Egedes Missionsverk ikke paa bedste Fod, knyttet som det endnu udelukkende var til det grønlandske Handelskompagni, og netop paa den Tid, som Kjøbenhavns nysgjerrige Befolkning som bedst morede sig ved Synet af det grønlandske Optog, og de mere alvorlige istemte det Hjertesuk, hvormed Beskrivelsen af den hele Maskerade ledsagedes*), var der blandt Kompagniets Interessenter sterkt paa Tale at lade det hele falde. Det arrangerede Lotteri havde nemlig ikkun indbragt en liden Brøkdel af det Beløb, som det var bleven anslaaet til at skulle skaffe tilveie, og der blev derfor i 1725 paabudt, at "alle og enhver i Danmark og Norge uden Forskjel af Stand og Kondition, civil og militær, geistlig og verdslig, Bønder alene undtagne, efter Formue skulde contribuere noget taaleligt dertil." Herigjennem indkom der et Beløb af 50000 Rdr., som stilledes til det bergen-grønlandske Kompagnis Disposition; men dette var og blev kun libet levedygtigt. I Aaret 1727 gik det aldeles overstyr, idet det ene af de i 1726

Directeuren Jens Refdal og Bogholderen Jentofte som tillige vare Grønlændernes Dolmetscher". Saa fulgte en lang Chalup med en Clavecymbal og nogle af de kongelige Hautboister, som skulde accompagnere Mr. Ibsen, naar han musicerede to smaa Arier foran Slottet og to andre foran Kronprindsens Palais. Efter den kom Grønlænderne i deres Kajakker; de vare iførte deres Lands Dragt af Skind og viste deres Færdighed baade i at ro med en Aare, som havde et Aareblad paa hver Ende, og i med deres Kastespyd at ramme de Ænder, som vare udsatte i Kanalerne; ikke mindst Opmærksomhed vakte den Behændighed, hvormed de dræbte Ænderne, naar de havde fanget dem. Efter Grønlænderne kom to smaa norske Joller, der dels skulde assistere dem, hvis der fattedes dem noget, dels være Admiralens Ordonnancer. Saa fulgte sex Chalupper, den ene efter den anden; de fire af dem havde en Fane paa Forstavnen, hvorpaa der var malet et eller andet Mærke, som havde Hentydning til Grønland: Landets Vaaben, en hvid Bjørn i blaat Felt, en Hvalfisk, en Hvalros og en Narhval, en Torsk og en Lax, hver hængende paa en Angel-Snor. Tillige saa man i Baadene forskjellige grønlandske Produkter: en hvid Bjørnehud hængt op paa en Stang, to Rensdyrhuder, et med Haarene paa og et tilberedt, to Knipper Hvalfisk-Barder, et hvidt Enhjørnings Horn, to store tilberedte Sælskind. Optoget sluttedes af den største og meget pyntede Chaluppe med Kanoner Toget gik under Holmens Bro, forbi Slottet, hvor der gaves Salut og blev sunget, under Høibro, Rødebro og Stormbroen, forbi Kronprindsens Palais, hvor der ligeledes saluteredes og blev sunget; derfra under Prindsens Bro, omkring det kongelige Bryggerhus, under Christianshavns Bro til Holmen igjen, hvor der takkedes af under Salut. "Det er ikke at beskrive", heder det i en Avis, "hvor fornøyeligt og ziirligt dette Optog var. Alting gik af uden ringeste Disordre, og det, som er merkværdigt udi en saadan Tilløb, som her var af Mennesker, uden Skade".

*) Beskrivelsen af det nævnte Optog var nemlig indledet med nogle Vers, deriblandt ogsaa følgende

Ønske:
Give Gud at Ordet bliver
Over Grønland bredet ud,
Saa hver Sjæl sig overgiver
Den treenig sande Gud.

til Grønland sendte Skibe gik under med Mand og Mus i den stærke Sammenskruning af Isen under Kysten og det andet paa Grund heraf kun sent naaede frem og derfor saa sig nødt til at overvintre under Landet.

Egede saa nu som saa ofte før sit Verk aldeles truet med Undergang. Navnlig maa det nævnte Aar have været et sandt Ulykkesaar for ham, da det nu i længere Tid tegnede til, at han og hans Folk rent skulde sulte ihjel. Hollænderne havde Aaret i Forveien ødelagt hans Koloni paa Nepisene, og da han nu henvendte sig til disse om at faa nogen Proviant overladt, fik han til Svar, at de havde knapt nok for sig selv. Hvad Egede følte herunder, har han i sin Relation udtalt i følgende Ord: "Min egen Nød kunde jeg let glemme og bære med Taalmodighed; thi jeg havde, Gud være lovet, med Apostlen lært at lade mig nøie, baade at være mæt og at hungre, baade at have Overflødighed og at fattes. Men Folkets Knurren og store Utaalmodighed, min Hustrus og mine Børns Elendighed gik mig mest til Hjerte." Men der blev dog nu som altid før en Raad for ham og hans. I 1727 fandt Regjeringen nemlig for godt at overtage de Forpligtelser, som paahvilede det grønlandske Kompagni, og med det ene af de to Skibe, som den i dette Aar fra Bergen sendte opover til Grønland, medfulgte en kongelig Kommissarius, der skulde undersøge, hvorledes Handelen, over hvilken Egede havde havt et Slags Inspektion, paa bedste Maade skulde indrettes. Da denne om Høsten var kommen tilbage til Kjøbenhavn, blev der nedsat en Kommission til at tage de grønlandske Forhold under Overveielse, og paa Indstilling fra denne blev det i 1728 besluttet, at Landets Kolonisation skulde foregaa i en meget stor Udstrækning og at et Fort skulde anlægges til Forsvaret af de forskjellige Nybygder, som af Egede var grundlagte. Til Guvernør over den hele Koloni — den eneste, som i Tidens Løb sendtes herhen — toges Major Klaus Enevold Paars, under hvis Kommando der stilledes en Kaptein, der tillige skulde være Kommandant over Fortet, en Lieutenant, nogle Underofficerer og 25 Menige; til Fortets Bestykning afgaves 12 Kanoner. Denne Styrke førtes paa to Skibe over til Grønland. Med Skibene fulgte ogsaa en Del Heste, som skulde anvendes til den Opdagelsesexpedition, som under Guvernørens Ledelse skulde foregaa over Isblinken til Østerbygden.*) For ogsaa at skaffe Kolonister til de forskjellige Nybygder udtog man ti Kjeltringer af Slaveriet og ti løsagtige Fruentimmer af Børnehuset, parrede disse efter Lodtrækning og viede dem, hvorpaa de sendtes med. At sligt ikke var efter Egedes Hoved, er rimeligt nok, og det begaaede Misgreb skulde stygt hevne sig. Hverken Soldaterne eller Slaverne, der havde ventet sig et Slaraffenliv

*) Om Vaaren 1729 gjorde Guvernør Paars ogsaa et Forsøg paa fra Amaralik-Fjorden at gaa over Indlandsisen over til Østkysten, hvor man antog, at Østerbygden havde ligget. Hestene, som skulde anvendes til denne Opdagelsesexpedition, var dog krepercde dels paa Overreisen, dels af Vanregt under Vinteropholdet i Godthaab.

deroppe paa Grønland, likte sig der; de slog sig sammen og gjorde Mytteri, og medens Egede og hans Folk aldrig havde behøvet at frygte for at forstyrres i sin Nattero af de grønlandske Hedninger, vovede nu hverken Prester eller Officerer nogen Aften at gaa til Ro, men maatte med Vaaben i Haand skiftes om at holde Vagt for ikke at blive overrumplede af det opsendte Pak. I Løbet af Vinteren drev Faren vistnok over, idet ikke mindre end 40 af disse ryggesløse Mennesker bortreves af Sygdomme, som ialfald for en Del var opstaaede af de Lidelser, Klimatet medførte, og de haarde Strabadser, som var forbundne med Flytningen af Kolonien Godthaab fra Haabets Ø over paa Fastlandet. Men for Egedes Missionsverk havde det fortvivlede Kolonisationsforsøg ingen gavnlige Følger, og lang, lang Tid bagefter talte Grønlænderne med en vis frygtblandet Gru om de Dyr i Menneskeskikkelse, som den danske Regjering havde sendt derop. Deres Tro paa Europæerne og deres høiere Standpunkt i moralsk Henseende havde lidt et alvorligt Skaar, ja senere hen — rigtignok flere Aarti senere — foreslog enkelte vittige Hoveder blandt Grønlænderne, som ikke fandt nogen Overensstemmelse mellem de kristne Missionærers Lære og de øvrige Europæeres Vandel, at Eskimoerne skulde sende Angakut til Europa for at omvende Indbyggerne her til den gamle grønlandske Tro og opdrage dem til grønlandske Sæder*).

For Egede bevirkede den Forandring, som var foregaaet i Koloniens Administration, at han nu i høiere Grad fik ofre sig for sin Livsgjerning, medens han tidligere havde maattet være Kompagniets Forretningsfører paa Grønland vel saa meget som Missionær. Først Nytaarsdag 1725 havde han døbt en af de eskimoiske Gutter, som han havde taget til sig, men efterhaanden kunde han optage et stadigt større Antal i den kristne Kirke, skjønt han længe nærede Betænkelighed ved at meddele alle dem Daaben, som forlangte det, som han siger, "dels for deres medfødte Sløvheds og store Koldsindigheds Skyld, som gjør, at de ikke føler Anger og Ruelse over Synden samt Troen og inderlig Forlængsel efter Guds Naade — uden

*) "Har du set saa meget ondt iblandt vort Folk?" skrev en Grønlænder i 1756 til Paul Egede. "Eders Lærere underviser os, at vi skal fly fra Djævelen, og Matroserne beder med stort Alvor, at Djævelen skal hente dem. Havde jeg ikke kjendt saadanne gode blandt Eders Folk som Hans Egede, jeg skulde aldrig have ønsket at se dem, paa det de ei maatte fordærve vort Folk. Mine Landsmænd troede, at I var saa gode, fordi I var opdragne i vort Land. Eders Folk ved, at der er en Skaber og Opholder af alle Ting, at de efter dette Liv modtager Lyksalighed eller Ulyksalighed efter deres Gjerninger, og dog lever de, som om de havde Befaling at være onde som om det var deres Fordel og Ære at synde. Mine Landsmænd derimod ved ikke, hverken at der er en Gud eller Djævel til, og dog lever de ustraffeligt, omgaaes kjærligt, fredsommeligt med hverandre .... Dog vil jeg ikke tale derom til vore Landsmænd, ellers kunde de blive tilsinds som Kaus, der desaarsag ikke vilde blive en Kristen, for at han ikke skulde komme til at ligne de slette Matroser." Det samme Ræsonnement anstilledes vistnok ogsaa af Grønlænderne paa den ovenfor omtalte Kolonisations Tid.

hvilke Ingen værdig kan delagtiggjøres i Sakramentet — dels for deres ustadige Levemaade og Omstreifen". I 1729 overvandt han dog disse sine Betænkeligheder, og efter Samraad med sine Medhjælpere besluttede han at optage i Daaben baade Børn, hvis Forældre havde tilegnet sig den kristne Lære, de unge, som havde fattet den kristne Tros fornemste Hovedstykker, og de gamle, som ved Siden af, at de havde den fornødne Forstaaelse af den kristelige Lære, viste "Tegn fra sig til en ret Andagt og Alvorlighed i deres Saligheds Sag samt Begjærlighed efter dette høiværdige Salighedsmiddel". Som Følge heraf voxede Menigheden paa Grønland meget rask, og Egede og hans Medhjælpere, hvoraf han heldigvis havde ikke faa, havde fuldt op at varetage. Rygtet om den store Angakok gik vidt over den grønlandske Kyst. En af de Grønlændere, som havde hørt Egede, havde Vinteren 1729—30 opholdt sig i Disko-Bugten; han kom om Vaaren tilbage til Egede med følgende Hilsen fra de derboende Eskimoere: "Sig til Taleren, at han skal komme Nord til os at bo; thi her er et bedre Land og flere Folk end derførpaa, hvor han er. Han skal hos os faa alt, hvad de andre Skibe pleier at faa; thi de kan ikke sige os noget af Betydenhed og taler heller ikke om andet end Spæk. Vi vilde ogsaa gjerne grundig undervises om den store Skaber, om hvilken de har fortalt os, som har talt med ham". Den Glæde, som Egede maa have følt ved at modtage denne Hilsen, maa have været ubeskrivelig: "Hvo vilde ikke", siger han, "af saadan merkværdig Tale og Sendebud lade sig bevæge til i et frugtbringende Haab at gjøre Gud og Skaberen bekjendt paa det Sted?" Han lod derfor sin næstældste Søn Nils drage derop, da den ældste, Paul, i 1728 var gaaet til Kjøbenhavn dels for at tilendebringe sine akademiske Studier, dels for at holde Øie med nogle unge Grønlændere, som paa Regjeringens Forlangende var sendte derhen.

Men "Sorrig og Glæde de vandre tilhobe", kunde Egede have Grund til at udtale med Salmedigteren. Det Skib, som i 1731 bragte Budskabet om Kong Fredrik IV's Død til Grønland, medførte tillige Ordre om, at Kolonien for de store Udgifters Skyld, som havde været anvendte paa den til ingen Nytte, skulde ophæves; Folkene skulde strax drage hjem, og vilde Egede og nogle af hans Folk blive tilbage, saa skulde de faa beholde Proviant for et Aar; dog først skulde de tilbagevendende være forsynede med, hvad de behøvede. Det var et Tordenslag for Egede, der herigjennem saa hele sit Livsverk, hvorfor han havde lidt og stridt saa meget, truet med fuldstændig Undergang. Navnlig var det ham tungt at tænke paa de mange (henved 150) spæde grønlandske Børn, "som — siger han — laa mig saa nær paa Hjerte, som nogensinde Børn kan ligge en kjær Moder paa Hjerte". Ogsaa de ældre Eskimoer kom stimlende om ham med Spørgsmaalet: "Er det virkelig sandt, at du vil forlade os?" Egede svarede ja, Kongen havde besluttet det, fordi han saa, at de trods al den kristelige Undervisning, de nød, ikke forfremmedes. "For en stor Løgn af Folk at sige sligt!" sagde de.

"Du ved jo selv, at vi flittig har givet Agt paa din Undervisning". Resultatet af Egedes Overveielser blev da, at han besluttede sig til at blive, hvor han var, og se Tiden an, for ikke helt at give Kolonien til Pris for de Tyve og Røvere, som Leiligheden utvivlsomt vilde skabe. Med vedkommende Officers Tilladelse erklærede ti Matroser sig villige til at blive hos Egede Vinteren over, skjønt denne maatte overtage Ansvaret for den Overtrædelse af Instruxen, som herigjennem fandt Sted. Koloniens Medlemmer vendte tilbage til Danmark, medens Egede befalede sig og sine Gud i Vold. "Saa er jeg da", skrev han i sin Dagbog, "alene tilbage med min Hustru, tre Børn, ti Matroser samt otte grønlandske Drenge og Piger, som har været hos mig næsten fra Begyndelsen. Gud lade mig opleve den salige Stund, at jeg igjen maa faa høre behagelige Tidender fra Fædrelandet".

I den lange Vinter og det derpaa følgende Aar skulde dette Egedes Haab blive sat paa en haard Prøve; men Udgangen viste dog, at han havde handlet med Klogskab og Fremsynthed. Hollænderne nedbrød og opbrændte de forladte Bygninger paa Nepisene, og der er ingen Tvivl om, at det var gaaet den samme Vei med Kolonien paa Godthaab, om Egede ikke var forbleven der. I det samme Aar, som den dansk-norske Regjering besluttede sig til at afbryde Forbindelsen med Grønland, opholdt Greve Zinzendorf, Stifteren af den nyere Brødremenighed, sig ved Kristian VI's Hof. Han hørte med virkelig Sorg om den bedrøvelige Stilling, hvori den grønlandske Mission var stedt, og da han nærede en sand Høiagtelse for Egede og hans fortjenstfulde Arbeide, talte han hans og Missionens Sag med Varme hos Kongen og flere af hans mest formaaende Mænd. Takket være hans Forestillinger, blev der under 4de April 1733 udfærdiget kongl. Resolution om, at Handelen paa Grønland fra nu af skulde fortsættes med større Kraft end tidligere, og at Egede skulde indsende Forslag om Missionens Fortsættelse, hvortil der herefter skulde anvendes 2000 Rdr. aarlig.

Egede, som saaledes saa sit Haab opfyldt i en Udstrækning, der maa være overgaaet hans dristigste Tanker, skulde dog ogsaa faa føle, at der var lagt en Forbandelse til Velsignelsen. Som Talsmænd for sin og Missionens Sag havde han i 1731 ligesom i 1724 ladet ikke mindre end 6 unge Grønlændere drage til Kjøbenhavn. Af disse vendte kun en eneste tilbage til sin Hjemstavn i en temmelig lidende Tilstand. Man ansaa hans Sygdom bare for at være et Udslet og lod ham derfor uhindret drage om i Landet. Men det var Kopper, han led af, og det i allerhøieste Grad, og saa meget frygteligere var nu den Epidemi, som opstod, som Kopperne ifølge Klimatets Eiendommelighed ikke kunde komme til Udbrud. I tre Fjerdingaar (September 1733—Juni 1734) rasede nu den dødbringende Epidemi inden det arme Folk. "Alle Rædsler, som en saadan Epidemi medfører", heder det i Rudelbachs Skildring af Egedes Liv, "forstørredes endnu ved det arme Folks Raadløshed. Trods det, at Egede forestillede dem, at det nyttede intet at fly

fra Guds Haand, flyttede de dog fra Sted til Sted; Smitten udbredtes alt videre og videre. Snart laa hele Dynger af Lig ubegravne paa Markerne. Jammeren var ubeskrivelig. Dem, som kom til Egede, optog han, saa længe hans Stue kunde rumme dem; han selv og hans egne pleiede dem og væmmedes ei ved den Stank og Ulempe, som selv de raa Matroser flyede fra. Hele Vinteren igjennem havde han ingen Rolighed hverken Nat eller Dag; ja, mangen Gang, naar en af de syge døde om Natten, maatte han selv staa op og bære den døde ud i Forstuen, indtil han om Morgenen af Folkene kunde blive baaret bort og begravet. Overalt saa Grønlænderne op til Egede som til en frelsende Engel, som til en Fader, i hvis Skjød de trygt kunde lægge sit Hoved. Fra fire Børn i et af de befængte Huse var en Fader, efterat han havde lagt sig med det yngste Barn ned i en Hule, død med den Anvisning, at inden de havde fortæret de to Sælhunde og de Fiske, som var i Behold, vilde Presten nok komme og hente dem hjem til sig; thi han elskede dem og skulde vel sørge for dem. Dette skede ogsaa. En Grønlænder fandt de fire Børn ganske forladte og meldte Presten det, der lod dem afhente. I de to af dem gjenkjendte han sine Daabsbørn. Døende Mødre anbefalede Egede deres diende Børn. Kort sagt, han stod som alt for alle, som Trøster og Forbeder af Guds Ord, som legemlig Hjælper, hvor Hjælp var mulig, som kraftig Styrer, at om muligt ei alt, hvad Gud havde givet ham, skulde gaa til Grunde." Der berettes fra denne Epidemi en Mængde Træk, der giver os et godt Indtryk af, hvilken Indflydelse Egedes kraftige Prædiken og vindende Personlighed havde øvet paa det halvvilde Polarfolk. Den først døbte Eskimo, i hvem Egede haabede at se en indfødt Evangelist, var blandt dem, som bortreves. Han døde under inderlig Paakaldelse af Guds Navn*). Andre, som Egede endnu ikke havde vovet at stede til Daab, udtalte et freidigt Haab om Opstandelsen. Mest rørende er dog det Vidnesbyrd, som en gammel Eskimo, som havde haanet Egede og hans Lære, aflagde paa det sidste. "Du har", sagde han til Egede, "gjort det imod os, som ikke vore egne skulde have gjort; thi du har baade underholdt os med Føde, naar vi ikke havde noget at æde, og har begravet vore Døde, som ellers, om du ikke havde været her, havde maattet henligge for Hunde, Ræve og Ravne. I Særdeleshed har du undervist os om Gud, hvorledes vi skulle blive salige, saa vi nu glædelig kan dø og vente et bedre Liv efter dette."

Epidemien vedvarede, som allerede fortalt, til Juni Maaned 1734. Men allerede i April var Grønlænderne paa Kolonien døde med Undtagelse

*) "Hvor underlige og ubegribelige", skriver Egede i sin Dagbog, idet han omtaler dennes Bortgang, "er dog alle den Høiestes Raad og Veie, idet han ganske stiller os ved de Midler, som efter vort menneskelige Skjønnende helst kunde tjene til Hans Æres Udbredelse! Gud, lær os at finde os derudi, og i en lutret og enfoldig Hengivenhed befale os Din forunderlige, dog salige Føren og Ledsagelse!"

af to Børn. Af mere end 200 Familier, som havde havt Tilhold paa det Omraade, som omgav Kolonien 2—3 Mile i Syd og Vest og 3—4 Mile i Øst og Nord, var knap 3 tilbage*). Egede følte sig som hensat i en Ørken: "det syntes, som om det hele Verk, som til Guds Ære var ment og begyndt, nu mod Forhaabning igjen skulde falde." Til denne knugende Følelse af Forladthed reiste der sig i Egedes Hjerte de mest nagende Selvbebreidelser for, at han og ingen anden end han var Aarsag i de Ulykker, som nu var væltede ind over den grønlandske Nation. Hvorfor havde han ikke adlydt Kongens Bud og forladt Landet? Hans Synskreds blev mørkere og mørkere. Ved de overmenneskelige Anstrængelser, hans aldrende Hustru havde maattet underkaste sig i denne ulykkelige Tid, var ogsaa hun kastet paa Sygeleiet, og der var liden Von om, at hun igjen vilde reise sig. Havde ikke ogsaa hun i sin Tid advaret ham mod at indlade sig paa dette Forehavende, som nu skulde faa en saa bedrøvelig Udgang? Men fra hende lød nu ikke længere en saadan Bebreidelse, mild og forsonet, som hun stod ved Udgangen af Livet. Tvertom, nu styrkede hun ham i hans Forsæt om at gjøre alt, hvad der stod i hans Magt for at redde det begyndte Verk, og ved hendes Sygeleie blev der da fattet den Beslutning, at Egede selv skulde begive sig til Danmark, hvor han vilde have det lettere for at føre sin og Grønlændernes Sag frem til Seir. Egedes ældste Søn, Paul, der efter afsluttede Universitetsstudier netop var vendt tilbage til Grønland, skulde derimod lede Missionsverket her. Sandsynligvis laa der under denne Egedes Beslutning et svagt Haab om, at hans fortræffelige Hustru under mere civiliserede Forhold skulde blive givet tilbage til ham og Livet. Med de i 1734 hjemvendende Skibe medfulgte da ogsaa hans Ansøgning om at faa Tilladelse til at vende hjem. Denne indløb da ogsaa det følgende Aar, og der gaves ham tillige Tilsagn om, at der skulde blive sørget for hans Fremtid. Men da var der gaaet saa hurtigt nedad Bakke med hans Hustrus Kræfter, at al Tanke om at foretage den lange og besværlige Reise maatte opgives for det Aar. Den blev derfor udsat, og en af Dagene før Jul (21de December) gik Gerthrud Rask ind til den evige Hvile.**)

*) Ialt skal Epidemien, som Egede antager, have bortrevet mellem 2 og 3000 Mennesker.

**) Mange Lovtaler er i senere Tider blevne holdte over Gertrud Rask den gjæve og jevne Nordlandskvinde, som opgav alt for udelukkende at leve for Gjennemførelsen af hendes Mands Ide. Det skjønneste Eftermæle har hendes Ægtefælle imidlertid sat hende i sin Dagbog i følgende prunkløse Ord:

Den 21de behagede det den alvise gode Gud, til al anden mig tilslaaende Viderværdighed og Modgang i Grønland, ogsaa at bedrøve mig med min allerkiæreste Hustrues Henkaldelse ved Døden. Var ikke det trøstelige Haab om en glædelig Samling igjen i Guds Herligheds Rige, jeg havde svarligen kunde bleven trøsted over saa from og dydig en Hustrues Forlis. Den Lov og Berømmelse, jeg kand give hende, rækker ikke til den Høide, som hendes Gudsfrygt og Christelige Dyder fortiente. Jeg vil ikke melde om, hvor troe og kiær en Hustru hun var mig, ej heller, hvor from og om-

Vi mindes den gamle islandske Kjæmpe og Skald, der mistede sin Søn, men lukkede sin Sorg saaledes inde i sig selv, at Klæderne sprængtes paa ham, da denne blev lagt i Haug. Først da han, den primsignede Hedning, i sit storslagne, i al sin Vildhed uforligneligt skjønne Sørgekvæde havde holdt et Slags Hovedopgjør med Almagten, kunde han komme til Ro og Forsoning med sig og Verden. Vi møder det samme karakteristiske Drag hos Hans Egede. I Dagene umiddelbart efter hans Hustrus Bortgang synes Sorgen at have sammensnøret hans Bringe og lamslaaet hans Tanker og Følelser aldeles. Han magtede ikke at lade Liget begrave i Grønlands Jord, men besluttede at føre det med sig tilbage til Danmark, naar han engang kom saa langt, at han kunde tiltræde Tilbagereisen. Men da hans Livsaander atter vaagnede, brød hans voldsomme Vikingenatur igjennem, og han rasede mod Forsynet og dets Styrelse*). Først sent synes Ligevægten igjen at være vendt tilbage i hans oprørte Sind.

hyggelig en Moder for sine Børn; men allene, hvor villig og hengiven hun var, at underkaste sig min Villie, der jeg havde fatted den Resolution i Gud, at forlade Folk og Fæderneland, og at begive mig til Grønland, for des vanvittige Indbyggere i Christelig Lære at undervise: thi ihvorvel Slægt og Venner laae hende haardt nok om Borde, og flitteligen tilskyndte hende, at hun for sin og min og vore smaa Børns timelige Velfærd Skyld, skulle alvorligen imodstaae og hindre mig udi et saadant for menneskelige Øine daarlige og dumdristige Forehavende, saa loed hun sig dog af Kjærlighed til Gud og mig, heller persuadere, udi mit Forsæt at samtykke, og som en troe Sara gik med sin Abraham fra Slægt og Faders Huus, til et fremmed, ja haardt og hedensk Land. Hvor taalmodig og freidig hun siden den Tid med mig har udstaaet al den Travallie og Modgang, som den gode Gud loed møde os, er mange vitterlig; ja ofte trøsted og opmuntred mit Sind, naar det af saa mange Anstød var bleven kleinmodig og nedslagen. Allersidst nu, da jeg fandt det for raadeligt, igien at begive mig fra Grønland, var hun og dermed fornøiet, ihvorvel hun vist ventede, nu, ligesom tilforne paa Udreisen, at hun meget fik at lide, baade af Søe-Kranckhed og anden Incommodation. Men den alleene vise Gud behagede nu, at forskaane hende for denne Møje, og i Stæden igien faderligere at hiemsøge hende med stor Svaghed, hvilken mere end Aar og Dag havde continuered, da hun stundum var oppe og stundum Senge-liggende, indtil September Maaneds Begyndelse, da hun for overmaade Smerte og Pine indvortes og udvortes, blev nød, stedse at holde ved Sengen. Imidlertid bar hun, som et Guds Barn, med stor Taalmodighed det hende af Gud paalagde Kors; og som hun fornam, at det ej andet tegnede sig til, end Døden, paakaldte hun Gud og sin Frelser inderlig om en naadig og salig Forløsning af denne elændige Verden; hvorudi og den naadige og trofaste Gud bønhørdte hende, og, efter at hun havde taget en kjærlig Affkeed med mig og Børnene, ved en salig Død forløste hende af hendes store Elændighed. Saa smertelig denne Skilsmisse faldt mig, saa trøstelig er det Haab jeg haver til en glædelig Samling igien i Himmelen; hvortil Gud af Naade giøre os værdige, for sin Søns vor allerkiæreste Frelseres Jesu Christi dyre Værdskyld og Fortieneste, Amen.

*) I sin Dagbog har Egede skildret sin Sindstilstand paa følgende Maade:

Denne Dag var mig en ret bedrøvelig og elændig Dag; thi som jeg paa nogen Tid havde været meget plaged af Melancholie og bekymmerlige Tanker, og samme, siden min salige Hustrues Frafald, daglig forøgedes, da overfaldt mig ovenmeldte Dato en

Omtrent paa samme Tid, som Greo Zinzendorf*) formaaede Kristian VI til at optage Missionsarbeidet paa Grønland, sendte ogsaa han Missionærer, tilhørende Brødremenigheden, derhen. Det var Matthæus og Kristian Stach samt Kristian David, som i 1733 drog did for at bistaa Egede i hans Gjerning; men noget virkeligt Samarbeide kom dog ikke istand. Herrnhuterne var af en helt anden Aand end Egede, og ihvorvel de var lidet bevandrede baade i det grønlandske og norske Sprog, fandt de dog ud mange Skrøbeligheder i Egedes Prædikener og Arbeide overhovedet og indberettede det baade til Herrnhut og Kjøbenhavn. At sligt maatte sætte ondt Blod, er rimeligt nok, men Herrnhuterne gik endnu videre og beskyldte endog Egede for at have beriget sig paa Missionskassens Bekostning. Denne lumpne Bagvaskelse maatte de tage i sig igjen; men de holdt fast ved, at Egede ikke vandrede i Troen for Gud og negtede at modtage Nadveren af hans Haand. Egede

haard og farlig Paroxysmus, nemlig: Jeg følede først i mit Hjerte den Dag saadan Had til Gud, og Afskye og Leede, at høre hans Ord, saa jeg holdte mig derfra, og bragte den hele Dag for mig selv, uden at give min Tilstand tilkiende, ret bedrøvelig til Ende; og der jeg om Aftenen i samme Sinds Uroelighed og Forstyrrelse, vilde gaae til Sengs, kom der for mine Ørene susende ligesom en Vind, hvilken foer mig lige for mit Hjerte, og i alle mine Lemmer og Ledemoeder, paa saa piinlig en Maade, som jeg ikke kand udsige eller fortælle. Mit Legeme begyndte at skielve og beve, saa var jeg ej heller mægtig at røre min Tunge, eller kalde paa Børnene, som vare i Stuen næst ved. Imidlertid var det ej anderledes for mig, end som min Siæl var bestæd i Helvedes Angest, og af Dødsens Baand omspændt. Men der jeg kom nu lidt til mig selv igien og kunde røre min Tunge, udbrød jeg med halv fortvivlende Ord, Ach og Vee-Klage, at Gud havde forladt mig. Dette foraarsagede, at mine Med-Brødre og kiære Børn gave sig til mig, og giorde sin Fliid, at trøste mig udaf Guds Ord, men jeg usle Menneske var ikke i Stand, at antage nogen Trøst; thi min Samvittighed fordømte mig, at jeg tænkte, jeg havde ingen Hielp hos Gud mere, Psal. 3. Alt mit Blod og Aarer var oprørt, mit Legeme og alle Lemmer skalv og bevede; kortelig, jeg vidste for indvortes og udvortes Angest og Smerte ikke hvor jeg vilde hen. I saadan elændig Tilstand var jeg bestæd ungefær i to Timer. Men den gode Gud, som ikke bortkaster evindelig, som vel bedrøver, men forbarmer sig igjen, efter sin store Miskundhed, og ikke plager Menneskten af Hiertet, Jer. 3. forbarmede sig og over mig, og hørdte min Formanelses Røst, der jeg raabte til ham, Ps. 31. Han førdte mig igien af Helvede, og gav mig Livet, 1. Sam. 2, hvorfore jeg vil prædike hans Navn for mine Brødre, og prise ham i Menigheden; thi han haver ikke forsmaaed den Fattiges Elændighed, og ikke skiult sit Ansigt for mig, Psal. 22, hvorfore jeg vil forkynde Herrens Gierninger, saa længe jeg lever. Psal. 118.

*) Ludvig Greve af Zinzendorf var født i Dresden 26de Mai 1700. Som meget ung kom han i Berørelse med Pietisterne og opholdt sig 1710—16 ved Pædagogiet i Halle, hvor han just ikke udmerkede sig ved exemplarisk Vandel, og foretog fra 1719 af forskjellige Reiser i Udlandet, hvor han stedse talte sine Aandsfrænders Sag, hvor Leilighed iktun gaves. I 1722 kom han i Berøring med de mähriske Brødre, som han aabnede et Fristed paa sit Gods Bertholdsdorf, det saakaldte Herrnhut, og han organiserede i 1727 en ny Menighed her, hvis Forstander han blev og modtog senere hen Indvielse som Biskop. I sine senere Leveaar foretog han en Række Reiser for at tilse de Missioner, han paa forskjellige Steder havde sat i Gang. Han døde den 9de Mai 1760.

lønnede alt dette med at besøge dem, da de var syge, og hjælpe dem paa forskjellig anden Vis. Det er ikke utænkeligt, at den Strid, som Egede stadig havde at bestaa med disse sine Medhjælpere, har bidraget sit til at fremskynde hans Afreise fra Grønland, og efter den 29de Juli 1736 at have holdt sin Afskedsprædiken, indskibede han sig for at vende tilbage til Danmark, hvor han for Fremtiden vilde virke for sin Livssag paa en ganske anderledes kraftig Maade end paa selve Missionsmarken, hvor han ikke længere kunde trives. Efter Hjemkomsten afsluttede han sin "omstændelig og udførlige Relation angaaende den grønlandske Missions Begyndelse og Fortsættelse", og i denne udtalte han: "Som jeg ikke for timelig Fordels og Nyttes Skyld er reist til Grønland, saa er jeg ligeledes ikke heller for timelig Fordels og Nyttes Skyld igjen reist derfra, men Guds Ære alene og disse arme vankundige Menneskers Oplysning har, er og skal være mit eneste Øiemerke, ja Hjertets uafladelige Ønske indtil min Død."

Paa Forestilling af Hans Egede blev der strax efter hans Hjemkomst oprettet et grønlandsk Seminarium, hvor Missionærer og Kateketer skulde uddannes, og ved dette overtog han Lærerposten i det grønlandske Sprog. I 1740 udnævntes han til Biskop over Grønland, og i denne Egenskab skulde han ikke blot have Opsyn "saavel med at udvælge og forestille Missions-Kollegiet bekvemme og dygtige Seminarister, som med under Kollegiets Approbation at forfatte Instruktioner for dem og hans Indseende med deres Embedsførelse og endelig efter Embedspligt at erindre, hvad videre til at befordre Grønlændernes Omvendelse maatte for nødvendigt og rigtigt eragtes." Egede røgtede dette sit Hverv med den samme Pligttroskab og Iver, som udmerkede hele hans Færd forøvrigt. Men hans Stilling var dog ogsaa forbunden med Vanskeligheder, og navnlig kom han hyppig paa Kant med Missionskollegiet, der afgjorde de grønlandske Sager paa en Maade, som kun lidet stemte med Egedes Ønsker og Erfaringer. Navnlig var det ham i høi Grad imod, at Vaisenhusbørnene uden Hensyn til deres Anlæg blev kommanderede ind paa Seminariet, hvorfra de uden ordentlig Prøvelse, men efter Orden og Raad sendtes opover til Grønland. Det at have været Missionær i sex Aar paa Grønland var ogsaa efterhaanden i Praxis bleven en aldeles sikker Anbefaling til at opnaa Beforddring i Hjemmet. Ogsaa som Biskop i Grønland fik Egede en Dyst at bestaa med herrnhutisk-sindede Prester, som Regjeringen sendte derop, og navnlig gjorde det Forhold, hvori Egede kom til en af disse Missionærer, Kristian Drachardt, hans Stilling meget vanskelig. Hertil kom, at hans Løn som Biskop var saa ubetydelig, at han havde det vanskeligt for at slaa sig gjennem i Kjøbenhavn med den, og i Begyndelsen af 1747 søgte han derfor om Afsked. Denne blev ham ogsaa tilstaaet, og til hans Eftermand ved Seminariet udnævntes hans Søn Paul, der siden 1740 havde været knyttet hertil som Lærer. Selv tog Egede nu Bolig i Stubbekjøbing paa Falster, hvor han den 5te Novbr. 1758 afgik

ved Døden. Paul Egede, der har indlagt sig store Fortjenester af den grønlandske Literatur ved sin Bibeloversættelse og sine lexikalske og grammatiske Arbeider, fik 1761 Titel af Professor og udnævntes 1779 til Biskop over den grønlandske Mission. Af Egedes Slægtninge er ogsaa mange andre dels som Missionærer, dels paa anden Maade knyttede til Grønlands Historie.*)

*) Med Hensyn til den grønlandske Handel, som var meget nær knyttet til Missionen, var den i 1734 gaaet over til den rige kjøbenhavnske Kjøbmand Jakob Severin, der paatog sig Landets Beseiling og Missionens Underholdning mod et aarligt Statstilskud af 5000 Rdr. Oktroien, der oprindelig var paa 6 Aar, blev fornyet, saa Severin beholdt den grønlandske Handel til 1750. I hans Tid anlagdes Handelsetablissementerne Kristianshaab (1734), Jakobshavn (1741) og Fredrikshaab (1742). I 1750 gik Forretningen over til det i 1747 oprettede almindelige Handelsselskab, i hvis Tid man anlagde Logerne Klaushavn (1752) og Fiskenæsset (1754), Kolonierne Sukkertoppen (1755), Ritenbenk (s. A.), Sydbai, der senere blev forenet med Holsteinsborg (1756), Norsoak, der efter nogle Aars Forløb flyttedes til Øen Umanak (1758), Holsteinsborg (1759), Egedesminde (s. A.) og Upernivik (1771) samt Logen Godhavn (1773). I Aaret 1774 var det almindelige Handelskompagni kommen i en saadan Forfatning, at Regjeringen fandt sig beføiet til at ophæve det og med en betydelig Sum udløse Interessenterne. Siden har den grønlandske Handel udelukkende været drevet for Statskassens Regning.

Efterhvert som Landets Kolonisation foregik, vaktes ogsaa Lyst hos foretagsomme Folk til at foretage Opdagelsesreiser til de ubesøgte Trakter. I Aaret 1751 blev Peder Olsen Walløe, der siden 1739 som et Slags Frihandler havde opholdt sig i Grønland, af Direktionen for det almindelige Handelskompagni og Missionskollegiet opfordret til at bereise de endnu ubekjendte Strækninger af Vestkysten og omkring Sydbukten trænge frem til den gamle Østerbygd, der antoges at have ligget paa Østkysten. Walløe paatog sig Hvervet, ihvorvel man godt vidste, hvilke Besværligheder og Farer der var forbundne dermed; blandt andet var Sydlændingerne af de nordenfor boende Landsmænd frygtede som Mordere, og Østlændingerne ansaas endog for Menneskeædere. Selv syvende begav Walløe sig den 6te August 1751 afsted, naaede den 13de Fredrikshaab, og kom den 9de September til Tunnudliarbik-Fjorden, hvor han tilbragte Resten af Maaneden med Undersøgelser. Under disse fandt han mangfoldige Mindesmærker fra Landets gamle norske Bebyggelse, deriblandt Ruiner af to Kirker. Derpaa fortsattes Reisen til Igalikko-Fjorden, hvor han ved en Largeelv opførte sin Vinterbolig paa det Sted, hvor Julianehaab i Aaret 1774 blev anlagt. Under dette sit Vinterophold, der varede over sex Maaneder, levede han i bedste Forstaaelse med de Indfødte, som boede i Nærheden. I April 1752 begav han sig ind i Agluitsok-Fjorden, hvor han gjorde det første Bekjendtskab med de frygtede Menneskeædere fra Østkysten og fik af dem forskjellige Oplysninger om denne. I Slutningen af Juni Maaned kom han til Ounartok-Fjorden, hvor han ligesom i Agluitsok-Fjorden stødte paa norske Ruiner. Reisen gik derpaa forbi det nu saakaldte Kap Farvel og over Nennortalik, hvor Egede i 1723 endte sin ovenfor omtalte Færd mod Syd, over til Østkysten, hvor han den 6te Juli for første Gang opslog sit Telt. Under Reisens Fortsættelse langs den yderst sparsomt befolkede Kyst havde han og hans Ledsagere overvættes meget at kjæmpe med, indtil han i Begyndelsen af August Maaned naaede Øen Nenese, der efter hans Observation laa under 60° 56′ n. Br. Dette blev hans Reises Endepunkt, idet han nu af sine Ledsagere nødtes til at vende om. Han tog en anden Vei tilbage og overvintrede i Agluitsok-Fjorden paa Nesset Itiblik. Først i Juni Maaned 1753

Et Arbeide, der i nogen Grad svarer til Hans Egedes grønlandske Omvendelsesverk, udførtes paa samme Tid af Thrønderen Thomas von Westen i Finmarken blandt de norske Lapper, der trods alle Forsøg paa at omvende dem til Kristendommen, som i tidligere Tider havde været gjorte, endnu nærmest var for Hedninger at regne. I ikke faa Henseender var Thomas von Westen, der tilhørte den pietistiske Retning, en lige saa merkelig Personlighed som Hans Egede, og han var ligesom denne til en vis Grad kommen paa spændt Fod med det bestaaende Samfund. Før vi gaar over til at betragte dennes Arbeide i Finnemissionens Tjeneste, skal vi først kaste et Blik paa hans tidligere Liv og den Vækkelse, som han sammen med en Del andre Prester vakte i Throndhjems Stift. Sandsynligvis bestaar der mellem den Opposition, som v. Westen og hans Venner reiser i det norske Kirkesamfund, og den lappiske Mission en nøiere Forbindelse end den, som er paavist. Men det er ialfald sikkert nok, at vi i den Indflydelse, som Pietismens Tilhængere kom til at øve paa Missionsverkets Gang i Finmarken, har en Parallel til Herrnhuternes Optræden mod Egede i Grønland.

Thomas v. Westen var født 13de September 1682 i Throndhjem, hvor hans Fader, Arnoldus von Westen, var Apotheker. I 1697 blev han, endnu

naaede han tilbage til Fredrikshaab. Herfra agtede han det samme Aar at vende tilbage til Danmark, hvor han haabede at faa truffet en saadan Ordning, at han under taalelige Vilkaar skulde faa tilbringe Resten af sin Levetid i Grønland. Dette lykkedes ham dog ikke. Han nedsatte sig først som Kjøbmand i Rønne paa Bornholm, hvor han synes at være født; men det gik ud med ham. Han levede siden i mislige Omstændigheder i Kjøbenhavn, og det ansaas for en Lykke for ham, at han fik Plads som Hospitalslem i Vartau, hvor han døde Vaaren 1793. I Aarene 1786 og 1787 blev der med stor Bekostning udrustet en ny Expedition, som under Kommando af Kapteinlieutenant Paul de Løvenørn skulde opsøge Østerbygden. Det lykkedes dog ikke Løvenørn at føre de til Expeditionen hørende Skibe gjennem Drivisen i Danmarksstrædet, skjønt han gjorde to Forsøg derpaa. Fra Havnefjord paa Island, hvor han lagde ind, sendte han imidlertid en Jagt under Sekondlieutenant Kristian Thestrup Egede, en Søn af Paul Egede, opover, og denne trængte da frem til det nuværende Kap Dan. Han opdagede Egedes og Rothes Fjord samt tog en Række gode Skisser af Landet. I det følgende Aar gjentog han sine Forsøg paa at naa frem til Østkysten; men Isforholdene lagde ham Hindringer i Veien, som han ikke magtede at overvinde. Saa meget kom man da efter ved disse mislykkede Foretagender, at Østerbygden ikke kunde have ligget paa Grønlands isfyldte Østkyst, og da det danske Landhusholdningsselskab i 1792 gjorde Spørgsmaalet til Gjenstand for en Prisopgave, indløb der en af Kancellisekretær H. P. Eggers forfattet Besvarelse, der belønnedes med Selskabets Guldmedaille. Denne søgte paa Grundlag af de foreliggende Undersøgelser at godtgjøre, at Østerbygden havde ligget paa den sydlige Del af Vestkysten, i det nuværende Julianehaabs Distrikt. I 1806—13 foretog den tyske Bergraad Karl Ludvig Giesecke vidtløftige Undersøgelsesreiser i Grønland, og i 1813 besøgtes Landet af den danske Naturforsker M. Wormskjold, der i en i det skandinaviske Literaturselskabs Skrifter indrykket Afhandling paa det bestemteste bestred den af Eggers opstillede Mening. Dennes Holdbarhed blev dog tilstrækkelig godtgjort ved den af Kapteinlieutenant W. A. Graah i 1828—31 foretagne Undersøgelsesreise.

ikke 15 Aar gammel, indskreven som Student ved Kjøbenhavns Universitet og tog i Løbet af to Aar Baccalaureusgraden og theologisk Attestats. Senere var han, heder det, en Tid Huslærer hos Sorenskriver Jakob Dass i Nordland, hvorpaa han vendte tilbage til Kjøbenhavn. Her levede han en Tid i knappe Kaar, tærende paa sin lille Fadersarv, og boede sammen med den senere saa bekjendte Paul Vendelboe Løvenørn, der var lige saa fattig som han. Navnlig dyrkede han under dette sit Ophold Studiet af de orientalske Sprog med det Maal for Øie at komme i en Stilling ved Universitetet. En saadan skulde det dog ikke lykkes ham at opnaa, og han tænkte derfor paa at søge sin Lykke udenlands. Ligesom sin Ven Vendelboe vilde han gaa til Rusland, og han havde i denne Anledning allerede sluttet Kontrakt med sin Landsmand, den russiske Oberst Nicolaus v. Lange, der optraadte paa Czar Peter den stores Vegne, om at ansættes som Professor i Moskau. Men hans Kreditorer fik hans Reise forhindret, og for at redde sig fra dem forlovede han, der kun var 25 Aar gammel, sig med en rig Enke paa 52 Aar. Efter en Tid at have været ansat ved det kongelige Bibliothek blev han i 1709 udnævnt til Sogneprest i Vedø Kald i Romsdalen, et Embede, som han først tiltraadte 14 Maaneder efter Udnævnelsen.

Maaske var der allerede under den sidste Tid af v. Westens Ophold i Kjøbenhavn foregaaet en Forandring i hans Livsanskuelse*); i ethvert Fald sluttede han sig efter sit Komme til Romsdalen til den Række af nidkjære og aandelig vakte Prester, som her fandtes, og som i vort Lands Kirkehistorie er kjendt under Fællesnavnet Syvstjernen. Disse Prester, der, som Navnet viser, var syv i Tallet, var foruden Thomas v. Westen, der maaske er Stifteren af dette Samfund, følgende: Peder Strøm, Vicepastor til Bod, Fader til den bekjendte Topograf Hans Strøm, Ments Ascanius, tidligere Konrektor i Throndhjem, nu Sogneprest til Aure, Eiler Hagerup, Kapellan i Kvernes, senere Biskop over Throndhjems Stift, Nikolai Engelhardt, Vicepastor til Nesset, senere Sogneprest til Vedø, Amund Barhow, Sogneprest i Kvernes, og Jens Juel, Sogneprest i Thingvold og Provst over Nordmøre. Den sidste var Broder til den ulykkelige Amtmand Paul Juel, hvis Ligemand han var i Henseende til Begavelse og logisk Slagfærdighed, hvorfor han skal have ført i Pennen de Forestillinger og Betænkninger, som fremgik af deres Overveielser. Om alle disse Prester gjælder det, som D. Thrap siger, at de "tilhørte den ældre pietistiske Skole, som hos os var statskirkelig og fremmed for alt separatistisk Væsen. Den havde en Virkekraft, der vilde omspænde og ombanne det hele Kirkevæsen, søgende Aarsagerne til den herskende Ugudelighed ikke blot i Bispers og Presters Opfatning af sit Embede og tildels deres Levnet, men i Kirkens hele Organisation, der forekom den

*) Kirkehistoriske Saml. 3die R. I, 539, hvor en af Prof. L. Daae meddelt Beretning tyder i den Retning.

at mangle Kraft". Men Sjælen i dette Kollegium var den fyrige v. Westen. En af dennes tidligste Biografer, Presten Hans Hammond, har skildret hans Embedsfærd i følgende Udtryk: "Mørkhedens Rige fandt udi Hr. von Westen den ivrigste Modstander; han gjorde Anfald allevegne, begyndende først paa sin egen Menighed; Uorden, Liderlighed, herskende Synder skulde udryddes; dette stod i Landets Lov; ingen turde aabenbare klage. Men han gik strax videre: Børn, ja endog gamle Folk, der havde Odel paa Vankundighed, skulde oplyses. Han vanærede de voxne med Tvivl om deres Kristendom og vilde ikke antage disse døbte Hedninger til Nadverden. Endelig kom han til Hjertet, ingen forhen havde rørt, og sagde, det skulde renses formedelst Troen og Kraften af Forsoningens Blod. Dette var en ny Lærdom. Misvæxt, slet Fiskeri traf ind. Denne Ulykke kom fra von Westen, der prædikede om en ny Gud, den Herre Jesus Kristus; mange forbitredes og klagede over ham til Bispen, og da han ikke stoppede Prestens Mund, lige til Kongen og bad om Hr. von Westens Afsættelse. Kongen vilde ikke hjælpe; Presten blev den samme. Foræringer udrettede intet hos denne fortrædelige Mand, alt sit Offer delte han ud blandt Fattige i Forhold til deres Lærvillighed ved Katekisationen; deres Smørspand, hans Hustru eller Tjenere havde modtaget (thi til dette underlige Menneske, som ikke lod sig kjøbe, driftede sig ingen ligefrem) hængte han op paa Grenene af de store Træer ved Prestegaarden, kaldte dem Sakramenttyve og befalede Eierne at tage dem tilbage. Ideligen reiste han omkring i Husbesøgelser, alle maatte frem til Undervisning. Skulde Ligprædiken holdes over nogen, der ei fortjente Ros til Exempel for andre, begjærede han stor Betaling; kunde dette ikke afholde den Afdødes Arvinger, tog han imod Pengene, og efterat han først offentlig havde talt Sandheden rent ud, lod han ved Medhjælperne uddele til Sengeliggende, alt hvad der gaves for Ligtalen. Til Slutning blev Hr. von Westen erkjendt for den, han var. Tilhørerne troede, de havde Sjæle, der skulde aflægge Regnskab paa Dommens Dag, og at deres Sjæles Saliggjørelse var alt det eneste, han søgte. Von Westen vandt deres Hjerter, omvendte og frelste mange; Menigheden ærede og elskede ham inderlig, og græd bitterlig, da han blev kaldet fra dem."

Hvor meget eller hvor lidet der er sandt i denne Lovtale kan nu ikke med Bestemthed siges; men Hammonds Ord, som ellers neppe uden Forbehold kan tages for gode, stadfæstes dog ogsaa af andre samtidige Kilder, der med Bestemthed tyder hen paa, at v. Westen ved Siden af den mørke, næsten fanatiske Strenghed, han udviste i Udøvelsen af sit Kalds Pligter, i mange Henseender var en blød, næsten barnlig Sjæl. Han dannede ved sin Mangel paa Forstaaelse af Penges og andre materielle Goders Værd en fuldstændig Modsætning til Flertallet af de begavede Embedsmænd, hans Samtid hertillands havde at opvise. Med sine overlegne Kundskaber, med sin Strenghed overfor sig selv og andre var og blev han en Ideolog, og

naar man gjennemgaar Romsdals Amts Fogedregnskaber og Retsakter, kan man neppe frigjøre sig for et Indtryk af, at den af ham fremkaldte Vækkelse til en vis Grad maa have havt noget kunstlet ved sig. Netop derved, at han og hans Medbrødre, der var revne med af hans imponerende Personlighed og delte hans Livssyn, maalte sine Medmenneskers Opreisning efter Dybden af deres Fald, ligger det nær at slutte, at Syvstjernens Prester kun altfor ofte blev førte bag Lyset af Folk, som opgjorde sine Beregninger efter de Krav, som den nye kirkelige Retning opstillede.

Om Oplysningen i de romsdalske Bygder i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede udtaler v. Westens Biograf Hammond: "I Menigheder paa 5—6000 Sjæle fandtes neppe 1 Bibel, 2—3 Salmebøger og at læse udi Bog var halvt Hexeri, i det mindste Under". Fuldt saa sterkt udtaler ikke engang Syvstjernens Prester sig i sine til Regjeringen indgivne Forestillinger om de forhaandenværende Forhold, og at deres Ord om den herskende Vankundighed i at læse ikke maa tages aldeles efter Bogstaven fremgaar bedst deraf, at de i samme Aandedræt taler om den overvættes store Afsætning, som ikke-religiøse og i Syvstjernens Øine derfor skadelige Folkebøger fandt hos Almuen. Tvertom, med Hensyn til Oplysning stod Romsdals Amt paa denne Tid sikkerligen forholdsvis høit blandt Landets forskjellige Dele*). En anden Sag er det, at Befolkningens moralske Tilstand ikke stod i direkte Forhold til Oplysningen, allermindst naar Pietismens Maalestok bragtes i Anvendelse.

Under den Modstand, som Syvstjernens Prester hver især mødte inden sine Menigheder, søgte de Hjælp og Trøst hos hverandre, og til bestemte Tider samledes de snart paa det ene, snart paa det andet Sted — i Regelen dog paa den centralt beliggende Kvernes Prestegaard — for at drøfte, hvad der vedkom deres Embeder, og paa hvilken Maade de bedst skulde fremme Kristenlivet inden sine Menigheder. „De talte", siger Hammond, „om lærde Sager, gjorde Rede for de Bøgers Indhold, de havde laant af hverandre, aflagde Regnskab for sine Husbesøgelser og Frugten deraf, Evangelii Fremgang blandt Menighederne. De søgte hverandres Raad og Trøst udi Hindringer og vanskelige Tilfælde samt overlagde den bedste Plan til Guds Kundskabs Udbredelse". For at raade Bod paa Vankundigheden, som herskede inden deres Menigheder, holdt de flittig Katekisationer, og de skal endog — hvad der i ethvert Fald maa tilhøre en noget senere Tid — for egen Regning

*) Allerede fra 1680-Aarene kan der nemlig paavises, at der i enkelte af de rigere Bygder paa flere Gaarde fandtes "Informatorer". Selv paa Lille-Fosen, hvor der var Anledning til at oprette Skole for det hele Ladested, holdt hver eneste af de mere velstaaende Familier egen Huslærer. — Hammond har skildret Vankundigheden i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede ud fra sin egen Erfaringskreds i Aarhundredets sidste Halvdel og det ovenikjøbet paa en noget tendentiøs Maade. Almuoplysningen stod ialfald for de fleste nordenfjeldske Bygders Vedkommende, saavidt min Erfaring strækker, adskilligt lavere i "Oplysningstiden" end i Orthodoxiens og Pietismens Tidsalder.

have opkjøbt til Uddeling 1000 Bibler, 1000 Salmebøger, 200 af Brochmands og 300 af Arndts Postiller m. v.

Men Sydstjernen strakte efterhaanden sin Virksomhed videre og videre, og snart søgte den at indvirke paa sine Kolleger i forskjellige Prestekald, naar deres Opførsel gav Anledning til Anke. Enkelte af de saaledes irettesatte lagde sig sine Embedsbrødres kjærlige Advarsler paa Sinde; andre fortørnedes derover. Biskop Peder Krog stillede sig i den første Tid ret gunstigt over for dette Prestekollegiums Iver, da det henvendte sig til ham med Bøn om Raad i forskjellige vanskelige Tilfælde. Men han fandt sig dog beføiet til at anbefale dem Taalmodighed og Varsomhed. Langt strengere gik i ethvert Fald Amtmand Hans Nobel i Rette med dem, idet han negtede at efterkomme en Anmodning fra v. Westen om at lade aflive en grov Misdæder, men i Stedet udvirkede Benaadning for ham. Men fast bestemte paa at faa ryddet op i den gamle Slendrian, som v. Westen og hans Kollegaer var, brød de sig ikke noget om Biskopens venskabelige Raad, og under 17de April 1715 indgik de til Kongen med et Andragende om, at han, som de udtrykker sig, "vil beskikke os trende Kommissarier, Professores theologiæ Hr. Johannes Steenbuch, Hr. Johannes Trellund og Hr. Jakob Lodberg at anføre vore Besværgelser og Forslag til den nedfaldne Kristendoms Oprettelse". I dette Andragende heder det til Begrundelse: "Allernaadigste Konge! Zions Veie ligger ganske øde i Deres Rige Norge; der er ingen Kirkedisciplin mere i Deres Lande. Kirkens Bindenøgel er ganske nedgraven, den løsende Nøgel ganske misbrugt, Prædikestolen mestendels (desværre) frugtesløs, Skriftestolen mere til Satans Riges Befordring end til Syndens Afskaffelse; Horeri har saa taget Overhaand, at Herrens Profeter med Graad hvert Øieblik maa frygte for Ild over dette Sodoma; Drukkenskab er ikke Synd mere, Trætte og Avind bleven en Mode, falsk Vægt og Maal anseet for en lovlig Profit, Vankundighed udi sin Saligheds Sag holdt for en god Tro, Bander og Eder et almindeligt Tungemaal, Sabbatens skjændige Brydelse for et Adiaforum (ɔ: noget, hvorpaa der ingen Vægt ligger); Nattehold, Duner, Samlag, Søndagsreiser har taget ganske Overhaand til Guds Ords og Deres Majestæts Lovs største Foragt; alle gode baade guddommelige og kongelige Anstalter angaaende Kristendommens Befordringer ere aldeles uden Afsky overtraadte; sjelden blive grove Synder paadømte, og naar paadømte, da Dommene som oftest aldrig exeqverede. Naar saa Guds Børn undtages, da skiller intet paa os og vore hedenske Forfædre, end at vi kaldes Kristne. Aarsagerne til alt dette er os vel bekjendte, og Midlerne til saadanne Synders Afskaffelse ved lang Erfarenhed eftersøgte og nogenledes opfundne". "Vi forsikre Deres Majestæt", heder det til Slutning, "at saasandt vi agte at tjene vor Konge som tro Undersaatter, Gud vor Herre og Jesus vor Saliggjører som retsindige Prester, ja, saasandt som vi agte med Glæde og en god Samvittighed at møde til

de Dødes Opstandelse, da skal vi intet forebringe, uden det, som vor Samvittighed, grundet paa Guds Ord helligt og rent, vor Kirkes symbolske Bøger samt Deres Majestæts høipriselige Lov tilsiger os at være fornøden til at redde vor egen Sjæl og andre saa Sjæle med os, at føre Velsignelse fra Gud over Deres Land og opbygge Guds Ære i den kristne Kirke, som vi og visselig forsikre, at saafremt vi ikke er løgnagtige Profeter og en god Aand har talet ved os, da vil Gud rigelig velsigne Deres Kgl. Majts Hus og Regjering og afvende de store og overhængende Straffer og Hjemsøgelser, hvilket vi indstændig ønske og hjertelig anbefale vor allernaadigste Arveherre og Konge den allerhøieste levende Gud til al Lykke, Seier og Salighed".

Under 23de Juni 1714 blev de tre af Syvstjernen foreslaaede Personer ogsaa beordrede til at undersøge Sagen, og der blev paalagt de syv Prester at indkomme med nærmere Redegjørelse for, hvad deres Klagemaal gik ud paa samt hvilke Forandringer de havde at foreslaa. Dette skede da ogsaa, idet de i den følgende Tid afgav forskjellige Erklæringer, der dels var stilede til Kongen, dels til de tre opnævnte Kommissærer. Eiler Hagerup, den mest veltalende af Syvstjernens Prester, blev derhos paa fælles Bekostning affendt til Kjøbenhavn for mundtlig at føre deres Sag.

I sit første Indlæg til Kommissærerne udvikler Syvstjernens Prester de i sit Andragende til Kongen opførte Ankeposter nærmere, hvorved de anser sig berettigede til at optræde paa den Maade, som de har gjort. Derefter heder det:

"Aarsagerne til denne Kristendommens Brøstfældighed synes vi i underdanigste Uforgribelighed at kunne henføre til disse efterfølgende Klasser.

I. Kirketjenernes Efterladenhed, Frygtagtighed, Udueligheb og Egennyttighed, hvilket Gud og altid selv antegner som Aarsag til al Brøst og Uordentlighed iblandt sit Folk.

II. Øvrighedsbetjenternes Forsømmelse og Lunkenhed i at straffe Synd og Ugudelighed og i at befordre gudelige Anstalter til kristelige Sæder. Menighederne er komne til den Vane og Tanke, at om noget Godt befales, falder det dog af sig selv med Tiden. Maatte det allernaadigst behage Kongen at lade efterse den ene Post om Drukkenskab til Thinge; vi tvivler paa, om der i Fogdernes Regnskaber skal findes mange 20 Lod Sølv for dette gemene Sagefald anførte efter Lovens klare Ord. Deraf ses tillige, hvor ustraffede alle saadanne Excesser henløber.

III. Kirkedisciplinens og Kirke-Embedets Myndigheds Svækkelse og aflagte Praxis, hvilket er ligesaa stor Aarsag til Uskik i Kirken, som om Disciplin fattedes ved Krigshær, Politi, Skoler og Husholdninger. Saa stor Hjælp som den alvorlige og vel regulerede Kirkedisciplin var til den første Kristen-Kirkes Renhed og Lyksalighed, saa stor Skade og Hinder er dens Fattelse i vore Kirker.

IV. Fattelse paa Midler til Information, saasom gode Bøger, Klokkere, Skolemestere, tilligemed Forældrenes slette Optugtelse, ingen Omsorg af Faddere eller andre for fattige Børn. Faa har lært at læse, mindre har Forstand paa det lidet, de læser, og den allermindste Del har selv Bibel, kan den og ei bekomme, og de fleste for Fattigdom er ei god for at skaffe sig den samt andre gudelige Bøger til Øvelse og Bestyrkelse i Troen. Presterne prædiker, og Folket forstaar det ikke, ja hvor enfoldig, saa begriber de det dog ikke, og har plat ingen øvede Sandser i Evangelio.

Af disse Hovedaarsager er opvoxet al Uskik i Kristendommen, og særdeles den vildfarende og letsindige Opinion, som Satan har avlet udi alle kjødelige Menneskers Sind, at den blotte Munds Bekjendelse om Guds Naade i Kristo og hans Fortjeneste saliggjør uden at have den levende Tro, som forandrer et Menneskes ganske Liv efter Kristi Evangelium.

Dette er Hovedkilden, hvoraf alt Hykleri, Lunkenhed og Skjødesløshed i Kristendommen udflyder."

Til Raad og Botemidler mod de herskende Brøst opstiller Stiftjernens Prester følgende Forslag:

"I. At Bisper, Provster og Prester med ny alvorlig kongelig Bud og Befaling maa tilholdes, hver efter sin Magt og Skyldighed, at drive sit Embede med mere og aandelig Nidkjærhed efter Loven og Ritualet, særlig at drive doctrinam catecheticam og disciplinam ecclesiasticam, hvilke to Stykker er de fornemste Midler, hvorved Kirken skal opføde sine Børn: hvilke to Stykker de med Ed har forbundet sig til, hvilke to Stykker ere nu saa komne af Brug, at de uden ny kongelig Befaling hverken øves af alle Lærere eller modtages af alle Tilhørere; thi Menneskene ville ikke med Gode paatage Christi Aag, som de engang have aflagt.

II. Presterne maatte isærdeleshed tilholdes nøie og uden Afladelse at kræve privat Confession af alle Communikanter, at de næste Prædikendag tilforn tager Antegnelse paa dem, som næste Prædikendag derefter ville communicere, at de efter Lovens Formelding anvender sidste Del af Prædiken paa Katechismi Forklaring paa beleiligste Tid om Søndagen, repeterer sin Prædikens fornemste Indhold spørgsmaalsvis, selv undertiden tydelig katechiserer for Menigheden, gjør Husbesøgelser overalt omkring i Menigheden for at kjende sine Faar, deres Tilstand, og conferere med dem om alt, som hører til Gudelighed og sand Kristendom, ved hvilken Husbesøgelse aldeles ingen Foræring, Gave og Traktemente at kræve eller modtage, under hvad Paaskud det være kunde, uden at han forhjælpes fra Sted til Sted med fri Fordringsskab og intet Videre, og det under høi Straf.

III. At Kirkens Ret og Disciplin tydeligere maatte vorde os bekreven og en bedre reguleret Orden indrettes. De fleste Kirketjenere synes efter Loven ei at have anden Magt, end ved Advarsel og Mundstraf og Trusel at corrigere modvillige Syndere. Nu er Synd og Forargelse ved lang Vane

og Uforskammethed saa befæstet, at den bare Mundstraf ei kan overvinde dem. Lutter Løgn, falsk Undskyldning, ja Vrede og Ulydighed er saa stor, at Formaning og Trusel kan den ei fordrive, saalænge det ei kommer til Forhør med Vidne, Grandskning og Kjendelse; derfor vil uforbigjængelig til Alles Efterretning tydeligen henføres Alt det, som Loven bevilger Prester og Medhjælpere til en velreguleret Kirkeret, under hvilken Alt, hvad Kirken umiddelbart vedkommer, bør henhøre, og derfor visse Artikler burde forfattes, ligesom andre baade militære og civile Stænder har sit eget Reglement: hvilket altsammen ret at regulere og anstalte udkræver meget gudelige og meget lærde Mænd, hvilke og maatte være befalede ei at foragte andre fattige Prestemænds ringe Erfarenhed og enfoldige Betænkning. Imidlertid bede vi allerunderdanigst om Kongens allernaadigste Beskjærmelse og Forlov til at øve saa megen Kirkedisciplin, som vi kan begribe efter Loven tilladt og fornøden til vore Tilhøreres Sjælegavn og Omvendelse.

IV. Alle de, som skulle beskikkes til Prester, maatte gjøre Prøve nøiagteligen, om de saa vel i Lærdom og Gudeligheds Studeringer vare øvede, at nogenlunde fast Forsikring var paa deres Duelighed til en ret Prests Embede. Thi intet er vissere, end jo alvorligere og kraftigere dette Embedes Myndighed bliver indrettet, jo større Skade vil deraf voxe, om Uforstand og Uaandelighed skal dermed dispensere. Onskeligt var det, at den udgangne Forordning om Kaldelse til Presteembedet blev i alle sine Punkter saa tilbørligen i Værk stillet, som Kongen derudi i sin aller gudeligste Intention og Nidkjærhed har givet tilkjende; desligeste og ønskeligt, at den studerende Ungdom blev itide paa Akademiet anført til Theologiam moralem og hørte noget mere om den sande Christendom, tillige blev øvet in practicis, hvorledes de burde omgaaes i Guds Huus, at de ikke med sin Menigheds Skade skulde siden lære det for silde.

V. Der er ingen Haab om god Kristendom, saalænge Folk ere ikke ret i den aandelige Christi Kundskab vel øvede og grundede; men det sker aldrig, saalænge Klokkere og Skolemestere ikke ere Prestens Bistandere herudi. Klokkerne paa Landet kan ikke vedbørligen gjøre deres Embede; thi for Fattigdoms Skyld maa de leve af deres Bondehandel. Skolemestere paa Landet have vi slet ingen, som ere stadige og duelige. Det var en ubeskrivelig Velgjerning imod den christen Kirke, dersom deres Majestæt allernaadigst vilde befale, at Klokkerne maatte nyde noget mere og rigtigere deres Løn af Almuen, og allergudeligst foranstalte, at een Skolemester i det Ringeste skulde være i hvert Sogn og nyde aarligen endel af de Bøder, som falder for Synder og Laster. Saa maatte og Faddere være tilholdte virkeligen at efterleve det dyre Løfte ved Børnedaaben, at de, som gjøre derimod, straffes som forsømmelige Forældre. Efterdi og dette Land er saa fattigt paa gudelige Bøger, da maatte Theologi Hafnienses (Kjøbenhavns Theologer) bære nogen yderligere Omsorg derfor, at Landet aldrig fattedes saadan aandelig Forraad.

Mangen fattig Mand vilde gjerne kjøbe en Bibel, en Postil etc., men kan ikke bekomme den uden meget vanskeligt og betalt i dyreste Maader. Lucidarius*), Sibyllæ Spørgsmaalsbog, Patriarchernes Testamente, Planetbogen, Munkesladder, danske Romaner og letfærdige Horeviser etc., hvilke ufeilbarlig uden det theologiske Fakultets Vidende blive trykte og burde brændes, føres overflødig af Bogførere og kjøbes for let Pris af de Enfoldige til deres store Forargelse. I den Sted burde der vel saa laves, at fattige Folk for taalelig Pris sig en Bibel kunde tilhandle. Vi har nu fast i to samfulde Aar begjært 600 Exemplarer af Bibelen til vore Menigheders Fornøielse, men har af den privilegerede Bogtrykker hverken Bibler eller Svar derpaa bekommet. Saa maatte vel og et nøiagtigt Tryk og billigere Kjøb paa de smaa Katecheser tilveiebringes og nogle af Katechismi Exemplarier have hosføiet det nicænske og Athanasii Symbolum og Augsburgske Confession, hvilke Bøger, efterdi de ere libri symbolici (symbolske Bøger), da er det jo Skam, at de snart ikke ere at finde iblandt de danske Menigheder paa deres Sprog.

VI. Tilvoxende Synder, saasom Horeri, Drukkenskab, Sabbats Brydelse, Bander og Eder etc. maatte mødes med vissere Straf . . . . . Den Frihed maatte afskaffes, som Rettens Betjente tage sig at disponere over Kongens Lov. Naar Blodskjændere og Horkarle skal forvises Landet, da hendømmes de til de nærliggende Fiskerleier og henføres kun til nærmeste Prestegjæld, og vil ikke forstaa, at Fiskerleierne alene betegne Nordlandene og Finmarken. Rettens Betjentere og Tjenestetagere maatte forbydes at reise om Søndage og hellige Dage, og deres Forargelse til dobbelt Helligdagsbrøde ansees.

Saa maatte det og behage vor allernaadigste Konge til Christendommens Opkomst og Guds Ords Ære at ophæve Soldaternes Exercitier om Søndagen ved Kirken, efterdi derved ikke alene Soldaternes, men og den ganske Almues Sind distraheres og forhindres fra Guds Tjeneste. En stor Hjælp til forargelige Synders Afskrækkelse var det og, om Deres Majestæt vilde ophæve Soldaternes og andre Folks Fritagelse for aabenbare Skriftemaal, hvorved ei alene Kirkens Tugt foragtes, men og Syndernes Omvendelse forhindres.

VII. Vi bede, sukke og ved Jesu Navn inderligen anholde, at Deres kongelige Majestæt vilde allernaadigst ved en tydelig Anordning aldeles afskaffe al Dune-Øl, Natteholb, Samlags-Øl og Jule-Drik, item Overflødighed ved Ligfærd. Og saasom paa Romsdals Marked og desværre paa andre Markeder føres et ugudeligt Levnet med Fylderi, Slagsmaal og Ryggesløshed, saa Guds Børn maa undse sig for at komme did, saa vilde

*) Lucidarius var i Middelalderen Navnet paa en Række kristelige Lærebøger, svarende omtrent til vore Katekismer. Den, hvortil her sigtes, var en dansk Folkebog, der tryktes første Gang 1510 og senere hyppig oplagdes, og som var en Bearbeidelse af en gammel bibelhistorisk Dialog, hvorfra dog de fleste katholske Elementer var fjernede.

Deres Majestæt allernaadigst behage ved den verdslig Øvrigheds saadan Guds Fortørnelse at lade forekomme, og de, som da imod Øvrighedens Anstalt og Erindring vare uskikkelige, at sættes paa Vand og Brød og bøde til de Fattige . . . ."

Igjennem Bønskriftet i dets Helhed gaar der som en rød Traad et inderligt Ønske om, at der i Overensstemmelse med Norske Lov maatte anordnes en Kirkeret, der skulde bestaa af Presten med nogle af ham selv valgte blandt "de skikkeligste og bedste Sognemænd", der skulde "holde Ret over de Synder, som ved anden verdslig Ret ei kan afskaffes, fordre Forklaring og Bevis paa Berygtede, dømme de uskikkelige med mere, som Kirken umiddelbart vedkommer".

Om Bønskrifternes Skjæbne kan vi fatte os i Korthed. De tilforordnede Kommissærer billigede i alt væsentligt de Tanker, som Sydstjernens Prester havde udkastet, og Kongen overlod Sagens videre Behandling til Missionskollegiet. Men der kom meget lidet ud af det hele, med mindre man vil sætte nogle Foranstaltninger til Folkeoplysningens Fremme i Forbindelse med den af Sydstjernen reiste Bevægelse. Men ogsaa her findes der saa mange andre Momenter, som maa tages med i Betragtning, at man neppe uden videre tør tilskrive den en saa paatagelig Indflydelse. Ogsaa den af Thomas v. Westen vakte Motion om Indførelsen af en Kirkeret døde hen. Meningen var, at Sydstjernen skulde indgive Forslag derom; men inden dette kunde ske, var v. Westen overflyttet til en ny Virksomhed, der fuldt ud krævede sin Mand. I Vinteren 1716—17 arbeidede han vistnok paa det; men det blev dog neppe færdigt, og i ethvert Fald er det ikke gjenfundet.

Den nye Gjerning, som Thomas v. Westen blev kaldet til, var som ovenfor sagt Ledelsen af Missionsverket blandt den lappiske Befolkning, som netop ved denne Tid var kommen i Stand.

Der er ingen Tvivl om, at der i Katholicismens Dage saavel fra norsk som fra svensk Side maa have været udfoldet Missionsvirksomhed i Finmarken blandt den lappiske Befolkning, da dennes Mythologi, som vi kjender den, indeholder mange Forestillinger, som maa antages at være af kristen Oprindelse. Men de Vidnesbyrd, vi har om Evangeliets Forkyndelse blandt Lapperne, er ikke ret mange, og navnlig ved vi yderst lidet om, hvad Nordmændene har gjort for at udbrede Kristendom blandt dem, da det ikke er sagt, at de Kirker, som fra det 14de Aarhundrede af indvies i Finmarken, er bestemte for dette Nomadefolk. Ivrigere var ialfald Svenskerne efter de foreliggende Dokumenter at dømme i at missionere her, og det var vistnok ved "den andliga jurisdictionen", som de herigjennem skulde have hævdet sig, at Grænseforholdene der nordpaa gjennem lange Tider blev saa forplumrede, som Tilfældet var. Herom er der i det foregaaende oftere talt, og vi skal derfor ikke her opholde os derved. Efter Reformationen er det

først i Kristian IV's Regjeringstid, at man fra norsk Side gjør Anstalter til at tage sig af Lappernes Oplærelse i Kristendommen, først og fremst ved Bekjæmpelsen af deres Troldomsvæsen, dernæst ogsaa ved Opførelsen af Kirker*) og Ansættelsen af Prester blandt dem. Net merkelig er i denne Henseende en Forordning af 1631, der forhøiede Lønnen for Presterne i Nordlandene og Finmarken og traf Anstalter til, at "unge Mænd skulde lære det lappiske Sprog, holdes til Studeringer og beskikkes til at undervise Finner og Lapper i den sande Guds Kundskab". Men der er ikke skjellig Grund til at tro, at disse kongelige Bestræbelser har afsat meget tydelige Spor i Nomadefolkets Oplysning, og hvad dets Drukkenskab angaar, naaede det i Løbet af det 17de Aarhundrede en meget betydelig Høide. Flere dunkle Traditioner, der imidlertid faar staa ved sit Værd, tyder ogsaa hen paa, at den fastboende Befolkning har havt sin Morskab med den mere end hundske Raahed, som den udartede Fjeldfin kunde lægge for Dagen.

I det Aar, Svenskerne havde Throndhjems By og Len inde, havde Biskop Erik Bredal trukket sig tilbage til Throndenes, der var Throndhjems Bispestol underlagt. Her lærte han paa nært Hold at kjende Lappernes Mangel paa Kristendomskundskab, deres raa Sæder og deres Hengivenhed til Drukkenskab, og han kom ogsaa snart under Veir med, at de i mange Henseender nærmest var for Hedninger at agte. Bredal tog sig da for at reise omkring blandt dem, og han formaaede ogsaa nogle Studenter og Skoledisciple, som havde fulgt ham til Throndenes, til at tage op paa Fjeldet til dem; men disse skal her alle have sat Livet til. Da Bredal ikke saa nogen Frugt af disse sine Bestræbelser, søgte han paa alle Maader at formaa Lapperne til at besøge Markederne, for at de herved kunde komme i et Slags Forhold til Civilisationen, og han lod ogsaa den verdslige Øvrighed forkynde Straf for dem, som ikke lod sig undervise i Kristendom eller gik til Alters. Et andet Middel, som han bragte i Anvendelse for at udbrede Kristendommen blandt Lapperne, var, at han fik nogle af dem til at overlade ham deres Børn, som han derpaa oplærte, og naar Forældrene saa besøgte disse, kom de ogsaa til at overvære Gudstjenesten. Naar Lappebørnene havde gaaet Læren igjennem, blev de sendte op paa Fjeldet, hvor de da ved sit Exempel skulde indvirke paa sit Folks Sæder. Men Biskopens gode Hensigter opnaaedes heller ikke herigjennem. En Finnegut, som han holdt paa Throndhjems Skole, til han havde naaet en af dens høiere Klasser, blev saaledes sendt Finnerne som Lærer. Da Biskopen i 1672 afgik ved Døden og det af ham begyndte Missionsverk blandt Lapperne døde hen, blev ogsaa den første lappiske Lærer den værste Troldkarl blandt sine Landsmænd.

*) Det maa dog bemerkes, at der ogsaa før Kristian IV's Tid fandtes baade Kirker og Kapeller (Korshuse) rundt om i Finmarken, navnlig da langs Kysten, hvor Befolkningen var nogenledes tæt.

Den første, som efter Brodals Dage i nogen større Udstrækning tog sig af Lappefolkets Kristendomsoplysning, var Amtmand Erik Lorch, en forhenværende Søofficer, der ved sit Komme til Finmarken fandt alt i en grænsesløs Forvirring. Kun liden Ære har v. Westen og hans Biograf levnet denne Mand, som dog efter bedste Evne har gjort sit for at skabe en bedre Tingenes Orden, og som i ethvert Fald har Fortjenesten af at have henledet Regjeringens Opmerksomhed paa Forholdene der nord. Det er rimeligt nok, at det ogsaa er hans Forestillinger, som først vakte Lyst hos Kongen til at lære Norges Nomader at kjende. Ved Kongens Besøg i Throndhjem 1704 blev derfor ogsaa et Par Finnefamilier fremstillede for ham. I Lorchs Tid virkede ogsaa Provsterne Ludvig Paus og Truid Ritter med Nidkjærhed og Kraft blandt Finnerne i deres Provstier, saavel blandt Kyst- som Fjeldbefolkningen.

Blandt dem, som ved Siden af disse Mænd med Iver tog sig af det forsømte Nomadefolks kristelige Oplysning, maa endelig ogsaa nævnes den Mand, som utvivlsomt indlagde sig de største Fortjenester, men som fordi han var en simpel Mand, ikke har faaet den ham i Virkeligheden tilkommende Ære for, hvad der virkelig blev udrettet. Det var Skolelærer Isak Olsen. Han kom i Aaret 1703 til Østfinmarken, hvor han af Provst Paus blev ansat som Skolelærer for Varanger Sogns Fjeld- og Søfinner. "Her", siger Presten Stockfleth, "arbeidede han med apostolisk Iver og Troskab i 14 Aar, i Fattigdom og Mangel, i Farer tillands og tilvands. Finnerne hadede ham, fordi han opdagede deres Afguderi og Offersteder, og næsten som en Tigger og ofte halvklædt maatte han reise om blandt dem. Naar han mange Gange i den mørke Nat maatte reise over Fjeldene, gav de ham de ustyrligste Rener, for at han skulde omkomme paa Veien; ved alle Slags Mishandlinger søgte de dels at forkorte hans Liv og dels at gjøre ham træt; dette lykkedes dem ikke; thi Gud var med Isak og arbeidede med ham, og hans Verk havde derfor Fremgang. Men dette synes end mere at have forøget de hedenske Finners Forbitrelse; dog vovede de ikke ligefrem at ombringe ham. Derimod satte han sin Helbred til, efterat han i flere Aar havde tjent uden Løn". Hertil kan endnu lægges, at han ved sine Forestillinger til Amtmanden utvivlsomt maa have havt adskillig Indflydelse paa de Foranstaltninger, som i den følgende Tid fra Regjeringens Side blev trufne til at bibringe Lapperne Oplysning og raade Bod paa de mange Misligheder, som gik i Svang i Finmarken, og man yder denne fortjente ringe Mand kun simpel Retfærdighed, naar man fremhæver, at hans Arbeide i Finnemissionens Tjeneste i mange Henseender var vel saa fortjenstfuldt, om end ikke paa langt nær saa omfattende, som det var Thomas v. Westen forbeholdt at udfolde.*)

*) Kun slet blev Isak Olsen lønnet for sit Arbeide, og dette skal lægges Thomas v. Westen til Last. Efter at denne i 1716 havde ført ham med sig fra Finmarken til Throndhjem, hvor det var hans Agt at lade ham besørge en Del af det Oversættelses-

De første indledende Skridt, som fra Regjeringens Side blev tagne for at indhente Oplysninger om de finmarkske Forhold, skyldes, som antydet, en Forestilling fra Amtmand Lorch, og denne støttedes af Biskop Peder Krog, der nærede en virkelig Interesse for Finnerne i den første Del af sin Embedstid.*) I Henhold til denne blev det nemlig i Januar 1706 besluttet at sende opover Student Paul Hanssøn Resen, en Prestesøn fra Overhalvden. Nærmest

arbeide, som Missionen udfordrede, lod han ham i 1720 uden videre faa Afsked, da det viste sig, at han var kommen ud af Øvelse med den skriftlige Brug af sit Modersmaal. Han fik vel foreløbig et Slags Pension, som dog med stor Vanskelighed udbetaltes ham. I 1722 opnaaede han at blive Kordegn ved Vor Frue Kirke i Throndhjem, hvor han døde 1730. Med Thomas v. Westen kom han snart i Uenighed, og Skylden ligger vel neppe hos den beskedne stilfærdige Lærer.

*) Biskop Krog havde i de første 16 Aar af sin Embedstid paa Visitatsreiser besøgt Finmarken ikke mindre end tre Gange (1696, 1700 og 1705). Efter at være kommen hjem fra den sidste Reise indgav han den 12te December 1705 et Andragende til Kongen, hvori han skildrer den bedrøvelige Tilstand blandt Finnerne, idet alle Forsøg paa "at gjøre noget godt til deres Salighed", strandede paa "Mangel af Middel til at underholde dem, som kunde undervise dem". Han andrager derfor om, at der fra Regjeringens Side maa gjøres Udvei til de nødvendige Midler til Underholdning af nogle Lærere. Resens Sendelse og Optræden i Finmarken kan han ikke have likt; ialfald findes der i hans Breve og Indberetninger fra en følgende Tid forskjellige Udtalelser, der vidner om, hvor ilde han føler sig berørt heraf, netop fordi han heri saa udtalt en Mistanke om, at han havde ladet det skorte paa fornøden Omhu for Finnernes kristelige Oplysning. Men nogle Aar efter, da han havde foretaget en ny Visitatsreise, der strakte sig helt til Varanger, gjenoptager han sine Forestillinger om, at noget maatte gjøres for Omvendelsesverket blandt Finnerne og det uden mindste Ophold. Han udtaler saaledes, at mange Finner paa 40—50 Aar ikke kunde Fadervor. De sendte vel sine Børn til Kirke og kom selv derhen 2, 3 eller 4 Gange, som det kunde falde; "men af Bekjendelse, Bøn og Sang vide de aldeles ikke noget." Uden mindste Kundskab til det norske Sprog blev de opdragne i "en beklagelig Vankundighed af Guds Ord" og "forvoxer til at lære noget, førend de enten ser Prest eller Kirke". "Skal" — heder det videre — "nogensinde noget godt eller nogen Kristendom hos Finnerne plantes og befordres, da maa der ufeilbarligen sendes Arbeidere udi Vingaarden. Her vil en ordentlig Undervisning til for disse fattige Sjæle, som, fordi de haver aldeles ingen Grund i deres Kristendom, af Prædiken, af Kirkesangen, af Bønnen aldeles ikke kan fatte eller erindre det mindste Ord eller Sentens, sig til nogen Forbedring i deres Kristendom." Hvad der udfordredes, var, at der skaffedes Lærere tilveie. Undervisningen kunde foregaa paa det norske Sprog, hvorved de efterhaanden kunde bringes derhen, at de "nedlagde" sit eget finske Maal. Han foreslog med det samme ogsaa en Del foreløbige Skridt, som strax kunde tages med Hensyn til Finnernes Oplærelse i Kristendommen. Ogsaa senere hen kommer han tilbage til Sagen, som han finder af paatrængende Vigtighed tillige i politisk Henseende. I en Skrivelse til Missionskollegiet af 27de April 1715 udtaler han sig saaledes for Nødvendigheden af, at der i Throndhjem blev oprettet en Finneskole, hvor 4, 6 à 8 skikkelige studiosi kunde antages til Lærere og 2—4 Finnebørn udtages af hvert Prestegjæld. Lærerne kunde i saa Fald lære det finske Sprog af sine Disciple, medens disse af sine Lærere underviistes i Norsk, og ialfald nogle af Børnene kunde saaledes med Tiden "som Klokkere eller Degne tjene til at undervise andre".

var hans Sendelse vel af politisk Karakter — den stod i Forbindelse med et Slags Grænseopgjør, som just var paa Bane —; men hans Instrux, der var forfattet af Konfessionarius Peter Jespersen, gik ogsaa ud paa, at han skulde indhente Oplysninger om Lappernes religiøse Kundskaber og Tilstand i det hele. Efter Hjemkomsten, skulde han, som Instruxens 5te Post melder, "gjøre Forslag enten det skulde være bedre og tjenligere at udskikke nogle Prester og ordinerede Personer, som kunde undervise de vankundige i deres Kristendom eller og at anrette nogle Skoler dertil og paa hvad Maade det bekvemmeligst kunde ske". I Aaret 1706 bereiste Resen saa de finmarkske Grænsetrakter, og efter Tilbagekomsten til Kjøbenhavn indsendte han i August 1707 to Forslag, af hvilke det ene handlede om Jurisdiktionen i Finmarken, det andet "om Udsendelse af Prester og ordinerede Personer til at undervise og opbygge Lapperne i deres Saligheds Sag og om at indrette Skoler for Lapperne m. m." I de følgende Aar var de Motioner, som Resen havde vakt, Gjenstand for Drøftelse saavel i som udenfor Regjeringskredsene; men ligesom saa meget andet blev Tanken paa et ordnet Missionsvæsen i Finmarken trængt i Baggrunden ved Udbruddet af Krigen med Sverige. Men der forefindes ogsaa fra de senere Aar flere Vidnesbyrd om, at den paatænkte Finnemission har været imødeset med store Forventninger fra forskjellige Hold. Hvad der kaldte den tillive, skyldtes dog til en vis Grad det Fiendskab, som var opstaaet mellem Konrektor Hans Skanke af Throndhjem og Biskop Krog. Efter Throndhjems Brand i 1708 havde denne nemlig bestyret Lektoratet, hvis Indkomster for en Del skulde anvendes til Gjenopførelsen af Throndhjems Skole, og da Hans Skanke ikke kunde klare sig med sin Konrektorløn og ikke kunde faa et Tillæg til denne, tilbød han sig at overtage Ledelsen af Missionsverket i Finmarken, just som dette af Missionskollegiet blev bragt paa Bane, mod at udnævnes til Lektor, hvis Løn for den største Del gik i Biskopens Lomme. Det saaledes givne Vink blev fulgt; men Lektoratet blev i 1716 overdraget, ikke Hans Skanke, men Thomas v. Westen, med hvem der paa samme Tid var bleven indledet Underhandlinger.

Det, som i første Række henledede Missionskollegiets Opmerksomhed paa Thomas von Westen som Leder af Missionen blandt Lapperne, var vistnok et Forslag om dennes Ordning, som Syvstjernen under 24de Mai og 27de Juni 1715 indsendte gjennem Eiler Hagerup, som nys før var bleven ansat som Prest i Kalundborg. Sandsynligvis har ogsaa denne sidste været sin Vens Talsmand paa høiere Steder. Ganske vist besad von Westen fra sit Ophold som Huslærer i Nordland et forholdsvis godt Kjendskab til Lappernes Forhold; men dette stak dog ikke dybere, end at han stod i den Formening, at de allerfleste af Lapperne baade forstod og talte Norsk, saa Missionsgjerningen væsentlig vilde komme til at bestaa i en bedre kirkelig Administration og en rigere Adgang til kateketisk Oplysning. Men efter hvert som han lærte Finnefolket nærmere at kjende, kom han, som D. Thrap siger, mere og mere

til den Overbevisning, at "Missionen maatte blive en staaende Institution i vor Kirke, og at den kunde blot drives i Finnernes eget Sprog." Han tænkte sig ganske vist ikke det lappiske Samfund udstykket i forskjellige Menigheder, uafhængige af den Sogneinddeling, som var gjældende for det Omraade, hvorpaa Nomaderne opholdt sig; men han ansaa det dog for absolut givet, at Finnerne for ikke at falde tilbage til det gamle Hedenskab altid maatte være underlagt Tilsyn af Missionærer og Kateketer, og over det hele maatte Lektor som Missionskollegiets Stedfortræder føre Overtilsyn Efterhaanden udvidedes Synskredsen for hans Missionsomraade i endnu større Grad. Ogsaa til de i Grænsebygderne og Skogstrækningerne søndenfjelds indvandrede Kvæner fra Stor-Finland (de saakaldte Rugfinner) vilde han udstrække sin Gjerning, idet han gik ud fra, at Kristendommen hos dem stod paa samme mislige Fod som hos Lapperne i Finmarken. At Gjennemførelsen af denne Ide, der jo ikke gik ud paa noget mindre end Oprettelsen af et tredie uafhængigt Bispedømme ikke blot i Hjertet af, men ogsaa uden Adskillelse fra de to andre, hvori den finske og kvænske Nationalitet befandt sig, maatte være uigjennemførlig, hvor heldig den i og for sig end fra et ideelt Standpunkt turde synes, faldt ham neppe ind. Men netop fordi han ikke kunde forstaa dette, tog hans ubændige Voldsomhed Luven fra ham og indviklede ham i Stridigheder, der maatte forbitre hans Levetid og gjøre den betydelig kortere, end den efter menneskelig Beregning vilde være blevet.

Naar man i de forskjellige opbyggelige Levnetsbeskrivelser over von Westen læser, at hans Liv nærmest var et Martyrium, saa er dette ganske vist saa; men man maa paa den anden Side ogsaa komme ihu, at hans Lidelser for den største Del skyldtes hans vulkanske Natur, og aldeles ubeføiet er det, naar man retter den haarde Beskyldning mod Biskop Krog, at han var den fornemste Aarsag i von Westens for tidlige Død. Denne havde selv i en vis Forstand sammendynget og antændt det Baal, som fortærede ham.

Det siger sig selv, at de ovenfor anførte Forhold ved Finnemissionens Oprettelse, navnlig Henlæggelsen af Lektoratets Indkomster til denne Institution, maa have berørt Biskop Krog, der unegtelig var en pengegrisk Mand, paa en ubehagelig Maade. Men det er en Sandhed, som end ikke Hammond har kunnet stikke under Stol, at Biskopen med Venlighed modtog Thomas von Westen, da denne i Mai Maaned 1716 indfandt sig i Throndhjem. Ogsaa denne synes at have paaskjønnet den Velvillie, som blev ham vist fra Bispefamiliens Side, idet han paalagde Konrektor Hans Skanke, der under hans Fravær var konstitueret som Lektor, "at sammenføie Tanker og Hænder" med Rektor Krog (Biskopens Søn); men han overdrog paa samme Tid sin Stedfortræder det fuldstændige Ene-Tilsyn med Disciplene. Under Samværet i Throndhjem kom det dog til et Meningsskifte mellem Biskopen og von Westen om, hvad der burde og maatte gjøres for Finnernes religiøse Oplysning, og den første holdt fast ved de af ham til Regjering og Mis-

sionskollegium indgivne Forslag derom. Da von Westen vægrede sig ved at vise Biskopen de ham meddelte Instruktioner og hemmelige Ordrer, sendte denne de nordlandske Prester en Rundskrivelse med Paalæg om, at de ufortøvet skulde sende ham Underretning om, hvad der "i denne Handel blev foretaget, og at de intet maatte lade ske, som kunde være Embedet til Krænkelse." Dette Skridt fra Biskopens Side opfattede von Westen som en Fornærmelse mod sig, skjønt han selv just heller ikke havde vist den gamle Overhyrde nogen udsøgt Opmerksomhed. Under hele sin første Missionsreise, hvorom vi her i Korthed skal fortælle, fandt han nemlig for godt ikke at sende ham den mindste Meddelelse om sin Færd.

Det havde været v. Westens Agt paa sin første Missionsreise at medtage en hel Skare af Prester og Skolelærere; — men hvor disse skulde faa sin Lønning fra, eller hvor de skulde faa sin Virkekreds anvist, stod neppe klart for ham. "Ordinerede Personer", skrev han, "maa ufeilbarligen følge med for Børnedaab, Alterens Sakramentes Brug, offentlig Gudstjeneste og adskillige ministerielle Tilfældes Skyld." Han vilde saaledes have med sig tre Kapelaner og fem studerede Missionærer, og hver især af disse skulde vælge sig 2 eller flere Medhjælpere og Lærere. Men det blev ikke meget igjen af alle disse Planer; kun to ordinerede Prester, Jens Bloch og Kjeld Stub kom til at følge ham, da han om Sommeren 1716 tiltraadte sin første Missionsreise, der gik den lige Vei til Finmarken.

I Begyndelsen af Juli Maaned steg von Westen iland i Vadsø, hvor han traf sammen med Provst Paus og den ovenfor omtalte Isak Olsen. I Øst-Finmarken ansatte han Hr. Kjeld Stub som Missionær. Reisen gik herfra til Vest-Finmarken, hvor han i Følge med Provst Truid Ritter gjorde en Reise omkring blandt Finnerne. Her ansattes Jens Bloch som Missionær. Overalt, hvor von Westen kom, maatte Lapperne møde frem, og han holdt da Prædiken, Taler og Katekisation. At han fandt Lappernes Kristendomskundskab meget mangelfuld, siger sig selv; men han kom derhos efter, at Hedenskabet stod i fuld Blomstring, og at der blandt dem fandtes fuldt op af Noider (Troldkarle) Disse blev da, forsaavidt de blev opspurgte, af Lektor paa mest indtrængende Vis formanede til at ophøre med sine Kunster. Det er en Selvfølge, at de med den visse Død for Øie afgav det Løfte, han krævede af dem. I det hele taget maa Thomas von Westens imponerende Personlighed have øvet et rent betagende Indtryk paa det let bevægelige lappiske Folkefærd, og naar man ser hen til, hvilke Paroxysmer en Vækkelse i vore Dage kan afstedkomme der nord, er der intet at undres over, at von Westen med det overfladiske Kjendskab, han endnu maa have havt til Lappens Naturel, indbildte sig, at der ved ham gik et Herrens Pinseveir over det forsømte Folk. Fra Hammerfest skrev han den 30te Juli 1716, da han havde opholdt sig i 26 Dage i Finmarken, til sin Menighed i Vedø: "Den gamle Drage, som forførte vore Brødre i Lapmarken, er udkastet af Finmarkens

Kirkemenighed . . . . Jeg har over alt forsamlet Finnerne og udsøgt deres Afguderi, slaget med Guds Munds Ris de falske Profeter, som forførte dem, forkyndet Guds Ord og Evangelium for alle Indbyggere, overtalet dem i Herrens Navn at bortkaste alle Runebomme, Ganæsker og afgudiske Skikke; Herren har ogsaa arbeidet med og velsignet saaledes min ringe Tjeneste, at jeg mener, Veien er nu beredet i Lapmarken for Herrens Ansigt, som skal fuldkomme alting siden ved Missionarios." Men denne Fortrøstning skulde haardt blive skuffet. Under 2den November 1716. — altsaa fire Maaneder efter — skrev Vest-Finmarkens første Missionær Jens Bloch til v. Westen: "Udi Altens Gjæld ere Finner udaf Satans Synogoge, som ere færdige til at gaa fra den Bekjendelse, de gjorde for Lektor i Sommer, foregivende, at de enten havde den Tid været drukken eller ogsaa ikkun refereret deres gamle Forfædres Haandteringer . . . . . Udi Kvænangen skal de have truet at ville skyde mig ihjel, naar jeg kommer didhen . . . . . Den 12te September var jeg fast med Livsfare paa Acce Niargie, hvor jeg saa hos samme Afgud, som er en stor høi Sten paa Fjeldet, fordum dyrket af Kvalsunds Finner . . . . Nedenfor Bjerget var der en Hule, hvor udi var nyt Offer af en Kalv og et Lam." Provst Paus, der var ivrig interesseret i Missionsverkets Fremme, opsummerer i en Skrivelse til Kollegiet af 17de November 1717 Resultaterne af Thomas von Westens foreløbige og de efterladte Missionærers fortsatte Virksomhed i følgende Ord: "De 2de Prester (ↄ: Stub og Bloch), som med Lektor ankom, reiser flittig om blandt Finnerne. Til et udvortes kristeligt Forhold af bedre Anseende for Menneskene, synes de at være avancerede ved disse Presters Hjælp; men den indvortes Overbevisning i Hjertet finder jeg ikke til et Haar forbedret."

Men vi vender tilbage til Thomas von Westens første Missionsreise. Fra Finmarken af drog Lektor gjennem alle de nordlandske Kald, der laa i hans Vei. Overalt fandt han, at den lappiske Befolknings Uvidenhed i Kristendommen her var overvættes stor og dens moralske Standpunkt overmaade lavt. Navnlig var Brændevinsdrik saa almindelig blandt dem, at v. Westen for ramme Alvor paastaar, at der fandtes Folk, som i sin Livstid havde fortæret hele Jægteladninger (!) af Brændevin.

Efter et halvt Aars Fravær kom v. Westen i November tilbage til Throndhjem, ledsaget af Isak Olsen og to Finnegutter, som det var hans Agt at oplære for Finnemissionens Tjeneste. Selv var han, som vi ovenfor har set, ganske opfyldt af Tilfredshed med den Gjerning, han havde udført i sin Herres Navn; men Folk, som kjendte til Forholdene blandt Finnerne, rystede bare paa Hovedet deraf. Nogle maa have spottet af hans Iver, hvorom Rygtet havde meget at berette; andre maa have set Sagen fra en anden alvorligere Side. Blandt de sidste var Biskop Krog, der, som vi har set, havde indskjærpet sit Presteskab den yderste Forsigtighed over-

for Thomas von Westen, og under 31te Oktober indsendte han en Forestilling om Lektors Virksomhed og hvad han havde erfaret derom. Som vi ovenfor har set, savner hans Anklage ikke meget gode Holdepunkter, selv om han har havt Uret i sin Paastand om, at v. Westen var gaaet Fjeldfinnerne forbi og kun opholdt sig hos Søfinnerne, hvis Oplysning var god, tildels bedre end Nordmændenes m. m. Lektor besvarede dette Angreb med en Anklage mod Rektor Krog, som han vilde faa afsat, uden at dette dog lykkedes. Forsøget paa at faa denne fjernet stod vistnok i Forbindelse med v. Westens Plan til helt og holdent at faa Throndhjems Skole omdannet til et Seminarium for Uddannelse af Missionærer og Lærere til Finnernes Oplysning, hvorefter Skolens Styre i det væsentlige skulde være Lektor underlagt. Efterat have indsendt Forslag derom begav han sig til Vedø, hvor hans Familie endnu boede. Her opholdt han sig Vinteren over sammen med Isak Olsen, som han satte til at oversætte Katekismen og det Athanasianske Symbolum paa Lappisk. Selv arbeidede han vistnok med Forslaget til en Kirkeret; men han lovede derhos, at han i kort Tid skulde skaffe Kongen og Missionskollegiet en Række udførlige Afhandlinger om finmarkske Forhold og Stillinger. Disse fik dog vente, — neppe til Styrke for von Westens Kredit paa allerhøieste Sted.

Først i Marts 1717 forlod von Westen Vedø, hvor han havde faaet Engelhardt ansat som sin Eftermand, og begav sig til Throndhjem, hvor han herefter tog Bo. Meningen var, at han ogsaa i dette Aar skulde have foretaget en Reise til Finmarken; men heraf blev der intet, idet han havde paataget sig altfor meget Arbeide, til at han skulde kunne klare det. Saaledes indsendte han først henimod Midten af Juli 1717 det Forslag til Missionens Indretning og Missionærernes Underholdning, som han havde lovet færdigt strax efter Hjemkomsten fra sin første Reise. Ogsaa Stridighederne med med Biskop og Rektor Krog, der Dag for Dag antog større og større Omfang, optog meget af hans kostbare Tid, og hertil stødte ogsaa flere andre Hindringer, som ikke kan lægges v. Westens til Last.

I den vanskelige økonomiske Stilling, hvori den dansk-norske Stat befandt sig under Tiaarskrigen, faldt det den ikke let at skaffe tilveie de fornødne Pengemidler, som udfordredes til Missionsverkets Fremme. Von Westen, som nu havde sat ind paa Sagen alt, hvad han eiede og mere til, var derfor nødt til at henvende sig til Venner og Velyndere om Bistand, men kun til liden Nytte. Han indgav sine Forestillinger til Missionskollegiet og udtalte sin Sorg og Bekymring over, at der det Aar vilde blive saa lidet udrettet for Finnerne, da man ikke havde de fornødne Midler til at udruste de Lærere med, som med det første skulde have været sendte derhen. I 1717 tog Missionskollegiet dog et afgjørende Skridt for at faa oprettet et Seminarium Lapponicum ved Throndhjems Skole, efterat et Kongebrev af 20de Novbr. 1716 havde paalagt hver Hovedkirke i Landet at udrede en

Afgift af 2 og hver Annexkirke af 1 Rdl. aarlig til Missionsverkets Fremme, hvorved Grunden lagdes til det saakaldte "Nordlandske Kirke- og Skolefond."

Her er ikke Plads til at dvæle udførligere ved alt det, von Westen havde at kjæmpe med, før han atter kunde begive sig nordover, og det maa have kostet ham mange Overvindelser at løsrive sig fra de indviklede Forhold. Men Kollegiet skyndte paa. Ved Instrux af 19de Marts 1718 blev der foreskrevet v. Westen en hel Del Regler for, hvad der skulde iagttages med Hensyn til Missionsgjerningen og Opførelsen af Kirker; men da der i denne var flere Punkter, han ikke likte — specielt Paalægget om Samarbeide med Biskop Krog —, besluttede han sig kun til at følge den, saavidt han selv fandt for godt. Herom underrettede han da ogsaa Kollegiet, efterat han allerede var kommen et Stykke paa Veien nordover.

Sammen med 4 Missionærer og de ovenfor omtalte Finnegutter tiltraadte von Westen den 14de Juni 1718 sin 2den Missionsreise. Reisen gik med Baad til Alstadhaug i Nordland, og derfra tog han med Skibsleilighed til Finmarken. Den 18de Juli gik han i Land i Kjelvik paa Sydsiden af Magerøen.

I Sommerens Løb bereiste han de to finmarkske Provstier, hvor han paa forskjellige Steder samlede Finnebefolkningen om sig, overhørte den i dens Kristendomskundskab, prædikede og styrkede de svage i Troen. Men fornemmelig gik hans Bestræbelser paa denne Reise ud paa at faa opført Kirker, Kapeller og Forsamlingsgammer i Finmarken. Skjønt de Midler, som stod til hans Raadighed, var saa indskrænkede som bedst muligt, lykkedes dette ham i en Udstrækning, som maa vække Forbauselse. Men han havde rigtignok ogsaa en merkelig Paatrængenhedens Naadegave, som ingen, hverken Ven eller Modstander, kunde holde Stand mod. Hvad Skolerne derimod angik, saa fik det blive hermed, som det kunde; Missionærerne og Kateketerne maatte søge sine Folk, hvor de var at finde. Udpaa Høsten reiste han sydover og undersøgte underveis, saavidt det under Presteskabets Modstand lod sig gjøre, Tilstanden blandt Finnerne i Nordlandene. Han opholdt sig paa Nedreisen en kort Tid i Skjærvø og paa Hillesø, hvor han traf sammen med residerende Kapellan Schjelderup, en af de værdigste Prester i Nordlandene paa den Tid, og fik af ham mange gode og nyttige Vink. Da han kom sydover til Herø, fik han høre om Armfeldts og den finske Hærs Indfald i det Throndhjemske. Han besluttede sig derfor til at overvintre paa Herø hos sin Ven Jørgen Sverdrup, og under Opholdet her var han sysselsat fornemmelig med at undervise sex Finnegutter, han førte med sig fra Finmarken, og med Studiet af det lappiske Sprog. Derhos arbeidede han paa et Skrift om den lappiske Mission, som vistnok skulde tjene til at oplyse den lærde Verden om den faderlige Forsorg, som den dansk-norske Konge havde for det saa længe forsømte Nomadefolk*).

*) Fra Alstadhaug skrev han den 20de Januar 1719 til Missionskollegiet:

"Jeg havde min allerstørste og en ret Hjertens Glæde paa Finnerne i Finmarken, hvilke jeg alle examinerede, underviste, bestyrkede, og var det deiligt at se, hvor nu

Først i April Maaned 1719 kom von Westen tilbage til Throndhjem, træt og medtagen af Arbeide og udstaaede Anstrengelser. Under Finmarksreisen havde han derhos et Par Gange været alvorlig syg; men det var ikke muligt for ham at unde sig den Ro, han saa heiligen tiltrængte.

I Juli 1719 begav han sig til Kjøbenhavn for personlig at virke for Missionsanstalterne. I nær Sammenhæng med dette over 15 Maaneder lange Ophold i Hovedstaden staar vistnok det kongelige Reskript af 12te Januar 1720, hvorved Missionen ogsaa udstraktes til Nordlandene og de throndhjemske Prestegjæld, hvor der fandtes Finner*). Saasnart han indunder Jul 1720 var kommen tilbage til Throndhjem, sørgede han for at faa fat paa en Del Finner fra Indhered, hvis Undervisning han saa gav sig af med. Om Vaaren 1721 skulde han drage opover til Finmarken; men da han spurgte, at Biskop Krog nu vilde foretage en Kjøbenhavnsfærd, hvis Hensigt umulig kunde være andet end at faa omstyrtet forskjellige af hans Foranstaltninger, besluttede han sig til at blive i Throndhjem for i Tilfælde af, at Biskopen drog afsted, han da kunde følge efter ham. Men der blev ikke nogen Reise af med nogen af dem, og i Juni 1722 kunde v. Westen derfor tiltræde sin tredie Missionsreise, der strakte sig over Amterne Nordland og Throndhjem og medtog næsten et helt Aar. Det lyder noget utrolig, men han paastaar, at Nordlandsfinnerne idetheletaget var endnu mere uoplyste i Kristendommen, end Finmarkslapperne var efter hans Erfaringer fra de tidligere Reiser. I Senjen, hvor han skulde oprette tre Forsamlingshuse, fandt han nemlig "den groveste

---

Fin var eller reiste, havde han mest Bog i Barmen, Gud i Munden og Kristum i sin Omgjængelse; de viste en stor Lyst til Guds Ord, en god Frugt af det Arbeide, som er udsaaet paa dem, og takkede alle hjerteligen baade Kongen, Eder og mig for den Omsorg, der bæres for deres Salighed. Min meste Tid anvendte jeg paa deres Bestyrkelse, som jeg for tvende Aar siden rev løs fra Satans Snarer; og da blev ret min Glæde fuldkommen, da jeg fornam de fleste bestandige i Omvendelse, langt anderledes end Rygtet for nogen Tid siden havde meldet; og de, som i min Fraværelse havde vist sig noget ubodfærdige, ja endel ganske uvillige imod baade Presterne og Missionariorum Høvle, gav nu Gud Ære, bekjendte sine Synder, ydmygede sig under Evangelio, og lod sig ved min ringe Samtale blive ædrue af den Ondes Baand; og de, hvilke havde ladet sig mod deres Pagt, som de forrige Gang ved mit Arbeide gjorde med Gud, forføre paa ny igjen til Djævleoffer og Afguderi, faldt nu ned for Lammet og utvungne bekjendte sine Daarligheder, og vendte om til deres gamle Husbonde. Herpaa har jeg adskillige ret hjertetrængende Exempler til den vantro Verdens Beskjæmmelse og den almægtige Guds Herliggjørelse; jeg forebyggede af al mulig Magt, ved alle Leiligheder med de bedste Anstalter, at ikke den forrige Syndflod skulde indbryde mere herefter. Den største Hinder og værste Anstød for de stakkels Finner er Nordmændenes ugudelige Levnet; Finnerne har forlangt Salmebøger, Katekatiske Spørgsmaal, flere Ny Testamenter og nogle Postiller, hvorpaa de høie Herrer vilde være betænkt; dog forlanger Finnerne dem for deres egne Penge".

*) Hidtil havde Missionen nemlig kun strakt sig til Finmarkens Lapper; men Meningen var dog, at den ogsaa skulde omfatte Nordlandenes. Derimod havde Geistligheden med Biskop Krog i Spidsen reist Hindringer, som det kongelige Reskript maatte rydde af Veien.

Hedendom, Afguderi og mangfoldig Overtro". I Harjangen var "Høiskolen for Lappers og Finners Van- og Overtroens Artikler", og han maatte tilstaa, at han hidtil havde kjendt "kun en liden Del af Lappers og Finners Religionsmysteriis". I Hammerø var "Hedenskabet i fuld Flor med idelige Ofringer", og paa andre Steder fandtes der mange, som gjorde sig skyldige i grovt Afguderi. I Nordland opholdt han sig til over Nytaar 1723, hvorefter han besøgte Overhalvdens og Snaasens Lapper. Hvad han paa denne Reise maa have udstaaet af Frost, Hunger og andet Ondt, trodser al Beskrivelse; men selv var han ved godt Mod. To Dage efter sin Hjemkomst til Throndhjem skrev han om Udbyttet af denne sin Reise: "Guds Naade imod mig udi dette Aars Missionsreise er en Kalk, der flyder over; det kan jeg forsikre Eder, at saa mange Finner, som bor fra Tromsø og alt indtil Throndhjem var ei alene Hedninger, hvis Lige neppe skal findes enten i den orientalske eller den europæiske Historie. . . . . . Det kan I være forsikret paa, at saa mange Finner, jeg har behandlet denne Gang, ere omvendte, og for den største Del turde jeg sætte mit eget Liv til Pant, at de ikke mere falde hen til forrige Daarligheder."

Dette blev vor Westens sidste Reise. Af Helse havde han aldrig været sterk, og den sidste Rest af hans Livskraft var i det væsentlige opbrugt paa hans anstrengende Reiser. Hvad der var tilovers, gik vel med i de Stridigheder, hvori han var indviklet med sin Biskop. Over denne indsendte han fra 1716 af, da han tiltraadte Lektoratet, mere end et Snes tildels ret graverende Klagemaal, medens Biskopen paa samme Tid kun svarede med fem saadanne. Fra von Westens første Biograf Hammonds Tid og indtil dennes processuelle Indlæg i hans Helts Favør i vore Dage af D. Thrap blev underkastet en grundig Kritik, har Opinionen udelukkende taget Parti for von Westen. Men Stoffet er endnu paa langt nær ikke saa samlet og tilrettelagt, at en endelig Dom kan afsiges i denne Sag. Kun saa meget maa siges, at von Westen hører til de Personligheder, som tager sig bedst ud paa Frastand. Der var noget af Apostelen og noget af Reformatoren ved ham. Men nervøs og ustadig, som han var i sin Optræden og i Gjennemførelsen af sine Planer, blev han ingen af Delene. Han var og blev sin hele Tid igjennem en Agitator i Missionssagens Tjeneste. Med alle sine menneskelige Brøst og Svagheder var Biskop Peder Krog derimod en praktisk dygtig Mand, der beregnede Rækkevidden af sine Evner og de Midler, som stod til hans Raadighed. Vi har et ret betegnende Vidnesbyrd derom i den Maade, hvorpaa Biskop Krog og von Westen varetog Kirkernes Tarv. Medens Krog, der hos den throndhjemske Almue ligesom Erik Bredal endnu mindes under Navnet "Kirkebyggeren", med en efter Forholdene endog prisværdig Omhu havde paaset Kirkernes forsvarlige Opførelse og Opretholdelse, forfaldt ikke blot de af von Westen opførte, men ogsaa de ældre til Missionen overdragne Kirker

meget snart, og ved hans Død befandt de sig alle i en meget slet Forfatning. Den væsentligste Grund hertil er vistnok at søge deri, at von Westen selv uden at beregne sin Arbeidsformue havde overtaget det hele Regnskabsvæsen, som han lige saa lidet som noget andet af sin Gjerning kunde bekvemme sig til at overlade til andre. Dette fandtes da ogsaa ved hans Død i den sørgeligste Uorden. Heldigst havde det været for Thomas von Westen, om han igjen havde overtaget sit tidligere Sognekald Vedø eller Kristiansands Bispestol, da disse Embeder blev ledige; men han vilde staa og falde paa sin Post. Efterhaanden kom han paa spændt Fod med Biskop Deichman, idet han ogsaa vilde udstrække sin Missionsvirksomhed til "Rugfinnerne" i dennes Bispedømme, og selv Kongen og Missionskollegiet lagde Misnøie med ham for Dagen, da meget af det Arbeide, han havde lovet at udføre, udeblev. Under Trykket af Sygdom, økonomisk Ruin og Forfølgelse maatte Døden være den eneste Forløser for von Westen, og denne meldte sig da den 9de April 1727 efter faa Dages Sygeleie. Efter hans Bortgang gik, som vi nedenfor skal se, Missionsverket paa det nærmeste i Staa.*)

Man maa dog ingenlunde gaa ud fra, at den pietistiske Retning i den norske Kirke udelukkende er repræsenteret af Syvstjernen. Dennes Virksomhed er kun et enkelt Exempel ved Siden af flere andre Udslag, som tydelig kan paavises, og det tør hænde, at der ogsaa har hersket indbyrdes Sammenhæng mellem dem alle, om denne nu neppe med fuld Bestemthed kan paavises. Men Antydninger til en saadan fattes ikke. Saaledes er det ikke usandsynligt, at Syvstjernen har staaet i Forbindelse med Presten Peder Brinch i Arendal, om hvem v. Westen skriver: „Havde vi saadanne Prester overalt, da var Kristenheden anderledes", og med Jacob Hersleb i Brønø, over hvem der i 1719 førtes Klage, at han havde indført „Nyheder" i Menigheden. Ogsaa forskjellige af Landets høierestaaende Embedsmænd ses at have været grebne af det nye, som var oppe i Tiden.

Det var især af Almuens Undervisning, den nye kirkelige Retning skulde indlægge sig store Fortjenester, og navnlig tog den sig med Kraft af Skolevæsenet. Det er imidlertid en Uretfærdighed mod det 17de Aarhundredes orthodoxe Geistlighed at paastaa, at dette var forsømt; thi fra de forskjelligste Kanter af Landet kan der allerede ved Skillet mellem det 17de og 18de Aarhundrede fremlægges uforkastelige Vidnesbyrd om, at boglig Kundskab har været adskillig større, end man har vovet at antage. Men medens Skolevæsenet hidtil havde været en helt frivillig Institution, med hvilken Geistligheden kun delvis kunde føre Kontrol, blev den boglige Oplærelse ved en mindelig Overenskomst efterhaanden en mere lovbunden Sag, idet Almuen gik ind paa at skaffe tilveie Skolebygninger og Lærerløn, medens Øvrigheden

*) Fremstillingen af Th. v. Westens Virksomhed er bygget paa Hammonds Missionshistorie og Coucherons og D. Thraps Afhandlinger om Syvstjernen og Th. von Westen i Theologisk Tidsskrift, udg. af Caspari m. fl.

overtog Opsynet hermed. Om der ligger noget Kongebud til Grund for den nye Ordning kan ikke ses. Men paa forskjellige Steder i Kristiania Stift foregik i Biskop Deichmans Tid ialfald Udviklingen paa denne Vis, og der er neppe tilstrækkelig Grund til at henføre det store Opsving i vor Almues boglige Dannelse til Konfirmationens Indførelse i 1736, som det her meddelte Exempel fra en af Landets mest isolerede Trakter maaske turde godtgjøre.*)

Allerede under 14de September 1729 udsendte nemlig Amtmand Christian Bergh, der i nogle faa Aar forestod Bratsberg Amt, til sine Fogder og Sorenskrivere et Cirkulære, der sigtede til at faa et ordnet Skolevæsen istand. Cirkulærets Ordlyd kjendes ikke længere; men af Sorenskriverens Antegnelser i Retsprotokollen kan dog sees, at han har søgt at formaa disse Autoriteter til at overtale Bønderne til at yde det fornødne Trævirke til Skolehusenes Opførelse og et aarligt Tilskud af 8 ß af hver Hud eller Tønde af Matrikelskylden til Skolemestrenes Aflønning. Amtmandens Forslag blev overmaade godt optaget af de thelemarkske Bønder, hvorom Sorenskriverens Protokollation bærer det bedste Vidnesbyrd. Da Thinget holdtes paa Selgjord den 7de Oktober 1729, heder det, blev Amtmandens Skrivelse saaledes oplæst, "hvorefter thingsøgte Almue blev forestillet, hvor høistnødvendig det er, Skoler i Prestegjældet bliver oprettede til at faa udryddet den store Vankundighed, der blandt Almuen findes, saasom mange af dem uden den fornødne Underviisning i deres Kristendom og Saligheds Sag opfostres. Til Skolemesterens Belønning vil da efter Hr. Amtmandens Overslag betales 8 ß aarlig af hver Tønde eller Hud, samt desuden af Almuen anskaffes Materialier til et Skolehuses Opbyggelse, hvorudi Ungdommen til Underviisning kunde forsamles. Hertil svarede tilstedeværende Almue, at de med største Taksigelse til Øvrigheden for saa kristelig og velment Omsorg for Almuens Bedste saavel i dette som andet dennem magtpaaliggende finder sig skyldig at drage vedbørlig Omhu for sine Børns og Tjeneres Velfærd i at lade dem udi sin Kristendom oplære, men saadant har til Dato mod deres Villie feilet formedelst Mangel af Lærere og Skolemestere. Thi skulde ingen Ting være dem kjærere end at faa deres Børn i den rette Guds Kundskab opdragne og gjerne af et godt Hjerte vil kontribuere 8 ß aarlig af hver Hud eller Tønde til saadan Person at lønne, som deres Børn og Ungdom forsvarligen kan lære og undervise i deres Børnelærdom og Gudsfrygts Øvelse."

Ligesaa forekommende stillede Almuen i Hviteseid, Numedal, Vinje, Lardal og Fyrisdal sig ligeoverfor Øvrighedens Forslag, som overalt blev

*) I denne Forbindelse bør maaske ogsaa anføres, at Bibelen fra nu af ogsaa fik en større Udbredelse hertillands, idet den i 1717 udgaves af Missionskollegiet. Medens den før betaltes med op til 10 Rdr., kostede den herefter kun 1 Rigsdaler og mindre. I Aarene 1717—1744 udkom der ialt 10—12 Udgaver, der besørgedes af Kjøbenhavns Vaisenhus. Udgaven af 1744, for hvilken Biskop Hans Resens Oversættelse er lagt til Grund, er i 1853 og 1857 optrykt paa Fredrikshald ved Olaus Nielsen.

modtaget med største Taknemmelighed. Almuen i Fyrisdal gik endog videre, idet den udtalte Ønskeligheden af, at "Hr. Amtmanden gunstigst foranstaltede, at Skolemesteren formedelst Prestegjældets Vidtløftighed bliver tilholdet at reise om blandt Almuen, thi ellers vilde det falde de længst fraliggende altfor besværligt at faa deres Børn ved den beskikkede Skolemesters Undervisning oplærte." Vi finder saaledes heri Antydninger til det senere udviklede Omgangsskolevæsen.

Hvorledes Amtmand Berghs Forsøg paa at bringe en virkelig Skoleordning istand, faldt ud, kan ikke med Bestemthed siges, ligesaalidt som vi erfarer, om det er fremgaaet af eget Iniatiativ eller efter Paalæg af høiere Autoriteter. Selv blev han ikke gammel nok i Embedet til at se, hvorledes den saaledes oprettede Institution udviklede sig. Men selv om de Lærere, som ansattes, var, som J. Aas i hans Gjerrestad Prestegjælds Beskrivelse anfører, afdankede Underofficerer og Soldater af tvivlsom Vandel samt gamle Kjærringer, er der dog ingen Tvivl underkastet, at Oplysningen i Thelemarken ved hans kloge Foranstaltning nu gjorde et stort Opsving, og at Almuen her allerede var langt fremme, da den kongelige Forordning om Almueskolevæsenet udkom i 1739.

Ogsaa i forskjellige andre Retninger var Fredrik IV's sidste Regjeringsaar en ret merkelig Tid for vort Folk og vort Land. Hvad Nationens aandelige Vært angaar, vil en Skisse heraf blive givet i det næste Afsnit, der vil omhandle den Mand, som i høiere Grad end nogen anden giver Tidsalderen sit mest karakteristiske Præg. Andre Sider af Udviklingen vil paa sit Sted blive medtagne under den Oversigt over Landets materielle Fremgang i de sidste ni Decennier, hvori Foreningen med Danmark bestod. Vi gaar da her over til at afslutte vor Fremstilling af Fredrik IV's Regjeringshistorie med en Skildring af forskjellige Forhold ved Kongens nærmeste Omgivelser og sidste Levedage.

Vi har fra 1728 en Indberetning fra den franske Diplomat, Grev de Camilly, der giver os et ret godt Indblik i Forholdene ved det danske Hof, saaledes som han lærte dem at kjende. I denne meddeler han et ret interessant Bidrag til Belysning af Forholdene her under Fredrik IV's sidste Tid. Om Kongen udtaler han: "Betragter man hans Udvortes, da kan man ikke sige, at Gratierne har præsideret ved hans Fødsel. Han er liden; den ene Skulder er lidt høiere end den anden; hans Legemsbygning er ellers temmelig stærk; han taaler de voldsomste Legemsøvelser, hvilke han i sin Ungdom har elsket meget, og som han endnu skulde elske, hvis ikke Dronningen — opmerksom paa hans Sundhed — gjorde sig saa megen Umage for at afholde ham derfra. Han er personligen tapper og elsker Krigen, hvis Strabadser han udholder med megen Taalmodighed og Munterhed. Dog er han mere skikket til Haandgemæng end til heldigen at udkaste Planer til et Felttog; hans Geni er middelmaadigt og lidet ophøiet (mediocre et peu élévé); det er

ikke blevet uddannet ved nogen af de Kundskaber, som udmærker store Mænd. . . . . For nogle Aar siden har han begyndt at lægge sig efter Forretninger; men da han saa silbigen har kastet sig derpaa, forsikrer man, at han ikke er altfor godt skikket dertil (qu'il n'y est pas infiniment propre). Han vil altfor meget gaa i Detail, idet han selv beregner hele sit Riges Udgifter, ja endog nedlader sig til sit Huses Udgifter, hvorover man hver Dag maa bringe ham en Fortegnelse". Efter at have gjort Rede for forskjellige Kollegiers Virksomhed og deres Forhold til Kongemagten fortsætter han: „Denne Fyrste, som i sin Ungdom elskede Forlystelser høit, synes nu ikke at bryde sig derom. Han tilbringer 6 Maaneder af Aaret paa sit Slot Fredensborg, og det fra den Tid af, da hans Ægteskab med Grevinde Reventlow blev erklæret, som længe var hans Mætresse, selv imedens salig Dronningen levede. Han er nu mere forelsket i hende end nogensinde og Dronningen, som kjender den Magt, hun har over ham, benytter sig mesterligen deraf. Saasnart hun mærker nogen Kulde fra hans Side, søger hun at gjætte sig til Aarsagen; dersom hendes Mistanke da falder paa nogen af hendes Hofdamer, opsøger hun saa snart som muligt en Mand til denne, og — hvad der er besynderligt — saasnart de er gifte, glemmer Kongen dem saa fuldkommen, som om de slet ikke mere var til. Nogle tjenstagtige Hofmænd forsøgte at befri hans Samvittighed for denne Skrupel; men han havde den Svaghed at betro dette til Dronningen, og Raadgiverne befandt sig saa ilde derved, at ingen siden har været fristet til at efterligne dem. Iøvrigt har denne Fyrste meget gode Egenskaber. Han er mild, menneskekjærlig, elsker ikke at udgyde Blod, streng i at holde sine Løfter, ja gaar undertiden endog ud over sine Forpligtelser, han er gudfrygtig, og hans Sæder er meget ordentlige. Paa den anden Side er han mistænksom, ubestemt (incertain), gjerrig, let at indtage, stedse paa sin Post imod sine Ministre, af hvilke han ikke vil lade sig beherske, men som ikke desto mindre ved den dybe Kundskab, de har om hans Humør, og ved deres Intriger faar ham til at gjøre det meste af, hvad de vil".

Om Dronningen heder det i Camillys Skildring: "Hun er stor og har et godt Udseende, hendes Taille skulde være fuldkommen, dersom hun havde kunnet vogte sig for Embonpoint. Hun er Brunette; har sorte, ildfulde Øine, hendes Næse er velskabt, hendes Mund smuk; men en altfor varm Hud og meget slette Tænder vanhelder det øvrige skjønne Udvortes. Hun havde, da hun endnu var kun Fyrstinde af Slesvig, tre Børn med Kongen, hvilke hun ikke har kunnet opdrage, da den ældste levede kun 18 Maaneder. Ved sal. Dronningens Død bevidnede hun at have Lyst til at trække sig tilbage. Hun sagde, at da hun havde givet Publikum en stor Forargelse, tillod hendes Samvittighed hende ei mere at leve i denne Uorden; med et Ord: at hun vilde tænke paa sin Salighed. Kongen, som var dødelig forelsket i hende, blev forurolige ved hendes Beslutning, og søgte

paa alle mulige Maader at faa hende bort derfra; men hun, fast i sit Forsæt, kaldte Geistlige til Hjælp. Da disse levende forestillede Kongen, at hans Synd vilde være utilgivelig, dersom han modsatte sig en saa hellig Handling, saa besluttede han endelig — dreven af sin Lidenskab og Vanens Magt (dog efterat have vaklet i nogen Tid) — at ægte hende.

Hvad der er mest forunderligt, er den Snildhed, hvormed hun vedligeholder sin Kredit; siden Ægteskabserklæringen har Kongen for hende den samme fyrige Opmerksomhed, som en fødende Lidenskab indgyder, og han skjuler det saa lidet, at han ingen Umage gjør sig for at paalægge sig Tvang i Publikums Nærværelse." Derefter følger en Karakteristik af Kongehusets øvrige Medlemmer og af de Kredse, der stod dette nær, som vi senere tildels skal komme tilbage til.

Efter Freden til Fredriksborg var Kongens Helbred ingenlunde sterk. Han havde længe havt Anlæg til Brystsvaghed, og der indtraadte nu Uorden i hans Blodsystem. I 1725 opholdt han og Dronningen sig en Tid ved Badene i Aachen, hvor han gjennemgik en Melkekur, som dog ikke havde nogen varig Bedring tilfølge. Strax over Nytaar 1725 blev Kongen alvorlig syg, og ihvorvel han snart igjen kom paa Benene, blev han dog aldrig mere fuldkommen restitueret, saa meget mindre, som hans Energi og Mistænksomhed ikke tillod ham at unde sig den Hvile, som var nødvendig for, at han atter skulde komme til Kræfter. De sidste 5—6 Aar af hans Regjeringstid var dog ogsaa en eneste sammenhængende Række af Ulykker, som væltede ind, snart over den ene, snart over den anden Del af Danmark, og man har derfor ogsaa sammenfattet alle disse Aar under Betegnelsen: Brandperioden. Først (1724) herjedes den lille By Slangerup af en stor Ildsvaade; det næste Aar gik Størstedelen af Skive og Tønder op i Luer; Aaret derpaa hjemsøgtes Viborg af den samme Ulykke; det derpaa følgende Aar lagdes to Femtedele af Kjøbenhavn og en større Del af Faaborg paa Fyn i Aske, og i 1729 led Nysted og Vordingborg meget ved Ildsvaader, den sidste By endog af to i en og samme Høst. Til disse Ulykker stødte ogsaa forskjellige andre, som sterk Sandflugt i Jylland, hvorved store Strækninger ødelagdes, ondartet Kvægsyge og Misvæxtaar. Hertil kan ogsaa lægges de Ødelæggelser, som foraarsagedes af Vesterhavets Oversvømmelser paa den sønderjydske Kyst.

Størst Rækkevidde af alle disse Ulykker havde utvivlsomt den store Ildebrand, som i Dagene mellem den 20de og 24de Oktober overgik Kjøbenhavn. Den regnes blandt de forfærdeligste Hovedstadsbrande, som Europas Historie overhovedet har at opvise*), og dens Ødelæggelser var saa meget

*) Branden begyndte Kl. 7 Aften paa Hjørnet af Vestervoldgade og Lille Klemens Gade og forplantede sig under sterk Sydvestvind ind over Byen med rivende Hastighed, idet den ved sin Opkomst fandt rigelig Næring i det af Bindingsverkshuse tæt bebyggede Kvarter og i de derværende talrige Skur, hvori Haandværkerne forvarede Raastoffer som Hør, Hamp, Beg, Tjære o. s. v. Byens Slukningsvæsen var i fortrinlig Stand:

føleligere, som Hovedstaden havde lidt meget ved Pesten i 1711, og de Foranstaltninger, som fra Statsmagtens Side efter Freden var trufne til dens Opkomst, endnu ikke paa langt nær — hvad der jo heller ikke kunde være at vente — havde havt den tilsigtede Virkning paa Forretningsliv og Rørelse overhovedet.

Under denne ulykkelige Tid udfoldede Fredrik alle de glimrende Egenskaber, hans Personlighed besad. I selve Branddagene optraadte han med Kraft og Bestemthed og deltog i Ledelsen af Slukningsarbeidet. Efter Branden var han Iveren selv for at raade Bod paa den Nød og Elendighed, som Ulykken medførte. Holberg har i sterke Udtryk vidnet om, at "hans Mildhed og Naade skinnede for al Verden", og forsikrer, at "det skal aldrig uddø, men være ihukommet til al Evighed, hvor omhyggelig han forebyggede Dyrtid i denne Elendighed, hvor gavmild han var mod alle og enhver, og hvor hurtig han gik denne Hændelse og Ulykke imøde." Under Arbeiderne med Hovedstadens Gjenopførelse fordoblede han endog den Arbeidsomhed, som stedse havde udmerket ham. Men Følgen af dette intense Arbeide og den Forstemthed, det medførte, var, at den Rest af Livskraft, som han endnu havde, fortæredes, og man kunde Dag for Dag merke, hvor hurtigt det gik nedad Bakke med ham. Et Par Uheld, som stødte til, bidrog ogsaa til at fremskynde hans Opløsning. Om Vaaren 1729 styrtede han paa en Ridetur ned i en Kalkhule, og om Høsten samme Aar, da han i Kjøbenhavns Gjethus skulde overvære Støbningen af 4 Kanoner, kom han i alvorlig Livsfare. To af Formerne sprang, og det smeltede Metal antændte Stolperne til den Tribune, hvorpaa Kongen sammen med flere hundrede Mennesker havde taget Plads. Under den Forskrækkelse og Trængsel, som her opstod, styrtede Kongen udover en Trappe, og ihvorvel han af en aandsnærværende Livkarl blev opfanget i Faldet, kom han dog alvorlig til Skade. Efter denne ulykkelige Hændelse havde hans i Forveien saa svage Helse faaet et Knæk, som han aldrig skulde forvinde, og han selv følte helt fra Begyndelsen

men Ulykken vilde, at der just foretoges en Reparation af Vandverkets Render, saa Forsyningen var standset just for de Kvarterer, hvor Ilden udbrød. Kommandanten negtede at lukke op Vesterport, saa man fik forsyne sig med Vand fra Stadsgraven, da han frygtede for, at de hvervede Soldater skulde benytte Leiligheden til at rømme. Under Ulykken opstod der en almindelig Panik, og der var ingen, som paa lang Tid vovede at tage Ledelsen af Slukningsarbeiderne, især da de, som havde hermed at gjøre, i sin Angst stak sig unda og søgte Trøst i Flasken. Ialt ødelagdes 16—1700 Huse og 3700 Familier blev husvilde. Derhos nedbrændte 5 Kirker, deriblandt Vor Frue Kirke med dens Mangfoldighed af historiske Monumenter, Raadhuset, Universitetsbygningen, Professorresidenserne, Studenterkollegierne, Regensen og flere andre offentlige Bygninger. Med Universitetet og Trinitatiskirken gik en stor Skat af Haandskrifter og tidligere Aarhundreders Literatur tabt, deriblandt den største Del af de islandske og norske Manuskripter, som den flittige Samler Islænderen Arne Magnussøn havde skrabet sammen fra sin Fædreneø og Norge.

af Aaret 1730 sin Opløsning nærme sig med saa sterke Skridt, at han ialfald til sine Tider omgikkes med Tanken paa at overlade Regjeringen til sin Søn og Konseillet.

Kongen følte derhos, heder det, Dag for Dag, hvorledes Guds Haand hvilede tungt paa ham. Hans Børn med Anna Sofia døde alle i spæd Alder, og hans Søskende og hans Børn af første Ægteskab var med Undtagelse af Datteren Charlotte Amalie efter Indgaaelsen af den ny Forbindelse blevne fremmede for ham. Med Hoffet i Vemmetofte kom det vel senere til et Slags Forsoning, uden at det tidligere Forhold dog nogensinde blev helt gjenoprettet; men Kronprinsen og Kronprinsessen bevarede helt til det sidste Kulde og Uvillie mod Kongen og hans Dronning, til Trods for, at der fra Kong Fredriks Side virkelig maa være lagt alvorlig an paa at gjøre det unge Ægtepar tillags i alle Henseender. Af og til lykkedes det vel Kongen, navnlig naar han ydede sin Svigerdatters trængende Moder og Søskende en Haandsrækning, at vække sin Søns og hans Gemalindes Erkjendtlighed og afviste den første Udtalelser som denne: "Jeg vilde ikke fortjene, at Jorden skulde bære mig længere eller Solen beskinne mig mere, dersom jeg ikke med underdanig barnlig Hengivenhed gjengjældte en saa stor Naade." Men saadanne Stemninger gik hurtig over hos det stramme og vrantne Par, og det var rent, som det betoges af Anger, naar det ved saadanne Leiligheder havde ladet sig forlede til at træde ud over den Kreds, det havde slaaet om sig.

Paa Regjeringens Anliggender fik Kronprinsen vel helt til Kongens sidste Tid saagodtsom intet at sige; man har dog Exempler paa, at Kronprinsen har deltaget i Konseillets Møder, og at Kongen har sat ham ind i Statens udvortes Stilling; dette sidste indtraf dog sjeldnere og vistnok alene i saadanne Tilfælde, da Kongen frygtede for at overraskes af Døden under et eller andet paabegyndt Verk. Det eneste Raaderum, hvorpaa Kronprinsen som Følge heraf nogenledes frit kunde tumle sine Evner, var i hans Stilling som Godseier, og navnlig var hans og hans Gemalindes Byggelyst allerede nu bleven en Orm, som plagede dem baade sent og tidligt. Kong Fredrik var svag nok til at føie det unge Par i disse deres Luner, og han maa Gang paa Gang have spædet ganske ordentlig til. Men Følgen af dette Liebhaberi var og blev, at det befandt sig i bestandig Pengeforlegenhed, og den fromme Kronprins gjorde sig ingen Skrupler af, at fattige Folk, som havde Penge tilgode hos ham, maatte vente længe og længere end længe, før de kunde faa de stakkars Skillinger, som de havde tilgode.

Kongen maa i sine mange og lange Sygdomsaar have følt sig ensommere og ensommere for hver Tid, som gik. Til Trods for, at Storkansleren og hans Frue vedblev at have den samme høie Stilling hos Kongeparret som før, hører vi dog af og til, at Kongen og hans Ministre i Sager af mindre væsentlig Betydning ikke altid var enige, idet der var andre, hvis Forestillinger han hellere lyttede til. Navnlig var det Biskop Deichman og

Oversekretær Möinichen samt den sidstnævntes Svigersøn Kabinetssekretær Peter Ramshart, der kom til at spille en fremtrædende Rolle, ved den Hengivenhed og det Venskab, som Kongen viste dem, og som de ikke sjelden benyttede sig af til at fremme sine egne Interesser. Ikke uden Grund kunde Presten Morten Reenberg, der altid talte frislt fra Leveren, i sin Ligtale over Kongen skildre hans sidste Leveaar som en Tid, da slette Mennesker, ja rene Ulve havde drevet sit Spil i hans Navn.

Man troede, og det neppe uden god Grund, at det var Dronning Anna Sofia, som disse Mænd især støttede sig til, og medens man beklagede den syge Konge, der vedvarende bevarede sin Yndest hos Folket, fattede man i fl re Kredse mod Dronningen et Had, som dennes mange gode Egenskaber og udstrakte Velgjørenhed ikke formaaede at slukke. Man begyndte allerede med Kongens snarlige Bortgang for Øie med Længsel og Haab at imødese den Fremtid, da en Forandring i det hele Rigsstel skulde indtræde, og navnlig fæstede Almenhedens Opmerksomhed sig ved de Mænd, som ansaas for den nye Tids Bærere, og som af Dronningens Klik nu var trængte tilbage eller holdte i underordnede Stillinger.

I Februar Maaned 1730 kom Kongen og Dronningen fra Fredensborg, hvorhen de var flyttede i Midten af December, tilbage til Kjøbenhavn, hvor han, svag som han var, atter deltog i Regjeringsforhandlingerne. I Mai begav han og Dronningen sig atter ud til sit kjære Fredensborg; men da Sommeren kom, besluttede han sig trods Lægernes Raad til at foretage en af sine vanlige Reiser omkring i Landet. I Odense mønstrede han for sidste Gang Tropperne og gik herfra over Kolding og Flensborg til Gottorp. Ved hans Komme herhen havde der slaaet sig Vattersot til hans Brystlidelser, og han blev derfor nødt til at opholde sig paa Gottorp længere, end hans Bestemmelse oprindelig havde været. Kongen selv var nok rolig, men "Anna Sofias Hjerte", siger Jens Møller, "blev hver Dag tungere og sørgmodigere, ei alene af Frygt for sin egen Fremtid, men fordi hun oprigtigen elskede Kongen." Hun forhørte sig ogsaa vidt og bredt, om der fandtes nogen der i Landet, som forstod sig paa at helbrede Vattersot. Men hendes Efterspørgsel faldt ikke ud efter Ønske. Paa Gottorp indfandt Paul Løvenørn sig med den berømte kongelige preussiske Livlæge Dr. Stahl; men denne fandt Kongens Tilstand saa betænkelig, at han raadede ham til at begive sig tilbage til Residensstaden, medens Aarstiden endnu var god. I smaa Dagsreiser gik det da opover til Odense. Men ved Ankomsten herhen var Kongen saa svag, at man fandt det raadeligst at gjøre Stans her.

I sine sidste Leveaar havde Kongen i Modsætning til tidligere Dage været sterkt dragen i religiøs Retning. "Han ærede sine Fædres Gud", skriver hans Historieskriver Andreas Høјer, "i Særdeleshed i de sidste Aar af sit Liv, og det med et oprigtigere og ærligere Hjerte end mange af de Fyrster, som af Geistligheden faar Navn af pii og boni (fromme og gode),

ja vel endog kanoniseres. Hans Majestæt erkjendte selv, naar Leiligheden førte det med sig, hvor nødvendig Davids Bøn var ogsaa ham i mange Henseender: Herre, gaa ikke i Rette med din Tjener, og de Geistlige, for hvilke han udgjød sit Hjerte, og hvoraf et Par endnu er i Live, kan bedst vidne om hans Overbevisnings levende Kraft og om Angeren af alle hans Overtrædelser. Hans Vandel var ogsaa i disse Aar ustraffelig og efter hans Overbevisnings Maal ret opbyggelig. Han elskede den offentlige Gudstjeneste og brugte flittigen og andægtigen de af Gud forordnede Naademidler; men han glemte heller ikke i Løndom at ære og paakalde sin Gud. I de sidste to eller tre Aar merkede man, at han meget ofte om Dagen under sine Forretninger opløftede med en stille Bøn sine Øine og Hænder til ham, fra hvem alene al Hjælp kommer, hvorved han noksom uden sit Vidende udviste, hvad der foregik i hans Hjerte. Hans Tillid til Gud var altid stor; men den viste sig dog sterkest i hans sidste Helsot, da han under alle sine Lidelser, store Ængstelser, den ubeskrivelige Tørst, beviste en ret kristelig og heltemodig Rolighed og Taalmodighed." Efter Kongeparrets Ankomst til Odense blev Hofpresten Nordmanden Peder Hersleb kaldet til ham. Han var da svag, men holdt sig dog oven Senge. "Jeg merker nok," sagde Kongen til ham*), "at de fremmede Læger maa have fundet min Tilstand saa-

---

*) Peder Hersleb har givet en Skildring af Kongens Dødsleie, der er trykt paa flere Steder. Af denne, som giver os et meget godt Indblik i Kongens Tankegang og religiøse Anskuelser i den sidste Del af hans Levetid, hidsættes følgende Udtog:

"Jeg blev hver Gang ikke alene naadig, men og med stor Venlighed imodtaget og altid med Taksigelse dimitteret. Jeg mærkede, at man paa en Tid ikke kunde tale længe til ham, førend han strax slumrede, det han og klagede over, og sagde, jeg maatte derfor ikke gaa bort, om han end slumrede, men maatte blive, indtil han vaagnede. De fleste Gange sad han i sin Lænestol; engang laa han paa en Løibænk, da han og faldt i en halv Times rolig Søvn, men førend han mærkede, at Søvnen vilde komme, nødte og befalede han mig at sidde ned hos sig, og ikke gaa bort. Min meste Omgang med ham var at bede, og at indrette Bønner efter hans Tilstand med Synds Bekjendelse og Fortrydelse, Klagemaal over den frembragte Tid, nu indrettet efter de 10 Guds Bud, nu efter hans Kald og Embede, nu efter Guds Velgjerninger imod ham; med saadanne Bønner saa jeg hannem altid bedst tjent, mest fornøielig og ofte hel bevæget. Han og hver Gang, efter gjorte Bøn, takkede mig særdeles naadig og spurgte et Par Gange, om jeg kunde give ham de Bønner beskrevne, da jeg sagde, at jeg ikke vidste at repetere dem igjen, men vilde altid gjerne bede med ham, som jeg bedst kunde, hvorfor han da takkede og sagde: hvad er den lykkelig, som selv kan bede og udøse sit Hjerte for Gud. I Almindelighed fandt jeg hannem hver Gang meget taalmodig, saa at han aldrig klagede over sin Lidelse, endskjønt det var kjendeligt at se, han led stor Pine. Derhos hørte jeg altid disse Ord ligge paa hans Læber: hvad Gud vil, saa jeg ikke kan sige at have mærket andet, al den Tid, end Taalmodighed, Villighed til at dø, Ydmyghed for Gud. Han tog slet intet ilde op, hvad man paa Guds Vegne førte ham til Eftertanke, men med stor Venlighed annammede Paamindelser, ja derhos lod høre stor Taknemmelighed imod Gud, og stor Skjønsomhed over Guds Velgjerninger, saavelsom Langmodighed, saa ofte det blev ham erindret. Den sidste Aften, da jeg

ledes, at Ingen vil have med mig at gjøre. Derfor vil jeg nu vende mig til den bedste Læge, min Frelser Jesum, og af den Grund har jeg ladet kalde Eder herover for at prædike for mig." Snart viste det sig, at Kongens Tilstand var aldeles haabløs, og den 10de Oktober indfandt hele den kongelige Familie sig ved hans Dødsleie, Kronprinsen og hans Gemalinde, hendes Moder Markgrevinden og Kronprinsessens to Brødre, Prinsesse Sofia Hedvig og Prinsesse Charlotte Amalie. Hvad der foregik ved dette Dødsleie, har vi ikke fuldstændig Kundskab om. Men Kongens Ængstelse for Dronningens

paa hans Fødselsdag havde prædiket for ham, som var den 11te Oktober, takkede han mig for den Prædiken, og for den Bøn jeg havde gjort for ham, og derhos sagde, at han havde søgt at erindre siden noget deraf, saasom det ret fornøiede ham; sagde og at have bedet sine Kammertjenere at erindre ham noget deraf, men de ved ikke mere deraf end jeg, sagde han; bad mig derfor repetere det fornemste af min Prædiken for ham paa Tysk, hvilket jeg og gjorde, og derefter spurgte han om et og andet af det, jeg havde repeteret, og den Aften mærkede jeg hos ham en usædvanlig Fornøielse og Taalmodighed, ja megen stor Ydmyghed med de allernaadigste Ord til mig, dem jeg ikke kan sige efter, og ikke alene Villighed, men og en Visshed om sin Død; talede iblandt andet om nogen af sine Forfædre, og spurgte, om ikke Frederik III var just i samme Alder, da han døde, da jeg svarede, at jeg huskede ikke rettere, end at han var et Aar ældre, hvorpaa han sagde: jeg haver ingen Aarsag at ønske mig længere Livet i denne Verden, eftersom jeg haver, Gud ske Lov! mine Børn saa vidt, at for dem tør jeg ikke sørge, og min Søn er af Gud saa oplyst, at jeg med Glæde kan aftræde Regjeringen til ham, og her er dog for mig intet mere i Verden, end Lidelser at vente. Men, sagde han: skulde kun min Død ikke blive haard, vilde Gud derudi være mig naadig; jeg frygter saameget for en haard Død, og da jeg derpaa svarede, at det maatte man lade komme an alene paa Guds Visdom, som gjorde intet uden til vort Bedste, og derhos forsikrede ham paa, at naar vi var forsonede med Gud og stod i Naade hos ham, saa skulde Guds Trøst i Sjælen gjøre endogsaa en haard Død let, ja langt mindre græsselig end den allerletteste Død vilde blive for dem, der var ikke forsikrede om Guds Naade, da sukkede han inderlig, og bad Gud give sig den Forsikring. Da jeg fremdeles sagde, at jeg vel ikke kunde vide, hvad Gud vilde gjøre, og ikke forstod mig paa Sygdommen, men efter al Apparence, og saavidt jeg havde mærket paa hans Kræfters Aftagelse, troede jeg ikke, at han fik nogen haard Død, men vel, at det kunde være gjort, inden han selv tænkte det, og maatte derfor erindre sig, at han ei maatte opsætte noget, i den Tanke, at der vel kommer store Varsler for Døden, thi det var ikke at lide paa: han maatte nu i Pønitentse, Bøn, Hjertets og Sinds Afdragelse fra Verden, og Henvendelse til Gud være saa beredt hver Time, som han vilde Døden skulde finde hannem. Da lagde han sine høit opsvolne og indviklede Hænder tilsammen, og sagde: det ved jeg vel ogsaa, Gud hjelpe mig! derpaa bad han mig gaa hjem til i Morgen, og da jeg sagde: jeg fandt Hans Majestæt saa afmægtig, at jeg vel vilde blive der den Nat, svarede han: Nei, han haabede nu at faa en god Søvn den Nat, saasom han fandt sig fatigeret. Han vilde nu strax spise noget, og dermed lægge sig ned til Hvile, thi den Aften sad han endnu oppe. Om Natten Kl. 10 kom der Bud efter mig, at Kongen var hel slet, og da jeg kom ind tilligemed Konfessionarius i Sovegemakket, var Kongen i Sengen og slumrede, men saasnart jeg fornam, han vaagnede, traadte jeg til Sengen, og spurgte, om det var mig tilladt at gjøre en Bøn, da han strax svarede: O ja, gjerne, og da jeg havde gjort en kort Bøn, takkede han, men som Konfessionarius da ogsaa traadte frem til Sengen, og begyndte at tale, sagde Kongen,

Skjæbne efter hans Bortgang skal især være traadt frem. Den sidste Dag, han levede, lod han Søsterens Fortrolige, Karl Adolf Plessen, kalde og hængte sin egen Elefantorden om hans Hals, idet han bad ham om, at han vilde værne om Dronningen og hans øvrige Nærstaaende. Han frygtede nemlig for, at denne var Dronningens værste Uven og Efterstræber, og vilde derfor afvæbne ham. Natten mellem den 11te og 12te Oktober — hans 59de Fødselsdag — sluknede han stille og uformerkt, medens Hersleb lyste Velsignelsen over ham.

Efterat Kongens Lig i nogle Maaneder havde staaet i Slotskirken i Odense, blev det den 12te December under stor Høitidelighed ført opover til Roskilde, i hvis Domkirke det den 16de næstefter blev bisat.

Ved Kongens Bortgang var af hans Børn af første Ægteskab foruden hans Efterfølger — Kristian VI — kun Datteren Charlotte Amalie i Live. Denne, der var født 1706 og levede til 1782, skildres som en meget from Dame, som øvede en udstrakt Godgjørenhed. Hendes Forhold til Stifmoderen er ogsaa al Ære værd. Da alle vilde hakke paa denne, var hun blandt de faa, som tog hendes Forsvar.

at han vilde nu sove. Vi traadte da begge lidet til Side, men Kongen talede atter til Dronningen, at hun skulde lægge sig, og vi skulde gaa bort, thi han vilde sove, da jeg traadte frem, og sagde: det var billigt, at Hans Majestæt tog Hvile, naar han kunde faa den, men vi vilde blive i næste Kammer, og bad allerunderdanigst, at naar Søvnen var over, Hans Majestæt da vilde lade os kalde, hvortil han svarede: Ja. Da vi nu kom uden for, fandt vi i næste Gemak alle de kongelige Personer, hvor vi med bøiede Knæ gjorde Bøn til Gud om et saligt Endeligt, da Kongen uden Tvivl maa have hørt den Bøns og Graads Røst, og sendte derfor Bud ud til de kongelige Personer, at han vilde ønske dem en god Nat, saasom han nu vilde have Rolighed. De kongelige Personer gik da ind til ham, men kom strax ud igjen, da der blev befalet, at all ting skulde være stille uden for. Imod Midnat ginge Kammertjenerne ud at lægge sig i Forgemakket, men ved Midnats Tid maatte en af dem ind for at give Kongen at drikke, saasnart han havde drukket, faldt han strax igjen i Søvn, indtil Klokken henimod et, da Dronningen kom ud og sagde: Jeg tror der er en Forandring, og løb strax andensteds ud. Derpaa var jeg den første, der søgte at komme i Kongens Sovegemak, og ved min Ankomst strax merkede, at det sidste Arbeide med Kongen var forhaanden, eftersom der var ingen Sands mere hos ham at fornemme. Hvorfor jeg da lyste Velsignelsen over ham, og i det samme udgav han det allersidste Suk ved den allersagteste og stilleste Død, uden at noget Lem rørte sig paa ham".

